THE VĀLMĪKI-RĀMĀYAṆA

CRITICALLY EDITED FOR THE FIRST TIME

and Illustrated by the Faculty of Fine Arts, M. S University of Baroda

Published under the Authority of the Maharaja Sayajirao University of Baroda

ORIENTAL INSTITUTE

Baroda (India)

1962

THE AYODHYĀKĀṆḌA

THE SECOND BOOK OF THE VĀLMĪKI RĀMĀYANA

The National Epic of India

Critically edited by

DR. P. L VAIDYA M A (Cal), D. Litt (Paris),

Retired Professor of Sanskrit and Allied Languages
Nowrosjee Wadia College, Poona
Sometime Mayurbhanj Professor and Head of the Department of Sanskrit and Pali
Banaras Hindu University
Sometime Director, Mithila Institute of Research, Darbhanga
Editor, Karnaparvan
General Editor, Critical Edition of Mahābhārata
Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona

Oriental Institute
Baroda (India)
1962

Printed by R J Patel, Manager, The Maharaja Sayajirao University of Baroda Press (Sadhana Press), near Palace Gate, Palace Road, Baroda, and published by Prof. B J Sandesara, the Director, Oriental Institute, Baroda, 1962.

CONTENTS

LIST OF ILLUSTRATIONS

PREFACE

It gives me great pleasure in placing before the world of scholars the Second Volume of the Critical Edition of the Vālmīki-Rāmāyana comprising the Ayodhyākānda edited by Dr P. L Vaidya, M A (Cal), D Litt. (Paris), the General Editor of the Mahābhārata The Bālakānda was completed in 1960 and the first Fascicule of the Ayodhyākānda containing the first forty Sargas was published last year It is gratifying to note that both of them were very favourably received by competent authorities in India and abroad The reviews in the Press, both Indian and foreign, were also equally favourable.

The University Grants Commission, which was pleased to give an annual grant of Rs. 20,000 for four years, from 1955-59, and a liberal grant of Rs 45,000 for the year 1959-60 to the Rāmāyana Department, appointed an expert committee to evaluate the work done in the publication of the Critical Edition of the Vālmīki-Rāmāyana and to examine and recommend how the scheme should be implemented in future The committee consisted of the following members —

1 Professor Suryakant, Banaras Hindu University

2 Professor R N Dandekar, Poona University

3 Dr S Bhattacharya, University Grants Commission

The committee visited the M S University of Baroda on the 28th and the 29th June, 1960 and was satisfied with the work of the Rāmāyana Department accomplished since the inception of the scheme by the University in March 1951 On their recommendation, the University Grants Commission was pleased to continue its assistance on the basis of the two-third of the expenditure on the Rāmāyana Scheme from 1960-61 to 1966-67 on condition that the remaining one-third would be met by the University/State Government The Government of Gujarat was also later on pleased to sanction the grant of the remaining one-third of the expenditure We ever remain most grateful to the University Grants Commission and the Government of Gujarat for their liberal financial help

The progress of the Rāmāyana Department is quite satisfactory The text of the Aranyakānda was constituted by Shri P. C Divanji, M A, LL M,—alas, he is now no more—and was thoroughly checked by the General Editor The Critical Apparatus of the whole Aranyakānda is completed and is under revision The Third Volume will be published in 1963 The text of the first twenty-five Sargas of the Kiṣkindhākānda has been constituted by Prof D R Mankad, M.A, who will complete the work very shortly The Critical Apparatus of the Kiskindhākānda is under preparation, and it is proposed to publish it as the Fourth Volume in 1964 The Sundarakānda, which will be soon taken up by Prof G C. Jhala, M A, will be published in 1965 Dr P L Vaidya will take up the Yuddhakānda and the General Editor will mind the last Kānda It is proposed to finish the entire work in 1967

I am most thankful to the Vice-Chancellor, Dr J M Mehta, the Pro-Vice-Chancellor, Dr C S. Patel, and the Syndicate for the keen interest they have been taking in the Rāmāyana work and for all the facilities given to the Rāmāyana Department I must also thank Shrimati Dr Hansaben Mehta, the ex-Vice-Chancellor, for her continuous interest in the Critical Edition of the Rāmāyana I am again grateful to the members of the Board of Referees for their appreciative remarks I also thank the Editor of the Ayodhyākānda, Dr P L Vaidya, for completing the work according to schedule in spite of his heavy responsibilities

My thanks are again due to the Manager of the University Press, Shri Ramanlal J Patel, for his usual promptness, vigilance, sincerity and interest in the Rāmāyana, which have stood me in good stead

in the publication of the Critical Edition I also most sincerely thank the staff of the Rāmāyana Department for their hearty co-operation I am also thankful to the Director of the Oriental Institute, Dr B J Sandesara, for his interest in the Rāmāyana Department

Once more I thank the University Grants Commission and the Government of Gujarat for their financial help

RAMAYANA DEPARTMENT,
ORIENTAL INSTITUTE,
Shrimati Hansa Mehta Library Building, Baroda.

G H BHATT
General Editor

EDITORIAL NOTE

The Critical Apparatus

The text of the Ayodhyākānda in this edition is based upon the following 29 MSS, selected from out of a total of 43 MSS collated for the purpose —

I N(orthern) Recension (15 MSS —ŚÑVB 8 + D 7)

(a) North-western Group

Śāradā Version [Ś]

Ś1 = Baroda, Oriental Institute, No 14061 Undated.

(b) North-eastern Group

(i) Nepālī Version [Ñ]

Ñ1 = Baroda, Oriental Institute, No 14156 Microfilm of MS No 934 of The Bir Library, Kathmandu, Nepal, dated Samvat 1076 (c A D **1020**)

Ñ2 = Baroda, Oriental Institute, No 14157 Microfilm of MS No 905 of the Bir Library, Kathmandu, Nepal, dated Newārī Samvat 795 (c A D **1675**)

(ii) Maithilī Version [V]

V1 = Baroda, Oriental Institute, Devanāgarī Transcript of a Maithilī MS of the Palace Library, Darbhanga. Undated

(iii) Bengālī Version [B]

B1 = Baroda, Oriental Institute, No 14122 Photo-stat copy of MS No 348 of the Bibliothèque Nationale, Paris, dated Śaka 1610 (c A D 1688)

B2 = Śāntiniketana Viśvabhāratī, No 776 Dated Śaka 1711 (c A D **1789**)

B3 = Calcutta, Asiatic Society of Bengal, No G 394 dated **1833** A D

B4 = Calcutta, Calcutta University Library, No 764 Undated

Devanāgarī Version [D], sub-divided into

(i) Devanāgarī Version of Govindarāja (Dg1), Tilaka (Dt1), Devarāmabhatta (Dd1) and Maheśvaratīrtha (Dm1) (all S)

Dg1 = Baroda, in private possession (of Prof G H Bhatt) Unnumbered Dated Samvat 1830 (c A D. **1775**)

Dt1 = Jodhapur, Palace Library Unnumbered Undated.

Dd1 = Baroda, Oriental Institute, No 1097 Dated Samvat 1897

Dm1 = Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute, No 110/81-82 Undated

(ii) Devanāgarī Composite Version

D1 = Baroda, Oriental Institute, No 14142 Photo-stat copy of MS. No 123 of 1884-87 of the Bombay Government Collection deposited at the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, dated Samvat 1512 (c A D **1456**) (W)

D2 = Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute, No 825 of 1875-76 Dated Samvat 1829 (c A D. **1773**) (W)

D3 = Baroda, Oriental Institute, No 3937 Dated Samvat 1773 (c A D **1717**) (W)

D4 = Ujjain, Scindia Oriental Institute, No 1611 Undated (NE)

D5 = Vallabha Vidyanagar (Via Anand) Vitthalabhai Patel Mahāvidyālaya Unnumbered Dated Samvat 1905 (c A D **1848**) (W)

D6 = Baroda, Oriental Institute, No 14062 Undated (NW)

D7 = Bikaner, Palace Library of The Maharaja of Bikaner, No 1019 Dated Samvat 1696 (NW)

II S(outhern) Recension (14 MSS —TGM 10 + D 4)

(i) Telugu Version [T]

T_1 = Madras, Adyar Library, No 72372 Undated

T_2 = Madras, Adyar Library, No 72393 Undated

T_3 = Madras, Adyar Library, No 75597. Undated

(ii) Grantha Version [G]

G_1 = Baroda, Oriental Institute, No 6362 Dated Kollam 993 (c A D 1818)

G_2 = Trippunithura (Travancore-Cochin State, now Kerala State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No 152 Undated

G_3 = Ahmedabad, in private possession (of Muni Śri Punyavijayaji) Unnumbered Undated.

(iii) Malayālam Version [M]

M_1 = Chunangad (Via Ottapalam), South Malabar, in private possession (of Shri Nilakanthan Nambudiripad) Unnumbered Dated Kollam 687 (c A D 1512)

M_2 = Trippunithura (Travancore-Cochin State, now Kerala State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No 158 Dated Kollam 865 (c A D 1690)

M_3 = Trippunithura (Travancore-Cochin State, now Kerala State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No 159 Undated

M_4 = Malabar, in private possession (of Śri Nilakanthan Nambudripad). Unnumbered. Undated.

TESTIMONIA

(i) Commentaries

Cv = Commentary (Vivekatilaka) of Udāri (also Udāli) Varadarāja as in the transcript of the MS No 3409 of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras The comm is earlier than 1250 A D

Cr = Commentary of Rāmānuja as given in MS No 14066 of Oriental Institute, Baroda, Transcript of MS No. 8214 of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, undated

Cm = Commentary of Mahesvaratīrtha as given in MS no 844 of the Nasik Patwardhan Collection deposited at the Bhārata Itihāsa Samśodhaka Mandala, Poona Dated Śaka 1698 (c A D 1776)

Cg = Commentary of Govindrāja as given in MS (Dg_1) of Prof G H Bhatt, Baroda Dated Samvat 1830 (c A D 1775)

Ck = Commentary (Kataka or Amṛtakataka) of Katakayogīndra (alias Mādhavayogin) as given in MS No 14053 of the Oriental Institute, Baroda; Transcript of MSS nos 3754 and 8978 of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, undated

Ct = Commentary (Tilaka) of Nāgeśa Bhatta as given in Dt_1, undated, also as printed in Vulgate editions

(ii) Epitomes

(1) The Rāmopākhyāna (Mbh III 258-276 BORI, Poona, 1942)

(2) Purānas—Visnu-Purāna, III 3, IV 4 (Gītā Press, Gorakhpur, 1937)
Agni-Purāna, chaps 5-11 (Ānandāśrama ed, Poona, 1900)
Padma-Purāna, IV 66 121, V 35 (Ānandāsrama ed, Poona, 1893-94) etc

(3) The Rāmāyana-mañjarī of Kṣemendra (Kāvyamālā No. 83, Nirnaya Sāgara Press, Bombay, 1903).

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

add. = adding
addl = additional
af = after
App = Appendix.
B = Bombay edition of the R (Gujarati Printing Press, A D 1912, the Vulgate).
bef = before
chap = chapter(s).
comm = commentary (taries)
cont = continue(s, ed, ing).
corr = corrected, correction
Crit App = Critical Apparatus
ed = edition
ex = except
fig = figure(s)
fol = folio(s).
foll = following
fragm = fragment(ary)
G = Gorresio's ed of the R.
Gov = Govindarāja.
hapl = haplographic(ally)
hypm. = hypermetric.
illeg = illegible
inf lin = *infra lineam* (below the line)
ins = insert(s, ed, ing)
int lin = *inter lineas* (between the lines)
interp = interpolate(s)
introd = introduction, introductory
K = Kumbhakonam ed of the R
Kat = Kataka
L. = Lahore ed of the R
l = line(s)
m or marg = marginal(ly)
Mah = Maheśvaratīrtha
Manu = Manusmṛti (N S P ed)
Mbh = Mahābhārata
meta = by metathesis
N = Northern
NE = North-eastern
NW = North-western
om = omit(s, ing, ed,)
orig = original(ly)
post = posterior
pr. m. = *propria manu* (by own hand)
prob = probably
R. = Rāmāyana
r = repeat(s, ed, ing)
Rām = Rāmānuja
ref = refer(ence)
resp = respective.
respy = respectively
Rm = Rāmāyanamañjarī (Kāvyamālā No 83)
Ru = Rāmopākhyāna (Mbh III. 258-276, BORI, Poona, 1942)
S = Southern
sec m = *secunda manu* (by another hand)
Sga = Sarga
st = stanza(s)
subm = submetric
subst = substitute(s, ed)
supp = supplementary
sup lin = *supra lineam* (above the line).
Til = Tilaka
transp = transpose(s, ed), transposition
v = verse
(var) = (with variation)
v l = varia(e) lectio(nes)
vulg = vulgate
W = Western

❀❀ (in the critical foot-notes) enclose citations from commentators.

[ ] besides their normal uses, enclose *additions* to MS readings

( ) besides their normal uses, enclose superfluous letters, which should be *omitted* from MS readings

* (superior star) in the text indicates an *emendation*

* (in the critical foot-notes, before a verse or verses and preceded by a numerical figure) indicates additional or substitute passages

\+ + (in the MS readings) indicate equal number of syllables lost through injury to MS

~~~ printed below (or along the side-margin of) any part of the constituted text indicates that the reading of it is less than certain

C denotes a "Commentary", prefixed to the abbreviation of the name of a commentator (or a commentary), thus, Cv = Comm Vivekatilaka, Cr = Comm of Rāmānuja, Cm g = Comm of Maheśvaratīrtha and Govindarāja, Ck t = Comm Kataka and Tilaka A "*p*" is added on to denote a "pātha" or variant, thus, Cr*p* = a pātha mentioned in the Comm of Rāmanuja, Ck*p* = pātha mentioned in the Comm. Kataka
~~~

INTRODUCTION

This Critical Edition of the Ayodhyākānda of Vālmīki's Rāmāyana is based on 29 MSS, selected from out of 43 MSS fully collated for this purpose These MSS are written in Śāradā or Kaśmīrī, Newārī or Nepālī, Maithilī, Bengali, Devanāgarī, Telugu, Grantha and Malayalam scripts There are some MSS in Nandināgarī and Uriyā scripts, but they hardly differ from Southern and Bengali versions respectively, and hence not utilized for the preparation of the Critical Apparatus Some of these MSS are dated while some do not record their dates, but all of them have been selected as best representatives of different scripts and different parts of this Bhāratavarsa, such as Kasmīra, Nepal, Mithilā, Bengal, Rajasthan, Gujarat, Western India, Andhradesa, Tamilnad and Kerala The dates of these MSS, further, range from 1020 A D to 1860 A D In fact, it is now well-nigh impossible to come across a MS of the Rāmāyana older than 1020 A D Some of these MSS are accompanied by commentaries, normally representing texts which their authors considered best, but occasionally offering different readings Some of these commentators seem to have consulted several MSS to fix up the best Text according to them, recording readings as well as order of the Sargas, and criticising views of their predecessors Further, some very ancient commentaries, not accompanied by text, have also been utilized in the constitution of the Text and its Critical Apparatus I thus feel that the Rāmāyana Department of the Oriental Institute of Shri Maharaja Sayajirao University of Baroda, has spared no pains to obtain for me MS material needed for the preparation of a Critical Edition of the second great epic of India

The MSS actually used for the constitution of the text and the critical apparatus of the Ayodhyākānda are already mentioned previously in the Editorial Note

Over and above this, the following MSS were fully collated, but were rejected as they did not yield any useful material for Text-constitution

1 A paper MS, transcript of a MS in the Maithilī script, No 14145, belonging to the Oriental Institute, Baroda The original belonged to the Raj Library, Darbhanga, dated Śaka 1473. It was discovered that this MS is a transcript in the Maithilī script of a MS representing the S recension (Vulgate), and rejected on that account (V_1, collation no)

2 A paper MS in the Maithilī script, being a microfilm of a MS in the University Library, Patna Due to faulty exposure, the film has become illegible It represents the NE version (V_3)

3 A paper MS in the Devanāgarī script, No 12864, belonging to the Oriental Institute, Baroda, and representing the NW version (D_5)

4 A paper MS in the Devanāgarī script, No 5600, obtained from the Scindia Oriental Institute, Ujjain, representing the Western version (D_9)

5 A paper MS in Devanāgarī, Jodhpur Library, dated Śaka 1708, Samvat 1788, and representing the Western version (D_{10})

6 A paper MS in the Devanāgarī script, Bundle No 4, belonging to H H Maharaja Shri Gaja Singhji Sahib Bahadur of Jodhpur, now forming part of the Jodhpur Library. It was prepared by a Brahmin Gopal Khare at Kalāmūla Matha in Central Kashmir, representing the NW version (D_{11})

7 A paper MS in the Devanāgarī script with the comm. of Maheśvaratīrtha, No 844, and belonging to the Bharat Itihasa Samshodhak Mandal, Poona, representing the S recension (D_{14}).

8 A paper MS in the Devanāgarī script, No 2986, belonging to the Vishveshvarananda Vedic Research Institute, Hoshiarpur, dated Samvat 1808 and representing the NW version (D_{16}).

9 A paper MS in the Devanāgarī script, No 2989, belonging to the Vishveshvarananda Vedic Research Institute, Hoshiarpur, dated Samvat 1869 and representing the NW version (D_{17}).

10 A paper MS in the Devanāgarī script, No 1767, belonging to the Vishveshvarananda Vedic Research Institute, Hoshiarpur, and representing the NW version (D_{18}).

11 A paper MS in the Devanāgarī script, No 1022, belonging to the Lall Garh Palace, Bikaner, and representing the NW version (D_{19})

12 A paper MS in the Devanāgarī script, No 1020, belonging to the Maharaja of Bikaner (now deposited in the Anup Library), dated samvat 1731, and representing the NW version (D_{21})

13 A palm-leaf MS in the Grantha script, No 9869, belonging to the Government Oriental MSS Library, Madras

14 A palm-leaf MS in the Malayalam script in private possession of Sankaran Nampyathan Nambudripad, Avana Parampumana, Malbar, dated Kollam 998 (*i e.*, A D 1823)

These MSS broadly fall into two major groups, representing the two main recensions, Northern and Southern They can be further divided into sub-groups or versions on the strength of insertions (* passages not included in the constituted text), longer or shorter, and also on account of various readings they offer The following pedigree of the MSS used will clearly show the relation that exists between the main recensions and the versions

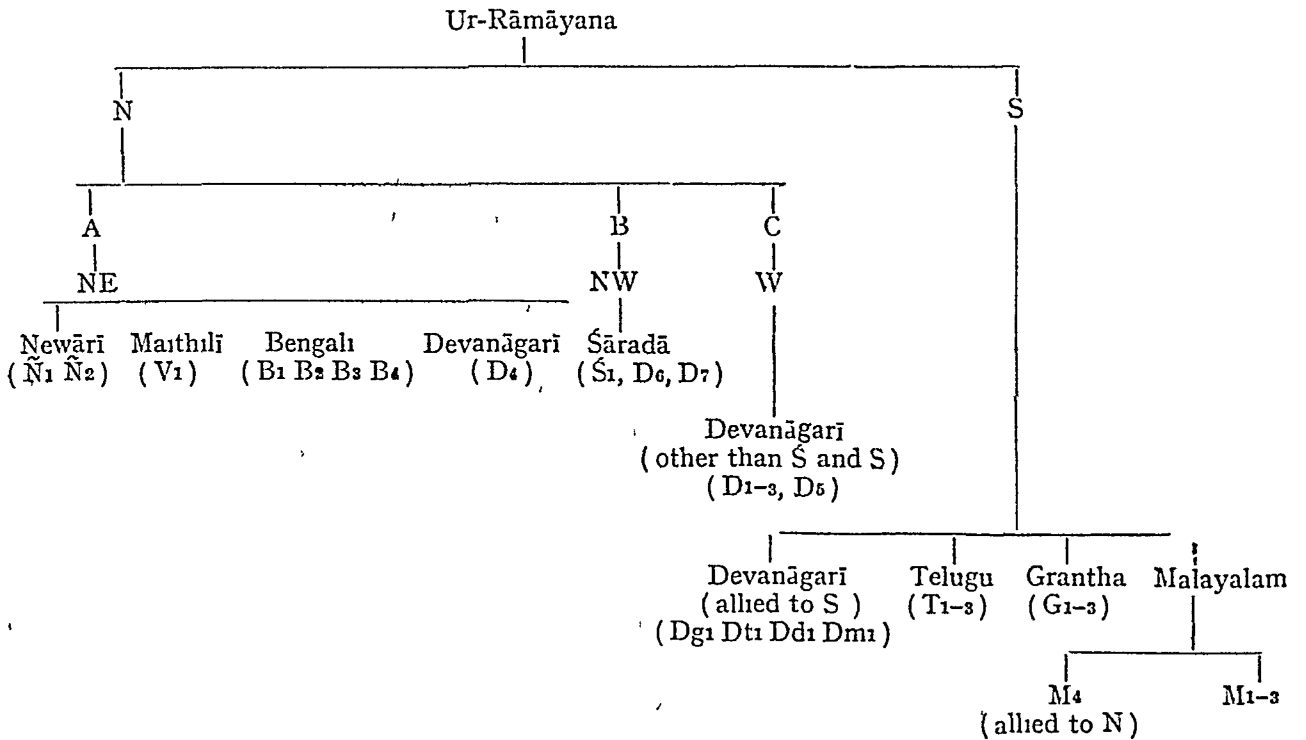

Detailed Description of the MSS

Ś1

Baroda, Oriental Institute, No 14061 Dated Saptarsi Samvat 34 (C 1860 A D) It was purchased for the Institute by Dr S N Sharma of Srinagar Thick unglazed paper, size 12½" × 7", Śāradā script

The MS is complete in seven kāndas, total number of folios for Ayodhyā being 82 The folio has 17 lines to a page and about 45 to 68 letters to a line Margins are seldom ruled, stanzas are not numbered The first five Sargas are not numbered Sargas from 6 to 103 are numbered, but the remaining Sargas are not A single danda demarcates both the halves of the stanza Colophons are daubed over with orpiment generally, but sometimes red chalk is used for the purpose Colophons give significant Sarga names There are marginalia, *pr m* occasionally, as also additions and corrections, most of them *pr m*. Transpositions of stanzas and their halves are occasionally found In this connection, we may mention the episode of Kākavrttānta which seems to be newly added Hand-writing

is fairly legible. It does not use prsthamātrās, but uses parasavarna The MS seems to have been written by two scribes

At the end of the present Kānda, Samvat 34 is mentioned, which, according to Dr Sharma's report, is probably the Saptarsi Samvat, corresponding to A D 1860 This means that it is a very late exemplar It represents the NW version

There are a few * passages exclusive to this MS., viz, 176*, 220*, 1818* and 2396*

Ñ1

Baroda, Oriental Institute, No 14156, microfilm of MS No 934 of the Bir Library, Kathmandu, Nepal, dated Samvat 1056, which according to Pandit Baburam Acharya, Itihāsaśiromani, the ex-Librarian, refers to Vikrama Samvat, corresponding to A D. 1020 This MS is, thus, the oldest dated MS of Vālmīki's Rāmāyana known to us Palm-leaves, $21\frac{1}{2}'' \times 2''$, Newāri script

The codex has preserved all the seven kāndas The Ayodhyākānda begins with folio 91, and ends with folio 221 It has 6 lines to a page and about 85 letters to a line It has side-margins of $1\frac{1}{2}''$, and top and bottom margins $\frac{1}{2}''$ each, which are not ruled

Stanzas and Sargas are not numbered, and stanza-endings are marked with a single danda There are very few marginalia and corrections, but additions are frequent, all *pr m* The tying-threads pass through two holes in the middle of the leaves Dilapidated in condition The writing is fairly correct, but owing to old age it is not clear at places It uses prasthamātrās व and च, थ and ध, त and न, स and म, and at places even ण and श are confounded It has a long break, owing to missing folios, corresponding to the portion from Sarga 44 (1058*) up to 2 68 23 (1763*) of our Critical Text

The Bāla, Ayodhyā, Aranya and Kiskindhā Kāndas are written in one hand, and the remaining Kāndas in another The post-colophon entry made at the end of Kiskindhā, *pr, m*, states that the MS was copied by Śrī Gopati, son of Pandita Śrī Śrīkara, on the 4th Day of the dark half of the month of Āsadha in the Samvat year 1076 (A D 1020) सवत १०७६ आपाढ वदि ४ महाराजाधिराज पुण्याव[ण्यश]लोक सोमदेवोन्वगरुडध्वजश्रीमहाप्रियदेव नुधमानती[वी]र भुक्तीज्वलगुणविजयवाप्रे[या वासे ? यावाद्ये ? यवीप्र ?]क्षि[ति]पालटेञ्नी[शिक]-प्रभालु[व]शालिक श्रीआनन्दस्य कृते पाढ[दु]कावस्थिते पण्डितश्री श्रीकरस्यात्मज श्रीगोपतिना[ऽ]लेखीद ॥

The MS represents the NE version

The exclusive * passages in the available portions of this MS are few, viz, 497*, 508(A)* and 2278*

Ñ2

Baroda, Oriental Institute, No 14157 This is a microfilm of MS No 905 of the Bir Library, Kathmandu, Nepal, dated Newari Samvat 795 (A D 1675) It is written on thick country paper, size $20\frac{1}{2}'' \times 5''$ in the Newārī script

The codex contains all the seven kāndas, total number of folios for Ayodhyā being 113 It has 10 lines to a page and about 30 letters to a line The folio has a side-margin of $1\frac{3}{4}''$ and top and bottom margins of $\frac{3}{4}''$ which are unruled Stanzas are not numbered, but the Sargas are Single dandas mark śloka-endings There are occasional marginalia, a few corrections and a number of additions, all *pr m* Condition good, writing neat, legible and fairly correct It does not use prsthamātrās व and च, र and व, सु and स्व are often confounded

The MS. represents the NE version.

There are only two exclusive * passages, viz, 1397* and 2196*

V1

Baroda, Oriental Institute, No 14160 This is a transcript in Devanāgarī of the Ayodhyākānda of MS No 196 of the Palace(Raj) Library, Darbhanga The original MS. in the Maithilī script is undated It is a palm-leaf MS, size $14'' \times 2''$, the total number of folios for Ayodhyā being 201, with 5 lines to a page and about 75 letters to a line Folios 181, 182, 190, 192—196 and 198 are missing

The Devanāgarī transcript contains 391 leaves (written on one side only) of size 13″×8″ with 20 lines to a page and 16 letters to a line Margins are unruled, stanzas unnumbered, though the Sargas, which number 111, are exactly as in our constituted Text Single and double dandas indicate the two halves of a stanza Colophons with appropriate Sarga names are written in red ink. Corrections which are few are made in the margin in black ink Words and phrases defying rules of grammar and prosody are underlined in black ink by the copyist The copyist has in some places left blanks marked by dots, indicating that he could not decipher the portion of the original MS , or that the portion of the original was damaged Writing legible and correct ज is often confounded with or replaced by य Letters स and श, ब and व are also promiscuously used. The rule of Parasavarna is generally observed, but rules of sandhi are not

The MS represents the NE version.

The number of exclusive * passages is small They are 91*, 1099*, 1100*, 1512*, 2003*, 2021*, 2041*, 2246*, 2247*, 2287(A)* and 2336*

B1

Baroda, Oriental Institute, No 14122 Photo-copy *in situ* of the MS No 348 of the Bibliotheque nationale, Paris. Undated This MS was utilized by Dr Gorresio for his edition, and was designated G by him Palm-leaves, Bengali script Size of the photograph 18″ × 1½″.

The MS represents the NE version

The exclusive * passages in this MS are 60*, 184*, 185*, 480*, 636*(m.), 1006* and 2391*

B2

Śāntiniketana, Viśvabhārati, No 776 Old unglazed paper, size 19″ × 5″, Bengali script

In addition to the Ayodhyākānda which contains 151 folios, the MS. also contains Bāla and a portion of Aranya. It has 8 to 12 lines to a page and about 55 letters to a line Margins are unruled and stanzas are not numbered Sargas are numbered only in a few cases A single danda is used to mark both the halves of the stanza There are many additions and corrections, *pr m* . Transpositions of stanzas and also of Sargas in some places Writing is fairly legible, but incorrect at places It uses prsthamātrās Rules of sandhi are not strictly observed, and the final म् is always replaced by an anusvāra स is replaced by श in many places

Although no date is mentioned at the end of Ayodhyā, there is mention at the end of Bāla that the codex was prepared by Śivadeva in the Śaka year 1711 (A D 1789)

The MS represents the NE version

There are a few exclusive * passages, *viz* , 201*, 369*(m), 489(A)*, 744*, 774*, 1026*, 1910*, 2164(A)*, 2198* and 2361*

B3

Calcutta, Asiatic Society of Bengal, No G. 394

Written on paper, size 19″ × 7″ Bengali script

This MS contains only three Kāndas, *viz* , Ayodhyā, Aranya and Kiskindhā, total number of folios for Ayodhyā being 194 It has 10 lines to a page and about 45 letters to a line Margins unruled, stanzas unnumbered , but sargas are numbered The total number of Sargas, as stated at the close of the present Kānda, is 126 Both the halves of the stanzas are marked by single dandas Colophons written in red ink Marginalia, additions and corrections are few, some of them being *sec m* There are cases of transpositions of lines and stanzas It appears to be an old MS as the pages are worn out The writing is good with but very few errors Rules of sandhi are strictly observed and prsthamātrās are used. The MS is written in one hand and is complete for Ayodhyā

Though no date is mentioned at the end of Ayodhyā, it is stated at the end of Kiskindhā that the MS was completed in the Śaka year 1755 (A D 1833).

The MS represents the NE version.

This MS. has a very large number of exclusive *passages, *viz.* 65*, 93*, 111*, 137*, 156*, 222 (A)*, 239*, 447*, 479*, 510*, 522*, 535*, 561*, 609*, 629*, 667*, 701*, 751*, 781 (A)*, 872*, 908*, 932*, 960*, 978*, 987*, 1010*, 1019*, 1073*, 1097 (A)*, 1117*, 1163 (A)*, 1164*, 1240 (A)*, 1272 (A)*, 1296*, 1327*, 1346 (A)*, 1383*, 1431*, 1437*, 1491*, 1512*, 1557*, 1578*, 1618*, 1639 (A)*, 1700 (A)*, 1723*, 1762*, 1806 (A)*, 1822*, 1840*, 1863*, 1896*, 1900*, 1905 (D)*, 1925*, 1928*, 1939*, 1947*, 1983*, 2004*, 2016*, 2031*, 2069*, 2077*, 2097*, 2114*, 2130*, 2147*, 2180*, 2200*, 2318*, 2327*, 2328*, 2338*, 2339 (A)*, 2341*, 2350*, 2357* and 2372*.

B4

Calcutta, University Library, No 764, undated, written on paper, size 21″ × 4″ Bengali script.

This MS contains only Ayodhyākānda, the number of folios being 130 It has 8 lines to a page and about 60 letters to a line Margins unruled Total number of Sargas is 121, the last one corresponding to Sarga 115 of the Vulgate, and all Sargas are numbered, while stanzas are not Both the halves of the stanza are marked with single dandas No marginalia Additions and corrections are few, and corrections are both *pr m* and *sec m* Transpositions of stanzas and their halves are found at some places. (Additional Sargas are found) Condition very old, last folio broken as a result of which the date is perhaps lost. Writing neat and legible with few errors Wrong forms of letters common, *e g*, the use of श for स, स्थ for त्स्थ, क्ष for क्ष्य and क्ष्म The MS is written in one hand

The MS. represents the NE version

This MS has only two exclusive * passages, *viz.*, 83* and 170*

Dg1

Baroda, in private possession (of Professor G H Bhatt, General Editor of this edition) Unnumbered Written on tough and durable paper, size 12½″ × 5½″, in the Devanāgarī script, hand-writing of North India This codex is complete in Seven Kāndas, total number of folios of Ayodhyā being 234 It has 6 lines to a page and about 48 letters to a line Margins ruled in black ink

The MS. contains the commentary Bhūṣana of Govindarāja up to Yuddhakānda The text is written in three strips, the upper and lower ones contain the commentary, while the central band, with a wider margin, contains the epic text written in bolder hand than that of the commentary. Stanzas and Sargas are regularly numbered both in the text as well as in the commentary, the number of Sargas being 119 as in the Vulgate No dandas are used to mark the halves or ślokas or even the Sargas Even in the commentary the danda is not used Colophons are daubed over with red chalk and erasures made in yellow pigment, sometimes in white pigment and sometimes with the usual black ink No marginalia There are occasional additions and corrections, generally *pr m* A few cases of *sup lin* and *inf lin* correction are noticed. It is a well-preserved MS, writing is not good, and a few errors are found

The whole MS is copied in one hand, and the post-colophon entry made at the end of Ayodhyā states that the scribe completed the Kānda on the sixth day of the dark half of the month of Āsādha in the Samvat year 1830 (A D **1774**) सवत् आपाढमासे कृष्णपक्ष ॥

The MS represents the S recension and the text is usually that of Govindarāja

The exclusive * passages pertaining to this MS are 1558*, 1696*, 1946* and 2177*

Dt1

Jodhpur, Palace Library. Unnumbered Written on tough paper, size 13½″ × 6″ Devanāgarī script.

This codex contains all the seven kāndas written probably by different scribes at different periods and is thus a composite MS For instance, the Kiskindhā was written in Samvat 1899, Yuddha in Śaka 1636 by Tryambaka, Uttara in Samvat 1816, Śaka 1741 The total number of folios for Ayodhyā is 333

Yellow papers are inserted at places, perhaps to prevent damage by insects. The entire MS. is bound in one bundle, and has 6 lines to a page and about 40 letters to a line. Margins are ruled in black and dandas are in red.

The MS. contains the commentary Tilaka of Nāgeśa Bhatta. The text is written in three strips: the upper and lower ones contain the commentary and the central strip with a wider margin contains the epic text in a bolder hand. Stanzas and Sargas are regularly numbered both in the text as well as in the commentary, the total number of Sargas being 119 as in the Vulgate. Double dandas in red ink mark both the halves of the stanza. No marginalia, no additions, corrections, omissions or transpositions. The MS. is well preserved and writing is neat and legible. This MS. seems to belong to the group of MSS. on which the Bombay edition or the Vulgate is based. The text of the epic occasionally differs from that of the commentary. The story of Jayanta, covering one Sarga, is an episode added after Sarga 95 of the Vulgate. The Ayodhyākānda is written in one hand. Though no date is mentioned at the end of Ayodhyā, the MS. appears to be about 150 years old.

The MS. represents the S recension.

There is only a single exclusive * passage in this MS., *viz.*, 2054*.

Dd1

Baroda, Oriental Institute, No. 1097. Dated Samvat 1897 (A.D. 1840). Written on old paper, size 11¾″×7½″. Devanāgarī script.

This codex contains only two kāndas, *viz.*, Bāla and Ayodhyā, the number of folios for Ayodhyā being 293. This MS. was not utilized for the Critical Edition of Bāla. The page contains 5 to 7 lines with about 35 letters in a line. Margins are ruled in red and dandas in black ink.

This MS. contains the commentary of Devarāma Bhatta. The text is written in three strips: the upper and lower ones containing the commentary, and the central one with a wider margin and bolder hand containing the epic text. Stanzas and Sargas are numbered in both the text and the commentary, the number of Sargas being 119 as in the Vulgate. Double dandas are used for marking both the halves. Colophons and stanza numbers are daubed over with red chalk and erasures in yellow pigment. Very few marginalia, corrections *pr. m.* and *sec. m.* are noticed in few places, both in black ink. Transpositions of stanzas are noticed in few places. Condition old, but writing is fairly legible. A few errors are noticed. व and ब are often confounded.

The MS. represents the S recension.

There are no * passages exclusive to this MS.

Dm1

Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute, No. 110 of 1881-82. Undated. Written on paper, size 15″×7″. Devanāgarī script.

This codex contains all the Seven Kāndas with the commentary of Maheśvaratīrtha. It was, however, not used for the Critical Edition of Bāla. The number of folios for Ayodhyā is 186. It has 8 lines to a page and about 48 letters to a line. Margins are ruled and dandas put in black ink.

The text is written in three strips: the upper and lower ones contain the commentary, and the central one with a wider margin contains the epic text. Stanzas and Sargas are numbered in both the text and the commentary.

The number of Sargas is 119 as in the Vulgate. Double dandas mark both the halves of the stanza. Colophons are daubed over with red chalk. Marginal notes are few, corrections, sometimes *sec. m.*, transpositions of stanzas in a few places. This MS. freely uses the word राम to fill in the blank space even between the two halves or stanzas. No additions or omissions. Writing is neat and legible with occasional errors. The whole MS. is written in one hand.

The MS. represents the S recension.

The following * passages are exclusive to this MS 924*, 1058(A)*, and 1200(A)*

D1

Baroda, Oriental Institute, No 14142 It is a photo-stat copy of the MS. No 123 of 1884-87 of the Bombay Government Collection deposited at the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona The Original MS is dated Monday, the 8th day of the dark half of the month of Kārttika of Saṃvat 1512, corresponding to Monday, 5th November 1455 A D Written on paper, size 8″ × 4″ Devanāgarī script of Gujarat or Rajasthan

This MS has only two Kāndas, *viz*, Bāla and Ayodhyā The total number of folios for the Ayodhyākānda proper is 262, with 12 lines to a page and about 35 letters to a line Margins are ruled in black, and stanzas and Sargas are numbered Colophons recording significant Sarga names read अयोध्याकाण्डे throughout, even in the portion which in the Critical Edition is included in the Bālakānda Perhaps the present exemplar is a descendent of a MS of the Rāmāyana which divided it into three (Ayodhyā, Aranaya and Yuddha) or five (Ayodhyā, Aranya, Kiskindhā, Sundara and Yuddha) Kāndas Consequently, the Sargas for Ayodhyā are from 53 to 177, the total number of the Sargas for Ayodhyā being 125 Single dandas mark both the halves of the stanza A few marginal notes, corrections and transpositions of stanzas and their halves are noticed at few places After Sarga 175 (*i e*, after vulgate 115, and Critical Edition 107), two new Sargas (176-177) containing the episode of Rāmapādukābhiseka by Bharata, which is not found in any other MS , are added, followed by phalasruti stanzas (see App I No 30) This indicates that the Ayodhyā, according to this MS , ended here Condition of the MS is good, writing legible and generally correct It is written in one hand and uses pṛṣthamātrās

The MS. represents the W version

The following * passages are exclusive to this MS 217*, 440*, 478*, 764*, 837*, 840*, 903*, 930*, 1039*, 1046*, 1054*, 1114*, 1134*, 1401*, 1637*, 1800* and 2136*

D2

Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute, No 825 of 1875-76 Dated Samvat 1829 (A D 1773) Written on paper, size $10\frac{1}{2}'' \times 4\frac{3}{4}''$ Devanāgarī script Handwriting of Gujarat

The codex is complete in seven kāndas, the number of folios for Ayodhyā being 260 The MS has 10 lines to a page and about 30 letters to a line Margins ruled in double red lines Stanzas and Sargas numbered, the total number of Sargas for Ayodhyā being 121 (121 st= 107th in the Crit Ed) From Sarga 108 of the Critical Edition begins the Aranyakānda Colophons bearing significant Sarga names are daubed over with red chalk Double dandas mark both the halves of stanzas A few marginal notes and corrections, *sec m* are noticed Transpositions and repetitions of stanzas at some places No omissions, but additional Sargas are found Condition worn out, Writing fairly legible, but incorrect in many places Final म् is always replaced by an anusvāra रेफ is dropped in a number of places The MS is written in one hand

The first folio of Bāla has the remark स्वामिपुरुषोत्तमाश्रमस्येद पुस्तकम् The colophon at the end of Kiskindhā, giving date of the first four Kāndas runs as follows —

सवत् १८७९ वर्षे कातिक वदि ५ दिने अद्येह विरमग्राममध्ये लेखक नागरज्ञातीय त्रवाडी गगाराम उपास्मिक भवानीदास

The kāndas 6 and 7 seem to have been written by the same scribe, and therefore belong to the same period But the entry at the end of the Sundarkānda runs as follows —

सवत् १६५० वर्षे कार्तिकमासेऽसितपक्षे दर्शतिथौ चन्द्रवारे लिखितमिद सुदरकाडम्

That is to say, that the Sundarkānda was written in Saṃvat 1650 (A D 1594) *i e*, nearly 180 years before the first four Kāndas The colophon at the end of the Yuddhakāṇḍa records that the scribe was a resident of Ahmedabad लेखक नागरज्ञाती अमदावादवास्तव्य Viramgam is a place about 40 miles north

of Ahmedabad in Gujarat Taken all this evidence together, it appears to be a composite MS belonging to Gujarat

The MS represents the W version

This MS has very few exclusive * passages, *viz* , 190*, 384*, 664*, 1924(A)*, 2238*, 2256*, 2291* and 2364*

D3

Baroda, Oriental Institute, No 3937 Dated Samvat 1773 (A D 1717) Written on paper, size $9\frac{1}{2}'' \times 6''$. Devanāgarī script Hand-writing of Gujarat

The codex contains two Kāndas, Bāla and Ayodhyā, the number of folios for Ayodhyā being 106 There is an unusual variation in the number of lines to a page which has 12 to 23 lines, and about 30 letters to a line Margins are ruled in black ink Stanzas are not numbered, but at the end of Ayodhyā it records the number of stanzas as 8900 (for both the Kāndas ?) The Sargas also are not numbered, Ayodhyā ending with Sarga 107 of the Critical Edition (= 115 of the Vulgate) Double and single dandas are promiscuously used to mark the halves of stanzas Colophons are occasionally daubed over with red pigment Few marginalia, few corrections *pr m* Transpositions of stanzas in a few places Dilapidated in condition Writing legible but incorrect at places The Kānda seems to have been written by three scribes—all hailing from Gujarat Like D1, this MS also writes अयोध्याकाण्डे even for Bāla, but the Sargas are not numbered as in D1 At the end of Ayodhyā, the copyist writes —

लपितमिद सवत् १७७३ वरषे शाके १५०० फागुणमासे कृष्णपक्षे तथ बीज शनिवासरे

The MS represents the W version

Exclusive * passages peculiar to this MS are 160*, 161*, 881*, 1118*, 1239(A)*, 1319*, 1536*, 1617*, 1789*, 1834*, 1905(A)*, 1911*, 2012* and 2266*

D4

Ujjain, Scindia Oriental Institute, No 1611 A composite MS , written on paper, size $14'' \times 5\frac{1}{2}''$ Devanāgarī script Hand-writing of Rajasthan

This MS contains all the seven kāndas, written probably by different scribes at different periods. For instance, Sundara is written in Samvat 1837, Śaka 1702 , Yuddha in Samvat 1741 , and Uttara in Samvat 1742 Ayodhyā has 141 folios, numbered from 1 to 141 It has 10 lines to a page and about 53 letters to a line Margins are ruled in black Stanzas are unnumbered, while Sargas are numbered Total number of Sargas for Ayodhyā is 115 (115th = 107th of Crit Ed) Aranyakānda begins from Sarga 108 of the Critical Edition. Colophons containing appropriate Sarga names are daubed over with red chalk There is no device such as dandas to separate the halves of stanzas Marginalia rarely found Corrections and additions are few, some of them *sec m* Transpositions and repetitions of stanzas are noticed Condition old Writing fairly legible and generally correct व for ब and स्थ for स्थ are often confounded The entire Kānda is written in one hand Though undated, it appears to be about 200 years old

The MS represents the NE version

There are very few * passages exclusive to this MS , *viz* , 1614(A)*, 2257* and 2366*

D5

Vallabha-Vidyānagar (Via Anand, Gujarat), Vitthalabhai Patel Mahavidyalaya Unnumbered Dated Samvat 1905 (A D 1848) Written on thick and durable paper, size $14'' \times 6''$. Devanāgarī script Hand-writing of Gujarat.

This MS contains the first five Kāndas of the Rāmāyana, the number of folios for Ayodhyā being 269 Folio 166^b is blank, but no portion of the text is missing The MS. has 9 lines to a page and about 32 letters to a line Margins are ruled, stanzas and Sargas numbered The total number of Sargas for Ayodhyā is 120 (120th = 107th of the Critical Edition). Aranyakānda in this MS begins from Sarga

108 of the Critical Edition Double dandas mark both the halves of the stanzas. Colophons contain appropriate Sarga names Marginalia and corrections are few and the latter in red ink, *sec m* Transpositions of stanzas or their halves are found in few places Condition good Writing fairly legible and generally correct This Kānda is written in one hand

As stated at the end of Ayodhyā, the MS was written by Pathak Gaurishankara, son of Vallabharāma of Śuklatīrtha, a place about 10 miles north-east of Broach in Gujarat, on Wednesday, the 14th day of the dark half of the month of Māgha in the Samvat year 1905 (A D 1848)

॥ सवत् १९०५ वर्षे माहामासे कृष्णपक्षे चतुर्दश्या सौम्यवारान्विताया श्रीशुक्लतीर्थनिवासिना पाठकावटंकेन वल्लभरामसूनुना गौरीशंकरेण लिखितम् ॥

The MS represents the W version

The * passages exclusive to this MS are 69*, 449*, 459*, 499*, 768*, 865*, 956*, 1137*, 1183*, 1185*, 1300*, 1375*, 1530*, 1627* and 2368*

D_6

Baroda, Oriental Institute, No 14062 Undated Written on thin paper, size $13\frac{1}{2}'' \times 7\frac{1}{2}''$ Devanāgarī script

This MS contains Ayodhyā, Aranya, Sundara, Yuddha and Uttara Kāndas The number of folios for Ayodhyā is 114 The MS has 16 lines to a page and about 36 letters to a line

Margins are not ruled, stanzas and sargas not numbered The last Sarga in this MS corresponds to Sarga 107 in the Critical Edition The last four Sargas in the Critical Edition go in this MS to Aranya Colophons contain appropriate Sarga names There is no device to separate the halves of the stanza A few marginal notes are noticed Erasures are many and are made with yellow pigment There are a number of corrections made *sec m* Condition worn out Writing legible but with numerous errors The whole of Ayodhyā is written in one hand There is no date given anywhere

The MS represents the NW version

The exclusive * passages in this MS are 27(A)*, 28*, 283* and 651*

D_7

Bikaner, Anup Sanskrit Library, No 1019 Dated Vikrama Samvat 1696 (A D 1640) Written on paper, size $11'' \times 4\frac{1}{2}''$ Devanāgarī script Hand-writing of Rajasthan

This MS contains only Ayodhyākānda, the number of folios being 149 Folio No 17 is missing and folios 35 and 55 are repeated The MS has 11 lines to a page and about 46 letters to a line Margins unruled Sargas are numbered, while stanzas are not The MS has 121 Sargas, corresponding to Sargas 107 in the Critical Edition A single danda marks both the halves of the stanza Colophons, containing significant Sarga names, are daubed over with red chalk Omission of Sargas 92 and 97 is noteworthy Marginalia, additions and corrections are very few Corrections seem to be made *sec m* Omissions of stanzas are indicated by blanks Condition worn out Writing is good and legible with few errors Occasional use of prsthamātrās is noticed श and स, स्थ and स्त्थ, क्ष and क्ष्य, क्ष and क्ष्म, तु and त्तु, च and व and व and च are often confounded The whole MS is written by one hand

At the close of this MS, it is stated that it was completed on Friday, the first day of the dark half of the month of Mangasira (*i e* Mārgasīrsa) in Vikram Samvat 1696 (A D 1640) at Bikaner

The MS represents the NW version

The exclusive * passages in this MS are 64(A)*, 148(A)*, 228*, 1130* and 1540*

T_1

Madras, Adyar Library, No 72372 Undated Written on palm-leaves, size $18\frac{1}{2}'' \times 2''$ Telugu script.

The MS contains all the seven Kāndas The number of folios for Ayodhyā is 71 Folio 107 which is the last folio of Ayodhyā is half blank The MS has 11 to 13 lines to a page, and about 92 letters to a line Margins are unruled and stanzas unnumbered The Ayodhyā has 119 Sargas in all as in the Vulgate, the Sarga numbers being all mentioned in words The halves of the stanzas are marked by single dandas No marginalia, no additions Corrections are few, *pr m* Transposition of stanzas following Govindarāja are noticed The MS is in dilapidated condition Writing is fairly legible and correct Sandhi rules are not rigidly observed No parasavarna is used , anusvāra is used instead The Kānda is written in one hand

Though no date is mentioned at the end of Ayodhyā or of other Kāndas, the codex seems to be more than 500 years old

The MS represents the S recension

There are no exclusive * passages in the MS

T2

Madras, Adyar Library, No 72393 Undated Written on palm-leaves, size 15½″ × 1½″ Telugu script

Besides Ayodhyā, the codex contains Aranya, the number of folios for Ayodhyā being 121 It has 8 lines to a page and about 70 letters to a line Margins unruled, stanzas numbered in figures, and Sarga-numbers in words The total number of Sargas is 119 as in the Vulgate The halves of stanzas are marked by single dandas No marginalia, a few corrections *sec m* Condition good, writing legible with occasional errors रम्य is sometimes written as रम्य वृ is written as व्र and पानीय as पानीय्य The MS is written in one hand

Though the codex is undated, it appears to be about 350 years old

The MS represents the S recension

The exclusive * passages peculiar to this MS are 3*, 958*, 1341*, 1676*, 1811*, 2024* and 2298*

T3

Madras, Adyar Library, No 65597 Undated Written on Palm-leaves, size 19¼″ × 2″ Telugu script

In addition to the Ayodhyākānda, the codex contains Aranya, Kiṣkindhā, Sundara and Yuddha Kāndas, the number of folios for Ayodhyā being 64 It has 11 to 13 lines to a page, and about 92 letters to a line The lines on each page are numbered at both ends, *pr. m* Margins unruled, stanzas unnumbered Sargas are numbered in words, which amount to 119 as in the Vulgate Both the halves of the stanzas are marked by single dandas No marginalia, no additions and very few corrections *pr m*. Transpositions of stanzas are noticed in a few places Tying threads pass through two holes in the middle of the folios Condition very good, writing very clear and correct Anusvāra is generally replaced by parasavarna ये is written for ए, शृ for श्रु and नीय्य for नीय The whole MS is in one hand

The MS is undated, but it is stated at the end of the Aranya that it was copied by Tāditoda Venkatirāya for Dāsu Atrirājugaru This MS. also seems to be 350 years old

The MS represents the S recension

There is a single * passage exclusive to this MS , *viz* , 2144*.

G1

Baroda, Oriental Institute, No 6362 Dated Kollam 993 (A D 1818). Written on palm leaves, size 16½″ × 2½″ Grantha script

The MS is complete in seven Kāndas, the number of folios for Ayodhyā being 35 (34½) It has 23 lines to a page, and about 95 letters to a line Margins unruled and stanzas unnumbered Sargas are,

however, numbered in words which are 119 as in the Vulgate Both the halves of the stanzas are marked by single dandas Marginalia few, *pr. m* Transpositions of stanzas following Govindarāja are noticed at a few places Corrections very few, *pr m* Condition good, but some folios are damaged and broken Lacunae for letters in a few places Writing fairly legible and correct The words पक्ष and शाल्लि are written as पत्म and पाल्लि The whole MS is written in one hand

As stated at the end of the Uttarakānda, the MS was completed by Śrīnivāsan, on Friday, the 28th day of the month of Mithuna (named here as Āni) in Hastānakṣatra in Kollam year called Bahudhānya samvatsara (A D 1818)

The MS represents the S recension

The exclusive * passages found in the MS are 1603*, 1609* and 2274*

G2

Trippunithura (Travancore-Cochin, now Kerala State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No 152 Undated Written on palm leaves, size 17" × 1¾" Grantha script

The MS contains all the seven Kāndas, the number of folios for Ayodhyā being 71, out of which folio No 112[b] is blank It has 14 to 15 lines to a page and about 72 letters to a line Margins unruled and stanzas unnumbered Sargas, 119 as in the Vulgate, bear numbers in words Both the halves of the stanzas are marked with single dandas Marginalia rare, but all *pr m* There are a few corrections, *sec m* in Malayalam script Transpositions of stanzas, following Govindarāja, are noticed at places Condition good Writing fairly clear and legible with a few errors corrected *sec m* in Malayalam script The scribal peculiarities of G1 are also shared by this MS The whole MS is in one hand

Though the MS is undated, it seems to be about 300 years old

The MS represents the S recension

No exclusive * passages are found in this MS.

G3

Ahmedabad, in private possession (of Muni Śrī Punyavijayaji) Unnumbered and undated Written on palm-leaves, size 15" × 2¼" Grantha script

The codex is complete in seven kāndas, the number of folios for Ayodhyā being 31 It has 25 to 26 lines to a page and about 95 letters to a line Margins unruled, stanzas unnumbered The Sargas, 119 as in the Vulgate, are numbered in words Both the halves of the stanzas are marked with single dandas Marginalia rare, *pr m* Few corrections both *pr m* and *sec m* Transpositions of stanzas, following Govindarāja, are noticed at places

Dilapidated in condition Miniature writing which is fairly correct The scribal peculiarities of the other codices of this version are shared by this MS also The whole MS is written in one hand

Though undated, the MS appears to be about 500 years old

There is a single exclusive * passage found in this MS, *viz*, 2275*

M1

Chunangad (via Ottapalam), South Malbar, in private possession (of Shri Nilakantan Nambudripad) Unnumbered Dated Kollam 687 (A D 1512) Written on Palm-leaves, size 13 8" × 2" Malayalam script

The MS is complete for Ayodhyā and has 131 folios Two folios are blank It has 11 lines to a page and about 50 letters to a line Margins unruled and stanzas unnumbered Sargas, which are 119 as in the Vulgate, are numbered in words The number of stanzas of Ayodhyā, as stated at the end of the Kānda, is 4415 Both the halves of the stanza are marked with single dandas No marginalia Haplographical omissions are found at some places in this MS Corrections, both *pr m* and *sec. m*, are noticed Condition very good Writing nice, clear and without errors The whole MS is in one hand

As stated at the close of the Kānda, it was completed by Kannanūr Śankaran for Kañjūr Manekkal on Tuesday in the Rohinī nakṣatra on the third day of the first half of the month of Mesa in Kollam year 687 (A D 1512)

त्रयमस्या द्वितीये तु काण्डे मान्यनावा (i e, 4415) स्मृता कोल्ल 687 (in Malabar numerals) आमत नेटमाम ४ नि चोव्वाचतु, रोहिणियु पूर्वपक्षत्त तृतीययु कूटिय दिवम कण्णनूर शंकरन एळुतित्तीर्न पुस्तक काञ्जूर मनेक्कले वाल्मीकिरामायण अयोध्याकाण्डम्

The MS represents the S recension

There is only one exclusive *passage in this MS, viz, 366*

M2

Trippunithura (Travancore-Cochin, now Kerala State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No 158 Dated Kollam 865 (A D 1690) Written on Palm-leaves, size 20 5"×2 1" Malayalam Script

The codex is complete in seven Kāndas, the number of folios for Ayodhyā being 62 There is one blank folio at the beginning of the Kānda It has 12 lines to a page and about 95 letters to a line Margins unruled and slightly damaged at both ends Stanzas are unnumbered, but Sargas are numbered in words The total number of Sargas is 120 Occasionally a single danda is used to indicate the half or whole stanza, otherwise the writing is continuous No marginalia, no corrections, no additions Leaves have become darkened Writing clear and correct and with few errors The scribal peculiarities of M1 are also shared by this codex The whole MS is written in one hand

As stated at the end of the Uttarakānda, the MS was completed by Candrasekharan, son of Karalkujathilirikkum Pillai Kutti for Śivatirattu Mullamangalattu Śivantiravasi on the 29th day of the month of Kārttika in the Antu (i e Kollam) year 865 (A D 1690) एण्णूट्ट अरुपत्तञ्चामत.

The MS represents the S recension

There is only one * passage exclusive to this MS, viz, 299*

M3

Trippunithura (Travancore Cochin, now Keral State), Maharaja's Grantha-Library, Sanskrit College, No 159 Undated Written on Palm-leaves, size 21"×2" Malayalam Script

Besides Ayodhyā, this MS contains 74 Sargas of the Aranyakānda The number of folios for Ayodhyā is 120, with 9 lines to a page and about 65 letters to a line Margins unruled and stanzas unnumbered Sargas, 119 as in the Vulgate, are numbered in words No device to indicate the halves of the stanzas No marginalia Many corrections, both *pr m* and *sec m* Haplographical omissions are noticed Transpositions of stanzas at a few places Lacunae very common Leaves are worn out, broken and moth-eaten Handwriting is neat and clear, but the confusion between प, व and च is noticed This MS shares the scribal peculiarities of other MSS of this version The MS is written in one hand.

Though undated, the codex appears to be more than 450 years old

The MS represents the S recension

There is only one exclusive * passage, *viz*, 2047*.

M4

Chunangad (via Ottapalam), South Malabar (now Kerala State), in private possession (of Shri Nilakantan Nambudripad) Unnumbered Undated Written on palm-leaves, size 19"×2 4" Malayalam Script

Besides Ayodhyā, the MS contains Aranya, the number of folios for Ayodhyā being 151 One folio with pictures of Ganeśa, Śesaśāyin and Jayavijaya and one blank folio are found at the beginning of Ayodhyā The MS has 9 lines to a page and about 50 letters to a line Margins unruled and stanzas unnumbered Sargas are 129, all numbered in words No device to separate the halves of the stanzas.

No marginalia, but a number of omissions and additions. Very few corrections *pr m* Transpositions of stanzas noticed at few places Condition very old Writing good and fairly correct The MS shares the scribal peculiarities of the southern writing The whole MS is written in one hand

Though undated, the MS seems to be at least 400 years old

The MS represents generally the S recension, but shows considerable influence of the N recension as well, as will be shown later

It has a pretty large number of exclusive * passages, *viz*, 146*, 336(A)*, 337*, 474(A)*, 491*, 512*, 514*, 534*, 562*, 579*, 1031*, 1056*, 1576*, 1640, 1693*, 1797*, 1932*, 1943*, 1951, 1974, 1994*, 2010*, 2011*, 2039*, 2052*, 2067*, 2207*, 2285*, 2308*, and 2403 (C, D, F)*

This feature of a number of exclusive * passages in M4 indicates that it is not only a mixed codex, but most probably a representative of another version

Testimonia

Of the Commentaries available on the Ayodhyā Kānda, we have consulted six, *viz*, the *Vivekatilaka* of Udāri or Udāli (1200 A D), of Rāmānuja, of Maheśvaratīrtha, of Govindarāja (1450 A D), *Kataka* or *Amṛtakataka* of Katakayogindra and *Tilaka* of Nageśabhatta They all comment on the S recension of the Rāmāyana The readings recorded in them and adopted by them have been cited both in support of our text and also when they do not support it

Of epitomes, the Mahābhārata, the Purānas like Visnu, Agni and Padma, and Ksemendra's *Rāmāyanakathāsāra* or *Rāmāyanamañjari* have been used Although there is an agreement on the main story, only Agni and Padma Purānas and Ksemendra's *Rāmāyanamañjari* support the crow-incident found in the N recension They also refer to the name of the young ascetic as Yajñadatta who was killed by Daśaratha He was not a Brahmin boy as the Rāmāyana says

न द्विजातिरहं राजन्मा भूत्ते मनसो व्यथा ।
शूद्रायामस्मि वैश्येन जातो जनपदाधिप ॥ Crit Ed 2 57 37

How in later ages, the young ascetic came to be a Rṣikumāra or a Brāhmin boy is a moot question, and I must leave the question here to be studied later In any case, the N recension of the Rāmāyana must have been before the authors of Agni and Padma Purānas and before Ksemendra The MBh story of Rāma is very brief for the Ayodhyākānda as it covers only 33 stanzas (MBh 3 261 7-39) For text-constitution, thus, it does not help much Similarly the Agni and Padma Purānas, though their narration is much more detailed, help us little for our purpose However, Agni in 6 36 and Padma in 6 269 194-210 refer to the crow-incident The *Rāmayanmañjari* of Ksemendra devotes some 708 stanzas for Ayodhyākānda, and he imitates Vālmiki in a number of places His narration of Rāma story is often marked by a lack of propriety (see for instance, page 52, stanzas 631-634) There is, however, no reference to the crow-incident in the S recension, and hence it is relegated to App I (No 26).

It will be seen from the above description of the MS material for Ayodhyākānda that I have selected almost every available MS, which, I thought, would help me to constitute a critical text Almost each and every MS used has some special features of its own, and all of them, taken together, go to make up the Ur-text as far as the available stock of MSS can take us back The Critical Apparatus may appear somewhat loaded as a result of our selection of MSS, but it was necessary in view of the importance of the Text

Recensions and Versions

The above material falls broadly into two major groups of recensions, Northern and Southern Some MSS, however, particularly of the Devanāgarī group, are divided among themselves, some sharing characteristics of N and others of S recension To indicate their features, letters N and S could be used rarely This is the reason why the apparatus appears to be loaded But I could not do anything to shorten it

The Northern group of MSS includes those in Śāradā, Nevarī or Nepāli, Bengali and Devanāgarī

scripts The Southern group covers MSS in Devanāgarī, Telugu, Grantha and Malayalam scripts, barring, of course, M4 which in some respects exhibits characteristics of a mixed version, sharing the characteristics of Newārī and Bengali versions as well as those of the S recension, having at the same time a number of exclusive insertions not found in either recension It should be borne in mind, however, that this MS cannot be called a mixed codex, as it has a very large number of exclusive * passages I would rather call it a sub-version of Malayalam

The main principle on which the constitution of our Critical Text is based is that there should be a full agreement *in substance* between all recensions and versions This has resulted in rather a large number (1131) of substitute * passages in a critical text of 3170 stanza units All these substitute * passages come from the Northern recension and its three or four versions, *viz* , NE, NW, W versions and M4 of the Malayalam version This has one good result, namely, that we are enabled to maintain the purity of a recension instead of creating a new recension as the late French scholar Levi jocularly stamped the critical edition of the Mahābhārata as a Poona recension Our constituted Text of the Rāmāyana is a pure text of an Ur-Rāmāyana supported by the Southern group of MSS from which all unauthorised additions are expunged, for, we believe, and we can prove by evidence, that this group alone has kept up the archaic characteristics of the Ur-Rāmāyana of Vālmīki as far as existing MSS can take us This, however, does not mean that the Southern recension has remained absolutely pure, it also has its own insertions, both longer and shorter, which are not known to any versions of the Northern recension Our Critical Text, naturally, has excluded all such passages which are not supported by the Northern recension.

The two main recensions of the Vālmīki Rāmāyana have a few more features that distinguish them, *e g* the beginning and the ending portions of the Ayodhyā Kānda In the N recension Ayodhyā begins with the topic of the departure of Bharata and Śatrughna to the Kekaya country of their maternal grand-father and ends with the topic of Rāma's departure from Citrakūta to Atri's hermitage In the Southern recension the departure of Bharata to the Kekaya country is found towards the end of the Bālakānda (Vulgate 1 77 15-19) in the midst of a description of the happiness of Daśaratha on the marriage and happy life of his sons, at a position which is awkward enough This might be due to the fact that the original Rāmāyana, which was divided into three Kāndas, *viz* , Ayodhyā, Aranya and Yuddha, had combined the contents of the present Bāla and Ayodhyā as has been evidenced by the Western version represented by our D1, and got these four stanzas transposed from the following Sarga The topic of Rāma's visit to Atri's hermitage is, in my opinion, a part of Ayodhyā, as it is a prelude to his entry into the Dandakāranya I have, therefore, taken Sargas 116-119 of the Ayodhyā of the Vulgate, following the Southern tradition, to be a part of Ayodhyā Our Ayodhyākānda, therefore, ends in the constituted text with

इतीव तै प्राञ्जलिभिस्तपस्विभिर्द्विजै कृतस्वस्त्ययन परतप ।
वन सभार्य प्रविवेश राघव सलक्ष्मण सूर्य इवाभ्रमण्डलम् ॥

(Crit 2 111 20 = Vulgate 2 119 22) = N recension 3 3 41

which, I hope, stands to reason

The Northern recension is further subdivided into NE, NW and W versions In our Critical Apparatus, NE is represented by Ñ (Nevārī, 2 MSS), V (Maithilī, one MS), B (Bengali, 4 MSS), and D (Devanāgarī, one MS), NW by Ś (Śāradā, one MS) and D (Devanāgarī, 2 MSS), and W by D (Devanāgarī, 4 MSS) The principle guiding us in determining this grouping into versions is the agreement in variants they record, as well as the locations of certain stanzas and insertions (subtitute and *passages).

The Southern recension, on the other hand, is divided into four versions D is represented by MSS. accompanied by commentaries (all on S recension), *viz* , Dg1, Dt1, Dd1, and Dm1 , T (Telugu, 3 MSS), G (Grantha, 3 MSS) and M (Malayalam, 3 MSS , M4 belonging to a sub-version of M) These MSS., barring * passages and longer passages relegated to App I, present a remarkably uniform text, retaining

all archaisms It should always be borne in mind that it also has undergone revisions unknown to the N recension

Before closing this topic of recensions and versions, I should like to bring to the reader's notice, a feature of my MS material M4 is a very elusive and peculiar MS, as it sometimes agrees with N (invariably with NE version) and sometimes with S Whether it belongs to an older version or is a mixed codex is a perplexing question The large number of * passages exclusive to the manuscript suggests that it represents a new version, and its agreement with NE supports this point of view When the three best representatives of Malayalam version present a uniform text, why only M4, which is also a fairly old MS, should show its contact with N, has perplexed me much I give below an analysis of * and appendix passages in which M4 agrees or does not agree with the N and S recensions

* *Passages exclusive to the N recension*

(a) Without M4

13*, 17*, 18*, 19*, 25*, 29*, 31*, 41*, 44*, 48*, 49*, 50*, 62*, 66*, 67*, 70*, 71*, 72*, 73*, 74*, 75*, 77*, 79*, 82*, 88*, 90*, 92*, 95*, 96*, 97*, 98*, 100*, 104*, 105*, 106*, 107*, 114*, 121*, 122*, 124*, 128*, 133*, 135*, 148*, 149*, 150*, 161*, 179*, 180*, 242*, 250*, 263*, 270*, 271*, 286*, 394*, 532*, 542*, 580*, 722*, 776*, 786*, 872*, 877*, 894*, 895*, 900*, 902*, 908*, 909*, 966*, 981*, 1022*, 1023*, 1024*, 1036*, 1057*, 1059*, 1063*, 1072*, 1082*, 1097*, 1102*, 1103*, 1104*, 1135*, 1166*, 1322*, 1329*, 1314*, 1450*, 1493*, 1788*, 1790*, 1792*, 1798*, 1801*, 1824*, 1847*, 1905*, 1906*, 1907*, 1931*, 1940*, 1941*, 1942*, 1958*, 1971*, 1972*, 1973*, 1975*, 1977*, 1995*, 1997*, 2008*, 2019*, 2026*, 2061*, 2143*, 2150*, 2156*, 2164*, 2166*, 2184*, 2188*, 2194* 2294*, 2312*, 2339*, 2351*, 2367*, 2369*, 2385*, 2389*, 2398*, 2399* and 2404* (137)

(b) With M4

22*, 47*, 53*, 54*, 63*, 84*, 140*, 145*, 165*, 178*, 181*, 188*, 195*, 218*, 225*, 233*, 237*, 239*, 245*, 248*, 249*, 295*, 351*, 356*, 383*, 388*, 391*, 395*, 404*, 409*, 412*, 413*, 417*, 421*, 430*, 435*, 438*, 444*, 452*, 460*, 462*, 468*, 471*, 474*, 476*, 481*, 483*, 494*, 496*, 500*, 502*, 506*, 517*, 519*, 526*, 531*, 538*, 540*, 545*, 548*, 553*, 556*, 560*, 564*, 566*, 568*, 592*, 604*, 614*, 616*, 619*, 624*, 643*, 645*, 654*, 656*, 662*, 672*, 679*, 681*, 695*, 703*, 710*, 716*, 724*, 727*, 733*, 747*, 753*, 755*, 766*, 767*, 772*, 778*, 795*, 808*, 814*, 815*, 825*, 830*, 838*, 852*, 864*, 885*, 906*, 912*, 918*, 919*, 921*, 934*, 936*, 969*, 983*, 1004*, 1011*, 1012*, 1013*, 1014*, 1015*, 1034*, 1035*, 1041*, 1050*, 1058(c)*, 1069*, 1083*, 1085*, 1123*, 1133*, 1139*, 1177*, 1178*, 1186*, 1190*, 1192*, 1193*, 1194*, 1196*, 1203*, 1223*, 1250*, 1257*, 1265*, 1270*, 1279*, 1292*, 1307*, 1315*, 1355*, 1361*, 1380*, 1386*, 1395*, 1425*, 1456*, 1468*, 1481*, 1498*, 1499*, 1505*, 1519*, 1526*, 1532*, 1533*, 1541*, 1550*, 1569*, 1573*, 1582*, 1586*, 1589*, 1597*, 1623*, 1645*, 1653 , 1674*, 1683*, 1687*, 1692*, 1697*, 1698*, 1703*, 1709*, 1712*, 1718*, 1720*, 1724*, 1726*, 1728*, 1732*, 1734*, 1739*, 1741*, 1743*, 1763*, 1771*, 1796*, 1799*, 1806*, 1808*, 1810*, 1866*, 1868*, 1870*, 1892*, 1898*, 1914*, 1924*, 1954*, 1961*, 1969*, 1970*, 1984*, 1986*, 1989*, 1993*, 1998*, 2013*, 2017*, 2056*, 2060*, 2089*, 2106*, 2111*, 2120*, 2125*, 2215*, 2220*, 2231*, and 2332* (230)

* *Passages exclusive to the S recension*

(c) Without M4

8*, 10*, 16*, 23*, 26*, 30*, 32*, 35*, 36*, 37*, 39*, 40*, 43*, 45*, 55*, 56*, 115*, 138*, 141*, 153*, 159*, 163*, 172*, 174*, 183*, 199*, 221*, 223*, 230*, 240*, 252*, 255*, 256*, 264*, 265*, 275*, 277*, 288*, 293*, 296*, 305*, 310*, 317*, 330*, 346*, 348*, 357*, 399*, 401*, 405*, 410*, 414*, 418*, 420*, 422*, 424*, 436*, 443*, 458*, 470*, 472*, 488*, 503*, 504*, 507*, 527*, 539*, 543*, 546*, 549*, 551*, 554*, 557*, 559*, 565*, 567*, 569*, 574*, 577*, 581*, 584*, 587*, 594*, 611*, 612*, 613*, 621*, 626*, 631*, 646*, 660*, 689*, 699*, 705*, 707*, 709*, 711*, 714*, 719*, 725*, 728*, 729*, 745*, 749*, 754*, 756*, 761*, 775*, 777*, 797*, 800*, 802*, 804*, 805*, 806*, 816*, 818*, 819*, 821*, 831*, 833*, 845*, 848*, 857*, 859*, 860*, 878*, 901*, 913*, 923*, 937*, 940*, 959*, 962*, 970*, 993*, 998*, 1001*, 1016*, 1028*, 1037*, 1067*, 1081*, 1093*,

1108*, 1127*, 1128*, 1136*, 1167*, 1198*, 1200*, 1204*, 1206*, 1210*, 1213*, 1221*, 1232*, 1244*, 1253 , 1259*, 1261*, 1263*, 1266*, 1267*, 1271*, 1275*, 1280*, 1282*, 1297*, 1335*, 1345*, 1349*, 1350*, 1352*, 1369*, 1370*, 1374*, 1377*, 1381*, 1384*, 1390*, 1392*, 1415*, 1418*, 1421*, 1433*, 1443*, 1457*, 1465*, 1469*, 1472*, 1482*, 1483*, 1485*, 1486*, 1488*, 1490*, 1494*, 1496*, 1506*, 1534*, 1545*, 1551*, 1560*, 1566*, 1572*, 1590*, 1606*, 1611*, 1642*, 1662*, 1664*, 1666*, 1667*, 1679*, 1681*, 1710*, 1716*, 1725*, 1735*, 1754*, 1764*, 1768*, 1772*, 1784*, 1791*, 1807*, 1831*, 1838*, 1839*, 1889*, 1894*, 1915*, 1917 , 1964*, 2062*, 2091*, 2094*, 2095*, 2118*, 2208*, 2210*, 2217*, 2218*, 2261*, 2262*, 2263*, 2304*, 2311*, 2320* and 2402* (251)

(d) With M4

129*, 873*, 875*, 968*, 973*, 974*, 975*, 976*, 1027*, 1029*, 1030*, 1032*, 1033*, 1042*, 1044*, 1047*, 1048*, 1053*, 1060*, 1061*, 1064*, 1074*, 1075*, 1087*, 1089*, 1091*, 1096*, 1101*, 1105*, 1106*, 1107*, 1152*, 1156 , 1247*, 1636*, 1793*, 1795*, 1802*, 1874*, 1883*, 1899*, 1934*, 1965*, 1967*, 1982*, 2006*, 2027*, 2032*, 2112*, 2121*, 2132*, 2157*, 2186*, 2249* and 2323* (55)

The above analysis of * passages clearly shows that M4 goes more frequently with N than with S, and further, when it goes with N, it is invariably associated with the NE version

Of the longer passages relegated to App I, Nos 12, 13, 16, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28 and 29 are found in M4 along with the MSS of the N recension, while only in Nos 8, 14 and 15 M4 is found associating with the S recension

There is one more MS in the Critical Apparatus, *viz* B3, belonging to the Bengali version and it has 84 exclusive * passages It must be admitted that this is a pretty big number for a single MS, but normally it does not show any marked influence of the S recension as M4 does

Extent of the Constituted Text

The constituted Text of the Ayodhyākāṇḍa consists of 3170 stanza-units divided into 111 Sargas as against the traditional number of 4415 units and 119 Sargas recorded by Udāri in his Vivekatilaka This latter number represents the bulk of Ayodhyā according to the Southern recension existing in the 12th or the 13th century We have not discovered similar figures of stanza-units of the Northern recension, but Gorresio's edition records 127 as the number of Sargas and the Lahore edition mentions the same as 128 At the end of 2 107 (Crit Text) most of the N MSS record the number of Sargas as ranging from 120 to 126, while D1 mentions there the number 175 (including those of Bāla) This means that the number of Sargas in the N recension ranges from 124 to 130

The total number of * passages in the Critical Apparatus of Aoydhyā is 2418, out of these, 1131 are substitute * passages, shown as insertions only because that was the best way of recording variants of the constituted Text They are, thus, to be left out of consideration *for the volume* of our text This leaves 1287 passages as additions to or interpolations in our Text Out of these, again, 245 * passages are peculiar or exclusive to single MSS belonging to both the recensions, leaving 1042 *passages as real additions Out of these, the S recension is responsible for 306 (with M4, 55 and without M4, 251) The N recension, similarly is responsible for 367 (N without M4, 137 and N with M4, 230) The remaining 349 additional *passages, occurring in the various groups of N (NW, NE and W) and S (D with comm and T,G,M) are the group-interpolations which have been added to the Ur-text from time to time

Further, there are 31 longer passages relegated to App I which are found in the MSS of both the recensions and which I considered to be not genuine and germane to the Text The principle determining their spuriousness is that they are not found supported by *all* the recensions, and in some instances their location is not uniformly supported They cover about 1931 lines or about 960 stanza-units The longest among them contains 235 lines and the shortest 16 lines

It will, thus, be seen that the constituted Text is the shortest one based on the agreement of all the MSS taken as a whole. The principle followed by me in eschewing passages or lines is that there is

no unanimity among MSS about their contents and position, and their exclusion causes no break in the narration In doing so, the traditional value of the text of the Rāmāyana as a sacred one cannot weigh as an overwhelming factor If the reader dispassionately reads the constituted Text of Ayodhyā, he will, I feel confident, find it a true representative of the Ādikāvya

Appendix Passages

There are in all 31 passages, long and short, relegated to App I to the constituted Text Many of them are found in a few MSS Passage No 9 is, however, found in a very large number of MSS, and as such, deserves a special consideration It is a long passage having 235 lines, and a major portion of it belongs to the S recension, only a few lines occurring in the N recension As the contents of our constituted Text are covered by the lines in N, they could have been shown as subst lines, but they are relegated to App I, to keep their continuity

Passage No 26 in App I is peculiar in some respects and deserves a detailed consideration It is found in all the MSS of the N recension (Ñ1 missing for a major portion of it), and in Dt1 and M4 of the S recension There is, however, no trace of it in any of the commentaries on the S recension from Udāri down to Maheśvaratīrtha and also in the bare text of 9 MSS (T G M1-3) Naturally, it had to be relegated to App I

This passage consists of two parts, lines 1-66 forming the first which may be somewhat treated as a subst passage for Sargas 88-89 of Ayodhyā and lines 67-122 forming the second The antiquity of this passage is beyond question, the following stanza

त्वदर्थमिव विन्यस्त शिलापट्टोऽयमग्रत ।
यस्य पार्श्वे तरु पुष्पै प्रवृष्ट इव केसरै ॥ (App I, No 26, lines 11-12)

with a variant for the second line

यस्यायमग्रत पुष्पै प्रवृष्ट इव केसर ।

being immortalised by Bhavabhūti, a northerner In my opinion, the passage was first introduced in the N recension, and was blindly copied by Dt1 and M4 The lines 31-52 describe a highly poetic and romantic situation, the elimination of which from the constituted Text might displease lovers of a fine poetic composition The passage is no doubt charming and old enough as it is referred to by Bhavabhūti (8th century) and Ksemendra (11th century), but no trace of it is to be found in the purest form of the S recension represented in our Critical Apparatus by as many as 9 MSS (T G M1-3) which, in Sargas 88 and 89, represent the contents of this part For the hero and the heroine of the Rāmāyana, I, however, consider this passage as out of taste in the present context, for, they could not indulge in such amorous sport when their departure from Ayodhyā, Bharata's visit etc, were still fresh in their mind, and the suggestion of Śrngāra at this juncture is hardly justifiable I was, therefore, most reluctantly forced to eschew it from the constituted Text

The second part of this passage narrates the crow-episode It is found also in the Padma Purāna and Ksemendra's *Rāmāyanamañjarī* and is therefore fairly old To me it appears to be an episode first introduced by a Kīrtanakāra bent on amusing his audience, and offering at the same time an explanation why a crow sees with one eye only The description of the harrassment of Sītā by the crow is highly inappropriate in the Ādikāvya, and does no credit to Sītā or to Rāma who was for a while silently looking at the harrassment The use of a reed sanctified by mantras, as described in

सोऽभिमन्त्र्य शरैपीकामिपीकास्त्रेण वीर्यवान् ।
काक तमभिसधाय ससर्ज पुरुषर्षभ ॥ (App I, No 26, lines 89-90)

against a small bird for such a trifling purpose surely looks strange I had, therefore, no alternative before me but to reject the passage from the constituted Text

The Rāma Story in the Ayodhyākānda

There is often a list of Vrttāntas or events at the end of each parvan of the Mahābhārata MSS

We do not find any such light in the case of the Ayodhyā Kānda, probably because the story here, barring of course the Uttarakānda, is well-knit. In Ksemendra's *Rāmāyanamañjarī*, we get some indication of the contents of the Ayodhyā Kānda. If I add one or two titles to Ksemendra's list, it will run as follows —

1 [भरतस्य केकयगमनम्], 2 [दशरथस्य रामयौवराज्याभिषेकाभिलाष], 3 अभिषेकारम्भ, 4 मन्थरावाक्यम्, 5 कैकेयीवरयाचनम्, 6 रामप्रवासनम्, 7 [गङ्गातरणम्], 8 यज्ञदत्ततापसवधवृत्तान्त, 9 दशरथविपत्ति, 10 भरतप्रत्यागमनम्, 11 दशरथसंस्कार, 12 [भरतेन राज्यप्रत्याख्यानम्], 13 भरतयात्रा, 14 [काकाक्षिशातनम्], 15 लक्ष्मणकोप, 16 कच्चित्क्रम, 17 [रामेण राज्यप्रत्याख्यानम्], 18 [भरतप्रायोपवेशनम्], 19 रामेण भरताय पादुकाप्रदानम्, 20 भरतव्रतग्रहणम्, 21 [चित्रकूटाश्रमत्याग], 22 [अन्याश्रमगमनम्] and 23 [दण्डकारण्यप्रवेश].

Based upon the above topics, the contents of the Rāma story in the Ayodhyā Kānda are as follows —

After the wedding of his four sons, Dasaratha returns to Ayodhyā. For a while, all his sons live with their wives in happiness, in Ayodhyā. At the invitation of their maternal grandfather, Bharata and Śatrughna go to see him and spend some time there, utilizing this vacation to learn some useful arts which Ksatriya princes are expected to acquire. In the meanwhile, a thought occurs to Daśaratha that he should crown his son Rāma, the beloved of all, as his heir-apparent. The idea is hailed by ministers and eminent people in the country. The day is fixed and the news is received with joy by all citizens of Ayodhyā. At this juncture, an old maid of Kaikeyī poisons the ears of her mistress, telling her that Rāma's coronation would ruin for ever Bharata's chances of becoming a king. She suggests to Kaikeyī that she should press Dasaratha to grant her the two boons promised by him long ago, and kept in reserve by her. One of them should be, she further tells her, that Bharata should be crowned instead of Rāma, and the other, that Rāma should stay in the Dandakāranya for fourteen years. Kaikeyī, accordingly, asks Daśaratha to grant her the boons. Rāma is called in and informed of the situation. He immediately agrees to abide by the word of honour of his father, and prepares to renounce the kingdom and spend fourteen years in the forest, to the great shock to his mother, Laksmana and Sītā. Sītā persuades Rāma to take her to the forest, and Laksmana also does the same. The trio, accordingly, takes leave of all and leaves Ayodhyā. The party crosses the Gangā with the help of Guha, and proceeds towards Prayāga. Dasaratha, unable to bear his separation from Rāma, dies in the meanwhile. Before death, he narrates to Kausalyā, how in his young days he hit unawares an ascetic with an arrow and how his old blind parents cursed Dasaratha that he also would die as a result of separation from his son.

Keeping the dead body of Daśaratha embalmed, Vasistha and others send messengers to the Kekaya country to bring Bharata back to Ayodhyā without informing him of Daśaratha's death and the departure of Rāma in exile. On arrival Bharata goes straight to see Dasaratha when the news of his death is first broken to him. He then inquires about Rāma when Kaikeyī herself tells him that the throne is his and his elder brother has left for the forest in order to fulfil his father's word. Learning that Kaikeyī is responsible for the catastrophy, he reproaches his mother, and declares that he cannot accept the throne under those circumstances. After performing the funeral rites of his father, he immediately starts with his mothers and retinue on his mission to bring Rāma back and make him accept the kingdom of Ayodhyā. He visits Guha and then the hermitage of the sage Bharadvāja in Prayāga, where he learns from him that Rāma has just proceeded towards Citrakūta. He then moves in that direction, meets Rāma, tells him that Dasaratha is dead and that Rāma should return to Ayodhyā to rule. Rāma tells him plainly that he must keep the promise he made to his father, and hence he cannot return to Ayodhyā for fourteen years. Bharata, to make Rāma return, starts preparations for a Prāyopaveśana, fasting to death till the objective is achieved. Rāma dissuades him from his resolve, agrees to return to Ayodhyā after 14 years, and gives to Bharata his gold-studded sandals. Bharata accepts them, returns to Nandigrāma near Ayodhyā, and reigns there in the name of Rāma till his return.

After Bharata's departure, Rāma, not finding his stay at Citrakūta very congenial, decides

to leave the place and move further south He meets the sage Atri His wife Anasūyā receives Sītā with kind favours, and Rāma then enters the Dandakāranya

This, in brief is the story of Rāma as found in the Ayodhyākānda, and is uninformly supported by all recensions and versions

Episodes

There is only one episode in the constituted Text that deserves notice It occurs in 2 57, and relates to the death of a young ascetic (not a Brahmin) at the hands of Dasaratha This young ascetic was the only child of his blind parents, and had gone, rather early in the morning, to the river Sarayū to fetch water for his thirsty parents Deśaratha, quite young and unmarried at this time, had gone to the same spot ahunting, and was desirous of testing his skill in hitting game at its mere sound The young ascetic was filling his earthen pitcher with water, an act which produced the sound of an elephhnt Daśaratha hit at it, and on hearing a cry of distress of a human being, rushed to the spot to find his mistake The young ascetic narrated the story of his aged and blind parents, requested Dasaratha to take out the arrow from his body and died soon after Dasaratha, with a heavy heart, approached the parents of the ascetic with the water-jar, narrated to them how, through mistake, he had caused the death of their only son, and was cursed by the father to the effect that Daśaratha also would meet his death on separation from his dear son

The story in the episode is simple enough, but it appears that it developed in subsequent ages with a number of additions The Rāmāyana nowhere gives the name of the young ascetic, but the Agni Purāna and Ksemendra name him Yajñadatta The popular mythology calls the young ascetic as Śravana or Śrāvana Further, the Rāmāyana clearly states that this incident took place when Dasaratha was young and unmarried

देव्यनूढा त्वमभवो युवराजो भवाम्यहम्। Crit Ed 2 57 10

Kālidāsa, in his Raghuvamśa IX narrates the same, does not name the young ascetic, but states in st 17 that Dasaratha was married to the princesses of Magadha, Kosala and Kekaya, and in sts 48–49 that he went ahunting with his wives Further, in st 80, Dasaratha is said not to have seen the face of a child so far, and so received the curse of the ascetic's parents as an *anugraha* or favour

शापोऽप्यदृष्टतनयाननपद्मशोभे
सानुग्रहो भगवता मयि पातितोऽयम्। (Raghu IX 80)

All this indicates that Dasaratha was, at the time of this incident, not only married but was much advanced in age Is it deliberately done by the poet to heighten the poetic value of the incident, or has the poet drawn on other sources ? It is a moot point

The crow-episode is found only in the N recension as detailed above

Time Data in the Ayodhyākānda

There is an interesting passage in Nāgeśa's *Tilaka* commentary (A D **1700-1750**) regarding the time from Rāma's departure from Ayodhyā till his entry into the Dandakāranya It runs as follows

अत्रेद बोध्यम्–चैत्रशुक्लदशम्या पुष्ये रामप्रस्थानम्। तत पूर्णिमायामर्धरात्रे दशरथमरणम्। तत पक्षेण भरतागमनमयोध्यायाम्। तत और्ध्वदेहिकेन पक्षो गत। एव वैशाखे गते ज्येष्ठे भरतस्य चित्रकूट प्रति प्रस्थानम्। अग्रे वर्षाकाले सन्निहिते सति कार्तिक्यन्त चित्रकूटे वासो रामस्य। तदनन्तर तापसौत्सुक्यलक्षणम्, न तु भरतनिवृत्त्यनन्तरमेव।

This is a general calculation of the time taken up by the events from Rāma's departure to his entry into the Dandakāranya, and is acceptable There is one indication in the body of our constituted Text regarding time taken up by Bharata's return journey from Kekaya to Ayodhyā, with seven nights' halt on the way (सप्तरात्रोषित पथि 2 65 14) The messengers sent to the Kekaya country might have taken a day or two less We may, therefore, accept Nāgesa's calculation to be fairly correct

Geographical Data in the Ayodhyā Kānda

On the death of Dasaratha, Vasistha and others sent messengers to bring Bharata and Śatrughna back from Girivraja or Rājagrha, the capital of the Kekaya country (not to be confounded with the old capital of the Magadha) These messengers had definite instructions not to reveal to Bharata the news of the death of Daśaratha or of Rāma's departure from Ayodhya to the forest They were asked to go as fast as they could, and might have selected short-cuts on the route From Ayodhyā they proceeded west-ward, crossed the Gangā at Hastinapur, went to Pāñcāla through the Kurujāngala, crossed the river Śaradandā, reached Kulingāpurī, Bāhlīka country, Sudāma mountain, Visnupāda, river Vipāsā and Śālmalī and thereafter Girivraja, the capital of Kekaya On their return journey, they seem to have travelled rather leisurely, and taken a more comfortable route From Rājagrha (another name of Girivraja) they proceeded east-ward, crossed rivers Hrādinī, Dūrapārā and Śatadrū at Eladhāna, covered the region Aparaparpata, passed through a swift river, Śilā ākurvatī, passed by Śalyakartana, Mahāśaila and Caitraratha forest They then crossed the river Yamunā, visited Jambūprastha, village Varūtha, the garden of the town Ujjihānā, and before reaching the town Lauhitya, crossed Uttānakā, reached Hastiprsthaka, passed Kutikā and Kapīvatī, Sthānumatī at Ekasāla , and after crossing Gomatī at Vinata and passing through Kalinganagara (Gorakhpur) and the Sāla forest, reached Ayodhyā

I have given above the names of rivers, towns, mountains, forests and gardens as they are mentioned in the constituted Text, without making any attempt to identify them The difficulties in my way are *many*, and Bhavabhūti anticipated them when he says

पुरा यत्र स्रोत· पुलिनमधुना तत्र सरिता
निवेश शैलाना तदिदमिति बुद्धि द्रढयति ।

I might add that in modern times even hills have been rendered flat, and so, the difficulties in identifying places have now been increased hundredfold

There is a mention in the Ayodhyākānda of Rāma's journey southwards from Ayodhyā in which Śrngiverapura, Bhardvāja's hermitage (at Prayāga), Citrakūta hill and a small river near it, Mandākinī (not to be confounded with Gangā) are mentioned I keep in reserve the idea of supplying a suitable map of India, on which would be marked places that are mentioned in the Rāmāyana, for, after all, we must be sure of our authorities on which location and identification of place-names are to be based

Emendations

There are only seven cases of emendations in the Ayodhyākānda Most of them are obvious as they relate to omissions of तु or हि introduced to avoid hiatus, as in अभीता for ह्यभीता in 2 11 2, त्वार्यो *अयोध्या for त्वार्यो ह्ययोध्या in 2 82 25, and मम पित्रा *अह दत्ता for त्वह दत्ता in 2 110 50 It should be noted that with Vālmīki the use of तु and हि is very frequent and without their usual sense of contrast or emphasis, and so it has to be regarded as his stylistic peculiarity In the above instances also the introduction of तु or हि can be explained away as such , but in the first case, our emendation is supported by MSS containing commentaries In the second and third cases, the text introduces हि and तु without any reason except that of avoiding hiatus In the case of दुष्प्रेक्ष्ये *अशोभेता for दुष्प्रेक्ष्ये त्वशोभेता in 2 30 2, there is no need to introduce तु, as दुष्प्रेक्ष्ये is neuter dual ending in ए and hence a प्रगृह्य The MSS of the S recension intentionally changed here the text into प्रेक्ष्याभ्यामशोभेता, T3 alone keeping दुष्प्रेक्ष्ये of the N recension and adding तु under the impression that there was a case of hiatus I was thus compelled to restore the reading of the N recension, which I consider to be the genuine S reading

There are three more cases of emendations which require some explanation The first of these is स* निदेशे पितुस्तिष्ठ in 2 16 24 where S reads सन्निदेशे or तन्निदेशे and Ś1 D1-7 read सन्निदेश पितुस्तेऽय I have emended here स* for स- and I construe it as स(त्व) पितुर्निदेशे तिष्ठ for the reason that prefix सं to निदेशे is not usual or necessary for stylistic reasons In 2 23 30, I have emended the text found in the MSS , भरतशत्रुघ्नौ into *लक्ष्मणशत्रुघ्नौ, as the case of Laksmana accompanying Rāma was not, at this stage, even a probability How Sītā should behave towards Bharata has been referred to in st 23 above and st. 31 below,

while Laksmana is not mentioned anywhere This is the reason for the emendation which is based on *the context* The last case of emendation दु एज विसृजन्त्य*स्र occurs in 2 39 13 The MSS of the S recension are divided between अश्रु and आस्र, commentators reading अश्रु and the MSS T G M1-3 reading आस्र which word is not found in lexicons

Use of Wavy Lines

The late Dr V S Sukthankar, the first General Editor of the Critical Edition of the Mahābhārata, introduced the use of wavy lines below the accepted text to indicate that the text adopted was *less than certain*, *i e*, it was not uniformly supported by both the N and S recensions The wavy line was also used when these recensions differed in wording though agreed in substance Such a use of wavy lines for substitute passages or for the text which is less than certain is not found practicable in the case of the Rāmāyana In the first place, it is our experience that the S recension alone has rather preserved the archaic form of the text than the N recension The S recension is, therefore, adopted for our principal printed Text Further, in the Text of 3170 stanzas of the Ayodhyākānda, the number of substitute passages is 1131, which would mean that almost every third stanza should be marked with wavy lines Such a thing would look very awkward in print as the text in the Virātaparvan of the Mahābhārata is, and hence Sukthankar's scheme of wavy lines could not be adopted for our text We have, however, used the wavy line rarely, when the MSS of the S recension are found divided among themselves, and the editor could not choose a particular reading of the S MSS as final

Metres in the Ayodhyā Kānda

The main body of the text of the Rāmāyana as Ādikāvya is in the anustubh metre According to Sāhityadarpana of Viśvanātha, a Kāvya should be composed in one main metre with a change at the end

एकवृत्तमयैं पद्यैरवसानेऽन्यवृत्तकैं ।
नातिस्वल्पा नातिदीर्घा' सर्गा अष्टाधिका इह ।
नानावृत्तमय क्वापि सर्ग कश्चन दृश्यते । VI 320-21

Viśvanātha in the above lines has recorded only a general principle अवसानेऽन्यवृत्तकैं, which he found to be in practice. If we examine the Sargas in the Ayodhyā kānda to see how far Vālmīki has followed the above principle, we see that as many as 16 Sargas out of 111 of the constituted Text have not got any change in metre at the end, but in some cases, *e g*, in Sargas 26, 40, 41, 90, 91, 100, 105, 106, 107 and 109 the redactors or interpolaters of both the recensions are seen active to have a stanza or two in a different metre or to make the Sarga run on into the next

Of the metres in the closing stanzas of a Sarga, Vamśastha occurs some sixty times, Upendravajrā, Upajāti, Praharsinī and Vaitālīya figuring next in frequency With reference to two stanzas at the end of Sarga 108, the commentator Govindarāja states वृत्त तु श्लोकद्वयस्य चिन्त्यम् My friend, Professor H D VELANKAR, tells me that the metre of stanza 2 108 25 is Asambādhā (first line slightly defective), and of 2 108 26 a mixture of Tristubh and Jagatī There is one more instance of a defective line of Vamśastha which I have noticed at the end of Sarga 2 69

Before conclusion, I should like to gratefully record my sincere thanks to those persons who entrusted this work to me and who actively helped me in my task from beginning to end In fact, I feel very much overwhelmed by their kindness when on the conclusion of the work I find how my role has been insignificant compared with an enormous quantity of quality labour these persons bestowed upon the production of this volume of the Ayodhyākānda It is obviously difficult for me to mention all names, but I am all along conscious of their kind help to me

I should like to record, in the first place, my grateful thanks to Dr (Shrimati) Hansaben Mehta, the then Vice-Chancellor of the Maharaja Sayajirao University of Baroda, who, without any acquaintance, accepted my name first for the membership of the Editorial Board and then for the editorship of the Ayodhyākānda on the recommendation of my friend, Professor Govindalal H Bhatt, the General

Editor of this Critical Edition of Vālmīki's Rāmāyana Professor Bhatt has also been equally kind to me from beginning to end, and advised me in all my difficulties in the editorial task. My heartfelt thanks go to him For the preparation of my text, I had to spend weeks in Baroda when I was deeply impressed by his organising ability in the selection of the staff for the collection of MSS and collation work He was ably assisted by Shri M R Nambiar, the Assistant Editor, and also by Shri Haribhau Tryambak Desai and Shri B N Bhatt in all his activities—the selection of MSS, collation and supervision, preparation of Critical Apparatus and its checking, and finally proof-correction Obviously, the Critical Edition of a text like the Rāmāyana is not the work of an individual, but of a team, and the successful completion of it depends upon the staff, prepared to give its best to the General Editor It is only loyalty of this type which enables the editor to give a trustworthy text This preliminary task is both hard and stupendous I consider myself lucky in having a staff which rendered my work easy and light If, therefore, there is any credit in my performance, 90% of it goes to the members of the staff I am aware of my limitations. I, therefore, like to record my grateful thanks to them individually and collectively Lastly, the artists and the staff of the University Press have spared no pains to make the paintings and the printing of this volume excellent in their usual way, and I must not miss to record my best thanks to them also

204/2, Sadashiv Peth, Poona, 2 P L Vaidya

CONCORDANCE OF THIS EDITION

With the Bombay, Kumbhakonam, Gorresio and Lahore Editions

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
1 1^{ab}	I 77 15^{cd}	I 77 18^{ab}	I 79 1^{ab}	1 1^{ab}
3*	—	—	—	—
1^{c}–2	16^{a}–17^{b}	18^{c}–19	1^{c}–2	1^{c}–2
4*	—	—	3	3
5*	—	[20]	—	—
3^{ab}	17^{cd}	21^{ab}	4^{ab}	4^{ab}
6*	—	[21^{cd}]	—	—
3^{cd}	18^{ab}	21^{ef}	4^{cd}	4^{cd}
7* l 1–4	—	—	5–6	5–6
,, l 5–7	—	—	—	7–8^{b}
,, l 8–9	—	—	7	8^{c}–9^{b}
App I No 1 l 1–10	—	—	8–12	—
,, l 11–14	—	–	13–14	15^{c}–17^{b}
,, l 15–16	—	—	—	—
,, l 17–30	—	—	15–21	—
,, l 31	—	—	—	—
,, l. 32–37	—	—	22–24	—
4	18^{c}–19^{b}	22	25	9^{c}–10^{b}
App I No 2 l 1–10	—	—	—	10^{c}–15^{b}
,, l 11–63	—	—	—	17^{c}–43
,, l 64–67	—	—	—	2 1–2
,, l 68	—	—	—	[3^{ab}]
,, l 69–73	—	—	—	3^{c}–5
—	—	—	—	6
,, l 74–75	—	—	—	7 fn
—	—	—	—	8
,, l 76	—	—	—	8 fn
,, l 77–79	—	—	—	9–10^{b}
—	—	—	—	10^{cd}
,, l 80–124	—	—	—	11–32
App I No 3 l 1–32	—	—	26–41	—
,, l 33–35	—	—	—	—
,, l 36–41	—	—	42–44	—
5	19^{c}–20^{b}	[23]	—	—
8*	II 1 1	II 1 1	—	—
6–7	2–3	2–3	—	—
App I No 4 l 1–64	—	—	80 1–32	—
8–9	4–5	4–5	II 1 1–2	3 5^{c}–7^{b}
9*	—	—	3	—
10	6	6	4	7^{c}–8^{b}
10*	7–9	7–9	—	—
11–13	I 77 20^{c}–23^{b}	I 77 24–26	I. 79 45–47	1–3
14^{ab}	23^{cd}	27^{ab}	48^{ab}	[4^{ab}]
14^{cd}	24^{ab}	27^{cd}	48^{cd}	4^{cd}
13*	—	—	—	5^{ab}
15^{ab}	II. 1 10^{ab}	II 1 10^{ab}	II 1 5^{ab}	8^{cd}
15^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	5^{cd}	—
16	11	11	—	15
17	12	12	6	19
11* l 1–7	15^{c}–18	15^{c}–18	—	—
—	19^{ab}r	19^{ab}r	—	—

Crit Ed	Bom Ed.	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
14* l 8	19^{cd}	19^{cd}	—	9^{cd}
,, l 9-10	20	20	—	—
$18-19^{b}$	$21-22^{b}$	$21-22^{b}$	$7-8^{b}$	$11-12^{b}$
19^{cd}	22^{cd}	22^{cd}	8^{cd}	12^{ab} fn
15* l 1	—	—	—	12^{cd}
,, l 2	23^{ab}	23^{ab}	—	12^{cd} fn l 3
,, l 3 5	$23^{c}-24$	$23^{c}-24$	—	$13-14^{b}$
20^{ab}	25^{ab}	25^{ab}	9^{ab}	—
20^{cd}	25^{cd}	25^{cd}	9^{cd}	14^{cd}
16*	26^{ab}	26^{ab}	—	—
21-25	$26^{c}-31^{b}$	$26^{c}-30$	11-15	15-20
17*	—	—	—	21^{cd}
26^{ab}	31^{cd}	31^{ab}	16^{ab}	9^{ab}
26^{c-f}	32	31^{c-f}	—	22
18*	—	—	—	25^{ab}
27-28	33-34	32-33	—	24-25
19*	—	—	—	26-28
29^{ab}	35^{ab}	34^{ab}	17^{ab}	29^{ab}
20* l 3	13^{ab}	13^{ab}	—	—
,, l 4	13^{cd}	13^{cd}	—	23^{cd}
,, l 5-7	$14-15^{b}$	$14-15^{b}$	—	—
,, l 9-10	—	—	10	—
,, l 15-16	—	—	—	12^{cd} fn. l 1-2
,, l. 22	—	—	16^{cd}	—
29^{cd}	35^{cd}	34^{cd}	17^{cd}	29^{cd}
21*	36^{ab}	35^{ab}	—	30^{ab}
22* l 1	—	—	18^{ab}	—
,, l 2	—	—	18^{cd}	30^{cd}
23*	36^{cd}	35^{cd}	—	—
30-33	37-40	36-39	19-22	31-34
25*	—	—	—	[35^{ab}]
26*	41	40	—	—
34	42	41	—	35^{c-f}
27* l 1-2	43	42	—	36
,, l 3	—	—	—	36^{cd} fn
,, l 4-5	—	—	23	,,
,, l 6	—	—	24^{ab}	37^{ab}
—	—	—	—	37^{cd}
27 (A)*	—	—	—	38^{ab}
27* l 7-10	44-45	43-44	—	$38^{c}-40^{b}$
,, l 11-14	—	—	—	$40^{c}-42^{b}$
35^{ab}	46^{ab}	45^{ab}	—	52^{cd}
28*	—	—	—	—
35^{cd}	46^{cd}	45^{cd}	—	53^{ab}
29* l 1-3	—	—	—	$53^{c}-54$
App l No 5	—	—	—	—
29* l 4-5	—	—	—	55
29(A)* l 1	—	—	—	[56^{ab}]
—	—	—	—	[56^{cd}r]
29(A)* l 2-8	—	—	—	[$57-60^{b}$]
29* l 6-9	—	—	—	$60^{c}-61$
30* l 1-2	47	47	—	—
,, l 3-4	48	46	—	—
,, l 5-6	49	48	—	62
36	50	49	—	—
31*	—	—	—	63-64
37	51	50	—	65
2 1-2	2 1-2	2 1-2	—	4 1-2
32*	3-4	3-4	—	—
3-12	5-14	5-14	—	3-12

Crit. Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
35*	15–16	15–16	—	—
13	17	17	—	13
36*	18	18	—	—
14^{ab}	19^{ab}	19^{ab}	—	14^{ab}
37*	19^{c}–20^{b}	19^{c}–20^{b}	—	—
14^{cd}	20^{cd}	20^{cd}	24^{cd}	14^{cd}
15	21	21	25	3 42^{c}–43^{b}
39*	22	22	—	—
16	23	23	26	43^{c}–44^{b}
40*	24	24	—	—
17–18	25–26	25–26	27–28	44^{c}–46^{b}
41*	—	—	—	46^{cd}
42*	—	—	—	47^{ab}
—	—	—	—	47^{cd}r
43*	27	27	—	—
19–20^{b}	28–29^{b}	28–29^{b}	—	4 15–16^{b}
44*	—		—	17^{cd}
45*	29^{c}–30^{b}	29^{c}–30^{b}	—	—
—	30^{cd}	30^{cd}	—	—
20^{c}–21^{b}	31	31^{a-d}	—	17
21–22	32–33^{b}	31^{e}–32	29–30^{b}	18–19^{b}
47* l. 1–6	—	—	30^{c}–33^{b}	3 48–50
47 (A)*	—	—	33^{cd}	—
47* l 7–8	—	—	34	—
48*	—	—	—	51
—	—	—	—	52^{ab}r
23^{ab}	33^{cd}	33^{ab}	—	4 19^{cd}
49*	—	—	—	20
23^{c}	34^{a}	33^{c}	—	21^{a}
50*	—	—	—	21^{bc}
23^{d}	34^{b}	33^{d}	—	21^{d}
—	34^{c}–36^{b}r	33^{e}–34^{f}r	—	—
24	36^{c}–37^{b}	35	35	22
53*	—	—	36	—
25–26^{b}	37^{c}–38	36–37^{b}	37–38^{b}	23–24^{b}
54*		—	38^{cd}	—
26^{c}–28	39–41^{b}	37^{c}–39	—	24^{c}–26
29^{ab}	41^{cd}	40^{ab}	—	3 21^{ab}
55* l 1–2	42	40^{c}–41^{b}	—	—
—	43^{ab}r	41^{cd}r	—	—
55* l 3–9	43^{c}–46	42–44^{f}	—	—
—	47–48_{r}	45–46_{r}	—	—
29^{c}–30^{b}	49–50^{b}	47–48^{b}	—	27–28^{b}
56*	50^{cd}	48^{cd}	—	—
30^{cd}	51^{ab}	49^{ab}	—	28^{cd}
31–34	51^{c}–54	49^{c}–52	39–42	29–32
3 1–4	3 1–4	3 1–4	2 1–4	5 1–4
62*	—	—	—	—
App I No 6	5 21^{b}	5–19	—	—
63*	—	—	5–6	5–6
5	21^{c}–22^{b}	20	7	7
64 (A)*	—	—	—	—
65*	—	—	—	—
6	22^{c}–23^{b}	21	8	8
66*	—	—	—	—
7	23^{c}–24^{b}	22	9	9
67*	—	—	—	—
8^{ab}	24^{cd}	23^{ab}	10^{ab}	10^{ab}
68*	—	—	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
8^c–9^b	25	23^c–24^b	10^c–11^b	10^c–11^b
69*	—	—	—	—
9^c–10	26–27^b	24^c–25	11^c–12	11^c–12
70*	—	—	—	—
11	27^c–28^b	26	13	13
71*	—	—	—	—
12	28^c–29^b	27	14	14
72*	—	—	—	—
13	29^c–30^b	28	15	15
73*	—	—	—	—
14–16	30^c–33^b	29–31	16–18	16–18
74*	—	—	—	—
17	33^c–34^b	32	19	19
75*	—	—	—	—
18	34^c–35^b	33	20	20
76*	—	—	—	—
19–20	35^c–37^b	34–35	21–22	21–22
77*	—	—	—	—
21	37^c–38^b	36	23	23
78*	—	—	—	—
79*	—	—	—	—
22	38^c–39^b	37	24	24
80*	—	—	—	—
23–26^b	39^c–42	38–41^b	25–28^b	25–28^b
81*	—	—	—	—
26^c–27^b	43	41^c–42^b	28^c–29^b	28^c–29^b
82*	—	—	29^c–31^b	29^c–31^b
83*	—	—	—	—
84*	—	—	—	—
27^{cd}	44^{ab}	42^{cd}	31^{cd}	31^{cd}
86*	44^{cd}	43^{ab}	—	—
28–30	45–48^b	43^c–46	32–35^b	32–35^b
88*	—	—	—	—
31–32	48^c–49	47–48	35^c–36	35–36
89*	—	—	—	—
4 1–2	4 1–2	4 1–2	3 1–2	6 1–2
90*	—	—	—	—
3–5^b	3–5^b	3–5^b	3–5^b	3–5^b
5^c–6	5^c–6	5^c–6	5^c–6	—
91*	—	—		—
7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	5^{cd}
7^{cd}	7^{cd}	7^{cd}	7^{cd}	6^{ab}
8–17	8–17	8–17	— 8–17	6^c–16^b
92* l 1	—	—	—	—
92(A)*	—	—	—	—
92* l 2	—	—	—	—
18–45	18–45	18–45	18–45	16^c–43
5 1–2	5 1–2	5 1–2	4 1–2	7 1–2
93*	—	—	—	—
3	3	3	3	3
94*	4	4	4	4
4–5	5–6	5–6	5–6	5–6
95*	—	—	—	7fn
6	7	7	7	7
96*	—	—	—	7fn.
7^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	8^{ab}
97*	—	—	—	8^{ab}fn
7^c–10^b	8^c–11	8^c–11	8^c–11	8^c–11
98*	—	—	—	12^{ab}fn

Crit Ed	Bom. Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
11-15	12-16	12-16	12-16	12-16
16-18^b	17-19^b	17-19^b	17-19^b	17-19^b
100*	—	—	—	—
18^c-22	19^c-23	19^c-23	19^c-23	19^c-23
101*	24	24	24	24
23-24	25-26	25-26	25-26	25-26
6 1-9	6 1-9	6 1-9	5 1-9	8 1-9
102*	—	—	—	—
10	10	10	10	10
103*	—	—	—	—
11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}
104*	—	—	—	—
11^c-12	11^c-12	11^c-12	11^c-12	11^c-12
105*	—	—	—	—
13	13	13	13	13
106*	—	—	—	—
14^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	14^{ab}
107*	—	—	—	—
14^c-15	14^c-15	14^c-15	14^c-15	14^c-15
108*	—	—	—	—
16	16	16	16	16
109*	—	—	—	—
17	17	17	17	17
110*	—	—	—	—
18-19	18-19	18-19	18-19	18-19
111*	—	—	—	—
20-28	20-28	20-28	20-28	20-28
7 1	7 1	7 1	6 1	9 1
112* l 2	—	—	—	—
2	2	2	2	2
113*	—	—	—	—
114*	—	—	3^{ab}	3^{ab}
3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	—	—
115*	—	—	—	—
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	—	—
116*	4-7^b	4 7^b	—	—
4^{ab}	7^{cd}	7^{cd}	3^{cd}	3^{cd}
4^c-5^b	8	8	5	5
5^{c-f}	9	9	4	4
6-7	10-11	10-11	6-7	6-7
121*	—	—	8	8
8	12	12	9	9
122*	—	—	—	—
9^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	10^{ab}	10^{ab}
124*	—	—	—	—
9^c-13	13^c-17	13^c-17^d	10^c-14	10^c-14
126*	—	[17^{ef}]	—	—
14-18	18-22	18-22	15-19	15-19
19-22	23-26	23-26	23-26	[20-23]
23-25	27-29	27-29	20-22	[24-26]
26	30	30	27	27
128*	—	—	28	28
27^{ab}	31^{ab}	31^{ab}	29^{ab}	29^{ab}
129*	31^c-32^b	31^c-32^b	—	—
27^c-29	32^c-34	32^c-34	29^c-31	29^c-31
130*	—	—	—	—
—	—	—	—	[32]r
30-31	30-31	30-31	32-33	33-34
8 1	8 1	8 1	7 1	10 1

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh. Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
16^{a-f}	22-23^{b}	21-22^{b}	18^{c}-19	18^{c}-19
165*	—	—	20-21^{b}	20-21^{b}
166*	23^{cd}	22^{cd}	—	—
17	24	23	21^{c}-22^{b}	21^{c}-22^{b}
18	25	24	30^{c}-31^{b}	30^{c}-31^{b}
19^{ab}	26^{ab}	25^{ab}	31^{cd}	31^{cd}
19^{cd}	26^{cd}	25^{cd}	30^{ab}	30^{ab}
20	27	26	22^{c}-23^{b}	22^{c}-23^{b}
21	28	27	25^{c} 26^{b}	25^{c}-26^{b}
22-23	29-30	28-29	23^{c}-25^{b}	23^{c}-25^{b}
167* l 1-2	31	30	—	—
,, l 3-4	32	31	26^{c}-27^{b}	26^{c}-27^{b}
24-25	33-35^{b}	32-33	27^{c}-29	27^{c}-29
168*	—	—	—	—
26	35^{c}-36^{b}	34	32	32
169*	—	—	—	33-36
170*	—	—	—	—
27^{ab}	36^{cd}	35^{ab}	33^{ab}	37^{ab}
App I (No 7) l 1-9	—	—	33^{c}-37	37^{c}-41
,, l 10-12	—	—	—	42-43^{b}
,, l 13	—	—	—	—
,, l 14-27	—	—	—	43^{c}-50^{b}
,, l 28-29	—	—	—	—
,, l 30-53	—	—	—	50^{c}-60
171*	—	—	—	**12** 1-2
27^{cd}	37^{ab}	35^{cd}	—	—
172*	37^{c}-38^{b}	36	—	—
28-31	38^{c}-42^{b}	37-40	38-41	3-6
174*	42^{c}-43^{b}	41	—	—
32-33	43^{c}-45^{b}	42-43	42-43	7-8
175*	45^{c}-46^{b}	44	—	—
34^{ab}	46^{cd}	45^{ab}	44^{ab}	9^{ab}
176*	—	—	—	—
34^{c}-37	47-50^{b}	45^{c}-48^{d}	44^{c}-47	9^{c}-12
178*	—	—	48^{ab}	13^{ab}
38-41	50^{c}-54	48^{e}-52	48^{c}-52	13^{c} 17
179* l 1	—	—	—	—
,, l 2-3	—	—	53	18
180*	—	—	—	—
42	55	53	55	20
43	56	54	54	19
44-45	57-58	55-56	56-57	21-22
181*	—	—	58	23
182*	—	—	—	—
App I No 8 l 1	10 1^{ab}	10 1^{ab}	—	—
,, l 2	—	—	—	—
,, l 3-18	1^{c}-9^{b}	1^{c}-8	—	—
183*	9 59-64	9 57-62	—	—
46-47	65-66	63-64	59-60	24-25
10 184*	10 —	10 —	**9** —	**13** —
185*	—	—	—	—
1^{ab}	9^{cd}	9^{ab}	1^{ab}	1^{ab}
186*	10	9^{c}-10^{b}	—	—
1^{cd}	11^{ab}	10^{cd}	1^{cd}	1^{cd}
187* l 1-10	11^{c}-16^{b}	11-15^{d}	—	—
—	—	[15^{ef}]	—	—
187* l 11-22	16^{c}-22^{b}	16-21	—	—
2-3^{b}	22^{c}-23	22-23^{b}	2-3^{b}	2-3^{b}
3^{c}	24^{a}	23^{c}	3^{c}	3^{c}

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
188*	—	—	3^{d}–4^{c}	3^{d}–4^{c}
3^{d}	24^{b}	23^{d}	4^{d}	4^{d}
189* l 1	24^{cd}	24^{ab}	—	[5^{ab}]
—	—	—	—	[5^{cd}]r
189* l 2–3	25	24^{c}–25^{b}	—	—
4–6^{b}	26–28^{b}	25^{c}–27^{b}	5–7^{b}	6–8^{b}
190*	—	—	—	—
6^{c}–9	28^{c}–32^{b}	27^{c}–30	7^{c}–11^{b}	8^{c}–12^{b}
191	—	—	—	12^{cd}
192*	32^{cd}	31^{ab}	—	—
10	33	31^{c-f}	11^{c}–12^{b}	13
193*	—	—	12^{cd}	14^{ab}
11^{ab}	34^{ab}	32^{ab}	—	17^{ab}
11^{c}–12^{b}	34^{c}–35^{b}	32^{c}–33^{b}	15	17^{c}–18^{b}
—	35^{c}–36^{b}	33^{c-f}	—	18^{c}–19^{b}
12^{cd}	36^{cd}	34^{ab}	13^{ab}	14^{cd}
194*	37^{a}–39^{f}	34^{c}–36^{d}	—	15–16 and 19^{c}–20
195*	—	—	13^{c}–14	21–22^{b}
13	40	37	16	22^{ab} fn
196*	11 1	11 1	—	[22^{c}–23^{b}]
14–15	2–3	2–3	17–18	23^{c}–25^{b}
16^{ab}	22^{ab}	22^{ab}	19^{ab}	25^{cd}
197 l 1	22^{cd}	22^{cd}	19^{cd}	26^{ab}
,, l 2	—	—	20^{ab}	26^{cd}
16^{cd}	4^{ab}	4^{ab}	20^{cd}	27^{ab}
198*	—	—	—	—
199*	4^{cd}	4^{cd}	—	—
17	5	5	21	27^{c}–28^{b}
200* l 1–4	6–7	6–7	—	[28^{c}–30^{b}]
,, l 5–6	8	8	—	—
18^{ab}	9^{ab}	9^{ab}	22^{ab}	30^{cd}
201*	—	—	—	—
18^{c}–19^{b}	9^{c}–10	9^{c}–10	22^{c}–23	31–32^{b}
202*	11	11	—	—
20	12	12	24	32^{c}–33^{b}
203	—	—	—	—
21–25	13–17	13–17	25–29	33^{c}–38^{b}
204* l 1–3	18–19^{b}	18–19^{b}	—	—
,, l 4–6	—	—	—	—
,, l 7–11	19^{c}–21	19^{c}–21	—	—
,, l 12	—	—	—	—
—	23^{ab} r	23^{ab}	—	—
26–27	23^{c}–25^{b}	23^{c}–24	30–31	38^{c}–40^{b}
207*	25^{c}–26^{b}	25	—	—
28–29^{b}	26^{c}–27	26–27^{b}	32–33^{b}	40^{c}–41
208*	28^{ab}	27^{cd}	—	—
29^{cd}	28^{cd}	27^{ef}	33^{cd}	42^{ab}
210	29	28	—	—
30^{ab}	12 1^{ab}	12 1^{ab}	34^{ab}	42^{cd}
212* l 1–4	1^{c}–3^{b}	1^{c}–2	—	—
,, l 5	—	—	—	—
,, l 6	3^{cd}	3^{ab}	—	—
30^{c}–31^{b}	4	3^{c}–4^{b}	34^{c}–35	42^{c}–44^{b}
215* l 1	5^{ab}	4^{cd}	—	—
,, l 2	—	—	—	—
31^{c}–39	5^{c}–14^{b}	5–13	36–44	44^{c}–53^{b}
217*	—	—	—	—
40	14^{c}–15^{b}	14^{a-d}	45	53^{c}–54^{b}
218*	—	—	46	54^{c-f}

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
App I No 9 l 1-6	15^{c}–18^{b}	14^{c}–17^{b}	—	—
,, l 7	—	—	—	—
,, l 8-34	18^{c}–31	17^{c}–30	—	—
,, l 35-38	—	—	—	—
,, l 39-60	32-42	31-41	—	—
,, l 61	—	—	—	—
,, l 62-87	43-55	42-54^{d}	—	—
,, l 88	—	—	—	—
,, l 89-103	56-63^{b}	54^{e}-60	—	—
,, l 104-107	—	—	—	—
,, l 108-111	63^{c}-65^{b}	61-62	—	—
,, l 112-113	65^{c}-66^{b}	63	10 6	14 6
,, l 114-132	66^{c}-75	64-73^{b}	—	—
,, l 133	[76^{ab}]	73^{cd}	—	—
,, l 134-145	76^{c}-81	74-79	—	—
,, l 146	82^{ab}	80^{cd}	—	—
,, l 147	82^{cd}	80^{ab}	10^{cd}	9^{cd}
,, l 148-149	83	81	8	7 fn
,, l 150-151	84	82	11	10
,, l 152-153	—	—	—	—
,, l 154-157	85-86	83-84	—	—
,, l. 158-159	[87^{a-d}]	85	—	—
,, l 160-162	87^{c}-88^{b}	86-87^{b}	—	—
,, l 163-172	88^{c}-92	87^{c}-91	—	—
,, l 173	[93^{ab}]	92^{ab}	—	—
,, l 174	—	—	—	—
—	93^{cd},	92^{cd},	—	—
,, l 175	93 ef	92 ef	—	—
,, l 176	—	—	—	—
,, l 177-178	94^{a-d}	93^{a-d}	—	—
,, l 179	94 ef	93 ef	15^{cd}	14^{ab} fn
,, l 180-235	95-111	94-110	—	—
41	112	111	9 47	13 55
219*	13 26	13 26	—	—
11 1-2	13 1-2	13 1-2	10 1-2	14 1-2
220*	—	—	—	—
3-4	3-4	3-4	3-4	3-4
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	5^{cd}	5^{ab}
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	5^{ab}	5^{cd}
221*	6	6	—	—
6^{a-d}	7	7	7	7
222* l 1	—	—	9^{ab}	8^{ab}
222 (A)*	—	—	—	—
222* l 2-3	—	—	9^{c}–10^{b}	8^{c}–9^{b}
,, l 4-9	—	—	12-14	11-13
223*	8-13	8-13^{d}	—	—
6^{ef}	14^{ab}	13^{ef}	15^{ab}	14^{ab}
7-9	14^{c}–17^{b}	14-16	16-18	14^{c}–17^{b}
225*	—	—	19-21^{b}	17^{c}–19
10^{a}	17^{c}	17^{a}	21^{c}	20^{a}
226*	17^{d}–18^{a}	17^{b}–17^{c}	—	—
10^{b}	18^{b}	17^{d}	21^{d}	20^{b}
228*	—	—	—	—
10^{c}–12	18^{c}–21^{b}	18–20	22-24	20^{c}–23^{b}
229* l 1	—	—	—	—
,, l 2	—	—	—	23^{ab} fn
,, l 3-6	—	—	25-26	23^{c}–25^{b}
13	21^{c}-22^{b}	21	27	25^{c}–26^{b}
230*	22^{c}–23	22-23	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh. Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
14-15	24-25	24-25	28-29	26^{c}-27
12 1-4	14 1-4	14 1-4	11 1-4	15 1-4
5	5	5	6	5
233* l 1	—	—	7^{ab}	6^{ab}
,, l 2	—	—	7^{cd}	6^{ab} fn
,, l 3	—	—	8^{ab}	6^{cd}
6	6	6	5	4^{cd} fn
234*	7-9	7-9	—	—
7-10	10-13	10-13	8^{c}-12^{b}	7-10
237*	—	—	12^{c}-14^{b}	11-12
11^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	14^{cd}	12^{cd} fn
11^{cd}	14^{cd}	14^{cd}	15^{ab}	13^{ab}
239* l 1-2	—	—	15^{c}-16^{b}	13^{c}-14^{b}
239(A)*	—	—	—	—
239* l 3-14	—	—	16^{c}-22^{b}	14^{c}-20^{b}
240*	15-18	15-18	—	—
241*	19	19	—	—
242*	—	—	—	—
12-13	20-21	20-21	23^{c}-25^{b}	21^{c}-23^{b}
245*	—	—	25^{c}-26^{b}	23^{c}-24^{b}
14-15^{b}	22-23^{b}	22-23^{b}	26^{c}-27	24^{c}-25
15^{cd}	23^{cd}	23^{cd}	—	—
16	24	24	28^{c}-29^{b}	26^{c}-27^{b}
App I No 10 l 1-5	25-27^{b}	25-27^{b}	—	—
,, l 6	[27^{cd}]	27^{cd}	—	—
,, l 7-55	27^{e}-51	28-51	—	—
,, l 56-59	[52^{a-f}]	52-53	—	—
,, l 60-68	52^{g}-56^{b}	54-57	—	—
17^{a-c}	—	—	29^{c}-30^{a}	27^{c}-28^{a}
248*	—	—	—	28^{bc}
17^{d}	—	—	30^{b}	28^{d}
249*	—	—	30^{cd}	29^{ab}
250* l 1	—	—	—	29^{cd}
,, l 2	—	—	—	—
,, l 3-6	—	—	—	30
18	56^{c}-57^{b}	58^{a-d}	28^{ab}	26^{ab}
252*	57^{cd}	58 ef	—	—
19	58	59	22^{c}-23^{b}	20^{c}-21^{b}
20	59	60	—	—
253*	60-61	61-62	—	—
254*	62	[63^{a-d}]	—	—
21^{ab}	63^{ab}	[63 ef]	—	—
21^{cd}	63^{cd}	64^{ab}	—	—
255*	64^{ab}	64^{cd}	—	—
22-23	64^{c}-66^{b}	65-66	—	—
256* l 1	66^{cd}	67^{ab}	—	—
,, l 2	[66^{ef}]	67^{cd}	—	—
24	67	68	31	31
13 1-3^{b}	15 1-3^{b}	15 1-3^{b}	12 1-3^{b}	16 —
259*	3^{cd}	—	—	—
3^{c}-4	4-5^{b}	3^{c}-4	3^{c}-4	—
261*	—	—	—	1-3^{b}
5	5^{c}-6^{b}	5	5	3^{c}-4^{b}
6^{ab}	6^{cd}	6^{ab}	6^{ab}	—
6^{cd}	7^{ab}	6^{cd}	6^{cd}	4^{cd}
263*	—	—	—	5-6^{b}
7^{ab}	7^{cd}	8^{ab}	7^{ab}	6^{cd}
264*	8^{ab}	—	—	—
265* l 1	—	8^{cd}	—	—

Crit. Ed	Bom. Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
265* l 2	—	[8^{ef}]	—	—
7^c–9	8^c–11^b	9–10	7^c–10	7–10^b
10^{ab}	11^{cd}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}
10^{cd}	[12^{ab}]	11^{cd}	11^{cd}	10^{cd}
11^{ab}	[12^{cd}]	12^{ab}	12^{ab}	11^{cd}
270*	—	—	—	12–13
11^{cd}	12^{ef}	12^{cd}	12^{cd}	14^{ab}
271*	—	—	—	14^c–15
12	12^g–13^b	13	13	16
13–14	13^c–15^b	14–15	14–15	—
15	15^c–16^b	16	16	17
275*	16^c–17^b	17	—	—
16–17^b	17^c–18	18–19^b	17–18^b	18–19
277*	19–20	19^c–21^b	—	—
17^{cd}	21^{ab}	21^{cd}	18^{cd}	20^{ab}
278* l. 3–4	—	—	19	—
279*	21^c–22^b	22	—	20^c–21^b
280*	—	[23]	—	—
18	22^c–23^b	24	20	21^c–22^b
281*	—	—	—	30^c–31^b
282*	—	—	—	22^c–30^b
283*	—	—	—	30^{cd} fn
19^{ab}	23^{cd}	25^{ab}	21^{ab}	31^{cd}
284*	—	—	—	—
19^{cd}	24^{ab}	25^{cd}	21^{cd}	32^{ab}
20	24^c–25^b	26	22	32^c–33
286*	—	—	—	34–41^b
288*	25^c–26^b	27	—	—
21	26^c–27^b	28	23	41^c–42
290*	—	—	—	—
22–23^b	27^c–28	29–30^b	24–25^b	43–44^b
293*	29^{ab}	30^{cd}	—	—
23^{cd}	29^{cd}	31^{ab}	25^c–26	44^c–45
295* l 1–2	—	—	27	46
,, l. 3	—	—	28^{ab}	—
,, l 4	—	—	28^{cd}	47^{cd}
,, l. 5	—	—	29^{ab}	47^{ab}
,, l. 6–8	—	—	29^c–30	48–49^b
296*	30^{ab}	31^{cd}	—	—
24^{ab}	30^{cd}	32^{ab}	—	49^{cd}
24^{cd}	31^{ab}	32^{cd}	—	[50^{ab}]
25	31^c–32^b	33	32	$50^{c–f}$
297*	—	—	33	—
26	32	34^{ab}	31^{ab}	51^{ab}
299*	—	—	—	—
300* l 1–8	33^c–37^b	35–38	—	52–55^b
,, l 9–13	37^c–39	39–40	—	—
27^{ab}	40^{ab}	41^{ab}	34^{ab}	—
301*	—	—	34^{cd}	—
302*	40^{cd}	41^{cd}	—	—
27^{cd}	41^{ab}	42^{ab}	35^{ab}	55^{cd}
303* l 1–2	41^{cd}	42^{cd}	35^{cd}	55^{ef}
,, l. 3–4	42^{ab}	43^{ab}	—	56^{ab}
304*	—	—	36–37	56^c–59^b
305*	42^c–47	43^c–48	—	—
28	48	49	38	$59^{c–ef}$
14 1–4^b	16 1–4^b	16 1–4^b	13 1–4^b	17 1–4^b
310*	4^c–6^b	4^c–6^b	—	—
4^c–14	6^c–16	6^c–16	4^c–15	4^c–15

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
317*	17–18	17–18	—	—
15	19	19	16	16
16ab	20ab	20ab	17	17
16cd	20cd	20cd	—	18ab
17	21	21	18–19	18c–19b
320*	—	—	20–21	—
321* l 1–9	22–26b	22–26b	—	19c–23
,, l 10	26cd	26cd	—	—
,, l 11	27ab	27ab	—	24ab
18ab	27cd	27cd	22ab	24cd
18cd	28ab	28ab	22cd	25cd
322* l 1	28cd	28cd	—	26ab
,, l 2	29ab	29ab	—	25ab
19–23b	29c–33	29c–33b	23–27b	26c–30
325*	—	—	—	39cd
23cd	34ab	33cd	27c–28	31ab
327* l 1–16	34c–42b	34–41	—	31c–38
,, l 17–18	42c–f	42	—	—
—	—	—	—	39ab, r
24–25	43–45b	43–45b	—	40–42b
328*	45cd	45cd	—	42cd
26	46	46	29	43
27	47	47	—	44
15 1ab	**17** 1ab	**17** 1ab	**14** 1ab	**18** 1ab
330*	1cd	1cd	1cd	—
1cd	2ab	1ef	—	—
332*	—	—	—	1c–3
2	2c–3b	2	—	4
334* l 1	3cd	3ab	—	5cd
,, l 2	4ab	3cd	—	5ab
,, l 3	4cd	4ab	—	6ab
3	5	4c–5b	—	6c–7b
335* l 1	6ab	5cd	—	7cd
,, l 2–3	6c–7b	6	—	—
4	7c–8b	7	8	8
336* l 1–12	—	—	2–7	—
336 (A)*	—	—	—	—
337*	—	—	9	—
5–8	8–11	8–11	10–13	9–12
342*	—	—	14–16	—
9–10	12–13	12–13	17–18	13–14
345*	—	—	—	15
346*	14	14	—	—
11	15	15	19	16
348*	16	16	—	—
12a	17a	17a	20a	17a
349*	17b–19	17b–19a	—	17b–19a
12b–d	19b–d	19b–d	20b–d	19b–d
350*	20	20	—	20
13–14	21–22	21–22	21–22	21–22
16 1–2	**18** 1–2	**18** 1–2	**15** 1–2	**19** 1–2
351*	—	—	3–4	3 4
352*	—	—	—	—
3–8b	3–8b	3–8b	5–10b	5–10b
8cd	8cd	8cd	10c–11	10cd
9ab	9ab	9ab	12ab	—
9cd	9cd	9cd	12cd	11ab
354*	—	—	—	11c–12b
355*	—	—	13	—

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh. Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
10	10	10	14	12^{c}–13^{b}
356*	—	—	15^{ab}	13^{cf}
11	11	11	18	16^{c} 17^{b}
357*	12^{ab}	12^{ab}	—	—
12–13	12^{c}–14	12^{c}–14	15^{c}–17	14–16^{b}
14–15	15–16	15–16	19–20	17^{c}–19^{b}
359*	—	—	—	—
360*	—	—	21–23	—
16–17	17–18	17–18	24–25	19^{c}–21^{b}
361* l 1	19^{ab}	19^{ab}	—	21^{cd}
,, l 2–3	—	—	—	22
,, l 4	—	—	—	—
362*	—	—	—	—
363* l 1	19^{cd}	19^{cd}	—	—
,, l 2–9	20–23	20–23	—	23–26
,, l 10	24^{ab}	24^{ab}	—	—
,, l 11–18	24^{c}–28^{b}	24^{c}–28^{b}	—	27–30
18–19	28^{c}–30	28^{c}–30	26–30^{b}	31–33^{b}
366*	—	—	—	—
20–22	31–33	31–33	30^{c}–33^{b}	33^{c}–36^{b}
23	34	34	34^{c}–35^{b}	36^{c}–37^{b}
24	35	35	33^{c}–34^{b}	37^{c}–38^{b}
368*	36	36	—	38^{c}–39^{b}
369*	—	—	—	—
25	37	37	35^{c-f}	39^{c}–40^{b}
26	38	38	—	40^{c}–41^{b}
371*	—	—	—	41^{cd}
372*	39–41	39–41	—	—
373*	—	—	36	—
27–29^{b}	19 1–3^{b}	19 1–3^{b}	16 1–3^{b}	42–44^{b}
375*	—	—	3^{c}–5	—
29^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	—	44^{cd}
30–32	4–6	4–6	6–8	45–47
377*	—	—	—	48^{ab}
33	7	7	9	48^{c}–49^{b}
378*	—	—	10	—
34–35^{b}	8–9^{b}	8–9^{b}	11–12^{b}	49^{c}–50
379*	—	—	12^{cd}	—
35^{cd}	9^{cd}	9^{cd}	—	51^{ab}
36	10	10	13	51^{c}–52^{b}
380*	—	—	—	52^{cd}
37–42	11–16	11–16	14–19	53–58
383*	—	—	20	59
43	17	17	21	60–61^{b}
384*	—	—	—	—
44–50	18–24	18–24	22–28	61^{c}–68^{b}
388*	—	—	29–30	68^{c}–70^{b}
51–53	25–27	25–27	31–33	70^{c}–73^{b}
391* l 1–3	—	—	34–35^{b}	73^{c}–74
,, l 4	—	—	35^{cd}	—
54	28	28	36	75
55^{ab}	29^{ab}	29^{ab}	37^{ab}	78^{cd}
393*	—	—	37^{cd}	—
55^{cd}	29^{cd}	29^{cd}	41^{cd}	79^{ab}
394*	—	—	42	79^{c}–80^{b}
395*	—	—	43	80^{c}–81^{b}
56	30	30	38–39	76
397* l 1	—	—	—	77^{ab}
,, l 2	—	—	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
57	31	31	40	77^{c}–78^{b}
398*	—	—	41^{ab}	—
58–59	32–33	32–33	44–45	81^{c}–83^{b}
399*	34	34	—	—
60	35	35	46	83^{c}–84^{b}
401*	36–39	36–39	—	—
61	40	40	47	84
17 403* l 1–8	**20** 1–4	**20** 1–4	**17** —	**20** —
403(A)*	—	—	—	—
403* l 9–14	5–7	5–7	—	—
1–2	8–9	8–9	1–2	1–2
404*	—	—	3	3
405*	10	10	—	—
3	11	11	4	4
4–8	12–16	12–16	5–8	5–8^{b}
409*	—	—	9–10	8^{c}–10^{b}
410*	17–18	17–18	—	—
411*	19	19	—	—
9	20	20	11	10^{c}–11^{b}
413*	—	—	12	11^{c}–12^{b}
414* l 1	21^{ab}	21^{ab}	—	—
414(A)*	—	—	—	—
414* l 2	21^{cd}	21^{cd}	—	—
10–11	22–23	22–23	13–14	12^{c}–14^{b}
417*	—	—	15	14^{c}–15^{b}
12	24	24	16	15^{c}–16^{b}
418*	25^{ab}	25^{ab}	—	—
13	25^{c}–26^{b}	25^{c}–26^{b}	17	16^{c}–17^{b}
420*	26^{cd}	26^{cd}	—	—
14	27	27	18	17^{c}–18^{b}
421*	—	—	19	18^{c}–19^{b}
422*	28	28	—	—
15	29	29	21	20^{c}–21^{b}
16	30	30	20	19^{c}–20^{b}
424*	31	31	—	—
425*	32	32	—	—
17–22	33–38	33–38	22–28	21^{c}–28^{b}
430*	—	—	29	28^{c}–29^{b}
23	39–40^{b}	39–40^{b}	30–31^{b}	29^{c}–30
431*	40^{cd}	40^{cd}	—	—
432*	—	—	—	—
24	41	41	31^{c}–32^{b}	31
433*	42	42	—	—
25	43	43	32^{c}–33^{b}	32
434(A)*	—	—	—	—
435*	—	—	33^{c}–35^{b}	33–34
436*	44	44	—	—
26	45	45	35^{c}–36^{b}	35
437*	46–47	46–47	—	—
27	48	48	36^{c}–37^{b}	36
438*	—	—	37^{c}–38^{b}	37
28–29^{ab}	49–50^{b}	49–50^{b}	38^{c}–39^{b}	38–39^{b}
440*	—	—	—	—
29^{cd}	50^{cd}	50^{cd}	39^{cd}	39^{cd}
30–31	51–52	51–52	41–42	41–42
32	53	53	40	40
443*	54	54	—	—
33	55	55	43	43
18 444*	**21** —	**21** —	**18** 1–2	**21** 1–2

Crit Ed.	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
1-3	1-3	1-3	3-5	3-5
4	4	4	6	—
446*	—	—	—	—
5	5	5	7	—
447 (A)*	—	—	—	—
6-9	6-9	6-9	8-11	6-9
449*	—	—	—	—
10-11	10-11	10-11	12-13	10-11
452*	—	—	14-16^{b}	12-14^{b}
453*	—	—	—	—
454*	12-14	12-14	—	—
12	15	15	16^{c}-17^{b}	14^{c}-15^{b}
13	16	16	18^{c}-19^{b}	16^{c}-17^{b}
14	17	17	17^{c}-18^{b}	15^{c}-16^{b}
15	18	18	19^{c}-20^{b}	17^{c}-18^{b}
458*	19	[19]	—	—
16-18	20-22	20-22	20^{c}-23^{b}	18^{c}-21^{b}
459* l 2	—	—	—	—
19	23	23	23^{c}-24^{b}	21^{c}-22^{b}
460* l 1	—	—	—	—
,, l 2-3	—	—	24^{c}-25^{b}	22^{c}-23^{b}
20-22^{b}	24-26^{b}	24-26^{b}	25^{c}-27	23^{c}-25
462*	—	—	28	26
22^{c}-24^{b}	26^{c}-28^{b}	26^{c}-28^{b}	29-30	27-28
24^{cd}	28^{cd}	28^{cd}	31^{ab}	—
464*	—	—	—	—
25	29	29	31^{c}-32^{b}	29
465*	—	—	—	30-31
26	30	30	32^{c}-33^{b}	32
27-28	31-32	31-32	36^{c}-38^{b}	36-37
468*	—	—	38^{cd}	38^{ab}
469*	—	—	—	—
29	33	33	35^{c}-36^{b}	35
470*	34	34	—	—
30^{ab}	35^{ab}	35^{ab}	33^{cd}	33^{ab}
471*	—	—	34-35^{b}	33^{c}-34
472*	35^{c}-36^{b}	35^{c}-36^{b}	—	—
30^{c}-32^{b}	36^{c}-38^{b}	36^{c}-38^{b}	39-40	38^{c}-40^{b}
473*	38^{cd}	38^{cd}	—	—
32^{cd}	39^{ab}	39^{ab}	41^{ab}	40^{cd}
474* l 1-5	—	—	41^{c}-43	41-43^{b}
,, l 6	—	—	—	—
474* l 7-8	—	—	44	43^{c}-44^{b}
474(A)*	—	—	—	—
474* l. 9-11	—	—	45-46^{b}	44^{c}-45
475*	39^{c}-40^{b}	39^{c}-40^{b}	—	—
32^{ef}	40^{cd}	40^{cd}	46^{cd}	46^{ab}
476*	—	—	47^{ab}	46^{cd}
33-34	41-42	41-42	47^{c}-49^{b}	47-48
478*	—	—	—	—
479*	—	—	—	—
35-38^{d}	43-46	43-46	49^{c}-53^{b}	49-52
480*	—	—	—	—
38^{ef}	47^{ab}	47^{ab}	53^{cd}	53^{ab}
481*	—	—	53^{ef}	53^{cd}
482*	47^{cd}	47^{cd}	—	—
App I No 11	48-62	48-62	—	—
39	63	63	54	54
483*	—	—	55	55

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
40	64	64	56	56
19 1-2	22 1-2	22 1-2	19 —	22 —
484*	3-4	3-4	—	—
3-4	5-6	5-6	2-3	2-3
485*	—	—	—	—
5-10	7-12	7-12	—	—
11	13	13	9	7
12-14	14-16	14-16	—	—
486*	—	—	—	—
15-20	17-22	17-22	—	—
487*	23-25^{b}	23-25^{b}	—	—
21^{ab}	25^{cd}	25^{cd}	20^{cd}	18^{cd}
21^{c-f}	26	26	—	—
488*	27-29	27-29	—	—
22^{ab}	30^{ab}	30^{ab}	22^{ab}	20^{ab}
22^{cd}	30^{cd}	30^{cd}	—	—
489* l 1-2	—	—	1	1
,, l 7-9	—	—	4-5^{b}	4-5^{b}
,, l 10-13	—	—	5^{c}-7^{b}	—
,, l 14-16	—	—	7^{c}-8	5^{c}-6
,, l 19-38	—	—	10-19	8-17
489 (A)*	—	—	—	—
489* l 39	—	—	20^{ab}	18^{ab}
,, l 41-42	—	—	21	19
,, l 45-46	—	—	22^{cd}	20^{cd}
20 1-2^{b}	23 1-2^{b}	23 1-2^{b}	20 1-2^{b}	23 1-2^{b}
491*	—	—	—	—
2^{c}-4	2^{c}-4	2^{c}-4^{d}	2^{c}-4	2^{c}-4
493*	—	—	—	—
494	—	—	5^{ab}	5^{ab}
495*	—	—	—	—
5-7^{b}	5-7^{b}	4^{c}-6	5^{c}-7	5^{c}-7
496*	—	—	8^{ab}	8^{ab}
497*	—	—	—	—
7^{cd}	7^{cd}	7^{ab}	8^{cd}	8^{cd}
499*	—	—	—	—
500*	—	—	9-10^{b}	9-10^{b}
8	8	7^{c}-8^{b}	10^{c}-11^{b}	10^{c}-11^{b}
502*	—	—	11^{c}-12	11^{c}-12
503*	9	8^{c}-9	—	—
9^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	13^{ab}	13^{ab}
504*	10^{cd}	10^{cd}	—	—
9^{c-f}	11	11	13^{c}-14^{b}	13^{c}-14^{b}
506	—	—	14^{c}-18^{b}	14^{c}-18^{b}
507* l 1-4	12-13	12-13^{d}	—	—
,, l 5	14^{ab}	[13^{c-f}]	—	—
,, l 6-7	14^{c-f}	14	—	—
10	15	15	18^{cd}	18^{cd}
508(A)*	—	—	—	—
11-14	16-19	16-19	19^{c}-23^{b}	19^{c}-23^{b}
510*	—	—	—	—
15-17	20-22	20-22	23^{c}-25^{b}, 26^{c}-27^{b}	23^{c}-26^{b}
—	—	—	—	26^{cd}r
512*	—	—	—	—
18^{ab}	23^{ab}	23^{ab}	25^{cd}	—
514*	—	—	—	—
18^{cd}	23^{cd}	23^{cd}	26^{ab}	—
19-23^{ab}	24-28^{b}	24-28^{b}	27^{c}-31	27-31^{b}
517*	—	—	32-34^{b}	31^{c}-33

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
23^{cd}	28^{cd}	28^{cd}	—	—
$24-34^{b}$	$29-39^{b}$	$29-38^{b}$	$34^{c}-44$	$34-44^{b}$
34^{cd}	39^{cd}	38^{cd}	—	44^{cd}
35	40	39	45	45
519*	—	—	46	46
36	41	40	47	47
21 App 1 No 12 l 1-54	24 —	24 —	21 1-26	24 1-26
1	1	1	25 1	25 1
App 1 No 12 l 55-90	—	—	22 1-17	2-18
,, l 91-134	—	—	23 1-22	26 1-22
,, l 135-136	—	—	23	—
,, l 137-144	—	—	24-26	23-25
,, l 145-156	—	—	—	26-28
521*	—	—	—	28 1
2-4	2-4	2-4	2-4	2-4
526*	—	—	5-6	5-6
527*	5-7	5-7	—	—
5-10	8-13	8-13	7-12	7-12
531* l 1-2	—	—	13	—
,, l 3 4	—	—	14	13
11	14	14	15	14
532*	—	—	16	15
12	15	15	24 1	27 1
13^{ab}	16^{ab}	16^{ab}	2^{ab}	2^{ab}
534*	—	—	—	—
$13^{c}-15^{b}$	$16^{c}-18^{b}$	$16^{c}-18^{b}$	$2^{c}-4^{b}$	$2^{c}-4^{b}$
15^{cd}	18^{cd}	18^{cd}	—	—
16	$19-20^{b}$	$19-20^{b}$	$4^{c}-5$	$4^{c}-5$
535*	—	—	—	—
536*	—	—	—	—
17	$20^{c}-21$	$20^{c}-21$	$6-7^{b}$	$6-7^{b}$
537*	—	—	7^{cd}	7^{cd}
538*	—	—	$8-9^{b}$	$8-9^{b}$
539*	22^{ab}	22^{ab}	—	—
18	$22^{c}-23^{b}$	22^{c-f}	$9^{c}-10^{b}$	$9^{c}-10^{b}$
540*	—	—	$10^{c}-11^{b}$	$10^{c}-11^{b}$
19^{ab}	23^{cd}	23^{ab}	$11^{c}-12^{b}$	$11^{c}-12^{b}$
542*	—	—	$12^{c}-13^{b}$	$12^{c}-13^{b}$
543*	$24^{c}-25^{b}$	24	—	—
20	$25^{c}-26^{b}$	25	$13^{c}-14^{b}$	$13^{c}-14^{b}$
545*	—	—	$14^{c}-15^{b}$	$14^{c}-15^{b}$
546*	$26^{c}-27^{b}$	26	—	—
21	$27^{c}-28^{b}$	27	$15^{c}-16^{b}$	$15^{c}-16^{b}$
548*	—	—	$16^{c}-17^{b}$	$16^{c}-17^{b}$
549*	28^{cd}	28^{ab}	—	—
22	29	$28^{c}-29^{b}$	$17^{c}-18^{b}$	$17^{c}-18^{b}$
551*	30^{ab}	29^{cd}	—	—
23	$30^{c}-31^{b}$	30	$18^{c}-19^{b}$	$18^{c}-19^{b}$
553*	—	—	19^{cd}	19^{cd}
24^{a-d}	$31^{c}-32^{b}$	31	20^{ab}	20^{ab}
554*	$32^{c}-33^{b}$	32	—	—
24	33^{cd}	33^{ab}	20^{cd}	20^{cd}
556*	—	—	21	$21-22^{b}$
557*	34-37	$33^{c}-37$	—	—
25	38	38	22	22
22 1	25 1	25 1	25 17	28 16
559*	2-7	2-7	—	—
2	8	8	21	$20^{c}-21^{b}$
560*	—	—	22	$21^{c}-22^{b}$

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
561*	—	—	—	—
562*	—	—	—	—
563*	9^{ab}	9^{ab}	—	—
3	9^{c}–10^{b}	9^{c}–10^{b}	23	22^{c}–23^{b}
4^{ab}	10^{cd}	10^{cd}	26^{cd}	26^{ab}
564*	—	—	27	26^{c}–27^{b}
4^{cd}	11^{ab}	11^{ab}	28^{ab}	27^{cd}
5^{ab}	11^{cd}	11^{cd}	28^{cd}	28^{ab}
565*	12–13	12–13	—	—
5^{cd}	14^{ab}	14^{ab}	29^{ab}	28^{cd}
566*	—	—	29^{cd}	29^{ab}
567*	14^{c}–15	14^{c}–15	—	—
5^{ef}	16^{ab}	16^{ab}	30^{ab}	29^{cd}
568*	—	—	30^{c}–31	30–31^{b}
569*	16^{c}–17	16^{c}–17	—	—
6–8	18–20	18–20	32–34	31^{c}–34^{b}
9	21	21	37	36^{c}–37^{b}
10	22	22	35	34^{c}–35^{b}
571*	23–24	23–24	—	—
11	25	25	36	35^{c}–36^{b}
575* l 2	—	—	—	—
12	26	26	18–19	17–18
577*	27–31	27–31	—	—
13–14	32–33	32–33	24–25	23^{c}–25^{b}
579*	—	—	—	—
580*	—	—	26^{ab}	25^{cd}
581*	34–37	34–37	—	—
15	38	38	20	19
583*	—	—	—	20^{ab}
584*	39	39	—	—
16	40	40	39–40	38^{c}–40
17	41	41	38	37^{c}–38^{b}
587* l 1–4	[42^{a-b}]	42–43	—	—
,, l 5–6	42^{c-f}	44	—	—
18–19	43–44	45–46	41–42	41–42
20	45	47	—	43
23 1–4	26 1–4	26 1–4	26 1–4	29 1–4
592*	—	—	5	5
5–6	5–6	5–6	6–8	6–8
594*	7	7	—	—
7–13	8–14	8–14	9–16	9–16
14	15	15	17	—
15–17	16–18	16–18	18–19	17–18
18–22^{f}	19–24^{b}	19–24^{b}	20–25^{b}	19–21^{b}
604*	—	—	25^{c}–27^{b}	24^{c}–26^{b}
23	24^{c}–25	24^{c}–25	27^{c}–28	26^{c}–27
24	26	26	37	36
606*	27	27	—	—
25–27	28–30	28–30	29–31	28–30
28	31	31	38	37
29	32	32	32	31
607*	—	—	—	—
30–32	33–35	33–35	33–35	32–34
610*	—	[36]	—	—
33	36	37	36	35
611*	37	38	—	—
34	38	39	39	38
24 1	27 1	27 1	27 1	30 1
612*	2	2	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
613*	3	[3]	—	—
2	4	4	2	2
614*	—	—	3	3
3	5	5	4	4
616*	—	—	5-6	5-6
4	6	6	8	8
5	7	7	7	7
6	8	8	9	9
618*	—	—	10	10
619*	—	—	11	11
8	10	10	22-23	22-23
621*	11	11	—	—
9-10	12-13	12-13	12-13	12-13
624*	—	—	14^{ab}	15^{ab}
11	14	14	14^{c}-15	15^{cd}, 14
625* l. 2-3	—	—	—	—
626*	15	15	—	—
12	16	16^{a-d}	16	16
628*	17^{ab}	[17^{ef}]	—	—
13^{ab}	17^{cd}	17^{ab}	17^{ab}	17^{ab}
629*	—	—	—	—
13^{c}-14^{b}	18	17^{c}-18^{b}	17^{c}-18^{b}	17^{c}-18^{b}
14^{cd}	19^{ab}	18^{cd}	18^{c}-19^{b}	18^{c}-19^{b}
631*	19^{cd}	19^{ab}	—	—
15	20	19^{c}-20^{b}	19^{c}-20^{b}	19^{c}-20^{b}
633*	—	—	20^{cd}	20^{cd}
634*	21^{ab}	20^{cd}	—	—
16	21^{c-f}	21	21	21
636*	—	—	—	—
17-19	22-24	22-24	24-26	24-26
25 1^{ab}	28 1^{ab}	28 1^{ab}	28 1^{ab}	31 1^{ab}
639*	1^{c}-2^{b}	1^{c}-2^{b}	—	—
1^{c}-2^{b}	2^{c}-3^{b}	2^{c}-3^{b}	1^{c}-2^{b}	1^{c}-2^{b}
2^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	2^{c}-3	2^{c}-3
641*	—	—	—	—
3-5	4-6	4-6	4-8	4-8^{b}
642*	—	—	—	—
6	7	7	11	10^{c}-11^{b}
643* l. 1	—	—	12^{ab}	—
" l. 2-4	—	—	12^{c}-13	11^{c}-12
644* l. 1-2	8	8	—	—
" l. 3	9^{ab}	9^{ab}	15^{ab}	15^{ab}
" l. 4	—	—	15^{cd}	15^{cf}
" l. 5-7	9^{c}-10	9^{c}-10	—	—
7	11	11	20	17
645*	—	—	21-22^{b}	18-19^{b}
646*	12	12	—	—
8	13	13	22^{c}-23^{b}	19^{c}-20^{b}
647*	—	—	—	—
648* l. 1-12	—	—	23^{c}-29^{b}	20^{c}-26^{b}
" l. 13-14	—	—	29^{c}-30^{b}	—
" l. 15	—	—	30^{cd}	26^{cd}
649*	14-17	14-17	—	—
9-10	18-19	18-19	9-10	8^{c}-10
651*	—	—	—	—
11	20	20	14	13
12	21	21	—	14
13	22	22	16	—
654* l. 1	—	—	17^{ab}	—

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
654* l 2–3	—	—	17^{c}–18^{b}	16
" l 4–6	—	—	18^{c}–19	—
655*	23–24	23–24	—	—
14	25	25	31	27
656*	—	—	32	28
657*	—	—	—	—
15	26	26	33	29
26 1–2	**29** 1–2	**29** 1–2	**29** 1–2	**32** 1–2
660*	3–4	3–4	—	—
3	5	5	6	6
4	6	6	3	3
662*	—	—	4–5	4–5
5	7	7	7	7
664*	—	—	—	—
6–7	8–9	8–9	8–9	8–9
667*	—	—	—	—
8–14^{b}	10–16^{b}	10–16^{b}	10–16^{b}	10–16^{b}
672*	—	—	16^{c}–17^{b}	16^{c}–17^{b}
14^{cd}	16^{cd}	16^{cd}	17^{cd}	17^{cd}
15^{ab}	17^{ab}	16^{ef}	18	18
673*	—	[17]	—	—
15^{cd}	17^{cd}	18^{ab}	19	19
16	18	18^{c-f}	20–21	20–21
17–19	19–21	19–21	22–24	22–24
20	22	22	27	27
679*	—	—	28	28
21	23	23	25	25
681*	—	—	26	26
22	24	24	29	29
27 1–8	**30** 1–8	**30** 1–8	**30** 1–8	**33** 1–8
688*	—	—	9–10	9–10
689*	9	9	—	—
9	10	10	11	11
10^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	12^{cd}	12^{cd}
10^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	12^{ab}	12^{ab}
11^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	13^{ab}	13^{ab}
11^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	13^{c}–14	13^{c}–14
691* l 2–3	—	—	—	—
12–17	13–18	13–18	15–20	15–20
18	19	19	22	22
19	20	20	21	21
20–21^{b}	21–22^{b}	21–22^{b}	23–24^{b}	23–24^{b}
695*	—	—	24^{c}–25^{b}	24^{c}–25^{b}
21^{c}–23	22^{c}–24	22^{c}–24	25^{c}–27	25^{c}–27
699*	25	25	—	—
24	26	26	28	28
701*	—	—	—	—
25	27	27	29	29
26	28	28	33	33
703*	—	—	34	34
27	29	29	35	35
28	30	30	30	30
705*	31	31	—	—
29	32	32	31	31
707*	33–37	33–37	—	—
30	38	38	32	32
709*	39–40^{b}	39–40^{b}	—	—
30^{ef}	40^{cd}	40^{cd}	36^{ab}	36^{ab}
710*	—	—	36^{cd}	36^{cd}

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh. Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed.
711*	41-42	41-42	—	—
31	43	43	37	37
713*	—	—	38^{ab}	38^{ab}
714*	44-45	44-45	—	—
32^{ab}	46^{ab}	46^{ab}	38^{cd}	38^{cd}
32^{cd}	46^{cd}	46^{cd}	—	39^{ab}
715*	—	—	—	—
33^{ab}	[47^{ab}]	47^{ab}	39^{ab}	39^{cd}
33^{c}	[47^{c}]	47^{c}	39^{d}	39^{d}
33^{d}	[47^{d}]	47^{d}	39^{c}	39^{c}
28 716*	31 —	31 —	31 1-7	34 1-7
717*	—	—	—	—
718*	1-8	1-8	—	—
1	9	9	8	8
719*	10	10	—	—
$2-3^{b}$	$11-12^{b}$	$11-12^{b}$	$9-10^{b}$	$9-10^{b}$
3^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	11^{ab}	11^{ab}
720*	—	—	10^{cd}	10^{cd}
721*	—	—	—	—
722*	—	—	11^{cd}	11^{cd}
4	13	13	12	12
724*	—	—	13-14	13-14
725*	14-17	14-17	—	—
5	18	18	15	15
6	19	19	17	17
727*	—	—	18	18
728*	20-21	[20-21]	—	—
7	22	22	16	16
729*	23-24	23-24	—	—
8-10	25-27	25-27	19-21	19-21
733*	—	—	22	22
11-12	28-29	28-29	23-24	23-24
13	30	30	—	—
734*	—	—	25	25
14-18	31-35	31-35	26-30	26-30
738* l 2	—	—	—	—
19-20	36-37	36-37	31-32	31-32
29 1-2	32 1-2	32 1-2	32 1-2	35 1-2
740*	—	—	—	—
3-7	3-7	3-7	3-7	3-7
744*	—	—	—	—
745*	8	8	—	—
8-10	9-11	9-11	8-10	8-10
747*	—	—	11-12	11-12
11	12	12	13-15	13-15
12	13	13	16	16
749*	14	14	—	—
13-14	15-16	15-16	17-18	17-18
751*	—	—	—	—
15	17	17	19	19
753*	—	—	20-22	20-22
754*	$18-20^{b}$	18-19	—	—
16	$20^{c}-21^{b}$	20	23	23
755*	—	—	24-29	24-29
756*	$21^{c}-22$	21-22	—	—
17^{ab}	23^{ab}	23^{ab}	30^{ab}	—
17^{cd}	23^{cd}	23^{cd}	30^{cd}	30^{ab}
18	24	24	31^{ab}	30^{cd}
759*	—	—	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed.
19	25	25	31^{c}–32^{b}	31
20	26–27^{b}	26–27^{b}	32^{c}–35^{b}	32–34
761*	27^{cd}	27^{cd}	—	—
21	28	28	35^{c}–36	35–36^{b}
22^{ab}	29^{ab}	29^{ab}	37^{ab}	36^{cd}
763* l 1-5	29^{c}–31	29^{c}–31	—	—
763 (A)*	—	—	—	—
763* l 6-8	32–33^{b}	32–33^{b}	—	—
22^{cd}	33^{cd}	33^{cd}	37^{cd}	37^{ab}
764*	—	—	—	—
23	34–35^{b}	34–35^{b}	38–39^{b}	37^{c}–38
24^{ab}	35^{cd}	35^{cd}	39^{cd}	39^{ab}
766*	—	—	40^{ab}	39^{cd}
24^{c-f}	36	36	40^{c}–41^{b}	40
767*	—	—	41^{cd}	41^{ab}
25	37	37	42–43^{b}	41^{c}–42
768*	—	—	—	—
770*	38–39	38–39	—	—
26	40	40	43^{c}–44^{b}	43–44^{b}
772*	—	—	44^{c}–45	44^{c}–46^{b}
773*	—	—	—	—
774*	—	—	—	—
775*	41–42	41–42	—	—
27	43	43	46	46^{c-f}
777*	44–45	44–45	—	—
30 1	33 1	33 1	33 1	36 1
778*	—	—	2	2
2–4	2–4	2–4	3–5	3–5
781 (A)*	—	—	—	—
5–9	5–9	5–9	6–10	6–10
784*	—	—	—	—
10	10	10	11	11
786*	—	—	12	12
11–13	11–13	11–13	13–15	13–15
14	14	14	16–17	16–17
790* l 2	—	—	—	—
790 (A)*	—	—	—	—
790* l 1	—	—	—	—
791*	15	15	—	—
15	16	16	18–19	18–19
792* l 2-3	—	—	—	—
16–17	17–18	17–18	20–21	20–21
795*	—	—	22^{ab}	22^{ab}
18^{a}	19^{a}	19^{a}	22^{c}	22^{c}
796*	—	—	—	—
18^{b}	19^{b}	19^{b}	22^{d}	22^{d}
797*	19^{c}–21^{b}	19^{c}–21^{b}	—	—
18^{c}–19^{b}	21^{c}–22^{b}	21^{c}–22^{b}	23	23
798*	—	—	24^{cd}	24^{cd}
19^{c}–20^{b}	22^{c}–23^{b}	22^{c}–23^{b}	24^{ab}, 25^{ab}	24^{ab}, 25^{ab}
799*	23^{cd}	23^{cd}	—	—
20^{cd}	24^{ab}	23^{ef}	25^{cd}	25^{cd}
800*	24^{c}–25	24	—	—
21	26	25	26	26
802*	27–28	26–27	—	—
22–23	29–30	28–29	27–28	27–28
24	31	30	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed.	Lahore Ed
31 App I No 13 l 1 —the prior half of l 31	34 —	34 —	34 1–16^{a}	37 1–16^{a}
App I No 13 the Post half of l 31 —the prior half of l 33	—	—	16^{b}–17^{a}	—
,, Post half of l 33-39	—	—	17^{b}–20^{b}	16^{b}–19^{b}
,, l 40	—	—	20^{cd}	—
,, l 41-60	—	—	21–29	19^{c}–27
804*	1	1	—	—
1–3	2–4, 6	2–4, 6	35 1–4^{b}	38 1–4^{b}
806*	5	5	—	—
4	7	7	—	—
5^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	6^{ab}	6^{ab}
5^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	4^{cd}	4^{cd}
808*	—	—	5	5
6–10	9–13	9–13	6^{c}–11^{b}	6^{c}–11^{b}
11	14	14	—	—
809*	—	—	11^{c}–12^{b}	11^{c}–12^{b}
12–15	15–18	15–18	12^{c}–16^{b}	12^{c}–16^{b}
16	19	19	17^{c}–18^{b}	17^{c}–18^{b}
17	20	20	16^{c}–17^{b}	16^{c}–17^{b}
18–20	21–23	21–23	18^{c}–21^{b}	18^{c}–21^{b}
813*	—	—	—	—
21–24	24–27	24–27	21^{c}–25^{b}	21^{c}–25^{b}
814*	—	—	25^{c}–27^{b}	25^{c}–27^{b}
25^{ab}	28^{ab}	28^{ab}	27^{cd}	27^{cd}
815* l 1–13	—	—	28–34^{b}	28–34^{b}
815 (A)*	—	—	—	—
815* l 14–18	—	—	34^{c}–36	34^{c}–36
25^{cd}	28^{cd}	28^{cd}	—	—
816*	29–30	29–30	—	—
26	31	31	37	37
818*	32	32	—	—
27	33^{ab}, 34	33^{ab}, 34	38–39^{b}	38–39^{b}
819*	33^{cd}	33^{cd}	—	—
821*	35–38	35–38	—	—
28^{ab}	39^{ab}	39^{ab}	39^{cd}	39^{cd}
28^{cd}	39^{cd}	39^{cd}	40	40
29–30	40–41	40–14^{d}	41–42	41–42
825*	—	—	43	43
826*	42–45	41^{c}–44	—	—
31–32^{b}	46–47^{b}	45–46^{b}	44–45^{b}	44–45^{b}
828*	47^{cd}	46^{cd}	—	—
32^{cd}	48^{ab}	47^{ab}	45^{cd}	45^{cd}
830*	—	—	46	46
831*	48^{c}–54	47^{c}–53	—	—
33–37	55–59	54–58	47–51	47–51
833*	60–61	59–60	—	—
32 App I No 14 l 1–21	35 1–11^{b}	35 1–11^{b}	36 —	39 —
,, l 21 fn	—	[12^{b}]	—	—
,, l 22	11^{cd}	11^{cd}	—	—
,, l 23–25	12–13^{b}	[12^{c}–13]	—	—
,, l 26	13^{cd}	—	—	—
,, l 27–44	14–22	14–21	—	—
,, l 44 fn	—	—	—	—
,, l 45–46	23	22	—	—
,, l 46 fn	—	—	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
App I No 14 l 47-49	24-25^{b}	23-24^{b}	—	—
,, l 49 fn	—	[24^{cd}]	—	—
,, l 50-69	25^{c}-30^{b}	24^{c}-29^{b}	—	—
,, l 59 fn	—	—	—	—
,, l 60-74	30^{c}-37^{b}	29^{c}-36	—	—
1-4	36 1-4	36 1-4	1-4	1-4
837*	—	—	—	—
838	—	—	5	5
839*	5	5	—	—
5	6	6	6	6
840*	—	—	—	—
841*	—	—	—	—
6-7	7-8	7-8	7-8	7-8
843*	—	—	—	—
8-10^{a}	9-11^{a}	9-11^{a}	9-11^{a}	9-11^{a}
845*	11^{bc}	11^{bc}	—	—
10^{b-f}	11^{d}-12	11^{d}-12	11^{b}-12	11^{b}-12
11	13-14^{b}	13-14^{b}	13-14	13-14
848*	14^{c}-15^{b}	14^{c}-15^{b}	—	—
12^{ab}	15^{cd}	15^{cd}	15	15
12^{c}-14	16-18	16-18	16-18	16-18
852*	—	—	19	19
15-19	19-23	19-23	20-24	20-24
857*	24-25	24-25	—	—
20	26	26	25	25
859* l 1-5	27-29^{b}	27-29^{b}	—	—
859 (A)*	—	—	—	—
859* l 6-8	29^{c}-30	29^{c}-30	—	—
21	31	31	26	26
860*	32	32	—	—
22	33	33	27	27
33 1 9^{b}	37 1-9^{b}	37 1-9^{b}	37 1-9^{b}	40 1-9^{b}
864*	—	—	9^{c}-10^{b}	9^{c}-10^{b}
9^{cd}	9^{cd}	9^{cd}	10^{cd}	10^{cd}
865*	—	—	—	—
10^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	11^{ab}	11^{ab}
866*	10^{c}-11^{b}	10^{c}-11^{b}	—	—
10^{c-f}	11^{c}-12^{b}	11^{c}-12^{b}	11^{c}-12^{b}	11^{c}-12^{b}
868*	12^{cd}	12^{cd}	—	—
11	13	13	12^{c}-13^{b}	12^{c}-13^{b}
869* l 3	—	—	13^{cd}	—
12	14	14	—	—
App I No 15	15-37	15-37	—	—
13	38 1	38 1	14	13^{c}-14^{b}
871* l 1	2^{ab}	2^{ab}	15^{ab}	14^{cd}
,, l 2	[2^{cd}]	2^{cd}	15^{cd}	15^{ab}
14^{ab}	2^{ef}	3^{ab}	16^{ab}	15^{cd}
872* l 1-3	—	—	16^{c}-17	16 17^{b}
872 (A)*	—	—	—	—
872*	—	—	18^{ab}	17^{cd}
14^{cd}	[2^{gh}]	3^{cd}	18^{cd}	18^{ab}
873*	3-8	4-9	—	—
15	9	10	19	18^{c}-19^{b}
875* l 1-4	10-11	11-12	—	—
,, l 5-8	[12^{a-d}]	13	—	—
16-18	12^{e}-14	14-16	20-22	19^{c}-22^{b}
876 l 2	—	—	—	—
877*	—	—	23	22^{c}-23^{b}
878*	[15^{a-d}]	17	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
19	15^{e-h}	18	24	23^{c-f}
34 1-4	39 1-4	39 1-4	38 1-4	41 1-4
881*	—	—	—	—
882*	—	—	—	—
5-6	5-6	5-6	5-6	5-6
885*	—	—	7	7
7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	8^{ab}	8^{ab}
7^{cd}	7^{cd}	7^{cd}	—	—
8	8	8	8^{cd}	8^{cd}
9-10	9-10	9-10	9-10	9-10
11	11	11	—	11
12-16	12-16	12-16	11-15	12-16
891*	—	—	—	—
17-18	17-18	17-18	16-17	17-18
894*	—	—	—	19
895* l 1	—	—	—	42 1^{ab}
,, l 2	—	—	—	—
896*	—	—	—	—
19	19	19	18	$1^{c}-2^{b}$
898*	—	—	—	$2^{c}-3^{b}$
20^{ab}	20^{ab}	20^{ab}	19^{ab}	3^{cd}
20^{cd}	20^{cd}	20^{cd}	19^{cd}	—
900*	—	—	—	4
901*	21-24	21-24	—	—
21	25	25	20	5
902* l 1-2	—	—	—	6
,, l 3-12	—	—	—	—
22	26	26	21	7
903*	—	—	—	—
23-27	27-31	27-31	22-26	8-12
906* l 1-2	—	—	28	13
,, l 3-4	—	—	27	14
,, l 5-10	—	—	—	15-17
,, l 11-12	—	—	—	—
,, l 13-16	—	—	—	18-19
907*	—	—	—	—
28	32	32	29	20
908* l 1-3	—	—	$30-31^{b}$	$21-22^{b}$
908(A)*	—	—	—	—
908* l 4-17	—	—	$31^{c}-38^{b}$	$22^{c}-29^{b}$
29-34	33-38	33-38	$38^{c}-47$	$29^{c}-38$
912*	—	—	48	39
913*	39	39	—	—
35-36	40-41	40-41	49-50	40-41
35 $1-6^{b}$	40 $1-6^{b}$	40 $1-6^{b}$	39 1-6	43 $1-7^{b}$
918*	—	—	$7-8^{b}$	$7^{c}-8$
6^{cd}	6^{cd}	6^{cd}	8^{cd}	9^{ab}
919* l 1	—	—	9^{ab}	—
,, l 2-3	—	—	$9^{c}-10^{b}$	10
7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	10^{cd}	9^{cd}
7^{cd}	7^{cd}	7^{cd}	11^{ab}	11^{ab}
921*	—	—	$12^{c}-15^{b}$	$12^{c}-15^{b}$
922*	—	$[7^{ef}]$	—	—
923*	8	8	—	—
924*	—	[9]	—	—
8	9	10	$11^{c}-12^{b}$	$11^{c}-12^{b}$
9	10	11	$15^{c}-16^{b}$	$15^{c}-16^{b}$
10-11	11-12	12-13	$16^{c}-18^{b}$	$16^{c}-18^{b}$
12	13	14	$18^{c}-19^{b}$	$18^{c}-19^{b}$

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
926*	—	—	—	—
927*	14	16	—	$19^{c}-20^{b}$
13	15	17	$19^{c}-20^{b}$	$20^{c}-21^{b}$
928*	16	15	—	$21^{c}-22^{b}$
929*	—	—	$20^{c}-21^{b}$	—
14	17	18	$21^{c}-22^{b}$	$22^{c}-23^{b}$
930*	—	—	—	—
15–17	18–20	19–21	$22^{c}-25^{b}$	$23^{c}-26^{b}$
18^{ab}	21^{ab}	22^{ab}	—	26^{cd}
932*	—	—	—	—
$18^{c}-19$	$21^{c}-22$	$22^{c}-23$	$25^{c}-26$	$27-28^{b}$
934*	—	—	27–28	$28^{c}-30^{b}$
20–23	$23-27^{b}$	$24-28^{b}$	$29-33^{b}$	$30^{c}-34$
936*	—	—	$33^{c}-34$	$35-36^{b}$
937*	27^{cd}	28^{cd}	—	—
24–26	28–30	29–31	35–37	$36^{c}-39^{b}$
940*	31–36	32–37	—	—
27 28	37–38	38–39	38–39	$39^{c}-41^{b}$
29^{a-d}	39	40	40	$41^{c}-42^{b}$
942*	40^{ab}	41^{ab}	—	—
29^{ef}	40^{cd}	41^{cd}	41	$42^{c}-43^{b}$
30–31	41–42	42–43	42–43	$43^{c}-45^{b}$
947*	43	44	—	—
32^{a-d}	44	45	44	$45^{c}-46^{b}$
949*	45^{ab}	46^{ab}	—	46^{cd}
950*	—	—	45^{ab}	—
$32^{c}-35$	$45^{c}-48$	$46^{c}-49$	$45^{c}-48$	$47-50^{b}$
36	49	50	49–50	$50^{c}-52^{b}$
37–38	50–51	51–52	51–52	$52^{c}-53$
36 1–2	**41** 1–2	**41** 1–2	**40** 1–2	**44** 1–2
955*	—	—	—	—
3	3	3	3	3
956*	—	—	—	—
$4-9^{a}$	$4-9^{a}$	$4-9^{a}$	$4-9^{a}$	$4-9^{a}$
958*	[9^{bc}]	9^{bc}	—	—
9^{b-d}	9^{d-f}	$9^{d}-10^{b}$	9^{b-d}	9^{b-d}
959*	[9^{gh}]	10^{cd}	—	—
10^{ab}	10^{ab}	11^{ab}	10^{ab}	10^{ab}
960*	—	—	—	—
$10^{c}-11$	$10^{c}-11$	$11^{c}-12$	$10^{c}-11$	$10^{c}-11$
961* l 1–3	$12-13^{b}$	$13-14^{b}$	$12-13^{b}$	$12-13^{b}$
" l 4	13^{cd}	14^{cd}	—	—
12	14	15	$13^{c}-14^{b}$	$13^{c}-14$
962*	15	16	—	—
13–14	16–17	17–18	$14^{c}-16^{b}$	$14^{c}-16^{b}$
15^{ab}	18^{ab}	19^{ab}	$16^{c}-17$	—
$15^{c}-16$	$18^{c}-19$	$19^{c}-20$	$18-19^{b}$	$16^{c}-17$
966*	—	—	19^{c-f}	18
17	20	21	20	19
37 1	**42** 1	**42** 1	**41** 1	**45** 1
967*	—	—	2	—
2–14	2–14	2–14	3–15	2–14
968*	15	15	—	—
15–17	16–18	16–18	16–18	15–17
969*	—	—	—	18–19
970*	19–20	19–20	—	—
18–21	21–24	21–24	19–22	20–23
22	25	25	23	26
972*	—	—	24^{ab}	—

Crit Ed.	Bom Ed.	Kumbh Ed.	Gorresio Ed	Lahore Ed.
973*	26	26	—	—
23^{ab}	27^{ab}	27^{ab}	24^{cd}	24^{ab}
974*	27^{cd}	27^{cd}	—	—
23^{cd}	28^{ab}	28^{ab}	25^{ab}	24^{cd}
975*	28^{cd}	28^{cd}	—	—
24	29	29	25^{c}–26^{b}	25
976*	30	30	—	—
25-26	31-32	31–32	26^{c}–28^{b}	27–28
977*	33	33	—	29
27^{ab}	34^{ab}	34^{cd}	28^{cd}	30^{ab}
27^{cd}	34^{cb}	34^{ab}	28^{ef}	30^{cd}
28	35	35	29	31
38 1–6	43 1–6	43 1–6	42 1–6	46 1–6
978*	—	—	—	—
7–8	7–8	7–8	7–8	7–8
979*	—	—	9	—
9	9	9	10	9
10–11	10–11	10–11	12–13	11–12
12	12	12	11	10
13	13	13	14	13
980*	14	14	—	16
981*	—	—	—	17
14	15	15	16	15
15	16	16	15	14
16–20	17–21	17–21	17–21	18–22
39 1–2	44 1–2	44 1–2	64 1–2	68 1–2
983*	—	—	3	3
3–5	3–5	3–5	4–6	4–6
6	6	6	7–8^{b}	7–8^{b}
987*	—	—		—
988*	—	—	8^{cd}	8^{cd}
7–11	7–11	7–11	9–13	9–13
993*	12–16	12–16	—	—
12–13^{b}	17–18^{b}	17–18^{b}	14–15^{b}	14–15^{b}
995*	18^{c}–23^{b}	18^{c}–23^{b}	17	17
13^{cd}	23^{cd}	23^{cd}	15^{cd}	15^{cd}
997*	—	—	16	16
998*	24–26	24–26	—	—
14	27	27	19	19
15	28	28	18	18
1001*	29–30	29–30	—	—
16	31	31	20	20
40 1–7	45 1–7	45 1–7	43 1–7	47 1–7
1003*	—	—	8^{ab}	8^{ab}
8^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	10^{ab}	10^{ab}
1004*	—	—	10^{cd}	10^{cd}
8^{c}–9	8^{c}–9	8^{c}–9	8^{c}–9	8^{c}–9
1005*	—	—	—	—
10–12	10–12	10–12	11–13	11–13
13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	14	14
1006*	—	—	—	—
13^{c}–14^{d}	13^{c}–14	13^{c}–14	15–16^{b}	15–16^{b}
1007* l 1	15^{ab}	15^{ab}	16^{cd}	16^{cd}
,, l 2–3	15^{c}–16^{b}	15^{c}–16^{b}	—	—
14^{ef}	16^{cd}	16^{cd}	17^{ab}	17^{ab}
1008* The prior half of l 1	—	—	17	—

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
1008* From the post half of l 1 up to the prior half of l 2	—	—	—	—
1008* The post half of l 2	—	—	17^{d}	—
$15–19^{b}$	$17–21^{b}$	$17–21^{b}$	$18–22^{b}$	$17^{c}–21^{b}$
1010*	—	—	—	—
$19^{c}–23^{b}$	$21^{c}–25^{b}$	$21^{c}–25^{b}$	$22^{c}–26^{b}$	$21^{c}–25^{b}$
1011*	—	—	26^{cd}	25^{cd}
23^{cd}	25^{cd}	25^{cd}	27^{cd}	26^{cd}
24^{ab}	26^{ab}	26^{ab}	27^{ab}	26^{ab}
24^{cd}	26^{cd}	26^{cd}	28^{ab}	27^{ab}
1012*	—	—	$28^{c}–29^{b}$	$27^{c}–28^{b}$
$25–27^{b}$	$27–29^{b}$	$27–29^{b}$	$29^{c}–31$	$28^{c}–30$
1013*	—	—	32^{ab}	31^{ab}
27^{cd}	29^{cd}	29^{cd}	32^{cd}	31^{cd}
1014*	—	—	—	32^{ab}
$28–30^{b}$	$30–32^{b}$	$30–32^{b}$	$33–35^{b}$	$32^{c}–34$
1015*	—	—	$35^{c}–36^{b}$	35^{a-d}
30^{cd}	32^{cd}	32^{cd}	36^{cd}	33^{ef}
1016*	33	33	—	—
41 1–4	46 1–4	46 1–4	44 1–4	48 1–4
1019*	—	—	—	—
1020*	5–6	5–6	5–6	—
1021*	—	—	—	—
5–12	7–14	7–14	7–14	5–12
1022*	—	—	—	13
1023*	—	—	—	—
13	15	15	15	14
14	16	16	17	16
15	17	17	16	15
16–19	18–21	18–21	18–21	17–20
1024*	—	—	—	21
20–22	22–24	22–24	22–24	22–24
1025*	—	—	25^{ab}	—
1026*	—	—	—	—
1027*	25	25	—	—
23	26	26	—	25
1028*	27	27	—	—
24^{ab}	30^{ab}	30^{ab}	—	26^{ab}
$24^{c}–26$	$30^{c}–32$	$30^{c}–32$	$25^{c}–27$	$26^{c}–28$
1029*	33–34	33–34	—	—
27–28	28–29	28–29	28–29	29–30
29–33	47 1–2 13–15	47 1–2, 13–15	30	31
1030*	3–12	3–12	—	—
1032*	16–19	16–19	—	—
42 1033*	48 1	48 1	45 —	49 —
1 2	2–3	2–3	1–2	1–2
1034*	—	—	3–5	3–5
3	4	4	6	—
4–8	5–9	5–9	7–11	6–10
9	10	10	15	15
1035*	—	—	16	16
10	11	11	14	13
1036*	—	—	—	14^{ab}
11^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	11^{ab}
1037*	12^{cd}	12^{cd}	—	—
11^{c-f}	13	13	13	12

Crit Ed	Bom Ed.	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
1038*	14^{ab}	14^{ab}	—	—
12^{ab}	14^{ef}	14^{cd}	—	14^{cd}
12^{cd}	15^{ab}	14^{ef}	12^{cd}	11^{cd}
13^{ab}	15^{cd}	15^{ab}	17^{ab}	17^{ab}
13^{cd}	16^{ab}	15^{cd}	21^{cd}	21^{cd}
14^{ab}	16^{cd}	15^{ef}	18^{ab}	18^{cd}
14^{cd}	17^{ab}	16^{ab}	18^{d}	19^{ab}
14^{ef}	17^{d}	16^{cd}	17^{cd}	17^{cd}
15	18	17	19	19^{c}–20^{b}
16^{ab}	19^{ab}	18^{ab}	20^{ab}	18^{ab}
—	—	—	—	20^{cd}
16^{cd}	19^{cd}	18^{cd}	20^{cd}	21^{ab}
—	—	—	21^{ab}	—
17-18	20-21	19-20	22-23	22-23
19-20	22-23	21-22	26-27	26-27
21^{ab}	24^{ab}	23^{ab}	24^{ab}	21^{ab}
1041*	—	—	24^{c}–25	24^{c}–25
21^{cd}	24^{cd}	23^{cd}	—	—
1042*	25	24	—	—
22	25	25	28	28
23^{ab}	27^{ab}	26^{ab}	30^{d}	30^{ab}
23^{cd}	27^{cd}	26^{cd}	30^{ab}	30^{cd}
24^{ab}	28^{ab}	27^{ab}	29^{ab}	29^{ab}
24^{cd}	28^{cd}	27^{cd}	29^{cd}	29^{cd}
1044*	29-31	28-30	—	—
—	—	—	31^{ab}	—
25	32	31	31^{cd}	31^{ab}
1046*	—	—	—	—
1047*	33-35	32-34	—	—
26	36	35	32	31^{c-f}
1048*	37	36	—	—
43 1-2	49 1-2	49 1-2	46 1-2	51 1-2
1050* l 1	—	—	3^{ab}	3^{ab}
1050 (A)*	—	—	—	—
1050* l 2-4	—	—	3^{c}–4	3^{c}–4
3-4^{b}	3-4^{b}	3-4^{b}	5-6^{b}	5-6^{b}
1051*	—	[4^{cd}]	—	—
4^{cd}	4^{cd}	5^{ab}	6^{cd}	6^{cd}
5-6	5-6	5-6	7-8	7-8
1053* l 1-2	[7^{a-d}]	7	—	—
,, l 3-4	7^{e-h}	8	—	—
7	8	9	9	9
8-9	9-10	10-11	10-11	—
1054*	—	—	—	—
10-13	11-14	12-15	12-15	10-13
1055*	16	16	16	—
14	15	17	17	14
15	17	18	18	15
44 1^{ab}	50 1^{ab}	50 1^{ab}	19^{ab}	16^{ab}
1056*	—	—	—	—
1^{cd}	26^{cd}	25^{ef}	19^{cd}	16^{cd}
1057*	—	—	—	17^{ab}
1058* l 1	1^{cd}	1^{cd}	—	17^{cd}
1058 (A)*	—	—	—	18^{ab}
1058* l 2-9	2-5	2-5	—	18^{c}–22^{b}
1058 (B)*	—	—	—	—
1058* l 10-19	6-10	6-10	—	22^{c}–27^{b}
1058 (C)*	—	—	20	27^{c-f}
1058* l. 20-21	11	11	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
2	12	12	47 1	51 1
1059*	—	—	2	2
1060*	13-18	13-18	—	—
3ab	19ab	19ab	3cd	—
1061* | 1-10	19c-24b	19c-23	—	—
,, | 11	24cd	24cd	—	—
3cd	25ab	24ab	3ab	—
1062* | 1	25cd	[25ab]	—	—
,, | 2	26ab	25cd	—	3ab
1063*	—	—	—	3cd
4-5	27-28	26-27	4-5	4-5
1064*	29	28	—	—
1065*	—	—	—	—
6-12	30-36	29-35d	6-12	6-12
1067*	37ab	35ef	—	—
13-14	37c-39b	36-37	13, 15	13, 15
1069*	—	—	16	16
15	39c-40b	38	14	14
16-19	40c-43	39-42	17-20	17-20
1070*	—	—	—	21ab
20-22	44-46	43-45	21-23	21c-24b
1071*	—	—	—	—
1072*	—	—	—	24cd
23-25	47-49	46-48	24-26	25-27
1073*	—	—	—	—
26-27	50-51	49-50	27-28	28-29
45 1-2	51 1-2	51 1-2	48 1-2	52 1-2
3	3	3	3	—
4-16	4-16	4-16	4-16	3-16
1074*	17-18	17-18	—	—
17	19	19	17	—
18-21	20-23	20-23	18-21	17-20
1075*	24	24	—	—
22-23	25-26	25-26	22-23	21-22
1076*	—	—	—	23-26
24	27	27	24	27
46 1-3	52 1-3	52 1-3d	49 1-3	53 13
1077*	—	—	—	—
1078*	—	[3ef]	—	—
4	4	4	4	4
1079* | 1-2	5	5	—	—
,, | 3-4	6-8	6-8	—	5-7
,, | 5-12	9-10	9-10	—	—
5-6	11-12	11-12	5-6	8-9
1080*	—	—	—	10
1081*	13	13	—	—
7-19	14-26	14-26	7-19	11-23
1082*	—	—	20-21	24-25
20	27	27	22	26
1083*	—	—	23-27	27-31
21-28	28-35	28-35	28-35	32-39
1084*	—	—	—	40
App. I No. 10 | 1-14	—	—	50 1-7	54 1-7
| 15-17	—	—	—	—
,, | 18-30	—	—	8-15	8-15
| 31-40	—	—	—	—
,, | [illegible]	—	—	16-18	16-18
| [illegible]	—	—	—	—
,, | [illegible]-121	—	—	19-21	19-21

Crit. Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
App I No 16 l 42 fn	—	—	—	22
1086*	36	36	49 36	—
29-34	37-42	37-42	51 1-6	55 1-6
1087*	43	43	—	—
35-36	44-45	44-45	7-8	7-8
37-38	46-47	46-47	9-10	9-10
1089*	48	48	—	—
39-42	49-52	49-52	$11-15^b$	$11-15^b$
1090*	—	—	—	—
43-44	54-55	54-55	15^c-17^b	15^c-17^b
45	53	53	17^c-18^b	17^c-18^b
46-54	56-64	56-64	18^c-26	18^c-26
55^{a-d}	65	65	52 1	56 1
1091*	66 67	$66-67^d$	—	—
55^{ef}	68^{ab}	67^{ef}	2^{ab}	2^{ab}
1092*	—	—	—	—
56	68^c-69^b	68^{a-d}	2^c-3^b	2^c-3^b
1093*	69^{cd}	68^{ef}	—	—
57	70	69	3^c-4^b	3^c-4^b
58	71	70	5	5
59-64	72-77	71-76	6-11	6-11
1095* l 1	—	—	4^{cd}	4^{cd}
,, l 2-3	—	—	—	—
1096*	78-79	77-78	—	—
65	80	79	12	12
1097* l 1-2	—	—	13	—
,, (A)*	—	—	—	—
,, l. 3-4	—	—	14	22
1098*	—	—	24	23
66-73	81-88	80-87	15-22	13-20
1000*	—	—	—	—
1001*	89-91	88-90	—	—
$74-75^b$	$92-93^b$	$91-92^b$	$23, 25^{ab}$	$21, 24^{ab}$
110.*	—	—	25^{cd}	24^{cd}
75^{cd}	93^{cd}	92^{cd}	26^{ab}	25^{ab}
1103*	—	—	26^{cd}	25^{ab} fn
1104*	—	—	27^{ab}	25^{cd}
76^{ab}	94^{ab}	93^{ab}	27^{cd}	26^{ab}
1105*	94^c-95^b	93^c-94^b	—	—
76^c-77^b	95^c-96^b	94^c-95^b	28	26^c-27^b
1106*	96^c-97^b	95^c 96^b	—	—
77^{cd}	97^{cd}	96^{cd}	29^{ab}	27^{cd}
App I No 17 l 1-13	—	—	29^c-35	$28-34^b$
,, l 13 fn	—	—	36	—
,, l 14-15	—	—	—	34^c-35^b
,, l 16-23	—	—	—	35^c-38
1107*	98-99	97-98	—	—
78	100	99	39	39
1108*	101	100	—	—
79	102	101	37-38	—
1109(A)*	—	—	—	—
47 $1-2^b$	53 $1-2^b$	53 $1-2^b$	53 $1-2^b$	57 $1-2^b$
1110* l 1-2	—	—	2^c-3^b	2^c-3^b
,, l 3	—	—	—	2^{cd} fn
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	3^{cd}	—
1111*	—	—	—	—
3-4	3-4	3-4	—	—
1112*	—	—	4-6	3^c-6^b
5-8	5-8	5-8	7-10	6^c-10^b

Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
—	—	—	—
9–17	9–17	11–19	10^{c}–19^{b}
—	—	—	—
18^{ab}	18^{ab}	20^{ab}	19^{cd}
—	—	—	—
18^{c}–21	18^{c}–21	20^{c}–23	20–23^{b}
22	22	24	—
—	—	—	—
—	—	25	—
23–28	23–28	26–31	23^{c}–29^{b}
—	—	32–33	29^{c}–31^{b}
—	—	34–35	—
29–30	29–30	36–37	31^{c}–33^{b}
—	—	38	—
—	—	—	—
—	—	39^{ab}	—
31^{ab}	31^{ab}	—	33^{cd}
31^{c}–32	31^{c}–32	39^{c}–40	34
33	33	—	—
34	34	41	35
35	35	—	—
54 1–7	54 1–7	54 1–7	58 1–7
—	—	—	—
8–10	8–10	8–10	8–10
11	11	—	—
—	—	11	11
12	12	12	12
13	13	14	14
—	—	—	—
14–17	14–17	15–18	15–18
—	—	19	19
18	18	—	—
19	19	13	13
20–21	20–21	20–21	20–21
—	—	—	—
22	22	22	22
—	—	23	23
—	—	—	24^{ab}
23	23	24	24^{c-f}
24^{ab}	24^{ab}	25^{ab}	25^{ab}
24^{cd}	24^{cd}	—	25^{cd}
—	—	—	26^{ab}
25	25	25^{c}–26^{b}	26^{c-f}
26	26	26^{c}–27	27^{a-d}
—	—	—	27^{c}–28^{b}
—	—	—	—
27–29	27–29	28–30	28^{c}–31^{b}
—	—	—	—
30–31	30–31	31–32	31^{c}–33^{b}
—	—	—	—
32	32	33	33^{c}–34^{b}
—	—	34	34^{c}–35^{b}
33–34	33–34	35–36	35^{c}–37^{b}
35	35	—	—
36–37	36–37	37	37^{c}–38^{b}
38	38	38–39	38^{c}–40^{b}
39^{ab}	39^{ab}	—	—
—	—	—	—
39^{c}–41^{b}	39^{c}–40	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
35	41^{c}–42^{b}	41	40	40^{c}–41^{b}
1156*	42^{c-f}	42	41	—
36	43	43	42	41
49 1	55 1	55 1	55 1	59 1
1158*	2^{ab}	2^{ab}	—	—
2	2^{c}–3^{b}	2^{c}–3^{b}	2–3^{b}	2–3^{b}
1160*	3^{c}–4	3^{c}–4	—	—
3^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	3^{cd}	3^{cd}
1161*	5^{cd}	5^{cd}	—	—
3^{cd}	5^{ef}	6^{ab}	4^{ab}	4^{ab}
4	6	6^{c}–7^{b}	4^{c}–5	4^{c}–5
1163(A)*	—	—	—	—
1164*	—	—	6	6
1165*	7	7^{c}–8^{b}	—	—
5–6	8–10^{b}	8^{c}–10^{d}	7–9^{b}	7–9^{b}
1166*	—	—	9^{cd}	9^{cd}
1167*	10^{cd}	10^{cf}	—	—
7–8	11–12	11–12	10–11	10–11
1168* l 1–2	—	—	—	—
„ l 3–4	13	13	—	—
„ l 5–10	—	—	—	—
9^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	12^{ab}	12^{ab}
1170*	—	—	—	—
1171*	14^{c}–15^{b}	14^{c}–15^{b}	—	—
9^{c}–10	15^{c}–16	15^{c}–16	12^{c}–13	12^{c}–13
1173*	17–21	17–21	—	—
11–12^{b}	22–23^{b}	22–23^{b}	14–15^{b}	14–15^{b}
1174*	—	—	—	—
12^{cd}	23^{cd}	23^{cd}	15^{cd}	15^{cd}
1175*	24	23^{e}–24^{b}	—	—
1176*	—	—	—	—
13^{ab}	25^{ab}	24^{cd}	17^{cd}	17^{cd}
1177*	—	—	18	18
13^{cd}	25^{cd}	24^{ef}	16^{ab}	16^{ab}
1178*	—	—	16^{c}–17^{b}	16^{c}–17^{b}
1179*	—	—	—	—
1180* l 1–6	26–28	25–27	—	—
„ l 7–8	[29^{a-d}]	28	—	—
„ l. 9–14	29^{e}–31	29–31	—	—
14^{ab}	32^{ab}	32^{ab}	19^{ab}	19^{ab}
1181*	—	—	—	—
14^{cd}	32^{cd}	32^{cd}	19^{cd}	19^{cd}
1182*	—	—	—	—
15	33	33	20	20
1183*	—	—	—	—
50 1–2^{c}	56 1–2^{c}	56 1–2^{c}	56 1–2^{c}	60 1–2^{c}
1185*	—	—	—	—
2^{d}–4^{b}	2^{d}–4^{b}	2^{d}–4^{b}	2^{d}–4^{b}	2^{d}–4^{b}
1186*	—	—	4^{cd}	4^{cd}
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	5	5
5–6	5–6	5–6	6–7	6–7
1190*	—	—	8	8
7	7	7	9	9
1192*	—	—	10	10
8–9^{b}	8–9^{b}	8–9^{b}	11–12^{b}	11–12^{b}
1193*	—	—	12^{c}–13	12^{c}–13
9^{cd}	9^{cd}	9^{cd}	14^{ab}	14^{ab}
1194*	—	—	14^{c}–15	14^{c}–15
10	10	10	16	16

Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
11	11	—	—
—	—	17	17
12–13^{b}	12–13^{b}	18–19^{b}	18–19^{b}
13^{cd}	13^{cd}	—	—
—	—	—	—
14–15^{b}	14–15^{b}	—	—
15^{cd}	15^{cd}	19^{cd}	19^{cd}
16–17	16–17	—	—
—	—	—	—
—	[18]	—	—
—	—	—	—
18	19	—	—
19–20	20–21	20–21	20–21
—	—	22^{ab}	22^{ab}
21^{ab}	22^{ab}	—	—
21^{c}–22^{b}	22^{c}–23^{b}	22^{c}–23	22^{c}–23
22–25	23^{c}–26	—	—
26–28	27–29	24–26	24–26
29^{ab}	30^{ab}	27^{ab}	27^{ab}
29–32^{b}	30^{c}–33^{b}	—	—
32^{cd}	33^{cd}	27^{c}–29	27^{c}–29
—	—	30–31	30–31
33	34	—	—
[34^{a-b}]	35–36	—	—
34^{c-f}	37		
[35^{a-d}]	38	32^{ab}	32^{ab}
		32^{cd}	32^{cd}
35^{ef}	39^{ab}	33^{ab}	33^{ab}
35^{gh}	39^{cd}	33^{cd}	33^{cd}
57 1	57 1	57 1	61 1
2	2	—	—
3–5	3–5	2–4	2–4
6	6	5–6	5, 6^{c}–7^{b}
—	—		6^{ab}
		—	
7–8^{a}	7–8^{a}	7–8^{a}	7^{c}–8^{c}
8^{bc}	8^{bc}		
8^{d}	8^{d}	—	—
		8^{b}	8^{d}
—	—	8^{cd}	9^{ab}
—	—	—	—
9–17	9–17	9–17	9^{c}–18^{b}
18–19	18–19	—	—
20–25^{c}	20–25^{c}	18–26^{c}	18^{c}–27^{a}
—	—	—	—
25^{d}–29	25^{d}–29	26^{d}–27	27^{b}–28^{b}
30	30	28	28^{c}–29^{b}
—	—	—	—
31	31	29	29^{c}–30^{b}
—	—	—	—
32–33	32–33	30–31	30^{c}–32^{b}
34	34	32	32^{c-f}
58 1	58 1	58 1	62 1
2	2	—	—
3–4	3–4	2–3	2–3
5	5	4–5^{b}	4–5^{b}
6^{ab}	6^{ab}	—	—
6^{cd}	6^{cd}	5^{cd}	5^{cd}
7	7	7^{ab}, 6^{ab}	7^{ab}, 6^{ab}
8	8	6^{cd}, 7^{cd}	7^{cd}
9	9	8	8
—	—	9	9

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
8	10	10	—	—
9	$11-12^{b}$	$11-12^{b}$	11-12	11-12
1253*	12^{cd}	12^{cd}	—	—
10	13	13	13	13
1254*	—	—	14	14
11-12	14-15	14-15	15-16	15-16
1257*	—	—	17-18	18-19
13	16	16	19	17
14^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	20	20
1259*	$17^{c}-18^{b}$	$17^{c}-18^{b}$	—	—
14^{cd}	18^{cd}	18^{cd}	21	21
1261*	19-20	19-20	—	—
15-16	21-22	21-22	22-24	22-24
1263*	23-24	23-24	—	—
17-18	25-26	25-26	25-26	25-26
1265*	—	—	27^{ab}	27^{ab}
1266*	27	27	—	—
19^{a-d}	28	28	28	28
1267*	29^{ab}	29^{ab}	—	—
19^{ef}	29^{cd}	29^{cd}	27^{cd}	27^{cd}
20-21	30-31	30-31	29-30	29-30
22	32	32	31	31
1269* l. 2	—	—	—	—
1270*	—	—	32-33	32-33
1271*	33	33	—	—
23-25	34-37	34-37	34-37	34-37
53 1-72* l. 1-2	59 —	59 [1]	59 1	63 1
" (A)*	—	—	—	—
" l. 3-6	—	[2-3]	2-3	2-3
" l. 7-9	—	$[4^{a-f}]$	—	$4-5^{b}$
1	1	5	—	—
1273*	—	—	4	$5^{c}-6^{b}$
2-4	2-4	6-8	5-7	$6^{c}-9^{b}$
1275*	5	9	—	—
5	6	10	9	$10^{c}-11^{b}$
6	7	11	8	$9^{c}-10^{b}$
7	8	12	10	$11^{c}-12^{b}$
1279*	—	—	11	$12^{c}-13^{b}$
1280*	9	13	—	—
8	10	14	12	$13^{c}-14^{b}$
1282*	11	15	—	—
9-17	12-20	16-24	13-21	$14^{c}-23^{b}$
18	21	25	26	$27^{c}-28^{b}$
1291*	—	—	$27-28^{b}$	$28^{c}-29$
19^{ab}	22^{ab}	26^{ab}	22^{ab}	23^{cd}
$19^{c}-21$	$22^{c}-24$	$26^{c}-28$	$22^{c}-24$	$24-26^{b}$
22	$[25^{a-d}]$	29	25	$26^{c}-27^{b}$
23	25^{e-h}	30	30	$31^{c}-32^{b}$
24^{a-d}	26	31	29	$30^{c}-31^{b}$
1296*	—	—	—	—
1297*	$27-31^{b}$	$32-36^{b}$	—	—
24^{ef}	31^{cd}	36^{cd}	28^{cd}	30^{cd}
25	32	37	31	32^{-f}
26	33	38	32	33
54 1-5	60 1-5	60 1-5	60 1-5	64 1-5
1300*	—	—	—	—
6-12	6-12	6-12	6-12	6-12
1307*	—	—	13	13
1308*	13	13	—	—

[illegible]	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
[illegible]*	14–15	14–15	—	—
[illegible]	16–17	16–17	14–15	14–15
[illegible]*	—	—	—	—
[illegible]	18	18	16	16
[illegible]	19^{ab}	19^{ab}	17^{ab}	18^{cd}
[illegible]*	—	—	—	19
[illegible]	19^{cd}	19^{cd}	17^{cd}	17^{ab}
[illegible]*	—	—	—	17^{c}–18^{b}
[illegible]	20	20	18	20
[illegible]*	—	—	19–20	21–22
[illegible]*	—	—	—	—
[illegible]	21	21	21	23
[illegible]*	—	—	—	—
[illegible]	22–23	22–23	22–23	24–25
55 1^{ab}	61 1^{ab}	61 1^{ab}	61 1^{ab}	65 1^{ab}
[illegible]*	—	—	—	—
[illegible]	1^{c}–2	1^{c}–2	1^{c}–3	1^{c}–3
App. I No. 18 l. 1–2	—	—	—	—
,, l. 3–6	—	—	4–6	4–6
,, l. 6 fn	—	—	—	—
,, l. 7–15	—	—	7–11^{b}	7–11^{b}
,, l. 16 prior half	—	—	11^{c}	11^{c}
,, l. 16 prior half fn	—	—	—	—
,, l. 16 post half	—	—	11^{d}	11^{d}
,, l. 16 post half fn	—	—	—	—
,, l. 17–18	—	—	12	12
,, l. 19–20	—	—	—	13
,, l. 21–29	—	—	13–17^{b}	14–18^{b}
,, l. 29 fn	—	—	—	—
,, l. 30–50	—	—	17^{c}–27	18^{c}–28
,, l. 50 fn	—	—	—	—
,, l. 51–53	—	—	28–29^{b}	29–30^{b}
,, l. 53 fn	—	—	—	—
,, l. 54–72	—	—	29^{c}–35	30^{c}–36
[illegible]*	—	—	62 1	66 1
[illegible]	3	3	2	2
[illegible]* l. 1–[illegible]	—	—	3–4	3–4
,, ([illegible])*	—	—	—	5–6^{b}
l. 5–6	—	—	5	—
,, l. 7–14	—	—	6–9	6^{c}–10^{b}
[illegible]	4	4	10	10
[illegible]*	—	—	11	11
[illegible]*	—	—	—	—
[illegible]	5	5	12	12
[illegible]*	—	—	13	13
[illegible]	6	6	14	14
[illegible]*	—	—	15–17	15–17
[illegible]	7^{ab}	7^{ab}	18–19^{b}	18–19^{b}
[illegible]	7^{c}–9	7^{c}–9	19^{c}–21	19^{c}–21
[illegible]*	—	—	22	22
[illegible]*	10	10	—	—
[illegible]	11^{ab}	11^{ab}	23^{ab}	23^{ab}
[illegible]*	—	—	—	23^{c}–24^{b}
[illegible]	11^{cd}	11^{cd}	23^{cd}	24^{cd}
[illegible]*	—	—	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
1339*	12–14	12–14	—	—
11–15	15–19	15–22	24–28	25–29
1343* l 1	—	[19^{ab}]	—	—
1344* l 1–5	—	[19^{c}–21]	29–31^{b}	30–32^{b}
,, l 6	—	—	31^{cd}	32^{cd}
1345*	20–21	23–24	—	—
16	22	25	32	33
17–19	23–25	26–28	33–41	34–42
1346 (A)*	—	—	—	—
20–21	26–27	29–30	42–43	43–44
56 1	**62** 1	**62** 1	**63** 1	**67** 1
1349*	2–3	2–3	—	—
2–3^{b}	4–5^{b}	4–5^{b}	2^{ab}	2^{ab}
1350*	5^{cd}	5^{cd}	—	—
3^{cd}	6^{ab}	6^{ab}	2^{cd}	2^{cd}
1352*	6^{cd}	6^{cd}	—	—
4^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	3^{ab}	3^{ab}
4^{cd}	7^{cd}	7^{cd}	3^{c}–4	3^{c-f}
5	8	8	5	4
1355*	—	—	6	5
6–8	9–11	9–11	7–9	6–8
9–10	12–13	12–13	10–12	9–11
11–13	14–16	14–16	13–15	12–14
1361*	—	[17]	16	15
14–15	17–18	18–19	17–18	16–17
1364*	—	—	—	18
16–17	19–20	20–21	19–20	19–20
57 1–2	**63** 1–2	**63** 1–2	**65** 1–2	**69** 1–2
1369*	3	3	—	—
3^{a-d}	4	4	3	3
1370*	5^{ab}	5^{ab}	—	—
3^{ef}	5^{cd}	5^{cd}	4	4
4–6	6–8	6–8	5–7	5–7
1374*	9	9	—	—
7	10	10	8	8
1375*	—	—	—	—
8	11–12^{b}	11–12^{b}	9–10	9–10
9^{ab}	12^{cd}	12^{cd}	11^{ab}	11^{ab}
1377*	13^{ab}	13^{ab}	—	—
9^{c}–12	13^{c}–16	13^{c}–16	11^{c}–14	11^{c}–14
1380*	—	[20^{ab}]	15	15
1381*	17	17	—	—
13	18	18	16	16
1383*	—	—	—	—
1384*	19	19	—	—
—	—	[20^{cd}],	—	—
14	20	21	17–18^{b}	17–18^{b}
1386*	—	—	18^{c}–19	18^{c}–19
15	21	22	20	20
1387*	—	[23]	—	—
16	22	24	21^{ab}	21^{ab}
1389*	—	—	—	—
17^{ab}	23^{ab}	25^{ab}	22^{ab}	22^{ab}
1390*	23^{cd}	25^{cd}	—	—
17^{cd}	24^{ab}	26^{ab}	22^{cd}	22^{cd}
18^{a-c}	24^{c}–25^{a}	26^{c}–26^{e}	23^{a-c}	23^{a-c}
1392*	25^{b}–25^{c}	26^{f}–27^{a}	—	—
18^{d}	25^{d}	27^{b}	23^{d}	23^{d}
18^{ef}	26^{ab}	27^{cd}	24^{ab}	24^{ab}

Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
—	—	24^{cd}	24^{cd}
[illegible]$–27^{b}$	28	25	25
27^{cd}	29^{ab}	—	26^{ab}
—	—	—	—
[illegible]	29^{cd}	—	26^{cd}
[illegible]	30–33	26–29	27–30
—	—	—	—
[illegible]$–33^{b}$	34	30	31
—	—	—	—
—	—	—	—
[illegible]	35	31	32
[illegible]	36	—	—
[illegible]$–36^{b}$	37	32	33
—	—	—	—
[illegible]	38	—	—
—	—	—	—
[illegible]$–39^{b}$	39–40	33–34	34–35
[illegible]	41	36	37
[illegible]	42	35	36
[illegible]	43	37	38
[illegible]	$44–46^{b}$	$38–40^{b}$	$39–41^{b}$
—	—	—	—
45	$46^{c}–47^{b}$	$40^{c}–41^{b}$	$41^{c}–42^{b}$
46^{ab}	47^{cd}	$41^{c}–42^{b}$	$42^{c}–43^{b}$
[illegible]	48–51	—	—
[illegible]	52	$42^{c}–43^{b}$	$43^{c}–44^{b}$
—	—	—	—
[illegible]	53^{ab}	43^{cd}	44^{cd}
[illegible]	53^{cd}	—	—
[illegible]	54^{ab}	45	46
—	—	46–47	47–48
52	54^{cd}	—	—
53	55	44	45
64 1	64 1	66 —	70 —
—	—	—	—
—	—	—	—
[illegible]	2^{ab}	4^{ab}	4^{ab}
—	—	4^{cd}	4^{cd}
[illegible]	2^{cd}	1^{ab}	1^{ab}
[illegible]	3^{ab}	1^{cd}	1^{cd}
—	—	—	—
[illegible]	3^{cd}	—	—
[illegible]	4^{ab}	2^{ab}	2^{ab}
—	—	—	—
[illegible]	$4^{c}–5$	$2^{c}–3$	$2^{c}–3$
[illegible]	6	—	—
[illegible]	7–10	5–8	5–8
—	—	—	—
[illegible]	11–16	9–14	9–14
—	—	—	—
[illegible]	17	15	15
[illegible]	18	—	—
[illegible]	[illegible]	$16–18^{a}$	$16–18^{a}$
[illegible]	[illegible]$–22^{a}$	—	—
[illegible]	[illegible]	18^{cd}	18^{cd}
[illegible]	[illegible]	19–20	19–20
—	—	21	21
[illegible]	25	—	—
[illegible]	[illegible]	22	22

Crit Ed.	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed.	Lahore Ed
22	26	27	23-24	23-24
23-25	27-29	28-30	25-27	25-27
1456*	—	—	28-31	28-31
1457*	30	31	—	—
26-27	31-32	32-33	32-33	32-33
28	33	34	39	39
29-33	34-38	35-39	34-38	34-38
1465*	39	40	—	—
34^{ab}	40^{ab}	41^{ab}	40^{ab}	40^{ab}
34^{cd}	40^{cd}	41^{cd}	—	—
1466*	—	—	40^{cd}	40^{cd}
35-38	$41-45^{b}$	$42-46^{b}$	$41-42^{b}$, $44-45^{b}$	41-43
1467* l 4-6	—	—	$42^{c}-43$	—
1468*	—	—	45^{cd}	44^{ab}
1469*	45^{cd}	46^{cd}	—	—
39^{ab}	46^{ab}	47^{ab}	46^{ab}	44^{cd}
1470*	—	—	—	45^{ab}
$39^{c}-40^{b}$	$46^{c}-47^{b}$	$47^{c}-48^{b}$	$46^{c}-47^{b}$	$45^{c}-46^{b}$
1472*	$47^{c}-48^{b}$	$48^{c}-49^{b}$	—	—
$40^{c}-41$	$48^{c}-49$	$49^{c}-50$	$47^{c}-48$	$46^{c}-47$
1475*	—	—	49	48
42-43	50-51	51-52	50-51	49-50
44	52	53	52-53	51-52
1477* l 3	—	—	—	—
1478*	—	—	—	—
45-46	53-54	54-55	54-55	53-54
1481*	—	—	56	55
1482*	55-59	56-60	—	—
47^{ab}	60^{ab}	61^{ab}	57^{ab}	56^{ab}
1483*	60^{cd}	62^{cd}	—	—
47^{cd}	61^{ab}	61^{cd}	57^{cd}	56^{cd}
1485* l 1	61^{cd}	[illegible]	—	—
,, l 2	62^{ab}	65^{cd}	—	—
48^{ab}	62^{cd}	65^{ab}	59	58
1486*	63^{ab}	—	—	—
48^{cd}	63^{cd}	63^{ab}	60	59
1488*	$64-65^{b}$	$63^{c}-64$	—	—
49	$65^{c}-66^{b}$	66	58	57
50	$66^{c}-67^{b}$	67	61	60
1490*	$67^{c}-68^{b}$	68	—	—
$51-52^{b}$	$68^{c}-69$	$69-70^{b}$	$64-65^{b}$	$63-64^{b}$
1491*	—	—	—	—
$52^{c}-53$	$70-71^{b}$	$70^{c}-71$	$65^{c}-66$	$64^{c}-65$
1493*	—	—	67	66
54	$71^{c}-72^{b}$	72	63	62
1494*	$72^{c}-73$	73-74	—	—
55	74	75	62	61
56^{ab}	75^{ab}	76^{ab}	68^{ab}	67^{ab}
1496*	$75^{c}-77^{b}$	$76^{c}-78^{b}$	—	—
$56^{c}-57$	$77^{c}-78$	$78^{c}-79$	$68^{c}-69$	$67^{c}-68$
59 1498*	65 —	65 —	67 1-2	71 1-2
1	1	1	3	3
1499*	—	—	4	4
1500*	2-6	2-6	—	—
2	7	7	5	5
3-4	8-9	8-9	6-7	6-7
1503*	10-11	10-11	—	—
5	12	12	8	8
1505*	—	—	9	9

Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
13-14^{b}	13-14^{b}	—	—
—	—	—	—
14^{c}-15	14^{c}-15	10-11	10-11
16	16	—	—
17-19	17-19	—	—
—	—	—	—
20-21	20-21	12-13	12-13
—	—	14^{ab}	—
—	—	14^{c}-15	14-15^{b}
—	—	—	—
—	—	16-20^{b}	15^{c}-19
—	—	—	—
—	—	20^{cd}	20^{ab}
22	22	23	22^{c}-23^{b}
—	—	—	—
23	23	24	23^{c}-24^{b}
24-26	24-26	—	—
27	27	21	20^{c}-21^{b}
28	28	22	21^{c}-22^{b}
29	29	25	24^{c-f}
66 1-2	66 1-2	68 1-2	72 1-2
—	—	3-13	3-13
—	—	—	—
3	3	14	14
4	4	30	30
—	—	31	31
—	—	—	—
—	—	32-35	32-35
—	—	—	—
—	—	36-37	36-37
—	—	—	—
—	—	38	38
5-6	5-6	15-16	15-16, 17^{ab}
—	—	17-20^{b}	17^{c}-20^{b}
—	—	—	—
8^{ab}	8^{ab}	—	—
7	7	39	39
—	—	—	—
8^{c}-9	8^{c}-9	20^{c}-21	20^{c}-21
—	—	—	—
10	10	22	22
—	—	23-29	23-29
11	11	40	40
—	—	41-44^{b}	41-44^{b}
—	—	—	44^{cd}
—	—	44^{cd}	44^{ef}
12	12	—	—
13	13	45	45
—	—	—	—
—	—	46	46
14	14	47	47
—	—	—	—
—	—	—	—
—	—	48	48
15-17	15-17	49-51	49-51
18-23	18-23	—	—
24-25	24-25	52-53	52-53
26-27	26-27	—	—
28-29	28-29	54-55	54-55

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
1550*	—	—	56	—
61 1551*	67 1	67 1	69 —	73 —
1	2	2	1	1
2-6^{b}	3-7^{b}	3-7^{b}	2-6^{b}	2-6^{b}
6^{cd}	7^{cd}	7^{cd}	—	6^{cd}
7	8	8	6^{c}-7^{b}	7
1556*	—	—	7^{cd}	7^{ef}
8-9^{b}	9-10^{b}	9-10^{b}	8-9^{b}	8-9^{b}
1557*	—	—	—	—
1558*	—	—	—	—
9^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	9^{cd}	9^{cd}
10	11	11	10-11	10-11
11	12	12	13	13
12	13	13	12	12
1560*	14	14	—	—
13	15	15	14	14
14	16	16	15^{a-c}, 17^{b}-18	15-16
1561* the post half of l 2—the prior half of l 5	—	—	15^{d}-17^{a}	—
1562*	17	17	—	—
15	19	18	19	17
16	18	19	20	18
1563*	20-21	20-21	—	—
17	22	22	21	19
1565*	—	—	22	20
18-19	23-24	23-24	23-24	21-22
1566*	25-28	25-28	—	—
20	29	29	25	23
1567*	—	—	26	—
1568*	30	30	—	—
21^{ab}	31^{ab}	31^{ab}	27^{ab}	24^{ab}
1569*	—	—	27^{c}-28^{b}	24^{c}-25^{b}
21^{c}-22	31^{c}-32	31^{c}-32	28^{c}-29	25^{c}-26
1572*	33-35	33-35	—	—
23	36	36	30	27
1573*	—	—	31	28
1574*	—	—	32	29
24-25	37-38	37-38	33-34	30-31
62 1-2	68 1-2	68 1-2	70 1-2	74 1-2
3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}
1576*	—	—	—	—
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}
1578*	—	—	—	—
4-9^{d}	4-9	4-9	4-9	4-9
1582*	—	—	10^{ab}	10^{ab}
1583*	10-11^{b}	10-11^{b}	—	—
9^{ef}	11^{cd}	11^{cd}	10^{cd}	10^{cd}
1584*	12	12	—	—
10	13	13	11	11
1586* l 1	—	—	12^{ab}	12^{ab}
,, l 2	—	—	—	—
1587*	14	14	12^{c}-13^{b}	—
11^{ab}	15^{ab}	15^{ab}	13^{cd}	—
11^{cd}	15^{cd}	15^{cd}	14^{ab}	12^{cd}
12-13^{b}	16-17^{b}	16-17^{b}	14^{c}-15	13-14^{b}
1588*	17^{c}-18^{b}	17^{c}-18^{b}	16	—
1589* l 1	—	—	17^{ab}	—
,, l 2	—	—	17^{cd}	14^{cd}

[illegible] Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
[illegible]	18c–19b	18c–19b	18	15
[illegible]*	19c–20	19c–20	—	—
[illegible]	21ab	21ab	19cd	16cd
[illegible]*	—	—	—	—
[illegible]cd	21cd	21cd	19ab	16ab
[illegible]	22ab	22ab	20ab	17cd
[illegible]cd	22cd	22cd	20cd	17ab
63 1–6	69 1–6	69 1–6	71 1–6	75 1–6
[illegible]*	—	—	7	7
7	7	7	8	8
[illegible]	8ab	8ab	10–11b	10–11b
[illegible] 10	8c–10	8c–10	11c–13	11c–13
11	11ab, 12cd	11ab, 12cd	9, 16	9, 16
[illegible]*	11c–12b	11c–12b	—	—
[illegible]*	—	—	—	—
[illegible]	13	13	17	17
[illegible]	14–15	14–15	14–15	14–15
[illegible]*	16	16	—	—
15	17	17	18	18
[illegible]	18	18	19	19
[illegible]*	—	—	—	—
[illegible]	19ab	19ab	20ab	20ab
[illegible]*	—	—	20cd	20cd
17ab	19cd	19cd	21	21
[illegible]*	20a–d	20a–d	—	—
17cd	20ef	20ef	22	22
[illegible]	21	21	23	23
64 [illegible]* 1	70 —	70 —	72 —	76 —
" (A)*	—	—	—	—
" 2–8	—	—	—	—
1–3	1–3	1–3	1–3	1–3
[illegible]*	4	4	—	—
[illegible]	5	5	4	4
[illegible]*	—	—	—	—
[illegible]	6	6	5	5
[illegible]*	—	—	—	—
[illegible]	7ab	7ab	6ab	6ab
[illegible]* 2	—	—	—	—
[illegible]	7cd	7cd	6c–7	6c–7
[illegible]	8–10	8–10	8–10	8–10
[illegible]	11	11	11	11
[illegible]	12ab	12ab	12ab	12ab
[illegible]* [illegible]	—	—	12c–13b	12c–13b
" [illegible]	—	—	—	—
" [illegible]	—	—	13cd	13cd
[illegible]*	12[illegible]	12cd	—	—
[illegible]	13	13	14	14
[illegible]	[illegible]	14a	15a	15a
[illegible]	[illegible]	14bc	15bc	—
[illegible]	[illegible]	14d	15d	15b
[illegible]	15–1[illegible]	15–19	16–20	16–20
[illegible]	21–23	20–22	21–23	21–23
[illegible]	[illegible]	23	24	24
[illegible]*	[illegible]–27	24–27	—	—
[illegible]	[illegible]	28	26	26
[illegible]	[illegible]	29ab	25ab	25ab
[illegible]*	—	—	—	—
[illegible]	[illegible]	29c–30	25cd, 27	25cd, 27
[illegible] [illegible]	71 [illegible]	71 1ab	73 1	77 1

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed.
1638*	1^{cd}	1^{cd}	—	—
1^{cd}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}
1639 (A)*	—	—	—	—
1^{c}–2	2^{c}–3	2^{c}–3	2^{c}–3	2^{c}–3
1640*	—	—	—	—
3	4	4	4	4
1641*	—	—	—	—
1642*	5^{ab}	5^{ab}	—	—
1643*	5^{cd}	5^{cd}	—	—
4	6	6	5	5
5^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	6^{ab}	6^{ab}
5^{cd}	7^{cd}	7^{cd}	6^{cd}	—
6^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	7^{ab}	6^{cd}
6^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	7^{cd}	—
1645*	—	—	8^{ab}	7^{ab}
1646*	9–10	9–10	—	—
7–8	11–12	11–12	8^{c}–10^{b}	7^{c}–9^{b}
9	13	13	10^{c}–11^{b}	9^{c}–10^{b}
10	14	14	11^{c}–12^{b}	10^{c}–11^{b}
1648* l 2	—	—	—	—
11^{a-e}	15	15	12^{c}–13^{b}	11^{c}–12^{b}
11^{f}	16^{ab}	16^{ab}	13^{cd}	12^{cd}
1650*	—	[16^{cd}]	—	—
12	16^{c}–17^{b}	17	14	13
1652*	—	—	—	14^{ab}
1653*	—	—	15^{ab}	14^{cd}
13	17^{c}–18^{b}	18	15^{c}–16^{b}	15
1655*	—	—	16^{cd}	16^{ab}
14	18^{c}–19^{b}	19	17	16^{c}–17^{b}
15	19^{c}–20^{b}	20	18	17^{c-f}
1658*	—	—	—	—
16	20^{c}–21^{b}	21	19	18
17	21^{c}–22^{b}	22	20–21	19–20
18	22^{c}–23^{b}	23	22	21
19	23^{c}–24^{b}	24	23	22
20	24^{c-f}	25	24	23
1662*	25–29	26–30	—	—
21	30	31	25	24
1664*	31–32	32–33	—	—
22–23	33–34	34–35	26–27	25–26
1666*	35	36	—	—
24	36	37	28	27
1667*	37–42	38–43^{b}	—	—
25–28	43–46	43^{c}–46	29–32	28–31
66 1668*	72 —	72 —	74 1	78 —
1	1	1	2	1
2	2	2	3	—
3	3	3	—	—
1669*	—	—	4	2
4–10	4–10	4–10	5–11	3–9
1674*	—	—	12–14^{b}	10–12^{b}
11–13^{b}	11–13^{b}	11–13^{b}	14^{c}–16^{b}	12^{c}–14
1675*	—	—	—	—
13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	16^{cd}	—
1676* l 4-5	—	—	—	—
14	14–15^{b}	14–15^{b}	17–18	15–16
1678*	15^{cd}	15^{cd}	—	—
15	16	16	19	17
1679*	17	17	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
16–17^{b}	18–19^{b}	18–19^{b}	20–21^{b}	18–19^{b}
1681*	19^{cd}	19^{cd}	—	—
17^{cd}	20^{ab}	20^{ab}	21^{cd}	19^{cd}
1683*	—	—	22	20
1684*	20^{c}–21	20^{c}–21	—	—
18^{ab}	22^{ab}	22^{ab}	23^{ab}	21^{ab}
1685*	22^{c}–23^{b}	22^{c}–23^{b}	—	—
18^{cd}	23^{cd}	23^{cd}	23^{cd}	21^{cd}
19	24	24	24	22
1687*	—	—	25–26	23–24
1688*	25	25	—	—
20–26	26–32	26–32	27–33	25–31
1692*	—	—	34	32
27^{ab}	33^{ab}	33^{ab}	35^{ab}	33^{ab}
1693*	—	—	—	—
27^{cd}	33^{cd}	33^{cd}	35^{cd}	—
1694*	—	—	—	—
1695*	34^{ab}	34^{ab}	—	—
28^{ab}	34^{cd}	34^{cd}	36^{ab}	—
1696*	[35^{ab}]	[35^{ab}]	—	—
28^{cd}	35^{cd}	35^{cd}	36^{cd}	—
1697*	—	—	37^{ab}	33^{cd}
29^{ab}	35^{ef}	35^{ef}	37^{cd}	34^{ab}
1698*	—	—	38–39	34^{c}–36^{b}
29^{cd}	36^{ab}	36^{ab}	40^{ab}	36^{cd}
29^{ef}	36^{cd}	36^{cd}	40^{cd}	37^{ab}
30^{ab}	37^{ab}	37^{ab}	41^{ab}	37^{cd}
30^{cd}	37^{cd}	37^{cd}	—	38^{ab}
31–32	38–39	38–39	41^{c}–43^{b}	38^{c}–40^{b}
33	40	40	43^{c}–44^{b}	40^{c}–41^{b}
1700 (A)*	—	—	—	—
34–35	41–42	41–42	44^{c}–46^{b}	41^{c}–43^{b}
1703*	—	—	46^{c}–47^{b}	43^{c}–44^{b}
36–37	43–44	43–44	47^{c}–49^{b}	44^{c}–46^{b}
1705*	—	—	49^{cd}	46^{cd}
38^{ab}	45^{ab}	45^{ab}	50^{ab}	47^{ab}
1706*	—	—	—	—
38^{cd}	45^{cd}	45^{cd}	50^{cd}	47^{cd}
1707*	—	—	—	—
39	46	46	51	48
1709*	—	—	52	49
1710*	47	47	—	—
40^{a-d}	48^{a-d}	48^{a-d}	53^{ab}	50^{ab}
40^{ef}	48^{ef}	48^{ef}	53^{cd}	50^{cd}
1712*	—	—	54–56^{b}	51–53^{b}
41	49	49	56^{c}–57^{b}	53^{c}–54^{b}
42	50	50	57^{c}–58	54^{c}–55
43	51	51	59	56
44	52	52	60–62	57–59
1716*	53	53	—	—
1717* l 1–2	—	73 [1]	—	—
,, l 3–20	—	—	—	—
45	54	54	63	60
67 1	73 1	73 2	75 1	79 1
1718*	—	—	2^{ab}	2^{ab}
2	2	3	9^{c}–10^{b}	9^{c}–10^{b}
1720*	—	—	10^{c}–11	10^{c}–11
3–4	3–4	4–5	15–16	15–16
1724*	—	—	17–19	17–19

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
1725*	5-7	6-8	—	—
5	8	9	20	20
1726*	—	—	21-22	21-22
6	9	10	23^{ab}	23^{ab}
1728*	—	—	23^{c}-24	23^{c}-24
7	10	11	25	25
8	11	12	27	26-27^{b}
1730* l. 1-2	—	—	26	—
,, l 3	—	—	—	—
9-13	12-16	13-17	—	—
1732*	—	—	—	—
14^{a-d}	17	18	12	12
1734*	—	—	13-14	13-14
1735*	18-26^{b}	19-27^{b}	—	—
14^{ef}	26^{cd}	27^{cd}	28^{ab}	27^{cd}
1737*	27	28	—	—
15	28	29	30	29^{c-f}
68 1-2^{b}	74 1-2^{b}	74 1-2^{b}	76 1-2^{b}	80 1-2^{b}
1739*	—	—	2^{c}-6	2^{c}-6
1740*	—	—	—	—
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	75 2^{cd}	79 2^{cd}
1741* l 1-2	—	—	3	3
1741(A)*	—	—	—	—
1741* l 3-6	—	—	4-5	4-5
3-4^{b}	3-4^{b}	3-4^{b}	6-7^{b}	6-7^{b}
1743*	—	—	7^{c}-8^{b}	7^{c}-8^{b}
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	8^{cd}	8^{cd}
5-6	5-6	5-6	76 7-8	80 7-8
7-15	7-15	7-15	9-17	9-17
1751* l 1	—	—	—	—
16-17	16-17	16-17	18-19	18-19
1754*	18	19	—	—
18-23	19-24	20-25	20-25	20-25
1762*	—	—	—	—
1763* l 1-16	—	—	—	26-33
,, l. 17	—	—	26^{ab}	34^{ab}
1764* l 1-2	25	26	—	—
,, l 3-4	26	18	—	—
,, l 5-6	27	27	—	—
24^{ab}	28^{ab}	28^{ab}	26^{cd}	34^{cd}
24^{c}-25	28^{c}-29	28^{c}-29	27-29	35-37
26	30	30	30	38
27	31	31	75 28^{c}-29	79 28-29^{b}
1768*	32-34	32-34	—	—
28-29	35-36	35-36	76 31-32	80 39-40
69 1771*	75 —	75 —	78 1-9	82 1-9
1772*	1-4	1-3	—	—
1-2	5-6	1-5	10-11	10-11
3-5^{b}	7-9^{b}	6-8^{b}	12-14^{b}	12-14^{b}
5^{ca}	9^{cd}	8^{cd}	14^{c}-15^{b}	14^{c}-15^{b}
1776*	10^{ab}	9^{ab}	—	—
6	10^{c}-11	9^{c}-10	15^{c}-17	15^{c}-17
7^{a}	12^{a}	11^{a}	18^{a}	18^{a}
1778*	—	—	—	—
7^{b}	12^{b}	11^{b}	18^{b}	18^{b}
7^{cd}	12^{cd}	11^{cd}	18^{cd}	18^{cd}
8-11	13-16	12-15	19-22	19-22
1784*	17-18	16-17	—	—
12	19	18	23	23

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
1786*	—	—	79 1	83 1
13	20	19	2	2
1787*	—	—	—	3^{ab}
14^{ab}	21^{ab}	20^{ab}	3^{ab}	—
14^{c}–15	21^{c}–22	20^{c}–21	3^{c}–4	3^{c}–4
1788*	—	—	5–6	5–6
16	23	22	—	9
17	24	23	—	8
18	25	24	—	7
19	26	25	—	10
20–21	27–28	26–27	7–8	11–12
1789*	—	—	—	—
1790*	—	—	9	13
1791*	29	28	—	—
22	30	29	13	16
1792*	—	—	14	18
1793*	31–33	30–32	—	—
23^{ab}	34^{ab}	32^{ab}	—	—
23^{cd}	34^{cd}	33^{cd}	23^{cd}	24^{cd}
1794*	35–36	34–35	—	—
24	37	36	—	—
1795*	38–43	37–42	—	—
25	44	43	20	22
1796* l 1–2	—	—	21	23
,, l 3–4	—	—	22	—
,, l 5	—	—	23^{ab}	24^{ab}
1797*	—	—	—	—
26	45	44	19	—
27	46	45	10	14
1798*	—	—	11	15
1799*	—	—	12	17
1800*	—	—	—	—
28	47	46	15	19
1801* l 1–4	—	—	16–17	20–21
,, l 5–6	—	—	18	—
1802* l 1–10	48–52	47–51	—	—
,, l 11–12	55	52	—	—
,, l 13–14	53	53	—	—
,, l 15–16	56	54	—	—
,, l 17–18	54	55	—	—
,, l 20–22	57–58	56–57	—	—
29^{ab}	59^{cd}	58^{ab}	—	—
29^{cd}	59^{ab}	58^{cd}	—	—
1803*	—	—	—	—
30–32	60–62	59–61	24	25
1806* l 1–4	—	—	25–27	26–28
,, (A)*	—	—	28–29	29–30
,, l 5–12	—	—	—	—
1807*	63	62	30–33	31–34
33	64	63	—	—
1808*	—	—	34	35
34	65	64	$35–37^{b}$	$36–38^{b}$
1810*	—	—	37^{c}–38	38^{c}–39
70 1	76 1	76 1	39–40	40–41
2	2	2	83 1	87 1
3	3	3	3	3
4	4	4	$9–10^{b}$	$9–10^{b}$
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	12	12
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	—	—
			14^{ab}	14^{ab}

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh. Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
6–13	6–13	6–13	—	—
14	14	14	14^{c}–15	14^{c}–15
15	15	15	21–22	21–22
16	16	16	29^{c}–30^{b}	29^{c}–30^{b}
17	17	17	30^{c}–31^{b}	30^{c}–31^{b}
18	18	18	33	33
19	19	19	27^{c}–28	27^{c}–28
20–23	20–23	20–23	—	—
1812* I 3–4	—	—	2	2
,, I 7–16	—	—	4–8	4–8
,, I 20–22	—	—	10^{c}–11	10^{c}–11
,, I 25–26	—	—	13	13
,, I 30–40	—	—	15^{c}–20	15^{c}–20
,, I 45–53	—	—	23–27^{b}	23–27^{b}
,, I 57	—	—	29^{ab}	29^{ab}
,, I 62–64	—	—	31^{c}–32	31^{c}–32
,, I 67–88	—	—	34–42	34–42
71 1–2^{ab}	77 1–2^{b}	77 1–2^{b}	86 1–2^{b}	90 1–2^{b}
1814*	[2^{cd}]	2^{cd}	—	—
2^{c}–3	2^{c}–3	3^{a-f}	2^{c}–3	2^{c}–3
4	4	4	—	—
5	5	5	84 5	88 6
6^{ab}	6^{ab}	6^{ab}	6^{cd}	—
6^{cd}	6^{cd}	6^{cd}	—	—
7	7	7	7	7^{c}–8^{b}
1818*	—	—	1–3	1–3
8	8	8	4	4
9–11^{b}	9–11^{b}	9–11^{b}	8–10^{b}	8^{c}–10
1822*	—	—	—	—
11^{c}–12	11^{c}–12	11^{c}–12	10^{c}–11	11–12^{b}
1824*	—	—	—	12^{cd}
13	13	13	—	5
14–21	14–21	14–21	12–19	13–20
1831*	22	22	—	—
22	23	23	20	21
1833*	—	—	21	22
1834*	—	—	—	—
23–24^{b}	24–25^{b}	24–25^{b}	22–23^{b}	23–24^{b}
24^{cd}	25^{cd}	25^{cd}	23^{cd}	—
25	26	26	24	25
App I No 22	—	—	85	89
72 1–6^{b}	78 1–6^{b}	78 1–6^{b}	77 1–7^{b}	81 1–7^{b}
1838*	6^{cd}	6^{cd}	—	—
6^{c}	7^{a}	7^{a}	7^{c}	7^{c}
1839*	7^{bc}	7^{bc}	—	—
6^{d}–8	7^{d}–9	7^{d}–9	7^{d}–9	7^{d}–9
1840*	—	—	—	—
9–10	10–11	10–11	10–12	10–12
11–12^{b}	12–13^{b}	12–13^{b}	13	13
1843 (A)*	—	—	—	—
12^{c}–18	13^{c}–19	13^{c}–19	14–19	14–19
1847*	—	—	20–24	20–24
19–21	20–22	20–22	25–27	25–27
1848*	—	—	28	—
22	23	23	29	—
23–25	24–26	24–26	30–32	28–30
73 1–5	79 1–5	79 1–5^{d}	86 4–8	90 4–8
1856*	—	[5^{ef}]	—	—
6^{abc}	6^{abc}	6^{abc}	9^{abc}	9^{abc}

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
1857*	—	—	—	—
6^{d}–12^{b}	6^{d}–12^{b}	6^{d}–12^{b}	9^{d}–16^{b}	9^{d}–16^{b}
1863*	—	—	—	—
12^{c}–17	12^{c}–17	12^{c}–17	16^{c}–21	16^{c}–21
74 1–3	**80** 1–3	**80** 1–3	**87** 1–3	**91** 1–3
1866*	—	—	4	4
1867†	—	[4^{a-f}]	—	—
4–5^{b}	4–5^{b}	5–6^{b}	5–6^{b}	5–6^{b}
5^{cd}	3^{cd}	6^{cd}	6^{cd}	—
1868* l 1	—	—	7^{ab}	—
,, l 2	—	—	7^{cd}	6^{cd}
6^{ab}	6^{ab}	7^{ab}	8^{ab}	7^{ab}
6^{cd}	6^{cd}	7^{cd}	9^{ab}	8^{ab}
7^{ab}	7^{ab}	8^{ab}	8^{cd}	7^{cd}
7^{c}–8	7^{c}–8	8^{c}–9	9^{c}–10	8^{c}–9
1870*	—	—	11^{ab}	10^{ab}
9–10^{b}	9–10^{b}	10–11^{b}	11^{c}–14^{b}	10^{c}–13^{b}
1872*	—	—	—	—
11^{a-d}	11	12	14^{c}–15	13^{c}–14
1874*	12^{ab}	13^{ab}	—	—
11^{c}–13	12^{c}–14	13^{c}–15	16–18^{b}	15–17^{b}
14–15^{b}	15–16^{b}	16–17^{b}	18^{c}–19	—
15^{c}–20^{b}	16^{c}–21^{b}	17^{c}–22^{b}	20–24	17^{c}–19, [19^{c}–20^{b}], 20^{c}–23^{b}
20^{cd}	21^{cd}	22^{cd}	—	23^{cd}
21	22	23	25	24
75 App I No 23 l 1–8	**81** —	**81** —	**80** 1–4	**84** 1–4
,, l 9	—	—	5^{ab}	—
,, l 10–41	—	—	5^{c}–21^{b}	5–20^{b}
App I No 23 l 41 fn.	—	—	—	—
,, l 42–54	—	—	21^{c}–25	20^{c}–24
,, l 55–88	—	—	**81** 1–17	**85** 1–17
,, l 88 fn	—	—	—	—
,, l 89–95	—	—	18–21^{b}	18–21^{b}
,, l 95 fn	—	—	—	—
,, l 96–109	—	—	21^{c}–28^{b}	21^{c}–28^{b}
,, l 109 fn	—	—	—	—
,, l 110–122	—	—	28^{c}–33	28^{c}–33
1–6	1–6	1–6	**82** 1–6	**86** 1 6
1883*	7	7	—	—
7–11	8–12	8–12	7–12	7–12
1889*	13	13	—	—
12–14	14–16	14–16	13–14	13–15
76 1	**82** 1	**82** 1	**88** 1	**92** 1
1893*	—	—	—	—
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}
1894*	2^{c}–3^{b}	2^{c}–3^{b}	—	—
2^{c}–4^{b}	3^{c}–7^{b}	3^{c}–7^{b}	2^{c}–6^{b}	2^{c}–6^{b}
1896*	—	—	—	—
6^{c}–15	7^{c}–16	7^{c}–16	6^{c}–15	6^{c}–15
16	17	17	21	21
1897* l 1–16	—	—	22–28	22–28
,, l 17–18	—	—	—	**93** 1
17	18	18	16	16
1898*	—	—	17–20	17–20
18	19	19	**89** 1	2
1899*	20	20	—	—
19–26	21–28	21–28	2–9	3–10
1900*	—	—	—	—
27–30	29–32	29–32	10–13	11–14

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
77 1–15^{a}	83 1–15^{a}	83 1–15^{a}	90 1–15^{a}	94 1–15^{a}
1905* l 1	—	—	15^{b}	15^{b}
,, (A)*	—	—	—	—
,, l 2	—	—	15^{cd}	—
,, l 3–5	—	—	16–17^{b}	15^{c}–16
,, (B)*	—	—	—	17^{ab}
,, (C)*	—	—	17^{cd}	—
,, (D)*	—	—	—	—
,, l 6–15	—	—	18–22	17^{c}–22^{b}
,, l 16–17	—	—	23	—
,, l 18–24	—	—	24–27^{b}	22^{c}–25
,, (E)*	—	—	—	—
,, l 25–26	—	—	27^{c}–28^{b}	26^{abc}
15^{bcd}	15^{bcd}	15^{bcd}	28^{bcd}	26^{d}, 27^{ab}
1906*	—	—	29	27^{c}–28^{b}
16–17	16–17	16–17	30–31	28^{c}–30^{b}
1907*	—	—	—	—
18^{ab}	18^{ab}	18^{ab}	32^{ab}	30^{cd}
1908* The prior half of l 1	—	—	32^{c}	31^{a}
1908* The post half of l 1 up to the prior half of l 4	—	—	32^{d}–34^{a}	—
1908* The post half of l 4	—	—	34^{b}	31^{b}
1909*	18^{c}–21^{b}	18^{c}–21^{b}	—	—
1910*	—	—	—	—
18^{cd}	21^{cd}	21^{cd}	34^{cd}	31^{cd}
1911*	—	—	—	—
19–23	22–26	22–26	35–39	32–36
78 1–2	84 1–2	84 1–2	91 1–2	95 1–2
1914*	—	—	3^{ab}	3^{ab}
1915*	3^{ab}	3^{ab}	—	—
3–4^{b}	3^{c}–4	3^{c}–4	3^{c}–5^{b}	3^{c}–5^{b}
1917*	5^{ab}	5^{ab}	—	—
1918*	—	—	—	—
4^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}
1920*	—	—	6	6
5–8	6–9	6–9	7–11	7–11
1923*	—	—	—	—
1924* l 1–the prior half of l 7	—	—	12–15^{a}	12–15^{a}
1924 (A)*	—	—	—	—
,, the post half of l 7 up to l 20	—	—	15^{b}–20	15^{b}–20
9–10	10–11	10–11	92 1–2	96 1–2
1925*	—	—	—	—
11–17	12–18	12–18	3–9	3–9
79 1–16	85 1–16	85 1–16	10–25	10–25
1928*	—	—	—	—
17–18	17–18	17–18	26–27	26–27
19	19	19	—	28
1931*	—	—	—	29
1932*	—	—	—	—
20	20	20	—	30
1934*	21	21	—	—
21	22	22	28	31
App I No 24 l 1–6	—	—	93 1–3	97 1–3
,, l 6 fn	—	—	—	

Crit Ed	Bom Ed.	Kumbh Ed.	Gorresio Ed	Lahore Ed
App. I No 24 l 7-12	—	—	4-6	4-6
" l 13-14	—	—	7	—
" l 15-19	—	—	8-10^b	7-9^b
" l 19 fn	—	—	—	—
" l 20-36	—	—	10^c-18	9^c-17
80 1936*	86 —	86 —	94 —	98 —
1	1	1	1	1
1937*	—	—	2	—
2-8^b	2-8^b	2-8^b	3-9^b	2-8^b
1939*	—	—	—	—
8^c-14^b	8^c-14^b	8^c-14^b	9^c-15^b	8^c-14^b
1940*	—	—	—	14^{cd}
14^{cd}	14^{cd}	14^{cd}	15^{cd}	15^{ab}
1941*	—	—	—	15^c-16^b
15-16	15-16	15-16	16-17	16^c-18^b
1942*	—	—	—	18^c-19^b
17	17	17	—	19^c-20^b
18-24	18-24	18-24	18-24	20^c-27
1943*	—	—	—	—
25	25	25	25	28
81 1	87 1	87 1	95 1	99 1
2	2	2	3	3
1945*	4	[4]	4	4
3	3	3	2	2
4^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	—
1946*	—	—	—	—
4^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	—
5-6	6-7	6-7	6-8	5-7
7^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	9^{ab}	—
7^c-10	8^c-11	8^c-11	9^c-12	8-10
1949*	—	—	13	11
11-12	12-13	12-13	14-16	12-14
1951*	—	—	—	—
13-15	14-16	14-16	17-19	15-17
1952*	—	—	20^{ab}	18^{ab}
16-18^b	17-19^b	17-19^b	20^c-22	18^c-20
1958*	—	—	23	21
1959*	—	—	—	—
18^{cd}	19^{cd}	19^{cd}	24^{ab}	22^{ab}
19	20	20	24^c-25^b	—
20-22	21-23	21-23	25^c-27	22^c-24
23	24	24	28	25
82 1	88 1	88 1	96 1	100 1
1961*	—	—	2	2
2-4	2-4	2-4	3-5	3-5
5-6	5-6	5-6	7, 6	7, 6
1964*	7	7	—	—
7-8	8-9	8-9	8-9	8-9
9-10	10-11	10-11	12-13	12-13
11-12	12-13	12-13	15, 14	15, 14
13	14	14	16	16
14-15	15-16	15-16	18, 17	18, 17
1965*	17	17	—	—
16-17	18-19	18-19	10-11	10-11
1967*	20	20	—	—
18-24	21-27	21-27	19-25	19-25
25	28	28	—	26
1969*	—	—	—	27
26-27	29-30	29-30	26-27	28-29

Crit Ed	Bom Ed.	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
1970*	—	—	28	30
83 $1-2^{b}$	89 $1-2^{b}$	89 $1-2^{b}$	97 $1-2^{b}$	101 $1-2^{b}$
1971*	—	—	2^{cd}	2^{cd}
2^{c}	2^{c}	2^{c}	3^{a}	3^{a}
1972*	—	—	3^{bc}	3^{bc}
2^{d}	2^{d}	2^{d}	3^{d}	3^{d}
1973*	—	—	$4-5^{b}$	$4-5^{b}$
1974*	—	—	—	—
3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	5^{cd}	5^{cd}
1975*	—	—	6	6
$3^{c}-5$	$3^{c}-5$	$3^{c}-5$	7–9	7–9
1977*	—	—	10–11	10–11
6–21	6–21	6–20	12–27	12–27
App I No 25 l 1-2	—	—	98 1	102 1
,, l. 2 fn	—	—	—	—
,, l 3–27	—	—	$2-14^{b}$	$2-14^{b}$
,, l 27 fn.	—	—	—	—
,, l 28–44	—	—	$14^{c}-22$	$14^{c}-22$
,, l 44 fn	—	—	—	—
,, l 45–46	—	—	23	23
22	22	21	24	24
1982*	23	22	—	—
84 1^{ab}	90 1^{ab}	90 1^{ab}	99 1^{ab}	103 1^{ab}
1983*	—	—	—	—
$1^{c}-2$	$1^{c}-2$	$1^{c}-2$	$1^{c}-2$	$1^{c}-2$
1984* l 1	—	—	4^{cd}	4^{cd}
,, l 2–4	—	—	$3-4^{b}$	$3-4^{b}$
,, l 5–6	—	—	5	5
3–11	3–11	3–11	6–14	6–14
1987*	—	—	—	—
12	12	12	15	15
1988*	—	—	16	16
13	13	13	17	17
1989*	—	—	18	18
14–15	14–15	14–15	19–20	19–20
1991*	—	—	—	—
16	16	16	21	21
1993*	—	—	22–24	22–24
1994*	—	—	—	—
17–18	17–18	17–18	25–26	25–26
1995*	—	—	$27-32^{b}$	$27-32^{b}$
1996*	19^{ab}	19^{ab}	—	—
19^{a-d}	$19^{c}-20^{b}$	$19^{c}-20^{b}$	$32^{c}-33^{b}$	$32^{c}-33^{b}$
1997*	—	—	33^{cd}	33^{cd}
19^{ef}	20^{cd}	20^{cd}	34^{ab}	34^{ab}
1998*	—	—	$34^{c}-36$	$34^{c}-36$
20^{ab}	21^{ab}	21^{ab}	37^{ab}	37^{ab}
20^{cd}	21^{cd}	21^{cd}	37^{cd}	—
2000*	22^{ab}	22^{ab}	—	—
21^{a-d}	$22^{c}-23^{b}$	$22^{c}-23^{b}$	$38-39^{b}$	$37^{c}-38^{b}$
2001*	—	—	—	—
21^{ef}	23^{cd}	23^{cd}	39^{cd}	38^{cd}
22	24	24	40	39
85 1–3	91 1–3	91 1–3	100 1–3	104 1–3
2004*	—	—	—	—
4–6	4–6	4–6	4–6	4–6
2006*	7	7	—	—
$7-10^{b}$	$8-11^{b}$	$8-11^{b}$	$7-10^{b}$	$7-10^{b}$
2008*	—	—	—	$10^{c}-12$

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed.
10^{c}–11	11^{c}–12	11^{c}–12	10^{c}–11	13^{a-f}
2009*	13^{ab}	13^{ab}	—	—
—	13^{cd}	13^{cd}	—	—
2010*	—	—	—	—
12	14	14	12	14
2011*	—	—	—	—
13	15	15	13	15
2012*	—	—	—	—
14–15^{b}	16–17^{b}	16–17^{b}	14–15^{b}	16–17^{b}
2013*	—	—	—	17^{cd}
2014*	17^{cd}	17^{cd}	—	—
15^{c}–25	18–28	18–28	15^{c}–25	18–28
2016*	—	—	—	—
26–28	29–31	29–31	26–28	29–31
2017*	—	—	29	32
29–36^{c}	32–39^{c}	32–38^{c}	30–37^{c}	33–40^{c}
2018*	—	—	—	40^{d}, 41^{a}
36^{d}–37	39^{d}–40	38^{c}–39	37^{d}–38	41^{b}–42^{b}
2020*	—	—	39	42^{c}–43^{b}
38^{a}	41^{a}	40^{a}	40^{a}	43^{c}
2021*	—	—	—	—
38^{b}–45	41^{b}–48	40^{b}–47	40^{b}–47	43^{d}–50
46–47	49–50	48–49	—	51–52
48^{ab}	51^{ab}	50^{ab}	48^{ab}	53^{ab}
2024*	[51^{cd}]	50^{cd}	—	—
48^{cd}	51^{ef}	51^{ab}	48^{cd}	53^{cd}
2025*	—	—	—	—
49–52^{b}	52–55^{b}	51^{c}–54^{b}	49–52^{b}	54–57^{b}
2026*	—	—	—	—
2027*	55^{cd}	54^{cd}	—	—
52^{c-f}	56	55	52^{c}–53^{b}	57^{c}–58^{b}
2028*	—	—	—	—
53	57	56	53^{c}–54^{b}	58^{c}–59^{b}
2030*	—	—	—	—
54–56^{b}	58–60^{b}	57–59^{b}	54^{c}–56	59^{c}–61
56^{cd}	60^{cd}	59^{cd}	—	62^{ab}
57	61	60	57	62^{c-f}
2031*	—	—	—	—
2032*	62	61	—	—
58–61	63–66	62–65	58–61	63–66
2034*	—	—	—	—
62–63^{b}	67–68^{b}	66–67^{b}	64–65^{b}	69–70^{b}
63^{cd}	68^{cd}	67^{cd}	—	—
64–65	69–70	68–69	62–63	67–68
66^{a}	71^{a}	70^{a}	65^{c}	70^{c}
2036*	71^{bc}	70^{bc}	—	—
66^{b}–71	71^{d}–77	70^{d}–76	65^{d}–71	70^{d}–76
2037*	—	—	—	—
72	78^{a-d}	77	72	77
2038*	78^{e-f}	78^{ab}	—	—
73	79	78^{c-f}	73	78
2039*	—	—	—	—
74	80	79	74	79
2040*	—	—	—	—
75–77	81–83	80–82	75–77	80–82
86 1–4	**92** 1–4	**92** 1–4	**101** 1–4	**105** 1–4
2044*	—	—	—	—
5–8	5–8	5–8	5–8	5–8
2046*	—	—	9	9

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
2047*	—	—	—	—
9-12	9-12	9-12	10-13	10-13
2050* l 1	—	—	—	—
,, l 2	—	—	—	14^{ab}
,, l 3-4	—	—	14	14^{c}-15^{b}
13	13-14^{b}	13	15	15^{c}-16^{b}
2052*	—	—	—	—
14-22^{b}	14^{c}-22	14-22^{b}	16-24^{b}	16^{c}-23
2054*	23^{ab}	[22^{cd}]	—	—
22^{cd}	23^{cd}	22^{ef}	24^{cd}	24^{ab}
2055*	—	—	—	—
23	24	23	25	24^{c}-25^{b}
2056*	—	—	26	25^{c}-26^{b}
24	25	24	27	26^{c}-27^{b}
2057*	26^{ab}	25^{ab}	—	—
25^{a-d}	26^{c}-27^{b}	25^{c}-26^{b}	28	27^{c}-28^{b}
2058*	—	—	29^{ab}	28^{cd}
25^{ef}	27^{cd}	26^{cd}	29^{cd}	29^{ab}
26-28	28-30	27-29	30-32	29^{c}-32^{b}
2059*	31	30	—	—
29-35^{d}	32-38	31-37	33-38, 40	32^{c}-39^{b}
2060*	—	—	39	39^{c}-40^{b}
35^{ef}	39^{ab}	38^{ab}	41^{ab}	40^{cd}
2061*	—	—	41^{cd}	41
2062*	39^{cd}	38^{cd}	—	—
36	40	39	42	42
87 1-3	93 1-3	93 1-3	102 1-3	106 1-3
2063* l 1	—	—	—	—
,, l 2-3	—	—	4	4
4-5	4-5	4-5	5-6	5-6
2064*	—	—	—	—
6-10	6-10	6-10	7-11	7-11
11	11	11	13	13
12	12	12	12	12
13-17^{b}	13-17^{b}	13-17^{b}	14-18^{b}	14-18^{b}
17^{c}-18	17^{c}-18	17^{c}-18	19^{c}-20	19^{c}-20
19^{ab}	19^{ab}	19^{ab}	19^{ab}	19^{ab}
19^{cd}	19^{cd}	19^{cd}	18^{cd}	18^{cd}
20-23^{b}	20-23^{b}	20-23^{b}	21-24^{b}	21-24^{b}
2067*	—	—	—	—
23^{c}-24	23^{c}-24	23^{c}-24	24^{c}-25	24^{c}-25
2069*	—	—	—	—
25-27	25-27	25-27	26-28	26-28
88 1-8^{b}	94 1-8^{b}	94 1-8^{b}	103 1-8^{b}	107 1-7^{b}
2073*	—	—	—	—
8^{c}-9	8^{c}-9	8^{c}-9	8^{c}-9	7^{c}-8
2075*	—	—	—	—
10-17	10-17	10-17	10-17	9-16
2077*	—	—	—	—
18-20	18-20	18-20	18-20	17-19
2078*	—	—	—	—
21-25^{b}	21-25^{b}	21-25^{b}	21-25^{b}	20-24^{b}
2082*	—	—	—	24^{cd}
25^{c}-26	25^{c}-26	25^{c}-26	25^{c}-26	25-26
2084*	—	—	—	—
27	27	27	27	27
89 1-8	95 1-8	95 1-8	104 1-8	108 1-8
2086*	—	—	—	—
9	9	9	10	10

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
10^{c}–11	11^{c}–12	11^{c}–12	10^{c}–11	13^{a-f}
2009*	13^{ab}	13^{ab}	—	—
—	13^{cd}	13^{cd}	—	—
2010*	—	—	—	—
12	14	14	12	14
2011*	—	—	—	—
13	15	15	13	15
2012*	—	—	—	—
14–15^{b}	16–17^{b}	16–17^{b}	14–15^{b}	16–17^{b}
2013*	—	—	—	17^{cd}
2014*	17^{cd}	17^{cd}	—	—
15^{c}–25	18–28	18–28	15^{c}–25	18–28
2016*	—	—	—	—
26–28	29–31	29–31	26–28	29–31
2017*	—	—	29	32
29–36^{c}	32–39^{c}	32–38^{c}	30–37^{c}	33–40^{c}
2018*	—	—	—	40^{d}, 41^{a}
36^{d}–37	39^{d}–40	38^{c}–39	37^{d}–38	41^{b}–42^{b}
2020*	—	—	39	42^{c}–43^{b}
38^{a}	41^{a}	40^{a}	40^{a}	43^{c}
2021*	—	—	—	—
38^{b}–45	41^{b}–48	40^{b}–47	40^{b}–47	43^{d}–50
46–47	49–50	48–49	—	51–52
48^{ab}	51^{ab}	50^{ab}	48^{ab}	53^{ab}
2024*	[51^{cd}]	50^{cd}	—	—
48^{cd}	51^{ef}	51^{ab}	48^{cd}	53^{cd}
2025*	—	—	—	—
49–52^{b}	52–55^{b}	51^{c}–54^{b}	49–52^{b}	54–57^{b}
2026*	—	—	—	—
2027*	55^{cd}	54^{cd}	—	—
52^{c-f}	56	55	52^{c}–53^{b}	57^{c}–58^{b}
2028*	—	—	—	—
53	57	56	53^{c}–54^{b}	58^{c}–59^{b}
2030*	—	—	—	—
54–56^{b}	58–60^{b}	57–59^{b}	54^{c}–56	59^{c}–61
56^{cd}	60^{cd}	59^{cd}	—	62^{ab}
57	61	60	57	62^{c-f}
2031*	—	—	—	—
2032*	62	61	—	—
58–61	63–66	62–65	58–61	63–66
2034*	—	—	—	—
62–63^{b}	67–68^{b}	66–67^{b}	64–65^{b}	69–70^{b}
63^{cd}	68^{cd}	67^{cd}	—	—
64–65	69–70	68–69	62–63	67–68
66^{a}	71^{a}	70^{a}	65^{c}	70^{c}
2036*	71^{bc}	70^{bc}	—	—
66^{b}–71	71^{d}–77	70^{d}–76	65^{d}–71	70^{d}–76
2037*	—	—	—	—
72	78^{a-d}	77	72	77
2038*	78^{ef}	78^{ab}	—	—
73	79	78^{c-f}	73	78
2039*	—	—	—	—
74	80	79	74	79
2040*	—	—	—	—
75–77	81–83	80–82	75–77	80–82
86 1–4	**92** 1–4	**92** 1–4	**101** 1–4	**105** 1–4
2044*	—	—	—	—
5–8	5–8	5–8	5–8	5–8
2046*	—	—	9	9

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed.	Lahore Ed
2047*	—	—	—	—
9–12	9–12	9–12	10–13	10–13
2050* l 1	—	—	—	—
,, l 2	—	—	—	14^{ab}
,, l. 3–4	—	—	14	14^{c}–15^{b}
13	13–14^{b}	13	15	15^{c}–16^{b}
2052*	—	—	—	—
14–22^{b}	14^{c}–22	14–22^{b}	16–24^{b}	16^{c}–23
2054*	23^{ab}	[22^{cd}]	—	—
22^{cd}	23^{cd}	22^{ef}	24^{cd}	24^{ab}
2055*	—	—	—	—
23	24	23	25	24^{c}–25^{b}
2056*	—	—	26	25^{c}–26^{b}
24	25	24	27	26^{c}–27^{b}
2057*	26^{ab}	25^{ab}	—	—
25^{a-d}	26^{c}–27^{b}	25^{c}–26^{b}	28	27^{c}–28^{b}
2058*	—	—	29^{ab}	28^{cd}
25^{ef}	27^{cd}	26^{cd}	29^{cd}	29^{ab}
26–28	28–30	27–29	30–32	29^{c}–32^{b}
2059*	31	30	—	—
29–35^{d}	32–38	31–37	33–38, 40	32^{c}–39^{b}
2060*	—	—	39	39^{c}–40^{b}
35^{ef}	39^{ab}	38^{ab}	41^{ab}	40^{cd}
2061*	—	—	41^{cd}	41
2062*	39^{cd}	38^{cd}	—	—
36	40	39	42	42
87 1–3	93 1–3	93 1–3	102 1–3	106 1–3
2063* l 1	—	—	—	—
,, l 2–3	—	—	4	4
4–5	4–5	4–5	5–6	5–6
2064*	—	—	—	—
6–10	6–10	6–10	7–11	7–11
11	11	11	13	13
12	12	12	12	12
13–17^{b}	13–17^{b}	13–17^{b}	14–18^{b}	14–18^{b}
17^{c}–18	17^{c}–18	17^{c}–18	19^{c}–20	19^{c}–20
19^{ab}	19^{ab}	19^{ab}	19^{ab}	19^{ab}
19^{cd}	19^{cd}	19^{cd}	18^{cd}	18^{cd}
20–23^{b}	20–23^{b}	20–23^{b}	21–24^{b}	21–24^{b}
2367*	—	—	—	—
23^{c}–24	23^{c}–24	23^{c}–24	24^{c}–25	24^{c}–25
2069*	—	—	—	—
25–27	25–27	25–27	26–28	26–28
88 1–8^{b}	94 1–8^{b}	94 1–8^{b}	103 1–8^{b}	107 1–7^{b}
2073*	—	—	—	—
8^{c}–9	8^{c}–9	8^{c}–9	8^{c}–9	7^{c}–8
2075*	—	—	—	—
10–17	10–17	10–17	10–17	9–16
2077*	—	—	—	—
18–20	18–20	18–20	18–20	17–19
2078*	—	—	—	—
21–25^{b}	21–25^{b}	21–25^{b}	21–25^{b}	20–24^{b}
2082*	—	—	—	24^{cd}
25^{c}–26	25^{c}–26	25^{c}–26	25^{c}–26	25–26
2084*	—	—	—	—
27	27	27	27	27
89 1–8	95 1–8	95 1–8	104 1–8	108 1–8
2086*	—	—	—	—
9	9	9	10	10

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
10	10	10	9	9
11–16	11–16	11–16	11–16	11–16
2089*	—	—	17	17
17	17	17	18	18
2090*	—	—	—	—
18–19	18–19	18–19	19–20	19–20
App I No 26 l 1	95 add 1^{ab}	95 add 1^{ab}	105 1^{ab}	109 1^{ab}
,, l 2	—	—	1^{cd}	1^{cd}
,, l 3–5	1^{c}–2	1^{c}–2	2–3^{b}	2–3^{b}
,, l 5 fn	—	—	—	—
,, l 6–12	3–6^{b}	3–6^{b}	3^{c}–6	3^{c}–6
,, l 12 fn	—	—	—	—
,, l 13–15	6^{c}–7	6^{c}–7	7–8^{b}	7–8^{b}
,, l 16— the prior half of l 18	8–10^{c}	8–10^{c}	8^{c}–9^{a}	8^{c}–9^{a}
,, l 18 fn	—	—	—	—
,, the post half of l 18–36	10^{d}–19	10^{d}–19	9^{b}–18	9^{b}–18
,, l 37–40	—	—	—	19–20
,, l 41–42	20–25	20–25	19–24	21–26
,, l 53	26^{ab}	26^{ab}	25^{cd}	27^{cd}
,, l 54	26^{cd}	26^{cd}	25^{ab}	27^{ab}
,, l 55	27^{ab}	27^{ab}	26^{ab}	28^{ab}
,, l 55 fn	—	—	—	—
,, l 56–115	27^{c}–57^{b}	27^{c}–57^{b}	26^{c}–56^{b}	28^{c}–58^{b}
,, l 115 fn	—	—	—	—
,, l 116	57^{cd}	57^{cd}	56^{cd}	58^{cd}
,, l 117–122	—	—	57–58	59–60
90 2091*	96 1–2	96 1–2	106 —	110 —
1–5	3–7	3–7	1–6	1–6
2094*	8	8	—	—
6^{a-d}	9	9	7	7
2095*	10^{ab}	10^{ab}	—	—
6^{ef}	10^{cd}	10^{cd}	13	13
2097*	—	—	—	—
7–11	11–15	11–15	8–12	8–12
12–15^{b}	16–19^{b}	16–19^{b}	14–17^{b}	14–17^{b}
15^{cd}	19^{cd}	19^{cd}	19^{ab}	21^{ab}
16	20–21^{b}	20^{a-f}	17^{c}–18	17^{c}–18
2105*	—	—	—	—
2106*	—	—	19^{cd}	21^{cd}
2107*	—	—	—	19–20
17–19^{b}	21^{c}–23	21–23^{b}	20–22^{b}	22–24^{b}
19^{cd}	24^{ab}	23^{cd}	—	24^{cd}
2110*	—	—	—	25^{ab}
19^{c}–25	24^{c}–30^{f}	24–30	22^{c}–28	25^{c}–31
2111*	—	—	29	32
91 1	97 1	97 1	107 1	111 1
2	2	2	3	3
2112*	3–12	3–12	—	—
3	13	13	4	4
4^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	2^{ab}	2^{ab}
2113*	—	—	—	—
4	14^{cd}	14^{cd}	2^{cd}	2^{cd}
5^{ab}	15^{ab}	15^{ab}	5^{ab}	5^{ab}
2114*	—	—	—	—
5^{c}–9	15^{c}–19	15^{c}–19	5^{c}–9	5^{c}–9
2115*	20	20	10	10

Crit Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
10	21	21	11	11
2117* l. 1	—	—	—	—
" l 2	—	—	—	12^{ab}
2118*	22^{ab}	22^{ab}	—	—
11^{ab}	22^{cd}	22^{cd}	12^{cd}	12^{ef}
11^{cd}	23^{ab}	23^{ab}	12^{ab}	12^{cd}
2119*	23^{cd}	23^{cd}	—	—
12–13	24–25	24–25	13–14	13–14
2120*	—	—	15	15
2121*	26–27	26–27	—	—
14–16	28–30	28–30	16–18	16–18
17	31	31	20	20
92 1	**98** 1	**98** 1	**107** 19	**111** 19
2–3	2–3	2–3	—	**112** 1–2
2123* l 1–2	4	4	—	3
" l 3–4	5	5	—	—
4	6	6	—	4
5	7	7	—	[5^{a-d}]
2124*	8	10	—	—
6	9	8	—	5^{e-h}
2125*	—	—	—	6
—	—	—	—	7^{a-d},
7	10	9	—	7^{e-h}
8–15	11–18	11–18	—	8, 10–16
93 $1-4^{b}$	**99** $1-4^{b}$	**99** $1-4^{b}$	**108** $1-4^{b}$	**113** 1–4
$4^{c}-5^{b}$	$4^{c}-5^{b}$	$4^{c}-5^{b}$	—	—
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	$7^{c}-8^{b}$	8
2126*	—	—	—	—
2127*	6	6	—	—
6–8	7–9	7–9	$4^{c}-7^{b}$	5–7
9–24	10–25	10–25	$8^{c}-24^{b}$	9–24
25	26	26	—	25
26^{ab}	27^{ab}	27^{ab}	24^{cd}	26^{ab}
2130*	—	—	—	—
$26^{c}-30$	$27^{c}-31$	$27^{c}-31$	25–29	$26^{c}-30$
31–32	32–33	32–33	32–33	31–32
33–34	34–35	34–35	30–31	—
35–41	36–41	36–41	34–40	35–39
94 2132*	**100** 1–2	**100** 1–2	**109** —	**114** —
1–3	3–5	3–5	1–3	1–3
2133*	—	—	—	—
2134*	6–7	6–7	—	—
4–6	8–10	8–10	4–6	4–6
2135*	—	—	—	—
7	11	11	7	7
2136*	—	—	—	—
2137*	—	—	—	—
8	12	12	8	8
2138*	13	13	—	—
8–19	14–24	14–24	9–19	9–19
2140*	—	—	—	—
20	25	25	20	20
21	26	26	32	35
2141*	27	27	—	—
22	28	28	36	39
2143* l 1	—	—	37^{cb}	40^{cb}
" (A)*	—	—	—	—
" l 2	—	—	37^{cd}	40^{cd}
2144*	—	—	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
23	29	29	38	41
24	30	30	40	43
25	31	31	39	42
26–31^{b}	32–37^{b}	32–37^{b}	41–46^{b}	44–49^{b}
2147*	—	—	—	—
2148*	—	—	—	—
2149*	—	—	—	—
31^{cd}	37^{cd}	37^{cd}	46^{cd}	49^{cd}
32–33	38–39	38–39	29–30	30–31
2150* l 1–4	—	—	—	32–33
,, l 5–6	—	—	31	34
34^{ab}	40^{ab}	40^{ab}	47^{ab}	50^{ab}
2151*	—	—	—	—
34^{c}–36	40^{c}–42	40^{c}–42	47^{c}–49	50^{c}–52
37–39^{b}	43–45^{b}	43–45^{b}	21–23^{b}	21–23^{b}
2154	45^{c}–46^{b}	45^{c}–46^{b}	—	—
39^{cd}	46^{cd}	46^{cd}	23^{cd}	23^{cd}
2155*	—	—	—	24^{ab}
40^{ab}	47^{ab}	47^{ab}	24^{ab}	24^{cd}
40^{c}–41^{b}	47^{c}–48^{b}	47^{c}–48^{b}	24^{c}–25^{b}	—
41^{c}–43^{a}	48^{c}–50^{a}	48^{c}–50^{a}	25^{c}–27^{a}	25–27^{a}
2156*	—	—	27^{bc}	27^{bc}
2157*	50^{bc}	50^{bc}	—	—
43^{b}	50^{d}	50^{d}	27^{d}	27^{d}
2158* l 1–2	—	—	—	28
,, l 3–4	—	—	28	29
$34^{c–f}$	51	51	50	53
2160*	52	52	51	—
44–55	53–64	53–64	52–63	54–65
2162*	—	—	—	—
56–58	65–67	65–67	64–66	66–68^{d}
2163* l 1	—	—	—	—
,, l 1–2	—	—	—	68^{ef}
2164* l 1–2	—	—	**110** 1	69
,, l 3–6	—	—	3	70
,, (A)*	—	—	—	—
,, l 7–10	—	—	4	71
2165*	68–74	68–74	—	—
59	75	75	**109** 33	36
2166*	—	—	34–35	37–38
2167*	76	76	—	—
95 1–5	**102** 1–5	**101** 1–5	**111** 1–5	**116** 1–5
2171*	6	6	—	—
6	7	7	6	6
2172*	—	—	—	—
7	8	8	7	7
2173*	9	9	—	—
8	**103** 1	**102** 1	8	8
2174*	2^{ab}	2^{ab}	—	—
9–12	2^{c}–6	2^{c}–6	9–13	9–13^{b}
2175*	7–8^{b}	7–8^{b}	—	—
2176*	8^{cd}	8^{cd}	—	13^{cd}
2177*	—	—	—	—
13–19	9–15	9–15	14–20	14–20
2178*	16–17	16–17	22–23	22–23^{d}
2179*	18	18	21	21
—	—	—	24	23^{ef}, 24
2180*	—	—	—	—
20–26^{b}	19–25^{b}	19–25^{b}	25–31^{b}	25–31^{b}

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
2181*	—	—	—	—
26^{cd}	25^{cd}	25^{cd}	31^{cd}	31^{cd}
2182*	—	—	—	—
27–31	26–30	26–30	32–36	32–36
2183*	—	—	—	—
32–33	31–32	31–32	37–38	37–38
2184*	—	—	—	39^{ab}
34^{ab}	33^{ab}	33^{ab}	39^{ab}	39^{cd}
34^{cd}	33^{cd}	33^{cd}	39^{cd}	—
2185*	34^{ab}	34^{ab}	40^{ab}	—
35^{ab}	34^{cd}	34^{cd}	40^{cd}	—
35^{c}–36	35–36	35–36	41–42	40–41
37	37	37	45	44
38–39	38–39	38–39	43–44	42–43
40–44	40–44	40–44	46–50	45–49
2186*	45–46	45–46	—	—
45–47	47–49	47–49	51–53	50–52
96 1–5	**104** 1–5	**103** 1–5	**112** 1–5	**117** 1–5
2187*	—	—	—	—
2188* l 1–4	—	—	6–7	6–7
,, l. 5	—	—	—	—
,, l 6–7	—	—	8	8
2189*	6–7	6–7	—	—
6–12	8–14	8–14	9–15	9–15
2192*	15	15	—	16
13^{ab}	16^{ab}	16^{ab}	—	17^{ab}
2191*	—	—	16	17^{c}–18^{b}
13^{c}–16	16^{c}–19	16^{c}–19	17–20^{b}	18^{c}–21
2193*	—	—	—	—
17	20	20	20^{c}–21^{b}	22
2194*	—	—	21^{c}–22^{b}	23
2195*	—	—	—	—
18–23	21–26	21–26	22^{c}–28^{b}	24–29^{b}
2196*	—	—	28^{cd}	29^{cd}
24–26	27–29	27–29	29–31	30–32
27	30	30	—	33
28–29	31–32	31–32	32–33	34–35
97 1	**101** 1	**104** 1	**110** —	**115** 1
2198*	—	—	—	—
2–4	2–4	2–4	—	2–4
5	5	5	2	5
6–7	6–7	6–7	5–6	6–7
2200*	—	—	—	—
8–15^{b}	8–15^{b}	8–15^{b}	8–14^{b}	8–15^{b}
15^{cd}	15^{cd}	15^{cd}	14^{cd}	16^{ab}
16^{ab}	16^{ab}	16^{ab}	15^{ab}	15^{cd}
16^{c}–17	16^{c}–17	16^{c}–17	15^{c}–16	16^{c}–17
2201*	18–20	18–20	—	—
18–22	21–25	21–25	17–21	18–22
23	[26^{a-d}]	26	22	23
24	26^{e-h}	27	23	24
98 1–4	**105** 1–4	**105** 1–4	**117** 1–4	**119** —
2202*	—	—	5–7	—
5–6	5–6	5–6	8–9	—
2203*	—	—	10–11	—
7–12	7–12	7–12	12–17	—
2204* l 1–7	—	—	18–21^{b}	—
2204 (A)*	—	—	—	—
2204* l 8–12	—	—	21^{c}–23	—

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
13	13	13	27	—
14	14	14	26	1
15	15	15	**114** 2	2
2206*	—	—	1	—
16	16	16	3	3
2207*	—	—	—	—
17–18	17–18	17–18	4–5	4–5
2208*	19	19	—	—
2209*	—	—	—	—
19–20	20–21	20–21	7–8	7–8
21	22	22	6	6
$22–31^{b}$	$23–32^{b}$	$23–32^{b}$	$9–18^{b}$	$9–18^{b}$
$31^{c}–32$	[$32^{c–h}$	$32^{c}–33$	$18^{c}–19$	$18^{c}–19$
2210*	$32^{i–l}$	34	—	—
33	$32^{m–p}$	35	20	20
2211*	$32^{q–r}$]	36^{ab}	—	—
2212*	$32^{s–t}$	36^{cd}	—	—
34–35	33–34	37–38	21–22	21–22
2213*	—	—	—	—
36–39	35–38	39–42	23–26	23–26
2214*	39–42	43–46	—	—
2215*	—	—	27^{ab}	27^{ab}
40^{ab}	**106** 1^{ab}	**106** 1^{ab}	**113** 1^{ab}	**118** 1^{ab}
2217*	1^{cd}	1^{cd}	—	—
40^{cd}	2^{ab}	1^{ef}	1^{cd}	1^{cd}
$41–43^{b}$	$2^{c}–4$	2–3	**114** $27^{c}–29$	**119** $27^{c}–29$
2218*	5^{ab}	4^{ab}	—	—
$43^{c}–44^{b}$	$5^{c}–6^{b}$	4^{cd}, 5^{ab}	30	30
44^{cd}	6^{cd}	5^{cd}	—	31^{ab}
45	7	6	31	31^{cd}, 32
2219*	—	—	32–33	—
2220*	—	—	34	33
2221*	—	4^{ef}	—	—
$46–51^{b}$	$8–13^{b}$	$7–12^{b}$	**113** $2–7^{b}$	**118** $2–7^{b}$
2223*	—	—	—	—
2224*	—	—	—	—
$51^{c}–52$	$13^{c}–14$	$12^{c}–13$	$7^{c}–8$	$7^{c}–8$
2225*	—	—	—	—
53–56	15–18	14–17	9–12	9–12
2228*	19–20	18–19	—	—
2229*	—	—	—	—
$57–59^{b}$	$21–23^{b}$	$20–22^{b}$	$13–15^{b}$	$13–15^{b}$
2230*	—	—	—	—
$59^{c}–66$	$23^{c}–30$	$22^{c}–29$	$15^{c}–22$	$15^{c}–22$
2231*	—	—	23	23
67–68	31–32	30–31	24–25	24–25
69	33	32	**114** 35	**119** 34
70	34	33	36	—
71	35	34	**113** 26	**118** 26
99 1–19	**107** 1–19	**107** 1–19	**115** 1–19	**120** 1–19
100 2235*	**108** —	**108** —	**116** 1	**121** —
1	1	1	2	1
2237*	—	—	4–11	—
2–3	2–3	2–3	3, 12	2–3
2238*	—	—	—	—
4–10	4–10	4–10	13–19	4–10
2239*	11	11	20	—
11–16	12–17	12–17	21–26	11–16
2240*	—	—	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
2241* l 1–4	109 30	109 30	—	17
" l 5–8	32	32	—	—
" l 9–12	33	33	—	19
" l 13–16	34	34	—	—
" (A)*	—	—	—	—
" l 17–20	35	35	—	18
" l 21–22	38^{ab}	38^{ab}	—	—
" (B)*	38^{cd}	38^{cd}	—	—
" l 23–26	39	39	—	—
17	108 18	108 18	27	—
App I No 27 l 1	—	—	28^{ab}	—
" l 1 fn	—	—	—	—
" l 2–47	—	—	28^{c}–49^{b}	—
" l 47fn	—	—	—	—
" l 48–49	—	—	49^{cd}	—
101 1–10	109 1–10	109 1–10	118 1–10	—
11–13^{b}	11–13^{b}	11–13^{b}	12–14^{b}	—
13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	11^{cd}	—
14^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	11^{ab}	—
14^{c}–18	14^{c}–18	14^{c}–18	14^{c}–18	—
19^{ab}	19^{ab}	19^{ab}	20^{ab}	—
2243*	—	—	—	—
19^{cd}	19^{cd}	19^{cd}	20^{cd}	—
20	20	20	19	—
21–29	21–29	21–29	21–29	—
2246*	—	—	—	—
30^{abc}	31^{abc}	31^{abc}	32^{abc}	—
2247*	—	—	—	—
30^{d}	31^{d}	31^{d}	32^{d}	—
2248*	—	—	30	—
31	36	36	31	—
2249*	37	37	—	—
102 1–2^{d}	110 1–3^{b}	110 1–3^{b}	119 1–3^{b}	123 1–3^{b}
2250*	—	—	—	—
2251*	—	—	—	—
2^{c}–11^{b}	3^{c}–12	3^{c}–11^{b}	3^{c}–12	3^{c}–12
2256*	—	—	—	—
2257*	—	—	—	—
11^{c}–15^{b}	13–17^{b}	11^{c}–15^{b}	13–17^{b}	13–17^{b}
15^{cd}	17^{cd}	15^{cd}	19^{ab}	18^{ab}
15^{ef}	18^{ab}	16^{ab}	17^{cd}	17^{cd}
2260*	—	—	18	—
2261*	18^{c}–19^{b}	—	—	—
2262*	19^{cd}	16^{cd}	—	—
16–17^{b}	20–21^{b}	17–18^{b}	19^{c}–20	18^{c}–19
2263*	21^{c}–23^{b}	18^{c}–19^{d}	—	—
17^{c}–19	23^{c}–25	19^{e}–21	21–22	20–21
2266*	—	—	—	—
20–21	26–27	22–23	23–24	22–23
2268*	—	—	—	24^{ab}
22–24	28–30	24–26	25–27	24^{c}–26
2271*	—	—	—	—
25–28	31–34	27–30	28–31	27–30
2274*	—	—	—	—
2275*	—	—	—	—
29–30	35–36	31–32	32–33	31–32
2278*	—	—	—	—
31	37	33	34	33
103 1–4	111 1–4	111 1–4	120 1–4	124 1–4

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
5	5	5	5	—
$6–18^{b}$	$6–18^{b}$	$6–18^{b}$	$6–18^{b}$	$5–17^{b}$
2280*	—	—	—	—
18^{cd}	18^{cd}	18^{cd}	18^{cd}	17^{cd}
2282*	—	—	19	—
$19–20^{b}$	$19–20^{b}$	$19–20^{b}$	$20–21^{b}$	$18–19^{b}$
2283*	—	—	21^{cd}	—
20^{cd}	20^{cd}	20^{cd}	22^{ab}	19^{cd}
2284*	—	—	22^{cd}	—
2285*	—	—	—	—
21^{ab}	21^{ab}	21^{ab}	23^{ab}	20^{ab}
2286*	—	—	23^{cd}	—
21^{cd}	21^{cd}	21^{cd}	24^{ab}	20^{cd}
2287*	—	—	$24^{c}–25$	—
2287a*	—	—	—	—
22	22	22	**121** 1–2	21
App I No 28 l 1–6	—	—	3–5	—
,, l 7	—	—	—	—
,, l 8–14	—	—	$6–9^{b}$	—
23^{ab}	23^{ab}	23^{ab}	9^{cd}	22^{ab}
App I No 28 l 15–17	—	—	$10–11^{b}$	—
23^{cd}	23^{cd}	23^{cd}	—	22^{cd}
24	24	24	$11^{c}–12^{b}$	23
2290*	—	—	$12^{c}–13$	—
2291*	—	—	—	—
25–32	25–32	25–32	14–32	24–31
2294*	—	—	—	32
104 $1–2^{b}$	**112** $1–2^{b}$	**112** $1–2^{b}$	**122** $1–2^{b}$	**125** 1^{ab}
$2^{c}–4$	$2^{c}–4$	$2^{c}–4$	$2^{c}–4$	$1^{c}–3$
$5–7^{b}$	$5–7^{b}$	$5–7^{b}$	$5–7^{b}$	4–5
$7^{c}–16$	$7^{c}–16$	$7^{c}–16$	$7^{c}–16$	6–15
App I No 29	—	—	17–24	—
2298*	—	—	—	—
17–20	17–20	17–20	25–28	16–19
App I No 30 l 1–4	—	—	29	—
,, l 5–30	—	—	**123** 1–13	—
,, l 30 fn	—	—	—	—
,, l 31–42	—	—	14–19	—
2300*	—	—	—	—
21^{ab}	21^{ab}	21^{ab}	20^{ab}	20^{ab}
2301*	—	—	—	—
$21^{c}–22^{b}$	$21^{c}–22^{b}$	$21^{c}–22^{b}$	$20^{c}–21^{b}$	$20^{c}–21^{b}$
2303*	—	—	—	—
22^{cd}	22^{cd}	22^{cd}	21^{cd}	21^{cd}
2304*	23–28	23–27	—	—
23–25	29–31	28–30	22–24	22–24
105 1–5	**113** 1–5	**113** 1–5	**124** 1–5	**126** 1–5
2306*	—	—	—	—
6–10	6–10	6–10	6–10	6–10
2307*	—	—	—	10^{cd} fn
11–22	11–22	$11–22^{d}$	11–22	11–22
2310*	—	—	—	—
23^{ab}	23^{ab}	22^{ef}	23^{ab}	23^{ab}
2311*	23^{cd}	23^{ab}	—	—
$23^{c}–24$	24–25	$23^{c}–24$	$23^{c}–24$	$23^{c}–24$
2312*	—	—	25	25
2313*	—	—	—	—
2314*	—	—	—	—

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
106 1–4^{b}	114 1–4^{b}	114 1–4^{b}	125 1–4^{b}	127 1–4^{b}
4^{c}–5	4^{c}–5	4^{c}–5	4^{c}–5	—
6–8	6–8	6–8	—	4^{c}–6
9–15	9–15	9–15	6–12	7–13
16–17^{b}	16–17^{b}	16–17^{b}	13–14^{b}	—
17^{cd}	[17^{cd}]	17^{cd}	14^{cd}	—
2315*	[17^{e-l}]	18–19	15–16	14–15
18	[17^{m-p}]	20	17	16
—	*Qr*	—	—	—
2316*	—	—	—	—
19–20	18–19	21–22	18–19	17–18
21–22^{b}	20–21	23–24^{d}	21–22^{b}	20–21^{b}
2318*	—	—	—	—
22^{cd}	22^{ab}	24^{ef}	22^{cd}	21^{cd}
2319*	22^{c}–26^{b}	25–28	—	—
23	26^{c}–27^{b}	29	20	19
2321*	27^{cd}	—	—	—
24^{ab}	28^{ab}	30^{ab}	23^{ab}	22^{ab}
2322*	—	—	—	—
24^{cd}	28^{cd}	30^{cd}	23^{cd}	22^{cd}
2323*	29	31	—	—
107 1–7	115 1–7	115 1–7	126 1–7	128 1–7
8–10	8–10	8–10	127 1–3	8–10
11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	4^{cd}	11^{ab}
2324*	—	—	—	—
11^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	4^{ab}	11^{cd}
12–14^{d}	12–14	12–14	5–7	12–14
2326*	15–17^{b}	15–17^{b}	8–10^{b}	—
14^{ef}	17^{cd}	17^{cd}	10^{cd}	15
15–16	18–19	18–19	—	16–17
17	20	20	11	18
18–19	[21^{a-j}]	21–22	12–13	19–20
20^{ab}	21^{ij}	23^{ab}	14^{ab}	21^{ab}
2327*	—	—	—	—
20^{cd}	21^{kl}	23^{cd}	14^{cd}	21^{cd}
2328*	—	—	—	—
2329*	—	—	—	—
21	[22^{a-d}]	24	15	22
2330*	22^{gh}	25^{cd}	16^{cd}	23^{ab}
2331*	—	—	—	—
22	[22^{ef}], 22^{ij}	25^{ab}, 25^{ef}	17	23^{c-f}
2332* l 1	—	—	18^{ab}	24^{ab}
,, (A)*	—	—	—	—
,, l 2	—	—	18^{cd}	24^{cd}
2333* l 1	23^{ab}	26^{ab}	16^{ab}	—
,, l 2	23^{cd}	26^{cd}	—	—
2334*	24	27	—	—
2335*	—	—	—	—
App I No 31	—	—	—	—
108 2336*	116 —	116 —	111 1 —	111 1 —
1–7	1–7	1–7	1–7	1–7
2337*	—	—	8	7 fn
2338*	—	—	—	—
8	8	8	9	8
2339* l 1	—	—	10^{ab}	9^{ab}
,, (A)*	—	—	—	—
,, l 2–3	—	—	10^{c}–11^{b}	9^{c}–10^{b}
—	—	—	11^{cd}	—
,, l 4	—	—	12^{ab}	10^{cd}
9^{ab}	9^{ab}	9^{ab}	12^{cd}	11^{ab}

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
2341*	—	—	—	—
9^{cd}	9^{cd}	9^{cd}	13^{ab}	11^{cd}
2342*	—	—	—	—
10	10	10	13^{c}–14^{b}	12
2343*	—	—	15^{ab}	13^{ab}
2344*	—	—	15^{cd}	—
2345*	—	—	16	16
—	—	—	—	17^{ab},
2346*	—	—	—	14^{cd}
11	11	11	18	15
2347*	—	—	—	—
12–16	12–16	12–16	19–23	17^{c}–21
2350*	—	—	—	—
17^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	24^{ab}	22^{ab}
2351*	—	—	24^{c}–25	22^{c}–23
17^{cd}	17^{cd}	17^{cd}	26^{ab}	24^{ab}
2352* l 2	—	—	26^{cd}	24^{cd}
18	18	18	27	25
19^{ab}	19^{ab}	19^{ab}	28^{ab}	26^{a-d}
19^{cd}	19^{cd}	19^{cd}	28^{cd}	26^{ef}
20^{abc}	20^{abc}	20^{abc}	29^{abc}	27^{abc}
2357*	—	—	—	—
20^{d}–21^{b}	20^{d}–21^{b}	20^{d}–21^{b}	29^{d}–30^{b}	27^{d}–28^{b}
21^{c}–23^{b}	21^{c}–23^{b}	21^{c}–23^{b}	30^{c}–33^{b}	28^{c}–30^{b}
2359*	—	—	—	—
2360*	—	—	—	—
2361*	—	—	—	—
23^{c}–24	23^{c}–24	23^{c}–24	33^{c}–34	30^{c}–31
25–26	25–26	25–26	35	32–33^{b}, 33^{ef}
2363 (A)*	—	—	—	33^{cd}
2364*	—	—	—	—
109 1^{ab}	**117** 1^{ab}	**117** 1^{ab}	2 1^{ab}	34^{ab}
2366*	—	—	—	—
1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	34^{cd}
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	—
2^{c}–3	2^{c}–3	2^{c}–3	2^{c}–3	34^{cd} fn
2367* l 1	—	—	—	,,
4–7^{b}	4–7^{b}	4–7^{b}	4–7^{b}	35–38^{a}
2368*	—	—	—	—
7^{c}–8	7^{c}–8	7^{c}–8^{d}	7^{c}–8	38^{c}–39
2369*	—	—	—	40
9^{ab}	9^{ab}	8^{ef}	9^{ab}	41^{ab}
9^{c}–10^{b}	9^{c}–10^{b}	9	11	43
10^{c}–11	10^{c}–11	10–11^{b}	9^{c}–10	41^{c}–42
12–18^{b}	12–18^{b}	11^{c}–16^{b}	12–17^{b}	44–50^{b}
18^{c}–19^{b}	18^{c}–19^{b}	16^{c}–17^{b}	17^{c}–18^{b}	50^{ab} fn.
19^{c}–24	19^{c}–24	17^{c}–22	18^{c}–23	50^{c}–55
2372*	—	—	—	—
25–27	25–27	23–25	24–26	56–58
2374*	—	—	—	—
28	28	26	27	59
2375*	—	—	—	60
2376*	—	—	—	—
2377*	29	27	28	—
110 1–13	**118** 1–13	**118** 1–13	3 1–13	61–73
14	14	14	15	75
15^{a-d}	15	15	14	74
2380*	16^{ab}	16^{ab}	—	—
15^{ef}	16^{cd}	16^{cd}	16^{cd}	76

Crit Ed	Bom Ed	Kumbh Ed	Gorresio Ed	Lahore Ed
16–18	17–19	17–19	17, 18^{c}–20^{b}	77–79
2381(A)*	—	—	—	—
19^{ab}	20^{ab}	20^{ab}	18^{ab}	80^{ab}
19^{c}–20	20^{c}–21	20^{c}–21	20^{c}–21	80^{c}–81
2382*	—	—	22	—
21	22	22	**4** 1	**2** 1
2383*	—	—	—	—
22–26	23–27	23–27	2–6	2–7
2385* l 1–5	—	—	7–9^{ab}	8–10^{b}
,, l 6–7	—	—	—	10^{c}–11^{b}
,, l 8–12	—	—	9^{c}–11	11^{c}–13
27–28	28–29	28–29	12–13	14–15
2386*	—	—	—	—
29–30	30–31	30–31	14–16^{b}	16–18^{b}
2389*	—	—	16^{c}–17	18^{c}–19
31–35^{b}	32–36^{b}	32–36^{b}	18–22^{b}	20–24^{b}
35^{cd}	36^{cd}	36^{cd}	22^{cd}	25^{ab}
36^{ab}	37^{ab}	37^{ab}	23^{ab}	24^{cd}
36^{c}–41	37^{c}–42	37^{c}–42	23^{c}–30	25^{c}–30
2396*	—	—	—	—
2398*	—	—	31–34	**3** 1–4
42	43	43	35	5
2399*	—	—	36	6
43^{ab}	44^{ab}	44^{ab}	37^{ab}	7^{ab}
2400*	—	—	37^{c}–38	7^{cd}, 8^{ab} fn
43^{cd}	44^{cd}	44^{cd}	39^{ab}	7^{c}–8
44–46	45–46, 47^{cd}, 48	44^{c}–46^{b}, 47^{ab}, 48	39^{c}–44	9–12, 13^{ab} fn 13^{cd}, 13^{ab}
2402*	[47^{ab}], 47^{cd}	46^{cd}, [47^{cd}]	—	—
2403 (E)*	—	—	—	—
47	49	49	45	14
2404*	—	—	46–48	15–17
48–52	50–54	50–54	49–53	18–22^{d}
2408*	—	—	—	22^{ef}
111 1	**119** 1	**119** 1	**5** 1	23
2409*	—	—	2^{ab}	—
2–3	2–3	2–3^{b}	2^{c}–4^{b}	24–25
2410*	—	—	4^{cd}	—
4–18	4–18	3^{c}–17	5–20	26–40
2417* l 3–6	19–20	18–19	—	—
19	21	20	**1** 17, **5** 21^{r}	**1** 13^{c}–14^{b}
2418* l 1	—	—	—	—
,, l 2–5	—	—	**5** 22	—
20	22	21	23	**3** 41

CONTENTS OF THE AYODHYĀKĀNDA

(*N B The figures within brackets show the number of stanzas*)

॥ वाल्मीकिरामायणम् ॥

॥ अयोध्याकाण्डम् ॥

कस्यचित्त्वथ कालस्य राजा दशरथः सुतम् ।
भरतं केकयीपुत्रमब्रवीद्रघुनन्दनः ॥ १
अयं केकयराजस्य पुत्रो वसति पुत्रक ।
त्वां नेतुमागतो वीर युधाजिन्मातुलस्तव ॥ २
श्रुत्वा दशरथस्यैतद्भरतः केकयीसुतः ।
गमनायाभिचक्राम शत्रुघ्नसहितस्तदा ॥ ३

G 1 79 4
B 1 77 18
L 2 1 4

1

☞ In Ñ1, Sarga 1 is lost on missing fol (cf v l 1 66 10) Ck missing for Sargas 1–3 B3 4 missing Sargas 1–2 Sargas 1 and 2 in B3 4 seem to appear at the end of Bālakānda after colophon, as in the case of B1 2 M4 contains only Ayodhya and Aranya Ś1 begins with

1* ॐ श्रीशंकरपदाम्भोजभृङ्गन्नकारनिश्च[नि सृ]त ।
जयतु लिखितश्चैव प्रथमो बालकाण्डक ।
अत परमयोध्याकाण्डो भविष्यति ।

V1 with श्रीरामाय, Dg1 D2 श्रीगणेशाय नम , Dd1 T3 (marg शुभमस्तु । अविघ्नमस्तु । अयोध्याकाण्ड) श्रीरामाय नम , Dm1 ॐ श्रीगणेशाय नम ॐ, D3 अत परमयोध्याप्रवेशो भविष्यति, D4 श्रीगणेशाय नम । श्रीजानकीपतये नम , D5 श्रीगणेशाय नम । श्रीरामचन्द्राय नम । श्रीरामदूताय नम ।,

2* जित भगवता तेन हरिणा लोकसाक्षिणा ।
त विष्णु च नमस्कृत्य ततो जयमुदीरयेत् ।,

D6 ॐ श्रीगणेशाय नम । ॐ नम कमलदलविपुलनयनाभिरामाय श्रीरामसीतालक्ष्मणाय नमो नम ॐ अथ अयोध्याकाण्ड लिख्यते ॐ, D7 ॐ श्रीगणेशाय नम , T1 श्रीरामचन्द्राय नम , T2 ॐ गुरुभ्यो नम , G1 M2 अविघ्नमस्तु, G3 हरि । ॐ शुभमस्तु श्रीगुरुभ्यो नम । अयोध्याकाण्ड, M1 हरि , M3 4 हरि श्रीगणपतये नम ।

1 V1 M4 om 1–7 ☞ Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 read 1–5 and Dg1 T1 3 G M1–3 read 1–4 followed by 11–14 after 1 76 12, Ś1 repeating them in their proper place and Cv m g l t also read them after 1 76 12, but Cv comm on St 13 and 14 only, Cm on 12–14, Cg on 1, 2, 4, 13 and 14, Ck 1–4, 13 and 14, Ct on 1, 2, 4 and 12–14, while Cr does not comm at all on any of them —After 1^{ab}, T2 ins

3* अभिवादयितु प्राप्त श्याम कमललोचनम् ।
आदिष्टकारिण शूर परसैन्यप्रमर्दन ।

—^{c}) D3 om भरत Ś1 (first time) कैकियी- (second time) B1 Dt1 Dd1 Dm1 D2–7 S (M4 om) कैकयी-, Dg1 D1 कैकेयी- (for केकयी-) ☞ The spelling of केकयी in different MSS is not uniform, hence its variants are ignored hereafter —^{d}) Dg1 रघुसत्तम (for °नन्दन) Ś1 (second time) D1–4 7 इद वचनमब्रवीत्, Ñ2 B1 2 D6 M3 समाहूयेदमब्रवीत

2 V1 M4 om 2 (cf v l. 1) For sequence in Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 3 G M1–3 and repetition in Ś1, cf v l 1 —^{b}) Ś1 (second time) भवति, D6 भरत (for वसति) —^{c}) D3 त्वा (for त्वां) Ñ2 B1 2 नेतु त्वाम् (by transp) Ś1 (first time) Ñ2 Dt1 Dm1 D6 वीरो (for वीर) —^{d}) Ś1 (second time) तदा, D6 तथा (for तव) Ś1 (first time) युधाजिन्मातुलस्य च —After 2, Ñ2 B1 2 D6 M2 3 ins

4* तस्मान्मातामह द्रष्टुमितोऽनेन सह त्वया ।
गन्तव्य पुत्र पश्य त्व पुर मातामहस्य तत् ।

[(1 1) B2 नेतु (for ऽनेन) D6 सम (for सह) M2 व्रज (for त्वया) —M2 om 1 2 —(1 2) D6 पश्य पुत्र (by transp) M3 पश्यामि पर (for पश्य त्व पुर)]

On the other hand, D5 T G3 ins

5* प्रार्थितस्तेन धर्मज्ञ मिथिलायामह तदा ।
ऋषिमध्ये तु तस्य त्व प्रीति कर्तुमिहार्हसि ।

[(1 1) T2 पार्थिवस्तु (for प्रार्थितस्) T1 त (for तदा)]

3 V1 M4 om 3 (cf v l 1) For sequence in Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 3 G M1–3 and repetition in Ś1 cf v l 1 —^{a}) Ś1 (second time) श्रुत्वा दाशरथ वाक्य —^{b}) Ñ2 B1 2 D6 वचन (for भरत) —After 3^{ab}, D5 T G2 3 M1 ins

6* अभिवाद्य गुर राम परिष्वज्य च लक्ष्मणम् ।

—^{c}) Ś1 (second time) D1 2 7 गमनेय (for °नाय) Ś1 (second time) D1–5 7 मति चक्रे, Ñ2 B1 2 D6 M3 [उ]पचक्राम (for [अ]भि°) —After 3, Ś1 (after repetition) Ñ2 B1.2 D1–7 M3 ins :

31 18 28 आपृच्छय पितरं शूरो रामं चाक्लिष्टकारिणम् ।
मातॄश्चापि नरश्रेष्ठः शत्रुघ्नसहितो ययौ ॥ ४
युधाजित्प्राप्य भरतं सशत्रुघ्नं प्रहर्षितः ।
स्वपुरं प्राविशद्वीरः पिता तस्य तुतोष ह ॥ ५
स तत्र न्यवसद्भ्रात्रा सह सत्कारसत्कृतः ।
मातुलेनाश्वपतिना पुत्रस्नेहेन लालितः ॥ ६
तत्रापि निवसन्तौ तौ तर्प्यमाणौ च कामतः ।
भ्रातरौ स्मरतां वीरौ वृद्धं दशरथं नृपम् ॥ ७
राजापि तौ महातेजाः सस्मार प्रोषितौ सुतौ ।
उभौ भरतशत्रुघ्नौ महेन्द्रवरुणोपमौ ॥ ८
सर्व एव तु तस्येष्टाश्चत्वारः पुरुषर्षभाः ।
स्वशरीराद्विनिर्वृत्ताश्चत्वार इव बाहवः ॥ ९

7* श्रुत्वा तु दूत सप्राप्त केकयेभ्यो नृपात्मजम् ।
भरत चाभ्यनुज्ञात राज्ञा राजीवलोचनम् ।
प्रहृष्टा तत्र केकेयी मुदा परमया युता ।
चिन्तयामास गमन भरतस्य महात्मन ।
गमने च मति चक्रे तदा तस्य शुभानना । [5]
गृहे मातामहकुले सुन्यस्त मन्यते हि सा ।
न हि कश्चिद्विशेषो मे तस्मिन्वापीह वा गृहे ।
स त्वस्यनुज्ञाय नृप सुत सुरसुतोपमम् ।
समागतश्च कैकेय्या तदा राजगृह प्रति ।

[(l. 1) Ñ2 श्रुत्वेद, B1 2 दृष्ट्वैव (for श्रुत्वा तु) Ñ2 B1 2 भ्रातर त वै, D6 दूतसप्राप्त (for दूत स°). D6 श्रुत्वा स्व भ्रातर प्राप्त, M3 दृष्ट्वागत भ्रातर त (for the prior half) Ñ2 कैकेयी चाभ्युपागमत्, B1 2 कैकेयेभ्योभ्युपागत (for the post half). —(l 2) Ś1 Ñ2 B2 D6 [अ]भ्यनु- (for [अ]न्यनु-) Ñ2 B1 2 M3 श्रुत्वा (for राज्ञा) M3 -लोचना (for °नम्) —(l 3) M3 अवमन् (for प्रहृष्टा) Ñ2 B1 2 D6 अभवत्कैकयी तत्र (for the prior half) —(l 4) Ñ2 B1 2 D6 M3 च(M3 हि) तदा (for गमन) D3 गमन भरतस्य सा (for the post. half) —Ñ2 B1 2 D6 M3 om lines 5-7 —(l 6) Ś1 गृह मातामहकुल Ś1 समान, D4 7 सन्यस्त, D6 सुर° (hypm) (for सुन्यस्त) —(l 7) D6 नाति (before corr मनि) (for न हि) D2 कच्चिद् (for कश्चिद्) D6 तस्यापीह तथा गृहे (for the post half) —D3 om lines 8-9 —(l 8) M3 ततो (for स तु) Ñ2 B1 2 D6 ततोऽभ्यनुज्ञाप्य नृप (for the prior half) —M3 om l 9 —(l. 9) Ś1 D4 6 7 समानयश्च (D6 °यच्च) कैकेयी (for the prior half) D6 सदा (for तदा) Ñ2 B1 2 D6 प्रेषयामास कैकेयी गृहात्पितृगृह स्वक]
—After the above, Ñ2 B1 2 D6 M3 ins a passage given in App I (No 1)

4 V1 M4 om 4 (cf v l 1) For sequence in Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 3 G M1-3 and repetition in Ś1, cf v l 1 —[a]) D3 आपृष्ट्वा Ś1 (second time) D4 7 सोथ, D1-3 5 धीमान् (for शूरो) Ñ2 B1 2 D6 M3 आपृच्छ्यैव स पितर —[b]) Ñ2 B1 2 D6 M3 राम चामिततेजस, D2 राम चाक्लिष्टचारिण, Cg k t as in text. —T1 damaged from श्चापि (in 4[c]) up to तुतोष ह (in 5[d]) —[c]) Ś1 (second time) D1-5 7 महाबाहु, Ñ2 B1 2 D6 M3 प्रणम्यादौ (for नरश्रेष्ठ) —[d]) M3 (inf lin sec m) [ऽ]व्रजत् (for ययौ) —After 4, Ś1 (after the second occurrence) D1-5 7 ins a passage given in App I (No 2) and Ñ2 B1 2 D6 M3 ins a passage given in App I (No 3), while T1 3 G M1-3 ins 8* after 4

5 V1 Dg1 T1 (damaged) 2 G M4 om 5 (for V1 M4 cf v l 1) Ñ2 B1 2 D1-7 om. 5-7 For sequence in Ś1 Dt1 Dd1 Dm1, cf v l 1 —[c]) Dm1 शत्रुघ्न च (for सशत्रुघ्न) —After 5, Dt1 Dd1 Dm1 T2 ins, T1 3 G M1-3 after 4

8* गच्छता मातुलकुल भरतेन तदानघ ।
शत्रुघ्नो नित्यशत्रुघ्नो नीत प्रीतिपुरस्कृत ।

[(l 1) M2 (before corr) महात्मा M3 तदा]

6 V1 M4 om 6 (cf v l 1) Ñ2 B1 2 D1-7 om 6 (cf v l 5) Ś1 om. 6-7 —[d]) Dm1 T2 (before corr) पालित, Cg as in text (for ला°)

7 V1 M4 om 7 (cf v l. 1) Ñ2 B1 2 D1-7 om. 7 (cf v l 5) Ś1 om 7 (cf v l 6) —[a]) T3 तु (for तौ) —After 7, M4 ins a passage given in App I (No. 4)

8 [a]) Ś1 D1-7 अथ राजा, M4 राजापि च (for °पि तौ). Ñ2 V1 B1 2 M4 सुतस्नेहात्, Dm1 G2 3 M1 महावीरौ, D3 महा , D6 दशरथ, T3 महाराज, Cg °तेजा (as in text). —[b]) Ś1 D1-7 T3 G1 3 प्रेषितौ, Ñ2 B1 2 दयितौ, V1 दु गितौ, Cg t प्रोषितौ (as in text) D7 om सुतौ M4 सस्मृत्य दयितौ सुतौ —[c]) Ñ2 B1 2 सदा, V1 तदा (for उभौ) —[d]) Ś1 D1-7 किंचिच्छोको बभूव स (D1 2 5 6 ह), Ñ2 V1 B1 2 महेन्द्रसमदर्शनौ.

9 [ab]) D2 (before corr) सुता श्रेष्ठाश्च (for तु तस्येष्टाश्च) Ñ2 V1 B1 2 M4 सर्वे एव हि चत्वारस्तस्येष्टा ए (M4 ते) भवन्सुता —[c]) Ś1 D1-5 7 एकस्माद्विनिर्वृ (Ś1 °र्या) ता, Ñ2 V1 B1 2 M4 जाता शरीर एकस्मिन्, D6 एकस्माद्विवृता निष्णो —[d]) Ś1 D1-7 शरीराद् (for चत्वार) Ñ2 V1 B1 2 ते निष्णोर्बाहवो यथा —After 9, Ñ2 V1 B1 2 M4 ins

9* समे पितु सुतस्नेहे तस्य राज्ञो महात्मन ।
गुणरत्नाकरे रामे बहुमानोऽधिकोऽभवत् ।

[(l 1) V1 M4 पितु सम (M4 सम पितु) सुतस्नेहस् (for the prior half) —(l 2) B1 भवेत् (for ऽभवत्).]

तेषामपि महातेजा रामो रतिकरः पितुः ।
स्वयंभूरिव भूतानां बभूव गुणवत्तरः ॥ १०
गते च भरते रामो लक्ष्मणश्च महाबलः ।
पितरं देवसंकाशं पूजयामासतुस्तदा ॥ ११
पितुराज्ञां पुरस्कृत्य पौरकार्याणि सर्वशः ।
चकार रामो धर्मात्मा प्रियाणि च हितानि च ॥ १२
मातृभ्यो मातृकार्याणि कृत्वा परमयन्त्रितः ।
गुरूणां गुरुकार्याणि काले कालेऽन्ववैक्षत ॥ १३
एवं दशरथः प्रीतो ब्राह्मणा नैगमास्तथा ।
रामस्य शीलवृत्तेन सर्वे विषयवासिनः ॥ १४

G 1 79 18
B 1 77 21
L 2 3 1

10 ^a) Ś1 D1-7 तेषामिष्टतमो (D3 °करो) लोके, Ñ2 V1 B1 2 स प्रशस्तैर्गुणैर्हि, M4 (partly damaged) तत्प्रशस्तेषु —^b) Ñ2 B1 2 M4 [ऽ]भवत, D1-3 प्रभु (for पितु·) V1 रामे प्रीतिकरोऽभवत् —M4 om 10^c–15^b D4 om 10^c —^cd) Ś1 D3 5 6 गुणवत्तम (for °त्तर) Ñ2 V1 B1 2 पितृमातृसुहृद्भ्रातृप्रजाना नव(B1 2 °र)चन्द्रमा —After 10, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S (M4 om) Cv r m g t ins

10* स हि देवैरुदीर्णस्य रावणस्य वधार्थिभि ।
अर्थितो मानुषे लोके जज्ञे विष्णु सनातन ।
कौसल्या शुशुभे तेन पुत्रेणामिततेजसा ।
यथा वरेण देवानामदितिर्वज्रपाणिना ।
स हि रूपोपपन्नश्च वीर्यवाननसूयक । [5]
भूमावनुपम सूनुर्गुणैर्दशरथोपम ।

[(l 1) G1 ह (for हि) —(l 2) G1 3 मानुषो, Cg as above (for °षे) —l 3–4 = I 17 7 —(l 4) Dg1 T2 M1 च देवी, T1 च दिवि, G1 देवेन, Cg as above (for वरेण) Dg1 देवेन (with hiatus) (for देवानाम्) —(l 5) Dm1 ए (for हि) Dm1 G2 3 M1 वीर्यापपन्नश्, T3 रूपोपमन्नश् (sic), M3 °प·न्नश्, Cm g as above —(l 6) G1 दशरथात्मज, G2 °ओपमं, G3 °थो नृप, Cg as above]

11 M4 om 11 (cf v l 10) V1 om 11–14 —For sequence in Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 3 G M1-3 and repetition in Ś1, cf v l 1 D6 reads 11^a–13^b for the first time after App I (No 3) —^a) T1 damaged Ś1 (both times) D1 2 4 5 6(second time) 7 [ऽ]थ, Ñ2 B1 2 D6 (first time) T2 3 G3 M1 तु (for च) B1 om , T2 3 भरतो —^b) Ñ2 B1 2 D6 (first time) M3 सहायवान्, D1 2 महीपति (D2 °तिं), D3 5 6 (second time) महामति , G2 M1 °रथ (for °बल) —^c) Ñ2 B1 2 D6 (first time) M3 पूजयामास (for देवसकाश) —^d) Ñ2 B1 2 M3 भक्त्या देवतवस(Ñ2 °त्त)दा, D5 T तोषयामासतुस्तदा, D6 (first time) भक्त्या परमया तदा

12 For sequence in Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 3 G M1-3 and repetition in Ś1, cf v l 1 For sequence and repetition in D6, cf v l 11 M4 om 12 (cf v l 10) V1 om 12 (cf v l 11) —^c) Ś1 (first time) Dt1 Dd1 सर्वाणि (for धर्मात्मा) —For 12, Ś1 (second time) D1-7 (D6 second time) subst.

11* पितुराज्ञा रघुश्रेष्ठौ कृत्वा परमहर्षितौ ।
पौरकार्याणि सहितौ चक्रतु कृत्स्नशस्तदा ।

[(l 1) D7 कुर्वन् (sic) (for पितुर्) D7 पितु (for कृत्वा) —(l 2) D5 पर (for पौर-) D7 [स]हितौ (for सहितौ)]

while Ñ2 B1 2 D6 (first time) M3 subst

12* श्रुत्वा हि पितुराज्ञा स कृत्वा च स्वरोचन ।
पौराणामपि कार्याणि चकार तदनन्तरम् ।

[(l 1) M3 स कृत्वा मनोचन (for the post half) —(l 2) Ñ2 स्व (for अपि) —Ñ2 om (hapl) the post half and 13^a]

13 M1 om 13 (cf v l 10) V1 om 13 (cf v l. 11) Ñ2 om 13^a (cf v l 12*) For sequence in Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D6 T1 3 G M1-3 and repetition in Ś1 D6, cf v l 1 and 11 T1 damaged from कृत्वा (in 13^b) up to ऽन्व (in 13^d) —^a) Ś1 B1 2 D1-7 (D6 first time) M3 मातृणा (for मातृभ्यो) Ś1 D1-7 (D6 second time) सर्व- (for मातृ).—^b) G2 3 राम (for कृत्वा) Ś1 D1-7 (D6 second time) कृत्वा च (D7 तु) रघुसत्तमा, Ñ2 B1 2 D6 (first time) M3 चकार स(B1 2 M3 च) महायशा —After the first occurrence of 13^ab, D6 ins an addl colophon followed by a passage given in App I (No 4) —^c) Ś1 (both times) D1-5 7 गुरोश्च (for गुरूणा) Ñ2 B1 2 M3(sec m) गुरूणा चैव(M3 चापि) सर्वेषा —^d) Ś1 D3-7 [ऽ]न्व(D3 त्व, D7 न्य)वैक्षत, G2 3 M1 2 चकार ह(G2 हा), Cm g as in text (for ऽन्ववैक्षत) Ñ2 B1 2 M3 गुरुकार्याणि यत्नवान् (M3 °त).

14 M4 om 13 (cf v l 10) V1 om 13 (cf v l 11) D4 om 14^ab —For sequence in Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 3 G M1-3 and repetition in Ś1, cf v l 1 —^a) Ś1 (second time) D1-3 5-7 राजा दशरथ प्रीतो(D1 5 7 °धर्मस्य, D2 °धर्मत्र), Ñ2 B1 2 तस्य चाप्यभवत्प्रीतो, M3 तस्यैवमभवत्प्रीतो —^b) D3 ब्राह्मणान (for ब्राह्मणा) T2 3 तदा (for तथा) Ñ2 B1 2 M3 स राजा गुरवस्तथा(Ñ2 °दा), D2 ब्राह्मणानैगमास्तथा, D6 वेदिस्य ब्राह्मणास्तथा —^c) Ś1 (second time) D1-7 -वृत्ताभ्या (for -वृत्तेन) Ñ2 B1 2 M3 शीलवृत्तेन रामस्य (by transp) —^d) Ñ2 B1 2 M3 च पुर- (for विषय-) Ś1 (second time) D1-7 सर्वे च (D1 2 5 तथैव) विषये जना —After 14, Ś1 (second time) D1-7 ins

13* तुष्टुवु सहिता सर्वे देवराजस्य धीमत ।

558 स हि नित्यं प्रशान्तात्मा मृदु पूर्वं च भाषते ।
उच्यमानोऽपि परुषं नोत्तरं प्रतिपद्यते ॥ १५

कथंचिदुपकारेण कृतेनैकेन तुष्यति ।
न स्मरत्यपकाराणां शतमप्यात्मवत्तया ॥ १६

शीलवृद्धैर्ज्ञानवृद्धैर्वयोवृद्धैश्च सज्जनैः ।
कथयन्नास्त वै नित्यमस्त्रयोग्यान्तरेष्वपि ॥ १७

कल्याणाभिजनः साधुरदीनः सत्यवागृजुः ।
वृद्धैरभिविनीतश्च द्विजैर्धर्मार्थदर्शिभिः ॥ १८

[D1 2 7 तुतुषु (for तुष्टुवु)]

while Ñ2 B1 2 M3 ins an addl colophon after 14, D6 ins it after the first occurrence of 13^{ab} [*Kānda name* B1 2 आदिकाड, M3 वालकाड —*Sarga name* Ñ2 B1 2 भरतस्य मातामहगृह(B2 °पुर)गमन(B1 °प्रवेश), D6 भरतमातामहगमन —*Sarga no* Ñ2 79, B2 80, M3 76]

which is followed by a passage given in App I (No 4) in Ñ2 B1 2 D6

15 M4 om 15^{ab} (cf v l 10) D4 om 15 —^{ab}) Dg1 Dd1 Dm1 T G2 3 M1-3 Cg तु, Dt1 G1 om (subm), D1 ह, Cm च (for हि) Ś1 D1 5 6 मद(D6 मत) युक्त, D2 सदा युक्त, D3 7 धर्मयुक्त (for मृदु पूर्वं) Dg1 G1 प्र- (for च) Ñ2 V1 B1 2 स हि सर्वं जन नित्य मधुर मृदु चाब्रवीत् —After 15^{ab}, Ś1 D1-3 5-7 read 26^{ab} —Ś1 D1-3 5-7 om 15^{cd} —^{c}) G1 3 पुरुष (sic) (for प°) —^{d}) Ñ2 B1 2 नोवाचाप्रियमण्वपि, V1 रामो वाप्रिय

16 For 16^{a}–29^{b}, Ñ2 V1 B1 2 M4 (16 = lines 3–4, 18^{a}–29^{b} = lines 5–21) subst 20* Ś1 D1-4 6 7 read 16 after 20, D5 after line 10 of 20* —^{a}) Dt1 कदाचिद् (for कथ°) —^{b}) Dd1 [ए]के, G3 [ए]केहि (for [ए]केन) Ś1 D1-7 कस्यचित् (for तुष्यति) —^{d}) D1 [अ]त्पवित्तया, D5 G3 [आ]त्मवत्तथा —After 16, Ś1 D1-4 6 7 read 21.

17 For substitution in Ñ2 V1 B1 2 M4, cf v l 16 —after l 8 of 14*, Ś1 D1-4(after 13*) 6 7 read 17 —^{ab}) Dd1 Dm1 T1 2 G2 M1 वयोवृद्धैर्ज्ञानवृद्धैश् (by transp), T3 वयोधर्मज्ञान°, G3 वयोवृद्धै शील° Ś1 D1-7 शीलविद्याव(Ś1 D1 6 °वृद्धान्न)योवृद्धान्ज्ञातिवृद्धाश्च सज्जनान् —^{c}) Ś1 D1-7 कथ(D3 सेव)यामास तान्नित्यम् —^{d}) Ś1 (*sup lin*) D6 अस्त्रयोग्यकथातरे (Ś1 [origin] °मुनेर्गुणान्), D1 2 अस्त्र विद्यासु चातरे, D3 5 °ज्ञानं तु चा(D5 °कथा)तरे, D4 7 °योग्यान्सुनैपुणान् —Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S (except M4) ins lines 3–7 of 20* after 17 and cont, Ś1 D1-3 5-7 ins l 8 only after 26^{ab}, V1 ins lines 2–3 only after l 22 of 20*

14* दीनानुकम्पी धर्मज्ञो नित्य प्रग्रहवाञ्शुचि ।
कुलोचितमति क्षात्र धर्मं स्व बहु मन्यते ।
मन्यते परया कीर्त्या महत्स्वर्गफल तत ।
नाश्रेयसि रतो यश्च न विरुद्धकथारुचि ।
उत्तरोत्तरयुक्तो च वक्ता वाचस्पतिर्यथा ।
अरोगस्तरुणो वाग्मी वपुष्मान्देशकालवित् ।
लोके पुरुषसारज्ञ साधुरेको विनिर्मित ।
बहिश्चर इव प्राणो बभूव गुणत प्रिय ।
सम्यग्विद्याव्रतस्नातो यथावत्साङ्गवेदवित् ।
इष्वस्त्रे च पितु श्रेष्ठो बभूव भरताग्रज ।

[(l 1) T2 नियमवान् (for प्रग्रहवान्) —(l 2) V1 कुलोचितमपि (for °मति) V1 धर्मेण, Dt1 स्व धर्मं (by transp), Dd1 स्वधर्मं, Dm1 सुधर्मं, Cg धर्मं स्व (as above) —(l 3) T3 प्रीत्या (for कीर्त्या) V1 परया मन्यते प्रीत्या (for the prior half) V1 तप (for तत) —(l 4) Dm1 G3 परो (for रतो) Dd1 Dm1 G1 3 नित्य, Cg विद्वान् (for यश्च) —Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 repeat l. 5 after l 2 of 55*. —(l 5) Dt1 -युक्तीना (for -युक्तो च) G2 (first time) युक्त, (second time) युक्ता (sic) (for वक्ता) —After l 7, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 read 26^{ab}, repeating it in its proper place —(l 8) Ś1 D3 5-7 पितु (for प्रिय) Dg1 T M2 बभूव गुणवत्तर, D1 बभूव तस्य भूषण, D2 बभूव गुणनागर Cg as above —Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 repeat lines 9–10 after 2 2 23 followed by 18 —(l 9) Dt1 (first time) G2 (both times) M1 (first time) Ct मन-, M3 (first time by corr) मम, Cg मन्यग् (as above) G2 -देव- (metathesis) (for -वेद-) —(l 10) G3 M2 (both first time) [अ]स्त्रेषु (for [अ]स्त्रे च) M2 (first time) [अ]पि च (for पितु) All MSS (second time) गाधर्वषु (K[ed]°र्वे च) भुवि श्रेष्ठो (for the prior half)]

18 For substitution in Ñ2 V1 B1 2 M4, cf v l 16 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 read 18 here for the first time, repeating it after the second occurrence of lines 9–10 of 14* —^{a}) D3 -जन (for -जन) —^{b}) D1 Cr सत्यवान् (for °वाग्) D4 जन (for ऋजु) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 (all second time) अदीनात्मा महामति (Dg1 G M1 °द्युति) —D2 om 18^{c}–19^{b} —^{c}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 (all second time) द्विजैर् (for वृद्धैर्) Dm1 G2 (both both times) अपि (for अभि) Ś1 D1-7 (D2 om.) वृद्धैरपि विनीतैश्च —^{d}) Ś1 D1-7 (D2 om) समर्थो धर्मनैपुणे (D5 7 °णै), Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 (all second time) श्रेष्ठैर्धर्मार्थनैपुणे

धर्मार्थकामतत्त्वज्ञः स्मृतिमान्प्रतिभानवान् ।
लौकिके समयाचारे कृतकल्पो विशारदः ॥ १९
शास्त्रज्ञश्च कृतज्ञश्च पुरुषान्तरकोविदः ।
यः प्रग्रहानुग्रहयोर्यथान्यायं विचक्षणः ॥ २०
आयकर्मण्युपायज्ञः संदृष्टव्ययकर्मवित् ।
श्रैष्ठ्यं शास्त्रसमूहेषु प्राप्तो व्यामिश्रकेष्वपि ॥ २१
अर्थधर्मौ च संगृह्य सुखतन्त्रो न चालसः ।
वैहारिकाणां शिल्पानां विज्ञातार्थविभागवित् ॥ २२
आरोहे विनये चैव युक्तो वारणवाजिनाम् ।
धनुर्वेदविदां श्रेष्ठो लोकेऽतिरथसंमतः ॥ २३
अभियाता प्रहर्ता च सेनानयविशारदः ।
अप्रधृष्यश्च संग्रामे क्रुद्धैरपि सुरासुरैः ॥ २४
अनसूयो जितक्रोधो न दृप्तो न च मत्सरी ।
न चावमन्ता भूतानां न च कालवशानुगः ॥ २५ G 2 1 15 B 2 1 31 L 2 3 20

19 For substitution in Ñ2 V1 B1 2 M4, cf v l 16 D2 om 19^{ab} (cf v l 18) —^{a}) Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–7 (D2 om) T G1 Cr m g धर्मकामा(D4 °शास्त्रा) र्थतत्त्वज्ञ —^{b}) Ś1 D1–7 (D2 om) स्मृतिमान्धर्मकोविद —D1 6 om 19^{cd} —^{c}) Ś1 D2–5 7 समुदाचारे (for समया°) —^{d}) Ś1 D2–5 7 सन्निकल्पे(D4 7 °ल्पो) (for कृतकल्पो) —Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2–5 7 T2 G M1–3 ins after 19, D1 6 after 19^{ab}, T1 3 after 24^{cd} which they read after 19

15* स्मितपूर्वाभिभाषी च सत्यवाग्व्यवसायवान् ।
निभृत सवृताकारो गुप्तमन्त्र सहायवान् ।
अमोघक्रोधहर्षश्च त्यागसयमकालवित् ।
दृढभक्ति स्थिरप्रज्ञो नासद्ग्राही न दुर्वचा ।
निस्तन्द्रीरप्रमत्तश्च स्वदोषपरदोषवित् । [5]

[Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 T G M1–3 om l 1 —(l 1) D2 3 5 6 (marg) कृत्ये(D6 °ते)पु (for सत्यवाग्) —After line 1, Ś1 D2–5 7 read lines 15–16 of 20* —D6 om line 2 —(l 2) Dm1 D1–5 7 सभृताचा(Dm1 °का)रो (for सवृताकारो) Ś1 निभृत सरक्ताचारो (for the prior half) Ct*p* गुप्तेमित्रे —(l 3) Ś1 D1–7 सानुक्रोश कृतज्ञश्च (for the prior half) Ś1 D1–7 त्यागी (for त्याग-) —(l 4) Cm*p* स्थिरप्राज्ञ G1 वृद्धभक्तिर्दृढप्रज्ञो (for the prior half) Dd1 Dm1 G1 3 M2 Ct दुर्वच , Cm g as above (for °चा) Ś1 D3 4 गुणग्राही न दूषक , D1 2 5–7 गुणग्राह्यनु(D5 °ह्योन, D6 7 °ह्यन)सूयक (for the post half) —(l 5) Ś1 D4 7 निस्तद्रो वि(Ś1 °द्रोति) प्रमत्तश्च, D1 - निस्तद्री चाप्र°, D5 नित्य धीरोप्र°, D6 निस्तद्री व प्र°, Cg as above (for the prior half) D3 दोष-, D6 निर्दोष (for स्वदोष-) D7 om (hapl) परदोष]

20 For substitution in Ñ2 V1 B1 2 M4, cf v l 16 Ś1 D1–7 om 20^{ab} G3 om 20^{cd} —^{c}) D3 om नुग्र, D7 om (hapl) हानुग्र Ś1 D4–6 परिग्रहानु- (D4 5 °च-) (for य प्रग्र°) D1 2 परिग्रह सर्वसैन्य हि (hypm) —^{d}) Ś1 D3 5–7 अवेक्षिता(D3 °क्षते) (for विचक्षण) D1 2 शत्रुसैन्यमवग्रह —After 20, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G (G3 after 20^{ab}) M1–3 ins

16* सत्सग्रहप्रग्रहणे स्थानविन्निग्रहस्य च ।

[Dt1 T1 Ct सत्सग्रहानुग्रहणे, Dd1 °हे प्रग्रहणे, Ct*p* °प्रग्रहणे (for the prior half)]

while Ś1 D1–4 6 7 read 16 and D5 ins lines 9–10 of 20* after 20

21 For substitution in Ñ2 V1 B1 2 M4, cf v l. 16 Ś1 D1–4 6 7 read 21 after 16 —^{a}) Ś1 D4 7 अर्थ-, D1–3 5 आर्य- (for आय-) D6 अकर्मण्यप्युपायज्ञ —^{b}) G1 सदृष्ट- (for सदृष्ट-) G2 M1 Cm कर्मकृत्, Cg as in text (for °वित्) Ś1 D1–7 धर्मेणावेक्षते(D2 °विक्षित , D3 °वेक्षिता) सदा —D1 2 om 21^{cd} —^{c}) Ś1 D3–7 श्रैष्ठ्यं (D6 7 श्रेष्ठ) चा(D3 वा, D7 स्वा)र्थप्रदानेन —^{d}) Ś1 D3–7 प्राप्तो(Ś1 °सि)व्यायामि(D5 7 °म) केपु च

22 For substitution in Ñ2 V1 B1 2 M4, cf v l 16 —^{a}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 असक्लिश्य, D1–5 असक्ले (D5 °श्ले)श्य (for च सगृह्य) Ś1 अर्थधर्मावसक्लेश्य , D6 7 °र्मविस(D7 °श)क्तश्च —^{b}) Ś1 -सत्त्वे, D1 2 -तन्त्रो (for -तन्त्रो) D3 नालस (for चा°) D4 सुखतत्त्वे न लालस , D6 °तत्त्वे चानलस —After 22^{ab}, Dm1 ins राम —^{c}) D2–5 कार्याणा (for शिल्पाना) Ś1 D1 6 वैरिका(D1 °हारि)णा च कार्याणा —^{d}) Ś1 D4 7 विज्ञानार्थी(D7 °र्थो) य(D4 त) थार्थवित्, D1–3 5 6 °तार्थो यथार्थवित्

23 For substitution in Ñ2 V1 B1 2 M4, cf v l. 16 —^{a}) Ś1 D1–4 6 7 आरोढा(D4 °ढे) च विने(Ś1 °नी) ता च, D5 आरोहणे व[वि]नेता च —D5 reads 23^{d}–24^{a} in marg —^{cd}) D1–3 शस्त्रे, D6 शास्त्रैर् (for श्रेष्ठो) D4 7 -सत्तम (for -समत) D6 लोकानामतिसमत (for ^{d}) D5 धनुर्वेदविदा शास्त्रविदा लोकैश्च समत

24 For substitution in Ñ2 V1 B1 2 M4, cf v l 16 D5 reads 24^{a} in marg (cf v l 23) —^{a}) G2 अभियता D5 प्रवर्ता (for प्रहर्ता) —^{b}) D1 सेवानय , D5 सेनामय- (for °नय-) —T2 om 24^{cd} T1 3 read 24^{cd} after 19 —^{c}) D3 आपदृश्य (sic) —^{d}) D6 सर्वैर् (for क्रुद्धैर्) —After 24^{cd}, T1 3 ins 15*

25 For substitution in Ñ2 V1 B1 2 M4, cf v l 16 —^{a}) Ś1 D1–7 अन(D1 3–6 °नु)सूयुर् —^{b}) Ś1 D1–5 7 न दुष्टो, D6 [ऽ]नुद्दिष्टा (for न दृप्तो) D5 (gloss)

16 31 21 एवं श्रेष्ठैर्गुणैर्युक्तः प्रजानां पार्थिवात्मजः ।
संमतस्त्रिषु लोकेषु वसुधायाः क्षमागुणैः ।
बुद्ध्या बृहस्पतेस्तुल्यो वीर्येणापि शचीपतेः ॥ २६
तथा सर्वप्रजाकान्तैः प्रीतिसंजननैः पितुः ।
गुणैर्विरुरुचे रामो दीप्तः सूर्य इवांशुभिः ॥ २७

तमेवं वृत्तसंपन्नमप्रधृष्यपराक्रमम् ।
लोकपालोपमं नाथमकामयत मेदिनी ॥ २८

एतैस्तु बहुभिर्युक्तं गुणैरनुपमैः सुतम् ।
दृष्ट्वा दशरथो राजा चक्रे चिन्तां परंतपः ॥ २९

परोत्कर्षासहन मत्सर (for मत्सरी) —^{cd}) Dt1 [अ]प्रजेयश्च (for चावमन्ता) Ś1 D1–7 भूत्याना (for भूताना), and भृत्य- (for काल) ❀ Ct सिद्धानामिति पाठे सिद्धा देवभेदा इति कतकक्कृत्। ❀ —After 25, Ś1 D1–7 read 2 2 29^{ab} and then ins

17* मितवागपि कार्येषु वक्ता वाचस्पते सम ।

26 For substitution in Ñ2 V1 B1 2 M4, cf v l 16 D4 om 26^{ab} Ś1 D1–3 5–7 read 26^{ab} after 15^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 read it for the first time after l 7 of 14* —^{a}) Ś1 D1–7 (D4 om) नित्य(D2 °त्य), Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 (all first time) स तु (for एव) Ś1 D6 T2 (second time) श्रेष्ठ, D2 युक्तैर्, G3 (first time) ज्येष्ठैर्, Cg as in text (for श्रेष्ठैर्) —^{b}) Ś1 D1 3 5–7 प्रज्ञावान् (for प्रजाना) D2 मूर्तिमानिव मन्मथ —After 26^{ab}, Ś1 D1–3 5–7 ins l 8 of 14* —^{c}) Ś1 D1–7 लोकप्रियत्वे चद्रस्य —^{d}) D7 M3 वसुधाया D1 2 क्षमो गुणै —Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 repeat 26^{ef} after 45* —^{f}) Ś1 D2 3 वीर्ये(Ś1 °र्यं) च स्यात्, Dt1 Dd1 Dm1 M1–3 (both times) वीर्ये चापि, D4 वीर्येण स्यात्, D6 वीर्ये चैव (for वीर्येणापि) G1 (first time) शतक्रतो (for शचीपते) D1 7 वीर्ये च स्याच्छचीपति, D5 सत्येनानुपम सदा —After 26, Ś1 D1–7 ins.

18* लोके सत्स्यायमानाना प्राज्ञ सर्वधनुष्मताम् ।

[D2(before corr as above) 3 7 लोक- (for लोके) D4 लोकमत्स्येयमात्मान (for the prior half) D1 3 प्राज्ञ्य, D4 प्राप्त, D7 श्रेष्ठ (for प्राज्ञ) D1 2 -धनुर्भृता (for °ष्मताम्)]

which is followed by l 4 of 20*

27 For substitution in Ñ2 V1 B1 2 M4, cf v l 16 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 repeat 27–28 after 55* —^{a}) M3 (second time) om सर्वप्रजाकान्तै. Ś1 D1 3–7 स तै सर्वै, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S (except M4) (all second time) ता(Dg1 शा)तै सर्व-, Dm1 (first time) यथा सर्वं, D2 सर्वै स्तवै (for तथा सर्व-) D6 -प्रजाकामै (for °कान्तै) —^{b}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 (all second time) नृणा (for पितु) D6 प्रीतिसजनन प्रभु —^{c}) Dg1 (second time) विराजते, Dt1 G1 (both second time) विरोचते (for विरुरुचे) —^{d}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 M3 (second time) G3 (first time) दीप्ते, D2 6 T2 (second time) दीप्त- (for दीप्त)

28 For substitution in Ñ2 V1 B1 2 M4, cf v l 16, and repetition in Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3, cf. v l 27 —^{a}) Dt1 (second time) Dm1 D5 6 M3 पुत्र (for पुत्र) D2 Cg व्रत- (for वृत्त) —^{b}) Ś1 D1–7 T G M1–3 (all except Ś1 D1–7 second time) राम सत्य, Dd1 Dm1 G2 3 M1 (all first time) अप्रमेय, Cg as in text (for °धृष्य-) —^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 M1 2 (all first time) नाथोपम, Cg as in text (for -पालो°) ❀ Cg उप समीपे मा लक्ष्मी सीतारूपा यस्य स उपम । लोकपालश्चासावुपमश्चेति समास । ❀ D1 2 T2 (second time) रामम् (for नाथम्) —^{d}) D5 (before corr) मेदिनी —After 28, Ś1 D1–4 6 7 ins

19* अनुरक्ता प्रजास्ता हि सानुक्रोश प्रजाहितम् ।
तं प्रेक्ष्य सुमहोत्साह शक्त च परिपालने ।
वृद्धं श्रुतगुणोपेतं सधर्मार्थतत्पर ।
स त वात्स्या प्रभृत्येव नृपति समयोजयत् ।
स्वभावेन विशुद्धेन सर्वशास्त्रागमेन च । [5]
सोऽभवत्सर्वभूतानामधिको गुणवत्तया ।

[(l 1) Ś1 D4 - त हि, D2 तानि, D6 तहि (for ता हि). D1 अनुरक्त प्रजाना हि (for the prior half) —(l 2) D6 स वीक्ष्य (for त प्रेक्ष्य) D2 सुमनोत्साह (for °होत्साह) D1 समेष्य सुमनोग्राह (for the prior half). Ś1 सक्त, D6 शक्र (sic) (for शक्त) D6 प्रतिपालने —(l 3) Ś1 D4 - बु(Ś1 वृ)द्धिश्रुति, D3 वृद्ध श्रुति- (for वृद्धं श्रुत-) —(l 4) D1 2 त हि, D3 4 7 स हि, D6 सोनि- (for स त) D4 प्रभृत्येव —(l 5) D1 विशुद्धेन (for विशु°) —(l 6) D1–3 6 अभवत् (for सोऽभ°) D3 गुणवत्तर (for °त्तया)]

On the other hand, D5 ins lines 19–21 of 20* after 28.

29 For substitution up to 29^{ab} in Ñ2 V1 B1 2 M4, cf v l 16 —^{a}) Ś1 D1–4 6 7 तमेव (for एतैस्तु) —^{b}) D3 अनवमै, D6 अनुपम (for °पमै) D1 युत (for सुतम्). —Ñ2 V1 B1 2 M4 subst for 16^{a}–29^{b}, Ś1 D1–7 ins l 4 after 18* and Ś1 D2–5 7 ins lines 15–16 after l 1 of 15*, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins lines 3–7 after 17, D6 ins lines 9–10 after 20, lines 19–21 after 28 and subst l 23 for 29^{ab}

एषा ह्यस्य परा प्रीतिर्हृदि संपरिवर्तते ।
कदा नाम सुतं द्रक्ष्याम्यभिषिक्तमहं प्रियम् ॥ ३०

वृद्धिकामो हि लोकस्य सर्वभूतानुकम्पनः ।
मत्तः प्रियतरो लोके पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ ३१

G 2 1 20
B 2 1 38
L 2 3 32

20* ज्ञानशीलवयोवृद्धैर्गुणवद्भि सदा नरै ।
स कथा योजयामास मैत्री सगतमेव च ।
विद्वानुदारो मेधावी पूर्वभाषी प्रियवद ।
वीर्यवान्न च वीर्येण महता स्वेन गर्वित ।
न चानृतकथो धीमान्वृद्धाना प्रतिपूजक ।
नित्यानुरक्तप्रकृति प्रजानामनुरञ्जक ।
सानुक्रोशो जितक्रोधो ब्राह्मणप्रतिपूजक ।
दीनानुकम्पको धीमान्प्रियवागनसूयक ।
कुलक्रमागतायाश्च राज्यप्राप्तेर्गतस्पृह ।
राज्यलाभादपि प्रिय मेने विद्यागम परम् ।
दयावान्सर्वभूतेषु शरण्य शरणैषिणाम् ।
दातानुगोप्ता साधूना शरणागतवत्सल ।
कृतप्रत्युपकारी च कृतज्ञ सत्यसगर ।
गुणज्ञो गुणवाश्चैव वश्यात्मा दृढनिश्चय ।
अदीर्घसूत्रो दक्षश्च क्रियासु प्रतिपत्तिमान् ।
सुखोपसर्प्य सुहृदामर्थग्राही प्रियवद ।
प्राणाञ्जह्याच्छ्रिय चैव स्फीतामपि महायशा ।
अपि वा दयितान्भोगान्न तु सत्य कदाचन ।
ऋजुर्वदान्य प्रियकृद्विनीत शीलवान्मृदु ।
महासत्त्वो महोत्साहो महात्मा गुणवत्सल ।
तेजस्वी च क्षमावाश्च सोमवत्प्रियदर्शन ।
दुर्दर्श समरेऽरीणा शरद्भानुरिवामल ।
एभिर्गुणगणैर्युक्तमन्यैश्चानुपमद्युतिम् ।

[M4 damaged for l 1–2 —(l 3) V1 partly damaged Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 बुद्धिमान्मधुराभाषी (for the prior half) —(l 4) D2 अति-, D5 अथ, T न तु (for न च) G3 महता (for °ता) Ś1 D1–7 तेन (for स्वेन) Ś1 D1–7 T1 3 G M विस्मित (for गर्वित) —(l 5) Ñ2 B1 2 अनाहृ (B1 °हृ, B2 °वृ)त, V1 अत्याहुत, Dt1 न चावृत-, Ct as above (for न चानृत-) Dm1 -कथैर् M4 -कारो (for कथो) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 विद्वान् (for धीमान्) Cgp ब्राह्मणप्रतिपूजक (for the prior half) ❀ Cg ब्राह्मणप्रतिपूजक इति पाठे वाल्वृद्धसाधारण्येन ब्राह्मणमात्रपूजापर । ❀ —(l 6) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 अनुरक्त प्रजाभिश्च प्रजाश्चाप्यनुरञ्ज्य (Dg1 T G3 M2 3 Cg °रज, Dm1 °रज्य) ते —(l 7) ❀ Cg ब्रह्म वेद तद्विदन्तीति ब्राह्मणा, प्रत्युद्गम्य पूजक प्रतिपूजक । ❀ —(l 8) B2 -कपनो (for °को) Ñ2 प्रियभाग् (for °वाग) —M4 om lines 9–10 —(l 9) Ñ2 -क्रमागतायां, B1 क्रमगतायाश् (for क्रमाग°) Ñ2 -प्राप्तो (for -प्राप्तेर्) —(l 10) Ñ2 B1 पर, B2 D5 वर (for प्रिय) D5 मेने हि विनयागम (for the post half) —After l 10, D5 reads st 16 —(l 11) V1 शरणैषिण —(l 12) M4 सदा (for दाता) Ñ2 M4 [अ]ति-, B1 2 [अ]भि (for [अ]नु-) —(l 14) V1 कृत- (for दृढ-) —Ś1 D2–5 7 read lines 15–16 after l 1 of 15* —(l 15) B1 (gloss) निश्चयवान् (for प्रतिपत्तिमान्) —(l 16) Ś1 D2 4 7 सुखोपसर्गी, Ñ2 सुखाय सर्व-, V1 सुखोपसपर्श्य, B1 D5 °सर्प, D3 °गम्य (for °सर्प्य) Ñ2 B2 अनु- (for अर्थ-) B1 (gloss) प्रयोजनग्राही —(l 17) V1 सुख जह्यात्तु (hypm) (for प्राणाञ्जह्यात्) V1 सीताम् (for स्फीताम्) —(l 18) Ñ2 दयिता V1 अपराद[ध]भयाद्भोग न तु धर्म कथचन, M4 अभिपालयिता लोकास्तथा धर्म च सर्वश —(l 19) B2 साधुर् (for ऋजुर्) Ñ2 प्रियहृद् (for °कृद्) V1 M4 शुचि, D5 प्रभु (for मृदु) —(l 20) Ñ2 -तेजा (for -सत्त्वो) M4 महोत्साहो महासत्त्वो (by transp) B1 2 D5 गुणवत्तम (D5 °र) (for °वत्सल) Ñ2 महागुणवदुत्तम (for the post half) —(l 21) V1 कम्बुग्रीवो विशालाक्ष (for the prior half) —(l 22) V1 दुर्धर्ष (for दुर्दर्श) —After l 22, V1 ins lines 2–3 of 14* —(l 23) Ñ2 V1 युक्त (for युक्तम्) D5 M4 एवगुणशतैर्युक्तम् (for the prior half) V1 सोन्यैश् (for अ°) Ñ2 V1 -द्युति (for -द्युतिम्)]

—[c]) Ñ2 V1 B1 2 राम (for राजा) Ś1 D1–4 6 7 प्रेक्ष्य राजा दशरथस्, D5 M4 दृष्ट्वा राम दशरथो —[d]) M3 transp चक्रे and चिन्ता Dg1 (before corr) परा तत, Dd1 पर तत (for परतप) Ś1 D1–4 6 7 चितयामास त प्रति, Ñ2 V1 B1 2 D5 M4 गुणारू(M4 °धा)रमरिंदम —After 29, Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–4 6 7 S (except M4) ins

21* तस्य बुद्धिरिय जाता वृद्धस्य चिरजीविन ।

[Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S (except M1) अथ राज्ञो बभूवैव (for the prior half) Ś1 D6 [अ]चिरजीविन]

Ś1 D1–4 6 7 cont, Ñ2 V1 B1 2 D5 M1 ins after 29

22* चिन्तयामास सतत तद्गतेनान्तरात्मना ।
यौवराज्ये सुत राममभिषिञ्चेयमित्युत ।

Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S (except M4) cont after 21*

23* प्रीतिरेषा कथ रामो राजा स्यान्मयि जीवति ।

30 [a]) Dm1 तस्य (for ह्यस्य) Ś1 D1–4 6 7 सा (D1 या) तस्य परमा प्री(D4 °मप्री)तिर्, Ñ2 V1 B1 2 D5 M4 एव हृदि स(V1 त, M1 य)दा तस्य, G3 एषान्यदपरा प्रीतिर् —[b]) Ñ2 V1 B1 2 M4 बुद्धिर्वि-, D1 2 G2 3 M1 हृदये, D5 बुद्धिर्वै, Cm g as in text (for हृदि स-) Ś1 D3 4 6 7 हृदये पर्यवर्तत, G1 हृदि सप्रति वर्तते —[c]) Ś1 D4 7 राममह, D1 2 6 राम सुत (for नाम सुत) D1 द्रक्ष्ये हि, D2 (with hiatus) द्रक्ष्ये (for द्रक्ष्यामि) —[d]) Ś1 D1–4 6 7 इति प्रभु (D6 °भो), G1 प्रिय हित (for अह प्रियम्) —For 30[cd], Ñ2 V1 B1 2 D5 M4 subst

24* अभिषिक्त कदा राम पश्येयमिति धीमत ।

[D5 M4 काङ्क्षिन (for धीमत) V1 सपश्येयामिकाङ्क्षिन (for the post half)]

31 [a]) Ś1 D1–4 6 7 राष्ट्रस्य (for लोकस्य) Ñ2 V1 B1 2 D5 M4 पात्रभूतोस्य (V1 M4 °च) राज्यस्य —[b]) Ś1 Ñ2 V1

यमशक्रसमो वीर्ये बृहस्पतिसमो मतौ ।
महीधरसमो धृत्यां मत्तश्च गुणवत्तरः ॥ ३२
महीमहमिमां कृत्स्नामधितिष्ठन्तमात्मजम् ।
अनेन वयसा दृष्ट्वा यथा स्वर्गमवाप्नुयाम् ॥ ३३
तं समीक्ष्य महाराजो युक्तं समुदितैर्गुणैः ।
निश्चित्य सचिवैः सार्धं युवराजममन्यत ॥ ३४

B1 2 Dt1 D1 2 4 7 M4 कपक्र, G1 M2 -कवित —c) D5 सम, M4 मया (for मत्त) Ś1 प्रियकरो, D2 3 6 °तमो (for °तरो) Ñ2 V1 B1 2 D5 M4 राम (for लोके) —d) Ñ2 V1 B1 2 D5 M4 प्रजाना स्वगुणैर्निशु

32 a) D2 मय (metathesis) (for यम) D6 -शक्रोपमो (for शक्रसमो) Ñ2 V1 B1 2 D5 M4 पराक्रमे शक्रसमो —b) D3 हितौ (for मतौ) —c) Ñ2 V1 B1 2 D6 M4 स्थैर्ये, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 3 6 T1 2 G2 M1–3 धृत्या, D1 वैर्ये (for धृत्या) —d) Ś1 D1–4 6 7 गाम्भीर्ये सागरोपम

33 a) D1 2 इमामह (by transp) V1 अभिषिक्त महात्मान —b) V1 स मे तिष्ठतम्, D7 अभि°, D3 अभिषिक्तं तम् (for °तिष्ठन्तम्) —D4 om 33cd —d) Ś1 D1–3 6 7 जीवन, Ñ2 V1 B1 2 D5 सुख (for यथा) M1 स्वर्गं सुखमवाप्नुयात् —Ś1 D1–3 6 7 ins after 33, D4 after 33ab

25* कुलक्रमागत राज्य क्रम पुत्र नियुज्य हि ।

[Ś1 D4 7 कुल (for क्रम) D6 [illegible] D2 च (for हि)]

—After the above, D3 ins 27* and D6 reads an addl colophon [*Sarga name* रामप्रजना —*Sarga no* 3]

Ñ2 V1 B1 2 M4 ins lines 4–6 of 27* after 33 On the other hand, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins after 33

26* इत्येव विविधैस्तैस्तैरन्यपार्थिवदुर्लभै ।
शिष्टैरपरिमेयैश्च लोके लोकोत्तरैर्गुणै ।

[(l 1) T G1 2 M1–3 Ctp [ए]र (for [ए]त) —(l 2) Dt1 T3 G1 M2 3 Ct लोकोत्तमैर्, T1 °त्तमै, Cmg as above (for °त्तरैर्) T2 लोके सर्वोपम शुभे, G3 लोकासाधारण-गुणै (for the post half)]

34 Ñ2 V1 B1 2 M4 om from 34 up to 2 2 14ab D3 om 34ab —a) Dt1 Dd1 Dm1 तदा राजा (Dm1 °म), G2 3 M1 महातेजा, Cg as in text (for °राजो) D1 2 समीक्ष्य स तदा राजा —b) M2 युक्त Dg1 Cg शुभै., Ct as in text (for गुणै) Ś1 D1 2 4–7 समुपेत गुणै सुत (D1 2 सुत गुणै) —Ś1 D1 2 4–7 repeat 34cd after 48* D3 reads 34cd after 27* —c) Ś1 D4 7 (all first time) स हि समन्य सचिवैर्, Ś1 D1 2 4–7 (all second time) सह सचिव्य सचिवैर्, D1 5 6 (all first time) स हि (D6 सह) निश्चित्य सचिवैर्, D2 (first time) सहितश्चैव सचिवैर् —d) D1 (both times) 3 4 7 (last two both times) यौवराज्यम् (for युवराजम्) D1 5 6 (all second time) अचिंतयत् (for अमन्यत) Ś1 D2 4 7 (all both times) यौवराज्यमभाषयत —Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 4–7 T G M1–3 ins after 34, Ñ2 V1 B1 2 M4 ins lines 4–6 only after 33, D3 after 25*

27* [illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।

[(l 1) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 [illegible] (for the prior half) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 [illegible] D5 [illegible] (for [illegible]) —(l 2) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 [illegible] Ś1 D4 [illegible] D2 T1 2 G M1–3 न, D6 म (for [illegible]) D1–3 [illegible] (for [illegible]) G1 [illegible] (metathesis), G2 [illegible] (for [illegible]) —Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 om lines 3–6, D6 om lines 3–5 Ñ2 V1 B1 2 M4 read lines 4–6 after 33 —(l 4) Ñ2 V1 B1 D5 [illegible], D2 [illegible] (for [illegible]) V1 B2 [illegible] (by transp), D5 [illegible] Ñ2 B1 2 [illegible] (B1 [marg] [illegible]) D5 [illegible] M4 [illegible] (for [illegible]) —(l 5) D1 2 [illegible], D3 [illegible] (for [illegible]) Ñ2 V1 B1 2 D5 M4 [illegible] (for the post half) —(l 6) Ñ2 V1 B1 2 D5 M4 [illegible] (for तास्तै) D1 [illegible] (for [illegible]) Ñ2 V1 B1 2 D5 M4 [illegible] च [illegible] (D5 [illegible]) (for the post half).
—After line 6, D6 ins the line of 2 2 14ab and then cont

27(A)* [illegible] ।

—D5 om lines 7–12 —(l 7) T3 om from [illegible] up to [illegible] in l 3 (lines 1–2 and 3–4, transposed) of 30*. D1–3 6 [अ]स, M2 [इ]व (for [अ]थ) Ś1 D4 7 पूर्णचन्द्र-निभस्याथ (for the prior half) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 शोकापनुदमात्मन (T3 om त्मन), D4 7 सदस्यानन्दिने गुणै (for the post half) —(l 8) D1 2 5 6 T3 लोक- (for लोके) D1 -प्रियस्य (for प्रियत्व) D2 तु, D3 च, D6 वै (for

Decision of Rāma's Coronation

त समीक्ष्य महाराजो युक्त समुदितैर्गुणै ।
निश्चित्य सचिवै साधँ युवराजममन्यत ॥ 2 1 34

नानानगरवास्तव्यान्पृथग्जानपदानपि ।
समानिनाय मेदिन्याः प्रधानान्पृथिवीपतिः ॥ ३५

अथ राजवितीर्णेषु विविधेष्वासनेषु च ।
राजानमेवाभिमुखा निषेदुर्नियता नृपाः ॥ ३६ G 2 1 0 B 2 1 50 L 2 3 62

यन्) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G M1–3 लोके रामस्य बुबुधे सप्रियत्व महात्मन —(l 9) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G2 M1 2 श्रेयसे (for °सा) G2 M1 प्रियाय (for प्रियेण) —(l 10) D3 काल, D6 लोक (before corr °के) (for काले) Dg1 T1 2 G M1–3 प्राप्तकालेन धर्मात्मा, Dt1 Dd1 Dm1 Cm प्राप्तका(Dt1 °ले का)ले स धर्मात्मा (for the prior half) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G1 3 M2 3 भक्त्या (for तेन). M2 वच (for नृप) Ś1 D1–4 6 7 तेन त्वरति भूमिप, G2 M1 तेन त्वरितया नृप (for the post half) —Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G M1–3 om l 11 —(l 11) D4–6 [ए]व (for [ए]प) D1 सु-, D2 6 च (for हि) —(l 13) D2 समत्र- (for समत्र्य) D5 ऊचुश्च स्वमत सर्वे (for the prior half) D5 वृद्ध (for ऊचुर्) —Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D5 T1 2 G M1–3 om. l 14 —(l 14) D1 च, D3 तु (for ते)]

—After the above, Ś1 D1–7 read (without var) 2 2 15–18, 22^{cd} and then D3 reads 34^{cd}

35 Ñ2 V1 B1 2 T3 M4 om 35 (cf v l 34) —^{a}) Ś1 D4 7 सर्वान् (for नाना-) —^{b}) Ś1 D4 7 ऋपीन्, D5 तथा (for पृथग्) Dd1 D5 6 M3 जनपदान् —After 35^{ab}, D6 ins

28* आनयामास सचिवैर्यौवराज्यमचिन्तयत् ।

—^{c}) Dt1 Dm1 T2 G3 मेदिन्या, Cg as in text Ś1 D1–7 आनाय(D4 7 आवाह, D5 अथान)यामास तदा —^{d}) Ś1 D4 5 पृथिव्या, D1–3 6 7 पृथिव्या (for प्रधानान्) Dm1 T1 2 G1–(G2 before corr)3 M1–3 -पतीन् (for -पति) —After 35, Ś1 D1–7 ins

29* तत प्रजा समागम्य ब्रह्मक्षत्रमुखास्तदा ।
अनुज्ञाता प्रविविशुर्नृपतेर्भवन महत् ।
आसीन चापि राजानमिक्ष्वाकु राष्ट्रवर्धनम् ।
प्राच्योदीच्या प्रतीच्याश्च दाक्षिणात्याश्च भूमिपा ।
म्लेच्छाश्चान्ये च बहव पार्वतीयाश्च सगता ।
तद्राजवेश्म मनुजैर्यथावत्प्रतिपूरितम् ।
ददृशे भीमनिर्ह्राद वार्यैर्घैरिव सागरम् ।
तं जनौघ बहुविध राजभि समलकृतम् ।
ददर्श द्युतिमाञ्राजा प्रजापतिरिवापर ।

[(l 1) Ś1 समागत्य, D1 2 तदागत्य, D3 समायाता (for °गम्य) D1 3 5 6 मुखास्तथा, D2 पुरोगमा (for -मुखास्तदा) —For lines 3–5, cf 2 3 8^{a}–9^{b} —(l 3) Ś1 D1–3 6 7 ऐक्ष्वाकु(D6 °क) (for इक्ष्वाकु) —After l 3, D1 ins a passage given in App I (No 5) —(l 4) D6 प्राच्योदीच्य (for °दीच्या) D6 च वारण्या (for प्रतीच्याश्च) and ये नृपा (for भूमिपा) —(l 5) Ś1 म्लेच्छास्त्वन्ये, D5 (by corr) तेप्यन्येपि (for म्लेच्छाश्चान्ये) D3 सु-, D5 om (for the second च) — Ś1 D4 6 ins after l 5, D7 after the first occurrence of st 36

29(A)* उपास्माचक्रिरे प्रीता महेन्द्रमिव देवता ।
विद्योतमान प्रभया ददर्श सुतमात्मन ।
गन्धर्वराजप्रतिम लोके विश्रुतपौरुषम् ।
दीर्घबाहु महासत्त्वमत्यन्तप्रियदर्शनम् ।
शैलक्षपितदन्ताना प्रहीतार विषाणिनाम् ।
लोके विख्यातवीर्याणा श्रेष्ठ सर्वधनुष्मताम् ।
ह्लादन सर्वमित्राणा शत्रूणा शोकवर्धनम् ।
गुणै प्रद्योतयन्त त सहस्रांशुमिवांशुभि ।

[(l 1) Cf 2 3 9^{cd} D6 तपसाचक्रिरे (sic) —After l 1, all MSS ins l 1 of 31*, repeating it in its proper place —(l 2)=70* D6 विद्योतमान —(l 3) =2 3 11^{ab} Ś1 लोक- (for लोके) —For l 4, cf 2 3 11^{cd} —(l 5)=l 1 of 71* D6 -प्रतिम- (for -क्षपित-) —(l 6) cf l 2 of 71* Ś1 लोक- (for लोके) —(l 7) D6 सुवर्षेणै[णे]व पर्जन्य ह्लादयत प्रजा गुणै —(l 8) cf l 4 of 71* D4 तु, D7 च (for त) D6 प्रद्योतयन लोकाश्च (for the prior half)]

—D7 repeats lines 6–9 after 29(A)* —(l 6) D2 परिपूजित, D3 परिपूरित —(l 7) D4 6 वीर्या (D4 °र्यो)घैर्, D7 (both times)वाद्यानैर् (sic) (for वार्यौघैर्) D1 5 6 सागर —(l 8) D1 7 (both times) जनाधैर् (for °घ) D7 (first time) बहुविधा —(l 9)=l 1 of 73* D6 प्रीतिमान् (for द्युति°) D5 [अ]मरान् (for [अ]पर)]
On the other hand, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G M1–3 ins after 35, T3 ins after स्वदृशस्या (in l 7 of 27*)

30* तान्वेश्मनानाभरणैर्यथार्हं प्रतिपूजितान् ।
ददर्शालकृतो राजा प्रजापतिरिव प्रजा ।
न तु केकयराजान जनक वा नराधिप ।
त्वरया चानयामास पश्चात्तौ श्रोष्यत प्रियम् ।
अथोपविष्टे नृपतौ तस्मिन्परपुरार्दने ।
तत प्रविविशु शेषा राजानो लोकसमता ।

[Dg1 T1 3 G3 M2 Cr m g transp lines 1–2 and lines 3–4 —After l 2, Dm1 ins राम T3 om up to नरा (cf v l 34) —(l 3) Dg1 स तु, M2 ननु (for न तु) Dg1 च (for वा) T1 G M1 नराधिप —(l 4) Dg1 न (for च) T2 पश्चात्तो प्राप्स्यन सुतो (for the post half) —(l 5) T M2 -बलार्दने (for -पुरा°) —(l 6) T2 सर्वे (for शेपा)]

36 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 36 (cf v l 34) D7 reads 36 for the first time after the first occurrence of lines 6–9 of 29* —^{a}) Ś1 Dd1 Dm1 D3–7 (second time) T2 राज्ञा (D3 T2 °ज्ञा) (for राज-) D1 2 अथ

स लब्धमानैर्विनयान्वितैर्नृपैः
पुरालयैर्जानपदैश्च मानवैः ।
उपोपविष्टैर्नृपतिर्वृतो बभौ
सहस्रचक्षुर्भगवानिवामरैः ॥ ३७

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

राज्ञा विकीर्णेषु, D7 (first time) अथ राजसु सर्वेषु —[b]) Dg1 विविधेष (for °धेषु) T2 ते (for च) Ś1 D1-7 आस(D7 [first time] °सी)नेषु समततः —[c]) D5 - (first time) सुरा (for -सुराः) —[d]) Ś1 D1-4 7 (both times) जना, D5 [आ]त्मगा, D6 प्रजा (for नृपा) G3 निपेदुर्नय-कोविदा —After 36, Ś1 D1-7 (D7 after the second occurrence) ins

31* तेषां मध्ये महातेजा देवानामिव वासव ।
शुशुभे सर्वसिद्धार्थ सर्वाभरणभूषित ।
ते तु तं सुमहात्मानं पूर्णचन्द्रसमद्युतिम् ।
उपासाचक्रिरे वीरा कुबेरमिव नैर्ऋता ।

[Ś1 D4 6 7 read 1 1 for the first time after 1 1 of 29(A)* —(1 1) Cf 2 3 10[ab] D2 राजा, D5 एव (for तेषा) Ś1 D5 6 7 (last two first time) -राजो, D4 (first time) -राज्यो (for -तेजा) D5 अपि (for इव) —(1 2) D7 मरुच (for मर्-) —(1 3) D5 [illegible] D7 तु त (for तु त). D5 -द्युति, D6 -प्रभ (for °द्युति) —(1 4) D6 नमाचक्रिरे (sic) D7 धीरा (for वीरा)]

37 Ñ2 V1 B1 2 M1 om 37 (cf 1 1 31) —[a]) G1 स- (for स) Ś1 D1 3-6 विनयात्समागतै (for °यान्वितैर्नृपै). D2 लब्ध्वा समानविनयात्समागतै, D7 स लब्धमानैर्विनयात्समागत —[b]) D1 सुरालयैर् (for पुरा°) Ś1 D4 7 समागतै (for च मानवै) —[c]) Ś1 D3 - सुरोपविष्टैर्, M2 3 Cm उपोपविष्टो (for °विष्टैर्) Ś1 D1-7 च नृपैर्नृपो, G1 नृपतिर्वरो (for °वृतो) —[d]) Ś1 मघवान् (for भग°)

Colophon om in Ñ2 V1 B1 2 M1 —*Sarga name*. Ś1 D1-4 7 प्रकृतिसमागम, D5 पौराशिवाद्य, D6 प्रकृतिप्रमोद. —*Sarga no* (figures, words or both) D1 5 6, D2 4 7 3, D3 4 5, D5 4 —D6 G M2 conclude with श्री(D6 om)रामाय नम, M1 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः.

२

ततः परिषदं सर्वामामन्त्र्य वसुधाधिपः ।
हितमुद्धर्षणं चेदमुवाचाप्रतिमं वचः ॥ १
दुन्दुभिस्वनकल्पेन गम्भीरेणानुनादिना ।
स्वरेण महता राजा जीमूत इव नादयन् ॥ २
सोऽहमिक्ष्वाकुभिः पूर्वैर्नरेन्द्रैः परिपालितम् ।
श्रेयसा योक्तुकामोऽस्मि सुखार्हमखिलं जगत् ॥ ३
मयाप्याचरितं पूर्वैः पन्थानमनुगच्छता ।
प्रजा नित्यमतन्द्रेण यथाशक्त्यभिरक्षता ॥ ४
इदं शरीरं कृत्स्नस्य लोकस्य चरता हितम् ।
पाण्डुरस्यातपत्रस्य च्छायायां जरितं मया ॥ ५
प्राप्य वर्षसहस्राणि बहून्यायूंषि जीवितः ।
जीर्णस्यास्य शरीरस्य विश्रान्तिमभिरोचये ॥ ६
राजप्रभावजुष्टां हि दुर्वहामजितेन्द्रियैः ।
परिश्रान्तोऽस्मि लोकस्य गुर्वीं धर्मधुरं वहन् ॥ ७
सोऽहं विश्रममिच्छामि पुत्रं कृत्वा प्रजाहिते ।
संनिकृष्टानिमान्सर्वाननुमान्य द्विजर्षभान् ॥ ८ G 2 .. .. B 2. 2 10 L 2 4 8

2

☞ Ñ1 B3 4 Ck missing for this Sarga (cf v l 2 1 1)

1 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 1–14[b] (cf v l 2 1 34) —[a]) Ś1 D1–7 तत परिषद सर्वा(D5 °र्वान्) —[b]) D1 चामन्त्र्य (for क्षा°) D2 वसुधाधिप —[c]) D1 उद्धर्पण, M1 3 उद्धरण (for °र्पण) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D5 6 T G2 3 M1 2 Cg चैवम्, D2 (before corr इद्वा) इदम्, G1 M3 चय (for चेदम्) —[d]) G1 ह्युवाच Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 प्रथित(T2 °तो), D2 5(before corr) 6 प्रतिम (for [अ]प्र°)

2 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 2 (cf v l 1) —[a]) T1 partly damaged Ś1 Dt1 D4 7 T2 G1 M2 स्वर- (for स्वन-) D6 -कपेन (for -कल्पेन) —[b]) D3 गाम्भीर्येण (for गम्भीरेण) D3 [अ]नुनादिता, D4 7 °नादित, D5 °वादिना (for °नादिना) —[c]) Ś1 D1–7 स्वनेन (for स्वरेण) Ś1 D4 7 भगवान्, D1 3 भुवन, D2 5 6 भवन (for महता) —After 2, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

32* राजलक्षणयुक्तेन कान्तेनानुपमेन च ।
उवाच रसयुक्तेन स्वरेण नृपतिर्नृपान् ।
विदित भवतामेतद्यथा मे राज्यमुत्तमम् ।
पूर्वकैर्मम राजेन्द्र सुतवत्परिपालितम् ।

[T2 transp the post half of l 1 and the post half of l 2 —(l 3) G1 विदिता (sic) (for विदित)]

3 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 3 (cf v l 1) —[a]) Ś1 D1–7 इदम् (for सोऽहम्) Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 7 T1 2 G M1–3 मंथर् (for पूर्वैर्) —[b]) Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 T3 Ct प्रति, Cm g as in text (for परि-) —[c]) Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–7 G1 श्रेयसा(D3 म यशसा [hypm]) योक्तुमिच्छामि —[d]) Ś1 D1–7 सुखार्थम् (for °र्हम्) D4 7 जन (for जगत्)

4 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 4 (cf v l 1) —[a]) Ś1 D6 नन्दिर्, D4 7 अयोध्या, G3 मया च, Cg as in text (for °पि) Ś1 D3 6 पूर्वं (for पूर्वै) —[c]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D5 G M1 3 Cm g t अनिद्रेण (for अतन्द्रेण) Ś1 D1–4 7 प्रजा विनीतखेदेन, D6 प्रजा विनीतश्रोत्सेध, L(ed) प्रजा विनीताश्रोत्सेधे —[d]) Ś1 D1 4 यथानक्त्याभि- (for °शक्त्यभि-) D3–5 7 T2 -रक्षिता (D4 5 [before corr] T2 °त), Cg K(ed) -रक्षिता D2 यथाव परिपालिता, D6 °वदुपचिक्षिता, L (ed) यथावदुपशिक्षिता

5 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 5 (cf v l 1) Before 5, Dm1 ins राम —[a]) D2 कृत्स्नस्य, G3 लोके यद् (for कृत्स्नस्य) —[b]) T3 G3 चरिता, Cm g as in text Ś1 D1–7 सुखस्य विषये(D2 °य) चिर —[c]) Dg1 (by corr) D6 T G M1–3 Cg पाडरस्य —[d]) Some MSS छायाया Ś1 D1–7 धारित, T2 G3 चरित, Cm g t as in text (for जरित)

6 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 6 (cf v l 1) —[a]) Ś1 D6 प्रायो (for प्राप्य) —[b]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G1 3 M1 Cv g जीवत, G2 जीवित Ś1 D1–4 7 बहून्यायुश्च पालितं D5 सुबहून्याशुपालित, D6 बहून्यायश्च पालित (sic) —D5 om 6[c]–8[b] —[d]) Ś1 D1–4 6 7 G1 विश्रामम् (for विश्रान्तिम्) Dm1 अति- (for अभि-) D6 -काक्षत (for -रोचये)

7 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 7 (cf v l 1) D5 om 7 (cf v l 6) —[a]) Ś1 D1–4 6 7 -पुंगव- (for -प्रभाव-) Dm1 -दुष्टा, D6 -जुष्टा, D7 illeg (for -जुष्टा) Dt1 Dd1 Dm1 च (for हि) —[b]) Dd1 Dm1 (before corr) दुर्वाहाम्, D6 दुर्धर्षाम्, T3 दुर्वताम् (sic), M2 दु न्हाम्, L (ed) दुर्धराम् (for दुर्व°) D3 अकृतात्मभि (for अजितेन्द्रिय) —[c]) T2 हि (for ऽस्मि) Ś1 D1–4 6 7 परिश्रातश्च (D2 °श्रातस्य, D4 °स्रातश्च, D7 °ह्रातश्च) लोकेस्मिन् —[d]) G3 उर्वा, Cg as in text (for गुर्वी) D6 राज्य- (for धर्म-)

8 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 8 (cf v l 1) D5 om 8[ab] (cf v l 6) —[a]) Ś1 Dg1 Dt1 D1 3 4 6 7 G1 3 विश्रामम्; Cg as in text (for विश्र°) —[b]) G3 राम (for पुत्र). Ś1

2 11 अनुजातो हि मे सर्वैर्गुणैर्ज्येष्ठो ममात्मजः ।
4 9 पुरंदरसमो वीर्ये रामः परपुरंजयः ॥ ९
तं चन्द्रमिव पुष्येण युक्तं धर्मभृतां वरम् ।
यौवराज्येन योक्तास्मि प्रीतः पुरुषपुंगवम् ॥ १०
अनुरूपः स वो नाथो लक्ष्मीवाँल्लक्ष्मणाग्रजः ।
त्रैलोक्यमपि नाथेन येन स्यान्नाथवत्तरम् ॥ ११

अनेन श्रेयसा सद्यः संयोज्याहमिमां महीम् ।
गतक्लेशो भविष्यामि सुते तस्मिन्निवेश्य वै ॥ १२
इति ब्रुवन्तं मुदिताः प्रत्यनन्दन्नृपा नृपम् ।
वृष्टिमन्तं महामेघं नर्दन्तमिव बर्हिणः ॥ १३
तस्य धर्मार्थविदुषो भावमाज्ञाय सर्वशः ।
ऊचुश्च मनसा ज्ञात्वा वृद्धं दशरथं नृपम् ॥ १४

D1–4 6 7 कृत्वा सर्वं (L[ed] °र्वे) प्रजाहित —^{d}) Cr*p* Cm*p* अनुज्ञाप्य (for °मान्य) —For 8^{cd}, Ś1 D1–7 subst

33* भवद्भिरपि तत्सर्वमनुमन्तव्यमद्य मे ।

[Ś1 -वर्तव्यम्, D4 7 -वर्तव्यम्, D6 -ज्ञातव्यम् (for -मन्त°) D7 वै (for मे)]

9 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 9 (cf v l 1) —^{a}) Ś1 D1 3 अनुज्ञातो, D6 °यातो (for °जातो) G1 तु (for हि) K(ed) मा (for मे) —^{b}) Dt1 Dd1 Dm1 G1 3 श्रेष्ठो (for ज्येष्ठो) D6 महामना , G1 ममाग्रज· (for °त्मजः) D5 गुणैर्ज्येष्ठैर्ममात्मजा

10 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 10 (cf v l 1) —^{a}) D3 ते (for त) D1–7 चन्द्रमसि (for °मिव) —^{b}) D1 3 5–7 युक्तं, D2 T2 युक्त- (for युक्त) —^{c}) G2 यौवराजेन Ś1 D1–7 यौवराज्येभिषेक्ता(D3 °षि[सि]क्ता, D5 °षेक्तो)स्मि, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G3 M1–3 Cm g t °ज्ये नियोक्ता(Dd1 °युक्ता, G3 °युक्तो)स्मि —^{d}) Dt1 प्रात (for प्रीत) Ś1 D1–5 7 प्रात (D2 °ह) क्षत्रियपुगवं, D6 पूत· क्षत्रस्य पु°, M2 सुप्रीत पुरुषर्षभ

11 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 11 (cf v l 1) —^{a}) T1 partly damaged Ś1 D5 6 हि राज्यस्य, D1–4 7 हि राजा वै, G1 M3 स वै नाथो —^{b}) G1 partly damaged Ś1 D4 7 लक्ष(Ś1 °क्ष्म)णान्वित (for लक्ष्मणाग्रज)

12 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 12 (cf v l 1) —^{b}) G3 damaged Dt1 Dd1 Dm1 T2 Ct सयोक्ष्ये, M2 सयोक्ष्य (sic), Cv r g as in text (for °ज्य) ❀ Cm श्रेयसा महीं सनियोज्य । ❀ Dg1 T1 3 Cg [ए]वम्, G2 M1 च (for [अ]हम्) T1 3 G2 M1 महीमिमा (by transp) —^{c}) T3 -श्लोको (for क्लेशो) Dt1 गमिष्यामि (for भवि°) —^{d}) Dg1 निवेद्य (for °श्य) —For 12, Ś1 D1–7 subst

34* सयोज्य राम राज्येन श्रेयसाह महीमिमाम् ।
सन्निश्य रामस्य भुजौ विहर्तास्मि गतज्वर ।

[(l 1) Ś1 D4 6 7 महीपतिं (for °मिमाम्) —(l 2) D1 2 5 सस्रुत्य, D3 सरसृत्य (for सश्रित्य) Ś1 विश्राम्यामि, D2 विवर्तास्मि, D5 विहितासि (sic), D6 विगक्तोस्मि, D7 विहर्ता वि- (for विहर्तास्मि)]

—After 12, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

35* यदिद मेऽनुरूपार्थं मया साधु सुमन्त्रितम् ।
भवन्तो मेऽनुमन्यन्ता कथ वा करवाण्यहम् ।
यद्यप्येषा मम प्रीतिर्हितमन्यद्विचिन्त्यताम् ।
अन्या मध्यस्थचिन्ता तु विमर्दाभ्यधिकोदया ।

[(l 1) Cm g यदीदं G2 M1 वो (for मे) Dg1 G1 निमन्त्रित (for सु°) —(l 4) G3 नु, K(ed) हि (for तु) T2 विमर्दाभ्यधिको मया (for the post half)]

13 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 13 (cf. v l 1) G3 damaged up to वृष्टिम (in 13^{c}) —^{a}) Ś1 D1–7 ब्रुवाण (for ब्रुवन्त) —^{b}) G1 अभ्यनन्दन (for प्रत्य°) Ś1 D1–5 7 सर्वेनन्दन्नृ(Ś1 °र्वे वै त नृ, D2 °र्वे च त नृ, D4 7 °र्वे चैत नृ)प नरा , D6 अभ्यनन्दन्नृप प्रजा —^{c}) Ś1 D1–5 7 इवाम्भोदं, Dm1 (marg) यथा मेघ, D6 महानादं (for °मेघ) —^{d}) Ś1 D1–5 7 गर्जतम् , D6 पर्जन्यम् , K(ed) नर्दंत (for नर्दन्तम्) —After 13, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

36* स्निग्धोऽनुनादी सजज्ञे तत्र हर्षसमीरित ।
जनौघोद्घुष्टसनादो विमान कम्पयन्निव ।

[(l 1) T1 3 G3 M1–3 [ऽ]नुनादी Dt1 Dd1 Dm1 ततो (for तत्र) G1 -समुद्भव , M2 -स्वनो महान् (for -समीरित) —(l 2) Dg1 reads after जनौघोद्घ in marg M3 जनौघाद्घुष्ट- Dt1 मेदिनीं (for विमान) G3 damaged for कम्पयन्निव]

14 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 14^{ab} (cf v l 1) G3 damaged up to समतागत in 37* —^{ab}) T1 अस्य (for तस्य) G1 धर्मत (for सर्वश) G(ed) त तस्य भाव भावज्ञा विज्ञाय सुधियो जना —After 14^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

37* ब्राह्मणा बलमुख्याश्च पौरजानपदै सह ।
समेत्य मन्त्रयित्वा तु समतागतबुद्धय ।

[(l 1) Dg1 Cg जन , Dm1 बाल , L(ed) मन्त्रि- (for बल-) L (ed) सर्वे वचनमब्रुवन् (for the post half) G (ed) गुरवो मात्यगश्चैव पौरजानपदास्तथा —(l 2) G3 damaged up to समतागत T2 च (for तु) Dt1 ते मन्त्रयितु (for मन्त्रयित्वा तु) Dg1 समता गतबुद्धय , T2 G1 Cr समनागत°, M2 सम्यगागत°, Cm g t as above (for the post half) G (ed) समेत्य मन्त्रयामासुर्मन्त्रयित्वा च निश्चय]

—^{c}) Dd1 (marg) स्व- (for च) G3 M2 ध्यात्वा, Cg t as in text (for ज्ञात्वा) Ñ2 ऊचु समन्त्य ते सर्वे, V1 ऊचुस्ते स्वागत सर्वे, B1 2 ऊचु (G[ed] °चे) समतत सर्वे, M4

अनेकवर्षसाहस्रो वृद्धस्त्वमसि पार्थिव ।
स रामं युवराजानमभिषिञ्चस्व पार्थिवम् ॥ १५
इति तद्वचनं श्रुत्वा राजा तेषां मनःप्रियम् ।
अजानन्निव जिज्ञासुरिदं वचनमब्रवीत् ॥ १६
कथं नु मयि धर्मेण पृथिवीमनुशासति ।
भवन्तो द्रष्टुमिच्छन्ति युवराजं ममात्मजम् ॥ १७
ते तमूचुर्महात्मानं पौरजानपदैः सह ।
बहवो नृप कल्याणा गुणाः पुत्रस्य सन्ति ते ॥ १८
दिव्यैर्गुणैः शक्रसमो रामः सत्यपराक्रमः ।
इक्ष्वाकुभ्यो हि सर्वेभ्योऽप्यतिरिक्तो विशांपते ॥ १९
रामः सत्पुरुषो लोके सत्यधर्मपरायणः ।
धर्मज्ञः सत्यसंधश्च शीलवाननसूयकः ॥ २० G. 2 1 28 B. 2 2 31 L 2 4 17

ऊचु समतया सर्वे, L (ed) एव समन्य सहिता —^{d}) L (ed) ऊचुर् (for वृद्ध) T2 G1 M2 3 वच (for नृपम्) —For 14, Ś1 D1–7 subst

38* तस्य तद्वचन श्रुत्वा देवकल्पस्य धीमत ।
प्रिय चैवानुरूप च वक्तु समुपचक्रमु ।
[(l 1) D4 7 शर्व (for देव-)]

15 Ś1 D1–7 read 15–18, 41*, 42* (D6 om 41*, 42*), 22^{cd} after 27 —^{a}) Ñ2 V1 B1 2 M4 -शतिको, D5 M4 (before corr) शतदो (for -साहस्रो) Ś1 D1–4 6 7 गतश्च सुमहान्कालो —^{b}) Ś1 V1 B1 2 D3–5 7 M4 वृद्धोस्यद्य (D4 °द्धस्याद्य, M1 °द्धोसि त्व) नरेश्वर (D3 नराधिप), Ñ2 D2 वृद्धो मान्यो (D2 ह्यसि) नरेश्वर, D1 6 वृद्धश्चासि नरेश्वर —G3 illeg for 15^{cd} —^{c}) D7 त्व (for स) D2 राजा (for राम) Ñ2 V1 B1 2 यौवराज्ये त्वम् (for युवराजानम्) —^{d}) Ś1 D1–4 6 7 राघव (L [ed] °व), T1 3 धार्मिकं (for पार्थिवम्) Ñ2 V1 B1 2 D5 M4 अभिषेक्तुमिहा (D5 °क्तु त्वम)र्हसि, T2 M2 3 °षेचय मा चिर —After 15, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

39* इच्छामो हि महाबाहु रघुवीर महाबलम् ।
गजेन महतायान्त राम छत्रावृताननम् ।

16 For sequence in Ś1 D1–7, cf v l 15 G3 partly damaged for 16^{ab} —^{a}) Ś1 D1–4 6 7 तेषा (for इति) Ś1 D3 4 6 7 तु (for तद्) D5 तेषा (for श्रुत्वा) B1 इति तेषा वच श्रुत्वा —^{b}) Ś1 D1 3 4 6 7 मनोज्ञं हृदयस्थि (D1 °येप्सि, D3 °य स्थि)त, Ñ2 V1 B1 2 D5 M4 तेषा (B1 तत, D5 श्रुत्वा) स्व (B2 सु)हृदयेप्सित, D2 हृद्य च मनसेप्सित —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B1 2 D1–7 M4 अनिच्छन् (for अजानन्) B2 D1 अपि (for इव) —^{d}) Ś1 D5 त जन प्र (D5 पुनस्तान्प्र)त्युवाच ह, Ñ2 V1 B1 2 M4 जनास्तान्प्रत्युवाच स (M4 ह), D1–4 6 ताञ्जनान्प्रत्युवाच रा (D4 ह), D7 ता प्रजनान्प्रत्युवाच ह (hypm) —After 16, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

40* श्रुत्वैतद्वचन यन्मे राघव पतिमिच्छथ ।
राजान सशयोऽय मे किमिदं ब्रूत तत्त्वत ।

[(l 1) Dg1 T1 3 G M1 2 Cr g [ए]व (for [ए]तद्) G3 वर्म, M2 सर्वे (for यन्मे) —(l 2) Dt1 Dd1 Dm1 तद् (for किम्)]

17 For sequence in Ś1 D1–7, cf v l 15 —^{a}) G3 partly damaged Ś1 V1 D4 कथ तु, D1 भजस्व (for कथं नु) —^{c}) Ś1 Ñ2 B1 D6 M4 कर्तुम्, B2 D3–5 7 कृतम् (for द्रष्टुम्) D1 भवत कृतमिच्छन्तु, D2 भद्र न कर्तुमिच्छति —^{d}) V1 सुरराजं (for युव°) Dt1 महाबल (for ममात्मजम्).

18 For sequence in Ś1 D1–7, cf v l 15 —^{a}) Dt1 M2 महात्मान, D5 महीपाल —^{b}) Ś1 D1–4 6 7 वृद्ध दशरथ नृप, Ñ2 V1 B1 2 M4 पौरजानपदा जना, D5 °पदा पुन, T2 M3 °पदास्तदा —^{c}) D1–4 6 7 कृत- (for नृप) Dg1 Dd1 Dm1 D4 T3 G1 3 M2 Cm कल्याण Ś1 बहव कृतकल्याण- —^{d}) D2 मे (for ते) Ñ2 पुत्रस्य सति ते गुणा, Dt1 गुणा. सति सुतस्य ते, D6 गुणा प्रदिव्यमात्मवत् —After 18, Ś1 D1–5 7 ins

41* पुत्रस्ते देवसदृश स्वाध्यायाचारसयुत ।
[D5 शश्वच देवकल्पश्च स्वाध्याचारोननूयक]

Ś1 D1–5 7 cont, Ñ2 V1 B1 2 M4 subst for 22^{ab}

42* प्रियकृत्प्रियवादी च प्रजाना पितृमातृवत् ।
[D7 [इ]व (for च)]

On the other hand, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S (except M4) ins after 18

43* गुणान्गुणवतो देव देवकल्पस्य धीमत ।
प्रियानानन्दनान्कृत्स्नान्प्रवक्ष्यामोऽद्य ताञ्शृणु ।

[(l 2) Dt1 G1 प्रियानानन्ददान्, T2 G2 M1 3 °जान्, M2 °कान्, Cm g t as in text (for °नान्) ❀ Cv प्रियानानन्दजननानिति पाठ । Cr आनन्दानिष्टनिवारणपूर्वकेष्टप्रापकत्वेनानन्दजनकान् । ❀ Dt1 कृत्वा (for कृत्स्नान्) G3 वक्ष्यामो ऽद्य (with hiatus) (for प्रवक्ष्यामोऽद्य)]

19 Ñ2 V1 B1 2 M4 om $19–21^{b}$ —^{a}) Ś1 D1–7 दक्ष- (for शक्र-) —^{b}) D2 शक्र (for सत्य-) Ś1 D1 3–7 राम शक्रसमो बले —^{c}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G2 3 M1–3 [अ]पि (for हि) —^{d}) Ś1 D1–3 5 6 व्यतिरिक्तो, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1 2 ह्यतिरिक्तो, D4 7 व्यतिरेक्तो (for ऽप्यति°)

20 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 20 (cf v l 19) —^{a}) Ś1 D1–7 रामस्य (for राम सत्-) —^{b}) Dt1 G1 सत्य (G1 राम) सत्य- (for सत्यधर्म-) Ś1 D4 7 यशोगुणै, D1 2 5 -यशोबलै, G3 पराक्रम (for -परायण) D3 6 सत्त्वधर्मयशोबलै —After 20^{ab}, Ś1 D1–7 ins

क्षान्तः सान्त्वयिता श्लक्ष्णः कृतज्ञो विजितेन्द्रियः ।
मृदुश्च स्थिरचित्तश्च सदा भव्योऽनसूयकः ॥ २१
प्रियवादी च भूतानां सत्यवादी च राघवः ।
बहुश्रुतानां वृद्धानां ब्राह्मणानामुपासिता ॥ २२
तेनास्येहातुला कीर्तिर्यशस्तेजश्च वर्धते ।
देवासुरमनुष्याणां सर्वास्त्रेषु विशारदः ॥ २३

44* समो न विद्यते कश्चिद्विशिष्ट कुत एव तु ।

[D6 वा (for तु)]

On the other hand, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins after 20^{ab}

45* साक्षाद्रामाद्विनिर्वृत्तो धर्मश्चापि श्रिया सह ।
प्रजासुखत्वे चन्द्रस्य वसुधाया क्षमागुणे ।

[(l 1) G2 M1 धर्माद्, M3 रामो (for रामाद) —(l 2) M3 प्रजा उत्सर्वेन्द्रस्य (for the prior half) M1 वसुधाया Dg1 क्षमागुणे]

Thereafter the above MSS repeat 2 1 26^{cf}

—^{cd}) D1-7 धर्मात्मा सत्यवादी च (D7 °दीव) (for 20°) T2 G1 वीर्यवान्, Cg as in text (for शील°) D1 4-6 अनुसूयक (for अन°) ‖ Cv अनसूयक इति हिरण्पादानात्स्यय-मन्यस्मै नासूयको भवतीत्येकम्न पुरुष । स्वस्मै चान्योनासूयको विद्यत इत्यन्यो बहुव्रीहिर्वेदितव्य । ‖ Ś1 धर्मज्ञानसूयी च सत्यवान्त्रवास्तथा

21 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 21^{ab} (cf v l 19) G3 om 21 —^{a}) D1 3 5 दात , T2 M2 क्षाता, G1 2 M1 क्षता, Cg as in text (for क्षान्त) D6 (before corr) सान्त्वयित्वा D1 3 5 T2 M2 3 शक्त , T1 3 शस्य , Cm g t as in text (for श्लक्ष्ण) Ś1 D4 6 7 दात सत्त्वाहित प्राज्ञ , D2 दात ज्ञातो यतो वश्य —^{c}) Ś1 D6 बुद्धिश्च, D1 3 4 - -वृत्तिश्च, D2 5 -वृत्तश्च, T3 चित्तस्य (for -चित्तश्च) Ñ2 V1 B1 2 M4 मृदुश्च देवसत्त्वश्च —^{d}) Ś1 D1-7 नित्य दीनानुकम्पक (D5 °न), Ñ2 V1 B1 2 M4 साध्वा (V1 M4 सदा) चारोनसूयक

22 For 22^{ab}, Ś1 D1-7 subst

46* प्रियवादी जितक्रोधो दीर्घदर्शी महामति ।,

[D2 -दृष्टि (for -दर्शी) D1 -धृति (for -मति)]

while Ñ2 V1 B1 2 M4 subst 42* for 22^{ab} —Ś1 D1-5 7 read 22^{cd} after 42*, D6 after 18 all for the first time —After 22, Ś1 Ñ2 V1 B1 2 D1-7 M4 (Ś1 D1-7 after the first occurrence of 22^{cd}) ins

47* नियन्ता दुर्विनीताना विनीतप्रतिपूजक ।
न ज्ञातिषु न मित्रेषु न च जानपदेष्वपि ।
जनोऽस्त्यगुणवादी यो रामस्य भुवि भूपते ।
सवृद्धबाला पौरास्ते तथा जानपदा जना ।
गुणानुरक्ता राजेन्द्र राममिच्छन्ति भूमिपम् । [5]
गुणकीर्त्या नरपते प्रजा रामेण रञ्जिता ।
कृती रामो धनुर्वेदे दिव्यास्त्रे चैव सयुगे ।
अमोघास्त्रो दूरपाती चित्रयोधी दृढायुध ।

[Ś1 D1 4 7 om l 1 —(l 1) D6 [illegible] (for the prior half) B2 D1 [illegible] —(l 2) D2 [illegible] (for ज्ञा°) Ñ2 V1 B1 2 D5 M4 [illegible] (for [illegible]) Ñ2 V1 च (for [illegible]) —(l 3) Ś1 V1 B2 M4 [illegible], D1 [illegible], D2 [illegible] (for [illegible]) D1 [illegible] (for [illegible]) D1 2 [illegible] D5 [illegible] (for भूप°) Ñ2 [illegible] (for the post half) —(l 4) B1 partly damaged D1 [illegible] D2 [illegible] (for जान°) —(l 5) Ñ2 V1 B1 2 D5 [illegible] (for [illegible]) M4 [illegible] (for the prior half) D2 [illegible] (for रामम्) M4 [illegible] —(l 6) D5 [illegible] (for [illegible]) —After l 6, V1 M4 ins

47(A)* [illegible] ।

Ś1 D1-7 om l 7-8 —(l 7) Ñ2 B1 [illegible] M4 [illegible], G (ed) [illegible] (for the post half) —(l 8) Ñ2 B1 ([illegible] as above) [illegible] M4 [illegible] (for °पाती)]

Ś1 D1-7 cont

48* [illegible] वचो राजा [illegible] मन्त्रिणामपि ।
हर्षं परमुपागच्छ[illegible] [illegible] प्रति ।

[(l 1) D7 [illegible], D5 [illegible], D6 [illegible] (for वचो राजा) D1 2 5 [illegible] (for the prior half) —(l 2) Ś1 D4 [illegible], D1 2 [illegible] (by transp) D6 [illegible] (for the prior half) Ś1 D1 7 [illegible], D2 जानजा (sic) (for [illegible])]

—After the above, Ś1 D1 2 4-7 repeat 2 1 34^{cd}

23 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 23 —^{a}) Ś1 D1-7 तस्य, T2 G1 [ह]हान्य, M2 चास्य, M3 [स]स्येन (for [स्]येह) —^{b}) D1 वर्धित, D6 वा भवेत (for वर्धते) —After 23^{ab}, Ś1 D2-7 ins

49* समासश्च धनुर्वेदे हयपृष्ठे गजे रथे ।
[illegible] शब्दवेधी च दूरपाती दृढायुध ।

[(l 1) Ś1 D6 समस्त (for समासश्च) D3 (with hiatus) अथ (for हय) D2 गजे रथे, D5 रथे गजे (by transp) —D4 om from l 2 up to 23^{cd} —(l 2) Ś1 D2 6 लब्धा (D2 °ब्धा)स्त्र (for लब्धास्त्र) D3 शस्त्र- (for शब्द-) D5 लब्धशस्त्र शब्दवेधी Ś1 D1 5-(D5 before corr.)7 दूरपाती D2 च राघव (for दृढायुध)]

—For similar lines in 47* and $24\text{–}34^{d}$, cf App 1 (No 5)

—After 23^{c}, Ś1 D1-3 5-7 ins

50* सयुगेष्वपराजित ।
दिव्यमानुषसस्थेषु

यदा व्रजति संग्रामं ग्रामार्थे नगरस्य वा ।
गत्वा सौमित्रिसहितो नाविजित्य निवर्तते ॥ २४

संग्रामात्पुनरागम्य कुञ्जरेण रथेन वा ।
पौरान्स्वजनवन्नित्यं कुशलं परिपृच्छति ॥ २५

पुत्रेष्वग्निषु दारेषु प्रेष्यशिष्यगणेषु च ।
निखिलेनानुपूर्व्या च पिता पुत्रानिवौरसान् ॥ २६

शुश्रूषन्ते च वः शिष्याः कच्चित्कर्मसु दंशिताः ।
इति नः पुरुषव्याघ्रः सदा रामोऽभिभाषते ॥ २७

व्यसनेषु मनुष्याणां भृशं भवति दुःखितः ।
उत्सवेषु च सर्वेषु पितेव परितुष्यति ॥ २८

सत्यवादी महेष्वासो वृद्धसेवी जितेन्द्रियः ।
वत्सः श्रेयसि जातस्ते दिष्ट्यासौ तव राघवः ।
दिष्ट्या पुत्रगुणैर्युक्तो मारीच इव कश्यपः ॥ २९ G 2 1 38 B 2 2 49 L 2 4 27

[(l 1) D2 सग्रामेषु (for सयुगेषु) Ś1 पराजित (for [अ] परा°) —(l 2) Ś1 -मानुष्य-, D5 -मानव- (for -मानुष-)] —^{d}) D5 सर्वशास्त्रे, G1 सर्वशास्त्रेषु (hypm) (for सर्वास्त्रेषु) —After 23, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 repeat lines 9-10 of 14*, followed by 2 1.18

24 ^{a}) Ñ2 V1 B1 2 M4 यं य (for यदा) T2 सग्रामे Ś1 D1-4 6 7 य चो(D7 यश्चो)पयाति संग्रामे, D5 य च प्रयाति सग्रामे —^{b}) G3 रामार्थे (sic) (for ग्रा°) Dt1 Dm1 च (for वा) Ś1 D1-7 ग्रामाते नगरेपि वा (D7 च), Ñ2 V1 B1 2 M4 राजन्राम(M4 रामो राज)स्तवाज्ञया —For 24^{cd}, Ś1 D1-7 subst

51* गत्वा सौमित्रिणा सार्धं त जित्वोपनिवर्तते ।,

[D6 (by corr) साक (for सार्धं) D4 7 विजित्य (for त जित्वा) Ś1 D6 विनिवर्तते (for [उ]पनि°)]

while Ñ2 V1 B1 2 M4 subst for 24^{cd}

52* ततस्ततो विजित्यारीन्विजयी विनिवर्तते ।

[M4 सुतो (for ततो) Ñ2 विजित्वा (for °त्य)]

Ñ2 V1 B1 2 M4 cont

53* जित्वा जित्वारिसैन्यानि यदाय विनिवर्तते ।
तदापि प्रश्रिततरो भूत्वा न पूजयत्युत ।

[Cf lines 10-11 of App I (No 5) —V1 M4 om l 1 —(l 1) Ñ2 (marg) विजित्वा परसैन्यानि, G(ed) जित्वापि चारिसैन्यानि (for the prior half) —(l 2) V1 प्रस्तुतरो, M4 चाशु भवतो (for प्रश्रिततरो)]

25 ^{a}) Dt1 G3 आगत्य (for °म्य) Ś1 समग्रे नगरे गच्छन्, Ñ2 V1 B1 2 M4 प्रवासात्पुनरागत्य(M4 °म्य), D1-3 5 सदाग्रे(D5 °वाग्रे) निर्भय गच्छन्, D4 6 7 सदाग्रे(D6 °दारे) नगराद्गच्छन् —^{b}) Ñ2 B1 2 Dg1 D2 4 च (for वा) —^{c}) Ś1 D1-4 7 राजमार्गेण(D1-3 °पि) नो दृष्ट्वा, Ñ2 V1 B1 2 D6 M4 राजमार्गेपि दृष्ट्वा न (D6 निर्दृष्ट्वा), D5 राजमार्गे कुपितो दृष्ट्वा (sic), G1 पौरान्कुशलयन्नित्य —^{d}) Ñ2 V1 B1 2 M4 स्थित्वा पृ(M4 °तान्पृ)च्छत्य(B2 °द)नामय

26 V1 om 26-30 —^{a}) Ñ2 B1 2 D1 M4 अग्निहोत्रेषु Ñ2 देवेषु, D2 दारासु (sic) (for दारेषु) —^{b}) Ñ2 D1 शिष्यप्रेष्य- (by transp), B1 शिष्य -, D4 प्रेष्ये शिष्य-, D5 पुत्रशिष्य- (for प्रेष्य°) Ñ2 B1 2 -जनेषु, G2 -गुणेषु (for -गा°) M4 शिष्ये प्रेष्यजनेपि च —After 26^{ab}, Ñ2 B1 2 M4 ins

54* सानुकम्प सदा राम पृच्छत्यस्माननामयम् ।

[M4 अनुकम्पन्निव सदा (for the prior half)]

—Ñ2 B1 2 M4 om 26^{c}-30 —^{c}) Ś1 D4 6 7 -पूर्व्येण, Dm1 T1 2 G1 3 M3 -पूर्व्याच्च, D1-3 5 -पूर्वेण, T3 -पूर्व्याश्च, G2 M2 -पूर्वाच्च (for -पूर्व्या च) Cg आनुपूर्व्यात् —^{d}) G1 सीता- (for पिता) D5 पुत्रमिवौरस

27 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 27 (cf v l 26) —^{a}) Ś1 D3-7 शुश्रूषति, T2 G3 शिश्रूषते (sic) Ś1 Dt1 Dm1 D2 3 6 M2 वच, Dg1 च वच (hypm) (for च व) D6 शिष्य —^{b}) Ś1 D1 4-7 G3 कश्चित् (sic), D3 क्वचित्, T2 नित्य (for कच्चित्) Dt1 वर्मसु, Dd1 G3 M3 Ctp धर्मेषु, Dm1 वर्मेषु (for कर्मसु) Ś1 D6 देशिता (for द°) —^{c}) B (ed) व (for न) D1 3 5 पुरुषव्याघ्र (for °घ्र) D6 इति स्म विदुषो वृद्धान्

28 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 28 (cf. v l 26) —^{a}) Ś1 D1-7 च सर्वेषा (for मनुष्याणा) —^{b}) G1 सदा (for भृश) —^{c}) Ś1 D1-7 श्रुत्वा चा(D6 दृष्ट्वा नो, D7 श्रुत्वा वा)भ्युदय किंचित् —^{d}) D2 स चैव (for पितेव) D3 -तुष्यति (sic), D7 -नुष्यति (for -तुष्यति)

29 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 29 (cf v l 26) Ś1 D1-7 read 29^{ab} after 2 1 25 —^{a}) Ś1 D1-7 महोत्साहो (for महेष्वासो) —After 29^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

55* स्मितपूर्वाभिभाषी च धर्मं सर्वात्मनाश्रित ।
सम्यग्योक्ता श्रेयसा च न विगृह्य कथारुचि ।
सूत्रायतताम्राक्ष साक्षाद्विष्णुरिव स्वयम् ।
रामो लोकाभिरामोऽय शौर्यवीर्यपराक्रमै ।
प्रजापालनसयुक्तो न रागोपहतेन्द्रिय । [5]
शक्तस्त्रैलोक्यमप्येष भोक्तु किं नु महीमिमाम् ।
नास्य क्रोध प्रसादश्च निरर्थोऽस्ति कदाचन ।
हन्त्येष नियमाद्वध्यानवध्येषु न कुप्यति ।
युनक्त्यर्थै प्रहृष्टश्च तमसौ यत्र तुष्यति ।

बलमारोग्यमायुश्च रामस्य विदितात्मनः ।
आशंसते जनः सर्वो राष्ट्रे पुरवरे तथा ॥ ३०
अभ्यन्तरश्च बाह्यश्च पौरजानपदो जनः ।
स्त्रियो वृद्धास्तरुण्यश्च सायं प्रातः समाहिताः ॥ ३१
सर्वान्देवान्नमस्यन्ति रामस्यार्थे यशस्विनः ।
तेषामायाचितं देव त्वत्प्रसादात्समृध्यताम् ॥ ३२
राममिन्दीवरश्यामं सर्वशत्रुनिबर्हणम् ।
पश्यामो यौवराज्यस्थं तव राजोत्तमात्मजम् ॥ ३३
तं देवदेवोपममात्मजं ते
सर्वस्य लोकस्य हिते निविष्टम् ।
हिताय नः क्षिप्रमुदारजुष्टं
मुदाभिषेक्तुं वरद त्वमर्हसि ॥ ३४

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

[(1 1) T3 -पूर्वाभिभाषे G3 श्रुत (for [आ]श्रित) —(1 2) T2 विरुद्ध-, G M1–3 विग्रह-, Cr m g t as above, Ct विगर्ह्य (for विगृह्य) —After 1 2, all the above MSS repeat 1 5 of 14* —(1 5) Cg प्रजापालनतत्त्वज्ञ Dg1 (before corr) रोगोपहतेद्रिय , Dt1 रागोपहित प्रिय, G2 M3 रागोपहि°, Cg as above —(1 8) Γ G1 2 M1 3 Cg [ए]व (for [ए]प) G1 नियन (for °माद्) Dg1 अवधे खलु, G1 3 °ध्ये न च, Cg न वध्ये न च (for °ध्येषु न) T G2 M1–3 चद्येप(G2 °धेव, M2 °देप) खलु(G2 M1 2 परि) कुप्यति(T2 °ते [sic]) (for the post half) —(1 9) T2 शुनक्तद्धे (sic) (for °क्लर्थं) T2 चेत् (for च) M2 मनसा (for तमनौ) Dg1 तुष्यते, G2 तिष्ठति (for तुष्यति)]

Thereafter all the above MSS repeat 2 1 27–28 —[c]) Dg1 D2 T1 3 G1 3 M1–3 वत्स (sic), D5 वत्से (for वत्स) —[d]) D6 वत (metathesis) (for तव) Ś1 D5 7 G2 3 M1 2 राघव —[e]) Ś1 D1–7 रामो (for पुत्र-) —[f]) Dg1 Dm1 D7 S (except M4) काश्यप , Ct as in text

30 Ñ2 V1 B1 2 M4 om 30 (cf v l 26) —[a]) D5 आयुष्य (for °श्च) —After 30[ab], Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1 ins , M2 3 ins after 30

56* देवासुरमनुष्येषु सगन्धर्वोरगेषु च ।

[G M1 गधर्वैपूरगेषु च, M2 गधर्वोरगजातिषु (for the post half)]

—[c]) Ś1 D1–5 7 आशासते, D6 आशास्ते हि, G3 M1 Cr आशसते, Cm g t as in text (for °सते) Ś1 D1–5 7 G3 M1–3 जना सर्वे(D5 [before corr] °र्वे) (for जन सर्वो) —[d]) Ś1 D1–7 राष्ट्रेषु नगरेषु च

31 [a]) Ś1 D1 3 आभ्यतराश्, Ñ2 V1 B1 2 M4 अ(Ñ2 M4 आ)भ्यतरे , Dg1 Dt1 Dd1 D7 T1 G2 M1 3 Cm g t आभ्यतरश्, D2 4 5 अभ्यतराश् , Cr as in text (for °रश्) Ś1 D1–5 (before corr as in text) बाह्याश्च, Ñ2 B1 राज्ये च, V1 B2 M4 बाह्ये च, G1 बाहुश्च (for बाह्यश्च) D6 मधौ तु वसुधायास्ते —[b]) Ś1 D1–7 G2 M1 पौरजानपदा जना , Ñ2 V1 B1 2 M4 पौरजानपदे तथा(M4 जने) —[d]) Dg1 प्रीतः (sic), D6 तस्स (sic) (for प्रात) D1 5 समाहित Ñ2 V1 B1 2 M4 देवान्राजन्गृहे गृहे

32 [a]) D1 सर्वे देवान्, D2 3 सर्वे देवा, D5 सर्वदेवान्; D6 सर्व एव (for सर्वान्देवान्) —[b]) Ś1 D1 3–7 महात्मन ; Dt1 Dd1 Dm1 मनस्विन , D2 न सशय (for यशस्विन). —For 32[ab], Ñ2 V1 B1 2 M4 subst

57* रामस्यैवाभियाचन्ते यौवराज्याभिषेचनम् ।

[M4 अभियाचति रामस्य (for the prior half) B1 पौरराज्याभिषेचन, G(ed) योवराज्येभिषेचन (for the post half)]

—D5 reads 32[cd] in marg —[c]) Ñ2 V1 Dg1 M4 तान्माम् (for तेषाम्) Ś1 D6 आशंसित, Ñ2 V1 स(V1 तु)याचित, Dg1 D3–5(before corr) 7 T2 G3 अयाचित, Dt1 D5 G1 Ct तद्याचित, D2 त्वमर्चित, Cm g as in text (for आयाचित). Ś1 D1–7(D5 [by corr] as in text) चैव, Ñ2 V1 B1 2 M4 राजस् (for देव) —[d]) Ś1 D1–7 (D5 [by corr] as in text) च युज्यता, Ñ2 V1 B1 M4 प्रसिध्यता (for समृध्यताम्) B2 त्वत्प्रसादेन सिध्यता

33 [a]) Ś1 D2–5 7 वीरम् (for रामम्) —[b]) Ñ2 V1 B1 2 D1 M4 प्रजानामनु(Ñ2 °मुप)रजक(B1 2 °कपक). —[c]) Ś1 पश्येमो, D2–7 पश्येम (for पश्यामो) Ñ2 V1 B1 2 D1 M4 पश्येम यु(B2 °युर्यु)वराज तम्(D1 M4 °जानम्). —[d]) Ś1 D2–7 राम(D4 °मे) राजीवलोचन, Ñ2 V1 B1 2 D1 M4 अभिषिक्त त्वदा(Ñ2 V1 तवा)ज्ञया

34 [a]) Ś1 एव (for देव-) ❀ Cg देवेति सबुद्धि । देवदेव विष्णु तत्सदृशमिति वा। ❀ Ś1 D1–7 आत्मवत (for °ज ते) —[b]) D4 सुखे (for हिते) D2 विनिष्ट (metathesis) —[c]) M3 om न (subm) Ś1 D1–7 अतीव न(Ś1 D4 6 7 त) क्षिप्र(D1 क्षत्र)मुदारसत्त्व(D2 °भाव). —[d]) Dg1 G1 वरद Ś1 D1–7 पुरेभिषेक्तु वरदार्हसि त्वं. —For 34, Ñ2 V1 B1 2 M4 subst

३

तेषामञ्जलिपद्मानि प्रगृहीतानि सर्वशः ।
प्रतिगृह्याब्रवीद्राजा तेभ्यः प्रियहितं वचः ॥ १
अहोऽस्मि परमप्रीतः प्रभावश्चातुलो मम ।
यन्मे ज्येष्ठं प्रियं पुत्रं यौवराज्यस्थमिच्छथ ॥ २

इति प्रत्यर्च्य तान्राजा ब्राह्मणानिदमब्रवीत् ।
वसिष्ठं वामदेवं च तेषामेवोपशृण्वताम् ॥ ३
चैत्रः श्रीमानयं मासः पुण्यः पुष्पितकाननः ।
यौवराज्याय रामस्य सर्वमेवोपकल्प्यताम् ॥ ४

G 2 2 5
B 2 3 4
L 2 5 4

58* स राजवर्यात्मजमात्मवन्त
गुणाभिराम नरलोककान्तम् ।
राम नृदेवाहेति लोकनाथ-
मिहाभिषेक्तु युवराजमुर्व्याम् ।

[Cf lines 18–21 of App I (No 5) —(l 1) V1 आत्मज न (for °वन्त) M4 स राजवर्यं ममये भवन्त —(l 2) Ñ2 -वास (for -राम) —(l 3) V1 तदेव (for नृदेव) —(l 4) Ñ2 V1 अथ (for इह) V1 [अ]मिषिक्त (for °षेक्तु)]

Colophon missing in Ñ1, om in Ñ2 B1 2 —*Kānda name* om in Ś1 D6, D1 अयोध्यापर्वणि —*Sarga name* Ś1 D1–4 7 प्रकृतिवाक्य, V1 रामप्रशंसा, D5 दशरथ प्रति पौरवाक्य, D6 प्रकृतिसमागम , G(ed) रामाभिषेकव्यवसायो —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 D6 om V1 1, D1 57, D2 4 7 4, D3 48, D5 5 —After the colophon, D6 concludes with रामाय नम , G M1 2 श्रीरामाय नम

3

☞ This Sarga is missing in Ñ1 and Ck (cf v l 2 1 1) B3 4 begin from this Sarga Before st 1, Ñ2 begins with ॐ नमो भगवते रामचन्द्राय । and then ins

59* नमस्तस्मै मुनीशाय श्रीयुताय तपस्विने ।
शान्ताय वीतरागाय वाल्मीकाय नमो नम ।
जयति रघुवशतिलक कौसल्यानन्दिवर्धनो राम ।
दशवदननिधनकारी दाशरथि पुण्डरीकाक्ष ।
जयति जनकपुत्रीवल्लभो रावणारि-
र्दशरथसुतराम कोसलेयो जितारि ।
अमररिपुगणारिर्मध्वरि कैटभारि-
र्हरतु सकलपाप पूतनारिर्मुरारि ।
रामरामेति रामेति कूजन्त मधुराक्षरम् ।
आरुह्य कविताशाखा वन्दे वाल्मीकिकोकिलम् ।

Before st 1, B1 begins with ॐ नमो गणपतये । and ins

60* वेदे रामायणे चैव पुराणे भारते तथा ।
आदौ चान्ते च मध्ये च हरि सर्वत्र गीयते ।

Before st 1, B2 begins with ॐ नम श्रीरामाय । and ins lines 3–4 of 59*

Before st 1, B3 begins with ॐ रामचन्द्राय नम and then ins 59* B4 begins with ॐ नमो रामचन्द्राय Thereafter ins lines 9–10 of 59*, B1 ins the same after 60* (om second रामेति in l 9) B1 3 4 read आरूढकविताशाख for the prior half of l 10

—Before st 1, D5 ins a passage given in App I (No 5) Dm1 begins with ॐ

1 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 -मालाम्ता , D5 (also by corr *sec m*) -लाभास्तान (for -पद्मानि) B1 (gloss) प्रजा —[b]) M3 नि- (for प्र) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 प्रतिगृह्य समतत (Ś1 D1–4 7 विशापति) —[c]) Ś1 D1–4 7 सग्रह(D1 स ग्रह, D2 स प्रकृ)ष्टोब्रवीत्पौरान् , Ñ2 V1 B D5 6 M4 हृ(B2 [before corr] कृ, D5 तु)ष्टो दशरथो राजा —[d]) Ś1 D3 4 7 स तान् , D1 2 सता (for तेभ्य) Dt1 (before corr) प्रिय (for प्रिय-) Ñ2 V1 B D5 6 प्रोवाचेद वचस्तदा, M4 प्रोवाच वचन तदा

2 [a]) Ś1 D1 2 4 7 अत्र, D3 अद्य, G1 अजो (sic) (all to avoid hiatus !) (for अहो) ❀ Cr g अहोस्मीति सधिरार्ष । ❀ D7 [अ]स्मिन् (for ऽस्मि) M2 परम (for °म-) Ñ2 V1 B D6 धन्योस्म्यनुगृहीतोद्य, D5 M4 अहोस्म्यनुगृहीतोद्य(D5 °य) —[b]) M3 प्रभवश् (sic) Ś1 D1–4 7 ला (Ś1 D2 लो)भश्चानुत्तमो(D3 °द्य परो) मम(D2 °हान्), Ñ2 V1 B D5 6 M4 भवद्भि प्रिय(D6 मत्य)वादिभि —[c]) Ś1 Dd1 (before corr) D2 4 7 जन्म , G1 3 धर्मे (for यन्मे) D5 राम (for पुत्र) —[d]) Ś1 यौवराज्य यदीप्सथ, Ñ2 V1 B D6 युवराजमिहेच्छथ, D1–4 7 यौवराज्ये यदीप्स्य(D1 2 °दिच्छ, D3 °दीच्छ)थ, D5 M4 युवराजानमिच्छथ

3 [a]) Ś1 Dt1 D1 4 7 M2 (*inf lin* as in text) Ct प्रत्यर्चितान्, G2 3 °चीतान् (sic) (for °र्च्य तान्) ❀ Cg ब्राह्मणान् अभ्यर्च्य मधुरवचनं सम्मान्य । ❀ Ś1 D4 7 G2 M1 सर्वान् (for राजा) Ñ2 V1 B D5 6 M4 इति(M4 °त्य) राजानुभाष्यैतान्(B2 3 [also marg *sec m*] °नान् , D5 °न, M4 °व), D2 इति प्रत्यभ्युवान्राजा (sic) —[b]) Ñ2 V1 B D5 M4 एव भू(D5 M4 पौरान्भू)योब्रवीद्वच (D5 °दिद), D6 इद वचनमब्रवीत् —[c]) T3 वासिष्ठ D3 om च (subm) —[d]) B1 एषाम्, D3 om (for ते°) Ś1 T3 चैव (for एव) D6 7 [इ]थ (for [उ]प-)

4 [b]) B4 D1 2 पुण्य , D6 शुभ (for पुण्य) D3 वन पुष्पितपादप —[c]) D3 यौवराजाय D6 कामस्य (for रा°)

कृतमित्येव चाब्रूतामभिगम्य जगत्पतिम् ।
यथोक्तवचनं प्रीतौ हर्षयुक्तौ द्विजर्षभौ ॥ ५
ततः सुमन्त्रं द्युतिमान्राजा वचनमब्रवीत् ।
रामः कृतात्मा भवता शीघ्रमानीयतामिति ॥ ६

स तथेति प्रतिज्ञाय सुमन्त्रो राजशासनात् ।
रामं तत्रानयांचक्रे रथेन रथिनां वरम् ॥ ७
अथ तत्र समासीनास्तदा दशरथं नृपम् ।
प्राच्योदीच्याः प्रतीच्याश्च दाक्षिणात्याश्च भूमिपाः ॥ ८

D5 रामस्य यौवराज्याय (by transp) —^{d}) D5 reads in marg Dg1 Dm1 D1-3 5 7 -कल्पता In D6 दातुमस्य रोचते is written and crossed —For 4^{cd}, Ñ2 V1 B M4 subst

61* रामाय यौवराज्य मे दातुमत्रैव रोचते ।

[Ñ2 partly illeg M4 रामस्य (for रामाय) B4 अप (for अत्र) M4 [अ]पि (for [त्र]व)]

—After 4, Ś1 D1-4 7 ins, D6 ins after l 2 of 63*

62* श्वोभूते पुण्ययोगेन भूत वो यदि रोचते ।
अथाब्रुवन्द्विजा सर्वे पूर्वमेव नराधिपम् ।
रामो याभिर्मनोभिश्च अभिषिक्तो हि नागरै ।
तेषा तद्वचन श्रुत्वा पौराणा हर्षसंभव ।
सघशोऽभून्महान्शब्द साधु साध्विति जल्पताम् । [5]

[(l 1) D1 2 पुण्ययोगे च, D3 °मयोगे (for °योगेन) D2 भवतो (for भूत वो) —(l 2) Ś1 D4 7 नरा (for द्विजा) Ś1 एवम् (for एव) Ś1 (*sup lin* also as above) उदाहृत, D7 नराधिप —(l 3) D5 (to avoid hiatus) स्वभिषिक्तो D3 असाकं हीप्सितो नृप (for the post half) —(l 4) Ś1 D4 7 तत्र हर्षज (for हर्षसंभव) —(l 5) Ś1 D1 महा- (for महान्) D1 3 5 शसता (for जल्पताम्) D2 मेघानामिव नि स्वन (for the post half)]

—After the above, Ś1 D1-5 7 ins a passage given in App I (No 6), Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins it after 4, V1 B4 (om some lines) after l 2 of 63* —Ñ2 V1 B D5 6 M4 ins after 4

63* आभिषेचनिक द्रव्य भवन्तो ज्ञापयन्तु माम् ।
यन्मया चोपहर्तव्य रामराज्याभिपत्तये ।
तौ तथेति प्रतिज्ञाय नृपतेर्वचनं तदा ।
लेखयाचक्रतुर्द्रव्य भूयश्चैव ननन्दतु ।

[(l 1) D5 अभिषेचनिक D6 सर्व (for द्रव्य) D5 यापयतु D6 यत्किंचिद्धावयतु मा (for the post half) —(l 2) D5 M4 [अ]त्र (for च) D5 कर्तव्य (for -ह°) D5 रामराज्याभिषेचने, M4 °ज्योपपत्तये (for the post half) —After line 2, D5 ins 62* V1 B1 D5 read lines 3–4 after l 31 of App I (No 6) —(l 3) D5 औं (for तौ) B4 चाज्ञाय (for प्रति°) V1 B1 2 4 D6 वचनात् (for °न) —(l 4) B1 भूयश्चेव, D5 M4 त च (M4 तच) प्रति- (for भूयश्चैव) Ñ2 illeg, D6 रूपस्यैवोपशृण्वता, L(ed) भूयस्येवोपशृण्वत (for the post half)]

5 ^{b}) D5 6 M4 अधि- (for अभि-) Ñ2 V1 B D5 6 M4 नराधिप (for जगत्पतिम्) —^{c}) Ñ2 V1 B D6 सु (B4 ब्र) प्रीतमनसौ प्रीत (B1 *sec m* भूपा), D6 M4 सुप्रीतमनसौ प्रीता —^{d}) Ñ2 V1 B D5 6 M4 हृष्यन्तौ पुनर्द्वि° (D6 पु न नृ) प —For 5, Ś1 D1-4 7 subst

64* तमाज्ञाप्य तस्मै कृतमित्यभ्यनेदयन् ।
सुप्रीतमनसौ राज्ञे वसिष्ठो हर्षयन्पुन ।

[(l 1) Ś1 [आ]निवे°, D1 [अ]भ्यवेदय; D2 7 °वेदत. —After the prior half of l 1, D7 ins

64(A)* वसिष्ठ वसिष्ठाज्ञा ।
क्षणेन ते च सत्वरं.

—(l 2) D1 मानसे (for -न°) D2 [इ]त्यवदत् (for हर्षयन्) D1 मुनि (for पुन) Ś1 D4 सुप्रीतमनसा राज्ञा वसिष्ठ हर्षयन्पुन.]

—After 5, B3 ins

65* हर्षयन्सर्वलोकाश्च अयोध्यापुरवासिन ।

6 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D5 6 M4 आहूय (for द्युतिमान्). —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D5 6 M4 दशरथो (for वचनम्) —^{c}) D4 राम (for राम) B3 कृतार्थो (for °त्मा) —^{d}) D1-4 7 क्षिप्रम् (for शीघ्रम्) —After 6, D1-4 7 ins

66* समानयेह धर्मज्ञ सुमन्त्र प्रियदर्शनम् ।
राम मम मनो यावत्रमना प्रेक्ष्य त सुतम् ।

[(l 1) D4 (after corr) धर्मज्ञ (for °ज्ञ) and (before corr) सुमत्र (for सुमन्त्र) —(l 2) D4 7 तन्ते. D2 4 7 प्रेक्षत (for प्रेक्ष्य त) D4 सुत (for सुतम्)]

7 ^{a}) D2 प्रतिज्ञाप्य —^{b}) D3 शासन- (for °नात्). —^{c}) Ś1 B (except B3) D6 [आ]निनायाय, V1 निनायाथ; D1-4 7 [आ]नयामास (for °याचक्रे) Dm1 G2 3 M1 राममामन्त्रयाचक्रे —^{d}) D3 स रथेन (hypm) (for रथेन). D2 रथिन (for °ना) Ś1 B1 2 (before corr) Dg1 D6 वर —After 7, D4 7 ins

67* प्रययौ रथमादाय ततस्तु रथिना वरम् ।

8 Cf lines 3–4 of 29* —^{a}) B2 प्रीतास् (for अथ). Ś1 D6 समानीतास्, Ñ2 B3 M2 °सीन, Dt1 Dd1 T1 3 M3 सहासीनास्, G2 M1 तदा°, Cg as in text (for समा°). D1-5 7 आसीन चैव राजानम् —^{b}) T2 3 G1 2 M1 तथा (for तदा) D1-4 7 इ (D2 ऐ) क्ष्वाकु राष्ट्रवर्धन —After 8^{ab}, G2 M1 ins

68* उपोपविष्टा सचिवा राजानश्च सनैगमा ।

[M1 (*sec m.* as above) च नैगमा (for सने°)]

म्लेच्छाश्चार्याश्च ये चान्ये वनशैलान्तवासिनः ।
उपासांचक्रिरे सर्वे तं देवा इव वासवम् ॥ ९
तेषां मध्ये स राजर्षिर्मरुतामिव वासवः ।
प्रासादस्थो रथगतं ददर्शायान्तमात्मजम् ॥ १०
गन्धर्वराजप्रतिमं लोके विख्यातपौरुषम् ।
दीर्घबाहुं महासत्त्वं मत्तमातङ्गगामिनम् ॥ ११
चन्द्रकान्ताननं राममतीव प्रियदर्शनम् ।
रूपौदार्यगुणैः पुंसां दृष्टिचित्तापहारिणम् ॥ १२
घर्माभितप्ताः पर्जन्यं ह्लादयन्तमिव प्रजाः ।
न ततर्प समायान्तं पश्यमानो नराधिपः ॥ १३
अवतार्य सुमन्त्रस्तं राघवं स्यन्दनोत्तमात् ।
पितुः समीपं गच्छन्तं प्राञ्जलिः पृष्ठतोऽन्वगात् ॥ १४
स तं कैलासशृङ्गाभं प्रासादं नरपुंगवः ।
आरुरोह नृपं द्रष्टुं सह सूतेन राघवः ॥ १५
स प्राञ्जलिरभिप्रेत्य प्रणतः पितुरन्तिके ।
नाम स्वं श्रावयन्रामो ववन्दे चरणौ पितुः ॥ १६ G 2 2 18 B 2 3 33 L 2 5 18

—[c]) V1 B (except B1) प्राच्योदीच्य-, D6 °दीश्यो (sic) (for °दीच्या) D6 प्रतीश्याश् (sic), G2 प्रदीच्याश् (sic) —[d]) Ñ2 illeg

9 For 9^{ab}, cf l 5 of 29* —[a]) D5 मत्स्याश् (for म्लेच्छाश्) M3 श्चार्याश् (for चा°) T2 चान्या Ś1 Ñ2 V1 B D6 म्लेच्छाश्च यवनाश्चैव, D1–4 7 आर्या म्लेच्छाश्च मध्या (D7 °द्या)श्च —[b]) Ś1 Ñ2 B शका, D6 शाका (for वन-) V1 शका शैलानुवासिका, D1–3 पार्वतीयास्तथैव च, D4 7 पा (D7 प)र्वतीयाश्च सर्वश, M4 वनपालान्तवासिन —After 9^{ab}, D5 ins

69* अध्वर्या म्लेच्छा मध्याश्च पार्वतीयास्तथैव च ।

—[c]) D1 3 प्रीता, D2 4 7 वीरा (for सर्वे) —[d]) Ñ2 V1 B M4 ते (for त) Dt1 वासव तथा (for इव वासवम्) D1–4 7 कुबेरमिव नैर्ऋता

10 [a]) T1 च मध्ये (for मध्ये स) D1–3 महाराजो (for स राजर्षिर्) D4 7 तथा मध्ये महाराजो —[b]) D1–4 7 देवानाम् (for मरुताम्) —[c]) Dg1 G2 प्रसादस्थो Dt1 दशरथो, Dd1 Dm1 D1–4 7 G3 रथस्थ त (for °गत) —[d]) G2 दर्शयात ममात्मज (sic) —After 10, D1–4 7 ins

70* विद्योतमान प्रभया ददर्श सुतमात्मन ।

[=l 2 of 29(A)* D4 7 सुमहामति (for सुतमात्मन)]

11 [a]) D7 प्रतिभ (for °म) —[b]) B2 लोक, M4 देव- (for लोके) Ś1 B D1–7 M4 विश्रुत- (for विख्यात-) V1 लोके पौरुषसयुत —After 11, D1–4 7 ins

71* शैलक्षपितदन्ताना ग्रहीतार विषाणिनाम् ।
एक विख्यातवीर्याणामद्य सर्वधनुष्मताम् ।
सुवर्षेणैव पर्जन्य ह्लादयन्तमिव प्रजा ।
गुणैर्विद्योतयन्त च सहस्रांशुमिवांशुभि ।

[(l 1) = l 5 of 29(A)* D4 -कुठित- (for क्षपित-) D2 अहिताार, D3 4 गृहीतार —(l 2) Cf l 6 of 29(A)* D1 2 एको D3 व्याख्यात (for विख्यात-) D1 प्राद्य, D2 प्राज्ञ, D3 प्राद्य (for अद्य) —(l 3) Cf 13^{ab} D1 3 7 [इ]व (for [ए]व) —(l 4) Cf l 8 of 29(A)* D4 7 विद्योतमान (for °यन्त)]

12 [a]) B3 हृष्ट- (for दृष्टि-) —After 12, D1–4 7 ins

72* हरि सुतीक्ष्णदंष्ट्राग्र हन्तार हस्तिनामपि ।
दृप्तिणामिव सर्वेषा प्रधान युद्धकाङ्क्षिणाम् ।

[(l 1) D3 -दताग्र D4 7 इव (for अपि) —(l 2) D2 दप्ताणाम् D1 2 अपि (for इव) D7 इन्द्रियाणा च सर्वेषा (sic) (for the prior half)]

13 D1–4 7 om 13^{ab} —[a]) B3 घर्माभितप्त- —[b]) B3 सीदयतम् (for ह्लाद°) —[c]) Dg1 Dd1 ततर्प्य, D5 चातृप्यात् (sic) (for ततर्प) D1 2 5 तमायात (for समा°) Ś1 Ñ2 V1 B D4 6 7 नातृप्यत(Ś1 °च्च, D6 °श्च) तमायात, D2 नतपर्यंत- मायात (sic), M4 तत्रापश्यस्तमा° —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 ई(Ñ2 B3 वी)क्षमाणो (for पश्यमानो) D1–4 7 महीपति, M3 नराधिप (for °धिप) M4 पश्यमाने नराविपे —After 13, D1–4 7 ins

73* ददर्श द्युतिमान्राजा प्रजापतिरिवापर ।
राजा बभूव सहृष्टो दृष्ट्वायान्त तमात्मजम् ।

[l 1 = l 9 of 29* —(l 2) D3 महात्मज (for तमा°)]

14 [a]) D3 5 7 अवतीर्य D3 सुमन्त्र Ś1 Ñ2 V1 B1 3 D6 च, B2 Dt1 Dd1 D1 2 4 7 तु, B4 [ऽ]थ, D3 सु-, T1 damaged (for त) —[b]) Dd1 Dm1 G2 3 M1 °व स्यदनात्तदा —[c]) D1–4 7 सकाश (for समीप) M4 अनयत् (for गच्छन्त) —[d]) D4 6 G3 प्राजलि D5 6 [ऽ]न्वयात् (for °गात्) M4 त ददर्शात्मज नृप

15 [a]) B1 2 स तु, D5 तत (for स त) D1–4 7 तत कैलाससदृश —[b]) Dm1 D1 5(before corr) 6 प्रमाद (sic) Dt1 रघुनदन, Dd1 (before corr) नरपुगव, D1–4 7 तमरिदम (for नरपुगव) —[c]) D1–4 7 समासाद्य (for नृपं द्रष्टु) —[d]) Ś1 D6 सहितस्तेन, Dt1 Ct सहसा तेन, T2 सूतेन सह (by transp)

16 [a]) D3 स- (for स) D1–4 7 अभिक्रम्य (for °प्रेत्य) —[b]) D6 प्राणत Ś1 V1 B (except B3) D5 6 M4 अतिक D1–4 7 किंचिदग्रह्य समाहित (D3 °त) —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B (B3 by corr) Dt1 D5 6 M2 स(M2 वि)श्रावयन्, D1–4 7

तं दृष्ट्वा प्रणतं पार्श्वे कृताञ्जलिपुटं नृपः ।
गृह्याञ्जलौ समाकृष्य सस्वजे प्रियमात्मजम् ॥ १७
तस्मै चाभ्युद्यतं श्रीमान्मणिकाञ्चनभूषितम् ।
दिदेश राजा रुचिरं रामाय परमासनम् ॥ १८
तदासनवरं प्राप्य व्यदीपयत राघवः ।
स्वयेव प्रभया मेरुमुदये विमलो रविः ॥ १९
तेन विभ्राजिता तत्र सा सभाभिव्यरोचत ।
विमलग्रहनक्षत्रा शारदी द्यौरिवेन्दुना ॥ २०
तं पश्यमानो नृपतिस्तुतोष प्रियमात्मजम् ।
अलंकृतमिवात्मानमादर्शतलसंस्थितम् ॥ २१
स तं सस्मितमाभाष्य पुत्रं पुत्रवतां वरः ।
उवाचेदं वचो राजा देवेन्द्रमिव कश्यपः ॥ २२
ज्येष्ठायामसि मे पत्न्यां सदृश्यां सदृशः सुतः ।
उत्पन्नस्त्वं गुणश्रेष्ठो मम रामात्मजः प्रियः ॥ २३

सकीर्तयन्, G2 स्वय श्रावयन् (hypm), M4 चाश्रावयद् (for स्व श्रावयन्). —d) D4 7 चरण —After 16, D1–4 7 ins

74* त पुत्रमिक्ष्वाकुवर सुनीत्त जयवर्धनम् ।
[D4 (*inf lin sec m*) विनीत (for सु°)]

17 a) D1–4 7 स (for त) D3 पृष्ट्वा (for दृष्ट्वा) B1 प्रणत, G2 °तौ (for °त) D4 प्राशु, D7 प्राशु (for पार्श्वे) —b) D3 तत (for नृप) —c) D2 [अं]गुलो (for [अ]ञ्जलौ) Ś1 Ñ2 V1 B D6 गृहीत्वाञ्जलिमाकृष्य —d) D2 om सस्वजे Ś1 D6 स्वयम् (for प्रि°) —After 19, D1–4 7 ins

75* प्रत्यनन्दत्स धर्मात्मा स्व पुत्र पार्षदावृत ।
[D2 4 स्व- (for स्व) D3 7 पर्षदावृत]

18 a) Ś1 [अ]भ्युत्थित, Ñ2 [अ]भ्युचित, V1 B2 Dg1 G1 2 M1–3 Cg [अ]भ्युदित, B1 [अ]त्युचित, B3 [अ]भ्युपचित (hypm), B4 corrupt, D5 [अ]भ्यर्चित, D6 [अ]त्युच्छ्रित, M4 [अ]भ्युचित, Ct as in text (for °द्यत). ❀ Cv तस्मै चाभ्युद्यतमिति पाठ । ❀ B1–3 D5 6 M4 श्रीमन, Dg1 Dt1 Dd1 G1 M1–3 सस्पष्ट, Dm1 G2 3 सौम्य, T दिव्य (for श्रीमान्) b—) Ñ2 B1 3 D6 -भूषण —c) Ś1 D6 रुचिर राजा (by transp), G2 M1 राजा सुचिर —d) Dg1 काचन (for रामाय) Ś1 V1 B D6 [अ]नुपम-, T2 वरम् (for परम्) —For 18, D1–4 7 subst

76* तस्मै सुरूप रुचिर काञ्चन रत्नभूषितम् ।
राघवायासन राजा प्रदिदेश महात्मने ।

[(l 1) D3 सुरूप D7 ह चिर (for रुचिर) D2 मणि- (for रत्न) —(l 2) D2 प्रादिदेश D3 प्रद° (for प्रदि°)]

19 a) Ś1 Dt1 तथा, D5 स तद् (hypm) (for तद्) V1 आसनमनु- (for °वर) —b) G3 partly damaged Ś1 D1–4 6 7 दीपयामास, B4 प्रदीपयत, M4 व्यदीप्यत स (for °पयत) —D4 om 19cd —c) Ñ2 स्वयमेव (hypm), V1 B4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D5 G3 M2 स्वयैव, D2 स्वय च (for स्वयेव) M4 युक्तम् (for मेरुम्) —d) Ś1 B2 D3 6 विमले, D7 विपुलो, T3 निमतो (for विमलो) V1 उदये सवितेव हि

20 a) Ś1 V1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D5 G1 M2 4 Cr g विभ्राजता, D6 स भ्राजता, Cr*p* as in text (for विभ्राजिता) D1–4 - तेन विभ्राजमानेन —b) Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 6 7 G2 M1 [अ]पि, Ñ2 B3 Dg1 [अ]ति, D3 पै, M2 हि (for [अ]भि-) Ś1 Ñ2 B D2–4 6 7 M4 -व्यराजत, V1 D5 -व्यराजत (for -व्यरोचत) D1 सा सभा समराजिता —c) Ś1 D6 विशाल- (for विमल-) —d) Ñ2 illeg. D6 [अ]सुना (for [इ]न्दुना). D4 (gloss) शशिना —After 20, D1–4 7 ins

77* प्रासादवर्ये शुशुभे नभो भानुमता यथा ।
[D4 प्रासादवर्य D3 शुभे शुभे (sic) (for शुशुभे)]

21 a) Ś1 Ñ2 V1 B D6 त स प(V1 B3 त सप, B2 (also) तमप)श्यन्नरपतिम्. —d) Ś1 B D6 7 -तलमाश्रितं. Dg1(m)°स्वस्थित (sic) (for °सम्स्थितम्) —For 21, D1–4 7 subst

78* तमपश्यत महर्षाद्दिक्ष्वाकु प्रियमात्मजम् ।
आत्मानमिव चादर्शे युक्तरूपमिव श्रिया ।

[(l 1) D3 ... (for हर्ष°) —(l 2) D2 युक्त (for युक्त)]

Thereafter cont

79* राजलक्षणसपन्न व्यूढोरस्क महाभुजम् ।
[D3 लक्ष्ण (for °ण)]

22 D1–4 7 om 22ab —a) B3 (before corr) सवितम् (sic), Dt1 सुस्थि°, T3 सस्मि° (for सस्मि°) —c) D1–4 - राजपु(D2 3 °जा पु)त्रमुवाचेद —d) D1–4 7 महेन्द्रम् (for देवेन्द्रम्) Ś1 D6 भूमिप, B2 (before corr) Dg1 Dm1 S काश्यप (for क°) —After 22, D1 3 4 7 ins while D2 subst for 23ab

80* व्यादिष्टो त्वसि मे ज्येष्ठ प्रसूत सदृश सुत ।
[D1 आदिष्टो]

23 a) T3 ज्येष्ठायम् (sic) B3 D3 4 - अपि (for असि) Ś1 पत्न्या तु, Dt1 मे पत्न्या (sic), D5 पत्न्या मे (by transp), D6 मे यस्त्वं —b) B2 समत, D3 स सदृश (hypm) (for सदृश) —For 23ab, D2 subst 80* —c) Ñ2 partly illeg D4 तन्मत्तस् (for उत्पन्नस्) Ñ2 V1 B Dt1 Dd1 D1 2 3 7 M3 4 गुणज्येष्ठो, Dg1 T1 3 गुणै श्रेष्ठो, D3 गुरुज्येष्ठो, D4 गुणश्रेष्ठ, G1 गुणी ज्येष्ठो (for गुण-

त्वया यतः प्रजाश्चेमाः स्वगुणैरनुरञ्जिताः ।
तस्मात्त्वं पुष्ययोगेन यौवराज्यमवाप्नुहि ॥ २४
कामतस्त्वं प्रकृत्यैव विनीतो गुणवानसि ।
गुणवत्यपि तु स्नेहात्पुत्र वक्ष्यामि ते हितम् ॥ २५
भूयो विनयमास्थाय भव नित्यं जितेन्द्रियः ।
कामक्रोधसमुत्थानि त्यजेथा व्यसनानि च ॥ २६
परोक्षया वर्तमानो वृत्त्या प्रत्यक्षया तथा ।
अमात्यप्रभृतीः सर्वाः प्रकृतीश्चानुरञ्जय ॥ २७
तुष्टानुरक्तप्रकृतिर्यः पालयति मेदिनीम् ।
तस्य नन्दन्ति मित्राणि लब्ध्वामृतमिवामराः ।
तस्मात्पुत्र त्वमात्मानं नियम्यैवं समाचर ॥ २८

G 2. 2 33
B 2 3 46
L 2 5. 33

श्रेष्ठो) Ś1 D6 उत्पन्न सद्गुणै पूज्यो —[d]) V1 B4 चात्मात्मज, B2 D5 ज्येष्ठोत्मज (for रामा°) D1 3 4 7 रामनामात्मज प्रिय, D2 रामो मे चात्मज प्रिय, M4 रामो रामात्मन प्रिय.

24 Dg1 reads 24 in marg —[a]) V1 D1–5 7 त्वया तात, B3 (marg) तवायत्ता, Dg1 M3 यतस्त्वया, Dm1 G3 त्वया यथा, D6 त्वय्यायत्ता, K(ed) यतस्त्वया (by transp) (for त्वया यत) —[b]) Dg1 M3 अभि- (for अनु) Dm1 G2 3 M1 स्वगुणेनाभिरंजिता —Ñ2 illeg for 24[cd] —[c]) D1 पुण्य- (for पुष्य-) B3 -योगे तु (for -योगेन) —[d]) D1–4 7 अवाप्स्यसि, M4 इहार्हसि (for अवाप्नुहि)

25 D1–4 7 om 25 —[a]) Ś1 D6 कार्यं च ते, Ñ2 illeg, V1 B2(marg sec m) 3 राम त्व तु(B3 च), B1 3 (also) D5 काम च त्व, B2 4 M4 काम त्व च (for कामतस्त्व) —[b]) Dt1 निर्णीतो (for विनीतो) V1 B1 2 4 Dd1 अपि, Dt1 इति, M4 च ह (for असि) —[c]) G3 न (for तु) Ś1 D6 गुणवत्त्वात्पितृस्नेहात्, Ñ2 illeg, V1 B °त्वे पितृस्ने(B3 °त्वेपि च स्ने)हात्, G (ed) गुणवत्त्वयि च स्नेहात्

26 [a]) Cr भूयोविनय as a compound —[b]) B3 (before corr as in text) भवन्, Dd1 Dm1 G2 3 भवान् (for भव) V1 यतेन्द्रिय (for जितेन्द्रिय) —For 26[ab], D1–4 7 subst

81* जितेन्द्रिय प्रकृत्यासि भूयस्तानि वशे कुरु ।

[D2 वशीकुरु]

—[c]) Dm1 (before corr) कामे (for काम-) D1–4 7 -समुत्थ च (for समुत्थानि) —[d]) Ś1 Ñ2 D6 त्यज त्व, V1 त्यजाशु, B2 त्यजेत्स्व, B3 °च्च, B4 त्यक्त्वाशु, Dd1 (by corr) त्यजेय (for °था) B2 (marg also) व्यवसायानि च त्यज, D1–4 7 त्यक्तव्य व्यसन(D3 व्यजन, D4 7 सतत) त्वया

27 [ab]) D3 धृत्या (for वृत्त्या) Dd1 तया (for तथा) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 परोक्षयानिश(Ś1 °पि स, D6 °भिस) बुद्ध्या राम(B4 °म) प्रत्यक्षया तथा —After 27[ab], Ś1 Ñ2 V1 B D5 6 M4 ins

82* परात्मप्रकृति दृष्ट्वा परिपाल्या प्रजास्त्वया ।
तत्परो निरहकारो भूत्वा राम गुणान्वित ।
तत पालय पुत्रेमा प्रजा पुत्रानिवौरसान् ।
योधानमात्यान्हस्त्यश्व कोष चावेक्ष्य यत्नवान् ।

[(l 1) Ś1 Ñ2 V1 D6 परमा, B1 3 (marg) परा च (for परात्म-) D5 -प्रकृती[तीर्] (for °ति) Ñ2 V1 B3 त्वया प्रजा (by transp), D5 प्रजास्तथा —(l 2) Ś1 D6 निर्ममो, B3 (also as above) सत्पथो, G(ed) मत्परो (for तत्परो) D5 M4 निरभिमानो (for निरहकारो) —(l 3) B1 erroneously repeats प्रजा —(l 4) Ś1 V1 D6 [अ]श्वान्, D5 [अ]श्व- (for [अ]श्व) V1 योधान्हयान्हस्तिनश्च, M4 यौधानथाश्वान्हस्त्यश्वान् (for the prior half) Ś1 चान्वीक्ष्य, Ñ2 illeg, V1 परे[रो]क्ष्य, B4 च वीक्ष्य (for चावेक्ष्य) B1 (inf lin) यत्नन (for °वान्)]

B4 cont

83* देशान्पौरजनास्तात सामन्तानुगास्तथा ।

D5 M4 cont after 82*

84* दुर्गान्पौराञ्जनपदान्सामन्तनगराणि च ।

[M4 दुर्ग (for दुर्गान्)]

—[c]) T3 अमात्य D1–4 7 -प्रमुखा (for प्रभृती) G2 M1 चैव (for सर्वा) —[d]) Dt1 प्रजाश्चैव (for प्रकृतीश्च) D1 अनुरजय (for चा°) —For 27[cd], Ś1 Ñ2 V1 B D5 6 M4 subst

85* तथा मित्राणि मध्यस्थानुदासीनाश्च रञ्जय ।

[B1 2 D5 मित्राण्य(D5 °न)मित्रान्मध्यस्थान्, B4 मित्रामित्राणि म° (for the prior half) B1(before corr) 2 4 राघव, D5 रजयन् Ś1 Ñ2 D6 मित्राण्यप्युप(D6 °प्यनु)रजय, V1 दासीदासाश्च राघव, B3 (also as above) अमित्राश्चानुरजयन् (for the post half)]

—After 27, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–4 7 T G M1–3 ins

86* कोष्ठागारायुधागारं कृत्वा सनिचयान्बहून् ।

[D1–4 7 कोशा(D3 काष्टा)गारायुधागारे, T2 G M2 गोष्ठा° (for the prior half) D1 2 कृत्वा(D2 त्व च) मनिधयाधिक, D3 कृत्वा मत्रेर्व्ययाधिके, D4 7 कृत्वा सपच्चयाधिके (for the post half)]

28 [a]) V1 M4 दृष्टानु-, V1 (marg) दुष्टानु-, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G3 Ct इष्टानु, Cg as in text (for तुष्टानु-) V1 T2 G1 3 -रक्त (for -रक्त) Dm1 T1 2 G3 -प्रकृतीर् (for °तिर्) D1–3 तुष्टपुष्टभृतप्रेष्य, D4 7 तुष्टपुष्टभृता प्रेष्या —[b]) D1–4 7 पृथिवीमनुपालय(D3 °रजय) —[c]) B1 (by corr) [आ]नदति (for नन्दन्ति) D1–4 7 एव मित्राणि नदतु —[d]) B1 (marg) लब्धामतम्, D4 (sec m as in

तच्छ्रुत्वा सुहृदस्तस्य रामस्य प्रियकारिणः ।
त्वरिताः शीघ्रमभ्येत्य कौसल्यायै न्यवेदयन् ॥ २९
सा हिरण्यं च गाश्चैव रत्नानि विविधानि च ।
व्यादिदेश प्रियाख्येभ्यः कौसल्या प्रमदोत्तमा ॥ ३०
अथाभिवाद्य राजानं रथमारुह्य राघवः ।
ययौ स्वं द्युतिमद्वेश्म जनौघैः प्रतिपूजितः ॥ ३१
ते चापि पौरा नृपतेर्वचस्त-
च्छ्रुत्वा तदा लाभमिवेष्टमाप्य ।
नरेन्द्रमामन्त्र्य गृहाणि गत्वा
देवान्समानर्चुरतीव हृष्टाः ॥ ३२

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

---

text) °मृताम् B4 M1 (*inf lin sec m* as in text) [श्र]परा (for [श्र]मरा) —D1-4 7 om 28^{cf} T1 illeg. for 28^e–29^b —^e) Dm1 (before corr) तया (for त्वम्) Dg1 T2 3 G1 M3 तस्मात्त्वमपि चात्मान —^f) B3 (also as in text) निशम्य (for नियम्य) V1 B4 T2 [इ]व (sic), M2 [ए]व (for [ए]व) B3 (also as in text) सदाचर (for समा°)

29 T1 illeg for 29^{ab} (cf v l 28) —^a) G2 सौहृदस —^b) Dt1 -काक्षिण (for -कारिण) —For 29^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

87* इति राज्ञो वच श्रुत्वा नरा प्रियनिवेदिन ।

[D6 (before corr as above) रागो (for राज्ञो) —D6 om (hapl) from the post half up to the prior half of l 1 of 88* D3 जना, M4 प्रिय (for नरा) Ñ2 V1 -निवेदन, B4 -(वारिन (for -निवेदिन)]

—^c) D1 3 त्वरित, D2 चरित (before corr °ते), D1 7 त्वरया (for त्वरिता) Dt1 आगत्य, D6 अत्येत्य (for अभ्येत्य) —^d) V1 B Dm1 D1–4 7 कौश (Dm1 °शि)ल्यायै, M3 कौसल्याया (for °ल्यायै) ☞ The spelling of कौसल्या in different MSS is not uniform, hence its variants are ignored hereafter B1 D2 निवेदयन

30 D5 om up to the prior half of l 1 of 88* (cf v l 29) —^a) M2 damaged Dd1 Dm1 G2 3 M1 हिरण्यानि (for हिरण्य च) B2 3 D3 G1 गाश्चैव, B4 वासश्च, D6 गोश्चैव (for गा°) —^b) B1 धनानि (for रत्नानि) —^c) V1 Dd1 D1–4 7 आदिदेश (for व्या°) Ś1 तदा तेभ्य, D2 प्रियाभ्येत्य, D6 ततस्तेभ्य (for प्रियाख्येभ्य) —After 30, B2 D1–6 (after श्रुत्वा in 87* owing to om) 7 ins

88* रामोऽपि तद्वच श्रुत्वा राज्ञो ह्यमिततेजस ।
प्रहृष्टवदनो भूत्वा तथेत्याह नराधिपम् ।
राजापि गुरुणाज्ञप्त सानुजोऽय विसृज्यताम् ।
राममुद्दिश्य राजा वै गम्यतामित्यनोदयत् ।
अनुज्ञातस्तु पित्रा वै गमनायोपचक्रमे । [5]

[D5 om the prior half of l 1 —(l 1) D1 वचन (for तद्वच) —D6 transp lines 3 and 4 —(l. 3) D5 रामो, D7 राजा (for राजा) B2 [आ]दिष्ट (for [आ]ज्ञप्त) B2 सानुगोध, D4 7 अनुज्ञाप्य (for सानुजोऽय) D3 विसृज्य, D7 विसृज्यै न —(l 4) D5 [अ]थ (for वै) B2 [अ]नोदयत्, D1 [अ]नोदयत्, D2 7 [अ]नोदयत् (sic), D5 नोदयत् (for [अ]नोदयत्) —(l 5) B2 तथा पित्रा, D5 न पित्रा न (for तु पित्रा वै)]

31 ^a) V1 G1 3 तथा, D2 यथा (for अथ) Dg1 [अ]भिवाद्य (for °वाद्य) —^c) D2 M3 स्व, M4 स (for स्वं) Ś1 Ñ2 V1 B D1 5 6 T3 द्युतिमा (D1 T3 °य)न, T2 M2 3 द्युतिम (T2 °व)द् (sic) (for द्युतिमद्) —^d) B1 4 D1 जनौघै (sic) Ś1 Ñ2 V1 B1 2 (marg) 4 D6 परि, D1 2 अभि, D3 अपि, D4 5 अथ, G2 परि- (for प्रति) D1–4 5 पूजित, D5 (before corr) पूजक (for -पूजित). G (ed) परिवारित

32 ^a) Ñ2 अथो वच, B1 D5 वचनन्तदा (for वचस्तच) —^b) Ś1 Ñ2 B1 2 4 D6 तातो, V1 B3 महा, T1 3 तथा (for तदा) Ś1 D6 धर्मतम् (for इवेष्टम) Ś1 B4 D6 आपु, Dg1 Dt1 आशु, Dd1 Dm1 आत्मन (for आप्य) M4 श्रुत्वा लाभे मन्यमानो यथा वै —^c) Ś1 B4 D6 गृहाश्च (for गृहाणि) —^d) M2 partly damaged D6 समानर्चुर् (sic) (for °र्चुर्) B3 (marg) धनौघ भक्त्या. Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S (M2 damaged) अति (Dg1 Dt1 M3 °भि)प्रहृष्टा (for अतीव हृष्टा) D5 देवान्समभ्यर्चुरभीष्टदृष्टा B1 (gloss) दृष्टा भक्तनिदिता बभूवु (sic) —For 32, D1–4 5 subst

89* ते चापि सर्वे समवाप्य काम
नरा नरेन्द्रेण कृतप्रहर्षा ।
नरेन्द्रमामन्त्र्य गृहाणि नागरा
प्रपेदिरे राघवराज्यहर्षिता ।

[(l 1) D2 राम (for काम) —(l 2) D3 नरा नरेन्द्रात्सम्प्रहर्षा]

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ2 V1 B D5 6 रामाभिषेकव्यवसाय, D1–4 दशरथानुशासन, D7 रामानुशासन —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ2 B2 3 1, V1 2, D1 58, D2 4 7 5, D3 49, D5 7

४

गतेऽथ नृपो भूयः पौरेषु सह मन्त्रिभिः ।
मन्त्रयित्वा ततश्चक्रे निश्चयज्ञः स निश्चयम् ॥ १
श्व एव पुष्यो भविता श्वोऽभिषेच्येत मे सुतः ।
रामो राजीवताम्राक्षो यौवराज्य इति प्रभुः ॥ २
अथान्तर्गृहमाविश्य राजा दशरथस्तदा ।
सूतमाज्ञापयामास रामं पुनरिहानय ॥ ३
प्रतिगृह्य स तद्वाक्यं सूतः पुनरुपाययौ ।
रामस्य भवनं शीघ्रं राममानयितुं पुनः ॥ ४
द्वाःस्थैरावेदितं तस्य रामायागमनं पुनः ।
श्रुत्वैव चापि रामस्तं प्राप्तं शङ्कान्वितोऽभवत् ॥ ५
प्रवेश्य चैनं त्वरितं रामो वचनमब्रवीत् ।
यदागमनकृत्यं ते भूयस्तद्ब्रूह्यशेषतः ॥ ६
तमुवाच ततः सूतो राजा त्वां द्रष्टुमिच्छति ।
श्रुत्वा प्रमाणमत्र त्वं गमनायेतराय वा ॥ ७
इति सूतवचः श्रुत्वा रामोऽथ त्वरयान्वितः ।
प्रययौ राजभवनं पुनर्द्रष्टुं नरेश्वरम् ॥ ८

G 2 3 8
B 2 4 8
L 2 6 7

4

☞ Ñ1 missing for Sarga 4 (cf v l 2 1 1) D6 begins with ॐ

1 [a]) D1 गतेप्येव, D3 °प्वेव, D4 °प्वथो, D5 °प्वपि (for गतेष्वथ) V1 नृपैर् (for नृपो) —[b]) V1 पौरैश्च T2 नृप (for सह) D2 मन्त्रिषु (for मन्त्रिभि) —[c]) Dg1 reads मन्त्र in marg —[d]) V1 सनातन , B3 (also) Dg1 सुनि° (for स निश्चयम्)

2 [a]) D1 5 7 M4 स (for श्व) V1 सेच्यो, D4 (after corr *sec m* as in text) पुष्ये (for पुष्यो) D3 भवित्ति (sic) (for भविता) —[b]) G M3 [ऽ]भिषिच्यत (for ऽभिषेच्येत) Ś1 V1 D6 पुत्रो मे श्वो(Ś1 सो)भिषि(D6 °षे)च्यता, Ñ2 B सुतो मे श्वोभिषिच्यता, Dg1 श्वोभिषिचत मे सुत, Dt1 श्वोभिषेच्यस्तु मे सुत , Dd1 Dm1 श्वोभिषिच्येत मे सुत , D1–5 7 श्वोभिषे(D1 2 5 °षि)च्य सुतो मया(D5 मम), M4 श्वोभिषेच्यस्तु राघव —[c]) Dt1 T2 °पद्माक्षो, D4 राजा च ताम्राक्षो (for राजीवताम्राक्षो) Dg1 राम राजीवताम्राक्ष —[d]) V1 यौवराज्यम्, Dt1 Ct युवराज B3 4 इव (for इति) D4 7 श्रुति (for प्रभु) —After 2, D1–4 7 ins

90* रामे निवेदित सर्वं प्रणयाद्धर्षितेन च ।

3 [a]) V1 तथा (for अथ) B3 (also) [अं]तगृहम्. D1–4 7 आसाद्य (for आविश्य) —[b]) B4 तथा (for तदा) —[c]) T G3 M3 Cr m g t आमन्त्रयामास (for आज्ञापयामास) —[d]) D1–4 7 रामस्यानयन(D4 7 °ने) पुन

4 D4 om 4 —[a]) V1 महद् , Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–3 7 T G2 3 M1 2 तु तद् (for स तद्) —[b]) Ś1 D6 अथो ययौ, T3 M3 4 इहा° (for उपा°) —[c]) D1 भुवन B2 दिव्य (for शीघ्र) —[d]) D1–3 7 तमेव (for रामम्)

5 G3 om (hapl) 5^{ab} —[a]) B2 reads 5^{ab} also in marg as in B4 Ś1 Ñ2 B1–3 D6 तेन च, V1 द्वा स्थेन, Cm g as in text (for द्वा स्थैर्) D1 3 4.7 M4 तत्र, D2 सर्वं (for तस्य) —[b]) Ś1 Ñ2 B1–3 D6 रामस्य, B4 D5 सूतस्य (for रामाय) Ñ2 B3 Dd1 D6 गमन (for [आ]गमन) D1–4 7 राघवाय महात्मने —B1 3 D6 om 5^{c}–7^{b}, Ñ2 om 5^{c}–6 and D1–4 7 om 5^{cd} B2 reads 5^{c}–7^{b} in marg Ś1 reads 5^{cd} in marg —[c]) Ś1 तु (for त) G2 M1 चाभिरामस्त B2 श्रुत्वापि चैव त प्राप्त —[d]) Ś1 G3 प्राप्त , Ñ2 B1–3 D1–4 6 7 राम , V1 D5 प्राप्त- (for प्राप्त) Ś1 [ऽ]ब्रवीत्

6 Ñ2 B1 3 D6 om , B2 reads in marg 6 (cf v l 5) Ś1 om 6^{ab} —[ab]) B4 प्रविश्य M4 चैव V1 B2 4 Dg1 Dt1 T2 M4 त्वरितो (for त्वरित) D1–4 7 प्रवेशयामास तदा वचन चे(D2 इ)दमब्रवीत् —Ś1 reads 6^{c}–7^{b} in marg —[c]) D1–4 7 किम् (for यद्) B4 -हृद्यं, Dd1 Dm1 G2 M1 -कार्यं (for -कृत्य) —[d]) M4 त (for तद्) D1–4 7 तद्भवान्वक्तुमर्हसि(D7 °ति) —After 6, V1 ins

91* तेन चावेदितं तस्य रामस्यागमन तत ।

7 V1 B1 3 D6 om 7^{ab} (except V1 cf v l 5) Ś1 B2 read 7^{ab} in marg (cf v l 6 and 5) —[ab]) D3 अर्हति (for इच्छति) Ñ2 B2 (m) द्रष्टुमिच्छति राजा त्वा शीघ्रमागतुमर्हसि —B4 D1–4 7 om 7^{cd} —[c]) B3 (m also as in text) Dt1 Dd1 Dm1 G M1 2 तत्र, Cg t as in text (for अत्र) —[d]) Dg1 Dd1 च (for वा) ❀ Cg गमनाय इतराय आगमनाय च । ❀ Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D6 Γ2 G3 गमनायेति राघव(Ś1 D6 °व), D5 (after corr as in text) °यैव राघव

8 [a]) V1 इति दूतवच , D1 तस्य तद्वचन, D2–4 7 सूतस्य वचन (for इति सूतवच) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 Dt1 D4 6 7 [ऽ]पि (for ऽथ) B1 reads त्वरयान्वित in marg (also द्वाक्य • प्रीतिवर्धन • मालोक्य रामोपि इत्युक्त्वा) B4 (marg also as in Ś1) रामो वचनमब्रवीत् (= 6^{b}), D3 + . रयान्वित —[c]) Dm1 D1 -भुवन —[d]) Ñ2 illeg (for द्रष्टु) Ś1 Ñ2 B D6 नरर्षभ, V1 D5 M4 नराधिप (for नरेश्वरम्)

तं श्रुत्वा समनुप्राप्तं रामं दशरथो नृपः ।
प्रवेशयामास गृहं विवक्षुः प्रियमुत्तमम् ॥ ९
प्रविशन्नेव च श्रीमान्राघवो भवनं पितुः ।
ददर्श पितरं दूरात्प्रणिपत्य कृताञ्जलिः ॥ १०
प्रणमन्तं समुत्थाप्य तं परिष्वज्य भूमिपः ।
प्रदिश्य चास्मै रुचिरमासनं पुनरब्रवीत् ॥ ११
राम वृद्धोऽस्मि दीर्घायुर्भुक्ता भोगा मयेप्सिताः ।
अन्नवद्भिः क्रतुशतैस्तथेष्टं भूरिदक्षिणैः ॥ १२
जातमिष्टमपत्यं मे त्वमद्यानुपमं भुवि ।
दत्तमिष्टमधीतं च मया पुरुषसत्तम ॥ १३
अनुभूतानि चेष्टानि मया वीर सुखानि च ।
देवर्षिपितृविप्राणामनृणोऽस्मि तथात्मनः ॥ १४
न किंचिन्मम कर्तव्यं तवान्यत्राभिषेचनात् ।
अतो यत्त्वामहं ब्रूयां तन्मे त्वं कर्तुमर्हसि ॥ १५
अद्य प्रकृतयः सर्वास्त्वामिच्छन्ति नराधिपम् ।
अतस्त्वां युवराजानमभिषेक्ष्यामि पुत्रक ॥ १६
अपि चाद्याशुभान्राम स्वप्नान्पश्यामि दारुणान् ।
सनिर्घाता महोल्काश्च पतन्तीह महास्वनाः ॥ १७

---

9 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D6 स, Dm1 G1 तच (for त) D1 3 4 7 श्रुत्वा तु, D2 श्रुत्वाथ (for त श्रुत्वा) —^{b}) D3 सुत (for राम) —^{c}) Dg1 सुत (for गृह) Ś1 Ñ2 V1 B D1–4 6 7 तूर्णं प्र(B1 प्रा)वेशयामास —^{d}) D1–5 7 विवक्षुरु-भयोर्हित

10 ^{a}) Ñ2 illeg for two letters after प्रवि D2 3 इव (for एव) V1 om , D4 7 स (for च) —^{b}) Ś1 राघव D1–4 7 रघुनन्दन (for भवन पितु) —^{cd}) D1–4 7 स तत्र पितर दृष्ट्वा बभूवाथ कृताजलि

11 ^{a}) Ñ2 V1 M3 प्रणमान(Ñ2 °न), B M4 प्रणामान (sic) (for प्रणमन्त) Ñ2 V1 B Dt1 M4 तमुत्थाप्य, Dm1 G3 परिष्वज्य, Ct as in text (for समुत्थाप्य) D1–4 7 तत प्रणाम कुर्वाण, D5 प्रणतमथोत्थाप्य (subm) —^{b}) Dg1 Dt1 Dd1 D1 4 7 स-, D2 3 स, Ct as in text (for त) G2 M1 भूपति V1 परिष्वज्य च पीडित, Dm1 G3 त समुत्थाप्य भूपति —^{c}) B1 आदिश्य, Dd1 M2 प्रविश्य (for प्रदिश्य) D1–4 7 आदिदेशासन तस्मै(D3 चैव), G1 प्रदिश्य रुचिर तस्मै —^{d}) D1–4 7 वाक्य चेदमुवाच ह

12 ^{a}) Ñ2 illeg for first four letters D1–4 7 तात (for राम) B4 वृद्धाक्ष —^{b}) Ñ2 V1 B1–3 Dt1 Dd1 Dm1 G3 यथा (for मया) Ś1 B4 D6 भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान्, D1–4 7 व्रतानि चरितानि मे —^{cd}) Ñ2 V1 B1 3 (marg also as in text) अर्थवद्भि , B2 (marg also अन्न°)अश्व°, B4 मत्र°, Cg t as in text (for अन्नवद्भि) V1 B4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G3 यथा, B2 M4 मया (for तथा) D1–4 7 सुसमृद्धैर्मया चे(D7 वे)ष्टं क्रतुभिश्चाप्त(D7 °श्च प्र) दक्षिणै

13 ^{a}) Ś1 D6 प्राप्तम् (for जातम्) G1 2 M1 2 जातोसीष्टम् (for जातमिष्टम्) D3 4 7 च (for मे) D1 2 जातानीष्टान्यपत्यानि —^{b}) Ś1 D6 मया च, Ñ2 V1 B त्वमपि (for त्वमद्य) Dd1 Dm1 G3 [अ]नुपमो D1–4 7 पालित (D3 °वन) तदनत(D1 °नुत्त)र —D1–4 7 om 13^{c}–14^{b} —^{c}) V1 अपत्य (for अधीत) M3 इ धीत

14 D1–4 7 om 14^{ab} (cf 1 13) —^{a}) Ś1 D6 च तथा, V1 [गु]व तथा, B1 4 सर्वाणि, B3 (also with hiatus) इष्टानि (for चेष्टानि) —^{b}) Dt1 D5 T M2 4 [अ]पि, D6 वै (for च) Ś1 V1 B3 D6 वीर राज्यसु°, Ñ2 वीर (illeg) सु°, B1 4 चिर राज्यसु°, B2 मया गतसु° —^{cd}) B1 देवद्विजर्षि- (hypm) (for देवर्षि-) Ñ2 B1 M4 -भूतानाम्, B3 -पुत्राणान् (sic) (for -विप्राणाम्) V1 पुन , G1 2 [आ]त्मज (G1 °ज) (for [आ]त्मन) D1–4 7 अनृणोस्मि पितॄणा च देवताना च राघव

15 ^{a}) D2 नो (for न) V1 किंचिन्मम न (by transp) D1–4 7 अकृत मेस्ति (for मम कर्तव्य) —^{b}) Ś1 [अ]भिषेचन —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D6 अ(V1 त)तस्त्वा यदह ब्रूया (by transp), D4 7 अतो यथाह ते ब्रूया, M4 अतोह त्वामह ब्रूया —^{d}) D4 7 तथा (for तन्मे)

16 D1–5 7 om 16 —^{a}) Ś1 (as in text also) D6 अथ (for अद्य) —^{b}) Ñ2 reads मिच्छति नराधिप in marg —^{c}) Ñ2 illeg , M4 त्वा (for त्वा) Ś1 V1 B D6 यौ(Ś1 यु)वराज्येहं (for युवराजानम्)

17 D1–4 7 transp 17 and 18 —^{ab}) Dg1 D5 G1 M2–4 [अ]पि (for [अ]द्य) Dd1 Dm1 G3 transp. राम and स्वप्नान् G2 M1 स्वप्ने (for राम) Ś1 Ñ2 V1 B D6 राज्यते च तथा(Ś1 D6 सदा, V1 यथा)राम, D1–4 7 अपि च ह्य(D4 7 चाप्य)नभिप्रेतान् (for ^{a}) G1 M2 3 स्वप्ने, G2 M1 राम (for स्वप्नान्) V1 Dt1 राघव, T1 दा णान् —^{c}) B3 D2 सनिर्घात- Dg1 G1 M2 3 Ck दिवोल्का, Dt1 Dd1 G2 M1 Ct दिवोल्काश्च, D1 2 महोल्काश्च, T M4 महोल्का (for महोल्काश्च) —^{d}) Ñ2 V1 B1–3 Dm1 T2 G2 3 M1 पतिताश्च (V1 B1 2 G2 3 M1 °ता हि, T2 °ता सु-), B4 Dt1 Dd1 D5 पतति हि(Dd1 च), Dg1 T1 3 पततीह, G1 M2–4 पतितेह (for पतन्तीह) B3 महास्वरा , Dg1 T G1 M2–4 महास्वना. Ś1 D1–4 6 7 पतति स्वर(D2 °)नि (D4 7 °नि)स्वना. —After 17, D1–4 7 ins , D5 ins after 18

92* उपविष्टो विशाखासु रोहिणीप्वसितो ग्रह ।
निवान्ति वाता परुषा सशैला भूश्च कम्पते ।

अवष्टब्धं च मे राम नक्षत्रं दारुणैर्ग्रहैः ।
आवेदयन्ति दैवज्ञाः सूर्याङ्गारकराहुभिः ॥ १८
प्रायेण हि निमित्तानामीदृशानां समुद्भवे ।
राजा वा मृत्युमाप्नोति घोरां वापदमृच्छति ॥ १९
तद्यावदेव मे चेतो न विमुह्यति राघव ।
तावदेवाभिषिञ्चस्व चला हि प्राणिनां मतिः ॥ २०
अद्य चन्द्रोऽभ्युपगतः पुष्यात्पूर्वं पुनर्वसुम् ।
श्वः पुष्ययोगं नियतं वक्ष्यन्ते दैवचिन्तकाः ॥ २१
तत्र पुष्येऽभिषिञ्चस्व मनस्त्वरयतीव माम् ।
श्वस्त्वाहमभिषेक्ष्यामि यौवराज्ये परंतप ॥ २२
तस्मात्त्वयाद्य व्रतिना निशेयं नियतात्मना ।
सह वध्वोपवस्तव्या दर्भप्रस्तरशायिना ॥ २३
सुहृदश्चाप्रमत्तास्त्वां रक्षन्त्वद्य समन्ततः ।
भवन्ति बहुविघ्नानि कार्याण्येवंविधानि हि ॥ २४ G 2 3 24 B 2 4 24 L 2 6 23

[(l 1) D1 3 5 उपसृष्टे (D3 °ष्टे), D2 °हृष्टे D1 विशाखाभ्या, D2 विशेषाया, D5 विशाखाया (for विशाखासु) D2 3 रोहिणीष्वा (D3 °ष्व)मि(D2 शी)तो ग्रह, D4 7 रोहिणी ग्रसते ग्रह —After line 1, D3 ins

92(A)* रोहिण्यवस्थितो राहुर्विशाखासु पुनर्ययौ ।
एव वदन्ति दैवज्ञा योग राजविनाशकम् ।

—(l 2) D1 2 विवाति, D4 7 प्रवाति D5 वाति वाताश्च (for निवान्ति वाता) D2 परुषा वाता (by transp)]

18 D1–4 7 transp 17 and 18 —[a]) Ś1 Ñ2 V1 B (B3 also उपष्टब्ध) D1–7 M4 उपसृ(D7 °मृ)ष्ट, Dg1 Dt1 Dd1 अवष्टब्ध (sic), Cm g t as in text Ś1 हि (for च) D3 om मे (subm) —[b]) Ś1 D6 नक्षत्रैर् D1–5 7 पीडित(D2 °) (for दारुणैर्) —[c]) D1 2 वै तज्ज्ञा, D5 कालज्ञा, D6 दे° (for दैवज्ञा) —[d]) D1–3 5 शुक्रागार-शनैश्चरै, D4 7 जन्मस्थो मे शनैश्चर —After 18, D6 ins 92*.

19 B3 reads 19 in marg (sec m) —[a]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 प्रायशो (for प्रायेण) Dg1 Dt1 G1 M1 3 4 Ck च (for हि) B1 2 D5 [अ]निमित्तानाम्, D2 निमित्तानि —[b]) D3 समुद्भव, T3 समुद्यमे, M3 समुद्भवै D2 ईदृशानि भवति हि —[cd]) Dg1 Dt1 T G1 M2 3 हि, D5 च (for वा) Dd1 Dm1 G2 3 M1 मृत्युमवाप्नोति (for वा मृत्युमा°) Ś1 Ñ2 V1 B1 4 D5 राष्ट्र, B3 M4 राज्य (for घोरा) Dt1 Dm1 D5 T2 च (for वा) B1 4 नाशम् (for [आ]पदम्) G3 घोरामापदम्, M2 °वातपम् (sic) (for घोरा वापदम्) V1 B1 3 D5 इच्छति (for ऋच्छति) Ś1 D6 राज्य वा नैवमृ(Ś1 °व ऋ)च्छति, B2 (m also राष्ट्र वापदमर्हति) राज्याद्वा भ्रश्यते पुन (for [d]) D1–4 7 राज्याद्वा भ्रश्यते राजा मृत्यु वा(D2 चा)पि हि गच्छति(D3 °पि नियच्छति [sic], D4 7 °प्यभिगच्छति)

20 [ab]) Ś1 D6 चित्त मे, Ñ2 V1 B G2 M1 चे(G2)तो मे (by transp), D5 मे चित्त Dg1 T G1 2 Cg k विमुचति, Cm t as in text D1–4 7 यावच्च मम धर्मज्ञ चेतो न परिमुह्यति(D4 °मुच्यते, D7 °मुह्यते) —[c]) Ś1 V1 B2–4 D1–3 5 6 [अ]भिषिच्यस्व, Ñ2 G2 M1 [अ]भिषिच्यस्त्व, B1 [अ]भिषिक्ष्ये त्वा, Dg1 [अ]भिषिच्यश्च, D4 7 [अ]भिगच्छस्व, Cm t as in text —[d]) Ś1 V1 B1 D2 5 6 गति, D1 3 4 7 स्थिति (for मति)

21 [a]) D3 4 7 अथ (for अद्य) B1 G1 [ऽ]प्युपगत, Dg1 D3 ह्युपगत, G1 [ऽ]भ्युपनत (for ऽभ्युपगत) —[b]) B4 D3 G1 पुनर्वसु, T1 G3 पुनर्वसू D1 2 4 7 स्वातिना व्यक्त (D4 °कु)मुत्तर —[cd]) B3 Dt1 D3 पुष्ययोग- (D3 °गो) B2 वक्ष्यति, D3 वदति, D5 ब्रुवति, M4 ब्रुवते (for वक्ष्यन्ते) V1 B3 G3 देव- (for दैव-) D5 -चितना D1 2 4 7 त हि वक्ष्य(D1 °क्ष्य)ति विप्रेन्द्रा(D1 °न्द्रो) दिवस पुष्यसमित

22 [a]) Dd1 Dm1 T G3 Cm g k तत (for तत्र) D5 यदा (for पुष्ये) Cr अभिषिच्यस्व, Cm g t as in text Ś1 Ñ2 V1 B D6 त्वमभिषिच्यस्व(B1 °षेच्यश्च), G M1–3 पुष्येभिषि(G1 °षे)च्यस्त्व (for पुष्येऽभिषिञ्चस्व) D1–4 7 तव चैवाभिषेकार्थं(D4 7 °थ), M4 अद्य पुत्राभिषेक्तु त्वा —[b]) D1 मतिस्, D7 नयस् (for मनस्) D2 च, D5 [इ]ति (for [इ]व) D1 2 5 मे (for माम्) —[c]) Ś1 अभिषिक्ष्यामि, V1 B1 2 4 अभिषेक्तासि Ñ2 श्वस्त्वामभिनिवेक्ष्यामि, D1 श्व एवाभिषेक्ष्यामि (subm), D2 4 7 श्व एव त्वाभिषेक्ष्यामि, D3 एव त्वामभि°, T3 श्वस्त्वा समभिचेक्ष्यामि —[d]) D1 3 वीर सर्त्विक्पुरोहित, D2 वीर ऋत्विक्पुरोहित (sic), D4 7 वीर मन्त्रिपुरोहितै

23 [a]) B3 (also as in text) Dt1 Dd1 Dm1 G2 3 M1 2 Cr g k t -प्रभृति (for व्रतिना) D1–4 7 इय च नियतेनाद्य (D3 °थ) —[b]) Dm1 नियमात्मना D1 3 4 7 त्वया व्रतवता (D4 °हा)निशा, D2 त्वया च व्रतवान्निशा —[c]) D1–4 7 वध्वा सह (by transp) D1 [उ]पवास्तव्या, D4 G3 Cm [उ]पवस्तव्यं —[d]) Ś1 D6 -[आ]स्तरण-, Ñ2 V1 B G1 M4 -स (B4 -स)स्तर- (for -प्रस्तर-) D1 2 4 7 स्वप(D2 शय)ता दर्भ (D4 7 पर्ण)सस्तरे, D3 अस्त्र प्राग्दर्भसस्तरे (corrupt)

24 [a]) Ś1 D6 त्वा, B1 2 4 T3 तु (for च) D2 प्रयमत्तास् (sic), T2 3 [अ]प्रमत्तस् (for [अ]प्रमत्तास्) Ś1 D4 6 7 च, D1 2 ते, G3 त्वा (for त्वां) D3 सुहृदश्चाप्रपन्नास्ते —[b]) D1 भवतु, D2 4 7 चरतु (for रक्षन्तु) Ś1 Ñ2 V1 B D6 [अ]द्य प्रयतत D3 भवत ह्यममतत —[c]) D1 3 7 जानामि, D2 जानासि, D1 जातानि (for भवन्ति) —[d]) Ś1 (after corr as in text) इ, Ñ2 V1 B2–4 तु, B1 D2 च (for हि) M4 कार्याणा विविधानि तु

विप्रोषितश्च भरतो यावदेव पुरादितः ।
तावदेवाभिषेकस्ते प्राप्तकालो मतो मम ॥ २५
कामं खलु सतां वृत्ते भ्राता ते भरतः स्थितः ।
ज्येष्ठानुवर्ती धर्मात्मा सानुक्रोशो जितेन्द्रियः ॥ २६
किं तु चित्तं मनुष्याणामनित्यमिति मे मतिः ।
सतां च धर्मनित्यानां कृतशोभि च राघव ॥ २७
इत्युक्तः सोऽभ्यनुज्ञातः श्वोभाविन्यभिषेचने ।
व्रजेति रामः पितरमभिवाद्याभ्ययाद्गृहम् ॥ २८
प्रविश्य चात्मनो वेश्म राज्ञोद्दिष्टेऽभिषेचने ।
तस्मिन्क्षणे विनिर्गत्य मातुरन्तःपुरं ययौ ॥ २९
तत्र तां प्रवणामेव मातरं क्षौमवासिनीम् ।
वाग्यतां देवतागारे ददर्श याचतीं श्रियम् ॥ ३०
प्रागेव चागता तत्र सुमित्रा लक्ष्मणस्तथा ।
सीता चानायिता श्रुत्वा प्रियं रामाभिषेचनम् ॥ ३१
तस्मिन्काले हि कौसल्या तस्थावामीलितेक्षणा ।
सुमित्रयान्वास्यमाना सीतया लक्ष्मणेन च ॥ ३२
श्रुत्वा पुष्येण पुत्रस्य यौवराज्याभिषेचनम् ।
प्राणायामेन पुरुषं ध्यायमाना जनार्दनम् ॥ ३३

---

25 [a]) Ś1 निष्कासितश्, Ñ2 V1 B निर्वासितश् (for विप्रोषितश्) M4 तु (for च) —[b]) V1 स्वराज्यत, D1–4 7 पुरान्मम (for पुरादित) —D1–4 7 om (hapl) 25[cd] I2 [अ]भिषिक्तम् —[d]) In Ñ2 two letters are illegible after प्रा

26 [a]) D1–4 7 मार्गे (for वृत्ते) —[b]) G2 सुत (for स्थित) —[c]) D1–4 7 धर्मज्ञ (for धर्मात्मा) —[d]) B4 धर्मानुजोयो (corrupt) (for सानुक्रोशो) D2 यतेन्द्रिय

27 [a]) Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 D3 M2 Ct नु, Cr g as in text (for तु) —[b]) Ś1 V1 B D6 जानाम्ये(V1 °त्ये, B1 2 [m also] 3 D6 °स्ये)व यथाचल(V1 °ल), Ñ2 B3 (also) D1–4 7 जानामि(D4 7 °मि) चलना(D1 2 °मा) त्मक —[c]) Dg1 M2 Cg सता तु, D5 स तानि, Cv m as in text (for सता च) Ś1 Ñ2 V1 B D5 6 M4 -कृत्यानि, D1–4 7 कार्याणि (for -नित्याना) —[d]) Ś1 Ñ2 B D4–7 शोभानि, V1 D1 3 M4 -शोभीनि, Dd1 Dm1 G3 -शोभि हि, T2 G1 -शोभी च, Cv (for -शोभि च) T3 राघव D2 हताशाभीनि राघव

28 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D2 6 [उ]क्त्वा (for [उ]क्त) Ś1 सोप्यनुज्ञात, B4 सोभ्यनुज्ञात, D1–4 7 त्व(D2 चा)भ्यनु° (for सोऽभ्यनु°) —[b]) D1–5 7 श्वोभिषे(D3 4 °षि)च्यो भवानिति —[c]) D5 तथा (for व्रज) V1 दिष्ट (for राम) Ś1 D1–4 6 7 व्रजेति राज्ञा काकुत्स्थो —[d]) V1 B3 (also as in text) ययौ, B4 lacuna (for [अ]भ्ययाद्) B4 भृश, D5 गृहात (for गृहम्) Ś1 D1–4 6 7 जगाम स्व(D1 स्व) निवेशन

29 [a]) B1 4 प्रविश्यात्मनो (subm) D1–4 7 वेश्म रामस्तु (for चात्मनो वेश्म) ☞ T1 missing (fol damaged) from ष्टेऽभिषेचने up to कृत्वा in 2 6 19[b]. —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B (B3 before corr) Dt1 D3–7 G1 2 M1 4 Ck t राज्ञा(Ck °ज्ञा)दिष्टे (V1 B3 [after corr] 4 D3–5 7 G1 2 M1 °ष्टो), M3 राज्ञा *-, Cg as in text (for राज्ञोद्दिष्टे) D4 [ऽ]भिषेचन D1 2 राज्ञा(D2 °ज्ञा)दिष्टाभिषेचन —[c]) Ś1 D6 M4 [ऽ]भिनिर्गम्य, V1 M2 स निर्गत्य, D1 3–5 7 विनिर्गम्य, D2 विनिष्क्रम्य Dg1 Dd1 Dm1 T2 3 G2 3 तत्क्षणेन च(Dd1 Dm1 G3 स) निष्क्रम्य (Dg1 T2 3 निर्गम्य), Dt1 M1 तत्क्षणादेव निष्क(Dt1 °ष्क्रा)म्य, G1 M3 तत्क्षणे स च निष्क(M3 °र्ग)म्य

30 [a]) Dg1 तत्- (for ता) B M4 प्रग(B3 °य)ताम्, Cm g k t as in text (for प्रवणाम्) G1 3 एव (for एव). Ś1 D6 प्रणतस्तत्र तामेव, V1 ता तत्र प्रयतामेव, D1–3 तत्रापश्यद्रनो(D1 °द्वजो)पेता, D4 7 ता रामार्थं व्रतोपेताम् —[b]) D1–4 7 अहत- (for मातर) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 (D5 after corr as in text) M4 -वासस (for -वासिनीम्) —[cd]) Dg1 Dt1 Dd1 T2 3 G3 M1–3 Cm g t [आ]याचती, M1 ध्यायती, Ck as in text (for याचतीं) Ś1 Ñ2 V1 B D6 ददर्श याचमाना ता देवता(V1 देवता, B2 दैवता)वेश्मनि श्रिय(B3 [also] श्रिय), D1–4 7 ददर्श(D1 वाग्जिता, D2 वाग्यता) मातर रामो देवपूजनतत्परा

31 [a]) V1 [अ]थ (for च) D1–3 5 M4 तथा (for [आ]गता) D4 7 प्रागेव तत्र आयाता(D7 °तौ) —[b]) B1 सुमित्रा (sic) Dg1 Dd1 Dm1 G1 3 तदा (for तथा) —[c]) M4 [अ]पि (for च) Ś1 D6 [ए]वापि तत्र, V1 Dg1 Dm1 D5 T2 G2 Ck [आ]नयिता, D2 [आ]नीयता (sic), D4 7 नियता, Cg t as in text (for [आ]नायिता)

32 [a]) V1 M2 च, B4 Dd1 Dm1 D1–4 7 G2 3 M1 तु, Dt1 Ck t [अ]पि (for हि) D6 M3 4 transp काले and हि —[b]) D2 तस्थिवान्मीलितेक्षणा (sic) —[c]) Ś1 Ñ2 B Dg1 D1–3 5 6 [उ]पास्यमाना, D4 7 सेव्यमाना (for [अ]न्वास्यमाना)

33 [a]) D3 श्रुत्वा तु (hypm) (for श्रुत्वा) Dt1 पुण्ये च —[b]) B2 Dg1 T2 3 G M1–3 यौवराज्ये, Cg as in text (for °ज्य-) D7 यौवराज्यनिपेचन —[c]) B1 देवतागृहमध्यस्था, D3 तस्मिन्काले तु कौसल्या —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 ध्यायती सा (for ध्यायमाना)

तथा सनियमामेव सोऽभिगम्याभिवाद्य च।
उवाच वचन रामो हर्षयस्तामिद तदा॥ 2 4 34

तथा सनियमामेव सोऽभिगम्याभिवाद्य च ।
उवाच वचनं रामो हर्षयंस्तामिदं तदा ॥ ३४
अम्ब पित्रा नियुक्तोऽस्मि प्रजापालनकर्मणि ।
भविता श्वोऽभिषेको मे यथा मे शासनं पितुः ॥ ३५
सीतयाप्युपवस्तव्या रजनीयं मया सह ।
एवमृत्विगुपाध्यायैः सह मामुक्तवान्पिता ॥ ३६
यानि यान्यत्र योग्यानि श्वोभाविन्यभिषेचने ।
तानि मे मङ्गलान्यद्य वैदेह्याश्चैव कारय ॥ ३७
एतच्छ्रुत्वा तु कौसल्या चिरकालाभिकाङ्क्षितम् ।
हर्षबाष्पकलं वाक्यमिदं राममभाषत ॥ ३८

वत्स राम चिरं जीव हतास्ते परिपन्थिनः ।
ज्ञातीन्मे त्वं श्रिया युक्तः सुमित्रायाश्च नन्दय ॥ ३९
कल्याणे बत नक्षत्रे मयि जातोऽसि पुत्रक ।
येन त्वया दशरथो गुणैराराधितः पिता ॥ ४०
अमोघं बत मे क्षान्तं पुरुषे पुष्करेक्षणे ।
येयमिक्ष्वाकुराज्यश्रीः पुत्र त्वां संश्रयिष्यति ॥ ४१
इत्येवमुक्तो मात्रेदं रामो भ्रातरमब्रवीत् ।
प्राञ्जलिं प्रह्वमासीनमभिवीक्ष्य स्मयन्निव ॥ ४२
लक्ष्मणेमां मया सार्धं प्रशाधि त्वं वसुंधराम् ।
द्वितीयं मेऽन्तरात्मानं त्वामियं श्रीरुपस्थिता ॥ ४३ G 2 3 13 B 2 1 43 L 2 6 42

34 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 स (B1 सु)नियताम्, Dg1 Cg स°, D4 7 [अ]भि° (for सनियमाम्) Ś1 Ñ2 V1 B Dg1 D1-4 6 7 T2 3 एव —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 अभिगय (B1 °वाद्य [hapl repetition]) (for सोऽभिगम्य) M4 सोभिवाद्याभिगम्य च (by transp) —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 मातर (for वचन) —[d]) Dt1 वर, M3 तथा (for तदा) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 5 6 M4 हर्षयि(D3 °से)न्यन्तिद वच, D1 7 हर्षयन्गद्गद वच, T2 3 हर्षयस्तामनिन्दिता —After 34, Dm1 ins रामश्री

35 [a]) Ñ2 V1 B1 4 अद्य, B2 (also) अहो, B3 अनु (for अम्ब) —[c]) Dd1 Dm1 G3 [ऽ]द्य, M4 वै, Cr m k t as in text (for मे) —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1-4 6 7 M1 वै (for मे) M1 वचन (for शासन)

36 [a]) Ñ2 B3 (before corr as in text) सीतायाश् Ś1 Ñ2 B3 (also as in V1) D1 4 6 7 च, V1 B D3 5 M4 [अ]द्य, D2 हि (for [अ]पि) D2 ओपवस्तव्या —[b]) D2 रजनी च —[c]) Dt1 उक्तम् (for ऋत्विग्) —[d]) Dt1 D3 स हि (for सह) Ś1 Ñ2 B D1-7 M1 नृप (for पिता) V1 सह मामब्रवीन्नृप

37 [a]) Ś1 Ñ2 B D6 चात्य(B2 °द्य)त, V1 D1 चाप्यत्र, D2 चापि, D3 या थ (for यान्यत्र) M4 युक्तानि (for योग्यानि) —[c]) Dt1 [अ]थ, D1-4 7 [अ]त्र (for [अ]द्य) —[d]) Ś1 D6 सीतायाश्, V1 वैदेह्याम् (for वैदेह्याश्) Ś1 Ñ2 B D6 T2 3 चापि, V1 अपि (for चैव)

38 [b]) V1 -[अ]भिवाञ्छित —[c]) Ś1 Ñ2 B3 Dt1 Dd1 D1-7 (D5 before corr as in text) M4 Ct -[आ]कुल, Dg1 -काला (sic), T2 G1 2 M1-3 -कळ, G3 गळ, Cr g k as in text (for -कल) —[d]) D1-4 7 पुत्रम् (for रामम्)

39 [a]) B4 चिर - —[c]) Ñ2 reads मे in marg V1 D1 2 ज्ञाती(D1 2 °ती)श्च, B3 ज्ञातीना (for ज्ञातीन्मे) D2 3 युक्त, M4 पुत्र (for युक्त) —[d]) Ñ2 V1 सुमित्रा चाभि- (Ñ2 °त्वान्यभि- [sic]) B3 4 D6 नदन(B1 °न), D2 दर्शय (for नन्दय)

40 [a]) Ś1 D6 त्व च, B वर- (for बत) Ñ2 V1 B3 (also) D1 2 5 कल्याणवति (for कल्याणे बत) —[b]) Dt1 Dd1 Dm1 D1-5 7 T3 G2 3 M Cm मया, T2 मम, Cg as in text (for मयि) B1 सुपुत्रक (hypm) —[c]) Dg1 यतस् (for येन) M3 दाशरथे T2 त्वया दशरथो राजा —[d]) T2 G1 (also as in text) पुरा (for पिता)

41 [a]) D5 ध्यान (for क्षान्त) Ś1 Ñ2 V1 B D6 अमोघा वत(Ś1 D6 चात्र, B1 3 तव) मे भक्ति, D1-3 अमोघ मे तप क्षात(D3 ख्यात), D4 7 अमोघ मे तप पुत्र, Cr m g t as in text —[b]) B4 damaged, D4 7 दुष्कर (for पुरुषे) Dm1 (before corr as in text) D1 3 पुष्करेक्षण, D4 7 कमलेक्षण(D7 °णे) (for पुष्करेक्षणे) —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B1-3 (also as in text) D6 सेयम्, D1 3 4 7 यदद्य, D2 यदा च, T2 इयम्, M3 एवम्, Cv m g t as in text (for येयम्) Ś1 D6 M4 -राजर्षि-, Ñ2 V1 B D5 -राजर्षे, D1-4 7 राजश्रीस् (for राज्यश्री) —[d]) T2 त्वा (for त्वां) Ś1 D6 -श्रीस्त्वामद्याश्रयिष्यति, Ñ2 V1 B D5 श्रीस्त्वामद्या(B1 2 °द्य)श्रयि(D5 °गमि)ष्यति, D1-4 7 त्वा क्रमादा गमिष्यति, M4 -श्रीस्तवाद्य भविष्यति

42 [a]) D5 एवमुक्ते तु (for इत्येवमुक्तो) Dt1 तु, B2 [ए]व (for [इ]द) —[b]) Ś1 B (B3 before corr as in text) M4 लक्ष्मणम् (for भ्रातरम्) —Dg1 reads 42[cd] in marg —[c]) V1 D2-4 M4 प्राजलि-(V1 °लि) V1 Dt1 प्राकुस(V1 प्राक)मासीनम् —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 स्मितान्वित (for स्मयन्निव)

43 [a]) B1 [ए]ता, D1 2 [ए]ना —[b]) D2 गाधि त्व च, G3 प्रशाम्नि त्व (for प्रशाधि त्व) —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 द्वितीयो मे(B4 °यश्चा)तरात्मा त्व —[d]) D2 इय श्री समुपस्थिता, M4 श्रीरिय त्वामुपास्थिता

G 2 3 44 B 2 4 44 L 2 6 42

सौमित्रे भुङ्क्ष्व भोगांस्त्वमिष्टान्राज्यफलानि च ।
जीवितं च हि राज्यं च त्वदर्थमभिकामये ॥ ४४

इत्युक्त्वा लक्ष्मणं रामो मातरावभिवाद्य च ।
अभ्यनुज्ञाप्य सीतां च जगाम स्वं निवेशनम् ॥ ४५

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

५

संदिश्य रामं नृपतिः श्वोभाविन्यभिषेचने ।
पुरोहितं समाहूय वसिष्ठमिदमब्रवीत् ॥ १
गच्छोपवासं काकुत्स्थं कारयाद्य तपोधन ।
श्रीयशोराज्यलाभाय वध्वा सह यतव्रतम् ॥ २

तथेति च स राजानमुक्त्वा वेदविदां वरः ।
स्वयं वसिष्ठो भगवान्ययौ रामनिवेशनम् ॥ ३
स रामभवनं प्राप्य पाण्डुराभ्रघनप्रभम् ।
तिस्रः कक्ष्या रथेनैव विवेश मुनिसत्तमः ॥ ४

44 ^{a}) B4 भोगाश्च (with hiatus) —^{b}) D7 दृष्ट्वा (for इष्टान्) B1 राज्यसुखानि, B4 याज्य°, D4 7 राजकुलानि, D6 राज° (for राज्यफलानि) D1 इष्टाशनफलानि च —^{c}) Ś1 B2 4 Dt1 D6 चापि, Ñ2 B3 D4 चैव, D7 वै हि (for च हि) —^{d}) Ś1 Dg1 D4 6 7 T2 G1 M3 अभिकाङ्क्षये. V1 त्वदृते नाभिकामये

45 ^{b}) Ñ2 om च (subm) D1-5 7 M4 मातरं चाभि(D5 °भ्य)वाद्य च(M4 ह) —^{cd}) Ś1 D5 6 M4 अभ्यनुज्ञाय V1 स्व(also च)निवेशनं Dt1 ययौ स्वं च निवेशनं (for ^{d}) D1-4 7 अनुज्ञातो जगामाशु स्वगृहं सह सीतया (D1 transp सह and सीतया)

Colophon —*Sarga name* Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 om Ś1 Ñ2 B D5 6 राम(B2 om)राज्योपनिमन्त्रण(D5 °णो), V1 रामस्य राज्यनिमन्त्रण, D1-4 7 औप(D3 जय, D7 अप)वस्तो(D2 3 °स्थो) —*Sarga no* (figures, words or both) B1 D6 om Ś1 D2 4 7 6, Ñ2 B2-4 2, V1 3, D1 59, D3 50, D5 8 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम , G M1 2 श्रीरामाय नम

5

☞ Ñ1 T1 missing for Sarga 5 (cf 2 1 1 and 2 4 19 respy) Dm1 begins with ॐ

1 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D6 स चितया(V1 °मा)नो (for संदिश्य रामं) —^{d}) D1 2 4 7 इदं वचनम्, D3 वचनं चेदम् (for वसिष्ठमिदम्)

2 D2 om 2 —^{b}) B3 कारयस्व (for °याद्य) —^{c}) V1 Dt1 Dd1 M4 Ct श्रेयसे, B4 श्रीराम, Dg1 प्रायशो (for श्रीयशो-) D3 -लभाय (for -लाभाय) —^{d}) V1 G3 यतव्रत, Dt1 D1 3-5 7 G2 य(D1 जि)तव्रत —After 2, B3 ins.

93* कौसल्यायै प्रियाख्यानं कथितव्यं ततस्त्वया ।

3 D2 om 3 —^{a}) V1 त स, B4 स तु, D3 च ' (for च स) B3 स तथेति च (by transp), Dg1 त तथेति स (for तथेति च स) —^{b}) G2 देवविदा (metathesis) —^{d}) D1-4 7 रथमास्थाय सत्वर —After 3, Ś1 Ñ2 V1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2(after 2)- S (T1 missing) all Cs ins

94* उपवासयितुं रामं मन्त्रविन्मन्त्रपारगः ।
ब्राह्मं रथवरं युक्तमास्थाय सुदृढव्रतः ।

[(l 1) Dt1 M3 वीर (for राम) Ñ2 marg, B2 D5 T2 3 M4 मन्त्रवन्, Dd1 Dm1 G3 काकुत्स्थ (for मन्त्रविन्) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G3 -कोविद (Dg1 °द), D- G2 M1 2 -पारग (for -पारग) —(l 2) V1 ब्राह्मणो (hypm), D5 -ब्राह्मय, T3 ब्राह्म, G2 ब्राह्म (for ब्राह्म) G1 ब्राह्मं तु रथ (for ब्राह्म रथवर) Ś1 Ñ2 B2-4 Dt1 D5-7 G1 M2-4 सु(Ñ2 स्व, B2[m]-4 Dt1 D5 G1 M2-4 सु)धृतव्रत (M3 °त), B1 सुदृव्रत]

Thereafter B4 reads 16^{ab} (var स्वर and तथा for -स्वन- and तदा respy) and subst 99* in its proper place

4 ^{a}) Dd1 Dm1 G2 3 M1 गत्वा (for प्राप्य) —^{b}) V1 T2 3 G M1-3 पाडुर, Ck t as in text (for पाण्डुर-) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 -चयोपम (for -घनप्रभम्) Cv r m g as in text (for ^{b}). —^{d}) D1, 3 4 7 प्रविश्य (for विवेश)

तमागतमृषिं रामस्त्वरन्निव ससंभ्रमः ।
मानयिष्यन्स मानार्हं निश्चक्राम निवेशनात् ॥ ५
अभ्येत्य त्वरमाणश्च रथाभ्याशं मनीषिणः ।
ततोऽवतारयामास परिगृह्य रथात्स्वयम् ॥ ६
स चैनं प्रश्रितं दृष्ट्वा संभाष्याभिप्रसाद्य च ।
प्रियार्हं हर्षयन्राममित्युवाच पुरोहितः ॥ ७
प्रसन्नस्ते पिता राम यौवराज्यमवाप्स्यसि ।
उपवासं भवानद्य करोतु सह सीतया ॥ ८
प्रातस्त्वामभिषेक्ता हि यौवराज्ये नराधिपः ।
पिता दशरथः प्रीत्या ययातिं नहुषो यथा ॥ ९
इत्युक्त्वा स तदा राममुपवासं यतव्रतम् ।
मन्त्रवत्कारयामास वैदेह्या सहितं मुनिः ॥ १०
ततो यथावद्रामेण स राज्ञो गुरुरर्चितः ।
अभ्यनुज्ञाप्य काकुत्स्थं ययौ रामनिवेशनात् ॥ ११
सुहृद्भिस्तत्र रामोऽपि सहासीनः प्रियंवदैः ।
सभाजितो विवेशाथताननुज्ञाप्य सर्वशः ॥ १२
हृष्टनारीनरयुतं रामवेश्म तदा बभौ ।
यथा मत्तद्विजगणं प्रफुल्लनलिनं सरः ॥ १३ G 2 4 14 B 2 5 14 L 2 7 11

5 a) D1-4 7 राघवोपि मुनि ज्ञात्वा —b) Ś1 Ñ2 V1 B D6 त्वरमाण (Ñ2 °न) (for °न्निव) Ñ2 B3 Dt1 Dd1 D2 G3 M3 Ct ससभ्रम (G3 °मात्) Dg1 Dm1 M2 त्वरयन्निव सभ्रमात् (Dg1 M2 °म) —c) Ñ2 illeg D2 3 M4 transp मानयिष्यन् and स D1 5 माननार्हं, D4 7 च मा° (for स मानार्हं) —After 5, V1 D1-5 7 ins, Ś1 D6 ins after 6

95* त रथादवरोहन्त विद्वानभ्यागत गुरुम् ।
आलोकाद्धारयामास प्रत्युद्गच्छन्स राघव ।

[(l 1) V1 वीक्ष्य च (for विद्वान्) —(l 2) Ś1 D6 आलोकाद्धारयामास, V1 अथोवतार°, D1 आलोक्योत्तार°, D5 आलोक्य वार° (for the prior half) D3 प्रत्यागच्छत् (for प्रत्युद्गच्छन्)]

6 a) Dt1 D1 2 5 त्वरमाणोथ (D1 2 5 °णस्य) —b) Ñ2 B Dg1 Dt1 Dm1 D1-3 5 -[अ]भ्याम (for °श) B1 समीपिण V1 रथातिकमथाब्रवीत् —d) B3 (also as in text) परिपूज्य, D6 G1 प्रति°, Ct as in text (for परिगृह्य) D2 रथी (for रथात) —After 6, Ś1 D6 ins 95* and then cont, while D1-5 7 ins after 6

96* प्रह्वो वचनमाकाङ्क्षंस्तस्थौ राम कृताञ्जलि ।

[Ś1 D4 6 7 तस्थे (for तस्थौ) D3 transp तस्थौ and राम]

7 a) B4 [ए]व (for [ए]न) Ñ2 V1 B1 3 4 D5 G3 M2 प्रसृत, T2 प्राञ्जलि, M1 प्रणत, Cg as in text (for प्रश्रित) Ś1 D1-4 6 7 कामादभिमुखस्तस्थौ (D1 2 4 7 °खस्थ त, D3 °ख स्वस्थ) —Dt1 reads 7b–8b inf lin —b) D1 सभार्यो, D4 7 प्रभाष्य, T3 M4 Cgp सभाज्य, Cm g k t as in text (for संभाष्य) Ś1 D2-7 [अ]भिप्रशस्य (for [अ]भिप्रसाद्य) Ñ2 V1 B प्रस(B2 सप्र)भाष्य प्रश(B °श)स्य च, M2 समाभाष्याभिवाद्य च —After 7ab, Ś1 D1-7 ins

97* स तु प्रविश्य भ(D1 भु)वन रामस्य मुनिसत्तम ।

—c) D5 प्रियार्थं, G3 प्रियार्हो M4 त्वरया (for हर्षयन्) D1-4 7 यथार्हं(D3 °र्थं) प्रीणयन्रामम् —d) V1 इद वचनमब्रवीत्

8 Dt1 reads 8ab inf lin (cf v l 7) —a) M2 त्वत्पिता —b) Dt1 T2 यत्त्व राज्यम् (for यौवराज्यम्)

9 a) D5 वै (for हि) —c) B3 reads up to दशरथ inf lin M4 प्रिय (for पिता) V1 G1 प्रीतो, D3 M4 श्रीमान् (for प्रीत्या) —d) D3 ययातिर्नाहुषो यथा

10 a) D3 तथा (for तदा) —b) B4 Dg1 Dt1 D1 3-5 7 G1 3 M1-3 यतव्रत (G3 °त [sic]), D2 यथाविधि (for यतव्रतम्) —c) Ñ2 V1 B1 3 Dg1 Dd1 Dm1 G3 M2 मन्त्रवित् —d) G2 3 M1 3 सह त (for सहित) Dt1 शुचि, M4 तदा (for मुनि) —After 10, V1 B2 (m) D1-5 7 ins

98* स्वस्तिपुण्याहघोषेषु देवतायतनेषु च ।
प्रसाद राघवो राज्ञ शिरसा प्रतिगृह्य स ।
स्पर्शयामास गुरवे सहस्राणि गवा दश ।

[(l 1) B2 -घोषेण D5 °यतनेषु (for °वसथेषु) —(l 2) D5 राज्य (for राज्ञ) V1 च (for स) —(l 3) V1 निवेश्य (for गुरवे)]

11 a) D1-5 7 यथावद्राजपुत्रेण —b) Ñ2 V1 B D1 2 5 M1 स राजगुरुर्, D4 7 पुरोधा पुनर्, G2 स रामो गुरुर् (sic) (for स राज्ञो गुरुर्) —c) Ś1 D1 6 7 M4 अभ्यनुज्ञाय, B2 अनुज्ञाप्य च (for अभ्यनुज्ञाप्य) —d) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4-7 राजनिवेशन (for रामनिवेशनात्) D3 यौवराज्यनिवेशन, M4 जगाम स्व°

12 a) D1 2 4 5 सह, D3 स तु, D7 स तु, M3 अत्र (for तत्र) —b) Ś1 D6 सहायैश्च, Ñ2 V1 B °सीनै, Dm1 D1-5 7 G3 M1 2 सुखा°, M4 सहसीतै (for सहासीन) D1-5 7 प्रियवद —D4 7 om from 12c up to 14 —c) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 5 6 [अ]तम्, M4 [आ]शु (for [अ]थ) —d) S1 D6 अनुज्ञाय, B4 अनु

13 D4 7 om 13 (cf v l 12) —a) B2 (m as in text) G1 M2 -जन (for -नर-) Dd1 Dm1 G2 3 M1 प्रहृष्टनरनारीक —b) Ś1 Ñ2 V1 B1 3 4 D6 राजवेश्म, B2 राजस्थान (for रामवेश्म) T3 तथा M4 reads बभौ inf lin sec m —c) D2 तथा मत्त (for यथा मत्त) —d) V1

G 2 4 15 स राजभवनप्रख्यात्तस्माद्रामनिवेशनात् ।
B 2 5 15 निर्गत्य ददृशे मार्गं वसिष्ठो जनसंवृतम् ॥ १४
L 2 7 15 वृन्दवृन्दैरयोध्यायां राजमार्गाः समन्ततः ।
बभूवुरभिसंबाधाः कुतूहलजनैर्वृताः ॥ १५
जनवृन्दोर्मिसंघर्षहर्षस्वनवतस्तदा ।
बभूव राजमार्गस्य सागरस्येव निस्वनः ॥ १६
सिक्तसंमृष्टरथ्या हि तदहर्वनमालिनी ।
आसीदयोध्या नगरी समुच्छ्रितगृहध्वजा ॥ १७
तदा ह्ययोध्यानिलयः सस्त्रीबालाबलो जनः ।
रामाभिषेकमाकाङ्क्षन्नाकाङ्क्षन्नुदयं रवेः ॥ १८
प्रजालंकारभूतं च जनस्यानन्दवर्धनम् ।
उत्सुकोऽभूज्जनो द्रष्टुं तमयोध्यामहोत्सवम् ॥ १९
एवं तं जनसंबाधं राजमार्गं पुरोहितः ।
व्यूहन्निव जनौघं तं शनै राजकुलं ययौ ॥ २०

प्रच्छन्ननलिन, D1-3 5 फुल्लपद्मोत्पल (for प्रफुल्लनलिन) G2 रस (metathesis) (for सर)

14 D4 7 om 14 (cf v l 12) —[a]) Ś1 B2 Dt1 D6 M2 राजभवन(B2 °नाद्), Ñ2 B1 3 4 रामभवनात् (for राजभवन-) Ś1 B2 D6 गच्छन्, Ñ2 B1 3 4 निर्यान (for -प्रख्यात्) —[b]) Dm1 अस्माद् (for तस्माद्) G2 राज (for राम-) Ś1 Ñ2 B D6 मुनि· कैलाससंनिभात् (Ś1 D6 °भ) —[c]) Ś1 Ñ2 B D6 सर्वतो, V1 Dg1 Dd1 Dm1 D1-3 5 T2 3 G M1 4 नि (Dm1 D2 3 T2 G2 3 M1 नि)सृत्य, M2 °स्य (for निर्गत्य) D3 om मार्गं —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 -सकुल, D1-3 5 -सवृत, M3 -सवृ (for -संवृतम्)

15 [a]) Ś1 V1 D4 6 G1 वन्दिवृन्दैर्, B3 4 D1 M4 जन°, D2 °वृन्दैर्, D5 नर°, T2 3 °वृन्दम्, Cr*p* m*p* वृद वृद, Cg k t as in text (for वृन्दवृन्दैर्) —[b]) B1 2 4 D1-5 7 G1 राज(D1 °म) मार्ग (D5 °र्गं) —[cd]) B3 Dg1 G1 M3 4 अतिसंबाधा (B3 °धा) B1 2 4 बभूव चातिसंबाधो (for [c]) Dg1 T3 कुतूहलिजनैर् Ś1 Ñ2 V1 B D6 जनैर्जातकुतूहलैः, M4 कौतूहलसमन्वितैः (for [d]) D1-5 7 समाकीर्णो (D5 °र्णं, D7 °र्णा) जनौघेन (D5 °घैश्च) द्रष्टुकामै(D4 7 °म)स्तद(D2 °दा)द्भुत —After 15, B1 ins 99*

16 [a]) B1 -वृन्दौघ, D1-4 7 -वृन्दौघ-, D5 -वृन्दैश्च, T3 -सघोर्मि (for वृन्दोर्मि-) B1 सहर्षं, B4 -सहर्ष-, D2 4 7 -सहर्षाद्, G1 °र्षो M4 -सघोषैर् (for -संघर्ष-) —[b]) G2 -हत- (sic) (for -हर्ष-) B2 -स्वनरतस्, G1 -स्वनरवस् (for °वतस्) Dm1 G2 M1 स्वन (for तदा) G3 -हर्षस्वनित-निस्वन —For 16[ab], Ś1 Ñ2 V1 B3 4 subst, B1 ins after 15 and D1-5 7 ins after 16[ab]

99* तदा हि मृद्यमानस्य हर्षोद्धृतोर्मिभिर्जनैः ।

[Ñ2 B3 तदाभि-, V1 B3 (also) तदहि, D2 4 7 तथा हि, D3 यथा हि (for तदा हि) V1 हृयमानस्य, B1 3 (also) 4 नृत्य°, B3 सृज्य°, D1-5 7 भिद्य° (for मृद्य°) B1 3 (also as above)हर्षोद्धूतो-]

—G2 om (hapl) 16[cd] —[c]) M4 गभीरो (for बभूव) D1 राम-, M3 रा . (for राज-) —[d]) Ś1 V1 B4 Dg1 Dd1 D1-3 5 6 नि स्वन , Dt1 निस्वनै

17 [a]) V1 -संमृष्ट, Dg1 -सम्ष्ट- (for -संमृष्ट-) Dg1 G1 M2 रथ्या सा, Dd1 Dm1 G2 3 M1 -रथ्या च, D1-4 7 M3 रथ्याभिस —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 सा (B1 र) राजपथ, Dt1 Ct तथा च जन, D1-5 7 तदासीत्पुष्प-, G1 सदर्भवन, M4 °र्चैव, Cv m g l as in text, Cr तदह° (for तदहर्वन) D6 -शालिनी —[c]) Dt1 Ct तदह (for नगरी) D1-5 7 अयोध्यानगरी रम्या —[d]) B4 समुत्थित, M4 समुद्धृत (for °च्छ्रित) Ñ2 B3 महाध्वजा, V1 D1-5 7 महा°, B1 2 4 G3 -गृहध्वजा (for -गृह°)

18 [a]) Dm1 तदा तु, Dg1 G1 सदा हि (for तदा हि) D1-5 7 तस्या पुर्या(D1 °र्या, D4 7 °र्य) निवासी च —[b]) Ñ2 V1 B2-4 M4 -बालजनो, Dt1 Dm1 Ck t बालाकुलो Cv m g t*p* °बलो (as in text), Cr -बालाबला Ś1 D6 स्त्रीबालसहितो जन, B1 सस्त्रीबालजनोज्वल, D1-5 7 सस्त्रीबालयुवा जन —After 18[ab], D1-5 7 ins

100* न सुष्वाप तदा रात्रौ प्रहर्षोत्सुकमानस ।

—[c]) D2 आकाङ्क्षी (for आकाङ्क्षन्) —[d]) Ś1 B1 2 Dm1 D6 T3 G2 M1-3 Cv m g आकाङ्क्षदुदय, B4 D3 °ङ्क्षु°, D2 5 न काङ्क्षन्नु°, D4 7 ना(D7 न)गराभ्यु°, Ck t as in text (for आकाङ्क्षन्नु°)

19 [a]) Ñ2 V1 B हि, D1 3-5 7 M4 त (for च) D2 राजालंकारभूप त —[b]) V1 Dg1 D2 जनस्यानन्द-, B3 M3 जनस्यानंदि- (for °स्यानन्द-) —[c]) D1-5 7 नोत्सुकोभूज् (D5 °त्र) (for उत्सुकोऽभूज्) M2 द्रष्टाराम् (for द्रष्टुं) —[d]) Dg1 Dd1 Dm1 G2 3 M1 2 4 अयोध्याया (M2 °या) (for तमयोध्या-)

20 [ab]) Ñ2 T2 G1 2 M1 2 तु, V1 B2 3 Dt1 M4 तज्, Cv r g as in text (for तं) D- illeg from तं up to °मार्गं D2 तं नर-, D3 जनैश्च, D5 (before corr , after corr as in V1) त नगर- (hypm) (for तं जन-). —[c]) V1 व्यूहयत, B2 (m also) नितर्कयन्, B3 (after corr) गाहन्निव, D6 वहन्निव (for व्यूहन्निव) Dm1 ते, D6 तु (for तं) B4 जनौघैस्त (for जनौघं तं) —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 तदा (for शनै) G2 3 M1 -गृह (for -कुल) D1 2 व्यूहयित्वा (D2 व्यूहित्वाथ) शनैर्ययौ, D3 4 7 समूहत्वाच्छनैर्ययौ, D5 सस्त (sic)हित्वा शनैर्ययौ, M4 मुहूर्ताच्छनकैर्ययौ, Cr g as in text.

सिताभ्रशिखरप्रख्यं प्रासादमधिरुह्य सः ।
समियाय नरेन्द्रेण शक्रेणेव बृहस्पतिः ॥ २१
तमागतमभिप्रेक्ष्य हित्वा राजासनं नृपः ।
पप्रच्छ स च तस्मै तत्कृतमित्यभ्यवेदयत् ॥ २२
गुरुणा त्वभ्यनुज्ञातो मनुजौघं विसृज्य तम् ।
विवेशान्तःपुरं राजा सिंहो गिरिगुहामिव ॥ २३
तदग्र्यवेषप्रमदाजनाकुलं
महेन्द्रवेश्मप्रतिमं निवेशनम् ।
व्यदीपयंश्चारु विवेश पार्थिवः
शशीव तारागणसंकुलं नभः ॥ २४

G 2 4 26
B 2 5 26
L 2 7 26

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चमः सर्गः ॥ ५ ॥

---

21 [a]) Dg1 G1 M3 शुभ्राभ्रशिखर-, M2 damaged (for सिताभ्र°) D1 G1 -प्रख्य- —[b]) Ñ2 B2 3 D2 अभिरुह्य Dt1 M4 च (for स) —[c]) Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 M2 3 समीयाय; D2 स निनाय, D3 समियाय ह (hypm), M4 समेयाय (for समि°)

22 [a]) D2 समागतम् M3 अभिप्रेत्य —[b]) D2 राज्यासन B2 तत (for नृप) —[c]) D1–5 7 अपृच्छत् (for पप्रच्छ) M4 transp स and च Dt1 Dd1 स्वमत तस्मै, D2 सर्वं चास्मै तत्, G3 च तदा तस्मै (for स च तस्मै तत्) —[d]) V1 [अ]भ्यवादयत्, Dg1 D1–3 [अ]भि(D3 [अ])वेदयत्, Dd1 Dm1 G2 3 M1 [अ]भ्य(G2 [अ]भि)चोदयत् (for °वेदयत्) —After 22, Ś1 Ñ2 V1 B Dg1 Dt1 Dm1 D6 T2 3 G M Cv g t ins

101* तेन चैव तदा तुल्य सहासीना सभासद ।
आसनेभ्य समुत्तस्थु पूजयन्त पुरोहितम् ।

[(l 1) Ñ2 V1 B [ए]व च (by transp), M4 चापि (for चेव) M4 ततस् (for तदा) Ś1 Ñ2 V1 B1-3 D6 तुल्या, B4 तस्यां (for तुल्य) V1 B4 G1(before corr) M4 समासीना, B2 सभासीना (for सहासीना) Dg1 G1 2 M1–3 transp तदा तुल्य and सहासीना]

23 [ab]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 सो (for तु) D6 मानवौघ, M2 मनुजेन्द्रो (for मनुजौघं) B1 2 4 D6 च (for तम्) D1–5 7 अनुज्ञात स गुरुणा वसिष्ठेन महात्मना —[c]) M4 [अ]भ्यतर (for [अ]न्त पुर)

24 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4–7 तदत्यु (V1 B3 [also] D5 °भ्यु)दग्र-(Ñ2 B3 4 D1 2 5 7 °ग्र), Dg1 M4 °रूप, Dm1 °वेश्म, D3 तदेतदुग्र, G1 उदग्ररूप-, G2 M1 °रूप-, M3 तमग्र्यरूप- (for तदग्र्यवेष-) Dg1 G1 M3 -गणा- (for -जना-) —[b]) M4 निशाकुल (for निवेशनम्) D1–5 7 महा(D4 7 सम)विमानावतत(D1 °वितत, D3 °वनत) सुदीप्तिमत् (D3 °दी . . , D5 °दीप्तिमान्) —[c]) Ś1 D6 सुशोभन, Ñ2 V1 B स (Ñ2 B3 स)शोभयन्, Dg1 D1–5 7 G1 M2 3 Cg विदी°, M4 निवेशन (for व्यदीपयन्) —[d]) Ś1 D1–7 -मण्डित (D6 °तो) (for -संकुल).

Colophon —*Sarga name* Ś1 D4 6 7 रामोत्सव, Ñ2 रामाभिषेकोपवासविधान, V1 रामाभिषेकोपायन, B1 रामाभिषेकउपवासस्यविधानक, B2 रामाभिषेकस्यविधान, B3 रामाभि कोपवासनविधानं, B4 रामाभिषेकं, D1–3 रामोपकारण, D5 रामोपकरणयौवराज्याभिषेक —*Sarga no* (figures, words or both) B1 4 D6 om Ś1 D2 4 7 7, Ñ2 B2 3 3, V1 4, D1 60, D3 51, D5 9. —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, G M1 2 श्रीरामाय नम

६

G 2 5 1 B 2 6 1 L 2 8 1 गते पुरोहिते रामः स्नातो नियतमानसः ।
सह पत्न्या विशालाक्ष्या नारायणमुपागमत् ॥ १
प्रगृह्य शिरसा पात्रीं हविषो विधिवत्तदा ।
महते दैवतायाज्यं जुहाव ज्वलितेऽनले ॥ २
शेषं च हविषस्तस्य प्राश्याशास्यात्मनः प्रियम् ।
ध्यायन्नारायणं देवं स्वास्तीर्णे कुशसंस्तरे ॥ ३
वाग्यतः सह वैदेह्या भूत्वा नियतमानसः ।
श्रीमत्यायतने विष्णोः शिश्ये नरवरात्मजः ॥ ४
एकयामावशिष्टायां रात्र्यां प्रतिविबुध्य सः ।
अलंकारविधिं कृत्स्नं कारयामास वेश्मनः ॥ ५
तत्र शृण्वन्सुखा वाचः सूतमागधवन्दिनाम् ।
पूर्वां संध्यामुपासीनो जजाप यतमानसः ॥ ६
तुष्टाव प्रणतश्चैव शिरसा मधुसूदनम् ।
विमलक्षौमसंवीतो वाचयामास च द्विजान् ॥ ७
तेषां पुण्याहघोषोऽथ गम्भीरमधुरस्तदा ।
अयोध्यां पूरयामास तूर्यघोषानुनादितः ॥ ८
कृतोपवासं तु तदा वैदेह्या सह राघवम् ।
अयोध्यानिलयः श्रुत्वा सर्वः प्रमुदितो जनः ॥ ९

6

☞ Ñ1 missing for Sarga 6 (cf v l 2 1 1) T1 missing from 1 up to कृत्वा in 19^{b} (cf v l 2 4 29) Dm1 begins with ॐ

1 ^{a}) M4 भूय (for राम) —^{b}) D4 7 स्थितो, D5 ततो (for स्नातो) Ś1 Ñ2 V1 B D6 स्नात प्रयत° —^{cd}) D3 6 विशालाक्षो (for °क्ष्या) Ś1 Ñ2 B D6 °क्ष्या विवेशाथ लक्ष्म्या (B4 °क्ष्मी) नारायणो यथा, V1 समियाय नरेन्द्रेण शक्रेणेव बृहस्पति

2 ^{a}) M3 ह्य damaged in प्रगृह्य Ś1 D1–7 पात्र —^{b}) D7 हाविष्त्रो (sic) D1 विविध (for विधिवत्) Dg1 Dt1 D1–5(by corr) 7 T2 G1 M3 तत (for तदा) —^{c}) V1 अर्हते (for महते) V1 Dt1 Dm1 T2 M2 देवतायाज्य, D2 °राज्य (sic), D5 °यादौ (for दै°) —^{d}) Dt1 ज्वलित , M4 [उ]ज्ज्वलिते —After 2, Dm1 ins रामसत्य

3 ^{b}) D2 5 [आ]शस्य, D4 7 तत्र, D6 [आ]चम्य, G1 [अ]थास्य (for [आ]शास्य) Ś1 D6 [आ]त्मनाहित (sic), Ñ2 V1 B1 2 [आ]त्मनो हित, D1 M4 [आ]त्मन प्रिय B3 रामो हुत्वात्मनो हित, B4 प्राश्य पद्यात्मनो हित —^{d}) V1 आस्तीर्ण , M4 सस्तीर्णे (for स्वास्तीर्णे) B4 दर्भ , M3 कु- (damaged) (for कुश-)

4 ^{b}) M3 damaged for त्वा in भूत्वा Ñ2 V1 B1 2 (after corr m as in text) 3 -मैथुन , D1–3 -वाग्मना (D3 °न) (for -मानस) —^{c}) V1 [आ]यतनो —^{d}) Ś1 B3(also) 4 Dg1 Dd1 Dm1 D2 4(after corr marg *sec m* as in text) 5 7 शिष्ये (for शिश्ये)

5 D1 2 om 5-8, D3–5 7 read them (omitting 7^{ab}) after 2 12 11 (cf v l 239*) —^{a}) M4 [अ]वशेषाया —^{b}) Ñ2 V1 B G3 M2 4 च(G3 M2 तु, M4 वै) प्रतिबुध्य स (B1 °द्धवान्), Dg1 Dd1 Dm1 तु प्रतिबुध्य वै. Ś1 D6 रात्रौ च प्रतिबुध्य ह, D3–5 7 सत्वर प्रत्यबुध्यत —^{c}) Dt1 सम्यक् (for कृत्स्न) —^{d}) D4 7 सत्वर (for वेश्मन)

6 D1 2 om 6 (cf v.l 5) For sequence in D3–5 7 cf v l 5 —^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B Dg1 Dd1 Dm1 D3–7 G1 M3 4 तत , Cm g as in text (for तत्र) Ś1 Ñ2 V1 B D4–7 शुभा वाच , D3 शुभा वाचं (for सुखा वाच). —^{b}) D7 °वदिन —^{c}) V1 सर्वां, B4 पूर्वं (for पूर्वां) —^{d}) Dt1 जजाप सुसमाहित , D3–5 7 तुष्टाव मधुसूदनं(D3 °न), D6 after corr m as in text

7 D1 2 om. 7 (cf. v l 5). For sequence and om of 7^{ab} in D3–5 7 cf v l 5 —^{a}) Ś1 D6 ततः स(Ś1 marg) (for तुष्टाव) Ñ2 V1 B प्रयतश्च (for प्रणतश्च) M4 [अ]पि (for [ए]व) —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 प्रणम्य (for शिरसा) —^{c}) D3–5 7 अहत- (for विमल-). G1 -सवीत (sic) —^{d}) G1 पूजयामास Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 G2 3 स, D3–7 M2 वै (for च)

8 D1 2 om 8 (cf v l 5) For sequence in D3–5 7 cf v l 5 —^{a}) Ś1 Dm1 -घोषेथ, B2 -घोष स, D3 5 -घोष (D5 °षं)स्तु, D4 -घोषेषु (for -घोषोऽथ) —^{b}) Ś1 Dt1 D6 -मधुरस्वन (Dt1 °स्तथा) D3–5 7 गभीरो मधुर(D4 °र) स्वर —^{d}) B1 4 तूर्यशब्द-, B2 तूर्य in marg , D3–5 7 शस्त°, G1 तूर्यघोषो (sic) (for तूर्यघोष-) Ś1 Ñ2 V1 B D6 -विमिश्रित , D5 -[अ]नुवादिन (for -[अ]नुनादित)

9 ^{a}) D6 कृत्वा (for कृत-) D1 2 -[उ]पवास (for -[उ]पवास) Ñ2 B3 4 D6 च तदा, V1 स तदा, B1 2 च तथा, D1 2 -नियम, D3–5 7 राम तु (for तु तदा) —^{b}) M3 damaged for ह्या in वैदेह्या D1–5 7 सहित तदा (for सह राघवम्) —^{d}) B4 सर्व , T2 सर्वं (sic) (for सर्व) Ś1 Ñ2 B1–3 D6 M4 प्रमुमुदे —For 9^{cd}, D1–5 7 subst

102* सद्भार्या क्षितौ सुप्त शुश्राव विधिवज्जन ।
[D3 सह भार्या (sic) (for सद्भार्या)]

ततः पौरजनः सर्वः श्रुत्वा रामाभिषेचनम् ।
प्रभातां रजनीं दृष्ट्वा चक्रे शोभां परां पुनः ॥ १०
सिताभ्रशिखराभेषु देवतायतनेषु च ।
चतुष्पथेषु रथ्यासु चैत्येष्वट्टालकेषु च ॥ ११
नानापण्यसमृद्धेषु वणिजामापणेषु च ।
कुटुम्बिनां समृद्धेषु श्रीमत्सु भवनेषु च ॥ १२

सभासु चैव सर्वासु वृक्षेष्वालक्षितेषु च ।
ध्वजाः समुच्छ्रिताश्चित्राः पताकाश्चाभवंस्तदा ॥ १३
नटनर्तकसंघानां गायकानां च गायताम् ।
मनःकर्णसुखा वाचः शुश्रुवुश्च ततस्ततः ॥ १४
रामाभिषेकयुक्ताश्च कथाश्चक्रुर्मिथो जनाः ।
रामाभिषेके संप्राप्ते चत्वरेषु गृहेषु च ॥ १५

G 2 5 15
B 2 6 15
L 2 8 15

10 ^{a}) D3 4 7 T2 3 (before corr as in text) G1 -जना सर्वे (T2 °र्वा), M2 (before corr as in text) -जन' सर्वे (for -जन सर्वे) Dg1 पौरजानपदा सर्वे —^{c}) B1 वीक्ष्य (for दृष्ट्वा) —^{d}) B4 om. चक्रे V1 पुरे (for परा) B4 पुर (for पुन) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M Cr g चक्रे(G1 °क्रु) शोभयितु(Dg1 °भायुता, G1 °भायिता) पुरीं (Dd1 Dm1 G3 °र) —For 10^{cd}, D1–5 7 subst

103* श्व प्रभाते तु भविता ता पुरीमभ्यशोभयन् ।

[D3 विमाने तु (for तु भविता) D6 अभिशोभयत्]

11 ^{ab}) Dd1 Dm1 शुभ्र- (for सित-) M3 damaged from भ्र up to रा and from षु in ^{a} up to ता in ^{b} D3 सिता -. Ś1 Ñ2 V1 D6 T2 (after corr *inf lin* as in text) G1 [अ]भ्रेषु, B3 (m also as in V1) Dt1 D2 3 [अ]भ्रेषु, Cg as in text (for [आ]भेषु) —After 11^{ab}, D1.3–5 7 ins

104* पाण्डुराभ्रप्रकाशेषु पुरुपाणा गृहेषु च ।
स्वस्तिपुण्याहघोषेषु ब्राह्मणावसथेषु च ।
राजमार्गगताना च पुरोऽलकारकारिणाम् ।

[D1 3 5 om (hapl) l 1 D4 om (hapl) l 2 —D5 reads l 3 after 105* —(l 3) D5 पुरे (for पुरो) D1 पुरालकारकारणात् (for the post half)]

—D2 om (hapl) 11^{c}–13^{b} V1 repeats, D1 4 5 7 read 11^{cd} after 13^{ab} —^{c}) D3 damaged for ष्पथे, T3 चतुष्पथे तु (for °षु) V1 (second time) D1 3–5 7 चैत्येषु (for रथ्यासु) —^{d}) Ñ2 V1 (first time) B1 2 4 चित्रेषु, B3 विचित्र- (for चैत्येषु) B4 [अ]र्यालकेषु (sic), D6 जालकेषु (for [अ]ट्टालकेषु) V1 D1 3–5 7 चत्वरे(V1 [second time] समृद्धे, D1 शिखरे)षु च सर्वशः

12 D2 3 om 12 (for D2 cf v l 11) B4 om. (hapl) 12^{ab} D5 transp 12^{ab} and 12^{cd} —^{a}) V1 -वेश्म, B1 Dg1 -पुण्य- (for -पण्य-) D1 4 5 7 आपणेषु प्रसादे(D1 5 °रे)षु —G2 om (hapl) 12^{bc}. —^{b}) Ś1 D6 आसनेषु च(D6 तु), D1 4 5 7 आलयेषु च —T3 om 12^{c}–15^{b} —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 4–(D5 after corr *sec m*)7 M4 समृद्धाना (for समृद्धेषु) —^{d}) Ś1 भवने, D1 भुवनेषु —After 12, D1–(D2 after 11^{ab} owing to om, D3 after 13^{ab})5 7 ins.

105* गृहेषु दुर्गताना च सानुरथ्येषु सर्वश ।

[D2 तु (for च) D3 राजमार्गे गताना च (for the prior half) D2 सानुरथ्येषु, D3 5 सानुर(D3 damaged for नुर) थ्यासु (for °रथ्येषु)]

Thereafter D5 cont l 3 of 104*

13 D2 om 13^{ab} (cf v l 11) T3 om 13 (cf v l 12) M3 om (hapl) 13–15 B3 om (hapl) 13^{ab} —^{a}) B4 om up to चैव Ś1 D1 3–7 सुरम्यासु (for [ए]व सर्वासु) —B2 reads 13^{b}–15 in marg —^{b}) B2 (before corr as in text) [अ]लकृतेषु, G2 [आ]ललितेषु (for [आ]लक्षितेषु) Ś1 V1 D1 3–7 सभ्या(V1 °ख्या, D6 °ल्या)नामालयेषु च —After 13^{ab}, V1 (repeats) D1 4 5 7 read 11^{cd} (for all cf v l 11) —After 13^{ab}, D3 ins 105* —^{c}) B2 समुत्थिताश् Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G M1 साधु, D2 श्वेता, M2 चाशु (for चित्रा) —^{d}) T2 तु (for च) Ñ2 B1 Dt1 तथा (for तदा) V1 D1–5 7 पताकाभिरलकृता —After 13, V1 D1–5 7 ins

106* बभूवुरुच्छ्रिता दूर मेघेष्विव शतह्रदा ।

[D3 घोर (for दूर) D2 मेघेष्वेव]

14 T3 M3 om 14 B2 reads 14 in marg (cf v l 12 and 13) —^{a}) D1 2 4 5 7 -निर्घोषा, D3 -गधर्वा (for -सघाना). —^{b}) Ñ2 V1 B1–3(m also as in Dm1) गायनाना, Dm1 गायमाना (sic) (for गायकाना) D1–5 7 शखदुदुभिनि स्वना (D7 illeg for स्वना) —After 14^{ab}, D1–5 7 ins

107* गीतध्वनि सुमधुरस्तथैवाध्ययनध्वनि ।

[D1–3 7 स मधुरस् D4 -स्वन (for -ध्वनि)]

—^{c}) D4 7 तत (for मन -) B4 -शुभा, D. (after corr *sec m* as in text) -सुखद् (for -सुखा) D4 -सुखा वाच (sic) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D6 श्रूयते स्म(Ñ2 B3 4 च), G2 °ः (for शुश्रुवुश्च) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 समतत Dt1 शुश्राव जनता तत, M4 पुन शुश्रुविरे तदा —After 14, V1 B2 (m) ins 108*

15 T3 om 15^{ab} (cf v l 12) M3 om, B2 reads 15 in marg (cf v l 13) Ś1 D6 om (hapl) 15–16^{b}, V1 om (hapl) 15^{ab} —^{a}) G1–3 M1 रामाभिष्टव B2 4 सयुक्ता (for -युक्ताश्च) Ñ2 B1 3 M2 4

G 2 5 16 B 2 6 16 L 2 8 16 बाला अपि क्रीडमाना गृहद्वारेषु संघशः ।
रामाभिषेकसंयुक्ताश्चक्रुरेव मिथः कथाः ॥ १६
कृतपुष्पोपहारश्च धूपगन्धाधिवासितः ।
राजमार्गः कृतः श्रीमान्पौरै रामाभिषेचने ॥ १७
प्रकाशीकरणार्थं च निशागमनशङ्कया ।
दीपवृक्षांस्तथा चक्रुरनु रथ्यासु सर्वशः ॥ १८
अलंकारं पुरस्यैवं कृत्वा तत्पुरवासिनः ।
आकाङ्क्षमाणा रामस्य यौवराज्याभिषेचनम् ॥ १९
समेत्य संघशः सर्वे चत्वरेषु सभासु च ।
कथयन्तो मिथस्तत्र प्रशशंसुर्जनाधिपम् ॥ २०
अहो महात्मा राजायमिक्ष्वाकुकुलनन्दनः ।
ज्ञात्वा यो वृद्धमात्मानं रामं राज्येऽभिषेक्ष्यति ॥ २१
सर्वे ह्यनुगृहीताः स्म यन्नो रामो महीपतिः ।
चिराय भविता गोप्ता दृष्टलोकपरावरः ॥ २२

रामाभिष्ट(Ñ2 °ष्न)वसयुक्ता —^{b}) M4 चक्रिरे च मिथ कथा —^{c}) T2 रामाभिषेक- —^{d}) B4 चत्वरेषु च (hypm) M4 सभासु (for गृहेषु) —For 15, D1–5 7 subst., while V1 B2 (m) ins after 14

108* क्वचित्समाजा प्रबभु क्वचिद्गन्था क्वचित्कथा ।
क्वचिन्मङ्गलसयुक्तास्तदा रामाभिषेचने ।

[(l 1) D3 समाना (for °जा) V1 B2 गाथा (for ग्रन्था) —(l 2) D4 7 मुदा (for तदा)]

16 Ś1 D6 om 16^{ab} (cf v l 15) —^{a}) V1 B T1 चापि (for अपि) —^{b}) Ñ2 V1 B Dg1 Dd1 Dm1 G M सर्वश (Dd1 °त.) (for सघश) —M4 om. 16^{c}–18^{b}, while M2 om 16^{cd} —^{c}) Ñ2 V1 B Dg1 G M1 3 -[अ]भिष्ट(Ñ2 °ष्त)व , Dd1 Dm1 (after corr as in text) Cm t -[अ]भिषव- (for -[अ]भिषेक-) M3 -युक्ताश्च (for -संयुक्ताश्) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D6 चक्रिरे ते, Dg1 T2 चक्रुरेव (for चक्रुरेव) B4 (after corr *sec m* as in text) मिथ कथा, Dt1 कथा मिथ (by transp), M3 मिथ क (damaged) (for मिथ कथा) —For 16, D1–5 7 subst

109* क्रीडन्ति बाला द्वारेषु धात्रीभि परिपालिता ।
कुलवृद्धाश्च निष्क्रान्ता द्वारदेशात्तथाङ्गना ।

[(l 2) D1–3 5 7 निक्राता D1 -देशे, D2 -देश (for -देशात्)]

17 M4 om 17 (cf v l. 16) —^{a}) D1–5 7 T2 G3 -[उ]पहाराश्, Cg °रश् (as in text) —^{b}) V1 धूम- (for धूप-) B1 Dd1 G1 3 -[आ]दि, T2 -[अ]भि- (for -[अ]धि-) D1 3 5 धूपाश्चैव वि(D3 °वार्थं, D5 °वाव)चारिता , D2 4 7 धूपाश्चैवावतारिता —^{d}) B4 (after corr as in text) G3 पोरे (sic) (for पौरै) —For 17^{cd}, D1–5 7 subst , V1 ins l 3 only after 17

110* चचाराकाशगो गन्धो नृणा घ्राणमनोहर ।
तेन पुष्पोपहारेण मुक्तेन बहुना तदा ।
राजमार्गो निरुरुचे पुष्परुद्धेव जाह्नवी ।

[(l 1) D3 काम- (for [आ]काश-) —(l 2) D2 om. the post half of l 2 and the prior half of l 3. D4 7 युक्तेन (for मुक्तेन) D3 बहुना दता (metathesis) (for बहुना तदा) —(l 3) D1 [ऽ]पि रुरुचे, D3 वि.° (for वि°) V1 om जाह्नवी]

18 M4 om 18^{ab} (cf v l 16) —^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B Dg1 Dd1 Dm1 D6 T2 प्रकाश-, B3 (also) आकाश- (for प्रकाशी-) Ś1 Ñ2 V1 B D6 -गमनार्थं(B4 °) च (Ś1 D6 वै) D1–5 7 निशि सच(D3 °शा मचा)रणार्थं(D5 °र्थे) वै —^{b}) V1 D1–5 7 -कांक्षिण (for -शङ्कया) —^{c}) Ś1 ततश्; B2 4 T3 तदा, D1–5 7 अथो (for तथा) —^{d}) B3 (also) D2 5 पथ्यासु, D7 .थ्यासु, M3 सु damaged (for रथ्यासु). Ñ2 Dd1 सर्वत

19 ^{a}) D4 G2 अलंकार- M3 damaged for पुर in पुरस्य D3 5 [ए]व (for [ए]वं)
☞ T1 resumes from तत्पुर in ^{b} (cf v l 1) —^{c}) Ś1 V1 B1 3 (also) D6 आकाक्षतो(V1 °क्षयतो [hypm]) हि (for आकाङ्क्षमाणा) D6 (after corr as in text) T2 यौवराज्ये —After 19, B3 ins .

111* त्यक्त्वा सर्वं गृहे कर्म आनन्देन समायुता ।

20 ^{a}) D1–5 7 तत्र (for सर्वे) —^{b}) M3 चत्वारिषु (sic) (for चत्वरेषु) —^{c}) D1–5 7 हृष्टा स्वस्थास्तथासीना —^{d}) B3 प्राशमस्तन्, M3 प्रशशासुर् (for प्रशशंसुर्). Ś1 Ñ2 V1 B D3 4 6 7 M3 नराधिप.

21 B4 om 21^{ab} —^{a}) D1–5 7 महात्मा खलु (for अहो महात्मा) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D6 (all with hiatus) अहो महानय राजा —^{b}) Ñ2 B3 Dd1 Dm1 G2 3 M1 2 -वर्धन , Dg1 D7 -नदन (for -नन्दन) —^{c}) Ñ2 B3 (after corr as in text) ज्ञात्वासौ, B4 कृत्वा यो, T1 °य, M4 यो ज्ञात्वा (by transp) (for ज्ञात्वा यो) Dt1 ज्ञात्वा वृद्धं स्वमात्मान —^{d}) Ś1 D1 3–7 [ऽ]भिषि(D3 °षे)चति. —After 21, Dm1 ins राम

22 T1 damaged from ता in ^{a} up to ति in ^{b}. —^{a}) B3 (also) [अ]द्य, Dd1 [अ]ति-, D1–3 5 च (for हि) Ś1 Ñ2 B2 3 D2 6 स्मो (for स्म) —^{b}) D1 2 यतो (for यन्नो). T2 र ाम (sic) (for रामो) D1–5 7 निशापति (for मही°) —^{c}) Dg1 गुप्ता, D1–5 7 राजा (for गोप्ता) —^{d})

अनुद्धतमना विद्वान्धर्मात्मा भ्रातृवत्सलः ।
यथा च भ्रातृषु स्निग्धस्तथास्मास्वपि राघवः ॥ २३
चिरं जीवतु धर्मात्मा राजा दशरथोऽनघः ।
यत्प्रसादेनाभिषिक्तं रामं द्रक्ष्यामहे वयम् ॥ २४
एवंविधं कथयतां पौराणां शुश्रुवुस्तदा ।
दिग्भ्योऽपि श्रुतवृत्तान्ताः प्राप्ता जानपदा जनाः ॥ २५
ते तु दिग्भ्यः पुरीं प्राप्ता द्रष्टुं रामाभिषेचनम् ।
रामस्य पूरयामासुः पुरीं जानपदा जनाः ॥ २६
जनौघैस्तैर्विसर्पद्भिः शुश्रुवे तत्र निस्वनः ।
पर्वसूदीर्णवेगस्य सागरस्येव निस्वनः ॥ २७
ततस्तदिन्द्रक्षयसंनिभं पुरं
दिदृक्षुभिर्जानपदैरुपागतैः ।
समन्ततः सस्वनमाकुलं बभौ
समुद्रयादोभिरिवार्णवोदकम् ॥ २८ G 2 5 28 B 2 6 28 L 2 8 28

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 5 6 M4 -तत्त्व (D1 °त्त्व), Cv r m g k t as in text (for -लोक-) Dg1 Dm1 -परापर D3 दृष्टतत्त्व-परायण, D4 7 सर्वेषां परमा गति

23 B2 reads 23^{ab} in marg —^{a}) Ś1 Dg1 D6 अनुबद्धमना, B2 अनुकृत्य मनोर् (sic) (for अनुद्धतमना) B4 वृद्धो (for विद्वान्) D1–5 7 व्यक्तानृतकथो वीर —^{b}) D1–5 7 सतत (for धर्मात्मा) B4 पितृवत्सल, D7 illeg (for भ्रातृ°) —^{c}) Ś1 D6 सर्वेषु, Dg1 यथा स्व-, D1 2 यथावद्, M3 यथैव (for यथा च) Ñ2 B3 L(ed) यथा भ्रातृष्वपि स्निग्धस्, G3 यथा भ्रातृषु सुस्निग्धम् —^{d}) D2 तासु (for [अ]स्मासु) Ś1 D6 च (for [अ]पि)

24 ^{a}) M2 4 (after corr sec m as in text) चिर जीविनु (sic) —^{b}) Ñ2 V1 B1 2 G1 M4 नृप Dg1 प्रभु (for ऽनघ) —^{cd}) Ñ2 V1 B1–3 प्रसादाद् (for प्रसादेन) Ś1 D6 G1 यत्प्रसादाभिषिक्तं च (G1 त) (for ^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D6 द्रक्ष्यामो राघवं वयं (for ^{d}) D1–5 7 यस्य प्रसादाद्द्रक्ष्यामो रामराज्यमनुत्तम (D3 °त पर)

25 ^{ab}) M4 मिथ (for -विध) Ś1 Ñ2 V1 B D6 मिथ कथयतामेव (for ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 शुश्रुवे (for शुश्रुवुस्) B4 M2 (after corr inf. lin as in text) तथा, B4 (after corr sec m G1) G1 कथा, Dt1 पुरे, M4 वच (for तदा) D1–5 7 एवं कथयता तेषामयोध्यापुरवासिनां —^{c}) Dg1 [ऽ]निश्रुत-, Dt1 Dd1 Dm1 T G3 M1–3 Ct विश्रुत, Cg as in text (for ऽपि श्रुत-) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 दिग्भ्योपि श्रुत (D1 2 4 5 7 दिग्भ्य. सश्रुत [D2 °त्य], D3 दिष्ट्या सवृत, M4 दिग्भ्यो हि श्रुत)वृत्तात —^{d}) Dg1 प्राप्त- (for प्राप्ता). Cm जनपदा Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 प्राप्तो जा(B4 D2 ज)नपदो जन

26 D5 om, while M2 repeats consecutively 26 —^{a}) Ś1 Ñ2 B1–3 D1–4 6(m) 7 M4 स तु, V1 B4 सर्व- (for ते तु) and all प्राप्तो (for प्राप्ता) Ś1 D1–4 6 7 पुर (for पुरीं) —^{b}) Ñ2 B D3 4 7 द्रष्टुकामो (for द्रष्टुं रामा-) —^{c}) Ś1 D6(m) सर्वं च (for रामस्य) —^{d}) D4 जनपदो

27 ^{a}) D1–5 7 परिसर्पद्भि (for र्वि°). —^{b}) B2 तस्य निस्वन, D1 4 5 7 तुमुलं महत्, D2 तुमुल स्वन, D3 तुमुलो महान् (for तत्र निस्वन) —T2 om (hapl) 27^{cd} —^{c}) V1 D4 7 पर्वस्थ(V1 °ष्य)दीर्ण-, D1 पूर्णमास्यिंदु-, D2 पूर्वं छूदीर्ण- (sic), D5 पर्वण्युदीर्ण- (for पर्वसूदीर्ण-). —^{d}) Ś1 D6 गर्जत, B1 2 4 भिद्यत (for निस्वन)

28 ^{a}) D1–5 7 महेंद्र- (for तदिन्द्र-) D1 2 5 क्षयं (for पुर) D3 7 °संनिभक्षयं, D4 °क्षयसंनिभस्य —^{b}) Dt1 उपाहितै, M4 समागतै (for उपागतै) D1–5 7 समाग(D2 °हि)तै रामहितार्थमिच्छये —^{c}) B4 सुस्वनम, D6 सुस्वरम्; G2 ,° (for स°) D1–5 7 दिदृक्षुभिस्तत्पुरमा° —^{d}) Ś1 Ñ2 B D6 अनेक, T3 M4 सम(T3 °मु)द्र- (for समुद्र-) B4 -यादोगणभिर् (sic) (for -यादोभिर्) V1 स्वाकरादोभिर् (sic) Ś1 Ñ2 V1 B D6 [अ]र्णवे(Ś1 D6 °व) पय, D1–5 7 [आ]कुलं पय (D2 यथा), M3 [अ]र्णवो महान्, M4 [अ]र्णवाग्रत (for °दकम्)

Colophon —*Sarga name* Ś1 D6 पुरालंकरणं, Ñ2 V1 B2–4 पुरशोभाभि(B2 4 °वि)धान, B1 पुरशोभाभिवर्णनं; D1–4 7 पुरालंकारिको, D5 पुरालंकारिके यौवराज्य भिषेको —*Sarga no* (figures, words or both) B1 4 D6 7 om. Ś1 D2 4 8, Ñ2 B2 3 4, V1 5, D1 61, D3 52, D5 10. —After colophon, D6 G M1 2 conclude with श्री(D6 om श्री)रामाय नम

७

G 2 6 1
B 2 7 1
L 2 9 1

ज्ञातिदासी यतो जाता कैकेय्यास्तु सहोषिता ।
प्रासादं चन्द्रसंकाशमारुरोह यदृच्छया ॥ १
सिक्तराजपथां कृत्स्नां प्रकीर्णकमलोत्पलाम् ।
अयोध्यां मन्थरा तस्मात्प्रासादादन्ववैक्षत ॥ २
पताकाभिर्वराहाभिर्ध्वजैश्च समलंकृताम् ।
सिक्तां चन्दनतोयैश्च शिरःस्नातजनैर्वृताम् ॥ ३

7

☞ Ñ1 missing for Sarga 7 (cf v l 2 1. 1) Dm1 begins with ॐ

1 ^{a}) Dt1 Dm1 G3 ज्ञाती (for ज्ञाति-) D1–4 7 तु कैकेय्या, Ctp यतो नित्य (for यतो जाता) D5 ज्ञातिर्दासीति कैकेय्या —^{b}) Dt1 Dd1 G2 M1 कैकेय्या तु, D1 2 4 7 गृहजाता, D3 सह जाता, D5 यतो जाता (for कैकेय्यास्तु) —For 1, Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 subst , D1–5 7 subst l 2 only for 1^{cd}

112* ज्ञातिदास्यथ कैकेय्या सहोढा परिचारिका ।
प्रासादाग्रमुपारूढा तस्मिन्काले यदृच्छया ।

[(l 1) B4 ज्ञाती, D6 जाति- (for ज्ञाति-) M4 परिचारकीं (sic) —(l 2) Ś1 D6 (by corr) प्रासादाऽग्रम् (D6 orig °ल्यम्), V1 प्रसादाग्रम् (for प्रासादाग्रम्) Ś1 D1–7 अथारूढा (D1 °ढ़ा), B4 समारूढा (for उपारूढा) B2 (marg also) दिदृक्षया (for यदृच्छया).]

2 B2 reads 2^{ab} in marg —^{a}) Dm1 सिक्ता- (for सिक्त-) B2 Dg1 D1–3 5 T रम्या, D4 7 दिव्या (for कृत्स्ना) —^{b}) Ñ2 -कुसुमोज्ज्वला, Dm1 D2 -क(D2)मलोत्करा, D3 -प्रकरोत्पला, T -कुसुमोत्करा, M3 -. ᠉° (damaged) (for -कमलोत्पलाम्) —^{d}) D1 3 M1 प्रसादात् D1–5 7 समवैक्षत, T3 अध्यवैक्षत —For 2, Ś1 V1 B1 3 D6 M4 subst , Ñ2 B2 ins l 1 before and after 2^{ab} respy and subst l 2 for 2^{cd}, B4 subst l 1 for 2^{ab} and ins l 2 after 2^{cd}

113* ददर्श साथ तत्रस्था श्रीमद्राजपथा पुरीम् ।
समुच्छ्रितध्वजवती हृष्टपुष्टजनाकुलाम् ।

[(l 1) Ś1 D6 सा ददर्श (by transp), M4 ददृशे सा (for ददर्श सा) —(l 2) B4 समुत्थित-, M4 समुद्धृत- M4 तुष्ट (for पुष्ट-)]

Ś1 Ñ2 B1 D6 cont., V1 ins. after l 3 and B4 ins after l 2 of 116*

114* ता च दृष्ट्वा पुरीं रम्यामलकृतजनाकुलाम् ।

3 Ś1 V1 B D6 M4 om 3 —^{ab}) Ñ2 D3–5 7 उच्छ्रिताभि पताकाभिर् (for ^{a}) D1 2 अयोध्या तां तथा दृष्ट्वा पताकाभिरलकृता, Cv r m g k tp as in text (for ^{ab}) —After 3^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1 3 Cv r m g k tp ins

115* कृता छन्नपथैश्चापि स्वच्छन्दकपथैर्वृताम् ।

[T G2 M1 Cv r m g k tp वृता (for कृता) Dg1 M3 Cmp उन्न-, T2 M1 छिन्न, G3 जन- (for छन्न) ❀ Cv छिन्नपथैरिति तु सम्यक् पाठ । छिन्नपथाश्च उत्सवादिषु जनभूयस्तया स्वैरप्रवेशनिर्गमार्थं प्राकारादिभङ्गेन ये क्रियन्ते ते ज्ञेया ।, Cr mp छन्दपथवृता स्वच्छन्दगमनयोग्योपवीथीभिरावृतामित्यर्थ । अयमेव पाठ सम्यक् ।, Ct एतदुत्तर 'वृता छन्नपथैश्चापि स्वच्छन्दकपथैर्वृताम्' इत्यर्धं पठन्ति । छन्नपथैर्निम्नोन्नतप्रदेशभागे वृतामलकृताम् । स्वच्छन्दकपथैरुत्सवादिषु जनभूयस्त्वेन प्रवेशनिगमार्थं प्राकारादिभङ्गेन कृतैर्मार्गैरिति व्याचक्षते च केचित् । ❀ T G3 -पदैश्च (for -पथैश्च) Dg1 T G1 2 M1 3 om from the post half up to तोयैश्च in 3^{c} G3 स्वच्छन्दगमनैर्वृता (for the post half)]

—G3 om (hapl) 3^{cd} —^{cd}) Dm1 सिक्त- D1–4 7 तुष्टपुष्टजना(D1 °शिता, D2 °जन, D3 °मिता)छन्ना(D1 छिन्न-, D4 छिन्ना), D5 तुष्टपुष्टासनच्छन्ना (for ^{c}) D2 शतशोय, T2 °स्नातैर् (for शिर स्नात-) Dt1 Dd1 Dm1 M3 -जनै(Dt1 °लै)र्युता, D1–3 5 -जनावृता, D4 7 -समावृता (for -जनैर्वृताम्) M2 शिरस्नातैर्जनैर्युता (for ^{d}) Ñ2 वृहच्छत्रप॰(illeg) द्वारामश्रातसुजनावृता —After 3, Ñ2 (l 1 and 4 only) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–5 7 T G M1–3 Cv r m g k tp ins , V1 B2 4 ins after 113* (owing to om of 3)

116* माल्यमोदकहस्तैश्च द्विजेन्द्रैरभिनादिताम् ।
शुक्लदेवगृहद्वारा सर्ववादित्रनादिताम् ।
संप्रहृष्टजनाकीर्णां ब्रह्मघोषाभिनादिताम् ।
प्रहृष्टवरहस्त्यश्वा संप्रणर्दितगोवृषाम् ।
प्रहृष्टमुदितै पौरैरुच्छ्रितध्वजमालिनीम् । [5]
अयोध्या मन्थरा दृष्ट्वा पर विस्मयमागता ।
सा हर्षोत्फुल्लनयना पाण्डुरक्षौमवासिनीम् ।

[(l 1) D5 माला D3 माल्यामोदकदैश्च (for the prior half) Ñ2 अभिनदिता, V1 D1–5 7 चोपशोभिता (for अभिनादिताम्) B2 द्विजैश्चोपशोभिता (for the post. half) —After l 1, V1 B2 (marg) D1–5 7 read l 4 —Dm1 om (hapl) l 2 —(l 2) V1 युक्त- (for शुक्ल) B2 -तोय- (for -देव-) B4 प्रीतै प्रमुदितै पौरै (for the prior half) Dg1 T -निःस्वना (for -नादिताम्) V1 B2 D1–5 7 गधतोयसमुक्षि(B2 °मन्वि)ता (for the post half) —After l 2, B4 ins 114* —M3 om (hapl) l 3 —(l 3) G2 संप्रकीर्णजनाहृष्टा (for the prior half) V1 B2 D1–5 7 सर्ववादित्रनादिता (B2 °निःस्वना) (=post half of l 2), Dt1 T ब्रह्मघोषानु(Dt1 °पनि)नादिता (for the post half) —After l 3, V1 ins 114* —(l 4) V1 B2 D1–5 7 कुञ्जरहया, Dg1 -रथहस्त्यश्वा (for -वरहस्त्यश्वा) V1 B2 D1–5 7

अविदूरे स्थितां दृष्ट्वा धात्रीं पप्रच्छ मन्थरा ।
उत्तमेनाभिसंयुक्ता हर्षेणार्थपरा सती ॥ ४

राममाता धनं किं नु जनेभ्यः संप्रयच्छति ।
अतिमात्रं प्रहर्षोऽयं किं जनस्य च शंस मे ।
कारयिष्यति किं वापि संप्रहृष्टो महीपतिः ॥ ५

विदीर्यमाणा हर्षेण धात्री परमया मुदा ।
आचचक्षेऽथ कुब्जायै भूयसीं राघवे श्रियम् ॥ ६
श्वः पुष्येण जितक्रोधं यौवराज्येन राघवम् ।
राजा दशरथो राममभिषेचयितानघम् ॥ ७
धात्र्यास्तु वचनं श्रुत्वा कुब्जा क्षिप्रममर्षिता ।
कैलासशिखराकारात्प्रासादादवरोहत ॥ ८ G 2 6 9 B 2 7 12 L 2. 9 9

प्रसन्नार्चित, M2 सप्रणादित- (sic) (for सप्रणर्दित-) —V1 om l 5–7 —(l 5) Dt1 M1 3 हृष्टप्र- (by transp), G1 हृष्टा प्र-, G2 हृष्ट प्र-, G3 हृष्टे प्र- (for प्रहृष्ट) B2 D1–5 7 अयोध्या ता तथा (B2 D3 5 °दा) दृष्ट्वा (for the prior half) B2 D1–5 7 पताका- (for उच्छ्रित-) —D1–5 7 om (hapl ?) l 6 and 7 —(l 7) G3 स, K(ed) प्र (for सा) T G M1–3 पाटर- (for पाण्डुर-)]

4 [ab]) D2 दृष्ट्वा रात्री, D3 4 7 गत्वा धात्री, G1 2 M1 धात्रीं दृष्ट्वा (by transp) (for दृष्ट्वा धात्रीं) —For 4[ab], Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 subst

117* अदूरस्था समासाद्य धात्रीं काचिदपृच्छत ।

[Ś1 Ñ2 D6 सुदूरस्था M4 समाभाष्य (for समासाद्य) V1 कुब्जा धात्रीम् (for धात्रीं काचिद्) Ñ2 B3 अभाषत, B4 अपृच्छति (sic)]

—After 4[ab], Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 read 5[cdef] (including subst) —Ś1 D6 om 4[c]–5[b] —[cd]) D1 2 4 5 7 [अ]द्य, D3 G2 M1 [अ]थ, G1 [अ]सि, Cg as in text (for [अ]भि-) D1 [अ]त्र (marg also as in text) परा, D2 4 5 7 [अ]द्य (D2 [अ]थ) परा, Cm g t as in text (for [अ]र्थ°) Ñ2 V1 B M4 उत्तमेन च हर्षेण हर्षिताद्य विशेषत

5 Ś1 D6 om 5[ab] (cf v l 4) —[a]) Dg1 Dm1 तु (for नु) Ñ2 V1 B M4 धनोत्सर्गं, D1–5 7 धनं कस्माद् (for धनं किं नु) —[b]) Ñ2 V1 B M4 कुरुते केन हेतुना, D1–5 7 ब्राह्मणेभ्य प्रयच्छति —Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 read 5[cdef] (including subst) after 4[ab] —[c]) Dg1 Dm1 (before corr as in text) D1 2 5 G1 Cg अतिमात्र-, D3 4 7 °मात्र, M3 अ °(damaged), Cm as in text (for अतिमात्र) T2 प्रहृष्टो (for प्रहर्षो) Dt1 किं (for ऽय) —[d]) Dt1 जनस्यास्य (for किं जनस्य) D1–5 7 [अ]स्य (for च) —[e]) D2 क (for किं) Dm1 (by corr) D1–3 5 चापि, D4 7 कोपि (for वापि) —For 5[cdef], Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 subst and read after 117*

118* कस्मात्पौरजनस्यायमतिहर्षोऽद्य शंस मे ।
चिकीर्षित किं नृपते कार्यं पौरजनप्रियम् ।

[(l 1) M4 इति (for अति-) Ś1 हि, B3 D6 [ऽ]भि- (for ऽद्य)]

6 [a]) Ś1 D6 उत्तमेन च, Dd1 Dm1 G1 3 Cr उदीर्य°, D2 विदीर्ण°, D3 निदार्य°, Cm g k t as in text (for विदीर्यमाणा) —[b]) Ś1 Dt1 G2 M1 3 तु परया (for परमया). —[c]) G2 M1 च (for ऽथ) D1 3–5 7 अथाचचक्षे (by transp) D4 7 कुब्जा वै (for कुब्जायै) —[d]) D3 illeg. for भूयसीं Dg1 D1–5 7 T2 M3 Cm राघव-(D5 °वं [sic]), Cr g t as in text (for राघवे) —For 6, Ñ2 V1 B M4 subst, Ś1 D6 subst line 2 only for 6[cd]

119* इति पृष्टा तया धात्री कुब्जया भृशहर्षिता ।
आचचक्षे यथावृत्त यौवराज्याभिषेचनम् ।

[(l 1) V1 तदा (for तया) —(l 2) D6 (*inf lin* also) तथा वृत्त]

7 [a]) D1 G1 2 M1 पुष्ये तु (D1 च), Cg as in text (for पुष्येण) D1–5 7 जितक्रोधो, G2 जित क्रोधं (sic) (for जितक्रोध) —[b]) D2 यौवराज्ये च Dt1 चानघ (for राघवम्) —[d]) Dt1 अभिषेक्ता हि राघव, M4 अभिषेक्ष्यति वीर्यवान्, Cg as in text —For 7, Ś1 Ñ2 V1 B D6 subst, while M4 subst line 1 only for 7[ab]

120* श्व पुष्ययोगेन किल यौवराज्ये स्वमात्मजम् ।
अभिषेचयिता राम राजा गुणगणाकरम् ।

[(l 1) B4 पुष्ययोगे नियत —(l 2) Ś1 Ñ2 B3 D6 राजा राम (by transp) Ñ2 सर्वगुणाकर]
Thereafter Ś1 Ñ2 V1 B D6 (marg) cont

121* तेनाद्य हर्षित सर्वो जनो रामाभिषेचने ।
पुरी चालकृता पौरै राममाता च हर्षिता ।

[(l 1) Ś1 D6 [अ]द्य (for [अ]य) Ś1 D6 [ऽ]यम् (for राम-)]

8 [a]) Dd1 Dm1 D1–5 7 G3 तद् (for तु) Ś1 Ñ2 V1 B D6 इति श्रुत्वा प्रिय पापा (B1 2 [marg] 4 प्रिय वाक्य) —[b]) D1–5 7 परमदु खिता (for क्षिप्रममर्षिता) —[cd]) Dm1 कैलासशिखरोत्तुगात् (for [c]) Cg t अवरोहत (as in text) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 तस्मात्प्रासादशिखरादवतीर्य त्वरान्विता, D1–5 7 प्रासादात्त्वरया युक्ता तस्मादवततार ह —After 8, Ñ2 V1 B4 ins 123*, while D1–5 7 ins. (followed by 124*)

122* अवतीर्य सुसरब्धा क्रोधसरक्तलोचना ।
राघवे निश्चिता पापा स्मरन्ती पूर्वकिल्बिषम् ।

[(l 2) D2 पूर्वकल्पित]

G 2 6 10 B 2 7 13 L 2 9 10 सा दह्यमाना कोपेन मन्थरा पापदर्शिनी ।
शयानामेत्य कैकेयीमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ९
उत्तिष्ठ मूढे किं शेषे भयं त्वामभिवर्तते ।
उपप्लुतमघौघेन किमात्मानं न बुध्यसे ॥ १०
अनिष्टे सुभगाकारे सौभाग्येन विकत्थसे ।
चलं हि तव सौभाग्यं नद्याः स्रोत इवोष्णगे ॥ ११
एवमुक्ता तु कैकेयी रुष्टया परुषं वचः ।
कुब्जया पापदर्शिन्या विषादमगमत्परम् ॥ १२
कैकेयी त्वब्रवीत्कुब्जां कच्चित्क्षेमं न मन्थरे ।
विषण्णवदना हि त्वां लक्षये भृशदुःखिताम् ॥ १३
मन्थरा तु वचः श्रुत्वा कैकेय्या मधुराक्षरम् ।
उवाच क्रोधसंयुक्ता वाक्यं वाक्यविशारदा ॥ १४
सा विषण्णतरा भूत्वा कुब्जा तस्या हितैषिणी ।
विषादयन्ती प्रोवाच भेदयन्ती च राघवम् ॥ १५
अक्षेमं सुमहद्देवि प्रवृत्तं त्वद्विनाशनम् ।
रामं दशरथो राजा यौवराज्येऽभिषेक्ष्यति ॥ १६

---

9 D4 7 om 9^{ab} —^{a}) Dt1 D1–3 5 शोकेन, Ct क्रोधेन (for कोपेन) —^{b}) Dm1 पाद- (for पाप-) B4 -दर्शिनीं, D1 -दर्शनी, D2 3 5 G1 2 M1–3 -दर्शना, M4 -निश्चया, Ck t as in text (for -दर्शिनी) —For 9^{ab}, Ś1 B1–3 D6 subst, while Ñ2 V1 B4 ins after 8

123* सरक्तनयना कोपान्मन्थरा पापनिश्चया ।

Ñ2 V1 B4 D1–5 7 (D1–5 7 after 122*) cont

124* रामे सा निश्चिता पापा पूर्ववैरमनुस्मरत् ।
कस्मिंश्चिदपराधे हि क्षिप्ता रामेण सा पुरा ।
चरणेन क्षितिं प्राप्ता तस्माद्वैरमनुत्तमम् ।

[D1–5 7 om l 1 —(l 1) Ñ2 रामे तिनिक्षत्रे (sic) (for रामे सा निश्चिता) and अनुस्मृत (for अनुस्मरत्) —(l 2) D2 [ऽ]पि (for हि) —D4 7 om l 3 —(l 3) Ñ2 क्षितौ तत्र (for क्षितिं प्राप्ता) D1 3 6 चरणे दक्षिणे कुब्जा, D2 चरणेनाथ कुब्जा च (for the prior half) Ñ2 स्मृत्वा, V1 तस्या (for तस्माद्) D1–3 5 तदस्या(D3 5 °स्या) वैरमुत्तम (for the post. half)] —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B Dt1 D1–3 5 6 M1 3 4 एव (for एत्य) D4 7 कैकेयीं प्राप्य सा पापा

10 ^{a}) Ś1 शिष्ये, D7 शे (for शेषे) —^{b}) D3 अपि (for अभि-) Ś1 D6 भय घोरमुपागत, Ñ2 V1 B भय ते घोरमागत, D4 7 सौभाग्यबलगर्विते, M4 भय त्वामहमागत —^{c}) Ś1 D6 समभिप्लुष्ट(L[ed] °त)मात्मान, Ñ2 B M4 समुपप्लुतमात्मान, V1 समप्लुतमिवात्मान, D1–5 7 उपप्लुतं (D7 °प्लव) भयौघेन(D1 त दु खेन, D5 भय घोर) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 दुर्भगे नाव(M4 कि न)बुध्यसे, Dt1 D1–5 7 नात्मानम(D7 °)वबुध्यसे

11 ^{a}) ❀ Cg असुभगाकारे इति वा छेद । ❀ —^{b}) D5 सौभाग्य ते (for सौभाग्येन) D1 चिकित्ससे (for विकत्थसे) —^{c}) D4 7 चलित (for चल हि) M3 भाग्य (for सौ°) —^{d}) T2 स्रोतम् D1–5 7 [आ]शुग (for [उ]ष्णगे) —For 11, Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 subst

125* वृथा सौभाग्यमानेन दुर्भगे त्व विहन्यसे ।
गिरिनद्या इव स्रोतस्तव सौभाग्यमस्थिरम् ।

[(l 1) Ñ2 B3 तथा, V1 यथा (for वृथा). Ś1 D6 विमुह्यसि, Ñ2 V1 B2 (marg also) 3 विन्दसे (for विहन्यसे) —(l 2) B1 गलित (for स्रोतस्त)]

12 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 तथेवमुक्ता, D1–5 7 एत (D7 illeg for त)दुक्त्वा तु (for एवमुक्ता तु) —^{b}) Ś1 D6 सक्रुद्ध्य, Ñ2 V1 B D3–5 7 M4 संरभ- (D4 °भ), D1 2 मत्सर, G(ed) संरभात् (for रुष्टया) —^{c}) Ś1 D1–7 कुब्जया(D1 °या) पापदर्शिन्या (D1 °न्या, D7 °श्या [sic]) —^{d}) G1 2 M1 स्वय (for परम्). Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 प्रष्टुं समुपचक्रमे

13 M4 om 13^{ab} —^{a}) Ś1 D6 मथरे किं नु क्रुद्धासि, Ñ2 V1 B मथरे किमसि क्रुद्धा, D1–5 7 अब्रवीदथ ता कुब्जा (D3 4 °ब्जा) —D4 om 13^{b}–14^{c} —^{b}) B1 किं ते, D3 6 कश्चित् (sic), D5 क्वचिन् (for कच्चित्) Dg1 D2 3 5 7 तु, D1 च, T M3 नु (for न) Ś1 Ñ2 V1 B D6 निवेदय, (for न मन्थरे) —^{c}) Ś1 D6 T3 विवर्ण-, D7 विपस्स- (sic) (for विषण्ण-) Dd1 D3 G3 M3 त्वा (for त्वां) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D6 लक्षयामि सुदु खिता —After 13, B4 M4 ins

126* मन्थरे तद्धि मे ब्रूहि कुतस्ते भयमागतम् ।

[M4 मनीषय (for हि मे ब्रूहि) and त्वा (for ते)]

14 D4 om 14^{abc} (cf v l. 13) —^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D6 T2 तद् (for तु) —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D6 कैकेय्या (Ñ2 V1 B3 °यीं) पुनरब्र(B2 °)वीत् —^{c}) Dd1 Dm1 D1–3.5 7 G3 -समन्धा, Cg as in text (for -संयुक्ता) Ś1 Ñ2 V1 B D6 सरभामर्पताम्राक्षी —^{d}) M3 damaged up to वा in वाक्य D2 कुब्जा (for वाक्य) G1 M1 वाक्यविशारदा

15 D1–5 7 om 15 —^{b}) Dt1 तस्या G3 हितैषिणीं —^{c}) M3 वि ञ्यती —^{d}) Dg1 भेदयतीव (for °न्ती च) —For 15, Ś1 Ñ2 V1 B D6 subst

127* भूयो विषादयिष्यन्ती कैकेयीं पापनिश्चया ।
रामाद्विभेदयिष्यन्ती किल तस्या हितैषिणी ।,

[(l 1) V1 विषादयन्ती ता Ś1 ककेयी, D6 केकीयी (sic) —(l 2) Ś1 तस्या]

16 ^{a}) Ñ2 अक्षम, Dg1 Dt1 T3 M4 Ck t अक्षय, Dd1 Dm1 T1 2 Cm g अक्षय्य, M2 अक्षेह (sic), M3 अयं हि (for

Mantharā's intrigue with Kaikeyī

सा दह्यमाना कोपेन मन्थरा पापदर्शिनी ।
शयानामेत्य कैकेयीमिद वचनमब्रवीत् ॥ 279

सास्म्यगाधे भये मग्ना दुःखशोकसमन्विता ।
दह्यमानानलेनेव त्वद्धितार्थमिहागता ।। १७
तव दुःखेन कैकेयि मम दुःखं महद्भवेत् ।
त्वद्वृद्धौ मम वृद्धिश्च भवेदत्र न संशयः ।। १८
नराधिपकुले जाता महिषी त्वं महीपतेः ।
उग्रत्वं राजधर्माणां कथं देवि न बुध्यसे ।। १९
धर्मवादी शठो भर्ता श्लक्ष्णवादी च दारुणः ।
शुद्धभावे न जानीषे तेनैवमतिसंधिता ।। २०
उपस्थितं प्रयुञ्जानस्त्वयि सान्त्वमनर्थकम् ।
अर्थेनैवाद्य ते भर्ता कौसल्यां योजयिष्यति ।। २१
अपवाह्य स दुष्टात्मा भरतं तव बन्धुषु ।
काल्ये स्थापयिता रामं राज्ये निहतकण्टके ।। २२
शत्रुः पतिप्रवादेन मात्रेव हितकाम्यया ।
आशीविष इवाङ्केन बाले परिधृतस्त्वया ।। २३ G 2 6 20 B 2 7 27 L 2 9 24

अक्षेम) Dd1 Dm1 D2 G3 हि(D2 तु) महद्(Dm1 °हा-) (for सुमहद्) —[b]) D1 दृष्टनाशन, D2 तद्विनाशन Ś1 Ñ2 V1 B D6 तवे(B3 [m also] तदे)द समुपस्थित, Ct as in text —T1 damaged for 16[cd] —[c]) D1 दाशरथो —[d]) D4 5 7 [ऽ]भिषिचति (for ऽभिषेक्ष्यति)

17 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 [अ]पारे(Ś1 °र) भृश (for [अ]गाधे भये) D2 स्यामगाधे जले मग्ना —[b]) Cv r m g -समन्विता (as in text) Ś1 Ñ2 V1 B D6 दुःखशोकमहार्णवे, D1-5 7 दुःखशोक(D2 °के)परिप्लुता, M4 देवि दुःखमहार्णवे —[c]) Ñ2 V1 B M4 प्र(B3 [m also] स) तप्तास्मि(M4 °प्ता च) (for दह्यमाना) V1 [अ]नयेन, B1 [अ]वलेन (for [अ]नलेन) Dg1 D1 2 4 5 (after corr as in text) 7 T2 G3 M2 3 (before corr as in text, after corr *sec m*) [ए]व (for [इ]व) —[d]) V1 त्वरिता त्वाम्, I2 त्वद्दुःखार्थम्, Cm as in text (for त्वद्धितार्थम्) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 G1 M4 उपागता

18 [a]) M4 दुःख हि (for दुःखेन) —[b]) Ñ2 V1 B M4 दुःखतर भवेत्, Dd1 Dm1 G3 दुःख भवेन्महत् (for दुःख महद्भवेत्) —[c]) D2 तद् (for त्वद्) Ś1 D1-7 G1 2 M1 2 वृद्ध्या (for वृद्धौ) M4 स्याद् (for च) Ñ2 V1 B तव वृद्धौ हि मे वृद्धिर् —[d]) Ś1 D1 2 4-7 इति, Dt1 M2 इह, Dd1 Dm1 G M1 एव, M3 मम (for अत्र) Ñ2 V1 B M4 इति मे(B4) निश्चिता मति

19 B1-3 om 19-25 —[a]) Ś1 D1-7 महीपति- (for नराधिप-) B4 lacuna for कुले जाता —I1 damaged from हि in [b] up to र्मा in [c] —[b]) G3 (erroneously) महर्षि (for महिषी) Ś1 Ñ2 V1 B4 D1-7 पृथिवीपते (for त्व मही°) —[c]) Ñ2 V1 गति त्व, B4 पति , M3 उग्रत्वे (for उग्रत्व) B4 om , D1 राजकर्माणा, D3 राज्य°, D6 °कर्मेण (for राजधर्माणा) Dm1 G3 राजधर्माणमुग्र(G3 °ग्र)त्व —[d]) K(ed) देवी

20 B1-3 om 20 (cf v l 19) —B1 partly om [a] —[a]) Ñ2 सत्य- (for धर्म-) G(ed) धर्मवादि Ñ2 च ते, V1 D5 स ते, D2 गतो, D4 स वो (both sic) (for शठो) D1 धर्ममार्गार्थयेद्भर्ता —[b]) Ś1 D1-7 श्लक्ष्ण(D1 2 °क्ष्ण)वक्ता (for श्लक्ष्णवादी) B1 श्लक्ष्णया —[c]) Ñ2 V1 B4 सद्भावेनैव, Dm1 (after corr as in text) शुद्धभावे न, D2 मुग्ध° (for शुद्धभावे न) —[d]) Ś1 D1 6 अभिहिंसिता, V1 B4 D1 2 5 अभि(V1 B4 °लि)वञ्चिता, D3 अभि°, D7 असि हिंसिता, M2 इति स° (for अतिसंधिता)

21 B1-3 om 21 (cf v l 19) M4 om 21[ab] D1 reads 21 in marg —[a]) Ñ2 V1 D1-3 उपस्कृत(D3 °त्य [sic]), B4 उपप्लुत, Dt1 Dd1 Dm1 T3 G M1-3 Cr m t उपस्थित , D7 illeg for उपस्थि, Cr*p* m*p* g k t*p* as in text (for उपस्थित) Ś1 D1-7 प्र(D7 illeg)यु(D1 3 °यु) क्तेर्गा (for प्रयुञ्जानस्) —[b]) D7 illeg for यि in त्वयि Ś1 D4 6 7 सर्वम्, V1 B4 वाक्यम्, Dg1 शातम् (sic) (for सान्त्वम्) V1 अनुत्तम —[cd]) V1 [अ]द्यैव (by transp), Dg1 चाद्य (for [ए]वाद्य) Ñ2 अर्थे त्वद्येव भर्ता ते (for [c]) D1 कौशिल्या V1 B4 कौशल्या भर्ता ते (by transp)

22 B1-3 om 22 (cf v l 19) —[a]) Dt1 T1 3 तु दुष्टात्मा, T2 G M सुदुष्टात्मा, G(ed)हि दुष्टात्मा Ś1 Ñ2 V1 B4 D1-7 अवरुध्य(D1 °ह्य) हि शाल्वे(L[ed] °श्वे)न(Ñ2 V1 B4 दुष्टात्मा, D4 7 मान्येन) —) Ś1 D2 काले, Ñ2 V1 B4 कल्य, D1 3-7 कल्ये(D6 [before corr] as in I1, D7 illeg for ल्ये), I M2 Cr*p* t काल्ये, Cr g k as in text (for काल्य) ❀ Cm काल्य आगामि श्व प्रातःकाले । Ct*p* कौल्ये इति पाठः कुलक्रमागत इत्यर्थे आर्षः । ❀ D7 illeg for स्थाप, M3 स्थापयितु राम (for स्थापयिता राम) —[d]) D4 निह (for निहत) M4 राज्य निहतकंटक

23 B1-3 om 23 (cf v l 19) —[a]) D3 धातु (for शत्रु) D2 प्रतिवादेन (subm), D5 (before corr) G3 M3 प्रतिप्रवादेन, I2 प्रतिप्रदानेन, G1 पतिव्रतादेन (sic) B4 शत्रुप्रतिप्रवादेन, all Cs as in text —[b]) Ś1 पुत्रेव, Ñ2 मत्तया, V1 B4 स ते च, D1 मित्रे च, D4 (before corr मात्रे च) जानीषे, M4 मातेव (for मात्रेव) —[c]) V1 B4 Dt1 [अं]गेन G(ed) आशीविषस्तवाके न —[d]) Ś1 V1 B4 D1-7 भर्ता (for बाले) Ś1 D4 [अ]परिभृतस्, Ñ2 परिहितस्, V1 B4 D1 2 5 [उ]प(D5 [अ]प)चरि°, Dg1 T3 G M1-3 Cr m*p* g k °हृतस्, D3 [अ]परिचि°, D6 [अ]परित्रृ°, Cv परिभृतस्, Cm t as in text (for परिधृतस्)

G 2 6 21 B 2 7 28 L 2 6 25 यथा हि कुर्यात्सर्पो वा शत्रुर्वा प्रत्युपेक्षितः ।
राज्ञा दशरथेनाद्य सपुत्रा त्वं तथा कृता ॥ २४
पापेनानृतसान्त्वेन बाले नित्यं सुखोचिते ।
रामं स्थापयता राज्ये सानुबन्धा हता ह्यसि ॥ २५
सा प्राप्तकालं कैकेयि क्षिप्रं कुरु हितं तव ।
त्रायस्व पुत्रमात्मानं मां च विस्मयदर्शने ॥ २६
मन्थराया वचः श्रुत्वा शयनात्सा शुभानना ।
एकमाभरणं तस्यै कुब्जायै प्रददौ शुभम् ॥ २७
दत्त्वा त्वाभरणं तस्यै कुब्जायै प्रमदोत्तमा ।
कैकेयी मन्थरां दृष्ट्वा पुनरेवाब्रवीदिदम् ॥ २८
इदं तु मन्थरे मह्यमाख्यासि परमं प्रियम् ।
एतन्मे प्रियमाख्यातुः किं वा भूयः करोमि ते ॥ २९

24 B1-3 om 24 (cf v l 19) —^{ab}) Dg1 D1 तथा, Ñ2 V1 तु (for हि) Ñ2 च, T1 हि (for first वा) Ñ2 V1 B4 त्व (for second वा) Dt1 शत्रुर्वा सर्पो वा (by transp) Ś1 D1-7 [अ]प्यनवे(D1 °पे)क्षित, V1 B4 समुपेक्षित —^{d}) B4 सपुत्रार्थं, Dm1 सुपुत्रा त्व Ś1 D1-7 तथा ते सहसा (D1 साहस) कृत

25 B1-3 om 25 (cf v l 19) —^{a}) D5 पापिना (for पापेन) Ś1 D1-7 [अ]नृ(Ś1 [अ]नृ, D4 7 [अ]घृ) तसत्त्वे (D3 °त्वं)न, Ñ2 V1 B1 [अ]मृ(V1 [अ]नृ)तवान्येन, Dg1 °शातेन, G1 2 M1 °वादेन, M4 [अ]कृत° (for [अ]नृतसान्त्वेन) —^{b}) Ñ2 V1 D1 बालप्रज्ञे(D1 °ज्ञा), Dg1 बाले नित्य-, D2 3 5 बाला प्राज्ञा (for बाले नित्य) Ñ2 मसुस्थिके (sic), V1 damaged, Dt1 D1 5 सुखोचिता, D2 सुखोषिता, D3 सुखेषिता, G (ed) सुखप्रिया Ś1 D1 6 7 बाला राज्य(D7 [before corr] °ज्ये)सुखे स्थिता, B4 राजातिकपटात्मना —^{c}) B4 Dg1 Dd1 Dm1 D1-7 G M स्थापयिता —After 25, B4 ins the line of 2 8 2^{cd} (followed by 133*)

26 ^{a}) Ś1 D4 6 7 M1 2 Ck स-, Ñ2 V1 B M4 तत्, Cm g t as in text (for सा) Dg1 प्राप्तकाला B4 Dg1 Dm1 D2 5 G1 कैकेयी —D2 om 26^{b}-27^{a} —^{b}) D1 3 4 हि यत, D5 प्रिय, D7 स्वक (for तव) Ś1 D6 क्षिप्र कुर्वात्मनो हित, Ñ2 V1 B M4 कर्तुमर्हसि मे(B2 मद्, M4 तद्) वच —^{c}) Ś1 D1 3-7 सुतम् (for पुत्रम्) Ñ2 V1 B M4 रक्ष(M4 त्राहि) पुत्र त(V1 य)थात्मान —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3-7 मा चचामित्रकर्षिणि(Ś1 D6 °र्षणि, Ñ2 B3 D1 °र्पणे, D6 °र्विणी), M4 मा च विप्रोषिता त्वयि —After 26 Ñ2 V1 B M4 ins

128* तथा कुरु यथा राम नाभिविज्ञाति ते पति ।
सकामा कुरु कौशल्या मा सपत्नीमनिन्दिते ।

[(l 1) V1 नृप (for पति) —(l 2) B1 (*sup lin* also) नकामा (for सकामा)]

27 D2 om 27^{a} (cf v l 26) —^{b}) Dd1 (before corr as in text) T G2 M2-4 शयाना G1 2 M1 शुभदर्शना (for सा शुभानना) Ś1 D1-7 कैकेयी(D2 श्रुत्वा तु) परया मुदा, Ñ2 V1 B कैकेयी हर्षिता तत —After 27^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

129* उत्तस्थौ हर्षसंपूर्णा चन्द्रलेखेव शारदी ।
अतीव सा तु संतुष्टा कैकयी विस्मयान्विता ।

[(l 1) M1 °लेखा (for °लेखा) —(l 2) G1 1 (for सा). Dg1 Dd1 Dm1 G M तु(G1 च)संहृष्टा (for तु संतुष्टा). G1 2 M1 विस्मय गता]

—^{c}) Dt1 दिव्यम् (for शुभम्) Ś1 D1-7 तस्या , Ñ2 V1 B सु (B1 स)स्या (for तस्यै) —T1 reads *inf lin pr m* from प्र in 27^{d} up to कुब्जायै in 28^{b} —^{d}) Ś1 D1-7 कुब्जाया T2 3 शुभा (for शुभम्)

28 T1 reads *inf lin pr m* up to कुब्जायै (cf v l 27) Ś1 D1-7 (D3 omitting from भरण up to रामे वा in 30^{a}) transp 28 and 29 L(ed) repeats 28 (var) after 29 within brackets —^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 (D3 om) M4 च (for तु) Ś1 D1-7 (D3 om) तस्यास् (Ś1 °स्या), Ñ2 V1 B श्रीमत् (for तस्यै) G2 दत्त्वा त्वाभरणस्यैव —^{b}) Ś1 D1-7 (D3 om) ता(Ś1 स्या)पनीत्तमनु(L [ed] second time °वस्तु)त्तम, Ñ2 V1 B प्रीतिदाय प्रहर्षिता —^{c}) Ś1 Dd1 Dm1 D4 6 7 G1 दृष्ट्वा, Ñ2 पुनन्, V1 B वाक्य (for दृष्ट्वा) —^{d}) Ś1 D1-7 (D3 om) वच (for इदम्) Ñ2 B3 पुनर्वचनमब्रवीत , V1 B1 2 4 इद तत्राब्रवीत्पुन· (B2 °द्वच)

29 Ś1 D1-7 (D3 om 29 cf v l 28) transp 28 and 29 —^{a}) Cr m इद (as in text) Ś1 D1-7 (D3 om) यदिद, Dt1 Dm1 S इद(G1 शुभ) हि, Cg as in text (for इद तु) M3 मृ (for मह्यम्) —^{b}) M3 आख्याहि Dt1 परम प्रिये T1 2 परमप्रिय Ś1 D4 6 7 आख्यात मर्मप्रिय हित, D1 2 5 आख्यात ते महत्(D1 °हा)प्रिय —^{c}) D1 (before corr as in text) इत (for एतत्) Ś1 D1-7 (D3 om) M4 ते (for मे) Ś1 T M Crp m p g p t प्रियमाख्यात, Dd1 Dm1 D4 6 7 G1 Cv m °तु, D1 2 5 प्रिय आख्याने(D5 °त), G1 °ख्या , Cr g as in text (for प्रियमाख्यातु) Cv एतन्मे प्रियमाख्यातुमिति मन्थरा पाठ । इ —^{d}) Dd1 Dm1 G3 भूय किं वा (by transp) —For 29, Ñ2 V1 B subst

130* मन्थरे यत्त्वया मेऽद्य प्रियमाख्यातमीप्सितम् ।
तत्रेद प्रीतिदाय ते प्रीता भूयो ददामि ते ।

[(l 1) B4 आख्यातुम् Ñ2 B3 ईदृश (for ईप्सितम्) —(l 2) B1 तदिद (for तत्रेद) B1 प्रीता भूयो, B2 भूय प्रीता, B4 प्रीता दाय (for प्रीता भूयो)]

रामे वा भरते वाहं विशेषं नोपलक्षये ।
तस्मात्तुष्टास्मि यद्राजा रामं राज्येऽभिषेक्ष्यति ॥ ३०
न मे परं किंचिदितस्त्वया पुनः
प्रियं प्रियार्हे सुवचं वचो वरम् ।
तथा ह्यवोचस्त्वमतः प्रियोत्तरं
वरं परं ते प्रददामि तं वृणु ॥ ३१

G 2 6 33
B 2 7 36
L 2 9 34

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥

—After 29, L(ed) repeats (var) 28 within brackets

30 D3 om रामे वा (cf v l 28) M3 om up to ते in ^{a} —^{a}) Ñ2 B [अ]पि, V1 [अ]य, M1 मे (for [अ]ह) —^{b}) Ñ2 V1 B विशेषो नास्ति कश्चन (B4 °न), M4 विशेषो नैव विद्यते —Dg1 reads 30^{cd} in marg —^{cd}) Ś1 D6 धन्यास्मि, Ñ2 V1 B M4 प्रिय मे, D1 हृष्टा°, D2 दृष्टा°, D3 'दृष्टा°, D4 7 द्रक्ष्यामि, D5 (after corr as in text) दिष्ट्या° (for तुष्टास्मि) D5 तद् (for यद्) Ñ2 V1 B राम राजा (by transp) Ñ2 B2–4 D5 [ऽ]भिषिच (D5 °षेच्य)ति

31 ^{a}) Cv वर (for पर) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 G1 M4 Cv अत, Cr m g as in text (for इतस्) Dt1 Ct वर पुन (for त्वया पुन) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 न मे प्रिय किंचिदत पर भवेत् —^{b}) Dg1 प्रियार्हे T? सुवचो Dt1 [ऽ]मृत, G1 पर, M2 -वत (for वरम्) Ś1 D1–7 यदद्य राजा सुतमिष्टमात्मवान (D3 °दरात्), Ñ2 V1 B M1 यदत्र राजा सुतमिष्ट(Ñ2 V1 B3 °मेक)मात्मज —^{d}) Dg1 Dd1 Dm1 T1 3 G पर वर (by transp), Dt1 om, T2 वर वर (for वर पर) T1 3 G2 3 M1 2 प्रददानि G1 तद्वृणु, M3 damaged (for त वृणु) —For 31^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

131* गुणाकर रामसुदारविक्रम
स यौवराज्ये प्रतिपादयिष्यति ।
[(l 2) B3 D1 5 यावराज्य]

Colophon —*Sarga name* Ś1 D6 मथराप्रतिबोधन, Ñ2 B मथरापरिदेव(B4 °वेद [metathesis])न, V1 मथरावाक्य, D1 स्थापन, D2 प्रियाख्यानिको, D3–5 7 यौवराज्य(D5 °ज्या) ख्याप(D4 7 °ज्य,भिख्या)नो —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 B1 4 D6 om, Ñ2 B2 3 5, V1 6, D1 62, D2 4 7 9, D3 53, D5 11 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, G M1 2 श्रीरामाय नम

८

G 2 7 1 B 2 8 1 L 2 10 1 मन्थरा त्वभ्यसूय्यैनामुत्सृज्याभरणं च तत् ।
उवाचेदं ततो वाक्यं कोपदुःखसमन्वितः ॥ १

हर्षं किमिदमस्थाने कृतवत्यसि बालिशे ।
शोकसागरमध्यस्थमात्मानं नावबुध्यसे ॥ २

8

☞ Ñ1 missing for Sarga 8 (cf v l 2 1 1) Dm1 begins with ॐ

1 ^{a}) G2 मथराम् Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 M1-3 त्वभ्यसूयैनाम्, D1 2 7 त्वभ्यसूयती, D1(after corr *sec m*) त्वसयतीति (sic), D5 भर्त्सयती ता, G2 अभ्य°, Ct as in text (for त्वभ्यसूय्यैनाम्) —^{b}) D1 प्रमुच्य, D2 4 7 प्रविध्य, D5 विमुच्य (for उत्सृज्य) Dt1 हि तत, D4 7 महत् (for च तत्) —^{c}) D- [ए]ना (for [इ]द) D4 5 7 वचो (for ततो) D1 2 4 5 7 देवीं(D7 °वी) (for वाक्य) —^{d}) G1 2 M1 (after corr *inf lin sec m*) कोपाद् (for कोप-) T2 समन्वित —For 1, Ś1 Ñ2 V1 B D3 6 M1 subst

132* इत्युक्ता तत्र कैकेय्या तत्परिक्षिप्य भूषणम् ।
सासूय मन्थरा वाक्यमिदं भूयोऽभ्यभाषत ।

[(l 1) Ś1 Ñ2 B1 3 4 इत्युक्त्वा Ś1 B1 केकेय्यास् Ñ- B3 परित्यज्य, D3 °ध्वज्य (for परिक्षिप्य) —(l 2) Ñ2 B3 D6 मासूया, B4 साप्रिय D3 उवाचेद वचो देवी कैकेयी शुद्धमानसा]

2 ^{ab}) Dt1 किमर्थम् (for किमिदम्) G2 बालिके Ś1 Ñ2 B D6 M4 भयस्थाने किमवले(M1 °काले किमस्थाने) हर्षिता त्वमपडिते —After 2^{ab}, B4 reads 139* (l 1 only) and 2^{cd} (along with 133*) after 2 7 25 —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D6 समग्रम्(B3 °ग्राम्), Dg1 Dm1 (before corr as in text) T M2 3 -मध्यस्था(T3 °स्था) —^{d}) D2 च (for न) Dg1 Dt1 Dm1 D1 3 5 7 T M2 3 नात्मानम्(by transp) B4 विबुध्यसे, D1 अवरुध्यसे —After 2, Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 ins

133* आशीविषस्त्वां दशतु मूढे पण्डितमानिनि ।
दुर्भगे ह्यकृतप्रज्ञे विपरीतार्थदर्शिनि ।,

[Cf Mbh 3 261 17^{cd} —(l 1) Ś1 D6 M4 त्वा (for त्वां) M4 दशनि —(l 2) Ñ2 B3 चाकृत-, V1 B2 4 अकृत- (with hiatus) (for ह्यकृत-) M4 दुर्भगामकृतप्रज्ञा (for the prior half)]

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1-5 7 T G M1-3 ins

134* मनसा प्रहसामि त्वा देवि दुःखार्दिता सती ।
यच्छोचितव्ये हृष्टासि प्राप्येदं व्यसनं महत् ।
शोचामि दुर्मतित्वं ते का हि प्राज्ञा प्रहर्षयेत् ।
अरेः सपत्नीपुत्रस्य वृद्धिं मृत्योरिवागताम् ।
भरतादेव रामस्य राज्यसाधारणाद्भयम् ।
तद्विचिन्त्य विषण्णास्मि भयं भीताद्धि जायते ।
लक्ष्मणो हि महेष्वासो रामं सर्वात्मना गतः ।
शत्रुघ्नश्चापि भरतं काकुत्स्थं लक्ष्मणो यथा ।
प्रत्यासन्नक्रमेणापि भरतस्यैव भामिनि ।
राज्यक्रमो विप्रकृष्टस्तयोस्तावद्यवीयसोः ।
विदुषः क्षत्रचारित्रे प्राज्ञस्य प्राप्तकारिणः ।
भयात्प्रवेपे रामस्य चिन्तयन्ती तवात्मजम् ।

[D1 reads line 1 and 2 after line 4 —(l 1) D1-5 7 [ए]तद् (for त्वा) D7 देवी D1-5 7 दुःखान्विता —(l 2) D3 उद्वेजितव्ये Dt1 त्व, D1-5 7 [ए]तद् (for [इ]द). D3 चाशुभ (for व्यसन) —(l 3) I2 [इ]दमतित्व M3 त्वया (for प्राज्ञा) G2 प्रकर्षयेत् —For l 3, D1-5 7 subst

134(A)* प्रहृष्टा बाल्बुद्धित्वाद्दृष्टेयका प्रजयान्विता ।

[D5 हर्षोत्का (sic) (for हृष्टैका) D1 हृष्टे त्वा प्रजयान्विता, D3 दृष्टे ह्यप्रजयान्विता (for the post half)]

—(l 4) D1-5 7 श्रुत्वा (for अरे) D1 3 5 7 सपत्नि D2 -पुरुषस्य (hypm) (for -पुत्रस्य) D1 वृद्धि (sic) (for वृद्धिं) D1 2 5 7 [आ]गम, D4 [आ]गम (for [आ]गताम्) D3 वृद्धिर्दर्पसमाभवत् (sic), G1 वृद्धिं मृत्युमिवोद्गता (for the post half) —(l 5) G3 काङ्क्षती भरतादेव (for the prior half) Dg1 D1-5 राज्य(D3 4 [by corr] °ज्ये) साधारण(Dg1 °णाद्), D6 7 M3 °माधारण (for राज्यसाधारणाद्) —(l 6) G3 [अ]विषण्णास्मि (for विषण्णास्मि) D1-5 7 भयभीता Dd1 D1-5 7 विजानती(Dd1 °यते) (for हि जायते) —(l 7) Dg1 D1 2 4 5 7 [ऽ]पि (for हि) Dt1 महाबाहू (for महेष्वासो) —(l 8) D1-5 7 इव लक्ष्मण (for लक्ष्मणो यथा) —(l 9) D1 2 अ(D1 2)त्यापत्ति, D1 आभ्या व्यति-, D4 7 अभ्यागत, D- °पत्ति (for प्रत्यासन्न) T2 श्रमणापि (sic) (for क्रमेणापि) D1 2 4 5 7 G3 भरतस्येह, G1 °स्यापि (for भरतस्यैव) Dm1 G1 3 नामिनी —(l 10) Dt1 T G1 M3 Ct विकृ(Dt1 I2 Ct °स)ष्टस्तु, Cm g as above (for विप्रकृष्ट) Dg1 कनीयसो —For l 10, D1-5 7 subst

134(B)* न राज्यमनुपश्यामि क्रमाद्रामाद्यवीयसः ।

[D2 प्रराज्यम (hypm) (for राज्यम्) D1 अपि, D3 असि- (for अनु-) D5 रामादद्य (for क्रमाद्रामाद). D3 सत्यमेतद्ब्रवीम्यह (for the post half) D1 erroneously repeats from 134(B)* up to नात्मान in 12^{b}]

—(l 11) D3 विद्विष (sic) D1 7 क्षुद्र- (for क्षत्र) D1-5 (after corr as above) 7 -चारित्र (for -चारित्रे) Dg1 प्राज्ञस्य प्राप्ति, D1-5(before corr) 7 प्राज्ञस्या° (for प्राज्ञस्य प्राप्त) I2 प्राप्तकारण (sic) —(l 12) D1 प्रवेशे, D1 प्रियण, D2 प्रवेश, D3 उपेता, D5 (marg also) प्रपप (for प्रवेपे)

सुभगा खलु कौसल्या यस्याः पुत्रोऽभिषेक्ष्यते ।
यौवराज्येन महता श्वः पुष्येण द्विजोत्तमैः ॥ ३
प्राप्तां सुमहतीं प्रीतिं प्रतीतां तां हतद्विषम् ।
उपस्थास्यसि कौसल्यां दासीव त्वं कृताञ्जलिः ॥ ४
हृष्टाः खलु भविष्यन्ति रामस्य परमाः स्त्रियः ।
अप्रहृष्टा भविष्यन्ति स्नुषास्ते भरतक्षये ॥ ५

तां दृष्ट्वा परमप्रीतां ब्रुवन्तीं मन्थरां ततः ।
रामस्यैव गुणान्देवी कैकेयी प्रशशंस ह ॥ ६
धर्मज्ञो गुरुभिर्दान्तः कृतज्ञः सत्यवाक्शुचिः ।
रामो राज्ञः सुतो ज्येष्ठो यौवराज्यमतोऽर्हति ॥ ७
भ्रातॄन्भृत्यांश्च दीर्घायुः पितृवत्पालयिष्यति । G 2 7 11
संतप्यसे कथं कुब्जे श्रुत्वा रामाभिषेचनम् ॥ ८ B 2 8 15 L 2 10 11

---

3 B4 om 3–4 Cf Mbh 3 261 18 —^{a}) Dt1 किल (for खलु) D1 कौशिल्या Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D6 M4 कौश(Ś1 D6 M4 °स)ल्या सुभगा(Ñ2 °गा) मन्ये —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D1–5 7 M4 [अ]भिषिच्यते, D6 भविष्यति (for ऽभिषेक्ष्यते) —After 3^{ab}, V1 D1–5 7 ins

135* कुतो हि तव सौभाग्यं यस्या पुत्रो न राज्यभाक् ।

—^{cd}) D7 यौवराज्येण Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D6 M4 यौवराज्ये पैतृकेस्मिन्पुष्येण(V1 °न्पैतृके) कृतलक्षण

4 B4 om 4 (cf v l 3) —^{a}) D1 प्राप्तस् (sic), D3 7 प्राप्ता, D5 (before corr as in text) प्राप्त (sic) Dt1 Dd1 (by corr) Dm1 D5 (by corr) G2 3 M1 Ck t वसुमती, D1 तु महती, D3 7 सुमहती, Cg as in text (for सुमहतीं) Dg1 वृद्धि, Dm1 प्रीता, D1 2 4 कीर्तिं D3 7 कीर्ति-, G1 चैव (for प्रीतिं) —^{b}) D2 प्रथिता (sic), D3 प्रतीता, T1 3 प्रथिता (for प्रतीतां) Dg1 Dm1 च हतद्विष (Dm1 °षा), Dt1 M3 हतविद्विष(M3 °षा), D1–5 7 निहतद्विष (for तां हतद्विषम्) —For 4^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D6 M4 subst

136* प्राप्ता सुमहदैश्वर्यमृद्धामृद्धिविवर्जिताम् ।

[Ñ2 ता (for सु-) B3 (marg also) प्राप्ताम् (for ऋद्धाम्) V1 वृद्धा वृद्धिवर्जिता (subm) (for the post half)]

—^{c}) D1 उपास्थास्यसि, D2 3 °ति (sic) (for उपस्थास्यसि) D1 कौशिल्या —^{d}) Ñ2 D1 3–5 7 M1–3 दासीवत् (for दासीव) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D6 M4 त्वमपण्डिते —After 4, B3 ins

137 सार्धं सहस्रपत्नीना सा तु राज्ञी भविष्यति ।,

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

138* त्वं च त्वं सहास्माभिस्तस्याः प्रेष्या भविष्यसि ।
पुत्रश्च तव रामस्य प्रेष्यभावं गमिष्यति ।

[(l 1) G2 M1 चेत् (for च) —(l 2) T2 3 G2 M3 पुत्रस्य (sic) (for पुत्रश्च) Dt1 प्रेष्यत्वं हि गमिष्यसि (for the post half)]

5 ^{b}) D1–5 7 [अ]त पुरे(D3 4 7 °र-) (for परमा) —^{c}) Ś1 D3–6 अहृष्टाश्च (for अप्रहृष्टा) —^{d}) Ś1 D4 6 7 करुणालये, D1–3 5 भरतालये (for भरतक्षये) —For 5, Ś1 Ñ2 V1 B D6 (Ś1 B4 D6 subst l 1 only for 5^{ab} and B4 reads after 2^{ab}) M4 subst

139* ऋद्धियुक्ता श्रिया जुष्टा रामपत्नी भविष्यति ।
अश्रीमती त्वनृद्धा च स्नुषा तव भविष्यति ।

[(l 1) Ñ2 B3 [आ]विष्टा, B2 4 युक्ता (for जुष्टा). —(l 2) Ñ2 अश्रीमति (sic), V1 अश्रीवती (sic) Ñ2 V1 B3 त्वम(V1 °स)मृद्धा, M4 दरिद्रा च (for त्वनृद्धा च) V1 ने च (for तव) Ñ2 B3 (marg also as in V1) स्वजनेन विवर्जिता (for the post half)]

6 ^{a}) D3 G2 त (for ता) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 तथा (for दृष्ट्वा) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 भृशमप्रीता(Ñ2 °ता, B1 °), D1–1 7 °कुद्धा(D1 °द्धा), D5 °त्रस्ता, T1 °मा प्रीता, T2 3 G2 M1–3 °प्रीता (for परमप्रीता) ※ Cm परम् अप्रीतामिति छेद ।, Cg t dissolve similarly ※ —^{b}) B1 तीं, D1 3 M3 ब्रुवती (for ब्रुवन्तीं) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 प्रे(Ś1 चे, D6 ची)क्ष्य(Ñ2 °क्ष [sic]) मथरा, D3 M3 मथरा तत (sic) (for मन्थरा तत) —^{cd}) M3 [इ]व गुणा (for [ए]व गुणान्) G1 देवी, M2 देवि Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 प्रीता रामगुणानेव(V1 राम गुणैरेव) (for ^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 वै (for ह) D1–5 7 दृष्ट्वापि(D7 °श्रुत्वापि) देवी (D3 °वि) कैकेयी राममेव शशस ह

7 ^{a}) V1 Dt1 D1–5 7 गुणवान्, T1 °धीर्, G1 °भृद्, Cr m as in text (for गुरुभिर्) V1 मातु (for दान्त) Ś1 Ñ2 B D6 M4 धर्मात्मा गुरुवर्ती च —^{b}) V1 T सत्यवाज (for °वाक्) D5 कृति (for शुचि) —B3 reads from 7^{c} up to l 2 of 140* in marg —^{c}) D2 परो (for रामो) Dt1 D1 3–5 राजसुतो(D4 °त-), D2 राम सुतो, M4 राज्ये ततो (for राज्ञ सुतो) —^{d}) Dd1 Dm1 G3 ततो (for अतो) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 युवराजत्वमर्हति(B1 M1 °मि [sic])

8 B3 reads 8^{ab} in marg (cf v l 7) —^{a}) D3 भ्रातृ- (for भ्रातॄन्) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D6 M1 सर्वान्स, Dt1 D1–5 7 पुत्राश्च, Dd1 Dm1 G3 अमात्यान (for भृत्यांश्च) B4 भ्रातेन सर्वान्दीर्घायु (sic) —After 8^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B (B3 lines 1-2 in marg) D1 6 M4 ins

140* मातृणां च स सर्वासां प्रियाण्युपहरिष्यति ।
विशेषत पूजयति कौसल्यामप्यनीत्य माम् ।
रामो राजीवताम्राक्ष सर्वत्र समदर्शन ।
अकल्याण नास्ति रामे प्रद्वेषश्च महात्मनि ।

G 2 7 12
B 2 8 16
L 2 10 12

भरतश्चापि रामस्य ध्रुवं वर्षशतात्परम् ।
पितृपैतामहं राज्यमवाप्स्यति नरर्षभः ॥ ९
सा त्वमभ्युदये प्राप्ते वर्तमाने च मन्थरे ।
भविष्यति च कल्याणे किमर्थं परितप्यसे ।
कौसल्यातोऽतिरिक्तं च स तु शुश्रूषते हि माम् ॥ १०
कैकेय्या वचनं श्रुत्वा मन्थरा भृशदुःखिता ।
दीर्घमुष्णं विनिःश्वस्य कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥ ११
अनर्थदर्शिनी मौर्ख्यान्नात्मानमवबुध्यसे ।
शोकव्यसनविस्तीर्णे मज्जन्ती दुःखसागरे ॥ १२
भविता राघवो राजा राघवस्य च यः सुतः ।
राजवंशात्तु भरतः कैकेयि परिहास्यते ॥ १३
न हि राज्ञः सुताः सर्वे राज्ये तिष्ठन्ति भामिनि ।
स्थाप्यमानेषु सर्वेषु सुमहाननयो भवेत् ॥ १४

[(l. 1) Ś1 Ñ2 D6 c [ए]व, M4 [अ]पि (for म) D1 पितॄणां चैव सर्वेषां (for the prior half) B2 प्रियान् (for प्रियाणि) D1 ... [उ]पशुश्रूषति Ś1 D6 शुश्रूषा स करिष्यति (for the post. half) —(l. 2) Ś1 D6 पूजयिता D1 ... Ś1 D6 अथवापि मा(D6 वा), D1 ... अपि ... (D1 °न) (for अप्यतीव मान) —After l. 2, B3 ins. ... —(l. 3) Ñ2 V1 प्रियमीन —(l. 4) D1 अहृत्वता, D5 ... (for अनन्याग)]

—c) M3 संतप्यते Ś1 Ñ2 V1 B D1—... M4 स(B2 त्व)ताप मा(M4 मा संताप [by transp.]) कुथास्तस्माच्च

9 b) B1 om., D2 वर (for ध्रुव) —d) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 त्वमप्रा(Ñ2 V1 B3 °माप्ता, B2 °ममा)समवाप्स्यति (V1 B1 °ति), G1 प्राप्नुयात्पुरुषर्षभ ※ Cv अयासा पुरुषर्षभ इति पाठः । ※

10 b) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 संमानदे च, Dt1 G1 M3 ...मानेव, T1 वर्धमानेव, Cv r g as in text (for वर्तमाने च) —c) Dm1 (before corr. as in text) D... कल्याणि, D4 7 कल्याण —d) Ś1 D6 कस्मात्त्व, Ñ2 V1 B D1—... M4 कथं तु(Ñ2 B2 3 D7 M1 तु, D2 च), Dt1 किमिदं (for किमर्थं) —After 10cd, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1—3 ins.

141* यथा मे भरतो मान्यस्तथा भूयोऽपि राघवः ।

[Dt1 च (for मे) M3 damaged for the post. half]

—f) Dg1 Dd1 Dm1 G M1 3 सोऽनु, Dt1 मम (for स तु) Dt1 बहु (for हि माम्) —After 10, B1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1—3 ins.

142* राज्यं यदि हि रामस्य भरतस्यापि तत्तथा ।
मन्यते हि यथात्मानं तथा भ्रातॄंश्च राघवः ।

[(l. 1) B4 हि यदि (by transp.), Dd1 Dm1 G2 3 M2 3 यदि ... G3 च यदि, Cm as in text (for यदि हि) Dt1 T2 तत्तदा, G3 damaged (for तत्तथा) —(l. 2) B1 Dg1 Dt1 G2 M1 3 तु (for च)]

11 ab) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 ...त्यतद्, Dg1 T1 3 G1 M2 3 कैकयी, Dt1 केकय्या, Ck t as in text (for कैकेय्या) D1—6 7 मंथरा तु वचः श्रुत्वा कैकेय्या क्रोधमूर्छिता —c) Ś1 V1 B1 1 Dd1 Dm1 D2 3 6 च निःश्वस्य, Ñ2 B M4 च निश्वस्य, B2 Dt1 D1 ... T G M1—3 निश्वस्य —d) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M ... (for इदम्)

12 a) Ś1 D6 ...दर्शिनी, Dm1 D2 3 G2 ... दर्शिनी, D1 ... दर्शने, Cm g k t as in text (for °दर्शिनी) Ś1 D1—... मूढे, Ñ2 B(B3 before corr.) M3 ... प्रज्ञे, V1 दु प्रज्ञे (hypm.), D1—3 मदा (for मौर्ख्यात्) —b) D... Dd1 Dm1 G2 आत्मानं न (by transp.) (for नात्मानम्) —B2 reads 12c—13b in marg. —c) D2 °सम्पूर्णे (for °विस्तीर्णे) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 अगाधे दुःखपाताले, M... शोकसागरम...यस्था —d) Ñ2 B3 4 Dd1 Dm1 मज्जत Ś1 Ñ2 V1 B D6 त्वमनंतक, D1 शोकसागरे (for दुःखसागरे) M4 मज्जमानमनन्तके

13 B2 reads 13ab in marg. (cf. v. l. 12) —a) B1 रामो यद्, B4 राम (subm.) (for राघवो) —b) Dg1 [अ]नुज, D1—3 ... [अ]पि य, T2 प्रिय (for च यः) Ś1 Ñ2 V1 B D6 रामस्य च(V1 °स्थेव, B3 °स्यापि) सुतस्तत —After 13ab, Ś1 Ñ2 V1 B D6 ins.

143* तस्यान्यस्तस्य चाप्यन्यो वंशे राजा भविष्यति ।

[V1 चान्यो वा (for चाप्यन्यो) Ñ2 दत्तो B2 3 ... (for वंशे) B4 राजो (for राजा)]

while 7 D M3 (not fully collated) ins.

144* तस्याप्यनन्तरो ज्येष्ठो महाराजो भविष्यति ।

—cd) B1 -वंश, D1—... -वंशत (for -वंशात्) Ś1 Ñ2 V1 B Dg1 D6 T M... कैकेयि(B1 Dg1 °यी) भरत (by transp.), Dm1 G1 3 M3 भरत कैकेयी, D1—3 5 कैकेयि(D2 3 °यी) भरतात (for भरतः कैकेयि) Ś1 Ñ2 B2—4 D1 2—... परिहास्यति, V1 सम्प्रहास्यति, T2 हीयते (for परिहास्यते)

14 a) M1 [अ]पि (for हि) Ś1 Ñ2 V1 B2 3(after corr. as in text) 4 D1—7 M4 राज्ञा (for राज्ञः) —b) Ñ2 V1 B D1 भाविनि, D... मानिनि, Cr g as in text (for भामिनि) —After 14ab, Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 ins.

145* बहूनामपि पुत्राणामेको राज्येऽभिषिच्यते ।

—Thereafter M4 cont.

146* यश्च तद्राज्यमाप्नोति स भ्रातॄनितरांस्तथा ।
तद्राज्यलिप्सून्युद्धेन राज्यमेको ऽनुशास्ति वै ।

—d) D2 न (for सु-)

तस्माज्ज्येष्ठे हि कैकेयि राज्यतन्त्राणि पार्थिवाः ।
स्थापयन्त्यनवद्याङ्गि गुणवत्स्वितरेष्वपि ॥ १५
असावत्यन्तनिर्भग्नस्तव पुत्रो भविष्यति ।
अनाथवत्सुखेभ्यश्च राजवंशाच्च वत्सले ॥ १६
साहं त्वदर्थे संप्राप्ता त्वं तु मां नावबुध्यसे ।
सपत्निवृद्धौ या मे त्वं प्रदेयं दातुमिच्छसि ॥ १७
ध्रुवं तु भरतं रामः प्राप्य राज्यमकण्टकम् ।
देशान्तरं नाययिता लोकान्तरमथापि वा ॥ १८
बाल एव हि मातुल्यं भरतो नायितस्त्वया ।
संनिकर्षाच्च सौहार्दं जायते स्थावरेष्वपि ॥ १९

G 2 7 24
B 2 8 28
L 2 10 24

15 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 तस्माज्ज्येष्ठेषु पुत्रेषु, M1 प्रायश्च ज्येष्ठपुत्रेषु —[b]) Ś1 राज्यकार्याणि, D1 (after corr sec m) राज्य तन्त्रापि (for राज्यतन्त्राणि) D2 पार्थिव —[cd]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–4 6 7 आसजन्ति (D2 °ज)ति, D5 आसज्जते (for स्थापयन्ति) Ś1 Ñ2 V1 B1 2 4 D1 5 6 वा, B3 Dd1 Dm1 D2–4 7 G3 च (for [अ]पि) —After 15, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 ins, while M4 subst l 2 only for 15[cd]

147* ते च ज्येष्ठा स्वपुत्रेषु ज्येष्ठेष्वेव न संशय ।
आसजन्त्यखिलं राज्यं न भ्रातृषु कथंचन ।

[(l 1) D5 ये (for ते) B1 4 [ऽ]पि (for च) V1 D6 सुपुत्रेषु Ñ2 B3 राज्याभिषेकं कुर्वन्ति, D4 7 तेषु ज्येष्ठेषु पुत्रेषु (for the prior half) Ñ2 B3 ते च ज्येष्ठे (B3 °ष्ठ), V1 श्रेष्ठे°, B1 °षु च (for ज्येष्ठेष्वेव) —(l 2) D3 आसज्जयति B1 [अ]चिर, B4 [आ]त्र (for [अ]खिल) M4 अतो भूय प्रयच्छति (for the prior half) D1 7 कदाचन (for कथंचन)]

16 [a]) M1 -निर्भिन्नस् Ś1 Ñ2 V1 B D6 अतोत्यतम (Ś1 D6 अहो नित्यम, B1 2 4 अतोत्यन्त न)पूजार्हस्, D1–5 7 एवमेकान्तनिर्मुक्तस् (D3 4 7 °भक्तस्, D5 °भाग्यस्), M4 अतोभ्यतरराज्यार्हस् —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 सुखाद्दीनो (for सुखेभ्यश्च) —[d]) Ś1 D5 राज्य- (for राज-) Ś1 D6 हास्यति, Ñ2 V1 B M1 शाश्वतात (B1 °त), D1 7 हीयते, Cm g t as in text (for वत्सले) G2 M1 राजवंशाद्विवत्स्यते —After 16, D1–5 7 ins

148* देवासुरविमर्दांश्च श्रुता बहुविधास्त्वया ।
स्वार्थं स्वार्थं समुद्दिश्य सोऽत्र तैर्वेहि कृतम् ।
भ्रातृणामेकजातानामेकद्रव्याभिलाषिणाम् ।
जिगीषूणां न पश्यामि सोऽत्र कश्चिदहम् ।

[(l 1) D4 श्रुता (for श्रुता) D1 तथा (for त्वया) —After l 1, D7 ins

148(A)* न पश्यामि परागद्रे स्नेहमद्भ्रीम्यरम् ।

—(l 2) D1 3 स्वार्थ, D4 om (hapl) (for first स्वार्थं) D1 चैव बहि कृत (hypm), D2 ते च विद्युत (for तैर्वेहि कृतम्)]

17 [a]) B4 अह (for साह) Ś1 V1 D1–3 6 G1 2 M त्वदर्थं, Cg t त्वदर्थे (as in text) D1 अप्युक्ता, D2 3 5 उद्युक्ता (for संप्राप्ता) D4 7 साह त्वद नियुक्ता च —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 च (for तु) Ś1 D6 M4 मोहान्न बुध्यसे —[c]) Ñ2 V1 B T3 M4 सपत्न, B3 (before corr) Dg1 सपत्नी, Cm g t as in text ※ Cg सपत्निवृद्धाविति । ह्रस्वपोरिति ह्रस्व । ※ Ś1 D6 -वृद्ध्यै B1 पापा त्व, B3 यन्मे त्व, D3 यामेव, D5 याचे त्वा (for या मे त्व) D2 सपत्न वृद्धे यो मे त्व (corrupt) —[d]) Ś1 D6 अदेय Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 7 G1 3 M2–4 Cm p अर्हसि, D2 °ति, Cm g k as in text (for इच्छसि)

18 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 5 6 च, M4 हि (for तु) —Before [b], D7 wrongly repeats राम प्राप्य —[c]) Ś1 Dg1 D1 3–7 वासयिता, V1 B4 प्राप°, B1–3 T2 M1 (after corr inf lin sec m) 4 वा (B1 च) नयिता, D2 गम°, Ct as in text (for नाययिता) ※ Cm नयिता नयिष्यति । ※ —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 देहान्तरम् (for लोकान्त°) Dm1 च (for वा) D1–5 7 कान्तारमथवा पुन

19 [a]) B4 राम (sic) (for बाल) Ś1 Dt1 T1 तु (for हि) Ś1 D6 मातुलैर् D1 3 4 7 अत्र मात्रान्कतिपयान, D2 5 अत्र मात्रा कतिपया —[b]) Ś1 वासितस्, V1 प्रेषितस्, D3 नाशितम्, D5 [ऽ]प्रेक्षितस्, D6 वापितस्, G2 M1 प्रापितस् (for नायितस्) D2 पुरा निर्वासितस्त्वया, D1 7 भरतेनागते त्वयि —After 19[ab], D1–5 7 ins

149* अपश्यमानस्तं चापि राजा स गन्धना गत ।
अभीक्ष्णदर्शनाद्यस्य रामे स्नेहोऽभ्यवर्तत ।

[(l 1) D1 ते (for त) D5 त्र (for च) —(l 2) D2 1 7 अभीक्ष्ण, D5 अभीष्ट D5 (by corr) तु (for च) D1 [अ]पि (for [अ]स्य) D2 4 5 (after corr as above) राम- (for रामे) D1 [ऽ]भ्यवर्तत, D3 विवर्तते, D5 [ऽ]प्यवर्तते, D7 °र्तेत (for ऽभ्यवर्तत)]

—[c]) D1–5 7 हि (for च) Ś1 Ñ2 B D6 M4 अनुरागो, V1 सानुरागो (hypm), Dt1 T3 M2 3 Cv स्नेहार्द्रे, D4 7 सोभ्रात्र, Cr m g t as in text (for सौहार्दं) —[d]) M3 च नगेषु (for स्थावरेषु) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 देवि सर्वस्य (M4 °त्र) जायते, D1–5 7 अत्र (D2 °त्र) केष्वपि जायते —After 19, Ś1 D6 ins

150* शत्रुघ्नो भरते रक्तो लक्ष्मणश्चापि राघवे ।,

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–5 7 T G M1–3 ins

151* भरतस्याप्यनुवश शत्रुघ्नोऽपि समं गत ।
लक्ष्मणो हि यथा रामं तथायं भरतं गत ।
श्रूयते हि द्रुम कश्चिच्छेत्तव्यो वनजीविभि ।
संनिकर्षादिषीकाभिर्मोचित परमाद्भयात् ।

G 2. 7. 21
B 2. 8. 31
L 2. 10. 25

गोप्ता हि रामं सौमित्रिर्लक्ष्मणं चापि राघवः ।
अश्विनोरिव सौभ्रात्रं तयोर्लोकेषु विश्रुतम् ॥ २०
तस्मान्न लक्ष्मणे रामः पापं किंचित्करिष्यति ।
रामस्तु भरते पापं कुर्यादिति न संशयः ॥ २१
तस्माद्राजगृहादेव वनं गच्छतु ते सुतः ।
एतद्धि रोचते मह्यं भृशं चापि हितं तव ॥ २२
एवं ते ज्ञातिपक्षस्य श्रेयश्चैव भविष्यति ।
यदि चेद्भरतो धर्मात्पित्र्यं राज्यमवाप्स्यति ॥ २३
स ते सुखोचितो बालो रामस्य सहजो रिपुः ।
समृद्धार्थस्य नष्टार्थो जीविष्यति कथं वशे ॥ २४
अभिद्रुतमिवारण्ये सिंहेन गजयूथपम् ।
प्रच्छाद्यमानं रामेण भरतं त्रातुमर्हसि ॥ २५
दर्पान्निराकृता पूर्वं त्वया सौभाग्यवत्तया ।
राममाता सपत्नी ते कथं वैरं न यातयेत् ॥ २६

[(l. 1) D2-4 - भरत च (D4 - वा) (for भरतस्य) Dd1 Dm1 D- G3 [अ]नुगताश्च D1 °चर, D2 °वग, Cg as in text (for अनुगम) Dt1 भरतानुगत नोपि D5 भरते (after corr. marg.) वशमायाते (for the prior half) Dt1 तत्- (for इति) Dd1 M1 मतागत, D1 मम तत, D2.5 वश गत, Ctp as in text (for मम गत) —(l. 2) T M2 तु, G1 M3 [s]पि Cm g as in text (for हि) D1-5.7 य (D5 त) थैव लक्ष्मणो राम (for the prior half) D1 भरताश्रित D4.7 आनर श्रित, D6 °नन्वित (for भरत गत) —(l. 3) Dt1 वनजीवन, D1-5.7 द्रुमजीविभि (for वनजीविभि) —(l. 4) Dm1 द्रावितमत्र (for दर्पीकाभिर्) D1-5.7 मोक्षित]

20 Ś1 D6 om. 20^{ab} —^{a}) Ñ2 V1 B D1-4.7 M4 भ(Ñ2 ड, D1 श, D2 - म)क्तो हि (D4.7 °भि) राम सामित्रि (B1 D2 °त्र, D1 °त्रिर्), D5 सक्तो भरत सौमित्रि (sic) —^{b}) Ñ2 V1 B D1-5.7 M4 लक्ष्मणश्च Ñ2 V1 B D1-3.5.7 M4 राघव —^{c}) D1-5.7 अश्विनाविव रूपेण —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 अनयोर्लोक, Dg1 °र्लोके च (for तयोर्लोकेषु) D1-4.7 विश्रुति

21 ^{ab}) Ś1 Ñ2 V1 B D6 transp. राम and किंचित् D1-4.5- G2 M1 transp. पाप and किंचित् —M1 om. 21^{cd} —) M- भाव (for पाप) —^{d}) V1 Dt1 G1 एव (for इति)

22 ^{a}) M2 रा - (for राज) Dg1 Dd1 Dm1 G3 देवि, D- पुत्र (for पुत्र) —^{b}) Dt1 Dd1 Dm1 G- राघव (for ते सुत) —^{c}) D. M2 तु, D- त्रि (for हि) —^{d}) D1.3 प्रिय (for भृश) D4 - वा, D6 न (for च) G1.2 M1-3 हित चापि भृश (by transp.) —For 22, S1 Ñ2 V1 B D6 M4 subst.

152* मातामहगृहादेव तस्माद्गच्छतु ते सुत ।
वनमाश्रयितु शीघ्रमेतद्धास्य क्षम भवेत ।

[Ś1 Ñ2 D6 यदि (for एव) Ś1 B4 D6 (after corr.) आयातु (for गच्छतु) —(l. 2) D6 आश्रयतु (for आश्रयितु) M4 पुनर् (for शीघ्र) Ś1 D6 एतद्ध Ñ2 V1 B1 एतद् (for एतद्धि)]

23 ^{a}) Ś1 B1.2.4 D6 G1 M3 एतत् (for एव) B1 om., Dd1 Dm1 Te G3 चेद्, D1-5.7 नो (for ते) Dd1 Dm1 ज्ञातिवर्गस्य —^{b}) Dd1 Dm1 G3 चापि (for चैव) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 श्रेय (B1 प्रिय) स्यादिति मे मति —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B1-3 D6 M1 वा, B4 D1-5.7 ते (for चेद्) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 राज्य, D1-5.7 पुत्र, G1 M2 धर्म्यात् (for धर्मात्) —^{d}) B1 पैत्र्य (sic), M4 धर्म्यात (for पित्र्य) Ñ2 V1 B धर्म्य (B4 °र्म) म्, M4 पित्र्यम् (for राज्यम्) Ś1 D6 पित्र्यं समवाप्स्यति

24 M4 om. 24-26 —^{a}) Dg1 न (for स) Ñ2 V1 B D3 M3 मे, D2.4.7 वै, D5 हि (for ते) M3 दु खोचितो (sic) —^{b}) D2 repeats erroneously रामस्य, D4.7 रामोस्य Ñ2 सहज, D- महतो (for सहजो) B4 [s]पि (for रिपु) —^{c}) Ñ2 स वृद्धार्थस्य Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 हीनार्थ (for नष्टार्थो) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 कथ जीवेत्तवा (B1 °त्तदा, D1.2 °त चा) त्मज

25 M1 om. 25 (cf. v. l. 24) —^{a}) T3 अभिश्रुतम् (sic) D2 [अ]रण्य- —^{b}) V1 नाग, D4 (after corr. sec. m.) as in text) गत (for गज-) —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B1-3 D6 उच्छि (Ś1 D6 °च्छे) द्यमान, B4 उत्साद्य°, D1.3.4.7 प्रच्छि°, D2 प्रच्छिद्यताल (sic), D5 आच्छिद्य° (for प्रच्छाद्यमान) —^{d}) D6 श्रुतम् (for त्रातुम्)

26 M4 om. 26 (cf. v. l. 24) —^{a}) D2 दुष्टयाद् (for दर्पान्) Ś1 Ñ2 V1 B D2-7 हि नित्य (D6 °त्य) निकृता (B4 विकृता), D1 निजित्य निकृ —^{b}) M3 तयो (for त्वया) Ś1 Ñ2 V1 B D6 सौभाग्यमत्तया —^{d}) B1 वैल, B2 चैल (for वैर) V1 B3 जायते, B1.2.4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1-5.7 T2 Ctp पातयेत्, G1 धार°, G2 कार°, Cm g k t as in text (for यातयेत्) —After 26, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T (T1 inf. lin.) G M1-3 ins.

153* यदा हि राम पृथिवीमवाप्स्यति ।
प्रभूतरत्नाकरशैलपत्तनाम् ।
तदा गमिष्यस्यशुभ पराभव ।
सहैव दीना भरतेन भामिनि ।

[(l. 1) = 27^{a} Dt1 यत्र च, G2 M1.2 यथा हि M3 यदा ह (for यदा हि) Dt1 अवाप्स्यते —(l. 2) Dt1 -मयुना (for -पत्तनाम्) —(l. 3) G2 M1 तथा (for तदा) Dg1 Dm1 गमिष्यति M3 [अ]शुभ —(l. 4) T1 G1.3 भामिनी]

यदा हि रामः पृथिवीमवाप्स्यति
ध्रुवं प्रनष्टो भरतो भविष्यति ।
अतो हि संचिन्तय राज्यमात्मजे
परस्य चाद्यैव विवासकारणम् ॥ २७

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डेऽष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

९

एवमुक्ता तु कैकेयी क्रोधेन ज्वलितानना ।
दीर्घमुष्णं विनिःश्वस्य मन्थरामिदमब्रवीत् ॥ १
अद्य राममितः क्षिप्रं वनं प्रस्थापयाम्यहम् ।
यौवराज्येन भरतं क्षिप्रमेवाभिषेचये ॥ २
इदं त्विदानीं संपश्य केनोपायेन मन्थरे ।
भरतः प्राप्नुयाद्राज्यं न तु रामः कथंचन ॥ ३
एवमुक्ता तया देव्या मन्थरा पापदर्शिनी ।
रामार्थमुपहिंसन्ती कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥ ४

G 2 8 9
B 2 9 4
L 2 11 9

27 a) Dg1 T3 G3 M2 यथा हि, M4 अथापि, Cm g as in text (for यदा हि) M1 अवाप्स्यते Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 कृते हि(V1 B2 1 D4 5 °ह्य, D1 2 7 तु, D3 °थ)रामेद्य(V1 D1 4 5 तु, B2 4 हि, B3 च) महीपतौ क्षितौ(V1 ततो) —b) Dg1 Dt1 Dm1 T G M1 2 प्रणष्टो Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 गमि(M1 न मृ)ष्यति त्व रासुता पराभव —c) Ñ2 V1 B [ऽ]तु (for हि) V1 M4 आत्मन (for आत्मजे) —d) Ś1 Dt1 [ए]वास्य, Ñ2 V1 B D1–7 [ए]वाद्य (by transp), T2 [अ]चेहि (for [अ]द्यैव) G2 विवाह- (sic) (for विवास-)

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ2 V1 B D3 5 6 मथरावाक्य, D1 2 4 7 कुब्जावाक्य(D4 °म) —*Sarga no* (figures, words or both) B4 D6 om Ś1 D2 4 7 10, Ñ2 V1 B2 3 6, D1 63, D3 54, D5 12 —After colophon, D6 G1 3 M1 2 conclude with श्री(D6 om)रामाय नम, G2 श्रीमते रामानुजाय नम

9

☞ Ñ1 missing for Sarga 9 (cf v 1 2 1 1) Ś1 Dm1 begin with ॐ

1 b) Cg कोपेन —c) Dt1 T1 3 G M1–3 विनिश्वस्य, Dd1 Dm1 च निश्व°, T2 समुच्छ्वस्य (for विनि श्वस्य) —d) T2 (here and below) मदराम् (for मन्थराम्)

2 c) Dg1 T1 G3 यौवराज्ये च (for यौवराज्येन) —d) Dt1 अद्य (for एव)

3 b) Dt1 साधये (for मन्थरे) —d) Dg1 om तु (subm) G3 रामं (sic)

4 a) G2 उक्त्वा Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1–3 तु सा, G1 तदा (for तया) —c) Dm1 (after corr as in text) उपहसती, G1 °सिहती (sic), G2 उहित सती (sic) (for उपहिंसन्ती) —For 1–4, Ś1 Ñ2 V1 B3 4 D1–3 6 M4 subst, while B1 2 subst for 1–5b and D4 5,7 subst for 1–5

154* एवमुक्ता तु कैकेयी विनि श्वस्याब्रवीद्वच ।
सत्य वदसि मा कुब्जे जाने ते भक्तिमुत्तमाम् ।
न तु पश्याम्युपाय त येन शक्येत मे सुत ।
इद प्रापयितु राज्य पितृपैतामह बलात् ।
अनुरक्तो नृपश्चाय राम गुणगणान्वितम् । [5]
स कथ राममुत्सृज्य प्राणेभ्योऽपि प्रिय सुतम् ।
भरत नाम मे पुत्रमभिषिञ्चेदकारणम् ।
प्रव्राजयेद्वापि नृप कथ राममकारणे ।
इत्येतद्वचन श्रुत्वा कैकेय्या मन्थरा तत ।
उवाचेद विनिश्चित्य स्वबुद्ध्या पापनिश्चया । [10]
इम राममह क्षिप्र वन प्रस्थापयामि ते ।
भरतस्याभिषेक च कारयामि यदीच्छसि ।

[(l 1) Ñ2 B2 3 D4–7 M4 विनिश्वस्य —M4 om l 2 —(l 2) Ñ2 V1 B मे कुब्ज, D2 कुब्जे मा (by transp) Ñ2 B3 (both with hiatus) इमा वाचमनुत्तमा (for the post half) —(l 3) D5 च (for तु) B4 ने (for न) D3 येन यन (ditto) —(l 4) B4 प्रव (for इद) D3 -पितामह (sic) (for -पै°) —(l 5) Ś1 D6 [अ]पि (for [अ]य) D1 गुरुगुणान्वित M4 सवगुणान्वित —(l 6) D1–5 7 M4 प्राणे प्रियतर(D5 °म) (for प्राणेभ्योऽपि प्रिय) —(l 7) M4 मम वै (for नाम मे) V1 D3,4 7 M4 अकारणे, D1 2 5 अकारणात् (for अकारणम्) —D4 7 om (hapl) l 8

G 2 8 10 / B 2 9 5 / L 2 11 10
हन्तेदानीं प्रवक्ष्यामि कैकेयि श्रूयतां च मे ।
यथा ते भरतो राज्यं पुत्रः प्राप्स्यति केवलम् ॥ ५
श्रुत्वैवं वचनं तस्या मन्थरायास्तु कैकयी ।
किंचिदुत्थाय शयनात्स्वास्तीर्णादिदमब्रवीत् ॥ ६
कथय त्वं ममोपायं केनोपायेन मन्थरे ।
भरतः प्राप्नुयाद्राज्यं न तु रामः कथंचन ॥ ७
एवमुक्ता तया देव्या मन्थरा पापदर्शिनी ।
रामार्थमुपहिंसन्ती कुब्जा वचनमब्रवीत् ॥ ८
तव देवासुरे युद्धे सह राजर्षिभिः पतिः ।
अगच्छत्त्वामुपादाय देवराजस्य साह्यकृत् ॥ ९
दिशमास्थाय कैकेयि दक्षिणां दण्डकान्प्रति ।
वैजयन्तमिति ख्यातं पुरं यत्र तिमिध्वजः ॥ १०

—(l 8) D2 प्रवासयेद्, D6 प्रापयेद्वा (for प्रव्राजयेद्) Ś1 D6 चापि नृप, B1 2 4 वा नृपति, D1–3 M1 वापि क.र (for वापि नृप) D3 M4 राम वनम्, D6 वनवासम् (for कथ रामम्) Ñ2 B2 4 D6 अकारण (D6 °णात्) D1 2 राम च मम कारणे (for the post half) —(l 10) D3 सुबुद्धया Ñ2 V1 B M4 बुद्धया (B1 वृद्धा) पापविनिश्च (V1 °.)या (for the post half) —(l 11) D4 इद (sic), M4 इय (sic) (for इम)]

—After 154*, Ś1 Ñ2 V1 B D2 3 6 M4 read 8

5 D1 reads 5 after 7 —^{a}) Ś1 D6 यत्तु, B3 M3 अद्य, D2 तत्र (for हन्त) Ś1 Ñ2 V1 B3 4 D1–3 6 M4 आत्महित, Dt1 Dd1 G1 2 M1 3 प्रपश्य त्व (for प्रवक्ष्यामि) —^{b}) Dm1 T2 G1 कैकेयी (sic) Ś1 Ñ2 V1 B3 4 D1–3 6 M4 शृणु मे (V1 तत्) त्वमिद (Ñ2 B3 तदिद, D1–3 M4 परम) वच —^{cd}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 पुत्रो राज्य (by transp) Ñ2 B3 प्राप्नोति, G3 प्राप्स्यमि (sic) (for प्राप्स्यति) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 [अ]सशय (B4 D3 °य) (for केवलम्) —After 5, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins, while B1–3 D4 7 ins l 4 only after 8, whereas B4 ins l 1–2 and 4 after 5^{ab}, while D3 ins l 4 after 5 and D5 ins l 4 after 6

155* कि न स्मरसि कैकेयि स्मरन्ती वा निगूहसे ।
यदुच्यमानमात्मार्थं मत्तस्त्व श्रोतुमिच्छसि ।
मयोच्यमान यदि ते श्रोतु छन्दो विलासिनि ।
श्रूयतामभिधास्यामि श्रुत्वा चापि विमृश्यताम् ।

[(l 1) B4 नु (for न) G1 स्मरति (sic) (for °मि) G1 M3 [इ]द (for वा) B4 [अ]नुगूहसे —(l 2) Dd1 Dm1 त्वद् (for यद्) G2 अत्रार्थं (for आत्मार्थं) B4 मयोच्यमाना मात्यर्थं (for the prior half) Dg1 अर्हसि, G1 इच्छति (sic) (for इच्छसि) —(l 4) B M2 [ए]व, Dg1 G1 M3 [अ]भि-, Dt1 [ए]नद्, G2 M1 हि (for [अ]पि) B विमृष्यता, Dg1 विमृश्यता, Dt1 विधीयता]

6 M4 om (hapl) 6 7 —^{ab}) Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1 2 [इ]द (for [ए]व) M3 श्रु... कैकयी metri causa here and below Dg1 कैकयी, Dt1 ककयी Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 श्रुत्वैतन् (D1 2 4 5 7 °व) मथरावाक्य कैकयी हृ (D7 दु) ष्टमानसा —^{d}) T3 त्वास्तीर्णाद्, M1 स्वास्तीर्णाम् (sic) (for स्वास्तीर्णाद्) —After 6, D5 ins l 4 of 155*

7 M4 om 7 (cf v l 6) D5 G1 om (G1 hapl) 7–8 —^{a}) Dt1 M2 कथयस्व (for कथय त्व) Ś1 Ñ2 V1 B D1–4 6 7 महाप्रा (B1 4 D2 °प्र) ज्ञे, G2 M1 इहो°; M3 Cm महो°, Cg as in text (for ममोपाय) Dg1 reads पाय केनो in marg —^{b}) D1 2 4 7 येन (for केन) —D2 om. 7^{d}–8^{c} —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 4 6 7 रामश्चैव (D1 °न) वनं व्रजेत् —After 7, D1 reads 5 whereas B3 ins

156* अवश्यमेव तत्कार्यं यदा वदसि सप्रति ।

8 Ś1 Ñ2 V1 B D2 3 6 M4 read 8 after 154* Dg1 D1 5 G1 om 8 (for D5 G1 cf v l 7) —D2 om. 8^{abc} (cf v l 7) —^{ab}) M2 उक्ते (for उक्ता) Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 2 तदा (for तया) Ś1 Ñ2 V1 B D3 4 6 7 पापनिश्चया M4 श्रुत्वैतन्मथरा वाक्य कैकेय्याः पापनिश्चया —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D3 4 6 7 M4 वाक्य दु खाय रामस्य —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B1 3 4 Dt1 D3 4 6 7 कैकयीमिदम्; B2 M4 कैकयीं पुनर्, Dd1 Dm1 कुब्जा वाक्यमथ, D2 (with hiatus) मथरा इदम् (for कुब्जा वचनम्) —After 8, Ś1 Ñ2 V1 D2 3 6 M4 read 5, while B1–3 D4 7 ins. l 4 of 155*, whereas B4 reads 5^{ab} (cf v l 5).

9 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B Dt1 Dd1 D1 2 6 M4 पुरा, Dm1 (before corr as in text) पूर्वं, D3–5 7 यदा (D5 °दि [sic]) (for तव) Ś1 B3 Dg1 T1 3 Cg दैव, Cm k t as in text (for देव) D7 [अ]सु... द्धे (for -[अ]सुरे युद्धे). —^{b}) D3–5 7 नृप (for पति) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 युद्धसज्ज (Ñ2 °सह्य, B1 °शक्त, B2 °सह्य, B3 °मज्य, B4 °साद्ये, D1 °साह्य, D2 °साह्ये, M4 °साह्य) पतिस्तव. —^{c}) D5 T2 3 M3 अगच्छत् D3–5 7 धनुरादाय (for त्वामुपादाय). —^{d}) D3 M3 देवराज्यस्य —For 9^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst

157* याचितो देवराजेन युद्ध कर्तुमितो गत ।

[M4 अभियाचितो देवराजा (hypm) (for the prior half)]

10 ^{a}) B4 D2 3 5 G1 कैकेयी, Dd1 Dm1 T G3 वै देवि (for कैकेयि) —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B1 3 4 D4 5 7 दण्डका (B3 4 D4 5 7 °क) (for °कान्) —^{c}) D3 पुर (for इति) Dd1 वैजयतपुर —^{d}) D1 2 M4 यत्र राजा, D3 इति यत्र (for पुर यत्र) B2 इति सुत, M4 Ck निमिध्वज .

स शम्बर इति ख्यातः शतमायो महासुरः ।
ददौ शक्रस्य संग्रामं देवसंघैरनिर्जितः ॥ ११
तस्मिन्महति संग्रामे राजा दशरथस्तदा ।
अपवाह्य त्वया देवि संग्रामान्नष्टचेतनः ॥ १२
तत्रापि विक्षतः शस्त्रैः पतिस्ते रक्षितस्त्वया ।
तुष्टेन तेन दत्तौ ते द्वौ वरौ शुभदर्शने ॥ १३
स त्वयोक्तः पतिर्देवि यदेच्छेयं तदा वरौ ।
गृह्णीयामिति तत्तेन तथेत्युक्तं महात्मना ।
अनभिज्ञा ह्यहं देवि त्वयैव कथितं पुरा ॥ १४
तौ वरौ याच भर्तारं भरतस्याभिषेचनम् ।
प्रव्राजनं च रामस्य त्वं वर्षाणि चतुर्दश ॥ १५ G 2 8 18 B 2 9 20 L 2 11 18

11 [a]) V1 समुल्बर, B2 3 Dg1 स सबर, Dd1 शवर स, Dm1 शवर स (by transp), D1 स सचर (for स शम्बर) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 बहु- (for शत-) D1 2 M4 [ऽ]भवत्सुरा (D2 °रे) (for महासुर) —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 शक्राय, Cm as in text M3 स ✓ (for सग्राम) —[d]) V1 देवै सह (for देवसंघैर्) Ś1 V1 D6 विनिर्जित, Dt1 Dd1 Dm1 अनि(Dt1 °नं)र्जित, D2 विवर्जित, G1 अरिंदम, G3 न निर्जित (for अनिर्जित) —After 11, D3 ins 160*

12 [a]) D3-5 7 असुर- (for महति) —After 12[a], Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins, while D3-5 7 subst for 12[bcd]

158* पुरुषान्क्षतविक्षतान् ।
रात्रौ प्रसुप्तान्घ्नन्ति स्म तरसासाद्य राक्षसा ।
तत्राकरोन्महद्युद्धं

[(l 1) D5 पुरुषा (sic) D5 -विक्षता (sic), T3 -विक्षर्ता (sic) (for °तान्) —(l 2) D4 - ते घ्नति (for घ्नन्ति स्म) Dt1 Dd1 Ct तरसापाद्य, Dm1 तरसा तेन, D4 7 नरापाशाय, D5 (with hiatus) अतर प्राप्य, T3 °साध्य, G2 °-च (for तरसासाद्य) —After l 2, D3 ins l 1 of 161* —D3-5 7 om l 3 —(l 3) G1 2 M1 कृत्वा (for [अ]करोत्) Dt1 M2 महा-]

—[b]) T3 M1 तथा (for तदा) —After 12[b], Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

159* असुरैश्च महाबाहु शस्त्रैश्च शकलीकृत ।

[T3 असरैश्च (sic) M2 क्षतविक्षत (for शकलीकृत)]

—[d]) M3 स्पष्ट- (for नष्ट-) —For 12, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst, while D3 ins after 11

160* तस्मिन्महति सग्रामे राजा शस्त्रपरिक्षत ।
विजित्याभ्यागतो देवि त्वयोपचरित स्वयम् ।

[Ñ2 reads l 1 in marg —(l 1) D3 असुर- (for महति) D3 शत्रु (for शस्त्र-) D1 -परिक्षित V1 राजाशस्त्रपरिविक्षत (for the post half) —(l 2) Ś1 D6 स चिरादागतो D1-2 M4 परिचीर्णस्त्वया (for त्वयोपचरित) D3 सह (for स्वयम्)]

13 [a]) T2 -विक्षित (sic). D3-5 7 तत्रातिविक्षिततनुर् —[b]) D3 भर्तार (sic), D4 5 7 भर्ता ते (for पतिस्ते) D3-5 7 स्वयं (for त्वया) —[cd]) D3-5, 7 transp तुष्टेन and तेन Dd1 Dm1 G1 2 M1 3 दत्तौ तु, D3-5 7 ते दत्तौ (by transp), T2 दत्तौ तौ (for दत्तौ ते) M2 transp ते and द्वौ वरौ D3-5 7 प्रिय- (for शुभ-) —For 13, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst, while D3 ins l 1 only after l 2 of 158*

161* व्रणसंरोहणं चास्य तत्र देवि त्वया कृतम् ।
परितुष्टेन ते दत्तौ वरौ द्वौ तत्र भामिनि ।

[(l 1) Ś1 D6 -सरोपण, B4 -सवाहन (for -संरोहण) D3 चापि B1 [आ]हृत, D2 तत (for कृतम्) —(l 2) D1 ततस् D2 तव (for परि-) Ś1 D6 ननु भामिनि, V1 B1 2 4 तत्र भाविनि, B3 तव भाविनि, D1 2 M4 वरव (D1 °-)र्णिनि (for तत्र भामिनि)]

14 [a]) M4 यस् (for स) Ś1 D6 प्रतिश्रुत्य, Ñ2 V1 B D1 2 M4 पतिस्त (B2 °स्त्व)त्र (for पतिर्देवि) —[b]) V1 B1 2 4 Dt1 Dm1 (before corr as in text) D4 (before corr as in text, after corr *sec m*) 5 T1 (after corr *pr m* as in text) 2 यदि (B1 °दी)च्छेय, Dg1 यथेच्छेय (for यदेच्छेय) B2 (m also वरौ तदा [by transp]) अहं नृप, Dg1 Dt1 G1 2 M1-3 तदा वर (for तदा वरौ) —[c]) V1 D1 अपि (for इति) Ś1 D6 तत्रैव (D6 °व), Ñ2 V1 B (B2 m)त(V1 य)चैव (B2 °व, B4 °न), D1 4 5 7 तेनाथ (D1 °पि), D2 M4 तथापि (for तत्तेन) Dt1 गृह्णीया तु तदा भर्तस्, D3 ग्रहीष्यामीति श्रुत्वाथ —[d]) V1 तथेत्युक्ता, D7 त्युक्त (for तथेत्युक्त) —D1 2 M4 om 14[ef] —[e]) D5 [अ]स्म्यह देवि, M2 हि देवि त्व (for ह्यह देवि) B4 अभिजानाम्यह देवि —[f]) Dg1 Dd1 D7 G2 M1 3 कथिता, Dm1 कथिता (sic), T2 कथित (sic) (for कथित) —After 14, B2 (marg) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3-5 7 T G M1-3 ins

162* कथैषा तव तु स्नेहान्मनसा धार्यते मया ।
रामाभिषेकसभारान्निगृह्य विनिवर्तय ।

[(l 1) Dd1 यथैषा, T2 तदेता (for कथैषा) B3 D4 5 7 तु तव (by transp), D3 च तव (for तव तु) Dg1 reads मया in marg —B3 D3-5 7 om l 2 —(l 2) Dg1 च निवर्तय (for विनिवर्तय)]

15 [a]) Ś1 D6 पतिं वरौ तौ याचस्व, V1 B3 4 पति याचस्व च वरौ, Dt1 वरौ याचस्व भर्तार —[c]) V1 प्रव्रजन, D5 व्रह्माजन (sic), D3-5 7 प्रवज्या च (D3 या) (for प्रव्राजन) B2 D6 हि, Dg1 om (subm), D3-5 7 [अ]पि (for च) Dt1 राम च (sic) (for रामस्य). —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D6

G 2 8 18 क्रोधागारं प्रविश्याद्य क्रुद्धेवाश्वपतेः सुते ।
B 2 9 22 शेष्वानन्तर्हितायां त्वं भूमौ मलिनवासिनी ।
I 2 11 18 मा स्मैनं प्रत्युदीक्षेथा मा चैनमभिभाषथाः ॥ १६

दयिता त्वं सदा भर्तुरत्र मे नास्ति संशयः ।
त्वत्कृते च महाराजो विशेदपि हुताशनम् ॥ १७

न त्वां क्रोधयितुं शक्तो न क्रुद्धां प्रत्युदीक्षितुम् ।
तव प्रियार्थं राजा हि प्राणानपि परित्यजेत् ॥ १८

न ह्यतिक्रमितुं शक्तस्तव वाक्यं महीपतिः ।
मन्दस्वभावे बुध्यस्व सौभाग्यबलमात्मनः ॥ १९

मणिमुक्तासुवर्णानि रत्नानि विविधानि च ।
दद्याद्दशरथो राजा मा स्म तेषु मनः कृथाः ॥ २०

वर्षाणि हि (B2 तु, D6 च), D3-5 7 वर्षाणि त्व (by transp), M4 वर्षाणीह (for त्व वर्षाणि) D1 2 नव वर्षाणि पच च —After 15, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

163* चतुर्दश हि वर्षाणि रामे प्रव्राजिते वनम् ।
प्रजाभावगतस्नेह स्थिर पुत्रो भविष्यति ।

[After l 1, Dm1 reads रामश्री —(l 2) Dg1 -गत स्नेह, Dm1 -गत स्नह (sic) (for -गतस्नेह) Dg1 स्थिर, T2 स्थित (for स्थिर)]

16 [a]) Ś1 B1 D5 6 प्रविश्याथ, Ñ2 Dg1 Dt1 D3 प्रविशाद्य(D3 °थ), D1 2 M4 °श्यैका, G2 M1 समाविश्य (for प्रविश्याद्य) —[b]) Dm1 क्रुद्धा च, M3 (after corr sec m as in text) क्रुद्धेव (sic) (for क्रुद्धेव) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 क्रुद्धा भूत्वा(Ś1 D6 भूत्वा क्रुद्धा [by transp], D1 क्रुद्धा त्व तु, D2 M4 क्रुद्धा नाम) नृपात्मजे, D3-5 7 क्रुध्ये (D3 7 °द्धे)था त्व(D5 नृ)पते शुभे —[c]) Ś1 D6 शयनानन्तर्हिता चाल्र, B4 शय्यानन्तरिता त्व, D2 शय्यामनार्हताया त्व, D4 7 सुप्तानन्तर्हिताया(D7 °या) त्व, D5 स्वपान(पना)न्तर्हिताया त्व —[d]) D4 (after corr sec m as in text) मलनि- (metathesis) (for मलिन-) Ś1 V1 -वाससी —[e]) M3 मैन (for स्मैन). —[f]) Dg1 स्मैनम्, G3 चैनम् (for चैनम्) G1 प्रत्यभाषथा, Cm °षेथा, Cg as in text (for अभिभाषथा) D1 2 M4 मा भाषिष्ठा (D2 °षेथा) कथचन —For 16[ef], Ś1 Ñ2 V1 B D3-7 subst

164* राजान मा निरीक्षस्व मा भाषिष्ठा कथचन ।

[Ś1 V1 B1 2 D6 निरीक्षिष्ठा , D3-5 7 निरीक्षे(D3 °क्षे)था (for निरीक्षस्व) B1 om (hapl) मा भाषिष्ठा D3 चाभाषी , D4 5 7 वभाषी (sic) (for भाषिष्ठा)]

Ś1 Ñ2 V1 B D6 cont D1 2 M4 ins after 16[ef]

165* सुप्ता भूमावनाथेव दु खिता नाम भामिनि ।
तत्र त्वा शयिता राजा स्वय दु खसमन्वित ।
प्रसादयिष्यति क्षिप्र प्रव्यस्यापि च निर्णयम् ।

[(l 1) D2 स्पृष्ट्वा (sic) Ś1 D6 दु खितेव च (for दु खिता नाम) Ś1 D6 M4 भामिनि (for भामिनि) —D6 om l 2 —(l 2) D2 त्वा (for त्वा) Ś1 जाया for स्वय) —D6 reads l 3 in marg —(l 3) B4 प्रसादयिष्यति D2 M4 व्यक्त (for क्षिप्र) V1 M4 प्रेक्ष्यति (for प्रव्यति) Ś1 D6 प्रष्टा चाथ विनिर्णय (for the post half)]

D3-5 7 cont (after 164*), Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins after 16[ef]

166* स्वर्ण्णा चापि त दृष्ट्वा जगत्या शोकलालसा ।

[Dt1 पापश्र (for चापि त) Cm g t न दृष्ट्वा (as above). D3-5 7 स्त(D3 5 °द्र)र्ती पतिता क्षितौ (for the prior half). D3 5 7 -सकुला, D4 -कर्शिता (for -लालसा)]

17 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 भृशं, D3-5 7 दृढ (for सदा) D5 भत्र (for भर्तु) V1 D1-5 7 तत्र (for अत्र). —D1 erroneously repeats from संशय in 17[b] up to प्रज्ञा ते ना in 31[a] (see reading in D1) —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 त्वदर्थे हि, Dg1 °तेय, D4 7 °तेपि, T1 तत्कृते च, T3 त्वत्कृते स (for त्वत्कृते च) D4 - हि राजाच, M4 महाराजगुरु (for महाराजो) D3 5 अपि हि त्वत्कृते राजा —[d]) T2 एव (for अपि) Ś1 Ñ2 V1 B D6 प्रिय दीप्तामपि त्यजेत्, D1 2 M4 दीप्तामपि विशेच्चिता, D3-5 - दीप्तामपि(D4 - °प्ति) चितां (D3 °ति) पतेत्

18 D1 2 M4 om 18-19 In Ś1 Ñ2 V1 B D3 4 6 7 the sequence of st from 18-26 is as follows 20, 22, 23 (D3 4 7 including l 1-2 of 167*), 21 (D3 4 7 with l 3 only, the rest with l 3-4 of 167*), 24, 25 (Ś1 V1 B1 D6 om 25[ab]), 19[cd], 18, 19[ab] (D3 4 7 read 19[ab] before 19[cd]) and 26, while in D5 it is 20, 22, 23 (including l 1-2 of 167*) 21 (including l 3 of 167*), 24[ab], 25[cd], 24[cd], 25[abef], 19, 18 and 26 —[a]) D6 T2 त्वा (for त्वा) —[b]) Dm1 reads न in marg Dg1 प्रत्यवेक्षितु, M2 अभिवी° (for प्रत्युदीक्षितुम्) Ś1 Ñ2 V1 B D6 न च क्रु(V1 तु क्रु)द्धामुपेक्षितु, D3-5 - न क्रुद्धामप्युपेक्षितु, T2 क्रुद्धा न्प्रत्युदीक्षितु —After 18[ab], Ck reads 20 —[c]) Ś1 V1 B D6 प्रियार्थे Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 (sup lin as in text) तु (for हि)

19 D1 2 M4 om 19 (cf v l 18) For sequence in Ś1 Ñ2 V1 B D3-7 cf v l 18 —[a]) Ś1 B1 3 D4 6 7 त्व्य (D7 ह्य)तिक्र(D4 - °क्रा)मितु (for ह्यतिक्रमितुं) B4 शक्त (sic) —[b]) Dg1 कार्य (for वाक्य) —[c]) Ś1 Ñ2 B D3 5 - ऋजु (for मन्द-) V1 स्वभावान् बुद्(द्धय ?)स्व —[d]) Ñ2 V1 B3 4 -फलम् (for बलम्)

20 For sequence in Ś1 Ñ2 V1 B D3-7 cf v l. 18. Ck reads 20 after 18[ab] —[ab]) Ś1 D6 यदि, Ñ2 मान

यौ तौ देवासुरे युद्धे वरौ दशरथोऽददात् ।
तौ स्मारय महाभागे सोऽर्थो मा त्वामतिक्रमेत् ॥ २१
यदा तु ते वरं दद्यात्स्वयमुत्थाप्य राघवः ।
व्यवस्थाप्य महाराजं त्वमिमं वृणुया वरम् ॥ २२
रामं प्रव्राजयारण्ये नव वर्षाणि पञ्च च ।
भरतः क्रियतां राजा पृथिव्यां पार्थिवर्षभः ॥ २३

एवं प्रव्राजितश्चैव रामोऽरामो भविष्यति ।
भरतश्च हतामित्रस्तव राजा भविष्यति ॥ २४
येन कालेन रामश्च वनात्प्रत्यागमिष्यति ।
तेन कालेन पुत्रस्ते कृतमूलो भविष्यति ।
संगृहीतमनुष्यश्च सुहृद्भिः सार्धमात्मवान् ॥ २५

G. 2 8 29
B 2 9 35
L 2 11 29

(for मणि-) Dg1 T3 M3 Cg -मुक्त, Dt1 Dd1 Dm1 रत्न (for -मुक्ता) G1 M1 2 मणि मुक्ता, G2 मणिरक्ता Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 I3 G1 2 M1-3 सुवर्ण च (for -सुवर्णानि) D3-5 7 अपि चापि हिरण्यस्य मणीनां वा(D5 7 चा)पि पर्वतान् (D4 7 °त) —[c]) D3 दद्या (for दद्याद्) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 यदि दद्याच्च ते भर्ता(Ś1 D6 राजा) —[d]) Ñ2 तेष्व, B1 तत्र (for तेषु)

21 For sequence in Ś1 Ñ2 V1 B D3-7 cf v l 18 M4 reads 21 after 23 —[a]) Ś1 D6 तौ यौ (by transp), Dg1 D2 T1 M2 यौ ते, G2 M1 यौ द्वौ, Cr m g L as in text (for यौ तौ) T1 देवासुरे —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B Dt1 Dd1 D1-7 M4 ददौ, Dm1 [ऽ]ददत्, Cm as in text (for ऽददात्) —[cd]) D3-5 7 महाराज (for महाभागे) D3 G3 सार्थौ (sic) D3-5 7 व्यतिक्रमेत्, B(cd) क्रमेदति (for अतिक्रमेत्) Dt1 सोर्थौ नातिक्रमेदिति (for [d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 तौ स्मारयित्वा याचेथा पश्चादेतद्व(Ñ2 V1 B3 °च व, D1 °व व) रद्वय —After 21, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M1 ins 1 3 and 4, while D3-5 7 ins 1 3 of 167*

22 For sequence in Ś1 Ñ2 V1 B D3-7 cf v l 18 —[a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M1 तु तौ (V1 दत्तौ) वरौ (for तु ते वरं) Ś1 Ñ2 V1 B3 D6 M4 दित्सु, B1 2 D2 दित्सेत्, B4 (with hiatus) इच्छेत्, D3 दत्त्वा (for दद्यात्) —[b]) D3 4 7 उत्थाय (for °प्य) Ś1 D6 M4 स्वयमुत्थापयिष्यति, Ñ2 V1 B D1 2 स्वयमुत्थापयेत्(V1 B2 D1 °यन्, B1 °यन्) पति (D2 °ति) —[cd]) Dm1 अवस्थाप्य T2 महाराजो (sic) (for महाराज) M3 इम (sic) (for इमं) Dg1 Dt1 वृणुयाद्, I3 शृणुया D3-5 7 वृणीया(D7 °था) स्त्वमिमौ वरौ (for [d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M1 मत्ये(V1 यत्ने) न(B1 °न [sic]) परिगृह्णेन याचेथास्त्व(Ñ2 B3 °स्तु) तदा वरौ

23 For sequence in Ś1 Ñ2 V1 B D3-7 cf v l 18 —[a]) D4 7 G3 [अ]रण्य (for °ण्ये) Ś1 Ñ2 V1 B1 3 4 D1 2 6 रामप्रव्रा(B1 °व्र)जनार्थेक, B2 Dt1 रामप्रव्रा(Dt1 °व्र) जन दूर(B2 चैव), M4 राजप्रव्राजन चैव —[cd]) Dd1 Dm1 T1 (before corr as in text, after corr sec m) राज्य (for राजा) Dg1 I1 2 M2 पृथिव्या (for पृथिव्यां) Dt1 D3 5 7 T1 G2 M1 2 पार्थिवर्षभ Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 द्वितीय यौवराज्याय भरतस्य वरं शुभे(D2 °भ) —After 23, M4 reads 21 —After 23, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3 5 7 1 G M1-3 ins, while Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 ins 1 3 and 4 only after 21

167* चतुर्दश हि वर्षाणि रामे प्रव्राजिते वनम् ।
रूढश्च कृतमूलश्च शेष स्थास्यति ते सुत ।
रामप्रव्राजन चैव देवि याचस्व त वरम् ।
एव सेत्स्यन्ति पुत्रस्य सर्वार्थास्तव भामिनि ।

[(1 1) D3 च (for हि) Dt1 D4 7 प्रव्राजे, D3 प्रव्रजिते (sic) (for प्रव्राजिते) D5 (before corr) G2 M1 वने (for वनम्) —(1 2) D3-5 7 दृढश् (for रूढश्) D3-5 7 दृढ- (for कृत-) M1 क्षेम (for शेष) G2 मे (for ते) —D3-5 7 read 1 3 after 21 —(1 3) B4 -प्रव्रजन, D2 प्रवासन Ś1 V1 B1 2 4 D1 2 6 M4 देवि, Dd1 चैव (for चैव) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 राज्यप्राप्ति सुतस्य च(D2 M4 ते), D3-5 7 द्वितीय याच्यता वर (for the post half) —D3-5 7 om 1 4. —(1 4) T2 3 चेत्स्य(T3 °स)ति (sic) (for से°) Dt1 Dd1 Dm1 कामिनि (for भा°) Ś1 D6 याचेथा भुवि कल्याणि मा त्व(D6 त्वा) कालेत्यगादय, Ñ2 V1 B D1 2 M4 याचेथा(D1 2 °चैव M4 °येत) भुवि(B2 तद्वि, D1 शुभ्रे) कल्याण भुवं प्राप्स्यति ते सुत]

24 For sequence in Ś1 Ñ2 V1 B D3-7 cf v l 18. —[a]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 ध्रुव, D1 2 M4 वन, D3-5 7 तत (for एव) B2 4 Dg1 D1 प्रव्रजितश्, B4 Dg1 D2 चैव —[b]) D1 ततो, M1 भद्रे (for रामो) Ś1 Ñ2 V1 B1-3 D6 भद्रे, B4 भद्रो, D2 om, M3 [ऽ]राजा (for ऽरामो) D3-5 7 वनं रामो गमिष्यति ※ Cm रामोऽरामो भविष्यतीति। स्वयमेक एव भविष्यति। ※ —[cd]) Dg1 Dt1 M2 3 गतामित्रस Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 भोक्ष्यते चापि पुत्रस्ते ध्रुव(D1 2 M4 चिर)राज्यमकण्टक, D3-5 7 चतुर्दशैव वर्षाणि भरतस्ते सुतो नृप.

25 For sequence in Ś1 Ñ2 V1 B D3-7 cf v l 18 —Ś1 V1 B1 D1 2 6 M4 om 25[ab] B2 reads 25[ab] in marg —[a]) B4 om (hapl ?) कालेन Ñ2 B2-4 D3-5 7 काकुत्स्थो (for रामश्च) —[c]) Dt1 Ct अतर्बहिश्च (for तेन कालेन) D1 2 ते पुत्र (by transp) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 भरतोनेन(Ś1 D2 °तम्नेन) कालेन —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 वद्द, I2 रूढ-, C1 g t as in text (for कृत-) —D1 reads from 25[e] up to 168* in marg —[e]) V1 सगृहीतो, D3 सङ्गृहीत्वा (sic) (for सगृहीत-) —[f]) Dt1 सात्मम्, D4 7 चायम्, T2 चार्थम् (for सार्थम्), Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4

G 2 8 32 B 2 9 35 L 2 11 32 प्राप्तकालं तु ते मन्ये राजानं वीतसाध्वसा ।
रामाभिषेकसंकल्पान्निगृह्य विनिवर्तय ॥ २६
अनर्थमर्थरूपेण ग्राहिता सा ततस्तया ।
हृष्टा प्रतीता कैकेयी मन्थरामिदमब्रवीत् ॥ २७

कुब्जे त्वां नाभिजानामि श्रेष्ठां श्रेष्ठाभिधायिनीम् ।
पृथिव्यामसि कुब्जानामुत्तमा बुद्धिनिश्चये ॥ २८
त्वमेव तु ममार्थेषु नित्ययुक्ता हितैषिणी ।
नाहं समवबुद्ध्येयं कुब्जे राज्ञश्चिकीर्षितम् ॥ २९

स्नेहवांश्च श्रिया युत (B1 समन्वित, D1 2 श्रिया वृत, M4 भविष्यति), D1 7 सुहृद्भिश्चाप्यमात्यवान —After 25, D1 (marg) 2 M4 ins

168* स्नेहवांश्चाधिक राजा भरतेऽपि भविष्यति ।
त्वत्स्नेहाच्च गतस्नेहो रामं प्रति भविष्यति ।

[(l. 1) D2 [अ]धिको M4 [ऽ]य (for ऽपि) —D2 om (hapl.) l 2 —(l 2) D1 [आ]गत- (for गत-)]

26 For sequence in Ś1 Ñ2 V1 B D3–7 cf v l. 18 D1 2 M1 om 26 —a) D3 प्राप्तं Ñ2 V1 B3 ततो मन्ये, Dt1 तु मन्येह, T2 तु त मन्ये, M3 तु मे मन्ये (for तु ते मन्ये) —b) Ñ2 राजन्ये (for राजानं) Ś1 Ñ2 B D3 4 6 7 जि(B3 [also] ह)तसाध्वसा, V1 हतसाध्वस, Dm1 वीक्ष्य सा° (sic), D5 जितसाध्वसे (before corr °सा), T2 वीतसाध्वस, G2 वीर°, Cr m g k as in text (for वीतसाध्वसा) —Dg1 om 26cd —c) B3 (after corr) D7 रामाभिषेकं V1 -सकल्पो, T3 G3 M3 -सकल्प, Cm K(ed) सभारान् (for -संकल्पान्) —d) Ś1 D6 त विगृह्य, Ñ2 B1 3 राजान वि, B2 (m) निगृह्य नि, B4 D3–5.7 विनिगृह्य (for निगृह्य वि-) V1 राजापि विनिवर्तते —After 26, Ś1 D3–7 ins, B1 ins l 7–8 only after 184*

169* पथ्यरूपमपथ्य तदधर्म्यं मन्थरावच ।
जिह्मस्वभावा कैकेयी प्रतिजग्राह मेदिता ।
स्वभाव एष नारीणा मूर्खोऽपि स्वजनो जन ।
यद्ब्रवीति तदेवाशु संगृह्णन्त्यविमृश्य हि ।
सा तेन कुब्जावाक्येन मृगीवोत्फुल्ललोचना । [5]
व्याधेन गीतसल्लोभादनर्थे सन्निवेशिता ।
अर्थाश्चानर्थरूपेण अनर्थाश्चार्थरूपिण ।
आविशन्ति विनाशाय नर तच्चास्य रोचते ।

[(l 1) D5 अधर्म —(l 2) Ś1 D6 मोहिता (for मेदिता) —(l 3) D4 5 7 एव (for एष) D4 यत (for जन) —(l 4) D3 संगृह्णाति (sic), D4 7 सगृह्णाति —(l 5) D3 [अ]नेन (for तेन) —D7 om l 7–8 —(l 7) Note hiatus between the two halves D4 5 सा दर्शं तप(D4 मन)स्विनी (for the post half) B1 अनर्थास्त्वर्थरूपेण (to avoid hiatus) ह्यर्थाश्चानर्थरूपिण —D4 5 om from l 8 up to st 27 —(l 8) D3 विनाशेन (for विनाशाय) B1 न त वदन्ति (for नर तच्चास्य)]

Thereafter D4 5 read a passage given in App I (No 7) —After 26, B3 ins

170* इत्युक्ता सा तया देवी कुब्जया पापरूपया ।

27 D4 5 om 27 (cf. v.l 169*) —a) V1 B4 अनुरूपेण (for अर्थरूपेण) D7 अर्थाश्चानर्थरूपेण —b) G2 M1 ग्रहीता (sic) Ś1 Ñ2 B1 3 4 D3 6 7 सा दर्शं तयोदिता (D3 तपस्विनी, D7 मनस्विनी), V1 पादस्पर्शतयोदिता, B2 D1 2 M4 सा तयो(D1 °यो)क्ता तथा(B2 °तो)वच —After 27ab, Ś1 Ñ2 V1 B (B1 after 185*) D3 6 7 ins a passage given in App I (No 7), while D4 5 ins after 169* Thereafter, Ś1 D3–7 (all after addl colophon in App I No 7) ins, while D1 2 ins after 27

171* मन्थरायै तत प्रीता कैकेयी प्रमदोत्तमा ।
कुण्डले श्रवणान्मुक्त्वा प्रददौ प्रीतिलक्षणम् ।
दत्त्वा तु कुण्डले देवी तापनीये अनुत्तमे ।
अव्यक्त सुस्मितं कृत्वा मन्थरा प्रशशस ह ।

[(l 2) D3–5 मुक्ता (sic) D1 कर्णयो कुडले नेत्रे (for the prior half) D1 प्रीतिलक्षणे —(l 3) D1 ते (for तु) D1 तपनीये D1 2 शुभो(D1 °चो)त्तमे, D4 5 त्वनुत्तमे (to avoid hiatus) —(l 4) D3 अव्यक्त- D1 4 सस्मित (for सु°) D5 वाक्य (for कृत्वा)]

—Ś1 Ñ2 V1 B D3 6 om 27cd —c) D1 2 M4 असत्य(M4 °त्यत)हृष्टा (for हृष्टा प्रतीता) D2 केकेयी —After 27, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins :

172* सा हि वाक्येन कुब्जाया किशोरीवोत्पथ गता ।
कैकेयी विस्मय प्राप्ता पर परमदर्शना ।

[(l 1) Dm1 स (sic) —(l 2) Dt1 प्राप्य, T2 प्राप (for प्राप्ता)]

28 T3 repeates 28 after 30 —a) Dt1 T1 2 G1 2 M1 2 Ck t नावजानामि, Cm g tp as in text Ś1 Ñ2 B1–3 D1 3–7 M4 प्रज्ञा तेनाव(Ñ2 B3 °नाभि, M4 °न वि)जानामि(D1 °सि), V1 प्रज्ञातराभिजानामि, B4 प्राज्ञा तवेच जानामि, D2 प्रज्ञा तव च जानामि —b) B3 sup lin, Dt1 D6 (after corr) श्रेष्ठ(D6 [before corr] °ष्ठं), Dm1 marg (for श्रेष्ठां) D2 चेष्ट- (for श्रेष्ठ) Ś1 D6 [अ]भिभाषिणि, V1 B1 2 4 Dt1 D1–5 7 M2 1 Ct [अ]भिधायिनि, Cm k as in text (for [अ]भिधायिनीम्) —c) G2 अभि-; M3 अपि (for असि) T2 कुब्जायाम् (for °नाम्) —For 28cd, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

173* अस्या पृथिव्या कुब्जासु बुद्ध्या नास्ति समा त्वया ।

[B3 तस्यां, B4 अन्या (for अस्या) Ñ2 B D1 2 M4 कुब्जा(B D1 2 °ब्जे)न्या, V1 कुब्जे (subm), D3 कुब्जेगे, D4 योषासु (for कुब्जासु) D1 2.6 M4 transp समा and त्वया]

29 a) Ś1 D3–7 हि ममार्थेषु, Ñ2 V1 B चैव(B4 °व) भक्ता(B2 रक्ता) मे, D1 2 M4 नित्य(M4 °त्य)भक्ता(D2 °र्ता)

सन्ति दुःसंस्थिताः कुब्जा वक्राः परमपापिकाः ।
त्वं पद्ममिव वातेन संनता प्रियदर्शना ॥ ३०
उरस्तेऽभिनिविष्टं वै यावत्स्कन्धात्समुन्नतम् ।
अधस्ताच्चोदरं शान्तं सुनाभमिव लज्जितम् ॥ ३१
जघनं तव निर्घुष्टं रशनादामशोभितम् ।
जङ्घे भृशमुपन्यस्ते पादौ चाप्यायतावुभौ ॥ ३२
त्वमायताभ्यां सक्थिभ्यां मन्थरे क्षौमवासिनि ।
अग्रतो मम गच्छन्ती राजहंसीव राजसे ॥ ३३
तवेदं स्थगु यद्दीर्घं रथघोणमिवायतम् ।
मतयः क्षत्रविद्याश्च मायाश्चात्र वसन्ति ते ॥ ३४ G 2 8 14 B 2 9 47 L 2 12 9

हि (for तु समार्थेषु) —^{b}) V1 T2 नित्य युक्ता, B1 नित्य मुक्ता, D1 2 त्वमेव च (for नित्ययुक्ता) V1 हिते रता (for हितैषिणी) —^{c}) T2 समवबुद्ध्येह Ś1 D3 4 6 7 नाज्ञासिपमह पूर्वं, Ñ2 V1 B D1 2 M4 नाह(V1 B1 4 न हि) जाना(D1 2 M4 बुद्ध्या)मि कुटिल, D6 न जानामि (with hiatus) अपूर्वं तु —^{d}) Ñ2 B(B2 [marg] as in text also) राम, V1 नाम, D1 राज्ञि, D2 राज्य (for राज्ञश्च)

30 ^{a}) V1 त्वं तु (for सन्ति) V1 T3 दु सहिता· (for दु संस्थिता) Ś1 Dt1 D6 M4 कुब्जे —^{b}) D7 -पात्रिका (sic), T G3 -दारुणा (for -पापिका) Ñ2 V1 B D1 2 M4 विरूपा विकृताननना —^{c}) Ñ2 V1 B D1 2 M4 त्व तु पद्मातर (B1 °श्मानन)निभा(D2 °भे) —^{d}) Ś1 D6 7 ना(D7 न)मिता, Ñ2 B D1 2 M4 कुब्जेति, V1 कुब्जाति, D4 न हिता, D5 सतत, M3 संगता (for सनता) —After 30, T3 repeats 28

31 ^{a}) Ś1 D6 समविष्ट(D6 °स्प)ष्ट, Ñ2 B M4 नाति (Ñ2 B2 °भि)निर्भग्नम्(B2-4 M4 °र्भुग्नम्, B3 [also] °र्भिन्नम्), D4 सुनिविष्टध्वं (sic), D5 सुनिविष्ट च, T3 °ष्ट हि, M3 हि नि° (for ऽभिनिविष्ट वै) V1 तपस्ते नाभिनिर्भक्तम्, D1 प्रज्ञा ते नावजानामि, D2 उन्नत तेतिनिर्भुक्तम्, D3 उत्तरस्ते शुचि विद्ध (corrupt), D7 उतस्तेषु निविष्टध्व (corrupt) —D6 reads 31^{b}-32^{a} in marg —^{b}) D5 यौ च (for यावत्) Ś1 D3-7 स्कधौ समुन्न(D4 7 °न्न)तौ, Dg1 Cm tp सस्थानमुन्नत, M3 स्कधस° (for स्कन्धात्समुन्नतम्) Ñ2 V1 B आकठान्मु(V1 °ठ मु)खमुन्नत(B1 °त्तम), D1 नाकच्यात्तु समुत्तम, D2 M4 आकठाच्च(M4 °त्तु) समुन्नत —^{c}) V1 B1 2 T1 G1 2 M2 3 Cv m g k शात, B4 भूत, Dm1 शाते, D1 2 क्षामं, D3 ख्यात, Cr t as in text (for शान्त) D4 7 [उ]दरस्थान Cmp अधस्ताच्चैव सशातं —^{d}) Ś1 D6 अवलक्षित, D4 7 इव लक्षित, D5 अविलवित (for इव लज्जितम्) Ñ2 B D1 2 M4 विलग्न च य(B4 त)था शुन (D1 2 पुन), V1 विलग्न यथासुर (subm) —After 31, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

174* प्रतिपूर्णं च जघन सुपीनौ च पयोधरौ ।
विमलेन्दुसम वक्त्रमहो राजसि मन्थरे ।

[(l 1) Dg1 Dd1 Dm1 T3 M3 Cg परि, Ct as above (for प्रति-) G1 सुस्फीनो(ना ?) (for सुपीनौ) —(l 2) T3 -निभ (for सम)]

32 D6 reads 32^{a} in marg (cf v l 31) —^{a}) Ś1 तव निमृष्टं, Ñ2 ते स्वनिश्वास, V1 B3 4 ते सुनिर्माण, B1 2 D1 2 M4 ते सु(B1 ह्य)निर्माय, Dt1 T1 2 G M1-3 Ck t तव निर्मृष्ट (M3 °ष्ट-), D3 4 6 7(m also) तव विस्पष्ट, D5 तव त्रिष्टध, T3 तव समृष्ट, Cm tp as in text (for तव निर्घुष्टं) —^{b}) Ñ2 V1 B Dg1 D1-3 5 रमना-, Ś1 D3-7 -गुण- (for -दाम-) Dt1 Dd1 Dm1 -भूषितं (for -शोभितम्) —^{c}) Ś1 D6 भृशमम, D4 7 °मप- (for भृशमुप-) D3 उपश्वस्ते (sic) Ñ2 V1 B D1 2 M4 जघे दीर्घे(Ñ2 D1 °र्घ) तनू चैव. —^{d}) Ś1 D3-7 प्र(Ś1 D6 वि)ततागुली, Ñ2 V1 B D1 2 M4 [अ]प्या(V1 [ए]वा)यतौ कृशौ, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 व्यायतावुभौ, T2 [अ]स्या° (for [अ]प्यायतावुभौ)

33 ^{a}) D4 7 सधिभ्या, T3 सद्भिम्या (corrupt) (for सक्थिभ्या) —^{b}) Ś1 D3-7 शुक्र, Ñ2 V1 B1-3 D1 2 M4 नील (for क्षौम-) B2 Dt1 Dd1 D3 5 6 T2 3 G M1 2 वासिनी (for -वासिनि) B4 मधुरानलवासिनी (sic) —^{d}) Ś1 D2-4 6 7 सारसीव विराजसे, Ñ2 V1 B D1 M4 टिट्टिभीव विराजसे, Dt1 राजसेतीव शोभने; Ctp as in text —After 33, Ś1 (m reads after 176*) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3-5 7 T G M1-3 ins

175* आसन्या शम्बरे माया· सहस्रमसुराधिपे ।
सर्वास्त्वयि निविष्टास्ता भूयश्चान्या सहस्रश ।

[(l 1) Dg1 अनन्या, T2 आसन्ना Dg1 D5 7 G3 माया D5 मास्साश्चासुराधिपे (for the post half) —(l 2) Ś1 Dt1 हृदये ने (for सर्वास्त्वयि) G2 तु (for च)]

34 Ś1 reads 34^{ab} in marg —^{a}) Ś1 Dt1 M2 Ck t तदेव(M2 °व), M3 तवेष्ट- (for तवेदं) Dm1 दीर्घ —^{b}) M3 इ त (for इवायतम्) —For 34^{ab}, Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst, while Ś1 ins after 33 (followed by 175*) ·

176* यच्चेद ककुदाकार कुब्जे ते चारु शोभने ।,

[Ś1 D6 यदिद B4 कदम्राकार (unmetrical) D1 वें, D6 *int lin* (for ते) Ñ2 B3 -दर्शिनि, D1 शोभन, M4 शोभने (for शोभने) V1 कुब्जस्ते चारुदर्शने, B1 2 4 कुब्ज(B2 °ब्जे) चारु शुभानने (for the post half)]

Whereas D3-5 7 subst for 34^{ab}

177* यस्त्वाय ककुदीशो रथघोद्रुरिवोक्षण ।

[D4 रथ D3 5 रथगोप इव स्थित (D5 स्वर) (for the post. half)]

—^{c}) Ñ2 B3 D1-3 क्षुद्रविद्याश्च, D4 तत्र विद्याश्च, D5 °विद्यासु, M4 °वशाना (for क्षत्रविद्याश्च) —^{d}) M4 विशति (for वसन्ति) D5 मे (for ते)

G 2 8 45
B 2 0 47
L 2 12 10

अत्र ते प्रतिमोक्ष्यामि मालां कुब्जे हिरण्मयीम् ।
अभिषिक्ते च भरते राघवे च वनं गते ॥ ३५
जात्येन च सुवर्णेन सुनिष्टप्तेन सुन्दरि ।
लब्धार्था च प्रतीता च लेपयिष्यामि ते स्थगु ॥ ३६
मुखे च तिलकं चित्रं जातरूपमयं शुभम् ।
कारयिष्यामि ते कुब्जे शुभान्याभरणानि च ॥ ३७
परिधाय शुभे वस्त्रे देवतेव चरिष्यसि ।
चन्द्रमाह्वयमानेन मुखेनाप्रतिमानना ।
गमिष्यसि गतिं मुख्यां गर्वयन्ती द्विषज्जनम् ॥ ३८
तवापि कुब्जाः कुब्जायाः सर्वाभरणभूषिताः ।
पादौ परिचरिष्यन्ति यथैव त्वं सदा मम ॥ ३९
इति प्रशस्यमाना सा कैकेयीमिदमब्रवीत् ।
शयानां शयने शुभ्रे वेद्यामग्निशिखामिव ॥ ४०
गतोदके सेतुबन्धो न कल्याणि विधीयते ।
उत्तिष्ठ कुरु कल्याणं राजानमनुदर्शय ॥ ४१

---

35 [a]) N2 तत्र, M4 यत्र (for अत्र) B3 reads ते *sup lin* V1 B4 प्रतिमोक्षामि (sic), B3 (also as in text) प्रतिमोक्ष्यामि, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G1 2 M1–3 Ct [ऽ]ह प्रमोक्ष्यामि, Cm as in text (for प्रतिमोक्ष्यामि) D3–5 7 अत्राहं प्रतिमोक्ष्या(D7 °क्षा)मि —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 transp मालां and कुब्जे —[c]) Ñ2 B1 2 4 तु (for च) —[d]) Ñ2 V1 B रामे चैव (for राघवे च) D1 2 M4 रामे चारण्यमाश्रिते

36 [a]) Ś1 B3 D6 जात्येन ते, Ñ2 जातस्तेन, V1 B1(*sup lin* also as in Ś1) 4 सुजातेन, B2 जाम्बूनद- (for जात्येन च) T2 हिरण्येन (for सुवर्णेन) —[b]) Ś1 D6 मणियुक्तेन, V1 सुनिचिष्टेन, B3 सुलिप्ते(also °ष्टप्ते [sic])न च, D1 सुनिसृष्टेन, D3 निष्टप्तेन च (sic), D4 7 सुतप्तेन च, G2 सुनष्टप्तेन, G3 °ष्टप्तेन च (hypm), M3 सुनिष्ट , M4 सुमृष्टाप्तेन (for सुनिष्टप्तेन) D1 7 सुदर, K(ed) मथरे (for सुन्दरि) —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 सन्दृष्टार्था, D1 2 ससिद्धार्था (for लब्धार्था च) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 [अ]ह (for च) M1 सिद्धार्था प्रीतमनसा —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 भूषयिष्यामि (for लेप°) Ś1 Ñ2 B3 D1 2 6 M4 तनु, V1 कथचित्, B1 सुख, B2 त्वह, B4 नुत, Dg1 T1 G1 3 M3 स्थगु, D3 4 7 कतुत, D5 कतु, T3 स्तगु, G2 स्थहु, Cm k t as in text (for स्थगु)

37 [a]) B1 4 ललाटे, D2 M3 मुखेन (sic) (for मुखे च) Ś1 D6 कृत (for चित्रं) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 D1–7 M4 काञ्चनं कनकप्रभे(D3–5 7 °मलेक्षणे) —[c]) M4 करिष्यामि तत —After 37, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 ins

178* गात्रद्यानस्य लिप्ता चन्दनेन सुगन्धिना ।

[B1 अत्र, D2 अग्रे (for अग्र) Ś1 -सुम लिप्ता, D2 -नपाल्कना, D3–5 7 -नपाश्चाग्लाश्च, M4 -नपाम्भार्द्रा (for -नस लिप्ता) D1 नयाम्यकन्वितस्ना (sic) (for the prior half)]

38 [b]) Ñ2 V1 B D1 M2 4 देवीव(M2 देवते) विचरिष्यसि, D2 देवि त्व विहरिष्यसि —[c]) M3 द्रमा damaged in चन्द्रमा Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 चन्द्र वि(D1 2 °द्रस्य)स्पर्द्धमानेन, D3 4 7 चन्द्रविस्पर्द्धिनाने(D3 °ते)न, D5 चन्द्रवरस्पर्द्धतानेन, M1 चन्द्रवित्रतिकाशेन —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 च(Ś1 D6 त्व) शुभानने, D1 2 M4 च(M4 त्व) शुचि(D1 सुचि)स्मिते, D3 [अ]प्रतिमानने, D4 5 7 G1 [अ]प्रतिमेन ते(G1 च), T2 प्रतिमेन च T3 [अ]प्रतिमा शुचि, G2 M1 [अ]प्रतिमानिना, Cg as in text (for [अ]प्रतिमानना) —[e]) B1 2 4 रमिष्यसि, D5 विशिष्टमि (sic), M4 भविष्यति (for गमिष्यसि) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 [अ]नवद्या(D6 °)गि (for गतिं मुख्यां) —[f]) Ś1 D6 नदयती, Dd1 Dm1 G3 M2 C1*p* नर्हयती, D1 2 मर्दयंती, D3–5 7 कर्ष(D4 [after corr *sec m*] व्यथ)यती, T2 गमयती M4 स्पर्धयती, all Cs as in text (for गर्वयन्ती) Ś1 Ñ2 V1 B D6 सुहृज्जन, Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1 3 Cm t द्विषज्जने, D3 जनाज्जन, Cg as in text (for द्विषज्जनम्)

39 Dg1 om 39–40 —[ab]) G2 तथा (for तव) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 कुब्जे दास्योन्या (for कुब्जा कुब्जायाः) D3–5 7 अद्यप्रभृति या काश्चित्कुब्जा(D5 °ब्जे) मम निवेशने —[c]) D3–5 7 तास्त्वा (for पादौ) V1 उपचरिष्यति (for परि°) —[d]) B1 3 तथैव, D3–5 7 तथा त्व(D5 सा) (for यथैव) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 मम भामि(Ñ2 V1 B °वि)नि, D3–5 7 मा(D3 7 मा, D5 त्व) वरानने G2 (before corr) त्व समा मम (for त्व सदा मम)

40 Dg1 om 40 (cf v l 39) —[ab]) Dd1 Dm1 M2 प्रशस्यमाना सा कुब्जा (for [a]) D3–5 7 कुब्जा देवीमथाब्रवीत् (for [b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 एव प्रशस्ता कैकेय्या कुब्जा भूयोब्रवीदिद —T3 om (hapl) from 40[c] up to 44[c] —[c]) Ñ2 V1 B M4 देवी, D1 2 दिव्ये (for शुभ्रे) —[d]) T1 damaged for मग्निशि Ś1 D3–7 त्वरयतीव(D3 7 °च) ता भृश, Ñ2 B1–3 D1 2 M4 कैकेयीं त्वरयत्युत(Ñ2 °यन्तत, D1 2 M4 °यन्निव), B4 कैकेयीं सा कृतस्मिता

41 T3 om 41 (cf v l 40) —[b]) Ś1 D3–7 transp न and कल्याणि Ñ2 V1 B D1 2 M4 प्रशस्यते (for विधीयते) —M4 om 41[cd] —[c]) Dg1 Dm1 G3 M2 कल्याणि (for °णं) —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 परिमोह(B4 °चार)य (for अनुदर्शय) —After 41, B3 ins, while Ś1 Ñ2 V1 B1 2 4 D1 2 6 ins l 2–3 only

179* तव वाक्यवशो राजा करिष्यति तदन्यथा ।
तथेत्यथ प्रतिज्ञाय मन्थरावचनं तदा ।
भरतस्याभिषेकाय कैकेयी कृतनिश्चया ।

तथा प्रोत्साहिता देवी गत्वा मन्थरया सह ।
क्रोधागारं विशालाक्षी सौभाग्यमदगर्विता ॥ ४२
अनेकशतसाहस्रं मुक्ताहारं वराङ्गना ।
अवमुच्य वरार्हाणि शुभान्याभरणानि च ॥ ४३

ततो हेमोपमा तत्र कुब्जावाक्यवशं गता ।
संविश्य भूमौ कैकेयी मन्थरामिदमब्रवीत् ॥ ४४
इह वा मां मृतां कुब्जे नृपायावेदयिष्यसि ।
वनं तु राघवे प्राप्ते भरतः प्राप्स्यति क्षितिम् ॥ ४५

G 2 8 57
B 2 9 58
L 2 12 22

[(l 2) D2 [ए]व (for [अ]थ) D2 परिजाय D1 -वचनात Ñ2 B3 D1 2 तत , D6 मृदु (for तदा)] while D3-5 7 ins

180* इति प्रोत्साहिता देवी कैकेयी कुब्जया तदा ।
भरतार्थैषिणी मूढा रामार्थं भृशदूषिणी ।

[(l 1) D4 चोत्साहिता, D5 मो°, D7 यो° —(l 2) D3 7 रामार्थ , D5 रामार्थे]

42 T3 om 42 (cf v l 40) Ś1 Ñ2 V1 B D3-7 transp 42 and 43 —[a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 भृश वि(M4 वै)मेदिता, D3 तथा प्रौढा हिता, M2 तया प्रो° (for तथा प्रोत्साहिता) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 तया (for गत्वा) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 तदा(D1 2 °था) (for सह) —[c]) D6 क्रोधागारे Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 प्रविश्यैका (Ś1 D6 °व, D4 7 °पा) (for विशालाक्षी) —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 सौभाग्यबलदर्पि(Ś1 °गर्वि)ता, Dg1 D3 5 7 T2 G1 2 M1 3 °मददर्पिता

43 D1 2 T3 M4 om 43 (for T3, cf v l 40) Ś1 Ñ2 V1 B D3-7 transp 42 and 43 —[a]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 महार्हमणिरत्नाढ्य(V1 °नि) —[b]) Dg1 मुक्ताहारान् D3 5 7 वरानना —[c]) Dg1 अतिमुच्य (for अव°) Ś1 Ñ2 V1 B D6 तथान्यानि, D3-5 7 सुवर्णं त(D5 °र्णाभ), G1 2 M1 3 महार्हाणि (for वरार्हाणि) D17 (Not taken for Crit App) वरागानि तथान्यानि —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 सर्वाणि (for शुभानि)

44 T3 om 44 (cf v l 40) —[a]) Dt1 Dd1 Dm1 तदा (for ततो) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 तप्त(D3 5 °प्र)हे (D5 ह)मोपम(D2 °)तनु —[b]) Ñ2 V1 B D1 2 M4 -वशानुगा (for -वशं गता) —[c]) D1 प्रवेश्य (for संविश्य)

45 [ab]) Ś1 D6 अत्र (for इह) Ñ2 B3 4 रामा, B2 मा वा (by transp), M2 3 वा मा (for वा मां) D2 इह वा सशता कुब्जे (for [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D2 6 M4 भर्तुरावेदयिष्यसि (for [b]) D1 3-5 7 इहैवाद्य विमोक्ष्यामि प्राणानिष्टास्त्वयाग्रत —[c]) D4 7 वने Ñ2 B1 3 D1-3 5 6 T1 2 G3 M4 वा, B3(also) 4 D4 7 च (for तु) ❀ Ct तुर्वार्थे । ❀ Ś1 Ñ2 B D1-7 M4 याते (for प्राप्ते) V1 रामे वापि वन याते —[d]) Dt1 K(ed) प्राप्स्यते Ś1 Ñ2 V1 B D3-7 G1 2 M1 श्रिय (for क्षितिम्) D1 2 M4 भरतो राज्यमाप्स्यति —After 45, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 ins

181* न धनानि न वस्त्राणि नालंकारान्न भोजनम् ।
न सेविष्ये इह तावद्यावद्रामो वन गत ।

[(l 1) D1 2 सुवर्णेन विना(D1 °र्णं नव ना)प्यन्यद्रत्न किंचिन्न शोभ(D1 भोज)न, M4 सुवर्णमणिमुक्ताना वीक्ष्य राज्ञीननुत्तमान् —(l 2) Ś1 B1 D6 आमेवयिष्येह, V1 B2 आमे°, B4 D1 2 आ (B4 न)सेविष्याम्यह, M4 न महिष्याम्यह (for न सेविष्ये इह) V1 B1 2 व्रजेत् D3-5 7 रोचयिष्याम्यह तावद्यावद्रामो न गच्छति] B2(marg) D3-5 7 cont

182* अभिषिक्ते च भरते राघवे च वन गते ।
क्रोधागारात्समुत्थास्ये नान्यथा पश्य मे व्रतम् ।

[(l 1) B2 तु (for च) —(l 2) D3 damaged for नान्य B2 मतिं, D3 5 धृतिं (for व्रतम्)]

Thereafter, D3-5 7 read a passage given in App I (No 8), while B2 ins l 7-8 only of App I (No 8) —After 45, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

183* न सुवर्णेन मे ह्यर्थो न रत्नैर्न च भोजनैः ।
एष मे जीवितस्यान्तो रामो यद्यभिषिच्यते ।
अथो पुनस्ता महिषी महीक्षितो
वचोभिरत्यर्थमहापराक्रमै ।
उवाच कुब्जा भरतस्य मातर
हित वचो राममुपेत्य चाहितम् ।
प्रपत्स्यते राज्यमिद हि राघवो
यदि ध्रुव त्व ससुता च तप्स्यसे ।
अतो हि कल्याणि यतस्व तत्तथा
यथा सुतस्ते भरतोऽभिषेक्ष्यते ।
तथातिविद्धा महिषी तु कुब्जया
समाहता वागिषुभिर्मुहुर्मुहु ।
निधाय हस्तौ हृदयेऽतिविस्मिता
शशस कुब्जा कुपिता पुन पुन ।
यमस्य वा मा विषय गतामितो
निशम्य कुब्जे प्रतिवेदयिष्यसि ।
वन गते वा सुचिराय राघवे
समृद्धकामो भरतो भविष्यति ।
अह हि नैवास्तरणानि न स्रजो
न चन्दन नाञ्जनपानभोजनम् ।
न किंचिदिच्छामि न चेह जीवितम्
न चेदितो गच्छति राघवो वनम् ।

[(l 1) Dt1 सुवर्णेन न (by transp) —(l 2) T1 जीव तो (damaged) —(l 4) Dg1 M2 मनोहराक्षर, Cm t as above (for महापराक्रमै) —(l 7) Dd1 प्रयस्यते, Dm1 प्रपश्यते, G3 प्रपत्स्यति (for प्रपत्स्यते) —(l 8) G2 तप्यसे —(l 9) Dt1 Dm1 M1 ततो, Dd1 यतो, T1 तो (for अतो) M3 यत स्वय (for यतस्व तत्) —(l 10) G2 M1

G 2 8 59
B 2 9 65
L 2 12 24

अथैतदुक्त्वा वचनं सुदारुणं
निधाय सर्वाभरणानि भामिनी ।
असंवृतामास्तरणेन मेदिनीं
तदाधिशिश्ये पतितेव किंनरी ॥ ४६

उदीर्णसंरम्भतमोवृतानना
तथावमुक्तोत्तममाल्यभूषणा ।
नरेन्द्रपत्नी विमना बभूव सा
तमोवृता द्यौरिव मग्नतारका ॥ ४७

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे नवमः सर्गः ॥ ९ ॥

[ऽ]भिषिच्यते —(l. 11) Dg1 तदा (for तथा) Dd1 M3 हि, G1 तु (for [अ]ति-) Dt1 G2 M1 3 [इ]ति (for तु) —(l 12) G3 समागता (sic) —(l 13) Dg1 Dt1 M2 3 विधाय, Cg as above (for नि°) G2 निधये (sic) (for हृद्ये) —(l 14) T3 रुपिता, G3 कुपिता, Cm g as above —(l 16) T G M1 2 Cl निशाम्य, Ct as above —(l 17) G2 3 गतो (sic) —(l 22) T3 चोदितो (for चेदितो) M3 reads वनम् *inf lin sec m*]

46 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 6 M4 इतीदम्, Dt1 Dd1 Dm1 T2 M2 अथैवम्, D2–5 7 इत्येवम्, T3 अथेदम् Dd1 Dm1 D3 7 उक्ता (for उक्त्वा) D1 सुदारण —[b]) D1 (after corr) 2 निहाय (for निधाय) V1 B भाविनी (for भामिनी) —M3 reads 46[c] *inf lin pr m* —[c]) Dt1 असस्कृताम्, D4 असस्तृता (sic), M4 असहिताम् (for असवृताम्) Ñ2 V1 B D4 7 सस्तरणेन (D7 °ण न [sic]), D6 (before corr) अस्तरणेन, G3 आस्तरणानि (for आस्तरणेन) Ś1 V1 B2–4 D1–3 6 T3 G M मेदिनी (sic), Cr m g k as in text (for मेदिनीं) —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 T3 M4 अथ, Dg1 T2 तथा, D3–5 7 ततो (for तदा) Ñ2 [अ]नुशिश्ये, B1 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 [अ]धिशिश्ये, D3 [अ]वशिश्ये, D7 T2 [अ]विशिश्ये (for [अ]धिशिश्ये) B1 शल्लकी (for किंनरी)

47 M4 om 47 —[a]) Ś1 D6 -मनावृतानना, B1 -समा°, D5 -तपो° (for -तमोवृतानना) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B Dt1 Dd1 D1–7 तदा (for तथा) Ś1 Ñ2 V1 B Dm1 D1 3 6 T3 विमुक्तोत्तम-, Dg1 D2 M2 3 च मुक्तोत्तम- (for [अ]वमुक्तोत्तम) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 -दामभूषणा (D1 °णा [sic], D5 °णे) (for -माल्यभूषणा) —[c]) D2 विमला (for विमना) —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 नष्टभास्क(D3 °स्व)रा (for मग्नतारका)

Colophon Dg1 reads the colophon in marg —*Sarga name* Ñ2 B3 रामप्रव्राजनोपायचिंतनं (B3 °चिंता), V1 B2 रामप्रवास(B2 °सन)चिंता, B1 4 रामप्रवासनोपायचिंता, D1 2 उपाय(D2 °)दर्शनो, D3 कैकेय्या वाक्य, D4 7 कैकेयीप्रायोपवेशो(D7 ° शन), D5 मथराप्रशसा, D6 मथरावाक्य —*Sarga no* (figures, words or both) B1 4 D3 6 om, Ś1 D4 7 12, Ñ2 B3 7, V1 8, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S 9 (as in text), D1 64, D2 11, D5 14 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम ॐ, T3 श्रीरामचन्द्राय नम, G M1 2 श्रीरामाय नम

१०

आज्ञाप्य तु महाराजो राघवस्याभिषेचनम् । प्रियार्हां प्रियमाख्यातुं विवेशान्तःपुरं वशी ॥ १

G 2 9 1
B 2 10 11
L 2 13 1

10

☞ Ñ1 missing up to रामेण in l 169 of App I (No 9) (cf v l 2 1 1) —Before 1, B1 ins

184* ता तु मूर्छा निपतिता रुदन्तीं मन्थरा पुन ।
कैकेयी सान्त्वयोवाच मन्थरायाश्च तद्वच ।

Then ins lines 7 and 8 of 169* and then cont

185* कदर्थमर्थरूपेण गृह्यती तु तपस्विनी ।

Before 1, B1(after App I No 7 [cf v l 2 9 27]) 2 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–5 7 S ins a passage given in App I (No 8) D6 begins with ॐ

1 ^{a}) B1 [अ]थ, B4 च (for तु) —After 1^{ab}, Ś1 (marg) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G1 3 M1–3 all Cs ins, D1 2 M4 subst l 2 only for 1^{ab}, while D3–5 7 G2 subst l 1 only for 1^{cd}

186* उपस्थानमनुज्ञाप्य प्रविवेश निवेशनम् ।
अद्य रामाभिषेको वै प्रसिद्ध इति जज्ञिवान् ।

[(l 1) T1 damaged up to नु T2(before corr) G1 अनुस्थाप्य (for °ज्ञाप्य) D3–5 7 उपस्थापनमाज्ञाप्य (for the prior half) Dg1 reads the post half in marg —G2 om from l 2 up to l 2 of 187* Ś1 om l 2 —(l 2) T3 इव (for इति) D1 2 M4 अथ रामाभिषेक त (M4 after corr *sec m*, before corr त्व) श्व कर्तुं कृतनिश्चय]

—^{c}) Ś1 Ñ2 B D6 कैकेय्या, V1 कैकेय्या, D1 2 M4 प्रियायै (for प्रियार्हां) —^{d}) Ś1 D6 तत, Ñ2 V1 B D1 2 नृप, Ct as in text (for वशी) —After 1, B2(up to l 16 only in marg) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3–5 7 S ins

187* स कैकेय्या गृह श्रेष्ठ प्रविवेश महायशा ।
पाण्डुराभ्रमिवाकाश राहुयुक्त निशाकर ।
शुकबर्हिणसघुष्ट क्रौञ्चहंसरुतायुतम् ।
वादित्ररवसघुष्ट कुब्जावामनिकायुतम् ।
लतागृहैश्चित्रगृहैश्चम्पकाशोकशोभित ।
दान्तराजतसौवर्णवेदिकाभि समायुतम् ।
सदा पुष्पफलैर्वृक्षैर्वापीभिरुपशोभितम् ।
दान्तराजतसौवर्णै सवृत परमासनै ।
विविधैरन्नपानैश्च भक्ष्यैश्च विविधैरपि ।
उपपन्न महार्हैश्च भूषणैस्त्रिदिवोपमम् ।
तत्प्रविश्य महाराज स्वमन्त पुरमृद्धिमत् ।
न ददर्श प्रिया राजा कैकेयी शयनोत्तमे ।
स कामबलसयुक्तो रत्यर्थी मनुजाधिप ।
अपश्यन्दयिता भार्यां पप्रच्छ विषसाद च ।
न हि तस्य पुरा देवी ता वेलामत्यवर्तत ।
न च राजा गृह शून्य प्रविवेश कदाचन ।
ततो गृहगतो राजा कैकेयीं पर्यपृच्छत ।
यथापुरमविज्ञाय स्वार्थलिप्सुमपण्डिताम् ।
प्रतिहारी त्वथोवाच सत्रस्ता तु कृताञ्जलि ।
देव देवी भृश क्रुद्धा क्रोधागारमभिद्रुता ।
प्रतिहार्या वच श्रुत्वा राजा परमदुर्मना ।
विषसाद पुनर्भूयो लुलितव्याकुलेन्द्रिय ।

[G2 om l 1 and 2 —(l 1) Dm1 transp स and कैकेय्या D7 गृह- (for गृह) G1 श्रेष्ठ, M4 शुभ्र (for श्रेष्ठ) —(l 2) T G1 3 M1–3 Cm Ck पाण्डराभ्रम् (M3 °भ्र), Ct as in text (for पाण्डुराभ्रम्) Dg1 D3–5 7 T1 2 G1 3 M1 3 4 [आ]काशे (for [आ]काश) Dm1 तारा (for राहु-) G1 -मुक्त, M1 4 -मुक्तो (for युक्त) Dt1 G1 निशाकर B2 D3–5 7 यथा चद्र (B2 °न्द्र) तमिस्र(B2 D3 5 सपत्न)हा (for the post half) —(l 3) Dg1 T3 G1 2 M1 3 -बर्हिणसयु(M3 damaged)क्त, Dt1 Dd1 Dm1 -बर्हिसमायुक्त (for -बर्हिणसघुष्ट) B2 -रवैयुत, D5 -रुताकुल (for -रुतायुतम्) —B2 om (hapl) l 4–6 —(l 4) M3 दिवात्र (metathesis) Dd1 T3 M2 (after corr *inf lin pr m* as in text) -वर, D3 एव (for रव-) Dm1 -सघृष्ट Dm1 D4 7 कुब्ज- D3 कुब्जावामनिकायुत, M4 (after corr *pr m*) कुब्जवामनकायुत (for the post half) ❀ Ck आयुत अत्यन्तमपृक्तं ❀ —D3–5 7 om (hapl) l 5 and 6 —(l 5) G3 M2 शोभित —(l 6) Dt1 -सौवर्ण T3 -वेनिकाभि (metathesis), G2 -वेणकाभि (sic), M4 -वेदिकैश्च (for -वेदिकाभि) M3 damaged from भि up to फ in l 7 —(l 7) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S (M3 om) नित्य- (for सदा) D4 7 युतर् (for -फलैर्) —D3 om (hapl ?) from the post half up to भक्ष्य in l 9 B2 Dg1 D4 5 T1 3 G M वापीभिश्चोप(T1 °श्चापि)शोभित, T2 वापीकूपोप° (for the post half) —(l 8) Dd1 दातै, D5 दान- (sic) (for दान्त) Dg1 सुवृत्त, D4 सभृत (for सवृत) —(l 9) D5 विविधैरलहारैश्च (for the prior half) B2 D3–5 7 बहु (D4 वा बहु [hypm])भिरपि, M4 °स्तथा (for च विविधैरपि) —(l 10) D4 5 T3 उपपन्न, M4 रत्नयुक्तर् (for उपपन्न) B2 महाध्वज् (for महार्हैश्) M3 damaged from र्हा up to ण D3 त्रिदिवोपम —After l 10, T1 2 ins the line of 2 5 23^{cd} —(l 11) Dt1 स (for तत्) D4 7 महातेजा (for महाराज) B2 कैकेयीं परिमार्गय च, D3–5 7 कैकेय्या(D4 °यी) भवनोत्तम (for the post half) —B2 D3–5 7 om l 12 —(l 12) Dt1 प्रिय (for प्रिया) T3 G1 भार्यां (for राजा) —(l 13) D3 4 7 -सतप्ता, D5 -सपन्नो, M2 सवीतो (for -सयुक्तो) B2 कामबाणेन सतप्तो (for the prior half) B2 रत्यर्थी, Dg1 Cm रत्यर्थे, T G3 M2 Cg रत्यर्थं, Ct as in text (for रत्यर्थी) —(l 14) B2 T2 G1 अपश्यद् (sic) M4 विन्यये (for पप्रच्छ)

G 2 9 2 B 2 10 22 L 2 13 2 तां तत्र पतितां भूमौ शयानामतथोचिताम् ।
प्रतप्त इव दुःखेन सोऽपश्यज्जगतीपतिः ॥ २
स वृद्धस्तरुणीं भार्यां प्राणेभ्योऽपि गरीयसीम् ।
अपापः पापसंकल्पां ददर्श धरणीतले ॥ ३
करेणुमिव दिग्धेन विद्धां मृगयुना वने ।
महागज इवारण्ये स्नेहात्परिममर्श ताम् ॥ ४
परिमृज्य च पाणिभ्यामभिसंत्रस्तचेतनः ।
कामी कमलपत्राक्षीमुवाच वनितामिदम् ॥ ५
न तेऽहमभिजानामि क्रोधमात्मनि संश्रितम् ।
देवि केनाभियुक्तासि केन वासि विमानिता ॥ ६

B2 निपसाद च, D5 विपमादत (sic) —(l 15) G2 वेलम् (for वेलाम्) D3 अल्पापवर्तते (hypm), D5 अल्पवर्तते —(l 16) G3 म (for न) B2 G2 M1 हि (for च) —B2 om l 17–22 —(l 17) D4 7 गृहस्थस्ता (for गृहगतो) D3 राः (for राजा) Dt1 परिपृच्छत D3–5 7 पप्रच्छ दयिता शुभा (D3 5 प्रिया) (for the post half) —(l 18) Dm1 (after corr) T1 यथापूर्वम्, D3 °मरम्, D4 5 7 °परम्, all Cs as above (for यथापुरम्) M3 अभिज्ञाय Dm1 अपश्चित (before corr °त) D3–5 7 स्वार्थलिप्सुरपश्चिन (for the post half) —D5 om (hapl ?) l 19 and 20 —(l. 19) G2 M4 प्रतीहारी Dg1 तथोवाच G3 नु (for तु) Dg1 Dm1 T2 3 G1 2 M1 2 4 कृत्(M2 रचि)ताञ्जलि D3 4 7 छत्रधारी ततो वाक्यमब्रवीत्तत्र(D3 °ब्रीत) भीतवत् —(l 20) D3 देवाऽवा (sic), G3 M2 (after corr *sec m* as above) देवि देव (for देव देवी) D3 अतिद्रुता —(l 21) Dt1 T G2 3 M4 प्रतीहार्या, D3 प्रतीधार्या (sic), D4 5 7 छत्रधार्या (for प्रतिहार्या) D3–5 7 तत (for राजा) D4 7 -दुःखित (for -दुर्मना) —D3–5 7 om from l 22 up to 2^{ab} —(l 22) M3 -व्याकुले हृदि (for -व्याकुलेन्द्रिय) M4 लुलितसत्त्वाकुलो हृदि (for the post half)]

2 D3–5 7 om 2^{ab} (cf v l 1) —^{a}) M4 स (for तां) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S (except M4) तत्र तां (by transp, M3 damaged for तां) D1 2 M4 दयितां, M3 lacuna for पति (for पतितां) B2(m also as in text) तत्र ह्यपचिता भूमौ —^{b}) B3 (also as in text) D2 M4 अयथोचितां (for अतथो°) —Ś1 D3–7 repeat 2^{cd} after l 1 of 189* —^{c}) Ś1 D1–7 M4 (Ś1 D3–7 second time) प्रतप्ता(D6 [before corr]°प्त)म्, D3 (first time) क्षुधार्ते, D4 7 (both first time) प्रवात (for प्रतप्त) M3 om इव (subm) Dg1 शोकेन (for दुःखेन) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D2 6 M4 (Ś1 D6 first time) शुश्राव, Ś1 D3–7(all second time) विज्ञाय, B4 शुशोच, D1 शुश्रुवे, D3–5 7(all first time) बभूव (for सोऽपश्यज्) V1 जगता (for जगती-)

3 ^{a}) Ñ2 समृद्धस्, M4 काकुत्स्थस् (for स वृद्धस्) —^{b}) D2 प्रा भ्यो, M4 प्राणैर् (for प्राणेभ्यो) —After 3^{c}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 ins

188* उपचक्राम दुःखित ।
सर्वलोकप्रिय मूढामनर्थमपि चात्मन ।
आकाङ्क्षमाणा सम्प्राप्तो.

[(l 1) B4 D1 उपचक्राम V1 चालितु, B1 4 D2 M4 दुःखिता, D3 5 लालयन् (for दुःखित) D4 7 उवाच परिमालयन् —(l 2) Ś1 सर्वलोका प्रिय, V1 B1 सर्वलोकाप्रिया, D1–5 7 सर्वलोकप्रिय (D4 5 7 °या) V1 अनाथाम्, M4 ह्यनर्थे (for अनर्थम्) Ñ2 B D1 2 M4 लोकगर्हित (for अपि चात्मन) —(l 3) V1 सम्प्राप्ता, B1 2 सम्प्राप्त Ś1 D3–7 कर्तुं प्र(D5 प्रि)यतमाना ता]

—^{d}) D4 ददृशे (for ददर्श) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 पतितां भुवि (D3 ...) (for धरणीतले) —After 3, Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3–7 T G M1–3 ins

189* लतामिव विनिष्कृत्ता पतिता देवतामिव ।
किंनरीमिव निर्धूता च्युतामप्सरसं यथा ।
मायामिव परिभ्रष्टा हरिणीमिव संयताम् ।

[(l 1) Dg1 Dm1 विनिष्कृता, D3 विनिष्टुना (sic), D4 7 विनि(D7 °नि)कृत्ता, D5 विनिष्क्राता, T3 निष्कृत्ता (for विनिष्कृत्ता) —After l 1, Ś1 D3–7 repeat 2^{cd} —Ś1 D3–7 om l 2 and 3 —(l 2) T1 damaged for प्सर, M3 अप्सरसा (for °सं) —(l 3) Dg1(before corr as above) T3 G2 M1–3 Cg मालाम्, T1 2 G3 Cgp वामीम्, Cm as above (for मायाम्) Dg1 संजिता, T3 संयुता, Cr m g k t as above]

4 D1 reads 4 and 5 after 8^{ab} —^{a}) D2 रेणुम् Ś1 D6 निप- (for इव) V1 B1 दग्धेन, D1 दग्धं ते, M4 पुखेन (for दिग्धेन) —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 व्याधेन दुःखिता, M3 damaged for वने (for मृगयुना वने) —^{c}) D1 2 महानाग, D6 (before corr) महागण, T2 महागजम् (for महागज) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 इवामाद्य, M3 इवारण्य (for °रण्ये) —^{d}) T1 damaged from ह्रा up to मम T2 स्निहो (for स्नेहात्) Ś1 D4 6 7 पस्पर्श तां नृप, Ñ2 V1 B2 4 परिममार्ज(V1 °मर्जि)तां, B3 Dg1 D3 परममर्दिता, Dt1 D1 2 M4 परमदुःखित (Dt1 °तां), Dd1 Dm1 D5 परममर्श(D5 °दर्शि)ना(Dd1 °तां) (for परिममर्श ताम्)

5 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D3 5–7 म तां(B4 सुता) त्रि(V1 प्र)मृज्य(D3 7 °श्य), Dt1 परिमृज्य च, D4 परिविमृद्य, M4 परिकृज्य च —^{b}) Ś1 Ñ2 B1 3 4 D3 4 6 7 अति- (for अभि-) Ñ2 B3 -सत्रस्त(B3 °भ्रम)लोचन, V1 -सतस°, B4 -सक्षिप्त° (for -सत्रस्तचेतन) D1 2 M4 ता समुद्विग्नमानस —^{cd}) D1 2 M4 कमलगर्भाभाम् (for कमलपत्राक्षीम्) D1 2 पति(D2 °रि) ता पति (for वनितामिदम्) Ś1 Ñ2 V1 B D3–7 उवाच राजा(V1 सुता) कैकेयीं श्वसतीमुरगी(Ś1 D6 °गीं कुररी)मिव

6 ^{a}) V1 न चेहम् (sic) Dm1 अभिजानासि (sic). —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B3 D4–7 सयत, B1 सगत, D3 सयम (for

यदिदं मम दुःखाय शेषे कल्याणि पांसुषु ।
भूमौ शेषे किमर्थं त्वं मयि कल्याणचेतसि ।
भूतोपहतचित्तेव मम चित्तप्रमाथिनी ॥ ७

सन्ति मे कुशला वैद्या अभितुष्टाश्च सर्वशः ।
सुखितां त्वां करिष्यन्ति व्याधिमाचक्ष्व भामिनि ॥ ८

कस्य वा ते प्रियं कार्यं केन वा विप्रियं कृतम् ।
कः प्रियं लभतामद्य को वा सुमहदप्रियम् ॥ ९

अवध्यो वध्यतां को वा वध्यः को वा विमुच्यताम् ।
दरिद्रः को भवत्वाढ्यो द्रव्यवान्वाप्यकिंचनः ॥ १०

अहं चैव मदीयाश्च सर्वे तव वशानुगाः ।
न ते कंचिदभिप्रायं व्याहन्तुमहमुत्सहे ॥ ११

G 2 9 15
B 2 10 34
L 2 13 17

मर्पितम्) B4 क्रोध मार्गेनि मायतं (sic), D1 2 M4 कोपकारणमगने —After 6^b, D2 ins

191* तन्मा कथय दु खिता ।

—^{c}) Ś1 D6 [अ]भिशस्ता, Ñ2 B1 2 4 T2 3 Cg [अ]भिशप्ता, V1 [अ]भितप्ता, B3 विशप्ता, D3 5 [अ]भिय(D5 °पि)क्ता, G1 वियुक्ता, G3 [अ] -युक्ता (damaged), Cm k t as in text (for [अ]भियुक्ता) —^{d}) B3 (also as in text) Dm1 चासि, D3–5 चापि, D7 T2 वापि (for वासि) Dd1 D4 (*inf lin sec m* also) 5 7 [अ]व(D4 [अ]प)मानिता (for विमानिता) —For 6^{cd}, D1 2 M4 subst 191* and read after 9

7 D2 om 7^{abcd} —^{a}) D1 तत्केन, G1 यदित्थ, G3 यदर्थं, M4 यदेव (for यदिदं) —^{b}) D1 M4 मानिनि (for कल्याणि) Ś1 Ñ2 V1 B D3–7 दु खिता, Dg1 D1 पांशुषु, G2 पांसु च (sic) (for पांसुषु) —^{c}) Ś1 D4 6 7 सति देवि महाराज्ञि, Ñ2 V1 B D3 5 भूमौ पांशुष्वनाथेव(B3 [also] °न), D1 भूमावसस्तृताया त्वा (sic), M4 भूमावसंवृताया त्व —^{d}) B1 3(after corr) 4 D6 (before corr) कल्याणि चेतसि, Dg1 D3 5 T G3 कल्याणि जीव(D3 °वि)ति, Cm k t as in text (for कल्याणचेतसि) D1 M4 कस्मात्त्वमपि दु.खिता —Dg1 om 7^c–8 D3 om (hapl) from चि up to मम in 7^f —^{e}) V1 भूतोपचित- —^{f}) Ś1 Ñ2 V1 Dt1 D2 4 7 T2 3 G3 M4 -प्रमाथिनि

8 V1 Dg1 om 8 (for Dg1 cf v l 7) —^{a}) D4 7 अस्ति (for सन्ति) —^{b}) Dt1 Dd1 Dm1 D7 T1 2 G M1–3 त्वमितुष्टाश्च, D3 5 स्वभितुष्टाश्च, D4 त्वभितुष्टाश्च, T3 स्वभियुक्ताश्च (all to avoid supposed hiatus) (for अभितुष्टाश्च) Ś1 D6 सुविभक्ताश्च वृद्धि(D6 °त्ति)भि , Ñ2 B D1 2 M4 सवि(D2 °नि)भक्ताश्च(B3 [also]°क्ता स्व) वृत्तिभि —After 8^{ab}, D1 reads 4 and 5 —^{c}) Ś1 Ñ2 B2–4 D1 2 6 M4 अगदा(B3 D1 M4 °द), B1 आरोग्य, D5 सुखिनीं (for सुखिता) Ñ2 B1 3 4 D1 2 ते, B2 marg (for त्वा) —^{d}) Ñ2 B D1 2 M4 व्यक्तम् (for व्याधिम्) D1 2 M4 आच्याहि (for आचक्ष्व) Ñ2 B भ.वि(B1 °ा)नि(B4 °नी), Dd1 D6 (before corr) T2 G1 3 भामिनी, M3 damaged (for भामिनि)

9 ^{a}) M3 damaged up to प्रिय Ś1 D6 यस्य (for कस्य) Dg1 चापि, Dt1 वापि, T2 ते वा (by transp), G1 वा वि-, Cr g as in text (for वा ते) D7 श्रै, G1 2 M1 3 कुर्यां, Cv r m as in text (for कार्यं) —^{b}) Ś1 D6 येन, B1 के - (for केन) Ñ2 B1 3 तेप्रिय, V1 तप्रिय (for विप्रिय) —^{c}) D6 लब्धतामद्य (sic) —^{d}) Dg1 reads वा सुमहदप्रियम् in marg B3 (also as in text) [अ]द्य (for सु-) —After 9, Ś1 Ñ2 V1 B D6 ins , while D1 2 M4 subst for 6^{cd}, reading here

191* केन देव्यभिशप्तासि केन वाद्य विमानिता ।,

[B4 D1 6 शस्तासि Ś1 वाद्रि (sic), D1 6 M4 वासि, D2 चासि (for वाद्य)]

while B4 (after 9^{ab}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3–5 7 T G M1–3 Cg t ins after 9

192* मा रोदीर्मा च कार्पीस्त्व देवि सपरिशोषणम् ।

[Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1 Ct रोत्सीर्, M3 रोदीन् (sic), Cg as in text (for रोदीर्) D4 7 कृथाश्च, T2 च कार्पी (sic) (for च कार्पीस्) G1 2 M1 स (for म-) D3 सप्रत्यशोषन]

10 ^{a}) V1 अवद्यो (sic), D2 अवध्या (sic) Ś1 V1 B1 2 4 D1–7 [ऽ]द्य (for वा) —^{b}) Ś1 D6 वद्ध्यो वाद्य, Ñ2 V1 B2 3 वध्यो(V1 वद्धो) वा को (by transp), D3 वध्य कश्चिद्, D4 7 वद्ध कोच, T1 2 G3 को वा वध्यो (by transp), M3 विध्य को वा (for वध्य को वा) V1 विमृज्यता D1 2 M4 वध्यो(D2 वद्धा) वापि प्रमुच्यता —^{c}) Ś1 भवत्वाड्यो, B2 3 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 M2 4 भवेदा(B2 °ड्रा) ढ्यो, D2 3 5 भवत्व(D2 ° ., D5 °त्वा)द्य (for भवत्वाढ्यो) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 7 M4 धनवान्, D3 5 कोर्थवान् (for द्रव्यवान्) Ś1 Ñ2 B D1 2 6 M4 कोस्त्वकिं(B1 °क) चन , Dd1 Dm1 T3 M2 कोप्यकिंचन (for वाप्यकिंचन) D4 धनमवाप्य किंचन (sic) —After 10, Ś1 D6 ins , while Ñ2 V1 B D1 2 M4 subst for 11^{ab}

193* यदस्ति मे धन किंचित्तस्य देवि त्वमीश्वरी ।

[D1 2 M4 यन्मास्ति च मे किंचित (for the prior half) B4 देवी M4 ईश्वर]

11 Ś1 D6 read 11^a–12^b after l 4 of 194* —^{a}) Ś1 D4–7 वय, D3 कथ (for अहं) Dt1 D3 5 7 G1 2 M1–3 हि ,D3 [अ]पि (for [ए]व) D3 वा (for the second च) —^{b}) Dg1 वश गता —For 11^{ab}, Ñ2 V1 B D1 2 M4

G 2 9 15 B 2 10 3 L 2 13 18

आत्मनो जीवितेनापि ब्रूहि यन्मनसेच्छसि ।
यावदावर्तते चक्रं तावती मे वसुंधरा ॥ १२
तथोक्ता सा समाश्वस्ता वक्तुकामा तदप्रियम् ।
परिपीडयितुं भूयो भर्तारमुपचक्रमे ॥ १३
नास्मि विप्रकृता देव केनचिन्न विमानिता ।
अभिप्रायस्तु मे कश्चित्तमिच्छामि त्वया कृतम् ॥ १४

subst 193* —B1 M1 om 11^c–12^b B2 om 11^cd Ñ2 V1 B3 4 D1 2 read 11^c–12^b after 195* —^c) Ñ2 V1 B3 4 Dg1 Dd1 Dm1 D1 2 4 5 7 T1 2 G M1–3 किंचिद् (for कच्चिद्) Ñ2 V1 B3 4 D1 2 अभिप्रेत (for अभिप्राय) —^d) Ñ2 V1 B3 4 D1 2 न कर्तुम्, D7 T3 M3 Cr व्याहर्तुम्, Cm g t as in text (for व्याहन्तुम्)

12 B1 M1 om 12^ab (cf v l 11) B2 reads 12^ab after 195* —^a) D5 आत्मना (for °नो) Ñ2 जीवितान (sic), D3 5 निदितेन (for जीवितेन) D3 [ए]व (for [अ]पि) —^b) D5 ब्रूयाद् (for ब्रूहि) Dt1 मनसि स्थित, Dd1 Dm1 मनसीच्छसि, D4 मनसेवसि (sic) (for मनसेच्छसि) Ñ2 V1 B2–4 D1 2 करिष्ये ते प्रिय प्रिये (Ñ2 °य) —After 12^ab, D3–5 7 read 19, while Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D6 T G M1–3 read 19 here for the first time, repeating it in its proper place —^c) Ñ2 V1 B प्रवर्तते, D1 2 M1 विचरते (for आवर्तते) —^d) Ñ2 V1 B T2 या (Ñ2 V1 B1 4 ता) वदेषा (T2 °ती वा) (for तावती मे) —After 12, Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3–7 T G M1–3 ins

194* प्राचीना सिन्धुसौवीरा सौराष्ट्रा दक्षिणापथा ।
वङ्गाङ्गमगधा मत्स्या समृद्धा काशिकोसला ।
तत्र जातं बहु द्रव्यं धनधान्यमजाविकम् ।
ततो वृणीष्व कैकेयि यद्यत्त्वं मनसेच्छसि ।
किमायासेन ते भीरु उत्तिष्ठोत्तिष्ठ शोभने । [5]
तत्त्वं मे ब्रूहि कैकेयि यतस्ते भयमागतम् ।
तत्ते व्यपनयिष्यामि नीहारमिव रश्मिवान् ।

[(l 1) Ś1 D4 6 7 प्राच्याश्च, Dt1 Ct द्राविडा, D3 5 प्राच्या स (for प्राचीना) T2 °सौवीर (for °सौवीरा) D3 om सौराष्ट्रा Dg1 M2 दक्षिणाप्र T2 G2 M1 दक्षिणा Dg1 M2 तथा, T2 नृपा (for °पथा) Ś1 D4 6 7 सुरम्या (D4 7 °राष्ट्रा) वतय (D6 वर्तय) स्तथा (for the post half) —(l 2) T3 G1 2 M2 वङ्गाङ्ग (sic) Dd1 °मागधा M3 °वसुधा (for °मगधा) Ś1 D4 6 7 स्फीता, D3 नृपा T1 G3 M2 3 वत्सा G1 2 M1 °[आ]वासा (for मत्स्या) Dg1 D7 °कोसला D4 T3 G1 M3 °काम्पन (D4 °शल, T3 °सुत) —(l 3) D7 द्रव्य Dm1 धन (for तत्र) Dd1 °धान्य° (for °धान्यं) Ś1 D3–7 °जनक, Dd1 °प्रजाविक T2 अजाविक —(l 4) Dd1 Dm1 तत्तद् (for ततो) —D5 G2 M1 om (hapl) from the post half of l 4 up to the prior half of l 6 Ś1 D3 4 6 7 यावत्, T2 यत्र (for यद्यत्) Ś1 D4 6 7 मम हृदये —After l 4, Ś1 D6 read 11^a–12^b —(l 5) Ś1 D3 4 6 7 °ष्ठोत्तिष्ठ D4 भामिनि (for शोभने) —(l 6) Dm1 (before corr) त (for तत्) D5 पुनस्त् (for तत्त्वं) —(l 7) T1 2 G3 तत्तत् (for तत्ते) Ś1 D3–7 [ऽ]हमपनेष्यामि (for व्यपनयिष्यामि) M2 तत्तत्र व्यपनेष्यामि (for the prior half) D6 T3 G1 2 M1 3 रश्मिमान्, T1 2 G3 M2 भास्कर, Cm g t as in text (for रश्मिवान्)]

Ś1 D6 cont, while Ñ2 V1 B D1 2 M4 ins after 12

195* पृथिव्या राजराजोऽस्मि सम्राट् सर्वमहीक्षिताम् ।
पृथिव्या वररत्नाना प्रभुरस्मि शुचिस्मिते ।
इदानि यत्तेऽभिमत कोप मा च कृथा प्रिये ।

[(l 1) Ś1 सर्वराजा, D6 सर्वतेजो (for राजराजो) Ś1 D6 सम्राडस्मि, D1 सम्राड् त्व च, D2 सम्राट् शास्ता (for सम्राट् सर्व-) —(l 2) D6 om (hapl) र in °रत्नाना B1 प्र र् (for प्रभुर्) —(l 3) Ś1 B2 4 D1 2 6 ददामि Ś1 D6 रुचिर (D6 °त), V1 B1 [ऽ]भिलषित (hypm) (for ऽभिमत) Ś1 D6 [ए]व Ñ2 त्व (for च) D1 2 M4 कुरु (for कृथा)]

Thereafter Ñ2 V1 B3 4 D1 2 read 11^c–12^b, B2 reads 12^ab

13 Ś1 reads 13 in marg —^ab) Ś1 यथोक्ता M3 तम् (for सम्-) Ñ2 V1 B D1 2 M4 एवमुक्ता (Ñ2 V1 B1 D2 °क्त्वा) समुत्थाय विव (V1 D1 2 °वि) क्षुर्भूशमप्रिय —^c) D2 पर- (for परि-) ☞ T1 damaged from प in ^d up to घूर्ण in l 50 of App I (No 9) —^d) Ñ2 V1 B D1 2 साभ्यभाषत, M4 इदमब्रवीत (for उपचक्रमे) —Ś1 (marg) ins after 13, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T (T1 missing) G M1–3 Cg ins after an additional colophon [as अयोध्याकाण्डे दशम सर्ग (G M1 2 conclude with श्री (M2 om) रामाय नम)], while D3–7 subst for 13

196* त मन्मथशराविद्धं कामवेगवशानुगम् ।
उवाच पृथिवीपाल कैकेयी दारुण वच ।

[Cv r m k do not comment Dm1 begins with ॐ —(l 1) D4 7 मत्वा त (for मन्मथ-) D3 °शरभिन्न, T2 °शराविद्ध (for °शराविद्ध)]

14 T1 missing (cf v l 13) —^a) D4 7 ना (D4 न) स्म, G2 नास्ति (for नास्मि) B1 (after corr *sec m*) देव (for देव) —D3 om (hapl) from 14^b up to the prior half of l 3 of 204* —^b) Ś1 B1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G3 नावमानिता, Ñ2 नावि°, D4 M4 वा वि°, D5 वाव° (for न विमानिता) D7 केन विद्धा विमानिता —^cd) Ś1 D6 [अ]स्ति, D4 7 च (for तु) D4 5 7 कृत त्वया (by transp) Ś1 D6 त मे त्व कर्तुमर्हसि (for ^d) Ñ2 V1 B D1 2 M4 अभीप्सित तु (Ñ2 B3 च) मे किंचिदप्रिय कर्तुमिहा (D1 2 M4 तत्कर्तुम) र्हसि —After 14, D4 5 7 ins l 1–7 of 204*

प्रतिज्ञां प्रतिजानीष्व यदि त्वं कर्तुमिच्छसि ।
अथ तद्व्याहरिष्यामि यदभिप्रार्थितं मया ॥ १५
एवमुक्तस्तया राजा प्रियया स्त्रीवशं गतः ।
तामुवाच महातेजाः कैकेयीमीषदुत्स्मितः ॥ १६
अवलिप्ते न जानासि त्वत्तः प्रियतरो मम ।
मनुजो मनुजव्याघ्राद्रामादन्यो न विद्यते ॥ १७
भद्रे हृदयमप्येतदनुमृश्योद्धरस्व मे ।
एतत्समीक्ष्य कैकेयि ब्रूहि यत्साधु मन्यसे ॥ १८

G 2 9 22
B 2 11 9
L 2 13 31

15 T1 missing (cf v l 13) M4 om 15^{ab} —^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 प्रतिजानी(D1 °ज्ञात)हि ता(B4 भा) वस्व —^{b}) Ś1 D1 2 6 मे कर्तुम्, Ñ2 B3(m also as in V1) तद्दातुम्, V1 B1 2 4 तत्कर्तुम्, T3 त्व कर्मम् (for त्व कर्तुम्) Dg1 G1 अर्हसि, Cm t as in text (for इच्छसि) —^{cd}) Dt1 ते (for तद्) Dt1 Ct यथा (for यद्) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 प्रतिज्ञाते ततोह त्वा(Ñ2 त्वा) वरयिष्यामि (M4 याचिष्ये मम) काङ्क्षित —For 15, D3-5 7 subst l 8-9 of 204*

16 T1 missing (cf v l 13) For 16^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T (T1 missing) G M1-3 subst l 12 of 204* read after 25 For 16^{ab}, D3-5 7 subst lines 10-12 of 204* —^{a}) Ñ2 तथा (for तया) —After 16^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B(B4 after 198*) D1 2 6 M4 ins, while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3-5 7 T(T1 missing) G M1-3 read l 1 only after 204*

197* प्रविवेश विनाशाय मृग पाशमिवाबुध ।
प्रिया प्रियहिते युक्ता भार्या नित्यमनुव्रताम् ।

[(l 1) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G M1-3 प्रचक्रम, D3-5 7 प्रचक्रमे(D3 °क्राम) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3-5 7 T2 G M1-3 पाश मृग (by transp), D1 °ग पापम्, D2 रागपा° (for मृग पाशम्) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3-5 7 T2 3 G M1-3 [आ]त्मन (D4 °ना, D5 °नि) (for [अ]बुध) —(l 2) B1 युक्तो (for युक्ता)]

—^{c}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1-3 महाराज, D3-5 7 ततो राजा (for महातेजा) Ś1 Ñ2 V1 B D6 स ता विज्ञाय सतह्रा(Ś1 °द्दृष्टा, Ñ2 °प्राप्ता, V1 B2 4 °तुष्टा, D6 °हृष्टा), D1 2 M4 तामविज्ञाय सहृष्टा(D2 कैकेयीं) —^{d}) Dt1 ईषद्दुत्स्मय, D3-5 7 सस्मित तदा (for ईषदुत्स्मित) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 कैकेयीं(D2 सहृष्टा) पार्थिवोब्रवीत —After 16, B4 (after 16^{ab}) D3-5 7 ins

198* करेणोरास्य वदन गृहीत्वा मूर्धजेषु च ।

Thereafter B4 cont 197*

—After 16, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T (T1 missing) G M1-3 ins

199* कामी हस्तेन सगृह्य मूर्धजेषु शुचिस्मिताम् ।
[Dg1 मविस्मिता, Dt1 Dd1 शुचि स्मिता]

17 T1 missing (cf v l 13) —^{a}) D1 6 अविलु(D6 °लि)प्ते B2 Dg1 (after corr) जानामि, B4 D3-5 7 जानीषे (for जानासि) —^{b}) Dg1 D4 6 7 प्रियतरा, T1 G2 M1 2 Cm g प्रियतमो, T2 प्रियतम, G3 प्रियतमा (for प्रियतरो) ✿ Cr मम त्वत्त प्रियतमा न । स्त्रीणा मध्ये त्वत्त प्रियतमा नास्ति । रामादन्यो मनुज प्रियतमो न विद्यते इति जानासीति सबन्ध ।, Ct स्त्रीणा मध्ये त्वत्त पुसा मध्ये रामादन्य इति योज्यम् । यद्वा रामादन्यस्त्वत्तोऽधिक प्रियतरो न इत्यर्थ । ✿ —^{cd}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 राममेक वर्जयित्वा (for ^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 लोकेष्व (V1 °ष्ट, B1 °त्व)न्यो (for रामादन्यो) B2 (m also) D3-5 7 न कश्चिद्विद्यते राज्ञि रामाच्चैव तथा(D3 °था)त्मजात —After 17, Ś1 B2 (m l 1-4 only) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3-7 (D4 l 1 and 2 only) T (T1 missing) G M1-3 ins

200* तेनाजय्येन मुख्येन राघवेण महात्मना ।
शपे ते जीवनार्हेण ब्रूहि यन्मनसेच्छसि ।
य मुहूर्तमपश्यस्तु न जीवेयमहं ध्रुवम् ।
तेन रामेण कैकेयि शपे ब्रूहि किमिच्छसि ।
आत्मना वात्मजैश्चान्यैर्वृणे य मनुजर्षभम् । [5]
तेन रामेण कैकेयि शपे ते वचनक्रियाम् ।

[(l 1) Ś1 D3-7 तेन(D3 न तु) ज्येष्ठेन, B2 तेन पुत्रेण (for तेनाजय्येन) Ś1 D6 रामेण, B2 ज्येष्ठेन (for मुख्येन) —M3 damaged from घ up to त्म Ś1 D6 मुख्येन च (for राघवेण) —(l 2) Ś1 B2 D3-7 शपेय(D3 5 °ते) जीवितार्हेण (for the prior half) G2 न् (for यन्) T2 मनसि (for °सा) B2 Dt1 [इ]च्छिन —After l 2, T2 reads for the second time (cf v l 12) 19^{cd} repeating it in its proper place —(l 3) T3 च (for तु) Ś1 D5 6 शुभे, B2 D7 वरे (for ध्रुवम्) D3 न जीवेय तवानरे (for the post half) —(l 4) B2 Dg1 ते(Dg1 व) देवि (for कैकेयि) B2 मुच विचारणा, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1-3 ते वचनक्रिया (for ब्रूहि किमिच्छसि) —Ś1 D6 7 T3 om (hapl) l 5 and 6 —(l 5) Dt1 Dd1 Dm1 (before corr as above) D5 T2 G3 M2 त्र (for वा) D3 5 प्राणैर् (for चान्यैर्) D3 यच्च मे, D5 य व्रजे, G3 वृणोमि, M3 वृ (damaged) (for वृणे य) D3 पुरुषर्षभ —T2 om l 6 —(l 6) Dg1 D3 5 व(D3 ने) देवि (for कैकेयि) Dt1 ब्रूहि यत्साधु मन्यसे (= 18^{d}), D3 5 शपे मुच विचारण (for the post half) The post half = 18^{d} in Dt1]

18 T1 missing (cf v l 13) B2 reads 18^{ab} in marg —^{a}) M3 भूयो (for भद्रे) T2 [ए]तम् (for [ए]तद्) —^{b}) D3 5 अवमृश्य, G3 अनुगृह्य, M3 अनुस्मृत्य (for अनुमृश्य) D3 वदस्व, D5 त्वरस्व (for [उ]द्धरस्व) B2 Dg1 G2 3 M1 2 मा (for मे) —For 18^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B1 3 4 D1 2 6 M4 subst, B2 ins after 18^{ab}

G 2 9 23 B 2 11 10 L 2 13 31 बलमात्मनि पश्यन्ती न मां शङ्कितुमर्हसि ।
करिष्यामि तव प्रीतिं सुकृतेनापि ते शपे ॥ १९
तेन वाक्येन संहृष्टा तमभिप्रायमात्मनः ।
व्याजहार महाघोरमभ्यागतमिवान्तकम् ॥ २०
यथा क्रमेण शपसि वरं मम ददासि च ।
तच्छृण्वन्तु त्रयस्त्रिंशद्देवाः सेन्द्रपुरोगमाः ॥ २१
चन्द्रादित्यौ नभश्चैव ग्रहा रात्र्यहनी दिशः ।
जगच्च पृथिवी चैव सगन्धर्वा सराक्षसा ॥ २२
निशाचराणि भूतानि गृहेषु गृहदेवताः ।
यानि चान्यानि भूतानि जानीयुर्भाषितं तव ॥ २३
सत्यसंधो महातेजा धर्मज्ञः सुसमाहितः ।
वरं मम ददात्येष तन्मे शृण्वन्तु देवताः ॥ २४

201* दृष्ट्वा ते परिकृत्येद प्रिये हृदयमप्यहम् ।

[Ñ2 ददान Ñ2 परिकृत्यैव, V1 परिहृत्यैव, B1 2 परिहृत्ये॰, B1 (m also as in V1) निनिकृत्येद (for परिकृत्येद). Ś1 D6 दद्यामह प्रिये सर्वं (for the prior half) Ś1 D6 स्त्रीय, V1 प्रिय (for प्रिये) M4 आत्मनो हृदय प्रिय (for the post half)]

—c) Ś1 Ñ2 V1 B3 (m also as in B1) D1 2 6 M4 अत, B1 2 4 तत (for एतत्) V1 ममा त्व, D3–5 7 परीक्ष्य (for समीक्ष्य) —After c, G1 erroneously repeats the post half of l 6 of 200* and then repeats 18abc —d) B3 तत् (for यत्) Dt1 शपे ते वचनक्रिया

19 T1 missing (cf v l 13) Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D6 T (T1 missing) G M1–3 read 19 for the first time after 12ab repeating it here, while D3–5 7 read after 12ab —a) V1 वरम् Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T (T1 missing) G M1–3 (all first time) जानती, D3–7 (D6 first time) जानामि, T2 (second time) जानाति (for पश्यन्ती) —b) M3 (second time) damaged for न Ś1 D6 (both first time, second time as in B1) मा कि मतुम्, Ñ2 B4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 (Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 second time) विशङ्कितुम्, V1 विकल्पितुम्, B1–3 D1 2 M4 वि(M4 [after corr inf lin] च)काङ्क्षितुम् (for मा शङ्कितुम्) —c) M2 (first time) करिष्यति —d) D3 सुकृ तेन (sic) (for सुकृतेन) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 (Ś1 D6 second time) M4 [आ]त्मन (for [अ]पि ते) D2 शप (for शपे) —After 19, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T (T1 missing) G M1–3 ins, while D3–5 7 subst for 20

202* सा तदर्थमना देवी तमभिप्रायमागतम् ।
निर्माध्यस्थ्याच्च हर्षाच्च बभाषे दुर्वचं वच ।

[(l 1) D3 त मे- (for तदर्थ-) Dd1 Dm1 T2 G1 (before corr as above) M3 तद् (for तम्) D3–5 7 आत्मन (for आगतम्) —(l 2) T2 3 M2 निर्मध्यस्था(M2 °स्थ्या)च् Dd1 Dm1 G3 प्रहर्षाच् (for च हर्षाच्) D3–5 7 निर्(D3 वि)रोरव तदा राजो(D3 °जे) (for the prior half) T3 न भाषे (sic) (for बभाषे) Dg1 दु मह (for दुर्वचं)]

20 T1 missing (cf v l 13) —a) Ś1 Ñ2 V1 B1 2 4 D1 2 6 M4 तुष्टा तेनाथ(Ś1 D6 °नैव, D2 °नापि) वाक्येन, B3 सतुष्टा तेन वाक्येन —b) Ś1 Ñ2 V1 B D6 हृष्टाति(Ś1 D6 °पि, V1 °प्रे)प्रियम्, D1 2 M4 दृष्टाभिप्रायम् (for तमभिप्रायम्) Ś1 आत्मना —d) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 कैकेयी भृशमप्रिय —For 20, D3–5 7 subst 202* —After 20, D1 2 M4 ins

203* वरये त्वा महीपाल प्रणिपत्य प्रसाद्य च ।
क्षतिसृष्ट त्वयव प्रागवरद्वयमभीप्सितम् ।

[(l 1) M4 त्वा (for त्वा) D2 पत्य (for प्रणिपत्य) —(l 2) M4 त्वयैव प्रागवरद्वयमीप्सित]

21 T1 missing (cf v l 13) D1 2 M4 om 21–25 B2 reads 21–23b in marg —a) V1 तथा (for यथा) Ś1 धर्मं च, Ñ2 B1 3(B3 [m also] तु धर्मं) 4 धर्मेण, V1 च मत्य, B2 रामेण, D3 4 च(D3 तु) राम, D5 7 तु(D7 च) रामे, D6 च धर्मं (for क्रमेण) Ś1 Ñ2 V1 B Dg1 (before corr as in text) Dt1 D3–7 शपसे (for शपसि) —b) Ś1 Ñ2 V1 B D3–7 सत्य (for मम) M2 चेत् (for च) —c) D7 श्रुण्वत्वत्र Ś1 Ñ2 V1 B D3–7 समागम्य (for त्रयस्त्रिंशद्) —d) Ś1 Ñ2 V1 B D3–7 शक्र- (D6 °क्रो [sic]), Dg1 चेन्द्र, T2 मरुदि- (for सेन्द्र-)

22 T1 missing (cf v l 13) D1 2 M4 om 22 B2 reads 22 in marg (for both cf v l 21) —a) V1 चन्द्रादित्य- Ś1 Ñ2 V1 B D3–7 ग्रहाश्च, D3 गृहो (for नभश्च) —b) Ś1 Ñ2 V1 B D3 4 6 7 नभो, D5 ततो (for ग्रहा) V1 पुन, B2 दिव (for दिश) —c) D4 7 यक्षा (D7 °क्षा)श्च (for जगच्च) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G1 2 M1 3 [इ]त्य (for [ए]व) —d) Dt1 T2 G3 M3 सगधर्वा Dt1 Dd1 Dm1 T2 G3 M3 (Dd1 Dm1 inf lin) सराक्षमा Ś1 Ñ2 V1 B D3–7 सह गधर्वराक्षसैः (D3 °सा), Dg1 गधर्वाप्सरराक्षमा

23 T1 missing (cf v l 13) D1 2 M4 om 23, B2 reads 23ab in marg (for both cf v l 21). —a) B2 (before corr) सर्वाणि (for भूतानि) —b) T2 3 G ग्र(T2 गृ)हेषु ग्रहदेवता —c) Dg1 या (for यानि) Ś1 Ñ2 B D6 सत्त्वानि, V1 सर्वाणि (for भूतानि) —d) M1 भावित (for भाषित) Ñ2 V1 B D4 5 7 वच, D3 मम (for तव)

24 T1 missing (cf v l 13) D1 2 M4 om 24 (cf v l 21) —a) Ś1 D6 महाभागो, Ñ2 V1 B D3–5 7

इति देवी महेष्वासं परिगृह्याभिशस्य च ।
ततः परमुवाचेदं वरदं काममोहितम् ॥ २५
वरौ यौ मे त्वया देव तदा दत्तौ महीपते ।
तौ तावदहमद्यैव वक्ष्यामि शृणु मे वचः ॥ २६
अभिषेकसमारम्भो राघवस्योपकल्पितः ।
अनेनैवाभिषेकेण भरतो मेऽभिषिच्यताम् ॥ २७

G 2 9 31
B 2 11 25
L 2 13 40

महाराजो(Ñ2 B1 4 D4 7 °जा, D5 °ज्ञो) (for महातेजा) —[b]) Dt1 मत्यवाञ्शुचि (for सुसमाहित) —[c]) D6 वरौ Ñ2 V1 B D6 मह्य (for मम) D. ददाति (for ददाति) Ś1 D6 [ए]त, D7 [ए]त्र (for [ए]प) —[d]) Dt1 Dd1 Dm1 सर्वे, D4 ° यन्मे, D5 त मे, G3 त च (for तन्मे) Ś1 शृण्वत, Ñ2 B D4–7 शृणुत (for शृण्वन्तु)

25 T1 missing (cf v l 13) D1 2 M4 om 25 (cf v l 21) —[b]) D3 G2 प्रति- (for परि-) Ś1 D4 6 7 [अ]भिगम्य, Ñ2 B1–3 D5 [अ]भि(B1 °ति)शा(Ñ2 श)प्य, V1 [अ]भिधाय, B4 [अ]भिवाद्य, D3 [अ]भिशाम्य (for [अ]भिशस्य) D4 7 वै (for च) —[c]) Ś1 D6 वाचम्, Ñ2 B वच, V1 D3–5 7 वरम् (V1 °र) (for परम्) V1 ययाच (for उवाच) D6 [इ]म (for [इ]द) —[d]) B2 reads द काममोहित in marg B4 रूपिण (for -मोहितम्) —After 25, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T (T1 missing) G M1–3 (all subst line 12 for 16[ab]) ins, D3(after 14[a])-5 7 ins l 1–7 after 14 and subst lines 8–12 for 15[a]–16[b]

204* स्मर राजन्पुरा वृत्त तस्मिन्देवासुरे रणे ।
तत्र त्वा च्यावयच्छत्रुस्तव जीवितमन्तरा ।
तत्र चापि मया देव यस्त्व समभिरक्षित ।
यस्त्वा रुधिरदिग्धाङ्ग तस्मिन्देवासुरे रणे ।
तत्र चोवाच तच्छक्र राक्षसा समभिद्रुता ।
विद्यया च मया ध्वस्ता महावीर्यपराक्रमा ।
जाग्रत्या यतमानायास्ततो मे प्रददौ वरौ ।
तौ तु दत्तौ वरौ देव निक्षेपौ मृगयाम्यहम् ।
तवैव पृथिवीपाल सकाशे सत्यसगर ।
तत्प्रतिश्रुत्य धर्मेण न चेद्दास्यसि मे वरम् ।
अद्यैव हि प्रहास्यामि जीवित त्वद्विमानिता ।
वाङ्मात्रेण तदा राजा कैकेय्या स्ववशे कृत ।

[D3 om up to the prior half of l 3 (cf v l 14) —(l 2) Dg1 T2 3 G M1–3 चाच्या(G1 °प्या)वयच्छत्रुम्, D4 7 चोवाच तच्छक्र(D4 °क्त)स्त्र, D5 प्रोवाच यच्छक्रम —(l 3) D4 5 7 मास (for चापि) M2 तत्रापि च (by transp) D3–5 7 सम्यक्त्व परिरक्षित (D3 °ता) (for the post half) —Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T (T1 missing) G M1–3 om l 4–6 —(l 4) D3 5 7 राक्षसा समभिद्रुता (for the post half) —D3 om l 5–6 —(l 7) T3 जाग्रती D3–5 7 यत्न(D3 °त्त)मास्थाय (for यतमानायास्) Dd1 Dm1 T2 G1 M3 प्र(Dd1 M3 प्रा)ददा(M3 °दा) वरौ D3 त्व वरप्रद, D4 5 7 त्व वरावदा, M2 प्रददौ वर (for प्रददौ वरौ) —(l 8) Dt1 Dd1 Dm1 दत्ता च (for तु दत्तौ) Dg1 T2 3 G M1 2 निक्षेप, M3 निक्षिप्तौ (for निक्षेपौ) D3–5 7 निक्षेप गमितो मया (for the post half) —(l 9) Dg1 तवैव, G2 M1 तावेव M3 पा in पृथिवीपाल damaged G3 स काले (for सकाशे) Dt1 रघुनदन, D7 G3 °सगर (for सत्यसगर) —(l 10) Dt1 त्वद्, D3–5 7 तौ D3–5 7 भद्र ते (for धर्मेण) Dd1 Dm1 वरौ (for वरम्) D3–5 7 दातुमर्हसि मे वरा (for the post half) —(l 11) D3 न, T2 च, T3 G1 तु (for हि) Dd1 Dm1 M2 (Dm1 M2 after corr inf lin pr m as above) प्रदास्यामि, D3 महिष्यामि, D4 5 7 न शक्ष्यामि (for प्रहास्यामि) D3 जीवितु त्वधिमानिना, D4 5 7 जीवित तद्विनाकृता(D5 °मानिता) (for the post half) —(l 12) D3–5 7 ततो (for तदा) Dg1 D3–5 7 T2 स(Dg1 T2 स्व) वशी-, Dt1 स्ववश (for स्ववशे)]

—After 204*, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3–5 7 T (T1 missing) G M1–3 ins line 1 of 197* and thereafter Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T (T1 missing) G M1–3 repeat 25[cd]

26 T1 missing (cf v l 13) —[a]) Dt1 देयौ, Dd1 Dm1 D5 7 T3 G M1 3 मे यौ (by transp), T2 मे य (sic) (for यौ मे) —[b]) D4 7 पुरा (for तदा) —For 26, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4 6 M4 subst

205* पुरा देवासुरे युद्धे वरौ दत्तौ त्वया नृप ।
परितुष्टेन चेदानीं तो वरौ त्व प्रयच्छ मे ।

[(l 1) D1 2 वरो या दो(D2 मे), M4 वरे ये ते (for वरा दत्तो) —(l 2) Ś1 D6 मे देव, V1 D1 2 M4 मे(D1 2 वे) दत्ता (M4 °त्ते), B1 यो°°, B2 मय्येता, B4 मे यौ तो (for चेदानीं) Ñ2 V1 B1 वरौ ता(Ñ2 m) त्व (by transp), B4 वरौ या तो, M4 ते वरेच (for तो वरा त्व) D1 2 ता वरावच(D2 च राघव) यच्छ मे (for the post half)]

27 T1 missing (cf v l 13) —[a]) Dg1 T2 G° योभिषेक —[d]) D3–5 7 हि (for मे) Dm1 [ऽ]भिषेच्यता —For 27, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst, while D3–5 7 subst l 1 only for 27[ab]

206* यस्त्वयाद्य समारम्भो राम प्रति समाहित ।
अनेनाप्नोतु भरतो यौवराज्याभिषेचनम् ।

[(l 1) D1 यत्, D2 तत् (for यस्) D3–5 7 रामे समुपकल्पित (for the post half) —(l 2) B3 अनेनाप्नोति, D1 2 एतदाप्नोति(D1 °तु), M4 एनमाप्नोतु (for अनेनाप्नोतु) B1 यो राज्ये]

—After 27, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3–5 7 T (T1 missing) G M1–3 ins

G 2 9 32 B 2 11 26 L 2 13 41

नव पञ्च च वर्षाणि दण्डकारण्यमाश्रितः ।
चीराजिनजटाधारी रामो भवतु तापसः ॥ २८

भरतो भजतामद्य यौवराज्यमकण्टकम् ।
अद्य चैव हि पश्येयं प्रयान्तं राघवं वने ॥ २९

ततः श्रुत्वा महाराजः कैकेय्या दारुणं वचः ।
व्यथितो विक्लवश्चैव व्याघ्रीं दृष्ट्वा यथा मृगः ॥ ३०

असंवृतायामासीनो जगत्यां दीर्घमुच्छ्वसन् ।
अहो धिगिति सामर्षो वाचमुक्त्वा नराधिपः ।
मोहमापेदिवान्भूयः शोकोपहतचेतनः ॥ ३१

207* यो द्वितीयो वरो देव दत्त प्रीतेन मे त्वया ।
तदा देवासुरे युद्धे तस्य कालोऽयमागत ।

[(l 1) D3 य (sic) (for यो) T2 द्वितीयो मे D4 प्रति न (sic) (for प्रीतेन) Dm1 तया (for त्वया) —(l. 2) D3 (before corr) तया, D4 7 पुरा (for तदा) D5 वृत्ते (for युद्धे)]

28 T1 missing (cf v l 13) —ᶜ) G1 चिराजन (sic), M2 वराजिन- Dt1 Dd1 Dm1 -धरो धीरो (for -जटाधारी) D3-5 7 वसतु (for भवतु) —For 28, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst

208* वन गच्छतु रामश्च चीराजिनजटाधर ।
नव पञ्च च वर्षाणि वरावेतौ वृणोम्यहम् ।

[(l 1) D1 2 M4 रामोद्य —(l 2) M4 वरे एने (for वरावेतौ) B4 ~ मह, D2 वराम्यह (for वृणोम्यहम्)]

29 T1 missing (cf v l 13) —ᵃ) D3 5 लभतामद्य, D4 7 लभता राज्य (for भजतामद्य) —After 29^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T(T1 missing) G M1-3 ins , while D3-5 7 subst for 29^{cd}

209* एष मे परम रामो दत्तमेव वर वृणे ।

[G1 (after corr as above) भरत (for परम) Dm1 T2 M3 एव (for एष) D3-5 7 दत्तावेव (D3 5 °व) वरो वृणे (for the post half)]

—ᶜ) Dg1 पश्यामि (for पश्येय) —ᵈ) Dg1 Dm1 T2 3 G M1-3 (M2 before corr as in text) वन (for वने) —D3-5 7 cont after 209*, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T (T1 missing) G M1-3 ins after 29

210* स राजराजो भव सत्यसगर
कुल च शील च हि जन्म रक्ष च ।
परत्र वासे हि वदन्त्यनुत्तम
तपोधना सत्यवचो हित नृणाम् ।

[(l 1) D3 म तो दद त्व, D4 5 7 जनो हि राजन् (for स राजराजो) Dm1 सत्त्व (for सत्य-) —(l 2) Dg1 reads च शील in marg D4 7 transp च and हि D3 5 रक्ष जन्म च (by transp), D4 7 रक्ष चात्मन —(l 3) D3-5 7 वास (for वासे) —(l 4) D3-5 7 नृपो (D3 नरो)त्तम (for हित नृणाम)]
—Thereafter Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3-5 7 T (T1 missing) G M1-3 read an additional colophon [*Kānda name* Dd1 Dm1 D3 om T3 युद्ध° —*Sarga name* D3 कैकेयीवरप्रार्थनो, D4 7 वरप्रयाचनो, D5 कैकेयीवरप्रदानो —*Sarga no* (figures, words or both) D3 om Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T (T1 missing) G M1-3 11, D4 7 13, D5 15 —After colophon, T3 concludes with श्रीरामचन्द्राय नम , G M1 2 श्रीरामाय नम] —For 29, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 (*inf lin scr m*) subst

211* यदि सत्यप्रतिज्ञोऽसि वन राम विसर्जय ।
भरत चापि मे पुत्र यौवराज्येऽभिषेचय ।

[(l 1) B4 D1 2 M4 वने (for वन) D1 2 निवासय, M4 निवेशय —(l 2) D1 2 transp मे and पुत्र]

30 T1 missing (cf v l 13) Dm1 begins with ॐ —ᵃ) D3 T2 G3 महातेजा (for महाराज) —After 30^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3-5 7 T (T1 missing) G M1-3 ins

212* चिन्तामभिसमापेदे मुहूर्तं प्रतताप च ।
किं नु मेऽयं दिवास्वप्नश्चित्तमोहोऽपि वा मम ।
अथ भूतोपसर्गोऽथ मनसो वाप्युपद्रव ।
इति सचिन्त्य तद्राजा नाध्यगच्छत्तदा सुखम् ।
पपात सहसा भूमौ निश्चेष्टश्चाभवत्तदा । [5]
प्रतिलभ्य तत सज्ञा कैकेयीवाक्यताडित ।

[(l 1) Dd1 D3 T2 M2 अपि (for अभि-) D3-5 7 म (D3 म)तप्रश्नाभवत्क्षणात् (D4 7 °ण) (for the post half) —(l 2) D4 5 तु (for नु) Dg1 Dm1 D4 T2 3 G M1-3 यदि वा (for ऽय दिवा) G2 स्वप्नेश (sic) (for -स्वप्नश) D3-5 7 पित्त (D3 °त्त)जो वाप्युपद्रव (for the post half) —D3 om l 3 —(l 3) D5 -सर्गा वा, D7 सगाद्वा Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T (T1 missing) G M1-3 अनुभूतोपसर्गो वा (for the prior half) D5 G3 मानसो (for मनसो) D4 7 [उ]पप्लव —(l 4) D3-5 7 सचिंतयन् (for सचिन्त्य तद्) Dg1 D3 5 [अ]भ्यगच्छत् (for [अ]ध्य°) —Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1-3 om l 5 —(l 5) D3 सहजा (sic) —(l 6) T2 G3 चिरात् (for तत) Dg1 T3 कैकेय्या (for कैकेयी-) Dg1 -पीडित , Dt1 G1 तापित (for -ताडित)]

—ᶜ) Dg1 D3 5 विह्वलश् (for विक्लवश्) G1 [आ]सीद् (for [ए]व) —ᵈ) D4 M3 व्याघ्र (for व्याघ्रीं) Dt1 मृगा (for मृग) —For 30, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst

213* एभिर्वचोभि कैकेय्या हृदि विद्धो नराधिप ।
भयेन हृष्टरोमाभूद्व्याघ्रीं दृष्ट्वा यथा मृग ।

[(l 1) D1 पतिर् (for एभिर्) —(l 2) Ñ2 [अ]थ (for [अ]भूद्) M4 व्याघ्र (for व्याघ्रीं) Ś1 D6 वीक्ष्य (for दृष्ट्वा)]

31 T1 missing (cf v l 13) —ᵃ) D3 असभूतायाम्,

चिरेण तु नृपः संज्ञां प्रतिलभ्य सुदुःखितः ।
कैकेयीमब्रवीत्क्रुद्धः प्रदहन्निव चक्षुषा ॥ ३२
नृशंसे दुष्टचारित्रे कुलस्यास्य विनाशिनि ।
किं कृतं तव रामेण पापे पापं मयापि वा ॥ ३३
सदा ते जननीतुल्यां वृत्तिं वहति राघवः ।
तस्यैव त्वमनर्थाय किंनिमित्तमिहोद्यता ॥ ३४
त्वं मयात्मविनाशाय भवनं स्वं प्रवेशिता ।
अविज्ञानान्नृपसुता व्याली तीक्ष्णविषा यथा ॥ ३५
जीवलोको यदा सर्वो रामस्याह गुणस्तवम् ।
अपराधं कमुद्दिश्य त्यक्ष्यामीष्टमहं सुतम् ॥ ३६
कौसल्यां वा सुमित्रां वा त्यजेयमपि वा श्रियम् ।
जीवितं वात्मनो रामं न त्वेव पितृवत्सलम् ॥ ३७
परा भवति मे प्रीतिर्दृष्ट्वा तनयमग्रजम् ।
अपश्यतस्तु मे रामं नष्टा भवति चेतना ॥ ३८ G 2 9 43 B 2 12 13 L 2 13 52

T3 असवृतानाम् (sic) (for असवृतायाम्) —b) M3 दीर्घमुष्णं विनिश्वसन् —For 31ab, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst

214* सीदन्दु खेन महता स तेनाभिहतो नृप ।
असवृताया विमना भूतावुपविवेश ह ।

[(l 1) D1 M4 सीदमानश्च, D2 सीदन्मनश्च, D6 आसीद्दु° (for सीदन्दु खेन) V1 B4 महतेन, D1 2 दु खेन, M4 शोकेन (for स तेन) B4 D1 2 हृदि (for नृप) —(l 2) D2 ह (for स)]

—After 31ab, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3-5 7 T (T1 missing) G M1-3 ins

215* मण्डले पन्नगो रुद्धो मन्त्रैरिव महाविष ।
उच्छ्वास्य वक्त्र नृपति कैकेयीमिदमब्रवीत् ।

[(l 1) T3 G1 पन्नगे —Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1-3 om l 2 —(l 2) D4 7 नृपतिर्वक्त्र (by transp)]

—c) G1 M3 अति- (for इति) Ś1 Ñ2 B M4 चाप्युक्त्वा, V1 चेत्युक्त्वा, D1 6 चाप्युक्तो, D2 वाप्युक्ता, D3 मामर्षो, D5 सामर्ष (for सामर्षो) —d) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 शोकार्त पतित क्षितौ —e) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 अभ्यागमन् (B4 D6 °गत) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3-7 M4 मत्तो (D3-5 7 °त्त), D2 भत्तो (for भृत्य) —f) D5 चेतस (for चेतन) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 वाक्छल्या (V1 वा°, D2 वाप्फल्या) भिहतो हृदि

32 T1 missing (cf v l 13) —a) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 च पुन D5 च नृप, T3 तु तत (for तु नृप) —b) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 [आ]त्मानम (for सुदु खित) —c) Ñ2 अब्रुवत् (sic), G2 मन्त्रवित् (for अब्रवीत्) D1 2 M4 वाक्य, D3 5 क्रुद्धा (for क्रुद्ध) —d) G1 2 M1 3 चेतसा (for चक्षुषा) Ś1 Ñ2 V1 B D3 5 6 दु खशोक (B4 °मोह) समन्वित, Dt1 निर्दहन्निव तेजसा, D1 शोकाग्निप्रतिदीपित, D2 शोकेन प्रतिदीपिता, D4 7 शोकदु ख समाहत, M4 शोकाग्निपरिपीडित

33 T1 missing (cf v l 13) —a) Ś1 V1 B1 2 4 D1 2 6 M4 भ्रष्ट- (for दुष्ट) Ś1 -चरित्रे (for -चारित्रे) —b) V1 प्रमाथिनि, B4 Dg1 Dd1 D2 T2 G1 3 M1 विनाशिनी (for विनाशिनि) —d) Ś1 Ñ2 V1 B D4 6 7 म (B3 ˘) या वा पापदर्शने (D4 7 °र्शिनि), D1 2 M4 मया वा (D1 चा) घोरमप्रिय, D3 5 या च पापप्रदर्शिनी

34 T1 missing (cf v l 13) —ab) Dt1 G2 M2 3 यदा (for सदा) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 यद् (B4 °दा) तीत्या (D1 जननी चा) पि कौसल्या रामस्त्वामनुवर्तते (D1 2 M4 °स्त्वा बहु मन्यते), D3-5 7 मातृतुल्या सदा वृत्ति वर्तते तव राघव —c) Dg1 Dd1 D4 7 M1 3 [ए]व, D1 2 M4 [अ]द्य (for [ए]व) —d) D1 5 अहोद्यता (for इहोद्यता) Ś1 Ñ2 V1 B D6 किमर्थं वै समुद्य (V1 °त्र) ता, T2 काळरात्रिरिवागता

35 T1 missing (cf v l 13) —a) V1 D2 मम, G2 मना (sic) (for मया) Dd1 Dm1 T2 3 G3 M2 3 -विनाशार्थं, D1 -विनाशाया (sic), G2 -विनाशया (sic) (for विनाशाय) —b) Ś1 B1 Dg1 D6 G3 म (B4 स्व) प्रवेशिता, V1 Dt1 Dd1 Dm1 M3 स्व निवेशिता —c) T3 M2 अविज्ञाता (for अविज्ञानान्) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 राजपुत्रीति (D1-3 M4 °त्य, D4 °त्व, D7 °त्त्व) विज्ञाय (D1-5 7 M4 °ता) —d) T3 G M व्याळी B2 तीक्ष्णा, B4 भिक्ष्णा (sic), M4 भीम- (for तीक्ष्ण) Ñ2 V1 B D1 2 M1 महाविषा (B4 °भिया)

36 T1 missing (cf v l 13) —a) D3-5 M3 जीवलोके Ś1 Dm1 D4 7 T2 यथा, V1 D5 G3 सदा (for यदा) D3 5 M3 सर्वे, D4 7 लोको (D7 °के) (for सर्वो) —b) D° 6 (after corr marg as in text) M3 [आ]हुर् (for [आ]ह) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 रक्तो रामगुणैरय —c) G3 M2 किम् (for कम्) —d) D2 सुत, G1 महत (for अह) D4 ˘ इष्टतम D2 कथ, G2 शुभ (for सुतम्)

37 T1 missing (cf v l 13) M4 om (hapl) 37 and 38 —a) Ś1 om (subm), Dt1 D2 च (for first वा) Dt1 D2 च (for second वा) —b) D7 च (for वा) D3 स्त्रिय, D5 स्वय (for श्रियम्) —c) Ś1 Ñ2 B1 2 Dt1 Dd1 Dm1 D1-7 च (for वा) Dt1 Dd1 [आ]त्मना (for [आ]त्मनो) —d) Ś1 D6 नैवासु, Ñ2 B1 2 Dm1 M3 न त्वेव, V1 B3 न त्वेन, D4 7 अतीव (for न त्वेव) D1 7 मम वल्लभ, T2 °र (for पितृवत्सलम्)

38 T1 missing (cf v l 13) M4 om 38 (cf v l 37) —a) D7 (before corr) भवति, T3 भवतु (for भवति) D4 7 (before corr) मा (for मे) —b) D3-5 7 आत्मन (for अग्रजम्) —d) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G

G 2 9 44 B 2 12 13 L 2 13 52 तिष्ठेल्लोको विना सूर्यं सस्यं वा सलिलं विना ।
न तु रामं विना देहे तिष्ठेत्तु मम जीवितम् ॥ ३९
तदलं त्यज्यतामेष निश्चयः पापनिश्चये ।
अपि ते चरणौ मूर्ध्ना स्पृशाम्येष प्रसीद मे ॥ ४०

स भूमिपालो विलपन्ननाथव-
त्स्त्रिया गृहीतो हृदयेऽतिमात्रया ।
पपात देव्याश्चरणौ प्रसारिता-
वुभावसंस्पृश्य यथातुरस्तथा ॥ ४१

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे दशमः सर्गः ॥ १० ॥

M1 3 नष्ट भवति चेतन —For 38, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 subst, while D3–5 7 subst l 2 only for 38[cd]

216* नन्दामि हि प्रिय पुत्र दृष्ट्वा राममहं सदा ।
अपश्यत क्षण त मे न भवेदिह चेतना ।

[(l 1) B4 D1 ह, D2 [ह]ह (for हि) —(l 2) V1 क्षणस् (for क्षण) Ñ2 B1 3 तन्मे°, D3 मन्ये, D4 5 7 य(D5 यन्) मे (for त मे) Ś1 इति (for इह) D1 2 अपश्यमान (D2 °ना [sic]) केकेयी न जीवेय प्रिय सुत]

39 T1 missing (cf v l 13) —[a]) D1 6(before corr) लोके Ś1 Ñ2 V1 B D2 6 M4 भूमि (for सूर्यं) —[b]) D1 2 अब्ज (for सस्य) Ś1 च (for वा) —[c]) Ś1 D6 च, V1 हि (for तु) Ś1 D3–7 लोके, B4 देह, Dg1(before corr as in text) T2 देवि (for देहे) —[d]) D3–5 7 हि (for तु) Dm1 जीवन (for जीवितम्) Ś1 D6 तिष्ठेत्प्राणो मम क्षण, Ñ2 V1 B D1 2 M4 तिष्ठेयुरसवो मम —After 39, B2 (marg) ins l 1–5 of the passage given in App I (No 9), while D1 ins

217* रामस्य वनवासाय यस्ते मत्प्रियमस्थित ।

40 T1 missing (cf v l 13) —[a]) M3 तम् Ś1 D6 अथ, B4 अद्य (for अल) D2 5 6 T2 त्यजताम् B4 D5 एव (for एष) V1 तत्र परित्यजतामेष (hypm) —[b]) D2 निश्चय (for निश्चय) —[d]) B4 शयामि (for स्पृशामि) D2 [ए]व, G1 [ए]व (for [ए]ष) —After 40, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 ins

218* स तेन वाक्येन महाप्रियेण
घोरेण राजा हृदये गृहीत ।
अहृष्टरूपो विमना बभूव
व्याघ्राभिपन्नो बलवानिवोक्षा ।

[(l 1) Ś1 D6 सत्येन D1 2 M4 भृशाप्रियेण —(l 2) V1 सत्येन (for घोरेण) B1 [अ]निविद्ध (for गृहीत) —(l 3) Ñ2 B3 आकृष्टरूपो°, D1 2 महृष्टरोमा, D6 असृष्ट° (for अहृष्टरूपो) D1 2 M4 बलवद् (for विमना) —(l 4) D1 व्याघ्रावपन्नो V1 damaged for बलवानिवोक्षा]

—After 40, Ñ1 (lines 112, 113, 147–151, 179 as in Ñ2 and other lines are omitted up to रामेण in line 169) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3–5 7 T G M1–3 ins the passage given in App I (No 9)

41 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 लोकस्य नाथोपि(V1 °थ) विपन्ननाथो, M4 लोकस्य नाथो वचनेन तेन. —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 भृश, Ñ1 D3–5 7 तया(Ñ1 °द्वा) (for स्त्रिया) B4 om , T1 M4 हीतो (for गृहीतो) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 तथैव(Ś1 °थैव, Ñ2 B3 °थैव), Ñ1 भृश तया, D3–5 7 नृशमया (for ऽतिमात्रया) —[c]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 भूमौ (for देव्याश्) D4 7 चरणैर्, G2 चरणा (sic) (for चरणौ). Ś1 Ñ2 V1 D6 परिस्पृशन्, Ñ1 अध कृतान्, D1 2 M4 उपस्पृशन्, D3 5 अधो ह(D5 °हृ)तो, D4 7 विना यथा (for प्रसारिताव्) —[d]) Dt1 D3–5 7 M2 उ(D4 7 प्र)भावसप्राप्य (for उभावसस्पृश्य) M1(before corr, after corr sec m as in text) तदा (for तथा) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 प्रसीद देवीति वचोभ्यु(B1 4 °ह्यु)दीरयन्(B4 °यत्) —After 41, Ñ1 D3–5 7 ins, while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins after 2 11 15

219* इतीव राज्ञो व्यथितस्य सा निशा
जगाम घोरा श्वसतो यशस्विन ।
विबोध्यमान प्रतिबोधनात्तदा
निवारयामास च राजसत्तम ।

[(l 1) Ñ1 अतीव, D5 इत्येव Ñ1 तस्य सा (for सा निशा). —(l 2) Ñ1 निशा जगाम, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 जगाम घोर (for जगाम घोरा) Dg1 श्वमतो Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 मनस्विन —(l 3) Dg1 विबुध्यमान Ñ1 प्रतिबोधवत्, D3 5 प्रतिबोधनास(D5 °नास्), G2 M1 पटहादिकस् (for प्रतिबोधनात्) —(l 4) Ñ1 म, D7 स्व- (for च) D5 -ममत (for -सत्तम)]

Colophon Dg1 ins पीतांबरे after Kāṇḍa name. —*Sarga name* Ś1 Ñ2 B2–4 वराभियाचन, Ñ1 D3–5 7 दशरथप्र(Ñ1 D3 °रि)लापो, V1 रामाभिषेचन, B1 वरायाचनं, D1 कैकेय्या वराभियाचनो, D2 वराभिवचनो, D6 वचभिवाचन —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 2 4 D3 6 om Ś1 13, Ñ2 B3 8, V1 9, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 T G M1 2 12, D1 65, D4 7 14, D5 17, M4 10 (as in text) M3 इति श्रीमद् .. (moth eaten). —After colophon, D6 G M1 2 conclude with श्री (D6 om)रामाय नम

११

अतदर्हं महाराजं शयानमतथोचितम् ।
ययातिमिव पुण्यान्ते देवलोकात्परिच्युतम् ॥ १
अनर्थरूपा सिद्धार्था *अभीता भयदर्शिनी ।
पुनराकारयामास तमेव वरमङ्गना ॥ २
त्वं कत्थसे महाराज सत्यवादी दृढव्रतः ।
मम चेमं वरं कस्माद्विधारयितुमिच्छसि ॥ ३

एवमुक्तस्तु कैकेय्या राजा दशरथस्तदा ।
प्रत्युवाच ततः क्रुद्धो मुहूर्तं विह्वलन्निव ॥ ४
मृते मयि गते रामे वनं मनुजपुंगवे ।
हन्तानार्ये ममामित्रे सकामा सुखिनी भव ॥ ५
कैकेय्याः प्रियकामेन रामः प्रव्राजितो वनम् ।
यदि सत्यं ब्रवीम्येतत्तदसत्यं भविष्यति ।
अकीर्तिरतुला लोके ध्रुवः परिभवश्च मे ॥ ६

G 2 10 15
B 2 13 14
L 2 14 14

11

1 Before 1, Dm1 ins ॐ —a) B1 अतदह (sic), Dm1 (before corr) अतदर्हं-, M4 अनारत (for अतदर्हं) D3 4 7 महाप्राज्ञ, D5 °प्रज्ञ (for महाराज) —b) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 पतितं पादयोरपि, D3 5 शयानं सुसुखोचितं, D4 7 शयानमसुखोदय, M3 शयानमथतो(metathesis)चित —c) B4 ययातिर् (for °तिम्) —d) G2 देविलोकात् (sic) Dm1 (before corr) परित्युत, D3 महीगत, D4 7 इहागत, D6 मही गत (for परिच्युतम्)

2 Ś1 reads 2 in marg —Note hiatus between a and b —a) Cr m g t अमिद्धार्था ❀ Ct असिद्धोऽर्थं प्रयोजन यस्या । ❀ —b) Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ह्यभी(Dd1 °भि)ता, Cr m g t as in text (for अभीता) —cd) M3 moth-eaten for स तमेव —For 2, Ñ V1 B D1-7 M4 subst , Ś1 ins after 2

220* कैकेयी पुनरेवेद घोर वचनमब्रवीत् ।
अनन्तदु खमविघ्नमभीता भयदर्शनम् ।

[D1-5 7 M4 transp l 1 and 2 —(l 1) B1 2 पुनरप्येव D3 5 पुनराश्रावयामास, D4 7 पुन सा श्रावयामास (for the prior half) D3-5 7 वर(D7 [before corr] °रे)मेवास(D3 °वाम) ना तदा (for the post half) —(l 2) Ñ1 अतीव, V1 अलब्ध-, B1 2 D2-5 7 M4 अनव , D1 अलर्थ- (for अनन्त-) Ś1 D6 -दु खमतीनम्, B4 दु खमुद्विग्नम्, D1 2 M4 शल्यामिहनम् D4 7 -दु खमग्निधम् (for दु खमविघ्नम्) Ś1 D3-7 अतीव-, V1 अतीता, D1 2 अभितो (for अभीता) B4 भयवर्धन, D1 2 M4 °दर्शन (D2 °त) (for °दर्शनम्)]

3 a) D3-5 7 T1 2 G2 3 M1 2 Ck कथ्यसे, Cm t as in text (for कत्थसे) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 कीर्त्य(D2 वर्त)से (Ñ2 स) त्व सदा(D1 2 M4 नृभि) सद्भि (B3 [sup lin as in Ś1 also] D2 पुभि) —c) Ś1 Ñ1 B1 2 4 D6 चेमौं(Ñ1 °मो), Ñ2 B3 चोभौ, V1 चैव, Dg1 Dt1 Dm1 M3 चेद, D4 चेय (sic), D7 त्वेम (for चेम) Ś1 Ñ(Ñ1 marg) B D6 वरौ (for वर) Ś1 Ñ1 V1 B1 2 4 D6 दत्त्वा, Ñ2 B3 दत्तौ (for कस्माद्) D1 2 स्वयमेतौ (D2 °व) वरा(D2 °रो) दत्त्वा, M4 स ममेते वरे दत्त्वा —d) Ś1 Ñ V1 B D6 किं विचारयसि प्रभो, D1-5 7 M4 विचारयितुमर्ह(D2 5 M4 °मिच्छ)सि —After 3, Dm1 ins राम

4 a) D4 5 7 एवमुक्ते तु —b) D5 तत , T3 तथा (for तदा) —c) Ñ1 वच क्रुद्धो, V1 °त शुद्धो, B1 पुन क्रु°, D1 तत क्रुद्धा, D3 5 स(D5 सु) सक्रुद्धो, D4 (with hiatus) इव क्रु° (for तत क्रुद्धो) —d) Ś1 Ñ V1 B D6 नि(Ś1 Ñ1 B4 नि)श्वसन् (Ñ2 V1 B2[marg also as in Ś1] 3 °न्नि)ति (Ñ2 V1 B3°व)विह्वल , D1 2 M4 विह्वलन्निव दु खित (D2 मूर्छित), D3-5 7 व्यथमान इव श्वसन (D3 5 क्षण)

5 Dg1 om 5 Ñ V1 B D1 2 M4 transp 5^{ab} and 5^{cd} For 5^{ab}, see line 162 of App I (No 9) —a) B4 हते (for मृते) —b) Dt1 वने (for वन) Ñ V1 B D1 मनुजर्षभे, D2 सानुज जरे (for °पुगवे) —After 5^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 (Ś1 D6 after 5) M4 read l 112-113 of App I (No 9) —For 5^{cd}, see line 173 of App I (No 9) —c) D4 हे अनार्ये, D5 °नार्यि (sic) (for हन्तानार्ये) B4 मम मित्रे, D1 2 4 5 7 ममामित्रि, D3 ममामित्र, M4 ददामि त्व (for ममामित्रे) —d) Ś1 Ñ1 V1 B1 2 4 भव कैक(Ñ1 V1 °के)यि, Ñ2 B3 भव केकयि, Dd1 Dm1 D3-5 7 सुखिता भव —After 5, Dg1 (after 4 as it omits 5) Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

221* स्वर्गेऽपि खलु रामस्य कुशल दैवतैरहम् ।
प्रत्यादेशादभिहित धारयिष्ये कथ वत ।

[(l 1) Dg1 रह (for अहम्) G2 देवनर (sic) —(l 2) G2 न सहिष्ये, M1 नसमहिष्ये (for धारयिष्ये) Dm1 (before corr) तत (for वत)]

6 D3-5 7 om 6-7 See lines 114, 115 and 178 of App I (No 9) —a) Ñ2 D1 कैकेय्या (for °य्या) B1 प्रि कामेन —b) B3 (after corr as in text) प्रव्राजतो, B4 D1 प्रव्रजितो Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 मया (for वनम्) —cd) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 वदिष्यामि हास्य तथा (for ब्रवीम्येतत्तदसत्य) —After 6^{cd}, Ñ V1 B D1 2 M4 ins

G 2 10 17 B - 13 14 L 2 14 14 तथा विलपतस्तस्य परिश्रमितचेतसः ।
अस्तमभ्यगमत्सूर्यो रजनी चाभ्यवर्तत ॥ ७
सा त्रियामा तथार्तस्य चन्द्रमण्डलमण्डिता ।
राज्ञो विलपमानस्य न व्यभासत शर्वरी ॥ ८
तथैवोष्णं विनिःश्वस्य वृद्धो दशरथो नृपः ।
विललापार्तवद्दुःखं गगनासक्तलोचनः ॥ ९

l 148-149 of App. I (No 9), then cont , while Ś1 D6 ins after 6[cd]

222* इति मा गर्हयिष्यन्ति स्त्रीजित सर्वमाधव ।
गर्हितस्य च मे श्रेयो नेह नामुत्र विद्यते ।
स्त्रीजितेन नृशसेन राम सर्वगुणान्वित ।
अनियोज्यैव त कृच्छ्रे यदि मे मरण भवेत् ।
अनुग्रह परो मे स्यादिति चाप्यभिकाङ्क्षितम् ।
प्रियार्ह च सुखार्ह च प्रिय पुत्र गुणान्वितम् ।
कथ वक्ष्याम्यह पापो वन गच्छेति राघवम् ।
नृशसमकृतात्मान क्लीबसत्त्व स्त्रिया जितम् ।
निरामर्षं निरुत्साहमल्पवीर्यं धिगस्तु माम् ।

[(l 1) B4 व्याहरिष्यति Ś1 D6 गर्हिष्यन्ति च मा नित्य (for the prior half) D2 om (hapl) from the post half up to l 2 D1 धा तु व, M4 -मानवा (before corr °मा) (for -माधव) —After l 1, B3 ins

222(A)* विना रामेण किं कार्यं जीवनेन ममापि च ।

—(l 2) Ñ2 श्रेया (sic) Ñ1 नेहामुत्र च, V1 नेह नान्यत्र, B3 नेह नामुत्र (for नेह नामुत्र) M4 योज्यते (for विद्यते) —After l 3, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 ins l 147, 150-151 of App I (No 9) —(l 4) D2 अनियोज्य च (for अनियोज्यैव) D1 2 कृच्छ्रं (for कृच्छ्रे) —(l 5) B1 अर्थग्रह, D2 °ग्रह- (for अनुग्रह) Ś1 D6 चमाभिकांक्षये, Ñ1 D1 मेधा°, B3 चाल्प°, D2 राघवनन्दन, M4 मेत्रा° (for चाप्यभिकाङ्क्षितम्) —D- om l 6-7 Ñ1 om l 7 —(l 7) Ś1 पापे D1 राघव (for राघवम्) —(l 8) D1 भृश शमयितात्मान, D2 नृशममजितात्मान (for the prior half) B3 (marg also as above) क्लीबसत्त (for °सत्त्व) —(l 9) Ś1 D6 निरमर्ष, V1 निराशिष, B3 (marg also as above) निरामय, D2 निरामिष (for निरामर्ष) M4 अल्पसत्त्व (for °वीर्यं)]

—After 6[cd], Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

223* अपुत्रेण मया पुत्र श्रमेण महता महान् ।
रामो लब्धो महाबाहु स कथ त्यज्यते मया ।
शूरश्च कृतविद्यश्च जितक्रोध क्षमापर ।
कथ कमलपत्राक्षो मया रामो विवास्यते ।
कथमिन्दीवरश्याम दीर्घबाहु महाबलम् ।
अभिराममह राम प्रेषयिष्यामि दण्डकान् ।
सुखानामुचितस्यैव दु खैरनुचितस्य च ।
दु ख नामानुपश्येय कथ रामस्य धीमत ।
यदि दु खमकृत्वाद्य मम सक्रमण भवेत् ।
अदु खार्हस्य रामस्य तत सुखमवाप्नुयाम् ।
नृशसे पापसकल्पे राम सत्यपराक्रमम् ।
किं विप्रियेण कैकेयि प्रिय योजयसे मम ।

[(l 1) G1 (before corr) तया (for मया) —(l 2) Dt1 महातेजा (for °बाहु) —(l 6) T2 इम (for अह) Dt1 Ct प्रयापयिष्यामि (for प्रेष°) —(l 7) ✣ Cr m g h t दु खैरिति पष्ठ्यर्थे तृतीया । ✣ —(l 8) T1 M2 दु खानाम (for दु ख नाम) —(l 9) Dt1 Dd1 Dm1 तु (for [अ]द्य) T2 सक्रमणो (sic) (for °ण) —(l 10) Dm1 अवाप्नुयात् —(l 12) M3 म (for मम)]

—[c]) D6 (before corr) अनुला, G1 चातुला (for अतुला) B3 लोके( ) —[f]) Ś1 Ñ1 Dg1 Dt1 D6 ध्रुव V1 परिभवश्च न, Dt1 परिभविष्यति (for परिभवश्च मे) —After 6, Ñ V1 B D1 2 M4 ins l 179 of App I (No 9)

7 D3-5 7 om 7 (cf v l 6) —[ab]) G2 विलिपतम् (sic) G1 परिभृमित- (sic) (for °श्रमित-) G3 -चेतन (for -चेतस) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 इति (B2 marg) राज्ञो विलपत शोकसविग्नचेतस —After 7[ab], Dm1 ins राम श्री —[c]) Ś1 Ñ2 B3 Dg1 Dt1 T1 3 G1 M1 2 अभ्यागमत, B4 °गतत्, Dd1 Dm1 G2 M4 अभ्यागत, D1 °गत (for °गमत्) —[d]) D6 reads from अभ्यवर्तत up to वर्ष in l 2 of 224* in marg *sec m* D1 चाप्यवर्तत

8 [a]) D3-5 7 च तस्य (for त्रियामा) ✣ Cg सा त्रियामेति । अत्रियामा यामत्रयवत्त्व विहायातिदीर्घेत्यर्थ । ✣ Dt1 Dd1 तदा (for तथा) —[c]) D3 4 7 विलपत स्त्रा(D3 स्या)धु, D5 विलपतो घोरा (for °मानस्य) —[d]) T2 व्यथेसत (sic) (for व्यभा°) D3-5 7 शर्वरी तु (D3 च, D5 प्र) क्षय ययौ —For 8, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst

224* त्रियामापि भृशार्तस्य सा रात्रिरभवत्तदा ।
तथा विलपतस्तस्य राज्ञो वर्षशतोपमा ।

[D6 reads up to वर्ष in l 2 in marg *sec m* (cf v l 7) —(l 1) Ś1 Ñ2 V1 B3 D6 तु (for [अ]पि) B1 तृषार्तस्य Ñ2 मा रात्रि रवत्तदा, B1 मा रात्रिरभ ° (for the post half) Ñ1 त्रियामा तस्य मा रात्रिरभवद्दारुणा तदा —(l 2) Ñ1 राज्ञो (for तथा) B1 reads ल *sup lin*, D1 2 M4 विलपमानस्य (for °तस्तस्य) Ñ1 तदा (for राज्ञो) B- reads प in वर्षशतोपमा *sup lin*]

9 [a]) Dt1 सवैवोष्ण Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 विनिश्वस्य Ś1 D6 दीर्घमुष्ण च नि(Ś1 नि)श्वस्य, Ñ B D1 2 4 5 7 M4 स(B2 3 सु) दीर्घमुष्ण(Ñ2 °ष्ट)नि(Ñ1 B1 D2 6 °नि)श्व(D4 after corr *sec m*, before corr °श्वे) स्य, V1 सुदीर्घमुष्ण च नि श्वस्य (hypm), D3 स दीर्घमुष्णमुच्छ्वस्य —[b]) B4 बुधो, Dg1 क्रुद्धो (for वृद्धो) —D3 7 om 9[cd] —[c]) D3 दु खात्, T2 दीनो (for दु खं) Ś1

न प्रभातं त्वयेच्छामि मयायं रचितोऽञ्जलिः ।
अथवा गम्यतां शीघ्रं नाहमिच्छामि निर्घृणाम् ।
नृशंसां कैकयी द्रष्टुं यत्कृते व्यसनं महत् ॥ १०

एवमुक्त्वा ततो राजा कैकेयीं संयताञ्जलिः ।
प्रसादयामास पुनः कैकेयीं चेदमब्रवीत् ॥ ११
साधुवृत्तस्य दीनस्य त्वद्गतस्य गतायुषः ।
प्रसादः क्रियतां देवि भद्रे राज्ञो विशेषतः ॥ १२

G 2 10 24
B 2 13 21
L 2 14 23

Ñ V1 B D1 2 6 M4 करुण(V1 °णैर्) विललापार्तो, Dg1 विललापार्निवहुस, D5 विललापानेदु खात्स —^{d}) Ñ2 गणनासक्तलोचन, D1 °न (sic), D2 सुगना°, D3 5 मनङ्ग(D3 मनग [sic])हृदया गिरा —After 9, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 ins

225* कैकेयि हा नृशसासि यन्मामिच्छसि बाधितुम् ।
राज्यलोभात्त्वया त्यक्त प्राणास्त्यक्ष्याम्यसशयम् ।
हा पुत्र राम धर्मात्मन्मद्भक्त गुरुवत्सल ।
कथ त्वामल्पपुण्योऽह परित्यक्ष्याम्यसशयम् ।
हा रात्रि सर्वभूताना जीवितार्थापहारिणि । [5]

[(l 1) V1 कैकेयि त्व, B1 4 कैकेये(B4 °यी) हा, D1 M4 हा कैकेयि (by transp), D2 हा कैकेये (for कैकेयि हा) B1 हि (for [अ]सि) D1 वाचितु (for बाधितुम्) B1 बाधितुमिच्छसि (by transp) —(l 2) D2 प्राण (sic) (for प्राणास्) —D2 om from l 3 up to st 10 —(l 3) M4 transp पुत्र and राम Ñ2 भद्रात्मन् (for धर्मात्मन्) Ś1 D6 सद्भक्त, Ñ2 काकुत्स्थ, M4 विनीत (for मद्भक्त) Ś1 D6 गुरुवत्सल, B4 °ल, D1 पितृ° (for °वत्सल) —(l 4) B4 (with hiatus) वा (for त्वाम्) V1 B2 (marg) D1 M4 [अ]नागम (for [अ]सशयम्) —(l 5) Ñ1 ह, Ñ2 B2 3 हे (for हा) Ś1 D6 रात्रे, B1 4 रात्रि (B4 राम also) (for रात्रि) V1 जीवितस्यापहारिणि, B4 जीवितापहारिणि (subm), D1 जीवितार्था°, D6 जीवितार्थैहारिणि, M4 असि मृषि प्रहारिणी (for the post half)]

10 D2 om 10 (cf v l 9) —^{a}) D3 प्रभात (sic) Dg1 श्व इच्छामि, Dd1 Dm1 D3-5 7 Ctp त(Dd1 त्व)चेच्छामि, G3 तदेच्छामि, Ctp (second) as in text (for त्वये°) —After 10^a, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3-5 7 T G M1-3 ins

226* निशे नक्षत्रभूषणे ।
क्रियता मे दया भद्रे,

[(l 1) D5 निशि (for निशे) Dt1 Dd1 Dm1 नक्षत्रभूषिते —(l 2) G1 हि, Ct as above (for मे) Dg1 त्वया D3-5 7 विधीयता मयि दया]

—^{b}) D3 न त्वय, D4 7 तवाय, D5 रन्वय (sic) (for मयाय) G3 रचितोय मयाजलि (by transp) —For 10^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst

227* नेच्छाम्यद्य प्रभाता त्वामभियाचे कृताञ्जलि ।

[Ś1 D6 हि, B2 [अ]ह (for [अ]द्य) Ś1 D6 तवाय रचितोंजलि (for the post half)]

—After 10^{ab}, D7 ins

228* विज्ञापयामास पुनर्वचन चेदमब्रवीत् ।

—D1 om (hapl) 10^c–11^b Ś1 D6 om 10^{cdef} —^{c}) D5 अथ चागम्यता, G2 °मता (for अथवा गम्यता) —^{d}) Ñ B M4 नेमा(M4 [before corr]°मो)मिच्छामि, V1 न तु चेच्छामि, D3 नाहमि , D5 शीघ्र नाहन्मि, M2 नाह जानामि (for नाहमिच्छामि) B1 ॰र्घृणा, B3 reads नि sec m, B4 णा, D5 (before corr) निर्घृण, M1 निर्घृणात् (for °णाम्) —^{e}) G2 नृशमा (sic) M3 नृशसान् (for नृशसा) Ñ V1 B D1 M4 अकृतज्ञा चिर द्रष्टु, D3 5 7 द्रष्टु नृशसा कैकेयीं(D3 °यी) (by transp) —^{f}) Dg1 Dt1 T3 G2 M1 3 मम (for महत्) Ñ V1 B D1 M4 कैकेयीं (Ñ2 °यी) भर्तृघातिनि, D3 5 7 व्यसन यत्कृत(D7 °ते [by transp])मम

11 D4 om 11^{ab} (cf v l 10) —^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 विलप्यैव(D6 °व), Dt1 Dd1 एवमुक्ता, D7 एवमुक्ताथ (hypm) (for °क्त्वा) G1 2 M1 तदा (for ततो) —^{b}) D3 कैकेयी Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 उद्यताजलि, Dm1 समता°, D3 5 7 सहताजलि (D3 °लि), M3 (after corr sec m as in text) सयतो° —^{c}) D3-5 7 विज्ञापयामास T2 तदा (for पुन) —^{d}) D1-5 7 M4 वचन (for कैकेयीं). Dt1 राजधर्मवित (for चेदमब्रवीत) Ś1 Ñ V1 B1 3 4 D6 वाक्य चेद(V1 चैना)मथाब्रवीत्, B2 वाक्य चेदमुवाच ह

12 ^{a}) Ś1 D1-7 G1 M3 साधुवृद्धस्य, Ñ V1 B साध्वि (Ñ2 °धि [sic])वृद्धस्य (for साधुवृत्तस्य) —^{b}) D3-5 7 मद्विधस्य (for त्वद्गतस्य) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M1 त्वद्वश (Ś1 D6 मादश, B1 दुर्बल, B3 D1 तद्वश)स्याल्पचेतस (Ñ2 V1 B3 [marg sec m also] °तेजस, D2 °मेधस) —B2 reads from 12^c up to l 1 of 229* in marg —^{cd}) D5 T2 देवी (for देवि) T1 2 G3 M2 मम, G2 भद्रे (for भद्रे) Dt1 Dd1 Dm1 transp देवि and भद्रे Ś1 D3-7 राज्ञो भर्तुर्वि(D7 °त्रि)शेष(Ś1 °षि)त, V1 B2 D1 2 M4 भर्ता त्वा(D2 M4 °तुस्त्वा)मभियाचत (V1 B2 °ते, D1 °ति) (for ^{d}) —Ñ B1 3 4 subst l 2 only for 12^{cd} and then cont l 3–6, Ś1 V1 B2 D1 2 6 M4 ins after 12

229* भीतोऽस्म्यार्तोऽस्मि दासोऽस्मि वशगोऽस्मि कृतस्त्वया ।
शरणागतस्य सुभगे कुरु त्राण प्रसीद मे ।
कृता ते यदि जिज्ञासा मयीय चारुहासिनि ।
सत्यमेव स्वभावो मे त्वदधीनोऽस्मि सर्वथा ।
यद्यदिच्छसि सप्राप्नु रामप्रव्राजनादृते । [5]
सर्वस्वमपि वा प्राणास्ते ददामि प्रसीद मे ।

G 2 10 27
B 2 13 21
L 2 14 25
शून्येन खलु सुश्रोणि मयेदं समुदाहृतम् ।
कुरु साधु प्रसादं मे बाले सहृदया ह्यसि ॥ १३

विशुद्धभावस्य हि दुष्टभावा
ताम्रेक्षणस्याश्रुकलस्य राज्ञः ।
श्रुत्वा विचित्रं करुणं विलापं
भर्तुर्नृशंसा न चकार वाक्यम् ॥ १४
ततः स राजा पुनरेव मूर्छितः
प्रियाममतुष्टां प्रतिकूलभाषिणीम् ।
समीक्ष्य पुत्रस्य विवासनं प्रति
क्षितौ विसंज्ञो निपपात दुःखितः ॥ १५

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकादशः सर्गः ॥ ११॥

[Ś1 D6 om 11 1–2 Ñ B1 3 4 om 11 1 B2 reads 11 1 in marg —(11 1) B2 सुश्रोणि, M4 दीनोऽस्मि (for दासोऽस्मि) V1 ज्ञानेस्त्यक्त (for वशगोऽस्मि) —(11 2) Prior half hypm —D1 2 M1 शरणागत मा (for शरणागतस्य) Ñ1 B2 D2 शुभगे, M4 हि भद्रे (for सुभगे) D1 2 M4 त्राहि देवी (for कुरु त्रा॰) —(11 3) D1 2 M4 मयि (for यत्रि) D2 यज्ञामा (sic) (for जिज्ञासा) Ś1 D6 मत्तीया, V1 मयव, B1 मयित्व, B2 (before corr) मयेय, D1 2 M4 यदीय (for मयीय) —(11 4) Ś1 Ñ1 B1–3 D6 सत्यमेष, M4 सत्यम्यव (for सत्यमेव) M4 प्रभावो D1 तद्, M4 तव (for त्वद्) V1 हि (for ऽस्मि) Ś1 D6 सर्वदा (for °था) —(11 5) V1 B1 सप्राप्त D1 2 M4 यन्न्यदिच्छसि प्राप्तु (for the prior half) V1 राम (sic) B4 -प्रसजनाद् (for -प्रसा°) —(11 6) D2 सवस्व पि Ś1 D6 च प्राणास्, V1 प्राणास्ते, M4 च प्राणान् (for वा प्राणान्) Ś1 B1 4 D6 ते ददानि V1 ददामि च, D1 2 तद्ददामि, M4 स्वान्ददामि (for ते ददानि)]

13 [a]) Ñ2 B3 सत्येन, D5 (before corr) शून्यो न, Cr k as in text, Cm g t शून्ये न and as in text also (for शून्येन) ❁ Cm शून्ये निर्जनप्रदेशे इदं रामाभिषेचन न समुदाहृत खलु । किंतु राजसभायामुदाहृतम् । अथवा शून्येन प्रनष्टसर्वार्हभावेन मया इदमुदाहृतमिति वार्थ । ❁ Cg t also offer similar explanations Ś1 Ñ V1 B1 3 D1 2 6 M4 कैकेयि, B2 च देवि, B4 कैकेयी (for सुश्रोणि) —[b]) D3–5 मयैतत् (for मयेद) Dt1 समुपाहृत, D7 °हृत (for °दाहृतम्) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 मयै(V1 °न्ये, D2 °यि)तद्वाक्य-मीरित —[c]) Ś1 Ñ B साध्वि, Dt1 (lacuna)धु, D4 मा त्व, D7 सा त्व, M4 भद्रे (for साधु) B4 om मे (subm) V1 साध्वि प्रसाद कुरु मे —[d]) Dg1 G1 M1 2 सुहृदया, D3–5 7 [अ]सहृदया, Ct as in text (for सहृदया) G2 सुहृदयास्यसि (sic) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 भीत(M4 आर्त)स्य शरणार्थिन (Ś1 D2 6 M4 °र्थिषि, D1 °र्थिषि) —After 13, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

230* प्रसीद देवि रामो मे त्वद्दत्त राज्यमव्ययम् ।
लभतामसितापाङ्गे यश परमवाप्नुहि ।
मम रामस्य लोकस्य गुरूणा भरतस्य च ।
प्रियमेतद्गुरुश्रोणि कुरु चारुमुखेक्षणे ।

[(11 1) T2 स्ति Dd1 Dm1 [अ]पि T2 हि (for मे) —(11 2) G2 स्मनाः (for स्मनाः) Dt1 -[न]दापि (for -[अ]पाङ्ग) Dt1 Dd1 Dm1 M1 परमाप्स्यसि M2 परमवाप्स्यसि —(11 3) Dg1 reads स्य लोक in marg —(11 4) T2 गुरु (sic), Ct p स्त (for गुरु)]

14 [a]) Ś1 B1 D6 T1 2 सु, B3 D3 om (subm), D1 2 M4 त्रि, D4 5 तु, M2 च, Ct as in text (for हि) B3 दुष्टभावाद्, D4 (after corr. sic m as in text) °वा, T1 °भाव (sic) —[b]) D3 5 शोकातुरस्य (for ताम्रेक्षणस्य) T1 [अ]श्रुगलस्य, T2 7 G M1–3 [अ]श्रुकलस्य Ś1 D1 6 दुःखातुरस्याश्रुकण(D6 °ल)स्य राज्ञ, Ñ V1 B D1 2 M4 भृशार्तरूपस्य च(Ñ1 B3 हि, V1 om [subm]) तस्य राज्ञ, Dt1 दीनस्य ताम्राश्रु —[c]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 कृताञ्जली(Ñ1 °तप्रया)तस्य (B4 ins हि after स्य) तथा(D1 °थो) भि(Ñ1 हि)याचिता(Ś1 D6 याचतो B4 D1 2 M4 याचतो) D3–5 श्रुत्वापि सा(D4 शा) त क —[d]) Ś1 नृश सा, Ñ1 नृशशा, D1 निशमा (for नृशसा) Ś1 B3 D1 6 सज्ञा(Ś1 °ज्ञ), Ñ V1 B1 2 4 D2 साज्ञा (for वाक्यम्)

15 D2 om 15 —[a]) B1 दु खित (for मूर्छित) —[b]) D6 (before corr) प्रिय Ś1 Ñ B1–3 D6 सुदुष्टा, V1 D7 स दुष्टा, B4 स दृष्ट्वा, D1 5 M4 अनिष्टा, D3 Cm k अदुष्टा, Ct as in text (for अतुष्टा) —[c]) Ś1 Ñ V1 B D1 6 विवास(Ñ1 °स)कारण (for विवासन प्रति) —[d]) Ś1 Ñ2 B D3 5 M4 विषण्णो, Ñ1 D4 6 7 निषण्णो, V1 महात्मा, D1 विविण्णो, Cm t as in text (for विसज्ञो) Ś1 Ñ V1 B D1 3–5 M4 विललाप (for निपपात) Ś1 D4 6 7 पार्थिव, Ñ1 सुदु खित (hypm), B1 मूर्छित (for दु खित) —After 15, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins 219*

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ V1 B D1–4 6 दशरथविलापो, Dg1 पीताबरे, D5 केकेयीवचन, D7 महर्षिवाल्मीकिविरचिते दशरथविलापो —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 4 D6 om Ś1 14, Ñ2 B2 3 9, V1 10, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 T G M1–3 13, D1 66, D3 59, D4 7 15, D5 18, M4 11 (as in text) —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, T2 श्रीरामचन्द्राय नम, G M2 श्रीरामाय नम

१२

पुत्रशोकार्दितं पापा विसंज्ञं पतितं भुवि ।
विवेष्टमानमुद्वीक्ष्य सैक्ष्वाकमिदमब्रवीत् ॥ १
पापं कृत्वेव किमिदं मम संश्रुत्य संश्रवम् ।
शेषे क्षितितले सन्नः स्थित्यां स्थातुं त्वमर्हसि ॥ २
आहुः सत्यं हि परमं धर्मं धर्मविदो जनाः ।
सत्यमाश्रित्य हि मया त्वं च धर्मं प्रचोदितः ॥ ३

संश्रुत्य शैब्यः श्येनाय स्वां तनुं जगतीपतिः ।
प्रदाय पक्षिणे राजञ्जगाम गतिमुत्तमाम् ॥ ४
तथा ह्यलर्कस्तेजस्वी ब्राह्मणे वेदपारगे ।
याचमाने स्वके नेत्रे उद्धृत्याविमना ददौ ॥ ५
सरितां तु पतिः स्वल्पां मर्यादां सत्यमन्वितः ।
सत्यानुरोधात्समये वेलां स्वां नातिवर्तते ॥ ६ G 2 11 5 B 2 14 6 L 2 150

12

1 Dm1 begins with ॐ —a) D3 पाप (for पापा) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 पुत्रशोकातु(D2 °त)र दीन, M4 °काभिसतस —b) D3 भिन्न, D4 5 7 नि° (for विसञ्ज) D2 पतितु —cd) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3-5 7 T1 M1-3 Ct विचेष्टमान(M3 °)म् Dt1 Dd1 Dm1 Ct उत्प्रेक्ष्य, D3-5 7 आविष्टम् (for उद्वीक्ष्य) Dg1 Dd1 T2 G2 M1-3 से(Dg1 T2 सै, M3 स्ते)क्ष्वाकुम्, Dt1(with hiatus) ऐक्ष्वाकुम्, Dm1(before corr as in Dd1) D3-5 7 (Dm1 with hiatus) इक्ष्वा(D4 °क्षु)कुम्, G3 से° (for सैक्ष्वाकम्) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M1 विचे(Ś1 M4 °वे)ष्टमान भर्तार कैकेयी वाक्यम(M4 पुनर)ब्रवीत

2 a) D3 कृते च, D5 M3 Cm g कृत्वैव, Ck t as in text (for कृत्वेव) Ś1 D6 [इ]व भो भर्तर्, Ñ V1 B3 [इ]दमपर, B1 [अ]व कि° (sic) (for [इ]व किमिद) —b) D3 न व (sic), D4 7 न च (for मम) Ś1 Ñ V1 B3 4 D6 दत्त्वा वर(V1 °र, B4 [before corr] °रौ)द्वय, B1 2 D1 2 M4 दत्त्वा वरा(M4 °रे) स्वय, T2 M3 °त्य सश्रुय(sic) (for सश्रुत्य सश्रवम्) —c) B4 G3 शेते Ś1 Ñ V1 B3 D6 कि भूतले (for क्षितितले) Ś1 D6 स्वस्थ, B4 राजा (for सन्न) —d) Ñ V1 B1-3 D1 2 M4 स्थातु सत्ये(B1 °त्वे), B4 नैव स्थातु, D3-5 7 सत्ये स्थातु T1 2 G3 त्व स्थातुम् (by transp) Ś1 D6 सत्ये त्व(Ś1 त्वा [sic]) स्थातुमर्हसि

3 a) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 पर धर्मं (for हि परम) —b) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 धर्मज्ञा सत्यवादिन —cd) Dt1 च, T2 तु, Cg as in text (for हि) T2 मर्मं (sic), G1 धर्मे, Cm g t as in text (for धर्मं) Dt1 त्व धर्मं प्रतिचोदित, D3-5 7 त्वमिहाभिप्रणोदित (for d) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 सत्यवागि(Ś1 D6 °दी)ति च ज्ञात्वा मया त्वमभि(Ś1 D6 °मिह)याचित

4 D3 4 om 4-6 —a) T2 चैव्य (for शैब्य) D5 शिवि सश्रुत्य श्येनाय, D7 सश्रुत्य श्येनाय शिवि —b) D5 7 स्वमास पक्षिणे(D7 दक्षिणा) ददौ —c) Dt1 Dm1 T3 G2 M1 पक्षिणे राजा, Dd1 पक्षिण राजा, D5 वचनात्तस्मै, D7 च वर तस्मै (for पक्षिणे राजन्) —For 4, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst

231* कपोतायाभय दत्त्वा शिवि किल महीपति ।
उत्कृत्य च स्वमासानि दत्त्वा स्वर्गमितो गत ।

[(l 1) D1 2 कपोतस्य Ñ M4 शेव्य —(l 2) Ñ2 तत्कृत्य (sic)]

5 D3 4 om 5 (cf v l 4) —a) D7 [अ]नुक्ते, T G M1-3 [अ]ळर्कस् (for [अ]लर्कस्) —c) Dt1 D7 M2 याच्यमाने, Dd1 Dm1 D5 T3 G1 3 याच(D5 G1 3 °च्य)मान, Cg as in text D7 तु कलश (for स्वके नेत्रे) —d) Dt1 Dd1 Dm1 (before corr as in text) विमना, D7 विमल, T1 2 G2 3 M1 2 सुमना, Cg as in text (for [अ]विमना) —For 5, Ś1 Ñ V1 B (Ñ V1 B reading it after 6) D1 2 6 M4 subst

232* अलर्कश्चापि राजर्षिर्ब्राह्मणेनाभियाचित ।
प्रदायोत्कृत्य नेत्रे स्वे नाकपृष्ठमितो गत ।

[(l 1) M4 अल्कर्क V1 [अ]पि याचित, B3 [ए]व या° (for [अ]भियाचित) —(l 2) Ś1 D6 नेत्रे द्वे, M4 नयने (for नेत्रे स्वे) V1 स्वर्ग- (for नाक-)]

—Thereafter, Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 cont, Ñ1 cont l 1 and 3 only after 234, D1 2 ins after 6

233* सत्यप्रतिज्ञस्तस्मात्त्व प्राक्प्रतिज्ञाय मे वरौ ।
न ददासि च कस्मात्त्व लुब्ध कापुरुषो यथा ।
परित्यज्य सुत राम वनवासाय राघवम् ।

[(l 1) D2 कस्मात्त्व D2 च विज्ञाय (for प्रतिज्ञाय) D1 2 6 M1 वरे (for वरौ) —Ś1 V1 B1 D1 2 om, B2 reads in marg l 2 —(l 3) B1 3 परित्यज Ś1 D6 पार्थिव, D1 राघव (for राघवम्)]

—Thereafter M1 reads 14cd for the first time repeating it in its proper place

6 Ś1 D3 4 6 om 6 (for D3 4 cf v l 4) —a) Ñ V1 B D1 2 7 च, Dm1 (after corr as in text) नु (for तु) M4 सरितश्च Ñ V1 B D1 2 M4 सत्या(B3 [before corr] °त्य), T2 वेला, G1 स्वल्प, G2 स्वला (sic) (for स्वल्पा) D5 सरिता पति सत्याच्च ❀ Cv स्वल्पमर्यादास्था (दास्था), Cr k सूक्ष्मा (Ck °क्ष्म) सत्यस्य मर्यादा। ❀ —b) Ñ V1 B D1 2 M4 स्थापिता(V1 B1 °त, B2

G 2 11 8 B 2 14 10 L 2 15 7 समयं च ममार्येमं यदि त्वं न करिष्यसि ।
अग्रतस्ते परित्यक्ता परित्यक्ष्यामि जीवितम् ॥ ७
एवं प्रचोदितो राजा कैकेय्या निर्विशङ्कया ।
नाशकत्पाशमुन्मोक्तुं बलिरिन्द्रकृतं यथा ॥ ८

उद्भ्रान्तहृदयश्चापि विवर्णवदनोऽभवत् ।
स धुर्यो वै परिस्पन्दन्युगचक्रान्तरं यथा ॥ ९
विह्वलाभ्यां च नेत्राभ्यामपश्यन्निव भूमिपः ।
कृच्छ्राद्धैर्येण संस्तभ्य कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥ १०

[before corr] °ता·) पुरा, D5 7 °न्वित, T3 M2 °संयुत, Cv m g t as in text (for सत्यमन्वित) —c) D5 सत्यानुरोध, D7 °सयात, M3 °धा (for सत्यानुरोधात्) D5 समयात, G2 M1 समय (for समये) Ñ V1 B समय पालयन्वेला, D1 M4 समयं पालयानन्तु, D2 समयं पालयामास —d) D5 स वेला, D7 T1 2 G3 M2 स्वा वेला (by transp) (for वेला स्वा) Ñ V1 B D1 2 M4 न ल(Ñ1 नोल्, B1 ल्ल) घयति वेगवान —After 6, Ñ1 (ins l 1-4 only after 232*) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins, whereas D3-5 7 ins l 5 and 6 only (D3 4 after 3, owing to om of 4 and 5)

234* सत्यमेकपदं ब्रह्म सत्ये धर्मः प्रतिष्ठित ।
सत्यमेवाक्षया वेदाः सत्येनावाप्यते परम् ।
सत्यं समनुवर्तस्व यदि धर्मे धृता मतिः ।
स वरः सफलो मेऽस्तु वरदो ह्यसि सत्तम ।
धर्मस्यैवाभिकामार्थं मम चैवाभिचोदनात् । [5]
प्रव्राजय सुतं रामं त्रिः खलु त्वा ब्रवीम्यहम् ।

[(l 1) Dm1 T1 2 G3 एव परं, Cm g as above (for एकपद) Ñ1 धर्मं, G3 ब्रह्मा (for ब्रह्म) Ñ1 लोक (for धर्म) —(l 2) Ñ1 [अ]क्षर (for [अ]क्षया) Dg1 [ए]वाप्स्यते, T2 M2 Cg [ए]वाप्यते Ñ1 महत् —(l 3) Dg1 समनुवर्तस्व Dt1 धर्म (for धर्मे) Ñ1 स्थिता, Dg1 दृढा, Cg as above (for धृता) —(l 4) Ñ1 वरः स (by transp) T1 2 G3 सफल स(G3 °ल्स्तु) वरो Ñ1 [अ]घ (for मे) Ñ1 वर एष हि मे मत (for the post half) —(l 5) Dg1 T3 M3 स(Dg1 स्व)धर्मस्य, G1 °स्य च (for धर्मस्यैव) D3 5 स्वधर्ममभिगम्य त्व, D4 7 त्व धर्ममभिगम्य, T1 2 G3 धर्मस्य हि°, G2 M1 धर्मस्यापि च कामार्थ, Ck °स्यव हि कामार्थ, K(ed) धर्मस्येहाभिकामार्थ (for the prior half) D3 [अ]भिनोदन, D4 5 7 °नोदनात् (for [अ]भिचोदनात्) —(l 6) M3 त्वा (for त्वा) D3-5 7 वनवासाय पार्थिव(D4 °व) (for the post half)]

—Thereafter Ñ1 cont lines 1 and 3 of 233*, while D1 2 ins 233* after 6

7 ab) G3 (after corr inf lin as in text) सफल (for समय) K(ed) [अ]त्रेम (for [आ]र्येम) D3-5 7 अथवा स(D7 न स [hypm])मय सदा (for a) T1 2 M2 न त्व (by transp) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 न करिष्यसि (V1 °ष्यामि) चेदद्य वचन मम(D1 2 M4 मेभि) काङ्क्षित —c) Ś1 D3-7 महाराज, Ñ V1 B D1 2 M4 ततो राजन्, G2 परित्यस्ता (sic) (for परित्यक्ता) —d) T3 G1 3 जीवितु

8 a) D3 5 प्रनोदितो, D4 7 प्रणो° (for प्रचो°) —b) D3-5 7 वचनात्तदा, M3 नृविशङ्कया (sic) —cd) T2 नाशकृत् (sic), M2 नाशक्नोत् (for नाशकत) Dd1 उन्मुक्तं D5 विष्णु- (for इन्द्र-) D4 7 नाशकत्पाशवधात्त(D7 °त्तु) मोक्तुं मृगवरो यथा —For 8, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst

235* छलपाशेन कैकेय्या बद्ध एव नराधिप ।
न शशाक तदाच्छेत्तु बलि प्रागिव विष्णुना ।

[(l 1) Ñ2 फल्शापेन, B3 कु(m also फ)ल्शापेन (for छलपाशेन) V1 B2 D2 एव (for एव) —(l 2) M4 नाशक्नोत्त (for न शशाक) D1 2 नाशकत्तु(D2 °त्त) बलाच्छेत्तु (for the prior half) M4 नागपाशान्यथा बलि (for the post. half)]

9 a) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 विवर्ण-; D5 (after corr m as in text) उद्भ्रात- (for उद्भ्रान्त-) Ś1 Ñ V1 B1-3 D1 2 4 6 7 M4 -वदनश्च, B4 -वदन (for -हृदयश्च) —b) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 विभ्रान्तनयनो(Ñ1 D1 °वदनो, D2 M1 °हृदयो) (for विवर्णवदनो) —D4 om 9cd —cd) M3 सुधुर्यो Ś1 Ñ V1 B D3 5-7 महाधु(Ś1 Ñ °धू)र्ये श्र (V1 B1 स)मायु(Ś1 D3 5 6 °स)क्तो (for c) M1 (before corr) -चक्रातरा Ś1 Ñ V1 B D3 5-7 युक्त(D7 °ग्य)श्च (Ñ2)क्रातरे V1 B3 D3 तथा, T1 2 गत, T3 यदा (for यथा) D1 2 M4 यदृच्छयातरगतो राजा गो(M4 गां)श्चक्रयोरिव

10 D5 om 10-11 —a) Dt1 विकृताभ्या, Dm1 विकलाभ्या, D3 द्विफलाभ्या (for विह्वलाभ्या) —b) D2 अपश्यन्निव (for अपश्यन्निव) T3 भूपति (for भूमिप) —c) D4 सचिव, T2 M2 3 सस्तभ्य (sic) (for °स्तभ्य) —For 10, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst

236* विभ्रान्तचित्तनयनो भ्रष्टसञ्ज्ञोऽतिदुःखित ।
कृच्छ्रादेव स धैर्येण सस्तभ्यात्मानमब्रवीत् ।

[(l 1) Ś1 D1 2 M4 नष्ट- (for भ्रष्ट) D1 [ऽ]भि-, M4 [ऽ]थ (for ऽति-) —(l 2) Ś1 D1 2 6 M4 इव (for एव) D1 2 च (for स) M4 धर्यं च (for धैर्येण) M4 सस्ताभ्य (sic) Ś1 D6 आत्मना (for अब्रवीत्)]

—Then cont

237* रोषसरम्भताम्राक्ष कैकेयीमभिवीक्ष्य ताम् ।
धिगस्तु पापशीले त्वा नृशसे पतिघातिनि ।
त्यजामि त्वामह पापा निर्घृणा निरपत्रपाम् ।
न मे त्वया कृत्यमस्ति क्षुद्रया राज्यलुब्धया ।

[(l 1) Ś1 D6 इदमब्रवीत्, D2 अभिमक्ष्य ता (sic) —(l 2) D1 2 M4 ते पापशीले (for पापशीले त्वा) B4 पतिधातिनी, D1 2 M4 भर्तृघातिनि —(l 3) Ś1 D6 अह पापे, Ñ1 B1 अह पापा (sic),

G 2 11 15
B 2 14 14
L 2 15 13

यस्ते मन्त्रकृतः पाणिरग्नौ पापे मया धृतः । तं त्यजामि स्वजं चैव तव पुत्रं सह त्वया ॥ ११

V1 महा°, M4 महाभागा (for अद पापा) B1 om निर्घृणा B1 निरुपद्रवा (for निरपत्रपाम्) —(l 4) D1 न मे चास्ति त्वया कृत्ये (for the prior half) B4 ॱ ॱ वा (for क्षुद्रया) Ś1 D6 पाप-, D2 राज (for राज्य-)]

11 D5 om 11 (cf v l 10) Ś1 D6 om 11^{ab} —^{b}) D3 7 सह, T3 [उ]द्धृत, G2 भृत, G3 M2 हृत, M3 कृत (for धृत) ❀ Cv पाणि पाणिग्रहण आहृत अनुष्ठितम् । ❀ —^{c}) Dg1 Dt1 M3 स- (for त) Dg1 स्वक, Dm1 स्वत (sic), D3 4 7 T3 G1 2 M1 2 Cr*p* स्वय, Cv r m g t as in text (for स्वज) T1 2 G3 वापि (for चैव) —^{d}) D3 4 7 पुत्रमार्यं (D4 °भार्या [sic]) (for तव पुत्र) M3 transp तव and सह D4 7 त्वया सह (by transp) —For 11, Ñ V1 B D1 2 M4 subst, while Ś1 D6 subst l 2 only for 11^{cd}

238* मन्त्रवच्च मया पाणिर्गृहीतो यस्त्यजाम्यहम् ।
त्वत्कृते चापि भरत त्यजाम्यनपकारिणम् ।

[(l 1) D1 2 M4 मन्त्रतस्ते B2 D1 2 त (for [अ]हम्) —(l 2) M4 सलक्ष्ये नापकारिण (for the post half)]
—Thereafter Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 cont, D4 5 7 ins l 5–12 only after l 43 of App I (No 10)

239* एवं विलपतस्तस्य राज्ञो दशरथस्य तु ।
जगाम सा निशा कृत्स्ना दु खार्तस्य महात्मन ।
अथोषसि प्रभाताया शर्वर्यां द्वारमागत ।
सुमन्त्र प्राञ्जलिर्भूत्वा बोधयामास पार्थिवम् ।
सुप्रभाता निशा राजंस्तवैव भद्रमस्तु ते ।
बुध्यस्व नरशार्दूल श्रिय भद्राणि चाप्नुहि ।
पूर्णचन्द्रोदये पूर्णो वर्धते सागरो यथा ।
सर्वर्द्धिविभवै पूर्णस्तथा वर्धस्व भूपते ।
यथा रविर्यथा सोमो यथेन्द्रो वरुणो यथा ।
नन्दत्यृद्ध्या श्रिया चैव तथा त्व नन्द भूपते ।
तत स राजा सूतस्य प्रतिबोधनमङ्गलम् ।
श्रुत्वातिदु खमतप्तस्तमाभाष्येदमब्रवीत् ।
सूत किं दु खित त्व मामस्तुत्य स्तोतुमिच्छसि ।
वचोभिरेभिरार्तं मा भूयस्त्वमनुकृन्तसि ।

[(l 1) M4 विलपमानस्य Ś1 D2 6 M4 च (for तु) B4 सगो दशरथस्तदा (for the post half) —(l 2) V1 कृच्छ्राद् (for कृत्स्ना) —After l 2, B3 ins

239(A)* निपवागेन सचिवो यथा गजपति स्थित ।

—(l 3) M4 निशि (for [उ]षसि) M4 (after corr *sec m* as above) दूरमागत and (*inf lin sec m* also) सूतमागधा (for द्वारमागत) —(l 4) B2 (m also as above) राघव (for पार्थिवम्) —(l 5) Ñ1 [इ]ड (for [इ]य) —(l 6) D4 5 7 प्रबुध्य (for बुध्यस्व) B4 D4 5 7 भद्रा (D4 7 °द्र)मवाप्नुहि D1 2 M4 प्रतिबुध्य(D2 °द्ध)स्व राजर्षे राजकार्याणि कारय —(l 7) D2 चद्र (for पूर्णो) D4 5 7 सागरो वर्धते (by transp), D1 2 M4 यथा वर्धति सागर (for the post half) —D6 reads l 8–9 in marg —(l 8) B4 सर्वर्द्धि, D1 2 M4 सर्वार्थ- (for सर्वर्द्धि) Ś1 B3 (before corr as above) पूर्णश्च B1 om for व र्धस्व Ś1 D6 पार्थिव (for भूपते) D1 2 M4 व(D2 ॰)र्ध महीपते D4 5 7 सर्वर्द्धिभिर्भवान्पूर्णस्तथा वर्ध महीपते —(l 9) Ñ1 वलिर् (for रविर्) M4 महा (for यथा) M4 महेंद्रो (for यथेन्द्रो) —(l 10) V1 नदत्यु॰, B4 नदत्यध्या, D1 2 6 नदद्यृ(D2 °नृ)द्धया (for नन्दत्यृद्ध्या) D4 5 7 वर्ध(D5 ऋध्य)ते विभवै पूर्णस्(D7 पुण्यस्) (for the prior half) Ś1 D1 2 4–7 M4 नदस्व (for त्व नन्द) —(l 11) M4 तु (for स) V1 प्रतिबोधन, M4 श्रुत्वा बोधन- (for प्रतिबोधन-) D4 5 उक्तश्चैव स तु राजान गतहर्षं विलोकयन् —(l 12) M4 तदा (for श्रुत्वा) Ñ1 च, D2 तु (for [अ]ति-) Ś1 -शोक-, D6 -कोप- (for -दु ख) V1 समाभाष्य D4 5 सुमन्त्र परमोद्विग्न किमेतदिति चिंतयन् —After l 12, D4 5 7 read 20 —(l 13) L(ed) सूत Ś1 त्वा (sic) B1 4 D1 2 मां त्व (by transp), M4 मा त्व (for त्व माम्) Ś1 अस्तोत्य (sic), B3 अस्तव्य, B4 ° (for अस्तुत्य) Ñ1 अर्हसि D1 स्तोतुकामश्च तिष्ठसि, D2 स्तो मेवमिहेच्छसि, M4 स्तोतुमस्तव्यमिच्छसि (for the post half) —(l 14) D6 एवम् (for एभिर्) B4 D1 तम् (for त्वम्) Ś1 परिकृन्तसि, D1 अनुकर्तसि]

—Thereafter all (except D4 5 7) read 19 —After 11, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

240* प्रयाता रजनी देवी सूर्यस्योदयन प्रति ।
अभिषेक गुरुजनस्त्वरयिष्यति मा ध्रुवम् ।
रामाभिषेकसभारैस्तदर्थमुपकल्पितै ।
राम कारयितव्यो मे मृतस्य सलिलक्रियाम् ।
सपुत्रया त्वया नैव कर्तव्या सलिलक्रिया ।
व्याहन्तास्य शुभाचारे यदि रामाभिषेचनम् ।
न शक्तोऽद्यास्म्यहं द्रष्टुं दृष्ट्वा पूर्वं तथासुखम् ।
हतहर्षं निरानन्द पुनर्जनमवाङ्मुखम् ।

[(l 1) Dt1 T1 3 G1 2 M1 देवि (for देवी) —(l 2) T3 गुरुजनास् (for °नस्) Dt1 अभिषेकाय हि जनस् (for the prior half) Dt1 T3 त्वरयिष्यन्ति (Dt1 sic) M3 मा (for मा) —(l 4) M3 रामा (sic) (for राम) —(l 5) Dg1 T1 2 M2 त्वया सपुत्रया (by transp) —(l 6) Dd1 Dm1 (both before corr) शुभाचारो(Dm1 °रि) —(l 7) Dm1 T1 2 G3 M2 न च शक्तो, G1 2 M1 अशक्तोऽद्य (for न शक्तोऽद्य) Dg1 न च शक्तोऽद्य त द्रष्टु, K(ed) न च शक्नोम्यह द्रष्टु (for the prior half) T1 तदा, G2 M1 अहं, G3 यथा, Cr m g t as above (for तथा-) Dt1 Ct -सुख, M3 सुत, Cr m g as above (for -सुखम्) —(l 8) M2 गतहर्षं, Cm g as above Dg1 तथानद, Cr m g as above (for निरानन्द) T3 M2 राम (M2 पुत्र) दीनम् (for पुनर्जनम्)]

—Thereafter all the above MSS cont, D3–5(D5 after 9 owing to om of 10–11) 7 ins after 11

G 2 11 23
B 2 14 20
L 2 15 21

ततः पापसमाचारा कैकेयी पार्थिवं पुनः ।
उवाच परुषं वाक्यं वाक्यज्ञा रोषमूर्छिता ॥ १२
किमिदं भाषसे राजन्वाक्यं गररुजोपमम् ।
आनाययितुमक्लिष्टं पुत्रं राममिहार्हसि ॥ १३
स्थाप्य राज्ये मम सुतं कृत्वा रामं वनेचरम् ।
निःसपत्नां च मां कृत्वा कृतकृत्यो भविष्यसि ॥ १४

241* ता तथा ब्रुवतस्तस्य भूमिपस्य महात्मन ।
प्रभाता शर्वरी पुण्या चन्द्रनक्षत्रशालिनी ।

[(l 1) Dg1 T1 G1 ता कथा, D3-5 7 तथा सा, M1 त तथा (for ता तथा) —D3-5 7 repeat l 2 after the colophon of 242* —(l 2) D3-5 7 (all second time) प्रभाता D4 5 (both second time) शर्वरी D3-5 7 (second time) दृष्ट्वा (for पुण्या) Dt1 Dd1 Dm1 T2 -मालिनी (Dm1 °नी), D3-5 7 -मण्डिता (all second time °ता) G1 2 M1 3 -शालिनी (G2 °ना)]

D3-5 7 cont

242* एतस्यामेव रात्र्यां तु राघव सह सीतया ।
एकयामावशिष्टाया सत्वर प्रत्यबुध्यत ।
अलंकारविधि कृत्स्न कारयामास वेश्मन ।
तत शृण्वञ्शुभा वाच सूतमागधवन्दिनाम् ।
स्तुतिमङ्गलसंयुक्ता हृष्टाना चोपजीविनाम् ।
अन्वासाचक्रिरे तत्र सुहृद प्रीतिसंयुता ।
प्रभाता ता निशा दृष्ट्वा सर्वे प्रमुदिता जना ।
रामस्तु सह वैदेह्या भूत्वा प्रयतमानस ।
पूर्वां सध्यामुपासीनस्तुष्टाव मधुसूदनम् ।
स्तुत्वा नारायण देव पूजयित्वा यथाविधि ।
अहतक्षौमसंवीतो वाचयामास वै द्विजान् ।
तेषा पुण्याहघोषस्तु गम्भीरो मधुरस्वर ।
अयोध्या पूरयामास शङ्खघोषानुनादित ।
कृत्वा प्रणाम विधिवद्द्विजेभ्यो
विभ्राजमान परमेण धाम्ना ।
राम स्थित सर्वजनाभिराम
सहैव पत्न्या परमप्रतीत ।
तौ दम्पती तत्र सुखोपविष्टौ
राज्यप्रलम्भाय कृतप्रहर्षौ ।
राज्याय सिंहासनसंप्रतीक्षौ
कृतोपवासौ प्रयतौ क्षपान्ते ।

Colophon

[(l 1) D5 सीतया सह (by transp.) —For l 2-4, 9 and 11-13 Cf 2 6 5-8 —(l 3) D4 7 मत्वर (for वेश्मन) —(l 4) D3 शुभा वाच (for शुभा वाच) D7 -वन्दिन —(l 5) D3 5 -संयुक्ता —(l 6) D5 (also) उपासाचक्रिरे (for अन्वा°). —(l 7) D1 5 सर्व (D3 °र्वे) प्र (D5 स) मुदितो जन (for the post half) —(l 9) D5 पूर्वा- D3 मधुसूदन —(l 12) D4 -घोषेषु, D5 -घोषस्तु, D7 illeg for षस्तु (for -घोषस्तु) D4 मधुर —(l 13) D3 -घोषानुनादित (sic), D5 °वादिन (for -घोषा°) —(l 19) D7 -[उ]पलम्भाय (for -प्र°) D4 प्र in प्रहर्षा m sec m —(l 20) D3 राजाय —(l 21) D3 कृतोपवासो (sic), D7 °वस्तौ (for कृतोपवासौ) D4 प्रणतौ D3 क्षिपाते (sic), D4 क्षण तु (for क्षपान्ते)]

—Thereafter all repeat l 2 of 241* and then read l 44, 40-42, 2-4, 5, 6, 9, 7, 8, 10-14, 43 (D3 damaged) of App I (No 10) and then D4 5 7 read l 5-12 of 239* and st 20

☞ In D3, portion from 2 12 12 up to 2 33 12 (including Appendix passage after 2 33 12 up to कैकेयि in line 15) is lost on missing folios

12 [a]) D5 क्रूर- (for पाप-) —[b]) D4 5 7 वच (for पुन) —[c]) D4 5 7 परम तीक्ष्ण, M3 °ष (for परुषं वाक्य) —[d]) D5 M2 वाक्यज्ञं, T2 °ज्ञो (for वाक्यज्ञा) D4 7 वाक्यम्, T1 2 G3 M2 Cr क्रोध-, Cg t as in text (for रोष-) Dt1 T2 -मूर्छित, D4 7 ऊर्जितं (for -मूर्छिता) —For 12, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst

243* अत्रान्तरे पापशीला कैकेयी पुनरब्रवीत ।
भर्तार वाक्प्रतोदेन सीदन्त तुदतीव सा ।

[(l 1) Ñ1 तत्र, B4 अथ (for अत्र) —(l 2) D2 वाक्यतोदेन (for वाक्प्रतोदेन) B2 reads प्रतोदेन सीदन्त in marg Ś1 D6 वाक्प्रतोदेन भर्तार (by transp) (for the prior half) V1 तुदन्त (for सीदन्त) Ñ1 तमतीव D1 2 M4 सीदमान तुदन्निव (for the post half)]

13 [a]) D4 5 7 एतद् (for इद) —[b]) Dm1 वाक्य- T G M1 2 Cr m *gp tp* अगरुज, Cg t गररुज- (as in text). D4 5 7 वाक्य सुप्राकृतो यथा —D4 5 7 om 13[cd] —[c]) Dd1 M3 अनाययितुम् —[d]) M3 इतोर्हसि —For 13, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst

244* किमेव भाषसे दीन वाक्य सुप्राकृतो यथा ।
राममाहूय विस्रब्ध वनायाद्य विसर्जय ।

[(l 1) D1 एव (for एव) M4 दीनो (for दीन) Ś1 D1 2 6 तु, Ñ2 स्व- (for सु-) V1 -प्रकृतो B4 जना (for यथा) —(l 2) Cf l 9 of 286* B1 आहूय (for आहूय) V1 B1 3 4 D1 2 विश्रब्ध Ś1 D6 वनायाशु]

—Then cont

245* यदि सत्यप्रतिज्ञोऽसि कुरु मे वचन प्रियम् ।
नाय कालो विषादस्य न मोहस्योपपद्यते ।

[Cf l 10-11 of 286 —(l 1) B4 सत्य D2 वचनप्रिय. —(l 2) B4 हमोस्य (metathesis) D2 (before corr) [उ]पपद्यसे]

14 [b]) M3 (after corr *pr m* as in text) राज्य- (for रामं) —For 14[ab], Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

246* प्रव्राज्य राम भरत यौवराज्येऽभिषिच्य च ।

स तुन्न इव तीक्ष्णेन प्रतोदेन हयोत्तमः ।
राजा प्रचोदितोऽभीक्ष्णं कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥ १५
धर्मबन्धेन बद्धोऽस्मि नष्टा च मम चेतना ।
ज्येष्ठं पुत्रं प्रियं रामं द्रष्टुमिच्छामि धार्मिकम् ॥ १६
इति राज्ञो वचः श्रुत्वा कैकेयी तदनन्तरम् ।
स्वयमेवाब्रवीत्सूतं गच्छ त्वं राममानय ॥ १७
ततः स राजा तं सूतं सन्नहर्षः सुतं प्रति ।
शोकरक्तेक्षणः श्रीमानुद्वीक्ष्योवाच धार्मिकः ॥ १८
सुमन्त्रः करुणं श्रुत्वा दृष्ट्वा दीनं च पार्थिवम् ।
प्रगृहीताञ्जलिः किंचित्तस्माद्देशादपाक्रमत् ॥ १९

G 2 11 23
B 2 14 58
L 2 15 21

[Ñ2 om from राम up to राज्ये D2 4 5 प्रवृत्य (sic) Ñ2 [ऽ]मिसिध्य च, V1 B2 D1 2 4 7 [ऽ]भिषेचय,, D5 [ऽ]भिषेच्यन (before corr °ते)]

—M1 repeats 14^cd here (cf v l 5) —^c) B1 D5 नि सपत्न्या, D2 नि स्पत्नीं, D4 °त्नी (for °त्ना) D1 मा (for मा) —^d) Dd1 भविष्यति Ś1 Ñ V1 B D2 4-7 M4 (both times) भवाद्य विगतज्वर , D1 तथाद्य विरा सत्वर

15 ^a) Ś1 D6 पुनर् , Ñ1 तेन, Ñ2 B2 3 Dd1 Dm1 D2 G2 M1 3 4 Ct तुन्न(Ñ2 B2 3 °न्नो), B1 भिन्नो, B4 तस्या, Dg1 सुन्न, Cr m g tp as in text (for तुन्न) Ś1 Ñ B D1 6 वाक्प्रतोदेन, D2 M4 वाक्यतोदे(M4 °शल्ये)न, D4 7 वाक्यपद्मेन (for इव तीक्ष्णेन) V1 D5 मतुष्टो(V1 °तस्त) वाक्प्रतोदेन —^b) Ñ B1 [ए]व पुंगव , B1-3 [ए]व कुंजर , D1 5 7 M4 [इ]व सद्गज (D1 7 M4 °व), D2 [इ]व स वृष , D. [ए]व सद्रव , G2 हतोत्तम (sic) (for हयो°) Ś1 V1 D6 पीडितो(V1 तुदत) नरपुंगव —^d) Dt1 G1 2 M1 2 कैकेयीं (Dt1 °य्या) वाक्यमब्रवीत्

16 ^a) T2 3 बधोस्मि (sic) —^c) G2 ज्येष्ट —^d) M3 धामिक —For 16, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M1 subst

247* सत्यपाशविबद्धोऽस्मि सूत विभ्रान्तमानस ।
राम द्रष्टुमिहेच्छामि त च शीघ्रमिहानय ।

[Cf l 2 and 3 of 289* —(l 1) Ś1 B1 2 D6 -निबद्धो, M4 -[अ]वबद्धो (for निबद्धो) D2 मनिपद्य निबद्धो Ñ1 [ऽ]ह (for ऽस्मि) Ś1 D6 मभ्रात-, V1 (after corr marg as above) विश्रात- (for विभ्रान्त-) —(l 2) D1 त्व त, M4 त त्व (for त च) D2 त्वमिम शीघ्रमानय (for the post half)]

—After 16, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins a passage of 68 lines given in Appendix I (No 10)

☞ M3 missing from 17 up to मप्रसु in 2 13 21^a

17 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1 2 om 17 D4 7 om 17^cd —^c) V1 भूयस् (sic) M4 एव वच (for एवाब्रवीत्) D5 सुमन्त्र राजवचनात —After 17^c, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 ins

248* इद सत्वरयन्त्युत ।
नरेन्द्रवचनात्सूत

[(l 1) Ś1 B1 D6 सा (for स) V1 मत्वरयत्युत, D1 2 M4 स(D1 स)त्वरयन्निव —(l 2) D2 सुमन्त्र राजवचनात् (= 17^c in D5)]

—^d) Ś1 D6 राम त्वम् (by transp) D1 राम त त्वमिहानय —After 17, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 (D4 5 7 after l 3 of 253*) M4 ins

249* यथा च शीघ्रमेवैति तथैव त्वरय स्वयम् ।

[M4 स (for च) Ñ1 B1 1 एवेति, B3 एवेहि (°ति also), D4 अन्वेति, G(ed) आयाति (for एवेति) V1 यथा शीघ्रमिहैवैति (for the prior half) V1 M4 [ए]न, B4 [ए]व, D4 7 च (for [ए]व) Ś1 D1 6 7 त्वरयस्व च, Ñ2 त्वर स्वय, B1 D2 त्वरया° (for त्वरय स्वयम्) D5 यथा मत्वरयस्व त (for the post half)]

—Thereafter Ś1 D4-7 (D5 l 1-2 only) cont

250* कैकेय्या वचन श्रुत्वा सुमन्त्र प्रीतमानस ।
मत्वा तद्राजवचन प्रतस्थे त्वरित तदा ।
तत स रामानयने समुत्सुको
द्रुत सुमन्त्रोऽवततार मन्दिरात् ।
रथ समायोजय योजयेति [5]
ब्रुवस्तुरगाविकृत वरेण्यम् ।

[Ś1 D4 6 om l 2 —(l 2) D7 मुस मत्वाथ राजान (for the prior half) D7 त्वरि स् (for त्वरित) —(l 4) D7 द्रुत (for द्रुत) —(l 5) Ś1 [इ]नि वे (for [इ]ति) D6 रथ ममायोज्य ययो जयेनि वे]

18 ^a) Dt1 Dd1 तु (for स) —^d) M2 उदीक्ष्य (for उद्वी°) — For 18, Ś1 Ñ V1 B D1 2 1-7 M4 subst

251* राजा शोकाग्निसतप्त सुमन्त्रमिदमब्रवीत् ।

[Ś1 शोकार्ति-, Ñ2 B1 D1 2 शोकाभि- (for शोकाग्नि-)]

—After 18, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1 2 ins

252* वाक्यैस्तु खलु मर्माणि मम भूयो निकृन्तसि ।

[Cf l 3 of 286* T3 lacuna from मम up to दीन च in 19^b Dg1 transp खलु and मम M2 भूयो मम (by transp) T1 2 G3 निकृन्तने]

19 T3 lacuna up to दीन च (cf v l 18) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 read 19 after 11 (after 239*) —^a) Ś1 तु तदा, Ñ V1 B D1 2 M4 तद्वच , D4 7 कुत्सना, D5 कुत्सित, D6 तत्तदा (for करुण) —^b) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 भर्तुर्दीनस्य भाषित(Ñ2 V1 B3 °ण , D1 °पत , D2 रातत [sic]) —^c) T2 -[अ]जलि. D4 5 7 तत्र (for किंचित्) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 सहसा व्रीडित किंचित् —^d) D4 5 7

G 2 11 0 / B 2 14 59 / L 2 15 0

यदा वक्तुं स्वयं दैन्यान्न शशाक महीपतिः ।
तदा सुमन्त्रं मन्त्रज्ञा कैकेयी प्रत्युवाच ह ॥ २०
सुमन्त्र रामं द्रक्ष्यामि शीघ्रमानय सुन्दरम् ।
स मन्यमानः कल्याणं हृदयेन ननन्द च ॥ २१
सुमन्त्रश्चिन्तयामास त्वरितं चोदितस्तया ।
व्यक्तं रामोऽभिषेकार्थमिहायास्यति धर्मवित् ॥ २२
इति सूतो मतिं कृत्वा हर्षेण महता पुनः ।
निर्जगाम महातेजा राघवस्य दिदृक्षया ॥ २३
ततः पुरस्तात्सहसा विनिर्गतो
महीपतीन्द्वारगतान्विलोकयन् ।
ददर्श पौरान्विविधान्महाधना-
नुपस्थितान्द्वारमुपेत्य विष्ठितान् ॥ २४

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥

सू(D5 भृ)त किंचिद् (for तस्माद्देशाद्) Ñ2 V1 B D6 अपागमत्, T3 अपाक्रमात्, G1 अप°

20 Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 om 20–23 D4 5 7 read 20 after l 12 of 239* —a) Dg1 G1 3 M2 Cg k t दैन्य (for दैन्यान्) —c) D5 7 तत D6 मन्त्रज्ञ —d) G2 हा (for ह) D4 5 7 वाक्यमब्रवीत् —After 20, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 (D4 5 7 l 1–3 only) T G M1 2 ins

253* सुमन्त्र राजा रजनीं रामहर्षसमुत्सुक ।
प्रजागरपरिश्रान्तो निद्राया वशमागत ।
तद्गच्छ त्वरित सूत राजपुत्र यशस्विनम् ।
राममानय भद्र ते नात्र कार्या विचारणा ।

[(l 2) Dd1 निद्रया, D4 5 7 स्वप्नस्य (for निद्राया) G1 2 M1 प्रयिवान् (for आगत) Dg1 Dt1 निद्रावशमुपागत (for the post half) —(l 3) G2 M1 त्वरित(G2 °)स्र् D4 5 7 स राजवचनात्सूत गच्छ त्व राममानय —After l 3, D4.5 7 ins 249*]

—Thereafter Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 cont

254* अश्रुत्वा राजवचन कथ गच्छामि भामिनि ।
तच्छ्रुत्वा मन्त्रिणो वाक्यं राजा मन्त्रिणमब्रवीत् ।

[Dg1 reads line 1 in marg —(l 1) Dg1 भाविनि —(l 2) Dg1 वचनम् (for मन्त्रिणम्)]

21 Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 om 21 (cf v l 20) D4 5 7 om 21–23 T G M1 2 om 21ab —d) Dt1 *नद, Dm1 प्रनद (for ननन्द) —After 21, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1 2 ins

255* निर्जगाम च सप्रीत्या त्वरितो राजशासनात् ।

[Dt1 सुप्रीत्या, Dd1 Dm1 G1 स प्री° (for सप्रीत्या)]

22 Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 om 22 (for D4 5 7 cf v l 21 and for the rest cf v l 20) —b) Dg1 G1 3 M2 त्वरितश्च, G2 त्वरित (sic) Dm1 तथा, T2 त्वया (sic) (for तया) —c) Dt1 रामाभिषेकार्थे, Dd1 Dm1 (after corr) T2 3 M1 2 रामा(M2 °म [sic])भिषेकार्थम् —d) Dg1 Dd1 Dm1 [आ]यस्यति (sic). Dg1 Dt1 धर्मराट्, Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1 °भाक्, M3 धार्मिक (for °वित्)

23 Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 om 23 (for D4 5 7 cf v l 21 and for the rest cf v l 20) —a) G2 मत (for मति) —b) Dg1 Dd1 Dm1 T G M1 2 वृत (for पुन) —c) Dg1 T3 G2 3 M1 महाबाहू, T1 °वेगात्, T2 G1 M2 °बाहो (for महातेजा) —d) Dd1 दि*क्षया (for दिदृक्षया) —After 23, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1 2 ins

256* सागरहृदसकाशात्सुमन्त्रोऽन्त पुराच्छुभात् ।
निष्क्रम्य जनसबाध ददर्श द्वारमग्रत ।

[(l 1) T3 हृदयमकाशात् (hypm) —Dt1 Dd1 om l 2 —(l 2) Dm1 [आ]श्चर्यम् (for द्वारम्) G1 2 M1 आगत .]

24 Dm1 begins with राम —a) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G1 2 M1 विनि सृतो Ś1 D4–7 तत सुमंत्र प्रययौ रथेन, Ñ V1 B D1 2 M4 तत सुमन्त्रस्त्वरितो निर्निर्ययौ —b) Ś1 Ñ1 Dt1 Dd1 Dm1 D4–7 T2 महीपतेर्, V1 B2 4 D2 G1 M4 °पति, T3 °भृतो (for महीपतीन्) V1 B2 3 (also रामगतिं) 4 Dg1 Dm1 T G M1.2 द्वारगतो, M4 °गत (for द्वारगतान्) Ś1 D4–7 द्वारमतीत्य सत्वर , Ñ B1 द्वारगतोवलोकयन् —c) T3 पाराद् (for पौरान्) Dd1 Dm1 T G3 महाजनान्, M2 उपस्थितान् (for महाधनान्) —d) M2 महीसुरान् (for उपस्थितान्) Dg1 G2 M1 निष्ठितान् —For 24cd, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

257* विनिर्गतश्चापि ददर्श घिष्ठिता-
नुपागतान्मन्त्रिपुरोहितास्तदा ।

[(l 1) V1 B3 4 M4 विष्ठि(B3 [m also] °श्च)तान् —(l 2) Ś1 D6 अ(D6 उ)पावृतान्, Ñ1 अपुरोगमा, B3 उप° (for उपागतान्) Ñ2 तथा (for तदा)]

Colophon —*Sarga name* Ñ V1 B कैकेय्युपालभ, D1 कैकेयीप्रत्युपाल(लं)भो, D2 कैकेयीप्रत्यलभो, D4–7 सुमंत्रवाक्य —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 2 4 om Ś1 15, Ñ2 B3 10, V1 11, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 6 S (except M3.4) 14, D1 67, D4 7 17, D5 20 —After colophon, D6 G conclude with श्री(D6 ॰) रामाय नम , T2 M1 श्रीरामचन्द्राय नम

१३

ते तु तां रजनीमुष्य ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
उपतस्थुरुपस्थानं सह राजपुरोहिताः ॥ १
अमात्या बलमुख्याश्च मुख्या ये निगमस्य च ।
राघवस्याभिषेकार्थे प्रीयमाणास्तु संगताः ॥ २
उदिते विमले सूर्ये पुष्ये चाभ्यागतेऽहनि ।
अभिषेकाय रामस्य द्विजेन्द्रैरुपकल्पितम् ॥ ३
काञ्चना जलकुम्भाश्च भद्रपीठं स्वलंकृतम् ।
रथश्च सम्यगास्तीर्णो भास्वता व्याघ्रचर्मणा ॥ ४
गङ्गायमुनयोः पुण्यात्संगमादाहृतं जलम् ।
याश्चान्याः सरितः पुण्या ह्रदाः कूपाः सरांसि च ॥ ५
प्राग्वाहाश्चोर्ध्ववाहाश्च तिर्यग्वाहाः समाहिताः ।
ताभ्यश्चैवाहृतं तोयं समुद्रेभ्यश्च सर्वशः ॥ ६

G 2 12 6
B 2 15 7
L 2 16 4

13

☞ D3 missing Sarga 13 (cf v l 2 12 12) M8 missing up to सप्रसु in 21^{a} (cf v l 2 12 17)

1 Dg1 om 1^{cd}

2 ^{a}) G3 अमात्य- —^{b}) M2 चै (for ये) —^{d}) Dd1 प्रयमाणा (sic), Dm1 श्रीयमाणा, G2 प्रीयप्राणास्, G3 M2 प्रियमाणास् (for प्री°), Dt1 Dd1 Dm1 सुसगता —For 1-2, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

258* अथ ता रात्रिमुषिता प्रधाना नृपमन्त्रिण ।
पौरजानपदाश्चैव पुरोहितपुरोगमा ।
राजोपस्थानमागत्य राजमदर्शनार्थिन ।
आभिषेचनिक सर्वं कृत्वा तस्थुर्नृपाज्ञया ।

[D2 om l 1 —(l 1) M4 रजनीं व्युष्टा (for रात्रिमुषिता) D1 अथ प्रभाते विमले (for the prior half) B1 प्रभाता, D1 सप्राप्ता (for प्रधाना) —(l 2) M4 [अ]पि (for [ए]व) —(l 3) M4 राजोपस्थानम् B2 4 आसाद्य, D1 2 M4 आगम्य (for आगत्य) —B4 om (hapl) from l 4 up to line 1 of 260* —(l 4) B1 (before corr) D1 2 अभिषेचन (B1 °नि)क V1 पूर्वं, B2 द्रव्य, D1 M4 मज्ज, D2 द्रष्टु (for सर्वं) B1 ते तन् (for तस्थुर्)]

3 ^{ab}) M2 सू· · गते (damaged) T3 [अ]भ्युदिते, Cm as in text (for [अ]भ्यागते) —After 3^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G1 Cm t ins

259* लग्ने कर्कटके प्राप्ते जन्म रामस्य च स्थिते ।

[G1 जन्म- (for प्राप्ते) G1 -नाम्नस्तु समुपस्थिते (for the post half)]

—^{d}) T3 द्विजैश्च परिकल्पित

—For 3, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

260* तस्मिन्नहनि पुण्येण सोमे योगमुपागते ।
आभिषेचनिक द्रव्य रामार्थमुपकल्पितम् ।

[B4 om l 1 (cf v l 2) —(l 1) D1 2 पुण्ये च (for पुष्येण) D2 समे (for सोमे) Ñ अपागते (for उपागते) —(l 2) D1 2 अभिषेचनि(D1 °न)क]

4 ^{ab}) Dd1 Dm1 काचनाञ्जलकुभाश्च, G2 काचनाकुर-कुभाश्च (for ^{a}) Dg1 भद्रपीठ Ñ V1 B D1 2 M4 शातकु (D1 °कौं, D2 °को)भ च रुचिर भद्रासनमलकृत —^{cd}) Dg1 आकीर्णो (for आस्ती°) Ñ V1 B D1 M4 उपकल्पित-मास्तीर्य(Ñ2 B3 °र्णं, V1 °र्यं) मृगराजस्य चर्मणा, D1 (gloss) मृगाधिपचर्मणा अन्यैश्च परिपूजित, D2 तस्योपरि समाच्छन्न मृगाधिपतिचर्मणा —For 1-4, Ś1 D4–7 subst

261* ततस्ते मन्त्रिण सूत सुमन्त्र सपुरोहिता ।
ऊचुरभ्यागतानस्मात्राज्ञ आवेदयस्व ह ।
पश्यामो न च राजानमुदितश्च दिवाकर ।
आभिषेचनिक सर्वं द्रव्यमेवोपकल्पितम् ।
औदुम्बर भद्रपीठ शातकौम्भविभूषितम् । [5]

[(l 1) D4 मन्त्रिण —(l 2) D5 राज्ञे (with hiatus) D7 राज्ञश्चावेदयस्व ह (for the post half) —For l 3 Cf 14^{ab} —(l 4) D4 6 7 अभिषेचनि(D6 [before corr] °न)क D4 5 7 द्रव्य सर्वम् (by transp), D6 (before corr) सर्वं भद्रम् (for सर्वं द्रव्यम्) D4 [उ]पकल्पिते —(l 5) Cf line 21 of App I (No 10) D6 आदुम्बर D5 कुम्भ- (for कौम्भ)]

5 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B1 3 4 D1 2 4–7 M4 चैव, B2 चापि (for पुण्यात्) —^{b}) Ś1 D4 6 7 पय (for जलम्) G1 repeats 5^{ab} consecutively —^{c}) M2 सर्वा (for पुण्या) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 ताभ्यश्च जलमाहृत —After 5, D6 ins 263*

6 D6 om 6 Ś1 D4 5 7 om 6^{ab} T1 2 G1 2 transp 6 and 7^{ab} —^{a}) Dt1 प्राग्वहाश् G2 [ऊ]र्ध्वेहाराश् (for [ऊ]र्ध्ववाहाश्) —^{b}) Dt1 च क्षीरिण· (for समाहिता) —For 6, Ñ V1 B D1 2 M4 subst, Ś1 D4 5 7 subst l 2 only for 6^{cd}

262* पूर्वपश्चान्मुखीभ्यश्च तिर्यगाभ्यश्च सर्वश ।
समुद्रेभ्यश्च सर्वेभ्य सलिल समुपाहृतम् ।

[(l 1) M4 · · ·न्मुखीभ्यश्च (damaged) Ñ1 तिर्यग्वाभ्यश्च (sic), B1 तिर्यग्भेभ्यश्च, D2 तियगाभ्य· —(l 2) Ñ2 समुपाकृत, B1 D4 5 7 M4 समुदाहृत]

—Ś1 D4, 5 7 cont, D6 ins after 5

G 2 12 0
B 2 15 7
L 2 16 0

क्षौद्रं दधि घृतं लाजा दर्भाः सुमनसः पयः ।
सलाजाः क्षीरिभिश्छन्ना घटाः काञ्चनराजताः ।
पद्मोत्पलयुता भान्ति पूर्णाः परमवारिणा ॥ ७
चन्द्रांशुविकचप्रख्यं पाण्डुरं रत्नभूषितम् ।
सज्जं तिष्ठति रामस्य वालव्यजनमुत्तमम् ॥ ८
चन्द्रमण्डलसंकाशमातपत्रं च पाण्डुरम् ।
सज्जं द्युतिकरं श्रीमदभिषेकपुरस्कृतम् ॥ ९
पाण्डुरश्च वृषः सज्जः पाण्डुराश्वश्च सुस्थितः ।
प्रसृतश्च गजः श्रीमानौपवाह्यः प्रतीक्षते ॥ १०

263* सर्वेनीजानि गन्धाश्च रत्नानि विविधानि च ।
वाहनं नरसंयुक्तं दर्भाः सुमनसः प्रियाः ।
अहतानि च वासांसि भृङ्गारं च हिरण्मयम् ।

[See lines 22, 26, and 27 of App I (No 10) (l 1) Ś1 गन्धश्च —(l 2) D5 रथसंयुक्तं Ś1 °भार् D5 पय]

7 T1 2 G1 2 transp 6 and 7^{ab} —^{a}) G1 क्षुद्र, M2 घृत (for घृत) —After 7^{ab}, Dt1 Dd1 Dm1 T2 1 G (G3 after 7^{cd}) M1 ins

264* अष्टौ च कन्या रुचिरा मत्तश्च वरवारणः ।

[See line 24 of App I (No 10) T3 अष्टा रुचिरा कन्या (for the prior half)]

—T3 cont , Dm1 and M2 ins l 1 only after 7^{ef} and 10 respy., while Dg1 T1 2 G3 M1 ins after 11

265* वेश्याश्चैव शुभाचारा सर्वाभरणभूषिता ।
लीलावत्य सुभ्रुवश्च लोलनेत्रा सहस्रश ।

[Cg comm on l 1 only —(l 1) Dg1 M2 शुभाकारा]

—^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G1 3 (before corr as in text) M2 सजला , Cg as in text (for सलाजा) Dm1 छिन्ना (for छन्ना) —^{d}) T2 घटा G2 लाजता (for -राजता) —For 7, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-- M4 subst

266* क्षीरवृक्षप्रवालैश्च पद्मोत्पलविमिश्रितैः ।
पूर्णकुम्भा अलंकृत्य काञ्चना उपकल्पिता ।
रुचका रोचना चैव घृतं मधु पयो दधि ।
तथैव पुण्यतीर्थेभ्यो मृदापो मङ्गलानि च ।

[(l 1) Ś1 B2 4 क्षीरि B4 -वृक्ष , M4 -पुष्प- (for वृक्ष) Ś1 D4 6 7 -प्रवालाश्च , V1 -प्रवालैश् (for -प्रवालैश्च) Ś1 D4-7 -विमिश्रिता , V1 -विभूषितं , B4 -मिश्रि —(l 2) Ś1 D2 4-7 पूर्णकुम्भारत्नलंकृत्य, D1 पूर्णकुम्भा ह्यलंकृत्य (for the prior half) V1 B2 M4 काचनानुप(V1 om °प [subm], M4 °नैनेच) कल्पितान् (for the post half) —(l 3) Ś1 मजका, V1 रुचिका, D1 रुचगो, D2 4 7 रुचको, D6 कर्पूर (for रुचका) Ñ1 V1 B1 4 रोचनाश्च Ś1 D4-7 लाजा दधि घृत मधु (for the post half) —(l 4) D1 तवैव (for तथैव) B1 -र्थ्यो B2 (after corr) D7 मृदपो, M4 मृदयो (for मृदापो)]

8 ^{a}) Cr -विकृत- (for -विकच-) T2 -प्रख्या (for -प्रख्य) —^{b}) Dg1 Dd1 T1 2 G3 M2 Cr g काचन, T3 G1 2 M1 पाडुर (for पाण्डुर) —^{c}) Dd1 ति (om hapl) (for तिष्ठति) —For 8, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

267* चन्द्रांशुविमल चापि मणिदण्डमलंकृतम् ।
चामरव्यजनं श्रीमद्रामस्येमुपकल्पितम् ।

[(l 1) D5 7 -विमल (for -विमल) Ś1 D6 चारु, D1 2 4 6 - चाम (for चापि) M4 मुक्तं मणि- चाम (for the prior half) D1 2 मणिरत्न V1 -भूषि (for -कृतम्) Ś1 D4-7 मणिचित्र (D5 °ड) मण्डित (for the post half) —M4 om l 2 —(l 2) B1 - 4 D1 2 -चाम-, D5 चारु (for चामर) Ś1 D4 6 7 -व्यजन (for -व्यजनं) B2 reads श्रीमद्रा in marg Ś1 D4 6 7 उपकल्पित, Ñ1 reads मुप in marg]

9 ^{b}) Dg1 T G M1 2 पाडर (for पाण्डुरम्) —^{c}) T2 सद्य (sic) (for °ज्ज) Dm1 द्युतिकरश्रीमद् —^{d}) Dt1 Dd1 Dm1 Ct -पुर सर, Cg k as in text (for -पुरस्कृतम्) —For 9, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-- M4 subst

268* पूर्णेन्दुमण्डलाभं च श्रीमन्माल्यविभूषितम् ।
रामस्य वैनरात्मार्थमातपत्रं प्रकल्पितम् ।

[(l 1) Ñ1 °मण्डलाभ, D2 पूर्णेन्दुमण्डलस्य , M4 पूर्णेन्दुमण्डलाभं च (for the prior half)]

10 ^{a}) T G M1 2 Cm पाडरश् T2 सज्ज (for सज्जः) —^{b}) Dg1 पाडुरो, T G M1 2 पाडरो Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 च सुस्थित , G1 2 M1 च सुस्थिर (for च सुस्थितः) Dt1 om 10^{cd} —^{c}) Dg1 Dd1 Dm1 प्रस्रुतश्च . T G M1 2 Cr m g प्रसृतश्च (for प्रसृतश्च) —^{d}) G3 प्रतिक्षते , M2 च वीक्ष्यते (for प्रतीक्षते) —For 10, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

269* श्वेतस्तुरगमश्चैव रामार्थमुपकल्पित ।
मत्तो गजवरश्चैव आपवाह्य प्रतीक्षते ।

[Ś1 D4-7 transp lines 1 and 2 B2 reads l 1 in marg —(l 1) D4 5 - च तुरगश्च (D5 °ग) (for तुरगश्च) D6 श्वेतो (for चैव) Ñ V1 B1-3 तथा च गोवृष श्वेत (Ñ2 om श्वेत), B4 D1 2 M4 तथा गोवृषभ श्वेतो (B4 °त) (for the prior half) Ñ V1 B श्वेतश्चाश्व (B2 श्वेताश्वश्च [by transp]) प्रकल्पित , D1 2 M4 वृषा (M4 मत्ता)श्चाश्चोप(D1 °श्च प्र)कल्पित (for the post half) —(l 2) Note the hiatus between the two halves B3 M4 मत्ता (for मत्तो) D1 2 गजवृषभ्, M4 वृषगजश्च (for गजवरः) Ś1 D6 रथश्च (for औपवाह्य) Ñ V1 B D1 2 M4 श्रीमांस्तत्रोपकल्पित (for the post half)]

अष्टौ कन्याश्च मङ्गल्याः सर्वाभरणभूषिताः ।
वादित्राणि च सर्वाणि बन्दिनश्च तथापरे ॥ ११
इक्ष्वाकूणां यथा राज्ये संभ्रियेताभिषेचनम् ।
तथाजातीयमादाय राजपुत्राभिषेचनम् ॥ १२
ते राजवचनात्तत्र समवेता महीपतिम् ।
अपश्यन्तोऽब्रुवन्को नु राज्ञो नः प्रतिवेदयेत् ॥ १३
न पश्यामश्च राजानमुदितश्च दिवाकरः ।
यौवराज्याभिषेकश्च सज्जो रामस्य धीमतः ॥ १४
इति तेषु ब्रुवाणेषु सार्वभौमान्महीपतीन् ।
अब्रवीत्तानिदं सर्वान्सुमन्त्रो राजसत्कृतः ॥ १५
अयं पृच्छामि वचनात्सुखमायुष्मतामहम् ।
राज्ञः संप्रतिबुद्धस्य यच्चागमनकारणम् ॥ १६

G. 2 12 17
B 2 13 18
L. 2 16. 18

—After 10, M2 ins l 1 of 265*

11 M4 om (hapl ?) 11–12 Dt1 T2 3 om 11^ab B2 reads 11 in marg —^a) Dg1 Dd1 Dm1 Cg मगल्या, G2 M1 2 मगल्य, (for मङ्गल्या·) T1 अष्टौ च कन्या रुचिरा —^b) Ñ V1 B D1 2 वराभरण- (for सर्वाभरण-) V1 -भूषणा (for -भूषिता) —After 11^ab, Ś1 D4–7 ins

270* रूपयौवनसपन्ना गणिकाश्च स्वलकृता ।
श्वेतपुष्पाणि वेणुश्च निस्त्रिंशो धनुरेव च ।
हेमदाम्नाभ्यलकृत्य ककुद्मान्पाण्डुरो वृष ।
सिंहासन व्याघ्रचर्म ससिद्धश्च हुताशन ।

[(l 2) D5 धेनुश्च (for वेणुश्च) —(l 3) See line 28 of App I (No 10) D4 7 स्वलकृत्य D4 5 7 ककुद्मी, D6 ककुमान् (for ककुद्मान्) D6 पाडरो —(l 4) See line 30 of App I (No 10) D5 समिद्धश्च D4 7 समिध च हुताशन (for the post half)]

—^d) Ñ V1 Dg1 Dt1 Dd1 T G M1 2 वदिनश्च (T2 °तश्च) Ñ1 V1 B1 2 च स्वलकृता, Ñ2 B3 4 चाम्य(B4 °प्य)लंकृता Ś1 D4–7 सूतमागधवदिन (D5 °दीमि), D1 2 गणिकाश्च स्वलंकृता —After 11, Ś1 D4–7 ins

271* आचार्या ब्राह्मणा गाव पुण्याश्च मृगपक्षिण ।
पौरजानपदश्रेण्यो नैगमाना गणै सह ।
एते चान्ये च बहव प्रीयमाणा प्रिय वच ।

[See lines 32-34 of App I (No 10) —(l 1) D5 आचार्य —(l 2) D4 5 7 श्रेणी (for -श्रेण्यो) —(l 3) D4 7 यतानन्याश्च D5–7 प्रियवदा (for प्रिय वच)]

12 M4 om 12 (cf v l 11) T2 om (hapl) 12^cd —^c) G3 तदा (for तथा-) —For 12, Ś1 D4–7 subst

272* इक्ष्वाकुराजाभ्युदये यच्चान्यदपि किंचन ।
तत्सर्वं कृतमस्माभि सूत राज्ञे निवेदय ।,

[(l 1) D5 -राज्ञो (for -राजा-) Ś1 यश्चान्यद् —(l 2) D4 7 असामी, D6 अस्मिभि (sic) D4 5 7 राज्ञ (for सत)]

while for 12, Ñ V1 B (B2 marg) D1 2 subst.

273* इक्ष्वाकुराज्याभ्युचितं यच्चान्यदपि किंचन ।
आभिषेचनिक द्रव्य सर्वं तत्रोपकल्पितम् ।

[(l 1) B4 राज्याध्युषित, D1 2 -राजाभ्युचित (D1 °त) Ñ1 यथान्यद् D1 कल्पित (for किंचन) D2 मत्सर्वमुपकल्पित (for the post half) —(l 2) D1 सर्वं तत्रोपयोग्य च, D2 यच्चान्यदपि तत्सर्वं (for the prior half) D2 तत्र (for सर्वं) D1 राज्ञे तत्र निवेदय (for the post half)]

13 Ś1 D4–7 om 13 T1 damaged from श्र in 13^a up to वेद in 13^d —^d) Dd1 न (for नः) G3 प्रतिवेदयत, M1 प्रतिदेवयेत् (metathesis), Cr प्रतिवेदयन् —For 13, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

274* अथ ते मन्त्रिण सूत सुमन्त्र सपुरोहिता ।
ऊचुरभ्यागतानस्माञ्राज्ञ आवेदयेति वै ।

[(l 1) D1 सुपुरोहिता —(l 2) M4 [अ]च (for [इ]ति) Ñ B D2 च (for वै)]

14 ^a) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 पश्यामो न हि (Ś1 D4–7 च) (for न पश्यामश्च)

☞ B4 missing from 14^cd up to 2 14 2^ab

Ś1 D4–7 om 14^cd —^c) Ñ V1 B1–3 D1 2 M4 क्लृप्तो (for सज्जो)

15 ^ab) Dt1 सर्वांस्ताश्च (for सार्वभौमान्) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 2 4–7 M4 इति तैरे(D5 तेनें)वमा(D5 °चा)ज्ञप्त प्रतीहारो महीपते (B1 D5 [before corr] °ति·). —^c) Ś1 Ñ V1 B1–3 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 4–7 G1 3 M1 4 वाक्य (for सर्वान्) —^d) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 2 4–7 G1 3 M1 4 मन्त्रिसत्तम (Ñ B1–3 °मान्, V1 °म) T1 damaged from त in सत्कृत up to पूज्या राज्ञो in l 2 of 275* —After 15, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1 2 ins

275* राम राज्ञो नियोगेन त्वरया प्रस्थितो ह्यहम् ।
पूज्या राज्ञो भवन्तश्च रामस्य च विशेषत ।

[Cr does not comment —(l 1) Dg1 T2 3 G2 [अ]स्म्यह (for ह्यहम्) —(l 2) G3 पूज्य (sic). T3 राज्यो, G2 रामो (for राज्ञो) Dt1 भवतश्च Dg1 T G M1 तु, M2 हि (for first च) Dt1 T3 तु (for second च) T1 निवेशत (for विशेषत)]

16 ^a) Ś1 B2 D1 6 अह, V1 M4 स्वय, D2 अथ (for अय) M4 भवता (for वचनात्) —^b) V2 सुखम्; B1 स्वयम् (*inf lin* as in text) (for सुखम्) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 2 4–7 M4 नृप (for अहम्) —^c) Dg1 Dm1 T2 G3 सप्रतिबुध्यस्व (G3 °स्य), Cm °बुद्धस्य as in text ❀ Ck

G 2 12 18
B 2 15 18
L 2 16 19

इत्युक्त्वान्तःपुरद्वारमाजगाम पुराणवित् ।
आशीर्भिर्गुणयुक्ताभिरभितुष्टाव राघवम् ॥ १७

गता भगवती रात्रिरहः शिवमुपस्थितम् ।
बुध्यस्व नृपशार्दूल कुरु कार्यमनन्तरम् ॥ १८

सम्प्रति उदयसमये सर्वथा बुद्धस्य प्रबुद्धस्य । ❀ —^{d}) Dt1 चानागमन- —For 16^{cd}, Ś1 Ñ V1 B1-3 D1 2 4-7 M4 subst

276* राजसदर्शनार्थित्वमयमावेदयामि व ।

[V1 स्वयम्, D1 सम्यग, M4 अहम् (for अयम्) D1 ह (for व)]

17 After 17^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1 2 ins

277* सदासक्त च तद्वेश्म सुमन्त्र प्रविवेश ह ।
तुष्टावास्य तदा वश प्रविश्य स विशापते ।
शयनीय नरेन्द्रस्य तदासाद्य व्यतिष्ठत ।
सोऽत्यासाद्य तु तद्वेश्म तिरस्करणिमन्तरा ।

[(l 1) M2 तदा (for सदा) T1 damaged from च up to विशांप in l 2 G2 हा (for ह) —(l 2) T3 तथा (for तदा) Dd1 Dm1 सुमन्त्र (for प्रविश्य) —(l 3) G3 यशनीय (metathesis) T1 ननेंद्रस्य (sic) Dt1 व्यतिष्ठद् (subm), M1 प्रतिष्ठ(before corr °ष्ठि)त —(l 4) T3 नरेंद्रस्य (for तु तद्वेश्म) Dg1 तिरस्कारिणिम्, Dm1 तिरस्कारणिम् (before corr as in Dg1), Cm तिरस्करिणीम्, Cg as above]

—^{c}) Dt1 आर्शीभिर्, G2 आशीर्पिर् (both corrupt) (for आशीर्भिर्) Ś1 D4-7 वाग्भि परमपु(Ś1 D6 °जु)ष्टाभिर् —^{d}) Ś1 D4-7 पार्थिव —For 17, Ñ V1 B D1 2 M4 subst, Ś1 D4-7 subst l 1 and 2 only for 17^{ab}

278* इत्युक्त्वान्त पुरद्वारमागाद्य त्वरयान्वित ।
सुमन्त्रो नृपतिं सुप्त मत्वा भूयो व्यबोधयत् ।
ब्रह्मेन्द्राग्निपुरोगास्त्वा विबुधा विबुधोपमम् ।
शिवाय बोधयन्त्यद्य कल्याणाय च मानद ।

[(l 1) V1 तत्पुर- (for [अ]न्त पुर-) Ś1 D4 6 7 स नरेश्वर, B1 स त्वरान्वित, D1 2 5 M4 स पुनस्त्वरन् —(l 2) Ñ1 V1 D7 [अ]भ्यनोधयत्, D1 ह्यबोधयत्, D5 व्यवोधयन् (sic), M4 [अ]प्यबोधयत् (for व्यबोधयत्) —(l 3) V1 महागाग्नि, M4 महेंद्राग्नि (for ब्रह्मेन्द्राग्नि-) D2 पुरोगस् (sic) Ñ2 B1 3 D2 विबुधोपम, D1 विबुधोपमा —(l 4) Ñ1 reads the prior half in marg M4 आशिषा (for शिवाय) B1 बोधयत्य॰, B2 बोधयत्यद्य B2 मानस (sic) (for मानद)]

—After 17, Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4-7 T G M1 2 ins

279* सोमसूर्यौ च काकुत्स्थ शिववैश्रवणावपि ।
वरुणश्चाग्निरिन्द्रश्च विजय प्रदिशन्तु ते ।

[See lines 56 and 57 of App I (No 10) —(l 1) Ś1 D5 6 सोम सूर्यश्च (for सोमसूर्यौ च) M2 शशि- (for शिव-) Ś1 D6 शिवो वैश्रवणोपि च (for the post' half). —(l 2) Ś1 D4-7 अनिलश्च (for वरुणश्च) T1 damaged from second श्च up to नृ in 18^{c} Dd1 प्रदेशतु (sic).]
—Dd1 Dm1 T3 cont

280* यथा साङ्गाश्च वेदा वै ब्रह्माण बोधयन्ति ते ।
तथा त्वा धीर बोध्यामि उत्तिष्ठ पुरुषर्षभ ।

[(l 2) T3 वीर (for धीर) and ह्युत्तिष्ठ [to avoid hiatus] (for उत्तिष्ठ)]

18 See lines 58 and 59 of App. I (No 10). —^{cd}) Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 M2 नरशार्दूल, T2 राज° (for नृप°) ❀ Cv नृपशार्दूल इति सम्यक्पाठ । ❀ Ś1 D4-7 प्रतिबुध्यस्व नृपते सर्वकल्याणसिद्धये —For 18, Ñ V1 B1-3 D1 2 M4 subst, while Ś1 D4 5 7 ins after 282*, D6 ins after 283*

281* गता निशेय कच्चित्ते सुखेन नृपसत्तम ।
प्रतिबुध्यस्व राजर्षे धर्मकृत्यानि कारय ।

[D6 reads l 1 in marg —(l 1) Ś1 स्वापने (for सुखेन) —(l 2) D6 राजेंद्र (for राजर्षे) Ś1 D4-7 राजकार्याणि, D1 2 राजकृत्यानि (for धर्मकृत्यानि)]

—After 18, Ś1 D4-7 ins

282* इन्द्रमस्या हि वेलायामभितुष्टाव मातलि ।
सोऽजयद्दानवान्सर्वांस्तथा त्वा बोधयाम्यहम् ।
वेदा साङ्गा सर्विगणा यथा कमलसभवम् ।
ब्रह्माण बोधयन्त्यद्य तथा त्वा बोधयाम्यहम् ।
आदित्य सह चन्द्रेण यथा भूतधरामिमाम् ।
बोधयत्यद्य पृथिवीं तथा त्वा बोधयाम्यहम् ।
उत्तिष्ठ त्व महाभाग कृतकौतुकमङ्गल ।
विरोचमानो वपुषा मेरोरिव दिवाकर ।
इद तिष्ठति रामस्य सर्वमेवाभिषेचने ।
पौरजानपदश्रेणी नैगमश्चागतो जन ।
अग्नौ वसिष्ठो भगवान्ब्राह्मणै सह तिष्ठति ।
क्षिप्रमाज्ञाप्यता राजन्राघवस्याभिषेचनम् ।
यथा ह्यगोपा पशवो यथा सैन्यमनायकम् ।
एव प्रजा प्रजापाल भवन्ति ह्यनधिष्ठिता ।
चन्द्रहीना यथा रात्रि सूर्यहीनमहो यथा ।
तथा भवति तद्राष्ट्र यत्र राजा न दृश्यते ।

[Cf lines 48-55 and 60-66 of App I (No 10). —(l 1) Ś1 अतितुष्टाव —(l 2) D7 यानवान् —(l 3) Ś1 देवा D4 7 ऋषिगणा —(l 4) D5 (before corr पृथिवीं) पृथिव्यां (for तथा त्वा) —(l 6) Ś1 बोधयत्यद्य —(l 7) D5 महाबाहो —(l 9) D4 5 7 [अ]भिषेचन —(l 12) Ś1 शीघ्र (for राजन्) —(l 14) Ś1 भवता (for भवन्ति). —(l. 16) D4 5 7 यदा (for यत्र)]

ब्राह्मणा बलमुख्याश्च नैगमाश्चागता नृप ।
दर्शनं प्रतिकाङ्क्षन्ते प्रतिबुध्यस्व राघव ॥ १९
स्तुवन्तं तं तदा सूतं सुमन्त्रं मन्त्रकोविदम् ।
प्रतिबुध्य ततो राजा इदं वचनमब्रवीत् ॥ २०
न चैव संप्रसुप्तोऽहमानयेहाशु राघवम् ।
इति राजा दशरथः सूतं तत्रान्वशात्पुनः ॥ २१

G 2 12 23
B 2 15 27
L 2 16 42

—D6 cont (followed by 281*)

283* यथा नायकहीनैव मुक्तानामावली यथा ।

19 [b]) Dg1 Dd1 Dm1 G1 [आ]गता नृपा, Dt1 [आ]गतास्त्विह —For 19[ab], Ñ V1 B1–3 D1 2 M4 subst, while Ś1 D4–7 ins, after 281*

284* पुरोधसो मन्त्रिणश्च पौरजानपदा जना ।

[M4 पुरोधसा D6 पौरा (for पौर-) Ś1 D1 4–7 M4 तथा, D2 तदा (for जना)]

—[c]) Ś1 Ñ V1 B1–3 Dg1 D1 2 4–7 ते(D2 ना) भिकाङ्क्षति, Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1 4 तेभिकाङ्क्षते, G3 प्रतिकाङ्क्षंति (for प्रतिकाङ्क्षन्ते) —[d]) Ś1 D4–7 M4 प्रतिबोद्धु (D6 °ध) त्वमर्हसि, Ñ V1 B1–3 D1 2 प्रतिबोद्धु (D2 °ध्योद्धु) नृपार्हसि

20 [a]) T1 स्तुवत तु, G1 M1 सस्तुवत, G2 M2 त (G2 *mf lin* also स) स्तुवत (by transp) (for स्तुवन्त त) —[c]) Dg1 T2 3 G2 M1 2 तदा (for ततो) T1 damaged from राजा up to यदस्यभि in l 1 of 288* —For 20, Ś1 D4–7 subst

285* त तथा पुनरभ्येत्य बोधयन्तं नराधिपम् ।
अभ्यपूर्यत शोकेन भूय एव नराधिप ।
स तु शोकाभिसंतप्तः सुमन्त्रमिदमब्रवीत् ।,

[(l 1) D4 7 वृथा (for तथा) Ś1 D6 पुनरेत्यात्र D6 बोधयान —(l 2) See line 68 of App I (No 10) Ś1 D6 अन्व (D6 °भ्य) भूयत D6 महीपति (for नराधिप)]

—Thereafter all cont

286* शोकरक्तेक्षणो धीमान्वीक्ष्य वाचावधारितम् ।
सूत किं हतरूप मामस्तुत्य स्तोतुमिच्छसि ।
वाक्यैस्तावत्तु मर्माणि मम भूयो निकृन्तसि ।
सुमन्त्र कुत्सना श्रुत्वा दृष्ट्वा दीन च पार्थिवम् ।
प्रगृहीताञ्जलिस्तत्र तत किंचिदपाक्रमत् ।
तत पापसमाचारा कैकेयी पार्थिव वच ।
उवाच परम तीक्ष्ण वाक्यज्ञा वाक्यमूर्जितम् ।
किमेतद्वद मे वाक्य राजस्त्व प्राकृतो यथा ।
राममाहूय विस्रब्ध वनमद्य विसर्जय ।
यदि सत्यप्रतिज्ञोऽसि कुरुष्व वचन मम ।
नाय कालो हि शोकस्य न मोहस्योपपद्यते ।
प्रव्राज्य राम भरत यौवराज्येऽभिषिच्य च ।
नि सपत्ना च मा कृत्वा भवाद्य विगतज्वर ।
स तुन्नो वाक्यखड्गेन प्रतोदेनेव सद्वव ।
तत स राजा सूत त पुनरेवाभ्यभाषत ।

[(l 1) Ś1 -[ई]क्षण D5 उदीक्ष्यवाच धार्मिक (for the post half) —(l 2) D5 मन किं मा हतप्रायमस्तुत स्तोतुमिच्छसि —(l 3) Cf 252* D4 5 7 तु ध्ववु (for तावत्तु) D5 कर्माणि (for ममाणि) —For lines 4-5 Cf 2 12 19 —(l 4) D5 कुत्सित (for कुत्सना) Ś1 D6 कृत्वा (for श्रुत्वा) —(l 5) D4 7 सूत, D5 भूत (for तत) —For lines 6-8 Cf 2 12 12 and 13[ab] —(l 9) Cf line 2 of 244* D5 7 विश्रब्ध —For lines 10 and 11 Cf 245*]

—For 20, Ñ V1 B1–3 D1 2 M4 subst

287* त तथा पुनरभ्येत्य बोधयन्त नराधिपम् ।
सुमन्त्र तु स्वसतप्तस्त्वरमाण इवाब्रवीत् ।

[B2 reads l 1 in margin —(l 1) Ñ V1 B1 2 D1 नराधिप —(l 2) V1 त्वमवमान [hypm] इव, B1 2 त्वरयन्निदम्, D1 2 त्वरमाणमिव]

—After 20, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1 2 ins

288* राममानय सूतेति यदस्यभिहितो मया ।
किमिद कारण येन ममाज्ञा प्रतिहन्यते ।

[T1 damaged up to भि in l 1 (cf v l 20) —(l 1) Dg1 Dm1 G1 यदम्याभिहितो, M2 °भिहतो Cm k t*p* [s]नया (for मया) G2 M1 यन्म्यभिहतस्त्वया (for the post half) ꣾ Ct यन्म्यभिहितोऽनया इति पाठेऽनयेत्युपलक्षण मया चेत्यर्थ । ꣾ —(l 2) T1 2 M2 मदाज्ञा, Cm ममाज्ञा (as above) Dt1 T3 प्रतिवाह्यते]

21 [a]) Dt1 [ए]व (for [ए]व) M3 resumes from प्तोऽह (cf v l 1) —[b]) Dg1 आनयत्वाशु —[c]) T1 रा· —For 21, Ś1 D4–7 subst

289* सुमन्त्र नैव सुप्तोऽस्मि राम त्व क्षिप्रमानय ।
सत्यपाशनिबद्धोऽस्मि सूत स्भ्रान्तमानस ।
राम द्रष्टुमिहेच्छामि त च शीघ्रमिहानय ।

[(l 1) D5 नाव- (for नव) D4 7 त्व राम (by transp) D4 शीघ्रम् (for क्षिप्रम्) For lines 2 and 3 Cf 247* D6 reads lines 2–3 in marg —(l 2) D5 -विनद्धो D4 5 7 विभ्रान्त- —(l 3) D5 उपानय (for इहानय)]

—D4 5 7 cont

290* श्रुत्वा तु राज्ञो वचन कैकेयी तमथाब्रवीत् ।
सुमन्त्र राजवचनाद्गच्छ त्व राममानय ।
यथा च शीघ्रमेवैति तथा सत्वरयस्व तम् ।

whereas Ñ V1 B1–3 D1 2 M4 subst for 21

291* सुमन्त्र नावसुप्तोऽस्मि राम त्व क्षिप्रमानय ।
इति राजा दशरथ सुमन्त्र पुनरन्वशात् ।

G 2 12 24
B 2 15 27
L 2 16 43

स राजवचनं श्रुत्वा शिरसा प्रतिपूज्य तम् ।
निर्जगाम नृपावासान्मन्यमानः प्रियं महत् ॥ २२
प्रपन्नो राजमार्गं च पताकाध्वजशोभितम् ।
स सूतस्तत्र शुश्राव रामाधिकरणाः कथाः ॥ २३

ततो ददर्श रुचिरं कैलाससदृशप्रभम् ।
रामवेश्म सुमन्त्रस्तु शक्रवेश्मसमप्रभम् ॥ २४
महाकपाटपिहितं वितर्दिशतशोभितम् ।
काञ्चनप्रतिमैकाग्रं मणिविद्रुमतोरणम् ॥ २५

[(l 1) Ñ2 B3 नव (for नाग-) —(l 2) Ñ2 B1 3 पुनरन्वगात्]

22 ᵃ) G3 damaged from जवचन —T1 damaged from प्रतिपूज्य in ᵇ up to 22ᵈ —For 22, Ś1 Ñ V1 B1-3 D1 2 4-7 M4 subst

292* सुमन्त्रस्तद्वचः श्रुत्वा सभार्यस्य नृपस्य ह ।
निर्जगाम सुसंभ्रान्तस्तस्माद्राजनिवेशनात् ।

[(l 1) D4-7 तु (for तद्) Ñ V1 B1-3 D1 2 M4 इति राज्ञो वचः श्रुत्वा सुमन्त्र (Ñ2 °न्त्र) स्त्वरितस्तदा (D1 2 स त्वरन्निव, M4 प्रहसन्निव) —(l 2) Ñ B1-3 D6 [अ]थ, V1 [अ]नु- (for सु-) D1 दारान् (sic) (for राज)]

23 ᵃ) Dg1 Dm1 प्रसन्नो —After 23ᵃᵇ, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1 2 ins

293* हृष्टः प्रमुदितः सूतो जगामाशु विलोकयन् ।

[G1 2 हृष्ट Dg1 प्रहृष्टमुदित]

—ᶜ) T1 ह्रस्व (for शुश्राव) —For 23, Ś1 Ñ V1 B1-3 D1 2 4-7 M4 subst

294* निष्क्रम्य चैव त्वरितः राममानयितुं तदा ।
रथेन जविताश्वेन राममानयितुं गृहात् ।
जनौघं राजमार्गस्थं प्रतिव्यूहमुपागतम् ।
शृण्वन्नाचः कथयतां रामाभ्युदयसंयुताः ।

[(l 1) D5 (before corr) निष्क्राम्य Ñ V1 B1-3 D1 2 त्वरितो, M4 परितो (for त्वरितः) —(l 2) Ñ V1 B3 जव (V1 °वि)नाश्वेन D4 7 गृह (for गृहात्) Ñ V1 B1-3 D1 2 5 M4 ययौ रामगृहं प्रति (V1 पुनः) (for the post half) —(l 3) D7 राजमार्गस्य (for °स्थं) Ñ V1 B2 3 D2 4 5 7 M4 प्रतिव्यूहन् Ñ1 V1 B1 2 उपागत, D4 7 उपागमत् (for °तम्) —(l 4) Ñ B3 D5 रामाभिस्तव-, V1 B1 D1 2 4 7 रामाभिषेव- (for °भ्युदय-) Ñ V1 B1-3 D1 2 -महिता (for -संयुता)]

—Thereafter all cont

295* अद्य रामो यौवराज्यं लप्स्यते पितुराज्ञया ।
अहो महोत्सवोऽस्माकमद्याय भविता पुरे ।
मृदुर्दान्तः परहितः सर्वभूतहिते रतः ।
युवराजः किलास्माकमद्य रामो भविष्यति ।
अहोऽस्यानुगृहीता स्मो यः साधुजनवत्सलः । [5]
पालयिष्यति नो रामः पिता पुत्रानिवौरसान् ।
इति तत्र जनौघस्य शृण्वन्वाचः समन्ततः ।
ययौ सुमन्त्रस्त्वरितो राममानयितुं गृहात् ।

[(l 1) Ś1 D4 6 7 रामोऽद्य युवराजत्वं (for the prior half). Ś1 प्राप्स्यति, D1 2 4-7 M4 प्राप्स्यते (for लप्स्यते) Ś1 D4-7 नृप (D4 भूप, D5 राज) शासनात्, D1 पुनराज्ञया —(l 2) B2 अद्याह; D1 अत्राय, D2 यथाय, D4 7 अन्याय (for अद्याय) M4 [ऽ]द्याय-मस्माकं (by transp) D5 महान् (for पुरे) —M4 om lines 3-4 Ś1 D4 6 7 om l 3 and read l 5 after l 2. —(l 3) Ñ1 परहित D1 2 5 -मनोहर (for -हिते रत) Ñ2 repeats the post half of l 3 —(l 4) D1 2 युवराजा (sic) Ś1 D4-7 [अ]द्यायम् (for [अ]स्माकम्) Ś1 D1 2 4-7 अस्माकं (D1 2 अद्याय, D6 यद्रामो) भविता पुरे (for the post half) —(l 5) Ś1 D4 6 7 अद्याहो (by transp), B2 अहो हि (for अहोऽद्य) Ś1 V1 D4 6 7 स्म (for स्मो) —(l 6) D4 राजा (for राम) —(l 7) Ś1 D4-7 तस्य (for तत्र). M4 वचः शृण्वन् (for शृण्वन्वाचः) —(l 8) D1 गृहान्, D4 7 गृह (for गृहात्)]

—After 23, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

296* अभिषेचनसंयुक्ता सर्वलोकस्य हृष्टवत् ।

[T1 damaged after सर्व up to रामवेश्म in 24ᶜ G2 damaged for लोकस्य T3 सन्निधौ (for हृष्टवत्)]

24 T1 damaged up to राजवेश्म in 24ᶜ (cf v.l 23) Ñ V1 B1-3 D1 2 M4 om 24 D6 reads 24 in marg —ᵇ) D6 कैलाश- D5 T2 G M1-3 -शिखरप्रभ (for -सदृशप्रभम्) —T3 om 24ᶜᵈ —ᵈ) Ś1 D4-7 त्रिविष्टप- (for शक्रवेश्म-) —After 24, G2 reads l 1 of 300* repeating it in its proper place

25 D1 2 M4 om 25 G2 om (hapl ? Cf l 1 of 300*) 25ᵃᵇ Ñ V1 B1-3 transp 25 and 26 —ᵃ) Ś1 B3 D6 T G1 3 M1 2 Cr m g -कवाट-, Ct as in text (for कपाट-) B2 -[अ]पिहित, D4 T2 G3 Cm g विहित; T1 विवृत, Cr t as in text (for -पिहित) —ᵇ) Ñ1 वितर्दिगत-, Ñ2 वितर्दीशत-, V1 विनिर्दिशित-, B2 वडभीशत- (for वितर्दिशत-) D4 दीप्तमेरुसमप्रभ —D4 om 25ᶜᵈ. —ᶜ) Dg1 काचन Ñ -प्रतिमैकाग्र्य, V1 -द्युतिमेकाश्व, B1 -प्रतिमैकाग्र्य, D5 °मौकाग्र, T2 °कैकाग्र (for °मैकाग्र). —ᵈ) B1 2 -प्रतिम- (for -विद्रुम-) —After 25, Ñ V1 B1-3 ins, while D1 2 M4 ins after 26

297* रामोपवाह्यं च गजं मुक्ताहारविभूषितम् ।
कृताङ्गदं चन्दनेन ददर्शैरावतोपमम् ।

[(l 1) B1 3 रामोपराज्य —(l 2) Ñ B2 3 M4 कृतागद-, V1 कृतागचदनेनैव (for the prior half)]

शारदाभ्रघनप्रख्यं दीप्तं मेरुगुहोपमम् ।
दामभिर्वरमाल्यानां सुमहद्भिरलंकृतम् ॥ २६
स वाजियुक्तेन रथेन सारथि-
र्नराकुलं राजकुलं विलोकयन् ।
ततः समासाद्य महाधनं मह-
त्प्रहृष्टरोमा स बभूव सारथिः ॥ २७

G 2 12 35
B 2 15 41
L 2 16 55

26 Ñ V1 B1-3 transp 25 and 26 D4 om 26^{ab} —^{a}) D7 (before corr शारदाभ्र-) शरदभ्र- —^{b}) Dg1 Dm1 D7 दीप्त- (for दीप्तं) Dt1 Dd1 Dm1 मेरुगुहासम, D5 °गृहोपम, D7 °समप्रभ Ś1 D6 दीप्तपावकस(D6 °सु)प्रभ —For 26^{ab}, Ñ V1 B1-3 D1 2 M4 subst

298* अथाससाद रामस्य स वेश्माभ्रचयोपमम् ।

[Ñ2 -[अ]रुचयोपम, D2 [अ]त्र चयोपम]

—^{c}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S(except M4)मणिभिर् (for दामभिर्) T1 damaged from वर up to राकी in l 1 of 300* Ś1 D4 6 7 T3 वरमाल्यै(T3 °लै)श्च Ñ B1-3 D1 2 M4 प्र(B1 2 प्रा)लबै (B3 °ब) समलकृत, V1 प्रलबै समतत· (subm) —After 26, M2 ins

299* ततो ददर्श माल्यैश्च सुमहद्भिरलकृतम् ।

—M2 cont, Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4-7 T G M1 3 ins after 26

300* मुक्तामणिभिराकीर्णं चन्दनागरुधूपितम् ।
गन्धान्मनोज्ञान्विसृजद्दार्दुर शिखर यथा ।
सारसैश्च मयूरैश्च विनदद्भिर्विराजितम् ।
सुकृतेहामृगाकीर्णमुत्कीर्णं भक्तिभिस्तथा ।
मनश्चक्षुश्च भूतानामाददत्तिग्मतेजसा । [5]
चन्द्रभास्करसकाश कुबेरभवनोपमम् ।
महेन्द्रधामप्रतिम नानापक्षिसमाकुलम् ।
मेरुशृङ्गसम सूतो रामवेश्म ददर्श ह ।
उपस्थितै समाकीर्णं जनैरञ्जलिकारिभि ।
उपादाय समाक्रान्तैस्तदा जानपदैर्जनै । [10]
रामाभिषेकसुमुखैरुन्मुखै समलकृतम् ।
महामेघसमप्रख्यमुदग्र सुविराजितम् ।
नानारत्नसमाकीर्णं कुब्जकैरपि चावृतम् ।

[G2 reads l 1 after 24 repeating it here —(l 1) T1 damaged up to राकी Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 -[अ]ग(Dt1 °गु)रुभूषित Ś1 D4-7 जनैरजलिसहितै (D4 7 °हते) (for the post half) —(l 2) T3 गुडान् (for गन्धान्) Dd1 Dm1 विदधद् (for विसृजद्) Dm1 (before corr) T2 3 G1 3 M2 3 Cv r दार्दर, T1 G2 दा(G2 द)र्दार, Cg t as above, Ck दर्दर (for दादुर) Ś1 D4-7 यथा मलयपवत (D5 °त) (for the post half) —(l 3) G2 सारसैश्च Dd1 विनदद्भिर्, D7 (before corr) विनवद्भिर् (for विनदद्भिर्) —Ś1 D6 om l 4 —(l 4) Dg1 सुकृतेह Dg1 T3 G1 3 M2 3 Cr g सुकीर्ण, Dm1 T1 Cv m सत्कीर्ण, T2 G2 M1 सकीर्ण, Ct as above (for उत्कीर्ण) G3 M2 Cr भित्तिभिस्, M1 पक्षिभिस्, Cv m g k t (for भक्तिभिस्) G3 तदा (for तथा) —(l 5) T1 damaged from नश्च up to कुबेर in l 6 D6 ममतश्चक्षु (sic), T2 मनश्चक्षु T3 -प्रभूतानाम् (for च भूतानाम्) Dg1 आन्दन् Ś1 D4-7 T3 आददानमिव श्रिया, M2 आददन्निव तेजसा (for the post half) —(l 6) Ś1 D4-7 -सदनोपम, M3 -भवनोत्तम —(l 7) Ś1 D4-7 महेद्रमद्म —(l 8) Ś1 -वेश्मोपम, D4-7 शृगोपम (for शृङ्गसम) G2 रामो (sic) Dm1 वेश्न (sic) —Ś1 D4 6 7 om l 9-13 —(l 9) D5 अजलिकैस्तथा —(l 10) D5 उपायनसमाकीर्णं (for the prior half) Dd1 Dm1 T2 G1 2 M1-3 तथा D5 यथा (for तदा) T1 damaged from त in तदा up to first म in l 12 —D5 om l 12-14 —(l 12) Dg1 महामेरु, G2 महावेग (for महामेघ-) M3 -गिरिप्रख्यम् Dm1 M3 उदय (for उदग्र) Dg1 T G M1-3 सुविभूषितम् —(l 13) Dg1 T G1 2 M1-3 कुब्जकैरातकावृत, G3 कुब्जवामनिकावृत (for the post half)]

27 Ś1 D4 6 7 om 27^{ab} —^{b}) Dg1 निराकुल, Dt1 समाकुल Dg1 D5 T G3 राजपथ, Cr k t as in text (for राजकुल) Dt1 Dd1 Dm1 D5 G1 2 M1-3 विराजय(G2 °य) न् (for विलोकयन्) Ñ V1 B1-3 D1 2 M4 तदागत (Ñ2 B3 D2 °त) पौरजन प्र(Ñ1 °जनानि, B3 °जनप्र, D1 °जन स) हर्षयन् (B3 °ण) —After 27^{ab}, Ñ V1 B1-3 D1 2 ins

301* विवेश रामस्य गृह महर्द्धिम-
न्महेन्द्रवेश्मप्रतिम नृपाज्ञया ।,

[(l 1) Ñ2 B3 समृद्धिमन्, B2 तदृद्धिमत्, D1 तदर्चित, D2 तदद्धिमन् —(l 2) B2 तदाज्ञया]

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D5 T G M1-3 ins

302* वरूथिना रामगृहाभिपातिना
पुरस्य सर्वस्य मनासि हर्षयन् ।

[(l 1) Dt1 D5 राजगृह- —(l 2) D5 परस्पर सर्व- (for पुरस्य सर्वस्य) D5 (before corr) मनसि Dd1 रजयन् T1 damaged from हर्षयन् up to रोमा स in 27^{d}]

—^{c}) Ñ V1 B1-3 D1 2 M4 स तत् (for तत) Ñ V1 B1-3 D1 2 M4 महर्द्धिमत्तदा (V1 °था) (for महाधन महत्) —^{d}) M2 चेता (for -रोमा) Ñ V1 B1-3 D1 2 M4 जहर्ष सूतो मुमुदेभिवीक्ष्य च(D1 om च, D2 स) —After 27, Ś1 Ñ V1 B1-3 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 4-7 S ins

303* मृगैर्मयूरैश्च समाकुलोल्बण
गृह वरार्हस्य शचीपतेरिव ।
स तत्र कैलासनिभा स्वलकृता
प्रविश्य कक्ष्यास्त्रिदशालयोपमा ।,

G 2 12 38
B 2 15 48
L 2 16 59

तदद्रिकूटाचलमेघसंनिभं
महाविमानोत्तमवेश्मसंघवत् ।
अवार्यमाणः प्रविवेश सारथिः
प्रभूतरत्नं मकरो यथार्णवम् ॥ २८

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥

[(l 1) Ś1 D4 6 7 समाकुल मत्त, D5 °कुलागम, T3 G2 3 M2 3 °कुलोद्भव Ñ V1 B1–3 D1 2 M4 अनेकरत्नाचित(V1 °चित्र, D1 2 M4 °वर)नम्य(Ñ2 B1 °ल)स्कृत —(l 2) Ś1 D6 च रामस्य, M4 महात्मस्य (for वरार्हस्य) Ñ V1 B1–3 D1 2 M4 om lines 3–4 —(l 3) D5 7 कैलाश- —(l 4) Dg1 प्रतीर्य (for प्रविश्य) Dg1 Dm1 D4 7 कक्षास् (for कक्ष्यास्) D5 त्रिस्त्रियाप्योपमा]

—Thereafter Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 2 4–7 M4 cont

301* उपस्थितैर्मागधसूतवन्दिभि-
स्तथैव वैतालिकसौखशायिकैः ।
अभिष्टुवद्भिर्गुणतो नृपात्मज
समावृत राजपथ ददर्श स ।
स सप्तकक्ष पुरुषैरलंकृतै-
र्विनीतवेषैर्बहुभि सुरक्षितम् ।
विवेश रामस्य महात्मनो गृह
महीयमानो नृपमन्त्रिसत्तम ।

[(l 1) D5 M4 उपस्थिता D2 मागधवन्दिभिस्तत —(l 2) B1 2 वैतालिक, V1 D5 6 -सौम्य(D5 °रय, D6 °ध्य)शायिक, D1 -सौख्यशायिक, D2 -सौख्यशायिकै —(l 3) D2 6 अभिस्तुवद्भिर् D4 गुणो D- गतो —(l 4) Ñ M4 समावृत, D2 समाश्रित (for समावृत) Ñ M4 -द्वारपथ (for राजपथ) —(l 5) Ś1 D5 M4 -कक्ष्य, B3 D1 कक्षे D6 समस्तकक्ष्य, D7 समस्तकक्षा Ś1 B1 D1 2 4 6 M4 अलंकृत —(l 6) Ś1 सुरक्षित —M4 om lines 7–8 —(l 7) Ñ1 D5 गृह महात्मनो (by transp), D1 2 गृह महात्मन —(l 8) Ś1 D4 6 7 -सत्तम]

—After 303*, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 cont

305* प्रियान्नरान्नाममते स्थितान्बहू-
न्व्यपोह्य शुद्धान्तमुपस्थितो रथी ।
स तत्र शुश्राव च हर्षयुक्ता
रामाभिषेकार्थकृता जनानाम् ।
नरेन्द्रसूनोरभिमङ्गलार्था
सर्वस्य लोकस्य गिर प्रहृष्टा ।
महेन्द्रसद्मप्रतिम तु वेश्म
रामस्य रम्य मृगपक्षिजुष्टम् ।
ददर्श मेरोरिव शृङ्गमुच्च
विभ्राजमान प्रभया सुमन्त्र ।
उपस्थितैरञ्जलिकारिभिश्च
सोपायनैर्जानपदैर्जनैश्च ।
कोट्यापरार्धैश्च विमुक्तयानै
समाकुल द्वारपथ ददर्श ।
ततो महामेघमहीधराभ
प्रभिन्नमत्यङ्कुशमत्यसह्यम् ।
रामोपवाह्य रुचिर ददर्श
शत्रुंजय नागमुदग्रकायम् ।
स्वलंकृतान्साश्वरथान्सकुञ्जरा-
नमात्यमुख्याञ्शतशश्च वल्लभान् ।
व्यपोह्य सूत सहितान्समन्तत
समृद्धमन्त पुरमाविवेश ह ।

[(l 1) Dt1 T1 वरान् (for नरान्) M2 -नरे (for -मते) —(l 2) Dg1 T3 G1 2 M3 Cg अपोह्य, T1 2 उपेत्य, M2 उपोह्य, Cm t as above (for व्यपोह्य) T1 damaged from शुद्धान्त up to माभिषे in l 4 T3 सिद्धांतम् —(l 3) Dd1 Dm1 हर्षयुक्तो —(l 4) Dg1 Dt1 Dm1 M2 3 Cr m g -कृता, G2 -युता, M1 -युता, Ck -कृत (for -कृता) ❀ Ct रामस्याभिषेकार्थमभिषेकप्रयोजनक कर्म कुर्वता जनाना गिर । ❀ —(l 5) Dt1 अधि-, G3 अपि all Cs as above (for अभि-) —(l 6) T1 G3 M2 3 Cv m प्रहृष्ट —(l 7) Dg1 Cg -वेश्म (for -सद्म) Dm1 च (for तु) —(l 8) Dg1 हर्म्य (for रम्य) —(l 9) Dg1 M2 उच्छ्रित, Dd1 Dm1 G3 उच्चैर् (for उच्च) —(l 10) G3 विभ्राजमान- T1 damaged from न up to जानप in l 12 —(l 11) Dg1 T2 3 G M1–3 अञ्जलिकार(G3 °र, M2 °रि)कैश् Dg1 च ते —(l 12) T1 2 G3 M2 च मर्त्य, T3 वृत च, G1 2 M1 अनेकै (for जनैश्च) —(l 14) Dt1 द्वारपद Dg1 ददर्श ह —(l 15) Dg1 इतो, Cg as above (for ततो) —(l 16) Dt1 Dm1 जत्यसह्य —(l 17) T2 -[उ]प वाक्य (sic) —(l 18) T1 damaged from मुदग्र up to मुख्याञ्श in l 20 T2 नागमहेंद्रकाय —(l 19) M2 अलकृतान् Dm1 च कुञ्जरान्, G3 damaged for न्सकुञ्जरा —(l 20) G1 2 M2 वृद्धान् (for -मुख्यान्) Dt1 Dd1 Dm1 च ददर्श (for शतशश्च) T2 दुर्लभान् —(l 21) Dg1 सहित, M3 महिता (for सहितान्) —(l 22) Dg1 Dt1 Dd1 T G1 2 M1 om, G3 हा (for ह)]

28 D4 5 om. 28 —[a]) Dt1 ततो (for तद्) Ck t p तदेन्द्रकूट- —[b]) Dt1 -विमानोपम- Dm1 -सभव, G2 -सघात् (subm) (for -सघवत्) —For 28[ab], Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 2 6 7 M4 subst

१४

स तदन्तःपुरद्वारं समतीत्य जनाकुलम् ।
प्रविविक्तां ततः कक्ष्यामाससाद पुराणवित् ॥ १ ॥
प्रासकार्मुकबिभ्रद्भिर्युवभिर्मृष्टकुण्डलैः ।
अप्रमादिभिरेकाग्रैः स्वनुरक्तैरधिष्ठिताम् ॥ २

तत्र काषायिणो वृद्धान्वेत्रपाणीन्स्वलंकृतान् ।
ददर्श विष्ठितान्द्वारि स्त्र्यध्यक्षान्सुसमाहितान् ॥ ३
ते समीक्ष्य समायान्तं रामप्रियचिकीर्षवः ।
सहभार्याय रामाय क्षिप्रमेवाचचक्षिरे ॥ ४ G 2 13 4 B 2 16 6 L 2 17 4

306* सित च शैलोत्तमशृङ्गसंनिभ
महाविमानप्रतिम जनौघवत् ।

[(l 1) D1 2 M4 मिनोच्च- Ñ V1 B1-3 D7 -वर्चस (for -संनिभ) —(l 2) V1 महावितान- M4 महौघवत्]

—^{c}) Ś1 D6 स भोज्यमान, Dg1 अवर्ज्यमाण, D2 आवार्यमाण, D7 सभाज्यमान (sic), M3 अवर्यमाण (for अवा°) Ś1 Ñ V1 B1-3 D1 6 7 M4 तदृह, D2 सदृह (for सारथि) —^{d}) Ś1 D6 7 सपूज्यमानो नृपमन्त्रिसत्तमै, Ñ V1 B1-3 D1 2 M4 स राजपुत्रस्य नरेन्द्रसारथि T1 damaged from थार्णवम् up to स तदन्त in 2 14 1^{a}

Colophon missing in B4 D3, T1 damaged (cf v l 28) —*Sarga name* Ś1 सुमन्त्रप्रवेशन, Ñ V1 B1 2 D5 आ(Ñ2 अ)भिषेचनिकद्रव्योपक्षेप, B3 रामानयनोपक्रम, D1 2 द्रव्याभिक्षेपो, D4 सुमन्त्रप्रेषणो, D6 उद्वेगे सुमन्त्रप्रेषण, D7 महर्षिसुमन्त्रप्रेषणो —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D6 om Ś1 16, Ñ2 B2 3 11, V1 12, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S (except T1 M4) 15, D1 63, D4 7 18, D5 21, M4 13 (as in text) —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, T2 3 श्रीरामचन्द्राय नम, G M2 श्रीरामाय नम

14

☞ D3 missing for Sarga 14 (cf. v l 2 12 12) Dm1 begins with ॐ

1 B4 missing 1-2^{b} (cf v l 2 13 14) —^{a}) T1 damaged for स तदन्त (cf v l 2 13 28) —^{c}) Dg1 प्रविभक्ता तत कक्षाम् —For 1, Ś1 Ñ V1 B1-3 D1 2 4-7 M4 subst

307* जनौघवत्य सोऽनीत्य पद्कक्ष्यास्तस्य वेश्मन ।
प्रविभक्ता तत कक्ष्या सप्तमीमाससाद स ।

[(l 1) Ñ1 B1-3 जनौघ(B1 °क [sic])कीर्णा (Ñ1 °र्णे), V1 °पूर्णा (for जनौघवत्य) V1 सु- (for पद्) Ñ2 V1 B1-3 D4 5 कक्षास् —(l 2) Ñ2 B3 अविभक्ता, B1 प्रत्यासन्ना, D1 M4 प्रविविक्ता, D2 प्रविवेश (for प्रविभक्ता) D5 प्रविभक्तांतरा Ś1 Ñ V1 B1-3 D1,2,4 कक्षा Ś1 D2 4-7 ह, M4 (before corr) य (for स).]

2 B4 missing 2^{ab} (cf v l 1) —^{d}) Dg1 स्वनुरक्तैर, Dt1 Dd1 स्वानुरक्तैर Dd1 Dm1 T3 M2 अविष्ठित (for अधिष्ठिताम्) —For 2, Ś1 Ñ V1 B1-3 D1 2 4-7 M4 subst, while B4 subst 1 2 for 2^{cd}

308* युवभि पुरुषैर्गुप्ता प्रासकार्मुकधारिभि ।
अप्रमादिभिरेकाग्रैर्भक्तिमद्भिरलकृते ।

[(l 1) D5 युक्ता (for गुप्ता) V1 बाण- (for प्रास-) Ñ2 V1 B1-3 D1 2 M4 -पाणिभि (for -धारिभि) —(l 2) M4 अलकृत (for °कृते)]

3 ^{a}) T1 damaged from णो वृद्धान् up to स्त्र्यध्यक्षान्सु in ^{d} Dd1 अत्र (for तत्र) —^{c}) Dm1 विष्ठितद् (sic), G1 2 M1 निष्ठितान्, M2 [अ]वस्थितान् Dg1 द्वारे —For 3, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

309* तथा कञ्चुकिभिर्वृद्धै काषायाम्बरधारिभि ।
रक्षितामनलकारं स्त्र्यध्यक्षैर्वेत्रपाणिभि ।

[(l 1) M4 अथ (for तथा) Ś1 D6 शुद्धै, V1 वृद्धैश्च (hypm), M4 गुप्ता (for वृद्धै) Ś1 Ñ1 V1 D2 5 6 कषायानर-, D1 कायावरण- (for काषायाम्बर-) Ñ V1 B2-(B2 3 marg also as above)4 M4 -वासिभि (for -धारिभि) —(l 2) V1 रक्षित सम° (sic), D1 2 रक्षितामनहकार (for the prior half) D1 स्त्रीवेरैर्, M4 अध्यक्षेर् (for स्त्र्यध्यक्षैर्)]

4 ^{a}) D5 त T2 तमीक्ष्य (for समीक्ष्य) Ś1 Ñ V1 B D1 4-7 M4 ते दृष्ट्वा(D4 7 °ष्ट्वा चा)गत सूत(Ñ1 V1 B2 D1 4 5 7 दूत), D2 ते दृष्ट्वा ह्यागतं दूर (sic) —After 4^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

310* सहसोत्पतिता सर्वे ह्यासनेभ्य ससभ्रमा ।
तानुवाच विनीतात्मा सूतपुत्र प्रदक्षिण ।
क्षिप्रमाख्यात रामाय सुमन्त्रो द्वारि तिष्ठति ।
ते राममुपसगम्य भर्तु प्रियचिकीर्षव ।

[(l 1) T3 lacuna up to त्पति G3 महनोत्पातिता T2 स्वासनेभ्य, M3 [अ]प्यासनेभ्य Dt1 सुसभ्रमा T3 च सभ्रमा, G1 2 M1 ससभ्रम —(l 2) T1 damaged for नीता —(l 3) G2 आख्याय G1 भद्र वो (for रामाय) —T1 damaged from मन्त्रो up to र्षव in l. 4 G2 सुनन्तो, M3 सुदतो (for सुमन्त्रो) —(l 4) T2 G3 M3 उपसक्रम्य]

—^{c}) Ś1 Dd1 Dm1 D6 T3 सभार्याय च, D2 भार्यया सह (for सहभार्याय) —^{d}) Ś1 D1 2 4-7 M4 समुपेत्य (for क्षिप्रमेव) Ñ V1 B प्रणिपत्य न्यवेदयन्.

5 7 5 प्रतिवेदितमाज्ञाय सूतमभ्यन्तरं पितुः ।
तत्रैवानाययामास राघवः प्रियकाम्यया ॥ ५
तं वैश्रवणसंकाशमुपविष्टं स्वलंकृतम् ।
ददर्श सूतः पर्यङ्के सौवर्णे सोत्तरच्छदे ॥ ६
वराहरुधिराभेण शुचिना च सुगन्धिना ।
अनुलिप्तं परार्ध्येन चन्दनेन परंतपम् ॥ ७
स्थितया पार्श्वतश्चापि वालव्यजनहस्तया ।
उपेतं सीतया भूयश्चित्रया शशिनं यथा ॥ ८
तं तपन्तमिवादित्यमुपपन्नं स्वतेजसा ।
ववन्दे वरदं बन्दी विनयज्ञो विनीतवत् ॥ ९
प्राञ्जलिस्तु सुखं पृष्ट्वा विहारशयनासने ।
राजपुत्रमुवाचेदं सुमन्त्रो राजसत्कृतः ॥ १०
कौसल्यासुप्रजा देव पिता त्वां द्रष्टुमिच्छति ।
महिष्या सह कैकेय्या गम्यतां तत्र माचिरम् ॥ ११
एवमुक्तस्तु संहृष्टो नरसिंहो महाद्युतिः ।
ततः संमानयामास सीतामिदमुवाच ह ॥ १२

---

5 ^{a}) G2 M1 प्रतिचोदितम्, Cm g k t प्रतिवेदित (as in text) —^{b}) T1 2 अभ्यागत, Cm g k t as in text (for अभ्यन्तर) —^{c}) T1 damaged for नाय Dg1 [आ]नानयामास (sic) —^{d}) Dt1 M3 Cg राघवप्रिय° ❀ Ct प्रियकाम्यया पितुरिति शेष । ❀—For 5, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

311* श्रुत्वैवाभ्यागत त च सूतमभ्यर्हित पितु· ।
राम प्रवेशयामास सत्कृत्यालयमात्मन· ।

[(1 1) Ñ2 श्रुत्वेवास्यागत (sic), D2 श्रुत्वा चाभ्यागत Ś1 V1 D4–7 M4 त तु, B2 तत्र (for त च) Ś1 Ñ1 D1 2 4–7 दृतम् D2 अभ्यागत, D5 M4 अभ्यर्चित (for अभ्यर्हित). —(1 2) Ñ2 सद्यात (sic), D2 सत्कृत्वा (for सत्कृत्य) Ś1 D4–7 गृहम्, V1 स्वयम् (for [आ]लयम्)]

6 T3 lacuna for 6^{abc} —^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4 6 7 M4 स त धन(Ñ2 B3 जल)द°, D5 स तु त धर्म° —T1 damaged from सकाश up to वर्णे सो in ^{d} —^{cd}) Ñ V1 B D1 2 4 5 7 M4 transp पर्यङ्के and सौवर्णे Ś1 Ñ1 B D1 2 4 6 7 M4 राङ्कवास्तृते(Ś1 D1 6 °श्रिते, B3 °चिते, D2 °सिते), Ñ2 राङ्कवाचिते (sic), V1 om , D5 (before corr शाकवासुते) सू° (for सोत्तरच्छदे) T3 सुवर्णेनोत्तरच्छदे

7 ^{a}) D1 5 वराहै- (for वराह-) Ś1 V1 B1 2 4 Dg1 T3 -रुधिराभेन, D1 M3 -रुचिराभेण(D1 °न), Cg as in text (for °भेण) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 सु(B4 स्व)श्ल (D1 °श्लि [sic])क्ष्णेन(Ś1 D5 सुश्लक्ष्णेण, V1 om , B2 सुसूक्ष्मेन) महाभुज —^{cd}) Dg1 Dd1 G2 परार्द्धेन, Cr m g t °र्ध्येन (as in text) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 महा(D1 2 5 घरा)र्हेण and सुगंधिना (for परार्ध्येन and परतपम् respy)

8 T1 damaged for वि वा in 8^{ab} —^{b}) Dm1 वाल- —^{d}) T1 damaged from शशिन up to 9^{b} —For 8, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

312* वालव्यजनधारिण्या सीतया पार्श्वसस्थया ।
सपत्नया सेव्यमान श्रियेव मधुसूदनम् ।

[(1 1) Ñ D1 4–7 वा(D5 [before corr] व्या)ल, M4 साल (for वाल-) D1 5 -पाणिभ्या, D2 4 7 -पाणिन्या (sic) (for -धारिण्या) D6 (before corr) सीताया B1 पार्श्वे, B3 (marg also as above) पार्व- (sic) —(1 2) M4 सपत्नया V1 व्यजमान, D2 सेवमान (for सेव्यमान) D1 सुप्रिया सेव्यमान त (for the prior half) D6 मदसूदन]

9 T1 damaged for 9^{ab} (cf v l 8).—^{b}) M3 उपविष्ट (for °पन्न) Dg1 सुतेजसा —^{d}) T3 विनुतज्ञो (for विनयज्ञो) —For 9, Ś1 Ñ V1 B D4–7 M4 subst., while D1 2 subst 1 2 for 9^{cd}

313* तरुणादित्यसदृशं प्रज्वलन्तमिव श्रिया ।
ववन्दे राममभ्येत्य सुमन्त्रो विनयान्वित· ।

[(1 1) V1 B4 M4 -सकाश (for सदृश) Ś1 D4 6 7 M4 उज्वलतम् D4 अधिश्रिया —(1 2) D1 5 M4 विनयानत, D7 विस्मयान्वित]

10 ^{a}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 सुमुखं दृष्ट्वा, T2 M2 तु सुख स्पृष्ट्वा, T3 °दृष्ट्वा (for तु सुख पृष्ट्वा) Ś1 Ñ2 B1–3 D1 2 4 6 7 पृष्ट्वा(Ś1 B3 D2 6 7 दृष्ट्वा) चैनं(D2 °व) सुख(D4 °खै) प्रह्वो(B3 प्राह्वो [sic]), Ñ1 दृष्ट्वा चैनं सुख पृष्ट्वा, V1 पृष्ट्वा चैन सुखं प्रश्नं, B4 M4 पृ(B4 स्पृ)ष्ट्वा चैन सुख प्राज्ञो, D5 दृष्ट्वा चैन सुखासीन —^{b}) Ñ B1 3 4 Dd1 Dm1 D1 4 7 °नाशने, Cm °नासने (as in text) —^{cd}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 उवाचानतरमिद सुमन्त्रो राजशासनात् (Ñ V1 B °न).

11 ^{a}) ❀ Cm कौसल्या सुप्रजा सुपुत्रेण त्वया... । Cg.k t explain similarly Cg also यद्वा कौसल्याया सुप्रज· सुपुत्र असिच्प्रत्ययान्त । ❀ Ś1 Ñ B D1 2 4–7 G1 देवी(G1 °वि [sic]), Dt1 Dd1 Dm1 T3 M4 राम, Ck as in text (for देव) V1 कौसल्यासुत जानीहि —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 देवस्(Ś1 D2 °व) (for पिता) T1 damaged from मिच्छति up to क्त in 12^{a} —^{c}) Dt1 [अ]पि हि (for सह) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 कैकेयी (M4 °यि)सहितो राजा(Ñ B D1 राम, M4 तत्र) गम्यता यदि रोचते

12 T1 damaged up to क्त in ^{a} (cf v l 11) —^{c}) Dg1 स मानयामास —For 12, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst.

देवि देवश्च देवी च समागम्य मदन्तरे ।
मन्त्रयेते ध्रुवं किंचिदभिषेचनसंहितम् ॥ १३
लक्षयित्वा ह्यभिप्रायं प्रियकामा सुदक्षिणा ।
संचोदयति राजानं मदर्थं मदिरेक्षणा ॥ १४
यादृशी परिषत्तत्र तादृशो दूत आगतः ।
ध्रुवमद्यैव मां राजा यौवराज्येऽभिषेक्ष्यति ॥ १५
हन्त शीघ्रमितो गत्वा द्रक्ष्यामि च महीपतिम् ।
सह त्वं परिवारेण सुखमास्स्व रमस्व च ॥ १६
पतिसंमानिता सीता भर्तारमसितेक्षणा ।
आद्वारमनुवव्राज मङ्गलान्यभिदध्युषी ॥ १७ G 2 13 19 B 2 16. 21 L 2 17 19

314* एवमुक्त सुमन्त्रेण रामो राजीवलोचन ।
शिरसा प्रतिगृह्याज्ञा पितु सीतामथाब्रवीत् ।

[(1 1) D6 राजविलोचन (for राजीव°) —(1 2) M4 राज्ञ (for पितु) D4 यथा (for अथ)]

13 ^{ab}) Ś1 reads श्च in marg D2 om second च (subm) Dg1 तदंतरे, Cg मदतरे (as in text) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 सीते and परस्पर (for देवि and मदन्तरे respy.) —^{c}) Dg1 मन्त्रयेत, Dm1 मन्त्रयेति (both sic) (for °येते) —^{d}) T1 2 G3 Ck -संयुत, Cr g t -सहित, Cm as in text (for -संहितम्) —For 13^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

315* मम मन्त्रयतो नून यौवराज्याभिषेचनम् ।

[Ś1 D4(after corr *sec m*)–7 चिंतयतो, M4 [आ]-मन्त्रयतो D1 नित्य (for नून) D1 यौवराज- (for यौवराज्य-)]

14 ^{a}) T1 damaged from त्वा ह्य up to first म in ^{d} Dm1 G2 M1 2 तु (for हि) —^{b}) G2 सुदारुणा —^{d}) Dg1 T G1 3 M2 3 Cg मदिरेक्षणे, Dt1 Dd1 Dm1 असितेक्षणा (for मदिरे°) —For 14, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

316* ध्रुव मे यतते माता कैकेयी मत्प्रियेच्छया ।
अद्यैव मा यौवराज्य प्रतिपादयितु स्वयम् ।
नून रहसि राजान मत्कृते त्वरयत्यसौ ।
अथवा सहिता राज्ञा मा प्रिय वक्तुमिच्छति ।

[(1 1) B4 मेवतरे (sic) (for मे यतते) B1 सीता (sic) (for माता) D1 2 4 5 7 M4 ध्रुव यतति(D2 तयति [metathesis], M4 याचति) माता(D4 यातो [sic]) मे (for the prior half) Ñ1 कैकेयी B4 illeg for प्रियेच्छ D1 2 4 6 7 °प्रियेप्सया —(1 2) Ñ V1 B1 3 M4 मे (for मां) Ś1 D4 6 7 यौवराज्ये D2 प्रतिपादयतु M4 ध्रुव (for स्वयम्) —(1 3) Ñ1 B3 (also as above) यत्कृते (for मत्कृते) Ś1 D1 2 4–7 °त्वरयत्येव (D1 सत्वारयते [sic], D2 त्वरयाप्येव, D4 7 त्वरयत्यति), M4 सा त्वारयति मत्कृते (for the post half) —(1 4) D1 2 5 प्रिय मा (by transp), D4 7 प्रिय मे, M4 प्रिय मा (for मा प्रिय) B3 (also as above) वक्षुम् (for वक्तुम्) B4 D4 7 अर्हति]

—After 14, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

317* सा प्रहृष्टा महाराज हितकामानुवर्तिनी ।
जननी चार्थकामा मे केकयाधिपते सुता ।
दिष्ट्या खलु महाराजो महिष्या प्रियया सह ।
सुमन्त्र प्राहिणोद्दूतमर्थकामकर मम ।

[(1 4) Dg1 सुमत (for °मन्त्र) T1 damaged from प्राहिणो up to दू in 15^{b} Dg1 -कामपर (for कामकर).]

15 T1 damaged up to दू in 15^{b} (cf v l 14) —^{a}) Ñ1 प[...]त् (for परिषत्) M4 यादृश पश्यसे Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 सीते (for तत्र) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4(after corr *sec m*)–7 M4 दूत(M4 सूत)श्चाय (V1 D2 °पि) यथा(Ñ2 B3 4 D2 4 7 तथा)विधः(B2 °गत) —^{c}) Ś1 D4–7 M4 सप्रति (for अद्यैव) Ñ V1 B D1 2 राजा मा (by transp) —^{d}) B1 [ऽ]भिषिक्ष्यति (sic), B3 [ऽ]भिषेक्ष्यते

16 ^{a}) G1 अह T2 शीघ्रगतो (sic) (for °मितो) —For 16^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

318* तस्माच्छीघ्रमहं गत्वा पश्यामि जगतीपतिम् ।
एक रहसि कैकेय्या सहासीन गतज्वरम् ।

[(1 2) Ñ1 D2 एव रहसि, V1 एकान्तरणे, D6 एक रहस्ये Ñ1 केकेय्या Ś1 D6 मुखासीन, B2 reads सहासीन in marg]

—Ñ V1 B D1 2 M4 om 16^{cd} —^{c}) Ś1 D6 इह, D4 5 7 यथा (for सह) D4(after corr *sec m*) 5 परिचारेण, T3 परिवारैश्च

17 ^{a}) Ś1 D4–7 इति समानिता —^{b}) T1 damaged from सि in 17^{b} up to राजा in l 2 of 321* Ś1 D4–7 भर्त्रा त्व(D4 स्व)सितलोचना —^{c}) Ś1 D4–7 द्वारातम्, G1 आत्मानम् (for आद्वारम्) D4 अनुप्रव्राज (sic) —^{d}) Dm1 मगलान्, D4 5 7 मगल्यानि (for मङ्गलानि) Ś1 (marg also as in Dm1) D6 [अ]पि दध्युषी, Dg1 °दध्रुपी (both sic), Dd1 Dm1 °ध्रुपी, D5 °चाद्रिनी, T2 °ध्युषे (sic), G1 [अ]वि° (for [अ]भिदध्युषी) —For 17, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

319* इति भर्तृवच श्रुत्वा सीता वचनमब्रवीत् ।
गच्छार्यपुत्र पितर द्रष्टु मातरमेव च ।
इत्युक्त्वा साञ्जलि कृत्वा राम सप्रस्थित तदा ।
आद्वारमनुवव्राज सीता भर्तृवशानुगा ।

[(1 1) M4 राम- (for भर्तृ) —(1 2) B4 [आ]ज्यपुत्र (sic), D1 [आ]र्यं भर्त( ) (for [आ]र्यपुत्र) B1 पितरम् (for मातरम्) —(1 3) D1 2 M4 चाजलिं D2 च (for स-) —(1 4) Ñ2 V1 B1–3 (B3 also as above) D1 2 आ द्वाराद्, B4 आत्वयाद् (sic), M4 अद्वराद् (for आद्वारम्). D2 अनुश्व्राज]

—Then all cont

स सर्वानर्थिनो दृष्ट्वा समेत्य प्रतिनन्द्य च ।
ततः पावकसंकाशमारुरोह रथोत्तमम् ॥ १८
मुष्णन्तमिव चक्षूंषि प्रभया हेमवर्चसम् ।
करेणुशिशुकल्पैश्च युक्तं परमवाजिभिः ॥ १९
हरियुक्तं सहस्राक्षो रथमिन्द्र इवाशुगम् ।
प्रययौ तूर्णमास्थाय राघवो ज्वलितः श्रिया ॥ २०
स पर्जन्य इवाकाशे स्वनवानभिनादयन् ।
निकेतान्निर्ययौ श्रीमान्महाभ्रादिव चन्द्रमाः ॥ २१

320* तां निवर्त्य ततो रामो निर्जगाम त्वरान्वितः ।
पितरं द्रष्टुमाहूतः कैकेय्या सहितं रहः ।
विनिर्गत्य च तस्मात्स गृहादनुपमद्युतिः ।
ददर्शार्थिजनं द्वारि स्थितं दर्शनलालसम् ।

[(l 1) D1 2 तदा (for ततो) M4 त्वरन्नित्र —Ñ1 om l 3 —(l 3) B2 4 विनिर्गतश्च, D1 2 विनिर्गम्य Ñ2 reads in marg, B4 om (subm) (for स) —(l 4) B1 [अ]र्थिजनान्, D2 [अ]र्थ जन B1 स्थितान्दर्शनलालसान् (for the post half)]

—After 17, Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4–7 T G M1–3 ins

321* राज्यं द्विजातिभिर्जुष्टं राजसूयाभिषेचनम् ।
कर्तुमर्हति ते राजा वासवस्येव लोककृत् ।
दीक्षितं व्रतसंपन्नं वराजिनधरं शुचिम् ।
कुरङ्गशृङ्गपाणिं च पश्यन्ती त्वां भजाम्यहम् ।
पूर्वां दिशं वज्रधरो दक्षिणां पातु ते यमः । [5]
वरुणः पश्चिमामाशां धनेशस्तूत्तरां दिशम् ।
अथ सीतामनुज्ञाप्य कृतकौतुकमङ्गलः ।
निश्चक्राम सुमन्त्रेण सह रामो निवेशनात् ।
पर्वतादिव निष्क्रम्य सिंहो गिरिगुहाशयः ।
लक्ष्मणं द्वारि सोऽपश्यत्प्रह्वाञ्जलिपुटं स्थितम् । [10]
अथ मध्यमकक्ष्यायां समागच्छत्सुहृज्जनैः ।

[T1 damaged up to राजा in l 2 —(l 1) D7 मज्य (sic) (for राज्य) Ś1 D4–6 -[अ]भिषेकजत्, D7 (after corr *sec m*) °षेकज (for -[अ]भिषेचनम्) —(l 2) G2 अर्हसि —(l 3) T3 M2 वृत्त, Cg as above (for व्रत-) Ś1 M2 शुभ, T2 (before corr) सुत, G2 शुची (sic) (for शुचिम्) —(l 4) D5 पश्यति (sic) G1 त्वा (for त्वां) Ś1 D4–7 भवामि (for भजामि) —(l 5) Dt1 दिशो, D5 दिर्शि (both sic) (for दिशं) T1 damaged from ज्र in l 5 up to first म in l 7 —(l 6) G2 [उ]रमा (sic) (for [उ]त्तरा) D4 (marg *sec m*) तथा (for दिशम्) —(l 8) Ś1 स्वमन्त्रेण —(l 9) D6 निष्क्रांत (for °ष्क्रम्य) D4 °गुहाश्रय —Ś1 D4–7 om l 10 —(l 10) G3 लक्ष्म M3 -पुट (for -पुटं) T1 damaged from स्थितम् up to 18^b —After l 10, Dm1 ins राम —(l 11) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 -कक्षाया Dm1 समागच्छन् (sic) (for °च्छत्) Ś1 D4–7 मध्यमाया समे(D6 [after corr]°मी)याय कक्ष्या(D4 6 7 [after corr] °क्षा)यामर्थि(D4 °र्थि [sic])भिर्जनैः (Ś1 D6 °र्द्विजैः)]

18 T1 damaged for 18^{ab} (cf v l line 10 of 321*) —^{a}) M3 अर्थितो (for °नो) M4 स तु सर्वार्थिनो Ñ1 reads दृष्ट्वा in marg —^{b}) G2 M1 च ननद (for प्रतिनन्द्य) —After 18^{ab}, Ś1 D4–7 read l 2 of 322*. —^{c}) Ś1 D4 6 7 तथा, D5 तदा, G3 स तु (for ततः) G2 M1 पवित- (for पावक-) Ñ V1 B D1 2 M4 युक्तमेव रथं रौप्यम् (V1 योग्यम्, D1 2 रौक्मम्) —^{d}) Ñ V1 B2–4 त्वरान्वितः, B1 त्वराणि च (sic) (for रथोत्तमम्) —After 18, Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4–7 T G M1–3 ins

322* वैयाघ्रं पुरुषव्याघ्रो राजन्तं राजनन्दन ।
मेघनादमसंबाधं मणिहेमविभूषितम् ।

[(l 1) Dd1 पुरुष (sic) (for पुरुष-) Ś1 Dt1 D4 6 7 Ct राजिन, Dd1 Dm1 D5 Cg राजन, Cv *gp* as above (for राजन्तं) ❀ Cr राजन्तं राजनन्दन इति पाठः । ❀ —Ś1 D4–7 read l 2 after 18^{ab} —(l 2) Ś1 D4 6 7 -समारात्, G2 सम बाध (for असंबाध) M3 मेघदाममम बाध (sic) (for the prior half) Dg1 मणिस्तोम- (for °हेम-)]

19 D2 om from 19 up to l 1 of 323* —^{a}) B3 मुष्टतम् (sic) (for मुष्णन्तम्) —T1 damaged from 19^b up to रथ in 20^b —^{b}) Ś1 Dd1 Dm1 D4–7 T3 सूर्यवर्चसं, Ñ V1 B M4 (before corr as in B4) मेघनादिन (B4 °त), Dt1 Ct मेरु°, D1 [अ]र्कमिवापरे (for हेमवर्चसम्). —^{c}) V1 B4 करेणुशिष्ट-, M4 °वर- (for °शिशु-)

20 T1 damaged up to रथ in 20^b (cf v l 19). —^{a}) Ś1 D6 सहस्रहयसंयुक्तं —^{b}) M2 [अ]परः (for [आ]शुगम्) D4 7 रथं च मघवानिव —^{c}) M3 moth-eaten for यौ तू D5 पूर्णम्, T3 रथम् (for तूर्णम्) Dd1 M2 (before corr) उत्थाय (for आस्थाय) —^{d}) Ś1 D4–7 ज्वलित, Dg1 Dd1 T2 3 G3 M2 3 ज्वलित-, Dt1 ज्वलितैः (sic) (for ज्वलितः) ❀ Ct उज्ज्वलित इति वा । तदा सधिरार्षः । ❀ G1 राघवो हि श्रिया सह —For 20, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

323* हर्यश्वयुक्तं भगवान्स्वरथं मघवानिव ।
तमारुह्य ययौ रामः श्रिया परमया ज्वलन् ।

[D2 om l 1 (cf v l 19) —(l 1) Ñ1 हर्यश्वयुक्तं महसा (for the prior half) Ñ1 स्व, V1 सु- (for स्व-) Ñ1 म वान्, V1 मघवा, B1 भगवान् (for मघवान्) —(l 2) Ñ2 ततो (for ययौ)]

21 ^{a}) Dt1 पर्जन्यम्, Ct as in text —^{b}) Ś1 D4 वै वि(Ś1 D6 नि)नादयन्, G1 अभिनन्दयन् —^{c}) Ś1 D4 6 7 केतनान् (for निकेतान्) D6 शीघ्र (for श्रीमान्) —^{d}) Dg1 महेन्द्राद् (for महाभ्राद्) ❀ Cg महेन्द्रशब्द उदयाद्रिपरः । ❀ —For 21, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

छत्रचामरपाणिस्तु लक्ष्मणो राघवानुजः ।
जुगोप भ्रातरं भ्राता रथमास्थाय पृष्ठतः ॥ २२

ततो हलहलाशब्दस्तुमुलः समजायत ।
तस्य निष्क्रममाणस्य जनौघस्य समन्ततः ॥ २३

G 2. 13. 27
B 2 16 34
L. 2 17 31

324* स तेन रथमुख्येन पर्जन्यसमनादिना ।
विनिर्ययौ स्वभवनात्सिताभ्रादिव चन्द्रमा ।

[(l 1) D2 रथु- (for रथ-) B2 (m gloss) पर्जादिरन्य इति अन्य अस्यप (sic) (for पर्जन्य) Ñ2 -[ज]समनादिना, B4 -समनेन च (sic) (for -समनादिना) B1 पर्जन्य समपद्यत (for the post half) —B1 om (hapl ?) from l 2 up to 23^{ab} —(l 2) D1 स्वभुवनात्]

22 B1 om 22 (cf v l 21) V1 om 22^{ab} —^{a}) Ñ1 Dd1 Dm1 G1 M1 Ct*p* (first) चित्र, Dt1 Ct*p* (second) चन्द्र, Cg as in text (for छत्र-) Ñ2 V1 B2 3 D2 M4 -पाणिस्तं, B4 D1 पाणिस्थ T1 damaged from र in 22^{a} up to ततो in 23^{a} —^{b}) Ś1 D6 राघवो लक्ष्मणोनुज, Ñ V1 B2–4 D1 2 M4 प्रयात लक्ष्मणस्तदा —^{cd}) M3 moth-eaten for गोप भ्रा Dm1 reads भ्रातर in marg Dm1 पृच्छत (sic) (for पृष्ठत) Ñ V1 B2–4 D1 2 M4 अन्वारुरोह देवेंद्रमुपेंद्र (Ñ2 repeats मुपेंद्र) इव हर्षयन्

23 B1 om 23^{ab} (cf v l 21) T1 damaged for ततो (cf v l 22) Ś1 D4–7 repeat 23^{ab} (= var) after l 16 of 327* —^{a}) Dg1 reads हल in marg D2 कोलाहल, D6 (second time) हलाहला, D7 (second time) हल ला- (for हलहला-) —^{b}) G3 तुमुल (for तुमुल) Ś1 Ñ B2–4 D4 6 M4 (Ś1 D6 first time, D4 second time) समपद्यत, D6 (second time) समजा‹ › —After the repetition of 23^{ab}, Ś1 D4–7 ins

325* उपस्थाने नरेन्द्रस्य विमर्दश्च महान्पथि ।
[Ś1 D6 विमर्द सुमहान्]

—^{c}) Ś1 D4–7 निष्क्रामतस्तत्र, Dg1 (before corr) Dd1 निष्काम°, Cg as in text (for निष्क्रममाणस्य) —For 23^{cd}, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

326* दृष्ट्वैव राममायान्त रथेन रथिना वरम् ।
हर्षात्तेन जनौघेन सहसा समुदीरित ।
स शब्दः पूरयामास दिशोऽथ विदिशास्तथा ।

[(l 1) Ñ दृष्ट्वे B3 (*sup lin*) रथेन M4 रथिन (for रथिना). D1 2 उपस्थाने प्रहृष्टाना जनाना प्रेक्ष्य राघव —(l 2) D2 सन्दीरित —(l 3) B1 दिश स D1 2 दिव भूमि च सर्वत (for the post half)]

—After 23, Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4–7 T G M1–3 ins.

327* ततो हयवरा मुख्या नागाश्च गिरिसंनिभा ।
अनुजग्मुस्तदा रामं शतशोऽथ सहस्रश ।
अग्रतश्चास्य संनद्धाश्चन्दनागरुभूषिता ।
खड्गचापधरा शूरा जग्मुराशसवो जना ।
ततो वादित्रशब्दाश्च स्तुतिशब्दाश्च वन्दिनाम् ।
सिंहनादाश्च शूराणा तदा शुश्रुविरे पथि ।
हर्म्यवातायनस्थाभिर्भूषिताभि समन्तत ।
कीर्यमाण सुपुष्पौधैर्ययौ स्त्रीभिररिंदम ।
राम सर्वानवद्याङ्ग्यो रामपिप्रीषया तत ।
वचोभिरग्र्यैर्हर्म्यस्था क्षितिस्थाश्च ववन्दिरे ।
नूनं नन्दति ते माता कौसल्या मातृनन्दन ।
पश्यन्ती सिद्धयात्र त्वा पित्र्य राज्यमुपस्थितम् ।
सर्वसीमन्तिनीभ्यश्च सीता सीमन्तिनीं वराम् ।
अमन्यन्त हि ता नार्यो रामस्य हृदयप्रियाम् ।
तया सुचरित देव्या पुरा नूनं महत्तप ।
रोहिणीव शशाङ्केन रामसंयोगमाप या ।
इति प्रासादशृङ्गेषु प्रमदाभिर्नरोत्तम ।
शुश्राव राजमार्गस्थ प्रिया वाच उदाहृता ।

[(l 1) T1 damaged for वरा T2 हयरथा (for हयवरा) Ś1 घन, M3 गिर- (sic) (for गिरि) —(l 2) M3 moth-eaten for जग्मुस्त Ś1 D4 6 7 G1 2 M1 ततो (for तदा) T1 damaged from त in शतशो up to शू in शूरा in l 4 —(l 3) Ś1 Dg1 D6 7 चन्दनागुरु Ś1 D6 -वासिता, Dt1 -भूषिन (sic), T2 3 G M1–3 Cg रूषिता (for भूषिता). —(l 4) Ś1 D6 -चर्मधरा, D7 -चापवरा (for °धरा) Ś1 D6 रामस्य पृष्ठत, D4 5 7 आशसतो°, M3 आशस तो° —(l 5) Ś1 D4–7 अथ, G1 2 M1 तत्र, Cg as above (for ततो) Ś1 D4–7 -शब्दाश् for both the -शब्दाश् Dg1 om (subm), D4 T1 तु (for first च) Dg1 -शब्दस्तु (for second -शब्दाश्च) —(l 6) Ś1 D4–7 -नादाश् (for -नादाश्). Dg1 G3 तथा, Dt1 Dd1 Dm1 Ct तत, Cg as above (for तदा) T1 damaged for दा शुश्रु Ś1 D4–7 शुश्राव वै, T3 शुश्रुवुरे (sic) (for शुश्रुविरे) G1 भृश (for पथि) —(l 7) Ś1 वैतायन-स्थाभिर्, T3 °स्ताभिर् (both sic) (for -वातायन°) T1 damaged from त in समन्तत up to the prior half of l 9 —(l 8) D4 5 7 M2 च, T3 G2 M1 म, M3 तु (for सु-) Ś1 सुपुष्पैश्च D3 आकीर्यमाण पुष्पैश्च (for the prior half) —(l 9) D5 शशसुश्च (for राम सर्व-) Ś1 D6 -[अ]नवद्याग (for °ङ्ग्यो) D5 राम, D7 घागमा (for राम-) Dg1 G3 -विप्र (Dg1 °प्रे)पया (sic), Cg as above (for -पिप्रीषया) M2 स्त्रिय (for तत) Ś1 D6 (after corr) रामाश्च प्रीतिस्युता, T2 3 °प्रियचिकीर्षया (for the post half) —(l 10) T2 अग्रे (for अग्र्यै) Ś1 D4 6 7 क्षितिस्थ च (Ś1 [marg] D6 त), Dg1 °स्तु (for क्षितिस्थाश्च) —(l 11) M3 moth-eaten for न्दति in नन्दति Ś1 D6 भ्रात-, T1 damaged (for मातृ) —(l 12) D5 T2 3 पश्यति (sic) Ś1 D6 सिद्धमत्र, Dg1 सिद्ध (before corr °द्धि)पात्र, M3 विद्ध° (sic), Cg as above (for सिद्धयात्र). D7 त्वा (for त्वा) T G M1–3 Cg k अव, Cm t as above (for उप-) T1 damaged from त्र्य in l 12 up to

स राघवस्तत्र कथाप्रलापं
शुश्राव लोकस्य समागतस्य ।
आत्माधिकारा विविधाश्च वाचः
प्रहृष्टरूपस्य पुरे जनस्य ॥ २४
एष श्रियं गच्छति राघवोऽद्य
राजप्रसादाद्विपुलां गमिष्यन् ।
एते वयं सर्वसमृद्धकामा
येषामयं नो भविता प्रशास्ता ।
लाभो जनस्यास्य यदेष सर्वं
प्रपत्स्यते राष्ट्रमिदं चिराय ॥ २५

स घोषवद्भिश्च हयैः सनागैः
पुरःसरैः स्वस्तिकसूतमागधैः ।
महीयमानः प्रवरैश्च वादकै-
रभिष्टुतो वैश्रवणो यथा ययौ ॥ २६
करेणुमातङ्गरथाश्वसंकुलं
महाजनौघैः परिपूर्णचत्वरम् ।
प्रभूतरत्नं बहुपण्यसंचयं
ददर्श रामो रुचिरं महापथम् ॥ २७

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुर्दशः सर्गः ॥ १४ ॥

ता in l 14 —(l 13) D5 तु (for च) T2 चरा (sic) (for वराम्) Dg1 D4 M2 सीता सीमतिनीवरा, Dt1 Dm1 सीता(Dm1 [before corr] °ता) सीमन्तिनी(Dm1 °नीं) वरा (for the post half) —(l 14) Ś1 D6 अभ्यनन्दत(D6 °न्दतु) वै, D4 7 °न्तनो, T3 °हि + (for अमन्यन्त हि ता) Ś1 (before corr) D7 हृदयप्रिय, D4 हृदये प्रिया M3 moth-eaten from प्रि in l 14 up to त in तया in l 15 —(l 15) D5 यनो (sic) (for तया) Dg1 तया (for पुरा) —(l 16) Ś1 D4–7 रोहिण्या शशिनेनेह (for the prior half) Ś1 D4–7 -मयोगकाम्य(D5 7 °म)या, Dt1 °मायया, Dd1 °मागन (sic), Dm1 °गना (for -सयोगमाप या) M2 रामयोगमवाप या (for the post half) —After l 16, Ś1 D4–7 repeat (= var) 23[ab] —Ś1 D4–7 om l 17–18 —(l 17) T1 damaged from पु in l 17 up to तत्र 24[a] —(l 18) Dg1 (before corr) राजा, M3 रा+- (for राज-) M3 moth-eaten for स्य प्रिया T3 हृदा हृता (for उदा°) ❀ Cg प्रमदाभिरुदीरिता इति योजना । ❀]

24 Ñ V1 B D1 2 M4 om 24–25 (For om cf 336*) —[a]) T1 damaged up to तत्र (cf v l l 17 of 327*) Ś1 D4–7 कथाभिरामा, Dg1 °प्रसगान्, Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 कथा(Dt1 तदा, G3 तथा)प्रलापान्(T3 °भा [sic]), Cg °प्रपचान् (for °प्रलाप) —[c]) Ś1 D6 ह्यात्माधिकारैर्, D4 5 7 °कारे (for °कारा) D6 (before corr) वाचा ,(for वाच) —[d]) M3 प्रहृ - (for प्रहृष्ट-) Dg1 Cg पुरो (for पुरे)

25 Ñ V1 B D1 2 M4 om 25 (cf v l 24) —[a]) Ś1 D4–7 स्वय (for श्रिय) M3 moth-eaten for ऽद्य D7 ins वो after ऽद्य —[b]) Dg1 विपुला (for °लां) Ś1 D4–7 राज प्रसादात्पृथिवीमलप्स्यत् (D5 °मभिलिप्सन्, D7 °प्स्यन्) —[c]) Ś1 D6 जाता (for एते) T1 damaged after ए up to 25[e] D4 5 G1 2 °समृद्धिकामा ❀ Cm सर्वसमृद्धकाम समृद्धसर्वकाम. । ❀ —[d]) Dm1 T2 G3 एषाम्. —[e]) Ś1 D6 [अ]य (for [अ]स्य) —After 25, Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4–7 T G M1–3 ins

328* न ह्यप्रिय किंचन जातु कश्चि-
त्पश्येन्न दु ख मनुजाधिपेऽस्मिन् ।

[(l 1) Ś1 D4–7 कश्चन, Dg1 किंच+, Dt1 °नु, Cg t as above (for किंचन) Ś1 D4–7 किंचित् M3 moth-eaten for श्चि, and त्प in l 2 —(l 2) Ś1 D4 6 7 पश्येत, M3 पश्यन्न (for पश्येन्न) D5 पश्यन्दुष्टे]

26 [a]) D4 7 सु-, G1 स- (for स) M3 घोषमद्भिश्(sic) D5 सु- (for च) Ś1 D4–7 स(D4 - सु)सारथि , Dg1 T1 2 G3 M3 च नागै , Dd1 सुनागै (for सनागै) —[b]) Ś1 D4–7 पुरस्थितैरथिक(Ś1 °रथिक [sic])सूत°. —[c]) T1 damaged from मा up to कु in 27[a] D5 (before corr.) महीसमानः; M2 महीयमान (sic) (for महीयमान) Ś1 D6 च वा जनैर्; Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G1 M3 च वाद्भिकैर्; D4 7 वणिग्जनैर्, D5 °वाणिजैर् (for च वादकैर्) —[d]) M3 moth eaten for ययौ —For 26, Ñ V1 B D1 2 M4 subst .

329* प्रहर्षवद्भि पुरवासिभिर्जनै
सभाज्यमान प्रियशब्दवादिभि ।
कराग्रदृष्टिस्मितभाषितेङ्गित-
र्ययौ जनौघ प्रतिपूजयञ्शनै ।

[(l 1) D1 प्रहर्षवाग्भि —(l 2) B3 स बाधमान (for सभाज्य°) —(l 3) B3 (also as above) -हस्त- (for -दृष्टि-) M4 -स्थिनि (for -स्मित-) Ñ2 -भावितेर्गितैर्; D2 -भाषितागतैर् —(l 4) B4 illeg for शनै M4 प्रतिपूरयञ्शनै .]

27 Ñ V1 B D1 2 M4 om 27 —[a]) T1 damaged up to कु (cf v l 26) M3 moth-eaten for करेणुमा.

१५

स रामो रथमास्थाय संप्रहृष्टसुहृज्जनः ।
अपश्यन्नगरं श्रीमान्नानाजनसमाकुलम् ॥ १
स गृहैरभ्रसंकाशैः पाण्डुरैरुपशोभितम् ।
राजमार्गं ययौ रामो मध्येनागरुधूपितम् ॥ २
शोभमानमसंबाधं तं राजपथमुत्तमम् ।
संवृतं विविधैः पण्यैर्भक्ष्यैरुच्चावचैरपि ॥ ३
आशीर्वादान्बहूञ्शृण्वन्सुहृद्भिः समुदीरितान् ।
यथार्हं चापि संपूज्य सर्वानेव नरान्ययौ ॥ ४ G 2 14 8 B 2 17 8 L 2 18 8

—[b]) Ś1 Dg1 Dd1 Dm1 D4–7 महाजनौघ(Dg1 °घ)प्रतिपूर्ण° (Ś1 D6 °पन्न) —G3 illeg for 27[cd] —[c]) Ś1 D4–7 -वस्त्रसचय —[d]) Dt1 Dd1 Dm1 विमल (for रुचिर)

Colophon *Kāṇḍa name* M3 सुदर° (sic) —*Sarga name* Ś1 D4–7 (D5 prefixes दशरथ प्रति)रामानयनो (Ś1 D6 °न), Ñ V1 B D1 2 रामाह्वान(D1 2 °नो) —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 4 D6 om Ś1 17, Ñ2 B2 3 12, V1 13, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3 T G M1–3 16, D1 69, D4 7 19, D5 22 —After colophon, Dm1 concludes with राम श्री, D6 G M1 2 श्री(D6 om श्री)रामाय नम·, T2 श्रीरामचन्द्राय नम

15

☞ D3 missing for Sarga 15 (cf v l 2 12 12) Dm1 begins with ॐ

1 T1 missing from स रामो up to रु in 330* on a damaged fol —[a]) In M3 the portion up to मा is moth-eaten —[b]) Dg1 T2 G3 सप्रहृष्ट सुहृज्जनै, Dm1 (before corr) सप्रहृष्टसुहृज्जनै —After 1[ab], Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

330* पताकाध्वजसपन्न महार्हागरुधूपितम् ।

[Dg1 Dt1 महार्हागुरु , M3 °र्हगरु- (for महार्हागरु)]

—T1 damaged from अपश्य up to समा in [d] —[d]) Dt1 -समन्वित, G2 -समाकुला (sic) (for -समाकुलम्) —For 1, Ś1 D4–7 subst

331* प्रायादेव च काकुत्स्थ सप्रहृष्टसुहृज्जन ।

[D5 प्रयाते च (for प्रायादेव) D4 5 6 7 तु (for च)]
and then cont

332* शुश्राव राजमार्गस्थ प्रिया वाचोऽभ्युदीरिता ।
एष राज्ञ प्रसादेन राघवो रघुनन्दन ।
ह्लादयन्पौरहृदयान्यतुला प्राप्स्यति श्रियम् ।
जनस्यास्य महानेष लाभो यद्राघवो बली ।
राज्य प्राप्स्यति दुर्धर्ष सकोशबलवाहनम् । [5]

[(l 1) Ś1 राजमार्गस्था . D5 [ऽ]भ्युदाहृता —(l 3) D5 ह्लादयानोरुहृदयानि (corrupt) (for the prior half)]
—For 1, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

333* अथ रामो रथगत पूज्यमान· समन्तत ।
पौरैरञ्जलिमालाभिरनुगै पथि सस्थितै ।

[(l 1) B3 अथो (for अथ) Ñ (Ñ2 marg also) पृच्छमान (for पूज्यमान) —(l 2) V1 अन्वगै (for अनुगै) Ñ1 सवृत , V1 सश्रितै (for सस्थितै) D1 2 अभ्यगच्छत्प(D1 °न्प)थि स्थितै , M4 अनुरागात्पथि स्थितै (for the post half)]

2 Ñ V1 B D1 2 M4 om 2–3 —[a]) Ś1 D6 सुगृहैर् (for स गृहैर्) —[b]) T G M1–3 पाडरैर् M3 moth-eaten from रै up to first रा in 2[c] —[d]) D5 मध्ये च (for मध्येन) Ś1 Dg1 Dt1 D6 7 [अ]गुरु- —After 2, Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4–7 T G M1–3 ins.

334* चन्दनाना च मुख्यानामगरूणा च सचयै ।
उत्तमाना च गन्धाना क्षौमकौशाम्बरस्य च ।
आविद्धाभिश्च मुक्ताभिरुत्तमैः स्फाटिकैरपि ।

[Ś1 D5–7 transp l 1 and 2 —(l 1) Ś1 Dg1 Dt1 D6 अगुरु(Dt1 °रु)णा Ś1 D4–(D5 before corr)7 धूपित (for सचय) T1 missing for l 2–3 on a damaged fol —D4 om l 2 —(l 2) Ś1 D6 7 क्षौमपट्टाबरस्य च, D5 क्षौमवस्त्रादिभूषित, T2 3 G M1 3 क्षोमकोशावरस्य च (for the post half) —(l 3) Dm1 T2 3 M1 2 Cv m g k t*p* अविद्धाभिश् M3 मु· (moth-eaten), Cr t as above (for मुक्ताभिर्) Ś1 D4–7 आवद्धाभिश्च मुख्याभिर् (for the prior half) Ś1 D4–7 मणि(Ś1 °णी)भि (for उत्तमै) Ś1 Dg1 D4 6 स्फ(Dg1 स्फ)टिकैर् (for स्फाटिकैर्)]

3 Ñ V1 B D1 2 M4 om 3 (cf v l 2) —[a]) D4 7 शोभयानम् —[b]) Ś1 D4–7 नरेन्द्र- (for त राज-) —[c]) Dg1 सभृत, D5 सवृत्त (for °वृत) Dg1 Dt1 पुष्पैर्, T3 पुण्यैर् (for पण्यैर्) —[d]) Dg1 D5 7 भक्षैर् (for भक्ष्यैर्) Ś1 D4 तथा, D5 7 शुभै (for अपि) —After 3, Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4–7 T G M1–3 (Ś1 D4–7 l 1 only) ins

335* ददर्श त राजपथ दिवि देवपथ यथा ।
दध्यक्षतहविर्लाजैर्धूपैरगरुचन्दनै· ।
नानामाल्योपगन्धैश्च सदाभ्यर्चितचत्वरम् ।

[(l 1) Ś1 D6 राजमार्ग, D4 5 7 °सुतो (for °पथ) Dg1 reads देव in marg Ś1 D6 दिव्य राजसुतस्तथा(D6 °दा), Dt1 दिवि देवपतिर्यथा, D4 5 7 दिव्य राज(D5 देव)पथ यथा (for the post half) —(l 2) Dg1 Dt1 अगुरु (for अगरु) T1 missing from चन्दनै up to द्भि in 4[b] on a damaged fol —(l 3) M3 मा moth-eaten in नानामाल्योप- Dg1 Dt1 M3 तदा (for सदा)]

4 T1 missing up to सुहृद्भि· (cf v l 3) —[b])

०८९ पितामहैराचरितं तथैव प्रपितामहैः ।
अथोपादाय तं मार्गमभिषिक्तोऽनुपालय ॥ ५
यथा स्म लालिताः पित्रा यथा पूर्वैः पितामहैः ।
ततः सुखतरं सर्वे रामे वत्स्याम राजनि ॥ ६
अलमद्य हि भुक्तेन परमार्थैरलं च नः ।
यथा पश्याम निर्यान्तं रामं राज्ये प्रतिष्ठितम् ॥ ७

Dt1 बहुभि (for सुदृद्धि) —^{c}) Ś1 D4 6 7 ताश्च, D6 तान्सु- (for चापि) —^{d}) Dt1 T1 2 वरान (for नरान्) —For 4, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

336* शुश्राव राम शनको वाच पौरजनेरिता ।
आत्माभिष्टवसंयुक्ता पुण्यश्रवणकीर्तना ।
अद्य राज्ञा स्वय दत्ता रामो राजीवलोचन ।
स्वगुणोपार्जिता धर्म्यामतुला प्राप्स्यति श्रियम् ।
अर्हत्येष श्रिय प्राप्तु पृथिव्या वासवोपम' । [5]
राज्ञ सकाशाद्गुणवान्मानमर्हति राघव ।
यदि नाम भवेद्रामो राजा न परिरक्षिता ।
भुवि मोदेमहि तदा नित्य स्वर्गनिवासिवत् ।
यदि न सुकृत किंचिद्यदि दत्त हुत यदि ।
फलेन तेन राजाय रामो भवतु रक्षिता । [10]
न कृच्छ्रजीवी भविता न दु खी भुवि कश्चन ।
यदि राजा यौवराज्ये राममद्याभिषेक्ष्यति ।
इति राम शुभा वाच शृण्वन्पौरजनेरिता ।
राजमार्गे हृष्यमाणो जगाम भवन पितु ।

[(l 1) Ñ1 अथवं (for शुश्राव) D1 M4 चेमा (for राम) —(l 2) Ñ2 आत्माभिमत°, B3 आत्माभिनव° (for the prior half) B1 -कीर्तन, M4 -कीर्तिता (for -कीर्तना) —(l 3) D1 अथ (for अद्य) —(l 4) Ñ1 रम्यम् (for धर्म्याम्) V1 सुगुणो°, D2 स्वगुणोपचिता धर्म्याम्, M4 स्वगुणोपाश्रिता पुण्याम (for the prior half) B3 M4 प्राप्स्यते (for प्राप्स्यति) —(l 5) D1 2 M4 [ए]व (for [ए]ष) D2 प्रिय (for श्रिय) Ñ पृथि या (for पृथिव्या) —(l 6) B1 पितु (for राज्ञ) M4 राज्यम (for मानम्) —(l 7) V1 वाथ, B4 गम (for नाम) Ñ2 B3 परिनदिता, B2 D2 °ता (for परिरक्षिता) —(l 8) Ñ1 मन्त्रा (for तदा) B1 2 D1 2 अतीव(D1 2 °व)भुवि मोदेम(B2 [before corr] D1 2 °न), M4 अचिरा भुवि नो देवाश्च (for the prior half) B1 2 D1 2 M4 जनान्(D1 2 जना, M4 तत) स्वर्गनिवासिन (for the post half) —(l 9) B4 om किंचिद् V1 शत (for हुत) —(l 10) B3(also as above) 4 राजान, D1 2 नो राजा (for राजाय) M4 तेन पुण्येन वै रामो (for the prior half) M4 राजा (for रामो) —(l 11) V1 कृच्छ्रसेवी D1 2 वन (for भुवि) V1 कश्चन (for कश्चन) M4 दु खी भवति कश्चन (for the post half) —(l 12) D1 यत्र (for यदि) Ñ1 [अ]भिषिञ्चति, B1 [अ]भिनेक्ष्यति (for [अ]भिषेक्ष्यति) —After l 12, M4 ins

336(A)* न दरिद्र पापशीलो रामे राज्येऽभिन स्थिते ।
यदि पुण्यानि वा सन्ति कृतानि सुबहून्यत ।
तेन वै सुकृतेनेह रामो राज्येऽभिषिच्यताम् ।

—(l 13) M4 [ऽ]नुगा (for शुभा) B4 पौरजनेरिता, D2 पौजननावृत (sic) (for पौरजनेरिता) —(l 14) Ñ2 प्रहृष्यन्स, B1 सुप्रहृष्यन् (for हृष्यमाणो) Ñ2 V1 B2 3 राजमार्गेषु हृ(V1 क्रु)ष्यन्स B4 राजमार्गे प्रपश्यन्स (for the prior half) D1 भुवन (for भवन)]

—and then cont

337* वातायनगताश्चैव यान्त पौरजनस्त्रिय ।
ददृशु प्रशशसुश्च स्वगुणैरनुरञ्जिता ।

[(l 1) Ñ1 [ए]व (for [ए]न) B4 पौरजने स्त्रिय. —(l 2) Ñ1 प्रमममुश्च, B4 प्र ममुश्च, D1 प्रशमसुश्च (for प्रशशसुश्च) M4 ददृशुश्च प्रहृष्यन्त्य (for the prior half)]

5 ^{b}) M3 त॰ ॰ (moth-eaten) (for तथैव) —D5 om (hapl) 5^{c}–6^{b} —^{c}) Ś1 D6 अद्य समाप्य, T2 अथोपायैव (corrupt) (for °पादाय) —For 5^{cd}, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

338* अनुवर्तिष्यते वृत्त रामो गुणगणान्वित ।

[B2 अति, B4 अपि (for अनु-) D1 2 अतिवर्तस्यय वृत्त (sic), M4 अभिपत्स्यत्यय वृत्त (for the prior half) Ñ1 transp वृत्त and गतो B4 -गुणान्वित, D1 2 -शतान्वित (for -गणान्वित) M4 रामो रतिगुणाकर (for the post half)]

6 D5 om 6^{ab} (cf v l 5) —^{a}) T1 damaged from स्म up to हि in 7^{a} Dt1 पोषिता, D4 7 लाडिता (for लालिता) —^{b}) Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 6 7 T3 G1 2 M1–3 सर्वैः (for पूर्वैः) T2 G3 तथैव प्रपितामहैः —^{c}) T3 तथा (for तत) —^{d}) M3 राज॰ (moth-eaten) (for राजनि) Ś1 D4–7 वत्स्यामस्त्वयि राजनि —For 6, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

339* यथा पितामहेनास्य वय पित्रा च पालिता ।
तथाविकृतर राम पालयिष्यति नो ध्रुवम् ।

[(l 1) D2 तथा (for यथा) V1 पितामहैर् Ñ1 [अ]च (for [अ]स्य) Ñ1 B1 2 4 लालिता, Ñ2 रक्षिता (for पालिता) —(l 2) B1 रक्षिष्यति च, B2 3 लालयिष्यति (for पालयिष्यति)]

7 T1 damaged up to हि (cf v l 6) —^{a}) Cg भुक्तेन (as in text) Ś1 D4 6 7 [अ]भियुक्तेन, Dm1 G2 3 M2 हि भुक्तैर्न (for हि भुक्तेन) M3 ॰॰ भि भुक्तेन (moth-eaten) —^{c}) Ś1 D4–7 साधु, Dt1 G2 M1 Ct यदि, G1 यदा, Cg k as in text (for यथा) T1 2 G2 3 M1 Ck पश्येम, Cm g t as in text (for पश्याम) Ś1 D5 6 निर्यातं, T1 2 G3 राजान, Cm g k t as in text (for निर्यान्त) —For 7, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

अतो हि नः प्रियतरं नान्यत्किंचिद्भविष्यति ।
यथाभिषेको रामस्य राज्येनामिततेजसः ॥ ८
एताश्चान्याश्च सुहृदामुदासीनः कथाः शुभाः ।
आत्मसंपूजनीः शृण्वन्ययौ रामो महापथम् ॥ ९
न हि तस्मान्मनः कश्चिच्चक्षुषी वा नरोत्तमात् ।
नरः शक्नोत्यपाक्रष्टुमतिक्रान्तेऽपि राघवे ॥ १०
सर्वेषां स हि धर्मात्मा वर्णानां कुरुते दयाम् ।
चतुर्णां हि वयःस्थानां तेन ते तमनुव्रताः ॥ ११ G 2 14 19 B. 2 17 15 L 2 18 16

340* अलमेवाद्य भुक्तेन प्रियैर्यरल च न ।
तावद्यावद्यौवराज्य रामोऽद्य प्राप्नुयादिति ।

[(l 1) B3 (marg also) तेन (for एव) M4 [अ]रय (for [अ]द्य) B2 अन्यैर् (for अर्थैर्) M4 जनै (for च न) —(l 2) B1 ताव*द् Ñ1 रामानु, Ñ2 रामो न, M4 रामोसा (for रामोऽद्य) Ñ2 B1 D2 प्राप्नवान्, V1 प्राप्नुयाम्, B4 प्र.याद्, D1 प्राप्नुवान् (for प्राप्नुयाद्)]

8 [a]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 M1 Cm g k t ततो (for अतो) Dm1 हित· (for हि न) —[c]) D4 7 तथा (for यथा) D6 G2 M1 [अ]भिषेक, M2 [अ]भिषेके (for [अ]भिषेको) —[d]) D4 राज्ये वा, D5 7 राज्ये च (for राज्येन) G3 [अ]मिततेजसा, M3 [अ]मित· · · (moth-eaten) (for °तेजस) —For 8, Ñ V1 B D1 2 M4 subst, Ś1 D6 subst l 2 only for 8[cd]

341* अतो हि न प्रियतर कार्यमन्य न विद्यते ।
रामाभिषेकादन्यत्र जीवितादपि च प्रियात् ।

[(l 1) Ñ1 ततो, B1 अहो (for अतो) Ñ1 D1 न, B4 (after corr as above) न च (hypm) (for न) M4 अत्र (for अन्य) D1 2 नान्यत्किंचि(D2 °न्य कश्चि)द्भविष्यति (for the post half) —(l 2) Ñ B3 उदित(Ñ2 °द), V1 प्रमुदित (hypm), B2 (marg also) यदिद (for अन्यत्र) Ś1 V1 D6 प्रिय (for प्रियात्) M4 जीविता अपि न प्रिया (sic) (for the post half)]
—Ñ V1 B D1 2 M4 cont

342* त्वया पुत्रेण कौसल्या देवी नन्दतु राघव ।
श्रियमृद्धामवाप्नोतु सीता राम सह त्वया ।
यौवराज्यमवाप्य त्व पितृदायाद्यमीप्सितम् ।
जितामित्र सुखी राम दीर्घमायुरवाप्नुहि ।
इति राम तदा दृष्ट्वा यान्त पितृनिवेशनम् । [5]
जालवातायनगता ऊचु पौरजनस्त्रिय ।

[B2 reads l 1 in marg. —(l 1) D2 पात्रेण (for पुत्रेण). B4 राघव (for राघव) —(l 2) B1 उद्धाम् (sic) (for ऋद्धाम्) V1 B4 (after corr as above) D2 अवाप्नोति M4 अवा· ·ता (for अवाप्नोतु सीता) B1 सहत्वयात् (sic), D1 2 M4 त्वया सह (by transp) (for सह त्वया) —(l 3) Ñ B3 अवाप्योच्च, V1 अवाप्यैव (sic) (for अवाप्य त्व) Ñ B3 प्रिय दायाद्यम्, V1 प्रिय दयाद्यम् (for पितृ°) —(l 4) V1 राम (for राम) D2 सीता मित्र सखी राम (for the prior half) —(l 5) M4 तथा (for तदा) V1 यातु, D1 यात (for यान्त) M4 transp दृष्ट्वा and यात B4 -निवेश, D1 -निनेशने —(l 6) B3 (also) -वालायन- (sic) (for -वातायन-).]

9 [a]) T1 missing from श्चा up to रामो in 9[d] Dg1 reads श्चान्या in marg —[b]) Ś1 Dg1 D7 G2 M1 उदासीना, Cr m g k t as in text (for उदासीन) Dt1 Dd1 Dm1 शुभा कथा (by transp). —[d]) Ś1 D4 6 7 महारथ, G1 °पथौ (for °पथम्) —For 9, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

343* एताश्चान्याश्च विविधा उदासीनकथा शुभा ।
शृण्वन्रामो ययौ श्रीमान्तदा राजनिवेशनम् ।

[(l 1) Ñ1 विविधान् B3 एतास्ततोरनारीणा (for the prior half) Ñ1 V1 उदासीना, B3 विविचार्वा (for उदासीन-) Ñ2 -कथा Ñ1 शुभ (for शुभा) —(l 2) D1 2 M4 शीघ्र (for श्रीमान्)]

10 [b]) D6 नरोत्तम, G2 M1 रघूत्तमात्, Cm as in text (for नरोत्तमात्) —[c]) Ś1 D4-(D5 before corr)7 शशाक चाक्रष्टुम् (for शक्नोत्यपाक्रष्टुम्) —[d]) T2 अति क्राते, M2 अप° (for अति°) Dg1 च (for ऽपि) M3 अतिक्रा ·वे —For 10, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

344* न तस्मात्पुरुष कश्चिन्न नारी नरकुञ्जरात् ।
दृष्टिं शक्नोत्यपाक्रष्टु न मनस्तद्गुणैर्हृतम् ।

[(l 1) B3 तरय (for तस्मात्) V1 न वाजी न कुञ्जर (subm) (for the post half) —(l 2) D1 2 द्रष्टु (for दृष्टिं) Ñ2 B3 (as in V1 also) अपाहर्तुं V1 B4 अपाकर्तुं, B2 (marg) D2 अपक्रष्टु (sic) (for अपाक्रष्टु) Ñ2 हित, B4 कृत, D1 2 हन (for हृतम्)]
—After 10, Ś1 D4-7 ins

345* न पश्यति च यो राम न वा दृश्येत तेन य ।
स निन्दितमिवात्मानमवमेने जनस्तदा ।
[(l 2) D6 एव मेने (for अवमेने)]

On the other hand, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

346* यश्च राम न पश्येत्तु यं च रामो न पश्यति ।
निन्दित स वसेल्लोके स्वात्माप्येन विगर्हते ।

[(l 1) G2 [ऽ]नुपश्यति —(l 2) T1 missing after स up to द in 11[b] on a damaged fol Dt1 Dd1 Dm1 सर्वलोकेषु (for स वसेल्लोके) Dm1 (before corr) G3 विगर्हिते (sic)]

11 T1 missing up to द in 11[b] (cf v l 10) —[a]) Ś1 Dt1 D4-7 Ct सर्वेषु (for सर्वेषां) Ś1 D6 [ए]व च, Dg1 (स marg) D6 T2 3 G1 3 M2 3 हि स (by transp), D4 7 [इ]ह स (for स हि) —[b]) Ś1 D4-7 वर्णान्वासीदयापर —[c]) M3 · *यस्थाना (moth-eaten) Ś1 D4-7 आत्मनो

पिताम्हैराचरितं तथैव प्रपितामहैः ।
अद्योपादाय तं मार्गमभिषिक्तोऽनुपालय ॥ ५
यथा स्म लालिताः पित्रा यथा पूर्वैः पितामहैः ।
ततः सुखतरं सर्वे रामे वत्स्याम राजनि ॥ ६
अलमद्य हि भुक्तेन परमार्थैरलं च नः ।
यथा पश्याम निर्यान्तं रामं राज्ये प्रतिष्ठितम् ॥ ७

Dt1 वदुभि (for सुहृद्भि) —c) Ś1 D4-7 ताश्च, D2 तान्तु- (for चापि) —d) Dt1 I1 2 वरान् (for नरान्) —For 4, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

336* शुश्राव रामः शतशो वाचः पौरजनेरिताः ।
आत्माभिष्टवसंयुक्ताः पुण्यश्रवणकीर्तनाः ।
अद्य राजा स्वयं दत्त्वा रामो राजीवलोचनः ।
स्वगुणोपार्जितां धर्म्यामतुलां प्राप्स्यति श्रियम् ।
अर्हत्येव श्रियं प्राप्तुं पृथिव्यां वासवोपमः । [5]
राज्ञः सकाशाद्गुणवानात्मानमर्हति राघवः ।
यदि नाम भवेद्रामो राजा नः परिरक्षिता ।
भुवि मोदेमहि तदा नित्यं स्वर्गनिवासिवत् ।
यन्निनः सुकृतं किंचिद्यदि दत्तं हुतं यदि ।
फलेन तेन राजाय रामो भवतु रक्षिता । [10]
न कृच्छ्रजीवी भविता न दुःखी भुवि कश्चन ।
यदि राजा यौवराज्ये राममद्याभिषेक्ष्यति ।
इति रामः शुभा वाचः शृण्वन्पौरजनेरिताः ।
राजमार्गे त्वसंसक्तो जगाम भवनं पितुः ।

[(l. 1) Ñ1 अथैव (for शुश्राव) D1 M4 चैमा (for रामः) —(l. 2) Ñ2 आत्माभिमत°, B1 आत्माभिमत° (for the prior half) B1 °कीर्तनं, M4 कीर्तिताः (for °कीर्तनाः) —(l. 3) D1 अथ (for अद्य) —(l. 4) Ñ1 स्वयं (for धर्म्यां) V1 सुगुणो°, D2 स्वगुणोपचितां धर्म्यां, M4 स्वगुणोपार्जितां पुण्यां (for the prior half) B- M4 प्राप्स्यते (for प्राप्स्यति) —(l. 5) D1 2 M4 [ए]व (for [ए]व) D2 प्रियं (for श्रियं) Ñ पृथिव्यां (for पृथिव्यां) —(l. 6) B1 पितुः (for राज्ञः) M4 राघवं (for मानवं) —(l. 7) V1 वाच, B1 नाम (for नाम) Ñ- B3 परिरक्षिता, B2 D2 °ता (for परिरक्षिता) —(l. 8) Ñ1 नगं (for तदा) B1 2 D1 2 अतीव(D1 2 °व)भुवि मोदेम(B2 [before corr] D1 2 °न), M4 अधिताः भुवि नो देवाः (for the prior half) B1 2 D1 2 M4 जनान्(D1 2 जना, M4 तत) स्वर्गनिवासिनः (for the post half) —(l. 9) B4 om किंचिद् V1 दत्तं (for हुतं) —(l. 10) B3(also as above) 4 राजानं, D1 2 नो राजा (for राजाय) M4 तेन पुण्येन च रामो (for the prior half) M4 राजा (for रामो) —(l. 11) V1 कृच्छ्रसेनी D1 2 वत (for भुवि) V1 कश्च न (for कश्चन) M4 दुःखी भवति कश्चन (for the post half) —(l. 12) D1 यदा (for यदि) Ñ1 [अ]भिषिंचति, B1 [अ]भिषेक्ष्यति (for [अ]भिषेक्ष्यति) —After l. 12, M4 ins.:

336(A)* न दरिद्रः पापशीलो रामे राज्येऽभित स्थिते ।
यदि पुण्यानि वा सन्ति कृतानि सुबहून्यत ।
तेन वै सुकृतेनेह रामो राज्येऽभिषिच्यताम् ।

—(l. 13) M4 [शु]भा (for शुभा) B4 °निर्जिता, D- पौरजनैः (sic) (for °जनेरिताः) —(l. 14) Ñ1 प्रयातः B1 °दृशः (for दृशान:). Ñ2 V1 B2 3 राजमार्गेषु(V1 °र्गे)गच्छन् B1 राजमार्गं प्रसन्नः (for the prior half) D1 गृहं (for भवनं)]

—and then cont.:

337* गतानुगतमार्गेण यान्तं पौरान्विवस्वतः ।
दृष्ट्वा प्रजाः सुखं लब्ध्वा स्वगुणैरनुरञ्जिताः ।

[(l. 1) Ñ1 [अ]नु (for [अ]नु) B1 पौरवने विव —(l. 2) Ñ1 प्रजाः सुखं, P1 प्र सुखं, D1 प्रजाःसुखं (for प्रजाःसुखं) M4 सुखं प्रह्वाः (for the prior half)]

5 b) M3 तथैव (moth-eaten) (for तथैव) —D5 om. (hapl.) 5c–6b —c) Ś1 D6 अद्य समासाद्य T2 अयोपादाय (corrupt) (for °पादाय) —For 5cd, Ñ V1 B D1 2 M4 subst.:

338* अनुवर्तस्व नः पुत्र रामो गुणगणान्वितः ।

[B2 पित, B4 अपि (for अनु) D1 2 अनुगतं पुत्र (sic), M4 नित्यं पुत्र (for the prior half) Ñ1 transp. पुत्र and रामो P1 गुणान्वितः, D1 2 गुणान्वितः (for गुणान्वितः) M4 गुणैर्गुणान्वितः (for the post half)]

6 D5 om. 6ab (cf. v.l. 5) —a) T1 damaged from स्म up to हि in 7a Dt1 पोषिता, D4-7 लालिता (for लालिता) —b) Ś1 D4 Dt1 Dd1 Dm1 D6 7 T3 G1 2 M1-3 सर्वे (for पूर्वैः) T2 G3 तथा प्रपितामहैः —c) I2 तथा (for ततः) —d) M3 राजनि (moth-eaten) (for राजनि) Ś1 D4-7 वत्स्यामस्त्वयि राजनि —For 6, Ñ V1 B D1 2 M4 subst.:

339* यथा पितामहैनान्य वयं पित्रा च पालिताः ।
तथाधिकतरं राम पालयिष्यति नो ध्रुवम् ।

[(l. 1) D2 तथा (for यथा) V1 पितामहैः, Ñ1 [अ]न्य (for [अ]न्य) Ñ1 B1 2 4 पालिता, Ñ2 रक्षिता (for पालिताः) —(l. 2) B1 रक्षिष्यति न, B2 3 पालयिष्यति (for पालयिष्यति)]

7 T1 damaged up to हि (cf. v.l. 6) —a) Cg भुक्तेन (as in text) Ś1 D6 7 [अ]भियुक्तेन, Dm1 G2 3 M2 हि भुक्तेन (for हि भुक्तेन) M3 ... भि भुक्तेन (moth-eaten) —c) Ś1 D4-7 साधु, Dt1 G2 M1 Ct यदि; G1 यदा, Cg.k. as in text (for यथा) T1 2 G2 3 M1 Ck पश्येम, Cm.g.t. as in text (for पश्याम) Ś1 D5 6 नियतिं, T1 2 G3 राजानं, Cm.g.k.t. as in text (for निर्यान्तं) —For 7, Ñ V1 B D1 2 M4 subst.

अतो हि नः प्रियतरं नान्यत्किंचिद्भविष्यति ।
यथाभिषेको रामस्य राज्येनामिततेजसः ॥ ८
एताश्चान्याश्च सुहृदामुदासीनः कथाः शुभाः ।
आत्मसंपूजनीः शृण्वन्ययौ रामो महापथम् ॥ ९
न हि तस्मान्मनः कश्चिच्चक्षुषी वा नरोत्तमात् ।
नरः शक्नोत्यपाक्रष्टुमतिक्रान्तेऽपि राघवे ॥ १०
सर्वेषां स हि धर्मात्मा वर्णानां कुरुते दयाम् ।
चतुर्णां हि वयःस्थानां तेन ते तमनुव्रताः ॥ ११

G 2 14 19
B. 2 17 15
L 2 18 16

340* अलमेवाद्य भुक्तेन प्रियर्थैरल च न ।
तावद्यावद्यौवराज्य रामोऽद्य प्राप्नुयादिति ।

[(1 1) B3 (marg also) तेन (for एव) M4 [अ]रय (for [अ]द्य) B2 अन्यैर् (for अर्थैर्) M4 जने (for च न) —(1 2) B1 ताव* द् Ñ1 रामानु-, Ñ2 रामो न, M4 रामोसा (for रामोऽद्य) Ñ2 B1 D2 प्राप्तवान्, V1 प्राप्नुयाम्, B4 प्र.याद्, D1 प्राप्नुवान् (for प्राप्नुयाद्)]

8 [a]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 M1 Cm g k t ततो (for अतो) Dm1 हित (for हि न) —[c]) D4 7 तथा (for यथा) D6 G2 M1 [अ]भिषेक, M2 [अ]भिषेके (for [अ]भिषेको). —[d]) D4 राज्ये वा, D5 7 राज्ये च (for राज्येन) G3 [अ]मिततेजसा, M3 [अ]मित... (moth-eaten) (for °तेजस) —For 8, Ñ V1 B D1 2 M4 subst, Ś1 D6 subst 1 2 only for 8[cd]

341* अतो हि न प्रियतर कार्यमन्य न विद्यते ।
रामाभिषेकादन्यत्र जीवितादपि च प्रियात् ।

[(1 1) Ñ1 ततो, B1 अहो (for अतो) Ñ1 D1 न, B4 (after corr as above) न च (hypm) (for न) M4 अत्र (for अ य) D1 2 नान्यत्किंचि(D2 °न्य कश्चि)द्भविष्यति (for the post half) —(1 2) Ñ B3 उदित(Ñ2 °द), V1 प्रमुदित (hypm), B2 (marg also) यदिद (for अन्यत्र) Ś1 V1 D6 प्रिय (for प्रियात्) M4 जीविता अपि न प्रिया (sic) (for the post half)]
—Ñ V1 B D1 2 M4 cont

342* त्वया पुत्रेण कौसल्या देवी नन्दतु राघव ।
श्रियमृद्धामवाप्नोतु सीता राम सह त्वया ।
यौवराज्यमवाप्य त्व पितृदायाद्यमीप्सितम् ।
जितामित्र सुखी राम दीर्घमायुरवाप्नुहि ।
इति राम तदा दृष्ट्वा यान्त पितृनिवेशनम् । [5]
जालवातायनगता ऊचु पौरजनस्त्रिय ।

[B2 reads 1 1 in marg —(1 1) D2 पौत्रेण (for पुत्रेण). B4 राघव (for राघव) —(1 2) B1 उद्दाम् (sic) (for ऋद्धाम्) V1 B4 (after corr as above) D2 अवाप्नोति M4 अवा* . ता (for अवाप्नोतु सीता) B1 सहश्रयात् (sic), D1 2 M4 त्वया सह (by transp) (for सह त्वया) —(1 3) Ñ B3 अवाप्योद्य, V1 अवाप्यैव (sic) (for अवाप्य त्व) Ñ B3 प्रिय दायाद्यम्, V1 प्रिय दायाद्यम् (for पितृ°) —(1 4) V1 राम (for राम) D2 सीता मित्र सखी राम (for the prior half) —(1 5) M4 तथा (for तदा) V1 यातु, D1 यात (for यान्त) M4 transp दृष्ट्वा and यात B4 -निवेश, D1 -निवेशने. —(1 6) B3 (also) -वालायन- (sic) (for -वातायन-).]

9 [a]) T1 missing from श्चा up to रामो in 9[d] Dg1 reads श्चान्या in marg —[b]) Ś1 Dg1 D7 G2 M1 उदासीना, Cr m g k t as in text (for उदासीन) Dt1 Dd1 Dm1 शुभा कथा (by transp) —[d]) Ś1 D4 6 7 महारथ, G1 °पथौ (for °पथम्) —For 9, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

343* एताश्चान्याश्च विविधा उदासीनकथा शुभा ।
शृण्वन्रामो ययौ श्रीमास्तदा राजनिवेशनम् ।

[(1 1) Ñ1 विविधान् B3 एतास्तत्पौरनारीणा (for the prior half) Ñ1 V1 उदासीना, B3 विचित्राथा (for उदासीन-) Ñ2 -कथा Ñ1 शुभ (for शुभा) —(1 2) D1 2 M4 शीघ्र (for श्रीमास्)]

10 [b]) D6 नरोत्तम, G2 M1 रघूत्तमात्, Cm as in text (for नरोत्तमात्) —[c]) Ś1 D4–(D5 before corr)7 शशाक चाक्रष्टुम् (for शक्नोत्यपाक्रष्टुम्) —[d]) T2 अति क्राते, M2 अप° (for अति°) Dg1 च (for ऽपि) M3 अतिक्रा ...वै. —For 10, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

344* न तस्मात्पुरुष कश्चिन्न नारी नरकुञ्जरात् ।
दृष्टि शक्नोत्यपाक्रष्टु न मनस्तद्गुणैर्हृतम् ।

[(1 1) B3 तरय (for तस्मात्) V1 न वाजी न कुजर (subm) (for the post half) —(1 2) D1 2 द्रष्टु (for दृष्टि) Ñ2 B3 (as in V1 also) अपाहर्तुं V1 B4 अपाक्रष्टुं, B2 (marg) D2 अपक्रष्टु (sic) (for अपाक्रष्टु) Ñ2 हित, B4 कृत, D1 2 हत (for हृतम्)]
—After 10, Ś1 D4–7 ins

345* न पश्यति च यो राम न वा द्रक्ष्येत तेन य. ।
स निन्दितमिवात्मानमवमेने जनस्तदा ।
[(1 2) D5 एव मेने (for अवमेने)]

On the other hand, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

346* यश्च रामं न पश्येत्तु यं च रामो न पश्यति ।
निन्दित स वसेल्लोके स्वात्माप्येनं विगर्हते ।

[(1 1) G2 [ऽ]नुपश्यति —(1 2) T1 missing after स up to द in 11[b] on a damaged fol Dt1 Dd1 Dm1 सर्वलोकेषु (for स वसेल्लोके) Dm1 (before corr) G3 विगर्हिते (sic)]

11 T1 missing up to द in 11[b] (cf v l 10) —[a]) Ś1 Dt1 D4–7 Ct सर्वेषु (for सर्वेषां) Ś1 D6 [ए]व च, Dg1 (स marg) D5 T2 3 G1 3 M2 3 हि स (by transp), D4 7 [इ]ह स (for स हि). —[b]) Ś1 D4–7 वर्णेष्वासीद्दयापर —[c]) M3 . * यस्थाना (moth-eaten) Ś1 D4–7 आत्मनो

स राजकुलमासाद्य महेन्द्रभवनोपमम् ।
राजपुत्रः पितुर्वेश्म प्रविवेश श्रिया ज्वलन् ॥ १२
स सर्वाः समतिक्रम्य कक्ष्या दशरथात्मजः ।
संनिवर्त्य जनं सर्वं शुद्धान्तःपुरमभ्यगात् ॥ १३
ततः प्रविष्टे पितुरन्तिकं तदा
जनः स सर्वो मुदितो नृपात्मजे ।
प्रतीक्षते तस्य पुनः स्म निर्गमं
यथोदयं चन्द्रमसः सरित्पतिः ॥ १४

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चदशः सर्गः ॥ १५ ॥

विषयस्थेषु ॥ Cv वय स्थानामिति द्वितीयान्तमेतत । वय स्थान प्रमाण यस्या तां दया वयोनुरूपाम् । Cg वय स्थाना वृद्धानामिति वा । ॥ —^{d}) M3 lacuna for नेन D4 7 समनुव्रता —For 11, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

347* सर्वेषा हि स वर्णाना चतुर्णामपि राघव ।
प्राणेभ्योऽपि प्रियतरो बभूव गुणसागर ।

[(l 1) Ñ B1 7 स सर्वेषा हि (B1 च) वर्णाना (Ñ1 भ्रातृणा), V1 D2 सर्वेषा चैव (D2 सर्व) वर्णाना (for the prior half) —(l 2) D1 2 M4 प्राणैरपि (for प्राणेभ्योऽपि) B4 प्रियतो (for °तरो) V1 प्रियसागर]

—After 11, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

348* चतुष्पथान्देवपथाश्चैत्याश्चायतनानि च ।
प्रदक्षिण परिहरञ्जगाम नृपते सुत ।

[(l 1) M1 -गृहाश् (for -पथांश्) Dg1 T G M1 2 Cr m g चैत्यानि (for चैत्याश्च) T1 damaged from नि च up to प्र in l 2 —(l 2) ॥ Cg अप्रदक्षिण परिहरन् प्रदक्षिण यथा भवति तथा जगाम । ॥]

12 ^{a}) B2 -गृहम्, T3 -पथम्, M4 -क्षयम् (for -कुलम्) T1 missing from मा up to प in l 2 of 349* on a damaged fol —After 12^a, Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4-7 T G M1-3 ins

349* मेघसघोपमं शुभं ।
प्रासादशृङ्गैर्विविधैः कैलासशिखरोपमं ।
आवारयद्भिर्गगनं विमानैरिव पाण्डुरै ।
वर्धमानगृहैश्चापि रत्नजालपरिष्कृतं ।
तत्पृथिव्या गृहवर [5]

[(l 1) Ś1 D4-7 वृत मेघोपम (for मेघसघोपमं) —(l 2) D6 -सत्र (for शृङ्ग) Ś1 D4-7 -शिखरप्रभं —(l 3) D7 आधारयद्भिर् (for आवार°) D4 1 G M1-3 पाण्डरे (for पाण्डुरे) —(l 4) Ś1 D4-6 [ए]व (for [च]पि) Ś1 D6 हेमजालपरिष्कृतं, D4 5 7 हेमजालपरिष्कृ(D7 °ष्कु)तै (for the post half) —(l 5) T1 पृथि॰ (damaged) Ś1 D4-7 गृह (D4 6 [after corr]°ह) श्रेष्ठ (for गृहवर)]

—^{b}) Ś1 Ñ V1 B2-4 Dg1 Dd1 Dm1 D4-7 T3 G1 2 M1-3 -सदन, Dt1 -॰न, D1 -भुवन- (for -भवन) —T1 missing from °र्ं in 12^c up to पत्र in l 2 of 350* —^{c}) Ś1 D4-7 शुभ्र (for वेश्म) Ñ V1 B D1 2 M4 भ्रमजीवै रथात्माया —^{d}) M3 श in प्रविवेश moth eaten Ś1 D4 गृहोत्तमं, D4-7 श्रियोज्ज्वल (for श्रिया ज्वलन्) —After 12, Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4-7 T G M1-3 ins

350* स कक्ष्या धन्विभिर्गुप्तास्तिस्रोऽतिक्रम्य वाजिभि ।
पदातिरपरे कक्ष्ये द्वे जगाम नरोत्तम ।

[(l 1) Ś1 D6 ॰ (illegible), Dg1 क्ष ।, D4 5 कक्ष॰ (for कक्ष्या) D6 धन्विभि (sic) (for धन्विभि) Ś1 D4 5 7 गुप्तां D6 गुप्त (for गुप्तास्) Ś1 D4-7 प्रविश्य गुप्तां (for the post half) —(l 2) D4 पदातिः, Dm1 ॰रो (for ॰रे) Dg1 D4 ॰ [illegible], I2 ॰ (sic) (for क॰) Ś1 D6 नृपात्मज, D4 5 7 नरोत्तम]

13 M4 om 13 D6 reads 13^{ab} in marg —^{a}) D1 2 सर्वा क्रमेणाभ्यतीत्य, D2 सहसर्वां समतिक्रम्य —^{b}) V1 B Dg1 D1 4 कक्षा (for कक्ष्या) Dd1 Dm1 T3 G2 3 M1 नरवरात्मज —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D4-7 सन्निवार्य, D1 °त्य, I3 °वर्य (for °वर्त्य) M3 ॰ ॰ न (moth eaten) —^{d}) Ñ V1 B रामोऽन्तःपुरम्, D1 2 राजान्तःपुरम्, T1 शुद्धान्त पुनर् B2 Dg1 सन्न्यगात्, B1 D2 सन्ययात्, Dt1 आवि ॰न, Dd1 Dm1 सत्य°, D1 सत्य°, G1 °यात् (for अभ्यगात्)

14 ^{a}) Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 तस्मिन् (D2 repeats तस्मि) (for तत) V1 Dg1 प्रविष्ट (for प्रविष्टे) D1 (also as in text) 2 M4 अंतिके (for अन्तिकं) D4 मुदा (for तदा) —T1 damaged from दा in 11^a up to दय in 14^d —^{b}) Ś1 *sup lin*, D1 सु- (for स) Ñ V1 B D1 2 [ऽ]नुगतो, D4-7 मुमुदे (for मुदितो) Ñ V1 B D1 2 नृपात्मज (V1 °ज) —^{c}) T3 M3 प्रतीक्षते Dg1 T2 3 G2 विनिर्गमं, G1 च निर्गमं, M3 स निर्गमं (for स्म निर्गमं) Ś1 D4-7 प्रतीक्ष(D4 5 7 °क्ष्य)माण पुनरस्य निर्गम (D6 °मे), Ñ V1 B चकाङ्क्ष तस्यैव विनि(B1 °)र्गमं पुनर्; D1 चकाङ्क्ष चाश्चैव विनिर्गमं पुनर् (sic), D2 अकाङ्क्षि तस्यैव विनिर्गत पुनर् —^{d}) T2 यथोदये D1 चद्रमस (for °मस) Ñ V1 B D1 2 महोदधि, M3 moth-eaten (for सरित्पति॰)

१६

स ददर्शासने रामो निषण्णं पितरं शुभे ।
कैकेयीसहितं दीनं मुखेन परिशुष्यता ॥ १
स पितुश्चरणौ पूर्वमभिवाद्य विनीतवत् ।
ततो ववन्दे चरणौ कैकेय्याः सुसमाहितः ॥ २
रामेत्युक्त्वा च वचनं बाष्पपर्याकुलेक्षणः ।
शशाक नृपतिर्दीनो नेक्षितुं नाभिभाषितुम् ॥ ३
तदपूर्वं नरपतेर्दृष्ट्वा रूपं भयावहम् ।
रामोऽपि भयमापन्नः पदा स्पृष्ट्वेव पन्नगम् ॥ ४
इन्द्रियैरप्रहृष्टैस्तं शोकसंतापकर्शितम् ।
निःश्वसन्तं महाराजं व्यथिताकुलचेतसम् ॥ ५
ऊर्मिमालिनमक्षोभ्यं क्षुभ्यन्तमिव सागरम् ।
उपप्लुतमिवादित्यमुक्तानृतमृषिं यथा ॥ ६ G 2 15 8 B 2 18 6 L 2 19 8

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ B1 2 D6 रामोपया(D6 °पाय ?)न, V1 रामोपवास्मन, B3 D5 रामप्रवेश , D1 2 समानयनो, D4 7 रा(D4)मोपवानिको(D7 °का) —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 4 D6 om Ś1 18, Ñ2 B2 3 13, V1 14, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 T G M1–3 17, D1 70, D4 7 20, D5 23, M4 15 (as in text) —After colophon, D6 concludes with रामाय नम , T2 श्रीरामचन्द्राय नम , G M1 2 श्रीरामाय नम (G1 °यन्म)

16

☞ D3 missing for Sarga 16 (cf v l 2 12 12) Dm1 begins with ॐ

1 ^{a}) D1 2 ददर्शाथासने —^{b}) Ñ V1 B D1 2 M4 आसीन, Dg1 Dm1 T2 3 G1 M1 3 विपण्ण (for निषण्ण) Ś1 D4 6 7 तु त, Ñ B D1 2 तदा, V1 M4 तथा, Dg1 शुभ (for शुभे) —^{c}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 G2 कैकेय्या, D4 कैकयी- G2 सतत (for सहित) —^{d}) T1 damaged from ष्यता up to सुसमा in 2^{d}

2 T1 missing up to सुसमा (cf v l 1) In M3 णौ पूर्वम is moth-eaten —^{a}) Ñ V1 B तस्य (for पितुश्) Ñ1 मूर्ध्ना (for पूर्वम्) —^{b}) Ñ V1 B D1 2 M4 प्रणिपत्य कृताञ्जलि —^{cd}) Ñ V1 B प्रणत (for चरणौ) D4 कैकय्या M2 कैकेय्याश्चरणौ (by transp) Ñ V1 B1 3 4 D2 M4 तदनतर, D1 च विनीतवान्, M2 च समाहित, M3 सुमहाबल , Ct as in text (for सुसमाहित) B2 कैकेय्या विनयानत (for ^{d}) —After 2, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M3 4 ins

351* सौमित्रिरपि चाभ्येत्य पितु पादावनन्तरम् ।
ववन्दे परमप्रीत कैकेय्या विनयान्वित ।
त स्थित प्रश्रितं दृष्ट्वा राम दशरथो नृप ।
नाशक्नोदप्रिय वक्तु प्रिय पुत्रमनागसम् ।

[D1 om l 1–2 —(l 1) M4 [उ]पेत्य (for [अ]भ्येत्य) Ś1 D4–7 सोमित्रिरपरिश्रा(D5 6 °भ्रा)त , M3 सौमित्रिरपि विक्रात (for the prior half) D2 पादाद् (for पादाव्) —(l 2) Ś1 D4–7 M3 कैकेय्याश्च तथा(Ś1 D6 °दा) पुन (for the post half) D2 M4 ववदे प्रणत श्रीमान्कैकेय्याश्च विनीतवत् —D1 repeats l 3 —(l 3) Ñ2 प्रसृत, V1 निनत, D1 (second time) 2 प्रस्थित, M4 प्राजलि (for प्रश्रित) Ñ1 सप्रश्रित प्रसृत (hypm), B1 2 4 स्थित मप्र(B4 सप्र [sic])श्रित (for त स्थित प्रश्रित) Ñ2 नृप Ś1 D1(first time) 4–7 M3 अभ्या(M3 तथा)गत प्राञ्जलिन(Ś1 D6 °लि त, M3 प्रज्वलित) राम दृष्ट्वा नराधिप —(l 4) B1 om (hapl), D2 वाक्य प्रिय (for वक्तु प्रिय) Ś1 D4–7 M3 न शशाक(M3 शक्तो वि)प्रिय वक्तु समीपस्थमरिंदम] —After 2, G2 M1 ins

352* त वन्दमान नृपति शोकाकुलितचेतन ।

3 Before 3, Dm1 ins राम —^{a}) Ś1 D4–7 स, Ñ1 V1 om , Ñ2 B Dt1 D1 2 M2 4 तु (for च) Dd1 Dm1 G1 2 M1 °त्युवाच वचन —^{b}) Ñ V1 B D1 2 M4 बाष्पवेगजडी(Ñ V1 B1 °ली, M4 °की ?)कृत (Ñ1 °त) —^{c}) Ś1 D6 न शक्तो, D4 7 नाशक्नोत्, D5 नाशकन (sic) (for शशाक) Ñ V1 B D1 2 नाशक्नोत्प(D1 °त्पु)रतो वक्तु(D2 वाक्य), M4 नाशक्नोदपर वक्तु —^{d}) Ś1 D5 6 प्रेक्षितु, D4 7 प्रेषितु, M2 वीक्षितु (for नेक्षितु) T3 lacuna from नाभि up to रूप भ in 4^{b} Ñ V1 B D1 2 M4 दयित सुत, D5 नैव भाषितु

4 T3 lacuna up to रूप भ (cf v l 3) —^{a}) Dt1 तदापूर्वं M3 नरपति Ñ V1 B D1 2 M4 तमपूर्वं पितुर्दृष्ट्वा —D1 om (hapl ?) 4^{b}–5^{a} —^{b}) M3 पूर्वं (for रूप) D7 भयावह Ñ V1 B D2 M4 विकार परिशङ्कित —T1 damaged from 4^{c} up to स in 5^{c} —^{c}) Ś1 D4–7 भयमापेदे, Ñ V1 B D2 M4 [उ]द्वेगमापेदे, G1 °पन्न (for भयमापन्न) —^{d}) Ś1 D6 यथा (for पदा) V1 [ए]व (for [इ]व)

5 T1 damaged up to स in ^{c}, D1 om ^{a} (for both cf v l 4) —^{a}) Ñ V1 B D2 M4 अप्रसन्नेन्द्रिय(V1 °न्न नृप) दृष्ट्वा —^{b}) T3 क्लेश- (for शोक-) Ñ1 सतप्त- (for -सताप) Ś1 Dg1 D6 7 कर्षित, Ñ V1 B D1 2 M4 -विह्वल (for -कर्शितम्) —^{c}) B1 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 (after corr *sec m*) 7 T2 3 G M निश्वसत Ñ V1 B D1 2 M4 यथा नाग (for महाराज) —^{d}) Ñ V1 B D1 2 M4 दीर्घमुष्ण च नि श्वसन (D1 2 M4 दु खित [D1 °त])

6 ^{ab}) Ñ V1 B D1 2 M4 क्षो(Ñ1 क्षु)भित सागर यथा (for ^{b}) Ś1 D4–7 ऊर्मिमालापरिक्षिप्त क्षो(Ś1 क्षु)भ्य-

अचिन्त्यकल्पं हि पितुस्तं शोकमुपधारयन् ।
बभूव संरब्धतरः समुद्र इव पर्वणि ॥ ७
चिन्तयामास च तदा रामः पितृहिते रतः ।
किंस्विदद्यैव नृपतिर्न मां प्रत्यभिनन्दति ॥ ८
अन्यदा मां पिता दृष्ट्वा कुपितोऽपि प्रसीदति ।
तस्य मामद्य संप्रेक्ष्य किमायासः प्रवर्तते ॥ ९
स दीन इव शोकार्तो विषण्णवदनद्युतिः ।
कैकेयीमभिवाद्यैव रामो वचनमब्रवीत् ॥ १०
कच्चिन्मया नापराद्धमज्ञानाद्येन मे पिता ।
कुपितस्तन्ममाचक्ष्व त्वं चैवैनं प्रसादय ॥ ११
विवर्णवदनो दीनो न हि मामभिभाषते ।
शारीरो मानसो वापि कच्चिदेनं न बाधते ।
संतापो वाभितापो वा दुर्लभं हि सदा सुखम् ॥ १२

मानमिवार्णव —[c]) Dd1 G1 उपप्लुत्यम्, Cr m g k t उपप्लुत (as in text) —[d]) V1 B1 4 D4 उक्त्वा (for उक्ता) B2 4 तदा (for यथा) D1 उदकाद्यस्त नृप यथा

7 [ab]) T1 damaged from तुस्त up to किं in 8[c] Dt1 नृपतेस (for हि पितुस्) Ś1 D4-7 G1 2 M1 Cm अवधारयन्, Cg t उप° (as in text) Ñ V1 B D1 2 M4 अनिमित्त(B4 °वृत्त, D1 2 °मित्त) विकार त(V1 B2 च) दृष्ट्वा राम पितुस्तदा(V1 °था) —[c]) Ñ V1 B D1 2 सक्षु(D2 °.) व्यतर (B1 °.)

8 T1 damaged up to कि (cf v l 7) —[a]) V1 च तथा, Dg1 Dt1 T3 चतुरो, Dd1 Dm1 G1 2 M1 3 च ततो, D4 7 स तदा, D5 om च (subm), T2 हि तदा, M2 तु° (for च तदा) D2 स चितयामास . —[b]) Ś1 Ñ1 M2 3 प्रियहिते —[c]) D4 5 7 अद्येह, T1 अद्येप, T2 अप्येप —[d]) Ś1 D4-7 प्रेक्ष्य (for प्रति-) G3 -नदन (sic) (for -नन्दति) —For 8[cd], Ñ V1 B D1 2 M4 subst

353* किनिमित्तमद्य राजा मा न शक्नोति वीक्षितुम् ।
उक्त्वा रामेति कस्माच्च नोत्तर प्रतिपद्यते ।
कच्चिन्मया नापकृतमज्ञानाल्लाघवेन वा ।

[(l 1) D1 राजन् (sic) B4 lacuna for न D1 2 M4 न मा (by transp) D2 [उ]वीक्षितु, M4 भाषितु (for वीक्षितुम्) —(l 2) B2 [अ]कस्माच —(l 3) D1 कश्चिन् V1 नापहृतम् Ñ2 B3 च (for वा)]

9 Ś1 D4 6 7 om (hapl ?) 9[ab] —[a]) Dg1 Dm1 (before corr as in text) T G3 अन्यथा, Cm g k t °दा (as in text) Ñ1 चैव मा, Ñ2 V1 B1-3 D1 M4 ह्येप मा, B4 ऐव मा, D2 ह्यपि मा, T2 M3 मा पिता (for मा पिता) —[b]) T2 तु मितो, Cm as in text (for कुपितो) D1 मा (for ऽपि) —[c]) Ñ B2 अद्य मा तु समालोक्य(Ñ1 °लक्ष्य), B1 2 4 अस्याद्य मा तु दृष्ट्वैव, D1 तस्यास्समद्य मा दृष्ट्वा, D2 न-(न ?)स्य मामद्य दृष्ट्वा (sic), M4 तस्याद्यन्मा हि दृष्ट्वा वै, G(ed) अस्याद्येव तु मा दृष्ट्वा —[d]) Ñ1 विरक्त इव लक्ष्यते, Ñ2 B3 स विरक्तो विलक्ष्यते, V1 B1 2 4 D1 2 M4 केनायासोयमीदृश —After 9, Ś1 D4-7 ins

354* ततस्तु पितुरग्रीत्या व्यथित पितृवत्सल ।
चिन्तयामास धर्मात्मा रामस्तद्बहुधा पितु ॥

while Ñ V1 B D1 2 M4 ins

355* स तदा पितुरायासमपूर्वं पितृवत्सल ।
दृष्ट्वा सचिन्तयामास तत्तद्बुद्धिसमानस ।

[(l 1) B4 तत्र, D1 2 M4 तथा (for तदा) Ñ1 आकारम् (for आयासम्) M4 -वर्तक (for -वत्सल) —(l 2) V1 तु, D2 त (for स-) Ñ2 B2 त (for तत्)]

10 [a]) D1 तत्तद्विगुणयश्चैव, D2 M4 तत्तद्विग(M4 °गु) णयित्वैव —[b]) Ś1 D4-7 M2 विवर्ण° (D7 °र्णि), Ñ B1-3 D2 °वदनस्तत, V1 विपतु वदन तत (sic), B4 विवर्णवदनस्तदा, D1 विपण्णो भरताग्रज, M4 °वदन तत —[c]) Ñ V1 B अभिवी(B1 °.)क्ष्यैव(B4 °व), D1 2 °वीक्ष्येद, D6 M3 °वाद्यैव, T2 °वाद्यैथ (sic), M4 °तोप्यैवम्. —[d]) M4 इद (for रामो) —After 10, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 ins

356* देवि किं नु मयाज्ञानादपराद्ध महीपते ।

[Ñ1 V1 B2(after corr as above) न, D1 2 5 7 तु (for नु)]

11 Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 read 11 after 13 —[a]) Ś1 D5 6 कश्चिन, Dd1 D1 कच्चिन् (corrupt) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 ना(B4 पा)पकृतम् —[b]) Ś1 D6 7 एव (for येन) B2 अज्ञानार्थेन Ñ2 V1 B D2 वा (for मे) —[c]) B4 तु, T3 त्व (for तन्) Ś1 D4 6 7 त्वमाचक्ष्व —[d]) Ñ V1 B3 त्व चैन वा, B1 स्वय चैन, Dg1 त्व च वैन, Dt1 त्वमे°, D1 2 °वै चेन, G(ed) त्व चैन वै (for त्व चैवैन) —After 11, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

357* अप्रसन्नमना किं नु सदा मा प्रति वत्सल ।

12 [a]) Ñ1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 G1 M1 4 विपण्ण, T1 damaged (for विवर्ण-) B1 om, D5 चेन (for दीनो) —[b]) Ñ1 V1 B1 2 4 चेन मा, Ñ2 B3(also as in Ñ1) चेनाय, D1 2 M4 केन मा (for न हि माम्) Ñ V1 B D1 2 M4 नाभि (B4 °व)भापते, Dg1 Dd1 Dm1 M2 3 प्रति भापते, Dt1 प्रति भापसे (sic), D5 अपि भापते —[cd]) T2 शारीर Ñ1 reads from वा up to न in marg Ś1 D2 6(after corr as in text) कश्चिद् Ś1 V1 B1 2 4 D4-7 देवि, B3 (also) एव (for एन) D1 विवाधते —D5 om 12[e]-13[b] —[e]) Ś1 D6 [अ]नुतापो, Ñ B1 3 4 [अ]भिघातो, V1 B2 विघातो, D2 °घातो, M3 हि तापो (for [अ]भितापो) B4 om the second वा (subm).

कच्चिन्न किंचिद्भरते कुमारे प्रियदर्शने ।
शत्रुघ्ने वा महासत्त्वे मातॄणां वा ममाशुभम् ॥ १३
अतोषयन्महाराजमकुर्वन्वा पितुर्वचः ।
मुहूर्तमपि नेच्छेयं जीवितुं कुपिते नृपे ॥ १४
यतोमूलं नरः पश्येत्प्रादुर्भावमिहात्मनः ।
कथं तस्मिन्न वर्तेत प्रत्यक्षे सति दैवते ॥ १५
कच्चित्ते परुषं किंचिदभिमानात्पिता मम ।
उक्तो भवत्या कोपेन यत्रास्य लुलितं मनः ॥ १६
एतदाचक्ष्व मे देवि तत्त्वेन परिपृच्छतः ।
किंनिमित्तमपूर्वोऽयं विकारो मनुजाधिपे ॥ १७

G 2 15 25
B 2 18 18
L 2 19 21

13 D5 om 13[ab] (cf v l 12) —[a]) Ś1 B1 किंचिन्, D1 6 G1 कश्चिन् Ś1 B1 4 D6 तु (for न) D4 किं चेद् (for किंचिद्) Ñ V1 B D1 2 M4 भरते किंचित (by transp) —[b]) Ñ1 V1 B1 2 4 D1 पितृनदने, Ñ2 B3 पितृवत्सले, D2 पितृनदिते, M4 मातृनदने —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 M4 [अ]-प्यकुशल, Ñ1 D6 [अ]पि कुशल (for महासत्त्वे) —[d]) D4 भ्रातृणा D4 7 मया (for मम) Ś1 Ñ V1 B D1 2 5 6 M4 देवि मातृ वा पुन (B4 D1 2 5 M4 मम) —After 13, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 read 11

14 Dm1 begins with राम —[a]) Ś1 D4-7 अतोषयित्वा राजानम् —[b]) Ś1 D4-7 अकृत्वा च (D5 तु), G1 M2 कुर्वन्वा न (M2 °न्न च), G2 M1 °न्हि (for अकुर्वन्वा) —[c]) T2 G3 इव (for अपि) —[d]) D4 5 M3 जीवित, D7 जीविते (sic) Ś1 D7 कुपित (D7 °) —For 14, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

358* पितर्यपरितुष्टे हि कृत्वा वा किंचिदप्रियम् ।
नोत्सहे जीवितु देवि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।

15 [b]) D4 7 इवात्मन —[c]) G3 निवर्तत —[d]) Ś1 D4-7 प्रत्यक्ष इ (Ś1 °मि) व T1 2 G3 दैवते सति (by transp) ❀ Ct यतोमूल यन्मूलमित्यर्थे आर्षमेतत् । ❀ —For 15, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

359* तत शरीरस्योत्पत्तिरस्य मे जीवितस्य वा ।
कथ नामाप्रिय तस्य कृत्वा जीवितुमुत्सहे ।

[(l 1) B1 2 4 D1 2 M4 च (for वा) —(l 2) D2 मामप्रिय]

—Thereafter all cont

360* प्रभु शरीरप्रभव प्रियकृद्वृत्तिदो वर ।
हितानामुपदेष्टा च प्रत्यक्ष दैवत पिता ।
आयुर्यशो बल वित्तमाकाङ्क्षि प्रियाणि च ।
पितवाराधनीयोऽग्रे दैवत हि पिता महत् ।
निन्द्यश्च स्यात्कृतघ्नश्च पापो निरयलोकभाक् । [5]
मनसाप्यप्रिय कृत्वा पितुरस्य महात्मन ।

[(l 1) Ñ B3 अत - (for प्रभु) D1 प्रियवद B4 वृत्तिनो, D2 हितनो D1 2 M4 गुरु (for वर) V1 यत शरीरमभूति प्रियकृद्वृत्तिगोचर —(l 2) B4 प्रत्यक्षपरदैवत (for the prior half) —(l 3) B2 4 D1 2 बल यशो (by transp) V1 श्रिय यशो B2 4 वृत्तम, M4 दीप्तम् (for वित्तम्) V1 काक्षयद्भि, B4 आकाक्षति D1 2 सुखानि (for प्रियाणि) —(l 4) Ñ1 [आ]राधयेद् (sic) V1 °व, D2 [ऽ]य (for ऽग्रे) B4 हि प्रिय, D2 परम (for हि पिता) —(l 5) Ñ B3 निन्दित, V1 सुनिंद्य, M4 स निंद्य Ñ1 B2 4 न्या, D1 [अ]मौ (for स्यात्)
☞ Ñ1 damaged from श्च in कृतघ्नश्च up to 42[d]
D2 प्राणी निरयभाग्भवेत् (for the post half) —(l 6) D2 अनागम्यप्रिय]

16 [a]) Ś1 D1 5 7 M4 कच्चिन्न, Ñ2 V1 B न किंचित्, D2 किंचिन्न, D4 यच्चिच, D6 कश्चिन्न V1 B1 4 D1 6 T3 (before corr) पुरुष Ñ2 कश्चिद्, B Dm1 कच्चिद् (for किंचिद्) —[b]) B4 अभिमानी, G2 अपि मानात् . —[c]) Dt1 रोषेण, Ct as in text (for कोपेन) Ñ2 B D1 2 M4 क्रुद्धयोक्तो भवत्याय, V1 क्रुधा युक्तो भवेद्राय —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 4-7 M4 Ct येन, Cm g k t as in text (for यत्र) D6 G3 [आ]सील् , M4 [अ]पि (for [अ]स्य) Ñ2 D1 [आ]लुलित, V1 B1-3 [आ]कुलित, B4 [आ]घालित (sic), D2 चलितं, M4 [अ]लुलित

17 [b]) Ñ2 V1 B2-4 D1 2 M4 या (V1 D1 M4 [before corr]य) थात (B3 °ता) ध्येन पृच्छत (B3 भूभृत, M4 पृच्छते), B1 यतो तथ्येन पृच्छत (sic) —[cd]) Ñ2 V1 B D1 2 M4 य (M4 म) न्निमित्त (B1 2 4 °त्तो) विकारोयमपूर्वोद्य (B1 2 4 °हि, D1 °य, D2 °थ) महीपते —After 17, Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4-7 T G M1-3 ins

361* एवमुक्ता तु कैकेयी राघवेण महात्मना ।
सा कृतार्थमना देवी भावं रामस्य वीक्ष्य तम् ।
वीतचिन्ता प्रहृष्टा च राम वचनमब्रवीत ।
तताप हि मनस्तस्य श्रोतु तद्वचनं तदा ।,

[(l 1) Dm1 D6 T2 G2 M3 उक्त्वा M2 राघव प्रियदर्शन (for the post half) —Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 om l 2-4 —(l 2) Ś1 D6 अकृतार्थमना —(l 3) D7 वीतचित्ता (sic) —Ś1 D6 om l 4]

while B2 (m) cont after l 1 of 363* and B1 after 364*, whereas D1 2 M4 ins after 17

362* इति शुद्धस्वभावस्य श्रुत्वा रामस्य तद्वच ।
अशुद्धभावा कैकेयी प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
अमन्यत तदात्मान कृतार्थं पापचेतसा ।

[(l 1) B2 मत्वा (for श्रुत्वा) —(l 3) B2 पाप नतना, D2 पापनिश्चया, M4 चान्यभावन]

—Then all cont

अहं हि वचनाद्राज्ञः पतेयमपि पावके ।
भक्षयेयं विषं तीक्ष्णं मज्जेयमपि चार्णवे ।
नियुक्तो गुरुणा पित्रा नृपेण च हितेन च ॥ १८

363* उवाचेदं सुनिर्लज्जा धृष्टमात्महितं वचः ।
न राजा कुपितो राम व्यसनं नास्य किंचन ।
किंचिन्मनोगतं त्वस्य त्वद्भयान्नाभिभाषते ।
प्रियं त्वामप्रियं वक्तुं वाणी नास्योपवर्तते ।
तदवश्यं त्वया कार्यं यदनेनाश्रुतं मम ।
एष मह्यं वरं दत्त्वा पुरा मामभिपूज्य च ।
स पश्चात्तप्यते राजा यथान्यः प्राकृतस्तथा ।
अतिसृज्य ददानीति वरं मम विशांपतिः ।
स निरर्थं गतजले सेतुं बन्धितुमिच्छति ।
धर्ममूलमिदं राम विदितं च सतामपि ।
तत्सत्यं न त्यजेद्राजा कुपितस्त्वत्कृते यथा ।
यदि तद्वक्ष्यते राजा शुभं वा यदि वाशुभम् ।
करिष्यसि ततः सर्वमाख्यास्यामि पुनस्त्वहम् ।
यदि त्वभिहितं राज्ञा त्वयि तन्न विपत्स्यते ।
ततोऽहमभिधास्यामि न ह्येष त्वयि वक्ष्यति ।
एतत्तु वचनं श्रुत्वा कैकेय्या समुदाहृतम् ।
उवाच व्यथितो रामस्तां देवीं नृपसंनिधौ ।
अहो धिङ्नार्हसे देवि वक्तुं मामीदृशं वचः ।

[Ś1 D4 5 7 M4 om l 1 —(l 1) G3 दृष्टम् (sic) (for धृष्टम्) B2 4 D1 2 निर्मर्यादा (D1 °मर्यादा) ततो राममिदं (B4 °मं ततो) वचनमब्रवीत् —(l 2) Ś1 राजा तु, D4–7 राजा न (by transp, D6 [before corr] °न) Ś1 D5 न च, D4 6 7 च न, T2 G3 चास्य (for नास्य) B2 4 D1 2 नायं कुप्यति ते राम नाप्ययं व्यसनी (B4 °म मा) नृपः —(l 3) B2 4 D1 2 विवक्षितं (for मनोगतं) B2 4 एतस्य, Dg1 D2 5 तस्य (for त्वस्य) B2 D2 महाक्षान् (D2 °क्षात्), B4 [अ]प्रियत्वान्, D1 महाक्षी, G3 तद्भ° (for त्वद्भयान्) Ś1 D4 6 7 न च, B4 न हि, Dg1 Dd1 Dm1 M2 3 न तु, Dt1 नातु-, D1 2 नद्य, D5 तु न (for नाभि-) —(l 4) D4 6 प्रियत्वाद् (for प्रियं त्वाम्) D5 नाप्रियं Ś1 D4 6 7 नास्य वाणी (by transp), D5 अस्य वाणी Ś1 Dt1 D4–7 T3 प्रवर्तते, G2 [उ]पजायते B2 4 D1 2 M4 नायं (B2 न स)मुत्सहते नृपः (for the post half) —(l 5) Ś1 D6 यच्च, B2 4 Dg1 D1 2 4 5 7 M4 तच्च (for तद्) B2 प्रियं (for त्वया) Ś1 D6 यच्च (for यद्) Cr m g k t [आ]श्रुतं (as in text) T3 मया, Ck मयि (for मम) Ś1 B4 D1 2 4–7 प्रति (D1 परि)श्रुतं, B2 (m also as in B4) Dg1 (before corr as above) Dt1 Dd1 Dm1 G3 M4 श्रुतं मम (Dg1 °या) —D1 2 om lines 6–12 —(l 6) T2 वरं दत्त्वा D5 reads the post half in marg Ś1 D4 6 7 त्व(D4 त)दर्थमभिमृ(Ś1 °ः)ष्य च (for the post half) B2 M4 अयं मह्यं वरं (B2 °रो) राजा दत्त्वा तुष्टेन चेतसा, B4 स्वयं मह्यं वरो दत्तो राजा(°ज्ञा ?) हृष्टेन चेतसा —(l 7) Ś1 B2 4 D4–7 M4 पश्चात्स- (for स पश्चात्) B4 -त्तपति, D7 -त्तापते, M4 -त्तप्यसे B2 M4 मोहवाद्, B4 राज्ञ (for राजा) —D4 om (hapl) from the post half up to the prior half of l 11 B4 जनः (for तथा) —(l 8) B2 4 प्रतिश्रुत्य, D5 7 अभि°, G1 °सृज्य (for अतिसृज्य) Dg1 Dt1 Dd1 D5 7 T2 3 G2 3 M1 ददामि B4 वरो T1 [ङ]* र (damaged) (for [इ]ति वरं) Ś1 B2 4 D5–7 M4 मह्यं (for मम) B2 4 M4 महीपतिः —(l 9) B2 4 M4 निरर्थकं, T3 मं नीलर्थं (for स निरर्थं) Ś1 D6 सेतुबन्धनम् D5 सेतुं बद्धुमिहेच्छति, D7 सेतुबन्धमिवेच्छति (for the post half) —Ś1 D5–7 om l 10 —(l 10) T3 om राम M2 मतं (for अपि) B2 4 M4 धर्म्यं स्वर्ग्यं यशस्यं च सद्भिराचरितं जने —After l 10, B4 reads 18^{ab} (var) repeating it in its proper place —B4 om l 11–18 —(l 11) Ś1 D5–7 त्वत्कृते (for तत्सत्यं). M2 [ऽ]सत्(for त्वत्) Dd1 Dm1 न च, G3 [ऽ]नघ (for यथा) Ś1 D4–7 यथा सत्यं तथा कुरु (for the post half) B2 M4 यथायं त्वत्कृते सत्यं न जह्यात्साधु तत्कुरु —After l 11, B2 reads in marg 24 (including 369*), while M4 reads only 24^{ab} —M4 om l 12 —(l 12) Dt1 द्, T3 G1 Cm g t यद् (for तद्). G1 व्यक्ष्यते (sic) Ś1 D4–7 यदयं वक्ष्यति नृपः (for the prior half) B2 यदि मे स्व वरं राम प्रियं वा यदि वाप्रियं —(l 13) Dm1 T3 G2 करिष्यति, G3 ? ति, Cv g k t °सि (as above) Dg1 Cg तदा, Dt1 पुनः, Ct as above (for ततः) Ś1 D4–7 तत्करिष्यसि चेत्सर्वम्, B2 D1 2 M4 अध्यवस्यसि (M4 °ति) चेत्कर्तुं (for the prior half) G2 M1 व्याख्यास्यामि, Ck t आख्या° (as above) Ś1 D4–7 त (D5 ह्य)तस् (for पुनस्) B2 वनं गन्तुं तदार्हसि, D1 2 M4 ततो वक्ष्यामि यत्त्व (M4 तद्व)र (for the post half) —B2 om l 14 —(l 14) Ś1 D5–7 यदा, D4 यद्यत् (for यदि) D4 राजा (sic) (for राज्ञा) D4–7 निपत्स्यति Ś1 D6 राम संपादयिष्यसि (for the post half) D1 2 M4 राज्ञानिसृष्टं यदि मे (D2 ते) राम कर्तुं व्यवस्यसि (M4 °ति) —(l 15) Ś1 D4–7 त्वां प्रवक्ष्यते (Ś1 D6 °ति) (for त्वयि वक्ष्यति) B2 D1 2 M4 त(B2 अ)तस्त्वां संनियोक्ष्यामि न ह्येष त्वां नियोक्ष्यति —(l 16) B2 D1 2 M4 इति रामो वचः श्रुत्वा कैकेय्याः परुषा (D2 °रुषा)क्षरं —(l 17) T3 M3 [अ]व्यथितो, Cm g t व्य° (as above) B2 D1 2 M4 उवाच संभ्रान्तमना कैकेयीं नृप (D1 2 पितृ)संनिधौ —(l 18) Ś1 D5–7 नार्हसीदं मां, D1 अर्हसे देवी, D1 अर्हसीदं मां (for नार्हसे देवि) Ś1 D4–7 देवि (for माम्) D1 2 इदमीदृशं (D2 °मप्रियं) (for ईदृशं वचः)]

18 B2 (marg sec m) repeats (wrongly) from 18^{a} up to l 1 of 365* after 363* B4 reads 18^{ab} after line 10 of 363* repeating it here —a) Ñ2 V1 B D1 2 M4 अहं ह्य (B4 first time त)स्य कृते राज्ञो (M4 देवि) —b) Ñ2 V1 B (B4 both times) D1 2 M4 विशेयम् (for पतेयम्) Ś1 Ñ2 V1 B (B4 both times) D1 2 4–7 M4 पावकं —c) Ś1 D4–7 वापि (for तीक्ष्णं) —d) Dt1 पतेयम् (for मज्जेयम्) Ś1 D4–7 वा जले, Ñ2 V1 B D1 2 M4 सागरे (V1 °र), G1 वार्णवे (for चार्णवे) —f) T1 (after

तद्ब्रूहि वचनं देवि राज्ञो यदभिकाङ्क्षितम् ।
करिष्ये प्रतिजाने च रामो द्विर्नाभिभाषते ॥ १९
तमार्जवसमायुक्तमनार्या सत्यवादिनम् ।
उवाच रामं कैकेयी वचनं भृशदारुणम् ॥ २०
पुरा देवासुरे युद्धे पित्रा ते मम राघव ।
रक्षितेन वरौ दत्तौ सशल्येन महारणे ॥ २१
तत्र मे याचितो राजा भरतस्याभिषेचनम् ।
गमनं दण्डकारण्ये तव चाद्यैव राघव ॥ २२
यदि सत्यप्रतिज्ञं त्वं पितरं कर्तुमिच्छसि ।
आत्मानं च नरश्रेष्ठ मम वाक्यमिदं शृणु ॥ २३
*स निदेशे पितुस्तिष्ठ यथा तेन प्रतिश्रुतम् ।
त्वयारण्यं प्रवेष्टव्यं नव वर्षाणि पञ्च च ॥ २४

G 2 15 34
B 2 18 35
L 2 19 38

corr inf lin pr m as in text) [अ]व- (for the first च) Dd1 Dm1 T3 G2 M1 विशेषत (for हितेन च) —For 18^ef, Ñ2 V1 B D1 2 M4 subst

364* वर्षात्मना नियुक्तोऽद्य पित्रानेन त्वयापि वा ।
तवैव वचनाद्देवि नाकार्यं विद्यते मम ।
यथैव मे पिता पूज्यस्त्वमप्यद्य तथैव मे ।

[(l 1) V1 धर्मात्मनो D1 2 मन् (for ऽद्य) M4 धर्माज्ञाभिवृत्त सन् (for the prior half) Ñ2 पित्रानेह (sic) —(l 2) B3 (also) वरणाद् (for वचनाद्) —(l 3) B4 यथा मम, D2 °व (for यथैव मे) B3 D1 2 M4 [अ]व (for [अ]द्य D1 2 M4 च (for मे)]

—After 364*, B4 ins 362*

19 ^a) D7 देति, T2 देवी (both sic), G2 देहि (for देवि) —^b) Ś1 D4–7 किं(Ś1 D6 यद्) राज्ञ प्रसमीक्षित (Ś1 °हित, D6 °क्षितु) —^c) Ś1 D4–7 प्रतिजाने(Ś1 D6 °ज्ञात) करिष्ये च (D5 वै) (by transp) —^d) Ś1 D4 6 7 [ऽ]सत्य न भाषते —For 19, Ñ2 V1 B D1 2 M4 subst

365* तस्मात्त्वमेव मा ब्रूहि यन्नाज्ञोऽस्य चिकीर्षितम् ।
कर्तव्य प्रतिजानीहि न हि वक्ष्याम्यह मृषा ।
पतेद्द्यौ पृथिवी शीर्येच्छोष जलनिधिर्व्रजेत् ।
स्वैरेष्वपि न तु ब्रूयामनृत कञ्चिदप्यहम् ।

[B2 (marg sec m) repeats l 1 (cf v l 18) —(l 1) D1 2 M4 मे (for मा) and विवक्षित (for चिकीर्षित) —After l 1, B2 ins (in marg) 362* —(l 2) D1 2 करिष्ये प्रतिजाने ते, M4 प्रतिजाने करेष्येति (sic) (for the prior half) B4 om (hapl) न हि —(l 3) B4 शीर्यमोप (sic) —(l 4) Ñ2 हि न, V1 न वि, B3 (after corr also as above) नि, D1 न तद्, D2 om न (subm), M4 तु न (by transp) (for न तु) B4 किंचिद्]

—After 19, M1 ins

366* अनृत नोक्तपूर्वं मे न च वक्ष्ये कदाचन ।
करिष्ये वचन देवि रामो द्विर्नाभिभाषते ।

20 ^a) Ñ2 V1 B D1 2 M4 तमा(B2 °दा)र्जवमनार्या सा(V1 °र्यमिव [hypm], M4 °यासाद्), G2 M1 सा तमार्जवसयुक्तम् —^b) Ñ2 V1 B D1 2 M4 विदित्वा (for अनार्या) —^c) Ñ2 V1 B D1 2 M1 वाक्य (for राम) —^d) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4–7 M4 मथरावाक्यदूषि(Ś1 D1–7 °मोहि) ता(D4 °त)

21 ^a) B3 देवासुरा युद्धे, T1 2 दैवासुरे युद्धे —^b) Ñ2 V1 B D1 2 M4 रघुनदन (for मम राघव) —^cd) G3 वरो दत्तो Dg1 T3 मया (for महा-) Ñ2 V1 B D1 2 M4 शुश्रूषितेन प्रीतेन मह्य दत्त वरद्वय

22 ^a) Ś1 D4–7 द्वौ वरो, Ñ2 V1 B D1 2 M4 मयाय (M4 °च) (for तत्र मे) D6 (after corr as in text) 7 याचितौ Ñ2 V1 B D1 2 M4 तत्र, D7 राज्ञा (for राजा) —M2 repeats 22^cd after 368* —^cd) M3 दडका ण्ये Ś1 D4–7 दडकारण्यगमन (for ^c) Ś1 D4–7 भवतो (for तव च) Dg1 Dm1 G1 [ए]वाद्य (by transp) Ñ2 V1 B D1 2 M4 तव निर्वासन चैव वर्षाणि हि(V1 °णि च, D1 2 M1 °णीह) चतुर्दश —After 22, B2 reads 24 as in Ñ2, M4 reads 24^cd after 22

23 M2 om 23 and 24 Ñ2 V1 B1 3 4 D1 2 transp 23 and 24 —^a) D2 (after corr as in text) सत्व (for सत्य-) V1 B4 Dt1 Dd1 D2 4 T2 -प्रतिज्ञत्व, G3 प्रतिज्ञस्त्व —^b) Ñ2 B1 3 4 D4 7 G1 M3 अर्हसि (for इच्छसि) —For 23^cd, Ñ2 V1 B D1 2 M4 subst

367* आत्मानमपि वा कर्तुं यदि सत्य व्यवस्यसि ।

[D2 आत्मनामपि ते D1 2 M4 transp कर्तुं and सत्य D2 व्यवस्यति]

24 M2 om 24 (cf v l 23) Ñ2 V1 B1 3 4 D1 2 transp 23 and 24 B2 reads 24 in marg M4 reads 24^ab after l 11 of 363* —^ab) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S (M2 om) सनि(M4 तन्नि)देशे B2 Dg1 M4 यद(Dg1 °दा) नेन, Dt1 Dd1 यथानेन M4 श्रुत मम (for प्रतिश्रुतम्) Ś1 D1–7 सनिदेश पितुस्तेय प्रतिज्ञात ह्यनेन मे, Ñ2 V1 B1 3 4 D1 2 अद्यैव च(B4 om [subm]) त्वया राम गतव्य वचनात्पितु —M4 reads 24^cd after 22 —^c) Ś1 D4–7 त्वया त्व(Ś1 [subm])रण्ये वस्तव्य, Ñ2 V1 B1 3 4 D1 2 M4 वनवास समुद्दिश्य, B2 त्वया वनेभिवस्तव्य —^d) D2 M4 वर्षाणि नव (D2 वन [metathesis]) (by transp) —After 24, Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4–7 T G M1–3 (M2 after 22 owing to om) ins

सप्त सप्त च वर्षाणि दण्डकारण्यमाश्रितः ।
अभिषेकमिमं त्यक्त्वा जटाचीरधरो वस ॥ २५
भरतः कोसलपुरे प्रशास्तु वसुधामिमाम् ।
नानारत्नसमाकीर्णां सवाजिरथकुञ्जराम् ॥ २६
तदप्रियममित्रघ्नो वचनं मरणोपमम् ।
श्रुत्वा न विव्यथे रामः कैकेयीं चेदमब्रवीत् ॥ २७
एवमस्तु गमिष्यामि वनं वस्तुमहं त्वितः ।
जटाचीरधरो राज्ञः प्रतिज्ञामनुपालयन् ॥ २८

368* भरतश्चाभिषिच्येत यदेतदभिषेचनम् ।
त्वदर्थे विहित राज्ञा तेन सर्वेण राघव ।

[(l 1) T1 G1 3 भरतस्य D5 [अ]भिषेच्येत, G1 [अ]भिष्ये त, G3 °पिच्ये च —(l 2) Ś1 D4-7 त्वदर्थं Dg1 Dm1 [ऽ]भिहित, Cg विहित (as above)]

—Thereafter M2 repeats 22^{cd} —After 24, B2 (m) ins

369* इह चाप्यभिषेक्तव्यो यौवराज्ये सुतो मम ।
पित्रा ते भरतो राम वरमेतद्वृत मया ।

25 ^{a}) D7 om (hapl) सप्त D6 स सप्त सप्त वर्षाणि —^{b}) Ñ2 V1 B D1 2 M4 ततो वनचरो भव —After 25^{ab}, M4 ins 373* —M4 om 25^{c}–26 —^{c}) Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 7 इद (for इम) —^{d}) Dg1 T1 3 G M1-3 जटाजिन- Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 D4-7 G2 M1-3 भव (for वस) —For 25^{cd}, Ñ2 V1 B D1 2 subst

370* त्यक्त्वा राज्यस्पृहा ह्येता चीराजिनजटाधर ।

[D1 2 मुक्त्वा, V1 B4 राज्य श्रिय, B1 2 राज्यतृपा, G(ed) राज्य दिश B2 चैव, D1 एना, D2 एता (for ह्येता)]

—Thereafter Ñ2 V1 B1-3 read 373*

26 Ñ2 V1 B1-3 M4 om 26 (for M4 cf v.l 25) —^{a}) D4 (after corr *sec m int lin* as in text) भवत· (for भरत) B4 कोशले देशे, Dg1 कोशलपति , Dt1 कोसलपते , D1 2 4 5 7 को(D1 2 कौ)शलपुरे, G1 M2 कौसलपुरे —^{b}) D2 प्रशास्ता —B4 om 26^{cd} —^{c}) D1 2 वन(D2 नाना)रत्नाकरवती —^{d}) Dt1 -सकुला (for -कुञ्जराम्) —After 26, Ś1 D4-7 ins

371* एव ते पितुरादेश· कृतो राम भविष्यति ।

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

372* एतेन त्वा नरेन्द्रोऽय कारुण्येन समाप्लुत ।
शोकसक्लिष्टवदनो न शक्नोति निरीक्षितुम् ।
एतत्कुरु नरेन्द्रस्य वचन रघुनन्दन ।
सत्येन महता राम तारयस्व नरेश्वरम् ।
इतीव तस्या परुष वदन्त्या
न चैव राम प्रविवेश शोकम् । [5]
प्रविव्यथे चापि महानुभावो
राजा स पुत्रव्यसनाभितप्त ।,

Colophon

[(l 2) Dt1 Dd1 शोकं M3 क्नोति (for श°) —(l 3) G3 damaged from त्कु up to रे —(l 4) Dg1 सहितो(for महता) —(l 5) G3 पुरुपं (sic) G2 ज्वल्या (for व°) —(l 7) T3 न (for च) —(l 8) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 Ct च, G2 M1 Cm k तु (for स) *Sarga no* 18 in all the above MSS]

whereas Ñ2 V1 B1-3 cont after 370* (owing to om), B4 after 26^{ab} (owing to om), D1 2 ins after 26, M4 ins after 25^{ab} (owing to om)

373* असुकरमपि तद्वचस्तदानीं
धृतमतिसत्त्वबले व्यपाश्रयात् ।
पितृवचननियोगयन्त्रितो
वनगमन स तदाभ्यपद्यत ।

Colophon

[(l 1) B2(*sup lin* also) रण्यनिनरु (sic) (for तद्वचस्) Ñ2 B3 4 तदा (for तदानीं) —(l 2) Ñ2 धृतमपि, B1 4 D2 M4 धृतिमति-, B2 धृतमिव Ñ2 B4 सत्त्वबल-, B2 °वन-, B3 °गुण , D1 -सत्त्वन्न-, D2 -सत्यजने, M4 -सत्यबल- (for -सत्त्वबले) B4 -व्यपार्श्रयत् (sic), D1 M4 -व्यपाश्रय , D2 [ऽ] प्युपाश्रय V1 द्रुतमिव सत्वरमव्यपापात् (sic) —(l 3) B1 -यन्त्रितोसो —(l 4) Ñ2 ह्यपपद्यत, B1 2 4 [अ]ध्यवस्यत, M4 व्यवस्यते (for [अ]भ्यपद्यत) D1 2 वनगमने स तदाध्य(D1 °व्य) वस्यतेति *Sarga no* Ñ2 B 14, V1 15, D2 18, M4 16]

27 Dm1 begins with ॐ —^{a}) M3 अमित्रघ्न —^{b}) Dg1 reads वचन in marg —^{c}) Ñ2 V1 B D1 2 M4 स्थिर (V1 स्थि)त कृत्वा ततो(B1 M4 °दा), T3 कृत्वा न वि°, M2 °व्यथते (for श्रुत्वा न विव्यथे) ❀ Cm न प्रविव्यथे च मानसव्यथा च न प्राप्तवान् । ❀ —^{d}) Ñ2 V1 B D1 2 M4 इद वचनम्, T1 G3 M2 °यीमिदम् (for कैकेयीं चेदम्) —For 27, Ś1 D4-7 subst , Ñ2 V1 B D1 2 M4 subst l 1 only for 27^{ab}

374* स तु तद्वचन श्रुत्वा कैकेय्या समुदाहृतम् ।
प्रहस्यानतर वाक्यमुवाच रघुनन्दन ।

[(l 1) Ñ2 B D1 2 अथैतद् (D1 [before corr] °न), M4 अथ तद् V1 अथैव तद्वच श्रुत्वा (for the prior half) Ñ2 D1 कैकेय्या]

28 ^{ab}) M2 एव (for अस्तु) Ñ2 V1 B D1 2 M4 निवत्स्यामि M3 इतस्त्वह (by transp) Ñ2 V1 B D1 2 M4 वने चीरजटाधर (for ^{b}) Ś1 D4-7 देव्येवमस्तु वत्स्यामि नव वर्षाणि पच च —^{c}) T1 G M1 2 जटाजिनधरो Ś1 D4-7 [ऽ]र(D7)ण्ये (for राज्ञ) Ñ2 V1 B D1 2 M4 चतुर्दशैव वर्षाणि —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4-7 M4 प्रतिज्ञा पालयन्पितु·

इदं तु ज्ञातुमिच्छामि किमर्थं मां महीपतिः ।
नाभिनन्दति दुर्धर्षो यथापुरमरिंदमः ॥ २९
मन्युर्न च त्वया कार्यो देवि ब्रूमि तवाग्रतः ।
यास्यामि भव सुप्रीता वनं चीरजटाधरः ॥ ३०
हितेन गुरुणा पित्रा कृतज्ञेन नृपेण च ।
नियुज्यमानो विश्रब्धं किं न कुर्यामहं प्रियम् ॥ ३१
अलीकं मानसं त्वेकं हृदयं दहतीव मे ।
स्वयं यन्नाह मां राजा भरतस्याभिषेचनम् ॥ ३२
अहं हि सीतां राज्यं च प्राणानिष्टान्धनानि च ।
हृष्टो भ्रात्रे स्वयं दद्यां भरतायाप्रचोदितः ॥ ३३
किं पुनर्मनुजेन्द्रेण स्वयं पित्रा प्रचोदितः ।
तव च प्रियकामार्थं प्रतिज्ञामनुपालयन् ॥ ३४
तदाश्वासय हीमं त्वं किं न्विदं यन्महीपतिः ।
वसुधासक्तनयनो मन्दमश्रूणि मुञ्चति ॥ ३५ G 2 16 0 B 2 19. 9 L 2. 19 51

29 [a]) B4 हि (for तु) —[b]) Ś1 D4–7 नाभिभाषते, Ñ2 V1 B D1 2 मा म्वय गुरु (D1 2 नृप), M4 मामय गुरु —After 29[ab], Ñ2 V1 B D1 2 M4 ins

375* नाज्ञापयति विश्रब्ध प्रेष्यमाज्ञावशानुगम् ।
महाननुग्रहो मे स्यादाज्ञप्तस्य महात्मना ।
मयि भृत्ये च पुत्रे च किं राज्ञो देवि गौरवम् ।
दैवतं हि प्रभुश्चैव पिता राजा गुरुश्च मे ।
अस्याज्ञा शिरसा गृह्य करिष्यामि यथात्थ माम् । [5]

[(l 1) B4 [आ]ज्ञापयतु B2 M4 विस्रब्ध B2 प्रैष्यम् B1 आत्म (for आज्ञा-) —(l 3) D2 पुत्रेस्य (for पुत्रे च) D2 विधि- (for देवि) —(l 5) Ñ2 B3 [आ]ज्ञाय, B4 ग्राह्य (for गृह्य)]

—Ñ2 V1 B D1 2 M4 om 29[cd] —[c]) Ś1 D4–7 महीपतिर्मां (D7 °र्मा) (for नाभिनन्दति) —[d]) Ś1 Dg1 Dt1 Dm1 D4–7 G1 3 M3 -पूर्वम्, T1 पुनर्, Cr g as in text (for -पुरम्)

30 [a]) Ñ2 V1 B D1 2 न च मन्युस् (by transp), M4 न हि मन्युस् B3 तदा (for त्वया) —[b]) Ś1 D4–7 ब्रवीस्ये(Ś1 °त्ये)प, T2 देवि ब्रूहि (for देवि ब्रूमि) Ñ2 V1 B D1 2 M4 तथ्य मे(Ñ2 B3 हि, V1 च) वद(D1 M4 ब्रुव)तो(D2 ब्रुवचतो [sic]) वच —[c]) T1 G1(after corr inf lin as in text) 3 M1 तव (for भव) D6 सुप्रीतो —[d]) B4 वने

31 [a]) G1 पित्रा गुरुणा (by transp) —[c]) Ś1 D4 6 7 विस्रब्ध, Dg1 विश्रब्ध, Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 Cm t विस्रब्ध ❀ Ck कृतज्ञेनेति त्वत्कृतमापत्राण जानातीति तत्र विशुद्ध निर्विशङ्क । ❀ —[d]) Dt1 तु (for न) —For 31, Ñ2 V1 B D1 2 M4 subst

376* गुरोरिष्टस्य विदुषो धर्मज्ञस्य महात्मन ।
पितु पुत्र कथ नाम न कुर्यान्मद्विधो वच ।

[(l 1) B1 ष्टिस्य, M4 शिष्यश्च (for इष्टस्य) —(l 2) V1 damaged for न V1 जत (for वच)]

32 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4–7 M4 व्यलीक, T G M1–3 Cr अलीक, Cv m g k t अलीक (as in text) Ñ2 V1 B D1 2 M4 तु ममास्ति(M4 °स्य) (for मानस तु) M4 [ए]तद् (for [ए]क) —[b]) B4 om (hapl) य द Ñ2 B M4 यत्, D1 2 तत् (for मे) Dt1 दहते मम, Dd1 हतीव मे —[c]) Ś1 D4–7 मा(D6 मा) नाह यद्, G1 यदाह मा (for यन्नाह मा) M3 °नाह महाराज Ñ2 V1 B3 भरताभिषेक राजा, B1 2 4 M4 भरताभिषेचन राजा (hypm), D1 2 भरतस्याभिषेक तु —[d]) Ñ2 य नाज्ञापयति तत्स्वय, V1 च नाज्ञापयति यत्स्वय (both hypm), B1 2 4 D1 2 M4 य नाज्ञापयति(D1 °ति) स्वय, B3 य न चाज्ञापयति स्वय (hypm) —After 32, Ś1 D4 7 ins

377* यद्ब्रूते न महाराजो मम चैव प्रवासनम् ।
[Ś1 महाराज, D7 महाराजा]

33 [a]) Ñ2 V1 B1–3 D2 M4 राज्य दारा(V1 B1 °रा)श् (for सीता राज्य) B4 अह राज्य हि दाराश्च, D1 अय राज्य च दाराश्च, D6 अह सीता च राज्य च —[b]) V1 प्राणम् —[c]) Ñ2 V1 B D1 2 M4 स्वयमेव प्रय(D2 °ती)च्छेय —[d]) Ś1 D4–7 प्रणोदित, Ñ2 V1 B [अ]भियाचित (V1 °तं), Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 (before corr sec m as in text) G1 M3 Ck t प्रचोदित, D1 2 M4 महात्मने, Cm as in text (for [अ]प्रचोदित) —After 33, Ñ2 reads 34[cd], repeating it in its proper place in marg —Ñ2 (after the first occurrence of 34[cd]) V1 B D1 2 M4 ins after 33

378* भ्रात्रे गुणवते तस्मै भरताय महात्मने ।
न मेऽस्त्यदेय कैकेयि पादौ सत्येन ते शपे ।

[Ñ2 om l 1 —(l 1) D1 M4 [अ]भियाचते, D2 [अ]भिषेचन (for महात्मने) —D2 om, while Ñ2 reads in marg l 2 —(l 2) D1 हि (for इति)]

34 M3 om (hapl) 34[ab] —[b]) Ś1 D4–7 प्रणोदित, Ñ2 V1 B D1 M4 नियोजित, D2 निवेदित (for प्रचोदित) —Ñ2 reads 34[cd] for the first time after 33, repeating it here in marg —[cd]) Ś1 D2 4–7 ह्न्याश्च प्रियमाकाङ्क्षन् (for [c]) Dm1 T3 अनुपालये Ñ2 V1 B D1 M4 प्र(D1 M4 न)दद्या भरतायाहमपि जीवितमात्मन

35 [a]) Dt1 तथा (for तदा) Ś1 D2 4 6 7 मा(D2 मा) देवि, Ñ2 V1 B D1 M4 राजानम्, Dg1 T3 G1 भीत त, Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 2 Ck t हीमत, T1 2 G3 काम त, M3 हीम त (for हीम त्व) ❀ Cg इम राजान त्वमाश्वासय । ❀ D6 तदाश्वस मया देवि —[b]) Dt1 Dd1 Dm1 D2 4–7 T3 Ck तु

गच्छन्तु चैवानयितुं दूताः शीघ्रजवैर्हयैः ।
भरतं मातुलकुलादद्यैव नृपशासनात् ॥ ३६
दण्डकारण्यमेषोऽहमितो गच्छामि सत्वरः ।
अविचार्य पितुर्वाक्यं समा वस्तुं चतुर्दश ॥ ३७
सा हृष्टा तस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा रामस्य कैकयी ।
प्रस्थानं श्रद्दधाना हि त्वरयामास राघवम् ॥ ३८
एवं भवतु यास्यन्ति दूताः शीघ्रजवैर्हयैः ।
भरतं मातुलकुलादुपावर्तयितुं नराः ॥ ३९
तव त्वहं क्षमं मन्ये नोत्सुकस्य विलम्बनम् ।
राम तस्मादितः शीघ्रं वनं त्वं गन्तुमर्हसि ॥ ४०
व्रीडान्वितः स्वयं यच्च नृपरत्वां नाभिभाषते ।
नैतत्किंचिन्नरश्रेष्ठ मन्युरेषोऽपनीयताम् ॥ ४१
यावत्त्वं न वनं यातः पुरादस्मादभित्वरन् ।
पिता तावन्न ते राम स्नास्यते भोक्ष्यतेऽपि वा ॥ ४२

(for नु) Ñ2 V1 B D1 M1 आत्मानमपि च(Ñ2 B3 वा) स्वय —After 35^{ab}, Ñ2 V1 B D1 M4 ins

379* गमिष्याम्यहमद्यैव सुखी भवतु मे पिता ।

[D1 M4 गमिष्ये(M4 °ष्यामि) वन देवि (for the prior half)]

—Ñ2 V1 B D1 M4 om 35^{cd} —^{c}) G2 सुधा- D4 वसुधानुगतक्रमनो —^{d}) Ś1 D2 4–7 भृशम् (for मन्दम्)

36 ^{ab}) G1 शैव (sic) (for चैव) D2 त्वरित (for [आ]नयितु) D5 T1 शीघ्र Ñ2 V1 B D1 M4 गच्छत्वद्य पुरादस्माच्छीघ्र(M4 °च्छीघ्रमस्मात् [by transp]) प्रजवि (Ñ2 °जिनि, B4 °पि [both sic], D1 °व्रजि)तैर्हयै —^{c}) D2 भरतो Ś1 D2 4–7 -गृहाद् (for -कुलाद्) B4 मातु लाद् —M4 om (hapl) 36^{d}–39^{c} —^{d}) Ñ2 V1 B D1 उ(B3 [before corr] अ)पावर्तयितु नरा (B1 °राश्च [hypm]) (=39^{d}) —After 36, Ś1 D2 4–7 ins

380* आनीयता महाभागो राज्ये चैवाभिषिच्यताम् ।

[D4 6 आनीय त Ś1 D2 4 7 महाभागे, D6 °भागे (for °भागो) D7 [च]भिषिच्य त]

37 M4 om 37 (cf v l 36) —^{b}) Dt1 गच्छाम्येव हि (for इतो गच्छामि) G1 M3 सत्वर —^{c}) D2 सुविचार्य, T2 अनिवार्य, Cm g k t अविचार्य (as in text) I3 वाक्यात् —For 37, Ñ2 V1 B D1 subst

381* एषोऽहमद्य गच्छामि वनवासकृतक्षण ।
पितुर्नियोगात्कैकेयि तव वा हृष्टमानस ।

[(l 1) V1 B2 वनवास —(l 2) B3 नवार्थं]

38 M4 om 38 (cf v l 36) —^{ab}) Ś1 D6 M1 सा दृष्टा Dt1 Dd1 I1 2 कैकयी Ś1 D2 4–7 कैकेयी सति (D5 सा नि)शम्य तु (for ^{b}) Ñ2 V1 B D1 इति रामवच श्रुत्वा कैकेयी हृष्टमानसा

39 M4 om 39^{abc} (cf v l 36) —^{a}) Dg1 यास्यतु, D7 यास्युनि (sic) —^{b}) Ñ2 V1 B D1 शीघ्र प्रजवितैर्हयै (cf 36^{b}) —^{d}) Dt1 उपाव° (for उपाव°) Ś1 D2 4–7 नृ(D5 भृ)ता (for नरा)

40 ^{a}) Ś1 D2 4–7 नव त्वह, B1 3 भवत्वह, T1 (after corr pr m as in text) तच्च त्वह (for तव°) —^{b}) Ś1 D6 (both with hiatus) औत्सुक्याद्धि, D2 (with hiatus) उत्सुकस्य, D1 7 त्वौत्सुक्य च, D5 (with hiatus) औत्सुक्यस्य D6 (after corr m as in text) M4 विडबन —^{c}) Ñ2 V1 B D1 M4 इ(D1 द्रु)तोद्यैव, D2 4–7 इ(D2 अ)त क्षिप्र —^{d}) D5 वने B3 T3 G M1 2 गतु(T3 °) त्वम् (by transp)

41 ^{a}) Ś1 D6 यश्च, D7 य (sic) (for यच्च) —^{b}) D5 (before corr °तुस्) पिता (for नृपस्) D6 त्व नाभि-, G1 त्वामभि- (for त्वा नाभि-) —^{c}) D4 कच्चिन् D5 नृप- (for नर) —For 41, Ñ2 V1 B D1 2 M4 subst Ś1 D6 subst l 2 only for 41^{cd}

382* न त्वामुत्सहते वक्तु स्वय व्रीडान्वितो नृप ।
मा तेऽत्र सशयोऽस्त्वन्यो मा मन्युं कुरु राघव ।

[(l 1) V1 M4 व्रीलान्वितो —(l 2) Ś1 D6 मा च ते, D1 न मेत्र, D2 यत्तेत्र, M4 मा तेस्तु (for मा तेऽत्र) Ñ2 B3 स्त्वन्यो, B4 त्विन्यो, D1 शून्यो, D2 [ऽ]प्यन्यो (for ऽस्त्वन्यो)]

42 ^{a}) G1 नय (for वनं) —^{b}) T3 पुरा तस्माद् Ś1 D6 अपि त्वरन्, Ñ2 V1 B D1 M4 भविष्यसि(V1 D1 M4 [before corr] °ति), Dt1 Dd1 Dm1 M3 अतित्वरन् (for अभि°) —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D6 तावन्न ते पिता (by transp) D2 4 5 7 तावत्तव पिता श्रुर Ñ1 resumes from त in^{d} (cf v l 360*) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 6 M4 स्वास्थ्य प्राप्स्य(Ś1 °म्रो, D1 °प्य, D6 व्रज)ति दु खि (Ñ1 damaged up to खि)त, D2 (with hiatus)न उपोष्यति भोक्ष्यति, D4 न स्नास्यति न भोक्ष्यते, D5 न स्नास्यति न भोक्ष्यति, D7 न पाश्य(sic)ति न भोक्ष्यते —After 42, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 ins, D2 ins after 43

383* निमीलितेक्षणो राजा श्रुत्वैतद्दारुण वच ।
कैकेय्या शङ्कमानाया लुब्धाया रामनिश्चयम् ।

[(l 1) D1 2 आमीलितेक्ष(D2 °ताक्षि)णो Ñ B3 [ए]व, V1 [इ]द (for [ए]तद्) B4 श्रुत्वा तस्य मुहुर्वच (for the post half) —(l 2) Ś1 D6 कक(D6 °के)य्या शकमानाया, D1 2 M4 कैकेय्या राघवलुब्धाया (for the prior half) Ś1 D6 लुब्धाया, Ñ लुब्धया(sic), D1 2 कुर्वत्या, M4 वाक्कल्या(for लुब्धाया)]

धिक्कष्टमिति निःश्वस्य राजा शोकपरिप्लुतः ।
मूर्छितो न्यपतत्तस्मिन्पर्यङ्के हेमभूषिते ॥ ४३
रामोऽप्युत्थाप्य राजानं कैकेय्याभिप्रचोदितः ।
कशयेवाहतो वाजी वनं गन्तुं कृतत्वरः ॥ ४४
तदप्रियमनार्याया वचनं दारुणोदयम् ।
श्रुत्वा गतव्यथो रामः कैकेयीं वाक्यमब्रवीत् ॥ ४५
नाहमर्थपरो देवि लोकमावस्तुमुत्सहे ।
विद्धि मामृषिभिस्तुल्यं केवलं धर्ममास्थितम् ॥ ४६
यदत्रभवतः किंचिच्छक्यं कर्तुं प्रियं मया ।
प्राणानपि परित्यज्य सर्वथा कृतमेव तत् ॥ ४७
न ह्यतो धर्मचरणं किंचिदस्ति महत्तरम् ।
यथा पितरि शुश्रूषा तस्य वा वचनक्रिया ॥ ४८
अनुक्तोऽप्यत्रभवता भवत्या वचनादहम् ।
वने वत्स्यामि विजने वर्षाणीह चतुर्दश ॥ ४९
न नूनं मयि कैकेयि किंचिदाशंससे गुणम् ।
यद्राजानमवोचस्त्वं ममेश्वरतरा सती ॥ ५० G 2 16 28 B 2 19 24 L 2 19 68

43 ^{a}) Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 निश्वस्य D2 विश्रब्ध-सुभिनि श्वस्य (corrupt), D4 (before corr) धिक्कृत्याभि-त्तिनि°, D4 (after corr sec m) 7 धिक्कष्टमभिनि (D7 °नि)° —For 43^{ab}, Ś1 D6 subst , Ñ V1 B D1 M4 subst for 43, while after 43 D2 ins 383* and then cont

384* सुदीर्घं हा हतोऽस्मीति वाक्यमुक्त्वा सुदुःखित ।
मूर्छामुपागमद्भूयो शोकबाष्पपरिप्लुत ।

[(l 1) D1 2 M4 अहो धिक्हा (D2 om हा [subm], M4 °स्वा) (for सुदीर्घं हा) Ñ2 (m)मुक्त्वा —(l 2) D1 2 M4 बाष्पवेगजडी (M4 °ळी)कृत (for the post half)] —^{c}) Ś1 D6 चापतत् , Dg1 ह्यपतत् , D5 स्यपतत् . —^{d}) D6 हेमपर्यंकभू°

44 ^{a}) B4 हि (for ऽपि) T1 राजा ? (damaged) Ñ B1-3 D1 M4 [ए]व वाक्य (M4 °+)शाया, V1 [ए]व वाक्सायकैः , B4 [ए]व वाक्यशरैः (for [उ]त्थाप्य राजान) Ś1 D2 4-7 अथ रामोऽपि दुर्धर्ष —^{b}) Ś1 D4 6 7 [अ]भिप्रणोदित , D2 प्रतिनोदित, M4 हृदि ताडित Ñ V1 B D1 कैकेय्या (V1 B2 3 °य्या) परिपी (Ñ1 B? D1 °ता)डित —^{c}) Ś1 कपयेव, V1 D1 कशयैव, D2 कस्ययेव (corrupt) Ñ V1 B M4 हय (Ñ1 °त) साधुस् , Dt1 Dd1 हतो वाजी (for [आ]हतो वाजी) D5 कशायवसना (before corr °नो) वासि —^{d}) D6 कृतादर (for कृतत्वर) Ñ V1 B D1 M4 त्वरावान्वन (D1 M4 °न्नातु) मुद्यत —After 44, Dm1 ins राम

45 ^{a}) V1 B4 D1 तदा (for तद्) Ś1 D2 4-7 अविभ्रांतो, Ñ V1 B D1 M4 अतिक्रूर (for अनार्याया) —^{b}) Ś1 D2 4-7 M2 मरणोपम, Dg1 T3 दारुणोपम, Cm t दारुणोदय (as in text) ※ Ck दारुणोवर्ध (दय ?) क्रौर्योत्तर । ※ Ñ V1 B D1 M4 वाक्य हृदयदार (B2 3 [before corr] °र)ण —^{c}) D2 4 7 प्रोक्तो (for श्रुत्वा) Ś1 D6 प्र (D6 [अ]प्य) व्यथितो, Ñ V1 B D1 2 4 5 7 M4 न विव्यथे (for गतव्यथो) —^{d}) Ñ1 V1 B M4 वचन (for कैकेयीं) Ś1 D4 6 7 इदम् , Ñ V1 B D2 5 M4 चेदम् (for वाक्यम्)

46 ^{a}) B4 om , D2 देवी (sic) (for देवि) —^{b}) Ś1 D2 4-7 लोकाना (S1 °ना) वस्तुम् Ñ V1 B D1 M4 न राज्येप्सु (V1 damaged)र्न चानृती —^{d}) Dt1 Ct विमल (for केवल) —For 46^{cd}, Ñ V1 B D1 M4 subst

385* सत्यवाक्शुद्धभावोऽस्मि कस्मान्मा परिशङ्कसे ।

[M4 [ऽ]ह (for ऽस्मि) and मा (for मां) D1 अभिशंकसे]

47 ^{a}) M3 तद् Ś1 D4 6 7 अत्रभवता, Ñ1 अत्रभवती, Ñ2 B3 एतद्भवता, V1 अत्र भविता, B1 2 4 तत्रा (B1 °वा)पि भवेत् , Dt1 Dd1 Dm1 Ct तत्रभवत , Cm g k as in text (for अत्रभवत) D2 5 यदा प्रभवता किंचिच (D2 °त्) —^{b}) Dg1 (before corr) शब्द, D2 सत्य (for शक्यं) M3 वस्तु (for कर्तुं) Ñ V1 B हित (for प्रिय) —^{cd}) M3 कृतमेवेति विद्धि तत् (for ^{d}) Ñ V1 B D1 M4 कृत तदिति (Ñ1 °दपि) विद्धि त्व (V1 तद्विद्धि) त्यक्त्वा (Ñ °क्ता) प्राणानपि प्रियान् (M4 ध्रुव)

48 ^{a}) V1 न श्रुतो, Dm1 न त्वत्तो, D2 4 5 7 तथ्यतो (for न ह्यतो) Ś1 Ñ V1 B1 2 4 D1 2 4-7 M4 -चरणाद् , B3 -वचनाद् (for -चरणं) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 अन्यदस्त्य (M4 °स्या)धिक भुवि (B3 also मम), D2 4 5 7 नास्ति किंचिदत पर —^{d}) D4 -क्रिया, T2 3 -प्रिया (for -क्रिया) —For 48^{cd}, Ñ V1 B D1 M4 subst

386* पितुर्नियोगकरणात्तस्मादेष व्रजाम्यहम् ।

[Ñ2 B3 4 एव, B1 देवि, D1 एको (for एष)]

49 V1 om (hapl) 49^{ab} —^{a}) D1 नियुक्तो (for अनुक्तो) Ś1 Ñ B2-4 D4 6 7 गुरुणा, B1 -भवता, D1 भवनात (for -भवता) D2 5 अनियुक्तोऽपि गुणवान् (D5 °रुणा) —^{b}) D4 तस्य वा (for भवत्या) —^{c}) Ñ1 repeats वने वत्स्यामि. —^{d}) M2 वर्षाणि हि B4 च[illegible] (for चतुर्दश) Ś1 Ñ V1 B1-3 D1 2 4-7 नव वर्षाणि पच च

50 ^{a}) Dm1 तन्नूनम् , D2 4 5 7 नून न (by transp), Cm न नून (as in text) Dm1 अपि, G2 3 M3 मम, Cm t as in text (for मयि) Dm1 D2 5 T2 G2 M1 कैकेयी, Ct °यि (as in text) —^{b}) Dg1 कचन, D2 4 5 7 Ctp मुख्यान् , T1 2 कच्चिद्; Cm k t as in text (for किंचिद्) D2 4 5 7 गुणान् —^{d}) D4 [ई]श्वरता —For 50, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst

यावन्मातरमापृच्छे सीतां चानुनयाम्यहम् ।
ततोऽद्यैव गमिष्यामि दण्डकानां महद्वनम् ॥ ५१
भरतः पालयेद्राज्यं शुश्रूषेच्च पितुर्यथा ।
तथा भवत्या कर्तव्यं स हि धर्मः सनातनः ॥ ५२
स रामस्य वचः श्रुत्वा भृशं दुःखहतः पिता ।
शोकादशक्नुवन्बाष्पं प्ररुरोद महास्वनम् ॥ ५३
वन्दित्वा चरणौ रामो विसंज्ञस्य पितुस्तदा ।
कैकेय्याश्चाप्यनार्याया निष्पपात महाद्युतिः ॥ ५४
स रामः पितरं कृत्वा कैकेयीं च प्रदक्षिणम् ।
निष्क्रम्यान्तःपुरात्तस्मात्स्वं ददर्श सुहृज्जनम् ॥ ५५

387* नून न मयि कल्याण सभावयसि किंचन ।
यस्त्वया भरतस्यार्थे राजा विज्ञापित स्वयम् ।

[(l 1) Ś1 V1 D6 त्व(V1 त)मपि, Ñ1 च°, B1 मयि च (for न मयि) Ś1 B2 D6 कल्याणि(Ś1 °णी) V1 सभावयामि] and then cont

388* इष्टान्भोगान्प्रियान्दारानपि वा जीवित प्रियम् ।
तवैव वचनाद्दद्या भरताय महात्मने ।
राजान दु खित कृत्वा पुत्रार्थं राज्यलुब्धया ।
अम्ब किं नाम सप्राप्त त्वया फलमभीप्सितम् ।

[(l 1) B3 (also) प्राणान् (for दारान्) B2 transp भोगान् and दारान् —(l 2) B4 om , D1 यातु (for दद्या) —(l 3) V1 दु खित श्रुत्वा, B2 (m)°कृत्वा, B4 om (for दु खित कृत्वा) —(l 4) Ñ2 V1 अथ किं, B3 अर्थ किं, B4 अथ कि (for अम्ब किं) B3 अभीप्सया]

51 [a]) D2 4 5 आपृच्छय. —[d]) Dg1 D2 महावन, Dt1 मह न, Cg as in text —For 51, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst

389* अह मातरमापृच्छ्य वैदेही परिहाय च ।
अद्यैव वनवासाय गच्छामि सुखिनी भव ।

[(l. 1) Ñ B1 3 D1 M4 अथ, B4 अथ, G(ed) स्वय (for अह) Ś1 D6 प्रविदाय, M4 °दाय (for परिहाय)]

52 [a]) Ś1 V1 D4–7 पालयन् —[b]) Ś1 शुश्रूषेत्तु, V1 D6 शुश्रूषेत, T2 शिश्रूषेच्च (sic), M2 शुश्रुषा च Ś1 Ñ V1 B D1 6 य(D1 त)था नृप (for पितुर्यथा) D2 4 5 7 M4 °त्पितर य(D2 M4 त)था —[c]) M4 एतद् (for तथा) B1 G2 कर्तव्य —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 एष (for स हि)

53 [a]) Dg1 Dt1 G1 रामस्य तु(G1 च) (for स रामस्य) —[b]) T G3 M2 3 भृश- Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 दु ख(Dm1 °खा)गत , D2 4 5 7 अश्रुमुख , G1 2 M1 दु खाहत —[c]) Dt1 Dm1 वक्तु, Cm g t as in text (for बाष्प) D2 4 5 7 नाशकत्म(D4 °कद्धि, D5 °क स [sic]) हि त(D4 तदा, D7 °हितु) वाप्प(D2 वाक्य) —[d]) D2 4 5 7 स(D5 स) रुरोद D4 5 महास्वर(D5 °न) —For 53, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst

390* इति रामवच श्रुत्वा शोकबाष्पपरिप्लुत ।
ईषत्ससज्ञो नृपतिर्भूयो मोहमुपागमत् ।

[(l 1) D1 क्रोश(metathesis)वाष्पसमाकुल (for the post half) —(l 2) Ñ1 V1 ईषत्सज्ञोथ, B1 ईषत्सज्ञोपि, B4 ईषत्प्रज्ञो Ñ1 V1 B2 3 उपागत]

and then cont , while D2 4 5 7 ins after 53

391* श्रुत्वा चैवाप्रियाख्यान राममातुस्तदप्रियम् ।
अन्त पुरचरा नार्य प्रद्वेषभयशङ्किता ।
अतो नाभ्यागमस्तत्र कौसल्याया निवेदितुम् ।
कैकेयीवचनाद्राम प्रतिपेदु यतव्रतम् ।

[(l 1) B4 श्रुत्वा चैव प्रियाख्यान, D1 2 4 5 7 श्रुत्वापि(D4 7 °तु) नेच्छति तदा, M4 श्रुत्वापि नेच्छन्नाख्यातु (for the prior half) Ñ1 तदा (for तद्) —(l 2) V1 B4 तस्या प्रद्वेष शङ्किता (for the post half) D2 4 5 7 आख्यातु योषितस्तत्र विद्वेषभयशङ्कया —D2 4 5 7 om l 3–4 —(l 3) Ñ2 B1 ततो, V1 सुतो (for अतो) B3 (by corr as in text) [अ]भ्यागमस्, D1 M4 [अ]भ्या(D1 °भ्य)गमत् B4 द्रुत चाभ्यागतस् Ś1 D6 कौसल्यायै(D6 °ल्यै) D1 M4 कौसल्या(D1 °शिल्य) परि(D1 °र)मोहिता (for the post half) —Ś1 D6 om l 4 —(l 4) V1 B1 4 रामो G(ed)प्रतिषिद्ध V1 B1 4 वन गतु यतव्रत (for the post half)]

54 [a]) Ś1 D2 4–7 नि(D4 5 निष्)पीड्य (for वन्दित्वा) Dt1 T3 M3 राज्ञो (for रामो) —[b]) Ś1 D2 4–7 महीपते (for पितुस्तदा) —[c]) Dm1 D2 कैकेयाश्च Ś1 D2 4–7 धर्मात्मा (for [अ]नार्याया) —[d]) Ś1 D2 4 5 7 निर्जगाम, T1 2 G3 निश्चक्राम, Cm g t as in text (for निष्पपात) —For 54, Ñ1 V1 B D1 M4 subst

392* नि संज्ञस्य पितु पादौ शिरसा सोऽभिवाद्य च ।
अनार्यायाश्च कैकेय्या कृत्वा पादाभिवन्दनम् ।

[(l 1) Ñ1 B1 2 हि (for च) D1 प्रणिपत्य स , M4 चाभिवाद्य स (by transp) —(l 2) Ñ1 केकेया , B4 कैकय्या D1 [अ]भिवादन]

55 Ś1 D4–6 read 55 after 57, D2 reads it after 398* —[a]) Ñ V1 B D1 M4 कृताञ्जलिर्दशरथ —[b]) Dm1 D4 प्रदक्षिणा —After 55[ab], Ñ V1 B D1 M4 ins

393* कृत्वा रामस्ततस्तस्मान्निर्जगाम गृहात्पितु ।

—Ñ V1 B D1 M4 read 55[cd] after 398* —[c]) D6 निष्क्राम्य T2 [अ]त पुर —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1 6 त, D2 4 7 M4 स (for स्व) Ñ V1 B D1 पुनर् (for सुहृज्) —After 55, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 ins

394* दृष्ट्वा च सस्मितमुख प्रतिपूज्य यथार्हत ।
जगाम त्वरितो द्रष्टु मातर स्वनिवेशनम् ।

तं बाष्पपरिपूर्णाक्षः पृष्ठतोऽनुजगाम ह ।
लक्ष्मणः परमक्रुद्धः सुमित्रानन्दवर्धनः ॥ ५६
आभिषेचनिकं भाण्डं कृत्वा रामः प्रदक्षिणम् ।
शनैर्जगाम सापेक्षो दृष्टिं तत्राविचालयन् ॥ ५७
न चास्य महती लक्ष्मीं राज्यनाशोऽपकर्षति ।
लोककान्तस्य कान्तत्वं शीतरश्मेरिव क्षपा ॥ ५८
न वनं गन्तुकामस्य त्यजतश्च वसुंधराम् ।
सर्वलोकातिगस्येव लक्ष्यते चित्तविक्रिया ॥ ५९
धारयन्मनसा दुःखमिन्द्रियाणि निगृह्य च ।
प्रविवेशात्मवान्वेश्म मातुरप्रियशंसिवान् ॥ ६० G 2 16 46 B 2 19 35 L 2 19 64

[(l 1) Ñ1 -मुख, V1 -मुग (for -मुग) B1 2 4 प्रतिगृह्य (for °पूज्य) —(l 2) Ś1 त्वरित V1 च, B2 D1 स्ते, B4 सु, D6 स्व (for स्व-) Ñ1 V1 B2-4 D1 2 निवेशने]

and then cont, M4 ins after 55

395* दुःखमन्तर्गतं तस्य न कश्चिद्बुबुधे जनः ।
लक्ष्मणं वर्जयित्वैकं धृतिमयतचेतसम् ।

[(l 1) D1 2 M4 न कश्चित्तद्बु(D2 च बु)बोध हि(M4 [*inf lin sec m*] ह) (for the post half) —D2 om l 2 —(l 2) B4 च (for [ए]क) Ś1 D6 धृतिमयनचेतम, B4 °चेतन, D1 °मानम, M4 कृतमयमचेतम (for the post half)]

56 [a]) Ś1 D4–7 रुद्धाक्षो, D2 -रुद्धाङ्ग (sic) (for -पूर्णाक्ष) —[b]) Ś1 D6 लक्ष्मण पृष्ठतोऽन्वगात् (= post half of l 4 of 396*) —[c]) D2 T2 परम —[d]) Ś1 D2 4–7 -कुलनदन, G1 2 M1–3 -नन्दिवर्धन —For 56, Ñ V1 B D1 M4 subst

396* तं बाष्पपरिरुद्धाक्षो लक्ष्मणः शुभलक्षणः ।
निर्गच्छन्तं सुदुर्धर्षमनुवव्राज पृष्ठतः ।
सन्निवर्तयितुं रामं वनवासकृतोद्यमम् ।
निश्चयेनानुगन्तुं तं लक्ष्मणः पृष्ठतोऽन्वगात् ।

[(l 1) D1 -पूर्णाक्ष, M4 -रुद्धाक्ष (for -रुद्धाक्षो) D1 M4 साश्रुलोचन —(l 2) D1 M4 निर्गच्छमानं दुर्धर्षं (for the post half) —(l 3) M4 (by corr *inf lin pr m*) -कुलक्षण (before corr °म) —(l 4) V1 B2 1 [अ]नुगच्छन् M4 वा (for तं) B1 (*inf lin* also) निश्चयेन वनं गच्छन्, D1 निश्चयं नानुगन्तुं तं (for the prior half) Ñ1 D1 [ऽ]न्वयात् (for ऽन्वगात्)]

—After 56, Ś1 D2 4–7 ins

397* गमने च मतिं चक्रे वनवासाय लक्ष्मणः ।
अनुचिन्त्य विना रामं नाहं जीवितुमुत्सहे ।

[(l 1) Ś1 D6 चैव हि (for लक्ष्मण) —Ś1 D6 om l 2]

57 [a]) Dm1 D5 T2 G3 M1 3 अभिषेचनिकं, Cr m g k t आभि° (as in text) Ñ V1 B D1 M4 द्रव्य (for भाण्ड) —[b]) D2 तत्र (for राम) —[c]) D2 स निर्जगाम V1 D6 (both before corr) मोपेक्षो, G2 सावेक्षो, L (ed) साक्षेपो ❀ Cr सापेक्ष वाद्मुखेक्षणसहित । Cm सापेक्ष अपगता ईक्षा अपेक्षा, अपेक्षया सहित सापेक्ष । निरपेक्ष इत्यर्थः । यद्वा सापेक्ष अपेक्षा अधोवीक्षण तद्युक्त सापेक्ष (Same in Cv k) । यद्वा सापेक्ष वन प्रतीति शेष (as in Ct) । Cg सापेक्ष भरतस्यानेनाभिषेकोऽस्त्विति प्रार्थनासहित । ❀ —[d]) D1 दृष्टिम् Ś1 Ñ G1 3 M2 3 [अ]विचारयन्, V1 B [अ]पिवा(B2 चा)रयन्, Dg1 [अ]प्यचालयन्, Dm1 G2 विचालयन्, D1 5 M4 विचारयन्, D2 6 [अ]विधारयन्, D1 7 विधारयन्, Cr m g k t as in text —After 57, Ś1 D4–6 read 55 —After 57, Ñ V1 B D1 2 M4 ins

398* तत्तद्विगणयन्दुःखं पितुरात्मवियोगजम् ।

[Ñ D1 M4 विगुणयन्]

—Thereafter Ñ V1 B D1 M4 read 55[cd] and D2 reads 55

58 [a]) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 न ह्यस्य राज(B4 , D1 6 राज्य)लक्ष्मी ता —[b]) T1 ज्य, G3 राज्ये —[c]) Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4–7 Cm t कातत्वाच्च, V1 B D1 सौम्यत्वाच (for कान्तत्व) —[d]) Ś1 Dt1 Dd1 D2 4–7 T1 (after corr *inf lin pr m* also as in text) Ct क्षय, Ñ1 क्षमा, G1 क्षुपा (for क्षपा) —After 58, Ñ1 erroneously reads लोककातस्य

59 [a]) Dm1 (after corr) त, T2 स, Cm as in text (for न) Dd1 वने T3 रामस्य (sic) (for -कामस्य) Ś1 Ñ V1 B D1 6 न चापि वन(D1 ° वसु)सपूर्णां, D2 वस्तुसपूर्णां, D4 न विचित्र वनप्रस्था, D5 विचित्रपर्वतप्रस्था, D7 न विचित्र वरप्रस्था —[b]) M3 त्यज श्च Ś1 Ñ V1 B D2 4–7 [अ]स, D1 [अ]पि, M4 वा (for च) —[c]) G3 [गु]व (for [इ]व) T3 -लोकागति (metathesis) स्यैव, G1 -लोकाधिकस्यैव Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 यतेरिव विभु(V1 B4 °र)क्तस्य, D2 4 5 7 राज्य(D2 °ज्य)लाभा(D2 5 °लभा) क्षिवृत्तस्य —[d]) B3 (*sup lin* also) लक्ष्य न (sic), D2 4 5 7 दृश्यते (for लक्ष्यते) D5 चित्र- (for चित्त-) —After 59, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

399* प्रतिषिध्य शुभं छत्रं व्यजने च स्वलंकृते ।
विसर्जयित्वा स्वजनं रथं पौरांस्तथा जनान् ।

[(l 1) Dg1 सत्, Dm1 (before corr) उभे, M3 चित्र (for छत्र) —(l 2) T3 G1 परिजनांस्तथा]

60 [a]) Dm1 मनसो, D7 म ना —[b]) Ś1 D2 4–7 नियम्य (for निगृह्य) —[c]) Ś1 D2 4–7 जगाम च (for प्रविवेश) —[d]) Ś1 D2 5–7 अप्रियशंसक, D4 अप्रियशंस्या —For 60, Ñ V1 B D1 M4 subst

प्रविश्य वेश्मातिभृशं मुदान्वितं
समीक्ष्य तां चार्थविपत्तिमागताम् ।
न चैव रामोऽत्र जगाम विक्रियां
सुहृज्जनस्यात्मविपत्तिशङ्कया ॥ ६१

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥

400* मनसैव महद्दु समुद्वहन्धृतिमास्थित ।
जगाम मातुस्तद्दु स स्वय वेदयितु गृहात् ।

[(l 1) Ñ2 om (hapl), while B3 reads in marg from the post half of l 1 up to the prior half of l 2 D1 वृतिम् (for धृतिम्) V1 (after corr *sup lin*) B1 2 D1 आश्रित , B2 (after corr m as above) आत्मनां (for आस्थित) —(l 2) M4 तत्सर्व (for तद्दु स) B2 आवेदितु Ñ1 V1 गृहे, B1 गृह, B2 4 गृहान् Ñ2 B3 °वेद पितुर्गृहात् (B3 after corr °गृह) (for the post half)]

—After 60, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

401* सर्वो ह्यपि जन श्रीमाञ्श्रीमत सत्यवादिन ।
नालक्षयत रामस्य किंचिदाकारमानने ।
उचित च महाबाहुर्न जहौ हर्षमात्मवान ।
शारद समुदीर्णांशुश्चन्द्रस्तेज इवात्मजम् ।
वाचा मधुरया राम सर्वं समानयञ्जनम् । [5]
मातु समीप धर्मात्मा प्रविवेश महायशा ।
त गुण समता प्राप्तो भ्राता विपुलविक्रम ।
सौमित्रिरनुवव्राज धारयन्दु खमात्मजम् ।

[(l 1) Dt1 [अ]पि (for हि) Dt1 Dd1 Dm1 G2 3 M1 Cm K t [अ]भिजन Dg1 सनराभिजन —(l 2) Dd1 क्वचिद —(l 3) T2 उचित (for उचित) Dg1 महामतेर् T1 2 G3 M3 आतन , G2 M1 Ct आत्मन —(l 4) T3 तेजश्चन्द्र (by transp) Dg1 [आ]त्मज (for [आ]त्मजम्) —M3 om l 5 —(l 5) Dd1 Dm1 समानयन् —(l 6) Dg1 T G1 धीरात्मा (for धर्मात्मा) —(l 7) G2 ना —(l 8) Dg1 M3 आत्मन (for आत्मजम्)]

61 [a]) G2 M1 [अ]तिदृढ (for [अ]तिभृशं) D2 4 5 7 स मातृवेश्मातिभृश (D2 °श्मनि भृशं, D5 °श्मानि भृश) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G1 M2 3 मुदा युत, T3 मुदा तत् , G2 M1 मुदा युत , G3 मुदान्वितस् —[b]) Dm1 समीक्ष (sic) D2 4 5 7 [अ]पि (for [अ]र्थ-) —[c]) D2 4 5 7 त (D5 य)थापि रामो न —[d]) D2 [अ]थ, D4 7 G1 (after corr as in text) [अ]स्य (for [आ]त्म-) D5 [अ]र्थविपत्यशकया (sic) —For 61, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst

402* तथैव राम स्वजन समागमे
प्रहर्षयन्हृष्टमना रघूद्वह ।
जगाम तामर्थविपत्तिमात्मनो
विचिन्तयन्मातुरथो निवेशनम् ।

[(l 1) M4 चान्य (for राम) Ñ स्वजनान् , V1 B2 सु (B2 स)जन B4 M4 समागत (M4 °मत) —(l 2) Ñ B3 तुष्टमना, V1 दुष्ट(?)मना Ñ1 B4 रघुत्तम , D1 M4 महायशा —(l 3) Ñ1 नाथस्य, B2 तामुत्य- (for तामर्थ-) B3 आतुरो (for आत्मनो)]

Colophon *Kānda name* Ś1 Ñ2 B1 2 Dg1 D6 om —*Sarga name* Ś1 वनप्रयासप्रतिज्ञा, Ñ V1 B D1 6 वनवास (B1 ins राम before वनवास)प्रतिज्ञा, D2 4 5 7 रामवाक्य. —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 4 om Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 6 T G M1-3 19, Ñ2 B2 3 15, V1 16 (as in text), D1 72, D4 7 21, D5 24, M4 17 Dm1 concludes with राम, D6 रामाय नम:, T3 श्रीरामचन्द्राय नम , G M1 2 श्रीरामाय नम .

१७

रामस्तु भृशमायस्तो निःश्वसन्निव कुञ्जरः ।
जगाम सहितो भ्रात्रा मातुरन्तःपुरं वशी ॥ १
सोऽपश्यत्पुरुषं तत्र वृद्धं परमपूजितम् ।
उपविष्टं गृहद्वारि तिष्ठतश्चापरान्बहून् ॥ २
प्रविश्य प्रथमां कक्ष्यां द्वितीयायां ददर्श सः ।
ब्राह्मणान्वेदसंपन्नान्वृद्धान्राज्ञाभिसत्कृतान् ॥ ३

G 2 17 4
B 2 20 11
L 2 20 4

17

☞ D3 missing for Sarga 17 (cf v l 2 12 12) Dm1 D6 begin with ॐ —Before 1, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 5 7 T G M1–3 ins

403* तस्मिंस्तु पुरुषव्याघ्रे निष्क्रामति कृताञ्जलौ ।
आर्तशब्दो महाञ्जज्ञे स्त्रीणामन्त पुरे तदा ।
कृत्येष्वचोदित पित्रा सर्वस्यान्त पुरस्य च ।
गतिर्य शरण चापि स रामोऽद्य प्रवत्स्यति ।
कौसल्याया यथा युक्तो जनन्या वर्तते सदा । [5]
तथैव वर्ततेऽस्मासु जन्मप्रभृति राघव ।
न क्रुध्यत्यभिशप्तोऽपि क्रोधनीयानि वर्जयन् ।
क्रुद्धान्प्रसादयन्सर्वान्स इतोऽद्य प्रवत्स्यति ।
अबुद्धिर्बत नो राजा जीवलोक चरत्ययम् ।
यो गति सर्वभूताना परित्यजति राघवम् । [10]
इति सर्वा महिष्यस्ता विवत्सा इव धेनव ।
पतिमाचुक्रुशुश्चैव सस्वर चापि चुक्रुशु ।
स हि चान्त पुरे घोरमार्तशब्द महीपति ।
पुत्रशोकाभिसतप्त श्रुत्वा व्यालीयतासने ।

[(l 1) D2 च, D4 m *sec m* (for तु) D2 निश्चयति (sic) (for निष्क्रामति) —(l 2) D2 4 5 7 आर्तनादो G2 M1 आसीत् (for जज्ञे) Dt1 अत पुर (sic) D2 4 5 7 भृश (for तदा) —(l 3) Dg1 कृत्ये स्वचोदित पित्रा, D2 4 5 7 कृत्येषु चो (D2 नो)दितो राजा, T1 . चोदित पित्रा (for the prior half) —(l 4) Dt1 च, Ct as above (for य) Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 5 7 चासीत् (for चापि) Dd1 प्र त्स्यति —(l 5) D7 कौसल्यया, G2 कामलाया (sic) D2 4 7 transp यथा and सदा D5 मुदा (for यथा) D7 T2 जनन्या D5 यथा (for सदा) —(l 6) T2 [ऽ]स्मास (sic) (for ऽस्मासु) D2 4 5 7 तथानुवर्तते नित्य (for the prior half) —(l 7) D7 [अ]भियुक्तो, T3 G1 [अ]पि शप्तो, Cr m g k t as above (for [अ]भिशप्तो) D4 म (*sec m*) क्रुद्धान्यभियुक्तोपि (for the prior half) D4 वर्तयन् —(l 8) M1 *inf lin sec m* स Dd1 मुतो, M3 रामो (for इतो) D2 4 5 7 क्रुद्धान्प्रसादयत्येव स नो वत्स प्र° (D2 नो दास्यति प्र°) —After l 8, D2 5 ins

403(A)* शूर मत्यव्रतो विद्वान्धर्मज्ञोऽनहुजल्पक ।
स्मितपूर्वाभिभाषी च स राम क नु गच्छति ।
दाता बहुश्रुतो वाग्मी कृतज्ञ प्रियवागृजु ।
अप्रमत्तो घृणी दान्त क नु गच्छति राघव ।

[(l 2) D5 (after corr) [अ]नुगच्छति]

(l 9) D2 5 सतत, D4 7 समतो, T2 बनतो (metathesis) (for बत नो) G1 जीवलोके D2 4 5 7 धर्मात्मान महाबल (for the post half) —(l 10) Dg1 Dt1 D7 T1 2 G2 M1 3 Cm g गतिं (for गति) Dg1 -लोकाना, Cg as above (for -भूताना) G1 परित्यक्ष्यति —(l 11) T1 2 सर्व- —(l 12) Dg1 M3 सर्वा, Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 चापि (for चैव) D2 4 5 7 रुरुदुश्चार्तवद्दुःखात् (for the prior half) Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 Ct सस्वन, D2 4 5 7 सशब्द, T1 सु°, Cm as above (for सस्वर) —(l 13) D2 निलयत पुरे, D4 5 7 स ततोंत ° (for स हि चान्त °) —(l 14) D2 4 5 7 मलीयता(D2 °मा)सने, T3 -लीय°]

1 *ab*) M3 राम- Dm1 Ct*p* आयत्तो, D2 आत्तश्च (sic), Cm as in text (for आयस्तो) Dt1 Dd1 Dm1 D4 7 T G M1–3 निश्वसन् Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 रामोथ दु खसतप्त श्वस(B4 °न)न्निव भुजगम (D1 M4 महोरग) —D2 4 5 7 om 1*c*–7 —*c*) B3 भ्राता (sic) —*d*) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 कौ(Ñ1 को)स(D1 °शि here and below)ल्याया निवेशन

2 D2 4 5 7 om 2 (cf v l 1) —*a*) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 पुरुषास् (M4 °पान्) M4 वृद्धास् (for तत्र) —*b*) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 वृद्धान् (M4 तत्र) वर्ष(Ś1 D6 बधु, V1 धर्म)वरा(B4 °र, D1 °धरा)स्तथा —*cd*) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 द्वा (Ś1 Ñ1 D6 स्व, Ñ2 V1 B1 4 D1 M4 द्वा) स्थान्विनय(Ñ2 °निलय [sic])सपन्नान्विष्टि(Ñ2 B3 °न्निष्टि, B1 °न्विच्छि [sic], D1 °न्धिष्टि)तान्मातुराज्ञया —After 2, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 ins

404* ते कृताञ्जलिभिस्तत्र प्रवेशाप्रतिवारित ।
प्रथमा राघव कक्ष्या मातर द्रष्टुमातुर ।,

[(l 1) Ñ2 B3 प्रतिहारिभि (for [अ]प्रतिवारित) —(l 2) Ñ1 B1 4 प्रथम (sic) Ñ2 V1 B कक्षा Ñ1 B4 D1 आगत, M4 आकुल (for आतुर)]

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

405* दृष्ट्वैव तु तदा राम ते सर्वे समुपस्थिता ।
जयेति जयता श्रेष्ठ वर्धयन्ति स्म राघवम् ।

[(l 1) T1 2 G3 महमोत्थिता (for समुपस्थिता) —(l 2) Dg1 Dt1 G2 3 M1–3 Cr g k t जयेन, Cm t*p* (for जयेति)]

3 D2 4 5 7 om 3 (cf v l 1) —*a*) V1 प्रवेश्य (sic), D1 M4 अतीत्य (for प्रविश्य) V1 B Dg1 D1 कक्षा —*b*) T2 द्विदियाया (corrupt) —T2 om (hapl) 3*c*–4*b* —*c*) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 विद्रुषो (for -सपन्नान) —*d*) Ś1 Ñ V1 B (B3 m also) D1 6 M4 राजपुरस्कृ(Ñ2 B3 °रोहि)तान्.

प्रणम्य रामस्तान्वृद्धांस्तृतीयायां ददर्श सः ।
स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च द्वाररक्षणतत्पराः ॥ ४
वर्धयित्वा प्रहृष्टास्ताः प्रविश्य च गृहं स्त्रियः ।
न्यवेदयन्त त्वरिता राममातुः प्रियं तदा ॥ ५
कौसल्यापि तदा देवी रात्रिं स्थित्वा समाहिता ।
प्रभाते त्वकरोत्पूजां विष्णोः पुत्रहितैषिणी ॥ ६
सा क्षौमवसना हृष्टा नित्यं व्रतपरायणा ।
अग्निं जुहोति स्म तदा मन्त्रवत्कृतमङ्गला ॥ ७
प्रविश्य च तदा रामो मातुरन्तःपुरं शुभम् ।
ददर्श मातरं तत्र हावयन्तीं हुताशनम् ॥ ८
सा चिरस्यात्मजं दृष्ट्वा मातृनन्दनमागतम् ।
अभिचक्राम संहृष्टा किशोरं वडवा यथा ॥ ९

---

4 D2 4 5 7 om 4 (cf v l 1) T2 om 4^{ab} (cf v l 3) —^{a}) T1 रामस्तान्विप्राम्, I1 वृद्धान्रामस्तान् (by transp), G3 रामो विप्रांस्तान् —^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 बालाश्च वृद्धाश्च (by transp) —^{d}) T3 द्वारि (for द्वार-)

5 D2 4 5 7 om 5 (cf v l 1). —^{a}) G1 ता (sic) (for ता) —^{b}) G2 M1 2 तत (for स्त्रिय) —^{c}) Dt1 Dm1 न्यवेदयतस्, Dd1 न्यवेदयत्तस् Dt1 Dm1 त्वरित, G2 त्वरता (sic) —^{d}) I1 तथा (for तदा) —For 4 and 5, Ñ V1 B1 3 4 D1 M4 subst , while Ś1 D6 subst 1 2 and B2 l 1 only

406* अभिवाद्य स तान्सर्वान्दीनेनैव तु चेतसा ।
विवेश मातुर्भवनं रामस्त्वरितमानसः ।

[(l 1) Ñ1 D1 M1 अदीनेनैव, Ñ2 दीनमेव च, V1 स दीनेनव, B2 (m) °तु, B3 4 °च (for दीनेनैव तु) —(l 2) Ñ2 B3 मातृभवनं, D1 °र्भुवनं]

6 D2 4 5 7 om 6 (cf v l 1) —^{a}) D1 G1 च (for [अ]पि) Dt1 .वी (for देवी) —^{b}) Dg1 रात्रीं T3 G2 M1 नीत्वा (for स्थित्वा) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 परं नियम (B3 *sup lin* म)मास्थिता(V1 B4 °त [sic]) —^{c}) Dt1 च (for तु) T2 पूजा —^{d}) Dg1 पुत्र —For 6^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst

407* अकरोत्प्रयता पूजां देवानां नियतव्रता ।
आशंसन्ती च पुत्रस्य यौवराज्याभिषेचनम् ।

[(l 1) B1 प्रयता, B4 परमा B3 4 नियममना —B4 om (hapl ?) l 2 and st 7 and 8 —(l 2) V1 आशमयती, B1 आशमनी ह, M4 आकाङ्क्षमाणा D1 आशाममाना रामस्य (for the prior half)]

7 B4 D2 4 5 7 om 7 (cf v l 6 and 1) —^{b}) G1 M3 नित्य- (for नित्य) —For 7^{ab}, Ś1 Ñ V1 B1-3 D1 6 M4 subst

408* सा शुक्लाम्बरसंवीता तत्परा नान्यमानसा ।

[D1 -[अ]शुक्ल (for -[अ]म्बर) M4 सुशुक्लाशुक्लमानीता (for the prior half) Ś1 V1 B1 2 D6 [अ]नन्य (for नान्य)] —Ś1 Ñ V1 B1-3 D1 6 M4 om 7^{cd} —^{c}) I2 अग्नौ —^{d}) M3 मन्त्रयत् (sic)

8 B4 om 8 (cf v l 6) —^{ab}) Dt1 Dd1 Dm1 G1 तु, M3 om (subm) (for च) Ś1 Ñ V1 B1-3 D1 6 M4 प्रविश्य चैव(D1 M4 °व) त्वरितो रामो मातुर्निवेशनं, D2 4 5 7 जनन्या रुचिरं वेश्म प्रविवेश नरर्षभः —D2 4 5 7 om 8^{cd} —^{d}) Cl भावयन्तीं (for हाव°) Ś1 Ñ V1 B1-3 D1 6 M4 देवागारे यतव्रता —After 8, Ś1 Ñ2 V1 B1-3 (B1 l 1 only) D1 6 M4 ins , while B4 ins before 9

409* कृताञ्जलिं देवपरां स्थितां मङ्गलवादिनीम् ।
अर्चयन्तीं पितॄंश्चैव देवांश्चानन्यमानसाम् ।
तामवेक्ष्य ततो रामो ववन्दे विनयानतः ।
उवाच चैनामभ्येत्य रामोऽहमिति नन्दयन् ।

[(l 1) V1 B4 -पुरां (for परां) Ś1 D6 कृताञ्जलिपुटा चैव (for the prior half) B3 स्थिरा (for स्थिता) B4 वामिनीं —(l 2) V1 देवीश् (for देवाश्) —(l 3) D1 M4 विनयान्वितः —(l 4) M4 तामथ (for चैनाम्) D1 आमन्त्र्य (for अभ्येत्य)]

On the other hand, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

410* देवकार्यनिमित्तं च तत्रापश्यत्समुद्यतम् ।
दध्यक्षतघृतं चैव मोदकान्हविषस्तथा ।
लाजान्माल्यानि शुक्लानि पायसं कृसरं तथा ।
समिधः पूर्णकुम्भांश्च ददर्श रघुनन्दनः ।

[(l 2) T2 3 G1 2 M1 दध्यक्षत T1 2 G3 M2 3 तदा (for तथा) —(l 3) M3 तदा (for तथा)]

—Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 cont , D2 4 5 7 ins after 8^{ab}

411* तां शुक्लक्षौमसंवीतां व्रतयोगेन कर्शिताम् ।
तर्पयन्तीं ददर्शाद्भिर्देवतां देववर्णिनीम् ।

[(l 1) D2 4 5 7 तत्र मातरमासीनां (for the prior half) and -मयोग (for योगेन) —(l 2) G2 M1 स्नापयन्तीं, Cr m g t as above (for तर्प°) Dt1 Dd1 Dm1 T1 G1 Ct देवतां वरवर्णिनीं(Dm1 [before corr] वरविधिनीं), D2 4 5 7 देवतां(D2 om hapl) देवतामिव (for the post half)]

9 B1 om 9^{ab} —^{a}) D2 5 सा विरम्य, G2 सुचिरस्य (for सा चिरस्य) Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 6 M4 सा च(D1 M4 च) दृष्ट्वैव तनयं —^{b}) D1 मातृवदनम्, D2 4 5 7 पितृनन्दनम् (D7 m also °दर्शनम्) —^{d}) D2 4 5 7 इव सैन्धवी (for वडवा यथा) —For 9^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst

तमुवाच दुराधर्षं राघवं सुतमात्मनः ।
कौसल्या पुत्रवात्सल्यादिदं प्रियहितं वचः ॥ १०
वृद्धानां धर्मशीलानां राजर्षीणां महात्मनाम् ।
प्राप्नुह्यायुश्च कीर्तिं च धर्मं चोपहितं कुले ॥ ११
सत्यप्रतिज्ञं पितरं राजानं पश्य राघव ।
अद्यैव हि त्वां धर्मात्मा यौवराज्येऽभिषेक्ष्यति ॥ १२
मातरं राघवः किंचित्प्रसार्याञ्जलिमब्रवीत् ।
स स्वभावविनीतश्च गौरवाच्च तदानतः ॥ १३
देवि नूनं न जानीषे महद्भयमुपस्थितम् ।
इदं तव च दुःखाय वैदेह्या लक्ष्मणस्य च ॥ १४ G 2 17 18 B 2 20 27 L 2 20 18

412* अभ्यनन्दत वात्सल्याद्वत्सं गौरिव वत्सला ।

[B1 3 4 अभ्यनदच्च B4 वा ˘याद् V1 विह्वला, D1 वत्सलात् (for वत्सला)]

—Thereafter all cont

413* स मात्रा समभिप्रेत्य परिष्वक्तोऽभिनन्दित ।
पूजयामास ता देवीमदितिं मघवानिव ।

[(l 1) Ñ2 B3 M4 समभिप्रेक्ष्य D1 °प्रेप्य (sic) Ñ1 illeg for प्रेत्य परि Ś1 D6 परिष्वज्य (for °ष्वक्तो) —(l 2) V1 मघवा यथा]

—After 9, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

414* स मातरमभिक्रान्तामुपसंगृह्य राघवः ।
परिष्वक्तश्च बाहुभ्यामुपाघ्रातश्च मूर्धनि ।

[(l 1) Dt1 उप- (for अभि-) G1 उपगृह्य च (for उपसंगृह्य) —After l 1, Dm1 T3 G M1 ins

414(A)* पर्यघ्रजन धर्मात्मा मात्रा चैव परंतप ।
[T3 पर्यष्वनि च]

—(l 2) G2 M1 स (for च) Dt1 Dd1 Dm1 G अव(G उप)घ्रातश्]

10 [a]) Ś1 Ñ V1 B D6 ततो हृष्टा(V1 वृद्धा, B1 4 दृष्ट्वा), D1 M4 तत (D1 नत) प्रेम्णा (for दुराधर्षं) —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1 6 कौसल्या प्रियमात्मज, M4 कौसल्या सुतमागत —For 10[cd], Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst

415* प्रयोजयन्ती पुत्रस्य शिववृद्ध्यर्थमाशिषः ।

[Ś1 D6 प्रपूजयती, B4 प्रजाजयती (sic) Ñ2 B3 -वृद्धावम् (for वृद्ध्यर्थम्) D1 M4 वृद्धयर्थ(M4 °र्था)माशिषः शिवा (for the post half)]

—For 10, D2 4 5 7 subst

416* माता तमुपसंप्राप्तमुपसंगृह्य पाणिना ।
परिष्वज्य च बाहुभ्यां वचनं चेदमब्रवीत् ।

[(l 1) D5 सक्रान्तम् (for संप्राप्तम्) —(l 2) D2 पाणिभ्या (for बाहुभ्या)]

11 [a]) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 पुत्र सर्वेषा (Ñ1 [m] षा) —[b]) B4 Dm1 D2 राजर्षिणा (sic) —[c]) Ś1 प्राप्नोहि, D2 प्रासुया, T2 प्रायुहि (all sic) Ñ1 B4 Dg1 D1 T2 M4 कीर्तिश् (sic), D7 (before corr) [अ]कीर्ति —[d]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1 3 चा(T3 च्या [sic])प्युचित, D2 4 5 7 चैवोचित (for चोपहित) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 धर्मं च स्व(B1 [m] त्व [sic])कुलोचित —After 11, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 ins

417* पित्रा निसृष्टामचलामव्यया श्रियमाप्नुहि ।
हतामित्र श्रिया युक्त पितृन्नन्दय पुत्रक ।

[(l 1) Ñ1 V1 B4 विसृष्टाम्, Ñ2 B1–3 [अ]भिसृ(Ñ2 °शि)ष्टाम् Ś1 D6 अतुलाम् (for अचलाम्) B3 मध्यमा (for अव्यया) —(l 2) B4 प्रियो (for श्रिया) D1 हतामित्र श्रिया युक्त (sic) (for the prior half)]

12 [b]) Dt1 राघव Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 पश्य राघव माचिर —[c]) Dt1 Dd1 Dm1 D2 त्वा(D2 त) स, D4 5 7 च त्वा(D5 [after corr] त्वा च [by transp]), G2 3 M1 transp हि and त्वा Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 अद्य हि त्वा पिता राम —After 12, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

418* दत्तमासनमालभ्य भोजनेन निमन्त्रित ।
[T1 भोजने च]

13 [ab]) G1 राघव (sic) Dg1 Dm1 T G M1–3 व्रीडात्प्राञ्जलिर्, Dt1 प्रसाद्याञ्जलिम् D2 4 5 7 कौसल्याया वच श्रुत्वा राघवो वाक्यमब्रवीत् —D2 4 5 7 om 13[cd] —[c]) T2 सर्वभाव-, T3 स्वस्वभाव- (for स स्व°) —[d]) Dt1 T1 2 तथानत —For 13, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst

419* एव ब्रुवाणा कौसल्या रामो वचनमब्रवीत् ।
कैकेयीवाक्यसतप्त ईषदाकुललोचन ।

[(l 1) D1 M4 ब्रुवती (for ब्रुवाणा) —(l 2) B1 दु ख- (for वाक्य) B3 हृष्य (for ईषद्) Ś1 D6 व्याकुल- (for आकुल) Ś1 B1 2 4 D6 चेतन (for -लोचन)]

—After 13, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

420* प्रस्थितो दण्डकारण्यमाप्रष्टुमुपचक्रमे ।

14 [a]) Dg1 om (hapl ?) न Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 अव(B1 अद्य) न त्व प्र(Ñ1 V1 D1 वि)जानासि, D2 4 5 7 नूनं देवि न(D4 transp देवि and न, D7 [*int lin*] न) जाना(D2 °)सि —[b]) D2 म द् D5 (before corr) उपास्थित Ś1 D6 महद्भयमुपागत, Ñ V1 B D1 M4 महद्भ(D1 °ह्र द्य) सनमागत —G1 om (hapl ?) 14[c]–422* —[c]) Dg1 transp तव and च, D2 4 5 7 तव सु (D2 स- [sic]), M2 तु तव Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 तव दु खाय महते —[d]) T2 लक्ष्मणेन (sic) —After 14, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 ins

चतुर्दश हि वर्षाणि वत्स्यामि विजने वने ।
मधुमूलफलैर्जीवन्हित्वा मुनिवदामिषम् ॥ १५

भरताय महाराजो यौवराज्यं प्रयच्छति ।
मां पुनर्दण्डकारण्यं विवासयति तापसम् ॥ १६

तामदुःखोचितां दृष्ट्वा पतितां कदलीमिव ।
रामस्तूत्थापयामास मातरं गतचेतसम् ॥ १७

उपावृत्योत्थितां दीनां वडवामिव वाहिताम् ।
पांशुगुण्ठितसर्वाङ्गीं विममर्श च पाणिना ॥ १८

सा राघवमुपासीनमसुखार्ता सुखोचिता ।
उवाच पुरुषव्याघ्रमुपशृण्वति लक्ष्मणे ॥ १९

यदि पुत्र न जायेथा मम शोकाय राघव ।
न स्म दुःखमतो भूयः पश्येयमहमप्रजा ॥ २०

421* कैकेय्या भरतस्यार्थे राज्यं राजाभियाचितः ।
सत्येन परिगृह्याथ तेन चास्य प्रतिश्रुतम् ।

[(1. 2) Ñ1 चास्ये, M4 चास्या.]

On the other hand, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G2.3 M1–3 ins.:

422* गमिष्ये दण्डकारण्यं किमनेनागमेन मे ।
विप्रवासनयोग्यो हि कालोऽयं मामुपस्थितः ।

[(1. 2) T2 विप्रवाजित-.]

15 [a]) M2 च (for हि). —[cd]) Dt1 कद- (for मधु-). Dd1 मुनिवत्. D2.4.5.7 मधु(D2 कद)मूलफलाहारस्तापस पुत्रवत्सले. —For 15, Ś1 Ñ V1 B D1.6 M4 subst. and read after 16:

423* सोऽहं वत्स्यामि वर्षाणि वने देवि चतुर्दश ।
स्वादूनि हित्वा भोज्यानि फलमूलकृताशनः ।

[(1. 1) V1 वर्षाणा.]

16 [a]) D2.4.5.7 भरतार्थे. —[b]) Dg1 °राज्ये. Ś1 Ñ V1 B D1.6 M4 प्रशास्यति (for प्रयच्छति). D2.4.5.7 यौवराज्ये प्रचोदितः. —[cd]) T1.2 G M1.2 -[अ]रण्ये. Ś1 Ñ V1 B D1.6 M4 मां पुनर्वनवासाय नियोजय(B1 °)ति सांप्रतं. D2.4.5.7 प्रतिगृह्य च(D2.5 तु) कैकेय्या प्रथमं सुकृतेन च. —After 16, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins.:

424* स षट् चाष्टौ च वर्षाणि वत्स्यामि विजने वने ।
आसेवमानो वन्यानि फलमूलैश्च वर्तयन् ।

[(1. 1) Dd1 Dm1 G2 M1.2 षडष्टौ (for षट् चाष्टौ). —(1. 2) Dm1 आसेव्यमानो.]

—Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 cont., D2.4.5.7 ins. after 16:

425* सा निकृत्तेव सालस्य यष्टिः परशुना वने ।
पपात सहसा देवी देवतेव दिवश्च्युता ।

[(1. 1) Dg1 (after corr. as above) निकृष्टा, D2 निकृता (sic), D5 निकृत्य (for निकृत्ता). Dg1 D4.7 शालस्य. D4 (before corr.) वते, (after corr. *sec. m.*) वत (both sic) (for वने). —(1. 2) D2.4.5.7 श्रुत्वा (for देवी). D2.4.5.7 नभश्च्युता.]

17 [a]) D2.4.5.7 तु दुःखार्दिता (for अदुःखोचितां). D5 om. (hapl.) from दृष्ट्वा up to स्थिता in 18[a]. —[b]) Dt1 पपातिता (sic). D2.4.7 जननीं भृशं (for कदलीमिव). —[c]) D2.4.7 om. तु. —[d]) D2.4.7 शोकोपहतचेतना. —For 17, Ś1 Ñ V1 B D1.6 M4 subst.:

426* इति रामवचः श्रुत्वा सा पपात तपस्विनी ।
कौसल्या तु ससतक्षा निकृत्ता कदली यथा ।
स तां निपतितां दृष्ट्वा भूमौ मातरमातुराम् ।
रामः उत्थापयामास दुःखितां गतचेतनाम् ।

[(1. 3) D1 M4 तां ततः (for स तां नि-). D1 M4 transp. दृष्ट्वा and भूमौ. —(1. 4) Ñ1 तूत्थापयामास. M4 त्वरया (for दुःखितां). Ñ2 V1 D6 गतचेतना.]

18 [a]) D5 om. up to स्थिता (cf. v. l. 17). Ś1 Ñ B2 Dg1 Dd1 D2.4.6 G M उपावृत्य, B1.3 °वृत्त- (for °वृत्य). D1.4 स्थिता (for [उ]त्थिता). V1 देवीं (for दीनां). —[b]) B3 वरटाम् (for वडवाम्). Ś1 Ñ V1 B D1.6 M4 विह्वला, T3 पांसुला, M3 वाहिता (sic). —[cd]) Dt1 Dd1 पांसु- Dg1 Dm1 T G M1–3 -कुण्ठित-, D7 -गुण्ठित- (sic) (for -गुण्ठित-). Dd1 -सर्वांगीं (sic). G2 विममर्शि (sic). D2.4.5.7 पाणिना विममार्ज ह (for [d]). Ś1 Ñ V1 B D1.6 M4 स(Ś1 B4 D6 M4 स)मार्ज पाणिना रामः पांशु(Ś1 Ñ D6 M4 °सु)ना परिगु(M4 °कु)ण्ठिताम्.

19 [a]) T2 उपासीनाम् (sic). —[b]) Dd1 असुखार्त- Dm1 (before corr. as in text) सुखोचिता, M3 सुखोचिता. D2.4.5.7 अदुःखार्हं सुखोचितं. —For 19, Ś1 Ñ V1 B D1.6 M4 subst.:

427* अथ किंचित्समाश्वस्य कौसल्या तु समाहिता ।
उदीक्ष्य रामं प्रोवाच बाष्पगद्गदया गिरा ।

[(1. 1) Ñ1 V1 समाश्वास्य, B4 समासाद्य. —(1. 2) B4 उद्वीर्य रामं (sic), M4 उद्विग्नमाना (for उदीक्ष्य रामं). D1 -विह्वल्या, M4 -सदिग्धया (for -गद्गदया). Ñ2 बाष्पगद्गदयानि च (for the post. half).]

20 [a]) D2.4.5.7 तावन् (for पुत्र). —[b]) D2.4.5.7 °दुःखाय पुत्रक. —[c]) D2.4.5.7 [ए]व(D2 °व), M2 [अ]स्मात् (for स्म). D4.7 अहं (for अतो). —[d]) Dg1 (before corr.) Dt1 D2 G1.2 अप्रजा (sic). —For 20, Ś1 Ñ V1 B D1.6 M4 subst.:

428* नैव राम यदि त्वं मे जायेथाः शोकवर्धन ।
नैव चाहमिदं दुःखं प्राप्नुयां त्वद्वियोगजम् ।

एक एव हि वन्ध्यायाः शोको भवति मानसः ।
अप्रजास्मीति संतापो न ह्यन्यः पुत्र विद्यते ॥ २१
न दृष्टपूर्वं कल्याणं सुखं वा पतिपौरुषे ।
अपि पुत्रे विपश्येयमिति रामास्थितं मया ॥ २२
सा बहून्यमनोज्ञानि वाक्यानि हृदयच्छिदाम् ।
अहं श्रोष्ये सपत्नीनामवराणां वरा सती ।
अतो दुःखतरं किं नु प्रमदानां भविष्यति ॥ २३
त्वयि संनिहितेऽप्येवमहमासं निराकृता ।
किं पुनः प्रोषिते तात ध्रुवं मरणमेव मे ॥ २४
यो हि मां सेवते कश्चिदथ वाप्यनुवर्तते ।
कैकेय्याः पुत्रमन्वीक्ष्य स जनो नाभिभाषते ॥ २५

G 2 17 33
B 2 20 43
L 2 20 32

[(l 1) V1 सेन्व (for यदि त्व) V1 भावेन शोकवर्धन (for the post half) —(l 2) Ś1 D6 transp [ए]व and च D1 M4 [ज]हमीदृश (for चाहमिद) B4 वियोगज]

21 Ś1 om (hapl ? see 428*) 21 —[a]) Ñ V1 B D1 6 M4 एकम् M2 भवति (for एव हि) D1 M4 वन्ध्याना —[b]) D2 4 5 7 पुत्रक (for मानस) Ñ V1 B D1 6 M4 दुःख भवति पुत्रक —B4 om 21[cd] —[cd]) D2 4 5 7 अपुत्रास्मीति D1 मत्वाह (for संतापो) T3 न ह्यन्य संताप (by transp) D1 दृष्ट्वा पुत्रवियोगज, D2 4 5 7 न हि दुःख कुतो जरा(D5 ज्वर) (for [d]) Ñ V1 B1–3 D6 M4 अप्रजास्मीति न त्वा (V1 B2 3 M4 त्वी, D6 ता)दृगिष्टापत्य(V1 °ष्टपुत्र)वियोगज —After 21, D2 4 5 7 read 434*

22 D2 4 5 7 om 22 —[a]) Ś1 Ñ V1 B D1 न प्राप्त, G1 M2 अदृष्ट , M4 अप्राप्त- (for न दृष्ट-) D1 -पूर्व- D6 न प्राप्त पूर्वकल्याण —[b]) Dg1 शुभ (for सुख) T1 प - (for पति-) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 6 M1 मया पतिपरिग्रहात्, B1 मया पत्युरनुग्रहात् —[c]) Dg1 M3 पुत्रे तु, Dd1 Dm1 G2 3 M1 Cv पुत्रेपि (for पुत्रे वि-) ✿ Cv अपि पुत्रेऽपीति। एकोऽपि शब्द पदार्थसंभावनायाम्। ✿ —[d]) Dg1 G2 Cg t स्थित, T3 G1 M3 [आ]सित, Cm as in text (for [आ]स्थित) —For 22[cd], Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst

429* आशंसित मे सुचिर त्वत्तोऽपि प्राप्नुयामिति ।

[D1 M4 आशासित Ś1 D6 आगमिनास्मि रुचिर (for the prior half) B2 हि, D1 [ऽ]य (for ऽपि) B4 प्राप्नुयाद् (sic)] —Thereafter cont

430* तदद्य निष्फलीभूत मम राम विचिन्तितम् ।
दुःखानामेव पुत्राह विहितात्यन्तभागिनी ।

[(l 1) Ś1 विहत जात, D6 विफल जात (for निष्फलीभूत) Ñ1 मन्ये (for मम) B2 reads राम in marg B1 विचेष्टित (for विचिन्तितम्) —(l 2) Ś1 [आ]गत (for [अ]त्यन्त-) B1 (m also) भाविनी, B3 4 भागिणी]

23 [a]) Ś1 सु- (for सा) B4 व नि B4 [अ]वनोज्ञानि, D1 मनोज्ञानि (both sic) (for [अ]मनो°) D2 साह बहूनि दुःखानि, D4 यावद्राम मनोज्ञानि, M4 साह बहून्यनिष्टानि —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 वाचश्च(Ñ2 °सु-, B3 °स्व-) हृदयच्छिद —After 23[ab], D2 ins l 2 (var) of 435* —[c]) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 सहिष्येह(Ś1 D6 °ष्ये न) (for अहं श्रोष्ये) D2 4 5 7 कैकेय्या प्रसहे(D2 प्रसभ, D1 सहसा, D7 प्रहसे [metathesis]) नित्यम् —[d]) B1 अवराणा वराणा (ditto), D2 4 7 अवरा(D7 °दा [sic])या, G3 अपराणा Dt1 Dd1 Dm1 Ct परा, Cm g k as in text (for वरा) V1 वरणो मवरा मती (sic), D5 त्वयि राम वन गते —After 23[cd], D2 4 5 7 ins l 1 and 2 of 437* —[e]) Ś1 Ñ V1 B D1 6 इतो (for अतो) Ś1 Ñ V1 B D6 [ऽ]पि च(Ś1 D6 वै, V1 तद्, B2 वा) दुःखतर, D1 2 4 5 7 M4 नु किं दुःखतर(by transp) —[f]) T3 प्रमदाया (for °दाना) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 मम राम भविष्यति —After 23, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 5 7 T G M1–3 ins

431* मम शोको विलापश्च यादृशोऽयमनन्तक ।,

[G2 M1 2 शोकविलापश्च]

while D1 M4 ins

432* आशावती यस्त्वहमा निराशाद्य त्वया कृता ।

[M4 निराशास्मि]

24 V1 om 24 —[a]) B1 सनिहि Ś1 Ñ B D1 2 4–7 M4 तावद् (for ऽप्येवम्) —[b]) Ś1 Ñ B D1 6 M4 इय मे राम(D1 पुत्र, M4 साधु) विक्रिया, D2 4 5 7 अहमेका ह्यकिंचना —[c]) G1 प्रेषिते (sic) D4 5 7 वत्स (for तात) Ś1 Ñ1 B D6 प्रोषिते तु त्वयि(Ś1 B1 त्वयि सु, B2 4 त्वयि तु)व्यक्त, D1 M4 त्वयि तु प्रोषिते व्यक्त, D2 त्वयि नु सेवितेवत्स —[d]) Dt1 हि, T2 च, Cg as in text (for मे) Ś1 Ñ B D1 6 M4 नैव शक्ष्या(B1 शस्या, B4 सक्ष्या)मि जीवितु, D2 4 5 7 वध एव ध्रुवो मम —After 24, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 5 7 T G M1–3 ins

433* अत्यन्त निगृहीतास्मि भर्तुर्नित्यमसंमता ।
परिवारेण कैकेय्या समा वाप्यथवावरा ।

[(l 1) Dt1 D2 5 T3 G1 M3 Cm अत्यन-, T2 अत्यता, Cg k as above D2 4 5 7 नि(D2 5 -नि)कृता ह्यस्मि(D5 °स्मिन्), T3 निग्रहीतास्मि Dg1 Cg अतष्टि(Cg °त्रि)ता, D4 7 असंगता (for असंमता) D5 नित्यमम मता —(l 2) M3 पुरा (for [अ]वरा) Dm1 समाप्येपाथवावरा, G1 समवाप्यथवा वर (sic ?), Ctp समा वाप्यधरा वरा (for the post half) D2 4 5 7 परिवादेन कैकेयी सर्वतो गुणवत्तरा]

25 [b]) Dt1 अपि (for अथ) T2 -वर्तति (sic) —[c]) G1 2 M1 उद्वीक्ष्य, Cm g k as in text (for अन्वीक्ष्य)

दश सप्त च वर्षाणि तव जातस्य राघव ।
अतीतानि प्रकाङ्क्षन्त्या मया दुःखपरिक्षयम् ॥ २६

उपवासैश्च योगैश्च बहुभिश्च परिश्रमैः ।
दुःखं संवर्धितो मोघं त्वं हि दुर्गतया मया ॥ २७

—[d]) Dm1 (before corr) सज्जनो, G1 जनको (for स जनो) —For 25, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 (D2 4 5 7 read after 21) M4 subst

434* या हि मे प्रीयते काचित्समस्यक्च परिवर्तते ।
सर्वा एव तु ता द्वेष्टि कैकेयी वीक्ष्य मत्कृते ।

[(l 1) Ś1 B4 D6 यदि, Ñ2 यो हि, D2 4 5 7 या च Ś1 B1 2 D2 4–7 मा (for मे) Ś1 श्रयो, B1 प्रीतये (metathesis) (for प्रीयते) D1 M4 यो हि मा भजो कश्चित् (for the prior half) Ś1 D6 न, B4 तु, D1 M4 वा, D2 मां (for च). D1 M4 [अ]प्यनुपश्यति, D4 5 7 मयि वर्तते —After l 1, D1 M4 ins

434(A)* सर्वं मद्भागधेयैर्न चिराद्राम विनश्यति ।
अन्तर्निरुद्धा दु खार्ता सर्वकल्याणनाशिनी ।
दृष्टवत्यस्मि कैकेय्या परिभूता सुखच्युता ।
य एव मे हितान्वेषी कश्चिद्भवति राघव ।
स एव मम कैकेय्या प्रद्वेषाद्द्विष्यते जन । [5]

[(l 1) M4 सर्वं स मे भागधेयैरचिराद्राम नश्यति —(l 2) M4 -नाधिनी (for -नाशिनी) —(l 3) M4 द्रष्टव्यास्मि च (for दृष्टवत्यस्मि) M4 (*inf lin sec m* as above) सुख (for परि-) M4 (*inf lin sec m* as above) परि- (for सुख-) —(l 4) M4 य एवमधिकान्वेषी (for the prior half) M4 पुत्रक (for राघव) —(l 5) M4 राम (for मम) M4 प्रद्वेषो द्विष्यते मम (for the post half)]

—D1 7 (hapl ?) M4 om l 2 —(l 2) B2 (m) वीक्ष्य, D2 4 5 पश्य]

—Thereafter Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 cont, D2 ins l 2 after 23[ab]

435* साह बहून्यनिष्टानि वाचश्च हृदयच्छिद ।
सहिष्ये खलु कैकेय्यास्त्वयि राम वन गते ।
तदसह्यमिद दु ख सोढु पुत्रक नोत्सहे ।
अद्यैव मरण मेऽस्तु को वार्थो जीवितेन मे ।

[B4 om l 1 —(l 1)=23[ab] (var) D1 दु खानि (for [अ]निष्टानि) —(l 2) B4 दृष्टे वयसि, D1 2 M4 म (M4 न)सहिष्यामि (for सहिष्ये खलु) —(l 3) Ś1 D6 अह, M4 चिर (for इद) D1 सहे सह्यचिर दु ग (for the prior half) —(l 4) D1 नेव (for को वा) V1 त्वयि राम वन गते (for the post half)]

On the other hand, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins after 25

436* नित्यक्रोधतया तस्या कथ नु खरवादि तत् ।
कैकेय्या वदन द्रष्टु पुत्र शक्ष्यामि दुर्गता ।

[(l 1) G3 नित्य M3 °क्रोधितया Dt1 Dd1 Dm1 T3 Cm.k t ख (Dm1 खै) रवादिन (T3 °वत [sic]), M3 खरवामि तत (sic), Cg as above cf Cm [illegible] । खर-वादिनामिति पाठ । cf —(l 2) T2 वचन (for वदन) Dg1 द्रक्ष्यामि (sic) (for शक्ष्यामि) T2 दुर्गत]

26 [a]) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 अद्य जातस्य वर्षाणि, D2 4 5 7 सप्तविंशतिरब्देह (D2 °विंशाह [sic], D4 om from दशेह up to दु खं. स in 27[c]) —[b]) Dt1 Dd1 Dm1 transp तव and जातस्य Dg1 पुत्रक, D2 5 7 मे मम (for राघव). Ś1 Ñ V1 B D1 6 दश चाष्टा च तेनघ (V1 ते वय, B4 तेन मे), M4 दशाष्टादश चैव ते —[c]) Dg1 Dm1 T1 2 M2 3 Cm g आसितानि, G1 आस्थि°, G3 आसीत्ता°, Ct अती° (as in text) Ś1 Ñ B D6 क्षपितानीह काङ्क्षया, V1 ममतीतानि जानीम, D1 M4 यान्यासितानि काङ्क्षया (M4 कैकेय्या), D2 5 7 क्षपिता काङ्क्षमाणायास् —[d]) Ś1 Ñ B D2 6–7 त्वत्तो, V1 प्रायो, Dg1 मम (for मया) D1 क्षये, M4 क्षयात्. —After 26, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins, D2 4 5–7 ins l 1 and 2 only after 23[cd]

437* तदक्षय महद्दु ख नोत्सहे सहितु चिरम् ।
विप्रकार सपत्नीनामेव जीर्णापि राघव ।
अपश्यन्ती तव मुख परिपूर्णशशिप्रभम् ।
कृपणा वर्तयिष्यामि कथ कृपणजीविकाम् ।

[(l 1) G2 द (for तद्) D2 4 5 7 तमत्यय (D5 तदत्यत) मम (D4 °)ह च (for the prior half) Dt1 चिरात् —(l. 2) D2 4 5 7 अपि (for एव) D4 7 वृद्धा, D5 जीर्णे (for जीर्णा) D2 5 च (for [अ]पि) —(l 3) G1 प्रति- (for परि-) Dm1 -पूर्ण (for -पूर्ण-) —(l 4) T1 2 G M2 Ct -जीविका, Cm g °का (as above)]

27 D4 om up to दु खं स in [c] (cf v l. 26). —[ab]) D2 5 7 प्रयत्नैश् (for च योगैश्) D2 5 7 पराक्रमै (for परिश्रमै) Ś1 Ñ V1 B D1 6 (in marg from वासै up to श्चोप in l 1 of 438*) M4 नियमैरुपवासैश्च कर्षयन्त्या कलेवर —[cd]) B2 4 Dt1 Dd1 Dm1 D1 6 T2 3 G1 2 M1–3 दु ख, M4 दु खात्, Cm k t दु ख (as in text) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 राम (for मोघ) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 मया दु खितया (V1 ° -) त्वसि (for [d]) D2 4 5–7 दु खं स (D4 om up to स) वर्धितस्तात कथ मामवहास्यसि (D2 [ditto] °ववहास्यति, D5 °ति) —After 27, D1 wrongly repeats 26 as in D2 —After 27, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 ins

438* नियमाश्चोपवासाश्च ये मया त्वत्कृते कृता ।
ते मेऽद्य विफलीभूता वन सप्रस्थिते त्वयि ।

[(l 1) D6 reads नियमाश्चोप in marg V1 त्वत्कृते ये मया (by transp) —(l 2) Ñ1 D1 transp मे and ऽद्य Ś1 D6 त एते विफला जाता (for the prior half). B1 मयि (for त्वयि).]

स्थिरं तु हृदयं मन्ये ममेदं यन्न दीर्यते ।
प्रावृषीव महानद्याः स्पृष्टं कूलं नवाम्भसा ॥ २८

ममैव नूनं मरणं न विद्यते
न चावकाशोऽस्ति यमक्षये मम ।
यदन्तकोऽद्यैव न मां जिहीर्षति
प्रसह्य सिंहो रुदतीं मृगीमिव ॥ २९

स्थिरं हि नूनं हृदयं ममायसं
न भिद्यते यद्भुवि नावदीर्यते ।
अनेन दुःखेन च देहमर्पितं
ध्रुवं ह्यकाले मरणं न विद्यते ॥ ३०
इदं तु दुःखं यदनर्थकानि मे
व्रतानि दानानि च संयमाश्च हि ।
तपश्च तप्तं यदपत्यकारणा-
त्सुनिष्फलं बीजमिवोप्तमूषरे ॥ ३१
यदि ह्यकाले मरणं स्वयेच्छया
लभेत कश्चिद्गुरुदुःखकर्शितः ।
गताहमद्यैव परेतसंसदं
विना त्वया धेनुरिवात्मजेन वै ॥ ३२ G 2 17 40 B 2 20 53 L 2 20 40

28 D2 4 5 7 om 28 —a) Dt1 Dm1 नु, Dd1 Cr m g हि (for तु) —b) Dg1 [इ]य (for [इ]द) G1 कि (for यन्) —d) T3 M2 इव (for नव) —For 28, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst

439* दुःखोघेन परिक्लिष्टं हृदयं सीदतीव मे ।
दुर्बलं विपरिक्लिन्नं नदीकूलमिवाम्भसा ।

[(l 1) Ñ2 V1 B3 -क्लिन्न (for -क्लिष्ट) B1 2 4 D1 M4 दुःखोघविपरिक्लिन्न(M4 °ष्ट) (for the prior half) M4 om (hapl) the post half of l 1 and prior half of l 2 B3 [इ]ह (for [इ]व) —(l 2) V1 दुर्वचन- (for दुर्बल वि-) Ś1 D6 -क्लिष्ट (for -क्लिन्न) B4 D1 M4 नद्या (for नदी-) B2 M4 -तीरम् (for कूलम्)]

29 D2 4 5 7 transp 29 and 31 —a) Ñ1 प्रशस्त (for न विद्यते) —b) D4 5 7 मम (for न च) D2 [अ]शो Dg1 [ऽ]स्तु, D2 न (for ऽस्ति) Ś1 B1 D6 मम (for यम-) Ś1 Ñ V1 B D6 क्वचित्, T1 2 [ऽ]पि वा (for मम) D2 4 5 7 न(D2 च) वा यमक्षये (for यमक्षये मम) —After 29ab, D1 ins

440* याजीति राम विनया कृता त्वया । (sic)

—D1 om 29cd B1 transp 29c and 29d —c) T1 यदंतकोप्येव, T3 यदंतरोद्यैव (sic) Ś1 D6 प्रधर्षते, Ñ V1 B M4 प्रकर्षति(M4 °ते), D2 4 5 7 जिवासति (for जिहीर्षति) —d) D2 4 5 7 द्र(D2 द्रु)वती (for रुदतीं) Ś1 D6 गृहीत-शोकास्मि निगृह्य जीवितं, Ñ V1 B प्रसह्य(Ñ B3 [m also] °गृह्य, V1 °सज्य, B4 °वृद्ध) शोकाश(V1 °श्रि, B2-4 °सि) निकृत्तजीविता —After 29, Ś1 Ñ V1 D6 M4 read 32ab followed by 441*

30 B reads 30 after 442* —a) Ś1 Ñ V1 B D1 6 इदं च, D2 4 5 7 स्थिरं तु, M4 इदं हि D2 4 5 7 मन्ये (for नूनं) Ś1 Ñ V1 B2 3 D6 सु(Ñ2 स्व)सह(V1 °ग)त, B1 4 सुसभृ(B4 °स्तु)त, D2 ममा-, D4 5 7 ममाद्य, M3 ममाय- —b) T1 2 विद्यते, Cr m g t as in text (for भिद्यते) Dt1 M2 नो विदीर्यते, Dd1 Dm1 T3 नाविदीर्यते Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 ममायस(D1 M4 सुसहत) यच्छतधा न(M4 वि) दीर्य(Ñ2 B3 [orig] शीर्य, D1 °य)ते, D2 4 7 निर्भि(D2 -)द्यते यद्भुवि नापि शीर्यते, D5 °द्यहुनापि शीर्यते —c) Dg1 दुःखेख (sic) D2 4 7 तु(D2 च) यद्रिये त्वह(D2 च-), D5 तु यद्वराम्यह, G3 °र्दित (for च देहमर्पितं) Ś1 Ñ V1 B D6 त्वयैव मुक्ता(Ś1 D6 °क्ते) च न यन्(Ś1 D6 °तदा, Ñ1 damaged for च न यन्)मृता ह्य(Ñ1 -)ह(Ś1 °य [sic]), D1 त्वयैव मुक्ता च हता मृताप्यह, M4 त्वयैव मुक्ता न मृता च यद्यह —d) Dt1 ध्रुव स्वकाले, D2 4 5 7 ह्यदेशकाले, Ct as in text (for ध्रुवं ह्यकाले) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 ध्रुव हि मृत्युर्मम नै (B1 से [sic])व विद्यते

31 D2 4 5 7 transp 29 and 31 —a) T1 2 G3 हि, Cm g as in text (for तु) D2 4 5 7 ध्यनर्थकं मम, T2 ध्यनर्थकारि मे —b) D2 चीर्णानि (for दानानि) D2 4 5 7 वाक्च(D4 °कु [sic]) समता(D5 सयम, यम being in m), G2 M1 2 सत्रमाश्च (for °श्च हि) —c) D2 पुपश् (sic) (for तपश्) T3 अवश्य- (for अपत्य-) Dt1 Dd1 Dm1 -काम्यया (for -कारणात्) —For 31, Ś1 Ñ V1 B (reads after 33) D1 6 M4 subst

441* इदं तु ते दुःखमतीव यन्मया
सुदुश्चरं तप्तमनर्थकं तपः ।
प्रसादिता यच्च कृताशया मया
निरर्थकं पुत्र सुरद्विजर्षभाः ।

[(l 1) B1 3 पुनर्, B2 M4 °मे (for तु ते) B4 wrongly repeats मया V1 इदं च दुःख दहतीव यन्मया —(l 2) Ś1 D6 सुदुष्करं दुःखम्, D1 M4 सुदुस्तर चीर्णम् (for सुदुश्चर तप्तम्) Ś1 D6 तु य (for तप) —(l 3) V1 प्रमादिता (sic), D1 प्रसासादिता (by ditto) Ś1 D6 ये (for यच्) M4 मया निराशया —(l 4) D1 निररथक (by ditto), M4 निरथका B3 तत्तु, D1 M4 राम (for पुत्र) Ś1 D6 हृदि प्रहर्षती, Ñ2 °द्विजर्षभात् (sic ?), D1 द्विजा सुरर्षभा]

32 D1 om 32 Ś1 Ñ V1 D6 M4 read 32ab followed by 441* after 29 (cf v l 29) —a) D2 4 5 7 तु (for

भृशमसुखममर्षिता तदा
बहु विललाप समीक्ष्य राघवम् ।
व्यसनमुपनिशाम्य सा मह-
त्सुतमिव बद्धमवेक्ष्य किंनरी ॥ ३३

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥

हि) Ñ2 B3 [अ]काल (for [अ]काले) V1 यदद्य काले D7 म॰ण Ñ B3 वयेच्छतो (B3 °ति), V1 B4 निजेच्छया, B1 (m also) त्वये°, B2 स्वके°, Dt1 Dd1 Dm1 यद°, D2 4 7 नरेश्वरस्, D5 यदि° (for स्वयेच्छया) —[b]) Ś1 D6 लभेय, B4 लभेह (sic), G2 भेत Ś1 Ñ V1 B D5 6 M4 बहु- (for गुरु-) Ś1 D6 -दु खित (D6 °ता), Ñ1 V1 B1 3 4 Dg1 Dd1 Dm1 -कर्पित (sic) (for -कर्शित) D2 4 7 त्वदर्थमार्यो लभते कदाचन —[c]) Dm1 (after corr m as in text) D7 यता, D5 गता (for गता) T3 गतामहृद्य (metathesis) D2 5 परामिहापद, D4 7 परेतम्पदा (for परेतमसद) —[d]) Γ3 [आ]त्मना (for त्वया) D4 7 [आ]तुरात्मजा (D7 °ज) (for [आ]त्मजेन वे) —For 32[cd], Ś1 Ñ V1 B (followed by 30) D6 M4 subst

442* भवेयमद्यैव विजीविता ध्रुव
सुदु खिता राम विनाकृता त्वया ।

[(l 1) Ś1 V1 D6 M1 म (V1 मि [sic], M4 कु) जीविना D6 दृढ (for ध्रुव) —(l 2) M4 विजीविता (for सुदु खिता) M4 transp कृता and त्वया]

—After 32, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S (except M4) ins

443* अथापि किं जीवितमद्य मे वृथा
त्वया विना चन्द्रनिभाननप्रभ ।
अनुव्रजिष्यामि वन त्वयैव गौ
सुदुर्बला वत्समिवानुकाङ्क्षया ।

[(l 2) M2 transp त्वया and विना Dt1 °प्रभा (sic), T2 चद्र॰ननप्रभ, M2 °निभाननेन —(l 4) M3 सुदुर्दला (sic). Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 M3 Cm t [अ]भिका (T3 °ल)क्षया, Cg k (as above)]

33 [a]) M4 *inf lin sec m* सु in असुखम् D1 अवाप्य यत् (for अमर्षिता) Dt1 Dd1 Dm1 यदा, D2 तदानीं (for तदा) Ś1 Ñ1 V1 B1 2 4 D6 M4 अवाप्य तत्तु (B1 M4 तत्र) सा (V1 ॰), Ñ2 B3 समवा (B3 °)प्य तच्च सा (Ñ2 m तच्च सा) (for अमर्षिता तदा) G2 भृमश (metathesis) सुख मर्षि ॰दा —[b]) D2 °व च, D4 7 नरेंद्रपत्नी (for समीक्ष्य राघवम्) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 नृप (Ñ2 marg) महि (B1 °॰) पी विललाप दु खिता —[c]) Dt1 Dm1 T2 -निशम्य, Cm -निशाम्य (as in text) ❀ Ct महद्व्यसन दु ख निशाम्य । ❀ Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 व्यसनिनमभि (Ś1 D6 °मिव) वीक्ष्य राघव (B3 °व स्व, D5 °व सा) —[d]) V1 B1 सुत सुतम् (by ditto) S1 केसरी, D2 सुरभीव (unmetrical), D4 7 सौरभी, D5 गौरभेयी (for किंनरी). —After 33, B reads 441*

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 कौसल्याविलाप (Ñ2 m विला) —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 4 D6 om Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 T G M1–3 20, Ñ2 B2 3 16, V1 M4 18, D1 73, D4 7 22, D5 25 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम । श्रीन, T2 श्रीरामचन्द्राय परब्रह्मणे नम, G M1 2 श्रीरामाय नम

१८

तथा तु विलपन्तीं तां कौसल्यां राममातरम् ।
उवाच लक्ष्मणो दीनस्तत्कालसदृशं वचः ॥ १
न रोचते ममाप्येतदार्ये यद्राघवो वनम् ।
त्यक्त्वा राज्यश्रियं गच्छेत्स्त्रिया वाक्यवशं गतः ॥ २
विपरीतश्च वृद्धश्च विषयैश्च प्रधर्षितः ।
नृपः किमिव न ब्रूयाच्चोद्यमानः समन्मथः ॥ ३
नास्यापराधं पश्यामि नापि दोषं तथाविधम् ।
येन निर्वास्यते राष्ट्राद्वनवासाय राघवः ॥ ४
न तं पश्याम्यहं लोके परोक्षमपि यो नरः ।
अमित्रोऽपि निरस्तोऽपि योऽस्य दोषमुदाहरेत् ॥ ५
देवकल्पमृजुं दान्तं रिपूणामपि वत्सलम् ।
अवेक्षमाणः को धर्मं त्यजेत्पुत्रमकारणात् ॥ ६

G 2 18 8
B 2 21 6
L 2 21 6

18

☞ D3 missing for Sarga 18 (cf v l 2 12 12) —Before 1, Ś1 Ñ V1 B D1 2 5 6 M4 ins

444* पुनरेव तु दु खार्ता कौसल्या राममब्रवीत् ।
न श्रोतव्य त्वया राम पितु कामवतो वच ।
इहैव वस कि तेऽसौ राजा वृद्ध करिष्यति ।
न गन्तव्य त्वया वत्स जीवन्तीं मा यदीच्छसि ।

[(l 1) Ś1 D6 M4 सु, B1 D2 च, D5 सा (for तु) B2 transp दु खार्ता and कौसल्या D1 कौशिल्या B4 वाक्यम् (for रामम्) —(l 2) D1 2 5 पुत्र (for राम) M4 कामान्वित (for कामवतो) —(l 3) B2 त्व (for [ए]व) B3 तिष्ठ, D2 त्वा स (for वस) M4 च (for ते) Ñ इहैव वसन किं ते (for the prior half) D1 2 5 वृद्धो राजा (by transp) —(l 4) B1 राम, D5 M4 पुत्र (for वत्स) B3 मा (for मा)]

Dm1 begins with ॐ

1 [a]) Dg1 Dd1 तदा, Cg तथा (as in text) D5 [अ]पि (for तु) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 तथा (B2 अथ) तामातुरा (V1 च मातर) दृष्ट्वा —[b]) D1 कौशिल्या राम- —[c]) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 श्रीमास् (for दीनस्)

2 [a]) Ñ1 ममाप्यद्य, B1 Dm1 (after corr as in text) मयाप्येतद्, Dt1 ममाप्येतद् (sic), D2 4 5 7 मम ह्येतद् —[b]) Ś1 D6 यद्रार्ये (by transp), Ñ1 (with hiatus) V1 B1 2 (after corr as in text) 4 D1 2 4 7 आर्यो यद्, M4 अंब यद् (for आर्ये यद्) —[c]) Ñ V1 B राज्यमितो, M2 3 राजश्रिय —[d]) Ś1 D6 वृद्ध, D4 7 स्त्रियो (for स्त्रिया) Ñ B D1 M4 स्त्रीवाक्येन (B2 [gloss] कैकेयीवाक्येन) प्र (D1 M4 °क्य प्रति) चो (D1 नो) दित, V1 स्त्रीवाक्यप्रचोदित (subm)

3 [a]) Ñ V1 B D1 M4 विपरीतम (D1 °ग) तिर्वृद्ध —[b]) Ñ V1 B D1 5 M4 स्त्रीजित काम (B3 [also] °ल) लालस (B4 मानस) —[c]) Ñ V1 B D1 M4 राजा (for नृप) Ñ1 B1 Dm1 इति, Ñ2 इह, V1 किं तु, Dg1 अपि (for इव) D1 नो —[d]) D2 नोद्यमान Ñ V1 B D1 M4 कैकेय्या वशमागत

4 Ś1 D6 om 4 and 5 —[c]) D5 निर्वास्यति Dg1 राज्याद् —For 4, Ñ V1 B D1 M4 subst

445* नापराध हि पश्यामि न दोषमणुमप्यहम् ।
रामस्य येन राज्ञाय राष्ट्रान्निर्वास्यते वनम् ।

[(l 1) Ñ2 नापराध च, V1 अपराध न V1 दोषमनुपम् [sic], D1 नोषगुणम् B4 [अ]य (for [अ]हम्) —(l 2) Ñ B3 रामस्तु B3 (also as above) मे न (for येन) Ñ1 [अ]द्य, B3 यद्, M4 हि (for [अ]य) V1 रामोय राज्ञा (for राज्ञाय राष्ट्रान्)]

—After 4, Dg1 G2 3 M1 Ck ins , G1 ins after 5

446* अद्य वृद्ध हनिष्यामि दुर्गं कामवश गतम् ।
स्त्रिया युक्त सुनिर्लज्ज धर्मायुक्तं नृप तथा ।

[(l 1) Dg1 Ck अद्य हनिष्ये पितर (for the prior half) Dg1 वृद्ध (for दुर्गं) —(l 2) G1 सुनिर्लज्जा (sic) Dg1 स्त्रीयुक्त च विनिर्लज्ज (for the prior half) Dg1 मदयुक्त, G1 3 मगयुक्त, Ck धर्मा° (as above) G2 यथा]

5 Ś1 D6 om 5 (cf v l 4) —[a]) D2 4 5 7 च (for त) —[c]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G2 3 M1 3 Cr m g t स्वमित्रो, G1 स्वामिना, M2 स्वामित्रो G1 वा, G2 [ऽ]सि (for the second ऽपि) D2 4 7 पित्रापि हि निरस्तस्य, D5 अमित्रो हि नरस्तस्य —[d]) D2 उदावहेत्, M3 उपाहरेत्, Cr g उदाहरेत (as in text) —For 5, Ñ V1 B D1 M4 subst

447* न च पश्यामि त लोके योऽस्य दोषमुदाहरेत् ।
अमित्रोऽप्यनतिस्निग्धो निरमित्रस्य धीमत ।

[(l 1) M4 हि (for च) Ñ2 B3 M4 उपाहरेत्

—After l 1, B3 ins

447(A)* तत्कथ त्यज्यते पुत्रो ज्येष्ठ सर्वगुणाकर ।

—(l 2) Ñ2 V1 B2-4 हि, D1 [ऽ]थ (for ऽपि) V1 [अ]नतिस्निग्धो, B3 (also) [अ]नभिस्निग्धो, D1 न चास्निग्धो Ñ1 निरमित्रस्य च (hypm), D1 नरमित्रस्य]

—After 5, G1 ins 446*

6 [a]) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 देवसत्त्व Ś1 Ñ V1 B2 4 D4-7 M4 मृदु दा (Ś1 शा) त, B1 सुद (sic) दात, B3 D1 सु (B3 [also] D1 मृ) दुर्दांत, M2 ऋत दात —[b]) D1 इव (for अपि) —[c]) Ś1 V1 B2 4 Dd1 Dm1 D1 2 4 7 M3 अवेक्ष्यमाण, Dt1 अवेक्षमाणा, T1 damaged for अ, Ct °ण (as in text) (for अवेक्षमाण). ❀ Ck अधर्मं अधर्मं-

तदिदं वचनं राज्ञः पुनर्बाल्यमुपेयुषः ।
पुत्रः को हृदये कुर्याद्राजवृत्तमनुस्मरन् ॥ ७
यावदेव न जानाति कश्चिदर्थमिमं नरः ।
तावदेव मया सार्धमात्मस्थं कुरु शासनम् ॥ ८
मया पार्श्वे सधनुषा तव गुप्तस्य राघव ।
कः समर्थोऽधिकं कर्तुं कृतान्तस्येव तिष्ठतः ॥ ९
निर्मनुष्यामिमां सर्वामयोध्यां मनुजर्षभ ।
करिष्यामि शरैस्तीक्ष्णैर्यदि स्थास्यति विप्रिये ॥ १०
भरतस्याथ पक्ष्यो वा यो वास्य हितमिच्छति ।
सर्वानेतान्वधिष्यामि मृदुर्हि परिभूयते ॥ ११

विग्रहम् । ❀ —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 अकारण, Dg1 D2 4 5 7 G1 2 M1 2 4 °णे, Cg °णात् (as in text)

7 [a]) D2 4 7 अस्य (for इद) —[c]) D2 4 5 7 क कुर्याच्छासन वीरो —[d]) M3 राजधर्मम् —For 7, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst , D5 subst 1 1 only for 7^{ab}

448* पुनर्बालस्य वृद्धस्य स्त्रीजितस्य विशेषत ।
क कुर्याद्वचन तस्य राजधर्मार्थविद्बुध· ।

[(1 1) Ñ2 यत्वा (sic) बालस्य, B3 (also as above) यद्बालकस्य, B4 पुनरालस्य (sic) D5 पुनर्बाल्यश्च वृद्धश्च स्त्रीजितश्च विशेषत —(1 2) D1 M4 राज्ञो (for तस्य) B4 -धर्मस्य (for -धर्मार्थ-) Ñ2 -विद्विष V1 राज्ञो धर्मा विद्बुध (for the post half)]

8 [b]) कश्चिद् D1 नृप , D7 जन (for नर) —[d]) Ñ B3 काकुत्स्थ (for आत्मस्थ) D1 M4 शासन कुरु (by transp) ❀ Ck आत्मसस्थ कुरु त्वदाज्ञामेव राज्ये प्रवर्तय । ❀ —After 8, D5 ins 449*

9 [a]) Dg1 पार्श्वेन, T1 पा स (damaged), G1 पार्श्वेषु (for पार्श्वे स-) —[b]) D2 4 5 7 transp तव and गुप्तस्य —[c]) D2 4 5 7 सुप्त द्रष्टु, T1 2 M1 [ऽ]प्रिय°, Cr m g k as in text (for ऽधिक कर्तुं) —[d]) D4 [ए]व (for [इ]व) —For 9, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst , while D5 ins after 8

449* भृत्ये ते मयि पार्श्वस्थे राज्यायास्यर्थमुद्यते ।
यौवराज्याभिषेकस्य विघात क करिष्यति ।

[(1 1) Ñ1 मयि च, V1 हि मयि, B1 तु मयि (for ते मयि) Ś1 D6 राज्यकार्यार्थम् B1 राज्यप्राप्त्यर्थम्, D1 राघवो वा मेम् , D5 त्वयि राज्यार्थम् (for राज्यायास्यर्थम्) —(1 2) B4 यौवराज्ये D1 5 M4 -[अ]भिषेकेऽस्मिन् B1 क (sic)]

10 [a]) T1 2 G3 कृत्स्नाम् (for सर्वाम्) —[b]) D2 4 5 7 G2 3 M1 पुरुषर्षभ —[d]) T3 तिष्ठति (for स्थास्यति) D2 4 5 7 विग्रहे —For 10, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst

450* निर्मनुष्यामयोध्यां हि कुर्यां राम शितै शरै ।

[D1 तु (for हि) B2 कुर्याद्राम Ś1 शते B1 om शरै]

11 [a]) G3 भरतस्यापि Dg1 T2 3 G1 3 M2 पक्षो वा, D2 4 5 7 वा पक्षे, Cm g t as in text (for पक्ष्यो वा) —[b]) Dg1 [अ]य, M2 [अ]पि, Cm t as in text (for [अ]स्य) D5 हतुम्, G2 3 [अ]हितम् (for हितम्) —[c]) Dt1 Dd1 Dm1 सर्वांस्ताश्च, D2 सर्वमेव, D4 6 सर्वमद्य, D7 सर्वं स (for सर्वानेतान्) D-4 5 7 G2 हनिष्यामि —[d]) T3 वा (for हि) T2 परिभू ते (moth-eaten) —For 11, Ś1 Ñ V1 B D6 M4 subst

451* यौवराज्यविघात ते य कुर्वीत नृपाज्ञया ।
भरतस्यापि वा पक्ष यो गृह्णीयादचेतन ।
त पापमहमद्यैव प्रेषयिष्यामि यमक्षयम् ।

[(1 1) Ś1 Ñ2 D6 यावराज्ये Ñ1 -[अ]विघात, V1 -[अ]भिघात Ś1 D6 क (for य) M4 यौवराज्याभिषेकम्मे न क्रियेत नृपाज्ञया —(1 2) V1 भरतस्य च Ñ2 B3 वाक्य, B4 पक्ष्य (for पक्ष) —(1 3) Post half hypm D1 प्रेषयेय, M4 प्रेषयिष्ये D6 यमालय]

and then cont , while D1 5 (1 1–2 only) ins after 11

452* नायमद्य क्षमाकालस्तेजो दर्शय राघव ।
क्षमी लोकरम्यो राम लोकेन परिभूयते ।
कैकेय्या नियत राजा भेदितोऽद्य भविष्यति ।
त्वया तस्य विभिन्नस्य श्रोतव्य न कथचन ।
क हि धर्मं समाश्रित्य त्वामसौ त्यक्तुमिच्छति । [5]

[Ñ1 om 1 1 —(1 1) Ś1 D6 नायमत्यक्तिकालस्ते (for the prior half) —(1 2) V1 क्षमाम्नेकरसो (sic), M4 after corr *inf lin sec m* as above D1 5 M4 वी(D1 धी)र (for राम) B2 (m also) य क्षमकर्मा राम (for the prior half) Ñ2 B3 लोके च, B1 लोकेपि, B2 (m also) लोके स D5 लोको लोकपो त्रिल (for the post half). —After 1 2, D5 ins 454* —(1 3) D6 केकेया V1 निमुन (sic) (for नियत) M4 भवेद् ध्रुव (for भविष्यति) —(1 4) D1 M4 transp त्वया and तस्य D1 M4 न श्रोतव्य (by transp) B4 कथचन —(1 5) Ś1 D6 च (for हि) B3 (also as above) कि धर्म समाश्रित्य, D1 M4 कारण हि(D1 कि) स(M4 कि)मुद्दिश्य (for the prior half) B3 (also) त्वा नरस (for त्वामसौ) Ñ2 B3 D1 अर्हति(D1 °मि [sic]) (for इच्छति)]

—D1 M4 cont (further)

453* त्वा त्यक्त्वा भरत चापि कथ राजानमिच्छति ।

—After 11, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 5(after 1 2 of 452*) 7 T G M1–3 ins

454* प्रोत्साहितोऽय कैकेय्या सतुष्टो यदि न पिता ।
अमित्रभूतो नि सङ्ग वध्यता वध्यतामपि ।
गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानत ।

त्वया चैव मया चैव कृत्वा वैरमनुत्तमम् ।
कास्य शक्तिः श्रियं दातुं भरतायारिशासन ॥ १२
अनुरक्तोऽस्मि भावेन भ्रातरं देवि तत्त्वतः ।
सत्येन धनुषा चैव दत्तेनेष्टेन ते शपे ॥ १३
दीप्तमग्निमरण्यं वा यदि रामः प्रवेक्ष्यति ।
प्रविष्टं तत्र मां देवि त्वं पूर्वमवधारय ॥ १४
हरामि वीर्याद्दुःखं ते तमः सूर्य इवोदितः ।
देवी पश्यतु मे वीर्यं राघवश्चैव पश्यतु ॥ १५
एतत्तु वचनं श्रुत्वा लक्ष्मणस्य महात्मनः ।
उवाच रामं कौसल्या रुदन्ती शोकलालसा ॥ १६
भ्रातुस्ते वदतः पुत्र लक्ष्मणस्य श्रुतं त्वया ।
यदत्रानन्तरं तत्त्वं कुरुष्व यदि रोचते ॥ १७
न चाधर्म्यं वचः श्रुत्वा सपत्न्या मम भाषितम् ।
विहाय शोकसंतप्तां गन्तुमर्हसि मामितः ॥ १८

G 2 18 23
B 2 21 22
L 2 21 21

उत्पथं प्रतिपन्नस्य कार्यं भवति शासनम् ।
बलमेष किमाश्रित्य हेतुं वा पुरुषोत्तम । [5]
दातुमिच्छति कैकेय्यै राज्यं स्थितमिदं त्वया ।

[(l 1) M2 प्रोत्सारितस D2 [ऽ]पि, D4 5 7 हि, M2 तु (for स्य) Dd1 Dm1 D4 5 7 M1 2 स(D4 5 म) दुष्टे, T G1 3 रुदु(T1 2 °तु)ष्टे, G2 म तुष्टे, M3 मन्दिष्टे, Ct मतुष्टे (as above) —(l 2) G2 -भूयो (for -भूतो) Dg1 reads from सम up to मपि in marg Dg1 नि शक, D4 7 नि स्त्र Dg1 T G M1 2 वध्यता वध्यताम् (by transp) M3 (after corr *sec m* as above) इति (for अपि) D2 4 5 7 कार्यमारभ(D4 7 °पत्स्य, D5 °रम्य)ते त(D2 5 य)दा (for the post half) —D2 4 5 7 om l 3 and 4 —(l 4) Dm1 (before corr as above) M3 उत्पथ, Cm g °थ (as above) —(l 5) M2 बलस्येष (sic) D2 हतु, D5 दातु (for हेतु) —(l 6) Dg1 T3 G1 2 राज्य स्फीतम्, Dt1 Ct उपस्थितम, G3 राज्य° (for राज्य स्थितम्) Dd1 Dm1 राज्यमेतदुपस्थित (for the post half) D2 4 5 7 प्रयच्छेद्भरतायेद राज्य निहतकण्टक]

12 [ab]) D2 सार्धमय, D5 सार्धं मया (for चैव मया) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 विग्रहोय कृतोनेन(V1 °तस्तेन) त्वया सह मयैव(Ñ2 B3 °यापि) च —[c]) Ś1 Ñ1 V1 B4 D2 4–7 (D5 after corr as in text) कस्य (for कास्य) D2 4 5 7 मही (for श्रियं) Dg1 को हि शक्त प्रिय दातुं —[d]) Ś1 Ñ B D1 6 M4 बलादिव, V1 om , Dg1 [अ]रिसूदन, T3 [अ]विनाशन (sic), M2 3 [अ]रिनाशन D2 4 5 7 आत्मछ(D5 [before corr] °छे)देन राघव

13 [b]) Dm1 देवि, M1 देव (for देवि) —[c]) Dm1 [ए]तद् (for [ए]व) —[d]) D4 7 दत्तेष्टेन च —For 13, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst and read after 456*

455* सर्वभावानुरक्तोऽस्मि राम भ्रातरमग्रजम् ।
आयुध तेन सत्येन पादौ चैवालभे तव ।

[(l 1) D1 6 राम —(l 2) Ś1 D6 न्यायवृत्तेन, V1 आयुरतेन (for आयुध तेन) D1 M4 [आ]रभामि ते]

14 [b]) D2 5 प्रविश्यति —[d]) T1 2 G2 M1 उपधारय(M1 °चक्रमे also in marg), G3 अभिधारय D2 4 5 7 पूर्वमेवो(D5 °वा)पधारय —For 14, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst and read before 455*

456* प्रविवक्षति रामोऽय यदि दीप्त हुताशनम् ।
पूर्वमेव ततो देवि प्रविष्ट विद्धि मामपि ।

[(l 1) V1 आ प्रवेक्ष्यति, D1 प्रतिवक्षति (sic) —(l 2) B1 इति (for अपि) Ś1 D6 उपधारय (for विद्धि मामपि)]

15 [a]) D2 4 5 7 दुःख वीर्यात् (by transp , D2 4 °र्यां [sic]) —[c]) Dg1 Dt1 D2 4 5 7 M3 देवि D2 4 5 7 पश्याद्य, M3 पश्यति —For 15, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst

457* अद्य पश्यन्तु मे वीर्यं सर्वशो युधि मानवा ।
रामाज्ञया दु सशल्यमयमद्योद्धरामि ते ।

[(l 1) D1 सर्वतो (for सर्वशो) D1 M4 भुवि (for युधि) —(l 2) Ś1 B4 D1 6 अहम्, B1(*inf lin* , also as above) 3 (also) इमम् (for अयम्)]

—After 15, Dt1 Dd1 Dm1 T2 G M1 2 Ck ins

458* हनिष्ये पितर वृद्ध कैकेय्यासक्तमानसम् ।
कृपण चास्थिर बाल वृद्धभावेन गर्हितम् ।

[(l 1) G2 वृद्धा (sic) G2 -[आ]सक्तमुच्चत (for -[आ]सक्तमानसम) G1 M2 कैकेय्या वशमागत (for the post half). —(l 2) Dt1 Dd1 च स्थित (for चास्थिर) Dt1 Dd1 Dm1 वाल्ये Dm1 मोहित (for गर्हितम्)]

16 [a]) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 इत्येतद् , D2 एतत्तु , D4 एव तु (for एतत्तु) —T3 om (hapl) from श्रुत्वा in 16[a] up to वच in 18[a] —[d]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 M2 रुदती D2 4 5 7 -विह्वला (for लालसा) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 दुःखशोकपरिप्लुता

17 T3 om 17 (cf v l 16) —[a]) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 वचन राम, M3 वचन पुत्र (for वदत पुत्र) —[b]) D2 4 5 7 वच श्रुत(D4 7 शुभ) (for श्रुत त्वया) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 श्रुत भक्तिमतो(Ś1 D6 °युत) हित —[c]) D5 तद् (for यद्) D2 4 5 7 G2 3 M1 Ck कार्यम्, Cv m as in text (for तत्त्व) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 एतदेव विमृश्या(D1 °शा)शु —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 क्रियता(M4 °ते), D2 4 5 7 आदिष्ट (for कुरुष्व)

18 T3 om up to वच in [a] (cf v l 16) —[a]) Dm1 न चाधर्म्य-, D2 4 5 7 अधर्मिष्ठ(D2 °क [sic]) (for न चाधर्म्यं) —[b]) D2 मास (sic) (for मम) —[c]) D2 शो*

धर्मज्ञ यदि धर्मिष्ठो धर्मं चरितुमिच्छसि ।
शुश्रूष मामिहस्थस्त्वं चर धर्ममनुत्तमम् ॥ १९
शुश्रूषुर्जननीं पुत्र स्वगृहे नियतो वसन् ।
परेण तपसा युक्तः काश्यपस्त्रिदिवं गतः ॥ २०
यथैव राजा पूज्यस्ते गौरवेण तथा ह्यहम् ।
त्वां नाहमनुजानामि न गन्तव्यमितो वनम् ॥ २१
त्वद्वियोगान्न मे कार्यं जीवितेन सुखेन वा ।
त्वया सह मम श्रेयस्तृणानामपि भक्षणम् ॥ २२
यदि त्वं यास्यसि वनं त्यक्त्वा मां शोकलालसाम् ।
अहं प्रायमिहासिष्ये न हि शक्ष्यामि जीवितुम् ॥ २३
ततस्त्वं प्राप्स्यसे पुत्र निरयं लोकविश्रुतम् ।
ब्रह्महत्यामिवाधर्मात्समुद्रः सरितां पतिः ॥ २४

(for शोक) —[d]) D2 4 5 7 I2 G2 M1 3 मा(D2 4 7 न, D5 M3 मा) वन गतुमर्हे(D5 °मिच्छ)सि ※ Ch मा विहाय वन गन्तु नार्हसि । ※ —For 18, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst , D5 ins only l 2 after 18

459* न मे सपत्न्या वचनाद्वन गन्तुमितोऽर्हसि ।
शोकपावकसतप्ता मा विमुच्यारिकर्षण ।

[(l 1) Ñ1 B1 3 D1 इहार्हसि, V1 त्वमर्हसि —(l 2) B1 शोके Ñ1 -पाव B1 2 4 D5 M4 उत्सृज्य, D1 उद्धृत्वा(sic) (for विमुच्य) Ś1 D6 [अ]रिधर्षण, B4 विकर्षण]

19 D5 repeats 19[ab] after 460* —[a]) Ś1 Ñ V1 B D6 धर्मं च, D7 सर्वज्ञ, M2 धर्मज्ञो K and B(eds)इति (for यदि) Ś1 D6 धर्मात्मन् , Ñ V1 B धर्मज्ञ(Ñ2 °ज्ञ), Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 5(second time) 7 T3 G1 2 M1-3 धर्मिष्ठ, D1 5(first time) M4 धर्मं(D5 °र्मे) त्व(D1 त्वा), Cm as in text (for धर्मिष्ठो) —[b]) G3 damaged for मिच्छतु Ś1 Ñ V1 B D1 5(first time) 6 M4 पौ(Ś1 D6 M4 पु)राण(D5 °णा)मनुवर्तसे(D5 °ते) —D1 M4 (hapl) om 19[cd] —[c]) Ś1 D6 शुश्रूषुर्, Ñ V1 B (B1 m also) D2 5 7 शुश्रूषन् , D4 शुश्रूषु (sic) Ś1 B3 (also) D6 च (for त्व) —[d]) Ñ1 धर्मं र, Dg1 नरधर्मम् (for चर धर्मम्) V1 अनुत्तमम् —After 19, Ś1 Ñ V1 B D6 ins , while D1 5 M4 ins after 19[ab] (D1 M4 owing to om)

460* ततो ममापि वचन धर्म्यं कर्तुमिहार्हसि ।
पुरा मातुर्नियोगाद्धि शक्र परपुरजय ।
भ्रातृक्षयान सापत्न्यात्राज्य चाप दिवौकसाम् ।

[Ś1 Ñ V1 B D6 om l 1 —(l 1) D5 धर्मं कर्तुमितोर्हसि (for the post half) —(l 2) B1 तु (for हि) D1 5 M4 मातुर्नि(M4 °र्नि)योगाद्धि पुरा (for the prior half) —(l 3) Ś1 D6 सापत्न्याद्, Ñ2 B1-3 D1 5 सापत्नान् B4 उद्य (sic) (for राज्य) Ñ V1 B2 D1 5 चापि, M4 प्राप्तो (for चाप)]

—Thereafter D5 repeats 19[ab]

20 [a]) Ñ V1 B1-3 D2 5 शुश्रूषन् , B4 D4 7 G3 शुश्रूष Ś1 D6 M3 (before corr) तत्र, Dd1 Dm1 D5 पुत्र (for पुत्र) —[b]) D2 5 7 निर(D2 °य)तोपि सन् (for नियतो वसन्) —[d]) B1 3 Dt1 D2 4 5 7 कश्यपस् —For 20, D1 M4 subst

461* तथैव का(D1 क)श्यपेनापि मातु कृत्वा प्रिय वच ।
यशो लोके महत्प्राप्त स्वर्गलोकश्च शाश्वत ।

21 B2 reads 21[ab] in marg —[a]) D2 यथेव B1 D2 राज्य- (for राजा) G2 पूजम् (sic) —[b]) Dg1 G2 [अ]पि, T1 2 [अ]स्मि (for हि) Ś1 Ñ V1 B D2 4-7 तथाहमपि पुत्रक, D1 M4 तथैवाहम(M4 °ह न)सशय —[c]) Dg1 त्वामहम् , D2 4 5 7 अह त्वाम् , I2 त्वा साहम् (for त्वा नाहम्) Ś1 D6 त्वया ममापि वचनात् , Ñ V1 B D1 M4 म(D1 स)माप्यतस्ते(B1 °नीत्य) वचनात्(B1 °न)

22 G1 om 22-23[ab] —[ab]) D5 च (for वा) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M1 न चैव त्व(B1 त)द्विहीनाह जीवेयमिति मे मति (Ñ1 damaged for मति) —After 22[ab], Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 ins

462* मामुपेक्ष्य च राम त्व न वन गन्तुमर्हसि ।
गन्तव्य यदि चारण्य मयैव सहितो व्रज ।

[(l 1) D6 अपेक्ष्य Ñ B3 ममाप्यपेक्षया राम, V1 B1 2 4 D1 M4 मदपेक्षयापि(M4 °पि) राम त्व (hypm) (for the prior half) V1 वन गतु न चार्हसि (for the post half) —(l 2) V1 B2 4 D1 M4 वा (for च) Ñ2 V1 B3 [अ]रण्य (for [अ]रण्य)]

—[c]) Ñ V1 B2-4 D1 M4 हि मे सह, B1 हि सह मम् (for सह मम)

23 G1 om 23[ab] (cf v l 22) —[ab]) D2 4 5 7 यदि यास्यस्यर(D2 °रण्य [hypm])ण्य त्व (for [a]) D4 7 transp. त्यक्त्वा and मा M3 om मा (subm) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 यदि वा मा(Ś1 D6 मा स, M4 त्व मा)परित्यज्य वन यास्यसि राघव —D2 om (hapl ? cf 23[cd] in D4) 23[cd] —[c]) Dg1 Dt1 Dm1 T2 [आ]शिष्ये Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 ततोह प्रायमाशि(Ś1 V1 D6 M4 °सि)ष्ये, D4 5 7 तत प्रायमु(D4 °उ)पाशि(D5 °सि)ष्ये, M2 तदाह प्रायमासिष्ये —[d]) Dt1 Dd1 Dm1 च, M4 [अ]ह (for हि) V1 शक्नोमि, B3 (m also) D6 शक्यामि, D1 शिष्यामि (both sic), T2 वक्ष्यामि

24 [ab]) D2 4 7 तत प्राप्स्यस्यधर्मं त्वमतुल धर्मवत्सल —For 24[ab], Ś1 Ñ V1 B D1 5 6 M4 subst

463* मातृहा निरय घोर तेनावाप्स्यसि कल्मषम् ।

[Ś1 मातृहानिमय, Ñ2 °हानिभय, B3 °हानिरिय Ś1 त्वमेवाप्स्यसि, V1 D1 5(after corr as above) 6 तेन वाप्स्यसि Ñ V1 B3 किल्बिष, D1 शाश्वत, D5 कर्मणा, M4 कल्मषी (for कल्मषम्)]

विलपन्तीं तथा दीनां कौसल्यां जननीं ततः ।
उवाच रामो धर्मात्मा वचनं धर्मसंहितम् ॥ २५
नास्ति शक्तिः पितुर्वाक्यं समतिक्रमितुं मम ।
प्रसादये त्वां शिरसा गन्तुमिच्छाम्यहं वनम् ॥ २६
ऋषिणा च पितुर्वाक्यं कुर्वता व्रतचारिणा ।
गौर्हता जानता धर्मं कण्डुनापि विपश्चिता ॥ २७
अस्माकं च कुले पूर्वं सगरस्याज्ञया पितुः ।
खनद्भिः सागरैर्भूमिमवाप्तः सुमहान्वधः ॥ २८
जामदग्न्येन रामेण रेणुका जननी स्वयम् ।
कृत्ता परशुनारण्ये पितुर्वचनकारिणा ॥ २९

G B L

—Ś1 D6 om 24[cd] —[c]) M3 [अ]धर्म्यात् Ñ V1 B D1 2 4 5 7 M4 अ(M4 [before corr] आ)ह्यशा(B4 °पा)प (Ñ1 अह्यप्राना)मि(D1 °द्रि)वाकस्मात् —After 24, D1 (l 1 only) 2 4 5 7 ins

464* गुरोरप्यधिका माता धर्मज्ञा कथयन्ति हि ।
कुरु मे वचन पुत्र मा पितु परचेतस ।

[(l 1) D5 7 अभ्यधिका D2 7 ह (for हि)]

25 [a]) Dg1 तदानीं ता, D1 यथा दीना (for तथा दीना) M4 इत्येव विलपतीं ता —[b]) Ś1 D6 शोकमूर्छिता, Ñ V1 B दु खमूर्छिता, D1 M4 शोककर्शिता —[d]) B4 धर्मसहति —After 25, Ś1 D2 4–7 ins

465* किमेतद्देवि धर्मज्ञे स्नेहविक्लवया त्वया ।
भाषित स्वर धर्मं त्वमात्मान स्वकुल तथा ।
भर्तार परमोदार ततो मात प्रशाधि माम् ।
जानतोऽपि हि मातॄणा दु ख पुत्रप्रवासजम् ।

[(l 2) D4(before corr as above) पाटि (for स्वर) —(l 3) D7 तमो (sic) (for ततो) —(l 4) D2 +जनस्यापि, D4 7 जानन्नपि हि, D5 जानतस्यापि (sic) (for जानतोऽपि हि) D2 lacuna for प्र, D4 प्रवासन (for प्रवासजम्)]

26 [a]) Dt1 .स्ति, G1 कान्ति, Ct as in text (for नास्ति) G3 प्रिय (for पितुर्) —[b]) Ś1 D2 4–7 प्रतिकूलयितु —[c]) Ś1 D6 T3 M3 त्वा —[d]) Ñ V1 B D1 M4 गमिष्ये वचनात्पितु —After 26, Ś1 Ñ V1 B D6 M4 read 30[ab] (471*), D1(along with 471*) 2 4 5 7 read 30 and then 29 (cf v l 29)

27 D5 om (hapl) 27[ab] —[a]) D1 2 4 7 G2 M1 [अ]पि (for च) —[b]) Dg1 Dt1 D1 2 4 7 G3 M2 वनचारिणा —[cd]) D1 कण्वेन, D4 केनापि, D5 कदुना (for कण्डुना) Dg1 M3 transp जानता and कडुना Dt1 Dd1 Dm1 D4(m) T1 3 च, D2 [अ]ति-, G1 M3 हि (for [अ]पि) —For 27, Ś1 Ñ V1 B D6 M4 subst

466* कण्डुना चापि सिद्धेन वनाश्रमनिवासिना ।
महर्षिणा गौर्विशस्ता तथैव पितुराज्ञया ।

[(l 1) V1 कतुनाम्ना, B4 कान्ना च, D6 क(before corr का)ण्डुना च (for कण्डुना च) B1 [अ]पि च (by transp) D6 वृद्धेन (for सिद्धेन) Ñ V1 B3 वनवास, B2 वनाश्रय- (for वनाश्रम-) B4 -निवासिन (sic) —(l 2) V1 damaged, B2 (m also) महर्पीणा (for महर्षिणा)]

28 D5 repeats 28[ab] as in D2 after 469* —[a]) Dt1 Dd1 Dm1 D4 7 तु (for च) D2 4 7 कृत पूर्वं (for कुले पूर्वं) —[b]) D2 4 7 पितुर्वच (for [आ]ज्ञया पितु) —D2 4 7 om 28[cd] —[c]) M2 सागर पूर्वम् (for सागरैर्भूमिम्) —[d]) Dd1 Dm1 सप्राप्त, Cm as in text (for अवाप्त) —For 28, Ś1 Ñ V1 B D1 5 6 M4 subst

467* अस्माक पूर्वकैश्चापि खनद्भि पितुराज्ञया ।
भूतल सगरापत्यैर्महान्सत्त्ववध कृत ।

[Ś1 V1 (both hapl, cf 463*) D1 om l 1 —(l 1) Ñ1 पूर्वजैश् B3 (also as above) खनित (for खनद्भि) —(l 2) Ś1 Ñ1 B1 भूतले D1 सगरात्मजैर्भूमितल (hypm), D5 सागरैरात्मजैर्भूमिर्, M4 सगरस्यात्मजैर्भूमि (for the prior half) Ś1 B2 D5 महा (for महान्)]

—Ś1 Ñ V1 B D1 5 6 M4 cont, D7 ins after 28[ab]

468* तदेतन्न मयैकेन क्रियते पितृशासनम् ।

[D1 5 M4 तदेव (for तदेतन्) D7 °देवि मा शुच (for the post half)]

—D1 5 cont further

469* प्रायशश्च नृभि सद्भिर्गतो मार्गोऽनुगम्यते ।

—Thereafter D5 repeats 28[ab] (as in D2)

29 Ś1 Ñ V1 B D6 M4 transp 29 and 30[ab] (including 471*), D1 2 4 5 7 transp 29 and 30 and both the groups read them after 26 —[a]) B4 यामदग्न्येन, Dt1 Dd1 T2 जामदग्नेन, D4 जामदग्नेन D2 reads from ण up to कारिणा in [d] in marg —[b]) Ś1 Ñ V1 B D6 M4 जनन्या किल धीमता —[cd]) Dg1 कृता, D1 5 कृत्वा, D2 हता, Cm as in text (for कृत्ता) Dg1 Dt1 D4 7 G2 M1 3 -कारणात् Ś1 Ñ V1 B D6 M4 शिरश्छिन्न परशुना क्रुद्धस्य पितुराज्ञया —After 29, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

470* एतैरन्यैश्च बहुभिर्देवि देवसमैं कृतम् ।
पितुर्वचनमक्लीब करिष्यामि पितुर्हितम् ।

[(l 1) Dt1 Dm1 T3 दिवि (for देवि) —(l 2) Dm1 आक्लीव]

न खल्वेतन्मयैकेन क्रियते पितृशासनम् ।
पूर्वैरयमभिप्रेतो गतो मार्गोऽनुगम्यते ॥ ३०
तदेतत्तु मया कार्यं क्रियते भुवि नान्यथा ।
पितुर्हि वचनं कुर्वन्न कश्चिन्नाम हीयते ॥ ३१

तामेवमुक्त्वा जननीं लक्ष्मणं पुनरब्रवीत् ।
तव लक्ष्मण जानामि मयि स्नेहमनुत्तमम् ।
अभिप्रायमविज्ञाय सत्यस्य च शमस्य च ॥ ३२

30 Ś1 Ñ V1 B D6 M4 transp 29 and 30^ab (including 471*), D1 2 4 5 7 29 and 30 and both the groups read them after 26 —^a) M2 [इ]द, M3 [ए]व (for [ए]तन्) Ś1 D6 [ए]तेन (for [ए]केन) —After 30^ab, Ś1 Ñ V1 B D1(after 30) 5 6 M4 ins

471* अरण्यवास सा नूना विशेषेण प्रशस्यते ।
इद च मे कथयता ब्राह्मणाना परिश्रुतम् ।
पुरा कृत पितृवचो यथान्यैरपि साधुभि ।,

[(l 1) B1 -वासश्च (hypm) —(l 2) Ñ B3 मया, D1 तु° (for च मे) D6 प्रतिश्रुत —(l 3) B3 reads *sup lin* पुरा कृत (as above) Ś1 D6 यदन्यैर्]
while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

472* एतैरपि कृत देवि ये मया तव कीर्तिता ।
नाह धर्ममपूर्वं ते प्रतिकूल प्रवर्तये ।

[(l 1) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 M2 परिकीर्तिता, G2 3 M1 कीर्तितास्तव (by transp) —(l 2) M3 धर्मात्मपूर्वं]
—^c) Dm1 अभिप्रेत्य Ś1 V1 D6 प्रायश पितृभि सद्भिर्, Ñ B M4 प्रायशश्च (Ñ B3 °शो हि) नृभि सद्भिर्, D1 2 4 5 7 आद्यैरपि कृ(D2 ह)त देवि —^d) Ñ2 B3 कृतो, D2 ततो (for गतो) D2 मार्गे B4 [ऽ]नुमन्यते

31 M4 om (hapl?) 31, D7 om 31^ab —^ab) D2 4 5 न मयैकेन (for तु मया कार्यं) D2 4 5 देवि मा शुच (for भुवि नान्यथा) Ś1 Ñ V1 B D1 6 करिष्ये वचन तस्मात्पितुरद्य (Ñ2 B2 4 D1 °रव, B3 °र्थं) प्रसीद मे —^c) D4 7 सर्वं (for कुर्वन्) —^d) Ś1 B1 Ck किंचिन् Ś1 Ñ V1 B D1 6 न(Ś1 तु) प्रशस्यते, G3 °ः , D2 4 5 7 विप्रमुद्य(D2 7 °च्य)ते, Cm g t नाम हीयते (as in text)

32 ^a) Ñ V1 B D1 M4 इत्येवम् (for तामेवम्) Ñ V1 B D1 M4 कौश(D1 °शि, M4 °स)ल्या, T2 ज नीं, T3 वचन (for जननीं) Ś1 D6 इत्युक्त्वा चैव(D6 चापि)कौसल्या —^b) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 रामो लक्ष्मणम् (for लक्ष्मण पुनर्) —After 32^ab, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 5 7 T G M1-3 ins

473* वाक्य वाक्यविदा श्रेष्ठ श्रेष्ठ सर्वधनुष्मताम् ।

[D2 4 5 7 अर्थ- (for वाक्य) Dt1 Dm1(before corr as above) D2 5 T3 G1 2 M1 3 श्रेष्ठ (T3 G1 °ष्ठ [sic]) (for श्रेष्ठ) Dg1 श्रेष्ठ (for श्रेष्ठ)]
—^c) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 जानामि लक्ष्मणाह ते (D1 M4 ते लक्ष्मणाह [by transp]) —^d) Ś1 Ñ V1 B D1 6 भक्तिभावम् (for मयि स्नेहम्) M4 रामे भक्तिमनुत्तमा —After 32^cd, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 ins

474* मदर्थमपि ते प्राणा अपि जानामि राघव ।
दु खशल्य त्वविज्ञानात्सवद्द्यमि मे पुन ।
तदेव तावद्दु ख मे यदसौ मन्यते नृप ।
दु खेन महताविष्ट शेते मोहमुपागत ।
कैकेय्या स्त्रीस्वभावेन पातितो धर्मसकटे । [5]
मूर्च्छामुपागतो राजा न सज्ञा लभते चिरात् ।
अहो कृच्छ्रमहो दु ख यत्पाप कर्तुमिच्छसि ।
धर्मज्ञस्य पितु को नु मादृशो राज्यलिप्सया ।
उत्क्रम्य शासन जीवेत्सर्वलोकविगर्हित ।
मा भूत्स काल सौमित्रे यदह शासन पितु । [10]
इच्छेय समतिक्रम्य मुहूर्तमपि जीवितुम् ।

[(l 1) B3 यद्यन्म् Ñ1 शम (corrupt) (for the first अपि) D1 च (for ते) V1 B3 (also) D1 प्राणान्, B4 प्राणाम् (sic), M4 प्राणास् (for प्राणा) D1 जाता, M4 लक्ष्माज (for the second अपि) B3 D1 M4 लक्ष्मण (for राघव) —(l 2) Ś1 D6 त्वा(D6 [before corr]°व)जानाद्, M4 (after corr *pr m*)किमजानाद् B4 मन (for पुन) —(l 3) D1 तम् (for तद्) B3 भाव (for तावद्) D1 यदामौ, M4 यदय (for यदसौ) Ñ1 पुन (for नृप) —(l 4) D6 (before corr) आविष्ट —(l 5) Ñ2 कैकेयी Ñ2 B. पतिते, B1 पतिना (sic), D1 [आ]पातितो (for पातितो) —All the above MSS (except M4)om l 6 —(l 7) B4 स्वगे (for the first अहो) D1 दु ख महत्कृच्छ, M4 दु खमहोकृच्छ्र (by transp) (for कृच्छ्रमहो दु ख). Ś1 तत्पाप, B1 मत्पाप, D6 नत्पाप Ñ2 D1 अर्हसि, M4 इच्छति —(l 8) Ś1 V1 D6 कोन, B1 कोम्य, B4 कोर्थ, D1 कोपि, M4 नामान् (for को नु) M4 धन- (for राज्य-)
—After l 8, M4 ins

474(A)* को नाम वद सौमित्रे प्राकृतोऽपि पितु सुत ।

—(l 9) M4 व्युत्क्रम्य M4 विगर्हित —(l 10) D1 न कालेरतु, M4 न स काल (for भूत्स काल) V1 B4 D1 यत्राह M4 यदाह (for यदह) —(l 11) Ñ2 B4 इच्छेह]
—After 32^cd, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 5 7 T G M1-3 ins

475* विक्रम चैव सत्त्व च तेजश्चैव दुरासदम् ।
मम मातुर्महद्दु खमतुल शुभलक्षण ।

[D2 4 5 7 om l 1 —(l 1) Dg1 Dt1 T G1 3 M3 तु M3 [अ]पि (for [ए]व in the post half) —(l 2) D2 4 5 7 सम मात्र(D4 7 °त्रे)व मे दु ख (for the prior half) Dg1 T1 2 G2 3 M1 2 त्वद्(Dg1 त्व) दु ख, D2 4 5,7 मन्यसे, T3 M3 अदु ख (for अतुल) D5 -लक्षण]

धर्मो हि परमो लोके धर्मे सत्यं प्रतिष्ठितम् ।
धर्मसंश्रितमेतच्च पितुर्वचनमुत्तमम् ॥ ३३

संश्रुत्य च पितुर्वाक्यं मातुर्वा ब्राह्मणस्य वा ।
न कर्तव्यं वृथा वीर धर्ममाश्रित्य तिष्ठता ॥ ३४

सोऽहं न शक्ष्यामि पितुर्नियोगमतिवर्तितुम् ।
पितुर्हि वचनाद्वीर कैकेय्याहं प्रचोदितः ॥ ३५

तदेनां विसृजानार्यां क्षत्रधर्माश्रितां मतिम् ।
धर्ममाश्रय मा तैक्ष्ण्यं मद्बुद्धिरनुगम्यताम् ॥ ३६

तमेवमुक्त्वा सौहार्दाद्भ्रातरं लक्ष्मणाग्रजः ।
उवाच भूयः कौसल्यां प्राञ्जलिः शिरसानतः ॥ ३७

अनुमन्यस्व मां देवि गमिष्यन्तमितो वनम् ।
शापितासि मम प्राणैः कुरु स्वस्त्ययनानि मे ।
तीर्णप्रतिज्ञश्च वनात्पुनरेष्याम्यहं पुरीम् ॥ ३८

G B L

—B4 om 32^e–34 —^e) B1 नाभिप्रायम्. Ś1 N1 B1 3 D1 अभिज्ञाय, Dg1 Dt1 न वि°, I1 *inf lin pr m*, Cg as in text (for अवि°) —^f) D2 4 5 7 मत्सत्त्व(D4 °त्व) स्य, T2 समस्य च (for सत्यस्य च) D2 श्रमस्य (for शमस्य) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 6 M4 नैव(D1 °व) मा (B1 2 ममैव, M4 मा मैव) वक्तुमर्हसि —After 32, Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 6 M4 ins

476* साधु लक्ष्मण सशाम्य मम चेदिच्छसि प्रियम्।
[D1 शमामि (for मशाम्य)]

33 B4 om 33 (cf v l 32) —^b) D2 4 5 7 धर्मे सत्ये प्रतिष्ठित —^c) M3 धर्मं Dg1 (before corr) -सस्थितम् (for सश्रितम्) Dt1 Dd1 Dm1 अप्येतत् (for एतच्च) D2 4 5 7 धर्माश्रय(D4 °श्रित)हि मे तच्च(D4 7 तच्चैव) —For 33, Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 6 M4 subst

477* धर्मे स्थिति परो लाभो धर्मो धारयते धृत ।
न च धर्मो धृतो मेऽन्य पितुराराधनादृते।

[(l 1) Ś1 Ñ2 V1 B3 D6 धर्म- V1 [ऽ]पापो (for लाभो) D1 धर्मं (for धर्मो) V1 नृप, D1 बुध (for धृत) —(l 2) Ñ1 धर्मो वा धृतो (hypm), Ñ2 धमाधृते, B2 D1 M4 धर्मो(D1 °र्मं) मतो (for धर्मो धृतो) Ś1 D6 मन्ये, Ñ B1 3 (also as above) मेय M4 मौम्य (for मऽन्य) V1 न धर्मोग्ति मतो मेन्य (for the prior half) D1 M4 पर (for ऋते) Ś1 D6 पितुराज्ञामृतेनत्र (for the post half)]

34 B4 om 34 (cf v l 32) —^a) D1 2 4 5 7 सश्रुत्य, हि, T1 2 सुसश्रुत्य —^b) D7 G2 M1 च (for the second वा) —T3 om 34^{cd} —^c) D1 2 4 5 7 कर्तव्य नान्यथा वीर —^d) D1 आश्रुत्य D1 जानता, D4 7 चेष्टता (for तिष्ठता) —For 34, Ś1 Ñ V1 B1–3 D6 M4 subst, D1 ins after 34

478* करिष्यामीति सश्रुत्य तदह पितृशासनम्।
न कुर्यां यदि सौमित्रे सर्वथैव धिगस्तु माम्।

[(l 1) V1 सस्मृत्य (for सश्रुत्य) Ś1 D1 6 M4 यद् (for तद्) —(l 2) Ñ2 मौमित्रि (sic)]

—B3 cont

479* जीवितु नैव शक्ष्यामि पितुर्वाक्यबहिर्मुख ।

35 ^a) Ś1 शिक्ष्यामि, N2 B1 शक्नोमि, D6 शक्यामि (sic) Dt1 Dd1 Dm1 पुनर्, G3 तुर् (for पितुर्) D2 4 5 7 पितुर्न शक्या (D2 °वन्या [sic]) मि (by transp) —^b) Ñ V1 B3 4 नियोगाद्, B1 (after corr as in text) 2 (before corr as in text) नियोगान् Ñ V1 B3 अपवर्तितु, B1 2 D1 नानुवर्तितु, B4 विनिवर्तितु, D6 (before corr) इति वर्तितु —^c) V1 न पितुर्, T1 पितुर्वा (for पितुर्हि) Ś1 Ñ B D1 6 M4 [अ]नुमत तन्मे (Ñ1 सत्य, B4 मन्ये), V1 अनुमत मे, D2 °देव (for वचनाद्वीर) —^d) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 समु (D1 M4 यदु) दाहृत, D2 4 5 7 [अ]ह प्रणोदित

36 ^a) Ś1 Ñ B D1 6 M4 एता (M4 °ना) मुत्सृज (D1 °ज्य), V1 एतास्वत्सृज (sic), Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D5 T1 2 G1 3 M1 एता विसृज (D5 [before corr] °ज्य), M2 एव विसृज, M3 एका विसृज —^b) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 -विद्या (M4 -वर्मा) कुला (for -धर्माश्रिता) D2 पतिं, D7 गति (for मतिम्) —^{cd}) G2 3 आश्रयता तैक्ष्ण्य D2 4 5 7 वशगो भव, T3 (after corr as in text) अभि° (for अनुगम्यताम्) Ś1 Ñ V1 B D1 6 धर्ममाश्रित्य स (V1 B2 4 D1 6 म) द्बुद्धिमनुवर्तितुमर्हसि, M4 वर्मोयमस्मिन्नसाक शाम्यता सभ्रमस्तव

37 ^a) Ñ1 इत्येवम्, M2 तदेवम् Ñ1 वचन, D2 4 5 7 सौमित्रि, M3 धर्मात्मा (for सौहार्दाद्) Ś1 Ñ2 V1 B D1 6 M4 इत्युक्त्वा वचन (M4 °नुनयन) रामो —^b) Dd1 -[अ]ग्रत Ś1 Ñ V1 B D1 6 लक्ष्मण लक्ष्मिवर्धन, D2 4 5 7 लक्ष्मण शुभलक्षण, M4 लक्ष्मण हेतुमद्वच —^c) D2 4 5 7 राम (for भूय) D1 कौशिल्या —^d) B1 प्राज , D7 प्राज्ञलि (sic) (for प्राञ्जलि) B4 शिरसा न त

38 ^a) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 अनुजानीहि, D2 4 5 7 अनुजानीष्व, G2 अनुमन्य G1 मा (for मा) —^b) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 करिष्ये शासन पितु, Dg1 T1 3 G3 M2 गमिष्येहमितो वन, D2 4 5 7 गतुमिच्छाम्यह वन —^c) G1 M2 3 च (for [अ]सि) Ś1 B2 (m also) D6 मया (for मम) —^d) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 पुनरागमनेन (B2 [m also] °नाय) च —After 38^{cd}, B1 ins

480* यदि विघ्न करोष्यत्र यास्यामि गहन वनम्।

—^e) D5 पूर्णप्रतिज्ञश्, M1 तीर्णप्रतिज्ञ Ś1 Ñ V1 B D1 6

यशो ह्यहं केवलराज्यकारणा-
न्न पृष्ठतः कर्तुमलं महोदयम् ।
अदीर्घकाले न तु देवि जीविते
वृणेऽवरामद्य महीमधर्मतः ॥ ३९

प्रसादयन्नरवृषभः स मातरं
पराक्रमाज्जिगमिषुरेव दण्डकान् ।
अथानुजं भृशमनुशास्य दर्शनं
चकार तां हृदि जननीं प्रदक्षिणम् ॥ ४०

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डेऽष्टादशः सर्गः ॥ १८ ॥

M4 कुशली (D1 °ले) (for च वनात्) —[f]) I2 moth-eaten for स्य Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 पादौ द्र (D6 र) क्ष्यामि ते पुन —After 38, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 ins

481* गच्छेय त्वदनुज्ञातो निर्व्यलीकेन चेतसा ।,

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 5 7 T G M1–3 ins

482* ययातिरिव राजर्षि पुरा हित्वा पुनर्दिवम् ।

[G3 एव (sic) (for इव) M3 यथा (for पुनर्) D2 यथा राज्य प्रतापवान्, D4 5 7 यथा राजा गतो (D5 °ज्य तपो) वनात् (for the post half)]

—Thereafter, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins a passage given in App I (No 11)

39 [a]) Ct यशो (as in text) V1 न शोकतो, Dt1 यतो ह्यहं, Dm1 यशो ह्यय, D1 M4 यशोच्य (M4 °ष्य) य, D4 7 य (D7 त) था ह्यह Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 देवि न (for केवल-) G1 -राजकारणान् —[b]) D2 M3 न (D2 मे) पृच्छत Dm1 D4 7 अह (for अल) Ś1 Ñ V1 B D1 5 6 M4 परि (D5 नाहं) त्यजेय सुकृतेन ते शपे —[c]) Ś1 Ñ V1 B D1 4–7 नर-लोक- (for न तु देवि) T3 damaged for -जीवि in -जीविते D2 अदीर्घकालोमरलोकजीविते, M3 अदीर्घकालस्य हि जीवितस्य —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1 5 6 वृणोमि धर्मं न (V1 ×), D2 4 7 वृणे व (D2 च) लात्साद्य, M2 वृणे चरास्यद्य D4 असर्पत (for अधर्मत) B1 4 मही न ध (B1 4 ?) र्मत M4 वृणोति धर्मादि-तरत्कथ बुध .—After 39, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 ins

483* प्रसादये त्वा शिरसा यतव्रते
प्रसीद मे कर्तुमविघ्नमर्हसि ।
वन गमिष्यामि नृपाज्ञया ह्यह
प्रदेह्यनुज्ञा शिरसा नतस्य मे ।

[(l 1) D6 त्वा M4 प्रसादयेय B. यतव्रते, D1 (before corr नतस्य मे) [अ]प दृत्रो, D2 4 7 M4 यतव्रता (D2 M4 °त) —(l 2) D1 मप्रीद (metathesis) (for प्रसीद) M4 स्व त्वत् (for अविघ्नम्) —(l 3) D1 M4 वन (D1 °ने) गमिष्ये पितुराज्ञया त्वह (M4 °न्न शासनात्) D2 4 5 7 वन गमिष्याम्यहनाज्ञया पितु —(l 4) M4 ननोऽम्यनुज्ञा कुरु गन्तुमानिनि]

40 D1 M4 om 40 —[a]) Ñ1 V1 नरर्षभ (subm), D2 4 5 7 नरऋषभ Dg1 स्वमातर —[b]) Ś1 Ñ V1 B D2 4–7 बहुत्त्वान् (for पराक्रमाज्) T3 देवि (sic) (for एव) —[c]) D2 अद्य (for अथ) Ś1 Ñ V1 B D2 4–7 [आ]त्मज (for [अ]नुज) Ś1 D6 अतिदेविन तदा, Ñ V1 B इ (Ñ1 B2 अ)-ति (B2 °भि) वादिन तदा, D2 4 5 7 अनुदर्शयस्तदा, T1 अ * *° damaged), T2 अनुजास्य दर्शन (sic) (for अनुशास्य दर्शन) —[d]) Ś1 Ñ B D2 4–7 सा हृदि, V1 हृदये (for ता हृदि) Ś1 Ñ V1 B D2 4–7 जन (B1 °-) नी पुन पुन

Colophon *Sarga name* Ś1 Ñ V1 B D5 6 कौशल्या-नुनय, D1 रामाश्वासनो, D2 4 7 रामनाख्य.—*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 4 D6 om Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 T G M1–3 21, Ñ2 B2 3 17, D1 74, D4 7 23, D5 26, M4 19 —After colophon, D6 G M1 2 conclude with श्रीरामाय नम

१९

अथ तं व्यथया दीनं सविशेषममर्षितम् ।
श्वसन्तमिव नागेन्द्रं रोषविस्फारितेक्षणम् ॥ १
आसाद्य रामः सौमित्रिं सुहृदं भ्रातरं प्रियम् ।
उवाचेदं स धैर्येण धारयन्सत्त्वमात्मवान् ॥ २
सौमित्रे योऽभिषेकार्थे मम संभारसंभ्रमः ।
अभिषेकनिवृत्त्यर्थे सोऽस्तु संभारसंभ्रमः ॥ ३
यस्या मदभिषेकार्थं मानसं परितप्यते ।
माता नः सा यथा न स्यात्सविशङ्का तथा कुरु ॥ ४

तस्याः शङ्कामयं दुःखं मुहूर्तमपि नोत्सहे ।
मनसि प्रतिसंजातं सौमित्रेऽहमुपेक्षितुम् ॥ ५
न बुद्धिपूर्वं नाबुद्धं स्मरामीह कदाचन ।
मातॄणां वा पितुर्वाहं कृतमल्पं च विप्रियम् ॥ ६
सत्यः सत्याभिसंधश्च नित्यं सत्यपराक्रमः ।
परलोकभयाद्भीतो निर्भयोऽस्तु पिता मम ॥ ७
तस्यापि हि भवेदस्मिन्कर्मण्यप्रतिसंहृते ।
सत्यं नेति मनस्तापस्तस्य तापस्तपेच्च माम् ॥ ८

G
B.
L

19

☞ D3 missing for Sarga 19 (cf v l 2 12 12) For Sarga 19, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 have a different version which is given at the end Dm1 begins with ॐ, T2 श्रीरामाय नम

1 a) D2 कथया, M3 व्यथता (for व्यथया) D4 (before corr) हीन, M3 (also as in text) राम (for दीन) —b) T1 ०विशेषम् D2 4 7 अमर्षण, D5 अमकर्षण (sic) (for अमर्षितम्) —c) Dt1 सरोषम् (for श्वसन्तम्) —d) G1 2 M1 क्रोध, Cg as in text (for रोष-) G2 विस्फारि-तेक्षण

2 a) Dm1 सौमित्र —b) G1 प्रिय —c) T1 उ॰ ॰ङ —d) T2 (after corr *sec m* as in text) M3 सत्यम्, Cr m g t as in text (for सत्त्वम्) —After 2, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 (G2 M1 3 ins lines 3-4 after 3) ins, D2 4 5 7 ins l 3 only after l 4 of 485*

484* निगृह्य रोष शोक च धैर्यमाश्रित्य केवलम् ।
अवमान निरस्येम गृहीत्वा हर्षमुत्तमम् ।
उपक्लृप्त हि यत्किंचिदभिषेकार्थमद्य मे ।
सर्वं विनर्जय क्षिप्र कुरु कार्यं निरत्ययम् ।

[(l 1) T1 M2 transp रोष and शोक Dt1 आक्रम्य (for आश्रित्य) —(l 2) Dg1 [इ]व, Dt1 [ए]न, G2 M1 [ए]व, M2 3 [इ]द (for [इ]म) T1 ०मम् (for हर्षम्) —(l 3) Dg1 उपक्लृप्त, D2 उपद्धिष्ट, Cg as above (for उपक्लृप्त) Dt1 Dd1 Dm1 यदेतन्मे (with hiatus), D2 4 7 G2 M1 2 च य°, D5 तु य° (for हि यत्किंचिद्) Dt1 Dd1 उत्तम, D2 4 5 7 अत्र मे, T3 उद्यमे (for अद्य मे) —(l 4) Dt1 Dd1 Dm1 M2 निवर्तय (for विमर्जय) Dt1 निरत्यय, T2 निरत्यय (for निरत्ययम्) ❀ Cv निगृह्येत्यादे श्लोकस्यानन्तर उपक्लृप्तमित्याद्विश्लोको द्रष्टव्य । अस्य चानन्तर सौमित्र इत्यादि द्रष्टव्य । विपर्यासस्तु लेखकप्रमादकृत । ❀]

3 a) Dg1 Dm1 (before corr) G2 M1-3 Ck [ऽ]भिषेकार्थं (Dg1 °र्थो) (for ऽभिषेकार्थे) —T2 om (hapl) 3cd —After 3, G2 M1 3 ins l 3-4 of 484*.

4 a) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1 3 Cm g k t अभिषेकार्थे, Cr as in text (for अभिषेकार्थं) ❀ Cr यस्या कैकेय्या मदभिषेकार्थं मदभिषेकप्रयोजनमुद्दिश्य मदभिषेक इति पाठ । ❀ —c) Dg1 G1 मम, G2 M1 मे सा (for न सा) —d) M3 सविशका (sic) —For 1c-4, D2 4 5 7 subst

485* अभिगम्य हि त किंचिल्लक्ष्मण लक्षणान्वितम् ।
राघवो भ्रातर भ्राता व्याजहार प्रियाप्रिये ।
स्वसैन्यमपि वीर्येण विजित्य पुरुषर्षभ ।
सौमित्रे योऽभिषेकार्थं तवार्यं तात सभ्रम ।
त विमुञ्च स्थिरो भूत्वा शृणु चेद वचो मम । [5]
माता न सा यथा न स्यात्सशङ्केव यवीयसी ।

[(l 1) D2 5 [अ]भित (for हि त) D7 वाक्य (for किंचिल्) —(l 2) D2 5 राघव (for राघवो) D5 राघवो (for भ्रातर) D5 प्रिय वच (for प्रियाप्रिये) —(l 3) D2 5 स्वदैन्यम् (for स्वसैन्यम्) D5 धैर्येण (for वीर्येण) D5 पुरुषर्षभ (sic) —After l 4, all the above MSS ins l 3 of 484* —(l 6) D7 तस्माद् (for न सा) D5 भूयो (for न स्यात्) D2 सशकेव, D7 न शकेव (for सशङ्केव) D5 तथा कुरु (for यवीयसी)]

5 D2 1 5 7 transp 5 and 6 —a) D2 4 5 7 तस्मात् (for तस्या) D2 सकालय, G2 शङ्कायमान् (both sic) (for शङ्कामय) —c) D2 4 5 7 तस्मान (D2 5 तस्या) मनसि (for मनसि प्रति-) —d) D2 4 5 7 लक्ष्मण (for सौमित्रे) Dg1 (before corr as in text) अपेक्षितु, Dm1 Ct*p* उदीक्षितु, T1 उपेक्षित, Cm as in text (for उपेक्षितुम्)

6 D2 4 5 7 transp 5 and 6 —a) D2 5 नाबुद्धि (D5 °द्धि [sic]) (for नाबुद्ध) —b) D2 5 हि (for [इ]ह) D4 7 कथचन (for कदाचन) —c) D2 4 5 7 [अ]पि (for [अ]ह) —d) T2 कृतकल्प D2 कृत स्वल्प मयाप्रिय, D4 5 7 कृत स्वल्पमथाप्रिय

7 a) D5 7 सत्य (for सत्य) —b) T1 सत्य, M3 नित्य- (for नित्य) —d) D2 4 5 7 ततो भवतु निर्भय

8 a) D4 7 तस्याचा (D7 °द्वा)भिभवे तस्मिन् —b) D2 4 5 7 [अ]प्रतिपूजिते, T3 [अ]पि सहृते (subm), Cr

अभिषेकविधानं तु तस्मात्संहृत्य लक्ष्मण ।
अन्वगेवाहमिच्छामि वनं गन्तुमितः पुनः ॥ ९
मम प्रव्राजनादद्य कृतकृत्या नृपात्मजा ।
सुतं भरतमव्यग्रमभिषेचयिता ततः ॥ १०
मयि चीराजिनधरे जटामण्डलधारिणि ।
गतेऽरण्यं च कैकेय्या भविष्यति मनःसुखम् ॥ ११
बुद्धिः प्रणीता येनेयं मनश्च सुसमाहितम् ।
तत्तु नार्हामि संक्लेष्टुं प्रव्रजिष्यामि माचिरम् ॥ १२
कृतान्तस्त्वेव सौमित्रे द्रष्टव्यो मत्प्रवासने ।
राज्यस्य च वितीर्णस्य पुनरेव निवर्तने ॥ १३

कैकेय्याः प्रतिपत्तिर्हि कथं स्यान्मम पीडने ।
यदि भावो न दैवोऽयं कृतान्तविहितो भवेत् ॥ १४
जानासि हि यथा सौम्य न मातृषु ममान्तरम् ।
भूतपूर्वं विशेषो वा तस्या मयि सुतेऽपि वा ॥ १५
सोऽभिषेकनिवृत्त्यर्थैः प्रवासार्थैश्च दुर्वचैः ।
उग्रैर्वाक्यैरहं तस्या नान्यद्दैवात्समर्थये ॥ १६
कथं प्रकृतिसंपन्ना राजपुत्री तथागुणा ।
ब्रूयात्सा प्राकृतेव स्त्री मत्पीडां भर्तृसंनिधौ ॥ १७
यदचिन्त्यं तु तद्दैवं भूतेष्वपि न हन्यते ।
व्यक्तं मयि च तस्यां च पतितो हि विपर्ययः ॥ १८

[रु प्रतिमन्त्रुते —^c) M3 नेनि (for नेति) —^d) D2.4.5.7 न(D4 न) तापत्नापयेद्भि मा

9 ^a) M2 तत (for तु) Dd1 अभिषेकाभियान तु (sic), D2.4.5.7 अभिषेकाभिलाषि(D5 °ष)त्व —^b) D2.5 मयि मुखेन, D4.7 मयि सुख च (for तस्मात्संहृत्य) —^c) Dg1 अन्वगेवाहम (sic) —^d) Dd1 इत पुर, Dm1 इत पुर, D2.4.5.7 अभितश्तर, G2 M1 इत पुरात् (for इत पुन) ✤ C इत पुर पुरशब्दा पञ्चमी । ✤

10 ^a) I2 मन (sic) (for मम) —^b) G2.3 नृपात्मज (for नृपात्मजा) —^d) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G M1.3 अभिषेचयता(G2 °या [sic] G3 °ता) (for अभिषेचयिता) —For 10, D2.4.5.7 subst l 19-20 of 489* and read after 11

11 ^a) D5 यदि (for मयि) —^c) Dg1 D2 (before corr) ऽरण्ये (for ऽरण्य) D2.4.5.7 हि (for च) Dm1 °केय्या (for °य्या) —After 11, D2.4.5.7 read l 19-20 of 489*

12 ^a) Dt1 D प्रणिहिता(D2 [before corr] °ते) येन, D2 प्रणिहितेन, D4.7 प्रणिहिता चेय (for प्रणीता येनेयं) Dt1 D5 मनश्चानु समाहित Ct cites ^ab as in text —^cd) Dt1 Dd1 G M1-3 all C न (for तत) Dg1 Dm1 नु, Ck as in text (for तु) Dt1 सक्लिष्ट, Cg as in text (for संक्लेष्टुं) Dd1 omits from ª in माचिरम् up to राज्यस्य in 13^c D2.4.5.7 मातापित्रो प्रिय कर्तुं गमोहं तत्र किं पुन —After 12, D5 inserts गच्छ मीता ✤

13 Dd1 omits up to राज्यस्य in 13^c (cf v l 12) D2.4.5.7 read 13 after 16 —^a) Dt1 D2 कृतान्त एव (for कृतान्तस्त्वेव) —^b) D2.5 दृष्टव्यो (sic) (for द्रष्टव्यो) D4 D5 Ct प्रवासने, D5 M3 प्रवासने, Cn as in text (for प्रवासने) —^c) D2.5.7 हि (for च) —^d) T1 पुन (for एव)

14 ^a) D2.4.5.7 मिदमुत्ताया (for प्रतिपत्तिर्हि) —^b) Dt1 वेदने, D5 पीडन (for पीडने) —^c) Dm1 reads न दैवो in marg M2 दवो वा (for दैवोऽय). Dt1 Dd1 G1 यदि तस्या न भावोय ✤ Ct यदि कृतान्तविहितस्तत्प्रेरितोऽय भावोऽभिप्रायो न भवेत् । ✤ —^d) I2 कृतातमिवतो भवेत् (sic) —For 14^cd, D2.4.5.7 subst

486* बुद्धिर्यदि न मे भावमेव भावो भवेत्पुन ।

[D7 मम (for न मे) D4.7 भ्रातर्, D5 तावद् (for भावम्) D2 एक भाव जयेत्पुन (for the post half)]

15 ^a) D2.4.5.7 जानीषे (for जानासि) —^c) G2 M1 भूतपूर्वो, M3 भूतपूर्वं, Ct r m g t as in text (for भूतपूर्वं) D2.4.5.7 तथा तासा (for विशेषो वा) —^d) Dg1 Dd1 Dm1 तस्यामपि, Cm g as in text (for तस्या मयि) D2.4.5.7 मयि ते(D2 रचे)षु सुतेषु वा

16 ^a) D2.4.5.7 -निवृत्त्यर्थं, G3 -निवृत्त्यर्थ —^b) D2.4.5.7 प्रवासार्थं च, G3 प्रवासार्थै सु- D4.7 दुर्धरै (for दुर्वचै) —^c) D2 वाक्यम् (for वाक्यैर्) D2 नाना, D4.5.7 नान्यद् (for तस्या) —^d) Dg1 Dd1 Dm1 नान्य दे(Dd1 दे)वात्, D2.4.5.7 ज्यादिति, G1 नान्यद्दैवात्, Cm g as in text (for नान्यद्दैवात्) D4 समे कृत (for समर्थये) G2 नान्यद्दैवार्थ-मर्थये —After 16, D2.4.5.7 read 13

17 ^a) D2 प्रकृतिमात्र ता (sic), D4.5.7 वि(D5 प्र)कृतिमापन्ना (for प्रकृतिसंपन्ना) —^b) I2 राजपुत्र (for °त्री) —^c) Dd1 D4.7 T1 G M1-3 ब्रूयात्तु, Dm1 ब्रूयात्तु, D2 ब्रूयात्सु (sic), I2 भूयात्सु (for ब्रूयात्सा) ✤ Cm k भर्तृसनिधौ कथ कुर्यात् । ✤ —^d) Dt1 Ct*p* मदथ, Ct °द्य (for मत्पीडा)

18 ^a) D5 च (for तु) Dm1 मद् (for तद्) D2.4.5.7 transp यद् and तद् —^b) D2.4.5.7 निपात्यते (for न हन्यते) ✤ Ct तद्दैव यद्भूतेषु भूताधिष्ठातृषु महादिष्वपि न हन्यते । ✤ —^c) D7 च मयि (by transp).—^d) D2.4.5.7 पतित तद्विपर्यये

कश्चिद्दैवेन सौमित्रे योद्धुमुत्सहते पुमान् ।
यस्य न ग्रहणं किंचित्कर्मणोऽन्यत्र दृश्यते ॥ १९
सुखदुःखे भयक्रोधौ लाभालाभौ भवाभवौ ।
यस्य किंचित्तथाभूतं ननु दैवस्य कर्म तत् ॥ २०
व्याहतेऽप्यभिषेके मे परितापो न विद्यते ।
तस्मादपरितापः संस्त्वमप्यनुविधाय माम् ।
प्रतिसंहारय क्षिप्रमाभिषेचनिकीं क्रियाम् ॥ २१
न लक्ष्मणास्मिन्मम राज्यविघ्ने
माता यवीयस्यतिशङ्कनीया ।
दैवाभिपन्ना हि वदन्त्यनिष्टं
जानासि दैवं च तथाप्रभावम् ॥ २२

G B L

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकोनविंशः सर्गः ॥१९॥

---

19 [a]) Dt1 Dd1 D2 4 T G1 M2 3 Ch t कश्च, Cm as in text (for कश्चिद्) G2 देवेन (for दैवेन) —[b]) D2 योयम् (for योद्धुम्) D7 उत्सहसे (sic) D4 7 सह (for पुमान्) —[c]) D2 तस्य (for यस्य) B (ed) न —[d]) Dt1 Ct कर्मणोन्यत्र, D2 4 7 कृतमेवास्य, D5 °ण्योन्यत्र (sic), G3 °णस्तत्र (for कर्मणोऽन्यत्र)

20 [ab]) D4 भयोद्वेगे (for भयक्रोधौ) Dd1 सुखदु ख भय क्रोधौ (sic), G3 सुखदु खभयक्रोधौ, M3 सुखदुख भयक्रोधा (for [a]) M3 भयाभये (for भवाभवौ) D4 लाभालाभ-भवाभवा, M2 लाभालाभे भयाश्रये (for [b]) D2 5 7 सुख-दु ख(D7 °खे)भयोद्वेगला(D7 °लो)भालाभभवाभवा (D5 °भौ जयाजयौ) —[c]) Dg1 Dm1 D2 4 T2 3 G M1–3 Cm g k यच्च किंचित्, D5 यत्किंचिच्च, D7 यच्चकिंचित , Ct as in text (for यस्य कि°) D2 यथाभृत —[d]) D2 4 5 7 सर्वं (for ननु) D4 देवस्य (for दै°) —After 20, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 7 T G M1–3 ins

487* ऋषयोऽप्युग्रतपसो दैवेनाभिप्रपीडिता ।
उत्सृज्य नियमास्तीव्रान्भ्रश्यन्ते काममन्युभि ।
असंकल्पितमेवेह यदकस्मात्प्रवर्तते ।
निवर्त्यारम्भमारब्ध ननु दैवस्य कर्म तत् ।
एतया तत्त्वया बुद्ध्या संस्तभ्यात्मानमात्मना । [5]

[Before l 1, D4 7 read l 5 —(l 1) D2 [ऽ]पि (for ऽपि) Dg1 [इ]ह प्रपीडिता, Dt1 [अ]भिप्रचोदिता, Dm1 [अ]भिप्र°, D4 [अ]भिनिपीडिता, T2 [आ]दि°, G3 [अ]पि प्र°, M2 [अ]भिप्रधर्षिता (for [अ]भिप्रपीडिता) —(l 2) D4 तीक्ष्णान्, T2 तीव्रा (for तीव्रान्) D2 ससृष्टा, D4 7 विशिष्टा, T G3 गृह्यते, Cm g as above (for भ्रश्यन्ते) —G2 om l 4 —(l 4) Dt1 T3 Ct निवर्त्यारब्धमारभ(T3 °भ), D2 व्याहत्यारब्धमारब्ध, D4 7 व्यावर्त्य च समारब्ध(D4 [marg *sec m*]°क्रोध) (for the prior half). D2 4 7 विद्धि (for ननु). M3 दैव कस्य ❀ Cr ननु दैवस्य कार्यं खल्विति । निपत्येति पाठे निपात्येत्यर्थः । ❀ —After l 4, Dm1 ins राम —D4 7 read l 5 before l 1 —(l 5) D2 (before corr) नत्त्वया, D7 तु त्वया (for तत्त्वया) D2 विश्वास्य, D4 7 निश्चित्य, D5 विमृश्य (for संस्तभ्य) M3 आज्ञया (for आत्मना).]

21 [a]) D2 च (for ऽपि) G1 व्याहते ऽभिषे° —[b]) D2 4 5 7 जायते (for विद्यते) —[c]) D2 4 5 7 तस्मादपरि-मतप्तस —[d]) Dm1 तम् (sic) (for त्वम्) D2 4 7 [अ]नुविधत्स्व, D5 [अ]नुविपस्व (sic) (for °धाय) —[e]) D4 प्रतिसंहर मे भ्रातर —[f]) Dt1 D5 T2 अभिषेचनिका (D5 °का, T2 °कीं), Dm1 अभिषेचनकीं D5 क्रिया Dg1 D2 4 7 आभिषेचनिका (Dg1 °निकी) क्रिया —After 21, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

488* पुष्पैरिव घटैः सर्वैरभिषेचनसंभृतैः ।
मम लक्ष्मण तापस्ये व्रतस्नानं भविष्यति ।
अथवा किं ममैतेन राज्यद्रव्यमयेन तु ।
उद्धृतं मे स्वयं तोयं व्रतादेशं करिष्यति ।
मा च लक्ष्मण संतापं कार्षीर्लक्ष्म्या विपर्यये । [5]
राज्यं वा वनवासो वा वनवासो महोदय ।

[(l 3) Dg1 T (T2 after corr *pr m*) G1 M3 रान (for राज्य) Dg1 M3 Cg -मतेन, Cg*p* -मयेन as above —(l 4) Dg1 व्रतस्नान, Cg व्रतादेश as above —(l 6) T1 वने वासो (for the second वनवासो)]

22 [a]) Dg1 T G M1–3 खलु कर्मविघ्ने (for मम राज्यविघ्ने) —[b]) Dt1 Dd1 D2 4 7 Ct [अ]भि-, Cm as in text (for [अ]ति-) Dd1 शकिताया, Dm1 D2 4 5 7 G1 2 M1 Ct शङ्कितव्या, Cm as in text (for शङ्कनीया) —[c]) Dg1 दैवाभिपन्ना हि भवत्यनिष्टा, Dt1 D2 4 5 - दैवाभिपन्नो (Dt1 °न्ना) न(D2 पि) पिता कथंचिज् —[d]) Dd1 जानामि Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 5 7 हि (for च) D2 4 5 7 यथाप्रधान, G2 तथा प्रभाव , Cm यथाप्रभाव (for तथाप्रभावम्) —For Sarga 19, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst

489* इत्युक्त्वा मातरं रामो भूयो लक्ष्मणमब्रवीत् ।
दृष्ट्वा तथैव सामर्षं निःश्वसन्तमिवोरगम् ।
(3) {योऽयं मदभिषेकार्थं तव लक्ष्मण संभ्रमः ।
तमेवार्हसि कर्तुं त्वं मत्प्रस्थानाय संभ्रमम् ।
(4) {यस्या ममाभिषेकार्थं मनो विपरितप्यते ।
माता मे सा यथा भूयः शङ्कते न तथा कुरु ।
न बुद्धिपूर्वं नाज्ञानान्मातॄणां मातृनन्दन ।
कृतपूर्वमहं वीर स्मरामि क्वचिदप्रियम् ।
तस्याश्शङ्काकृतं दुःखं मुहूर्तमपि लक्ष्मण ।
उपेक्षितुमशक्तोऽस्मि जीवितेन हि ते शपे ।
मिथ्यावचनभीरुश्च सत्यधर्मपरायणः ।
पिता मे निर्भयोऽस्त्वाशु मयि लक्ष्मण निर्गते ।
तस्यापि च भवेच्छङ्का कदाचिन्मयि लक्ष्मण ।
गच्छेन्न चेति सा चापि शङ्का मा भून्महीपतेः ।
अभिषेकाभिलापं च मुञ्चेमं मम लक्ष्मण ।
सप्रत्ययोऽहमिच्छामि वनं गन्तुमितः पुरात् ।
(11) {मयि चीराजिनधरे जटामण्डलधारिणि ।
गतेऽरण्यं च कैकेय्या भविष्यति मनः सुखम् ।
मयि प्रव्रजिते देवी कृतकृत्यं सुनिर्वृतम् ।
आत्मानमभिजानातु पितुश्चानृण्यमस्तु मे ।
एवं मे निश्चिता बुद्धिर्मनश्चैव समाहितम् ।
न विलम्बितुमिच्छामि मुहूर्तमपि कर्हिचित् ।
कारणं तु कृतान्तोऽत्र द्रष्टव्यो मद्विनिग्रहे ।
यौवराज्याभिषेकस्य तथैवास्य विनिग्रहे ।
कैकेयी च प्रकृत्यैव सदा मां प्रति वत्सला ।
सत्यं मत्परिपीडार्थं बलाद्दैवेन मोहिता ।
तदुक्तं परुषं यच्च तत्कृतान्तकृतं स्मर ।
नित्यं मातृषु मे प्रीतिरविशेषेण लक्ष्मण ।
सर्वास्वपि विशेषेण तासामपि तथा मयि ।
अनुक्तपूर्वं कैकेय्या यदुक्तं परुषं तदा ।
सा च प्रकृतिकल्याणी राजर्षिकुलजा सती ।
ब्रूयात्कि प्राकृतीव मां तथा पितृसंनिधौ ।
दैवं स्वभावसंसिद्धमचिन्त्यमिति मे मतिः ।
तदनपहितं सर्वं मम भाग्यपरिक्षयात् ।
कश्चिद्दैवेन सौमित्रे योद्धुमुत्सहते सह ।
यस्येह विप्रयोगोऽयं न कथंचन विद्यते ।
सुखदुःखभयौ क्रोधलाभालाभभवाभवौ ।
नृणां भवन्ति दैवेन न भवन्ति च लक्ष्मण ।
अवश्यभावि व्यसनं सर्वं तद्दैवि पश्यत ।
(21ab) व्याहतेऽप्यभिषेके मे परितापो न विद्यते ।
तस्मात्त्वमपि मे बुद्धिमनुवर्तितुमर्हसि ।
प्रतिसंहारयाशु त्वं मा च शोके मनः कृथाः ।
(22ab) न लक्ष्मणास्मिन्मम राज्यविघ्ने
माता यवीयस्यभिशङ्कनीया ।
न चैव राजात्र विशङ्कनीयो
दैवं हि सोऽतिक्रमितुं समर्थः ।

[(l 1) M4 transp रामो and भूयो —(l 2) B1 सामर्षी, D1 सामर्षं (sic) (for सामर्षं) —(l 3) Ñ1 अभिषेकाय Ñ2 अभिषेकार्थे —(l 4) V1 तदेवार्हसि D1 M4 कर्तुमर्हस्येवमे (M4 °नद) न (for the prior half) Ś1 D6 मत्प्रस्थानव (D6 °स) स्भ्रम (for the post half) —(l 5) V1 तस्या (for यस्या) Ś1 D1.6 M4 मद् (for मम) M4 अभिषेकार्थे D1 M4 मनो विपरिवर्तते (for the post half) —(l 6) Ñ1 illeg for मे V1 तथा (for यथा) Ñ1 V1 B4 न तप्येत, Ñ2 B2.3 शङ्केत न, D1 न शङ्के, M4 न शङ्केत (for शङ्कते न) B4 तदा (for तथा) —(l 7) B4 न ज्ञानान् (for नाज्ञा°) B4 D1 मातृनन्दन —(l 8) V1 तथा, D1 तात (for वीर) D1 किंचिद् (for कश्चिद्) —Ś1 D6 om (hapl) l 10-13 —(l 10) B4 अपेक्षितुम् B2 (before corr) अशक्तोऽस्मि (sic), M4 न शक्तोऽस्मि (for अशक्तोऽस्मि) —(l 11) V1 -भीतश् (for -भीरुश्) —(l 12) Ñ1 ह्यथ, V1 B1 त्वरतु D1 [s]स्त्वथ, M4 चास्तु (for ऽस्त्वाशु) —(l 13) D1 हि, M4 न (for च) B4 अपि (for मयि) —(l 14) Ś1 D6 चेति मा चाभूत, Ñ1 ते °, V1 चापि° B2.3 चेति° D1 चेतसा चापि (for चेति सा चापि) Ś1 D6 शङ्का मयि महीपते, D1 M4 शङ्का मा परि (M4 मा चापि) पीडयेत् (for the post half) —(l 15) D1 M4 ममाभिषेकाभिलाप (M4 °षो) (for the prior half) V1 मुञ्चन, M4 त्यजन (for मुञ्चेमं) D1 M4 साधु (for मम) —(l 16) D1 साम्प्रत यास्यम्, D6 सप्रत्ययेहाहम (sic), M4 साम्प्रतं त्वहम् (for सप्रत्ययोऽहम्) B4 पुरीं (sic) (for पुरात्) —(l 17) Ñ1 -धारिणि, V1 -धारिणे (for -धारिणि) D1 M4 अरण्यं च (M4 हि) सौमित्रे मयि निर्वासिते पुरा (M4 °रात्) —(l 18) Ñ B3 गतेऽरण्ये हि, V1 गच्छे अरण्य (sic), B4 गते वनं च (for गतेऽरण्यं च) D1 M4 विहाय मत्कृता (M4 °ते) शङ्का राजा सुखमवाप्स्यति —D2.4.5.7 subst l 19-20 for St 10 —(l 19) B4 पुत्रजिते (sic) D1 M4 चाद्य (for देवी) M4 om from the post half up to the prior half of l 23 B3 (before corr) कृतसत्य (for कृतकृत्यं) Ñ2 सुनिर्वृत D1 कृतकृत्यास्तु कैकयी (for the post half) —(l 20) Ś1 D6 अपि (for अभि-) Ñ1 B1 अस्तु ते, B2 अश्नुते (for अस्तु मे) D1 जानातु मां शुद्धभावं राजा लक्ष्मण निर्गत —(l 21) Ś1 सुनिश्चिता Ñ2 मनस्येव —(l 22) Ñ1 कर्हिचित् (sic) —(l 23) D1 च (for तु) Ś1 D6 सौमित्रे, Ñ2 श्रष्टव्यो (sic) (for द्रष्टव्यो) B1.4 D1 M4 विवासने B2 विनाशने (for विनिग्रहे) —(l 24) M4 यावराज्याभिषेके च (for the prior half) —(l 25) B1 M4 तु (for च) —(l 26) V1 B1.2.4 D1 M4 मन्ये (for सत्यं) B4 विपरीतार्थं (for परिपीडार्थं) V1 देवेन (for दैवेन) Ś1 D6 बलाद्दैव (D6 °दैव) विमोहिता (for the post half) —D1 M4 read l 27 after l 30 —(l 27) V1 यदुक्तं, D1 M4 तथोक्तं (M4 °क्त [sic]) (for तदुक्तं) B4 परशु (sic) (for परुषं) V1 किंचित्, D6 तच्च, M4 घोरं (for यच्च) —(l 28) V1 मातृष्वमे (sic), B1 मातृषु मत् (for °षु मे) B4 om लक्ष्मण D1 M4 जानामि हि यथा सौम्य नास्ति मातृषु मेऽन्तरं —(l 29) B1 सर्वास्व*, B3 सर्वान्वपि (sic) B4 [अ]विशेषेण Ś1 D6 सर्वासामविशेषेण (for the prior half) V1 यथाविधि (for तथा मयि) M4

२०

इति ब्रुवति रामे तु लक्ष्मणोऽधःशिरा मुहुः ।
श्रुत्वा मध्यं जगामेव मनसा दुःखहर्षयोः ॥ १
तदा तु बद्ध्वा भ्रुकुटीं भ्रुवोर्मध्ये नरर्षभः ।
निशश्वास महासर्पो बिलस्थ इव रोषितः ॥ २
तस्य दुष्प्रतिवीक्ष्यं तद्भ्रुकुटीसहितं तदा ।
बभौ क्रुद्धस्य सिंहस्य मुखस्य सदृशं मुखम् ॥ ३

G 2 B 2 L 2

तस्यामिति हि मे मति (for the post half) —(l 30) B4 पूर्वा, M4 -पूर्वे (for पूर्वं) M4 परुष (for कैकेय्या) V1 विमुक्त (for यदुक्त) B1 परुः B3 पुरा (for रुषा) D1 M4 परुष (M4 कैकेय्या) यदह रुषा (for the post half) —(l 32) Ñ2 B3 प्राक्ता क्लीव, V1 B4 M4 प्राक्तनक्लीवन् (B4 °भिर्) (for प्राकृतक्लीव) Ñ1 माताच (for मा तथा) —(l 33) Ś1 Ñ1 B4 D6 M4 दैव- (for दैव) Ś1 D6 -मसिद्धिर् (for -ससिद्धम्) Ś1 D6 अचिंत्येति च, M4 अनित्यमिति (for अचिन्त्यमिति) —(l 34) B4 त (for तन्) Ś1 D6 M4 -विपर्य (D6 °*)यात् (for -परिक्षयात्) —(l 35) Ś1 Ñ D6 M4 कश्च, B1 कश्चिद्, D1 को हि (for कश्चिद्) M4 नर (for मह) —(l 36) M4 यस्य त (for यस्येह) Ś1 B1 D6 M4 निग्रहोपायो D1 यस्य सनिग्रहोपायो (for the prior half). Ś1 M4 कथचन न (by transp). —After l 36, B4 reads for the first time l 41–42, repeating them in their proper place —D1 om (hapl) l 37–40 —(l 37) B3 सुःखु लभयद्देय- (also as above) (for the prior half) —(l 38) Ś1 V1 B4 D6 नृणा —After line 38, B2 (up to शुभाशुभौ in l 4 in marg) ins

489(A)* पतयो ह्यभिमुख्याश्च तपसा सिद्धिमागता ।
दैव नैवाभिवर्तन्ते दानध्यानपरायणा ।
अय कश्चिन एवार्थो योऽकस्मादेव लभ्यते ।
शुभाशुभौ वा सौमित्रे स दैवादिति मे मति ।

—(l 39) V1 अरण्य भावि, D6 M4 अवश्यभावि —D6 reads l 40–41 in marg —(l 40) B4 व्याहतोप्यभिषेको मे, D6 विहते°, M4 व्यपोहिते° (for the prior half) —(l 41) D1 M4 मद् (for मे) —(l 42) Ś1 D6 प्रतिमर्चितयात्मान, V1 प्रतिसहभयात्मान, D1 परि°, M1 सस्तभयात्मनात्मान (for the prior half) B4 (first time) om the post half —(l 43) B4 राम (for मम) V1 राज्यभगे —(l 44) Ñ1 [अ]पि (for [अ]मि) Ñ2 -शनिनीया (sic), D1 -शकितव्या (for -शङ्कनीया) —(l 45) Ñ2 B3 [अ]त्र (for [ए]व) Ñ2 B3 D1 [अ]पि, V1 [अ]ति- (for [अ]त्र) D1 M4 विशकिनव्यो —(l 46) Ñ1 दे, D1 तु (for हि) D1 [ऽ]पि क्षयितु (for ऽतिक्रमितु)]

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ V1 B2–4 D1 6 लक्ष्मणानुनय, B1 रामवाक्य, Dm1 D2 4 5 7 लक्ष्मणसभाषणो (D7 °णे) —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B4 D6 om Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 T G M1–3 22, Ñ2 V1 B1–3 19 (as in text), D1 75, D4 7 24, D5 27, M4 20 —After colophon, D6 G M1 2 conclude with श्री (D6 *) रामाय नम, T2 श्रीरामचन्द्राय नम

20

D3 missing for Sarga 20 (cf v l 2 12 12) Dm1 begins with ॐ

1 [a]) B4 रामेति (sic) —[b]) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 2 6 M4 [ऽ]धोमुख, B4 [ऽ]वाङ्मुख, Dt1 D4 5 7 [ऽ]वाक्शिरा, Ct as in text (for [ऽ]ध शिरा) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 स्थित, Dt1 Ct इव, Dd1 Dm1 तदा, D4 7 तत (for मुहु) —M4 om 1[cd] —[c]) Ñ1 Dt1 D4 5 7 ध्यात्वा (for श्रुत्वा) Ñ1 [अ]थ, Dg1 [ए]व, Dt1 D4 5 7 [आ]शु (for [इ]व) —[d]) Ñ1 Dt1 D4 5 7 सहसा (for मनसा) Ñ1 Dt1 D4 5 7 दैन्यहर्षयो, Dg1 हर्षदु खयो (by transp), Cg t as in text (for दु खहर्षयो) —For 1[cd], Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 subst

490* दु खामर्षपरीतात्मा दध्यौ विप्लुतलोचन ।

[B1 (after corr *sup lin* as above) दु खायाम- (for दु खामर्ष-) V1 -परीतोमो (for -परीतात्मा) Ś1 D6 विप्लुतचेतन, D1 2 अचलल्लोचन (for विप्लुत°)]

2 [a]) Dg1 Dt1 D4 5 7 T3 G2 Ck t तथा, Cg as in text (for तदा) D4 7 बद्ध्वा च, D5 हि बद्ध्वा, T2 बद्ध्वा तु (by transp), M2 3 तु कृत्वा (for तु बद्ध्वा) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 स बद्ध्वा (D1 2 बद्ध्वा चे) भ्रुकुटीं रोषाद्, M4 क्रोधेन भ्रुकुटीं बद्ध्वा —[b]) G3 damaged for नरर्षभ —After 2[ab], M4 ins

491* हा कष्ट हा हतोऽस्मीति बाष्पगद्गदमीरयन् ।

—[c]) D1 निरश्वास, D2 निषश्वासो (both sic), G(ed) नि शश्वास —[d]) G2 बलस्थ (sic) D4 7 कोपित (for रोषित)

3 [a]) Dm1 D5 T2 3 वीक्ष (for -वीक्ष्यं) D5 तु (for तद्) —[b]) D4 -कुटिल, D5 7 -सवृत (for -सहित) D4 5 7 मुख (for तदा) —[d]) D4 5 7 सदृश भूरितेजस —For 3, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst

492* रुषितस्य च तस्यासीद्भ्रुकुटीकुटिल मुखम् ।
क्रुद्धस्येव मृगेन्द्रस्य दुर्धर्षं भूरितेजस ।

[(l 1) Ś1 D6 रुषितस्य तथा साक्षाद्, D1 2 M4 तस्यासीद्रुषित-स्यैव (for the prior half) B4 भ्रुकुः टिल —(l 2) D1 M4 [ए]व (for [इ]व) Ś1 D6 विबभौ, Ñ B2 दुर्दृश, B1 दुर्धर, B3 M4 दुर्दर्श (for दुर्धर्षं) V1 भुवि तेजस (sic)]

अग्रहस्तं विधुन्वंस्तु हस्ती हस्तमिवात्मनः ।
तिर्यगूर्ध्वं शरीरे च पातयित्वा शिरोधराम् ॥ ४
अग्राक्ष्णा वीक्षमाणस्तु तिर्यग्भ्रातरमब्रवीत् ।
अस्थाने संभ्रमो यस्य जातो वै सुमहानयम् ॥ ५

धर्मदोषप्रसङ्गेन लोकस्यानतिशङ्कया ।
कथं ह्येतदसंभ्रान्तस्त्वद्विधो वक्तुमर्हति ॥ ६
यथा दैवमशौण्डीरं शौण्डीरः क्षत्रियर्षभः ।
किं नाम कृपणं दैवमशक्तमभिशंससि ॥ ७

4 [a]) Dm1 T G M1-3 विधून्वस् D4 5 7 स (for तु) —[c]) D4 ऊर्ध्वं- (for ऊर्ध्वं) D4 -शरीर (for °रे) —For 4, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst, while D4 5 7 cont after 495*

493* विनिर्धूयाग्रहस्त च प्रभिन्न इव कुञ्जर ।
तिर्यगूर्ध्वं च सप्रेक्ष्य शिर सकम्प्य चासकृत् ।

[(l 1) Ñ2 विनिर्भूय (sic) D1 2 M4 म (for च). D4 7 विभिन्न (for प्रभिन्न) —(l 2) V1 सकम्प्य च, D3 कृपमथ (for सकम्प्य च) D1 [अ]कृमत् (metathesis) (for [अ]सकृत्)]

—Thereafter all cont

494* खड्ग परामृशत्रोपाच्छत्रुमर्मविदारणम् ।

[Ś1 Ñ V1 B2-4 D6 M4 परिमृशन्, B1 परिस्पृशन्, D4 5 7 चाप्यस्पृशद् M4 भूयश् (for रोषाच्) D1 छेत्तु (for शत्रु-) Ś1 D6 -पक्षविदारण, Ñ B D1 2 -मर्मविदार(B1 4 °रु)ण, D5 -कर्ण° (for -मर्मविदारणम्)]

—After 4, D4 5 7 ins (followed by 493*)

495* असिना तीक्ष्णधारेण स तु मर्मातिकर्तिना ।
निरीक्षमाण स्व वक्त्र तिर्यग्दष्टौष्ठसपुटम् ।

[(l 1) D5 शत्रुधर्मविकर्तिना (for the post half) —(l 2) D4 5 निरीक्ष्यमाण]

5 [a]) Dt1 अप्राक्ष्ण (sic) (for अग्राक्ष्णा) G3 damaged for माणस्तु Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 सरभामर्पताम्राक्षस् —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4(marg)-7 M4 ततो (for तिर्यग्) Ñ1 D1 2 वचनम् (for भ्रातरम्) —[c]) V1 सस्थाने, D4 अस्थान- (for अस्थाने) Ś1 D4-6 यस्ते, D7 यं ते (sic), M4 ह्यद्य (for यस्य) —[d]) M3 om वै (subm). Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 जातोय गमन प्रति

6 [ab]) D4 5 7 आर्यधर्म-, G3 °लोप (for धर्मदोप-) Dd1 [अ]तिविशकया, D4 5 7 [अ]नृत° (for [अ]नतिशङ्कया) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 धर्मलोप(Ś1 °लोभ, B4 °लोक, M4 °वाद)भयादेव लोकवादभयेन च(Ś1 Ñ1 D6 M4 वा) —[c]) Ś1 Ñ1 D6 ईदृग्, Ñ2 हीदृग् (for ह्येतद्) V1 B2-4 कथ हीदृशसभ्रातस्, B1 D1 2 कथ हि नाम(B1 भृश) सभ्रातस्, D4 7 कथमीदृग्मम क्लैब्य, D5 M4 कथमीदृशमक्लीबस्(M4 °मुद्भ्रातस्) —[d]) V1 कर्तुम् (for वक्तुम्) B1 2 D1 2 (before corr) M4 अर्हसि

7 [a]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 क्लीव(Ñ V1 B2 M4 °ब) वाक्यम्, Dt1 Dd1 यथा ह्येवम्, T3 M1 3 यथार्थैवम्, G1 2 यथात्थैवम्, G3 यथा वैरम्, M2 यथैव त्वम् (for यथा दैवम्) Ś1 Ñ2 V1 B1 D6 अशौटीर्य(Ñ2 °व, B1 °र, D6 °र्ये), Ñ1 B2-4 D4 7 अमोटी(D4 7 °वी)र, M4 °र्यं (for अशौण्डीर). —[b]) Ś1 Ñ1 V1 B1 3 D6 शौटीर, Ñ2 °व, B2 मौटीर, B4 क कुर्यात्, Dg1 T3 G1 3 °र, D4 7 मोंगीर, M4 °र्यं (for शौण्डीर) Ś1 Ñ1 V1 B1 2 4 D1 2 4-7 क्षत्रिया(B2 °यो)न्वय (V1 °य, D3 °य), Ñ2 क्षत्रमन्वय (sc), B3 क्षत्रियाद्वर (also °य), Dg1 T3 G1 M3 Cg °भ, M4 °ये वर, Cm k t as in text (for क्षत्रियर्षभ) —After 7[ab], Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 ins

496* तेज क्षात्र समालम्ब्य सभ्रम त्यक्तुमर्हसि ।

[V1 क्षात्र धर्म, D4 5 7 क्षात्र तेज (by transp) (for तेज क्षात्र) V1 समालभ्य, B3 °लक्ष्य, D2 अवा° (for समालम्ब्य). D1 4 5 7 मनोह (for सभ्रम) M4 कर्तुम् (for त्यक्तुम्). Ś1 D6 भ्रमादक्ष न चार्हमि (for the post. half)]

and thereafter Ñ1 cont

497* अविविक्तस्तु तेजस्वी न दैवमनुवर्तति ।

—[d]) G3 damaged for शससि. —For 7[cd], Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst.

498* क्लीबा हि दैवमेवैक प्रशंसन्ति न पौरुषम् ।

[V1 D1 2 4 7 M4 दीनो (for क्लीबा) Ñ1 देवम् B4 D5 एक मे(D5 च) (for एवैक) V1 D1 2 4 7 प्रशसनि]

—and then D5 cont.

499* उद्यम साहस वीर्यं बल बुद्धिपराक्रमम् ।
षडेते यत्र तिष्ठन्ति देवो (sic) तत्रापि शङ्कते ।

—D5 further cont, while Ś1 Ñ V1 B D1 2 4 6 7 M4 cont after 498*

500* प्रतीपमपि शक्तोपि व्यसनायाभ्युपागतम् ।
दैव पुरुषकारेण प्रतिबोढुमरिंदम ।
कैकेयीं च नरेन्द्र च कस्माच्छङ्कौ न शङ्कसे ।

[(l 1) B3 (also) प्रतीतम् B2 अभि- (for अपि) V1 B4 D1 4 शक्तोमि(D4 °नि) Ñ1 व्यसनाय (for व्यसनाय) V1 ह्युपागत, B4 [अ]भ्यु° (for [अ]भ्युपागतम्) —(l 2) Ñ1 D1 दे (D1 दे)व हि (hypm) (for दैव) Ś1 D6 प्रतियोद्धुम्, B3 °रोढुम् (sic), V1 M4 °बोद्धुम्, B1 4 °रोद्धुम्, D5 °वद्धुम् (for प्रतिबोढुम्) B1 D1 अरिंदम (sic) —(l 3) D1 2 M4 कैकेयी च नरेंद्रश्च (D2 न चरेंद्रश्च [metathesis]) (for the prior half) V1 कुद्धो (for शङ्कौ) Ś1 D4 6 7 कसात्कार्येण शससि (D7 मशसि [sic]) (for the post half)]

—After 7, Dm1 ins राम.

पापयोस्ते कथं नाम तयोः शङ्का न विद्यते ।
सन्ति धर्मोपधाः श्लक्ष्णा धर्मात्मन्किं न बुध्यसे ॥ ८

लोकविद्विष्टमारब्धं त्वदन्यस्याभिषेचनम् ।
येनेयमागता द्वैधं तव बुद्धिर्महीपते ।
स हि धर्मो मम द्वेष्यः प्रसङ्गाद्यस्य मुह्यसि ॥ ९

8 ^{c}) Dt1 Ct धर्मोपधामक्ता, T2 °मा श्लक्ष्णा, Cv r m g as in text (for धर्मोपधा श्लक्ष्णा) —^{d}) T3 तु (for न) —For 8, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

501* तयोर्न प्रतिकर्तव्य कस्मात्पापानुबन्धयो ।
धर्माभ्युपाया सन्त्यन्ये कुशल परिचिन्तिता ।

[B1, which is a photostat copy of the original MS, is missing from कर्तव्य in 1 1 up to 14^{ab} and erroneously repeats from 14^{c}–24 probably owing to oversight —(1 1) Ś1 Ñ1 B3 (also) D6 प्रतिपत्तव्य (for °कर्तव्य) Ś1 D2 4 6 7 तस्मात् (for कस्मात्) Ñ1 -चयधयो (ditto), B2 -बद्धयो, D4 5 7 M4 -भावयो (for -बन्धयो) —(1 2) B3 (also as above) धर्माद्युपाया, D4 7 धर्म्या (D4 र्मा) द्यु° (for धर्माभ्युपाया) V1 सत्यर्थ (for सन्त्यन्ये) D1 परिवर्तिता, D4 7 °निश्चिता, D5 °निष्ठिता (for परिचिन्तिता)]

—Thereafter all the above MSS (except B1) cont

502* तैरुपायैरर्थसाध्यैर्धर्मैर्यतितुमर्हसि ।
यदि वार्यं स्वय कर्तुं त्वमेव न व्यवस्यसि ।
मा नियुङ्क्ष्व करिष्येऽहं वचन यदनन्तरम् ।

[(1 1) Ś1 D6 M4 अर्थसिद्धैर्, V1 अथ *, B2 °मिद्धा, D2 कार्यसिद्धैर्, D4 5 7 °मिध्या (for अर्थसाध्यैर्) D2 4 5 7 M4 धर्मे, D1 धर्म्यैर् (for धर्मैर्) B3 मयितम् (for यतितुम्) D6 अर्हति (sic) Ś1 D6 मानर्थं नेतुमर्हसि, V1 धर्मे यदि त्वमिच्छमि (for the post half) —V1 om 1 2 —(1 2) Ñ1 चापि, B2 कार्यं, B3 D2 चार्यं, B4 राज्य, M4 ह्यार्य (for वार्यं) B4 त्वमेव, D1 2 एतत्त्व, M4 एव त्व (by transp) (for त्वमेव) B4 व्यवस्यति (sic) D4 7 यचा (D7 °था) र्यो नाभ्यसूयेत यत्तम चावबुध्यसे, D5 यदि चान्येभ्यसयति तत्तम नावबुध्यसे —(1 3) V1 D1 मां नियुज्य (V1 °त्व [sic]), D4 ममायुक्त, D7 सम्यग्युद्ध (for मां नियुङक्ष्व) D1 2 4 5 7 M4 य (D5 त) दत्रानन्तर हित (for the post half)]

—After 8, Dg1 Dt1 Dm1 T G M1–3 ins

503* तयो सुचरित स्वार्थं शाठ्यात्परिजिहीर्षतो ।
यदि नैव व्यवसित स्याद्धि प्रागेव राघव ।
तयो प्रागेव दत्तश्च स्याद्वर प्रकृतश्च स ।

[(1 1) M3 वार्थं (for स्वार्थं) Dg1 (before corr) शार्थात् (for शाठ्यात्) —(1 3) G3 damaged for तश्च स]

9 B1 missing (cf v l 8) D1 2 4 5 7 M4 repeat 9^{ab} consecutively —^{a}) V1 -विप्रियम्, M4 (second time) -प्रतीपम् (for -विद्विष्टम्) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1 2 4–7 M4 (D1 2 4 5 7 M4 second time) उत्सृज्य (for आरब्ध) —^{b}) D1 (first time) त्वत्तोन्यस्य, M4 (first time) भरतस्य (for त्वदन्यस्य) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1 2 4–7 M4 (D1 2 4 5 7 M4 second time) तस्माल्लोकप्रिय (D1 2 4–7 M4 °हित) कुरु —After 9^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

504* नोत्सहे महितु वीर तत्र मे क्षन्तुमर्हसि ।
[G3 क्षणन् (sic) (for क्षन्तुम्)]

—^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 [ए]वम् (for [इ]यम्) T1 द्वैत (for द्वैध) —For 9^{cd}, Ś1 Ñ V1 B2–4 D1 2 4–7 M4 subst

505* यदर्थं बुद्धिमोहोऽयमीदृशस्त्वामुपागत ।
[D4 7 -समोह (for -मोहोऽयम्) D1 4 5 7 महसा (for ईदृशस्) D2 ताम (sic) (for त्वाम्)]

—^{e}) Ś1 Ñ V1 B2–4 Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 4–7 M4 Ct सोपि (for स हि) D2 धर्म्यं, D5 [अ]धर्मो (for धर्मो) —^{f}) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1 2 4–7 M4 यत्प्रसगाद्विमुह्यसे (Ś1 D4 7 °ह्यसि, B3 °क्षसे [sic], D2 °च्यते) —After 9, Ś1 Ñ V1 B2–4 D1 2 4–7 M4 ins

506* लोकस्याप्रियमारब्ध कैकेय्या केवल प्रियम् ।
एतत्कार्यं नरेन्द्रेण कामतो न तु धर्मत ।
अतिसृष्टाभिषेक ते पुन प्रत्यवगृह्णत ।
तत्प्रतीपे कृते ह्यत्र किल्बिष नोपपद्यते ।
क्षुद्राया पापभावाया प्रद्विपन्त्या विशेषत । [5]
कैकेय्या वचन क्षुद्र नैव त्व कर्तुमर्हसि ।
यौवराज्याभिषेके च त्वामुपामन्त्र्य धर्मत ।
कथ नाम स्थितो धर्मे कुर्यात्तदनृतं नृप ।

[(1 1) D5 आरम्भे (for आरब्ध) B2 reads the post half in marg —(1 2) V1 कार्य, D5 (*sup lin sec m*) कृत (for कार्यं) —(1 3) V1 B4 अतिसृज्य (for °सृष्टा) Ñ2 B2 3 D4 7 अभिसृज्या (B2 gloss स्वीकृत्य) भिषेक ते (B2 °कांते), D1 2 M4 तवातिसृष्टा (D2 M4 °ज्या) भिषेक, D5 अतिराज्याभिषेक त्व (for the prior half) Ñ1 प्रत्यवगृह्णता, Ñ2 V1 B4 D1 °गृह्णता, B2 (gloss निवारयता) 3 D4 5 7 °गृह्य न (B2 3 °ता, D5 °ता) (for प्रत्यवगृह्णत) D2 पुन स त्व च गृह्णित (for the post half) —(1 4) D1 2 यत्, D5 M4 त्वत् (for तत्) V1 प्रतीते, D4 5 7 M4 प्रतीत- (for प्रतीपे) D1 2 M4 [ऽ]पि (for हि) Ñ2 तत्प्रतीपकृतस्त्वेत्र (for the prior half) Ś1 कलुष (for किल्बिष) M1 हि (for न) —(1 5) D1 2 M4 पापशीलाया (for °भावाया) D5 द्विपत्या च (for प्रद्विपन्त्या) —(1 6) D1 क्रुद्ध (for क्षुद्र) V1 न त्व कर्तुमिहार्हसि, D4 5 7 वर्तु नैव त्वमर्हसि (by transp) (for the post half) —(1 7) Ñ1 V1 त्वाम्, B2 तु (for च) D1 2 M4 यौवराज्याभिषेकाय, D4 5 °क च (for the prior half) Ñ1 V1 उपामन्त्र्य च धर्मत (for the post half) —(1 8) D1 नामाभिनो V1 कथ धर्मे स्थितो राजा (for the prior half) V1 ब्रूयात् (for कुर्यात्) Ñ1 V1 D1 2 वच (for नृप)]

858 यद्यपि प्रतिपत्तिस्ते दैवी चापि तयोर्मतम् ।
तथाप्युपेक्षणीयं ते न मे तदपि रोचते ॥ १०
विक्लवो वीर्यहीनो यः स दैवमनुवर्तते ।
वीराः संभावितात्मानो न दैवं पर्युपासते ॥ ११
दैवं पुरुषकारेण यः समर्थः प्रबाधितुम् ।
न दैवेन विपन्नार्थः पुरुषः सोऽवसीदति ॥ १२
द्रक्ष्यन्ति त्वद्य दैवस्य पौरुषं पुरुषस्य च ।
दैवमानुषयोरद्य व्यक्ता व्यक्तिर्भविष्यति ॥ १३
अद्य मत्पौरुषहतं दैवं द्रक्ष्यन्ति वै जनाः ।
यद्दैवादाहतं तेऽद्य दृष्टं राज्याभिषेचनम् ॥ १४
अत्यङ्कुशमिवोद्दामं गजं मदबलोद्धतम् ।
प्रधावितमहं दैवं पौरुषेण निवर्तये ॥ १५

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

507* कथं त्वं कर्मणा शक्तः कैकेयीवशवर्तिनः ।
करिष्यसि पितुर्वाक्यमधर्मिष्ठं विगर्हितम् ।
यद्ययं किल्बिषाद्भेदः कृतोऽप्येवं न गृह्यते ।
जायते तत्र मे दुःखं धर्मसङ्गश्च गर्हितः ।
तवायं धर्मसंयोगो लोकस्यास्य विगर्हितः । [5]
मनसापि कथं कामं कुर्यास्त्वं कामवृत्तयोः ।
तयोस्त्वहितयोर्नित्यं शत्र्वोः पित्रभिधानयोः ।

[(l 1) T3 तु (for त्वं) T1 damaged for कैयीवश —(l 3) Dt1 Dd1 Dm1 Ct यद्यय, Cv r m g as above, Ck यस्त्वय (for यद्यय) —(l 4) G1 धर्म (for धर्म-) G2 -सगम्य (for -सङ्गश्च) M1 गहित —Dg1 T1 3 G1 2 M1-3 om l 5, K(ed) reads l 5 within brackets —(l 6) M2 च (for [अ]पि) Dg1 कर्म, M3 कार्य (for काम) Dt1 Dd1 (before corr) Ct कुर्यास्त्वा (for कुर्यास्त्व) —(l 7) Dd1 यतोस् (metathesis) (for तयोस्) Dg1 Dd1 Dm1 M1 शत्रो (for शत्र्वो) M1 -धायिनो (for -धानयो) G2 त्वैवा पितृया ‹यिनो (sic), M3 पित्रो शत्रुमि° (for the post half)]

10 B1 missing (cf v l 8) —^{a}) G3 damaged for यद्यपि —^{b}) Dg1 दैवमपि, T2 Cv देवी चापि, Cg as in text (for दैवी चापि) T G M1-3 Cv m मता, Cr g t as in text (for मतम्) —^{d}) Dg1 अति- (for अपि) —For 10, Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 2 4-7 M4 subst

508* पापबुद्धिरियं राज्ञो दैवेनापकृता यदि ।
तथाप्युपेक्षणीयोऽयों नैव बुद्धिमतां भवेत् ।

[(l 1) V1 पापाद्, B2 4 D2 6 M4 पापा (for पाप-) D4 7 अयं (for इयं) D4 7 प्राज्ञो (for राज्ञो) D6 देवेन Ñ2 [उ]पहता, V1 [अ]पि कृत, B4 M4 [अ]पि कृता, D1 [अ]धि°, D4 7 [उ]पहतो, D5 [उ]प° (for [अ]पकृता) D1 यथा (for यदि) Ñ1 न येषा नृपतिस्त्वया (for the post half) —After l 1, Ñ1 ins

508(A)* बुद्धिप्रशान्तथाखेदा ‹ * द्वा मौहृदादपि ।

—(l 2) Ś1 Ñ2 B3 तदा (for तथा) D4 5 7 हि (for [अ]पि) V1 B4 [उ]पेक्षणीयोसौ, B2 (gloss त्याज्य) मोक्षणीयोर्थो (for [उ]पेक्षणीयोऽर्थो) V1 B2 नैषा(B2 °ष), D1 2 4 5 7 M4 ना(D1 मा)य (for नैव) D1 2 4 5 7 बुद्धिमतो]

11 B1 missing (cf v l 8) —^{a}) Ś1 B2 4 D4-7 हीनवीर्यो, Ñ V1 B3 बुद्धि°, M3 वी*हीनो (for वीर्यहीनो) —D4 7 om , B2 reads in marg 11^{cd} —^{cd}) Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 2 5 6 M4 अनिरुद्ध(B3 °श्रद्ध, B4 °क्लीब, D1 °ह्रित)स्तु(Ñ2 °श्च) तेजस्वी न दैवमनुवर्तते

12 B1 missing (cf v l 8) —^{a}) Ś1 पुरुषकारेण, (for °कारेण) —^{b}) M1 प्रमाधितु (for प्रबाधितुम्) Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 2 4-7 M4 यतते योति(V1 °नि, B4 °प)वर्तितु (D4 5 7 य प्रबाधितु) —^{cd}) Dg1 Cg स (for न) G1 विपन्ना ‹ ›प (damaged), M2 [अ]विपन्नार्थे पुरुष (for विपन्नार्थ पुरुष) Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 2 4-7 M4 न स दैवविपन्नार्थ (G[ed]°त्मा) कदाचिदपि सीदति(B2 वर्तते)

13 B1 missing (cf v l 8) —^{a}) G3 द्रक्ष्यत (for द्रक्ष्यन्ति) —^{b}) G2 परुष (sic) (for पौ°) —Dt1 repeats (wrongly) 13^{ab} up to पौरुष after 13 —For 13, Ś1 Ñ V1 B (B1 missing) D1 2 4-7 M4 subst

509* लोकः पश्यतु कृत्स्नोऽद्य दैवपौरुषयोरिदम् ।
अन्तरं कार्यसंसिद्धौ यद्युत्थातुं त्वमिच्छसि ।

[(l 1) D5 पश्यति D1 [ऽ]थ, D4 5 7 [ऽ]य (for ऽद्य) V1 D2 4 5 7 देव(D2 4 °व) पुरुषकार(D5 °रि [sic])ण (V1 D2 °योरिद [sic]) (for the post half) —(l 2) D4 5 7 कार्येसिन्सिद्धिमायाते (for the prior half) M4 यद्युत्थान D1 2 4 5 7 अर्हसि (for इच्छसि)]

14 B1 missing up to 14^{b} and erroneously repeats from 14^{c}–24^{d} (cf v l 8) Dt1 om 14^{ab}. —^{a}) Ś1 D6 तत, D4 7 त्वत् (for मत्) D5 पौरुषमंत (sic) (for °हत) —^{b}) Dg1 (before corr as in text) द्रक्ष्यतु, M3 द्रक्ष्यामि (sic) Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 2 4-7 M4 दैव(D6 देव) पश्यतु(B3 पश्यत [sic]) मानवा (Ñ1 मानुषा) —^{cd}) Dt1 Ct यैर्, Dd1 Ctp as in text (for यद्) T3 दैवा हत, G3 M2 देवा° (for दैवादाहत) G2 M1 यथा दैवहत देवि (for ^{c}) M1 2 द्रष्टु (for दृष्ट) T1 रामाभिषेचन. Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 तव(B1 यौव-) राज्यवि(V1 D1 °ज्याभि)घाताय प्रतीप समुपागत —After 14, B3 ins

510* अद्यैव सर्वलोकेषु दर्शयामि च पौरुषम् ।

15 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 निरकुशम्, D4 5 7 अनकुशम् Dg1 D7 M1 [उ]द्दाम, Cg as in text (for [उ]द्दाम) —^{b}) Ñ V1 B D1 2 M4 -च(Ñ1 ज)लोत्कट, Dt1 Dd1 Dm1 G1 -जलोद्धत, D4 5 7 -विषो(D5 वलो)बलण, G2 °वत (sic) (for -बलोद्धतम्) Ś1 D6 repeat in marg. 15^{cd} after 17 —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4

लोकपालाः समस्तास्ते नाद्य रामाभिषेचनम् ।
न च कृत्स्नास्त्रयो लोका विहन्युः किं पुनः पिता ॥ १६
यैर्विवासस्तवारण्ये मिथो राजन्समर्थितः ।
अरण्ये ते विवत्स्यन्ति चतुर्दश समास्तथा ॥ १७
अहं तदाशां छेत्स्यामि पितुस्तस्याश्च या तव ।
अभिषेकविघातेन पुत्रराज्याय वर्तते ॥ १८
मङ्गलेन विरुद्धाय न स्याद्दैवबलं तथा ।
प्रभविष्यति दुःखाय यथोग्रं पौरुषं मम ॥ १९
ऊर्ध्वं वर्षसहस्रान्ते प्रजापाल्यमनन्तरम् ।
आर्यपुत्राः करिष्यन्ति वनवासं गते त्वयि ॥ २०
पूर्वराजर्षिवृत्त्या हि वनवासो विधीयते ।
प्रजा निक्षिप्य पुत्रेषु पुत्रवत्परिपालने ॥ २१
स चेद्राजन्यनेकाग्रे राज्यविभ्रमशङ्कया ।
नैवमिच्छसि धर्मात्मन्राज्यं राम त्वमात्मनि ॥ २२

G :
B :
L :

प्रतीपमागत, Dm1 प्रधावितमहद्, D4 7 प्रबाधितुमह, G2 प्रधानित° (for प्रधावित°) —^{d}) V1 B3 निवर्तय

16 ^{a}) T2 समस्यास् (sic) —^{b}) D4 5 7 राज्याभिषेचनं —^{c}) D4 7 नरलोकपते शक्ता, D5 न लोका नृपते शक्ता —^{d}) D4 7 निहतु, D5 विहतु (for विहन्यु) —For 16, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst

511* लोकपाला महेन्द्रेण यौवराज्याभिषेचनम् ।
प्रतिहन्तु न शक्तास्ते किमुतैको नराधिप ।

[(l 1) D6 M4 सहेंद्रेण —(l 2) D6 प्रतिहर्तुं B2 न शक्तोस् (sic), D1 3 अशक्तास् (for न शक्तास्) M4 त्रिभिर्लोकैर्नराधिप (for the post half) —After 16, Dm1 reads राम]

17 Ñ V1 B D1 2 M4 transp 17 and 18 —^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D6 यैर्निवासस्, D5 यो विवासस्, M2 यैर्हि°, M4 यया वासस् (for यैर्विवासस्) Dd1 तथा, M3 तदा (for तव) —^{b}) Ñ1 D1 6 मिथ्या, V1 मिठो, G2 मितो (both sic), (for मिथो) Ś1 Ñ V1 B D1 2 5 6 M4 राम, D4 7 कर्तुं (for राजन्) V1 समन्वित, B1 सुमन्त्रित, D1 विचिंत्य च, D2 विचिंतित, G2 M2 समुत्थित (for समर्थित) —^{cd})Dd1 अरण्य D4 विप्रवत्स्यति, M2 ते नि° (for ते वि°) Dg1 T G1 M3 तथा समा (by transp), D4 7 °द्विष, G3 तदा समा (for समास्तथा) Ś1 Ñ V1 B D1 2 5 6 M4 अह निवासयिष्यामि ताने(B3 °नि)वाद्य(M4 तामेता हि) बलाद्वित (Ś1 D6 °न्वित) —After 17, Ś1 D6 (in marg) repeat 15^{cd}, while M4 ins

512* तत्पक्षे ये च वर्तन्ते निरस्तान्विद्धि तानपि ।

18 Ñ V1 B D1 2 M4 transp 17 and 18 Ś1 D6 om 18 —^{a}) M3 आ. (for आशा) Dt1 Dd1 Dm1 धक्ष्यामि (for छेत्स्यामि) T1 तदा . मि (damaged) D4 7 यो(D7 छे)त्स्यामि शीघ्र(D7 °र्घं) मा शाधि, D5 स्थास्यामि तुल्यमाशा हि —^{b}) D1 7 चास्याज्ञया, D5 तस्याश्रया, T1 तस्येच्छया (for तस्याश्च या) —For 18^{ab}, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

513* अह छेत्स्यामि पापाशा कैकेय्यास्तस्य च प्रभो ।

[D1 2 तामाशा, M4 ते पाश (for पापाशा) D1 तद्वच, D2 तव च, M4 तु वच (for तस्य च) Ñ2 B3 प्रभो (for प्रभो).] —M4 cont

514* सर्वथा नैव कर्तव्यमेतत्कार्यं न सशय ।

—^{c}) M3 अभिषेकविघाताय, M4 साभिषेकविधानेन —^{d}) Ñ1 -राज्यायवर्तिनो, Ñ2 B1–3 -राज्यापवर्तने, V1 °भिषेचने, B4 राज्यप्रवर्तने, D1 राज्या ° (for -राज्याय वर्तते) D4 7 पुत्र राज्याय शसत(D7 °त)

19 ^{a}) Dm1 D5 G1 M3 विरुद्धाया, D4 7 विशुद्धाया —^{b}) D4 5 7 [अ]नास्याद् (sic) (for न स्याद्) —^{c}) D4 7 भविष्यति च (for प्रभविष्यति) —^{d}) Dd1 Dm1 तथोग्र, Cm यथोग्र (as in text) D5 मम पौरुष (by transp) —For 19, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst

515* प्रतीपमपि दुःखाय नेद दैवमुपागतम् ।
प्रभविष्यति राम त्वा मत्पौरुषपराहतम् ।

[(l 1) V1 दुःखाय (sic) (for दुःखाय) Ś1 D6 नैव, L(ed) तव (for नेद) Ñ2 B3 D1 2 दुःखम्, B2 देवम (for दैवम्) M4 देव वर्तुमु° (for the post half) —(l 2) V1 प्रभविष्यामि D1 2 M4 ते(M4 नो) राम (for राम त्वा) V1 B4 मत्पौरुषम् V1 अवाहृत, B1 उपाहृत, D1 2 M4 वलाहत (for -पराहतम्)]

20 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D4–7 बहु-, Dd1 उर्ध्वं, D1 अर्धं- (for ऊर्ध्वं) B1 व. (for वर्ष-) Ś1 D6 -सहस्रात —^{b}) B1 प्रजाप्रपाल्यम् (hypm), B3 °पालम्, D1 2 प्रजा पाल्यम् (for प्रजापाल्यम्) Ś1 Ñ V1 B1 3 4 D5 6 अनुत्तम (for अनन्तरम्) B2 प्रजापालनमुत्तम, D4 7 राज्य नैवोत्तम भवेत् —^{d}) Dt1 D5 G3 वनवास, Ct °स (as in text) D1 भविष्यति (for गते त्वयि) —After 20, B2 reads (gloss) in marg हे आर्य, बहुवर्षसहस्रान्ते त्वयि वनवास गते सति तव पुत्रा प्रजापालन करिष्यन्ति, अधुना तु त्वमेव प्रजापालन कुरु इत्यर्थ

21 ^{a}) Ś1 Ñ Dg1 D4 5 पूर्वं (for पूर्व-) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 वृत्तेन, D4 7 -वर्यैर्हि; D5 -वृत्ते हि (for -वृत्त्या हि) —^{b}) B4 विधीयता, Dd1 Dm1 Ct [S]भिधी°, Cm tp as in text (for विधीयते) —^{cd}) Dg1 reads 21^{d} in marg Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 पुत्रेष्वते विनिक्षिप्य राज्य वयसि निर्गते(Ś1 D6 M4 पश्चिमे)

22 ^{a}) D4 7 राज्यमनेकाग्रो —^{c}) T1 damaged for नै Dg1 [ए]तद् (for [ए]वम्) Dm1 M3 इच्छति, Cm °सि (as in text) D4 5 7 धर्मज्ञ (for धर्मात्मन्) —^{d}) G1

प्रतिजाने च ते वीर मा भूवं वीरलोकभाक् ।
राज्यं च तव रक्षेयमहं वेलेव सागरम् ॥ २३
मङ्गलैरभिषिञ्चस्व तत्र त्वं व्यापृतो भव ।
अहमेको महीपालानलं वारयितुं बलात् ॥ २४
न शोभार्थाविमौ बाहू न धनुर्भूषणाय मे ।
नासिराबन्धनार्थाय न शराः स्तम्भहेतवः ॥ २५
अमित्रदमनार्थं मे सर्वमेतच्चतुष्टयम् ।
न चाहं कामयेऽत्यर्थं यः स्याच्छत्रुर्मतो मम ॥ २६
असिना तीक्ष्णधारेण विद्युच्चलितवर्चसा ।
प्रगृहीतेन वै शत्रुं वज्रिणं वा न कल्पये ॥ २७

आत्मन (for आत्मनि) D4 7 त्व राज्य कर्तुमात्मना, D5 तत्कर्तुं त्वयमात्मना, M3 राज्यकाम त्वमात्मनि —For 22, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst

516* स त्व किमर्थं धर्मज्ञ धर्मलोपनिशङ्कया ।
कैकेयीवचनाद्धर्म्यं स्वराज्य त्व कुमिच्छसि ।

[(l 1) Ś1 D6 समर्था (for किमर्थं) B4 om. (hapl) धर्मज्ञ V1 धर्मपालोपशङ्कया, B1 धर्मलोक° (for the post half) —(l 2) Ś1 B1 2 D1 2 6 कैकेय्या (for कैकेयी-) Ñ2 B3 -वचन (for -वचनाद्) Ñ2 B1 कुर्वन्, V1 धर्म (for धर्म्यं) Ś1 B3 D1 6 स्व, D2 न (for स्व) Ñ2 V1 B3 D1 2 अर्हसि (for इच्छसि)]

23 a) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 G2 3 M1 2 4 प्रतिजानामि, Cm g k t °जाने च (as in text) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–6 M4 ते सत्य (D5 सत्य ते [by transp], D6 [before corr.] ते सत्यं) (for ते वीर) —b) Dt1 om मा V1 भूम (sic), B4 भूर्वा, D1 2 वै स्या, M4 जहा (for भूव) Ś1 Ñ1 D4 6 7 वीरशब्दभाक्, D2 लोकवीर° (by transp), M4 °ता (for वीरलोकभाक्) —After 23ab, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 ins

517* यदि प्रतीप देव ते न विहन्यामुपागतम् ।
फलमेवास्य देवस्य प्रतीपस्य निवर्तते ।
तथैव तेजसेच्छामि देव लोकान्निवर्तितुम् ।
अविमृष्टतम लोके विद्यते मे न किंचन ।
त्वदर्थमुत्सहे ह्येक परिवर्तयितु जगत् । [5]

[(l 1) D1 दधते (for दव ते) Ñ V1 B1 हि हन्याम् (for विहन्याम्) Ś1 न हनिष्याम्युपागत, B4 अनिन्याहमपागत (sic) (for the post half) —(l 2) Ñ2 B4 D1 2 M4 अलम्, B3 (also) अहम् (for फलम्) Ś1 [अ]घ, M4 [अ]सि (for [अ]स्य) V1 पाल्ने चास्य Ñ1 B4 D1 देवस्य Ś1 B3 D6 निवर्तये, Ñ2 V1 B4 °र्तते, M4 निवारणे (for निवर्तते) —(l 3) V1 नैव, B2 (after corr *sup lin* as above) तथापि, B4 तंदेव, D1 न चैव (for तथैव) B4 देवाल्, D2 देव- (for देव) D1 2 M4 लोके (for लोकान्) M4 निवारितु —(l 4) Ś1 Ñ1 D6 M4 अविपश्यतम, D1 2 अविगृह्यतम Ś1 D6 विपश्य (for विद्यते) Ś1 D6 केन (for मे न) D1 2 M4 न मे (D1 नाम) किंचन विद्यते (for the post half) M4 om l 5 —(l 5) B4 तदर्थम् (sic), D1 2 तदर्थम् (for त्वदर्थम्) V1 D1 2 M4 उत्सहाम्ये (V1 °स्ये) क (for उत्सहे ह्येक)]

—Ś1 Ñ V1 B D6 om. 23cd, while D1 2 M4 om 23c–34d —c) D4 राजेवे (for राज्य) D4 6 7 तेहं न, G2 M1 तव च (by transp) (for च तव) —d) D4 5 7 यदि (for अह)

24 D1 2 M4 om 24 (cf v l 23) —a) D6 मगल्यैर् Ś1 Ñ V1 B Dt1 D4 6 7 T2 M2 Ck अ(B4 आ)भिषि(Dt1 °षि)च्यस्व, D6 °इयश्च (sic), Cr m g t as in text (for अभिषिञ्चस्व) —b) B1 ततस् (for तत्र) Ś1 Ñ V1 B1 3 4 D4–7 निर्वृ(Ñ °वृ)तो, B2 (after corr as in text) निभृतो, Dg1 व्याप्लुतो, Cg as in text (for व्यापृतो) V1 M3 [ऽ]भवत् (M3 °न्) (sic) (for भव) —c) Ñ V1 B D4 6 7 अलम् (for अहम्) Ś1 B2 D6 महीपाल(B2 D6 °ल), Ñ °पाला (sic), V1 B1 3 4 D4 5 7 °पालो (for महीपालान्) —d) Ś1 Ñ V1 B D4–7 महीं (for अल) Ś1 Ñ1 D4–7 पालयितु, Ñ2 V1 B1–3 T2 G1 2 M1 3 धारयितु, B4 धारयते, Cr m g as in text (for वार°) ❀ Ct तत्प्रतिबन्धकानह वारयिष्यामीत्याह । ❀ Dt1 क्षम (for बलात्)

25 D1 2 M4 om 25 (cf v l 23) B1 missing from र्था in 25a up to कि in 35d —a) Ñ1 marg, B3 (also as in text) स- (for न) Ś1 Ñ V1 B2–4 D4–7 शोभार्थम्, T3 शोकार्थाव्, Cm शोभनार्थाव् (hypm) (for शोभार्थाव्) —b) B4 च, G3 वै, M3 om (subm) (for मे) —T3 om (hapl ?) from 25c–28b —c) Ś1 Ñ1 D4–7 आबंधनार्थं मे, Ñ2 B3 आधूननार्थं मे, B2 आलबनार्थं हि (for आबन्धनार्थाय) V1 नशिवा वधनार्थं मे (sic), B3 (also) न च ज्या वदनार्थं मे, B4 नास्त्राणि च न शस्त्राणि, D4 (after corr *sec m*) नासि सुबन्धनार्थं मे, G (ed) नासिर्वा वधनार्थं मे —d) Ñ1 शराद्, D5 शिरा (sic) (for शरा) Ś1 D4 6 7 तूणहेतव, Ñ1 अर्थं°, V1 तत्र°, B3 दृभ, L (ed) स्थाण° (for स्तम्भ°)

26 D1 2 M4 om 26 (cf v l 23) B1 missing, T3 om (cf v l 25) —a) B2 -[अ]कुशलार्थं मे, Dg1 Dd1 Dm1 -मथ°, Dt1 -मथनार्थाय, G1 -दहनार्थं° (for -दमनार्थं मे) —b) Ñ1 सर्वाम् (sic) —After 26ab, Dm1 reads राम राम —cd) T1 2 G3 [ऽ]त्यत, Cr g k t as in text (for ऽत्यर्थं) Ś1 Ñ V1 B2–4 D4–7 न चार्थमभिकाक्षेयं यश शत्रुवधो मम (Ñ B3 4 °वधोपम, D4 7 °वधे मम, D5 °वधाह [इ]ते)

27 D1 2 M4 om 27 (cf v l 23) B1 missing, T3 om (cf v l 25) —b) D5 G1 -ज्वलित- (for -चलित-) —c) D5 प्रतिगृहीतो, Ck परिगृहीतेन (hypm) (for

खड्गनिष्पेषनिष्पिष्टैर्गहना दुश्चरा च मे ।
हस्त्यश्वनरहस्तोरुशिरोभिर्भविता मही ॥ २८
खड्गधाराहता मेऽद्य दीप्यमाना इवाद्रयः ।
पतिष्यन्ति द्विपा भूमौ मेघा इव सविद्युतः ॥ २९
बद्धगोधाङ्गुलित्राणे प्रगृहीतशरासने ।
कथं पुरुषमानी स्यात्पुरुषाणां मयि स्थिते ॥ ३०
बहुभिश्चैकमत्यस्यन्नेकेन च बहूञ्जनान् ।
विनियोक्ष्याम्यहं बाणान्नृवाजिगजमर्मसु ॥ ३१
अद्य मेऽस्त्रप्रभावस्य प्रभावः प्रभविष्यति ।
राज्ञश्चाप्रभुतां कर्तुं प्रभुत्वं च तव प्रभो ॥ ३२
अद्य चन्दनसारस्य केयूरामोक्षणस्य च ।
वसूनां च विमोक्षस्य सुहृदां पालनस्य च ॥ ३३
अनुरूपाविमौ बाहू राम कर्म करिष्यतः ।
अभिषेचनविघ्नस्य कर्तॄणां ते निवारणे ॥ ३४
ब्रवीहि कोऽद्यैव मया वियुज्यतां
तवासुहृत्प्राणयशःसुहृज्जनैः ।
यथा तवेयं वसुधा वशे भवे-
त्तथैव मां शाधि तवास्मि किंकरः ॥ ३५

G 2
B 2
L 2

प्रगृहीतेन) Ś1 Ñ V1 B2-4 D4-7 क शक्तो, Dg1 क शक्त, T2 [ए]व शत्रु (for चे शत्रु) —^{d}) M3 कल्पयेन् (sic) (for कल्पये) Ś1 D6 वज्री वा मल्लमो न च, Ñ1 वज्रिणो मानहानये, Ñ2 V1 B2-4 (B3 marg) वज्रिणापि (Ñ2 चक्रेणापि, V1 वज्रिणोपि) महाहवे, B3 (before corr) वज्रिणो मानमालये, D4 7 °ण नापि मा नमेत्, D5 °ण चावमानये, G(ed) वज्रेणापि महाहवे.

28 D1 2 M4 om 28 (cf v l 23) B1 missing for 28, T3 om 28^{ab} (cf v l 25) Ś1 Ñ V1 B2-4 D4-7 transp 28 and 29 —^{b}) Ś1 D6 दुस्तरा, V1 दुश्चरास् (sic) (for दुश्चरा) Ś1 Ñ V1 B3 4 D6 तथा, B2 चरा, B3 (also in marg) वहा, D5 च या (for च मे) D4 7 निहता दुस्तराशया (D4 °द्दराशय), L(ed) गहनान्दुरास्तथा (sic) —^{cd}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 रथ-, B(ed) -रथि- (for -नर-) Ś1 Ñ V1 B2-4 D4 5 7 पत्यश्व(D7 हृद्यश्व [sic]) रथमातङ्गैर्मही भवतु सर्वश (Ñ1 D4 5 7 °त)

29 D1 2 M4 om 29 (cf v l 23) B1 missing (cf v l 25) Ś1 Ñ V1 B2-4 D4-7 transp 28 and 29 —^{b}) Dt1 M2 Ct इवाचय Ś1 Ñ V1 B2-4 D4-7 पततु नराशय —^{cd}) Dt1 Dd1 Dm1 द्विपो, M2 द्विषा (for द्विपा) G2 समुद्यत (sic) (for सविद्युत•) Ś1 Ñ V1 B2-4 D4-7 प्रावृट्काले समागम्य विद्युतेव समा(D4 °म)हता (V1 °गता).

30 D1 2 M4 om 30 (cf v l 23) B1 missing (cf v l 25) —^{a}) M3 बध- (sic) (for बद्ध-) V1 -गोला- (for -गोधा) Ñ2 B2 3 -त्राण , B4 -त्राणे (for -त्राणे) —^{b}) G1 प्रगृहीत Ñ2 B2-4 D4 7 -शरासन (B4 D4 °नै , D7 °नौ) Ñ V1 B2-4 om 30^{cd} —^{cd}) Ś1 D6 पुरुषव्यार , D4 7 पुरुषनाम (for °मानी) Dt1 Dm1 D4 अपि, Cm t as in text (for मयि) Dm1 स्थिति , Cm स्थिते (as in text) G(ed) स्थिते मयि धनुष्पाणौ कोऽप्रिय त्ते करिष्यति

31 D1 2 M4 om 31 (cf v l 23) B1 missing (cf v l 25). —^{ab}) Cv r m g t अत्यस्यन् (as in text) Dg1 T1 2 G2 3 M1 3 अत्यस्य(Dg1 °स)नै(M3 °स्यान्नै)केन (sic) (for °न्नेकेन) —For 31^{ab}, Ś1 Ñ V1 B2-4 D4-7 subst

518* अभ्यस्तान्विविधाकारान्विशितान्नुधिराशनान् ।

[V1 अभ्यस्त्रान्, B4 अभस्तान् (sic), D4 7 अभ्यस्ता, D5 स्व न्यस्तान् Ś1 D6 विविधे काले B2 विविधान्तीक्ष्णान्([before corr] °कार), B3 D4 5 7 विविध काल, G(ed) विविधान्काले (for विविधाकारान्) Ñ2 विशितान् D4 5 7 निशिता(D5 °तान्) रुधिराशिन (for the post. half)]

—^{c}) Ś1 Ñ V1 B2-4 D6 विप्रमोक्ष्या(V1 °क्षा)मि, D5 °ष्यामि, D7 °ष्यामि (both sic) (for विनियोक्ष्यामि) M2 प्राणान् (for बाणान्) —^{d}) D7 -गजमर्दनात् , T3 °मर्द्दसु (sic), M3 -रथवर्त्मसु, Ck °वर्मसु (for -गजमर्मसु)

32 D1 2 M4 om 32 (cf v l 23). B1 missing (cf v l 25) —^{a}) D4 7 सु (for ऽस्त्र-) D5 -प्रपातस्य, Cr*p* -प्रतापस्य (for -प्रभावस्य) —^{b}) Ñ1 प्रभव , D5 प्रवाह (for प्रभाव) Ñ1 प्रकरिष्यति, Ñ2 B3 4 प्रचरि°, D4 7 सु° (for प्रभवि°) —^{c}) D4 [श्च]प्रभुजा, D6 प्रभुता (for [श्च]प्रभुता) G1 राज्ञो प्रभवता कर्तुं —^{d}) Ñ2 B3 तु (for च) Ñ1 V1 D6 T G M1-3 तव च (by transp) B4 स्वप्रभुत्व तव प्रभो

33 D1 2 M4 om 33 (cf v l 23) B1 missing (cf v l 25) —^{a}) Ś1 Ñ1 V1 B2-4 D4-7 चन्दनसाराणा —^{b}) Ñ1 D5 -[आ]मोदनस्य, Ñ2 B2-4 D4 7 -[आ]मोचनस्य (for -[आ]मोक्षणस्य) Ś1 V1 D1(after corr marg) 6 केयूराणा धनस्य च, Cr °रमोक्षणस्य च —V1 om 33^{cd} —^{c}) Dg1 reads च वि in marg —^{d}) D7 सुहृदा (sic) (for सुहृदा) Ś1 Ñ B2-4 D4-7 पूजनस्य(B4 [before corr] मोचनस्य) (for पालनस्य)

34 D1 2 M4 om 34 (cf v l 23) B1 missing (cf v l 25) —^{a}) Ś1 Ñ V1 B3 4 D6 7 अभिरूपा(Ś1 D6 °पम्) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B2-4 D6 राजन(D6 °ज-), D4 5 7 मृधे (for राम) T3 कर्तुं (for कर्म) Ñ V1 B2-4 om (hapl ?) 34^{cd} —^{c}) Ś1 D4-7 अभिषेके तु(D5 च) (for अभिषेचन-) —^{d}) Ś1 D4-7 शत्रूणा ते निबर्हण(D5 °णा)

35 B1 missing up to कि in 35^{d} (cf v l 25) —^{a}) Ś1 Ñ V1 B2-4 D4-7 तद्ब्रूहि, D1 ब्रुवेहि (sic), D2

विमृज्य बाष्पं परिसान्त्व्य चासकृ-
त्स लक्ष्मणं राघववंशवर्धनः ।
उवाच पित्र्ये वचने व्यवस्थितं
निबोध मामेष हि सौम्य सत्पथः ॥ ३६

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे विंशः सर्गः ॥ २० ॥

ब्रवीमि (for ब्रवीहि) D2 हि कोऽ्य (for कोऽप्यैव) Ś1 Ñ2 B3 D1 2 4 7 M4 नि(M4 नि)योज्यता मया(D1 त्वया), Ñ1 B2 4 वियुज्यता मया (by transp) (for मया नियुज्यता) —b) D2 [अ]सु। (for [अ]सुहृत्) V1 प्रण यश - (hypm), B3 प्राणशय - (metathesis) (for प्राणयश -) —c) Dg1 Dt1 T1 2 तथा (for यथा) Dt1 तवेव (sic) (for तवेय) B3 भवेद्वशे (by transp), Dt1 Dd1 Dm1 G2 वशा भवेत्, D1 वाशु भ°, D1 7 भवेत्तथा (for वशे भवेत्) —d) Ś1 Ñ B2–4 D1 2 5 6 तथाद्य, V1 ततथाव (corrupt), D4 7 यतेद्य(D7 °य), M4 तवाग्र (for तथैव) M3 मा (for मा) —After 35, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4–7 M4 ins

519* इति स मन्यु परिगृह्य पौरुष
स लक्ष्मणो राममभिप्रसादयन् ।
उवाच भूयोऽपि पितुर्विनिग्रहे
यतस्व रामेष समाद्य निश्चय ।

[(l 1) Ś1 D4 6 7 प्र(D6 नि)गृह्य, D1 2 अतीव, D5 प्रहत्य, M4 उद्यम (for इति स्म). D1 2 M4 मन्यु V1 प्रतिपद्य, D1 2 4 7 प्रतिगृह्य (for परि°) —(l. 2) B4 अतिप्रमादयन्, M4 इति प्र° (for अभि°) —(l 4) D7 यतश्च, M4 यतेयम् (for यतस्व) Ñ2 नाथि, B4 रामोष (sic), M4 स्त्वेष (for रामेष) Ś1 D6 विनिश्चयो मम, B4 मनप°, D1 समाद्य° (for समाद्य निश्चय)]

36 Ñ1 om 36 —a) Dg1 Dd1 G1 M2 Ck tp विसृज्य, Cr m g t as in text (for विमृज्य) Dt1 परिसात्य (sic) Dd1 Dm1 वा सकृत्, M2 वाचा (for चासकृत्) —b) Dd1 राघव (for राघव-) —c) Dt1 Dd1 पित्रोर् (for पित्र्ये) —d) Dg1 Dm1 एव, Cm as in text (for एष) T3 om हि Dg1 Dm1 T3 G1 2 M1 सत्पथे, T1 2 G3 सत्पथ —For 36, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4–7 M4 subst

520* इति वचनमुदारमर्थयुक्त
तदभिसमीक्ष्य तु लक्ष्मणस्य राम ।
मधुरतरमुवाच सोऽर्थयुक्त
परिकुपितं पितर प्रति प्रतीत ।

[(l 1) Ś1 D6 उदारमत्त्वयुक्त —(l 2) V1 तम् (for तद्) D5 om तु Ñ2 B3 लक्ष्मग स (for लक्ष्मणस्य) —(l 3) B1 मधुर °म्, D2 मधुनरम्(subm) (for मधुरतरम्) Ñ2 B1 3 शात(B1 °ति)युक्त, V1 सात्वयुक्ता, D1 शातयस्त (both sic), D2 M4 मात्वयन, D4 5 7 सात्व° (for सोऽर्थयुक्त) —(l 4) B3 हृदि कुपित, D1 प्रति° (for परि°) D1 2 M4 प्रति प्रतीप (D1 °प)]

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ B D6 लक्ष्मणसरभो, V1 D1 2 लक्ष्मणप्रकोपनो(V1 D2 °प्रकोपो), D4 7 लक्ष्मणाभिगर्जो, D5 लक्ष्मणमार्जनो —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 4 D2 6 om Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 23, Ñ2 B2 3 19, V1 20 (as in text), D1 76, D4 7 25, D5 28, M4 21 —After colophon, D6 T2 G1–3 M1, 2 conclude with श्री(D6 om श्री)रामाय नम..

२१

तं समीक्ष्य त्ववहितं पितुर्निर्देशपालने ।
कौसल्या बाष्पसंरुद्धा वचो धर्मिष्ठमब्रवीत् ॥ १
अदृष्टदुःखो धर्मात्मा सर्वभूतप्रियंवदः ।
मयि जातो दशरथात्कथमुञ्छेन वर्तयेत् ॥ २
यस्य भृत्याश्च दासाश्च मृष्टान्यन्नानि भुञ्जते ।
कथं स भोक्ष्यते नाथो वने मूलफलान्ययम् ॥ ३
क एतच्छ्रद्दधेच्छ्रुत्वा कस्य वा न भवेद्भयम् ।
गुणवान्दयितो राज्ञो राघवो यद्विवास्यते ॥ ४

G
B
L

21

☞ This Sarga is missing in D3 (cf v l 2 12 12) —Ś1 B3 D1 4–7 ins lines 1-54 and lines 55-156 of Appendix I (No 12) in Sarga 21 before and after st 1 respy and they read st 2-11 (including the star passages up to 532*) before 2 22 1 Ñ V1 B1 2 4 D2 M4 read st 1-11 (including the star passages up to 532*) before 2 22 1 —Dm1 begins with ॐ

1 ᵃ) T3 त्व (sic) (for त) Ś1 D1 4–6 व्यवसित, Dt1 Ct व्यवस्थित, D7 व्यवसिद (corrupt) (for त्ववहितं) —ᵇ) Dg1 पितृ (for पितुर्) Ś1 D6 वचन-, D1 4 5 7 सदेश- (for निर्देश) —ᶜ) Ś1 D1 4–7 -सन्दिग्ध, G2 सरुद्द (for -सरुद्धा) —For 1, Ñ V1 B1 2 4 D2 M4 subst, while Ś1 B3 D1 4–7 ins before 2

521* समाश्वास्य ततो भूय कौसल्या राममब्रवीत् ।
सास्राक्षरपद वाक्यमिद बाष्पाकुलेक्षणा ।

[(l 1) Ś1 Ñ B1–3 (B2 before corr) D5 M4 समाश्वस्य D4 7 चेदम्, D5 पुत्रम् (for रामम्) —(l 2) Ñ1 B1 D1 2 4 5 7 सक्ता(Ñ1 शक्ता, D1 ग्रस्ता, D2 श्रस्ता)क्षरपद(Ñ1 B1 °मिद), Ñ2 B3 कान्ता(B3 also सद)क्षरमिद, V1 श्लक्ष्णाक्षरमिद, B2 युक्ताक्षरमिद, B4 सूक्ष्माक्षरमिद, M4 सन्नाक्षरमिद, G(ed) व्यक्ताक्षरमिद (for सास्राक्षरपद) D1 साश्रु (for वाक्यम्) Ñ V1 B दीना, D1 2 M4 तदा, D5 पुन (for इद) Ñ V1 B1–3 D5 सास्रा(Ñ2 B1 °स्र)विलेक्षणा, D1 2 M4 बाष्पा(D2 °ष्प)वि°, D4 मस्राविलेक्षणा (for बाष्पाकुलेक्षणा)]

—For 1, B3 subst

522* एव रामवच श्रुत्वा लक्ष्मणानुनय तथा ।
दीर्घमुष्ण च नि श्वस्य कौसल्या राममब्रवीत् ।

2 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 cf v l 1 —M3 om 2ᵃᵇ —ᵇ) Ś1 D4–7 -हिते रत (for प्रियवद) —For 2ᵃᵇ, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

523* अदृष्टलोकधर्मात्मा लोकप्रियहिते रत ।

[B2 4 D1 2 -दु ख- (for -लोक-) Ñ B3 -धर्मा सत्, V1 B1 2 M4 -धर्मात्मन् (for -धर्मात्मा)]

—ᶜ) Ś1 D1 4–7 मया, V1 मया त्वं (hypm), B3 माया- (sic) (for मयि) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 transp जातो and दशरथात्, M3 जाते दशरथात् (for जातो दशरथात्) —ᵈ) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 कथं दु खमवाप्स्यसि (D5 °ति)

3 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 cf v l 1 —ᵃ) Ś1 Ñ V1 B D6 M4 (after corr) प्रे(V1 प्रै)ष्या (B4 °ष्या [sic])श्, D2 प्रेक्षाश्, D5 प्रेक्ष्याश् (for भृत्याश्) Ñ2 marg, B4 दासाश् (sic), D1 4 दाराश्, G(ed) दास्यश् (for दासाश्) —ᵇ) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 स्वादूनि (for मृष्टानि) M4 [अ]न्यानि (for [अ]न्नानि) G3 भुजति (sic) —ᶜ) D4 5 7 स कथ (by transp) G3 M3 सभोक्ष्यसे (for स भोक्ष्यते) Dt1 Dd1 Dm1 T1 रामो (for नाथो) —ᵈ) T2 वन- D7 [ऽ]मल- (for मूल-) —For 3ᶜᵈ, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst

524* तस्य पुत्र प्रियो वन्यं भोक्ष्यते मुनिभोजनम् ।

[B4 [ऽ]रण्य (sic), D1 राज्ये (for वन्य) Ś1 B2 3 (also) D6 M4 मोक्ष्यते D1 2 [ऽ]स्वादु- (for मुनि-)]

4 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 cf v l 1 —ᵃ) Ś1 Ñ V1 B D2 4–7 M4 श्रद्दध्यादिद(D7 °म), D1 श्रद्दधति त (for एतच्छ्रद्दधेच्) M3 एकत श्रद्धे श्रुत्वा —ᵇ) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 2 4–7 M2 4 भय भवेत् (by transp), B4 भय तदा (for भवेद्भयम्) —After 4ᵃᵇ, G2 repeats 4ᵃ —ᶜ) Dg1 राज्ञा (for राज्ञो) —For 4ᶜᵈ, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

525* राज्ञा निर्वासित पुत्र प्रियोऽतिगुणवानिति ।

[D1 राज्य, D2 तरया (both sic) (for राज्ञा) V1 निर्विसित (sic) B3 (also) हि (for ऽति-) B2 अपि (for इति)]

—Thereafter cont

526* अय धक्ष्यति मा पुत्र लोकवाक्यहुताशन ।
वियोगार्तिसमुद्भूतस्त्वद्वियोगानिलेरित ।
चिन्ताबाष्पमहाधूमस्त्वद्गुणौघमहेन्धन ।
मा प्रधक्ष्यत्यय नून नि श्वासायासपावक ।,

[(l 1) B3 योय B1 लोकवाद-, D1 2 5 7 M4 शोकदु ख, D4 दु खशोक- (for लोकवाक्य) D4 7 -समुद्भव (for -हुताशन) —(l 2) D4 5 7 transp the prior halves of l 2 and l 3, while Ś1 D6 transp the post halves of the same lines D4 -समुभूतस् (sic) V1 -[अ]नले रत (sic) (for -[अ]निलेरित) D1 2 त्वत्ले(D1 स्वले)हानलवीजित (for the post half) —(l 3) Ś1 D6 चितायास (for चिन्ताबाष्प-) B1 -महाधूपस्, D5 °धूम (sic) (for -महाधूमस्) Ś1 D4–6 -मयेंधन, D7 -मघेधन (sic) (for -महेन्धन) —(l 4) B2 reads from धक्ष्यति up to पावक in marg B1 प्रश्क्ष्यति, D1 प्रधक्ष्ययेन् (sic) (for प्रधक्ष्यति) Ś1 य (for

त्वया विहीनामिह मां शोकाग्निरतुलो महान् ।
प्रधक्ष्यति यथा कक्षं चित्रभानुर्हिमात्यये ॥ ५
कथं हि धेनुः स्वं वत्सं गच्छन्तं नानुगच्छति ।
अहं त्वानुगमिष्यामि यत्र पुत्र गमिष्यसि ॥ ६
तथा निगदितं मात्रा तद्वाक्यं पुरुषर्षभः ।
श्रुत्वा रामोऽब्रवीद्वाक्यं मातरं भृशदुःखिताम् ॥ ७
कैकेय्या वञ्चितो राजा मयि चारण्यमाश्रिते ।
भवत्या च परित्यक्तो न नूनं वर्तयिष्यति ॥ ८
भर्तुः किल परित्यागो नृशंसः केवलं स्त्रियाः ।
स भवत्या न कर्तव्यो मनसापि विगर्हितः ॥ ९
यावज्जीवति काकुत्स्थः पिता मे जगतीपतिः ।
शुश्रूषा क्रियतां तावत्स हि धर्मः सनातनः ॥ १०

[अ]य) Ñ B1 3 4 D1 5 7 विश्वासायास, V1 वलीयान्शोक-, D2 विश्वा° (sic), D4 नि श्वासाया॰- (for नि श्वासायास-) D1 2 5 M4 -मारुत (for -पावक)]

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins after 4

527* नून तु वलवाल्लोके कृतान्त सर्वमादिशन् ।
लोके रामाभिरामस्त्व वन यत्र गमिष्यसि ।
क्षय तु मामात्मभवस्त्वादर्शनमारुत ।
विलापदु खसमिधो रुदिताश्रुहुताहुति ।
चिन्तावाष्पमहाधूमस्त्वादर्शनचिन्तज॰ ।
कर्शयित्वाधिक पुत्र नि श्वासायाससभव ।

[(l 1) T3 शोके, M3 सर्वे (for लोके) Dm1 G1 आदिशेत्, G3 M3 आदिशत्, Cm आदिशन् (as above) —(l 2) Dg1 पुत्र, Cg यत्र (as above) M3 गमिष्य॰ —(l 3) Dt1 ॰त्मभवस् —(l 4) T1 2 G3 विवास, Cm g k t विलाप- (as above) —(l 5) Dt1 Cg*p* t तवागमन-, Ct*p* तवादर्शन- (as above) Dg1 Dm1 G2 M1–3 Cm.g -चित्तज, Dt1 -चिंतक, T1 2 -चिन्तज, T3 -चित्रज, G1 3 चिंतज (sic), Ct -चिंतज (as above) —(l 6) Dg1 कर्पयित्वा, G2 दर्शयित्वा, Cg as above (for कर्श°) Dd1 Dm1 T1 2 G2 3 M1 भृश (for [अ]धिक) Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1–3 निश्वास]

5 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 cf v l 1 —[a]) T3 विहीना, M3 विहीनम् (both sic) (for विहीनाम्) Ś1 Ñ V1 B2 3 D1 2 4–7 M4 अ(D5 M4 वि) वशा, B4 अबला, T3 मा राम (for इह मा) —[b]) Ś1 Ñ1 B1 2 4 D1 2 4–7 M4 क्षनिश ज्वलन्, Ñ2 V1 B3 अभि(V1 °ति)सज्वलन् (for अतुलो महान्) —[c]) Dm1 सधक्ष्यति (for प्रधक्ष्यति) T1 तथा (for यथा) Ś1 D4 6 T1 कक्ष्य Ñ V1 B D1 2 M4 शुष्क(Ñ2 B2 D1 °ष्क) वृक्ष(V1 कस्क [sic], B1 D1 2 कक्ष, M4 कक्ष्य)मिवाशय

6 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 cf v l 1 —[a]) D4 5 7 T1 2 Ct*p* यथा (for कथ) D4 7 धेनुश्च, D5 तु धेनु (for हि धेनु) —[b]) Dt1 Dd1 D4 5 7 अनुगच्छति —[c]) D4 5 7 तथा (for अह) Dt1 त्वा तु गमिष्यामि, D4 त्वनु°, G1 तु त्वागमि° (for त्वानुगमि°) —[d]) Dg1 *inf lin*, D4 5 7 येन (for यत्र) Dt1 Dd1 Dm1 वत्स (for पुत्र) —For 6, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst

528* वत्सलत्वाद्यथा धेनु स्वपुत्रमनुधावति ।
तथा त्वामनुयास्यामि वात्सल्यादिति मे मति ।

[(l 1) D1 2 M4 यथा धेनुर्वत्सल्त्वात् (by transp) (for the prior half) Ś1 D1 2 6 M4 स्व, B3 सु- (for स्व-) V1 -वत्सम् (for -पुत्रम्). Ś1 D6 अभिधावति, D1 °वाधति (sic) (for अनुधावति) —(l 2) D6 त्वम् (sic) (for त्वाम्). —D6 reads from वात्सल्या in l 2 up to 7[c] in marg. Ś1 D6 अभिधावती (sic) (for इति मे मति)]

7 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 cf v l 1 —[a]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 M3 Ck t यथा, Cg as in text (for तथा) ❁ Cm यथेति पाठ । ❁ —[b]) G2 M1 मनुजर्षभ —For 7[ab], Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–(D6 reads in marg)7 M4 subst

529* इति मातुर्निगदित वाक्य सकरुणाक्षरम् ।

[D1 2 M4 मात्रा (for मातुर्) D1 M4(before corr) निगदितु (sic) Ś1 मातु (for वाक्य)]
—D6 reads 7[c] in marg (cf v l 528*) —[c]) D1 ॰मो (for रामो) D4 7 हि तद् (for ऽब्रवीद्) —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 कौसल्या शोकविह्वला(Ś1 D6 °कर्पिता, D1 2 M4 °कर्शिता)

8 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 cf v l 1 —[a]) T3 कैकेयी- (for °य्या) —[b]) D2 तु (for च) Dm1 आश्रिते —[c]) T2 भवता (sic) Dg1 [अ]पि (for च) —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 मन्ये (for नून) M4 (before corr) सधर्यिष्यसि (after corr *inf lin sec. m* °ति) (for वर्तयिष्यति)

9 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 cf v l 1 —[a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4–7 M4 चैव, Ñ1 तव, Dg1 Dt1 T G3 M2 3 पुन (for किल) —[b]) Dt1 Dd1 Dm1 T1 G M2 स्त्रिय (sic) (for स्त्रिया) Ś1 Ñ V1 B D1 4–7 M4 शस्यते (V1 कस्यते [sic], D1 शिष्यते) न कथ(B4 D5 कदा)चन, D2 न कथचन गर्हित —[cd]) Ñ1 विगर्हिरात (sic), D5 विगर्हितं, M4 कथचन (for विगर्हित) D2 कर्तव्यो मनसा देवि सत्यमे- तद्ब्रवीमि ते

10 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 cf v l 1 —[a]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 ते भर्ता (for काकुत्स्थ) —[b]) Ś1 D6 भर्ता हि तव दैवतं, Ñ V1 B D1 2 4 5 7 M4 लोकेस्मिन्प्र(D7 °स्याप्र)भुरीश्वर —[d]) Dm1 च (for हि) —For 10[cd], Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

530* तावत्त्वया दैवतवच्छुश्रूष्योऽनन्यभक्तया ।

एवमुक्ता तु रामेण कौसल्या शुभदर्शना ।
तथेत्युवाच सुप्रीता राममक्लिष्टकारिणम् ॥ ११
एवमुक्तस्तु वचनं रामो धर्मभृतां वरः ।
भूयस्तामब्रवीद्वाक्यं मातरं भृशदुःखिताम् ॥ १२
मया चैव भवत्या च कर्तव्यं वचनं पितुः ।
राजा भर्ता गुरुः श्रेष्ठः सर्वेषामीश्वरः प्रभुः ॥ १३
इमानि तु महारण्ये विहृत्य नव पञ्च च ।
वर्षाणि परमप्रीतः स्थास्यामि वचने तव ॥ १४
एवमुक्ता प्रियं पुत्रं बाष्पपूर्णानना तदा ।
उवाच परमार्ता तु कौसल्या पुत्रवत्सला ॥ १५

[Ñ1 देववद् (subm), V1 दैवाव (sic), B2 [अ]पि ऐव स, D2 दैवन तद, D4 7 देववच्च(D7 °च) (for दैववच) B1 त्वयापि देववत्तावच् (for the prior half) V1 D1 4 नान्यभक्तया (D1 °चित्तया), D2 M4 [ऽ]नन्यचित्तया (for ऽनन्यभक्तया) Ś1 D6 सर्वात्मना नयला तमाराधयितुमर्हसि]

—Thereafter Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 cont

531* नाहं त्वयानुगन्तव्यो भर्ता हि तव दैवतम् ।
तमिहैव वसन्ती त्वमाराधयितुमर्हसि ।
राजा हि ते प्रभवति प्राणाना जीवितस्य च ।
अनुगन्तुमतो देवि न मामर्हसि सर्वथा ।

[Ś1 D6 om l 1–2 —(l 1) V1 न हि त्वया, M4 त्वयाहं न (by transp) (for नाहं त्वया) Ñ1 (also as above) जीवित (for दैवतम्) —(l 2) D1 ताम् (sic) (for तम्) Ñ2 त्वाम् (sic) (for त्वम्) M4 transp तम् and त्वम् in the prior half B4 आधारयितुम् (metathesis) (for आराध°) —(l 3) V1 [अ]पि (for हि) Ś1 D6 प्रभविता (for प्रभवति) B4 प्रभवानां (hypm.), D2 प्राणीना (sic) (for प्राणाना) —(l 4) B2 M6 इतो (for अतो) V1 ममार्हसि, B4 मार्हसि (for मामर्हसि) D1 2 M4 नार्हसे मा(M4 मा नार्हसि) कथचन (for the post half)]

11 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 cf v l 1 —^{ab}) G2 M1 उक्त्वा (sic) (for उक्ता) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 इत्येवमुक्ता(V1 M4 [after corr *inf lin sec m*] °क्त्वा) Dg1 transp रामेण and कौसल्या Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4–7 M4 धर्मदर्शिनी(B2–4 D4 5 °ना, D1 °र्शनी, D2 °दर्दना [sic], D7 °दर्शना) (for शुभदर्शना) —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 तु सार्ता, M1 सप्रीता (for सुप्रीता) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 मन्त्र(Ñ1°ः)स्थित वन(D1 2 °ने), D5 अक्लिष्टकारण (for °कारिणम्) —After 11, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 ins

532* निश्चितं च तथा रामं विज्ञाय गमनोत्सुकम् ।
प्रास्थानिकं स्वस्त्ययनं कर्तुं समुपचक्रमे ।

[(l 1) Ś1 D6 विनिश्चितं, V1 D1 7 निश्चितं तु(V1 D7 त) (for निश्चितं च) D1 2 M4 ततो (for तथा) Ś1 D6 गमनोत्सुक —(l 2) Ś1 D6 राममाता (for स्वस्त्ययन) D4 7 पयोपचक्रमे (for समुप°)]

☞ Before 12, Ñ V1 B1 2 4 D2 M4 ins a passage given in Appendix I (No 12).

12 ^{a}) D4 7 उक्त्वा तु जननीं —^{c}) D6 तत्र (for ताम्) —For 12, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst

533* इत्युक्त्वा जननीं रामो धर्मात्मानुनय वच ।
स्थिता धर्मपरा दीना पुनर्वचनमब्रवीत् ।

[(l 1) D1 2 मातर (for जननीं) B1 repeats जननीं रामो D6 reads नय च in marg D1 2 M4 धर्म्यं सानु° (for the post half) —(l 2) V1 B2 D1 2 M4 ध्यानपरा]

13 ^{ab}) D5 तु (for the second च) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 त्वया देवि(M4 चैव) मया चैव स्थेयं नृपतिशासने(Ñ °न) —After 13^{ab}, D6 reads an addl colophon [Sarga name कौसल्यावाक्य Om Sarga no and concludes with श्रीरामचन्द्राय नम]

—After 13^{ab}, M4 ins

534* तत्तथा कुरु मा चैव कारयाय तवाञ्जलि ।

—M4 om 13^{c}–14 —^{cd}) D5 7 T G M1–3 गुरु- (for गुरु) Ś1 Ñ V1 B D6 चव (for श्रेष्ठ) Ś1 D6 ईश्वरेश्वर, Ñ V1 B D4 5 7 ईश्वरश्च न, M1 3 ईश्वर° (for ईश्वर प्रभु) D1 2 राजा गतिर्गुरुर्भर्ता प्रनिष्ठा दैवत च नो

14 M4 om 14 (cf v l 13) —^{a}) G2 M1 Cr k इदानीं, Cm g as in text (for इमानि) B2 च, M2 [ध]ह (for तु) Ś1 Ñ V1 B D2 6 विहृ(Ñ2 °कृ)त्याह(Ś1 B4 D6 °त्यैव, Ñ1 V1 °त्येह) (for महारण्ये) D1 इमानि निहत-ध्यानि —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 नव वर्षाणि(B1 2 4 वर्षाणि नव [by transp]) (for विहृत्य नव) —^{c}) Dt1 Dd1 परमप्रीत्या, Dm1 परम प्रीत (for परमप्रीत) Ś1 Ñ V1 B (B1 after corr marg) D1 2 6 वने पु(B1 [before corr] D1 2 °नारपु)नरप्यावृत्त (B1 2 °त्य) —^{d}) M3 पितु (for तव) Ñ V1 B D1 2 पितृ(B1 D1 2 तव)शासने —After 14, D4 7 read 17

15 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 इत्युक्ता(Ś1 D6 °क्त्वा, Ñ °क्त [sic]) सा, D1 एवमुक्त, D6 7 °क्ते, M3 °क्त्वा (for एवमुक्ता) Dm1 प्रिय पुत्रा (sic) (for प्रिय पुत्र) —^{b}) Dt1 बा*- (for बाष्प-) G2 -पूर्णानने (sic) (for -पूर्णानना) D4 5 7 वच (for तदा) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 बाष्पपर्याकुल (D1 2 M4 बाष्पाप्यक्तपद) वच —Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M3 4 om 15^{cd} —^{c}) T1 2 G3 तु खान्यसहमाना सा —^{d}) Dt1 Dd1 Dm1 M2 सुत- (for पुत्र-) T1 2 G3 राम(G3 वाक्य) मब्रवीत्

आसां राम सपत्नीनां वस्तुं मध्ये न मे क्षमम् ।
नय मामपि काकुत्स्थ वनं वन्यां मृगीं यथा ।
यदि ते गमने बुद्धिः कृता पितुरपेक्षया ॥ १६
तां तथा रुदतीं रामो रुदन्वचनमब्रवीत् ।
जीवन्त्या हि स्त्रिया भर्ता दैवतं प्रभुरेव च ।
भवत्या मम चैवाद्य राजा प्रभवति प्रभुः ॥ १७
भरतश्चापि धर्मात्मा सर्वभूतप्रियंवदः ।
भवतीमनुवर्तेत स हि धर्मरतः सदा ॥ १८
यथा मयि तु निष्क्रान्ते पुत्रशोकेन पार्थिवः ।
श्रमं नावाप्नुयात्किंचिदप्रमत्ता तथा कुरु ॥ १९

16 ᵃ) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 उवाचेद, D4 5 7 आह राम, G2 आसा राम (sic) (for आसां राम) —ᵇ) Ñ2 B3 4 Dd1 Dm1 D4 5 7 G M1–3 मध्ये वस्तु (by transp) (for वस्तुं मध्ये) D5 (before corr) क्षय (for क्षमम्) —ᶜ) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 पुत्र त्व(D1 °स्त्व [sic]) (for काकुत्स्थ) —ᵈ) In B1 (photo copy) the portion after बहु (for वन्या) in 16ᵈ up to स्था in l 2 of 547* is missing Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G2 M1 इव (for यथा) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1 2 5 6 M4 वन(D2 °ने) वन्य (D1 2 5 M4 व्याघ्र)मृगाकुल(M4 °युत), D4 7 वनवास मृगायुत —ᵉ) D1 यदे (sic), M3 यथा, Ct as in text (for यदि) —ᶠ) D6 (after corr marg as in text) बुद्धिर् (for पितुर्) Ś1 Dg1 D1 2 4 6 7 G3 अवेक्षया, Cr m g as in text (for अपेक्षया) —After 16, B3 ins

535* अवश्यमेव गन्तव्य तथैव सह पुत्रक ।,

while D4 7 ins

536* एवमुक्तस्तु रामस्तु पुनर्मातरमब्रवीत् ।

Thereafter D4 7 cont 538*

17 B1 missing (cf v l 16) D4 7 read 17 after 14 —ᵃ) T1 damaged, M4 इति (for तथा) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1 2 6 M4 ब्रुव(D1 °व)तीं, D5 वदतीं (sic) (for रुदतीं) —ᵇ) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 पुनर्, Dt1 Ck t [ऽ]स्दन् (for रुदन्) Dg1 reads *inf lin* रुदन्वचन D7 व नम् (for वचनम्) —ᶜᵈ) Ś1 Ñ2 B3 4 D5 6 जीवत्पत्या (D5 6 °ज्या), Ñ1 V1 B2 जीवपत्या (V1 °त्न्या), Dg1 D4 7 जीव(D7 °व)त्याश्च, G2 स्त्रीवत्या हि (sic) (for जीवन्त्या हि) Dg1 Dm1 D5 7 G1 2 स्त्रियो (for स्त्रिया) Ś1 D6 परम(D6 °म) स्मृत, Ñ V1 B2–4 न पुन सुत (for प्रभुरेव च) D1 2 M4 जीवत्पत्यु (D2 °त्पितु, M4 °त्पत्या) प्रभवति पतिर्न तु सुत स्त्रिय (M4 °या) —ᵉ) Ñ2 B4 [अ]प्यद्य, D5 [इ]वाद्य, G1 [अ]चैव (for [ए]वाद्य) —ᶠ) Ñ1 हि भवति —After 17, Ś1 Ñ V1 B2–4 D4–7 ins, while D1 2 M4 subst for 17ᵉᶠ

537* अतो नार्हास्यिह नेतु त्वामितो नगराद्वनम् ।

[Ñ V1 B3 ततो D1 नार्ह्यामि (sic) V1 [अ]ल (for [अ]ट) Ñ1 कृते (for इतो) D4 7 वनगह्वर]

—Thereafter Ś1 Ñ V1 B2–4 D1 2 5 6 M4 cont, D4 7 cont after 536*

538* न चानुगन्तु न्याय्योऽह जीवत्पत्या त्वयापि च ।
महात्मा वामहात्मा वा पतिरेव गति स्त्रिया ।
किं पुनर्नृपतिर्देवि महात्मा दयितश्च ते ।

[(l 1) B3 नार्या, D5 त्या यो (for ॰याय्यो) Ś1 V1 B2 D6 M4 जीवपत्या(Ś1 D6 °वत्पत्या, B2 °वपत्या) (for जीवत्पत्या) Ś1 D6 [अ]पि वा, D4 7 वन (for [अ]पि च) D5 तव पत्युस्त्वया वन (for the post half) —(l 2) B2 च (for the first वा) Ñ2 [अ]पि पतितो, V1 °त्मा च (for [अ]महात्मा वा) D4 7 गतिरेव पति (by transp), D5 गतिरेव पति (for पतिरेव गति) D1 2 4–7 स्त्रिय (for स्त्रिया) —(l 3) D2 तु नो (for पुनर्) M4 transp नृपतिर् and देवि V1 दैवतश् (for दयितश्) D2 4 5 मे (for ते)]

On the other hand, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

539* न ह्यनाथा वय राज्ञा लोकनाथेन धीमता ।

18 B1 missing (cf v l 16) —ᵇ) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1 2 4–7 M4 विनीतो गुरु(Ś1 धर्म, B2 भ्रातृ)वत्सल (Ñ2 °ला) —ᶜᵈ) T2 M3 भवतीम् (sic) T1 भरत (for धर्म°) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1 2 4–7 M4 असशय(M4 न सशयो) य (D7 ॰)थैवाह पुत्रस्ते धर्मतस्तथा —After 18, Ś1 Ñ V1 B2–4 D1 2 4–7 M4 ins

540* मत्तोऽधिकतरा पूजा भरतादप्यवाप्स्यसि ।
न हि किंचिदकल्याण तस्मात्तामर्षयाम्यहम् ।

[(l 1) B4 D2 मतो (sic), M4 अतो (for मत्तो) B3 [ऽ]धिक रा Ś1 D6 त्वम् (for अपि) Ñ1 [अ]वाप्यसि D2 अथवाप्स्यसि —(l 2) D5 तस्मिन् (for तस्माद्) Ś1 D4 6 7 आशसयाम्यह, Ñ1 V1 पश्याम्यह तव, D2 आमर्हयाम्यह (sic), M4 आलक्षयाम्यह]

19 B1 missing (cf v l 16) —ᵃ) D2 तथा Ś1 Ñ V1 B2–4 D1 2 4–7 G2 M1 तु मयि (by transp), M4 त्व मयि (for मयि तु) G2 विक्राते —ᵇ) M4 स्नेहेन (for शोकेन) Ś1 Ñ V1 B2 4 D1 2 4 6 7 मे पिता, B3 (also as in Ś1) M4 मोहिता (for पार्थिव) D5 पुत्रशोकान्महीपति.
—For 19ᶜᵈ, Ś1 Ñ V1 B2–4 D1 2 4–7 M4 subst

541* अतिमात्र न सतप्येत्तथा त्व कर्तुमर्हसि ।

[V1 D5 7 न तप्येत D1 न सतप्येत्, D4 न तप्येत्, M4 न तप्येयास् (for न सतप्येत्)]

—Then all cont

542* कार्यं प्रत्यग्रवयसि न तथा मय्यपह्नव ।
पत्यौ वृद्धे यथा कार्यस्त्वया मच्छोककर्शिते ।

[(l 1) D5 प्रत्युग्रवयसि V1 B2 यथा Ś1 D6 वापि, B4 मेपि (for मयि) —(l 2) Ñ V1 B2–4 तथा (for यथा) D1 2 4 5 7 M4 यथा(D5 तथा) वृद्धे पत्यो(D5 पितॄं [sic], M4 त्वया) कार्यस् (for the prior half) D2 त्वयि, M4 पत्यौ (for त्वया) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1 4 6 कर्षिते]

व्रतोपवासनिरता या नारी परमोत्तमा ।
भर्तारं नानुवर्तेत सा च पापगतिर्भवेत् ॥ २०
शुश्रूषामेव कुर्वीत भर्तुः प्रियहिते रता ।
एष धर्मः पुरा दृष्टो लोके वेदे श्रुतः स्मृतः ॥ २१

पूज्यास्ते मत्कृते देवि ब्राह्मणाश्चैव सुव्रताः ।
एवं कालं प्रतीक्षस्व ममागमनकाङ्क्षिणी ॥ २२
प्राप्स्यसे परमं कामं मयि प्रत्यागते सति ।
यदि धर्मभृतां श्रेष्ठो धारयिष्यति जीवितम् ॥ २३

G
B
L

—After 19, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

543* दारुणश्चाप्यय शोको यथेन न विनाशयेत् ।
राज्ञो वृद्धस्य सतत हितं चर समाहिता ।

[(1 1) G2 दाक्षिणश् (sic) T1 [अ]प्यय शोको, G1 [अ]प्रिय शोके (sic) (for [अ]प्यय शोको) G1 यथेत —(1 2) Dm1 राज्ञा (sic)]

20 B1 missing (cf v l 16) —a) G2 व्रतोपवासा (for °वास-) M2 नियता (for निरता) —b) Dg1 *sup lin* या —c) G1 3 अनुवर्तेत, M3 नानुवर्ते च (sic) (for नानुवर्तेत) ❀ Cr भर्तार नानुवर्ते(ते)ति पाठ । ❀ —d) Dg1 T1 2 G3 (sic) सा तु, G1 मना- (sic) (for सा च)
—For 20, Ś1 Ñ V1 B2–4 D1 2 4–7 M4 subst

544* या धर्मचारिणी नारी पतिं पतिपरायणा ।
नानुवर्तेत यत्नेन न सा सद्भि प्रशस्यते ।

[D5 om 1 1 —(1 1) D1 2 च धर्मवती, M4 धर्मवादिनी (for धर्मचारिणी) —D5 reads 1 2 after 1 1 of 545* —(1 2) V1 नानुवर्तेत् (subm), D1 4 5 7 M4 नानुवर्तति, D2 अनुवर्वनि (for नानुवर्तेत) V1 D1 2 M4 धर्मेण (for यत्नेन) Ñ1 या सद्भिर्न प्रशस्यते, V1 D1 5 7 M4 सा सद्भिर्न प्रशस्यते (by transp), D2 सा मद्भि किं न शस्यते (for the post half)]
—Then all cont

545* भर्तृव्रता भर्तृपरा नारी भर्तृपरायणा ।
इह कीर्तिं परा प्राप्य प्रेत्य स्वर्गे महीयते ।

[(1 1) Ñ2 reads नारी भर्तृपरा in marg D4 5 7 पतिव्रता धर्मपरा(D5 °रता) नारी पतिपरायणा —After 1 1, D5 reads 1 2 of 544*]
—After 20, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

546* भर्तु शुश्रूषया नारी लभते स्वर्गमुत्तमम् ।
अपि या निर्नमस्कारा निवृत्ता देवपूजनात ।

[(1 1) Dg1 T3 G2 M1–3 भर्तृ (for भर्तु) Dd1 Dm1 G2 M1 गतिमुत्तमा]

21 B1 missing (cf v l 16) —a) M3 शुश्रूषाद् (sic) (for °षाम्) —b) Dg1 भर्तृ (for भर्तु) Dt1 प्रिय (sic) (for प्रिय-) —c) Dt1 Ct स्त्रिया नित्यो (for पुरा दृष्टो) —d) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 वेदे लोके (by transp), T2 G3 M2 लोके वेद- (for लोके वेदे) T2 3 G M1 3 श्रुत (T2 G1 °ति)स्मृत , M2 श्रुतो स्मृतौ, Cm g t as in text (for श्रुत स्मृत) —For 21, Ś1 Ñ V1 B (B1 missing up to स्था in 1 2) D1 2 4–7 M4 subst

547* तस्मात्सदैव भर्तुस्त्व शुश्रूषानिरता गृहे ।
स्थातुमर्हसि धर्मो हि सत्स्त्रीणामेष शाश्वत ।

[(1 1) D4 7 सदा, D5 भव (for गृहे) —(1 2) (In B1 [photo copy] the portion of the text from तु in 1 2 up to ज्ञात क in 2 21 2cd [see sequence above] is reproduced) D1 4 7 वर्तुम्, M4 वस्तुम् (for स्थातुम्) D1 य (for हि) Ñ B3 D1 2 5 7 स (for सत्-) Ñ1 B4 D1 4 7 एव (for एष) M4 स्त्रीणामेष सनातन (for the post half)]
—Then all cont

548* गार्हस्थ्यधर्मरतया देवाराधनशीलया ।
भर्तृचित्तानुवर्तिन्या भर्ता सेव्य इह त्वया ।

[(1 1) D1 2 5 7 गार्हस्थ्य (for गार्हस्थ्य-) D2 reads from धर्म up to इह in 1 2 in marg B2 D1 2 -परया (for रतया) D4 7 धमाराधन- (for देवाराधन-) —(1 2) D4 5 7 भर्तुश् (for भर्तृ) Ś1 D1 -चितानुवर्तिन्या, D5 °नुगामिन्या (for -चित्तानुवर्तिन्या)]
—After 21, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

549* अग्निकार्येषु च सदा सुमनोभिश्च देवता ।

[Dg1 सर्वेषु, G2 M1 च तदा (for च सदा) T1 2 तु (for the second च).]

22 b) Dt1 सत्कृता· (for सुव्रता) —For 22ab, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

550* ब्राह्मणान्वेदविदुष पूजयन्ती यतव्रता ।

[D5 reads (erroneously) the prior half of 552* before the prior half of 550*, repeating in its proper place B4 दवि दुर्ष्टश (sic) (for वेदविदुष) D1 जितव्रता, G(ed) यतव्रो (for यतव्रता)]
—c) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 वसेह(B4 वासेय, D5 वसेहि [both sic]) भर्तृसहिता —D4 om (hapl) from 22d up to the prior half of 552* —After 22, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

551* नियता नियताहारा भर्तृशुश्रूषणे रता ।
[Dg1 T1 2 G1 M1 भर्तु (for भर्तृ-)]

23 Ś1 om 23 —a) T1 (*inf lin* also as in text) काल (for काम) —b) Dt1 पर्यागते —For 23ab, Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

552* द्रक्ष्यसे भर्तृसहिता ममाभ्यागमन पुन ।

[D4 om the prior half (cf v l 22) B1 ममावागमन, B2 (marg also as in B1) (with hiatus) मम आगमन, B3 ममावागमन, D2 °गमन (sic), D4 °गमन (ditto), D5 M4 °भ्यागमन (for ममाभ्यागमन)]
—c) M3 श्रेष्ठे (for श्रेष्ठो) Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 यदि राजा महिही(B2 मया ही)नो —d) T3 धारयत्वपि, M3 °सि (for धारयिष्यति) Cr cites 23cd as in text —After 23, Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 ins .

एवमुक्ता तु रामेण बाष्पपर्याकुलेक्षणा ।
कौसल्या पुत्रशोकार्ता रामं वचनमब्रवीत् ।
गच्छ पुत्र त्वमेकाग्रो भद्रं तेऽस्तु सदा विभो ॥ २४

तथा हि रामं वनवासनिश्चितं
समीक्ष्य देवी परमेण चेतसा ।
उवाच रामं शुभलक्षणं वचो
बभूव च स्वस्त्ययनाभिकाङ्क्षिणी ॥ २५

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकविंशः सर्गः ॥ २१ ॥

553* इति सानुनय वाक्यं श्रुत्वा धर्मार्थसहितम् ।

[Ñ2 reads in marg from सानुनय up to द्रक्ष्या in l 1 of 556* D1 सा नय (for सानुनय).]

24 [a]) M2 उक्तस्, M3 उक्त्वा (for उक्ता) —[b]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 M2 3 -पूर्णायते (M3 °कुले)क्षणा —[c]) Dd1 सा कौसल्या (hypm) —[d]) M3 (with hiatus) इद (for राम) —After 24[cd], Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

554* गमने सुकृतां बुद्धि न ते शक्नोमि पुत्रक ।
विनिवर्तयितु वीर नूनं कालो दुरत्यय ।

[(l 1) Cg k t सुकृता (as above) M3 सुकृता बुद्धिर् —(l 2) G3 नून (sic) (for नूनं) T3 कामो (for कालो)] —[f]) M2 प्रभो (for विभो) —For 24, Ś1 Ñ (Ñ2 in marg) V1 B D1 2 4–7 M4 subst

555* रामेणोक्त वभापेऽथ कौसल्या साश्रुलोचना ।
गच्छ पुत्र शिव तेऽस्तु कुरु त्व पितृशासनम् ।

[D6 reads l 1 in marg —(l 1) Ś1 D6 [उ]क्ता (for [उ]क्त) B3 (also) मा (sic), D1 2 4 5 7 [इ]द, M4 च (for ऽथ) —(l 2) B1 2 पुत्र गच्छ (by transp) D1 सत (sic) (for शिव) D4 7 गच्छ राम निवर्तस्व (for the prior half) Ś1 D6 कुरुष्व]

—Then all (D4 repeats consecutively) cont

556* स्वस्तिमन्तमरिष्ट त्वा द्रक्ष्यामि पुनरागतम् ।
शुश्रूषानिरता भर्तुर्भविष्यामि यथातथ माम् ।
यच्चान्यदपि कर्तव्य करिष्ये तत्सुखी भव ।

[(l 1) Ñ2 reads up to द्रक्ष्या in marg (cf v l 553*) D4 (second time) तथा तु राम तम् (hypm) (for स्वस्तिमन्तम्) B3 D1 2 अरोग त्वा, D7 °ष्ट त्वा, M4 इतो गत्वा (for अरिष्ट त्वा) D2 पुनरागो (sic) —(l 2) D2 नित्य (for भर्तुर्) Ś1 यथार्थ (sic) (for °त्थ) —(l 3) D4 5 7 तत्सर्व (for कर्तव्य) D4 (both times) 5 7 [ऽ]द्य (for तत्) D6 सुप (for सुखी) Ś1 V1 B1 2 4 D4 (both times)–7 व्रज (for भव)]

—After 24, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

557* पुनस्त्वयि निवृत्ते तु भविष्यामि गतक्लमा ।
प्रत्यागते महाभागे कृतार्थे चरितव्रते ।
पितुरानृण्यता प्राप्ते त्वयि लप्स्ये पर सुखम् ।
कृतान्तस्य गति पुत्र दुर्विभाव्या सदा भुवि ।
यस्त्वा सचोदयति मे वच आच्छिद्य राघव । [5]
गच्छेदानीं महाबाहो क्षेमेण पुनरागत ।
नन्दयिष्यसि मा पुत्र साम्ना श्लक्ष्णेन चारुणा ।
अपीदानीं स काल स्याद्वनात्प्रत्यागत पुन ।
येन त्वा पुत्र पश्येय जटावल्कलधारिणम् ।

[(l 1) G3 निवर्त्त (sic) (for निवृत्ते) G3 गतश्रमा M3 भविष्यति गत ममा (sic) (for the post half) —(l 3) G1 चानृणता (for आनृण्यता) Dg1 Dt1 स्वपिष्ये परम सुख (for the post half) —(l 4) Dg1 वीर (for पुत्र) —(l 5) Cm t as above, Ck त्वा (for त्वां) T1 यत्त्वा, T3 G1 2 M2 3 यस्त्वा (G1 2 °स्त्वा) (for यस्त्वा) Dm1 G1 सचोदय (Dm1 °य)ती (for °ति) Dt1 Ct आविध्य (for आच्छिद्य) —(l 6) T2 महाभाग —(l 7) G2 नदयिष्यति, M3 मदयिष्यसि (sic) (for नन्द°) M3 मा (for मा) T3 नाम्ना Dg1 T3 वाक्येन, T2 G2 M1 3 Ct*p* शुद्धेन, G1 शक्येन, M2 शुद्धेन, Cm t as above (for श्लक्ष्णेन) Dg1 राघव, Dd1 Dm1 G1 चेतमा, Cm k as above (for चारुणा) —(l 8) M3 अधीना॰म कालस्य (sic) (for the prior half) —T1 partly damaged from the post half of l 8 up to पु in l 9 —(l 9) Dg1 Dt1 T2 3 M3 Cg यस्त्वा (T3 यत्त्व [sic]) पुत्रक (M3 °*) (for येन त्वा पुत्र) Dg1 जटामडल-, T1 damaged (for जटावल्कल-)]

25 [a]) Dt1 तदा Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 तु, Dg1 G1 [अ]भि-, T3 [अ]पि, M4 [इ]ति (for हि) —[b]) Dt1 ददर्श (for समीक्ष्य) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 गतसत्त्वचेतना —[d]) T1 G3 स्वस्त्ययनानि काङ्क्षिणी —For 25[cd], Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

558* बभूव भूय सहसेव दु खिता
सगद्गद वाक्यकलप्रलापिनी ।

[(l 1) B2 सहमा सुदु खिता D1 2 4 5 7 M4 सहसैव मूर्छिता (for सहसैव दु खिता) —(l 2) D1 ॰गद्गद D1 2 -प्रभाषिणी, M4 -प्रवादिनी (for -प्रलापिनी) B4 D4 5 7 सगद्गदा बाष्पकला (B4 °ल)प्रलापिनी (D5 प्रपीडिना) G (ed) सगद्गदा बाष्पकल]

Colophon —*Kānda name* Ś1 B4 Dg1 Dm1 D6 om —*Sarga name* Ś1 D4 6 7 कौसल्याश्वासनं (D4 7 °नो), Ñ रामस्य गमनप्रतिज्ञा (Ñ2 गमनानुज्ञा), V1 रामगमनानुज्ञा, B1 कौसल्यातो रामस्य वनगमनाभ्यनुज्ञा, B2 कौसल्यावाक्य, B3 कौसल्यातो रामस्य गमनानुज्ञा, B4 रामवनवासानुज्ञा, D1 2 रामाभ्यनुज्ञानो (D2° नुज्ञा), D5 कौसल्यानुयोगो —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 D6 om Ś1 D2 27, Ñ2 B 23, V1 24, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 24, D1 80, D4 7 29, D5 32, M4 25 —After colophon, T2 concludes with श्रीरामा, T3 श्री, G M1 2 श्रीरामाय नम

22

☞ This Sarga is missing in D3 (cf v l 2 12 12) —Dm1 begins the Sarga with ॐ

In Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4, the sequence of stanzas in this Sarga (along with substitutes and insertions) is so complicated that it is given separately in a tabular form for the guidance of the reader It is ignored in the Critical Apparatus

Tabular conspectus of the sequences of stanzas in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4

Ś1 D6	Ñ2	V1 B1 2 4 D1	B3	D2	D4 7	D5	M4	Ñ1 (Note —As Ñ1 does not agree with any other MSS, the sequence is mentioned separately last)
1	1	1	1	1	1	1	1	1
576* (12)	576* (12)	576* (12)	576* (12)	1 4 of 576* (12)	1 1-2 of 576* (12)	1 1-2 of 576* (12)	576* (12)	576* (12)
					15^{ab}	15^{ab}		582* (15)
582* (15)	582* (15)	582* (15)	582* (15)	582* (15)	582*(15^{cd})	582*(15^{cd})	582* (15)	2
583*								560*
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}		
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	3
560*	560*	560*	560*	560*	560*	560*	560*	578* (13)
			561*					14
							562*	580*
3	3	3	3	3	3			4^{ab}
578* (13)	578* (13)	578* (13)		578* (13)	578* (13)	578* (13)	578* (13)	5^{ef}
14	14	14	14	14	14	14	14	568*
							579*	6
580*	580*	580*	580*	580*	580*	580*	580*	570* (7)
4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	571* (8)

Ś1 Dc	Ñ2	V1 B1 2 4 D1	B5	D2	D17	D4	M1	Ñ1 (Note.—As Ñ1 does not agree with any other MSS., the sequence is mentioned separately. Ed.)
564*	564*	564*	564*	564*	l. 1 of 564*	564*	l. 1 of 564*	10^{ab}
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}		4^{cd}	4^{cd}	573* (10^{cd})
5^{abcd}	5^{abcd}	5^{abcd} (564*–566*: B1r)	5^{abcd}	5^{abcd}	5^{abcd}	5^{abcd}	5^{abcd}	11^{ab}
566*	566*	566*	566*	566*	566*	566*	566*	l. 1 of 575* (11^{cd})
5^{ef}	5^{ef}	5^{ef}	5^{ef}	5^{ef}	5^{ef}	5^{ef}	5^{ef}	564*
568*	l. 1 of 568*	568*	l. 1 of 568*	568*	568*	568*	568*	4^{cd}
	l. 1 of 570* (7)		l. 1 of 570* (7)					5^{abcd}
	l. 2-3 of 568*		l. 2-3 of 568*					566*
6	6	6	6	6	6	6	6	9^{ab}
570* (7)	l. 2 of 570* (7)	570* (7)	l. 2 of 570* (7)	570* (7)	570* (7)	570* (7)	570* (7)	572* (9^{cd})
571* (8)	571* (8)	571* (8)	571* (8)	571* (8)	l. 1 of 571* (8)	571* (8)	571* (8)	586* (17)
10^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	10^{ab}		10^{ab}	10^{ab}	585* (16)
573* (10^{cd})	573* (10^{cd})	573* (10^{cd})	573* (10^{cd})	573* (10^{cd})	573* (10^{cd})	573* (10^{cd})	573* (10^{cd})	18
11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	19
l. 1 of 575* (11^{cd})	l. 1 of 575* (11^{cd})	l. 1 of 575* (11^{cd})	l. 1 of 575* (11^{cd})	l. 1 of 575* (11^{cd})	575* (11^{cd})	575* (11^{cd})	l. 1 of 575* (11^{cd})	20^{ab}
9^{ab}	9^{ab}	9^{ab}	9^{ab}	9^{ab}	9^{ab}	9^{ab}	9^{ab}	588* (20^{cd})
572* (9^{cd})	572* (9^{cd})	572* (9^{cd})	572* (9^{cd})	572* (9^{cd})	572* (9^{cd})	572* (9^{cd})	572* (9^{cd})	
586* (17)	586* (17)	586* (17)	586* (17)	586* (17)	586* (17)	586* (17)	586* (17)	
585* (16)	585* (16)	585* (16)	585* (16)	585* (16)	585* (16)	585* (16)	585* (16)	
18	18	18	18	18	18	18	18	
19	19	19	19	19	19	19	19	
20^{ab}	20^{ab}				20^{ab}	20^{ab}		
588* (20^{cd})	588* (20^{cd})				588* (20^{cd})	588* (20^{cd})		

२२

सापनीय तमायासमुपस्पृश्य जलं शुचि ।
चकार माता रामस्य मङ्गलानि मनस्विनी ॥ १
स्वस्ति साध्याश्च विश्वे च मरुतश्च महर्षयः ।
स्वस्ति धाता विधाता च स्वस्ति पूषा भगोऽर्यमा ॥ २
ऋतवश्चैव पक्षाश्च मासाः संवत्सराः क्षपाः ।
दिनानि च मुहूर्ताश्च स्वस्ति कुर्वन्तु ते सदा ॥ ३
स्मृतिर्धृतिश्च धर्मश्च पान्तु त्वां पुत्र सर्वतः ।
स्कन्दश्च भगवान्देवः सोमश्च सबृहस्पतिः ॥ ४ G 2 B 2 L 2

1 Ś1 B3 D1 4–7 read sts 2–11 and Ñ V1 B1 2 4 D2 M4 read sts 1–11 of Sarga 21 before 1 (cf v l 2 21 1) —a) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 विनीय, Cm g as in text (for [अ]पनीय) M3 समायासम् Ś1 Ñ V1 B D1 2 5 6 M4 सा(Ñ V1 D1 M4 स) निगृह्य ततो बाष्पम्(Ñ1 बाष्पप्पम् [ditto]), D4 7 सा नु गृह्यागत बाष्पम् —b) V1 उपसृत्य V1 B3 Dg1 Dt1 D1 5 T2 G1 2 M2–4 Cg शुचि (for शुचि) ❀ Cg रोदनस्याशुचिताहेतुत्वाद्देवताप्रार्थनस्य शुचिना कर्तव्यत्वादुपस्पर्शनमुक्तम् । अत एव शुचिरित्युच्यते । ❀ —c) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 2 4–7 M4 देवी (for माता) D1 2 रामाय —d) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 तत·(M4 कृते) स्वस्त्यय(D5 °)नक्रि(D2 °त्रि)या —After 1, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

559* न शक्यसे वारयितु गच्छेदानीं रघूत्तम ।
शीघ्र च विनिवर्तस्व वर्तस्व च सता क्रमे ।
य पालयसि धर्मं त्व धृत्या च नियमेन च ।
स वै राघवशार्दूल धर्मस्त्वामभिरक्षतु ।
येभ्य प्रणमसे पुत्र चैत्येष्वायतनेषु च ।
ते च त्वामभिरक्षन्तु वने सह महर्षिभि ।
यानि दत्तानि तेऽस्त्राणि विश्वामित्रेण धीमता ।
तानि त्वामभिरक्षन्तु गुणै समुदित सदा ।
पितृशुश्रूषया पुत्र मातृशुश्रूषया तथा ।
सत्येन च महाबाहो चिर जीवाभिरक्षित ।
समित्कुशपवित्राणि वेद्यश्चायतनानि च ।
स्थण्डिलानि विचित्राणि शैला वृक्षा क्षुपा ह्रदा ।
पतगा पन्नगा सिंहास्त्वा रक्षन्तु नरोत्तम ।

[(l 1) Dt1 T शक्यते, M2 शक्यते, Cm शक्यसे(as above) —(l 2) G2 M1 एव, Cr as above (for च वि) G2 om (hapl) second वर्तस्व G1 पथि, Cg as above (for क्रमे) —(l 3) M3 धर्मज Dt1 प्रीत्या (for धृत्या) —(l 5) Dt1 Ct देवेषु (for चैत्येषु) —(l 8) T2 समुदितस्तथा —(l 10) Dd1 -रक्षितु (sic) —(l 12) Dt1 Dd1 Dm1 च विप्राणा, T1 2 G3 M3 च चित्राणि (for विचित्राणि) Dg1 क्षिपा, T2 G3 M2 क्षमा, all Cs as above (for क्षुपा) Dd1 Dm1 transp क्षुपा and ह्रदा]

2 M4 om (hapl) 2^{ab} —a) T3 स्वाध्यायाश्च, G1 साध्या च G2 विश्वेश- (for विश्वे च) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 स्वस्ति ते कुर्वन्तु(D1 °स्तु) ते(V1 मे, D2 ·) सा या(V1 °र्धं) —b) Ś1 Ñ V1 B Dt1 Dd1 Dm1 D1 4–7 T M3 म(Ñ2 B1 D5–7 स)हर्षिभि , D2 महागणा (for महर्षय) —d) D2 स्व Ñ1 om , D5 तथा (for भगो) —After 2, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 ins

560* वरुण स्वस्ति राजा च करोतु वसुभि सह ।
स्वस्ति मित्र सहादित्यै स्वस्ति रुद्रा दिशन्तु ते ।

[(l 1) V1 वरुणश्च (hypm) B1 om स्वस्ति D1 2 4 6 7 M4 स्वस्ति ते(D2 च) वरुणो राजा (for the prior half) D2 करो Ś1 D6 मुनिभि (for वसुभि) —(l 2) V1 [अ]मात्यै, D1 [आ]दित्यो, M4 [उ]पेंद्र (for [आ]दित्यै) D4 6 7 तथादित्या]

—B3 cont

561* नागाश्च पर्वताश्चैव स्वस्ति कुर्वन्तु मासके ।

Whereas M4 cont after 560*

562* स्वस्तीन्द्र स्वस्ति ते साध्या स्वस्ति सर्वे दिशन्तु ते ।

—After 2, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 ins

563* लोकपालाश्च ते सर्वे वासवप्रमुखास्तथा ।

3 D5 M4 om (hapl) 3 D1 reads 3 in marg —a) T G M1–3 लोकपालाश्च (for ऋतवश्चैव) T3 G1 यक्षाश्च. Ś1 Ñ V1 B D1 2 4 6 7 दिशश्च विदिशश्चैव(Ñ1 °व), Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 ऋतव षट् च ते सर्वे —b) Dg1 क्षणा , D1 क्षिपा —c) Dg1 दिवसानि, D2 दिनानि , D1 2 मुहूर्तानि —d) M3 मे (for ते) —After 3, Dd1 Dm1 read 5^{cd}

4 a) Dg1 धृति स्मृतिश्च (by transp), Dt1 Dd1 Dm1 T3 M2 श्रुति स्मृतिश्च Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 धृ(Ś1 श्रु)ति स्मृतिश्च मेधा च —b) Dt1 Dm1 D3 7 T3 पातु त्वा, D2 रक्षतु (for पान्तु त्वा) Ś1 Ñ V1 B D6 G3 M4 सर्वदा , D4 6 7 सर्वदा (for °त) D1 रक्षतु त्वा च सर्वत —After 4^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B(B1 r consecutively from 564* to 566*) D1 2 4–7 M4 ins , Ñ1 cont after l 1 of 575*

564* सिद्धा देवर्षय सर्वे तथा ब्रह्मर्षयोऽमला ।
नागा सुपर्णा पितरो रक्षन्तु त्वा समन्तत ।

[(l 1) D1 2 चय (for सर्वे) D2 [अ]न्ये ऋषयो (for ब्रह्मर्षयो) —D4 7 M4 om l 2 —(l 2) D2 गाथा (sic) (for नागा) Ñ1 B1 (first time) सुपर्ण]

—D4 7 om 4^{cd} Ñ1 reads 4^{cd} after 564* —cd) Dd1 Dm1 सोमश्चेंद्रो, G1 सरोमश्च (for सोमश्च स-) Ś1 Ñ V1 B D1 2 5 6 M4 स्कन्दश्च सुरसेनानीस्तथैव च महे(D1 2 5 धने)श्वर

सप्तर्षयो नारदश्च ते त्वां रक्षन्तु सर्वतः ।
नक्षत्राणि च सर्वाणि ग्रहाश्च सहदेवताः ।
महावनानि चरतो मुनिवेषस्य धीमतः ॥ ५
प्लवगा वृश्चिका दंशा मशकाश्चैव कानने ।
सरीसृपाश्च कीटाश्च मा भूवन्गहने तव ॥ ६

महाद्विपाश्च सिंहाश्च व्याघ्रा ऋक्षाश्च दंष्ट्रिणः ।
महिषाः शृङ्गिणो रौद्रा न ते द्रुह्यन्तु पुत्रक ॥ ७
नृमांसभोजना रौद्रा ये चान्ये सत्त्वजातयः ।
मा च त्वां हिंसिषुः पुत्र मया संपूजितास्त्विह ॥ ८

5 ^{a}) D2 सप्तवर्षयो (sic), T1 सप्त॰॰ —^{b}) T3 om ते (subm) Dm1 रक्षतु Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 सोम· शुक्रो बृहस्पति —After 5^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

565* ते चापि सर्वत सिद्धा दिशश्च सदिग्गीश्वरा· ।
स्तुता मया वने तस्मिन्पान्तु त्वा पुत्र नित्यश ।
शैला· सर्वे समुद्राश्च राजा वरुण एव च ।
द्यौरन्तरिक्ष पृथिवी नद्य सर्वास्तथैव च ।

[(l 1) M3 om (hapl) up to सर्वत T1 2 G3 M1 ये, Cg याश् (for ते). M3 °श्वर (sic) —(l 2) M2 [अ]पि ते नित्य (for वने तस्मिन्) T1 ॰॰ त्र (for त्वा पुत्र) M2 सर्वश —After l 2, Dm1 ins राम —(l 3) T3 मरण (sic) (for वरुण) —(l 4) Dt1 Dd1 Dm1 वायुश्च सचराचर (for the post half)]

—Dd1 Dm1 read 5^{cd} after 3 —^{cd}) T1 च॰॰॰ हाश्च M3 गृहाश् (for ग्रहाश्) Dt1 Dm1 Ct ग्रह- (for सह-) Dd1 D4 5 7 T G1 3 M2 3 -दै(G1 दे)वतै , M1 -दैवता , Cg k t -देवता· (as in text) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 नक्षत्राणि ग्रहाश्चान्ये तथा नक्षत्रदेवता —After 5^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 ins

566* ज्योतींषि चैव दिव्यानि पान्तु त्वा पुत्र सर्वश ।,
[D5 पातु Ś1 D6 सर्वत , D5 सर्वदा]

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

567* अहोरात्रे तथा सध्ये पान्तु त्वा वनमाश्रितम् ।
ऋतवश्चैव षट् पुण्या मासा सवत्सरास्तथा ।
कलाश्च काष्ठाश्च तथा तव शर्म दिशन्तु ते ।

[(l 1) G1 तदा (for तथा) Dd1 मध्या G2 M1 आश्रित (for आश्रितम्) —Dd1 Dm1 om l 2 —(l 2) Dt1 [अ]पि (for [ए]व) Dt1 चान्ये (for पुण्या) T1 स॰ रास्, M3 सवत्सरस् —(l 3) G1 कला मुहूर्ता काष्ठाश्च (for the prior half) M2 पुत्र (for तव) M3 मे (for ते) ❀ Cr पूर्वं क्षपादिनानीत्युक्तमिदानीमहोरात्र इत्युच्यते । अस्मिन्प्रकरणे एवमादय पुनरुक्तय पुत्ररक्षणविषये प्रेमवशप्रयुक्तता इत्यवगन्तव्या ।, Cg ग्रहा सूर्यादया सहदेवता तदभिमानिदेवतासहिता अहोरात्रे तदभिमानिदेवते अतो न पुनरुक्ति । ❀ Cm k t offer similar comments on the पुनरुक्ति

—^{ef}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G1 3 M3 महावने वि- (Dt1 M3 °नेपि) G2 च ततो Dd1 -वेशस्य Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 महावने विचरतो(D6 °रचतो [metathesis], M4 निवसतो) मुनिवेष(Ñ3 B D6 °श)वरस्य ते(B3 4 D1 च) —After 5, Ś1 Ñ1 V1 B1 2 4 D1 2 4–7 M4 ins , Ñ2 B3 ins. l 1 after 5 and l 2–3 after l 1 of 570*

568* उग्ररूपविषा नागा सौम्यरूपा भवन्तु ते ।
राक्षसाश्च पिशाचाश्च यक्षाश्च पिशिताशना ।
शिवा भवन्तु ते पुत्र व्यालाश्चारण्यवासिन ।

[(l 1) B2 -धरा, B3 -विधा (for -विषा) D4 (also as above) सर्पा (for नागा) —(l 2) Ś1 Ñ1 B1 (m also) D6 M4 पिशिताशिन , D2 पिशिताशनि —(l 3) D5 त्वां (for ते) B1 राम (for पुत्र) Ñ3 V1 B1 4 D7 M4 व्याडा(M4 °ळा)श्, B3 D1 व्याघ्राश्]

While Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins after 5

569* तवादित्याश्च दैत्याश्च भवन्तु सुखदा सदा ।
राक्षसाना पिशाचाना रौद्राणा क्रूरकर्मणाम् ।
क्रव्यादाना च सर्वेषा मा भूत्पुत्रक ते भयम् ।

[(l 1) Dt1 Dd1 Dm1 तथा (for तव) Dg1 भवतु सुमुखास्तथा (for the post half) —(l 2) Dd1 Dm1 दैत्याना (for रौद्राणा) —(l 3) G1 पुत्रकते (for पुत्रक ते)]

6 ^{ab}) T1 प्लवगा G2 मशका चेष धीमत (sic) (for ^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 पतगा वृश्चिका (Ñ V1 B3 °गाश्च वृका) की(D2 वी)टा दशाश्च मशकै सह —G2 om 6^{c}–7 —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 [उ]ग्रविषा , D4 5 7 [उ] ग्ररूपा· (for कीटाश्च) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 शिवाय विचरतु(B1 प्रभवतु) ते

7 G2 om 7 (cf v l 6) —^{a}) Dt1 सह- (for महा-) —^{b}) M3 व्याघ्रश् (sic) Dg1 T3 G1 M1 3 चर्क्षाश् (for ऋक्षाश्) Dg1 दद्रिण (sic) (for दंष्ट्रि°) —For 7, Ś1 Ñ V1 B (Ñ2 B3 read l 1 after l 1 of 568* and l 2 after 6) D1 2 4–7 M4 subst

570* महागजा वराहाश्च खड्गा सिंहास्तथैव च ।
ऋक्षाश्च महिषाश्चैव शिवास्ते सन्तु पुत्रक ।

[(l 1) B1 4 वराहश् Ñ B खड्गि, D5 व्याघ्रा, D7 षगास् (sic) (for खड्गा) B4 D6 (before corr) सिंहस् D1 4 7 M4 तरक्षव , D2 च ऋक्षव , D5 च मृगव (for तथैव च) —After l 1, Ñ2 B3 read l 2–3 of 568* (cf v l 5) —(l 2) Ñ1 (in brackets) D1 यक्षाश् (for ऋक्षाश्) D2 महिश्श्. B3 चै.]

8 G2 reads 8^{ab} after 9 and then repeats 8^{cd} and 9 —^{a}) Dm1 M2 -भोजिनो, Cg -भोजना (as in text)

आगमास्ते शिवाः सन्तु सिध्यन्तु च पराक्रमाः ।
सर्वसंपत्तयो राम स्वस्तिमान्गच्छ पुत्रक ॥ ९
स्वस्ति तेऽस्त्वान्तरिक्षेभ्यः पार्थिवेभ्यः पुनः पुनः ।
सर्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो ये च ते परिपन्थिनः ॥ १०

सर्वलोकप्रभुर्ब्रह्मा भूतभर्ता तथर्षयः ।
ये च शेषाः सुरास्ते त्वां रक्षन्तु वनवासिनम् ॥ ११
इति माल्यैः सुरगणान्गन्धैश्चापि यशस्विनी ।
स्तुतिभिश्चानुरूपाभिरानर्चायतलोचना ॥ १२

G B L

—[b]) Dt1 Dd1 Dm1 M2 Ctp सर्व(Dm1 °र्प)जातय , Cv r m g सत्त्व° (as in text), Ct सर्वजातिया —For 8, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

571* ये चामिषाशिनो रौद्रा नानारूपा मृगद्विजा ।
मयाभियाचितास्त्वेते शिवा सन्तु वनेचरा ।

[(l 1) Ñ1 ये चासिनो वने रौद्रा, D2 °पाश° (for the prior half) D7 -रूप- V1 D1 4 5 M4 मृगा —D4 7 om l 2 —(l 2) Ñ1 तु, Ñ2 [अ]त्र (for [अ]भि-) Ñ2 V1 B M4 ते ते, D1 2 ते तु, D5 ते वै (for त्वेते)]

9 G2 repeats 9 (cf v l 8) —[a]) Cv अगमा ❀ Cv अत्र पुनरुक्ता केचन सन्ति ते पुत्ररक्षणादरेण पुन पुन प्रार्थ्यन्त इति न दोष । ❀ D1 M4 च (for ते) D2 आगमाश्चापि मन्त्राश्च —[b]) B3 सिंचतु च, D1 M4 ससिध्यतु, M3 विध्यतु च Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 मनोरथा (for पराक्रमा) —[c]) Dg1 Dd1 Dm1 T2 3 G1 Cg सपत्तये, Cm k °यो (as in text) —For 9[cd], Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

572* सुखेन यान्तु कालस्ते स्वस्ति प्राप्नुहि राघव ।

[V1 ते काल (by transp.) D4 5 7 सर्वं च ते सुखायान्तु (for the prior half) D1 2 स्वस्तिमा(D2 °चा)प्नुहि M4 पुत्रक (for राघव)]

10 D4 7 om 10[ab] —[a]) Cg [आ]तरिक्षेभ्य (as in text) Ñ1 B1 2 Dg1 D1 T2 G2 M1 2 4 [ऽ]स्त्वतरिक्षेभ्य , Ñ2 V1 B3 4 G3 M3 त्व(V1 तु [sic], M3 त्वा)तरिक्षेभ्य . D2 स्वस्तिस्ते चातरिक्षेभ्य· —[b]) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1 2 5 6 M4 च पुत्रक, B1 च सर्वश (for पुन पुन·) —[c]) G1 3 (before corr) दिव्येभ्यो, M2 दैत्येभ्यो, Cm t as in text (for देवेभ्यो) —[d]) Dg1 marg , T1 2 [ए]व, Ck [ए]ते (for ते) Cg t परिपथिन· (as in text) —For 10[cd], Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

573* दिव्येभ्यश्चैव सत्त्वेभ्यो जलचारिभ्य एव च ।

[B2 D5 देवेभ्यश्च Ś1 D5 6 भूतेभ्यो, Ñ1 M4 सर्वेभ्यो, V1 चतुरभ्या (sic) (for सत्त्वेभ्यो) D1 2 देवेभ्यश्च तथा दिग्भ्यो (for the prior half) Ś1 D1 2 6 M4 वनचारिभ्य (for जल°)]
—After 10, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

574* शुक्र सोमश्च सूर्यश्च धनदोऽथ यमस्तथा ।
पान्तु त्वामर्चिता राम दण्डकारण्यवासिनम् ।
अग्निर्वायुस्तथा धूमो मन्त्राश्चर्षिमुखाच्च्युता ।
उपस्पर्शनकाले तु पान्तु त्वा रघुनन्दन ।

[(l 1) T2 शक्र, M3 Cg गुरु (for शुक्र) G1 3 M3 transp सोमश्च and सूर्यश्च —(l 2) M3 रक्षतु च सदा राम (for the prior half) Dt1 °वासिन , T1 2 G3 M2 °माश्रित (for the post half) —(l 3) T1 2 भूमी, G3 राम, M2 सोमो, M3 सोम- (for धूमो) M2 ऋषि- (for चर्षि-). Dg1 Dt1 G1 M2 3 -मुखच्युता , Cm g k t °खाच्युता (as above) —(l 4) M3 त्वा (for त्वां)]

11 [a]) V1 -विभुर्, D4 5 7 M4 -गुरुर् (for प्रभुर्) —[b]) T1 damaged from त in भूत up to शेषा in 11[c] Dt1 Ct भूतकर्तृ, Dd1 Dm1 °कर्ता, Cg as in text (for °भर्ता) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 वृषभाकस्(M4 °भाक्षस्)तथैव च(D1 2 M4 सुरेश्वर), D4 5 7 वृषाकश्च गणै सह, M2 भूतकर्ता त्वथर्षय —[c]) Dg1 M3 सर्वे, Dt1 Dd1 Dm1 T3 G M1 2 ते तु (for ते त्वा) —[d]) G2 M1 वनवासिन· —For 11[cd], Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

575* त्रैलोक्यनाथश्च वने रक्षतु त्वा जनार्दन ।
ये चान्येऽपि सुरा पुत्र ते त्वा रक्षन्तु सर्वत ।

[(l 1) Ś1 D6 त्रिलोक- D4 7 विष्णुस्त्रैलोक्यनाथश्च (for the prior half) B3 रक्षतु (sic) —Ñ1 reads 564* after l 1 —Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 om l 2 —(l 2) D5 तत्र वने (for पुत्र ते त्वा)]

12 [b]) Dt1 यशस्विनि (sic), T2 यशस्विन —[c]) Dg1 G1 [अ]नुकूलाभिर् (for [अ]नुरूपाभिर्) —[d]) Dm1 G2 3 -लोचन (sic) —For 12, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst , D2 subst l 4 only (om l 1–3), D4 5 7 subst l 1–2 only

576* सुमनोभिश्च गन्धैश्च मनोज्ञैर्बलिभिस्तथा ।
देवानभ्यर्च्य विधिवत्प्रणम्य च शुभव्रता ।
गन्धमाल्यहवि शेष रामाय प्रतिपाद्य च ।
मूर्ध्नि चैनमुपाघ्राय परिष्वज्य च पीडितम् ।

[(l 1) B4 तु- (for the first च) M4 धूपैश्च (for गन्धैश्च) D1 धूपैश्च, D4 5 दि व्यैश्च, D7 दिव्यैश्च (sic), M4 गन्धैश्च (for मनोज्ञैर्) —(l 2) B4 विविध (for विधिवत्) M4 शुचिमना —(l 3) V1 °माल्ये D1 M4 प्रनिवेद्य (for °पाद्य) —(l 4) V1 B3 [ए]वम् (for [ए]नम्)]
—After 12, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

577* ज्वलन समुपादाय ब्राह्मणेन महामना ।
हावयामास विधिना राममङ्गलकारणात् ।
घृत श्वेतानि माल्यानि समिध श्वेतसर्षपान् ।
उपसपादयामास कौसल्या परमाङ्गना ।
उपाध्याय स विधिना हुत्वा शान्तिमनामयम् । [5]

यन्मङ्गलं सहस्राक्षे सर्वदेवनमस्कृते ।
वृत्रनाशे समभवत्तत्ते भवतु मङ्गलम् ॥ १३
यन्मङ्गलं सुपर्णस्य विनताकल्पयत्पुरा ।
अमृतं प्रार्थयानस्य तत्ते भवतु मङ्गलम् ॥ १४
ओषधीं चापि सिद्धार्थां विशल्यकरणीं शुभाम् ।
चकार रक्षां कौसल्या मन्त्रैरभिजजाप च ॥ १५

हुतहव्यावशेषेण वाह्य बलिमकल्पयत ।
मधुदध्यक्षतघृतैः स्वस्ति वाच्य द्विजास्ततः ।
वाचयामास रामस्य वने स्वस्त्ययनक्रियाम् ।
ततस्तस्मै द्विजेन्द्राय राममाता यशस्विनी ।
दक्षिणां प्रददौ काम्यां राघवं चेदमब्रवीत् ।

[(l 1) T3 G2 M1–3 समुपाधाय M1 व्राह्मणेश- —T1 damaged for l 2–10 except -सपादयामास कोसल्या in l 4 —(l 2) M3 द्या स्मास —After the prior half of l 2, T2 reads for the first time the post half of l 7 (var स्वस्तिवाच्य द्विजातिभि) and prior half of l 8 (var रामश्च), repeating those halves in their proper place —(l 3) M3 घृतश्वेतानि Dt1 चैव (for श्वेत-) Dd1 -वर्षपान् (sic), T3 -सर्वभान् (for मर्षपान्) —(l 5) G2 om स (subm) G3 M1–3 अनामया, Cm g k t °य (as above) —(l 7) Dm1 मध्यु (sic) (for मधु) Dg1 Dt1 Cr k t स्वस्तिवाच्य, G1 °वाच्यान्, Cm g as above (for स्वस्ति वाच्य) Dg1 G1 3 तथा (for तत) M1 स्वस्तिवाच द्विजर्षभा (for the post half) —(l 8) Cr m g स्वस्त्ययनक्रिया, Ck t °या (as above) —(l 10) Dt1 दक्षिण (sic) T2 G3 M3 रम्या, M3 काम, Cg t as above (for काम्या)]

13 B3 G2 om (hapl) 13 —[a]) T1 damaged for यन्मङ्ग M3 सहस्राके (sic) —For 13, Ś1 Ñ V1 B1 2 4 D1 2 4–7 M4 subst.

578* यन्मङ्गलं महेन्द्रस्य सर्वदेवैः पुरा कृतम् ।
वृत्रं हन्तुं प्रयातस्य वत्स तत्तेऽस्तु मङ्गलम् ।

[(l 1) D1 2 4 7 M4 देवराजो(D2 M4 °ज्ञो, D4 7 °जे), D5 देवराजस्य (hypm) (for महेन्द्रस्य) V1 दिशश्च विदिशश्चैव (for the prior half) Ś1 D4 6 सर्वद्, B4 D7 सर्व (sic) V1 -देवैश्च (hypm) Ś1 D4–7 transp पुरा and कृतम् D1 2 M4 जयायासीन् (D2 जजयासी [sic]) महात्मन (for the post half) —D6 reads l 2 in marg —(l 2) D2 7 वृत्र- Ś1 पुत्र (for वत्स) D2 M4 तत्ते भवतु मगल (for the post half)]

14 T1 damaged for 14[ab] D6 reads 14[ab] in marg —[b]) B1 [अ]कल्पय, D7 [अ]कलयत् (both sic) —[c]) D6 प्रार्थमानस्य Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 अमृतार्थे(Ñ1 D2 °र्थं) प्रयातस्य —[d]) D5 वत्स तत्तेस्तु मगल —After 14, M4 ins

579* खगा सुपर्णा पितरो रक्षन्तु त्वा समन्तत ।

—M4 cont , while Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 ins after 14

580* वेदा साङ्गास्तथा विद्या मन्त्राश्चाथर्वणाश्च ये ।

[Ś1 V1 देवा (metathesis ?) (for वेदा) Ś1 V1 D6 तथादित्या Ś1 Ñ1 V1 B2 D5 6 om first च. B4 -थर्वणाश् V1 B3 च ते, D1 2 तथा (for च ये) D4 7 M4 मन्त्राण्याथर्वणानि च (for the post half)]

On the other hand, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins after 14

581* अमृतोत्पादने दैत्यान्घ्नतो वज्रधरस्य यत ।
अदितिर्मङ्गलं प्रादात्तत्ते भवतु मङ्गलम् ।
त्रीन्विक्रमान्प्रक्रमतो विष्णोरमिततेजस ।
यदासीन्मङ्गलं राम तत्ते भवतु मङ्गलम् ।
ऋतव सागरा द्वीपा वेदा लोका दिशश्च ते ।
मङ्गलानि महाबाहो दिशन्तु शुभमङ्गलम् ।
इति पुत्रस्य शेषाश्च कृत्वा शिरसि भामिनी ।
गन्धैश्चापि समालभ्य राममायतलोचना ।

[(l 2) M3 प्राह (for प्रादात) —T3 om (hapl) l 3-1 —(l 3) Dt1 Dd1 Dm1 T1 3 G M1–3 त्रिविक्रमान् T2 वि- (for प्र-) Dt1 Dd1 Dm1 M2 अतुल- (for अमित-) M2 -वर्चस - (for -तेजस) —(l 5) Dt1 ऋषय, T3 M2 सरित, Cm g as above (for ऋतव) G3 द्वीपो, M2 शैला T3 G1 M2 3 लोका वेदा (by transp) M3 om दिश Dt1 च ता, M2 तथा —(l 6) Dg1 G2 Cm g शुभमगला, T1 2 G3 तव कानने, M1 3 °मगल(ल ?), Cr t °ल(as above) —(l 7) T2 पुत्रश्च Dt1 G3 M2 3 शेषाश्च, Dd1 शेषा , T3 तेषाः —(l 8) Dg1 (before corr) अन्यैश् (for गन्धैश्) G3 माल्ये, M3 च (subm) (for चापि)]

15 D4 5 - read 15[ab] and 582* after l 1–2 of 576* —[a]) Cm g ओषधीं (as in text), Ct औषधीं, Dt1 Dd1 Dm1 औषधि(Dm1 °धीं) च सु-, D5 7 G3 ओषधींश्चापि(D5 °धीं चैव), T M1 औ(T1 ओ)षधीं(T1 °धि) चापि, M3 ओषधीश्चापि Cr सिद्धार्था, Cm g k t °र्थां (as in text) Dg1 G1 M2 औ(G1 ओ)षधीश्चापि सिद्धार्था —[b]) Dd1 Dm1 M3 तथा, Cm k t as in text (for शुभाम्) D4 5 7 सर्वामयविनाशिनीं(D5 °नाशनीं, D7 °** नीं) —[d]) Dg1 T3 G2 M1 अपि, G1 3 अङ्घ्रि, Cg k as in text (for अभि-) ॐ Ct. ता मन्त्रैरतिशयिता कर्तुं जजाप च । ॐ —For 15, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst (reading after 576*), D4 5 7 subst for 15[cd]

582* रक्षोघ्नीमोषधीं पाणौ दक्षिणेऽस्य बबन्ध सा ।
रामस्वस्त्ययनार्थं हि मन्त्रमेतं जजाप च ।

[(l 1) Ñ2 वक्षोघ्नीम Ś1 Ñ V1 D2 6 M4 ओषधीं V1 पादौ (for पाणौ) Ś1 Ñ2 D1 6 च, Ñ1 B2 3(m also as above) [s]य, V1 नि- (for ऽस्य) D2 ह (for सा) D4 5 7 रक्षोघ्नीं दक्षिणे पाणौ रामस्याति(D5 °पि)बबध सा —(l 2) B4 राम Ñ1 हि स्व (sic) (for हि) D1 2 स्वस्त्यय(D2 °.)नार्थाय, M4

आनम्य मूर्ध्नि चाघ्राय परिष्वज्य यशस्विनी ।
अवदत्पुत्र सिद्धार्थो गच्छ राम यथासुखम् ॥ १६
अरोगं सर्वसिद्धार्थमयोध्यां पुनरागतम् ।
पश्यामि त्वां सुखं वत्स सुस्थितं राजवेश्मनि ॥ १७
मयार्चिता देवगणाः शिवादयो
महर्षयो भूतमहासुरोरगाः ।
अभिप्रयातस्य वनं चिराय ते
हितानि काङ्क्षन्तु दिशश्च राघव ॥ १८
इतीव चाश्रुप्रतिपूर्णलोचना
समाप्य च स्वस्त्ययनं यथाविधि ।
प्रदक्षिणं चैव चकार राघवं
पुनः पुनश्चापि निपीड्य सस्वजे ॥ १९

G. 2
B 2
L 2

°यनार्थी च Ś1 Ñ1 एन, B2 एव, D6 (before corr) एता (for एन) D1 2 M4 इम मत्र (for मन्त्रमेत) V1 B1 D2 6 मा (for च) D4 5 7 अथ स्वस्त्ययनार्थाय इम मत्र जजाप ह(D5 सा)] —Ś1 D6 cont

583* स्वस्ति ते दृश्यता ब्रह्मा शिवो विष्णु प्रजापति ।

—After 15, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

584* उवाचाभिप्रहृष्टेव सा दु खवशवर्तिनी ।
वाङ्मात्रेण न भावेन वाचा संसज्जमानया ।

[(1 1) Dg1 T3 Cg k [अ]ति-, Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 Ct [अ]पि, G1 [इ]ति (sic) (for [अ]भि-) —(1 2) T3 om न G1 सयुज्यमानया, M2 3 चामज्ज°, Cm t as above, Cg [अ]संसज्ज° G3 सा वाचा सज्यमानया (for the post half)]

16 [a]) T3 मूर्ध्नि G1 [उ]पाघ्राय (for चाघ्राय) —[c]) Dt1 पुत्रसिद्धार्थो —[d]) M3 lacuna for सुखम् —For 16, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst and read after 586*

585* इत्युक्त्वा मूर्ध्न्युपाघ्राय परिष्वज्याभिनन्द्य च ।
पुनरागमनायेह गच्छ पुत्रेत्युवाच तम् ।
शीघ्रं त्वा पुनरायात पश्येयं सहलक्ष्मणम् ।
वनवासमनुत्तीर्णं नव चन्द्रमिवोदितम् ।

[(1 1) D2 [अ]भिनन्द्य (sic) —(1 2) D5 [इ]ति (for [इ]ह) B1 D4 5 7 ह (for तम्) —(1 3) D2 7 त्व (for त्वा) Ñ1 D7 आयात (for आयात) B1 सलक्ष्मण —(1 4) B3 reads 1 4 in marg Ñ1 वसनवाम- (sic), D1 2 5 6 M4 वनवासात(D6 °स) Ñ1 B3 D5 नव-, V1 B1 2 पूर्ण-, B4 वर (for नव) D1 [उ]द्यत (for [उ]दितम्)]

17 [a]) M3 अरोग- T2 सिद्धसर्वार्थम् —[c]) T1 पश्या, G1 द्रक्ष्यामि M3 त्वा G1 2 M1 अह, M3 तदा (for सुख) —[d]) Dt1 Ct सुहित, T1 सस्थित (for सुस्थित) M3 राम (for राज-) Dg1 T1 2 G2 3 M1-3 -वर्त्मनि, Dt1 Dd1 Dm1 Ct -वर्त्मसु (for -वेश्मनि) —For 17, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst and read before 585*

586* ससिद्धार्थमरोग त्वामयोध्या पुनरागतम् ।
द्रक्ष्यामि त्वा यदा पुत्र जुष्ट राजश्रिया पुन ।

[(1 1) V1 सुसिद्धार्थ D4 त्वा Ñ1 repeats erroneously अरोग त्वा D4 (to avoid hiatus) 7 ins हि before अयोध्या —(1 2) D2 त्वा, M4 [अ]हं (for त्वा) Ñ1 युक्त, B3 जुष्ट, D1 2 जुष्ट (for जुष्ट) Ś1 D1 2 4 6 7 राज्यश्रिया D1 वृत, D2 तत, D4 (before corr) शुन (for पुन) V1 श्रिया जुष्ट पुन स्वय (for the post half)]

—After 17, Dg1 Dt1 (om l 1-4) Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

587* प्रनष्टदु खसकल्पा हर्षविद्योतितानना ।
द्रक्ष्यामि त्वा वनात्प्राप्त पूर्णचन्द्रमिवोदितम् ।
भद्र भद्रासनगत वनवासादिहागतम् ।
द्रक्ष्यामि त्वामहं पुत्र तीर्णवन्त पितुर्वच ।
मङ्गलैरुपसपन्नो वनवासादिहागत । [5]
वध्वा मम च नित्य त्व कामान्सवर्धय प्रभो ।

[(1 1) T G M1-3 प्रणष्ट G3 -सताप (for -सकल्पा) —(1 3) M3 भद्र- (for भद्र) Dg1 T1 2 G1 भद्रासनगत राम (for the prior half) —(1 4) Dd1 Dm1 सुत (for जट) T3 G2 M1 2 वत्स (for पुत्र) Dg1 च पुनस्त्वा तु (for त्वामह पुत्र) G2 तीर्णगत —(1 6) T1 त्वा (for वध्वा) Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G3 transp मम and च T2 G3 नित्यत्व (sic) Dg1 सवर्धयावयो, Dt1 Dd1 Cm t सवर्धयाहि भो, T1 G2 M1 सवर्धयाभि भो, T2 °य विभो, G1 M2 3 सवर्धयामि भो)]

18 [a]) T1 damaged for णा शिवा M3 पुन पुनर् (for शिवादयो) —[b]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 -गणा (for -महा-). Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 महर्षयश्चैव पितामहो महान्(Ś1 D6 °हो महान, M4 तथागिरादय) —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4-7 M4 इत, Ñ1 तत (for अभि) —[d]) Dd1 Dm1 हिताय काङ्क्षतु, T1 2 G1 °नि कुर्वंतु, M3 हिताहिता क्षन (sic) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 हितपिण सतु मयाभियाचिता

19 [a]) Ś1 D1-7 इत्येवमश्रु, Ñ B3 अ(B3 त)थनमश्रु-, V1 B1 2 4 अथैनमश्रु, Dt1 Dd1 Dm1 इतीव चा(Dt1 वा) श्रु, D1 M4 इतीद(D1 °व)मश्रु, D- इति तमश्रु-. Dg1 D2 परि- (for प्रति-) D1 -लोचना —[b]) Ñ2 V1 B1-3 D2 4 5 7 M4 सा, B1 om, Dg1 marg, D1 स (for च) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 कृताजलि (D2 °लि) (for यथाविधि) —[c]) Dt1 Dd1 Dm1 M2 3 [अ]पि (for [ए]व) D1 राघव —[d]) B3 om the first पुन Ś1 D6 सा परिपीड्य, Ñ V1 B चैन निपीड्य, Dd1 चापि निरीक्ष्य, D1 2 5 M4 चापि(D6 °पि) समीक्ष्य (for चापि निपीड्य) T1 पु पीड्य D1 मा सुत, D5 सस्वजे

तथा तु देव्या स कृतप्रदक्षिणो
निपीड्य मातुश्चरणौ पुनः पुनः ।
जगाम सीतानिलयं महायशाः
स राघवः प्रज्वलितः स्वया श्रिया ॥ २०

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्वाविंशः सर्गः ॥ २२ ॥

२३

अभिवाद्य तु कौसल्यां रामः संप्रस्थितो वनम् ।
कृतस्वस्त्ययनो मात्रा धर्मिष्ठे वर्त्मनि स्थितः ॥ १
विराजयन्राजसुतो राजमार्गं नरैर्वृतम् ।
हृदयान्याममन्थेव जनस्य गुणवत्तया ॥ २
वैदेही चापि तत्सर्वं न शुश्राव तपस्विनी ।
तदेव हृदि तस्याश्च यौवराज्याभिषेचनम् ॥ ३
देवकार्यं स्म सा कृत्वा कृतज्ञा हृष्टचेतना ।
अभिज्ञा राजधर्माणां राजपुत्रं प्रतीक्षते ॥ ४

---

20 V1 B D1 2 M4 om 20 —^{a}) Dt1 Dm1 तया हि, Dd1 तथा हि, D7 तया तु, T1 तथा स, T2 G1 3 M2 3 Cr m तथा च (for तथा तु) Dt1 Dd1 Dm1 T G M1 3 च (for स) Ś1 -प्रदक्षिणाश्, Dm1 M3 -प्रदक्षिणे(Dm1 °णौ) —^{b}) G2 मातौश्च णो (sic) M3 om म in the second पुन Ś1 D4–7 चकार मूर्ध्ना(Ś1 पूर्वा) चरणाभिवा(Ś1 D6 °व)दन —^{c}) T3 सी ·· —^{d}) Dt1 Dd1 Ct तया श्रिया, Dm1 तथा श्रिया, G2 M1 3 श्रिया स्वय(M3 °या) M2 प्रज्वलित श्रिया स्वया —For 20^{cd}, Ś1 Ñ D4–7 subst

588* स चापि सामित्रिरमित्रकर्शनो
जगाम चामन्त्र्य च ता स्वमालयम् ।

[(l 1) Ś1 D4 6 -कर्षणो, Ñ -सूदनो, D5 -कशिनो(in after corr -कर्षिणो) —(l 2) Ñ तत, D4 7 निज (for च ता)]

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ1 B4 D4 6 7 कौ(Ñ1 को)श(Ś1 D6 स)ल्यास्वस्त्ययन(B4 °यनक्रिया, D4 7 °नो), Ñ2 V1 B1 3 D1 2 5 स्वस्त्ययनक्रिया, B2 स्वस्त्ययन —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 D6 om Ś1 D2 28, Ñ2 B 24, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 25, D1 81, D4 7 30, D5 33, M4 26 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, T2 श्रीरामचन्द्राय नम, G M1 2 श्रीरामाय नम (M1 adds श्री after नम)

23

☞ D3 missing for Sarga 23 (cf v l 2 12 12) Dm1 begins with ॐ

1 ^{a}) Dg1 च (for तु) —^{b}) Dg1 स प्रस्थितो, Cg स° (as in text) —For 1^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

589* कौसल्यामभिवाद्यैवमनुमान्य च राघव ।

[D2 अनुमान्य (for अभिवाद्य) V1 अनुमान्यश्च, D2 अभिवद्य, D4 6 7 अनुनीय (for अनुमान्य) D1 M4 अनुमान्यैवमभिवाद्य (by transp)]

—^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 प्रतस्थे सहलक्ष्मण

2 ^{a}) Ś1 राजमार्गं, B2 D6 °पुत्रो (for राजसुतो). —^{b}) Ś1 राजपुत्रो (for °मार्गं) Ś1 Ñ2 B Dg1 D4–7 T1 2 G3 जनैर्वृत, D1 जनावृत, D2 जनाकुल, M4 श्रियान्वित (for नरैर्वृतम्) Ñ1 राजमार्गजनैर्वृतान्, V1 राजमार्गेनरैर्वृत —^{c}) Dt1 Dm1 [आ]ममर्थ(Dm1 °थे [sic])व. —For 2^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4–7 M4 subst

590* हरन्निव जनौघस्य हृदयानि जगाम स ।

[D4 6 7 जनौघाना D5 transp हृदयानि and जगाम]

3 For 3^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

591* वैदेह्यपि च तत्काल तत्परानन्यमानसा ।

[Ñ2 तत काल, B1 च तत्काले, B4 च त काल (for च तत्काल) वैदेहीमपि तत्काल (for the prior half) Ñ1 D1 2 5 7 M4 नान्यमानसा (for [अ]नन्यमानसा)]

—D2 5 om (hapl ?) 3^{c}–4^{b} (cf 591* and 4^{ab}) —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D6 आ(D6 [before corr] अ) श(Ñ स)न्स्येव(Ś1 D6 °ती च) सा भर्तुर्(V1 तूर्णं), D1 4 7 M4 भर्तुराशसमाना वै —^{d}) G2 यौवराज्ये (for °राज्य-)

4 D2 5 om 4^{ab} (cf v l 3) —^{ab}) Dg1 स्वय, D4 7 हि सा (for स्म सा) D4 7 धर्मज्ञा (for कृतज्ञा) D4 7 M3 (before corr) -मानसा (for -चेतना) Ś1 D6 देवान्पितॄंश्च सत्कृत्य तथा नियतमानसा, Ñ2 V1 B D1 M4 देवान्पितॄंश्च

प्रविवेशाथ रामस्तु स्ववेश्म सुविभूषितम् ।
प्रहृष्टजनसंपूर्णं ह्रिया किंचिदवाङ्मुखः ॥ ५
अथ सीता समुत्पत्य वेपमाना च तं पतिम् ।
अपश्यच्छोकसंतप्तं चिन्ताव्याकुलितेन्द्रियम् ॥ ६
विवर्णवदनं दृष्ट्वा तं प्रस्विन्नममर्षणम् ।
आह दुःखाभिसंतप्ता किमिदानीमिदं प्रभो ॥ ७
अथ बार्हस्पतः श्रीमान्युक्तः पुष्यो नु राघव ।
प्रोच्यते ब्राह्मणैः प्राज्ञैः केन त्वमसि दुर्मनाः ॥ ८
न ते शतशलाकेन जलफेननिभेन च ।
आवृतं वदनं वल्गु छत्रेणाभिविराजते ॥ ९
व्यजनाभ्यां च मुख्याभ्यां शतपत्रनिभेक्षणम् ।
चन्द्रहंसप्रकाशाभ्यां वीज्यते न तवाननम् ॥ १०

G B L

शरणं गत्वा(B3 °ता) नि(M4 प्र)यतमानसा —^{c}) Ñ1 अनभिज्ञा (hypm) D2 अभिराज्ञा तु पुत्राणां, M4 अनभिज्ञा रामवृत्त —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 राजपुत्री य(Ś1 D6 ध)तव्रता, Dt1 राजपुत्री प्रतीक्षती, D4 5 7 राजपुत्री यशस्विनी —After 4, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4–7 M4 ins

592* पुद्वारारक्तनयना भर्तृदर्शनलालसा ।
तस्थौ स्ववेश्ममध्ये सा रामागमनकाङ्क्षिणी ।

[(l 1) Ś1 V1 D6 M4 प्रद्वारा(Ś1 °र)सक्तनयना, Ñ1 D3 आद्वारा°, D1 अधराशक्तनयना, D4 7 प्राग्द्वारा°, D5 यौवराज्यसमालुक्याद् (for the prior half) B4 भतुर् (for भर्तृ-) —(l 2) Ñ2 B3 D2 स्ववेश्ममध्यस्था, M4 सा वेश्ममध्ये वे D7 त चोद्यवेश्ममध्ये सा (for the prior half)]

5 ^{a}) T2 प्रविवेशाधि- Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 सहसा (for रामस्तु) —^{b}) M2 स्व वेश्म, M3 स वेश्म (for स्ववेश्म) Ś1 Ñ V1 B D2 6 M4 रामो(D6 °म) वेश्मात्मनस्तदा, D1 रामो वेश्म स्वकं तदा, D4 5 7 महद्वेश्म वि° —^{c}) Dd1 प्रहृष्ट Dg1 D4 7 -जनसंकीर्णं, D5 -मनुजाकीर्णं, M3 -**संपूर्णं (for -जनसंपूर्णं) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 भक्तिमद्भिर्जनैः कीर्णं —^{d}) M3 प्रिया (sic) (for ह्रिया) Ś1 D6 अधोमुख

6 ^{b}) G1 [आ]वेपमाना (for वेपमाना) —^{c}) M2 -संतप्ता —^{d}) M2 तदा (for चिन्ता-) —For 6, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 subst , M4 subst for 5^{c}–6

593* ईषद्दीनमुखः क्षामो मनोदुःखसमन्वितः ।
नातिहृष्टमना सीता ददर्शाथ प्रविश्य सः ।
तत्परा वेश्ममध्यस्था विनयावनता स्थिताम् ।
विनयाचारसंपन्ना प्राणेभ्योऽपि प्रिया प्रियाम् ।

[(l 1) D2 इषत् (sic) (for -मुखः) B4 क्षीणो, D7 क्षमो (sic) (for क्षामो) B4 मता , M4 मासी (for मनो-) B3 -समन्वित —(l 2) D5 दृष्टमना (for -हृष्टमना) Ś1 B2 D6 M4 प्रविश्याथ ददर्श (by transp), Ñ1 V1 ददर्शानुप्रविश्य B4 च (for स) —(l 3) B3 विनयावनत , D5 विनयाविनता (for विनयावनता) V1 स्थिरा —(l 4) Ñ2 reads विनया in marg D7 सपन्ना (sic) D1 2 4 5 M4 प्राणैः प्रियतरा प्रिया (for the post half)]

—After 6, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

594* तां दृष्ट्वा स हि धर्मात्मा न शशाक मनोगतम् ।
तं शोकं राघवः सोढुं ततो विवृततां गतः ।

[(l 1) G2 मक्तिा (sic) (for स हि) —(l 2) T1 2 G3 विकृतता (for विवृतता)]

7 ^{a}) T3 विवर्णा, M3 निषण्ण- (for विवर्ण) —^{b}) Dd1 प्रसिन्नम् (for प्रस्विन्नम्) G अमर्षिण, M3 अमर्षित —^{c}) T (T2 after corr *sec m* as in text) अह (sic) (for आह) —For 7, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

595* सा च दृष्ट्वैव भर्तारं प्रत्युद्गम्य प्रणम्य च ।
वामपार्श्वे स्थिता देवी रामं दीनमुखं तदा ।
अभिवीक्ष्य वरारोहा वेपमानेदमब्रवीत् ।
दृष्ट्वान्तर्गतदुःखार्तं स्मितवर्जितं विह्वला ।

[(l 1) Ñ V1 B तु, D1 2 5 [अ]पि (for the first च) D4 7 transp the first च and दृष्ट्वा —(l 2) Ñ B1 3 4 M4 रामपार्श्वे V1 D2 4 7 -पार्श्वस्थिता D4 सीता (for देवी). V1 तथा (for तदा) —D4 5 7 om l 4 —(l 4) D1 तमुग्रदुःखार्तं, M4 [अ]तर्गतदुःखार्ता]

—After 7, Dm1 ins रामश्री

8 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 D6 किं न, Ñ1 किं नो, B1 किं तु, B3 4 किं नु, D2 5 M4 नाथ, D4 7 नाथ (for अथ) B1 [अ] बार्हस्पतो, T1 M3 Cv r बार्हस्पत्यश्च(M3 °त्यच), T2 G M2 बार्हस्पति-, Cm g t as in text (for बार्हस्पत) Ś1 Ñ V1 B1 D2 4 5 7 M4 योगो B3 योगा , B4 योग , D6 योगे (for श्रीमान्) B2 किं न बार्हस्पतो(m स्मित कर्मणि) योगो, D1 नार्हबार्हतमो योगो —^{b}) B1 D7 मुक्त: , D2 5 युक्त ; T G2 3 M1 2 Cv r g उक्तः , Cm g *p* k *p* t as in text (for युक्त) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4 6 7 पुष्येण, D5 पुष्येय, M2 पुष्योद्य (for पुष्यो नु) Ñ1 Dm1 (before corr) D1 राघव (for राघव) —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 तज्ज्ञैः (for प्राज्ञैः) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 येन (for केन) Ś1 D6 अतिदुर्मना , V1 असिदुर्म्मणा (sic) (for असि दुर्मनाः)

9 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 कस्माच (for न ते) D2 -शलाकं ते (for शलाकेन) —^{b}) M3 जय- (for जल-) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 पूर्णेन्दुप्रतिमे(B4 °सदृशे)न ते, Ñ1 D4 5 7 पूर्णचन्द्रनिभेन च(Ñ1 D7 ते) —T1 damaged for ^{c} —^{c}) D4 7 नावृत Ś1 Ñ2 V1 B1 2 4 D1 2 4–7 M4 चारु, Ñ1 वीर, B3 चारुगु (sic) (for वल्गु) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B1 2 4 D1 2 5 6 M4 Cm g k न विराजते, B3 [इ]न विराजते, Dg1 1 2 G2 3 M1 2 [अ]पि विराजते, D4 7 [इ]ह विराजते, T1 damaged, Ct as in text (for [अ]भिविराजते).

10 ^{a}) T3 व्यजना चाभ्य (metathesis), M2 °भ्यां नु

वाग्मिनो वन्दिनश्चापि प्रहृष्टास्त्वां नरर्षभ ।
स्तुवन्तो नाद्य दृश्यन्ते मङ्गलैः सूतमागधाः ॥ ११
न ते क्षौद्रं च दधि च ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
मूर्ध्नि मूर्धाभिषिक्तस्य दधति स्म विधानतः ॥ १२
न त्वां प्रकृतयः सर्वाः श्रेणीमुख्याश्च भूषिताः ।
अनुव्रजितुमिच्छन्ति पौरजानपदास्तथा ॥ १३
चतुर्भिर्वेगसंपन्नैर्हयैः काञ्चनभूषणैः ।
मुख्यः पुष्यरथो युक्तः किं न गच्छति तेऽग्रतः ॥ १४
न हस्ती चाग्रतः श्रीमांस्तव लक्षणपूजितः ।
प्रयाणे लक्ष्यते वीर कृष्णमेघगिरिप्रभः ॥ १५
न च काञ्चनचित्रं ते पश्यामि प्रियदर्शन ।
भद्रासनं पुरस्कृत्य यान्तं वीर पुरःसरम् ॥ १६
अभिषेको यदा सज्जः किमिदानीमिदं तव ।
अपूर्वो मुखवर्णश्च न प्रहर्षश्च लक्ष्यते ॥ १७

(for व्यजनाभ्या च) —^{b}) Dm1 (before corr as in text) -निभेक्षण (for -निभेक्षणम्) —^{d}) M3 व्यज्यते (for वी°) G1 नु (for न) —For 10, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

596* चामरव्यजनाभ्या च चारुपद्मदलेक्षणम् ।
न वीज्यते तेऽद्य मुख कस्मात्पूर्णेन्दुसप्रभम् ।

[(l 1) D2 -व्यजनार्था च (sic), D5 -व्यजनेनाथ (for -व्यजनाभ्या च) D2 -पद्मोत्पलेक्षण —(l. 2) D1 7 वीक्ष्यते B4 om (hapl) ते Ñ2 सुमुग (for ऽद्य मुख) D4 7 मुख तेद्य (by transp) D2 न राजते मुख कस्मात् (for the prior half) Ñ2 B3 4 D4 5 7 -सनिभ (B4 °भ), D1 M4 -वर्चस, L(ed) -सुप्रभ (for -सप्रभम्) V1 पूर्णचद्रसमप्रभ, D2 पूर्णेंदुसमवर्चस (for the post half)]

11 ^{a}) T2 (after corr *sup lin sec m* as in text) वदितश् (for वन्दिनश्) —^{b}) Dd1 प्रकृष्टास् (for प्रहृष्टास्) T3 नरेश्वर —^{c}) T3 नात्र (for नाद्य) —For 11, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

597* यौवराज्याभिषिक्त च सूतमागधवन्दिन ।
वाग्मिनो न स्तुवन्ति त्वामद्य राघव शस मे ।

[(l 1) B1 यौवराजे, B2 योवराज्ये (for योवराज्य) V1 -[अ]भिषेके (for -[अ]भिषिक्त) D1 2 4 5 7 M4 अभिषिक्त योवराज्ये (for the prior half) —B4 reads from l 2 up to 12^{ab} in marg —(l 2) Ś1 D6 कस्माद् (for अद्य). V1 राघव सतो, B4 रावव सशने (both sic)]

12 B4 reads 12^{ab} in marg (cf v l 11) —^{a}) B4 चे (sic) (for ते) M4 क्षौम (for क्षौद्र) D1 2 न च दधि, M4 च विमल (for च दधि च) T1 damaged for the portion from धि in दधि up to नृप in 13^{d} —^{c}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 Cm K(by corr, orig as in text) t मूर्धाभिषिक्तस्य, T2 3 मूर्ध्ना(T1 मुक्ता)भिषिक्तस्य —^{d}) Dt1 G1 दधाति (sic), Dd1 Dm1 T2 3 G2 3 M1-3 ददति (for दधति) —For 12^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

598* मूर्ध्नि ते मूर्धाभिषेकार्थं ददते विविधं किम् ।

[Ś1 D 6 7 राज्या(D6 °जा)भिषेकार्थं, Ñ1 V1 D2 M4 मूर्धा (V1 °र्ध)भिषेका(Ñ1 °शेषा)र्थं Ś1 दधुश्च, B2 दधते, D2 दति (for ददते) Ś1 नु, Ñ1 D4 7 न (for च)]

13 T1 damaged for the portion up to नृप in ^{d} (cf v l 12) —^{a}) T3 M2 3 त्वा (for त्वां) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 कस्मात्प्रकृतिमुख्यास्ते(D1 °ख्या ये, D2 4 7 °ख्याश्च) —^{b}) B1 सेना- (for श्रेणी-) Dg1 -भूताश्, Cg as in text (for -मुख्याश्) Ś1 Ñ V1 B D1 4-7 M4 च राघव, D2 तथैव च (for च भूषिता) —^{cd}) T1 तदा (for तथा) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 किमर्थ नाद्य(V1 नाधि, D4 7 नाव, M4 नोप) तिष्ठति(D4 °ते) यौवराज्या(B1 °ज्ये)भिषेचने(V1 °न)

14 Ś1 om 14, D6 om (hapl) from 14 up to l 2 of 600* (cf 13^{cd} var) —^{b}) Dg1 -भूषितै (for -भूषणै) —^{c}) Dt1 मुख्य Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 पुष्परथो —T1 damaged from यु in 14^{c} up to 15^{b} —For 14, Ñ V1 B D1 2 4 5 7 M4 subst

599* अष्टाश्ववरयुक्तस्ते मणिकाञ्चनभूषण ।
नाद्य पुष्यरथ कृत कस्मादरिपुनिषूदन ।

[(l 1) Ñ1 अश्वाष्ट (metathesis) Ñ1 -वरमुख्यस्, D1 2 4 5 7 M4 -युक्तो जैत्रस् (for -वरयुक्तस्) B4 -भूषित (for -भूषण) —(l 2) V1 B D1 2 5 पुष्प-, D4 7 श्रेष्ठो (for पुष्य) D2 क्षिम (sic) (for कृत.) Ñ1 V1 B D4 7 M4 -निसूदन]

15 T1 damaged for 15^{ab} (cf v l 14) —^{b}) Dt1 Dd1 Dm1 सर्व-, D4 5 7 द्विज (for तव) Dg1 G1 लक्ष्मणपूजित, D4 5 7 °लक्षित —^{c}) D4 7 प्रयातो दृश्यते, G1 प्रयाते लक्ष्यते (for प्रयाणे लक्ष्यते) —^{d}) D4 5 7 तत्र (for कृष्ण-), D5 -निभप्रभ (for -गिरि°) —For subst see 600*

16 ^{a}) M2 न काचनविचित्र ते —^{b}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 प्रियदर्शन —^{d}) Dm1 यात K(ed) पुरस्कृत —For subst see 600*

17 ^{a}) M3 अभिषेके Dg1 T यथा, Cg as in text (for यदा) —^{b}) M3 अय (for इद) —^{d}) T1 damaged from ह up to प in 18^{a} —For 15–17, Ś1 Ñ V1 B(B4 *sup lin*) D1 2 6 M4 subst, D4 5 7 subst for 16–17

600* त्रिप्रस्रुतो गजवृष शुभलक्षणलक्षित ।
पृष्ठतो नानुयाति त्वा कस्मादद्याभिषेचने ।
शुभलक्षणसपन्न श्वेतश्च तुरगोत्तम ।
न तेऽद्य याति पुरत कस्माच्छ्रीविजयावह ।

इतीव विलपन्तीं तां प्रोवाच रघुनन्दनः ।
सीते तत्रभवांस्तातः प्रव्राजयति मां वनम् ॥ १८
कुले महति संभूते धर्मज्ञे धर्मचारिणि ।
शृणु जानकि येनेदं क्रमेणाभ्यागतं मम ॥ १९
राज्ञा सत्यप्रतिज्ञेन पित्रा दशरथेन मे ।
कैकेय्यै प्रीतमनसा पुरा दत्तौ महावरौ ॥ २०
तयाद्य मम सज्जेऽस्मिन्नभिषेके नृपोद्यते ।
प्रचोदितः स समयो धर्मेण प्रतिनिर्जितः ॥ २१
चतुर्दश हि वर्षाणि वस्तव्यं दण्डके मया ।
पित्रा मे भरतश्चापि यौवराज्ये नियोजितः ।
सोऽहं त्वामागतो द्रष्टुं प्रस्थितो विजनं वनम् ॥ २२

[D6 om l 1-2 (cf v l 14) —(l 1) Ñ1 B2 4 D2 त्रिप्रश्नो(B2 [gloss] त्रिषु लोकेषु स्यात), B3 त्रि प्रसूतो, D1 नृपश्नो —D2 om (hapl) from the post half up to l 2 B3 4 -लक्ष्मण- (for -लक्षण) V1 -निर्भित (for -लक्षित) Ś1 त्रिप्रसृता गजवृषा शुभलक्षणलक्षिता —(l 2) Ś1 V1 [अ]नुयाति, Ñ2 [अ]नुयास्थि (sic) (for °याति) D1 M4 त्वां नानुयाति (by transp) —(l 3) B4 -सपूर्ण (for -सपन्न) —(l 4) D1 2 पुरतो याति (by transp), D4.5 7 याति विधिवत् (for याति पुरत) B2-4 न याति पुरत मसाच् (for the prior half) B2-4 शीघ्र ते, M4 °त्ते (for त्वसाच्छ्री) B3 4 D2 5 विजयावह]

18 T1 damaged up to प in [a] (cf v l 17) —[a]) G2 विपुलन्ति (sic) (for विलपन्तीं) —[c]) G3 प्रभावास् (hypm) (for -भवास्) —For 18, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

601* एव ब्रुवाणा ता रामो जातशङ्का स मैथिलीम् ।
उवाचेद वचो धीर सत्त्वगाम्भीर्यमास्थित ।

[(l 1) D1 2 5 ता ब्रुवतीं, D4 7 M4 ब्रुवतीं ता (for ब्रुवाणां तां) Ś1 D1 2 4-7 M4 च (for स) —(l 2) Ñ2 B1 3 4 धीर (B3 [before corr] °रा), V1 D1 2 5 7 M4 वीर, D4 राम (for धीर) D2 स त्वां (sic) (for सत्त्व-) B4 D1 2 M4 आश्रित (for आस्थित) D4 5 7 सत्त्ववाक्निश्चये(D4 °य) स्थित (for the post half)]

19 [a]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 राजर्षिकुल- (for कुले महति) D5 सभूता —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 सत्यवादिनि, Dd1 D5 G1 धर्मचारिणी —[c]) D4 5 7 [अ]द्य (for [इ]दं) —[d]) Dt1 Dd1 Dm1 [अ]द्यागत (for [अ]भ्या°) D4 5 7 निरूपमिव पश्यसि —For 19[cd], Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst

602* शृणु मैथिलि धीरा त्व भूत्वा वाक्यमिद मम ।
[M4 वाचमेता (for वाक्यमिद)]

20 [a]) B3 (m also) हि समय कृत्वा (for सत्यप्रतिज्ञेन) —[b]) Ś1 B1 4 Dg1 G2 M1 3 (also as in text) च, Dt1 Dd1 Dm1 चे (for मे) —[c]) B4 D1 2 G3 (before corr) कैकेय्या (B4 °य्या, G3 °या), M2 °ये, M1 °य्या (for °य्यै) V1 B1 3 4 प्रीतिमनसा, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1-3 मम (G2 °म) मात्रे तु, D4 7 हृष्टमनसा (for प्रीतमनसा) —[d]) T1 damaged after द्वा in महावरौ up to तयाद्य in 21[a] Ś1 Ñ V1 B D6 दत्तौ किल पुरा वरौ(Ś1 D6 वरौ पुरा [by transp]), D1 2 M4 दत्ते किल वरे पुरा, D4 5 7 मात्रे दत्तौ वरौ पुरा

21 [ab]) T1 damaged for तयाद्य (cf v l 20) T2 (before corr सज्जे, after corr *sec m*) मज्ये (sic) (for सज्जे) Ñ1 D4 5 7 तौ चापि मम च ह्य(Ñ1 °समयाप्या, D5 °मम चाद्या)स्मिन् (for [a]) Ñ1 D4 5 7 नृपेण ह(D5 हि) (for नृपोद्यते) Ś1 D6 ममोपकृत्य चैवाद्य यौवराज्याभिषेचन, Ñ2 V1 B D1 2 M4 ममोप(Ñ2 मनोप, M4 रामाय)कल्पिते चैव(V1 B2 °कृप्ते चैवाद्य, B1 4 °कल्पिते चाद्य, D1 °कल्पिते चाद्य, D2 M4 °कल्पिते वाद्य) यौवराज्या(B1 °ज्ये)भिषेचने. —[cd]) Ś1 Ñ2 B1 2 4 D6 प्रचोदितेन, Ñ1 प्रचोदितेथ, D4 प्रणोदितेन, D5 (before corr प्रनोदितेन) प्रनोदित स, D7 प्रनोदितेन (both sic) (for प्रचोदित स) Ś1 B2 D4 6 7 समये, Ñ1 B1 न (B1 स) मया, Ñ2 B4 समयाद्. V1 प्रदेशितेन तौ तस्या, B3 पुरोदितेन समयाद्(m also प्रचोदितेन सहसा) (for [c]) Ś1 Ñ V1 B D4 6 7 धर्मज्ञेनापवर्जितौ(Ñ1 °ते) (for [d]) D1 2 M4 अभियाचितेन पित्रा(D2 [before corr] मे पित्रा, M4 मात्रा मे [both hypm]) देव्यै प्रीत्या(M4 पित्रा)पवर्जिते

22 [b]) M3 वने, Cg k as in text (for मया) —[c]) T2 damaged for पित्रा —For 22[abcd], Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

603* मया वर्षाणि वस्तव्य चतुर्दश वने प्रिये ।
भरतेनाप्ययोध्याया राज्ञा भाव्यमनिन्दिते ।

[(l 1) Ñ1 D4 5 7 वने मयैव व(Ñ1)स्तव्य (for the prior half) Ñ1 D4 7 चतुर्दश मया किल, D5 नव वर्षाणि पच च (for the post half) —(l 2) D5 राज्ञो (sic)]
—Dg1 reads 22[ef] in marg —[f]) Ñ1 विजने, B4 om, D1 2 निर्जन, D6 विजनो (for °जन) Ñ1 वने —After 22, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 ins

604* आपृच्छे धैर्यमालम्ब्य नामगुणानुमर्हसि ।
श्वश्रूश्च श्वशुर चैव त्वस त्व समुपाश्रिता ।
शुश्रूषापरमा भूत्वा नावागमन मम ।
मद्रूपाश्रयज ज्ञानमाश्रित्य वरवर्णिनि ।

[(l 1) Ś1 V1 आ°(Ś1 ° [sic])°, D. आश्वाय (for आलम्ब्य) —(l 2) Ñ B2 4 D1 2 5 6 M1 श्व(D1 2 5 श्व)श्रूं च, D- श्वश्रूश्च (sic) (for श्वश्रूश्च) V1 श्वशुरच्, D1 2 5 7 श्वशुर

भरतस्य समीपे ते नाहं कथ्यः कदाचन ।
ऋद्धियुक्ता हि पुरुषा न सहन्ते परस्तवम् ।
तस्मान्न ते गुणाः कथ्या भरतस्याग्रतो मम ॥ २३
नापि त्वं तेन भर्तव्या विशेषेण कदाचन ।
अनुकूलतया शक्यं समीपे तस्य वर्तितुम् ॥ २४
अहं चापि प्रतिज्ञां तां गुरोः समनुपालयन् ।
वनमद्यैव यास्यामि स्थिरा भव मनस्विनि ॥ २५
याते च मयि कल्याणि वनं मुनिनिषेवितम् ।
व्रतोपवासरतया भवितव्यं त्वयानघे ॥ २६
काल्यमुत्थाय देवानां कृत्वा पूजां यथाविधि ।
वन्दितव्यो दशरथः पिता मम नरेश्वरः ॥ २७
माता च मम कौसल्या वृद्धा संतापकर्शिता ।
धर्ममेवाग्रतः कृत्वा त्वत्तः संमानमर्हति ॥ २८

B1 अवश्यशुश्रूषेव (for the prior half) Ñ2 B3 4 पर्युपा (B3 °प)श्रि(B4 °स्थि)ता Ñ1 D4 5 7 वसेद् त्वमुपाश्रिता, D1 2 वसेद त्वमनिंदिता (for the post half) —(1 3) Ñ2 शुश्रूषेपरमा Ñ1 D4 आगमनात् —(1 4) B3 (also as above) मद्गताश्रयज M4 विमुच्य (for आश्रित्य)]

23 [a]) Ś1 Ñ V1 B D6 [ऽ]ह, D4 7 च, M3 तु (for ते) —[b]) Ś1 Ñ V1 B D6 न ते (V1 नाहं) स्तुत्य, D1 न श्लाघ्योऽहं, D2 4 5 7 न स्तव्योऽहं, M4 न स्तोतव्य (for नाहं कथ्य) Ś1 Ñ B2 3 D4 5 7 M4 कथं(B2 °थ)चन —T1 damaged from चन up to -युक्ता in [c] —[c]) G1 ऋपियुक्ता (for ऋद्धि°) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 ऐश्वर्यमन्मत्ता(V1 °त्तो) हि, M4 ऐश्वर्यमत्ता हि नरा —[d]) D1 2 सहति, D6 हसते (metathesis), G2 सहस्ते (sic) (for सहन्ते) D2 परस्तुति —[e]) Ś1 Ñ1 V1 B1 2 D1 2 6 M4 तस्मात्त्वया, T2 कस्मान्न ते (sic) (for तस्मान्न ते) G1 कथा, G2 गुण (for गुणा) Ś1 Ñ1 V1 B1 2 D6 स्तुत्या, D1 2 M4 स्तव्या, D4 5 7 वाच्या, G2 कथ्यो (sic) (for कथ्या) Ñ2 B3 4 तस्माद्गुणास्त्व(Ñ2 °श्र)या स्तुत्या —[f]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 न मे (for मम)

24 [a]) Dt1 Ck t अहं ते नानुवक्तव्यो, M3 नाहित तेन कर्तव्य —[b]) Dg1 कथचन (for कदा°) —G3 illeg for 24[c]–25[b] —[d]) G2 वर्धितु (for वर्तितुम्). ❀ Ck अनुकूलतयेत्यादि। अत्र नापि तेन तुभ्य तस्येति सर्वात्मना पाठो नाश्रित प्राचीन परेण। ❀ —For 24, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 subst and read after 33 (D6 after 33[ab], owing to om of 33[cd])

605* त्वं च तेनेह भर्तव्या घन विप्रोषिते मयि।
तस्मात्माश्चैव लिप्सेथाश्चैलपिण्डभृति तत ।

[(l 1) B4 [आ]ह (sic), M4 [ए]व (for [इ]ह) Ś1 D6 ववनत्या, V1 D2 वर्तव्या (for भर्तव्या) Ñ1 त्वया च इह वर्तव्या (for the prior half) B1 2 वने (for °न) Ś1 D6 हि प्रोषिते, B1 2 हि प्रेषिते (for विप्रो°) —(l 2) Ś1 चल (sic), Ñ1 D6 चैर, B4 चेर, D2 4 6 7 चैल, M4 वलि- (for चेल-) Ś1 D6 पिंड D1 चैलपिंडे धृति तत (for the post half)]

—After 24, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G (G3 illeg) M1–3 ins

606* तस्मै दत्त नृपतिना यावराज्य सनातनम्।
स प्रसाद्यस्त्वया सीते नृपतिश्च विशेषत ।

[(l 1) G1 नृपतिना दत्त (by transp) —(l 2) M3 सप्रसाद्यस्य Dg1 नृपतेश्च (for °तिश्च) —I1 damaged from विशेषत up to अह in 25[a]]

25 G3 illeg for 25[ab] (cf v l 24) —[ab]) T1 damaged for अह (cf v l 606*) T2(after corr sec m as in text) 3 त्वा (for ता) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 अहं(Ñ1 °ह चे [hypm]) हि पितर सत्य चिकीर्षुस्तन्नि(D6 °मृति [sic], योगत —[c]) T1 .मद्यैव (for वनम°) —[d]) Dg1 स्थिर (sic), Dt1 Dd1 Dm1 T3 M2 3 स्थिरी- (for स्थिरा) Dd1 Dm1 T2 3 G M1 3 मनस्विनी Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 कुरु त्व(D6 कुरुष्व) हृदय स्थिर(D1 दृढ, D2 दृढ [sic])

26 [a]) Ś1 Ñ B3 D1 2 4-7 M4 मयि याते च (by transp), V1 मयि प्रयाते, B1 2 4 मयि जाते च(B4 तु), Dt1 G1 याते मयि च, T2 याचते (metathesis) मयि (for याते च मयि) —[b]) B3 (as in text also) वर, D7 वने (for वन) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 5 6 M4 -जनप्रिय, D7 -निषेविते (for -निषेवितम्) —[c]) Ñ1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 5 -परया, T2 निरता (for रतया) —[d]) T1 .या (for त्वया), Ś1 Ñ2 V1 B1-3 D1 2 6 M4 प्रिये, B4 प्रभो (sic) (for [अ]नघे)

27 [a]) Ś1 D5 कल्ये(Ś1 by corr ल्य), Ñ2 सत्यम, V1 कल्पम्, B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1(before corr as in text) D1 2 4 7 कल्यम्, D6 काल्य (for काल्यम्) —[b]) T3 transp कृत्वा and पूजा Ś1 Ñ2 V1 B D6 पूजाभिवादनं. D1 2 M4 पादाभिवदन (for पूजा यथाविधि) —T1 damaged after य up to त in [c] —[c]) Ś1 D6 नन्दितव्यो, D2 वदनीयो (for वन्दितव्यो) —[d]) Dt1 Dd1 Dm1 जनेश्वर. Ś1 Ñ V1 B D4-7 M4 पिता मे(D4 मद्, M4 ते) दैवत यथा —After 27, V1 B M4 read 608*

28 Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 read 28 (including 607*) after 605* —[a]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 G2 M1 4 मम माता च(D5 तु) (except D5, all by transp), T3 °च म., G1 M° माता मम च (by transp) T1 माता च ... त्या (damaged) —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1 4-7 मच्छोक- (for संताप-) D2 मद्दु खाच्छोककर्षिता —[d]) T3 अर्हते, M2 अर्हतु. —For 28[cd], Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst.

वन्दितव्याश्च ते नित्यं याः शेषा मम मातरः ।
स्नेहप्रणयसंभोगैः समा हि मम मातरः ॥ २९
भ्रातृपुत्रसमौ चापि द्रष्टव्यौ च विशेषतः ।
त्वया लक्ष्मणशत्रुघ्नौ प्राणैः प्रियतरौ मम ॥ ३०
विप्रियं न च कर्तव्यं भरतस्य कदाचन ।
स हि राजा प्रभुश्चैव देशस्य च कुलस्य च ॥ ३१
आराधिता हि शीलेन प्रयत्नैश्चोपसेविताः ।
राजानः संप्रसीदन्ति प्रकुप्यन्ति विपर्यये ॥ ३२
औरसानपि पुत्रान्हि त्यजन्त्यहितकारिणः ।
समर्थान्संप्रगृह्णन्ति जनानपि नराधिपाः ॥ ३३
अहं गमिष्यामि महावनं प्रिये
त्वया हि वस्तव्यमिहैव भामिनि ।
यथा व्यलीकं कुरुषे न कस्यचि-
त्तथा त्वया कार्यमिदं वचो मम ॥ ३४

G B L

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्रयोविंशः सर्गः ॥ २३ ॥

607* मत्प्रियार्थं प्रिये सीते शुश्रूषानन्यचित्तया ।
[V1 मत्प्रीत्यै Ñ1 D1 2 4 5 7 M4 त्वया (for प्रिये) Ñ2 V1 शुश्रूषा (sic) Ñ1 D4 7 नान्यचित्तया, B4 [अ]नन्यकृचित्तया (hypm), D1 [अ]नन्यमानसा (sic), D2 [अ]नन्यचेतसा, D5 [अ]नन्यभक्तया, D6 [अ]नघचित्तया (for [अ]नन्यचित्तया)]
—Thereafter V1 B read 34

29 ^{a}) Dd1 Dm1 G1 2 M1 2 त्वया (for च ते) —^{b}) T1 मम (for मम) —^{c}) M3 -सयोगैः (for -संभोगैः) —^{d}) T1 damaged after मम up to भ्रा in 30^{a} M3 समाहित-मनास्तथा —For 29, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst (V1 B M4 read after 27)

608* मातरश्चैव मे सर्वा यथाक्रममशेषतः ।
त्वयार्चनीया सततं समा हि मम मातरः ।
[(l 1) Ñ1 -विशेषतः, D6 शेषतः (for अशेषतः) D1 4 5 7 व(D5 ची)र्णक्रमविशेषतः, D2 वर्णवृत्तयावशेषतः, M4 पूर्णावृत्तिविशेषतः (for the post half) —D5 om from l 2 up to 31^{ab} —(l 2) D4 7 विनेया (for [अ]र्चनीया) D1 सुसमाहितमातरः, M4 समाहितमनस्कया (for the post half)]
—Thereafter B3 cont

609* तत्र भेदो न कर्तव्यः सेवा कार्या विशेषतः ।

30 D5 om 30, T1 missing up to भ्रा (for both cf v l 29) —^{ab}) Dm1 वा (for च) D4 7 भ्रातरौ च विशालाक्षि (for ^{a}) D4 7 द्रष्टव्यौ, M3 द्रष्टव्यौ (for द्रष्टव्यौ) D4 7 G3 ते, T1 तु (for च) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 भ्रातरौ चापि मे(Ñ1) सीते प्राणेभ्योपि प्रिया(D1 2 M4 प्राणैः प्रियतरा)वुभौ —^{c}) Dd1 Dm1 T2 G M1 उभौ, D4 7 नित्यं, M2 प्रिये (for त्वया) Ś1 Ñ V1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 4 5 7 T2 3 G M भरत- (for लक्ष्मण-) T1 उ ...त- (damaged) (for त्वया लक्ष्मण) —^{d}) G2 M1 प्रिये, Cr m g t as in text (for प्राणैः) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 द्रष्टव्यौ भ्रातृपुत्रवत्(D6 °वान्)

31 D om 31^{ab} (cf v l 29) —^{ab}) T2 विप्रियौ (for °य) Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 M2 transp न and च D4 7 वक्तव्य, T2 कर्तव्यौ (for कर्तव्य) D4 7 विशेषतः (for कदाचन) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 न वक्तव्योप्रिय सीते मत्प्रीत्या भरतस्त्वया —^{c}) D1 यदि (for स हि) Ś1 Ñ V1 B D1 6 गुरुश्चैव, Dt1 Dd1 Dm1 M3 च वैदेहि, M4 प्रियश्चैव (for प्रभुश्चैव) D2 राजा गुरुश्च मान्यश्च —^{d}) D4 5 7 [अ]स्य (for the first च) Ś1 N V1 B D1 2 6 M4 देशस्यास्य(Ñ1 °श्चापि, Ñ2 B3 °स्यापि) प्रियश्च(B4 °याय, D1 °यस्य) मे

32 ^{a}) Dm1 आराधितो (sic) Dg1 च (for हि) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 राजानो (for शीलेन) —^{b}) Ś1 D6 देवताश्च, Ñ V1 B D1 4 5 7 M4 दे(B4 D1 दै)वव(D7 °वद्) (for प्रयत्नैश्च) D7 योपसेविता (sic), M4 चापि सेविता D2 देववचोभि सेविता (sic) —^{c}) T1 damaged from रा up to प्र Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 अनुग्रहैर्योजयति (Ś1 Ñ1 D6 °ते) —^{d}) Ś1 Ñ1 B1 2 4 D1 2 6 M4 भक्तान्घ्नति, Ñ2 B3 निगृह्ण(B3 °ह्य)ति, D4 5 7 T3 G2 3 M1 कुप्यति च (for प्रकुप्यन्ति) M3 विपल्यये (sic) B3 (in also) भक्तान्बुद्धिविपर्यये —After 32, Dd1 Dm1 D4 T1 2 ins

610* स्पृशन्निव गजो हन्ति जिघ्रन्निव भुजंगमः ।
स्मयन्निव नृपो हन्ति मानयन्निव दुर्जनः ।

33 ^{a}) Dt1 औरस्यानपि, D2 ऊरसा पि (corrupt), (for औरसानपि) Ś1 N2 V1 B D1 2 6 M4 च, M2 वा (for हि) —^{b}) Ś1 Ñ2 B D6 M4 विहिसत्यपकारिणः, Ñ1 D4 5 7 जहत्यनु(Ñ1 °न)पकारिणः, V1 हित सत्यपकारिणः, D1 जिह-सत्युपकारिणः (sic), D2 विहिसत्यपरारिणः —D6 om, Dg1 reads 33^{cd} in marg —^{cd}) Dg1 Dt1 समर्था M2 सप्रमीदन्ति G2 M1 जनाधिपा Ś1 Ñ V1 B D1 2 4 5 7 M4 अनुगृह्ण(B1 °ह्य)ति च प्रीता (D1 सप्रीता) परानप्यु(B3 °नु)पकारिणः
—After 33, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

611* सा त्वं वसेह कल्याणि राज्ञः समनुवर्तिनी ।
भरतस्य रता धर्मे सत्यव्रतपरायणा ।
[(l 1) T1 damaged up to वसेह Dg1 वसे हि, M3 वसेव]

34 V1 B read 34 after 607* —^{a}) Ś1 D6 सोहं D1 M4 हि काननं, D2 [अ]थ काननं, G2 वनं (for महावनं) —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B2–4 Dg1 [अ]पि, Ñ1 D4 तु, D6 [अ]धि-, D7 तु, G1 [अ]भि- (for हि) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4

२४

एवमुक्ता तु वैदेही प्रियार्हा प्रियवादिनी ।
प्रणयादेव संक्रुद्धा भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ १
आर्यपुत्र पिता माता भ्राता पुत्रस्तथा स्नुषा ।
स्वानि पुण्यानि भुञ्जानाः स्वं स्वं भाग्यमुपासते ॥ २
भर्तुर्भाग्यं तु भार्यैका प्राप्नोति पुरुषर्षभ ।
अतश्चैवाहमादिष्टा वने वस्तव्यमित्यपि ॥ ३

[अ]ज्ञया मम, Dt1 Dm1 G °व भामिनी (for [ए]व भामिनि) —^c) Ś1 D6 करोमि, Ñ2 V1 B D1 2 M4 करो(B1 रुरो [metathesis]) षि, T2 पुरुषे (sic) (for कुरुषे) D4 7 यथा व्यलीकं च न कश्चिच्छिन्तयेत् —^d) B1 om त्वया Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 इतो गते(D6 °तो [sic]) मयि (for इद वचो मम)

Colophon —*Sarga name* Ś1 D4 6 7 सीतानुशासनं (D4 7 °नो), Ñ1 सीतासंदेशो, Ñ2 V1 B सीतोप(Ñ2 B2 3 °पा)मन्त्रण, D1 2 सीतादर्शनो, D5 सीताभ्यर्थनो —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D6 T1 (damaged) om Ś1 D2 29, Ñ2 B2–4 25, V1 28 (after corr as in Dt1), Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1–3 26, D1 82, D4 7 31, D5 34, M4 27 —After colophon, D6 G M1 2 conclude with श्री(D6 om)रामाय नम, T2 श्रीरामचन्द्राय नम

24

☞ D3 missing for Sarga 24 (cf v l 2 12.12) Dm1 begins with ॐ

1 ^ab) M1 3 उक्त्वा (for उक्ता) D5 [अ]थ (for तु) Ñ1 प्रियवादिन Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 इत्यप्रियमिदं वाक्यं श्रुत्वा सा प्रियभाषिणी(B2 M4 [before corr] °वादिनी) —^c) T2 प्रयाणाद् D4 इव (for एव) Ñ1 D4 5 7 सक्रोधम् (for सक्रुद्धा) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 सासूय(D2 सक्रोध) मिव(V1 °ति) भर्तारं —^d) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 सीता (Ñ1 D4 5 7 इद) वचनम् (for भर्तारमिदम्) —After 1, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins .

612* किमिदं भाषसे राम वाक्यं लघुतया ध्रुवम् ।
त्वया यदपहास्यं मे श्रुत्वा नरवरोत्तम ।

[(l 1) T1 G1 3 M2 3 भाषसे, T2 भापते, Cm k t °मे (as above) —(l 2) Dg1 उपहास्य, Cg अप° (as above) K(ed) नरवरात्मज]

—Thereafter Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 Ct cont

613* वीराणां राजपुत्राणां शस्त्रास्त्रविदुषां नृप ।
अनर्हमयशस्यं च न श्रोतव्यं त्वयेरितम् ।

[(l 1) T1 damaged from षा in -विदुषा up to अनर्ह in l 2—(l 2) T1 2 [उ]दितं, Ct as above (for [ई]रितम्)]

2 ^a) D2 भ्राता (for माता) —^b) D4 7 भार्या (sic) (for भ्राता) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 भ्रा(D2 मा)तरो बान्धवा सुता (M4 तथा) —^cd) T1 damaged for भुञ्जाना स्व स्व Ś1 Ñ V1 B D6 प्रेत्य चैवेह चाश्नति(V1 °श्नाति); D1 2 प्रेत्येह(D2 प्रत्यह) चैव भुजति (for ^c) Ñ1 M3 भागम् (for भाग्यम्) Ñ1 D5 अनुष्ठिता(D5 °ता) (for उपासते) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 स्व स्व(B1 स्वय, B4 स्वक) कर्मफल पृथक्(B3 [before corr] शृणु), D4 7 स्व भाग्यमनुतिष्ठते (for ^d) M4 प्रेत्य चेह च भुजति स्व स्व कर्म पृथक् पृथक् —After 2, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 ins

614* न पितु कर्मणा पुत्र पिता वा पुत्रकर्मणा ।
सुखमाप्नोति दु ख वा स्व तु कर्माभिजायते ।

[(l 1) D2 पितृ- (for पितु) D1 2 न पिता (for पिता वा) Ñ1 D4 5 7 न पिता पुत्रदोषेण पुत्रो वा पितृकर्मणा —(l 2) Ñ1 सुख वा यदि वा दु ख (for the prior half) Ś1 D4–7 स्व स्व, Ñ1 स्वेन, M4 त्व तु (for स्व तु) D1 2 [अ]भिभोक्ष्यते, M4 [अ]भि-जानते (for °जायते)]

3 ^a) Ñ1 D4 5 7 पति-, Dg1 भर्तृ, Cg as in text (for भर्तुर्) Dd1 (before corr) भाग्ये (for भाग्य). Dt1 नारी वै, Dd1 Dm1 T G M1–3 Ct नार्ये(Dm1 T2 3 G3 °र्यै [sic])का, Cg k as in text (for भार्यैका) —^c) Dt1 उद्दिष्टा, Ct as in text (for आदिष्टा) —^d) T1 damaged for मित्यपि M3 इत्यथ (for इत्यपि) —For 3, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst , while Ñ1 D4 5 7 subst l 2 only for 3^cd

615* भार्यैका पतिभाग्यानि भुङ्क्ते पतिपरायणा ।
साहं त्वामनुयास्यामि यत्र यत्र गमिष्यसि ।

[(l 1) Ś1 D6 -भोज्यानि, B1 2 M4 -भोग्यानि(for -भाग्यानि). B4 om (hapl) पति- —(l 2) Ñ1 अह तु (hypm), D4 7 अह (for साह) B3 D6 M4 तत्र (for the second यत्र) D5 गमिष्यति]

—Thereafter all cont

616* शपेऽह ते प्रमादेन जीवितेन च राघव ।
यथा नेच्छाम्यह वस्तु स्वर्गेऽपि रहिता त्वया ।
त्व मे नाथो गुरुश्चैव गतिर्दैवतमेव च ।
गमिष्यामि त्वया सार्धमेष मे निश्चय पर ।

[(l 1) Ñ1 D4 7 M4 शपे हि ते, Ñ2 V1 B3 °य ते, D1 शपे तेह (by transp), D5 एशपे हि (for शपेऽह ते) D2 जीवितेनैव (for जीवितेन) Ñ1 [अ]पि, M4 हि (for च) —(l 3) D5 यदि, D7 नतिर् (sic) (for गतिर्) —(l 4) Ñ1 D1 2 4 5 7 M4 गमिष्येह Ñ1 B3 एव (for एष)]

न पिता नात्मजो नात्मा न माता न सखीजनः ।
इह प्रेत्य च नारीणां पतिरेको गतिः सदा ॥ ४
यदि त्वं प्रस्थितो दुर्गं वनमद्यैव राघव ।
अग्रतस्ते गमिष्यामि मृद्नन्ती कुशकण्टकान् ॥ ५
ईर्ष्यारोषौ बहिष्कृत्य भुक्तशेषमिवोदकम् ।
नय मां वीर विश्रब्धः पापं मयि न विद्यते ॥ ६
प्रासादाग्रैर्विमानैर्वा वैहायसगतेन वा ।
सर्वावस्थागता भर्तुः पादच्छाया विशिष्यते ॥ ७
अनुशिष्टास्मि मात्रा च पित्रा च विविधाश्रयम् ।
नास्मि संप्रति वक्तव्या वर्तितव्यं यथा मया ॥ ८
सुखं वने निवत्स्यामि यथैव भवने पितुः ।
अचिन्तयन्ती त्रीँल्लोकांश्चिन्तयन्ती पतिव्रतम् ॥ ९

G
B
L

4 Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 transp 4 (along with subst) and 5 —[a]) V1 नाम, Dg1 राम, Dt1 वात्मा, D5 भ्राता (for नात्मा) G2 [भ्रा]त्म — —[b]) B1 G2 M1 भ्राता, M4 वधुर् (for माता) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 सुहृज्जन, G3 °ना (for सखीजन) —[d]) G1 एका (for एको) Dt1 सदा गति (by transp) —For 4[cd], Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

617* गतिर्भवति नस्त्रीणां पतिस्त्वेक परा गतिः ।

[Ñ1 न, Ñ2 B3 हि, D1 2 स, D4 7 सा (for सत्-) Ñ1 D2 त्वेका (D2 °क) (both sic), Ñ2 B3 एक, B2 चेक, D5 एव (for त्वेक) M4 सदा (for परा)]

5 Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 transp 4 (along with subst) and 5 —[ab]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 यदि त्वमुद्य (Ś1 °द्दि)तो गतु दुर्गं (D4 7 दु स) कटकित (Ñ V1 D5 M4 °न, D1 ककटित [metathesis]) वन —[c]) Ś1 Ñ V1 B D6 M4 अह तवाग्रे यास्यामि, D1 2 4 5 7 अहं तवाग्रतो यास्ये (D1 2 यामि) —[d]) V1 मृद्नती, B2 (m also) मृद्नती, Dg1 (before corr as in text) मृदनति, D2 गृह्णती, D4 मर्दंती, D5 गृह्णती, D7 G1 मृद्न (G1 °ल)ती (sic) Ñ2 V1 B D1 2 -कटक, D6 -काष्टकान् (sic)

6 Ñ1 D4 7 om 6 —[a]) Dt1 T2 3 ईर्ष्या (T2 °र्पा) रोषा (Dt1 Ct °प) T1 2 G2 3 M1 परित्यज्य, Cm g t as in text (for बहिष्कृत्य) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 5 6 M4 ईर्ष्यादो (M4 [before corr]°रो)प मसुत्सृज्य (D2 परित्यज्य) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B Dd1 Dm1 D1 2 5 6 M4 पीत-, Cm as in text (for भुक्त-) —[c]) B1 Dm1 D2 मा (for मां) D2 धीर (for वीर) Ś1 D6 विस्रब्धा, Ñ2 V1 B विस्र (B1 3 4 °श्र)ब्ध, Dt1 Dd1 Dm1 S विसब्ध —[d]) T1 partly damaged M3 reads *inf lin* मयि B1 4 न मयि (by transp) D5 लिप्यते (for विद्यते)

7 [a]) Dt1 Ct प्रासादाग्रे, M3 प्रसादाग्रैर् . ❀ Cv प्रासादाग्रैरित्यादि । पञ्चम्यर्थे तृतीया । ❀ —[c]) T1 सर्वावस्था —[d]) Dm1 [अ]वशिष्यते, Cm विशि° (as in text) —For 7, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

618* हर्म्यप्रासादभवनविमानेभ्योऽपि मे प्रभो ।
तव पादाश्रय श्रेयान्स्वर्गादपि सुदुर्लभ ।

[(l 1) D1 7 -प्रसाद- Ñ2 B3 च, M4 वा (for मे) V1 D1 2 M4 विभो, D4 प्रिय (for प्रभो) —(l 2) Ś1 D6 त्वत्पादाश्रयण Ñ1 त्वत्पादोपाश्रिय, V1 D4 5 7 M4 त्वत्पादावा (D4 7 °दापा, M4 °दस)श्रय, D1 2 त्वत्पादाश्रय (subm), L(ed) तत्पादाश्रयण (for तव पादाश्रय) Ś1 D1 6 7 श्रेय, D2 श्रीमान् (for श्रेयान्). Ś1 D6 च दुर्लभ, D1 °र्लभाद् (for सुदुर्लभ)]

—Thereafter all cont

619* कुरु प्रसाद गच्छेय त्वयाह सहिता वनम् ।
सिंहकुञ्जरशार्दूलवराहर्क्षनिषेवितम् ।

[(l 1) D1 कुरु प्रसग, M4 कृतप्रसादा Ś1 D6 त्वयाथ, D7 om (for त्वयाह) B4 नुहदा (for सहिता) B1 मम, D4 वने (for वनम्) —(l 2) Ñ1 D1 2 4 5 7 M4 रुद्र (D1 °द्रि)कुंजर-सिंहर्क्षशार्दूलमृगसेवित (M4 °गगनादित)]

8 D4 5 7 om 8 —[a]) G2 M1 च (for [अ]स्मि) —[b]) Dt1 निविधाश्रिय (sic) —[c]) Dm1 G1 नास्ति, Cm नास्मि (as in text) M2 वक्ता वा (sic) (for वक्तव्या). —[d]) G3 वर्तितव्या —For 8, Ś1 Ñ V1 B D6 subst and read after 635* (B1 after 636*), D1 2 M4 subst l 4 only for 8 and read after 632*

620* पित्रा चाप्यनुशिष्टास्मि मात्रा बन्धुजनेन च ।
विना भर्त्रा न वस्तव्य त्वयेत्ति रघुनन्दन ।
अत प्रणम्य याचे त्वा गमने कृतनिश्चया ।
न मामर्हसि मद्देष्टुमितिकर्तव्यता प्रति ।

[(l 1) B1 (before corr) पिता (for पित्रा) V1 [अ]हम् (for चापि) Ñ1 [अ]नुसृष्टास्मि (sic) Ś1 D6 च स्वजनेन, V1 वृद्ध°, B1 °पु (for बन्धुजनेन)]

—After 8, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

621* अह दुर्गं गमिष्यामि वन पुरुषवर्जितम् ।
नानामृगगणाकीर्णं शार्दूलगणसेवितम् ।

[(l 2) T1 damaged, T2 -गणमृगाकीर्णं (by transp), M3 -मृपममा° (for मृगगणा°) T1 2 G3 M3 वृक, M1 (after corr *inf lin* as above) -मृग- (for गण)]

9 [d]) Ñ1 D4 5 7 पति (D7 °ति) प्रिय, Dt1 M3 °व्रता (M3 °ता), Ct as in text (for पतिव्रतम्) —For 9, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst, Ñ1 D4 5 7 subst for 9[ab]

622* सुख वनेऽपि वत्स्यामि तव पादव्यपाश्रया(त्) ।
विहरन्ती त्वया सार्धं यथेन्द्रभवने तथा ।

[(l 1) B3 वनेष्, D1 2 M4 वने नि, D4 7 वनेषु, K(ed) वने वि- (for वनेऽपि) D1 भर्तु- (for तव) Ñ1 D4 5 7 M4 भर्तृ

शुश्रूषमाणा ते नित्यं नियता ब्रह्मचारिणी ।
सह रंस्ये त्वया वीर वनेषु मधुगन्धिषु ॥ १०
त्वं हि कर्तुं वने शक्तो राम संपरिपालनम् ।
अन्यस्यापि जनस्येह किं पुनर्मम मानद ॥ ११
फलमूलाशना नित्यं भविष्यामि न संशयः ।
न ते दुःखं करिष्यामि निवसन्ती सह त्वया ॥ १२
इच्छामि सरितः शैलान्पल्वलानि वनानि च ।
द्रष्टुं सर्वत्र निर्भीता त्वया नाथेन धीमता ॥ १३
हंसकारण्डवाकीर्णाः पद्मिनीः साधु पुष्पिताः ।
इच्छेयं सुखिनी द्रष्टुं त्वया वीरेण संगता ॥ १४

(Ñ1 मर्षेन [sic]) मूल(M4 °पाद) पवाशना, D2 मनूलादकुशाशना (for the post half) —(l 2) B1 यथा (for तथा)]

10 [a]) Ñ1 D4 5 7 शुश्रूषन्ती वने (Ñ1 च त्वा, D5 च ते), M2 °माणा मे (sic) (for शुश्रूषमाणा ते) —[b]) D6 नियम- (for नियता) Ñ1 D4 5 7 व्रतचारिणी —[c]) Ñ1 साह रस्ये, D4 7 मे (D7 र) से साह, D5 विहरस्ये (for सह रंस्ये) Ñ1 M3 सार्थं (for वीर) —[d]) D4 5 7 सुसुगन्धिषु —For 10, Ś1 Ñ2 (marg) V1 B D1 2 6 M4 subst

623* शुश्रूषमाणा वत्स्यामि पादौ ते नियतव्रता ।
रममाणा त्वया सार्धं काननेषु सुगन्धिषु ।

[(l 2) D1 वनेषु सु-, D2 वनेषु च (for काननेषु)]

—Thereafter Ś1 (after 625*) Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 cont

624* नतक्रतुसम स्वर्ये त्रिलोकस्तुत्यपराक्रम ।

[Ś1 Ñ2 V1 B3 D6 M4 शौर्ये (for स्वर्ये) D1 2 शतक्रतो सम (D2 °न) शौर्य (for the prior half) Ś1 Ñ2 V1 D6 त्रिषु- (for त्रिलोक-) D1 2 -पराक्रमे]

11 [a]) T1 2 G1 3 transp कर्तुं and शक्तो —[b]) Dg1 सम्परिपालन —[c]) T1 damaged from श up to स्ये M1 [ह]व, M2 [गु]व (for [इ]ह) Ñ1 D1 5 7 त्रै (Ñ1 त्रि) लोकस्यापि (D4 7 °स्य) सर्व (Ñ1 कृत्स्न) स्य, Dg1 अन्यस्य परिजनस्येह (hypm) —For 11, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst, Ñ1 D4 5 7 subst l 1 only for 11[ab] and ins l 2–3 after 11

625* त्वं हि लोकत्रयस्यास्य समर्थः परिपालने ।
न समाभिभवे शक्तो महेन्द्रोऽपि त्वदाश्रयात् ।
अतो नार्हसि मां भक्तां विवर्तयितुमातुराम् ।

[Ś1 reads l 1 after 624* —(l 1) Ñ1 D4 5 7 त्रिभुवन सर्व, D1 2 M4 त्रितयस्यापि Ś1 Ñ2 B1 3 4 D6 प्रतिपालने, Ñ1 परिरक्षण (for परि°) —(l 2) Ñ1 D1 2 4 5 7 M4 न मां (M4 मा) धर्षयितुं शक्तो (for the prior half) D1 2 तव (for त्वद्) D4 5 7 आश्रम (D4 °म) —(l 3) D2 ततो (for अतो) D6 आगता (for आतुराम्)]

—Thereafter Ś1 cont 624* —After 11, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

626* साह त्वया गमिष्यामि वनमत्र न संशयः ।
नाहं मया महाभाग निवर्तयितुमुद्यता ।

[(l 1) Dg1 T1 2 G3 सह, G1 2 M1–3 सा हि (for साह) T1 damaged for ष्यामि in गमिष्यामि]

12 [d]) Ñ1 D1 7 महावने, Dt1 त्वया सदा, Dd1 Dm1 T G2 त्वया सह (by transp), Ct as in text (for सह त्वया) —For 12, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 5 6 M4 subst, while Ñ1 D4 7 subst l 1 only for 12[ab]

627* त्वया सह भविष्यामि फलमूलकृताशना ।
दुर्भरा न भविष्यामि वने तेऽहं कथचन ।

[(l 1) D1 यया (sic) (for त्वया) D1 2 5 M4 गमिष्यामि —Ñ2 reads from फलमूल up to भविष्यामि in l 2 in marg Ñ1 D4 5 7 पर्णमूलफलाशिनी (Ñ1 °शना), B4 फलमूलकुशाशना (for the post half) —(l 2) V1 B2 4 दुर्भगा Ñ2 नो, V1 om (subm) (for न) D5 न दुर्भरा (by transp) D5 M4 [s]हं ते (by transp) (for तेऽहं) B2 कदाचन]

—After 12, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 ins

628* अग्रतस्ते गमिष्यामि भोक्ष्ये भुक्तवति त्वयि ।

13 [a]) Dt1 परत (for सरित) —T1 partly damaged for 13[b] —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4 6 7 Ct सरांसि च (for पल्वलानि) Ñ1 समानि विषमाणि च, D5 सरांसि विविधानि च, M4 वनानि च सरांसि च —After 13[ab], B3 ins

629* मुनीनामाश्रमं दिव्यं फलमूलादिभिर्वृतम् ।

—[c]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4 6 M4 वल्कलसवीता, D7 च कूलसवीतान्, T3 सर्वस्य निरता, M3 सर्वाणि नि° (for सर्वत्र निर्भीता) —Ñ2 om (hapl ?) 13[d] —[d]) Ś1 Ñ1 V1 B D4 6 7 रक्षिता, D5 पालिता (for धीमता) D1 2 M4 त्वया नाथाभिरक्षिता

14 [a]) T1 damaged for हंस- D5 -कारडवाकीर्णा, T2 -सारण्डवा° (for -कारण्डवा°) —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 पद्मिन्यो (Ñ2 B1 2 °नीर्, V1 B3 4 D5 °नी) विमलोदका. —[d]) Dt1 समता (for संगता) —For 14[cd], Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

630* अवगाह्याभिरंस्येऽहं त्वयैव सह राघव ।
वनोद्देशेषु रम्येषु नानाकुसुमगन्धिषु ।

[(l 1) V1 अवकाशा, B2 (m also as above) अभिगाह्य, D2 अदगृह्य (for अवगाह्य) Ñ1 D1 2 4 5 7 M4 [अ]भिरंस्यामि, B4 [अ]भिरंस्येत —Ś1 om (hapl ?) from l 2 up to l 1 of 632* (cf D6 var) —(l 2) M4 तनोद्देशेषु Ñ1 वनेष्वथ

सह त्वया विशालाक्ष रंस्ये परमनन्दिनी ।
एवं वर्षसहस्राणां शतं वाहं त्वया सह ॥ १५
स्वर्गेऽपि च विना वासो भविता यदि राघव ।
त्वया मम नरव्याघ्र नाहं तमपि रोचये ॥ १६
अहं गमिष्यामि वनं सुदुर्गमं
मृगायुतं वानरवारणैर्युतम् ।
वने निवत्स्यामि यथा पितुर्गृहे
तवैव पादावुपगृह्य संमता ॥ १७
अनन्यभावामनुरक्तचेतसं
त्वया वियुक्तां मरणाय निश्चिताम् ।
नयस्व मां साधु कुरुष्व याचनां
न ते मयातो गुरुता भविष्यति ॥ १८

G
B
L

सुरम्येषु D2 विनोदेषेषु चान्येषु (for the prior half) V1 -सुरभिषु (hypm) (for -नन्दिषु)]

—After 14, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

631* अभिषेकं करिष्यामि तासु नित्यं यतव्रता ।

[Dt1 स्नानं, G3 राम, Ct as above (for तासु) Dt1 Dd1 Dm1 अनुव्रता, G1 दृढव्रता]

15 T1 damaged from दिनी in ^{b} up to सह in ^{c} —^{c}) Ñ1 D4 5 7 -सहस्रं वा, Dt1 Dm1 °स्राणि (for °स्राणां) —^{d}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 [अ]पि (for [अ]हं) —For 15, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst, while Ñ1 D4 5 7 subst l 1 only for 15^{ab}

632* रन्तुमिच्छामि मुदिता त्वयाहं सह कानने ।
सहस्राण्यपि वर्षाणां बहूनि सहिता त्वया ।

[Ś1 om l 1 (cf v l 630*) —(l 1) Ñ2 V1 वतुम् (sic), B1 4 वस्तुम्, D6 M4 गन्तुम् (for रन्तुम्) Ñ1 तावच्च, B4 सुखिता, M4 महिता (for मुदिता) M4 त्वयव D6 राघव (for कानने) —(l 2) Ś1 B2 3 D6 M4 वर्षाणि (for °णां) Ñ2 एवं वर्षसहस्राणि (for the prior half) M4 वने वत्स्याम्यहं त्वया (for the post half)]

—Thereafter Ś1 Ñ2 V1 B D6 cont

633* समतीतानि मन्येऽहं यथैकदिवसं तथा ।

[Ñ2 B3 यथैक Ś1 तदा (for तथा)]

—D1 2 M4 read l 4 of 620* after 632*

—After 15, Ñ1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1–3 ins

634* व्यतिक्रमं न वेत्स्यामि स्वर्गोऽपि न हि मे मतः ।

[T1 damaged from क्र up to वे Ñ1 D4 5 व्य(D5 अ) तिक्रान्, M3 प्रतिक्षणं (for व्यतिक्रमं) Ñ1 जानामि, D4 जानीया, D5 जानिष्ये (for वेत्स्यामि) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 M2 हि न (by transp) Ñ1 D4 5 7 यथा स्वर्ग(D5 °र्गं) नरोत्तम (for the post half)]

16 D1 2 M4 *om* 16 —^{a}) G1 (and Vyankateśvara Press ed) स्वर्गो Dg1 हि (for च) D4 5 7 स्वर्गे ह्य (D4 °प्य)पि च मे वासो —^{cd}) Dt1 Dm1 विना (for मम) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 G2 M1 2 तद् (for तम्) D4 5 7 त्वया मम विहीनाया क्व स्वर्गः क्व सुखं —For 16, Ś1 Ñ V1 B D6 subst

635* स्वर्गेऽपि वासं रहिता त्वया वीर न कामये ।
नरकश्चापि मे स्वर्गाद्विशिष्टः स्यात्त्वया सह ।

[(l 2) Ñ1 V1 B1 4 नरकं वापि Ñ1 वासो V1 स्वर्गं, B1 स्वर्गो (for स्वर्गाद्) Ñ2 V1 B2–4 विशिष्ट Ñ2 स (for सह)]
—Thereafter, Ś1 Ñ V1 B2–4 D6 read 620*, while B1 cont (in marg within brackets)

636* पित्रादिष्टं वने वासं यथा त्वं कर्तुमर्हसि ।
तथाहं जनकादिष्टा वत्स्यामि ते समीपतः ।

—Thereafter B1 reads 620*

17 ^{a}) D4 om वनं Ñ1 D7 सुदुर्गमं वनं (by transp) —^{b}) D5 मृगाकुलं T1 damaged from यु up to first र Ñ1 G3 M3 वारणवानरैर्युतं (by transp, Ñ1 °रायुतं), Dt1 Dd1 Dm1 T1 °रणैश्च, D4 5 7 °रणायुतं, T2 °र्वृतं, Ct as in text (for वानरवारणैर्युतम्) —For 17^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst

637* वनं गमिष्यामि सह त्वयाहं
न मां नृवीर प्रतिषेद्धुमर्हसि ।

[(l 1) G(ed) माहं (for [अ]हं) D1 2 M4 वनं गमिष्येहमितं सह त्वया —(l 2) B4 न वीर (for नृवीर)]
—^{c}) D1 2 5 T1 3 G1 3 M2 3 Cg [ऽ]पि (D5 वि) वत्स्यामि (for निवत्स्यामि) Ñ1 D4 5 7 M4 पितुर्गृहे यथा (by transp), D2 यथा पि गृहे (for यथा पितुर्गृहे) —^{d}) D4 T1 G1 तथा, Cg as in text (for तव) Dd1 पादानुपगृह्य Dg1 G1 सयुता, D4 5 7 T G3 M2 3 Cg सयता, G2 M1 सर्वदा, Ct as in text (for संमता) Ś1 Ñ2 V1 B D6 L(ed) तथै(B4 °है, D6 °वै)व पद्भ्याम(B3 °त्या स्व)भिरक्षिता तव(L[ed] त्वया), D1 त्वयाभगुप्ता ह्यपि रक्षिता सुख, D2 (with hiatus) तथापि भक्त्या अभिरक्षिता सुखं, M4 तथैव पत्या हि सुरक्षिता सुखं

18 ^{a}) G2 अनन्यभावाद् Ñ1 D4 5 7 व(D7)नवासनिश्चिता(D4 °श्रया, D5 [before corr]°ता), D2 अनुरक्तचेतसा (for अनुरक्तचेतसं) —Ñ1 om (hapl) 18^{b} —^{b}) B1 3 Dm1 D1 2 विमुक्ता, M4 विहीना (for वियुक्ता) B4 तथा वियुक्तं वरणाय निश्चिता —^{c}) D7 नयस्वमु (sic), M3 4

तथा ब्रुवाणामपि धर्मवत्सलो
न च स्म सीतां नृवरो निनीषति ।
उवाच चैनां बहु संनिवर्तने
वने निवासस्य च दुःखितां प्रति ॥ १९

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुर्विंशः सर्गः ॥ २४ ॥

नयस्व मा Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4-7 M4 कुरु प्रिय च(V1 °यश्च) मे, Ñ1 °व च प्रिय (for कुरुष्व याचना) —Ñ1 om 18[d] —[d]) Dt1 न तो मया ते (by transp) Ś1 Ñ2 V1 B D6 मया न भारो गुरुनामुपैष्यसि, D1 2 न ते प्रयाण गुरुनामुपैति, D4 5 7 न वै मया त्व गुरुतामुपे(D7 °पै)ष्यसि —T1 damaged from नि in भविष्यति up to तु in 19[a]

19 [a]) Dt1 धर्मवत्सला —[b]) G1 न च सीता नृवरो तु निनीषति —[d]) M3 विनासस्य Dg1 सु- (for च) Dt1 G1 2 M1-3 Ch t दु स्वता, Cm as in text —For 19, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

638* इति ब्रुवाणामपि धर्मवादिनी
नेतु न रामो दयिता व्यवस्यति ।
निवर्तयिष्यन्हि स ता तदा प्रिया-
मुवाच दोषान्वनवासिनामथ ।

[(l 1) Ñ1 D4 5 7 अथ (for अपि) Ñ1 D4 5 7 धर्मचारिणीं, B4 धर्म°, D2 दर्शिनीं प्रियां (for धर्मवादिनी) B3 इति ब्रुवाणा मभिवादिनी ता —(l 2) Ñ1 D1 4 5 7 M4 प्रिया, D2 न ता (for नेतु) V1 om D2 हि (for न) Ñ1 D1 2 4 5 7 M4 नयितु, B2 गमने (for दयिता) Ñ D2 व्यवस्यत, B4 व्यपेष्यति, D1 विवस्यति —(l 3) Ñ2 reads निवर्तयिष्य in marg Ñ1 इव, Ñ2 B3 M4 स हि (by transp), B1 अपि (for हि स) D1 2 M4 वनाद् (for प्रियाम्) —(l 4) B1 अथ, D1 2 इति, M4 तदा (for अथ) Ñ1 D4 5 7 वनवासवासिना]

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ V1 B D1 2 4 6 7 सी (Ñ2 श्रीसी)तावाक्यं, D5 राम प्रति सीतावाक्य —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D6 om Ś1 D2 30, Ñ2 B2-4 26, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 27, D1 83, D4 7 32, D5 35, M4 28 —After colophon, D6 G M1 2 conclude with श्री(D6 om)रामाय नम , T2 श्रीरामचन्द्राय नम

२५

स एवं ब्रुवतीं सीतां धर्मज्ञो धर्मवत्सलः ।
निवर्तनार्थे धर्मात्मा वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १
सीते महाकुलीनासि धर्मे च निरता सदा ।
इहाचर स्वधर्मं त्वं मा यथा मनसः सुखम् ॥ २
सीते यथा त्वां वक्ष्यामि तथा कार्यं त्वयाबले ।
वने दोषा हि बहवो वदतस्तान्निबोध मे ॥ ३ G 2 B 2 L 2

25

☞ This Sarga is missing in D3 (cf v l 2 12 12) Dm1 begins with ॐ

1 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 ता (D5 तत , D7 त) तथा (for स एव) Dg1 Dd1 Dm1 ब्रुवतीं Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 राम (D1 °म-) (for सीता) G2 M1 3 एव ब्रुवतीं सीता तु (M3 ता सीता) —^{b}) Ñ1 Dt1 D4 5 धर्मज्ञा, D7 धर्मज्ञ (for धर्मज्ञो) Ñ1 धर्मचारिणीं, D4 5 धर्मवत्सला (for धर्म-वत्सल) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 प्रिया भार्यामनुव्रता(M4 °निन्दिता) —After 1^{ab}, Ñ1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1–3 ins

639* न नेतु कुरुते बुद्धिं वने दुःखानि चिन्तयन् ।
सान्त्वयित्वा ततस्तां तु बाष्पदूषितलोचनाम् ।

[(l 1) Ñ1 अकरोद् (for कुरुते) T1 damaged for बुद्धिं वने दुः Dm1 वने दुःखानुचिंतयन् (for the post half) —(l 2) Ñ1 D4 5 7 तु तां देवीं T1 2 G3 पुनस्तां तु (for ततस्तां तु) M3 पूरित- (for -दूषित-) Dg1 बाष्पपर्याकुलेक्षणां (for the post half)]

—^{c}) Ñ1 Dm1 D4 5 7 G2 M1 निवर्तनार्थं, Ck °नाय (for °नार्थे) —For 1^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst

640* उवाचेदं बहून्दोषान्वनवासस्य उदाहरन् ।

[Ñ2 B3 [अ]थ, B1 4 [इ]मान्, D6 [इ]त्थ (for [इ]दं) D1 2 M4 वचो (for बहून्) M4 दोष Ś1 D6 वनवासम्, D1 वनवासान् V1 वनवासे दुःखाहरन्, B1 4 °वासकृतानथ (for the post half)]

2 ^{a}) G2 सीता —^{b}) Ñ1 D4 5 7 [अ]भिरता(D4 °णे), T2 नियता (for निरता) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 धर्मज्ञासि (B2 M4 °ज्ञा च) यशस्विनी(Ś1 B1 D1 6 °नि) —^{c}) ❀ Cr इह धर्ममाचरस्व मदभ्युदयहेतुभूतव्रतोपवासदेवब्राह्मणतर्पणादि-धर्मानाचरस्वेत्यर्थः । ❀ —^{d}) Dt1 Ct यथा मे, Dm1 मा वृथा, T1 2 M3 मा कृथा, G1 मे यथा, G3 मा त्वया, Cv g as in text, Cm(also as in text) k मा यथा (for मा यथा) G3 मनसे (for °सः) ❀ Cm मा मामुद्दिश्याचर । अथवा धर्ममे-वाचर । मनसः यथा सुखं भवति तथा मा चरेति वार्थः, Ck यथा मनसः सुखं मा चर इति शिक्षात्मनापि सुवाक्ययोजनोऽस्य ग्रन्थः । ❀ —For 2^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

641* अपि नित्यं गता वासि मामेव मनसा धिया ।
सत्यं मे वचनं कार्यं श्रोतुमर्हस्यनिन्दिते ।
मनो हि त्वयि निक्षिप्य शरीरेणैव केवलम् ।
गमिष्याम्यवशः सीते काननं पितुराज्ञया ।

[M4 om l 1–2 Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 om l 1 —(l 1) D4 5 चासि (for वासि) Ñ1 सह (for धिया) —(l 2) Ñ1 D1 2 4 5 7 मा त्व (for सत्यं) Ś1 D6 मद् (for मे) Ñ1 D1 2 4 5 7 धर्म्यं (for कार्यं) D1 [अ]नघे —(l 3) Ñ2 V1 B3 4 निक्षिप्य Ñ1 D4 7 च, M4 [इ]ह (for [ए]व)]

3 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–7 M4 तस्माद् (for सीते) Ś1 Ñ2 B1–3 D2 6 M4 वदामि त्वा(M4 त्वां) (for त्वां वक्ष्यामि) B4 तस्माद्यदा वदामि त्वा, D1 तस्मात्त्वथ वदामि त्वा —^{b}) Dt1 त्रथा (sic) T1 damaged for कार्यं त्वयाब Dd1 बल (for [अ]बले) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 तथा त्वं कर्तुमर्हसि —^{cd}) Dt1 वसतस् (for वदतस्) G3 [ऽ]स्मान् (for तान्) Ñ1 D4 5 7 श्रुता ये तास्तु मे(Ñ1 योतानि मे [sic], D5 ये तानिमान्) शृणु (for ^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 वनवासे हि(D1 इ) बहव इमे(V1 जात्यो) दोषा महाभया (Ñ2 महाभया , D1 महत्तमा , M4 महोदया)

☞ In Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4, the sequence of stanzas 4-14 (along with substitutes and insertions) is so complicated that it is given separately in a tabular form for the guidance of the reader and is mostly ignored in the notes

Tabular conspectus of the sequence of stanzas 4-14 in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4

Ś1	Ñ1	Ñ2 V1 B2–4	B1	D1 2 M4	D4 7	D5	D6
4^{ab}	4^{ab} (r after 14)	4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	4^{ab} (r after 14)	4^{ab}
			4^{cd}				
642*(4^{c}–5)	642*	642* (4^{c}-5)	642* (subst l 1-2 for 5 and then cont l 3-6)	642*(4^{c}-5)	642*(4^{c}-5)	642*	642* (4^{c}-5)

Ś1	Ñ1	Ñ2 V1 B2-4	B1	D1 2 M4	D4 7	D5	D6
650* (9^{ab})	9^{ab}	650* (9^{ab})	650* (9^{ab})		9^{ab}	9^{ab}	650* (9^{ab})
9^{cd}	9^{cd}	9^{cd}	9^{cd}		9^{cd}	9^{cd}	9^{cd}
10	10	10	10				
6	6	6	6	6	6	6	6
					l. 1-2 of 644*	l. 1-2 of 644*	
		643*	643*	643*			l. 2-3 of 643*
							10
							651*
		652* (11)	652* (11)	652* (11)	11	11	652*(11)
	12^{ab}	12^{ab}		12^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	12^{ab}
		12^{cd}		12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}
	l. 1-2 of 644*						
	11						
	l. 3-4 of 644*	l. 3-4 of 644*	l. 3-4 of 644*	l. 3-4 of 644*	l. 3-4 of 644*	l. 3-4 of 644*	l. 3-4 of 644*
	653* (13^{ab})	653* (13^{ab})	653* (13^{ab})	653* (13^{ab})	653* (13^{ab})		
	13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	
	8^{ab}						
	654*	654*	654*	654*			l. 2-3 of 654*
7	7	7	7	7			7
645*	645*	645*	645*	645*	645*	645*	645*
647*(8)	647*	647* (8)	647* (8)	647* (8)	l. 1 of 647*	l. 1 of 647*	647*(8)
648*	l. 1-7 of 648*	648*	648*	648* (subst l. 1-4 for 9-10 and then cont l. 5-15)			648*
					7	7	
					8^{ab}	8^{ab}	
	8^{cd}				8^{cd}	8^{cd}	
						l. 1-7 of 648* (subst l. 1-3 for 10 and then cont l. 4-7)	
	649*				649*	649*	
	l. 3 of 655*				l. 3 of 655*	l. 3 of 655*	
	l. 8-15 of 648*				l. 8-15 of 648*	l. 8-15 of 648*	
14	14	14	14	14	14	14	14
	4					4	
	5					5	
656*	656*	656*	656*	656*	657*	657*	656*

सीते विमुच्यतामेषा वनवासकृता मतिः ।
बहुदोषं हि कान्तारं वनमित्यभिधीयते ॥ ४
हितबुध्या खलु वचो मयैतदभिधीयते ।
सदा सुखं न जानामि दुःखमेव सदा वनम् ॥ ५
गिरिनिर्झरसंभूता गिरिकन्दरवासिनाम् ।
सिंहानां निनदा दुःखाः श्रोतुं दुःखमतो वनम् ॥ ६

G B L

4 [a]) T3 एषु (sic) (for एषा) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 (Ñ1 D5 first time) M4 तान्श्रु(Ś1 D4 6 7 तच्छु, B3 [after corr as in Ñ2] D1 5 ता श्रु)त्वा त्यज्य(Ñ2 D4 5 M4 °ज, D2 °ऽ)ता भीरु —[b]) D2 5(first time) -कृता मति (for कृता मति) —[c]) Dt1 बहुदोषो, Ct °ष (as in text)

5 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4, cf conspectus at 4 —After 5[a], T3 wrongly reads 8[a] and 8[d] and thereafter ins the prior half of l 1 of 649* —[c]) G2 तथा, M1 तदा (for सदा) M3 दु ख (for सुख) D5 श्रवण (sic) (for सुख न) Ñ1 ह्रसुता श्रवेत्म (corrupt) —[d]) Ñ1 एतन् (for एव) Ñ1 D5 महावन —For 4[c]-5, Ś1 Ñ2 V1 B2-4 D1 2 4 6 7 M4 subst, B1 subst l 1-2 for 5 and then cont l 3-6, while Ñ1 D5 ins after 4[ab]

642* तवानुकम्पयैवाह वनदोषान्सुदारुणान् ।
जानानस्त्वामह नेतु वन न हि समुत्सहे ।
वनेषु सन्ति शार्दूला आसन्नजनघातिन ।
भेतव्य च सदा तेभ्यस्तेन दु ख प्रिये वनम् ।
प्रभिन्नकरटा नागा बहव सन्ति कानने । [5]
आसाद्य ये विनिघ्नन्ति तेन दु ख वन प्रिये ।

[(l 1) B4 D4 5 7 [इ]व (for [ए]व) V1 तवानुकपया वाह (for the prior half) Ñ1 M4 वने दोषान्, B3 (after corr as above) वनवासान् (for वनदोषान्) —(l 2) Ñ1 V1 तान्, B1 ताम् (for त्वाम्) Ñ1 न त्वा (for नेतु) Ś1 D4-7 स(D5 प्र)जानानो ह्यह न त्वा, D1 2 M4 जानमान(M4 विजानान) स्मात्र(D1 °मा न) त्वा (for the prior half) D1 6 वने Ś1 Ñ1 D1 2 4-7 M4 नेतु, Ñ2 नाह, V1 B2 न त्वा, B4 न च (for न हि) Ñ1 D4 5 7 ह्योत्सह —(l 3) Ñ1 D1 2 4 5 7 बहव (for वनेषु) V1 वने वसति शार्दूला, M4 बहवो वनशार्दूला (for the prior half) V1 -जघनातिन (metathesis), M4 -मृगघातिन (for -जनघा°) Ñ1 D4 5 7 प्रमत्ता नरघातिन (for the post half) —(l 4) D5 (before corr हेतव्य) भेतव्य (for भेतव्य) Ś1 B2 D2 6 हि (for च) Ñ B3 (also as above) सदा, D4 5 वने (for सदा) D7 बिभेतव्य वने तेभ्यस्त (for the prior half) Ñ1 D4 5 7 महावन, V1 D1 2 M4 वन प्रिये (by transp) (for प्रिये वनम्) —D5 om (hapl) l 5-6 (cf l 6 in D4 7) —(l 5) Ś1 D6 तथैव हरयो, B1 अभिन्नकरटा Ñ1 D4 7 मदच्यु(Ñ1 °श्चु)तकरा नागा बहव पर्वतो (D7 °)पमा —(l 6) Ś1 D6 अतिमात्र (for आसाद्य ये) B4 न निघ्नन्ति Ñ2 प्रिये वन (by transp) Ñ1 D4 7 चरन्त्यरण्ये यूथैस्तेन दु ख महावन, D1 2 M4 आसाद्य ये(M4 दृष्ट्वा हि ते) नरा प्रति सीते दु खम(D1 °मि)तो वन]

6 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4, cf conspectus at 4 —[ab]) G1 -सभूतान्, M3 -सभूत (for सभूता) Ñ1 D4 5 7 गिरिकदरजातानां (for [a]). T1 damaged from रि in second गिरि up to दु ख in [d] Dt1 Dd1 Ct -निर्दरिवासिना, Dm1 M2 3 -निर्झ(Dm1 [before corr] °र्द)रवासिना, G1 M1 Ck -निर्द(M1 [before corr] -निर्झ)रवासिना, G2 -निर्दरवारिना (sic), Cm as in text (for -कन्दरवासिनाम्) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 गिरिकदरजातानां नाना(B1 2 4 D1 2 M4 महा)रण्यनि (V1 °)वासिना —[cd]) Ñ1 D4 5 G1 3 निनदान्, D7 T2 निनदा (sic), G2 M2 निनदाद्, M3 निनद (for निनदा) Ñ1 D5 उग्रान्, Dm1 G2 M3 दु ख (Dm1 G2 sic), D4 7 श्रोतु (sic), T2 दु ख (sic), G1 दु खाद्, G3 M2 दु खात् (for दु खा) D4 7 तेन (for श्रोतु) Ñ1 D4 5 7 महावनं, G2 ह्यतो वनम् (for अतो वनम्) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 उद्वेजना(V1 °मा [sic], B2 4 °का)ना सिंहाना श्रूयते नि (B4 वि)नदा वने —After 6, Ñ2 V1 B D1 2 6(l 2-3 only) M4 ins

643* प्रत्यासन्नाश्च सहसा दृश्यन्ते बहवो वने ।
सिंहर्क्षमृगशार्दूलवराहोरगवारणा ।
प्राणातिपातिनो घोरास्तथान्या मृगजातय ।
सन्ति दुर्गे वने तस्मान्न गन्तव्य त्वया प्रिये ।

[B3 reads l 1 in marg —(l 1) M4 गृह्यन्ते (for दृश्यन्ते) Ñ2 transp सहसा and दृश्यन्ते Ñ2 गमने, D1 2 M4 गहने (for बहवो) —(l 2) D1 -शार्दूला (for -शार्दूल-) Ñ2 वाहना, V1 -राक्षसा, B3 -वानरा (for वारणा) —(l 3) B1 2 4 D6 प्राणाति(B2 D6 °भि)घातिनो B1 [अ]न्यो, D2 [अ]न्ये (both sic) (for [अ]न्या) D6 महाविवरशायिन (for the post half)]

—After 6, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins, Ñ1 ins l 1-2 after 12[ab] and l 3-4 after 11, Ñ2 V1 B2-4 D1 2 6 M4 ins lines 3-4 only after 12, B1 cont lines 3-4 after 652*, while D1 5 7 ins l 1-2 after 6 and l 3-4 after 12

644* क्रीडमानाश्च विस्रब्धा मत्ता शून्ये तथा मृगा ।
दृष्ट्वा समभिवर्तन्ते सीते दु खमतो वनम् ।
सग्राहा सरितश्चैव पङ्कवत्यस्तु दुस्तरा ।
सरितस्तरणीयाश्च दूरपारा सुदुस्तरा ।
मत्तैरपि गजैर्नित्यमतो दु खतर वनम् । [5]
लताकण्टकसंकीर्णा कृकवाकुपनादिता ।
निरपाश्च सुदुर्गाश्च मार्गा दु खमतो वनम् ।

[T3 om l 1-5 —(l 1) Ñ1 D4 5 7 सक्रीडमाना Ñ1 Dg1 D5 विश्रब्धा, D4 7 °श्रब्ध, Cg as above D4 5 7 चान्ये

20 11 17 सुप्यते पर्णशय्यासु स्वयं भग्नासु भूतले ।
रात्रिषु श्रमखिन्नेन तस्माद्दुःखतरं वनम् ॥ ७

उपवासश्च कर्तव्यो यथाप्राणेन मैथिलि ।
जटाभारश्च कर्तव्यो वल्कलाम्बरधारिणा ॥ ८

(for शून्ये) Dg1 D4 5 7 Cg महामृगा Ñ1 वने क्रीडति नित्यश (for the post half) —(l 2) T1 2 दुष्टा, G3 दुष्टा, Cg k t as above (for दृष्ट्वा) Ñ1 मर्माभिवावति, D7 °वर्तति Ñ1 D4 5 7 तेन (for सीते) Ñ1 D4 5 7 महावन (for अतो वनम्) —(l 3) T2 मग्रहा, G1 सग्राहा, Cm g स° (as above) G2 पङ्कवत्या Dg1 Dm1 T2 G2 3 M1-3 सुदुस्तरा (M3 °रा) (for तु दुस्तरा) Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 अगाधा पङ्क (D7 पङ्क [metathesis]) वत्यश्च महानक्र (D2 °क्र) झषा (Ñ2 V1 B1-3 [B3 also] °समा, D1 °नसा, D6 °कुला) कुला (D5 रनागुम्मतृणावृता) —Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 om l 4 —(l 4) Ñ2 V1 B2-4 तरितव्याश् (for तरणीयाश्) Ñ1 D1 2 4 7 M4 त (D2 क) र्तव्या सरितो भीरु (for the prior half) B4 दुरापारा B1-3 (B1-2 m also) M4 दुरासदा (for सुदुस्तरा) Ñ1 दुरवाहा दुरावहा, Ñ2 V1 D1 4 7 दुरपाला (D1 4 °रा, D7 °) दुरासदा, D2 दुरवासदु मदा (for the post half) D6 सरित सत्वरण्यानि नदीकन्दरवति च —(l 5) G2 M1 सीते (for अतो) G1 दु खतरो (sic), G2 M1 दु खम (G2 °मि [sic]) तो —T1 damaged for l 6-7 —(l 6) G2 M1 लता (for लता-) T2 G3 कुन (G3 चक्र) वाकोपनादिता, G1 M2 3 कूकवाकुविनादिता (for the post half) —(l 7) Dt1 Dd1 Dm1 सुदु खाश् (for सुदुर्गाश्) M3 दुर्गमनो]

7 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4, cf conspectus at 4. T3 om (hapl) 7 —[a]) V1 स्वप्यते, D2 सुप्यति, D4 7 अपि वै, D5 अथवा, T1 ते (for सुप्यते) Ś1 D2 6 तृणशय्यासु, B2 (marg as in text) 4 पर्णशालासु (for पर्णशय्यासु) —[b]) Ś1 Ñ B D1 2 4-7 M4 तृण (Ś1 D2 6 पर्ण) शय्यासु चाबले (Ñ2 B [B2 marg also] M4 वा वने, D2 5 चाबले), V1 अभिरूक्षासु कानने —[cd]) Dt1 दु खमतो वन Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 स्वयकृतासु दु खासु भूतले (Ñ1 भूमो स्वो [sic]) निर्जने (Ś1 D6 °ले) वने (D2 तेन दु खमतो वन) —After 7, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M1 ins, while D4 5 7 ins after 13

645* आहारश्चैव कर्तव्यो बदरामलकेङ्गुदै ।
तथा श्यामाकनीवारकषायकटुतिक्तकै ।
वनेष्वलभ्यमानेषु वन्ये मूलफले पुन ।,

[(l 1) D1 5 M4 आहारार्थश्च, D4 7 आहारस्तत्र Ś1 D6 आहाराश्चैव कर्तव्या (for the prior half) B1 4 -[आ]मलक फलै (B4 [before corr] °मट) —(l 2) D6 -नीवारा (for -नीवार-) Ś1 -प्रियालु, Ñ1 -वृपात-, B4 -पृपते, D1 -प्रशात (sic), D2 4 5 7 -प्रशाकै, D6 -प्रियाल-, M4 -प्राशनै (for -कषाय) Ś1 D6 -तिंदुकै (for -तिक्तकै) —(l 3) Ś1 D6 वन्येषु, D4 7 वने हि Ñ B3 D5 M4 [अ] लभ्यमाने च (D5 वै) V1 वनेषु लभ्यमानेषु (for the prior half) Ñ1 वने (for वन्ये) Ś1 D6 वने मूलफलेषु वै, B1 फलमूलेषु मैथिलि, B2 4 वन्याहारेषु च प्रिये, D1 वने मूलफलाशनी (sic), D2 4 7 कन्दमूलफलाशनै (D4 7 °फलेषु च), D5 वन्यैर्मूलफलाशनै, M4 वन्ये मूलफलाशने (for the post half)]

whereas Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins after 7

646* अहोरात्र च सतोष कर्तव्यो नियतात्मना ।
फलैर्वृक्षावपतितैः सीते दु खमतो वनम् ।

[(l 1) G2 M1 अहोरात्रश —(l 2) T1 G3 वृक्ष (G3 °क्षै) प्रपतित, T2 M2 वृक्षाच्च पतितै, G1 वृक्षाग्र° (for वृक्षाव°) T2 दु खतर (for °मतो)]

8 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4, cf conspectus at 4 —[a]) G2 उपासश्च न (sic) (for उपवासश्च) D5 उपवासाश्च कर्तव्या —T3 om (hapl) 8[bc] —[c]) Ñ1 D4 5 7 वोढव्यो (for कर्तव्यो) —M3 om (hapl) from 8[d] up to the prior half of l 5 649* —[d]) D4 5 7 वल्कलाजिन- (for वल्कलाम्बर-) Dt1 -धारण (for -धारिणा) —For 8, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst, Ñ1 ins after 645*, D4 5 7 ins l 1 only after 645*

647* बह्वन्यहानि वस्तव्य निराहारैर्वनाश्रये ।
वल्कलाजिनपर्णानि वसितव्यानि कानने ।

[(l 1) Ś1 D6 वनप्रिये, V1 D1 2 4 7 निराश्रयै (for वनाश्रय) —(l 2) M4 वल्कलानि च (for वल्कलाजिन-) B3 -पत्राणि (for -पर्णानि) D1 निवस्यानि च, M4 निवासानि च (for वसितव्यानि)]

—Ś1 Ñ2 V1 B D6 cont, Ñ1 cont lines 1-7 after 647* and Ñ1 along with D4 7 cont lines 8-15 after line 3 of 655*, D1 2 M4 subst lines 1-4 for st 9-10 and thereafter cont lines 5-15, while D5 subst lines 1-3 for st 10, then cont lines 4-7 (all are read after st 8) and cont lines 8-15 after line 3 of 655*

648* वनेषु भवितव्य च दीर्घश्मश्रुजटाधरै ।
दीर्घरोमधरैश्चैव मलपङ्कसमाचितै ।
वातातपविशुष्काङ्गै प्रिये दु खमतो वनम् ।
स्थान वीरासन सेव्यमुपचाराश्च मैथिलि ।
कर्तव्या दुश्चराश्चैव नियमा वनवासिभि ।
ग्रीष्मे पञ्चतपोभिश्च वर्षास्वभ्रावकाशिकै ।
जलवासैश्च शिशिरे भाव्य वनचरै प्रिये ।
त्वगस्थिमात्रशेषेण तपसा कर्शितेन च ।
मया ते तत्र का प्रीति का रतिर्वा भविष्यति ।
मा वा समनुगच्छन्त्या नियमव्रतशीलया ।
त्वयापि हि वने तत्र का रतिर्मे भविष्यति ।
वातातपविवर्णाङ्गीं तपोनियमकर्शिताम् ।
दु खिता त्वा वने दृष्ट्वा भविष्याम्यतिदु खित ।
न त्वामिच्छामि वैदेहि मत्कृते शोककर्शिताम् ।
द्रष्टुं प्रतिभयेऽरण्ये भृश हि दयितासि मे ।

अतीव वातस्तिमिरं बुभुक्षा चात्र नित्यशः ।
भयानि च महान्त्यत्र ततो दुःखतरं वनम् ॥ ९

सरीसृपाश्च बहवो बहुरूपाश्च भामिनि ।
चरन्ति पृथिवीं दर्पादतो दुःखतरं वनम् ॥ १० G 2 B. 2 L 2

[(l 1) D1 2 5 M4 भविनव्य च दृश्रोणि (for the prior half) —(l 2) Ñ2 B3 -शेम- (for -शेम-) D1 2 5 M4 -नरेश् (for -धरेश्) B1 4 एव (for चैव) D2 -समन्विते —(l 3) D1 2 5 शीतातप- (for वातातप-) Ś1 -विशुद्धांग, D2 विशुष्कांग (for -विशुष्काङ्गे) V1 वातातपरिशुष्कांग (subm) (for the prior half) D6 प्रिय- (for प्रिये) Ñ2 D2 वने —(l 4) Ś1 स्थाने वीरासन, M4 स्थानवीरासन Ñ B D5 M4 उपवासश् (Ñ2 B3 °स, D5 °वाश्) (for उपवासश्) —(l 5) B2 4 दुष्करा(B4 °र)श्, D6 दुर्धरश् D1 2 5 M4 नियमाश्चैव दुश्चरा (D2 दुःसहा) (by transp) D5 वनवासिन, M4 वनचारिभि —(l 6) Ś1 D2 6 -[अ]वकाशक, V1 [अ]वकाशिभि —(l 7) Ś1 Ñ1 B1 D1 जल्वाहश्च D2 जले च शिशिरे भाव्य, D5 M4 जल्वाभिभि(D5 °भ्य)श्च शिशिरे (hypm) (for the prior half) D2 वने (for भाव्य) —(l 8) D5 त्वगस्थिशेषमात्रेण (by transp) (for the prior half) Ś1 Ñ2 V1 B D1 6 कर्षितेन —(l 9) M4 वा (for ते) —Ś1 D4 om (hapl) l 10-11 —(l 10) B4 साम्ना, D2 मा वा (for ना वा) Ñ1 समनुवर्तिन्या, D1 2 5 7 M4 समनुवर्तन्या V1 B3 मा राम(B3 आयाम)मनुगच्छत्या (for the prior half) Ñ1 D5 -नित्यया, M4 -सक्तया (for शीलया) D1 2 का रतिर्वा भविष्यति (D1 °र्वापवेत्तर) (for the post half) —D2 om (hapl) l 11 —(l 11) Ñ1 सीते (for तत्र) D1 5 M4 त्वया तत्र (D1 नट) वने सीते (for the prior half) Ñ1 D5 वा (for मे) —(l 12) Ś1 D6 विशीर्णांगी, Ñ1 -विषण्णासी, Ñ2 M4 विवर्णांगी, D7 -विवर्णा (for -विवर्णाङ्गी) V1 वातातपविवर्णांगी (subm) (for the prior half) Ś1 Ñ2 V1 B D1 6 -कर्षिता, B3 (before corr) M4 -कर्षिता (for -कर्षिताम्) —Ś1 Ñ1 D4-7 M4 om (hapl ?) l 13-14 B2 3 read l 13-14 in marg —(l 13) Ñ2 reads दुःखिता *inf lin* —(l 14) D1 मत्कृ (for मत्कृते) —(l 15) B3 दृष्ट्वा (for द्रष्टु) Ś1 D6 कथ द्रक्ष्याम्य(D6 °क्ष्यत्य)रण्ये त्वा, D4 7 द्रष्टु नेच्छाम्यरण्ये त्वा, D5 द्रष्टु नेच्छामि त्वा सीते, M4 दृष्ट्वा चाप्रीतयेरण्ये (for the prior half) Ñ1 मे (for हि)]

—D5 cont after l 7 of 648*, Ñ1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 7 T G M1-3 ins after 8

649* देवताना पितॄणा च कर्तव्य विधिपूर्वकम् ।
प्राप्तानामतिथीना च नित्यश प्रतिपूजनम् ।
कार्यस्त्रिरभिषेकश्च काले काले च नित्यश ।
चरता नियमेनैव तस्माद्दु खतर वनम् ।
उपहारश्च कर्तव्य कुसुमै स्वयमाहृतै ।
आर्षेण विधिना वेद्या वाले दु खमतो वनम् ।
यथालब्धेन कर्तव्य सतोषस्तेन मैथिलि ।
यताहारैर्वनचरैर्नित्य दु खमतो वनम् ।

[Ñ1 D4 7 read l 1-2 after l 6, D5 reads l 1-2 after l 4 M3 om (hapl) up to the prior half of l 5 (cf v l 8) —(l 1) D4 देवताना —(l 3) Dd1 reads second काले in marg Ñ1 D1 5 7 माघमासेपि धार्मिके (Ñ1 D5 °के, D7 °क) (for the post half) —(l 4) Dt1 Dd1 Dm1 चरता Ñ1 D4 5 7 चरद्भिर्नियत मौनमतो दु ख महावन —After l 4, T3 wrongly reads 10[abc] for the first time, repeating it in its proper place —D5 om (hapl) l 5-6 —(l 5) T3 om, G3 उपवासश्च कर्तव्यो (= 8[a]) (for the prior half) Ñ1 D4 7 अर्जितै (for आहृत) —(l 6) D4 7 अर्हेण (for आर्षेण) Ñ1 D4 7 नित्यमतो, Dt1 Dd1 Dm1 वेद्या सीते (for वेद्या वाले) Ñ1 D4 7 दु ख मतो-, G2 M1 दु खतर (for दु खमतो) —(l 7) M2 -ब्धेन M3 दु खेन (for -लब्धेन) Dg1 G2 M1 मतोष (for कर्तव्य) Ñ1 D4 5 7 यच्छेष यदशेष स्यात् (D5 वा) (for the prior half) Dg1 G2 M1 कर्तव्यस्तेन, D4 7 सत्त्वयुक्तेन, T1 सतोषस्तत्र (for सतोषस्तेन) —(l 8) Dg1 Dt1 M2 3 Cm t यथाहारर् (for यताहारैर्) Ñ1 D4 5 7 कर्तव्यो नियताहारो (D5 °रैर्) (for the prior half) Dt1 Dd1 Dm1 सीते (for नित्य)]

9 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4, cf conspectus at 4 —[a]) Dg1 Dm1 T G2 3 M1-3 वातास् (for वातस्) M2 तिमिता (sic) (for °र) Ñ1 D4 5 7 अतिमात्र च शिशिर —[b]) Ñ1 D4 5 7 चातिमात्रत, Dt1 Dd1 चास्ति नित्यश, G2 M1 [अ]त्र च नि° (by transp), M3 चापि नि° (for चात्र नित्यश) —For 9[ab], Ś1 Ñ2 V1 B D6 subst

650* अत्युष्णमतिशीत च तृड्बुभुक्षे तथैव च ।

[B4 om the first च (subm) Ś1 D6 अत्युष्ण चातिशीत च (for the prior half) V1 कटभुक्त, B4 तृड्बु क्षे (for तृड्बुभुक्षे)]

—[c]) Ñ V1 B1 3 4 D4-7 बहू(Ñ1 °हु)नि (for महान्ति) Ś1 भयान्यपि बहून्यत्र, B2 बहूनि च भयान्यत्र —[d]) Dt1 अतो (for ततो) Ś1 B1 D6 तेन दु ख प्रिये वन, Ñ V1 B2-4 D4 5 7 तेन दु ख महा(Ñ2 V1 B2-4 °हद्)वन(Ñ2 °ने)

10 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4, cf conspectus at 4 D4 7 om 10 —[ab]) Ñ1 शरीसृपाश्च G1 3 भामिनी (sic) Ś1 Ñ2 V1 B D6 सर्पा सरीसृपाश्चान्ये वृश्चिकाश्च(B1 4 °काद्या) महाविषा —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 गहनेरण्ये, Ñ1 पृथिवी कृत्स्ना, Dt1 पथि ते दर्पाद्, Dm1 पृथिवीं सर्पा (for पृथिवी दर्पाद्) —[d]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G3 ततो (for अतो) Ś1 Ñ V1 B D6 तेन दु ख प्रिये (Ñ1 महा) वन —For 9-10, D1 2 5 (l 1-3 only for 10) M4 subst l 1-4 of 648* —After 10, D6 ins

नदीनिलयनाः सर्पा नदीकुटिलगामिनः ।
तिष्ठन्त्यावृत्य पन्थानमतो दुःखतरं वनम् ॥ ११
पतंगा वृश्चिकाः कीटा दंशाश्च मशकैः सह ।
बाधन्ते नित्यमबले सर्वं दुःखमतो वनम् ॥ १२
द्रुमाः कण्टकिनश्चैव कुशकाशाश्च भामिनि ।
वने व्याकुलशाखाग्रास्तेन दुःखतरं वनम् ॥ १३
तदलं ते वनं गत्वा क्षमं न हि वनं तव ।
विमृशन्निह पश्यामि बहुदोषतरं वनम् ॥ १४

651* प्राणाभिघातिनो घोरास्तथान्या मृगजातय ।
बह्वय सन्ति वने दुर्गे न गन्तव्य ततो वनम् ।

11 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1-4-7 M4, cf conspectus at 4 Ś1 om 11–13 —ᵃ) Ñ1 D1 5 7 दरी- (for नदी-) Dg1 -निलयिन, Dm1 -निलवना (sic) (for °यना) —ᵈ) T1 2 G2 3 M1 ततो (for अतो) Ñ1 D4 6 7 तेन (D7 अतो) दु.ख महावन —For 11, Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst

652* नदीकुटिलगा नागा मही‍विवरशायिन ।
दृश्यन्ते चात्र मार्गेषु दृष्टिश्वासा महाविषा ।

[(l 1) D6 तथा (for नदी) V1 B1 D6 मत (for मही-) —(l 2) Ñ2 B3 M4 नानु-, V1 B1 वन D1 2 °पि (for चात्र) V1 M4 दृष्टिविषा, B2-4 °म, D2 दृष्टिया त (sic), D6 वृश्चिकाश्च (for दृष्टिश्वासा)]

12 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4, cf conspectus at 4 Ś1 B1 om 12 (For Ś1 cf v l 11) —ᵃ) B3 पतग- Ñ2 V1 B2-4 D1-6 मक्षिका (for वृश्चिका) B4 om कीटा —ᵇ) Ñ1 मशकादय (for मशकै सह) —Ñ1 om 12ᶜᵈ —ᶜᵈ) Dt1 वर्धते Dt1 T2 G2 M1 सर्व-, M2 तस्माद्, M3 सर्वे (for सर्वं) M2 दु खतर (for दु खमतो) Ñ2 V1 B2-4 D1 2 4-7 M4 मत्स्यण्येषु वैदेहि तीक्ष्णतु (V1 °ट) डनिपातिन (D4 5 - दु ख तेन [D5 °खमेव] महावन [D5 °ने])

13 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4, cf conspectus at 4 Ś1 D6 om 13 (For Ś1 cf v l 11) D5 om 13ᵃᵇ —ᵃ) I1 क्रमा (for द्रुमा) T3 कीटकिनश् —ᵇ) Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G3 कुशा (for कुश) G1 2 M1 भामिनी (sic) —For 13ᵃᵇ, Ñ V1 B D1 2 4 7 M4 subst

653* कुशकण्टकवन्तश्च लतागुल्मतृणाचिता ।

[Ñ2 V1 M4 -कण्टकवन्तश्च D7 लता (for लता-) D1 -गुल्ल- (sic) (for -गुल्म) Ñ1 D4 7 -समावृता, B1 -तृणावृता (for -तृणाचिता) D2 तता गुल्मतृणावला (sic), M4 वल्मीगुल्मलताचिता (for the post half)]

—I3 om 13ᶜᵈ —ᶜ) Dm1 -शाखाग्रास (for शाखाग्राम्) Ñ V1 B D1 2 4 5 7 M4 दुर्गमा सति पथान —ᵈ) Ñ V1 B D1 4 5 7 M4 सीते, D2 -ति- (for तेन) Ñ V1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 4 5 7 M4 दु खमतो (for दु खतर) Dd1 वने —After 13, Ñ (Ñ1 after 8ᵃᵇ) V1 B D1 2 M4 ins, while D6 ins l 2-3 only after l 4 of 644*

654* निम्नगुल्मान्यरण्यानि नदीकन्दरवन्ति च ।
कक्षवृक्षोपगूढानि गहनानि शुचिस्मिते ।
मत्स्याटवी...िनि दुर्गमा बहुयोजना ।
पुष्पोदकफलैर्हीना घोरमत्स्यसमाकुला ।
गिरिकन्दरदुर्गाणि पाषाणोत्कटानि च । [5]
तथानूपानि शैलानि मत्स्यगम्यानि कानने ।

[(l 1) D1 2 M4 अनुप...नि D1 2 M4 ...(for कन्दर°) B1 2 (marg also) 4 तथा दरवन्ति च (for the post half) —(l 2) V1 ... B1 2 4 D6 ...(B4 ...) ... (D6 °...) ..., D1 ... D2 ... M4 ... (for the prior half) Ñ2 -...(sic), D6 -... (for ...) —(l 3) B4 ... (sic) D6 ... (for the post half) —(l 4) Ñ1 ... (for -...) B1 2 ... (for ...-) —(l 5) D2 ... (for गिरि-) Ñ1 ... (sic), B3 (m also as above) ... (for ...) —(l 6) Ñ1 ..., D1 ..., D2 ... (sic) (for [...])]

On the other hand, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins after 13, whereas Ñ, D1 ... ins l 3 only after 649*

655* कायक्लेशाश्च बहवो भयानि विविधानि च ।
अरण्यवासे वसतो दुःखमेव सदा वनम् ।
क्रोधलोभौ विमोक्तव्यौ कर्तव्या तपसे मति ।
न भेतव्य च भेतव्ये नित्य दु खमतो वनम् ।

[(l 1) I1 विविधा- —(l 2) M1 (after corr pr m as above) विविधे (for वसता) M2 एवम् (for एव) Dg1 सदा-, M3 सदा (for सदा) —(l 3) G2 विहर्तव्या (sic) Ñ1 D1 5 7 धृति (for मति) —(l 4) Dt1 Dd1 Dm1 T2 G1 दु ख निल ((by transp)]

14 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4, cf conspectus at 4. —ᵃ) T3 स (for अल) B2 त्व (for ते) Ñ2 B3 वने Ś1 D1 2 4-7 M4 नातु (for गत्वा) —ᵇ) T1 2 क्षेम (for क्षम) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 वन (Ñ1 °ने) चर्या न ते क्षमा —ᶜᵈ) Dg1 M3 इव, M2 अपि (for इह) Dg1 -दोषतम, Dt1 Dd1 Dm1 M2 3 -दोषकर, T1 2 G3 -दोषमतो, G2 -दोषमन (sic), M1 -दोषमहं (for दोषतर) Ś1 Ñ V1 B D4-7 M4 विमृशन्न (Ś1 B2-4 D6 °न्त, V1 °श्यन्न, M4 °शे न) दुर्दोष (D1 - °पान्) हि (M4 च) पश्यामि दयिते वन (V1 D1 - °ने), D1 2 विमृश (D1 °मर्शय [hyp-m]) न्महुदोष हि वन पश्या (D2 वन्वा) म्यहं प्रिये —After 14, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 ins, Ñ1 ins after 5

वनं तु नेतुं न कृता मतिस्तदा
बभूव रामेण यदा महात्मना ।
न तस्य सीता वचनं चकार त-
त्ततोऽब्रवीद्राममिदं सुदुःखिता ॥ १५

G. B L

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चविंशः सर्गः ॥ २५ ॥

656* तत्रस्थस्यापि मे नित्य हृदये त्व निवत्स्यसि ।
इहस्थापि न दूरे त्व प्रिया हि भवती मम ।

[D2 om l 1 —(l 1) Ñ1 तत्रम्थापि (subm) Ñ2 तत्र स्था°, B4 तत स्थास्यमि (for तत्रस्थम्यापि) B3 हृदय Ś1 निवत्स्यति (sic), M4 भविष्यमि (for निवत्स्यसि) —M4 om l 2 —(l 2) D1 न मे दृरो (sic), D2 न मे दृरे (for न दूरे त्व) Ś1 भवतो (sic) (for भवती) D1 2 प्रिये(D1 प्राय [sic]) त्व हि भविष्यमि (for the post half)]
—After 14, D4 7 ins , D5 ins after 5

657* वन प्रतिभयाकार झिल्लिकागणनादितम् ।
बहुदोष बहुभय तु समेव महावनम् ।
एतद्विमृश्य बहुशो नानुगन्तु त्वमर्हसि ।

[(l 2) D5 ण्व (for एव)]

15 D4 7 om 15 —[a]) T1 °तिम् (for मतिस्) Dt1 T2 यदा, G3 तथा (for तदा) —[b]) Dt1 T2 तदा, Dd1 Dm1 G3 यथा (for यदा) G2 M1 महात्मना यदा (by transp) —[c]) Dg1 om , Dd1 Dm1 G2 M1 2 सा, B(ed) त (for तत्) —For 15, Ś1 Ñ V1 B D1 2 5 6 M4 subst

658* एवं वन नेतुमनिश्चितोऽसा-
वुक्त्वा प्रिया ता विरराम राम ।
अथोत्तर सा रुदती सुदीना
सीता पुनर्वाक्यमिद जगाद ।

[(l 1) V1 अनिश्चिता, B3 अनथितो V1 सा, D1 2 ता, D6 ते, M4 नदा (for ऽसाव्) —(l 2) V3 वुध्वा, M4 वुत्त्वा (for उक्त्वा) D1 2 M4 वे (for ता) B1 विर. (for विरराम) —(l 3) D1 2 अथातरे Ś1 D6 मुदती सुदीना, Ñ B3 4 °ती सुदीन, D1 5 M4 करुण(D1 °णा) रुदती, D2 °ती . सीना (for रुदती सुदीना) —(l 4) D1 5 बभाषे (for जगाद) D2 पुनर्महार्थ वचन बभाषे]

Colophon D4 7 om (cont the Sarga) —*Sarga name* Ś1 B1 2 सीतावनदोषदर्शन(B2 °कथन), Ñ V1 B3 4 D6 वनदोषदर्शन(B4 °वर्णन), D1 वनप्रख्यानो, D2 सीतावाक्य, D5 वने सीताभयदर्शन —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D6 om Ś1 D2 31, Ñ2 B2-4 27, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 28, D1 84, D5 36, M4 29 —After colophon, D6 concludes with श्रीगणेशाय नम , T2 श्रीरामचन्द्राय नम., G M1 2 श्रीरामाय नम

२६

एतत्तु वचनं श्रुत्वा सीता रामस्य दुःखिता ।
प्रसक्ताश्रुमुखी मन्दमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १
ये त्वया कीर्तिता दोषा वने वस्तव्यतां प्रति ।
गुणानित्येव तान्विद्धि तव स्नेहपुरस्कृतान् ॥ २
त्वया च सह गन्तव्यं मया गुरुजनाज्ञया ।
त्वद्वियोगेन मे राम त्यक्तव्यमिह जीवितम् ॥ ३
न च मां त्वत्समीपस्थामपि शक्नोति राघव ।
सुराणामीश्वरः शक्रः प्रधर्षयितुमोजसा ॥ ४
पतिहीना तु या नारी न सा शक्ष्यति जीवितुम् ।
काममेवंविधं राम त्वया मम विदर्शितम् ॥ ५

26

☞ This Sarga is missing in D3 (cf v l 2 12 12) D4 7 continue the previous Sarga Dm1 begins with ॐ

1 [ab]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 अथ तद् (for एतत्तु) D4 5 7 एवमुक्त्वा राघवेण (D5 तु रामेण) सीता भर्तृपरायणा —[c]) B3 D6 प्रसक्ता, B4 प्रिया च, D1 2 अशक्त- (for प्रसक्त-) B3 D6 सुमुखी (for -[अ]श्रुमुखी) T2 प्रसक्ता श्रुमुखी (sic) Ś1 Ñ B1–3 D1 2 6 M4 वाक्यम्, V1 दीना (with hiatus), B4 रामम् (for मन्दम्) D4 5 7 हर्षयतीव भर्तारम् —[d]) Ś1 (transp) Ñ B D6 (transp) M4 इद भर्तारम् (Ñ1 °रमिदम् [sic]), T1 इ° (for इद वचनम्) D7 वचन ब्रवीत् D2 उवाच नियतेंद्रिया

2 [b]) Dt1 (after corr *sec m*) वास्तव्यता —[c]) M2 गुणा —[d]) Ck वन- (for तव) Dt Ck t -पुरस्कृता, Cr m g as in text (for -पुरस्कृतान्) —For 2, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

659* वनवासे त्वया दोषा य एते परिकीर्तिता ।
तानार्यपुत्र मन्येऽहं त्वद्भक्त्या सर्वशो गुणान् ।

[(l 1) V1 B1 2 यत्र ते (for य एते) —(l 2) Ś1 त्व (for ऽहं) D1 2 मन्ये तानार्यपुत्राह (by transp) (for the prior half) D4 5 M4 (after corr) सर्वतो (for सर्वशो) Ñ1 गुणा]

—After 2, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 Cr m g k t ins

660* मृगा सिंहा गजाश्चैव शार्दूला शरभास्तथा ।
चमरा सृमराश्चैव ये चान्ये वनचारिण ।
अदृष्टपूर्वरूपत्वात्सर्वे ते तव राघव ।
रूप दृष्ट्वापसर्पेयुर्भये सर्वे हि बिभ्यति ।

[(l 1) Dm1 शलभास् —(l 2) Dg1 T3 G1 M3 किंनरा स(T3 M3 स्र)मराश्, Dt1 चमरा श्रमराश्, Dd1 om (hapl) रा सृम, T1 2 G3 पक्षिण स°, M2 Cr सृमराश्चमराश् (by transp) (for चमरा सृमराश्) —(l 3) G2 M3 -रूपपूर्वत्वात् (by transp), Cm g t as above (for -पूर्वरूपत्वात्) Dt1 Dd1 राघव —(l 4) M3 रूपदृष्ट्वा (sic) Dd1 Dm1 M3 प्रसर्पेयुर् (for [अ]प°) Dt1 Ct तव, Cg k as above (for भये) T1 ह (for हि) T3 बिभ्रति]

3 Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 read 3 before 663* —[a]) D4 7 मया (for त्वया) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 5 6 M4 वा सह, Ñ1 illeg for च स, Dg1 तु सह, G1 सह च (by transp), Cg as in text (for च सह) —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 त्वदनुज्ञातया वन —[cd]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 त्व (B3 त)त्परित्यक्तया (L[ed] °त्यक्ता [subm]) वापि त्यक्तव्य जीवित मया —After 3, Dm1 ins राम

4 [a]) Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G1 3 M2 हि (for च) —[b]) Dg1 Dd1 शक्तोपि, Dt1 Dm1 T G2 M1 3 शक्नोपि, G3 शक्नोमि (for शक्नोति) —[c]) Dt1 Dd1 Dm1 T G2 3 M1 3 शक्त (for शक्र) —For 4, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst and read after 659*

661* त्वद्बाहुगुप्ता न च मामपि देव शतक्रतु ।
शक्तोऽभिभवितु लोके कुतोऽन्ये वनचारिण ।

[(l 1) V1 स (for च) D1 2 transp न and च Ñ1 D4 5 7 त्वद्बाहुबलगुप्ता च (for the prior half) Ñ1 D4 5 7 न मा(Ñ1 मा), D2 मोपि (for अपि) —(l 2) Ñ1 D1 2 4 5 7 M4 धर्षयितु, V1 [ऽ]भिरक्षितु (for ऽभिभवितु) B4 न च (for कुतो)]

—Thereafter all cont

662* सिंहव्याघ्रवराहादीनुक्तवानसि यान्वने ।
दुरासदान्न मे तेभ्यो भय किंचन विद्यते ।
त्वद्बाहुबलगुप्ताया कुतो मे विद्यते भयम् ।
विपत्तिरपि वा तत्र श्रेयो मे नेह जीवितम् ।

[(l 1) B3 4 यद् (for यान्) —(l 2) V1 om न (subm), D2 ते मे, D5 राम (for न मे) D4 7 transp न मे and भय Ś1 Ñ1 V1 D1 2 5 किंचिन्न (for °चन) —(l 3) Ñ1 ins wrongly भय after मे Ś1 D6 नु भय भवेत्, L(ed) [ऽ]नुबल भवेत् (for विद्यते भयम्) —(l 4) M4 अथ (for अपि) Ñ1 मे न (hypm) (for वा) D5 न श्रमो (for श्रेयो मे) B4 D1 जीवितु D2 तत्सन्निधाने मरणमेव श्रेयो न जीवित]

5 [a]) Dg1 T3 G1 2 M1–3 Cr च (for तु) —[b]) Dd1 Dm1 G2 M1 Cg सा न (by transp), T2 न ता (sic) (for न सा) T2 शक्ष्यति (sic), G1 शक्ष्यतु, Cr शक्येति (for °क्ष्यति) —[cd]) T2 moth-eaten for म त्व in राम त्वया Dt1 Dd1 T2 निदर्शित, Cr m g as in text (for विदर्शितम्) —For 5, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst and read after 3

अथ चापि महाप्राज्ञ ब्राह्मणानां मया श्रुतम् ।
पुरा पितृगृहे सत्यं वस्तव्यं किल मे वने ॥ ६
लक्षणिभ्यो द्विजातिभ्यः श्रुत्वाहं वचनं गृहे ।
वनवासकृतोत्साहा नित्यमेव महाबल ॥ ७
आदेशो वनवासस्य प्राप्तव्यः स मया किल ।
सा त्वया सह तत्राहं यास्यामि प्रिय नान्यथा ॥ ८
कृतादेशा भविष्यामि गमिष्यामि सह त्वया ।
कालश्चायं समुत्पन्नः सत्यवाग्भवतु द्विजः ॥ ९
वनवासे हि जानामि दुःखानि बहुधा किल ।
प्राप्यन्ते नियतं वीर पुरुषैरकृतात्मभिः ॥ १०
कन्यया च पितुर्गेहे वनवासः श्रुतो मया ।
भिक्षिण्याः साधुवृत्ताया मम मातुरिहाग्रतः ॥ ११
प्रसादितश्च वै पूर्वं त्वं वै बहुविधं प्रभो ।
गमनं वनवासस्य काङ्क्षितं हि सह त्वया ॥ १२

G B L

663* नारी भर्तृपरित्यक्ता जीवन्त्यपि सुदुःखिता ।
मृता भवत्यार्यपुत्र तस्माच्छ्रेयोऽद्य मे मृतम् ।

[(l 1) Ñ1 adds wrongly परि after नारी D6 च (for सु-) Ñ1 D1 2 4 5 7 M4 जीवमानापि (D2 °ति, M4 °सु) दुःखिता (for the post half) —(l 2) V1 मुखा मृता भवत्यार्य (for the prior half) D1 मृत मम, M4 [ऽ]द्य मे मृति (for ऽद्य मे मृतम्) Ñ1 श्रेयो मे विद्यते ध्रुव, D2 दश जन्मानि शुव (सक ?)गि (for the post half)]
—D2 cont

664* इहेव मरण श्रेयो न च वै त्वद्वियोगजम् ।

6 ^{a}) Dg1 G1 2 M1 3 Ck अथवापि, Dt1 Dd1 Dm1 Ct अथापि च (by transp), G3 अ ˣ पि, Cv r m g as in text (for अथ चापि) —^{b}) M3 अहा (sic) (for मया) —^{c}) T2 पितुर्गृहे, Cr k t पितृगेहे, Cm g as in text (for पितृगृहे) —^{d}) Dg1 Cv m खलु, Cr g k as in text (for किल) —For 6, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

665* अपि चैवाहमादिष्टा लक्षणज्ञैर्द्विजातिभि ।
वने ते विजने सीते वस्तव्यमिति राघव ।

[(l 1) M4 पुरा (for अपि) D2 अपि मे ब्राह्मणैस्तज्ञै (for the prior half) B1 3 4 लक्ष्मणज्ञैर् —(l 2) D1 विप्रजने (for ते विजने)]

7 ^{a}) Dd1 Dm1 लाक्षण्येभ्यो, G3 लक्षणेभ्यो, M3 अक्षिणिभ्यो, C1 लाक्षणिभ्यो, Cm g k t as in text (for लक्षणिभ्यो) —^{b}) K(cd) पुरा (for गृहे) —^{d}) Dd1 (after corr as in text) महानल —For 7, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

666* तेषां लक्षणिना श्रुत्वा वचनं सत्यवादिनाम् ।
वनवासस्पृहा नित्य हृदि मे परिवर्तते ।

[(l 1) B2 लाक्षणिक, B3 लक्ष्मणिना, B4 लाक्षणिना B2 वचन (for वचनं तत्) V1 अनुनादिना (for सत्य°) D2 वचनं तथ्यान्यसंशय (for the post half) —(l 2) B3 वनवासे V1 B2 हृदये (for हृदि मे) D2 तेन मे हृदये नित्य वनवासस्पृहान्वय]
—B3 cont

667* अवश्यमेव गन्तव्य प्रसीद मम राघव ।

8 T3 om (hapl) 8^{c}–10^{b} —^{c}) G2 M1 किल (for सह) Dt1 भर्त्रा (for तत्र) —For 8, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

668* स चेदवश्य प्राप्तव्य सिद्धादेशस्तथा मया ।
सह त्वया भवतु मे न हीच्छामि तमन्यथा ।

[(l 1) V1 अरण्य (for अवश्य) D2 सिद्धादेशस् B1 4 तदा, B2 तया (for तथा) —(l 2) Ñ1 स च (for सह) Ñ1 B2 D4 7 M4 तद्, D5 त्वद् (for तम्)]

9 T3 om 9 (cf v l 8) D6 reads 9^{a} in marg —^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 प्राप्ता (V1 M4 °प्त) देशा —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1 4–7 M4 गत्वा (D4 भर्त्रा) ह सहिता त्वया, D2 राम सत्य ब्रवीमि ते —^{cd}) G2 M1 [अ]पि (for [अ]य) Cr m g t द्विज (as in text) Ś1 Ñ B D2 4–7 सत्यास्ते सन्तु वै द्विजा, V1 सत्यास्ते वे द्विजा पुन (for ^{d}) D1 M4 वनवासमितो राम सिद्धादेशा भवतु ते (D1 [before corr] M4 मे)

10 T3 om 10^{ab} (cf v l 8) —^{a}) Ś1 Ñ2 B1–3 D6 M4 च, Ñ1 D1 2 4 5 7 वि, V1 B4 [अ]पि, M3 [अ]भि-, Ct as in text (for हि) V1 राजान (for जानामि) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 विविधान्यह (for बहुधा किल) —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1 (transp) 2 4–7 M4 यानि मुनि (D7 ˣˣ) भिर्, Dd1 (before corr) नियत चीर, T3 निलय वीर (for नियत वीर) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1 4–7 M4 वनवासे यता (Ñ1 B4 D4 5 7 महा, D1 जिता, M4 रता)त्मभि, D2 वनस्थे (sic) महात्मभि

11 ^{ab}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 कन्य (B4 °न्या [sic]) यैव मया सर्वे वनदोषा श्रुता पुरा (B1 पर) —^{c}) Ś1 B1–3 D2 4–7 M4 भिक्षुक्या (D2 [before corr] °णा), Ñ2 भिक्षिक्या, V1 B4 भिक्षुण्या, D1 भिक्षुक्या, G1 लक्षिण्या Dt1 Ct राम, Cm as in text (for साधु-) D1 M2 -वृत्ताया —^{d}) Dt1 इहागत, M2 इ ग्रत Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 कथय (B1 °ˣ) त्या (V1 °यत्याश्च [sic], D1 °त्या) पितुर्गृहे

12 ^{a}) M3 प्रसादित Dm1 [ए]व, M1 3 मे (for वै). —^{b}) Dt1 T2 Ct मे (for वै) Dt1 T1 Ct बहुविध (for °विध) —For 12, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

669* प्रसादये त्वा शिरसा नत्र मामपि राघव ।
वनवासो हि सुमहा काङ्क्षितो मे त्वया सह ।

कृतक्षणाहं भद्रं ते गमनं प्रति राघव ।
वनवासस्य शूरस्य चर्या हि मम रोचते ॥ १३
शुद्धात्मन्प्रेमभावाद्धि भविष्यामि विकल्मषा ।
भर्तारमनुगच्छन्ती भर्ता हि मम दैवतम् ॥ १४

प्रेत्यभावेऽपि कल्याणः संगमो मे सह त्वया ।
श्रुतिर्हि श्रूयते पुण्या ब्राह्मणानां यशस्विनाम् ॥ १५
इहलोके च पितृभिर्या स्त्री यस्य महामते ।
अद्भिर्दत्ता स्वधर्मेण प्रेत्यभावेऽपि तस्य सा ॥ १६

[(l 1) D2 प्रमादय त्व (sic) —(l 2) B2 [ऽ]पि (for हि) Ñ1 सुभग (for सुभृश) D2 [ऽ]य, D4 7 हि, M4 तु (for मे)]

13 ^{a}) Ś1 Ñ1 D6 कृतकृत्यो (Ñ1 °त्या), M3 कृतलक्ष्मणा (hypm), Cv r.m g k t as in text (for कृतक्षणा) Ś1 D6 [ऽ]सि, Ñ V1 B D2 4 5 7 [अ]स्मि (for [अ]हं) D1 M4 कृतनिश्चया वने (M4 °न) गतु (hypm) —D1 om (hapl ?) from गमन in 13^b up to वनचर्येय in 670* —^{b}) Ś1 राघव, Dt1 रावव (both sic) M4 त्वयाह सह राघव —^{c}) T2 घोरस्य, M3 lacuna for शू (for शूरस्य) —^{d}) Dg1 प्र(*sup lin*)चर्या हि मम (hypm), Dt1 Dd1 Dm1 मम चर्या हि (by transp) —For 13^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

670* पुण्या हि वनचर्येयं त्वया मे सह काङ्क्षिता ।

[D1 om the prior half B2 [इ]हं, B4 D5 (after corr as above) [इ]हं (sic) (for [इ]य) M4 [अ]हं (for मे) D1 काक्षता Ñ B3 काङ्क्षिता सह (by transp) V1 त्वया सह नियोजिता (for the post half)]

14 G3 om 14^{ab} —^{a}) G2 M1 प्रेम्य- (for प्रेम-) —^{b}) M3 गमिष्यामि, Cm g k t as in text (for भविष्यामि) G1 विकित्विषा, M3 विकल्मषा, Cm g k t as in text (for विकल्मषा) —For 14^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

671* पूतानया भविष्यामि पुण्यया वनचर्यया ।

[D1 गता मया (sic) (for पूतानया) —Ś1 om (hapl), while D6 reads in marg, from the post half up to the prior half of l 2 of 672*]

—Thereafter all cont

672* विहरन्ती त्वया सार्धं हृदयोत्सवभूतया ।
स्पृहणीया भविष्यामि लोकेऽमुष्मिन्निहेव च ।

[(l 1) B2 विचरती B4 मा (for सार्धं) B1 हृदयोत्स , D4 7 द्विगुणोत्सव- B4 -भूवतया (sic) (for -भूतया) V1 हृदयेन वने सदा (for the post half) —(l 2) D2 1 5 7 M4 भविष्ये स्पृहणीया च (for the prior half) —B4 om (hapl) from the post half up to the prior half of l 2 of 674* B2 reads लोके in marg D5 लोकेऽस्मिन् B3 लोकेस्मिन्न सुमन (for the post half)]

—^{c}) V1 -गच्छन्ती, D6 -गच्छामि, G3 गच्छति (sic) —^{d}) T1 (before corr as in text, after corr *inf lin. pr m*) भवान् (for भर्ता) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 2 4–7 M4 स्त्रीणा हि, Dt1 हि पर- (for हि मम)

15 ^{a}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G3 M3 हि, Cm g k t as in text (for ऽपि) Dt1 T1 2 कल्याण, G1 2 M1 Ck कल्याण-, M3 कार्याणि, Cr m g t as in text (for कल्याण) —^{b}) T2 सगतो-, Cr m g k t as in text (for संगमो) Dt1 मे सदा, G3 सह ते (by transp) (for मे सह) —After 15^{ab}, K(ed) ins within brackets

673* पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।
पुत्रा रक्षन्ति वार्धक्ये न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ।

[Cf Manu 9 3]

—^{d}) Dg1 तपस्विना, Dd1 Dm1 यशस्विनी —For 15, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

674* त्वयैव सह सयोग प्रेत्यभावेऽपि मे भवेत् ।
इत्यतोऽनुगमिष्यामि त्वामह कृतनिश्चया ।
मया कथयता पूर्वं श्रुत प्रत्यक्षदर्शिनाम् ।
ब्राह्मणाना निसर्गेण धर्मनिश्चयवादिनाम् ।

[B4 om up to the prior half of l 2 (cf v l 672*) —(l 1) Ñ2 V1 B1–3 M4 हि (for [ए]व) D1 सयोग Ñ2 B1–3 प्रेत, D5 प्रोष्य (sic) (for प्रेत्य-) V1 -भावो —(l 2) Ś1 D6 च (for [अ]तो) D2 4 7 M4 [ऽ]ह (for ऽनु-) —(l 3) Ñ1 V1 D1 2 4 5 7 M4 श्रुत (V1 पूर्वं) हि मे (Ñ1 V1 मया) कथयता (for the prior half) Ñ1 D2 4 श्रुति-, D1 5 सत्र (for श्रुत) Ñ1 -प्रत्यय, V1 प्रत्यनु- (for प्रत्यक्ष-) Ñ2 दर्शिन M4 ब्राह्मणाना पितुर्गृहे (for the post half) —B4 (hapl ?) M4 om l 4 —(l 4) Ñ1 D1 2 4 5 7 पितुर्गेहे (for निसर्गेण) D2 4 5 7 -दर्शिना (for -वादिनाम्)]

16 ^{b}) Dt1 महाबल, Dd1 °मते, Cm g k as in text (for महामते) —For 16, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

675* भर्तारं स्त्रि या नारी छायेवानुगता सदा ।
अनुगच्छति गच्छन्त तिष्ठन्तमनुतिष्ठति ।
तद्भावभावनिरता तत्सयोगपरायणा ।
तमेव भूयो भर्तार सा प्रेत्याप्यनुगच्छति ।

[(l 1) D6 om या (subm) D1 [अ]नपगा (for [अ]नुगता) D5 सती (for सदा) —(l 2) Ñ1 V1 B1 2 4 D5 चानु- (for the second अनु-) D1 2 अनुतिष्ठति तिष्ठत गच्छतमनुगच्छति (by transp) —(l 3) D1 भाग्यभाग, D2 भागाभाग, M4 भाग्यभाव- (for भावभाव-) Ñ2 -नियता (for -निरता) Ś1 B1 D4 6 7 तद्भाव(B1 [*inf lin*] भाव)निरता नित्य(B1) (for the prior half) —(l 4) B1 [ए]व D7 [अ]थ (for [अ]पि) D1 [अ]व, D2 [अ]भि- (for [अ]नु-)]

एवमस्मात्स्वकां नारीं सुवृत्तां हि पतिव्रताम् ।
नाभिरोचयसे नेतुं त्वं मां केनेह हेतुना ॥ १७
भक्तां पतिव्रतां दीनां मां समां सुखदुःखयोः ।
नेतुमर्हसि काकुत्स्थ समानसुखदुःखिनीम् ॥ १८
यदि मां दुःखितामेवं वनं नेतुं न चेच्छसि ।
विषमग्निं जलं वाहमास्थास्ये मृत्युकारणात् ॥ १९
एवं बहुविधं तं सा याचते गमनं प्रति ।
नानुमेने महाबाहुस्तां नेतुं विजनं वनम् ॥ २०
एवमुक्ता तु सा चिन्तां मैथिली समुपागता ।
स्नापयन्तीव गामुष्णैरश्रुभिर्नयनच्युतैः ॥ २१
चिन्तयन्तीं तथा तां तु निवर्तयितुमात्मवान् ।
क्रोधाविष्टां तु वैदेहीं काकुत्स्थो बह्वसान्त्वयत् ॥ २२

G B L

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षड्विंशः सर्गः ॥२६॥

17 [a]) M3 कस्मात्स्वयं, Cr m g t as in text (for अस्मात्स्वकां) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 अनुरक्तां प्रियां भार्यां —[b]) T1 2 सुव्रता, T3 सुवृत्ता Ś1 Ñ V1 B Dg1 D1 2 1–7 M4 सुव्रतां (D6 °ती) पतिदे (Ñ V1 B3 D5 °दे) वता —[cd]) Dg1 तु केन, Dd1 Dm1 T3 M2 केनेव (for केनेह) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 न त्व रोचय (B2 मा [m] रोच) से नेतु मामित केन हेतुना

18 [b]) Dg1 reads समा in marg —For 18, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

676* तुल्यशीलव्रताचारां छायामनुगतामिव ।
नेतुमर्हसि मा वीर वन मुनिजनप्रियम् ।

[B2 reads l 1 in marg —(l 1) Ñ1 D4 5 7 -समाचारां (for -व्रताचारा) B1 स्माम् (for छायाम्) D1 2 M1 अनपगाम् (for अनुगताम्) Ñ1 D4 5 7 समानव्रतचारिणीं (for the post half) —(l 2) B2 marg, D7 र (for वीर) D7 वृन (sic) (for वन)]

19 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 निश्चिता गतु (Ś1 D6 गच्छन्), T1 2 G1 3 दु खितामेव, T3 °ता देवीं (for दु खितामेव) —[b]) Dd1 वने Dm1 च नेच्छसि (by transp), D5 न इ° (for न चेच्छसि) Ś1 Ñ B1 2 4 D4 6 7 न नेतु त्वमिहेच्छसि, V1 नेतु न त्वमिच्छसि (subm), B3 न हि नेतु त्वमिच्छसि, D1 2 M4 न नयिष्यसि (D2 °ति) राघव —[c]) Dg1 जलमग्नि विष (by transp) Dm1 च (for वा) —For 19[cd], Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

677* सत्येनालभ्य ते पादौ न भविष्याम्यसशयम् ।

[Ñ2 B D1 2 पादौ ते (B4 om ते [subm]) (by transp) B4 न भिष्यामि न सशय (sic) (for the post half)]

20 [a]) Dm1 मा त (by transp) —[b]) G2 M1 ययाचे, Cg as in text (for याचते) —[c]) Dg1 m बाहु in महाबाहुस् —For 20, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst (and read after 681*)

678* एवमार्तामपि तु ता विलपन्तीं सुदु खिताम् ।
राम प्रियामनुगता नेतु नैव व्यवस्यति ।

[(l 1) V1 अपि न ता, M4 अविष्टा (for अपि तु ता) D1 2 एव तु ता विलप (D1 °प) न्तीं (for the prior half) —D1 2 om from the post half of l 1 up to the prior half of l 2 —(l 2) V1 नव नेतु (by transp), D4 7 ता नेतु न (for नेतु नव) Ñ1 B2 4 [अ] व्यवस्यति, D1 [अ] ध्यवस्यते (sic), D2 [अ] न्वग्यत (sic), D4 5 7 [अ] ध्यवस्यत]

—Thereafter all cont

679* ऊर्ध्वं चाधोमुखा किचिद्रुदतीमभिवीक्ष्य ताम् ।
वनवासगतान्दोषान्बहुधाभिविचारयन् ।

[(l 1) D4 7 अधोमुखा (for चाधो°) Ś1 D6 विमुखाम्, V1 B1 रुन्तीम् (for रुदतीम्) —(l 2) V1 B1 4 D4 5 7 -कृतान्, D1 2 M4 -भवान् (for -गतान्) Ś1 D5 6 [अ] पि, B1 D1 [अ] नि- (for [अ]भि-)]

21 [a]) Dm1 G1 M2 3 उक्त्वा —[c]) Dg1 T2 3 G1 M2 3 तापयती, Ct as in text (for स्नापयन्ती) Dd1 Dm1 T1 G3 कुचाव् (Dd1 °न) (for [इ]व गाम्) —For 21, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

680* इत्युक्त्वा प्ररुरोदार्ता मैथिली शोककर्शिता ।
शोकोष्णैरभिवर्षन्ती दु खजैरश्रुबिन्दुभि ।

[(l 1) D1 4 [उ] क्ता Ś1 D6 प्ररुरोदाथ, B4 पुनरोदात्स् (for प्ररुरोदार्ता) D1 मथली, D7 मथिला Ś1 Ñ1 V1 B D. -कर्षिता —After l 1, M4 reads l 2 of 681* —(l 2) D2 शोके र, D4 शोकोष्णैर (sic) V1 दु खेनज (for दु खजै)]

—Thereafter cont

681* पीनोन्नतावपतितौ स्नापयन्ती पयोधरौ ।
दु खामर्षपरीताङ्गी सुन्दरी कलभाषिणी ।

[D2 om l 1 —(l 1) D4 5 7 मा पीना (D7 पना [sic]) नावपतितौ (D. °तितौ) (for the prior half) D1 4 तापयती, M4 चाप्या (for स्नापयन्ती) —M4 reads l 2 after l 1 of 680* —(l 2) B4 दु खामोर D2 दु खार्त Ñ1 V1 D1 2 4 5 7 M4 दु (V1 D1 4 5 7 प) रीत (for [illegible]) D4 7 [illegible] M4 [illegible] (for कल-)]

—Thereafter all the above MSS read 678*

22 [a]) Dt1 चितयती, Dm1 T1 M2 चितयन्ती (sic) Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 2 तदा (for तथा) —[c]) M1 (after corr. inf li. s.c m. as in text) क्रोधाटष्टा (sic) (for

२७

सान्त्व्यमाना तु रामेण मैथिली जनकात्मजा ।
वनवासनिमित्ताय भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ १
सा तमुत्तमसंविग्ना सीता विपुलवक्षसम् ।
प्रणयाच्चाभिमानाच्च परिचिक्षेप राघवम् ॥ २
किं त्वामन्यत वैदेहः पिता मे मिथिलाधिपः ।
राम जामातरं प्राप्य स्त्रियं पुरुषविग्रहम् ॥ ३

अनृतं बत लोकोऽयमज्ञानाद्यद्धि वक्ष्यति ।
तेजो नास्ति परं रामे तपतीव दिवाकरे ॥ ४
किं हि कृत्वा विषण्णस्त्वं कुतो वा भयमस्ति ते ।
यत्परित्यक्तुकामस्त्वं मामनन्यपरायणाम् ॥ ५
द्युमत्सेनसुतं वीर सत्यवन्तमनुव्रताम् ।
सावित्रीमिव मां विद्धि त्वमात्मवशवर्तिनीम् ॥ ६

क्रोधाविष्टा) M2 3 ताम्रोष्ठी (for वैदेहीं) ❀ Cg ताम्रोष्ठी-मित्यनेन सान्त्वादिना स्थातुमशक्यत्वमुच्यते । ❀ —d) Dg1 Dt1 M2 Ct सान्त्वयत् —For 22, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

682* विमनसमभिवीक्ष्य चिन्तयन्त
जनकसुता पतिमप्रतीतरूपम् ।
भृशतरमभिरोषताम्रनेत्रा
वचनमुवाच पुनर्निगृह्य बाष्पम् ।

[(l 1) B1 अभिचिंतयतमेव —(l 2) D1 4 5 7 अप्रतीपरूप, G(ed) अप्रतिमरूप —(l 3) Ñ2 B3 4 D2 M4 अति- (for अभि-) V1 भृशमतिशयरोषताम्रनेत्रा —(l 4) B4 विगृह्य, M4 नियम्य (for निगृह्य) D5 वचन पुनरब्रवीत्प्रगृह्य बाष्प]

Colophon —*Sarga name* Ś1 D6 सीतानुनयो, Ñ1 गमनानुनयो, Ñ2 V1 B D1 2 4 5 7 रा(Ñ2 B3 श्रीरा)मानुनयो —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B4 om Ś1 D2 32, Ñ2 28, V1 B1 2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D6 T G M1–3 29, B3 27, D1 85, D4 7 33, D5 37, M4 30 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम , T2 श्रीरामचन्द्राय नम , G M1 2 श्रीरामाय नम

27

☞ This Sarga is missing in D7 (cf v l 2 12 12) Dm1 begins with ॐ

1 c) Dt1 G2 M1 Ck t -निमित्तार्थं, T2 M3 -निमित्त तु, Cm g as in text (for -निमित्ताय) ❀ Ck अन्यस्तु वनवासनिमित्ता चेति पठति स पाठो नास्माभिर्दृश्यते ❀ —For 1, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

683* रामस्य तां मतिं बुद्ध्वा मैथिली कृतनिश्चया ।
रोषात्प्रस्फुरमाणौष्ठी पुनर्वचनमब्रवीत् ।

[(l 2) Ñ V1 B2–4 प्रस्फुरितो(Ñ1 B4 °तो)ष्ठी मा (Ñ1 च)]

2 M4 om 2 —a) Cv r m g k उत्तमसंविग्ना (as in text) ❀ Cv उत्तमसपत्नेति सम्यक्पाठ ❀ —c) M3 चातिमानाच् (for चाभि°) —For 2, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 subst

684* उन्मत्तेवाभिपश्यन्ती भर्तारं विपुलेक्षणा ।
रोषावेशात्क्षिपन्तीव प्रणयादभिमानिनी ।

[(l 1) Ś1 D6 [अ]ति- (for [अ]भि-) Ñ1 -वीक्ष्यती, D1 2 -वीक्षती, D4 7 -काक्षती (for -पश्यन्ती) —(l 2) G(ed) रोषवेगात Ñ2 B3 आक्षिपती, B4 क्षिपती च (for क्षिपन्तीव) B3 साभिमानिनी (for अभि°) Ñ1 D1 2 4 5 7 प्रणयादभि(D2 °ति)-मानाश्च रोषागमात्(D1 5 7 °र्पा) क्षिपन्निव]

3 a) T2 त्वामन्य , M3 त्वा मन्यति, Cr चा° (for त्वामन्यत) —b) T2 मैथिलाधिप —For 3ab, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

685* कृतार्थं मन्यते मूढ स आत्मानं पिता मम ।

[Ñ1 D1 2 4 5 7 M4 मन्यतेत्मान (metri causa) (for मन्यते मूढ) V1 स्वमात्मान (for स आत्मान) Ñ1 D1 2 4 5 7 M4 पिता मे मूढचेतन (D5 °स) (for the post. half)]

—c) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 राम (for राम) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 लब्ध्वा (for प्राप्य) —d) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 क्लीबं पुरुषमानिन

4 a) D5 अनृतो B3 (before corr) हत , Dt1 तव, Ct t as in text (for बत) —D6 reads 4b–5a in marg. —b) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 जनुपश्यति, Dt1 Dd1 Ct यदि वक्ष्यति, Dm1 अभिवक्ष्यति (for यद्धि वक्ष्यति) —c) Dg1 रामे नास्ति पर तेज —For 4cd, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

686* तेजस्वी राम एवैक: सूर्यवद्द्युतिमानिति ।

[Ś1 D4 6 7 सूर्यो वा, D1 5 सूर्यो वे, D2 सूर्ये खे, M4 शूरो वे (for सूर्यवद्) D1 2 4 5 7 इव (for इति)]

5 D6 reads 5a in marg (cf v l 4) —a) Ś1 D6 वावश्य, Ñ V1 B D4 वा पश्यन् , D1 2 5 मा पश्यन् , D7 चापश्यन (for हि कृत्वा) B4 विशब्दस् , Dt1 D7 विषणस् (sic), Dd1 विपसस् (sic), D2 वि र्णणस् , G2 हि पण्णस् (for विषण्णस्) Cm g [ऽ]सि (for त्व) M4 कि वा पश्यति षडत्व —b) T2 तो (damaged) (for कुतो) M4 आगतं (for अस्ति ते) —cd) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 त्यक्तु-मिच्छसि मा येन प्रिया नान्यपरायणा

6 a) V1 श्रीमत्सेनसुत, B1 G3 M2 3 °सुता (sic) (for

न त्वहं मनसाप्यन्यं द्रष्टास्मि त्वदृतेऽनघ ।
त्वया राघव गच्छेयं यथान्या कुलपांसनी ॥ ७
स्वयं तु भार्यां कौमारीं चिरमध्युषितां सतीम् ।
शैलूष इव मां राम परेभ्यो दातुमिच्छसि ॥ ८
स मामनादाय वनं न त्वं प्रस्थातुमर्हसि ।
तपो वा यदि वारण्यं स्वर्गो वा स्यात्सह त्वया ॥ ९
न च मे भविता तत्र कश्चित्पथि परिश्रमः ।
पृष्ठतस्तव गच्छन्त्या विहारशयनेष्वपि ॥ १०
कुशकाशशरेषीका ये च कण्टकिनो द्रुमाः ।
तूलाजिनसमस्पर्शा मार्गे मम सह त्वया ॥ ११

द्युमत्सेनसुत) Ś1 D6 धीर, Ñ1 V1 B1 4 Dg1 D1 2 4 5 7 वीर (for वीर) —[b]) V1 सत्यव्रतम् Ñ1 B1 D1 4 5 7 अनुव्रत (for अनुव्रताम्) —[c]) M4 इति (for इव) D7 मा (for मा) —[d]) G1 त्वाम् (for त्वम्) S1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 भर्तुर्ग(D1 °र्स)तिपरायणा

7 [a]) Dd1 Dm1 तु (for [अ]पि) G3 [अ]न्यान् (for [अ]न्यं) —[b]) T1 ननु (for ऽनघ) —[c]) M3 त्वयि —[d]) Dg1 कुलपांशुनी, Dd1 Dm1 T1 2 G M1 2 Cr कुलपांसिनी, Cm g k t as in text (for °पांसनी) —For 7, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

687* त्वत्तोऽन्या हि गतिं गन्तु मनसापि न कामये ।
त्वया नाथ परित्यक्ता नेच्छामि भरताद्धृतिम् ।

[(l 1) D5 त्वत्तोन्य (sic) Ñ2 V1 B अन्या गतिमह गंतु (for the prior half) D6 reads from मनसापि up to भार्यां in 8[a] in marg D5 हि न चिंतये (for [अ]पि न कामये) —(l 2) V1 धृतिं, B3 भृत, D4 5 गतिं (for भृतिम्)]

8 [ab]) Dt1 G2 भार्यां (sic) Dt1 कौमारिं (sic) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 (D6 reads up to भार्यां in marg [cf v l 7]) M4 कौमारीं दयितां भार्यां (B1 reads भार्यां in marg *sec m*) स्वयमाहृ(B4 °कृ)त्य मां कथं —[c]) Ś1 D4–7 शैलूषीम्, B2 (gloss) नट, D1 शीलूष (for शैलूष) Ś1 Ñ V1 B2–4 D4–6 योषार्थम्, B1 योषां त्वम्, D1 2 M4 पुष्ट्यर्थम्, D7 योपार्थम्, M3 मां राम (for मां राम) —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 अन्यस्मै (for परेभ्यो) B1 D5 अर्हसि —After 8, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 ins

688* न तेऽहमपराध्यामि कर्मणा मनसापि वा ।
वाचा वा स कथं मां त्वं त्यक्तुमिच्छस्यकारणम् ।
यदि वाप्यपराधस्ते मया कश्चित्पुरा कृतः ।
अज्ञानाद्यदि वा ज्ञानात्क्षामये त्वां प्रसीद मे ।,

[(l 1) M4 अपराध्यामि (for अपरा°) D2 lacuna for मनसा —(l 2) Ñ. वाचालो मां, V1 वाचा वा मह (hypm), B1 वाचा वा तद्, B3 वाचापि तत्, B4 वाचा राम, M4 वाचा वाथ (for वाचा वा स) Ñ1 त्याग, Ñ2 B3 वा त्व, B1 om (for मां त्वं) Ñ1 कर्तुम् (for त्यक्तुम्) Ś1 Ñ1 [अ]कारणात्, V1 B2 D1 2 4 5 7 M4 [अ]कारणे (for [अ]कारणम्) —(l 3) D1 च (for वा) D1 2 4–7 M4 [अ]पराध(M4 °रुद्ध)ते (for [अ]पराधस्ते) V1 यद्यप्यन्त्यपराधस्ते (for the prior half) Ś1 Ñ1 D1 2 4 7 किंचित् (for कश्चित्) Ñ1 D4 7 पुरा कृतं, D1 2 M4 कदाचन (for पुरा कृत) —(l 4) D1 7 ज्ञानाद्वा यदि वाज्ञानात् (for the prior half) Ñ2 V1 B क्षमये, D4 7 क्षन्तुं त्वं (for क्षामये) D4 7 हि (for त्वां)]

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

689* यस्य पथ्यं च रामात्थ यस्य चार्थेऽवरुध्यसे ।
त्वं तस्य भव वश्यश्च विधेयश्च सदानघ ।

[(l. 1) T3 M3 रामार्थं(T3 °थ), G3 रामात्ता, Cv r m g as above (for रामात्थ) ❀ Ck पथ्यचरामिष्टानुवर्तिनीमात्थ । गत्रिचर इतिवत् कृति पूर्वपदगात्रस्य सुपूर्वान्दस ।, Ct यस्य भरतस्य मा पथ्यचरामिष्टानुवर्तिनीमात्थ । ❀ —(l 2) Dm1 नियोज्यश्च (for विधेयश्च)]

9 [b]) Dg1 Dt1 प्रस्थितुम् T2 अर्हति (sic) —[c]) Dt1 Dm1 राज्य, Cg as in text (for [अ]रण्य) —[d]) K (ed) मे (for स्यात्) Dt1 Dd1 Dm1 त्वया सह (by transp) —For 9, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

690* आर्यपुत्र परित्यज्य न मां त्वं गन्तुमर्हसि ।
वासः स मे स्वर्गभूतस्त्वया सह भविष्यति ।

[(l 1) V1 त्यक्तुम् (for गन्तुम्) D1 2 M4 गन्तुमिच्छ(M4 [after corr *sec m* °तो] °नो)र्हसि (for त्वं गन्तुम°) —(l 2) B1 स्वर्गभूतम् (for स्वर्गभूतस) D. वासो मे स्वर्गभूतस्तु (for the prior half)]

10 Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 transp 10[ab] and 10[cd] —[a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4–7 M4 न भविष्यति मे(D4 °ष्यामि ते) नाथ(Ñ2 B3 राम, D4–7 तत्र), Ñ1 भविष्यति न मे तत्र —[b]) Ś1 मार्गेप्य च, Ñ1 मार्गे चापि, Ñ2 B3 मार्गे चात्र, V1 मार्गे गति, B1 2 मार्गे चाच, B4 मार्गणाभि-, D1 मार्गे वन, D2 4 मार्गे चान-, D5 6 मार्गेऽप्यश्व-, D7 मार्गेऽन्य-, M4 मार्गे वा न (for कश्चित्पथि) —[c]) M4 सह (for तव) B1 गतव्य (sic) —[d]) Ñ2 G2 3 [इ]ह, B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 4–7 T G1 M1 4 Cm g k t [इ]व, D. च, M3 [अ]थ (for [अ]पि) Ś1 D6 विहारे शयनेपि वा, Ñ1 B3 विहार-शयनेपि वा(B3 च)

11 [a]) D2 कुशशल्य, D7 कुश°, M1 कुशदार (metathesis) (for कुशकाश-) Ś1 D. 6 7 M4 शरषीकाश, Dm1 T2 3 G3 -शरषीका, D1 शिरीषकास, D2 5 -शरेषीकास् (for -शरेषीका) —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 तथैव द्रुम(D1 M4 कुश)कटका (D. °कान्), G(ed) तथैव वनकटका —[c]) D4 7 ऊर्ण-, G1 कूल- (for तूल-) —[d]) Ñ1 D. 7 भविष्यन्ति (for मार्गे मम) T2 transp मम and सह —For 11[cd],

5
3
5

महावातसमुद्धूतं यन्मामवकरिष्यति ।
रजो रमण तन्मन्ये परार्ध्यमिव चन्दनम् ॥ १२
शाद्वलेषु यदासिष्ये वनान्ते वनगोचरा ।
कुथास्तरणतल्पेषु किं स्यात्सुखतरं ततः ॥ १३
पत्रं मूलं फलं यत्त्वमल्पं वा यदि वा बहु ।
दास्यसि स्वयमाहृत्य तन्मेऽमृतरसोपमम् ॥ १४
न मातुर्न पितुस्तत्र स्मरिष्यामि न वेश्मनः ।
आर्तवान्युपभुञ्जाना पुष्पाणि च फलानि च ॥ १५
न च तत्रगतः किंचिद्द्रष्टुमर्हसि विप्रियम् ।
मत्कृते न च ते शोको न भविष्यामि दुर्भरा ॥ १६
यस्त्वया सह स स्वर्गो निरयो यस्त्वया विना ।
इति जानन्परां प्रीतिं गच्छ राम मया सह ॥ १७
अथ मामेवमव्यग्रां वनं नैव नयिष्यसि ।
विषमद्यैव पास्यामि मा विशं द्विषतां वशम् ॥ १८

Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst, while Ñ1 D5 ins l 2–3 only after 11

691* मार्गे मम भविष्यन्ति स्पर्शे कौशेयसंनिभा ।
शय्याश्च वनवासे मे वन्यपर्णतृणास्तृता ।
राङ्कवाजिनसस्पर्शा भविष्यन्ति सह त्वया ।

[(l 1) D1 2 M4 भविष्यति च मे मार्गे (for the prior half) Ñ2 स्पर्श- —(l 2) D2 M4 शय्या (for शय्याश्) Ñ1 D5 द्रुम, Ñ2 मन्ये, V1 B4 D1 2 M4 वन, B1 2 नव- (for वन्य-) D1 -तृणाश्रिता, D2 -तृ स्तृता D5 तृणै स्तृता —(l 3) V1 वाकुर- (for राङ्कव-) Ś1 -सपन्ना, B4 .स्पर्शा, D1 -सरपश्या (for -सस्पर्शा) D2 M4 भविष्यति V1 D1 2 transp सह and त्वया]

12 D2 M4 om 12 —[a]) B3 महावातम् Ś1 Ñ V1 B1 2 4 Dg1 Dd1 Dm1 D1 4–7 -समुद्भूत, B3 उद्धृत (subm) (for समुद्धृत) —[b]) B4 जन्मामाव- (sic), Dm1 यन्मामप- (for यन्मामव) —[c]) B1 राम न तन्, D1 विपतित, D4 5 7 विनिपतन् (for रमण तन्) Ś1 Ñ1 V1 B1 2 4 D1 4–7 मेने, G1 2 M1 मस्ये (for मन्ये) B3 (marg also) रजास्कर न तन्मन्ये —[d]) B1 Dd1 Dm1 G1 M3 परार्द्धम्, Cr g t as in text (for परार्ध्यम्)

13 [a]) Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 5 G2 3 M1 4 शाड्वलेषु Dg1 D5 T1 2 G2 3 Cm g यथा (for यदा) Ś1 B2 शेष्ये, Ñ1 V1 T1 3 G2 3 M1 2 शिश्ये, B1 3 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4–7 G1 3 शिष्ये, T2 शिस्ये D1 [अ]पि शेषे त्वा, D2 [अ]वशिष्टे त्वा, M4 [अ]पि शेष्ये वा —[b]) Dt1 वनात- G3 वनगोचर Ś1 Ñ V1 B D4–7 विविक्तेषु च राघव, D1 2 M4 यद्वि(D2 °द्वि)विक्तेषु राघव —[c]) Ś1 B1 Dm1 D1 2 4–6 M4 कुशास्तरण, V1 तथास्तरण-, B4 शशास्तरण-, D7 कु स्तरण Ñ V1 B D1 5 M3 4 Cr (also cites as in text) कल्पेषु, Dt1 -युक्तेषु, D2 -कार्कश्यात्, D4 7 कालेषु, Cm g k as in text, Ct -युक्तेषु (for -तल्पेषु) —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1 5 6 किं मे; D2 4 7 तन्मे, M4 किं वै (for किं स्यात्) D4 7 तथा (for तत)

14 [a]) Dd1 G2 M3 पत्र Dd1 मूल- Dt1 यत्तु, T1 यद्यद्, G2 M1 तोयम् (for यत्त्वम्) —[c]) Dt1 Dd1 Dm1 Ct दास्यसे —[d]) Dg1 M3 सुखोपम —For 14, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

692* यन्मे मूलफलं वन्यं वने दास्यसि राघव ।
स्वादु वा यदि वास्वादु भविष्यत्यमृतोपमम् ।

[(l 1) Ñ2 यथा (for यन्मे) Ñ1 D1 2 4 5 7 M4 मूल (for मूल) D1 2 वापि (for -फल) Ñ1 तत्त्व, B1 रम्य, D1 2 तत्र, D4 5 7 M1 वा त्व (for वन्य) Ñ1 D4 5 7 M4 तत्र D1 om, D2 त्व च (for वने) —(l 2) D1 2 M4 [अ]स्वादु वा तन्मे, D4 7 [अ]प्यथ वास्वादु (for यदि वास्वादु) Ś1 D6 तद्भवति (for भविष्यति)]

16 [a]) Dt1 Dm1 Ct तत, Dd1 - त, M3 गता (for -गत) M3 कश्चिद् —[c]) Dt1 om ते (subm) —[d]) M2 3 भविष्यति T1 दुर्धरा —For 15–16, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

693* न वन्धूनां स्मरिष्यामि न मातुर्न पितुर्वने ।
वसन्ती भवता सार्धं स्वादुमूलफलाशना ।
न मत्कृतं व्यलीकं ते तत्र किंचिद्भविष्यति ।
भविष्यामि न चैवाहं तत्र भारस्तवानघ ।

[(l 1) D4 ना (for the third न) —(l 2) Ñ1 D1 2 4 5 7 M4 वनमाना त्वया सार्धं (for the prior half) D4 -फलाशिनी, D7 फलाशिना —(l 3) Ś1 मत्कृत्य, B1 मत्कृत- B3 मे कृत, D1 2 M4 मत्कृते (for मत्कृत) B2 4 ते व्यलीकं (by transp) D6 तत (for तत्र) —(l 4) B4 भविष्याम (sic) D2 च (for न) V1 M4 चै वा- D2 नेवाहं (for चैवाहं) Ñ1 D1 2 भार, V1 भावस् (for भार-) B4 तु राघव, D1 2 गता तव (for तवानघ) D4 7 तत्र भार(D4 °र) मत मम, D5 तत्र भारमति तव (sic), M4 तत्र राघव दु ष्टिता (for the post half)]

17 [a]) B1 2 D1 यत् (for यस्) B2 सह मे, B4 स्वय मे (for सह स) B3 स्वर्गो मे (for स स्वर्गो) D2 तन्मे त्वया सह स्वर्ग —[b]) D4 5 7 नरको (for निरयो) Ś1 D6 नरकश्च त्वया विना, Ñ V1 B1–3 नरक यस्त्व(V1 °स्त्व)या विना, B4 नरक स त्वया विना, D1 2 M4 त्वद्दते नरको मम(D1 °को मया, M1 °कोपम) —[cd]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 कुरु मे दयि(D4 दीपि)त(B3 तु) काम(D2 °र्यं) गच्छेय सहिता त्वया

18 The sequence of st 18–21 (including the star passages) in D1 is 694*, 21[ab], 695*, 18, 20 and 696* —[a]) M3 इति (for अथ) Ś1 Ñ2 B D6 अथ नेच्छसि चेन्ने(B4 मा ने)तु, Ñ1 V1 D1 2 4 5 7 M4 अथ(D2 °थ) वा

पश्चादपि हि दुःखेन मम नैवास्ति जीवितम् ।
उज्झितायास्त्वया नाथ तदैव मरणं वरम् ॥ १९
इमं हि सहितुं शोकं मुहूर्तमपि नोत्सहे ।
किं पुनर्दश वर्षाणि त्रीणि चैकं च दुःखिता ॥ २०
इति सा शोकसंतप्ता विलप्य करुणं बहु ।
चुक्रोश पतिमायस्ता भृशमालिङ्ग्य सस्वरम् ॥ २१
सा विद्धा बहुभिर्वाक्यैर्दिग्धैरिव गजाङ्गना ।
चिरसंनियतं बाष्पं मुमोचाग्निमिवारणिः ॥ २२
तस्याः स्फटिकसंकाशं वारि संतापसंभवम् ।
नेत्राभ्यां परिसुस्राव पङ्कजाभ्यामिवोदकम् ॥ २३
तां परिष्वज्य बाहुभ्यां विसंज्ञामिव दुःखिताम् ।
उवाच वचनं रामः परिविश्वासयंस्तदा ॥ २४

G B L

नेच्छसे (D₀ °ते) नेतु —^{b}) Dt1 Dd1 Dm1 M3 नयिष्यसे Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 M4 मामेव (M1 °व) सम (V1 B3 [also] त्वाम, B1 त्वद, D1 2 M4 त्वम)नुव्रता (B1 °त), Ñ1 D4 5 7 मामेव (D5 7 °व) त्वमसत्त्वय —^{c}) M3 अन्यैव (sic) (for अद्यैव) Ś1 D6 भोक्ष्येह, B4 प्राश्यामि (for पास्यामि) —^{d}) Dt1 M3 वश, T2 G1 2 M1 गम, T1 विप, M4 हस्तान्, Cg as in text (for विश) Dg1 विश, Dt1 M3 4 गम, Cg as in text (for वशम्) Ś1 Ñ2 B D6 पश्यतस्ते नृपात्मज (B1 2 °ज), Ñ1 V1 D4 7 मा हस्त (Ñ1 °स्ते) द्विषतो (V1 °ता) गम (V1 °त, D4 °म), D1 न हि तद्विरहागम, D2 महेस्ता विसत गम (sic), D5 मा वश द्विपता गम

19 For sequence in D1, cf v l 18 —^{a}) T1 2 G3 च (for हि) —^{c}) Dt1 ऊज्झतायास् (sic) —^{d}) T1 2 G3 तथैव, M3 तदेव, Cm g k t as in text (for तदैव) —For 19, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst and read after 17

694* त्वया त्यक्ता न शक्तास्मि जीवितु रघुनन्दन ।
त्वद्वियोगभयोद्विग्ना त्रायस्व शरणागताम् ।

[(1 1) Ś1 B1 (also as above) D6 हि (for न) Ś1 D6 नेच्छामि, D1 2 श (D1 कि)ष्यामि (for शक्तास्मि) D7 -स्मि V1 B3 जीवित (sic) —(1 2) B3 यद् (for त्वद्) Ñ1 V1 D1 2 4 5 7 M4 त्राहि मा (Ñ1 मा) (for त्रायस्व)]

20 For sequence in D1, cf v l 18 —^{a}) M3 इद (for इम) M1 तु (for हि) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 इद (D5 अह) हि दु स मसोढु, G2 इद तु महित शोक —^{c}) D4 7 त्रीणि (for दश) —^{d}) D4 दश (for त्रीणि) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 राघव (for दु खिता) D5 त्रिश्चैक वन-दु खिता, D7 दशैकत्र दु खिता ❀ C3 आदौ दश वर्षाणि मध्ये त्रीणि वर्षाणि अन्ते एक वर्ष च तुल्यतया भाति विरहिण्या इत्यावेदयितु विभज्योक्ति । ❀

21 For sequence in D1, cf v l 18 —^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1 5 6 शोकाभिसतप्ता, D2 4 7 M4 शोकाभि° (for सा शोक°) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 जनकात्मजा (for करुण बहु) —After 21^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 ins

695* पादयोर्निपपातार्ता भर्तुर्गमनलालसा ।
उक्त्वा वाक्य सकरुण त्रायस्व नय मामिति ।

[(1 1) Ś1 D6 [अ]र, D1 [अ]ते (for [आ]र्ता) —(1 2) V1 अकरुण, D5 सुकरुण (for सकरुण) Ñ1 D4 5 7 M4 त्राहि मा, V1 D1 2 त्राहीति (for त्रायस्व) Ś1 D6 नृप (for नय) V1 D1 2 इत, M4 अपि (for इति)]

—^{cd}) Dm1 चिक्रोश (sic) T1 2 G M1 2 भृशम् and पतिम्, T3 परम् and पतिम् (for पतिम् and भृशम् respy) —For 21^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

696* रुरोद पतिता तत्र सस्वन मृदुभाषिणी ।

[Ñ1 D4 5 7 M4 पत्न्या (for तत्र) V1 D1 2 पत्न्या पतिता (for पतिता तत्र) Ś1 D6 सुस्वर, Ñ1 सस्वर, B1 4 सुस्वर, D2 5 सुस्वन (for सस्वन) V1 D1 2 4 7 M4 करुणभाषिणी]

22 ^{b}) G3 विद्धैर् (for दिग्धैर्) —^{c}) T1 2 Cr चिरसनिहित, G1 चिर सा नियत, G2 M1 चिर सनियत, M2 चिरसनितत, Cm g k t चिरसनियत (as in text) —For 22, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

697* स तस्या करुणैर्वाक्यैर्हृदि क्षत इवातुर ।
मुमोच बाष्प शोकोष्ण धैर्यमरुद्ध्यात्मन ।

[(1 2) V1 शोकोत्थ, B4 शोक च (for शोकोष्ण) Ś1 D6 बाष्पसरुद्धलोचन, V1 D1 2 धैर्य मुक्त्वा तदात्मनि B1 धैर्यमरुद्धमानम, B1 धैयमरु यमाकुल, M4 धैयात्मसतम्भ्य चात्मनि (for the post half) Ñ1 D4 5 7 रामश्चिरधृत (Ñ1 °न [illeg]) बाष्प मुमोचाग्निरिवानल]

23 For 23^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

698* तस्य शोकाश्रुपूर्णाभ्या प्रियाकारुण्यज तदा ।

[V1 D1 2 M4 -नेत्राभ्या (for पूर्णाभ्या) M4 प्रिय- (for प्रिया-) B4 M4 तथा (for तदा) V1 प्रियाकारुण्यसभव, D1 2 °सभव (for the post half)]

—^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D6 सुस्राव वारि (V1 चारु) नेत्राभ्या, Ñ1 D4 5 7 नेत्राभ्या वारि सुस्राव, D1 2 सुस्राव चाम्बुजाताभ्या, M4 सुस्राव चारुनेत्राभ्या —^{d}) Ñ V1 B D1 2 4 5 7 M4 पुष्कराभ्याम् —After 23, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

699* तच्चैवामलचन्द्राभ मुखमायतलोचनम् ।
पर्यशुष्यत बाष्पेण जलोद्धृतमिवाम्बुजम् ।

[(1 1) Dg1 तच्चैव Dt1 Dd1 Ct नलिन (Dd1 °नी)ना, Cv as above (for तच्चैव) Cgp [अ]मलपत्राभ (for °चन्द्राभ) Dm1 मुखद (for मुखम्)]

24 ^{a}) Dg1 परिष्वज्य च (for ता परिष्वज्य) —^{b}) G1 M2 3 असज्ञाम्, Cg as in text (for विसज्ञाम्) —For 24^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

979 न देवि तव दुःखेन स्वर्गमप्यभिरोचये ।
न हि मेऽस्ति भयं किंचित्स्वयंभोरिव सर्वतः ॥ २५
तव सर्वमभिप्रायमविज्ञाय शुभानने ।
वासं न रोचयेऽरण्ये शक्तिमानपि रक्षणे ॥ २६
यत्सृष्टासि मया सार्धं वनवासाय मैथिलि ।
न विहातुं मया शक्या कीर्तिरात्मवता यथा ॥ २७
धर्मस्तु गजनासोरु सद्भिराचरितः पुरा ।
तं चाहमनुवर्तेऽद्य यथा सूर्यं सुवर्चला ॥ २८
एष धर्मस्तु सुश्रोणि पितुर्मातुश्च वश्यता ।
अतश्चाज्ञां व्यतिक्रम्य नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ २९

700* स तामुत्थाप्य शनकैः पार्श्वयोः पतितां प्रियाम् ।

[Ñ1 दयिता V1 D1 5 M4 पतितां, D4 7 मतिमान् (for शनकैः) D2 स तां तु पति॰ दृष्ट्वा (for the prior half) V1 D2 5 M4 दयितां (for पतितां) Ñ1 सुता, D4 7 तदा, D5 ततः (for प्रियाम्)]

—c) Ñ1 illeg , D4 5 7 M4 मधुरं (for वचनं) G1 रामः, G2 M1 वीरः (for रामः) —d) G2 -विश्वासयत्, Cr m g k t as in text (for -विश्वासयत्) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 मधुरं परिसान्त्वयन् , Ñ1 D4 5 7 M4 वचनं परिसान्त्वयन् —After 24, B3 ins

701* शृणु सीतेऽत्र वक्ष्यामि वचनं मम हृद्गतम् ।

25 a) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 न कामये स्वर्गमपि —b) Dd1 G2 -रोचते, Cg as in text (for -रोचये) Ś1 Ñ2 B2–4 D6 M4 त्वदृतेहमपि प्रिये, Ñ1 B1 D4 5 7 त्वदृतेह(Ñ1 om ह [subm]) वरानने, V1 त्वामृतेह सुमध्यमे, D1 2 त्वदृतेह सुमध्यमे —c) M2 damaged up to भ Ś1 Ñ V1 B D1 4–7 M4 च, D2 तु (for हि). Ñ1 भीरु (for किंचित्) —d) Ś1 Ñ2 B D6 अपि साक्षा(B1 शक्रा)त्स्वयंभुव , Ñ1 V1 D1 2 4 5 7 M4 साक्षा(D7 °)दपि(D2 अपि साक्षात् [by transp]) शतक्रतो , Cr m g k as in text (for d)

26 b) G3 अभिज्ञाय (for अविज्ञाय) —d) T2 श॰॰नपि (moth eaten) Dd1 om रक्षणे —For 26, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst and read after 30cd

702* तथा तव च जिज्ञासुर्निश्चय शुभनिश्चये ।
उक्तवान्न नयिष्येऽहमिति शक्तोऽपि रक्षितुम् ।

[(l 1) Ñ1 D4 5 7 एव, V1 D2 M4 तव, D1 तत्र (for तथा) Ñ1 त्वदीय, V1 त्वद हि, B1 च तव (by transp), D1 2 M4 त्वद नि-, D4 7 त्वामपि, D5 त्वत्तो वि- (for तव च) V1 निश्चित (for निश्चय) D1 (before corr) शुभदर्शने, G(ed) °लक्षणे —(l 2) V1 D1 2 न (V1 om [hapl]) नयिष्ये त्वाम्, B3 पाल्यिष्येत्वम्, D4 5 7 इति न (D5 न हि [by transp]) नेष्यामि, M4 नानुगिष्ये त्वां (for न नयिष्येऽहम्) B1 इत , D4 7 त्वयि (for इति) B4 [ऽ]पि- (for ऽपि) M4 रक्षणे (for रक्षितुम्) D5 त्वां सुमक्तोपि रक्षितु (for the post half)] Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 cont

703* यदर्थं चैव ते सीते नेच्छामि शुभदर्शने ।
वनवासमर्थेर्दु रोर्योक्तु त्वां सुखभागिनीम् ।

[(l 1) B2 तद् (for यद्) Ś1 D6 सीते त्वां, V1 D1 2 ते नीरु (for ते सीते) —(l 2) V1 वनवासमथेद्. V1 नोक्तु त्वां, B4 योद्द त्वा (for योक्तु त्वां) Ñ1 शुभगामिनि, V1 शुभभागिनी, D1 सुखभागिनी, D2 सुखिनी भव (for सुखभागिनीम्)]

27 D4 5 7 om 27 —a) Dg1 M3 हि, T2 [अ]पि, Cm g k t as in text (for [अ]सि) —b) G1 वन (for वन-) T2 G1 3 मैथिली —For 27ab, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst (followed by 27cd) and read after 703*

704* सा तु सृष्टानपेक्षा च वनाय मदपेक्षया ।

[Ñ2 B3 (marg also सासि मया) मानुसृष्टा, V1 B2 4 सासि सज्जा, B1 या निसृष्टा, D1 2 मासि दिष्ट्या, M4 मासि हृष्टा (for सा तु सृष्टा) V1 [अ]नपक्षे च त्वा (sic), D1 2 [अ]नवे(D2 °व)क्ष्य त्वान् (for [अ]नपेक्षा च) Ś1 D6 कृतनिश्चया महाभागा (hypm) (for the prior half) Ñ1 illeg for वनाय V1 तदपेक्षया]

—c) B1 हि (for न) Ś1 D6 त्यक्तु त्व, V1 हि हातु (for विहातु) Dg1 Dt1 शक्ता, G1 शक्य (for शक्या) —d) Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 Ct प्रीतिर्, M3 प्रीतिम् (for कीर्तिर्) G3 M3 आत्मवतो, Cr आत्मवता, Cm g t as in text (for आत्मवता)

28 a) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D2 6 M4 धर्मं (for धर्मस्) Ñ1 D4 5 7 [ऽ]द्य (for तु) Ś1 D6 वर्तितं भीरु, Ñ V1 B D2 4 5 7 M4 नागना(B4 °')सोरु (for गजनासोरु). D1 धर्मं रक्षय मा शोक —b) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 आचरितं जनैः , Ñ1 D5 आचरित सदा, G3 आचरित पुरा (for आचरित पुरा) —cd) Dg1 अनुवृतोद्य, Dt1 Dd1 Dm1 T1 अनुवर्तिष्ये (for °वर्तेऽद्य) T3 सूर्यं (for सूर्यं) Dt1 सुवर्चेला , T3 सुवर्चेला (for सुवर्चला) Cr m g k t as in text (for d) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 नाति(B4 °भि, D2 °नि)वर्ति(V1 °क्रामि) तुमिच्छामि वेलामिव महोदधि —After 28, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

705* न खल्वहं न गच्छेयं वनं जनकनन्दिनि ।
वचनं तन्नयति मां पितुः सत्योपबृंहितम् ।

[(l 1) Dd1 Dm1 तु, T3 तु, G2 नु (sic), M1 न, Cr m g k t as above (for second न) —(l 2) M3 मा (for मां) Dm1 सत्यो-]

29 a) D7 एव (for एष) Ñ1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M2 3 च (for तु) —b) D4 7 दृश्यता, G3 पश्यत , Cr m g k t as in text (for वश्यता) —c) Ñ1 D4 एव चाहम् , Dg1 ततश्चाह, Dt1 Dm1 (after corr *sec m* as in T2) T1 आज्ञा चाह, Dd1 आज्ञामहम् , D5 7 एवं चाहम्,

स मां पिता यथा शास्ति सत्यधर्मपथे स्थितः ।
तथा वर्तितुमिच्छामि स हि धर्मः सनातनः ।
अनुगच्छस्व मां भीरु सहधर्मचरी भव ॥ ३०

T2 3 G1 M2 3 अतश्चाह, G1 अतिश्चाह, K(ed) Cm g अतश्च त (for अतश्चाज्ञा) Ñ1 Dd1 D4 6 7 अतिक्रम्य, Cr m g t as in text (for व्यतिक्रम्य) —^{d}) D4 7 नैव, D5 नेप (for नाह) —I or 29, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M1 subst

706* तथा गुरुनियोग च पर धर्मं विदुर्बुधा ।
त चातिक्रमितु नालमह शक्त कथचन ।

[(l 1) V1 स्थित, D1 2 स्थितिर्, M4 स्थिति (for तथा) V1 गुरुनियोगे तु, D1 2 M4 गुरुनियोगे च(M4 हि) (for °ग च) —(l 2) V1 D1 2 M4 तमतिक्रमितु, B2 (before corr) त चापि क्रमितु (for न चाति°) D1 चाल्म्, M4 देवि (for नाल्म) V1 D1 2 द(D1 हि)वि (for शक्त) Ś1 D6 कथाचन, D1 कथ वन (for कथचन) M4 नालमसि कथचन (for the post half)] —After 29, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

707* अस्वाधीन कथ दैव प्रकारैरभिराध्यते ।
स्वाधीन समतिक्रम्य मातर पितर गुरुम् ।
यत्र त्रय त्रयो लोका पवित्र तत्सम भुवि ।
नान्यदस्ति शुभापाङ्गे तेनेदमभिराध्यते ।
न सत्य दानमानौ वा यज्ञा वाप्याप्तदक्षिणा ।
तथा बलकरा सीते यथा सेवा पितुर्हिता ।
स्वर्गो धन वा धान्य वा विद्या पुत्रा सुखानि च ।
गुरुवृत्त्यनुरोधेन न किंचिदपि दुर्लभम् ।
देवगन्धर्वगोलोकान्ब्रह्मलोकास्तथा नरा ।
प्राप्नुवन्ति महात्मानो मातापितृपरायणा ।

[T1 G M1 transp l 1 and l 2 —(l 1) T3 अन्याधीन (for अस्वाधीन) M3 देव (for दैव) T1 प्र (damaged) (for प्रकारैर्) Dg1 अभिधार्यते, Dm1 आभिराध्यते (for अभिराध्यते) —(l 2) Dm1 समतिक्रम्य —(l 3) Dm1 य य, G1 तत्र (for त्रय) G3 M2 Cr तत्र (for त्रयो) T M3 यत्रय तत्र यो लोका (for the prior half) T2 repeats पवित्र ❀ Cv यत्रय तत्रयो लोका इति सम्यक्पाठ । तत्र च पूर्वोक्त पितृगुरुमज्जम् । Cr यत्र यत्र पूर्वोक्ता मातृपितृगुरवो वर्तन्ते तत्र तत्र त्रयो लोका ।, Cm यत्र पितृमातृगुरुरूप त्रय तत्र त्रयो लोका वर्तन्ते । मातापितृगुरुशुश्रूषया लोकत्रयात्तल्लोकदेवताराधनफलप्राप्तिभवतीत्यर्थ । अत तत्सम पवित्र मेध्य नास्ति तेन कारणेन इद मातापितृगुरुरूपत्रयमभिराध्यत इति योजना । यद्वा पवित्र पवि महाभयलक्षण ससार तस्मात्त्रायत इति पवित्र ससारनिवर्तकमिति यावत् । पवित्र्जे महाभय इत्यभिधानात् । पाठान्तर तु यत्रयमिति । यत् यत्र पितृमातृगुरुरूप त्रय तत् तत्र त्रयो लोका वर्तन्ते ।, Cg यत् गुर्वादि त्रय तत्र त्रयो लोका लोकत्रयमपि तदाराधनसाध्यमित्यर्थ । भुवि तत्सम पवित्रमन्यन्नास्ति । गगन गगनाकारमितिवत्स्वस्य स्वेनोपम्य सम्भवात्तत्साम्यमनन्यपरम्, तेन कारणेन इद गुरुत्रय अभिराध्यते ।, Ck यत्रदिति । पितृमातृगुरुरूपमिति यावत् ।, Ct यत्र पित्राद्याराधन सति त्रय धर्मार्थकामरूप भवति तथा लोकाश्चाराधिता भवन्ति, अनेन तदाराधनेन लोकत्रयस्य तत्तत्कर्मदेवाराधनफल दर्शितम् । अतस्तत्सममन्यत्पवित्र पुण्यजनक यद्वा पवि महाभयरूप ससार पवित्रेज महाभयमित्यभिधानात् । तस्मात्त्रायते तत्तेन ससारात्तारकमित्यर्थ । अन्यत्तेनेदमिति नास्ति तत भुवि स्थितमिदमाराध्यत । ❀ —(l 4) M3 नान्यादस्ति —(l 5) I1 दा नौ (damaged) G3 illeg from यज्ञा up to सेवा in l 8 Dt1 M2 यज्ञो वाप्याप्तदक्षिण (M2 damaged for ण), Dm1 यज्ञा वाप्यनदक्षिणा, T1 2 न यज्ञाश्चाप्तदक्षिणा, I3 यज्ञा वाताप्तदक्षिणा, G2 M1 यज्ञा वा ह्याप्तदक्षिणा (for the post half) —(l 6) Dt1 Dd1 Dm1 मता, M3 हि मा (for हिता) —(l 7) G2 M1 पुत्रा विद्या (by transp) Dg1 I1 M1-3 वा, T2 3 [ह]व (for च) —(l 8) M1 गुरुवृत्त्यानुसेवन (for the prior half) Dt1 om (hapl) न(subm). G2 अपि दु ल —(l 9) G1 -लोकाश्च (for -लोकान्) Dg1 T3 G2 M1 Cg ब्रह्मलोक (for ब्रह्मलोकास्) Dt1 [अ]परान्, G3 damaged, Cg as above (for नरा) —(l 10) G3 damaged up to महात्मा]

30 ^{a}) Ñ1 सिता, Dt1 D7 M1 3 Cg t स मा, G2 स मे (for स मा) Ñ1 मम, G3 (before corr) स्थिता (for पिता) D4 7 यथा पिता (by transp) —^{b}) Ñ1 D4 6 7 -परायण, Dt1 -पथस्थित (for -पथे स्थित) —For 30^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst

708* स यथैवानुशिष्टोऽस्मि पित्राहूय महात्मना ।

[V1 तथथा येन शिष्टोस्मि, D1 तथथायानु°, D2 अत यथानुशिष्टोस्मि, M4 स यथा चानु° (for the prior half) B4 या सृष्टा, D2 पुत्राहूय (for पित्राहूय)]

—^{c}) Ñ1 D4 6 7 चरितुम् (for वर्तितुम्) ❀ Cg स स्वतच वर्तितुमनुष्ठातु स वर्तन धर्मापेक्षया पुरुत्वम्। ❀ —After 30^{cd}, Ś1 N V1 B D1 2 4-7 (D4 6 7 702* only) M4 read 702*, 703*, 704*, 27^{cd} —After 30^{cd}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

709* मम सत्रा मति सीते त्वा नेतु दण्डकाननम् ।
वसिष्यामीति सा त्व मामनुयातु सुनिश्चिता ।
सा हि सृष्टानवद्याङ्गि वनाय मदिरेक्षणे ।

[(l 1) M3 स्फीते (for सीते) Dt1 Dd1 Dm1 नेतु त्वा (by transp) M3 दण्डक —(l 2) M1 वसिष्यामि G3 यत् (for सा) M3 damaged for यातु —(l 3) Dt1 Dd1 Cm t सा हि दिष्टा, Dm1 सा हि दृष्टा, T3 सा हि सृष्टा, G2 M1 Ck सा हि दिष्टा, M3 सा सुदृष्टा, Cr g as above, Cmp सा हि दिष्टा (for सा हि सृष्टा) I2 मदिरेक्षणा]

—^{ef}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 पुहि गच्छ (V1 D1 2 सीते) मया सार्धं य(Ś1 त)था ते(V1 त, D4 7 °मि) रुचित(V1 B4 D1 6 °र) प्रिये —After 30, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 ins

710* इच्छामि हि प्रिय कर्तुं नित्य तेऽहमनिन्दिते ।

[D2 नेच्छामि B4 ए, D4 7 तु, D5 धि- (for हि) Ñ1 ने-

7 3 7 ब्राह्मणेभ्यश्च रत्नानि भिक्षुकेभ्यश्च भोजनम् ।
देहि चाशंसमानेभ्यः संत्वरस्व च माचिरम् ॥ ३१
अनुकूलं तु सा भर्तुर्ज्ञात्वा गमनमात्मनः ।
क्षिप्रं प्रमुदिता देवी दातुमेवोपचक्रमे ॥ ३२

ततः प्रहृष्टा परिपूर्णमानसा
यशस्विनी भर्तुरवेक्ष्य भाषितम् ।
धनानि रत्नानि च दातुमङ्गना
प्रचक्रमे धर्मभृतां मनस्विनी ॥ ३३

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्तविंशः सर्गः ॥ २७ ॥

नित्य वस्तुं, V1 D1. 2. 6 तेऽ वस्तुं नित्यम्, D1. 7 तुं नित्य ((all by transp) B1 निन्दि°, D4 अनि°, D6 अनिन्दि° (for अनिन्दिते)]

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

711* सर्वथा सदृश सीते मम स्वस्य कुलस्य च ।
व्यवसायमनुक्रान्ता कान्ते त्वमतिशोभनम् ।
आरभस्व शुभश्रोणि वनवासक्षमा क्रिया ।
नेदानीं त्वदृते सीते स्वर्गोऽपि मम रोचते ।

[(l 1) Dg1 सर्वदा (for सर्वथा) Dm1 °वस्य (for °स्य) —(l 2) T G2. 3 M1. 2 Cr m g अतिक्रान्ता, Ck t as above (for अनु°) Dg1 अति शोभने, T3 अपि शोभन —(l 3) Dd1 Dm1 T3 M1 शुभ°, M3 च शु° (for शुभश्रोणि) M3 वनवा° (for वनवास°) —(l 4) G2 M1 °पि (for °ऽपि) Dt1 li स्वर्गेपि]

31 b) T3 शोभन (for भोजनम्) —c) D4. 5 प्रयच्छाश-समानेभ्य —d) M3 सा त्वरस्व D4 यथाचिर (for च माचिरम्) —For 31, Ś1 Ñ V1 B D1. 2. 6 M1 subst, D4. 6. 7 subst l 1 only for 31ab

712* ब्राह्मणेभ्यस्तु सा तुभ्यो वासांस्याभरणानि च ।
संश्रितेभ्यस्तथान्येभ्यो देहि दानानि जानकि ।

[(l 1) Ñ1 D1. 6. 7 च, M4 हि (for तु) D1 वासांसि (for वासांसि) —(l 2) Ś1 D6 संश्रितेभ्यस्त B1 आश्रितेभ्यस्, B4 समितेभ्यस् (for संश्रितेभ्यस्) Ñ1 B3 तु सर्वे (B3 marg also मान्ये)भ्यो (for तथान्येभ्यो) V1 D1. 2 M1 प्रतिपादय सर्वाणि सत्वं (V1 सत्व, D2 सत्व)रस्व च मा चि (D2 °न)र]

Ś1 Ñ B D6 cont

713* गुरुश्चामन्त्र्य शुभे ततो व्रज मया सह ।

[Ñ1 G (ed) गुरुश्चामन्त्र्य सुशुभे (G [ed] सुभगे) (for the prior half)]

—Thereafter Ñ1 (om च [subm]) reads 31cd as in D6 —After 31, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

714* भूषणानि महार्हाणि वरवस्त्राणि यानि च ।
रमणीयाश्च ये केचित्क्रीडार्थाश्चाप्युपस्करा ।
शयनीयानि यानानि मम चान्यानि तानि च ।
देहि स्वभृत्यवर्गस्य ब्राह्मणानामनन्तरम् ।

[(l 2) Cr रमणीयाश्च, Cm g t as above (for क्रीडार्थाश्च) —(l 3) Dm1 यानि (for यानानि) Dg1 Dt1 G1. 3 M2 यानि (for यानि)]

32 a) D1. 2. 6 अनुलोमाय (D6 °न, D7 तु) (for अनुकूलं तु) Ś1 Ñ V1 B D1. 2. 6 M1 इति भर्ता (M4 तदा)स्य (B4 °स्य)नुज्ञाता M4 °त) —b) Ś1 Ñ V1 B D1. 2. 6 M4 मता, D1. 2. 7 शुभा (for ज्ञात्वा) D1 (with hiatus) आत्मा-नम् मता, D2 यात्मानो हित, Cm आत्मनस्ता°, Ct as in text (for गमनमात्मन) —Ñ1 B1 om 31cd —c) Ś1 D6 क्षिप्रमेव च सा, D4. 7 क्षिप्रमेव तदा, M3 सा क्षिप्र मुदिता —d) Dt1 Cm प्रचक्रमे, G2. 3 उपचक्रमे (sic) —For 32cd, Ñ2 V1 B2–4 D1. 2 M4 subst

715* दातु सा त्वरते सीता वासांस्याभरणानि च ।

[V1 सा त्वरिते, B2. 4 सा त्वरते, B3 M4 सत्वरते, D1 सात्वरते, D2 सा तर (for सा त्वरते)]

33 Dt1 om 33 —a) V1 D1. 2 ततोऽतिहृष्टा, B1 अस्यप्रहृष्टा, M4 सुसंप्रहृष्टा (for तत प्रहृष्टा) V1 परितुष्टा Dg1 Dd1 Dm1 T G2 M1. 4 Cg प्रतिपूर्ण° D2 °मनसा, M4 °भाषिणी —b) B1 D2 समवेक्ष्य, Cr g as in text (for अवेक्ष्य) Ś1 Ñ B1. 3 D6 शासनम्, V1 B2. 4 D1. 2 M4 शासनं (for भाषितम्) D1. 7 यशस्विनी राजसुतात्मजा प्रिया (D5 शुभा) —Ś1 Ñ V1 B D1. 2. 6 M4 transp 33c and 33d —c) D4. 7 धान्यानि (for रत्नानि) Ś1 Ñ V1 B D1. 2. 6 M4 धनानि वासांसि च (B2 हि) भूषणानि च (Ñ1 V1 B3 M4 om [subm], B2. 4 सा) —d) Ś1 Ñ V1 B D1. 2. 6 M4 दातुमयो (V1 °तो) (for धर्मभृता) Ś1 Ñ V1 B D1. 2. 4–7 M4 मनीषिणा (D2 °णी, D6 °णा च [hypm]) (for मनस्विनी)

Colophon Sarga name Ś1 Ñ B D6 सीताभि-(D6 °)प्रायविज्ञाना, V1 D1. 2 सीताभ्यनुज्ञाता (V1 °नो, D1 °न), D1. 5 सीताविज्ञाना —Sarga no (figures, words or both) Ñ1 B1 D6 om Ś1 D2 33, Ñ2 B1 29, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 30, B2. 3 28, D1 86, D4. 7 34, D6 38, M4 31 —After colophon, D6 G M1. 2 conclude with श्री (D6 om)रामाय नम , T2 श्री रामचन्द्राय नम

२८

ततोऽब्रवीन्महातेजा रामो लक्ष्मणमग्रतः । स्थितं प्राग्गामिनं वीरं याचमानं कृताञ्जलिम् ॥ १

28

☞ This Sarga is missing in D3 (cf v l 2 12 12) —Before 1, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 ins

716* इत्युक्त्वा राघवः सीतां समाहूयाथ लक्ष्मणम् ।
उवाचेदं वचः श्रीमानवेक्ष्य प्रश्रयानतम् ।
प्रियः प्राणसमो भ्राता सहायश्च सखा च मे ।
तस्मात्प्रणयतोऽहं त्वा यद्ब्रवीमि कुरुष्व तत् ।
वनं त्वया न गन्तव्यं मया सह कथंचन ।
इहैव हि महान्भारो वोढव्यो भवतानघ ।
इति रामवचः श्रुत्वा लक्ष्मणो दीनमानसः ।
बाष्पपर्याकुलमुखः सोढुं शोकमशक्नुवन् ।
प्रणम्य चरणौ भ्रातुः परिरभ्य च पीडितम् ।
सीतायाश्च महाप्राज्ञस्तथा राघवमब्रवीत् ।
अनुज्ञातोऽस्मि भवता पूर्वमेव वनं प्रति ।
सह गन्तुमितः कस्मान्निवर्तयसि मां पुनः ।
न निवर्तयितव्योऽहं जीवन्तं मां यदीच्छसि ।
शरणं त्वां प्रपन्नोऽस्मि प्रसीदार्य नयस्व माम् ।

[(l 1) Ś1 D6 च (for [अ]थ) B1 सम(मा)श्वायाथ लक्ष्मण (for the first half) —(l 2) D2 तं वेक्ष्य (for अवेक्ष्य) V1 प्रणयाचित, D1 2 M4 प्रणयान(D2 °ग)त (for प्रश्रयानतम्) —(l 3) V1 D1 2 M4 प्रिय (D2 त्रिय) प्राणसमा मे त्व भ्राता शिष्यश्च लक्ष्मण —(l 4) B1 हि (for ऽहं) —(l 6) D2 च (for हि) Ñ B D1 2 M4 महाभारो, V1 महाभागे V1 D1 2 M4 हि(M4 मे) त्वया (for भवता) —(l 8) Ś1 D6 शोकं सोढुम् (by transp) V1 D1 2 शोकसंतापविह्वल, M4 शोकसंतप्तमानसः (for the post half) —(l 9) B1 4 M4 परिष्वज्य (for °रभ्य) —(l 10) Ś1 Ñ B1 D1-7 तदा (for तथा) D4 5 7 वचनम (for राघवम्) V1 D1 2 M4 सीतायाः प्रमुखे राममुवाचाभि(V1 °ति)प्रणम्य च —Ñ1 om l 11-14 —(l 11) D2 अनुज्ञाताश्च —(l 12) Ś1 D6 वनं (for सह) —(l 13) Ś1 D6 जीविनं, B4 D2 जीवितुं (for जीवन्तं) —(l 14) Ś1 D6 क्षमस्व (for नयस्व)]

—Thereafter Ñ1 cont, D4 5 7 cont after 718*

717* यदि गन्तुं कृता बुद्धिर्वनं मृगगजाकुलम् ।
अहमप्यनुयास्यामि त्वामग्रेऽद्य धनुर्धरः ।
मद्विनीयो ह्यरण्यानि बहूनि विचरिष्यसि ।
पक्षिभिर्मृगयूथैश्च संघुष्टानि समन्ततः ।
न राज्यमतुलं वीर नामरत्वं त्वया विना ।
ऐश्वर्यं नापि लोकेषु कामयेयं कथंचन ।
स लक्ष्मणमुवाचेदं दयान्वितमवस्थितः ।
प्रियः प्राणसमः पोष्यो भ्राता चासि सखा च मे ।
वनं त्वया न गन्तव्यं मया सह परंतप ।
वोढव्यो भवता भारः कश्चिदत्र मनुष्यतः ।
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं लक्ष्मणः परमात्मवान् ।
बाष्पपर्याकुलमुखः शोकसंतापविह्वलः ।
स भ्रातुश्चरणौ गाढं निपीड्य रघुनन्दनः ।
सीतायाश्च महाप्राज्ञस्ततो वचनमब्रवीत् ।
न मेऽर्थं चापि लोकानां कामये न त्वया विना ।
अनुज्ञातोऽस्मि भवता पूर्वमेव नरर्षभ ।
सहायार्थं वने दुर्गे शुश्रूषार्थं परंतप ।
किमर्थं प्रतिषेधोऽद्य क्रियमाणे समुद्यमे ।
एतदिच्छामि विज्ञातुं यदर्थं प्रतिषेधसि ।

[(l 2) Ñ1 अत्र (for अपि) —(l 3) D5 वनं त्व (for बहूनि) Ñ1 प्रचरिष्यसि —(l 4) Ñ1 संघुष्ट च (for संघुष्टानि) —(l 5) Ñ1 न मेऽस्त्य सुकृतं वीर न मे स्वं त्वया विना —(l 6) Ñ1 वापि लोकानां, D5 चापि लोकानां (for नापि लोकेषु) —(l 7) Ñ1 विनये स्थितं, D5 नियमे स्थितं —(l 8) Ñ1 प्राणसम (for °सम) Ñ1 प्रेष्यो, D5 शिष्यो (for पोष्यो) Ñ1 मम, D5 [अ]सि मे (for च मे) —(l 9) Ñ1 सम (for सह) —(l 10) Ñ1 कश्चिदेव —(l 13) Ñ1 विपीड्य, D4 निष्पीड्य (for निपीड्य) —(l 14) Ñ1 राघवम् (for वचनम्) —D4 5 7 om l 15 —(l 16) D5 अनुज्ञातोसि (sic) —(l 17) Ñ1 सहायार्थं वने दुर्गे शुश्रूषार्थं परंतप —(l 18) Ñ1 प्रतिषेधो म, D5 °ध्योऽह (for °धोऽद्य) D5 य प्रमाण (for क्रियमाणे)]

—Before 1, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins, D4 5 7 ins l 1-4 only

718* एवं श्रुत्वा तु संवादं लक्ष्मणः पूर्वमागतः ।
बाष्पपर्याकुलमुखः शोकं सोढुमशक्नुवन् ।
स भ्रातुश्चरणौ गाढं निपीड्य रघुनन्दनः ।
सीतामुवाचातियशा राघवं च महाव्रतम् ।
यदि गन्तुं कृता बुद्धिर्वनं मृगगजायुतम् ।
अहं त्वानुगमिष्यामि वनमग्रे धनुर्धरः ।
मया समेतोऽरण्यानि बहूनि विचरिष्यसि ।
पक्षिभिर्मृगयूथैश्च संघुष्टानि समन्ततः ।
न देवलोकाक्रमणं नामरत्वमहं वृणे ।
ऐश्वर्यं वापि लोकानां कामये न त्वया विना ।
एवं ब्रुवाणः सौमित्रिर्वनवासाय निश्चितः ।
रामेण बहुभिः सान्त्वैर्निषिद्धः पुनरब्रवीत् ।
अनुज्ञातश्च भवता पूर्वमेव यदस्म्यहम् ।
किमिदानीं पुनरिदं क्रियते मे निवारणम् ।
यदर्थं प्रतिषेधो मे क्रियते गन्तुमिच्छतः ।
एतदिच्छामि विज्ञातुं संशयो हि ममानघ ।

[(l 1) Dg1 (before corr as above) सत्या (sic) (for श्रुत्वा) Dg1 Dt1 T1 2 G1 M2 3 स (for तु) —(l 2) Dg1 (after corr m as above) M3 Cmp शोकं सोढुं, D4 5 7

मयाद्य सह सौमित्रे त्वयि गच्छति तद्वनम् ।
को भरिष्यति कौसल्यां सुमित्रां वा यशस्विनीम् ॥ २
अभिवर्षति कामैर्यः पर्जन्यः पृथिवीमिव ।
स कामपाशपर्यस्तो महातेजा महीपतिः ॥ ३
सा हि राज्यमिदं प्राप्य नृपस्याश्वपतेः सुता ।
दुःखितानां सपत्नीनां न करिष्यति शोभनम् ॥ ४

मोढु शोकम् (by transp), Cm as above (for शोक चोढुम्) —(l 3) Dg1 निपीड, Dt1 M3 निष्पीड्य (for निपीड्य) —(l 4) Dt1 Dd1 Ct [अ]नियशा, M3 [अ]निशया (metathesis), Ck [अ]निशया, Cg as above (for °यशा) D4 5 7 सानाथाश्च महाप्राज्ञस्तो वचनमब्रवीत् —(l 5) M3 गता (for कृता) Dg1 T1 M3 गजमृगायुत (by transp), Dd1 Dm1 M1 मृगगजायुत, G1 M2 °गजायुत, G2 मुनिनिषेवित (for मृगगजायुतम) —(l 6) Dg1 वनमध्य, Cg as above (for °त्र) —(l 7) Dt1 Dd1 Dm1 रम्याणि, Cg as above (for बहूनि) —(l 8) M2 मृगयूथश्च, M3 °यूथाना, B(ed) मृग° (for मृगयूथ) Dg1 संकुलानि —(l 9) I1 damaged for the prior half T3 नानाश्रमगण, G1 नोकक्रमण —(l 10) Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 च (for वा) —(l 13) Dt1 Dd1 Dm1 अनुज्ञातोऽसि(Dt1 °तन्तु), Cv g as above (for °तश्च) G3 भवतो (sic) —(l 14) Dt1 Dd1 Dm1 अपि (for इह) —(l 15) Dg1 प्रतिषिद्धो (sic) (for प्रतिषेधो) M3 इच्छय —(l 16) Dg1 [s]य (for हि)]

—Thereafter D4 5 7 cont 717*

1 [a]) Ś1 D6 इति ब्रुवत त राम , Ñ2 V1 B D1 2 M4 तम (D2 °दा)ब्रवीत्ततो राम —[b]) Ś1 D6 ततो, Ñ2 V1 B D1 2 M4 स्थित (for रामो) Ś1 Ñ1 D6 अब्रवीत्, M2 °ज (for अग्रत) —[c]) Dg1 Dt1 वीर (for वीर) Ś1 Ñ2 B D1 2 6 M4 प्रह्वा(Ś1 D1 2 6 प्रह्व, B2 [also] भक्त, B3 [also] श्रद्धा) नतेन शिरसा, Ñ1 D4 5 7 पुन(Ñ1 पुन, D5 महा) वीर स्थित प्रह्व, V1 प्रमच्च तेन शिरसा (sic) —[d]) Ś1 Ñ B D4 6 7 वेपमान(B1 °न) (for याचमान) —After 1, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

719* स्निग्धो धर्मरतो वीर सतत सत्पथे स्थित ।
प्रिय प्राणसमो वश्यो भ्राता चापि सखा च मे ।

[(l 1) G1 धर्मवतो (for °रतो) —(l 2) M2 प्रिय(sic) Dt1 विधेयश्च T3 G2 M1 2 भ्राता चासि, G1 भ्रातापि च (by transp) (for भ्राता चापि) T2 सुत (for सखा)]

2 [a]) Ñ1 D4 5 7 तु, M3 [अ]त्र (for [अ]द्य) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 गते त्वयि मया सार्धं —[b]) Ś1 Ñ2 B3 D6 य(Ś1 त)थाभिरु(Ś1 D6 °था तेच्छु, I [ed] °था तेत्सु) चित प्रिय, Ñ1 D4 5 7 गच्छतस्ते महावन, V1 B1 2 4 D1 2 M4 इतो लक्ष्मण कानन —[c]) D5 कि (for को) Ś1 करिष्यति (sic), Ñ2 V1 B (B2 after corr m as in text) D1 2 5 भविष्यति, Ck t भजिष्यति, Ctp as in text (for भरि°) G2 शोभिरिष्यति (sic) D1 कौशिल्या —[d]) Ś1 Ñ B D4–7 G1 2 M1 2 च (for वा) Ñ1 य स्विनीं, V1 D1 2 M4 तपस्विनीं, G2 M1 सुदु खिता (for यशस्विनीम्) —After 2, M1 reads for the first time l 2 of 725*, repeating it in its proper place

3 [a]) G1 (after corr as in text) कामरूप, G3 कैकेयीं (for कामैर्य) —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4 6 7 M4 मातरौ (Ñ1 D4 7 °र) नो(Ñ2 मे, B2 D1 4 7 नो, B4 M4 ते) नराधिप , D6 मातरौ नो नरोत्तम —[cd]) G1 -वश- (for -पाश-) Ś1 Ñ B D4–7 स कामवशमापन्नो महाराज पितावयो (D4 5 7 °ता मम) —For 3[cd], V1 D1 2 M4 subst , Ś1 Ñ2 B D6 ins after 3[ab]

720* स कामवशगो व्यक्त न द्रक्ष्यति यथा पुरा ।

[V1 राम वशगो V1 D1 नित्य (for व्यक्त) V1 द्रक्ष्यति(sic) M4 पुर (for पुरा)]

—V1 D1 2 M4 cont , B2 cont l 2 only after l 3 of 724*

721* कौसल्या वा सुमित्रा वा कैकेयीप्रियकाम्यया ।
अपि राजा नियोगात्तं प्राणाञ्जह्यात्कथचन ।

[(l 1) D1 कौशिल्या M4 के यी- —(l 2) B2 D1 2 M4 वा सद् (for राजा) M4 वियोगार्ता (sic) B2 F[illegible] शोचन]

—After 3, Ś1 Ñ B D4–7 ins

722* भरते राज्यमासज्य कैकेय्या वनमागत ।

[B1 3 4 आसाद्य, D5 आहत्य (for आसज्य)]

4 [a]) M1 (after corr sic n as in text) न (for सा) —For 4, S1 Ñ V1 B D1 2 –7 M4 subst

723* राजैश्वर्यमदान्धा हि कदाचिदपि कैकयी ।
अनार्या प्रतिपद्येत सपत्नीनामचेतना ।

[(l 1) V1 राजैश्वर्य B1 -मदान्धा च, B2 -मदाचापि B4 -मदा चापि, D1 2 M4 -मदाधा वा, D4 -मदाधा सा, D5 -मदाधो वा (for मदान्धा हि) M4 इद (for अपि) V1 कैकेयी B1 केकयी —(l 2) V1 आसाद्य (sic) (for अनार्या) D1 2 प्रतिपादयेत D7 सपत्नीनाम्]

—Then all cont

724* ते मातराविहस्थेन समाश्वास्य विशेषत ।
परिपाल्ये च सौमित्रे यावदागमन मम ।
यथैवाह तथैव त्व तयोरिह भविष्यसि ।
वन्धुगतायन चैव तु सम्यक्शैव रक्षिता ।

[☞ In B4 the portion from विहस्थेन in l 1 up to the end of Sarga 46 is written in 22 Sodhapatras —(l 1) D1 2 के (for ते) D6 [इ]ह स्थाने M4 तौ मातराविहासिता (sic) (for the prior half) Ñ1 V1 B1 2 D4 7

एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः श्लक्ष्णया गिरा ।
प्रत्युवाच तदा रामं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम् ॥ ५
तवैव तेजसा वीर भरतः पूजयिष्यति ।
कौसल्यां च सुमित्रां च प्रयतो नात्र संशयः ॥ ६
कौसल्या बिभृयादार्या सहस्रमपि मद्विधान् ।
यस्याः सहस्रं ग्रामाणां संप्राप्तमुपजीवनम् ॥ ७
धनुरादाय सशरं खनित्रपिटकाधरः ।
अग्रतस्ते गमिष्यामि पन्थानमनुदर्शयन् ॥ ८

ममाश्रास्ये, D1 2 त्वया गाप्ये, M4 त्वयाश्राम्ये D5 [ɛ]व तोपत (for विशेषत) —(l 2) B3 परिपाल्य D4 7 आगमनान् (for °न) —(l 3) D5 च (for the first [ए]व) Ñ2 यत्र, B3 4 °वा (sic) (for तथैव) —After l 3, B2 cont l 2 of 721* —(l 4) Ñ2 वधुर्वार्ता नय, B1 वधुराप्यायन, B3 वधु°र्तायन, D5 वधुराता यथ (sic) Ś1 D1 2 6 दु खेभ्यश्चापि, B1 दु स्वस्य परि-, B4 सुदु खेभ्यश्च V1 वधुनातन चव दु खेन श्रीश्च रक्षिता (sic)]

—After 4, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

725* न स्मरिष्यति कासल्या सुमित्रा च सुदु खिताम् ।
भरतो राज्यमासाद्य कैकेय्या पर्यवस्थित ।
तामार्यां स्वयमेवेह राजानुग्रहणेन वा ।
सौमित्रे भर कामल्यामुक्तमर्थमिमं चर ।
एव मयि च ते भक्तिर्भविष्यति सुदर्शिता । [5]
धर्मज्ञगुरुपूजाया धर्मश्चाप्यतुलो महान ।
एव कुरुष्व सौमित्रे मत्कृते रघुनन्दन ।
अस्माभिर्विप्रहीणाया मातुर्नो न भवेत्सुखम् ।

[(l 1) B(ed) भरिष्यति, Ct as above (for स्मरिष्यति) Dg1 Dd1 वा (for च) —M1 reads for the first time l 2 after 2, repeating it here —(l 3) M3 आर्यं —(l 4) Dt1 भरत (hypm), M3 lacuna (for भर) Dt1 अमु, G1 इद (for इम) —(l 5) T1 2 G3 M3 Cg मम, Ck t as above (for मयि) Dg1 (after corr) चैवभक्तिर्हि (for च ते भक्तिर्) —(l 8) M3 विप्रयुक्ताया Ck t as above (for विप्रहीणाया) G1 मे (for नो) T1 damaged for वेत्सु, T3 भवेत्सुख (for भवेत्सुखम्)]

5 [c]) T3 G2 M1 ततो (for तदा) —For 5, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

726* इति रामवच श्रुत्वा लक्ष्मण श्रीमता वर ।
कृताञ्जलिरिद भूयो राम वचनमब्रवीत् ।

[(l 1) B4 श्रीमतोत्तम (for श्रीमता वर)]

6 Ś1 Ñ V1 B1-3 D1 2 4-- M4 transp 6 (including star passage) and 7 —[a]) G1 तथैव, M2 तव चैव (for तवैव) Ś1 Ñ B1 2 D6 त्वदपेक्षश्च(Ñ1 °त्र [sic]) भरत, V1 त्वदपेक्षी च भरत, B3 तदपेक्षश्च भरत, B4 तवपेक्षश्च भरत, D1 2 त्वदपेक्ष्येव भरत, D4 5 7 M4 तदपे(D5 त्वदपे, M4 तदपे)क्षयेव भरत (hypm) —[b]) M2 पूजयिष्यति (sic) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-- M4 पूजयिष्य(B4 °)त्यसंशय —[c]) D1 कौशिल्या —[d]) Dt1 [क्ष]न्ति (for [क्ष]त्र) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-- M4 परम यत्नमास्थित —After 6, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-- M4 ins

727* नय मामनपेक्षस्व वनवासकृतोद्यमम् ।
शिष्य प्रेष्य सहायश्च भविष्यामि वने तव ।

[(l 1) Ñ1 नून (for नय) B3 अनपेक्ष्य, D1 2 4 6 7 अनपेक्ष्य —(l 2) V1 D1 2 M4 भविष्येह]

While Dt1 Dd1 Dm1 G1 2 M1 K(ed [within brackets]) Ck t ins

728* यदि दुष्टो न रक्षेत भरतो राज्यमुत्तमम् ।
प्राप्य दुर्मनसा वीर गर्वेण च विशेषत ।
तमह दुर्मतिं क्रूर वधिष्यामि न संशय ।
तत्पक्षानपि तान्सर्वांस्त्रैलोक्यमपि किं नु मा ।

[(l 1) Dt1 Ct दुष्यो, G1 दुर्यो (sic) (for दुष्टो) —(l 2) G1 वापि, G2 वीरा (for वीर) —(l 3) G1 वीर (for क्रूर) —(l 4) K(ed) पक्षान् Dt1 तु, G1 च (for नु)]

7 Ś1 Ñ V1 B1-3 D1 2 4-7 M4 transp 6 (including star passage) and 7 —[a]) G1 3 बिभ्रि(G3 °भ्र)याद् (sic) M3 आर्ये Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 मद्विधाना स्सहस्राणि(D2 °णा) —[b]) Dt1 Dd1 Dm1 मद्विधानपि (by transp) Ś1 Ñ V1 B1-3 D1 2 1-7 कौसल्या बिभृयाद्वि(Ñ1 °भ्र)भो, B4 कौसल्या विपयाद्विभो (sic), M1 कौसल्या बिभृयुर्विभो —[c]) V1 यस्या सहस्र, D1 2 यस्यातिगृह्य (for यस्या सहस्र) —[d]) Ś1 Ñ V1 B D4-7 M4 निवृत्तम, D1 2 सहस्रम् (for संप्राप्तम्) Ñ Dt1 Dd1 Dm1 G2 3 M3 Cm k t उप(Dd1 °)जीविना(Ñ G2 °न), Cm p as above (for °जीवनम) —After 7, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

729* तदा सभरणे तस्य मम मातुस्तथैव च ।
पर्याप्ता मद्विधाना च भरणाय यशस्विनी ।
कुरुष्व मामनुचर वधर्म्यं नेह विद्यते ।
कृतार्थोऽह भविष्यामि तव चार्थ प्रकल्पते ।

[(l 1) G1 [ए]व (for [ए]त) Dg1 T1 [ ]]सभरणेनेव, M1 [आ] समस्ते चैव —(l 2) T1 damaged for च Dg1 तर्पयन्ती, Dt1 Dd1 Dm1 यशस्विना —(l 4) T1 G3 M3 Ct प्रपद्यते, Ck प्रवर्तते Cm g as above (for प्रकल्पते) T3 erroneously reads 10[a] for the post half and then 11[ab], repeating them in their proper place]

8 [a]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G M1-3 सगुण (for सशर) —For 8[ab], Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-- M4 subst

730* खनित्रपिटके गृह्य सज्यबाणधनुर्धर ।

[V1 D4 ~ पी(D7 पि)टके, B2 (gloss) ?टा? (for पिटके)]

आहरिष्यामि ते नित्यं मूलानि च फलानि च ।
वन्यानि यानि चान्यानि स्वाहाराणि तपस्विनाम् ॥ ९
भवांस्तु सह वैदेह्या गिरिसानुषु रंस्यते ।
अहं सर्वं करिष्यामि जाग्रतः स्वपतश्च ते ॥ १०
रामस्त्वनेन वाक्येन सुप्रीतः प्रत्युवाच तम् ।
व्रजापृच्छस्व सौमित्रे सर्वमेव सुहृज्जनम् ॥ ११
ये च राज्ञो ददौ दिव्ये महात्मा वरुणः स्वयम् ।
जनकस्य महायज्ञे धनुषी रौद्रदर्शने ॥ १२
अभेद्यकवचे दिव्ये तूणी चाक्षयसायकौ ।
आदित्यविमलौ चोभौ खड्गौ हेमपरिष्कृतौ ॥ १३
सत्कृत्य निहितं सर्वमेतदाचार्यसद्मनि ।
स त्वमायुधमादाय क्षिप्रमाव्रज लक्ष्मण ॥ १४

Ś1 D4 6-7 M4 चक्रपाणिर्, V1 D1 2 चापचक्र (by transp) (for चक्रचाप-) V1 -धनुर्धर (sic) D4-7 -वनेचर (for -धनुर्धर)]

—^{c}) D2 जनतनम् (sic) (for अग्रतम्) B4 D4 5 7 भवि-ष्यामि (for गमि°) —^{d}) T2 moth-eaten for प in पन्थानम् Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 परि(D2 अनु, D4 5 7 उप)शोधयन्, Dt1 तव द° (for अनुदर्शयन्)

9 ^{c}) Dt1 च तथान्यानि, T2 चानि यान्यानि (sic) —^{d}) Dt1 Ct स्वाहाहाणि, Cg tp as in text (for °राणि) —For 9, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

731* वन्यानि चाहरिष्यामि पुष्पमूलफलानि ते ।
शय्योपकरणार्थं च द्रुमपर्णतृणानि च ।

[(l 1) D7 मूलपुष्प- (by transp) Ñ2 B D4 5-7 च (for ते) —B4 reads l 2 after 17^{ab} —(l 2) V1 D1 2 4 5-7 M4 -[उ]पकरणार्थाय(M4 °थानि) D4 मृदु, M4 पुष्प- (for द्रुम) Ñ2 B2-4 ते (for च) D2 त्रि(तृ)णानि विविधानि च (for the post half)]

—Thereafter D2 cont 733*

10 D2 om 10 —^{a}) Ś1 Ñ1 B1 D1 5 6 M4 त्वमार्य, Ñ2 B2 3 त्व मया, V1 त्वयार्य, B4 तत्त्वया (for भवांस्तु) B4 वैदेही D4 7 प्रमादप्रद वैदेह्या —^{b}) M2 रस्यसे (sic) Ś1 Ñ V1 B1-3 D1 4-7 M4 वनवासेभि(B1 °पि)रंस्यसे(D5 °ते), B4 मम वासोपि रम्यते (sic), M3 रंस्यसे गिरिसानुषु —T3 repeats 10^{d} here (cf v l 7) —For 10^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1 4-7 M4 subst

732* रक्षन्तस्त्वा गमिष्यन्ति रात्र्यो मम जाग्रत ।

[D4 6-7 मम मया (for रक्षन्त्वा) Ñ1 D4 5 7 वीर (for मम) Ś1 Ñ1 D4-7 transp रात्र्यो and जाग्रत]

—Thereafter Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 cont, D2 cont 731*

733* आर्य शिष्योऽस्मि दासोऽस्मि भक्तोऽस्म्यनुगतस्तथा ।
तवाद्य सर्वथा साधो प्रसीद नय मामपि ।

[(l 1) V1 om (hapl) नमोऽस्मि Ñ2 B3 4 [अ]नुगत मया, V1 D1 M4 [अ]नुगतोऽस्मि ते, D2 [अ]नुगतोऽस्मि ते —(l 2) Ñ2 B1 4 [अ]नु मया, V1 D1 2 M4 [अ]स्म्यनुचर (for [अ]स्मि सदा)

11 T3 repeats 11^{ab} here (cf v l 7) —^{ab}) T2 moth-eaten for स्त्व in रामस्त्वनेन D4 7 तेनैव, D5 T3 तु तेन (for त्वनेन) D4 5 7 ह (for तम्) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 वाक्येनानेन तु(D2 M4 सु) प्रीतो रामो लक्ष्मणमब्रवीत् —^{c}) Ś1 Ñ B D6 आगच्छ व्रज, V1 D1 2 एहि त्व गच्छ Dm1 (after corr as in text) T1 2 G1 3 प्रजा पृच्छस्व, D4 5-7 M4 व्रजेहि गच्छ, G2 °च्छ च, Cm k t as in text (for व्रजापृच्छस्व) —^{d}) Ś1 Ñ2 B1-3 D6 आपृच्छ(Ś1 °च्छ्य)स्व, Ñ1 आपृच्छ च (all with hiatus), V1 (marg also) D1 2 समापृच्छ्य(V1 [before corr] °च्छ्य), B4 (with hiatus) आपृच्छ्य च, D4 5-7 M4 त्वमापृच्छ्य (D5 °च्छ) Ś1 सुहृज्जनान्

12 ^{a}) D4 7 अपि, D5 ये तु (for ये च) Ś1 Ñ B(B3 before corr as in text) Dg1 (after corr as in text) D4-7 T3 G1 M3 4 राज्ञे (for राज्ञो) —^{b}) V1 वरुणश्च (hypm) D4 वरुणस्त्वय —^{c}) M3 महाराज्ञो, Cr m g k t as in text (for °यज्ञे) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 धनुषी ते (V1 D1 2 द्वे) गृहाण त्व —^{d}) Dm1 (after corr as in text) रौद्रदर्शिने Ś1 Ñ2 B D6 M4 अक्षया(D6 °य्या) विपुधींश्च तान्(M4 °स्तथा) Ñ1 अक्षयाविपुधी च ते, V1 D1 2 4 7 अक्षय्याविपुधी तथा(D1 4 7 च तौ), D5 अक्षयौ च महेपुधी

13 ^{a}) Dt1 T1 अभेद्ये —^{b}) Dt1 Dm1 [अ]क्षयन- —^{c}) Dt1 आदित्यविमलाभौ तौ —For 13, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

734* अभेद्ये च तनुत्राणे गृहाण लघुनी शुभे ।
खड्गौ च विमलाकाशवर्चसौ कनकत्सरू ।

[(l 1) D1 अभिद्ये V1 आनय त्वतनुत्राणे, D4 5-7 अभेद्य कवच दिव्य (for the prior half) B3 (also [with hiatus]) उभे (for शुभे) M4 त्व महाप्रभे (for लघुनी शुभे) Ñ1 D4 7 निशिताक्षाक्षया शरा (Ñ1 शुभा), D5 निशितानक्षयान्शरान् (for the post half) —(l 2) Ś1 D6 खड्गौ B4 -वर्चसा (for -वर्चसौ) Ś1 D6 विमलत्सरो Ñ2 B (B2 marg as above) विमलत्सरू, D1 °कप्रभा (for कनक°) D4-7 खड्गश्च विमलाकाशवर्चसा कनकप्रभ]

14 ^{c}) Dg1 Dt1 T1 सर्वम् (for स त्वम्) —For 14, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

735* यच्चाचार्यगृहे दिव्य धनुस्तिष्ठति मेऽर्चितम् ।
तदानयस्व गत्वा त्व त्वरावानिह लक्ष्मण ।

स सुहृज्जनमामन्त्र्य वनवासाय निश्चितः ।
इक्ष्वाकुगुरुमामन्त्र्य जग्राहायुधमुत्तमम् ॥ १५
तद्दिव्यं राजशार्दूलः सत्कृतं माल्यभूषितम् ।
रामाय दर्शयामास सौमित्रिः सर्वमायुधम् ॥ १६
तमुवाचात्मवान्रामः प्रीत्या लक्ष्मणमागतम् ।
काले त्वमागतः सौम्य काङ्क्षिते मम लक्ष्मण ॥ १७
अहं प्रदातुमिच्छामि यदिदं मामकं धनम् ।
ब्राह्मणेभ्यस्तपस्विभ्यस्त्वया सह परंतप ॥ १८
वसन्तीह दृढं भक्त्या गुरुषु द्विजसत्तमाः ।
तेषामपि च मे भूयः सर्वेषां चोपजीविनाम् ॥ १९
वसिष्ठपुत्रं तु सुयज्ञमार्यं
त्वमानयाशु प्रवरं द्विजानाम् ।
अभिप्रयास्यामि वनं समस्ता-
नभ्यर्च्य शिष्टानपरान्द्विजातीन् ॥ २०

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डेऽष्टाविंशः सर्गः ॥ २८ ॥

[(l 1) Ś1 D6 यत्र (for यत्र) Ñ1 om (hapl) second चा Ñ2 B3 चाचार्य, B1 चार्य तु B4 च चाप, D1 चार्यस्य (for चाचार्य) Ś1 Ñ1 D1-7 M4 निल (for च्चिय) Ñ1 नौचित, B2-4 नेर्यन, D2 मेर्चेव (sic) —(l 2) Ś1 D6 [आ]नयाय, D4 7 [आ]नय च Ñ1 D5 गत्वा च, Ñ2 नच्छाट (sic) D5 त्वरतो म(m) ति (for व्याख्याति)]

15 c) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 M2 (*int lin* also) Cr आगम्य (for आमन्त्र्य) —For 15, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

736* इत्युक्तो लक्ष्मण शीघ्र स्वमापृच्छ्य सुहृज्जनम् ।
आचार्यकुलमागम्य ते जग्राहायुधोत्तमे ।

[(l 1) B1 reads इत्युक्तो लक्ष्मण in marg V1 B1 4 D1 2 M4 समापृच्छ्य (D2 °छ्य), D5 आपृच्छ्य, D6 7 स्वमापृच्छ्य —(l 2) Ñ1 D4 5 7 M4 आचार्यगृहम्, D2 आचार्यगुरुम् (metathesis) V1 B3 आगत्य, B2 आसाद्य (for आगम्य)]

16 a) Dg1 T2 M3 राजशार्दूल, Dd1 Dm1 G1 2 M1 2 रघुशार्दूल (G1 2 °ल), Ct as in text (for राजशार्दूल) —For 16, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4 7 M4 subst

737* ते समादाय धनुषी सन्नद्धेषुनिदन्धने ।
दर्शयामास रामाय निरवन्ध च यत्नवान् ।

[(l 1) Ś1 Ñ2 B2-4 D6 M4 (all with hiatus) स ते आदाय (for ते समादाय) Ś1 D6 सन्नद्धे शुचिबन्धने, Ñ2 B3 सन्नद्धेषुनिनुष्टचाट् (sic), V1 सतत धनुन्धन, B2 सन्नद्धेषुनिष्टपर (m also °बन्धने) (sic), D2 दृढेषुनिबन्धन (for the post half) Ñ1 D4 5-7 ... (Ñ1 D4 °ल) ... (D5 °च)... (Ñ1 ...) —(l 2) Ś1 D6 निरवन्ध Ñ2 निरवध (sic) V1 निरव (subm) (for निरवन्ध) Ñ1 D1 4 5 7 धनुषा ... (D4 °) ... (for the post half)]

17 a) Dd1 तमुवच Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 [आ] गत (for [आ]त्मवान्) —b) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 लक्ष्मण प्रियदर्शन (Ñ1 D5 7 °कारिण, V1 D1 2 °वादिन, M4 °कारक) —After 17ab, B4 ins l 2 of 731* —c) V1 D1 2 M4 कालेत्व (D1 °त्व) मागत (for काले त्वमागत) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 शीघ्र (for सौम्य) —d) Ñ1 D4 5 7 काङ्क्ष (Ñ1 °क्षि) तो

18 a) Ñ1 D4 5 7 हि दातुम् (for प्र°) —c) Ñ1 D4 5 7 यशस्विभ्यस् (for तप°) —For 18, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst, Ñ1 D1 5 7 ins l 2 only after 18

738* दातुमिच्छामि विप्रेभ्यो धनरत्नादिसंचयम् ।
बहु भृत्यानतः सर्वांस्त्वमानय तान्द्विजान् ।

[(l 1) D6 विप्राय V1 D1 2 वसार्थ धन- (for धनरत्ना) Ñ2 B3 D1 2 M4 -सचयान् B4 धनरत्नान्यसंचय (for the post half) —(l 2) Ś1 D4-7 मे (for तान्) M4 तानानय (by transp) V1 D1 तानानय द्विजोत्तमान् (for the post half) D2 बहु भृत्यैश्चापयनेस्तानानीय द्विजोत्तमान्]

19 ab) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 ये चास्मत्सुहृदो (V1 D1 2 °न्ये सुहृदो, B1 °स्मात्सु सदा) भक्ता निवसन्तीह लक्ष्मण —c) Ś1 Ñ B D6 चापि (for अपि) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 प्र (D2 च) गच्छामि, D4 5 च देय मे, D5 च मे देय (for च मे भूय) —d) Ś1 Ñ2 B2 4 D6 M4 उपजीवन, V1 B3 उपजीविन, V1 B1 D1 4 5 7 उपजीविना, D2 उपजीवता

20 ab) Ś1 Ñ B1 3 4 D2-7 (D6 m) T2 च, Ck as in text (for तु) Ś1 Ñ B D5 6 तम् (for त्वम्) V1 D1 2 M4 सुयज्ञमार्य त्व (V1 °र्यं त्व, D2 °चार्य) मिहानयाशु स्वाध्यायशील मतथाचतु (M4 °नि) ... —cd) Dt1 अपि (for अभि) M3 समस्तम् T2 G3 अभ्यर्च (sic) Dg1 द्विजान्मान (for °जातान्) Ś1 Ñ B D6 प्रिय सखाय मम वीर्यवन्त न सर्पयिष्ये प्रथम प्रदान, V1 D1 2 M4 प्रिय (D1 नून) सखाय मम विप्रवर्य (D2 °पत्र) न तर्पयिष्ये विविध प्रदान, D4 5 7 तमर्च्य स्तव प्रथम महार्हं पुनर्गमिष्याम्य (D5 ततोचरिष्यामि) परान्द्विजातीन

Colophon —*Sarga name* Ś1 D1 6 लक्ष्मणमन्त्रो, Ñ B2-4 लक्ष्मणगमनानुज्ञा, V1 D1 2 रामवाक्य, B1 लक्ष्मणाभ्यनुज्ञा, D5 लक्ष्मणानुज्ञो —*Sarga no* (figures, words or both) V1 D6 om Ś1 D2 31, Ñ2 B1 2 4 30, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 32, D1 87, D4 5 35, D5 39, M4 32 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, T2 3 श्रीरामचन्द्राय नम, G M1 2 श्रीरामाय नम

२९

ततः शासनमाज्ञाय भ्रातुः शुभतरं प्रियम् ।
गत्वा स प्रविवेशाशु सुयज्ञस्य निवेशनम् ॥ १
तं विप्रमग्न्यगारस्थं वन्दित्वा लक्ष्मणोऽब्रवीत् ।
सखेऽभ्यागच्छ पश्य त्वं वेश्म दुष्करकारिणः ॥ २
ततः संध्यामुपास्याशु गत्वा सौमित्रिणा सह ।
जुष्टं तत्प्राविशल्लक्ष्म्या रम्यं रामनिवेशनम् ॥ ३
तमागतं वेदविदं प्राञ्जलिः सीतया सह ।
सुयज्ञमभिचक्राम राघवोऽग्निमिवार्चितम् ॥ ४
जातरूपमयैर्मुख्यैरङ्गदैः कुण्डलैः शुभैः ।
सहेमसूत्रैर्मणिभिः केयूरैर्वलयैरपि ॥ ५
अन्यैश्च रत्नैर्बहुभिः काकुत्स्थः प्रत्यपूजयत् ।
सुयज्ञं स तदोवाच रामः सीताप्रचोदितः ॥ ६

29

☞ This Sarga is missing in D7 (cf v l 2 12 12) Dm1 begins with ३०

1 T1 damaged from तु in ^{b} up to स्थ in 2^a —^{b}) Dg1 T2 G3 M2 3 भ्रातु शुभकर प्रिय, Dt1 Dd1 Dm1 भ्रातु (Dm1 °तृ) प्रियकर हित, G2 M1 भ्रातु प्रियतर शुभ, Cg as in text —^{c}) T3 नत्वा M2 तु (for स) —For 1, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

739* भ्रातु शासनमाज्ञाय लक्ष्मणस्त्वरित स्वयम् ।
सुयज्ञगृहमागम्य प्रविश्य च विनीतवत् ।

[(l 1) V1 D1 2 4 5 7 M4 भृश (for स्वयम्) —(l. 2) Ñ2 स्वयज्ञ, V1 स्वयं च (for सुयज्ञ) V1 D1 2 आगत्य, B1 4 D6 आगत्य (for आगम्य) V1 D1 2 प्रविवेश (for प्रविश्य च)]

2 T1 damaged up to स्थ in 2^a (cf v l 1) D1 om 2^{ab} —^{a}) Dt1 ते Dg1 (after corr marg, before corr अग्निगार्हस्थ) Ck अग्न्यागारस्थ, G1 अग्न्यदारस्थ, Cm g as in text (for अग्न्य°) Ś1 Ñ B D2 4 6 7 M4 अग्न्या(D6 M4 °ग्न्य)गारस्थमभ्येत्य, V1 D5 अग्न्यागार त(D5 स)मभ्येत्य, L(ed) अग्न्यागारमभ्येत्य (subm) —^{b}) Ś1 Ñ1 V1 B D2 4–7 M4 सुयज्ञ, Ñ2 स्वयज्ञ (for वन्दित्वा) —^{c}) T2 3 G2 3 M1 हि (for ऽभि) M3 (after corr sec m as in text) सख्येभ्यो गच्छ Ś1 Ñ B D6 हे सु(Ñ2 स्व)यज्ञ द्विजश्रेष्ठ, V1 D1 2 M4 सुयज्ञे(V1 °ज्ञ, M4 °ज्ञेर्) हि द्विजश्रेष्ठ, D1 5 7 एह्यागच्छ सखे पश्य —^{d}) Ś1 Ñ B D1 2 6 M4 सखा ते (D1 2 M4 त्वा) द्रष्टुमिच्छति, V1 भ्राता त्वा द्रष्टुमिच्छति, D4 7 वेश्म दुष्कृतकर्मण —After 2, Ñ1 D4 5 7 ins

740* रामस्य स ह्यरण्याय भ्राता मे निर्प्रयास्यते ।
रामप्रवासन तत्तु श्रुत्वा ध्यानगतो द्विज ।
तथेति लक्ष्मण प्राह वाचा ससज्जमानया ।

[Ñ1 om (hapl ?) l 1 —(l 1) D5 रामस्य यो ह्यरण्येष भ्राता मम विवास्यते —(l 2) Ñ1 [अ]थानुगतो (for ध्यान°) —(l 3) Ñ1 व्यथानम · या (illeg) (for the post half)]

3 ^{a}) Ñ1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 7 T2 G1 [अ]थ (for [आ]शु) Dg1 M3 उपा(M3 °प)स्याय D5 स यामुपास्यार गत —^{c}) Dt1 तत्र स (for जुष्ट तत्) —For 3, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst, Ñ1 D4 5 7 subst l 2 only for 3^{cd}

741* जुष्टं तल्लक्ष्मया च सुयज्ञोऽपि समन्वित ।
प्रविवेशाभ्युपागम्य रामवेश्म सलक्ष्मण ।

[(l 1) B4 ज्ञ (for [ऽ]पि) Ñ2 स्वयज्ञ V1 L1 D1 2 [ऽ]थ, M4 [ऽ]भि (for ऽपि) —(l 2) M4 प्रविश्याथ (for प्रविवेश)]

4 ^{a}) D2 समागत —^{d}) T1 damaged from सीतया up to जातरूप in 5^a M2 सह सीतया (by transp) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 सीतया सह राघव —^{cd}) D5 उपचक्राम (for अभि°) Ñ1 [अ]र्चित, M3 [इ]च्छित (for [अ]र्चितम्) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 अभ्यु(V1 D1 2 प्रत्यु)त्थायार्चयामास प्रहृष्टोऽग्निमिवार्चिन

5 T1 damaged up to जातरूप in ^{a} (cf v l 4) —^{a}) M2 जाता- (sic) (for जात) Ñ1 D4 5 7 दिव्यै (for मुख्यैर्) —^{b}) D4 - सुकात (for अङ्गद) —^{c}) D4 - हेमसूत्रैर्मणिमयै —For 5, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst

742* कुण्डलाङ्गदकेयूरमुक्ताहाररविभूषणै ।
महार्हैश्चैव वासोभिर्धनधान्यैश्च पुष्कलै ।

[(l 1) Ñ2 B3 -मुक्ताहाररभूषणै, V1 -मुक्ताहारविभूषणै (for the post half) —(l 2) V1 D2 [अ]पि, D1 [अ]भि- (for [ए]व) Ś1 D6 मुक्तार्हैश्च वासोभिर्, M4 महा° °भिर्धनैर्भोगैर् (for the prior half)]

6 ^{a}) D7 repeats अन्यै Ñ1 (also) विविधै रत्नै (for रत्नैर्बहुभि) —^{b}) Ñ1 D4 5 7 प्रतिपूज्य त(D5 [after corr] च) —^{c}) Dd1 सु- (sic) (for स) Dg1 तथा (for तदा) —For 6, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst, Ñ1 D4 5 7 subst for 6^{cd} only

743* तमुवाच ततो राम सीतयाभिप्रचोदित ।
ससाय दयित काले सुयज्ञ वेदपारगम् ।

[(l 1) B1 प्रदेशित, D1 2 4 7 -प्रनो(D2 °मो, D4 °णो)दित (for -प्रचो°) —(l 2) B1 दर्शित, D4 5 7 सहित (for दयित)]

हारं च हेमसूत्रं च भार्यायै सौम्य हारय ।
रशनां चाधुना सीता दातुमिच्छति ते सखे ॥ ७
पर्यङ्कमग्र्यास्तरणं नानारत्नविभूषितम् ।
तमपीच्छति वैदेही प्रतिष्ठापयितुं त्वयि ॥ ८
नागः शत्रुंजयो नाम मातुलो यं ददौ मम ।
तं ते गजसहस्रेण ददामि द्विजपुंगव ॥ ९
इत्युक्तः स हि रामेण सुयज्ञः प्रतिगृह्य तत् ।
रामलक्ष्मणसीतानां प्रयुयोजाशिषः शिवाः ॥ १०
अथ भ्रातरमव्यग्रं प्रियं रामः प्रियंवदः ।
सौमित्रिं तमुवाचेदं ब्रह्मेव त्रिदशेश्वरम् ॥ ११

7 I1 damaged up to र in ᶜ —ᵃ) Ś1 B1 D6 ते (D6 [ए]त) हेमसूत्र (for हेमसूत्रं च) —ᵇ) G1 त्रारय (for हारय) Dg1 सोम्य हारयत, Dd1 सो महारथ (both corrupt) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M1 शुभा(Ñ1 D1 5 7 दिव्या)न्याभरणानि च —B2 reads 7ᶜᵈ in marg —ᶜ) B2 ग्रथिनीं, Dt1 Dd1 Dm1 Ct चाथ सा (for चाधुना) —ᵈ) Dt1 Ct सखी, Dd1 मखी (for सखे) —For 7ᶜᵈ, Ś1 Ñ V1 B1 3 4 D1 2 4–7 M4 subst, B2 ins after 7ᵃᵇ

744* वासांसि चैव दिव्यानि ब्राह्मण्यै ते प्रयच्छति ।

[Ñ1 D5 भार्यायै, V1 D1 2 M4 ब्राह्मण्यै, D4 7 भार्याया (for दिव्यानि) Ś1 D6 ब्राह्मणैनान्, Ñ1 V1 D1 2 5 M4 सीतेयं ते, D4 (before corr सीता यत्ते, after corr sec m) सीतायास्ते, D7 सीताय ते (sic) (for ब्राह्मण्यै ते) D7 प्र च्छति, M4 प्रतीच्छति]

—After 7, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

745* अङ्गदानि विचित्राणि केयूराणि शुभानि च ।
प्रयच्छति सखे तुभ्यं भार्यायै गच्छती वनम् ।

[(l 1) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 M3 च (for वि-) Dt1 marg, T1 -यूराणि (for केयूराणि) —(l 2) Dt1 सखी (for सखे) G3 गच्छतो, Cg k t as above (archaic) (for °ती)]

8 ᵃ) D4 7 पर्यंकस्पर्धा(D7 °र्ध्या)स्तरणं, D5 पर्यंकमग्र्या°. —ᵇ) I2 नानारत्नैर् —I1 damaged from पीच्छति in ᶜ up to शत्रुंजयो in 9ᵃ —ᶜ) D5 तद् (for तम्) —ᵈ) D4 5 7 प्रतिपादयितुं —For 8, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst

746* राङ्कवास्तरणं चैव पर्यङ्कं सर्वकाञ्चनम् ।
सपादपीठं भार्यायै सखे सीता ददाति ते ।

[(l 1) Ñ1 राङ्कवाजिनास्तरणं (hypm), V1 वाकुरास्तरणं V1 D1 2 [इ]व, M4 [इ]म (for [ए]व) D1 -कानन (sic) (for -काञ्चनम्) —(l 2) V1 D1 2 M4 ब्राह्मण्यै (for भार्यायै) D6 सख्यै (for सखे) Ś1 Ñ1 D6 च (for ते) V1 सीतेयं ते प्रयच्छति (for the post half)]

9 T1 damaged up to शत्रुंजयो in ᵃ (cf v l 8) —ᵃ) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4–7 M4 नाग शत्रु(D2 4 5 °त्रुं)जय —ᵇ) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 य मह्य(V1 D1 M4 ममाय, B1 मह्य य [by transp]) मातुलो ददौ, D2 ममाद्य कामतो ददौ —ᶜᵈ) Dt1 Dd1 Dm1 Ct निष्क, M3 गवा (for गज-) M2 Ck ददानि, M3 ददा हि, Ct as in text (for ददामि) Dg1 T G3 -सत्तम, Dt1 पुंगव (for -पुंगव) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 त ते दद्या(Ñ2 V1 B3 दास्या)म्य(Ś1 न्य)लंकृत्य सहस्रेण गवां सह

10 ᵃ) Dt1 Dd1 Dm1 G1 M2 तु (for हि) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 प्रतिगृह्य च(B4 D5 तु) तत्सर्वं —ᵇ) Ñ2 स्वयज्ञो, D2 सुमन्त्रो (for सुयज्ञ) Ś1 D2 5–7 मन्त्र(D2 यज्ञ) विद्वन्, Ñ V1 B2–4 D1 4 मन्त्रवर्य(V1 °वय, B2 [marg] °वृद्ध)न, B1 M4 मन्त्रि(M4 यज्ञ)वर्धन, M2 °ह्य तान्, M3 Ck प्रत्यगृह्णत (for प्रतिगृह्य तत) —D4 om (hapl) from 10ᶜ up to l 2 of 747* —ᶜ) Ś1 Ñ2 V1 B D1 6 M4 रामाय सह वैदेह्या, Ñ1 स रामा य (illeg), D2 वैदेह्या सह रामस्य, D5 7 रामायाथ च वैदेह्यै —ᵈ) T3 प्रययोज(sic), M4 प्रददौ च (for प्रयुयोज) Dg1 D5 7 G1 3 शुभा (for शिवा) Ś1 Ñ2 B D6 सम्प्रायुङ्क्ताशिष शुभा, Ñ1 ' ज्याथा शुभा (illeg) —After 10, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4 (after 10ᵃᵇ owing to omission) –7 M4 ins

747* सुयज्ञ संविभज्यैवमन्यांश्चैवार्हतो द्विजान् ।
अन्येभ्योऽपि ददौ रामः सुहृद्भ्यः कामतो धनम् ।
भृत्यप्रेष्यजनेभ्यश्च विभवस्यानुरूपत ।
शिल्पिभ्यश्चोपकारिभ्यो ददौ रामो महायशा ।

[D4 om l 1–2 —(l 1) V1 संविभज्यैवम (corrupt), B1 च सभाज्यैव, B4 सविभज्यैव (for °ज्यैवम्) B1 4 सान्याश् (for अन्याश्) Ś1 D6 7 हितान्, V1 [आ]गतान्, B1 4 ततो (for [अ]र्हतो) —B1 om l 2–3 —(l 2) V1 च कृतो, B3 कामगो (for कामतो) —B4 om (hapl) from l 3 up to l 2 of 748* —(l 3) B2 प्रेष्य, D2 -प्रेष्य (for -प्रेष्य) Ñ1 illeg for नेभ्यश्च विभवस्यानु Ñ2 प्रविभज्यानु, V1 D1 2 M4 विभवानु- (for विभवस्यानु-) —(l 4) D2 शिल्पिभ्योश्चापकारिभ्यो (sic) (for the prior half)]

11 I1 damaged from थ in ᵃ up to त in ᶜ. —ᵃ) M2 अव्यग्र, M3 अव्यग्र- (for °ग्र) —ᵇ) Dt1 T2 प्रिय- (for प्रियं) Dg1 Dt1 G1 M2 3 प्रियवद, Dd1 प्रिय वच —ᵈ) Dt1 (also as in text) I2 G3 त्रिदशेश्वर —For 11 Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

748* ततो भ्रातरमाभाष्य लक्ष्मणं राघवोऽब्रवीत् ।
ददस्व त्वमपि क्षिप्रं द्विजाग्र्येभ्योऽर्हतो धनम् ।
सुहृद्भ्यश्चात्मनः कामानीप्सितानपराजय ।
गोभिर्धनैश्च धान्यैश्च भोजनाच्छादनेन च ।
दृष्टान्पर्येष सौमित्रे ब्राह्मणान्वेदपारगान् ।
सुहृदश्चार्हत सर्वान्कामं संविभजेप्सितैः ।

अगस्त्यं कौशिकं चैव तावुभौ ब्राह्मणोत्तमौ ।
अर्चयाहूय सौमित्रे रत्नैः सस्यमिवाम्बुभिः ॥ १२
कौसल्यां च य आशीर्भिर्भक्तः पर्युपतिष्ठति ।
आचार्यस्तैत्तिरीयाणामभिरूपश्च वेदवित् ॥ १३
तस्य यानं च दासीश्च सौमित्रे संप्रदापय ।
कौशेयानि च वस्त्राणि यावत्तुष्यति स द्विजः ॥ १४
सूतश्चित्ररथश्चार्यः सचिवः सुचिरोषितः ।
तोषयैनं महार्हैश्च रत्नैर्वस्त्रैर्धनैस्तथा ॥ १५

From l 1–2 (cf v l 10) —(l 1) D5 अन्नम् (for ...) —(l 2) B1 ... (for ...) M4 मित्र ... (for ...) D... —(l 3) B2 D... D1 ... (for ...) Ś1 D6 [आ]... M4 [...] (for ...) ... —(l 4) B1 om (hapl), M4 ... (for ...) V1 ... —(l 5) D1 ... M4 ... (for ...) M4 ... (for सौमित्रे) B4 ... (ditto) ... —(l 6) Ñ1 D4 5 7 [आ]..., Ñ2 [...] (sic), V1 [...] (for [अ]...) B1 ..., M4 ... (for ...) B2 ... (for ...) V1 ..., B1 ..., D6 ...]

12 [a]) Dm1 D1 – Ct आगस्त्य, D5 अ... वन्तं, C... as in text (for अगस्त्यं) M4 गार्ग्यं (for चैव) —[b]) Ś1 Ñ V1 D1 2 4– गार्ग्यं शाण्डिल्यमेव च, M4 शाण्डि(before corr गार्गी)... तथा —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 ... M4 ... (V1 ...मर्चस्व, D1 2 M4 ...), Ñ1 D... अर्चयस्व समाहूय —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4– M4 ...(M4 ...)... —After 12, Dg1 Dt1 Dd1 D... T G M1–3 ins

749* ... महाभागो गोसहस्रेश मानद ।
सुवर्णेनैव मणिभिश्च महाधनैः ।

(l 1) G1 ... Dt1 Dd1 Dm1 ... T1 2 ... (for the post half) —I1 damaged from l 2 up to ... in 13[a] —(l 2) Dm1 ... (for ...) T... (for ...) M2 ... (sic)]

13 I1 ... up to ... in [a] (cf v l ...) —[a]) Ś1 Ñ1 V1 B D1 ... M4 ... (Ñ1 M4 ...) ... D... —[b]) D... Ct ... (for ...) Ś1 ... B D... (Ñ2 D...) ... (... before corr ...), Ñ1 V1 D... (...) ...मुपास्ते
... (for ...) B4 ..., D... , D... , D6 T2 ... —[d]) D... (for ...) Ś1 ... V1 B D1 2 4– M4 ..., Ñ1 ..., V1 ...

14 [a]) ... M... [b]) ... (...) ... [c]) ... (before corr ...) ... C ... C... (for ...) ... B D... M4 ...

750* तस्मै दानानि दास्यामि रत्नानि विविधानि च ।
रुचिराणि च यानानि यावन्मत्तोऽभिकाङ्क्षति ।

[(l 1) Ñ1 यानानि (corrupt), D4 7 यानानि, M4 धनानि (for दानानि) —(l 2) Ñ1 D4 – वस्त्राणि (for यानानि) V1 मात्रानि B4 (after corr as above) मत्तोपि (for मत्तोऽभि) D6 -वाञ्छति (for -काङ्क्षति)]

—B3 cont

751* अन्यांश्च ब्राह्मणान्सर्वान्समाहूय प्रयत्नतः ।

15 I1 om 15 (cf v l 14) —[a]) Dd1 Dm1 G3 चित्ररथाचार्य —[d]) Dg1 वस्त्रैरत्नैर् (by transp) —For 15, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4– M4 subst

752* सूत चित्ररथ नाम सखाय मे त्वमानय ।
तस्मै दास्यामि विभवान्महार्हानभिकाङ्क्षितान् ।

[(l 1) B1 सूत न (hypm), D2 स्वाप (sic) (for सूत) Ñ1 D4 5 – चत्र (for नाम) D2 सम् (for मे) Ñ2 B1 3 समानय, B4 सयानय, D2 ...नय —(l 2) D4 7 विभव Ś1 यथान्यान, D... नानाहान्, D6 यथार्हान् (for महार्हान्). V1 अभि...ते Ñ1 महाह्याभिकाङ्क्षिते, D4 7 महार्हं योभिकाङ्क्षति (for the post half)]

—Then all the above MSS cont

753* ये च मे वन्दिनः सन्ति ये चापि परिचारकाः ।
सर्वांस्तेन कामतान्समाहूयाशु लक्ष्मण ।
चेलप्रक्षालका ये च ये च नः श्मश्रुवर्धकाः ।
गायका गेयकाश्चैव स्नापका अनुलेपकाः ।
मन्त्राहरा सलिलदाः पुरतो वाचकाश्च ये । [5]
तेषां निष्क्रयहस्त्यं त्वं तूर्णमेवोपकल्पय ।

[a] (l 1) Ñ1 च ये... Ñ2 D... M4 च ये..., V1 D1 2 चान्ये, D4 ... च (by transp) (for च ये) Ś1 D6 [...] Ñ1 D4 5 7 ..., V1 D1 ... M4 ... (for ...) —(l 2) B4 (before corr) ... (for ...) Ñ1 D4 5 7 ... (for ...) —(l 3) Ś1 D1 2 4– ... (for ...) Ñ1 B1 2 D1 ... Ñ2 B2 (m ... also as in Ñ1) ... मे, V1 ..., B4 ..., D4 ... (ditto) (for the first ये च) B2 मे (for च) —D1 om erroneously from the post half of l 3 up to St 16 reading in its place the portion from the post half of l 5 up to l 6 of 755* repeating them in their proper place Ś1 D6 ... Ñ2 B1 D1 2 ... (B1 ...), M4 ... (for the post half) —(l 4) B2 (before corr) ... (for गायका) Ś1 D1 2 M4 ...

शालिवाहसहस्रं च द्वे शते भद्रकांस्तथा । व्यञ्जनार्थं च सौमित्रे गोसहस्रमुपाकुरु ॥ १६

(D6 अनुप)लेपका स्नाप(Ś1 सेव)काश्च (hypm), V1 अनुलेपनका स्नाने, B1 सेवका स्नानकाश्चैव (by transp), D2 अनुलेपनास्नापकाश्च (sic), D6 7 अनुलेपका मनाया(D7 सूचका)श्च (hypm) (for the prior half) B1 3 चारु(B3 स्नु [sic])लेपका Ś1 V1 D1 2 5 6 स्नानका सेव(Ś1 D6 स्नाप)काश्च ये, D7 स्नानका नयथाश्च ये (sic), M4 पुरुषो धावकाश्च ये (for the post half). —Ś1 Ñ1 D5–7 M1 om (all except Ñ1 hapl) l 5 —(l 5) V1 वाचकाश्, B1 D1 2 धावकाश् (for वाचकाश्) B4 ते (for ये) —(l 6) V1 D1 5 7 M4 ज(M4 उ)पवजय (for उपकल्पय)]

—After 15, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T (T1 om cf v l 14) G M1–3 ins

754* पशुकाभिश्च सर्वाभिर्गवां दशशतेन च ।
ये चेमे कठकालापा बहवो दण्डमाणवाः ।
नित्यस्वाध्यायशीलत्वान्नान्यत्कुर्वन्ति किंचन ।
अलसाः स्वादुकामाश्च महतां चापि संमताः ।
तेषामशीतियानानि रत्नपूर्णानि दापय ।

[(l 1) G1 शत- (for दश) —(l 2) Dt1 T2 M2 मे (for [इ]मे) Dt1 मानवा , Dm1 (before corr प्राणया) -पाणय (for -माणवा) —(l 3) G2 नित्य (for नित्य) M2 केचन —(l 4) Dt1 आलसा G3 अमना, M3 मत्तमा (for समता)]

16 D4 om 16 (cf v l 15) M4 om (hapl) from 16 up to l 2 of 755* —[a]) T2 शालीवाह- T3 G2 M1 Ck सहस्रैश्, Cr g as in text (for -सहस्र) Ś1 Ñ B D1 5–7 भोजनार्थं दशशत(D1 च क्रमश), V1 पृथक्पृथक्कुभशत, D2 पृथक्कुभार्धशत (subm) —[b]) Ś1 Ñ B D6 शालीनां पृथगुत्सृज, V1 D1 2 5 7 शालीनामपवर्जय, Dd1 Dm1 भद्रकान्सप्रदापय —[c]) Dd1 om (subm), D5 स- (for च) —[d]) B2 D1 2 7 अपाकुरु, B4 अहाकुरु (sic) —After 16, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4(after line 6 read erroneously)–7 M4 (cont after 753* owing to omission) ins

755* मल्लानां योधकानां च तथोद्वर्तनशालिनाम् ।
क्रीडकानां च निष्कानां सहस्रमपवर्जय ।
कौसल्यां प्रेष्यवर्गश्च य शुश्रूषति लक्ष्मण ।
सुमित्रां चैव तस्मै त्वं सहस्रे द्वे समुत्सृज ।
भिक्षाभुजो द्विजा ये च कौसल्यां मातरं मम ।
पर्युपासन्ति ये तेभ्यो द्वे सहस्रे समुत्सृज ।
तथैव च सुमित्रां ये भिक्षव समुपासते ।
तेभ्यश्चैव द्विजातिभ्य सहस्रमपवर्जय ।
न सीदति यथा कश्चिन्मयि विप्रोषिते वनम् ।
अनुजीविजन सौम्य तथा त्वं कर्तुमर्हसि ।
न मेऽस्त्यदेय माऽभ्यो मत्रविद्भ्यो हि लक्ष्मण ।
यो मेऽस्ति विभव कश्चित्तं विश्राणय सर्वश ।

[M4 om l 1-2 —B2 reads l 1–4 in marg —(l 1) D1 योद्धुकानां, D4 6 - क्रीड° (for योधकानां च) B4 नियोधकानां नराणां (for the prior half) Ś1 D6 °ण्डान V1 तथवाह°, D4 - तथा चैद्व° (for तथोद्वर्त°) B2 4 D1 - -शीलिनां —(l 2) D2 °क्रीडकानां Ś1 om च (subm) D1 5 7 विप्राणां (for निष्कानां) B3 उपकल्पय —(l 3) Ñ2 प्रेषकश्च Ñ1 B1 य D4 5 - ये (for च) V1 प्रेष्यवर्ग (sic) D1 2 कौसल्याप्रेक्षका य च (for the prior half) Ś1 य शुश्रूषति (hypm), Ñ1 V1 B1 शुश्रूषयति, Ñ2 यश्रूपयति, B4 य शुश्रयति (both sic), D1 2 शुश्रूषति च (for य शुश्रूषति) —M4 om (hapl), D6 reads in marg l 4–11 —(l 4) D2 [ए]व तस्यै त्व, D4 7 तथा नीर (for [ए]व तस्मै त्व) —B2 repeats l 5–6 in marg —(l 5) D5 द्विजेभ्यश्च (for द्विजा ये च) —D4 repeats the post half of l 5 and l 6 here (cf v l 753*) V1 D1 2 4 (both times) च मे (for मम) —B4 om l 6 —(l 6) D1 पर्युपास्यति Ñ1 V1 D1 2 4(both times) 5 तेभ्यो हि(Ñ1 V1 D1 °पि) (for ये तेभ्यो) Ñ2 B1–3 पर्युपास(B1 °स)न्त एतेभ्यो (for the prior half) Ñ1 [ऽ]पवर्जय (for समुत्सृज) V1 D1 2 4 (second time) 5 7 महस्रे द्वे प्रदापय D4 (first time) सहस्रमपाकुरु (subm) (for the post half) —B2 reads l 7 in marg —(l 7) Ñ2 तत्र (for तथा) Ñ1 [इ]व (for [ए]व) B3 मे (for ये) B2 4 पर्युपासते (for समु°) Ñ1 V1 D1 2 4 5 7 पर्युपासन्ति भिक्षव (V1 D1 2 - -) (for the post half) —(l 8) Ñ1 B2 4 D4 5 7 [अ]पि हि, Ñ2 B1 3 [अ]पि च (for चैव) Ñ B1–3 D4 7 द्विजातिभ्यो (Ñ B3 °भ्य)भ्यो V1 D1 2 तेभ्योऽपि विविधान्कामान्सहस्र चापवर्जय —(l 9) Ś1 D6 किंचित् (for कश्चित्) V1 वन, D2 वय (for वनम्) B4 मयि च प्रोषिते वन (for the post half) —(l 10) V1 अनुजीवि आ (with hiatus ?), D2 °जन, D4 7 पार्श्वभृत्य° (for अनुजीविजन) Ñ2 V1 B3 4 मतम (for सौम्य) —Ś1 om from l 11 up to l 1 of 757* —(l 11) V1 स्यादेय, D5 [ऽ]स्त्यास्य (sic) (for ऽस्त्यदेय) V1 D1 2 मित्रेभ्यश्चैव, B1 मत्तेभ्यो हि, B4 D4 5 - मन्त्रविद्भ्यश्च(D5 °भ्यश्च) —(l 12) D4 7 यत् (for यो) Ñ2 illeg , B3 नद , D5 तं (for न) Ñ2 विशापय (sic) (for विश्राणय) V1 सदेश (for सर्वश)]

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins after 16

756* मेखलीनां महासंघ कौसल्यां समुपस्थित ।
तेषां सहस्रं सौमित्रे प्रत्येकं संप्रदापय ।
अम्बा यथा नो नन्देच्च कौसल्या मम दक्षिणाम् ।
तथा द्विजातींस्तान्सर्वाँल्लक्ष्मणार्चय सर्वश ।

[(l 1) Dg1 M2 मेखलानां) Cm मेखलानां मेखलिनः ... चवधारि ... आखिलादय ... Cg ... as above Dd1 ... स्थित , Ck समुपस्थित —(l 2) T2 प्रत्येकं (by transp). —(l 3) G3 ... (for ...) ...

ततः स पुरुषव्याघ्रस्तद्धनं लक्ष्मणः स्वयम् ।
यथोक्तं ब्राह्मणेन्द्राणामददाद्धनदो यथा ॥ १७
अथाब्रवीद्वाष्पकलांस्तिष्ठतश्चोपजीविनः ।
संप्रदाय बहुद्रव्यमेकैकस्योपजीविनः ॥ १८
लक्ष्मणस्य च यद्वेश्म गृहं च यदिदं मम ।
अशून्यं कार्यमेकैकं यावदागमनं मम ॥ १९

इत्युक्त्वा दुःखितं सर्वं जनं तमुपजीविनम् ।
उवाचेदं धनाध्यक्षं धनमानीयतामिति ।
ततोऽस्य धनमाजह्रुः सर्वमेवोपजीविनः ॥ २०

ततः स पुरुषव्याघ्रस्तद्धनं सहलक्ष्मणः ।
द्विजेभ्यो बालवृद्धेभ्यः कृपणेभ्योऽभ्यदापयत् ॥ २१

नन्देच्च, Dm1 यथा नो नदेच्च, T1 2 G3 यथा च सा(G3) नदत्, T3 यथा नो नदेत्, G1 मा यथा नदेच्च M2 यथा तु नो नदेत्, M3 यथा न नदेच्च (for यथा नो नन्देच्च) G3 -, M3 दक्षिण, Cr m g t as above, Cm*p* k दक्षिणा (for दक्षिणाम्) —(l 4) Dm1 यथा (for तथा) Dg1 सर्वांश्च, Dt1 Dd1 Dm1 G1 तान्सर्वान् (by transp) (for सर्वान्तान्)]

17 [a]) Dt1 Dd1 Dm1 पुरुषशार्दूलस् —[b]) Dt1 वन (for धन) —T1 damaged from लक्ष्मण up to यथोक्त in [c] —[d]) M3 अददद् (for अददाद्) —For 17, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

757* इत्युक्तो लक्ष्मणो भ्रात्रा धनं रामस्य सर्वशः ।
यथाज्ञसं ददौ तेभ्यः सर्वेभ्य उपजीवनम् ।

[Ś1 om l 1 (cf v l 16) —(l 1) B1.3 M4 भ्राता Ñ1 D4 5 7 धनमादाय वीर्यवान् (for the post half) —(l 2) Ś1 B1 2 D6 [उ]द्दिष्ट, Ñ B3 4 [आ]दिष्ट (for [आ]ज्ञप्त) Ñ1 V1 B1 D2 उपजीविन(Ñ1 °न, V1 °न, B1 °ना) Ś1 D6 श्रमविश्रम(D6 क्रमविक्रम)जीवित (for the post half)]

18 [a]) T G M1–3 -क(G2 -ना)लांम् (for -कलास्) —[cd]) B(ed) स प्रदाय, G2 सम्प्रधाय (for सम्प्रदाय) —G3 damaged from मे up to स्यो Dg1 [उ]पजीवन , Dt1 Dd1 Dm1 T (T3 before corr) Cm k t [उ]पजीवन, G3 [ ]पजीविना (for [उ]पजीविन) —For 18, Ś1 Ñ B D1 2 4–7 subst.

758* सविभज्य ततो रामः सर्वानाहूय सोऽब्रवीत् ।

[D1 2 यथार्हमुपजीविन, D4 5 7 वचनं तानुवाच ह (for the post half)]

—D1 2 cont , V1 M4 subst for 18

759* उवाच तान्समाहूय सर्वानेव समागत ।

[M4 [इ]द (for तान्) V1 समागत , M4 समाहितान्]

19 [ab]) Dg1 [अ]विपुल (for यच्चेद) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 कार्या भवद्भिर्नो कदा रथ्य(B4 °क्ष, D1 2 °क्ष) चे (D7 चे)द गृह मम —[c]) Dt1 अशून्य- (for °न्य) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 लक्ष्मणस्य च यत्नेन(B2 [after corr. m] सीतायाः) —[d]) D4 7 आगमनात् (for °न)

20 [a]) T1 damaged from वं in दुःखित up to [b] Dt1 दुःखित (sic) —[b]) T3 G1 उपजीवन —[d]) Dt1 मम (for इति) —[e]) T3 जनम् (for धनम्) —[f]) Dt1 Dd1 Dm1 सर्वं (for सर्वम्) —For 20, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

760* अनुजीविजनं राम इत्युक्त्वा शोककर्शितम् ।
धनाध्यक्षानुवाचेदं समाहूय पुनर्वचः ।
यदस्ति वित्तशेषं मे तदिहानय शेषतः ।
आनयध्वं प्रदास्यामि तदप्यहमशेषतः ।
इत्युक्ताः समुपाजह्रुर्धनशेषमशेषतः । [5]
रामाज्ञया धनाध्यक्षाः समुपादाय सर्वशः ।

[(l 1) V1 B1 अनुजीविन (sic) (for अनुजीविजन) B1 इति इत्युक्त्वा (sic) Ś1 शोकवर्धित, Ñ2 B D4 6 7 शोककर्षित (B1 °त , B4 °ता [sic]) (for शोककर्शितम्) —(l 2) V1 धनाध्यक्षम् Ñ1 om for समाहूय V1 D1 2 M4 पुनः पुनः (for पुनर्वचः) —(l 3) D4 7 यदि (for यद्) D1 शेषवित्त (for वित्तशेष) B1 शेषित Ś1 D4 6 7 सर्वमेवावशेष(Ś1 °षि)त, Ñ2 तदिहानवशेषत , D1 5 तदिहाय विशेषत , M4 तदिहानयत द्रुत (for the post half) Ñ1 यावद्वित्तमशेषं मे तावदादाय शेषत —D5 om (hapl) l 4–5 —(l 4) B1 तदा (for तद्) Ñ1 B1 2 अनद्वित , Ñ2 B3 4 अनिंदित (for अशेषत) V1 याचकेभ्य ममतन (for the post half) —B4 om (hapl), D6 reads in marg l 5 —(l 5) Ś1 V1 [उ]क्त्वा (for [उ]क्ता) Ñ2 समुपादाय, V1 धनं जहरु (sic), D2 धनमाजह्रु (for समुपाजह्रु) D2 कोशाद्धनम् (for धनशेषम्) —(l 6) V1 राजाज्ञया (for रामा°) M4 धनमादाय (for समुपादाय) Ś1 D6 सर्वत]

—Thereafter D5 reads 22[ab] (followed by 763*)

— After 20, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

761* स राशिः सुमहांस्तत्र दर्शनीयो ह्यदृश्यत ।

21 [a]) = 17[a] —[d]) Dt1 कृपणेभ्यो Dg1 [ऽ]पि, Dt1 Dd1 Dm1 T G M1 2 हि (for ऽभि-) —For 21, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

762* तद्धनं विकलानाथकृपणेभ्यश्च राघवः ।
दरिद्रेभ्यश्च साधुभ्यो ददौ सर्वमशेषतः ।
अथ वृद्धो दरिद्रश्च बहुभृत्यजनो द्विजः ।

[Ś1 om l 1–2 —(l 1) Ñ2 B2 विफलानाथ , V1 B4 विकलाना च, B1 कृपणानाथ , D4 6 7 कृपणानाथ- (for विकलानाथ-). V1 D1 2 M4 -दरिद्रेभ्यश्, B1 D4 6 7 -विकलेभ्यश् (for -कृपणेभ्यश्) D5 [ऽ]थ (for च) —(l 2) V1 D1 2 M4 कृपणेभ्यश्

तत्रासीत्पिङ्गलो गार्ग्यस्त्रिजटो नाम वै द्विजः ।
आ पञ्चमायाः कक्ष्याया नैनं कश्चिदवारयत् ॥ २२
स राजपुत्रमासाद्य त्रिजटो वाक्यमब्रवीत् ।
निर्धनो बहुपुत्रोऽस्मि राजपुत्र महायशः ।
उञ्छवृत्तिर्वने नित्यं प्रत्यवेक्षस्व मामिति ॥ २३
तमुवाच ततो रामः परिहाससमन्वितम् ।
गवां सहस्रमप्येकं न तु विश्राणितं मया ।
परिक्षिपसि दण्डेन यावत्तावदवाप्स्यसि ॥ २४

(for महायश) Ñ1 illeg for मम —Ñ1 D4 5 7 om l 3]

22 D6 reads 22^{ab} (followed by 763*) after 760* —^{a}) Ñ1 illeg up to पिङ्गलो D4 5 7 ब्राह्म(D7 °ष)णो, T G M1 पिगळो Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 उपायाद्गिक्षितु राम —^{b}) D7 om (hapl) नाम Ś1 Ñ2 B D6 विश्रुत, Ñ1 V1 D1 2 4 5 7 M4 नामत (for वै द्विज) —After 22^{ab}, Ñ1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 4 5 7 T G M1-3 ins

763* क्षतवृत्तिर्वने नित्य फालकुद्दाललाङ्गली ।
त वृद्ध तरुणी भार्या बालानादाय दारकान ।
अब्रवीद्ब्राह्मण वाक्य दारिद्र्येणाभिपीडिता ।
अपास्य फाल कुद्दाल कुरुष्व वचन मम ।
राम दर्शय धर्मज्ञ यदि किंचिदवाप्स्यसि । [5]
भार्याया वचन श्रुत्वा शाटीमाच्छाद्य दुश्छदाम् ।
स प्रातिष्ठत पन्थान यत्र रामनिवेशनम् ।
भृग्वङ्गिर सम दीप्त्या त्रिजट जनससदि ।

[Ñ1 D1 4 5 7 om, Dm1 reads in marg *sec m* l 1 —(l 1) Dg1 G2 M1 3 Cg t*p* उञ्छवृत्तिर्, T3 क्षनवृत्तिर्, Cv r m g*p* k t as above (for क्षतवृत्तिर्) T1 कुद्दाल (for कुद्दाल) —(l 2) D6 स (for त) T3 M2 पुत्रकान्, Cg as above (for दारकान्) —Dm1 reads l 3 in marg *sec m* —(l 3) G1 मा तु (for वाक्य) Ñ1 D1 4 5 7 उवाच मातुर्गा वाक्य (for the prior half) Dg1 G2 दारिद्र्येण, D6 दरिद्रेण (for दारिद्र्येण) Ñ1 [अ]ति, Dg1 [अ]नु, D6 [अ]सि, G2 3 M1 प्र (for [अ]भि) Dt1 Ct गीणा भता दि दवता (for the post half) —(l 4) D6 reads from l 4 (except अपास्य) up to अहिरण्य in l 1 of 763(A)* in marg Ñ1 D1 4 5 7 हल(D5 °ल)कुद्दाले(D1 °ल), Dg1 Dm1 T2 3 M1 फालकुद्दाल(Dm1 °ल) —(l 5) Ñ1 D1 4 5 7 पश्य त्व-(D6 सु) (for दर्शय) and नत (for यदि) Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 M2 3 Ck अवाप्स्यसे, Cm g as above (for अवाप्स्यसि) —After l 5, D4 5 ins

763(A)* अहिरण्यमन्तासीनमपगोकृतमागतम् ।
गृह कृपणवृत्तीना नरस्यापगो विभ ।

[(l 1) D6 अल्पान्तमगोरम (for the post half) —(l 2) D7 [अ]पगावधि]

—(l 6) Dg1 स भाया- (for भार्याया) Ñ1 D1 4 5 G1 M3 स भार्याया(M3 °) वच श्रुत्वा (for the prior half) D1 5 °म्, D4 7 शाटीन् (for शाटीं) G2 दुश्छिद्रा, Cm g as above (for दुश्छदाम्) Ñ1 D1 4 5 7 आग्ताय सवर —Ñ1 partly illeg for l 7 —(l 7) G1 सप्रातिष्ठ M2 रामो (sic) (for राम-) D1 4 5 7 यथा सूश्च मायपतो यावद्रामनिवेशन —Ñ1 D1 4 5 7 om l 8 —(l 8) Dg1 [अ]गिर, Dm1 -[अ]गिर- (for -[अ]ङ्गिर-) ⊕ Cg अङ्गिरेत्यत्र अन्तरात्वमार्षम । ⊕ M1 दीप्य (for दीप्त्या)]

—^{cd}) G1 पचमाया Dg1 Dt1 D4 5 7 कक्षाया D1 आ पमाया च कक्षाया (sic) (for ^{c}) Ñ1 नेत, Dt1 M1 न च (for नैन) Dg1 किंचिद् (for कश्चिद्) —For 22^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D2 6 M4 subst, D1 ins after 22^{cd}

764* स रामभवन प्राप्य प्रविश्याप्रतिवारित ।

[D1 रामभुवन V1 D1 2 6 M4 वृद्ध (for प्राप्य) Ś1 D6 प्रविश्याथानिवारित (for the post half)]

23 ^{a}) Dt1 स राममासाद्य तदा —^{d}) Dg1 Dm1 (before corr) G2 M1 (after corr *sec m* as in text) महायशा (for °यश) —^{e}) Dt1 Dd1 Dm1 क्षत (for उञ्छ-) Ñ1 D4 5 7 वनचर (for वने नित्य) —^{f}) T2 स-प्रतीक्षस्व Ñ1 D4 5 7 अपि (for इति) —For 23, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst, Ñ1 D4 5 7 subst l 2 only for 23^{cd}

765* उवाच राममासाद्य वेपमान इद वच ।
दरिद्रोऽस्म्यसमर्थश्च बालपुत्रश्च राघव ।
मामप्यर्हसि वित्तेन सविभक्तु यथार्हत ।

[(l 1) D2 वेपमान —(l 2) D4 7 M4 [ऽ]पि (for ऽस्मि) —(l 3) Ñ2 B1 स माम, V1 D1 2 M4 ममापि, B1 त्व माम (for मामपि) B2 4 D6 स(B4 प्र)विभक्त (for सविभक्त) M4 नराधिप (for यथार्हत) Ñ2 B3 सविभक्तु यतना (Ñ2 °त), V1 D1 2 सविभक्तुमनुत्तम (for the post half).]

24 ^{b}) Dg1 G2 M1 -समन्वित, D4 5 7 -वृत द्विज, Cm g k t as in text (for समन्वितम्) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 वृद्ध(V1 D1 2 M4 विप्र) परिहसन्निव —After 24^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 ins

766* विप्रमाङ्गिरस दीन वित्तार्थिनमुपागतम् ।

[V1 D1 2 5 -वृद्ध, D4 (before corr) वृद्धाग (for विप्र) B3 वित्ताधिममुपागत, D2 (with hiatus) वित्तार्थि उपागत (for the post half)]

—^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1 6 Ct*p* अस्यैक(Ś1 D6 °व) D4 7 अस्ती(D5 °स्ति)ह, D5 अधिक, Ct as in text (for अप्येक) —^{d}) Ś1 Ñ B1 2 D1 6 M4 यदविश्राणित, V1 यदि° (subm), B3 D2 यदि वि°, B4 यदा वि°, Dt1 न च वि°, D4 7 दित्य वि°, D5 अस्त्य°, M1 °वित (for न तु

271 स शाटीं त्वरितः कट्यां संभ्रान्तः परिवेष्ट्य ताम् ।
आविध्य दण्डं चिक्षेप सर्वप्राणेन वेगितः ॥ २५

उवाच च ततो रामस्तं गार्ग्यमभिसान्त्वयन् ।
मन्युर्न खलु कर्तव्यः परिहासो ह्ययं मम ॥ २६

विश्राणित) —^{e}) Ñ1 illeg , Dg1 °क्षपसि (sic), D4 5 7 °क्षेप्स्यसि (for परिक्षिपसि) Ś1 Ñ2 V1 B ततो गृहाण यावत्त्व —^{f}) Dg1 reads तावद in marg Dt1 Dd1 Dm1 M3 Cr(also as in text) k t अवाप्स्यसे, Cm g as in text (for °प्स्यसि) Ś1 Ñ2 B D6 स्वत्र(P3 यदि) शक्नोसि(Ś1 B3 D6 °क्नोपि) रक्षितु, V1 M1 गा शक्तो(M4 before sec m corr °क्तो)ऽप्यभिरक्षितु, D1 2 गा शक्तोऽप्यभिरक्षितु, D4 5 7 ता (D5 या)वत्त्व समवाप्स्यसि —After 24, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 ins

767* इति रामवचः श्रुत्वा त्रिजटो रामसंनिधौ ।,

—After 24, D6 ins 768*

25 ^{a}) Dg1 Dt1 (after corr m as in text) परित (for त्वरित) Ck कव्या , Cg as in text (for कट्या) D5 स शार्णी मलिना कक्षा —^{b}) D5 समवेष्ट्य Dt1 त —For 25^{ab}, D4 7 subst , D5 ins after 24

768* एवमुक्तस्तु रामेण त्रिजटो ब्राह्मणस्तत ।

[D5 स (for तु) D7 त (for तत)]

—D6 reads ध्य दण्ड चिक्षेप in marg and om from 25^{d} up to बहुसाहस्रे in l 2 of 770* —^{d}) Dt1 Dd1 D4 7 Ct वेगत , Cm as in text (for वेगित) —For 25, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst , Ñ1 subst l 1 only for 25^{ab}

769* शाट्यात्मनो दृढा कक्षा बद्ध्वा सम्भ्रान्तमानस ।
दण्डमुद्यम्य सहसा प्रतस्थे गोधन प्रति ।
वृद्धभावाद्वेपमानो गा स कालयितु स्वयम् ।

[(l 1) Ś1 D6 स ह्यात्मनो, V1 मत्वात्मना, B1 4 शाट्यायनो, B3 मोभ्यात्मनो, D1 सयोत्मना (sic), D2 सर्वात्मना, M4 रज्वात्मनो (for शाट्यात्मनो) V1 दृढा काक्षा (sic), B4 D6 M4 दृढा कक्ष्या V1 B2 (after corr m as above) -लोचन , B4 मानम (for -मानस) —(l 3) B4 D6 (before corr) वृद्धाभावाद् (for वृद्ध°) Ñ2 गा स्व-, V1 D1 2 M4 गा प्र-, B1 गा स-, B4 ग्राम (sic) (for गा स)]

—After 25, Ñ1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1–3 ins

770* स तीर्त्वा सरयूपार दण्डस्तस्य कराच्युत ।
गोव्रजे बहुसाहस्रे पपातोक्षाणसंनिधौ ।
त परिष्वज्य धर्मात्मा आ तस्मात्सरयूतटात् ।
आनयामास ता गावस्त्रिजटस्याश्रम प्रति ।

[D5 om up to बहुसाहस्रे in l 2 —(l 1) D4 गत्वा (for तीर्त्वा) Ñ1 Dg1 शरयूपार Dt1 करोथन , T3 कराच्युत , Ct as above (for कराच्युत) —(l 2) D7 गोमने M3 om बहु

Dd1 Dm1 [उ]क्षणा च, D4 7 M1 Cg k [उ]क्षण , G3 [उ]क्षेण, M2 [उ]क्षणाम् , Cm t as above (for [उ]क्षाण) D4 5 7 समदि, M2 असनिधा —(l 3) T3 म (for त) D4 7 परित्यज्य Ñ1 त्रिजट, D4 5 7 शुद्धात्मा (for धर्मात्मा) Ñ1 D4 5 7 म तस्मात्, Dt1 आ न्याय्य, Cr m g as above (for आ तस्मात) Dg1 D4 शरयू- —(l 4) Ñ1 illeg up to ता —T1 damaged from गावस् up to राम in 26^{a} Ñ1 रामस् , T2 वे गास् , T3 गोपस् , G2 M1 3 गा वै, G3 वे गाम् (sic) (for गावस्) D4 5 7 अतारयत्तना रामस् (for the prior half) Ñ1 Dg1 G1 M2 Cm त्रिजटाय, D6 त्रिजट सु- (for त्रिजटस्य) D7 [आ]श्रय]

26 T1 missing up to राम in ^{a} (cf v l 25) —^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 तमुवाच, G1 M2 उवाच स (for उवाच च) Dt1 Dd1 Dm1 तदा (for ततो) —^{b}) T3 G2 M1 अभिहर्षयन् Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 त्रिजट द्विजम (V1 °मु)त्तम, Ñ1 D4 5 7 प्रहसन्नै(Ñ1 °न्विक्षि [sic]) द्विजोत्तम —^{d}) M3 (after corr sec m as in text) परिहास्यो Dm1 तु, Cm [ऽ]पि, Cg k as in text (for हि) —For 26^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

771* परिहास कृतो ब्रह्मन्निवर्तस्व किमिच्छसि ।

[Ñ1 निवर्तय, D2 निवृत्तेह, D4 निवर्तह, D5 निवर्नोह, D7 निवनह (both sic), M4 निवृत्तोह (for निवर्तस्व)]

—then all the above MSS cont

772* एतच्चैव सहस्र ते गवा गोपैरिह सह ।
धन ददामि भूयश्च यावदिच्छसि शाधि माम् ।
इत्युक्तस्त्रिजटो वव्रे यजेयमिति राघव ।
तस्मै रामो ददौ द्रव्य प्रभूत यज्ञसिद्धये ।,

[D2 om (hapl ?) up to इच्छसि in l 2 —(l 2) Ś1 D6 दास्यामि, Ñ2 B1 3 ददानि (for ददामि) Ñ1 V1 D1 4 5 7 M4 ददामि(Ñ1 °नि) भूयश्च धन (by transp) (for the prior half) —M4 om from l 3 up to the end of the sarga —(l 3) D2 वृद्धो (for वव्रे) V1 जयेयम् (metathesis) (for यजेयम्) B1 येन (for इति) Ñ2 V1 B2 3 D1 2 5 राघव]

—thereafter Ñ2 B3 4 further cont

773* दशनिष्कसहस्र तु रत्नानि विविधानि च ।
ददौ शुभानि वासासि रामस्तद्यज्ञसिद्धये ।,

[(l 1) B4 च (for तु)]

—while B2 cont after 772*

774* निष्क्राना पञ्चसाहस्र रत्नान्याभरणानि च ।
प्रीतो रामो ददौ तस्मै वासासि विविधानि च ।

—whereas Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins after 26

ततः सभार्यस्त्रिजटो महामुनि-
गवामनीकं प्रतिगृह्य मोदितः ।
यशोबलप्रीतिसुखोपबृंहिणी-
स्तदाशिषः प्रत्यवदन्महात्मनः ॥ २७

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकोनत्रिंशः सर्गः ॥ २९ ॥

775* इदं हि तेजस्तव यद्दुरत्ययं
तदेव जिज्ञासितुमिच्छता मया ।
इमं भवानर्थमभिप्रचोदितो
वृणीष्व किं चेदपरं व्यवस्यति ।
ब्रवीमि सत्येन न तेऽस्ति यन्त्रणा
धनं हि यद्यन्मम विप्रकारणात् ।
भवत्सु सम्यक्प्रतिपादनेन त-
न्मयार्जितं प्रीतियशस्करं भवेत् ।

[(l. 2) M3 जिज्ञासितुम् (sic), Cv m g t as above.—(l. 3) G2 M1. 2 Ck इम्, Cm g t as above (for इम).—M3 नभिचोदितो (subm.).—(l. 4) Dt1 T G1. 2 Ck t व्यवस्यसि, Cm g as above (for °ति).—(l. 5) T1 damaged from सि up to विप्रकार in l. 6. Dg1 Dt1 स्ता (for ऽस्ति). Dg1 यन्त्र (after corr. °णा), G2 Cr k यन्त्रिणा (sic), Cv m g t as above (for यन्त्रणा).—(l. 6) T1 G2 M1 यद्यन्यत् (for हि यद्य).—(l. 7) Dm1 प्रतिपान्ने. Dt1 Dd1 om. तत् (subm.).—(l. 8) Dm1 [अ]र्जित धन (hypm.) (for [अ]र्जितं). Dt1 नेव, Cv m g k t as above (for प्रीति). Dm1 marg., M3 भवत् (sic) (for भवेत्).]

27 M4 om. 27 (cf. v. l. 26).—[a]) S1 Ñ V1 B D1. 2. 4–7 स त, G1 M2 न तत (for ततः). B1 सभार्य, B4 (before corr.) सभायास्, D4 सभाय (for सभार्यस्).—S1 Ñ V1 B D1. 2. 4–7 यशस्वि(D2 °त्रि)ना (for महामुनिर्).—[b]) S1 Ñ V1 B D1. 2. 4–7 प्रतिग्रह(D5 °गृ [sic])ह प्राप्य समृद्ध(V1 सुहृष्ट, D2 प्रहृष्ट)मानसः.—[c]) T1 सुखेन बृंहिणीस्, G1 सुखोपबृंहिणम्, Cr सुखोपबृंहणम्.—[d]) Dt1 Dd1 Dm1 तथा, Cm g k t as in text (for तद).—T1 damaged from स्तद up to स्या in l. 2 of 777*. G2 M1 महामुनि, M3 महामना, Cg t as in text (for महात्मनः).—For 27[cd], S1 Ñ V1 B D1. 2. 4–7 subst.:

776* प्रशस्य रामं मुदितो जगाम ह
प्रजासु रामस्य यशः प्रकाशयन् ।

[(l. 1) Ñ2 V1 B4 D2 प्रशस्य, D6 प्रविश्य, D7 प्रणीय (corrupt) (for प्रशस्य). V1 B4 रामो (for रामं). B4 मुदित (for °तो). Ñ B1. 4 om., V1 B2 D4. 7 स, B3 D1. 2. 5 च (for ह).]

—After 27, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins.:

777* स चापि रामः प्रतिपूर्णपौरुषो
महद्धनं धर्मबलैरुपार्जितम् ।
नियोजयामास सुहृज्जने चिरा-
द्यथार्हसंमानवचःप्रचोदितः ।
द्विजः सुहृद्भृत्यजनोऽथवा तदा
दरिद्रभिक्षाचरणश्च यो भवेत् ।
न तत्र कश्चिन्न बभूव तर्पितो
यथार्हसंमाननदानसंभ्रमैः ।

[T1 damaged up to स्या in l. 2.—(l. 1) G3 न (for स). Dd1 T2 M1–3 परि- (for प्रति-). Dg1 पौरुषः (for पौरुषो).—(l. 2) Dt1 Dd1 Dm1 महाधनं.—(l. 3) T2 नियोजयामास. G1 सहृज्जन.—(l. 4) T1 प्रचोदितं, Cm g k t as above.—(l. 5) Dg1 G2 तथा.—(l. 6) Cr भवेत्, Cm g k t as above (for भवेत्). Dt1 T2 G M1 [च]चरणश्च (for यो भ).—(l. 8) T1 damaged from first स up to sarga no. in colophon of this sarga.]

Colophon. M4 om. (cf. v. l. 26). T1 damaged up to Sarga no. (cf. v. l. 777*).—Sarga name: S1 Ñ2 B D1. 6 त्रि(D2)जटविप्राणन(D4 °णम्, D6 °णो, D7 °णिको). Ñ1 त्रिजटवरप्रदानो, V1 D5 वरप्रदानो, D1 धनदानो, D त्रिजटं प्रति रामवित्तविश्राणनो.—Sarga no. (figures, words or both): Ñ1 B1 D6 o r. S1 D2 35. Ñ2 B2. 3. V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 32, B3 30. D1 88, D7 36, D5 31.—After colophon, D6 G M1. 2 conclude with श्रीः, D6 ... रामाय नमः, T2 श्रीरामचन्द्राय नमः.

३०

दत्त्वा तु सह वैदेह्या ब्राह्मणेभ्यो धनं बहु ।
जग्मतुः पितरं द्रष्टुं सीतया सह राघवौ ॥ १
ततो गृहीते दुष्प्रेक्ष्ये *अशोभेतां तदायुधे ।
मालादामभिरासक्ते सीतया समलंकृते ॥ २
ततः प्रासादहर्म्याणि विमानशिखराणि च ।
अधिरुह्य जनः श्रीमानुदासीनो व्यलोकयत् ॥ ३
न हि रथ्याः स्म शक्यन्ते गन्तुं बहुजनाकुलाः ।
आरुह्य तस्मात्प्रासादान्दीनाः पश्यन्ति राघवम् ॥ ४
पदातिं वर्जितच्छत्रं रामं दृष्ट्वा तदा जनाः ।
ऊचुर्बहुविधा वाचः शोकोपहतचेतसः ॥ ५
यं यान्तमनुयाति स्म चतुरङ्गबलं महत् ।
तमेकं सीतया सार्धमनुयाति स्म लक्ष्मणः ॥ ६

30

☞ D3 missing for Sarga 30 (cf v l 2 12 12) M4 cont the previous Sarga Dm1 begins with ॐ

1 [a]) V1 D1 2 5 [तु]च, M4 तत् (for तु) V1 परिवैदेह्या (sic) —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 धनानि स (V1 B4 D2 च) (for धन बहु) —[c]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 जगाम (for जग्मतु) —[d]) B1 om सीतया Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 राघव —After 1, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 ins

778* आयुधानि गृहीत्वासौ सर्वोपकरणानि च ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा तस्माद्वि सृत्य वेश्मन ।

[(l 1) Ñ1 [अ]थ (for [अ]सौ) V1 D1 2 4-7 M4 गृह्यायुधानि सर्वाणि (for the prior half) —(l 2) Ś1 D6 निष्क्रम्य, V1 M4 निर्गत्य, B4 निर्याय (for नि सृत्य)]

2 [ab]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G M1-3 प्रेक्ष्याभ्यामशोभेता, T3 दुष्प्रेक्ष्ये त्वशोभेता (for दुष्प्रेक्ष्ये *अशोभेता) —[c]) G1 M2 आबद्धे (for आसक्ते) —[d]) T1 damaged from तया up to 3[b] —For 2, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

779* तौ गृहीतायुधौ वीरौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
राजमार्गं समेयातां सीतयानुगतौ तदा ।

[(l 1) Ś1 B4 D2 गृहीत्वायुधौ, D5 गृहीत्वायुधे (for °तायुधौ M4 तौ गृहीतायुधवरौ (for the prior half) —(l 2) V1 B4 राजमार्गे Ś1 समीयाता, V1 D1 2 4 5 7 M4 समाया (V1 D1 2 °या)तौ V1 तथा (for तदा)]

3 T1 damaged up to 3[ab] (cf v l 2) —[a]) G2 M1 तदा (for तत) Dt1 प्रसाद- —[c]) Dt1 Dm1 T1 2 अभिरुह्य, D6 अभ्यारोहज (for अधिरुह्य) Ñ1 नरा श्रीमत्- (for जन श्रीमान्) —[d]) Ñ1 D4 5 7 पौरजानपदा(D5 °द)स्तदा(Ñ1 °दा नरा, D4 °दास्तथा) —For 3, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst, Ñ1 D4 5 7 subst l 1 only for 3[ab]

780* तत स्ववेश्मशृङ्गाणि हर्म्याणि च समन्तत ।
ददृशुस्तास्तदारुह्य पौरजानपदस्त्रिय ।

[(l 1) Ś1 Ñ1 B1 D6 च, Ñ2 सु, B4 M4 स-, D4 5 7 तु (for स्व) —(l 2) Ś1 D6 तौ, Ñ2 तास्, V1 D1 2 च, M4 तु (for तास्) V1 D2 M4 [अ]निरीक्षतान्(M4 °तौ), B4 तत्र राज्य, D1 [अ]वलोकिता (for तदारुह्य) D1 - पौरजानपदा स्त्रिय (for the post half)]

4 [a]) Dg1 Dd1 Dm1 D5 M2 रथ्यासु (Dg1 [before corr] °स्तु), D4 7 रथ्याश्च (for रथ्या स्म) Ñ1 Dt1 सुशक्यते (for स्म श°) —[b]) Ñ1 D4 5 7 बहुजनावृता, Dm1 °कुले (for बहुजनाकुला) —[c]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 G2 M2 3 Cm k t प्रासादाद् . Ñ1 D4 5 7 प्रासादानधिरुह्याशु ❀ Cm आरुह्य प्रासादानारुह्य प्रासादात्प्रासादारोहणरूपोपायादेव पश्यन्ति । प्रासादानिति वा पाठ ।, Cg प्रासादानिति पाठ । प्रासादादिति पाठे ल्यब्लोपे पञ्चमी क्लिष्टा । ❀ —[d]) Ñ1 (*int lin* also) भवति, D4 5 7 प्रेक्ष्यति (for पश्यन्ति) —For 4, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst

781* अन्तर राजमार्गे च नासीज्जनपदावृते ।
तदानुरागात्प्रस्थाने रामस्यामिततेजस ।

[(l 1) V1 अनन्तर (hypm) B1 राजमार्गेषु B3 M4 जानपदावृते B1 नासीत्तु जनसपदा (for the post half) —After l 1, B3 ins

781(A)* किं वक्ष्यति वै राजा वृद्धश्च कैकयीवश ।

—(l 2) Ś1 D6 तदातुरास्ते, V1 D1 2 M4 रामानुरागात्, B4 तस्या° (for तदानुरागात्)]

5 [a]) Dt1 सानुज दृष्ट्वा (for वर्जितच्छत्र) —[b]) Dt1 ससीत च, T1 2 G3 दृष्ट्वा राम (by transp) (for राम दृष्ट्वा) Ñ1 Dt1 D4 5 7 T G M1-3 जनास्तदा(D4 [before corr] °नावृत) (by transp), Dg1 तथा जना (for तदा जना) —T1 damaged from विधा in 5[c] up to 6[b] —[c]) Ñ1 बहुविदा, Dt1 °जना (for बहुविधा) —[d]) Ñ1 D4 5 7 भृशोपहत- (for शोको°) —For 5, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst

782* पदातिन समायान्त सभार्यं सहलक्ष्मणम् ।
ऊचुर्दृष्ट्वा बहुविधा वाचो दु खसमन्विता ।

[(l 1) Ś1 D6 पदातिं त, D2 पदातिनश् Ś1 B2 D6 समायान, V1 D1 2 स(D2 च) गच्छत (for समायान्त) M4 पदातिं तत्र गच्छन्त (for the prior half) D2 M4 समीन (for सभार्यं) V1 D1 सह सीता(D1 °त) सलक्ष्मण (for the post half)]

6 T1 damaged up to [ab] (cf v l 5) —[a]) Ś1 Ñ2 B2 3 D6 अनुप्रयाति य(Ñ2 त) या(Ś1 D6 या)त, V1

ऐश्वर्यस्य रसज्ञः सन्कामिनां चैव कामदः ।
नेच्छत्येनानृतं कर्तुं पितरं धर्मगौरवात् ॥ ७
या न शक्या पुरा द्रष्टुं भूतैराकाशगैरपि ।
तामद्य सीतां पश्यन्ति राजमार्गगता जनाः ॥ ८
अङ्गरागोचितां सीतां रक्तचन्दनसेविनीम् ।
वर्षमुष्णं च शीतं च नेष्यत्याशु विवर्णताम् ॥ ९
अद्य नूनं दशरथः सत्त्वमाविश्य भाषते ।
न हि राजा प्रियं पुत्रं विवासयितुमर्हति ॥ १०
निर्गुणस्यापि पुत्रस्य कथं स्याद्विप्रवासनम् ।
किं पुनर्यस्य लोकोऽयं जितो वृत्तेन केवलम् ॥ ११
आनृशंस्यमनुक्रोशः श्रुतं शीलं दमः शमः ।
राघवं शोभयन्त्येते षड्गुणाः पुरुषोत्तमम् ॥ १२

B1 D1 2 M4 अनुया(V1 °या)ति प्रयात च, B4 अनुयाति च य यात —b) Ś1 Ñ1 V1 B1-3 D1 2 4 5 7 चतुरग मह (V1 चल)द्वल, Ñ2 B4 D6 चतुरगमहद्बल —c) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4-7 M4 इम, Ñ1 तून, T2 G3 M2 एक, M3 एव, Cg as in text (for एक) —d) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4 6 7 M4 अनुगच्छति, Dg1 °यात स, D6 °गति स (sic), G1 °ति स (for अनुयाति स्म) Dg1 D2 लक्ष्मण

7 b) Dt1 Dd1 Dm1 Ct कामाना, Cg as in text (for कामिना) Dt1 चाप्यरो महान् (for चैव कामद) —c) Dm1 नेच्छति (sic) —d) Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 3 Cmpkt वचन, Cm as in text (for पितर) —For 7, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

783* सुखैश्वर्यरसज्ञोऽपि शक्तिमानपि वीर्यवान् ।
अनृत पितर कर्तुं धर्मात्मा नायमिच्छति ।

[(l 1) Ñ B1 3 D4 5 7 हि (for ऽपि) Ś1 B2 3 D6 भक्तिमान्, D6 बुद्धि° (for शक्तिमान्) Ś1 अति- (for अपि) —(l 2) V1 अनृण्य, D1 नानृत (for अनृत) —After पितर, D4 wrongly repeats from सीतया in 6c up to अनृत पितर V1 D2 धर्मात्मान प्रय(D2 यमि)च्छति, D1 धर्मात्मा नानगच्छति (for the post half)]

8 a) Ś1 या न शक्ता, V1 °क्त्या, B3 4 यामशक्या(B4 °क्या), D4 न शक्या सा, M4 यो न शक्य (for या न शक्या) —After या न, D2 erroneously repeats from शक्तिमान् in l 1 of 783* up to या न —b) Ś1 Ñ B D6 देवैर् (for भूतैर्) B1 वने (for अपि) M4 सीतया सह राघव —T1 damaged from सीता in 8c up to वर्षमु in 9c —c) Ś1 Ñ B D6 सीता(B4 [before corr] नीता) तामपि(Ś1 D6 °द्य) (for तामद्य सीता) B4 (m also) गच्छति (for पश्यन्ति) —d) Dd1 D4 गता (for -गता) Ś1 Ñ V1 B D1 2 5 6 M4 राजमार्गे पृथग्(D5 स्थिता)जना

9 T1 damaged up to वर्षमु in c (cf v l 8) —ab) T2 रागोचिता Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 सहजेनागरागेण भूषिता वरवर्णिनी —cd) D4 7 वनेवास्या (for च शीत च) D5 वर्षे उष्णे च शीते च (for c) Dg1 नयति, D4 - गुणस्य, T1 G1 3 नेष्यति, I2 सेव्यति (for नेष्यति) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 विवर्णता(D2 °वर्ण च) नयिष्यति सीता शीतोष्ण मायव —After 9, D4 7 ins

784* शीत यत्र कारयन्ति चन्द्रस्येव नभोङ्गणे ।
[D7 नभोगे (for नभोङ्गणे)]

10 b) T1 G2 सत्यम्, Cv r m g t as in text (for सत्त्वम्) I2 आश्रित्य, Cr m g t as in text (for आविश्य) —c) G2 M1 स, Cr as in text (for न) —d) T1 2 G2 3 M1 इच्छति, Ct अर्हति (as in text) —For 10, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

785* नून दशरथोऽन्येन सत्त्वेनाविष्टचेतन ।
यथा विवासयत्यत्र प्रिय पुत्रमकारणे ।

[(l 1) D5 व्यक्त (for नून) V1 D1 2 नन्ये (for ऽन्येन) D4 7 व्यक्त चाद्य दशरथो(D7 दशरथो चाद्य [by transp]) (for the prior half) Ś1 D4 6 7 भूतेन (for सत्त्वेन) —(l 2) Ś1 D6 विवासयेद B2 [अ]त्र (for [अ]द्य) Ś1 D4 6 अकारणे]
—Thereafter all (except D5 M4) cont

786* यदि हि स्यादनाविष्ट सत्त्वेनान्येन केनचित ।
कथ विवासयेदेनमकस्माद्गुणसागरम् ।

[(l 1) B4 यदा V1 D1 2 न (for हि) Ñ1 D7 ह्यावि(Ñ1 °दि)ष्ट (sic), V1 अनाविष्ट D4 7 [ ]नेन (for [अ]न्येन) Ñ1 V1 D1 2 4 7 धर्मवित् —(l 2) V1 D1 2 4 7 नर्थ, B3 (m also) कस्माद (for कथ) B1 स कस्माद (for अकस्माद्) Ñ1 D4 7 गुणि । गुण]

11 b) Dt1 विनिवासन —For 11, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

787* को ह्यार्यो निर्गुणमपि त्यजेत्पुत्र सचेतन ।
किमु यस्य गुणै कृत्स्नो लोकोऽयमनुरञ्जित ।

[D5 M4 om l 1 —(l 1) Ñ1 को नन्वार्, V1 D1 2 कथार्यो, D4 7 को हि जानन् (hypm) (for को ह्यार्यो) Ñ1 D4 - त्येष (for त्यजेत्) Ś1 Ñ B4 अचेतन V1 D1 2 महात्मा D2 समन्वित (hypm) (for सचेतन) —(l 2) Ñ2 V1 कि वा य स, D1 2 त मादृश, D4 7 किं तु यस्य (for किमु यस्य) Ś1 D2 गुणैर्, Ñ1 V1 गुण, D5 गुणै (for गुणै)]

12 a) B4 D2 अनृशस, Dt1 Dm1 D5 अनृशस्यम्, D4 आनुक्रोश्यम्, M4 आनृशस्य- Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 क्षमा शील(M4 °ल), D1 - अनुक्रोश (for अनुक्रोश) —b) Dt1 शील Ś1 Ñ2 B1 3 D1 2 6 श्रुत सत्य पराक्रम (D1 2 °म), Ñ1 शील सत्य यशो दम, V1 B2 4 श्रुत सत्यपराक्रम(B2 [marg also] °समाश्रये), D1 - श्रुत शील दमो शम, M4

तस्मात्तस्योपघातेन प्रजाः परमपीडिताः ।
औदकानीव सत्त्वानि ग्रीष्मे सलिलसंक्षयात् ॥ १३
पीडया पीडितं सर्वं जगदस्य जगत्पतेः ।
मूलस्येवोपघातेन वृक्षः पुष्पफलोपगः ॥ १४
ते लक्ष्मण इव क्षिप्रं सपत्न्यः सहबान्धवाः ।
गच्छन्तमनुगच्छामो येन गच्छति राघवः ॥ १५
उद्यानानि परित्यज्य क्षेत्राणि च गृहाणि च ।
एकदुःखसुखा राममनुगच्छाम धार्मिकम् ॥ १६
समुद्धृतनिधानानि परिध्वस्ताजिराणि च ।
उपात्तधनधान्यानि हृतसाराणि सर्वशः ॥ १७

-श्रुतसत्यपराक्रमा (before corr °यण) —^{d}) Dt1 Dd1 Dm1 पुरुषर्षभ —For 12^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

788* शोभयन्ति गुणा राममेते पद प्रथिता भुवि ।

[Ś1 B3 D6 एते सु-, Ñ1 B4 एतेषु, Ñ2 एते स-, D1 ये च पद , D2 तेन पद् (for एते पद) V1 पद् वार्थिना, L(ed) सुप्रथिता (for पद प्रथिता)]

13 ^{a}) G2 [उ]पयातेन (for [उ]पघातेन) Ñ1 D6 विवासनाच्च तस्याथ, D4 7 विवासेनापि तस्याद्य —^{b}) Ñ1 D4 5 7 समभि(D7 °पि)पीडिता —For 13^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst

789* विवासेनास्य तेनाथ दु खितोऽद्य महाजन ।

[Ś1 B4 D1 M4 [अ]द्य (for [अ]स्य) D1 M4 तस्य (for तेन) Ś1 [अ]स्य, D6 [अ]द्य (for [अ]थ) V1 विवासनेन तस्याथ, D2 विवासनाद्यस्याथ तु (for the prior half) V1 D1 2 M4 वे, B2 *sup lin* (for ऽद्य)]

—^{c}) D7 उदकानि (for औद°) B4 G3 च (for [इ]व) —^{d}) Dg1 illeg for ग्रीष्मे Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 सलिलस्य परिक्षयात्(B4 °क्षये)

14 ^{b}) Dg1 जगदद्य —^{c}) Dg1 Dm1 D4 5 7 T3 G1 3 M2 [ए]व, Cg as in text (for [इ]व) —^{d}) Dt1 G2 M1 वृक्षा D5 वृक्षपुष्पै Dm1 G2 M1 -फलोपगा —For 14, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst , Ñ1 ins l 2 and l 4 after 14^{ab} and 791* respy , D4 5 7 ins l 2 only after 14^{ab}

790* लोकनाथस्य रामस्य पीडया पीडित जगत् ।
अपर्वणीव सोमस्य राहुग्रहणपीडया ।
परेष्टभोगदानाना परित्राता सुखस्य च ।
तथाभयप्रदानस्य दाता गच्छति नो वनम् ।

[(l 1) D6 पीडित पीडया (by transp) —(l 2) D4 7 राहोर् Ś1 B3 D6 -ग्रहनि-, D2 -ग्र॰ण (for ग्रहण) V1 पीडन (for -पीडया) —After l 2, D4 5 7 ins

790(A)* सर्वं विनाशमायाति य(D4 त)था वयमुपप्लुता ।

—(l 3) B2 प्रदाता, B4 परीच्छा (for परेष्ट) Ś1 D6 परिभोग प्रसादाना, V1 अथ दाता पुष्टो(रो)गाना, B1 (m also परीष्टा भोगदानाना) अथ स दाता भोगाना, D1 2 आहारदानभोगाना, M4 परिदाता च भोगाना (for the prior half) Ś1 B1 4 D6 परित्राण , V1 D1 2 °दाता (for परित्राता) —(l 4) D2 चय (sic) (for वनम्)]

—After 14, Ñ1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1-3 ins

791* मृग लोप मनुष्याणा पर्णशाले महाद्युति ।
पुष्प फल च पत्र च शाखाश्चास्येतरे जना ।

[(l 1) D4 स्वय D6 7 स्वय (for स्वप) Ñ1 महामति —(l 2) Ñ1 D5 फल पत्र च पुष्प च, D4 7 फल पुष्प च पत्र च (all by transp), M3 पुष्प च फलपत्र च (for the prior half) Dg1 [अ]न्य (sic) (for [अ]स्य) Ñ1 D5 [अ]प्ये, D4 7 [अ]पे M3 [इ]तरे (for [इ]तरे) Ñ1 D5 M3 जन]

—Thereafter Ñ1 cont l 4 of 790*

15 ^{b}) D4 5 7 नामात्या सह राघवं , T3 G1 M2 सपत्नीका ससचिवा —For 15, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst , D5 7 ins l 2-3 only after 15

792* साधु लक्ष्मणवत्सर्वे त्यक्तभोगपरिग्रहा ।
राममेवानुगच्छाम कि नो दारैर्धनेन वा ।
सपुत्रधनदारा वा सपशुद्रव्यसञ्चया ।
गच्छाममत्र यत्रास्य साधु गच्छति राघव ।

[(l 1) V1 लक्ष्मणवत्सर्वे B4 मुक्त (for त्यक्त) M4 -भोग- (for -भोग) B1 परिच्छदा V1 D1 2 त्यक्त्वा भोग(V1 °ग) परिग्रहान्(V1 °ह) (for the post half) —M4 om from l 2 up to l 1 of 793* —(l 2) Ś1 B1 दारन् (for दारैर्) B1 धनेन (for धनेन) Ś1 B1 च (for वा) D2 किं दार किं धनेन च (for the post half) —(l 3) D7 -मूल- (for -धन-) Ś1 दारा (metathesis), Ñ1 -दारद् (for -दारा) Ś1 D6-7 च (for वा). B4 -धनदारा (metathesis) Ś1 सपुत्र , Ñ1 सदा स (for सपशु) D1 -सञ्चयान् —(l 4) V1 D1 2 तत्र गच्छामहे साधु (for the prior half) V1 D1 2 यत्र, G(ed) साधुर् (for साधु)]

16 ^{c}) M3 -गता (for -सुखा) —^{d}) Dd1 G1 2 M1 Ck राघव —For 16, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

793* विहारोद्यानशयनशरणासनसाधनम् ।
परित्यज्यानुगच्छामस्तुल्यदु खा नृपात्मजम् ।

[M4 om l 1 (cf v l 792*) —(l 1) Ś1 Ñ1 V1 B4 D6 -शयन, B3 सलिल- (for -शयन-) Ś1 D6 सवरासन-, B3 शयनाशन , B4 अवसामन- (sic), D4 7 -भवनाशन , D5 -शयनासन- (for -शरणासन-) —(l 2) B3 परित्यक्त्वा, D5 परिष्वज्य B1 तु, D5 [अ]थ (for [अ]नु) D4 5 7 -भोगा, M4 -शीला (for -दु खा) D1 नृपात्मजे]

17 ^{a}) Ñ1 समुत्थित-, Dg1 समुद्धृत्य, D5 समुद्धृता (for

रजसाभ्यवकीर्णानि परित्यक्तानि दैवतैः ।
अससंत्यक्तानि वेश्मानि कैकेयी प्रतिपद्यताम् ॥ १८

वनं नगरमेवास्तु येन गच्छति राघवः ।
अस्माभिश्च परित्यक्तं पुरं संपद्यतां वनम् ॥ १९

बिलानि दंष्ट्रिणः सर्वे सानूनि मृगपक्षिणः ।
अस्मत्त्यक्तं प्रपद्यन्तां सेव्यमानं त्यजन्तु च ॥ २०

इत्येवं विविधा वाचो नानाजनसमीरिताः ।
शुश्राव रामः श्रुत्वा च न विचक्रेऽस्य मानसम् ॥ २१

समुद्धृत-) Ñ1 शयानानि (sic), D1 -विधानानि (for -निधानानि) V1 समुद्धृतानि धान्यानि, B4 समुद्धृतनिधानानि, D4 समुद्धृतानि ध्यानानि (both sic) —^{b}) Ś1 Ñ B D4-7 शी(B1 न)र्णध्वस्तो(D5 °जो)च्छ्याणि च, V1 D1 2 शीर्णध्वज (D1 °स्तम्भ, D2 °ध्वज)ध्वजानि च, M4 शीर्णध्वजोच्छ्रयानि च —^{c}) Dg1 reads -वन inf lin —For 17^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

794* प्रक्षीणधान्यकोपाणि हीनसंमार्जनानि च ।

[Ś1 Ñ1 V1 D4 5 प्रक्षीणे Ñ1 D4 5 7 -धनधान्या(Ñ1 °दाना)नि (for धान्यकोपाणि)]

—Thereafter Ś1 Ñ1 V1 B1 2 4 D1 2 5-7 M4 cont, Ñ2 B3 cont after 796*

795* पिशाचप्रेतरक्षोभिर्जुष्टान्युच्छिष्टभोजनैः ।

[Ñ1 विष्टानि B4 दुष्टानि (for जुष्टानि) Ś1 [उ]च्छिष्ट, D1 [उ]च्छिष्ट (corrupt) (for [उ]च्छिष्ट)]

18 D4 om 18^{ab} —^{a}) T3 G2 M1 व्यवकीर्णानि, M3 [ल]भ्यवकीर्णानि (for [अ]भ्य°) Ś1 Ñ1 V1 B1 2 4 D1 2 5-7 अलक्ष्मीण्य(Ś1 Ñ1 D6 7 °न्य, B4 °ष)मनोज्ञानि, B3 रजसाव-कीर्णानि, M4 अलक्ष्मीभवनानीव —After 18^a, Ñ2 B3 ins

796* विनिर्लेपान्यशेषतः ।
नकुलोलूकमार्जारश्वमूषिकयुतानि च ।
अपेतधर्मकृत्यानि क्रियाभिर्वर्जितानि च ।

Thereafter cont 795* and repeat 18^a as in Ś1 —^{b}) V1 च क्रिया, D1 2 M4 च क्रिया, D6 देवतैः (for दैवतैः) —After 18^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

797* मूषिकैः परिधावद्भिरुद्बिलैरावृतानि च ।
अपेतोदकधूमानि हीनसंमार्जनानि च ।
प्रणष्टबलिकर्मेज्यामन्त्रहोमजपानि च ।
दुष्कालेनेव भग्नानि भिन्नभाजनवन्ति च ।

[(l 1) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 मूषकैः T1 उद्गिरेता वृतानि च (sic) (for the post half) —(l 2) Post half=post half of 794* T3 -समाजनेन च —(l 4) Dm1 T2 G1 3 M3 [ए]व (for [इ]व)]

—^{cd}) D2 चेमानि (for वेश्मानि) B(ed) कैकेयी वेश्मानि (by transp) T3 प्रत्यपद्यत

19 D5 om 19 —^{b}) Ś1 Ñ B D4 6 7 यत्र (for येन) —For 19^{ab}, V1 D1 2 M4 subst, Ś1 Ñ B D6 ins after 19

798* यत्र वत्स्यति रामोऽद्य पुरं तत्र भविष्यति ।

[D1 [अ]त्र रामो (for रामोऽद्य) Ñ1 पुरी, B3 पुत्र (sic) (for पुरं)]

—^{c}) Ś1 D4 6 7 M3 अस्माभिस्तु, Ñ V1 B D1 2 M4 अरण्यता (for अस्माभिश्च) —^{d}) Dm1 G1 2 सपाद्यता, D7 सपद्यती (sic) Ñ B यस्माभि(B1 °)र्यत्रि(B1 3 °ति)ह पुरं, V1 D1 2 यात्वस्माभिरिह पुरं, M4 यात्वस्माभिरिह पुरं

20 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 सर्पा (for सर्वे) —T3 om (hapl) from 20^b up to सर्वे in l 3 of 800* —^{b}) Ś1 Ñ V1 B1-3 D1 2 6 M4 वनानि मृग-, B4 च ग (for सानूनि मृग) D, तथा सानूनि पक्षिण —After 20^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T (T3 om) G M1-3 ins, V1 D1 2 M4 subst for 20^{cd}

799* त्यजन्त्वस्मद्भयाद्भीता गजाः सिंहा वनान्यपि ।

[Dg1 D1 5 G3 M4 त्यजति V1 D1 2 M4 अग्रे (for भीता) D4 5 7 G2 M1 च (for [अ]पि) V1 D1 2 M4 रामस्य वसतो वने (for the post half)]

—^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 G1 M3 प्रपद्यतु —^{d}) B1 ते, G1 वा (for च) —After 20, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

800* तृणमांसफलादानां देशं व्यालमृगद्विजम् ।
प्रपद्यतां हि कैकेयी सपुत्रा सह बान्धवैः ।
राघवेण वने सर्वे वयं वत्स्याम निर्वृताः ।

[T3 om up to सर्वे in l 3 —(l 1) T1 damaged for तृ in तृण Dt1 Dd1 Dm1 G1 Ct फलादान, Cv r m g as above (for -फलादानां) G2 3 M1 3 देशान् M2 व्याल- (for व्यालं) G2 3 M1 3 -द्विजान्, Cv m g t as above (for -द्विजम्) ⁂ Cm तृणमांसफलादानान्पशुव्यालमृगद्विजानिति पाठे तृणमांसफलानां आदानं येभ्यो वनदेशेभ्य ते तथा । पशुव्यालमृगद्विजान् पश्वादयश्च येषु ते तथोक्ता ⁂ —(l 2) Dg1 प्रपद्यतां G1 M2 सत्पुत्रा स बांधवा (for the post half) —(l 3) Dt1 Dd1 Dm1 transp वने and वयं Dg1 M3 सह, T3 वन (for वयं) G1 वत्स्यामि (sic)]

21 ^{a}) Dg1 reads वाचो in marg —^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 राघव श्रुत्वा (for रामः श्रुत्वा च) —^{d}) G3 मानस (sic) —For 21, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

801* एताश्चान्याश्च विविधा वाचः पौरजनेरिताः ।
शृण्वन्रामो ययौ मार्गे वनवासकृतोद्यमः ।

[(l 1) B4 विविधान् (sic) V1 अ याश्च विविधा वाचस् (for the prior half) V1 तदा (for वाचः) D7 [ई]रित (sic) —(l 2) B4 शृणु (sic) D5 मार्गे V1 कृतोद्यमे, M4 कृतक्षण]

प्रतीक्षमाणोऽभिजनं तदार्त-
मनार्तरूपः प्रहसन्निवाथ ।
जगाम रामः पितरं दिदृक्षुः
पितुर्निदेशं विधिवच्चिकीर्षुः ॥ २२
तत्पूर्वमैक्ष्वाकसुतो महात्मा
रामो गमिष्यन्वनमार्तरूपम् ।
व्यतिष्ठत प्रेक्ष्य तदा सुमन्त्रं
पितुर्महात्मा प्रतिहारणार्थम् ॥ २३
पितुर्निदेशेन तु धर्मवत्सलो
वनप्रवेशे कृतबुद्धिनिश्चयः ।
स राघवः प्रेक्ष्य सुमन्त्रमब्रवी-
न्निवेदयस्वागमनं नृपाय मे ॥ २४

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्रिंशः सर्गः ॥ ३० ॥

—After 21, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

802* स तु वेश्म पितुर्दूरा कैलासशिखरप्रभम् ।
अभिचक्राम धर्मात्मा मत्तमातङ्गविक्रम ।
विनीतवीरपुरुष प्रविश्य तु नृपालयम् ।
ददर्शावस्थितं दीन सुमन्त्रमविदूरत ।

[(l 1) Dt1 Ct पुनर्मातु , T3 M3 पुनर्दूरात (for पितुर्दूरात) G2 M1 -सदृश- (for -शिखर-) —(l 3) T1 2 G1 3 M1 3 -धीर- (for -वीर-) T3 G2 M1 स(T3 म) प्रविश्य (for प्रविश्य तु) —(l 4) Dd1 [अ]वस्थित- T1 G2 M1 सुत, M3 धीर (for दीन)]

22 [ab]) Ś1 Ñ B2 4 M4 अवेक्षमाणो, B1 3 D1 2 4–7 अवेक्ष्यमाणो, Dg1 प्रतीक्ष्यमाणो Ś1 Ñ B D1 2 4–7 M4 [ऽ]पि, Dg1 T1 3 G1 3 हि, M3 त्रि-, Ct as in text (for ऽभि) V1 अवेक्ष्यमाणो जनसघम् S1 तदार्तमनतरूप , Ñ1 तथार्तं ह्यना°, V1 आर्तं तमार्यरूप°, B4 ... नार्त° (damaged), D1 तमार्तं तथार्त°, D2 तमार्तमनार्त°, D4 7 M3 तथार्तमनार्त°, D5 तमार्तं ह्यनार्त° (for तदार्तमनार्तरूप) B1 प्र ... मन् , D4 7 प्रशमन् (for प्रहसन्) Ñ1 V1 B2 D1 2 4 5 7 M4 [आ]ते , Ñ2 B1 3 4 [आ]तं (for [अ]थ) —[c]) B1 सहितो (for पितर) —[d]) Dm1 निवेश, Cm k as in text (for निदेश) Ś1 V1 B D1 2 4–7 M4 सत्यप्रतिज्ञ नृपति(Ś1 V1 D2 6 M4 पितर, D4 7 च तथा, D5 हि तथा) चिकीर्षु

23 [a]) T3 सर्वम् (for पूर्वम्) Dg1 (before corr) G3 M2 3 ऐक्ष्वाकु- —[b]) Dt1 Dm1 नृपम् , Cr as in text (for वनम्) Dg1 आर्तिरूप —[c]) Ck प्रेष्य, Cv r m as in text (for प्रेक्ष्य) —For 23, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

803* आमन्त्र्य चेक्ष्वाकुकुलप्रदीपो
राम पितुर्वेश्म तदाभिवृत्त ।
व्यतिष्ठत प्रेक्ष्य ततो नियोगे
स्थित सुमन्त्र प्रतिहारमिष्टम् ।

[(l 1) B1 आमन्त्र्यन (for आमन्त्र्य च) D5 (with hiatus) आमन्त्र्य इक्ष्वाकु Ñ B प्रसूतो (for प्रदीपो) —(l 2) Ś1 D6 तथा (for तदा) B1 [आ]पितुश्च —(l 3) D2 (before corr) प्रतिष्ठत (for व्य°) Ñ1 तदा नियोगे, V1 D1 2 पितुर्नियोगात्, D6 °योगा M4 पितुर्नि° (for ततो नियोगे) D4 5 7 व्यतिष्ठता(D5 °दा)नाथ नृप महात्मा —(l 4) M4 स्थित D4 5 7 राम सनीत सह लक्ष्मणेन]

24 Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 om 24 —[a]) Dg1 M3 निदेशे स (for निदेशेन) M3 हि (for तु) —[b]) Dt1 वने (sic) Dd1 प्रदेशे (for -प्रवेशे) —[c]) G2 सु- (for स)

Colophon —*Sarga name* Ś1 D4 6 - पौरवाक्य, Ñ1 B1 2 4 उदासीन(B4 °न)वाक्य, Ñ2 उदासीनजनवाक्य, V1 रामगुणवर्णन, B3 अयोध्याजनवाक्य, D1 2 गुणवर्णनो, D5 लोकानामुदासीनादिवाक्य —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 D6 om Ś1 D2 36, Ñ2 B 32, V1 34, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S 33, D1 89, D4 7 37, D5 40 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम , T3 श्रीरामचन्द्राय नम , G M1 2 श्रीरामाय नम

३१

स रामप्रेषितः क्षिप्रं संतापकलुषेन्द्रियः ।
प्रविश्य नृपतिं सूतो निःश्वसन्तं ददर्श ह ॥ १
आलोक्य तु महाप्राज्ञः परमाकुलचेतसम् ।
राममेवानुशोचन्तं सूतः प्राञ्जलिरासदत् ॥ २
अयं स पुरुषव्याघ्र द्वारि तिष्ठति ते सुतः ।
ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा सर्वं चैवोपजीविनाम् ॥ ३
स त्वा पश्यतु भद्रं ते रामः सत्यपराक्रमः ।
सर्वान्सुहृद आपृच्छ्य त्वामिदानीं दिदृक्षते ॥ ४
गमिष्यति महारण्यं तं पश्य जगतीपते ।
वृतं राजगुणैः सर्वैरादित्यमिव रश्मिभिः ॥ ५

31

☞ D3 missing for Sarga 31 (cf v l 2 12 12) —Before Sarga 31, Ś1 Ñ V1 B D1-7 (D3 missing) M4 ins a passage relegated to App I (No 13) —Before 1, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G (G3 illeg) M1-3 ins

804* तत कमलपत्राक्ष श्यामो निरुदरो महान् ।
उवाच रामस्त सूत पितुराख्याहि मामिति ।

[Dm1 begins with ॐ —(l 1) Dt1 G1 निम्पतो, M3 निस्वनो, Cr m g tp as above (for निरुदरो) —(l 2) Dt1 राम (for रामस्त) M3 ख्याहि (sic) (for आख्याहि)]

1 G3 illeg from st 1 (including 804*) up to त वर्धयित्वा in l 1 of 806* —a) Dm1 T2 3 G1 M3 राम (for राम-) —b) Dt1 Dd1 Dm1 सतापकलुषेन्द्रिय —d) Dt1 Dd1 Dm1 T G1 2 M1-3 निश्वसत —After 1, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G (G3 illeg) M1-3 ins

805* उपरक्तमिवादित्य भस्मच्छन्नमिवानलम् ।
तटाकमिव निस्तोयमपश्यज्जगतीपतिम् ।

2 G3 illeg (cf v l 1) —a) Dt1 T1 Ct आलोक्य (for आलोक्य) Dg1 Dt1 च, Dd1 Dm1 त (for तु) ॐ Ct आलोक्य तु मध्यमपाठ । ॐ —b) Dt1 -चेतस (for -चेतसम्) —d) Dt1 अब्रवीत (for आसदत) —After 2, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

806* त वर्धयित्वा राजान पूर्वं सूतो जयाशिषा ।
भयविक्लवया वाचा मन्दया श्लक्ष्णमब्रवीत ।

[(l 1) G3 illeg up to त वर्धयित्वा (cf v l 1) G2 M1 राजेंद्र (for राजान) Dg1 सूत पूर्वं (by transp), Dt1 पूर्वसूतो (for पूर्वं सूतो) —(l 2) Dt1 मन्दया श्लक्ष्णयाब्रवीत् (for the post half) ॐ Cg अश्लक्ष्णमिति छेद ।, Ct अश्लक्ष्णयेति छेद । ॐ

3 a) Dg1 Dd1 Dm1 T G2 3 M1-3 पुरुषव्याघ्रो, Dt1 पुरुषो व्याघ्रो —b) G2 द्वार (sic) (for द्वारि) —For 1-3, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

807* प्रवेश्यता राम इति वाक्यमुक्त्वा नराधिप ।
तीव्रशोकसमाविष्टो भूयो मोहमुपागमत ।
मुहूर्तमिव निश्चेष्टो भूत्वा मोहपरायण ।
प्रतिलेभे तत सञ्ज्ञा सिंहासनगतो नृप ।
लब्धसञ्ज्ञ च त भूय सुमन्त्र पृथिवीपतिम् ।
उपेत्य प्राञ्जलिर्वाक्यमुवाचेद सुदु खित ।
दत्त्वा धनानि विप्रेभ्यो भृत्येभ्यश्चोपजीविनाम् ।

[(l 1) D1 राम राम (ditto) D4 7 रामम् (for वाक्यम्) M4 जनाधिप —(l 2) D4 तीव्रशोकसमाविष्टो (for the prior half) V1 राजा (for भूयो) B1 शोकम् (for मोहम्) B2 4 D6 M4 उपागत —B4 D5 om l 3 —(l 3) D4 7 अपि (for इव) D2 नि ष्टो (for निश्चेष्टो) M4 शोक (for मोह-). —(l 4) Ñ1 M4 प्रतिपेदे, V1 प्रतिलभ्य, D1 पुन लेभे (for प्रतिलेभे) Ñ1 V1 D1 2 पुन (for तत) —(l 5) V1 D1 2 प्रलब्धसञ्ज्ञ, B1 लब्धसञ्ज्ञश्च, D4 7 लब्धसञ्ज्ञोपि, M4 स लब्धसञ्ज्ञ (for लब्धसञ्ज्ञ च) V1 D1 2 M4 भूयस्त (by transp) (for त भूय) D5 लब्धसञ्ज्ञ ततो भूय (for the prior half) D2 पृथिवीपति , D7 पृथिवीपति (sic) —(l 6) V1 उपत्य Ñ2 V1 D1 2 [सु]द स्दु खित, M4 भृशदु खित (for [सु]द ग्दु खित) —(l 7) D5 दानानि, G(ed)द्विजेभ्य (for धनानि) G(ed) स्वधन (for विप्रेभ्यो) M4 चान्येभ्यश् (for भृत्येभ्यश्) Ś1 Ñ2 B2 4 D6 7 M4 [उ]पजीवन, B3 D2 [उ]पजीविन]

4 Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 om 4 —a) Dt1 Dd1 Dm1 T1 त्वा (for त्वा) —d) Dt1 Dd1 Dm1 हीदानीं (for इदानीं) Dt1 ददक्षते (sic), Dd1 दिदृक्ष्यते (for दिदृक्षते)

5 Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 transp 5^{ab} and 5^{cd} (including 808*) —a) G1 2 M1 गमिष्यत (for गमिष्यति) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 दृष्ट तेऽभ्यागत (B1 °त) पार्श्व —b) G2 M1 पश्य त्व (for त पश्य) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 यदि मन्यसे (for जगतीपते) —cd) Dm1 वृत्त G1 राजन (for राज-) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 स्व (V1 तु, B4 स)रश्मि(D2 भास्वरो)भिरिवादित्य ख्यातो लोके (D5 °क) गुणाशु(D5 °णादि)भि (V1 गुणैर्गुणि) —After 5, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 ins

808* आज्ञा ते शिरसादाय वन गन्तु कृतक्षण ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया च नराधिप ।

[(l 1) Ñ1 illeg , B3 4 आज्ञा ता (for आज्ञा ते) Ñ1 D4 5 7 गृह्य, Ñ2 B3 [आ]धाय (for [आ]दाय) V1 D1 M4 शिरसा गृहीतुमाज्ञा ते (hypm), D2 शिरसा गृहीतमाज्ञा (for the prior half) B3 reads वन in marg D4 7 कृतत्वर —(l. 2) D4 स (for च) Ñ B4 D5 नराधिप]

स सत्यवादी धर्मात्मा गाम्भीर्यात्सागरोपमः ।
आकाश इव निष्पङ्को नरेन्द्रः प्रत्युवाच तम् ॥ ६
सुमन्त्रानय मे दारान्ये केचिदिह मामकाः ।
दारैः परिवृतः सर्वैर्द्रष्टुमिच्छामि राघवम् ॥ ७
सोऽन्तःपुरमतीत्यैव स्त्रियस्ता वाक्यमब्रवीत् ।
आर्यो ह्वयति वो राजा गम्यतां तत्र माचिरम् ॥ ८
एवमुक्ताः स्त्रियः सर्वाः सुमन्त्रेण नृपाज्ञया ।
प्रचक्रमुस्तद्भवनं भर्तुराज्ञाय शासनम् ॥ ९
अर्धसप्तशतास्तास्तु प्रमदास्ताम्रलोचनाः ।
कौसल्यां परिवार्याथ शनैर्जग्मुर्धृतव्रताः ॥ १०
आगतेषु च दारेषु समवेक्ष्य महीपतिः ।
उवाच राजा तं सूतं सुमन्त्रानय मे सुतम् ॥ ११
स सूतो राममादाय लक्ष्मणं मैथिलीं तदा ।
जगामाभिमुखस्तूर्णं सकाशं जगतीपतेः ॥ १२
स राजा पुत्रमायान्तं दृष्ट्वा दूरात्कृताञ्जलिम् ।
उत्पपातासनात्तूर्णमार्तः स्त्रीजनसंवृतः ॥ १३
सोऽभिदुद्राव वेगेन रामं दृष्ट्वा विशांपतिः ।
तमसंप्राप्य दुःखार्तः पपात भुवि मूर्छितः ॥ १४

6 [ab]) Dt1 सत्यवाक्यो (for सत्यवादी) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 इति राजा सुमन्त्रस्य श्रुत्वा वचन(Ñ B2 3 M4 °स्यानतर, D5 °स्या भाषित)मब्रवीत —B1 om (hapl) 6[c]–8[b] —D4 7 om 6[cd] —[c]) D1 2 आकाशम् (for आकाश) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 2 5 6 M4 शुद्धा मा, Dd1 निष्कपो, Cg t as in text, Ctp निष्पद्ङो (for निष्पङ्को) —[d]) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 2 5 6 M4 नि (B2 M4 नि)श्चयोग्ण(Ś1 D6 निश्चयोय) सु(D1 स)दु खित (V1 °त)

7 B4 om 7 (cf v l 6) —[a]) D2 [आ]यन (metathesis) (for [आ]नय) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 2 4 5 7 M4 मे क्षिप्र, D6 क्षिप्र मे (for मे दारान्) —[b]) Ñ V1 B1–3 D1 2 5 M4 याव(D2 °स)त (for ये केचिद्) Ś1 D4 6 7 याव(D4 °व) तो हि(D4 7 मे) परिग्रहा (D4 °ह) —[c]) Ñ V1 B1–3 D1 5 M4 दारा, D2 हारै (for दारै) T3 M2 (before corr) परिवृतै Ś1 D6 त हि, Ñ1 D4 7 तर्हि, Ñ2 V1 B1–3 D1 2 5 तैर्हि, M1 ताभिर् (for सर्वैर्) —[d]) G2 रावव (sic), K(ed) धार्मिक

8 B4 om 8[ab] (cf v l 6) —[a]) Dt1 [ह]व, T1 2 G3 [आ]शु (for [ह्]व) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 2 4–7 M4 इत्युक्तो(D2 °क्त्वा)त पु(D4 °तप्यु[sic])र गत्वा —[b]) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 2 4–7 M4 सुमन्त्रो (for स्त्रियस्ता) —[c]) Ś1 Ñ B D1 2 6 M4 आर्या (Ś1 [m also] °र्ये, D2 °र्य)क्रदति, V1 आज्ञापयति, D4 5 7 T2 आर्या ह्वयति (for आर्यो ह्वयति) Ś1 D6 राजा नश्च, D4 7 [अ]त्र राजा, G1 यो राजा (for वो राजा) —[d]) Ñ V1 B D1 2 4 5 M4 transp गम्यता and माचिरम् Ś1 D6 चिर तत्र हि गम्यता, D7 अचिर तत्र गम्यता ❀ Ck t आगम्यतामिति पदम्। ❀

9 [b]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 त्वरान्विता, M4 महात्मना (for नृपाज्ञया) —[c]) G2 प्रचक्रमुस् (sic) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 तत्रा(B1 4 D5 [before corr] M4 °त्र)ज (B1 जि)ग्मुर्नृप द्रष्टु —[d]) B1 भर्तारमनुशासनात्

10 [ab]) Dm1 अर्धं (for अर्ध-) Dt1 M3 तत्र (for तास्तु) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 अर्धसप्तशता(D4 °ता, M4 °त) नार्यो रूपवत्य स्वलं(D5 °य)कृ(D6 °ग)ता —[cd]) G2 [ग]त्र (for [अ]थ) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 उपेयुर्मा पति(D6 नृप) द्रष्टु कौसल्या(M4 °ल्यी) सहित तदा। B3 [marg also] नृप)

11 M4 om 11[c]–13[b] —[d]) G1 राम आनीयतामिति —For 11, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 (l 1 only for 11[ab]) subst

809* समवेक्ष्यागतान्दारानशेषेण ततो नृप ।
सुमन्त्रानय मे क्षिप्र पुत्रमित्यभ्यभाषत ।

[(l 1) Ñ1 आगतेषु V1 स निरीक्ष्य (for समवेक्ष्य) Ñ1 गतान्दारान्, D4 7 [आ]गता सर्वा (for [आ]गतान्दारान्) B4 समवत्य गतन्देशान् (corrupt) (for the prior half) V1 D1 2 नि शेषेण, B3 ह शेषेण, B1 शेषण हि (for अशेषेण) B1 reads ततो in marg V1 D4 7 नृपस्तदा, D1 2 5 M4 नृपस्तत (by transp) (for ततो नृप) Ñ1 अशेषात्प्रपत्तन (for the post half) —(l 2) B4 [अ]भ्यभाषत, D5 [अ]भिभाषित V1 स्व पुत्रमित्यभाषत (for the post half)]

12 M4 om 12 (cf v l 11) —[ab]) T1 2 सुमन्त्रो (for स सूतो) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 G1 M3 तथा, T3 सदा (for तदा) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 तत सुमन्त्रस्त्वरितो राम(B1 D5 7 °म) लक्ष्मणमेव च(V1 D2 °मब्रवीत्) —[cd]) Dg1 T3 [अ]भिमुख Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 प्रवेशयामास गृह राज्ञस्ता चैव(G[ed] चापि) मैथिली

13 M4 om 13[ab] (cf v l 11) —[a]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 दृष्ट्वैव च तम् (D5 मम्), Dm1 T1 M3 स राजपुत्रम् (for स राजा पुत्रम्) —[b]) Ś1 Ñ2 B D6 दूराद्रामं, Ñ1 D1 2 4 5 7 राम दूरात्, V1 राम(marg) द्वारात्, Dt1 दृष्ट्वा चारात् (for दृष्ट्वा दूरात्) —[c]) Ś1 Ñ B D1 2 4 6 7 M4 आर्तो, V1 दौर्म्यां, D5 आर्यो (for तूर्णम्) —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 राजा (for आर्त) Ś1 D4 6 7 स्त्रीसवृतस्तदा, Ñ1 V1 D1 2 स्त्रीगणसवृत

14 [a]) Dm1 T3 G2 M1 अभि- (for सोऽभि-) —[c]) G2 M1 स तमप्राप्य (for तमसप्राप्य) —For 14, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

तं रामोऽभ्यपतत्क्षिप्रं लक्ष्मणश्च महारथः ।
विसंज्ञमिव दुःखेन सशोकं नृपतिं तदा ॥ १५
स्त्रीसहस्रनिनादश्च संजज्ञे राजवेश्मनि ।
हा हा रामेति सहसा भूषणध्वनिमूर्छितः ॥ १६
तं परिष्वज्य बाहुभ्यां तावुभौ रामलक्ष्मणौ ।
पर्यङ्के सीतया सार्धं रुदन्तः समवेशयन् ॥ १७
अथ रामो मुहूर्तेन लब्धसंज्ञं महीपतिम् ।
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा शोकार्णवपरिप्लुतम् ॥ १८
आपृच्छे त्वां महाराज सर्वेषामीश्वरोऽसि नः ।
प्रस्थितं दण्डकारण्यं पश्य त्वं कुशलेन माम् ॥ १९
लक्ष्मणं चानुजानीहि सीता चान्वेति मां वनम् ।
कारणैर्बहुभिस्तथ्यैर्वार्यमाणौ न चेच्छतः ॥ २०
अनुजानीहि सर्वान्नः शोकमुत्सृज्य मानद ।
लक्ष्मणं मां च सीतां च प्रजापतिरिव प्रजाः ॥ २१

810* आगच्छ पुत्र रामेति परिष्वक्तुमुपागतम् ।
अप्राप्यैव च सम्भ्रान्तः पपात नृपतिः सुतम् ।

[(l. 1) M4 एहि पुत्रेति (for आगच्छ पुत्र) G(ed.) उपागत. B1 D1.4.5.7 परिष्वज्य च (B1 illeg.) सा भू (B1 तू [sic]) म (for the post. half). —(l. 2) V1 अप्राप्यैव स, B4 अप्राप्यैव च (for अप्राप्यैव च). D4.7 सनत्र (for सम्भ्रान्त). V1 D1.2 M4 क्षितौ, D5 नत (for सुतम्).]

15 [a]) D4 [ऽ]भिपतत, D7 [ऽ]भिपतन. —[b]) D4.5.7 चैव मूर्छित (D4 °त) (for च महारथः). —D4.5.7 om. 15[cd]. —[d]) M3 सशोक (for सशोकं). Dt1 तथा (for तदा). —For 15, Ś1 Ñ V1 B D1.2.6 M4 subst.:

811* सीदन्तं तं समभ्येत्य रामः सम्भ्रान्तमानसः ।
अप्राप्तमेव धरणीं परिगृह्यार्तमानसः ।

[(l. 1) M4 सानसमभ्येत्य (for तं सम°). V1 D1.2 स सीदन्तं (V1 स सीदति, D2 सीदन्त [sic]) समभ्येत्य (for the prior half). —V1 om. (hapl.) l. 2. —(l. 2) Ś1 चरणीं (for धरणीं). B1 परिष्वज्य (for परिगृह्य). Ś1 D6 [अ]श्रुपूर्णं धन, B3 [आ]र्तमानस (for [आ]र्तमानसः).]

16 [b]) T2 ससजे (sic). D6 राजसमसदि (for राजवेश्मनि). —D4.5.7 om. 16[cd]. —[d]) Dt1 G2 M1 Cm[p l p t] -मिश्रित, Cr m g t[p] as in text (for मूर्छित). —For 16, Ś1 Ñ V1 B D1.2.6 M4 subst. and read after 17:

812* व्यजनेनोपवेश्यैनं वीजयामास मूर्छितम् ।
ततः स्त्रीणां महानादः संजज्ञे राजवेश्मनि ।

[(l. 1) Ś1 D6 वीजनेन, V1 D1.2 आसने च (for व्यजनेन). B1 [उ]पविश्य (for °वेश्य). V1 illeg. after सा. D2 वीजयामास (for वीज°). V1 D1.2 पार्थिव (for मूर्छितम्). —(l. 2) B2 तत्र (for ततः). D2.6 महानाद. B4 सजग्मे (sic). M4 नृप (for राज-).]

17 [ab]) D6 सपरिष्वज्य. Ś1 Ñ V1 B D1.2.6 M4 अनंतरं स्थाप्य स (V1 B2-4 D1.2 त)मूढ (M4 °ढम्) तस्मिन्ने (V1 °न्नै)वासने पुनः. —[cd]) T1 G3 सीतया सह पर्यङ्के (for [c]). Dg1 Dt1 T3 G1 M2 रुदत, D5 (before corr. as in text) रुदत (for रुदन्त). Dg1 D6 Ck समवेशयत्, M2 सन्यवेशयत्, Cv as in text. Ś1 Ñ V1 B D1.2.6 M4 लक्ष्मणेन (D6 °) सह भ्रात्रा सीतया चान्व(Ś1 D6 च न्व, Ñ2 चात्म, V1 चानु)वेशयत् (Ñ1 °वेदयन, Ñ2 °वेशय).

18 [a]) D4.7 तत्र (for अथ). Dt1 T1 G3 Cg[p] t मुहूर्तस्य, Dd1 G2 मुहूर्तात्तु, Dm1 मुहूर्तार्धं, T3 M1 मुहूर्तात्, G1 M2 मुहूर्तात्तु (for मुहूर्तेन). Ś1 Ñ V1 B D1.2.6 M4 मुहूर्तादि (D2 °दे)व त (B4 स) रामो. —[b]) B4 लब्धसंज्ञा, T3 लब्धसत्त्वा (for लब्धसंज्ञं). D5 नराधिप. —[c]) Dt1 बाष्प (for भूत्वा). —[d]) D1.5.7 M3 -परिप्लुत.

19 [a]) D4.5.7 आपृच्छामि, T2 आपृच्छे त्वा (for आपृच्छे त्वां). V1 D1.2 महीपाल (for महाराज). —[b]) T2 [ऽ]पि (for ऽसि). Ñ V1 B D1.2 M4 ईश्वरोसि हि (V1 D1.2 M4 °रासि [by transp.]) न प्रभो. —[c]) Ś1 Ñ V1 B D1.2.4-7 M4 वनवासाय, Dm1 (before corr. as in text) दण्डकारण्ये (for दण्डकारण्यं). —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1.2.4-7 M4 सपश्य (for पश्य त्वं).

20 [b]) Dt1 Dd1 Dm1 T1 G2 M1.3 Ct [अ]न्वेतु, G1 [अ]न्ये तु (sic) (for [अ]न्वेति). M3 मा (for मां). Ś1 Ñ V1 B D1.2.6 M4 वैदेही च महीपते. —[c]) Ñ1 राजन, D4.7 तस्थैर्, D5 स्थैर् (for तथ्यैर्). —[d]) Ñ1 illeg. for वार्यमाणौ. Ñ1 D4.7 इ(Ñ1 illeg.)मावुभौ (for न चेच्छतः). D5 वार्यमाणा पुनः पुनः. —For 20[cd], Ś1 Ñ2 V1 B D1.2.6 M4 subst., Ñ1 D4.5.7 ins. after 20:

813* निवर्त्यमानावपि हि न निवृत्ताविमौ मया ।

[Ñ1 निवर्त्यमानाव, V1 निवर्त्यमानाव, B1 निवर्तमानाव्. V1 मे, B4 om. (subm.) (for हि). Ś1 D6 निवर्त्याव (for निवृत्ताव्). B4 यथा (for मया). Ñ1 D4.5.7 M4 मयैना (M4 °मौ) न निवर्त (Ñ1 °वृत्त)न, V1 D1.2 न चेमा विनिवर्तत (for the post. half).]

—Thereafter D1.2 read (var.) for the first time 23[cd], repeating it in its proper place.

21 D2 om. 21. —[ab]) Dg1 मानह (sic) (for मानद). Ś1 Ñ V1 B D1.4-7 M4 अ(D6 M4 त)तो नो (B4 न) वनवासाय गमने कृतनिश्चयान्. —Dg1 reads 21[cd] in marg. —[c]) V1 लक्ष्मण च (hypm.) (for लक्ष्मणं). —[d]) Dt1 T1.2 G1.3 M3 [आ]त्मजान् (for प्रजाः). Ś1 Ñ V1 B D1.4-7 M4 समनु (Ñ2 °नु)ज्ञातुमर्हसि.

प्रतीक्षमाणमव्यग्रमनुज्ञां जगतीपतेः ।
उवाच राजा संप्रेक्ष्य वनवासाय राघवम् ॥ २२
अहं राघव कैकेय्या वरदानेन मोहितः ।
अयोध्यायास्त्वमेवाद्य भव राजा निगृह्य माम् ॥ २३
एवमुक्तो नृपतिना रामो धर्मभृतां वरः ।
प्रत्युवाचाञ्जलिं कृत्वा पितरं वाक्यकोविदः ॥ २४
भवान्वर्षसहस्राय पृथिव्या नृपते पतिः ।
अहं त्वरण्ये वत्स्यामि न मे कार्यं त्वयानृतम् ॥ २५

22 [ab]) Dg1 प्रतीक्ष्यमाणम् M3 जगतीपतेः Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 अनुज्ञाकाङ्क्षिणं रामनिति मत्वा (G[ed] ज्ञात्वा) महीपति (M4 नराधिप) —T2 om 22[c]–25[b] —[cd]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 उवाच प्रेक्ष्य दीनात्मा बाष्पपर्याकुलेक्षण (D7 °णा)

23 T2 om 23 (cf v l 22) —[ab]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4–7 M4 वरप्रदानात् (B3 °दान) केकेय्या (V1 B2 4 D4 6 °य्या) पुराहं राम वञ्चित —D1 2 repeat 23[cd] (cf v l 20) —[cd]) Ñ1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 6 7 T1 G1 2 M1–3 Ch t अयोध्याया T1 राजा भव (by transp) G2 ता (for माम्) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 तस्मा (D2 [second time] °स्मि) न्निगृह्य मा (D1 2 [both first time] ता) मूढ (D1 [first time] मोढ्यं, D2 [first time] मोह [sic]) राजा भवितुमर्हसि

24 T2 om 24 (cf v l 22) —[a]) D4 7 [S]थ नृपति (for नृपतिना) —[b]) Ñ2 B3 सर्व-, D7 रामे (for रामो) —[ca]) Dt1 (also) वाक्यमब्रवीत् (for वाक्यकोविद) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 पितर प्रणिपत्यैव प्रत्युवाच कृताञ्जलि —After 24, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 ins

814* भवान्पिता गुरुश्चैव राजा भर्ता प्रभुश्च मे ।
दैवत पूजनीयश्च गरीयान्धर्म एव च ।
भवन्नियोगे स्थातव्य मया राजन्प्रसीद मे ।
न निवर्तयितव्योऽह भव सत्यप्रतिश्रव ।

[(l 1) Ñ1 V1 D1 4 5 7 गुरु पिता (by transp), M4 गुरु प्रभुश् (for पिता गुरुश्) D4 राजन्, D7 राजा (for चव) B2 राज्य-, D7 प्रजा- (for राजा) D2 गुरुश् (for प्रभुश्) D5 पूज्यश्च त्व प्रसीद मे, M4 राजा मान्य प्रियश्च मे (for the post half) —D4 om (hapl) l 2–3 —(l 3) D2 भवन्नियोगाद्गन्तव्य (for the prior half) —(l 4) B4 तव (for भव) Ś1 भव सत्यपरिश्रव, V1 °प्रतिस्रव, D6 °प्रतिश्रवा, M4 भवितासि प्रतिश्रवे (for the post half)]

25 T2 om 25[ab] (cf v l 22) —[a]) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 2 4 6 7 M4 राजा, B4 D5 राजन् (for भवान्) Ś1 Ñ V1 B Dt1 Dd1 Dm1 D6 वर्षसहस्रायुर्, M2 वर्षसहस्राणि —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 भवानेवास्तु न (Ñ2 B1 3 मे) प्रभो (Ñ1 D4 5 7 पुरे, Ñ2 B प्रभु) —After 25[ab], Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 ins

815* यथा त्वया प्रतिज्ञातं कैकेय्यास्तत्तथा कुरु ।
त्वा चेत्कृत्वाहमनृत राज्यमिच्छेयमित्युत ।
त्रैलोक्यस्यापि कृत्स्नस्य न स कालो भविष्यति ।
श्रुत्वा तु वचनं रामात्सत्यपाशस्थितो नृप ।
उवाच करुणं वाक्यं स पर्यस्रया गिरा ।
निश्चित यदि ते राम मत्प्रियार्थमितो वनम् ।
गन्तु पुरादित पुत्र ततो गच्छ मया सह ।
न हि त्वया विरहितो राम जीवितुमुत्सहे ।
मया त्वया च रहितो राजास्तु भरत पुरे ।
इति ब्रुवाण नृपति रामो वचनमब्रवीत ।
नार्हसि त्वमितो गन्तु मया सह वन प्रभो ।
नानुवृत्तिस्त्वया कार्या मम राजन्कथचन ।
प्रसीद तात धर्मेण योक्तुमर्हसि नो भवान् ।
सत्यप्रतिज्ञमात्मान कर्तुमर्हसि मानद ।
स्वधर्म स्मारयामि त्वा राजन्नोपदिशामि ते ।
स्वधर्मतोऽद्य सस्नेहाच्चलितु न त्वमर्हसि ।
एवमुक्तो दशरथो राम वचनमब्रवीत ।
कीर्तिमायुर्बल शौर्यं धर्मं चामुहि शाश्वतम् ।

[(l 1) D4 6 तु M4 त्व (for तव) —(l 2) B1 D2 4 7 च, M4 न (for चेत्) B3 कृत्वा (for कृत्वा). M4 अनृते (for °त) —(l 3) Ś1 D6 तत्काले, B3 सकालो (sic) (for स कालो) —(l 4) B1 तद् (for तु) Ñ1 V1 D1 2 4 5 7 M4 रामेनैव ब्रुवा तु (D2 न) (for the prior half) Ś1 D6 सत्यपाशगतो, Ñ1 °शाश्रितो, Ñ2 B2 D5 °शाश्रितो, V1 °शान्वितो, B3 °शार्म्नितो, B4 °शाश्रितो, D2 4 स्त्यपाशे स्थिता (for °स्थितो) —(l 6) B4 निश्चय (for °त). D2 अतो (for इतो) —(l 7) B1 पुरादिति, B4 प्रवासित, D1 2 6 पुरोदित, D4 7 पुरादन (for पुरादित) —(l 8) V1 D1 2 त्वया विरहितो राम (for the prior half) V1 D1 2 नाहं (for राम) B1 जीवितु चाहमुत्सहे (for the post half) —(l 9) Ñ1 B1 D4 5 7 transp मया and त्वया Ñ2 B2–4 D1 6 च रहिते, B1 D2 4 7 विरहिते (B1 °तो) (for च रहितो) D4 7 हि, D5 तु (for [अ]स्तु) —(l 10) D2 स्थिर (for नृपतिं) D6 reads वचन in marg —D6 om l 11–12 —(l 11) Ñ1 नार्हसे D4 7 विभो —(l 13) Ñ1 राज, V1 D1 2 4 5 7 M4 राजन् (for तात) V1 भोक्तुम् Ś1 Ñ2 V1 B1 D1 2 4–7 अर्हसि B1 4 D4 5 7 मा (for नो) —After l 13, B3 ins

815(A)* सर्वथा रक्षिते धर्मे पुरुषो रक्षितो भवेत् ।

—(l 14) D7 सत्या प्रतिज्ञा (for सत्यप्रतिज्ञम्) D5 नृपते (for आत्मान) D4 तस्य प्रतिज्ञा नृपते (for the prior half) D4 (after corr) तर्तुम् (for कर्तुम्) —(l 15) D7 M4 त्वां (for त्वा) V1 [उ]पदिशामि ते —(l 16) D2 स्वधर्म नाथ, M4 स्वभावतोष (for स्वधर्मतोऽद्य) B3 सदेहान् (for सस्नेहाच्) V1 स्वधर्मतो मेस्नेहाद्वा (sic) (for the prior half) Ñ2 B3 4 न त्व चलितुम्, V1 कर्तुं न त्वम् (subm), B1 2 चलितु न त्वम्, D2 च्यवितु च त्वम्, D5 भवितु नेवम्, D7 च्यावितु न त्वम्

श्रेयसे वृद्धये तात पुनरागमनाय च ।
गच्छस्वारिष्टमव्यग्रः पन्थानमकुतोभयम् ॥ २६
अद्य त्विदानीं रजनीं पुत्र मा गच्छ सर्वथा ।
मातरं मां च संपश्यन्वसेमामद्य शर्वरीम् ।
तर्पितः सर्वकामैस्त्वं श्वः काले साधयिष्यसि ॥ २७

अथ रामस्तथा श्रुत्वा पितुरार्तस्य भाषितम् ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा दीनो वचनमब्रवीत् ॥ २८

(for च्यविनु न रात्) —(l 18) Ñ1 D7 गोय V1 धर्म्य V1 D5 प्रामुहि M4 आमुहि (for चामुहि)]

—Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 om 25^{cd} —^{d}) Dg1 Dd1 Dm1 T1 2 M1 कार्यस् (for कार्यं) Dd1 T2 त्वयानृत , T1 M3 त्वमानृत (for त्वयानृतम्) ❁ Cm*p* कार्यस्त्वमानृत इति पाठ । ❁ Dt1 Ct न मे राज्यस्य काङ्क्षिता —After 25, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

816* नव पञ्च च वर्षाणि वनवासे विहृत्य ते ।
पुनः पादौ ग्रहीष्यामि प्रतिज्ञान्ते नराधिप ।
रुदन्नार्तः प्रियं पुत्रं सत्यपाशेन संयतः ।
कैकेय्या चोद्यमानस्तु मिथो राजा तमब्रवीत् ।

[(l 1) G3 वनवास —(l 2) Dg1 Dm1 M3 गृहीष्यामि —(l 3) Dg1 नमित Dt1 Dd1 Dm1 M2 सयुत (for संयत) —(l 4) M3 रावरम् (for राजा तम्)]

26 ^{a}) Ś1 Ñ B D4-- यशसो, V1 D1 2 यशसे, Dm1 M4 श्रेयसो (for श्रेयसे) Ś1 Ñ B D4-- M4 भूय , V1 D1 2 चैव (for तात) —^{c}) ❁ Ct गच्छस्वेत्यार्षम् । ❁ Dg1 अव्यग्र, Dm1 T3 M3 अव्यग्र, Ct as in text (for अव्यग्र) —For 26^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

817* अरिष्टं गच्छ पन्थानं मत्सत्यं परिपालयन् ।

[Ñ1 गच्छमव्यग्र (sic) (for गच्छ पन्थान) V1 स्वराज्य, B1 तत्सत्य (for मत्सत्य) V1 B2 परिपाल्य M4 पुत्र पाल्य (for परिपालयन्)]

—After 26, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

818* न हि सत्यात्मनस्तात धर्माभिमनसस्तव ।
विनिवर्तयितुं बुद्धिः शक्यते रघुनन्दन ।

[(l 1) M2 धर्माविमनस्त —(l 2) Dt1 मनिवर्तयितु, Dm1 न निवर्तयितु]

27 D4 5 7 om 27^{b} —^{ab}) Dg1 सर्वदा —After 27^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

819* एकाह दर्शनेनापि साधु तावच्चराम्यहम् ।

[Dg1 T G1 M2 3 एकाद (for एकाह) ❁ Cm k एका हेति । ❁]

—^{c}) D5 तु (for त्व) —^{f}) Dt1 Dd1 T2 M1 श्व काल्ये (Dm1 after corr कल्ये), D4 7 कल्ये श्व , D5 काले श्व (by transp), G1 श्व काल (for श्व काले) —For 27, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst

820* इमां तु रजनीमेकामिह त्वं वस्तुमर्हसि ।
अद्य भुक्त्वा मया सार्धं भोगानिष्टान्वनानि च ।
समाश्वास्य सुहृद्वार्ता मातरं च गमिष्यसि ।

[(l 1) D- एवमिह (for एकामिह) —(l 2) V1 भुक्त्व (for भुक्त्वा) V1 D1 2 M4 भोगानृद्धान्, B1 भोगमिष्ट (for भोगानिष्टान्) Ñ2 B3 (marg also as above) 4 भोगा(Ñ- °ग्या)नि विविधानि च —(l 3) B1 4 M4 मागाश्वा(M4 °श्व)स्य Ñ- B1 3 M4 सु(Ñ2 M4 च)दुर्वार्ता, V1 D1 - च दुर्वार्ता, B4 च दुर्वार्त- (for सुहृद्वार्ता) Ś1 D6 व (for च) V1 D1 2 मा च यास्यसि (for च गमिष्यसि)]

— After 27, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

821* दुष्करं क्रियते पुत्र सर्वथा राघव त्वया ।
मत्प्रियार्थं प्रियांस्त्यक्त्वा यद्यासि विजनं वनम् ।
न चैतन्मे प्रियं पुत्र शपे सत्येन राघव ।
छन्नया चलितस्त्वस्मि स्त्रिया छन्नाग्निकल्पया ।
वञ्चना या तु लब्धा मे तां त्वं निस्तर्तुमिच्छसि । [5]
अनया वृत्तसादिन्या कैकेय्याभिप्रचोदित ।
न चैतदाश्चर्यतमं यस्त्वं ज्येष्ठः सुतो मम ।
अपानृतकथं पुत्र पितरं कर्तुमिच्छसि ।

[(l 1) G1 राघवम् Dt1 प्रिय (for त्वया) —(l 2) Dt1 त्वया हि मत्प्रियार्थं तु वनमेवमुपाश्रित —(l 3) Dt1 पुत्र —(l 4) M1 छद्या Dg1 वञ्चितस्त्व हि T2 छलितस्त्वसि, T3 चलितस्त्वयं, G1-3 चलितस्त्व(G3 °स्त)स्मिन् (for चलितस्त्वस्मि) ❁ Cg (छुरित इति) पाठान्तरे तु वञ्चित इत्यर्थ । ❁ Dt1 Dd1 भस्माग्नि —(l 5) G3 इच्छति (for इच्छसि) —(l 6) Dg1 वृत्तिमादिन्या, G1 वृत्तवादिन्या, G3 वृत्तमाधिन्या, Cm g t as in text (for वृत्तसादिन्या) —(l 7) Dg1 Dd1 T G1 2 M1 यस (for यत्) Dg1 M2 ज्येष्ठ (for ज्येष्ठ) —(l 8) Dg1 अर्हसि, Dt1 इच्छति (for इच्छसि)]

28 ^{a}) Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T1 तदा (for तथा) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 इति रामो वच श्रुत्वा —^{b}) B1 वाक्यस्य (for आर्तस्य) Ś1 Ñ B D2 6 धीमत , V1 D1 भाष(V1 °षि)त, T2 भाषितु (sic) (for भाषितम्) —^{c}) M3 लक्ष्मणे —For 28^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

822* उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा राजानं शोकविह्वलम् ।
समुत्सृज्य सुखं भूयो नानुवर्तितुमुत्सहे ।

[V1 D1 2 4 5 7 M4 om l 1 —(l 1) B2 शोककर्षित —(l 2) Ñ1 illeg from सु up to सुख V1 सवरम्यास्य (for समुत्सृज्य) Ś1 D6 न निवर्तितुम्, V1 माथ वारितुम्, D2 नानुवर्धितुम् (for नानुवर्तितुम्) Ñ1 अर्हमि, V1 D1 इच्छमि, D2 M4 इच्छति (for उत्सहे) D4 5 7 उत्स(D7 °च्छ)ह्य(D5 °ज्ये) सुखे सग न चासा खेद(D5 इयेपेद)मावहेत्(D5 °हत्)]

प्राप्स्यामि यानद्य गुणान्को मे श्वस्तान्प्रदास्यति ।
अपक्रमणमेवातः सर्वकामैरहं वृणे ॥ २९

इयं सराष्ट्रा सजना धनधान्यसमाकुला ।
मया विसृष्टा वसुधा भरताय प्रदीयताम् ॥ ३०

अपगच्छतु ते दुःखं मा भूर्बाष्पपरिप्लुतः ।
न हि क्षुभ्यति दुर्धर्षः समुद्रः सरितां पतिः ॥ ३१

नैवाहं राज्यमिच्छामि न सुखं न च मैथिलीम् ।
त्वामहं सत्यमिच्छामि नानृतं पुरुषर्षभ ॥ ३२

29 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 यानद्य भोगान्प्राप्स्या (D6 °प्नो)मि —^{b}) Ñ1 D2 को मे स्वस्तान्, V1 भो भवान्तान, D5 कामैश्च तान्, D7 का मे श्वस्तान्, M4 श्वो मे कस्तान् (by transp) (for को मे श्वस्तान्) Dm1 को श्वस्तान्प्रतिपत्स्यति —^{c}) D4 7 [अ]द्य, D5 [आ]र्थे, T1 [अ]थ (for [अ]त) —For 29^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst

823* तस्माद्गमनमेवाहं वृणोमि न निवर्तितुम् ।

[B4 वृणोति (sic) Ñ B1 3 4 निवर्तन V1 M4 रोचये न विलम्बन, D1 रोचये वसुधाधिप, D2 रोचये न निवर्तये (for the post half)]

30 ^{a}) T1 सराष्ट्र-, G1 सुराष्ट्रा (for सराष्ट्रा) Dt1 स्वजना (for सजना) —For 30^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

824* धनरत्नचिता भूमिरियं सद्रव्यसंचया ।

[Ñ1 B2 वनरत्नाचिता, V1 धनरत्नचिता, B1 4 °रत्नान्विता, B3 धनवत्तचिता, D1 सधान्यनिचिता, D2 ज्य रत्नानी (for धनरत्नचिता) D2 तथा (for इयं) M4 -मासना (for -संचया) D4 5 7 इयं सधान्या सधना सराष्ट्रपशुसंचया]

—^{c}) D4 5 G M1-3 निसृष्टा, D7 [अ]तिसृष्टा, Cg as in text (for विसृष्टा) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 सहस्रत्यखर्व (V1 D1 M4 पुर, D2 पुरा)ग्रामा —After 30, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 ins

825* त्यजेयं दयितान्प्राणानिष्टान्भोगान्धनानि च ।
भवन्तमनृतं कर्तुं न त्विच्छेयं कथंचन ।

[(l 1) Ñ1 भूयो (for प्राणान्) Ñ1 प्राणानिष्टान्, B1 इष्टान्भोग- (for इष्टान्भोगान्) D4 5 7 अपि त्यजेयं सीतां च यद्या (D7 °था)न्यदपि मे धनं —D4 5 7 om l 2 —(l 2) B4 अभूत (for अनृत) D1 नन्विच्छेयं, D2 अन्वेच्छेयं (for न त्विच्छेयं) Ś1 D6 कदाचन B3 नहीच्छेयं कथचन (also कदाचन) (for the post half)]

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins after 30, Ñ1 cont l 7 and 8, D4 5 7 cont l 1, 7 and 8, after 825*

826* वनवासकृता बुद्धिर्न च मेऽद्य चलिष्यति ।
यस्तुष्टेन वरो दत्तः कैकेय्यै वरद त्वया ।
दीयतां निखिलेनैव सत्यस्त्वं भव पार्थिव ।
अहं निदेशं भवतो यथोक्तमनुपालयन् ।
चतुर्दश समा वत्स्ये वने वनचरैः सह । [5]
मा विमर्शो वसुमती भरताय प्रदीयताम् ।
न हि मे काङ्क्षितं राज्यं सुखमात्मनि वा प्रियम् ।
यथा निदेशं कर्तुं वै तवैव रघुनन्दन ।

[T3 om (hapl) l 1-6 —(l 1) D4 5 7 कृता बुद्धि (for कृता बुद्धिर्) D4 5 7 न त्वनियमः शुभा (for the post half) —(l 2) Dt1 तु बुद्धे (for तुष्टेन) —(l 4) Dm1 मोऽ, Cm is above (for अ) —Ñ1 illeg for l 7 —(l 7) D1 5 7 काङ्क्षितमस्त्यद्य, M3 च मे काङ्क्षि (for हि मे काङ्क्षितं) D6 राजन् (for राज्यं) D4 5 7 सुखानीमानि न(D5 न) प्रियाः (for the post half) —(l 8) Ñ1 मे, D4 5 7 ते (for वै) D4 7 त्वया मे, D5 त्वामि (for तवैव)]

31 ^{a}) D7 अथ गच्छतु (for अपगच्छतु) B4 सर्वं (for दुःखं) —^{b}) T3 G2 M1-3 मा भूद् T3 G1 2 M1 बाष्पपरिप्लुत (G1 °त) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 नृपते (V1 तव यत) स(B1 त्व)द्वियोगज —V1 om 31^{c}-32 —For 31^{cd}, Ś1 Ñ B D1 2 4-7 M4 subst

827* क्षुभ्यन्ति त्वद्विधा नैव साधवः सागरोपमाः ।

[Ś1 D6 नेव Ñ1 D1 2 4 5 7 M4 न क्षुभ्यन्ति(M4 °ते) त्वद्विधा हि (for the prior half) D7 सागरोपमा]

32 V1 om 32 (cf v l 31) —^{a}) Ś1 Ñ1 B1-3 D4 5 7 न राज्यप्राप्तिम्, Ñ2 B4 D1 2 5 M4 न राज्यं प्राप्तुम् (B4 °सम्) (for नैवाहं राज्यम्) —^{b}) Dt1 मेदिनीं (for मैथिलीम्) Ś1 Ñ B D1 2 4-7 M4 न सुखानि महीपते —After 32^{ab}, Ñ1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1-3 ins

828* नैव सर्वानिमान्कामान्न स्वर्गं न च जीवितम् ।

[Dd1 T1 3 G2 M1 लोकान्, Dm1 लोभान् (sic) (for कामान्) Ñ1 D4 5 नैव सर्वाणि त्वानि (for the prior half) Dt1 om first न (subm) Ñ1 सुखं न, D4 स्वर्गं न, D5 स्वर्गानि (for स्वर्गं न) T G2 3 M1 2 नैव (for न च) M3 न स्वर्गं न पुनर्महीं (for the post half)]

—^{c}) T1 कर्तुम् (for सत्यम्) —^{d}) Dt1 पुरुषर्षभ (sic) —For 32^{cd}, Ś1 Ñ B D1 2 4-7 M4 subst

829* त्वत्प्रतिज्ञातमिच्छामि कर्तुं सत्यं प्रशाधि माम् ।

[B3 तत्प्रतिज्ञातुम् (for त्वत्प्रतिज्ञातम्) D1 5 7 त्वत्प्रतिज्ञा वनकृता, D2 त्वत्प्रतिज्ञा नो (with hiatus) अनृता, D4 त्वत्प्रतिज्ञा तु राजन्ते, M4 न ते प्रतिज्ञामनृता (for the prior half) Ś1 D6 transp कर्तुं and सत्य Ñ1 illeg after स B2 4 तु (for प्र-). D1 2 4 5 7 M4 कर्तुमिच्छामि शाधि मां (for the post half)]
—Then all cont

830* अनुजानीहि मां शीघ्रं वनवासकृतोद्यमम् ।
अनुग्रहं परं मन्ये त्वत्सत्यपरिपालनम् ।

पुरं च राष्ट्रं च मही च केवला
मया निसृष्टा भरताय दीयताम् ।
अहं निदेशं भवतोऽनुपालय-
न्वनं गमिष्यामि चिराय सेवितुम् ॥ ३३

मया निसृष्टां भरतो महीमिमा
सशैलखण्डां सपुरां सकाननाम् ।
शिवां सुसीमामनुशास्तु केवलं
त्वया यदुक्तं नृपते तथास्तु तत् ॥ ३४

न मे तथा पार्थिव धीयते मनो
महत्सु कामेषु न चात्मनः प्रिये ।
यथा निदेशे तव शिष्टसंमते
व्यपैतु दुःखं तव मत्कृतेऽनघ ॥ ३५

तदद्य नैवानघ राज्यमव्ययं
न सर्वकामान्न सुखं न मैथिलीम् ।
न जीवितं त्वामनृतेन योजय-
न्वृणीय सत्यं व्रतमस्तु ते तथा ॥ ३६

[(l 1) D1 5 7 क्षिप्र (for शीघ्र) —(l 2) B3 नत्, B4 स्व (sic) (for तत्) Ś1 प्रतिपालन, D7 -परिपालने]

—After 32, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

831* प्रत्यक्ष तव सत्येन सुकृतेन च ते शपे ।
न च शक्य मया तात स्थातु क्षणमपि प्रभो ।
स शोक धारयस्नेम न हि मेऽस्ति विपर्यय ।
अर्थितो ह्यस्मि कैकेय्या वन गच्छेति राघव ।
मया चोक्त व्रजामीति तत्सत्यमनुपालये ।
मा चोत्कण्ठा कृथा देव वने रस्यामहे वयम् ।
प्रशान्तहरिणाकीर्णे नानाशकुनिनादिते ।
पिता हि दैवत तात देवतानामपि स्मृतम् ।
तस्माद्दैवतमित्येव करिष्यामि पितुर्वच ।
चतुर्दशसु वर्षेषु गतेषु नरसत्तम ।
पुनर्द्रक्ष्यसि मा प्राप्त सतापोऽय विमुच्यताम् ।
येन सस्तम्भनीयोऽय सर्वो बाष्पकलो जन ।
स त्व पुरुषशार्दूल किमर्थ विक्रिया गत ।

[(l 2) Dg1 तु (for च) —(l 3) Dg1 न (for स) Dg1 धारयस्वेन, T3 धारयिष्यामि (for धारयस्नेम) —(l 4) T1 damaged for ति रा —(l 6) Cg मा चोत्कठा (as above) G1 M2 वीर, M3 राजन् (for देव) Dg1 मयोत्कठा कृता देव (for the prior half) —(l 7) Dg1 -हरिणार्काणे M1 -नुशनि- (metathesis), K(ed) शकुन (for शकुनि-) —(l 8) Dg1 G2 M3 दैवतानाम् I1 स्मृत —(l 10) Dt1 चतुर्दशेषु G3 नृपसत्तम —(l 11) T3 स तापो (for सतापो) —(l 12) Dg1 बाष्पगतो, Dd1 बाष्पकुलो (sic), I1 कलो (damaged), M1 बाष्पगतो (for बाष्पकलो)]

33 [a]) Dg1 G2 महीं (for मही) Dg1 च केवला, T1 2 G1 3 सकानना (for च केवला) Ś1 Ñ V1 B D6 इय(Ñ1 °मा) सराष्ट्रा(B4 °जा) सपुरा च मेदिनी, D1 2 4 5 7 M4 इमा सराष्ट्रा सपुरा च मेदिनी —[b]) Ś1 Ñ2 B3 Dg1 Dt1 Dd1 D6 T1 2 विसृष्टा(Dg1 °ष्टा), Ñ1 B1 4 D7 [अ]तिसृष्टा (D7 °ष्टा), B2 [अ]भिसृष्टा, D4 5 निसृष्टा (for निसृष्टा) ❀ Cg मया निसृष्ट पुर च दीयता मया निसृष्ट राज्य च दीयतामिति प्रत्येकमन्वय ❀ T1 रताय (damaged) D4 7 देहि ता (for दीयताम्) D1 2 M4 त्वयानु(M4 °नि)सृष्टा भरतोनुशासता (D2 °शासन, M4 °शास्तु वै) —[c]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 च(D1 2 M4 तु) तस्य (for निदेशं) V1 भरतो (sic) (for भवतो) M3 [ऽ]नुपालय (for ऽनुपालयन्) —[d]) D4 7 प्रगच्छामि (for गमिष्यामि) Ś1 Ñ B1 3 D1 4–7 M4 तपो (D5 °तो) निषेवितु, V1 B2 4 तपोनुसेवित(B2 °तु) T3 चिराय जीवितु (for चिराय सेवितुम्)

34 M4 om 34–37 —[a]) Ś1 Ñ1 V1 B2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D6 T1 2 G3 विसृष्टा, Ñ2 B1 3 [अ]भिसृष्टा(Ñ2 °ष्टो), B4 D7 [अ]तिसृष्टा (for निसृष्टा) T1 स म् (for महीम्) D1 2 मयातिसृष्टा भरताय मेदिनी —[b]) Ś1 D6 महाद्रिशैला, Ñ2 V1 B सगडशैला, T G M1–3 सशैलषडा (for सशैलखण्डा) B1 सपुरीं, G1 सपुर B4 सपुरीं सकामना, Dt1 सपुरोपकानना D1 2 चिराय राजा भरतोनुशासता —[c]) Ñ1 Dt1 शिवासु सीमाम् (Dt1 °मासु), V1 शिवा ससीमाम्, B1 सीमा स्वसीमाम्, D4 सर्वां सुसीमाम्, D7 सर्वासु सीमाम् (for शिवा सुसीमाम्) Ś1 Ñ V1 B D4–7 वीर्यवास (Ñ V1 B1 3 °वान्), T2 केवला (for केवल) D1 सुखी सराज्य स तदुक्त-वीर्यवान्, D2 सुखी च राज्य भुनक्तु वीर्यवान् —[d]) D1 2 यथोक्त D1 तथा सुत, T3 तदास्तु तत् (for तथास्तु तत्)

35 M4 om 35 (cf v l 34) —[a]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 transp न मे and तथा Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 G3 Ct दीयते, G1 हीयते, Cm g as in text (for धीयते) —[b]) M3 कालेषु (for कामेषु) T1 2 प्रिय (for प्रिये) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 महत्स्वपि प्रीति(V1 महत्सु श्रीमत्सु)सुखेषु (B1 °नु)वर्तितु(D6 °त) —[c]) V1 Dd1 तथा, T2 यदा (for यथा) T3 तिष्ठ (sic) (for शिष्ट) —[d]) Ś1 B1 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 5 7 M3 व्यपेतु, D2 व्यपैमि (sic), G3 व्यपेत- (for व्यपैतु) B4 om दु स Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 म(B4 त्व)द्वियोगज (for मत्कृतेऽनघ)

36 M4 om 36 (cf v l 34) B2 reads 36[ab] in marg —[a]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4 6 7 इद हि(B2 4 न, D1 तु), D5 अह हि, T3 तदन्य (sic) (for तदद्य) V1 नस्तसम-, B1 नैवानम (sic), B2 4 D1 2 चैवानघ, D4 5 7 नवाद्य न (for नैवानघ) G3 illeg from रा up to स in [b] —[b]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G2 3 M1 वसुधा, M2 3 न सुखान् (for न सुख)

फलानि मूलानि च भक्षयन्वने
गिरींश्च पश्यन्सरितः सरांसि च ।
वनं प्रविश्यैव विचित्रपादपं
सुखी भविष्यामि तवास्तु निर्वृतिः ॥ ३७

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकत्रिंशः सर्गः ॥ ३१ ॥

G1 च (for न) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 न चापि भोगान्न(Ś1 °नि, B4 °नु, D4 °गान् [subm]) सुखानि(B4 °नु) कामये —c) B2 4 Dg1 D6(before corr as in text) 7 T3 न जीवितु, Dt1 न चिति*, D2 तज्जीवित (for न जीवित) D7 वाम् (for त्वाम्) Ñ1 V1 अनृते नियोज्य D1 2 6 अनृते नि (D1 वि)योजयन् (for अनृतेन योजयन्) —d) T3 वृणोद्य, G2 M1 वृणेस्तु, M2 व्रणीमि (sic) (for वृणीय) Dg1 reads from व्र up to तथा in marg G3 तदा (for तथा) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 वृणोमि राजन्सुकृतेन ते शपे

37 M4 om 37 (cf v l 34) —b) D2 गिरीन्स, D5 गिरि स (for गिरींश्च) B4 सरित (for सरित) —c) J1 विचि . प (damaged) D4 5 7 वनप्रदेशाश्च विचित्रपाद-पान् —d) D4 5 7 भवाद्य निर्वृत (for तवास्तु निर्वृति) —For 37cd, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 subst

832* वने निवत्स्यामि सुखी गतज्वरो
व्यपैतु दु ख तव मद्वियोगजम् ।

[(l 1) D2 transp वने and सुखी D1 सुखेन वत्स्यामि वने गतज्वरो —(l 2) Cf 35d Ś1 Ñ1 B4 D2 6 व्यपेतु Ś1 मद्वियो ज]

—After 37, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

833* एव स राजा व्यसनाभिपन्न
शोकेन दु खेन च ताम्यमान ।
आलिङ्ग्य पुत्र सुविनष्टसज्ञो
मोह गतो नैव विवेद किंचित ।
देव्यस्तत सकरदु समेता [5]
स्ता वर्जयित्वा नरदेवपत्नीम् ।
रुदन्सुमन्त्रोऽपि जगाम मूर्छां
हाहाकृत तत्र बभूव सर्वम् ।

[(l 2) Dt1 Dd1 Dm1 तापेन (for शोकेन) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 पाच्यमान (for ताम्यमान) —(l 3) Dt1 सुवि ष्ट, T1 स विनष्ट- (for सुविनष्ट) —(l 4) Dt1 Dd1 Dm1 भूमि (for मोह) Dg1 Dt1 T3 G1 3 M3 विचेष्ट, Dd1 T2 विचेष्ट (sic), T1 Cg चिचेष्ट (for विवेद) —(l 5) Dg1 T3 ततस्ता रुदु, Dt1 Dd1 Dm1 समस्ता रुदु, G2 M1 ततस्त रुदु (for तत सरुदु)]

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ B3 D4 6 7 दशरथ-समाश्वासना(Ś1 D6 °न, D4 7 °न), V1 D1 2 रामवाक्य, B1 2 4 दशरथाश्वासन, D5 दण्डकारण्यगमने रामवाक्य —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 D6 om Ś1 D2 38, Ñ2 B1 2 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 34, V1 36, B3 33, D1 91, D4 7 39, D5 42, M4 35 —After colophon, D6 G M1 2 conclude with श्री(D6 om)रामाय नम , T2 श्रीरामचन्द्राय नम .

३२

ततः सुमन्त्रमैक्ष्वाकः पीडितोऽत्र प्रतिज्ञया ।
सबाष्पमतिनिःश्वस्य जगादेदं पुनः पुनः ॥ १
सूत रत्नसुसंपूर्णा चतुर्विधबला चमूः ।
राघवस्यानुयात्रार्थं क्षिप्रं प्रतिविधीयताम् ॥ २
रूपाजीवाश्च शालिन्यो वणिजश्च महाधनाः ।
शोभयन्तु कुमारस्य वाहिनीं सुप्रसारिताः ॥ ३
ये चैनमुपजीवन्ति रमते यैश्च वीर्यतः ।
तेषां बहुविधं दत्त्वा तानप्यत्र नियोजय ॥ ४
निघ्नन्मृगान्कुञ्जरांश्च पिबंश्चारण्यकं मधु ।
नदीश्च विविधाः पश्यन्न राज्यं संस्मरिष्यति ॥ ५

32

☞ D3 missing Sarga 32 (cf v l 2 12 12) Before Sarga 32, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins a passage given in App I No (14) Dm1 begins with ॐ

1 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 नृपति (for ऐक्ष्वाक) —^{b}) Ś1 Ñ B4 सु , V1 B1-3 D1 2 4-7 M4 स्व , Dg1 नु (for ऽत्र) —^{c}) Dt1 Dd1 T G1 3 M1-3 अतिनिश्वस्य, G2 इति निश्वस्य —^{d}) Dm1 T3 [पु]न, G1 2 M1 2 [पु]नः, Cm t as in text (for [इ]दं) Dd1 Dm1 T1 2 G M1 2 वच (for second पुन) —For 1^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst.

834* दीर्घमुष्णं च नि श्वस्य शशासाहूय मन्त्रिणम् ।

[Ś1 B3 च निश्वस्य, Ñ2 च निश्वस्य, B2 विनिश्वस्य Ñ1 V1 स समाहूय, D2 शशा हूय V1 D2 4 7 M4 दु पित (V1 °त) (for मन्त्रिणम्) D1 5 समाहूय सुदु खित (for the post half)]

2 ^{a}) Dt1 रत्नसमसपूर्णा —For 2^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

835* चतुरङ्गबलं भूरि शस्त्रावरणसंयुतम् ।

[Ś1 Ñ2 B2-4 चतुरग, M4 चररग (sic) Ś1 D6 शस्त्राभरणभूषित, Ñ1 शस्त्राभरण°, V1 D1 2 4 5 7 M4 नग(D5 °ट)माव (D4 7 °न)रण दृढ (for the post half)]

—^{c}) B4 [अ]नुयात्रार्थे —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 क्षिप्रमेवोपकल्प्यता(D4 7 °ल्पय, D5 6 °ल्पता)

3 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 रूपयौवन Dd1 Dm1 Cm g वादिन्यो, D7 शाखान्धो (sic), Ck is in text (for शालिन्यो) Dt1 जीवाश्च वादिन्यो —^{b}) Ś1 Ñ B D6 विलासिन्यो, V1 D1 2 4 5 7 M4 वे(V1 व, D1 2 वे)श्याश्च (for वणिजश्च) —^{c}) Ś1 Ñ V1 D1 2 4-7 M1 अनुयातु —^{d}) Dg1 वाहिनी, Dt1 G1 वाहिनी G1 सुप्रतारिता , G3 सुप्रसारिता, Cr m g as in text, Ck °सादिता Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 र(B1 D5 अ)त्यर्थ रचि(D4 7 चतु)रानना (Ñ2 B3 रागना)

4 ^{c}) Dd1 Dm1 G2 M1 बहुधन, Cr m °विध (as in text) —^{d}) T2 नियोजत (sic) —For 4, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

836* सुहृदो येऽनुरक्ताश्च राम राजीवलोचनम् ।
ते चैनमनुगच्छन्तु सविभक्ता महाधनै ।

[(l 1) B1 3 (m also) मे (for ये) —(l 2) B3 D2 चरमनुगच्छतु, D5 वे समनु° (for चैन°) B4 मद्विभक्ता]
—D1 cont

837* यावन्मे विभव कश्चिद्धनमादाय सर्वश ।

—D1 further cont , while Ś1 Ñ V1 B D2 4-7 M4 cont after 836*

838* कोशाध्यक्षाश्च मे सर्वे कोशमादाय सर्वश ।
गच्छन्तमनुगच्छन्तु राम राजीवलोचनम् ।

[D1 transp lines 1 and 2 —(l 1) V1 B2 3 कोषाध्यक्षाश् Ś1 D6 ते सर्वे, Ñ1 ये केचित्, B3 D2 M4 ये सर्वे (for मे सर्वे) Ñ2 B कोषम्, V1 D2 4 7 धनम् (for कोशम्) D4 7 सर्वत (for °श) —Ñ1 D4 5 7 om l 2]

—Thereafter D1 cont 840*, while D4 5 7 cont 841* —After 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins , Ñ1 (after 838*) D1 4 5 7 cont l 2 only after 841*

839* आयुधानि च मुख्यानि नागरा शकटानि च ।
अनुगच्छन्तु काकुत्स्थ व्याधाश्चारण्यगोचरा ।

[(l 2) D1 योद्धारो, D4 7 ये वा पि, D6 योधाश्च (for व्याधाश्च) Dt1 Dd1 Dm1 T3 G2 M1 2 Ct कोविदा (for गोचरा)]

5 ^{a}) D4 7 गृह्णन् (for निघ्नन्) D5 om च (subm) Ñ1 घ्नन्मृगान्कुजराराश्च (sic), D1 घ्नन्मृगान्कुञ्जरान्वघ्नन —^{b}) Dt1 [अ]पिबश् (sic), D6 चवन (sic) (for पिबश्) M2 [आ]रण्यज —^{c}) M3 नमीश् (corrupt) (for नदीश्) D4 5 7 सेवन् (for पश्यन्) —^{d}) Dg1 स (for न) Dg1 राज्य न, D5 T G M1 3 Cg k राज्यस्य (for राज्य स-) —For 5, Ś1 Ñ2 V1 B D2 6 M4 subst , D1 cont after 838*

840* मृगया विहरन्भोगान्भुञ्जानश्चाप्यभीप्सितान् ।
वनेष्वपि वसन्रामो भोक्ता राज्यसुखानि च ।

[(l 1) V1 D1 2 विचर(D1 °रट, D2 °रर)न्नीरो, B4 विस्तरान्भोगान (for विहरन्भोगान्) M4 मृगानिद्यन्वराहाश्च (for the prior half) Ś1 D6 भुजश्चायमभीप्सितान्, V1 D1 2 M4 भुजन्भोगानभी(D2 °न्यदे)प्सितान्, B2 अपि भुक्तामभी° (for the post half) —(l 2) V1 D1 2 वनेपि वसमानोय, M4 वनेपि धनवान्मोय (for the prior half) Ś1 D6 मुक्त्वा राज्य, Ñ2

धान्यकोशश्च यः कश्चिद्धनकोशश्च मामकः ।
तौ राममनुगच्छेतां वसन्तं निर्जने वने ॥ ६
यजन्पुण्येषु देशेषु विसृजंश्चाप्तदक्षिणाः ।
ऋषिभिश्च समागम्य प्रवत्स्यति सुखं वने ॥ ७
भरतश्च महाबाहुरयोध्यां पालयिष्यति ।
सर्वकामैः पुनः श्रीमान्रामः संसाध्यतामिति ॥ ८

एवं ब्रुवति काकुत्स्थे कैकेय्या भयमागतम् ।
मुखं चाप्यगमच्छोषं स्वरश्चापि न्यरुध्यत ॥ ९
सा विषण्णा च संत्रस्ता कैकेयी वाक्यमब्रवीत् ।
राज्यं गतजनं साधो पीतमण्डां सुरामिव ।
निरास्वाद्यतमं शून्यं भरतो नाभिपत्स्यते ॥ १०

B2 3 D2 भुक्ता राज्य, D1 भुक्त्वा राज्य, M4 भुक्ते राज्य (for भोक्ता राज्य-) B1 4 D1 2 M4 व (for च)]

—D1 further cont while D4 5 7 cont after 838*

841* ब्राह्मणाश्चैव ये श्रेष्ठा नगर्यां मम सन्ति ते ।
तुल्ला मल्ला नटाश्चैव गायनाख्यानशालिन ।
गन्धर्वाश्चारणाश्चैव तालिका ये च सन्ति मे ।
अनुगच्छन्तु ते सर्वे कुमारस्य प्रहर्षका ॥

[(l 1) D1 सन्ति (for श्रेष्ठा) D1 मर्त्येश, D5 सन्ति व, D7 सति ये (for सन्ति ते) —(l 2) D1 मल्ला तुल्ला, D5 7 मल्ला ज (D7 म)ल्ला D5 7 नराश् (for नटाश्) D4 7 गायक (for गायन-) D1 5 -शीलिन —(l 3) D1 ये वै (for चर) D1 वतालिका ह सति ये, D5 तथा वतालिका अपि (for the post half) —D5 om l 4 —(l 4) D4 त (for ते)]

—Thereafter, D1 4 5 7 read l 2 of 839*

6 ab) G1 2 M1 2 transp धान्य- and धन- Dg1 reads -कोषश् in both the places —For 6, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

842* यावन्मे विभव कश्चिद्यावदस्त्युपजीवनम् ।
अशेषेणैव तत्सर्वं राममेवानुगच्छतु ।

[(l 1) Ś1 B3 D6 M4 यावान्मद् (B3 M4 °न्मे) (for यावन्मे) Ñ2 B3 किंचिद् (for कश्चिद्) V1 M4 यच्च मेस्ति (M4 °भि-), B3 यावदपि, D1 4 5 7 यावन्मेस्ति, D2 यच्चमपि (for यावदस्ति) —(l 2) V1 [र]व (for [ण]व)]

7 D4 7 om 7ab —ab) G2 विसृजश् (sic) M3 चापि (for चाप्त-) Ś1 Ñ V1 B D1 2 5 6 M4 द्व (D5 °ध्या) दानानि तीर्थेषु विसृजश्च धनानि मे (Ñ V1 D2 °नि च, B1 M4 °नि वै, D1 5 °न्यपि) —c) Dt1 [अ]पि सगम्य, Dd1 Dm1 [अ]भिसगम्य, D4 5 7 समागच्छन् (for समागम्य) Ñ1 ऋषिसेव्ये समागच्छन् —d) D1 प्रयास्यति, D4 7 प्रपश्यतु (D7 °ति), D5 प्रविश्यति (for प्रवत्स्यति) Ñ1 वने सुखी, D4 सुख वने. —For 7cd, Ś1 Ñ2 V1 B D2 6 M4 subst, Ñ1 D1 ins after 7

843* रामोऽप्य वनवासेऽपि राज्यधर्मं समश्नुताम् ।

[B2 राजधर्म V1 D1 2 M4 राजवत्सु (D1 °ज्यज सु) समश्नुता (for the post half)]

8 a) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 [ऽ]प्युद्धृतधनाम् (for च महाबाहुर्) —b) Ñ2 V1 B1-3 D1 2 5 7 M4 पालयत्वि (D1 °यत्वि, D7 °[त्व]मा, B4 पालयित्वा —c) B3 पुर, Dg1 Cg सह, T2 फल (for पुन) V1 D1 2 M4 सर्वैरलंकृतिमयुक्तो —d) Ñ B2-4 D2 5 समभियतताम्, D4 7 T2 सपद्यताम्, Cg as in text Ś1 D6 राम सपद्यता वन, V1 B1 D1 M4 राम समभियतामित (B1 °ता वने), Dg1 स राम सा यतामिति

9 a) Dd1 Dm1 इति (for एव) Dm1 G3 काकुस्थे. —b) Dd1 Dm1 केकेयी भयमागता, Cm as in text —c) G2 सुख (sic) Dg1 अभ्यागमच, Dt1 चाभ्यगमच, Dd1 Dm1 T1 3 G1 3 चाप्यागमच (G1 °गत), M3 चाभ्य° —d) Dg1 G2 निरुध्यत, Dt1 Dd1 Dm1 Ct व्यरुध्यत, M2 [अ]वर° —For 9, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

844* ब्रुवत्येव दशरथे कैकेयीं भयमस्पृशत् ।
आस्य शुशोष चैवास्या स्वरश्चैव व्यभिद्यत ।

[(l 1) Ś1 Ñ1 D6 कैकेय्या, B1 4 D1 2 4 5 7 कैकेयी V1 आविशत् (for अस्पृ°) —(l 2) Ñ2 D4 शुशोच (for शुशोष) V1 व्यभज्यत, D2 [अ]वभज्यत (sic) (for व्यभिद्यत)]

10 a) Dg1 विदीर्णा च, Dd1 विपस्या च (sic), T3 G1 2 M1-3 विवर्णा च (G1 M2 सु-), G3 विषण्णेन (for विषण्णा च) —After 10a, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

845* मुखेन परिशुष्यता ।
राजानमेवाभिमुखी.

[(l 1) T1 damaged for मुखेन प]

—c) Dg1 Dt1 M3 गतधन —d) M3 तमपिड (for पीतमण्डा) —e) G2 M1 निराम्वाद्यतमं, Cr m g as in text —f) Dt1 नाभिपद्यस्य (sic), M1 °पत्स्यति —For 10, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

846* सा विवर्णमुखी दीना ततो राजानमब्रवीत् ।
सरभामर्षताम्राक्षी क्रोधसरक्तलोचना ।
हृतसारमिद राज्य पीतमण्डा सुरामिव ।
दत्त्वाप्यश्रद्धया मे त्व भविष्यस्यनृती नृप ।

[(l 1) Ś1 Ñ2 B1 D5 6 विवर्णमुखा Ś1 राजानमिदमब्रवीत्, Ñ1 D4 5 7 क्रोधात्सभ्रुकुटीमुखी, V1 राजान वाक्यमब्रवीत् (for the post half) —(l 2) Ś1 D6 क्रोधपर्याकुलेक्षणा, Ñ1 D4 5 7 ततो राजानमब्रवीत्, V1 D1 2 M4 क्रोधात्सभ्रू (V1 °भ्र, M4 °भ्रु) कुटीमुखी (for the post half) —(l 3) B4 इमं (for इद) Ś1 D6 राष्ट्र (for राज्य) V1 पीतसडा, D1 °भाट, D5 °भाडा

कैकेय्यां मुक्तलज्जायां वदन्त्यामतिदारुणम् ।
राजा दशरथो वाक्यमुवाचायतलोचनाम् ।
वहन्तं किं तुदसि मां नियुज्य धुरि माहिते ॥ ११

कैकेयी द्विगुणं क्रुद्धा राजानमिदमब्रवीत् ।
तवैव वंशे सगरो ज्येष्ठं पुत्रमुपारुधत् ।
असमञ्ज इति ख्यातं तथायं गन्तुमर्हति ॥ १२

एवमुक्तो धिगित्येव राजा दशरथोऽब्रवीत् ।
व्रीडितश्च जनः सर्वः सा च तन्नावबुध्यत ॥ १३

तत्र वृद्धो महामात्रः सिद्धार्थो नाम नामतः ।
शुचिर्बहुमतो राज्ञः कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥ १४

असमञ्जो गृहीत्वा तु क्रीडतः पथि दारकान् ।
सरय्वाः प्रक्षिपन्नप्सु रमते तेन दुर्मतिः ॥ १५

(sic) (for °लज्जा) Ś1 D6 पुरा यथा, Ñ2 B (B3 [marg also] मुधामिव) यथा पुरा (for जुगुप्सित) —(l 4) D6 त्वा B2 च (for [अ]ति) D5 दस्याय बद्धया V1 से व (sic)]

11 ^{cd}) T1 damaged for मुवाचायत T2 3 (before corr as in text) -लोचन —^{e}) M3 वमत G3 तुदसि (for तुदसि) Dt1 M3 मा (for मां) G1 वहत किं नु तुदसि —^{f}) Dg1 मेहिते, G1 2 M1 चाहिते (for माहिते) —For 11, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

847* एव नृशंसया भूयो वाक्यशरैरभिनाडित ।
कैकेय्या तु स्थितो राजा तामिदं वाक्यमब्रवीत ।
वहन्त मा धुर गुर्वीमिमहो मा तुदहिते ।
नृशंसे किं तुदसि मा वाक्प्रतोदैः पुन पुन ।

[(l 1) Ś1 D6 अभिपीडित , D4 7 हृदि ताडित , D5 हृदि पीडित (for अभिनाडित) B4 वाक्यशरैस्ताडि , M4 वाक्चर्म्यैरभिनाडित (for the post half) —(l 2) Ñ1 पीडितो, B4 (also as above) ताडितो (for दु स्थितो) V1 D1 2 इद वचनम् (for तामिद वाक्यम्) —(l 3) Ś1 D6 व हन्त B2 वहन्त मा, B4 वहतस्तु (sic), D2 5 वहन्त मा, D4 वन्तिमा (sic), D7 वहन्तिमा (for वहन्त मा) B4 नम्रा Ś1 Ñ1 D1 5 6 माधुगर्हिता (D5 °ते) V1 मद्धा माधुनिगर्हिते (for the post half) —(l 4) Ñ2 B3 त्व तुदसि (for तुदसि मा) Ś1 Ñ1 वाक्यतोदै]

—After 11, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

848* अनार्यं कृत्यमारब्ध किं न पूर्वमुपारुध ।
तस्यैतत्क्रोधसंयुक्तमुक्त श्रुत्वा वराङ्गना ।

[(l 1) Dt1 कृत्य (for कृत्यम) Dg1 Dt1 T2 नु, Cg t as above (for न) T1 उपा ध]

12 ^{a}) Dm1 (before corr) द्विगुणां (for °णं) —For 12^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst

849* एव ब्रुवन्त राजान कैकेयी पुनरब्रवीत् ।
पापस्वभावा वचन परुष घोरनिश्चया ।

[(l 1) B1 missing from यी in कैकेयी up to न्तु in 22^{a} V1 D1 ब्रुवाण, D5 7 वन्त (for ब्रुवन्त) D4 6 वाक्यम (for पुनर्) —(l 2) Ñ1 D4 7 राजान, D5 निश्चया (for वचन) V1 D1 2 M4 transp वचन and परु]

—^{c}) Ś1 Ñ B3 (after corr) D1 2 4 5 7 M4 तवे (Ñ2 B3 °त्रै)व पूर्वे , V1 B2 4 D6 यथैव पूर्वे (B2 4 °र्वं) (for तवैव वंशे) —^{d}) V1 Dt1 M3 ज्येष्ठ- (for ज्येष्ठ) M3 om पुत्र Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 2 4-7 M4 विवासयत् (Ñ2 °क्षत, M4 °सृजत्) —M4 om 12^{ef} —^{e}) T3 असमजम् —^{f}) Dt1 यथा (for तथा) G1 कर्तुम् (for गन्तुम्) —For 12^{ef}, Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 2 4-7 subst

850* असम ञ्जसमव्यग्रमन्यथा त्व गावव त्यन ।

[Ś1 B4 D6 अतुल, Ñ1 अत्युग्रम्, V1 D5 अव्यग्र (for अव्यग्र)]

13 B1 missing (cf v l 12) —^{a}) Dm1 उक्ते, M3 उक्तेति (hypm) (for उक्तो) Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 2 6 M4 इत्युक्त्वा, D4 5 अस्तु त्वा, D7 असूक्त्वा (sic) (for इत्येव) —^{b}) Ś1 D2 तथा, Ñ V1 B2-4 D1 4-7 M4 तदा (for ऽब्रवीत्) —^{c}) Dg1 पीडितश्च , T G M1-3 व्रीलितश्च Dt1 सर्वा (sic) —^{d}) G3 [अ]नुबुध्यत (for [अ]व°) Cg त नावबुध्यत —For 13^{cd}, Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 2 4-7 M4 subst

851* दध्यौ व्रीडान्वित किंचिच्छिर. सकम्पयन्निव ।

[V1 D1 2 तस्थौ (for दध्यौ) M4 व्रीडान्वित D7 स्थिर (sic) (for शिर) B3 सकम्पयन्]

14 B1 missing (cf v l 12) —^{a}) Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 2 4-7 T2 M4 ततो (for तत्र) Ś1 V1 B2 4 Dg1 D1 2 5 6 M4 महामात्य , Ñ2 °पात्र , Cg as in text —^{b}) Ś1 Ñ2 B2 3 D6 विश्रुत (for नामत) —^{c}) Ś1 Ñ B2-4 D6 भृश, V1 D1 2 4 5 7 M4 दृढ (for शुचिर्) —^{d}) B4 कैकेयीवाक्यमब्रवीत् —After 14, Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 2 4-7 M4 ins

852* पुरासमञ्जस देवि सगर पृथिवीपति ।
हेतुना त्यक्तवानयेन शृणु तन्त्रिबोध मे ।

[(l 1) V1 D1 2 4 7 M4 असमञ्जस पुरा (by transp) (hypm), D5 असमज पुरा]

15 B1 missing (cf v l 12) —^{b}) M1 (after corr *sec m* as in text) क्रीडित· —^{c}) Dg1 शरय्वा , Dd1 Ct सरय्वा —For 15, Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 2 4-7 M4 subst

853* असमञ्जा खुरे गृह्य पौराणां किल दारकान् ।
सरय्वम्भसि चिक्षेप दौ शील्यादिति नः श्रुतम् ।

[(l 1) B3 असमज Ś1 समादाय, Ñ1 खदे गृह्य (sic), Ñ2 B2-4 क्रिडादाय, D4 7 पुरे गृह्य, M4 गले गृह्य (for खुरे गृह्य) D6

तं दृष्ट्वा नागराः सर्वे क्रुद्धा राजानमब्रुवन् ।
असमञ्जं वृणीष्वैकमस्मान्वा राष्ट्रवर्धन ॥ १६
तानुवाच ततो राजा किंनिमित्तमिदं भयम् ।
ताश्चापि राज्ञा संपृष्टा वाक्यं प्रकृतयोऽब्रुवन् ॥ १७
क्रीडतस्त्वेष नः पुत्रान्बालानुद्भ्रान्तचेतनः ।
सरय्वां प्रक्षिपन्मौर्ख्यादतुलां प्रीतिमश्नुते ॥ १८
स तासां वचनं श्रुत्वा प्रकृतीनां नराधिपः ।
तं तत्याजाहितं पुत्रं तासां प्रियचिकीर्षया ॥ १९
इत्येवमत्यजद्राजा सगरो वै सुधार्मिकः ।
रामः किमकरोत्पापं येनैवमुपरुध्यते ॥ २०

असमजममादाय (for the prior half) Ś1 Ñ2 B3 D6 दारकाणले V1 D1 2 किल बालकान्, B2(m also as in Ś1) 4 दारकान्तल (for किल दारकान्) —(l 2) Ś1 D6 सरय्वामाशु, Ñ2 B2-4 सरय्वा अ(B4 ')प्सु, V1 स नयभसि, D1 4 शरय्वभसि (for सरय्वम्भसि) V1 दौ शैल्यानति (sic) Ś1 Ñ2 B2-4 D6 मे, Ñ1 तु (for न) B4 श्चा]

16 B1 missing (cf v l 12) —^{a}) Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 2 4-7 M4 तेन विप्र(V1 ते वि, D1 वि)कृता क्रुद्धा (Ñ1 D4 5 7 पौरा) —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B2-4 D1 2 6 M4 पौरा (B4 °) (for क्रुद्धा) B4 om राजानमब्रुवन् Ś1 D6 सगरम् (for राजानम्) D2 अब्रवीत् (sic) —V1 om (hapl), B4 reads in marg from 16^{c} up to 854* —^{cd}) Ś1 Ñ B2-4 D1 2 4-7 M4 असमजममेक वा त्यजास्मान्वा महीपते

17 B1 missing (cf v l 12) V1 om, B4 reads in marg from 17^{a} up to 854* (cf v l 16) —^{a}) Ñ2 B4 ताम् (for तान) —^{b}) Ś1 B2 4 D1 4-7 कि कारणमिति प्रभु, Ñ B3 कि च पुत्र करोति मे, D2 कि करणीयमिति प्रभु (hypm), M4 कि करोमीति च प्रभु —D2 om 17^{cd} —^{c}) T1 G3 M3 ते चापि, G2 M1 ततश्च (for ताश्चापि) —For 17^{cd}, Ś1 Ñ B2-4 D1 4-7 M4 subst

854* त तदा रुषिता पौरास्तत्र राजानमब्रुवन् ।

[Ś1 D1 4-7 M4 तथा (for तदा) D4 भाविता, D5 7 भाषिता (for रुषिता) Ś1 D6 सर्वे पौरा, Ñ1 D4 5 7 °दा (for पौरास्तत्र) D1 M4 राजानमिदमब्रवीत् (for the post half)]

18 B1 missing (cf v l 12) —^{b}) Dg1 बालकान्भ्रात- (for बालानुद्भ्रान्त-) Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 -चेतस, Cg °न (as in text) —^{c}) Dg1 शरय्या, G3 सरय्वा (for सरय्वां) Dg1 T3 G1 2 M1-3 पातयन्, T1 G3 प्राक्षिपन् —For 18, Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 2 4-7 M4 subst

855* पुत्रस्तवैष दौःशील्यादस्माक किल दारकान् ।
गले क्रोशत आदाय सरय्वां क्षिपति स्वयम् ।

[(l 1) V1 ते देव, B3 4 D1 तवव (for तवैष) Ś1 D6 एव किल स दारकान्, V1 D1 2 4 5 7 M4 अस्माक बाल(D4 7 M4 दार) कान्सुतान् (for the post half) —(l 2) Ñ1 सदे (sic), B4 सले (for गले) Ñ1 सरय्वा क्षिपत, B4 स्वराज्य क्षिपति (sic) Ś1 D6 प्रभो (for स्वयम्) V1 D1 2 4 5 7 M4 क्रोशमानान्पुरे(D2 °न्पुर, M4 °न्नले) गृह्य श(D5 स)रय्वा क्षिपतेवशान् (V1 °तो रमान् [sic], D4 7 शरय्वा क्षिपतेंभसि)]

19 B1 missing (cf v l 12) —^{a}) I3 सीताह (sic) (for स तासा) —^{c}) G M1 2 स, M3 स, Ct as in text (for त) —^{d}) Dg1 T1 G3 M3 तेपा (for तासा) —For 19, Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 2 4-7 M4 subst

856* इति तेपा वच श्रुत्वा पौराणा सगरो नृप ।
तत्याज दुषित पुत्र तेपा स प्रियकाम्यया ।

[(l 1) D5 अथ (for इति) B4 तस्य (sic) (for तेषा) —B4 reads l 2 in marg —(l 2) B4 D4 5 7 च (for स) V1 D1 2 M4 पा(D2 पु)राणा हितकाम्यया (for the post half)]

—After 19, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

857* त यान शीघ्रमारोप्य सभार्यं सपरिच्छदम् ।
यावज्जीव विवास्योऽयमिति स्वानन्वशासिता ।
सफालपिटक गृह्य गिरिदुर्गाणि लोलयन् ।
दिश सर्वास्त्वनुचरन्स यथा पापकर्मकृत् ।

[(l 1) G2 सपुरच्छद —(l 2) T3 विहस्यो (sic) (for विवास्यो) Dt1 Dd1 T3 तान् (for स्वान्) —(l 3) ❀ Cm सफालेति । ❀ G1 M1 2 सफाल पिटक, M3 समाल पिटप Dg1 [अ]लोडयत्, Dt1 Dd1 Dm1 T3 [अ]लोकयत्, G1 2 M1-3 Cg [अ]लोलयत्(G2 °यन्) (for लोलयन्) —(l 4) G1 दिक्षि (sic) (for दिश)]

20 B1 missing (cf v l 12) —^{a}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G1 2 M1-3 [ए]नम् (for [ए]वम्) —For 20, Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 2 4-7 M4 subst

858* अविनीतमेव नृपति सगरस्त्यक्तवान्सुतम् ।
गुणवन्त सुत राजा राम त्यक्ष्यत्यय कथम् ।

[(l 1) Prior half hypm B1 आर्नीतमेव (for अविनीतमेव) M4 अविनीतमसु राजा (for the prior half) —(l 2) Ñ1 त्यक्ष्यत्यमी, Ñ2 B3 जह्यात्त्वय (for त्यक्ष्यत्यय) M4 कथ सुतम् (by transp)]

—After 20, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

859* न हि कचन पश्यामो राघवस्यागुण वयम् ।
दुर्लभो ह्यस्य निरय शशाङ्कस्येव कल्मषम् ।
अथवा देवि दोष त्व कचित्पश्यसि राघवे ।
तमद्य ब्रूहि तत्त्वेन ततो रामो विवास्यताम् ।
अदुष्टस्य हि सत्याग सत्पथे निरतस्य च । [5]
निर्दहेदपि शक्रस्य द्युति धर्मनिरोधनात् ।

श्रुत्वा तु सिद्धार्थवचो राजा श्रान्ततरस्वनः ।
शोकोपहतया वाचा कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥ २१

अनुव्रजिष्याम्यहमद्य रामं
राज्यं परित्यज्य सुखं धनं च ।
सहैव राजा भरतेन च त्वं
यथासुखं भुङ्क्ष्व चिराय राज्यम् ॥ २२

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्वात्रिंशः सर्गः ॥ ३२ ॥

तद्दल देवि रामस्य श्रिया विहतया त्वया ।
लोकनोऽपि हि ते रक्ष्य परिवाद शुभानने ।

[(l 1) Dg1 Dt1 Dd1 T2 G1 2 M1 किंचन Dm1 [अ]गुणा, G3 गुण (sic) (for [अ]गुण) —(l 2) M2 कल्मष —(l 3) Dg1 Dm1 T3 G1 2 M2 किंचित्सहयमि, T1 damaged for कचित्स (for कचित्सहयमि) Dt1 त्व कचिहोप (by transp) —(l 4) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G3 M3 त्वम्, G1 तद् (for तत्) Dt1 Dd1 Dm1 नदा रामो विवास्यते, T1 partially damaged (for the post half) —In T1, some portion of l 5 is damaged and some is illeg —After l 5, Dm1 ins

859(A)* अपापस्य विवासोऽय वनेषु सुयशस्विन ।

—T1 illeg for l 6-8 —(l 6) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 -विरोधनाद् (Dt1 °नान्) —(l 7) Dm1 यद त्व (for तदल) Dg1 T2 3 G3 विन्तिया, Cr in g h t as above —(l 8) Dg1 T2 निन्ते, Ct as above (for नि ने) Dd1 (before corr) परिवाट (for °वाद)]

21 B1 missing (cf v l 12) —[ab]) Dm1 [अ,थ (for तु) M2 भ्रात- (for श्रान्त-) Dt1 -स्वय, Dd1 Dm1 T1 2 G1 3 -स्वर , G2 M1 -स्वर (for -स्वन) Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 2 4-7 M4 इति सिद्धार्थवचन श्रुत्वा दशरथो नृप —[c]) Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 2 4-7 M4 शोकव्याकुलया वाचा —[d]) Ñ1 V1 D1 2 4 5 7 M4 पुनर् (for इदम्) —After 21, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

860* एतद्वचो नेच्छसि पापवृत्ते
हित न जानासि ममात्मनो वा ।
आस्थाय मार्ग कृपण कुचेष्टा
चेष्टा हि ते मा उपथाद्पेता ।

[(l 1) T3 नश्यसि (for नेच्छ°) Dt1 Dd1 Dm1 पापरूगे —(l 2) Dg1 [ऽ]पि वा (for वा) —(l 3) T3 om कृपण —(l 4) G3 उपेत (sic) (for अपेता)]

22 B1 missing up to अनु (cf v l 12) The portion from व्रजेय in 22[a] up to मृगी इ in 2 33 865* is reproduced in the photo-copy of B1 —[a]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 अनु(B1 missing अनु)व्रजामि(Ñ1 V1 D1 4 5 7 M4 °जिष्ये, B1 4 °जेय) स्वयमेव राम (D1 राघव) —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 सुखानि चैव, T1 2 G2 M1 धन सुख च (by transp) (for सुख धन च) —[c]) Dt1 सर्वे च (for सहैव) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 त्वमप्य (D1 °त्स)नार्ये भरतेन सार्धं(Ñ B °र्धम्) —[d]) Ñ B एतत् (for यथा) B1 राष्ट्र (for राज्यम्)

Colophon —*Sarga name* Ś1 D6 सिद्धार्थवचन, Ñ B D4 7 सिद्धार्थवाक्य(D4 7 °वच), V1 D1 2 कैकेयीवाक्य, D5 दडकारण्यगमने सिद्धार्थवाक्य —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 D6 om Ñ2 B1 2 4 35, V1 M4 37, B3 34, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 36, D1 92, D2 39, D4 7 40, D5 43 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम , T2 श्रीरामचन्द्राय नम , G2 3 M1 2 श्रीरामाय नम

३३

महामात्रवचः श्रुत्वा रामो दशरथं तदा ।
अन्वभाषत वाक्यं तु विनयज्ञो विनीतवत् ॥ १
त्यक्तभोगस्य मे राजन्वने वन्येन जीवतः ।
किं कार्यमनुयात्रेण त्यक्तसङ्गस्य सर्वतः ॥ २
यो हि दत्त्वा द्विपश्रेष्ठं कक्ष्यायां कुरुते मनः ।
रज्जुस्नेहेन किं तस्य त्यजतः कुञ्जरोत्तमम् ॥ ३
तथा मम सतां श्रेष्ठ किं ध्वजिन्या जगत्पते ।
सर्वाण्येवानुजानामि चीराण्येवानयन्तु मे ॥ ४
खनित्रपिटके चोभे ममानयत गच्छतः ।
चतुर्दश वने वासं वर्षाणि वसतो मम ॥ ५
अथ चीराणि कैकेयी स्वयमाहृत्य राघवम् ।
उवाच परिधत्स्वेति जनौघे निरपत्रपा ॥ ६
स चीरे पुरुषव्याघ्रः कैकेय्याः प्रतिगृह्य ते ।
सूक्ष्मवस्त्रमवक्षिप्य मुनिवस्त्राण्यवस्त ह ॥ ७
लक्ष्मणश्चापि तत्रैव विहाय वसने शुभे ।
तापसाच्छादने चैव जग्राह पितुरग्रतः ॥ ८

33

☞ D3 missing up to st 12 and then up to line 15 of App I (No 15) (cf v l 2 12 12) In the photo copy of B1, the portion up to ह in 865* is reproduced (cf v l 2 32 22)

Dm1 begins with ॐ

1 ^{a}) Dg1 महामात्यवच , Cg as in text —^{c}) Dg1 Dt1 Dm1 T1 Cg अभ्यभाषत —For 1, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

861* कैकेय्या वचनं श्रुत्वा पितुर्दशरथस्य च ।
अन्वभाषत धर्मात्मा रामस्तत्र महायशा ।

[(l 1) V1 कैकेयी- —(l 2) D1 अन्वभाषत (for अन्व°) Ś1 D4–7 महामना]

2 ^{b}) Dd1 जीवना, G2 M3 जीवित (sic) —^{d}) M2 त्यक्तसर्वस्य मगत —For 2, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

862* त्यक्तसर्वस्वभोगस्य वन्याहारनिषेविण ।
अनुयात्रेण मे राजन्किं कार्यं विजने वने ।

[(l 1) D1 2 M4 (after corr as in text) त्यक्तसर्वस्य Ñ B3 D4 5 -भोगस्य B4 त्यक्तसर्वसुभोगस्य (for the prior half) D4 5 7 वने वन्येन जीवत (D7 °ने) (for the post half) V1 सत्यक्तसर्वभोगस्य वन्याहार निषेवन —(l 2) Ñ1 अनुयात्रेण किं (hypm), B3 4 अनुयाने (B4 °ते)न, D2 अनुयात्रेण (sic) (for °यात्रेण) B4 नान (for राजन्) Ś1 transp राजन् and कार्यं]

3 ^{a}) Ś1 B1 2 4 D1 2 4–7 M4 हित्वा, Ñ2 B3 त्यक्त्वा, V1 हत्वा, G2 गत्वा (for दत्त्वा) Ñ1 B1 2 Dg1 गजश्रेष्ठ, D4 5 7 गज श्रेष्ठ (for द्विपश्रेष्ठ) —^{b}) Dg1 कक्षाया, Cg °क्ष्याया (as in text) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 गजकक्ष्या(V1 B1 2 4 D2 4 5 7 °कक्षा, B3 °क्षा) वहे(Ñ1 °ह)न्नृप(Ś1 Ñ1 B4 D1 °प) —^{c}) Ś1 B1 4 D6 किं कार्यं(B1 4 °र्यं) गूढया(B1 कक्षया) तस्य, Ñ V1 B2 3 D1 2 4 5 7 M4 किं कक्ष (D1 5 7 M4 °क्ष्य)योढया(Ñ1 °येहया, V1 °योडया, B3 [before corr] °याचया, D4 °याशुया, D7 °यानुया) तस्य

4 D4 5 7 om 4^{ab} —^{ab}) G1 श्रेष्ठ T3 महीपते (for जगत्पते) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 तथा मम विभु(Ñ1 B2 3 [before corr as in Ś1] M4 °भु, B1 °र)क्तस्य ध्वजिन्या किं प्रयोजन —^{c}) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 2 4–7 M4 सर्वमेव (for सर्वाण्येव) B1 [अ]व्रजानामि, B3 [अ]नुजानामि B4 सर्वाभ्यवर्त यानानि (sic) —^{d}) Ś1 Ñ B D4–7 M4 तु केवल, V1 D1 2 [आ]हरतु मे (for [आ]नयन्तु मे)

5 ^{a}) V1 D4 खनित्रपीठक(D4 °के), Dm1 D5 °पटके, D1 2 खनित्र पिटके(D2 °क), M3 न चित्रपिटके, M4 खनक पिटक (for खनित्रपिटके) V1 M4 चैव (for चोभे) —^{b}) Dg1 Dd1 Dm1 म(Dm1 स)मानयतु, Dt1 T1 2 G2 3 M1 समानयत T1 गच्छन Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 स(V1 सु) गि(D2 °श)क्ये(Ś1 D6 °क्ये, Ñ1 °शे, Ñ2 °क, M4 °क्य) वरये(V1 °येन् , D2 °य) नृप —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 चतुर्दश हि(G[ed] च) वर्षाणि —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 वने वत्स्यामि निर्जने(Ñ1 °ने), M4 वत्स्यामि विजने वने

6 ^{a}) V1 D1 ततश्च (for अथ) —^{b}) Ś1 D6 स्वयमादाय, Ñ2 स्वयमाकृत्य (for स्वयमाहृत्य) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 निर्लज्जा(Ś1 Ñ1 M4 °ज्ज) जनसंसदि

7 ^{a}) G1 चीर —^{b}) Dm1 (before corr as in text) प्रतिगृह्यत, T3 परिगृह्य ते, G1 °गृह्य तत् (for प्रतिगृह्य ते) —^{c}) T3 अनिक्षिप्य, G1 अपक्षिप्य —^{d}) G1 अवास्त —For 7, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

863* प्रतिगृह्य च ते चीरे कैकेय्या हस्ततस्तत ।
विहाय वाससी सूक्ष्मे राम परिदधे स्वयम् ।

[(l 1) Ś1 B2 D6 M4 परिगृह्य Ś1 Ñ1 D4 5 7 तु ते, V1 वरे (for च ते) B1 D5 M4 तदा, D2 स्वय (for तत)]

8 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 अन्वेव(V1 B1 °न्ये च, B2 4 °न्वेव, D1 °न्वेष, D4 °न्वेन, D7 °न्वेतु) लक्ष्मणश्चापि

Rāma places the bark-garment over Sītā's silken garment

तस्यात्तत्क्षिप्रमागम्य रामो धर्मभृतां वर ।
चीरं बबन्ध सीताया कौशेयस्योपरि स्वयम् ॥ 2 33 12

अथात्मपरिधानार्थं सीता कौशेयवासिनी ।
समीक्ष्य चीरं संत्रस्ता पृषती वागुरामिव ॥ ९

सा व्यपत्रपमाणेव प्रतिगृह्य च दुर्मनाः ।
गन्धर्वराजप्रतिमं भर्तारमिदमब्रवीत् ।
कथं नु चीरं बध्नन्ति मुनयो वनवासिनः ॥ १०

कृत्वा कण्ठे च सा चीरमेकमादाय पाणिना ।
तस्थौ ह्यकुशला तत्र व्रीडिता जनकात्मजा ॥ ११

तस्यास्तत्क्षिप्रमागम्य रामो धर्मभृतां वरः ।
चीरं बबन्ध सीतायाः कौशेयस्योपरि स्वयम् ॥ १२

—^{b}) B1 च सत्ते (for वसने) —^{c}) T1 न (for च) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 चीरे परिदधे चीरम् (Ñ1 V1 D1 2 1 5 7 M4 गृह्य) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 तथैव (for जग्राह) T1 damaged from रत्न up to अथा in 9^{a}

9 T1 damaged for अथा (cf v l 8) For subst in D4 cf 866* —^{a}) Ñ2 B D5 तथा M4 दृष्ट्वा (for अथ) B4 [अ]नु- (for [आ]त्म-) Ś1 Ñ2 V1 B1-3 D1 2 6 M4 -परिधानाय —^{b}) Ś1 Ñ1 V1 B1-3 (marg also) D1 6 M4 पीत- (Ś1 B1 °ते) (for सीता) Ś1 V1 D1 6 कौशेयवाससी, G1 सत्क्षौम° (for कौशेयवासिनी) D2 दृष्ट्वा कैकेयवाससी, D5 मैथिली समुपा(D2 °पा)हृते —After 9^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 ins, D3 ins l 2 only after 9

864* दृष्ट्वा समुद्यते चीरे कैकेय्या जनकात्मजा ।
लज्जमाना स्थिता पार्श्वे रामस्य शुभदर्शना ।

[(l 1) B1 कैकेयी (sic) (for कैकेय्या)]

—^{c}) Dg1 निरीक्ष्य, Dt1 Dd1 Dm1 T G2 3 M1 3 सम्प्रेक्ष्य (for समीक्ष्य) D5 7 चीरं वित्रस्ता —For 9^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst, D5 cont after 864*

865* जग्राह मृगमुद्विग्ना मृगी दृष्ट्वेव वागुराम् ।

[B1 missing from इव up to राम in 16^{b} M4 तन्नाम मृगमाविग्ना (for the prior half) V1 B4 D1 2 [व]व (for [इ]व)]

10 B1 missing (cf v l 9) —^{ab}) G2 [अ]व्यपत्र-पमाणा Dg1 Dm1 T1 2 G1 [ए]व (for [इ]व) Dg1 परिगृह्य च, Dt1 Dd1 Dm1 T3 M 3 प्रगृह्य च सु (Dt1), D5 दीर्यमाणेव, D7 दीर्यमाणे सु (for प्रतिगृह्य च) Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 2 6 M4 परि(V1 D1 2 प्रति)गृह्य च ते चीरे सीता साश्रा(Ś1 D6 बाष्पा, Ñ2 B2 D2 साश्रु [sic], B4 वाश्रु [sic])विलेक्षणा —After 10^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D5 7 T G M1-3 ins, while D4 subst for 9-10^{b}

866* कैकेय्या कुशचीरे ते जानकी शुभलक्षणा ।
अश्रुसम्पूर्णनेत्रा च धर्मज्ञा धर्मदर्शिनी ।

[(l 1) G1 कैकेय्या, K(ed) कैकेयी- D5 कुशचीरम्ने, D7 कुशचीरश्च D4 (marg *sec m* after अथा) अथापरे तथा चीरे (for the prior half) D4 7 जगृहे, D5 जग्राह (for जानकी) Dg1 T1 G3 M3 सुशुभेक्षणा, D4 5 7 कमले° (for शुभलक्षणा) —(l 2) M3 अश्रुपूर्णमुखी दीना (for the prior half) D5 धर्माधर्मनिदर्शन (for the post half)]

—Ś1 reads 10^{cd} (followed by 867*) in marg —^{c}) M4 दर्शनीयतरा वाक्य —^{d}) D4 5 7 राघव त्विदम(D7 °) ब्रवीत्, T1 भर्ता ब्रवीत (damaged) —^{e}) D4 5 तु, D7 om (subm) (for नु) M2 किं नु चीरमवध्नति (sic) —For 10^{ef}, Ś1 (marg) Ñ V1 B2-4 D1 2 6 M4 subst

867* आर्यपुत्र कथं चीरमिदं बध्नामि राम मे ।

[Ñ1 B3 चीरे, B4 चीर (for चीरम्) Ś1 Ñ B2 3 D6 अथ, B4 चीर (for कथं)]

—After 10, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 S (G3 illeg up to 11^{ab}) ins

868* इति ह्यकुशला सीता सा मुमोह मुहुर्मुहुः ।

[Dg1 व्याकुलिता D1 5 [अ]त्यकुशला, G2 ह्यकुशला (sic) (for ह्यकुशला) M4 समुमोह (for सा मुमोह)]

11 B1 missing (cf v l 9) G3 illeg for 11^{ab} (cf v l 10) —^{ab}) T1 2 स्कन्धे, Ct as in text (for कण्ठे) Dt1 Dd1 Dm1 सा (for च) D4 5 7 ग्रीवायामेकमादाय गृहीत्वैकमथ(D4 °था)स्थिता —^{c}) G2 M1 सीता (for तत्र) —^{d}) S व्रीळिता —For 11, Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 2 6 subst, while D4 5 7 subst l 3 for 11^{cd}

869* उत्सुकत्वा चीरमेकं सा तस्मिन्स्कन्धे समासजत् ।
द्वितीयं च परिदधौ चीरमादाय मैथिली ।
चीरस्याकुशला देवी सम्यङ्निवसने शुभा ।

[(l 1) Ñ2 समासजन् V1 D1 2 स्कन्धे समासजत् (D2 सजन्), B2 4 ना परिन्यस्य (for the post half) —(l 2) Ś1 D6 पे परिन्, Ñ1 च परिन्य (sic), Ñ2 V1 B2 1 D1 2 चो(Ñ2 चा, V1 4)परिदधौ (for च परिदधौ) —Ś1 D6 om from l 3 up to st 12 —D1 repeats consecutively l 3 (var) —(l 3) D1(second time) 4 5 7 सीता (for देवी) B2 1 सम्यग्य वसने Ñ1 D1 (first time) शुभ (for शुभा) D1(second time) 4 5 7 सुमध्या व्रीडिता(D1 °यिता)भवत]

12 B1 missing (cf v l 9) Ś1 Ñ2 V1 B2-4 D2 6 om 12 (for Ś1 D6 cf v l 11) —^{a}) D1 4 5 7 G2 तु (for तत्) M2 पार्श्वम् (for क्षिप्रम्) M4 आगत (for °म्य) D5 तस्या सुक्षिप्रमागम्य —^{b}) G2 वर (for वरः) —^{c}) Ñ1 D1 4 5 7 बबन्ध चीर (by transp) —M3 om (hapl) from 12^{d} up to the prior half of l 1 of App I

तस्यां चीरं वसानायां नाथवत्यामनाथवत् ।
प्रचुक्रोश जनः सर्वो धिक्त्वां दशरथं त्विति ॥ १३

स निःश्वस्योष्णमैक्ष्वाकस्तां भार्यामिदमब्रवीत् ।
कैकेयि कुशचीरेण न सीता गन्तुमर्हति ॥ १४

(No 15) —[d]) G3 illeg for स्वयम् Ñ1 कौशेयोपरि च स्वय —After 12, Ñ1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3-5 7 S (M3 after 12[c]) ins a passage of 46 lines relegated to App I (No 15)

13 B1 missing (cf v l 9) Before 13, Dm1 ins ॐ —[a]) G1 चीर- (for चीरं) —[c]) D7 G2 सर्वे (for सर्वो) —[d]) D4 धिग्धिग्, D5 G1 2 M1 धिक्त्वा, T1 धिः (damaged) (for धिक्त्वां) D5 दशरथास्त्विति —For 13, Ś1 Ñ V1 B2-4 D1-3 6 subst, while D4 5 7 subst l 1 only for 13[ab]

870* ता चीरवसना दृष्ट्वा भर्तृनाथामनाथवत् ।
प्रचुक्रुशु स्त्रिय सर्वा धिग्धिगित्येव चाब्रुवन् ।

[(l 1) Ñ2 B2-4 चीर वसाना ता दृष्ट्वा (for the prior half) —(l 2) B3 4 चुक्रुशुस्ता (for प्रचुक्रुशु) V1 D1-3 राज्ञो (for सर्वा) V1 D1 3 [अ]पि (for [ए]व)]

—Ś1 Ñ V1 B2-4 D1-3 6 cont, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 ins after 13

871* त धिक्शब्द नृप श्रुत्वा स्वस्त्रीभि समुदीरितम् ।
चिच्छेद जीवितश्रद्धा धर्मे यशसि चात्मन ।

[(l 1) Ś1 D6 विक्रद, Ñ2 B3 धिक्कृत (for धिक्शब्द) D4 5 7 तत (for नृप) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 तेन तत्र प्रणादेन (for the prior half) D1 2 सुस्त्रीभि Ñ1 समुदीरित, G(ed) समुदाहृत (for समुदीरितम्) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 दु खित स महीपति (for the post half) —Dt1 om l 2 —(l 2) V1 चिक्षेद (for चिच्छेद) Ñ2 Dg1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1-3 जीविते श्रद्धा Ś1 Ñ V1 B2-4 D1-3 6 M4 सुखश्रद्धा च दु खित (Ś1 °ता, M4 दुर्मना), D4 5 7 धर्मश्रद्धा तथात्मन (for the post half)]

14 B1 missing (cf v l 9) —[a]) V1 B2 3 Dt1 Dd1 Dm1 D2 5 7 S निश्वस्य (for नि श्वस्य) D4 [इ]दम् (for [उ]ष्णम्) G(ed) नि श्वस्योष्ण स (by transp) Ś1 Ñ B2-4 D4 5 7 M4 इक्ष्वाकुर्, D1-3 °कुर् (for ऐक्ष्वाकस्) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B2-4 D1-7 M4 भार्यां ताम् (by transp), Ñ1 भार्यां वचनमब्रवीत् —After 14[ab], Ś1 Ñ B2-4 D3-7 ins

872* रामस्यैकस्य गमने वर याचितवत्यसि ।
न सौमित्रेर्न जानक्या नृशसे दुष्टचारिणि ।
किमर्थमनयोश्चीरे ददास्यशुभदर्शने ।
पापे पापसमाचारे नृशसे कुलपासने ।

[(l 1) D3 गमन पर याचितवान् —(l 2) D5 न शास (for नृशसे) Ñ1 illeg from से up to किमर्थं in l 3 —(l 3) D6 (marg) चीर (for चीरे) —After l 3, B3 ins

872(A)* शृणु वाक्य च मे घोरे व्यालि ग्रामिविघातिनि ।

—D4 om from l 4 up to 15[b] —(l 4) Ś1 कुलपासिनि, Ñ1 B4 D6 कुलपाश(D6 °न)नि, B3 कुलपाशने, D3 5 7 पापनिश्चये (for कुलपासने)]

—Dt1 om 14[cd] —[c]) Ś1 D6 7 न च सौमित्रिर्, B4 कुशचीरे किं (for कुशचीरेण) —[d]) V1 सीता (for सीता) V1 D5 अर्हसि Ñ2 B2-4 सीता(B4 °ता) व(B2 3 वा)सितुमर्हसि, D2 न सीतामभियुन्महि, T2 सीता गतु च नार्हति —After 14, Dg1 Dt1 (om 14[cd]) Dd1 Dm1 T G M1-3 ins, while M4 ins after 15

873* सुकुमारी च बाला च सतत च सुखोचिता ।
नेय वनस्य योग्येति सत्यमाह गुरुर्मम ।
इय हि कस्यापकरोति किंचित्
तपस्विनी राजवरस्य कन्या ।
या चीरमासाद्य जनस्य मध्ये [5]
स्थिता विसज्ञा श्रमणीव काचित् ।
चीराण्यपास्याज्जनकस्य कन्या
नेय प्रतिज्ञा मम दत्तपूर्वा ।
यथासुख गच्छतु राजपुत्री
वन समग्रा सह सर्वरत्नै । [10]
अजीवनार्हेण मया नृशसा
कृता प्रतिज्ञा नियमेन तावत् ।
त्वया हि बाल्यात्प्रतिपन्नमेतत्
तन्मा दहेद्वेणुमिवात्मपुष्पम् ।
रामेण यदि ते पापे किंचित्कृतमशोभनम् । [15]
अपकार क इह ते वैदेह्या दर्शितोऽधमे ।
मृगीवोत्फुल्लनयना मृदुशीला मनस्विनी ।
अपकार कमिव ते करोति जनकात्मजा ।

[M4 om l 1 —(l 1) G1 सुखोषिता —(l 3) M4 च (for हि) l2 तस्य (for कस्य) —(l 4) Dt1 Dd1 Dm1 पुत्री(Dm1 °त्री) (for कन्या) —(l 5) Dg1 M4 सा (for या) —(l 6) Dt1 जाता (for स्थिता) —(l 7) G1 [अ]पास्येज्, M3 [अ]पास्ये (for [अ]पास्याज) —(l 9) T1 damaged from रा up to व in l 10 —(l 12) M3 क्रिया (for कृता) M3 4 नियनेन, Cm g t as above (for नियमेन) M4 तात (for तावत्) —(l 15) T3 वा (for ते) T2 पाप (for पापे) —(l 16) Dg1 M3 अपराध, G1 अपहार (for अपकार) M4 इव (for इह) K(ed) [ऽ]थ मे (for ऽधमे) —(l 17) Dg1 G2 M1 4 तपस्विनी, M2 यशस्विनी —(l 18) M3 अपराध, Dg1 T3 G2 M2 कमिह, Dd1 किमिव, G3 किमिह (for कमिव)]

ननु पर्याप्तमेतत्ते पापे रामविवासनम् ।
किमेभिः कृपणैर्भूयः पातकैरपि ते कृतैः ॥ १५
एवं ब्रुवन्तं पितरं रामः संप्रस्थितो वनम् ।
अवाक्शिरसमासीनमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १६
इयं धार्मिक कौसल्या मम माता यशस्विनी ।
वृद्धा चाक्षुद्रशीला च न च त्वां देव गर्हते ॥ १७
मया विहीनां वरद प्रपन्नां शोकसागरम् ।
अदृष्टपूर्वव्यसनां भूयः संमन्तुमर्हसि ॥ १८

15 B1 missing (cf v l 9) D4 om 15^{ab} (cf v l 14) M4 repeats 15 after 873* which is inserted in M4 after the first occurrence of 15 —^{a}) V1 न त्व, Dm1 D2 अनु-, D7 T3 न तु (for ननु) Ś1 Ñ V1 B2-4 D1-3 5-7 M4 (first time) एतावत्, Dg1 T G M1-3 एक ते, Dt1 एव ते (for एतत्ते) —^{b}) B2 M4 (both times) पाप (for पापे) D2 6 G2 M2 रामनिवासन —^{c}) M2 किमेभ्य —For 15^{cd}, Ś1 Ñ V1 B2-4 D1-7 M4 (first time) subst

874* किं ते भूय इद कर्तुं मतिर्निरयगामिनि ।

[B4 भूयम् V1 कर्न, M4 कार्यं (for कर्तुं) Ñ1 D3-5 7 पापे, V1 D1 2 M4 पाप, B4 मति (for मतिर्) D4 7 नरकगामिनि (for निरय°)]

—After 15, Dg1 Dt1 (l 1-4 only) Dd1 Dm1 S (M4 after the repetition) ins

875* प्रतिज्ञात मया तावत्त्वयोक्त देवि शृण्वता ।
राम यदभिषेकाय त्वमिहागतमब्रवी ।
तत्त्वेतत्त्वमतिक्रम्य निरय गन्तुमिच्छसि ।
मैथिलीमपि या हि त्वमीक्षसे चीरवासिनीम् ।
इतीव राजा विलपन्महात्मा [5]
शोकस्य नान्त स ददर्श किंचित् ।
भृशातुरत्वाच्च पपात भूमौ
तेनैव पुत्रव्यसने निमग्न ।

[(l 1) Dt1 शृणता —(l 2) Dm1 त्वम् (for यद्) T2 G M4 अब्रवीत् (for अब्रवी) —(l 3) Dt1 न, T3 त्व (for तत्) T3 नतत्, G1 एतत् (for त्वेतत्) —(l 4) M4 या (for या) T1 2 G3 ईप्म्(T1 °स्य)से, T3 ऽक्षने —(l 6) Dd1 प्रददर्श (for स ददर्श) —(l 7) M1 2 व्यथातुरत्वाच्च —(l 8) Dg1 Dd1 Dm1 G1 M2 3 व्यसनेन मग्न]

16 B1 missing up to राम in ^{b} (cf v l 9) —^{a}) Ś1 Ñ V1 B2-4 D1-3 6 M4 इति(Ñ1 एव) ब्रुवाण (for एव ब्रुवन्त) V1 D1-3 नृपति (for पितर) B1 repeats erroneously from संप्रस्थितो in 16^{b} up to 2 34 5^{ab} —^{b}) D4 7 च प्रस्थितो (for संप्रस्थितो) —^{c}) Ñ B1-3 अवाक्शिरा समासीनम्, D5 अवाक्शिर समासीनम् —B3 reads from 16^{d} up to राजन् in l 1 of 876* in marg

17 B3 reads 17 in marg (cf v l 16) —^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 M4 धर्मज्ञ(D2 °ज्ञा), D4 5 7 च राजन् (for धार्मिक) —^{b}) Ś1 Ñ2 B3 4 D6 माता मम (by transp). Ś1 Ñ V1 B D1-7 तपस्विनी —B4 reads from 17^{c} up to l 1 of 877* in marg —^{d}) M4 नैव (for न च) Ś1 Ñ V1 B D1-7 सुभृश(V1 D1-5 7 भृश च) त्वामनुव्रता(B3 °त), Dm1 न त्वा देव विगर्हते

18 V1 D1 2 M4 om 18 —^{d}) T3 सा मतुम् —For 18, Ś1 Ñ B(B4 marg [cf v l 17]) D3-7 subst

876* मद्वियोगादृश राजन्निमग्ना शोकसागरे ।
अदृष्टपूर्वं व्यसन प्राप्त पुत्रविवासजम् ।
मेऽनुग्रहार्थं कृपणा त्वत्तो रक्षणमर्हति ।

[(l 1) B3 reads the prior half in marg (cf v l 16) D3-5 7 दृढ (for भृश) —Ś1 Ñ B D6 om l 2 —(l 2) D4 7 प्राप्ता D4 पुत्रविवासन —D1 om l 3 —(l 3) Ś1 Ñ1 B2 D3 5-7 मदनुग्रहार्थं (hypm), B1 4 अनुग्रहार्थं (for मेऽनुग्रहार्थं) D5 7 कृपणा B1 3 4 [ऽ]ने(B4 थं)क्षणम् (for रक्षणम्) D3 5 7 त्वमवेक्षितुमर्हसि (for the post half)]

—Thereafter, all the above MSS (except D4) cont

877* यथा न दु खिता स्यात्त्वया नाथेन नाथिनी ।
मदपेक्षा तथा राजन्सादर द्रष्टुमर्हसि ।

[B4 reads l 1 in marg (cf v l 17) —(l 1) D3 [द]य दु खिता न (by transp) D3 5 7 पूजिता (for नाथिनी) —(l 2) Ñ- B2-4 D3 5-7 मदपे(D3 7 °ने)क्षया(hypm) (for मदपेक्षा) B2 त्वया (for तथा) Ś1 Ñ1 B3 D5-7 सदे(D5 °दै)मा, B1 सन्ना, D3 सदैव (for सादर)]

—After 18, Dg1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

878* पुत्रशोक यथा नर्च्छेत्त्वया पूज्येन पूजिता ।
मा हि सचिन्तयन्ती सा त्वयि जीवेत्तपस्विनी ।

[(l 1) T3 पुत्रशोको Dg1 G3 नेच्छे(Dg1 °च्छेत्), M3 गच्छेत् (for नर्च्छेत्) Cgp न मच्छोकाद्यथा नश्येत् (for the prior half) Dg1 तथा (for त्वया) M3 पूज्या न (for पूज्येन) T3 त यथा नंति पूजिता (for the post half) —(l 2) Dm1 ता (for मा) Dg1 या, Dd1 Dm1 G2 M1-3 य, T3 मा, Cgp [ह]य (for सा) Dg1 Dd1 Dm1 अपि, T3 M2 मयि (for त्वयि)]

इमां महेन्द्रोपम जातगर्धिनी
तथा विधातुं जननीं ममार्हसि ।
यथा वनस्थे मयि शोककर्शिता
न जीवितं न्यस्य यमक्षयं व्रजेत् ॥ १९

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३३ ॥

३४

रामस्य तु वचः श्रुत्वा मुनिवेषधरं च तम् ।
समीक्ष्य सह भार्याभी राजा विगतचेतनः ॥ १
नैनं दुःखेन संतप्तः प्रत्यवैक्षत राघवम् ।
न चैनमभिसंप्रेक्ष्य प्रत्यभाषत दुर्मनाः ॥ २
स मुहूर्तमिवासंज्ञो दुःखितश्च महीपतिः ।
विललाप महाबाहू राममेवानुचिन्तयन् ॥ ३
मन्ये खलु मया पूर्वं विवत्सा बहवः कृताः ।
प्राणिनो हिंसिता वापि तस्मादिदमुपस्थितम् ॥ ४

---

19 ^{a}) B4 इय (for इमा) Ś1 D6 तात दु खिताम्, Ñ1 B1 2 4 जात दु खिताम्, Ñ2 B3 जातु दु खिताम्, D4 7 पुत्रवर्धिनीम्, T3 G1 पुत्रगर्धिनी, M2 3 जातगृद्धिनीं (for जातगर्धिनी) V1 D1–3 M4 इमा महेन्द्रप्रतिमप्रभाव (M4 °पातु) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 अवे (V1 D1–3 तथे) क्षितु त्व, T3 तथाविधा त्व, M4 मया विहीना (for तथा विधातु) V1 B2 (after corr sec m as in text) D3 T3 जननी (for जननीं) D4 5 7 इहार्हसि, M2 4 त्वमर्हसि (for ममार्हसि) —^{c}) T2 मम (for मयि) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 न जीवहीना (D6 मया विहीना) यमनाद (Ś1 °शाम) न व्र (B2 भ) जेत

Colophon D1 7 om (sarga cont) —*Sarga name* Ś1 (marg) Ñ B D6 रामस्य (Ś1 om रामस्य, Ñ2 B3 4 D6 राम) चीरपरिग्रह (Ñ1 °सग्रहणा), V1 D1–3 चीरग्रहणिको, D5 दडकारण्यगमने रामवाक्य —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 D7 om Ś1 D2 40, Ñ2 B3 4 36, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D6 S 38, B1 2 37, D1 93, D5 44 —After colophon, D6 G M1 2 conclude with श्री (D6 om) रामाय नम, T2 श्रीरामचन्द्राय नम

34

D4 7 continue the previous sarga Ś1 Dm1 D6 begin with ॐ Sts 1–5^b appear twice in the photocopy of B1

1 ^{a}) Dg1 वचन (for तु वच) —^{b}) Dm1 सुत (for च तम्) —^{c}) Dg1 सहभार्यो हि —^{d}) T3 [अ]पि गत- (for विगत-) —For 1, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

879* मुनिवेषधर राम दृष्ट्वैवबादिन नृप ।
भार्याभि सह सर्वाभि शुशोच च रुरोद च ।

[(l 1) Ś1 Ñ B D2 6 मुनिवेश D3 वीर (for राम) —(l 2) D4 5 7 वृद्धाभि (for सर्वाभि) B1 प्रसरोद (for च रुरोद) M4 transp शुशोच and रुरोद]

2 ^{a}) M2 तेन (for नैन) —^{b}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 G1 2 M° Ck प्रत्यवेक्ष (M3 °प) त, Ct °वैक्षत (as in text) —^{c}) Dm1 [दु]वम् (for [दु]नम्) —For 2, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

880* न चैन शोकदु खार्त शशाकाभिनिरीक्षितुम् ।
न चाभिभाषितु राजा शशाकैन कृपान्वित ।

[(l 1) D3 नवव (for न चैन) D1 2 M4 दु खशोकार्त (by transp) D4 5 7 नैन शोके (D5 दु खे) न मनस (for the prior half) V1 [अ]क्षिणि वीक्षितु, D1 च निरीक्षितु, D5 [अ]मिममीक्षितु (for [अ]भिनिरीक्षितुम्) —(l 2) B4 [अ]पि (for [अ]भि-) Ś1 D6 सुदु खित Ñ2 B1 3 4 त्रपान्वित (for कृपान्वित)]

3 ^{a}) B4 सु- (for स) Ś1 Ñ1 B1 2 4 D3–7 M4 इव ध्यात्वा, B3 अपि ध्यात्वा (for इवासज्ञो) Ñ2 V1 D1 2 मुहूर्तमिव स ध्यात्वा —^{b}) D4 5 7 पृथिवीपति (for च महीपति) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 दु खामी (Ś1 B2 D6 °खमी, Ñ2 D1 2 °खान्मी, V1 °खोन्मी) लितलोचन —^{cd}) Ś1 D6 [आ]तुरो दीनो (for महाबाहू) Ñ V1 B D1–3 M4 विललापातुरो राजा कृतातवल (B1 °ताम्तरण) मोहित

4 ^{b}) D3 विपुत्रा पुत्रवत्सला —Ñ1 reads 4^{cd} after 883* —^{c}) Ñ1 D3–5 7 चापि, Dg1 पाप (for वापि) —^{d}) Ñ1 Dt1 D3–5 7 तन्माम् (for तस्माद्) —For 4, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 subst, Ñ1 subst for 4^{ab}, while D3 ins after 4

881* नून मया कृता पूर्वं विपुत्रा पुत्रवत्सला ।
यथा पुत्र वियुज्येऽह त्वयातिकृपणोऽवश ।

[(l 1) D1 कृता मया (by transp) B3 अपुत्रा Ñ2 पुरा (for पुत्र) D3 निवत्सा बहवो जना (for the post half). —(l 2) D3 6 M4 तथा (for यथा) Ñ1 B1 3 विमुक्तेह, V1 D2 3 M4 वियुज्यामि (D2 °पि), B4 विनुच्येह (sic), D1 वियुक्ष्याम (for वियुज्येऽह) V1 D1–3 M4 कृपणोह त्वयावश (for the post half)]

न त्वेवानागते काले देहाच्च्यवति जीवितम् ।
कैकेय्या क्लिश्यमानस्य मृत्युर्मम न विद्यते ॥ ५
योऽहं पावकसंकाशं पश्यामि पुरतः स्थितम् ।
विहाय वसने सूक्ष्मे तापसाच्छादमात्मजम् ॥ ६
एकस्याः खलु कैकेय्याः कृतेऽयं क्लिश्यते जनः ।
स्वार्थे प्रयतमानायाः संश्रित्य निकृतिं त्विमाम् ॥ ७
एवमुक्त्वा तु वचनं बाष्पेण पिहितेक्षणः ।
रामेति सकृदेवोक्त्वा व्याहर्तुं न शशाक ह ॥ ८
संज्ञां तु प्रतिलभ्यैव मुहूर्तात्स महीपतिः ।
नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यां सुमन्त्रमिदमब्रवीत् ॥ ९

—After 4, Ñ1 (after 4^{cd} read after 883*) D4.7 ins

882* धिङ्मां नृशंसं निर्लज्जं स्त्रीवश्यमजितेन्द्रियम् ।
पुत्रं त्यजामि यो ज्येष्ठमिमं पुत्रमकारणात् ।
सत्यप्रतिज्ञता नाम धिङ्माम क्षत्रियव्रतम् ।
त्यजामि पुत्रमत्याज्यं यत्कृते निरपत्रप ।
वरप्रदानमज्ञानान्न देयं खलु पण्डितैः ।
अस्थावरस्वभावाना युवतीनां विशेषतः ।
नेदृशोऽप्युपलभ्येत स्वकृतेन मनस्विना ।
अनर्थो दुस्तरो लोके प्राप्तोऽद्य यादृशो मया ।
इच्छेयं जीवितं त्यक्तुं कालेनापहृतेन्द्रिय ।
व्यसने हि नृणां मृत्युः स्वर्गादपि विशिष्यते ।

[(l 1) Ñ1 भृशममितज्ञ (for नृशंसं निर्लज्जं) —(l 2) D4.7 प्रियं (for इमं) Ñ1 D. अकारणे —(l 3) D4 (after corr *sec m*) मे धिङ्मम तद् (for नाम धिङ्माम) Ñ1 विपाटे क्षत्रिय वने, D. वेदयद् क्षत्रियव्रते (for the post half) —(l 4) Ñ1 अथाज, D5 अहमार्य (hypm) (for अत्याज्यं) Ñ1 illeg from त्र up to ज्ञा in l 5 —(l 5) Ñ1 नादेय (for न देयं) —(l 6) D7 विशेषतः (hypm) —(l 7) Ñ1 नेदृशा ह्युपलभ्यते (for the prior half) D. नेदृशा उपलभ्येते स्वागृहेण मनस्विभिः (hypm) —(l 8) Ñ1 अन ... स्तरो —(l 9) D4.5 जीवितुं (for जीवितं) Ñ1 त्यक्त (for त्यक्तुं) Ñ1 D5 शोकेनापहृतेन्द्रिय, D4 कालेनेह हृतेन्द्रिय (for the post half) —(l 10) Ñ1 स्वर्गादपि (for स्वर्गादपि)]

5 ^{a}) T3 ननु (for न तु) —^{b}) Dg1 देहाच्च्यवति, T3 G1.3 M3 देहाच्च्यवति —^{d}) M3 मनसि (for मम न) —For 5, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

883* अकाले देहिना मृत्युस्तात नूनं न विद्यते ।
वियुज्यमानो यन्मृत्युं नाधिगच्छाम्यहं त्वया ।

[D3 om l 1 —(l 1) Ñ2 अकाले देहिना, B2.3 अकाले देहिना, D1 अकाले देहि मा (sic) (for अकाले देहिना) Ś1 D6 मृत्युर्नून तावन् V1 D1.2.5 M4 नान नूनं मृत्युर् (by transp), D4.7 तावन्नून मृत्युर् (for मृत्युस्तात नूनं) —(l 2) Ñ1 B1 विमुह्यमाना, V1 वियुज्यमानो न (hypm), B4 विमुच्य°, D4.7 °माने (for वियुज्यमानो) B4 मृत्युर् (for मृत्युं) D2 न च (for नाधि)]

—Thereafter Ñ1 reads 4^{cd}

6 ^{b}) Dg1 reads स्थितम् in marg —For 6, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

884* लोककान्त प्रियं पुत्र कुशचीरधरं वनम् ।
प्रस्थितं पश्यतो मेऽद्य हृदयं किं न दीर्यते ।

[(l 1) D3 लोकक्रान्त- B4 कान्त (for पुत्र) Ñ2 B2(m also).3 चीराम्बरावृत, B1 D2–5.7 M4 चीरधर वने (B1 D4.5 °न), B2.4 चाराजिनावृत, D1 चीरधर वरं (for चीरधरं वनम्) —(l 2) Ñ2 B3 न विदीर्यते, D7 यन्न दीर्यते (for किं न दीर्यते)]

—All the above MSS cont

885* यत्र पुत्र मया काले लालनीयोऽसि सर्वथा ।
दुःखे महति तत्र त्वां योजयामि धिगस्तु माम् ।

[(l 1) B4 om काले Ś1 Ñ1 D6 मनसा (for सर्वथा) —(l 2) M4 त्वा (for त्वां) Ñ1 नियुज्य (subm), V1 नियुङ्क्ष्व, D1–3 M4 नि(D2 वि)युनज्मि, D4.7 विनियुञ्जे, D5 विनियुक्तो (for योजयामि)]

7 ^{b}) D2 कृतोयं, D5 कृते यत (for कृतेऽयं) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3.6 M4 दुःखितो, Dt1 त्रियते, B(ed) सिद्यते (for क्लिश्यते) —M4 om 7^{c}–8 Ś1 Ñ2 B D6 om 7^{cd} —^{c}) D3 स्वीये (for स्वार्थे) D5 प्रयतमाना यो —^{d}) Dg1 D2.4.7 समसृत्य, D1.3 G2 M1.2 Cr*p* सश्रुत्य, Cr सस्कृत्य, Cm g as in text (for संश्रित्य) D1–3 निकृति(D3 °ते) पुरा, D4.5.7 निकृतामिमां Ñ1 मदऽद्य निकृतीमिमा, V1 संश्रत्य नकृता पुरा (sic)

8 M4 om 8 (cf v l 7) —^{a}) V1 D1–3 एतावदुक्त्वा, D4.7 स एवमुक्त्वा (for एवमुक्त्वा तु) —^{b}) V1 D1.2 शोकेन (for बाष्पेण) V1 Dt1 D1.2 [अ]पिहितेन्द्रिय, Dd1 Dm1 M3 पिहितेन्द्रिय, G2 M1 पिहितानन, B(ed) विहतेन्द्रिय (for पिहितेक्षण) D3 शोचल्लेवाहतेन्द्रिय, D4.7 बाष्पायित-विलोचन, D5 बाष्पापिहितलोचन —Ñ1 transp 8^{cd} and 9^{ab} —^{c}) D2.5 स तदेवोक्त्वा —^{d}) Ñ1 Dt1 स (for ह) V1 D1.3–5.7 व्याहर्तुं नाशकत्पुन —For 8, Ś1 Ñ2 B D6 subst, Ñ1 subst for 8^{ab}

886* इत्युक्त्वा निपपातोर्व्यां राजा मूर्छां जगाम च ।

[Ñ2 मूर्छा (sic) (for मूर्छां) B1 स (for च)]

9 Ñ1 transp 8^{cd} and 9^{ab} —^{a}) Ś1 Ñ B D6 च (for तु) Ś1 Ñ B D6 [अ]थ, D. [प]त्र, G3 [इ]व (for [ए]व) —^{b}) B1 च (for स) D6 स मुहूर्तात् (by transp) —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 अश्रुपूर्णेक्षणो वाक्यं (Ñ2 राम) —^{d}) Ñ1 वाक्यम् (for इदम्)

औपवाह्यं रथं युक्त्वा त्वमायाहि हयोत्तमैः ।
प्रापयैनं महाभागमितो जनपदात्परम् ॥ १०
एवं मन्ये गुणवतां गुणानां फलमुच्यते ।
पित्रा मात्रा च यत्साधुर्वीरो निर्वास्यते वनम् ॥ ११
राज्ञो वचनमाज्ञाय सुमन्त्रः शीघ्रविक्रमः ।
योजयित्वाययौ तत्र रथमश्वैरलंकृतम् ॥ १२
तं रथं राजपुत्राय सूतः कनकभूषितम् ।
आचचक्षेऽञ्जलिं कृत्वा युक्तं परमवाजिभिः ॥ १३
राजा सत्वरमाहूय व्यापृतं वित्तसंचये ।
उवाच देशकालज्ञो निश्चितं सर्वतः शुचि ॥ १४
वासांसि च महार्हाणि भूषणानि वराणि च ।
वर्षाण्येतानि संख्याय वैदेह्याः क्षिप्रमानय ॥ १५
नरेन्द्रेणैवमुक्तस्तु गत्वा कोशगृहं ततः ।
प्रायच्छत्सर्वमाहृत्य सीतायै क्षिप्रमेव तत् ॥ १६

10 [a]) Dg1 Dt1 युक्ता, Dd1 Dm1 Ct*p* योज्य, T1 3 युक्त्वा, Cr g k t as in text (for युक्त्वा) —[b]) T3 त्वरया हि (for त्वमायाहि) —For 10, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

887* युक्त्वा रथं मदीयं त्वं शीघ्रमानय वाजिभिः ।
तेन प्रापय मे पुत्रं वनं मुनिजनप्रियम् ।

[(l 1) D5 युक्त्वा, D7 युक्त, M4 यत्नाद् (for युक्त्वा) D1 तु, D2 त (for त्व) D4 7 युक्तम्, D6 क्षिप्रम् (for शीघ्रम्) B4 मा नय, D4 7 आदाय (for आनय)]

11 Ñ2 V1 B D1 2 M4 om 11 —[a]) Ś1 Ñ1 D3–7 एतन् (for एवं) Ñ1 गुणवतो —[b]) D4 फलाना (for गुणाना) —[c]) T G2 3 M1 मात्रा पित्रा (by transp) D3 [अ]थ (sic) (for च) Ś1 Ñ1 D4 6 7 य, T2 या (sic) (for यत्) —[d]) Ś1 Ñ1 D3–7 पुत्र(D6 7 °त्र) (for वीरो) and सुत (for वनम्)

12 [a]) G2 M1 मास्थाय (for आज्ञाय) —[c]) Ct ययौ ❀ Cr g k आययौ इति पदच्छेदः । ❀ —[d]) D4 6 7 स्वलंकृतं (D1 °त) (for अलंकृतम्) —For 12, Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 subst, D4 5 7 subst l 1 only for 12[ab]

888* इति राज्ञा समादिष्टः सुमन्त्रस्त्वरयान्वितः ।
आजगाम रथं राज्ञो युक्त्वा परमवाजिभिः ।

[(l 1) Ñ B1 3 4 D1–3 M4 समाज्ञप्त, V1 समाजात (for °दिष्ट) Ś1 V1 D2 6 त्वरयन्विव, Ñ1 illeg, D3–5 7 M4 स त्वरन्विव (for त्वरयान्वित) —(l 2) Ñ1 योजयित्वा (for आजगाम) Ñ1 D1 युक्त (for युक्त्वा)]

13 [b]) Dt1 कनकभूषित, D4 5 7 कनकभूषण (for °भूषितम्) —[c]) D1 6 7 आचख्यौ प्राजलिर्भूत्वा —[d]) G2 परमयाजिभि (sic) —For 13, Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 subst

889* उपनीय च युक्तं तं रथं रत्नविभूषितम् ।
राज्ञो निवेदयामास रथोऽयं युक्त इत्युत ।

[(l 1) V1 तपनीय D2 तु (for च) Ś1 V1 D1 2 6 स्युक्तं, D3 M4 तं युक्त (by transp) —(l 2) B D3 (before corr रामे) रामे (for राज्ञो) Ñ1 युक्तम् (sic) (for युक्त) Ś1 D6 युक्त इत्यभितोषित, V1 D1 2 युक्त इ(V1 °क्तमि) त्यभितो मत, D3 युक्त इत्यभिधानन, M4 युक्त इत्यभितो नत (for the post. half)]

14 [b]) Dg1 T2 व्याहृतं (for व्यापृत) T2 G2 वृत्तसचये. —[c]) Dg1 Dd1 Dm1 G1 M3 देशकालज्ञ(M3 °ज्ञ) —[d]) T3 नियत (for निश्चित) Dg1 Dd1 T3 G1 2 M1–3 Cr m g शुचि, Dt1 Dm1 T1 Ck t शुचि (for शुचि) —For 14, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

890* कोशाध्यक्षमथाहूय स्वममात्यं नराधिप ।
उवाचेदं वचो धर्म्यं शोकव्याकुलिताक्षरम् ।

[(l 1) Ñ2 V1 B कोषाध्यक्षम्, D3 कोषाध्यक्षान् D5 समाहूय, M4 उपाहूय (for अथा°) D1 सनभाष्य (for स्वममात्य) —(l 2) B4 [ए]न (for [इ]द) Ñ1 व्याकुलितेक्षण, D1 व्याकुलिताक्षर (for °ताक्षरम्)]

15 [a]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 त्व (for च) V1 समार्हाणि, Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 वरार्हाणि —[b]) B1 धनानि, Dt1 महान्ति (for वराणि) —[c]) B1 4 सर्वाणि, G3 वित्तानि (for वर्षाणि) —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 वैदेह्यै(M4 °ह्या) प्रतिपादय

16 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 इति राज्ञा समादि(D1 °वि)ष्टो —[b]) V1 B Dg1 कोषगृह, D1 G1 2 शोक° (for कोश°) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 तु स, D4 5 7 हि स (for तत) —[c]) Ś1 Ñ B D6 शीघ्रम्, V1 D1 2 द्रुतम्, D4 5 7 क्षिप्रम्, G2 M1 3 स्वयम् (for सर्वम्) Ś1 V1 D1 2 6 7 आनीय, Ñ B D5 M4 आदाय, D4 आनाय (for आहृत्य) D3 प्रायच्छत समानीय, M3 प्रायच्छत्स समाहृत्य —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1–3 5 6 वैदेह्यै, D4 7 M4 वैदेह्या (for सीतायै) Ś1 Ñ B D1–7 G2 M सर्वम्, V1 Dd1 Dm1 G1 Cm g *tp* समम् (for क्षिप्रम्) —After 16, B1 3 ins

891* ततो महार्हाभरणानि देव्यै
दत्तो स्नुषायै व्यपनीय चीरम् ।
चीरं न युक्तं परिधानमस्या
निवारयामीत्यवदद्वसिष्ठ । [5]
एकस्य रामस्य वने निवास-
स्त्वया वृतः केकयराजपुत्रि ।
विभूषितेयं प्रतिकर्मणा तु
वसत्वरण्ये सह राघवेण ।

सा सुजाता सुजातानि वैदेही प्रस्थिता वनम् ।
भूषयामास गात्राणि तैर्विचित्रैर्विभूषणैः ॥ १७
व्यराजयत वैदेही वेश्म तत्सुविभूषिता ।
उद्यतोंऽशुमतः काले खं प्रभेव विवस्वतः ॥ १८

तां भुजाभ्यां परिष्वज्य श्वश्रूर्वचनमब्रवीत् ।
अनाचरन्तीं कृपणं मूर्ध्न्युपाघ्राय मैथिलीम् ॥ १९
असत्यः सर्वलोकेऽस्मिन्सततं सत्कृताः प्रियैः ।
भर्तारं नानुमन्यन्ते विनिपातगतं स्त्रियः ॥ २०

यानैश्च शीघ्रं परिचारकैश्च
सुसंवृता गच्छतु राजपुत्री । [10]
वस्त्रैश्च सर्वैः परिवर्तमान-
स्तेषा वृता ते वरसंप्रदाने ।

[(l 1) B3 दिव्यैं (sic) (for दे यै) —(l 2) B3 चीवर (for चीरम) —(l 4) B1 तमिष्ट (sic) (for वसिष्ठ) —(l 10) B1 मम वृता (for सुसं°) —(l 11) B3 विविधैर्विमानैस्तु (for परिवर्तमानैस्) —(l 12) B3 सा वनसंप्रयाणे (for ते वरसंप्रदाने)]

17 [a]) T1 सु ॰तानि —[d]) T2 reads तद् in m —For 17, Ś1 Ñ V1 B D1-7 (D4 7 om hapl ?) M4 subst

892* ततो निवासयामास तानि वासांसि मैथिली ।
भूषयामास चात्मानं भूषणैस्तैर्वरानना ।

[(l 1) V1 [s]निवासयामास, D2 निर्वासयामास D5 निवासांसि च (for तानि वासांसि) Ñ1 D5 भामिनी (for मैथिली) —(l 2) Ñ1 गात्राणि (for चात्मानं)]

18 [b]) Dm1 शुचिभूषिता, G2 M1 °षित (for सुविभूषिता) —For 18, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

893* ततो विराजयामास तद्वेश्म सुविभूषिता ।
विमलेव प्रभा सौरी व्यभ्रं वितिमिरं नभः ।

[(l 1) D5 [s]विराजयामास V1 सुविभूषित Ñ2 B D3 सा तद्वेश्म विभूषिता, D2 तद्वेशेन सुभूषिता (for the post half) —(l 2) Ñ1 B4 शारा (for सौरी) D5 व्यभ्रे (for व्यभ्रं) V1 व्यद्रात्रं तिमिरं, B1 विभ्रष्टतिमिरं, B4 विभ्रष्ट तिमिर (sic)]
—Ś1 Ñ1 D3-7 cont

894* तथा तु सा मैथिलपार्थिवात्मजा
विभूषिता प्रीतिकरैर्विभूषणैः ।
विविद्युते चोरिव तोयदागमे
शतह्रदापत्रगतैरलंकृता ।

Colophon

[(l 1) D3 मैथिली (for मैथिल) —(l 2) Ñ1 illeg for करैर्विभू —(l 4) Ñ1 स्वाकृता (for अलंकृता) Colophon —*Sarga name* Ś1 D4-7 सीतालंकारः, Ñ1 दशरथविलाप, D3 सीताभरणदान —*Sarga no* Ñ1 D3 om Ś1 D4 7 41, D5 45, D6 39 —After colophon, D6 ins रामाय नमः]

—Ś1 Ñ1 D3-7 cont further, D1 cont after 893*

895* अलंकृता तु वैदेहीं द्योतमानामिव श्रियम् ।
निरीक्ष्य पार्श्वे कौसल्या सृजती वारि नेत्रजम् ।

[(l 1) D3 °तं (for तु) —Ś1 D6 om l 2 —(l 2) D4 निरीक्ष्यमाणा Ñ1 सृजन्ती, D1 स्रवती, D7 सुचती (for सृजती)]

On the other hand, G2 M1 ins after 18

896* तत्र सीता महाभागा ववन्दे श्वश्रुपादयोः ।

19 [a]) Ś1 D6 विभूषिता, Ñ2 V1 B1 2 4 M4 ता भूषिता, B3 D1 2 (before corr) ता विभूषिता (hypm) (for ता भुजाभ्यां) —[c]) G3 कृपणा —For 19[cd], Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

897* स्नेहान्मूर्धन्युपाघ्राय सीतां दुहितरं यथा ।

[D2 स्नेहात् (for स्नेहान्) Ś1 D6 मातां (for सीतां)]
—Ś1 Ñ1 D3-7 cont

898* गच्छन्तं वनवासाय त्वं राममनुगच्छसि ।
त्वामतोऽनुनमाधास्ये कार्यं ते हृदि मद्वचः ।

[(l 1) D6 गच्छन्ते, D7 गच्छ त्वं (for गच्छन्तं) —(l 2) Ñ1 त्वां सुते (for त्वामतो) D7 अनरत्वामनुशिष्यामि (for the prior half)]

20 [b]) G1 सत्क्रियैः, M3 सत्कृता (for सत्कृताः) G2 प्रियो (sic) (for प्रियैः) —[c]) Dt1 नाभिमन्यन्ते, G1 M2 अव मन्यन्ते (for नानु°) —[d]) Dg1 विनिपातरत, M1 विनिपात गता (for °गतं) —For 20, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

899* सत्कृता लालिताश्चैव वैदेहि प्राकृताः स्त्रियः ।
दरिद्रमवमन्यन्ते भर्तारं न तु सत्स्त्रियः ।

[(l 1) B4 M4 सत्कृता D4 5 7 ना(D7 ता)डिताश्, M4 लालिताश् Ś1 D1-3 6 M4 [ऽ]पि (for [च]व) B4 D2 7 वैदेही Ñ2 V1 D1 2 7 प्रा(D1 प्र)कृतस्त्रियः —Ś1 D4 6 7 om (hapl) l 2 —(l 2) B1 रूप (for अव) B4 दरिद्र समनुप्राप्तं पतिं नानुरुन्ति च]

—Ś1 Ñ1 D1 3-7 cont

900* न स्मरन्त्युपकारं च न प्रीतिं न च सौहृदम् ।
रूपयौवनसंसर्गास्वभावेन च दर्पिता ।

[(l 1) Ś1 D6 हि (for first च) D5 सप्रीतिं (for न प्रीतिं) —(l 2) D5 -संपन्ना (for संसर्गात्) L (ed) शुभावेन]

—After 20, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

901* एष स्वभावो नारीणामनुभूय पुरा सुखम् ।
अल्पामप्यापदं प्राप्य दुष्यन्ति प्रजहत्यपि ।
असत्यशीला विकृता दुर्ग्राह्यहृदया सदा ।
युवत्यः पापसंकल्पाः क्षणमात्राद्विरागिणः ।

स त्वया नावमन्तव्यः पुत्रः प्रव्राजितो मम ।
तव दैवतमस्त्वेष निर्धनः सधनोऽपि वा ॥ २१
विज्ञाय वचनं सीता तस्या धर्मार्थसंहितम् ।
कृताञ्जलिरुवाचेदं श्वश्रूमभिमुखे स्थिता ॥ २२

करिष्ये सर्वमेवाहमार्या यदनुशास्ति माम् ।
अभिज्ञास्मि यथा भर्तुर्वर्तितव्यं श्रुतं च मे ॥ २३
न मामसज्जनेनार्या समानयितुमर्हति ।
धर्माद्विचलितुं नाहमलं चन्द्रादिव प्रभा ॥ २४

न कुल न कृत विद्या न दत्त नापि सग्रहम् ।
स्त्रीणा गृह्णाति हृदयमनित्यहृदया हि ता ।
साध्वीना तु स्थिताना तु शीले सत्ये श्रुते स्थिते ।
स्त्रीणा पवित्र परम पतिरेको विशिष्यते ।

[(l 2) Dg1 (before corr as above) अल्पाम् (for अल्पाम्) Dm1 Ck स्यन्ति, T G1 M2 दृष्यन्ति, Cm g t as above (for दुष्यन्ति) ❀ Cr द्रक्ष्यति ? (दुष्यति) विकृता भवन्ति दु शीला भवन्तीत्यर्थ । ❀ Dg1 T G Ck प्रजहति, Cr g t °हति (as above) T3 च (for [अ]पि) —(l 3) T1 2 असत्यशील, G M1-3 असत्य शील-, Cm g k t °त्यशीला (as above) Dt1 Ct दुर्गा अहृदया, T1 3 दुर्गा ह्यहृदया (for दुर्ग्रा°) —(l 4) Dt1 G2 Ck t असत्य (for युवत्य) Dt1 Ct क्षणमात्रविरागिण, Ck °त्रविरागिण्य —(l 5) T3 G1 कृता, M3 कृता Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G1 विद्या T3 अपि, Cm t as above (for नापि) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 Cm k t सग्रह, Cr g °ह (as above) —(l 6) G3 damaged from नि up to नित्य T1 गृह्णति M2 सदा (for हि ता) —(l 7) Dg1 T1 2 G1 3 M3 हि, Dm1 तु-, Ct as above (for first तु) T1 2 G3 सत्ये शीले (by transp) G3 कृते (for श्रुते) Dg1 T3 G1 (before corr) समे, T1 2 G3 दमे, G1 2 M1-3 Cg शमे, Cm k t as above (for स्थिते) —(l 8) G2 [ऽ]वशिष्यते]
—Thereafter Dg1 ins श्रीमते रामानुजाय नम

21 [a]) Ś1 Ñ1 B2-4 D3-7 तत्त्वया, Ñ2 बहुधा, B1 न त्वया (for स त्वया) V1 नावमन्यते, D1 नावमतव्या, T2 › वमतव्य —[b]) T3 प्रव्राजिते (sic) Dt1 वन (for मम) Ś1 Ñ1 D1 4-7 पुत्रो मम धनच्युत, Ñ2 V1 B D2 3 M4 भर्ता पुत्रि(M4 °त्रो) धनच्युत —[cd]) Dt1 Dd1 Dm1 देवममस्त्वेष, T1 2 G3 देवतमेवेष Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 दैवत हि (D2 देव देहि [sic]) पति स्त्रीणा सधनो निर्धनोपि वा —After 21, Ñ1 D1 4 5 7 ins, Ś1 D6 ins l 1-2 only

902* मद्वियोगकृत दु ख वनवासकृत तथा ।
न संस्मरेद्यथा रामस्तथा कार्यं हि मैथिलि ।
प्रायशो ह्यत्र लोके च चलचित्ता हि योषित ।
अत्यर्थं यान्ति निम्नेषु स्रवन्त्य इव वेगिता ।
नैवाङ्गनाना दयितो नापि द्वेष्योऽस्ति कश्चन ।
सर्वमेवावलम्बन्ते लता गहनजा इव ।
शक्यो ग्रहीतु पवन शक्य एवाश्रितोऽनल ।
न शक्य हृदय स्त्रीणा ग्रहीतु चञ्चल हि तत् ।
गुणवन्त च भर्तार निर्गुण वापि मैथिलि ।
या स्त्रियोऽभिप्रपद्यन्ते तासा लोका महोदया ।
पतिर्नामेह नारीणा स्वैरभोज्यो महाभुज ।
इह लोके यशो यस्माद्धर्म प्रेत्य च वर्धते ।

[(l. 1) Ñ1 -गत (for first -कृत) D5 -गत (for second -कृत) —(l 2) D4 स्मरेतु यथा (for सस्मरेद्यथा) D1 च (for हि) —(l 3) Ñ1 [अ]नुलेखेव, D1 [अ]त्र लोकेस्मिन्, D4 7 [अ]भ्रलेखेव —(l 4) D4 त्यर्थ (sic) D1 5 निम्नेन, D3 निम्ने च, D7 निम्नेव (sic) Ñ1 D4 श्रवत्य (for स्रवन्त्य) —(l 5) Ñ1 च (for [अ]पि —(l 7) D1 4 7 शक्य (for शक्यो) and शक्यम् (for शक्य) Ñ1 एवाश्रुत-, D4 7 एवाश्रितु D4 नभ, D7 ततल (sic) (for ऽनल) D5 शक्य पावक आश्रितु (for the post half) —(l 9) D5 हि (for च) D4 5 चापि (for वापि) —(l 10) Ñ1 न, D5 हि (for ऽभि-) —(l 11) D1 पतिर्नाम हि, D6 सतीनामिह (for पतिर्नामेह) D1 स्थिरभोज्यो, D6 °पूज्यो, D7 °ग्यो (for स्वैरभोज्यो) D4 5 7 महागुरु (for °भुज) —(l 12) Ñ1 D1 यस्या (for यस्माद्) D1 4 5 7 लभ्यते (for वर्धते)]

22 [ab]) G3 damaged from ता to धर्मा —[c]) Dg1 Dt1 M3 कृता(Dt1 °त्वा)जलिम् —[d]) Dt1 Dd1 Dm1 T M3 स्थिता Ck अभिमुखस्थिता —For 22, Ś1 Ñ V1 B D2 3 6 M4 subst, D1 4 5 7 subst l 2 only for 22[cd] and then D1 ins l 1 repeating l 2 thereafter

903* इति श्वश्र्वा समादिष्टा सीता भर्तृपरायणा ।
कृताञ्जलि स्थिता प्रह्वा कौसल्यामिदमब्रवीत् ।

[(l 1) B3 श्रुत्वा (for श्वश्र्वा) D3 प्रीता (for सीता) —(l 2) V1 स्थितामग्रे (for स्थिता प्रह्वा)]

23 [a]) D4 5 7 [ए]तद् (for [अ]हम्) —[b]) D4 5 7 आर्ये D4 अनुशासन —[d]) G3 कृत (for श्रुत) Dd1 reads च in marg —For 23, Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 M4 subst, D4 5 7 subst l 2 only for 23[cd]

904* आर्ये करिष्येऽभ्यधिक शासन ते यथातथ माम् ।
अभिज्ञा ह्यस्मि सत्स्त्रीणा धर्माचारस्य सर्वश ।

[(l 1) D2 [ऽ]प्यधिक Ś1 D2 6 च (for ते) M4 यथार्थवत् (for यथातथ माम्) —(l 2) D1 प्रतिज्ञा, D2 अभितो (for अभिज्ञा) Ñ1 B2 ह्यमि, M4 सर्व- (for ह्यस्मि) D3 ह्यात्मणा, D4 7 च स्त्रीणां (for सत्स्त्रीणा)]

24 [ab]) Dg1 Dm1 G2 [आ]र्ये (for [आ]र्या) Dg1 T3 M3 Cv r k ममानयितुम्, Cm g t समा° (as in text) Dt1 अर्हति, M1 अर्हसि (sic) Ś1 V1 D1-7 M4 न मां पृथग्जन(V1 पृच्छ › ›)समामार्ये त्व मतु(V1 M4 गतु, D4 वोढु, D6 [after corr] ज्ञातु, D7 वोढु)मर्हसि, Ñ B पृथग्जनसमामार्ये मा मा (B1-3 [m also] न मा, B3 मा मा, B4 किं मा) त्व कर्तु(B4 वक्तु)मर्हसि —[cd]) D6 धनाद् (for धर्माद्) B1 4 विचलित, Dg1 M3 हि चलित(M3 °तु) (for

नातन्त्री वाद्यते वीणा नाचक्रो वर्तते रथः ।
नापतिः सुखमेधेत या स्यादपि शतात्मजा ॥ २५
मितं ददाति हि पिता मितं माता मितं सुतः ।
अमितस्य हि दातारं भर्तारं का न पूजयेत् ॥ २६
साहमेवंगता श्रेष्ठा श्रुतधर्मपरावरा ।
आर्ये किमवमन्येयं स्त्रीणां भर्ता हि दैवतम् ॥ २७
सीताया वचनं श्रुत्वा कौसल्या हृदयंगमम् ।
शुद्धसत्त्वा मुमोचाश्रु सहसा दुःखहर्षजम् ॥ २८

विचलितु) Ś1 D3 6 7 रामाद्विचलिता Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4 6 7 नालमद् (by transp), Ñ1 D3 5 नालमल्प (for नाहमल्) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 सूर्याद् (for चन्द्राद्) Dg1 प्रभा, D3 प्रजा (sic)]

25 a) G3 damaged up to वी in वीणा Ñ2 T2 G2 नातन्त्रीर्(T2 °त्रिर्) Dt1 D6 Ct त्रियते —b) V1 B2 (m also as in text) Dt1 Dd1 Dm1 D4 त्रियते, D2 भ्रमते (for वर्तते) —c) B1 नास्मति , D2 न पति Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 आप्नोति, M3 एसेतु (sic) (for एधेत) —d) G3 शतात्मज Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 नारी यद्यपि सुप्रजा(Ñ1 B1 D1 3 °जा , D5 °भा)

26 a) Dg1 reads हि in marg —b) Ñ2 V1 B3 D (except Dg1) M2 4 भ्राता, B4 दाता (for माता) —c) Ś1 V1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 6 7 M4 तु, Ñ M3 च, B3 4 [इ]ह, D3 G1 प्र- (for हि) Ñ2 B दातकं —d) D6 नु (sic) (for न) Ñ2 B सुप्रस्यार्ये पति स्त्रिया

27 b) T3 सुतधर्म- (sic) —c) G2 कम् G3 damaged from य up to हि in d T2 3 अवमन्येह —d) Dg1 Dt1 M2 3 स्त्रिया, G1 स्त्रियो (for स्त्रीणां) —For 27, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

905* साह सुतानां सर्वेषां दातारं दैवतं पतिम् ।
कथमार्येऽवमन्येय यथान्या प्राकृता स्त्रियः ।

[(l 1) M4 दातारं भर्तारं (for सर्वेषां दातारं) V1 पति (sic) —(l 2) Ñ1 V1 B1 4 [ऽ]वमन्येऽहं, D3 च मन्ये॰, D4 7 [ऽ]वमन्येऽहं (for ऽवमन्येय) V1 B1 D1 M4 प्राकृत D6 स्त्रिया]

—Ś1 Ñ1 D1 4–7 cont , Ñ2 B cont l 1–4, V1 D2 3 M4 cont l 1 and 2 only

906* किं च मन्ये देवतानामनुग्राह्यास्मि साम्प्रतम् ।
यन्मे प्रकृतिकल्याणी श्रद्धा वर्धयसे पुनः ।
भर्तुः प्रियनिमित्तं हि त्यजेयमपि जीवितम् ।
पाणिप्रदानसमयात्प्रभृत्येव व्रतं मम ।
विप्रयुक्ता हि रामेण कन्दर्पेणेव रूपिणा ।
पतेयं पर्वताग्राद्वा विशेयं वा हुताशनम् ।
प्रमाणं तन्मया कार्यं यदाह गुरुसंनिधौ ।
सलाजकुसुमं पाणिं पीडितो राघवेण मे ।
इतरा लघुसत्त्वा हि स्त्रियो यौवनविभ्रमात् ।
भर्तारमवमन्यन्ते सक्लिष्टाश्च कुवान्धवैः ।
नैवं लज्जन्ति या वृत्ते नार्यः कर्मणि सवृत्ते ।
विभ्रान्ताश्चलचित्ताश्च तासां शीलमसंस्थितम् ।
स्वयं कामात्तु वक्तव्यमार्येऽह पतिदेवता ।
यथा भर्तरि वर्तिष्ये तथा श्रोष्यसि सज्जनात् ।
राज्यनाशं वने वासं त्वद्वियोगं च राघवः ।
प्रयतिष्ये तथा कर्तुं यथा नातिस्मरिष्यति ।

[Ñ1 D1 4 5 7 om l 1 and 2 Ñ2 B transp l 1–2 and l 3–4 —(l 1) V1 D2 3 तु, M4 नु (for च) Ñ2 B देवतानामहं नूनम् (for the prior half) —(l 2) B1 मा (for मे) Ñ2 B3 धियं, B1 2 4 बुद्धिं (for श्रद्धा) V1 वर्धयते —(l 3) Ñ2 D1 अपि जीवितुं, D7 इति जीवितं (for अपि जीवितम्) —(l 4) Ñ1 [इ]दं मम, Ñ2 D1 4 6 [ए]व व्रतं (for [ए]व व्रतं) —(l 5) D7 विप्रमुक्ता D7 रुद्रपाणा (sic) (for रूपिणा) —(l 6) D1 प्रविशेयुर , D4 5 7 प्रविशेय (for विशेयं वा) —(l 8) D1 राघवेन —(l 9) Ñ1 [अ]पि (for हि) D1 यौवनविभ्रमात्, D5 °सम्भ्रमात् —(l 10) D1 एव (for अव-) D1 कुयोषित , D4 5 7 कुबान्धवान् (for कुबान्धवैः) Ñ1 कुलसृष्टाश्च बान्धवैः (for the post half) —Ś1 D6 om l 11 and 12 —(l 11) D1 नैनं (hypm) D4 7 वृत्तं (for वृत्ते) Ñ1 नार्य (for नार्यः) Ñ1 चानृते, D1 सभूते (for सवृत्ते) D1 7 अकार्यमल्पसवृत्ता (for the post half) —(l 12) D4 7 चिरतम् (for शीलम्) D4 असंस्थितं —(l 13) D1 वर्तव्यमार्येह (sic) —(l 14) Ñ1 D5 यथा (for तथा) D1 4 7 transp यथा and तथा D5 श्रोष्यति(D7 °त) D6 सज्जन (sic) —(l 15) Ñ1 राज्यनाशो वने वासस (for the prior half) D6 तव (for त्वद्) —(l 16) D1 पालयिष्ये D1 6 तिष्ठ (for कर्तुं)]

—D4 7 further cont

907* राममेव गुरुं धर्मं भर्तारं दैवतं मम ।
आर्ये विद्धि न संदेहमत्र त्वं कर्तुमर्हसि ।

28 ab) Ś1 Ñ1 D1 4 6 7 तद्वच (for वचनं) Ñ2 V1 B D2 3 M4 इति सीतावचः श्रुत्वा धर्म्यं हृदयनन्दनं —c) D5 शुद्धचित्ता B4 विमुच्य बहु चाश्रूणि —d) Ñ2 V1 B D2 3 M4 कौसल्या (for सहसा) B2 दुःखकर्षिता, D2 °वर्धनं (for °हर्षजम्) —After 28, Ś1 Ñ B D1 4–7 ins

908* परिष्वज्य च कौसल्या मैथिलीं जनकात्मजाम् ।
उवाच परमप्रीता गद्गदस्खलिताक्षरम् ।
अनाश्चर्यमिदं पुत्रि वचनं तव मैथिलि ।
या त्वं विदार्य वसुधां शुभं सम्यग्विनिर्गता ।
जनकस्य नरेन्द्रस्य मैथिलस्य महात्मनः ।
यशसश्च गुणानां च सदृशी त्वं विभूषणम् ।
अहं यशस्या धन्या च यस्यास्त्वं स्नुषा परिस्थिता ।
गुणज्ञा च कृतज्ञा च धर्मज्ञा च यशस्विनी ।
निर्वृताहं भविष्यामि त्वया सह वनं गते ।
रामे राजीवरक्ताक्षे अयोध्यां पुनरागते ।

तां प्राञ्जलिरभिक्रम्य मातृमध्येऽतिसत्कृताम् ।
रामः परमधर्मज्ञो मातरं वाक्यमब्रवीत् ॥ २९
अम्ब मा दुःखिता भूस्त्वं पश्य त्वं पितरं मम ।
क्षयो हि वनवासस्य क्षिप्रमेव भविष्यति ॥ ३०
सुप्तायास्ते गमिष्यन्ति नव वर्षाणि पञ्च च ।
सा समग्रमिह प्राप्तं मां द्रक्ष्यसि सुहृद्वृतम् ॥ ३१

वनेषु खलु ते पुत्रि भाव्यमस्वाप्रमत्तया ।
लक्ष्मणस्य च वीरस्य देवरस्य विशेषत ।
एव सदिश्य सीता तु प्रशस्य च यशस्विनीम् ।
मूर्ध्न्युपाघ्राय सस्नेह कौसल्या राममब्रवीत् ।
नित्यं राघव सीताया भवितव्य समीपत ।
लक्ष्मणस्य च वीरस्य त्वयि भक्तस्य मानद ।
कर्तव्यश्चाप्रमादस्ते वने प्रचुरपादपे ।

[(l 1) D1 तु (for च) Ñ2 B ता वधू (for मथिली) —(l 2) Ś1 D6 -स्खलिताक्षर, Ñ2 B3(m also) 4 D7 -प्रथिताक्षर —(l 3) B4 om, D1 वत्से (for पुत्रि) Ñ2 B3 4 गमन (for वचन) —After l 3, B3 ins

908(A)* अयोनिजे महाभागे लक्ष्मीरूपासि पुत्रिके ।

—(l 4) Ñ1 शुभशश्वम् (sic), Ñ2 B3 शुभा सस्यम्, B1 शुभसस्यम्, B4 शुभ्र स° (for शुभ सत्यम्) Ś1 D6 सीते सम्यमिवोदिता (for the post half) —D5 om (hapl) l 5-7 —(l 5) Ñ2 reads नरेन्द्रस्य मैथिलस्य in marg Ñ1 मिथिलस्य D6 विशेषत (for महात्मन) —(l 6) D1 यशश्चैव B1 स्तृगी Ñ1 विभूषणा, D1 *भूषण Ś1 D6 सीते त्वमसि भूषण, D4 7 सतीत्वाच्च (D7 °च्चा) विभूषण (for the post half) —(l 7) B4 समुपाश्रिता, D1 समुपस्थित —(l 8) B4 प्रतिज्ञा (for कृतज्ञा) —(l 9) Ñ2 D1 5 निवृत्ता —(l 10) Ś1 D4 6 राजीवपत्राक्षे, Ñ1 B1 2 4 राजीवताम्राक्षे (for °रक्ताक्षे) Ś1 D6 ह्ययोध्या, Ñ2 B3 स्वगेह, B1 साकेत, B2 4 वनाच्च (for अयोध्या) —(l 12) D5 [ए]व (for च) B4 धीरस्य B1 त्वद्युक्तस्य (for देवरस्य) —(l 13) D1 ता सीता प्रशस्य (for सीता तु प्रशस्य). Ñ1 illeg for तु प्रशस्य च B1 transp तु and च B4 D5 यशस्विनी (for °नीम्) —(l 14) Ś1 D6 [उ]पघ्राय B4 सस्नेहा D1 सुस्नेहास्विदम् (for कौसल्या रामम्) —(l 15) D5 समीपग —(l 16) Ś1 D4-7 भक्तस्य, B4 धीरस्य (for वीरस्य) Ś1 D6 त्वया वीरस्य, B1 लक्ष्मणस्य च, D1 5 भक्तस्य त्वयि (by transp), D4 त्व वीरस्य (subm), D7 त्वयि वीरस्य (for त्वयि भक्तस्य) —(l 17) B4 प्रच्छन्नपादपे (for प्रचुर°)]

29 ☞ The text in Ñ1 from प्राञ्जलि to त व in 2 35 916* is lost on missing fol

D1 repeats 29^{a}–30^{b} consecutively —^{a}) D1 (first time) 3 ता प्राजलिम्, D° कृताजलिर् (for ता प्राजलिर्) Ñ2 B3 G2 M1 4 अभिप्रेत्य, V1 Dt1 D1(second time) 2 अभिप्रेक्ष्य, D1 (first time) अतिक्रम्य, D3 अभिप्रेक्ष्य (for अभि°) B1 2 4 ता तु प्राजलिरभ्येत्य —^{b}) Ś1 B D1(first time) 4-7 व्यवस्थिता(B D7 °त), Ñ2 सुरक्षित, Dg1 तु सत्कृता, Dm1 [ऽ]भिसत्कृता V1 D1(second time)-3 M4 मातर पुत्रगृद्धिनीं(D1 °गृधिनी, D2 °गृध्नुनी, D3 °गर्धिनीं) —^{cd}) Ś1 D6 [ऽ]पि धर्म्यं, Ñ2 B1-3 स धर्मं, B4 स्वधर्मं, D1(first time) 5 स धर्म्यं, D4 7 च धर्म्यं(D7 °र्मं) (for परम-) B3 (m) Dt1 Dd1 Dm1 T1 -धर्मात्मा, D1 (first time) धर्मज्ञा (for -धर्मज्ञो) V1 D1(second time)-3 M4 अभिवाद्याब्रवीद्रामो धर्मज्ञो(D2 °ज्ञा) धर्मदर्शि(D3 °नदि)नी —After 29, Ś1 Ñ2 B D1 (after the first occurrence) 4-7 ins

909* अम्ब सीता समाश्रित्य यत्त्व मामनुशाससि ।
लक्ष्मणो दक्षिणो बाहुश्छायेव मम मैथिली ।
न विहातु मया शक्या कीर्तिरात्मवता यथा ।
गृहीतशरचापस्य कुतोऽस्ति हि भय मम ।
अपि त्रयाणा लोकानामीश्वराद्वा शतक्रतो ।

[(l 1) Ñ2 B4 अद्य, B2 अथ, D5 ननु (for अम्ब) Ñ2 सीता ममाश्रित्य Ñ2 B1-3 D1 तत्त्व मा(B2 °द्धर्म)मनुशाधि किं (B3 °धि क, D1 °स किं), B4 तदर्थमनुशासि किं, D4 7 यत्त्व मामनुशास्ति हि, D5 तत्र मामनुशास्ति किं (for the post half) —(l 2) Ś1 D4 6 7 छायेय —(l 3) Ś1 D6 नेय त्यक्तु, B1-3 (m also) D5 न हि हातु (for न विहातु) B1 तथा (for यथा) —(l 4) B1 [ऽ]स्मि (sic) (for ऽस्ति)]

30 Ñ1 missing, D1 repeats 30^{ab} (for both cf v l 29) —^{a}) B4 D1 (second time) अद्य मा (B4 मा) Ś1 D4 6 7 दुःखिनी, T2 दुःखित (for दुःखिता) B4 भूयस्त्व (hypm), Dt1 Dd1 Dm1 T1 G1 2 M1-3 भूत्वा (for भूस्त्व) —^{b}) Ś1 D4 6 पश्यार्त, Ñ2 V1 B D1(second time)-3 M4 शुश्रूष (B4 °पु, D1 °ष), Dt1 पश्येस्त्व, D7 पश्यात्र (for पश्य त्व) —^{c}) D3 क्रिया (for क्षयो) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 [ऽ]स्य, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 G1 M3 [ऽ]पि (for हि) M3 नयवासस्य (sic) —^{d}) Ś1 D4 6 7 भविष्यत्यचिरेण मे, Ñ2 V1 B D1-3 भविष्यति शिवे(Ñ2 D2 सुरो)न मे, D5 न चिरान्मे भविष्यति, M4 भविष्यति तवानघे

31 Ñ1 missing (cf v l 29) —^{c}) Dt1 Dd1 समग्रमिह सप्राप्त —For 31, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

910* अस्य राज्ञ प्रसादेन वर्षाण्येतानि मे शुभे ।
सुखेनैव गमिष्यन्ति यथैकदिवस तथा ।
स्वस्तिमन्तमरोग मा पुनरभ्यागत वनात् ।
स्वैरेव सुकृतैर्देवि ध्रुव द्रक्ष्यसि मा शुच ।

[(l 1) D2 4 सर्वाणि (for वर्षाणि) —(l 2) Ś1 D6 शिवेनैव, B4 सुखेनेव (for सुखेनैव) D5 गमिष्यामि, D7 भविष्यति (for गमिष्यन्ति) D3 5 M4 यथैकदिवसस् D2 तदा —(l 3) D4 अथारोग्य, D5 अरोग वा (for अरोग मा) D4 7 पुनरप्यागत —(l 4) B4 सुकृते (for सुकृतैर्) Ś1 D2 6 पुण्यै, D1 पूज्ये (for देवि) D5 मा शुभ (for मा शुच)]

एतावदभिनीतार्थमुक्त्वा स जननीं वचः ।
त्रयःशतशतार्धा हि ददर्शावेक्ष्य मातरः ॥ ३२
ताश्चापि स तथैवार्ता मातृर्दशरथात्मजः ।
धर्मयुक्तमिदं वाक्यं निजगाद कृताञ्जलिः ॥ ३३
संवासात्परुषं किंचिदज्ञानाद्वापि यत्कृतम् ।
तन्मे समनुजानीत सर्वाश्चामन्त्रयामि वः ॥ ३४
जज्ञेऽथ तासां संनादः क्रौञ्चीनामिव निःस्वनः ।
मानवेन्द्रस्य भार्याणामेवं वदति राघवे ॥ ३५
मुरजपणवमेघघोषव-
दशरथवेश्म बभूव यत्पुरा ।
विलपितपरिदेवनाकुलं
व्यसनगतं तदभूत्सुदुःखितम् ॥ ३६

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३४ ॥

---

32 Ñ1 missing (cf v l 29) —[a]) B2 4 हि विनीतार्थम्, M4 उपपन्नार्थम् (for अभिनीतार्थम्) —[b]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 उक्ता B4 Dd1 D3 5 7 स जननी, D2 राजसुता —[cd]) T3 तत सप्त- (for त्रय शत-) Dg1 G3 च, G1 [अ]भि- (for हि) M3 -शतार्धानि Ś1 V1 D1-7 M4 अर्ध(D1 °थ)सप्तशतान्तत्र(D5 °तान्तास्त, M4 °त तत्र) (for [c]) Ś1 D6 [अ]न्या विमातर, V1 [उ]पेत मा°, D2 [अ] पत्य मा°, D3 [उ]पेत्य मातर, D7 [आ]पेत्य मा° (for [अ]वेक्ष्य मातर) Ñ2 B ददर्शापे(Ñ2 °रप)त्य मातृणाम(B3 °णा मा)र्धसप्त शतानि स (B4 च) ◎ Ct त्रीणि शतानि शतार्धं च सख्या यासा ता । त्रेस्वयमादेश आर्ष । ◎

33 Ñ1 missing (cf v l 29) —[d]) Dd1 Dm1 स जगाद (for निजगाद) —For 33, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

911* समुपेत्य च मातृस्ता कृताञ्जलिरिद वच ।
उवाच रामो धर्मात्मा प्रश्रयावनतस्तदा ।

[(l 1) Ñ2 B1 3 समुपत्य, V1 समान्वेत्य (for समुपत्य) D4 5 7 तु (for च) B4 मातृस्ता —(l 2) B4 राम (sic) B3 (also) प्रणयावनत V1 B1 4 तथा (for तदा)]

34 Ñ1 missing (cf v l 29) —[ab]) T3 सवासात Dt1 Dd1 Dm1 अपि (for वापि) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 सवासात्परुष यत्किंचिद्विश्वासाद्वापरा यति(M4 °ते) —[c]) Dt1 समुपजानीत, Cm g समनुजानीत (as in text) Ś1 V1 D1-3 5 6 क्षतव्यमपराध(Ś1 D3 6 °द्ध) मे, Ñ2 B ततो(B1 4 तन्मे)पराध क्षतव्य (B4 °व्य), M4 तत्सर्वं क्षमता मम —[d]) D3 सर्वा (for सर्वाश्च) B1 3 क्षामत्रयामि, B4 चे मत्रयामि (for चामन्त्र°) —After 34, Ñ2 V1 B D1-3 5 6 M4 ins

912* अज्ञानाद्वा प्रमादाद्वा मया वो यदि किंचन ।
अपराद्ध तदद्याह सर्वेश क्षमयामि व ।

[(l 1) B1 प्रमाणाद्वा Ñ2 B4 वा (for वो) D1 कृत भवति, D2 6 यद(D2 °था)न्यदपि (for मया वो यदि) —(l 2) V1 D1 2 5 अपराध D5 तत्र (for तद) B4 सभ्याह D5 सर्वांश्च (for सर्वेश)],

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

913* वचन राघवस्यैतद्धर्मयुक्त समाहितम् ।
शुश्रुवुस्ता स्त्रिय सर्वा शोकोपहतचेतस ।

35 Ñ1 missing (cf v l 29) —[ab]) T1 तु (for ऽथ) G2 सवाद (for सनाद) Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 निस्वन Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 अथ जज्ञे महास्तत्र तासा नृपतियोषिता —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 क्रौंचीनामिव सस्वन(B3 सस्वन [hypm] B4 सक्रुद्ध, M4 चाक्रद) —[d]) Ñ2 V1 B D1-7 ब्रुवति (for वदति)

36 Ñ1 missing (cf v l 29) —[ab]) D1-3 मरुज-, T3 G2 3 M2 3 Cv r k मुरव, Cm g t as in text (for मुरज-) D4 7 -पटह- (for पणव-) Ś1 Ñ2 V1 B2-4 D1-7 M4 वेणुनादित (for मेघघोषवद्) B1 द्विजवदनोद्यतसामनादित (for [a]) D3 दशरथ (sic) Dg1 मुरजपणवमेघघोषेप [व ?] दसरथवेश्म बभूव यत्पुरा (sic) —[c]) Dg1 विलपति Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4-7 M4 परिदेवि(B1 °वेदि [metathesis], D2 °देव)तस्वनैर्(B2 D5 °रै), D3 °देवनस्वनैर्, G3 °वेद(metathesis)नाकुल —[d]) Ś1 Ñ2 B1-3 D1 2 4-7 भवैस्, V1 B4 -भरैस्, D3 उवेस् (sic), M4 -गतैस् (for गत) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 विनादित, D3 °क) (for सुदु खितम्)

Colophon Ñ1 missing —*Sarga name* Ś1 V1 D1-3 6 दशरथ(Ś1 om)स्त्रीविलाप, Ñ2 B श्री(B1 4 om)सीतासमादेश, D4 7 वनप्रयाण, D5 दण्डकारण्यगमने वनवासप्रयाण —*Sarga no* (figures, words or both) D3 6 om Ś1 D4 7 42, Ñ2 B1 3 4 37, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S 39, B2 38, D1 94, D2 41, D5 46 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, T2 M1 श्रीरामचन्द्राय नम, G M2 श्रीरामाय नम

३५

अथ रामश्च सीता च लक्ष्मणश्च कृताञ्जलिः ।
उपसंगृह्य राजानं चक्रुर्दीनाः प्रदक्षिणम् ॥ १
तं चापि समनुज्ञाप्य धर्मज्ञः सीतया सह ।
राघवः शोकसंमूढो जननीमभ्यवादयत् ॥ २
अन्वक्षं लक्ष्मणो भ्रातुः कौसल्यामभ्यवादयत् ।
अथ मातुः सुमित्राया जग्राह चरणौ पुनः ॥ ३
तं वन्दमानं रुदती माता सौमित्रिमब्रवीत् ।
हितकामा महाबाहुं मूर्ध्न्युपाघ्राय लक्ष्मणम् ॥ ४
सृष्टस्त्वं वनवासाय स्वनुरक्तः सुहृज्जने ।
रामे प्रमादं मा कार्षीः पुत्र भ्रातरि गच्छति ॥ ५
व्यसनी वा समृद्धो वा गतिरेष तवानघ ।
एष लोके सतां धर्मो यज्ज्येष्ठवशगो भवेत् ॥ ६

35

☞ Ñ1 missing up to त व in 916* (cf v l 2 34 29) Ś1 Dm1 begin with ॐ

1 ^{b}) T1 damaged for श्च —^{c}) D4 5 7 उपसगम्य —^{d}) D4 5 7 दीनाश्चक्रु (by transp), T3 चक्रुर्दीन Dt1 प्रदक्षिणा —For 1, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

914* कृताञ्जलिस्ततो रामो लक्ष्मणश्च महायशा ।
वैदेही चैव राजानं परिजग्मु प्रदक्षिणम् ।

[(l 1) B1 स्थितो (for ततो) B2 reads रामो in marg D3 om (hapl ?) from ण up to क्षि in l 1 of 915* —(l 2) Ś1 D6 प्रतिजग्मु]

2 Ñ1 missing (cf v l 1) —^{a}) M3 ता चापि समनुप्राप्य —^{b}) Dt1 Dd1 Dm1 G2 सह सीतया (by transp) —^{c}) Dg1 T1 G3 शोकसंतप्तो, T2 °संमूढा —For 2, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

915* कृत्वा प्रदक्षिणं चैव प्रणिपत्यानुमान्य च ।
राम शोकपरिम्लाना जननीमभ्यवादयत् ।

[D3 om up to क्षि in l 1 (cf v l 1) B1 reads l 1 in marg —(l 1) Ś1 V1 D1 2 5 6 M4 [ए]व (for [ए]व) V1 [अ]नुमन्य (sic), B1 [अ]नुगम्य D4 5 7 M4 [अ]भिवाद्य (for [अ]नुमान्य) —D1 7 om l 2 —(l 2) B1 2 M4 °म्लानो B3 °म्ला(also म्ला)नौ, D1 °म्लानो (for °म्लाना) D5 कौसल्यामभिवाद्याथ रामश्चक्रे प्रदक्षिणं]

3 Ñ1 missing (cf v l 1) Ñ2 B2 T3 om (hapl) 3^{ab}, B4 reads in marg 3^{ab} —^{a}) Ś1 D2 3 5 6 M4 अन्वेव, V1 अंवेव, B1 अन्वेव, B3 अभ्येत्य, B4 अत्रेव (sic), D1 अवेव, D4 अन्वेत्य, D7 अन्वेस्य (sic), Cv अन्वक्षर, Cr अन्वर्थं (for अन्वक्ष) Ś1 V1 B1 3 4 D1–7 नैना(D5 °ता) (for भ्रातु) —^{b}) Ś1 V1 B1 3 4 D1 3–6 M4 रुद(V1 D1 5 °न्द)तीम्, D2 सीदतीम्, D7 रुदताम् (sic) (for कौसल्याम्) D3 अलयादयत्, D4 अभ्यधावत (subm) (for अभ्य°) —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 ततो, Dt1 अपि (for अथ) G2 सुमित्राय (sic) (for सुमित्राया) —^{d}) T1 2 G3 तत (for पुन) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 पादौ जग्राह लक्ष्मण

4 D2 om (hapl) from 4^{a} up to l 1 of 917* —^{a}) M3 वन्दमाना —^{c}) T1 G2 M1–3 हितकाम —^{d}) Dg1 [अ]पघ्राय (for [उ]पा°) —For 4, Ś1 Ñ V1 B D1 3–7 M4 subst

916* तं वन्दमानं चरणौ सुमित्रा पुत्रमब्रवीत् ।
स्नेहान्मूर्धन्युपाघ्राय परिष्वज्य च पीडितम् ।

[(l 1) Ñ1 missing त व (cf v l 1) D3 om तं (subm) V1 D1 वन्दमान(D1 °ना) च (for त वन्दमान) Ś1 D4–7 रुदती (for चरणौ) —Ś1 D4–7 transp the post halves of l 1 and l 2 —(l 2) Ś1 B1 D1 मूर्ध्नि(B1 °र्ध्नु [sic])पाघ्राय (subm), B4 मूर्ध्नि सता° (for मूर्धन्युपा°) Ñ B2–4 परिरभ्य च, D3 परिष्वजत (sic), D7 परिष्वज्याद (for परिष्वज्य च)]

5 ^{b}) T3 स्वनुरक्त —For 5, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

917* अरिष्ट गच्छ पन्थान सह रामेण लक्ष्मण ।
शुश्रूष भ्रातरं ज्येष्ठ राम लोकहिते रतम् ।
सत्पुत्रेण त्वया पुत्र तारिताह सबान्धवा ।
यस्त्व त्यक्त्वा प्रियान्दारान्मा च राममनुव्रत ।

[D2 om l 1 (cf v l 4) —(l 1) D1 6 लक्ष्मण (sic) —(l 2) Ś1 D2 शुश्रूषु, D4 7 शुश्रूषन् (for शुश्रूष) D1 श्रेष्ठ, D7 ज्येष्ठ- (for ज्येष्ठ) D3 राम लोन्हहितैः हिते रि ((sic) (for the post half) —(l 3) D2 सुपुत्रेण Ñ2 B3 वत्स, D2 तात (for पुत्र) D2 तारिता (sic) B4 D1 सबाधवा (sic), M4 (after corr *pr m* as above) सबान्धवा —(l 4) B3 त्यक्ता (sic) B3 D5 प्रिया दारा]

6 ^{ab}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 समस्थो विष(Ñ2 B1 °स [sic])मस्थो वा रामस्ते(V1 °स्य) परमा गति —After 6^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 ins

918* प्राणैरपि प्रियतरो ज्येष्ठो भ्राता गुरुश्च ते ।
तस्मादस्याप्रमत्तस्त्व शरीर परिपालय ।
विजने वसतोऽरण्ये सीतया रमत सह ।

[(l 1) Ñ B प्राणेभ्योपि M4 सुहृच् (for गुरुश्) D5 मे (for ते) —(l 2) B1 यस्माद् D1 अस्मा, D3 अस्मा (sic), D5 अस्मात् (for अस्य) B1 प्रयतस्, D1 5 7 प्रमत्तस् (sic) (for [अ]प्रमत्तस्) Ñ B1 3 4 प्रतिपालय —(l 3) D7 विजनो (for

इदं हि वृत्तमुचितं कुलस्यास्य सनातनम् ।
दानं दीक्षा च यज्ञेषु तनुत्यागो मृधेषु च ॥ ७
रामं दशरथं विद्धि मां विद्धि जनकात्मजाम् ।
अयोध्यामटवीं विद्धि गच्छ तात यथासुखम् ॥ ८
ततः सुमन्त्रः काकुत्स्थं प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ।
विनीतो विनयज्ञश्च मातलिर्वासवं यथा ॥ ९
रथमारोह भद्रं ते राजपुत्र महायशः ।
क्षिप्रं त्वां प्रापयिष्यामि यत्र मां राम वक्ष्यसि ॥ १०
चतुर्दश हि वर्षाणि वस्तव्यानि वने त्वया ।
तान्युपक्रमितव्यानि यानि देव्यासि चोदितः ॥ ११

विजने) Ñ B महितस्य च, D4 7 वमन यह (D7 °हा), D5 मह लक्ष्मण (for रमन मह)]

—[c]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 पुत्र (for लोके) G2 धर्मे (sic) —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 य (B1 3 4 यत्, B2 D3 यस्) त्वमिच्छसि सेवितु, D4 5 7 यस्त्व मच्छासने रत —After 6, Ñ V1 B D1–3 M4 ins, while Ś1 D6 ins l 2–3 only after 920*

919* तस्मात्त्वया तत्परेण शुश्रूष्योऽयं गुणाकर ।
भ्राता ज्येष्ठोऽप्रमत्तेन रामो राजीवलोचन ।
त्वया पुत्र वने सेव्य परिपाल्यश्च सर्वथा ।

[(l 1) V1 D1–3 M4 सदा (for त्वया) —(l 3) Ś1 सवश, B3 (also) सर्वदा (for °था)]

—After 6, T2 ins 922*

7 M4 om 7 —For 7[ab], Ś1 Ñ V1 B D1–7 subst

920* उचित व कुले वत्स ज्येष्ठभ्रात्रनुपालनम् ।

[D5 उचितस्य (sic) Ś1 Ñ1 D4–7 पुत्र (for वत्स) Ś1 V1 D1–7 भ्रातृ (D1 5 °तुर्)ज्येष्ठानुपालन (V1 D1–3 °वर्तन), Ñ1 भ्रातृज्येष्ठस्य शासन (for the post half)]

—Thereafter Ś1 D6 ins l 2–3 of 919* —[c]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 तपश्चैव, Dg1 [अ]थ यज्ञेषु (for च यज्ञेषु) —[d]) Ś1 D4–7 मृधेष्वपि च (Ś1 वा), B1 2 4 मृधेष्वपि, Dt1 Dd1 Dm1 °धु हि (for मृधेषु च) D3 सत्य शौचमनार्जव —After 7, Ñ V1 B1 2 4 D1 2 5 ins, while Ś1 B3 D3 4 6 7 M4 ins after 8

921* इत्युक्त्वा लक्ष्मण पुत्र सुमित्रा राममब्रवीत् ।
त्वयापि पुत्र रक्ष्योऽयं लक्ष्मण शत्रुकर्शन ।
भक्तोऽनुरक्तोऽनुगतो भ्राता भृत्य सुहृच्च ते ।
त्वयाय सर्वथा रक्ष्यस्त्व चैवानेन राघव ।
एवमस्त्विति रामस्ता सुमित्रामभ्यभाषत । [5]
चक्रे कृताञ्जलिश्चैनामभिवाद्य प्रदक्षिणम् ।

[(l 1) D3 राम वीत M4 लक्ष्मण त्वेवमुक्त्वा सा राघव चाभ्यभाषत —M4 om l 2 —(l 2) Ñ1 D5 च (for [अ]पि) B1 4 राम (for पुत्र) —(l 3) Ñ1 तत्र (for भक्तो) Ñ1 illeg from second नु up to भृ Ñ2 B3 गुणवान् (for ऽनुगतो) D2 [ऽ]नुगतोनुरक्तो (by transp) D2 ये (for ते) B3 (m also) सहायो भृत्य एव च (for the post half) —(l 4) B4 [अ]इ, D4 5 7 च (for [अ]य) Ñ1 D4 5 7 मतत, Ñ2 B3 सर्वदा, D3 नैतत (sic) (for सर्वथा) V1 च वानेन, M4 चानेनैव (by transp) (for चैवानेन) D1 4 राघव —(l 5) B3 अस्तिति (sic) B1 D3 स्ता (sic) (for ता) Ś1 Ñ1 D1–7 M4 प्रत्यभाषत, V1 नभाषत (subm) (for अभ्यभाषत) —(l 6) D7 चक्रे (sic) V1 D4 [ए]ताम, D1 [ए]वम् (for [ए]नाम्) B4 अभिराज्य (sic) (for °वाद्य)]

—After 7, G2 3 M1 ins, T2 ins after 6

922* ज्येष्ठस्याप्यनुवृत्तिश्च राजवंशस्य लक्षणम् ।

—G2 3 M1 cont, Dg1 Dt1 D3 T G1 M2 3 ins after 7, Dd1 Dm1 ins after 8

923* लक्ष्मण त्वेवमुक्त्वासौ संसिद्ध प्रियराघवम् ।
सुमित्रा गच्छ गच्छेति पुन पुनरुवाच तम् ।

[D3 om l 1 —(l 1) G3 चैवम् (for त्वेवम्) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 M3 उक्ता, Ct as above Dg1 Dm1 T2 G M1 2 सा, Ct as above (for [अ]सौ) G2 सविद्ध, G3 सस्थित (for ससिद्ध) T3 M2 प्रति, M3 प्रयत- (hypm) (for प्रिय-) —(l 2) D3 इत्यमश्रुमुखी भूत्वा सुमित्रा पुनरब्रवीत्]

—Dm1 cont

924* गम्यतामर्थलाभाय क्षेमाय विजयाय च ।
शत्रुपक्षविनाशाय पुन सदर्शनाय च ।

8 Ñ V1 B1 2 4 D1 2 5 om 8 B3 reads b in marg —[b]) D7 मा (for मा) D3 चैव (for विद्धि) B3 विद्धि मा (by transp) —[d]) B3 गच्छ वत्स, D3 वत्स गच्छ (for गच्छ तात) —After 8, Ś1 B3 D3 4 6 7 M4 ins 921*, Dd1 Dm1 ins 923*

9 [c]) Ś1 Ñ V1 B D1–3 M1 विनीतवदुपागम्य

10 [b]) Dt1 महायशा —For 10[ab], Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

925* राजपुत्र नमस्तेऽस्तु युक्तोऽयं ते महारथ ।
[Ñ1 मयुक्तो, B प्राप्तोय (for युक्तोऽय)]

—[c]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 अनेन त्वा नयि (Ś1 D4–7 हि ने) ष्यामि, M4 अनेन हि त्वा नेष्यामि —[d]) Dt1 Dd1 Dm1 Ct वक्ष्यसे, G1 दयसि Ñ V1 B D1–3 M1 यत्र ते गंतुमीहि (V1 D1–3 M4 °प्सि)त

11 [a]) Ñ2 B च (for हि) —[b]) M4 वस्तव्य हि D7 G3 वन (for वने) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 त्वया वने (by transp) —[cd]) D4 [उ]पक्रामितव्यानि Dg1 (m) यानि देव्या हि, Dt1 यानि देव्या प्र, Dd1 देव्या त्वमसि, Dm1

तं रथं सूर्यसंकाशं सीता हृष्टेन चेतसा ।
आरुरोह वरारोहा कृत्वालंकारमात्मनः ॥ १२
तथैवायुधजातानि भ्रातृभ्यां कवचानि च ।
रथोपस्थे प्रतिन्यस्य सचर्म कठिनं च तत् ॥ १३
सीतातृतीयानारूढान्दृष्ट्वा धृष्टमचोदयत् ।
सुमन्त्रः संमतानश्वान्वायुवेगसमाञ्जवे ॥ १४

प्रयाते तु महारण्यं चिररात्राय राघवे ।
बभूव नगरे मूर्च्छा बलमूर्च्छा जनस्य च ॥ १५
तत्समाकुलसंभ्रान्तं मत्तसंकुपितद्विपम् ।
हयशिञ्जितनिर्घोषं पुरमासीन्महास्वनम् ॥ १६
ततः सबालवृद्धा सा पुरी परमपीडिता ।
राममेवाभिदुद्राव घर्मार्तः सलिलं यथा ॥ १७

---

reads यानि in marg , D4 6 7 देव्या यान्यसि (by transp) (for यानि देव्यासि) D4 7 नोदित (for चोदित) Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 M4 राज्यार्थिन्या पिता तेय(M4 दद्यात्) कैकेय्या यानि याचित —After 11, D1 3 ins 926*

12 [a]) Ś1 D2-7 त वराहं रथ युक्त(Ś1 योक्तु), D1 तास्तदा यानमारूढान् —[b]) D1 दृष्ट्वा हृष्टेन, D2 सीतायास्तेन (for सीता हृष्टेन) —[d]) D1 M3 कृता (sic) (for कृत्वा) —For 12, Ñ V1 B M4 subst , while D1 3 ins after 11

926* सुमन्त्रवचन श्रुत्वा ततो राम सलक्ष्मण ।
मीतया चैव सहित आरुरोह रथोत्तमम् ।

[(l 2) B1 चापि V1 D1 3 M4 रथ तदा (for रथोत्तमम्)] —After 12, Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1-7 T G M1-3 ins

927* वनवास हि सख्याय वासास्याभरणानि च ।
भर्तारमनुगच्छन्त्यै सीतायै श्वशुरो ददौ ।

[(l 1) D1 वने वास हि, D2 G3 वनवासस्य, G1 °म च —D6 reads from l 2 up to 13[ab] in marg —(l 2) D7 सीतायाः (for °यै) M2 [s]द्दात् (for ददौ)]

13 [ab]) Dd1 अथैव, T3 तवैव B1 Dg1 Dd1 Dm1 G3 M1 जालानि (for -जातानि) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 तूणाश्च (for भ्रातृभ्या) D3 तथैवायुधानानानि (sic) तूणानुच्चावचानथ —[c]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 G3 Ct प्रविन्यस्य, Cr m g k as in text Ś1 D2 4-7 रथोपस्थमभि(D2 °स्थ च स)न्यस्य —[d]) Dt1 Dm1 यत् (for तत्) S1 Ñ V1 B D1-4 6 7 ख (D7 चे)नित्र(Ñ2 B2-4 D2-4 °त्र)पिटक(V1 B1 °के) च तत् (V1 B1 2 तत , B4 तथा) —After 13, Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 4-7 T G M1-3 ins , while Cm g ins after 12

928* अथ ज्वलनसकाशं चामीकरविभूपितम् ।
तमारुरुहतुस्तूर्णं भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।

[(l 1) Dg1 Dt1 Dm1 T2 G1 2 M1-3 Cm g t अथो —(l 2) Dd1 Dm1 तान् (for तम्) D2 5 G1 M1 3 आरुरोहतुस (sic) Ś1 D1 2 4-7 क्षिप्र (for तूर्णं)],

whereas Ñ V1 B D3 ins after 12, D1 M4 ins after 926*

929* तत कठिनकायस्तान्सुमन्त्रो राजशासनात् ।
समारोप्य तत पश्चादात्मनाप्यारुरोह स ।

[(l 1) Ñ1 कठिनकाम च, Ñ2 B1 काचनमारोप्य, V1 °काय-स्थान् B1 2 3 (m) कठिनमारोप्य, B4 °कायरतु, M4 °काय त (for कठिनकायस्तान्) Ñ B1 राम , D1 राज्य (for राज) —(l 2) Ñ B तानारोप्य V1 D1 3 M4 समारोप्य रथ पश्चात्पु(V1 °थे राम पु)घनोप्या (V1 वा, D3 °न्वा, M4 स्ता)रुरोह त]

14 [a]) Ñ2 B (B3 [marg also] तास्तृतीयानश्वान्) M4 तास्त्री(B4 तास्त्रीन् [sic])तृतीयान् , V1 D3 तास्तदा यानम् , D1 2 7 मीतातृतीया (for सीतातृतीयान्) D1 चारूढा, D2 7 चा° (for आरूढान्) Ś1 D3-6 सीतातृतीयावारूढौ —[b]) Ś1 D4 6 7 तूर्णमनो(D7 °चो)दयत , Ñ V1 B M4 हृष्टेन चेतसा, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D5 रथ°, D1 हृष्टमनोदयत् , D2 °मरोचयत् (for धृष्टमचोदयत्) D3 दृष्टाक्लिष्टेन चेतसा (sic) —[cd]) Ś1 D1 2 4 6 7 स(D1 4 7 स)हितान् , Dd1 Dm1 सयतान् , D5 स ह तान् (for समतान्) D1 वायुवेगान् (for °वेग-) Ñ V1 B D3 M4 चो(D3 नो)दयामास तानश्वान्सुमन्त्रो राघवाज्ञया —After 14, D1 ins

930* नोदयामास तं पश्चात्सुमन्त्रो राघवाज्ञया ।

15 [a]) Dg1 Dd1 प्रतियाते (for प्रयाते तु) Ñ V1 B D1 3 M4 तस्मिन्प्रयाते सहसा —[b]) Ñ V1 B D1 3 M4 वनवासाय (for चिररात्राय) —[cd]) M2 बलस्यैव (for बलमूर्च्छा) Ś1 D2 4-7 बभूव नगर मू(D5 रू)ढ(S1 D6 सर्वं) क्रोधपूर्ण बल(D2 चल, D7 ;) च तत् , Ñ V1 B D1 3 M4 हा राम इति विक्रुष्ट(D1 चुक्रुष्ट [sic]) जनौघेन समतत

16 [b]) D5 मत्त (for मत्त) M3 -सरुदित- (for -सकुपित-) —[c]) T3 हय (sic) (for हय-) Dg1 Dt1 Dm1 D2 4 5 7 Ct -सि(D2 5 स)जित-, Cr m g as in text (for -शिञ्जित) D7 -निर्घोष- (for -निर्घोषं) —[d]) D2 महत्स्वन —For 16, Ñ V1 B D1 3 M4 subst

931* आर्तनारीनरगण तत्सभ्रान्तजनाकुलम् ।
पुरमासीद्दतीवार्तं रामप्रव्राजने तदा ।

[(l 1) B1 सभ्रातमनाकुल —(l 2) Ñ1 V1 B2 (after corr) D1 3 रामप्रव्रजने]

17 [ab]) Dg1 [आ]सीत् , D2 हि (for सा) Ś1 D4-7 तत सवृद्ध(D4 7 °मृद्ध, D5 °वृद्धा)बाला हि (for [a]) Ñ V1 B D1 3 M4 सवृद्धबाला हि पु(V1 पौ [sic])री शोकसताप-

Rāma's exile to the forest

सीतातृतीयानारूढान्दृष्ट्वा धृष्टमचोदयत् ।
सुमन्त्र समतानश्वान्वायुवेगसमाञ्जवे ॥ 2 35 14

पार्श्वतः पृष्ठतश्चापि लम्बमानास्तदुन्मुखाः ।
बाष्पपूर्णमुखाः सर्वे तमूचुर्भृशदुःखिताः ॥ १८
संयच्छ वाजिनां रश्मीन्सूत याहि शनैः शनैः ।
मुखं द्रक्ष्याम रामस्य दुर्दर्शं नो भविष्यति ॥ १९
आयसं हृदयं नूनं राममातुरसंशयम् ।
यद्देवगर्भप्रतिमे वनं याति न भिद्यते ॥ २०
कृतकृत्या हि वैदेही छायेवानुगता पतिम् ।
न जहाति रता धर्मे मेरुमर्कप्रभा यथा ॥ २१
अहो लक्ष्मण सिद्धार्थः सततं प्रियवादिनम् ।
भ्रातरं देवसंकाशं यस्त्वं परिचरिष्यसि ॥ २२
महत्येषा हि ते सिद्धिरेष चाभ्युदयो महान् ।
एष स्वर्गस्य मार्गश्च यदेनमनुगच्छसि ॥
एवं वदन्तस्ते सोढुं न शेकुर्बाष्पमागतम् ॥ २३

विह्वला(V1 [also] °कर्षिता) —c) B4 D3 रामरामेति (for राममेवाभि-) —d) Ñ2 B1–3 Dg1 Dd1 D1 5 T1 2 G2 3 M2 3 घर्मार्ता , V1 Dt1 D2 3 T3 M1 °र्ता (for घर्मार्ते)

18 D1 om 17 B1 om 17ab —a) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1–3 5 6 M4 [पृ]व (for [श्च]पि) —b) T3 सदुन्मुखा Ś1 Ñ V1 B2–4 D1–3 5–7 M4 जना पुरनिवासिन , Dg1 लबमाना तदुन्मुखा (sic) —After 18ab, B3 ins

932* क्व याति रामो नरव्याघ्रस्त्वा क्व सीता क्व च लक्ष्मण ।

—c) Ś1 D5–7 अश्रु- (for बाष्प-) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G1 2 M1 2 -नि(Dg1 -नि)स्वना (for -दु खिता) —For 18cd, Ñ V1 B D1–3 M4 subst

933* तदोचुरनुगच्छन्तो बाहूनुच्छ्रित्य दु खिता ।

[V1 D1 2 तत्र (for तदा) D2 अनुगच्छन्तं (sic) M4 ततो रुदतो गच्छतो (for the prior half) B1 बाहूनुच्छ्रिय, B2–4 °नुद्धृत्य, D1 बाहूरुच्छ्रित्य (sic), D2 बाहुरिच्छिल (sic), D3 बाष्पानुत्सृज्य (for बाहूनुच्छ्रित्य)]

19 a) T3 G2 M1 2 सयम्य (for संयच्छ) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 वाजिन सूत(B1 °त), G1 वाजिनो रश्मीन् (for वाजिना रश्मीन्) —b) Ś1 D4–7 शनैर्याह्य(D6 °स्य)श्वा पुन , Ñ B शनैर्याहीति वाजिन , V1 D1–3 M4 शनर्याहि(V1 °सि) निवारित —cd) G3 M3 द्रक्ष्यामि Ś1 Ñ V1 B D1–7 (D6 marg) M4 रामस्य द्रष्टुमिच्छामो(V1 °मि) सुमचन्द्र महात्मन —After 19, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 ins

934* मनासि नो हरत्येष सर्वेषा नरचन्द्रमा ।
पश्यामस्तावदेवैन कदा द्रक्ष्यामहे पुन ।
प्रस्थितो दूरमध्वान नाथो नो भक्तवत्सल ।
कदैन वनकान्ताराद्रुद्रराम पुनरागतम् ।

[D6 reads l 1–2 in marg —(l 1) Ś1 D1–3 6 हृत्यानि (Ś1 °णि) हरति, V1 हृदये विहरति, B4 मनासिषा हरति (for मनासि नो हरति) B2 नरकुञ्जर (for नरचन्द्रमा) —(l 2) Ñ B द्रक्ष्यामो हि(B1 च) कदा पुन (for the post half) —(l 3) Ś1 D1–3 6 दुर्गम्, G(ed) दृवम् (sic) (for दूरम्) Ñ1 अध्वान (sic), B4 अध्वानो (sic) (for °न) Ñ B धर्मवत्सल D4 5 7 प्रस्थित दीर्घमध्वान नाथ नो भक्तवत्सल(D7 °ल [sic]) —(l 4) M4 द्रक्ष्याम (sic)]

20 b) Ś1 Ñ B D1–7 M4 सुसहृ(B4 °हि)त, V1 स्वय हृत (for असशयम्) —cd) Dg1 T1 याते (for याति) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 यन्न दीर्णं प्रिये पुत्रे वनवासाय निर्गते (B1 प्रस्थिते)

21 a) G2 वंदेहि (sic) —b) G3 छायेव —c) G3 धर्मं —d) Dm1 मेरुकर्म- (metathesis) (for °मर्क-) —For 21, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

935* एकैव कृतपुण्येयं वैदेही तनुमध्यमा ।
यानुगच्छति गच्छन्त छायेवानुगता पतिम् ।

[(l 1) Ñ1 एकैक , M4 एका च (for एकैव) —(l 2) Ś1 D6 छायेवानुपम, V1 D1–3 °न(V1 °ग, D2 °नु)पगा (for छायेवानुगता) M4 यानुगच्छति काकुत्स्थ छायेवानुगत वन]

22 a) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 त्व च (for अहो) D1 4 T3 सिद्धार्थ —b) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 कृतपुण्यश्च य (D3 4 7 M4 यत्) प्रिय —cd) G1 देवसकाश T2 3 परिचरिष्यति (sic) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 भक्त्या(B1 [marg after corr] °क्ता)नुगच्छसि(D4 7 M1 °से) ज्येष्ठ भ्रातर धर्म(Ñ2 marg , V1 D1–3 M4 भ्रातृ)वत्सल

23 a) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 M2 बुद्धिर् (for सिद्धिर्) Ś1 Ñ V1 B D4 5 7 M4 एषा ते महती(D4 5 7 महत्तरा) सिद्धिर् —b) D5 अय (for एष) Ś1 Ñ2 V1 B3 D1–3 6 M4 ते, Dd1 Dm1 (after corr) D7 या (for च) —c) D5 एतत् (for एष) Dt1 T2 3 स्वर्गश्च (for स्वर्गस्य) Ś1 D6 ते पथा, B1 पथास्ते, D4 5 7 सोपान, T3 मोक्षश्च (for मार्गश्च) Ñ V1 B2–4 D1–3 M4 स्वर्गस्य चैष(Ñ1 B2 D2 °स्यैष च [by transp], Ñ2 B3 °स्यैवैष, B4 °स्यैव च, M4 °स्य चैव) पथास्ते(V1 D1–3 M4 ते पथा) —d) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 यद्रामम् , D7 यदेतम् , T2 यदनम् , G2 ययेनुम् (sic) (for यदेनम्) D1 यानुगच्छति, D4 5 7 °वत्स्यते(D6 °सि) (for अनुगच्छसि) —e) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 ब्रुवतस्ते पौरा (D1 3 °महिता , D7 °ते हिता), G3 °स्त सोढु (for वदन्तस्ते सोढु) —f) Dm1 ऊर्जित, G1 आननं (for आगतम्) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 बाष्पवेगमुपागत —After 23, Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 ins

936* यदा न शेकु सन्सोढु दु खाता रुरुदुस्तत ।
क्व नु गच्छसि दु खार्तानस्मानुत्सृज्य राघव ।
नयास्मानपि यत्र त्व गन्तु राम समुद्यत ।

अथ राजा वृतः स्त्रीभिर्दीनाभिर्दीनचेतनः ।
निर्जगाम प्रियं पुत्रं द्रक्ष्यामीति ब्रुवन्गृहात् ॥ २४
शुश्रुवे चाग्रतः स्त्रीणां रुदन्तीनां महास्वनः ।
यथा नादः करेणूनां बद्धे महति कुञ्जरे ॥ २५
पिता च राजा काकुत्स्थः श्रीमान्सन्नस्तदा बभौ ।
परिपूर्णः शशी काले ग्रहेणोपप्लुतो यथा ॥ २६
ततो हलहलाशब्दो जज्ञे रामस्य पृष्ठतः ।
नराणां प्रेक्ष्य राजानं सीदन्तं भृशदुःखितम् ॥ २७
हा रामेति जनाः केचिद्राममातेति चापरे ।
अन्तःपुरं समृद्धं च क्रोशन्तं पर्यदेवयन् ॥ २८

[(l 1) Ś1 D6 सरोद्धु, B1 सवोद्धु, D2 समातु (sic), D3 ससोद्धु (sic) (for समोद्धु) Ñ B M4 नदा (for तत) —D3 om (hapl ?) l 2-3 —(l 2) B1 4 किं नु, B3 (*sup lin* also) अनु-, M4 वन (for क्व नु) Ś1 V1 D1 2 6 M4 गतासि (for गच्छसि) Ñ2 क्व गच्छसि म (m) दु खार्तान् (for the prior half) —(l 3) M4 त देश (for यत्र त्व) V1 नयास्मान्प्रिय यत्र (subm) (for the prior half) Ñ1 B4 ममधुन(Ñ1 °त) (sic) (for सुधुत) D2 गतु रामसमुधन (sic), M1 यत्र त्व गतुमुयत (for the post half)], while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D5 T G M1-3 ins

937* नरास्तमनुगच्छन्त प्रियमिक्ष्वाकुनन्दनम् ।

[Dt1 अनुगच्छत (sic), Dm1 °गच्छन, G2 M1 °गच्छति (for °गच्छ त) D5 सोढुम् (for प्रियम)]

24 [b]) Ñ B3 स रुदन्, B1 विस्लथो, D4 7 दीनात्मा (for दीनाभिर्) Ś1 Ñ B D2 4-7 दीनमानस, Dd1 दीनचेतस —[d]) T3 ब्रूत्र (sic) (for ब्रुवन) Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 M4 द्रष्टुमिच्छन्स्वय(D1 °त्यय, D3 °न्स्वक) गृहात्

25 [a]) D4 5 7 शुश्राव (for शुश्रुवे) D5 सोग्रत (for चा°) —[b]) D7 T2 G1 M2 रुदतीना D4 5 7 महास्वन (for °स्वन) —[cd]) D4 5 7 यथा नाग करेणूना मध्ये महति संस्थित —For 25, Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 M4 subst

938* क्रन्दन्तीना नृपस्त्रीणा शुश्रुवे तत्र नि स्वन ।
करेणूनामिवाक्रन्दो बद्धे यूथपतौ वने ।

[(l 1) D1 क्रन्तीना Ś1 तत (for नृप-) Ś1 B1-3 D2 6 M4 निस्वन, Ñ V1 निश्वन —(l 2) Ś1 D6 वृद्धो(D6 °द्धे) गतशिशौ(Ś1 °वो [sic]) (for बद्धे यूथपतौ) V1 यथा, M4 तदा (for वने)]

26 [a]) Dt1 Dd1 Dm1 हि, T2 स (for च) G1 राजा च (by transp) D4 5 7 दैन्याच्च राजा काकुत्स्थ —[b]) Dt1 सन्नस्त (sic) D6 तथा (for तदा) —[d]) D6 7 [उ]पहतो, M1 [अ]प° (for [उ]पप्लुतो) D4 ग्रहणोपहतो यथा —For 26, Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 M4 subst

939* स च राजा दशरथो गतश्रीर्न बभौ तदा ।
विरश्मि पर्वणीवेन्दुर्ग्रहेणोपहतद्युति ।

[(l 1) Ñ1 reads in marg, B4 D3 तथा (for तदा) —(l 2) V1 रश्मिभि (for विरश्मि) D1 पार्वणीचन्द्रो (for पर्वणीवेन्दुर्) Ś1 D2 6 यथा(D2 परि) पूर्ण शशी काले (for the prior half) Ñ V1 B4 D1 M4 ग्रहणोप° (for the post. half)]

—After 26, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

940* स च श्रीमानचिन्त्यात्मा रामो दशरथात्मज ।
सूत सचोदयामास त्वरित वाह्यतामिति ।
रामो याहीति त सूत तिष्ठेति स जनस्तदा ।
उभय नाशकत्सूत कर्तुमध्वनि चोदित ।
निर्गच्छति महाबाहौ रामे पौरजनाश्रुभि । [5]
पतितैरभ्यवहित प्रशशाम महीरज ।
रुदिताश्रुपरिद्यून हाहाकृतमचेतनम् ।
प्रयाणे राघवस्यासीत्पुर परमपीडितम् ।
सुस्राव नयनै स्त्रीणामस्रमायासमभवम् ।
मीनसक्षोभचलितै सलिल पङ्कजैरिव । [10]
दृष्ट्वा तु नृपति श्रीमानेकचित्तगत पुरम् ।
निपपातैव दु खेन हतमूल इव द्रुम ।

[(l 1) G1 त्वरितो रुदन्दन (for the post half) —(l 2) M3 सूत (sic) —(l 3) Dt1 च (for स) Dt1 तथा (for तदा) —(l 4) Dd1 चोदिते (sic) —(l 5) Dg1 (after corr m as above) पौरजनाशुभि —(l 6) T1 अभ्यवहिते Dg1 प्रशशाम (sic), Dt1 प्रणनाश (for प्रशशाम) —(l 7) Dg1 Dm1 G1 -परिद्विन्न, M3 -परिध्रून (for -परिद्यून) —(l 8) M3 प्रयेण (for प्रयाणे) —(l 9) Dg1 Dm1 अस्त्र (Dg1 °स्र)म् T2 3 G M1-3 आस्त्र(T2 °श्र)म् (for अस्रम्) G1 आयासमस्रव —(l 10) T3 -चरित, G2 M1 -जनित° (for -चलित) G2 सलिल (sic) —(l 11) T3 गति (for -गत). —(l 12) Dt1 कृत (sic), Dd1 कृत्त, Dm1 कृत- (sic), T1 2 G3 छिन्न (for हत-) T1 damaged for इव]

27 [ab]) Dt1 हलेहला-, D4 हला° (for हलहला-) Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 M4 ततो हाहेति करण (D3 °णा [sic]) शब्द सम(M4 स शब्दम [sic])भवन्महान् —M4 om 27[cd]. —[c]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 दु खित, D3 कुत्सित (for नराणा) D4 5 7 प्रेक्ष्यमाणाना (for प्रेक्ष्य राजान) —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 सदार निर्गत गृहात्, D4 5 7 ततो(D5 नृप) दृष्ट्वा सुदु खित

28 [a]) Ñ2 B M4 नरा (for जना) V1 D1 2 केपि —[b]) Ś1 Ñ V1 B2-4 D1-3 6 M4 हा राजन्निति (for राममातेति) ※ Cg t राममातेति सधिरार्ष । ※ B1 राजन्निति तथापरे, D4 5 7 हा रामजननीति च —[c]) Dg1 Dt1 Dd1 अंत पुर- D4 7 हा देश हा समृद्धेति, D5 हा देशेति सुसमृद्धे —[d]) Dg1 Dm1 D4 5 7 T3 G1 2 M1-3 Cg क्रोशत, Ct क्रोशत (as in text) Dt1 पर्यचेदयन् (metathesis) —For 28[cd], Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 M4 subst

अन्वीक्षमाणो रामस्तु विषण्णं भ्रान्तचेतसम् ।
राजानं मातरं चैव ददर्शानुगतौ पथि ।
धर्मपाशेन संक्षिप्तः प्रकाशं नाभ्युदैक्षत ॥ २९
पदातिनौ च यानार्हावदुःखार्हौ सुखोचितौ ।
दृष्ट्वा सचोदयामास शीघ्रं याहीति सारथिम् ॥ ३०
न हि तत्पुरुषव्याघ्रो दुःखदं दर्शनं पितुः ।
मातुश्च सहितुं शक्तस्तोत्रार्दित इव द्विपः ॥ ३१
तथा रुदन्तीं कौसल्यां रथं तमनुधावतीम् ।
क्रोशन्तीं राम रामेति हा सीते लक्ष्मणेति च ।
असकृत्प्रैक्षत तदा नृत्यन्तीमिव मातरम् ॥ ३२

941* क्रोशमाना नृप तत्र परिवव्रु समन्तत ।
[Ñ B क्रोशतो नृपति D2 परिचक्रु]

29 [a]) Dg1 Dm1 अन्वीक्ष्यमाणो, D4 5 7 अन्वेक्ष्य° (for अन्वीक्ष°) —[b]) D4 5 7 विह्वल (for विषण्ण) D7 भ्रातचेतसा, T2 3 G1 2 M1 3 °चेतन(T2 °न) —[d]) D4 5 7 [अ]नुगत (for °तौ) —After 29[cd], Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1-3 ins

942* स बद्ध इव पाशेन किशोरो मातर यथा ।
[Dd1 Dm1 निबद्ध (for स बद्ध)]

—[e]) Dt1 T3 G2 M1 Ct सयुक्त, Cv r m g as in text (for संक्षिप्त) —[f]) Dm1 नाभ्युपैक्षत —For 29[ef], D4 5 7 subst

943* धर्मपाशपरिक्षिप्त प्रकाम चाभ्यवर्तत ।
[D5 प्रकाश नाभ्यवर्तते (for the post half)]

—For 29, Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 M4 subst

944* समवेक्ष्य ततो राम पितर शोकविह्वलम् ।
पदातिमनुगच्छन्त दारै परिवृत तदा ।
देव्या कौसल्यया सार्धं विह्वलन्त पदे पदे ।
धर्मपाशस्थितो दीनो नाशक्नोदभिवीक्षितुम् ।

[(l 1) Ś1 V1 D1 6 M4 तमवेक्ष्य Ñ B M4 शोककर्षि(M4 °र्शि)त —(l 2) Ñ1 स्त्रवृत (for परिवृत) Ś1 V1 D1-3 6 M4 दारै स्वे परिवारित (for the post half) —(l 3) Ñ2 दृष्ट्वा (for देव्या) Ñ B विलपन (for विह्वलन्त) —(l 4) Ñ1 यतो, Ñ2 B1 3 M1 -स्थितो, B4 सीते (sic), D2 -वृतो (for -स्थितो) B2 धर्मपाशमित दीन (for the prior half) D2 [अ]शक्तर् (sic) (for [अ]शक्नोद्) L(ed) अभिभाषितु]

30 Dg1 om 30 —[a]) G3 M2 च यानार्हौ (with hiatus) (for च यानार्हाव्) D4 7 पदातिगौ(D7 °नौ) तौ मानार्हौ (with hiatus) —[b]) D5 सुदु खितौ (for सुखोचितौ) —For 30[ab], Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 M4 subst

945* पदाती तौ तु दु खार्तौ दृष्ट्वा शोकसमन्वितौ ।

[B1 4 पा(B4 प)दातौ तौ च, B2 D1 पदातिनौ च(D1 तु), D2 पदा मीतौ (sic) च (for पदाती तौ तु) Ñ V1 B3 M4 पा(Ñ2 प)दाता(V1 पदाती) तावदु खार्हा, D3 पदाती तावदु खार्हौ (for the prior half) Ñ B M4 दु खसमन्वितौ(M4 °न्वित) (for शोक°)]

—[c]) Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 M4 पितरौ चो(Ś1 V1 D2 3 6 नो) दयामास, D4 5 7 सप्रेक्ष्य पितरावाह —[d]) Ñ V1 B D1-3 6 M4 रामो (for शीघ्र) D4 5 7 सयाहि सारथे

31 [b]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D6 T3 G3 (before corr pr m) M3 Ct दु खज, Cm tp °द (as in text) M2 दु ख दर्शनज —For 31[ab], Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 M4 subst

946* न हि सद्दर्शन रामस्तयोर्दु खपरीतयो ।

[Ñ B1 3 M4 तद्दर्शन(M4 °ने), D2 सदर्शिन (for सदर्शन) D2 3 राम Ñ1 तया (sic), D1 भूयो (for तयोर्) D3 शोक- (for दु ख-)]

—B4 reads 31[cd] in marg —[c]) Ś1 V1 B1 2 4 D1-3 6 M4 शशाक सोढु दु खार्तस(B1 °र्त, D2 °र्तास्, M4 °र्तान्), Ñ B3 शशाक पित्रे(B3 °त्रो) ससो(Ñ1 °शो [sic])ढु, D4 5 7 मातुश्च सोढु शक्तो वै —[d]) Ñ1 दु खार्दित, B4 तोत्रायत, Dt1 तोत्रैर्नुन्न (for तोत्रार्दित) —After 31, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1-3 ins

947* प्रत्यगारमिवायान्ती वत्सला वत्सकारणात् ।
बद्धवत्सा यथा धेनू राममाताभ्यधावत ।

[(l 1) D4 7 प्रत्यमारम्, D5 (before corr) T2 G1 प्रत्या°, Cv r m g k t as above (for प्रत्यगारम्) Dg1 इवायाति (sic), D4 °याती, G3 इता°, Cr °यानी, Cg as above (for इवायान्ती) Dt1 Ct सवत्सा, D4 7 वत्मशा (for वत्सला) —(l 2) D7 धत्ते (for धेनू) D4 7 तथाभवत्, M2 [अ]भ्य° (for [अ]भ्यधावत)]

32 Ś1 Ñ V1 B (B4 marg) D1-3 6 M4 subst for 32[abcd], D4 5 7 subst l 2 only for 32[ab] and read after 32[cd]

948* हा पुत्र राम हा सीते हा हा लक्ष्मण पश्य माम् ।
इति राजा च देवी च क्रोशन्तावभ्यधावताम् ।

[(l 1) Ñ2 B3 transp पुत्र and राम B3 D6 read second हा in marg Ñ2 सीतेति (for हा सीते) Ñ1 om (hapl) third हा D3 हा लक्ष्मण च पश्य मा (for the post half) —(l 2) D4 5 7 क्रोशमानावधावता (for the post half)]

—Thereafter, Ś1 D4-7 (D6 marg) cont, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins after 32[cd]

949* रामलक्ष्मणसीतार्थं स्रवन्ती वारि नेत्रजम् ।

[Ś1 D4-7 सीताश्च (for -सीतार्थं) Ś1 सृजती, Dd1 M3 स्रजती, D4 5 सृजती, D7 सृजनो, Ck t as above (for स्रवन्ती)]

Ñ V1 B D1-3 M4 cont after 948*

950* उच्छ्रित्य बाहू करुण क्रोशन्ती कुररीमिव ।

तिष्ठेति राजा चुक्रोश याहि याहीति राघवः ।
सुमन्त्रस्य बभूवात्मा चक्रयोरिव चान्तरा ॥ ३३
नाश्रौषमिति राजानमुपालब्धोऽपि वक्ष्यसि ।
चिरं दुःखस्य पापिष्ठमिति रामस्तमब्रवीत् ॥ ३४
रामस्य स वचः कुर्वन्ननुज्ञाप्य च तं जनम् ।
व्रजतोऽपि हयाञ्शीघ्रं चोदयामास सारथिः ॥ ३५
न्यवर्तत जनो राज्ञो रामं कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
मनसाप्यश्रुवेगैश्च न न्यवर्तत मानुषम् ॥ ३६
यमिच्छेत्पुनरायान्तं नैनं दूरमनुव्रजेत् ।
इत्यमात्या महाराजमूचुर्दशरथं वचः ॥ ३७
तेषां वचः सर्वगुणोपपन्नं
प्रस्विन्नगात्रः प्रविषण्णरूपः ।
निशम्य राजा कृपणः सभार्यो
व्यवस्थितस्तं सुतमीक्षमाणः ॥ ३८

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥

[B1 2 M4 उद्गूल, D2 उत्सूल (sic), D3 उत्सूच (for उच्छ्रित्य) Ñ D2 गाहु (sic), V1 बाहु, D3 बाष्प (for बाहू) B4 D1 M3 करुग (for करुण) D3 क्रोशतीर्णं (sic) (for क्रोशन्तीं).]
—B4 D6 read 32^{cd} in marg —^{e}) Dg1 Dd1 G1 प्रेक्षत, Dm1 (marg *sec m* प्रेक्ष्यत) स्वैक्षत (for प्रैक्षत) Dg1 Dt1 T3 स ता (for तदा) Ś1 D4–7 अमकृत्ता (D5 °त्वा) समैक्षत (D4 7 °वेक्षत), Ñ V1 B D1–3 M4 त्वपश्यत्स्व (V1 D1–3 M4 °त) तदा रामो —^{f}) B2 (before corr as in text, after corr m) मुह्यतीम् (for नृत्यन्तीम्)

33 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 तिष्ठ तिष्ठेति (for तिष्ठेति राजा) Ś1 Ñ1 D4–7 राजा हि (Ñ1 च), V1 D1 चाक्रोशद् (D1 °श [sic]) (for चुक्रोश) —^{b}) Ñ2 V1 B D1–3 6 राजा, D7 om, M4 रामो (for first याहि) M4 सारथि (for राघव) —^{c}) Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 [अ]भवत्तत्र, D5 बहुधात्मा (sic) (for बभूवात्मा) —^{d}) Dg1 चान्तरे Ś1 D6 गोचक्रान्तरितो यथा, Ñ1 D4 - मध्ये चक्रग (D4 °म)तो यथा, Ñ2 B गा च ख (B4 खा [sic]) चान्तरा स्थिति, V1 D1–3 M4 गोच (M4 गोश्च)क्रान्तरिता म (D2 ग)ति, D5 मध्ये गोचक्रयोरिव

34 ^{a}) G3 अपि (for इति) D1 नाश्रपमिति (sic) Dd1 Dm1 चात्मानम् (for राजानम्) —^{b}) G1 3 M2 3 उपलब्धो, Cm k t उपा° (as in text) M3 हि लक्ष्यसि (for ऽपि वक्ष्यसि) Ś1 वक्ष्यसि सगमेपि वा, Ñ V1 B D1–7 M4 सूत वक्ष्यसि सग (B4 मत्त)मे —^{c}) D7 चिर- (for चिरं) V1 D1–3 दुःख हि (for दुःखस्य) Ś1 D4 6 7 जातो (D7 °ते) यम्, Ñ V1 B2–4 D1–3 पापीय, B1 (marg also पापीव) भागीव, D5 (before corr as in text) [अ]पापोय, M4 पापीयान् (for पापिष्ठम्) —^{d}) S1 राजान् (sic) (for रामस्) M4 तदा (for तम्)

35 ^{a}) Dd1 Dm1 च (for स) Dt1 स रामस्य (by transp) T1 2 G3 रामस्य वचनं कुर्वन् —^{d}) M3 सारथि (sic) —For 35, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

951* स रामस्य मतं बुद्ध्वा सुमन्त्रो दीनमानसः ।
अञ्जलिं नृपते कृत्वा चोदयामास तान्हयान् ।

[(l 1) Ñ2 B1 D2 4 - मति (for मत) B4 रामस्य सुमति बुद्धा (for the prior half) —(l 2) Ñ1 प्राञ्जलि M4 अञ्जलिं (for अञ्जलिं) Ś1 D6 बद्धा, M4 भूत्वा (for कृत्वा) Ś1 D1–4 6 7 नोदयामास, D5 प्रेर° (for चोदयामास)]

36 ^{a}) Dg1 निवर्तत (sic), Cg न्यवर्तत (as in text) M1 नतो (for जनो) Dm1 (before corr as in text) राज्ञा (for राज्ञो) —^{c}) Dt1 Ct [अ]श्रुवेगेन, Ct*p* as in text (for [अ]श्रुवेगैश्च) —^{d}) G3 मानस (for मानुषम्) —For 36 Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

952* शीघ्रं प्रजविनैरश्वैः प्रयान्तमथ राघवम् ।
यदा न शेकुरन्वेतुं पौराणां ताः स्त्रियस्तदा ।
न्यवर्तन्त सुदुःखार्ता निराशा रामदर्शने ।
मनोभिरश्रुवेगैश्च न न्यवर्तन्त सर्वशः ।

[D4 - om l 1 —(l 1) D5 प्रव्रजिनैर्, Ñ1 इव, D2 अथ (for अश्वैः) —(l 2) B3 अन्वे° D4 7 अन्वेष्टु (for अन्वेतुं) D4 - om from पौराणां up to सुदुःखार्ता in l 3 Ś1 स्त्रियस्तदा, G (ed) तत स्त्रिय (for स्त्रियस्तदा) —D2 om (hapl) from l 3 up to न in l 4 —(l 3) D3 न्यवर्तन (sic), M4 न्यवर्तन्त (sic) V1 न्यवर्तन्त दुःखार्ता (for the prior half) Ñ V1 B D5 M4 रामदर्शनात् —(l 4) Ś1 D6 आशु वेगैश् V1 चाशु° (sic), D1 3 M4 चाशु°, D4 5 - अशु° (for स्त्रश्रुवेगैश्) Ñ1 D1 नान्यवर्तन्त, V1 न्यवर्तयत (for न न्यवर्तन्त)]

37 ^{a}) Ś1 Ñ B D1–7 च (D3 -) पुनर्द्रष्टुं, Dt1 Dm1 पुनरायात (for °यान्तं) M1 यमिच्छेत पुनर्द्रष्टु —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1–- M4 न तं (D7 तद्), Dt1 नैव (for नैनं) —^{d}) T3 नृप (for वचः) —For 37^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1–- M4 subst

953* वसिष्ठप्रमुखा विप्रा इत्यूचुस्तं नृपं तदा ।

[D2 प्रत्यूचुस् Ñ1 D4 6 7 नृपतिं तदा, Ñ2 तं नृपस्तदा, D3 तं नराधिप (for तं नृपं तदा)]

38 ^{a}) Dg1 Dt1 T3 M3 सर्वगुणोपपन्न —^{b}) M3 -गात्र- (for गात्रः) Dm1 प्रविपन्न- (sic) —^{c}) Dg1 T G2 3 M1 2 कृपण —^{d}) G2 व्यवस्थित Dg1 सन् (for तं) Dg1 Dt1

३६

तस्मिंस्तु पुरुषव्याघ्रे निष्क्रामति कृताञ्जलौ ।
आर्तशब्दो हि संजज्ञे स्त्रीणामन्तःपुरे महान् ॥ १
अनाथस्य जनस्यास्य दुर्बलस्य तपस्विनः ।
यो गतिः शरणं चासीत्स नाथः क्व नु गच्छति ॥ २
न क्रुध्यत्यभिशस्तोऽपि क्रोधनीयानि वर्जयन् ।
क्रुद्धान्प्रसादयन्सर्वान्समदुःखः क्व गच्छति ॥ ३
कौसल्यायां महातेजा यथा मातरि वर्तते ।
तथा यो वर्ततेऽस्मासु महात्मा क्व नु गच्छति ॥ ४
कैकेय्या क्लिश्यमानेन राज्ञा संचोदितो वनम् ।
परित्राता जनस्यास्य जगतः क्व नु गच्छति ॥ ५

सुतमीक्ष्यमाण, G1 2 सुसमीक्षमाण —For 38, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

954* तेषां तदा तद्वचनं निशम्य
राजा गुरूणां विनिगृह्य बाष्पम् ।
तस्यौ प्रयान्तं सुतमीक्षमाणो
विषादशोकव्यथितान्तरात्मा ।

[(l 1) Ś1 V1 D1–3 6 स राजा, B4 नियम्य (for निशम्य) M4 तेषां नरेन्द्रो वचनं यथार्थं —(l 2) Ś1 V1 D1–3 6 M4 श्रुत्वा (for राजा) Ś1 D1–3 6 परिगृह्य, V1 तु नि°, D4 7 अपि गृह्य, D5 अनि°, M4 प्रति° (for विनि°) D1 वाक्य (for बाष्पम्) —(l 3) D1 M1 प्रयात B4 D1 2 5 सुतमी(D2 °भे [sic]) क्ष्यमाणो, D4 समुदीक्ष्य°, D7 दुःसमीक्ष्य°, M4 समवेक्षमाणा (sic) —(l 4) Ś1 Ñ1 D4–7 मोह- (for शोक-)]

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ1 B1 D6 रामनिर्याण, Ñ2 B3 श्रीरामनिर्याण, V1 D1–3 रामनिर्या(D1 °र्वा)ण, B2 4 रामवनगमन, D4 7 दशरथविलाप, D5 दण्डकारण्यगमन —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D3 om Ś1 D4 7 43, Ñ2 B3 4 38, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D6 S 40, B2 29, D1 42, D5 47 —After colophon, D6 G M1 conclude with श्रीरामाय नमः, T2 श्रीरामचन्द्राय नमः

36

1 Dm1 begins with ॐ, M2 with श्रीरामाय नमः —[a]) D5 ततस्तु Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 तस्मिन्प्रयाते त्वरित (B1 M4 °ते) —[b]) Ś1 V1 D1 2 6 पुराद्रामे, Ñ B वन रामे, Dg1 I1 G1 3 M3 विनिर्याते, D3 शीघ्रं रामे, D4 5 7 निर्गच्छति, M4 सुमन्त्रे च, Cv एतस्मिन (sic), Cv m निर्याति (subm) (for विनिर्याते) D1 कृताजलि (sic) —[c]) B2 आर्तस्वनो, B3 °स्वरो (for °शब्दो) V1 [s] तिसजज्ञे, B4 हि सजग्मे, Dg1 [s]भिसजज्ञे, G1 M2 3 महानासीत्, K(ed) [s]थ सजज्ञे D4 5 7 आर्तना(D4 अतर्ना)दो महान्जज्ञे, M4 आर्तनादोभिसजज्ञे —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 G1 M2–4 तदा, Ñ1 om, D4 5 7 भृशं (for महान्)

2 G1 illeg from नस्यास्य up to 3[b] —[b]) Ñ2 reads दुर्बलस्य in marg D4 5 7 विशेषतः (for तपस्विनः) —[c]) V1 D1–3 या (for यो) Dm1 गति, Cm गतिः (as in text) —[d]) D4 5 7 राम (for नाथ) D4 क्व च, D5 (before corr as in text) क्वानु-, D7 कुत्र, M2 क्व स (for क्व नु) D2 गच्छतु —After 2, D4 7 ins

955* शूरः सत्यव्रतो विद्वान्धर्मज्ञो मृदुजल्पकः ।
स्मितपूर्वाभिभाषी च स रामः क्व नु गच्छति ।

3 G3 illeg for 3[ab] (cf v l 2) D4 7 I3 om (hapl) 3–5 —[a]) Ś1 Dm1 Cm न क्रुध्यत्यभिशप्तोपि, Ñ B न य क्रुध्यति शप्तो(Ñ B4 °स्तो)पि, V1 °भितप्तोपि, Dg1 °नुशस्तोपि, D3 °भिशप्तोपि, D6 °भिपिक्तोपि, M2 °पि शस्तोपि —[b]) B1 क्रोधनीयान्विवर्जयन्, B2 क्रोधनीयान्विवर्तयन्, B3 क्रोधनायो न्यवर्तयत् —[c]) Ñ1 प्रसादयन्निव, B3 (m also)°दयेत्सर्वान्, D3 °धयन्सर्वान्, D6 M1 °दयति य (for प्रसादयन्सर्वान्) —[d]) K(ed) क्वचिद्गत (for क्व गच्छति) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 5 6 M4 स नाथ (Ñ2 B D6 M4 राम) क्व नु (D5 [after corr] क्वानु) गच्छति (D2 °सि [sic]), Ñ1 स नो वत्स क्व गच्छति, T2 G2 3 M1 2 समदुःखसुखः क्वचित् ❀ Cv क्वचिदपीति सबन्धः ।, Cg क्वचित्स्थितस्य न क्रुध्यतीत्यनेन सबन्धः । ❀ —After 3, D5 ins

956* दाता बहुश्रुतो वाग्मी कृतज्ञः प्रियवाग्गुरुः ।
अप्रमत्तो घृणी दान्तः क्वानुगच्छति राघवः ।

4 D4 7 T3 om 4 (cf v l 3) D1 om (hapl) 4–5 —[a]) D5 महाबाहु (for °तेजा) —[b]) V1 D2 3 5 M4 वर्तते मातरि, G2 भ्रातरि वर्तते —G3 illeg for 4[c]–5 —[c]) Ñ B तथैव, Dm1 तथा नो (for तथा यो) Ś1 D6 तथा सर्वासु वर्तेत, V1 D2 3 5 त(D2 य)था वर्तते सर्वासु —[d]) D5 (after corr) [अ]नुगच्छति, M1 स गच्छति Ñ B Dg1 D2 M3 4 स महात्मा क्व गच्छति

5 D1 4 7 T3 om 5 (cf v l 3 and 4) G3 illeg for 5 (cf v l 4) D5 om (hapl) 5 B3 reads 5 in marg —[a]) Ś1 क्लेश्यमानेन, Ñ B D3 6 M4 क्लिश्यमानाना, V1 D2 क्लेशमानाना —[b]) Ś1 Ñ V1 B D2 3 6 M4 राज्ञा च कुपितेन य (Ñ1 ह, Ñ2 B2 4 स, B1 वा, B3 न, D2 M4 च) —[c]) Ś1 परित्यक्तश्, B4 परित्रा। Ś1 Ñ V1 B D2 3 6 M4 च गोप्ता च (for जनस्यास्य) —[d]) Ś1 Ñ V1 B D2 3 6 M4 रक्षिता च क्व (Ś1 Ñ1 V1 D3 6 क्व नु), T1 2 स इत क्व नु (for जगतः क्व नु)

अहो निश्चेतनो राजा जीवलोकस्य संप्रियम् ।
धर्म्यं सत्यव्रतं रामं वनवासे प्रवत्स्यति ॥ ६
इति सर्वा महिष्यस्ता विवत्सा इव धेनवः ।
रुरुदुश्चैव दुःखार्ताः सस्वरं च विचुक्रुशुः ॥ ७
स तमन्तःपुरे घोरमार्तशब्दं महीपतिः ।
पुत्रशोकाभिसंतप्तः श्रुत्वा चासीत्सुदुःखितः ॥ ८
नाग्निहोत्राण्यहूयन्त सूर्यश्चान्तरधीयत ।
व्यसृजन्कवलान्नागा गावो वत्सान्न पाययन् ॥ ९
त्रिशङ्कुर्लोहिताङ्गश्च बृहस्पतिबुधावपि ।
दारुणाः सोममभ्येत्य ग्रहाः सर्वे व्यवस्थिताः ॥ १०
नक्षत्राणि गतार्चींषि ग्रहाश्च गततेजसः ।
विशाखाश्च सधूमाश्च नभसि प्रचकाशिरे ॥ ११

6 ^{b}) Dt1 Dd1 Ct सक्षय, T1 2 स (T2 [before corr] as in text) प्रिय, M3 समत (for संप्रियम्) —^{c}) T2 वर्मं, G2 M1 वर्म- —For 6, Ś1 Ñ V1 B (B2 m) D1–7 M4 subst

957* अबुद्धिर्बत किं राजा विपरीतमतिर्नु किम् ।
यो नाथ सर्वभूतानां परित्यजति राघवम् ।

[(l 1) Ñ1 वत नो राजा, B2 वृद्धराजाय B1 M4 न किं, D1 तु मा, D2 तु किं (for नु किम्) D4 5 7 अबुद्धिर्बत नो राजा जीवलोक (D5 [after corr] °का)हितोपि सन् —(l 2) D4 7 गति, D6 गति (for नाथ) D4 (before corr as above) राघव]

7 G3 illeg —^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 राज-, M3 सर्व- (for सर्वा) —^{cd}) M1 सुस्वर T1 2 M2 3 चापि, G2 M1 चैव (for च वि-) Ś1 D4–7 अन्योन्य स(D6 च)परिष्वज्य बाहुभ्यां सम्प्रचुक्रुशुः, Ñ V1 B D1–3 M4 चु(D3 च)क्रुशुश्चैव दु:खार्ता स्तुव(B2 [m after corr]°च)त्यो(V1 °तो) रुरुदुश्च त (Ñ1 °श्च ते, V1 °श्च ता, D1 2 °स्तदा)

8 ^{a}) V1 B1.2 D1 2 4 M3 समतत पुरे, D3 समम त पुरे, T3 तमतत पुरे (for स तमन्त पुरे) N V1 B D1–3 नाद (for घोरम्) M4 समततत्सदा नाद —^{b}) Ñ V1 B D1–3 M4 श्रुत्वा ताया(Ñ2 मासा, B3 भागा [both sic]) (for आर्तशब्द) —^{c}) Ñ B3 [आ]र्ति, B1 2 4 [अ]ग्नि- (for [अ]भि-) Ś1 D4–7 श्रुत्वा पुत्रवियुक्तात्मा —^{d}) Ś1 D4–7 वि(D4 7 नि)षसाद (for श्रुत्वा चासीत) Dt1 स (for सु-) Ñ V1 B D2 3 M4 ससाद गतचेतन, D1 सहसा गतचेतसा

9 ^{a}) V1 D1–5 7 M4 हूयते (for [अ]हूयन्त) —After 9^{a}, T2 ins

958* नापचन्गृहमेधिन ।
अकुर्वत प्रजा कार्यं

—^{b}) Ñ V1 B D1–3 तम (B3 मत [metathesis]) सूर्यं समा(V1 तदा)वृणोत्, T1 3 नापचन्गृहमेधिन —^{cd}) D4 व्यासृजन्, D6 वृ° (for व्य°) Dg1 कवल, D5 कवलान (sic) (for कवलान्) Ś1 D7 न चादुदु, Dg1 Dm1 T1 M2 अपाययन्, D4 5 न चा दुदु, D6 न चादधु, G2 न पाठयन (sic), Cv r m t as in text, Ck नापाययन्निति (for न पाययन्) Ñ V1 B D1–3 M4 तत्यजु (V1 D1–3 M4 नाददु) स्वल(Ñ1 V1 D1–3 M4 °लान्) नागा जहु(M4 °न्न)र्वत्साश्च धेनव —After 9, Dd1 Dm1 T1 2 G M1 2 ins, while T3 ins after 9^{ab}

959* पुत्र प्रथमज लब्ध्वा जननी नाभ्यनन्दत ।
[Dd1 Dm1 दृष्ट्वा (for लब्ध्वा)]

10 ^{ab}) Ñ1 D4 5 7 शुक्रश्च (for त्रिशङ्कुर्) Ñ1 -शनिश्चरो (corrupt), D4 5 7 -शनैश्चरौ (for -बुधावपि) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 बृहस्पतिबु(Ñ2 °यु)धार्कै(V1 °र्कांकि, D1 °यर्के, D3 °ककि [sic])शुक्रा(Ñ2 B1 2 4 °सूर्या, B3 °भान्व, G[ed] °शन्य)गारकराहव (Ñ2 B °कभार्गवा, M4 °शनैश्चरा) —After 10^{ab}, B3 ins

960* चुक्रुशुश्चैव दु खार्ता सूर्याङ्गारकभार्गवा ।

—^{c}) Ś1 Ñ1 V1 D1–7 M4 सोममासाद्य, Ñ2 B समवर्तत(Ñ2 °ते), Dd1 सममभ्येत्य, G1 सोम भ्येत्य —^{d}) Ś1 V1 D2 3 6 M4 [s]वतस्थिरे, Ñ2 B प्रदक्षिण, D1 च तस्थिरे (for व्यवस्थिता)

11 M4 om 11^{ab} B4 reads 11 in marg —^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 हतार्चीं(D1 °चि [sic])पि, D4 5 7 वियोगीनि —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 [उ]पहताचि(Ñ B °तत्वि)प, D3 [अ]पि हतत्विप, D4 5 7 हततेजस, T2 3 गतचेतस (for गततेजस) —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 D1 6 विशिखाश्च (for विशाखाश्च) T1 2 तु, M3 lacuna (for च) Ñ B3 D4–7 M4 विधूमाश्च (for स°) B1 2 4 दिश सधूमाश्च तदा —^{d}) V1 D6 नाम्रय, B1 2 4 न नभ, D4 7 नभस (for नभसि) B2 प्रचकाश च, B4 Dg1 D1 3 5 प्रचकासिरे, D2 न ज्वलति च Ś1 नाम्रयश्च प्रकाशिरे —After 11, Ś1 V1 D S ins, while Ñ1 ins after 13

961* कालिकानिलवेगेन महोदधिरिवोद्धत ।
रामे वन प्रव्रजिते नगर प्रचचाल तत् ।
दिश पर्याकुला सर्वास्तिमिरेण समावृता ।
न ग्रहो नापि नक्षत्र प्रचकाशे न किंचन ।

[(l 1) Ś1 V1 D1–3 6 अकालानिल(D2 °निल)वेगेन, Ñ1 नाडितो°, D4 5 7 ताडितो° (for the prior half) V1 [उ]द्धत, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D5 [उ]त्थित, D4 [आ]हत (for [उ]द्धत) —(l 2) D1 तथा (for वन) D5 प्रचलिते (for प्रव्रजिते) Dm1 प्रचचार, D2 चचाल (subm) (for प्रचचाल) Ś1 V1 D1 3 च, D2 6 M4 ह (for तत्) —(l 3) Ś1 V1 D1–3 6 पर्याकुली(V1 D2 3 °ला)भूतास् T1 °मिरेण Dg1 Dd1 Dm1 T3 G3 [प]व सवृता, Dt1 T1 2 G2 M1 3 [स]व सवृता,

अकस्मान्नागरः सर्वो जनो दैन्यमुपागमत् ।
आहारे वा विहारे वा न कश्चिदकरोन्मनः ॥ १२
बाष्पपर्याकुलमुखो राजमार्गगतो जनः ।
न हृष्टो लक्ष्यते कश्चित्सर्वः शोकपरायणः ॥ १३
न वाति पवनः शीतो न शशी सौम्यदर्शनः ।
न सूर्यस्तपते लोकं सर्वं पर्याकुलं जगत् ॥ १४
अनर्थिनः सुताः स्त्रीणां भर्तारो भ्रातरस्तथा ।
सर्वे सर्वं परित्यज्य राममेवान्वचिन्तयन् ॥ १५
ये तु रामस्य सुहृदः सर्वे ते मूढचेतसः ।
शोकभारेण चाक्रान्ताः शयनं न जहुस्तदा ॥ १६
ततस्त्वयोध्या रहिता महात्मना
पुरंदरेणेव मही सपर्वता ।
चचाल घोरं भयभारपीडिता
सनागयोधाश्वगणा ननाद च ॥ १७

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षट्त्रिंशः सर्गः ॥ ३६ ॥

M2 च सं° (for ममा°) —D1–3 6 M4 om l 4 —(l 4) Dg1 वापि (for नापि) Dm1 नक्षत्रे Ñ1 न किंचित्प्रचकाशिरे (for the post half) D4 5 7 नक्षत्राणि न दीप्यन्ते न च (D4 om च) कश्चि(D5 किंचि)त्प्रकाशते]

12 B4 reads 12^{ab} in marg —^{ab}) D4 5 7 अतीव (for अकस्मान्) D7 T3 M2 नागरा सर्वे जना D4 5 7 T G3 M2 उपागत (T3 M2 °गमन) (for °गमत्) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 नागरश्च जन सर्वो तु सशोकपरायण —^{c}) D4 7 G1 च (for both वा) Ś1 Ñ1 V1 D1 2 6 व्यवहारे च (Ñ1 V1 D1 वा) (for वा विहारे वा) —^{d}) Ś1 V1 D1–7 M4 कुरुते (for अकरोत्) V1 मति, G3 M3 जन (for मन) —After 12, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

962* शोकपर्यायसतप्त सतत दीर्घमुच्छ्वसन् ।
अयोध्याया जन सर्व शुशोच जगतीपतिम् ।

[(l 1) T3 दीनम् (for दीर्घम्) —(l 2) Dt1 Dm1 चुक्रोश, Dd1 चुकोप (for शुशोच)]

13 Dg1 reads 13^{ab} in marg —^{b}) M4 राम- (for राज-) —^{c}) D3 न स्पृष्टो, D4 प्रहृष्टो Ñ1 B Dt1 Dd1 Dm1 लभ्यते (for लक्ष्यते) —^{d}) B3 (m also as in text) शोकमोह- (for सर्व शोक-) M4 सर्वे शोकपरायणा —After 13, Ñ1 ins 961*

14 ^{ab}) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 ववौ (for वाति) Dm1 reads शीतो न श in marg M2 ववौ (for शशी) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 न तताप दिवाकर (for ^{b}) —^{c}) T3 तप्यते Dm1 लोके, D4 5 7 लोकान —For 14^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 subst

963* न रराज शशी चापि सर्वमासीत् समाकुलम् ।

[V1 विराज (for र°) Ñ1 D3 वा (for च)]

15 For 15^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 subst

964* नाचिन्तयन्सुतान्कश्चिन्न च भर्तॄंस्तथा स्त्रिय ।
न कान्त कामिनी काचिन्न च कामी वराङ्गनाम् ।
नासस्वाद रति कश्चिच्छोकसविग्नमानस ।

[(l 1) V1 D1 2 M4 नाचिन्तयत् D3 सुतान् (for सु°) Ś1 D6 केचिच, V1 D1 2 M4 कश्चिन् (for काश्चिन्) —Ś1 D6 om (hapl ?) from न च up to कश्चि in l 3 V1 भक्षास् (for भर्तॄंस्) —(l 2) M4 चापि (for काचिन्) V1 न कामुक कामिनी च न कामी च वराङ्गना —(l 3) B4 -सविग्न (sic) (for सविग्न) Ś1 Ñ1 -मानसा]

While, D4 5 7 subst

965* न चेतसि पति स्त्रीणा न भर्तॄणा तथा स्त्रिय ।

—^{c}) Ñ V1 B2 3 D1 2 4 7 M4 सर्वे (for सर्वे) B1 4 सर्वं सर्वे, D3 सर्व सर्वे (sic) —^{d}) Ñ1 V1 Dg1 D1 6 G1 2 [अ]नुचिन्तयन् (V1 °यत्), Ñ2 B2–4 D4 [अ]न्वचिन्तयत्

16 ^{a}) Ñ2 V1 B D1 3 M4 च, Dg1 marg (for तु) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 ते सर्वे (by transp) G1 M4 चेतना (for -चेतस) —^{c}) G3 च क्राता Ś1 Ñ V1 B D1–7 M1 शोकभारसमाक्रान्ता (D3 °ता [sic]) —^{d}) Ñ B न जहु (B2 [after corr m] जग्मु) शयन तदा (by transp), Dt1 Dd1 Dm1 शयन नैव भेजिरे, D2 शयन जजहुस्तथा —After 16, Ś1 Ñ B D3–7 ins

966* गर्हयन्तश्च कैकेयीं निन्दन्तश्चापि भूमिपम् ।
आ सभाग्यान्यसूयन्त पर दैन्यमुपागता ।

[(l 1) Ś1 D6 च महीपति (for चापि भूमिपम्) —(l 2) D7 om (hapl) from सूयन्त up to दैन्य]

17 ^{a}) Ñ V1 B D1–3 M4 तथा, D5 तत्र (for ततस्) —^{b}) V1 B2–4 (B4 [before corr] as in text) Dm1 D2 [ए]व (sic) (for [इ]व) Ś1 Ñ B D1 3–7 यथा (B तदा) मरावती, V1 D2 महीससागरा (for मही सपर्वता) —^{c}) V1 चचार Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 सर्वा, D4 5 7 घोरा (for घोर) Dg1 शोकपीडिता, Dt1 Dd1 Dm1 -शोकदीपिता (for -भारपीडिता) —^{d}) D3 सभाग, T3 सनाथ- (for °नाग-) I2 3 योगाश्व, M2–4 -यौधाश्व- (for योधाश्व-) Ś1 V1 D1–7 M4 स्था (M4 समा) कुला तदा (V1 D1–3 पुरी), Ñ B नरा समाकुला (for गणा ननाद च)

३७

यावत्तु निर्यतस्तस्य रजोरूपमदृश्यत ।
नैवेक्ष्वाकुवरस्तावत्संजहारात्मचक्षुषी ॥ १
यावद्राजा प्रियं पुत्रं पश्यत्यत्यन्तधार्मिकम् ।
तावद्व्यवर्धतेवास्य धरण्यां पुत्रदर्शने ॥ २
न पश्यति रजोऽप्यस्य यदा रामस्य भूमिपः ।
तदार्तश्च विषण्णश्च पपात धरणीतले ॥ ३
तस्य दक्षिणमन्वागात्कौसल्या बाहुमङ्गना ।
वामं चास्यान्वगात्पार्श्वं कैकेयी भरतप्रिया ॥ ४
तां नयेन च संपन्नो धर्मेण विनयेन च ।
उवाच राजा कैकेयीं समीक्ष्य व्यथितेन्द्रियः ॥ ५
कैकेयि मा ममाङ्गानि स्प्राक्षीस्त्वं दुष्टचारिणी ।
न हि त्वां द्रष्टुमिच्छामि न भार्या न च बान्धवी ॥ ६
ये च त्वामुपजीवन्ति नाहं तेषां न ते मम ।
केवलार्थपरां हि त्वां त्यक्तधर्मा त्यजाम्यहम् ॥ ७

Colophon —*Sarga name* Ś1 V1 D1–4 6 7 अत पुरविलाप, Ñ B पुरजनविलाप, D5 अयोध्याविलाप —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D3 6 om Ś1 D4 7 44, Ñ2 39, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S 41, B2 30, B3 4 38, D1 96, D2 43, D5 48 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, T2 श्रीरामचन्द्राय नम, G श्रीरामाय नम

37

Ś1 begins with ॐ, M1 2 श्रीरामाय नम

1 [a]) V1 B2 च (for तु) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 गच्छतस् (for निर्य°) —[b]) Ś1 Ñ V1 B1 D1–3 5 6 राजा, B2 3 राज्ञा, B4 M4 राज्ञो, D4 7 राम (for रजो-) Ś1 Ñ1 D4–7 व्यलोकयत्, Ñ2 V1 B1 4 D1 3 अपश्यत —[c]) V1 न च (for नैव) Ś1 [इ]क्ष्वाकुरथस्, D6 [इ]क्ष्वाकुरवम् (metathesis) (for °वरम्) T2 नैवेक्ष्वाकवरस्तावत् —[d]) M4 स्व (for [आ] त्म-) Ś1 D4–7 चक्षुषी समुपाहरत् —After 1, Ñ V1 B D1 3 M4 ins

967* यावद्राजा प्रियं पुत्रं पश्यति स्म स्वचक्षुषा।
उत्ससर्ज महीं तावत्तत्रा दूरमिवान्तरम्।

[(l 1) D3 यदा (for यावद्) V1 D1 न ददृश, M4 सददर्श (for पश्यति स्म) Ñ B1 स चक्षुषा, M4 च चक्षुषा D3 नापश्यत्स्तेन चक्षुषा (for the post half) —(l 2) B3 उत्ससर्ज B1–3 M4 मही D1 M4 रूपम (for दूरम्) B2 [अ]तिक (for [अ]न्तरम) V1 पश्य दूरमिवान्तन (for the post half) D3 तत्रोत्तरमन्त स महीमार्तरूप त्वातर]

2 [a]) Ñ2 B3 4 D5 7 राम (for राजा) D1 7 पश्यन् (for पुत्र) —[b]) Ś1 D4–7 ददर्श (for पश्यति) Ñ V1 B D1–3 M4 ह्यपश्यत्त तु(Ñ1 V1 °ष्टति, D3 °त्स तु) धार्मिक —D3 partially illeg for 2[cd] —[c]) Ś1 D5 6 प्रववृते, Ñ V1 B2–4 D1 2 M4 प्रा(Ñ1 B4 D1 प्र)वर्तता, B1 प्रावृत्तसास्, Dg1 हि च वर्तत, D4 7 प्रववर्तता(D7 °ती) (sic), Cg as in text (for व्यवर्धत) Ś1 Dd1 D1 5–7 G3 चास्य, Ñ B D2 तस्य, V1 नास्य, M4 ह्यस्य (for [इ]वास्य) Dg1 व्यववर्धते चास्य, G1 व्यवर्धने रेणुर् —[d]) Ś1 D4–7 चक्षु पु(D5 °क्षुत्त) त्रदिदृक्षया, Ñ B चक्षुषी पश्यत सुत, V1 D1 2 M4 चक्षुषी पुत्रमीक्षितु(M4 °क्षत)

3 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7(D5 after corr as in text) M4 नापश्यत(Ś1 Ñ2 B3 D4 6 7 °तु, B1 2 4 °च), Ñ1 तयोश्राथ (sic) (for न पश्यति) —[c]) Ñ V1 B1–3 D1–3 M4 स-, B4 न (for first च) Ś1 Ñ B D3–7 विवर्णश् (for विषण्णश्) —[d]) Ñ V1 B D1–3 M4 धर(D1–3 °रि) ण्या निपपात ह

4 [a]) D3 illeg for तस्य द Ś1 D1 2 6 अग तु(D1 च), Ñ2 V1 B D3 अन्व(B2 [after corr] °न्वा)ग, D4 5 7 अभ्यागात्, M4 पुत्याग (for अन्वागात्) —[b]) Ñ2 V1 B [अ]भवद्, D1–5 7 [अ]वहद् (for बाहुम्) G(ed) आतुला (for अङ्गना) —[c]) Dt1 पर, Ct as in text (for वाम) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 च सा, T1 2 चापि, G3 चान्या (for चास्य) Ś1 D6 [अ]भ्यगात् (for [अ]न्वगात्) Ś1 D6 पापा, Ñ B1 2(marg also अश्र) 4 अग, B3 अवँ, G1 2 M1 बाहु (for पार्श्वं) D4 5 7 वाम पार्श्वमगात्पापा —[d]) Dt1 सा सुमध्यमा, D1 3 5 भर्तुरप्रिया(D3 °य), M4 भयविह्वला (for भरतप्रिया)

5 [a]) B3 नयेन सु-, D4 7 तु दु खेन (for नयेन च) —[b]) D3 धर्मो गु (sic) (for धर्मेण) —[d]) Ñ B2–4 शठा(Ñ2 B3 म ता) पापविनिश्चयां(B3 °यात), B1 स च ता पापनिश्चया

6 [a]) B1 D2 3 5 G1 कैकेयी B4 Dt1 Dd1 G2 M1 मामका(B4 °)गानि, Dg1 मम नागानि (sic) (for मा ममाङ्गानि) —[b]) Dt1 Dd1 G2 M1 मा स्प्राक्षी, D2 स्पृक्षीस्त्व (sic) (for स्प्राक्षीस्त्व) Ś1 Ñ2 V1 B2–4 Dg1 D1 3–7 T M1 3 4 दुष्टचारिणि, Dt1 Dd1 Dm1 पापनिश्चये —[c]) Ñ D1 4 5 7 [अ]ह (for हि) Ś1 Ñ2 D1 4–7 स्प्रष्टुम् (for द्रष्टुम्) Dm1 इच्छामि —[d]) D5 भार्या मे (for न भार्या) Ś1 D6 त्व न मे प्रिया, B1 मम ममता, B2 3 त्व न सस्तुता, B1 त्व न सत्तमा, D1 3 त्व न बान्धवी, D1 5 न च सस्तुता, D7 न च सस्कृता (for न च बान्धवी) Ñ सपुत्रा च सहस्नुषा, V1 न भार्यार्थं न बाधवी, B2 (marg also) मम भार्या न समता

7 [a]) Ś1 Ñ B1 3 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2–7 T1 2 अनुजीवन्ति, B2(after corr as in text) °यास्यति (for उपजीवन्ति) —[c]) T1 2 G1 3 त्वा (for त्वा)

अगृह्णां यच्च ते पाणिमग्निं पर्यणयं च यत् ।
अनुजानामि तत्सर्वमस्मिँल्लोके परत्र च ॥ ८
भरतश्चेत्प्रतीतः स्याद्राज्यं प्राप्येदमव्ययम् ।
यन्मे स दद्यात्पित्रर्थं मा मा तद्दत्तमागमत् ॥ ९
अथ रेणुसमुध्वस्तं तमुत्थाप्य नराधिपम् ।
न्यवर्तत तदा देवी कौसल्या शोककर्शिता ॥ १०
हत्वेव ब्राह्मणं कामात्स्पृष्ट्वाग्निमिव पाणिना ।
अन्वतप्यत धर्मात्मा पुत्रं संचिन्त्य तापसम् ॥ ११
निवृत्यैव निवृत्यैव सीदतो रथवर्त्मसु ।
राज्ञो नातिबभौ रूपं ग्रस्तस्यांशुमतो यथा ॥ १२
विललाप च दुःखार्तः प्रियं पुत्रमनुस्मरन् ।
नगरान्तमनुप्राप्तं बुद्ध्वा पुत्रमथाब्रवीत् ॥ १३
वाहनानां च मुख्यानां वहतां तं ममात्मजम् ।
पदानि पथि दृश्यन्ते स महात्मा न दृश्यते ॥ १४
स नूनं क्वचिदेवाद्य वृक्षमूलमुपाश्रितः ।
काष्ठं वा यदि वाश्मानमुपधाय शयिष्यते ॥ १५

---

8 D5 om 8^{ab} —^{a}) V1 B Dm1 (before corr as in text) D1–3 M3 अगृह्ण D6 M2 यश् (for यच्) T1 damaged from ते up रेणु in 10^{a} —^{b}) Dm1 अग्निं, D3 अग्नौ Ś1 Ñ2 B1 3 4 Dg1 D1 2 6 7 अग्नि(D1 2 °ग्नौ)पर्य (Ś1 B4 D1 2 6 °र्या)यण, M4 अग्नौ परिणत Ś1 D2 T3 M3 (after corr as in text) तत् (for यत्) —^{c}) V1 नानुजानामि, D5 अव° (for अनु°) —^{d}) Ś1 Ñ B D4–7 इह लोके, D2 अस्मिन्काले (for अस्मिँल्लोके) D2 या (for च)

9 T1 damaged (cf v l 8) Ñ1 om 9^{ab} —^{a}) B1 प्रीतिमान् (for प्रतीत) —^{b}) D5 अद्य (for प्राप्य) V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–3 T3 M3 4 [ए]तद्, T2 [ए]वम् (for [इ]दम्) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D1–3 6 M4 उत्तम, B4 ईदृश (for अव्ययम्) —^{c}) Ñ1 च (for मे) Ñ1 D3 दद्यात्स(by transp), D4 प्रपद्यत्, D5 7 प्र°, T3 स द .त् (lacuna) (for स दद्यात्) Ś1 Ñ1 D1–3 5 6 प्रीत्यर्थं, V1 तृप्त्यर्थं, D4 7 प्रेतार्थं, M4 प्रीत्यार्थं (for पित्रर्थं) Ñ2 B प्रेतार्थं(B1 °त्र) यस्स मे दद्यान् —^{d}) Ś1 D6 मम, Ñ1 मा मे, Ñ2 B (B2 marg also as in text) Dg1 Dd1 D5 मा मा, Dt1 Dm1 D1 न मा, D4 7 न मे, T3 मा मा (for मा मा) Ś1 Ñ2 B D1–3 6 समुपागमत् (Ś1 D1 6 °गत), Ñ1 D4 7 उदक व्रजेत्, T3 दत्त मन्वगात्, G2 M1 दत्तमाप्नुयात्, M4 फलमन्वियात् V1 मामन (sic) तदुपागमत्

10 T1 damaged up to रेणु- (cf v l 8) —^{a}) B4 अध्व-, D4 5 7 रथ- (for अथ) Ś1 D6 -परिध्वस्त, Ñ V1 B D1 2 4 5 7 M4 -परिध्वस्त, Dt1 Dm1 -समध्वस्त, D3 -प (also पा)रीध्वस्त (for समुध्वस्त) —^{b}) Ś1 Ñ1 V1 B2 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G3 M4 समु थाप्य, G2 तमुत्थाय (for तमुत्थाप्य) Ś1 Ñ V1 B D1–3 5 6 M4 महीपति (for नराधिपम्) D4 7 उत्थाप्य जगतीपति —^{c}) Ñ2 V1 B3 न्यवर्तनत्, D1 निवर्तत, D4 अवर्तत D6 om , M4 ततो (for तदा) D2 तदा तु देवी कौसल्या —T1 damaged from स in 10^{d} up to 12^{b} —^{d}) D2 बभूव (for कौसल्या) G2 लोक- (for शोक-)

11 T1 damaged (cf v l 10) —^{a}) V1 हत्वैव, B3 (also as in text) क्रुद्धेव, B4 T3 M3 4 हत्वेव, G3 हत्वैव Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 राजा, M3 रामात् (for कामात्) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 पदा(V1 °) स्पृष्ट्वे(V1 B3 [before corr] D3 °ष्ट्वै)व चापि गा(Ś1 V1 D1 2 6 पन्नग, D3 4 7 पावक, D5 पातक) —^{c}) Ñ2 अथातप्यत, V1 अनु°, B3 तन्व° (sic), T3 अन्वतस्तप्य (for अन्वतप्यत) —^{d}) Ś1 V1 D2 3 6 सत्यज्य, Ñ2 B M4 संस्मृत्य (for संचिन्त्य) Ś1 V1 Dt1 D2 3 6 राघव, M4 राघव (for तापसम्)

12 T1 damaged up to ^{b} (cf v l 10) —^{a}) Ś1 Ñ1 V1 D1–7 M4 नि(D3 न्य)वर्तित्वा निवर्तित्वा, Ñ2 B तन्निवर्त्य (B2 [marg also] °र्त्यं) निवृत्तस्य(B2 [orig] °वर्त्यास्य, B3° वृत्तास्तो , B4 °वर्त्यस्या), Dg1 विवृत्यैव निपत्यैव —^{b}) Ñ2 V1 B D1 3 रथवर्त्मनि (for °वर्त्मसु) M4 सीदतोनर्थपर्वणि —T1 illeg from 12^{c} up to नग in 13^{c} —^{c}) Ś1 V1 D1 2 6 M4 तस्य, Ñ2 B तत्र, T3 नैव (for नाति-) —^{d}) M4 ग्रस्तमशुमतो

13 T1 illeg up to नग (cf v l 12) —^{a}) B1 2 G2 M1 2 सु-, Dt1 Dd1 Dm1 D1 T3 स, D3 [अ]थ (for च) —^{c}) Ñ1 D4 5(after corr as in text) अनुप्राप्य Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 नगरीं ता(D3 °रीना)मनुप्राप्तस्(Ñ2 B D3 °प्य), D2 नगनीना तनुप्राप्तस् (corrupt) —^{d}) D5 उदाहरन् (for अथाब्रवीत्) Ś1 V1 D1 2 6 M4 त्यक्त्वा पुत्रमनाथवत्, Ñ B जगन्नाथोप्य(Ñ1 °थम)नाथवत्, D3 4 7 बद्धाबद्ध(D4 [after corr] °दृष्टि)मुद्रा(D4 °पा)हरन् (sic)

14 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 इमानि हयमुख्याना —^{b}) Ñ2 च (for त) —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 भुवि (for पथि) —After 14, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

968* य सुखेपूपधानेषु शेते चन्दनरूषित ।
वीज्यमानो महार्हाभि स्त्रीभिर्मम सुतोत्तम ।

[(l 1) Dt1 सुखेन (for सुखेषु) Dg1 -भूषित (for -रूषित) —(l 2) M2 (also) Crp पूज्यमानो (for वीज्य°) Dd1 Dm1 महाबाहु, G2 M1 वरा° (for महार्हाभि) Dm1 नरोत्तम]

15 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 किंचिद् (for क्वचिद्). Ñ1 D1.5 आसाद्य, D4 7 अप्यद्य, G2 M1 एवास्य (for एवाद्य). —^{c}) D5 [अ]प्यथ (for यदि) —^{d}) B1 4 D7 उपाधाय,

उत्थास्यति च मेदिन्याः कृपणः पांशुगुण्ठितः ।
विनिःश्वसन्प्रस्रवणात्करेणूनामिवर्षभः ॥ १६
द्रक्ष्यन्ति नूनं पुरुषा दीर्घबाहुं वनेचराः ।
राममुत्थाय गच्छन्तं लोकनाथमनाथवत् ॥ १७
सकामा भव कैकेयि विधवा राज्यमावस ।
न हि तं पुरुषव्याघ्रं विना जीवितुमुत्सहे ॥ १८
इत्येवं विलपन्राजा जनौघेनाभिसंवृतः ।
अपस्नात इवारिष्टं प्रविवेश पुरोत्तमम् ॥ १९
शून्यचत्वरवेश्मान्तां संवृतापणदेवताम् ।
क्लान्तदुर्बलदुःखार्तां नात्याकीर्णमहापथाम् ॥ २०
तामवेक्ष्य पुरीं सर्वां राममेवानुचिन्तयन् ।
विलपन्प्राविशद्राजा गृहं सूर्य इवाम्बुदम् ॥ २१
महाह्रदमिवाक्षोभ्यं सुपर्णेन हृतोरगम् ।
रामेण रहितं वेश्म वैदेह्या लक्ष्मणेन च ॥ २२

D3 उप ° Ś1 D1-3 6 M1 स्वपिष्यति, Ñ1 B1 2 Dg1 D4 5 7 T2 शयिष्यति, V1 उपैष्यति (for शयिष्यते)

16 a) M3 उत्थास्य. Ñ2 V1 B3 स (for च) —b) V1 D3 कृपण —c) Ś1 Ñ2 Dt1 Dm1 D1 2 7 S विनिश्वसन्, Ñ1 विनि श्वत Ś1 D6 प्रस्रवणे, M4 प्रस्वपनात —d) Ś1 D2 4-7 इव द्विप, V1 इवर्षभ (for इवर्षभ) B2 (before corr as in text) करेण्वेव महागज

17 a) Dt1 दृक्षति (for द्रक्ष्यन्ति) Ś1 D6 पुरुषाश्रेम, Ñ1 D4 5 7 दूरात्पुरुषा, Ñ2 V1 B2-4 D1-3 M4 पुरुषा नून (by transp), G1 नून पुरुष (for नून पुरुषा) —b) D4 5 7 वनेचर —c) Ñ1 कृच्छ्राद्धि पथि गच्छत, D4 5 7 कृच्छाद्धि (D4 °द्धि) परिधावत —After 17, Ś1 Ñ1 D3-7 M4 ins

969* श्यामावदात रक्ताक्ष चन्द्राननमनिन्दितम् ।
पृथूरस्क महाबाहु शार्दूलसमगामिनम् ।
सिंहोरस्क वृषस्कन्ध चीरकृष्णाजिनाम्बरम् ।
यदृच्छया देवलोकात्सप्राप्तमिव वासवम् ।

[(l 1) D3 महावदात Ñ1 अरिंदम (for अनिन्दितम्) —(l 2) Ñ1 पृथुवक्ष, D3 5 पृथूरम, D4 7 पृथुवक्षो (for पृथूरस्क) M4 -गजगामिन —(l 3) Ñ1 गजस्कध —(l 4) M4 गा प्राप्तम् (for सप्राप्तम्) Ñ1 D3-5 7 अमराधिप (for इव वासवम्)] —M4 cont , Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins after 17

970* सा नून जनकस्येष्टा सुता सुखसदोचिता ।
कण्टकाक्रमणक्लान्ता वनमद्य गमिष्यति ।
अनभिज्ञा वनाना सा नून भयमुपैष्यति ।
श्वापदानर्दित श्रुत्वा गम्भीर रोमहर्षणम् ।

[(l 1) M4 [ष]षा (for [इ]ष्टा) T1 सुखपदोचिता , T2 M1 नित्य सुखोचिता, Cg t as above —(l 2) G2 M1 कटका-क्रमणात्, M1 कटकाक्रमण (for कण्टकाक्रमण) T2 -[आ]ह्वाता, M4 कृत्वा, K(ed) क्राता (for क्लान्ता) T1 2 वनमध्ये (T1 °ध्य) —(l 3) Dm1 T G M1-3 उपेष्यति —(l 4) M4 (after corr *sec m*) श्वपद- (for श्वा°)]

18 a) B1 Dm1 D2 5 T3 G1 2 M1 कैकेयी —b) Ś1 विविधा (sic) (for विधवा) Ś1 D4 6 7 राज्यमाप्स्यसि (D7 °ति), Ñ2 B2 (m also as in text) 3 4 राज्यमानमा, B1 राज्यमाविश (for राज्यमावस) —c) Ś1 D6 न ह्यह त नरव्याघ्रम् , Ñ2 V1 B D1 M4 न ह्यय पुरुषव्याघ्राद् (V1 D1 °घ्रम् , M4 °घ्रे) —d) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 ऋते, Dg1 marg , M4 गते (for विना)

19 a) Ñ2 B [अ]सौ, D1 [ए]व (for [इ]व) —b) M4 शोकौघेन (for जनौघेन) Ñ2 [अ]पि (for [अ]भि-) T2 -समाश्रित (for -संवृत) D5 मोहेनाभि च सवृत —c) Ś1 Ñ1 D5 6 अपस्मारैर् , B2 (m also) मृतस्नात , D4 5 (before corr) अपस्मार (for अपस्नात) Ś1 Ñ1 D4-7 [आ]विष्ट , Ñ2 V1 B D1-3 M4 [आ]क्रन्दन् (for [अ]रिष्ट) —d) Ś1 D4 7 स विवेश Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 M4 पुरीं तदा (Ñ2 B1 3 °त), Dt1 गृहोत्तम (for पुरोत्तमम्) D6 विवेश पुरमुत्तम.

20 a) B4 -वेश्मस्ता (for -वेश्मान्ता) —b) Ñ B2 3 (marg also -वीथिका) -नीरवा, V1 Dt1 Ck t -वे (V1 -वे) दिका, B1 -वीरुधा, T G3 M3 -दैवता, Cv r m g as in text (for -देवताम्) B4 सवृता ता पुरी तदा, M1 सवृतापणमेव ता. —c) Ś1 D2 4-7 जनैर्दु खागमक्लान्तैर् , Ñ B जनैरत्यत (Ñ1 °र्भृत्यत, Ñ2 °र्निष्क्रात) दु खार्तैर् , V1 D1 दुर्मनैकार्तै (V1 °कात) दु खार्तां (D1 °र्तो), D3 द्रुमनौकात दु खार्तैर् (sic), M4 दुर्मना क्लातदु खार्ते —d) Ñ1 अत्याकीर्ण , B1 3 नाभ्या-कीर्ण , B2 अभ्याकीर्ण-, D4 7 आकीर्णसु-, T2 वात्या°, M4 कन्या° (for नात्याकीर्ण-) D2 -चतुष्पथा

21 a) G1 समीक्ष्य (for अवेक्ष्य) Ñ1 D4 7 राजा (for सर्वां) Ś1 D6 ता सोपश्यत् (D6 स पश्यन्) पुरीं राजा —For 21ab, Ñ2 V1 B D1-3 M4 subst

971* त स पश्यञ्जन सर्वं रामे सर्वात्मना गतम् ।

[V1 तत् (for त) Ñ2 B3 4 सपश्यन् , M4 अपश्यज Ñ2 reads the post half in marg V1 D1-3 रामे M4 गत]

22 Ś1 Ñ1 D2 4-7 read 22 after 24 —a) Ś1 D6 स तच्छुष्क ह्रदमिव, Ñ1 D2 4 7 स तद्ध्र (D4 7 त ह) दमिवोच्छुष्क, Ñ2 V1 B D1 3 M4 तद्ध्रद (V1 पन्नग, B3 त ह्रद, B4 पतता, D1 3 तद्ध्रह) गरुडेनेव, D5 शतह्रदमिवोत्सृष्ट —b) Ñ2 B समालोड्य (B2 °क्य, B4 °च्य) (for सुपर्णेन) Ñ2 B3 कृतोरग, B2 (marg also as in Dg1) क्षतोरग, Dg1 D2 6 T3 हतोरगं (for हृतोरगम्) V1 D1 प्रसह्य हृतपन्नग, M4 प्रसह्यापहृतोरग —c) V1 D1 3 M4 दृष्ट्वा (for वेश्म) —After 22, B1-3 (B2 3 marg) ins

कौसल्याया गृहं शीघ्रं राममातुर्नयन्तु माम् ।
इति ब्रुवन्तं राजानमनयन्द्वारदर्शिनः ॥ २३
ततस्तत्र प्रविष्टस्य कौसल्याया निवेशनम् ।
अधिरुह्यापि शयनं बभूव लुलितं मनः ॥ २४
तच्च दृष्ट्वा महाराजो भुजमुद्यम्य वीर्यवान् ।
उच्चैःस्वरेण चुक्रोश हा राघव जहासि माम् ॥ २५
सुखिता बत तं कालं जीविष्यन्ति नरोत्तमाः ।
परिष्वजन्तो ये रामं द्रक्ष्यन्ति पुनरागतम् ॥ २६
न त्वां पश्यामि कौसल्ये साधु मां पाणिना स्पृश ।
रामं मेऽनुगता दृष्टिरद्यापि न निवर्तते ॥ २७
तं राममेवानुविचिन्तयन्तं
समीक्ष्य देवी शयने नरेन्द्रम् ।
उपोपविश्याधिकमार्तरूपा
विनिःश्वसन्ती विललाप कृच्छ्रम् ॥ २८

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्तत्रिंशः सर्गः ॥ ३७ ॥

972* इद प्रोवाच वचन राजा शोकसमन्वित ।,
while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

973* अथ गद्गदशब्दस्तु विलपन्मनुजाधिप ।
उवाच मृदु मन्दार्थं वचन दीनमस्वरम् ।

[(l 1) Dt1 Dd1 Dm1 वसुधाधिप —(l 2) Dg1 मृदुमन्वर्थं, G2 M1 3 मृदु मदार्तं, M4 मृदु मदोक्त (for मृदु मन्दार्थं) G2 M1 अस्वन (for अस्वरम्)]

23 ab) V1 राममातु शीघ्र (by transp) D3 om (hapl) नयन्तु —After 23ab, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

974* न ह्यन्यत्र ममाश्वासो हृदयस्य भविष्यति ।

[Dt1 T1 2 G3 ममाश्वासो, T3 माश्वासो, G1 मम श्वासो] —c) Ñ2 B2-4 ब्रुवाण (for ब्रुवन्त) —d) Ś1 Ñ1 D2 4-7 अन्वयुर्, V1 B1 D1 आनयन्, B3 अ यन् (for अनयन्) Ś1 D6 मार्गदर्शिन, Ñ1 V1 D3 द्वाररक्षिण, Dt1 G3 द्वारि दर्शिन, D1 द्वारतोरण (for द्वारदर्शिन) —After 23, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

975* कौसल्याया गृह तत्र न्यवेश्यत विनीतवत् ।

[Dg1 न्यवेशत, G3 नि°, M1 4 °श्य च (for न्यवेश्यत) M4 गृहीतवत्]

24 a) Ñ1 D2-4 6 7 M4 तत्र, Ñ2 B तस्य, D5 तथा (for ततस्) Ś1 Ñ1 D2 4-7 चास्य, V1 Dg1 D1 T G1 3 M4 तस्य, M3 तु तत्, Ck as in text (for तत्र) D2 प्रतिष्टस्य, G2 M1 Ck निविष्टस्य, M4 [उ]पविष्टस्य, Ct as in text (for प्रविष्टस्य) —b) Ś1 Ñ1 B2 (after corr) D1-7 G2 M1 4 निवेशने, Ck t °न (as in text) —c) Ñ2 B M4 [अ]थ, D1 3 [अ]भि, D4 7 [अ]धि- (for [अ]पि) D5 शयने —d) Ñ2 B [आ]कुलित, V1 [उ]लसित, D1 [आ]मूर्छित, D2 मूर्छित, S लु(M4 [आ]लु)ठित (for लुलित) —After 24, Ś1 Ñ1 D2 4-7 read 22 —After 24, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

976* पुत्रद्वयविहीन च स्नुषया च विवर्जितम् ।
अपश्यद्भवन राजा नष्टचन्द्रमिवाम्बरम् ।

[(l 1) Dm1 तत्, M2 तु (for first च) G1 [अ]पि (for second च)]

25 a) D2 स (for तच्) T1 2 G3 तु (for च) D5 दृष्ट्वा तदा (for तच्च दृष्ट्वा) Ñ2 V1 B D1 3 M4 तत्र स्म (Ñ2 तत्रस्थ, V1 D3 तत स, D1 स तत्र) राजा शोका (M4 दु खा) र्तो —b) Ś1 Ñ B D1-3 5 6 M4 भुजावुद्यम्य (Ñ1 M4 °द्धृत्य) दु खित, V1 भुजमुद्यम्य दु खित, D4 7 बाहु उ(D7 °नु)द्यम्य दु खित —c) D4 5 7 उच्चस्वरेण Dt1 Dd1 Dm1 प्राक्रोशद् (for चुक्रोश) Ñ V1 B D1-3 M1 उच्चैश्चुक्रोश करुण —d) D5 मा (for हा) Ñ2 B3 4 राम प्र-, Dt1 Dd1 Dm1 राम वि, G2 M1 हा राम (for राघव) V1 जहासि Dt1 Ct नौ (for माम्)

26 a) Ñ B D2-5 सुखिन, V1 दु खिन, D1 सुखेन, M4 दु खिता (for सुखिता) Ś1 V1 D1-3 6 किल तत्, Ñ B खलु (B2 m) त, Dg1 तावता (before corr °त्तत्), T2 किल त, M4 खलु तत (for बत त) Ś1 D2 काले —b) D1 / जीविष्यते —c) Ś1 Ñ V1 B D1-3 प्रतिश्रवाते, D4 7 वनवासात्तु (for परिष्वजन्तो) —d) D2 पुनरतित (sic) —After 26, Ś1 Ñ1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2-7 S ins

977* अथ रात्र्या प्रपन्नाया कालरात्र्यामिवागमत ।
अर्धरात्रे दशरथ कौसल्यामिदमब्रवीत् ।

[(l 1) T1 2 G3 प्रवृत्ताया, T3 प्रसन्नाया, M3 प्रभाया च, M4 व्यतीताया, Cg k t as above (for प्रपन्नाया) Ś1 Ñ1 D2-7 वि(D2 3 5 अ)शेषत]

27 G1 transp 27ab and 27cd —a) T G3 M2 3 Cl त्वा, Cm त्वा (as in text) G1 कौसल्ये त्वा न पश्यामि (by transp) —b) T G3 M3 Ck t मा (for मा) D5 G1 साधुना (sic) (for साधु मा) Ñ2 B पाणिना मामिह सा स्पृश —c) Ś1 D6 रामे (for राम) B3 मेनु , M1 पुत्र गता (for मेऽनुगता) —d) D5 T1 (after corr) त्रिनिवर्तते

28 a) Ś1 D2 4-- त राममेवानुविचिन्तयान, Ñ त रामरामेत्यनुचिन्तयन्त, B2 °वाद्य नुचि°, Dt1 G1 °नुचि° —b) V1 देव Ñ2 शरणे (for शयने) —c) Ñ2 B1 4 अथोपविश्य, B2 अथोपविष्टा, B3 अथो प्र°, D4 भूयो° (for उपोपविश्य)

३८

ततः समीक्ष्य शयने सन्नं शोकेन पार्थिवम् ।
कौसल्या पुत्रशोकार्ता तमुवाच महीपतिम् ॥ १
राघवे नरशार्दूले विषमुप्त्वा द्विजिह्ववत् ।
विचरिष्यति कैकेयी निर्मुक्तेव हि पन्नगी ॥ २
विवास्य रामं सुभगा लब्धकामा समाहिता ।
त्रासयिष्यति मां भूयो दुष्टाहिरिव वेश्मनि ॥ ३
अथ स्म नगरे रामश्चरन्भैक्षं गृहे वसेत् ।
कामकारो वरं दातुमपि दासं ममात्मजम् ॥ ४
पातयित्वा तु कैकेय्या रामं स्थानाद्यथेष्टतः ।
प्रदिष्टो रक्षसां भागः पर्वणीवाहिताग्निना ॥ ५
गजराजगतिर्वीरो महाबाहुर्धनुर्धरः ।
वनमाविशते नूनं सभार्यः सहलक्ष्मणः ॥ ६
वने त्वदृष्टदुःखानां कैकेय्यानुमते त्वया ।
त्यक्तानां वनवासाय का न्ववस्था भविष्यति ॥ ७
ते रत्नहीनास्तरुणाः फलकाले विवासिताः ।
कथं वत्स्यन्ति कृपणाः फलमूलैः कृताशनाः ॥ ८

—^{d}) Ñ V1 B2-4 Dd1 Dm1 D2 4 5 7 S त्रिनिश्वसती, Dt1 Ct त्रिनि(Ct °नि)श्वसत Ś1 V1 D1 3-7 M4 कृच्छ्रात्, D2 दु खिता (for कृच्छ्रम्)

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 दशरथविलाप, Ñ1 कैकेयीशापप्रदान —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 D4 7 45, Ñ2 B4 40, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S 42, B2 3 39, D1 97, D2 44 —After colophon, D6 G conclude with श्री(D6 om)रामाय नम, T2 श्रीरामचन्द्राय नम

38

Dm1 begins the Sarga with ॐ, while M1 2 begin with श्रीरामाय नम

1 ^{b}) Ñ1 सा त, Ñ2 सास्तु, B4 मत्र, Dt1 मत्र, D5 सुस, D7 सन (sic), Ct as in text (for सन्नं) D1 कोशेन (metathesis) Ś1 Ñ B1 2 4 D6 कर्षित, D1 3 M4 कर्शित, D4 5 7 पीडित (for पार्थिवम्) V1 B3 शोकेन कर्षित तदा (B3 भृश), D2 भर्तार शोककर्शित

2 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 नृपशार्दूल(B2 D6 [before corr] °ले ,, M4 नरशार्दूल —^{b}) Ś1 Ñ1 V1 B2 4 Dg1 Dt1 D1 5 6 M4 Crp मुक्त्वा, Ñ2 B1 3 D4 7 त्यक्त्वा, Dd1 Dm1 क्षिप्त्वा, D2 उक्त्वा, D3 युक्त्वा (sic), Cm g k as in text (for उप्त्वा) Dg1 G1 2 M1 विजिह्मता(Dg1 °ग), Dt1 G3 हि जिह्मगा, Dd1 Dm1 T Ctp हि जिह्म(T2 °ह्म[sic])ता, M2 3 Ck विनिह्मगा, Ct [अ]हिजिह्मगा (for द्विजिह्ववत्) —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 विहरिष्यति —^{d}) Cg निर्मुक्ता (as in text) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 सुख(B1 [m also] °खा) प्राप्त(V1 °प्ता)मनोरथा, Dg1 विनिर्मुक्तेव पन्नगी

3 ^{a}) G2 विवास्यमान —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 मनस्विनी (for समाहिता) —^{c}) V1 तपयिष्यति (for त्रास°) V1 D1 M1 4 मा भूय, T1 2 G3 भूयो मा (by transp) —^{d}) Ś1 V1 D1-3 6 M4 कृष्णाहिरिव, G3 दुष्टा गौरिव V1 (also) पालित, D4 5 7 वल्मीनि (for वेश्मनि)

4 ^{a}) Ś1 D3-7 अस्मिस्तु(D1 °श्च), Ñ B3 अथ त्व, V1 D1 2 यदि स, B1 2 4 Dt1 Dd1 G1 2 M4 अथास्मिन, Dg1 तथापि (for अथ स्म) —^{b}) Ś1 V1 B2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1-4 6 भैक्ष्य, Cv r m g k t °क्ष (as in text) G3 गृह (for °हे) Ś1 V1 B2 (before corr as in text) D2 4 6 7 वसन् (for वसेत्) —^{c}) Ñ V1 B D1 M4 काम(V1 रामा)काराद् Ñ2 B अल दातुम् (B2 m gloss भरताय) (for वर दातुम्) —^{d}) Ś1 राम, B2 राज्य, Dd1 स दाम (hypm), Dm1 दास्य, D2 3 दातु (sic), G3 वास (for दास) B2 ममात्मज B1 मम राज्ये ममात्मज

5 B1 transp 5^{ab} and 5^{cd}. —^{a}) Ś1 Ñ B1 2 D1 3 4 6 7 M4 पा(D3 प)तित स तु(Ñ1 B2 D1 3 M4 हि, D4 7 च), V1 B3 4 D2 पा(B3 प)तित (B4 °त) स ह, D5 च्यावित स ह —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 M4 स्थानादिष्टाद् (B1 °ष्टो), Dd1 Dm1 T G3 राम स्थानाद्, D4 5 7 स्थानादिह (for राम स्थानाद्) B2 यथेप्सित —^{c}) Ñ1 स दृष्टो (sic), Ñ2 B3 प्रवृष्टो, Dg1 T2 G2 3 प्रविष्टो, Dt1 Dd1 Dm1 G1 M3 Crp mp k प्रविद्धो, D4 7 समिष्टो, D5 स विद्धो, Cr m g as in text (for प्रदिष्टो) ❀ Ct विप्रविद्ध प्रक्षिप्त । ❀ V1 रक्षता (for रक्षसा) M4 भाग (sic)

6 ^{a}) Ś1 गत-, Dt1 Dd1 Dm1 नाग, D5 राज- (for गज-) G3 -पतिर् (for -गतिर्) B4 धीरो (for वीरो) —^{b}) Ś1 Ñ1 D1-3 5 6 महाध(D2 °ह्द)नु, Ñ2 V1 B M4 महाहनु, D4 7 महाद्युति (for धनुर्धर) —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 विश(V1 D5 वस)त्यरण्य नून स —^{d}) Ś1 V1 D1-7 M4 लक्ष्म(D4 °क्ष)णान्वित —After 6, B3 ins

978* तुष्टो भव महाराज राम त्यक्त्वा च कानने ।

7 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 वनेष्व(Ñ2 V1 B1 °षु, D5 °ष्य)दृष्ट- (for वने त्वदृष्ट-) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1-4 6 7 M4 कैकेय्या वचनात्, Dt1 Dd1 Dm1 D5 M3 कैकेय्यनुमते (D5 reads मते in marg) B2 reads त्वया in marg. —^{c}) T2 व्यक्ताना, G3 त्यक्ताय (sic) D1 व्रजतामद्य (for वनवासाय) —^{d}) Ñ2 D1 3-6 का त्ववस्था, Dg1 का व्यवस्था, Dt1 Ct कान्यावस्था, D2 वा कावस्था

8 ^{a}) Ś1 Ñ B D2 4-7 ते भोगहीन स, V1 रत्नहीनाश्च D1 तौ रत्नहीनौ तरुणौ —^{b}) D1 विवासितौ, D3 दिनाश्रिता

अपीदानीं स कालः स्यान्मम शोकक्षयः शिवः ।
सभार्यं यत्सह भ्रात्रा पश्येयमिह राघवम् ॥ ९

श्रुत्वैवोपस्थितौ वीरौ कदायोध्या भविष्यति ।
यशस्विनी हृष्टजना सूच्छ्रितध्वजमालिनी ॥ १०

कदा प्रेक्ष्य नरव्याघ्रावरण्यात्पुनरागतौ ।
नन्दिष्यति पुरी हृष्टा समुद्र इव पर्वणि ॥ ११

कदायोध्यां महाबाहुः पुरीं वीरः प्रवेक्ष्यति ।
पुरस्कृत्य रथे सीतां वृषभो गोवधूमिव ॥ १२

कदा प्राणिसहस्राणि राजमार्गे ममात्मजौ ।
लाजैरवकरिष्यन्ति प्रविशन्तावरिंदमौ ॥ १३

कदा सुमनसः कन्या द्विजातीनां फलानि च ।
प्रदिशन्त्यः पुरीं हृष्टाः करिष्यन्ति प्रदक्षिणम् ॥ १४

(for विवासिता) — c) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 वने (for कथ) D1 कृपणा — d) G1 कद- (for फल-) Ś1 Ñ V1 B D2 7 M4 मम वत्सा सुखोचिता (Ś1 °दु खिना, D1 5 7 °रैधिता), D1 मम वत्सो सुखोचितो —After 8, B1 3 (marg) ins

979* गजैर्यथा विभग्नस्य या शाखा सहिता तरो ।
अकृत्वा फलनिष्पत्ति सापि दग्धा दवाग्निना ।

[(l 1) B3 ग्रामार्थी (for या शाखा) —(l 2) B3 वनाग्निना (for दवा°)]

9 b) Ñ B D4 5 7 -क्षये (for -क्षय) Ś1 V1 D1 3 6 शोकापहारक, D2 शोकपराह्का (corrupt), M4 शोकक्षयान्वि(by corr °दि)त — c) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 सहित, Dg1 तत्सह (for यत्सह) Dt1 सहभार्यं सह भ्रात्रा — d) Dm1 पश्येहम्, Cm as in text (for पश्येयम्) Ś1 D2 4–7 M4 इह(D7 °ह) यत्सुत(M4 °स), Ñ B यत्र त(Ñ1 [marg], B2 [before corr] 4 ते) सुत, D1 इह यत्र त (for इह राघवम्) V1 पश्येहमित्र यत्र त (corrupt), D3 त पश्येयमिहागत —After 9, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 read 12

10 a) Ñ2 B D1 3 M4 श्रुत्वेह, V1 श्रुत्वेत्य, D4 श्रुत्वेव, D5 7 श्रुत्वा वा, K(ed) सुत्वेव Ś1 Ñ2 B D1–3 6 M4 [उ]पस्थित्त राम, V1 प्रस्थित्त राम (for [उ]पस्थितौ वीरौ) T3 श्रुत्वा वै वस्थितौ वीरौ — b) D5 [अ]योध्या K(ed) कदयोध्या गमिष्यत — c) Ñ2 B तरस्विनी, D5 यशस्विनीं Ñ2 V1 B2–4 D2 M4 हृष्टमना, D5 हृष्टजना (for °जना) — d) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M1 पता(D2 °क)का-, Dg1 मूर्छिता (for सूच्छ्रित-) D5 -मालिनीं (for मालिनी)

11 a) M4 मुदा (for कदा) Ñ B3 प्रेक्ष्ये, B1 द्रक्ष्ये, D5 [अ]वेक्ष्ये (for प्रेक्ष्य) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 नरव्याघ्रम्, D3 महाप्राज्ञम् — b) D4 (m sec m) हारण्यात्, D7 धरण्या (for अरण्यात्) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 पुनरागत D5 रावणात्पुनरागतौ (sic) — c) Dt1 Dd1 Dm1 भविष्यति, D2 त द्रक्ष्यति (for नन्दिष्यति) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 रम्या (for हृष्टा) — d) M3 समुद्रम् —After 11, Ñ1 D4 5 7 ins 980*

12 Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 read 12 after 9 G3 illeg for 12^{ab} — b) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1–7 M4 राम, T3 वीर (for वीर) Ñ2 B3 प्रवेक्ष्यते B1 प्रवेक्ष्यति सलक्ष्मण — c) D4 7 कदा (for रथे) — d) B1 G2 M1 ऋषभो Ñ D5 वासि(D5 °हि)ता(Ñ2 °त) यथा, V1 B1 3 4 D1–3 M4 वासितामिव, B2 गोकुल यथा (for गोवधूमिव) Ś1 D4 6 7 पौलोमीमिव वृत्रहा

13 Ñ1 D4 5 7 om 13^{ab} — b) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 राघवा पु(D3)नरागतौ —Ñ1 D4 5 7 transp 13^{cd} and 14^{ab} B2 reads 13^{cd} in marg — c) V1 च विकरिष्यति, B1 4 अवाकरि°, Dg1 D3 4 T1 3 M1 अवकिरि°, Dm1 D5 इव करि°, D2 वर्षं क° (for अवकरिष्यन्ति) — d) Dg1 M3 विप्रशस्ताव् (for प्रविशन्ताव्) Ñ2 अनिंदितौ (for अरिंदमौ) Ñ1 प्रविशताव्‌ —After 13, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins, while Ś1 V1 D1–3 6 M4 ins after 14 (transp), Ñ1 D4 5 7 ins after 11

980* प्रविशन्तौ कदायोध्या द्रक्ष्यामि शुभकुण्डलौ ।
उदग्रायुधनिस्त्रिंशौ सशृङ्गाविव पर्वतौ ।

[(l 1) Ś1 Ñ1 D2 4–6 शुभलक्षणौ, D7 शुभलक्षणो (for °कुण्डलौ) —D2 om l 2 —(l 2) Ś1 V1 D1 3 6 M4 उदग्राम(V1 °च, M4 °व)रणौ वीरौ निस्त्रिंशवरधारिणौ]

—Ś1 D6 cont, D2 cont after l. 1 of 980*, while Ñ1 D4 5 7 ins after 15

981* आशासितानि देवेभ्य कदा न प्रति मानदम् ।
राम दृष्ट्वा प्रदास्यामि देवताभ्य प्रहर्षिता ।

[(l 1) D2 आशाशनानि (sic) D5 तत (for न) D2 प्रतिमाना (sic) (for प्रति मानदम्) —(l 2) Ñ1 देवतेभ्य, D2 5 देवता(D5 °ते)भ्य]

14 Ñ1 D4 5 7 transp 13^{cd} and 14^{ab} Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 transp 14 and 15 — a) M2 सुमनसे — b) Ś1 V1 D1 2 6 द्विजा गा(D1 °ग्रा)श्च, Ñ2 B4 द्विजाश्चव, B2 3 M4 द्विजाश्चैव, D3 द्विजा नागाश्च (hypm) Dg1 फुल्लानि (for फलानि) Ñ1 B1 (m also as in Ñ2) D4 5 7 द्विजा पौरा- (B1 °र) महत्तरा —Ñ1 D4 5 7 om 14^{cd} — c) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 प्रविशतो, Dt1 Dd1 Dm1 प्रदिशन्त, M3 प्रदायिन्य, Cg as in text (for प्रदिशन्त्य) Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D1–3 6 M4 हृष्टौ, B1 रम्या (for हृष्टा) — d) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 करिष्येते(D1–3 °ता) B1 D1 प्रदक्षिणो (D1 °णा) ❀ Cm k कन्याद्विजातीना कन्याश्च द्विजातयश्चेति द्वन्द्व । अत्र कन्याना सुमनस पुष्पाणि द्विजातीना फलानीति विवेक । प्रदिशन्त प्रगृह्णन्त । हृष्टा भूत्वा रामादय पुरीं प्रदक्षिण

कदा परिणतो बुद्ध्या वयसा चामरप्रभः ।
अभ्युपैष्यति धर्मज्ञस्त्रिवर्षं इव मां ललन् ॥ १५
निःसंशयं मया मन्ये पुरा वीर कदर्यया ।
पातुकामेषु वत्सेषु मातॄणां शातिताः स्तनाः ॥ १६
साहं गौरिव सिंहेन विवत्सा वत्सला कृता ।
कैकेय्या पुरुषव्याघ्र बालवत्सेव गौर्बलात् ॥ १७
न हि तावद्गुणैर्जुष्टं सर्वशास्त्रविशारदम् ।
एकपुत्रा विना पुत्रमहं जीवितुमुत्सहे ॥ १८
न हि मे जीविते किंचित्सामर्थ्यमिह कल्प्यते ।
अपश्यन्त्याः प्रियं पुत्रं महाबाहुं महाबलम् ॥ १९
अयं हि मां दीपयते समुत्थित-
स्तनूजशोकप्रभवो हुताशनः ।
महीमिमां रश्मिभिरुत्तमप्रभो
यथा निदाघे भगवान्दिवाकरः ॥ २०

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डेऽष्टात्रिंशः सर्गः ॥ ३८

करिष्यन्ति ।, Ct has also given similar readings ❀ —After 14 (transp) Ś1 V1 D1–3 6 M4 ins 980*

15 Ś1 Ñ2 V1 B D1(om 15cd)-3 6 M4 transp 14 and 15 —[b]) Ñ2 B3 वा सुरप्रभ, B4 D1 चामरप्रभु, D5 वामरप्रभ —D1 om 15cd–17 —[c]) Ś1 V1 D6 मासु(V1 प्रत्यु)पैष्यति, B1–3(B2 before corr as in text) Dd1 Dm1 D7 T G M1 2 अभ्युपेष्य(B1 °क्ष्य)ति, D2 3 प्रत्युपेष्य (D2° प्रेक्ष)ति Ñ1 Dt1 Dd1 Dm1 धर्मात्मा (for धर्मज्ञस्) M4 भूय एष्यति सर्वज्ञस् —[d]) Ñ B D4 6 7 सवत्स, V1 सुवर्ष, D5 सदृश्य (for त्रिवर्ष) D2 'व (for इव) Ñ1 Dg1 Dt1 T3 G1 2 M1 Cr g लालयन्, B2 (m also as in Ñ1) मा नमन्, B4 मीलयन्, D3 मगलन् (sic), D4 6 7 मातर, D5 लाडयन्, M3 बालक, Cm मा ललन् (as in text) Ś1 सवत्समिव मातर ❀ Ct सुवर्षं इव कालिक कालिकसुहृष्टिरिव जनॉल्लालयन् । ❀ —After 15, Ñ1 D4 5 7 ins 981*

16 D1 om 16 (cf v l 15) V1 D3 M1 om 16 and 17 —[a]) Ś1 D2 4–7 अह (for मया) —[b]) Ś1 D4 6 7 मया पूर्वं, D5 मया वीर (for पुरा वीर) Ñ2 B2 (m also) पुरा (B2 पूर्वं) जन्मनि मूढया, D2 मया वरदकायया (sic) —[c]) D5 पुत्रकामेषु (for पातु°) —[d]) Ś1 B1 D4 6 वारिता स्तना, Ñ1 D7 वारितस्तन, Ñ2 B2–4 पातिता स्तना, D2 5 वारिता मया(D5 सुता), T1 2 G3 छादिता स्तना

17 V1 D1 3 M4 om 17 (For D1 cf v l 15, for the rest 16) —[a]) Ś1 गाविव (sic) (for गौरिव) Ś1 Ñ B D2 4–7 वत्सेन(B2 m gloss वत्सविशिष्टा गौरिव) (for सिहेन) —[b]) Ś1 D6 विह्वली- (for वत्सला) Ñ2 B सती (for कृता) —[d]) D2 बालवत्सा (subm) (for °वत्सेव) Ñ2 B बाल(B4 m gloss राम)वत्सा व(B4 क)लात्कृता

18 [a]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 तम(D1 °द)ह सद्गु(B2 पङ्गु)णैर्युक्त(Ñ1 D4 5 7 °र्जुष्ट) —[b]) B4 -विशारदा (for -विशारदम्) —[c]) B4 पुत्र, D2 -पुत्री (sic) (for -पुत्रा) —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 जीवितु(D1 °त, D3 °~) नोत्सहे चिर(B4 om)

19 [a]) Ś1 B1 D6 जीवितु, Ñ2 T2 जीवित D3 काचित् (for किंचित्) Ñ1 न जीवितेन मे किंचित् —[b]) Ś1 V1 D1–3 5 6 M4 विद्यते, Ñ1 D4 7 दृश्यते, Ñ2 T1 G3 Cmp gp tp कल्पते, Cr g t as in text (for कल्प्यते) —[c]) Dt1 प्रियपुत्र —[d]) Dt1 Dd1 Dm1 लक्ष्मण च (for महाबाहु) Ñ2 V1 B D1 3 M4 लोककात महाभु(V1 सहानु)ज

20 [a]) B1 अह (for अय) D3 M3 मा (for मा) Ñ1 D4 5 7 तापयते (for दीप°) Dt1 [ऽ]द्य वह्निस्, G3 समुद्धतस् (for समुत्थितस्) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 ताप(Ñ2 B3 दार)यते सुदारुणस्(D1 °ण), D2 तापयतीह दारुण —[b]) D2 सूनुज- (for तनूज-) Dt1 महाहित, D4 7 महानल (for हुताशन) —[c]) Ñ B महीरुह (for °मिमा) Ñ2 B D2 (before corr) उत्तम प्रभो, Dg1 Dd1 Dm1 Cg उद्धतप्रभो (Cg °भ), D1 °प्रभुर्, D4 7 °प्रभैर्, Ck as in text (for उत्तमप्रभो) —[d]) M1 यदा (for यथा)

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ V1 B D1–7 कौसल्याविलाप —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D3 om Ś1 D4 7 46, Ñ2 B4 41, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S 43, B2 32, B3 40, D1 98, D2 45, D5 50, D6 42 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, T2 श्रीरामचन्द्राय नम, G श्रीरामाय नम

३९

विलपन्ती तथा तां तु कौसल्यां प्रमदोत्तमाम् ।
इदं धर्मे स्थिता धर्म्यं सुमित्रा वाक्यमब्रवीत् ॥ १
तवार्ये सद्गुणैर्युक्तः पुत्रः स पुरुषोत्तमः ।
किं ते विलपितेनैवं कृपणं रुदितेन वा ॥ २
यस्तवार्ये गतः पुत्रस्त्यक्त्वा राज्यं महाबलः ।
साधु कुर्वन्महात्मानं पितरं सत्यवादिनम् ॥ ३
शिष्टैराचरिते सम्यक्शश्वत्प्रेत्य फलोदये ।
रामो धर्मे स्थितः श्रेष्ठो न स शोच्यः कदाचन ॥ ४
वर्तते चोत्तमां वृत्तिं लक्ष्मणोऽस्मिन्सदानघः ।
दयावान्सर्वभूतेषु लाभस्तस्य महात्मनः ॥ ५
अरण्यवासे यद्दुःखं जानन्ती वै सुखोचिता ।
अनुगच्छति वैदेही धर्मात्मानं तवात्मजम् ॥ ६

39

☞ In Ñ1 this Sarga is lost on missing folios Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 read Sarga 39 after Sarga 56 M1 begins with श्रीरामचन्द्राय नम , M2 श्रीरामाय नम

1 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4–7 M4 एवं तु विलप(B4 °.) ती ता, D3 एवं विलपतीं ता तु —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 धैर्यान्वित, T3 धर्म्ये स्थिता. G1 वर्मे स्थिता (for धर्मे स्थिता) S1 Ñ2 B D4–7 वाक्य, V1 D1–3 M4 तत्र, Dd1 धर्मं, G1 2 धर्म्यां (for धर्म्यं) —[d]) Ś1 Ñ2 B1–3 D4–7 धर्म्यम्, B4 धर्मम् (for वाक्यम्)

2 [b]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 M2 स पुत्र (by transp), G1 2 M1 सत्पुत्र (for पुत्र स) —[c]) M3 [ए]व (for [ए]व —For 2, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

982* दिव्यैर्गुणगणैर्युक्त पुत्रस्ते देवि राघव ।
पितुर्नियोगे तिष्ठन्त त न शोचितुमर्हसि ।

[(l 1) V1 D1 3–5 7 M1 श्रेष्ठैर् (for दिव्यैर्) V1 युक्त Ñ2 दिव्यैस्तु सद्गुणैर्युक्त, D2 राम श्रेष्ठैर्गुणैर्युक्त (for the prior half) V1 पुत्र, D4 5 7 सुतस (for पुत्रस्) V1 राघव —(l 2) D2 पुत्र- (for पितुर्) D4 5 7 तिष्ठन्हि Ś1 D2 4–7 न त (by transp) (for त न)]

—Thereafter cont

983* नादेवसत्त्वा नाप्रज्ञा पुरुषा नात्पदर्शिन ।
पितुर्नियोगे तिष्ठन्ति न चाकल्याणभागिन ।

[(l 1) M4 न देवसत्त्वा Ś1 V1 D6 [अ]प्राज्ञा , D2 [अ] प्रज्ञा (for [अ]प्रज्ञा) D5 नादेवमहनाप्राज्ञा (for the prior half) Ś1 D6 नाल्पदर्शिना , D1 5 7 नात्ममानिन , M4 नात्मद° (for नात्पदर्शिन) —(l 2)B3 -भाषिण , D1 भाजिन (for -भागिन)]

3 [a]) Ś1 Ñ2 B D2–7 यत् B4 D7 corrupt, D4 तवार्थे, M4 पित्रर्थे (for तवार्ये) —[b]) Ś1 Ñ2 B D1–7 हित्वा राज्य सुखानि च, V1 D1–3 M4 त न शोचितुमर्हसि —[cd]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 प्रासव्य (V1 प्रास [subm]) तेन सुमहत् (Ñ2 B सुमहत्तेन) कल्याणमिति मे (B2 m) मति

4 [a]) T3 G2 M1 3 आचरितं —For 4, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

984* सद्भिराचरिते धर्मे यशस्ये वर्त्मनि स्थितम् ।
पुत्र धर्मभृता श्रेष्ठ नानुशोचितुमर्हसि ।

[(l 1) Ś1 B1 2 D6 धर्म्ये, D4 5 7 मार्गे (for धर्मे) D3 corrupt for यशस्ये V1 ‍ ‍ ‍त्मनि (for वर्त्मनि) —(l 2) Ñ2 धर्मवता (for °भृता) Ś1 D6 न त्व, Ñ2 B1 3 4 न त, B2 त न, D4 5 7 नेव (for नानु-)]

5 [d]) G2 लाभास् —For 5, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

985* तस्यानुवर्तते वृत्त लक्ष्मणोऽपि ममात्मज ।
तमप्यतो नार्हसि त्व शोचितु भ्रातृवत्सलम् ।

[(l 1) Ś1 B2 D6 अस्य D1 M4 [अ]नुवर्तते D1 वृत्तो, D4–7 (D6 before corr) वृत्ति (for वृत्त) Ś1 D6 यो (for ऽपि) V1 D1 3 M4 नृपात्मज , D2 नृमातृज (corrupt), D4 5 7 लक्ष्मिवधन (hypm) (for ममात्मज) —(l 2) V1 [आ]र्थे, D4 [अ]मो (for [अ]तो) D3 om त्व (subm) Ñ2 B त (B3 त्व)मप्यर्हसि नेवार्ये(Ñ2 °र्या) (for the prior half) V1 मातृवत्सल (sic), D2 भर्तृ°, D4 5 7 धर्म° (for भ्रातृवत्सलम्)]

6 [b]) Dg1 जानतीव, Dt1 जानात्येव, T1 2 Cm g जानती वै (T2 तत्), T3 G1 3 M3 जानकी वै, G2 M1 Cr k जानाती वै (for जानन्ती वै) ❀ Cv यद्दु ख न जानती वै अनुगच्छति । ❀ G1 सुखोषिता —For 6, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

986* अरण्यवासदु खानि जानमानापि जानकी ।
सुखसवर्धिता त्यक्त्वा गृहवासमुखानि च ।
अनुगच्छति भर्तार या सा धर्मपरायणा ।

[(l 1) V1 अरण्यवानि दु खानि, D4 5 7 अरण्यवासे दु खानि (for the prior half) Ś1 D6 जानत्यपि च, Ñ2 B2 4 नानानापि च, B1 नव जानाति, B3 (m also न जानानापि) निजलापि च, D3 जायमानानि, D4 7 जानात्यपि हि, M4 व्यजानान्नापि (for जानमानापि) —(l 2) V1 D1 2 M4 गृह-, B1 D5 सुख (for सुख) Ñ2 सुख वर्धिता (subm) B3 D1 5 त्यक्ता (for °क्त्वा) V1 D4 5 गृहवाम (for गृहवास-) —(l 3) Ñ2 B1 3 4 [अ]मौ, M4 वा (for सा) V1 D1–5 7 M4 भर्तृपरायणा]

कीर्तिभूतां पताकां यो लोके भ्रामयति प्रभुः ।
दमसत्यव्रतपरः किं न प्राप्तस्तवात्मजः ॥ ७
व्यक्तं रामस्य विज्ञाय शौचं माहात्म्यमुत्तमम् ।
न गात्रमंशुभिः सूर्यः संतापयितुमर्हति ॥ ८
शिवः सर्वेषु कालेषु काननेभ्यो विनिःसृतः ।
राघवं युक्तशीतोष्णः सेविष्यति सुखोऽनिलः ॥ ९
शयानमनघं रात्रौ पितेवाभिपरिष्वजन् ।
रश्मिभिः संस्पृशञ्शीतैश्चन्द्रमा ह्लादयिष्यति ॥ १०
ददौ चास्त्राणि दिव्यानि यस्मै ब्रह्मा महौजसे ।
दानवेन्द्रं हतं दृष्ट्वा तिमिध्वजसुतं रणे ॥ ११

—B3 cont

987* मति सनम्य छायेव गच्छतीति पतिव्रता ।

—B3 cont further, Ś1 Ñ2 V1 B1 2 4 D1–7 M4 cont after 986*

988* ता यशोभाजना धन्या नैव शोचितुमर्हसि ।

[Ñ2 B3 D3 M4 यशोभाजन D2 4 नेव, D3 न त्व, M4 तां न (for नैव)]

7 [b]) Dd1 Dm1 भ्रामयिता, T3 M2 3 भ्रमयति, Cg k t भ्रा° (as in text) —[c]) Dt1 Ct धर्म , T1 2 धर्म-, G3 दम° (for दम-) G1 -सत्यव्रतधर° ❀ Ck दमादिपर । ❀ —[d]) Dt1 T2 [आ]त्मज —For 7, Ñ2 B D1–7 M4 subst

989* यश पताका विपुला त्रिषु लोकेषु विश्रुताम् ।
उच्छ्रित्य ते गत. पुत्रस्तन्न शोचितुमर्हसि ।

[(l 1) D6 विमला (for विपुला) D3 corrupt for विश्रुताम् —(l 2) Ñ2 उच्छ्रित्य, B1 उच्छित्य, D4 7 उद्धृत्य, D5 corrupt, M4 उच्छ्रित्तु (for उच्छ्रित्य) D6 त तन्यते च ते पुनस्, L(ed) तद्वन्यो न ते पुत्रस् (for the prior half)]

8 [ab]) T1 G3 शौर्यं, T2 शौर्य-, Cr m g t as in text (for शौच) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 रामस्य विपुल सत्त्व विज्ञायोदारचेतस (V1 D1–5 7 °कर्मण) —[c]) Ñ2 V1 B1–3 D1–1 6 7 M4 गात्राण्यशुभि , B4 D5 गात्राण्यशुचि (for गात्रमशुभि) —[d]) V1 B4 D2 3 (also) 7 अर्हसि (sic)

9 [b]) Dd1 Dm1 T G M1–3 विनिसृ(G2 °श्रृ)त —[c]) M2 युत- (for युक्त-) ❀ Ck शीतयुक्तोष्ण इति । ❀ —[d]) G2 M1 3 सुखानिल , Ck t सुखो° (as in text) —For 9, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

990* आदाय सुरभीन्गन्धान्काननेभ्य सुखानिल ।
पुत्र ते नातिशीतोष्ण ससेविष्यति कानने ।

[D4 7 om l 1 —(l 1) B3 आधाय D1 5 सुरभि गध Ś1 D6 वनेभ्य म (for काननेभ्य) Ś1 B1 2 D3 5 6 सुखोनिल , M4 मलोचित —(l 2) B4 पुत्रस् (for पुत्र) D1 4 7 नातिशीतोष्णै D4 सेविष्यति (subm) (for ससेविष्यति) M4 मारुत (for कानने)]

10 [b]) Dg1 सीतामभिपरिष्वजन् —[c]) Dt1 घर्मघ्नै (for रश्मिभि) and शीतग्न (for शीतैश्) —[d]) T3 motheaten for चन्द्र in चन्द्रमा Dg1 Dm1 चद्र आ(Dm1 °द्र म)ह्लादयिष्यति —For 10, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst.

991* भूमावपि शयान त वैदेह्या सह राघवम् ।
पितेवांशुकरै स्पृष्ट्वा ह्लादयिष्यति चन्द्रमा ।

[(l 1) D4 5 7 वे (for त) —(l 2) Ñ2 B1 D7 [अ] शुकरे (for [अ]शुकरै) M4 निपिर्नेशुकरे स्पृष्ट्वा ह्लादयिष्यति चद्रमा]

11 [a]) Dg1 सर्वाणि (for दिव्यानि) ❀ Ct ब्रह्मा ब्राह्मणो विश्वामित्र ब्रह्मेव सृष्टिकर्ता वा तिमिध्वज शम्बर तत्सुत सुबाहुरित्यर्थ इति कतकक्रुत । तीर्थस्तु कदाचिद्रामो वैजयन्त नगर निरुध्य तत्रत्यतिमिध्वजाख्यशम्बरस्य दानवस्य पुत्र हतवान् । तेन प्रीतो ब्रह्मा etc इति बलात्कल्पयति ।, Cg also follows तीर्थ ❀ —For 11, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

992* अस्त्राणि यस्मै दिव्यानि विश्वामित्रो ददौ स्वयम् ।
त त्व सर्वास्त्रविद्वास कथ शोचितुमर्हसि ।

[(l 1) D4 5 7 यस्मिन् (for यस्मै) V1 D1–3 [ऽ]ददत (sic), D4 5 7 [ऽ]ददात् (for ददौ) M4 पुरा (for स्वयम्) —(l 2) B1 4 त तु, B2 D1 त्व त (by transp), D7 ततु (for त त्व) Ś1 सर्वास्त्र, B2 D3 सर्वार्थ- (for सर्वास्त्र-) D3–5 7 -विदुष (for -विद्वास) V1 D2 नैव, D1 नेव, D3 न त्व (for कथ) D4 5 7 शोचसि राघव]

—After 11, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

993* स शूर पुरुषव्याघ्र स्वबाहुबलमाश्रित ।
असत्रस्तोऽप्यरण्यस्थो वेश्मनीव निवत्स्यति ।
यस्येषुपथमासाद्य विनाश यान्ति शत्रव ।
कथ न पृथिवी तस्य शासने स्थातुमर्हति ।
या श्री शौर्यं च रामस्य या च कल्याणसत्त्वता । [5]
निवृत्तारण्यवास स क्षिप्र राज्यमवाप्स्यति ।
सूर्यस्यापि भवेत्सूर्यो ह्यग्नेरग्नि प्रभो प्रभु ।
श्रिय श्रीश्च भवेदग्र्या कीर्त्या कीर्ति क्षमाक्षमा ।
दैवत देवताना च भूताना भूतसत्तम ।
तस्य के ह्यगुणा देवि वने वाप्यथवा पुरे । [10]

[(l 1) M1 (before corr as above) वीर (for शूर) —(l 2) Dt1 Dd1 Dm1 ह्यरण्येमो, T1 ह्यरण्यस्थो (for ऽप्यरण्यस्थो) Dt1 Dd1 Dm1 T2 G3 निवत्स्यते (G3 °मि), M3 विवत्स्यति (for निवत्स्यति) —(l 3) M2 आश्रित्य (for आसाद्य) —(l 4) M3 (before corr) तत्र (for तस्य) T3 (before corr as above) अर्हसि —(l 5) G2 M1 शौच, Cr m g t as above (for शौर्यं) G3 कल्याणमतथा, M3 कल्याणतत्त्वता —(l 6) B(ed) स्त्र (for स) G3 निवृत्तारण्यवासस्य (for the prior half) M1 अवाप्स्यसि —T3 repeats l 7

पृथिव्या सह वैदेह्या श्रिया च पुरुषर्षभः ।
क्षिप्रं तिसृभिरेताभिः सह रामोऽभिषेक्ष्यते ॥ १२
दुःखजं विसृजन्त्यस्रं* निष्क्रामन्तमुदीक्ष्य यम् ।
समुत्स्रक्ष्यसि नेत्राभ्यां क्षिप्रमानन्दजं पयः ॥ १३
अभिवादयमानं तं दृष्ट्वा ससुहृदं सुतम् ।
मुदाश्रु मोक्ष्यसे क्षिप्रं मेघलेखेव वार्षिकी ॥ १४

after 12 —(l 8) Dt1 श्रिया, M1 श्रिया (for श्रिय) G3 अग्र (for अग्र्या) T G2 3 M1 कीर्ति कीर्त्या (by transp) Cm g t क्षमाक्षमा (as above) —(l 9) T3 moth-eaten for दै in दैवत T2 3 G M1 2 दैवताना —(l 10) Dg1 ते के गुणा, G2 ते च° (for के चगुणा) Dg1 Dt1 G1 M2 3 देशे, T1 2 राष्ट्रे, G3 राष्ट्रे (for वने) Dt1 वने (for पुरे)]

12 [d]) Dd1 Dm1 [ऽ]भिपेक्ष्यति, T1 [ऽ]मिपिच्यते, Cm as in text (for ऽभिपेक्ष्यते) —For 12, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

994* कीर्त्या श्रिया भार्यया च यो नित्य तिसृभिर्युत ।
द्युतिमद्भिर्महासत्त्व· स रामो राज्यमर्हति ।

[(l 1) D5 यो (for च) D4 7 कीर्त्या च भार्यया भ्रात्रा (for the prior half) Ś1 नित्य च, B3 D6 नित्य स (for यो नित्य) D4 7 तैस्त्रिमिर् (for तिसृभिर्) V1 D1–3 M4 योपिद्भिरितसृमिर्वृत, D5 नित्य तिसृभि सयुत (for the post half) —(l 2) Ś1 Ñ2 B D6 द्यु(Ś1 D6 धृ)तिमाश्च, D4 7 दीप्यते हि (for द्युतिमद्भिर्) V1 D1–3 5 M4 रामो राज्येमिपेक्ष्यति(V1 M4 °ते) (for the post half)]

—After 12, T3 repeats l 7 of 993*

13 [a]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 Ct विसृज(Dm1 °ज)त्यश्रु (Dg1 °स्रु), T G M1–3 विसृज(T3 G1 M1 2 °ज)त्यास्र (for विसृजन्त्यस्र*) —After 13[ab], Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins, while Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 cont l 2–3 only after 997*

995* अयोध्याया जन सर्व शोकवेगसमाहत ।
कुशचीरधर वीर गच्छन्तमपराजितम् ।
सीतेवानुगता लक्ष्मीस्तस्य किं नाम दुर्लभम् ।
धनुर्ग्रहवरो यस्य वाणखड्गास्त्रभृत्स्वयम् ।
लक्ष्मणो व्रजति ह्यग्रे तस्य कि नाम दुर्लभम् । [5]
निवृत्तवनवास त द्रष्टासि पुनरागतम् ।
जहि शोक च मोह च देवि सत्य ब्रवीमि ते ।
शिरसा चरणावेतौ वन्दमानमनिन्दिते ।
पुनर्द्रक्ष्यसि कल्याणि पुत्र चन्द्रमिवोदितम् ।
पुन प्रविष्ट दृष्ट्वा तमभिषिक्त महाश्रियम् । [10]

[(l 1) T1 2 G3 जना सर्व, Ct as above T1 2 G3 °समाहता —(l 2) T2 गत (for °धर) Dg1 Dd1 Dm1 देव (for वीर) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 कुशचीराबरमपि (D2 °मयी, D4 5 7 °धर) (for the prior half) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 य यात नरकुजर(V1 D1 3 °पुगव), D2 यथानतर-पुगवा, D4 5 7 शोभत नरकुञ्जर (for the post half) —(l 3) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 श्रीरिवानुगता सीता(D2 नम्य, D7 om) (for the prior half) D2 सीता, D4 7 तस्या (for तस्य) —(l 4) T1 धनुर्धरवरो, G1 °परो (for धनुर्ग्रहवरो) Dg1 यश्च (for यस्य) —(l 6) G3 द्रक्ष्यामि (sic) —(l. 8) T1 चरणाश्वेतौ Dg1 वधमानम्]

—[d]) Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 शीघ्रम् (for क्षिप्रम्) Dt1 Dd1 Dm1 जल (for पय) —For 13, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

996* यान्यद्य पुत्रशोकार्ता कौसल्येऽश्रूणि मुञ्चसि ।
आनन्दजानि तानि त्वं रामे मोक्ष्यस्युपस्थिते ।

[(l 1) D4 7 यथा (for यानि). D5 मुचति —(l 2) D3 7 आनदजनितानि]

—Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 cont

997* पुत्रस्ते यशसा लोकान्व्याप्य धर्मभृता वर ।
चतुर्दशाना वर्षाणामन्ते भोक्ष्यति मेदिनीम् ।

[(l 1) D4 तु (for ते) V1 B1 यशसो D1 प्राप्य (for व्याप्य)]

—Thereafter cont l 2–3 of 995* —After 13, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

998* मा शोको देवि दु ख वा न रामे दृश्यतेऽशिवम् ।
क्षिप्र द्रक्ष्यसि पुत्र त्वं ससीत सहलक्ष्मणम् ।
त्वयाऽशपो जनश्राय समाश्वास्यो यदानघे ।
किमिदानीमिद देवि करोषि हृदि विक्लवम् ।
नार्हा त्व शोचितु देवि यस्यास्ते राघव सुत । [5]
न हि रामात्परो लोक विद्यते सत्पथे स्थित ।

[(l 1) Dd1 शोक, M3 शुचो (for शोको) M3 दु खा (sic) T1 [ऽ]शुभ (for ऽशिवम्) —(l 2) G1 सहसीत सलक्ष्मण (for the post half) —(l 3) T1 2 G3 [प]प, K(ed) [प]व (for [अ]य) G3 समाश्वास्य, M3 समाश्वास्यो (for समाश्वास्यो) Dt1 Dd1 Dm1 यतो, T1 2 G2 यथा (for यदा) —(l 4) K(ed) इम (for इद) —(l 6) M3 दृश्यते (for विद्यते).]

14 [a]) M2 त्वा (for त) —[b]) Dg1 सुसुहृद (for ससुहृद) M3 दृष्ट्वा ससुहृद सुत —[c]) G3 [क्ष]स्र (for [क्ष]श्रु) —[d]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 मेघरेखेव M2 वार्षिक. —For 14, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst and read after 1000*

999* त पादौ वन्दमान त्व दृष्ट्वा राजीवलोचनम् ।
मेघराजीव शैलेन्द्र सेक्ष्यस्यानन्दजाश्रुभि. ।

18 28 18 पुत्रस्ते वरदः क्षिप्रमयोध्यां पुनरागतः ।
कराभ्यां मृदुपीनाभ्यां चरणौ पीडयिष्यति ॥ १५

निशम्य तल्लक्ष्मणमातृवाक्यं
रामस्य मातुर्नरदेवपत्न्याः ।
सद्यः शरीरे विननाश शोकः
शरद्गतो मेघ इवाल्पतोयः ॥ १६

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥ ३९ ॥

[(l 1) B3 4 त्वद्, D4 ते (for त) Ś1 D2 6 तु, B3 4 D4 त (for त्व) B2 transp त and त्व V1 वदमान त्वमप्येन (for the prior half) —(l 2) D5 मेघराडिव V1 सदेश (for शैलेन्द्र) Ś1 D6 वर्षमि, V1 मिचमि, D4 मुगरय, D7 मुक्ष्यमि (sic), M4 मोक्ष्यसि (for सेक्ष्यमि) B4 [आ]श्रुति, M4 [अ]श्रु वै (for [अ]श्रुभि).]

15 ^{a}) Dg1 पुनस् (for पुत्रस्) Dt1 वरद —^{c}) T1 2 G3 पाणिभ्या (for कराभ्या) —For 15, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

1000* तव पुत्रो वर पुमा वनवासादुपागत ।
वृत्तायतभुज पादौ सस्पृशन्ह्लादयिष्यति ।

[(l 1) D4 वनवामम् (sic) —(l 2) M4 छादयिष्यति (for ह्लाद°) V1 धर्मज्ञो वदयिष्यति (for the post half)]

—Thereafter read 999*

—After 15, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

1001* अभिवाद्य नमस्यन्त शूर ससुहृद सुतम् ।
मुदास्रै प्रोक्ष्यमि पुनर्मेघराजिरिवाचलम् ।
आश्वासयन्ती विविधैश्च वाक्य-
र्वाक्योपचारे कुशलानवद्या ।
रामस्य ता मातरमेवमुक्त्वा
देवी सुमित्रा विरराम रामा ।

[(l 2) Dg1 च (for [अ]स्रै) Dg1 Dm1 (before corr as above) प्रेक्ष्यमि, Dd1 Ct प्रोक्षसे, M3 प्रोक्ष्यति (for प्रोक्ष्यमि) Dt1 पुत्र (for पुनर्) Dg1 मेघराजिमिव, G3 M2 °राशिरि(G3 °)व (for °राजिरिव) —(l 4) Dm1 T1 G1 2 M1 वाक्योपचारैः, Cr m g k t °चारे (as above) —(l 5) Dg1 Dt1 Dd1 उक्ता (for उक्त्वा) —(l 6) Dd1 [अ]भिराम]

16 Cv r m g k t offer no comm on this st —^{a}) D1 5 T3 त (for तल्ल) T3 M2 3 -मात्र- (sic) (for -मातृ) —For 16^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

1002* शनै स शोक प्रशम जगाम
वृष्टया यथाग्नि परिषिच्यमान ।

[(l 2) B4 वृत्ला (sic) (for वृष्टया)]

Colophon D4 5 om (cont the Sarga) —*Sarga name* Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 सुमित्रावाक्य —*Sarga no* (figures, words or both) B1 D3 6 om Ś1 68, Ñ2 63, V1 M4 64, B2 3 62, B4 60, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 44, D1 120, D2 67 —After colophon, D6 G conclude with श्री(D6 om)रामाय नम, T2 श्रीरामचन्द्राय नम.

४०

अनुरक्ता महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम् ।
अनुजग्मुः प्रयान्तं तं वनवासाय मानवाः ॥ १
निवर्तितेऽपि च बलात्सुहृद्वर्गे च राजनि ।
नैव ते संन्यवर्तन्त रामस्यानुगता रथम् ॥ २
अयोध्यानिलयानां हि पुरुषाणां महायशाः ।
बभूव गुणसंपन्नः पूर्णचन्द्र इव प्रियः ॥ ३
स याच्यमानः काकुत्स्थः स्वाभिः प्रकृतिभिस्तदा ।
कुर्वाणः पितरं सत्यं वनमेवान्वपद्यत ॥ ४
अवेक्षमाणः सस्नेहं चक्षुषा प्रपिबन्निव ।
उवाच रामः स्नेहेन ताः प्रजाः स्वाः प्रजा इव ॥ ५
या प्रीतिर्बहुमानश्च मय्ययोध्यानिवासिनाम् ।
मत्प्रियार्थं विशेषेण भरते सा निवेश्यताम् ॥ ६
स हि कल्याणचारित्रः कैकेय्यानन्दवर्धनः ।
करिष्यति यथावद्वः प्रियाणि च हितानि च ॥ ७

40

M1 2 begin with श्रीरामाय नम

1 [a]) Dg1 G1 3 M2 अनुरक्त, Cg as in text (for अनुरक्ता) D3 om महात्मान —[b]) V1 D1-3 राघव पौरवत्सल (D3 °व॰ ॰) —[c]) B1 अधिजग्मु Ś1 reads second त in marg —[d]) D3 वन॰ ॰य (for वनवासाय) Ñ2 B2 बाधवा

2 M4 om 2[ab] —[a]) Ñ1 Dg1 Dd1 G2 निवर्तते (sic), M3 निवर्जिते (for निवर्तिते) Ñ B [ऽ]प्यतिबले, Dt1 [ऽ]तीव बलात्, D4 5 7 ह्यतिबलात् (for ऽपि च बलात्) Ś1 V1 D1 2 6 निवर्त्यमाना सुभृश, D3 ॰वर्तमाना सुभृ॰ —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 5 6 सुहृद्वर्गेण, Dt1 D2 4 7 Ct सुहृद्धर्मेण, D3 ॰हृ॰ ॰ , G2 सुहृद्वर्गेपि, M1 सुहृद्वर्गेपि, Cr as in text (for सुहृद्वर्गे च) Ś1 V1 D1-3 6 राघवात् (for राजनि) —[c]) Ś1 N1 V1 B2 4 D1 2 M4 न स्म ते वि(Ñ1 B2 4 स) निवर्तते, Ñ2 B3 तस्य ते न निवर्तते, B1 D6 न ते स्म स(D6 वि)निवर्तते, Dg1 नैव ते सनिवर्तत, Dd1 नैव ते सन्यवर्तत, D3 न ॰ ॰चनिवत्तते (sic), D4 7 नास्म(D4 [after corr marg *sec m*]°पि) ते सनिवर्तेरन्, D5 तस्मात्ते सनिवर्तते —[d]) D3 [अ] ॰ ॰ता (for [अ]नुगता) V1 B1 2 4 D1-3 पथि, M4 पथ (for रथम्)

3 [b]) Ñ B जनाना स(Ñ B3 सु-) (for पुरुषाणा) V1 महायशा (sic), D5 महायश (sic) —[c]) D1 तथा च (for बभूव) B1 गुणसपूर्ण , D3 गु॰स॰ , D4 वल° (for गुणसपन्न) —[d]) B4 सूर्यश्चन्द्र, D5 पूर्णे चन्द्र (sic) (for पूर्णचन्द्र) Ñ1 -समप्रिय , D3 इव ॰ ॰, D4 ॰व प्रिय

4 [a]) Ñ2 B3 वार्यमाणोपि, V1 B1 2(marg as in Ñ2) 4 D1-3 M4 याच्यमानो(B4 °ने [sic])पि, D6 (before corr) स याचमान , M3 स याच्यमान (for स याच्यमान) —[b]) Ñ1 Dt1 ताभि , D4 7 द्विजै (for स्वाभि) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 वशी, D4 5 7 T3 G3 M2 तथा (for तदा) —[d]) Ñ2 B3 D2 [अ]नुवर्तते(D2 °त [sic]), V1 B1 2 4 D1 3 M4 [अ]भ्यवर्तत, Dg1 [उ]पपद्यत (sic), D5 [अ]न्ववर्तत, D7 विपद्यत (sic) (for [अ]न्वपद्यत)

5 [a]) Ś1 V1 B1 3 4 Dg1 Dm1 D1-5 7 अवेक्ष्यमाण Ñ1 D4 5 7 स्नेहाच्च, D3 स॰ ॰, G1 सस्नेहश्च (for सस्नेह) —[b]) B4 चक्षुषाम् (sic), D3 ॰ षा (for चक्षुषा) Ñ1 तु पिबन्, Ñ2 B1-3 स पिबन्, V1 D1-3 सपिबन्, B4 अपिबन्, D4 7 प्रापयन्, M4 [अ]नुपिबन् (for प्रपिबन्) —[c]) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 धर्मात्मा, Dt1 Dd1 Dm1 सस्नेह (for स्नेहेन) —[d]) M4 प्रजा स्वा (for ता प्रजा) D1 M4 स्व- (for स्वा) Ś1 Ñ1 D2 4-7 सनि(D5 यनि, D6 स नि)वर्तयन्, Ñ2 (marg) B स्वा इव प्रजा (by transp), M3 स्वा प्रजा इति (for स्वा प्रजा इव)

6 [a]) B1 कीर्तिर् (for प्रीतिर्) B1 2 M3 वहुमान, D7 °मानाश्च B2 reads च in marg —[b]) B1 4 मया (for मयि) Ś1 V1 D1-4 6(before corr) 7 T2 G2 -निवासिन —[c]) Dt1 मत्प्रियार्थे Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 अशेषेण —[d]) Dg1 सनिवेश्यता, Dt1 Dd1 Dm1 सा विधीयता (for सा निवेश्यताम्)

7 [a]) Dd1 D5 (before corr) ह (for हि) Ś1 कल्याणचारित्रै —[b]) Ñ V1 B D2 G1 2 M कैकेय्या नदिवर्धन —[c]) Ñ B2(marg as in B1) 4 यथाह व , V1 यथा वृद्ध , B1 यथार्हं व , B3 महार्हं व , D2 3 G2 M1 यथावच्च, D4 5 7 °द्धि, M3 °द्धे (sic) (for यथावद्व) —[d]) D3 om first च (subm) —After 7, Ñ2 V1 B D1-3 6 ins , Ś1 Ñ1 subst for 8[ab]

1003* ज्ञानविज्ञानविनयैर्वृद्ध शीलगुणान्वित ।

[Ñ B3 4 विभवैर् (for -विनयैर्) B3 4 D2 3 वृद्ध- (for वृद्ध)]

10 8 8 ज्ञानवृद्धो वयोबालो मृदुर्वीर्यगुणान्वितः ।
अनुरूपः स वो भर्ता भविष्यति भयापहः ॥ ८

स हि राजगुणैर्युक्तो युवराजः समीक्षितः ।
अपि चापि मया शिष्टैः कार्यं वो भर्तृशासनम् ॥ ९

न च तप्येद्यथा चासौ वनवासं गते मयि ।
महाराजस्तथा कार्यो मम प्रियचिकीर्षया ॥ १०

यथा यथा दाशरथिर्धर्ममेवास्थितोऽभवत् ।
तथा तथा प्रकृतयो रामं पतिमकामयन् ॥ ११

बाष्पेण पिहितं दीनं रामः सौमित्रिणा सह ।
चकर्षेव गुणैर्बद्ध्वा जनं पुरनिवासिनम् ॥ १२

ते द्विजास्त्रिविधं वृद्धा ज्ञानेन वयसौजसा ।
वयःप्रकम्पशिरसो दूरादूचुरिदं वचः ॥ १३

—Thereafter D3 reads 8^{cd} for the first time, repeating it in its proper place

8 Ñ2 V1 B D1 2 6 read 8^{ab} (followed by 1004*) after 9 (V1 D1 2 6 after 1005* [9^{cd} subst]) D3 transp 8 and 9 (including 1005*) G & L(eds) repeat 8^{ab} after 9 —^{a}) B2 (after corr marg as in text) D1-3 6 M3 4 वयोवृद्धो, D1 5 7 गुणैर्वृद्धो (for वयोबालो) —^{b}) V1 वृद्ध- (for मृदुर्) D2 वरगुणैर्युत, D6 G1 वीरो गु°, T2 वीर°, G(ed [second time]) वीर्यवत्समन्वित (for वीर्यगुणान्वित) —For 8^{ab}, Ś1 Ñ1 subst 1003* —Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 ins after 8^{ab}, D3 ins after 8 (transp), while Ś1 ins after 9^{ab}

1004* प्रगल्भ प्रियवादी च नित्य बन्धुजनप्रिय ।

[B1 प्रसन्न, D2 प्रनात्म (sic) (for प्रगल्भ)]

—D3 repeats here 8^{cd} (cf v l 7) —M4 om 8^{c}-9 —^{c}) B1 सर्वो, B4 समो, D4 7 हि वो (for स वो) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3(second time गुणाकर) 6 सुखावह, Ñ1 [अ]तथापहि, Dt1 भयापह, D4 5 7 भवाय वै, M3 महाबल (for भयापह)

9 M4 om 9 (cf v l 8) D3 transp 8 and 9 (including 1005*) —^{a}) D3 राज्यगुणैर् D5 7 राजा गुणैर् (for राज°) —^{b}) Ś1 D3 6 समाहित, Ñ2 B1 2 4 परीक्षित, V1 D1 2 5 समीहित, B3 प्रकटित (for °क्षित) —After 9^{ab}, Ś1 reads 1004* and om 9^{cd} —^{c}) G1 3 M1 2 चाद्य, Ck t as in text (for चापि) T2 मये (sic) (for मया) Ñ B D4 5 7 अविचार्य(B4 °र्यं) सदा(D5 तदा) तस्य (Ñ B2[marg after corr] 3 °श्य) —^{d}) B2 marg, M3 Crp वै (for वो) D4 भर्तृदर्शन Dm1 कार्यं चोभयशासन, Cm as in text —For 9^{cd}, V1 D1-3 6 subst

1005* विनीतैश्च सदायत्तै कर्तव्य धर्मशासनम् ।

[V1 D6 विनीतश्च D1 2 सदा यत्ते (for °यत्ते) D3 भर्तृशासन, D6 तस्य शासन]

—Thereafter Ñ2 V1 B (Ñ2 B after 9) D1 2 6 read 8^{ab} (followed by 1004*) G & L(eds) repeat 8^{ab} after 9

10 ^{a}) Ś1 D6 सतप्यते यथासौ न, Ñ B D1-4 7 सतप्येत (Ñ2 D1-3 °प्यते, Ñ1 °प्यत [sic]) यथा नासौ, V1 स च सतप्यते नासौ, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G2 M1-3 न सतप्येद्यथा चासौ, D5 स तथेति यथा नासो (before corr °सौ), M4 स तप्यति यथा चासौ, Crp न च तप्येद्यथा तासा —^{b}) B3 वनवासे —^{c}) B2 (gloss) भरत (for महाराजस्) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 कार्यं (for कार्यो) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 प्रियचिकीर्षुभि, T2 [अ]प्रिय° (for प्रियचिकीर्षया)

11 D6 reads 11 in marg —^{a}) D4 7 om (hapl) from दा up to तथा तथा in ^{c} —^{b}) Dg1 G3 Cg धर्म (for धर्मम्) Ś1 B4 D1-3 [अ]न्वकीर्तयत्(D1 3 °न् [sic], Ñ1 D6 M4 [अ]नुकीर्तयत्(M4 °येत्), V1 [अ]नुवर्तयत् (sic), B3 प्रकीर्तयेत्, Dg1 T [आ]स्थितो भवेत्, Dt1 [आ]श्रितो भवेत्, G1 स्थितो भवेत् (for [आ]स्थितोऽभवत्) Ñ2 B1 2 धर्ममेवमकीर्तयत, D5 धर्मात्मावस्थितो भवेत् —^{c}) D2 यथा (for first तथा) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 पुत्रानुवव्रिरे, D4 5 7 पुत्राभिव्रजु, G1 पतिमयाचयन्, G3 Cr °मकारयन्, M3 °मकाक्षयन्, Cm g k t as in text (for पतिमकामयन्)

12 ^{a}) Ś1 D4 6 7 पिहितो, V1 B1 2 D1 2 M3 [अ]पिहि (D1 °ह)त, D3 [अ]मिहित, D5 [अ]पिहितो (for पिहित) Ś1 D4 5 7 वीरो, Ñ1 lacuna, D6 रामो (for दीन) —^{b}) D2 M2 राम, D6 वीर (for राम) —^{c}) Ś1 D4 6 7 आचकर्ष, Ñ B D2 3 सचकर्ष, V1 सवचर्ष, Dm1 M2 चकर्ष च(M2 स), D1 स चकर्ष, D5 चकर्षैव (for चकर्षेव) V1 वृद्धं, Dg1 Dd1 Dm1 D1 2 M2 3 बद्ध, Dt1 corrupt (for बद्ध्वा) M4 चकर्ष गुणतो बद्ध —^{d}) T2 पुरनिवासनं (sic) Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 M4 पौरजानपद जन

13 ^{a}) B1 D4 5 7 त (for ते) B1 D5 T1 G1 2 M1 त्रिविधा, Cm g t as in text (for °ध) D4 7 वृद्ध (for वृद्धा) —^{b}) B1 तपसा वयसा, Dg1 ज्ञानेन तपसा, D4 5 7

वहन्तो जवना रामं भो भो जात्यास्तुरंगमाः ।
निवर्तध्वं न गन्तव्यं हिता भवत भर्तरि ।
उपवाह्यस्तु वो भर्ता नापवाह्यः पुराद्वनम् ॥ १४
एवमार्तप्रलापांस्तान्वृद्धान्प्रलपतो द्विजान् ।
अवेक्ष्य सहसा रामो रथादवततार ह ॥ १५
पद्भ्यामेव जगामाथ ससीतः सहलक्ष्मणः ।
संनिकृष्टपदन्यासो रामो वनपरायणः ॥ १६
द्विजातींस्तु पदातींस्तान्रामश्चारित्रवत्सलः ।
न शशाक घृणाचक्षुः परिमोक्तुं रथेन सः ॥ १७
गच्छन्तमेव तं दृष्ट्वा रामं संभ्रान्तमानसाः ।
ऊचुः परमसंतप्ता रामं वाक्यमिदं द्विजाः ॥ १८

तपसा यशसा (for ज्ञानेन वयसा) —For 13^{ab}, Ś1 Ñ V1 B2-4 D1-3 6 M4 subst , B1 ins after 13^{ab}

1006* अथ द्विजातय शीलवयोरूपगुणान्विता ।
तपसा भावितात्मानो वयसा यशसौजसा ।

[(l 1) Ñ B2-4 तथा (for अथ) Ñ1 वृद्धा (for शील) Ś1 D6 वृत्तश्रुत-, Ñ1 शीलरूप-, V1 D1 3 M4 श्रुतवृत्त, D2 -व्रतश्रुत- (for -वयोरूप-) V1 D1 3 गुणाविका , B2 समन्विता (for गुणान्विता) —(l 2) Ñ1 पिहितात्मानो, Ñ2 B दीपिता° (for भाविता°) Ś1 वचसा (for वयसा) Ś1 V1 D1-3 6 च महोजस , B1 2 4 वर्चसौजसा, M4 महताजसा (for यशसौजसा)]

—V1 om 13^{c}–15^{b} —^{c}) Dg1 वपु -, D2 M3 वय (sic) (for वय -) B3 D3 5 -प्रकपितशिरसो, B4 -प्रकल्पि°, Dm1 -प्रकप शिरसो (sic), D1 2 -प्रकप्य° (for -प्रकम्पशिरसो) —^{d}) D4 7 उच्चारयन्वच

14 V1 om 14 (cf v l 13) —^{a}) D5 G1 जवनाद् (for जवना) —^{b}) B2 भो जात्यास्तु (for भो भो जात्यास्) —D4 7 om (hapl) from 14^{c} to l 1 of 1007* D1 5(followed by l 1 of 1007*) transp 14^{cd} and 14^{ef} —^{c}) Ñ B न गतव्य, D1 निवर्तयध्व (hypm) (for निवर्तध्व) Ś1 D2 6 M4 न गतव्य निवर्तव्य (by transp), D3 न मतव्य निवर्तध्व —T3 om from 14^{d} to निवर्तध्व in l 2 of 1007* —^{d}) B4 D3 G2 भवतु (for °त) B2 (gloss) रामे (for भर्तरि) D1 भर्तुरेतद्धि वो हित —After 14^{cd}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins , Ś1 Ñ B D2-7 (D4 7 om) M4 ins l 1 only

1007* कर्णवन्ति हि भूतानि विशेषेण तुरगमा ।
यूय तस्मान्निवर्तध्व याचना प्रतिवेदिता ।
धर्मत स विशुद्धात्मा वीर शुभदृढव्रत ।

[T3 om up to निवर्तध्व in l 2 —(l 1) B3 क स्तुवति, D2 वर्णयति (for कर्णवन्ति) D2 om हि (subm) —(l 2) Dm1 याचिता (for याचना) G1 प्रतिवेदिता, M3 प्रतियाचिता (for °वेदिता)]

—^{e}) B3 परावाह्यो, B4 अप°, M3 औपवाह्यस् (for उपवाह्यस्) Ś1 Ñ B D1 3 6 M4 हि वो, D2 corrupt, D4 5 7 पुर, G1 स वो (for तु वो) —^{f}) Dg1 D4 7 नोपवाह्य —After 14, Ñ B D2 3 M4 ins

1008* निवर्तध्व न गन्तव्य भो भो जात्यास्तुरगमा ।
न गन्तव्य न गन्तव्य भर्तुरेतद्धि वो हितम् ।

[(l 1) D2 निवर्तयध्व (hypm) (for निवर्तध्व) Ñ B2 3 D2 3 M4 om (hapl) from the post half to the prior half of l 2 —(l 2) B4 तिरोहित, M4 हि नो हित (for हि वो हितम्)]

15 V1 om 15^{ab} (cf v l 13) —^{a}) G1 आर्तान् (for आर्त-) Ś1 D6 प्रलापाना (for -प्रलापास्तान्) —^{b}) M2 om द्विजान् Ś1 Ñ B D1-7 M4 ब्राह्मणाना निशम्य(D2 °वेश्य) स (B4 च) —^{c}) D5 (after corr) व्याचक्ष्य (for अवेक्ष्य) M4 अवेक्ष्यमाण सहसा —^{d}) Ñ B Dm1 G1 2 M1 स (for ह) —After 15, B3 reads 18^{ab} for the first time, repeating it in its proper place

16 ^{a}) Ś1 D2 6 जगामाशु, Dt1 जनान्सर्वान् (for जगामाथ) —^{b}) Ñ2 B (B2 after corr marg as in text) स राम (for ससीत) Dt1 उपतिष्ठत्सलक्ष्मण —Ñ2 om 16^{cd} —^{c}) D1 तन्, D2 तान् (for स) V1 D1 2 पदैरेव (for पदन्यासो)

17 D3 om 17 Ś1 om 17^{ab} —^{a}) Ñ1 B1 2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 4-7 T3 G M1 3 4 द्विजातीन्हि, B1 द्विजानिह, D2 द्विजातीन् (subm), M2 द्विजान्ज्ञात्वा (for द्विजातींस्तु) Ñ2 B3 द्विजातीनिह पादातान —^{b}) B1 चामित्र , G(ed) चारित्र्य- Ñ1 V1 D1 2 6 M4 भूषण (for वत्सल) —^{c}) Ś1 D4 6 7 [अ]प्रणीश्चक्षु , B3 घृणा चक्षु (for घृणाचक्षु) —^{d}) Ñ2 V1 B D1 2 परिगन्तु, Dd1 °भोक्तु (for °मोक्तु) Ś1 D4 6 7 अवस्थित , D5 पथि स्थित (for रथेन स)

18 B3 repeats 18^{ab} (cf v l 15) V1 om (hapl ?) 18^{ab} —^{a}) D2 4 एव (for एव) —^{b}) Ś1 Ñ B (B3 both times) D1 2 4-7 वन (for राम) B3 (first time) D1 2 6 सभ्रातमानस , D4 7 सत्रस्तमानसा , T1 G2 3 M1 °चेतस , T2 °चेतस (for सभ्रान्तमानसा) —^{c}) Ñ2

ब्राह्मण्यं कृत्स्नमेतत्त्वां ब्रह्मण्यमनुगच्छति ।
द्विजस्कन्धाधिरूढास्त्वामग्नयोऽप्यनुयान्त्यमी ॥ १९

वाजपेयसमुत्थानि छत्राण्येतानि पश्य नः ।
पृष्ठतोऽनुप्रयातानि हंसानिव जलात्यये ॥ २०

अनवाप्तातपत्रस्य रश्मिसंतापितस्य ते ।
एभिश्छायां करिष्यामः स्वैश्छत्रैर्वाजपेयिकैः ॥ २१

या हि नः सततं बुद्धिर्वेदमन्त्रानुसारिणी ।
त्वत्कृते सा कृता वत्स वनवासानुसारिणी ॥ २२

हृदयेष्ववतिष्ठन्ते वेदा ये नः परं धनम् ।
वत्स्यन्त्यपि गृहेष्वेव दाराश्चारित्ररक्षिताः ॥ २३

न पुनर्निश्चयः कार्यस्त्वद्गतौ सुकृता मतिः ।
त्वयि धर्मव्यपेक्षे तु किं स्याद्धर्ममवेक्षितुम् ॥ २४

B1 4 परमसत्रस्ता, B2 °सभ्राता, B3 °सहृष्टा, D2 °सतता (sic) (for °सतप्ता) —ᵈ) M4 पौरा (before corr °र) वाक्यमिद जना

19 ᵃ) T1 2 G3 सर्वम् (for कृत्स्नम्) Dd1 Dm1 G1 एव (for एतत्) —For 19ᵃᵇ, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1009* अथ ब्राह्मणसघश्च भवन्तमनुगच्छति ।

[Ś1 हि ब्राह्मसघश् (for ब्राह्मणमघश्). Ñ2 B1 3 4 ते, B2 त्वा, G(ed) तु (for च) Ñ2 B गच्छतम् (for भवन्तम्)]
—B3 cont

1010* तत्र गच्छन्ति सर्वे च यत्र गन्तासि राघव ।

—ᶜ) Ś1 D2(sic) 6 द्विजा (for द्विज-) B3 D2 -विरूढास्, D4 5 7 -वसक्तास्, M4 -वरूढास् (for -धिरूढास्) D2 ताम् (sic) (for त्वाम्) —ᵈ) Ś1 D6 अग्रतो (for अग्नयो) Dg1 Dm1 [अ]नुयातु. Ś1 Ñ V1 B D1–7 हि, M4 न (for [अ]मी)

20 ᵃ) D6 वाजिन (lacuna) (for वाजपेय-) T2 -समृद्धानि (for -समुत्थानि) Ś1 वाजिना तु सपुच्छानि —ᵇ) Ś1 V1 D2 6 यास्यत, Ñ रावव, B1 पश्य मे, Dg1 (before corr) D1 पश्यत (D1 °त [sic]), D3-5 7 राघव, M4 न प्रभो (for पश्य न) —ᶜ) Ś1 V1 D1–3 6 M4 [ऽ]नुप्रयाति त्वा, B1 [ऽ]नुप्रयाताना (for ऽनुप्रयातानि) —ᵈ) Dg1 हसा इव, Dt1 Dd1 Dm1 Cm k t मेघानिव (for हसानिव) Dm1 जलालये, M3 ज . . ये (moth-eaten), Cm as in text (for °त्यये) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 हसानामिव पक्तय, D4 5 7 श्वेताभ्राणीव पश्यत

21 ᵇ) B1 हे (sic) (for ते) —ᶜ) Ś1 V1 D1 2 6 पथि, Dg1 M4 एहि, D3 तामिश् (for एभिश्) T3 करिष्यामि (for °म) —ᵈ) B4 स्वे, T2 त्वे (sic) (for स्वैश्) Ś1 V1 B3 Dt1 Dd1 Dm1 D2–5 7 T1 G3 M2 Ct वाजपेयकै, B1 °यिजै, B4 वाजिपियिनै (corrupt), D1 6 वाजिपेयजै (D6 °कै), Cm g as in text (for वाजपेयिकै)

22 ᵃ) B2 (gloss उक्तप्रकारा) सा (for या) D2 हिता (for हि न) M4 प्रीतिर् (for बुद्धिर्) —D5 om (hapl ?) 22ᵇᶜ —ᵇ) Ñ B3 4 वेदतत्त्वानुसारिणी —Ñ1 V1 B1 2 4 om (hapl) 22ᶜᵈ —ᶜ) M2 त्वत्कृता Ś1 D1 2 6 स्मृता, D7 . ता (for कृता) Ś1 Ñ2 B3 D1–3 6 M4 [अ]स्मासिद्, D4 7 बुद्धिर् (for वत्स) —ᵈ) G3 वनवासानुचारिणी, M2 °सा . . रिणी

23 ᵃ) Ś1 V1 D2 4 5 7 [अ]वतिष्ठति, Ñ B3 हि तिष्ठति (Ñ2 °ते), B1 [इ]ति तिष्ठति, B2 4 D3 [अ]भितिष्ठति, Dg1 M4 [अ]नुतिष्ठति, Dt1 D6 G3 Cg [ए]व तिष्ठति (Dt1 °ते), D1 [इ]व तिष्ठति, T2 °ष्ठत, M3 [अ]वनिष्ठंतो, Ck t as in text (for [अ]वतिष्ठन्ते) —ᵇ) B2 यत्र, G3 एव, M4 येषा (for ये न) B1 4 M3 वेदा न (B4 [with hiatus] आपन्ना) परम धनं, D2 . . दये परमध्वन (sic) —After 23ᵃᵇ, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 ins

1011* ते यास्यन्ति वनान्येव त्वद्बाहुबलरक्षिता ।

[L(ed) ये (for ते) Ś1 D7 वन त्वय, V1 D1–3 M4 वने ष्वेव (M4 °व), D4 वन तद्वत् (तद्वत् marg sec m), D5 वन त्वेते (for वनान्येव). D6 ते यास्यत्वय वन त्वच (hypm) (for the prior half) Ś1 D4–7 त्वद्बाहुबलमाश्रिता (for the post half)]

—Ś1 Ñ2 om 23ᶜ–24ᵇ Ñ1 V1 B D1–7 M4 transp 23ᶜᵈ and 24ᵃᵇ —ᶜ) Ñ1 B निवत्स्यति, V1 D1 2 M4 व (D2 चे)त्स्यति स्व-, D4–7 वसिष्यति, T1 3 G3 M1 वसत्यपि (for वत्स्यन्त्यपि) —ᵈ) M4 चारित्रभूषणा, G(ed) चारित्र्य° (for चारित्ररक्षिता)

24 Ś1 Ñ2 om 24ᵃᵇ (cf v l 23) Ñ1 V1 B D1–7 M4 transp 23ᶜᵈ and 24ᵃᵇ. —ᵃ) Ñ1 न नून, Dt1 पुनर्न (by transp) (for न पुनर्) —ᵇ) G2 M1 Ck त्वत्कृते, Cr m g t as in text (for त्वद्गतौ) Dg1 त्वत्कृता, Cg as in text (for सु°) Ñ1 V1 B D1–7 M4 त्वत्कृ(M4 °द्ग)ते निश्चिता मति (Ñ1 B D4–7 वय) —ᶜ) B1 धर्मं व्यपेक्षे तु, Dg1 धर्मविपेक्षे तु, D1 धर्मं व्यपेक्षेव, D3 धर्मे व्यपेक्ष्यैव, D4 7 धर्मं व्यपेक्ष्यैव, D5 धर्मं व्यपेक्षैव, G1 M4 धर्मव्यपेते तु, Cr m g k t as in text (for धर्मव्यपेक्षे तु) —ᵈ) Ś1 Ñ1

याचितो नो निवर्तस्व हंसशुक्लशिरोरुहैः ।
शिरोभिर्निभृताचार महीपतनपांशुलैः ॥ २५
बहूनां वितता यज्ञा द्विजानां य इहागताः ।
तेषां समाप्तिरायत्ता तव वत्स निवर्तने ॥ २६
भक्तिमन्ति हि भूतानि जंगमाजंगमानि च ।
याचमानेषु तेषु त्वं भक्तिं भक्तेषु दर्शय ॥ २७
अनुगन्तुमशक्तास्त्वां मूलैरुद्धतवेगिभिः ।
उन्नता वायुवेगेन विक्रोशन्तीव पादपाः ॥ २८
निश्चेष्टाहारसंचारा वृक्षैकस्थानविष्ठिताः ।
पक्षिणोऽपि प्रयाचन्ते सर्वभूतानुकम्पिनम् ॥ २९

न्याय, Ñ2 B3 न्याय्य , V1 D2 कच्चिद्, B1 2 4 D3.4 6 7 न्याय्य, D5 स्याज्य (for किं स्याद्) V1 B1 D2 3 व्यपेक्षितु, Dg1 (after corr) Dd1 Cg अपेक्षितु, G1(before corr) Cm उपेक्षितु(Cm° त) (for अवेक्षितुम्) Dt1 Dm1 किं स्याद्धर्मपथे स्थित, D1 कच्चिद्धर्मव्यपेक्षित (sic), M4 न कश्चिद्धर्ममीक्षते —After 24, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 ins

1012* यदि धर्मं विजानासि प्रजाना रक्षणोद्भवम् ।
ब्राह्मणा माननीयास्ते प्रजाना हितकाम्यया ।

[(l 1) Ś1 D4 6 7 न जानासि, V1 व्यजानासि, D3 प्रजानासि (for विजानासि) Ñ2 reads from प्रजाना up to स्ते in l 2 in marg —(l 2) V1 D1–3 M4 हितमिच्छता(V1 °त) (for °काम्यया)]

25 a) Ś1 Ñ B D4–7 याचितोसि, V1 D1–3 M4 याचि (V1 °नि [sic])तो वि (for याचितो नो) Ct निवर्तस्व (as in text) G1 याचितो नातिवर्तस्व —b) D2 शुभ्र- (for -शुक्ल-) B2 (gloss) पक्वकेशैः (for b) —c) Ś1 Ñ V1 B D1–3 5 6 M4 विनयाचार(D1 °रैः), Dm1 निर्भृताचार, D4(after corr) 7 विनताचार(D7 °रा), G1 °चारैः (for निभृताचार) —d) Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 D6 S -पांसुलैः, D2 -पांशुत (for -पांशुल)

26 Ś1 om 26 —b) D3 यद् (for य) —c) Ñ2 B1–3 Dd1 D6 आपन्ना (for आयत्ता) —d) Ñ B3 राम (for वत्स) V1 भवत सन्निवर्तने

27 a) Ś1 Ñ1 Dt1 Dd1 D4 5 7 [इ]ह (for हि) —b) Ñ2 reads in marg , D3 om (hapl) first जंगमा M4 विशेषेण भवादृशा —After 27ab, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 ins

1013* याचन्ते त्वा भृशार्तानि तेषां कुरु दयां विभो ।

[Ñ2 V1 B2–4 D1–3 याचति, V1 om त्वां (subm) Ñ2 reads भृशातानि तेषा in marg V1 भृशार्तानि, D6 भृश तानि, M4 भृशार्ता हि (for भृशार्तानि) Ś1 D6 कुरु तेषां (by transp) Ś1 D6 प्रभो हित, B2 दया प्रभो (for दयां विभो)]

—c) Ñ1 नाथवानसि (for याचमानेषु) T1 2 राम त्व, G2 M1 भूतेषु (for तेषु त्व) —After 27, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 ins

1014* भक्तानां हि परित्यागस्तवैव विदितो यथा ।

[V1 अपरित्यागस्, M4 ह्य परित्यागस् (for हि परि°) Ś1 Ñ1 तथैव, D5 तवैष (for तवैव)]

28 a) Ś1 V1 D1 3 6 M4 न शक्ता हि, Ñ1 D5 7 न शक्तास्त्वा, Dg1 G2 M3 अशक्तास्त्वा (for अशक्तास्त्वां) D4 अवगतु न शक्यास्त्वा (sic) —b) V1 मूले (sic) (for मूलैर्) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 उर्वी(V1 D1–3 दृढ, M4 दारु)निबधनै , Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 M3 Cg t °वेगिन , T2 3 G1 2 M1 2 °वेदिभि (for उद्धतवेगिभि) —c) Dg1 सन्नता Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 ऊर्ध्वशाखा स(Ñ1 om स [subm], V1 D1 3 5 7 °खासु, D2 °खा वि, D7 °खा सु)करुण(D1 °रक, D5 °रण, G[ed]°रुणा) —d) D2 च (for [इ]व)

29 a) Ñ B D4 5 7 निवृत्ताहार- V1 Dd1 -सचार , T3 सचार (sic) (for -संचारा) D2 निश्चेष्टे हर सवार- (corrupt) —b) Dg1 G M1 2 -निष्ठिता , Dt1 Dd1 Ct -निश्रिता , M3 सश्रिता (for विष्ठिता) Ś1 Ñ B2 3 D1–3 5–7 वृक्ष(D2 °क्षा)स्कधेष्व(Ñ2 B2 3 D1 5 °षु)विष्ठिता , V1 B1 4 M4 वृक्षस्कधेषु निष्ठिता , D4 वृक्षस्कधेष्ववस्थिता —c) M3 हि याचते (for प्र°) Ś1 V1 D1–3 6 M4 त्वा पक्षिणोपि याचते, Ñ B D4 5 7 त्वामप्रगल्भैर्विरुतैर् —d) Ś1 D6 सर्वभूतानुकंपित, Ñ1 D4 5 7 याचतीव(Ñ1 °ह) पतत्रिण , Ñ2 B याचत इव पक्षिण , Dt1 D1 T2 सर्वभूतानु(T2 °नि)कंपन, M4 सर्वभूतानुकपक

5 2 4 एवं विक्रोशतां तेषां द्विजातीनां निवर्तने । | ददृशे तमसा तत्र वारयन्तीव राघवम् ॥ ३० ॥

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४० ॥

---

30 ^{a}) Ś1 V1 D1–7 एव (for तेषा) Ñ2 B विक्रोशता-मेवमपि, M4 एवं विक्रोशमानाना —^{b}) Dd1 निवर्तन (sic) (for °ने) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 द्विजाना न न्य(B1 न च्य, D2 नान्य, D4 नाभ्य, D7 नाभ्या)वर्तत(Ñ2 °ते, D7 °त [sic]), Ñ1 द्विजानामभिवर्तने —After 30^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1–4 6 7 M4 ins, D5 ins after 30

1015* तूष्णीमेव ययौ वाग्मी राम सौमित्रिणा सह ।
गच्छन्नेवाथ सहसा राघवो धर्मवत्सल ।

[(l 1) D4 7 अथ (for एव) Ś1 Ñ1 D1 2 5 6 रामो वाग्मी (by transp), V1 राम सीता (for वाग्मी राम) B4 repeats (erroneously) ययो after वाग्मी]

—^{cd}) Dm1 ददर्श Ś1 Ñ V1 B D1–4 6 7 M4 ददर्श तमसा (D2 °सा) तत्र(Ñ1 चाथ, M4 भगैर्) वारयतीमिवा(B4 ध्यायतीमिव चा)ग्रत, D5 ददर्शानवमाश्राथ वारयत इवाग्रत (sic) —After 30, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1016* ततः सुमन्त्रोऽपि रथाद्विमुच्य
श्रान्तान्हयान्सपरिवर्त्य शीघ्रम् ।
पीतोदकास्तोयपरिप्लुताङ्गा-
नचारयद्वै तमसाविदूरे ।

[(l 1) T3 G2 M1 विमुच्य तान् (for निमुच्य) —(l 2) G3 शातान् (for श्रा°) Cr सपरिवृत्य]

Colophon D4 7 M4 om (cont the sarga) —*Sarga name* Ś1 V1 D1–3 6 ब्राह्मण(D1 ब्राह्म)वाक्यं, Ñ B ब्राह्मण विलाप, D5 रामदण्डकारण्यगमन —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D3 om Ś1 47, Ñ2 B3 4 42, V1 44, B2 33, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 45, D1 99, D2 46, D5 52, D6 43 —After colophon, D6 G conclude with श्री(D6 om)रामाय नम, T2 श्रीरामचन्द्राय नम..

४१

ततस्तु तमसातीरं रम्यमाश्रित्य राघवः ।
सीतामुद्वीक्ष्य सौमित्रिमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १
इयमद्य निशा पूर्वा सौमित्रे प्रस्थिता वनम् ।
वनवासस्य भद्रं ते स नोत्कण्ठितुमर्हसि ॥ २
पश्य शून्यान्यरण्यानि रुदन्तीव समन्ततः ।
यथानिलयमायद्भिर्निलीनानि मृगद्विजैः ॥ ३
अद्यायोध्या तु नगरी राजधानी पितुर्मम ।
सस्त्रीपुंसा गतानस्माञ्शोचिष्यति न संशयः ॥ ४
भरतः खलु धर्मात्मा पितरं मातरं च मे ।
धर्मार्थकामसहितैर्वाक्यैराश्वासयिष्यति ॥ ५
भरतस्यानृशंसत्वं संचिन्त्याहं पुनःपुनः ।
नानुशोचामि पितरं मातरं चापि लक्ष्मण ॥ ६
त्वया कार्यं नरव्याघ्र मामनुव्रजता कृतम् ।
अन्वेष्टव्या हि वैदेह्या रक्षणार्थे सहायता ॥ ७

41

D4 7 M4 continue the previous Sg M1 2 begin with श्रीरामाय नम

1 a) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 स (for तु) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 -तीरे (for -तीर) —b) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 वासम् (for रम्यम्) Ñ B उद्दिश्य (for आश्रित्य) —c) Ñ B D4 5 7 नदीम्, D3 स ताम् (for सीताम्) Ś1 Ñ2 V1 B3 D1–3 6 M4 उद्दिश्य, D4 उदीक्ष्य (for उद्वीक्ष्य) D2 सौमित्र —d) D2 रामो, D3 मद (for इद)

2 a) T3 अयम् (corrupt) (for इयम्) T2 पूर्व (for पूर्वा) Ñ1 D4 5 7 इय सा समनुप्राप्ता —b) Ñ1 B2 D4 5 7 प्रथमा निशा, Dg1 प्रस्थिता वने, Dt1 Dd1 Dm1 T2 G2 3 M3 Cr m g k t प्रहिता वन(Dm1 °य), G1 °ता वय, Cv rp as in text (for प्रस्थिता वनम्) —For 2ab, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1017* प्रथमैव निशा सौम्य सौमित्रे समुपस्थिता ।

[V1 प्रथमेव B2 युष्माक (for सौमित्रे) Ñ2 B M4 पर्युपस्थिता] —c) Ñ1 V1 D4 5 7 वन(Ñ1 °ने)वासाय —d) Ñ1 न, Ñ2 B3 4 M4 त्व न, V1 B1 2 D1 3 तन्न, Dt1 D4 5 7 न च (for स न). D3 अर्हति Ś1 D2 6 नोत्कठितुमिहार्हसि

3 b) T3 मदति (sic) (for रुदन्ति) —c) D4 7 आयाति (for आयद्भिर्) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 य(Ñ2 D1 त, B3 श)थानिलयसलीनैर् —d) Dg1 विलीनानि, D4 5 7 विहीनानि, Cg as in text (for निलीनानि) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 हीना(M4 वृत्ता)नि मृगपक्षिभि (V1 °ण)

4 a) Ñ1 D4 5 7 वरपुरी (for तु नगरी) Ś1 D6 अयोध्या नगरी शून्या, Ñ2 V1 B D1–3 अयोध्या सौम्य(D2 शून्य) नगरी —For 4cd, Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 subst

1018* सबालवृद्धा नियतमस्माञ्शोचति लक्ष्मण ।

[Ś1 निर्याता, D6 निर्यातान् (for नियतम्) Ś1 चासान्, V1 सा मा, D1 तस्माच्, M4 भूय (for अस्मान्)]

—B3 cont

1019* दिवारात्रौ करिष्यन्ति स्मरण मम सर्वथा ।

—B3 further cont, Ñ V1 B1 2 4 D1 3 M4 cont after 1018*, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1–3 ins after 4

1020* अनुरक्ता हि मनुजा राजान बहुभिर्गुणै ।
त्वा च मा च नरव्याघ्र शत्रुघ्नभरतौ तथा ।
पितर चानुशोचामि मातर च यशस्विनीम् ।
अपि नान्धौ भवेता तु रुदन्तौ तावभीक्ष्णश ।

[(l 2) Ñ2 V1 B D1 3 M4 महाबाहो (for नरव्याघ्र) Ñ1 Dm1 (before corr as above) शत्रुघ्न भरत T1 damaged for तौ तथा B4 तदा, T3 G1 M2 अपि (for तथा) M4 वनवासमुपस्थितौ (for the post half) —(l 3) Ñ V1 B1 3 D1 3–5 7 त्वनु-, B2 (after corr as above) त न, M4 त तु (for चानु-) Ñ2 B Dg1 D3–5 7 T2 G1 M2 3 तपस्विनीं (for यश°) —(l 4) V1 B3 (m also as above) नाथो, B2 वाधो, M3 चावौ (for नान्धौ) Ñ1 Dt1 Dd1 Dm1 नौ, Ñ2 V1 B1 2 4 Dg1 D1 3–5 7 तौ (for तु) M4 अपि नावो भवेत्तातो (for the prior half) Ñ V1 B D1 3 M4 अतिमात्रन, D4 7 मामभीक्ष्णश, D5 मामनीक्षिना (for तावभीक्ष्णश)]

—D1 4 5 7 cont

1021* मद्दु खादनुशोचन्तौ विलपन्तावचेतनौ ।
भविष्यत कथ वृद्धौ सौमित्रे त्वद्विनाकृतौ ।
अहो दु खं महत्प्राप्त मात्रा मे मत्प्रवासजम् ।
दु खायैवाहमुत्पन्नस्तस्या लक्ष्मण निश्चितम् ।

[(l 1) D1 5 म(D5 मा)दु खम् (for मद्दु खाद्) D1 विचेतनौ —(l 2) D1 5 भविष्येते, D7 भविष्याम D5 तद् (for त्वद्) —(l 3) D1 विवासज (for प्रवा°) D5 नाशमद्विप्रवासज (for the post half)]

5 a) D2 चापि (for खलु) —b) V1 वने, M2 च न· (for च मे) —c) Ś1 Ñ V1 B D1–4 6 7 G2 M1 4 धर्मकामार्थ- (by transp.) D4 5 7 -सयुक्तैर् (for -सहितैर्).

6 —a) B1 D4 5 7 [आ]नृशस्य तु(B1 हि), D3 [आ]जंवसत्य —b) T1 2 G3 विचिंत्य (for स°) D3 4 G2 [आ]ह, M4 हि (for [आ]ह) —d) Ñ2 B2 3 मातरौ B2 M2 वापि लक्ष्मण, Dt1 Dd1 Dm1 च महाभुज.

7 a) Ś1 D4 6 7 युक्त, Ñ B1 3 4 D5 [आ]र्यत्व(B3

अद्भिरेव तु सौमित्रे वत्स्याम्यद्य निशामिमाम् ।
एताद्धि रोचते मह्यं वन्येऽपि विविधे सति ॥ ८
एवमुक्त्वा तु सौमित्रिं सुमन्त्रमपि राघवः ।
अप्रमत्तस्त्वमश्वेषु भव सौम्येत्युवाच ह ॥ ९
सोऽश्वान्सुमन्त्रः संयम्य सूर्येऽस्तं समुपागते ।
प्रभूतयवसान्कृत्वा बभूव प्रत्यनन्तरः ॥ १०
उपास्य तु शिवां संध्यां दृष्ट्वा रात्रिमुपस्थिताम् ।
रामस्य शयनं चक्रे सूतः सौमित्रिणा सह ॥ ११
तां शय्यां तमसातीरे वीक्ष्य वृक्षदलैः कृताम् ।
रामः सौमित्रिणा सार्धं सभार्यः संविवेश ह ॥ १२
सभार्यं संप्रसुप्तं तं भ्रातरं वीक्ष्य लक्ष्मणः ।
कथयामास सूताय रामस्य विविधान्गुणान् ॥ १३
जाग्रतो ह्येव तां रात्रिं सौमित्रेरुदितो रविः ।
सूतस्य तमसातीरे रामस्य ब्रुवतो गुणान् ॥ १४
गोकुलाकुलतीरायास्तमसाया विदूरतः ।
अवसत्तत्र तां रात्रिं रामः प्रकृतिभिः सह ॥ १५

[*sup lin* also] साधु . V1 [अ]त्यर्थं, B2 चात्र, D1-3 त्वार्यं, M4 वय (sic) (for कार्यं) —^{b}) V1 B2 कृता, D4 कृतौ (for कृतम्) —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 ईप्सि(B4 °हि)तव्या (D1 °स्या) (for अन्वेष्टव्या) D5 ह, G3 च (for हि) —^{d}) Ś1 Ñ Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 6 7 रक्षणार्थं (for °णार्थे) V1 दक्षिणार्थें सहायत (sic), D3 रक्ष्यार्थें समहायता (sic)

8 ^{a}) G3 सद्भिर् (for अद्भिर्) Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 6 7 G3 M1 2 हि (for तु) D2 om (hapl) from सौमित्रे to तु in 9^a —^{b}) Ś1 Ñ B1 4 वसामोद्य, V1 B3 (also as in B2) D1 3 6 M3 4 वत्स्यामोद्य(V1 °त्र, M4 °त्र), B2 वसामोत्र, Dd1 Cm वत्स्याम्यत्र, Dm1 वसाम्यत्र, D4 7 निवत्स्यामि, D5 विवत्सामो, G3 वसाम्यद्य (for वत्स्याम्यद्य) —^{c}) M3 moth-eaten for ह्य in मह्य V1 D1 3 M4 रोचत्ये (M4 °ते)तद्धि मे(V1 m) वीर —^{d}) Ñ2 रण्ये (sic), M3 moth-eaten for व, M4 धान्ये (for वन्ये)

9 D2 om up to तु in ^{a} (cf v l 8) —^{a}) Ñ1 [अ]थ, B2 3 च (for तु) —^{c}) M4 सुप्रसन्नस् (for अप्रमत्तस्) Dt1 तम् (for त्वम्) —^{d}) Ś1 D4-7 सूत (for सौम्य) B2 D2 त (for ह) M4 नवशष्पसुपावह

10 ^{a}) M3 lacuna for सोऽश्वान् —^{b}) D4 प्रत्युपस्थिते, D5 समुपस्थिते (for समुपागते). Ś1 D6 7 भूयस्त प्रत्युपस्थित —^{c}) D3 प्रसूत- (for प्रभूत-) V1 -वयसान् (meta) (for -यव°) D3 दत्त्वा (for कृत्वा) —^{d}) Ś1 Ñ B D4 7 प्रभूतं (Ñ1 B4 D4 °त) यवस दत्त्वा —^{d}) V1 प्रत्यनतर

11 ^{a}) B1 2 (bf corr च शिवा) पश्चिमा, D2 तु सितां, M2 स शिवा (for तु शिवा) —^{b}) B1 Dg1 Dt1 T3 G1 M2 3 उ(B1 अ)पागता, B4 Dd1 उपास्थिता —^{c}) Ś1 Ñ V1 B2-4 D1 7 M4 शय्या सचक्रे, B1 शय्या चक्रे वै (for शयन चक्रे)

12 M3 repeats consecutively 12 —^{a}) T1 2 G3 शय्या ता (by transp) —^{b}) Dg1 Dt1 G2 M1 3 -दलैर्वृता, D6 लतायुता (for दलै कृताम्) Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 M4 वृक्ष Ñ1 वीक्ष्य)पर्णं (V1 M4 °र्ण) कृता त(V1 °तास्त [sic]) दा, D4 7 वीक्ष्य पत्रतृणैर्वृता' D7 °युता [sic]) —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1-7 G2 M1 4 राम सौमित्रिमामन्त्र्य(B2 °भाष्य) —^{d}) D3 स (for स-) —After 12, Ś1 Ñ B2 (marg) D1 2 4-7 ins, D3 ins after 13^{ab}

1022* प्रक्षालयामास तदा पादौ रामस्य लक्ष्मण ।
स्वय सलिलमादाय सीतायाश्चाप्यनन्तरम् ।

[(l 1) Ñ1 तत (for तदा) —D6 reads in marg from l 2 to 13^b —(l 2) D6 आदाय सलिल (by transp)]

—B2 cont, Ñ1 D1 4 5 7 (Ñ1 D4 7 after the addl colophon) ins after 14

1023* अथ रामस्तु कारुण्यात्पौरसप्रेषणोद्यत ।

[D1 रामस्य (for °स्तु) Ñ1 पौराणा प्रणणोद्यत (sic), B2 पोरुषप्रेक्षणोद्यत (for the post half)]

13 D6 reads 13^{ab} in marg. (cf v l 12).—^{a}) V1 सप्रविष्ट, Dm1 त प्रसुप्त, D6 °स्वप्त (sic) (for सप्रसुप्त) Ñ1 B2 Dt1 Dd1 Dm1 D7 तु, B1 D4 5 च (for त) B4 सप्रसुप्तत्व M4 सहभार्यं सप्रसुप्त —^{b}) Dt1 भ्रात स- (for भ्रातर) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 M2 3 प्रेक्ष्य(for वीक्ष्य) —After 13^{ab}, D3 ins 1022* —^{c}) D1 4 5 7 सूतस्य (for सूताय) —^{d}) Ñ2 B विदितान् (for विविधान्) M2 बहून् (for गुणान्)

14 Ś1 Ñ V1 B D1-4 6 7 M4 transp 14 and 15 D5 reads 15^{cd} before 14 —^{a}) Ś1 Ñ V1 B Dt1 Dd1 Dm1 D1-3 6 M4 जाग्रतोरेव, D4 7 जाग्रतस्त्वेव Ś1 Ñ V1 B Dd1 Dm1 D1-4 6 7 M4 सा रात्रि, Cg t as in text (for ता रात्रि) D5 जाग्रतौस्तमसा रात्रि (sic) ❀ Cv जाग्रतो ह्येव तामिति सम्यक्पाठ । जाग्रतोरेव इति पाठे सौमित्रे सूतस्य च तयो । ❀ —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 सारथेर्लक्ष्मणस्य च, Dd1 Dm1 तयो सौमित्रिसूतयो ❀ Cm उदितो रवि अरुणोदयकालो जात इत्यर्थं । ❀ —^{c}) Ś1 Ñ V1 B Dd1 Dm1 D1-7 M4 जगाम (for सूतस्य) —^{d}) Ś1 Ñ2 B Dt1 D3 6 M4 ब्रुवतोर्, Ñ1 विब्रुवतो (hypm), M3 वदतो (for ब्रुवतो) —After 14, Ñ1 D1 4 5 7 ins 1023* (Ñ1 D4 7 preceded by an addl colophon *Sg name* All MSS तमसातीरनिवास —*Sg no* [figures, words or both] Ñ1 om, D4 7 47)

15 Ś1 Ñ V1 B D1-4 6 7 M4 transp 14 and 15 D5 om (hapl ?) 15^{ab} —^{a}) Ñ1 B -तीर्थं तत् (Ñ1 तु,

उत्थाय तु महातेजाः प्रकृतीस्ता निशाम्य च ।
अब्रवीद्भ्रातरं रामो लक्ष्मणं पुण्यलक्षणम् ॥ १६
असद्व्यपेक्षान्सौमित्रे निरपेक्षान्गृहेष्वपि ।
वृक्षमूलेषु संसुप्तान्पश्य लक्ष्मण सांप्रतम् ॥ १७
यथैते नियमं पौराः कुर्वन्त्यस्मन्निवर्तने ।
अपि प्राणानसिष्यन्ति न तु त्यक्ष्यन्ति निश्चयम् ॥ १८
यावदेव तु संसुप्तास्तावदेव वयं लघु ।
रथमारुह्य गच्छामः पन्थानमकुतोभयम् ॥ १९
अतो भूयोऽपि नेदानीमिक्ष्वाकुपुरवासिनः ।
स्वपेयुरनुरक्ता मां वृक्षमूलानि संश्रिताः ॥ २०
पौरा ह्यात्मकृताद्दुःखाद्विप्रमोच्या नृपात्मजैः ।
न तु खल्वात्मना योज्या दुःखेन पुरवासिनः ॥ २१
अब्रवील्लक्ष्मणो रामं साक्षाद्धर्ममिव स्थितम् ।
रोचते मे महाप्राज्ञ क्षिप्रमारुह्यतामिति ॥ २२

B4 त), V1 D1–3 M4 -तीर त(D3 M4 तत), D4 7 -तीराया (for -तीरायास्) Ś1 D6 गोकुलाकुलता नीत —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 तमसातीर(D1 3 °थे)माश्रि(Ś1 Ñ B3 D6 °स्थि)त , D4 7 तमसाया समाश्रित —D5 reads 15^{cd} before 14 —^{c}) Dg1 Dm1 ता रात्रीं, D2 रात्रि ता (by transp) —^{d}) Ñ2 D4 5 7 वृत (for सह)

16 B4 reads 16–17^{b} in marg —^{a}) Dt1 T1 2 G3 च (for तु) Ś1 Ñ B3 D4–6 M4 उत्थाय चिर(Ñ1 D5 °य चार्धं, Ñ2 B3 °याथार्धं, M4 °य त्वर्धं)रात्रे स(D4 च), V1 D1 3 7 उत्थाय तु(D1 °यार्धं, D7 °य च) विरात्रे स(D3 तु, D7 च), B1 2 उत्थायापर(B2 [m also as in Ñ1] °वर) रात्रे स, B4 उत्थायोत्तरपात्रे तु, D2 उच्छाये तु विरात्रे स (sic) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 प्रजा सुप्ता (for प्रकृतीस्ता) Ś1 B1 2 4 D2 निश(B1 °)म्य च, D3 G3 M1 4 निशाम्य तु(D3 न , M4 ता) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 शुभ- (for पुण्य-) D1 6 -लक्ष्मण

17 B4 reads 17^{ab} in marg (cf v l 16) —^{a}) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1–3 6 M4 व्यपेक्षया तात(Ñ2 B1 2 3 [also] भ्रातर्) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B3 4 Dg1 Dt1 D1–4 6 7 G1 M2–4 निर्व्य(V1 Dt1 D1 G1 °र्वि)पेक्षान् (for निरपेक्षान) —D4 7 om (hapl ?) from गृहेष्वपि (in ^{b}) up to पौरान् (in ^{d}) (cf Ś1 var) Ś1 V1 B4 D1–3 6 M4 सुखेष्विमान् ; Ñ B1–3 Dd1 Dm1 G2 M1–3 गृहेष्विमान्, D5 सहोषितान् (for गृहेष्वपि) —^{c}) Dt1 T1 ससक्तान् (for ससुप्तान्) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 पश्य पौरान् (Ñ2 B3 सुप्तान्, D4 7 om up to पौरान्) गृहेष्विव

18 D4 7 om 18 —^{a}) D3 य ... , D5 यथैव, T3 यदैते (for यथैते) Ś1 Ñ V1 B D1–3 5 6 M4 निश्चिता सर्वे, T1 M3 नियता (M2 °त) पौरा ❀ Cv तथैते नियममिति सम्यक् । ❀ —^{b}) Ś1 Ñ1 V1 B D1 5 6 M4 यतते(V1 D1 °त्य)स्मन् (Ś1 Ñ1 B1 4 स्म), D2 यततोस्मिन , D3 ' न्त्य° (for कुर्वन्त्यस्मन्-) —^{cd}) Dg1 T1 2 M3 प्राणा Dg1 Dd1 Dm1 T1 2 M3 Cm नशिप्यति, Dt1 Ct न्यसिप्यति, Cr न्य°, Cg as in text (for असिष्यन्ति) Ś1 V1 D1–3 5 6 M4 अपि देहास्त्यजिप्यति न त्यजिप्यति निश्चय(D5 सभ्रम), Ñ B त्यक्ष्य (B4 °ज)ति हि तथा देहा(B3 [*sup lin* also] प्राणा)नपि नैवा(B1 °न्मत्कृते ना)त्र सशय

19 ^{b}) D3 lacuna for वय —^{c}) D3 वयमा . (for रथमारुह्य) B4 D1 3 4 गच्छाम —^{d}) Ś1 Ñ1 B D6 M4 पथाने (M4 °न्ये)न तपोवन, Ñ2 V1 D1–5 7 प(D1 3 पं, D4 7 त)था येन तपो(D3 °था)वन —After 19, Ś1 Ñ1 D1 2 4–7 ins

1024* एवमेते विमोक्ष्यन्ति मतिमस्मद्व्यपेक्षणे ।
अतोऽन्यथा कृतेऽस्माभिर्न तु मोक्ष्यन्ति निश्चयम् ।

[(l 1) Ñ1 गतिम् (for मतिम्) Ñ1 असद्विना वने, D1 2 5 असद्विमोचने (for असद्व्यपेक्षणे) —D1 om l 2 —(l 2) D4 7 कृता (for कृते) D2 मो (for मोक्ष्यन्ति)]

20 ^{a}) Ś1 Ñ1 D6 तात, Ñ2 B2–4 D2 5 इति, V1 D1 3 येन, B1 यदि, D4 7 अपि (for अतो) G2 [ऽ]पि भूयो (by transp) B2(bf corr) 4 मेदिन्याम्, D1 तेदानीं (for नेदानीम्) —^{b}) M4 इक्ष्वाकुकुलवासिन —D2 om (hapl) 20^{c}–21 —^{c}) Ś1 स्वपयेपु, Ñ1 B2 उपेयुर्, B1(m also as in text) 3 (m also) अपेयुर् (for स्वपेयुर्) B1 अनुयुक्ता, G3 अनुरक्तो (sic) (for °रक्ता) Ś1 Ñ1 B1 2 4 D1 3–7 M4 मे, B3 नो, B(ed)मा (for मा) V1 स्वपेय्व नुरक्ता मे —^{d}) V1 D4 5 7 G3 M4 -मूलम्, Dt1 Dm1 T1 G2 M1 -मूलेषु, Cr m g as in text (for -मूलानि) Ś1 Ñ V1 B D1 3–7 G3 M4 [उ]पाश्रिता (for सश्रिता)

21 D2 om 21 (cf v l 20) —^{a}) D4 7 [अ]पि (for हि) Ś1 B4 D1 [अ]नुगताद्, Ñ V1 B1–3 D3–7 M4 [अ]नुगता (for [आ]त्मकृताद्) —^{b}) Ñ2 विप्रमुच्या, Dd1 Dm1 D1 M3 °मोक्ष्या (for °मोच्या) Ś1 Ñ V1 B D1 3–7 नराधिपैः (for नृपात्मजैः) M4 क्षिप्र मुच्य नराधिप —^{c}) D1 4 ननु (for न तु) Ś1 V1 D3 5 6 G3 M4 खल्वात्मनो, Ñ सर्वात्मना B4 D7 योह्या (sic), D4 योध्या (sic) (for योज्या) —^{d}) Ś1 Ñ V1 D4–7 दु खेषु, Dm1 दु खे च (for दु खेन) D1 दु खे पुरनिवासिन

22 ^{a}) Ś1 V1 D1–3 6 अथाह, Ñ1 तथा हि, Ñ2 B तथाह (for अब्रवील्) D4 5 7 लक्ष्मणस्त्वब्रवीद्राम —^{b}) D1 अवस्थित, D4 7 इवापर (for इव स्थितम्) —^{c}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G1 3 M2 3 तथा (for महा-) M3 प्राज्ञ —^{d}) B1 2(m also)Dg1 रथम् (for क्षिप्रम्) —After 22, Ñ2 B1 3 4 ins

1025* सूतमाह ततो रामस्त्वरितस्तुरगोत्तमैः ।

सूतस्ततः संत्वरितः स्यन्दनं तैर्हयोत्तमैः ।
योजयित्वाथ रामाय प्राञ्जलिः प्रत्यवेदयत् ॥ २३
मोहनार्थं तु पौराणां सूतं रामोऽब्रवीद्वचः ।
उदङ्मुखः प्रयाहि त्वं रथमास्थाय सारथे ॥ २४
मुहूर्तं त्वरितं गत्वा निवर्तय रथं पुनः ।
यथा न विद्युः पौरा मां तथा कुरु समाहितः ॥ २५

रामस्य वचनं श्रुत्वा तथा चक्रे स सारथिः ।
प्रत्यागम्य च रामस्य स्यन्दनं प्रत्यवेदयत् ॥ २६
तं स्यन्दनमधिष्ठाय राघवः सपरिच्छदः ।
शीघ्रगामाकुलावर्तां तमसामतरन्नदीम् ॥ २७
स संतीर्य महाबाहुः श्रीमाञ्शिवमकण्टकम् ।
प्रापद्यत महामार्गमभयं भयदर्शिनाम् ॥ २८

[Ñ2 तुरगोपमे B3 (*sup lin* also) त्वरित हि हयोत्तमे (for the post half).],

while B2 ins

1026* सूत तत सत्वरितमाह रामो हयोत्तमै. ।

whereas Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1027* अथ रामोऽब्रवीच्छ्रीमान्सुमन्त्र युज्यता रथः ।
गमिष्यामि ततोऽरण्य गच्छ शीघ्रमित प्रभो ।

[(l 1) Dt1 Dd1 Dm1 सूत शीघ्र स- (for श्रीमान्सुमन्त्र) M3 रथ —(l 2) M4 राज्याद् (for ऽरण्य) T3 M4 इति प्रभु, G1 इत पर]

23 Ñ2 B om 23–24^{b} —^{a}) V1 D1 2 5 तत सूत· (by transp) (for सूतस्तत·) Ñ1 V1 Dm1 स त्वरित, D2 त त्वरित·, D4 7 तु त्वरित (for सत्व°) Ś1 D6 ततस्तु सूतस्त्वरित·, M4 सूतस्तत· स्म त्वरित —^{b}) V1 D1 3 त (for तैर्) Ś1 Ñ1 D2 4–7 M4 स्यदनेन (D2 5 °ने तान्, D4 7 °ने च) हयोत्तमान् —^{c}) Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 6 7 G2 M1 तु, Ñ1 Dg1 T3 G1 M3 च, D5 [आ]शु, M2 स (for [अ]थ) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G2 M1 3 रामस्य (for रामाय) —After 23, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1028* अय युक्तो महाबाहो रथस्ते रथिना वर ।
त्वमारोहस्व भद्र ते ससीत. सहलक्ष्मण· ।

[(l 1) G2 M1 अथ (for अय) Dt1 महाबाहु (sic) Dg1 reads थस्ते र in marg G3 रथेन (for रथस्ते) Dg1 (bf corr) Dd1 T3 वर —(l 2) Dg1 G1 तमारोहस्व, Dt1 Dd1 Dm1 त्वरयारोह (for त्वमा°)]

24 Ñ2 B om 24^{ab} (cf v l 23) —Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 read 24–26 (followed by 1029*) after 28 —^{a}) D4 om (hapl) from पौराणा up to विद्यु in 25^{c} —^{b}) V1 वचोऽब्रवीत् (by transp) —^{d}) Ś1 D6 आदाय, Dt1 M4 आरुह्य (for आस्थाय)

25 D4 om up to विद्यु in ^{c} (cf v l 24) —Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 read 24–26 (followed by 1029*) after 28 —^{a}) Ñ1 D1 5 7 G1 त्वरितो —^{c}) V1 B3 (*sup lin* also) विद्म· (for विद्यु) V1 B3 (*sup lin* also) Dg1 (sic) पौराणा, D6 7 पौरा मे (for पौरा मा) Ś1 Ñ1 D6 यथा च न (Ñ1 न मे) विदु पौरास्

26 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 read 24–26 (followed by 1029*) after 28 —^{a}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1–3 तु वच (for वचन). —^{b}) M4 यथा (for तथा) Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 च, D3 om (subm) (for स) —^{c}) B1 प्रत्यावेद्य (sic) Ś1 Ñ V1 B D1–4 6 7 M4 तु (Ñ B D4 7 च) रामाय (for च रामस्य) —After 26, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins, M4 ins after 28

1029* ता म्प्रयुक्त तु रथ समास्थितौ
तदा ससीतौ रघुवशवर्धनौ ।
प्रचोदयामास ततस्तुरगमा-
न्स सारथिर्येन पथा तपोवनम् ।
तत समास्थाय रथ महारथ
ससारथिर्दाशरथिर्वन ययौ । [5]
उदङ्मुख त तु रथं चकार स
प्रयाणमाङ्गल्यनिमित्तदर्शनात् ।

[(l 1) G1 त (for तौ) T3 सुप्रयुक्त (for स°) M4 सुमन्त्रयुक्त —G1 damaged from समास्थितौ up to l 2 —(l 2) M3 तथा (for तदा) T3 ससीता —(l 4) Dg1 तथा, Dt1 यथा (for पथा) —(l 5) G1 सराघव (for महारथ) —(l. 7) Dg1 तुरग, Cg as above (for तु रथ) Dt1 Dm1 om स —(l 8) T2 M2–4 Cv r -मगल्य-]

—Thereafter M4 cont 1031*, while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S (M4 after 1031*) ins an addl colophon [—*Sg no* (figures, words or both) All above MSS (ex M4) 46, M4 44 —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय परमगुरवे नम, G श्रीरामाय नम·]

27 ^{a}) Ś1 D4 6 7 स, D2 तत् (for तं) Ñ2 B1 समास्थाय (for अधिष्ठाय) G1 धर्मात्मा रथमारुह्य —^{c}) Ñ2 B1 2 4 D3 शीघ्र ताम्, B3 (m also as in Ñ2) शीघ्रमार्गा-, T3 शीघ्ररामा- —^{d}) Ñ2 V1 B2 4 D1 2 अतरत्तमसा (Ñ2 °समा [meta]) (by transp), B1 अतरत्तामसा, B3 T3 आतरत्तामसा, D3 M3 4 अतरत्तमसा-, G2 तमसामातरन् (for तमसामतरन्)

28 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 5 6 M4 सतीर्य च, D3 तामुत्तीर्य, D4 7 सनीत्वा च (for स सतीर्य) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1–4 6 7 श्रीमच् (for श्रीमाञ्) M4 श्रीमत्समम् (for श्रीमाञ्शिवम्) Ñ2 अकर्पण (for अकण्टकम्) —^{cd}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 प्रपेदे तमसामार्ग (D4 5 7 °तीर)मभय क्षेम (Ś1 D2 4–7 शुभ)

प्रभातायां तु शर्वर्यां पौरास्ते राघवं विना ।
शोकोपहतनिश्चेष्टा बभूवुर्हतचेतसः ॥ २९
शोकजाश्रुपरिद्यूना वीक्षमाणास्ततस्ततः ।
आलोकमपि रामस्य न पश्यन्ति स्म दुःखिताः ॥ ३०
ततो मार्गानुसारेण गत्वा किंचित्क्षणं पुनः ।
मार्गनाशाद्विषादेन महता समभिप्लुताः ॥ ३१
रथस्य मार्गनाशेन न्यवर्तन्त मनस्विनः ।
किमिदं किं करिष्यामो दैवेनोपहता इति ॥ ३२
ततो यथागतेनैव मार्गेण क्लान्तचेतसः ।
अयोध्यामगमन्सर्वे पुरीं व्यथितसज्जनाम् ॥ ३३

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४१ ॥

दर्शन Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 read 24-26 (followed by 1029*) after 28 —After 28, M4 ins 1029*

29 Dm1 begins with ॐ, M1 2 श्रीरामाय नम —d) T G M गत-, Cg t as in text (for हृत-) G1 -चेतना —For 29-33, Ś1 Ñ V1 B D1-7 subst 1031*

30 M3 om (hapl) from 30 up to l 3 of 1030* —a) M3 -परिन्यूना (sic) —b) Dg1 Dd1 Dm1 वीक्ष्यमाणास् —c) T2 इति (for अपि) —d) Dt1 पश्यत्मा* (corrupt) —After 30, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S (M3 om l 1-3 for which see above) ins

1030* ते विषादार्तवदना रहितास्तेन धीमता ।
कृपणा करुणा वाचो वदन्ति स्म मनस्विन ।
धिगस्तु खलु निद्रा ता ययापहृतचेतस ।
नाद्य पश्यामहे राम पृथूरस्क महाभुजम् ।
कथ नाम महाबाहु स तथावितथक्रिय । [5]
भक्त जनमभित्यज्य प्रवास राघवो गत ।
यो न सदा पालयति पिता पुत्रानिवौरसान् ।
कथ रघूणा स ज्येष्ठस्त्यक्त्वा नो विजनं गत ।
इहैव निधन यामो महाप्रस्थानमेव वा ।
रामेण रहिताना हि किमर्थं जीवित हि न । [10]
सन्ति शुष्काणि काष्ठानि प्रभूतानि महान्ति च ।
तै प्रज्वाल्य चिता सर्वे प्रविशामोऽथ पावकम् ।
कि वक्ष्य मो महाबाहुरनसूय प्रियवद ।
नीत स राघवोऽस्माभिरिति वक्तु कथ क्षमम् ।
सा नून नगरी दीना दृष्ट्वास्मान्राघव विना । [15]
भविष्यति निरानन्दा सस्त्रीबालवयोधिका ।
निर्यातास्तेन वीरेण सह नित्य जितात्मना ।
विहीनास्तेन च पुन कथ द्रक्ष्याम ता पुरीम् ।
इतीव बहुधा वाचो बाहुमुद्यम्य ते जना ।
विलपन्ति स्म दु खार्ता विवत्सा इव धेनव । [20]

(l 1) G2 M1 -नयना (for -वदना) —(l 2) M4 कृपणा (for करुणा) Dt1 Dd1 Dm1 मनीषिण (for मनस्विन).—(l 3) Dg1 Dd1 [अ]पहत- (for °हृत-) Dt1 Dd1 Dm1 -चेतना —(l 4) G1 महाराज (for °भुजम्) —(l 5) Dt1 Dd1 Dm1 रामो, T1 ना (for नाम) M3 damaged for तथा M4 तथागतविक्रिय —(l 6) Dg1 T1 2 G3 M2 परित्यज्य, M4 इह त्यक्त्वा (for अभित्यज्य) Dt1 तापसो (for राघवो) —(l 7) Dg1 पाल्यते, G2 पालयिता —(l 8) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 M2 3 स श्रेष्ठस्, M4 श्रेष्ठ सन् (for स ज्येष्ठस्) Dt1 Dd1 Dm1 विपिन (for विजन) M3 गत —(l 9) M3 damaged for यामो Dm1 च (for वा) —(l 10) Dt1 नो, M4 वै, Cv as above (for हि) Dt1 Dd1 Ct हित (for हि न) —(l 11) T3 सतु (for सन्ति) T1 2 G M1 3 4 काष्ठानि शुष्काणि (by transp) —(l 12) Dg1 M2 [ऽ]थ वानल, Dt1 [ऽ]थ वा वय, M4 यथा वय —(l 14) T1 2 G3 क्षम कथ (by transp) —(l 15) M4 [अ]स्मान्दृष्ट्वा (by transp) —(l 16) G1 M4 गतानदा T3 [ऽ]धिना (sic), G2 [ऽ]धिक (for ऽधिका) —(l 17) M3 damaged for निर्यात in निर्यातास् Dt1 Dd1 Dm1 महात्मना (for जिता°) —(l 18) M4 पश्याम (for द्रक्ष्याम) —(l 19) G2 M1 वा (for [इ]व) Dm1 T1 2 बाहून् (for बाहुम्) M4 दु खिता (for ते जना) —(l 20) Dt1 M4 हृतवत्सा इवाध्यगा (M4 °वर्षभा) (for the post half)]

31 b) Dt1 Dd1 Dm1 Ct तत क्षण, M1 क्षण पुर (for क्षण पुन) —cd) M4 मार्गनाशविषादेन सहसा समभिप्लुता

32 a) Dt1 Dd1 रथमार्गानुसारेण —b) T2 न्यवर्तत —c) T2 किमिदानीं (for किमिद किं)

33 a) Dg1 Dt1 M4 तदा, M3 तथा (for ततो) —For 29-33, Ś1 Ñ V1 B D1-7 subst, M4 cont after 1029*

1031* प्रबुध्य पौरास्तु ततो निशाक्षये
रथस्य तत्सदृशुर्निवर्तनम् ।
नृपात्मज सोऽनुगत पुरीमिति
व्यपेक्षया ते नगरीं पुनर्ययु ।

४२

1 2 1 अनुगम्य निवृत्तानां रामं नगरवासिनाम् ।
उद्गतानीव सत्त्वानि बभूवुरमनस्विनाम् ॥ १

स्वं स्वं निलयमागम्य पुत्रदारैः समावृताः ।
अश्रूणि मुमुचुः सर्वे बाष्पेण पिहिताननाः ॥ २

[(l 1) Ñ1 B1 प्रवृद्ध- Ñ1 निशाक्षये तदा, D4 ततो निशालये V1 D1 3 M4 समुत्थितास्तास्तु(D1 °ता ता तु) निशाक्षये प्रा —(l 2) B2 च (for तत्) —(l 3) V1 B2 3 D1-3 नृपात्मजश्च (B4 °स्य) B3 M4 नृपात्मजमनुयानुगता (M4 °न) B2 D5 इव, D3 त्व, D4 इमा (for इति) —(l 4) D5 [न]4 (for ते). Ś1 D2 नगर (for °रा)]

—After 33, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1032* आलोक्य नगरीं तां च क्षयव्याकुलमानसा ।
अवर्तयन्त तेऽश्रूणि नयनैः शोकपीडिता ।
एषा रामेण रहिता नगरी नातिशोभते ।
आपगा गरुडेनेव ह्रदादुद्धृतपन्नगा ।
चन्द्रहीनमिवाकाशं तोयहीनमिवार्णवम् । [5]
अपश्यन्निहतानन्दं नगरं ते विचेतसः ।
ते तानि वेश्मानि महाधनानि
दुःखेन दुःखोपहता विशन्त ।
नैव प्रजग्मुः स्वजनं जनं वा
निरीक्षमाणा प्रविनष्टहर्षा । [10]

[(l 1) M3 -चेतस (for -मानसा) —(l 2) Dg1 Dt1 T2 3 M3 4 (*inf lin sec m*, bf corr as above) Ct आवर्तयन्(Dg1 °ति), G2 M1 अन्ववर्तन्त, Cv r m g as above Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 M3 शोकपीडित —(l 3) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 M2 नगरी रहिता (by transp) —(l 4) Dg1 T2 G2 M1 [न]व (for [ने]व) Dg1 बलाद् (for ह्रदाद्) —(l 6) T1 2 विचेतना —(l 7) M4 महान्ति (for महाधनानि) —(l 8) M4 तदाति- (for दुःखेन) —(l 9) T2 प्रजग्मे, T3 G2 3 M1 2 4 Cr m g प्रजग्मुः, G1 प्रजग्मु, Ct °जग्मुः (as above) Dt1 पुर, G2 धन (for जन) —(l 10) Dg1 Dm1 निरीक्ष्यमाणा, T3 निनिक्षमाणा (sic).]

Colophon —M4 om. colophon (cont the Sg)—*Sg name* Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 तमसातीर(V1 °रे)निवास, Ñ1 पौरमोह, D4 7 पौरव्या(D7 °स्या)मोह., D5 पौरप्रत्यागमन —*Sg no* (figures, words or both) Ñ1 D1 3 om Ś1 D4 7 48, Ñ2 B1 3 4 43, V1 45, B2 34, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 T G M1-3 47; D5 52, D6 44 —After colophon, D6 T2 G2 3 conclude with श्री(D6 om)रामाय नम

42

M4 continues the previous Sarga Dm1 begins with ॐ, M1 श्रीरामचन्द्राय नम, M2 श्रीरामाय नम —Before 1, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1033* तथामेव विषण्णानां पीडितानामतीव च ।
बाष्पविप्लुतनेत्राणां सशोकानां मुमूर्षया ।

[(l 1) Dd1 एवाविषण्णानां (corrupt) —(l 2) M4 -विप्लव- (for -विप्लुत-) M4 मुमूर्षया]

1 [a]) Dt1 Dd1 Dm1 अभिगम्य —D2 om from 1[c] to l 2 of 1034* —Ñ1 illeg from [c] to बभूवुर in [d] —[c]) Ñ2 B1 4 उद्धृतानि, V1 तपतानि (sic), B2 D3 6-7 तद्गतानि, D4 तद्धतानि (for उद्गतानि) —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1 3-7 गतचेतसा(D1 °स:, D7 °स) (for अमनस्विनाम्)

2 D2 om 2 (cf v l 1) —[a]) D1 सस्व (sic), G2 स्वस्व (for स्वं स्वं) Ś1 Ñ1 D4-7 ते गृहम्, Ñ2 V1 B D1 3 M4 शरणम् (for निलयम्) Ś1 D4 6 -आसाद्य (for आगम्य) —[b]) Ś1 D4-7 G2 M1 4 समागता —[d]) Ś1 V1 D3 6 स (D3 6 मु)स्वर बाष्पविह्वला (V1 D3 °ह्वा), Ñ1 D5 6 7 सस्वन(Ñ1 °स्वर, D5 °स्वर) बाष्पगद्गदा, Ñ2 B सुस्वर(B1 4 सस्वरा) शोकविह्वला (B2 4 °विह्वला), D1 सस्वर बाष्पमुद्गता (sic), M4 बाष्पपूर्णमुखा नरा —After 2, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 ins (D2 after 1[ab] owing to omission, Ñ D5 ins l 1-2 after 2 and l 3-6 after 3)

1034* न स्म सद्यो मृतान्कश्चित्सुप्रियानपि बान्धवान् ।
तथा शोचन्त्ययोध्याया यथा रामविवासनम् ।
न च श्रीराविशत्कश्चिन्न चैव जुहुवुर्द्विजा ।
ब्रह्म न प्राभवत्किंचिन्न च धर्मोऽभ्यवर्तत ।
व्यनदन्नाप्यमुत्सृज्य केचित्तत्र सुदुःखिता । [5]
शयनेष्वपतश्चान्ये निकृत्ता इव पादपा ।

[D2 om. l 1-2 (cf v l 1) —(l 1) B2 तास्तु, D4 7 नाम्म (for न स्म) D5 नाम्मरयो (for न स्म सद्यो) Ś1 D1 मृता (for मृतान्) Ñ1 illeg, B1 D4 6 7 M4 काश्चित्, D1 केचित् (for कश्चित्) V1 B1 स्वप्रियान्; B3 सप्रियान् (for सुप्रियान्). D4 7 वापि, M4 न च (for अपि). Ñ1 प्रियानपि च B2 बाधव. —(l 2) D4 7 नि स्नेहा, D5 [अ]तिस्नेहाद् (for [अ]योध्यायां) Ś1 B1 D4 6 7 -विवासने, B4 -निमादने, D1 -विवेशन (for -विवासनम्). —Ñ1 om l 3-6, D4 7 om l 3-4 —Ñ2 repeats consecutively l 3 —(l 3) D5 श्रीशोभित (for श्रीराविशद्). V1 मिचिन्, D5 तश्चिन् (for कश्चिन्) Ñ2 (first time) D5 न च धर्मो व्यवर्तत (for the post half) Ñ2 (second time) B पौरा न चा(B2 न पौराश्चा)विशन्केचिज्जुहुवुर्न द्विजातय; M4 न च वीराविशत्काश्चिद्विजातिर्नाप्यजुहुत —D5 om l 4 —(l 4) Ñ2 B1 4 प्रा(B4 प्र)वदत्कश्चिन्, B2 प्रावदत्केचित्, D2 प्राभनेत्किंचिन् V1 B3 ब्राह्मणप्रभावा(B3 °प्रावद)त्कश्चिन्

न चाहृष्यन्न चामोदन्वाणिजो न प्रमारयन् ।
न चाशोभन्त पण्यानि नापचन्गृहमेधिनः ॥ ३
नष्टं दृष्ट्वा नाभ्यनन्दन्विपुलं वा धनागमम् ।
पुत्रं प्रथमजं लब्ध्वा जननी नाभ्यनन्दत ॥ ४
गृहे गृहे रुदन्त्यश्च भर्तारं गृहमागतम् ।
व्यगर्हयन्त दुःखार्ता वाग्भिस्तोत्रैरिव द्विपान् ॥ ५
किं नु तेषां गृहैः कार्यं किं दारैः किं धनेन वा ।
पुत्रैर्वा किं सुखैर्वापि ये न पश्यन्ति राघवम् ॥ ६
एकः सत्पुरुषो लोके लक्ष्मणः सह सीतया ।
योऽनुगच्छति काकुत्स्थं रामं परिचरन्वने ॥ ७

(for the prior half) D1 [ऽ]भ्यवर्तत, D3 न्यवर्तत, M4 एनवर्तत (for ऽन्यवर्तत) —(1 5) B4 D2 व्यरुदन् (for व्यनदन्) V1 व्यादननाप्प (corrupt) समुत्सृज्य (for the prior half) D3 सुदु खित —(1 6) D2 शयने न्यपतश्चान्ये (for the prior half) D1 निकृता, D4 न्यकृता (for निष्कृता)]

3 Ś1 D4 6 7 om 3 —[ab]) B प्राहृष्यन्, Dd1 Dm1 चाहर्षन्, M3 चाभाष्यन (for चाहृष्यन्) B न चा(B3 [also] वा)मज्जन् for न चामोदन्) V1 D1–3 M4 न प्रा (D1 2 प्र)मोदन्न चाहृष्यन् (for [a]) B3 D1–3 [अ]प्रसारयन्, M4 नाप्रयोपि प्रसारिता (for [b]) Ñ D5 अप्रसा(D6 °मा)देन वणिजो न पण्यानि च चक्रिरे(D5 वव्रिरे) —[c]) M4 [आ]हरत (for [अ]शोभन्त) B3 पश्यानि, D6 T3 M4 Cr g पुण्यानि, Ck as in text (for पण्यानि) —[d]) Ñ2 [आ]चरन् (for [अ]पचन्)

4 Ñ1 illeg for [ab] —[a]) Ś1 V1 D1–3 6 M4 इष्ट, Ñ2 B1 3 लब्ध (for नष्ट) D4 5 7 लब्ध्वा (for दृष्ट्वा) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 न चा(Ś1 Ñ2 B3 D6 च ना [by transp]) हृ(B3 °कृ)ष्यन्, D4 7 धन दृष्ट्वा, T3 नाप्यनदन् (for नाभ्यनन्दन्) —[b]) B4 साधनागम, D4 5 7 धनसचय (for वा धनागमम्) —[cd]) D2 3 पुत्र- Ś1 V1 D1–3 6 M4 दृष्ट्वा (for लब्ध्वा) D4 5 7 पुत्र प्रसूत दृष्ट्वापि(D5 °ष्ट्वा च) (for [c]) D1 सवित्री, M4 जनित्री (for जननी) Ñ1 नाप्यनंदत, D4 7 नाभिनदति (for नाभ्यनन्दत) Ñ2 B न चाभ्यनदज्जननी दृष्ट्वा प्रथमज (Ñ2 B3 च प्रथम) सुत.

5 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B1 2 4 D1–7 M4 कुले कुले(D2 लेभे [sic]) Ñ B4 रुदत्यश्च, D4 7 तु नार्यश्च (for रुदन्त्यश्च) —[c]) Ś1 V1 D1–3 6 वितु(D2 °न)दती(D3 °त) सुदु खार्ता, B3 व्यगर्हंत सुदु खार्ता, Dg1 विगर्हयत दु खार्ता, D4 5 7 अ(D5 व्य)गर्हन्त खिता सर्वा(D6 नार्यो), G1 व्यगर्हयन्स्त्रियो दु खात्, M4 गर्हयंति स्म दु खार्ता, Cg as in text —[d]) Ñ1 illeg for वाग्भिस्तोत्रै D3 वाग्यैस, D4 5 7 वाक्य- (for वाग्भिस्) Ś1 V1 D1–3 6 M4 द्विप (for द्विपान्)

6 [a]) Ñ2 न, V1 D1 2 4 5 M1 तु (for नु) V1 D2 गृहे (for गृहै) —[b]) Ñ2 B दारैर्वा(B1 °र)पि, V1 D1–5 7 M4 दारैर्वा किं(D3 किं वा [by transp]) (for किं दारै किं) —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 प्राणैर् (for पुत्रैर्) Ñ1 B1 Dg1 Dt1 [अ]पि (for किं) V1 D3 G2 सुखर्वा किं, Dg1 किं सुखैर्वा, D4 5 7 सुतैर्वापि (for सुखैर्वापि)

7 [a]) Ś1 D4–7 स एक (D5 °प) पुरुषो, V1 Dd1 एक स पुरुषो, D1 एक सुपुरुषो, D2 एकस्तु पुरुषो (for एक सत्पुरुषो) —[c]) T1 * * . च्छति (damaged) (for योऽनुगच्छति) —[d]) D3 परि' , D3 5 परिचयन् (for परिचरन्) B3 वन (for वने)

☞ In Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 the sequence of stanzas 8–16 (including star passages) is so complicated that it is given separately in a tabular form and is mostly ignored in the notes

Tabular conspectus of the sequence of stanzas 8–16 in Ś1 Ñ2 V1 B D1–7

Ś1	Ñ2	V1	B	D1	D2	D3	D4	D5	D6	D7
8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}
12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	21^{cd}	12^{cd}	12^{cd}
11^{c-f}	11^{c-f}	11^{c-f}	11^{c-f}	11^{c-f}	11^{c-f}	11^{c-f}	11^{c-f}	11^{c-f}	11^{c-f}	11^{c-f}
10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
1036*		—	—	—	1036*	—	1036*	1036*	1036*	1036

11 9 10 आपगाः कृतपुण्यास्ताः पद्मिन्यश्च सरांसि च ।
येषु स्नास्यति काकुत्स्थो विगाह्य सलिलं शुचि ॥ ८
शोभयिष्यन्ति काकुत्स्थमटव्यो रम्यकाननाः ।
आपगाश्च महानूपाः सानुमन्तश्च पर्वताः ॥ ९
काननं वापि शैलं वा यं रामोऽभिगमिष्यति ।
प्रियातिथिमिव प्राप्तं नैनं शक्ष्यन्त्यनर्चितुम् ॥ १०

Ś1	Ñ2	V1	B	D1	D2	D3	D4	D5	D6	D7
12^{ab}	—	—	—	—	12^{ab}	—	12^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	12^{ab}
9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
1035*	1035*	1035*	1035*	1035	1035	1035	1035	1035*	1035*	1035
13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}
14^{ef}	14^{ef}	14^{ef}	14^{ef}	14^{ef}	14^{ef}	14^{ef}	14^{ef}	14^{ef}	14^{ef}	14^{ef}
—	—	1038*	—	1038*	1038	1038	—	—	—	—
—	—	12^{ab}	—	12^{ab}	12^{ab} (r)	12^{ab}	—	—	—	—
16^{ab}	—	—	—	—	16^{ab}	—	16^{ab}	16^{ab}	16^{ab}	16^{ab}
1039 (14^{ab})	14^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	1039 (14^{ab})	14^{ab}	1039* (14^{ab})	1039 (14^{ab})	1039* (14^{ab})	1039* (14^{ab})
1040* (14^{cd})	1040 (14^{cd})	1040 (14^{cd})	1040 (14^{cd})	1040 (14^{cd})	1040 (14^{cd})	1040* (14^{cd})	1040* (14^{cd})	1040 (14^{cd})	1040 (14^{cd})	14^{cd}
15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15
16^{ab} (r)	16^{ab}	16^{ab}	16^{ab}	16^{ab}	16^{ab} (r)	16^{ab}	16^{ab} (r)	16^{ab} (r)	16^{ab} (r)	16^{ab} (r)
16^{cd}	—	—	16^{cd}	—	16^{cd}	16^{cd}	16^{cd}	16^{cd}	16^{cd}	16^{cd}
—	—	—	—	1039	—	—	—	—	—	—
—	13^{ab} (r)	13^{ab} (r)	13^{ab} (r)	13^{ab} (r)	—	13^{ab} (r)	—	—	—	—
13^{cd}	13^{cd} (illeg)	13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	—	—	13^{cd}	—

8 [a]) D2 lacuna for कृत Ś1 Dd1 Dm1 D2 6 च, M3 तु (for ता) —[b]) Ś1 Ñ2 B D1–3 6 M4 च वने शुभा.(D1 °भां), Ñ1 कमलानना, V1 च वने गुहा, D4 5 7 च शुभा वने (for च सरांसि च) —[c]) Ś1 D2–7 यासु यास्यति, Ñ2 B1–3 T3 G2 M1 3 यासु(B2 यास्तु, T3 G2 M1 3 येषु) पास्यति, V1 B4 य उपास्यति, Dg1 यासु स्नास्यति, D1 याश्च पास्यति, G1 3 एषु स्नास्यति, M4 यास्तु पश्यति (for येषु स्नास्यति) —[d]) V1 B1 4 Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 5 T3 M2 4 शुचि (for शुचि)

9 The sequence in M4 is 11^{ab}, 12^{cd}, 11^{c-f}, 1038*, 12^{ab}, 10, 9, 1035*, 13^{ab} —[a]) Ś1 D2 4–7 रमयिष्यति, Ñ2 B लोभयिष्यंति (for शोभयिष्यन्ति) —[b]) D1 6 M3 अटव्या (for अटव्यो). Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 चित्रकानना (for रम्य°) —[c]) Ś1 Ñ1 D4 तथारूपा, V1 B1 D3 M4 सहानूपा, D2 6–7 तथानूपा, M3 महाकूला., Cr m g as in text, Cr*p* °रूपा (for महानूपा) —After 9, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 ins

1035* स हि भर्ता सशैलाया वसुमत्या महायशा. ।
धर्मपालश्च लोकस्य वीरो दशरथात्मज ।

[D4 7 om] 1 —(l 1) D1 सशीलाया (sic), D5 सशीलाय (sic) (for सशैलाया) V1 M4 वसुधाया —(l 2) Ś1 Ñ V1 D2 5 धर्मपालस्य B1 रामो (for वीरो)]

10 For sequence in M4, cf v l 9 —[a]) B2 D2 4 चापि (for वापि) —[b]) M4 यद् (for य) Ś1 D6 [ऽ]तिगमिष्यति, V1 D1–3 T2 [ऽ]धिगमिष्यति, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 M3 [ऽ]नुगमिष्यति (for ऽभि°) G1 3 यं वा रामो गमिष्यति —B4 reads 10^{cd} in marg —[c]) D5 प्रियमिवातिथि —[d])

विचित्रकुसुमापीडा बहुमञ्जरिधारिणः ।
अकाले चापि मुख्यानि पुष्पाणि च फलानि च ।
दर्शयिष्यन्त्यनुक्रोशाद्गिरयो राममागतम् ॥ ११
विदर्शयन्तो विविधान्भूयश्चित्रांश्च निर्झरान् ।
पादपाः पर्वताग्रेषु रमयिष्यन्ति राघवम् ॥ १२

यत्र रामो भयं नात्र नास्ति तत्र पराभवः ।
स हि शूरो महाबाहुः पुत्रो दशरथस्य च ॥ १३
पुरा भवति नो दूरादनुगच्छाम राघवम् ।
पादच्छाया सुखा भर्तुस्तादृशस्य महात्मनः ।
स हि नाथो जनस्यास्य स गतिः स परायणम् ॥ १४

V1 एन, B1 M3 नैव, D5 तेन (for नेन) Ś1 V1 शिक्ष्य(V1 °श्य)न्ति, B1 2 4 Dg1 T3 G1 2 M1 शक्ष्यति, Cg k t as in text (for शक्ष्यन्ति) Ś1 D6 चार्चितु, Ñ B1-3 D1-3 5 मार्चितु, V1 B4 नार्चित, D4 चर्चितु, D7 चार्चितु, M3 [अ] नर्पितु (for [अ]नर्चितुम्) —After 10, Ś1 Ñ1 D2 4-7 ins

1036* विचित्रकुसुमैर्वृक्षैर्लम्बमञ्जरिधारिभिः ।

[D5 वृक्ष (for °क्षैः) D4 नव, D7 लन- (for लम्ब-) D5 7 -मजर- (for -मञ्जरि-)]

11 For sequence in M4, cf v 1 9 —^{a}) B1 -कुसुमापीता, B4 -कुसुमापीड —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 मजरिभृ (D4 5 7 मधुमजरि- [by transp]), Ñ1 मजरीजरि (for बहुमञ्जरि-) B2 -चारिण (for -धारिण) —After 11^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

1037* राघव दर्शयिष्यन्ति नगा भ्रमरशालिनः ।

—^{cd}) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 ह्यपि, Dd1 चापि, G1 चैव, G2 M1 [ऽ]पि च (by transp) (for चापि) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 मुख्यानि फलानि, Dg1 पुष्पानि पु°, T1 2 G1 3 पुष्पाणि मुख्यानि (by transp) —In Ñ1, ^{ef} is illeg —^{e}) G1 दर्शयि यंति Ś1 D4 6 7 वृक्षेषु, Ñ2 V1 B D1-3 M4 सानूनि, D5 कुजेषु, T2 [अ]नाक्रोशाद् (for [अ]नुक्रोशाद्) —^{f}) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 गिरिणा (for गिरयो) —After 11, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins, V1 D1-3 ins after 14

1038* प्रस्रविष्यन्ति तोयानि विमलानि महीधरा ।

[D3 प्रभविष्यति, T1 °विशति, G2 M1 3 प्रस° (for प्रस्रविष्यंति) V1 D1 3 शैला हि (for तोयानि) Dd1 महीरुहा, M3 मणी° (for महीधरा) V1 D1-3 विमल(D2 निर्मल) वारि शीतल (for the post half)]

12 For sequence in M4, cf v 1 9 D2 repeats 12^{ab} after 1038* and then reads 16^{ab} repeating 16^{ab} in its proper place —Ñ2 B om 12^{ab} —^{a}) D5 विदर्शयति V1 D1-3(D2 second time) धातूनि(D3 °तूंश्च) (for विविधान्) —^{b}) Ś1 D2(first time) 5 6 धातूश्चित्राश्, V1 D1-3 (D2 second time) चित्रान्नम्याश्, D4 7 वास(D7 राम)चित्राश् (for भूयश्चित्राश्) Dd1 वीर्यवान्, D4 (after corr) निकुटान्, D6 नैर्ऋतान्, M3 निर्झरा (for निर्झरान्) —^{c}) Ś1 N B1-3 D1-7 M4 पर्वताग्रस्था(D1 6 M4 °स्थ),

V1 सर्वथा ग्रस्त, B4 पर्वताग्रस्ता (for पर्वताग्रेषु) —^{d}) V1 Dg1 D3 रमयिष्यति

13 For sequence in M4, cf v 1 9 Ñ2 V1 repeat (var) 13^{ab} after 16^{ab}, while B D3 repeat after 16 and D1 repeats 13^{ab} after 1039* —^{a}) Ś1 Ñ2 (first time) V1 (both times) D6 भवेद्भर्ता(Ñ2 °त्तत्र), Ñ2 B (all second time) न तत्रास्ति, B1 2 (both first time) [ऽ]भय तत्र, B3 (first time) [ऽ]भवत्तत्र, B4 (first time) D5 वसे(D5 भवे)न्निलय, Dg1 G M1 2 भय नास्ति, D1-3 (D1 3 both times) [ऽ]भवद्भर्ता, D4 7 [ऽ]भवत्तत्र, M4 [ऽ]भवद्भाता (for भय नात्र) —^{b}) Ñ2 (first time) नास्ति कश्चित्, Ñ2 B (all second time) भय न च(Ñ2 नैव), Dg1 तत्र तत्र, D4 7 नास्ति कस्य, G3 तत्र नास्ति (by transp) (for नास्ति तत्र) G1 पराभव —Ñ1 (illeg) D4 5 7 om 13^{cd} Ś1 D2 6 read 13^{cd} after 16, while Ñ2 V1 B D1 3 read after the repetition of 13^{ab} —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 चै, D2 हि (for च)

14 ^{a}) B1 2 G2 पुरो V1 च याति (for भवति) Cr m k t (ऽ)दूरात्, Cg as in text —^{b}) T1 अनुगच्छति —For 14^{ab}, Ś1 Ñ1 D2 4-7 subst, while D1 ins after 16^{ab}

1039* तूर्णं तमनुगच्छामो यावद्दूरं न गच्छति ।

[D4 7 द्रुत (for तूर्णं)]

—Thereafter D1 repeats 13^{ab} —^{c}) Dt1 T1 2 Ct सुख भर्तुस्, Dd1 Dm1 सुखोदर्का, D4 7 सुख तस्य, G2 M1 सुखा तस्य (for सुखा भर्तुस्) —For 14^{cd}, Ś1 Ñ1 V1 B D1-6 subst

1040* पादच्छाया गतास्तस्य निवत्स्यामोऽकुतोभया ।

[B1 पादच्छाया V1 D1-3 सुखा, D4-6 सुख (for गतास्). Ś1 पादच्छायासुख Ś1 D6 सश्रयाम, V1 निवसामो (for निवत्स्यामो). V1 D1 [ऽ]कुतोभय]

—^{e}) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 5-7 [ऽ]स्य जगत, D4 [ऽ]स्य लोकस्य (for जनस्यास्य) —^{f}) V1 D1 2 सा गति, D3 चागति V1 D1 3 तत् (for second स) Ñ2 B2 4 D4 5 7 T2 G3 परायण, Cr m g l t °ण (as in text) —After 14, Ś1 D1-7 read 16^{ab} (var) for the first time, repeating it in its proper place —After 14, V1 D1-3 ins 1038*

वयं परिचरिष्यामः सीतां यूयं तु राघवम् ।
इति पौरस्त्रियो भर्तृन्दुःखार्तास्तत्तदब्रुवन् ॥ १५
युष्माकं राघवोऽरण्ये योगक्षेमं विधास्यति ।
सीता नारीजनस्यास्य योगक्षेमं करिष्यति ॥ १६
को न्वनेनाप्रतीतेन सोत्कण्ठितजनेन च ।
संप्रीयेतामनोज्ञेन वासेन हृतचेतसा ॥ १७
कैकेय्या यदि चेद्राज्यं स्यादधर्म्यमनाथवत् ।
न हि नो जीवितेनार्थः कुतः पुत्रैः कुतो धनैः ॥ १८
यया पुत्रश्च भर्ता च त्यक्तावैश्वर्यकारणात् ।
कं सा परिहरेदन्यं कैकेयी कुलपांसनी ॥ १९
कैकेय्या न वयं राज्ये भृतका निवसेमहि ।
जीवन्त्या जातु जीवन्त्यः पुत्रैरपि शपामहे ॥ २०
या पुत्रं पार्थिवेन्द्रस्य प्रवासयति निर्घृणा ।
कस्तां प्राप्य सुखं जीवेदधर्म्यां दुष्टचारिणीम् ॥ २१

15 ^{a}) B3 (also वने and वय in marg.) राम (for वयं) D3 परि॰॰ष्याम (damaged) —^{b}) D7 शूर (for यूयं) Ś1 Ñ B Dt1 Dd1 Dm1 D2.4-7 च (for तु) —^{d}) Ś1 ता समब्रुवन्, V1 B D1-3.5.7 ता स्त(B2 च त, D1.2 तास्त, D3.5 ॰स्त)दाब्रुवन्, T2 पर्यभर्त्सयन्, G2 M1 तास्तदब्रुवन्, G3 तास्तद्ब्रुवन्, D6 सुदु खार्तास्तदाब्रुवन्

16 Ś1 D2.4-7 repeat 16^{ab} here (cf v l 14 and 12) —^{a}) Ś1 V1 D1-3.6 (Ś1 D2.6 second time) रक्षन्, Ś1 D4.6.7 (all first time) [s]त्यर्थं, Ñ2 B नाथो, D2.5 (both first time) [s]त्वन, D4.5.7 (second time) रक्षा (for ऽरण्ये) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1-7 (Ś1 D4-7 both times, D2 first time) करिष्यति(D2 [second time] ॰ते) —After 16^{ab}, Ñ2 V1 repeat (var) 13^{ab} (cf v l 13) and D1 ins 1039* —Ñ2 V1 D1 om (hapl) 16^{cd} —^{c}) G1 अस्माक जानकी सीता —After 16, B D3 repeat (var) 13^{ab} (cf v l 13)

17 ^{a}) Ś1 को न तेन, V1 B1.4 को ह्यनेन, B3 कोर्थं॰ (sic), D3.5 कस्त्वनेन, D6 को नु नेन (for को न्वनेन) Ś1 D6 प्रनीयेत, V1 D1 M4 प्रनीपेन (for [अ]प्रतीतेन) —Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 transp 17^{b} and 17^{d} —^{b}) Ñ V1 B D1.3.5.6 सू कठिनजनेन च (D3 ॰व), D4.7 शोकचित्तजनेन च —^{c}) B1 D7 सप्रीयेता मनोज्ञेन —^{d}) Ś1 D6 वास न, V1 B4 रामेण, B2 वालेन (for वासेन) Ś1 V1 D1-3.6 [उ]द्विग्नमानव , Ñ B D4.5.7 M4 [उ]द्विग्नचेतसा(B3 D4.7 ॰सा, M4 ॰न), G1.3 M2.3 ॰तेजसा, Cm g k t as in text (for हृतचेतसा)

18 M4 om 18 —^{a}) Ś1 V1 D1-3.6 यदिह, Ñ B D4.5.7 चेदिह(B4 ॰त [sic]) (for यदि चेद्) D1 वान्य, D4.7 राष्ट्रं, T2 राज्यं (for राज्य) —^{b}) V1 B3.4 D1.2.6.7 T2 - G2.3 M3 Ck अधर्मम्, Cm g t as in text (for ॰र्म्यम्) —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B1-3 D1-3.6 नात्र, B4 अत्र (for न हि) D5 [अ]र्थं (for [अ]र्थः) —B2 reads 18^{d} in marg —After 18, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 read 21^{ab}

19 ^{a}) Ś1 B2 D1-3.5 यया T2 पुत्राश् —^{b}) V1 त्यक्त, B2 Dg1 त्यक्तश्, G1 यया (for त्यक्ता) B1.2.4 Dt1 T2 ऐश्वर्य॰ —^{c}) Ś1 D1-3.6 M4 न सा (M4 क सं) स(D3 सु) रक्षितु शक्ता, Ñ V1 B D4.5.7 क थ सा (V1 न च सा) रक्षितु शक्ता (D4.7 शक्या) —^{d}) Ñ2 B3 D6 कुलपाशनी, V1 B1 ॰पाशुली, B2 Dg1 D1-3 ॰पाशुनी(D1 ॰ना), B4 T1.2 G M1.2 ॰पासिनी, M4 भर्तृघातिनी (for कुलपासनी)

20 ^{a}) D6 M2 वन (for वय) D2 न कैकेय्या नवं राज्ये —^{b}) Ś1 भृतका निवसीमहि, Ñ भृता अपि वसेमहि V1 भृत्याः क्वापि वसेमहि, B भृता अपि वसेम, B3 वसे न) वें, Dt1 Dd1 Dm1 भृतका हि वसे॰, D1-5.7 भृतका(D2 ॰ताका, D3 ॰त्यका)पि वसे॰, G3 M3 हृतकामा वसे॰, M2 भृतकामा वसे॰, Cm g as in text —^{c}) Ś1 B1.3 D6 M3.4 जीवत्या, Dm1 जीवत्या, D3 जीवित्या, D5 जीवंतो, Cm as in text (for जीवन्त्या) Ś1 V1 D1.2.6 साधु, B1 तु न, B2 G2 M1.2 न तु D3 नानु-, G1 ननु, M3 अनु- (for जातु) Ś1 V1 B1.2 D1-3.6 जीवाम , Ñ2 B3 जीवेम, D5 जीवन्या (for जीवन्त्य) —^{d}) Dm1 T3 G1.2 M1-3 शपाम, Dm1 ॰मि) व (for शपामहे)

21 Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 read 21^{ab} after 18 —^{b}) Ś1 Ñ2 B D4-7 प्रव्राजयति, M4 प्रस्थापयति (for प्रवासयति) V1 D1-3 प्रव्राजयितुमिच्छति —After 21^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1-7 ins , M4 after 21

1041* इच्छेद्यदि महाराजस्त राज्ये नाभिषेचितुम् ।
न हि जातु चिरं जीवेद्राजा परमदु खित ।
गते दशरथे स्वर्गमधर्मं प्रतिपत्स्यते ।

[M4 om l 1 —(l 1) V1 तान्, D1.6 ता, D5 ते (for त) Ñ2 B3 राज्ये च (for राज्ये न) D3.5 अभिषे(D5 ॰षिं) चयेत् —(l 2) D3 च (for हि) B2 राजा जीवेत (by transp) Ñ1 damaged, D4.5.7 धार्मिक (for दुखित) —(l 3) B2.4 अवनें , B3 D5 ॰र्थं (for अधर्मं) V1 M4 प्रतिपत्स्यति]

—Ś1 Ñ V1 B D1-7 om 21^{cd} —^{d}) T2 अधर्मां, G1 ॰र्थं (for ॰धर्म्यां) —After 21, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1042* उपद्रुतमिदं सर्वमनालम्बमनायकम् ।
कैकेय्या हि कृते सर्वं विनाशमुपयास्यति ।

[(l 1) Dg1 Dt1 Dd1 अनालम्भम्, M3 निरालम्बम्, M4 damaged (for अनालम्बम्) —(l 2) Dt1 Dd1 Dm1 तु (for हि) T3 कृत (for कृते) Dg1 राष्ट्रं, T1.3 G2.3 M1.4 राष्ट्र, M2 सत्र (for सर्वं)]

न हि प्रव्रजिते रामे जीविष्यति महीपतिः ।
मृते दशरथे व्यक्तं विलोपस्तदनन्तरम् ॥ २२
ते विषं पिबतालोड्य क्षीणपुण्याः सुदुर्गताः ।
राघवं वानुगच्छध्वमश्रुतिं वापि गच्छत ॥ २३
मिथ्या प्रव्राजितो रामः सभार्यः सहलक्ष्मणः ।
भरते संनिसृष्टाः स्मः सौनिके पशवो यथा ॥ २४

तास्तथा विलपन्त्यस्तु नगरे नागरस्त्रियः ।
चुक्रुशुर्भृशसंतप्ता मृत्योरिव भयागमे ॥ २५
तथा स्त्रियो रामनिमित्तमातुरा
यथा सुते भ्रातरि वा विवासिते ।
विलप्य दीना रुरुदुर्विचेतसः
सुतैर्हि तासामधिको हि सोऽभवत् ॥ २६

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४२ ॥

---

22 [a]) B1 D4 7 G2 M1 प्रव्राजिते —[c]) Ś1 दशरथ Dd1 व्यक्ते (for व्यक्त) T2 मृते दशरथेऽयुक्त —[d]) Ś1 Ñ V1 B Dg1 D1-7 M4 Cg विलापम् (for विलोपम्) D1 अनुत्तर, D2 अनतर

23 Ś1 Ñ V1 B D1-7 transp 23 and 24 (including 1043*) Ñ2 B transp 23^{ab} and 23^{cd}, repeating 23^{cd} in its proper place —[ab]) Ñ2 B विष वा (for ते विष) D1 2 T2 पिबता (for पिबत) V1 सुदुर्गमा, B1 4 च दुर्गता, D2 T2 G3 सु(T2 तु)निर्गता, T3 तु दुर्गता, Cg as in text (for सुदुर्गता) Dt1 T1 G2 M1 2 4 क्षीणपुण्या स्म (T1 स्थ, M1 °थ) दुर्गता (Dt1 G2 M1 दु खिता) (for [b]) M3 [आ]लो॰॰णपुण्या स्थ दुर्गता (lacuna) —[c]) V1 B1 4 (B1 4 second time) च, Dg1 om (for वा) V1 [अ]नुगच्छ त्व, G2 M1 [अ।पि गच्छध्वम् (for [अ]नुगच्छध्वम्) Ñ2 B (all second time) अनुगच्छत वा राम —[d]) Ś1 Ñ B (Ñ2 B1 2 3 both times, B4 second time [first time विनाश]) प्रणाश, V1 प्रणाम, Dg1 M2 अश्रुत (for अश्रुति) Ś1 मानुगच्छत, Ñ1 V1 B2 3 (B2 3 first time) M4 (before corr) वानु°, Dt1 चापि गच्छत, Dm1 वापि गच्छथ, M4 वा निगच्छत (for वापि गच्छत)

24 Ś1 Ñ V1 B D1-7 transp 23 and 24 —[a]) Ś1 Ñ2 B1-3 D1-4 6 T1 2 M3 4 Cv k प्रव्रजितो, Cm g t प्रव्रा° (as in text) —[b]) T1 2 G1 3 ससीत (for सभार्य) Ś1 Ñ V1 B D1-7 सीता लक्ष्मण एव च —[c]) Dg1 Dd1 T1 2 G2 3 M1-3 Cm k संनिविष्टा स्म, Dt1 Ct संनिबद्धा स्म, Dm1 संनिविष्टस्ते, G1 °विष्टात्मा, M4 °कृष्टा स्म, Cv g as in text (for संनिसृष्टा स्म) —[d]) Dg1 शौनक, Cg नानि° (as in text) —For 24^{d}, Ś1 Ñ V1 B D1-7 subst

1043* भरताय ।भिसृष्टा स्म रुद्राय पशवो यथा ।

[Ś1 विदिष्टा स्म, V1 D1-3 निसृष्टा स्म (V1 मे), B3 [अ]तिसृष्टा स्म, D4 6 7 विसृष्टा स्म, D5 च विसृष्टा (for [अ]भिसृष्टा स्म) B1 क्षेत्राय, B2 D3-7 क्षुद्राय, Dd1 क्षुत्काय, G(ed) याग्याय (for रुद्राय)]

—After 24, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1044* पूर्णचन्द्रानन श्यामो गूढजत्रु रेन्दम ।
आजानुबाहु पद्माक्षो रामो लक्ष्मणपूर्वज ।
पूर्वाभिभाषी मधुर सत्यवादी महाबल ।
सौम्यश्च सर्वलोकस्य चन्द्रवत्प्रियदर्शन ।
नून पुरुषशार्दूलो मत्तमातङ्गविक्रम । [5]
शोभयिष्यत्यरण्यानि विचरन्स महारथ ।

[(l 3) G2 M1 पूर्वभाषी च M3 मतिमान् (for मधुर) —(l 4) Dt1 -लोकश्च, T3 M4 सर्वस्य (for -लोकस्य) —(l 6) G2 M1 महाबल (for महारथ)]

25 [a]) G3 ततो (for तथा) Dg1 G1 3 च (for तु). —[b]) M4 नगर, T1 G1 M2 नागरा (for नागर-) —[c]) Dg1 M3 दु खसंत्रस्ता, Dt1 Dd1 Dm1 M2 4 दु खसंतप्ता —[d]) M1 समागमे (for भया°) —For 25, Ś1 Ñ V1 B D1-7 subst

1045* विलेपुरेवमार्तास्ता नगरे नागरस्त्रिय ।

[Ś1 B2 D3 नगर, D2 4 5 7 नागरा (for नागर-)]

—D1 cont

1046* बहुमुत्सृज्य कल्याणी शोकतोद्विग्नमानसा ।

—After 25, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1047* इत्येव विलपन्तीना स्त्रीणा वेश्मसु राघवम् ।
जगामास्त दिनकरो रजनी चाभ्यवर्तत ।
नष्टज्वलनसपाता प्रशान्ताध्यायसत्कथा ।
तिमिरेणानुलिप्तेव तदा सा नगरी बभौ ।
उपशान्तवणिक्पण्या नष्टहर्षा निराश्रया । [5]
अयोध्या नगरी चासीन्नष्टतारमिवाम्बरम् ।

[(l 1) M4 वेश्मनि (for वेश्मसु) —T1 damaged for l 2 —(l 2) T2 न (for च) —(l 3) Dg1 T3 -सताप (for -सपाता) Dm1 T1 2 G2 3 M1 Ck शान्ताध्ययन-, Cm g t as above (for प्रशान्ताध्याय) G2 M1 सत्क्रिया —(l 4) Dt1 [अ]नुलिप्त च Dg1 तिमिरेणाभिलिप्तेव, G1 तिमिरेणेवलिप्त° (for the prior half) Dg1 सा तथा, Dt1 तत्तदा, T2 M2 3 सा (T2 स) तदा, T3 नगर, G3 तथा सा, M4 बभूव (for तदा सा) Dt1 नगर, T3 सा तदा (for नगरी) Dt1 भवत, M4 तदा (for बभौ) —(l 5) M2-4 उपशान्त(M2 °न्त्य) M4 नष्टाहारा (for नष्टहर्षा) —(l 6) T3 [अ]पि (for [आ]सीन्)]

26 [a]) Ś1 D4-7 इति, Ñ2 B3 4 अथ (for तथा) Ś1 D4-7 स्म ता (for स्त्रियो) D1 राज (for राम-) M3 -निवृत्तम् (for -निमित्तम्) D2 रामनिमित्तकारणात् —[b]) Ś1

४३

रामोऽपि रात्रिशेषेण तेनैव महदन्तरम् ।
जगाम पुरुषव्याघ्रः पितुराज्ञामनुस्मरन् ॥ १
तथैव गच्छतस्तस्य व्यपायाद्रजनी शिवा ।
उपास्य स शिवां संध्यां विषयान्तं व्यगाहत ॥ २
ग्रामान्विकृष्टसीमान्तान्पुष्पितानि वनानि च ।
पश्यन्नतिययौ शीघ्रं शनैरिव हयोत्तमैः ॥ ३
शृण्वन्वाचो मनुष्याणां ग्रामसंवासवासिनाम् ।
राजानं धिग्दशरथं कामस्य वशमागतम् ॥ ४

D4 6 7 पितुर् (for सुते) B1 भर्तरि (for भ्रातरि) Ñ B निपातिते (B1 °त), D2 [अ]तिसर्जिते (for विवासिते) —c) G2 M1 विलप्यमाना D3 रु.हू (for रुरुदुर्) Ś1 V1 D1–3 6 सुदुःखिता, Ñ2 B M4 विचेतनास्, Dg1 विचेतना (for विचेतस) —d) D2 सुतो (for सुतैर्) Dt1 [ऽ]पि (for second हि) Ś1 V1 D1–7 M4 स राघव, Dg1 हि नोभवत् (for हि सोऽभवत्) Ñ B तासां सुतेभ्योभ्य (Ñ2 B4 °भ्य) धिग्गो हि राघव —After 26, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins :

1048* प्रशान्तगीतोत्सवनृत्यवादना
व्यपास्तहर्षा पिहितापणोदया ।
तथा ह्ययोध्या नगरी बभूव सा
महार्णवः संक्षुभितोदको यथा ।

[(l 1) M4 -नृत्तोत्सव- Dt1 Dd1 T1 G1 3 M1–3 Cm -नृत्त, M4 -गीत- (for -नृत्य). Dg1 T3 M2–4 -वादिता (T3 °ना), T1 2 -वाद्या, G2 M1 -वादिनी, G3 -वाद्यभा (for -वादना) —(l 2) Dt1 Dd1 Dm1 विभ्रष्ट, M3 व्यपास्य (for व्यपास्त) Dd1 पिहिता महोदया —(l 3) Dt1 T3 M2 4 तदा, M3 om (for तथा) M4 तु (for हि) —(l 4) Dg1 Dt1 Dd1 T3 G3 Cv m g t सक्षपि (T3 °क्षिप)तोदको, K(ed) सक्षिपितोदको, Cr t p as above (for संक्षुभितो°)]

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ B नगर (Ñ1 illeg)-स्त्रीविलाप, V1 D1 3 4 6 7 स्त्रीविलाप, D2 नागरिकस्त्रीविलाप, D5 पौरस्त्रीविलाप —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D3 5 om Ś1 D4 7 49, Ñ2 B4 44, V1 46, B2 35, B3 43 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 T G M1–3 48, D1 101, D6 47, M4 45 —After colophon, D6 G M1 conclude with श्री (D6 om) रामाय नमः, T2 श्रीरामचन्द्राय नमः

43

Dm1 begins with ॐ, M2 श्रीरामाय नमः

2 b) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 प्रभाता, M1 व्यपेयाद् (for व्यपायाद्) Ś1 Ñ B D4 6 7 शुभा, D3 प्रिया (for शिवा) —c) Ñ V1 B D1–3 M4 [अ]थ, Dt1 Dd1 Dm1 T1 तु (for स) Ñ1 तत (for शिवां) —d) Dt1 व्यगाहयत् Ñ V1 B D1–3 M4 प्रययौ राघवः पुनः, B(ed) विषयान्तमगाहत —For 2cd, Ś1 D4–7 subst

1049* उपस्थाय ततः संध्यां तथैवाभ्युदिते रवौ ।

[D4 5 7 उदिते विमले (for तथैवाभ्युदिते)]

—Ś1 D4–7 cont, while Ñ V1 B D1–3 M4 ins after 2

1050* ततः स्यन्दनमविष्टाय सभार्यः सपरिच्छदः ।
श्रीमतीमाकुलावर्तामतरत्तां महानदीम् ।
तामुत्तीर्य महाबाहुः श्रीमच्छिवमकण्टकम् ।
प्रपेदे स महामार्गमनुरूपं शिवं शुभम् ।

[Cf 2 41 27–28 —(l 1) Ñ B3 तत- (for ततः) V1 D1–3 M4 राघवः (for सभार्यः) Ś1 D4–7 प्रययौ (Ś1 D6 °तस्थे) राघवस्तदा (for the post half) —After l 1, B3 ins

1050(A)* हृष्टरूपोऽभवद्रामो राज्यं लब्ध्वा यथापरः ।

—(l 2) Ś1 B4 D4 6 7 गोमतीम् (for श्री°) V1 D1 2 M4 श्रीमद्भागकुलावर्ताम् (for the prior half) Ś1 D4–7 वै (for ता) M4 तमसा नदी (for ता महा°) —(l 3) D2 M4 तामुत्तार्य, D5 समुत्तीर्य V1 D1–3 M4 समम् (for शिवम्) Ś1 B2 (bef corr) D4 6 7 अकर्दमं (for अकण्टकम्) —(l 4) B3 reads स in marg. V1 D1–3 M4 प्रतिपेदे V1 महाबाहुर् (bef corr. °राज) Ś1 D4–7 प्रपेदे तममार्गम् (D4 ग्रामम्) (for the prior half) V1 D1–3 सुखं (for शुभम्).]

3 a) D7 ग्रामा Ñ सुहृष्ट, V1 प्रहृष्ट-, D2 3 प्रकृष्ट, M3 द्विकृष्ट- (sic) (for विकृष्ट-) Ś1 D6 सुकृष्टसीमांश्च, Ñ2 B2 3 दृष्टसु (B3 °कृ)ष्टसीमान्स्, B1 D4 5 7 सुकृष्टसीमांश्च (D4 5 7 °मान) B4 सुहृष्टान्मान्स्, D1 M4 प्रकृष्टसीमान्तान् (M4 °मान्दि) —b) B1 पुष्पाणि च (for पुष्पितानि) —c) Ś1 D6 एव, Ñ1 B D2 5 अपि, V1 M4 अभि-, Dt1 इति, D4 7 इव (for अति) Ś1 D4–7 शीघ्रैः, D2 राम (for शीघ्रं) —d) D3 damaged for च हयो Ś1 D6 श्वेतैरेव, Ñ B D1–5 7 M4 (af corr as in text) श्येनैरिव, Dt1 Ck t p शैरिव, Cv r m g t as in text (for शनैरिव). D3 महोत्तमैः

4 a) D5 वादान्, M4 रामो (for वाचो) —b) V1 D1–3 सीमान्त-, M4 -सामन्त (for संवास-) Ñ2 B ग्रामसवासिना तदा (B2 °था) —After 4ab, Dd1 Dm1 M1 2 ins :

1051* निगर्हिता हि कैकेयी क्रूरा क्रूरेण कर्मणा ।

[M1 विगर्हिता Dd1 reads क्रूरा in marg]

—d) D3 damaged for का स्य and व D5 वलज- (for कामस्य) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 वशवर्तिनं, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 M2 3 °मास्थितं, D3 °वर्तिनी (sic) (for °मागतम्).

हा नृशंसाद्य कैकेयी पापा पापानुबन्धिनी ।
तीक्ष्णा संभिन्नमर्यादा तीक्ष्णे कर्मणि वर्तते ॥ ५
या पुत्रमीदृशं राज्ञः प्रवासयति धार्मिकम् ।
वनवासे महाप्राज्ञं सानुक्रोशमतन्द्रितम् ॥ ६
एता वाचो मनुष्याणां ग्रामसंवासवासिनाम् ।
शृण्वन्नति ययौ वीरः कोसलान्कोसलेश्वरः ॥ ७
ततो वेदश्रुतिं नाम शिववारिवहां नदीम् ।
उत्तीर्याभिमुखः प्रायादगस्त्याध्युषितां दिशम् ॥ ८
गत्वा तु सुचिरं कालं ततः शीतजलां नदीम् ।
गोमतीं गोयुतानूपामतरत्सागरंगमाम् ॥ ९
गोमतीं चाप्यतिक्रम्य राघवः शीघ्रगैर्हयैः ।
मयूरहंसाभिरुतां ततार स्यन्दिकां नदीम् ॥ १०
स महीं मनुना राज्ञा दत्तामिक्ष्वाकवे पुरा ।
स्फीतां राष्ट्रावृतां रामो वैदेहीमन्वदर्शयत् ॥ ११

5 D3 om (hapl ?) 5 —a) Ñ1 धिङ् and [अ]थ (for हा and [अ]द्य) Ś1 D4–7 नृशंसा बत, M3 हा हा नृशंसा —b) D4 यान्नौ (for पापा) Ñ1 पापानुवर्तिनीं (sic), G2 °नाधिनी (for °बन्धिनी) —c) Dt1 Dd1 T1 तीक्ष्ण, G3 M2 तीद्ष्णा, Cm g °क्ष्णा (as in text) Ś1 D4 6 7 सा (for सं-) —d) Ś1 D4–7 क्रूरे, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 G3 तीक्ष्ण, T2 G1 क्षुद्र, M3 तीव्र- (for तीक्ष्णे) —For 5, Ñ2 V1 B D1 2 M4 subst .

1052* धिङ्नृशंसा च कैकेयीं पापां पापानुवर्तिनीम् ।
तीक्ष्णां संभिन्नमर्यादां क्रूरकर्मानुसेविनीम् ।

[(l 1) M4 पापानुदर्शिनीं —(l. 2) Ñ2 तीक्ष्णा- G(ed) सारिणीं (for -सेविनीम्) V1 D1 2 M4 क्रूरे कर्मणि वर्तिनीं (for the post half)]

6 a) D3 damaged for या पुत्र —V1 om (hapl ?) 6bc —b) Ñ B M4 विवासयति, D2 प्रव्राजयति (for प्रवासयति) D2 T3 G2 M1 4 राघव —c) D1–3 महारण्ये, M4 महाशूर (for वनवासे) G2 M1 महात्मान (for °प्राज्ञ) Ś1 Ñ B D4–7 अरण्याय महात्मानं —d) Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D6–7 T3 G2 M1 जितेंद्रिय (for अतन्द्रितम्) —After 6, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1053* कथं नाम महाभागा सीता जनकनन्दिनी ।
सदा सुखेष्वभिरता दुःखान्यनुभविष्यति ।
अहो दशरथो राजा निःस्नेहः स्वसुतं प्रियम् ।
प्रजानामनघं रामं परित्यक्तुमिहेच्छति ।

[Dt1 om l 1–2 —(l 3) M3 स सुतं, M4 परम- (for स्वसुतं) Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 प्रति (for प्रियम्) —(l 4) Dg1 [इ]च्छते (sic)]

7 a) D3 damaged for चो and ष्या —b) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 शृण्वन्राघवनि (Ś1 Ñ1 D4–7 पथि ग्रामेषु) राघव —c) Ś1 D4–7 अपि (for अति) M2 3 राम (for वीर) Ñ B M4 अचिरेणात्य (B3 4 °भ्य, M4 °न्त्र)गाद्वीर, V1 D1 2 अचिरादभ्ययाद्वीर, D3 अचिरादभ्ययाद्वेर (corrupt) —d) Dd1 कोमलान् (sic), D3 कोशलयान् (sic), D5 कुशली, M3 कौसलान्, M4 कोसल (for कोसलान्) Ś1 D4 6 7 कौसल्यानन्द (D7 °दि)वर्धन

8 Ś1 D6 om 8 and 9 —a) Dg1 देव- (meta) (for वेद-) Ñ1 V1 D1 2 4 5 7 -स्मृति, B1 -श्रुती, Dg1 -श्रुतीं, Dt1 श्रुतिर् (corrupt) (for श्रुति) —b) Dg1 M2 3 शीत, D4 7 शिवा (for शिव-) T3 G1 2 M1 2 -तोय, Cm k t as in text (for वारि-) Ñ V1 B D1–3 G3 शिवावर्तां (V1 °ववारि [sic], D1–3 G3 °ववारि) महानदीं —After 8ab, D2 reads 9cd —c) V1 D2 5 (bef corr) M3 उत्तार्य Ñ2 -मुस (sic), Dg1 -मुख (for -मुख.) —d) B3 निशं (sic) (for दिशम्)

9 Ś1 D6 om 9 (cf v l 8) —a) Ñ V1 B1 2 D1 2 5 7 M4 यात्वा तु, B3 4 स्नात्वा तु (B3 [m also] गत्वा च), D4 पीत्वा स (for गत्वा तु) —b) G2 तव (sic) (for तत) G2 3 M3 शिव-, M2 शील- (sic) (for शीत-) Dt1 Dd1 Dm1 -वहा (for -जला) B1 शुभा (for नदीम्) —D2 reads 9cd after 8ab —c) D1 गोतमीं, D7 गोमतीं (for गोमतीं) Ñ V1 B D1–5 7 गोकुलाकीर्णाम्, M4 गोचरानूपाम् —d) V1 अगमत्, G2 अतर (sic) (for अतरत्) Ñ2 B2–4 स त्वरन्निव, B1 ता महानदीं —After 9, D1 ins

1054* गोतमीं वासमकरोत्स्यन्दनेन हयोत्तमैः ।

10 a) Ñ2 B समतिक्रम्य, V1 D1 2 चापि निष्क्रम्य, Dg1 चाप्युपक्रम्य, D3 चाथ विक्रम्य, D4 वाप्यतिक्रम्य —b) Ñ2 B तत प्रजवि (B1 प्रव)तैर्हयैः —c) D5 -सिंह- (for -हंस-) Dm1 -[अ]भिरताम्, D7 -[अ]भिहता (for -[अ]भिरुता) —d) Ś1 D4 6 7 सस्मार, Ñ1 Dd1 Dm1 D2 5 T3 अतरत्, Ñ2 ननतार (corrupt) (for ततार) Ś1 Ñ1 D1 3 5–7 M4 सरयूं (D3 °यू), Ñ2 B2 ऋषिका, V1 च सतीं, B1 4 ऋषिकां, B3 (m also as in B1) शयिका, Dg1 स्यन्दकीं (for स्यन्दिकां)

11 a) B4 महतीं, M1 स नदीं (for स महीं) M3 moth-eaten for नुना रा —b) Ñ2 B1 D2 5 M3 दत्वास्य (sic) Ś1 D4 7 चेक्ष्वाकवे —c) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1–7 G2 M1 4 स्फीत (for स्फीतां) Ś1 D6 -राष्ट्रवर्तीं, Ñ2 B2 3 D4 7 -राष्ट्रभृ (D4 °धृ, D7 °वृ)तां, B1 D5 -राष्ट्र च तां (D5 वृतां), D2 राष्ट्राभिमां, T M2 Ct राष्ट्रं, Cm g k as in text (for राष्ट्रावृतां) B4 स्फीतराष्ट्रं च गोग्राम (sic) —d) T3 G1 अनुदर्शयन् Ś1 Ñ V1 B1 D1–7 M4 वैदेहीं समदर्शयत् (Ñ1 °वेद)यत

11 सूत इत्येव चाभाष्य सारथिं तमभीक्ष्णशः ।
13 12 हंसमत्तस्वरः श्रीमानुवाच पुरुषर्षभः ॥ १२
कदाहं पुनरागम्य सरय्वाः पुष्पिते वने ।
मृगयां पर्यटिष्यामि मात्रा पित्रा च संगतः ॥ १३

नात्यर्थमभिकाङ्क्षामि मृगयां सरयूवने ।
रतिर्ह्येषातुला लोके राजर्षिगणसंमता ॥ १४
स तमध्वानमैक्ष्वाकः सूतं मधुरया गिरा ।
तं तमर्थमभिप्रेत्य ययौ वाक्यमुदीरयन् ॥ १५

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४३ ॥

---

12 ^{a}) Ś1 Ñ1 V1 B1 2 4 Dd1 D1-7 G2 M1 2 4 [ए] वमाभाष्य —^{b}) D4 अभीक्ष्ण (subm) (for अभीक्ष्णश). —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D2-7 T2 M4 मत्तहंस- (by transp) Ś1 D6 स्वन, G1 2 -स्वरा (sic), M3 -चर (for स्वर) D1 लक्ष्मणानुचर श्रीमान —^{d}) B1 पुरु र्षभ, B4 D3 पुरुषर्षभ, Dt1 Dd1 Dm1 पुरुषोत्तम

13 ^{a}) Dd1 वद (for कदा) Ś1 B4 D4-7 आगत्य (for °म्य) D1 कुर्वन्राजा पुन सूत (sic) —^{b}) V1 सरव्व (for सरय्वा) Ś1 D4-7 सलिले शुभे (for पुष्पिते वने) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 पित्रा मात्रा (by transp), M3 माता पित्रा (sic) —After 13, Ñ V1 B Dg1 Dm1 D1 2 S Cv r m g t ins, while Dt1 ins after 14, whereas D3 ins l 1 after 13 and l 2 after 14

1055* राजर्षीणां हि लोकेऽस्मिन्नत्यर्थं मृगया वने ।
काले वृतां तां मनुजा धन्विनामभिकाङ्क्षिताम् ।

[(l 1) Ñ2 V1 B1 4 Dg1 D2 च (for हि) T2 राजर्षिभिर् Ñ B2 3 अ य य, D1-3 T3 अत्यथ (for त्यर्थं) B1 2 4 G1 मृगया —(l 2) Ñ1 Dt1 वृता ता, Ñ2 B D3 M4 वृताना, V1 D1 2 वृतानां T3 lacuna for वृ (for वृता ता) V1 D2 अभिकाङ्क्षा, B2 अनुकाङ्क्षिणा, D1 °णा (for अभिकाङ्क्षिताम्) Ñ B3 धन्विना (B3 [m. also] °न [sic]) मनुकाङ्क्षिभि (Ñ1 °णा), B4 वधुनमनुकाङ्क्षिणा (for the post half)]

14 ^{a}) Ś1 D4 6 7 इत्येवम्; Ñ V1 B D1-3 5 G2 M1 4 अ (Ñ1 इ) त्यर्थम्, G1 रत्यर्थम्, Cv r m g h t (as in text) (for नात्यर्थम्) B4 अनु- D7 इह (for अभि-) T1 -काक्षा*, M4 -काक्षेय (for काङ्क्षामि) —^{b}) T1 गया (for मृ°) V1 शरयू- Ś1 D6 -तटे (for -वने) —^{c}) Ś1 D6 गतिर् (for रतिर्) B1 येषा (for ह्येषा) Ś1 D4-7 परा, Ñ B1 3 सता, V1 D1-3 M4 सदा, B2 4 मदा (for [अ]तुला) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 -सेविता, D3 -सद्गृता (for -समता). —After 14, Dt1 ins 1055* and D3 ins l 2 of 1055*

15 ^{a}) M4 तद् (for तम्) Ś1 Ñ V1 B D2 4-7 M4 इक्ष्वाकु, Dm1 D1 G2 ऐक्ष्वाकु, Cg 1 °क (as in text). —^{b}) Ś1 Ñ B D4-7 सर्वं मधुरजल्पकः, V1 D1-3 M4 रामो दशरथात्मज —^{c}) Ñ1 V1 D1-5 अभिप्रेक्ष्य (D1 °क्ष्य) —After 15, (bef colophon) Ñ V1 B D1 3 M3 read 1056*, 1^{cd} (M4 first occurrence) and 1058(C)* of Sarga 44

Colophon Ś1 D2 4-7 om (Sarga cont) —*Sarga name* Ñ V1 B D1 3 शृङ्गवेरपुराभिगमन (Ñ1 °पुरगमनः D1 3 °पुरगमन) —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 V1 B1 D3 om, Ñ2 B4 45, B2 35, B3 44, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 I G M1-3 49, D1 102, M4 46 —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नम, G श्रीरामाय नम.

४४

विशालान्कोसलान्रम्यान्यात्वा लक्ष्मणपूर्वजः । आससाद महाबाहुः शृङ्गवेरपुरं प्रति ॥ १

44

Ś1 D2 4–7 continue the previous Sarga M1 2 begin with श्रीरामाय नम

1 Ñ V1 B D1 3 read st 1 (including 1056*) before colophon of 2 43 —^{a}) M4 विगाढ (for विशालान्) —^{b}) G1 ज्ञात्वा, M4 वीरो, Cv as in text (for यात्वा) —For 1^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 subst, M4 ins before colophon after 2 43 15

1056* यात्वा चामरसंकाशं शीघ्रं शीघ्रपराक्रम ।

[Ś1 D4–7 गत्वा, V1 पथा, B1 3 4 यद्वा (for यात्वा) Ś1 V1 D1–7 M4 देव (for [अ]मर-) B4 राम (for शीघ्र)]

—Ñ V1 B D1 3 read 1^{cd} after 1056*, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 read 1^{cd} after 1062* (preceded by st 3), M4 reads 1^{cd} for the first time after 1056*, repeating it after 1062* —^{c}) Ś1 Ñ1 D4–7 अगमसाद सायाह्ने, Ñ2 V1 B D1–3 M4 आससाद च (V1 D1 2 °दाथ, B1 2 4 M4 [first time, second time as in text] °द स) सायाह्ने —^{d}) Ś1 शृगवीर-, Dd1 Dm1 (af corr as in text) M1 3 4 (both times) शृंगिवेर, D6 शृगवीर, T G M2 Cr m शृ(G2 3 श्रि)गिवेर, B(ed) शृगवेर, Cg t as in text V1 -पुरे (for पुर) Ś1 Ñ1 B4 D2 4–7 महत्, Ñ2 B2 3 तदा, V1 D1 पुर, B1 D3 पुर (ditto), M4 (first time) तत (for प्रति) —After 1, Ś1 Ñ1 D2 4 6 7 ins, D5 ins after 2 43 15

1057* विगाह्य सरयू रम्या वीरो लक्ष्मणपूर्वज ।

—Ś1 Ñ1 D2 4 6 7 cont D5 cont l 1 and ins l 2 onwards after 1058(A)*, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins after 1^{ab}

1058* अयोध्याभिमुखो धीमान्प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ।
आपृच्छे त्वा पुरिश्रेष्ठे काकुत्स्थपरिपालिते ।
दैवतानि च यानि त्वा पालयन्त्यावसन्ति च ।
निवृत्तवनवासस्त्वामनृणो जगतीपते ।
पुनर्द्रक्ष्यामि मात्रा च पित्रा च सह संगत ।
ततो रुचिरताम्राक्षो भुजमुद्यम्य दक्षिणम् ।
अश्रुपूर्णमुखो दीनोऽब्रवीज्जानपदं जनम् ।
अनुक्रोशो दया चैव यथार्हं मयि व कृत ।
चिरं दुःखस्य पापीयो गम्यतामर्थसिद्धये ।
तेऽभिवाद्य महात्मानं कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
विलपन्तो नरा घोरं व्यतिष्ठन्त क्वचित्क्वचित् ।
तथा विलपतां तेषामतृप्तानां च राघव ।
अचक्षुर्विषयं प्रायाद्यथार्कः क्षणदामुखे ।
ततो धान्यधनोपेतान्दानशीलजनाञ्शिवान् ।
अकुतश्चिद्भयान्रम्याश्चैत्ययूपसमावृतान् ।
उद्यानाम्रवणोपेतान्सम्पन्नसलिलाशयान् ।
तुष्टपुष्टजनाकीर्णान्गोकुलाकुलसेवितान् ।
रक्षणीयान्नरेन्द्राणां ब्रह्मघोषाभिनादितान् ।
रथेन पुरुषव्याघ्र कोसलानत्यवर्तत ।
मध्येन मुदितं स्फीतं रम्योद्यानसमाकुलम् ।
राज्यं भोज्यं नरेन्द्राणां ययौ धृतिमतां वर ।

[(l 1) Dt1 अयोध्यामुन्मुखो Ś1 Ñ1 D2 4 6 7 राम, D6 वीर (for धीमान्) —After l 1, Ś1 D2 4 6 7 ins, D5 ins after 1

1058(A)* मोच्छ्वासहृदयं पश्यन्सीतां लक्ष्मणमेव च ।

[D2 तद्भावयहृदय]

—(l 2) M2 4 त्वा (for त्वा) Ś1 Ñ1 D2 4 (af corr *sec m*) 5–7 आपृच्छामि (for आपृच्छे त्वा) D5 l 2 पुर-, T3 पुरीं, L(ed) पुरी- (for पुरि-) D5 -परिपालने —(l 3) Dg1 reads च यानि in marg M2–4 त्वा (for त्वां) D4 7 देवतायतनानि त्वा (for the prior half). M4 वसति (for [आ]वसन्ति) Ś1 D6 देवता भवनानि त्व पालयता वसति न —(l 4) Ś1 Ñ1 D2 4 (bef corr) 6 7 कृतज्ञो (D4 [af. corr] °ज्ञ), D5 कृताज्ञा (for अनृणो) Ś1 D4 6 7 जगतीपति (D4 7 °तिं) —D4 om from first च in l 5 up to दया in l 8 —(l 5) D6 पित्रा (for मात्रा) Ś1 Ñ1 D2 5–7 M4 पित्रा च मात्रा (by transp) M2 मम (for सह) D5 सह समागत (for च सह संगत) —(l 6) Ś1 Ñ1 D2 5–7 रुधिर- (for रुचिर-). D2 लक्ष्मण (for दक्षिणम्) —(l 7) M2 -मुख (for -मुखो) Ś1 Ñ1 D2 5–7 उवाचाश्रु(L[ed] °स्रु)मुखो दीनो रामो जा(Ñ1 D6 [bef corr] 7 ज)नपदान्जन —(l 8) M2 यदा (meta) (for दया) G1 य (for व) D1 M3 4 कृता Ś1 Ñ1 D2 4–7 युष्माभिर्दर्शितो(D2 °त, D4 5 °ता) मयि (for the post half) —D6 reads l 9 and 10 in marg —(l 9) M4 दु खाय Ś1 Ñ1 D2 4 6 7 चिराद्दु खेन(D2 °खानि) पापेन (Ñ1 D4 पापीयो, D4 *sec m* ins समूढा ये गता रामदर्शने नरा after दु खेन and reads from पापीयो up to the post half of this line within brackets, D7 यान्त्यायो [sic], L[ed] पापी [subm]) (for the prior half). D6 नम्यताम् G3 धर्म- (for अर्थ-) —After l 9, Dm1 ins

1058(B)* निवर्तध्वं महाभागा गम्यतामर्थनिश्चये ।

—(l 10) Ś1 Ñ1 D2 4–7 प्रणम्य (for ऽभिवाद्य) Ś1 Ñ1 Dg1 D2 4 6 7 M3 4 (af corr *inf lin sec m* as above) [अ]भिप्रदक्षिण —(l 11) Ś1 Ñ1 D2 4–7 M1 निनदन्तो (Ñ1 illeg from तो up to l 14) (for विलपन्तो) Ś1 D2 6 जना (for नरा) Ś1 D2 5 6 न्यवर्तंत, Dg1 वितिष्ठन (sic), Dt1 Dd1 Dm1 व्यतिष्ठश्च, D4 7 त्यक्तवत, G1 2 व्यतिष्ठन् तत्र (for

I 12 I तत्र त्रिपथगां दिव्यां शिवतोयामशैवलाम् । ददर्श राघवो गङ्गां पुण्यामृषिनिषेविताम् ॥ २

व्यतिष्ठन्त) D6 reads second कश्चित् (*sup lin sec m* —(1 12) I2 तदा, T3 रथा (sic) (for तथा) Dd1 विश्रित —(1 13) Ś1 D4 6 7 प्रासादं, D2 प्रासादं (for प्रासादं) Ś1 D2 5 6 क्षणनागमे D4 7 यथा विद्युज्जलागमे (for the post half) —Dd1 om l 14 —(1 14) Ś1 D2 1 6 7 वनोपेता Dg1 -शीतान् (for -शील-) Ś1 D6 -जनावृता, D2 -जनयुता, D4 7 -जनायुता, D5 द्विजाकान् (for -जनान्वितान्) —(1 15) Ś1 Ñ1 D2 4 6 7 अनुनश्चिद्रया शोभा, D5 °द्रयान्शेभान्, M3 °द्रयान्नागान् (for the prior half) D2 चलयूथ, M2 चलयूथ (for चेल-यूथ-) Ś1 Ñ1 D2 4–7 -शताकिना (D5 °तान्), T1 2 G M1 समन्वितान् (for समावृतान्) —(1 16) Dg1 -[आ]त्रनो M2 सपम्बनगयान् (for the post half) Ś1 Ñ1 D2 4–7 उद्यानोपवनापेता (Ñ1 °नाम्नरोपेता D4 7 °नाम्नरोपेता D5 °तान्) सप्तवर (Ñ1 °)गोरथा (D5 °मान्) —(1 17) G2 हृष्ट (for तुष्ट) Ś1 D2 4 6 7 -जनाकीर्णा, Ñ1 -जनोपेता (for -जनाकीर्णान्). Dd1 गोकुलतुल- (sic), I1 2 G1 3 गोपगोकुल, Cm g k t as above

☞ In Ñ1, the portion from सेवितान् up to म गो in l 10 of cont passage after 2 68 23 (subt) is lost on missing folios It s mostly ignored

Ś1 D2 4 6 7 -शोभिता, Dm1 मदितान्, D5 -शोभितान् (for -सेवितान्) —(1 18) Ś1 D4 6 7 प्रेक्षणीया, Dg1 Dd1 G1 2 M1 Cr g लक्षणीयान्, G3 रम°, Ck t as above (for रक्षणीयान्) Ś1 D2 4–7 G3 M2 3 -नि(Ś1 -वि)नादिता (D5 G3 M2 3 °तान्), T3 -[अ]भिनन्दितान् (for -[अ]भिनादितान्) —(1 19) Ś1 D2 4 7 मनुज (for पुरुष-) Ś1 (*sup lin* also नगरीम्) ग्रामम्यान्, D2 4 6 7 कोमल्याम् Ś1 अभिवर्तन, D2 4 7 अन्य(D5 °भ्य)वर्तत (for जल°) —After l 19 (owing to omission of l 20 and 21), Ś1 D2 6 ins, Ñ V1 B D1 3 ins after 1, M4 ins after the first occurrence of 1^{cd}

1058(C)* सबद्धनिर्विगमुदान्वित
  चीत्तिरामङ्गर सुतानम् ।
 हृष्टाभिजग्मुर्मुदिता निषादा
  गुहं पुरस्कृत्य मुक्षणवर्णा ।

[(1 1) Ñ1 ते बद्ध, Ñ2 तद्युद्ध, V1 B D1 3 त बद्ध, M4 अन्वच्छ (for सबद्ध) —(1 2) D1 निधिं (for -धर) B4 प्रधान (for सुतानम्) —(1 3) D1 M4 त्वरिता (for मुदिता) D2 किराता (for निषादा) Ñ B प्रत्युद्ययौ तत्र निषादराजो —(1 4) D2 गृह परित्यज्य V1 -वर्णं (for -वर्णा) Ñ B गुह स नीलाम्बुदतुल्यवर्ण —Then Ś1 D2 6 ins colophon —*Sarga name* Ś1 D6 शृङ्गवेरपुरोपगमन, D2 शृङ्गवेरपुराभिगमन, L(ed) शृङ्गवेरपुरोपगमन —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 50, D2 49 —After colophon, Ś1 ins श्रीरामाय नम, D6 रामाय नम]

—Ś1 D2 6 om l 20 and 21 —(1 20) G1 2 M1 -शतावृत (for -समाकुलम्) D4 5 7 मध्येन मुदितां (D5 °तान्) स्फीता (D5 °तान्) मध्यानसमावृता (D5 °तान्) —D4 5 7 om l 21. —(1 21) G1 M3 राष्ट्र T2 G M1 भजेय (for भीत्य)]

2 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 T1 2 G3 M2 ततस्, Cg k t तत्र (as in text) Ś1 V1 D1–7 गता, Ñ2 B तत्र (for दिव्यां) —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B Dt1 Dd1 Dm1 D1–7 शीत- (for शिव-) Cg शिवतोयां (as in text) Ś1 D6 अशैवलां, B4 अर्माय, D1 मशैवलां, G M1 अकर्दमां Dg1 शिवतोयाम शैवलां —D6 om (hapl) 2^{cd} —^{c}) Ś1 V1 D1–3 6 पुण्यां, Ñ2 B D4 7 दिव्य, T1 om (for गङ्गां) —^{d}) Ś1 D1–3 6 दिव्याम्, Dt1 Dd1 Dm1 रम्याम् (for पुण्याम्) G2 M1 मुनि- (for ऋषि) Ñ2 V1 B सुपुण्यां (V1 दिव्यां [subm], B1 नदीं ता)मृषिसेवितां —After 2, Ś1 Ñ2 B D6 ins, D2 ins after 3^{cd}, D4 5 7 ins after 2^{ab}

1059* पवित्रसलिलस्पर्शां हिमवच्छैलसंभवाम् ।
  स्वर्गसोपानभूतां श्रेणीं महर्षिगणसेविताम् ।

[(1 1) D7 हिमवद्गले —(1 2) Ś1 D6 स्वर्गारोहण, D2 स्वर्गमार्गस्य (for स्वर्गसोपान-) Ñ2 B2–4 -श्रेणीं Ñ2 B गां भागीरथीं (B1 4 भगवतीं) नदीं, D2 देवनद्यां गते° (for the post half)],

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins after 2

1060* आश्रमैरविदूरस्थैः श्रीमद्भिः समलंकृताम् ।
  कालेऽप्सरोभिर्हृष्टाभिः सेविताम्भोहदां शिवाम् ।
  देवदानवगन्धर्वैः किंनरैरुपशोभिताम् ।
  नागगन्धर्वपत्नीभिः सेवितां सततं शिवाम् ।
  देवाक्रीडशताकीर्णां देवोद्यानयुतां नदीम् । [5]
  देवार्थमाकाशगमां विख्यातां देवपद्मिनीम् ।
  जलाघाताट्टहासोग्रां फेननिर्मलहासिनीम् ।
  क्वचिद्वेणीकृतजलां क्वचिदावर्तशोभिताम् ।
  क्वचित्स्तिमितगम्भीरां क्वचिद्वेगजलाकुलाम् ।
  क्वचिद्गम्भीरनिर्घोषां क्वचिद्भैरवनिःस्वनाम् । [10]
  देवसंघाप्लुतजलां निर्मलोत्पलसंकुलाम् ।
  क्वचिदाभोगपुलिनां क्वचिन्निर्मलवालुकाम् ।

[(1 1) T2 3 अपि दूरस्थैः —(1 2) G2 M1 परिपूर्णहदां शुभां (for the post half) ⊛ Cv सेविताम्भोहदा इति पाठ । ⊛ —(1 3) M2 -गन्धर्व- (for -गन्धर्वै) —(1 4) Dg1 T3 Cr g नाना, Ck t as above (for नाग) G2 M1 4 शुभैः; Cv g t as above (for शिवाम्) —(1 5) K(ed) देवाक्रीडा- (for °क्रीड-) T1 G2 3 M1 -शतायुतां (for युतां नदीम्). ⊛ Ck देवोद्यानयुतां । ⊛ —(1 6) T1 आकाश- G1 2 M1 3 4 Ck t -गमां, G3 समां, Cr m g as above (for -गमां) T1 G3 हेमपद्मिनीं, M3 देववर्त्मनीं —(1 7) Dg1 Dt1 Dd1 Cg k t -[आ]घात, M4 -हास, Cr m as above (for घात-) ⊛ Ct : पाठान्तरे जलेनाधूता प्रक्षालिता गुहाग्रा गुहामुखानि यया ताम् । ⊛ M4 -वासिनीं (for -हा°) —T2 G1 transp l. 8 and 9 —(l.

हंससारससंघुष्टां चक्रवाकोपकूजिताम् ।
शिंशुमारैश्च नक्रैश्च भुजंगैश्च निषेविताम् ॥ ३
तामूर्मिकलिलावर्तामन्ववेक्ष्य महारथः ।
सुमन्त्रमब्रवीत्सूतमिहैवाद्य वसामहे ॥ ४

अविदूरादयं नद्या बहुपुष्पप्रवालवान् ।
सुमहानिङ्गुदीवृक्षो वसामोऽत्रैव सारथे ॥ ५
लक्ष्मणश्च सुमन्त्रश्च बाढमित्येव राघवम् ।
उक्त्वा तमिङ्गुदीवृक्षं तदोपययतुर्हयैः ॥ ६

8) M4 -गात- (for कूत-) —(l 9) Dt1 Dd1 Dm1 -समाकुला, G1 जनाकुला (for -जला°) —(l 10) Dd1 Dm1 S -निस्वना —(l 11) T1 स... (damaged), G1 2 M1 -शोभिता (for -सकुलाम्) —(l 12) M4 -कुटिलां (for -पुलिना)]

3 Ś1 D6 (both hapl ?) om 3, Ñ2 (hapl ?) D2 4 5 7 om 3^{ab} V1 B D3 transp 3^{ab} and 3^{cd} —^{a}) T3 सागर- (for -सारस-) V1 B2 4 D1 3 -सर्वैश्च, B1 3 -संहृष्ट (sic) (for -संघुष्टा) —^{b}) Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 M2 -[उ]पशोभिता, V1 D1 वारणैश्चाभिताडिता, B वारणैश्च निषेविता, D3 वारणैश्चाभिनन्दिता —After 3^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1061* सद्दामदैश्च विहगैरभिसनादितान्तराम् ।
क्वचित्तीररुहैर्वृक्षैर्मालाभिरिव शोभिताम् ।
क्वचित्फुल्लोत्पलच्छन्नां क्वचित्पद्मवनाकुलाम् ।
क्वचित्कुमुदषण्डैश्च कुड्मलैरुपशोभिताम् ।
नानापुष्परजोध्वस्तां समदामिव च क्वचित् ।
व्यपेतमलसंघातां मणिनिर्मलदर्शनाम् ।
दिशागजैर्वनगजैर्मत्तैश्च वरवारणैः ।
देवोपवाह्यैश्च मुहुः सनादितवनान्तराम् ।
प्रमदामिव यत्नेन भूषितां भूषणोत्तमैः ।
फलपुष्पैः किसलयैर्वृतां गुल्मैर्द्विजैस्तथा ।
विष्णुपादच्युतां दिव्यामपापां पापनाशिनीम् ।

[(l 1) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 मत्तैश् (for -मदैश्) Dt1 अभिपन्नामभिदिता (for the post half) —(l 2) Dg1 T1 (bef corr) उपशोभिता —(l 3) M4 पद्मसमाकुला —(l 4) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 -खण्डैश्च, M4 -पद्माढ्या (for -षण्डैश्च) Dm1 कुड्मलैर् (for कुड्मलैर्) Dg1 T3 M2 3 चोपशोभिता (for उप°) —(l 5) G1 -रजोलिप्ता —(l 6) M4 व्युपेतजल-, Ct*p* व्यपेतजल- —(l 7) G3 च वनजैर् (for वनगजैर्) —(l 8) G2 M2 [उ]पवाह्यश् M3 समदैस्, M4 स्तत (for च मुहुः) Dt1 देवराजोपवाह्यैश्च (for the prior half) —(l 9) G2 भूषणा (for भूषिता) —(l 10) M1 Ck मूले (for -पुष्पे) Cg and K(ed) फलैः पुष्पैः M3 मता (sic!) (for वृता) —M4 om l 11 —T1 2 G M1–3 ins l 11 after St 3 —(l 11) Dd1 देव्याम् (for दि°)]

—D1 reads 3^{cd} after 5 —^{c}) Ñ2 V1 B Dt1 Dd1 Dm1 D1–t.. शिशुमारैश् D2 चक्रैश् (for नक्रैश्) —^{d}) Ñ2 B मकरैश्, Dm1 D2–4 7 G1 M4 भुजगैश्, D5 श्वापदैश् Dt1 Dd1 Dm1 समन्विता, D4 7 [उ]पशोभिता, D6 [ए]व से° (for निषेविताम्) —After 3, T1 2 G M1–3 ins l 11 of 1061* —T1 2 G M1 2 3 (om l 1) cont, Dt1 Dd1 Dm1 ins after st 3, while Ś1 D2 4–7 cont l 2 only after 1059* and Dg1 T3 M4 ins l 2 only after 3

1062* तां शकरजटाजूटाद्भ्रष्टां सागरतेजसा ।
समुद्रमहिषीं गङ्गां सारसक्रौञ्चनादिताम् ।

[K(ed) reads l 1 within brackets —(l 1) Dt1 Dd1 Dm1 शक्रस्य (for तां शकर-) G3 -जूटा, M2 -भ्रष्टां (for -जूटाद्) G3 इष्टा (for भ्रष्टा) M2 सागरगामभिदिनीं (for the post half) —(l 2) Ś1 D2 4–7 इष्टा (for गङ्गां) D2 -निनादिता (hypm) (for -नादिताम्)]

—Ś1 D2 6 cont, D4 7 ins after 3^{cd}

1063* मृगयूथैः पिबद्भिश्च वारणैश्चाभिनादिताम् ।

[D2 चाभिनदिता, D4 7 चापि नादिता (D7 °त)]

—After 1062*, M4 reads 1^{cd} for the second time, reading it for the first time after 1056*.

4 ^{ab}) D6 असि- (sic) (for ऊर्मि-) Ñ2 B3 4 D6 -सलिलावर्ताम्, Dg1 Dm1 -कलितावर्ताम्, G2 3 -कलिमावर्ताम्, Cm g k t as in text (for -कलिला°) B1 3 अनुवेक्ष्य, D4 अनवेक्ष्य, G1 2 M1 अवेक्ष्य स, M4 अन्वीक्ष्य स (for अन्ववेक्ष्य) Ś1 V1 D1–3 6 स राघव, D6 महाबल —^{c}) D6 चाब्रवीत्. Ñ2 B2–4 वाक्य, B1 रामो, M3 सूत (for सूतम्) —^{d}) Ñ2 B निवसाम इहाद्य वै, V1 इहैव निवसामहे, Dg1 इहाद्य निवसामहे, D7 M1 इहाद्यैव वसामहे

5 Ś1 Ñ2 V1 B Dt1 D1–7 अ(Dt1 आ)विदूरे ह्यय D6 प्रह्- (for नद्या) —^{b}) D4 6 7 फल- (for बहु-) —^{d}) Ś1 D6 वसाम —After 5, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1064* द्रक्ष्यामि सरितां श्रेष्ठां समान्यसलिलां शिवाम् ।
देवदानवगन्धर्वमृगमानुषपक्षिणाम् ।

[(l 1) Dt1 Dd1 Dm1 प्रेक्ष्या(Dt1 °क्षा)मि, M4 Cg द्रक्ष्याम G2 3 सामान्य, Cg t as above (for स°) —(l 2) Dt1 Dd1 -मानव- (for -दानव) Dg1 -मानम-, Dt1 Dd1 Dm1 -पन्नग (for -मानुष-)]

—M1 3 cont

1065* सर्वे समावृतां दिव्यां सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
दृष्ट्वा रामो महातेजा वस्तु समुपचक्रमे ।

—After 5, D1 reads 3^{cd}

6 ^{a}) D4 7 त (for first च) —^{c}) Dg1 Dd1 Dm1 D1 3 4 उक्त्वा(D1 4 °क्ता) (all sic) —^{d}) Dd1 Dm1 तथा,

7 रामोऽभियाय तं रम्यं वृक्षमिक्ष्वाकुनन्दनः ।
7 रथादवातरत्तस्मात्सभार्यः सहलक्ष्मणः ॥ ७
सुमन्त्रोऽप्यवतीर्यैव मोचयित्वा हयोत्तमान् ।
वृक्षमूलगतं राममुपतस्थे कृताञ्जलिः ॥ ८
तत्र राजा गुहो नाम रामस्यात्मसमः सखा ।
निषादजात्यो बलवान्स्थपतिश्चेति विश्रुतः ॥ ९
स श्रुत्वा पुरुषव्याघ्रं रामं विषयमागतम् ।
वृद्धैः परिवृतोऽमात्यैर्ज्ञातिभिश्चाप्युपागतः ॥ १०
ततो निषादाधिपतिं दृष्ट्वा दूरादवस्थितम् ।
सह सौमित्रिणा रामः समागच्छद्गुहेन सः ॥ ११
तमार्तः संपरिष्वज्य गुहो राघवमब्रवीत् ।
यथायोध्या तथेदं ते राम किं करवाणि ते ॥ १२
ततो गुणवदन्नाद्यमुपादाय पृथग्विधम् ।
अर्घ्यं चोपानयत्क्षिप्रं वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ १३
स्वागतं ते महाबाहो तवेयमखिला मही ।
वयं प्रेष्या भवान्भर्ता साधु राज्यं प्रशाधि नः ॥ १४
भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च लेह्यं चेदमुपस्थितम् ।
शयनानि च मुख्यानि वाजिनां खादनं च ते ॥ १५

T1 2 M3 तत्र (for तदा) G1 [अ]भिययतुर् (for [उ]प°) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 सुमन्त्रोभि(V1 °न्त्रो हि, B4 D5 °न्त्रोपि) ययौ हयैः

7 ^{ab}) Ś1 V1 D1–7 [ऽ]पि यात्वा, Ñ2 B [ऽ]थ गत्वा (for ऽभियाय) Ś1 D2 3 6 T3 M3 वृक्ष रम्यम् (by transp) M4 इक्ष्वाकुकुलनदन (for ^{b}) —^{c}) B4 Dt1 Dd1 Dm1 D2 T1 G1 M2–4 Ct अवतरत, Dg1 D7 अवतरत् —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 ससीत (for सभार्य) Dt1 सहलक्ष्मण (sic)

8 ^{a}) D4 [ऽ]थ (for ऽपि) D4 6 7 [अ]वतार्य B1 2 4 [ए]व, Dg1 (by corr, orig श्वान्) [अ]श्वान्, Dt1 Dd1 Dm1 [अ]थ, T1 2 [ए]तान्, T3 M3 स्वान्, M2 [अ]स्मान् (for [ए]व) —^{b}) Ś1 V1 D1–3 6 स्नापयित्वा, D4 6 7 विमुच्य च (D4 °चेह) (for मोचयित्वा) —^{c}) B1 2 वृक्षमूल B1 स्थित (for -गत)

9 ^{a}) D4 6 7 ततो B4 राज्ये (for राजा) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 निषादाना (for गुहो नाम) —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 दयित (for [आ]त्मसम) —^{d}) G1 [अ]तिविश्रुत, M2 विशेषत (for [इ]ति विश्रुत) —For 9^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1066* धार्मिक सत्यवादी च गुहो नाम महाबल ।

[Ś1 V1 D1–3 6 M4 सत्यसंधश् (for °वादी)]

10 ^{b}) G3 राममेव समागत —D6 reads 10^{c}–11^{b} in marg —^{c}) D2 परिमितो (for °वृतो) —^{d}) D4 जातिभिश्. Ś1 B D2 4 6 7 T2 M4 [अ]भ्यु(B4 [अ]न्यु)पागमत्, Ñ2 V1 D1 3 5 [अ]प्युपागमत् (D5 °मन्), Dm1 [अ]प्युपावृत्त (for [अ]प्युपागत)

11 D6 reads 11^{ab} in marg (cf v l 10) —^{a}) D7 निषादाधिपतिर् —^{b}) Dt1 दूरम्, D7 रामम् (for दूराद्) Ñ2 V1 B3 D1 3 M4 उपागतं, B1 2 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D6 T3 G2 M1 Cg उपस्थित —^{c}) B4 सा राम (sic), D4 7 राम (for राम) —^{d}) B2 reads from गच्छद् up to स in marg V1 समागच्छेद् (sic), D5 °च्छन् Ś1 D4–7 गुह (D7 °ह) प्रति, B2 °हेन च.

12 ^{a}) Ś1 Ñ2 B3 4 Dg1 D2 4–7 M4 आर्तं, D3 M2 आर्ते (sic) T1 damaged from सपरिष्वज्य up to 12^{c} Ñ2 D7 स (for स) —^{b}) Ś1 V1 D1–7 G2 M4 वचनम् (for राघवम्) —^{c}) B3 M4 तथेयं ते, Dg1 तथैवेय, D4 G3 तवेद ते, Ck t as in text (for तथेद ते) —^{d}) Ñ2 B1 2 4 पुर, B3 पुरी, D4 5 7 काम, G1 2 M1 राज्य (for राम) D7 त, T1 2 G1 2 M1 [अ]ह (for ते) Ś1 D6 करवामहे —After 12, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1067* ईदृश हि महाबाहो क प्राप्स्यत्यतिथिं प्रियम् ।

[G2 क (for क) G3 प्राप्स्यस्यतिथि-]

13 ^{b}) G1 चतुर्विध, G2 M1 पृथक्पृथक् —For 13^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1068* स शुचीन्यन्नपानानि गुणवन्ति च राघवे ।

[V1 सुशीलानि, B4 सशुद्धानि, D1 5 सुशुचीनि (for स शुचीनि) Ñ2 [अ]नुपानानि D3 स शुचीन्यन्नपानानि (sic) (for the prior half) V1 B1 3 राघव, D4 राघव (sic)]

—^{c}) V1 B1 Dg1 D1–3 G2 अर्घं, B4 अर्थं T2 [उ]पायनत् (meta) Dt1 Dd1 Dm1 शीघ्र

14 D4 5 om (hapl) from 14^{b} up to the prior half of l 1 of 1069*. Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 transp 14 and 15 —^{b}) Ś1 D6 निखिला —^{d}) Ñ2 B1 3 राम, B4 कार्यं, D3 राजन् (for राज्य) —After 14, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 ins

1069* आज्ञापय महाबाहो यथेष्ट रघुनन्दन ।
यथा स्वक तथेदं ते पुर किं करवाणि ते ।

[D4 5 om the prior half of l 1 —(l 2) B4 यथास्माक Ś1 D4 6 तवैवेद D1–3 M4 पर (for पुर) B1 करवाम (for °वाणि)]

15 Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 transp 14 and 15. —^{a}) Dg1 reads च पेयं in marg D1 M2 लेह्य (for

गुहमेवं ब्रुवाणं तं राघवः प्रत्युवाच ह ।
अर्चिताश्चैव हृष्टाश्च भवता सर्वथा वयम् ॥ १६
पद्भ्यामभिगमाच्चैव स्नेहसंदर्शनेन च ।
भुजाभ्यां साधुवृत्ताभ्यां पीडयन्वाक्यमब्रवीत् ॥ १७
दिष्ट्या त्वां गुह पश्यामि अरोगं सह बान्धवैः ।
अपि ते कुशलं राष्ट्रे मित्रेषु च धनेषु च ॥ १८
यत्त्विदं भवता किंचित्प्रीत्या समुपकल्पितम् ।
सर्वं तदनुजानामि न हि वर्ते प्रतिग्रहे ॥ १९
कुशचीराजिनधरं फलमूलाशनं च माम् ।
विद्धि प्रणिहितं धर्मे तापसं वनगोचरम् ॥ २०
अश्वानां खादनेनाहमर्थी नान्येन केनचित् ।
एतावतात्रभवता भविष्यामि सुपूजितः ॥ २१
एते हि दयिता राज्ञः पितुर्दशरथस्य मे ।
एतैः सुविहितैरश्वैर्भविष्याम्यहमर्चितः ॥ २२
अश्वानां प्रतिपानं च खादनं चैव सोऽन्वशात् ।
गुहस्तत्रैव पुरुषांस्त्वरितं दीयतामिति ॥ २३

पेय) —b) D1 M3 पेय (for लेह्य) Ś1 D1-7 सुमुपस्थित, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 3 M2 3 [ए]तदु° (for [इ] दमु°) —d) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 यव (D1 त्रय [meta]) स(B2 D1 °सस्) तथा(B4 °दा), Dg1 G1 खादनानि ते (G1 च) (for खादन च ते)

16 a) B4 D7 एच (for एव) Ś1 V1 B2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1-4 6 7 T3 G1 M2-4 तु (for त) —b) G1 2 M1 3 प्रत्यभाषत —c) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 मानिताश्चैव (for चव हृष्टाश्च) —d) Dt1 Dd1 Dm1 T2 सर्वदा (for °था) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 सर्वथा भवता (by transp)

17 D4 5 7 om 17 —a) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 अभि(M4 °पि)गत Ñ2 B D3 चैन (for चैव) —b) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 स्नेहादाघ्राय मूर्धनि —c) Ś1 V1 D1-3 6 T G1 3 M4 Cm g -पीनाभ्या (for -वृत्ताभ्या)

18 a) Ś1 Ñ2 B D2 3 6 M4 दिष्ट्येह, V1 यदह, D1 4 7 °ष्ट्या तु, D5 °ष्ट्याद्य, M2 °ष्ट्या त्वा (for दिष्ट्या त्वा) —Note hiatus between a and b —b) Dg1 G1 3 M1 नीरोग, Dt1 स्व°, T3 द्य° (last two to avoid hiatus) (for अरोग) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 त्वामरोग स(D5 च)बाधव —c) G3 अथ (for अपि) Ñ2 B3 राज्ये (for राष्ट्रे) —d) D4 5 7 पुत्रेषु (for मि°) V1 स्व (bef corr सु)जनेषु, Dt1 T1 2 G1 M3 च वनेषु, D5 च बलेषु (for च धनेषु)

19 a) Ś1 Ñ2 V1 B Dd1 D1-7 M4 यदिद (for यत्त्विद) M4 भवता (for °ता) G2 कच्चित् —b) Ś1 Ñ2 V1 B2 4 D1-7 M4 प्रीत्यर्थमुपकल्पित, B1 प्रीत्यर्थं समुपाहृत —c) G1 तम् (for तद्) —d) Ś1 D2 4-7 काले मे, V1 हि वश्ये, Dm1 (af corr *sec. m* as in text) हि मते (for हि वर्ते) —After 19, Ś1 D1 2 5 6 ins

1070* चतुर्दशसमा सौम्य वत्स्यन्त पितुराज्ञया ।

[Ś1 D6 सोम्य (for सौम्य) D5 वर्तते (for वत्स्यन्त)]

20 a) T2 3 चीन- (for -चीर-) Ś1 Ñ2 V1 B D2 3 6 M4 [अं]बर- (for [अ]जिन-) —b) T3 फल (sic) Dg1 D2 - M3 मूलाशिन —c) B1 D2 4 प्रा(D4 प्री)णिहित (sic) Dm1 धर्म (for °र्मे)

21 a) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 यव(D2 °म [sic])सेन (for खादनेन) Ś1 D6 [अ]र्थी, D2 [अ]र्थं (sic) (for [अ]हम्) —b) Ś1 D6 नाहमन्येन, Ñ2 अर्थी नार्थेन, B4 अन्नेना°, D1 अर्थी नान्येव, D2 अह नान्येन (for अर्थी नान्येन) —c) G3 एतावद् (for °वता) Ś1 Ñ2 V1 B1-3 D1-7 M4 [अ]ह, B4 त (for [अ]त्र-) V1 भविता (sic) —d) Ñ2 स्वपूजित

22 a) T3 एता (sic) B1 दर्शयिता, T3 श्री द° (sic) (for हि दयिता) —c) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 सु(V1 तु, B1 D6 च)पूजितैर्, G2 M1 2 सुमुदि(M2 °नि)तैर्, Cm समाहितैर् Cg as in text (for सुविहितैर्) —d) Ñ2 B सु(Ñ2 स्व)पूजित —After 22 Ñ2 D3 5 ins

1071* एतन्निषादाधिपतिः श्रुत्वा रामस्य भाषितम् ।
दुःखशोकसमाक्रान्त साश्रुकण्ठोऽब्रवीदिदम् ।
वज्रादपि भृश मन्ये पितुस्ते हृदय दृढम् ।
वन राम व्रजेत्युक्ते यन्न दीर्णं सहस्रधा ।
परिदेवयमाने तु रामोऽप्यश्रुण्यवर्तयत् ।
प्रत्याश्वस्य रघुश्रेष्ठो गुहमाश्वासयत्तदा ।
क्षयोदयौ हि विहितौ प्राणिनां सुखदुःखयोः ।
उवाच चैनमश्वाना यवस दातुमर्हसि ।

[(l 1) D3 निषादाधिप (subm) —(l 3) Ñ2 रुद्राद् (for वज्राद्) and दृढ (for भृश) —(l 4) D3 [उ]क्त्वा (for [उ]क्ते) —(l 5) Ñ2 परिदेवयमान D3 वर्तयन् —(l 6) Ñ2 आश्वासयन (sic) (for °सयत्) —(l 7) D5 क्षयोदये D3 मुविहितौ, D5 स्वविहितै (for हि विहितौ) —(l 8) D3 चैवम्]

—Ñ2 D3 5 cont , Ś1 D1 2 4 6 7 ins after 22

1072* स एवमुक्तो रामेण गुहो गहनगोचर ।

[D3 om स (subm)]

23 a) Ś1 D6 प्रतिमान, Ñ2 V1 B4 D4 7 °पाल, Dg1 °दान D2 यत् (for च) —b) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 यवस (for खादन) Ñ2 चैव सौनुमात् (sic), B1 चैव यत्नत , B3 चैव सोन्वगात् , B4 चैव सोश्वशात् (sic), D4 5 7 च समन्वशात् —c) Ñ2 V1 B3 D1 2 तथा (for तत्र) V1 पुरुष —d) V1 दयितम् (sic) (for दीयताम्) Ś1 D6 दीयतामिति सत्वर

ततश्चीरोत्तरासङ्गः संध्यामन्वास्य पश्चिमाम् ।
जलमेवाददे भोज्यं लक्ष्मणेनाहृतं स्वयम् ॥ २४
तस्य भूमौ शयानस्य पादौ प्रक्षाल्य लक्ष्मणः ।
सभार्यस्य ततोऽभ्येत्य तस्थौ वृक्षमुपाश्रितः ॥ २५
गुहोऽपि सह सूतेन सौमित्रिमनुभाषयन् ।
अन्वजाग्रत्ततो राममप्रमत्तो धनुर्धरः ॥ २६
तथा शयानस्य ततोऽस्य धीमतो
यशस्विनो दाशरथेर्महात्मनः ।
अदृष्टदुःखस्य सुखोचितस्य सा
तदा व्यतीयाय चिरेण शर्वरी ॥ २७

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४४ ॥

---

24 a) M3 damaged for ततश्ची —b) B4 सध्याश्चो [ध्या चो ?]पोष्य, M3 सध्यावन्वास्य (sic) —c) D3 [आ] ददद् Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 रामो (for भोज्य) —d) V1 B3 हृत (for [आ]हृतं)

25 b) D4 5 7 जग्राह (for प्रक्षाल्य) D2 राघव (for लक्ष्मण) —c) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 पश्चात् (for ऽभ्येत्य) —d) Ñ2 समस्थित', B3 समाश्रित, Dm1 उपस्थित (for उपाश्रित) D7 तस्थौ वृक्षमसमाश्रित —After 25, B3 ins
1073* जजागार महावीर प्रगृह्य च शरासनम् ।

26 b) M4 सौमित्रम् Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 अनु(B2 D4 7 M4 °भि)भाष्य च (V1 D1–3 6 ह), G2 M1 अभिभापयन्.

27 a) T3 M4 तत (for तथा) Ś1 V1 B4 D1–3 6 च तस्य धीमतो, B1–3 D4 5 7 M4 तु तस्य धी°, Dt1 ततो यशस्विनो (for ततोऽस्य धीमतो) —b) Dt1 मनस्विनो (for यश°). B4 दाशरथिर् —c) Ś1 D2 3 6 सुखे(D2 3 °खे)चितस्य (for सुखोचि°) Ś1 Ñ2 B1 2 4 D1–4 6 G1 om, D7 च (for सा) —d) Ś1 Ñ2 V1 B1 Dd1 Dm1 D1–7 M4 व्यतीयाय(D2 °ताय) सुखेन, Dt1 व्यतीता सुचिरेण D5 सर्वश (for शर्वरी)

Colophon Ñ1 missing (cf. 1. 1. 1). —*Sarga name* Ś1 V1 D1–3 6 गुहाश्रमनिवास, Ñ2 B2.4 इंगुदीवृक्षमूलनिवास, B1 3 इगुदीमूल(B3 °तीर)निवास, D4.7 इंगुदीनिवास, D5 रामस्य इगुदीवृक्षनिवास —*Sarga no.* (figures, words or both) D3 om, Ś1 51, Ñ2 M4 47, V1 D6 48, B1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 7 T G M1–3 50, B2 37, B3 45, B4 46, D1 103, D5 54. —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, T2 श्रीरामचन्द्राय नम, G3 श्रीरामाय नम

४५

तं जाग्रतमदम्भेन भ्रातुरर्थाय लक्ष्मणम् ।
गुहः संतापसंतप्तो राघवं वाक्यमब्रवीत् ॥ १
इयं तात सुखा शय्या त्वदर्थमुपकल्पिता ।
प्रत्याश्वसिहि साध्वस्यां राजपुत्र यथासुखम् ॥ २
उचितोऽयं जनः सर्वः क्लेशानां त्वं सुखोचितः ।
गुप्त्यर्थं जागरिष्यामः काकुत्स्थस्य वयं निशाम् ॥ ३
न हि रामात्प्रियतरो ममास्ति भुवि कश्चन ।
ब्रवीम्येतदहं सत्यं सत्येनैव च ते शपे ॥ ४
अस्य प्रसादादाशंसे लोकेऽस्मिन्सुमहद्यशः ।
धर्मावाप्तिं च विपुलामर्थावाप्तिं च केवलाम् ॥ ५
सोऽहं प्रियसखं रामं शयानं सह सीतया ।
रक्षिष्यामि धनुष्पाणिः सर्वतो ज्ञातिभिः सह ॥ ६
न हि मेऽविदितं किंचिद्वनेऽस्मिंश्चरतः सदा ।
चतुरङ्गं ह्यपि बलं सुमहत्प्रसहेमहि ॥ ७
लक्ष्मणस्तं तदोवाच रक्ष्यमाणास्त्वयानघ ।
नात्र भीता वयं सर्वे धर्ममेवानुपश्यता ॥ ८
कथं दाशरथौ भूमौ शयाने सह सीतया ।
शक्या निद्रा मया लब्धुं जीवितं वा सुखानि वा ॥ ९

45

☞ Ñ1 missing for Sarga 45 (cf v l 1 17 of 1058*) Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नमः

1 ^{a}) V1 D7 त जाग्रतम् Ś1 V1 D1–3 6 भ्रस(Ś1 °स) भ्रात(D1 °त), D5 तदा तत्र (for अदम्भेन) M4 तं तु जाग्रतमन्वेत्य —^{b}) Ś1 D6 भ्रातुरर्थे महात्मन —^{c}) Ś1 V1 D1–3 6 परम-, B1 3 शोकाभि- (for सताप-) T1 2 G1 -सयुक्तो, Cr m g t as in text (for -सतप्तो) —^{d}) Ś1 D2 5–7 लक्ष्मण, D4 सौमित्रि (for राघव) G1 युक्तम् (for वाक्यम्) Ñ2 V1 B D1 3 M4 वाक्यमेतदुवाच ह

2 ^{a}) T3 शुभा (for सुखा) —^{c}) B3 प्रत्यास्वपिहि V1 शय्याया, D1 M4 शेप्यास्या (sic), D3 5 साध्वस्या (for माध्वस्या) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B1 3 4 D1–7 M4 निशामिमा, B2 प्रशाधि मा (for यथासुखम्)

3 Ś1 D3 6 M4 om (hapl ?) 3 D4 7 om 3^{cd} D2 transp 3 and 4^{ab} —^{c}) V1 B D1 2 5 M3 जागरि(D5 °प्रयि [sic])ष्यामि —^{d}) Ñ2 V1 B D1 2 5 निशामिमा (for वय निशाम्)

4 D2 transp 3 and 4^{ab} —^{a}) Dt1 Dd1 Dm1 T G2 3 M1–3 प्रियतमो (for °तरो) —D3 om from भुवि in 4^b up to लोकेस्मि in 5^b —^{b}) Dt1 Dd1 ममास्ते, M3 ममास्तु Ś1 कचन, Ñ2 B मानव·, V1 कश्च स. (sic) (for कश्चन) —^{c}) V1 D1 2 तदह, Dt1 Dd1 Dm1 [ए]व च ते (for [ए]तदहं) T3 सत्यात्, G1 M2 सर्वं (for सत्य) Ñ2 B1 3 प्रतीहि तदिद सर्वं(B1 सत्य) Cv cites ^{c} as सम्यक्पाठ —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4–7 M4 वीर सत्येन (for सत्येनैव च)

5 D3 om up to लोकेस्मि (cf v l 4) —^{b}) G1 M3 लोकेषु (for लोकेऽस्मिन्) V1 सुमहायश , D1 तु म°, D3 अहमुयत· (for सुमहद्यश·) M4 जीवलोके महद्यश —^{c}) B4 शर्मावाप्ति. Ñ2 B D4 5 7 महतीम्, Dg1 विपुलाव् (for विपुलाम्) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 अ(B1 ना)र्थसिद्धिं (for अर्थावाप्ति) Ñ2 B3 न (for च) D1 3 5 Cm g p k केवल (for केवलाम्) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G3 अर्थकामौ च पुष्कलौ(T2 °ला), Cg as in text

6 ^{a}) Ś1 Dg1 D6 प्रियतम, Dt1 प्रिय सख (for प्रियसखं) —^{b}) D4 7 सीतया सह (by transp). —T3 om (hapl) from 6^c–9^b. V1 om 6^{cd} —^{d}) Dt1 Dd1 Dm1 मयैथा (for सर्वतो) Ś1 D2 5 6 वृत (for सह)

7 T3 om 7 (cf v l 6) —^{a}) Ś1 B2 D2 6 मे हि (by transp), Ñ2 B1 3 4 हि नो, V1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 T1 2 मेन्ति (for हि मे) Dg1 [ऽ]विदित , D1 [अ]विहित, M4 व्रजिन —^{b}) Ñ2 B चरता, D3 ·.·त , M4 वसत , Ck निरत (for चरत) —^{c}) D3 damaged for चतुरङ्ग D3 5 तु (for हि) Dt1 Dm1 [अ]तिबल —^{d}) Ś1 D1 2 4–7 प्रसहाम्यह, Dt1 सतरेमहि

8 T3 om 8 (cf v l 6) —^{a}) Dt1 Dd1 I1 तु (for त) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 उवाचेद(D3 °· ·), Dg1 Dt1 Dd1 Ct ततोवाच, G3 तथोवाच (for तदोवाच) —^{b}) V1 Dg1 Dt1 D4 M4 रक्ष्यमाणस् , B1 4 D1 5 7 रक्ष°, D2 3 वक्ष्य° (for रक्ष्यमाणास्) B1 त्वया लघु, D3 ्या· · (for त्वयानघ) Ñ2 B3 गुह वीरो महद्धच —D7 repeats 8^{cd} consecutively —^{c}) Ś1 D4–7 (first time) अनुनीता, Ñ2 V1 B3 D1–3 न स्म(Ñ2 B3 हि) भीता, M4 नास्मि भीतो D3 damaged, M4 भृश (for वय) V1 D1–3 M4 सौम्य (for सर्वे) —^{d}) V1 D3 7 (second time) G2 3 M1 [अ]नुपश्यत, B4 D1 °ता, D5 °न्ति, Ck t as in text (for [अ]नुपश्यता) Ñ2 B3 जागृम किं नु चिंतया, M4 धर्म एव सनातन

☞ In B1 (a photostat copy) the portion from भूमौ in 9^a up to 18^b is lost in omitting to photograph the folio

9 T3 om 9^{ab} (cf v l 6) —^{a}) Ś1 D4–7 हि राघव (D5 °वे) (for दाशरथौ) —^{b}) Ś1 D4 6 7 शयान Ñ2 B2 3

यो न देवासुरैः सर्वैः शक्यः प्रसहितुं युधि ।
तं पश्य सुखसंविष्टं तृणेषु सह सीतया ॥ १०
यो मन्त्रतपसा लब्धो विविधैश्च परिश्रमैः ।
एको दशरथस्यैष पुत्रः सदृशलक्षणः ॥ ११
अस्मिन्प्रव्रजिते राजा न चिरं वर्तयिष्यति ।
विधवा मेदिनी नूनं क्षिप्रमेव भविष्यति ॥ १२
विनद्य सुमहानादं श्रमेणोपरताः स्त्रियः ।
निर्घोषोपरतं तात मन्ये राजनिवेशनम् ॥ १३
कौसल्या चैव राजा च तथैव जननी मम ।
नाशंसे यदि जीवन्ति सर्वे ते शर्वरीमिमाम् ॥ १४
जीवेदपि हि मे माता शत्रुघ्नस्यान्ववेक्षया ।
तद्दुःखं यत्तु कौसल्या वीरसूर्विनशिष्यति ॥ १५
अनुरक्तजनाकीर्णा सुखालोकप्रियावहा ।
राजव्यसनसंसृष्टा सा पुरी विनशिष्यति ॥ १६

M4 भार्यया (for सीतया) —c) D3 missing for या ल, G1 मया प्राप्तु (for मया लब्धु) —d) D4 7 च (for first वा) D3 missing for सुखा Dm1 D2–1 7 च (for second वा)

10 B1 missing (cf v l 9) —a) Ñ2 B2–4 शक्यः (for सर्वैः) —b) V1 D3 प्रहसितुं (meta) D1 युधे, D3 यदि (for युधि) Ñ2 B2–4 प्रयोद्धु महितैर्युधि, D4 7 शक्य प्रतिविद्या (D7 °वा) तितु, D6 शक्य प्रतिसमासितु —c) Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D1–7 T2 M1 सुख (for सुख-) Dt1 Dd1 D4 7 समुस (for -संविष्ट) —d) D1 6 7 कुशेषु (for तृणेषु) Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D1–3 5 6 M4 भार्यया (for सीतया)

11 B1 missing (cf v l 9) —a) D3 missing for यो Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D1–7 M4 मात्रा (for मन्त्र-) D3 missing for लब्धो —b) Ś1 V1 D1–3 6 [अ]पि (V1 [अ]भि) यातिनैः, Ñ2 B2–4 महाव्रतैः, Dt1 Dd1 Dm1 M4 Cm t पराक्रम, D4 6 7 क्रियाफलैः, Cg as in text (for परिश्रमैः) —c) D4 7 पश्य त्व (hypm) (for एको) B2 4 [ए]त्र, T3 G2 3 M2 [इ]ष्ट (for [ए]ष) —d) B3 4 D1 3 5–7 (D5 6 af corr as in text) T2 M4 Ck सदृश (B4 °श)लक्ष्मण, Cm g t as in text (for °लक्षण)

12 B1 missing (cf v l 9) —a) B2 G2 तस्मिन् (for अस्मिन्) T3 G2 M2 प्रव्राजिते (for प्रव्र°) —d) D6 (af corr as in text) एव (for एव)

13 B1 missing (cf v l 9) —a) Ś1 D5 6 च महानादं, D4 7 M4 सुमहद्वाद —b) Ś1 D4 6 7 च युता, Ñ2 B2 3 [अ]वनता, V1 D1 3 5 विरता, B4 [अ]वरता, D2 रहिता, M4 [उ]पहता (for [उ]परता) —c) K(ed) घातो (for तात) Ś1 Ñ2 B2–4 D4–7 मूका इव स्थिता नूनम्, V1 D1 3 M4 निर्घोषरहित नूनम् —d) Ś1 V1 B2 4 D1 3–6 M4 अद्य, Ñ2 B3 D7 महा-, D2 अपि (for मन्ये) Dg1 Dt1 T2 3 G1 3 M3 Ck राम- (for राज-) Ś1 Ñ2 B2–4 D1 4–7 -निवेशने

14 B1 missing (cf v l 9). —a) D5 स च, G(ed) चापि (for चैव) —c) Ś1 D6 नाशा मे (D6 °से), B4 नाशके, D1 न मन्ये, D4 7 आशके (for नाशसे). D2 तत्र, D3 7 न दि (for यदि) D5 जीविदि (sic) —d) D4 सर्वे तु, M3 ते सर्वे (by transp) (for सर्वे ते) D4 5 7 रजनीम् (for शर्वरीम्).

15 B1 missing (cf v l 9) —a) Ñ2 B2–4 जीवेद्वा (Ñ2 °त्वा)पि, D4 5 7 जीवे (D6 °दि)नापि (for °दपि) B3 च (for हि) T3 तो (sic), G1 ते (for मे) Ñ2 B2–4 माता मे (by transp) —b) Ñ2 व्यपेक्षया, V1 [अ]व्यपेक्षया, B2 D5 [अ]न्वपेक्षया, B3 त्वपेक्षया, M2 [अ]नवेक्षया (for [अ]न्ववेक्षया) —c) Ś1 Ñ2 V1 B3 4 D1–3 6 एतद्दुःख तु (Ñ2 B3 °खात्तु, B4 °खार्ते, G(ed) °ख हि), B2 एकपुत्रा च, Dt1 Dd1 °ख यदि, Dm1 न दुःख यदि, D5 महादुःख तु (for तद्दुःख यत्तु) —d) D2 विवत्सा (for वीरसूर्) Ñ2 B2–4 सा विनश्यति, D5 विनशिष्यति (for विनशिष्यति) Ś1 V1 D1 2 6 विवत्सा (V1 °त्सो) न महिष्यति, M4 विवत्सापि नशिष्यति

16 B1 missing (cf v l 9) D5 om (hapl), while B4 reads in marg, 16 —b) Ś1 V1 D1–3 6 शोकदुःखसमाकुला, Ś1 D6 °मन्विता), Ñ2 B2–4 M4 सुखालोकभयाय (B3 M4 °व)हा, D4 – राम सर्वात्मना गता – c) Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D1–6 राम (B4 °मो)व्यसनसतप्ता, D3 रामस्य व्यसनसतप्ता (hypm), D4 7 रामनिर्वासनसतप्ता T3 G1 2 M1 राजव्यसनसतप्ता (T3 °ता), G3 राजव्यसनसस्पृष्टा M4 रामव्यसनसंसृष्टा, Cm g as in text, Ct °सृष्टा —d) Ñ2 B2–4 T3 G2 M1 पुरी सा (by transp) Ñ2 B2–4 [अ]पि विनश्यति, D2 च विनश्यति (for विनशिष्यति) —After 16, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1074* कथ पुत्रं महात्मान ज्येष्ठं पुत्रमपश्यत ।
शरीर धारयिष्यन्ति प्राणा राज्ञो महात्मन ।
विनष्टे नृपतौ पश्चात्कौसल्या विनशिष्यति ।
अनन्तर च मातापि मम नाशमुपैष्यति ।

[(l 1) T1 2 G1 तस्य, G2 पुत्र, M4 इष्ट (for पुत्र) M3 महाबाहु (for °त्मान) Dt1 Dd1 ज्येष्ठपुत्रम् Dm1 °ष्ठ मतम्; G2 3 M1 3 °ष्ठ मतम्, M2 °ष्ठ प्रियम् (for ज्येष्ठ पुत्रम् —(l 3) M2 प्रणष्टे (for विनष्टे) M4 न भविष्यति (for विनशिष्यति). —(l. 4) G1 3 च (for [अ]पि) Dg1 Dt1 Dm1 उपेष्यति]

अतिक्रान्तमतिक्रान्तमनवाप्य मनोरथम् ।
राज्ये राममनिक्षिप्य पिता मे विनशिष्यति ॥ १७
सिद्धार्थाः पितरं वृत्तं तस्मिन्काले ह्युपस्थिते ।
प्रेतकार्येषु सर्वेषु संस्करिष्यन्ति भूमिपम् ॥ १८
रम्यचत्वरसंस्थानां सुविभक्तमहापथाम् ।
हर्म्यप्रासादसंपन्नां गणिकावरशोभिताम् ॥ १९
रथाश्वगजसंबाधां तूर्यनादविनादिताम् ।
सर्वकल्याणसंपूर्णां हृष्टपुष्टजनाकुलाम् ॥ २०
आरामोद्यानसंपन्नां समाजोत्सवशालिनीम् ।
सुखिता विचरिष्यन्ति राजधानीं पितुर्मम ॥ २१
अपि सत्यप्रतिज्ञेन सार्धं कुशलिना वयम् ।
निवृत्ते वनवासेऽस्मिन्नयोध्यां प्रविशेमहि ॥ २२
परिदेवयमानस्य दुःखार्तस्य महात्मनः ।
तिष्ठतो राजपुत्रस्य शर्वरी सात्यवर्तत ॥ २३

17 B1 missing (cf v l 9) Ś1 D4 7 om (hapl), B4 reads in marg , 17 D5 transp 17 and 18 —[a]) D6 चिरसकल्पित नूनम् —[c]) V1 Dg1 D1 3 6 M4 रामे राज्यम्, C1 m g k t राज्ये रामम् (as in text) D2 मनुक्षिप्य, D5 विनि°, Cv k निक्षिप्य (for अनिक्षिप्य) ❀ Cv निक्षिप्य अत एव मनोरथमवाप्य । ❀ —[d]) Ñ2 B2–4 स विनक्ष्यति, V1 D1 3 न भवि° (for विनशिष्यति)

18 B1 missing 18[ab] (cf v l 9) D5 transp 17 and 18 —[a]) Ś1 Ñ2 B2–4 D1 4 6 7 T3 M4 सिद्धार्थ, Cm g k °र्था (as in text) ❀ Ck सिद्धार्था प्राप्तराज्यप्रयोजना भरततत्पक्ष्या इत्यप्यर्थः । ❀ Ś1 Ñ2 V1 B2–4 Dg1 D1–7 G3 M4 वृद्ध, Cm g t as in text (for वृत्त) —[b]) B4 ह्युपस्थित, Dg1 T3 G1 3 [ऽ]प्युप°, Cm as in text (for ह्युपस्थिते) M2 4 तस्मिन्काल उपस्थिते ❀ Cg उपस्थिते प्रेतकार्येष्वप्युपस्थिते । ❀ B1 erroneously repeats from 2 45 18[c] up to कृ in 2 46 2[d] —[c]) D4 (bef corr as in text, marg *sec m*) सदा कार्येषु —[d]) Ś1 D1 6 ससरिष्यति राघव (D1 °व), Ñ2 B सत्करिष्यति राघव , V1 ससमरिष्यति राघव, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G1 M3 4 सस्कारिष्य(M4 °ष्य)ति राघव, D2 T3 स स्मरिष्यति राघव (T3 °व), D3 5 सत्करिष्यति राघव, D4 7 तत्करिष्यति राघव , Cg as in text

19 [a]) D1 तस्याश् (for रम्य-) —[b]) Ñ2 स्वविभक्त-, Dt1 D3 M4 मविभक्त (for सु°) Ś1 V1 D1–3 6 -चतुष्पथा, G1 -महापथा (for -महापथाम्) —[c]) B2 (marg also) गजाश्वरथ- (for हर्म्यप्रासाद-) Ś1 D6 -सवद्धा, Ñ2 V1 B D1 3–5 7 M4 -सबाधा, D2 -सबधा (for -सपन्ना) —D4 om (hapl), while B2 reads in marg , 19[d]–20[a] G3 transp 19[d] and 21[b] —[d]) Ś1 D2 6 7 गणिकागणशोभिता, Ñ2 B3 D1 गणिकावार°, B1 मणिकाचन°, B2 गणिकावारयोषिता, B4 गणिकाराम°, D3 गणिकागार°, T3 गणिकादर°, M4 मणिप्राकार°

20 D4 om , B2 reads in marg , 20[a] (cf v l 19) D5 रथाश्वगजयानाढ्या, G3 गजाश्वरथसपूर्णा —[b]) Ś1 Dt1 D3 G3 तूर्यनादविनादिता, Ñ2 B D4 5 7 M3 तूर्यघोषनि(Ñ2 B3 [also as in B1] M3 °वि)नादिता —[c]) D7 सर्वे (for सर्व-) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 G1 M4 -सपन्ना (for -सपूर्णा) —[d]) Ś1 हृष्टपुण्य-, D3 सहृष्टसु-, M3 हृष्टमृष्ट- (for °पुष्ट-) Dm1 -समाकुला, D4 7 M4 -जनावृता

21 B2 om 21[a] —[a]) Ñ2 B3 D4 T1 3 -सपूर्णा, Cg as in text (for -सपन्ना) —G3 transp 19[d] and 21[b] —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 G1 M4 सुखिनो(D2 °तो [sic]) (for सुखिता) D2 विहरिष्यति, G3 निचरिष्यति (for विचरिष्यन्ति) —After 21, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1075* अपि जीवेद्दशरथो वनवासात्पुनर्वयम् ।
प्रत्यागम्य महात्मानमपि पश्याम सुव्रतम् ।

[(l 2) G2 M1 महाभागम् (for °त्मानम्) G3 पश्येम, Cg t as above M4 साम्प्रत (for सुव्रतम्)]

22 [a]) G2 अथ (for अपि) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B2–4 Dt1 D1 3–7 T2 M4 कुशलिनो —[c]) T1 2 निर्वृत्ते, Cm as in text (for निवृत्ते) —[d]) D4 6 7 सगच्छेम नृपेण वै, T3 अयोध्या प्रविशेवहि

23 [a]) Ñ2 B3 परिदेव(B3 °वेद [meta])यतश्चैव, D4 5 7 परिदेवयतस्तस्य —[b]) M4 तथा तस्य (for दु खार्तस्य) —[c]) D1 निश्चित (for तिष्ठतो) —[d]) Ś1 साभ्यवर्तत, V1 B2–4 D2 6 M4 सा न्यवर्तत, D1 सा व्य°, D3 साद्य वर्तत (for सात्य°) D4 5 7 सा व्यतीयाय शर्वरी —After 23, Ś1 D2 4–7 ins , D3 ins l 1 and 2 only after 23

1076* चिन्ता प्राप्तस्तु सौमित्रिर्निद्रया परिवर्जित ।
सपत्न्येवेर्ष्यया कान्त सकेते विप्रलब्धया ।
रामोऽपि सह वैदेह्या भार्यया ह्यनुरूपया ।
एकस्मिन्नन्तरे सुप्त परिणामयितु निशाम् ।
उपधाय बृहन्मूल पादपस्य यदृच्छया । [5]
न त्वेवास्य प्रसुप्तस्य निद्रा नेत्रे ह्युपारुधत् ।
विप्रलम्भश्च राज्यस्य गृहत्यागो वनाश्रय ।
ममैव त्रय तद्धि निद्रा तस्य जहार ह ।

[(l 1) D2 6 चिताप्राप्तस्तु, D3 चिताप्राप्त सु-, D4 7 चिंतयानस्तु (for चिन्ता प्राप्तस्तु) —D4 7 om l 2 —(l 2) Ś1 वेश्मनि, D6 वेश्मग (for [इ]र्ष्यया) Ś1 D6 सकेतप्रतिलब्धया (for the post half) —(l 3) D2 [अ]प्यनुरूपया, D4 5 7 स्वनुरक्तया (for ह्यनुरूपया) —(l 6) D2 तनु (for न तु) D5 स्वप्रसुप्तस्य (hypm) (for प्रसुप्तस्य)

तथा हि सत्यं ब्रुवति प्रजाहिते
नरेन्द्रपुत्रे गुरुसौहृदाद्गुहः ।
मुमोच बाष्पं व्यसनाभिपीडितो
ज्वरातुरो नाग इव व्यथातुरः ॥ २४

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४५ ॥

D2 गम (for नेत्रे) D4 7 ख्यनारुधत् —(l 7) Ś1 निप्रग्वश्च, D2 विप्रल्भम्तु —(l 8) D2 सम त्रय तमेतद्धि, D4 7 सम तत्र यमेतद्धि, D5 सनापत्रयमेतद्ध (for the prior half) D5 अस्य (for नस्य)]

24 [a]) G3 तदा (for तथा) Ñ2 V1 B D2–7 तु, D1 [क्ष]ति- (for हि) Ś1 D2 4–7 तस्मिन्, Ñ2 B D3 M4 तथ्य, V1 तथ्या, D1 -मात्र (for सत्य) B1 न ब्रुवति (sic), D1 ब्रुवत (for ब्रुवति) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 प्रजाहित, G1 प्रियंवदे (for प्रजाहिते) —[b]) B3 4 नरेन्द्रपुत्रो (sic), Dt1 Dd1 Dm1 नरेन्द्रसूनौ (for °पुत्रे) Ñ2 B [s]धिक-, V1 गुण- (for गुरु-) D3 गुरु (for गुह) —[c]) Dd1 बाष्प- Ś1 Ñ2 V1 B D1–5 7 M3 4 व्यथयाभि(V1 D1 3 °नि)पीडितो, Ck as in text —[d]) V1 B2–4 D1–4 6 7 जरातुरो, M3 जरातुनो (for ज्वरातुरो) Ś1 D2 4–7 श्वसन्व(D2 °द्द)ली, Ñ2 V1 B D1 3 [स]भि(B3 [also as in B1] [स]ति)पीडित, Dt1 व्यथातुरा, T1 2 व्यथान्वित, M1 व्यथायुत, Cm g k t as in text M4 जरातुरो गौरिव भारपीडित

Colophon —*Sarga name* Ś1 V1 D1–7 लक्ष्मणवि(D4 7 °प्र)लाप, Ñ2 B सौमित्रिविलाप —*Sarga no* (figures, words or both) D3 om, Ś1 52, Ñ2 V1 D6 49, B1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 7 T G M1–3 51, B2 37, B3 46, B4 47, D1 104, D4 50, D5 55, M4 48 —After colophon, D6 G conclude with श्री(D6 om)रामाय नम, T2 3 श्रीरामचन्द्राय नम.

४६

प्रभातायां तु शर्वर्यां पृथुवक्षा महायशाः ।
उवाच रामः सौमित्रिं लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ॥ १
भास्करोदयकालोऽयं गता भगवती निशा ।
असौ सुकृष्णो विहगः कोकिलस्तात कूजति ॥ २
बर्हिणानां च निर्घोषः श्रूयते नदतां वने ।
तराम जाह्नवीं सौम्य शीघ्रगां सागरंगमाम् ॥ ३
विज्ञाय रामस्य वचः सौमित्रिर्मित्रनन्दनः ।
गुहमामन्त्र्य सूतं च सोऽतिष्ठद्भ्रातुरग्रतः ॥ ४
ततः कलापान्संनह्य खड्गौ बद्ध्वा च धन्विनौ ।
जग्मतुर्येन तौ गङ्गां सीतया सह राघवौ ॥ ५

46

☞ Ñ1 missing for Sarga 46 (cf v l 1058*) Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 For B1, cf v l 2 45 18 —ᵇ) Ś1 (after corr marg as in text) B4 पृथुरक्ष (sic), G2 °वक्ष- (sic) (for °वक्षा) Ś1 D2 4–7 महाभुज —ᵈ) B1 4 (m also शुभलक्ष्मण as in B3) भ्रातर शुभ, B3 शुभलक्ष्मण

2 ᵃ) Dt1 Dd1 Dm1 [ऽ]सौ (for ऽय) —ᵇ) B2 भोगवती (for भग°) —ᶜ) M4 क्षय Ś1 Ñ2 V1 B D4 6 7 सुहृष्टो, Dg1 (before corr as in text) स कृष्णो, T1 2 G1 3 तु कृष्णो (G1 °ष्ण), Cg t as in text (for सुकृष्णो) In B1, the portion of the text from जति in 2ᵈ up to रति प्राप्स्यस्व in 11ᶜ (cf reading in B2–4) is missing —ᵈ) V1 चानु (for तात) Dg1 marg, T1 गर्जति (for कूजति) D1 3 कोकिलस्तानुकूज(D3 °श्चानुगच्छ)ति

3 B1 missing (cf v l 2) —ᵃ) Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D2.4–7 M1 3 4 बर्हिणा चैव(V1 च त्रि, D2 4 5 7 M1 3 चापि) —ᵇ) B4 श्रूयता (for श्रूयते) M4 विजने (for नदता) —ᶜ) Ś1 Ñ2 B2–4 D4–7 तरामो (B3 [*sup lin* also] ता यामो), D2 ता राम (for तराम) D3 जाह्नवी D1 साम्या —ᵈ) Ñ2 B2–4 शीघ्र सागरगामिनीं(B2 °मिमा), D3 शीघ्रा सागरगामा —After 3, B3 ins

1077* अल विलम्बेनासाकमुत्तिष्ठ वत्स लक्ष्मण ।

while Dd1 Dm1 ins

1078* गच्छाम सत्युपामार्थं त्वरयस्व महारथ ।

4 B1 missing (cf v l 2) —ᵃ) G2 M1 जिज्ञाय (sic) (for विज्ञाय) Ś1 Ñ2 B2–4 D2 3 5 6 मत, D4 7 मन (for वच) —ᵇ) D4 7 मित्रनदक, M2 मित्रवत्सल —After 4, Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4–7 S ins

1079* स तु रामस्य वचन निशम्य प्रतिगृह्य च ।
स्थपतिस्तूर्णमाहूय सचिवानिदमब्रवीत् ।
अस्य वाहनसयुक्ता कर्णग्राहवतीं शुभाम् ।
सुप्रतारा दृढा तीर्थे शीघ्र नावमुपाहर ।
त निशम्य समादेश गुहामात्यगणो महान् ।
उपोह्य रुचिरा नाव गुहाय प्रत्यवेदयत् ।
तत स प्राञ्जलिर्भूत्वा गुहो राघवमब्रवीत् ।
उपस्थितेय नौर्देव भूय कि करवाणि ते ।
तवामरसुतप्रख्य तर्तुं सागरगा नदीम् ।
नौरिय पुरुषव्याघ्र ता त्वमारोह सुव्रत ।
अथोवाच महातेजा रामो गुहमिद वच ।
कृतकामोऽसि भवता शीघ्रमारोप्यतामिति ।

[Ś1 D6 om l 1–2, D2 4 5 7 om l 1 —(l 2) M4 स्थपनीं (sic) M4 आदाय (for आहूय) D2 तम स्थपतिरभ्येत्य पुरुषानिदमब्रवीत्, D4 5 7 ततस्तु पुन(D5 परि)रभ्येत्य पुरुषानिद° —D2 om (hapl) l 3–7 —(l 3) Ś1 D5 6 बहु(Ś1 बभ्रा) स्वायुमसायुक्ता, D4 7 तर्तुं नाव (D4 after corr *sec m* marg, D7 चारु) समा°, L(ed) वस्त्रस्वायुमसा° (for the prior half) Ś1 D6 M4 कर्णधार- Ś1 D6 दृढा (for शुभाम्) D4 7 कर्णधारेण सयुता, D5 कर्णधारयुता दृढा (for the post half) —(l 4) D5 M3 सुप्रभाना Ś1 D4–7 समे (for दृढा) D4 7 तीरे (for तीर्थे) Ś1 D4–7 क्षिप्र (for शीघ्र) Ś1 अपोहत, Dg1 उपाहरत् (sic), D4 7 इहानय, D5 उपोहित (sic), D6 उपोहत (sic) (for उपाहर) M4 सुप्रभाने दृढे तीर्थे नावमाहरताशु वै —(l 5) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 गुहादेश, D4 स मदेश, T3 तमा°, G2 M4 तदा° (for समादेश) Ś1 D4–7 सनियुत्य(D4 7 °त्तो)गणो(D5 [after corr] गुहो), Dt1 गुहामात्यो गणो —(l 6) Ś1 D4–7 T1 2 G1 3 M4 नाव रुचिरा (by transp) —(l 7) Ś1 D4–7 M4 वचनम् (for राघवम्) —(l 8) D4 करवाम —Ś1 D2 4–7 om l 9–12 —(l 9) M3 कर्तुं (for तर्तुं) Dg1 Dt1 सागरगामिनी —(l 10) M4 तामिमा (for नौरिय) Dt1 Dd1 M4 शीघ्रम्, Dm1 marg (for ता त्वम्) M4 आरुह (sic) —(l 11) G3 तथोवाच —(l 12) T3 G1 2 M1 2 कृतकार्योस्मि(M2 °सि) M4 आरणते मया (for आरोप्यतामिति)]

5 B1 missing (cf v l 2) —ᵃ) Ś1 V1 कपालो (Ś1 [also] कलालौ), Ñ2 B2–4 D1–7 M4 कलापौ(B4 °पो [sic]), M2 कपालान् (meta) —ᵇ) D4 5 7 सत्तमौ (for धन्विनौ) —ᶜ) Ś1 B2 D5 T1 3 G1 2 M1 वै गगा, Ñ2 B3 4 गगा(Ñ2 °गा) वै, V1 D1 2 6 M4 Cr*p* वै गगा, Dt1 Dd1 Ct ता गगा, D3 गगा च, D7 गगा सा, Cm g k as in text (for तौ गङ्गा) D1 तीरेन गगामासातु (sic), M3 जग्मतुर्निर्यतौ गगा (sic) ❀ Cv जग्मतुर्येन गङ्गेति सम्यक्पाठ । ❀

राममेव तु धर्मज्ञमुपगम्य विनीतवत् ।
किमहं करवाणीति सूतः प्राञ्जलिरब्रवीत् ॥ ६
निवर्तस्वेत्युवाचैनमेतावद्धि कृतं मम ।
यानं विहाय पद्भ्यां तु गमिष्यामो महावनम् ॥ ७
आत्मानं त्वभ्यनुज्ञातमवेक्ष्यार्तः स सारथिः ।
सुमन्त्रः पुरुषव्याघ्रमैक्ष्वाकमिदमब्रवीत् ॥ ८
नातिक्रान्तमिदं लोके पुरुषेणेह केनचित् ।
तव सभ्रातृभार्यस्य वासः प्राकृतवद्वने ॥ ९
न मन्ये ब्रह्मचर्येऽस्ति स्वधीते वा फलोदयः ।
मार्दवार्जवयोर्वापि त्वां चेद्व्यसनमागतम् ॥ १०
सह राघव वैदेह्या भ्रात्रा चैव वने वसन् ।
त्वं गतिं प्राप्स्यसे वीर त्रींल्लोकांस्तु जयन्निव ॥ ११
वयं खलु हता राम ये त्वयाप्युपवञ्चिताः ।
कैकेय्या वशमेष्यामः पापाया दुःखभागिनः ॥ १२
इति ब्रुवन्नात्मसमं सुमन्त्रः सारथिस्तदा ।
दृष्ट्वा दूरगतं रामं दुःखार्तो रुरुदे चिरम् ॥ १३

---

6 B1 missing (cf v l 2) —[a]) Ñ2 B2–4 Dt1 Dd1 T1 2 Ct एव (for एन) —[b]) Ś1 Ñ2 B2–4 D1–7 M4 अभिगम्य(B3 [also *sup lin*] °वीक्ष्य), V1 इति गम्य (archaic), Dg1 Dt1 Dm1 उपागत्य, T1 2 उपागम्य —[c]) T3 इम (for अह) T3 करवाणी ते (sic) —After 6, Ś1 D2–7 ins

1080* अथाब्रवीद्दाशरथि सुमन्त्रं मन्त्रिसत्तमम् ।
स्पृशन्करेण धर्मज्ञो दक्षिण दक्षिणेन तम् ।

[(l 1) D2 अथ, D3 तथा (for अथ) D3 7 मन्त्रि(D7 °न्त्र) त्तम —D4 7 om l 2 —(l 2) D2 स्पृशत् (sic) D2 lacuna for दक्षिण D5 तु (for तम्).],
while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1081* ततोऽब्रवीद्दाशरथि सुमन्त्र
स्पृशन्करेणोत्तमदक्षिणेन ।
सुमन्त्र शीघ्र पुनरेव याहि
राज्ञ सकाशे भव चाप्रमत्त ।

[(l 4) T3 G1 समीपे (for सकाशे)]

7 B1 missing (cf v l 2) B4 reads 7 and 8 in marg —[ab]) T3 G1 [उ]वाचेदम्, G3 [उ]वाचेवम् D3 (for हि कृत) G2 (before corr) M1 मया (for मम) विवृत Ś1 D2 4–7 गच्छ सौम्य निवर्तस्व कृतमेतावता मम —[cd]) Dt1 Dd1 Dm1 Ct रथ, Cr m g k as in text (for यान) M3 महद्वन (for महा°) Ś1 V1 D1–3 6 पद्भ्यामेव गमिष्यामि (D3 °व) सीतया सहितो(D3 °तो) वन, Ñ2 B2–4 D4 5 7 M4 यानेन (M4 येनेह) पद्भ्यामेवाह गमिष्यामि महा(M4 तपो)वन

8 B1 missing (cf v l 2) B4 reads 8 in marg (cf v l 7) —[a]) V1 B3 D2 त्वभ्यनुज्ञाप्य(B3 °तु, D2 °य), M2 4 चा(M4 अ)भ्यनुज्ञातम् —[b]) Ś1 D6 अथाज्ञाय, Ñ2 B2 3 D4 5 7 विज्ञायार्त (D7 °यात), V1 तमार्तश्च, B4 मत्वा चार्त, D1 आर्याज्ञस, D2 lacuna, D3 ...र्त, M4 अज्ञायाथ (for अवेक्ष्यार्त) G2 M1 अवेक्ष्य स च सारथि —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D1–7 M4 इद वचनम्, Dt1 Dm1 ऐक्ष्वाकुमिदम्

9 B1 missing (cf v l 2) —[a]) Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D1–7 M4 अतर्कितोय लो(D3 ल [sic])केषु —[b]) B2 पुरुषेण च —[c]) D7 सभ्रातृ- —[d]) B2 राम (m also as in text) प्राकृतवधने (sic)

10 B1 missing (cf v l 2) —[a]) B2 वने (for मन्ये) V1 M3 [ऽ]ति, B4 om, Dt1 Dd1 Dm1 वा (for ऽस्ति) —[b]) Ñ2 B2–4 प्रा(B4 प्र)धीते, D4 7 T3 G1 2 M1 स्वाधीते (D7 °ने), M4 स्वाध्याये, Cg k as in text (for स्वधीते) B2 reads वा in marg Ś1 V1 D1–3 6 फलं मुनि —[d]) D7 त्वा G(ed)व्यसनमागमत्

11 B1 missing up to प्राप्स्यस्यर in [c] variant (cf. v l 2) —[a]) Dt1 सदा, D4 7 त्व तु, D5 त्व च, Ct as in text (for सह) —[b]) V1 B4 D1 भ्राता (sic) Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D1–3 6 M4 च त्व, T1 2 G1 3 चापि (for चैव) —[c]) Ś1 D1 2 6 M4 रतिं स, V1 न रति (for त्व गति) —Cv m k interpret गति as मुक्ति, Cr g as कीर्ति, while Ct as उत्कर्ष T3 om प्राप्स्यसे Ñ2 B D4 5 7 रतिं प्राप्स्यस्यरण्येषु (Ñ2 °स्मिस्, B1 missing up to स्यर, B3 °मि वन्ये[m also रण्ये]ष्मिन्), D3 रति सम्प्राप्स्यसे वीर —In the photocopy of B1, the portion from ण्येषु in 11[c] up to राजन in l 2 of 1083* is reproduced —[d]) Ś1 D5 विजयन्, Ñ2 V1 B D2 4 6 7 नि(B1 2 व)र्जयन् (for तु जयन्) D1 3 M4 प्रतिलो(D1 पतिलो)काज्जय(M4 °प)न्निव

12 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 वीर, T1 2 G3 नाथ, G1 M2 3 नाम (for राम) —[b]) B2 त्वयेमे, Dt1 Dd1 Dm1 T G2 3 M1–3 यत्त्वया (for ये त्वया) Ś1 Ñ2 B D4–7 नित्य(D5 नाथ)सान्त्विता (B3 °शातिता [sic]), V1 परिरक्षिता, Dt1 Dd1 Dm1 G3 ह्युपवञ्चिता, D1 3 परिवर्जिता, D2 [अ]पविवर्जिता, G2 ह्यद्य वञ्चिता (for [अ]प्युपवञ्चिता) M4 मान्यया ह्यपवर्जिता —[c]) V1 च नमेष्याम —[d]) V1 B1 D2 पापया D1 दु समोहिता

13 [a]) Ś1 V1 B1 2 4 Dm1 D1 2 4 6 7 M4 -सम, D3 lacuna (for -सम) —[b]) Dm1 D2 सुमन्त्र-, D1 सुमत्र (sic), B1 Dt1 D1 T3 तथा —[c]) D4 7 अथ दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा दूर-) Ś1 Ñ2 V1 B Dt1 D1–3 5 6 M4 वनगत, Cm t*p* as in text, Ck दूर गत —[d]) V1 D1 3 दु खेन, M4 दु खाय (for दु खार्तो). Ś1 Ñ2 B D2 4–7 Ck t रुरोद भृशदु खित

ततस्तु विगते बाष्पे सूतं स्पृष्टोदकं शुचिम् ।
रामस्तु मधुरं वाक्यं पुनः पुनरुवाच तम् ॥ १४
इक्ष्वाकूणां त्वया तुल्यं सुहृदं नोपलक्षये ।
यथा दशरथो राजा मां न शोचेत्तथा कुरु ॥ १५
शोकोपहतचेताश्च वृद्धश्च जगतीपतिः ।
कामभारावसन्नश्च तस्मादेतद्ब्रवीमि ते ॥ १६
यद्यदाज्ञापयेत्किंचित्स महात्मा महीपतिः ।
कैकेय्याः प्रियकामार्थं कार्यं तदविकाङ्क्षया ॥ १७
एतदर्थं हि राज्यानि प्रशासति नरेश्वराः ।
यदेषां सर्वकृत्येषु मनो न प्रतिहन्यते ॥ १८
तद्यथा स महाराजो नालीकमधिगच्छति ।
न च ताम्यति दुःखेन सुमन्त्र कुरु तत्तथा ॥ १९
अदृष्टदुःखं राजानं वृद्धमार्यं जितेन्द्रियम् ।
ब्रूयास्त्वमभिवाद्यैव मम हेतोरिदं वचः ॥ २०

---

14 [a]) Ś1 D1-3 6 M4 त, V1 ते (for तु) T3 [अ]पगते, G1 वितते, M3 विरते (for विगते) Ñ2 B D4 5 7 ततो(D5 [m] सुत) वि(D4 7 वि)गतबाष्प त —[b]) Ñ2 B1 3 दृष्ट्वा, D5 तत (for सूत) V1 पृष्ट्वोदक, B1 Dd1 Dm1 M4 स्पृष्ट्वोदक V1 D1 T1 2 M3 4 शुचि, Cg t as in text (for शुचिम्) —[c]) Ś1 B3 D1 2 स, Ñ2 V1 B1 2 4 D3-7 M4 सु (for तु) G2 मधुरा वाच —[d]) V1 D1 4 इद, Dg1 marg (for पुन) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 G1 इ, G. ता (for तम्)

15 [a]) Ś1 V1 D1-7 M4 त्वया तुल्य, Ñ2 B सुहृत्त्व (B1 °द, B2 °द्व)न्यस् (for त्वया तुल्य) —[b]) Ś1 V1 D1-7 M4 सुहृदन्यो न विद्यते, Ñ2 B त्वया तुल्यो न विद्यते —[c]) Ñ2 B D4 5 7 राजा दशरथो (by transp) —[d]) Ś1 B2 4 D4 6 7 ना(B2 मा)नुशोचेत्, D3 मा न शोचेत्; D. न शोचेत्त्व (for मा न शोचेत्)

16 Ś1 transp 16[a] and 16[c] —[a]) Ś1 D2 4-7 काम, Ñ2 B दुःख- (for शोक-) Ñ2 B3 -चित्तो (for -चेताश्) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 हि, G2 M1 तु (for च) Dm1 चित्तश्च —[b]) G2 M1 तु, M4 स (for च) —[c]) T2 भाग- (for -भार-) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 मद्वि(V1 महद्वि [hypm])योगाच्च सततस्(D4 6 °स, D7 °सो) —[d]) D4 7 (with hiatus between [c] and [d]) अस्माद् (for तस्माद्) Ñ2 B एव (for एतद्) Ñ2 B D4 5 7 ब्रवीम्यहं, Dm1 नराधिप (for ब्रवीमि ते)

17 Dm1 om 17-18[b] B4 om 17[ab] —[a]) Ñ2 Dt1 Dd1 T1 यथाज्ञापयेत्, M4 यदिच्छेन्मया (for यदाज्ञापयेत) —[b]) Ś1 Ñ2 B1-3 D4-7 महाद्युति (for मही°) —[c]) D3 T3 कैकेय्या T G M1 Ck -कामार्थे, Ct as in text (for -कामार्थं) —[d]) Ś1 Ñ2 B3 4 D1-7 तत्कार्यम् (by transp) D3 om from काङ्क्षया up to प्र in 18[b] Ś1 Ñ2 V1 B3 4 D1 4-7 G1 अवि(G1 °पि)शङ्कया, M4 अविकाम्यया (for अविकाङ्क्षया) B1 2 तत्तत्कार्यमशङ्कया, D2 । तद्विशङ्कया

18 Dm1 om 18[ab], D3 om up to प्र in 18[b], (for both, cf v l 17) —[a]) V1 वाद्यानि (for राज्यानि) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 प्रश(V1 D1 7 °श [sic])सति, Dg1 T G1 3 M1-3 प्रशासति, Cg k t °सति (as in text) Ś1 Dt1 Dd1 D6 G2 M1 नराधिपा —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 सर्वकार्ये(B1 °र्मे)षु, L(ed) °कालेषु —[d]) Ś1 Ñ2 D2 4 6 वचो न(D6 नो), B3 मानो न (for मनो न)

19 [a]) Dt1 Dd1 Dm1 D7 T2 G1 M2 यद् (for तद्) T3 यदा (for यथा) V1 महाभागो, B4 D2 G3 °राजा (sic), M4 °तेजा (for महाराजो) —[b]) D5 नागीलम् (for नालीकम्) Dg1 अभिगच्छति —[c]) M3 काम्यति (for च ता°) Dt1 Dd1 Dm1 शोकेन(Dm1 [before corr] श्लोकेन), Cm as in text (for दुःखेन) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 न चानु(D3 जानु, D6 चाति)चिंतयति मा —[d]) V1 कुपितस् (for कुरु तत्) —After 19, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 (D7 l 1 only) M4 ins

1082* सूत मद्वचनाद्गत्वा वसिष्ठं सुतपस्विनम् ।
उपाध्यायांश्च संप्राप्य ब्रूयास्त्वमभिवादनम् ।
कैकेयीं च सुमित्रां च याश्चान्या मम मातरः ।
ताः चाल्पभाग्या कौसल्या यदि जीवति मां विना ।

[(l 1) M4 मे (for मद्) Ś1 V1 D2 3 6 तात, D1 तात, M4 तावद् (for गत्वा) Ś1 D6 च, Ñ2 स्व- (for सु-) —(l 2) Ñ2 B4 D5 उपाध्याय (for °यांश्) M4 तान्प्राप्य (for संप्राप्य) Ñ2 B3 त्वं मया (by transp) —(l 3) Ś1 D6 मातरो मम (by transp) M4 सर्वा याश्चैव मातरः (for the post half) —(l 4) Ñ2 B3 D2 चाप्य(D2 °न्य)भाग्या(Ñ2 °ग्य), D3 4 चाल्पभागा D4 मद्विना]

20 [a]) B1 अदृष्टपूर्वं —[b]) T1 2 G1 3 आर्यं वृद्ध (by transp) Dg1 reads तेन्द्रियम् in marg Ñ2 B D4 5 7 मद्वियोगेन(D4 5 7 °गाच्च) कर्षि(D5 7 °र्शि)त —[c]) B3 D1 तम् (for त्वम्) Dg1 and Dm1 read ब्रूयास्त्वमभि and वाद्यै respy in marg Ś1 Ñ2 V1 D1-3 6 M4 [ए]न, B2 3 G1 [ए]त (for [ए]व) —After 20, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 ins

1083* न विषादो न संताप कर्तव्यो मम कारणात् ।
लक्ष्मणं प्रति वा राजन्वैदेहीं वा नराधिप ।
अपि वर्षसहस्राणि तातस्य वचनाद्वयम् ।
निवसेम वने रम्ये स्वर्गलोक इवामरा ।
व्यसनं हि पितुः पुत्रादन्य को व्यपनेष्यति । [5]
अणु वा यदि वा स्थूल धन्वन्तरिरिव व्रणम् ।
यस्तु पुत्रो न पुत्रार्थं पितुः कुर्यादतन्द्रित ।

28 48 32 नैवाहमनुशोचामि लक्ष्मणो न च मैथिली ।
अयोध्यायाश्च्युताश्चेति वने वत्स्यामहेति वा ॥ २१
चतुर्दशसु वर्षेषु निवृत्तेषु पुनः पुनः ।
लक्ष्मणं मां च सीतां च द्रक्ष्यसि क्षिप्रमागतान् ॥ २२
एवमुक्त्वा तु राजानं मातरं च सुमन्त्र मे ।
अन्याश्च देवीः सहिताः कैकेयीं च पुनः पुनः ॥ २३
आरोग्यं ब्रूहि कौसल्यामथ पादाभिवन्दनम् ।
सीताया मम चार्यस्य वचनाल्लक्ष्मणस्य च ॥ २४
ब्रूयाश्च हि महाराजं भरतं क्षिप्रमानय ।
आगतश्चापि भरतः स्थाप्यो नृपमते पदे ॥ २५
भरतं च परिष्वज्य यौवराज्येऽभिषिच्य च ।
अस्मत्संतापजं दुःखं न त्वामभिभविष्यति ॥ २६
भरतश्चापि वक्तव्यो यथा राजनि वर्तसे ।
तथा मातृषु वर्तेथाः सर्वास्वेवाविशेषतः ॥ २७

आत्मानं पातयेतां मौ द्रव्यवानिव निष्क्रिय ।
नरके वा पतेद्रामो ज्वलितं वा हुताशनम् ।
न तु तत्कर्म कुर्वीत येन वाच्यः पितुर्भवेत् । [10]

[(l 1) Ś1 V1 D1–3 6 राम- (for मम) —(l 2) D5 लक्ष्मणस्य तथा (for °ण प्रति वा) D5 च (for second वा) Ś1 V1 D1–3 6 M4 लक्ष्मणे (D2 °ण) वा नरव्याघ्र (Ś1 °घ्रे) सीताया (V1 °तया) वा नराधिप —(l 3) Ś1 V1 D1–3 6 M4 वने, Ñ2 वन (for वयम्) —(l 4) B2 निवसामो, B1 रमिष्यामो (for निवसेम) Ś1 V1 D1–3 6 M4 विहरेम (D3 °राम) स्विना धर्मे (for the prior half) —(l 5) Ś1 V1 D1–3 6 M4 कोन्यो व्यपनयिष्यति (for the post half) —(l. 6) V1 अत्र, B1 4 अथ, B2 अणु (sic), D5 अणुश्च (for अणु) D5 चेत् (for first वा) D5 क्षत, M4 व्रणात् (for व्रणम्) —(l 7) V1 reads न *sup lin* Ś1 D6 वचन, D1 5 पित्रर्थ (for पुत्रार्थ) B3 D5 कार्याद् (for कुर्याद्) D5 अमनन (for अतन्द्रित) —(l 8) Ś1 D4 6 7 पातयेचासौ, B2 3 पार (B3 तार) येनामौ, D1 बोधयेतामो (for पातयेनामौ) V1 निष्क्रय (for निष्क्रिय) —(l 9) Ś1 D6 नरके D2 पातयेद् (for वा पतेद्) Ś1 V1 D1 6 ज्वलत वा, B2 जल वापि (for ज्वलितं वा) —(l 10) M4 transp न तु and तत्कर्म Ś1 D2 6 transp तत्कर्म and कुर्वीत Ñ2 B2 वाच्य, D7 दुःख (for वाच्य) D1–3 6 M4 पिता (for पितुर्)]

21 [a]) Dt1 Dd1 Dm1 G1 Ct च, Cr g k as in text (for [ए]व) —[b]) M4 लक्ष्मण Dt1 शोचति, M4 मैथिलीं (for °ली) —For 21[ab], Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 subst

1084* नैवाहं शोचितव्यस्ते न सीता न च लक्ष्मण ।

[D4 7 च (for [ए]व) Ñ2 B2–4 D5 च सीता न (by transp) (for सीता न च)]

—[c]) D3 ins आ मा before अयोध्यायाश्. D2 अयोध्यायाश्. Ś1 D1 2 6 M4 च्युता स्मेति, V1 च्युताश्चैव, D3 च्युतस्यति (corrupt) (for च्युताश्चेति) Ñ2 B D4 5 7 नैवायोध्याच्युता-श्चेति (B3 °श्चैते) —[d]) Dm1 G1 3 च (for वा) Ś1 V1 D1–3 6 M4 निवत्स्यामोपि वा (V1 °मो महा, D1 °म प्रिये, D2 °मो यथा) वने, Ñ2 B D4 5 7 वने वत्स्यति चेति च (Ñ2 चेति वा, D4 7 मा शुच, D5 चेतना), Dd1 वत्स्यामहेति वा वने

22 [b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 व्यतीतेषु (for निवृत्तेषु) Ñ2 B D4 5 - तत, V1 D1 3 प्रभो (for second पुन) M4 व्यतीतेष्वभित प्रभो —D2 om (hapl) 22[c]–23 —[c]) D4 मा (for मां) G2 सीता त्व —[d]) Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 D4 6 7 द्रक्ष्यसे (for °सि) Ś1 D4 6 7 पुनर्; Dt1 शीघ्रम् (for क्षिप्रम्) Ñ2 V1 B1 3 4 Dm1 D1 आगत Cm पुनरागतान् —After 22, V1 D1 3 M4 ins 1085*

23 D2 om. 23 (cf v l 22) —[a]) V1 D1 M4 [अ]थ, D3 om (subm) (for तु) Ś1 Ñ2 B D4–7 महाराज (for तु राजानं) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3–7 M4 कौसल्यां (B4 °ल्या) मातरं मम (Ñ2 V1 B D1 3 M4 च मे) —[c]) V1 देव्य B1 सहिता देवी (by transp) —[d]) B1 कैकेयीं. D3 om second पुन

24 Dg1 transp 24[ab] and 24[cd] —[a]) Ś1 D6 ब्रूयाल्स (D6 °या स) वै त्वमारोग्यम्, Ñ2 B D2 4 5 7 ब्रूया सर्वा-स्वमारो (B1 °यारो, D5 °मास्य) ग्यम्, V1 D1 3 M4 ब्रूयाश्चारो (D3 °,) ग्य कौसल्याम् —[b]) B D5 7 [अ]भिवादन —[c]) Dm1 भार्याया, G1 2 M1 चाप्यस्य (for चार्यस्य) Ś1 Ñ2 B D2 4–7 सूत मद्वचनादेव (B2 D4 5 7 °देवी), V1 D1 3 M4 सीताया सूत मम च —[d]) Ś1 Ñ2 B D2 4–7 सीताया (for वचनाल्ल)

25 [a]) Dt1 Dd1 Dm1 [अ]पि (for हि) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 विज्ञाप्यश्च महाराजो (B2 °ज) —[b]) Ś1 V1 Dd1 Dm1 D1 3 6 शीघ्रम् (for क्षिप्रम्) D5 एव च (for आनय) —[c]) Ś1 D2 6 राज्ये चैवाभिषेक्तव्यो, Ñ2 V1 B D1 3–5 7 M4 आगत (D5 °म) श्चाभिषेक्तव्यो —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–4 6 7 M4 क्षिप्रमेव नरर्षभ (B1 4 D1–4 °भ), D5 राज्यार्थं च नरर्षभ

26 [ab]) V1 D1 3 M4 हि, T3 त (for first च) D1 T2 [ऽ]भिषेच्य G2 यौवराज्येभिषिच्यत (before corr °च्य च) (for [b]) Ś1 Ñ2 B D2 4–7 अभिषिक्ते च भरते यौवराज्याय धार्मिके —[c]) Ś1 D2 6 त्वात्मसंतापज Ñ2 B3 4 राजन्संतापज, D4 5 7 T3 आत्म°, T1 2 °द्वियोगज (for अस्मत्संतापज) —[d]) D5 नाशमाशु भविष्यति

27 [a]) B4 D2 चाभिवक्तव्यो —[b]) D4 G1 राजन्निवर्तसे —[c]) V1 D1 3 M4 वर्तस्व, D5 वर्तेथ (sic) —[d]) B2 4 D3 G1 M4 सर्वास्वेव विशेषत, D5 सर्वास्ते चाविशेषत

यथा च तव कैकेयी सुमित्रा चाविशेषतः ।
तथैव देवी कौसल्या मम माता विशेषतः ॥ २८
निवर्त्यमानो रामेण सुमन्त्रः शोककर्शितः ।
तत्सर्वं वचनं श्रुत्वा स्नेहात्काकुत्स्थमब्रवीत् ॥ २९
यदहं नोपचारेण ब्रूयां स्नेहादविक्लवः ।
भक्तिमानिति तत्तावद्वाक्यं त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥ ३०
कथं हि त्वद्विहीनोऽहं प्रतियास्यामि तां पुरीम् ।
तव तात वियोगेन पुत्रशोकाकुलामिव ॥ ३१
सराममपि तावन्मे रथं दृष्ट्वा तदा जनः ।
विना रामं रथं दृष्ट्वा विदीर्येतापि सा पुरी ॥ ३२

28 M3 om (hapl), D6 reads in marg 28 — [a]) Ś1 Ñ2 V1 B1-3 D2 4-7 M4 यथैव, B4 D3 - तथैव, D1 यथैव (for यथा च) T3 तव च (by transp) — [b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 सुमित्रापि तथैव ते (V1 D1 च), Dg1 Dd1 Dm1 T1 2 G M1 2 सुमित्रा च विशेषत — [c]) Ś1 D2 4 6 7 तथव तव, D5 सा तथैव च (for तथैव देवी) — [d]) T1 2 G3 तव मान्या (for मम माता) —After 28, Ś1 D2 6 ins , V1 D1 3 M4 ins after 22, D4 5 - cont after 1086*

1085* प्रशाधि त्वमिमा गा भरतस्य माता
प्रीता सपुत्रा नृपते प्रतीता ।
सम्प्रीयते केकयराजपुत्री
महावने नो विनियोज्य वामम् ।

Colophon

[(l 1) D3-5 7 प्रशाधि त्वमा —(l 2) D1 2 सुपुत्रा M4 क्रियते यदीन (for नृपते प्रतीता) —(l 3) V1 D3 5 या प्रीयते, D1 2 यथा प्रिय, M4 यत्राश्वपत (for सम्प्रीयते) D2-5 केकय- (for केकय) —(l 4) V1 यो (for नो) Ś1 D5 6 विनियुज्य, D4 7 प्रयुज्य (for °योज्य) V1 राम, D2 वाम (for वामम्) —Colophon —*Sarga name* Ś1 V1 D1 2 6 सुमन्त्रमा° (D2 °े)न , D3 सुमन्त्रेण, D4 5 7 सुमन्त्रमनुनय —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 53, V1 D6 50, D1 105, D2 7 52, D4 51, D5 56, M4 49 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम]

—Thereafter, Ś1 D2 4-7 ins a passage relegated to App I (No 16) —After 28, Ñ2 V1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3-5 7 S ins

1086* तातस्य प्रियकामेन यौवराज्यमवेक्षता ।
लोकयोरुभयो शक्य नित्यदा सुखमेधितुम् ।

[(l 1) V1 पुण्यकामेन, Dg1 प्रियकाम्यया, D4 7 °कामस्य, D6 °काम्यस्य Dg1 Dd1 Dm1 G1 2 अपेक्षया (Dg1 G2 °ता, G1 °त [sic]), D1 M4 अवेक्षता, D3 अविद्यता (sic), D4 5 7 अवेक्ष्य (D5 °क्ष्य)त Ñ2 B यौवराज्य (B1 °ज्ये) यवक्षया (for the post half) —(l 2) B2 शक्या Ñ2 B सर्वत्रा (B1 °था), G3 नित्यथा, M4 न नित्य, G(ed) भवता (for नित्यदा) B3 दुःखम् (for सुखम्) D3 7 नित्य दास्यमुपेक्षितुं (for the post half)]

—After 1086*, Ñ2 B ins an addl colophon [*Sarga name* Ñ2 B3 श्रीरामसन्देश , B1 2 4 रामसन्देश —*Sarga no* (figures, words or both) B1 om , Ñ2 B4 48, B2 39, B3 47, G(ed) 49]

—Thereafter, Ñ2 V1 B D1 3 M4 ins a passage relegated to App I (No 16), D4 5 7 cont 1085*

29 [a]) V1 विनिवर्त्यमानो (hypm), Dg1 G2 °णो, D3 G3 °तमानो, D5(before corr as in text) निवर्त्यमानो — [b]) Ś1 Ñ2 V1 B Dg1 D2 6 शोककर्षित , Dt1 Dd1 Dm1 प्रतिबोधित — [c]) D3 सर्ववचन D2 7 मन्त्रं (for श्रुत्वा). D4 6 transp मन्त्रं and श्रुत्वा

30 [a]) Dg1 तूपचारेण, Dm1 नाप°, M3 त्वोपचा° (for नोपचा°) Ś1 V1 D1-7 उपचा(D4 7 °का)रेण यद्दीन(Ś1 D6 °द्दीर), Ñ2 B2-4 ही(B1 दी)न यदुपचारेण, B1 हीनो यद्वदता राम. — [b]) Dt1 D4 7 Ct ब्रूया M3 transp ब्रूया and स्नेहाद् . Ś1 V1 D1 2 6 M4 स्नेहेन विक्लव , Ñ2 B1-3 D4 5 7 त्वा स्नेहविक्लव, Dt1 स्नेहादविक्लव B4 ब्रूयास्त्व स्नेहविह्वल ✿ Ct स्नेहाद्विक्लव वाक्य ब्रवीमि । ✿ — [c]) Ś1 D6 म(D6 य)द्वाक्य, Ñ2 तस्मात्त्व, B3 तत्तत्वं, B4 भकार (sic), D1 2 तद्वाक्य, D5 तत्तात (for तत्तावद्) — [d]) Ś1 D2 6 तन्मे त्व, Ñ2 V1 B D3-6 M4 वाक्य(V1 °च्य) मे, Dt1 वाक्य , D1 मम त्व, D7 वाक्यंमे (for वाक्य त्वं)

31 [a]) Ś1 B1 2 D6 नु, Ñ2 V1 B3 4 D2 3 M4 नु, D4 (in *sec m*) च (for हि) D1 तव (for हि त्वद्-) D3 (also as in text) 6 (in af corr as in text) विहीनोय, T2 विना सोह — [b]) M4 पुनर्यायामित पुरीं — [c]) B3 भरता नु (sic), Dg1 तव तावद्, M4 तावता त्वद्- (for तव तात) ✿ Cg तव तावद्वियोगेनेति पाठ । तव तातेति पाठे तात स्वामिन्निलर्थ । वृद्धत्वाद्वत्सेति सबोधन वा । ✿ — [d]) Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4-7 पुत्रशोकातुरामिव

32 [a]) G2 सुरामम् Ś1 Ñ2 B3 4 D2 5 6 दृति, B2 इव (for अपि) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 5 6 M4 हि (for मे) D4 7 अमु सराम तावद्धि — [b]) Ś1 D2 5 6 पुर(Ś1 [before corr] D6 पुरा, D2 पर) नु तत् , Ñ2 B समाधमीत् , V1 D1 3 M4 पुरा शुभ, D4 पुरो हि त, D7 पुरा हि तत , T1 3 M3 तथा जन (for तदा जन) — [c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 त्वया विहीन दृष्ट्वा नु (B1 दृष्ट्वा हि, D5 त दृष्ट्वा) — [d]) Ś1 D6 विदीर्यत्येव, Ñ2 B2 3 D5 7 विदीर्येतैव, V1 प्रतिदीर्येत, B1 D4 विदीर्येतेव, B4 विदीर्यदेव, Dg1 विदीर्येदपि, D1 M4 प्रविशीर्येत, D2 विनीर्यत्येव, D3 विप्रदीर्येत, T2 विदीर्येत हि, Cg as in text (for विदीर्येतापि)

दैन्यं हि नगरी गच्छेद्दृष्ट्वा शून्यमिमं रथम् ।
सूतावशेषं स्वं सैन्यं हतवीरमिवाहवे ॥ ३३
दूरेऽपि निवसन्तं त्वां मानसेनाग्रतः स्थितम् ।
चिन्तयन्त्योऽद्य नूनं त्वां निराहाराः कृताः प्रजाः ॥ ३४
आर्तनादो हि यः पौरैर्मुक्तस्त्वद्विप्रवासने ।
रथस्थं मां निशाम्यैव कुर्युः शतगुणं ततः ॥ ३५
अहं किं चापि वक्ष्यामि देवीं तव सुतो मया ।
नीतोऽसौ मातुलकुलं संतापं मा कृथा इति ॥ ३६

असत्यमपि नैवाहं ब्रूयां वचनमीदृशम् ।
कथमप्रियमेवाहं ब्रूयां सत्यमिदं वचः ॥ ३७
मम तावन्नियोगस्थास्त्वद्बन्धुजनवाहिनः ।
कथं रथं त्वया हीनं प्रवक्ष्यन्ति हयोत्तमाः ॥ ३८
यदि मे याचमानस्य त्यागमेव करिष्यसि ।
सरथोऽग्निं प्रवेक्ष्यामि त्यक्तमात्र इह त्वया ॥ ३९
भविष्यन्ति वने यानि तपोविघ्नकराणि ते ।
रथेन प्रतिबाधिष्ये तानि सत्त्वानि राघव ॥ ४०

---

33 ^{a}) Ñ2 B D1 5 6 T2 G1 नगर(D1 T2 °री [sic], D6 °रे), D4 7 सहमा (for नगरी) —^{b}) Ñ2 M4 शन्यमिद, G1 °तम (for °मिम) —^{cd}) Ś1 D6 हतावशेष (for सूता°) V1 सुरथ, D2 6 M2 स्वसैन्य, D3 सशून्य (sic) (for स्व सैन्य) D6 G3 इह, T2 महा- (for इव) Ñ2 B D5 सू(B1 D5 हृ, B3 मृ)तावशेषा पृतना हतवीरेव सगरे(D5 °रा इवाबला), D4 7 हतेश्वरा यथा सेना हतनाथा यथाबला

34 ^{a}) V1 B1 दूरोपि (sic), B4 T3 दूरेव, D5 दूरे वि- (for दूरेऽपि) V1 मा (sic), D3 त्वा, G2 त्व (sic) (for त्वा) D4 7 दूरेपि वसत त्वा हि —^{b}) Ś1 D6 विन्यस्येवाग्रत., Ñ2 B D4 5 7 मनस्ये(D5 °न्यसे [sic])व (B4 °व) ध्रुव, V1 मन्यसेवाग्रत (sic), D1–3 मनस्येनाग्रत , M3 मानसेवाग्रत , M4 मनसैवाग्रत (for मानसेना°) D5 स्थिति (sic), G3 स्थित (sic), M2 स्थिता (sic) (for स्थितम्) —^{c}) Dt1 Dm1 T1 3 G3 M3 चितयतो (for °यन्त्यो) Dg1 [ऽ]पि (for ऽद्य) Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 हि, T1 2 G3 तु (for त्वा) Ś1 Ñ2 B D1–7 M4 चितयत्येव(B3 °यते च, D5 °यन्त्येव [sic]) तावत्त्वा(Ñ2 B2–4 तावत्तु, B1 सतत, D1 3 M4 ता [D1 ता] हि त्वा, D6 त्वा वाचा), V1 चिंतयत्येव हिता हि त्वा (sic) —^{d}) Ś1 V1 D1 2 6 कृशा प्रजा , Ñ2 B D1 5 7 प्रजा कृशा (for कृता प्रजा) —After 34, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1087* दृष्ट तद्धि त्वया राम यादृश त्वत्प्रवासने ।
प्रजाना सकुल वृत्त त्वच्छोकक्रान्तचेतसाम् ।

[(l 1) Dt1 वे (for हि) G3 त्वत्प्रवामसे (sic) —(l 2) T1 3 G3 त्वच्छोकाकातचेतमा (for the post half)]

35 ^{a}) D6 आवर्तनादो (hypm) D2 य पूर्वैर् , D4 5 7 न पौरैर् (for य पौरैर्) —^{b}) Ś1 D1 2 6 पूर्वं वि(D1 2 प्र) वासने, V1 तव प्र°, D4 7 [स]स्वद्विप्र° (for त्वद्विप्र°) Dg1 मुक्तस्त्व हि प्रवासने, Dt1 Dd1 Dm1 उन्मुक्तस्त्वत्प्रवासने, D5 मुक्तो यद्विप्रवासति —^{c}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 M2 4 Cm सरथ (for रथस्थ) B4 D7 T2 मा (for मां) Ś1 V1 B D1–3 निशाम्यैक, Ñ2 D4 5 7 निशाम्यैक, Dg1 Dm1 निशाम्येव(Dg1 °व), Dt1 Dd1 निशम्ये(Dd1 °म्यै)व, D6 निशाद्यैक (sic), M4 निशाम्यैतत् (for निशाम्यैव) —^{d}) D6 कुर्या (sic) D4 7 दशगुण Ñ2 B2 4 तु तत्(Ñ2 त), B1 हि त, B3 तत (sic), G2 M1 जना , Cg as in text (for तत)

36 ^{a}) Ś1 D3 6 कि वापि, V1 चापि प्र-, D4 5 7 वा (D4 च) कि तु, T2 कि चाद्य (for किं चापि) —^{b}) Ñ2 B M4 यस्या· (for तव) —^{c}) V1 marg , M4 नीतोय (for नीतोऽसौ) D4 7 मातुलगृह —^{d}) V1 Ck मा सताप (by transp), D1 न सताप (for सताप मा) Ś1 D2 4–7 T3 G1 सतापस्त्यज्यतामिति, Cg as in text

37 For 37^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1088* सत्य चैव प्रिय चैव ब्रूया हि वचन गुरुम् ।

[Ñ2 marg , D1 [अ]प्रिय चैव (for प्रिय चैव) Ñ2 B1 3 4 ब्रूयाद्धि, V1 D1 3 M4 ब्रुवति, D2 ब्रुवत (for ब्रूया हि) B2 ब्रूया त्वद्विप्रवासने (for the post half)]

—^{c}) D3 तेप्रियम् (for अप्रियम्) —^{d}) D5 ब्रूयात् , M3 ब्रूया· (sic) (for ब्रूया) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D1–7 गुरुम् , B4 ..म् (for सत्यम्)

38 ^{ab}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 मम शिष्यत्वमापन्ना इक्ष्वाकुकुलवाहिन (B1 D2 °हना) —^{c}) V1 D1–3 M4 इम (for कथ) Ś1 B2 D6 चापि, Ñ2 B1 3 4 D4 5 7 वापि, T3 पुरीं (for रथ) B2 D5 हीना (sic), T3 हीना (for हीन) —^{d}) Dg1 T G1 2 M1 2 प्रनेष्यति, Dt1 Dd1 G3 Ct प्रवाह्यति, Cr m g k as in text (for प्रवक्ष्यन्ति) Ś1 Ñ2 B1–3 D4 6 7 रथ वक्ष्यति वाजिन , V1 D1–3 M4 न वहिष्यति वाजिन (D2 lacuna from व up to न , D3 वाहिन), B4 कथ रक्ष्यति वाजिन (sic), D5 रथ नेष्यति वाजिन —After 38, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1089* तत्र शक्ष्याम्यह गन्तुमयोध्या त्वदृतेऽनघ ।
वनवासानुयानाय मामनुज्ञातुमर्हसि ।

[(l 1) T3 G1 त्वाम् (for त्वद्-) M4 पुन (for ऽनघ).]

39 D2 om 39 D4 5 7 read 39 after 48 —^{b}) Ś1 V1 B1 D1 त्यागमेव —^{c}) Ñ2 B2 3 सर्वथा (for सरथो) D6 [ऽ]ह (for ऽग्नि) D5 प्रविष्यामि(sic) (for प्रवेक्ष्यामि) —^{d}) Ś1 D6 ह्यह (for इह) D4 5 7 न यास्यामि त्वया विना

40 D4 5 7 transp 40 and 41 —^{a}) D2 वहिष्यति

त्वत्कृतेन मया प्राप्तं रथचर्याकृतं सुखम् ।
आशंसे त्वत्कृतेनाहं वनवासकृतं सुखम् ॥ ४१
प्रसीदेच्छामि तेऽरण्ये भवितुं प्रत्यनन्तरः ।
प्रीत्याभिहितमिच्छामि भव मे प्रत्यनन्तरः ॥ ४२
तव शुश्रूषणं मूर्ध्ना करिष्यामि वने वसन् ।
अयोध्यां देवलोकं वा सर्वथा प्रजहाम्यहम् ॥ ४३
न हि शक्या प्रवेष्टुं सा मयायोध्या त्वया विना ।
राजधानी महेन्द्रस्य यथा दुष्कृतकर्मणा ॥ ४४

इमे चापि हया वीर यदि ते वनवासिनः ।
परिचर्यां करिष्यन्ति प्राप्स्यन्ति परमां गतिम् ॥ ४५
वनवासे क्षयं प्राप्ते ममैष हि मनोरथः ।
यदनेन रथेनैव त्वां वहेयं पुरीं पुनः ॥ ४६
चतुर्दश हि वर्षाणि सहितस्य त्वया वने ।
क्षणभूतानि यास्यन्ति शतशस्तु ततोऽन्यथा ॥ ४७
भृत्यवत्सल तिष्ठन्तं भर्तृपुत्रगते पथि ।
भक्तं भृत्यं स्थितं स्थित्यां त्वं न मां हातुमर्हसि ॥ ४८

(for भवि°) Ś1 D6 च ते (for वने) —^{b}) Ś1 D1 2 5 6 च, Ñ2 B1 3 4 D7 च, B2 ये (for ते) —^{c}) D1 प्रतिमाधिव्ये, D7 °वाहिव्ये —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D G2 M Crp सर्वाणि (for सत्त्वानि)

41 D4 5 7 transp 40 and 41 —^{a}) Ñ2 B1-3 त्वत्कृते हि, V1 त्वद्दत्तेन, B4 तत्कृते हि (for त्वत्कृतेन) Dg1 M1 2 Cr m [अ]वाप्त, D3 त्याप्त (for प्राप्त) ꣸ Cg त्वत्कृते त्वन्निमित्तं नावाप्तम् । ꣸ —^{b}) Ñ2 B M4 -गत (for -कृत) G2 M1 शुभ (for सुखम्) V1 रथचर्यासुखं कृत (by transp) —M3 om (hapl) 41^{cd} —^{cd}) D3 त्वत्कृते चाह Dg1 वनवासकृत, D1 2 व्यवसायकृत D7 शुभ (for सुखम्) Ñ2 B धर्मार्थसहित राम राज्ञ (B2 4 °ज्ञा) परमसमत

42 ^{a}) Ś1 D4 6 7 च, D5 वो (for ते) —^{b}) B1 भविष्ये, D5 सेवितु (for भवितु) B4 D1 3 प्र(D3 त्य)त्यनतर (B4 °रत् [sic]), D2 -त्य नतर —V1 G3 M3 4 om (hapl) 42^{cd} —^{c}) D1 प्रेत्य (for प्रीत्या) D1 [अ]पिहितम्, T3 °तुम् (sic) (for [अ]भिहितम्) Ñ2 B2-4 D3 प्रेत्या(D3 प्रीत्यो [sic])पि हि तवेच्छामि —^{d}) Ñ2 B2-4 D1 3 भवितु, Dd1 Dm1 भवेति (for भव मे) B4 Dm1 प्रत्यनतर —For 42^{cd}, Ś1 B1 D2 4-7 subst, Ñ2 B2-4 ins after 42

1090* वनेऽपि यद्यहं वीर निवसेयं त्वदाश्रितः ।
परिचर्यां हि ते कृत्वा प्राप्नुयां परमां गतिम् ।

[(l 1) D6 निवसि त्व (sic) (for निवसेय) D4 5 7 त्व (D5 य)दाश्रय Ñ2 B इमापि यदि ते वीर निवसन्वनवासिन —(l 2) Ñ2 B अट (for हि ते) Ñ2 B2-4 D2 4 5 7 गच्छेय, B1 प्राप्स्यामि (for प्राप्नुया)]

—After 42, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S Cg read 45

43 ^{a}) V1 शुश्रूषणा Ś1 D2 4-7 सर्वं (for मूर्ध्ना) —^{b}) Ś1 गमिष्यामि —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 शक्रलोक —^{d}) V1 D1 M4 पूजयामि, M2 न व्रजामि, M3 प्रमहामि (for प्रजहामि) Ś1 Ñ2 B D2-7 सर्वमेव त्यजाम्यह

44 ^{a}) D1 M3 न हि शक्य, D4 न शक्या तु, D7 न शक्यामि (for न हि शक्या) D7 प्रवेष्टुण (corrupt) —^{b}) V1 D1 3 4 7 विना त्वया (by transp) —V1 om (hapl ?) 44^{c}-47^{b} —^{c}) D7 राजधानीं D4 5 7 नरेन्द्रस्य —^{d}) Dt1 D2 4 7 दुष्कृतकर्मण, G3 M2 °कारिणा

45 V1 D4 5 7 om 45 (for V1, cf v l 44) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S Cg read 45 after 42 —^{a}) Ś1 तेपि, Ñ2 B D1-3 [ऽ]पि हि, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G2 M1 3 4 [ऽ]पि च (by transp), D6 येपि (for चापि) Ñ2 B3 त्वया, M3 मया (for हया) Dg1 reads from वीर up to परिचर्यां in ^{c} in marg —^{b}) Ñ2 B2 3 वसतो, D1 यदेते (for यदि ते) —^{c}) D1-3 चरिष्यति (for करिष्यन्ति) —D3 om 45^{d}-46^{c}.

46 V1 om 46 (cf v l 44), D3 om 46^{ab} (cf v l 45) —^{a}) Ñ2 B1 D1 क्षये (for क्षय) B2-4 D2 6 M4 वनवासक्षये(D6 °क्षय, M4 °भये) —^{b}) B1 3 4 D4 7 M2 ममैव, D5 रामेण, M4 ममाय (for ममैप). D6 (m after corr sec m, before corr as in text) सहितोनघ (for हि मनोरथ) —^{c}) Ś1 D4-7 त्वा (for [ए] व) —^{d}) Ś1 D1-3 6 प्रापयेय, Dg1 T3 G1 2 M1 2 वहेय त्वा (by transp), D4 वाहय वा, D6 वहेय स्वा, D7 वाहय (°यन् ?) स्वा, M4 त्वा नयेय (for त्वा वहेय) Ś1 Ñ2 B1-3 D1 3-7 M4 (before corr इत) इत, B4 इमा, D2 तत (for पुन)

47 V1 om 47^{ab} (cf v l 44) —^{b}) Ś1 D1-7 वने त्वया (by transp) —^{c}) D7 क्षणभूता हि (sic) —^{d}) G3 M3 तयो (sic) (for ततो) Ś1 Ñ2 B D1-7 M4 शत (Ś1 D6 युग)वच्च विपर्यं(D3 °य ं)ये, V1 . . त्वद्विपर्यये, Dt1 T1 G2 M1 Cg k शतसख्यान्यतो(Ck °थो)न्यथा(Dt1 [with hiatus]°नि अन्यथा, B[ed]°नि चान्यथा)

48 ^{a}) D3 damaged for त्सल ति Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 T2 G2 3 M1 4 भक्तवत्सल, Cm g as in text D1 4 7 G3 तिष्ठत्व (sic) —^{b}) Ś1 D4 5 7 भर्तृभक्तिगते, V1 पितृ°, D6 भर्तृभक्त°, T3 °रते, M4 भर्तृभृत्य° (for भर्तृपुत्रगते) D2 रथि (sic), D4 (before corr त्वयि) मयि (for पथि) —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B1 3 4 D1-3 5 7 M4 भृत्य भक्त (by transp), B2 भक्ति- (D6 °क्तं), D4 त्यक्त भक्त, T2 भक्त भृत्या (sic) (for D6 भृत्य भक्त भृत्य) Ś1 D4 6 7 सत्ये, Ñ2 B3 Dt1 Dd1

191 एवं बहुविधं दीनं याचमानं पुनः पुनः ।
रामो भृत्यानुकम्पी तु सुमन्त्रमिदमब्रवीत् ॥ ४९
जानामि परमां भक्तिं मयि ते भर्तृवत्सल ।
शृणु चापि यदर्थं त्वां प्रेषयामि पुरीमितः ॥ ५०
नगरीं त्वां गतं दृष्ट्वा जननी मे यवीयसी ।
कैकेयी प्रत्ययं गच्छेदिति रामो वनं गतः ॥ ५१
परितुष्टा हि सा देवी वनवासं गते मयि ।
राजानं नातिशङ्केत मिथ्यावादीति धार्मिकम् ॥ ५२
एष मे प्रथमः कल्पो यदम्बा मे यवीयसी ।
भरतारक्षितं स्फीतं पुत्रराज्यमवाप्नुयात् ॥ ५३
मम प्रियार्थं राज्ञश्च सरथस्त्वं पुरीं व्रज ।
संदिष्टश्चासि यानर्थांस्तांस्तान्ब्रूयास्तथा तथा ॥ ५४
इत्युक्त्वा वचनं सूतं सान्त्वयित्वा पुनः पुनः ।
गुहं वचनमक्लीबं रामो हेतुमदब्रवीत् ।
जटाः कृत्वा गमिष्यामि न्यग्रोधक्षीरमानय ॥ ५५
तत्क्षीरं राजपुत्राय गुहः क्षिप्रमुपाहरत् ।
लक्ष्मणस्यात्मनश्चैव रामस्तेनाकरोज्जटाः ॥ ५६

Dm1 T3 M2 3 Ct स्थित्या, Cv r m g k as in text (for स्थित्या) —[d]) G1 तु (for न) D3 मा Dt1 Dd1 Dm1 D6 न मा त्व (by transp) V1 D1 3 6 त्यक्तुम् (for हातुम्) Ś1 न मा त्यक्तु त्वमर्हसि, Ñ2 B D4 5 7 न त्व मा(D4 5 7 मा स)त्यक्तुमर्हसि, D2 त्व न त्यक्तु मार्हसि (subm), M4 (before corr त्वा, after, corr *sec m*) त्व मा न त्यक्तुमर्हसि —After 48, D4 5 7 read 39

49 [b]) Ñ2 B D4 5 7 विलपत (for याचमान) —[cd]) V1 D1 3 M4 भृत्यानुकपार्थी Ś1 Ñ2 B D2 4–7 भृत्या(D6 भूता)नुकपी(B3 °त्यं सुमन्त्र) काकुत्स्थ इद वचनमब्रवीत्

50 [a]) B4 om परमा —[b]) Dt1 D6 अह, D4 7 अपि (for मयि) Ś1 B2 D6 भक्तवत्सल, B1 °वत्सल (sic), B3 4 D2–5 7 धर्म°, G1 2 °वत्सला (sic), M4 भक्तवत्सले (for भर्तृवत्सल) —[c]) B1 शृणुत, Dt1 D4 शृणु वा, T3 G1 श्रुणु च (sic) D2 त्वदर्थं (for यदर्थं) —[d]) T3 पुर प्रति (for पुरीमित).

51 [a]) T1 2 G1 M2 3 नगर, Cr m g °रीं (as in text) T3 G1 M2 3 त्वा (for त्वा) Ñ2 B गत त्वा नगरीं (by transp) —G2 om (hapl) 51[c]–53[b] —[d]) Ñ2 V1 B D1–3 M4 व्यक्त (for इति) D3 वने गत

52 G2 om 52 (cf v l 51) —[a]) V1 परितुष्यति B2 मे (for सा) D2 देवी मा (by transp) Dt1 विपरीते तुष्टिहीना —[b]) Dg1 वनवासगते —[cd]) Ñ2 Dg1 नाभिशकेत D1 धार्मिक (sic) D4 5 7 मिथ्यावादीति राजान नाति(D4 °भि)शके(D5 °से)त धार्मिक

53 G2 om 53[ab] (cf v l 51) —[a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 परम कामो, T3 M1 प्रथम कामो, Cr m g k t as in text —[b]) Ś1 D6 यदिय मे, D1 यदा माता (for यदम्बा मे) —[c]) Ś1 D6 भरते रक्षितं, V1 B1 3 D3 भरताद्र°, Dg1 भरतारक्षित-, D1 भरतो रक्षितु (sic) (for भरतारक्षित) ❀ Ck भरतारक्ष अत्यर्थं रक्षित। ❀ Dt1 वृत्त (for स्फीत) —[d]) Ś1 D6 पुत्रे Ñ2 B1 3 M4 उपाप्नुयात्, Dt1 अवाप्स्यते

54 [a]) B3 ममाप्रियार्थं (sic), Dt1 मत्प्रियार्थं (subm), D4 5 7 स मत्प्रियार्थं (for मम प्रियार्थं) D4 7 त्त्र (for च) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 निवर्तस्व, Dt1 Dd1 Dm1 M1–3 सुमत्र त्व(M1–3 स्व-) (for सरथस्त्व) T3 पुर (for पुरी) —[c]) Ś1 B1 4 Dt1 Dd1 Dm1 D6 M1 3 [अ]पि, V1 B2 [अ]स्मि (for [अ]सि) V1 यानार्थास् (sic), Dg1 Dt1 D7 M1 यानार्थांस् (D7 °र्थंस् [sic]) —[d]) Ñ2 B1 3 4 D3 ता(B4 या)न्ब्रूयास्त्व, B2 तान्तान्कुर्यास् (for तांस्तान्ब्रूयास्) B1 यथा तथा —After 54, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 ins an addl colophon [*Sarga name* Ś1 V1 D1 3 6 सुमत्र-विसर्जन(V1 D1 3 °न), Ñ2 B1 2 4 सुमत्रप्र(Ñ2 °वि)लाप, B3 श्रीसुमत्रविप्रविलाप, D2 सुमंत्रविसर्ग —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 55, Ñ2 50, V1 D6 52, B2 40, B3 49, D1 107, D2 54, M4 51 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम]

55 [a]) D3 प्रत्युक्त्वा (sic) —[c]) Dt1 Dd1 Dm1 D5 T G3 M2–4 अक्लीवो(M4 °व-), D2 अन्हिवं (corrupt) (for अक्लीब) —[d]) D1 2 हेतुमथ (for °मद्) D4 5 7 राघवो वाक्यमब्रवीत् —After 55[cd], Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1091* नेदानीं गुह योग्योऽय वासो मे सजने वने ।
अवश्य ह्याश्रमे वास कर्तव्यस्तद्गतो विधि ।
सोऽह गृहीत्वा नियम तपस्विजनभूषणम् ।
हितकाम पितुर्भूय सीताया लक्ष्मणस्य च ।

[(l 1) Dg1 reads मे in marg Dm1 (before corr) स्वजने, T3 विजने (for सजने) —(l 2) Dt1 Ct आश्रमे वास T2 M2–4 ह्याश्रमावास (M3 °से) —(l 3) Dm1 G3 तपस्वी (sic) —(l 4) G1 3 M2 पुनर् (for पितुर्) M4 सीतया लक्ष्मणेन]

—[e]) Dm1 D1 G2 M1 जटा, Cm g k t as in text (for जटा) —[f]) V1 D1 3 5 6 न्यग्रोधात् —After 55, Dg1 erroneously ins.

1092* सप्त सप्त च वर्षाणि दण्डकारण्यमाश्रित ।

56 [a]) Ś1 V1 D1–3 6 स क्षिप्रं, Ñ2 B2–4 M4 तत्क्षिप्रं(B4 [before corr] तत्पुत्र), B1 क्षिप्र हि (for तत्क्षीर) —[b]) Ñ2

तौ तदा चीरवसनौ जटामण्डलधारिणौ ।
अशोभेतामृषिसमौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ ५७
ततो वैखानसं मार्गमास्थितः सहलक्ष्मणः ।
व्रतमादिष्टवान्रामः सहायं गुहमब्रवीत् ॥ ५८
अप्रमत्तो बले कोशे दुर्गे जनपदे तथा ।
भवेथा गुह राज्यं हि दुरारक्षतमं मतम् ॥ ५९
ततस्तं समनुज्ञाय गुहमिक्ष्वाकुनन्दनः ।
जगाम तूर्णमव्यग्रः सभार्यः सहलक्ष्मणः ॥ ६०

स तु दृष्ट्वा नदीतीरे नावमिक्ष्वाकुनन्दनः ।
तितीर्षुः शीघ्रगां गङ्गामिदं लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ ६१
आरोह त्वं नरव्याघ्र स्थितां नावमिमां शनैः ।
सीतां चारोपयान्वक्षं परिगृह्य मनस्विनीम् ॥ ६२
स भ्रातुः शासनं श्रुत्वा सर्वमप्रतिकूलयन् ।
आरोप्य मैथिलीं पूर्वमारुरोहात्मवांस्ततः ॥ ६३
अथारुरोह तेजस्वी स्वयं लक्ष्मणपूर्वजः ।
ततो निषादाधिपतिर्गुहो ज्ञातीनचोदयत् ॥ ६४

V1 B4 D1–3 M4 क्षीरम् (for क्षिप्रम्) T2 G1 उदाहरत् (for उपा°) Ś1 B1–3 D6 क्षीरमुपानयत —c) B1 D1–4 (after corr as in text) ॰लक्ष्मणश्चात्मजस्थेन —d) M1 जटा (for जटा) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 रामश्चके ततो जटा (Ś1 D2 4–7 जटास्तत [by transp], V1 ततो जटा) —After 56, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1093* दीर्घबाहुर्नरव्याघ्रो जटिलत्वमधारयत् ।

57 a) M3 मदा (for तदा) Dg1 Dt1 T3 M1–3 चीरमपत्नौ Ś1 D4–7 वृत्तबाहू नरश्रेष्ठौ, Ñ2 V1 B D1–3 M4 दीर्घवृत्तभुजौ वीरौ —c) Dt1 D6 M1 अशोभताम् (sic), D1 शुशुभेताम् (sic) V1 ऋषिवरौ —After 57, Ś1 Ñ2 B D2 3 (repeats in its proper place) 4–7 ins l 1 only of 1095*

58 V1 D1 om 58 and 59 —a) Ś1 Ñ2 B D2–7 राघव प्रययौ (for ततो वैखानसं) M4 वृत्तम् (for मार्गम्) —b) Dd1 Dm1 आस्थाय, D6 प्रस्थित, Cm as in text (for आस्थित) —c) M2 4 आदि(M2 °ति [sic])ष्टवान् —d) Dg1 T2 3 G1 3 Cgp सहाय, Cg k t as in text —For 58cd, Ś1 Ñ2 B D2–7 subst

1094* तापस व्रतमाश्रित्य ततो गुहमुवाच ह ।

[Ś1 D6 तापसमनम्, D4 7 °स वेषम् (for तापस व्रतम्) D2 om ह (subm)]

59 V1 D1 om 59 (cf v l 58) T3 om (hapl) 59–61 —ab) Ś1 Ñ2 B D2–7 अ(D3 न)प्रमादो, G2 अप्रमत्ते (sic) (for °मत्तो) Ñ2 वनो (sic), D3 जातु, T2 वलो (for बले) B3 4 कोषे D4 7 [ऽ]पि वा, G3 तदा (for तथा) M4 अप्रमत्तो जनपदे दुर्गे कोशे बले तथा —c) Ś1 Ñ2 B D2–7 कार्यस्त(B2 4 °र्ये ते) (for भवेथा) D3 गुरुकार्यं (for गुह राज्य) Ś1 D2–7 स्यात्, B1 च (for हि) —d) Dd1 Dm1 G1 2 M1 Ctp दुरारक्ष्यतम, Cm g t °क्षतम (as in text) Dm1 तथा, G1 महत् (for मतम्) Ś1 D6 सदा रक्षितुमग तत् (sic), Ñ2 B D4 6 7 सदा रक्ष्य(B2 4 °क्ष) तम मत, D2 सदा राज्यसम मत, D3 सदा रक्षेत सन्मत

60 T3 om 60 (cf v l 59) For 60–64, V1 D1 subst 1095* —a) Ñ2 B इति (for ततस्) Ñ2 B3 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3 तं समनुज्ञाप्य, G(ed) स तमनुज्ञाय —b) M4 (with hiatus) इक्ष्वाकुकुलनदन —Ś1 D2 5 om (hapl) 60c–61b —c) Ñ2 B गगाम्, D3 4 6 7 वनम् (for तूर्णम्) —d) T1 2 M3 4 सहभार्य सलक्ष्मण (M4 °हानुज), G1 सभार्यश्च सलक्ष्मण

61 T3 om 61 (cf v l 59), Ś1 D2 5 om 61ab (cf v l 60) For subst in V1 D1, cf 64 For 61–64, D3 subst 1095* —a) Dg1 ता (for तु) —c) B1 2 4 त्वरित (for शीघ्रगा) Ś1 D2 4–7 शीघ्र तितीर्षुर्गंगायां, Ñ2 B3 त्वरित तितीर्षुर्गंगा —d) Dt1 T1 G1 वचनम् (for लक्ष्मणम्) Ś1 Ñ2 B D2 4–7 लक्ष्मण वाक्य(B4 °)मब्रवीत्

62 For subst in V1 D1 3, cf 64 —ab) Ñ2 B शुभा (for शनै) —c) Dg1 M3 आ(M3 त्वा)रोपय, G1 चारोहय (for चारोपय) Ś1 D2 4–7 M4 क्षिप्र, Ñ2 B शनै, M2 [अ]न्वीक्ष (sic) (for [अ]न्वक्ष) —d) Ś1 Ñ2 B D2 4–7 परिरभ्य (for °गृह्य) Ñ2 B3 तपस्विनीं

63 For subst in V1 D1 3, cf 64 —a) D2 भर्तु (for भ्रातु) Ś1 Ñ2 B D4–7 कुर्वन्, D2 शीघ्र (for श्रुत्वा) —b) Ñ2 B भृशम् (for सर्वम्) Ś1 D6 G2 M1 4 अप्रतिकूलवत्, G(ed) °कूलकृत्, Cm g k t as in text —d) Ś1 D6 स्वय तत, Ñ2 B D2 4 5 7 [आ]त्मना(D2) तत (B2 सह) (for [आ]त्मवान्तत)

64 a) B1 3 तथा (for अथ) G2 M1 [आ]रोहत (for [आ]रुरोह) M4 आररोहाथ (by transp) —b) B4 लक्ष्मणपूर्वज (sic) —d) D2 जातीन् (for ज्ञा°) D4 7 अनोदयत् —For 60–64, V1 D1 subst, D3 subst for 61–64, while Ś1 Ñ2 B D2 4–7 ins l 1 only after 57

1095* तां गङ्गामभिगम्याथ पुण्यां सरितमुत्तमाम् ।
दाशानपश्यतां नौस्थाननद्यास्तीरमुपागतान् ।
अध्यारोहतां तां तु सीतया सह राघवौ ।

[D3 repeats l 1 here (cf v l 57) —(l 1) Ś1 Ñ2 B D3(first time)–7 ततो गगामभिमुख (for the prior half) —(l 2) D1 देशान् (sic) (for दशान्) V1 गगा-

अनुज्ञाय सुमन्त्रं च सबलं चैव तं गुहम् ।
आस्थाय नावं रामस्तु चोदयामास नाविकान् ॥ ६५
ततस्तैश्चोदिता सा नौः कर्णधारसमाहिता ।
शुभस्फ्यवेगाभिहता शीघ्रं सलिलमत्यगात् ॥ ६६
मध्यं तु समनुप्राप्य भागीरथ्यास्त्वनिन्दिता ।
वैदेही प्राञ्जलिर्भूत्वा तां नदीमिदमब्रवीत् ॥ ६७
पुत्रो दशरथस्यायं महाराजस्य धीमतः ।
निदेशं पालयत्वेनं गङ्गे त्वदभिरक्षितः ॥ ६८
चतुर्दश हि वर्षाणि समग्राण्युष्य कानने ।
भ्रात्रा सह मया चैव पुनः प्रत्यागमिष्यति ॥ ६९

(for नवास्) —(l 3) Prior half subm D1 अध्यारोहन ता नाव, D3 अन्याप्य रोहता नाव (sic) (for the prior half)]

—After 64, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1096* राघवोऽपि महातेजा नावमारुह्य ता तत ।
ब्रह्मवत्क्षत्रवच्चैव जजाप हितमात्मन ।
आचम्य च यथाशास्त्र नदीं ता सह सीतया ।
प्रणमत्प्रीतसहृष्टो लक्ष्मणश्चामितप्रभ ।

[(l 1) Dg1 आविश्य (for आरुह्य) T2 G3 तदा, M3 इति (for तत) —(l 2) T3 क्षेत्रवच् (sic) G1 M4 [अ]पि (for [ए]व) G1 जगाम (for जजाप) —(l 3) Dm1 reads च in marg M3 ता नदी (by transp) T1 2 G1 3 सीतया सह (by transp). —(l 4) Dt1 Dd1 Dm1 (before corr as above) T2 Ct प्रणमत्, G1 प्रणामत् (meta) ※ Ct प्रणमत् अडभाव आर्ष । ※ Dt1 M4 प्रतिमतु(M4 °ष्टु)ष्टो Dt1 महारथ (for [अ]मितप्रभ)]

65 [a]) Ś1 D2 4 6 आज्ञाय(D4 [*sup lin* also] °प्य), स(Ś1 च), Ñ2 B आमन्त्र्य स, V1 अनुज्ञा., D5 आज्ञाप्य स (for अनुज्ञाय) B1 त, D4 om (subm) (for च) —[b]) Ś1 D2 4–7 सामात्य चैव त गुह, Ñ2 B1 2 सामात्यं च ततो गुह, B3 समामन्त्र्य ततो गुह, B4 परिष्वज्य ततो गुह (sic), Dg1 सबलै चैव त गुह (sic) —[c]) D2 6 यानं (for नाव) Ś1 Ñ2 B D2 4–7 काकुत्स्थश्च V1 D3 तौ वीराव्, D1 तौ धीराव् (for रामस्तु) —[d]) D4 7 नोदयामास Ñ2 B तमभाषत नाविक, V1 D1 3 ऊचतुर्नाविक तदा —After 65, Ñ2 B D1 3 ins, V1 ins l 1 only after 65, Ś1 D2 6 ins l 3–4 only after 74

1097* मुञ्चेमा भद्र नाव त्व पर पार नयस्व न ।
ततस्तौ भ्रातरौ वीरौ तारयामास नाविक ।
प्रेरिताया तदा नावि भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
तीरस्थौ गुहसूतौ तावीक्षेता बाष्पविक्लवौ ।

[(l 1) Ñ2 मुच मा (sic) D1 नौ (for न) —(l 2) B3 (before corr) भारयामाम D1 नाविक (sic) —(l 3) Ś1 D6 प्रेपिताया (for प्रेरि°) D1–3 6 तनो (for तदा) B1 तस्या (for नावि) —After l 3, B3 ins

1097(A)* सीतया सहितौ वीरौ वनाय गमनोत्सुकौ ।

—(l 4) Ś1 D3 6 तटस्थो, Ñ2 प्रनस्थौ (sic), B3 तत्रस्था (for तीर°) D1 तटस्थितौ गुहसूताव् (for the prior half) Ś1 D6 ईक्षतौ, Ñ2 B3 ईक्षेते, D1 2 ईक्षतुर्, D3 वीक्षतुर् (sic) (for ईक्षेता)]

—Thereafter Ś1 D2 6 cont, Ñ2 B D4 5 7 ins after 74, while V1 (reads after 1100*) D1 3 subst for 66

1098* वायुवेगहता सा नौर्बाहुवीर्यप्रचोदिता ।
गृहीत्वा राजपुत्रौ तौ पर पारमुपागता ।

[(l 1) Ś1 V1 D2 4–7 सवायु(V1 D6 सा वायु, D4 7 नौवात, D5 निवायु)वेगाभिहता D1 3 सा वायुवेगात्रि(D3 °नु)न्नुना (for the prior half) Ś1 V1 D1 3 4 7 -प्रणो(D1 °नो)दिता —(l 2) Ś1 D2 4–7 निगृह्य, D1 सगृह्य, D3 नौगृह्य (for गृहीत्वा) V1 नौ राजपुत्रौ तौ वीरौ (for the prior half). Ś1 D2 6 उपागमत् (Ś1 D6 °गत) (for °गता) V1 D1 3 क्षिप्र पार पर ययौ (for the post half)]

66 [a]) D2 च (for तैश्) Dt1 चालिता, D2 4 7 नोदिता (for चोदिता) Dt1 Dd1 Dm1 नौका (for सा नौ) Ñ2 B नाविकैश्चोदिता(B2 °कैं प्रेरिता) नाव —[b]) Ś1 कर्णधारे समाहृता, Ñ2 नौकाकरसमन्विता, B1 कर्णधारसमन्विता, B3 कर्णधार समन्विता, D2 6 कर्णधारसमाहृता, D4 7 कर्णधारेर-रिता के, M4 कर्णधारसमास्थिता —[c]) Ñ2 B3 4 व(B4 बा)हूर्मि-, B1 तद्बाहु-, B2 वभ्रो स्व-, Dt1 गुहस्फ्य, Dm1 M3 शुभस्स, D5 बहुप्र-, T2 शुभप्र-, G3 M4 गुहस्य, Cg as in text (for शुभस्फ्य-) B2 -[अ]पिहता, Dg1 -विहिता (for -[अ]भिहता) Ś1 D4 6 7 बाहुवेगप्रतिहता, D2 बहुवेगेनाभि-हता —[d]) Ś1 Ñ2 B Dd1 Dn 1 D2 4–7 G1 M4 गंगा- (for शीघ्र) Ś1 Ñ2 B D2 4–7 अभ्यगात्; Dg1 M4 अम्यगात्. —For 66, V1 D1 3 subst 1098*

67 D1 3 om 67–74 —[a]) V1 B1 च (for तु) Ś1 B1–3 D2 4–7 समनुप्राप्ता, V1 °प्राप्तौ, B4 °प्राप्त (sic) (for °प्राप्य) —[b]) Ś1 D2 4–7 सुमध्यमा, Ñ2 V1 B यदा च नौ (V1 तौ [sic]), M4 यशस्विनी (for त्वनिन्दिता) —[d]) Ñ2 V1 B तदा गंगामथाब्रवीत् —After 67, M4 reads 71[c]–72[b]

68 D1 3 om 68 (cf v l 67) —[a]) M4 पुत्रौ V1 D2 5 M4 दशरथस्यार्ह(D2 °श्चाय [sic], M4 °स्येमौ) —[b]) B4 धी + ., M4 चात्मजौ (for धीमत) —[c]) V1 D2 निर्देश Ct पार(Ct °ल)यतु, Cg पारयित्वा Ś1 D4 6 7 पालयेद्राजस, Ñ2 V1 B1 2 4 पालयन्राजस, B3 D2 5 पारयेद्राजस, Dg1 T3 G1 2 M1 पारयत्वेन(G2 M1 °भ), Dm1 M3 पालयत्वेष (M3 °त), T2 G3 M2 पारयित्वैन(T2 °त्वैन [sic], M2 °त्वेम) (for पालयत्वेन) M4 वनवास पारयेता —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D2 4–7 M4 त्वया गंगेभि(D7 °ति)रक्षित (M4 °तौ), Dd1 गंगे त्वदभिकाक्षित

69 D1 3 om 69 (cf v l 67) —[a]) M4 च (for

ततस्त्वां देवि सुभगे क्षेमेण पुनरागता ।
यक्ष्ये प्रमुदिता गङ्गे सर्वकामसमृद्धये ॥ ७०
त्वं हि त्रिपथगा देवि ब्रह्मलोकं समीक्षसे ।
भार्या चोदधिराजस्य लोकेऽस्मिन्संप्रदृश्यसे ॥ ७१
सा त्वां देवि नमस्यामि प्रशंसामि च शोभने ।
प्राप्तराज्ये नरव्याघ्रे शिवेन पुनरागते ॥ ७२
गवां शतसहस्राणि वस्त्राण्यन्नं च पेशलम् ।
ब्राह्मणेभ्यः प्रदास्यामि तव प्रियचिकीर्षया ॥ ७३
तथा संभाषमाणा सा सीता गङ्गामनिन्दिता ।
दक्षिणा दक्षिणं तीरं क्षिप्रमेवाभ्युपागमत् ॥ ७४
तीरं तु समनुप्राप्य नावं हित्वा नरर्षभः ।
प्रातिष्ठत सह भ्रात्रा वैदेह्या च परंतपः ॥ ७५
अथाब्रवीन्महाबाहुः सुमित्रानन्दवर्धनम् ।
अग्रतो गच्छ सौमित्रे सीता त्वामनुगच्छतु ॥ ७६

हि) —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D2 4–7 पर्युं(Ś1 D2 4–7 प्रत्यु)प्य विजने वने —^{c}) M4 चैव (for चैव) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D2 4–7 प्रत्यागच्छेत्पुन पुरीं

70 D1 3 om 70 (cf v l 67) —^{a}) Ś1 D2 5 6 अतस् (for ततस्) M1 3 त्वा B1 D7 शुभगे M4 ततस्त्रिपथगे त्वा वै —^{c}) Ś1 D5 6 द्रक्ष्ये प्र-, Ñ2 यक्ष्ये च, V1 जये प्र, B3 यजेयुर्, D2 यक्ष्ये स- (for यक्ष्ये प्र-) B4 Dm1 M2 प्रमुदिते B4 गता, M4 देवि (for गङ्गे) —^{d}) Dg1 Dt1 Dd1 M4 Cg -समृद्धिनि(Dg1 Ct °नी, M4 °नीं), Dm1 -प्रदायिनि, T1 2 G3 -प्रसादिनि(T2 °नी), T3 G1 2 M1–3 -प्रसाधिनी (for -समृद्धये)

71 D1 3 om 71 (cf v l 67) —^{a}) Ś1 om हि (subm) Dt1 Dd1 Dm1 T1 3 M1 4 त्रिपथगे Dd1 D5 T2 G1 3 देवी —^{b}) Dt1 Dd1 Ck t समक्षसे, T3 समीक्ष्यसे, G1 दर्शी°, Cr g as in text (for समी°) ꣸ Ck क्षक्षू व्याप्ति-सघातयो श्रौ च तट्च्छान्दसम् । ꣸ Ś1 Ñ2 V1 B D2 4–7 ब्रह्म-लोकात्प्रवर्तसे, M4 सर्वलोकान्समीहसे —M4 reads 71^{c}–72^{b} after 67 —^{c}) Ś1 D4 6 7 जलधि, B चोदक- (for चोदधि-) —^{d}) B1 Dt1 Dd1 D5 T2 G2 सप्रदृश्यते, B2 °दिश्यसे (sic), D4 7 °शस्यसे (for °दृश्यसे)

72 D1 3 om 72 (cf v l 67) —^{a}) M4 ता (for सा) D2 6 त्व (for त्वा) D2 5 T2 देवी(sic) T2 न पश्यामि (for नमस्यामि) —^{b}) B1 प्रशसानि —^{c}) D7 नगेन° (for नरव्याघ्रे) —^{d}) T1 जयेन, M3 राघवे (for शिवेन) Dm1 पुनरागता Ś1 Ñ2 B D2 4–7 शिवेनत्य(D4 7 °नित्य)पुनस्त्वया (Ñ2 B1–3 D7 °ह) —For 71^{c}–72^{d}, V1 subst

1099* पावनी सर्वलोकाना त्वामह शरण गता ।
निस्तीर्णवनवासाह भर्त्रा सौमित्रिणा सह ।
त्वामर्चयिष्ये निधिवद्रुपहारैरनुत्तमैः ।

73 D1 3 om 73 (cf v l 67) —^{a}) Ñ2 शतसहस्रेण, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G2 M1–3 °सहस्र च (for °स्राणि). —^{b}) Ś1 [अ]न्य सु- (स्तु ?), D2 4 6 7 [अ]न्यच(D6 °श्च [sic]) (for [अ]न्न च) Dd1 Dm1 शोभन, D4 7 पेलव (for पेशलम्) Ñ2 V1 B वस्त्राण्याभरणानि च —^{d}) D4 7 प्रीति (for प्रिय-) —After 73, V1 ins (followed by 1098*)

1100* ततस्तो राघवो वीरौ वीक्षतुर्वाप्पविक्लवौ ।

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1101* सुरावटसहस्रेण मासभूतौदनेन च ।
यक्ष्ये त्वा प्रयता देवि पुरीं पुनरुपागता ।
यानि त्वत्तीरवासीनि दैवतानि वसन्ति हि ।
तानि सर्वाणि यक्ष्यामि तीर्थान्यायतनानि च ।
पुनरेव महाबाहुर्मया भ्रात्रा च सगत । [5]
अयोध्या वनवासात्तु प्रविशत्वनघोऽनघे ।

[(l. 1) Dg1 Dt1 Dm1 T G1 3 M2–4 मासभूतोदने(G1 °के)न, Cg t as above —(l 2) G1 त्वा Dg1 G3 M1(after corr as above) 2 प्रीयना (for प्रयना) Dg1 G2 M1 देवी (sic) G2 M1 2 ह्यागता —(l. 3) M4 तीरवर्तीनि Dg1 M3 ह, G3 च (for हि) Dt1 Dd1 Dm1 च(Dm1 [after corr]व) सति हि, T1 2 G1 मदाति च, M4 [इ]ह सति वै]

74 V1 D1 3 om 74 (for D1 3 cf v l 67) —^{a}) G3 तदा (for तथा) Ś1 D5 सभाष्यमाणा, B1 [अ]ल भाष-माणा (sic) Ś1 Ñ2 B D2 4–7 M4 तु (for सा) —^{c}) M4 उत्तराद् (for दक्षिणा) Ś1 दक्षिणा- (for दक्षिण) D7 तीर्थं (for तीर) —After 74, Ś1 D2 6 ins l 3–4 of 1097*, Ñ2 B D4 5 7 ins 1098*

75 ^{a}) D6 तरीं (meta) V1 D1–3 तौ, B1 तत्, G2 M1 हि (for तु) V1 समनुप्राप्तौ —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 नरर्षभौ —After 75^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 ins

1102* प्रणाम चक्रतुर्वीरौ गङ्गायै सुसमाहितौ ।
[Ñ2 B D4 5 7 गगाया Ñ2 D6 समुपाहितौ]

—^{c}) B4 Dt1 D5 प्रतिष्ठत (sic) Ś1 D4–7 ततो राम (for सह भ्रात्रा) —^{d}) V1 स्वपुर तत, D1 2 स परतप Ś1 D4–7 सभार्य सहलक्ष्मण —After 75, Ś1 Ñ2 B D5 7 ins

1103* वानप्रस्थवपुर्वीरो बाष्पपर्याकुलेक्षण ।
[Ś1 गगाया सुसमाहित (for the post half)]

—Ś1 Ñ2 B cont , V1 D1–3 6 ins after 75

1104* स राघवस्ततो धीमान्वनवासाय दीक्षित ।
[B1 च राजसुतो, B4 राज्यस्ततो (sic) (for राघवस्ततो) Ś1 V1 D1–3 6 निश्चित (for दीक्षित)]

76 ^{a}) Ñ2 B तम् (for अथ) Ñ2 B3 4 D4 7 महाबाहु,

पृष्ठतोऽहं गमिष्यामि त्वां च सीतां च पालयन् ।
अद्य दुःखं तु वैदेही वनवासस्य वेत्स्यति ॥ ७७
गतं तु गङ्गापरपारमाशु
रामं सुमन्त्रः प्रततं निरीक्ष्य ।
अध्वप्रकर्षाद्विनिवृत्तदृष्टि-
र्मुमोच बाष्पं व्यथितस्तपस्वी ॥ ७८
तौ तत्र हत्वा चतुरो महामृगा-
न्वराहमृश्यं पृषतं महारुरुम् ।
आदाय मेध्यं त्वरितं बुभुक्षितौ
वासाय काले ययतुर्वनस्पतिम् ॥ ७९

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षट्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४६ ॥

G1 °तेजा (for महाबाहु) —b) Ñ2 V1 B D2 G1 2 M सुमि (D2 °म)त्रानन्दिवर्धनं (G1 °न) —After 76ab, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1105* भव संरक्षणार्थाय सजने विजनेऽपि वा ।
अवश्यं रक्षणं कार्यमदृष्टे विजने वने ।

[(l 1) G1 सीताया विजने वने (for the post half) —(l 2) B(ed) मद्विधैर्, Cg.k as above (for अदृष्टे)]

—c) Dg1 अग्रे त्व, G1 त्वमग्रे (for अग्रतो) —d) D4 5 7 त्वा(D5 त्वा)नुगमिष्यति (D7 °सि), G2 त्वामनुगच्छति

77 a) Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 D5 6 M2 पृष्ठतोनु- D2 [s]नुगमि त्वा च (corrupt) —b) D3 त्वा Dg1 reads second च in marg Dt1 Dd1 Dm1 D2 सीता त्वा चानु (D2 च परि)पालयन —After 77ab, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1106* अन्योन्यस्य हि नो रक्षा कर्तव्या पुरुषर्षभ ।
न हि तावदनिक्रान्ता सुकरा काचन क्रिया ।

[(l 1) G2 M1 अन्योन्यतो, Cg k as above T1 G3 च, K(ed) [ऽ]द्य (for हि) Dm1 तां, M4 ना (for नो) —(l 2) M4 सुतरा पाऽनक्रिया (sic) (for the post half)]

—c) T3 अन्य- (for अद्य) B1 Dg1 D4 7 च, D2 5 G1 हि (for तु) Ś1 D6 [ए]व दुःख (for दुःख तु) —d) D2 वनवासाय (for °वासस्य) —Ś1 D2 4-7 ins after 77, Ñ2 V1 B D1 3 M4 ins before 1109*, a passage relegated to App I (No 17) On the other hand, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins after 77

1107* प्रनष्टजनसंबाधं क्षेत्रारामविवर्जितम् ।
विषमं च प्रपातं च वनमद्य प्रवेक्ष्यति ।
श्रुत्वा रामस्य वचनं प्रतस्थे लक्ष्मणोऽग्रतः ।
अनन्तरं च सीताया राघवो रघुनन्दनः ।

[(l 1) Dg1 Dm1 T G M1 2 प्रणष्ट- —(l 2) T3 प्रताप (meta) (for प्रपात) Dg1 T3 G2 M1 2 वन द्य Dg1 प्रवेत्स्यति (sic) —(l 3) G2 लक्ष्मणाग्रत (sic)]

78 a) Ś1 Ñ2 B D2 4-7 गुहेन सार्धं तु (B1 4 D5 च) तत सुमन्त्रो, M4 गतं तु गाग परमाशु पार —b) Ś1 Ñ2 B D2 4-7 व्रजत (for सुमन्त्र.) Ñ2 B स वनं, V1 पतित, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 सतत, D1 4 7 प्रयत (for प्रतत) Ś1 D4 6 7 समीक्ष्य (for निरी°) M4 सुमन्त्रमुद्दिश्य निरीक्षमाण —c) Ś1 V1 D1 4 6 7 अथ, B2 M4 अश्व- (for अध्व-) M3 -दृष्ट (for -दृष्टिर्) —d) T3 वाष्प (sic) Ś1 B1 D2 4-7 व्यथितातरात्मा, V1 B2 4 D1 3 M3 4 व्यथितस्तरस्वी —After 78, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G1 3 M1-3 ins

1108* स लोकपालप्रतिमप्रभावा-
स्तीर्त्वा महात्मा वरदो महानदीम् ।
ततः समृद्धाञ्शुभसस्यमालिनः
क्षणेन वत्सान्मुदितानुपागमत् ।

[(l 1) M1 -प्रतिम प्रवासे, Cgp K(ed) -प्रतिमप्रभाववास् —(l 3) G1 -सस्यशालिन —(l 4) T1 2 G3 क्रमेण (for क्षणेन) Dt1 वत्स्यान् (sic) ❀ Cv मत्स्यानिति प्रायेण पुस्तकेषु पाठ । सोऽक्षरस्मादृश्यभ्रान्तिकृत । न प्रयागप्रदेशो हि वत्सविषय । मत्स्यविषयस्तु दूरे पश्चिमत ।, Cr मत्स्यदेशस्तु(?) यमुनादक्षिणदेश । मत्स्यानिति पाठस्तु लेखकप्रमादकृत । ❀ T2 उदितान् (for मुदि°)]

79 Ś1 D6 om 79 —a) D2 4 5 7 ते (for तौ) —b) Dg1 Dt1 Dd1 D5 वराहमृष्यं, D4 खड्ग वराहं, M2 वराहमृग्य, Cv r m g k t as in text (for °मृश्य) D2 महारुरू, G1 रुरु च (for महारुरुम्) D7 वराहज च मयत महारुत (sic) —cd) T1 2 G1 3 मेध्यास्, Cg as in text (for मेध्य) G2 M1 2 चरितु (M2 °तं), Cg as in text (for त्वरित) D2 4 5 7 आदाय काले त्वरिता बुभुक्षिता सहैव मासेन ययुर् (D2 याता सुदल) वनस्पतिं (D7 °ते [sic]) —For 79, Ñ2 V1 B D1 3 M4 subst and read after 77

४७

स तं वृक्षं समासाद्य संध्यामन्वास्य पश्चिमाम् ।
रामो रमयतां श्रेष्ठ इति होवाच लक्ष्मणम् ॥ १
अद्येयं प्रथमा रात्रिर्याता जनपदाद्बहिः ।
या सुमन्त्रेण रहिता तां नोत्कण्ठितुमर्हसि ॥ २
जागर्तव्यमतन्द्रिभ्यामद्यप्रभृति रात्रिषु ।
योगक्षेमो हि सीताया वर्तते लक्ष्मणावयोः ॥ ३
रात्रिं कथंचिदेवेमां सौमित्रे वर्तयामहे ।
उपावर्तामहे भूमावास्तीर्य स्वयमार्जितैः ॥ ४

1109* तत्र तौ पीतपानीयौ हत्वैकं पृषतं मृगम् ।
जनयित्वा हुतवहं पेचतुस्तौ नरर्षभौ ।
भक्षयित्वा च तन्मांसं सीतया सह राघवौ ।
वासाय मेध्यं न्यग्रोधं कल्पयामासतुस्तदा ।

[(l 2) G(ed) ज्वालयित्वा (for जन°) —After l 2, Ñ2 V1 B3 D1 3 ins

1109(A)* समाधयित्वा दत्त्वा च पितृभ्यो देवतासु च ।
भक्षयामासतुर्मांसं ततस्तौ सीतया सह ।

[(l 1) Ñ2 सधायित्वा च, V1 य साधयित्वा, D3 सिशोधयित्वा (sic) (for समा°) V1 दत्त्वापि, D1 च तदा (for दत्त्वा च) Ñ2 देवतेषु (sic), B3 दैवतेषु —V1 D1 3 om l 2]
—M4 om l 3 —(l 3) V1 D1 3 तौ भक्षयित्वा —(l. 4) V1 D1 3 M4 न्यग्रोधमेव वासार्थं (for the prior half)]

Colophon Ñ1 missing —*Sarga name* Ś1 Ñ2 B D6 गगास(Ś1 D6 °व)तरण, V1 D1–3 5 सुमन्त्रविसर्जन (D5 °र्जन), D4 7 गगावतरण सुमंत्रविसर्जन —*Sarga no.* (figures, words or both) B1 D3 om Ś1 56, Ñ2 51, V1 D6 7 53, B2 41, B3 50, B4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 S 52, D1 108, D2 55, D5 57 —After colophon, D6 G conclude with श्री(D6 om)रामाय नम, T2 श्रीरामचन्द्राय नम

47

☞ Ñ1 missing for Sarga 47 (cf v l 1058*) Ś1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 B4 om 1–2[b] —[a]) Ś1 Ñ2 V1 B1 3 D1 2 6 M4 त न्य(D1 नि)ग्रोधमुपागम्य, B2 D3–5 7 स त न्यग्रोधमाश्रित्य(B2 °गम्य) —[b]) B1 उपास्य (for अन्वास्य) —[c]) M3 श्रेष्ठम् D4 5 7 रामो रा(D5 m)जीवरक्ताक्ष —[d]) Ś1 V1 D1–7 सौमित्रिमिदमब्रवीत्, Ñ2 B1–3 M4 इति लक्ष्मणमब्रवीत्

2 B4 om 2[ab] (cf v l 1) —[a]) D7 अहो (for अद्य) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D1–3 6 M4 न, D7 य (sic) (for [इ]य) —[b]) D4 या नो (for याता) ❀ Ct आ जनपदाद्इति च्छेद आ इति यातेत्यनेन सबध्यते · या रात्रिरायाता प्राप्ता। ❀ D5 जानपदाद् Ś1 V1 D1–3 6 निर्गतानामिय पुरात्, Ñ2 B1–3 M4 निवृत्ता(Ñ2 B2 °वृता)नामिय(M4 °त) सुपा(B3 M4 °सात्) —After 2[ab], Ś1 D6 ins l 1 and subst l 2–3 for 2[cd], while Ñ2 V1 B1–3 D1–3 M4 ins after 2[ab]

1110* यतीनामिव मुक्तानां स्वजनेन भविष्यति ।
मा ते भीरस्तु नोत्कण्ठा मा व्यथा स्वजनं विना ।
अस्मिन्हि विजनेऽरण्ये नानासत्त्वनिषेविते ।

[(l 1) B1 सुजनेन, D1 विजनेन —Ś1 D6 transp l 2 and 3 —(l 2) V1 लोके (subm), B3 मोत्कठा, G(ed) शोको वा (for नोत्कण्ठा) Ś1 D6 मा ते भीर्मा सुखोत्कठा, M4 मा ते वीरास्तु सोत्कठ (for the prior half) M4 मनोद्य (for मा व्यथा) D3 न शोभते न न सर्वो दु खेन स्वजन विना (sic) —Ñ2 B1–3 D3 M4 om l 3 —(l 3) V1 मन्ये (for ऽरण्ये)]
—B4 begins with ॐ राम ॐ राम —[c]) Ñ2 V1 B D1–5 7 M4 सुमन्त्रेणापि रहितो(Ñ2 D5 °ता) —[d]) Ñ2 V1 B D1–3 M4 नैव, D5 न च, G2 M1 2 त न, Cm t as in text (for ता न) D7 न सोत्कठितुम् M3 (before corr) B(ed) अर्हति (for °सि) D4 नोत्कठा कर्तुमर्हसि —After 2, D4 5 7 ins

1111* वनं चातीव विजनं श्वापदैरभिनादितम् ।
विभीषिकाभिर्विततं झिल्लिकागणनादितम् ।

3 [a]) Dm1 M2 अतद्राभ्याम् D4 5 7 तस्मा(D5 यत्ना) ज्जागरितव्य स्याद् ❀ Ck न विद्यते तन्द्री ययोस्तावतन्द्री ताभ्या।, Ct न विद्यते तन्द्री ययोस्ताभ्या। इडभावो ह्रस्वत्व चार्षम्। क्वचित्तु 'अतन्द्रीभ्याम्' इत्येव पाठ । ❀ —[c]) Dt1 -क्षेमौ, T2 G1 -क्षेम (for -क्षेमो) M3 [ऽ]पि (for हि)

4 [a]) D4 7 [ए]ना (for [इ]मा) —[cd]) Dt1 T1 Ct अप(T1 °पा)वर्तामहे, Dm1 उपावर्तावहे, T2 3 अ(T3 उ)पावर्ते महा-, Cg °महे (as in text) Dt1 Dm1 (before corr as in text) Ct अर्जितै, Cm g k as in text (for आर्जितै) D4 5 7 उपा(D5 °द्या)वर्तय भूयोपि सस्तरीयमकर्कश —For 3–4, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1112* अद्यप्रभृति कर्तव्य सीताया रक्षण मया ।
त्वया च सतत कार्यमप्रमत्तेन लक्ष्मण ।
तृणान्याहृत्य सौमित्रे ममाशु शयन कुरु ।
मत्त एवाविदूरे च शयन रचयात्मन ।
इत्युक्तो लक्ष्मणश्चक्रे भ्रातु शय्या तथात्मन । [5]
वृक्षपर्णैस्तृणैश्चैव तस्याधस्ताद्वनस्पते ।

[(l 1) Ñ2 B M4 किं तस्या (for कर्तव्य) M4 वदेद्या (for सीताया) B4 लक्ष्मण (sic) (for रक्षण) Ś1 D6 त्वया (for मया) —After l 1, B4 reads 1113* followed by 8[ab] —(l 2) Ś1 D6 मया (for त्वया) B2 4 चेतसा (for लक्ष्मण) —(l 3) B4 [आ]हृत्य, D3 [आ]दाय (for [आ]हृत्य) Ś1 V1 D1–3 6 त्व

स तु संविश्य मेदिन्यां महार्हशयनोचितः ।
इमाः सौमित्रये रामो व्याजहार कथाः शुभाः ॥ ५
ध्रुवमद्य महाराजो दुःखं स्वपिति लक्ष्मण ।
कृतकामा तु कैकेयी तुष्टा भवितुमर्हति ॥ ६
सा हि देवी महाराजं कैकेयी राज्यकारणात् ।
अपि न च्यावयेत्प्राणान्दृष्ट्वा भरतमागतम् ॥ ७
अनाथश्चैव वृद्धश्च मया चैव विनाकृतः ।
किं करिष्यति कामात्मा कैकेय्या वशमागतः ॥ ८
इदं व्यसनमालोक्य राज्ञश्च मतिविभ्रमम् ।
काम एवार्थधर्माभ्यां गरीयानिति मे मतिः ॥ ९
को ह्यविद्वानपि पुमान्प्रमदायाः कृते त्यजेत् ।
छन्दानुवर्तिनं पुत्रं तातो मामिव लक्ष्मण ॥ १०
सुखी बत सभार्यश्च भरतः केकयीसुतः ।
मुदितान्कोसलानेको यो भोक्ष्यत्यधिराजवत् ॥ ११

(for [आ]शु) —(l 4) D2 अत्र (with hiatus) (for मत्त) V1 D1 2 वै (for च) —B2 om (hapl) l 5 —(l 5) B4 [उ]क्त्वा (sic) (for [उ]क्तो) Ś1 V1 B4 D1 2 6 M4 अथात्मन, D3 महा° (for तथात्मन) —(l 6) M4 कक्षपूर्णस् (for वृक्षपर्णस्) D1 ततो, M4 कस्य (for तस्य) B4 वनस्पति D3 तृणे( )सुकोमलै(र्)मूलै(र्)मृदुला च वनस्पते]

5 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B1 3 4 D1–3 6 M4 तत्र, B2 D4 5 7 तत (for स तु) D4 सवेश्य Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 काकुत्स्थो (for मेदिन्या) —^{cd}) D4 5 7 इमा D4 5 7 गिर तदा (for कथा शुभा) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 चक्रे स(D2 ॰)ह (V1 नेह [sic]) कथा(Ś1 Ñ2 V1 B2 3 D6 °था) रात्रौ सीतया लक्ष्मणेन च

6 ^{a}) Ñ2 B नूनम्, M4 एवम् (for ध्रुवम्) D4 (after corr *sec m*, before corr as in text) महाराज्ञी, G2 M1 °बाहो (for °राजो) —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 सुख (for दु ख) Dg1 D3 5 स्वपति (sic), D4 प्रास्य(प्स्य)ति, D7 स्वप्स्यति (for स्वपिति) —^{cd}) G1 कृतकृत्या D4 5 7 च, T1 2 G M1–3 हि (for तु) D4 5 7 हृष्टा (for तुष्टा) D5 अर्हसि Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 सकामया (V1 D1–3 M4 कृतकाम्य[D1 2 M4 °म]या [hypm]) सेव्यमान कैकेय्या परितुष्टया

7 ^{c}) D4 5 7 त्याजयेत् (for च्यावयेत्) —^{d}) D5 ऋते (for दृष्ट्वा) —For 7, Ś1 Ñ2 V1 B (B4 reads after l 1 of 1112*) D1–3 6 M4 subst

1113* राज्यलुब्धा नृशसा च कैकेयी तं नराधिपम् ।
आगते भरते प्राणै कथ न च्यावयेदपि ।

[(l 1) D2 राज्य लब्ध्वा, D3 राजलुब्धा B4 राज्य नवसदृश सा च (hypm) (for the prior half) —(l 2) D3 प्रा* थ (for प्राणै कथ) V1 कच्यावयेद् (sic) (for न च्या°) M4 इति (for अपि) D3 च्यावये . Ñ2 B ध्रुव व्यापादयेदपि (for the post half)]

8 B4 reads 8^{ab} after l 1 of 1112* (cf v l 4) D4 5 7 transp 8^{ab} and 9^{ab} —^{ab}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G3 M2 3 हि (for [ए]व) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 वृ(D3 ॰)द्धोनाथश्च नृपतिर् (for ^{a}) M3 [अ]पि (for [ए]व) B2 (m also) निराकृत (for विना°) D4 5 7 तस्या जनन्या(D5 तरुण्या) वृद्धोमां मयि चापि(D5 यमि [meta] वापि) विवासिते —After 8^{ab}, D1 ins 1114* and transp 8^{cd} and 9^{ab} —^{c}) Dg1 D4 ॰कामार्त (for °त्मा) —^{d}) Dg1 D4 7 M1 केकेयी- —For 8^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D2 3 6 M4 subst, while D1 ins after 8^{ab}:

1114* नावेक्षते स कामात्मा प्राणास्तस्या वशे स्थित ।

[Ñ2 नैवावैक्षत, V1 नावेक्षिप्यति (sic), B1 3 नेवावे(B3 °पे)क्षत, B2 नवावेक्षेत, B4 नेवापेक्ष्ये (subm), D1 नावमोक्ष्यति, D2 न त्यक्ष्यती(ति) च, D3 न चावेक्ष्यति, M4 नापेक्षिप्यति B4 काशा च (sic), M4 धर्मात्मा (for कामात्मा)]

9 D4 5 7 transp 8^{ab} and 9^{ab}, D1 8^{cd} and 9^{ab} —^{ab}) D3 एव, M4 इह (for इद) D3 व्य॰॰लोक्य, D5 °साद्य, T2 वचन° (for व्यसनमालोक्य) Ś1 D2 6 राज्ञ स्व- (D2 स), V1 राज्ञा सु-, D1 5 राजा स्व-, D4 7 रामस्य (for राज्ञश्च) D1 विभ्रम, D4 5 7 -विभ्रमात्. Ñ2 B1–3 पितु कामपरत्वेन दृष्ट्वेम व्यसनागम(B2 °त) —^{d}) D3 वरीयान् G3 मे मत

10 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 विद्वान् Ñ2 B स्थितो धर्मे, V1 D1 3 M4 इह पुमान्, D4 5 7 असभ्रात (for अपि पुमान्) —^{b}) Ñ2 B प्रमदावशमागत —^{cd}) Ś1 V1 D1–3 6 इष्ट, M4 यथा, K(ed) ततो (for तातो) M4 इह (for इव). D4 5 7 अस्मानिव हि लक्ष्मण (for ^{d}) Ñ2 B त्यजेदकारण पुत्र प्रिय(B1 °य) वृत्ता(B4 वर्त्मा)नुवर्तिन(B4 [before corr] °तु)

11 ^{ab}) Ś1 D6 च स, V1 वत्स (for वत) Ś1 D3 6 सुभाग्यश्, V1 B D1 2 M4 सभाग्यश्, Dt1 सुभार्यश्, L(ed) सुभागश् Ñ2 सुखी च तदभाग्यश्च (for ^{a}) D2 स राजा (for भरत) V1 B4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–3 T2 3 G M2–4 कैके(Dt1 Dd1 D2 3 °क)यी- G1 -सुत Ś1 D6 कैकेय्या भरत सुत (for ^{b}) D4 5 7 कृतपुण्यो हि भरत कैकेय्यानदवर्धन —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 मुदित (for °तान्) V1 कोशलास् Ś1 D1–3 6 एतान्, V1 एता, B4 लोको, M4 यो वै (for एको) —^{d}) Ñ2 B भोक्ष्यते यो(B1 चा)धि-, D2 यो भक्ष्यत्यधि-, D5 6 यो भोक्ष्य श्र(D6 भ्य)धि- (sic), M3 यो भोक्ष्यत्यति-, M4 सभोक्ष्यत्यधि-

स हि सर्वस्य राज्यस्य मुखमेकं भविष्यति ।
ताते च वयसातीते मयि चारण्यमाश्रिते ॥ १२
अर्थधर्मौ परित्यज्य यः काममनुवर्तते ।
एवमापद्यते क्षिप्रं राजा दशरथो यथा ॥ १३
मन्ये दशरथान्ताय मम प्रव्राजनाय च ।
कैकेयी सौम्य संप्राप्ता राज्याय भरतस्य च ॥ १४
अपीदानीं न कैकेयी सौभाग्यमदमोहिता ।
कौसल्यां च सुमित्रां च संप्रबाधेत मत्कृते ॥ १५
मा स्म मत्कारणाद्देवी सुमित्रा दुःखमावसेत् ।
अयोध्यामित एव त्वं काले प्रविश लक्ष्मण ॥ १६
अहमेको गमिष्यामि सीतया सह दण्डकान् ।
अनाथाया हि नाथस्त्वं कौसल्याया भविष्यसि ॥ १७
क्षुद्रकर्मा हि कैकेयी द्वेषादन्याय्यमाचरेत् ।
परिदद्या हि धर्मज्ञे भरते मम मातरम् ॥ १८
नूनं जात्यन्तरे कस्मिंस्त्रियः पुत्रैर्वियोजिताः ।
जनन्या मम सौमित्रे तदप्येतदुपस्थितम् ॥ १९

12 [a]) B1 *inf lin* राज्यस्य Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G2 M1–3 राज्यस्य सर्वस्य (by transp), D7 second स्य in marg , M4 (*inf lin sec m* also as in text) °स्य तु खस्य (for सर्वस्य राज्यस्य) —[b]) Dt1 Dd1 Ct सुखमेक (Dd1 Ct*p* °को), Dm1 G1 °मेको, Cm g as in text (for मुखमेक) Ś1 V1 D1–3 6 सुखमद्य गमि(Ś1 D6 करि)ष्यति, Ñ2 B सुखमद्य महारथ , D4 5 7 सुखस्य च नराधिप , M4 सुखस्य सुमहारथ —[c]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 तु (for च) S1 D6 तमसा ग्रस्ते, V1 वयसा दीने, B4 °सा नीते, D3 °सा सीते, D4 5 7 °सा ग्रस्ते, M3 ° ते (for वयसातीते) —[d]) Ñ2 B3 आगते, B4 Dg1 D5 M3 आस्थिते (for आश्रिते)

13 [a]) D4 5 7 योऽर्थधर्मौ Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 य परित्यज्य(B1 परित्यज्य च) धर्मार्थौ (by transp)—[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 काममेवानुवर्तते (V1 °से, M4 °व निषेवते) —[c]) D4 5 7 सोऽर्तिम् (for एवम्) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 स कृच्छ्रं महदाप्नोति

14 [b]) Ñ2 second म in marg , D4 5 7 M4 राम- (for मम) V1 B1 D1 3 4 प्रव्रजनाय —[c]) Ś1 D4–7 उत्पन्ना सौम्य कैकेयी, Ñ2 V1 B D1–3 M4 ऊढा नृपेण(V1 D1 2 तातेन, D3 सा तेन) केकेयी —[d]) Ś1 D2 6 राज्या(D6 °जा)र्थे (for राज्याय)

15 [a]) Dt1 Dd1 Dm1 G1 तु, D4 5 7 च (for न) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 अपि ना(B1 रा[sic])माद्य —[b]) D4 7 M4 -बल- (for मद-) Ś1 Ñ2 V1 B1 3 D1 2 5 6 -गर्विता, B2 4 D3 4 7 M4 -दर्पिता (for मोहिता) —[d]) Dt1 Dd1 Dm1 T3 G M1 सा प्रबाधेत (for सप्र°) —For 15[cd], Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1115* न प्रबाधेत मद्द्वेषात्कौसल्या मद्विनाकृताम् ।

[Ñ2 सप्रबाधेत, V1 न प्रधानेत् (sic), B1 न प्रबाध्येत, B3 न प्राबाधेत, D6 न प्रभानेत (sic) B3 रोषात् (for द्वेषात्) D3 मद्विनाकृता]

16 [ab]) G1 सा (for मा) Dt1 Dd1 Dm1 मातास्मत् , (for मा स्म मत्) Dg1 G3 आविशेत् (for आवसेत्) D4 5 7 समुत्तीर्य पुनर्गंगां सुमित्रानन्द(D5 °न्दि)वर्धन —[c]) D4 5 7 एकस् (for एव) —[d]) D4 7 कल्ये, G1 M1 काल्ये, Ck t काले (as in text) —For 16, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1116* मत्पक्षग्राहिणीं नित्यं सुमित्रां वा तपस्विनीम् ।
इदानीमपि तस्मात्त्वमयोध्यां गच्छ लक्ष्मण ।

[(l 1) B2 मत्पक्षोद्, D2 3 मत्पक्ष्य Ś1 D2 6 नून (for नित्य) Ś1 D2 6 च (for वा)]

17 [b]) B2 जानक्या (for सीतया) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 स(D1)हितो वन (for सह दण्डकान्) —M4 om 17[c]–20 —[c]) B D1 5 7 अनाथयोस् Ś1 V1 D1–3 6 तु मे मातुर् , Ñ2 B तु मे मात्रोर् , D4 5 7 तयोर्द्वयोस् (for हि नाथस्त्व) —[d]) D4 5 7 त्व हि(D7 लि [sic]) नाथो (for कौसल्याया) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 गत्वा नाथो भवानघ(B1 D3 °ध) —After 17, B3 ins

1117* त्वयि तत्र गते भ्रातस्तयोराश्वासन भवेत् ।

18 M4 om 18 (cf v l 17) —[ab]) D4 7 -वृत्ता च, D5 -प्रवृत्ता, G2 -धर्मा हि (for -कर्मा हि) Dg1 T1 2 M2 3 Cr m g द्वेष्यम् , D4 7 द्वेष्या, G2 3 M1 द्वेष्याद् , Cg*p* as in text Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D5 T2 G M1–3 Ct अन्यायम् , D4 7 ह्यनयम् , Cg as in text (for °य्यम्) S1 N2 V1 B D1–3 6 क्षुद्रा(B2 क्रुद्धा) चाति(Ś1 B2 D6 °वि, V1 °नि) नृशसा च कैकेयी पापनिश्चया —After 18[ab], D3 ins

1118* असशय मम द्वेषादन्याय पापमाचरेत् ।
[cf 18[cd] v l in Ś1]

—[cd]) Dt1 Dm1 Ck परिदद्याद् , Cm g as in text Dg1 तु, D3 5 च (for हि) D4 7 हर्षयेचैव Dg1 [अ]धर्मज्ञे (sic). Dt1 Ct गर ते (for भरते) D3 भरते धर्मज्ञे(by transp), D4 7 धर्मज्ञो भरतो, D5 भरते धर्मज्ञा D3 चागत (sic) (for मातरम्) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 असशय हि(B1 च) मद्द्वे(Ś1 V1 D1 2 6 मम द्वे)षात्कौसल्या पीड(B1 पात) यिष्यति

19 M4 om 19 (cf v l 17) —[a]) Dg1 M3 तस्मिन , Dt1 Dd1 Dm1 तात (for कस्मिन्) Ś1 Ñ2 V1 B2–4

22 20 21 मया हि चिरपुष्टेन दुःखसंवर्धितेन च ।
विप्रायुज्यत कौसल्या फलकाले धिगस्तु माम् ॥ २०
मा स्म सीमन्तिनी काचिज्जनयेत्पुत्रमीदृशम् ।
सौमित्रे योऽहमम्बाया दद्मि शोकमनन्तकम् ॥ २१
मन्ये प्रीतिविशिष्टा सा मत्तो लक्ष्मण सारिका ।
यस्यास्तच्छ्रूयते वाक्यं शुक पादमरेर्दश ॥ २२
शोचन्त्याश्चाल्पभाग्याया न किंचिदुपकुर्वता ।
पुत्रेण किमपुत्राया मया कार्यमरिंदम ॥ २३
अल्पभाग्या हि मे माता कौसल्या रहिता मया ।
शेते परमदुःखार्ता पतिता शोकसागरे ॥ २४
एको ह्यहमयोध्यां च पृथिवीं चापि लक्ष्मण ।
तरेयमिषुभिः क्रुद्धो ननु वीर्यमकारणम् ॥ २५
अधर्मभयभीतश्च परलोकस्य चानघ ।
तेन लक्ष्मण नाद्याहमात्मानमभिषेचये ॥ २६
एतदन्यच्च करुणं विलप्य विजने बहु ।
अश्रुपूर्णमुखो रामो निशि तूष्णीमुपाविशत् ॥ २७

D1 2 6 ज्ञा(Ñ2 V1 B2 3 D1 जा)तिपु(B2 °व्व [sic], B3 °स्म) ध्रुवमन्यासु(Ś1 D6 °स्तु), B1 D3-5 7 ध्रुवमन्यास्तथा (D3 5 °स्तु या, D4 °स्तया) जात्या —^{b}) V1 विनियोजिता (hypm) —^{d}) Dt1 तदद्य, Dd1 Dm1 T G3 M2 3 तामपि, G1 यस्माद्, K(ed) तस्माद् (for तदपि) Ś1 V1 D1 2 6 ततस्तदि(V1 D2 °स्तामि)द(Ś1 °.)मागत(V1 °ते), Ñ 2B D3-5 7 तदस्या (B1 °स्या) समुपस्थित(D3 °ते)

20 M4 om 20 (cf v l 17) —^{a}) Dg1 [अ]पि, D3 सु- (for हि) S1 V1 D1 2 6 ल(D1 2 -लु)ब्धेन (for -पुष्टेन) —^{b}) D3-5 7 चिर(D4 7 °र-) (for दु ख-) V1 D1 2 सा (for च) —^{c}) V1 अप्रायुज्यत, B4 वियुज्यते च, Dg1 Dt1 D1 2 4 5 7 G3 M1 विप्रयुज्यत, D3 विप्रयुज्येत (for विप्रायुज्यत)

21 ^{a}) Ñ2 B1 3 4 नान्या, B2 (m also as in Ñ2) M4 मान्या, D4 7 मास्तु (for मा स्म) D2 नाम (for काचिज्) —^{b}) D3 सुतम् (for पुत्रम्) —^{c}) B4 Dd1 सो (for यो) D3 अवाया, G2 अंवाय (sic) —^{d}) G1 दद (sic) (for दद्मि) T2 G1 3 M2 3 अनतर Ś1 Ñ2 B D4-7 जात शोकाय दु.सह , D3 जातशोको हि दु.सह

22 Ś1 D6 om 22 —^{a}) Ñ2 V1 B1-3 D1-5 (after corr as in text) 7 M4 प्रति- (for प्रीति-) —^{b}) M4 मया (sic) (for मत्तो) B1 (after corr as in text)साधिका, S शारिका —^{c}) V1 D2 [अ]य, D1 3 5 स-, D4 7 स्म (for तच्) D2-5 7 शब्द· (for वाक्य) —After 22, D4 7 ins

1119* यावत्स्वस्थ न भूमिस्थ यावन्नाक्रमते महीम् ।
तावत्त्वमस्य पापस्य शुक पादमरेर्दश ।

[(l 1) D7 यावत्स्वस्थो न भूमिस्थो (for the prior half)] —D4 7 cont , while Ñ2 B D1 2 ins after 22

1120* यावदेकश्च स्वस्थश्च यावदस्य सुख मयि ।
तावदात्मविमोक्षार्थं शुक पादमरेर्दश ।

[Ñ2 reads twice 1120* —(l 1) Ñ2 एतश् (for एकश्) B4 स्वस्थस्य, D4 7 स्वस्थश्च D2 यावत्स्वस्थो न भूमिस्थो (cf in D7 the prior half of l 1 of 1119*) B2 4 मुख (for सुख) D7 ख .यि D1 2 यावदास्यगता वय(D2 यह) (for the post half) —(l 2) D2 यावदात्म-]

23 M4 om 23^{ab} —^{a}) Ñ2 B D3-5 7 मन्दभाग्याया, K(ed) Cg अल्प° —^{c}) V1 ममार्याया, G1 3 अपुत्राय —^{d}) D3 किं वा(for मया) 12 वाच्यम् (for कार्यम्)

24 ^{a}) M3 (before corr as in text) अल्पभागा —^{b}) D3-5 7 ध्रुवमद्य सा, M3 lacuna (for रहिता मया) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 दु खानामेव केवलं —V1 om (hapl ?) 24^{c}–28^{b} —^{d}) D7 पातिता (sic) —For 24^{cd}, Ś1 Ñ2 B D1 2 6 M4 subst

1121* भागिनी न तु सौमित्रे सुखानामिति मे मति ।

[D2 दु खानाम् (for सुखानाम्)]

25 V1 om 25 (cf v l 24) —^{ab}) Ś1 D3-7 योहम् , Dg1 ह्ययम् (for ह्यहम्) D3 लक्ष्मण (sic) Ñ2 B D1 2 M4 अवशामपि शक्तोह वशे(D1 2 °शी)कर्तुं वसु(M4 °स)धरा —^{c}) Ś1 D3-7 दहेयम् , G1 तपेयम् (for तरे°) Ñ2 B D1 2 M4 यत्र(D2 अह) क्लेशमिम(B4 °मिद, M4 °महं) प्राप्तो —^{d}) Ś1 D4 6 7 नात्र, B1 नानु , D2 3 5 T1 2 M4 न तु, G3 सखु (for ननु) D1 कार्यम् (for वीर्यम्) B1 अपूरण, D5 हि का° (for अकारणम्)

26 V1 om 26 (cf v l 24) —^{a}) Dg1 -भीतेश्च, D3 -भीतस्य, D4 7 -भीतस्तु ❀ Cg अधर्मभयभीत । ❀ —^{b}) D4 वा (for च) —^{d}) D4 अभिषिंचये —For 26, Ñ2 B D1 2 M4 subst , while Ś1 D6 subst l 1 only for 26^{ab}

1122* अधर्मप्राप्तिभीतोऽह लोकवादभयेन च ।
शक्तोऽपि यत्सहे दु खमिद सुमाकृतो यथा ।

[(l 1) M4 वा (for च) —(l 2) D1 2 M4 शक्तोपि तु (D1 सन्, M4 हि) सहामीम (for the prior half) D1 2 M4 क्लेश (for इद) Ñ2 स (for सु-)]

27 V1 om 27 (cf v l 24) —^{a}) Ś1 Dd1 Dm1 D6 एतच्चान्यच् Ś1 D1 2 6 M4 विविध, B3 Dg1 M3 कारुण्य (for करुण) —^{b}) Ś1 Ñ2 B D1-7 M4 बहुदु खित (Ñ2 B M4 °राघव), G1 करुण बहु, K(ed) °ने वने (for विजने बहु) —^{cd}) Dt1 Dd1 Dm1 दीनो (for रामो) D2 कृष्णाम् , (sic), D3 तूर्णम् (for तूष्णीम्) Ñ2 B M4 रुरोद धैर्यमुत्सृज्य (M4 °त्क्रम्य) स(Ñ2 B2 3 सु)स्वर(M4 °न) बाष्पविक्लव

विलप्योपरतं रामं गतार्चिषमिवानलम् ।
समुद्रमिव निर्वेगमाश्वासयत लक्ष्मणः ॥ २८
ध्रुवमद्य पुरी राम अयोध्या युधिनां वर ।
निष्प्रभा त्वयि निष्क्रान्ते गतचन्द्रेव शर्वरी ॥ २९
नैतदौपयिकं राम यदिदं परितप्यसे ।
विषादयसि सीतां च मां चैव पुरुषर्षभ ॥ ३०
न च सीता त्वया हीना न चाहमपि राघव ।
मुहूर्तमपि जीवावो जलान्मत्स्याविवोद्धृतौ ॥ ३१
न हि तातं न शत्रुघ्नं न सुमित्रां परंतप ।
द्रष्टुमिच्छेयमद्याहं स्वर्गं वापि त्वया विना ॥ ३२

28 V1 om 28^{ab} (cf v l 24) —^{a}) Dt1 Dd1 Dm1 D3 5 T3 G2 M1 विलापोपरत, D4 7 M3 विलाप(M3 °पो)परम, Cg as in text Ś1 D1 2 6 चैन (for राम) Ñ2 B1-3 विलाप(B1 °पे)रि(B2 °ति)रत चैन(Ñ2 B3 °व), B4 विलेपनार्थै रित (sic) चैन, M4 विलप्योपरतश्चैन —^{b}) Ś1 Ñ2 B1-3 D1 2 6 M4 शातार्चिषम्, M4 दातार्चिषम् —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 इति होवाच, Dm1 T2 3 G1 M2 3 आश्वासयति —After 28, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 ins

1123* महासत्त्व न शोकस्य वशमागन्तुमर्हसि ।
त्वद्विधा हि न शोचन्ति कृच्छ्रेऽपि व्यसनागमे ।
इह तु ते न व्यसनमवगच्छाम्यहं प्रभो ।
अनुरागाद्धि पौराणां मन्ये तेऽभ्युदयागमम् ।

[(l 1) B1 न्य (sic) (for न) B4 आय(या ?)तुम्, M4 गतु त्वम् (for आगन्तुम्) —(l 2) B2 4 D6 न हि (by transp) D2 कृत्स्नो (for कृच्छ्रे) M4 हि (for ऽपि) —(l 3) Ś1 V1 D1 6 हि ते न (V1 om न [subm]), B1 3 तु नैव, D2 दिनेन (sic), M4 हि तेच (for तु ते न) V1 अनुगच्छामि Ś1 ते (for [अ]ह) —(l 4) Ś1 V1 D1 2 6 M4 अनुराग(M4 °गस्) तु D2 6 M4 मन्यते(M4 °से) (for मन्ये ते) M4 [ऽ]भ्युदयागत]

—Ñ2 B cont

1124* ननु दुष्कृतिन पाप न कश्चिदनुकम्पते ।
स्तूयतेऽभ्युदये सर्वः पापो न व्यसने जनः ।
यथाय श्रूयते लोको व्यसनेऽपि गुणान्वितः ।
तस्याभ्युदयमेवाहं मन्ये न व्यसनागमम् ।

[(l 1) B4 दुष्कृति॰ Ñ2 B3 (also as above) प्रायो (for पाप) Ñ2 B3 न किंचिद् —(l 2) B2 4 श्रूयते (for स्तू°) Ñ2 B2 पाप —(l 3) B1 यस्त्वार्य, B2 य स्वार्थ, B4 यद्वार्य (for यथाय) B4 लोके Ñ2 गुणान्वित, B4 गुणास्थित —(l 4) G(ed) अतो (for तस्य) B4 न मन्ये (by transp)]

29 ^{a}) T1 पुरी Dt1 Dm1 D3-5 7 T2 3 G1 राजन् (for राम) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 अयोध्या सा पुरी कृत्स्ना(M4 रम्या) —^{b}) G2 M1 2 ह्ययोध्या (to avoid hiatus) (for अयोध्या) D5 युध्यता, Cg k आयुधिना (for युधिना) ॐ Cr m t आयुधिनामिति च्छेदः । ॐ Ś1 V1 D1 2 6 M4 सम्प्रत्यद्यापि(D1 °पि हि) दुःखिता, Ñ2 B नूनमद्य(B4 °भ्या) सुदुःखिता —^{c}) D5 च विनि क्राता (before corr °ते), D7 °यि नि क्रात (for त्वयि निष्क्रान्ते) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 न रा(M4 भ्रा)जति(Ś1 B3 4 D6 °ते) त्वया हीना —^{d}) Ñ2 B2-4 हीन-, T3 हृत- (for गत-) Ś1 V1 D1 2 6 M4 विचन्द्रा (D2 °न्द्रा [sic]) रजनी यथा, B1 चन्द्रेणेव तु सर्वश

30 ^{a}) Ñ2 B मन्ये (for राम) Ś1 D3-7 नैतद्युक्तं च ते राजन् (D3 राम) —^{b}) Ś1 D3-7 परिदेवसे Ñ2 B क्षुद्र(B2 कृच्छ्र)वत्परिदेवित(B1 3 °तु) —^{d}) D5 चेह —For 30, V1 D1 2 M4 subst, while Ñ2 B D3 subst l 2 only for 30^{cd}

1125* परिदेवितु कृपणवच्चैतदौपयिकं तव ।
सीता विषादयस्येव विलपन्मा च राघव ।

[(l 1) Prior half hypm D1 परिदेवित D1 कृपण च, D2 क्षणवत् (for कृपण°) M4 तद् (for [ए]तद्) D1 औपायिक, D2 औपयिके —(l 2) V1 B4 D3 [ए]ना, B1 [ए]व, D1 2 M4 [ए]ता (for [ए]व)]

—Then all cont

1126* तस्मात्सस्तम्भयात्मानमात्मनैवार्य मा शुच ।
शोकपङ्कनिमग्ना हि सीदन्त्यकृतबुद्धय ।
सर पङ्कार्णवे मग्ना जीर्णा वनगजा इव ।
भवन्तमेव सीदन्त दृष्ट्वाऽहं मैथिली तथा ।

[(l 1) V1 D1 2 त्व स्तभय, B2 सरभय (for स°) B1 मा रुद, D3 समत( ) (for मा शुच) M4 मा च शोके मन कृथा (for the post half) —(l 2) D1 -पङ्कविमग्ना V1 D1 2 M4 शोचति (for सीदन्ति) —Ñ2 B1-3 M4 om l 3 —(l 3) B4 -पङ्कातरे, D2 -पङ्कार्णव- —(l 4) B1 रुदतम् (for भवन्तम्) Ñ2 B1 4 एव (for एव) V1 D1-3 M4 एव हि सीदमान(D2 °ना) त्वा (for the prior half) D2 मैथिली B1 4 D1 2 तदा (for तथा)]

31 Ñ2 V1 B D1-3 M4 om 31^{ab} —^{a}) Ś1 D4-7 G3 हि (for च) —^{b}) T1 damaged for हम in चाहमपि Dt1 राघ॰ —^{c}) Dt1 इव (for अपि) Ś1 Cv जीवामो, Cvp m g t as in text ॐ Cv अपि जीवाम । जीवावश्चेत् जलादुद्धृतौ मत्स्याविव । ॐ Ñ2 V1 B D1-3 M4 न(D2 अ) चिरं जीवितुं शक्तौ —^{d}) B1 जालान् (for जलान्) Ś1 D4 6 मत्स्य इवोद्धृत, D7 मत्स्या इवोद्धृता

32 ^{a}) Ñ2 V1 B D1 3 M4 तात न च(Ñ2 B नैव), D2 [अ]धुना त च (for हि तात न) —^{b}) Ñ2 B M4 सुमित्रा वा(B2 4 M4 च) (for न सुमित्रा) B4 D1 परतप —^{c}) Dm1 इच्छेमिह (sic) (for इच्छेयम्) Ś1 Ñ2 B D4-7 अद्याहं द्रष्टुमिच्छामि, V1 D1-3 M4 द्रष्टुमिच्छाम्यहं वीर —^{d})

स लक्ष्मणस्योत्तमपुष्कलं वचो
निशम्य चैवं वनवासमादरात् ।
समाः समस्ता विदधे परंतपः
प्रपद्य धर्मं सुचिराय राघवः ॥ ३३

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४७ ॥

Dg1 स्वर्गे Ś1 Ñ2 B2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 6 7 च, T2 *sup lin* (for वा) Ś1 V1 D1 3 6 विना त्वया (by transp) —After 32, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1127* ततस्तत्र सुखासीनौ नातिदूरे निरीक्ष्य ताम् ।
न्यग्रोधे सुकृता शय्या भेजाते धर्मवत्सलौ ।

[(l 1) G1 सुखासीना, B(ed) समासीनौ Dt1 नाविदूरे —(l 2) G1 न्यग्रोध- (for °धे)]

33 a) V1 om स (subm) T2 (after corr *inf lin* as in text) लक्ष्मणश्च (for °स्य) Ś1 Ñ2 B D1–3 6 M4 [अ]र्थे (B2 [आ]त्म, B4 °न्त्र [sic])त्र (M4 [अ]थ त) दूर्जित, V1 [अ]नुवभूज्जित (sic) (for [उ]त्तमपुष्कल) —b) Ñ2 B D4 5 7 रामो, Dg1 चैनं (for चैव) Ñ2 B D4 5 7 आस्थित (for आदरात्) Ś1 V1 D1–3 6 M4 निशम्य तथ्य (Ś1 D6 रामो) हितमेव चात्मन —cd) Dg1 व्यदधे, Cg as in text (for वि°) D4 5 7 प्रणुद्य शोक प्रदधे (D4 °धत्) पुनर्मन (for c) Dm1 राघव Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 प्रणुद्य (B4 lacuna) शोक परिरभ्य लक्ष्मण स्थि (Ñ2 B च्यु) तोऽस्मि शोकादिति (V1 °व) राघवोऽब्रवीत् —After 33, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1128* ततस्तु तस्मिन्विजने वने तदा
महाबलौ राघववंशवर्धनौ ।
न तौ भयं सम्भ्रममभ्युपेयतु-
र्यथैव सिंहौ गिरिसानुगोचरौ ।

[(l 1) Dt1 Dd1 Dm1 महाबलो (for वने तदा) —(l. 2) Dt1 Dd1 Dm1 महावने (for °बलौ) —(l 3) G1 ते (for तौ) M3 अभ्युपेयतुर्]

Colophon —*Sarga name* Ś1 V1 B1 2 4 D1–3 5 6 रामविलाप, Ñ2 B3 श्रीरामविलाप, D4 7 रामप्रलाप —*Sarga no* (figures, words or both) B1 4 D3 5 om, Ś1 57, Ñ2 52, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 S 53, B2 41, B3 51, D1 109, D2 56, D6 7 54 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, T2 श्रीरामचन्द्राय नम, G श्रीरामाय नम

४८

ते तु तस्मिन्महावृक्ष उषित्वा रजनीं शिवाम् ।
विमलेऽभ्युदिते सूर्ये तस्माद्देशात्प्रतस्थिरे ॥ १
यत्र भागीरथी गङ्गा यमुनामभिवर्तते ।
जग्मुस्तं देशमुद्दिश्य विगाह्य सुमहद्वनम् ॥ २
ते भूमिभागान्विविधान्देशांश्चापि मनोरमान् ।
अदृष्टपूर्वान्पश्यन्तस्तत्र तत्र यशस्विनः ॥ ३
यथाक्षेमेण गच्छन्स पश्यंश्च विविधान्द्रुमान् ।
निवृत्तमात्रे दिवसे रामः सौमित्रिमब्रवीत् ॥ ४
प्रयागमभितः पश्य सौमित्रे धूममुन्नतम् ।
अग्नेर्भगवतः केतुं मन्ये संनिहितो मुनिः ॥ ५
नूनं प्राप्ताः स्म संभेदं गङ्गायमुनयोर्वयम् ।
तथा हि श्रूयते शब्दो वारिणो वारिघट्टितः ॥ ६
दारूणि परिभिन्नानि वनजैरुपजीविभिः ।
भरद्वाजाश्रमे चैते दृश्यन्ते विविधा द्रुमाः ॥ ७

48

☞ Ñ1 missing for Sarga 48 (cf v l 1058*) Dm1 begins with ॐ, M1 2 श्रीरामाय नम

1 ^{ab}) V1 D1 3 M4 तु तत्र, D2 तत्र तु (for तु तस्मिन्) V1 D1–3 M4 रजनीमुष्य ता (for उषित्वा रजनीं) Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 3 शुभा Ś1 Ñ2 B D4–7 ता तु रात्रिमुषित्वा ते (B1 तु) तस्मिन्न्यग्रोधपादपे —^{cd}) Ś1 D4 6 7 वासात्, D5 वनात् (for देशात्) Ñ2 V1 B D1–3 M4 उपास्य सध्यामुदिते सूर्ये (B2 reads in marg सूर्ये) भूय प्रतस्थिरे

2 T3 repeats erroneously 2^{ab} —^{a}) V1 तत्र (for यत्र) Ñ2 V1 B2–4 Dt1 Dm1 D1–3 T3 G1 M1 4 भागीरथीं Ś1 B1 D4–7 पुण्या, Ñ2 V1 B2–4 D1–3 M4 पुण्या, Dt1 G1 M1 गगा (for गङ्गा) Dg1 G2 M3 भागीरथीगगा —^{b}) Ñ2 V1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 T3 G M1 3 4 यमुना Ś1 D4–7 अभिपद्यते, Ñ2 B1 2 4 M4 [अ]भिप्रप(B4 °मु)द्यते, V1 B3 D1–3 प्रतिपद्यते, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G2 3 M1 3 [अ]भिप्रवर्तते, G1 सप्रवर्तते (for अभिवर्तते) ❀ Cm k t गङ्गामभि यमुना प्रवर्तते इति योजना। ❀ —^{c}) B1 तद्, B3 ते (for त) Ñ2 उद्यम्य, B2–4 Dg1 उत्सृज्य (for उद्दिश्य) Ś1 D4–7 ततस्ता दिशमुद्दिश्य

3 ^{a}) M4 वसुधा (for विविधान्) —^{b}) T2 [अ]ति-, M4 [अ]न्यान् (for [अ]पि) B2 मनोरथान्, Dt1 Dd1 Dm1 M4 मनोहरान् (for °रमान्) —^{c}) B4 अभीष्ट-, D2 अदृश्य (sic) (for अदृष्ट-) M4 -पूर्वं (for -पूर्वान्) G1 M3 चा(M3 स)पश्यस् (for पश्यन्तस्) —^{d}) V1 D1–3 M4 समतत, B1 तपस्विन (for यश°) Ś1 D4–7 विचित्रकुसुमाश्रयान् (D5 °मद्रुमान्)

4 ^{ab}) Dm1 (after corr) T1 2 G2 3 M1 -क्रमेण, Cv rp m g as in text (for क्षेमेण) ❀ Cg यथाक्षेमेण क्षेमानतिक्रमेण। "यथा सादृश्ये" इति पदार्थानतिवृत्तावव्ययीभाव'।, Ct यथा यथासुख जनानुमानशङ्काभावात् क्षेमेण उपविश्य उत्थाय च। ❀ Dt1 Ct सपश्यन्, Dd1 Dm1 पश्यश्च, G2 M1 सगच्छन् (for गच्छन्स) Ñ2 V1 B D1–3 M4 शिवेनाथ पथा गच्छन्(B2 पश्यन् [marg also गच्छन्]) (for ^{a}) Dt1 Dd1 Dm1 पुष्पितान् (for पश्यश्च) Ś1 D4–7 पथान क्षेममासाद्य प्रययु सुमनस्विन —^{c}) Ś1 D4–7 ततो निवृत्ते, Dd1 Dm1 Ct निर्वृत्त°, Cm g k as in text (for निवृत्तमात्रे) Ñ2 V1 B D1–3 M4 नि(D2 वि)वृत्ते किचिदादित्ये —^{d}) Ñ2 V1 B D1–3 G2 M1 4 लक्ष्मणम् (for सौमित्रिम्)

5 ^{b}) Ś1 D4–7 G2 M1 उद्गत(D5 °म), Ñ2 V1 B2–4 D1–3 M4 उत्थि(D2 3 °च्छ्रि)त, B1 आश्रित, Dt1 Dd1 Dm1 उत्तम (for उन्नतम्) —^{c}) B2 D5 केतुर्, T1 moth-eaten (for केतु) —^{d}) Ś1 D4–7 सनिहित मुनि

6 ^{a}) D4 6 7 प्राप्तो(D7 °प्ता) हि (for प्राप्ता स्म) Ś1 D6 सयोग, D4 5 7 सभेदो (for °द) Ñ2 V1 B D1–3 M4 प्राप्ता स्म(D3 सप्राप्ता) सगम नून(D2 पुण्य) —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4–7 M4 शिव(D4 5 7 °व), D3 शि (for वयम्) —^{cd}) Dt1 Dd1 Dm1 T2 G1 Cg t वारिणोर् (T2 G1 °णा) (for वारिणो) Dt1 Dd1 Dm1 T3 G2 M1 2 Ctp -घट्ट(Dt1 Ct °र्ष)ज, T1 2 G3 -घट्टनात्, Cg as in text (for -घट्टित) Ś1 D4–7 वारिसघर्ष(D5 °द [sic])जो महान (for ^{d}) Ñ2 V1 B D1–3 M4 श्रूयते हि महानद्योर्(D2 3 °द्या) वारिम्घट्ट (V1 D2 3 M4 °र्ष, B1 °हर्ष)ज स्वन (D1 °हर्षजो ध्वनि)

7 ^{a}) Ś1 D6 [इ]व विशीर्णानि, D4 5 7 च विकीर्णानि (for परिभिन्नानि) —^{b}) Ś1 D4 6 7 वनस्थैम्नरुजीविभि —For 7^{ab}, Ñ2 V1 B D1–3 M4 subst

1129* दारूण्येतानीन्धनार्थं भग्नानि वनजैर्वने।

[Ñ2 वल्यर्थं, B1 वह्न्यर्थं, B2 4 होमार्थं, B3 वन्यार्थं, D3 वामार्थं, M4 [इ]धनार्थ (for [इ]न्धनार्थं) V1 पर्वनैर्वने, D1 2 वनपवने (for वनजैर्वने)]

—D2 om 7^{c}–8^{b} —^{c}) V1 B2 D1 3 [ए]व (for [ए]ते) —^{d}) D3 विविधद्रुमा —After 7, D2 ins

1130* एव ब्रुवन्तौ [तौ] वीरौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ।

धन्विनौ तौ सुखं गत्वा लम्बमाने दिवाकरे ।
गङ्गायमुनयोः संधौ प्रापतुर्निलयं मुनेः ॥ ८
रामस्त्वाश्रममासाद्य त्रासयन्मृगपक्षिणः ।
गत्वा मुहूर्तमध्वानं भरद्वाजमुपागमत् ॥ ९
ततस्त्वाश्रममासाद्य मुनेर्दर्शनकाङ्क्षिणौ ।
सीतयानुगतौ वीरौ दूरादेवावतस्थतुः ॥ १०
हुताग्निहोत्रं दृष्ट्वैव महाभागं कृताञ्जलिः ।
रामः सौमित्रिणा सार्धं सीतया चाभ्यवादयत् ॥ ११
न्यवेदयत चात्मानं तस्मै लक्ष्मणपूर्वजः ।
पुत्रौ दशरथस्यावां भगवन्रामलक्ष्मणौ ॥ १२
भार्या ममेयं वैदेही कल्याणी जनकात्मजा ।
मां चानुयाता विजनं तपोवनमनिन्दिता ॥ १३
पित्रा प्रव्राज्यमानं मां सौमित्रिरनुजः प्रियः ।
अयमन्वगमद्भ्राता वनमेव दृढव्रतः ॥ १४
पित्रा नियुक्ता भगवन्प्रवेक्ष्यामस्तपोवनम् ।
धर्ममेवाचरिष्यामस्तत्र मूलफलाशनाः ॥ १५

---

8 D2 om 8[ab] (cf v l 7) —[a]) Ñ2 B1-3 D5 धन्विनस्ते, Dt1 °नो तु, G2 M1 तौ धन्विनौ (by transp) (for धन्विनौ तौ) Dg1 लब्ध्वा (for गत्वा) Ś1 V1 B4 D1 3 6 M4 त एव (D3 M4 एव ते) क्रमशो गत्वा, Dm1 धन्विनो विततौ गत्वा ꣸ Ct*p* धन्विना विततौ इति पाठे तेषां मध्ये विततौ मुख्याविति यावत् । ꣸ —M4 transp 8[cd] and l 1 of 1131* —[cd]) T3 मध्ये (for संधौ) D4 5 7 सम्प्राप्तौ (D5 °प्ता) (for प्रापतुर्) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 भरद्वाजाश्रमं पुण्यमासेदुः श्रमकर्षिताः

9 [a]) G2 M1 आगम्य, Cm k as in text (for आसाद्य) —For 9, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 subst

1131* तदाश्रमपदं प्राप्य रामः सौमित्रिणा सह ।
त्रासयन्सायुधः सुसान्विवेश मृगपक्षिणः ।

[M4 transp 8[cd] and l 1 of 1131* —(l 1) D6 रामे (sic) (for रामः) —M4 om l 2 —(l 2) B5 राघव (for सायुधः)]

10 [a]) T3 त्वाश्रयम् Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 आगत्य (B1 °म्य) चाश्रम (D3 °म [sic]) द्वार, M4 अगत्वा चाश्रमद्वारि (sic) —[b]) B2 मुनिदर्शन- Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 -काङ्क्षया (for -काङ्क्षिणौ) —[cd]) M3 सीताया (sic) (for सीतया) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 तस्थौ रामः सह श्रीमान्सीतया लक्ष्मणेन च —For 9-10, D4 5 7 subst, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins after 10

1132* स प्रविश्य महात्मानमृषिं शिष्यगणैर्वृतम् ।
संशितव्रतमेकाग्रं तपसा लब्धचक्षुषम् ।

[(l 1) Dm1 T3 G1 Ck सम्प्रविश्य, Cr m g t as above D4 5 7 तस्मिंस्तीर्थं महाभागम् (for the prior half) T3 सवगणैर् (for शिष्य°) D4 7 G1 (before corr) वृत (for वृतम्) —(l 2) D4 5 7 शसित- (for संशित) Cr लब्धचक्षुषा]

—After 10, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 ins

1133* तौ विदित्वागतौ चापि भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
प्रवेशयामास मुनिः स्वमाश्रमपदं तदा ।

[(l 1) M4 मुनिश् (for [आ]गतौ) V1 [अ]थ (for [अ]पि) D6 om राम —D1 om l 2 —(l 2) M4 पुनः (for मुनिः), B2 D3 तथा]

11 [a]) B1 हुत्वाग्निहोत्रम्, G (ed) कृताग्नि° Ś1 Ñ2 V1 B D2 3 6 M4 आसीनं, D4 5 7 तं दृष्ट्वा, G1 दृष्ट्वा च (for दृष्ट्वैव) —[b]) B4 Dt1 Dd1 Dm1 महाभाग D7 G1 कृताजलिं —[d]) D4 5 7 [अ]प्युं (D5 [अ]भ्यु, D7 [अ]नु [sic]) पागमत् (for [अ]भ्यवादयत्) —After 11, Ś1 Ñ2 V1 B D2 3 6 M4 read 17

12 [a]) V1 निवेदयत (sic), Dg1 मन्यवेदयच, M4 अवे° (for न्यवेदयत) —[b]) D5 -पूर्वज —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D2 3 6 M4 भ्रातरौ (for भगवन्) —For 11-12, D1 subst

1134* उवाच मुनिशार्दूलो राघवः सहलक्ष्मणम् ।
किमागमनकृत्यं नो मुनिवेषधरौ कथम् ।
कथं च सीतासहितौ राजचिह्नविवर्जितौ ।
तस्यैवंवचनं श्रुत्वा भरद्वाजस्य राघवः ।
उवाच प्रसृतो वाक्यं वनागमनकारणम् । [5]
पितृवाक्येन भगवन्कैकेय्या प्रियकाम्यया ।
राज्यभोगान्प्रियांस्त्यक्त्वा वनवासाय निर्गतः ।

13 [ab]) D1 मामेव (for ममेयं) Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4-7 कल्याणी वैदेही (by transp) B2 सीता जनकनंदिनी (for [b]) —[c]) Ś1 V1 D1-3 6 M4 मामनुव्रजमानेयं, Ñ2 B अनुव्रजनी मामेव (B4 °व), D4 मया सार्धं तु विजनं, D5 7 ममानु निप्र विजनं —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 उपागता (V1 °त [sic]) (for अनिन्दिता)

14 [a]) Dt1 Dd1 D2 G2 M3 प्र (D2 प्रा) व्रजमानं, D6 प्रव्राज्य‥ (damaged) (for प्रव्राज्यमानं) D3 मा —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1-4 6 7 चानुज (for अनुजः) —[c]) Ś1 Ñ2 B1-3 D4 6 7 स्वयम् (for अयम्) Ñ2 Dg1 T1 M3 अन्वा (Ñ2 °नु) गमद्, V1 ममानुज-, D2 मम सह (for अन्वगमद्) —[d]) M2 वयम् (for वनम्) Ś1 D4 6 7 एष, M2 एव (for एव) Dt1 Dd1 Dm1 दृतव्रत, D3 दृढव्रत, M2 दृढव्रता

15 [a]) Ś1 V1 B D1-7 T1 नि (D5 [अ]नु) युक्तो, M4 नियुक्तौ (for नियुक्ता) —[b]) Dg1 Dt1 प्रवेक्ष्याम (for °मस्). Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 प्रवेक्ष्या (V1 D2 °क्षा [sic]) मि महा (Ś1 D4-7 °हद्) वनं, M4 भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ (cf the post. half of l 1 of 1133*) —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B2 4 D1 4-7 चरिष्यामि, Dg1 T1 3 G M1 3 चरिष्यामस्, D2 3 M4 [आ] चरिष्यामि (M4 °वस्) (for [आ]चरिष्यामस्) —[d]) Ś1

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्रस्य धीमतः ।
उपानयत धर्मात्मा गामर्घ्यमुदकं ततः ॥ १६
मृगपक्षिभिरासीनो मुनिभिश्च समन्ततः ।
राममागतमभ्यर्च्य स्वागतेनाह तं मुनिः ॥ १७
प्रतिगृह्य च तामर्चामुपविष्टं स राघवम् ।
भरद्वाजोऽब्रवीद्वाक्यं धर्मयुक्तमिदं तदा ॥ १८
चिरस्य खलु काकुत्स्थ पश्यामि त्वामिहागतम् ।
श्रुतं तव मया चेदं विवासनमकारणम् ॥ १९
अवकाशो विविक्तोऽयं महानद्योः समागमे ।
पुण्यश्च रमणीयश्च वसत्विह भवान्सुखम् ॥ २०
एवमुक्तस्तु वचनं भरद्वाजेन राघवः ।
प्रत्युवाच शुभं वाक्यं रामः सर्वहिते रतः ॥ २१

D1 6 G1 2 M1 पत्र- Ñ2 B1 3 वन्य-, Dm1 (before corr as in text) D4 (after corr *sec m* marg) कन्द-, D5 7 यत्र (for तत्र) Ś1 V1 B D1--फलागत (D4 °फ), Dm1 G2 M1 -फलाशिन (Dm1 °ना [sic]), M4 फलाशिनौ

16 *c*) V1 उपानयन्म —*d*) D2 अर्घम् Ñ2 V1 B D1 2 M4 तया (for तत) Ś1 D4-7 रामायार्घ्यमृषिस्ततः —After 16, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4-7 M4 ins

1135* प्रतिगृह्य च काकुत्स्थमातिथ्येनोदकेन च ।
न्यमन्त्रयत मूलैश्च फलैश्च फलभोजन ।

[(l 1) D1 2 परिगृह्य D4 5 7 तु (for च) —(l 2) D2 lacuna for मूलैश्च D2 मूलैश्च (for फलैश्च) Ś1 B2 D4-7 -भोजि(B2 D6 7 °न)न(D7 °नि [sic]) (for -भोजन)],

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins after 16

1136* नानाविधानन्नरसान्वन्यमूलफलाश्रयान् ।
तेभ्यो ददौ तप्ततपा वासं चैवाभ्यकल्पयत् ।

[(l 1) Dd1 वन- (for वन्य-) G2 -[आ]श्रयात् —(l 2) Dg1 G2 M1 3 [अ]नि T2 3 M2 [त]नु-, G1 [त]नि- (sic) (for [अ]नि)]

17 D1 4 5 7 om 17 Ś1 Ñ2 V1 B D2 3 6 M4 read 17 after 11. —*a*) Ś1 Ñ2 V1 B D2 3 6 M4 आसीनार् (for °नो) —*b*) Ś1 Ñ2 V1 B D2 3 6 M4 वृतो मुनिभिस्त्व च —*c*) T1 आनर्च, M4 अभ्येत्य, Ck as in text (for अभ्यर्च्य) —*d*) Dd1 Dm1 G2 M1 3 Ct [आ]गत मुनि , T1 2 M2 [आ]निरि मुनि , G1 [अ]पि न मुनि , G2 महामुनि , Cg as in text (for [आ]ह तं मुनि) Ś1 V1 D2 3 6 M4 सौम्य-माप्त वै मुनि , Ñ2 B सौम्यनदन(B2 स ननद च) त मुनि, Dt1 स्वागत तु महामुनि

18 *a*) B1 प्रतिग्राह्य (for °गृह्य) Ś1 B1 Dt1 Dd1 Dm1 D4-7 तु (for च) Ś1 Ñ2 B2 D4-7 ता पूजाम्, V1 तामर्च्यम (sic) —*b*) D2 उपविष्ट (ष्ट ?) (for °विष्टं) B2 G1 च, Dg1 marg (for स) G2 M1 (after corr *sec m* as in text) राघव —*c*) D1 2 भारद्वाजो —*d*) M4 राजपुत्रम् (for धर्मयुक्तम) Ś1 Ñ2 B Dt1 D5 6 7 हित, Dg1 D3 तथा, M4 तत (for तदा)

19 *ab*) Dd1 काकुत्स्थं G2 M1 पश्यामि काकुत्स्थ (by transp) Dt1 [अ]द्दसुपागत, Ct as in text (for त्वामि-हागतम्) Ñ2 V1 B2-4 D1-3 M4 दिष्ट्यासि(P4 °हि) कुशली राम समाश्रमसुपा(B4 °नुप[sic])गत , B1 दिष्ट्यासि कुशली राममाश्रमं समुपागत, D1 दिष्ट्यासि कुशली राम आश्रम समुपागत —*c*) Ñ2 V1 B1 3 4 D1-3 M4 हि ते(D2 मे) (for तव) Ñ2 V1 B1 3 4 D1-3 M4 पित्रा, Dt1 Dd1 Dm1 चैव (for चेद) B2 न श्रुत हि मया पित्रा —*d*) Ś1 V1 D1 2 4 6 7 M4 अकारणात(V1 D1 2 M4 °णे) (for °णम) —After 19, D5 ins

1137* यशस्य श्लाघनीय च देवानामपि सुप्रियम् ।
धन्यो तथा च पितरौ सत्यधर्मपरायणौ ।
ययोस्त्व तरणार्थाय जातो हृदयवल्लभ ।
सुव्रत पितृवर्ती च यशस्वी दृढनिश्चय ।

20 *a*) B2 3 विमुक्तोयं, G1 [ऽ]पि युक्तोय (for विविक्तोऽयं) —*b*) Dm1 समागम, T3 तु सगमे (for समागमे) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 रमणीय(B1 °यं [sic])श्च राघव(B4 D1 °व [sic]) —*c*) Dt1 पुण्य . —*d*) Dm1 वसन्विह, T3 वसन्त्विव —For 20*cd*, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

1138* गङ्गायमुनयो पुण्य सगमो लोकविश्रुत ।

[V1 पुण्य D3 पुण्या (sic), D6 चव (for पुण्य) D3 तत्र विश्रुत (for लोक°)]

—Then cont

1139* इह राम मया सार्धं वस त्व यदि रोचते ।
वन साधारण ह्येतं तपोवननिवासिनाम् ।
इह त्व रस्यसे सार्धं सीतया लक्ष्मणेन च ।

[(l 1) D2 त्व सीतया (for राम मया) D1 प्रम व (sic), D2 वसन (sic) (for वस त्व) B1 रोचसे —(l 2) Ñ2 B2-4 सद- (for वन) V1 D2 3 तीर, M4 ह्येतत (for ह्येत) D5 -निवासिना —Ñ2 V1 B1 D1 M4 om l 3 —(l 3) Ś1 D6 [र]त्र (for त्व)]

21 *a*) G2 सुवचन —*c*) M2 हित (for शुभ) —For 21, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst .

1140* तमेववादिन राम कृताञ्जलिरभाषत ।
वसतोऽनुग्रहो मे स्यादिह ब्रह्मस्त्वया सह ।

[(l 1) D3 एव (for एव-) —(l 2) V1 [ऽ]त्र तुष्टो (for ऽनुग्रहो) D7 मया (for त्वया)]

5 4 भगवन्नित आसन्नः पौरजानपदो जनः ।
5 आगमिष्यति वैदेहीं मां चापि प्रेक्षको जनः ।
अनेन कारणेनाहमिह वासं न रोचये ॥ २२
एकान्ते पश्य भगवन्नाश्रमस्थानमुत्तमम् ।
रमते यत्र वैदेही सुखार्हा जनकात्मजा ॥ २३
एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं भरद्वाजो महामुनिः ।
राघवस्य ततो वाक्यमर्थग्राहकमब्रवीत् ॥ २४

दशक्रोश इतस्तात गिरिर्यस्मिन्निवत्स्यसि ।
महर्षिसेवितः पुण्यः सर्वतः सुखदर्शनः ॥ २५
गोलाङ्गूलानुचरितो वानरर्क्षनिषेवितः ।
चित्रकूट इति ख्यातो गन्धमादनसंनिभः ॥ २६
यावता चित्रकूटस्य नरः शृङ्गाण्यवेक्षते ।
कल्याणानि समाधत्ते न पापे कुरुते मनः ॥ २७

22 ^{a}) G2 इच (sic) (for इत) —For 22^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1141* इतस्तु विषयोऽस्माकमभ्याशे तपतां वर ।

[V1 इद तु, B1 इद स्व, D2 इति तु, M4 अतस्तु (for इतस्तु) D3 ins श्री after इत Ñ2 V1 तपसा वर]

—Ś1 V1 D1–7 M4 cont, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins after 22^{ab}

1142* सुदर्शमिव पश्यामि स्वजनस्य ममाश्रमम् ।

[D4 7 आदर्शम् (for सु°) V1 सु- (for स्व) Ś1 D4–7 पौराणामिह चागम (D4 5 °मिममाश्रम [D4 °य], D7 °मिव माश्रय [sic]) (for the post half) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 सुदर्शमिह मा प्रेक्ष्य मन्येहमिममाश्रम]

—Ś1 D4–7 further cont

1143* अभ्याशे वर्तमान मा श्रुत्वा दूराद्दिदृक्षव ।

[D6 7 अभ्यासे]

—^{cd}) Ś1 Dm1 D4 6 7 आगमिष्यति Ś1 D4–7 मामपि प्रेक्षका जना (for ^{d}) Ñ2 V1 B D1–3 M4 आगमिष्यति सुव्यक्त द्रष्टु मामिह बाधवा —^{f}) V1 D1 2 इम, B4 इव (for इह) Ñ2 वासो, D2 वाच (for वास) Ñ2 D1 रोचते

23 ^{b}) D7 वासस्थानमनुत्तम —^{c}) D4 रमेच्च तत्र, D7 रेमे च तत्र (for रमते यत्र) —^{d}) Ś1 D4 6 7 सुखेन, G2 सुखान्वो (for सुखार्हा) —For 23, Ñ2 V1 B D1–3 M4 subst, Ś1 D6 ins l 2–3, D5 l 3 after 23

1144* अन्यमाश्रममेकान्ते विविक्त वक्तुमर्हसि ।
वसेय यत्र वैदेह्या सहितो लक्ष्मणेन च ।
स्वजनेनापरिज्ञातो निरुद्विग्न सुखी वने ।

[(l 1) D1 विवक्तु (sic) V1 D1–3 M4 द्रष्टुम् (for वक्तुम्) —D1 om l 2–3 —(l 2) D6 वसेह (for °य) Ñ2 B तत्र (for यत्र) M4 सहितो वैदेह्या (by transp) —(l 3) V1 सुजनेन, D5 स्वजनैर् (for स्वजनेन) V1 [अ]तिविज्ञातो, D2 परिज्ञातो (before corr °त्यागो) (for [अ]परिज्ञातो) Ś1 D6 निरुद्वेग (for °द्विग्न) B2–4 D2 3 5 6 मुने (for वने)]

—Thereafter V1 B4 D1–3 5 cont

1145* वसेय यत्र तन्मे त्वमुपदेष्टुमिहार्हसि ।

[V1 यत्र तन्मेत्र (with hiatus), D2 नत्र मे त्व मि (with hiatus) (for यत्र तन्मे त्वम्) V1 त्वम्, D1 मम (for इह)]

24 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 इति रामवच श्रुत्वा, D4 5 7 राघवस्य वच श्रुत्वा —^{b}) D4 5 7 महानृपि —^{cd}) Dt1 Dd1 Dm1 तु तद् (for ततो) D4 5 7 तस्य वाक्य (D6 कार्यार्थं च) निशम्ये (D5 7 °रीक्ष्ये) दमनुकूल (D5 °रूप) वचोब्रवीत —For 24^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 M4 subst

1146* ध्यात्वा मुहूर्तमेकाग्रो राम वचनमब्रवीत् ।

[V1 एवाग्रे, M4 एकाग्रे (for °ग्रो)]

25 ^{a}) S1 D4–7 त्रियोजनम्, G3 दशक्रोशम्, M3 दश (for दशक्रोश) M3 lacuna for इतस्तात Ñ2 V1 B D1–3 M4 इतस्त्रि (Ñ2 °ति त्रि, D1 °तस्तु, D3 . स्त्रि) योजनाद्राम —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D2 4–7 T1 2 G1 3 M2–4 यत्र, Cr.m g as in text (for यस्मिन्) Ś1 V1 B2 Dd1 D2 4 निवत्स्यति, D7 त्रि° (for निवत्स्यसि) —^{c}) Ś1 D4–7 -गण (Ś1 D6 जन) सघु (D6 °जु) ष्ट, D1 -सवृत पुण्य (for -सेवित पुण्य) —^{d}) Dt1 Dm1 पर्वत, M3 सर्वत्र (for सर्वत) Dt1 Dd1 Dm1 शुभदर्शन, M3 प्रियदर्शन Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 सर्वतु (Ñ2 B °र्वस्य, D1 3 4 7 °र्वत्र, D6 °र्वं तु [sic]) सुखद शिव.

26 M4 om 26^{ab} —^{a}) Ś1 Ñ2 B D1 5 7 गोलागूलाभिन (B4 °मु) दितो, V1 गोलागुलाभिमुदितो, Dt1 °गुलानुचरितो, D2 °गुलाभिनदितो, D3 4 गोलागूलाभिनदितो, D6 °लाभिरुदितो —^{b}) V1 वानरैश्च, D5 नानापक्षि- (for वानरर्क्ष-) —After 26, D3–5 7 (D4 5 7 subst l 1 for 29^{ab}) ins

1147* युक्तरूपमह मन्ये त वाम भवत सुखम् ।
कपालशिरसा योऽसौ चिरमध्युषित पुरा ।

[(l 1) D4 दयित, D7 वास त (by transp) D3 शिव (for सुखम्) —(l 2) D5 चिश्रम् (for चिरम्)]

27 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 यावद्धि, D4 5 7 यावति (for यावता) D2 चित्रकूट स, D3 चित्रकूटस्थ स्म (hypm) (for °कूटस्य) —^{b}) Ś1 D4–7 [उ]दीक्षते, Ñ2 B D1–3 M4 पश्यति (for [अ]वेक्षते) V1 नर शृंग निवत्स्यति —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 तावत्कल्याणमाप्नोति —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 धर्मे च, Dt1 न मोहे (for न पापे) Ñ2 B मतिं (for मन)

ऋषयस्तत्र बहवो विहृत्य शरदां शतम् ।
तपसा दिवमारूढाः कपालशिरसा सह ॥ २८
प्रविविक्तमहं मन्ये तं वासं भवतः सुखम् ।
इह वा वनवासाय वस राम मया सह ॥ २९
स रामं सर्वकामैस्तं भरद्वाजः प्रियातिथिम् ।
सभार्यं सह च भ्रात्रा प्रतिजग्राह धर्मवित् ॥ ३०
तस्य प्रयागे रामस्य तं महर्षिमुपेयुषः ।
प्रपन्ना रजनी पुण्या चित्राः कथयतः कथाः ॥ ३१
प्रभातायां रजन्यां तु भरद्वाजमुपागमत् ।
उवाच नरशार्दूलो मुनिं ज्वलिततेजसम् ॥ ३२
शर्वरीं भगवन्नद्य सत्यशील तवाश्रमे ।
उषिताः स्मेह वसतिमनुजानातु नो भवान् ॥ ३३
रात्र्यां तु तस्यां व्युष्टायां भरद्वाजोऽब्रवीदिदम् ।
मधुमूलफलोपेतं चित्रकूटं व्रजेति ह ॥ ३४

---

28 [a]) Ñ2 V1 B D1–3 M4 मुनयस्. B2 शतशो, M3 बहुशो (for बहवो) —[b]) B3 4 निहृत्य (for विहृत्य) V1 D4 5 7 M4 शरद् (for शरदां) —[c]) D1 3 दिव्यम् (for दिवम्) V1 स्वर्गं तत्तपसारूढा —[d]) Ś1 D6 सुकृतैकनिषेवणात् ❀ Cv कपालशिरसा सह शरीरेण सहेति यावत्। कपालशिरसा मुनिना सह इत्यन्ये।, Cr तपश्चरणे निरन्तरकपालासनेन प्रक्षीणत्वच्छिरोरुहतया कपालावशिष्टशिरसा सह सर्वं दिवमारूढा इत्यर्थः । कपालशिरसेत्येतच्छरीरस्योपलक्षणम्।, Cg कपालरूपशिरोयुक्तेन इति अध्याहृतशरीरपदविशेषणमित्येके। कपालमात्रावशिष्टं शिरो यस्मिन्निति तपोविशेषणमित्येके।, Ck दुर्भिक्षमृततनुकपालवत् पलितेन शुक्लं शिरस्तथा मध्यमपदलोपीसमास । तादृशेन शिरसा सह। ❀ —After 28, D4 5 7 ins

1148* तत्र चावस काकुत्स्थ नानाविहगनादिते ।

[D5 वा (for च)]

29 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 त विवि(B1 °भ, D2 °*)क्तम् —[b]) Dm1 निवासं Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 वास ते रघुनंदन —For 29[ab], D4 5 7 subst l 1 of 1147* and read after 26 —D5 om 29[c]–34 —[cd]) Ś1 Ñ2 B D4 6 7 पुरुषव्याघ्र (for वनवासाय) B4 om सह V1 D1–3 M4 शका चैता(D3 °का चेमा, M4 °कामेता) परित्यज्य वसेह सहितो मया(V1 °नया) —After 29, Ś1 Ñ2 B D4 6 7 ins

1149* सर्वथा रस्यसे राम तस्मिन्नाश्रममण्डले ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया चानयानघ ।

[(l 1) Ś1 मस्यसे, B4 वश्यसे (sic) (for रस्यसे) B2 -मडले —(l 2) Ś1 D4 6 7 वदेह्या चापि भार्यया (for the post half)]

30 D5 om 30 (cf v l 29) —[ab]) Ñ2 V1 B D1–3 M4 इत्युक्त्वा (for स राम) B4 त्व, D3 M2 तु (for त) B1 2 D1 प्रि(B1 थ्रि)यातिथि (for °तिथिम्) Ś1 D4 6 7 एवमुक्त्वा तत कामै(Ś1 कदै)र्भ(D6 °र्भा)रद्वाजोथ राघव —[c]) Ñ2 V1 B D1–3 M4 सा(V1 चा)नुज चैव(B2 चापि), D4 7 च सह भ्रात्रा (by transp) (for सह च भ्रात्रा) Ś1 D6 सहभार्यं सह भ्रात्रा —[d]) ❀ Cgp प्रतिजग्राह उपचचार। ❀ Dt1 हर्षयन्, M4 राघव (for धर्मवित्) Ś1 D4 6 7 महर्षि प्रत्यपूजयत्

31 D5 om 31 (cf v l 29) —For 31[ab], Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1150* तस्य भुक्तवतस्तत्र त मुनि समुपासत ।

[V1 धर्मवतस् (for भुक्त°) M4 तस्य (for तत्र) D3 समुपागत (sic) Ñ2 B तदानीं(B1 °मा) मुनिना सह (for the post half)]

—[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 जगाम, T2 प्रपन्ना (for प्रपन्ना) —[d]) Ś1 V1 D1–3 6 M4 विचित्रा (D1 °त्रा) शृण्वत कथा (D1 °था) —For 31, D4 7 subst

1151* ततो निवृत्ते दिवसे प्रवृत्ता रजनी शुभा ।
ता कथा मुनिना सार्धं चित्रा कथयतस्तदा ।

—After 31, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1152* सीतातृतीय काकुत्स्थ परिश्रान्त सुखोचित ।
भरद्वाजाश्रमे रम्ये ता रात्रिमवसत्सुखम् ।

[(l 2) G2 M1 2 4 पुण्ये (for रम्ये) M3 स रात्रिम्, M4 रजनीम् (for ता रात्रिम्)]

32 D5 om 32 (cf v l 29) D2 4 7 om 32–33 —[a]) Dt1 Dd1 Dm1 G1 2 M1 तु शर्वर्यां (for रजन्या तु)

33 D2 4 5 7 om 33 (for D2 4 7 cf v l 32 and for D5, cf v l 29) —[a]) Dd1 Dm1 G1 M1 शर्वरी, Cm g k t as in text (for °रीं) —[b]) T1 त्व, G2 तम् (for तव) Dd1 [आ]श्रम (for °मे) —[c]) G1 वसतीम् (sic), G2 भवतिम् (sic) —[d]) T3 अनुजानाति (for °तु) —For 32–33, Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 subst

1153* तस्या रात्र्या व्यतीताया सध्यामन्वास्य राघव ।
उपतस्थे महर्षिं त तमुवाच ततो मुनि ।

[(l 1) Ś1 तस्या रात्रौ, D3 रात्र्या तस्या (by transp) V1 D3 च(D3 .) व्युष्टाया D1 M4 रात्र्या च तस्या व्युत्थाय(M4 °ष्टाया) (for the prior half) Ś1 चोपास्य (for अन्वास्य) Ś1 D6 सानुज , V1 D1 लक्ष्मण (for राघव) —(l 2) Ñ2 तु (for त) Ś1 D6 उवाच च (for तमुवाच) M4 महामुनि]

34 D5 om 34 (cf v l 29) —[a]) D4 7 तस्या रजन्या, M2 3 रात्र्या च तस्या —[b]) D4 7 महातपा , G2 M1 [ऽ]ब्रवीदिति —[d]) Dd1 Dm1 गिरि व्रज, D4 7 सदर्शयत ,

तत्र कुञ्जरयूथानि मृगयूथानि चाभितः ।
विचरन्ति वनान्तेषु तानि द्रक्ष्यसि राघव ॥ ३५
प्रहृष्टकोयष्टिककोकिलस्वनै-
र्विनादितं तं वसुधाधरं शिवम् ।
मृगैश्च मत्तैर्बहुभिश्च कुञ्जरैः
सुरम्यमासाद्य समावसाश्रमम् ॥ ३६

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डेऽष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४८ ॥

G2 व्रजेति ह्य, Cv g k as in text (for व्रजेति ह) —For 34, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1154* चित्रकूटमितो राम गच्छाशु सह सीतया ।
लक्ष्मणेन च विस्रब्ध तत्र त्व विहरिष्यसि ।
शुचिशीताम्बुवाहिन्या मन्दाकिन्योपशोभिते ।
मन्येऽह तत्र ते वास रम्ये स्वादुफलोदके ।

—(l 1) Ś1 D6 गत्वा (for राम) Ś1 D6 रमस्व, D2 गत्वाशु (for गच्छाशु) —(l 2) B3 om च Ś1 B3 4 D1–3 विश्रब्ध, B1 2 M4 विश्र(B2 M4 °स्र)ब्धस् (for °स्रब्ध) —After l 2, B1 ins तत्र वै —(l 3) Ñ2 B रम्ये, D2 न, D4 7 शिव-, M4 शुभ- (for शुचि-) B2 सित-, B4 शीते (for शीत-) D4 7 M4 [उ]पशोभित —B2 om l 4 —(l 4) Ñ2 B3 स-, V1 त (for ते) B4 राम (sic) (for वास)]

—After 34, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 7 T G M1–3 ins

1155* वासमौपयिक मन्ये तत्र राम महाबल ।
नानानगगणोपेत किंनरोरगसेवित ।
मयूरनादाभिरुतो गजराजनिषेवित ।
गम्यता भवता शैलश्चित्रकूट स विश्रुत ।
पुण्यश्च रमणीयश्च बहुमूलफलायुत । [5]

[For l 1, D4 7 subst and read after line 5

1155(A)* वासानुरूप मन्येऽह तवेन धरणीधरम् ।
शुचिशीताम्बुवाहिन्या मन्दाकिन्योपशोभितम् ।

—(l 2) Dm1 -मृग, Cm as above (for -नग-) G1 -गणोपेत (for °त) G1 -सेवित —(l 3) Dt1 नादाभिरुतो, G1 -नादाभिरुतो (for नादाभिरुतो) —(l 4) G2 M1 यत्र वै (for भवता) D4 7 एष राम(D7 °) महाबल (for the prior half) D4 7 इति श्रुत, T3 M3 सुविश्रुत, G1 शुचि श्रुत (sic) (for स विश्रुत) —(l 5) D4 7 -फलोपग (for -फलायुत)]

35 a) D4 7 अत्र Ñ2 B D4 5 7 कुंजरयूथाश्च —b) B3 om मृग- Ñ2 D4–6 -यूथाश्च (D6 °), B3 om (for -यूथानि) Ñ2 B सर्वत, V1 अभित, Dt1 Dd1 Dm1 चैव हि, D3 राघव, D4 5 निर्वृता, G3 चामित (sic) (for चाभित) D7 करिणीसहिता सुख —c) D3 विचरिष्यति (hypm) Dg1 वनातेस्मिन् —d) Ś1 D6 तत्र, B2 D4 5 7 तास्त्व (B2 °श्च) (for तानि) D2 द्रक्ष्यति (for °सि) B3 D2 रावण (D2 °व) —After 35, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S G (ed) ins.

1156* सरित्प्रस्रवणप्रस्थान्दरीकन्दरनिर्झरान् ।
चरत सीतया सार्धं नन्दिष्यति मनस्तव ।

[(l 1) Dm1 गुहा-, G3 दरि-, Cm as above (for दरी-)]

36 D4 5 7 om 36 —a) Ś1 Ñ2 V1 B D3 6 दात्यूह-, D2 इत्यूह- (sic), M4 नत्यूह- (sic) (for प्रहृष्ट-) B4 Dt1 Dd1 Dm1 T3 M2 3 Ct -कोयष्टिभ- (B4 °·, Dt1 °भ [sic], T3 M2 3 Cv k °म), Cr m g as in text (for -कोयष्टिक-) D2 -कोलनि.- (sic) (for -कोकिल-) —b) Dd1 Dm1 विनोदयत (for °नादित त) Dt1 विनोदयत च सुख पर शिव —c) G1 वृन्दैश् (for मृगैश्) —d) Ñ2 स्वरम्यम् M4 पुरा समासाद्य Ś1 Ñ2 B D1–3 6 तम् (for सम्) Dg1 Dt1 G2 [आ]श्रय (for °मम्) V1 °मासाद्यत राममाश्रम

Colophon D4 5 7 om —*Sarga name* Ś1 V1 B2 4 D2 6 भरद्वाजाभिगमन (D2 °न), Ñ2 B3 वनप्रवेशो भरद्वाजा (Ñ2 °जो [sic])भिगमन, B1 D3 भरद्वाजाश्रमाभिगमन (B1 °न), D1 भरद्वाजाश्रमगम —*Sarga no* (figures, words or both) B1 4 D3 om, Ś1 58, Ñ2 53, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S 45, B2 43, B3 52, D1 110, D2 57, D6 55. —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, T2 श्रीरामचन्द्राय परमगुरवे नम, G श्रीरामाय नम

४९

उषित्वा रजनीं तत्र राजपुत्रावरिंदमौ ।
महर्षिमभिवाद्याथ जग्मतुस्तं गिरिं प्रति ॥ १
प्रस्थितांश्चैव तान्प्रेक्ष्य पिता पुत्रानिवान्वगात् ।
ततः प्रचक्रमे वक्तुं वचनं स महामुनिः ॥ २
अथासाद्य तु कालिन्दीं शीघ्रस्रोतसमापगाम् ।
तत्र यूयं प्लवं कृत्वा तरतांशुमतीं नदीम् ॥ ३
ततो न्यग्रोधमासाद्य महान्तं हरितच्छदम् ।
विवृद्धं बहुभिर्वृक्षैः श्यामं सिद्धोपसेवितम् ॥ ४

49

☞ Ñ1 missing for Sarga 49 (cf v l 1058*) D4 5 7 continue the previous Sarga M1 2 begin with श्रीरामाय नम

1 ^{ab}) D4 5 7 उषित्वा तत्र रजनी सुखमिक्ष्वाकुनदनौ —D5 om 1^{cd} —^{cd}) Dd1 Dm1 G2 [ए]व (for [अ]थ) D4 7 अभिवाद्य ततो जग्मुर्मुनिमुद्दिश्य त गिरि —For 1, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 subst

1157* तौ तत्र रजनीमुष्य सुखमिक्ष्वाकुनन्दनौ ।
अभिवाद्य महर्षि तं दधतुर्गमने मन ।

[(l 1) Ñ2 B तामु(B2 4 °षु)षित्वा निशा तत्र (for the prior half) —(l 2) B4 सद्र्ष (for महर्षि). Ñ2 B मतिं (for मन)]

—B3 (marg) cont, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 7 T G M1-3 ins after 1

1158* तेषा चैव स्वस्त्ययन महर्षि स चकार ह ।

[B3 जय, D4 7 तदा (for चैव) Dt1 Dd1 Dm1 transp चैव and स्वस्त्ययन B3 महर्षिरनुचर्यवान्, D4 7 जजाप त(D7 ज) पता वर (for the post half)]

2 B3 reads 2^{ab} in marg —^{a}) B3 कृत्वा प्रेक्ष्योन्वितश्चैव, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 3 प्रस्थितान्प्रेक्ष्य ताश्चैव, D4 5 7 प्रस्थितान्प्रे(D7 °नी)क्ष्य चाप्येतान् —^{b}) B3 [अ]न्वयात्, Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 [औ]रसान्, T1 2 Cgp [अ]न्वगात्, Cg as in text (for [अ]न्वगात्) —For 2, Ś1 Ñ2 V1 B1 2 4 D1-3 6 M4 subst, B3 subst for 2^{cd} only

1159* तौ प्रयातावभिप्रेक्ष्य भरद्वाजो महामुनि ।
चित्रकूटस्य पन्थानमुपदेष्टु प्रचक्रमे ।
राघव त्वमितो देशान्पश्यन्नावसथान्बहून् ।

[(l 1) D2 3 अभिवीक्ष्य Ś1 D6 प्रयाता रजनीं वी(D6 प्रे)क्ष्य (for the prior half) D2 3 भारद्वाजो —(l 3) B1 2 4 देशात् V1 D1-3 M4 इतो देशाद्राघव त्व (for the prior half) D2 वसन् (for पश्यन्) V1 आवसनान्, D6 आवसत्वान्]

—After 2, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1-3 ins

1160* भरद्वाजो महातेजा राम सत्यपराक्रमम् ।
गङ्गायमुनयो सधिमासाद्य मनुजर्षभौ ।
कालिन्दीमनुगच्छेता नदीं पश्चान्मुखाश्रिताम् ।

[(l 1) D5 [स]मिततेजा —(l 2) Dt1 आदाय (for °साद्य) D4 5 7 पुरुषर्षभौ —(l 3) D5 अथ (for अनु-) G1 -नाच्छेथा D4 5 7 मुखो गिवां, G1 मुखाश्रुता (for मुखाश्रिताम्)]

3 D4 5 7 om. 3^{ab} —^{b}) Dt1 Ct प्रतिस्रोत समागता —After 3^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins, while D4 5 7 cont after 1160*

1161* तस्यास्तीर्थं प्रचरित पुराण प्रेक्ष्य राघव ।

[Dm1 T2 Cm प्रचलित D4 तस्यास्तु तीर्थं त्वरित, D5 तस्यास्तीर्थं त्वरीत (sic), D7 तस्या सुतीर्थं त्वरित (for the prior half) Dt1 Dd1 Dm1 प्रकाम (for पुराण) D4 5 7 प्राप्य (for प्रेक्ष्य) Dg1 D4 5 7 G3 M2 राघवो, T3 M1 राघव]

—^{d}) Cr t [अं]शुमतीं (as in text), Cm g [आ]शु°. D4 7 तरतास्तु(D4 °शु)जला नदीं —For 3, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 subst

1162* नातिदूरे समासाद्य तरेथा यमुना नदीम् ।
कृत्वोडुप ग्राहवती सा हि नित्य महानदी ।

[(l 1) Ñ2 B1 3 4 तरेस्तत्र, B2 तरेस्तां, D6 तरेर्वा, M4 पश्येथा (for तरेथा) V1 तवेपा (sic) यमुनानदीं (for the post half) —D3 read l 2 twice —(l 2) B4 कृत्वोडुग, D6 कृत्वोडुप, M4 महाह्रदा Ś1 B3 D1-3 ग्राहवतीं]

4 ^{a}) D4 5 7 तत्र (for ततो) —^{b}) D5 सरितच्छदं —^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 परी(Dd1 °रि)त (for विवृद्ध) D4 (after corr sec m as in text) वृक्षे —For 4, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 subst

1163* तस्या नद्या परे पारे नातिदूरे महाद्रुम ।
सत्याभियाचन श्रीमान्न्यग्रोधो हरितच्छद ।
नानासत्त्वगणावास श्याम इत्यभिविश्रुत ।

[(l 1) M4 (after corr sec m as above) तास्या —(l 2) Ś1 स चापि पावित, Ñ2 B2-4 D1 2 सत्याभियाचित (D2 °न), D6 सत्यापि पावित (for सत्याभियाचन) —After l 2, B3 ins

1163(A)* स्थिरच्छायो महावृक्ष सर्वेषा हितकारक ।

—(l 3) B1 -कुलावास, B4 D2 -गुणावास B4 [अ]पि (for [अ]भि-) D2 3 [अ]भित (D3 °र) श्रुत]

—Thereafter cont

1164* सीतेय तं नमस्कृत्य समभ्यर्च्य च पादपम् ।
अभियाचेत कल्याणी वर यदभिकाङ्क्षितम् ।

क्रोशमात्रं ततो गत्वा नीलं द्रक्ष्यथ काननम् ।
पलाशबदरीमिश्रं राम वंशैश्च यामुनैः ॥ ५

स पन्थाश्चित्रकूटस्य गतः सुबहुशो मया ।
रम्यो मार्दवयुक्तश्च वनदावैर्विवर्जितः ।
इति पन्थानमावेद्य महर्षिः स न्यवर्तत ॥ ६

उपावृत्ते मुनौ तस्मिन्रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ।
कृतपुण्याः स्म सौमित्रे मुनिर्यन्नोऽनुकम्पते ॥ ७
इति तौ पुरुषव्याघ्रौ मन्त्रयित्वा मनस्विनौ ।
सीतामेवाग्रतः कृत्वा कालिन्दीं जग्मतुर्नदीम् ॥ ८
तौ काष्ठसंघाटमथो चक्रतुः सुमहाप्लवम् ।
चकार लक्ष्मणश्छित्त्वा सीतायाः सुखमासनम् ॥ ९

[(l 1) Ś1 D6 सीतापि (for सीतेय) V1 म-, M4 ते (for त) V1 D1 2 मुसम्कृत्य, D3 मुमत्कृत्य, M4 समभ्यर्च्य (for नमरकृत्य) M4 सुमत्कृत्य (for समभ्यर्च्य) —(l 2) B3 अभियाचेत्तु Ś1 D6 कयाण (for °णी)],
while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1-3 ins after 4

1165* तस्मै सीताञ्जलिं कृत्वा प्रयुञ्जीताशिष शिवा ।
नमासाद्य च त वृक्षं वसेद्वातिक्रमेत वा ।

[(l 1) D4 5 7 तस्य (for तस्मै) Dm1 शिवा Dt1 Ct [आ]शिषा क्रिया D4 5 7 व्य(D4 न्य, D5 नि)युजीताशिषोपि वा (D5 च) (for the post. half) —(l 2) T G1 2 M1 तु (for च) M3 [अ]तिक्रमेति (sic) D4 7 वमना च व्रजेत्तत्, D6 वसित्वा प्रव्रजेद्भवान् (for the post half)]

5 ^{b}) B1 D1 7 द्रक्ष्यत, Dt1 Dd1 Dm1 प्रेक्ष्य च B1 illeg for काननम् —^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 शल्लकी- (for पलाश-) Ñ2 V1 B D1-3 M4 -वश- (for -मिश्र) —^{d}) D4 7 युत, K(ed) रम्य (for राम) Ś1 Ñ2 B D1-3 6 M4 मधू(Ś1 Ñ2 B4 D6 °धु)काम्रवना(B3 M4 °णा)युत, V1 -मधूकाश्रवणायत, Dt1 राम वन्यैश्च यामुनै , G(ed) मधुकाम्रवनाकुल

6 ^{b}) V1 गतं, Dd1 Dm1 यात , D2 तत (for गत) M4 त्वह (for मया) Dt1 T2 गतस्य बहुशो मया —V1 D1 2 M4 om 6^{cd} —^{c}) M1 (after corr *sec m*) रम्ये Ś1 Ñ2 B D3-7 चाश्रमयुक्तश्च —^{d}) Dt1 Dd1 Dm1 T G1 3 (before corr) M2 3 दावै(T3 °वा [sic], M3 °व)श्चैव, Cm g as in text (for वनदावैर्) Dg1 च वर्जित (for विवर्जित) Ś1 Ñ2 B D3-7 वनदोषैश्च(Ñ2 B °षै स, D3-5 7 °षैर्वि) वर्जित —^{ef}) M3 इत्थ (for इति) Dt1 Dd1 Dm1 D4 7 G1 आदिश्य, D5 आश्रित्य (for आवेद्य) Dg1 Dt1 G1 सन्न्यवर्तत Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 पथानमुपदिश्यैव(V1 D1 2 °देश्यैव, B2 D3 °दिश्यैन) भरद्वाजो न्य(D3 °भ्य)वर्तत —After 6, Ś1 Ñ2 B D4-7 ins

1166* रामेण लक्ष्मणेनापि सीतया चाभिवादित ।

[B1 [अ]थ (for [अ]पि) Ś1 सीतया चापि (before corr °पि च) वदित (for the post half) D4 7 रामेण सीतया वा (D7 चा)पि लक्ष्मणेनाभिवादित],
while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

1167* अभिवाद्य तथेत्युक्त्वा रामेण विनिवर्तित ।
[Dt1 विनिवर्जित]

7 ^{a}) D1 उपावृत्ते, D3 उपावर्ते, D6 तपावृत्ता, G3 अपावृत्ते (for उपावृत्ते) —^{b}) V1 सुपद तट तर, D1-3 स्वमाश्रमपद तत , M4 गत्वाध्वान तत पर —V1 D1-3 M4 om 7^{c}-8^{b} —^{c}) M3 तु (for स्म) Ś1 Ñ2 B D4-7 कृतपुण्योस्मि सौमित्रे. —^{d}) Ś1 Ñ2 B3 D4-7 मानुकपते, Dm1 नानुकपते, T3 नो न कल्पते B1 2 4 मुनिर्यदनुकपते.

8 V1 D1-3 M4 om 8^{ab} (cf v l 7) —^{a}) B2 reads तौ in marg —^{b}) D4 5 7 कथयतौ (for मन्त्रयित्वा) Ś1 Ñ2 B D6 कथयतौ यश(B1 तप)स्विनौ —^{c}) V1 D1-3 M4 सीतासहायौ काकुत्स्थौ(M4 कालिंदीं) —^{d}) V1 मन्वाना, D1-3 M4 यमुना (for कालिन्दीं) Ś1 Ñ2 B D4-7 तदा (for नदीम्) —After 8, D2 4 5 7 ins , Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins l 3-4 only

1168* ते गत्वा किंचिदध्वान ददृशुर्विमला नदीम् ।
दिव्यामंशुमतीं नाम शीघ्रतोयप्रवाहिनीम् ।
अथासाद्य तु कालिन्दीं शीघ्रस्रोतोवहा नदीम् ।
चिन्तामापेदिरे सर्वे नदीजलतितीर्षव ।
ततोऽब्रवीद्दाशरथि सौमित्रिमपराजितम् ।
दिव्या सरिदिय पुण्या यामुनो यत्र पर्वत ।
न त्वस्मिन्पुरुषावाम पश्यामि पुरुषर्षभ ।
स त्वं कुरुष्व सघाट सुखं येन तरेम च ।
स वीर शासन भ्रातु सर्वमप्रतिकूलयन् ।
निरीक्ष्य तद्वन सर्वं गृहीत्वा सङ्गमुत्तमम् ।

[(l 1) D5 कश्चिद् D2 अध्वाने —(l 3) Dt1 शीघ्रस्रोतस्विनीं नदीं, T2 शीघ्रस्रोतसमापगा, G2 M1 शीघ्रस्रोता महानदीं (for the post half) D2 4 5 7 समासाद्य तु ता वीरा तरगावर्तमालिनीं —(l 4) Dt1 Dd1 Dm1 सर्वो (for सर्वे) D2 4 5 7 -नितीर्षया —(l 5) D2 अपराजित —D2 om l 10]

—Thereafter D2 4 5 7 cont l 2 of 1171*

9 ^{b}) Dg1 T1 2 G2 M1 तु, T3 स (sic), G1 च, G3 M3 त (for सु-) —For 9^{ab}, D2 4 5 7 subst and read after 9^{cd}

1169* बद्ध्वा लताभिर्वेत्रैश्च सुसबद्ध दृढं तत ।
प्रचक्रे काष्ठसघाट सौमित्रिर्विपुल प्लवम् ।

[(l 1) D2 महा-, D5 शाखैर् (for बद्ध्वा) D2 चतुर्बद्ध, D4 7 सुसबद्ध-, D5 सुख बद्ध]

तत्र श्रियमिवाचिन्त्यां रामो दाशरथिः प्रियाम् ।
ईषत्संलज्जमानां तामध्यारोपयत प्लवम् ॥ १०
ततः प्लवेनांशुमतीं शीघ्रगामूर्मिमालिनीम् ।
तीरजैर्बहुभिर्वृक्षैः संतेरुर्यमुनां नदीम् ॥ ११
ते तीर्णाः प्लवमुत्सृज्य प्रस्थाय यमुनावनात् ।
श्यामं न्यग्रोधमासेदुः शीतलं हरितच्छदम् ॥ १२

—Then cont

1170* कृत्वा च त तदाचर्यो राघवाय महात्मने ।
लक्ष्मणो लक्ष्मणोपेतो नदी समवतारयन् ।

[(l 2) D2 5 नद्या D2 समवतारित, D4 °यत्, D5 °रितु]
—After 9[ab], Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G1 3 M2 3 ins, D2 4 5 7 cont l 2 only after 1168*

1171* शुष्कैर्वंशै समाकीर्णमुशीरैश्च समावृतम् ।
ततो वेतसशाखाश्च जम्बुशाखाश्च वीर्यवान् ।

[(l 1) Dt1 वन्यै (for वशै) —(l 2) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 वैतसशाखाश्च, D2 4 5 7 वेतसशाखाना D2 4 5 7 लताना (D2 रलाना [sic], D5 तालाना) चैव, T G1 3 जबू° (for जम्बुशाखाश्च)]

—[c]) Dm1 गत्वा, D7 छित्वा (sic) —[d]) D2 सीतार्थं, D4 7 वैदेह्या (for सीताया)

10 G2 M1 om 10 —[a]) Dg1 D2 4 5 7 T2 3 G3 M3 तत (for तत्र) D5 प्रियमिवाचिल्य (sic) —[b]) Ñ2 दशरथ (sic), M3 दाशरथि (sic) —[c]) Dd1 M2 ईषत्स- D2 4 5 7 ईषत्सलज्जा(D2 °ज्ज)मुद्यम्य(D7 °त्थाप्य) —[d]) D2 यमत्यारोपयत्प्लव, D4 7 समारोपयत प्लवं, D5 समध्यारोपयन्प्लव —For 9–10, Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 subst

1172* तत्र वध्वोडुप काष्ठैर्वेणुभिश्चापि तीरजै ।
सीतामारोपयाचक्रे रामस्तत्र स्वय तदा ।
परिगृह्य प्रिया बाला वेपमाना लतामिव ।
सीतामारोप्य रामोऽपि लक्ष्मणश्चाप्यरोहताम् ।

[(l 1) D3 कृत्वोडुप, D6 वद्धो॰प B1 काष्ठैर् V1 ॰॰॰चक्रतु काष्ठैर् (for the prior half) V1 वेणुजैश्, B4 रेणुभिर्, D6 वारजेश् (for वेणुभिश्) B1 चैव (for चापि) M4 transp वेणुभिश् and तीरजे —D6 om (hapl) l 2–3 —(l 2) V1 om स्वय तदा —(l 3) Ś1 (marg) हृद्रा बाल, V1 श्रिय भार्या, D1 3 M4 प्रिया(D3 °या) भार्या (for प्रिया बाला) Ś1 कपमाना, V1 M4 सज्जमाना, D1 मद्गुमा च, D3 सज्यमाना (for वेपमाना) —M4 om l 4 —(l 4) D1 चापि रोहता, D3 चाप्यरोहता Ś1 लक्ष्मण चाप्यरोहयत् (for the post half) V1 अधिरुह्य स्वय रामो लक्ष्मणश्चाधिरोहता]
—After 10, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 5 7 T G M1–3 ins, D1 ins l 5–10 only after 11[ab]

1173* पार्श्वे तत्र च वैदेह्या वसने भूषणानि च ।
प्लवे कठिनकाज च रामश्चक्रे सहायुधै ।
आरोप्य सीता प्रथम सघाट परिगृह्य तौ ।
तत प्रतेरतुर्यत्तौ वीरौ दशरथात्मजौ ।
कालिन्दीमध्यमायाता सीता त्वेनामवन्दत ।
स्वस्ति देवि तरामि त्वा पारयेन्मे पतिव्रतम् ।
यक्ष्ये त्वा गोसहस्रेण सुराघटशतेन च ।
स्वस्ति प्रत्यागते रामे पुरीमिक्ष्वाकुपालिताम् ।
कालिन्दीमथ सीता तु याचमाना कृताञ्जलि ।
तीरमेवाभिसंप्राप्ता दक्षिण वरवर्णिनी ।

[(l 1) Dg1 पार्श्वे D2 4 7 तु तत्र, K(ed)च तत्र (by transp) D5 पार्श्वेषु तत्र D2 4 5 7 वसनान् (D7 °ना-) —(l 2) D7 सुख (for प्लवे) D2 4 7 कठिनक चव, D5 कठिनके कृ(also क)त्वा (for कठिनकाज च) Dt1 समाहित, D2 महायुधे (for सहायुधै) —(l 3) D2 सघाट, D4 om, D6 7 सघाटे (for प्रथम) Dg1 transp सीता and प्रथम M3 प्रतिगृह्य D4 7 वै, G1 च (for तौ) D2 परितो तत (for परिगृह्य ता) —G3 illeg for l 4–9 —(l 4) Dm1 प्रचेरतुर्यत्ता, D2 प्रयात तौ वीरौ, D4 7 प्रयततुर् (D7 °तौ) वीरौ, D5 प्रययतुर्वीरौ (for प्रतेरतु र्यत्तौ) Dt1 प्रीतौ, D2 4 5 7 तदा (for वीरा) —(l 5) D1 2 4 5 7 कालिंदीमध्यगा (D4 °गात्) सीता ता नदीमिदमब्रवीत —(l 6) Dm1 T G M3 त्वा D1 पारा(र)य, G1 तारयेन्, M2 पारयन् (for पारयेन्) D4 च, D7 चेत् (for मे) D1 2 7 M2 व्रत पति (by transp), D4 द्रुत पति, D5 व्रत प्रति, T3 G1 पतिव्रत —(l 7) T3 M2 3 त्वा D1 यक्षे त्वक्ष-, D2 4 5 7 यक्ष्ये (D7 °क्षे) त्वक्षि- (D5 °यि) (for यक्ष्ये त्वा गो-) D1 2 4 7 सुराभारशतेन, D5 सुराभाडशतेन, M2 सुराशतघटेन (meta) (for °घटशतेन) G2 सुरघट्टशतेन च (for the post half) —(l 8) D1 2 4 5 7 प्रत्यागते वनाद्रामे (for the prior half) —(l 9) D1 2 4 5 7 कालिन्दीमथ तामेवमाशास्य तु (D2 7 सु)कृताञ्जलि —(l 10) Dd1 Dm1 वरदर्शिनी]

11 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 तेन (for तत) Ś1 B2 D6 प्लवेनाश्मवतीं, V1 D1 °नौवतीं, B1 3 °नाशुमतीं, B4 D3 M4 °नौववती, D2 4 5 7 °नाशुजला (for °नाशुमतीं) —[b]) D2 4 5 7 तरगावर्तसकुला —After 11[ab], D1 ins l 5–10 of 1173* —[c]) Ś1 Ñ2 B D6 गहना, V1 ग्रहणा, D1 3 ग्रहना, M4 गहनैर् (for बहुभिर्) —[d]) Ñ2 V1 B D1 3 M4 तेरुस्ते (D3 ° [om hapl]), D2 सन्नता, D4 7 स्तीर्य, T3 सुतेरुर् (for संतेरुर्) V1 यमुनानदीं

12 [a]) Ś1 D6 सतीर्य, Ñ2 स्तीर्ण, V1 B D1 3 M4 सतीर्णा, Dt1 तेषु ते (for ते तीर्णा) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 प्रणम्य यमुना नदी (V1 D1 3 तत), D2 4 5 7 प्रजग्मुस्तु (D2 7 °ग्मु सु) महद्वन —After 12[ab], D2 4 5 7 ins

1174* यमुनावनमित्येव ख्यात दृष्टिमनोहरम् ।
तदतीत्य वन रम्य नानाशकुनिनादितम् ।
ददृशु पद्मगहन तडाग बहुपुष्करम् ।
तत्र चास्वाद्य पानीय मृणालान्पुष्कराणि च ।

कौसल्यां चैव पश्येयं सुमित्रां च यशस्विनीम् । | इति सीताञ्जलिं कृत्वा पर्यगच्छद्वनस्पतिम् ॥ १३

सुविश्रान्ता· पुनर्जग्मुस्तान्न शासितव्रता ।
तत प्रकृष्टमध्वान गत्वा सकथया सुखम् ।

[(l 1) D4 -यानम् (for -वनम्) —(l 2) D4 7 सर्व (for रम्य) D5 नानाकुलनिनादित (for the post half) —(l 3) D4 7 पद्मगभीर —(l 4) D2 सम्यानि, D5 सस्वाद्य (for चास्वाद्य) D2 5 मृणाल —(l 5) D5 सविश्राता पुनर्जग्मुस्तद्वन सशितमना —(l 6) D2 प्रकृतम्, D5 प्रहृष्टम् D2 सकथया (meta), D5 सगतया]

—cd) D2 आसेंद्र , D4 7 आसाद्य (for आसेदु) D4 ददृशुर् ; D7 जहृपुर् (for शीतल) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 श्री(Ñ2 D1 मी)तच्छाय(V1 B3 °च्छाया, D6 °छाया) समासेदु (D1 °सीदु) श्याम(D3 °म) न्यग्रोधपादपं —After 12, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 5 7 T G M1–3 ins

1175* न्यग्रोध तमुपस्थाय वैदेही वाक्यमब्रवीत् ।
नमस्तेऽस्तु महावृक्ष पारयेन्मे पतिर्व्रतम् ।

[(l 1) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G3 त(Dt1 Dm1 स) मुपागम्य, D4 7 तदुपास्थाय, D5 M2 3 तमुपास्थाय Dt1 चाभ्यवदत, Dd1 Dm1 त्विदमब्रवीत् (for वाक्यम°). —After l 1, D5 reads 13cd for the first time, repeating it in its proper place —(l 2) D2 4 5 7 नमोस्तु ते, T2 नमस्ते सु-, T3 नमस्ते तु (for नमस्तेऽस्तु). Dt1 पतिर्व्रते, Dd1 T2 3 G1 °व्रत, G2 M1 व्रत पति (by transp), M2 वृत पति , Cm as above. D2 5 शिवो नो भव दर्शने, D4 7 शिव नस्तव दर्शने (for the post. half)]

—D2 4 5 7 cont

1176* चतुर्दशसु वर्षेषु व्यतीतेषु वने सुखम् ।
अयोध्या सर्वसामग्र्या प्रविशेम पुन पुरीम् ।

—Thereafter D5 cont 1178*

13 M4 om 13ab Ś1 V1 B D1 3 6 transp 13ab and 13cd —a) V1 om , D1 3 5 अपि (for चैव) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 5 6 जीवन्तीं, Dg1 Dt1 Dm1 D2 T3 M3 पश्येम(D2 °म), Dd1 D4 7 पश्याम , G1 पश्यामि (for पश्येय) —b) M2 मनस्विनीं Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 पश्ये(V1 °त)यमिति मैथिली(B2 मे मति), D2 4 5 7 सर्वाश्च(D5 पश्येय) ज्ञा (D7 जा)तिबान्धवान् —After 13ab, Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 ins , M4 ins l 2 only after l. 1 of 1178*

1177* ययाचे त ततोऽभ्येत्य द्रुम सत्योपयाचनम् ।
प्रदक्षिणमुपावृत्य ततस्ते प्रययु पुन ।

[(l 1) Ś1 Ñ2 ययाचेद, V1 D1 ययाच त, B1 यया चेत, B4 ययाचैन V1 तद *स, D1 3 ततश्चैत्य, D6 °मृत्ये (sic) (for ततोऽभ्येत्य) Ñ2 B1 3 श्याम, D3 भुत (for द्रुम) Ś1 D6 न्यग्रोध सच्चपा(D6 °पा)चन (for the post. half) —(l 2) D3 6 उपावृत्त (sic) Ś1 D6 तदा (for पुन). D1 3 ततस्ते(D3 °स्त) त ययु शुभ (for the post half).]

—D5 repeats here 13cd (cf v l 1175*) —c) Ś1 Ñ2 B D6 अर्चयित्वा च(Ñ2 B °थ) त सीता, V1 D1 5(first time) M4 त सीताभ्यर्च्ययित्वाग्रे(D5 °र्च्य यत्नेन), D2 4 5 (second time) 7 इत्यजलि(D4 °लि)कृत्य(D2 5 °त्वा) सीता, D3 सीता तमर्चयित्वाग्रे —d) Dd1 पर्यपृच्छद् , T1 2 प्रत्य°, Cv r m g k t as in text (for पर्यगच्छद्) Ś1 Ñ2 B1–3 D3 याचतेद कृताजलि , V1 B4 D1 5(first time) 6 M4 ययाचेदं कृताजलि·, D2 5(second time) त ययाचे वनस्पतिं, D4 7 ययाचे ता(D7 त) वनस्पति

—After 13, Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 ins , while D5 cont after 1176*

1178* चिर जीवतु मे वृद्ध श्वशुर कोसलेश्वर ।
भर्ता मे देवराश्चैव जीवन्तु भरतादय ।

[M4 om l 2 —(l 2) Ñ2 V1 B1 3 D1 6 देवरश्च]
whereas D2 4 5 7 ins after 13

1179* क्रोशमात्र ततो गत्वा भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
प्रसन्नसलिला दूराद्ददृशुर्यमुना नदीम् ।

—D2 4 5 7 cont , while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins after 13 .

1180* अवलोक्य तत सीतामायाचन्तीमनिन्दिताम् ।
दयिता च विधेया च रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ।
सीतामादाय गच्छ त्वमग्रतो भरतानुज ।
पृष्ठतोऽहं गमिष्यामि सायुधो द्विपदा वर ।
यद्यत्फल प्रार्थयते पुष्प वा जनकात्मजा ।
तत्तत्प्रदद्या वैदेह्या यत्रास्या रमते मन ।
गच्छतोस्तु तयोर्मध्ये बभूव जनकात्मजा ।
मातगयोर्मध्यगता शुभा नागवधूरिव ।
एकैक पादपं गुल्म लता वा पुष्पशालिनीम् ।
अदृष्टपूर्वां पश्यन्ती रामं पप्रच्छ साबला ।
रमणीयान्बहुविधान्पादपान्कुसुमोत्करान् ।
सीतावचनसरब्ध आनयामास लक्ष्मण ।
विचित्रवालुकजला हससारसनादिताम् ।
रेमे जनकराजस्य सुता प्रेक्ष्य तदा नदीम् ।

[(l 1) D2 4 5 7 तीरे तिष्ठन्परतप· G1 याचती तामनिंदिता, M1 आयाती तामनिंदितां (for the post half) —(l 2) D2 4 5 7 दयित च विधेय च (for the prior half) —(l 3) D7 अग्रतौ Dg1 T1 2 G1 2 M1–3 भरताग्रज ❀ Cv m g. भरताग्रजेति बहुव्रीहि ।, Cr भरतानुजेति बहुव्रीहि । ❀ —(l 4) Dt1 Dd1 Dm1 [s]नु- (for ऽहं) Dd1 सायुधा D2 4 5 7 धन्विना वर(D5 °र) (for द्विपदा वर) —D2 4 5 7 om. l 5–6 —T3 om (hapl) l 6–7 —(l 6) M3 तत (for तत्तद्) Dg1 M3 प्रदद्याद्, Dt1 Dd1 Dm1 प्रयच्छ Dg1 वैदेह्यै G3 यत्रान्या —Dt1 om l 7–8 —(l 7) D2 4 5 7 हि (for तु) G2 M1 बभौ च (for बभूव) —(l 9) D5 पुष्पशोभिनीं —(l. 10) Dg1 अदृष्टपूर्वां, Dt1 °रूप, Dd1

क्रोशमात्रं ततो गत्वा भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
बहून्मेध्यान्मृगान्हत्वा चेरतुर्यमुनावने ॥ १४
विहृत्य ते बर्हिणपूगनादिते
शुभे वने वारणवानरायुते ।
समं नदीवप्रमुपेत्य संमतं
निवासमाजग्मुरदीनदर्शनाः ॥ १५

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकोनपञ्चाशः सर्गः ॥ ४९ ॥

Dm1 °रूपा, D2 4 7 °पूर्वं, G M1 °पूर्वान् M3 राम प्रव्रज (for राम पप्रच्छ) D2 4 5 7 जानकी (for साबला) —D2 4 5 7 om l 11 —(l 11) M3 रमणीय- Dm1 T2 3 G M1–3 कुसुमोत्कटान्, Ct °त्करान् (as above) —(l 12) Dt1 -वचन T3 -सरब्धम —(l 13) G2 M1 विचित्रवालुका नीला (for the prior half) —(l 14) T1 moth-eaten for रेमे जनक T3 om प्रेक्ष्य M3 सदा (for तदा) K(ed) transp सुता and तदा]

14 ^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B1 3 4 D1 3 6 M4 नीलमासाद्य तद्वन, B2 नील वनमपश्यता —After 14^{ab}, D2 4 5 7 ins

1181* ददृशुर्मृगसघातान्सलिलार्थमुपागतान् ।
[D4 7 इहागतान्]

—^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 हत्वा तत्र मृग मेध्य(V1 मध्ये [meta]), D2 4 5 7 तत्र हत्वा मृगान्काश्चिद् —^{d}) Ś1 Ñ2 B D6 स्ना(Ś1 D6 श्रु)त्वा त(B2 स)मुपभुज्य(Ś1 °योज्य, B3 D6 °युज्य, B4 °हाद्य) च, V1 D1 3 M4 पक्त्वा भुक्त्वा च राघवौ, D2 4 5 7 विविक्ते यमुनातटे —After 14, D2 4 5 7 ins

1182* श्रान्तामालोक्य वैदेहीं तत्र वास प्रचक्रिरे ।

[D2,5 वास तत्रैव चक्रिरे (for the post half)]

15 ^{a}) D4 5 विगाह्य Dm1 -कूज- (for -पूग-) D4 5 7 -नादित —^{b}) Dg1 T2 3 G2 3 M1 2 वानरवारणायुते(by transp), M3 वावरवारमायुते (sic) D4 5 7 शुभ वन वानरवारणा(D5 °नरी)युत —^{c}) T3 समुन्नदीवप्रम् Dt1 Dd1 Dm1 सत्वर, Cg as in text (for समत) —^{d}) Dd1 अदीनदर्शन, D5 अदीनसत्त्व —For 15, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst, D5 ins after 15

1183* विहृत्य तस्मिन्बहुपक्षिनादिते
वने यथेष्ट बहुयूथसेविते ।
ततो निवासार्थमुपाययु शिव
शुभ नदीतीरतट समुच्छ्रितम् ।

[(l 1) B3 4 विकृत्य Ś1 (marg) B1 D5 M4 -पक्ष- (for -पक्षि-) B1 -नादितो —(l 2) Ś1 D6 बहुसत्त्व-, V1 B2 4 D1–3 5 मृगयूथ- D5 -पायने —(l 3) V1 मम, B2 D1–3 5 शुभ (for शिव) —(l 4) Ñ2 B -तरु (for -तट) V1 समन्वित, B4 D1 समुत्थित Ś1 D3 6 समुच्छ्रित(D6 °त्थित) द्रुम(D3 वट) (for -तट समुच्छ्रितम्)]

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ2 B D2 4–7 यमुनातीर(Ñ2 °पर, B3 °पार, D5 °**)नि(B1 om)वास, V1 D1 यमुनातीरगमन, D3 यमुनातीराभिगमन —*Sarga no* (figures, words or both) B1 4 D3 om, Ś1 59, Ñ2 D4 54, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D7 S 55, B2 44, B3 53, D1 111, D2 5 58, D6 56 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, T2 श्रीरामचन्द्राय नम, G श्रीरामाय नम

५०

अथ रात्र्यां व्यतीतायामवसुप्तमनन्तरम् ।
प्रबोधयामास शनैर्लक्ष्मणं रघुनन्दनः ॥ १
सौमित्रे शृणु वन्यानां वल्गु व्याहरतां स्वनम् ।
संप्रतिष्ठामहे कालः प्रस्थानस्य परंतप ॥ २
स सुप्तः समये भ्रात्रा लक्ष्मणः प्रतिबोधितः ।
जहौ निद्रां च तन्द्रीं च प्रसक्तं च पथि श्रमम् ॥ ३
तत उत्थाय ते सर्वे स्पृष्ट्वा नद्याः शिवं जलम् ।
पन्थानमृषिणोद्दिष्टं चित्रकूटस्य तं ययुः ॥ ४
ततः संप्रस्थितः काले रामः सौमित्रिणा सह ।
सीतां कमलपत्राक्षीमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५
आदीप्तानिव वैदेहि सर्वतः पुष्पितान्नगान् ।
स्वैः पुष्पैः किंशुकान्पश्य मालिनः शिशिरात्यये ॥ ६

50

☞ Ñ1 missing for Sarga 50 (cf v l 1058*) Ś1 begins with ॐ, M1 2 श्रीरामाय नम

1 ᵃ) B1 अत्र (for अथ) Ś1 D6 रात्रौ (for रात्र्या) T3 M3 अतीतायाम् —ᵇ) Ś1 Ñ2 (m) B D6 सुख(B4 °ख)सुप्त, Dg1 अनुसुप्त, Cg as in text (for अव°) Ś1 Ñ2 B D4 6 7 श्रमालस(B4 °लुप [sic]), V1 D1–3 M4 श्रमान्वित (for अनन्तरम्) —ᶜ) G2 M1 बोधयामास शनकैर् —ᵈ) Dt1 रघुपुंगव (for °नन्दन) —For 1ᶜᵈ, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1184* राम उत्थापयामास लक्ष्मण शनकैस्तदा ।

[Ś1 V1 D4–7 रामस्तु (for राम) V1 कुल्कैस्, M4 तु शनैस् (for शनकैस्) V1 B4 तथा (for तदा)]

2 B2 om 2ᵃᵇ —ᵃ) Ś1 Ñ2 V1 B1 3 4 D1–7 M4 खगाना शृणु सौमित्रे —ᵇ) B1 वल्गु Ś1 Ñ2 V1 B1 3 4 D4 6 7 M4 वने, D1–3 5 वच (for स्वनम्) —ᶜ) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 5 6 M4 भूयो, Dm1 D2 4 7 G1 कालं (for काल) —After 2ᶜ, D5 ins

1185* यदि लक्ष्मण रोचसे ।
न निद्राया ग्रह(य) काल

—ᵈ) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 यदि लक्ष्मण मन्यसे

3 ᵃ) Ś1 V1 D1 ससुप्त, B1 Dt1 प्रसुप्त, T3 समस्त (for स सुप्त) Ś1 Ñ2 V1 B1 3 4 D1–7 M4 स(V1 स, B1 3 D2 3 5 6 सु)सुप्त, B2 सुमुप्तो, Dt1 तु ततो (for समये) V1 सीता, B1 M4 भ्राता —ᵇ) Dt1 समये (for लक्ष्मण) —ᶜ) Cg तद्रीं (as in text), Ct तद्रा Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D1 3–7 M4 क्रम(D4 5 7 श्रम) चैव, B4 , चैव, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 च तद्रा च (for च तन्द्रीं च) D2 निद्राश्रम चैव —ᵈ) Dt1 Dd1 Dm1 G3 परिश्रम (for पथि श्रमम्) Ś1 Ñ2 B D6 त चैवाध्व(D6 °थ)परिश्रम, V1 D1–5 7 तथाध्वान(D1 °ध्वान, D3 °ध्यान)परिश्रम, M4 त च यानपरिश्रम

4 ᵃ) G (ed) अथ (for तत). Ś1 सहसा, Ñ2 V1 B D1–7 M4 महिता (for ते सर्वे) —ᵇ) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 स्पृष्ट्वा च सलिल शुचि(B2 बहु) —After 4ᵃᵇ, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 ins

1186* उपास्य च शिवा सध्या तत्रैवाभिप्रतस्थिरे ।

[Ś1 Ñ2 B D6 शुभा (for शिवा) V1 D1–3 [अ]थ (for [अ]भि-)]

—ᶜ) Dt1 ऋषिभिर्जुष्ट, K(ed) ऋषिणादिष्ट —ᵈ) M3 सययु (for तं ययु) —For 4ᶜᵈ, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1187* चित्रकूटस्य पन्थानमासाद्य कृतनिश्चया ।
तत्र वाम समुद्दिश्य ययु शीघ्रपराक्रमा ।

[(l 1) D5 अध्यास्य (for आसाद्य) D1 3 6 M4 कृतनिश्चय. —(l 2) D6 ततो (for तत्र) D1 3 ययौ, M4 तत (for ययु) D1 3 6 (before corr as above) M4 शीघ्रपराक्रम]

5 ᵃ) Dg1 सप्रस्थिते —For 5, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1188* अचिरेण समासाद्य ततस्तं चित्रपादपम् ।
चित्रकूटवन राम सीता वचनमब्रवीत् ।

[(l 1) Ś1 Ñ2 B तत्, D6 तश् (sic) (for त). —(l. 2) D2 4 5 7 M4 चित्रकूट ततो (for °कूटवन)]

6 ᵃ) M3 सुदीप्तान् M1 इह (for इव) Dt1 Dm1 G1 3 M3 वै(M3 ᐩ)देही —ᵇ) T2 G1 3 द्रुमान् (for नगान्) —ᶜ) M3 पश्यै (corrupt) (for पुष्पै) Dg1 शिशुकान् —Dg1 reads 6ᵈ in marg —ᵈ) G3 मलिन, M1 मौलिन, Cv °निन॰, Cm g k t as in text (for मालिन) —For 6, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1189* पश्यैतान्पुष्पितान्सीते मालिनीं सरितं प्रति ।
शिशिरात्ययदग्धान्हि प्रदीप्तानिव किंशुकान् ।

[(l 1) Ñ2 B1–3 [आ]म्रान्, D5 [अ]मून्, D7 [इ]मान् (for [ए]तान्) D4 om (hapl)पुष्पितान् B4 पश्याम पुष्पिते सीने (for the prior half) Ñ2 मानिनीं (for मालिनीं) —(l 2) D6 सदग्धान् (for -दग्धान्हि) Ñ2 V1 B D1–3 5 M4 शिशिरात्यये विशालाक्षि(Ñ2 B1–3 च[B2 3 तु]दीर्घाक्षि) (hypm), D4 7 शिशि(D7 om [hapl]शि)रात्यये पद्माक्षि (for the prior half) D3 इह (for इव)]

—Then all the above MSS cont .

पश्य भल्लातकान्फुल्लान्नरैरनुपसेवितान् ।
फलपत्रैरवनतान्नूनं शक्ष्यामि जीवितुम् ॥ ७
पश्य द्रोणप्रमाणानि लम्बमानानि लक्ष्मण ।
मधूनि मधुकारीभिः संभृतानि नगे नगे ॥ ८
एष क्रोशति नत्यूहस्तं शिखी प्रतिकूजति ।
रमणीये वनोद्देशे पुष्पसंस्तरसंकटे ॥ ९
मातंगयूथानुसृतं पक्षिसंघानुनादितम् ।
चित्रकूटमिमं पश्य प्रवृद्धशिखरं गिरिम् ॥ १०
ततस्तौ पादचारेण गच्छन्तौ सह सीतया ।
रम्यमासेदतुः शैलं चित्रकूटं मनोरमम् ॥ ११

1190* कर्णिकारवनं चापि पश्य मन्दाकिनीमनु ।
दीपितं रुचिरैः पुष्पैः प्रदीप्तैः काञ्चनैरिव।

[(l 1) V1 D1–5 7 चारु, M4 चात्र (for चापि) —(l 2) V1 D1 3 शोभितं D5 दीपितैर्, D6 दीप्तितं (for दीपितं) Ñ2 B3 रुचिरं D4 5 7 M4 वृक्षैः (for पुष्पैः) D1 3 प्रदीपैः, D4 प्रदीप्त B4 ✝ ! र् (for काञ्चनैर्)]

7 ^{a}) B3 भत्वातकान्, D1 भिल्लवातिकान् (hypm), D6 भैल्ल°, T2 3 पल्ला°, G1 फुल्ला°, G3 फल्ला°, Cv भल्ल°, Cg k as in text (for भल्लातकान्) Ś1 Ñ2 V1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3–7 T3 G2 M बिल्वान्, D2 सीते (for फुल्लान्) —^{b}) G1 3 उपनिषेवितान् (for अनुपसे°) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 पनसा(B3 °लाशा)स्तिदु(Ñ2 B3 4 स्तिल, D7 स्ताडु) कास्तथा(D2 4 5 7 कानपि), G2 M1 वानरैरुपशोभितान —^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 फलपुष्पैर् —^{d}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 M2 Cv r t शक्ष्याम, Cm g k °मि (as in text) Dt1 जीवित —For 7^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1191* फलभारनताश्चैव तथान्यान्फलपादपान् ।

[B1 3 4 D3 फलभारानताश्, D4 7 फलभारनतेश् V1 D1–5 7 M4 [अ]पि (for [ए]व) Ś1 D6 शुभपादपान् D4 5 7 वानरैरु (D5 नरैरनु)पसेवितान् (for the post half)]

—Then all cont

1192* शक्यमत्र फलैरेव जीवितुं तनुमध्यमे ।
अहो स्वर्गोपमं प्राप्ताश्चित्रकूटमिमं वयम् ।

[(l 1) D4 5 7 एभि (for अत्र) D6 एव (for एव) Ñ2 जीवित —(l 2) V1 चित्रकूटवनं, D4 7 चित्रकूटमिदं Ñ2 B3 वनं, D4 शुभं (for वयम्)]

8 ^{a}) D1 यस्य (for पश्य) B3 लोलप्रणामानि (meta) —^{b}) D1 लवमानि च लक्ष्मण (sic) —^{c}) Ś1 B3 D6 M4 चितानि, Ñ2 B1 2 4 चित्राणि (for मधूनि) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 चित्रकूटेस्मिन, D4 5 7 मधुमासेस्मिन् (for मधुकारीभि) —^{d}) D1 ससृतानि, D5 सपूर्णानि, T2 सुभृतानि (for सभृतानि) D1 नगे वने, D2 3 नगोत्तमे(D3 °मै) (for नगे नगे) Ś1 Ñ2 B1–3 D6 M4 मधूनि मधुपैः खगैः, B4 न व्यूढानि मधुव्रतैः

9 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 असौ(D4 5 7 एष) कूजति, Dm1 एव क्रोशति Ś1 Ñ2 V1 B Dg1 Dd1 Dm1 D1–7 दात्यूहस्, Cm g as in text (for न°) —After 9^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 ins

1193* त चोपहसतीवाय कूजन्त जलकुक्कुट ।
परपुष्टरुत श्रुत्वा गायन्त इव कानने ।
भ्रमरा विचरन्त्येते पुष्पपानकलस्वना ।

[(l 1) Ś1 D6 कूजश्च, D4 5 7 कूजन्वे (for कूजन्त) Ñ2 (in also as above) B1 जलकुक्कुभ, D1 2 5 जलकुर्कुट —(l 2) D4 7 ज्ञात्वा (for श्रुत्वा) Ñ2 reads इव in marg D4 5 7 नानातरुगणेषु वै(D4 च) (for the post half) —D4 5 7 om from l 3 up to st 10 —(l 3) M4 पुष्पाहारकल° (for the post half)]

—^{cd}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 पश्य मदाकिनीतीरे कुसुमप्रकरैः प्रिये —After 9, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 ins

1194* रचितानीव सुश्रोणि शयनानि द्रुमे द्रुमे ।
शिलातलानि चेमानि विमलानि शुचिस्मिते ।
लतावितानैश्छन्नानि पश्य रम्याणि भामिनि ।

[(l 1) Ś1 D6 वितानानीव शुभ्राणि (for the prior half) V1 om शयनानि D3 om (hapl) second द्रुमे —(l 2) Ś1 D6 नीलानि, B4 चेतानि (for चेमानि) Ñ2 विपुलानि, V1 D1–3 विशालानि (for विमलानि) —(l 3) Ñ2 B2 D1 लतावतानश् (D1 °नैश्), B1 3 4 लतावितानश्, M4 लताप्रतानैश् Ś1 D6 लतावृक्षाश्रितानीह (for the prior half) Ñ2 V1 B भाविनि (for °मिनि)]

10 D4 5 7 om 10 (cf v l 9) —^{c}) G2 M1 बहुमूलफल पश्य —For 10, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1195* मातगयूथनिचिते नानाविहगनादिते ।
नानामृगगणाकीर्णे शैलेऽस्मिन्रम्यकानने ।

[(l 1) Ś1 यूथविचिते, V1 D1 3 M4 -यूथानुसृते, D2 -यूथानुवृते B4 नादृते (sic), D2 -नाहिते (sic) (for -नादिते) —(l 2) V1 D1 2 -द्रुमसमाकीर्णे, M4 -द्रुमलताकीर्णे]

—Thereafter all the above MSS (except D3) cont, while D4 5 7 ins after l 2 of 1193* (owing to omission)

1196* वैदेहि विचरिष्याम सुखमत्र वय प्रिये ।
इह प्राप्स्यसि वैदेहि मया सह रतिं शुभाम् ।

[(l 1) B4 विहरिष्याम D4 5 7 प्रिये वय (by transp) —(l 2) Ś1 D4–7 परा रतिं (Ś1 D6 गतिं), V1 D1 M4 रतिं परा, D2 रतिंप्रिये (for रतिं शुभाम्)]

11 ^{b}) G2 M1 सीतया सह (by transp) —For 11, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

5 19 तं तु पर्वतमासाद्य नानापक्षिगणायुतम् ।
5 13 अयं वासो भवेत्तावदत्र सौम्य रमेमहि ॥ १२
0 19 लक्ष्मणानय दारूणि दृढानि च वराणि च ।
कुरुष्वावसथं सौम्य वासे मेऽभिरतं मनः ॥ १३

1197* अवेक्षमाणा एव ते रम्या मन्दाकिनीं नदीम् ।
चित्रकूट समाजग्मुर्नानाकुसुमितद्रुमम् ।

[(l 1) Ś1 B3 अनेक्ष्यमाणा V1 D1–5 7 M4 इत्येव वीक्ष्य(D4 6 7 पश्य)माणास्ते (for the prior half). —(l 2) M4 ममागेदुर् (for समाजग्मुर्) B1 नानाकुसुमित द्रुम, D3 नाना-कुसुममडित (for the post half)]

12 ᵇ) G1 -पक्षिगणर्युत —After 12ᵃᵇ, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1198* बहुमूलफल रम्य सपन्नसरसोदकम् ।
मनोजोऽय गिरि सौम्य नानाद्रुमलतायुत ।
बहुमूलफलो रम्य स्वाजीव प्रतिभाति मे ।
मुनयश्च महात्मानो वसन्त्यस्मिन्शिलोच्चये ।

[(l 1) G1 2 M1 सप्रसन्नसरो(G1 °रनो)दक, K(ed) सपन्न मरसोदक (for the post half) —After l 1, G1 ins

1198(A)* चित्रकूट हि सपश्यन्रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ।

—(l 3) M1 (before corr) बाहुमूलफलो M2 मा (for मे) —(l 4) G2 M1 महाभागा (for °त्मानो)]

—ᶜ) Dt1 तात (for तावद्) —ᵈ) Dg1 Dt1 T3 G2 M1 वयमत्र (for अत्र सौम्य) Dg1 रमामहे, Dt1 वसेमहि —For 12, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1199* तस्य शैलस्य पादे तु विविक्ते सलिलावृते ।
आश्रम चक्रतुर्वीरौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।

[(l 1) D4 5 7 पार्श्वे (for पादे) V1 D1 4 5 7 M4 [ऽ]थ, D2 3 च (for तु) V1 D1 M4 विविक्ते सलिलायुते, B1 विभक्ते सलिलावृते, B2 D3 विविक्तसलिलावृते, D2 विविक्ते च शिलायुते, D4 7 विचित्रकुसुमायुते, D5 विचित्रसलिलायुते (for the post half) —(l 2) Ś1 D6 चारु (for वीरौ) Ñ2 marg , B2 विविक्ता, D1 om (hapl) (for भ्रातरौ)]

—After 12, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1200* इति सीता च रामश्च लक्ष्मणश्च कृताञ्जलि ।
अभिगम्याश्रम सर्वे वाल्मीकिमभिवादयन् ।
तान्महर्षि प्रमुदित पूजयामास धर्मवित् ।
आस्यतामिति चोवाच स्वागत त निवेद्य च ।
ततोऽब्रवीन्महाबाहुर्लक्ष्मण लक्ष्मणाग्रज । [5]
सनिवेद्य यथान्यायमात्मानमृषये प्रभु ।

[(l 1) T1 2 G3 महामति (for कृताञ्जलि) —(l 2) Dm1 [आ]श्रमे (for °म) —(l 4) M2 होवाच Dm1 ते, T1 च, K(ed) तु (for त) G3 निशाम्य (for निवेद्य) —After l 4, Dm1 ins

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सौमित्रिर्विविधान्द्रुमान् ।
आजहार ततश्चक्रे पर्णशालामरिंदमः ॥ १४
शुश्रूषमाणमेकाग्रमिदं वचनमब्रवीत् ।
ऐणेयं मांसमाहृत्य शालां यक्ष्यामहे वयम् ॥ १५

1200(A)* राम प्रीतिसयुक्तमिद वचनमब्रवीत् ।
ज्ञात मया रघुश्रेष्ठ त्वदागमनकारणम् ।
अत्र वासमृषीणा च सकाशे रोचय प्रभो ।
इति तेन समाज्ञप्त प्रीयमाणो महारथ ।
तथेति प्रतिजग्राह ऋषिणोक्त कृताञ्जलि । [5]

—(l 5) G1 महातेजा, M3 महाबाहु T3 लक्ष्मणाग्रज]

13 D5 om 13 —ᵇ) G1 वराणि च दृढानि च (by transp) —ᶜ) G1 कुरुष्वावसथा(न्) —ᵈ) T3 वासा, G2 वासो G1 वसेमाभिमत मनः —For 13, Ś1 Ñ2 V1 B D1–4 6 7 M4 subst

1201* गजभग्नान्युपादाय दारूण्युपवनान्तरात् ।
लतावितानसंछन्ने द्वे चक्रतु सदने पृथक् ।

[(l 1) Ś1 B1 2 D1 6 7 [उ]पाहृत्य, B4 °हृत्य (for °दाय) V1 D1–4 7 M4 [अ]थ (for [उ]प-) —(l 2) Ñ2 लतावनद्धे च ततश्, V1 °लग्ने द्वे, B2 °वने तु, B3 4 D1 4 लतावितानबद्धे द्वे (B3 च), D2 3 °नद्धे द्वे, M4 लताप्रतानसंनद्धे द्वे (for the prior half) Ñ2 B3 चक्रतु शयने, V1 D1–4 शरणे चक्रतु, B1 4 M4 चक्रतु शरणे D7 प्रतानबद्धे द्वे शरणे(णे) चक्रतुस्तौ पृथक् (subm)]

14 ᵇ) T2 3 सौमित्रीन् (sic) —For 14, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1202* वृक्षपर्णैश्च बहुभिश्छादयामासतुस्तत ।
ते पर्णशाले कृत्वाथ शोधयामास लक्ष्मण ।

[(l 1) V1 D1 3 बृ(V1 ब)हद्भिस्तौ, D2 4 5 7 M4 महद्भिश्च (M4 °स्ता) (for च बहुभिश्) B4 छादयामास लक्ष्मण (for the post half) —(l 2) B1 तु, D5 च (for [अ]थ)]

—Then all cont

1203* मृदोपलेपन चक्रे वैदेही तनुमध्यमा ।

[B4 मृदोप ःन, D3 मृदुपलेपन]

—After 14, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1204* ता निष्ठिता बद्धकटा दृष्ट्वा राम सुदर्शनाम् ।

[Dg1 निविष्टा (for निष्ठिता) T2 G2 निष्ठितावद्धकटा ❀ Cm t बद्धकटा बद्धकवाटाम् । छान्दसो वर्णलोप । ❀ G1 सुदर्शन]

15 For 15, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1205* कृत्वाश्रमपद रामस्ततो लक्ष्मणमब्रवीत् ।
मृगमाहृत्य सौमित्रे चरु श्रपय माचिरम् ।
तेन यष्टुमिहेच्छामि चरुणाश्रमदेवता ।

[(l 1) D4 5 7 दृष्ट्वाश्रमपदे(D5 °द). —(l 2) Ś1 D5 आहत्य, Ñ2 आकृष्य (for आहृत्य) D2 रिच (meta) (for

स लक्ष्मणः कृष्णमृगं हत्वा मेध्यं प्रतापवान् ।
अथ चिक्षेप सौमित्रिः समिद्धे जातवेदसि ॥ १६
तं तु पक्वं समाज्ञाय निष्टप्तं छिन्नशोणितम् ।
लक्ष्मणः पुरुषव्याघ्रमथ राघवमब्रवीत् ॥ १७
अयं कृष्णः समाप्ताङ्गः शृतः कृष्णमृगो यथा ।
देवता देवसंकाश यजस्व कुशलो ह्यसि ॥ १८
रामः स्नात्वा तु नियतो गुणवाञ्जप्यकोविदः ।
पापसंशमनं रामश्चकार बलिमुत्तमम् ॥ १९

G B. L

चिरम्) —(l 3) Ś1 B3 D3 5 वरु(B3 लक्ष्म)णाश्रमदेवता (for the post half)]

—After 15, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1206* कर्तव्य वास्तुशमन सौमित्रे चिरजीविभि ।
मृग हत्वानय क्षिप्र लक्ष्मणेह शुभेक्षण ।
कर्तव्य शास्त्रदृष्टो हि विधिर्धर्ममनुस्मर ।
भ्रातुर्वचनमाज्ञाय लक्ष्मण परवीरहा ।
चकार च यथोक्त स त राम पुनरब्रवीत् ।
ऐणेय श्रपयस्वैतच्छाला यक्ष्यामहे वयम् ।
त्वर सौम्य मुहूर्तोऽय ध्रुवश्च दिवसो ह्ययम् ।

[(l 1) T2 G1 2 M1 चिरवासिभि , Cg t as above (for °जीविभि) —(l 3) T2 वा, T3 om (subm) (for हि) T2 विधिधर्मम् Dg1 Dm1 T2 M2 (before corr) अनुसरन्, Cm g k as above —(l 4) T3 M3 आस्थाय (for आज्ञाय) —(l 5) Dt1 हि (for स) K(ed) म यथोक्त च G1 राम (sic) —(l 6) Dg1 श्रपयस्वाद्य —(l 7) G1 ध्रुव K(ed) [ऽ]पि (for हि) G1 2 [अ]द (for [अ]यम्)]

16 For 16, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1207* इत्युक्तो लक्ष्मणो भ्रात्रा हत्वा कृष्णमृग वनात् ।
आहृत्य जनयित्वाग्नि श्रपयामास सस्कृतम् ।

[(l 1) B1 D5 भ्राता D3 सह (for हत्वा) Ś1 D4–7 वने (for वनात्) —(l 2) B3 आकृत्य (for आहृत्य) Ś1 D4.6 7 चानयित्वा, Ñ2 B2–4 ज्वा(B2 3 ज्व)ल° (for जनयित्वा) D3 जन-* ग्नि Ś1 D1 4–7 त चरु (for सस्कृतम्) D2 त्रपयामास (sic) सत्कृत (for the post half)]

17 [a]) Dt1 तत् (for त) T1 स विज्ञाय (for समा°) —[b]) T2 छिन्नशोभित, G1 छन्न° (for °शोणितम्) —For 17, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1208* त मृग सस्कृत कृत्वा सुनिष्टप्त च लक्ष्मण ।
उवाच राममभ्येत्य कृताञ्जलिरिद वच ।

[(l 1) M4 मृत (for मृग) Ñ2 B3 श्रपित, V1 B2 D5 सुश्रित, B1 4 D1–3 M4 सुश्चन (for सस्कृत) Ś1 D4 6 7 सुपक्क, Ñ2 B3 °स्तप्त, B4 सुमिष्ट (subm), D3 सुनिष्टस्त (sic), M4 सुनिविष्ट (for सुनिष्टप्त) —(l 2) Ñ2 कृताजलिम्]

18 [a]) Dt1 Ct सर्व (for कृष्ण) Dt1 Dm1 M1 (*inf lin sec m* also) समस्ताग , T3 समाप्ता च (for समाप्ताङ्ग) —[b]) Dt1 Dd1 Dm1 श्रित (for शृत) Dt1 मया, Cm g as in text (for यथा) —[c]) Dg1 Dd1 Dm1 T3 G M1 देवता —For 18, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1209* आज्ञया ते मयाहृत्य शृत कृष्णमृगो वनात् ।
यष्टुमर्हसि तेन त्वं देवता अभिकाङ्क्षिताः ।

[(l 1) V1 वचनात् (for आज्ञया) B3 मयाकृत्य, D4 7 समा° (for मयाहृत्य) B2 D5 श्रित , D3 कृत , D4 7 श्रित (for शृत) Ś1 B3 कृष्णो मृगो, D4 7 कृष्ण मृग(D7 क्षुन [sic]) (for कृष्णमृगो) —(l 2) D7 येन (for तेन) V1 अपि काक्षिता , D1–5 7 M4 ह्यभि°]

19 [a]) G1 [अ]थ (for तु) —[b]) Dt1 जपकोविद —After 19[ab], Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1210* सग्रहेणाकरोत्सर्वान्मन्त्रान्सत्रावसानिकान् ।
इष्ट्वा देवगणान्सर्वान्विवेशावसथ शुचि ।
बभूव च मनोह्लादो रामस्यामिततेजस ।
वैश्वदेवबलि कृत्वा रौद्र वैष्णवमेव च ।
वास्तुसशमनीयानि मङ्गलानि प्रवर्तयन् ।
जप च न्यायत कृत्वा स्नात्वा नद्या यथाविधि ।

[(l 1) Dd1 विग्रहेण (for स°) —(l 2) Dd1 दृष्ट्वा (for इष्ट्वा) Dm1 T1 2 G1 M2 वर्मार्ति, G2 M1 सदन (for [आ]वसथ) G2 शुचि —(l 3) G2 वचनोह्लादो (for च मनो°) —(l 5) M3 वासस्य (for वास्तुस-) T3 G2 वास्तुशम (meta)मनीयानि —(l 6) Dg1 जप्य (for जप)]
—For 19, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1211* इत्युक्तो राघव स्नात्वा जप्त्वा च विधिवत्तदा ।
इध्माग्नि मन्त्रवत्तत्र ततस्तज्जुहुवे हवि ।
हविर्हुत्वा च देवेभ्य पितृभ्यस्तदनन्तरम् ।
निर्ववाप पवित्रेषु निवाप सजलाञ्जलिम् ।
न्युप्य चैव निवाप त भूतेभ्योऽपि विधानत ।
चकार बलिनिर्वाप राघवस्तदनन्तरम् ।

[(l 2) Ś1 इध्माग्नि, Ñ2 M4 रक्षाग्नि, B1 2 हुत्वाग्नि, B4 कृत्वाग्नि, D1 3 6 इध्याग्नि (for इध्माग्नि) B1 विधिवत्तत्र, D4 7 सम्भृत कृत्वा, D5 मन्त्रत कृत्वा (for मन्त्रवत्तत्र) Ś1 V1 B4 D1 6 तु, M4 त (for तज्) B2 जुहुवे हविरुत्तम (for the post half) —(l 3) D4 5 7 निवेद्य (for हुत्वा च) B1 सर्वेभ्यस्, D6 पितृभृस् (sic) (for पितृभ्यस्) B2 च तदतर Ñ2 B3 हविर्दत्त्वा च विधिवद्देवेभ्य-स्तदनतर —After l 3, D2 reads (erroneously) l 1-2 only of 1212* —B4 om (hapl) l 4-6 —(l 4) B1 विनिधाय, B2 निरवाप, D1 3 M4 निववाप (for निर्ववाप) D3 पवि , D5 पवित्रेण (for पवित्रेषु). V1 D2 5 6 निर्वाप V1 च जलाजलि, D1 M4 स्वजनाजलि , D3 4 7 सलिलाजलि Ñ2 B3 (also as above [var] निववाप) निधाय स पवित्रेषु निवाप सजल बलि —(l 5) V1 D1–4 7 निर्वा(D1 3 °वा)प्य च, B3 न्युपधाय (for न्युप्य चैव) D2 निर्वाप, D4 निर्वाया (sic) (for

तां वृक्षपर्णच्छदनां मनोज्ञां
यथाप्रदेशं सुकृतां निवाताम् ।
वासाय सर्वे विविशुः समेताः
सभां यथा देवगणाः सुधर्माम् ॥ २०

अनेकनानामृगपक्षिसंकुले
विचित्रपुष्पस्तवकैर्द्रुमैर्युते ।
वनोत्तमे व्यालमृगानुनादिते
तदा विजह्रुः सुसुखं जितेन्द्रियाः ॥ २१

सुरम्यमासाद्य तु चित्रकूटं
नदीं च तां माल्यवतीं सुतीर्थाम् ।
ननन्द हृष्टो मृगपक्षिजुष्टां
जहौ च दुःखं पुरविप्रवासात् ॥ २२

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चाशः सर्गः ॥ ५० ॥

निवाप) B2 तु (for त) M4 निवाप च निवाप्यांते (for the prior half) D2 चिधानल्र (sic) (for विधानत). D5 निर्वाप्येव च निर्वाप भूतेभ्यो विधिना तत —B4 om l 6],
—Thereafter Ś1 Ñ2 V1 B D1 3–7 M4 cont , D2 ins l 1–2 only after l 3 of 1211*

1212* लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा हुतशेष तत स्वयम् ।
उपविश्योपयुयुजे कृते पर्णपुटे शुचौ ।
परिविष्य च सीतापि तावुभौ भर्तृदेवरौ ।
एकान्त समुपागम्य तत शेषमुपाददे ।

[(l 2) D4 7 उपविश्योपबुभुजे (for the prior half). V1 D1 3–5 7 कृत्वा, B4 हृते (for कृते) Ś1 D5 6 M4 शुभे, D1 शुचि, D4 7 शुभ (for शुचौ) D2 कृत्वार्पणशुचौ पुटे (sic) (for the post half) —(l 3) Ś1 B4 D6 परिवेष्य, V1 परिष्वज्य, D3 परिवेक्ष्य (for °विष्य) B4 [इ]ति, D5 च (for [अ]पि) B1 रामलक्ष्मणौ (for भर्तृदेवरौ) — (l 4) V1 D4 7 M4 एकात V1 D1 3–5 7 M4 उपविश्यैका (for समुपागम्य) V1 D3 M4 तयो (for तत) V1 उपाद्येत.],
while Dg1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins., Dt1 ins l 1–2 only after 19

1213* वेदिस्थलविधानानि चैत्यान्यायतनानि च ।
आश्रमस्यानुरूपाणि स्थापयामास राघव ।
वन्यैर्माल्यै फलैर्मूलै पक्वैर्मांसैर्यथाविधि ।
अद्भिर्जपैश्च वेदोक्तैर्दर्भैश्च ससमिद्गणै ।
तौ तर्पयित्वा भूतानि राघवौ सह सीतया । [5]
तदा विविशतु शाला सुशुभा शुभलक्षणौ ।

[(l 1) T3 वेधिस्तल-, M3 °स्थली (for वेदिस्थल-) —(l 3) Dg1 अन्यैर् (for वन्यैर्) M2 माले (for माल्यै) Dg1 भक्ष्यैर् (for पक्वैर्) —(l. 4) T1 G3 समभित्कुशे , T2 ससमिद्गणे —(l 5) M2 transp राघवो and सीतया —(l 6) G3 शाखा (for शाला) Dm1 सशुभा, M3 शुभाश्च (for सुशुभा) G1 शुभदर्शना , G2 M1 °णा (for शुभलक्षणौ)]

20 a) D5 7 वृक्षपर्णाच्छदना —b) D4 7 यथाप्रदेशा T3 निवेता (sic), M2 निवास्ता (sic) —c) D7 समेता

21 a) Dm1 M2 -नानाविध-, T3 -नानायुध- (for -नानामृग-) —b) M3 विचित्रपुष्पै Dd1 Dm1 -स्तबक , M2 -[आ]स्तबकैर्. T3 om द्रुमैर् D4 5 7 विचित्रपुष्पस्तबकोपशोभिते —c) D4 5 7 नगोत्तमे (for वनोत्तमे) —d) T3 तथा (for तदा) M3 सुमार्गे (for सुसुखं) —For 20–21, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1214* अनेकनानाविधपक्षिनादिते
विचित्रपुष्पस्तबकोपशोभिते ।
नगोत्तमे तत्र निवासमेयिवा
न्तुतोष राम सहलक्ष्मणस्तदा ।

[(l 1) D2 lacuna up to पक्षि Ś1 -नानाविधि- B1 D1 पक्ष (for पक्षि-) D2 -परिते (for -नादिते) —(l. 2) V1 -पत्र- (for -पुष्प-) —(l 3) D6 विकासम् (for निवा°) Ñ2 B1 3 4 D3 ईयिवास , V1 एयवास् (sic) D1 निवा(य)सनस्तदा.]

22 a) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 तं रम्यम्, T1 damaged (for सुरम्यम्) T3 moth-eaten for स तु चि Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 हि, M2 4 त्रि- (for तु) —b) M2 माल्यलता Dg1 सतीर्थां, D4 7 सुरम्या (for सुतीर्थाम्) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 ता(D6 त) चैव पुण्या सरित(B1 °त) सु(D3 स)तीर्थां (B4 °र्थं) —c) Dm1 T2 3 G2 M1 रामो, M2 दृष्ट्वा, Cg t as in text (for हृष्टो) —d) T2 पुन (sic) (for पुर-). —For 22cd, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1215* मन्दाकिनीं पुष्पफलाढ्यतीरा
दु ख जहुस्तेऽथ विवासमूलम् ।

[(l 1) D2 3 पुष्पफलाढ्यतीरा —(l 2) Ś1 D6 ते वनवासमूल, V1 D1–3 M4 पुरविप्रवासज(D1 °जा) (for तेऽथ विवासमूलम्)];
while D4 5 7 subst

1216* वन च दृष्ट्वा मृगपक्षिजुष्ट
दु ख जहू राज्यविवासमूलम् ।
[(l 2) D5 जहुर्ज्वर राज्यविनाशमूल]

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ2 V1 B1 2 D4 6 7 चित्रकूटनिवास·, B3 4 वनप्रवेशे चित्रकूटनिवास , D1 चित्रकूटपर्णकुटीरक, D2 3 चित्रकूटे पर्णकुटीकरण , D5 पर्णकुट्यां बलिपूजा —*Sarga no* (figures, words or both) B1 4 D3 6 om , Ś1 60, Ñ2 D4 55, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D7 S 56, B2 45, B3 54, D1 112, D2 5 59 —After colophon, D6 G conclude with रामाय नम., T2 श्रीरामचन्द्राय परमगुरवे नम·.

५१

कथयित्वा सुदुःखार्तः सुमन्त्रेण चिरं सह ।
रामे दक्षिणकूलस्थे जगाम स्वगृहं गुहः ॥ १

अनुज्ञातः सुमन्त्रोऽथ योजयित्वा हयोत्तमान् ।
अयोध्यामेव नगरीं प्रययौ गाढदुर्मनाः ॥ २

स वनानि सुगन्धीनि सरितश्च सरांसि च ।
पश्यन्नतिययौ शीघ्रं ग्रामाणि नगराणि च ॥ ३

ततः सायाह्नसमये तृतीयेऽहनि सारथिः ।
अयोध्यां समनुप्राप्य निरानन्दां ददर्श ह ॥ ४

स शून्यामिव निःशब्दां दृष्ट्वा परमदुर्मनाः ।
सुमन्त्रश्चिन्तयामास शोकवेगसमाहतः ॥ ५

कच्चिन्न सगजा साश्वा सजना सजनाधिपा ।
रामसंतापदुःखेन दग्धा शोकाग्निना पुरी ।
इति चिन्तापरः सूतस्त्वरितः प्रविवेश ह ॥ ६

51

☞ Ñ1 missing for Sarga 51 (cf v l 1058*). M1 begins with श्रीरामाय नम

1 a) Dg1 Dt1 Dm1 G3 तु, Cr g t as in text (for सु-) —c) Dm1 -कूटस्थे, Cm as in text, Ct -तीरस्थे T3 ज.* (moth-eaten) (for जगाम) —For 1, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1217* स शोचित्वा तु सुचिर सुमन्त्रेण गुहस्तदा ।
गङ्गापारगत राम जगाम स्वपुर तत ।

[(1 1) B2 4 [अ]थ (for तु) B1 स शोचयित्वाथ (hypm). Ś1 Ñ2 B1 3 D1 3 6 M4 सह, B4 शुचि (for तदा) —(1 2) Ñ2 D2 5 6 -पार, D4 7 -पारे, M4 -तीरे (for -पार-) D2 4 5 7 -गते रामे V1 सुपुर M4 प्रति (for तत)]

—D2 4 5 7 cont , Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins after 1

1218* भरद्वाजाभिगमन प्रयागे च सहासनम् ।
आ गिरेर्गमन तेषा तत्रस्थैरभिलक्षितम् ।

(1 1) Dt1 सभाजन, D5 महासन, T3 सभामन, Ct*p* as above —(1 2) G2 M1 Cv m उपलक्षित, Cr g k t as above D2 4 5 7 चित्रकूटनिवास च तत्रस्थैरेव तै श्रुत]

2 a) Ś1 Ñ2 B D2 6 अनुज्ञाप्य (D2 °य), V1 D1.3 M4 त्वरान्वित (for अनुज्ञात) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 G1 M4 [अ]पि (for ऽथ) —b) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 हया (B4 महा)न्रथे, T3 °त्तमा (for हयोत्तमान्) V1 om from 2c to 3b —d) Ś1 प्रययुर् Ś1 Ñ2 B D1–7 M4 भृश-, T2 गृढ- (for गाढ-) B4 D2 4 5 7 -दु खित (for -दुर्मना)

3 V1 om 3ab (cf v l 2) —a) T1 स missing Ś1 Ñ2 B D1–7 M4 सोतीत्य (D5 °र्थ) सु(Ñ2 B3 च)वहून्देशान् —b) M4 सरासि सरितस्तथा —c) Dt1 Ct यत्तो (for अति-) Dg1 M2 अभिययौ, T3 अ+ यौ (moth-eaten) (for अतिययौ) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 कालेन नातिमहता —d) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 5 6 T2 G1 3 M4 ग्रामाश्च (D1 °स्तु), D4 7 सोतीत्य (for ग्रामाणि)

4 b) T1 (*inf lin*) G2 M1 Cv k t द्वितीये, Cr m g as in text (for तृतीये) ❀ Cm तृतीयेऽहनि तृतीये सायाह्नसमये अह्नस्तृतीयभागभूते सायाह्नकाले Cg offers similar explanation ❀ —d) G1 हि (for ह) —For 4, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1219* अयोध्यामाजगामार्तो निवृत्तेऽहनि सारथि ।
आर्तनारीनरगणा दीनस्वनवर्ती तदा ।

[(1 1) D4 6 7 आजगामाते (D6 °तो) D2 निवृत्ते —(1 2) Ś1 B1 2 D4–7 -स्वरव (D7 °ः)र्ती D2 तथा]

5 For 5, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1220* शून्यामिव च नि शब्दा निरानन्दजनायुताम् ।
प्रम्लानपङ्कजवना विजला पद्मिनीमिव ।
निशाकरपरिभ्रष्टा ताराहीना निशामिव ।
ता दृष्ट्वा चिन्तयामास सुमन्त्रो मन्त्रिसत्तम ।
प्रविशस्ता पुरीं दीना निर्जना विगतत्विषम् । [5]

[Before l 1, Ś1 (m) ins शिवायों नम —(l 1) D4 7 स (for च) Ś1 D6 -जनावृता, Ñ2 D2 -जनैर्वृता, B4 °युधा (for -जनायुताम्) —(l 2) D4 5 7 अ(D7 आ)म्लान Ś1 -पङ्कजवती Ñ2 B विपुला, D3 5 निर्जला, M4 विजना (for विजला) —Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 om (hapl) l 3 —(l 4) D6 त (for ता) Ś1 D4–7 चिंतयन्नेव, M4 मन्त्रयामास (for चिन्तयामास) —(l 5) Ś1 D4–7 प्राविशत् (for प्रविशस्) Ś1 Ñ2 B D4 6 7 दीनो (for दीना) Ñ2 B2 3 -द्विष, V1 D5 -त्विषा, M4 -श्रिय (for -त्विषम्)]

6 a) Dg1 कष्टेन (for कच्चिन्न) —b) T2 M2 सजनाधिप (sic) —c) Dg1 रामसतप्तयुक्तेन (sic) —After 6c, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1221* वाजिभि शीघ्रपातिभि ।
नगरद्वारमासाद्य

[(1 1) Dt1 Dd1 Dm1 शीघ्रयायिभि]

—For 6, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 (om l 1) 3–7 M4 subst

सुमन्त्रमभियान्तं तं शतशोऽथ सहस्रशः ।
क्व राम इति पृच्छन्तः सूतमभ्यद्रवन्नराः ॥ ७

तेषां शशंस गङ्गायामहमापृच्छ्य राघवम् ।
अनुज्ञातो निवृत्तोऽस्मि धार्मिकेण महात्मना ॥ ८

ते तीर्णा इति विज्ञाय बाष्पपूर्णमुखा जनाः ।
अहो धिगिति निःश्वस्य हा रामेति च चुक्रुशुः ॥ ९

शुश्राव च वचस्तेषां वृन्दं वृन्दं च तिष्ठताम् ।
हताः स्म खलु ये नेह पश्याम इति राघवम् ॥ १०

दानयज्ञविवाहेषु समाजेषु महत्सु च ।
न द्रक्ष्यामः पुनर्जातु धार्मिकं राममन्तरा ॥ ११

किं समर्थं जनस्यास्य किं प्रियं किं सुखावहम् ।
इति रामेण नगरं पितृवत्परिपालितम् ॥ १२

1222* कच्चित्सरतनिचया सनरा सनराधिपा ।
रामशोकाग्निना कृत्स्ना न दग्धेय पुरी भवेत् ।
इति सचिन्तयन्सूत प्रविवेश स ता पुरीम् ।

[(l 1) D1 6 कश्चित् V1 सवने (for सरत). Ñ2 V1 B D1 7 सगजाश्व(D1 °जा स)नराधिपा, M4 सराज्या सनराधिपा (for the post half). —(l 2) V1 कृत्स्नो, D7 °त्स्ना D2 हि (for न) Ñ2 B transp कृत्स्ना and दग्धा M4 दग्धेय नगरी भवेत् (for the post half) —(l 3) Ñ2 V1 B D1 3 M4 आर्त (for सूत)]

—After 6, Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 ins

1223* सुमन्त्रो व्यथयोपेतः स्यन्दनेन हतत्विषा ।

[Ñ2 B3 D6 हतद्विषा, V1 महत्त्विषा (for हतत्विषा)]

—D3 cont , while D2 4 5 7 ins after 6

1224* ते श्रुत्वा रथनिर्घोषं बाष्पपर्याकुलेक्षणा ।
सोत्सुका नागरा सर्वे सुमन्त्रागमने तदा ।
एक रथस्थं दृष्ट्वा तु सर्वे पौरा विचेतस ।
कस्मादेष समायातस्त्यक्त्वा राम च निर्जने ।

[(l 1) D4 श्रुत्य (for श्रुत्वा) D2 -कुलेक्षणे — (l. 2) D3 सौत्सुका D5 गमने (for [आ]गमने) —(l 3) D5 एक रथे स्थित दृष्ट्वा पौरास्ते समचिंतयन् —(l 4) D2 त्यक्ता राम, D4 7 राम त्यक्त्वा (by transp) (for त्यक्त्वा राम)]

7 [a]) B1 सुमन्त्र Ś1 D2 3 6 अभियात तु(D3 च), Ñ2 B3 4 D4 5 7 T1 2 M4 अभिया(B4 °धा)त तु(T1 2 त), V1 अभ्यगच्छत, Dt1 Dd1 Dm1 G1 अभिधावत (G1 °त), D1 अभियाचत (for अभियान्त त) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 दृष्ट्वा शत- (for शतशोऽथ) —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D1–7 रथम् (for सूतम्) B4 रथवत्सद्रभसुन्धरा (sic)

8 [a]) D5 सकलम् (for गङ्गायाम्) —[b]) Ś1 D4–7 आमन्त्र्य (for आपृच्छ्य) —[c]) M3 हि वृत्तो (for निवृत्तो) —[d]) Ś1 D6 तेनैव सु , D7 मार्मिकेण (for धार्मि°) —For 8, Ñ2 V1 B D1–3 M4 subst

1225* तेभ्यः शशंस स तदा गङ्गातीरे महात्मना ।
तेनाह समनुज्ञात उत्तीर्णेनागतः पुरीम् ।

[(l 1) B4 शश V1 D1–3 M4 -तीरान् (for -तीरे). —(l 2) B1–3 उत्तीर्णे च D3 om from त in अनुज्ञात up to ग in आगत]

9 [a]) Ñ2 B1 4 D1 4 5 7 तीर्(D5 तू)र्णान् (Ñ2 B4 °र्णा) (for तीर्णा) Ñ2 B D1 त(B1 2 D1 च, B4 तत) श्रुत्वा, D4 6 7 सश्रुत्य(D5 °त्वा) (for विज्ञाय) Ś1 D6 ते तीर्णानमि-संश्रुत्य, V1 D2 3 M4 ते न तीर्णमिति श्रुत्वा —[b]) Dt1 Dd1 Dm1 D4 6 7 नरा (for जना) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 बाष्पपर्या(D2 °पूर्णा)कुलेक्षणाः —[c]) T2 इत (sic), G1 2 अति- (for इति) Ñ2 V1 B D1–3 M4 [उ]च्छ्वस्य (for निःश्वस्य) —[d]) Dt1 Dd1 M2 विचु(Dt1 °)क्रुशुः, Dm1 (also as in Dd1) विचुक्रुशु , T2 चुचुक्रुशु (for च चुक्रुशु). Ś1 Ñ2 B D6 M4 हा रामेति वि(B1 चि)चुक्रुशु , V1 D1–5 7 G2 M1 हा हतास्मे(G2 M1 °हा रामे)ति चुक्रुशु

10 [a]) Dd1 वचनस् (for च वचस्). —[d]) Dd1 इह (for इति) —For 10, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 subst (D4 5 7 line 1 only)

1226* वृन्दशो जल्पता तेषा शुश्राव स तदा गिर ।
निर्लज्जोऽयं कथ राम त्यक्त्वा पुनरिहागत ।

[(l 1) V1 वृन्दशो, D5 वृन्दशो (for वृन्दशो) —(l 2) D3 रामत्यक्ता Ś1 Ñ2 B D6 निर्लज्जोऽयं वने त्यक्त्वा राम पुनरहा(Ś1 D6 °रिहा)गत]

11 [b]) Dd1 समाधिषु (for °जेषु) —[c]) T3 जाम (sic) (for जातु) —[d]) G2 भातर (sic). —For 11, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1227* महोत्सवसमाजेषु कथ नाम सुनिर्घृणा ।
विहरेम पुनर्हृष्टा विना त नरकुञ्जरम् ।

[(l 1) D2 नाना (for नाम) Ñ2 सुनिर्घृणा, B4 °र्जन, D1 2 °ण, D4 7 स निर्वृता, D5 °र्भया (for सुनिर्घृणा). —(l 2) B4 विहरेत्स, D6 विरहेम (meta) (for विहरेम). Ś1 V1 D5–7 दृष्टा, B4 हृष्टे (for हृष्टा) V1 नितान (meta) D5 विनीत (for विना त)]

12 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B1 3 4 D1–3 6 स्यात्प्रिय (for समर्थं). B2 M4 किं स्यात्प्रियजनस्यास्य, D4 5 7 किं स्यात्प्रयोजन चास्य. —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 काङ्क्षितं (for किं प्रिय). T1 2 G1 किं सुख किं प्रियावह (by transp) —[cd]) Ś1 D4–7 इद (for इति) S1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4–7 M2 3 Cr m g t पित्रेव, T3 G2 M1 पुत्रवत् (for पितृवत्) —For 12[cd], Ñ2 V1 B D1–3 M4 subst

वातायनगतानां च स्त्रीणामन्वन्तरापणम् ।
रामशोकाभितप्तानां शुश्राव परिदेवनम् ॥ १३
स राजमार्गमध्येन सुमन्त्रः पिहिताननः ।
यत्र राजा दशरथस्तदेवोपययौ गृहम् ॥ १४
सोऽवतीर्य रथाच्छीघ्रं राजवेश्म प्रविश्य च ।
कक्ष्याः सप्ताभिचक्राम महाजनसमाकुलाः ॥ १५
ततो दशरथस्त्रीणां प्रासादेभ्यस्ततस्ततः ।
रामशोकाभितप्तानां मन्दं शुश्राव जल्पितम् ॥ १६
सह रामेण निर्यातो विना राममिहागतः ।
सूतः किं नाम कौसल्यां शोचन्तीं प्रति वक्ष्यते ॥ १७
यथा च मन्ये दुर्जीवमेवं न सुकरं ध्रुवम् ।
आच्छिद्य पुत्रे निर्याते कौसल्या यत्र जीवति ॥ १८
सत्यरूपं तु तद्वाक्यं राज्ञः स्त्रीणां निशामयन् ।
प्रदीप्तमिव शोकेन विवेश सहसा गृहम् ॥ १९

1228* इति चिन्तयता तेन जनोऽय परिपालित ।
[Ñ2 येन, D7 [अ]नेन (for तेन) D2 जातोय]

13 ^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 M1 राममेनाभि- (for रामशोकाभि-) —^{d}) T1 G3 M2 परिदेवित

14 For 13–14^b, Ś1 D4–7 subst , Ñ2 subst l 1–2 of 1229* and 1230* for 13–14^b

1229* त कथ पुण्डरीकाक्ष श्याम पद्मदलेक्षणम् ।
निर्लज्जोऽय वने राम विसृज्य पुनरागत ।
एताश्चान्याश्च विविधा शृण्वन्वाच स सारथि ।

[(l 2) D7 निर्सज्जोय (sic) (for निर्लज्जोऽय) Ś1 D4–7 गृह (for वने) —Ñ2 om l 3 —(l 3) D4 5 7 दु खार्ता (for विविधा)]

—For 13–14^b, Ñ2 (see above) V1 B D1–3 M4 subst

1230* वातायनगताना च स्त्रीणा शुश्राव भाषितम् ।
निराशोऽय कथ राममुत्सृज्य पुनरागत ।
एताश्चान्याश्च दु खार्त शृण्वन्वाच स सारथि ।

[(l 1) D2 ततोय नागराणा तु (for the prior half) —(l 2) D3 निराशोक (sic) —(l 3) B4 D2 दु खार्ता]

—^{d}) Dd1 तम् (sic) (for तद्) Ś1 D5–7 प्रययौ (D7 °यो), B4 [उ]..य, D3 [उ]पाययौ (for [उ]प°) T3 om from गृह up to स्तत in 16^{ab}

15 T3 om 15 (cf v l 14) —^{b}) Dg1 T2 G2 3 प्रवेश्य(G3 °श) (for प्रविश्य) —^{c}) Dg1 कक्षा T1 2 G1 3 M1 2 [अ]तिचक्राम —For 15, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1231* अवतीर्य रथादाशु राजवेश्म विवेश तत् ।
शोकदीनजनाकीर्णं सप्तकक्ष्य हतत्विषम् ।

[(l 1) Ś1 D4–7 चासौ, V1 D1–3 चापि, M4 चाशु (for आशु) D2 यत्, D4 7 त (for तत्) —(l 2) D4 6 7 शोकदीर्ण- D7 -जलाकीर्ण D2 तप्त (for सप्त) Ñ2 B D1–5 7 -कक्ष(B2 °क्षा) (for -कक्ष्य) Ñ2 B हतद्युति(B1 2 °ति , B4 °श), D2 समन्वित, D6 °द्विष (for हतत्विषम्)]

—After 15, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G M1–3 ins .

1232* हर्म्यैर्विमानै प्रासादैरवेक्ष्याथ समागतम् ।
हाहाकारकृता नार्यो रामादर्शनकर्शिता ।
आयतैर्विमलैर्नेत्रैरश्रुवेगपरिप्लुतै ।
अन्योन्यमभिवीक्षन्ते व्यक्तमार्ततरा स्त्रिय ।

[= 2 53 9–10 —(l 1) M2 अनेक्षाय (sic) T1 2 तमागत, Cr m g t स° as above —(l 2) G2 M3 हाहाकार्य- Dm1 T2 -दर्शन- (for -[अ]दर्शन-) Dg1 Dt1 कर्पिता (for -कर्शिता) —(l 4) Dm1 -वीक्ष्यते]

16 T3 om 16^{ab} (cf v l 14) —^{c}) T3 राममेवाभि- (for रामशोकाभि-) —For 16, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1233* ततो दशरथस्त्रीणा शुश्राव परिदेवितम् ।
प्रासादशिखरस्थाना दु खार्तानामितस्तत ।

[(l 1) Ś1 D3–5 7 दशरथ B4 परिवेदित —(l 2) B4 प्रसादशिखरे स्थाता (sic) (for the prior half) Ś1 D6 दु खितानाम्]

17 ^{a}) G1 स हि (for सह) Ñ2 V1 B D1–3 M4 निर्याय (V1 D1–3 °त्वा) (for निर्यातो) —^{b}) Ñ2 V1 B D1–5 7 M4 उपागत (for इहा°) —^{c}) V1 B1–3 D2 3 5 7 सूत, D1 तत (for सूत) D4 7 तात (for नाम) T2 om from कौ in ^{c} up to इव in 19^c V1 B3 4 D4 7 कौशल्या- G2 M1 कथ नु सूत कौसल्या —^{d}) Dt1 Dd1 Dm1 G2 क्रोशन्तीं (for शोचन्ती) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 पृष्ट (V1 °ष्ट) स(D2 4 कि)प्रति(D2 नाम) वक्ष्यसि(Ś1 D1 3 4 6 M4 °ति)

18 T2 om 18 (cf v l 17) —^{a}) B1 तथा (for यथा) Ś1 D6 तु मन्ये, V1 D1–3 °नाम, B1 2 D4 [अ]व°, M4 °नून (for च मन्ये) Ś1 D6 दुर्जात (for दुर्जीवम्) —^{b}) Ś1 B1 2 D6 तथा न, B4 यथा तु, Dm1 D1 एव तत् (D1 °तस्), D2 एव नु, D4 7 तमेव, M4 न तथा (for एव न) Ś1 B4 D6 मरण, V1 B2 स्वमर, B1 D2 3 सुसर, D1 त्वमर (for सुकर) Ñ2 B3 तथान्यकर(B3 °श्वरम) ध्रुव (sic) —^{c}) M2 आच्छाद्य Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 प्रिये निर्वा(B1 निर्या, B2 D5 विवा)सिते पुत्रे —^{d}) Dd1 जीवता (for जीवति)

19 T2 om up to इव in ^{c} (cf v l 17) —^{a}) Ś1 D6 तथाभूत(D6 °तस्), D5 सत्य रूप (for सत्यरूप) Dt1

स प्रविश्याष्टमीं कक्ष्यां राजानं दीनमातुरम् ।
पुत्रशोकपरिद्यूनमपश्यत्पाण्डरे गृहे ॥ २०
अभिगम्य तमासीनं नरेन्द्रमभिवाद्य च ।
सुमन्त्रो रामवचनं यथोक्तं प्रत्यवेदयत् ॥ २१
स तूष्णीमेव तच्छ्रुत्वा राजा विभ्रान्तचेतनः ।
मूर्छितो न्यपतद्भूमौ रामशोकाभिपीडितः ॥ २२
ततोऽन्तःपुरमाविद्धं मूर्छिते पृथिवीपतौ ।
उद्धृत्य बाहू चुक्रोश नृपतौ पतिते क्षितौ ॥ २३
सुमित्रया तु सहिता कौसल्या पतितं पतिम् ।
उत्थापयामास तदा वचनं चेदमब्रवीत् ॥ २४
इमं तस्य महाभाग दूतं दुष्करकारिणः ।
वनवासादनुप्राप्तं कस्मान्न प्रतिभाषसे ॥ २५
अद्येममनयं कृत्वा व्यपत्रपसि राघव ।
उत्तिष्ठ सुकृतं तेऽस्तु शोके न स्यात्सहायता ॥ २६

om तु (subm) —^{b}) D4–7 राजस्त्रीणा D6 निवासयन् ※ Cg निशामयन् निशमयन् । दीर्घश्छान्दस । ※ —^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 2 Ck t प्रदीप्त —For 19, Ñ2 B D1–3 M4 subst, while Ś1 V1 D4–7 subst l 2 only for 19^{cd}

1234* राजस्त्रीणा स तद्वाक्य तथ्यमित्यनुजग्मिवान् ।
शोकाग्निना दह्यमानो राजवेश्म विवेश तत् ।

[(l 1) Ñ2 B1 3 D2 3 [अ]नु(B3 °व)जज्ञिवान् (B1 जगमा) —(l 2) B3 ∗ह्यमानो, D1–3 M4 तप्य° (for दह्यमानो) B4 D1–3 नृप- (for राज-) D2 ∗वेश (damaged). Ś1 D6 स, D5 ह (for तत्) M4 धम्यमाण इवायस (for the post half)]

20 ^{a}) Dt1 [अ]ष्टमौ (sic) Dg1 कक्षा (for कक्ष्या) —^{d}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 पाडुरे, Cg as in text T3 ग्रहे —For 20, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1235* प्रविश्य च गृह दीनो राजान दीनचेतसम् ।
अपश्यत्पुत्रशोकार्तं हतसत्त्वौजस तथा ।

[(l 1) Ñ2 B2 D1 M4 तदा, B1 3 4 D2 3 तथा (for गृह) D1 सुतो, D3 दीन (for दीनो) —(l 2) D6 पुत्रशोकात, D7 °शोकार्ता (for °शोकार्तं) D1 -सर्व- (for -सत्त्व-) Ñ2 V1 B1 3 4 D1–3 M4 तदा (for तथा)]

21 ^{a}) Ś1 D4–7 तथा(Ś1 D6 °दा)सीनं, Ñ2 V1 B D1–3 M4 स राजान, G1 2 M1 समासीन (for तमासीन) —^{b}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G2 M1–3 राजानम् (for नरेन्द्रम्) Ñ2 V1 B D1–3 M4 प्रणिपत्य च सारथि —^{c}) Ñ2 V1 B D1–3 M4 यथोक्त (for सुमन्त्रो) —^{d}) T1 यथो moth-eaten Ñ2 V1 B D1–3 M4 कृताजलिरवे(B4 °वा)दय(V1 °.)त् (M4 °भापत)

22 ^{b}) Dg1 निभ्रातमानस, Dt1 विद्रुतमानस, Cg as in text (for °चेतन) —^{c}) M3 ह्यपतद् —For 22, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1236* तच्छ्रुत्वा च वचो राजा विसज्ञो भ्रान्तचेतन ।
निपपातासनाद्भूमौ दु सशोकविमूर्छित ।

[(l 1) Ś1 D4 6 7 वचन, Ñ2 B2 3 D5 M4 [अ]थ (D5 M4 तु) वचो (for च वचो) D6 भ्रातुचेत्तन (sic) —(l 2) D1 स तद् (for [आ]सनाद्) B4 अमौ (for भूमौ) M4 शोकदु·स- [by transp] Ś1 D6 -समन्वित (for -विमूर्छित) D4 5 7 राम(D5 °जा)दु·खेन मूर्छित (for the post half)]

23 ^{a}) G2 M3 आविद्ध-, Ck अविद्धं, Ct °द्धं (as in text) —^{c}) Dt1 Dm1 उच्छ्रि(Dm1 °क्षि)त्य, Dd1 उक्षिप्य, T1 उच्छिद्य, M2 उच्छ्रुत्य, Cg as in text (for उद्धृत्य) —^{d}) T2 परितेक्षणौ —For 23, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst.

1237* दृष्ट्वा तमासनाद्भूमौ पतित जगतीपतिम् ।
अन्त पुरस्त्रियोऽभ्येत्य बाहूनुच्छ्रित्य चुक्रुशु ।

[(l 1) D5 पतत D7 ज∗ती- (for जगती-) D3 -पति, D6 -·∗म् (for -पतिम्) —(l 2) D6 [ऽ]पेत्य (for ऽभ्येत्य) V1 D4 7 बाहुम् (V1 °हू) (for बाहून्) V1 त्वच्छ्रित्य, B3 D1 3 M4 उद्धृत्य, D2 उत्सृज्य, D4 7 उद्यम्य, D6 उच्छ्रि.. (for उच्छ्रित्य)]

24 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–5 7 M4 तु त(D4 5 7 तत, M4 तु सा) सार्धं, D6 तत सार (sic) (for तु सहिता) —^{b}) Dt1 om (hapl), D4 5 7 दु खित (for पतित) —After 24^{ab}, D5 erroneously reads l 2 of 1237* —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 दीन(D2 इम)मुत्थापयामास, D4 5 7 तूर्णमुत्थाप्य कौशल्या(D5 दु खार्ता) —After 24^{c}, D4 5 7 ins

1238* राजानमभिवीक्ष्य च ।
मुमोचाश्रुप्रसेक च

[(l 2) D4 7 -प्रवेक(ग)]

—^{d}) B1 वच (for °न) D3 [इ]·म् (for [इ]दम्)

25 ^{a}) V1 इद (for इम) Ñ2 V1 B D1–3 M4 महाराज, D5 7 महाभाग —^{b}) Ś1 Ñ2 D2 4–7 सूत, B2 दूर (sic) (for दूत) Ś1 V1 Dg1 D4 6 T3 दुष्कृत- (Dg1 °र), D3 दु कार- (sic), Cg as in text (for दुष्कर-) Ś1 Ñ2 B D1 4 6 7 G3 M3 4 -कारिण, V1 -कारण, Cg as in text (for कारिण) —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 उपावृत्त (for अनुप्राप्त) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 कस्मात्त्व नानुपृच्छसि(D5 °ति)

26 ^{ab}) Dg1 Dm1 G3 M2 Cm अद्यैव(Cm °वं), M3 अमेयम्, Cg t as in text (for अद्येमम्) D4 5 7 यद्य(D5 °द)पत्रप(D7 °.)से कृत्वा त्वमेत(D5 °व)मनय(D5 °व)

देव यस्या भयाद्रामं नानुपृच्छसि सारथिम् ।
नेह तिष्ठति कैकेयी विश्रब्धं प्रतिभाष्यताम् ॥ २७
सा तथोक्त्वा महाराजं कौसल्या शोकलालसा ।
धरण्यां निपपाताशु बाष्पविप्लुतभाषिणी ॥ २८
एवं विलपतीं दृष्ट्वा कौसल्यां पतितां भुवि ।
पतिं चावेक्ष्य ताः सर्वाः सस्वरं रुरुदुः स्त्रियः ॥ २९
ततस्तमन्तःपुरनादमुत्थितं
समीक्ष्य वृद्धास्तरुणाश्च मानवाः ।
स्त्रियश्च सर्वा रुरुदुः समन्ततः
पुरं तदासीत्पुनरेव संकुलम् ॥ ३०

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकपञ्चाशः सर्गः ॥ ५१ ॥

प्रभो —ᵈ) D4 5 7 M2 [अ]स्ति(D7 °पि) (for स्यात्) —For 26, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1239* यदिदं निर्घृणं कृत्वा लज्जयैव विमुह्यसि ।
उत्तिष्ठ नाथ कालस्ते लज्जितुं मा व्यपत्रप ।

[(l 1) Ś1 Ñ2 B D6 M4 यदि (for यद्) Ñ2 B M4 त्व (for इद) Ñ2 V1 B D1–3 M4 विमुह्य(D3 °च्य)से —After l 1, D3 ins

1239(A)* उत्तिष्ठ नाथ कैकेयी विश्रब्ध द्रष्टुमर्हसि ।

—(l 2) B1 नान्य, B4 om , D1 नाथ (for नाथ) D3 लर्ज्जितु (sic), D6 लज्जित (for लज्जितु) B1 3 वा (for मा) Ś1 Ñ2 B1 3 D6 व्यपत्रप , B4 व्यपद्रुप (sic)]

27 ᵃ) D4 7 देव्या (for देव) D5 तस्या (for यस्या) T3 रामा —ᵇ) Dt1 D5 M3 [अ]नुपृच्छति T3 राघवं (for सारथिम्) —ᶜ) D4 5 7 कच्चिन्नास्तीह (for नेह तिष्ठति) —ᵈ) Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 S Cm g k विस्रब्ध, Ct as in text D4 5 7 अभिभाष्यताम् —For 27, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1240* कस्मादद्य महीपाल न त पृच्छसि मे सुतम् ।
नास्तीह काचित्कैकेयी विस्रब्ध प्रष्टुमर्हसि ।

[(l 1) B4 मयादस्या (for कस्मादद्य) V1 D1–3 M4 मयादस्या महाराज (for the prior half) Ś1 B4 D6 त्व, D3 च (for त) —After l 1, B3 ins

1240(A)* किमुक्त मम रामेण पुत्रेण वनवासिना ।

—(l 2) V1 B4 D1–3 M4 न सेह, B3 नास्ती· (for नास्तीह) D3 चारित, M4 कच्चित् (for काचित्) Ś1 B1 3 D6 कैकेय्या V1 D2 विश्रब्धा(D2 °ष्ट) (sic), B3 4 D1 3 विश्रब्ध B2 D2 3 द्रष्टुमर्हसि]

28 ᵃ) Ś1 Ñ2 B D6 एवमुक्त्वा, Dt1 D5 °क्ता (for सा तथोक्त्वा) D5 महाराजन् V1 D1–3 M4 एतावदथ(V1 °देव) साप्यु(M4 ह्यु)क्त्वा(D3 क्ता) —ᵇ) M4 दु ख- (for शोक-) Ś1 V1 D6 -कर्षिता, Ñ2 B -मूर्छिता, D1–3 M4 -कर्शिता (for -लालसा) D4 5 7 पुत्रशोकसमाहता —For 28ᶜᵈ, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1241* धरण्या निपपातार्ता बाष्पविक्लवभाषिणी ।
[D6 निपपाताता D6 वाष्प B4 -भाविनी]

29 ᵃ) M3 श्रुद्वा (sic) (for दृष्ट्वा) Dt1 Dd1 Dm1 विलपतीं तथा दृष्ट्वा, D4 5 7 एव तु विलपतीं ता —ᶜ) G3 missing from चे up to र in सस्वरं D4 5 7 पतिं च प्रेक्ष्य सर्वास्ता —ᵈ) Dt1 Dd1 Dm1 समताद्(Dt1 °ता), D4 5 7 स(D5 सु)स्वनं (for सस्वर) —For 29, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1242* विलप्य पतिता भूमौ कौसल्या शोकविह्वलाम् ।
पतित च पतिं दृष्ट्वा रुरुदु सुस्वर स्त्रिय ।

[(l 1) D2 विल्प्य (sic) Ś1 Ñ2 D2 3 पतिता(Ś1 °न, D3 °तौ) (for पतिता) D2 कोशल्या Ś1 D6 M4 -कर्षिता, D2 -विह्वला (for -विह्वलाम्) —(l 2) B1 M4 transp पतित and पतिं Ś1 V1 D1 M4 सस्व(D1 °स्व)र(M4 न) रुरुदु , B1 2 °सस्वन, B3 °सुस्वना , D2 3 सुस्वर रुरुदु (by transp), D6 सुसुर रुरुदु (for रुरुदु सुस्वर)]

30 ᵃ) B4 सुमन्त्र पुर-, D1 स्वचित्ते पुर-, G1 M1 2 ततत ° (for तमन्त पुर-) Ñ2 V1 B D1 3 M4 -योषिता(D1 °त) स्वन(B4 °र), D2 -नादनादित (for -नादमुत्थित) —ᵇ) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 निश(D5 °शा)म्य (for समीक्ष्य) B2 पौरास् (for वृद्धास्) —ᶜ) D5 च (marg) D2 वृद्धा (for सर्वा) Ñ2 V1 B D1 3 M4 गृहे गृहे(D3 तत) (for समन्तत) —ᵈ) T3 M1 विह्वल (for संकुलम्) Ś1 Ñ2 B D6 निरीक्ष्य रामस्य रथ(Ñ2 रथ्य, B1 कथ, B2 गृह) महात्मन , V1 D1 3 तत पुर त(D3 पुर त .)द्दुनरार्तिमाययौ, M4 तत परा तत्पुरमार्तिमागमत्

Colophon *Sarga name* Ś1 D6 सूतोपावर्त(D6 °न्त)-न, Ñ2 B1–3 D5 सुमन्त्रोपावर्तन, V1 D2 3 सुमन्त्रप्रत्यागमनो, B4 सुमन्त्रोपालभ , D1 सुमन्त्राभिगमनो, D4 सुमन्त्रोपवर्णनो, D7 सुमन्त्रोपवर्तनो —*Sarga no* (figures, words or both) B1 4 D3 6 om Ś1 61, Ñ2 D4 56, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D7 S 57, B2 45, B3 55, D1 113, D2 5 60 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम , T2 G1–3 श्रीरामाय नम .

५२

प्रत्याश्वस्तो यदा राजा मोहात्प्रत्यागतः पुनः ।
अथाजुहाव तं सूतं रामवृत्तान्तकारणात् ॥ १
वृद्धं परमसंतप्तं नवग्रहमिव द्विपम् ।
विनिःश्वसन्तं ध्यायन्तमस्वस्थमिव कुञ्जरम् ॥ २
राजा तु रजसा सूतं ध्वस्ताङ्गं समुपस्थितम् ।
अश्रुपूर्णमुखं दीनमुवाच परमार्तवत् ॥ ३
क्व नु वत्स्यति धर्मात्मा वृक्षमूलमुपाश्रितः ।
सोऽत्यन्तसुखितः सूत किमशिष्यति राघवः ।
भूमिपालात्मजो भूमौ शेते कथमनाथवत् ॥ ४

यं यान्तमनुयान्ति स्म पदातिरथकुञ्जराः ।
स वत्स्यति कथं रामो विजनं वनमाश्रितः ॥ ५

52

☞ Ñ1 missing for Sarga 52 (cf v l 1058*). Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 ^{a}) G1 महाराजो (for यदा राजा) —^{b}) Dt1 Dd1 Ct प्रत्यागतस्मृति, Ct*p* as in text G3 मो. .त पुन· (damaged) —^{c}) Dg1 Dt1 Dd1 तदा (for अथ) —For 1, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1243* अथ राजा पुन. सज्ञा प्रतिलभ्य समुत्थित ।
उपविश्यासने सूत प्रष्टु समुपचक्रमे ।

[(l 1) B4 समुत्थित, D4 5 7 [आ]र्तमानस (for समुत्थित) —(l 2) D2 4 7 [आ]सन V1 द्रष्टु B4 सटापचक्रमे (sic)]

—After 1, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1244* अथ सूतो महाराज कृताञ्जलिरुपस्थित ।
राममेवानुशोचन्त दु खशोकसमन्वितम् ।

[(l 1) Dt1 तदा (for अथ) M2 कृताजलिम् —T3 om (hapl ?) from l 2 to 3^{ab} —(l 2) G3 -परिप्लुत, M1 -समन्वित]

2 T3 om 2 (cf v l 1) —^{b}) T2 इह (for इव) —^{d}) G1 वन- (for इव) —For 2, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1245* अश्रुपूर्णेक्षणो दीनो नवग्रह इव द्विप ।
दीर्घमुष्ण च नि श्वास मुञ्चमानो मुहुर्मुहु ।

[(l 1) B2 राजा (for दीनो) Ś1 B4 D4–7 नवबद्ध, B1 वनबद्ध, B2 सावग्रह (for नवग्रह) —(l 2) Ñ2 B2 3 D2 6 M4 निश्वास, D4 7 नि (D7 नि)श्वस्य (for नि श्वास) Ś1 Ñ2 B3 D6 म निमुचन्, B1 स विमुच्य, D4 5 7 मूर्च्छयमानो (for मुञ्चमानो)]

3 T3 om 3^{ab} (cf v l 1) —^{a}) Dg1 Cg धूत, G1 धूत- (for सूत) —^{b}) G1 ध्वस्ताग G3 ध्वस्ता -स्थित (damaged) —^{d}) T1 परमार्थवत् (for °र्तवत्) —For 3, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1246* अथ रेणुपरिध्वस्त कृताञ्जलिमुपस्थितम् ।
पप्रच्छेनमभिप्रेक्ष्य सुमन्त्र बाष्पविक्लव ।

[(l 1) Ñ2 B1 3 4 D4 5 7 रथ-, D6 अध्व- (for अथ) M4 -परिध्वस्त M4 अवस्थित —(l 2) M4 तम् (for [ए]नम्) Ś1 M4 अभिप्रेत्य, D4 5 7 सु(D5 स)विप्रेक्ष्य (for अभिप्रेक्ष्य) B4 -विह्वल, D4 7 -विक्लव (for -विक्लव)]

4 After 4^{cd}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins, while M4 ins after l 3 of 1248*

1247* दु खस्यानुचितो दु ख सुमन्त्र शयनोचित· ।

[G1 M1 नित्य, Ct as above (for दु ख) ❀ Cg दु ख-मित्येतत्क्रियाविशेषणम् । Cm gives similar explanation ❀ T2 G1 M1 Cg महार्ह- (for सुमन्त्र)]

—^{c}) Dt1 भूमिपालात्मजा —For 4, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1248* क्व सुमन्त्र गतो राम· क्व च वत्स्यति शस मे ।
कस्येन तेन चैव त्व राघवेण विसर्जित ।
सोऽत्यन्तसुखसवृद्ध किमशिष्यति मे सुत ।
भूमिपालात्मजो भूमौ कथ स्वप्स्यति वा वने ।

[(l 1) V1 सुतो (for गतो) D1–5 7 M4 वा, D6 स (for च). D4 कानने (for शस मे) —D4 om (hapl ?) l 2–4 —(l 2) B4 om up to तेन Ś1 D6 स्थाने (for -स्येन) B2 D7 transp तेन and चैव D5 केनैव हेतुना त्व च (for the prior half) —(l 3) B1 सोत्यत V1 -सवृत्त (sic), D3 -सपन्न (for -सवृद्ध) Ś1 B D6 कथमाशिष्यते सुत (B3 सुख) (for the post half) —After l 3, M4 ins 1247* —(l 4) V1 D1–3 स्वपिति, B1 सुप्स्यति, B4 प्राप्स्यति B2 राघव, D3 5 7 कानने (for वा वने)]

☞ The sequence of stanzas (including star passages) from 2 52 5 to 2 54 9^{ab} as found in B4 is 2 52 6^{c}, 2 53 18–26 (except 19–21), 2 52 5–25^{ab} (except 5^{d} and 6^{c}), 2 54 1–9^{ab}, 2 52 25^{cd}–26, 2 53 1–21 (except 18), 2 52 5^{d}

It however reads very clumsy

5 B1 transp 5^{ab} and 5^{cd} —^{a}) D3 यं यतम्, D6 या यातुम् (sic) (for य यान्तम्) —^{b}) Ś1 V1 B1 D1–7 नराश्व- (Ś1 °श्र), Ñ2 B3 वराश्व- (B3 °श्र), B2 4 रथाश्व- (for पदाति-) B2 M4 नर- (for रथ-) —^{cd}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 कथ च (V1 D1–5 7 स कथ) विजने (V1 D1–4 7 निर्जने) रण्ये (B2 वन्ये) याति (D7 नाथ) पद्भ्यामनाथवत्

व्यालैर्मृगैराचरितं कृष्णसर्पनिषेवितम् ।
कथं कुमारौ वैदेह्या सार्धं वनमुपस्थितौ ॥ ६

सुकुमार्या तपस्विन्या सुमन्त्र सह सीतया ।
राजपुत्रौ कथं पादैरवरुह्य रथाद्गतौ ॥ ७

सिद्धार्थः खलु सूत त्वं येन दृष्टौ ममात्मजौ ।
वनान्तं प्रविशन्तौ तावश्विनाविव मन्दरम् ॥ ८

किमुवाच वचो रामः किमुवाच च लक्ष्मणः ।
सुमन्त्र वनमासाद्य किमुवाच च मैथिली ।
आसितं शयितं भुक्तं सूत रामस्य कीर्तय ॥ ९

इति सूतो नरेन्द्रेण चोदितः सज्जमानया ।
उवाच वाचा राजानं स बाष्पपरिरब्धया ॥ १०

अब्रवीन्मां महाराज धर्ममेवानुपालयन् ।
अञ्जलिं राघवः कृत्वा शिरसाभिप्रणम्य च ॥ ११

---

6 [a]) M3 आचि त —[c]) T1 ---रौ (damaged) —[d]) Dg1 उपास्थितौ, Dt1 उपाश्रि°, Cg as in text —For 6, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 (Ś1 Ñ2 B2–4 D6 read after 1248*) subst

1249* सिंहव्याघ्रसमाकीर्णे सरीसृपसमाकुले ।
स कथं सुकुमाराङ्गो वने चरति मे सुत ।

[V1 B1 (reads l 1 after 5[ab] and l 2 after 5[cd]) D1–5 7 M4 transp l 1 and l 2 —(l 1) B4 -तृस- (sic) (for सृप-) V1 गणा-, D3 -मृगा- (for -समा-) —(l 2) V1 B2 D1–5 7 M4 कथं स (by transp) D4 वन (for वने) V1 D2 3 M4 वसति, D1 तिष्ठति, D4 5 7 वत्स्यति (for चरति)]

7 [b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 वैदेह्यानुगत कथ —D4 7 om 7[cd] —[cd]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 5 6 वन कटकिन (D1 3 6 °त) दुर्गं राम पद्भ्या विगाहते(Ś1 Ñ2 विगाह्यते, D2 व्यगाह्यत), M4 वन कटकिन चैव पद्भ्यामेव विगाहते. —After 7, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 5 6 M4 ins

1250* स चाप्रतिमतेजस्वी सुकुमारो ममात्मज ।
अनुगच्छति त भक्त्या लक्ष्मणो भ्रातर कथम् ।

[(l 1) V1 D1–3 M4 चाप्यमर्षी(D2 °र्षि), D5 चाथ महा (for चाप्रतिम-) —B4 om (hapl) from सुकुमारो in l 1 up to तेजस्वी in l 1 of 1252* D5 सुखी राम (sic) (for सुकुमारो) V1 D1–3 5 M4 महामना —(l 2) V1 D1–3 5 पद्भ्या, B3 त्यक्त्या (for भक्त्या) Ś1 D6 भ्रातर लक्ष्मण (by transp) V1 D1–3 5 लक्ष्मण कथमग्रज, M4 राघव लक्ष्मणोग्रज (for the post half)]

8 [a]) Dd1 Dm1 खलु सूतस्त्व, G2 किल सूत त्व, M3 ***त त्व (for खलु सूत त्व) —[c]) Dd1 Dm1 वन तत् (for वनान्त) Dt1 प्राविशतौ —[d]) G1 मदिर (for मन्दरम्) —For 8, Ś1 Ñ2 V1 B(B4 om [cf v l 1250*]) D1–7 M4 subst

1251* सिद्धार्थस्त्व कृतार्थश्च येन चैतौ ममात्मजौ ।
तपोदीक्षान्वितौ दृष्टौ नरनारायणाविव ।

[(l 1) V1 स्म कृतार्थ स, D1 प्रकृतार्थश्च, M4 त्व समृद्धश्च (for त्व कृतार्थश्च) Ñ2 नता, V1 D1 3 M4 मे तौ, B1 जातौ, B2 3 ते तौ (for चैतौ) V1 D1 3 M4 सुतावुभौ (for ममात्मजौ) —(l 2) V1 दृष्टे (for दृष्टौ) M4 जटावल्कलधारिणौ (for the post half)]

9 [b]) G2 M1 3 स (for च) —[d]) T3 om च (subm) M3 कि ---थिली (moth-eaten) —[e]) Cv आसीत G3 भुक्ति (for भुक्त) —For 9, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst.

1252* किमाह रामस्तेजस्वी किं च मां लक्ष्मणोऽब्रवीत् ।
किमुवाच च मा साध्वी सीता भर्तृपरायणा ।
आसित शयित भुक्तमित प्रभृति शंस मे ।
अशेषतो यथावृत्त वन रामस्य गच्छत ।

[(l 1) B4 om prior half (cf v l 7) V1 D1–3 M4 किं च मामाह लक्ष्मण (M4 also within brackets सुकुमारो महामना) (for the post half) —D4 5 7 om l 2–3 —(l 2) V1 D2 च सा, D1 तथा, D3 सा च, M4 च मे (for च मा) —(l 3) V1 अशित (for आसित) G (ed) भाषित (for शयित) B3 भक्तम् (for भुक्तम्) L (ed) किं ताभ्यामशित भुक्तम् (for the prior half) —(l 4) D4 7 सह रामेण, D5 वन रामेण (for वन रामस्य)]

—After 9, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1253* जीविष्याम्यहमेतेन ययातिरिव साधुषु ।
[Dm1 जीविष्याम्ययम्]

10 [b]) Ś1 D3 4 7 नोदित D1 शीघ्रमानस, Cm सज्जमानया (as in text) —[c]) D5 चाथ (for वाचा) Dt1 Dd1 Ct -परिबद्धया, Dm1 -परिवर्द्धया, G2 M1 -परिपूरया (for °रब्धया) —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D1–3 M4 बाष्प(Ś1 व्यथा)-गद्गदया तत, B4 बाष्पगंधायते तत, D4 5 7 बाष्पविक्लवया तत —After 10, Ś1 Ñ2 V1 B D1–5 7 M4 ins, D6 subst for 10

1254* पुरात्प्रभृति वृत्तान्तमशेषेणानिवर्तनात् ।
उक्त्वा तत परमिद राममदेशमब्रवीत् ।

[(l 1) B4 स्वरात्, D6 पुरा (for पुरात्) Ñ2 D4 7 विशेषेण V1 निवर्तन D4 7 [अ]निवामनात B2 अशेषाणा निवर्तनात्, D2 अशेषणाभिवत्तन (corrupt) (for the post half) —(l 2) D3 उक्ता D2 वच (for तत) Ś1 V1 D1–3 6 M4 इम (for इद) M4 राजस् (for राम-) D4 5 7 आख्यायाथ तत सर्व(D5 सूतो) (for the prior half) D6 राम सन्देशमब्रवीत् (for the post half)]

11 [a]) Dg1 Dt1 T3 मे, M3 om (subm) (for मा) —For 11, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

16 सूत मद्वचनात्तस्य तातस्य विदितात्मनः ।
15
16 शिरसा वन्दनीयस्य वन्द्यौ पादौ महात्मनः ॥ १२
सर्वमन्तःपुरं वाच्यं सूत मद्वचनात्त्वया ।
आरोग्यमविशेषेण यथार्हं चाभिवादनम् ॥ १३
माता च मम कौसल्या कुशलं चाभिवादनम् ।
देवि देवस्य पादौ च देववत्परिपालय ॥ १४
भरतः कुशलं वाच्यो वाच्यो मद्वचनेन च ।
सर्वास्वेव यथान्यायं वृत्तिं वर्तस्व मातृषु ॥ १५
वक्तव्यश्च महाबाहुरिक्ष्वाकुकुलनन्दनः ।
पितरं यौवराज्यस्थो राज्यस्थमनुपालय ॥ १६

1255* कृत्वा तेऽनुदिश राम प्रणाम प्राञ्जलि सुत ।
इद मा सपरिष्वज्य सदिदेश कृताञ्जलि ।

[(l 1) Ñ2 B1 3 तेनुदिन, B4 D1 ते तु(B4 तेन) दिश, D3 5 निदेश ते(D5 त), D4 तवादिश, D7 तव दिश, M4 ते तु दिशो (for तेऽनुदिश) V1 D1-3 M4 राजन् (for राम) —B4 om from प्रणाम up to कुशल सूत in l 1 of 1257* Ñ2 B1-3 D5 साञ्जलि V1 नत, B1 पुन, G(ed) स्थित (for सुत) —(l 2) D4 7 इम (for इद) B3 स परित्यज्य, D3 परिष्वज्य B3 सनिदेश G(ed) महाबल (for कृताञ्जलि)]

12 —b) Dd1 Dm1 M1 देवस्य (for तातस्य) —d) G3 M3 वन्दे, Cr m g t as in text (for वन्द्यौ) T3 G2 M1-3 पुन पुन (for महात्मन) —For 12, Ś1 Ñ2 V1 B1 (B4 om [cf v l 1255*]) D1-7 M4 subst

1256* सूत मद्वचनाद्गत्वा समासाद्य नराधिपम् ।
शिरसा प्रणिपत्याग्रे प्रष्टव्य कुशल तत ।

[(l 1) D7 त्वमासाद्य Ś1 D6 महीपतिं —(l 2) Ś1 D6 [आ]द्यौ, D1 [अ]य, D2 [अ]ग्र (for [अ]ग्रे) M4 प्रष्टव्य (for °व्य) V1 D1-3 M4 त्वया, D6 नृप (for तत)]
—Thereafter Ñ2 V1 B (B4 after 1255*) D1-3 M4 cont, while Ś1 cont after 1258* and D6 cont after l 1 of 1258*

1257* पृष्ट्वा च कुशल सूत विज्ञाप्यो मे पिता त्वया ।
अनुग्रहार्थमस्माक न शोच्योऽह त्वयेत्युत ।
जात सर्वो हि राजेन्द्र भवितव्यमुपाश्नुते ।
अतो न शोच्योऽस्मि विभो मम चेदिच्छसि प्रियम् ।

[B4 om up to कुशल सूत (cf v l 1255*) D1 6 om l 1 —(l 1) M4 वीर (for सूत) Ñ2 B3 विज्ञप्तव्य (for विज्ञाप्यो मे) —After l 1, M4 reads l 2 of 1258* repeating it in its proper place —(l 2) V1 D1-3 नृपते (for अस्माक) M4 समनुग्रहार्थं नृपते (hypm) (for the prior half) V1 D1 त्वया सुत, D2 त्वया पुन (for त्वयेत्युत) —(l 3) Ś1 D6 यत (for जात) V1 D1-3 M4 सर्वो हि जातो (by transp) —D2 om from भवितव्य up to शोच्योऽस्मि in l 4 —(l 4) D1 तु (for न) V1 D1 M4 शोचितव्योसि, D3 शोचयितव्योरिति (hypm)]

13 b) G3 तथा (for त्वया) —d) Dt1 T3 अभिवदन, G2 [अ]पि वादन, Cm g t as in text (for चाभि°) —For 13, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

1258* मातरश्चापि मे सर्वा प्रष्टव्या कुशल त्वया ।
अशेषत समासाद्य प्रणिपत्याभिवाद्य च ।

[(l 1) Ś1 D4 6 7 [अ]पि ता, V1 D1 3 [ए]व मे; D2 (with hiatus) इमा (for [अ]पि मे) —After l. 1, D6 ins 1257* (cf v l 12) B4 om (hapl) from l 2 up to l 2 of 1260* D4-7 om l 2 M4 repeats l 2 here (cf v l 12) —(l 2) B1 विशेषत]
—After 1258*, Ś1 cont 1257*

14 D2 om from 14 up to l 5 of 1262*. —b) M3 यथार्हं (for कुशल) —After 14ab, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

1259* अप्रमाद च वक्तव्या ब्रूयाश्चैनामिद वच ।
धर्मनित्या यथाकालमग्न्यगारपरा भव ।

[(l 1) Dg1 G1 M3 वक्तव्य —(l 2) T2 अग्न्यागारपरा]
—For 14, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2(om up to l 5 of 1262*) 3-7 M4 subst

1260* कौसल्यापि च मे माता विज्ञाप्या सतत त्वया ।
मच्छोककर्शितो राजा न वाच्य परुषं त्वया ।
शापितासि मम प्राणै पुनरागमनेन च ।
देववत्पूजनीयस्ते पिता न इति चाब्रवीत् ।

[B4 om l 1-2 (cf v l 13) —(l 1) Ñ2 विज्ञाप्य Ś1 D6 कुशल त्वया, D1 सा च दु खिता (for सतत त्वया) D4 5 7 कौसल्या च विशेषेण वक्तव्या तत्र सारथे —(l. 2) D1 न (for मच्) Ś1 Ñ2 V1 B D6 कर्षितो- D6 वा (lacuna) (for वाच्य) B1 पुरुष D4 5 7 प्रभु (for त्वया) —(l 3) V1 D4 5 शापितोसि(V1 °हि) (for शापितासि) D4 वा (for च). —(l 4) V1 D1 3 M4 मे (for न)]
—After 14, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

1261* अभिमानं च मान च त्यक्त्वा वर्तस्व मातृषु ।
अनु राजानमार्यां च कैकेयीमम्ब कारय ।
कुमारे भरते वृत्तिर्वर्तितव्या च राजवत् ।
अर्थज्येष्ठा हि राजानो राजधर्ममनुस्मर ।
[(l 2) Dt1 Ctp धारय]

15 D2 om 15 (cf v l 14) —ab) M3 om. (hapl) the second वाच्यो —c) Dm1 -न्याय्यं, M3 -न्याय-, Cm as in text (for -न्याय) ❀ Cv भरतं कुशल वाच्यो .. च इत्यस्मात्परत 'सर्वास्वेव .. मातृषु । वक्तव्यश्च .... नन्दन । पितर . मनुपालय । अतिक्रान्त व्यवरोरुध ।' इत्येतत् श्लोकद्वय प्रायेण लेखकप्रमादात् पुस्तकेषु न लिखितम् । ❀

16 a) Dd1 वक्तव्यस्त (sic), T3 वर्तव्यश्च, M3 वक्तव्य च; Cm g t as in text (for वक्तव्यश्च) —For 15-16, Ś1 Ñ2 V1 B D1.2(D2 om up to line 5) 3-7 M4 subst .

इत्येवं मां महाराज ब्रुवन्नेव महायशाः ।
रामो राजीवताम्राक्षो भृशमश्रूण्यवर्तयत् ॥ १७

लक्ष्मणस्तु सुसंक्रुद्धो निःश्वसन्वाक्यमब्रवीत् ।
केनायमपराधेन राजपुत्रो विवासितः ॥ १८

यदि प्रव्राजितो रामो लोभकारणकारितम् ।
वरदाननिमित्तं वा सर्वथा दुष्कृतं कृतम् ।
रामस्य तु परित्यागे न हेतुमुपलक्षये ॥ १९

असमीक्ष्य समारब्धं विरुद्धं बुद्धिलाघवात् ।
जनयिष्यति संक्रोशं राघवस्य विवासनम् ॥ २०

1262* परिष्वज्य च वक्तव्यो भरतो वचनान्मम ।
यौवराज्यमवाप्य त्व पूजयेथा नराधिपम् ।
त्वया शुश्रूष्यमाणो मा न शोचति यथा नृप ।
मत्स्नेहादर्हसि तथा कर्तुमित्यभिनि श्वसन् ।
सम मातृषु सर्वासु वर्तेथा इति चाब्रवीत् । [5]
भरत पृथिवीपाल पुत्र ते कैकयीसुतम् ।

[(l 3) Ś1 D6 शुश्रूषमाणो Ś1 D4–7 हि, M4 मा (for मा) V1 शिरसा प्रणिपत्याग्रे (for the prior half) —(l 4) Ś1 Ñ2 V1 B3 D6 इत्यभिनिश्वसन्, B1 इत्यपि निश्चय, B2 अर्हसि निश्वसन्, B4 इत्यभिविश्रमन्, D1 इत्यविनि श्वमन्, D4 7 इत्यतिनिश्चय, D5 इत्यभिनिश्चित, M4 इत्यभिनिश्चय (for इत्यभिनि श्वसन्) —(l 5) Ś1 D6 समो (for सम) B4 सर्वा. था —(l 6) V1 B2–4 D1 3 5 7 पृथिवीपाल (for °पाल) D1 om ते (subm)],

—After 16, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1263* अतिक्रान्तवया राजा मा स्मैन व्यवरोरुध ।
कुमारराज्ये जीव त्वं तस्यैवाज्ञाप्रवर्तनात् ।
अब्रवीच्चापि मा भूयो भृशमश्रूणि वर्तयन् ।
मातेव मम माता ते द्रष्टव्या पुत्रगर्धिनी ।

[(l 1) Dg1 Dt1 Dm1 G3 M2 Cv -वयो राजा, M3 -वया राज्यान् (for -वया राजा) M2 स्मैव (for स्मैन) Dt1 G1 Ct व्यपरोरुध, G2 3 M1 व्युमुपारुध (sic), Cv m g as above (for व्यवरोरुध) —(l 2) Dt1 Dd1 Ct जीवस्व Dd1 Dm1 M1 -प्रवर्तता, Cm °नात् (as above) —(l 3) G2 M1 अवदच् —(l 4) G1 2 M1 2 Cr*p* पुत्रशोकिनी, M3 Cr °गृद्धिनी, Cm as above, Ck °कर्शिनी ※ Ck अत्र श्लोकद्वय प्रक्षिप्तम्। परो व्याकरोत्। अब्रवीदित्यादि। ※ (*i e* l 3 and 4 and st 16 are interpolations acc to Kataka)]

17 [a]) Dt1 Dd1 Dm1 महाबाहुर् (for °राज) —[c]) Dt1 -पत्राक्षो (for -ताम्राक्षो) —[d]) Dd1 Dm1 Cm [अ]वर्तत, G1 [अ]पातयत् —For 17, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1264* एवमादि वचो धर्म्यं ब्रुवन्नेव नराधिप ।
बाष्पवेगोपरुद्धात्मा मुमोचाश्रूणि ते सुत ।

[(l 1) B4 D3 धर्म D2 ब्रुवते च Ñ2 B3 [अ]वश नृप, V1 B1 2 4 D1 3 M4 स मा नृप (B4 °प), D2 नराधिप —(l 2) V1 D1 2 वाष्पवेगाव- (V1 °वि, D2 °प) (for बाष्पवेगोप-)]

18 [ab]) Dg1 Dt1 Dd1 T G M1–3 निश्वसन् Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 ईषद्रोषपरीतस्तु (B1 °रीत तु, D1 °रीस्तुषो [sic], D5 °रीतश्च) सौमित्रिरिदमब्रवीत् —B1 om 18[c]–19[b] —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B2–4 Dg1 D1–7 M4 राज्ञा (for राज-) —After 18, Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D1–7 M4 ins

1265* मया तावद्भवेत्किंचित्कार्केश्याद्विप्रिय कृतम् ।

[B2 मया किंचिद्भवेत्तावत् (by transp), D6 मयात्मजेन वै किंचित् (for the prior half) V1 B4 कार्यं स्याद् (for कार्केश्याद्) Ñ2 V1 B2–4 D1 3 अप्रिय (for विप्रिय)],

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1266* राज्ञा तु खलु कैकेय्या लघु त्वाश्रित्य शासनम् ।
कृत कार्यमकार्यं वा वय येनाभिपीडिता. ।

[(l 1) T2 reads खलु *inf lin* T2 कैकेयी Dg1 Dm1 त्वाश्वत्य, Dt1 Ct चाश्रुत्य, Cv g as above (for त्वाश्रित्य) —T3 om (hapl) l 2–19[d] —(l 2) M3 [ए]व (for [अ]भि-)]

19 T3 om 19[a–d], B1 om 19[ab] (for both cf v l 18) —Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D1–7 M4 transp 19[abcd] and 19[ef] —[a]) G (ed) यत (for यदि) M3 (after corr *sec m* as in text) प्राव्राजितो (for प्रव्राजितो) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D1–7 M4 कैकेय्या प्रियकाम्यया (Ś1 Ñ2 B2–4 D6 °कारणात्) —[c]) D7 वरदाने D2 -निमित्तत्वान्. —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 न कृत (B1 कृत तत्, M4 तत्कृत) साधु सर्वथा —After 19[cd], Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G M1–3 ins

1267* इद तावद्यथाकाममीश्वरस्य कृतौ कृतम् ।

[Dg1 Dt1 Dd1 G1 3 M3 Cv r g t कृते, Cm as above M3 damaged for कृतम्]

—B1 om 19[ef] —[e]) Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D1–7 M4 आर्यस्य. M3 damaged for रामस्य तु D4 7 च, M2 हि (for तु) —[f]) Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D1–7 M4 कारण नोपलक्षये (D6 °क्ष्यते)

20 T3 om 20 G3 om (hapl.) 20–21[ab] —[a]) M3 समा . (for समारब्ध) Ś1 Ñ2 V1 B D3 6 M4 विरुद्ध (Ñ2 B1 °द्ध) धर्मकीर्तिभ्या (B4 °र्ति च, M4 °र्तीना), D1 2 4 5 7 इद धर्मविरुद्ध वै —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D3 M4 राज्ञेद, D1 2 4 7 राजस्त्वद्-, D5 राज्ञा तद्, D6 राज्ञेय (for विरुद्ध) M4 बुद्धिलाघव —[c]) T2 सक्रोच Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 अयशस्य कृत मन्ये (D2 कृत मान्य, M4 कृतमिद) —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 सत्पुत्रस्य, M4 सुपुत्रस्य (for राघवस्य)

अहं तावन्महाराजे पितृत्वं नोपलक्षये ।
भ्राता भर्ता च बन्धुश्च पिता च मम राघवः ॥ २१
सर्वलोकप्रियं त्यक्त्वा सर्वलोकहिते रतम् ।
सर्वलोकोऽनुरज्येत कथं त्वानेन कर्मणा ॥ २२
जानकी तु महाराज निःश्वसन्ती तपस्विनी ।
भूतोपहतचित्तेव विष्ठिता विस्मृता स्थिता ॥ २३
अदृष्टपूर्वव्यसना राजपुत्री यशस्विनी ।
तेन दुःखेन रुदती नैव मां किंचिदब्रवीत् ॥ २४
उद्वीक्षमाणा भर्तारं मुखेन परिशुष्यता ।
मुमोच सहसा बाष्पं मां प्रयान्तमुदीक्ष्य सा ॥ २५

21 G3 om 21[ab] (cf v l 20) —[b]) Dt1 नापलक्षये, M3 नो (damaged) —For 21, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1268* मम तावन्न तातेऽद्य पितृस्नेहोऽस्ति कश्चन ।
पिता माता सुहृच्चाद्य रामो बन्धुर्गुरुश्च मे ।

[(l 1) Ñ2 मम तात नु V1 D1–3 M4 तातेपि, B2 4 तातेभ्य, D5 वा तेच (for तातेऽद्य) D4 7 मयि तावन्न तेद्यापि (D7 तेनाद्य) (for the prior half) D6 पुत्र, D7 पित्रा (sic) (for पितृ-) M4 -स्नेहोथ —(l 2) Ś1 D6 भ्राता, D1 वान्यो, D2 वधुर्, D3 राज्य (for चाद्य) B1 पित्रा मात्रा सुहृच्चार्यो (sic) (for the prior half) V1 D3 M4 गतिश् (for गुरुश्) D2 अद्य रामो गतिश्च मे (for the post half)]

22 [b]) Ct रते, Ct[p] रतम् (as in text) —[c]) Dd1 सर्वलोकानु- —[d]) Dg1 Dt1 M1 2 चानेन, Dm1 त्वेनेन, T1 न, Cg त्वा° (as in text) —For 22, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1269* लोकप्रियमिमं त्यक्त्वा लोकनाथं च राघवम् ।
स्थापयित्वा वने रामं ज्येष्ठं पुत्रमकारणम् ।
राजा किमिव कल्याणं भरतादभिकाङ्क्षति ।

[(l 1) D5 लोल- D2 4 -प्रियतम D1 4 5 7 नराधिप (D4 7 °प), D3 राघव (subm) (for च राघवम्) —All except B1 3 om l 2 —(l 2) B1 अकारणे —(l 3) Ś1 D6 राज्ञा, D1 स त्व (for राजा) D2 कमिव, D3 5 किमिति (for किमिव) D2 भरतम् D3 अपि (for अभि) Ś1 V1 D6 -काङ्क्षिन, D1 -काङ्क्षमि, D3 -काङ्क्षति, M4 -काङ्क्षते (for -काङ्क्षति)]

—Then cont

1270* सुमन्त्र भरतश्रेष्ठ वाच्यस्ते राजसंनिधौ ।
आमर्षयसि चेत्काचिद्यदि रामात्प्रतिक्रियाम् ।
ततो मातृषु सर्वासु समतामभ्युपागत ।
राज्याभिमानमुत्सृज्य वर्तस्वेत्यादिदेश माम् ।

[(l 1) Ñ2 B3 आमन्त्र्य (for सुमन्त्र) Ś1 B2 4 D6 [ए]व, Ñ2 [ए]न, B1 3 [ए]व (for [इ]द) M4 वक्तव्यो —(l 2) Ś1 B1 D4 6 7 अमर्षयसि, Ñ2 आमर्षयसि Ś1 D6 M4 किंचित् (for काचिद्) D2 यदि मयामर्षयसि (for the prior half) Ñ2 B1–3 अथ, D2 न स (for यदि) B1 2 रामे (for रामात्) Ś1 D6 त्व राज्याद्विप्रतिक्रिय, D4 7 न राज्याद्विप्रतिक्रिया, D5 त्व रामाद्विप्रतिक्रियां (for the post half) B4 आमर्षयसि हि ते काद्रामोदथ प्रतिक्रियां (sic) —(l 3) B4 मातो (sic) (for ततो). V1 D1 ममताम्, D5 समेताम् (for समताम्) V1 अभ्युपागत, B4 D1 4 7 अभ्युपागम (for अभ्युपागत) —(l 4) B2 M4 राज्याभिमानम्, D1 4 5 7 राज्याभिलापम्, D2 राज्यश्रीमानम् (for राज्याभिमानम्). D4 7 [ए]व (for [इ]ति) V1 D1 5 7 M4 दिदेश (for [आ]दिदेश) Ś1 D4–6 ए, B1 त (for माम्)],

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins after 22

1271* सर्वप्रजाभिरामं हि रामं प्रव्राज्य धार्मिकम् ।
सर्वलोकं विरुध्येम कथं राजा भविष्यसि ।

[(l 1) M1 हि (after corr *inf lin sec m* as in text) (for [अ]भि-) M3 -राम .. व्राज्य (damaged) —(l 2) Dg1 Dt1 Dm1 G3 M2 3 सर्वलोक- Dg1 -विरुध्येत, Dt1 -विरोधेन, M2 -विरुद्धस्तु, M3 निरुद्धे तु (for विरुध्येम) G1 सर्वलोको विरुध्येत Dg1 Dt1 G1 2 M1 2 Ck t भविष्यति, Cm g °सि (as above)]

23 [a]) D2 T1 G3 M2–4 च, Cg as in text (for तु). Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 विनि (D1 4 नि) श्वस्य (for महाराज). —[b]) Dd1 T G M1–3 निश्व (M2 °व) सती T1 G2 M1 Cg मनस्विनी (for तप°) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 वाष्पसन्न (Ñ2 B3 °च्छन्न, D2 °खिन्न) स्वरा (V1 °तरा, B3 °मुखी, B4 °हवा [sic]) नृप —M2 om (hapl) 23[c]–24[b] —[c]) Ñ2 B भूतोपसृष्ट° —[d]) Dd1 लिष्टिता (sic), Cg t as in text (for निष्ठिता) V1 T3 G3 Cg विस्मिता, M3 विस्मृत-, Cm t as in text (for विस्मृता) ❀ Cr विस्तृ (स्मृ) ता विस्तृ (स्मृ) तसर्वप्रयोजना । ❀ Dd1 Dm1 T1 G2 M3 Cr m [अ] स्मिता, Ct as in text (for स्थिता) Ś1 D1 2 4–7 निरीक्षती तप (Ś1 D6 मन) स्विनी, Ñ2 B वीक्ष (B4 °क्ष्य) माणा समततः V1 D3 निरीक्षती समतत

24 M2 om (hapl) 24[ab] (cf v l 23) —[a]) M3 damaged for [a] V1 D1–5 7 M4 अदृष्टदु ख-. —[b]) D2 राज्यपुत्रा (corrupt) D3 M4 तपस्विनी —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 पर्यश्रुनयना (Ñ2 B1 3 4 M4 °वदना) दीना (D3 om [hapl ?], D4 न च) —[d]) D2 5 7 न च, D6 नैवं (for नैव) M4 मा (for मां) D4 सा मा किंचिदब्रवीत् ह

25 [a]) Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 उद्वीक्ष्यमाणा, Ñ2 B D6 उदीक्ष°, V1 तदीक्ष°, D1 3 उदीक्ष्य°, D2 4 5 7 निरीक्ष्य°, Cg as in text (for उद्वीक्ष°) —[b]) D2 4 5 7 वैदेही कमलेक्षणा

☞ B4 reads from 25[cd] up to the colophon after 2 54 9[ab].

तथैव रामोऽश्रुमुखः कृताञ्जलिः
स्थितोऽभवल्लक्ष्मणबाहुपालितः ।
तथैव सीता रुदती तपस्विनी
निरीक्षते राजरथं तथैव माम् ॥ २६

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्विपञ्चाशः सर्गः ॥ ५२ ॥

५३

मम त्वश्वा निवृत्तस्य न प्रावर्तन्त वर्त्मनि ।
उष्णमश्रु विमुञ्चन्तो रामे संप्रस्थिते वनम् ॥ १
उभाभ्यां राजपुत्राभ्यामथ कृत्वाहमञ्जलिम् ।
प्रस्थितो रथमास्थाय तद्दुःखमपि धारयन् ॥ २

—c) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 केवल (for सहसा) —d) M2 3 च (for सा) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 मा (D7 मा) निवृत्तमवे (B4 °पे) क्ष्य (B3 °क्ष) सा (D2 4 5 7 च), Dt1 Dd1 Dm1 प्रयातमुपवी (Dd1 °वे) क्ष्य सा

26 a) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 स चापि (for तथैव) —M3 damaged from ता in कृताञ्जलि up to स्थि in b —b) Dt1 Dd1 Dm1 [ऽ]ब्रवील् (for ऽभवल्) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 ननाम (D2 4 5 7 प्रणम्य) पादौ तव शोकविह्वल. (Ś1 D5 6 °क्लव) —c) D2 तदैप Ś1 V1 B2 D3 6 M4 तवा (D3 °दा) बला, Ñ2 च बाला, B1 वरानना, B3 4 तु (B4 om) बाला, D1 तवादरान्, D2 तदाविल, D4 5 7 तथाबला (for तपस्विनी) —d) Dt1 Dm1 निरीक्ष्यते, Ct °क्षते (as in text) Dg1 राजपथं T3 तदैव Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 नृदेवपादौ शिरसा नमस्यति

Colophon *Kānda name* Ś1 Ñ2 Dg1 D1 6 om —*Sarga name* Ś1 D6 सुमन्त्रवाक्य, Ñ2 B1 3 श्री (B1 om) रामसंदेशाख्यान, V1 D1 3 4 7 सुमन्त्रसंदेशो, B2 रामवार्ताख्यापन, B4 रामसंदेशाख्यापन, D2 रामसंदेशकथन, D5 रामसंदेशो —*Sarga no* (figures, words or both) B1 4 D3 6 om, Ś1 62, Ñ2 D4 57, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D7 S 58, B2 47, B3 55, D1 114, D2 5 61 —After colophon, D6 G conclude with श्री (D6 om) रामाय नम, T2 with श्रीरामचन्द्राय नम

53

☞ Ñ1 missing for Sarga 53 (cf v l 1058*) —Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम —For sequence in B4 see note on 2 52 5

—Before 1, Ś1 Ñ2 V1 B Dm1 D1–7 T2 3 M4 (Ñ2 B l 1–6 only, V1 M4 l 1–4 only) ins

1272* इति ब्रुवन्त संदेश सुमन्त्र मन्त्रिसत्तमम् ।
ब्रूहि शेष पुनरिति राजा वचनमब्रवीत् ।
तस्य तद्वचन श्रुत्वा सुमन्त्रो बाष्पविक्लव ।
कथयामास भूयोऽपि रामसंदेशविस्तरम् ।
जटा कृत्वा महाराज चीरवल्कलधारिणौ ।
गङ्गामुत्तीर्य तौ वीरौ प्रयागाभिमुखौ गतौ ।
अग्रतो लक्ष्मणो याति ततो मध्येन जानकी ।
रामस्तौ पृष्ठतो याति पालयन्रघुनन्दन ।
तास्तथा गच्छतो दृष्ट्वा निवृत्तोऽस्म्यवशस्तदा ।

[(l 1) Ś1 Ñ2 B D6 ब्रुवाण (for ब्रुवन्त) K (cd) त सत (for संदेश) D2 सुमन्त्र संदेश (by transp) B4 मन्त्रसत्तम, D3 मन्त्रिसत्तम —(l 2) Dm1 T3 [अ]शेष (for शेष) —After l 2, B3 ins

1272(A)* किमाह मन्दभाग्यस्य मम रामो गुणाकर ।

—(l 3) Ś1 D6 बाष्पविक्लव, B4 बाष्पविह्वल, Dm1 वाक्यविक्लव. —(l 4) V1 कथयामास स (hypm) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 T2 M4 -वृत्तात- (for -संदेश-) —(l 5) Ñ2 B ततो राजश्, T3 °राम (for महाराज) —(l 6) D3 erroneously repeats from वीरौ up to गतौ B1 D6 [अ]भिमुख, T3 [अ]भीमवे (sic) (for °मुखौ) —(l 7) Dm1 T2 3 यात (for याति) D3 तयोर् (for ततो) Ś1 D6 मध्येय (for मध्येन) Dm1 T2 3 पालयन्रघुनदन (for the post half) —Dm1 T3 om (hapl) l 8 —(l 8) Ś1 D2 6 तु (for ता) T2 अनतर च सीताथ राघवो रघुनदन —(l 9) Dm1 D3 तदा (for तथा) D7 तथा (for तदा) T2 निवृत्तोस्य वचस्तदा (for the post half)]

1 a) Dt1 G3 त्वस्य (Dt1 त्व चा [sic]) निवृत्तस्य, Dd1 त्वश्वा निवृत्तेपि —b) M3 °ते. . नि —c) Dg1 अश्रुमुष्ण T2 प्रमुञ्चतो —For 1, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1273* ततो मम निवृत्तस्य तुरगा बाष्पविक्लवा ।
राममेवानुपश्यन्तो हेषमाणा विचुक्रुशु ।

[(l 1) V1 D1–5 7 M4 राजन् (for ततो) B4 बाष्पविह्वला —(l 2) V1 D1 3 6 M4 [अ]भिकाङ्क्षतो, D4 7 [अ]न्ववेक्षतो (for [अ]नुपश्यन्तो) V1 हेषतो वै, B4 हेममाला, D1 3 4 7 हेषतोश्वा (D1 °तस्ते, D3 °तोर्ता [metri causa]), D2 हेषा तान्नो (for हेषमाणा) D4 विशुक्रुशु (sic), M4 प्रचु° (for विचु°) D5 राममेवान्ववेक्षतौ हेषतौ तु निचुक्रुशु (sic)]

2 b) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 तत (for अथ) D2 अजलि D5 [उ]त्तमाजलि —d) T1 damaged for मपि धा —For 2cd, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

गुहेन सार्धं तत्रैव स्थितोऽस्मि दिवसान्बहून् ।
आशया यदि मां रामः पुनः शब्दापयेदिति ॥ ३
विषये ते महाराज रामव्यसनकर्शिताः ।
अपि वृक्षाः परिम्लानाः सपुष्पाङ्कुरकोरकाः ॥ ४
न च सर्पन्ति सत्त्वानि व्याला न प्रसरन्ति च ।
रामशोकाभिभूतं तन्निष्कूजमभवद्वनम् ॥ ५
लीनपुष्करपत्राश्च नरेन्द्र कलुषोदकाः ।
संतप्तपद्माः पद्मिन्यो लीनमीनविहंगमाः ॥ ६
जलजानि च पुष्पाणि माल्यानि स्थलजानि च ।
नाद्य भान्त्यल्पगन्धीनि फलानि च यथापुरम् ॥ ७

1274* त्वद्रौरवभयाद्राजन्नकाम पुनरागत ।

[D1 2 4 5 7 M4 तद्- (for त्वद्) Ñ2 B1 3 -भिया (for -भयाद्) D1 आर्तो (for राजन्) Ś1 D6 त्वरावान्, B1 न राम, B2 D5 न कामाद्, D1-3 न काम(D3 °मा) (for अकाम) D2 पुन गत]

3 [ab]) Dg1 reads तत्र in marg M3 damaged for वसान्बहू Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 गुहेन सह कृच्छ्रं (B1 स्वत्सं [sic], D3 कृच्छ्रं) च(V1 D1 3 त, B2 4 तु, M4 तत्) तत्रैव(Ś1 B1 D6 °क-) दिवस स्थित (D2 4 7 °त) —[c]) V1 D3 यदि मे(D3), D2 4 5 7 परया, M3 यदि मा (for यदि मा) Ś1 Ñ2 B1-3 D6 रामो मा(by transp), B4 वा रामो मा (hypm) (for मा राम) —[d]) Ś1 Ñ2 B D2 4-7 पुनरेवाह्वये(D4 7 °भ्यया)दिति, M2 °पयिष्यति (after corr *inf lin sec m* as in text)

4 [a]) Ś1 Ñ2 B D2 4-7 विषयेषु(D2 4 5 7 °ये ते) नरव्याघ्र —[b]) Dt1 Dd1 Dm1 महा, T3 lacuna (for राम-) Dt1 -लसन- Ś1 Ñ2 B Dg1 Dd1 D6 -कर्पिता, V1 D1-5 7 M4 दु खिता (for -कर्शिता) —[c]) D3 परिम्लान-. —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 सपत्र(Ś1 D6 7 °पुष्प, D2 5 °र्ण)स्तबकाङ्कुरा —After 4, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

1275* उपतप्तोदका नद्य पल्वलानि सरासि च ।
परिशुष्कपलाशानि वनान्युपवनानि च ।

[(l 1) M3 damaged from प्तो up to प —(l 2) T1 damaged for शानि व]

5 [a]) G1 सर्वाणि (for सर्पन्ति) T2 सर्पानि (sic), M3 तत्त्वानि (sic) (for सत्त्वानि) —[b]) Dg1 T1 G3 M3 Cm g प्रचरति, Cr t as in text —[c]) Dd1 G3 तु (for तन्) —[d]) M3 damaged from ष्कू up to द्व Dt1 Dd1 Dm1 इव तद् (for अभवद्) —For 5, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst (1276* and 1277* being transp)

1276* ध्यानैकचित्ता स्तिमिता न विचेरुर्मृगद्विजा ।
आसीच्च रामशोकार्तं निष्कूजमिव काननम् ।

[(l 1) Ñ2 B1-3 M4 [ए]कतान-, V1 B4 D1 3 °ताना, D2 °नूना (for [ए]कचित्ता) D2 M4 विचेलुर् (for °रुर्) V1 स्तिमितान्विचचेरुर् (for स्तिमिता न विचेरुर्) D6 ध्यानेका स्तिमितास्तत्र विचेलुश्च मृगद्विजा —(l 2) V1 तद् (for च) Ś1 V1 D6 रामशोकेन, B4 मानशोकार्त (for राम°) B4 निचजमपि (sic), D2 नि कपमिव (for निष्कूजमिव)]

6 [b]) Dt1 om, Dd1 Dm1 नराश्च (for नरेन्द्र) —[c]) M2 सुमतप्ताश्च पद्मिन्यो —[d]) T1 लीनमीद्द (sic) —For 6, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst (1276* and 1277* being transp)

1277* सशब्दा सरितश्चासन्नस्तकलुषोदका ।
प्रम्लानपुष्कराश्चासन्पद्मिन्यो विगतत्विष ।

[(l 1) D2 4 7 सशब्दा (for नशब्दा) B2 (*sup lin* also as in text) परिताद् (for सरि°) Ś1 D6 नुनाम B4 -कठदेशका, D6 -कामो° (for -कलुषोदका) —(l 2) B2 प्रम्लाना, D2 5 आम्लान, D4 7 अम्लाना (D4 after corr *sec m* म्लानाश्च) (for प्रम्लान-) Ñ2 B1 3 -कुसुमाश्च, V1 D1 3 -पङ्कजाश्च, D2 पुष्करश्च, D4 पुष्पाश्च (for -पुष्कराश्च) B4 -स्तम् Ñ2 B3 4 विगतत्विष (sic?), V1 D3 [ऽ]पि गतत्विष (for °त्विष) D1 व्यपगताश्च गतश्रिय (for the post half)]

7 [b]) M3 damaged from नि च up to भा in [c] —[c]) Dg1 [आ]भ्र, Dt1 [आ]न्ति- (for [आ]द्य) Dd1 [आ]भाति (sic) Dg1 -गधानि, T3 -गम्यानि, Cg as in text (for -गन्धीनि) T1 नाद्य ... धानि —[d]) Dg1 फलवति, Cg as in text (for फलानि च) —For 7, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

1278* जलजान्यपि सत्त्वानि स्थलजान्यपि सर्वश ।
स्थानेभ्य स्तम्भितानीव स्वेभ्यश्चेलुर्न भूपते ।

[(l 1) Ś1 D2 4-7 च for [अ]पि in both places D3 सर्वत —(l 2) V1 D1 3 आसन्स(D3 °न्वे)-, M4 स्थलेभ्य (for स्थानेभ्य) Ś1 D2 6 सुस्थितानि (for स्तम्भि°) Ñ2 चेरुर्न, B3 चेव न, B4 चेत्रतु (for चेलुर्न) Ś1 D2 4-7 सर्वतो नाचलन्नृप, V1 D1 3 निश्चेष्टानि नृपोत्तम, M4 स्तेभ्यो न चचलुर्नृप (for the post half)]

—All the above MSS cont ·

1279* पुरे राष्ट्रे च ते राजन्पौरजानपदे जने ।
त न पश्याम्यहं कश्चिद्यो न शोचति ते सुतम् ।

[B3 om from पदे जने in l 1 up to पो in l 2 of 1281* (the portion being written and scored out) —(l 2) V1 D1 3 न त (by transp), D6 ते न, M4 न च (for त न) B1 D1 5 किंचिद्, B4 कश्चिद्, D4 7 राजन् (for कश्चिद्) V1 शोचति (sic)]

—After 7, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

प्रविशन्तमयोध्यां मां न कश्चिदभिनन्दति ।
नरा राममपश्यन्तो निःश्वसन्ति मुहुर्मुहुः ॥ ८
हर्म्यैर्विमानैः प्रासादैरवेक्ष्य रथमागतम् ।
हाहाकारकृता नार्यो रामादर्शनकर्शिताः ॥ ९
आयतैर्विमलैर्नेत्रैरश्रुवेगपरिप्लुतैः ।
अन्योन्यमभिवीक्षन्ते व्यक्तमार्ततराः स्त्रियः ॥ १०
नामित्राणां न मित्राणामुदासीनजनस्य च ।
अहमार्ततया कंचिद्विशेषं नोपलक्षये ॥ ११
अप्रहृष्टमनुष्या च दीननागतुरंगमा ।
आर्तस्वरपरिम्लाना विनिःश्वसितनिःस्वना ॥ १२
निरानन्दा महाराज रामप्रव्राजनातुरा ।
कौसल्या पुत्रहीनेव अयोध्या प्रतिभाति मा ॥ १३

1280* अत्रोद्यानानि शून्यानि प्रलीनविहगानि च ।
न चाभिरामानारामान्पश्यामि मनुजर्षभ ।

[(l 1) G1 अतो वनानि, G2 3 M1 पुरो(G3 तत्रो)द्यानानि Dm1 -विहगानि —(l 2) M3 [अ]भि॰ . . रामान्]

8 Dg1 om 8 —[a]) Dt1 Dd1 Dm1 T2 G3 अयोध्याया —[b]) G3 कश्चिन्मा नाभिनदति —[c]) Dm1 न राम समपश्यतो, M3 नरा राम न पश्यंतो —[d]) Dd1 T G M1–3 निश्वसति —For 8, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1281* अयोध्या प्रविशन्त मा गर्हयन्ति समन्तत ।
पौरा तु त्वाभिसतप्ता विना राममुपागतम् ।

[B3 om l 1 and पौ in l 2 (cf v l 1279*) —(l 1) V1 B2 4 विगर्हति (for गर्हयन्ति) —M4 om l 2 —(l 2) B3 -[अ]ति-, D1 -[अ]थि- (for -[अ]भि) D2 उपागमत् (meta)]

—After 8, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1282* देव राजरथ दृष्ट्वा विना राममिहागतम् ।
दु खादश्रुमुख सर्वो राजमार्गगतो जन ।

[(l 1) ꣸ Cv देव राजरथमित्यत्र देवेति सबुद्धि । ꣸ Cr m g t explain alike T1 damaged from वि up to मि G3 राघवम् (for राममिह) —(l 2) Dg1 uses nom plural for words in nom singular Dt1 दूराद्, G2 सर्वे (sic) B(ed) राजमार्गे]

9 Cf l 1 and 2 of 1232* in 2 51 15 —[d]) Dm1 (before corr as in text) T2 G2 रामदर्शन- (for रामा°) Dg1 -कर्षिता —For 9, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1283* विमानहर्म्यप्रासादगवाक्षस्थाश्च योषित ।
उत्सृज्याभ्यागत राम मा दृष्ट्वा चुक्रुशुर्भृशम् ।

[(l 1) Ñ2 B -रथ्या- (for हर्म्य-) M4 [अ]पि (for च) —(l 2) Ñ2 B1–3 राममुत्सृज्य चायात, V1 D3 राम विसृज्यागत मा(D3 मा), B4 राममु॰ज्य मायात, M4 राममुत्सृज्यागत मा (for the prior half) Ñ2 V1 B D3 M4 दृष्ट्वा चुक्रुशुरातुरा, G(ed) दृष्ट्वा चुक्रुशुरातेवत् (for the post half)]

10 Cf l 3 and 4 of 1232* in 2 51 15 G3 illeg from विमलैर् in [a] up to 11 —[c]) T3 om मभिवीक्षन्ते —[d]) B (and Madras) (ed) [ऽ]व्यक्तम् —For 10, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1284* अश्रुपूर्णेक्षणा दीना पश्यन्तो मामुपागतम् ।
हा नृशस क्व रामस्ते नीत इत्यपि चाब्रुवन् ।

[(l 1) M4 अश्रुपूर्णमुखा दीन (for the prior half) Ś1 D2 4 6 7 निरीक्षत(Ś1 °क्षतम्), V1 D1 3 5 M4 वीक्ष्यतो(D1 3 °त्यो, D5 °क्षतो, M4 °क्षत्यो) माम् (for पश्यन्तो माम्) —(l 2) Ś1 D2 6 ते राम (by transp), B4 रामोसौ, D4 7 वै रामो, D5 नो रामो (for रामस्ते) B3 D1 [अ]मि (for [अ]पि) Ś1 B4 D6 स(B4 ते) नीत इति (for नीत इत्यपि) D2 4 5 7 त्वया नीत इति प्रभो (for the post half)]

11 G3 illeg (cf v l 10) —[a]) D3 नामात्राणा (sic) T1 damaged for णा न मि D4 7 न मित्राणाममित्राणा —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 नोदासीन- (for उदा°) —[c]) B4 अथार्ततया (subm) Ñ2 B1 D1–4 7 T3 G2 M किंचिद् (for कंचिद्) —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D1–7 G1 M2 4 उप (G1 अभि)लक्षये, Ct as in text (for नोप°)

12 D3 om 12 —[b]) Dg1 -नाद- (for -नाग-) —[c]) Dt1 -परिम्लान , M3 परिग्लाना —G3 damaged from [d] up to नन्दा in 13[a] —[d]) Dt1 Dd1 Dm1 S(except M4) विनिश्वसितनिस्वना —For 12, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4–7 M4 subst

1285* दीनातुरार्तपुरुषा प्रम्लानोपवनद्रुमा ।
परिदेवितार्तकरुणा रुदितस्वननादिता ।

[(l 1) Ñ2 B3 D2 -पुरुषा D5 मम्लान- (sic) (for प्रम्लान-) Ñ2 B3 D1 2 4 -[उ]प(D1 [उ]पप [ditto])वनद्रुमा , V1 -[उ]पवनागना, B4 -[उ]शरनद्रुमा (sic) —(l 2) Prior half hypm D5 तु, D6 -[अ]त - (for -[आ]र्त-) Ñ2 B1–3 -स्वना(B1 °रा) (unmetrical), V1 B4 M4 -स्त(M4 स्व)निता, D5 रजनी (for करुणा) D7 om (hapl) तस्वननादि B2 ध्वनि , D4 -स्वर- (for -स्वन-) B2 D2 4 -नादिता]

13 [a]) G3 damaged up to नन्दा (cf v l 12). —G3 damaged from तुरा in [b] up to ने in [c] Note hiatus between [c] and [d] —[d]) G1 M2 (to avoid hiatus) ह्ययोध्या Dg1 Dt1 Dd1 मे, Dm1 मां (for मा) —For 13, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1286* निरानन्दा निरुत्साहा निर्वषट्कारमङ्गला ।
रामप्रव्राजनार्तेय पुरी ते न विराजते ।

सूतस्य वचनं श्रुत्वा वाचा परमदीनया ।
बाष्पोपहतया राजा तं सूतमिदमब्रवीत् ॥ १४
कैकेय्या विनियुक्तेन पापाभिजनभावया ।
मया न मन्त्रकुशलैर्वृद्धैः सह समर्थितम् ॥ १५
न सुहृद्भिर्न चामात्यैर्मन्त्रयित्वा न नैगमैः ।
मयायमर्थः संमोहात्स्त्रीहेतोः सहसा कृतः ॥ १६
भवितव्यतया नूनमिदं वा व्यसनं महत् ।
कुलस्यास्य विनाशाय प्राप्तं सूत यदृच्छया ॥ १७
सूत यद्यस्ति ते किंचिन्मयापि सुकृतं कृतम् ।
त्वं प्रापयाशु मां रामं प्राणाः संत्वरयन्ति माम् ॥ १८
यद्यद्यापि ममैवाज्ञा निवर्तयतु राघवम् ।
न शक्ष्यामि विना रामं मुहूर्तमपि जीवितुम् ॥ १९

[(l 1) M4 स्तोत्माग (for तिर°) Ś1 D4 6 7 निरुत्साहा निरानन्दा (by transp) —(l 2) Ś1 Ñ2 B1 3 D4 -श्रवज (B1 °नाम)नगं D2 4 5 7 °पुरीव (for [ए]व पुरी ने)]

14 ᵃ) T2 तस्य तद् (for सूतस्य) T1 damaged for वचन —ᵇ) Dt1 Dd1 Dm1 G1 2 M1 2 राजा (Dt1 lacuna for जा) (for वाचा) Dg1 (before corr) -हीनया, Dt1 Dd1 Dm1 -दीनवत् (Dt1 lacuna for व) —ᶜ) Dt1 सूतम्; Dd1 Dm1 G1 2 M1 2 वाचा (for राजा) —ᵈ) Dt1 इद वचनम् (for त सूतमिदम्) —For 14, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1287* इत्येवमादि करुण सुमन्त्रवचन नृप ।
श्रुत्वोवाच ततो दीनो बाष्पगद्गदया गिरा ।

[(l 1) Ś1 D4 6 7 जा (for नृप) —(l 2) Ś1 D4 6 7 नृपः (for ततो) Ñ2 B3 D2 4 7 -निस्वन (B3 °ह.)या (for -गद्गदया) B1 2 D5 वाग्भिःसमाभिः, B4 °भि- तया (for the post half)]

15 ᵃ) T1 [क]भिनियुक्तेन, Cr m g as in text —ᵈ) G2 M1 सूत (for सह) Dd1 Dm1 सुमन्त्रित, M3 समर्पित —For 15, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1288* मिथ्योपचारा कैकेय्या वञ्चितेन कथ मया ।
न मन्त्रित निमर्देन धर्मज्ञैर्गुणिभि सह ।

[(l 1) D2 म [illegible] D2 4 5 – मया तत्र (for कथ मया) —(l 2) D5 om (hapl) from धर्मज्ञै up to निमृद्य in the prior half of l 2 of 1289* B4 धर्मेज्ञो (sic) D1 [illegible] (for [illegible])]

16 ᵇ) D1 Dt1 G1 न, K (ed) च (for न) Cg [illegible] मया नैगमा ते । अत्रापि नेत्यनुषज्यते । —ᵈ) [illegible] G2 सह । (for सहसा) —For 16, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1289* सेना [illegible] पापो यन्मया सह मन्त्रिभि ।
धर्ममर्थ विमृद्येन सहसा साहस कृतम् ।

[illegible] up to the prior half of l 2 (cf v l 1288*) [illegible] l 1 —(l 1) V1 B2 [illegible], D1 [illegible] (for [illegible]) V1 पापे (for पापो). [illegible] (for सह मन्त्रिभि) —(l 2) [illegible] (for [illegible]) B4 कृत (sic)]

17 ᵃ) G1 भवितव्य मया —ᵇ) Dm1 च, T2 G1 हि (for वा) —For 17, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1290* भवितव्य तथा तेन रामेणामिततेजसा ।
मया तु तावदयश प्राप्त तद्विप्रवासनात् ।

[(l 1) B3 तदा (for तथा) D3 ते च (for तेन) —(l 2) Ś1 Ñ2 B1–3 D6 अशिव (for अयश) B4 मया तावदयश (subm) (for the prior half) D2 प्राप्ते (sic) (for प्राप्त) D4 5 7 ममापि चेदमयश (D7 °यशन [sic]) प्राप्तव्य तद्विवासनात्]

18 ᵃ) Dg1 मे (for ते) —ᵇ) K (ed) तु (for [अ]पि) —ᶜ) T2 त्व प्रापयामाशु (sic), G1 त्वं प्रापयाशु, G3 सप्रापयाशु (for त्व प्रा°) M1 (after corr *sec m* as in text) मा (for मां) —ᵈ) M1 मा (for माम्) —For 18, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst and read after 1294*

1291* सुमन्त्र यदि ते किंचिन्मया पूर्वं प्रिय कृतम् ।
तत प्रापय मा राम प्राणा हि त्वरयन्ति माम् ।

[(l 1) D5 सुसूत (for सुमन्त्र) D4 पूर्व- (for पूर्वं) Ś1 B4 D4 6 7 कृत प्रिय (by transp), D3 हि य(यत् ?) कृत (for प्रिय कृतम्) M4 पुरा हार्दं मया कृत (for the post half). —(l 2) Ś1 D6 तदा (for तत) D5 मे (for the first मा) B1 मे (for the second माम्)]

—Thereafter cont

1292* रामप्रवाससलिले बाष्पशोकोर्मिमालिनि ।
अगाधव्यसने मग्नो घोरेऽह शोकसागरे ।
इष्टपुत्रवियोगार्तिदु खितेन गतायुषा ।

[(l 1) D4 -वन्ति (for -सलिले) V1 D1–5 7 बाष्पवेगोर्मि- D4 5 7 -सङ्कुले (for -मालिनि) —(l 2) D2 3 5 M4 अगाधे V1 D1–5 7 M4 transp मग्नो and घोरे D2 [ऽ]य लोक (for ऽह शोक-) —(l 3) D5 दृष्ट- (for इष्ट-) D4 7 -[आ]र्तो (for -[आ]र्ति-)]

19 ᵃ) G1 यद्यापि, G2 M1 Ch यदि वाच, M2 यद्यप्यन्या, Cg as in text (for यद्यद्यापि) —ᵇ) Dm1 निवर्तयत, Cm °तु (as in text) Cg राघव निवर्तय । तुशब्दोऽवधारणे । —For 19ᵃᵇ, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1293* इदानीमपि सूताशु गत्वा राम निवर्तय ।

[Ś1 D6 गत त्व, D1 4 5 7 गत्वा त्व (for सूताशु) V1 D2 3

अथवापि महाबाहुर्गतो दूरं भविष्यति ।
मामेव रथमारोप्य शीघ्रं रामाय दर्शय ॥ २०
वृत्तदंष्ट्रो महेष्वासः क्वासौ लक्ष्मणपूर्वजः ।
यदि जीवामि साध्वेनं पश्येयं सह सीतया ॥ २१
लोहिताक्षं महाबाहुमामुक्तमणिकुण्डलम् ।
रामं यदि न पश्यामि गमिष्यामि यमक्षयम् ॥ २२
अतो नु किं दुःखतरं योऽहमिक्ष्वाकुनन्दनम् ।
इमामवस्थामापन्नो नेह पश्यामि राघवम् ॥ २३
हा राम रामानुज हा हा वैदेहि तपस्विनि ।
न मां जानीत दुःखेन म्रियमाणमनाथवत् ।
दुस्तरो जीवता देवि मयायं शोकसागरः ॥ २४

गच्छाथापि च तावत्त्व (for the prior half) V1 D1-5 7 क्षिप्र (for गत्वा) D2 विवर्तय]

—c) Ś1 D1 4-7 T1 2 न हि (Ś1 D6 नाह) शक्तो (D6 T1.2 शक्ये), G1 न शक्तोस्मि (for न शक्ष्यामि) D1 मया (sic) (for विना) Ñ2 B1 3 न हि शक्यमृते तस्माज्, V1 D3 न हि शक्ष्याम्यृते राम, B2 न हि शक्ष्याम्यृते तस्माज्, D2 न हि शक्यमृते राम —d) Ś1 Ñ2 B D4-7 जीवितु (B4 °त) दें (B3 नै) वमोहित

20 ab) D4 6 (after corr as in text) 7 ते गते जाते (D5 °गतयाते) (sic), G2 हि महा° (for [अ]पि महाबाहुर्) Dg1 गतो दूरो, D4 6 (after corr as in text) 7 चिर पथि (for गतो दूर) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 गतागतेन वा कालो (D1 marg) दीर्घ (D1 कालो) एव (Ś1 B2 D6 °व) भविष्यति —c) B3 एव (for एव) —d) V1 D1-3 क्षिप्र (for शीघ्र) Ś1 Ñ2 B D4-7 क्षिप्र राम प्रदर्शय

21 a) G3 वृत्तकर्णो, Cr m g °दंष्ट्रो (as in text) T1 2 G M1 महाबाहु (G2 M1 °काय) (for महेष्वास) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 सिंहस्कन्धो (Ś1 Ñ2 °न्धो) महाबाहु —b) D4 7 वशी (for क्वासौ) —c) V1 B D2 3 5 M4 जीवति, D1 जीवितु (sic) B1 साध्वैन (sic) (for साध्वेनं) —d) D4 पश्यामि Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G1 3 M3 transp सह and सीतया ❀ Cr g यदि पश्येय तदा जीवामीति सबन्ध । Cm construes alike Ck t यदि जीवामि इति तत्समीपगमनपर्यन्तमपि मज्जीवनस्थितौ सदेह । ❀

22 Dt1 om 22 —b) Dd1 समुक्त-, Dm1 सु°, G1 °क्ता (sic ?), Cg as in text (for आमुक्त-) —c) T1 2 M2 पश्येय —For 22, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst and read before 1291*

1294* पूर्णेन्दुकान्तवदन चारुपद्मदलेक्षणम् ।
यदि राम न पश्यामि यास्यामि यमसादनम् ।

[(1 1) V1 D1 M4 पूर्णकान्तेन्दु- (by transp) D2 पूर्णकान्तेंदुमिव (subm) (for the prior half) —(1 2) Ñ2 reads यास्यामि in marg V1 D1-3 गमिष्यामि यमक्षय (for the post half)]

23 a) G1 न, G3 हि (for नु) —b) Dg1 T1 G1 M3 सोहम् (for योऽहम्) —For 23, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst and read after 24

1295* कोऽन्यस्ति दु खिततरो मया दुष्कृतकर्मणा ।
योऽहमन्तर्गतप्राणो नैव द्रक्ष्यामि राघवम् ।

[(1 1) B4 D1 कोन्योस्ति B4 दु खितस्तु-, D7 दुष्कृत° (for दु खिततरो) D1 दु खित- (for दुष्कृत-) B2 D4 5 7 -कारिणा (for -कर्मणा) —(1 2) D4 7 -प्राणैर् (for -प्राणो) Ś1 न वै, B3 D1 नैव, D5 (before corr as above) नैतद् (for नैव). B3 (*sup lin* also as above) D5 वक्ष्यामि]

24 Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 transp 24^{abcd} and 24^{ef} —a) V1 हा सानुज (for रामा°) Dg1 reads in marg the second हा G1 हा रामानुज हा राम (by transp) —b) B3 om (hapl) हा Ñ2 वैदेहि हा (m) (by transp) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 पतिव्रते, Dt1 Dd1 Dm1 G1 2 तपस्विनी (G1 2 °नीं) —c) G1 M3 मा (for मा) Ś1 V1 G1 जानीथ (Ś1 °हि), G3 M4 जहि (M4 °हृ) त (sic) (for जानीत) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 दु खार्तं (M4 °र्ता [sic]) (for दु खेन) —d) M2 दीर्यमाणम् (for म्रिय°) D4 7 अपि क्षणात् (for अनाथवत्) —After 24^{cd}, B3 ins

1296* न प्राणान्धारयिष्यामि सत्यमेतन्न संशय ।

whereas Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins after 24^{cd}

1297* स तेन राजा दु खेन भृशमर्पितचेतन ।
अवगाढ सुदुष्पार शोकसागरमब्रवीत् ।
रामशोकमहावेग सीताविरहपारग ।
श्वसितोर्मिमहावर्तो बाष्पफेनजलाविल ।
बाहुविक्षेपमीनौघो विक्रन्दितमहास्वन । [5]
प्रकीर्णकेशशैवाल कैकेयीवडवामुख ।
ममाश्रुवेगप्रभव कुब्जावाक्यमहाग्रह ।
वरवेलो नृशसाया रामप्रव्राजनायत ।
यस्मिन्बत निमग्नोऽह कौसल्ये राघव विना ।

[(1 1) G3 दृढम्, M3 भयम् (for भृशम्) Dg1 G1 अर्दित-, G3 अरिथर-, Cr g t as above (for अर्पित-) —(1 2) Dd1 सुदुष्पार- —(1 3) K (ed) -[आ]भोग (for -वेग) T1 -विरहपार॰ —(1 4) Dt1 Dd1 Dm1 Ct -वेग- (for -फेन-) —(1 5) Dt1 Dm1 M2 3 -मीनोसो, Dd1 -मीनोसो (sic) (for -मीनौघो) —(1 6) G2 -लैवाल (sic) (for -शैवाल). Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1 -वडवानल, Ct °मुख (as above) —(1 7) G1 [अ]श्रुपात-, Ct as above Dm1 -महाग्रहा.

अशोभनं योऽहमिहाद्य राघवं
दिदृक्षमाणो न लभे सलक्ष्मणम् ।
इतीव राजा विलपन्महायशाः
पपात तूर्णं शयने स मूर्छितः ॥ २५

इति विलपति पार्थिवे प्रनष्टे
करुणतरं द्विगुणं च रामहेतोः ।
वचनमनुनिशम्य तस्य देवी
भयमगमत्पुनरेव राममाता ॥ २६

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्रिपञ्चाशः सर्गः ॥ ५३ ॥

—(l 8) Dg1 G1 [illegible] (sic) —(l 9) M3 तस्मिन् (for [illegible]) G1 2 M1-3 प्रति (for विना)]

—e) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 मयात्र (for दुष्करो) Ś1 Ñ2 V1 B3 4 D1 2 6 M4 जीव(M4 before corr °वि)ता सूत (V1 [illegible]), B1 2 D4 6 7 G1 2 जीवि(D4 °व)ता तात(B2 D7 सूत, G1 2 देवि), D3 जीवितानास्ते (for जीवता देवि) —f) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 दुष्कर (for मयात्र)

25 a) G M1 नुनोभन, Cg t अ° (as in text) M3 शोभनम् (for योऽहम्) G2 M1 राम (for राघव) —b) M3 [illegible] —d) Dt1 Dd1 Dm1 T3 G3 सुमूर्छित —For 25, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

1298* [illegible] राजा [illegible] महायशा
[illegible] तु [illegible]पहतेन चेतसा ।
[illegible]
पपात भूमौ [illegible] नृपासनात ।

[(l 1) V1 D1-3 M4 [illegible] (for [illegible]) —(l 2) V1 [illegible] —(l 3) D2 [illegible], D6 [illegible] (for [illegible]) —(l 4) Ś1 Ñ2 L D6 पपात(B4 [illegible]) [illegible] (Ñ2 B1 3 °[illegible], P2 6 °[illegible])]

26 a) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 वि(D2 3 च, D5 [S]ति)- मूढे, Dd1 Dm1 T2 3 G M1 2 प्रणष्टे —b) G1 करुणतया D4 5 7 G1 च पुत्र , M3 चकार (for च राम-) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 भृशकरुण पतिते(B4 lacuna, D3 ins पतितं after पतिते) पुनर्ध(B4 सुमद्द [sic])र(D1-3 °रि)ण्या. —c) G1 तत्र (for तस्य) —d) M3 पुरमेव तस्य (for पुनरेव राम-) D4 5 7 द्विगुणतर विललाप राममाता —For 26cd, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 subst

1299* भृशतरमतिशोकदु[ःखसन्नत्रा]
करुणतर विललाप राममाता ।

[(l 1) Ś1 D6 अतिभृशम (for भृशतरम्) B2 अपि, B4 एव, D1-3 M4 इव, D6 अथ (for अति-) Ñ2 B1 3 -दुःखशोकमग्ना(B1 °मग्ना B3 °त्ता), V1 B4 M4 शोकदुःख(M4 °भार)सत्रा(V1 , M4 °मग्ना)]

Colophon Sarga name Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 5-7 दशरथवि(B1 °प्र)लाप°, D4 रामविलाप° —Sarga no. (figures, words or both) B1 4 D3 om , Ś1 63, Ñ2 D4 58, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D7 S 59, B2 48, B3 57, D1 115, D2 6 62, D6 60 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम , T2 with श्रीरामचन्द्राय नम , G1.3 M1 with श्रीरामाय नम , G2 with [illegible] श्रीरामाय नम .

५४

ततो भूतोपसृष्टेव वेपमाना पुनः पुनः ।
धरण्यां गतसत्त्वेव कौसल्या सूतमब्रवीत् ॥ १
नय मां यत्र काकुत्स्थः सीता यत्र च लक्ष्मणः ।
तान्विना क्षणमप्यत्र जीवितुं नोत्सहे ह्यहम् ॥ २
निवर्तय रथं शीघ्रं दण्डकान्नय मामपि ।
अथ तान्नानुगच्छामि गमिष्यामि यमक्षयम् ॥ ३
बाष्पवेगोपहतया स वाचा सज्जमानया ।
इदमाश्वासयन्देवीं सूतः प्राञ्जलिरब्रवीत् ॥ ४
त्यज शोकं च मोहं च संभ्रमं दुःखजं तथा ।
व्यवधूय च संतापं वने वत्स्यति राघवः ॥ ५
लक्ष्मणश्चापि रामस्य पादौ परिचरन्वने ।
आराधयति धर्मज्ञः परलोकं जितेन्द्रियः ॥ ६
विजनेऽपि वने सीता वासं प्राप्य गृहेष्विव ।
विस्रम्भं लभतेऽभीता रामे संन्यस्तमानसा ॥ ७

54

☞ Ñ1 missing for Sarga 54 (cf v l 1058*) Dm1 begins with ॐ, M2 श्रीरामाय नम For sequence in B4, see note on 2 52 5

1 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 सा तु(Ñ2 B3 च, D5 नु) (for ततो) B1 भूतोपसृष्टेव, Dd1 °सृष्टेन, G2 M1 2 °विष्टेव, Cr m g t °सृष्टेव (as in text) G3 अथोपविष्टा नागीव —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–4 6 7 M4 गतसत्त्वेव चा (V1 B3 सा)सुखा(V1 D1–3 M4 चावला, B1 च स्वय, D4 7 चासुखात्) D5 गत्वा दु ख सदासुखा —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 विललापातुरा देवी, D4 5 7 विलप्य बहुशो देवी —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D2 3 6 M4 पतिता क्षितौ

2 ^{a}) M3 सा (for मा) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 अपि तत्राशु (for यत्र काकुत्स्थ) —^{b}) G1 स (for च) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 यत्र राम स-, Dg1 ससीतो यत्र, M3 ससीत सह- (for सीता यत्र च) —^{cd}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 [अ]द्य (for [अ]त्र) G1 3 [अ]द्य क्षणमपि (for क्षणमप्यत्र) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 सुमत्र न हि रामेण विना जीवि(D7 °> +°)तुमुत्सहे

3 V1 om 3^{ab} —^{a}) Ś1 Ñ2 B D1–3 6 M4 तद्योजय, Dg1 न्यवर्तय (sic), D4 5 7 T1 2 योजयस्व, Cg as in text (for निवर्तय) Ś1 Ñ2 B D6 साधु, D4 5 7 साधो, M4 ह्याशु (for शीघ्र) —^{b}) Ś1 Ñ2 B D1–7 M4 नय मामपि कानन —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 5 6 M4 अथ मा, D4 7 अथ वा(for अथ तान्) Ś1 नय यस्याशु, Ñ2 B D1–7 M4 न नयस्या(D5 °स्या)शु(D4 7 °स्यद्य), V1 न नयसि त्वं, G3 न नु गच्छामि (for नानुगच्छामि) —^{d}) B4 गमि (for °ष्यामि) B2 यास्यामि यमसादन

4 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 वाष्पोप(Ñ2 °स्योप [sic], V1 D1 2 °ष्पाव, B4 °ष्पो) रुद्धया वाचा, D4 5 7 ततो बाष्पोपहतया —^{b}) Ś1 D6 पुरस्तात् , Ñ2 V1 B D1–3 M4 ततस्ता(V1 D1 3 ता तत [by transp], D2 °त सा, M4 °त स-), D4 5 7 G1 वाचा स-, G3 स्व° (for स वाचा) —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4–7 M4 वाक्यम्(D1 4 5 7 °क्यैर्), D3 [illegible]म् (for इदम्) D6 आश्वसयन् (for आश्वा°) —^{d}) D5 तत (for सूत) —After 4, D5 ins l 2 of 1300*

5 ^{c}) D4 5 7 M2 हि (for च) —^{d}) Dd1 G2 M1 वसति, Cg as in text (for वत्स्यति) —For 5, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst , while D5 ins l 2 only after 4

1300* त्यक्तुमर्हसि कल्याणि शोक पुत्रवियोगजम् ।
तत्रापि हि सुखी रामो रस्यते देवि निर्वृत ।

[(l 1) B1 वक्तुम् (for त्यक्तुम्) D2 शो॰ (for शोक) —(l 2) B4 तत्रा॰ Ś1 स, D6 च (for हि) D2 सुख (for °खी) V1 D1–3 5 M4 वमने (for रस्यते) D3 देवी निवृने (sic)]

6 ^{a}) D3 लक्ष्मणे (sic) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 ह्य (V1 D1–3 M4 [अ]प्य)स्य तेजस्वी —^{c}) M2 धर्मात्मा (for धर्मज्ञ) —For 6^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D2 3 6 M4 subst

1301* वसतीत पर लोकमर्जयन्धर्मनिर्जितम् ।

[V1 वसतीति, D2 3 वसतीव M4 धर्मम् (for लोकम्) D2 3 आर्जव (for अर्जयन्) M4 आर्जयन्धर्ममास्थित (for the post half)],

whereas D1 4 5 7 subst

1302* आराधयिष्यन् धर्मेण काकुत्स्थमभिवत्स्यति ।
[D1 आराधयति]

7 ^{a}) D1 व्यजने (sic) —^{b}) D5 प्राप्ता (for प्राप्य) Dm1 गृहेष्वपि Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 भर्तृ(Ś1 D6 °र्तुर्)-बाहु(V1 D1–3 M4 पाद)व्यपाश्रया(V1 B1 D1–3 M4 °यात्) —^{c}) Dg1 विश्रभ, G1 विस्रब्ध (sic), Cr °स्रभण, Cm g as in text (for विस्रम्भ) T3 रमते (for लभते) Dm1 T3 G M1 सीता, M2 लीता (sic), Cr m g t as in text (for ऽभीता) ❀ Cv हितेति पाठ । अहितेति पदच्छेद । ❀ D4 5 7 विश्रभता च लभते —^{d}) Dt1 Dd1 Dm1 D4 7 G2 M1 3 विन्यस्त , D5 T1 2 G1 3 M2 सन्यस्त- (sic) (for संन्यस्त-) —For 7^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1303* देवि स्वर्गोपम वास सह रामेण वत्स्यति ।

[Ñ2 B3 देवी Ś1 D6 स्वर्गोपमे स्थाने V1 D1–3 M4 रामेण सह (by transp) विंदति (for the post half)]

नास्या दैन्यं कृतं किंचित्सुसूक्ष्ममपि लक्षये ।
उचितेव प्रवासानां वैदेही प्रतिभाति मा ॥ ८
नगरोपवनं गत्वा यथा स्म रमते पुरा ।
तथैव रमते सीता निर्जनेषु वनेष्वपि ॥ ९
बालेव रमते सीता बालचन्द्रनिभानना ।
रामा रामे ह्यदीनात्मा विजनेऽपि वने सती ॥ १०
तद्गतं हृदयं ह्यस्यास्तदधीनं च जीवितम् ।
अयोध्यापि भवेत्तस्या रामहीना तथा वनम् ॥ ११
पथि पृच्छति वैदेही ग्रामांश्च नगराणि च ।
गतिं दृष्ट्वा नदीनां च पादपान्विविधानपि ॥ १२

8 ^{a}) T2 [अ]सा (sic), M3 [अ]स्यां (for [अ]स्या) Dd1 D4 5 7 T2 G2 M1 दैन्य- (for दैन्य). Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 विषाद: था (D3 च) (for कृतं किंचित्) —^{b}) D1 सुसूक्ष्म् (sic), D3 मुहूर्तम् (for सुसूक्ष्मम्) D4 अवि- (for अपि). Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 T1 2 लक्ष्य(D2 दृश्य)ते (for लक्षये) —^{c}) D5 उचिरे च (sic) (for °तेव) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 वने(V1 D1-3 गृहे) यथोचितो वासो —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 वैदेह्या (for वैदेही) Ś1 Ñ2 V1 B Dt1 D1-7 मे, Dg1 Dd1 Dm1 मा (for मा)

9 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 -वने रम्ये, D5 °न कृत्वा (for -वनं गत्वा) —^{b}) Ś1 Ñ2 B D6 [अ]रमत सा, M4 च र° (for स्म रमते) —^{c}) D4 5 7 [अ]द्य (for [ए]व) —^{d}) D4 5 7 वास प्राप्य गृहेष्विव (cf 7^{b}) —For 9^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 subst

1304* विजनेऽपि तथारण्ये रस्यते देवि मा शुच ।

[D1 2 व्यजनेपि (sic) D3 तथैव (for तथारण्ये) V1 रामस्ते, B3 वत्स्यते, D1-3 रमते, M4 विपिने (for रस्यते) D1 शुचा (sic)]

—After 9, D4 5 7 ins 1308*.

10 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 वैदेही सह रामेण —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 पूर्ण- (D3 °र्ण), Cr as in text (for बाल-) ❀ Ct अबालचन्द्रेत्यादिच्छेद:। ❀ Cv m g alike —For 10^{c}-11^{b}, D4 5 7 subst 1306* —^{c}) G3 रामेति (for रामे हि) M2 अनीनात्मा (sic), K (ed) Cg [अ]धी° (for [अ]दीनात्मा) —^{d}) M3 विपिने (for °जने) Dg1 T1 M1 सति —For 10^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 subst

1305* अतुला विन्दति प्रीतिं न ता शोचितुमर्हसि ।

[Ś1 B2 D2 6 विंदते (for विन्दति) D3 अतुला विंदति प्रीति (sic) (for the prior half) Ś1 V1 D1 2 6 M4 ता न (by transp), D3 नानु- (for न ता)]

11 ^{a}) Ś1 Ñ2 B2-4 D6 M4 Cm तस्यास्, V1 जहास्, B1 T3 त(T3 ह्य)स्मात्, Dg1 Dt1 Dd1 D2 G3 M2 यस्यास्, Cr as in text (for ह्यस्यास्) —^{b}) D2 त्वदधिन (sic). D1 2 हि, T3 om (subm) (for च).—For 10^{c}-11^{b}, D4 5 7 subst

1306* रामचन्द्रेण युक्ता मा प्रभा चान्द्रमसी यथा ।
नित्यं रामसमीपेऽस्या स्थितिमेवोपलक्षये ।
निविष्टाशरणेऽरण्ये तेनास्या विपुला रतिः ।
यथा पुरे तथा तस्यास्तद्वनं भर्तृसंनिधौ ।

[(l 1) D5 रामान्दे प्रदीता D5 चन्द्रमसो (for चान्द्रमसी) —(l 3) D7 -[अ]शरणो D4 7 [अ]स्य (for [अ]स्या) D4 विपुलायति —(l. 4) D4 यथा प्रभा चांद्रमसी यथा नित्यं पुरं तथा तस्यात् (sic) (for the prior half)]

—^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 हि, D4 [अ]पि-, Ck as in text (for [अ]पि) B4 G2 तस्य (sic) (for °स्या) Dg1 वने तस्माद्; Dt1 Dd1 Dm1 T3 M2 3 °त्तस्या, D3 4 7 पुरी रम्या, D5 पुरी तस्या (for भवेत्तस्या) —^{d}) G3 यथा (for तथा) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 रामेण र(Ñ2 B3 D2 M4 र)हिताटवी.

12 ^{a}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 5 7 T G1 M2 Cm परि-, Cg as in text (for पथि) V1 गच्छति, G2 पृच्छसि (sic) (for पृच्छति) —^{b}) D1 ग्रामाणि (for ग्रामांश्च) —^{cd}) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 राम कमलपत्राक्ष(D1-3 M4 °क्षी) सरांसि सरितस्तथा —After 12, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 5 6 M4 ins

1307* रामलक्ष्मणयोर्मध्ये सीता राजति ते शुभा ।
विष्णुवासवयोर्मध्ये पद्मा श्रीरिव रूपिणी ।

[(l 1) B3 च (for ते) —D5 om (hapl) from the post half of l 1 up to the prior half of l 2 —D1 om (hapl ?) l 2 —(l 2) V1 D2 3 M4 राम (V1 शक्र)केशवयोर् Ś1 D3 6 यथा श्रीर्, D2 पद्माश्रिर् (sic) (for पद्मा श्रीर्) M4 सुंदरी (for रूपिणी).],

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins after 12, and D4 5 7 ins after 9

1308* राम वा लक्ष्मणं वापि पृष्ट्वा जानाति जानकी ।
अयोध्या क्रोशमात्रे तु विहारमिव संश्रिता ।

[(l 1) Dm1 दृष्ट्वा, T2 स्पृ° (for पृष्ट्वा) G2 M1 मैथिली (for जानकी) D4 5 7 पश्यती जनकात्मजा (for the post. half) —(l 2) G3 हि (for तु). B (ed) साश्रिता (for सं°). D4 5 7 मन्यते भृशमत्युग्रमयोध्योपवनं वनं],

Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 cont, D4 7 ins after 12, D5 cont after 1307*

1309* इदमेव स्मराम्यस्याः सहसैवोपजल्पितम् ।
कैकेयीसंश्रितं वाक्यं नेदानीं प्रतिभाति मा ।

अध्वना वातवेगेन संभ्रमेणातपेन च ।
न हि गच्छति वैदेह्याश्चन्द्रांशुसदृशी प्रभा ॥ १३
सदृशं शतपत्रस्य पूर्णचन्द्रोपमप्रभम् ।
वदनं तद्वदान्याया वैदेह्या न विकम्पते ॥ १४

अलक्तरसरक्ताभावलक्तरसवर्जितौ ।
अद्यापि चरणौ तस्याः पद्मकोशसमप्रभौ ॥ १५
नूपुरोद्घुष्टहेलेव खेलं गच्छति भामिनी ।
इदानीमपि वैदेही तद्रागान्यस्तभूषणा ॥ १६

ध्वसयित्वा तु तद्वाक्य प्रमादात्पर्युपस्थितम् ।
ह्लादन वचन सूतो देव्या मधुरमब्रवीत् ।

[(l 1) D4 5 7 त्वेक, M3 एव (for एव) T2 सरामस्या (sic) G3 सहसेव D4 5 7 प्रभाषित, T2 [उ]प च द्विट (sic), M3 Cr [उ]पकल्पित, Cg k t as above —(l 2) Dm1 कैकेय्या D4 -सस्रत, G3 °श्रुत (for -सश्रित) Dt1 Dd1 Dm1 Ct जल्प, Cm as above (for वाक्य) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 Ct मा, D4 5 7 मे, Cm g as above (for मा) —(l 3) D4 7 निंदयित्वा D5 परिभाषित (for पर्युपस्थितम्) —(l 4) Dd1 Dm1 D4 5 ह्लादय(Dd1 [m] य)न्, D7 हरदयन् (sic), Cm as above (for ह्लादन) D4 5 7 हृदय (for वचन) G1 मधुर and वचनम् (for वचन and मधुरम् respv) D4 5 7 देवीं वचनमब्रवीत् (for the post half)]

13 [a]) Ś1 D5 6 अध्वनि, Ñ2 B न चाध्व-, V1 D1 2 M4 अध्वान, D4 7 अध्वन Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 श्रमसताप- (D5 7 °पो) (for वातवेगेन) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 दु खैरपि(V1 D1–3 5 °ति, M4 °स्य [sic]) (for सभ्रमेण) Ñ2 B2–4 G1 3 वा, B1 वै (for च) —L(ed) repeats 13[ab] —[c]) Ś1 D1 3–7 न विमुचति(D3 °चित [sic]), Ñ2 B2–4 विगच्छति हि(B2 च), B1 म्लानि गच्छति हि (hypm), Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T M2 Cg न वि°, D2 नावि°, M3 न च ग°, M4 (after corr *sec m* as in Dg1) नाव° (for न हि गच्छति) Ś1 D1 4–7 वैदेही(D7 °ही) (for वैदेह्याश्) —[d]) Dg1 ह्य in चन्द्राशु- *sup lin* Ś1 D1 4–6 T2 -सदृशीं(D1 12 °श- [sic]) (for °शी) Ś1 D1 4–6 प्रभा Ñ2 V1 B D2 3 M4 सद्भाव(V1 सुगात्र, B1 2 4 स्वभाव, D2 3 M4 स्वगात्र)प्रभव वपु (M4 °वा प्रभा)

14 [a]) V1 तव पुत्रस्य, D2 आर्त° (sic) (for शतपत्रस्य) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 T1 2 M2 4 -चन्द्रसम(M2 °निभ)-द्युति(B1 D2 7 °ति, B4 D1 3 M4 [before corr] °ति, T1 2 M2 प्रभ) —[c]) Ś1 वन च, M4 (after corr *inf lin sec m* as in text) वचन (for वदन) Ś1 Ñ2 B D6 7 कृत्स्न (Ñ2 B3 [m also as in B1] कात, B1 2 4 D7 कृत्र)मार्ता (B4 °त्रा [sic])या, V1 क्षुत्क्षमायार्ताया (sic), D1 क्षुत्तृ-पार्ताया, D2–5 क्षु(D3 त)ट्श्रमार्ताया, M4 कृच्छ्रमाप्ताया (for तद्वदान्याया) —[d]) Ś1 D6 सीताया (for वैदेह्या) Ś1 Ñ2 B1–3 D3–7 न विलुप्यते, V1 D1 2 M4 परिकल्प(V1 °ल्प्य)ते, B4 न विलक्ष्ये (for न विकम्पते) —After 14, D3–5 7 ins

1310* चन्द्रकान्ततर तस्या वदन सप्रकाशते ।
साक्षाद्भगवतो विष्णोर्वक्षस श्रीरिवागता ।
हिमालयसुता चापि उमा वाप्यागता भृशम् ।
रतिर्वा मदनस्यापि यादृशी रूपसपदा ।

[(l 2) D4 7 वक्षो (for विष्णोर्), D5 श्री प्रकाशते (for श्रीरिवागता) D4 7 विष्णो श्रीरिव सगता (for the post half) —(l 3) Note hiatus between two halves D5 [अ]-प्यगता (sic), D7 [अ]थागता (for [अ]प्या°) —(l 4) D4 7 ज्यायसी (for यादृशी)]

15 [b]) T1 2 अलक्तकवि- (for °रस-) —[d]) T1 -कोश-प्रभौ —For 15, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1311* प्रकृत्यालक्तकरसप्रख्यौ तद्रसवर्जितौ ।
तथैव रेजतुस्तस्याश्चरणौ पद्मवर्चसौ ।

[B2 om l 1 —(l 1) B4 प्रकृत्यो (sic) Ś1 D6 [अ]लक्तकप्रख्यौ, Ñ2 [अ]नक्तक° (sic), D2 [अ]भक्तक°, D3 4 7 °निभो, D5 रक्ततिल्कौ (for [अ]लक्तकरस-) B4 तत्र स (sic) (for तद्रस) Ś1 D4–7 लाक्षारसस(D4 om [hapl ?] स)मप्रभौ, D3 लाक्षारसविवर्जितौ (for the post half) M4 पतितालक्तकतलप्रख्यातो रसवर्जितौ —(l 2) Ś1 marg पद्म, V1 D1–3 M4 पद्मसनिभौ, B4 रथवर्चस (sic) (for पद्मवर्चसौ)]

16 Ś1 D4–7 transp 16[ab] and 16[cd] (including the star passages) —[a]) Dt1 Dd1 Dm1 T1 M3 Cv g k t -[उ]त्कृष्ट-, Cr m as in text (for -[उ]द्घुष्ट-) Dt1 Ct -लीलेव, Dd1 -हेसे(पे)व, Dm1 -हेला सा, Cm -खेलेव (for -हेलेव) Ś1 D4–7 नूपुराद्यु(Ś1 °मु, D5 6 °स)क्तचरणा, Ñ2 V1 B D1–3 M4 नूपुरासिजि(V1 B3 M4 °शिजि, B1 4 °ज)च(D2 °भ)रणा —[b]) D1 स्खलद्, D2 सूवल (sic), D4 खेलन्, T2 शेल (sic) (for खेल) D6 गच्छनु (for °ति) Ś1 D4–7 जानकी, Ñ2 V1 B D1–3 मैथिली (for भामिनी) —After 16[ab], Ś1 D4–7 ins

1312* गुप्ता पुरुषसिंहेन सिंहेनेव गिरेर्गुहा ।
दुष्प्रधर्षा दुष्प्रधर्षं सर्वेषा वनचारिणाम् ।

[(l 2) D4 5 7 दुर्द्धर्षा दु प्रधर्षा(D7 °दर्शा) च (for the prior half)]

—V1 D2 3 om (hapl) from 16[c] up to l 1 of 1314* —[cd]) —D1 reads in marg from 16[d] up to the prior half of l 2 of 1314* Ś1 D4–7 तत्र सन्यस्तभूषणा, K(ed) तद्रागादयस्तभूषणा (for [d]) Ñ2 B D1 M4 भर्तारमनुगच्छन्ती विष्णु श्रीरिव रूपिणी ❀ Ck भर्तृप्रीतियोजकभूषणानुरागात् अन्यस्तानि अत्यक्तानि भूषणानि यया सा । ❀ —After 16, Ś1 D4–7 ins

1313* सुरूपा शोभयाहीना शोभतेऽभ्यधिक वने ।
इदानीमपि वैदेही वालैरनुगता मृगै ।

[D6 reads *sec m* in marg from l 1 up to the prior half of l 2 —(l 1) D6 स्वरूप- Ś1 [अ]पि, D4

गजं वा वीक्ष्य सिंहं वा व्याघ्रं वा वनमाश्रिता ।
नाहारयति संत्रासं बाहू रामस्य संश्रिता ॥ १७
न शोच्यास्ते न चात्मा ते शोच्यो नापि जनाधिपः ।
इदं हि चरितं लोके प्रतिष्ठास्यति शाश्वतम् ॥ १८
विधूय शोकं परिहृष्टमानसा
महर्षियाते पथि सुव्यवस्थिताः ।
वने रता वन्यफलाशनाः पितुः
शुभां प्रतिज्ञां परिपालयन्ति ते ॥ १९
तथापि सूतेन सुयुक्तवादिना
निवार्यमाणा सुतशोककर्शिता ।
न चैव देवी विरराम कूजिता-
त्प्रियेति पुत्रेति च राघवेति च ॥ २०

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुष्पञ्चाशः सर्गः ॥ ५४ ॥

[अ]ति- (for [अ]भि-) —(l 2) Cf 16[c] for the prior half]

17 [a]) G1 सा (for first वा) —[b]) T1 damaged for वा G1 3 जनकात्मजा, G2 M1 वनमागता, Cg as in text (for °माश्रिता) —For 17, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1314* सिंह वने गज प्रेक्ष्य व्याघ्र चापि च मैथिली ।
सा नैवोद्विजते यान्ती भर्तुर्वीर्यबलाश्रया ।

[V1 D2 3 om l 1, D1 reads up to the prior half of l 2 in marg (for both cf v l 16) —(l 1) B4 D4 5 7 वन-, D1 मत्त (for वने) Ś1 D1 4–7 M4 वापि (for प्रेक्ष्य) Ś1 D1 4–7 M4 वा प्रेक्ष्य, B1 °तु (for चापि च) Ś1 D4–7 जानकी —(l 2) B4 [उ]द्वि ते याति (sic) Ś1 V1 D1 4–7 M4 न त्रासमे(D5 °मि)ति(V1 D1 M4 नवोद्विजति) गच्छती, D2 3 भर्तारमनुगच्छती (for the prior half) V1 B2 D1–5 7 M4 भर्तृ (for भर्तुर्) V1 D1–5 7 M4 -व्यपाश्रयात् (D3 4 7 °या), B1 -बलाश्रयात् Ś1 D6 वने भर्तृव्यपाश्रया (for the post half)]

—Thereafter all the above MSS cont

1315* तथैव राम पुत्रस्ते लक्ष्मणश्चैव वीर्यवान् ।
उदारवपुषौ वीरौ न म्लानिमधिगच्छत ।
परस्परप्रियहित कुर्वाणौ प्रियवादिनौ ।
न पितुर्नैव मातुश्च नान्यस्य स्मरतो वने ।

[(l 1) B1 अथैव, D2 तानेव (for तथैव) M4 (after corr *inf lin sec m* as above) लक्ष्मण V1 D3 5 M4 (after corr *inf lin sec m*) चापि (for चैव) —(l 2) Ñ2 V1 B D1 2 M4 तथवोदारव(B2 °., B4 °)पुषौ, D3 तथा ता चारुभोपुष्पो (sic) (for the prior half) Ñ2 V1 B2 3 D2–5 7 M4 ग्लानिम् (for म्ला°) D1–3 5 उपगच्छत, D4 7 उपगच्छता (for अधि°) —(l 3) Ñ2 B2 3 परस्पर (for °स्पर-) D4 7 -हितं. V1 D1–3 M4 कुर्वंतौ (for कुर्वाणौ) M4 हितवादिनौ —(l 4) B4 वन- (sic), D6 नापि (for नैव) V1 D1–3 चान्यस्य (for मातुश्च) D4 5 7 पितुर्मातुश्च नान्यच्च(D5 °न्याश्च, D7 °स्य), M4 न पितुर्न मातुनान्यस्य (hypm) (for the prior half) V1 D1–5 7 M4 कस्यचित् (for नान्यस्य)],
while G1 3 M1–3 ins after 17

1316* करम्मितमध्याङ्गी पीनोन्नतपयोधरा ।
राजहंसीव रामस्य पादमालोक्य गच्छति ।

[(l 2) M1–3 पृष्ठम् (for पादम्) G3 पादाउद्वीक्ष्य G1 M1 गच्छती]

18 [ab]) D4 5 7 न ते शोच्या (by transp) K(ed) Cm g [आ]त्मान (for [आ]त्मा ते) D4 5 7 शोचनीयो, M3 °च्यो नाति- (for शोच्यो नापि) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 न ते शोच्यास्त्वया देवि परस्परहिते रता —[c]) M4 च (for हि) T1 damaged for त in चरित Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 तेषा, T1 damaged (for लोके) —[d]) Ś1 Ñ2 B D6 ख्यातिं लोकेषु यास्यति(B3 [*sup lin* also] °के चरिष्यति, D6 गच्छति), V1 D1–5 7 M4 ख्याति(D2 °त) लोके(D4 5 7 लोके ख्याति [by transp]) गमिष्यति —After 18, Ś1 D5 6 ins

1317* अवश्यमेतत्कार्यं हि सुखोदर्कं भविष्यति ।

19 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 G3 M4 विहाय B4 शो , D3 शोच्यक (sic) (for शोक) Ś1 Ñ2 B D6 परिगृह्य, V1 D1–3 M4 °तुष्ट-, D4 5 7 °पूर्ण- (for °हृष्ट-) Ś1 Ñ2 B D6 मानस, V1 D1–5 7 -मानसो (for -मानसा) —[b]) Ś1 Ñ2 B D6 -कल्पस्, D4 5 7 -जुष्टे (for -याते) V1 D1 3–5 7 सुव्यवस्थित Ś1 Ñ2 B D6 तपसि व्यवस्थित, D2 सुपथि व्यवस्थिता, M1 पथि सव्यवस्थिता, M4 °चेपि च स्थिता —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 रतो, M3 रत (sic), M4 -चरा (for रता) Ś1 D4–7 मूल-, Ñ2 B मेध्य-, V1 रम्य-, Dg1 कद्- (for वन्य-) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 -फलाशन, Dg1 °शिन (for °शना) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 5 6 M4 स(M4 च) ते, D4 7 सुतो, T3 प्रभुश् (sic) (for पितु) —[d]) Dt1 Dd1 Dm1 G2 प्रति- (for परि-) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 सुतो(D4 7 रामो) महात्मा कुरुते (V1 D1–5 7 चरते) महत्(D4 7 पर)तप, M4 सुख चरते हि वने महत्तप

20 [a]) Dm1 हि, M4 [ए]व (for [अ]पि) T3 नियुक्त-, M4 हितार्थ- (for सु°) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 तथा सु(D1 स्तु [sic])मन्त्रेण हितार्थवादिना —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 [अ]पि(Ñ2 सु, B4 om [subm]) सती सुतप्रिया —[d]) Dm1 पुत्रे G1 om first च (subm) —For 20[cd], Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

५५

वनं गते धर्मपरे रामे रमयतां वरे ।
कौसल्या रुदती स्वार्ता भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ १
यद्यपि त्रिषु लोकेषु प्रथितं ते महद्यशः ।
सानुक्रोशो वदान्यश्च प्रियवादी च राघवः ॥ २
कथं नरवरश्रेष्ठ पुत्रौ तौ सह सीतया ।
दुःखितौ सुखसंवृद्धौ वने दुःखं सहिष्यतः ॥ ३

1318* न विप्रलापाद्विरराम दु खिता
नरेन्द्रपत्नी प्रियपुत्रलालसा ।

[(l 1) B4 विपुलाद्वा (corrupt), D1 विप्र॰पाद, D4 7 चाभिलापा(D7 °पा)द्, D5 हि प्रला° (for विप्रलापाद्) —(l 2) D4 5 7 कर्शि(D5 °र्षि)ता, M4 -वत्सला (for -लालसा)]

Colophon —*Sarga name* Ś1 B4 D4-7 कौसल्याश्वासन (D4 5 7 °न), Ñ2 B1 3 कौसल्यासमाश्वास (B1 °सन), V1 D1-3 कौशल्याविलाप , B2 कौसल्याश्वास —*Sarga no* (figures, words or both) B1 2 4 D3 om , Ś1 64, Ñ2 D4 59, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D7 S 60, B3 58, D1 116, D2 5 63, D6 61 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम , T2 श्रीरामचन्द्राय नम , G श्रीरामाय नम .

55

☞ Ñ1 missing for Sarga 55 (cf v l 1058*). —Dm1 begins with ॐ, D6 रामाय नम , M1 2 श्रीरामाय नम

1 [a]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 धर्मरते (for °परे) —For 1[ab], D4 5 7 subst , while D3 ins before 1320*

1319* विसर्जिते तथा सूते सुमन्त्रे पार्थिवालयात् ।

—[c]) Ct*p* रुदतीव Dt1 D7 चार्ता, D1 चात्र, D5 ह्यार्ता, Ck t आर्ता, Ct*p* as in text (for स्वार्ता) —[d]) D4 5 7 राजानम् (for भर्तारम्) —For 1, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 subst

1320* प्रत्याश्वस्त तु राजानमुत्थाप्य भृशदु खितम् ।
कौसल्याश्वासयामास शयने शोकलालसम् ।
तत एन प्रमार्जन्ती वीजयन्ती च मूर्छितम् ।
भूय प्रत्यागतप्राणमिद वचनमब्रवीत् ।

[(l 1) V1 D1 प्रत्याश्वस्य, B1 °श्वस्ता, D2 3 °श्वाम्य (for प्रत्याश्वस्त) D1 [अ]थ (for तु) L(ed) उत्थाय (for उत्थाप्य) —(l 2) V1 स्थापयामास, D1-3 M4 शाययामास (for [आ]श्वासयामास) Ś1 शोकविह्वल, V1 D1 शोकलालसा, B3 (m also as above) शोकमानस, B4 लोकलालस, D6 शोकविक्लव (for शोकलालसम्) —(l 3) B4 (with hiatus) तत्र एन (for तत एन) V1 D1-3 M4 सवा(D1 M4 °व)हती (for वीजयन्ती) M4 सुदु खित Ś1 D6 अश्रूणि मार्जयती च विलपती च दु खिता]

2 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 यदिद (for यद्यपि) —[b]) Dd1 व्यथित (for प्र°) D5 सुमहद् (for ते महद्) —[d]) G3 damaged for यवादी च रा G2 M1 [इ]ति (for च) —For 2[cd], Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

1321* पुत्रप्रव्राजनात्तत्ते प्रनष्टमिति लक्षये ।

[B2 प्रगल्भम्, D4 5 7 विनष्टम् (for प्रनष्टम्) Ś1 B1 D6 इव (for इति) V1 D1 3-5 7 मे मति, D2 मे वच (for लक्षये)]

—Thereafter Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 ins a long passage relegated to App I (no 18) and then Ś1 Ñ2 B D4-7 ins

1322* तथा तु बहु कौसल्या विलप्य क्रोधमूर्छिता ।
अनिवार्यैव रोष सा पुनरेवाभ्यभाषत ।

[(l. 1) B1 D4 7 च (for तु) Ś1 बहुमूर्छिता —(l 2) Ś1 D6 अनिकृष्य, Ñ2 B3 अनवाप्य, B1 अतिवार्य (for अनिवार्य) Ś1 B3 D3 4 6 7 रोपस्य, Ñ2 दोषस्य, B1 रोष वा (रोष सा) Ñ2 B3 पार पुनरभापत (for the post half)]

3 [a]) Dd1 नरवरश्रेष्ठौ, Dm1 नरवरस्येष्टौ —[c]) G1 सुखितौ (for दु खितौ) Dg1 Dd1 Dm1 T3 G3 दु ख- (for सुख-) T1 -सरुद्धौ (for -सवृद्धौ) Dt1 G3 कथ (for वने) —For 3, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

1323* त्वया यस्त्वनियुक्तोऽपि भक्त्या राममनुव्रत ।
लक्ष्मणोऽनुगत प्रेम्णा त शोचामि विशेषत ।

[(l 1) V1 D2 त्वया य (sic), B2 यस्त्वया (by transp) D2 हि (for तु) Ñ2 [अ]युक्तोपि (subm), D3 °क्तो ह्रि (for [अ]नियुक्तोऽपि) —(l 2) B4 lacuna for लक्ष्मणोऽनुगत] —thereafter Ś1 Ñ2 B D4-7 cont , while D1-3 M4 cont lines 10-11 only

1324* योऽभिपेके प्रतिहते मम पुत्रस्य धीमत ।
नि सृतो वनुरादाय तूर्णमश्रुतविस्तर ।
क्रोधेन महताविष्टो रामराज्यापहारिणम् ।
न स जानाति धर्मात्मा स्वगृहादग्निमुत्थितम् ।
यो गच्छति स्वय रामे क्रोधसरक्तलोचन । [5]
रोषाद्धि कृतवान्बाप्प तच्च तस्य स्माराम्यहम् ।
योनुयात स्वय त्यक्त्वा मातर भ्रातृवत्सल ।
लक्ष्मण तमह रामाच्छोचाम्यद्य विशेषत ।
राज्ञो महेन्द्रकल्पस्य जनकस्य महात्मन ।
सुता तामनवद्याङ्गीं वैदेहीं चिन्तयाम्यहम् । [10]
अत्यन्तसुखसवृद्धा लालिता पितृवेश्मनि ।
अत्यन्तसुकुमाराङ्गी श्यामा पद्मदलेक्षणा ।
या सुखानि परित्यज्य सर्वांश्च ज्ञातिबान्धवान् ।
पति ह्यनुसृता यान्त स्थिमवस्थाद्य सा सती ।

[(l 1) B3 सो (for यो) B3 भ्रातू रामस्य (for मम पुत्रस्य) D5 सुव्रत (for धीमत) —(l 2) B4 निसृतो, D7 नि मृतो (for

सा नूनं तरुणी श्यामा सुकुमारी सुखोचिता ।
कथमुष्णं च शीतं च मैथिली प्रसहिष्यते ॥ ४
भुक्त्वाशनं विशालाक्षी सूपदंशान्वितं शुभम् ।
वन्यं नैवारमाहारं कथं सीतोपभोक्ष्यते ॥ ५
गीतवादित्रनिर्घोषं श्रुत्वा शुभमनिन्दिता ।
कथं क्रव्यादसिंहानां शब्दं श्रोष्यत्यशोभनम् ॥ ६

नि सुतो) B1 नूनम् (for तूर्णम्) —(l 3) Ś1 D6 -[अ]पहारण, Ñ2 B3 -[अ]भिहारिण, B4 damaged (for -[अ]पहारिणम्) —After l 4, Ś1 D5–7 ins

1324(A)* गृहीतचीर यो दृष्टा राघव प्रियराघव ।
पूर्वमेव सचीरोऽभूत्तस्य शोचामि धीमत ।
क्रियमाण नरेन्द्रेण मम निर्विषय सुतम् ।

[(l 1) Ś1 -चीरो य(meta) —(l 2) D5 पूर्णम् D5 त शोचामि विशेषत (for the post half)]

—Thereafter D5 reads l 7 (var) repeating it in its proper place —Ś1 D4 6 7 om (hapl ?) l 5–6 —(l 5) D5 वन (for स्वय) —(l 6) B1 च (for हि) Ñ2 B3 रोगाढि(B3 °ढि) श्रुनवाप्य च (for the prior half) B3 तन्य (for तच). B4 सम्यक् (for तस्य) —D5 reads (first time) l 7 after 1324(A)* —(l 7) Ś1 D6 भक्त्या, D4 5(both times) 7 बुद्ध्या (for त्यक्त्वा) Ś1 D4–7 (D5 second time) भ्रातर (for मातर) D5 (first time) लक्ष्मण त सराम्यह (for the post half) —(l 8) D4 शोचाम्यस्य —(l 10) D1 3 M4 शोचे दुहितर चापि जनकस्य महीपते —D4 7 transp l 11 and 12 —(l 11) B4 D4 सवद्धा, D1–3 सवृद्धा (for -सवृद्धा) Ś1 D4–7 लाडिता, D1–3 लालिता (for -लालिता) M4 चापि (for पितृ) —(l 12) Ñ2 B2 3 अत्यत, B4 अत्यर्थ- —(l 14) Ś1 D6 या, B1 om , B4 D5 च (for हि) B4 याति (sic) (for यान्त) D4 7 पति व्य(D7 द्य)नुश्रिता यात (for the prior half) B1 3 कामवस्थानुपैष्यति, B4 किमवस्थास्य शाश्वती (for the post half)]

4 V1 om 4–7[b] —[a]) Ś1 Ñ2 B D4–7 कथ सा(Ñ2 B1 3 हि, G [ed] नु) सुतनुस्तन्वी(Ś1 D6 °नु साध्वी) —[cd]) Dg1 G1 2 M1 विषहिष्यति, Dt1 Dd1 Dm1 T3 G3 M2 3 विस(T3 G3 M2 3 °ष)हिष्यते(Dm1 °ति) Ś1 Ñ2 B D4–7 शीतमुष्ण च वर्षं च(Ñ2 B1 3 सा) वैदेही प्र(Ñ2 B2 3 स, B4 वि)सहिष्यति(Ñ2 B3 °ते) —For 4, D1–3 M4 subst

1325* अत्यन्तसुकुमाराङ्गी श्यामा पद्मदलेक्षणा ।
वर्षोष्णहिमदु खानि शक्ष्यते मैथिली कथम् ।

[(l 1) D2 श्यामा पद्मदलेक्षणा (for the post half) —(l 2) D2 वर्षोष्णे M4 -शीत- (for -हिम-)]

—After 4, Ś1 Ñ2 B D4 6 7 ins

1326* या श्राम्यति गृहेऽप्यस्मिंश्चरन्ती वसुधातले ।
कथ सा विजनेऽरण्ये वैदेही विचरिष्यति ।

[(l 1) D4 यस्मिंश्, D7 द्यस्मिंश् (for ऽप्यस्मिंश्) —(l 2) B2 सा कथ (by transp) B4 रम्ये (for ऽरण्ये) L(ed) प्रचलिष्यति],

—B3 cont

1327* कोमलाभ्या च पादाभ्या कथ यास्यति काननम् ।

5 V1 om 5 (cf v l 4) —[c]) T3 नैवाहम् (sic) (for °रम्) —[d]) Dg1 Dm1 G2 M1 [उ]पभोक्ष्यति, G2 M1 [अ]भिभोक्ष्यति —For 5, Ś1 Ñ2 B D1–7 M4 subst

1328* भुक्त्वा स्वादूनि भोज्यानि तथान्यानि च मैथिली ।
कथ वन्यान्यभोज्यानि कटुतिक्तानि भोक्ष्यते ।

[(l 1) B1 M4 त्यक्त्वा, D4 मुक्त्वा (for भुक्त्वा) B4 स्वादुसु , D1 मिष्टानि, D2 मृष्टानि (for स्वादूनि) B2 भोगानि (for भोज्यानि) Ñ2 B4 [अ]न्नानि (for [अ]न्यानि) Ñ2 B3 [अ]पि (for च) Ś1 D1–7 M4 ह्य(D6 चा)न्नानि(D1–3 M4 हृद्यानि) जनकात्मजा (for the post half) —M4 reads (var) twice l 2 —(l 2) D1 चान्यानि, D3 न्यानि (for वन्यानि) Ñ2 B1 4 [अ]कृत्यानि, B2 3 D3 [अ]हृद्यानि, D4 5 7 M4 (both times) भोज्यानि (for [अ]भोज्यानि) D2 कथ वान्य(न्या)न्यन्न्यानि (for the prior half) B4 D4 7 भोक्ष्यति M4 (first time) भोक्ष्यते जनकात्मजा (second time विजने वने) (for the post half)]

—Thereafter Ś1 Ñ2 B D4–7 cont

1329* शयनानि महार्हाणि पुरा ससेव्य जानकी ।
कथ पर्णावृता भूमिमधिवत्स्यति मे सुषा ।

[(l 1) Ś1 D4–7 मैथिली —(l 2) Ñ2 पत्रावृता, B पर्णवृता (for पर्णा°) B2 अधिगच्छति, D4 7 अभिवत्स्यति (for अधि°). D4 7 जानकी]

—Thereafter D4 5 7 ins 1331*

6 V1 D4 7 om 6 (for V1 cf v l 4) —[b]) Dt1 Dd1 Dm1 शुभसमन्विता, G1 सुखमनिंदिता, M3 शुभनिनादित (for शुभ°) —For 6, Ś1 Ñ2 B D1–3 5 6 M4 subst

1330* वीणावेणुस्वनैः सुप्ता लालिता या विबोध्यते ।
तन्वङ्गी सा कथ घोरैर्बहुपक्षिमृगारुतैः ।

[(l 1) Ś1 D6 वेणुवीणा- (by transp) Ñ2 -स्वरै (for -स्वनै) Ñ2 B3 श्राविता (for लालिता) B4 lacuna, M4 विबुध्यते (for विबो°) —(l 2) D1–3 M4 सा विबोध्येत(M4 °ध्यति) तन्वगी, D5 सा बोध्यते च तन्वगी (for the prior half) D1–3 5 M4 घोरै (for बहु-) B1 (sup lin also) D3 -शिवारुतै , D2 °क्षतै (sic) (for -मृगारुतै)]

—Then Ś1 Ñ2 B D6 cont , while D4 5 7 cont (D4 7 owing to om.) after 1329*

महेन्द्रध्वजसंकाशः क्व नु शेते महाभुजः ।
भुजं परिघसंकाशमुपधाय महाबलः ॥ ७
पद्मवर्णं सुकेशान्तं पद्मनिःश्वासमुत्तमम् ।
कदा द्रक्ष्यामि रामस्य वदनं पुष्करेक्षणम् ॥ ८

वज्रसारमयं नूनं हृदयं मे न संशयः ।
अपश्यन्त्या न तं यद्वै फलतीदं सहस्रधा ॥ ९
यदि पञ्चदशे वर्षे राघवः पुनरेष्यति ।
जह्याद्राज्यं च कोशं च भरतेनोपभोक्ष्यते ॥ १०

1331* पुरा वस्त्राणि मुख्यानि परिधाय यशस्विनी ।
कथ सा कुशचीराणि गात्रैः संधारयिष्यति ।
सुललाट सुकेशान्त पद्मपत्राभमव्रणम् ।
सुदन्त सुहनुस्कन्ध पूर्णचन्द्रसमप्रभम् ।
धूयमान वने वातैर्निष्पीत चार्करश्मिभि । [5]
कथ तच्चारुवदन तस्या वैवर्ण्यमेष्यति ।

[(l 1) Ś1 मुख्यानि वस्त्राणि (by transp), D5 वस्त्राणि दिव्यानि (for वस्त्राणि मुख्यानि) —(l 2) B2 वृक्ष (for कुश-) D4 7 गात्रे B2 सस्कारयिष्यति —(l 3) Ś1 D6 पद्मपत्रायतेक्षण, Ñ2 B3 पद्मपर्णा°, B1 पद्मवर्णा°, B2(m also as above) पर्णवर्णा° (for the post half) —(l 4) Ś1 सुदत (for सुदन्त) Ś1 D6 सुहनु स्वग, B1 सुहनु स्वक्ष, B3 सहनु°, B4 सुहन्वक्ष (sic) (for सुहनुस्कन्ध) D4 5 7 सुनस सुहनु (D4 हनुमत्) स्वच्छ (D5 स्वक्ष) (for the prior half) —(l 5) Ñ2 वनैर्, D7 om (for वने) Ś1 D6 7 निपीत, B3 निष्पीट, B4 निष्प्रभ, D4 नि पीत, D5 नि पीता (for निष्पीत) —(l 6) Ñ2 B3 नु (for तच्) B4 (after corr m as above) -दर्शन (for -वदन) D4 5 7 मुख तच्चारुताम्राक्ष (for the prior half) D5 वैवर्णम्]

—After 6, Dg1 ins श्रीमते रामानुजाय नम

7 V1 om 7^{ab} (cf v l. 4) —^{a}) Dt1 G1 सकाश (for सकाश) —For 7^{ab}, Ś1 Ñ2 B D1–7 M4 subst

1332* महेन्द्रध्वजसकाशो यशस्वी मनुजध्वज ।
ध्वजो नृपकुलस्यास्य किमवस्थ स सप्रति ।
नून शेते स मेदिन्या राङ्कवास्तरणोचित ।

[(l 1) D4 7 महेंद्रगज D1–3 -ध्वजवरख्यात, M4 -ध्वज-विख्यात (for ध्वजसकाशो) Ś1 D6 देवराजप्रतीकाशो (for the prior half) Ś1 D6 पुरुषर्षभ, D4 5 7 मनुजर्षभ (for मनुज ध्वज) D1–3 M4 कथ रघुकुलध्वज (for the post half) —D1–3 M4 om l 2 —(l 3) Ś1 D6 स्वपिति, D4 5 7 स्वप्स्यति (for शेते स) D1–3 शेतेच(D2 °थ) वसुधापृष्ठे, M4 अधिशेतेच वसुधा (for the prior half) Ś1 D4–7 महार्हशयनोचित (for the post half)]

—^{d}) D5 उपाधाय Ś1 Ñ2 B D4–7 महाभुज, Dg1 Dd1 Dm1 G M1 सहानुज (for °बल) —For 7^{cd}, V1 D1–3 M4 subst

1333* उपधाय भुज पीन भूमावेव महाभुज ।
सीतया सह शेतेऽद्य तृणाना प्रस्तरे कृते ।

[(l 2) D1 राम म, D2 रामश्च, D3 शेतेप (sic) (for शेतेऽद्य) —D2 om from तृणाना up to 8^{a} V1 सस्तवे, D3 सस्तरे (for प्रस्तरे) D2 क्षते (for कृते) D1 तृणै सस्तरणक्षितौ (for the post half)]

8 D2 om 8^{a} (cf v l 1333*) —^{a}) Ñ2 V1 B D1 3 5 M4 पद्मगधि(D5 °ध-) (for °वर्णं) B4 *श्यत (for सुकेशान्त) Ś1 D4 6 7 चारुघो(D7 °को)ण विशालाक्ष —^{b}) G3 damaged from नि up to द्रक्ष्या in^{c} Dt1 Dd1 Dm1 T G1 2 M1–3 -निश्वासम् (for नि°) G1 (after corr as in text) उत्थित (for उत्तमम्) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 पूर्णचन्द्रसमद्युति —^{c}) B2 द्रक्ष्यसि (for द्रक्ष्यामि) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 मुख पद्मदलेक्षण

9 ^{ab}) Dd1 Dm1 T2 G M1 वज्रसारमिद, Cg °मय (as in text) D5 7 मन्ये (for नून) D4 5 7 सुदुर्भिद (for न सशय) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 धात्रा मे हृदय नूनमश्मसारमय कृत(D2 दृढ) —^{c}) G1 तनय (for त यद्वै) Ś1 Ñ2 B हीन यद्रामचंद्रेण, V1 D1 3 त(D1 य)द्धीन यन्नृ(D3 नृप)-चद्रेण, D2 दु खेन शतधा तत्तु, D4 7 यद्विदीर्णं सुपुत्रेण, D5 यद्धीनाया सुपुत्रेण, G3 अथ पश्यानन यद्वै (sic), M4 यद्विनायानुचद्रेण (sic) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 5 6 M4 न विदीर्णं, Dd1 Dm1 फलतीह, G1 फलतीय, Ct as in text (for फलतीद) —After 9, Ś1 Ñ2 B D4–7 ins

1334* एतत्ते कृपण कर्म कृत लोकविगर्हितम् ।
निरस्ता परिधावन्ति त्रयस्ते यन्महावने ।

[(l 1) Ñ2 तु (for ते) B2 लोके (for लोक-) —(l 2) B4 निवस्त्रा (for निरस्ता) Ñ2 illeg, B पथि धावति (for परिधा°)],

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1335* यस्त्वया करुण कर्म व्यपोह्य मम बान्धवा ।
निरस्ता परिधावन्ति सुखार्हा कृपणा वने ।

[(l 1) Dg1 विपोह्य, G1 M3 त्वपोह्य, Cm g t as above, Ck अपोह्य (for व्य°) Dg1 Dm1(after corr) G3 M3 बाधवान्(Dm1 before corr °वा), Cv r m g k t as above —(l 2) cf the prior half of l 2 of 1334* G3 damaged for निरस्ता G3 वन (for °ने)]

10 ^{b}) Ś1 D4–7 न राम(D4 5 7 रामो न [by transp]) (for राघव) Ñ2 V1 B1–3 D1–3 M4 पुनरेष्यति मे सुत, B4 प्रणवेश्यति (sic) वे सुत —After 10^{ab}, Ś1 D4–7 ins

1336* ततस्त्यक्ष्याम्यह प्राणान्न कार्यं जीवितेन मे ।
सर्वथा ह्यागतो राम प्रवासात्पुरुषर्षभ ।

[(l 1) D5 तदा (for ततस्) —(l 2) पुरुषर्षभ]

एवं कनीयसा भ्रात्रा भुक्तं राज्यं विशांपते ।
भ्राता ज्येष्ठो वरिष्ठश्च किमर्थं नावमंस्यते ॥ ११
न परेणाहृतं भक्ष्यं व्याघ्रः खादितुमिच्छति ।
एवमेव नरव्याघ्रः परलीढं न मंस्यते ॥ १२

हविराज्यं पुरोडाशाः कुशा यूपाश्च खादिराः ।
नैतानि यातयामानि कुर्वन्ति पुनरध्वरे ॥ १३
तथा ह्यात्तमिदं राज्यं हृतसारां सुरामिव ।
नाभिमन्तुमलं रामो नष्टसोमसिवाध्वरम् ॥ १४

—^{cd}) G3 damaged for जह्याद्राज्य Dg1 Cg भरतेनोपभुज्यते, Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 Cm g*p* t भरतो(T2 °ते) नोपलक्ष्य(Dm1 °क्ष)ते, T1 G3 M1 3 भरतो नोपभोक्ष्य(G3 °लभ्य)ते, K(ed) भरतो नोपभुज्यते, Cg*p* भरतो यदि भोक्ष्यते (for ^{d}) V1 D1–3 M4 न स राज्य प्रियेणैव(D1 °व) भरता व्यतिलप्स्य(M4 °भ्य)ते —For 10^{cd}, Ś1 Ñ2 B D4–7 subst

1337* स नैता श्रियमन्विच्छेद्दीयमानामपि स्वयम् ।

[Ś1 D4–7 न म ता, B4 शनैस्ता (for स नैता) D4 7 आकाङ्क्षे (sic), D5 आकाङ्क्षेद् (for अन्विच्छेद्)]

—Then D4 5 7 cont, while Ś1 D6 subst for 11

1338* भरतेनोपभुक्तां हि पृथिवीं विपुलश्रियम् ।
नोपभोक्ष्यति धर्मज्ञ परिभुक्तामिव स्रजम् ।

[(l 1) D7 भरतेनोमनुक्ता (sic) (for °पभुक्ता) Ś1 D6 पृथिव्या Ś1 D5 6 विपुला —(l 2) Ś1 D6 परभुक्ताम्, D4 °मुक्ताम् (for परिभुक्ताम्)]

—D4 5 7 further cont, while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins after 10

1339* भोजयन्ति किल श्राद्धे केचित्स्वानेव बान्धवान् ।
तत पश्चात्समीक्षन्ते कृतकार्या द्विजर्षभान् ।
तत्र ये गुणवन्तश्च विद्वांसश्च द्विजातय ।
न पश्चात्तेऽभिमन्यन्ते सुधामपि सुरोपमा ।
ब्राह्मणेष्वपि तृप्तेषु पश्चाद्भोक्तु द्विजर्षभा । [5]
नाभ्युपेतुमल प्राज्ञा शृङ्गच्छेदमिवर्षभा ।

[(l 1) D4(after corr as above) 7 योजयति (for भोज°) D5 स्वाने च (for स्वानेव) —(l 2) Dt1 Dm1 D4 5 7 G3 समीक्ष्यन्ते, Cm g k t °क्षते (as above) Dg1 T G1 3 M3 कृतकार्यान्, Cm g t °र्या (as above), Ck °कृत्या Dt1 द्विजोत्तमान् —(l 3) G1 तत्रैव —(l 4) Ct [ऽ]नुमन्यन्ते D4 5 7 पश्चान्न बहुमन्यन्ते (for the prior half) T1 2 G1 स्वधाम्, Cr m g k as above (for सुधाम्) D4 5 7 इव (for अपि) D4 5 7 सुरोत्तमा, G1 सुरोपमा —(l 5) G3 partly damaged for the prior half D4 5 7 सु- (for [अ]पि) Dt1 Ct वृत्तेषु (for तृप्तेषु) Dd1 Dm1 द्विजोत्तमा, Cm as above (for द्विजर्षभा) Dt1 भुक्तेष द्विजोत्तमा, D4 5 7 पश्चाद्भोज्यास्तु(D5 °श्च) बान्धवा (for the post half) —(l 6) Dd1 Dm1 T1 2 M1 Cg [अ]भ्युपतुम्, M2 [अ]भ्युपेतम्, Cv r m k t as above (for °पेतुम्) D4 5 7 इति ते तत्र मन्यते शृङ्गभग(D5 °भेद)मिवानन]

11 ^{b}) D7 भुक्त- D4 5 7 विशेषत, Ck दिशा° (for विशापते) —^{d}) Dg1 Dt1 Dm1 T2 3 नाव(Dg1 °भि)मन्यते (T3 °से), D7 बहुमस्यते, M3 नाप्यमस्यते, Cm g k t as in text (for नावमस्यते) —For 11, Ś1 D6 subst 1338*, while Ñ2 V1 B D1–3 M4 subst

1340* कथं हि भरतोच्छिष्टा श्रिय स बहुमस्यते ।
ज्येष्ठ श्रेष्ठो वरार्हश्च परभुक्तामिव स्रजम् ।

[V1 om (hapl) l 1 —(l 1) B4 भरतोच्छिन्ना D1–3 M4 न चा(D2 वा)पि भरतोच्छिष्ट(D3 °सिष्ट [sic]) (for the prior half) Ñ2 श्रिय च, D1–3 M4 स राज्य (for श्रिय स) B2 -मन्यते (for -मस्यते) —(l 2) M4 ज्येष्ठ- Ñ2 B वरिष्ठश्च, B3 वरिष्ठा च (for वरार्हश्च) B4 सव (sic), D1 परि- (for पर-) Ñ2 B1 -भुक्तवाम् (sic), V1 -भुक्तम्]

—After 11, Dm1 ins राम, while T2 ins 1341*

12 D4 om 12 —^{a}) G2 M1 नापरेण (for न प°) Dm1 [आ]हृत, D5 7 हृत, T1 हृत, Cm आशित (for [आ]हृत) G2 सत्त्व, M1 सस्य, M3 भक्ष (for भक्ष्य) —^{c}) D5 7 T1 2 एतन् (for एव) —G3 damaged from 12^{d} up to हवि in 13^{a} —^{d}) D5 T परिलीढ, D7 °लब्ध (for परलीढ). Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 Cg t मन्यसे, T2 मस्यसे —For 12, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst, while T2 ins after 11

1341* न हि सिंह परालीढमामिष भोक्तुमर्हति ।
नृसिंहो भरतालीढ रामो राज्यं न भोक्ष्यते ।

[(l 1) Ñ2 B3 परानीतम् V1 B1 D1 T2 M4 इच्छति, D2 3 अर्हसि —M4 reads (var) twice l 2 —(l 2) B3 -[आ]नीत, D6 -[आ]रूढ (for -[आ]लीढ) D3 रामो रामो (ditto) T2 भोक्ष्यति M4 (first time) न राज्य भोक्तुमिच्छति]

13 G3 missing up to हवि (cf v l 12) —^{ab}) Ñ2 B2–4 आज्य चरु (B4 रु m), V1 D2 राज्यमाज्य, B1 इध्माज्य च, D1 3–5 7 सर्पिराज्य, M4 आज्य राज्य (for हविराज्य) Ñ2 B1 D2 पुरोडाश, V1 D1 4 5 7 M4 पुरोडाश Ñ2 B1–3 कुशा यूप श्रु(B1 सु)वस्तथा, V1 D1 M4 कुशान्यूप (M4 °पा) स्रुव(D1 श्रुच) तथा, B4 कुशयूपश्रुपास्तथा (sic), D2 कुशान्यूप श्रुवस्तथा, D3 कुशा पश्चुचश्रुवा, D4 कुशयूपा स्रुच स्रुवा, D5 कुशान्स्रुव स्रुच तथा, D7 कुशा यूपा श्रुव श्रुच (for ^{b}) Ś1 D6 आज्य तिला समिच्चैव कुशा धू(D6 यू)-पा स्रुचस्तथा —^{c}) V1 नैत यातमानानि (sic) —^{d}) Ś1 Ñ2 B D3 4 6 कल्प(B2 3 °ल्प्य)ते(Ñ2 °न्ति), D7 कल्पाते (for कुर्वन्ति) V1 D1 2 5 M4 भोक्तुमिच्छति राघव

14 D4 om 14 —^{a}) Dg1 ग्रासम्, G2 3 M1 Ck (before corr as in text) ह्यासम् (for ह्यात्तम्) M3

नैवंविधमसत्कारं राघवो मर्षयिष्यति ।
बलवानिव शार्दूलो वालधेरभिमर्शनम् ॥ १५
स तादृशः सिंहबलो वृषभाक्षो नरर्षभः ।
स्वयमेव हतः पित्रा जलजेनात्मजो यथा ॥ १६
द्विजातिचरितो धर्मः शास्त्रदृष्टः सनातनः ।
यदि ते धर्मनिरते त्वया पुत्रे विवासिते ॥ १७
गतिरेका पतिर्नार्या द्वितीया गतिरात्मजः ।
तृतीया ज्ञातयो राजंश्चतुर्थी नेह विद्यते ॥ १८

कथाव्यासमिदं —^{b}) G3 सुधाम् (for सुराम्) —For 14^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 5–7 M4 subst

1342* आत्त राज्यमिदं पश्चात्तथा भ्रात्रा यवीयसा ।

[Ś1 D6 अतो राज्यम्, V1 D1–3 M4 आत्तमारम्, B4 भुक्त(m also as above) राज्यम्, D5 7 तथा जग्धम् (for आत्त राज्यम्) V1 D1–3 5 7 M4 राज्य (for पश्चात्) V1 D1–3 5 7 भ्रात्रा रामो, M4 रामो भ्रात्रा (for तथा भ्रात्रा) B2 कनीयसा, D5 7 महायशा (for यवीयसा) Ś1 D6 ततो(D6 तथा) भ्रातुर्वनीयम (for the post half)]

—^{c}) Ś1 Ñ2 B D6 नाभिपत्तुम्, D5 7 न विभर्तुम् (for °मन्तुम्) T2 न काम तुमुल D5 7 पश्चात् (for रामो) V1 D1–3 M4 नाभिपश्य(V1 M4 °स्य)ति धर्मात्मा —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 5–7 M4 पीत(V1 D6 7 °त)सोमम्(Ś1 सोम पीतम्) (for नष्टसोमम्) Ś1 V1 D2 6 7 [अ]ध्वरे —After 14, K (ed) ins 1343* and 1344* within brackets

15 G3 damaged for 15^{c} —^{c}) Dd1 वनवान् (sic) (for बल°) —^{d}) M2 3 Cg अवमर्शन, Cr m as in text (for अभि°) —For 15, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst, while K (ed) ins after 14 within brackets

1343* न चेमा धर्षणा रामो व्यसहिष्यदमर्षण ।
नाधारयिष्यद्यदि ते गौरव मन्दरोपमम् ।

[(l 1) B3 न च मे, D4 7 न त्विमा, D5 तथेमा, M4 नेमा ते (for न चेमा) Ś1 D6 ह्यमहिष्यद् (for व्य°) V1 D1–3 प्रसहे (K[ed] सगच्छे)दत्यमर्षण, D4 5 7 M4 सहेच्चेदध(D5 °प्र, D7 °ष्य, M4 °भ्य)मर्षण (for the post half) —K(ed) om l 2 —(l 2) Ñ2 न धारयिष्यतिद् (sic), V1 D3–5 7 न धारयेद्वै, B2 नाराधयिष्यद्, B3 4 न धारयिष्यद्, D1 M4 न धारयेच्चेद्, D2 नरधायन् (corrupt) (for नाधारयिष्यद्) B3 (m also as above) इति तद् (for यदि ते) V1 D1–3 M4 मदरादपि, D4 5 7 मदराद्रिवत्]

—Then all the above MSS cont

1344* शितै शरै स हि क्रुद्धो दारयेदपि मन्दरम् ।
त्वा तु नोत्सहते हन्तु धर्मात्मा पितृगौरवात् ।
स सोमार्कग्रहगण नभस्ताराविचित्रितम् ।
पातयेद्यो विभु क्रुद्ध स त्वा न व्यतिवर्तते ।
आचालयेद्वारयेद्वा मही शैलशताचिताम् । [5]
यस्तेजस्वी स ते पुत्रो गौरवान्नातिवर्तते ।

[Ñ2 om l 1 —(l 1) B4 om, D6 अपि (for स हि) V1 D1–5 7 M4 दार(V1 पार, D4 7 चाल)येन्मदरमपि स हि क्रुद्ध (V1 सहिष्णु[ ]द्ध) शिलाशत (D4 5 7 M4 शिनै शरं) —(l 2) Ñ2 त्वा नु (for त्वा तु) Ś1 Ñ2 D3 4 6 7 वक्तु (for हन्तु) M4 महात्मा, K(ed) महात्मा (for धर्मात्मा). —(l 3) V1 -युत (for -गण) D2 -विभूषित (for -विचित्रितम्) —(l 4) D4 7 चालयेद्यो(D4 °द्या) (for पातयेद्यो) Ś1 D5–7 M4 भुवि क्रुद्ध, V1 [ऽ]भिसक्रुद्ध, D1 3 4 (before corr as in Ś1) भुव क्रुद्ध, K (ed) दिव क्रुद्ध (for विभु क्रुद्ध) B1 3 4 सत्वान्, D7 स त्वा (for स त्वा) B2 न प्रतिवर्तते, D4 7 प्रतिनिवर्तते —D3 reads twice and D6 reads in marg l 5–6 —(l 5) D1 2 5 सतोल्येद्, D3 सशातयेद्, D4 7 आशातयेद्, D6 प्राचाल्येद्, M4 आगालयेद्, K(ed) प्रक्षोभयेद् (for आचालयेद्) Ñ2 V1 B2 4 D1 2 4 M4 दारयेद्, V1 D3 5 6 धारयेद्, D7 वा दारयेद् (for वारयेद्) D1 2 -शिलाचिता, D4 5 7 -ममा° (for -शताचिताम्) —(l 6) V1 D4 7 नाभिवर्तते, D3 illeg (for नाति°) M4 गौरवेणातिवर्तते (for the post half)]

—After 15, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1345* नैतस्य सहिता लोका भय कुर्युर्महामृधे ।
अधर्मं त्विह धर्मात्मा लोक धर्मेण योजयेत् ।
नन्वसौ काञ्चनैर्बाणैर्महावीर्यो महाभुज ।
युगान्त इव भूतानि सागरानपि निर्दहेत् ।

[(l 1) T3 कथ (for भय) M3 महाहवे —(l 4) G3 damaged from र्दहेत् up to सिंह in 16^{a}]

16 G3 missing up to सिंह in ^{a} (cf v l 1345*) —^{ab}) Dg1 न (for स) Dg1 जनर्षभ (for नर°) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 एव वीर्यो(D4 यो [subm], D7 वै यो) महागस्त्वस्त्वया ख्यात(B3 ज्ञात, D2 °त)पराक्रम —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 जनयित्वात्मना(Ñ2 B °जस्) त्यक्तो —^{d}) D2 लज्जसे न (for जलजेन) V1 D5 7 [आ]त्मनो (for °जो) B4 जलजेवुत्मजो (sic)

17 G1 om 17–19 —For subst (17–19) see 1346* —^{a}) Dm1 द्विजातिचलितो —^{b}) T1 2 शास्त्रे दृष्ट, Cr m g as in text, Ck °दृष्टे Dt1 Ct शास्त्रे दृष्ट सनातनै —^{d}) T2 त्वयि (for त्वया) Dt1 M3 निवासिते, Ct वि°(as in text) ❀ Cm यद्वा . ते धर्मनिरत इत्यत्र अधर्मनिरत इति छेद । शास्त्रदृष्टो द्विजातिचरितो राजर्षिभिराचरित सनातनो धर्मस्ते पुत्रे यदि न स्यात् तर्ह्यधर्मनिरते तस्मिन् त्वया विवासिते युक्त भवेत् । ❀

18 G1 om 18 (cf v l 17) —^{b}) G2 आत्मन (for °ज) —^{c}) G3 damaged for तृतीया G3 नाश (sic) (for राजंश्) —^{d}) Dt1 Dd1 Dm1 T1 नैव (for नेह)

तत्र त्वं चैव मे नास्ति रामश्च वनमाश्रितः ।
न वनं गन्तुमिच्छामि सर्वथा हि हता त्वया ॥ १९
हतं त्वया राज्यमिदं सराष्ट्रं
हतस्तथात्मा सह मन्त्रिभिश्च ।
हता सपुत्रास्मि हताश्च पौराः
सुतश्च भार्या च तव प्रहृष्टौ ॥ २०

19 G1 om 19 (cf v l 17) —[a]) Dt1 मम नैवास्ति, Dd1 T2 चैव मे नासि, Cm as in text (for चैव मे नास्ति) ॐ Cv अस्तीति सुसम्यक् पाठ । Cr नासीति पाठ सम्यक् । Ct नास्ति इति पाठ आर्षत्व बोध्यम् । ॐ —[b]) Dt1 Ct आहित (for आश्रित) —[c]) M3 वन च (for न वन) —[d]) Dt1 हा हता, T1 2 M2 [अ]मिहता, K(ed) Cg निहता —For 17–19, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst, while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G2 3 M1–3 ins l 3 and l 11–13 after 16

1346* अनेन तेऽतिक्रमेण मन्येऽहं पृथिवीपते ।
त्वत्त श्रियमतिक्रान्ता कीर्ति पापान्नराद्दिव ।
द्विजातिभिरय धर्म शास्त्रदृष्ट सनातन ।
गुरोर्दुष्टान्महाराज गौरव विनिवर्तते ।
गुरुर्दुष्ट परित्याज्यस्तथा माता तथा पिता ।
योह्यनर्थाय कल्पेत स शत्रुर्न च बान्धव ।
न त्वेव भविता रोपस्त्वयि रामस्य राघव ।
त्वया यदि कृत पाप न स धर्माद्दिचलिष्यति ।
एवमुक्त्वा तु कौसल्या विलपन्ती यशस्विनी ।
ततो हेत्वर्थसयुक्त पुनरेवाब्रवीद्वच ।
प्रथमा गतिरात्मैव द्वितीया गतिरात्मज ।
सन्तो गतिस्तृतीयोक्ता चतुर्थी धर्मसचय ।
चतसृभ्य परिभ्रष्टो गतिभ्यस्त्व नराधिप ।
वने परित्यजन्नाम साधु सुतमकारणे ।
न हि राम परित्यज्य चिर शक्ष्यसि जीवितुम् ।
सत्कर्मोपार्जिताल्लोकात्कैकेय्यर्थे परिच्युत ।
सत्य कीर्ति च मा चैव त्यक्त्वा राम सुत च मे ।
प्राणास्त्यक्ष्यसि दु खार्त सर्वथास्मि हता त्वया ।

[D4 5 7 om l 1–2 —(l 1) B2 D2 3 [अ]तिक्रमेणाद्य, B3 (*sup lin* also) D1 ते विक्रमेण (for तेऽतिक्रमेण) D2 पृथिवीपति —(l 2) B4 श्रियम् (for श्रियम्) B3 अतिक्रात, B4 अतिक्राती, D2 अतिक्रातो (all sic) D2 कीर्ति (for कीर्ति) Ś1 पापान्तरादिव, Ñ2 पापानुनादिना, V1 पापनराधिप, B3 पापानुगामिव, D1–3 पापनरादिव, D6 पापातुरादिव, M4 परमिकामिव (for पापान्नरा दिव) —V1 D1–3 M4 om lines 3–10 —(l 3) D6 द्विजातिभ्य अय (metri causa) —(l 4) D4 7 गुरोर्दुष्टस्य राजेंद्र (D4 °जेद्र [sic]) (for the prior half) D4 7 नातिरिच्यते, D5 व्यतिवर्तते —(l 5) Ñ2 B3 पिता तथा (by transp) —(l 6) B1 कल्प्येत Ñ2 B3 तु (for च) Ś1 D6 स तु शत्रुर्न बाधव, D4 5 7 शत्रु स तु न बाधव (for the post half) —(l 7) D6 7 ननु (for न तु) Ñ2 B1 3 [आ]चारस्, B2 रागस्, B4 राम(ग)स् (for रोपस्) B4 तव (for त्वयि) Ñ2 B भूप(Ñ2 [m] प)ते —(l 8) B4 यद्वि (for यदि) B2 स धर्मात्र, D4 7 न स वत्स (for न स धर्मात्) Ś1 D6 चलिष्यति, D4 7 करिष्यति —(l 9) D4 5 7 तप(D7°?)स्विनी —After l 9, B3 ins

1346(A)* हा राम हा च सौमित्रे क्व गता जानकी वधू ।

—(l 10) D4 5 7 नृप (for वच) —(l 11) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G2 3 M1–3 गतिरेका पतिर्नार्या (for the prior half) D4 मतिर् (for गतिर्). G2 आत्मन, G3 आत्मजा (for °ज) —(l 12) Ś1 सन्य, B3 (*sup lin* also) काता, B4 शास्ता (for सन्तो) B1 चतुर्था V1 B4 D2 4 धर्मसचया —(l 13) M4 परित्यक्तो (for °भ्रष्टो) D4 7 एताभ्य सपरिभ्रष्टो (for the prior half) D3 जगति (for गतिभ्यस्). B4 त (for त्व) V1 नराधिवत् (sic), B1 2 4 नराधिप, D4 5 7 नरोत्तम —(l 14) V1 D1 3–5 7 M4 आभ्य, D2 वसत्व (for वने) D2 पुत्र (for राम) D1 साधु, D4 7 श्रेष्ठ (D4 °ष्ठ-), D5 ज्येष्ठ (for साधु) D3–5 7 पुत्रम् (for सुतम्) Ś1 D6 अकारण, Ñ2 B3 D4 5 7 अकारणात् D2 स्त्रीहेतो( ) परकारिण (for the post half) —(l 15) Ś1 D6 शक्तोसि, Ñ2 B3 4 D2 शक्यसि, V1 D4 शक्ष्यामि, D3 शक्ष्यति, D5 रक्ष्यति, M4 वक्ष्यसि (for शक्ष्यसि) D2 जीवितु, M4 जीवित (for जीवितु) —(l 16) Ś1 D6 सद्धर्मो, V1 तत्कर्मो-, D2 स्वधर्मो- (for सत्कर्मो-) D1 3 4 सत्कर्मोपाजिताल्लोकान्, M4 सत्कर्मापचिताल्लोकान् (for the prior half) D5 परिक्षत —(l 17) Ñ2 B M4 सत्त्व D5 चापि (for चैव) B4 त्यक्त- (for त्यक्त्वा) M4 ते (for मे). D4 5 7 त्यक्त्वा राज्य सुत (D5 °त) तथा (for the post half) —(l 18) V1 त्यक्ष्यामि, B1 D5 7 त्यक्ष(D5 °क्ष्य)ति, D2 4 त्यजसि, D3 त्यजति (for त्यक्ष्यसि) V1 दु खार्ता D4 7 सभ्राता (for सर्वथा) V1 D1 3 M4 त्वया हता (by transp) D2 म्रियमाण इवातुर (for the post half)]

20 [a]) Dt1 Dd1 Dm1 राष्ट्रम्, Cg as in text (for राज्यम्) —[b]) G2 M1 मन्त्रिणश् (for °मिश्) —[c]) Dg1 स्वपुत्रा, Dt1 (before corr) T3 सुपुत्रा (for सपुत्रा) —[d]) Dg1 T1 3 G3 M1 (after corr *sec m* as in text) प्रहृष्टा, M2 प्रणष्टौ —For 20, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1347* हता त्वयेय नगरी सराष्ट्रा
कीर्तिश्च धर्मश्च तथैव चात्मा ।
अह सपुत्रा नृप नागराश्च
सर्वे हता कैकयिराज्यदानात् ।

[(l 1) Ś1 हत्वा D4 त्वयैव (for त्वयेय) —(l 2) B1 M4 कीर्ति स्वधर्म (M4 °र्मा)श्, B4 कीर्ति स धर्मश् D3 की[illegible] तथैव चात्मना —(l 3) Ñ2 B M4 सह- (for नृप) D2 सागराश् (sic) (for नागराश्) —(l 4) V1 कैकय-, B3 D4 कैकेयि-, B4 केकयि- V1 D1–3 M4 -पापदोषात्]

—After 20, Dm1 ins राम

इमां गिरं दारुणशब्दसंश्रितां
निशम्य राजापि मुमोह दुःखितः ।
ततः स शोकं प्रविवेश पार्थिवः
स्वदुष्कृतं चापि पुनस्तदास्मरत् ॥ २१

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चपञ्चाशः सर्गः ॥ ५५ ॥

५६

एवं तु क्रुद्धया राजा राममात्रा सशोकया ।
श्रावितः परुषं वाक्यं चिन्तयामास दुःखितः ॥ १
तस्य चिन्तयमानस्य प्रत्यभात्कर्म दुष्कृतम् ।
यदनेन कृतं पूर्वमज्ञानाच्छब्दवेधिना ॥ २
अमनास्तेन शोकेन रामशोकेन च प्रभुः ।
दह्यमानस्तु शोकाभ्यां कौसल्यामाह भूपतिः ॥ ३

21 ^{a}) Dt1 Ct -सहिता, Dd1 -मज्जिता, Dm1 -मजिता, M2(after corr *inf lin* as in text) -मिश्रिता (for -मश्रिता) —^{b}) Dt1 रामेति (for राजापि) —^{d}) T2 G1 M2 Cv k सु, Cr m t as in text (for स्म-) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 तथा (for तदा) Dg1 Dd1 Dm1 G3 M1–3 Cg स्मरन्, Cr m [अ]स्मरत् (as in text) —For 21, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1348* एवं गिरो दारुणनिष्ठुराक्षरा
श्रुत्वा स राजा प्रमुमोह दुःखितः ।
विनिःश्वसंश्चापि निमीलितेक्षणः
शुशोच रामं हतसत्त्वचेतनः ।

[(l 1) Ś1 D6 एता गिरो, V1 D2–5 7 M4 एता गिर, D1 तथाविध (for एवं गिरो) Ś1 Ñ2 B3 D4–7 निष्ठुरदारुण (by transp) V1 D2–5 7 M4 -[अ]क्षरा, D1 [अ]क्षर —(l 2) B4 [अ]थ (for स) Ñ2 B1–3 [अ]थ (for प्र) Ś1 D6 श्रुत्वाथ राजा सुतशोकदुःखित —(l 3) Ñ2 V1 D1 2 5–7 M4 विनिश्वसन्, B3 (also) [अ]पि (sic) (for [अ]पि) —(l 4) V1 D1 3 5 गत (for हत) D2 राम शुशोचाप्यविचेतनस्तदा, D4 7 शुशोच राम च रुग्णविचेतन]

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 कौशल्याविः(Ś1 D4 6 7 °प्र)लापो —*Sarga no* (figures, words or both) B1 D3 om, Ś1 66, Ñ2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 T G M1–3 61, V1 D7 M4 62, B2 3 60, B4 58, D1 118, D2 5 65, D6 63 —After colophon, D6 concludes with रामाय नमः, T2 श्रीरामचन्द्राय नमः, G M1 2 श्रीरामाय नमः

56

☞ Ñ1 missing for Sarga 56 (cf v l 1058*) Dm1 begins with ॐ —Before 1, M3 reads 2 55 1–2^{ab}

1 ^{a}) G1 वाचा (for राजा) —^{b}) Dg1 [अ]तिशोकया (for स°) —^{c}) T1 lacuna for वाक्य —For 1–3, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst 1351* —After 1, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1349* चिन्तयित्वा स च नृपो मोहव्याकुलितेन्द्रियः ।
अथ दीर्घेण कालेन संज्ञामाप परंतपः ।
स संज्ञामुपलभ्यैव दीर्घमुष्णं च निःश्वसन् ।
कौसल्या पार्श्वतो दृष्ट्वा पुनश्चिन्तामुपागमत् ।

[(l 1) M1 चिन्तयन्नेव (for °यित्वा स) Dg1 G3 तु, M3 om (subm) (for च) G1 स चिंतया नृपश्चासीत् (for the prior half) T मुमोह व्याकुलेन्द्रिय, Ct as above (for the post half) —(l 2) M2 damaged for अथ दी Dg1 संज्ञा प्राप T1 संज्ञामा ' ' रंतप (for the post half) —(l 3) G3 partly damaged for the post half Dt1 च निश्वसन्, Dd1 Dm1 T3 विनिःश्वसन् (for च निः°) —(l 4) G3 damaged for कोस in कौसल्या Dt1 Dd1 Dm1 ततश् (for पुनश्)]

2 ^{a}) T1 ' स्य (for तस्य) —^{c}) G2 M1 पापम् (for पूर्वम्) —^{d}) T3 शब्दवादिना (for °वेधिना) M3 अज्ञानच्छब्दवेधिना —For subst see 1351*

3 ^{a}) G1 2 M1 विमनास्, Cr m g t अमनास् (as in text) —After 3^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

प्रसादये त्वां कौसल्ये रचितोऽयं मयाञ्जलिः ।
वत्सला चानृशंसा च त्वं हि नित्यं परेष्वपि ॥ ४
भर्ता तु खलु नारीणां गुणवान्निर्गुणोऽपि वा ।
धर्मं विमृशमानानां प्रत्यक्षं देवि दैवतम् ॥ ५
सा त्वं धर्मपरा नित्यं दृष्टलोकपरावरा ।
नार्हसे विप्रियं वक्तुं दुःखितापि सुदुःखितम् ॥ ६
तद्वाक्यं करुणं राज्ञः श्रुत्वा दीनस्य भाषितम् ।
कौसल्या व्यसृजद्बाष्पं प्रणालीव नवोदकम् ॥ ७
सा मूर्ध्नि बद्ध्वा रुदती राज्ञः पद्ममिवाञ्जलिम् ।
संभ्रमादब्रवीत्त्रस्ता त्वरमाणाक्षरं वचः ॥ ८

1350* द्वाभ्यामपि महाराज शोकाभ्यामभितप्यत ।

[G1 महातेजाश् Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 अभितप्यते (Dg1 °त)]

—G3 damaged from द्वा in ^{c} up to कौ in ^{d} —^{c}) K(ed) स (for तु) —^{d}) Dg1 Dd1 Dm1 T3 G3 M1-3 भूमिप, Dt1 दु रित्त· (for भूपति·) —For 1-3, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

1351* कौसल्ययैव नृपतिर्वाक्शरैरभिताडित ।
मुमोह शयने भूयो दु खेनामीलितेक्षणः ।
प्रतिलभ्य तत सञ्ज्ञा समुन्मील्य च लोचने ।
परिपार्श्वस्थिता दृष्ट्वा कौसल्यामिदमब्रवीत् ।

[(l 1) Ñ2 B1 3 4 [इ]ति, B2 च (for [ए]व) B1 3 M4 वाक्शल्यैर् Ś1 D4-7 अभिपीडित, V1 °रर्दित (sic), D1 3 °वि (D3 °~)क्षित, M4 °विक्षत (for °ताडित) —(l 2) Ś1 D4-7 शुभे, B4 भूमौ (for भूयो) —(l 3) Ñ2 B M4 पुन (for तत) V1 समुद्घाल्तिलोचने, D2 4 7 समुन्मील्य विलोचने, M4 समुन्मीलितलोचन (for the post half) —(l 4) Ñ2 B M4 अथ (for परि-) B4 पृष्ट्वा (sic) (for दृष्ट्वा)]

—After 3, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

1352* वेपमानोऽञ्जलि कृत्वा प्रसादार्थमवाङ्मुख ।

[T1 damaged for वेप]

4 ^{a}) T1 2 M2 त्वा (for त्वां) —^{b}) Ñ2 V1 B D1-5 7 M4 शोकार्तोह कृताञ्जलि —D4 7 om from 4^c to l 1 of 1356* —^{c}) M4 [अ]नृशस्या —For 4, Ś1 D6 subst, Ñ2 V1 B D1-3 5 M4 subst for 4^{cd}

1353* नार्हस्युरसि मे क्षार निषेक्तु सुतवत्सले ।
पुत्रशोकार्तमनसो हृदय मे विदीर्यते ।
असह्यान्यकृतप्रज्ञे वाग्वज्राणि विमुञ्चसि ।

[(l 1) V1 D2 3 5 [अ]थ क्षते, D1 [अ]थ क्षार (sic), (for [उ]रसि मे) B2 क्षुर (for क्षार) M4 नार्हसे रुपिता क्षार (for the prior half) D5 निक्षेप्तु D3 पुत्र (for सुत-) —(l 2) D1 व्यदीर्यते —(l 3) Ś1 D6 -प्रजेर्, D2 -मन्ये (sic), D3 -प्र (for -प्रज्ञे)]

5 D4 7 om 5 (cf v l 4) —^{a}) M3 खलु (for खलु) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 5 6 M4 ननु भर्तृ (V1 B3 4 D5 °र्ते)व साध्वीना (V1 स्वाधीना [meta]) G3 missing from मृ in 5^c to दे (in देवि) in 5^d —^{c}) Dm1 धर्म (for धर्मं) Dg1 विमृषमाणाना, G1 विमर्शमानाना —For 5^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 5 6 M4 subst

1354* दैवत च गतिश्चेति मत्वा पूज्यनमो मत ।

[V1 D1-3 5 M4 [ए]व (D1 °व), B1 [अ]पि (for [इ]ति) Ś1 D6 महा, V1 म च (for मत्वा) B4 गृह्यनयो (sic) (for पूज्यनमो) B2 हित (for मत)]

—All the above MSS cont

1355* क्षमस्वातिक्रम देवि भृशार्तस्त्वा प्रसादये ।
हन्तुमर्हसि मा भूयो दैवेनोपहत न माम् ।

[(l 1) V1 D2 5 M4 क्षम मे, B2 4 क्रम वा (for क्षमस्व) D1 क्षमेति वचन देवि, D3 क्षम~ तेक्रम देवि (for the prior half) —(l 2) B3 (also) M4 क्षन्तुम् V1 D1-3 5 नार्हसि (for अर्हसि) Ś1 Ñ2 B1 3 (also) D6 वे, B2 मे (for first मा) Ś1 D6 निहत, B2 [अ]पहृत, D1-3 5 [ए]व हत (D5 °त (sic)) (for [उ]पहत) V1 D1-3 5 M4 पुरा, B4 नु मा (for न माम्)]

6 ^{a}) T3 धर्मभृता (for °परा) Dg1 देवि, M3 नित्य- (for नित्य) —^{c}) G2 विप्रिया G1 M3 कर्तुं (for वक्तु) —^{d}) Dt1 दु खितोपि (sic). —For 6, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

1356* जाने त्वा देवि धर्मज्ञा दृष्टलोकपरावराम् ।
अतो नार्हसि मे भूयो वक्तुमेतादृश वच ।

[D4 7 om l 1 (cf v l 4) —(l 1) D5 मनत चैव (for देवि धर्मज्ञा) D1 2 दृष्ट्वा, D5 सर्व- (for दृष्ट). D2 5 -परायणा (D5 °ण) (for -परावराम्) —(l 2) Ñ2 V1 B1 3 D1-3 M4 मा (for मे)]

7 ^{a}) M3 moth-eaten for करुण —^{c}) Dg1 विसृजद्, G2 M1 प्रासृजद् —For 7, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

1357* इति राज्ञोऽतिकरुण श्रुत्वा दीनस्य भाषितम् ।
पुत्रशोक परित्यज्य कौसल्या पतिवत्सला ।

[(l 2) D3 पुत्रवत्सला (repeated ditto) (for पति°)]

8 G3 damaged partly for 8^b —^{b}) T2 [अ]ञ्जलि —^{c}) G1 तस्मात् (for त्रस्ता) Dg1 reads 8^d in marg. —For 8, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

1358* शिरस्यञ्जलिमाधाय भृश संभ्रान्तमानसा ।
शिरसा नृपते पादौ प्रणिपत्येदमब्रवीत् ।

[D4 5 7 om l 1 —(l 1) B1 शिरसा (for शिरसि) B3 D6 आदाय V1 सुभृश भ्रममानसा (for the post half)]

प्रसीद शिरसा याचे भूमौ निपतितास्मि ते ।
याचितास्मि हता देव हन्तव्याहं न हि त्वया ॥ ९
नैषा हि सा स्त्री भवति श्लाघनीयेन धीमता ।
उभयोर्लोकयोर्वीर पत्या या संप्रसाद्यते ॥ १०
जानामि धर्मं धर्मज्ञ त्वां जाने सत्यवादिनम् ।
पुत्रशोकार्तया तत्तु मया किमपि भाषितम् ॥ ११
शोको नाशयते धैर्यं शोको नाशयते श्रुतम् ।
शोको नाशयते सर्वं नास्ति शोकसमो रिपुः ॥ १२
शक्यमापतितः सोढुं प्रहारो रिपुहस्ततः ।
सोढुमापतितः शोकः सुसूक्ष्मोऽपि न शक्यते ॥ १३
वनवासाय रामस्य पञ्चरात्रोऽद्य गण्यते ।
यः शोकहतहर्षायाः पञ्चवर्षोपमो मम ॥ १४
तं हि चिन्तयमानायाः शोकोऽयं हृदि वर्धते ।
नदीनामिव वेगेन समुद्रसलिलं महत् ॥ १५

---

9 ^{c}) G1 ते (for [अ]स्मि) —^{d}) Dt1 Dd1 Dm1 T M1 2 Cm t क्षतव्या, Cg k as in text (for हन्तव्या) G3 इह (for न हि) —For 9–10, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst 1359*

10 ^{c}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 लोके (for वीर) —For 9–10, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1359* अतिक्रम मे नृपते त्वमिम क्षन्तुमर्हसि ।
अवाच्य हि मयोक्तोऽसि पुत्रशोकनिपीडया ।
देवभूतेन भर्त्रा या याचिता न प्रसीदति ।
कृताञ्जलिर्भृगातेन हता सेह परत्र च ।
क्षमस्व राजशार्ताया व्यतिक्रममिमं प्रभो । [5]
प्रभुश्चैवेश्वरश्चासि मम रामस्य चोभयो ।

[(l 1) D2 3 ते, D5 in marg (for मे) B1 अतिक्रा नृपते त्वमिम ६ तु त्वमर्हसि —(l 2) D4 7 अवाच्यो (for अवाच्य) B4 येन (hypm) (for हि) D2 न च (for मया) —D4 5 7 om l 3 —(l 3) V1 ता (for या) Ñ2 B1 4 M4 तु पितेह (B3 [also] 4 M4 °ता न) (for याचिता न) Ñ2 B1 M4 प्रसादयते (for प्रसीदति) Ś1 D6 क्षमिता न प्रपद्यते (for the post half) —B4 reads l 4 twice —(l 4) Ś1 D6 कृताञ्जलिर् D1 3 कृताञ्जलि D2 -भृगार्तेन B4 त्रष्टा (for हता) Ś1 M4 [अ]मि (for सा) —(l 5) V1 D1–5 7 M4 आनाया (D7 om) क्षम मे (V1 °ये) देव (for the prior half) G(ed) अतिक्रमम D1 विभो (for प्रभो) —(l 6) B3 4 [अ]पि, D1 5 7 M4 [ए]व (for [अ]सि) V1 D1–3 प्रभुश्च हि (D2 °स्त्वमसि) राजासि (V1 °जा हि) (for the prior half)]

11 G3 damaged from मि in ^{a} up to जा in ^{b} —^{a}) Dg1 वर्मज्ञा, D1 वर्मज्ञ, M4 धर्मं (for धर्मज्ञ) —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 5 6 M4 जाने त्वा (by transp), D4 7 मन्ये त्वा, M3 damaged (for त्वा जाने) —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 [इ]द, D4 5 7 [ए]व, M2 यत् (for तत्) D1 5 7 ते (for तु) M4 पुत्रशोकार्यदतस्तु

12 B4 om (hapl) 12^{ab} —^{a}) Ñ2 V1 B1–3 D1–5 7 M4 नाशयति —^{b}) T2 धुव (for श्रुतम्) —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 शोको धृति नाशयति —^{d}) Ś1 B1 4 D2 4–7 M4 -सम तम (B4 D2 5 7 M4 °त) (for -समो रिपु)

13 G3 missing from क in ^{c} up to श in ^{d} —For 13, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1360* सोढु शक्योऽग्निसस्पर्श शस्त्रस्पर्शश्च दारुण ।
न तु शोकभव दु ख ससोढु नृप शक्यते ।

[(l 1) V1 शस्त्रपातश्, B2 शस्त्र° (for शस्त्रस्पर्शश्) B2 4 उदारुण (for च दा°) —(l 2) D4 7 M4 शोकमय, B3 °तर, D5 शोकोद्भव (for °भव) V1 पुत्रशोकमय दु ख (for the prior half) V1 न मोढु, B2 प्र° (for ससोढु) M4 नृपते क्षम (for नृप शक्यते)]

—Thereafter all the above MSS cont , T2 ins after 13

1361* सर्वज्ञा धृतिमन्तोऽपि छिन्नधर्मार्थसशया ।
यतयो वीर मुह्यन्ति शोकसमूढचेतस ।

[(l 1) D4 7 T2 धर्मज्ञा (for सर्वज्ञा) T2 श्रुतिमन्तो B2 M4 हि (for ऽपि) B3 धर्मार्थ —(l 2) Ś1 B2 4 D6 मुनयो (for यतयो) Ś1 Ñ2 B [ऽ]प्यत्र, V1 D1–3 [ऽ]पि हि, D4 7 M4 [ऽ]पि हि, D5 ह्यपि (for वीर) D3 मुह्यते Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 शोकोपहत, D1–3 शोकेन हत- (for शोकसमूढ)]

14 ^{a}) G2 वनवासाय (meta) (for वन°) —^{b}) Dg1 Dt1 M3 Cv r k [ऽ]त्र, Cm g t as in text (for ऽद्य) ☞ I1 lost on damaged fol from या in 14^c up to वा in 2 58 6^b —^{c}) G2 M1 शोकोपहत° —^{d}) Dm1 -वर्षोपमा (before corr as in text) —For 14, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1362* पञ्चरात्राणि गतान्यद्य दिवसानि सुतस्य मे ।
तानि वर्षशतानीव शोकार्ताया गतानि मे ।

[(l 1) B1 पञ्चेमानि (for पञ्चरात्राणि) V1 D1–3 M4 गतस्य (for गतानि) D3 दिनानि तु (for दिवसानि) Ñ2 B दिनानि तनयस्य मे (for the post half) —(l 2) D7 दु ख- (for वर्ष-) Ś1 V1 D1–3 दु खार्ताया, D6 दु खाताया (for शोकार्ताया)]

15 ^{a}) G3 चि- (for हि) —^{b}) G3 वर्धते महान् (for हृदि वर्धते) —^{c}) T3 एव (for इव) —^{d}) G2 3 M1 3 समुद्रे (for समुद्र-) —For 15, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1363* तद्गतासक्तचित्ताया शोकौघो मे विवर्धते ।
जलौघवेगो गङ्गाया महानिव तपात्यये ।

एवं हि कथयन्त्यास्तु कौसल्यायाः शुभं वचः ।
मन्दरश्मिरभूत्सूर्यो रजनी चाभ्यवर्तत ॥ १६

अथ प्रह्लादितो वाक्यैर्देव्या कौसल्यया नृपः ।
शोकेन च समाक्रान्तो निद्राया वशमेयिवान् ॥ १७

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षट्पञ्चाशः सर्गः ॥ ५६ ॥

[(l 1) M4 सद्वृतासक्त D4 M4 शोको यो (for शोकौघो) Ñ2 [ऽ]य (for मे) Ś1 D6 7 प्रवर्धते, V1 D5 [ऽ]भिवर्धते, D4 प्रवर्तते, M4 व्यवर्धत (for विवर्धते) —(l 2) V1 D4 7 गगाया (for गङ्गाया) V1 D1–3 5 7 हिमालये D4 महानिलमहालये (for the post half)]

—After 15, Ś1 D4–7 ins

1364* एप शोको महान्शत्रु सुवृद्धानपि मानवान् ।
प्रसह्य हरते वृक्षान्नदीरय इवोल्बण ।

[(l 1) Ś1 D6 महाशत्रु D6 सुवद्धान्]

16 For 16, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1365* एव सभापमाणायास्तदार्तिकरुण वच ।
कौसल्याया जगामास्त सविता दिवसक्षये ।

[(l 1) D4 7 एतत् (for एव) Ñ2 B1 3 4 समापमाणाया V1 D1–3 M4 इत्येव (D2 °व) भाप (D3 °ष्य) माणायास् (for the prior half) D4 7 तस्य (for तदा) Ś1 D6 तस्या सुकरुण —(l 2) Ñ2 B1 3 4 कौसल्याया]

17 a) Ś1 Ñ2 B D6 एव, V1 D1–5 7 M4 एभि, T2 3 तथा, G1 तत (for अथ) B3 T2 3 प्रसादितो, D2 आह्लादितो (for प्रह्लादितो) —b) Ś1 D4 6 7 मेध्यै॰ (for देव्या) —d) Dg1 Dd1 निद्रया (for निद्राया) —For 17^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1366* शोकश्रमपरिम्लान शनैर्निद्रावश ययौ ।

[Ñ2 V1 B2 3 D3 M4 -परिग्लान (B3 also in marg. °ज्ञान) Ñ2 V1 B गत (for ययौ)]

Colophon —D4 5 7 continue the Sarga —*Sarga name* Ś1 Ñ2 B1 2 दशरथप्रसादनं (B1 2 °ना), V1 D1–3 कौसल्याविलापो, B3 4 D6 दशरथप्रसाद (B4 °द) —*Sarga no* (figures, words or both) B1 4 D2 3 om, Ś1 67, Ñ2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1–3 62, V1 M4 63, B2 3 61, D1 119, D6 70 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, T2 G श्रीरामाय नम —After Sarga 56, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 read Sarga 39

५७

प्रतिबुद्धो मुहूर्तेन शोकोपहतचेतनः ।
अथ राजा दशरथः स चिन्तामभ्यपद्यत ॥ १
रामलक्ष्मणयोश्चैव विवासाद्वासवोपमम् ।
आविवेशोपसर्गस्तं तमः सूर्यमिवासुरम् ॥ २
स राजा रजनीं षष्ठीं रामे प्रव्राजिते वनम् ।
अर्धरात्रे दशरथः संस्मरन्दुष्कृतं कृतम् ।
कौसल्यां पुत्रशोकार्तामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३
यदाचरति कल्याणि शुभं वा यदि वाशुभम् ।
तदेव लभते भद्रे कर्ता कर्मजमात्मनः ॥ ४
गुरुलाघवमर्थानामारम्भे कर्मणां फलम् ।
दोषं वा यो न जानाति स बाल इति होच्यते ॥ ५
कश्चिदाम्रवणं छित्त्वा पलाशांश्च निषिञ्चति ।
पुष्पं दृष्ट्वा फले गृध्नुः स शोचति फलागमे ॥ ६

57

☞ Ñ1 T1 missing for Sarga 57 (cf v l 1058* and 2 56 14 respy) —Before Sarga 57, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 read Sarga 38 —Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 c) In M3 रा in राजा is moth-eaten —d) Dg1 अभिपद्यत, G1 अभ्युपेयिवान् (for अभ्य°) G2 M1 चितामभ्यवपद्यत —For 1, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1367* रामे मनुजशार्दूले सानुजे वनमाश्रिते ।
राजा दशरथ श्रीमानापन्न समपद्यत ।

[(l 1) D4 5 7 [ऽ]रण्यम् (for वनम्) Ñ2 B3 D5 आश्रिते (for आश्रिते) —(l 2) V1 D1 3 M4 कृच्छ्रा (D1 M4 °च्छ्राम्), D2 कृच्छ्रम् (for श्रीमान्) D4 5 7 अ(D5 स)रमन्दु (D7 °दु)ष्कृत कृत (for the post half)]

2 a) Ś1 D3 6 एवं, Ñ2 B D4 5 7 एव, V1 D1 ह्येन, D2 वन (sic), M4 चापि (for चैव) —b) V1 द्विनानो (sic), D2 विनास (sic) (for विवासाद्) Ś1 B2 D4 6 7 वासवोपम —c) Dt1 आपेदे (for आविवेश) T3 [उ]पसर्गस्थ, M3 °र्गस्तु —For 2cd, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1368* जग्राहोपप्लवगत सूर्यं तम इवाम्बरे ।

[Ś1 D1 2 4 6 7 -गत, V1 D3 5 M4 -गम (for -गत) Ñ2 V1 B3 4 [अ]वर(V1 °र), D1 3 5 [अ]सुर, M4 [अ]पर (for [अ]म्बरे) Ś1 D2 4 6 7 तम सूर्य इवांशुमान् (for the post half)]

—After 2, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1–3 ins

1369* सभार्ये हि गते रामे कौसल्या कोसलेश्वर ।
विवक्षुरसितापाङ्गी स्मृत्वा दुष्कृतमात्मन ।

[(l 1) Cg समार्यं (as above) Dg1 G1 सदभार्य गते, T2 सभार्य निर्गते, M3 सभार्येभिगते —(l 2) T2 3 G M1–3 Cg असितापाङ्गा, Ct °गी (as above)]

3 M1 om (hapl) from 3ab up to 1370* —c) G3 अर्धरात्रा (sic !) —d) Dt1 Dd1 Dm1 G3 सोस्मरद्, Cr m g as in text (for संस्मरन्) —After 3cd, Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M2 3 ins

1370* स राजा पुत्रशोकार्त स्मृत्वा दुष्कृतमात्मन ।
[M3 दु स (for पुत्र-)]

—e) T2 -शोकार्तं. —For 3, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1371* स षष्ठे दिवसे राजा शोचन्नेव महायशा ।
अर्धरात्रे विबुद्ध सन्संस्माराथात्मदुष्कृतम् ।
स्मृत्वा च देवीं कौसल्यामभिभाष्येदमब्रवीत् ।
यदि जागर्षि कौसल्ये शृणु मेऽस्वहिता वच ।

[(l 1) B2 reads स in marg V1 षष्ठ-, D2 चाष्ट (for षष्ठे) Ś1 Ñ2 B D6 राम (for राजा) B4 D4 7 इव (for एव) —(l 2) Ś1 D4–7 प्रबुद्ध मन् (Ś1 D5 स), Ñ2 D3 विबुद्ध स (Ñ2 स in marg) (for विबुद्ध सन्) Ś1 B1 4 D6 मस्माराथ स्व (B1 4 °त्ममु, D6 °थ सु-), D1 ससंस्मारात्म, D2 3 स(D2 स [sic])स्माराथात्म-, D4 7 सस्मार स्व टि, D5 सस्मरोथात्म-(sic) (for सस्माराथात्म-) —(l 3) D2 [अ]थ (for च) D6 देवीं च (by transp.) —(l 4) D4 5 7 कल्याणि (for कौसल्ये) D2 शृणुष्व (for शृणु मे) V1 D1 वदतो (for ऽस्वहिता)]

4 a) Ñ2 यत्र, M4 यथा (for यद्) D5 सुश्रोणि, D6 कर्माणि (for कल्याणि) D2 यद्यदाचरन्कल्याणि (unmetrical !) —b) M3 शुभा (sic) (for शुभ) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 नर कर्म(B4 om) शुभाशुभ. —For 4cd, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1372* सोऽवश्य फलमाप्नोति तस्य कालक्रमागतम् ।
[V1 [ऽ]रण्य (sic) (for ऽवश्य)]

5 a) G3 damaged for गुरु- D2 अथ त (corrupt) (for अर्थानाम्) —b) Ś1 Ñ2 V1 B1 2 4 D2 3 5 6 M4 आरभे (D2 °भि)ष्व(Ś1 D6 ह्य, V1 °पु)वि(B4 °पि)तर्कयन्, B3 °भेष्वविमर्षयन्, D1 °भेष्वनुकीर्तयन्, D4 °भेष्विव तत्क्षय (sic), D7 °भेष्वेव लक्षये —For 5cd, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1373* दोषतो गुणतश्चैव बाल इत्युच्यते बुधै ।
[Ñ2 B गुणतो दोषतश्च (by transp) M4 नर (for बुधै)]

—After 5, G1 ins 1374*

6 a) Ś1 Ñ2 V1 B D1(marg also as in text) 2–7 M4 तद्यथा (for कश्चिद्) Ś1 Ñ2 V1 Dg1 Dm1 D1 2 5 6

सोऽहमाम्रवणं छित्त्वा पलाशांश्च न्यषेचयम् ।
रामं फलागमे त्यक्त्वा पश्चाच्छोचामि दुर्मतिः ॥ ७
लब्धशब्देन कौसल्ये कुमारेण धनुष्मता ।
कुमारः शब्दवेधीति मया पापमिदं कृतम् ।
तदिदं मेऽनुसंप्राप्तं देवि दुःखं स्वयंकृतम् ॥ ८
संमोहादिह बालेन यथा स्याद्भक्षितं विषम् ।
एवं ममाप्यविज्ञातं शब्दवेध्यमयं फलम् ॥ ९
देव्यनूढा त्वमभवो युवराजो भवाम्यहम् ।
ततः प्रावृडनुप्राप्ता मदकामविवर्धिनी ॥ १०
उपास्य हि रसान्भौमांस्तप्त्वा च जगदंशुभिः ।
परेताचरितां भीमां रविराविशते दिशम् ॥ ११

आम्रवन Ñ2 V1 B1 3 (marg also as in text) 4 D2 3 M4 हित्वा, D5 त्यक्त्वा (for छित्त्वा) —b) Dg1 M1 पालाशाश्, Cg as in text Ś1 Ñ2 B2–4 D2 4–7 पलाशवनमाश्रयेत् (D2 °श्रित), V1 B1 D1 3 M4 पालाश वनमाश्रित (B1 M4 °श्रयेत्) —c) M2 फल (sic) (for पुष्प) Ś1 D4 7 छित्वा, D5 हित्वा, D6 भित्त्वा (for दृष्ट्वा) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 फल (Ś1 Ñ2 B3 4 D4 6 7 °ल)प्रेप्सुर् (for फले गृध्नु) —d) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 निराश स्यात् (B2 °शश्च) (for स शोचति) —After 6, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G2 3 M1–3 ins, G1 ins after 5

1374* अविज्ञाय फलं यो हि कर्म त्वेवानुधावति ।
स शोचेत्फलवेलायां यथा किंशुकसेचकः ।

[(l 1) G2 3 M1 3 Ck कर्मणो वा (G3 °ण्येव), Cm g t as above (for कर्म त्वेव) —(l 2) Dt1 G1 -सेवकः (for -सेचकः)]

7 a) Ś1 Ñ2 V1 Dg1 D1 2 5 6 M3 आम्रवनं Ñ2 V1 B1 3 4 D2 3 M4 हित्वा, D6 भित्त्वा (for छित्त्वा) —b) M1 पालाशाश्, Cr फलाश T3 G1 M2 निषेच (G1 °व)य (sic) Ś1 Ñ2 B2–4 D2 4–7 पलाशवनमा (D4 7 °स)श्रित, V1 B1 D1 3 M4 पालाश वनमाश्रि (D1 °स्थि)त —c) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 बुद्धिमोहात्परित्यज्य (D7 °त्य°) —d) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 राम (for पश्चाच्) M3 मदची (for दुर्मति) —After 7, D5 ins

1375* मया स्वयमिदं दुःखं पुरा देवि समर्जितम् ।

8 c) G1 किम् (for तद्) —For 8, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1376* कौसल्ये लब्धलक्ष्येण तरुणेन मया पुरा ।
कौमारे शब्दवेधित्वात्सहसा दुष्कृतं कृतम् ।
तदिदं मामनुप्राप्तं फलं पापस्य कर्मणः ।
भक्षितस्य विषस्येव विपाके जीवितान्तकम् ।

[(l 1) V1 D1 2 M4 लब्धलक्षेण (for °क्ष्येण) Ś1 D6 तच्च लक्ष्येण कौसल्ये, D4 7 लब्धलक्ष्येण कौसल्ये, D5 मल्लक्षणकौसल्ये (corrupt) (for the prior half) D2 कृत (for मया) V1 D1 पुरा मया (by transp) Ś1 D4–7 तरुणेन धनुष्मता (for the post half) —(l 2) V1 D1 3 दूरत, B4 कौशरे (sic) (for कौमारे) B4 गज (for शब्द-) Ś1 -वेदित्वात्, Ñ2 B -वेधित्व-; D5 -वोधित्वात्, M4 -वेधीति (for -वेधित्वात्) D2 तत शब्दस्य वेधित्वात् (for the prior half) Ñ2 B -त्वविना, M4 क्षपता (for सहसा) B4 lacuna for कृतम् —(l 3) V1 D1–5 7 M4 समनुप्राप्त (D7 °) (for मामनु°) M4 मा तस्य (for पापस्य) D4 7 मनम सुप्रवर्षण (for the post half) —D4 7 om from l 4 up to st. 10 —(l 4) B3 विषस्येव D1 विपाको, D3 विपाक (for विपाके) Ñ2 B D5 M4 विपाको जीवितान्तक (M4 °ग) (for the post half)]

9 D4 7 om 9 (cf v l 1376*) —a) G2 3 M1 2 Ck इव, Cg as in text (for इह) T2 G2 3 M1–3 Cv k बाल्येन, Cg as in text (for बालेन) —After 9ab, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1–3 ins

1377* यथान्यः पुरुषः कश्चित्पलाशैर्मोहितो भवेत् ।

[M1 पालाशैर्]

—c) M3 मामपि (meta) (for ममापि) T3 [अ]विज्ञातु (sic) —d) Dt1 Dd1 Dm1 G1 2 M1 2 Ct -वेध्यमिदं, T3 -विद्य° (sic), Cv r m g as in text, Cm p -वेद्य° (for -वेध्यमय) —For 9, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 5 6 M4 subst

1378* अविज्ञानाद्यथा कश्चित्पुरुषो भक्षयेद्विषम् ।
तथा मयाप्यविज्ञानात्पापं कर्म पुरा कृतम् ।

[(l 2) Ñ2 B3 4 D1 पापकर्म]

10 D4 7 om 10 (cf v l 1376*) —a) Ñ2 B तदा (sup lin also पुरा)भूस्त्व, V1 मम वत्सा, D1 2 त्वमभवद् (for त्वमभवो) Ś1 D3 5 6 कौसल्ये त्वय्यनूढाया —b) B1 M4 यौवराज्ये (for °राजो) —c) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 5 6 अथ, M4 अत (for तत) —d) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 M3 मम काम-, T3 मदमोह (for मदकाम-) T2 3 G2 -विवर्धनी. Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 मन सहर्ष (B1 °र्षि)णी मम, D5 मनस संप्रहर्षिणी

11 a) Dt1 T2 3 G2 M1 Ck t अपा (G2 °वा)स्य, G3 उत्पाद्य, Cv r m g t p as in text (for उपास्य) G1 च, G3 [अ]भि- (for हि) —b) G1 जलद् (sic) (for जगद्) —c) T2 पितेताचरिता (corrupt) —d) Dt1 Dd1 Dm1 G3 M2 Ct आचर (G3 °रि [sic]) ते, Cg k t p as in text (for आविशते) T2 दिन (for दिशम्) —For 11, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1379* आदाय हि रसं भौमं तप्त्वा च जगतीं रवौ ।
उदग्गत्वाभ्युपावृत्ते परेताचरितां दिशम् ।

उष्णमन्तर्दधे सद्यः स्निग्धा ददृशिरे घनाः ।
ततो जहृषिरे सर्वे भेकसारङ्गबर्हिणः ॥ १२
पतितेनाम्भसा छन्नः पतमानेन चासकृत् ।
आबभौ मत्तसारङ्गस्तोयराशिरिवाचलः ॥ १३
तस्मिन्नतिसुखे काले धनुष्मानिषुमान्रथी ।
व्यायामकृतसंकल्पः सरयूमन्वगां नदीम् ॥ १४
निपाने महिषं रात्रौ गजं वाभ्यागतं नदीम् ।
अन्यं वा श्वापदं कंचिज्जिघांसुरजितेन्द्रियः ॥ १५

[(l 1) D5 रविर् (for रस) V1 om च (subm) M4 जगदशुमान् (for जगतीं रवौ) Ś1 D4 6 7 विवस्वाश्चरोचिष(D4 7 °षि [sic]), D5 प्रताप्य च सन्शुभि (for the post half) —(l 2) V1 उदङ्मुखा (for उदगाचा) B4 [अ]भ्युपावृत्ते (for [अ]भ्युग°) Ñ2 B1 D1 उदग्रनाभ्युपावृत्ते, D3 उग्रचादुपावृत्त (for the post half) B1 -[आ]रचिता (for -[आ]चरिता) Ś1 D4–7 अगस्त्यचरितामाशामुपावर्तत भानुमान्, M4 अस्त गत्वाभ्युपावृत्त पतीना चापि भानौ]

12 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 आ(B1 D1 2 अ, D4 प्रा, D7 प्र)वृष्वा(Ñ2 °ना)ना दिश (D3 om up to दिश) सर्वा —[b]) Ś1 D3–7 ववृधि(D3 5 °पि)रे (for ददृशिरे) D2 [ऽ]थवा (for घना) —[c]) V1 D1–5 7 M4 मुदा (for ततो) D2 5 जहर्षिरे (sic) V1 D1 3 7 चापि, D2 5 वापि, D4 चाथ (for सर्वे) Ś1 Ñ2 B D6 मुदा जिज(B1 2 °जि [sic])-हिरे(B4 °जृम्भिरे) चापि —[d]) Ś1 D6 तथा, Ñ2 B D1 2 M4 वक, D4 दीना, D7 [अ]दीना (for भेक-) B1 2 4 -शारग, D1 3 M4 -सारस-, D2 -सागर (for -सारङ्ग-) V1 बकमारसहर्पिण —After 12, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 T2(after 1384*) M4 ins.

1380* आकुलाविलतोयानि स्रोतांसि विमलान्यपि।
उन्मार्गजलवाहीनि बभूवुर्जलदागमे।

[(l 1) V1 D1–4 7 T2 M4 -[अ]कुल, D5 -[अ]रण्य- (for -[आ]विल) Ś1 D6 विजगान्यपि, V1 D2 3 6 विपुलान्यपि, B3 विपन्नाण्यपि, D1 [अ]पि जलान्यपि, D4 7 [अ]पि जलानि च (for विमलान्यपि)]

—After 12, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1–3 ins

1381* छिन्नपक्षोत्तरा स्नाता कृष्णाजिनपतत्रिण ।
वृष्टिवाताबधूताग्रान्पादपानभिपेदिरे।

[(l 1) T2 किं न (sic) (for छिन्न-) Dm1 -पक्षोत्तर- (for °त्तरा) G1 स्निग्धा (for स्नाता) —(l 2) T3 G2 3 वृष्टिपात, M3 वाणिमान- (corrupt), Cg k t as above (for वृष्टिवात-) G1 ते प्रपेदिरे, G2 M1 प्रतिपेदिरे, Cg as above (for अभि°)]

13 [ab]) G1 2 M1 2 [अ]तुना (for [अ]म्भसा) Dg1 [आ]च्छिन्न, Cg as in text (for छन्न) T2 छत्रोपमानेन च चासकृत् —[d]) M2 damaged for राशिरि —For 13, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1382* मेघजेनाम्बुना भूमिर्भूरिणा परितर्पिता।
उन्मत्तशिखिसारङ्गा बभौ हरितशाद्वला।

[(l 1) D1–3 [अ]मसा (for [अ]म्बुना) D3 हरिणा (for भूरिणा) —(l 2) D1 -रागानि (sic) (for -सारङ्गा) D2 हरितपोत्पला]

—B3 cont

1383* लताश्च वृक्षा सर्वे च सपत्रा हृष्टरूपिण ।

—After 13, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1–3 ins

1384* पाण्डुरारुणवर्णानि स्रोतांसि विमलान्यपि।
सुस्रुवुर्गिरिधातुभ्य सभस्मानि भुजगवत्।

[(l 1) T2 3 G M1–3 Cr k पाटर-, Cm g t as above (for पाण्डुर-) Dg1 reads in marg रुणव G1 तोयानि (for स्रोतांसि) G1 च (for [अ]पि) —(l 2) G3 M3 -स्तानुभ्य, Cm g k t as above (for -धातुभ्य) M3 महासानसुनगवत् (sic) (for the post half)]

—After 1384*, T2 ins 1380*

14 [b]) G2 M1 कवची रथी, M2 इषुमाञ्शिशि, M3 °मात्रथी (for इषुमात्रथी) —For 14, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1385* एतस्मिन्नीदृशे काले वर्तमानेऽहमङ्गने।
बद्ध्वा तूणौ धनुर्गृह्य सरयूमगम नदीम्।
धनुर्व्यायामशीघ्रत्वाच्छब्दवेधचिकीर्षया।

[(l 1) M4 वर्धमाने (for वर्त°) Ś1 D6 घनागमे, V1 इमगले, D4 5 6 7 वरानने (for ऽहमङ्गने) —(l 2) V1 M4 बद्धनणो, D4 7 बध्वा तृणा (for बद्धा तूणो) Ś1 Ñ2 B D6 धनुष्पाणि V1 B1 D5 इरयूम M4 (with hiatus) अगम सरयू (by transp) —(l 3) Ś1 Ñ2 B D3 6 M4 -शीलत्वाच् (for -शीघ्रत्वाच्)]

—Thereafter all cont

1386* तस्या नद्यास्ततस्तीर विविक्तमुपसृत्य वै।
निपाने निशि वन्याना मृगाणा सलिलार्थिनाम्।
तस्थौ तत्राहमेकान्ते रात्रौ विततकार्मुक ।

[(l 1) Ś1 D6 नदा तीर्थं, Ñ2 B नद्या(B2 4 °न्ना) तीर, D1 च तत्तीर्थं, D2 स्नानतीरे, D7 ततस्तीर्थं, M4 तटे तीर्थं (for ततस्तीर) D1 विमुक्तम् (for विविक्तम) B3 4 उपसृत्य, D4 7 अपि सेव्य, D5 उपसेव्य (for उपसृत्य) Ś1 Ñ2 B D6 च (for वै) —(l 2) D1 2 M4 नि(D2 वि)पान(M4 °त), D5 (before corr) निपाने (for °ने) B1 स्थागा, M4 बडाना (for वन्याना) —(l 3) Ś1 Ñ2 B D6 स्थितस्, M4 तस्ये (for तस्थौ) D7 तस्य (for तत्र) D2 स्रोते (sic) (for रात्रौ)]

15 [b]) Dt1 मृत (sic), B(ed) मृग (for नदीम्) —[c]) Dg1 वन्य, Dt1 Dd1 Dm1 अन्यद् (for अन्य) Dt1

अथान्धकारे त्वश्रौषं जले कुम्भस्य पूर्यतः ।
अचक्षुर्विषये घोषं वारणस्येव नर्दतः ॥ १६

ततोऽहं शरमुद्धृत्य दीप्तमाशीविषोपमम् ।
अमुञ्चं निशितं बाणमहमाशीविषोपमम् ॥ १७

तत्र वागुषसि व्यक्ता प्रादुरासीद्वनौकसः ।
हा हेति पततस्तोये वागभूत्तत्र मानुषी ।
कथमस्मद्विधे शस्त्रं निपतेत्तु तपस्विनि ॥ १८

प्रविविक्तां नदीं रात्रावुदाहारोऽहमागतः ।
इषुणाभिहतः केन कस्य वा किं कृतं मया ॥ १९

Dd1 Dm1 T2 3 G2 3 M1–3 क्रिचिज्.—For 15, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst, while K(ed.) ins within brackets after 15

1387* तत्राह महिष वन्य गज वा तीरमागतम् ।
अन्य वापि मृग हन्मि शब्द श्रुत्वाभ्युपागतम् ।

[(l 1) Ñ2 B3 (also in marg as above) 4 [अ]पि (for [अ]ह) K(ed) सवृत (for महिष) V1 चान्य, D7 अन्य (for वन्य) D3 गत वा, M4 K(ed) हतवास् (for गज वा) Ñ2 B D1 3 तीर्थम्, V1 मार्थम् (for तीरम्) D2 जलार्थे तमुपागत (for the post half) —(l 2) D1–3 5 (before corr) M4 K(ed) च (for वा) B2 श्वापद (for [अ]पि मृग) K(ed) हिंस्र (for हन्मि) V1 D3 G(ed) [अ]भ्युपागत]

16 ^{a}) G1 यथा (for अथ) T2 त्वाश्रौष. Ś1 Ñ2 B D4–7 अथाह पूर्यमाणस्य, V1 D1–3 M4 अ(D2 आ)श्रौषमधकारे च(D3 °रेव) —^{b}) Ś1 Ñ2 B D1–7 G2 M1 4 जल-, V1 जन- (sic) (for जले) Ś1 B4 D4–6 नि स्वन, Ñ2 B1–3 D7 निस्वन (for पूर्यत) T3 om (hapl ?) 16^{cd} —^{c}) Ś1 Ñ2 B D4–7 [ऽ]श्रौष, T2 G1 M2 3 घोर (for घोषं). —^{d}) Ś1 Ñ2 B D6 बृहित, D4 7 नर्दित, G2 M1 गर्जित, M2 गर्जत (for नर्दत) —For 16^{cd}, V1 D1–3 M4 subst

1388* बृहित कुञ्जरस्येव शब्द तोयं पिपासत ।

[D1 3 बृहत V1 उपागन, D1 पिपासित (for पिपासत)]

—After 16, D4 5 7 ins

1389* सोऽह परमसहृष्ट शर सधाय कार्मुके ।
शब्द प्रति जले क्षिप्रमभिलक्ष्युपद्रुत ।

[(l 2) D5 अभिद्रुत]

17 ^{ab}) D4 5 7 तत सुपुड्ख(D5 शर पुष्ट सु) तीक्ष्णाग्र विकृष्य धनुरुत्तम —After 17^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G (G2 om (hapl) up to 17^{cd}) M1–3 ins

1390* शब्द प्रति गजप्रेप्सुरभिलक्ष्यमपातयम् ।

[Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G3 Ct अभिलक्ष्यम्, Cm g °क्ष्य, Ck °क्ष (as above) M3 अपानयत् K(ed) अभिलक्ष्य त्वपा° (for the post half)]

—G1 2 om 17^{cd} —^{c}) D4 5 7 मुक्तवान् (for अमुञ्चं). —For 17, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst .

1391* तत सुपुड्ख निशित शर सधाय कार्मुके ।
तस्मिञ्शब्दे शरं क्षिप्रमसृज दैवमोहित ।

[(l 1) Ñ2 स्व-, D1 2 म- (for सु-) V1 D1–3 M4 सधायाह शरासने (for the post half) —(l 2) M4 ज्ञान- (for दैव-)]

18 ^{a}) G1 ततो (for तत्र) —^{b}) M3 आ नौकस (moth-eaten) —After 18^{c}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1–3 ins

1392* बाणाभिहतमर्मेण ।
तस्मिन्निपतिते बाणे

[(l 1) Dg1 बाणाद्विहत, Dt1 Dm1 °द्व्यथित-, T2 बाहाभिहत- (for बाणाभिहत-) G2 -कर्मेण (for -मर्मेण) —(l 2) = Prior half of l 1 of 1394* Dt1 Dd1 Dm1 Ct भूमौ (for बाणे)]

—For 18^{a-d}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1393* शरे चाशृणव तस्मिन्मुक्ते निपतिते तदा ।
हा हतोऽस्मीति करुणा मानुषेणेरिता गिरम् ।

[(l 1) B4 शरेण (sic) (for शरे च) D2 [आ]शृण्वत शब्द (for [अ]शृणव तस्मिन्) —(l 2) V1 ततो (sic) (for हतो) D1 3 M4 करुण (for °णा) V1 मानुषीम् (for °षेण). M4 [ई]रिता गिर]

—^{f}) Ś1 Ñ2 B D1–3 6 निपात्येत (Ś1 D6 °त्यैतत्), V1 निपतेत, Dt1 Dd1 Dm1 निपतेच्च (for °त्तु) —For 18, D4 5 7 subst

1394* तस्मिन्निपतिते बाणे घोरमार्तस्वर तत ।
अश्रौष पुरुषस्याहमिद च परिदेवितम् ।

[For the prior half of l 1, cf l 2 of 1392*.]

—After 18, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 ins

1395* केनाय सुनृशसेन मयि बाणो निपातित ।

[Cf l 2 of 1396*. D2 तेनाह (sic) (for केनाय) D3 मया (for मयि)]

—Thereafter V1 reads 22^{ab} for the first time, repeating it in its proper place

19 ^{a}) T3 अविविक्ता (for प्र°) B3 बुद्ध्वा हि (for रात्राव्) —^{b}) B1 2 4 Dm1 D6 T2 3 G1 M3 उदहा(M3 °का (sic ?))रो, D4 5 7 जला°, Cr m g k t as in text (for उदा°) ❀ Cg यद्यपि हारशब्दे परे उदादेशो विहितः तथापि "एकदेशविकृतमनन्यवद्भवति" इति दीर्घ छान्दसो वा। ❀ B4 [ऽ]यम् (for ऽहम्) —^{c}) D7 [अ]भिहित-

ऋषेर्हि न्यस्तदण्डस्य वने वन्येन जीवतः ।
कथं नु शस्त्रेण वधो मद्विधस्य विधीयते ॥ २०
जटाभारधरस्यैव वल्कलाजिनवाससः ।
को वधेन ममार्थी स्यात्किं वास्यापकृतं मया ॥ २१
एवं निष्फलमारब्धं केवलानर्थसंहितम् ।
न कश्चित्साधु मन्येत यथैव गुरुतल्पगम् ॥ २२

नेमं तथानुशोचामि जीवितक्षयमात्मनः ।
मातरं पितरं चोभावनुशोचामि मद्वधे ॥ २३
तदेतन्मिथुनं वृद्धं चिरकालभृतं मया ।
मयि पञ्चत्वमापन्ने कां वृत्तिं वर्तयिष्यति ॥ २४
वृद्धौ च मातापितरावहं चैकेषुणा हतः ।
केन स्म निहताः सर्वे सुबालेनाकृतात्मना ॥ २५

(sic) (for °हृत.) T3 वेशि (sic) (for केन) —^{d}) Ś1 Ñ2 B D4–7 [इ]हापकृत, Dg1 Dm1 पापकृतं, Dt1 Dd1 T2 G1 3 वापकृत, T3 चाक कृत (sic) (for वा किं कृत) —For 19, V1 D1 (D2 3 om hapl [cf 1395*]) M4 subst

1396* विविक्तमिलह रात्राबुदकार्थमिहागत ।
अथ केनायमागम्य मयि बाणो निपातित ।

[(l 1) V1 प्रेपिनोवम् (for विविक्तमिति) V1 पित्रा, D1 बुद्धा (both with hiatus) (for रात्राव) —V1 om (hapl) l 2]

20 T3 om (hapl) 20–24^b, B2 4 om 20 —^{a}) Ś1 D6 स(D6 स)न्यस्तशस्त्रस, D4 5 7 म न्यस्तदडस्य (for हि न्यस्तदण्डस्य) Ñ2 V1 B1 3 D1–3 M4 स(D2 अ)-न्यस्तदडस्य वने(D2 M4 मुनेर्) —^{b}) Ñ2 V1 B1 3 D1 मुनेर्, D3 lacuna (for वने) —After 20^{ab}, Ñ2 ins

1397* वृद्धस्यान्धस्य दीनस्य वल्कलाजिनवासस ।
केनाह घातित पुत्र किं कार्यं तस्य मद्वधे ।

—D2 3 om (hapl) from 20^c up to l 1 of 1398* —^{cd}) D4 5 G3 तु (for नु) Ś1 D6 कथ नृशस शस्त्रेण (for ^{c}) Ñ2 V1 B1 3 D1 M4 विजानान (V1 D1 M4 जानमान) को हि नाम मयि शस्त्र निपातयेत्

21 T3 om 21 (cf v l 20) —^{a}) T2 -जरस्यैव (sic) —^{b}) G2 -धारिण (for -वासस) —For 21, Ś1 Ñ2 V1 B1 3 D1–7 M4 subst

1398* वृद्धस्यान्धस्य दीनस्य वने वन्येन जीवत ।
मुने पुत्रस्य मे केन बाणो हृदि निपातित ।

[D2 3 om l 1 (cf v l 20) —(l 1) Ś1 D4–7 वल्कलाजिनवासस (for the post half) —(l 2) Ñ2 B1 3 मुने पुत्रवधादेव (for the prior half) Ñ2 transp बाणो and हृदि Ś1 D4–7 केनाह घातित पुत्र को वा(Ś1 D6 कश्चा)प्यर्थोऽस्य (D5 का गतिस्तस्य) मद्वधे]

22 T3 om 22 (cf v l 20) V1 reads 22^{ab} for the first time after 1395*, repeating it here, G2 repeats 22^{ab} after 24^{ab} —^{a}) Ś1 Ñ2 V1 (both times) B2–4 D1 3 6 इम, B1 D2 M4 इद, M3 +च (for एव) Ś1 V1 (both times) B D1 2 4–7 M4 आर(D5 °र)भ (for आरब्ध) —^{b}) B2 4 केन च(B4 वा) (for केवल-) Ś1 illeg, D4 5 7 -[अ]धर्म- (for -[अ]नर्थ-) B3 -भाजन (for -संहितम्) —^{c}) S1 D6 को विद्वान्, Ñ2 V1 B D1 3–5 7 विद्वान्क, Dt1 Dd1 Ct न क्वचित् (for न कश्चित्) D2 विद्वान्साधु न मन्येत —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 D1–7 M4 शिष्येणेव गुरोर्वध(D2 °ध)

23 T3 om 23 (cf v l 20) —^{a}) V1 Dg1 नाह, D3 न त, D5 नैव (for नेम) D2 G1 न शोचामि (for [अ]नुशो°) —^{b}) D4 7 जीवितार्थे(D7 °र्थे)हम्, D5 जीवितुं क्षयम् (for °तक्षयम्) —After 23^{ab}, Dm1 ins राम —^{c}) D7 मातरौ पितरौ Ś1 B1 2 4 D6 चार्थौ, Ñ2 B3 चाथ, V1 चापि (for चोभाव्) —^{d}) G1 मद्विधे (sic), M4 दु खितौ (for मद्वधे) Ś1 Ñ2 V1 B (B3 marg also द्वौ शोचामि हि तौ यथा) D1–3 5 6 वृद्धौ शोचामि तौ य(D2 नौ त)था, D4 7 वृद्धावद्य कथ नु(D7 नु) तौ

24 T3 om 24^{ab} (cf v l 20) —^{a}) Ś1 D6 अंध मिथुन, Ñ2 V1 B D1–5 7 M4 अधमिथुन D4 7 ह्यद्य, M4 reads *inf lin* (for वृद्ध) —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 दीर्घ- (for चिर-) B1 3 4 D1 M4 -काल भृत(D1 °श), Dd1 -कालाभृत(sic), D4 5 7 -काल धृत (for -कालभृत) —After 24^{ab}, G2 repeats 22^{ab} —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 कथ मयि मृतेनाथ(V1 °ते कष्ट, B °ते नाम), M4 मद्विहीन वने दीन —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 कृपण, D4 का धृति (for का वृत्ति) —D3 om from व in 24^d up to the prior half of l 1 of 1400* B4 D7 वर्तयिष्यत —After 24, D1 4 5 7 ins

1399* अद्य चक्षुर्वियोग हि सप्राप्तो तौ गुरू मम ।
कस्तयोरन्धयो पादौ पापात्मा रोद्धुमुत्सहेत् ।

[(l 1) D5 तु (for तौ) —(l 2) D1 5 चक्षु (for पादौ) D1 5 मोट पश्याम्यदृपक (for the post half)]

—Thereafter D1 cont 1401*.

25 M2 om 25^{ab} —^{a}) T3 वृद्धापि (sic) (for वृद्धौ च) —^{c}) G2 सहिता (for नि°) —For 25, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1400* तौ चाह चैव कृपणा केनागम्य दुरात्मना ।
बाणेनैकेन निहता शाकमूलफलाशना ।

[D3 om up to the prior half of l 1 (cf v l 24) —(l 1) V1 D1 2 M4 चैवाह च (by transp) (for चाह चैव) V1 D1 2 कृपण (for °णा) —(l 2) = l 2 of 1401* D1 एकबाणेन],

while D4 5 7 subst for 25, whereas D1 cont after 1399*

तां गिरं करुणां श्रुत्वा मम धर्मानुकाङ्क्षिणः ।
कराभ्यां सशरं चापं व्यथितस्यापतद्भुवि ॥ २६
तं देशमहमागम्य दीनसत्त्वः सुदुर्मनाः ।
अपश्यमिषुणा तीरे सरय्वास्तापसं हतम् ॥ २७
स मामुद्वीक्ष्य नेत्राभ्यां त्रस्तमस्वस्थचेतसम् ।
इत्युवाच वचः क्रूरं दिधक्षन्निव तेजसा ॥ २८

1401* केन स्म युगपत्सर्वे दुर्बला सुबलीयसा ।
एकबाणेन निहता शाकमूलफलाशना ।
विलप्यमाने मयि स किं नु वक्ष्यति मे पिता ।

[(l 1) D5 च (for नु) —(l 2) Cf l 2 of 1400* D4 7 एने (for एक) D1 निहिता (sic), D4 विहता (for निहता) D1 4 7 फलाशिन]

—Thereafter, D4 5 7 cont a passage relegated to Appendix I (No 19)

26 ^a) T2 3 G1 करुण, Cg °णा (as in text) —^c) G3 सुशर —For 26, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1402* इति ता करुणा वाच श्रुत्वा मे भ्रान्तचेतस ।
अधर्मभयभीतस्य करादच्यवतायुधम् ।

[(l 1) B2 om ता (subm) D1 [अ]ह, D3 ता (for मे) D1 3 भ्रातचेतन —(l 2) V1 D3 M4 प्राच्यवत, D1 2 प्रच्य(D2 °च्यु)वन (for अच्यवत)],

while D4 5 7 subst

1403* एव विलपतस्तस्य श्रूयमानपदाक्षरम् ।
अश्रौष तस्य यद्वाक्य तदाह विमना निशि ।

[(l 2) D4 7 विमना निशि देवने (sic) (for the post half)]

—D4 5 7 cont , whereas Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1–3 ins after 26

1404* तस्याह करुण श्रुत्वा निशि लालपतो बहु ।
सम्भ्रान्त शोकवेगेन भृशमास विचेतन ।

[(l 1) Dm1 कारण, G1 करुणा, Cm as above (for करुण) Dg1 G3 transp निशि and बहु D4 5 7 Ct*p* लालप्यतो Dt1 Dd1 Dm1 रूपेविलप(Dt1 °पि [sic])तो निशि (for the post half) —(l 2) D4 5 7 सम्भ्रांतेद्रियसकृपो (for the prior half) G1 अचेतन]

27 ^a) Dm1 तद्देशम् M3 आगत्य —^b) Dg1 om सु —For 27^ab, D4 5 7 subst

1405* ततस्तीर व्यनुसरन्सरय्वास्तमसावृतम् ।
तद्दर्शनसमुत्पाती नैनमासाद्य तदा ।
अथ निम्नतलम्भ्य शब्दमश्रापमीरितम् ।
चेष्टत सरयूपारे भेकस्येव विकूजत ।
सरयूक्ष्यात्पत्निपारा तस्मिन्देशे तदाभवत् ।
निशीथत्वाच्च शर्वर्या श्रूयते तस्य स ध्वनि ।
अथ काले विरागेण शशाङ्को हिमपाण्डुर ।
उदतिष्ठत्क्षणे तस्मिन्प्रकाश चाभ्यवर्तत ।
ततस्तीर्या हृष्ट तत्र नात्यर्थसलिला नदीम् ।

[(l 2) D5 यतम् (sic) (for नैनम्) —(l 3) D5 नि स्वनतस् D7 हरिन —(l 7) D5 कालविभागेन]

—For 27, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1406* सहसाभ्युपसृत्यैनमपश्य हृदि ताडितम् ।
जटाजिनधर बाल दीन पतितमम्भसि ।

[Ñ2 [अ]भ्युपगम्य, V1 D1–3 चाभ्युपेत्य (for [अ]भ्युपसृत्य) B1 भाषित (for ताडितम्) —(l 2) Ś1 D6 बाल विद्ध, V1 दीन बाण (sic), D1–3 M4 दीन बाल (by transp) (for बाल दीन)]

—After 27, D4 5 7 ins , while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1–3 ins only l 3–4

1407* बाल बाल्यमतिक्रान्त नात्याभ्यागतयौवनम् ।
सौम्ये वयसि तिष्ठन्तमसौम्यामास्थित दशाम् ।
अवकीर्णजटाभार प्रविद्धकलशोदकम् ।
पांसुशोणितदिग्धाङ्ग शयान शल्यपीडितम् ।
अथ नद्या प्रगृह्याह सत्वर सलिलाञ्जलिम् ।
त समाश्वासय बालमपश्य शरमात्मन ।
असूक्ष्माय स्थूलमृजु जाम्बूनदविभूषितम् ।
दर्शनस्पर्शने पीत प्रसन्न कङ्कपत्रिणम् ।
तमनार्यमनार्येण विमुक्त साधुघातिनम् ।
सायक त समाज्ञाय बभूवाहमचेतन ।
निरीक्ष्य च पुनस्तस्य त शर हृदयेऽर्पितम् ।
रुरोध हृदय शोको मम समूढचेतस ।
हा हतोऽस्मीति च वदन्सहसा प्रापत भुवि ।
तेन विप्लुतनेत्रेण वीक्ष्यमाणस्तपस्विना ।

[(l 1) D5 लोल (for बाल) D5 [अ]त्यागत- (for [अ]त्याभ्यागत-) —(l 3) Dg1 D4 7 M2 प्रवृद्ध , G3 प्रभिन्न , Cr m g t as above (for प्रविद्ध-) —(l 4) G1 -शोदित- (corrupt) (for -शोणित-) D4 5 7 G2 M1 2 शर-, Cg as above (for शल्य) Dg1 marg , Dt1 -नेषित (for -पीडितम्) —(l 5) D5 त्वरित (for सत्वर) —(l 6) D5 इषुम् (for शरम्) —(l 7) D5 सुसूक्ष्मा - (for असूक्ष्माय -) —(l 8) D5 दर्शन स्पर्शन शीघ्र (for the prior half) —(l 9) D5 -घातिना —(l 10) D5 समभिज्ञाय (for त समा°) —(l 13) D4 वदती (sic), D7 वदन (for च वदन्)]

28 ^a) D4 5 7 शातात्मा (for नेत्राभ्या) —^b) T3 त्रस्त-मन्वस्त- (for °स्वस्थ-) Dt1 Dd1 Dm1 T3 M3 -चेतन, Cg as in text —^c) D5 प्रति- (for इति) Dg1 D7 T2 3 G1 M3 तत· (for वच) —^d) D4 7 दिधक्षुर् (for °क्षन्) G2 M1 चक्षुषा (for तेजसा) —For 28, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst ·

किं तवापकृतं राजन्वने निवसता मया ।
जिहीर्षुरम्भो गुर्वर्थं यदहं ताडितस्त्वया ॥ २९
एकेन खलु बाणेन मर्मण्यभिहते मयि ।
द्वावन्धौ निहतौ वृद्धौ माता जनयिता च मे ॥ ३०
तौ नूनं दुर्बलावन्धौ मत्प्रतीक्षौ पिपासितौ ।
चिरमाशाकृतां तृष्णां कष्टां संधारयिष्यतः ॥ ३१
न नूनं तपसो वास्ति फलयोगः श्रुतस्य वा ।
पिता यन्मां न जानाति शयानं पतितं भुवि ॥ ३२
जानन्नपि च किं कुर्यादशक्तिरपरिक्रमः ।
भिद्यमानमिवाशक्तस्त्रातुमन्यो नगो नगम् ॥ ३३
पितुस्त्वमेव मे गत्वा शीघ्रमाचक्ष्व राघव ।
न त्वामनुदहेत्क्रुद्धो वनं वह्निरिवैधितः ॥ ३४
इयमेकपदी राजन्यतो मे पितुराश्रमः ।
तं प्रसादय गत्वा त्वं न त्वां स कुपितः शपेत् ॥ ३५

1408* स मां कृपणमुद्वीक्ष्य मर्मण्यभिहतो भृशम् ।
इत्युवाच वचो देवि दिधक्षुरिव तेजसा ।

[(l. 1) D2.3 मां (for मां) V1 [अ]भिहते, B4 [अ]भिमतो (for °हतो). B2.4 दुःखं (for भृशम्). —(l. 2) D1-3 ततो (for वचो).]

29 V1 D1 om. 29^{ab}. —^{a}) M2 तया (sic) (for तव). Ś1 D6 [अ]घ (for [अ]प). Ś1 Ñ2 B2-4 D6 क्षुद्र, B1 क्षत्र (for राजन्). —^{c}) Ś1 D6 आपो जिघृक्षुर्, Ñ2 B जिघृक्षुरा (Ñ2 °णा)पो, M4 °रापो (for जिहीर्षुरम्भो). D5 M4 गुर्वर्थे. —^{d}) D1.2 यदि (for यद्). D... यदिदं चालितस्त्वया.

30 ^{b}) G3 damaged for भिहते म. M2 मम (for मयि). —^{c}) M2 अन्धौ (sic) (for अन्धौ). D4.7 तात, D5 तव (for वृद्धौ). —For 30, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3.6 M4 subst. and read after 1410*.

1409* एकेनानेन बाणेन त्वया पाप हतास्त्रय ।
अहमस्या च तातश्च कस्माद्वनपराविन ।

[(l. 1) D3 transp. त्वया and हताम्.]

31 ^{a}) D... तूर्णं, D7 भूमौ (for नूनं). M2 वृद्धौ, M3 वृद्धौ (for अन्धौ). —^{cd}) G3 कथम् (for चिरम्). Dg1 Dt1 Ct आशा, Cg as in text (for आशा-). D4.7 कृतौ (for कृतां). T3 चिरमाणां कृता. Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4.5.7 T2.3 G1.3 M3 कष्टा तृष्णा (by transp.), M1 तृष्णा कथं (for तृष्णां कष्टां). G2 M1 संतारयिष्यत. —For 31, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3.6 M4 subst. and read before 1409*.

1410* अमू हि कृपणावन्धावनाथौ विजने वने ।
मदीयौ पितरौ वृद्धौ प्रतीक्षेते ममागमम् ।

[D3 om. l. 1. —(l. 1) V1 बद्धा वन्यावां (sic) (for [अ]न्धावनाथौ). M4 कृपणौ (for विजने). —(l. 2) Ñ2 प्रणीता तौ (for प्रतीक्षेते). V1 D1.3 M4 ममाथा पितरौ वृद्धाव, D2 ममार्थो कृपणौ वृद्धाव् (for the prior half). V1 D1-3 M4 आशया मां (V1 न) प्रतीक्षत (for the post. half).]

32 ^{a}) D4.5.7 नूनं हि (for न नूनं). D4.5.7 न (for वा). —^{b}) G1 फलं (for फल-). M2 -योग, M3 -योगस्य (sic) (for -योगः). D4.5.7 कृतस्य (for श्रुतस्य). D4.7 च (for वा). —^{c}) Dg1 य (for यन्). Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G3 जानीते. —For 32, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3.6 M4 subst.

1411* नूनं न तपसः किंचित्फलं मन्ये श्रुतस्य वा ।
यथा मां नाभिजानाति पिता मूढ त्वया हतम् ।

[(l. 1) B3 D2 M4 न नूनं (by transp.), B4 न्यूनं न (for नूनं न). V1 D1-3 M4 अस्ति (for मन्ये). D3 श्रु... (for श्रुतस्य). Ś1 V1 D2.6 च (for वा). —(l. 2) V1 मम (for मूढ). B1 (after corr. *sup. lin.* as above) कृत.]

33 ^{a}) V1 B2 D6 हि (for च). —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3.6 अधस्ताद्, Dt1 Dd1 Dm1 अगतश्च, G2 अशस्मिर् (sic) (for अशक्तिर्). G2 damaged for क्तिरपरि. Ś1 Ñ2 V1 B D4... अपराक्रम, M4 अपरिग्रह (for अपरिक्रम). —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M1 छि(B1 चि)द्यमानम् (V1 B3 D1-3 M4 °न). Dt1 [अ]शक्तिम्, D1 [अ]सक्तस्, Ct as in text (for [अ]शक्तस्). —^{d}) Ñ2 V1 B1.3 D3 M4 अन्य, D1 अन्य- (for अन्यो). V1 नरोत्तम, D5 न मातर (for नगो नगम्). B4 त्रायमन्यानुगोनुग (sic).

34 ^{a}) G2 M1 समीप, Ct as in text (for त्वमेव). Ś1 Ñ2 B D1-7 पितुरेव च मे पूर्वं, V1 D1-3 M4 स्वयमेवाशु (D3 °, M4 °व हि)मां गत्वा (D1 शीघ्रं). —^{b}) V1 D1-3 M4 पितुर्, B1 गत्वा च (for शीघ्रम्). D1 (marg. also) तापस (for राघव). —^{c}) D4.7 मा त्वामेव, D5 मा त्वा सोतु (for न त्वामनु-). Dt1 Dd1 Dm1 D1.5.7 अग्निर्, Cm t as in text (for वह्निर्). Dg1 G1 M2 [उ]त्थित, Dd1 Dm1 [उ]द्धत, D7 [ए]वत (sic), T3 G3 [इ]धित (sic), Ct as in text (for [ए]धित). —For 34^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3.6 M4 subst.

1412* मा त्वा वक्ष्यति शापेन शुष्कं काष्ठमिवानलः ।

[Ś1 D6 मा त्वा, Ñ2 स त्वा (for मा त्वा). V1 B4 वक्ष्यति, D2 धक्षतु (for धक्ष्यति). V1 D1-3 M4 शुष्क(D2.3 °ष्कं)वृक्षम्, B1 शुष्ककाष्ठम्, B2 शुष्कं वनम्, B4 शुष्कं कक्षम् (for शुष्कं काष्ठम्).]

35 ^{a}) D2 अयम् (for इयम्). Ś1 D6 यातु, Ñ2 V1 B1.3 D1-4.7 याति, B2.4 M4 याहि (for राजन्). —^{b}) Ś1 Ñ2 B3.4 D6 मम तत, V1 B1.2 D1-4 M4 मम त(M4 त्व) (for यतो मे). Ś1 Ñ2 V1 B D1.2.4.6.7 M4 आश्रम. —For 35^{ab}, D5 subst., while D4.7 ins. after 35^{ab}:

1413* अस्माकमपि राजेन्द्र समीपे पितुराश्रम ।

—^{c}) Dm1 त्व (sic), D4.5.7 स- (for तं). Ś1 Ñ2 B

विशल्यं कुरु मां राजन्मर्म मे निशितः शरः ।
रुणद्धि मृदु सोत्सेधं तीरमम्बुरयो यथा ॥ ३६
न द्विजातिरहं राजन्मा भूत्ते मनसो व्यथा ।
शूद्रायामस्मि वैश्येन जातो जनपदाधिप ॥ ३७
इतीव वदतः कृच्छ्राद्बाणाभिहतमर्मणः ।
तस्य त्वानम्यमानस्य तं बाणमहमुद्धरम् ॥ ३८

D1-3 6 गत्वाशु, V1 गत्वा तु, D4 5 7 त गत्वा (for गत्वा त्व) —[d]) V1 D1-5 7 मा (for न) Ś1 D6 येन, Ñ2 B1 3 स त्वा (by transp), Dg1 Dt1 T3 G2 M1 त्वा स, D3 [आ]त्मा न, T2 G1 M3 त्वा म- (T2 स) (for त्वा स) D2 पश्येत्, D4 7 पिता (for शपेत्) —After 35, D4 7 ins l 2 of 1417*

36 D7 om 36-37 D4 om 36 —[a]) Ñ2 B मा कुरु (by transp), Dd1 M1 3 कुरु मे (M3 मा) (for कुरु मा) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 क्षिप्र (for राजन्) —[b]) G3 त (damaged) (for निशित) Ś1 Ñ2 B D1-3 5 6 M4 त्वयायं (B4 D3 °ह [sic]) ग्र(Ś1 D6 मे, B1 2 D5 यो)र्पित (Ñ2 B3 4 रोपित) शर, V1 यस्त्वया ग्रर्पित शर —[c]) M3 रुद्धि —For 36[cd], Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 5 6 M4 subst.

1414* हृदि वज्राग्निसस्पर्शं प्राणानुपरुणद्धि मे ।
सशल्यो मरण नाहमाप्नुया शल्यमुद्धर ।

[(l 1) Ś1 D6 एव (for हृदि) D5 -सङ्काश (for -सस्पर्श) B2 3 D5 अपरुणद्धि —(l 2) Ñ2 वाहम् V1 नाप्नुया, D1 3 प्रा° (for आप्नुया) V1 D1-3 M4 शरम् (for शल्यम्) D5 प्राप्नुया त समुद्धर (for the post half)]

—After 36, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1-3 ins

1415* सशल्य क्लिश्यते प्राणैर्विशल्यो विनशिष्यति ।
इति मामविशच्चिन्ता तस्य शल्यापकर्षणे ।
दु खितस्य च दीनस्य मम शोकातुरस्य च ।
लक्षयामास हृदये चिन्ता मुनिसुतस्तदा ।
ताम्यमान स मा कृच्छ्रादुवाच परमार्तवत् ।
सीदमानो विवृत्ताङ्गोऽचेष्टमानो गत क्षयम् ।
सस्तभ्य शोक धैर्येण स्थिरचित्तो भवाम्यह ।
ब्रह्महत्याकृत पाप हृदयादपनीयताम् ।

[(l 1) M3 चिन्तये —(l 2) Dd1 Dm1 M1 आविशत् M4 चिन्ता (sic) —(l 3) G2 M1 [अ]पि (for first च) —(l 4) Dg1 तस्य, Dt1 Dd1 Dm1 स ऋषिश् (for हृदये) Dg1 तदा (for तदा) —(l 5) Dt1 Dd1 Dm1 ताम्यमान, Cm °न (as above) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 मा (for मा) Dt1 -[अ]विद, Dm1 M3 [अ]र्तवत्, Cm tp as above (for [आर्तवत्]) —(l 6) T2 3 विवृत्त M3 वृवृत्त (sic) (for विवृत्त) Dg1 विहतो, T2 3 G M1-3 चेष्ट°, Ct as above (for चेष्ट°) M3 क्षय —(l 7) M1-3 सस्तभ्य (sic) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 M2 Cm g t भवाम्यहम्, M1 °तम्, Cp as above (for भवाम्यह) ⊕ Ct . शोक सस्तभ्याधुना स्थिरचित्तो भवाम्यह . . .]

37 D7 om 37 (cf v l 36) —[a]) D4 शू- (for न) —[b]) D4 ते मानसो, T2 ते गुनसो (sic), M1 तेन मनो- (for ते मनसो) —[d]) Dt1 Dd1 Dm1 D4 नरवराधिप (D4 °विव) —For 37, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 5 6 M4 subst

1416* न द्विजातिरह साक्षाद् ब्रह्महत्याकृता त्यज ।
ब्राह्मणेन त्वह जात शूद्राया वसता वने ।

[(l 1) V1 -वध्यात्, D2 3 5 M4 -वध्या- (D3 °ध्य-) (for -हत्या-) —(l 2) V1 ब्राह्मण्या न B4 त्वह जात (sic), D2 त्विद जात, M4 [अ]हमुत्पन्न (for त्वह जात) D1 शूद्रया च (for शूद्राया) B4 वसनो (sic)]

—After 37, D5 ins , while D4 7 ins only l 2 after 35

1417* अज्ञानाद्यद्धतस्तेऽह शब्दवेध प्रकुर्वता ।
तेन त्वा नाविशदिय ब्रह्महत्या नराधिप ।

[(l 2) D5 नैव (sic) (for तेन) D5 -वध्या (for -हत्या)]

—After 1417*, D4 reads l 2 of 1419*

38 [a]) G2 M1 [ए]व (for [इ]व) G3 damaged for तीव वदत —After 38[ab], Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1-3 ins

1418* विघूर्णतो विचेष्टस्य वेपमानस्य भूतले ।

[Dg1 विघृणस्य, Dm1 M2 विघूर्णितो (sic) (for विघूर्णतो) M2 विवेष्टस्य Dg1 चेष्टमानस्य, M3 वेपमा स्य —Thereafter T3 ins within brackets सीदमानो निवृत्ताङ्गो]

—[c]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1 2 Cr k t त्वा(G3 वे)ता(T2 G1 त)म्यमानस्य, Cm g as in text, Cgp नानद्यमानस्य Dg1 उद्धरन्, Cg as in text —For 38, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 5-7 subst , D4 subst. only l 2 for 38[cd], while M4 subst only l 1 for 38[ab]

1419* इति मामब्रवीद्बाल स शराभिहतो मया ।
तस्याशेत्ताम्यतो बाणमुद्दधार बलादहम् ।
यत्नवाञ्जीविताकाङ्क्षी मुनेस्तस्य विचेतस ।

[(l 1) Ñ2 B1 3 वाक्य (for बाल) Ñ2 B1 3 बाल शरहतो, V1 शर्वणाभिहतो (sic) (for स शराभिहतो) M4 तदा (for मया) Ś1 D6 मच्छराभिहतो भृश (for the post half) —D1-3 om l 2-3, while Ś1 Ñ2 B D6 read l 2-3 after 39, whereas V1 reads l 2-3 before 2 58 1 —(l 2) Ś1 B3 D6 [अ]थो, B4 [आ]र्त- (for [अ]थ) Ś1 D6 त्रियतो, V1 ताम्यतो, B3 वानयतो (for [उ]त्ताम्यतो) D4 7 तस्योत्प्राणस्य (D4 °पनाम्य) त बाणम्, D6 तस्य प्रोतमनो बाणम् (for the prior half) B1 उद्धार (sic), D4 5 7 उज्जहार (for उद्धार) D5 हद, D6 अ (for अहम्) V1 बहुधा, उद्दर (for the post

जलार्द्रगात्रं तु विलप्य कृच्छ्रा-
न्मर्मव्रणं संततमुच्छ्वसन्तम् ।
ततः सरय्वां तमहं शयानं
समीक्ष्य भद्रे सुभृशं विषण्णः ॥ ३९

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्तपञ्चाशः सर्गः ॥ ५७ ॥

half) —(l 3) V1 मुनस् (for मुनेस्) Ś1 D6 तत्र, B4 त* (for तस्य) Ñ2 B1 विचेतन]

—then Ś1 Ñ2 V1 (before 2 58 1) B D4-7 cont

1420* शरे तु तस्मिन्व्यपनीतमात्रे
हिक्कोद्गतश्वासमुहुर्तंतस्त्रि ।
विचेष्टमान परिवृत्तनेत्र
प्राणानमुञ्चत्स मुनेस्तनूज ।
निधनमुपगते महर्षिपुत्रे [5]
सह यशसा सहसैव मा निपाल्य।
भृशमहमभव विमृष्टचेता
व्यसनमपारमसशय प्रपन्न ।

[(l 1) Ś1 D6 अपनीत-, Ñ2 B3 व्यपनीत, V1 व्यपनीय (sic) (for व्यपनीत-) —(l 2) Ś1 D6 हिक्का(D6 °त्वा [sic])कुल-, B1 हृद्देशतश् (for हिक्कोद्गत-) V1 कठोद्गतासु सुमुहुर्तंतस्त्रि —(l 3) Ś1 विविष्टमान (sic), L(ed) विने° (for विचे°) B3 marg, D4 7 परिवृत्तलोचन (for °नेत्र) —(l 4) V1 मुचमे (sic) (for अमुञ्चत्) —(l 5) D4 अपगते ऋषेस्तनूजे —(l 6) D5 बहु- (for सह) Ś1 B4 D5 निप(D5 °ह)त्य, Ñ2 B3 निपाद्य (for निपाल्य) —(l 8) B2 अवाप पापघोर, D4 5 7 अतीव सप्रप(D4 °स)न्न (for असशय प्रपन्न) Ś1 D6 व्यसनमवाप्य यतीव सप्रमत्त]

—After 38, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1-3 ins

1421* स मामुद्वीक्ष्य सत्रस्तो जहौ प्राणास्तपोधन.।

39 D4 5 7 om 39 —[a]) V1 -पात्र, M3 -वास (for -गात्र) Dm1 विलख्य (for विलप्य) Dg1 Dt1 Dd1 G1 3 M2 3 Ck कृच्छ्र (for कृच्छ्रान्) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 विलपतमेव (for तु विलप्य कृ°) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 शरा(Ś1 D6 बाणा)भिघातार्त(D6 °तात)मभि(Ś1 Ñ2 B3 D6 °ति, B2 °पि, D3 °त्तविनि)श्वसत —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 तथा (for तत) V1 B4 शरावातम्, D2 शरव्य तम् (for सरय्वा तम्) G3 सुभृश युव' (damaged) —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 दृष्ट्वैव बाल(V1 °ण), G3 क्ष्य (damaged) भद्रे (for समीक्ष्य भद्रे) D2 विपस्म, D3 निपाण (both sic), D6 विपन्न (sic) (for विषण्ण) —After 39, Ś1 Ñ2 B D6 read l 2-3 of 1419*

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 ऋषिकुमारवधो(B3 °ध), D4 5 7 ऋषिपुत्रवधो —*Sarga no* (figures, words or both) B1 D3 6 om, Ś1 69, Ñ2 D4 64, V1 D7 M1 65, B2 3 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1-3 63, B4 61, D1 121, D2 5 68 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, T2 श्रीरामचन्द्राय नम, G श्रीरामाय नम

५८

तदज्ञानान्महत्पापं कृत्वा संकुलितेन्द्रियः ।
एकस्त्वचिन्तयं बुद्ध्या कथं नु सुकृतं भवेत् ॥ १
ततस्तं घटमादाय पूर्णं परमवारिणा ।
आश्रमं तमहं प्राप्य यथाख्यातपथं गतः ॥ २

तत्राहं दुर्बलावन्धौ वृद्धावपरिणायकौ ।
अपश्यं तस्य पितरौ लूनपक्षाविव द्विजौ ॥ ३
तन्निमित्ताभिरासीनौ कथाभिरपरिक्रमौ ।
तामाशां मत्कृते हीनावुदासीनावनाथवत् ॥ ४

58

[illegible] for Sarga 58 (cf. v. l. 1058*) T1 [illegible] (cf. v. l. 2. 56. 14) D[illegible] Ms श्रीरामाय नमः

— [illegible] D[illegible] Dt1 Dd1 Dm1 D[illegible] T2.3 G M1–3 ins.

[illegible]* [illegible] राघव ।
[illegible] पुनरब्रवीत् ।

[illegible] Dt1 Dd1 Dm1 [illegible] M3 moth-eaten for [illegible]

— [illegible] Ś1 Ñ2 B D6 subst. for 1^{cd} [illegible]

[illegible]* [illegible] सीतामितिपोपमम् ।

— D[illegible] further cont.

[illegible]* [illegible] प्रति ।

[illegible] V1 B D[illegible] M4 read 1^{ab} after 1432* [illegible] (moth-eaten) [illegible] — After 1^{ab}, Ś1 [illegible]

[illegible]* [illegible] तपस्विनः ।

[illegible] (sic) [illegible]

— [illegible] — For 1^{cd}, Ś1 Ñ2 B [illegible] (read after 1420*) [illegible]

[illegible]* [illegible] ।

[illegible]

[illegible]* [illegible] ।

[illegible]

[illegible]* [illegible] ।

[M4 तोदय पितुराश्रम (for the post. half)]

— Ś1 Ñ2 V1 B D1–3.6 M4 om. 2^{cd} — ^{d}) Dm1 तथा- (for यथा) — For 2^{cd}, D4.5.7 subst.:

1429* प्रयातोऽस्य मुनेः पुत्रस्यैतेज्वलिततेजसः ।

[D6 [ऽ]स्य मुनेः (for ऽस्य मुनेः) and ऋषिं ज्वलनतेजस (for the post. half)]

3 ^{ab}) Ś1 D6 ततो (for तत्र). Ś1 Ñ2 V1 B D1–3.6 M4 कृपणाव् (M4 °णौ) (for दुर्बलाव्). M3 वृद्धाय् (sic) (for °द्धाव्). M4 वृद्धावन्धाव् (by transp.). Ś1 Dg1 D1.2.6 अपरिणायका, Ñ2 B1–3 अपरिचारकौ, V1 विगतनायकौ. — For 3^{ab}, D4.5.7 subst.:

1430* तदाश्रमपदे वृद्धावन्धौ पुत्र विना कृतौ ।

[[अ]थानपरिणायकौ (for the post. half)]

— After 3^{ab}, B3 ins.:

1431* तपस्विनौ पिपासन्तौ वनमभ्यागतौ पुनः ।
दुर्गे व्याघ्रपदाकीर्णे सूनुमात्रावलम्बिनौ ।

— B4 reads 3^{cd} in marg. — ^{c}) Ś1 Ñ2 B D6 जनकौ तस्य, V1 D1–3 तस्य जनकौ (for तस्य पितरौ). — ^{d}) B3 (after corr. as in text) लूनान, Dm1 -पक्ष्याव् (for -पक्षाव्). Ñ2 B1.3.4 [अ]ण्डजौ (for द्विजौ).

4 ^{b}) Dt1 Dd1 Ch t अपरिश्रमा. — ^{cd}) M3 सामाशां (sic). Dt1 उपासीनाव्, T2 उदासीनास् (for उदासीनाव्). M2 हीन° दासीनाव् (damaged). — For 4, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 M4 subst.:

1432* तत्कथाभिरुपासीनौ व्यथितौ पुत्रलालसौ ।
पुत्रदर्शनजानाशामाश्रितौ हन्त मया हतौ ।

[(l. 1) M4 [illegible] (for तत्). B1 उपासीनौ. — (l. 2) Ś1 D6 [illegible] (D6 °थ) [illegible], D3 (m. also).6.7 पुत्रागमनजा (D4 before corr. °ज)नाशा (for the prior half). V1 D1–3 [illegible] (V1 sg. D1 marg.), D4.6.7 M4 तस्याशा [illegible] (for [illegible]). Ś1 D6 हत]

— Thereafter they (except D4.5.7) read 1^{ab}.
— After 4, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2.3 G M1–3 ins.:

1433* शोकोपहतचित्तश्च भयसंत्रस्तचेतनः ।
तच्चाश्रमपदं गत्वा भूयः शोकमहं गतः ।

[(l. 1) Dm1 G2 M1.2 तु (for च). — (l. 2) Dd1 M2 तत्, M3 [illegible] (for तत्)]

पदशब्दं तु मे श्रुत्वा मुनिर्वाक्यमभाषत ।
किं चिरायसि मे पुत्र पानीयं क्षिप्रमानय ॥ ५
यन्निमित्तमिदं तात सलिले क्रीडितं त्वया ।
उत्कण्ठिता ते मातेयं प्रविश क्षिप्रमाश्रमम् ॥ ६
यद्व्यलीकं कृतं पुत्र मात्रा ते यदि वा मया ।
न तन्मनसि कर्तव्यं त्वया तात तपस्विना ॥ ७
त्वं गतिस्त्वगतीनां च चक्षुस्त्वं हीनचक्षुषाम् ।
समासक्तास्त्वयि प्राणाः किंचिन्नो नाभिभाषसे ॥ ८
मुनिमव्यक्तया वाचा तमहं सज्जमानया ।
हीनव्यञ्जनया प्रेक्ष्य भीतो भीत इवाब्रुवम् ॥ ९
मनसः कर्म चेष्टाभिरभिसंस्तभ्य वाग्बलम् ।
आचचक्षे त्वहं तस्मै पुत्रव्यसनजं भयम् ॥ १०
क्षत्रियोऽहं दशरथो नाहं पुत्रो महात्मनः ।
सज्जनावमतं दुःखमिदं प्राप्तं स्वकर्मजम् ॥ ११

---

5 ^{a}) V1 D5 पादशब्दं, D3 पदस्य T3 रवशब्द (for °शब्द) V1 D1–3 M4 तु श्रुत्वैव (V1 M4 °च), G3 मम श्रुत्वा Ñ2 B श्रुत्वैव पदशब्दं तु —^{b}) Ś1 D4–7 मुनिर्मामभ्य(D5 °मां प्रत्य)भाषत, Ñ2 B ततो मां सोऽभ्य(Ñ2 °भ्य)भाषत, V1 D1–3 M4 वृद्धो (D1 2 °द्धौ) मामभ्य(D2 मयाभ्य (sic), M4 मां प्रत्य)भाषत —^{c}) Ś1 Ñ2 B D6 किं ते चिरायितं पुत्र, D4 5 7 किं चिरं ते कृतं (D7 °ते [sic]) पुत्र —^{d}) D3 क्षिप्रं पानीयम् (by transp)

6 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 यत्कृते चिरं, Dd1 Dm1 T2 3 G2 3 M1 3 Cv r m t*p* यत्र त्वमिदं, Cm*p* g k t as in text Ñ2 B3 T3 तावत् (for तात) —^{b}) Ś1 D6 पानीये, B1 सलिलैः, B4 T3 सलील B4 T3 क्रीडितो, D4 7 क्रीडता (for क्रीडितं) —^{c}) G2 मामेयं (corrupt) (for मातेयं) —^{d}) Dg1 प्रविश्य (sic) —For 6^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1434* उत्कण्ठितेयं माता ते तथाहमपि पुत्रक ।

[V1 उत्कण्ठितासौ, B1 तत्क्षयितेयं D1 यथा (for तथा) B1 त्वम् (for [अ]हम्)]

7 ^{a}) Dd1 यद्व्यलीकं, M2 यद्व्यलीक, Cm*p* g*p* अलीकं Cm g k t as in text —T1 resumes from मया in 7^{b} (cf v l 2 56 14) —^{d}) Dm1 तपस्विनीं (sic) —For 7, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1435* यदि किंचिद्व्यलीकं ते मया मात्रापि वा कृतम् ।
तत्क्षामये त्वा मा भूयश्चिरायेथा क्वचिद्गत ।

[(l 1) D2 यत्किंचिद् (subm) (for यदि किंचिद्) D6 मे (for ते) D2 मात्रोप (sic) (for मात्रापि) D4 5 7 कृतं मात्राथ वा मया (for the post half) —(l 2) Ñ2 B क्षमये त्वा (B4 त्व)च, V1 त क्षामये त्वा, D5 M4 तत्क्षामयेथा (M4 °ह), G(ed) क्षमयेत्त्वं च (for तत्क्षामये त्वा) Ñ2 B1 3 4 D3 चिरयेथा, V1 चिरयेथा B2 कृत (for गत)]

8 ^{a}) D4 5 7 G1 M2 त्वं गतिर्हि, G2 M1 गतिस्त्वम् (for त्वं गतिस्तु) M3 [अ]ग॰ना (moth-eaten) —^{b}) D4 5 7 त्वं चक्षुर् (by transp) G3 हतचक्षुषा —For 8^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1436* अगतेस्त्वं गतिर्मेऽद्य त्वं मे चक्षुरचक्षुषः ।

[Ñ2 D2 आ(Ñ2 अ)गतस् D3 illeg for त्वं ग Ś1 D6 मे गतिर्मेऽत्र (for त्वं गतिर्मेऽद्य) V1 त्वमेव नयनचक्षुः (for the post half)]

—^{c}) B1 ममासक्तास्, M4 ममायत्तास् (for समासक्तास्) D4 7 वयं (for प्राणा) D3 त्वयि —^{d}) Ś1 V1 D1–3 6 कस्मान्मां, Ñ2 B M4 कस्मात्त्वं, Dg1 G3 M2 3 किंचिन्नो, Dt1 Dd1 Dm1 Ct कथं त्वं, D4 7 T3 G1 किं च नो (D7 वो), T1 किं त्वं नो (K[ed] नौ), G2 M1 किं च नौ, Ck as in text (for किंचिन्नो) D5 किं च नैवाभिभाषसे —After 8, B3 ins

1437* विलम्बस्ते कथं जातः कथ्यतां पुत्र कारणम् ।
विलम्बिते त्वयि वत्स मृतकल्पा न संशयः ।

9 D4 ~om 9^{ab} —^{b}) Dd1 Dm1 तदहं —^{c}) T3 हीत- (sic) (for हीन-) D4 7 वाचा, D6 वाक्य (for प्रेक्ष्य) —^{d}) Dg1 T3 G2 M1–3 Cr भीतमीत, Dt1 Dd1 Dm1 Ct भीत-चित्त, Cv g*p* k भीतोऽभीत, Cg as in text (for भीतो भीत) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1 2 [अ]ब्रुव (archaic) D4 5 7 भीत (D5 °तो) भीतोहमब्रुव —For 9, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1438* तं तथा करुणा वाचं ब्रुवन्तं पुत्रलालसम् ।
अहमभ्येत्य शनैःशनैरब्रुवं भयविह्वलः ।

[(l 1) Ñ2 B पुत्रेति, V1 D1–3 M4 इति न (D1 M4 ता), G(ed) नेति (for तं तथा) V1 D2 करुणा (sic) D3 वाचा (sic) D1 ब्रुवाणं (for °वन्तं) —(l 2) D3 नशनैर् (meta) (for शनैःशनैर्) D3 om the post half D1 अभवं]

10 ^{a}) M3 मन (moth-eaten) —^{b}) Cv r m सस्तभ्य Dm1 G3 M1–3 अभिसस्तभ्य, Cg k t as in text —^{c}) M3 आ॰चक्षे —For 10, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1439* बाष्पसन्नेन कण्ठेन धृत्वा संस्तभ्य वाग्बलम् ।
कृताञ्जलिर्वेपमानो भयगद्गदवागिदम् ।

[(l 1) B1 बाष्पपूर्णेन, D4 7 °सक्तेन (for °सन्नेन) V1 धृष्ट्वा M4 कृत्वा (for धृत्वा) Ś1 V1 D1 3 7 संस्तम्य, D2 मश्रिल, M4 संस्तब्ध- (for संस्तभ्य) Ñ2 B3 वाश्रित (sic), M4 -वाग्बल —(l 2) V1 D1–4 7 M4 भयग(D1 2 भयाद्)द्दया गिरा (for the post half)]

11 ^{a}) M3 क्षत्र्या॰ V1 B4 [ऽ]यं (for ऽहं) —^{b}) D2 [अ]यं (for [अ]हं) M3 ॰॰॰त्रो (moth-eaten)

2 4 2 भगवंश्चापहस्तोऽहं सरयूतीरमागतः ।
जिघांसुः श्वापदं किंचिन्निपाने वागतं गजम् ॥ १२
तत्र श्रुतो मया शब्दो जले कुम्भस्य पूर्यतः ।
द्विपोऽयमिति मत्वा हि बाणेनाभिहतो मया ॥ १३
गत्वा नद्यास्ततस्तीरमपश्यमिषुणा हृदि ।
विनिर्भिन्नं गतप्राणं शयानं भुवि तापसम् ॥ १४
भगवञ्शब्दमालक्ष्य मया गजजिघांसुना ।
विसृष्टोऽम्भसि नाराचस्तेन ते निहतः सुतः ॥ १५
स चोद्धृतेन बाणेन तत्रैव स्वर्गमास्थितः ।
भगवन्तावुभौ शोचन्नन्धाविति विलप्य च ॥ १६
अज्ञानाद्भवतः पुत्रः सहसाभिहतो मया ।
शेषमेवं गते यत्स्यात्तत्प्रसीदतु मे मुनिः ॥ १७

(for नाह पुत्रो) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 मुने(B4 °नि [sic]) तव —^{cd}) B4 मज्जनात्रमत (sic), D6 मज्जनाचागत, M4 दुर्जनाचरित Ś1 Ñ2 V1 B D1–4 6 7 M4 घोर, D5 पाप (for दु रम्) G2 M1 Ck t मया (for इद) M3 -[अ]। मत ॰ स्वमि ॰ (moth-eaten) T1 प्राप्त (for प्राप्त) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 कृत्वा पाप(D4 7 वध, D5 घोर)मुपागत (D4 7 °त [sic]) (for^{d})

12 ^{a}) T3 [ऽ]य (for ऽह) B4 भगवस्त्वाश्चापहस्तो (sic) —^{b}) Ś1 Ñ2 B D6 स(B1 श)रय्वास्तीरम् , V1 Dg1 D4 7 शरयूतीरम् , M4 सरय्वास्तीर्थम् (for सरयूतीरम्) Ñ2 om from गत up to तत्राभ्युपा in 1440* D4 7 आश्रित (for आगत) —D4 om 12^{c}–13^{b} —^{c}) M3 श्वापदा (sic) Dg1 कश्चिन् —^{d}) D7 निपान Dg1 Dm1 T3 G1 3 M1 3 चागत, G2 चापद, M2 त्वा° (for वागत) —For 12^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 5 6 M4 subst

1440* काङ्क्षञ्जिघांसुरज्ञात मृग तत्राभ्युपागतम् ।

[Ñ2 om up to तत्राभ्युपा V1 स्थितो, B2 D1–3 5 M4 स्थितो (for काङ्क्षन्) V1 जिज्ञासुर् B3 अत्यर्थं, D3 M4 अज्ञान(M4 °तो) (for अज्ञात) D3 मृत (sic) (for मृग)]

13 D4 om 13^{ab} (cf v l 12) —^{a}) V1 D1–3 5 7 M4 अथ, Dt1 Dd1 Dm1 T G2 3 M1 2 तत , Cm g as in text (for तत्र) —^{b}) V1 D1–3 5 7 M4 जलकुम्भस्य M3 moth-eaten for पूर्य —^{c}) ꙳ Cr द्विपोऽयमिति मत्वाय-मिति पाठे अय शब्दाश्रय द्विप इति मत्वा अय तव पुत्र । ꙳ Dg1 T3 G3 M2 मत्वाय, Dt1 Ct मत्वाहं, D4 5 7 त(D5 च) ज्ञात्वा, G1 मत्वा स (for मत्वा हि) —^{d}) G2 [अ]भिहितो (sic) D4 5 7 तत क्षिप्त (D5 °प्र [sic]) शरो मया —For 13, Ś1 Ñ2 B D6 subst , V1 D1–3 M4 subst 1 2 only for 13^{cd}

1441* पूर्यमाणस्य कुम्भस्य तत्र शब्दो मया श्रुत ।
तव पुत्रो मयागं ते निहतो गजशङ्कया ।

[(1 1) Ñ2 B2 4 अथ (with hiatus), B1 मुस , B3 अथ to avoid hiatus, *sup lin* मुस-) (for तत्र) —(1 2) Ñ2 V1 B1 3 4 D1 2 M4 तत्र (for तव) V1 D1–3 M4 तेसौ (by transp) (for [अ]गो ते)]

14 ^{ab}) Dt1 तस्यास् (for नद्यास्) M3 तरस् (sic) (for ततस्) D4 5 7 अथ नद्यास्तया(D5 °दा) तीरे दृष्टवाह शराहत —Dg1 reads 14^{d} in marg —For 14, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst , while D4 5 7 ins 1 2 only after 14

1442* तस्याह रुदित श्रुत्वा हृदि भिन्नस्य पत्रिणा ।
भीत आगम्य त देश तमपश्य तपस्विनम् ।

[(1 1) V1 D1–3 विरुत, M4 निनद (for रुदित) V1 D1–3 विद्धस्य (for भिन्नस्य) —(1 2) V1 नीत Ś1 B1 D6 आगत्य, V1 वाल्म्य, D4 7 त्वागम्य (for आगम्य) B4 नीनाथागम्य (sic). B1 D4 5 7 M4 अपश्य त (by transp)]

15 Dt1 Dd1 om 15 —^{a}) Ś1 B2 शब्दवेदित्वान् , Ñ2 V1 B3 4 D1–7 M4 शब्दवेधित्वान् , B1 शब्दवोधत्वान् M3 भगवा॰ ॰ ॰ लक्ष्य (moth-eaten) —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 मयाप ग(B2 °यद्द, D1 °च ग)जशङ्कया, D4 5 7 मया गजजिघासया —^{c}) V1 विसृष्टोरसि —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–4 6 7 येन ते, T1 ततस्ते, M4 मयापं (for तेन ते) G2 M1 [ऽ]भिहत (for नि°) —After 15, Dg1 Dm1 T G M1–3 ins , while Dt1 Dd1 (both owing to om) ins after 14

1443* ततस्तस्यैव वचनादुपेत्य परितप्यत ।
स मया सहसा बाण उद्धृतो मर्मतस्तदा ।

[(1 1) G1 परितप्यता —(1 2) T3 वाग, G3 वाणाद् (for वाण) G1 मर्मदस्तदा, M2 मर्मभेदन , M3 °मर्दग]

16 ^{ab}) G1 2 M3 चोद्र(G2 °द्धृ)तेन(M3 °), Cr m g as in text Dt1 Dd1 Dm1 सहसा (for तत्रैव) M3 तत्रैव बाणेन (by transp) —^{c}) Dg1 Dm1 T1 2 भगवन्ताद् (for °वन्ताव्) K(ed) Cg भवतो पितरौ शोचन् —^{d}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G1 3 M2 3 Cv k वृद्धाव् , Cm g t as in text (for अन्धाव्) G1 विलस्य (sic) (for °प्य) —For 16, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1444* समुद्धृते मया बाणे प्राणास्त्यक्त्वा दिव गत ।
भवन्तौ सुचिर काल परिशोच्य तपस्विनौ ।

[(1 1) V1 D1–5 स दुद्भृते, B4 समुद्धते, D7 स द्धृते (for समुद्धृते) M4 मदुद्धृतेन बाणेन (for the prior half) D4 5 7 त्यक्त्वा प्राणान् (by transp) —(1 2) Ñ2 B3 परिशुच्य]

17 ^{b}) G1 M3 निहतो (for [अ]भि°) —For 17^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1445* अज्ञानतो मया पुत्रो हतस्ते दयितो मुने ।

स तच्छ्रुत्वा वचः क्रूरं निःश्वसञ्शोककर्शितः ।
मामुवाच महातेजाः कृताञ्जलिमुपस्थितम् ॥ १८
यद्येतदशुभं कर्म न स्म मे कथयेः स्वयम् ।
फलेन्मूर्धा स्म ते राजन्सद्यः शतसहस्रधा ॥ १९

क्षत्रियेण वधो राजन्वानप्रस्थे विशेषतः ।
ज्ञानपूर्वं कृतः स्थानाच्च्यावयेदपि वज्रिणम् ॥ २०
अज्ञानाद्धि कृतं यस्मादिदं तेनैव जीवसि ।
अपि ह्यद्य कुलं न स्याद्राघवाणां कुतो भवान् ॥ २१

[D4 5 7 अजानता (for अज्ञानतो)]

—c) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 तेजो (for यत्स्यात्) M4 शेषमत्र-गत कार्यं —d) Ś1 Ñ2 V1 B D3–7 मय्युत्स्रष्टु त्वमर्हसि, D1 मच्छमयितुमर्हसि, D2 मया शक्य त्वमर्हसि, M4 प्रसाद कर्तु-मर्हसि

18 a) G2 क्रूर D4 5 7 न ता श्रुत्वा ततो वाच —After 18a, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1–3 ins

1446* मयोक्तमवशात्मिना ।
नाशक्तत्तीव्रमायासमकर्तुं भगवानृपि ।
स बाष्पपूर्णवदनो

[(l 1) Dg1 Dt1 G3 तदद्य, M3 यन्च (for [उ]क्तमव-) D4 5 7 त्वयोरामवशगिनी —(l 2) G2 नाशकौनिमायासम् (sic) (for the prior half) Dt1 Dm1 M3 म कर्तुं, Dd1 कर्तुं स (for अकर्तुं) T3 G2 M1 2 मुनि (for ऋषि) D4 5 7 स हि (D4 महत्) नोद्ध तदा (D5 महा) मुनि (for the post half) —(l 3) D4 7 G2 M1 नयनो (for -वदनो)]

—b) Dt1 Dd1 Dm1 D7 T G M1–3 निश्वसञ्ज Dg1 शोक-कर्पित , Dt1 Dd1 Dm1 शोकमूर्छित —d) T2 G2 कृताजलिर् —For 18, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1447* स एतदभिसंश्रुत्य मुहूर्तमिव मूर्छित ।
प्रत्याश्वस्यागतप्राणो मामुवाच कृताञ्जलिम् ।

[(l 1) V1 D1 2 स तमेतदभिश्रुत्य, D3 (with hiatus) म तन्त्व उपश्रुत्य (for the prior half) B4 अपि, M4 अभि- (for स्व) D2 मूर्छिवद् (sic) —(l 2) M4 कृताजलि D3 मा मुमोच कृताजलि (for the post half)]

19 D4 7 om 19 and 20 —b) B(ed) K(ed) त्व, Cg k t as in text (for स्म) Dm1 (after corr *sec m* न मेस्य) G3 नास्य मे (for न स्म मे) Dg1 Dm1 कथय (Dg1 °य) (sic) —c) Dg1 T3 हि, D5 [अ]द्य, Ct as in text (for स्म) —For 19, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst , D5 subst l 1 only for 19ab

1448* यदि त्वमशुभ कृत्वा नाचक्षीथा स्वय मम ।
लोका अपि ततो दग्धा मया ते शापवह्निना ।

[(l 1) D6 एव (for यदि) B2 D2 3 5 M4 चेद् (for त्वम्) Ś1 D6 न वक्ष्येथा (for नाचक्षीथा) D5 सुत (for स्वय). —D2 om (hapl ? cf v l l 2 in D1) from l 2 up to l 1 of 1449* —(l 2) Ñ2 B3 मया (for ततो) Ś1 समतात्, Ñ2 B3 (m also as above) ततस्ते, D6 समस्ता (for मया ते) V1 D1 3 M4 ततो लोकोपि ते दग्धो मया शापाग्निना भवेत्]

20 D4 7 om 20 (cf v l 19) —a) T1 ! ॰येण (damaged) —b) M3 वनस्थेपि (for वानप्रस्थे) D5 वान-प्रस्थस्य धीमत —c) Dd1 Dm1 ज्ञानपूर्वं , D5 बुद्धिपूर्वं Dg1 Dt1 T1 2 G1 M1 3 Cg k t ज्ञानपूर्व (T2 G1 M1 Cg t °र्वं)-कृत (Dt1 T1 Cg k t °त) स्थानाच् , T3 G3 ज्ञानपूर्वं कृत स्थानाच् , G2 M2 ज्ञानपूर्वं कृतस्थानाच् —d) D5 वासव (for वज्रिणम्) —For 20, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M1 subst

1449* क्षत्रियैर्ज्ञानपूर्वं च वानप्रस्थवध कृत ।
स्थानात्प्रच्यावयेदाशु ब्रह्माणमपि सुस्थितम् ।

[D2 om l 1 (cf v l 1448*) —(l 1) Ñ2 B क्षत्रिय ज्ञानपूर्व चे (B4 °र्वश्चे) द्, V1 D3 क्षत्रियेण (V1 °न) ज्ञानपूर्वं, D1 मय्युत्स्रष्टु ज्ञानपूर्व, M4 क्षत्रियेण त्वया ज्ञानाद् (for the prior half) —M4 om l 2 —(l 2) V1 स्थानाच्च (hypm) (for स्थानात्) B1 प्रत्यावयेद् (sic) D2 ततो लोकादयेदाशु (for the prior half)]

—Thereafter all (except M4) cont

1450* सप्तावरास्तथा पूर्वे तव वश्या नृपाधम ।
पतेयुर्ज्ञानपूर्वं ते वध कृतवतो मुने ।

[(l 1) Ñ2 B (B2 m also) सप्त (for तथा) Ś1 D6 नराधम —(l 2) Ś1 D6 च (for ते) V1 D1–3 पतेयुश्चेज्ज्ञा (D2 °स्ते ज्ञा) नपूर्वं वानप्रस्थवध कृत (D2 °धे कृते)]

—After 20, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1–3 ins

1451* सप्तधा तु फलेन्मूर्धा मुनौ तपसि तिष्ठति ।
ज्ञानाद्विसृजत शस्त्र तादृशे ब्रह्मवादिनि ।

[(l 1) G3 सर्वथा Dt1 भवेत्, G1 वलेन् (sic) (for फलेन्) D4 5 7 उच्छेद (D5 उत्माद) हि कुल गच्छेत् (for the prior half) Dm1 तिष्ठसि (sic) —(l 2) D4 5 7 ज्ञात्वा विसृजतो बाण, T1 ज्ञानाद्वि : । ॰ स्र (damaged) (for the prior half) M2 तापसे (for तादृशे) Dg1 Dd1 Dm1 D4 5 7 Cr *gp tp* ब्रह्मचारिणि, Cm g t as above]

21 b) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G M2 3 Ck ते (Dg1 त) तेन (for तेनैव) Dt1 Ck t जीवसे M4 तदिद तेन जीवसि —c) Dg1 ह्यकुशल, Cr ह्यस्य कुल, Cg as in text (for ह्यद्य कुल) M3 repeats कुल T2 कस्माद् , M3 तस्याद् (sic) (for न स्याद्) —d) T1 2 इक्ष्वाकूणा (for राघवाणा) —For 21, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1452* हतस्त्वसौ यदज्ञानात्त्वया तेनाद्य जीवसि ।
न स्याद्धि कुलमप्यद्य राघवाणा भवान्किमु ।

[(l 1) D4 7 M4 यदा (for यद्) D2 [अ]नेन (for तेन) B4 तेनाभ्यजीवसि —(l 2) Ś1 D6 तस्माद्धिफलम् (for न

नय नौ नृप तं देशमिति मां चाभ्यभाषत ।
अद्य तं द्रष्टुमिच्छावः पुत्रं पश्चिमदर्शनम् ॥ २२
रुधिरेणावसिक्ताङ्गं प्रकीर्णाजिनवाससम् ।
शयानं भुवि निःसंज्ञं धर्मराजवशं गतम् ॥ २३
अथाहमेकस्तं देशं नीत्वा तौ भृशदुःखितौ ।
अस्पर्शयमहं पुत्रं तं मुनिं सह भार्यया ॥ २४
तौ पुत्रमात्मनः स्पृष्ट्वा तमासाद्य तपस्विनौ ।
निपेततुः शरीरेऽस्य पिता चास्येदमब्रवीत् ॥ २५

स्याद्धि कुलम्) Ñ2 अभ्यत्य (sic), B2 M4 °त्र, D1 5 7 अभ्येनद् (for अभ्यद्य) Ñ2 राघवाना, D2 राज्य प्राणा Ś1 D6 भवेत्किल, V1 D1–3 कुतो भवान्, B4 भगवान्किमु (hypm), D4 7 भवान्किल, D5 °क्रियत, M4 तथा भवान् (for भवान्किमु)]

22 [a]) T1 damaged for नौ. —[b]) Dd1 Dm1 इति मामभ्यभाषत —[d]) Dg1 M3 पश्चिमदर्शिन, Cm k t °र्शन (as in text) —For 22, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1453* नय मा साधु त देश यत्रासो बालकस्त्वया ।
हतो नृशस बाणेन ममान्धस्यान्धयष्टिका ।
तमह पतित भूमौ स्प्रष्टुमिच्छामि पुत्रकम् ।
सप्राप्य यदि जीवेय पुत्रस्पर्शमपश्चिमम् ।

[(l 1) D3 यत्र, M4 आशु (for साधु) —(l 2) D1 [ऽ]सौ यत्र (for नृशस) Ś1 D3–7 [ए]क, V1 [अ]पि (for [अ]न्ध-) D4 7 -यष्टिक (for °का) B3 ममाधयष्टिकामिव (for the post half) —(l 3) D1 करेण (for तमह) B1 पातित B2–4 (B3 m also) D4 7 द्रष्टुम् (for स्प्रष्टुम्) Ñ2 B3 D3 बालक (for पुत्र°) —V1 om l 4 —(l 4) D3 यदा (for यदि) B3 (m also) पुत्रदर्शम् (for °स्पर्शम) M4 हि पश्चिम]

23 [a]) B4 ह सिक्ताग, G1 M3 [अ]नुलिप्ताग —[b]) Ś1 B2 3 D4–7 प्रकीर्णाजिन (B3 [m also] °रुण) मूर्धज, Ñ2 B1 4 °चितमूर्धज, Dd1 °निजवासस (meta), D3 °रुणवासस —M4 om 23[c]–24[b] —[c]) V1 D1–3 निश्चेष्ट, D5 नि सग (for नि सज्ञ) Ś1 Ñ2 B D6 सभार्यस्त स्पृशाम्यद्य —[d]) V1 D1–3 प्रेतराज-, B4 धर्म ॰ ॰- V1 -वशं गत

24 M4 om 24[ab] (cf v l 23) —[a]) B1 3 तथा (for अथ) D5 एव (for एकस्) Dt1 ते (for त) V1 D1–3 एवमुक्तस्तु त देश —[b]) V1 च, D1–3 [अ]थ (for तौ) V1 D1 2 भृशदु खित —[d]) Dg1 Dt1 om (subm), Dm1 marg त —For 24[cd], Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4–7 M4 subst

1454* तमह स्पर्शयामास सभार्यं पतित सुतम् ।

[Ś1 D6 असे, V1 मुनि, D1 2 मुनि (for अह) D4 5 7 दर्शयामास B2 D5 सभार्यौ (D5 °र्ये), B4 D1 2 सभार्य (B4 °र्यां) D5 शुभ (for सुतम्) Ś1 D4 6 7 सभार्याय मृत सुत (for the post half)]

25 [a]) G3 आत्मना (sic) —[d]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 Ct चैनमुवाच ह (Dd1 च), T2 तस्य तमब्रवीत्, T3 तस्येदमब्रवीत् —For 25, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 3 (line 2 only) 4–7 M4 subst

1455* पुत्रशोकातुरौ स्पृष्ट्वा तौ पुत्र पतितं क्षितौ ।
आर्तस्वर विसृज्योभौ तस्यैवोपरि पेततु ।

[D3 om l 1 (cf v l 1451*) —(l 1) Ś1 B2 D1 2 6 M4 दृष्ट्वा, D4 5 7 प्राप्य (for स्पृष्ट्वा) V1 ॰ पुत्र, M4 पुत्र न (for तौ पुत्र) D4 5 7 दृष्ट्वा पुत्र यथाविधि (D4 °धं) (for the post half) —V1 om l 2 —(l 2) Ñ2 B1 ॰ 4 D4 6 7 आर्तस्वन Ś1 D6 विसृज्योभौ, D1 2 M4 °ज्योर्थेतु; D3 °र्ज्यांभेतु (sic), D5 °र्ज्यैना (for °ज्योभौ) B3 तस्मातु (for पेततु)]
—Thereafter all cont

1456* माता चास्य मृतस्यापि जिह्वया लिहती मुखम् ।
विललापातिकरुणं गौर्विवत्सेव वत्सला ।
नन्वह ते यज्ञदत्त प्राणेभ्योऽपि प्रिया विभो ।
स कथ दीर्घमध्वान प्रस्थितो मा न भाषसे ।
सपरिष्वज तावन्मा पश्चात्पुत्र गमिष्यसि । [5]
कि वत्स कुपितो मेऽसि येन मा नाभिभाषसे ।
अनन्तर पिता चास्य गात्राण्यस्य परिस्पृशन् ।
इदमाह मृत पुत्र जीवन्तमिव चातुर ।

[(l 1) D3 तस्य (for चास्य) D7 om (hapl) मृतस्या Ś1 लिहती, V1 D4 7 M4 विलिह्न्, B1 लिहत (sic), B4 लिलिहे, D1 2 विलिह्न्, D3 6 व्य (D6 ले) लिहन् (for लिहती) —(l 2) D2 -करुणा, D7 कारुण्य (for -करुण) D6 विह्वला (for वत्सला) —(l 3) Ñ2 B1 3 4 ननु (B3 अथ) ते यज्ञदत्तात् (for the prior half) Ñ2 प्रिया – (illeg), B2 प्रियातुभौ (sic), B4 प्रिया प्रभो V1 D1–4 7 M4 प्राग प्रियतरो (D4 7 M4 °रा) सि भो (V1 D2 विभो, D4 7 नुत, M4 प्रभो), D5 प्राणे प्रियतरासि भो (for the post half) —(l 4) D5 नाभिभाषसे —Ś1 om (hapl), D3 reads in marg l 5 and 6 —(l 5) B1 D1–5 7 सपरिष्वज्य D4 7 माम वा (sic) (for तावन्मा) D4 5 ॰ नुत (for पुत्र) —(l 6) V1 पुत्र (for वत्स) V1 D2 3 M4 ततो मा, B1 येन मन्, D1 5 यतो मा, D4 7 किं च मा (for येन मा) Ñ2 B3 नावभाषसे —(l 7) D6 अनतरे Ñ2 पितास्य (subm), V1 D1 2 पितापस्य, D3 पिता यस्य, D4 पिता तस्य, D7 पिता त्वस्य (for पिता चास्य) D4 7 [अ]स्य (for [आ]र्ते) L (ed) गात्राण्यत V1 D1–3 5 परामृ (D3 °स्पृ) शन् (for परिस्पृ°) —(l 8) D4 5 7 चाह (for आह) Ś1 D3 4 6 7 प्रिय, M4 पिता (for मृत) Ñ2 reads पुत्र in marg Ś1 V1 D1–7 M4 जीवमानमिवातुर (D4 7 °र) (for the post half)]
—After 25, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1457* नाभिवादयसे माद्य न च मामभिभाषसे ।
कि च शेषे तु भूमौ त्व वत्स कि कुपितो ह्यसि ।

[(l 1) G1 3 चाद्य, M3 मान्य (sic) (for माद्य) Dg1 नाभिवादसे मामद्य (for the prior half) —(l 2) T1 2 G2 3 M1 तु (for च) Dg1 G1 च, G2 3 M1 2 [ऽ]द्य, M3 नु (for तु)]

न त्वहं ते प्रियः पुत्र मातरं पश्य धार्मिक ।
किं नु नालिङ्गसे पुत्र सुकुमार वचो वद ॥ २६
कस्य वापररात्रेऽहं श्रोष्यामि हृदयंगमम् ।
अधीयानस्य मधुरं शास्त्रं वान्यद्विशेषतः ॥ २७
को मां संध्यामुपास्यैव स्नात्वा हुतहुताशनः ।
श्लाघयिष्यत्युपासीनः पुत्र शोकभयार्दितम् ॥ २८
कन्दमूलफलं हृत्वा को मां प्रियमिवातिथिम् ।
भोजयिष्यत्यकर्मण्यमप्रग्रहमनायकम् ॥ २९
इमामन्धां च वृद्धां च मातरं ते तपस्विनीम् ।
कथं पुत्र भरिष्यामि कृपणां पुत्रगर्धिनीम् ॥ ३०
तिष्ठ मा मा गमः पुत्र यमस्य सदनं प्रति ।
श्वो मया सह गन्तासि जनन्या च समेधितः ॥ ३१
उभावपि च शोकार्तावनाथौ कृपणौ वने ।
क्षिप्रमेव गमिष्यावस्त्वया हीनौ यमक्षयम् ॥ ३२

---

26 [a]) Dg1 Dd1 Dm1 T2 3 G1 M3 Cr m g न तु, Ct as in text (for न नु) T2 G2 प्रिय (sic), T3 *sup lin* (for प्रिय) ꣸ Ck नप्रिय इति पदम् । ꣸ —[b]) M3 पुत्र (for पश्य) Dg1 Dt1 Dd1 G1 M1 धार्मिकीं —[c]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G M1-3 च (for नु) —[d]) G1 सुकुमारो वचो (corrupt) T3 वच (sic) (for वद) —For 26, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

1458* ननु तेऽद्य पिता पुत्र सह मात्राभ्युपागत ।
उत्तिष्ठ तावद्देशाय कण्ठे वत्स परिष्वज ।

[(l 1) M4 जीवमान (for सह मात्रा) V1 मुपागत, D4 7 [अ]भ्युपागम, M4 उपागत —(l 2) D3 वाचं (for तावद्) V1 D3 6 देहि Ñ2 त्व, V1 [आ]ज्ञा (for [आ]वा) D4 5 7 उत्तिष्ठ पुत्र गृ(D5 7 °ऋ)ह्याशु (for the prior half) Ś1 D6 गाढ, D4 5 7 तात (for वत्स)]

27 [a]) G3 च (for वा) —[b]) M3 हृदयनम (sic) —[c]) G2 M1 सतत (for मधुर) —[d]) G3 द्य (damaged), M3 वान्य (for वान्यद्) —For 27, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

1459* कस्य चापररात्रेऽद्य स्वाध्याय कुर्वतो वने ।
श्रोष्यामि मधुर शब्द पुत्र शास्त्र विघृक्षत ।

[(l 1) D4 7 मा (for च) M4 मुने (for वने) —(l 2) D4 7 सुचिर (for मधुर) D6 transp शब्द and पुत्र V1 D1-5 7 पुण्य(V1 पुण्य, D5 वेद) शास्त्रमधीयन, M4 शास्त्र चान्यदधीयन (for the post half)]

28 [a]) T3 यो मा (for को मा) —[c]) G2 M1 2 साधयिष्यति, Cr m g k t श्लाघ° (as in text) —[d]) M3 शोकभयार्दित (sic) —For 28, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst and read after 1464*

1460* पर्युपास्य च क सध्या स्नात्वा हुत्वा च पावकम् ।
श्लाघयिष्यति मे पादौ कराभ्या परिसस्पृशन् ।

[(l 1) V1 D1-5 7 M4 क सध्या पर्युपासित्वा (for the prior half) D7 om (hapl) स्नात्वा D3 om (hapl) हुत्वा V1 कुर्वीत (for हुत्वा च) —(l 2) V1 स्नापयिष्यति Ś1 D4 6 7 गात्र (for पादौ) V1 चैव सस्पृशन्, B2 सपरि° (for परिस°)]

29 [a]) Dm1 कदमूलं T3 पात्वा (sic) (for हृत्वा) —[b]) Dt1 Dd1 Dm1 यो (for को) Dt1 प्रिय व —[c]) ꣸ Ct कर्मण्यमित्येव च पाठ । ꣸ —For 29, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

1461* ननु मूलफल वन्यमाहरिष्यति को वनात् ।
आवयोरन्धयो पुत्र काङ्क्षतो क्षुत्परीतयो ।

[(l 1) V1 D1 2 4 5 7 शाक, D3 M4 शाक- (for ननु) Ñ2 V1 D1 2 4 5 7 मूल D7 om फल D1-3 M4 आनयिष्यति (for आहरि°) D4 5 7 मम, M4 वने (for वनात्) —(l 2) D5 चक्षु (for पुत्र) V1 D5 काङ्क्षयो, B1 1 काङ्क्षितो (B4 °णो) V1 क्षुत्पिपान[स ?]यो]

30 [a]) D1-3 M4 अथ एव (for च वृद्धा च) —[b]) T3 च (for ते) —[c]) T1 2 G M2 3 Ck वत्स (for पुत्र) Ś1 Ñ2 B1 2 D1 3 5 6 भरिष्येऽहम्, V1 गमिष्येऽह, B3 4 D2 4 7 M4 भविष्येऽहम्, T3 M3 भविष्यामि, Ck t as in text —[d]) G1 पुत्रगधिनी, M2 3 °गृद्दिनी (sic) (for °गर्धिनीम्) Ś1 Ñ2 B D4-7 अधो गतपराक्रम, V1 D1-3 M4 वृद्ध सन्मंदविक्रम

31 [a]) T3 तिष्ठाम (metr), M3 उत्तिष्ठ, K(ed) Cm g t (also) तिष्ठ मा, Cr*p* t as in text (for तिष्ठ मा) —[c]) M3 moth-eaten for श्वो मया —For 31, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

1462* एकाहमपि तावत्त्व नैव गन्तुमितोऽर्हसि ।
श्वो मया चैव मात्रा च गन्तासि सह पुत्रक ।

[(l 1) Ś1 V1 B2 D4 6 एकोहम् V1 D1-3 तानेद(V1 °तैव), M4 तावत्तु (for तावत्त्व) Ñ2 B1 3 नेतो, B2 4 D4 5 7 नेह (for नैव) Ñ2 B1 3 4 D5 इह (for इतो) V1 वन गतु त्वमिच्छसि, D1-3 M4 न गतु त्वमिहार्हसि (for the post half) —(l 2) D1 मया चैव त्वमात्रा च (for the prior half) V1 D1-5 7 M4 सह गतासि (by transp)]

32 [a]) V1 D1-3 G1 M3 हि, Dg1 [इ]ह (for च) Ś1 Ñ2 B D6 भवच्छोकाद्, D4 5 7 M4 हि त्वच्छोकाद् (for च शोकार्ताव्) —[b]) D4 7 अनन्यौ, D6 अनार्यौ, M3 अनाथ-, M4 अनाथाद् (for अनाथौ) Ś1 Ñ2 V1 B D1-4 6 7 M4 न(B2 M4 अ)चिरादिव, D6 अचीरादिव, M2 कृपणे वने (for कृपणौ वने) —[c]) T3 गमिष्यामस्, G3 [आ]गमिष्यावस्, M3 गमिष्यामि (sic) (for गमिष्यावस्) —[d]) T3 G2 M1 2 सह, K(ed) [s]हीनौ (for हीनौ) Dm1 यमक्षये —For 32[cd], Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

ततो वैवस्वतं दृष्ट्वा तं प्रवक्ष्यामि भारतीम् ।
क्षमतां धर्मराजो मे बिभृयात्पितरावयम् ॥ ३३
अपापोऽसि यथा पुत्र निहतः पापकर्मणा ।
तेन सत्येन गच्छाशु ये लोकाः शस्त्रयोधिनाम् ॥ ३४
यान्ति शूरा गतिं यां च संग्रामेष्वनिवर्तिनः ।
हतास्त्वभिमुखाः पुत्र गतिं तां परमां व्रज ॥ ३५
यां गतिं सगरः शैब्यो दिलीपो जनमेजयः ।
नहुषो धुन्धुमारश्च प्राप्तास्तां गच्छ पुत्रक ॥ ३६
या गतिः सर्वसाधूनां स्वाध्यायात्तपसश्च या ।
भूमिदस्याहिताग्नेश्च एकपत्नीव्रतस्य च ॥ ३७
गोसहस्रप्रदातॄणां या या गुरुभृतामपि ।
देहन्यासकृतां या च तां गतिं गच्छ पुत्रक ।
न हि त्वस्मिन्कुले जातो गच्छत्यकुशलां गतिम् ॥ ३८

1463* प्राणे पुत्र विमोक्ष्यावो मरणे कृतनिश्चयौ ।

[V1 D1-3 5 M4 प्राणान् M4 प्रति- (for पुत्र) Ś1 D4 6 7 वियु(Ś1 °यो)ज्यावो, V1 विमोक्ष्यामो, B1 2 4 M4 वियोक्ष्यावो, D1 विमोक्षतो]

33 ^{b}) M3 भार॰ (moth-eaten) —^{c}) Dg1 क्षम्यता, M3 ॰मता (moth-eaten), Cg as in text G3 [ऽ]पि (for मे) —^{d}) M1 विहृयात् (for बिभृ°) M3 ॰त्र (moth-eaten) (for ॰यम्) —For 33, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst (followed by 1460*)

1464* इतो वैवस्वत गत्वा भिक्षिष्ये कृपण स्वयम् ।
पुत्रभिक्षा प्रदेहीति त्वयैव सहितो गत ।

[(l 1) V1 D1 2 M4 ततो, D7 इतौ (sic) (for इतो) V1 चाह, D1 सोह, D2 सेह (sic), D3 M4 श्चोह (for गत्वा) D1 भाषिष्ये (for भिक्षिष्ये) D4 5 7 कृपण Ñ2 B3 सुत (for स्वयम्) —(l 2) V1 D1-3 ददस्वेति, D4 5 7 च देहीति, M4 ददा° (sic) (for प्रदेहीति)]

—After 33, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

1465* दातुमर्हति धर्मात्मा लोकपालो महायशा ।
ईदृशस्य ममाक्षय्यामेकामभयदक्षिणाम् ।

[(l 1) Dg1 T1 अर्हमि M3 ।तु । ॰ (damaged)]

34 ^{a}) B2 आपापो, M3 अचापो V1 B2 D1-3 [ऽ]पि, T1 त्व, M4 हि (for ऽसि) D2 G2 M1 2 Cr m g यदा, M3 तथा, Ck t यथा (as in text) V1 D1-3 वत्स (for पुत्र) —^{b}) D6 हतस्त्व (for निहत) —^{d}) M3 लो॰ (moth-eaten) Dt1 स्त्रयोधिना, T3 शास्त्रयोनिना —For 34^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

1466* त्वमामुहि तथा लोकाञ्छूराणामनिवर्तिनाम् ।

[B3 तम् (sic) (for त्वम्) B4 आप्याहि G(ed) यथा (for तथा) V1 D1-5 7 M4 तथा लोकानाप्नुहि त्व (for the prior half) D2 सुराणाम् (for शू°) D3 वानिवर्तिना]

35 ^{a}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 Ct या हि, T3 या च, M2 या॰, Ck as in text (for यान्ति) Dg1 Dt1 याति, Dd1 Dm1 प्राप्ता (for या च) —^{cd}) G3 ह॰स्त्व हि मुख ॰ ॰ ता (damaged)

36 ^{c}) T2 दुधुमारश्च, T3 मधु°, M3 धुधुमा॰॰ (moth-eaten) —^{d}) M3 त्व (for ता)

37 ^{a}) Dt1 Dd1 Dm1 Ct सर्वभूताना —^{b}) Dg1 Dm1 M2 स्वाध्याया(Dm1 °य)स्, G3 स्वाध्याय- T1 3 M3 तपसा (for °सश्) —^{c}) Note hiatus between ^{c} and ^{d} M2 या भूमिदस्याहिताग्नेर्

38 ^{a}) M3 गोस॰॰- (moth-eaten) —^{b}) Dt1 Dd1 Dm1 गुरुसेवा, G3 यथा गुरु- (for या या गुरु-) —^{e}) T3 G2 M2 [अ]स्मत् (for [अ]स्मिन्) —For 35-38, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst, while T2 subst l 3 and 7-8 for 37-38

1467* अपरावर्तिना लोका शूराणा ये तपस्विनाम् ।
गुरुपूजारताना च ताँस्त्वमामुहि पुत्रक ।
यॉल्लोकान्वेदवेदाङ्गपारगा मुनयो गता ।
याश्च राजर्षयो याता ययातिनहुषादय ।
गृहमेधिनश्च यान्याता स्वदारब्रह्मचारिण । [5]
गोहिरण्यान्नदातारो भूमिदाश्चैव यान्गता ।
याश्चाभयप्रदातारस्तथा यान्सत्यवादिन ।
तॉल्लोकान्मदनुध्यातो याहि पुत्रक शाश्वतान् ।
न हीदृशे कुले जन्म प्राप्य यान्त्यसता गतिम् ।

[(l 1) M4 transp शूराणा and ये D3 तरस्विना (for तप°) D1 4 5 7 अपराङ्मुखमृत्यूना ये(D5 प्र) शाताना(D7 येषा तात) तपस्विना —(l 2) Ś1 D6 यज्वना च सुवृत्ताना, Ñ2 B यज्वना गुरुवृत्तीना, D4 5 7 M4 गुरुवर्तिना यज्वि(D5 °ज्व)ना (D4 7 M4 °ना च [hypm]) (for the prior half) Ś1 Ñ2 B D4-7 शाश्वतान् (Ñ2 °ता [sic]) (for पुत्रक) —Ñ2 om l 3 —D6 reads l 3 in marg —Ś1 D6 M4 om (hapl) l 4-6 —(l 4) B4 marg, D2 यात (sic) (for याश्च) B4 om याता V1 D1 2 -नधुषादय, B4 -नहूषापिय (sic) —(l 5) Prior half hypm B1 गृहमेधैश्च Ñ2 B लोकान् (for याता) V1 B2-4 उदार-, B1 सदार- (for स्व°) —(l 6) Ñ2 reads गता in marg —D6 reads from l 7 up to 1468* in marg —(l 7) Ñ2 reads the prior half in marg V1 याश्चोभय-, D4 7 उभयमुखी (hypm) (for याश्चाभय-) Ś1 -प्रदा स्त्, Ñ2 -प्रदानस् (subm) V1 याश्चैतव्, T2 M4 तथा ये (for तथा यान्) —(l 8) Ś1 B4 D5 मदनुज्ञातो(Ś1 °नो), D4 7 T2 M4 समनुध्यातो D3 पाहि (for

एवं स कृपणं तत्र पर्यदेवयतासकृत् ।
ततोऽस्मै कर्तुमुदकं प्रवृत्तः सह भार्यया ॥ ३९
स तु दिव्येन रूपेण मुनिपुत्रः स्वकर्मभिः ।
आश्वास्य च मुहूर्तं तु पितरौ वाक्यमब्रवीत् ॥ ४०
स्थानमस्मि महत्प्राप्तो भवतोः परिचारणात् ।
भवन्तावपि च क्षिप्रं मम मूलमुपैष्यतः ॥ ४१

एवमुक्त्वा तु दिव्येन विमानेन वपुष्मता ।
आरुरोह दिवं क्षिप्रं मुनिपुत्रो जितेन्द्रियः ॥ ४२
स कृत्वा तूदकं तूर्णं तापसः सह भार्यया ।
मामुवाच महातेजाः कृताञ्जलिमुपस्थितम् ॥ ४३
अद्यैव जहि मां राजन्मरणे नास्ति मे व्यथा ।
यच्छरेणैकपुत्रं मां त्वमकार्षीरपुत्रकम् ॥ ४४

याहि) —(l 9) Ś1 V1 D4 6 7 यात्यधमा, Ñ2 यान्त्यमता (sic), B1 D1–3 यात्य°, D5 याति परा, M4 °शुभा (for यात्यनघा)]

—Thereafter Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6(m) M4 cont

1468* तस्मादितश्च्युत स्थानाद्याहि लोकान्मदुच्युत ।

[M4 इतश्च गत्वा त्व (for इतश्च्युत स्थानाद्) V1 मधुद्विप , B1 D3 °श्चुत , D1 M4 °श्च्युत (for °च्युत) Ś1 D6 लोकानामुदि शाश्वतान् (for the post half)]

—After 38, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1469* स तु यास्यति येन त्व निहतो मम बान्धव ।

[M3 moth-eaten for बान्धव]

39 [b]) G1 [आ]तुर (for [अ]सकृत्) —For 39[ab], Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1470* एवमादि विलप्याते स मुनि सह भार्यया ।

[Ś1 D6 [अ]थ, M4 [अ]ते (for [आ]ते) D7 om (hapl) स मुनि D6 भार्यया सह (by transp)]

—Thereafter Ś1 D4–7 cont

1471* सत्कार लम्भयामास तु सोपहतचेतन ।

[D4 7 सत्कार D5 -चेतस (for °न)]

—[c]) Ś1 Ñ2 B D4–7 ततोऽस्य, Dt1 तथोक्त्वा (for ततोऽस्मै) —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 प्रययौ(Ś1 Ñ2 D6 °तस्थे, D4 5 7 °चक्रे) दीनमानस

40 [a]) T3 ततो (for स तु) —After 40[ab], Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1472* स्वर्गमभ्यारुहत्क्षिप्र शक्रेण सह धर्मवित् ।
आबभाषे च तौ वृद्धौ सह शक्रेण तापस ।

[(l 1) Dm1 अभ्यारुहत्, Cm as above —(l 2) Dm1 अवभाषे, Cm as above G1 reads तौ वृद्धौ twice M1 reads वृद्धौ *inf lin* Dm1 transp सह and शक्रेण T3 तापस]
—[c]) Dg1 Dt1 Ct आश्वस्य, Cg as in text G1 हि (for च) Dg1 Dd1 Dm1 T3 G M1–3 तौ (for तु) —[d]) Dt1 G3 पितर Dg1 M3 वाक्य पितरमब्रवीत् —For 40, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1473* अथ दिव्यवपुर्भूत्वा विमानवरमास्थित ।
मुनिपुत्र स तौ वाक्यमुवाच पितराविदम् ।

[(l 1) D2 धृत्वा (for भूत्वा) M4 आश्रित (for आस्थित) —(l 2) Ś1 D2 4–7 M4 ततो (for स तौ) V1 पितर दिनि (for °राविदम्)]

41 [d]) T3 G3 लोकम् , Cr g k t as in text (for मूलम्) Dg1 उपैष्यथ , Dt1 अपेष्यथ, Dd1 T1 2 G1 2 M1 2 उपैष्यथ , Dm1 T3 M3 °थ, G3 गमिष्यथ, Cm as in text (for उपैष्यत) —For 41, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1474* भवन्तौ परिचर्याह प्राप्त पुण्या परा गतिम् ।
भवन्तावपि हि क्षिप्र स्थानमिष्टमवाप्स्यत ।

[(l 1) D2 भवतो Ś1 D6 इमा (for परा) —(l 2) V1 अति (for अपि) B4 om , D1–3 M4 च (for हि) V1 क्षेयम् (for क्षिप्र) V1 इष्टस्थानम् D1–3 इष्ट स्थानम् (by transp) Ś1 B1 4 D1–7 अवाप्स्यथ(Ś1 B4 D2 °थ)],

and then cont

1475* न भवद्भ्यामह शोच्यो नाय राजापराध्यति ।
भवितव्यमनेनैव येनाह निधन गत ।

[(l 1) Ś1 D6 नापि, D5 नान्य (for नाय) M4 [अ]पराध्यते —(l 2) Ś1 D6 [ए]व (for [ए]व) V1 एनेन तथा, D1 2 4 6 7 एवमेनेन, D3 एव गतस्य (all hypm) (for अनेनैव) M4 भवितव्यमेवमेनेन (hypm) (for the prior half)]

42 [a]) Dd1 reads तु in marg —[d]) G3 damaged from निपुत्रो up to स कृ in 43[a] —For 42, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst , whereas D4 5 7 subst l 1 only

1476* एतावदुक्त्वा वचनमृषिपुत्रो दिव ययौ ।
दिवि दिव्यवपुर्भूत्वा विमानवरमास्थित ।

[(l 1) D4 7 एवमुक्त्वा तु (for एतावदुक्त्वा) Ñ2 B1 D1 मुनिपुत्रो Ś1 D3 6 दिव गत , B2 D1 ययौ दिव (by transp) —(l 2) B2 D2 M4 देवि Ś1 D6 दिव्यावरो (for दिव्यवपुर्) Ś1 B1 4 D6 राजन् (for भूत्वा)]

43 G3 damaged for स कृ (cf v l 42) —[a]) Dt1 Dd1 G1 M1–3 [अ]थ, T3 [अ]तो, G3 च (for तु) Dm1 कृत्वामुदक (sic) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 सोपि कृत्वोदक तस्य —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 पुत्रस्य (for तापस) —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 तपस्वी मामुवाचेद —[d]) D5 कृताञ्जलिर् M4 अवस्थित

44 [a]) G1 मे (for मा) —[c]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G M1–3 य , Cg as in text (for यच्) G2 [ए]क पुत्र.

त्वया तु यदविज्ञानान्निहतो मे सुतः शुचिः ।
तेन त्वामभिशप्स्यामि सुदुःखमतिदारुणम् ॥ ४५
पुत्रव्यसनजं दुःखं यदेतन्मम सांप्रतम् ।
एवं त्वं पुत्रशोकेन राजन्कालं करिष्यसि ॥ ४६
तस्मान्मामागतं भद्रे तस्योदारस्य तद्वचः ।
यदहं पुत्रशोकेन संत्यक्ष्याम्यद्य जीवितम् ॥ ४७

—For 44, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst , G1 M3 cont l 3 only after 1478*

1477* कथ त्व ख्यातयशसा राजर्षीणा महात्मनाम् ।
अविनीत· कुले जात इक्ष्वाकूणा नराधम ।
स्त्रीनिमित्त न वैर ते क्षेत्रज न मया सह ।
अर्थकेनेपुणा कस्मात्सभार्योऽह हतस्त्वया ।

[(l 1) D1 ऋषीणा च (for राजर्षीणा) —(l 2) B1 D1 3 अविनीत- Ś1 V1 D1–4 6 7 नृपाधम(V1 °म), D5 नराधम , M4 कुराधम —(l. 3) Ś1 V1 D1–7 M4 न स्त्रीनिमित्त (by transp) D3 हि, D4 7 वे (for ते) G1 M3 ते वैर (by transp) V1 D1–5 7 M4 मया न क्षेत्रज सह(D7 हर), G1 M3 क्षेत्रज वस्तुज न ते (for the post half) —(l 4) Ñ2 B3 तद्वदेकेपुणा(sic), V1 तर्थकेने°, B1 तदर्थके°, B2 वदार्थके°, B4 तदा चेके°, D1 अर्थकेने°, M4 तथाप्येके°, G(ed) तदर्थेके° (for अर्थकेने°) D4 5 7 M4 त्वया हत (by transp)]

—After 44, G1 M3 ins

1478* कथ तेषा कुले जात क्षत्रियाणा महात्मनाम् ।
सर्ववेदविदर्थज्ञो धर्मे न कुरुषे(G1 °ते) मन ।

—Thereafter G1 M3 cont l 3 of 1477* Then M3 repeats 44[cd]

45 [a]) Dt1 Dd1 Dm1 त्वयापि च यदज्ञानान् —[b]) Dt1 Dd1 Dm1 स बालक (for सुत शुचि) —[c]) Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 अपि शप्स्येह(T1 2 अभिशप्स्यामि) —[d]) Dg1 स्वदु खम् , Cg सु°(as in text) G2 इति (sic), G3 अपि (for अति-) G3 damaged for दारुण —For 45, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1479* अविज्ञानात्तु मे पुत्रो हतो यदनयेन च ।
त्वया तस्मादहमपि शप्स्यामि त्वा निबोध मे ।

[(l 1) D3 च मे, D4 7 त्वया (for तु मे) Ś1 D6 हतो यद्विनयेन वा, V1 यद्वधोविनयेन च, B3 (m also)यज्ञातानिनयेन च, D1–5 7 M4 यद्वनोविनयेन च (for the post half) —(l 2) Ś1 D4 6 7 तथा (for त्वया) B D5 शपामि, D2 3 शस्यामि (corrupt) (for शप्स्यामि) Ñ2 B2 नराधम (for निबोध मे)]

46 G3 mostly damaged for[a] —[b]) T3 G1 मन (sic) (for मम) —[c]) Dg1 reads त्व *sup lin* —[d]) T2 3 G1 2 M1 Cr गमिष्यमि(T3 °ति), Cm करिष्यति, Cg t °सि (as in text) —For 46, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1480* पुत्रशोकातुर प्राणान्सत्यक्ष्याम्यवशो यथा ।
त्वमप्यन्ते तथा प्राणास्त्यक्ष्यसे पुत्रलालस ।

[(l 1) Ś1 पुत्रशोकार्दद, M4 °शोकार्दित D3 om (hapl) from the post half of l 1 up to the prior half of l 2 V1 D1 त्यक्ष्यामि विवशो यथा, D4 5 7 M4 त्यक्ष्याम्यथा(M4 °स्व)वशो यथा(D7 मया) (for the post half). —(l 2) V1 त्यक्षमि],

and then cont

1481* एव शापमह लब्ध्वा स्वपुर पुनरागत ।
सोऽप्यृषि पुत्रशोकेन नचिरादिव सस्थित ।

[(l 1) B3 (*sup lin* also as above) पापम् (for शापम्) D3 om , D4 स्वपुरे (for स्वपुर) —(l 2) Ś1 D5 6 M4 स ऋषि , D2 सोवधि , D4 सोर्षपि , D7 सोप्यर्षि (sic) (for सोऽप्यृषि) D2 om (hapl) न in नचिराद् D2 एव सस्थित , D3 4 7 दिवमास्थित D5 प्राणास्त्यक्त्वा दिव गत (for the post half)]

—After 46, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins .

1482* अज्ञानात्तु हतो यस्मात्क्षत्रियेण त्वया मुनि ।
तस्मात्त्वा नाविशत्याशु ब्रह्महत्या नराधिप ।
त्वामप्येतादृशो भाव क्षिप्रमेव गमिष्यति ।
जीवितान्तकरो घोरो दातारमिव दक्षिणा ।
एव शाप मयि न्यस्य विलप्य करुण बहु । [5]
चितामारोप्य देह तन्मिथुन स्वर्गमभ्ययात् ।
तदेतच्चिन्तयानेन स्मृत पाप मया स्वयम् ।
तदा बाल्यात्कृत देवि शब्दवेध्यनुकर्षिणा ।
तस्याय कर्मणो देवि विपाक समुपस्थित ।
अपथ्यै सह सभुक्ते व्याधिरन्नरसे यथा । [10]

[(l 2) Dt1 त्वा Dm1 M2 नाविशत्वाशु, T3 नावशत्याशु (corrupt), G3 M3 न विशत्वा(M3 °त्या)शु, Cm as above. M3 नृपाधिप (for नरा°) —(l 3) M1 एव (for एव) G2 3 [आ]गमिष्यति —(l 4) M3 जीवितातकरो घोरौ (for the prior half) Dt1 Dd1 Ct दक्षिणा —(l 5) G3 damaged up to विल —(l 6) T3 त्रितामारोप्य —(l 7) Dg1 एव, Cg as above (for एतच्) —T3 om from l 8 up to l 1 of 1485* —(l 8) M3 बालात् (for बाल्यात्) G2 3 M3 -वेध्या (G2 °च)नुकर्षि(M3 °र्षे)णा, Cm -वेध्यानुशिक्षिणा —(l 9) T2 विपाश (for °क) —(l 10) Dt1 Dd1 Cm सभुक्ते, G3 सभुक्त, M3 समुक्तो K(ed) Ct*p* व्याधिन् (for व्याधिर्) M3 Ct*p* अन्नरसो G3 अन्नर . . . (damaged)]

47 T3 om 47] (cf v l 1482*) —[a]) G3 mostly damaged Dg1 यस्मान् G2 M1 आश्रित (for आगत). —After 47[ab], Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G M1 2 ins , Dg1 cont after 1486*, while K(ed) cont after l 1 of 1485*

1483* इत्युक्त्वा स रुदन्त्रस्तो भार्यामाह च भूमिप ।

यदि मां संस्पृशेद्रामः सकृदद्यालभेत वा ।
न तन्मे सदृशं देवि यन्मया राघवे कृतम् ॥ ४८
चक्षुषा त्वां न पश्यामि स्मृतिर्मम विलुप्यते ।
दूता वैवस्वतस्यैते कौसल्ये त्वरयन्ति माम् ॥ ४९
अतस्तु किं दुःखतरं यदहं जीवितक्षये ।
न हि पश्यामि धर्मज्ञं रामं सत्यपराक्रमम् ॥ ५०

[Dt1 तु (for च) T1 2 भूपति]
—Dg1 repeats 47[cd] m *sec m* after 48 —[c]) Dd1 यदेव, T1 2 तदह (for यदहं) —[d]) Dg1 (both times) Dt1 Dd1 Dm1 सत्यजिप्यामि —For 47, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

1484* स ब्रह्मशापो नियतमद्य मा समुपस्थित ।
तथा हि पुत्रशोकार्तं प्राणा सत्वरयन्ति माम् ।

[(1 1) D1 M4 अथैव, D2 अचेव, D3 .थैव, D5 ममाय (for अद्य मा) D1 2 5 7 M4 समुपागत V1 स ब्रह्मशापलिप्ते च मय्येव समुपागत —(1 2) V1 D1-7 M4 यथा (for तथा) Ñ2 पुत्रशोकार्थ, D4 5 7 °शोकेन B2 D3 प्राणा (sic) D5 मे (for माम्)]
—After 47, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1 2 ins , M3 cont after 1488*, whereas K(ed) ins l 1 after 47 and l 2 after 48[ab]

1485* चक्षुर्भ्यां त्वा न पश्यामि कौसल्ये त्व हि मा स्पृश ।
यमक्षयमनुप्राप्ता द्रक्ष्यन्ति न हि मानवा ।

[T3 om l 1 (cf v l 1482*) —(1 1) M3 चक्षुषा (for °र्भ्यां) Cg मा (for मा) Dg1 T2 G1 साधु मा(K[ed] मा), Dm1 M2 त्व हि मा, G3 मामभि-, M3 न हि मा (for त्व हि मा) T1 स्पृ॰ —After l 1, K(ed) ins 1483* —(1 2) T3 तमक्षयम् M2 अनुप्राप्त Dg1 T1 2 G1 प्रेक्ष(Dg1 °क्ष्य)ते, Cg as above (for द्रक्ष्यन्ति) M3 अनुप्राप्तान्प्रक्ष्यति]
On the other hand, M3 ins 1488* after 47

48 T3 G3 om 48[ab] K(ed) transp 48[ab] and 48[cd] (along with their resp star passages) —[b]) Dt1 Ct अन्वारभेत, Dd1 Dm1 अन्वालभेत, T1 अद्यार°, T2 अद्य लभेत, G2 M1 2 4 अप्या(M4 °प्य)लपे(M2 °भे)त (for अद्यालभेत) G1 च (for वा) Dg1 अन्वालभेत्तथा —After 48[ab], Dg1 (followed by 1483*) Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G1 2 M1 2 ins

1486* धन वा यौवराज्य वा जीवेयमिति मे मति ।

[G2 M1 वन (for धन) Dg1 जह्येयम्, G1 जिग्येयम् (for जीवे°)],
while K (ed) ins l 2 of 1485* after 48[ab]
—[c]) K(ed) एतन्मेऽसदृश —G3 damaged after राघ in 48[d] up to तत्तु त in l 1 of 1488* —For 48, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 (l 2-4 only for 48[cd]) subst and read after 49

1487* यदि मा सस्पृशेद्राम सभापेतापि चागत ।
जीवेयमिति मे बुद्धि प्राप्यामृतमिवातुर ।
दृष्ट्वापि यद्यह प्राणास्त्यजेय दयित सुतम् ।
प्रेत्यापि न विदह्येऽह पुत्रशोकेन दु खित ।

[(l 1) V1 सस्मरेद् (for °स्पृशेद्) D1-5 7 सभापेद् (for °पेत) Ñ2 B1 3 वागत , V1 D1-3 वा पुन (for चागत) D4 7 वाप्यथागत —(l 2) B2 अपि (for इति) D1 3 M4 प्राश्य (for प्राप्य) —D4 5 7 om l 3-4 —(l 3) Ś1 D2 6 दृष्ट्वा हि B4 यद्यल, D1-3 यदह (for यद्यह) —(l 4) Ś1 D6 च न दह्येय, D1 3 M4 न वि(M4 हि)दह्येय, G(ed) न विमुह्येह V1 प्रीत्यापि परिदह्येय पुत्रशोके सुदु खित]
—After 48, Dt1 Dd1 Dm1 T G M1 2 K (ed) ins , Dg1 ins after the repetition of 47[cd] (cf v l 47), while M3 ins after 47

1488* सदृश तत्तु तस्यैव यदनेन कृत मयि ।
दुर्वृत्तमपि क पुत्र त्यजेद्भुवि विचक्षण ।
कश्च प्रव्राज्यमानो वा नासूयेत्पितर सुत· ।

[(l 1) G3 damaged up to तत्तु त —(l 2) T1 दु॰त्तम् —(l 3) G3 कश्चित् (for कश्च) M3 पितर (sic)]
—Thereafter M3 cont 1485*

49 [a]) M4 चक्षुर्भ्यां T3 om न पश्यामि Ś1 Ñ2 B D4-7 चक्षुर्भ्यां(Ś1 D6 °पा)न प्र(B3 हि, D5 च)पश्यामि, V1 D1-3 नाक्षिभ्या देवि पश्यामि —[b]) D2 मृतिर् (sic) Ś1 D6 मे(D6 न) प्रविलुप्यते, Ñ2 B M4 मे देवि लुप्यते, V1 D1-5 7 मे विप्रलुप्यते —[c]) B1 [ए]ति (sic) (for [ए]ते) Ś1 D6 स्मृत्वा तौ द्वौ गतौ प्राणास् —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 त्वरयति च मा शुभे —After 49, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 read 1487*

50 [a]) Dd1 Dm1 ततस्तु, D4 7 अतो नु (for अतस्तु) G2 क (for किं) D5 इतो न किंचिद्दु खतर (hypm) —[c]) D4 5 7 नेह (for न हि) G2 पश्याम Dm1 D4 धर्मज्ञ (sic)
—For 50, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 subst

1489* अतो नु किं दु खतर किं वा कृच्छ्रतर भवेत् ।
यदद्दृष्ट्वैव रामस्य मुख त्यक्ष्यामि जीवितम् ।

[(l 1) V1 D1-3 M4 अतस्तु(D3 °सु [sic]) D2 कष्टतर (for कृच्छ्र°) Ś1 B2 D6 transp दु खतर and कृच्छ्रतर, Ñ2 B3 4 भवेन्मम तु मानिनि (G[ed] च भाविनि), B1 भवेद्देवि पतिव्रते (for the post half) —(l 2) Ś1 D6 यदद्दृष्ट्वा च, B4 यदि दृष्ट्वैव Ś1 Ñ2 V1 B4 D2 सुख (for मुख)]
—All the above MSS then read 1495* followed by st 54
—After 50, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

1490* तस्यादर्शनज शोक सुतस्याप्रतिकर्मण ।
उच्छोषयति मे प्राणान्वारि स्तोकमिवातप ।

54 68 53 न ते मनुष्या देवास्ते ये चारुशुभकुण्डलम् ।
मुखं द्रक्ष्यन्ति रामस्य वर्षे पञ्चदशे पुनः ॥ ५१
पद्मपत्रेक्षणं सुभ्रु सुदंष्ट्रं चारुनासिकम् ।
धन्या द्रक्ष्यन्ति रामस्य ताराधिपनिभं मुखम् ॥ ५२
सदृशं शारदस्येन्दोः फुल्लस्य कमलस्य च ।
सुगन्धि मम नाथस्य धन्या द्रक्ष्यन्ति तन्मुखम् ॥ ५३
निवृत्तवनवासं तमयोध्यां पुनरागतम् ।
द्रक्ष्यन्ति सुखिनो रामं शुक्रं मार्गगतं यथा ॥ ५४
अयमात्मभवः शोको मामनाथमचेतनम् ।
संसादयति वेगेन यथा कूलं नदीरयः ॥ ५५
हा राघव महाबाहो हा ममायासनाशन ।
राजा दशरथः शोचञ्जीवितान्तमुपागमत् ॥ ५६

[(l 1) B(ed) दर्शनज (for [अ]द°) —(l 2) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 M3 व (for मे)],

whereas after 50, D4 5 7 read 54 (followed by 1495*)

51 [a]) Ś1 D6 ते देवा न मनुष्यास्ते, D4 न ते देवा मनुष्यास्ते (by transp) —[b]) D4 7 -मडल (for -कुण्डलम्) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D1–3 6 M4 ये तत्पू(M4 हि पू)र्णेन्दुसनिभ (V1 D1–3 M4 °वर्चस), B4 ये पूर्णपुरुषमन्वित (sic) —D5 om (hapl) 51[d]–52[c] —[d]) M3 ? न (moth-eaten) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 पुरीं प्रविशतो वनात्, D4 7 वनात्प्रत्यागतस्य वै

52 D5 om 52[abc] (cf v l 51) —[ab]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–4 6 7 M4 सुदष्ट्र विमल(Ś1 D6 निर्मल) कांत चारुपद्मदलेक्षण —After 52[ab], B3 ins

1491* सर्वगुणगणैर्युक्त सर्वलोकहिते रतम् ।

—[d]) Ś1 Ñ2 B D6 तारापति- (for °धिप-) V1 Dt1 Dd1 Dm1 -सम (for -निभ) D5 शुभ (for मुखम्).

53 [a]) Ś1 D4–7 शरचंद्रस्य सदृशं —[b]) Ś1 D6 कुंदस्य (for फुल्लस्य) —[c]) Ś1 D4–7 पुत्रस्य, Dg1 नाथ्यस्य, Dt1 Dd1 Dm1 रामस्य, T1 . स्य (for नाथस्य) T3 सुगंधिमनुनाथस्य —[d]) Ś1 D6 वै, Dt1 Ct ये, D4 7 ते (for तन्) —For 53, Ñ2 V1 B D1–3 M4 subst

1492* शरत्पद्मस्य फुल्लस्य तुल्यनि श्वाससमारुतम् ।
द्रक्ष्यन्ति सुखिनस्तस्य मुख पुत्रस्य मे नरा ।

[(l 1) B4 कमलस्य (for फुल्लस्य) V1 शरपे . तुल्यस्य (sic) (for the prior half) Ñ2 V1 B1–3 D1 2 M4 -निश्वास —(l 2) M4 पश्यति and मुखपद्म तु (for द्रक्ष्यन्ति and मुख पुत्रस्य respy) B1 M4 ये (for मे)]

—All the above MSS cont, while Ś1 D4–7 ins after 53

1493* इति राम स्मरन्नेव शयनीयतले नृप ।
शनैरुपजगामास्त शशीव रजनीक्षये ।

[(l 1) D3 एत (for एव) V1 D1–3 शयनीय(V1 °नीय, D3 °नीये)गतो D2 नृप (sic) —(l 2) D4 5 7 अव (for उप-) Ś1 B1 [आ]शु (for [अ]स्त) V1 शयने त्वपजगामास्त (hypm) (for the prior half) M4 दिवमक्षये]

54 Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 read 54 after 1495* D4 5 7 read 51 after 50 —[a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 निस्तीर्ण-, T2 निर्वृत्त- (for निवृत्त-) D3 त्वम् (sic), D6 माम् (sic) (for तम्) —D6 reads 54[cd] in marg —[c]) V1 द्रक्ष्यामि V1 सुखिनो, B4 दु खिनो (for सुखिनो) —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 5 6 M4 शक्र स्वर्गादि(B2 स्वर्गाच्छक्रमि- [by transp])वागत —After 54, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1494* कौसल्ये चित्तमोहेन हृदय सीदतीव मे ।
वेदये न च संयुक्तान्शब्दस्पर्शरसानहम् ।
चित्तनाशाद्विपद्यन्ते सर्वाण्येवेन्द्रियाणि मे ।
क्षीणस्नेहस्य दीपस्य ससक्ता रश्मयो यथा ।

[(l 1) Dt1 सीदतीतरा, T3 सीदती मने (sic); M3 सीदतीह मे —(l 2) T2 वेदये (meta) G2 वे.दे (for वेदये) T3 -सुखानद (for -रसा°) —(l 3) Dt1 विपद्यन्ते (for °द्यन्ते). Dt1 Dd1 Dm1 हि, T3 च (for मे) —(l 4) Dg1 समस्ता, Dt1 Dd1 Dm1 Ct मरस्ता, G1 M2 सयुक्ता, Cg as above, Ck सयुक्त (for °सक्ता)]

55 [b]) Dg1 T G M1–3 अचेतन (for °तनम्) —[c]) Dg1 सन्नोदयति, Dt1 Dd1 Dm1 Ct समाभवति, T3 समारयति, G1 समादयति —[d]) G1 M2 नदी- (for यथा). G1 यथा (for नदी-) M3 moth-eaten for -रय —For 55, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst and read (except D4 5 7 which read after st 54) after 1489*

1495* रामादर्शनज शोक प्राणानारुजतीव मे ।
नदीतीररुहान्वृक्षानवारिवेगो महानिव ।

[(l 1) Ś1 D6 निर्दहतीव, V1 D3 आरुज(D3 °रुन)तीव; B1 आव्यजतीव, B4 आरुज व, D5 M4 तु(M4 स) रुजतीव. —(l 2) D5 -रुहान्, M4 रुहो (for -रुहान्) D3 महानि*. D4 7 वायुवेगहतानिव (for the post half)]

—Thereafter Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 read st 54

56 [a]) M3 moth-eaten for हा —After 56[ab], Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1496* हा पितृप्रिय मे नाथ हा ममासि गत सुत ।
हा कौसल्ये विनश्यामि हा सुमित्रे तपस्विनि ।
हा नृशंसे ममामित्रे कैकेयि कुलपासनि ।
इति मातुश्च रामस्य सुमित्रायाश्च सनिधौ ।

तथा तु दीनं कथयन्नराधिपः
प्रियस्य पुत्रस्य विवासनातुरः ।
गतेऽर्धरात्रे भृशदुःखपीडित-
स्तदा जहौ प्राणमुदारदर्शनः ॥ ५७

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे अष्टपञ्चाशः सर्गः ॥ ५८ ॥

[(l 1) M2 पुत्र (for पितृ-) K(ed) [अ]घ क (for मम) Dg1 Dd1 Dm1 T2 सुत, Dt1 om (hapl ?) नुत —(l 2) Dt1 Dd1 Dm1 न पश्यामि, T2 न शिष्यामि, M3 विनशिष्यामि (hypm) (for विनश्यामि) T3 सौमित्रे —(l 3) G1 M3 कैकेयी (sic) Dg1 T G M1 2 कुलपासि(Dg1 °श)नि —(l 4) T1 M2 रामस्य मातुश्च (by transp), T2 रामश्च (sic) मातुश्च]

—[d]) Dg1 G M1 3 शयनातम् (for जीवितान्तम्) —For 56, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1497* हा पुत्र हा राम इति ब्रुवन्नेव गतैर्नृप ।
तत्याज सुप्रियान्प्राणानायुषोऽन्ते सुदुस्त्यजान् ।

[(l 1) Ś1 D2 4–7 हा राम हा पुत्र (by transp) B1 4 M4 हा पुत्र राम इति च (for the prior half) B4 एव (for एव) D2 ब्रुवते शयनैर्नृप, D5 शनैरेव ब्रुवन्नृप (for the post half) —(l 2) Ñ2 B1 3 D4 स्व(D4 तु)प्रियान् (for सुप्रि°) D4 पुत्रान् (for प्राणान्) Ñ2 B1(*sup. lin* as above) 3 4 पुत्रशोकेन दु खित (for the post half)]

57 [a]) K(ed) यदा (for तथा) Ś1 Ñ2 B D4–7 स, Dm1 (before corr) नु (for तु) Ñ2 B1 2 4 Dt1 Dm1 (before corr as in text) D5 T1 3 G3 M2 3 दीन· V1 D1–3 M4 इति प्रनुप्त (D3 °युक्त, M4 °युक्त) कथ° —[b]) Ñ2 B3 प्रिया स्व(B3 सु)पुत्ररय (for प्रियस्य पु°) Ś1 Ñ2 B D5 6 विवास(B4 om विवाम)सकथा, V1 D1–3 M4 विवासकारण, D4 7 °समस्तकथा —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 शय(D3 यश [meta])नीयमस्थितो —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 जहौ प्रिय जीवितमात्मनस्तदा(B1 °था)

Colophon —Before Sarga name, Ś1 ins ॐ twice —*Sarga name* Ś1 ब्रह्मशाप, Ñ2 B D6 ब्रह्मशापाख्यान (B2 °शापाख्यापन), V1 D1 2 5 दशरथप्राणत्याग, D3 4 7 दशरथमरण(D3 °थविपत्ति) —*Sarga no* (figures, words or both) B1 D3 6 7 om, Ś1 70, Ñ2 V1 B3 M4 66, B2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 64, B4 62, D1 122, D2 5 69, D4 65 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, T2 श्रीरामचन्द्राय नम, G श्रीरामाय नम.

५९

अथ रात्र्यां व्यतीतायां प्रातरेवापरेऽहनि ।
बन्दिनः पर्युपातिष्ठंस्तत्पार्थिवनिवेशनम् ॥ १
ततः शुचिसमाचाराः पर्युपस्थानकोविदाः ।
स्त्रीवर्षवरभूयिष्ठा उपतस्थुर्यथापुरम् ॥ २
हरिचन्दनसंपृक्तमुदकं काञ्चनैर्घटैः ।
आनिन्युः स्नानशिक्षाज्ञा यथाकालं यथाविधि ॥ ३

59

☞ Ñ1 missing for Sarga 59 (cf v l 1058*) Dm1 begins with ॐ, M1 2 श्रीरामाय नम —Before 1, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 ins

1498* विलप्याथ तमेव तु तूष्णीं भूत नराधिपम् ।
सुप्त इत्यवगम्यार्ता कौसल्या न व्यबोधयत् ।
अनुक्त्वैव च भर्तारं किंचिच्छोकश्रमालसा ।
सुष्वाप शयने भूय पुत्रशोकार्तमानसा ।

[(l 1) Ś1 D6 अप्येव (for एव तु) V1 M4 तमेव विलपित्वामे (M4 °त्वा तु), D1 तमेव प्रविलप्यार्ता, D2–5 7 तमेव विलपत तु (D2 °पत्यार्त) (for the prior half) V1 B1 D1–5 7 तूष्णीभूत (sic) —(l 2) D3–5 7 M4 सुप्तम् V1 [ए]व सत्यार्ता, D6 [अ]वगम्यती (for [अ]वगम्यार्ता) V1 D3 वि(D3 व [sic])बोधयेत्, B3 व्यवर्पयत् (sic), D7 प्रबोधवत् (for व्यबोधयत्) —(l 3) Ś1 D6 अनुक्तमत (sic), Ñ2 अनुक्तेव च, V1 अनुक्ते चैव, D3 न तूक्त्वैव च V1 D1–3 राजानं (for भर्तारं) Ś1 D6 -श्रमाकुला, Ñ2 B D1 -समाकुला, D2 -समानसा (for श्रमालसा) —(l 4) D3 repeats erroneously the prior half of l 2 in place of the prior half of l 4]

1 [a]) Ś1 रात्रौ D6 अर्धरात्रौ (sic) Dg1 वितीताया (sic) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 सध्याकाल(D2 5 °ले) उप(D5 व्यव)स्थिते —D2 om 1[cd] —[c]) Some MSS वन्दिन which is ignored here and below Ñ2 erroneously repeats पातिष्ठन्. —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3–7 M4 पार्थिव (Ñ2 B3 4 D1 4 5 7 °व) प्रतिबोधका —After 1, Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 ins

1499* तेषा तु समुपश्रुत्य सूतमागधवन्दिनाम् ।
सर्वा बुबुधिरे सुप्ता नृपान्त पुरयोषित· ।

[(l 1) Ś1 तत्तदुपश्रुत्य, V1 D1 3 M4 स्वनमु°, D6 तु तदु° (for तु समु°) M4 तेषा स्वागतव° (for the post half) —(l 2) Ñ2 B(B2 before corr as above) तूर्णं, D3 सर्वा, M4 तत्र (for सुप्ता) M4 राजात पुर-],

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1–3 ins

1500* सूता परमसस्कारा मागधाश्चोत्तमश्रुता ।
गायका स्तुतिशीलाश्च निगदन्त पृथक्पृथक् ।
राजान स्तुवता तेषामुदात्ताभिहिताशिषाम् ।
प्रासादभोगविस्तीर्ण स्तुतिशब्दो ह्यवर्तत ।
ततस्तु स्तुवता तेषा सूताना पाणिवादका ।
अपदानान्युदाहृत्य पाणिवादानवादयन् ।
तेन शब्देन विहगा प्रतिबुद्धा विसस्वनु ।
शाखास्था पञ्जरस्थाश्च ये राजकुलगोचरा ।
व्याहृता पुण्यशब्दाश्च वीणाना चापि नि स्वना ।
आशीर्गेय च गाथाना पूरयामास वेश्म तत् ।

[(l 1) T1 परमसत्कारा Dg1 Dt1 T1 2 G3 M2 Cv m g k tp मगधाश्च, Ct as above (for मागधाश्च) D4 5 7 बहुश्रुता, T1 [उ]त्तमाशिष (for [उ]त्तमश्रुता) —(l 2) D4 6 7 T1 G2 M1 3 गायना, G3 गादिन, Cl t °का (as above) Dt1 D4 7 Ck t श्रुति, Cr as above (for स्तुति-) Dd1 Dm1 निनद्य —(l 3) Dm1 तत्र (for तेषाम्) Dd1 Dm1 उत्तम-, G1 उदित (for उदात्त) T3 -[अ]भिहिताशिषा Dt1 उदात्ताभि · शि , D4 5 7 दामागधवन्दिनां (for the post. half) —(l 4) T G1 2 M1 2 व्य(T2 प्र)वर्तत, G3 M3 [ऽ]भ्यवर्तत, Cm as above (for ह्यवर्तत) D4 5 7 प्रासादभागे विस्तीर्णे गीतशब्दोऽभ्यवर्तत —(l 5) D4 5 7 तेषा स्तुवता तत्र (for the prior half) D4 सुवर्णाभिहिताशिषा (sic), D5 सुवर्णाभिहिताशिष, D7 सुवर्णाभि शुभाशिषा (for the post half) —(l 6) G3 [उ]पाहृत्य (for [उ]दा°) Dm1 (before corr as above) T1 M3 पाणिवाद्यानि, G2 3 M1 2 Cv g k पाणिवादान्, Ct °दानि (as above) D4 5 7 अजनाने व्य(D5 °प्यु, D7 °व्य)पावृत्ते न निनेष(D5 निनेच त)मवेक्ष्य च —(l 7) Dd1 प्रति- (for तेन) D4 ते मर्त्ये (for विहगा) G1 प्रतिबुध्य Ck t सस्वनु Dt1 Dd1 Dm1 च सस्वना (Dt1 °नु), T2 3 G3 M2 3 विवस्वनु D4 5 7 विप्रबुद्धा नि(D5 प्र)चुकुशु (for the post half) —G2 reads l 8 (var) twice —(l 8) G2 (second time व्याहृता) M1 शाखिका (for शाखास्था) Cr राजगृह- (for °कुल-) Dd1 Dm1 -बोधका (for -गोचरा) —(l 9) T3 G2 M1 चैव (for चापि). Some MSS निस्वना D4 5 7 पुण्याहोंकारशब्दाश्च वाचनेषु द्विजेरिता —(l 10) Dm1 आशीर्जयाश्च, D5 आत्माशीर्गेय- (for आशीर्गेय च) D4 5 7 °थाश्च तद्वेश्म समपूरयन्]

2 [a]) Ñ2 V1 B D1–3 M4 स्व(Ñ2 सु)कर्मभिश्चाप्यु (B3 4 M4 °भ्यु)चितै —[b]) ❀ Cv पर्यवस्थान परिचरण । ❀ Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 राजोपस्थानकारिण —[c]) Dd1 Dm1 D1 4 5 स्त्रीवर्ष(D5 °वेष)धर-, G3 त्रिवर्षवर- (sic) —D6 reads from 2[d] up to हा in l 2 of 1501* in marg —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 नराधिपं, Dt1 Dd1 Dm1 यथा पुरा, D4 5 7 यथाविधि (for यथापुरम्)

3 [a]) D4 5 7 वारि (for हरि-) T3 -सयुक्तम्, M3 -सवृत्तम् (for -सपृक्तम्) —[b]) D4 7 उपात्त, D5 उपाते (for

मङ्गलालम्भनीयानि प्राशनीयानुपस्करान् ।
उपनिन्युस्तथाप्यन्याः कुमारीबहुलाः स्त्रियः ॥ ४
अथ याः कोसलेन्द्रस्य शयनं प्रत्यनन्तराः ।
ताः स्त्रियस्तु समागम्य भर्तारं प्रत्यबोधयन् ॥ ५
ता वेपथुपरीताश्च राज्ञः प्राणेषु शङ्किताः ।
प्रतिस्रोतस्तृणाग्राणां सदृशं संचकम्पिरे ॥ ६
अथ संवेपमानानां स्त्रीणां दृष्ट्वा च पार्थिवम् ।
यत्तदाशङ्कितं पापं तस्य जज्ञे विनिश्चयः ॥ ७

उदक) —ᶜ) G1 स्थान- (for स्नान-) D4 प्रायश स्नानशीलैस्तैर्, D5 प्रापयन्स्नानशीलज्ञा, D7 प्रायश स्नानसशीलैर् —For ३, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 subst

1501* गन्धाम्बुपरिपूर्णांश्च कुम्भान्काञ्चनराजतान् ।
उपतस्थुरुपादाय स्नापका पुरुषा नृपम् ।

[D6 reads up to दा in l 2 in marg (cf v l 2) —(l 1) B4 गगाबु, D1 सुगध- (for गन्धाम्बु-) D2 तु (for च) B4 कुमान्राजतकाचनान् (for the post half) —(l 2) Ś1 D6 समादाय (for उपा°) B4 स्नातका Ś1 D6 त नृपालय, M4 पुरुषर्षभ]

4 V1 om (hapl ? cf 1501* and 1504*) 4–5ᵇ —ᵇ) Cr m प्राशनीयान् (as in text) Cr उपस्कारान् (sic) Ś1 Ñ2 B D1-3 6 M4 तथैवान्यमु(B1 D1-3 M4 °द्र)पस्कर (B1 °स्कृत), Dg1 Dt1 Dd1 D5 T3 G2 M1-3 Cg k t प्राशनीयान्यु°, D4 7 °यानि वा विभो —ᶜ) T3 G M1 उपानिन्युस् T1 यथाप्यन्या, G1 तथा ह्यन्या Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 उपानिन्युस्तथा पुण्या, D4 5 7 तत्र चो(D5 तत्तत्रो)पनयाचक्रु, M2 3 उपानिन्युरथाप्यन्या —For 4ᶜᵈ, Ś1 Ñ2 B D1-3 6 M4 subst

1502* यथायोगमुपाजहुरुपचारविचक्षणा ।

[D2 यथायोग्यम् B3 उपजग्मुर् (for °जहुर्) Ś1 B2 D6 उपचार]

—After 4, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1-3 ins

1503* सर्वलक्षणसपन्न सर्वं विधिवदर्चितम् ।
सर्वं सुगुणलक्ष्मीवत्तद्बभूवाभिहारिकम् ।
तत्तु सूर्योदय यावत्सर्वं परिसमुत्सुकम् ।
तस्थावनुपसप्राप्त किस्विदित्युपशङ्कितम् ।

[(l 1) M1 2 सर्व, Cm g as above (for सर्व-) T3 अच्युत (for अर्चितम्) —(l 2) Dg1 reads in marg, T3 सगुण- (for सुगुण) D4 7 सर्वस्वगुणलक्ष्मीक, D5 सर्वसद्गुण° (for the prior half) Dt1 अभूद् (for बभूव) D5 [अ]वहारिक, M1 [अ]भिहारक —(l 3) Dt1 G1 तत, D4 7 तत्र (for तत्तु) D4 6(after corr as above) 7 G1 M3 सूर्योदयाद् Dg1 तावत् (for या°) —(l 4) M3 किंचिद् (for किस्विद्).]

5 V1 om 5ᵃᵇ (cf v l 4) —ᵃ) D5 कथया (sic) (for अथ या) Dg1 D5 7 G3 M3 कौश(G3 M3 °स)लेन्द्रस्य —ᵇ) G3 शयान —ᶜᵈ) T2 च (for तु) G2 M1 सन्यबोधयन्, Cr m g t प्रत्य° (as in text) D4 5 7 ता स्त्रियो वत्सला(D5 °यस्तत्समा) जग्मुर्भर्तुरप्रतिबोधनात् —For 5, Ś1 Ñ2 B D1-3 6 M4 subst, while V1 subst l 2 only for 5ᶜᵈ

1504* अभ्येत्य चोपचारज्ञा शयनीये नराधिपम् ।
स्त्रिय प्रबोधयाचक्रुरादित्योदयशङ्कया ।

[(l 1) D1-3 M4 अ(D2 य)थाभ्येत्य (for अभ्येत्य च) M4 शयनीयतले नृप (for the post half) —(l 2) M4 प्रबोधन चक्रुर् and काक्षया (for प्रबोधया° and -शङ्कया respy)], and then cont

1505* प्रबोध्यमानोऽपि यदा नाबुध्यत स पार्थिव ।
आ सूर्योदयनात्सुप्तस्ततस्ता शङ्किता स्त्रिय ।

[(l 1) Ś1 Ñ2 B1 3 प्रबुध्यमानो V1 D2 3 न प्रा(D3 व्य)-बुध्यत, B2 M4 नावबुध्यत(M4 °ति), D1 न प्रबुध्यति (for नाबुध्यत स) —(l 2) V1 आसूर्योदयात् (subm) D3 सूतस् (sic) (for सुप्तस्) V1 दृरस्था (for ततस्ता) M4 शङ्किताभवन्]

—After 5, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

1506* तथाप्युचितवृत्तास्ता विनयेन नयेन च ।
न ह्यस्य शयन स्पृष्ट्वा किंचिदप्युपलेभिरे ।
ता स्त्रिय स्वप्नशीलज्ञाश्चेष्टासचलनादिषु ।

[(l 1) Dt1 T1 अथ (for तथा) M2 3 -वृत्ताता Dg1 च in marg —(l 3) G1 या स्त्रिय, G3 ता दीना M1 -सवलनादिषु],

while D4 5 7 ins

1507* न त्वस्य शयने स्पष्ट काश्चिदप्युपलेभिरे ।
उचिताश्च प्रशीलज्ञाश्चेष्टा सकुचनादय ।

[(l 1) D5 ननु and स्पृष्टा (for न तु and स्पष्ट respy) —(l 2) D7 सकोचनादय D5 उचितास्ता सुशीलज्ञा श्रेष्ठा सकुशलादिषु]

6 Dg1 reads 6 in marg —ᵃ) M4 भी- (for ता) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 -समावि(D1 3 °ष्टि)ष्टा, D4 7 -गृहीताश्च, D5 -गृहीत्वा च (corrupt) (for -परीताश्च) —ᵇ) V1 D1-3 M4 प्रेक्ष(D1 2 °क्ष्य)माणा नराधिप —ᶜ) B1 3 4 Dg1 D1-3 5 प्रतिश्रोतस् Ś1 D6 तृणात्रेण, G2 त्रियाग्राणा (corrupt) (for तृणाग्राणा) —ᵈ) B2 सदृश (sic) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 प्र(M4 च)चकपिरे(B4 °क), Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 3 M3 Cm g t सचकाशिरे, D5 सप्रचक्रिरे

7 For 7–9, V1 subst l 5–14 of 1512* —ᵃ) Dt1 Dd1 Dm1 Ct सदेहमानाना Ś1 Ñ2 B D5 6 अथ तासा परित्रास (B2 °साद्), D4 7 अथ ता सपरित्रस्ता —ᵇ) Ś1 D6 दृष्ट्वा दृष्ट्वा, Ñ2 B D4 5 7 दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा (for स्त्रीणा दृष्ट्वा) M3 [अ]थ (for च) —ᶜ) Dm1 D4 7 तत् (for यत्) —ᵈ) Dt1 तदा, Ct as in text (for तस्य) Ś1 राज्ञे, D4 7 राज्ञो (for जज्ञे).

ततः प्रचुक्रुशुर्दीनाः सस्वरं ता वराङ्गनाः ।
करेणव इवारण्ये स्थानप्रच्युतयूथपाः ॥ ८

तासामाक्रन्दशब्देन महसोद्गतचेतने ।
कौसल्या च सुमित्रा च त्यक्तनिद्रे बभूवतुः ॥ ९

—After 7, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1-3 ins

1508* कोसल्या च सुमित्रा च पुत्रशोकपराजिते ।
प्रसुप्ते न प्रबुद्ध्येते यथाकालसमन्विते ।
निष्प्रभा च विवर्णा च सन्ना शोकेन सनता ।
न व्यराजत कौसल्या तारेव तिमिरावृता ।
कौसल्यानन्तरं राज्ञः सुमित्रा तदनन्तरम् ।
न स्म विभ्राजते देवी शोकाश्रुलुलितानना ।
ते च दृष्ट्वा तथा सुप्ते उभे देव्यौ च तं नृपम् ।
सुप्तमेवोद्गतप्राणमन्तःपुरमदृश्यत ।

[(l 2) D5 प्रसुप्त न D4 5 [अ]वबुद्ध्येते, D7 G1 वि(G1 न)-बु°, G3 °द्धेन (for प्रबुद्ध्येते) G1 तथा, M3 moth-eaten (for यथा-) D4 5 7 यथाकाल श्रमान्विते, M1 यथाकाले स° (for the post half) —(l 3) Dt1 G1 मा (for the first च) T3 श+ ++ (lacuna) (for शोकेन स°) —(l 4) T3 तिमिरे वृता —(l 6) M2 स (sic) (for स्म) M3 वि जते (moth-eaten) —(l 7) T2 G3 पृष्ट्वा (for दृष्ट्वा) Dg1 Dt1 Dm1 तदा, G1 यथा (for तथा) G1 2 M1 2 उभौ (sic) (for उभे) D4 5 7 नृपं च तं (by transp) —(l 8) D7 [उ]द्गत Cv अत परम् (for अन्तःपुरम्) T3 अनष्यत, Ct*p* अमन्यन (for अदृश्यत) —For l 3-8, D4 5 7 subst

1508(A)* शृण्वन्ती मनुजेन्द्रस्य यथाचेष्टितं निशि ।
निद्रयापहृता त्वासीद्राममाता विशेषतः ।
ते च सुप्ते तथा दृष्ट्वा उभे देव्यौ नृपं च तम् ।
सुप्तमेवोद्गतप्राणं जज्ञिरे ताः स्त्रियः पुनः ।
अथ तत्रापरा नार्यस्ताश्च सजातसभ्रमाः ।
शङ्किताः समवेक्षन्त भूय एव नराधिपम् ।
निर्गतं सलिलं घोरं नेत्रयोरुभयोरपि ।
शीतलत्वं च गात्राणां तदा बुबुधिरे स्त्रियः ।
अथ बुद्ध्वा गतप्राणं सर्वाश्चिह्नैर्नराधिपम् ।
तं नरेन्द्रं महिष्यस्ता महसा सप्रचुक्रुशुः ।
ततः प्रमुमुचुः कण्ठाद्विस्वरानघशंसिनः ।
हा भर्तरिति दुःखार्ता निपेतुश्च महीतले ।

[(l 1) D5 यथा जागरितं (for °चेष्टितं) —(l 2) D5 च (for तु) —(l 3) D4 7 यथा (for तथा) —(l 5) D5 याश्च (for ताश्च) —(l 7) D5 विनिःश्वासालय (for निर्गतं सलिलं). D7 नेत्रयो ..रपि (for the post half) —(l 8) D5 गात्रस्य —(l 10) D5 नरेंद्र तं (by transp), D7 तं नरेंद्र- —(l 11) D4 7 कष्टाद् (for कण्ठाद्) —(l 12) D5 निपेदुश्च (for °पेतुश्च)]

8 [a]) G3 सर्वा, M2 भीता (for दीना) —[b]) G1 2 M1 सस्वरास् M3 ~+ताना (moth-eaten) —For 8^{ab}, D4 5 7 subst and read after 8^{cd}

1509* दुःखं न सहितुं शेकुर्लब्धसत्त्वास्तु याः स्त्रियः ।

[D5 न्युक्रुशुस्ताः स्त्रियः (for the post half)]

—[d]) D4 7 सिंह(D7 °ह)प्रहतयूथपा —Ś1 Ñ2 B D6 subst for 8, while D1-3 M4 subst for 7-8

1510* ता वेपमाना सभ्रान्ता मृतं दृष्ट्वा नराधिपम् ।
हा नाथ हा मृतोऽसीति पतिता व्यचुक्रुशुः ।

[(l 1) M4 प्रेक्षमाणा (for मृतं दृष्ट्वा) —(l 2) B3 *sup lin* पति in पतिता D1-3 M4 हा मगता हा नाथ मृतोसीति विचुक्रुशुः]

9 [a]) D4 7 स्तासामाक्रन्दशब्देन —[b]) D4 5 महसोद्भ्रान्तलोचना (D5 °ने), G2 M1 °सोद्धृतचेतने, Cv r m g as in text —For 9^{ab}, Ś1 Ñ2 B D1-3 6 M4 subst

1511* तासां तेनार्तनादेन महता शयिते तदा ।

[D1 शयने (for शयिते) D1-3 M4 तुमा (for तदा)]

—[d]) Ś1 Ñ2 B D6 बुबुधाते सुदुःखिते, D1-3 M4 बुबुधातेर्त-(D3 °ते) मानसे —After 9, Ś1 Ñ2 B D1-3 6 M4 ins, while V1 subst l 5-14 only for 7-9

1512* हा हा किमेतदित्युक्त्वा सहसोद्वेगमागते ।
उत्थाय शयनात्क्षिप्रं राजानमुपतस्थतुः ।
दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च भर्तारं ते देव्यावतिदुःखिते ।
सुप्तमेवोद्गतप्राणं भृशं चुक्रुशतुस्तदा ।
तेन शब्देन सभ्रान्ताः सर्वशोऽन्तःपुरस्त्रियः ।
सर्वाश्चुक्रुशुरत्र हर्यक्षत्रासिता इव ।
ईरितोऽन्तःपुरस्त्रीभिरार्ताभिः स स्वनो महान् ।
पुरीं तां पूरयामास बोधयन्निव सर्वशः ।
ततः सभ्रान्तमनसस्तेन शब्देन बोधिताः ।
अनाहूताश्च विविशुर्नृपवेश्मापराः स्त्रियः ।
ताश्च ताश्चैव सहस्य ततस्ताः सर्वशोऽङ्गनाः ।
रुरुदुश्चुक्रुशुश्चैव नृपे पञ्चत्वमागते ।
अथायोध्या पुरी कृत्स्ना तेन शब्देन मोहिता ।
सवृद्धबाला चुक्रोश राजव्यसनदुःखिता ।

[B4 om l 1-3 Ś1 D6 om l 1 —(l 1) D3 om इति (subm) —Ñ2 om l 2 —(l 3) Ś1 D6 मृतं (for स्पृष्ट्वा) D1-3 M4 तेपि देव्यौ सुदुःखिते (for the post half). —(l 4) Ś1 [उ]द्गत M4 उच्चुक्रुशुः (for चुक्रुशतुः) D1-3 M4 तत —After l 4, M4 ins

1512(A)* तेन शब्देन सत्रस्ता भृशमुच्चुक्रुशुः स्त्रियः ।

—(l 5) V1 ता वेपमाना (for तेन शब्देन) M4 सत्रस्ता (for सभ्रान्ता) Ś1 D6 तयोस्तद्रुदितं श्रुत्वा (for the prior half) Ñ2 D1 सर्वशोतं पुरे (Ñ2 °पुरे ये [hypm]) —After l 5, B3 ins l 11 (var) for the first time, repeating it in its proper place —B1 om (hapl) l 6-10

कौसल्या च सुमित्रा च दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च पार्थिवम् ।
हा नाथेति परिक्रुश्य पेततुर्धरणीतले ॥ १०
सा कोसलेन्द्रदुहिता वेष्टमाना महीतले ।
न बभ्राज रजोध्वस्ता तारेव गगनच्युता ॥ ११
तत्समुत्रस्तसंभ्रान्तं पर्युत्सुकजनाकुलम् ।
सर्वतस्तुमुलाक्रन्दं परितापार्तबान्धवम् ॥ १२

—(l 6) Ś1 D6 सहसा (for सवशश्) V1 अवयस्, B4 कुर्युश्च, D2 कुर्वयंस् (sic) (for कुरयंस्) —(l 7) D3 ईरितोत .र- B3 सुस्वरो, B4 सुस्वनो D2 तामिरुच्चस्वनो महान् (for the post half) V1 D1 ईरितोत पुरे स्त्रीमिस्ताभि स नि(D1 च)स्वनो महान् —(l 8) Ś1 D6 वोधयश्चैव, B3 रोदयन्निव, D3 बोध न्निव D1 2 सर्वत —(l 9) B2 D1–3 मोहिता (for बोधिता). V1 सभ्रातमनसस्तेन शब्देन मोहिता जना —(l 10) Ñ2 तानाहूताश्च, V1 D1–3 अनाहूतापि(D2 °स्तु) Ś1 D6 आविशत नृपाहूता, B2 4 अविशन्नप्यनाहूता (for the prior half) Ś1 V1 पुरस्त्रिय, D6 M4 परस्त्रिय —B3 reads l 11 for the first time after l 5 —(l 11) Ñ2 B3 चैताश्, D2 ततश् (for च ताश्) Ś1 सहृत्य B2 4 सघशो (for सर्वशो) Ś1 D6 शतशोथ सहस्रश (for the post half) B3 (first time) ताश्चैव सहृत्य ततस्ताश्चैव सर्वशोंगना —(l 13) M4 तथा (for अथ). Ñ2 B1–3 (B3 also as above) सर्वा (for कृत्स्ना) Ś1 B1 2 D1–3 6 बोधिता, V1 पूरिता (for मोहिता) —After l 13, B3 ins

1512(B)* आगता नृपतेर्वेश्म शोकेन परिपीडिता ।

—(l 14) V1 सबालवृद्धा (by transp) Ś1 Ñ2 V1 B -कर्षिता, D6 -कर्शिता (for -दु खिता) D2 आवृद्धबालाश्चकुशु सर्वे व्यमनकर्शिता]

10 D2 om 10[ab] —[b]) M2 स्पृष्ट्वा (for दृष्ट्वा) M3 स्पृ ।। (moth-eaten) T3 G1 M2 त नृप (for पार्थिवम्) —[c]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G1 M3 भर्ते(Dt1 °,)ति (for नाथेति) B(ed) परिक्रुष्य —[d]) G3 निपेतुर् —For 10, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3(D2 l 2 only for 10[cd]) 6 M4 subst and read after 13

1513* ततो भृशार्ता कौसल्या सुमित्रा च सुदु खिता ।
निपत्य पृथिवीपृष्ठे वडवेव व्यवर्तत ।

[(l 1) D1 कौशिल्या Ś1 D6 चैव (for च सु-) —(l 2) V1 D1–3 M4 धरणीपृष्ठे Ś1 D6 बहुधैव (for वडवेव) Ś1 D6 व्यवेष्टना, Ñ2 B2 3 (orig) व्यचेष्टि(B2 °ष्ट)ता, B1 4 व्यचेष्टत, B3 (*sup lin*) व्यचक्षत, D1 व्यवर्तता, D2 3 व्यवर्तत], —All are followed by 1515* while D4 5 7 subst for 10

1514* सुमित्रया तु कौसल्या सह स्पृष्ट्वा जनाधिपम् ।
वदन्ती हार्यपुत्रेति निपपात महीतले ।

[(l 1) D5 च and नराधिप (for तु and जना° respy)]

11 T2 om (hapl) 11[ab] —[ab]) T3 कौसलेन्द्र- ❀ Ct अयोध्याजनपदवाची कोशलशब्दस्तालव्यमध्य कौसल्या- पितृदेशवाची तु दन्त्यमध्य । ❀ Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 चेष्टमाना For वेष्टमाना cf R 1 2 11[b] D4 5 7 सह(D5 सा हि) ताभि· म्प(D4 °-)त्नीभिर्वेष्टती(D4 °ष्टिता, D7 °ष्टित) जगतीतले —[c]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 भ्राजते, G1 बभौ तु, G3 M2 3 बभ्रा(M3 °ऽ)जे —[d]) Dd1 Dm1 T G1 2 M1–3 गगनाच्च्युता —For 11, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst and read after 1513*

1515* सपत्न्या सह दु खार्ता वेष्टमाना धरातले ।
पांसुरूषितसर्वाङ्गी कौसल्या न व्यराजत ।

[(l 1) Ś1 इव (for सह) Ñ2 B1 3 4 चेष्टमाना, B2 वेप° (for वेष्ट°) V1 D1–3 M4 चे(D1 M4 वे)ष्टती धरणीतले (for the post half) —(l 2) Ñ2 V1 B D1–3 पांशु- V1 D1–3 -गुण्ठित-, B1 -कर्षित-, D6 -भूषित- (for -रूषित-) Ñ2 B1 3 M4 व्यरोचत (for °राजत)]

—After 11, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1–3 ins

1516* नृपे शान्तगुणे जाते कौसल्या पतिता भुवि ।
क्षपद्ध्वस्ता स्त्रिय सर्वा हता नागवधूमिव ।
तत सर्वा नरेन्द्रस्य कैकेयीप्रमुखा स्त्रिय ।
रुदन्त्य शोकसतप्ता निपेतुर्गतचेतना ।
ताभि स बलवान्नाद क्रोशन्तीभिरनुद्रुत । [5]
येन स्फीतीकृत भूयस्तद्गृह समनादयत् ।

[D4 5 7 om l 1 and 2 —(l 2) Dg1 हता —(l 4) Dm1 रुदत (sic), T2 रुदत्य Dt1 -सतप्ता M2 गतचेतस D4 5 7 समीयुश्च म(D5 °माचष्टम)हीतले (for the post half) —(l 5) D4 5 7 सह महान्ना(D5 °ना)द Dg1 T3 अभिद्रुत —(l 6) D5 तेन (for येन) Dg1 स्वीतीकृत, Dt1 Dd1 D5 Ct स्फीतीकृतो, Dm1 T2 3 M1 Cr स्फीति°, M3 हीती°, K(ed) Cm g स्थिरी°, Cv as above (for स्फीतीकृत) D4 7 तेन स्फारीकृतेनाशु (for the prior half) Dt1 Dm1 D4 5 समनादयन्, Cm t °यत् (as above)]

12 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D1–3 6 M4 समुद्विग्न(Ś1 D6 °भ्रम)-, B4 समुद्भ्रान्त-, Dt1 Dd1 Dm1 परित्रस्त-, D4 °रत (for समुत्रस्त-) Ś1 D6 M4 उद्भ्रात(M4 °त-), Ñ2 V1 B3 Dt1 D3 -सभ्रात-, B4 -सत्रस्त D5 तत्सर्वत सुसभ्रात —[b]) V1 D2 T3 -समाकुल, M4 -जनावृत D4 5 7 पर्यश्रुनयनाकुल. —[c]) Dd1 Dm1 D5 T3 G1 3 तुमुलाक्रात, D4 7 विपुलाक्रद —[d]) D4 5 7 परिदेवार्तबाधव —For 12[cd], Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1517* परिदेवितार्तस्तनितरुदितोत्क्रुष्टमाकुलम् ।

[Hypm D2 परिदेवन- (for °वित-) Ś1 B1 D1–3 6 -स्त- (D1 3 6 स्व)नित Ñ2 B1–3 [उ]त्कुष्ट(B3 -[उ]त्पात)सकुल, V1 -[उ]त्क्रुष्टनादित, D1–3 M4 -[उ]त्क्रुष्टनादित]

सद्योनिपतितानन्दं दीनविक्लवदर्शनम् ।
बभूव नरदेवस्य सद्म दिष्टान्तमीयुषः ॥ १३
अतीतमाज्ञाय तु पार्थिवर्षभं
यशस्विनं संपरिवार्य पत्नयः ।
भृशं रुदन्त्यः करुणं सुदुःखिताः
प्रगृह्य बाहू व्यलपन्ननाथवत् ॥ १४

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकोनषष्टितमः सर्गः ॥ ५९ ॥

६०

तमग्निमिव संशान्तमम्बुहीनमिवार्णवम् ।
हतप्रभमिवादित्यं स्वर्गस्थं प्रेक्ष्य भूमिपम् ॥ १
कौसल्या बाष्पपूर्णाक्षी विविधं शोककर्शिता ।
उपगृह्य शिरो राज्ञः कैकेयीं प्रत्यभाषत ॥ २

13 a) V1 -नि तित-, B1 -निपातित-, Dg1 -निवर्तित- (for -निपतित-) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 5 6 M4 -[अ]नर्थं (for -[आ]नन्द) —b) Dt1 दीन M3 -. ।वदर्शन Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 विध्वस्तशयनासन (Ñ2 B2 4 °शन), D4 5 7 दीप- (D5 °ह)प्रम्लानदर्शन —D2 om 13^{cd} —d) Ś1 D4-7 G1 गृह, V1 तदा, B2-4 सद्यो (for सद्म) D3 दिष्टयातम्, D6 दृष्टातम् Ś1 D4-7 आगत, V1 आयुष', D1 S एयुष' (for ईयुष) —After 13, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 (after 13^{ab}) 3 6 M4 read 1513* and 1515*

14 a) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 व्यतीतम् (for अ°) V1 च, D3 om (subm) (for तु) —b) D5 मनस्विन Ś1 Dt1 D6 T3 त (for स-) Dg1 सपरिवारि (sic) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 ता स्त्रिय, G3 योषित' (for पत्नय) —c) Ñ2 B रुदत्य, G1 M3 नदत्य, M1 नुदत्य (for रुदन्त्य) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 करुणाक्षरा गिर —d) M4 प्रसार्य Ś1 Ñ2 B1 2 4 D2 3 6 T3 G1 बाहून्, Dg1 बाहौ (for बाहू) M3 प्रगृ हू (moth-eaten) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 व्य(V1 ह्य)लपस्तु(Ś1 V1 D1 3 6 M4 °त, D2 °त्य [sic]) सर्वश, D4 7 व्यलपस्त्वना°

Colophon —*Sarga name* Ś1 V1 D1-3 6 अंत पुर (D3 °*)विलाप, Ñ2 B2-4 दशरथमरणेत पुराक्रद, B1 दशरथस्वर्गारोहण, D4 7 स्त्रीविलाप, D5 अमगलिक —*Sarga no* (figures, words or both) B1 D3 6 om, Ś1 71, Ñ2 V1 D7 M4 67, B2 3 D4 66, B4 62, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 65, D1 123, D2 5 70 —After colophon, D6 G M1 conclude with श्री(D6 om.)रामाय नम., T2 श्रीरामचन्द्राय नम

60

☞ Ñ1 missing for Sarga 60 (cf v l 1058*). Ś1 Dm1 begin with ॐ, M2 with श्रीरामाय नम

1 a) B3 सभ्रात, D3 सपन्न (for सशान्तम्) —M4 reads 1^{bc} twice —b) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 (both times) सशोषितम्, G3 तोय° (for अम्बुहीनम्) D5 महार्णवं (for इवा°) —c) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 (both times) अस्तंगतम्, Dt1 Dd1 Dm1 गतप्रभम् (for हतप्रभम्) —d) Ś1 V1 B D1-7 M2 4 स्वर्गत (for °स्थं) M3 moth eaten for क्ष्य पार्थि V1 T G2 M1 3 पार्थि(M3 **)वं (for भूमिपम्)

2 a) T3 पुत्रशोकार्ता (for बाष्पपूर्णाक्षी) —b) G2 M1 Ck विधवा (for विविध) D5 श्रमकर्शिता —d) G3 पर्यभाषत (for प्रत्य°) D4 5 7 व्यथिता विललाप ह —For 2, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 subst

1518* द्विविधेनापि दु खेन कौसल्या भृशदु खिता ।
भर्तु पादौ प्रगृह्यार्ता विललाप सुदु खिता ।

[(l 1) B3 M4 विविधेन B2 [अ]ति-, D2 [ए]व (for [अ]पि) V1 D1-3 M4 शोकेन (for दु खेन) M4 भृशविह्वला (for °दु खिता) —(l 2) V1 D2 3 M4 भृश तदा, B1 तपस्विनी, D1 पुनस्तदा (for सुदु खिता)]

—Thereafter all the above MSS cont

1519* कृतपुण्योऽसि नृपते शुद्धसत्त्वश्च मानद ।
यस्त्व प्राणान्परित्यज्य नाद्य शोचसि राघवम् ।
पुत्रशोकसमुद्भूतो हृन्मनोदेहतापन ।
त्वत्प्राणहरणो व्याधिर्मामनार्यां न बाधते ।
सत्यसधे महाभागे प्रधानाभिजनात्मनि ।

सकामा भव कैकेयि भुङ्क्ष्व राज्यमकण्टकम् । त्यक्त्वा राजानमेकाग्रा नृशंसे दुष्टचारिणि ॥ ३

एष त्वय्यनुरूपो वै भाव करुणवेदिनि ।
अहमेवाशुद्धसत्त्वा नीचा चाद्दढसौहृदा ।
अजीवनार्हा जीवामि यत्त्वयाद्य विनाकृता ।
मृत्युरस्यामवस्थाया प्रशस्तस्ते नराधिप ।
जीवित मम चाप्यस्यामवस्थाया विगर्हितम् ।
अवस्थायामवस्थाया तत्तद्भवति पूजितम् ।
पूजित मरण तस्य यस्य जीवितमीदृशम् ।
यश्च शुद्धस्वभावस्त्वं पुत्रशोकार्तया मया ।
उक्तोऽस्यसकृत्परुष तन्मा दहति कल्मषम् ।
देवोपम नमस्तेऽस्तु शुद्धभाव महीपते ।
समन्युरेवासि मृत क्षामये त्वा प्रसीद मे ।
पुत्रशोकार्तया ह्युक्तो यन्मयास्यकृतज्ञया ।
तद्देवसत्त्व नामुत्र स्मर्तुमर्हसि मे प्रभो ।
अतिक्रम कस्य नास्ति विदुषोऽपि महीपते ।
अतिक्रममतो मे त्व मूढाया क्षन्तुमर्हसि ।
कृत्वानर्थं मूलहर राज्यलोभाद्विगर्हितम् ।
प्राप्तासि निरय क्षुद्रे कैकेयि दृढनिश्चये ।

[(l 1) D1 गुणगण्योसि M4 राजेंद्र कृतपुण्योमि (for the prior half) —(l 2) V1 D1 2 M4 नानु-, D3 मानु- (for नाथ) —(l 3) Ś1 D6 दारुणो, M4 हीमयो (for हृन्मनो-) —(l 4) V1 क्षुत्-, D6 तत् (for त्वत्-) Ś1 D6 -प्राणहरणाद् (for °णो) V1 मामनाथा, D2 मामवार्या, M4 मम नाथ (for मामनार्या) V1 M4 प्रबाधते, D1 2 तु बाधते (for न बाधते) —(l 5) V1 D1–3 M4 दृढव्रते (M4 °भक्तो) शुद्धसत्त्वे (for the prior half) V1 [अ]भिधनात्मनि (sic) —(l 6) Ś1 D6 न हि युष्मद्विधे युक्तो, V1 D1–3 M4 एष त्वय्ये (D2 °ये, D3 °यी)वानुरूपो (for the prior half) D2 करुणवेदिना —(l 7) V1 D1 3 अशुद्धसत्त्वाहमेव (D3 °त्वा हा राम), M4 अशुद्धभावा चाहमेव (hypm) (for the prior half) D1 निर्वाचा, M4 तथा च (for नीचा च) V1 दृढचित्ता विगर्हिता, B1 नीता वानू (*sup lin* also दृ)ढमाहृदा (for the post half) D2 अशुद्धसत्त्वाहमविनीता चादृढसौहृदा —(l 8) Ś1 D6 M4 या (for यत्) Ñ2 B [अ]हृ, M4 [अ]पि (for [अ]द्य) Ñ2 B3 निराकृता (for विनाकृता) —(l 9) V1 D1 प्रशस्त, D2 प्रवृत्तस् (for प्रशस्तस्) —(l 10) D2 3 वा (for च) Ś1 D6 न तु मे जीवित ह्यस्याम् (for the prior half) —V1 D1–3 M4 om. l 11–12 —(l 11) B1 (marg also as above) समस्ताया (for second अवस्थाया) —(l 13) Ś1 D6 यत्र, V1 D1–3 यदि, B2 यच्च, M4 यद्धि (for यश्च) Ś1 D6 तु (for त्व) —(l 14) B2 [अ]शेष (for [अ]सकृत्) Ś1 D6 परुष मुहुरुक्तोसि, V1 D1–3 M4 असकृत्परुषाण्युक्तस् (for the prior half) Ś1 D6 M4 मा (for मा) Ś1 D1 6 किल्विष (for कल्मषम्) —(l 15) D3 om ऽस्तु V1 शुद्धमेव, D3 °भा॰ (for °भाव) —(l 16) D2 इव (for एव) Ś1 D6 समन्युर्वासि मयि तत् (for the prior half) Ñ2 V1 B क्षमये (sic) (for क्षामये) —(l 17) Ś1 V1 D6 [अ]प्युक्तो, B2 त्यक्तो, B3 [इ]त्युक्तो (for ह्युक्तो) V1 [अ]द्य, B2 (*sup lin* also) 4 हि (for [अ]सि) Ś1 [अ]कृतात्मया, B3 [अ]कृतस्तया (sic) (for [अ]कृतज्ञया) —(l 18) V1 तदेतत्सत्त्वमुत्सृज्य, B2 D2 3 तदे (B2 °दे)व सत्त्व नामुत्र, D1 तन्मे ततस्त्व नामुत्र (for the prior half) Ñ2 B1 3 मे द्यर्हसि (for अर्हसि मे) Ś1 D6 [ऽ]नघ (for प्रभो) —(l 19) B4 विसयो (for विदुषो) Ñ2 B1 3 वा (for ऽपि) D1 महात्मने —(l 20) D6 अर्हति (for °सि) —(l 21) D3 कृतानर्थं (for कृत्वा°) V1 राज्यभोगाद्, D1 त्यज्य लोभाद्, D2 त्यज मोहाद्, M4 राज्यलोभ- (for राज्यलोभाद्) M4 -विगर्हिता (for विगर्हितम्) —(l 22) D3 प्राप्तोपि (for प्राप्तासि) D1 परम भद्रे (for निरय क्षुद्रे) V1 M4 दृढनिश्चया, B2 शठनिश्चये]

—After 2, D4 5 7 ins

1520* अशोच्य बत शोचामि या प्रेतमनुशोचति ।
नरेन्द्र कृतकृत्य त्वा शुक्त पुत्रानुशोचनात् ।
पुत्रशोकादय व्याधिर्बलवान्दीर्घवेदन ।
त्वत्प्राणहरणो मृत्युर्ममाय न हरत्यसून् ।
सत्यसधे महाभागे प्रसादाभिजितात्मनि ।
न हि युष्मद्विधे युक्तो भाव करुणवेदिनि ।
अहमेवास्मि नीचा च कदर्या न च सज्जना ।
अजीवनार्हा जीवामि दुर्बल प्राणिनो हितम् ।
अवस्थानमवस्थाया तत्तद्भवति पूजितम् ।
पूजित मरण तस्य यस्य जीवितमीदृशम् ।
पुत्रशोकादनुत्तीर्णा भर्तृशोकपरिप्लुता ।
रौद्रा विपरिवर्तामि विपन्ना शोकसंकटे ।
इद मूलहर लोभादनर्थमुपपाद्य हि ।
काममाप्नुहि कैकेयि लोके हि सुमहद्यश ।

[(l 1) D4 7 अनुशोचिमि (sic) (for °चति) —(l 2) D5 युक्त पुत्रस्य शासनात्, D7 युक्त पुत्रानु° (for the post half) —(l 4) D4 [अ]द्य (for [अ]य) —(l 5) D5 महाप्राज्ञे (for °भागे) —(l 6) D5 यन्मे (for न हि) D7 मुक्तो (for युक्तो) —(l 7) D5 अहमेकाकिनी जाता (for the prior half) —(l 8) D4 (also) 5 दुर्लभ (for दुर्बल) D5 प्राणिना हि तत् —(l 9) D5 अवस्थायाम् (for °नम्) D5 न त्वद्- (for तत्तद्) —(l 10) =l 12 of 1519* D4 मरण तस्य पश्यामि (for the prior half) —(l 13) D5 इम (for इद) —(l 14) D7 om (hapl) from the post half of l 14 up to 3^{a} D5 च (for हि)]

3 D7 om 3^{a} (cf v l 1520*) —^{b}) Ñ2 B3 भुक्त्वा (for भुङ्क्ष्व) D7 अक ... (for अकण्टकम्) —^{c}) D4 हित्वा, D5 7 हत्वा (for त्यक्त्वा) D4 5 7 एवा (D5 °वो)ग्रे, T3 G2 एकाग्र-, Ct as in text (for एकाग्रा) —^{d}) D5 शससे (for नृशसे). D4 5 7 पापकारिणि (D5 °ण [sic]) (for दुष्टचारिणि) —For 3^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

विहाय मां गतो रामो भर्ता च स्वर्गतो मम ।
विपथे सार्थहीनेव नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ ४
भर्तारं तं परित्यज्य का स्त्री दैवतमात्मनः ।
इच्छेज्जीवितुमन्यत्र कैकेय्यास्त्यक्तधर्मणः ॥ ५
न लुब्धो बुध्यते दोषान्किंपाकमिव भक्षयन् ।
कुब्जानिमित्तं कैकेय्या राघवाणां कुलं हतम् ॥ ६

1521* पति प्राणैर्वियोज्यैव धिक्कृते निर्वृता भव ।

[B4 विमोह्य, D2 M4 वियुज्य (for वियोज्य) Ś1 [ए]व, Ñ2 B1 3 4 त्व, B2 M4 [इ]ह (for [ए]व) Ś1 D6 विकृते, M4 धिकृता (for धिकृते)]

4 ^{a}) M3 मा (for मां).—^{c}) D4 5 7 विपिने (for विपथे) D5 सार्थहीने च —Dg1 reads 4^d in marg —^{d}) D4 5 7 न वर्तयितुम् (for नाहं जीवितुम्) —For 4, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst and read after 1532*

1522* विहाय मां वनं रामो भर्ता च त्रिदिवं गतः ।
सार्थाद्विव परिभ्रष्टा कापथे विचराम्यहम् ।

[(l 1) M4 विना च (for विहाय) V1 D3 मा (for मां) V1 D1–3 M4 गतो (for वनं) V1 D1–3 M4 वनं भर्ता च स्वर्गतः (for the post half) —(l 2) V1 सत्त्वाद्, B4 स्वार्थाद् (for सार्थाद्) Ś1 D6 कुपथे (for कापथे)]

—Thereafter all the above MSS ins a passage relegated to App 1 (No 20)

5 ^{a}) Dt1 तु, Dd1 Dm1 T2 च, D4 5 7 हि, G3 स- (for तं) Ctp परित्यज्य (for °त्यज्य) —^{b}) D4 7 जीवितम्, M2 दै . . म् (for दैवतम्) —^{c}) T2 उच्चैर् (for इच्छेज्) D4 7 जीवितम् (for जीवितुम्) —^{d}) Dg1 G1 3 M2 त्यक्तधर्मिणः, Cr m g t as in text (for °धर्मणः) D4 5 7 कैकेयीं धर्म(D5 पाप)चारिणीं —For 5, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1523* सुखभोगार्थदातारं दैवतं परमं पतिम् ।
का त्वन्या त्वदृते नारी लुब्धा प्राणैर्वियोजयेत् ।

[(l 1) Ñ2 -भोगात्तु-, B3 4 -भोगान्न- (for -भोगार्थ-). V1 पितरं (for परमं) —(l 2) V1 त्वज्ञा, D2 त्वया (sic) (for त्वन्या)]

—After 5, D4 5 7 ins

1524* वैधव्यमयशश्चेदं प्रेत्य चाकुशलं महत् ।
कर्मणानेन नीतासि तत्तु मे राज्ञि न प्रियम् ।

[(l 1) D7 चाकुशल —(l 2) D5 तेन (for [अ]नेन)]

6 ^{a}) T3 लुब्धा (sic) D4 न लुब्धो बध्यते दोषात् —^{b}) Dm1 विपाकम्, M3 जिपापम्, Cm as in text (for किंपाकम्) —^{c}) M2 -निमित्त- (for -निमित्तं) D4 5 7 कैकेयि (for कैकेय्या) Ś1 D6 क्व वा निमित्ते कैकेयि. —^{d}) Ś1 D4–7 रघूणां ते —For 6, Ñ2 V1 B D1–3 M4 subst, while Ś1 D6 subst for 6^{ab}

1525* लुब्धः कार्यमकार्यं वा न कीर्तिं निरयं न च ।
न धर्मं नापि वाधर्मं वेत्ति नैवायतीहितम् ।

[(l 1) Ś1 D6 कृत्वा (for लुब्धः) V1 D1–3 M4 लुब्धो न (D2 °ब्धेन, M4 °ब्धा न [sic]) कार्यं नाकार्यं (for the prior half) Ñ2 तु (for first न) V1 D1–3 M4 अनयं (for निरयं) D1 3 M4 नयं (for न च) —(l 2) Ś1 V1 D3 6 चापि (for नापि) Ś1 V1 D3 6 नाधर्मं, B1 [अ]धर्मं वा (by transp.), B2 D1 2 6 M4 चा°, B4 ४ धर्मं (for वाधर्मं) Ś1 D6 नेत्ति (for वेत्ति) Ś1 D6 तथेति, V1 [आ]यति हितं (sic), B1 D1 हिताहितं, D3 [अ]हिनं हितं (for [आ]यतीहितम्)]

—Thereafter all the above MSS cont

1526* अनियोगनियुक्तेन त्वया राज्ञा महात्मना ।
प्राणेभ्योऽपि प्रियः पुत्रो रामः प्रव्राजितो वनम् ।
यथा प्राणैः प्रियो रामस्त्यक्तो राज्ञा महात्मना ।
तद्वियोगात्तथा तेन त्यक्ताः प्राणाः सुदुस्त्यजाः ।
वैधव्यमयशश्चेदं लोके चैव विगर्हितम् । [5]
लोभात्त्वया त्रयोऽनर्था यत्प्राप्तास्तन्न मे प्रियम् ।
श्रीमानिन्दीवरश्यामश्चारुपद्मदलेक्षणः ।

[(l 1) Ś1 D6 त्वन्नियोग-, V1 D1–3 अनियोगे, M4 °गेज्वे (for अनियोग-) D1 [ऽ]नुयुक्तेन, D2 नियोगेन, D3 [ऽ]नियुक्ते (for -नियुक्तेन) Ś1 D6 राज्ञा चैव (for त्वया राज्ञा) D3 म'त्मना —(l 2) V1 D1–3 M4 प्राणै (D3 °ण) प्रियतरः पुत्रो (for the prior half) —(l 3) V1 D1–3 M4 इष्ट(M4 °स्थ) प्राणे (D2 °ण) प्रियतर(M4 °रो) राम पव्राज्य कानने(M4 रामो ज्ञा महात्मना) —(l 4) V1 B4 त्वद्, M4 त्वन्-) for तद्-) M4 -नियोगाद् (for -वियोगाद्) V1 अनाथेन, D1 M4 य(D1 त)थानेन, D3 यनाथनेन (sic) (for तथा तेन) —(l 5) V1 B2 D1 3 M4 चैव(B2 °व) (for चेदं) D2 वैधव्यमयशस्त्यं च (for the prior half) Ś1 D6 लोके चेदं, V1 D1 3 लोके न च, D2 कर्म चेदं (for लोके चैव) Ñ2 B3 4 विगर्हणं M4 लोके वचनगर्हितं (for the post half) —(l 6) V1 भोगात्त्वया, D1 लोभार्तया (for लोभात्त्वया) V1 D1 3 M4 शोभनं (for मे प्रियम्) D2 लोभात्त्वमेव जानासि कृतं कर्म न शोभनं —(l 7) M4 पद्मपत्र- (for चारुपद्म-).]

—After 6, D4 5 7 ins

1527* त्वन्नियोगनियुक्तेन महाराजेन राघवः ।
वनं प्रस्थापितो रामो नव वर्षाणि पञ्च च ।

—D4 5 7 cont , Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins. after 7 .

1528* स मामनाथा विधवा नाद्य जानाति धार्मिकः ।

[T3 M1 [अ]पि, G2 वि- (for [अ]ध) T3 G2 M1–3 राघव' (for धार्मिक)]

अनियोगे नियुक्तेन राज्ञा रामं विवासितम् ।
सभार्यं जनकः श्रुत्वा परितप्स्यत्यहं यथा ॥ ७
रामः कमलपत्राक्षो जीवनाशमितो गतः ।
विदेहराजस्य सुता तथा सीता तपस्विनी ।
दुःखस्यानुचिता दुःखं वने पर्युद्विजिष्यति ॥ ८

नदतां भीमघोषाणां निशासु मृगपक्षिणाम् ।
निशम्य नूनं संत्रस्ता राघवं संश्रयिष्यति ॥ ९

---

7 D4 5 7 read 7 after 9 —^{ab}) M1 अनियोग- (for °गे) T2 निमित्तेन Dm1 T3 अनियोगेन युक्तेन (for ^{a}). D4 5 7 कैकेय्या वि(D5 च)नियुक्तेन राज्ञा रामे विवासिते. —^{c}) D4 5 7 सभार्यो —^{d}) D4 7 परितप्यति T2 तथा (for यथा) —For 7, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1529* कैकेय्या वचनाद्राज्ञा श्रुत्वा राम विवासितम् ।
सभार्यो जनको राजा परितप्स्यत्यसशयम् ।

[(l 1) D3 6 राजा (sic) (for राज्ञा) B4 अश्रु (sic) (for श्रुत्वा) D1 निवासित —(l. 2) Ś1 V1 परितप्यति (for °प्स्यति)]

—After 7, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins 1528*, while D4 5 7 ins a passage relegated to App I (No 21).

8 ^{a}) D4 5 7 श्याम (for राम) —^{b}) Dt1 D4 5 7 T1 3 Cm t जीवन्, Ctp as in text (for जीव-) —After 8^{ab}, D5 ins l 1 of 1530* —^{d}) Dd1 Dm1 तथा दीना, D4 5 7 सा च वाला, G1 3 तथा सा च (for तथा सीता) Dt1 Ck t चारुतपस्विनी —^{e}) D4 7 दु खेपि (for दु खस्य) D4 5 7 नित्य (for दु ख) —^{f}) D4 7 साप्युद्विजिष्यति, D5 M2 °जेष्यति (M2 °ते), T2 °शिष्यते (sic), G1 3 Ck °ष्यते, Cm g as in text (for पर्युद्विजिष्यति) —For 8, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst, while D5 ins l 1 after 8^{ab} and l 3 after 8^{ef}

1530* पितुर्जीवितनाशाय रामो वनमितो गत ।
विदेहराजतनया सुकुमारी तपस्विनी ।
त्वत्कृते पापसकल्पे दु खान्यनुभवत्यसौ ।

[(l 1) D5 जीवे तु नाशाय (sic), M4 जीवितमादाय (for जीवितनाशाय) —(l 3) D5 न, M4 यत्- (for त्वत्-) D2 [ऽ]पापसकल्पो (for पापसकल्पे) V1 दु खिनी च, D5 दु खाननु- (for दु खान्यनु-)]

9 ^{a}) Dd1 नर्दता —^{b}) G2 निशा सा (for निशासु) —^{c}) Dt1 Ct निशम्यमाना, Dd1 Dm1 T3 G M1 Ctp निशम्य नाद (for निशम्य नून) —^{d}) M3 शमयिष्यति —For 9, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1531* उग्र प्रतिभयं नाद घोराणा मृगपक्षिणाम् ।
श्रुत्वा नूनं भयोद्विग्ना राम श्रयति मैथिली ।

[(l 1) V1 भीम (for नाद).—(l 2) B2 (marg. also as above) व्रजति (for श्रयति)]

—Then all the above MSS cont.

1532* यया वुद्धया त्वया राम पति त्यक्त्वा विवासित ।
धर्मात्मा भरतस्त्वा तु गर्हयिष्यत्युपागत ।
अनृशंसा पुरा भूत्वा धर्मिष्ठा च पुरा ह्यसि ।
केनेदानीं नृशसा त्वमधर्मिष्ठा च कैकयि ।
कथ चासौ महासत्त्वो दृढ राममनुव्रत ।
अपाप पापसकल्पे भरतो दूषितस्त्वया ।
रामवृत्तानुवर्ती हि भरत पापनिश्चये ।
नानुवर्त्स्यति ते वृत्त गर्हयिष्यति चागत ।
नृशसमयशस्य च लोके कर्म विगर्हितम् ।
यत्कृत्वा मन्यसे साधु तन्न साधु कृत त्वया ।
कि तु शोचामि भर्तार राम लक्ष्मणमेव च ।
उताहो त्वद्य वैदेहीमात्मान चापि दु खितम् ।
शोचितव्येषु युगपद्दुष्वन्येषु वै पृथक् ।
ममापि दु खभागिन्या मृत श्रेयो न जीवितम् ।

[(l 1) V1 D1 2 यथा (for यया) B4 तया (for त्वया) Ñ2 पतिं मुक्त्वा, V1 D1–3 पतिं हि(D1 ह)त्वा, B1 पतिमुक्त्वा, B3 पतिं युक्त्वा, M4 परित्यक्तो (for पतिं त्यक्त्वा) —(l 2) Ś1 D6 धर्मज्ञो (for धर्मात्मा) B2 ता ते, D3 ता तु, M4 त्वाग्रे (for त्वा तु) Ñ2 D2 गर्हय(D2 °हिंष्य)त्स्युपागत (for the post half) —(l 3) V1 [अ]पि (for च) V1 D1–3 कथ ह्यसि, M4 तपस्विनी (for पुरा ह्यसि) —(l 4) D1–3 M4 जाता (for केन) D3 अधर्मिष्ठा नृशसा त्वम् (by transp) D3 om च B3 केकयी, B4 कैकेयि —(l 5) B2 M4 कथ वासौ, B4 . . . च (for कथ चासौ) V1 D1–3 M4 राम दृढम् (by transp) —(l 6) Ś1 D6 -सकल्पो (sic) (for °ल्पे) Ñ2 भविता (for भरतो) —(l 7) V1 च (for हि) —(l 8) Ś1 D6 नानुवर्तेत, Ñ2 B3 4 M4 नानुवत्स्यति, V1 न निवत्स्यति, D2 नानुवर्वति V1 D1 2 चित्त (for वृत्त) —(l 9) B1 2 4 नृशस्यम् (for नृशसम्) Ś1 D6 अप्रशस्य, V1 अनृशस्य (for अयशस्य) V1 धर्मलोके, B2 3 (also) लोके धर्म-, D1–3 कर्म लोक (for लोके कर्म) D2 -विगर्हिते (for °तम्) —(l 10) Ś1 यत्र त्वा, D1 यत्त्वया (for यत्कृत्वा) D2 तत्तु, D3 तत्र (for तन्न) Ś1 D6 सुकृत पापनिश्चये (for the post half) —(l 11) Ś1 D6 नै शोचमि, Ñ2 B1 4 तु शो°, B2 3 D2 न शोचामि (for तु शोचामि) Ñ2 V1 B3 वा (for च) —(l 12) Ś1 D6 त्वपि(D6 °यि) (for त्वद्य) V1 B2 चाति-, D2 3 चाति-, M4 तु न (for चापि) B3 दु खिता (for °तम्) —(l 13) Ñ2 B1 3 [ए]तेषु (for [अ]न्येषु) V1 वा (for वै) —(l 14) B1 2 4 D1 [अ]ति- (for [अ]पि)]

—Thereafter, Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D1–3 6 M4 read 1522*, while B1 reads l 15–16 of App I (No. 20) and then reads 1522* —D4 5 7 read 7 after 9.

वृद्धश्चैवाल्पपुत्रश्च वैदेहीमनुचिन्तयन् ।
सोऽपि शोकसमाविष्टो ननु त्यक्ष्यति जीवितम् ॥ १०
तां ततः संपरिष्वज्य विलपन्तीं तपस्विनीम् ।
व्यपनिन्युः सुदुःखार्तां कौसल्यां व्यावहारिकाः ॥ ११

तैलद्रोण्यामथामात्याः संवेश्य जगतीपतिम् ।
राज्ञः सर्वाण्यथादिष्टाश्चक्रुः कर्माण्यनन्तरम् ॥ १२
न तु संकलनं राज्ञो विना पुत्रेण मन्त्रिणः ।
सर्वज्ञाः कर्तुमीषुस्ते ततो रक्षन्ति भूमिपम् ॥ १३

10 D4 5 7 om 10 —a) Ś1 D6 अजलश्चैव वृद्धश्च, Ñ2 V1 B D1–3 M4 अल्पापत्यो हि (V1 D1–3 °त्यश्च, B1 °ति) वृद्धश्च —b) B1 परि- (for अनु-) —c) Dg1 reads सोऽपि in marg Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 शोकाग्निसंतप्त, T3 G2 M1 शोकसमायुक्तो (for °समाविष्टो) —d) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 परि, Dt1 Dd1 Dm1 नून (for ननु) G2 त्यक्ष्यति जीवितु —After 10, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 ins

1533* साध्वि भर्तृव्रते देवि धन्या खल्वसि मैथिलि ।
समनु यसुता या त्व भर्तारमनुगच्छसि ।
भर्ता बन्धुर्गतिश्चैव गुरुर्दैवतमेव च ।
भर्तैव परम स्त्रीणामाश्रमस्तीर्थमेव च ।
इति ता पतिशोकस्य पुत्रशोकस्य चावशाम् । [5]
पतितामातुरा दीना क्रोशन्तीं कुररीमिव ।
सर्वत्रानाहृतद्वारो वसिष्ठो भगवानृषिः ।
व्यादिश्यानाययामास राजस्त्रीभिर्वलादिव ।

[(l 1) Ś1 D6 भर्तृरता (for °व्रते) —(l 2) D1 समदुःख-सुपायान (for the prior half) D1 अनुशोचसि —(l 3) M4 स्त्रीणा (for चैव) —B3 om (hapl) l 4 —(l 4) Ñ2 B2 M4 आश्रयम (for °मस्) —(l 5) V1 पतिता (for इति ता), D2 विलपन्तीं च, D3 पुत्रशोकस्य (for पति°) D2 पतिशोकस्य, D3 भर्तृशोक (for पुत्र°) B1 M4 transp पतिशोकस्य and पुत्रशोकस्य Ś1 D6 चातरे, Ñ2 B3 चारिणीं, B1 विह्वलां, B4 चाविधा (sic ?), D1 3 चोभयो (for चावशाम्) —(l 6) V1 D1–3 M4 अतरे, B2 4 अ(B4 ना)तरा (for आतुरा) Ñ2 कुररीरिव (for °मिव) —(l 7) M4 [अ]पावृतद्वारो —After l 7, Ś1 D6 ins

1533(A)* प्रविश्य राजभवन वारयामास ता सतीम् ।

—(l 8) Ñ2 B2 नाययामास, V1 D1 [अ]पनयामास, D2 [उ]-पनयामास, M1 [अ]थानयामास (for [आ]नाययामास) G(ed) इव (for इव)],

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins after 10

1534* साहमद्यैव दिष्टान्त गमिष्यामि पतिव्रता ।
इद शरीरमालिङ्ग्य प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ।
[(l 1) G1 अहम् (for साहम्)]

11 a) D4 5 7 अथ ता (D7 ता) (for ता ततः) D5 समभ्यस्य —c) D4 5 7 उप(D5 अभि)निन्युः, G2 M1 Cg व्यपनीय, Cgp अप° (for व्यपनिन्यु) D4 5 7 T3 G1 3 सुदुःखार्ता (for °र्तां) —d) D4 व्य हारिका, Cv °हारका —For 11, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1535* परिगृह्य च तामार्तां विलपन्तीमनाथवत् ।
अपनिन्यु प्रकर्षन्त्य कौसल्या राजयोषित ।

[(l 1) Ś1 Ñ2 B1 3 D6 [अ]थ, M4 [अ]पि (for च). —(l 2) D3 उपनिन्यु]

—then D3 cont

1536* अथ ता रामरामेति विलपन्तीं तपस्विनीं ।

—D3 further cont., while Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 cont. after 1535*, whereas D4 5 7 ins after 11

1537* ततस्तद्विजनीकृत्य मन्त्रिभि सह निश्चयम् ।
कृत्वा वसिष्ठो भगवान्प्राप्तकालमकारयत् ।

[(l 1) Ś1 B1 D6 ता (for तद्) Ś1 D6 सगन (for निश्चयम्) D4 5 7 सम्पूज्या(D5 °ज्य)ननुमान्य च (for the post half) —(l 2) D4 5 7 प्राप्तकालविधानज्ञो बुद्ध्या निश्चित बुद्धिमान्]

12 a) Dt1 Dd1 Dm1 तदा (for अथ) —For 12ab, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 (D7 followed by 1540*) M4 subst.

1538* शरीर कोसलेन्द्रस्य तैलद्रोण्या निवेश्य तत् ।

[Ś1 D6 न्यवेशयत्, V1 D1–3 M4 विसृज्य तत्, D4 5 7 अनाययत् (for निवेश्य तत्)]

—D4 5 cont, D7 cont after 1540*

1539* कैकयेषु प्रवसतोस्तदा राजकुमारयो ।
अमात्यास्ते तत सर्वे वसिष्ठप्रमुखा स्थिता ।

—c) D4 7 (with hiatus) सर्वं च क्लिष्टं, D5 सर्वमविक्लिष्ट, T2 °विक्लिष्टं (meta), T3 °क्लिष्टा, M3 °विष्टाश्च (for सर्वाण्यथादिष्टाश्च) —d) D4 5 7 कार्यम् (for कर्माणि) —For 12cd, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst, while D7 ins after 1538*

1540* मन्त्रयामास सहितो मन्त्रिभिस्तदनन्तरम् ।
[D7 मन्त्रयामनस् (sic)]

—Thereafter Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 cont

1541* उभौ मातामहकुल चिरकाल गताविति ।
कथ भरतशत्रुघ्नावानीयेतामिहेति वै ।

[(l 1) V1 D1–3 M4 कैकेयनगर यातौ (V1 D2 वौ तौ) (for the prior half). Ś1 [illegible] चिर (for चिर-) V1 काल- (for -काल) M4 इतो गता (by transp) —(l 2) V1 महाद्युती, D2 3 इहाश्विनि, M4 इमाविति (for इहेति वै) Ś1 D6 आनयामेह चेति वै, D1 नानीयेतामिहात्मभि (for the post half)]

13 a) Dg1 Dt1 Dd1 T1 3 Ch t सकालनं, M3 संस्कारक, Cr m g as in text (for सकलनं) —For 13ab, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

तैलद्रोण्यां तु सचिवैः शायितं तं नराधिपम् ।
हा मृतोऽयमिति ज्ञात्वा स्त्रियस्ताः पर्यदेवयन् ॥ १४
बाहूनुद्यम्य कृपणा नेत्रप्रस्रवणैर्मुखैः ।
रुदन्त्यः शोकसंतप्ताः कृपणं पर्यदेवयन् ॥ १५

निशा नक्षत्रहीनेव स्त्रीव भर्तृविवर्जिता ।
पुरी नाराजतायोध्या हीना राज्ञा महात्मना ॥ १६
बाष्पपर्याकुलजना हाहाभूतकुलाङ्गना ।
शून्यचत्वरवेश्मान्ता न बभ्राज यथापुरम् ॥ १७

1542* न हि सत्करण राज्ञो राजपुत्रैर्विना तदा ।

[Ñ2 सत्करणे, V1 D1–3 M4 सत्क(D1 2 °त्का)रण, D5 सात्कावन (for सत्करण) Ś1 D6 हि ते , D1 तथा, D3 भवेत् (for तदा)]

—^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 मन्त्रिण (for सर्वज्ञा) Ś1 Ñ2 B D6 अर्हति, V1 D1–5 7 M4 इच्छति (for ईप्सते) —^{d}) Ś1 D6 रक्षत, Ñ2 B रक्षतु (for रक्षन्ति)

14 ^{ab}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 वसिष्ठेन, D5 च सचिवै (for तु स°) V1 शयित त (for शायित त) D4 7 साधिते तु नराधिपे Dt1 शायित त सचिवैस्तु (by transp) —^{d}) T2 G1 3 Cg पर्यवारयन्, T3 M3 °वेदयन् [meta], Ck t as in text (for °देवयन्) D4 5 7 पर्यदेवस्तदा(D5 °देवत ता) स्त्रिय —For 14^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1543* दृष्ट्वा मृतोऽयमित्युक्त्वा स्त्रिय सर्वा प्रचुक्रुशु ।

[Ñ2 B1 4 नृपो, B3 (also as in Ñ2) हतो (for मृतो) D3 [उ]क्ता (for [उ]क्त्वा). Ś1 D6 प्ररुरुदुश्च ता , B1 M4 सर्वा नि° (for सर्वा प्रचुक्रुशु)]

15 ^{a}) D4 बाहू (for बाहून्) Dg1 G M1 3 उद्धृत्य, Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 उच्छ्रित्य (for उद्यम्य) D4 5 7 दु खार्ता (for कृपणा) —^{c}) T2 रुदत्य (for °न्त्य) M3 शोकसंत्रस्ता —^{d}) T3 G2 M1 2 करुण (for कृपण) T3 प्रलदेवयन् , G2 पर्यवेदयन् (meta) (for °देवयन्) D4 5 7 पर्यचे(D5 °च, D7 °वे)ष्टन्महीतले —For 15, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1544* उच्छ्रित्य बाहून्शोकार्ता बाष्पव्याकुललोचना ।
उर शिरश्च जानूनि जघ्नु करतलैर्मुहु ।

[(l 1) Ś1 D6 उत्क्षिप्य, D2 प्रसृत्य (for उच्छ्रित्य) D1 3 M4 बाहू , D2 बाहु (sic) (for बाहून्) B2 4 M4 दु खार्ता (for शोकार्ता) D3 -गद्गद- (for -व्याकुल-) —(l 2) V1 शिरोग्र, D1–3 M4 शिरोरु- (for शिरश्च). V1 D1–3 M4 च ता (for मुहु)]

—After 15, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1545* हा महाराज रामेण सतत प्रियवादिना ।
विहीना सत्यसधेन किमर्थं विजहासि न ।
कैकेय्या दुष्टभावाया राघवेण वियोजिता ।
कथ पतिघ्न्या वत्स्याम समीपे विधवा वयम् ।
स हि नाथ सदास्माक तव च प्रभुरात्मवान् ।
वन रामो गत श्रीमान्विहाय नृपतिश्रियम् ।
त्वया तेन च वीरेण विना व्यसनमोहिता ।
कथ वय निवत्स्याम कैकेय्या च विदूषिता: ।
यया तु राजा रामश्च लक्ष्मणश्च महाबल ।
सीतया सह सत्यक्ता सा कमन्य न हास्यति ।
ता बाष्पेण च संवीता शोकेन विपुलेन च ।
व्यचेष्टन्त निरानन्दा राघवस्य वरस्त्रिय ।

[(l 1) B(ed) सतत —(l 2) T3 M1 प्रजहासि (for वि°) —(l 3) M3 दुष्टभावाच्च (for °वाया) Dt1 Dd1 Dm1 विवर्जिता —(l 4) Dt1 Dd1 Dm1 सपत्न्या (for पतिघ्न्या) —(l 5) Dg1 राम (for नाथ) Dt1 Dd1 Dm1 स च, T2 M3 सह, G3 तथा (for सदा) —(l 6) G3 नृपतिं (for नृपति-) —(l 9) Dt1 च (for तु) —(l 10) Dg1 सयुक्ता (for सत्यक्ता) G2 कामन्या, G3 M2 किमन्यन् (for कमन्य) —(l 12) Dg1 T3 विचेष्टति(T3 °त), G2 3 M1 2 व्यवे°, M3 व्यावेष्ट. (for व्यचेष्टन्त) T3 G1 3 M1 वरा , G2 परा (for वर-)]

16 ^{a}) D5 निशि (for निशा) G2 M1 2 चन्द्रविहीनेव (for नक्षत्र°) —^{b}) D4 5 7 वा (for [इ]व) G2 3 M1 -वियोजिता (for -विवर्जिता) —^{c}) D4 5 7 न भ्राजते, G1 M2 न राजते (for नाराजत) ❀ Ct न अराजत इति च्छेद । ❀ —^{d}) T3 G2 विना (for हीना) D4 5 7 तेन (for राज्ञा) —For 16, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1546* शशिनेव निशा हीना भर्तृहीनेव चाङ्गना ।
न व्यराजत्तदायोध्या तेन हीना महात्मना ।

[(l 1) V1 च, B4 [ए]व (for [इ]व) B1 वरागना (for [इ]व चाङ्गना) —D3 reads l 2 twice —(l 2) Ś1 D6 व्यराजत च, B1 रराज तदा, B2 °त्तनो (for व्यराजत्तदा) D1–3 M4 हीना राज्ञा (for तेन हीना)]

17 ^{a}) Ś1 D6 दु ख- (for बाष्प-) —^{b}) Ś1 D6 -जनस्वना, D4 7 -वरागना (for -कुलाङ्गना) —^{d}) D4 5 7 भ्राजति, G M1–3 बभ्राजे (for बभ्राज) Dg1 Dd1 D4 5 7 T2 यथा पुरा(T2 °री) (for यथापुरम्) —Ñ2 V1 B D1–3 M4 subst for 17, Ś1 D6 subst only l 2 for 17^{cd}

1547* शोकदु खार्तपुरुषा हाहाभूतजनाकुला ।
विध्वस्तचत्वरपथा विशून्यविपणापणा ।

[(l 1) B4 हाहाकृत-, D2 हृदाभूत- (sic) (for हाहाभूत-) —B4 om from l 2 up to 18^{ab} —(l 2) Ñ2 B1–3 M4 प्रध्वस्त- (for विध्वस्त-) D3 om (hapl) पणा in -[आ]पणा] —After 17, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins , while D1 3–5 7 cont l 5–8 only after 1550*, whereas B3 ins l 1–4 only after 19^{ab}

गतप्रभा द्यौरिव भास्करं विना
व्यपेतनक्षत्रगणेव शर्वरी ।
पुरी बभासे रहिता महात्मना
न चास्रकण्ठाकुलमार्गचत्वरा ॥ १८

नराश्च नार्यश्च समेत्य संघशो
विगर्हमाणा भरतस्य मातरम् ।
तदा नगर्यां नरदेवसंक्षये
बभूवुरार्ता न च शर्म लेभिरे ॥ १९

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षष्टितमः सर्गः ॥ ६० ॥

1548* गते तु शोकात्त्रिदिवं नराधिपे
महीतलस्थासु नृपाङ्गनासु च ।
निवृत्तचारः सहसा गतो रवि-
प्रवृत्तचारा रजनी ह्युपस्थिता ।
ऋते तु पुत्राद्दहनं महीपते- [5]
र्न रोचयन्ते सुहृदः समागताः ।
इतीव तस्मिञ्शयने न्यवेशयन्
निरीक्ष्य राजानमतीतदर्शनम् ।

[(l. 2) T3 G1 om च —(l. 3) T2 निर्वृत्तचार —(l. 5) D3 om तु —(l. 6) Dt1 Dd1 D1 T1 [अ]रोचयन्ते, D4 7 रोचयत (for रोचयन्ते) —(l. 7) Dg1 निवेशयन् (sic) (for न्य°) D1 3–5 7 इतीव ते तं समवेशयंस्तदा —(l. 8) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 विचिन्त्य, D1 3–5 7 समीक्ष्य (for निरीक्ष्य) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 अचिंत्यदर्शन, D1.3 5 अदीनदर्शना (D3 °न), D4 7 अदीनकर्मणा (D7 °ण), M3 अतीव दर्शन (for अतीत°)]

18 B4 om 18[ab] (cf v l 1547*) —[a]) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D1–7 G1 3 M4 हत- (for गत-) Ś1 D4–7 नष्टभास्करा (for भास्करं विना) —[b]) V1 -गणे च, Dg1 गणेन (for -गणेव) Ś1 Ñ2 B1–3 D6 M4 °चन्द्रेव च निष्प्रभा निशा —[c]) D4 6 7 बभौ पुरी (D6 पुरी बभौ [by transp]) सा (for पुरी बभासे) —[d]) Dg1 Dm1 न (Dm1 स) चाश्रुकण्ठ-, Dt1 Ct कण्ठास्रकण्ठ-, D4 7 स्वनेकरूप-, D6 नराश्रुकण्ठ-, M3 नवाश्रुकण्ठ- (for न चास्रकण्ठ-) D4 6 7 -देवचत्वरा (for -मार्ग°)]

—For 18[cd], Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1549* रराज सा नैव भृशं महापुरी
विनाकृता तेन महात्मना तदा ।

[(l. 1) V1 नाराजमानेव V1 D1–3 M4 तथा भृशं पुरी (for भृशं महा°) —(l. 2) Ś1 D6 तदा महात्मना (by transp), V1 चिरं महात्मना (for महात्मना तदा)]

19 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 भृशार्तमानसा, D4 7 समेत्य सर्वशो (for समेत्य संघशो) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 वि (D7 व्य) गर्हयतो (B3 D3 M4 °य्यो) (for °र्हमाणा). —After 19[ab], B3 ins l 1–4 of 1548* —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 तस्यां (for तदा) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 नरराज- (D5 7 °नाथ-) (for °देव-). —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 विलेपुर् (for बभूवुर्) T1 2 च न (by transp) B4 वर्म, T3 रश्मि (sic) (for शर्म) —After 19, Ñ2 V1 B D1–6 7 M4 ins

1550* तथा गते मनुजपतावदुःखितो
न कश्चनाभवदपि पार्थिवेष्विह ।
तदापणा व्यपगतभिक्षुकक्रिया
बभूव सा व्यहमनधिश्रया पुरी ।

[(l. 1) D2 मनु पतान्, M4 मनुजप्यान् (sic) (for °पताव) V1 B1 अदुःखितो (sic), D1 4 च (D4 ४) दुःखितो (for अदुःखितो) —(l. 2) B4 [अ]भवत्यपि Ñ2 B2–4 [अ]पि (for [इ]ह). V1 D1–5 7 न कश्चन क्षितिरदयीत्पाम (D1 °व)पि, M4 न वश्चिदासीदथ पार्थिवेषवि, G(cd) °सुप्रसन्नितस्त —(l. 3) V1 D1–5 7 निरापणा, B1 तदापगानि (sic ?), M4 उपाान- (for तदापणा) Ñ2 B4 [अ]त्यन्तगत, B3 [अ]पगत-, D5 व्यपद- (for व्यपगत-) D4 5 7 -भिक्षुका तदा (for -भिक्षुकक्रिया) —(l. 4) V1 सा व्यहन् (sic), B4 सा ह्यन्यहन् (for सा व्यहन्) V1 अनधिश्रया (sic), B1 D1–3 °श्रिया, M4 अनीश्वरा (for अनधिश्रया) D4 7 बभूव भर्त्रा हतविहिता]

—After 1550*, D1 3–5 7 read l. 5–8 of 1548*.

Colophon —*Sarga name* Ś1 D6 दशरथ (D6 om)-तैलद्रोणिसङ्क्रमण, Ñ2 B दशरथस्य (B3–4 नृप)क्रा (B1 4 °क्र)-मण, V1 D1 2 दशरथस्वर्गगमनक्रिया (D2 °र्गगमन.), D3 5 दशरथतैलद्रोणी (D5 °ण्या) शयनो, D4 अत पुरविलाप, D7 स्त्रीविलाप —*Sarga no* (figures, words or both) B1 D3 6 om, Ś1 72, Ñ2 V1 D7 M4 68, B2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 66, B3 D4 67, B4 63, D1 124, D2 70, D5 71 —After colophon, D5 concludes with अयोध्यापर्व समाप्त, D6 रामाय नम., T2 श्रीरामचन्द्राय नम., G श्रीरामाय नम.

६१

व्यतीतायां तु शर्वर्यामादित्यस्योदये ततः ।
समेत्य राजकर्तारः सभामीयुर्द्विजातयः ॥ १
मार्कण्डेयोऽथ मौद्गल्यो वामदेवश्च काश्यपः ।
कात्यायनो गौतमश्च जाबालिश्च महायशाः ॥ २
एते द्विजाः सहामात्यैः पृथग्वाचमुदीरयन् ।
वसिष्ठमेवाभिमुखाः श्रेष्ठं राजपुरोहितम् ॥ ३
अतीता शर्वरी दुःखं या नो वर्षशतोपमा ।
अस्मिन्पञ्चत्वमापन्ने पुत्रशोकेन पार्थिवे ॥ ४
स्वर्गतश्च महाराजो रामश्चारण्यमाश्रितः ।
लक्ष्मणश्चापि तेजस्वी रामेणैव गतः सह ॥ ५
उभौ भरतशत्रुघ्नौ केकयेषु परंतपौ ।
पुरे राजगृहे रम्ये मातामहनिवेशने ॥ ६
इक्ष्वाकूणामिहाद्यैव कश्चिद्राजा विधीयताम् ।
अराजकं हि नो राष्ट्रं न विनाशमवाप्नुयात् ॥ ७

61

☞ Ñ1 missing for Sarga 61 (cf v l 1058*) —Before 1, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1551* आक्रन्दितनिरानन्दा साश्रुकण्ठजनाकुला ।
अयोध्यायामवतता सा व्यतीयाय शर्वरी ।

[Dm1 begins with ॐ, M1 2 श्रीरामाय नम —(l 1) Dt1 आक्रंदिता Dt1 Dd1 T1 G3 M2 Cm t सास्र- (for साश्रु-) T2 G1 सास्रकंठा B(ed) -जनाविला —(l 2) Dd1 अथ तदा, G2 3 M1 2 अविततता (M2 °त) (for अवतता) T3 G1 व्यतीताय (sic), G3 व्यतीता च]

1 V1 begins with अथ भरतपर्व, D2 अतो भरतपर्वणि, D6 ॐ —[a]) B4 व्यती या, M4 प्रभातायां D3 6 च (for तु) D2 शर्वर्यां तु व्यतीतायाम् (by transp), D4 5 7 अ(D7 *)-रुणस्योदये(D7 °यो)बुद्ध्वा —[b]) Ñ2 reads in marg from स्यो up to समेत्य in [c]. B2 4 तदा, Dd1 तम (sic) (for तत). D2 आदित्योदयने तत, D4 5 7 प्रभातामेव शर्वरीं —[c]) Ñ2 marg, D4 5 7 समेता (for समेत्य) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 राजगुरव, D4 5 7 राज्यकर्तार —[d]) D1 शतमीयुर्

2 [a]) Dg1 च (for ऽथ) D4 G2 मौद्गलो —[b]) D5 स, T3 G1 2 M1 3 [ऽ]थ (for च) —[cd]) D4 5 7 तु (D5 च) जाबालिर्गौतमश्च (for गौतमश्च जाबालिश्च) —For 2, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1552* वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ काश्यप ।
मार्कण्डेयो गौतमश्च मौद्गल्यश्च महायशा ।

[(l 1) D3 वामदेव्यश्च Ś1 Ñ2 D1–3 6 कश्यप —(l 2) V1 D1–3 [ऽ]थ मौद्गल्यो (for गौतमश्च) Ś1 मुद्गल्यश्च, V1 D1–3 गौतमश्च, B2 °ल्यश्च, B4 भृगुश्चैव (for मौद्गल्यश्च) Ś1 D6 महातपा, D2 महायश (sic), D3 म यशा (illeg)]

3 [b]) Ś1 Ñ2 B1–3 D6 वाच, B4 वाचस् (for वाचम्) Ñ2 B2 3 D6 T1 उ(D6 before corr त [as in B4])-दैरयन्, B4 तदैर°; Cm उदीरयन् (as in text) ❀ Cm अडभाव आर्ष । ❀ —[c]) D1 विमुखा. (for [अ]भि°) —[d]) V1 राजपुरोहिता

4 [a]) D5 रजनी (for शर्वरी) Dm1 (before corr as in text) G3 दु खा, D4 5 7 क्रूरा —[b]) D4 5 7 येय, T2 दीनो (sic) (for या नो) —For 4, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1553* शर्वरी नो व्यतीतेयमेका वर्षशत यथा ।
शोचता पुत्रशोकेन मृत दशरथं नृपम् ।

[(l 1) Ś1 D6 समतीतेय, B2 न व्यतीतेयम् (sic), D3 सा व्यतीता च (for नो व्यती°) D3 तेया (for एका) Ś1 D6 क्रूरा वर्षशतोपमा (for the post half) —(l 2) B2 पुत्रशोके तु]

5 D4 5 7 om 5 Ñ2 reads in marg from श्च up to राम in [b] —[a]) Dt1 Dd1 Dm1 स्वर्गस्थश्च Dd1 महाराज्ञो, G3 महाबाहो, M4 (after corr *inf lin* as in text) महातेजो —[b]) D3 आसित (sic) (for आश्रित) —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 रामेण सहितो गत.

6 [a]) D4 इमौ (for उभौ) —[b]) B2 D6 (before corr) 7 M4 कैकेयेषु, B4 कैकेयौ च, Dm1 (before corr) D2–4 Cm कैक°, D1 कैकेये तु, D5 कि°, Cr k t as in text (for केकयेषु) B1 केकयस्य पुर गतौ —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 गिरिव्र(V1 °ध्य)जे पुरवरे(Ñ2 repeats वरे, D5 °रे चैव) —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 वसत (D3 *सत) प्रागितो गतौ

7 [b]) D4 5 7 T3 राजा कश्चिद् (by transp), Cr k t as in text —For 7[ab], Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1554* इक्ष्वाकुवंशप्रभव को नु राजा भविष्यति ।

[B1 -प्रवर (for -प्रभव) V1 D1–3 [ऽ]त्र, D6 न (sic) (for नु) D2 रा* (for राजा)]

—On the other hand, D4 5 7 subst

1555* इक्ष्वाको कश्चिदेवेह राज्यवान्प्रविधीयताम् ।

[D5 ऐक्ष्वाक (for इक्ष्वाको) D5 राज्य वस्तु (for राज्यवान्प्र-)]

—[c]) T3 अनायक (for अराजकं) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 इद (for हि नो) D2 T1 2 M4 राज्य (for राष्ट्रं). Dd1 Dm1 G1 राष्ट्रं नो (by transp) —[d]) Ś1 Ñ2 B D1 4–7 विनाश-मुपयास्यति, Dg1 अपि नाशमवाप्नुयात्, Dt1 Dd1 Dm1 विनाशं

नाराजके जनपदे विद्युन्माली महास्वनः ।
अभिवर्षति पर्जन्यो महीं दिव्येन वारिणा ॥ ८
नाराजके जनपदे बीजमुष्टिः प्रकीर्यते ।
नाराजके पितुः पुत्रो भार्या वा वर्तते वशे ॥ ९
अराजके धनं नास्ति नास्ति भार्याप्यराजके ।
इदमत्याहितं चान्यत्कुतः सत्यमराजके ॥ १०
नाराजके जनपदे कारयन्ति सभां नराः ।
उद्यानानि च रम्याणि हृष्टाः पुण्यगृहाणि च ॥ ११
नाराजके जनपदे यज्ञशीला द्विजातयः ।
सत्राण्यन्वासते दान्ता ब्राह्मणाः संशितव्रताः ॥ १२
नाराजके जनपदे प्रभूतनटनर्तकाः ।
उत्सवाश्च समाजाश्च वर्धन्ते राष्ट्रवर्धनाः ॥ १३
नाराजके जनपदे सिद्धार्था व्यवहारिणः ।
कथाभिरनुरज्यन्ते कथाशीलाः कथाप्रियैः ॥ १४

समवाप्नुयात् ❀ Ct राजक सद्धि राष्ट्र नो नाग नावाप्नुयाद्यथा इति कतकसमत पाठ । ❀ so also Ck —After 7, Ś1 Ñ2 B D6 ins

1556* इक्ष्वाकु कश्चिदेवेह राजास्माक विधीयताम् ।

8 Ś1 V1 T3 om (hapl) 8 D3 7 transp 8 and 9 D3 reads 8 twice and then reads 1559* —^{a}) M3 °राजके —^{b}) Dg1 विद्युन्मालि (sic) B3 4 महात्मन (sic) —^{d}) D2 महा-, D5 महान् (for महीं)

9 D3 7 transp 8 and 9 D5 om (hapl ?) 9 —After 9^{ab}, B3 ins

1557* अराजके स्थानदोष कार्यसिद्धिर्न जायते ।,

while Dg1 ins

1558* नाराजके जनपदे जना स्वाश्रमवर्तिन ।

—^{c}) B2 repeats पितु Ś1 Ñ2 B D6 पुत्रा (for पुत्रो) —^{d}) Dm1 T2 G2 या (for वा) D4 7 कुरुते मन, T2 वर्तते वने (sic) (for वर्तते वशे) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 सम्यक्तिष्ठ (V1 D1–3 M4 °ष्ठ) ति शासने

10 ^{a}) Dm1 Cg नाराजके T2 जनं (sic) (for धन) K(ed.) च (for न) —^{b}) D4 *sup lin* नास्ति G1 हि (for [अ]पि) —^{c}) G3 हितम्, Cr m g k t as in text (for इदम्) D4 7 इदमभ्य (D7 °भ्य) धिक राष्ट्रे —^{d}) T1 2 G1 सौख्यम् (for सत्यम्) D4 5 7 कुतोथा (D5 °स्त्या) स्मास्त्य- (D5 °थ्य) राजके —For 10, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1559* नाराजके पति भार्या यथावदनुतिष्ठति ।
नाराजके गुरो शिष्य शृणोति नियत हितम् ।
स्व नास्त्यराजके राष्ट्रे पुसा न च परिग्रह ।
अराजके ह्यात्मनोऽपि प्रभुत्व न हि कस्यचित् ।

[(l 1) Ś1 D6 -वर्तते (for -तिष्ठति) —(l 2) B4 गुरु (sic) (for °रो) V1 D1–3 M4 विनय (for नियत) —(l 3) B1 repeats erroneously from राजके up to ग्रह Ś1 D6 प्रशातश् (for पुसा न) M4 transp न and च —(l. 4) Ś1 D6 स्वात्मनो V1 तु, D3 हि (for ऽपि) V1 D1–3 M4 [अ]स्ति (for हि)]

11 Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 4 6 7 M4 (om 11^{ab}) transp 11 and 12. —^{b}) D2 कानय हि (sic), G2 M1 प्रविशति, Ct as in text, Ct*p* केपि याति (for कारयन्ति) ❀ Ck कुत यान्ति प्राप्नुवन्ति न्यायविचारायेति शेष । ❀ Ś1 V1 D2 6 नरा सभा, Ñ2 B1 3 4 जना सभा, B2 D1 5 नरा सभा (by transp), D3 जना सभा, D4 7 नरा सदा, M3 सभा सुरा (sic) —^{c}) D7 ᵛ द्यानानि B2 *sup lin*, D3 om च (subm) D5 विचित्राणि (for च रम्याणि) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 प्रपा, T3 सृष्टा Ś1 V1 B2 D6 पुण्या, B1 M4 पण्य- (for पुण्य-)

12 Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 4 6 7 M4 (om 11^{ab}) transp 11 and 12 Dt1 D2 5 om (hapl) 12 T2 3 transp 12 (along with 1560*) and 13 D1 reads 12 in marg —^{a}) D3 नपदे —^{cd}) M3 सत्यानि, Ct सत्रम् (for सत्राणि) Dd1 Dm1 M2 [उ]पासते, G2 [अ]न्वास्यते, Cm g k t as in text (for [अ]न्वासते) G3 सतो (for दान्ता) D4 7 क्रतुमध्यासते दाता: (for °) Dg1 D7 शासित-व्रता, T2 संश्रित° Ś1 Ñ2 B D1 3 6 M4 विविधास्तन्वते (B3 °न्यते) यज्ञान्दस्युसघै (Ś1 D6 °गै, D1 3 M4 °घ) प्रपीडिता, V1 विविधास्ततुते देशे दारुणग्रहपीडित —After 12, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1560* नाराजके जनपदे महायज्ञेषु यज्वन ।
ब्राह्मणा वसुसपूर्णा विसृजन्त्याप्तदक्षिणा ।

[(l 1) Dg1 M3 यद्विन (sic), Cr m g t as above —(l 2) Dg1 वसुसपन्ना]

13 T2 3 transp 12 (along with 1560*) and 13 —^{b}) Dt1 Dd1 Dm1 Ct प्रहृष्ट, D4 7 प्रभूता (for प्रभूत-) Dg1 reads नट in marg —^{c}) Ñ2 B2 3 उत्सवाश्, Cr m g k t as in text (for °वाश्च) Ñ2 B2 D5 समाजाश् —^{d}) Ñ2 V1 B D1–4 6 7 G2 M4 वर्तंते, Dd1 D5 वर्धते (sic) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2(m) 3 6 M4 जनह (B4 °व)-र्पणा (Ñ2 °र्पय [sic], D3 °र्पिण) —After 13, D4 5 7 ins 1562*

14 ^{b}) D5 प्रभूता (for सिद्धार्था) —^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 अभिरज्यते, Cv अनुरज्यते (as in text), Cr m g k नानुरज्यते, Ct न रज्यते D7 कथाभि ᵛ रज्यते —^{d}) D4 M1 कथाशील, D5 7 कथाशीलै T2 कथा प्रियै, G3 M2 °प्रिया, M3 कथा प्रिया (for कथाप्रियै) —For 14, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 (l 6-8 only) subst

नाराजके जनपदे वाहनैः शीघ्रगामिभिः ।
नरा निर्यान्त्यरण्यानि नारीभिः सह कामिनः ॥ १५
नाराजके जनपदे धनवन्तः सुरक्षिताः ।
शेरते विवृतद्वाराः कृषिगोरक्षजीविनः ॥ १६
नाराजके जनपदे वणिजो दूरगामिनः ।
गच्छन्ति क्षेममध्वानं बहुपण्यसमाचिताः ॥ १७
नाराजके जनपदे चरत्येकचरो वशी ।
भावयन्नात्मनात्मानं यत्रसायंगृहो मुनिः ॥ १८

1561* नाराजके जनपदे कश्चिदर्थं प्रसिद्ध्यति ।
व्यवहारा न वर्तन्ते धर्मा सज्जनसेविता ।
वेदान्नाधीयते विप्रा न च विन्दन्ति निर्वृतिम् ।
कथाशीलाश्च रज्यन्ते न कथाभिरराजके ।
न विवाहाश्च वर्तन्ते कन्याना जनहर्षणा । [5]
नित्योद्विग्ना प्रजा सर्वा दु खिताश्च भवन्त्यपि ।
नाराजके जनपदे विश्वस्ता कुलकन्यका ।
अलकृता राजमार्गे क्रीडन्ति विहरन्ति च ।

[(l 1) D1 प्रसिद्ध्यते (sic) —(l 2) D2 reads the prior half except न्ते in marg Ś1 D6 न वर्धते, B3 निवर्तते (for न वर्तन्ते) Ś1 D6 om (hapl) from धर्मा up to वर्तन्ते in l 5 V1 D1 धर्म्या (for धर्मा) Ñ2 B3 सज्जनरजना —(l 3) B3 देवान् (meta) (for वेदान्) V1 D3 विप्रो V1 B1 3 D2 विंदति, G(ed) विंदते (for विन्दन्ति) —(l 4) V1 भुज्यते, B1 राजते (*sup lin* also as above), D6 राह्नते (sic) (for रज्यन्ते) —(l 5) V1 B4 विहाराश् (for विवाहाश्) B3 om च (subm) Ñ2 V1 कयाणा (for कन्याना) B1 जनहर्षका , B2 च न हर्षणा —(l 6) D1 विभवत्यपि (hypm) (for भव°) V1 दु खान्यनुभवत्यपि, B4 दु खिता ह्यभवत्यपि (sic) (for the post half) —(l 7) Ñ2 विश्वस्त (sic)]

—After 14, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 3 G M1–2 ins , D4 5 7 ins after 13, T2 ins after 16

1562* नाराजके जनपदे उद्यानानि समागता ।
सायाह्ने क्रीडितु यान्ति कुमार्यो हेमभूषिता ।

[(l 1) Note hiatus between the two halves Dg1 Dt1 M3 तूद्यानानि (to avoid hiatus), D4 5 7 कुडलिन्य (for उद्यानानि) —(l 2) D4 7 उद्याने (for सायाह्ने) D4 7 हि समेखला , D5 हेममेखला (for हेमभूषिता)]

15 M3 om (hapl) 15–16 D4 5 7 om (hapl) 15 Dt1 T2 3 (om 16^{cd}) transp 15 and 16 (along with the star passages) —^{b}) Dt1 Dd1 -वाहिभि (for -गामिभि) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 विच(V1 D1–3 M4 °ह)रत्य(D1 °ति)कुतोभया —^{cd}) Dg1 कारिण , G1 कामिभि (for कामिन) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 कामिन सह कातामिर्विहारोद्यानभूमिषु

16 G1 (hapl ?) M3 om 16 (for M3 cf. v l 15) Dt1 T2 3 (om 16^{cd}) transp. 15 and 16 (along with the star passages).—^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 कुटुम्बिन (for सुरक्षिता) —T3 om 16^{cd} —^{c}) V1 निवृतद्वारा, Dm1 विरतद्वारा (sic) T1 शे - - - वृतद्वारा (damaged) —^{d}) D4 7 -गोरक्ष्य- T2 -जीवन Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 विश्वस्तमकुतोभया (D1 °यात्) —After 16, Dg1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T1 G2 3 M1 2 ins , Dt1 T2 3 G1 (owing to omission) ins after 15, M3 (owing to omission) cont after 1562*

1563* नाराजके जनपदे बद्धघण्टा विषाणिन ।
अटन्ति राजमार्गेषु कुञ्जरा षष्टिहायना ।
नाराजके जनपदे शरान्सततमस्यताम् ।
श्रूयते तलनिर्घोष इष्वस्त्राणामुपासने ।

[(l 1) M1 वधघटा D4 5 7 पताकिन , Cr g k t as above (for विषाणिन) —(l 2) D4 7 स्वपति, D5 व्रजति (for अटन्ति) T G M1–3 षाष्टि°, Cg k as above (for षष्टि°) —(l 3) T1 2 सततम् D4 5 7 धनुष्पाणिरुपास्यते (for the post half) —(l 4) Cv m g t as above, Cr उपावने (for उपासने) D4 5 7 सशब्दमिषुमस्यत (for the post half)]
—After 16, T2 ins 1562*

17 ^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 नाना(Ś1 D6 नरा·)प (Ś1 D1 पु)ण्योपजीविन , D5 वणिजो धनहारिण —^{c}) D4 5 7 दूरम् (for क्षेमम्) —^{d}) Dt1 M2 -पुण्य- (for -पण्य-) D4 7 -समाश्रिता·, T2 -समाहिता (for °चिता) —For 17^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1564* पण्यान्यादाय गच्छन्ति देशाद्देश भयार्दिता ।

[B3 गेहाद् (for देशाद्) Ś1 D6 देशातर तथा (for देश भयार्दिता)]

—Thereafter cont

1565* नाराजके कृषिकरा कर्षन्ति भयपीडिता ।
पशवो नाभिवर्तन्ते नित्य राष्ट्रे ह्यराजके ।

[(l 1) B1 कविकरा (sic) (for कृषि°) V1 D1–3 कृषति (for कर्षन्ति) —(l 2) Ñ2 B1 3 [ऽ]पि न वर्तते, V1 B4 D1–3 M4 न वि(B4 नाभि, M4 न नि)वर्धते (for नाभिवर्तन्ते). Ñ2 B3 4 राज्ये हि, B1 राष्ट्रेपि (for राष्ट्रे हि)]

18 D3–5 7 om (hapl) 18 Dt1 reads 18 in marg —^{b}) D2 भवति (for चरति) M4 [ए]कपदो (for °चरो). —^{c}) B1 तापयस्, Dd1 भाव्य° (sic) (for भावयन्) Ś1 Ñ2 B D1 2 6 M4 तपसा (for आत्मना) V1 भावयास्तापसात्मान (sic) —^{d}) T3 साय गृहे (for -सायगृहो)

नाराजके जनपदे योगक्षेमं प्रवर्तते ।
न चाप्यराजके सेना शत्रून्विषहते युधि ॥ १९
यथा ह्यनुदका नद्यो यथा वाप्यतृणं वनम् ।
अगोपाला यथा गावस्तथा राष्ट्रमराजकम् ॥ २०
नाराजके जनपदे स्वकं भवति कस्यचित् ।
मत्स्या इव नरा नित्यं भक्षयन्ति परस्परम् ॥ २१
ये हि संभिन्नमर्यादा नास्तिकाश्छिन्नसंशयाः ।
तेऽपि भावाय कल्पन्ते राजदण्डनिपीडिताः ॥ २२

19 V1 om. 19^{bc}. —^{b}) Ś1 Ñ2 B Dg1 Dt1 D2–7 G1 M2 4 योग(B4 M2 °ग)क्षेम ; Cm g as in text (for °क्षेम) Ś1 Ñ2 B D1–7 M4 प्रकल्प(Ñ2 B1 D- M4 °ल्प, B3 [before corr] °कल्प)ते (for प्रवर्तते) G3 नरा द्यावियतेंते —^{c}) Ś1 Ñ2 B D1–7 6 M4 [अ]राजके(D2 °के) सैन्य (for °के सेना) —^{d}) Ś1 B1–3 शत्रू, Ñ2 शत्रुर् (sic) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 नियच्छते (for विषहते) V1 क्षुति°, D4 5 7 परान् (for युधि). —After 19, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1566* नाराजके जनपदे हृष्टः परमवाजिभिः ।
नरा संयान्ति सहसा रथैश्च प्रतिमण्डिताः ।
नाराजके जनपदे नरा शास्त्रविशारदाः ।
संवदन्तोपतिष्ठन्ते वनेषूपवनेषु च ।
नाराजके जनपदे माल्यमोदकदक्षिणाः । [5]
देवताभ्यर्चनार्थाय कल्प्यन्ते नियतात्मभिः ।
नाराजके जनपदे चन्दनागुरुरूषिताः ।
राजपुत्रा विराजन्ते वसन्त इव शाखिनः ।

[(l 2) Dg1 T1 M2 परि- (for प्रति-) G1 3 Cr,l t/p -मण्डि°, Ct as above —(l 3) Dd1 Dm1 शास्त्र (for शास्त्र) —(l 4) G1 रमन्ते Dg1 [s]वतिष्ठन्ते, 1 G2 M1–3 [s]वतिष्ठन्ते, G1 न तिष्ठन्ति (for [उ]पतिष्ठन्ते) ; Ct स्वदन्तः उपतिष्ठन्ते समितव्यार्थं । ; M2 नगरेषु (for [उ]पवनेषु) Dg1 G1 M3 वा (for च) —(l 6) T3 देवताभ्यर्चनार्थाय (sic) (for the prior half) Dd1 Dm1 M1 कल्प्यन्ते, Cr g k t as above —(l 7) Dm1 T1 M2 3 -[अ]गर (for -[अ]गुरु) Dd1 Dm1 G1 -भूषिता, Cg as above (for रूषिता) —(l 8) B(ed)शालिनः (for शाखिनः)]

20 ^{a}) G1 [अ]नुदके Ś1 D6 नदी शुष्कजला यद्वत् , Ñ2 V1 B D1–3 M4 नदी यथा शुष्कजला (B3 [m] °जला, D3 °जपला [sic]), D4 5 7 विगोपा(D6 °लापा, D- °पोगा [meta])श्च यथा गावो —^{b}) Ś1 D6 यद्वच्च (for यथा) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 चा(Ñ2 च [sic], D2 7 वा)तृण (B3 °तूर्ण)क (for वाप्यतृण) Ñ2 वल B3 य(also as in Ñ2)ल (for वनम्) —^{c}) Ñ2 V1 B1–3 D1–3 M4 अगोपाश्च, B4 °पाश्चेद् , D4 5 7 अजलाश्च, G2 अगोपाल (sic) (for अगोपाला) D4 5 7 नद्यस् (for गावस्) —^{d}) V1 G3 राज्यम् (for राष्ट्रम्).—After 20, Ñ2 V1 B D1 3 M4 ins

1567* विसारथि समुद्भ्रान्तैर्वाजिभिः स्यन्दनो यथा ।
गच्छन्विनाशमाप्नोति तथा राष्ट्रमराजकम् ।

[(l 1) V1 समुद्भ्रान्तैर्, B2 समुद्रातैर् (sic) —(l. 2) D1 देश, D3 डिशन् , M4 छिद्य (for गच्छन्)],

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins after 20, whereas D4 5 7 ins after 23*

1568* [illegible] ।
[illegible] ।

[(l 1) D4 5 - [illegible] (D4 °.) (for [illegible]) D4 (before corr. as in D5) [illegible], D4 [illegible] (by transp) D4 [illegible] —(l 2) D4 [illegible] (D4 [illegible]), D4 [illegible] (for [illegible]) D4 [illegible] ; T2 [illegible] (for [illegible]) D2 [illegible]]

21 D4 5 - om 21–22 —^{b}) Ś1 D6 [illegible] Ñ2 B1 [illegible], V1 B2 3 D1–3 M4 [illegible], B4 [illegible], G(ed) [illegible] Cr t as in text, Cr/p [illegible] (for [illegible]) M4 [illegible] (sic) Ñ2 B3 [illegible].—After 21^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 ins

1569* [illegible] ।
[illegible] ।

[(l 1) Ñ2 [illegible] (sic), B1 [illegible] (for [illegible]) Ñ2 B2 [illegible], V1 D2 3 M4 [illegible], D1 [illegible] (for [illegible]) Ś1 D6 [illegible] —(l 2) D2 [illegible]]

—^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 T1 [illegible] (for [illegible]) —For 21^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst.

1570* भक्षयन्ति [illegible] ।

[Ś1 D6 [illegible] B1 [illegible], B4 D 3 [illegible] (for [illegible]) Ś1 V1 B2 D1 3 M4 [illegible] (by transp). D2 [illegible] (for the post. half)]

22 D4 5 7 om 22 (cf v l 21) —^{a}) Dd1 Dm1 तु (for हि) —^{c}) G2 Cr/p भोगाय (for भावाय) —^{d}) T2 राम (for राज) —For 22, Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 3 (followed by 1573*) 6 M4 subst

1571* व्युत्क्रान्तधर्ममर्यादा नास्तिका निरपत्रपा ।
भवन्त्यराजके राष्ट्रे मानवा क्रूरनिश्चया ।

[(l 1) V1 °धर्ममर्यादा]

—After 22, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1572* यथा दृष्टिः शरीरस्य नित्यमेव प्रवर्तते ।
तथा नरेन्द्रो राष्ट्रस्य प्रभवः सत्यधर्मयोः ।
राजा सत्यं च धर्मश्च राजा कुलवतां कुलम् ।
राजा माता पिता चैव राजा हितकरो नृणाम् ।
यमो वैश्रवणः शक्रो वरुणश्च महाबलः । [5]
विशिष्यन्ते नरेन्द्रेण वृत्तेन महता ततः ।

अहो तम इवेदं स्यान्न प्रज्ञायेत किंचन ।
राजा चेन्न भवेल्लोके विभजन्साध्वसाधुनी ॥ २३
जीवत्यपि महाराजे तवैव वचनं वयम् ।
नातिक्रमामहे सर्वे वेलां प्राप्येव सागरः ॥ २४

स नः समीक्ष्य द्विजवर्य वृत्तं
नृपं विना राज्यमरण्यभूतम् ।
कुमारमिक्ष्वाकुसुतं वदान्यं
त्वमेव राजानमिहाभिषिञ्चय ॥ २५

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकषष्टितमः सर्गः ॥ ६१ ॥

[(l 1) G3 वृष्टि (sic), Cv m g k t as above (for दृष्टि) T2 प्रवर्तने —Before l 2, Dm1 ins राम —(l 2) G3 राज्यस्य, Cv r m g k t as above (for राष्ट्रस्य) —Before l 3, Dm1 (m) ins गायत्री —(l 3) G1 धर्म, Cm t as above (for धर्मज्ञ्) —(l 4) M1 राज (sic) (for the first राजा) —(l 5) T3 G3 M2 3 यमवैश्रवणौ (T3 M2 °णो [sic]) M3 शक्रो॰(sic) —(l 6) Dg1 विशिष्यन्ते, T2 3 G2 3 M1–3 Cv r m g k विशेष्य(G2 M1 Ck °ष्य, M3 °ष)ते, Ct as above (for विशिष्यन्ते)]

23 D3 om 23 —[a]) Ś1 Ñ2 B D1 2 4–7 M4 अंध, V1 अघ्न (sic) (for अहो) ❀ Ct तम इति प्रथमा सप्तम्यर्थे । अकारान्ततमशब्दस्य तमे इति सप्तम्यन्त वा । तमस्यपि तम तथा इति द्विरूपकोशात् । ❀ —[b]) V1 B1 4 T3 G1 M3 4 प्र(V1 प्रा)ज्ञायत, B2 प्राज्ञायेत, Dt1 प्रजायेत, D5 [इ]ह ज्ञायेत, Cr m g k t as in text (for प्रज्ञायेत) —[c]) B3 (m also) 4 राज्ये (for लोके) —[d]) Ś1 D6 [अ]साधु वा, Dg1 T2 3 G1 °धुनि, D1 2 M2 °धुना, G3 °धु च, Cr g k t as in text, Cm [अ]साध्विति (for [अ]साधुनी) —After 23, D4 5 7 ins 1568*, while Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 3 (cont after 1571* owing to omission) 6 M4 ins

1573* दस्यवोऽपि न च क्षेमं राष्ट्रे विन्दन्त्यराजके ।
द्वावाददाते ह्येकस्य द्वयोश्च बहवो धनम् ।

[(l 1) Ñ2 तस्यवो (corrupt), V1 बहवो (for दस्यवो) M4 transp न and च D1 क्षमस्यवोपि (sic) न क्षेम (for the prior half) —(l 2) Ñ2 V1 द्वाराददा(V1 °दे)ते (sic), B4 °दाति (for द्वावाददाते) D3 (with hiatus) एकस्य D1 वा (for च)]

—Ś1 Ñ2 B D6 cont

1574* तस्माद्राज्यैव कर्तव्य इच्छद्भि शुभमात्मन ।
द्विजाना वचन श्रुत्वा वसिष्ठं मन्त्रिणोऽब्रुवन् ।

[(l 1) B4 प्रकर्तव्य (for [ए]व क°). Ñ2 B1 3 चात्मन शुभ, B2 4 ह्या(B2 आ)त्मन सुख (for शुभमात्मन)]

24 [b]) Dd1 तदा, Dm1 T2 तथा, Cg t as in text (for तव) D4 7 वशगा, Cr g t as in text (for वचन) Ś1 D6 महाभागा(D6 °गे, L[ed]°ग) वयं प्रभो, Ñ2 V1 B D1–3 M4 सह राज्ञा वय प्रभो, D5 तव देव वचो वयं, G1 तवैव वचनक्रिया —[cd]) D7 नातिक्रम्यामहे, T2 M1–3 °क्रामामहे, T3 G3 °चक्रामहे, Cr g as in text (for °क्रमामहे) ❀ Ct नातिक्रमाम । ❀ Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 शासने तव तिष्ठाम॰ स न (M4 तन्न) शाधि तपोधन.

25 [a]) Dm1 सम ; D4 7 अत , D5 M2 तत , M3 स तं, Cr m g k t as in text (for स न) D4 5 7 राज्य, Cv r g k t as in text (for वृत्त) —[b]) D5 अकटक (for नृप विना) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 Ct राष्ट्रम् , D5 श्रेष्ठम् , Cr m g k as in text (for राज्यम्) D4 7 निष्कटक श्रेष्ठ वरेण्यभूत —[c]) Dm1 इक्ष्वाकु- Dt1 Dd1 Dm1 Ct -सुतं तथान्य, D4 5 7 Ck वर(Ck -सुतं) वरेण्य, G2 M1 -वर° (for -सुत वदान्य) —[d]) T3 त्वमेन(°न ?), Ck तमेव (for त्वमेव) Dg1 D4 7 T G M1–3 Cm g k [अ]भिषिच, Dt1 D5 Ct[अ]भिषेचय, Cr अभिषिचस्व —For 25, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1575* वसिष्ठ धर्मज्ञ महानुभाव
स न समीक्ष्यार्हसि विप्रवर्य ।
कुमारमिक्ष्वाकुकुलप्रसूत
तमाशु राजानमिहाभिषेक्तुम् ।

[(l 2) Ñ2 सम , M4 तन्न (for स न) B2 विप्रवर्यान् —(l 3) V1 D1 3 -कुले V1 प्रशस्त (for -प्रसूत) —(l 4) Ñ2 ननामि (sic), V1 D1–3 M4 त्व° (for तमाशु)]

Colophon. —After *Kāṇḍa name*, D2 3 5 ins भरतपर्वणि —*Sarga name* Ś1 Ñ2 B D6 राजप्रशसा, V1 भरतनिश्चय , D1 3 मन्त्रविनिश्चय (D3 °ः), D2 मन्त्रिनिश्चय , D4 पौरजानपदवाक्य, D5 विराजवर्णन , D7 मन्त्रिवाक्य —*Sarga no* (figures, words or both) B1 D3 6 om , Ś1 73, Ñ2 V1 D7 M4 69, B2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 67, B3 D4 68, B4 64, D1 125, D2 5 72 —After colophon, D6 G conclude with श्री(D6 om)रामाय नम , T2 श्रीरामचन्द्राय नम .

६२

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा वसिष्ठः प्रत्युवाच ह ।
मित्रामात्यगणान्सर्वान्ब्राह्मणांस्तानिदं वचः ॥ १
यदसौ मातुलकुले पुरे राजगृहे सुखी ।
भरतो वसति भ्रात्रा शत्रुघ्नेन समन्वितः ॥ २
तच्छीघ्रं जवना दूता गच्छन्तु त्वरितैर्हयैः ।
आनेतुं भ्रातरौ वीरौ किं समीक्षामहे वयम् ॥ ३
गच्छन्त्विति ततः सर्वे वसिष्ठं वाक्यमब्रुवन् ।
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ॥ ४
एहि सिद्धार्थ विजय जयन्ताशोक नन्दन ।
श्रूयतामितिकर्तव्यं सर्वानेव ब्रवीमि वः ॥ ५
पुरं राजगृहं गत्वा शीघ्रं शीघ्रजवैर्हयैः ।
त्यक्तशोकैरिदं वाच्यः शासनाद्भरतो मम ॥ ६
पुरोहितस्त्वां कुशलं प्राह सर्वे च मन्त्रिणः ।
त्वरमाणश्च निर्याहि कृत्यमात्ययिकं त्वया ॥ ७

62

☞ Ñ1 missing for Sarga 62 (cf v l 1058*) Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 ^{a}) T1 3 हि (for तद्) V1 श्रुत्वाथ मन्त्रिणा वाक्यं. —^{b}) Ñ2 B1 2 (marg also as in text) 3 M4 तान्, G2 ह्य (for ह) —For 1^c–6^b, D4 5 7 subst 1581* V1 D1–3 प्रत्यभाषत —^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G1 3 M3 Ch t -जनान् (for गणान्) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 सुमन्त्रप्रभृती-न्सर्वान् —^{d}) D2 ब्राह्मणानिदमब्रवीत्

2 For D4 5 7 cf v l 1 and 6 —^{ab}) M3 यदा (for यद) Dt1 Ch t दत्तराज्य· पर सुखी (for ^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 योसौ (B4 येपा) मातामहकुले कुमारः श्रीमता वर —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 गत सह, Dt1 मुदान्वित, M4 तत सह (for समन्वित)

3 For D4 5 7 cf v l 1 and 6 —^{a}) Dd1 Dm1 G2 M1 4 तौ, T2 3 G3 M3 त (for तच्) T2 G2 M4 शीघ्र- (for शीघ्रं) M4 गमनैर् (for जवना) —^{b}) Dt1 G3 M3 त्वरित, M4 त्वरिता (for °तैर्) —After 3^{ab}, M4 ins

1576* आनयन्तु नरव्याघ्रौ राजपुत्रौ यशस्विनौ ।

—^{c}) M4 भरते म्रियमाणे तु —^{d}) T3 G1 2 M4 समीक्ष्यामहे (sic) —For 3, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 subst

1577* तमित· शीघ्रगैर्गत्वा नरा प्रजवितैर्हयै ।
इहानयन्तु वचनान्नृपस्यात्ययवादिन ।

[(l 1) Ś1 B2 D6 प्रव्रजितैर् V1 D1–3 आशु गत्वा कुमार त (D2 त्व [sic], D3 त्व) शीघ्रमेव तरस्विन —(l 2) D3 भुवनान् (for वचनान्) Ñ2 नृप्स्य, B4 नृपान् (for नृपस्य) Ś1 D6 [अ]मृत्यु, Ñ2 [अ]धज- (sic), V1 [अ]र्थाय, D1 2 [अ]न्यय-, G(ed) प्रिय- (for [अ]त्यय-) V1 -वेदिन (for -वादिन)]
—B3 cont

1578* आगते भरते चात्र राजकार्यं भविष्यति ।

4 For D4 5 7 cf v l 1 and 6 —^{a}) M2 च से, M3 सत (sic) (for तत) —^{b}) G3 अब्रवीत् (sic) M4 ब्राह्मणा ब्रुवन् (metri causa) —^{c}) Dg1 Dd1 Dm1 T2 3 G M तु (for तद्) T3 om श्रुत्वा —After 4^c, T3 repeats (erroneously) 1^b–2^a. —^{d}) M4 [ऽ]पीदम् (for वाक्यम्) —For 4, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 subst

1579* इति श्रुत्वा वचस्तस्माद्वसिष्ठाद्राजमन्त्रिण ।
गच्छन्त्वाश्विति सर्वेऽथ प्रत्यूचुर्हृष्टमानसा ।

[(l 1) V1 D1–2 वसिष्ठस्य वचन्ते (for वचस्तस्माद्वसिष्ठाद्). —(l 2) Ś1 D6 गच्छत्विति च, V1 गच्छतामिति (sic), D1 गच्छन्श्वेति (for °न्त्वाश्विति) Ś1 D2 6 ते, V1 D1 3 त (for ऽथ) V1 तपसा निधिं (for हृष्ट°)]

5 For D4 5 7 cf. v l 1 and 6 —^{ab}) Dd1 स हि (for एहि) T3 यजत (meta) (for जयन्त) Dg1 ननद (meta), Dd1 Dm1 नाशन (for नन्दन) M4 सौम्या सिद्धार्थविजया-शोका निर्गच्छताशु वै —^{c}) M4 यदि (for इति-) —^{d}) M4 सर्वांश्चामन्त्रयामि व· —For 5, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 subst

1580* ततो जयन्तं सिद्धार्थमशोकं चाब्रवीदिदम् ।
वसिष्ठो जपतां श्रेष्ठो दूतानाहूय सत्वरम् ।

[(l 1) D2 जयत, D3 जयति (for जयन्त) D2 अशोचाद् (sic) (for अशोक च) —(l 2) V1 D1–3 तपसा (D2 3 °ता) (for जपता) D1 शूरो (for श्रेष्ठो) V1 D2 3 सत्वर Ś1 D6 दूतानाह तपोधन (for the post half)]

6 ^{a}) G3 पुरा (for पुर) B4 त्यक्त्वा (for गत्वा) Cv appears to read the following for ^{a} ꣸ Cv यदस्य तच्छीघ्रमिति च पाठ । ꣸ —T3 om (hapl) 6^b–8^c —^{b}) Ś1 Ñ2 B2 D1 2 6 प्र (D1 ·) व्रजितैर्, V1 B1 3 4 D3 M4 प्रजवितैर्, G1 शीघ्रगतैर् (for शीघ्रजवैर्) —For 1^c–6^b, D4 5 7 subst

1581* भरते श्रूयमाणे तु किं समीक्ष्यामहे वयम् ।
भो भो विजय सिद्धार्थ जयन्ताशोक गच्छत ।

[(l. 1) D4 भरत (sic)]

—^{c}) V1 त्यज शोकमिदं, D4 5 7 कैकेय्या न्यायतो (for त्यक्त-शोकैरिद) —^{d}) Ś1 D6 भव (D6 [after corr] °र) तो वचनात्पितु, Ñ2 V1 B D1–3 M4 भरत शासनात्पितु

7 T3 om. 7 (cf v l 6) M4 om. 7^{ab} —^{a}) Dd1 G M1–3 त्वा (for त्वां). Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 मा (V1 D1–3

मा चास्मै प्रोषितं रामं मा चास्मै पितरं मृतम् ।
भवन्तः शंसिषुर्गत्वा राघवाणामिमं क्षयम् ॥ ८

कौशेयानि च वस्त्राणि भूषणानि वराणि च ।
क्षिप्रमादाय राज्ञश्च भरतस्य च गच्छत ।
वसिष्ठेनाभ्यनुज्ञाता दूताः संत्वरिता ययुः ॥ ९

ते हस्तिनपुरे गङ्गां तीर्त्वा प्रत्यङ्मुखा ययुः ।
पाञ्चालदेशमासाद्य मध्येन कुरुजाङ्गलम् ॥ १०

प्रा)ह त्वा कुशलं पृ(D2 ह)ष्ट्वा —^{b}) Ś1 D6 राजा, Ñ2 V1 B D2 3 पिता, D1 सर्वे, T2 प्राहु (for प्राह) D1 च नृप- (for सर्वे च) —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 त्वरावाञ्शीघ्रमागच्छ —V1 om 7^{d}–9^{c} —^{d}) Ś1 Ñ2 B D1–3 5 6 कार्यम्, D4 7 कृत्य च (for कृत्यम्) Ś1 D6 विभो, G1 तव, G3 त्वयि (for त्वया)

8 T3 om 8^{abc}, V1 om 8 (cf v l 6 and 7 respy) —^{a}) Ś1 Ñ2 B D1–4 6 7 न (for मा) D1–3 तस्मै (for चा°) Ś1 Ñ2 B1 3 D3 प्रेषितो, B2 4 D1 2 6 M4 प्रोषितो (for प्रोषित) Ś1 Ñ2 B D1–3 6 M4 रामो, D4 (marg also as in text) 5 7 बंधु (for राम) —^{b}) Ś1 Ñ2 B D1–3 6 M4 न राजा स्वर्गतस्तथा —^{c}) D4 7 शासनाद् (for शंसिषुर्) —^{d}) Dt1 Ct इत्त, Dm1 G1 2 M1 2 Ck इद, T2 इव (for इम) Ś1 Ñ2 B D1–3 6 M4 गत्वा भवद्भिरा(Ś1 D6 °र्ना)चेद्य पृष्टैरपि कथचन

9 V1 om 9^{abc} (cf v l 7) D2 om 9^{abcd} —^{a}) T1 (*inf lin pr m* as in text) M3 Cv r*p* कोशिकानि, Cm g as in text (for कौशेयानि) Ś1 Ñ2 B D1 3 6 M4 राजार्हाणि वि(D1 °र्हणानि)चित्राणि —^{b}) Ñ2 B2 3 [अ]-वराणि, B4 [आ]चराणि (sic) (for वराणि) —^{c}) Ś1 Ñ2 B D1 3 6 M4 शीघ्रम् (for क्षिप्रम्) T2 आज्ञाय (for आदाय) D1 गच्छध्व, D3 गच्छ त्व, M4 गच्छतु (for राज्ञश्च) —^{d}) M3 [अ]पि (for च) Ś1 D6 यच्छत, B2 4 M3 गच्छत, Dg1 D4 7 T3 G3 °थ (for गच्छत) V1 D1 3 M4 राज्ञश्च(V1 त्वं राज्ञो) भरतस्य च —After 9^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 ins, D2 (owing to om) ins after 8

1582* इति ते दत्तसंदेशा दूतास्त्वरितमानसा ।

[Ś1 B4 D6 ते ज्ञातसंदेशा(B4 °शात्), V1 दत्तस्वसंदेशा (for ते दत्त°) B4 भृत्यास् (for दूतास्)],

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1–3 ins

1583* दत्तपथ्यशना दूता जग्मु स्व स्व निवेशनम् ।
केकयास्ते गमिष्यन्तो हयानारुह्य सम्मतान् ।
तत प्रास्थानिकं कृत्वा कार्यशेषमनन्तरम् ।

[(l 1) G1 श्रुत्वा (for दत्त-) D4 7 -पा(D7 प)थोदना, D5 पथ्योदना (for -पथ्यशना) D4 5 7 G3 स्व स्व जग्मुर् (by transp) —(l 2) D4 5 7 कैकेयास् (for केकयास्) D5 गमिष्यति D4 5 7 रथान् (for हयान्) —(l 3) Dt1 Dd1 D5 T2 G2 3 M1 3 प्रस्थानिक, Cm g k t as above D4 5 7 अतद्रिता (for अनन्तरम्)]

—^{e}) T2 [अ]भ्यनुज्ञात —^{f}) Dd1 reads दूता- in marg Dt1 सन्त्वरित, G2 M1 2 ते त्वरिता(G2 °त) (for संत्वरिता) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D1–3 6 M4 ययु शीघ्रपराक्र(Ś1 D6 °पुरोग)-मा, B4 जग्मु कार्यवशाद्रुत —After 9, V1 B2 (marg) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–5 7 S ins

1584* न्यन्तेनापरतालस्य प्रलम्बस्योत्तर प्रति ।
निषेवमाणास्ते जग्मुर्नदीं मध्येन मालिनीम् ।

[(l 1) G3 अतेन Cv r m g k t as above (for न्य°) T2 [अ]परतारस्य V1 B2 D1–3 M4 प्रा(D2 M4 प्र)नेशनस्य मध्येन, D4 7 यत्नेनेहाचर तत(D7 °हाचरज) (sic), D5 अतरेणा-वरतल (for the prior half) V1 B2 प्रलम्बस्य V1 B2 D1–3 M4 [उ]त्तरेण च(D1 तु), D4 5 7 [अ]तर प्रति ❀ Ct अपर-तालप्रलम्बो पर्वतानिति कतकतीया । ❀ —(l 2) D5 निमिषमाणास्, M4 निमेषमात्र, Cv निषेव्यमाणा, Cr m g k t as above (for निषेवमाणास्) V1 B2 D1–5 7 M4 दृता (for नदीं) D4 7 मध्य-मिका नित्ता, D5 मध्येन शालिनान्]

10 B4 om 10 —^{a}) V1 Dt1 D1 3 4 7 T2 M4 हास्तिन-पुरे, Cr m g k as in text —^{b}) Dm1 वै प्राङ्मुखा, D1 5 प्रत्युन्मुखा, T3 प्रत्यन्मुखा (sic) (for प्रत्य°) Dg1 ययौ (sic) —For 10^{ab}, Ś1 Ñ2 B1–3 D6 subst

1585* गत्वाथ हास्तिनपुर गङ्गामुत्तीर्य वेगिता ।

[Ñ2 B3 च (for [अ]थ) Ñ2 हस्तिनपुर Ś1 D6 वेगत (for वेगिता)]

—^{c}) Ś1 D6 पाचालदेशान्, Ñ2 V1 B1–3 Dt1 D1–3 5 Ct पचालदेशम्(B2 °शान), T2 पाचाल देशम्, Cv r m g k as in text (for पाञ्चालदेशम्) Ś1 Ñ2 B1–3 D6 आजग्मुस्, D5 आगम्य (for आसाद्य) —B3 reads from 10^{d} up to जग्मुस्ते in l 2 of 1587* in marg —^{d}) Ś1 Ñ2 B1–3 D6 ततस्ते, D2 मध्ये च (for मध्येन) Ś1 D6 कुरुजागलान, B1 2 D1 °जगल, D3 कुरताङ्गुल (sic) —D4 5 7 read $12–13^{b}$ after 10 —After 10, Ś1 Ñ2 V1 B1 2 3 (marg) D1–3 6 M4 ins

1586* पूर्वेण वारुणीं तीर्त्वा कुरुक्षेत्रे सरस्वतीम् ।
त्वरमाणा ययुर्दूता सुरम्यां पुष्करावतीम् ।

[(l 1) V1 वरुणा Ś1 D6 तीर्थं(D6 °र्थे) (for तीर्त्वा) B3 (marg also) पूर्वो वली महातीर्थं (sic) (for the prior half) D2 M4 कुरुक्षेत्र —Ś1 Ñ2 B1–3 D6 om l 2 —(l 2) D1 पुष्कलावतीं D2 जग्मु कार्यवशाद्रुत, D3 सुरम्यपुष्करावतीं (for the post half)]

—Thereafter Ñ2 V1 B1–3 D1 3 M4 cont, Dg1 Dt1

350 ते प्रसन्नोदकां दिव्यां नानाविहगसेविताम् ।
उपातिजग्मुर्वेगेन शरदण्डां जनाकुलाम् ॥ ११
निकूलवृक्षमासाद्य दिव्यं सत्योपयाचनम् ।
अभिगम्याभिवाद्यं तं कुलिङ्गां प्राविशन्पुरीम् ॥ १२
अभिकालं ततः प्राप्य तेजोभिभवनाच्युताः ।
ययुर्मध्येन बाह्लीकान्सुदामानं च पर्वतम् ।
विष्णोः पदं प्रेक्षमाणा विपाशां चापि शाल्मलीम् ॥ १३

Dd1 Dm1 T G M1-3 Cv r m g k t ins after 10, D4 5 7 ins after line 1 of 1588*

1587* सरांसि च सुफुल्लानि नदीश्च विमलोदकाः ।
निरीक्षमाणा जग्मुस्ते दूता कार्यवशाद्द्रुतम् ।

[B3 reads in marg up to जग्मुस्ते in l 2 (cf v l 10) —(l 1) Ñ2 V1 B1-3 D1 3 च प्रफुल्लानि, Dd1 Dm1 विपुलान्येव, D4 5 7 च सुपुण्यानि, T1 च सुपुणानि, T3 च वि°, G1 पुल्पयानि, M4 चाथ फुल्लानि (for च सु°) D4 7 नद्यश्च (for नदीश्च) —(l 2) V1 B3 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3-5 निरीक्ष्यमाणा, Cv r m g as above D1 3 जग्मु (for दूता) Ñ2 V1 B1-3 D1 3 M4 ते दू(B3 पू)ता जग्मु, D4 5 7 दूतास्ते जग्मु, T1 2 ते जग्मुर्दूता (all by transp) (for जग्मुस्ते दूता)]

11 Ś1 D6 om 11ab —a) Ñ2 V1 B D1-3 M4 ते पुण्य (Ñ2 B2-4 °ण्या)शीतमलि(V1 °लज)ला, D5 ते प्रसन्नोदका रम्या —b) B2 4 D3 नादिता, D5 -सेविता (for -सेविताम्) —c) Dm1 T1 3 अतीत्य जग्मुर्, D4 5 7 उपाभि°, M4 उपाजग्मुर्हि, Cg k t as in text (for उपाति°) ⁂ Cr उपाजग्मु उपगम्यातिक्रान्ता इत्यर्थः । ⁂ —d) D4 7 शरद्रु च (for शरदण्डा) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 7 T1 जलाकुला, M3 समाकुलान् (sic), M4 चलाचला (for जनाकुलाम्) D6 सरितो सस्यपाकुला Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 शरदण्डा(V1 °ण्डा) समुत्तीर्य नदीं जलचरा(Ñ2 °ला)कुला —After 11, D4 5 7 ins l 2 of 1588*.

12 D4 5 7 read 12-13b after 10.—a) D4 7 निकूज वृक्षम्, M4 निचूलवृक्षम् Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 स(V1 श)-मूल(Ś1 V1 D6 °ल) चैत्य(D2 °न)मासाद्य —b) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 वृक्ष, M3 दिव्या (sic) (for दिव्य) V1 D1 सत्योपयाचित, B3 4 सद्योपयाचन, Dt1 Dm1 D4 सत्त्वोपयाचन (D4 °चित), D2 सत्योपपाचन, Cr m g t as in text (for सत्योपयाचनम्) ⁂ Cv सत्योपायवचन सत्यप्रार्थन वरप्रदानमिति यावत् । ⁂ —c) V1 D1-3 M4 त प्रणम्य, T1 अभिवाद्य (for अभिगम्य) Ś1 Ñ2 B D6 प्रणम्यैन(B1 °च), V1 D1-3 M4 [अ]य(V1 °व, M4 °भि) गत्वा च, D4 7 [अ]तिमार्गेण (for [अ]भिवाद्य त) —d) Ś1 Ñ2 B D1-7 M4 भू(Ś1 D6 त्रि, D2 पु)लिगा(M4 °ग), V1 T2 कलिंगा, T3 G1 °गान् (sic), M3 कुलिला (for कुलिङ्गा). Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 निविशु (for प्राविशन्)

13 D4 5 7 read 12-13b after 10 —a) Ś1 Ñ2 B D6 अजकूला(Ś1 D6 °ल), V1 D1-4 आ(V1 D4 अ)जीकुल, D5 आसीकूल, D7 नदीकाल, G3 अपि काल, M3 अहिकाल, M4 अजाकूल (for अभिकाल) —b) Ś1 B M4 बोधी(Ś1 B2 °धा, B4 °ध, M4 °धि)ना नगर ययु, Ñ2 V1 D6 गवीना(V1 वा गनी, D6 गोद्धाना) नगर ययु, Dg1 ते तेजोविभि°, D1-3 बोधि (D1 बोध)नीनगर ययु, D5 तेजोभिभवन तत, T2 3 G M1-3 ते तेजोविभवनाच्युता Cmp as in text, Ctp ततो योविवनच्युता ⁂ Cr तेजो योविभवन ग्राम ततश्च्युता । ⁂ —After 13ab, V1 B1 3 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1-3 S Cv r m g k t ins, D4 5 7 ins l 1 after 13ab and l. 2 after 11

1588* पितृपैतामहीं पुण्यां तेरुरिक्षुमतीं नदीम् ।
अवेक्ष्याञ्जलिपानाश्च ब्राह्मणान्वेदपारगान् ।

[(l 1) ⁂ Ct पितृपैतामहीमित्यर्धम् । ⁂ V1 B1 3 4 D1-3 M4 ततो देव(V1 नद)निर्घ्नन्तीं (for the prior half) V1 B1 3 4 D1-3 M4 ययुर् (for तेरुर्). V1 इक्षुवर्ती (sic), B1 3 इङ्गु°, D4 7 चेक्षु(D4 °क्षु)मतीं (for इक्षु°) —After l. 1, D4 5 7 ins 1587* —(l 2) D4 7 नागवृक्षाश्च पन्नगो, D5 अवामक्षाञ्जिपादाश्च, Cvp अपेक्ष्याञ्जलिपानाश्च (for the prior half) V1 B1 3 4 D1-3 तथा(B3 °तो)भिगम्य समिद्धान्वेदवेदान्तपारगान्, M4 अथ तथापि समिद्धा वेदवेदाङ्गपारगा]

—V1 B1 3 4 D1-3 M4 cont, Ś1 Ñ2 B2 D6 ins only l 2 after 13ab

1589* ब्राह्मणान्प्रययु शीघ्रमनुज्ञाता शुभाशिष ।
कथयन्त कथाश्चित्रा रामलक्ष्मणसंहिता ।

[(l 1) B4 अनुजग्मुर् D3 कृताशिष, G(ed) शुभाशिष (for शुभा°) M3 ब्राह्मणा पर्ययु शीघ्रमनुज्ञाता शताशुष —(l 2) V1 D1-3 कथा स्निग्धा V1 D1-3 M4 सन्निता (for -संहिता)]

—cd) B4 वाल्मीकान, M3 वा -- (for बाह्लीकान्) Ñ2 V1 B D1-3 सुदामाश्चो(V1 D1 2 °नं चो, D3 °न)त्तरेण च (V1 D1 3 ते, D2 तु), D4 अरण्य स्वादुसचित, D5 आरण्यान्फलसयुतान्, M4 अरण्यस्वादुधातकीन् (for d) Ś1 D6 ययुर्मध्येतिवेगेन शतरुद्रा जलाकुला —e) Ck पाद (for पद). Ś1 D4-7 वीक्ष्य(Ś1 °क्ष)माणा, Ñ2 B4 T1 3 G1 प्रेक्ष्यमाणा (B4 G1 °णा), V1 क्षेममाणा (sic), Dd1 Dm1 D3 प्रेक्ष्य°, D1 प्रेप° (for प्रेक्ष°) —f) Ñ2 B विपार्श्वे, T2 3 विशाला, M4 विपार्श्वां (for विपाशा) Ś1 D6 चैव, Ñ2 B न च (for चापि) Ś1 D6 G M शाल्मलीं(M3 °लिं) (for शाल्मलीम्).
—After 13, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins :

1590* नदीर्वापीतटाकानि पल्वलानि सरांसि च ।
पश्यन्तो विविधाश्चापि सिंहव्याघ्रमृगद्विपान् ।
ययु पथातिमहता शासन भर्तुरीप्सव ।

ते श्रान्तवाहना दूता विकृष्टेन सता पथा ।
गिरिव्रजं पुरवरं शीघ्रमासेदुरञ्जसा ॥ १४
भर्तुः प्रियार्थं कुलरक्षणार्थं
भर्तुश्च वंशस्य परिग्रहार्थम् ।
अहेडमानास्त्वरया स्म दूता
रात्र्यां तु ते तत्पुरमेव याताः ॥ १५

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्विषष्टितमः सर्गः ॥६२॥

[(l 1) Dt1 T2 G1 2 M1 2 वापीस्, Dm1 G3 वा(G3 चा)-पि (for वापी-) G3 तटाकाश्च (for -तटाकानि) T1 ✱✱लानि (for पल्व°) —(l 2) Dt1 om from the post half up to विकृष्टे in 14^{b} Dd1 -द्विजान् (for -द्विपान्)]

14 Dt1 om up to विकृष्टे in ^{b} (cf v l 13) V1 D1 2 M4 om 14^{ab}. Ś1 Ñ2 B D3–7 transp 14^{ab} and 14^{cd} —^{a}) Dg1 M2 क्लान्त- (for श्रान्त-). T3 -वहना (for -वाहना) Ś1 Ñ2 B D6 सप्तरात्रेण गत्वा वै(Ś1 D6 च गता), D3–5 7 प्रययु· सप्तमीं रात्रि —^{b}) Dd1 Dm1 T1 3 G2 M1 पथा सता (by transp), M2 पथा तत Ś1 Ñ2 B D3–7 दूतास्ते श्रात(D3 5 शीघ्र)वाहना Ct*p* सप्तरात्रेण गत्वा वै दूतास्ते श्रातवाहना —After 14^{ab}, D4 5 7 ins

1591* सप्तरात्रेण ते तत्र गत्वा राजगृह वरम् ।

[D5 गता D4 7 वल (sic) (for वरम्)]

—^{c}) Ś1 वर (for -व्रज) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 विविशुर्न चिरादिव, D4 5 7 शीघ्र ते विविशुस्तदा —After 14, Dm1 ins राम

15 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 प्रजा(D1 प्रिया)हितार्थं (for भर्तुः प्रि°). Ñ2 lacuna; V1 D1–3 M4 नृपते प्रिया(M4 °तेर्हिता)र्थं (for कुलरक्षणार्थं) —^{b}) V1 D1–3 M4 भर्तु स्ववंशस्य च रक्षणार्थं —^{c}) T3 मरया (corrupt) (for त्वरया). —For 15^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst and Ś1 D6 read before 15^{ab}

1592* अतित्वरन्तो विविशु पुर ते
ततो ययु पार्थिववेश्म तूर्णम् ।

[(l 1) Ś1 D4 6 7 सपूज्यमाना, B2 D1–3 M4 अभित्वरतो, D5 प्रविश्यमाना (for अतित्वरन्तो) Ś1 D6 हि ते, D1 2 च ते, D3 च, D4 5 7 तत् (for ते) —(l 2) B1 4 D4 5 7 ततोभ्ययु (for ततो ययु) Ś1 D6 मुख्य (for तूर्णम्)]

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ2 B D1 दूत(Ś1 भरत)प्रस्थापन(B1 3 °ना, D1 °न), V1 दूतागमन , D2 दूतप्रस्थानिक , D3 भरतदूतप्रस्थान , D4 दूतप्रेषण, D5 भरतं प्रति दूतप्रस्थापन·, D6 दूतप्रस्थान, D7 भरतदूतप्रस्थानिक . —*Sarga no* (figures, words or both) B1 D3 6 om , Ś1 74, Ñ2 V1 D7 M4 70, B2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 68, B3 D4 69, B4 64, D1 126, D2 5 73 —After colophon, D6 G conclude with श्री(D6 om. श्री)-रामाय नम ; T3 with श्रीरामचन्द्रायनम..

६३

यामेव रात्रिं ते दूताः प्रविशन्ति स्म तां पुरीम् ।
भरतेनापि तां रात्रिं स्वप्नो दृष्टोऽयमप्रियः ॥ १
व्युष्टामेव तु तां रात्रिं दृष्ट्वा तं स्वप्नमप्रियम् ।
पुत्रो राजाधिराजस्य सुभृशं पर्यतप्यत ॥ २
तप्यमानं समाज्ञाय वयस्याः प्रियवादिनः ।
आयासं हि विनेष्यन्तः सभायां चक्रिरे कथाः ॥ ३
वादयन्ति तथा शान्तिं लासयन्त्यपि चापरे ।
नाटकान्यपरे प्राहुर्हास्यानि विविधानि च ॥ ४
स तैर्महात्मा भरतः सखिभिः प्रियवादिभिः ।
गोष्ठीहास्यानि कुर्वद्भिर्न प्राहृष्यत राघवः ॥ ५
तमब्रवीत्प्रियसखो भरतं सखिभिर्वृतम् ।
सुहृद्भिः पर्युपासीनः किं सखे नानुमोदसे ॥ ६

63

☞ Ñ1 missing for Sarga 63 (cf v l 1058*). Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम॰

1 ^{ab}) Dg1 D4 5 7 G1 दूतास्ते (by transp) (for ते दूता) D4 7 प्रवेष्टार (for प्रविशन्ति). Ś1 Ñ2 V1 B1 2 (marg also) 3 D1–3 6 M4 यमेव दिवस दूता प्रविष्टास्ते (B2 °स्तु) गिरिव्रज, B2 4 यस्यामेव तु शर्वर्यामयोध्याधिपतिसूत —^{c}) D2 पिता (for [अ]पि ता) B3 रात्रीं, D2 रात्रौ (for रात्रिं) —^{d}) V1 D1 3–5 7 दृष्ट॰ स्वप्नो (by transp), D2 दृष्ट स्वप्ने, T3 स्वप्ने दृष्टो (for स्वप्नो दृष्टो) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 भयावह, M4 भृशाप्रिय (for ऽयमप्रिय)

2 ^{a}) Dm1 D5 व्युष्टायामेव, G1 °व च (for व्युष्टामेव तु) Dm1 राध्या (for रात्रिं) —^{b}) D4 7 स्वप्नमथाप्रिय (for तं स्व°) —^{c}) M2 राज्याधिराजस्य —^{d}) G1 परितप्यत (sic) —For 2, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1593* अनिष्टावेदिनं स्वप्नं दृष्ट्वा च भरतस्तदा ।
ससमरन्पितरं वृद्धमासीदुत्सुकमानसः ।

[(l 1) Ś1 अरिष्टावेदिन, V1 अनिष्टावेदित, B1 D2 अनिष्टवेदिन, D6 अरिष्टवेदन, M4 अनिष्टवेदन (for अनिष्टावेदिनं) Ś1 D6 [अ]-थ, B4 तु (for च) V1 D1–3 M4 त(D3) दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा च) —(l 2) V1 वस्त्रेकमानस (sic), B4 असुख°, M4 दु खित° (for उत्सुक°)]

3 ^{a}) Dt1 G1 तमाज्ञाय (for समा°) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D1–3 6 M4 आलक्ष्य त(Ñ2 B1 3 चा)स्योत्सुकता(D3 °स्योत्पुलकता [hypm]), B4 आलोक्य तस्यासुखता —^{b}) D3 प्रियावादिन —^{c}) D2 उगस (sic) (for आयास) Ś1 Ñ2 V1 B D4–7 अप(B2 उप, D4 7 प्रति, D5 प्रवि)नेष्यत, Dg1 Dt1 Dd1 T2 G1 2 M2–4 Ck t विनयिष्यत, Dm1 T3 G1 2 M1 विनशिष्यत, D1–3 वि(D2 ?)हरिष्यत, Cr व्यनयिष्यत (for हि विनेष्यन्त) —^{d}) G3 कथयाचक्रिरे Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 कथाश्च(B1 2 कथा च, D4 7 वार्ताश्च)-क्रुरुत्तमा (Ñ2 B3 °नतरा, B2 °नुत्तमा, M4 °नेकश)

4 ^{a}) Dt1 Dd1 Dm1 तदा (for तथा) D4 5 7 गाति (sic), T1 3 चान्ये(T3 °न्या) (for शान्ति) —^{b}) Dt1 Dd1 M2 लालयति, Cv r m g t as in text, Ck tp लोलयंति (for लासयन्ति) Dd1 Dm1 T3 G2 M1 [अ]परे तथा(T3 °दा), M2 तथापरे (for [अ]पि चापरे) D4 5 7 नृत्यति च हसति च —For 4^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1594* अवादयञ्जगुश्चान्ये ननृतुर्जहसुस्तदा ।

[B4 D2 3 अवे(B4 D3 आवा)दयन् V1 जटसुर्ननृतुस् (by transp) Ś1 D1 6 M4 तथा (for तदा)]

—^{c}) B4 नटनानि, D1 4 7 M4 नाटकान्, Cr नाटकादि (for नाटकानि) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 चक्रुर्, Dt1 M3 Ck स्माहुर्, Ct आहु (for प्राहुर्) —^{d}) T1 लास्यानि (for हास्यानि) Dd1 Dm1 [अ]पि (for च)

5 Dg1 om 5^{ab} —^{a}) D4 5 7 वै (for तैर्) —^{b}) D4 T2 G3 M3 सखीभि, G2 सुखिभि (for सखिभि) —^{d}) Dd1 Dm1 न प्रहृष्यत, D4 नि प्रहृष्टोति, D7 G3 न प्रहृष्य (G3 °ष्य)ति (for न प्रा°) —For 5, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1595* प्रियैर्वयस्यैर्भरतस्तथापि प्रियवादिभि ।
हास्यानि चैव कुर्वद्भिर्नैवातुष्यत्सुदुर्मना ।

[(l 1) V1 D1–3 [अ]ति-, B2 4 [ए]व (for [अ]पि) V1 प्रियवादिन —(l 2) Ś1 D6 [ए]व (for [ए]व) V1 कुर्वंति (for कुर्वद्भिर्) V1 D1–3 M4 हृ(D3 दृ, M4 तु)ष्यनि दुर्मना (for [अ]तुष्य°)]

6 ^{a}) D4 5 7 अथ (for तम्) B1 प्रियसखं (for °खो) —^{b}) G3 युत (for वृतम्) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 कश्चिद्व्यथित(D1 °द्वित्रस्त, M4 °दुत्सुक)मानस —^{c}) D4 7 सखिभि (for सुहृद्भि) Dd1 पर्युदासीन, G2 3 M1–3 पर्युपासीन —^{d}) T2 सखे किं (by transp) D4 5 7 प्रहृष्यसि (D5 °ति) (for [अ]नुमोदसे) —For 6^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1596* उपास्यमान सखिभि किं सखे न प्रहृष्यसि ।

[Ś1 D6 [ए]व हृष्यसि, D3 M4 प्रहृष्यति(M4 °से) (for प्रहृष्यसि)],

and then cont

1597* समानसुखदु खानामस्माकमपि राघव ।
दु खमार्तिकरं यत्ते तत्ख्यापयितुमर्हसि ।

एवं ब्रुवाणं सुहृदं भरतः प्रत्युवाच ह ।
शृणु त्वं यन्निमित्तं मे दैन्यमेतदुपागतम् ॥ ७
स्वप्ने पितरमद्राक्षं मलिनं मुक्तमूर्धजम् ।
पतन्तमद्रिशिखरात्कलुषे गोमये ह्रदे ॥ ८
प्लवमानश्च मे दृष्टः स तस्मिन्गोमयह्रदे ।
पिबन्नञ्जलिना तैलं हसन्निव मुहुर्मुहुः ॥ ९
ततस्तिलोदनं भुक्त्वा पुनः पुनरधःशिराः ।
तैलेनाभ्यक्तसर्वाङ्गस्तैलमेवावगाहत ॥ १०
स्वप्नेऽपि सागरं शुष्कं चन्द्रं च पतितं भुवि ।
सहसा चापि संशान्तं ज्वलितं जातवेदसम् ॥ ११

[(l 1) M4 समान D3 om (hapl) खदु B2 4 इति (for अपि) D1 राघव —(l 2) V1 D1–3 M4 अतर्गत, B4 आर्तंकर (for आर्तिकर) V1 उत्- (for तत्) Ś1 D6 व्यपोहितुम् (for ख्यापयितुम्)]

7 ^{a}) Dg1 T1 2 G1 3 M3 सहृष्ट (for सुहृद) —^{b}) Dm1 marg, T2 त, G2 हा (for ह) —^{c}) G3 शृण्वतु (for शृणु त्व) —^{d}) T3 उपस्थित (for उपागतम्) —For 7, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 (all followed by l 1–2 of 1604*) subst

1598* इत्युक्तो भरतस्तेन प्रत्युवाच महायशा ।
शृणुध्व यो मया दृष्ट स्वप्नो येनास्मि दुर्मना· ।

[(l 1) V1 तैस्तु (for तेन) M4 महामना (for °यशा). —M4 om (hapl) l 2 —(l 2) D3 [अ]स्ति (for [अ]स्मि) Ś1 D6 दु स्थित (for दुर्मना)]

—For 7, D4 5 7 (all followed by 11^{ab} and l 1 of 1602*) subst

1599* भरतस्तु तथा पृष्ट प्रत्युवाच महायशा ।
त स्वप्न निखिल सर्वं वयस्येष्वनुपूर्वश ।

8 ^{a}) D4 5 7 पितर चाहम् (for स्वप्ने पितरम्) Dg1 अद्राक्ष्यम् (for °क्ष) —^{b}) Dg1 उन्नत, G1 उन्मुक्त, M3 उन्मत्त (for मलिनं) —For 8^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1600* अद्राक्षमपि च स्वप्ने पितर रक्तवाससम् ।
कृष्यमाण नैर्बद्ध्वा दक्षिणामभितो दिशम् ।
पुनश्चाप्येनमद्राक्ष स्नेहाक्त मुक्तमूर्धजम् ।

[(l 2) V1 B3 हृष्यमाण B4 एव (for वद्ध्वा) —(l 3) M4 पुनश्चैव तथाद्राक्ष (for the prior half)]

—^{c}) V1 निपतित शिखराग्राद् —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 अगाधे (for कलुषे) Ñ2 D4 6 T गोमयह्रदे, D2 गोमयेऽद्भुते, D3 ... ह्रदे

9 V1 D4 5 7 M4 om (hapl) 9^{ab} —^{a}) Cr प्लवमान, Cg as in text (for प्लवमानश्) G3 स- (for मे) —^{b}) G1 कस्मिश्चिद् (for स तस्मिन्) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G1 2 M1 2 Ct गोमये ह्रदे —For 9^{ab}, Ś1 Ñ2 B D1–3.6 subst

1601* तस्मिन्निमग्नश्चोन्मज्ज्य दृष्टो मे गोमयह्रदात् ।

[D1–3 निमज्जश् (for निमग्नश्) Ñ2 B1 3 D2 3 [उ]न्मज्जन् (for [उ]न्मज्ज्य) B गोमयाध्द्रदात्, D1–3 कर्दमे ह्रदे]

—B3 om 9^{d}–10 —^{d}) Ñ2 V1 B1 2 D1 2 M4 ह्(B2 हा)-समान, B4 समान च, T1 हसन्नपि (for हसन्निव) Ś1 Ñ2 V1 B1 2 4 D1 2 6 M4 पुन पुन D3 हसमा· · ·न (damaged)

10 B3 om 10 (cf v l 9) —^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B1 2 4 D1–3 6 तै(V1 D1–3 ति)लोदक पीत्वा, D4 7 तैलोदन भुक्त्वा, M3 त्रिलोचन (sic) भुक्त्वा, Ck t as in text, ꣸ Cg· तिलमिश्र ओदन तिलौदन । ꣸ —^{b}) D4 मुहुर्मुहुर् (for पुन पुनर्) Ñ2 D4 7 अवाक्शिरा, D1 अधीश्वर, D3 अधोमुखे (for अध शिरा) —^{c}) Ś1 D6 [आ]सिक्त- (for [अ]भ्यक्त-) D3 तैलेभक्त सगावांग (corrupt) —^{d}) Ś1 D6 [अ]वगाहयन्, Ñ2 B1 2 4 D2 3 M3 व्यगाहत, V1 D1 4 5 7 [अ]भ्यगाहते, Dg1 [अ]विगाहत, Dt1 Dm1 Ct [अ]न्वगाहत, D5 7 [अ]वगाहते, M4 विगाहते, Ck as in text (for [अ]वगाहत).

11 D4 5 7 read 11^{ab} (followed by l 1 of 1602*) after 1599* —^{a}) D4 5 स्वप्नेह, D7 सस्नेह, G2 स्वप्नोपि, M3 स्वप्ने च (for स्वप्नेऽपि) —After 11^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1–3 ins

1602* उपरुद्धा च जगती तमसेव समावृताम् ।
औपवाह्यस्य नागस्य विषाण शकलीकृतम् ।

[(l. 1) Cv m g k t as above, Cr उपरुद्ध (for उपरुद्धा) T3 पृथिवी (for जगतीं) T2 G1 [ए]व (for [इ]व) D4 5 7 घनेन तमसावृता (for the post half) —D4 5 7 om from l 2 up to st 12 —(l. 2) Dm1 निषण्ण, G1 शिरश्च (for विषाण)]

—G1 cont

1603* सोपाश्रय सोपधान सतल्प सोत्तरच्छदम् ।
दृष्टमान्दोलिक राज्ञो मया भग्न सुभूषितम् ।
प्रारोहावकर्णे वृद्धौ स्वय तातेन भूरुहौ ।
सह वल्ल्या परित्यक्तौ मया दृष्टौ फलागमे ।

—^{c}) Dg1 G2 3 M1–3 सशुष्का(M3 °ष्क), Dt1 Dd1 Dm1 सशाता (for सशान्त) —^{d}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G M1 2 ज्वलिता(Dt1 Dd1 Dm1 Ct °ता) (for °त) Dg1 G2 3 M1 Cg जातवेदसा, Dt1 Dd1 Dm1 M2 °स —For 11, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 (all read l 1–2 after 1598* and l. 3–4 [followed by 1605*] after 14) subst.

अवदीर्णां च पृथिवीं शुष्कांश्च विविधान्द्रुमान् ।
अहं पश्यामि विध्वस्तान्सधूमांश्चैव पर्वतान् ॥ १२
पीठे कार्ष्णायसे चैनं निषण्णं कृष्णवाससम् ।
प्रहसन्ति स्म राजानं प्रमदाः कृष्णपिङ्गलाः ॥ १३
त्वरमाणश्च धर्मात्मा रक्तमाल्यानुलेपनः ।
रथेन खरयुक्तेन प्रयातो दक्षिणामुखः ॥ १४

एवमेतन्मया दृष्टमिमां रात्रिं भयावहाम् ।
अहं रामोऽथ वा राजा लक्ष्मणो वा मरिष्यति ॥ १५
नरो यानेन यः स्वप्ने खरयुक्तेन याति हि ।
अचिरात्तस्य धूमाग्रं चितायां संप्रदृश्यते ।
एतन्निमित्तं दीनोऽहं तन्न वः प्रतिपूजये ॥ १६

1604* दृष्टो मयाद्य सुस्तेन चन्द्रमा पतितः क्षितौ ।
सशुष्कः सागरश्चैव सूर्यो ग्रस्तश्च राहुणा ।
प्रदीप्तस्तमसा शान्त दृष्टवानस्मि पावकम् ।
सीदन्त च तथाद्राक्ष पङ्के मग्न महागजम् ।

[(l 1) Ś1 V1 B1 2 4 D1 3 6 स्वप्नेन (for सुस्तेन) D2 दृष्टस्तथ मया स्वप्ने (for the prior half) V1 D1–3 M4 भुवि (for क्षितौ) —(l 3) D3 न गन (hypm.) (for शान्त). —(l 4) V1 D1–3 M4 सीदमान (for सीदन्त च). Ś1 D6 ततो, B1 तदा (for तथा) Ś1 वह्वल्म-, D6 वधलग्न (for पङ्के मग्न) M4 यथा गज.]

12 D4 5 7 om 12 (cf v l 1602*) —[a]) Dg1 G3 M2 3 Cg अवतीर्णां, Cmp t as in text (for °दीर्णां) —[b]) G2 विशुष्कान् (for शुष्कांश्च) —[c]) M3 च ध्वस्तान् (for विध्व°) —[d]) T1 M2 [श्च]पि (for [ए]व) G1 धूमांश्चैव सपर्वतान् —For 12, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst and read after 1604*

1605* विशीर्यमाण शैलेन्द्रो भग्नश्चैत्यमहाद्रुम ।
स्वप्ने चाद्य मया दृष्टो निपतश्च महाध्वज ।

[(l 1) B1 °लेंद्रो (for शैलेन्द्रो) D1 भग्नाश् Ś1 D6 चैव, V1 B4 D1–3 M4 चैत्यो(D1 °त्ये) (for चैत्य-) G(ed) -महाद्रुमा —(l 2) V1 D1–3 चाय, B2 3(also) 4 नाद्य (for चाद्य) Ś1 D6 पतितश्च, V1 D1–3 M4 पतमानो (for निपतश्च)]

13 B om 13[a] —[a]) D1 M3 पीठे कृष्णायसे, D3 ... कृष्णायस (illeg) (for पीठे का°) V1 चैल, Dt1 D4 5 7 M4 चैव (for चैन) —[b]) Ñ2 V1 Dg1 D2 विषण्ण (for नि°) M4 रक्त- (for कृष्ण-) —[c]) V1 सहसति, Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 प्रहसति, D1 प्रमहृति, T1 2 प्रवहति, G3 प्रससति (sic) (for प्रहसन्ति) Ś1 B1 D4 च, B4 स (sic) (for स्म) D4 7 प्रहसन्निव

14 Dd1 Dm1 G2 M1 transp 14[ab] and 14[cd] —[ab]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 दृष्टो रासभयुक्तेन रथेन च पिता मया, D2 दृष्टो ममाद्य सयुक्तो रासभेन पिता मया —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 रक्तमाल्यावरधर (D3 °...) —[d]) D4 5 7 T2 3 प्रययौ(T2 3 °तो) (for प्रयातो) V1 दक्षिणाभिमुख (hypm), D1 °णोन्मुख , M3 °णा दिश(also °णामुख) —After 14, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 read l 3–4 of 1604* and 1605*, while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1606* प्रहसन्तीव राजानं प्रमदा रक्तवासिनी ।
प्रकर्षन्ती मया दृष्टा राक्षसी विकृतानना ।

[(l. 1) G3 च (for [इ]व) —(l 2) M3 प्रकर्षयती (hypm)]

15 D4 5 7 transp 15 and 16 —[a]) G3 एव (for एतन्) T2 दृष्टाम्. —[b]) T3 G1 2 M1–3 भयावह —[c]) D7 om वा (subm) —[d]) D4 7 G2 गमि(G2 करि)ष्यति (for मरि°) —For 15, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1607* एवमेष मया स्वप्नो दृष्ट पापो भयावह ।
व्यक्त रामोऽथ वा राजा प्राणास्त्यक्त्वा दिवं गत ।

[(l 1) Ś1 V1 B2 एव (for एष) B4 M4 दृष्ट स्वप्न (by transp) Ś1 Ñ2 B पाप- (for पापो) —(l 2) D1 तथा (for ऽथ वा) Ñ2 B3 4 राजा वा (by transp)]

16 D4 5 7 transp 15 and 16 —[ab]) Dg1 G1 M3 ह (for हि) D4 5 7 नरश्च भुवि(D5 नर स्वप्ने तु) य कश्चित्खरयानेन गच्छति —[c]) D4 5 7 नचिरात्. Dt1 Dd1 Dm1 Ct धूम्राग्र, Cg as in text (for धूमाग्र) —[d]) D4 G2 M1 प्रति (D4 तस्य)दृश्यते (for सप्र°) —For 16[a–d], Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1608* यो हि रासभयुक्तेन रथेन परिकृष्यते ।
मर्त्य स नचिरादेव भुव याति यमक्षयम् ।

[(l 1) D2 रामस्वयुक्तेन (corrupt) V1 D1–3 M4 याने (D3 ...)न (for रथेन) Ñ2 परिहृष्यते —(l 2) Ś1 D6 मृत , V1 M4 मन्ये (for मर्त्य) V1 D3 स त्वचिरादेव, D6 स तु चिरादे*, M4 तमचिरा° (for स नचिरादेव).]

—After 16[cd], G1 ins

1609* त्यज्यमानो यदि तरुर्दृष्टो हि फलसभवे ।
राजा वा युवराजो वा तद्राष्ट्रं परिवर्जयेत् ।

—D4 5 7 om 16[e]–17 —[e]) Ñ2 एतस्मिन् (hypm) M3 एवंनिमित्त —[f]) Dg1 G1 3 M2 3 न च(M3 तु) व , Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G2 M1 न वच (for तन्न वः) Dd1 प्रतिपूजते, G2 प्रति पिप्रिये (sic), Ct as in text (for °पूजये) ❀ Ck युष्माक वच प्रति उद्दिश्य न पेप्रिये न भृश प्रीतो भवामि ।, Ct न प्रति पेप्रिये इति पाठे युष्माक वच प्रति न येन भृश प्रीतो भवामीत्यर्थ । ❀ Ś1 Ñ2 B1–3 D1–3 6 M4 नाभिन(Ś1 °व)दामि वो(B1 ते) वच , V1 नाभिमदसि वो वच , B4 नानदामि च वो वच —After 16, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 ins

शुष्यतीव च मे कण्ठो न स्वस्थमिव मे मनः ।
जुगुप्सन्निव चात्मानं न च पश्यामि कारणम् ॥ १७
इमां हि दुःस्वप्नगतिं निशाम्य ता-
मनेकरूपामवितर्कितां पुरा ।
भयं महत्तद्धृदयान्न याति मे
विचिन्त्य राजानमचिन्त्यदर्शनम् ॥ १८

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्रिषष्टितमः सर्गः ॥ ६३ ॥

1610* हृष्टाश्च नानुहृष्यामि चिन्तयन्स्वप्नदर्शनम् ।

[Ś1 D6 हर्षस्थाने न हृष्यामि, Ñ2 B3 °श्च नानुकुष्यामि, V1 हृष्टाश्चैनान्न हृष्यामि, B2 °पश्यामि (for the prior half). M4 विचिन्त्य (for चिन्तयन्)]

17 D4 5 7 om 17 (cf v l 16) —b) Dg1 स्वस्थ इव (sic) —After 17ab, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1611* न पश्यामि भयस्थानं भयं चैवोपधारये ।
भ्रष्टश्च स्वरयोगो मे छाया चोपहता मम ।

[(l 2) Dg1 Dt1 Ct चापगता, T2 [अ]प्युपहता, T3 मोपहता (sic) (for चोपहता)]

—cd) Dm1 जिगुप्सन्निव (sic), T1 2 G2 M1 3 Ct जुगुप्स इव, G1 M2 जुगुप्सामीव, Cm g k tp as in text (for जुगुप्सन्निव) —For 17, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1612* अस्थाने चापि सोत्कण्ठं मनो विह्वलतीव मे ।
अस्थाने व्यथितश्चाय देहे देहेश्वरो मम ।
हतत्विषमिवात्मानमपि चाद्योपलक्षये ।
जुगुप्सामि तथात्मानमकस्मात्पतितं यथा ।

[(l 1) B4 अस्थानेषु, D3 °ने वा (for °ने च) —(l 2) V1 व्यथितश्चास्मिन्, D2 व्यथितात्मापि, D3 °श्चाद्य D2 चाय (for देहे) V1 देवदेवेश्वरो यथा —(l 3) V1 गत- (for हत-) B3 -द्विषम् (for -त्विषम्) Ś1 D6 अद्य, D2 परि (for अपि) Ś1 D6 चैवोपलक्षये, B4 चाभ्यु° —(l 4) V1 D2 3 जुगुप्सामि, B3 जुगुप्सोमि (sic) (for जुगु°) Ñ2 V1 B3 D1–3 M4 [इ]व चात्मानम्, B1 हि चा° (for तथा°) V1 नकस्मात् (for अकस्मात्)]

18 a) Dt1 D4 5 7 T2 च (for हि) M3 इमानि (for इमा हि) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G2 3 M1 2 Ct निशम्य, D4 5 7 निरीक्ष्य, Ck as in text (for निशाम्य). Dt1 T2 Ct हि, D4 5 7 om, M3 ह (for ताम्) —b) Dt1 T2 M3 त्वनेक, D5 ह्यने°, Ct as in text (for अनेक-) D4 5 7 अनचिंति (D5 अविचिन्त्य)ता, T2 G1 M3 Cr m न वितर्किता, Cg as in text (for अवितर्किता) D4 7 पुरीं (sic) (for पुरा) —cd) T2 -पौरुष (for -दर्शनम्) D4 5 7 भय महन्मे (D5 भयावह मे) हृदय न मुंचते (D4 मुच्यते, D5 शुष्यति) प्रगृह्य बाहु विलपाम्यनाथवत्. —For 18, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1613* इम हि दु स्वप्नमहं विचिन्तय-
न्समुत्सुकत्वाद्भयितोऽतिविह्वल ।
न शर्म विन्दामि यथा ध्रुवं तथा
किमप्यनिष्ट नचिरादुपैष्यति ।

[(l 1) Ś1 D6 M4 इमा च (M4 हि), V1 अह हि (for इम हि) Ś1 V1 D2 6 M4 दु स्वप्नगति (V1 D2 °मिम) —(l 2) Ñ2 B3 M4 हि (for ऽति-) —(l 3) M4 तथा (for यथा) —Ś1 D6 तथा ध्रुव (by transp), B2–4 D1 [अ]ध्रुव तथा, M4 [अ]प्यह ध्रुव (for ध्रुव तथा) —(l 4) Ś1 D6 [अ]रिष्ट (for [अ]निष्ट) V1 D1–3 M4 भवि (M4 इने)ष्यति (for उपै°)]

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ2 B1 3 4 D1 6 7 भरतदु स्वप्नदर्शन (Ñ2 °कथित, B3 °कथन, D1 7 °दर्शन), V1 D3 भरतस्वप्न (D3 °)दर्शन , B2 दु स्वप्नदर्शन, D2 भरतपर्वणि भरतस्वप्नदर्शन , D4 भरतदु खप्नदर्शन, D5 भरतपर्वणि दु स्वप्न-कथन —*Sarga no* (figures, words or both) B1 D3 6 om , Ś1 75, Ñ2 V1 D7 M4 71, B2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 69, B3 D4 70, B4 65, D1 127, D2 5 74 —After colophon, D6 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमो नम., T2 with श्रीरामचन्द्राय नम , G with श्रीरामाय नम .

६४

भरते ब्रुवति स्वप्नं दूतास्ते क्लान्तवाहनाः ।
प्रविश्यासह्यपरिखं रम्यं राजगृहं पुरम् ॥ १
समागम्य तु राज्ञा च राजपुत्रेण चार्चिताः ।
राज्ञः पादौ गृहीत्वा तु तमूचुर्भरतं वचः ॥ २
पुरोहितस्त्वा कुशलं प्राह सर्वे च मन्त्रिणः ।
त्वरमाणश्च निर्याहि कृत्यमात्ययिकं त्वया ॥ ३
अत्र विंशतिकोट्यस्तु नृपतेर्मातुलस्य ते ।
दश कोट्यस्तु संपूर्णास्तथैव च नृपात्मज ॥ ४

64

☞ Ñ1 missing for Sarga 64 (cf v. l. 1058*). —Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नमः. —Before 1, D3–5 7 ins.:

1614* श्रुत्वा भरतवाक्यं तं दारुणं हृदयच्छिदम् ।
आकारं छादयिष्यन्तो लीलयैव तमब्रुवन् ।
अलं तापेन काकुत्स्थ सत्यासत्या हि विभ्रमाः ।
दृश्यन्ते भाविता स्वप्ने धातूनां च निमित्ततः ।
तथा हि स्नापि देवांस्त्वं विप्रान्गाश्च समर्चय ।
ततस्त्वं मोक्ष्यसे पापान्मानसादत्र संशयः ।
यस्माद्दैवोपघातानां दैवमेव परायणम् ।
भरतस्तांस्तथेत्युक्त्वा स्वप्नमेव व्यचिन्तयत् ।

[(l. 1) D4 7 तु (for तं). D3 हृदये स्थित (for °यच्छिदम्). —After l. 1, D4 ins.:

1614 (A)* सखाय प्रियङ्कारो वार्ताभिर्वहुभिस्तदा ।

—(l. 2) D4 (marg. after corr. as above) आकारा (for °र). D6 [ए]नम् (for तम्). —(l. 4) D4 7 वहव (for भाविता). D5 भूता (before corr. धातू)ना यत् (for धातूनां च). D3 दृश्यते भावविता स्वप्ने धातृ हि निमित्तम (sic). —(l. 5) D4 7 [अ]पि (for हि). D3 om., D4 स्ताहि (sic) (m. also नित्त), D5 साहि, (for स्नापि). D4 7 न (for त्व). D3 आशु (for गाश्च). D4 7 विप्राणां च सार्पय (for the post. half). —(l. 6) D4 7 तापान् (for पापान्). —(l. 7) D3 दैवोपघातानां. D4 7 om. मेव in दैवमेव. —(l. 8) —After भरतस्, D3 repeats erroneously from मो up to सा in l. 6. D3 तस्र् (sic) (for तांस्) and विचिंतयन् (for व्यचिन्तयन्).]

1 [a]) Dg1 ब्रुवते (for °ति). —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 श्रान्तवाहना. —[cd]) B1 3 [अ]गम्य- (for [अ]सह्य-). B1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 Cg tp. परिघ, D1 illeg., Ck t as in text (for -परिख). Ś1 Ñ2 B D4–7 राजनिवेशन (for °गृहं पुरम्). V1 प्रविश्य परिषद रम्या तदा राजगृहे पुरे (hypm.).

2 [a]) G3 ससासाद्य (for °गम्य). Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1–3 च (for तु). Dt1 Dd1 Dm1 ते, T1 damaged (for च). Ś1 D6 समाजग्मुश्च राजानं, Ñ2 B D5 समागच्छत राज्ञा च, V1 D1–3 M4 अभ्यगच्छत राजानं, D4 7 समागच्छंस्तदा राज्ञा (D7 °जा). —[b]) D4 7 सह पुत्रेण. D4 [अ]र्थिनः, D5 (after corr. as in text) 7 [अ]र्थिनः, T1 3 M3 Cv l. [ऋ]र्चित, G1 [ऋ]र्चिता, Cr [ऋ]र्चित, C t as in text (for [ऋ]र्चिताः). Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 भरतेनार्चित (V1 °चित, D1–3 °र्चिता) राज्ञा (B2 °ज्ञा), M4 भरतेनार्चित तत. —[c]) D2 पदौ (for पादौ). Ś1 Ñ2 B D4–7 [ए]व; V1 D1–3 [अ]पि, Dt1 Dd1 Dm1 G1 M3 च, T2 [अ]थ (for तु). M4 राज्ञो गृहीत्वानुज्ञां तु.

3 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 4–7 T2 M4 त्वां (for त्वा). —[b]) G3 प्राहुः (for प्राह). V1 D1–3 M4 पूर्वं वाक्यमब्रवीत. —[cd]) G3 त्वरमाणास्. Ś1 Ñ2 B D6 कार्यम् (for कृत्यम्). G1 तव, G2 त्वयि, Cg as in text (for त्वया). V1 कार्यमात्ययिकं किंचिच्छीघ्रमेहीति राघव, D1–3 M4 कार्यं त्वयात्यया (D2 °या या)त्ययिकं शीघ्रमेहीति राघव. —After 3, V1 B3 (m.) 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–3 S ins., D4 6 7 ins. l. 1 only:

1615* इमानि च महार्हाणि वस्त्राण्याभरणानि च ।
प्रतिगृह्य विशालाक्ष मातुलस्य च दापय ।

[(l. 1) V1 च महार्हाणि, B3 4 D1–3 M4 °रत्नानि (for च महार्हाणि). V1 B3 4 D1–3 M4 वासांसि (for वस्त्राणि). D3 om. च (subm.). D4 6 7 पुष्कलं च (for [आ]भरणानि च). —(l. 2) T1 प्रतिग्रह (sic). V1 B3 4 D1–3 M4 प्रतिगृह्णन (M4 °ह्णीष्व) काकुत्स्थ (for the prior half). T1 [ए]व (for च). V1 B3 4 D1–3 M4 तथैव च.]

—Thereafter D3 reads 1617* twice.

4 [a]) G1 तत्र (sic), Cv m g k t as in text (for अत्र). —For 4[ab], Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst.:

1616* चैलिकस्य तु कोटीस्त्वं देया मातामहस्य ते ।

[Ñ2 B1 चैलकस्य, V1 चैत्यस्य, B3 (before corr.) 4 चैलि°, D1 2 चैल° (for चैलिकस्य). V1 B4 D1–3 च (for तु). Ś1 D6 चैलानां चैव कोट्यर्धं (for the prior half). Ś1 D2 6 देय, D1 दाता (for देया). B4 च (for ते).]

—[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 तिस्र, Dm1 दशा (sic) (for दश). B2 4 च (for तु). Dm1 सपूर्णास् (sic) (for °र्णास्). —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 तथैव (V1 तवैव, M4 त्वयैव) नृवरात्मज. —For 4, D4 5 7 subst., D3 ins. after 1615*:

1617* राज्ञस्त्रिंशदिमाः कोट्यो दश चैव तथानघ ।

[D3 reads 1617* twice and ins. between them चैलिकस्य तथैव च. D3 न च, D4 नव (for [अ]नघ).]

प्रतिगृह्य च तत्सर्वं स्वनुरक्तः सुहृज्जने ।
दूतानुवाच भरतः कामैः संप्रतिपूज्य तान् ॥ ५
कच्चित्सुकुशली राजा पिता दशरथो मम ।
कच्चिच्चारोगता रामे लक्ष्मणे वा महात्मनि ॥ ६
आर्या च धर्मनिरता धर्मज्ञा धर्मदर्शिनी ।
अरोगा चापि कौसल्या माता रामस्य धीमतः ॥ ७
कच्चित्सुमित्रा धर्मज्ञा जननी लक्ष्मणस्य या ।
शत्रुघ्नस्य च वीरस्य सारोगा चापि मध्यमा ॥ ८
आत्मकामा सदा चण्डी क्रोधना प्राज्ञमानिनी ।
अरोगा चापि कैकेयी माता मे किमुवाच ह ॥ ९
एवमुक्तास्तु ते दूता भरतेन महात्मना ।
ऊचुः संप्रश्रितं वाक्यमिदं तं भरतं तदा ।
कुशलास्ते नरव्याघ्र येषां कुशलमिच्छसि ॥ १०

5 a) Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T1 G3 M2 3 तु, D3 T2 स (for च) D3 त (for तत्) —b) Ś1 अनुरक्त सुहृज्जन, Ñ2 B2 3 D6 अनुरक्तसुहृज्जन, V1 D1–3 M4 प्रश्र(V1 D2 °ग)स्य च यथार्हत, B1 Dd1 Dm1 अनुरक्त सुहृज्जन (Dd1 °ने, Dm1 °नैः), B4 D4 5 7 स्वनुरक्तसुहृज्जन.—c) D2 एतान् (for दूतान्) —d) Ñ2 V1 B1 3 D1–3 T2 M2 स(B3 D1 स)परिपूज्य तान्, B4 स परिगृह्य तान्, Dg1 M4 सप्रतिपूजितान्, D4 5 7 सप्रति(D5 °परि)पूज्य च —After 5, B3 ins

1618* कुशल कथ्यता सर्वमयोध्याया समन्तत ।

6 ab) Dg1 च कुशली, Dd1 Dm1 G1 स कुशली, G2 दशरथो (for सु°) D4 5 7 कच्चित्स राजा कुशली (for a) M1 transp सुकुशली and दशरथो —c) Dg1 Dt1 Dd1 D4 7 T2 3 G1 M3 आरोग्यता, Dm1 D6 °ग्यता, Cg as in text (for चारोगता) ❀ Cg आरोग्यतेति पाठे स्वार्थे ष्यञ्।❀ —d) Dt1 T1 च (for वा) —For 6, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1619* कच्चित्पिता मे कुशली वृद्धो दशरथो नृप ।
धर्मात्मा सत्यशीलश्च दानधर्मरत सदा ।
कच्चिद्भ्राता मम ज्येष्ठो रामो धर्मभृता वर ।
कुशली लक्ष्मणश्चापि भ्राता नो भ्रातृवत्सल ।
कच्चित्स्मरति मामार्यो रामोऽसौ भ्रातृवत्सल । [5]

[(l 1) B1 कश्चित् (for कच्चित्) —Ś1 Ñ2 B1 2 D6 M4 om (Ś1 B2 M4 hapl), while B3 reads in marg l 2 —(l 2) V1 तथा (for सदा) —(l 3) Ñ2 B1 D2 6 कश्चिद् (for कच्चिद्) —V1 om (hapl) l 4–5 —(l 4) B2 यो, B4 D1–3 M4 मे (for नो) —(l 5) Ñ2 D6 कश्चित् (for कच्चित्) D1–3 धर्मभृता वर, M4 भ्रातृहिते रत (for ऽसौ भ्रातृवत्सल)]

7 a) G1 सीता (for आर्या) D4 5 7 आर्यपादेषु च रता (D5 [before corr as in D4]°ती [sic]) —b) Dt1 धर्मवादिनी —c) Dm1 D5 7 आरोगा(D7 °ग्या), D4 अरोग्या D7 वापि (for चापि) T3 आरोगावपि —For 7, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1620* कच्चिदस्या कुशलिनी कौसल्या धर्मचारिणी ।
माता रामस्य धर्मज्ञा भर्तृव्रतपरायणा ।

[(l 1) B1 कच्चिद्, D6 कश्चिद् (for कच्चिद्) Ś1 D6 च सुखिनी (for कुशलिनी) D1 धर्मधारिणी, M4 °दर्शिनी (for °चारिणी) —B4 om (hapl) from the post half of l 2 up to 8a]

8 B4 om 8a (cf v l 7) —a) B1 D6 कश्चित् (for कच्चित्) D3 धर्मात्मा (for धर्मज्ञा) —b) Ś1 Ñ2 B D1–3 6 M4 लक्ष्मण या व्य(Ś1 D6 याभ्य)जायत, V1 लक्ष्मण या अजीजनत्, D4 7 लक्ष्मण याभ्यसूयत, D5 लक्ष्मण चाव्यजानत (sic), T2 जननी लक्ष्मणप्रिया —c) Dd1 Dm1 G2 M1 2 [अ]पि (for च) T2 धीरस्य, M2 . . स्य (damaged) (for वीरस्य) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 शत्रुघ्न च महात्मानम्(V1 D1–3 °भागम्) —d) Ś1 V1 B1 2 4 Dt1(with hiatus) D2 3 5–7 M4 अरोगा, Ñ2 B3 अरोगां (sic), D1 4 आरोगा (for सारोगा) ❀ Cg सेति धर्मज्ञत्वस्मरणाभिनय । ❀ Ñ2 V1 B3 D4 7 वा, D1 3 5 M4 सा (for च) D4 7 सुमध्यमा.

9 a) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 आत्मकार्यपरा (for °कामा सदा) Ñ2 V1 B D3 5 चडा, M4 नित्य (for चण्डी) Dm1 सुचटी च (for सदा चण्डी).—b) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 नित्यगर्विता, M4 कलहप्रिया (for प्राज्ञमानिनी) D4 5 क्रोधप्रज्ञामनस्विनी, D7 क्रोधप्रज्ञातमस्विना(sic) —cd) D4 (after corr as in text) आरोगा (for अ°) D7 वा (for च) Dg1 T2 माता मे कैकेयी (by transp), Dt1 T1 मे माता कैकेयी (by transp) T3 damaged for मुवा in किमुवाच G2 3 हा (for ह) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 कैकेयी चापि मे माता कच्चि(B4 काचि)त्कुशलिनी दृढ(Ñ2 B1 3 4 D3 भृश, D2 ध्रुव)

10 a) T2 उक्त्वास (sic), M3 उक्तस (sic) (for उक्तास) —c) Dg1 ते प्रश्रित, T1 सप्रश्रय, K(ed) Cg सप्रश्रय, Ck t as in text (for सप्रश्रित) —For 10abcd, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1621* इति ते कुशलप्रश्न पृष्टा दूता ससभ्रमा ।
मन्त्रसवरण कृत्वा प्रत्यूचुर्हृष्टमानसा ।

[(l 1) B1 missing up to कुशल B4 D3 om ते (subm) Ñ2 B2 3 कुशल (for कुशल-) Ś1 पृष्ट्वा B2 4 दूता पृष्टा (by transp) Ś1 Ñ2 B1 3 D2 ससभ्रम M4 इति ते कुशल पृष्टा दूता सम्भ्रातमानसा —(l 2) D2 नत्वा (for मन्त्र-) Ś1 सत्वरण (for -सवरण) M4 तमूचुर् (for प्रत्यूचुर्)], while D4 5 7 subst .

14 भरतश्चापि तान्दूतानेवमुक्तोऽभ्यभाषत ।
13 आपृच्छेऽहं महाराजं दूताः संत्वरयन्ति माम् ॥ ११
14 एवमुक्त्वा तु तान्दूतान्भरतः पार्थिवात्मजः ।
दूतैः संचोदितो वाक्यं मातामहमुवाच ह ॥ १२
राजन्पितुर्गमिष्यामि सकाशं दूतचोदितः ।
पुनरप्यहमेष्यामि यदा मे त्वं स्मरिष्यसि ॥ १३
भरतेनैवमुक्तस्तु नृपो मातामहस्तदा ।
तमुवाच शुभं वाक्यं शिरस्याघ्राय राघवम् ॥ १४
गच्छ तातानुजाने त्वां कैकेयी सुप्रजास्त्वया ।
मातरं कुशलं ब्रूयाः पितरं च परंतप ॥ १५

1622* ते दूता राजपुत्रेण पृष्टा विस्तरशस्तत ।
समासेनैव वक्ष्यन्त प्रत्यूचुर्हृष्टवत्तदा ।

[(l 1) D4 विस्तारशस्]

—c) D4 5 7 कुशल Dm1 तं (for ते). Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 सर्वे ह्येते कुशलिनो —f) V1 पृच्छसि —After 10, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 ins

1623* आह त्वा च पिता शीघ्रमेहीति रघुनन्दन ।
यदि पश्यसि गन्तव्य गम्यतामविचारत ।
युधाजितमनुज्ञाप्य माचिर कुरु मानद ।
भृश हि दर्शनाकाङ्क्षी पिता ते सह मन्त्रिभि ।

[(l 1) V1 D1–3 त्वा तु, M4 च त्वा (for त्वां च) —V1 D1–3 om l. 2. —(l 2) M4 मा विचारय, G(ed) अचिरात्तत (for अविचारत) —Ś1 Ñ2 B1,2 D6 M4 om. l. 3. —(l. 4) M4 वधुभि (for मन्त्रिभि).],

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5,7 T G M1–3 ins :

1624* श्रीश्च त्वां वृणुते पश्चा युज्यता चापि ते रथः ।

[D4 5 7 श्रीस्त्वा सवृणुते भद्रा, M2 श्रीश्च त्वा वृणु (damaged) श्चा (for the prior half) ❀ Cr.m श्रीस्त्वा वृणुत इति लक्ष्मीवरणोक्तिरमङ्गल्यव्यावृत्त्यर्था न तु राज्यश्रीप्राप्तिरूपा(Cm °परा) । रामविवासनादिक(Cm राजमरणादिक) न वक्तव्यमिति वसिष्ठेनोक्तत्वात्, Cg राज्यश्रीरिति हार्दो भाव । अमङ्गल्यव्यावृत्तिर्भरतप्रत्याय्या, Ct श्रीस्त्वा वृणुते तथा शोभा त्वयि दृश्यते येन सर्वामङ्गलशङ्काव्यावृत्ति, अतो यात्रायै रथौ युज्यताम् । ❀ Dm1 युज्येता]

11 ab) D1 5 7 तेषा तद्वचन श्रुत्वा भरतो गुरुमब्रवीत् —c) Dg1 T2 G3 Ct आपृच्छेय, Dm1 आपृच्छे ह, D4 5 7 आपृच्छामि (for आपृच्छेऽह) Dd1 Dm1 D4 5 7 M1 2 महाराज, Cr m g t as in text (for °ज) —d) G3 दूत (sic) (for दूता) T2 सत्वरितति (sic) M2 damaged for माम् —For 11, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1625* इत्युक्तो भरतो दूतै प्रत्युवाच वचस्तदा ।
एव भवतु गच्छामि मुहूर्तं प्रतिपाल्यताम् ।

[(l 1) B1 missing for इत्युक्तो —(l 2) D6 reads from मुहूर्तं up to च in l 1 of 1626* in marg Ñ2 B1 4 परिपाल्यता]

12 D1 7 om. 12 —For 12, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst. :

1626* दूतानेतावदुक्त्वा च भरत कैकयीसुत ।
दूतसचोदितोऽभ्येत्य मातामहमभाषत ।

[D6 reads up to च in marg. (cf v l 1625*) —(l. 1) B4 उक्ता (sic) (for उक्त्वा). —Ś1 D6 om from भरत up to ऽभ्येत्य in l 2. —B4 om भरत V1 B4 D2 कैकेयी- (for कैकयी-) —(l 2) D2 3 -सनोदितो (for -सचो°). M4 दूतास्तयार्थिनोभ्येत्य (for the prior half). —D6 reads from मातामहम् up to इच्छामि in l. 1 of 1628* in marg B4 महो (sic) (for माता-).]

—For 12, D5 subst. :

1627* इति सभाष्य भरतः प्राह मातामहं वच ।

—After 12, Dm1 ins. राम.

13 b) D5 समीपं (for सकाशं). D4 5 7 शासनाद्गुरोः (for दूतचोदित) —c) D4 5 7 पुनरेवागमिष्यामि. —d) D4 5 7 मा, T3 [अ]हं, Cm g k t as in text (for मे). D5 तु (for त्वं) Dd1 त्वं मे (by transp). D5 स्मरिष्यति. —For 13, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst. :

1628* अयोध्यां गन्तुमिच्छामि नृपते पितुराज्ञया ।
दूता हि त्वरयन्तीमे मामनुज्ञातुमर्हसि ।

[D6 reads up to इच्छामि in marg (cf. v l 1626*). —(l 1) Ś1 नृपते (for नृपते) —(l 2) V1 सत्वरयति, D1 2 मे त्वरयति, D3 [इ]मे त्वरयति (by transp), M4 मा त्वरयति (for त्वरयन्तीमे) M4 ततो (for माम्)]

14 D4 5 7 om 14 —b) G3 तथा (for तदा) —c) G1 नरव्याघ्र (for शुभ वाक्य) —For 14, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1629* इति मातामहस्तेन भरतेनाभियाचित ।
शिरस्याघ्राय सस्नेहादिद वचनमब्रवीत् ।

[(l 1) V1 D1–3 [अ]नुयाचित (for [अ]भि°) —(l. 2) V1 D1–3 M4 त स्नेहाद्, B3 सदेहाद् (for स°)]

15 a) M2 damaged for च्छ ता T3 om (hapl) second ता Ś1 D6 त्वम्, D5 पुत्र, D7 [इ]ति च (for तात) V1 G1 [अ]नुजेन (for [अ]नुजाने) V1 T3 G1 त्व, M1 त्वा (for त्वां) D3 ×× तामनुजाने त्वा, D4 गच्छ तं वानुजाने त्वम् —b) Ś1 V1 B1 2 4 D1 2 सुप्रजा, Ck t as in text (for °जास्) D4 5 7 आह मातामहश्च त —c) Dg1 ब्रूयाद्, D3 ब्रूयो (sic), D4 7 ब्रूहि, M3 ब्रूयु (for ब्रूया). —d) M2 पि ×× (damaged) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 च समागमे; D7 परमं तप (sic) ; M3 च परंतपं (for च परतप).

पुरोहितं च कुशलं ये चान्ये द्विजसत्तमाः ।
तौ च तात महेष्वासौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ १६
तस्मै हस्त्युत्तमांश्चित्रान्कम्बलानजिनानि च ।
अभिसत्कृत्य कैकेयो भरताय धनं ददौ ॥ १७
रुक्मनिष्कसहस्रे द्वे षोडशाश्वशतानि च ।
सत्कृत्य कैकयीपुत्रं केकयो धनमादिशत् ॥ १८
तथामात्यानभिप्रेतान्विश्वास्यांश्च गुणान्वितान् ।
ददावश्वपतिः शीघ्रं भरतायानुयायिनः ॥ १९
ऐरावतानैन्द्रशिरान्नागान्वै प्रियदर्शनान् ।
खराञ्शीघ्रान्सुसंयुक्तान्मातुलोऽस्मै धनं ददौ ॥ २०
अन्तःपुरेऽतिसंवृद्धान्व्याघ्रवीर्यबलान्वितान् ।
दंष्ट्रायुधान्महाकायाञ्शुनश्चोपायनं ददौ ॥ २१

16 [b]) Dg1 (after corr. marg as in text) नृपसत्तमा, D4 7 तान्द्विजोत्तमान् (for द्विजसत्तमा) D5 याश्चान्या(न्या)श्च द्विजोत्तमान् —For 16, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1630* पुरोहित तथा राम लक्ष्मण मन्त्रिणस्तथा ।
कौसल्या च सुमित्रा च सर्वं चान्य सुहृज्जनम् ।

[(1 1) D3 om त तथा M4 ब्रवीहि त (for पुरोहित) B1 (*sup lin* also) तदा (for तथा) —(1 2) V1 चान्यत् (sic) (for चान्य) Ś1 D6 सर्वांश्चैव सुहृज्जनान्, D3 सर्ववाक्यसुह्जन (sic) (for the post half)]

17 [a]) T2 तस्योत्तमाश्च, G1 ह्यनुत्तमाश्च, G3 हस्त्युत्तराश्च (for °त्तमाश्च). G2 चैत्रान्, Ct as in text (for चित्रान्) —[b]) Dg1 Dm1 कवलानि, T1 G3 °ळान्, T2 3 G1 2 M1–3 Ck °ळानि, Ct as in text (for कम्बलान्) Dm1 [अ]जितानि (for °नानि) —[c]) Dt1 सत्कृत्य केकयो राजा, T1 सत्कृत्य राजा केकेयो —[d]) Dt1 Dd1 Dm1 T3 G M1–3 ददौ धन (by transp), T2 दधौ(sic) धन —For 17, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1631* तस्मै चित्रा कुथा शुभ्रा कम्बलान्यजिनानि च ।
महार्हाणि च वासासि ददौ राजार्हण तत ।

[(1 1) D6 illeg, M4 शुभा (for शुभ्रा). Ś1 तस्मै चित्रान्कुथाञ्शुभ्रान्, D3 partly illeg, D4 5 7 अथ हस्तिकुथाश्चित्रा (D5 [marg after corr] °स्त्युत्तमाश्चित्रान्) (for the prior half) —(1 2) Ñ2 B1 3 4 D4 5 7 वस्त्राणि (for वासासि) D4 5 7 कैकेयो हि(D5 °पि) समादिशत् (for the post half)]

—After 17, Dt1 reads 21

18 [a]) M3 4 रुग्म- (for रुक्म-) ❀ Cv निष्कमुरोभूषण कण्ठ(°ण्ठ?)भूषणमिति केचित् । एतच्च तेन दत्ताया आभरणजातेरुपलक्षणम्, Cm रुक्मनिष्काणि वक्षोभूषणानि कण्ठभूषणानि वा, Cg निष्का वक्षोभूषणानि। "निष्कोऽस्त्री हेम्नि दीनारे साष्टे कर्षशते पले। वक्षोविभूषणे कर्षे" इति वैजयन्ती। ❀ —[b]) Dd1 D4 5 (before corr) षोडशाश्च (for °श्व-) Dt1 om च (subm) —[c]) B(ed) केकयीपुत्र —[d]) Dg1 Dt1 Dm1 कैकयो (for केकयो) Dt1 T2 आविशत्, B(ed) आविशन्, Cg as in text (for आदिशत्) —For 18, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst, D4 5 7 subst 1 2 only for 18[cd]

1632* रुक्मनिष्कसहस्राणि दशद्वादश चैव हि ।
मातामह प्रीतिदाय भरताय ददौ धनम् ।

[(1 1) M4 ह (for हि) —(1 2) D4 5 7 अभिसत्कृत्य राजा च(D5 °सो) (for the prior half) Ś1 धन ददा (by transp)]

19 [a]) Dt1 T3 M3 तदा(M3 °तो)मात्यान्, Cm g k as in text (for तथा°). —[b]) G3 गुणाधिकान् D4 5 7 उचितानुत्तमाञ्शुचीन —[c]) ❀ Cv अश्वपतिर्मातामह । ननु मातुलेनाश्वपतिनेत्युक्तम्। तत्कथ मातामह इत्युच्यते। नैष दोष । एतत् केकया(°याना?) कुलाना नामधेयम्। तेषामश्ववत्तया; Ck अश्वपति केकय तेषा कुलनामधेयमिद गजपत्यादिवत्। ❀ T1 क्षिप्रं (for शीघ्र) —[d]) D4 5 7 भरतस्य (for °ताय). Dd1 Dm1 G2 M1 [अ]नुजीविन (for °यायिन) —For 91, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1633* तथामात्यान्बहुविधाञ्शूरान्भक्तिमत शुचीन् ।
ददौ मातामह प्रीत्या भरतस्यानुयायिन ।

[(1 1) V1 D1–3 M4 बहुमतान् (for °विधान्) V1 शक्तिमत (for भक्ति°) Ś1 D6 तथा, M4 शुभान् (for शुचीन्) —(1 2) Ś1 D6 ददावश्वपतीराजा (for the prior half)]

20 [a]) D4 7 उपादातान्सुदुर्मित्रान्, D5 उपावृत्तानश्वतरान्. ❀ Cv इन्द्रशिरो नाम गजाना प्रशस्तो देश तत्र जातान्; Cr m प्रशस्तगजोत्पत्तिहेतुभूतेन्द्रशिरनामकदेशोद्भवान्, Cg इन्द्रशिराख्यपर्वतभवान्, Ck इन्द्रशिरपर्वतभवा ऐन्द्रशिरा नागा न नाम्नि विप्रतिपत्ति इति इन्द्रशिरेत्यकारान्त प्रातिपदिकम्, Ct इन्द्रशिराभिधदेशभवान्। ❀ —[b]) D4 5 7 मागधान्, G1 °गाश्च (for नागान्वै) —[cd]) T3 ददौ धनं (by transp) D4 5 7 उष्ट्रा(D5 खरा)ञ्शीघ्रबलोपेतान्मातुल प्र(D5 °लोस्य)ददौ तदा —For 20, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1634* सहस्रमपि चाश्वाना देश्याना वातरहसाम् ।
ददौ दश सहस्राणि गजाना हेममालिनाम् ।

[(1 1) V1 D1–3 M4 देशजाना तरस्विना (for the post half) —B4 om from 1 2 up to 23[b] —(1 2) V1 D1–3 M4 शत चानुयात्र (for दश सहस्राणि)]

21 Dt1 reads 21 after 17 —[a]) D5 reads अत पुरे in marg D4 5 7 च, Ck t as in text (for ऽति-) —[b]) T3 व्याघ्रान् (for व्याघ्र-) D5 -वेग-, G2 -वीर- (for -वीर्य-).

686 स मातामहमापृच्छ्य मातुलं च युधाजितम् ।
रथमारुह्य भरतः शत्रुघ्नसहितो ययौ ॥ २२
रथान्मण्डलचक्रांश्च योजयित्वा परःशतम् ।
उष्ट्रगोश्वखरैर्भृत्या भरतं यान्तमन्वयुः ॥ २३

बलेन गुप्तो भरतो महात्मा
सहार्यकस्यात्मसमैरमात्यैः ।
आदाय शत्रुघ्नमपेतशत्रु-
र्गृहाद्ययौ सिद्ध इवेन्द्रलोकात् ॥ २४

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुःषष्टितमः सर्गः ॥ ६४ ॥

Dg1 Dt1 T2 G1 3 M2 3 Ck t व्याघ्रवीर्यबलोपमान्, D4 7 व्याघ्रतुल्यपराक्रमान्, Ctp as in text —c) Dt1 दंष्ट्रायुक्तान्. D5 महाबाहून् —d) Dd1 (before corr as in text) पुनश् (for शुनश्) D4 5 7 शुनश्चोपानयद्वहून —For 21, Ś1 Ñ2 V1 B(B4 om) D1–3 6 M4 subst .

1635* अन्तर्गृहचरान्पुष्टान्सिंहसहननद्युतीन् ।
तीक्ष्णदंष्ट्रायुधाञ्शूराञ्शुनश्चोपानयद्बहून् ।

[(l 1) V1 अर्थ (sic), M4 हृष्टान् (for पुष्टान्) Ś1 D6 व्याघ्राव(Ś1 °न्, L[ed]°घ्र)संहननायुतान्, Ñ2 B3 M4 व्याघ्रसिंहा(G[ed]°सह)ननद्युतीन् (for the post half) —(l 2) Ñ2 B3 शीघ्रान्, V1 M4 दीप्तान्, D1–3 दृप्तान् (for शूरान्) V1 D1 2 चोपायन, M4 °नान् (for °नयद्) V1 D1 2 वहु(D1 °हु [sic])]

—M4 cont l 1–4 only, Dg1 Dd1 Dm1 T1 2 G M1–3 ins after 21, Dt1 ins after 20, T3 ins after 23

1636* स दत्तं केकयेन्द्रेण धनं तत्राभ्यनन्दत ।
भरतः कैकयीपुत्रो गमनत्वरया तदा ।
बभूव ह्यस्य हृदये चिन्ता सुमहती तदा ।
त्वरया चापि दूतानां स्वप्नस्यापि च दर्शनात् ।
स स्ववेश्माभ्यतिक्रम्य नरनागाश्वसंकुलम् । [5]
प्रपेदे सुमहच्छ्रीमान्राजमार्गमनुत्तमम् ।
अभ्यतीत्य ततोऽपश्यदन्तःपुरमनुत्तमम् ।
ततस्तद्भरतः श्रीमानाविवेशानिवारितः ।

[(l 1) G1 सुदत्त (for स दत्त) Dg1 Dd1 Dm1 G2 कैकयेंद्रेण, Dt1 केकेयेंद्रेण M4 तद्धन (by transp) (for धन तत्) —(l 2) Dt1 केकयीपुत्रो, Dm1 कैकेयीपुत्रो, T2 केकयीपुत्र M2 गमने (for गमन-) M3 तथा, M4 तया (sic) (for तदा) —(l 3) T2 M4 तस्य (for ह्यस्य) —(l 4) G3 [अ]पि च (by transp) (for चापि) —(l 5) Dg1 स्वस्य वेश्माभि, Dm1 स स्ववेश्मनि, T2 स्वस्ववेश्माभि-, M3 स स्ववेश्म हि, Cr as above (for स स्ववेश्माभि-) K(ed) Cg स्ववेश्म व्यतिक्रम्य Dg1 T1 2 G1 M3 संवृत (for संकुलम्) —T2 transp l 6 and 7 —(l 6) ❀ Ck सुमहाश्रीमानित्येकं पदम् । पुंवद्भावानन्तरं मतुप् । ❀ —T3 M2 om (hapl) l 7 —(l 7) T1 उदारधी (for अनुत्तमम्) —(l 8) Dg1 प्रविवेश, Dt1 अविवेश (sic), Cr as above (for आवि°)]

22 B4 om 22 (cf v l 21) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D1–7 T3 Cv transp 22 and 23 —a) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 आमन्त्र्य (for आपृच्छ्य)

23 B4 om 23ab (cf v l. 21) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D1–7 T3 Cv transp 22 and 23 —a) G3 रथ- (for रथान्) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D1 2 6 M4 रत्न(Ś1 D6 अति)विचित्रांश्च, D3 दिव्यान्विचित्रांश्च (sic), D4 5 7 मंडलसंयुक्तान(D5 °युक्तांश्च) (for मण्डलचक्रांश्च) ❀ Ck मण्डलाकारतया रथप्रवर्तनसाधनं चक्रं मण्डलचक्रं चतुर्दिक्चक्रमध्यस्थं यथासामि काव्यादावनुभूयते तद्युक्ता तथा । मत्वर्थीयाजन्तः । ❀ —b) Ś1 Ñ2 B1–3 D1 3 6 M4 परं शतान्, V1 परं सरान् (sic), Dt1 परं शत, D2 4 5 7 परं शतान्; Cg as in text.—After 23ab, D1 ins .

1637* परःशतास्ते विज्ञेया येषां संख्या शतात्परा (रा?)।

—c) M3 इष्ट- (for उष्ट्र-) T1 2 G1 M2 3 रथैर्, Cm -बलैर् (for -खरैर्) G2 भृत्यैं (sic) (for भृत्या) Ś1 D6 गोश्वोष्ट्रासभैर्युक्तान्, Ñ2 V1 B D1 2 M4 गो(B4 सो)श्वोष्ट्र(M4 °ष्ट्राश्च)रासभं शूरा(D1 2 पुंसो [sic]), D3 अश्वोष्ट्रचेमरैं पुंसो (sic), D4 7 उष्टगोसि खरं पुंसो (sic), D5 उष्ट्रगोरसुखैं पुंसो (sic) —d) M4 यान्तं भरतम् (by transp) —After 23, T3 ins 1636*

24 a) T3 चलेनु- (sic) Ś1 D4–7 G2 M1 4 युक्तो (for गुप्तो) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 महता (for भरतो) —b) Ś1 D6 सहायकैर्, B2 सभार्यकश्च, B3 Dg1 साहार्यकस्य, Dm1 D5 T1 2 स(T1 2 या)हाय(D5 °यि)कस्य(T2 °श्च), G2 M1 Ck tp सभार्यकस्तु(Ck tp °क सु-), M3 सभार्यकैर्, M4 स आर्यकस्य, Cr m g t as in text (for सहार्यकस्य) B4 [अ]-थ (for [आ]त्म-) V1 स तैरमात्यैरनुगम्यमानः, B1 सहार्यकस्यानुसमैः समात्यैः —c) D4 5 - प्रगृह्य (for आदाय) Ś1 उपेत- (sic), V1 समेव, G3 उपेति (for अपेत-) Ś1 Ñ2 B1 3 4 D4–7 G1 -शत्रु, V1 शक्तिर् (for -शत्रुर्) —d) D4 7 ययौ ह्यसौ, M4 गृहं ययौ (for गृहाद्ययौ) Dm1 (before corr) G2 M3(*int lin* also) लोकान्, D4 7 M4 -लोकं (for -लोकात्) Ś1 B D1–3 6 ययौ पुरं स्वर्ग(D1–3 स्वं स्व)मि(B2 शक्र इ, B4 स्वं स्वरि)वामरेश (Ś1 D6 °रेंद्र), Ñ2 V1 ययौ पुरं स्वं सुचिरा(V1 स्वमिवा)मवेश, D5 ययौ ह्यसौ सिंह इवाद्रिलोकं

६५

स प्राङ्मुखो राजगृहादभिनिर्याय वीर्यवान् ।
ह्लादिनीं दूरपारां च प्रत्यक्स्रोतस्तरंगिणीम् ।
शतद्रूमतरच्छ्रीमान्नदीमिक्ष्वाकुनन्दनः ॥ १
एलधाने नदीं तीर्त्वा प्राप्य चापरपर्पटान् ।
शिलामाकुर्वतीं तीर्त्वा आग्नेयं शल्यकर्तनम् ॥ २
सत्यसंधः शुचिः श्रीमान्प्रेक्षमाणः शिलावहाम् ।
अत्ययात्स महाशैलान्वनं चैत्ररथं प्रति ॥ ३

Colophon —Ñ1 missing —*Sarga name* Ś1 D6 भरतगमन, Ñ2 B दूतम्देशनं (B1 2 4 °दर्शनं), V1 D1 3 भरतप्रयाण, D2 5 भरतपर्वणि भरतप्रयाण (D5 °तागमन), D4 7 भरतगमन —*Sarga no* (figures, words or both) B1 D3 om Ś1 76, Ñ2 V1 D7 M4 72, B2 60, B3 D4 71, B4 66, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 70, D1 128, D2 5 75, D6 84 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, T2 with श्रीरामचन्द्राय नम, G M1 2 with श्रीरामाय नम

65

☞ Ñ1 missing for Sarga 65 (cf v l. 1058*) Dm1 begins with ॐ, M1 with श्रीरामाय नम

1 ^{b}) D4 7 बुद्धिमान्, T1 राघव (for वीर्यवान्) —After 1^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins, while D4 5 7 subst for 1^{cd}

1638* तत सुदामा द्युतिमान्सतीर्याविक्ष्य ता नदीम् ।

[D7 G1 M2 सुदामा, Cr m g k t as above. G3 सतार्य D4 7 [अ]वीक्ष्य, Cg as above (for [अ]वेक्ष्य). D4 5 7 चापगा (for ता नदीम्)]

—^{c}) Dg1 Dm1 T M1 Cr m g k ह्लादिनीं, G3 ह्लादिनी-, Ct as in text (for ह्लादिनीं) —^{d}) G1 -स्रोतान् (for -स्रोतस्-). —For 1^{a-d}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst.

1639* स तत प्राङ्मुखो राष्ट्रान्निर्याय भरतस्तदा ।
जगाम शीघ्र द्युतिमान्पितुरादाय शासनम् ।
ह्लादिनीं दूरपारा च तिर्यक्स्रोत समागताम् ।

[(1 1) Ñ2 B3 M4 तत स (by transp) (for स तत) M2 पुर्या (for राष्ट्रान्) V1 D1–3 स प्राङ् (D1 पराङ्)मुखो राजगृहान् (for the prior half) V1 (after corr) तथा (for तदा) —(1 2) M4 आज्ञाय (for आदाय) —After 1 2, B3 ins

1639(A)* सारथिं समुवाचाथ शीघ्र याहि पुर मम ।

—(1 3) Ś1 D6 स नदीं, Ñ2 V1 D1 3 M4 ह्ला (V1 M4 ह्र)दि (D1 द)नीं (for ह्लादिनीं) Ñ2 B2 3 दूरपाता, B1 °पात्रा, B4 °याता, D1 °पारात् (for दूरपारा) V1 D1–3 M4 ता प्रत्यक्- (for च तिर्यक्) Ñ2 B1 3 4 D1–3 -श्रोत - (for स्रोत -) V1 B1 D1–3 -समा (D1 °चा)पगा, B2 °यता, M4 -तरगिणीं (for -समागताम्)]

—^{e}) Ś1 Ñ2 V1 B Dt1 Dm1 D1–7 M1 4 शतद्रुम्, Cr m g t as in text (for °द्रूम्) G1 चातरच्, Cg as in text (for अतरच्) —^{f}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 क्रमेण (for नदीम्) D1 ऐक्ष्वाकु- (for इक्ष्वाकु-) B1 -नन्द्न, Dg1 G1 M2 -पुगव, M3 -पालिता (for -नन्दन)

2 D3 om 2^{ab} —^{a}) Ś1 D6 वीजवाप्यां, Ñ2 B2 वीजधान्या, V1 वीर्यधानीं, B1 3 4 राजधान्या, Dt1 Dd1 G2 3 Ct tp ऐलधाने (G2 Ctp °नीं), G1 M2 °याने, M1 ऐपधानीं, Cr हेळयाने, Cm g एलाधाने, Ck एळधानीं (for एलधाने) —^{b}) B1 ताम् (for च) Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D1 2 4–7 [अ]मर-, B1 अंत- (for [अ]पर-) Ś1 Ñ2 B D5 6 -कटक, V1 -पर्वत, Dt1 Dd1 -पर्यटान्, D1 2 -पर्पट, D4 -कर्पटा, D7 -कर्पटं, M1 (*inf. lin sec m*) -काननं, M4 -यातन, Cv r m g k (also within brackets) tp as in text, Ck t -पर्वतान् (for -पर्पटान्) —^{c}) B1 सशिलाम् (hypm), G2 शीलम् (for शिलाम्) Ś1 D6 अरुच्छगा, Ñ2 B अरु (B4 °का)वेर्टी (Ñ2 °टा), Dg1 °वैति, Cr m g k t as in text (for आकुर्वतीं) V1 शिलोम तीर्थकूर्मं च, D1 शिलोम तीर्थं कूर्मं च, D2 शिलोम कूर्मतीर्थं च, D3 शिलोमा कुर्वतीथी च (sic), D4 7 सुस्तोमा कुर्वतीं (D7 °ती) तीर्त्वा, D5 शिलोमा कुर्वती तीर्त्वा, M1 शिलाद् कूर्मतीर्थ्यर्त्वा (sic), M4 शिलादा कूर्मतीर्थं च । ꙮ Cr m g t शिलामाकुर्वतीं शिलामासमन्तात्कुर्वतीम् । शिलाकर्पणस्वभावाम् । Ck आकुर्वतीनामक नद्यन्तरम् । ꙮ —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{d}) Ś1 D6 चाग्ने (Ś1 °ग्नी)यीं, Ñ2 B चाग्नेय, Dg1 अग्नेयं, Dd1 Dm1 T3 M1 ह्याग्नेय, D4 7 आग्नेय्या, G2 साग्नेय, Cv r m g k t as in text (for आग्नेय) Ś1 D6 कर्तना, V1 -कीर्तित, B3 D3 M4 -की (B3 -व)र्तन, Dt1 Ct -कर्पण, D4 7 कीर्तना, Cv r m g k as in text (for -कर्तनम्) ꙮ Cv आग्नेयशैलकर्तनात्रोपधिविशेषाविल्यन्ये । ꙮ —After 2, M4 (followed by 1646*) ins

1640* भारतीं भरत प्राप्य नदीं रम्या यशस्विनीम् ।

3 M4 reads 3 and 4 after 6 preceded by 1645* —^{a}) V1 सत्यसध, D3 सत्यसध, D7 °सत्त्व. (for °सध) Ś1 D6 शुचितमा, Ñ2 B शुचिर्गतान्, V1 स्मेरमाण, Dt1 शुचिर्भूत्वा, D1–3 सेव (D1 °व्य)मान, D4 7 सुविमला, D5 शुचिजलान्, G3 श्रुतिश्रीमान्, M4 शुचिमना, G (ed) पथिगतान् (for शुचि श्रीमान्) —^{b}) B1 4 Dg1 Dm1 D3 M3 प्रेक्ष्यमाण, D4 7 G2 प्रेक्ष्य°, Cv प्रेक्षमाण, Cm g as in text (for प्रेक्षमाण) Ñ2 V1 B Dg1 Dm1 D1–3 शिला (B1 °ल)-

वेगिनीं च कुलिङ्गाख्यां ह्लादिनीं पर्वतावृताम् ।
यमुनां प्राप्य संतीर्णो बलमाश्वासयत्तदा ॥ ४
शीतीकृत्वा तु गात्राणि क्लान्तानाश्वास्य वाजिनः ।
तत्र स्नात्वा च पीत्वा च प्रायादादाय चोदकम् ॥ ५
राजपुत्रो महारण्यमनभीक्ष्णोपसेवितम् ।
भद्रो भद्रेण यानेन मारुतः खमिवात्ययात् ॥ ६

वहान्(V1 D1–3 °न), D5 शिलोच्चयान्, Cv r g as in text, Cm शिलावह (for शिलावहाम्) —c) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D1–7 प्रत्य(D1–3 °त्या)यात्, Dt1 M3 4 Ct अभ्यया(Dt1 Ct °गा)-त्, Cv m g as in text, Ctp अत्यगात् (for अत्ययात्) Ś1 D4 6 7 स महासत्त्वो, Ñ2 B2 3 (m also सरथशल्य) सोम-वेशस्य, V1 सहसा रम्य, B1 समवेगन्य, D1–3 सहसा(D2 °मा)शल्या, D5 सुमहाशल्या, M4 समये शल्य-, Cv r m g k t as in text (for स महाशैलान्) B4 प्रलया सरथ सस्य (corrupt) —d) B1 D2 चित्ररथ प्रति, M4 °रथोपम, Cv r m g k t as in text (for चैत्ररथ प्रति) —After 3, V1 D1–3 ins

1641* सरित विदिश चापि व्युत्तीर्य सहवाहन ।

[V1 सरस्वतीदिश, D1 सरती विदिश, D3 सरत्ता विदिश (for सरित विदिश) D3 वा (for च)],

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1642* सरस्वतीं च गङ्गां च युग्मेन प्रतिपद्य च ।

[G2 M1 युग्मे तु, M3 युगेन (for युग्मेन) T1 Cg प्रत्यपद्यत, G2 M1 प्रतिपद्यते, Cm k as above (for प्रतिपद्य च)]

—Thereafter V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–3 T G M1–3 cont

1643* उत्तरान्वीरमत्स्याना भारुण्ड प्राविशद्वनम् ।

[V1 D1 3 उत्तरातेन, Dd1 उत्तरे वीर-, Dm1 T3 G3 Crp mp g tp उत्तर वीर, D2 उत्तरानेन, Cr m k t as above (for उत्तरान्वीर-) V1 गारुड D2 भारुड मत्स्याना (by transp), Cr m g t as above (for -मत्स्याना भारुण्ड) ❀ Ck हारुण्यारण्य वन । ❀ Dd1 आविशद्वन, Cr m g k t as above (for प्राविशद्वनम्)]

4 M4 reads 3 and 4 after 6 preceded by 1645* D4 7 om 4ab —a) Ñ2 B T2 वेगिनीं, D6 वेदनीं, M4 वेहिनीं, Cm g t as in text (for वेगिनीं) Ñ2 कार्वी चैव, B1 3 कार्वी चो(B1 चा)र्वी, B2 M4 कारुपर्वा च, B4 कारया चार्वी, Dg1 M1 3 च कलिंगाख्या, D6 कारया दार्वा, Cr कुलु-गाख्या, Cg k t as in text (for च कुलिङ्गाख्या) Ś1 D6 शब्देनाकारयचपा —b) Dd1 Dm1 T M1 2 Cg ह्लादिनीं, D5 M4 ह्रदिनीं (for ह्लादिनीं) Ñ2 B3 4 पावनोदका, B1 (marg also पर्वतापगा)पावनोदक, B2 पर्वताकरा, D5 पर्वतावहा (for पर्वतावृताम्). Ś1 D6 ह्लादिनी पावनोदका —c) Ś1 Ñ2 B D4–7 सतीर्य(D4 7 °र्त्वा), M4 सतीर्णं, Cg k t as in text (for संतीर्णो) —d) G2 M1 आश्वासयत्, Cg k t as in text (for आश्वासयत्) M4 असौ (for तदा) —For 4, V1 D1–3 subst

1644* वेदिनीं चारुपूर्वां च ह्रदिनीं विमलोदकाम् ।
यमुना सबलस्तीर्त्वा समाश्वास्य च वाहनम् ।

[(l 1) D2 वेगिनीं (for वेदिनीं) D3 चानुपूर्वां D3 ह्लादिनी D1 3 विमलोदक —(l 2) V1 वाहिनीं]

5 a) T1 M1 2 4 Cr m g शीतीकृत्य, Ck t शीतीकृत्वा (as in text) T3 G2 M1 4 च (for तु) Ś1 D6 यमुनाया स च स्नात्वा, Ñ2 B1 स्फीता(B1 शीती)कृत्वाथ युग्यानि, V1 उपावृत्ता स्नातपीता, B2 स्फीतीकृत्याथ युग्याश्च, B3 D5 स्फीती (D5 शाती)कृत्वाथ युग्यानि, B4 शीता गत्वा तु युग्मानि, D1–3 उपावृत्तान्स्नातपीतान्, D4 7 वीर्थी नीत्वाथ युग्यानि —b) Ś1 D6 स्नापयित्वा च, V1 D1–3 Ck समाश्वास्य च, D4 5 7 M4 क्लाताश्राश्वा(D7 °श्वाश्वा [meta])स्य, G1 °श्वस, Cg t as in text (for क्लान्तानाश्वास्य) —Ś1 D6 om 5cd —c) B1 om (hapl) पीत्वा च V1 D1–3 स्नात्वा पीत्वा च तत्रैव, M4 पीत्वा स्नात्वा च तत्रैव —d) Ñ2 B1 3 4 ययावादाय, D4 7 प्रदायादाय (for प्रायादादाय) V1 D1–3 तत प्रतिययौ पुन, M4 तत स प्रययौ पुन

6 a) Ś1 Ñ2 B D4–7 महाबाहुर् (for महारण्यम्) —b) Ś1 D4 6 7 अगच्छद्दर्प(Ś1 °र्भे)वर्धन, Ñ2 B D5 अतितीक्ष्णो-पशोभित(D5 °सेवित), V1 D1–3 मुनिमुख्योपशोभित(D1 °सेवित), T2 अनभिक्षोप°, G3 °शोभित, Cr m g k t as in text —Ś1 D6 om 6cd —c) Ñ2 B D4 5 7 भद्र(B1 Gloss भद्रो नाम देश) भद्रेण, V1 D2 3 चन्द्रशुभ्रेण, D1 चन्द्र-प्रकाश, M4 चन्द्रभद्रेण (for भद्रो भद्रेण) ❀ Cr भद्रेण यानेन भद्रजातीयेन गजेन ।, Cg भद्रेण भद्रगजरूपेण यानेन अरण्यसचारनिपुणो भद्रजातीय ।, Ck भद्रेण प्रशस्तेन रथेनेति यावत् ।, Ct भद्रेण प्रशस्तेन रथेन गजेन वा । ❀ —d) V1 D1 2 भरतस्, D5 मरुत (for मारुत) V1 तु समभ्यगात्, B1–3 Dg1 Dd1 M4 खमिवाभ्ययात्, B4 °ह्यत्ययात्; Dt1 °वात्यगात्, D1 समवाभ्यगात्, D2–4 7 खमिवाभ्यगात्, D5 ख इवाभ्यगात्, Cg as in text (for खमिवात्ययात्) —After 6, Ñ2 V1 B D1–5 7 M4 ins, Ś1 D6 ins after 6ab

1645* हिरण्यवतीमपि नदीमुत्तीर्याहिस्थले पुरे ।

[Ś1 D6 हिरण्योदाम(D6 °गाम् [sic]) Ñ2 B3 D1 5 हिरण्मयीम् (D1 5 °तीम्), D2 हिरण्यनीम्, D3 °ण्यानीम्, D4 7 °ण्या ता (for हिरण्वतीम्) B3 आशु नदीम्, D4 5 7 नव्याम्र (for अपि नदीम्). V1 D1–3 उत्तीर्याहि(D3 °वि)स्थले(V1 तेन) तु(D2 न)स, B1 3 उत्तीर्य हास्तिने पुरे, D4 5 7 सतीर्याविस्थले पुरे, M4 उत्तीर्य स्ववलैर्वृत (for the post half)]

—After 1645*, M4 reads st 3 and 4 —M4 cont after 1640*, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins after 6, D4 5 7 ins l 1–2 after 7ab and D5 ins l 3–4, D4 7 ins l 3 only after 9

तोरणं दक्षिणार्धेन जम्बूप्रस्थमुपागमत् ।
वरूथं च ययौ रम्यं ग्रामं दशरथात्मजः ॥ ७
तत्र रम्ये वने वासं कृत्वासौ प्राङ्मुखो ययौ ।
उद्यानमुज्जिहानायाः प्रियका यत्र पादपाः ॥ ८
सालांस्तु प्रियकान्प्राप्य शीघ्रानास्थाय वाजिनः ।
अनुज्ञाप्याथ भरतो वाहिनीं त्वरितो ययौ ॥ ९
वासं कृत्वा सर्वतीर्थे तीर्त्वा चोत्तानकां नदीम् ।
अन्या नदीश्च विविधाः पार्वतीयैस्तुरंगमैः ॥ १०
हस्तिपृष्ठकमासाद्य कुटिकामत्यवर्तत ।
ततार च नरव्याघ्रो लौहित्ये स कपीवतीम् ।
एकसाले स्थाणुमतीं विनते गोमतीं नदीम् ॥ ११

1646* भागीरथीं दुष्प्रतरां सोऽंशुधाने महानदीम् ।
उपायाद्राघवस्तूर्णं प्राग्वटे विश्रुते पुरे ।
स गङ्गां प्राग्वटे तीर्त्वा समायात्कुटिकोष्टिकाम् ।
सबलस्तां स तीर्त्वाथ समगाद्धर्मवर्धनम् ।

[(l 1) M3 सुखतरां (for दुष्प्रतरां) Dt1 मोंशुधानेन (hypm), D4 5 7 सविक्ष्य स, T1 Cm g अशुधाने, T3 सोंशुयाने, G2 सोंशुधानो, Cv अशुपाने, Cr k अशुयाने, Ct अशुधाने (for सोंऽशुधाने) D4 7 मनोरमां, D5 मनोनुगां, M4 महोरगां (for महानदीम्) —(l 2) Dg1 Cr*p* अपायाद्, D4 5 7 G2 M1 4 Cv*p* r*p* m*p* अपश्यद्, Cv r m g as above (for उपायाद्) D4 5 7 M4 भरत (for राघवस्) D4 7 G1 श्रीमान्, G2 तूर्णां (for तूर्णं) D5 प्राग्वाटे, D7 प्राग्वदे, M3 प्राग्वते, M4 प्रयातो, Cr m g t as above (for प्राग्वटे) D4 7 देवतातरे, D5 G3 विश्रुने परे, M4 विश्रुने गरे, Cr m g t as above (for विश्रुते पुरे) —(l 3) D4 5 7 प्रययौ, M4 प्रीतिदस्, Cg as above (for प्राग्वटे) D4 7 समताद्, M4 आयासीत्, Cg as above (for समायात्) D4 7 ऊर्मिमालिनीं, T1 2 G1 3 M2 3 कुटिको(M3 °तो)ष्टकां (G1 3 °क), M4 गिरिकोष्टकां, Cr कुटिकोष्ठकां, Cm g k कुटिकोष्ठिकां, Ct as above (for कुटिकोष्टिकाम्) D6 समां सुमठकोष्टकां (for the post half) —D4 7 M4 om l 4 —(l 4) D5 सद्गुणां (for सबलस्) D5 Ct तत्र, T1 om, T3 M2 त्वां स, Cg as above (for तां स) D5 च (for [अ]थ) Dg1 Dd1 Dm1 D5 T G M1–3 Cg समायाद्, Ct as above (for समगाद्) D5 हस्तिनापुर, T2 G1 °वर्धन (for धर्मवर्धनम्)]

☞ The sequence from 7–9 in D4 5 7 is 8^{cd}, 9, lines 3 and 4 (D4 7 om l 4) of 1646*, 7^{cd}, 8^{ab}, 7^{ab} and lines 1 and 2 of 1646*

7 ^{a}) Ś1 V1 D6 M4 तोरणान्(V1 °द्), Ñ2 B1 D3 °णां, B2–4 °र्णीं, D2 तारणां, D4 7 तीरेण (for तोरणं) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 दक्षिणेनैव, T3 रक्षणार्धेन (for दक्षिणार्धेन) —^{b}) G3 कन्नुप्रस्थम् Dt1 Dd1 Dm1 समागमत्, D4 5 7 अथा°, Cg k as in text (for उपागमत्) Ś1 Ñ2 B3 4 D6 वारणस्थल(B3 4 °स्थान)मभ्ययात्, V1 D1 3 M4 वारणप्रस्थमभ्यया(D1 3 °ध्यगा)त्, B1 2 वारुणस्थलमभ्यया(B1 °गा)त्, D2 वारुणप्रस्थमभ्यगात् —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 ततो वरूथ(Ś1 D6 °तीर्थं, D2 °रूप)प्रययौ —^{d}) Ś1 याम, G3 श्रीमान् (for ग्राम).

8 For sequence in D4 5 7 cf v l 7 —^{a}) Ś1 Ñ2 B D6 तस्मिन्नुषित्वा तां रात्रिं, V1 D1–3 तत्रोषित्वा स तां रात्रिं, M4 स तस्मिन्नुष्य तां रात्रिं —^{b}) Dg1 कृत्वा प्रत्यङ्मुखो, D4 5 7 स(D7 om) कृत्वा प्राङ्मुखो Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 प्राङ्मुख प्रययौ तत —^{c}) Ś1 D6 उज्जिहाना ये, V1 B1 M3 °हीनाया, D1 °हान्प्राया, D4 7 उपवीक्षस्तत्, D5 उज्जयिन्याश्च, G(ed) उर्ज्जिहानाया (for उज्जिहानाया)

9 For sequence in D4 5 7 cf v l 7 —^{ab}) Dg1 शालास्, Dt1 T2 Cr*p* t*p* स तास्, Cv r g t*p* as in text (for सालास्) D4 5 7 शालाश्च प्रियकप्रायास्तत्र वासमकल्पयत् (D4 °न्) —For 9^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1647* तत्र शालवनं दुर्गं समतीत्य त्वरान्वित ।

[Ś1 B1 2 D6 भद्र (for तत्र) Ś1 D6 शल्य, V1 D1 ताल-, B1 3 M4 साल-, D2 नेता (for शाल-) D3 समीक्षेत्य (for समतीत्य)]

—^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 अथानुज्ञाप्य (by transp), D4 5 7 आज्ञाप्य चाथ(D4 वाथ, D5 चाप्य), Cg k t as in text (for अनुज्ञाप्याथ) —^{d}) D4 5 7 बलानि (for वाहिनीं) Ś1 D6 वाहिनां चतुरंगिणां —After 9, Dm1 ins राम

10 ^{a}) D4 वाम (for वासं) D4 7 सर्प(D7 °र्पा)तीर्थं, G2 M2 3 सर्पतीर्थे, Cg k t as in text (for सर्वतीर्थे) ❀ Ck अत्रैक प्रक्षिप्त श्लोकं परो व्याकरोत् (?)। ❀ —^{b}) Dg1 Dd1 Dm1 D5 T1 3 M2 3 Cg चोत्तानिकां(D5 T1 °कीं), Dt1 चोत्तरगां, D4 7 चोत्तारिकां, T2 चोत्थाय तां, G3 M1 चोत्तानकीं (for चोत्तानकां) —^{c}) Dt1 विविधै (for विविधा) —^{d}) Dd1 Dm1 M2 पार्वतेयैस्, Cr m g t as in text (for पार्वतीयैस्) —For 10, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1648* तत शीघ्रतर प्रायादुत्तीर्योत्तानिकां नदीम् ।
कावेरीमरुणां कम्बु रथपां चातरन्नदीम् ।
सरितोऽन्याश्च विविधा सततार त्वरान्वित ।

[(l 1) Ś1 Ñ2 D6 [उ]त्तारिकां(Ñ2 °का), B4 [उ]त्तुल्किां, D3 [उ]त्तानिकां (for [उ]त्तानिकां) D3 नदी (for नदीम) Ś1 om from l 2 up to st 12 Ñ2 B D6 om (hapl) l 2 —(l 2) D2 अरुणां कनु, D3 अरुणाकृत्यां (sic) (for अरुणां कम्बु) V1 कावेरीवरुणां कद्यु (for the prior half) D1 3 अथ तां च(D1 वा) (for रथपां च) —(l 3) Ñ2 सततां च, V1 B2 4 D3 स ततार (for सततार)]

11 Ś1 om 11 (cf v l 10) —^{a}) Ñ2 B D6 ससस्पर्वां समासाद्य, V1 D1–3 M4 हस्तिपृष्ठ समासाद्य, Cr m g t

कलिङ्गनगरे चापि प्राप्य सालवनं तदा ।
भरतः क्षिप्रमागच्छत्सुपरिश्रान्तवाहनः ॥ १२
वनं च समतीत्याशु शर्वर्यामरुणोदये ।
अयोध्यां मनुना राज्ञा निर्मितां स ददर्श ह ॥ १३

तां पुरीं पुरुषव्याघ्रः सप्तरात्रोषितः पथि ।
अयोध्यामग्रतो दृष्ट्वा रथे सारथिमब्रवीत् ॥ १४
एषा नातिप्रतीता मे पुण्योद्याना यशस्विनी ।
अयोध्या दृश्यते दूरात्सारथे पाण्डुमृत्तिका ॥ १५

---

as in text —[b]) Ñ2 V1 B D1–3 M4 कुटिलाम्(M4 °लम्), L(ed) कुलिनाम्, Cr कुदिका, Cm g t as in text (for कुटिकाम्) Ñ2 V1 B1–3 Dt1 D1–3 M3 अभ्य(Ñ2 °व्य)वर्तत(Dt1 °ते), B4 अस्य वर्तत, Dd1 प्रत्यवर्तत, M4 स न्यवर्तत, Cr m g as in text (for अत्यवर्तत) —[d]) Dt1 Dd1 T1 2 G M1–3 Ct लोहित्ये(G1 2 M1 °त्या), Cm g as in text (for लौहित्ये) Dt1 च कपीवतीं, G3 सिकतावतीं, M3 स कलावतीं (for स कपीवतीम्) ※ Ct. 'हस्तिपृष्ठ' इति, 'एकसाले' इति श्लोकद्वय प्रक्षिप्तमिति कतक । ※ —For 11[cd], Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1649* तस्माद्भ्येत्य लोहित्ये ततार कपीवतीम् ।

[M4 उपेत्य (for अभ्येत्य) B1–3 D3 6 लोहित्ये(D6 °त्य), M4 °त्यस् (for लोहित्ये) V1 तथा वा (for ततार) V1 कपीस्वतीं, B3 कपीलवती, D1 कपीसुत, D2 कपिसुत, D3 कपीवती, D6 च पावनीं (for कपीवतीम्)]

—[e]) Ñ2 B2–4 Dg1 D2 एकशाले, V1 °स्थाने, D6 °शल्या, T3 °स्थले, Cr m g as in text (for एकसाले) V1 चेवमर्ती, B2 स्थाणुवतीं, Dm1 स्थातुमती, D3 स्थाणुमती, D6 स्थानवती, Cr m g as in text (for स्थाणुमतीं) —[f]) V1 विलवे, D3 विनटे, D6 T2 विनतां, Cr m g as in text (for विनते) D3 T2 गोमती(T2 °ता) D3 नदी —After 11, K(ed) ins, within brackets

1650* व्यपायाद्राघवस्तूर्णं तीर्त्वा शोणा महानदीम् ।

12 Ś1 om 12 (cf v l 10) —[a]) Dd1 कलिगनगर. Ñ2 V1 B1–3 D1–3 6 M1 [ऽ]तीत्य, B3(also) 4 तीर्थं (for चापि) —[b]) Ñ2 V1 B D3 6 M4 घन, D1 2 वन, M2 प्राप्तु[.] (for प्राप्य) Ñ2 V1 B D2 शालवनं, Dg1 सार्थं°, Cr g as in text (for साल°) Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 तत, Dm1 T2 G2 M1 तथा, Cg as in text (for तदा) —For 10[c]–12[b], D4 5 7 subst

1651* वेदिनीं वरुणा कम्बू रथस्यानन्तरा नदीम् ।
कुलीनमकरा चापि प्राप्य लौहितक पुरम् ।

[(l 1) D4 विदिनीकरुणा कड़, D5 मेदिनी वरुणा चापि (for the prior half) D5 रथस्या चारयन् (for °स्यानन्तरा) —(l 2) D5 कुम्भातमकर वापि (for the prior half) D5 7 सौहीन(D7 °त)क (for लोहितक)]

—G2 M1 om (hapl), Dg1 reads in marg. 12[cd] —[c]) V1 D1–3 शीघ्रमभ्यागाद्, B2 D6 °मभ्यायाद् (for क्षिप्रमागच्छत्) Ñ2 B1 3 4 क्षिप्रमभ्यायायौ दू(Ñ2 B3 [also] ती)राद् —[d]) Ñ2 V1 B D1–4 6 7 G1 M4 अ(D4 7 G1 स)-परिश्रात-; T3 स्वपुरीं श्रांत-, Cg as in text.—After 12, Ś1 (after l 1 of 1648* due to om) D6 ins.

1652* गङ्गा ततार द्युतिमान्हरितीर्थे महानदीम् ।

Ś1 D6 cont , Ñ2 V1 B D1–5 7 M4 ins after 12 .

1653* गोमतीमभित साय नानाद्विजसमाकुलम् ।

[D5 गोमतीसगमे (for °मभित) D4 तीर्त्वा, D5 7 M4 स्नात्वा (for साय). Ś1 D6 द्विजवर्यसमाकुला, V1 नानामृगगणाकुल, D1 ततो मृगखगाकुल, D2 3 नानामृगखगा(D2 °कुला)कुला, D4 5 7 नाना (D5 [अ]नक)पक्षिगणायुत, M4 नानाद्विजमृगायुता (for the post half)]

13 B3 reads 13 in marg.—[a]) Dt1 T2 G M1 3 भरत, Cr.g as in text (for वन च). D4 5 7 तीर्त्वा च गोमतीमा(D7 °तीं त्वा)शु —For 13[ab], Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst.

1654* तत्र ता रजनीं नीत्वा प्रयातोऽभ्युदिते रवौ ।

[V1 D1–3 M4 उष्य रजनी (for रजनीं नीत्वा). Ś1 D6 स ततो गोमतीं तीर्त्वा (for the prior half) Ñ2 B प्रभाते (for प्रयातो) Ś1 D6 चोदिते (for ऽभ्युदिते)]

—[c]) V1 अयोध्यामनु ता राज्ञो —[d]) Dg1 T2 3 G M1 3 Cg सददर्श Dg1 ता (for ह). Ś1 Ñ2 B D6 स ददर्श निवेशिता, V1 D1–3 M4 ददर्श विनिवेशिता —After 13, Ś1 Ñ2 B D6 ins.:

1655* सतीर्य गोमतीं तूर्णं भरतो दीनमानस· ।

[D6 तूर्णा (for तूर्णं)]

14 [a]) V1 पुरीं च (for ता पुरीं). Ś1 D6 मनुजव्याघ्र . —[d]) Dg1 Dt1 Dd1 T1 2 G3 M2 सारथिं चेद(T1 वाक्य)-मब्रवीत् —For 14[cd], Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 subst

1656* दृष्ट्वायोध्यामुवाचेद सारथिं रथिना वर ।

[D1 5(before corr) 7 वर, D3 वर (for वर)]

15 M4 om 15–16 D4 5 7 om 15 —[b]) G3 -[उ]-द्यान- (for -[उ]द्याना) —For 15, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 subst

1657* नातिप्रहृष्टदेशैषा ह्ययोध्या दृश्यते पुरी ।
प्रम्लानोपवनोद्याना हतत्विडिव सारथे ।

[(l 1) Ñ2 B1 3 D1–3 [अ]ति(B1 3 [also] वि)प्रकृते; B4 °हृष्टे (for [अ]तिप्रहृष्ट-) Ñ2 B1–3 D1–3 देशेसाव्, V1 -देशेव, G(ed) -चेष्टासाव् (for -देशैषा) Ñ2 B D1–3 अयोध्या, V1 सायोध्या (for ह्ययोध्या) —(l 2) Ś1 D6 अ(D6 आ)-म्लान- V1 [उ]द्यानसचारा (for -[उ]पवनोद्याना)]

—V1 D1–3 cont

यज्वभिर्गुणसंपन्नैर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
भूयिष्ठमृद्धैराकीर्णा राजर्षिवरपालिता ॥ १६
अयोध्यायां पुरा शब्दः श्रूयते तुमुलो महान् ।
समन्तान्नरनारीणां तमद्य न शृणोम्यहम् ॥ १७
उद्यानानि हि सायाह्ने क्रीडित्वोपरतैर्नरैः ।
समन्ताद्विप्रधावद्भिः प्रकाशन्ते ममान्यदा ॥ १८
तान्यद्यानुरुदन्तीव परित्यक्तानि कामिभिः ।
अरण्यभूतेव पुरी सारथे प्रतिभाति मे ॥ १९
न ह्यत्र यानैर्दृश्यन्ते न गजैर्न च वाजिभिः ।
निर्यान्तो वाभियान्तो वा नरमुख्या यथापुरम् ॥ २०

1658* अप्रहृष्टजनाकीर्णा शून्या ध्वस्तमहापथा ।
नि शब्दा च हतानन्दा लक्ष्यतेऽद्य महापुरी ।

[(l 2) D2 च (for ऽद्य)]

16 M4 om 16 (cf v l. 15) —[a]) Ś1 D6 विद्वद्भिर्, B2 3 (after corr) यजुर्भिर्, Dg1 यज्वद्भिर्, Dt1 D1 2 7 T यज्विभिर्, Cg as in text (for यज्वभिर्) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 वेदवेदाङ्गपारगैः, T3 °पारगात् —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 द्विजैर्बहुभिर्, D4 5 7 T G1 2 M1 2 °वृद्धैर्, G3 °वृंदैर्, Cg as in text (for भूयिष्ठमृद्धैर्) D4 5 7 आकीर्णां —[d]) Ñ2 राजर्षिवरपालिता, V1 D4 राजर्षिबलपालिता (D4 °ता), Dd1 Dm1 T2 G1 2 M1 राजर्षिपरि°, D5 7 °पालिता —After 16[cd], Dg1 ins श्रीमते रामानुजाय नम

17 [a]) D5 अयोध्याया D4 5 7 घोष (for शब्द) —[b]) D5 श्रुतो मे (for श्रूयते) —[c]) D4 5 7 समृद्धो (for समन्तान्) —[d]) D4 5 7 त तु नाद्य (for तमद्य न) —For 17, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1659* अयोध्याया पुरा घोषो दूरादेव जनोद्भव ।
श्रूयते सागरस्येव मथ्यमानस्य वायुना ।
सोऽद्य न श्रूयते कस्मादयोध्याया जनस्वन ।
गतश्रीरिव चाभाति केनायोध्या महापुरी ।

[(l 1) Ś1 D6 अयोध्याया (for °ध्याया) V1 पुरेभ्यासे (for पुरा घोषो) M4 य अयोध्यापुरीघोषो (for the prior half) —(l 2) V1 D1–3 M4 पवनेनाभि (D2 °भ्य) मथ्यत (D1 मथ्यते) (for the post. half) —B1 om from l 3 up to 1660* —(l 3) Ś1 सद्यो (for सोऽद्य) —(l 4) B3 (also) 4 साभाति (for चाभाति)]

18 [a]) Dg1 D4 5 7 T1 3 G2 M1 2 च, T2 हृ, Cm as in text (for हि) —[b]) D4 7 क्रीड (D7 °डि) ताचरितैर्, D5 क्रीडिताश्च रतैर्, Cm g t as in text (for क्रीडित्वोपरतैर्) D7 नतै (for नरै) —D4 7 om 18[cd] —[c]) D5 विप्रयाजद्भि (for विप्रधावद्भि) —[d]) T1 damaged from न्ते up to अरण्य- in 19[c] Dg1 प्रकाश्यते, D5 प्रगायद्भिश्, Cm g t as in text (for प्रकाशन्ते) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G3 M2 Cm t ममा (T2 तु ना) न्यथा, D5 च यान्यथ, G1 स यानि तु, G2 M1 स्म या पुरा, Cg as in text (for ममान्यदा) —For 18, Ś1 Ñ2 V1 B (B1 om [cf v l 1659*]) D1–3 6 M4 subst

1660* उद्यानानि च रम्याणि मुदा प्रक्रीडितैर्जनै ।
आकीर्णान्युपलक्ष्यन्ते तानि नाद्य यथा पुरा ।

[(l 1) G (ed) विचित्राणि (for च रम्याणि) V1 मुदीप्तक्रीडितैर् (for मुदा प्रक्रीडितैर्). —(l 2) D3 प्रकीर्णानि V1 निनाद्यत (for तानि नाद्य)]

19 T1 damaged up to अरण्य in [c] (cf v l 18). —[a]) Dt1 तान्यथा, D4 7 तान्यस्या, M3 तदद्य, Cm g t as in text (for तान्यद्य) D4 7 च रुदति, G1 नि°, M2 प्र° (for [अ]नु°) —[b]) G1 परित्यक्ता न, G3 परित्यक्तानु-, Cm t as in text (for परित्यक्तानि) D4 7 कर्मभि, Cm t as in text (for कामिभि) —[c]) D5 च (for [इ]व) D4 मही (for पुरी) —[d]) Dt1 Dd1 Dm1 T3 G2 M1 मा, G1 3 M2 3 मा (for मे) —For 19, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1661* अरण्यभूतं पश्यामि नगरोपवनं पितु ।
शून्योद्यानवनोद्देश नरनारीविवर्जितम् ।

[(l 1) D3 अरण्य मत (for अरण्यभूत) —(l 2) Ś1 D6 शून्य यथा (for शून्योद्यान-) V1 -वनादेश, D2 -वनोद्देशो (for -वनोद्देश) V1 -व्यवर्जित, D2 °जित (for -विवर्जितम्)]

20 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 यानैरद्य, D4 5 7 G3 M2 ह्यद्य यानैर्, Cg k t as in text (for ह्यत्र यानैर्) —[b]) B1 नगरैर् (for न गजैर्) D4 7 G2 (also) नर- (for न च) —[c]) D4 7 निर्याता, Cg as in text, Ck निर्यान्तं (for निर्यान्तो) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 प्रविशतो, Dd1 वाभिनिर्यांतो (hypm), D4 5 7 वा शयाना, M2 3 या (M3 ना) भियातो, Cg t as in text, Ck वाभियान्त (for °यान्तो) —[d]) D5 वारमुख्या Dg1 reads यथा in marg, Dt1 Dd1 D4 5 7 यथा पुरा, G2 यथा पुरीं (for °पुरम्) Ś1 Ñ2 V1 B (B4 om after ना) D1–3 6 M4 जना पुरनिवासिन —After 20, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1662* उद्यानानि पुरा भान्ति मत्तप्रमुदितानि च ।
जनाना रतिसयोगेष्वत्यन्तगुणवन्ति च ।
तान्येतान्यद्य पश्यामि निरानन्दानि सर्वश ।
स्रस्तपर्णैरनुपथ विक्रोशद्भिरिव द्रुमै ।
नाद्यापि श्रूयते शब्दो मत्ताना मृगपक्षिणाम् । [5]
सरक्ता मधुरा वाणीं कल व्याहरता बहु ।
चन्दनागरुसपृक्तधूपसमूर्छितोऽमल ।
प्रवाति पवन श्रीमान्कि नु नाद्य यथा पुरा ।
भेरीमृदङ्गवीणाना कोणसघट्टित पुन ।
किमद्य शब्दो विरत सदादीनगति पुरा । [10]

[Before l 1, Dm1 ins राम सीता —(l 1) G3 हि, M2 हृ, Ct as above (for च) —T1 damaged from यो in

अनिष्टानि च पापानि पश्यामि विविधानि च ।
निमित्तान्यमनोज्ञानि तेन सीदति मे मनः ॥ २१
द्वारेण वैजयन्तेन प्राविशच्छ्रान्तवाहनः ।
द्वाःस्थैरुत्थाय विजयं पृष्टस्तैः सहितो ययौ ॥ २२
स त्वनेकाग्रहृदयो द्वाःस्थं प्रत्यर्च्य तं जनम् ।
सूतमश्वपतेः क्लान्तमब्रवीत्तत्र राघवः ॥ २३
श्रुता नो यादृशाः पूर्वं नृपतीनां विनाशने ।
आकारास्तानहं सर्वानिह पश्यामि सारथे ॥ २४

l 2 up to सर्वं in l 3 —(l 4) G3 स्रस्तै (for स्रस्त-) —(l 5) G2 नान्यापि, G3 M2 नाथ हि, Cg t as above (for नाद्यापि) —(l 6) Dg1 सयुक्ता, Dd1 Dm1 सुरक्ता, T2 ससक्ता, Cg as above (for सरक्ता) Dm1 कर (for कल). Dd1 Dm1 M2 मुहु (for बहु) —(l 7) Dg1 Dt1 चदनागुरु, Cg as above (for चन्दनागरु) Dg1 Dd1 Dm1 T G1 3 M3 Cg -सपृक्तो (for सपृक्त-) Dg1 T3 G3 धूम-, Cg as above (for -धूप) Dd1 Dm1 T G M1 2 -समूर्छितोतुल, M3 °तोज्वल (for °तोऽमल) Crp धूपसमूर्छिताकुल —(l 8) T1 damaged from न in पवन up to l 9 Dm1 तु (for नु) Dm1 T2 3 G M1–3 -पुर (for पुरा) —(l. 9) G3 -वेणूना (for -वीणाना) Dg1 Dt1 कोणसघटित, T2 °सघट्टन (for °ट्टित) —(l 10) Dg1 विगत (for विरत) Dm1 -गतिं (for -गति) ❀ Cv सन्नादीनगतिरित्यत्र अदीनगतिरिति पदभङ्ग । ❀ So also Cr m g k t

21 ^{b}) T3 कुलपालता, G1 वितथानि च, M3 विततानि च (for विविधानि च) —T3 transp 21^{cd} and 22^{ab}.—For 21, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1663* अनिष्टान्येव पश्यामि निमित्तान्यद्य सर्वश ।
केनापि च शरीर मे व्यथते चाद्य सारथे ।

[(l 1) Ś1 D4 6 7 अरिष्टानि (for अनि°) B2 4 [अ]व-, M4 च (for [ए]व) D4 5 7 पश्यन्स (for पश्यामि) V1 D1–3 M4 च (for [अ]द्य) D4 7 भास्करोपप्लवे यथा, D5 भास्करेस्त-मुपागते (for the post half) —(l 2) Ś1 V1 D2 3 6 M4 व्यथतीव (for व्यथते च) Ś1 D6 हि (for [अ]द्य) D1 5 सहितो विजयेनैव ता पुरीं भरतोभ्यगात्, D4 7 सह तेन घनेनैव ता पुरीं स समभ्यगात्]

—After 21, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1664* सर्वथा कुशल सूत दुर्लभ मम बन्धुषु ।
तथा ह्यसति समोहे हृदय सीदतीव मे ।
विषण्ण श्रान्तहृदयस्त्रस्त सलुलितेन्द्रिय ।
भरत प्रविवेशाशु पुरीमिक्ष्वाकुपालिताम् ।

[(l 1) Dt1 न स्यात्, T3 सद्र (for सूत) Dt1 सर्वथा (for दुर्लभ) T3 transp कुशल and दुर्लभ —(l 2) G3 [अ]प्यमति, Cr k [अ]सत्यपि (for ह्यसति) T1 damaged from सीदतीव up to प्रविवेशाशु in l 4 Dd1 Dm1 T3 G M1 2 मेवसीदति (for सीदतीव मे) —(l 3) T2 निषण्ण- G1 भ्रात-, Cr g k t as above (for श्रान्त-) T2 3 G2 3 M1 स्रस्त, G1 तत्र (for त्रस्त) G1 ता लुलित-, K(ed) Cg स लुलित, Ct as above (for सलुलित-)]

22 Before 22, Dd1 Dm1 (crossed) ins अत्र गायत्री T3 transp 21^{cd} and 22^{ab} —^{a}) D7 ससैन्येन जयतेन —^{b}) D5 7 प्रविश्य (for प्राविशच्) Dt1 शात-, D4 7 क्लात- (for श्रान्त-) —^{c}) Dg1 Dt1 D4 5 7 T3 G M1 3 द्वास्थैर्, Dd1 T1 2 M2 द्वार्स्थैर्. G1 तु जयं (for विजय) —^{d}) Dd1 Dm1 T3 Ctp उक्त (for पृष्टस्) D4 7 सहितैर् (for सहितो) D4 5 7 नरै (for ययौ) —For 22, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1665* इति ब्रुवन्नेव वचो भरत श्रान्तवाहन ।
विवेश ता पुरीं रम्या द्वा स्थै सप्रतिपूजित ।

[(l 1) D3 एव (for इति) —(l 2) M4 प्रविवेश (for विवेश ता) V1 तद्वज्, D1–3 M4 द्वास्थैर् (for रम्या) Ś1 V1 D1–3 6 M4 जयेति प्रतिपूजित (for the post half)]

23 ^{a}) Ś1 D4 6 7 त्वरन्नेकाग्रहृदयो, V1 स त्वनेका-प्रकृतयो, B1 स त्व नेकाग्रहृदयो (sic), Dd1 सत्वेन कामहृदयो, Dm1 स चानेका°, D5 सत्वे नैका°, G3 स त्वनेका°, Cg t as in text, Ck °हृदय —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D3 द्वा(Ś1 Ñ2 B1–3 द्वा)स्थ सपूज्य त, Dm1 द्वास्थं प्रत्यर्चे तं, D1 2 द्वारस्थ पूज्य त, D4 5 7 द्वास्थ प्रत्यर्चयज्, T द्वास्थं प्रत्यर्च्य (T2 °र्चे) त, G1 द्वास्थ प्रत्यर्चित, M2 द्वारस्थ प्रत्यर्च्य त (hypm), Cr m g k t as in text (for द्वा स्थं प्रत्यर्च्य त) D3 नर (for जनम्). —^{c}) Ś1 V1 D1–7 अश्वपते (V1 D1 °तिं) श्रातम्, Ñ2 B1–3 अश्वपति क्ला(Ñ2 °क्रा)तम्; B4 अश्वमतिक्रातम्, M4 आश्वा-नवेक्षतम् (for अश्वपते क्लान्तम्) —T1 damaged from 23^{d} up to l 1 of 1666* —After 23, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1666* किमह त्वरयानीत कारणेन विनानघ ।
अशुभाशङ्कि हृदय शील च पततीव मे ।

[T1 damaged for l 1 —(l 1) M3 [आ]हीत (for [आ]नीत) G2 3 M1 Ck कारणानि, Cg t as above (for °णेन) —(l 2) M1 Ck -[आ]शस्ति, Ct as above (for -[आ]शङ्कि)]

24 ^{a}) D4 7 दृष्टा, Cg t as in text (for श्रुता) V1 Dg1 D4 5 7 मे, Dt1 नु, Cg as in text (for नो) Dt1 D3 पूर्व-, D2 om (for पूर्वं) —^{b}) D4 5 7 निवेशने (for विना°) Ś1 D6 निवेशे पृथिवीपते, Ñ2 V1 B D1–3 M4 विनाशे(B4 D1 निवासे)पृथिवीक्षिता —^{c}) Ś1 Ñ2 B2 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 4 7 T2 3 G M1–3 Cr g आकारास् (for आकारास्). —^{d}) Ś1 D6 नाद्य, D4 5 7 नेह, L(ed) अद्य (for इह). —After 24, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

मलिनं चाश्रुपूर्णाक्षं दीनं ध्यानपरं कृशम् ।
सस्त्रीपुंसं च पश्यामि जनमुत्कण्ठितं पुरे ॥ २५
इत्येवमुक्त्वा भरतः सूतं तं दीनमानसः ।
तान्यनिष्टान्ययोध्यायां प्रेक्ष्य राजगृहं ययौ ॥ २६
तां शून्यशृङ्गाटकवेश्मरथ्यां
रजोरुणद्वारकपाटयन्त्राम् ।
दृष्ट्वा पुरीमिन्द्रपुरीप्रकाशां
दुःखेन संपूर्णतरो बभूव ॥ २७
बहूनि पश्यन्मनसोऽप्रियाणि
यान्यन्यदा नास्य पुरे बभूवुः ।
अवाक्शिरा दीनमना नहृष्टः
पितुर्महात्मा प्रविवेश वेश्म ॥ २८

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चषष्टितमः सर्गः ॥ ६५ ॥

1667* समार्जनविहीनानि परुषाण्युपलक्षये ।
क्षसयतकवाटानि श्रीविहीनानि सर्वश ।
बलिकर्मविहीनानि धूपसमोदनेन च ।
अनाशितकुटुम्बानि प्रभाहीनजनानि च ।
अलक्ष्मीकानि पश्यामि कुटुम्बिभवनान्यहम् ।
अपेतमाल्यशोभानि असमृष्टाजिराणि च ।
देवागाराणि शून्यानि न भान्तीह यथा पुरा ।
देवतार्चा प्रविद्धाश्च यज्ञगोष्ठास्तथैव च ।
माल्यापणेपु राजन्ते नाद्य पण्यानि वा तथा ।
दृश्यन्ते वणिजोऽप्यद्य न यथापूर्वमत्र वै ।
ध्यानसविग्नहृदया नष्टव्यापारयन्त्रिता ।
देवायतनचैत्येपु दीना पक्षिगणास्तथा ।

[(l 1) G2 पुरुषाणि (for परु°) T1 damaged from ये up to धू in l 3 —(l 2) G1 असयत, G3 असवृत, Cr असहित, Cm k t as above (for °यत-) Dg1 Dm1 -कपाटानि, Cm k t as above (for -कवा°) —G3 damaged for l 3 —(l 3) Ck धूम- (for धूप-) T3 -सवर्जितानि, Cv g k t as above (for -समोदनेन) —(l 4) M3 अनासित- Dm1 प्रवाहीत- (for प्रभाहीन-) —(l 5) G1 अलक्ष्मीतानि Dg1 M2 कुटुव- (for कुटुम्बि-) —(l 6) Dt1 अपेत्य, Cg as above (for अपेत-) G2 M1 -शोभीनि (for -शोभानि) —Note hiatus between the two halves G1 2 M1 2 ह्य(M2 व्य)समृष्ट, K(ed) [अ]प्यस° (for असमृष्ट) G2 [अ]जराणि, M3 [अ]जिनानि (for [अ]जिराणि) —(l 7) T1 damaged from भान्ती up to तथै in l 8 Dg1 भा भाति, Dd1 Dm1 T3 G2 M1 2 च(M1 चा) भाति (for भा तीह) Dd1 T3 G M1–3 -पुर (for पुरा) —(l 8) Dt1 दैवतार्चा, T2 G3 देवताश्च (for देवतार्चा) G2 प्रविध्याश्च, G3 [अ]प्रविद्धाश्च (for प्रविद्धाश्च) —G3 damaged from यज्ञ- up to रा in l 9 M3 याग (for यज्ञ-) Dg1 Dm1 G2 M1 2 Cg -गोष्ठ्यस्, Ck t as above (for -गोष्ठास्) Dg1 Dd1 Dm1 T G2 M1–3 Cg t तथा (T1 ..)विधा (for तथैव च) —(l 9) Dg1 मालापणेपु Dd1 Dm1 T3 G2 M1 वै (for वा) Dd1 Dm1 T1 3 G1 2 M1 3 [ऽ]प्यत्र, G3 ह्यद्य (for ऽप्यद्य) Dd1 Dm1 T1 3 G1 3 M3 अद्य (for अत्र) —(l 11) M1 -यन्त्रिका, M3 °ता (for -यन्त्रिता) —(l 12) Dt1 -मृगास् (for -गणास्) —T1 damaged from स्तथा up to सस्त्री in 25c]

25 T1 missing up to सस्त्री in c (cf v l 24) Dg1 reads 25ab in marg —a) Dg1 चाश्रुपूर्णास्य, D1 ध्यान°, D3 °पूर्णाक्ष- (for °पूर्णाक्ष) —b) D1 7 ध्यान पर V1 D4 5 7 जन, B3 (also) भृश, G3 शुभ (for कृशम्) —cd) Ś1 V1 D6 सस्त्रीपुमास, Ñ2 B3 4 °पुस प्र-, B1 2 D1 2 °पुमास्य, D3 °पुसा स-, T2 स्त्रिय पुम्स च (for °पुस च) V1 नेनम् (sic) (for जनम्) D3 न यथापूर्वमेव च (for d) D4 5 7 पश्याम्यु-त्कटिनाकार न यथावत्तथा(D5 °रमयथापूर्वमा)तुर

26 a) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 उक्ता (for उक्त्वा) V1 D1–3 M4 सुत स, T1 विरत (for भरत) —b) V1 D1–3 M4 भरतो (for सूत त) V1 D4 G1 3 दीनमानस —c) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 अनि(Ś1 D6 °रि)ष्टास्तान्, Dg1 Cg तान्यरि°, M4 अनिष्ट यद् (for तान्यनिष्टानि) —d) M4 दृष्ट्वा (for प्रेक्ष्य) Ś1 D4–7 प्रेक्ष्य धीमान्ययौ गृह(D5 °हान्), Ñ2 V1 B दृष्ट्वाकाराश्रृपाल्यये, D1 2 दृष्ट्वाकारान्गृ(D1 °रागृ)हान्ययौ, D3 दृष्ट्वा धीमान्गृहान्ययौ

27 a) M4 तत् (for ता) B4 -रेणु- (for -वेश्म-) D4 -रम्या, M4 -कक्ष्य (for -रथ्या) —b) T1 damaged from जो up to दुःखेन in d Ś1 D6 राज्ञो रणद्वार-, V1 D1–3 नालकृतद्वार-, D4 7 सतोरणा(D7 °ण) द्वार-, D5 रजोगणद्वार- (for रजोरुणद्वार-) Ś1 Ñ2 B Dg1 Dt1 Dm1 D5 6 T2 3 G M1–3 Cv r k t -कवाट, Cm g as in text (for कपाट-) G(ed) -मुक्ता, Cv r m g k t as in text (for -यन्त्राम्) M4 राज्ञो गृह द्रुमतकवाटयन्त्र —c) D7 G1 3 इन्द्रपुर- (for °पुरी-) D5 -सकाशा (for -प्रकाशा) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 दृष्ट्वा पुरीं दीनजनानु(V1 °व)कीर्णां, M4 दृष्ट्वा पर असरजो-विकीर्णं —d) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 शोकेन (for दुःखेन) D3 सपूर्णततो.

28 a) V1 बहून्यपश्यन् —b) Ś1 D4 5 7 यान्यस्य दीनस्य(D4 7 सामान्य), B3 यान्यन्यदा तस्य, Dg1 T1 2 यान्यन्यथा ना(T2 ह्य)स्य, D2 यान्यन्यदीनेस्य, G1 M3 यान्यद्य तान्येव(M3 °न्य ×), G3 यानन्यदानस्य, Cg k t as

६६

अपश्यंस्तु ततस्तत्र पितरं पितुरालये ।
जगाम भरतो द्रष्टुं मातरं मातुरालये ॥ १
अनुप्राप्तं तु तं दृष्ट्वा कैकेयी प्रोषितं सुतम् ।
उत्पपात तदा हृष्टा त्यक्त्वा सौवर्णमासनम् ॥ २
स प्रविश्यैव धर्मात्मा स्वगृहं श्रीविवर्जितम् ।
भरतः प्रेक्ष्य जग्राह जनन्याश्चरणौ शुभौ ॥ ३
तं मूर्ध्नि समुपाघ्राय परिष्वज्य यशस्विनम् ।
अङ्के भरतमारोप्य प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ ४
अद्य ते कतिचिद्रात्र्यश्च्युतस्यार्यकवेश्मनः ।
अपि नाध्वश्रमः शीघ्रं रथेनापततस्तव ॥ ५

---

in text (for यान्यन्यदा नास्य) D2 T2 पुरा (for पुरे) D2 M2 बभूव —c) Ś1 D2 5 अर्वाक्शिरा, Dm1 आर्वाक्शिरा, D7 अवीविशद् (for अवाक्शिरा) Ś1 Ñ2 B1 3 4 D6 दीनतरो (for दीनमना) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 मनस्वी, Dd1 नकृष्ट, D4 7 महत्तत्, D5 हृततेजस, T1 नहृष्ट (for नहृष्ट) —d) Ñ2 B D6 स विवेश (for प्रवि°) D3 वेश्मनि (for वेश्म)

Colophon —*Sarga name* Ś1 D6 भरता(D6 °त)-गमन, Ñ2 B2–4 भरतप्रवेश, V1 D1–3 भरतप्रत्यागमन, B1 D4 7 भरतपुरप्रवेश, D5 भरतपर्वणि भरतप्रवेश —*Sarga no* (figures, words or both) B1 D3 6 om, Ś1 77, Ñ2 V1 D7 M4 73, B2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1–3 71, B3 D4 72, B4 67, D1 129, D2 5 76 —T1 damaged from सप्तति up to जगाम in 1c of Sarga 66 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, T2 with श्रीरामचन्द्राय नम, G with श्रीरामाय नम·.

66

☞ Ñ1 missing for Sarga 66 (cf v l 1058*) —Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम —Before 1, Ñ2 B ins

1668* महेन्द्रभवनप्रख्य श्रीमदद्भुतदर्शनम् ।
प्रविश्य भवन सोऽथ पितर नाभ्यपश्यत ।

[(l 2) B2 नाभ्युदैक्षत (for नाभ्यपश्यत)]

1 D4 5 7 om 1 T1 damaged from सप्तति in colophon of Sarga 65 up to जगाम in 1c —a) G1 तस्मिन् (for तत्र) Ś1 Ñ2 B1 2 4 D6 अ(B4 आ)वी(Ñ2 B1 °नी)-क्षमाण पितर, V1 D1–3 अपश्यमान पितर, B3 अलक्षमाण (after corr अनवीक्षमाण [sic])पितर, M4 अपश्यमान-स्तस्मिस्तु —b) Ś1 Ñ2 B D6 स तत्र, V1 स चास्मिन्, Dm1 *sup lin*, D1–3 स तस्मिन् (for पितर) —T3 om (hapl) 1cd —cd) T1 2 G3 M2 3 मातुरालय (for °लये) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 जगाम नि (B1 नि)सृत्य ततो भरतो मातुरालय(Ś1 D6 °रतिक)

2 Ś1 D6 om 2 —a) D5 अथ (for अनु-) D4 5 सुत (for तु त) Ñ2 V1 B D1–3 M4 तमभ्यागतमालोक्य(V1 D1–3 M4 °लक्ष्य, B2 °ज्ञाय) —b) Ñ2 V1 B D1–3 M4 भरत तदा(V1 °था), D4,7 प्रोषित चिर, D5 °त चिरात् (for प्रोषित सुतम्) —cd) D4 [आ]सनाद्; D5 ततो, D7 समा- (for तदा) D4 5 7 हित्वा (for त्यक्त्वा) Dg1 T2 M3 त्यक्त्वा हृष्टा (by transp) Ñ2 V1 B D1–3 M4 उत्पपातासनात्तूर्णं हर्षेणोत्फुल्ललोचना(D3 °नं)

3 D4 5 7 om 3 —a) T3 G1 M1 4 सम्प्रविश्य M4 तु (for [ए]व) —b) T3 M3 तद्, G1 M4 स (for स्व-) Dt1 -विवर्तित (for °र्जितम्) —T1 damaged from भरत in c up to परिष्व in 4b. —c) Dd1 Dm1 M1 प्रति-, G2 प्रवि- (for प्रेक्ष्य) —d) M2 3 (after corr as in text) उभौ (for शुभौ) —For 3, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 subst.

1669* स प्रविश्य तु तद्वेश्म मातुर सुकमानस ।
जग्राह पादौ भरत· शिरसावनतो वशी ।

[(l 1) B4 om (subm), D2 स- (for स) V1 D1–3 [आ]शु (for तु) Ś1 D6 स तत्र गत्वा भरतो (for the prior half) —(l 2) B2 4 भरत पादौ (by transp) V1 प्रणतो (for [अ]वनतो) Ś1 D6 जग्राहावनत पादौ शिरसा पतितो भुवि]

4 T1 damaged up to परिष्व in b (cf v l 3) —a) T2 सा (for तं) Ś1 V1 D6 त च सा मूर्ध्नि, Ñ2 B D1–3 त सा(by transp) मूर्धनि, D4 5 7 तं तु मूर्धनि, M2 सा तं मूर्धनि (for त मूर्ध्नि सम्-) G2 M1 सा मूर्धनि समाघ्राय. —b) Ś1 B2 4 D1–3 6 M4 च (D3 om [subm])कैकेयी, B1 च पीडित, G1 2 यशस्विनी Ñ2 B3 संपरिष्वज्य के(B3 कै)कयी, V1 परिपीड्य च केकयी, D4 7 परिरभ्य मनस्विनी —c) Ś1 D6 उपवेश्याथ भरत, Ñ2 B1 3 4 भरत चोपवेश्याके, V1 D1 2 M4 उपवेश्य चाङ्के भरत (hypm), B2 उपवेश्य सुत क्रोडे, D3 निवेश्य चाके भरत —M3 damaged —d) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D1–3 6 सम्प्रष्टुमुपचक्रमे, B4 सम्प्राप्तमुपचक्रमे, D4 5 7 पप्रच्छ सुतमात्मन

5 a) M3 om ते (subm) M3 रात्रिश (for रात्र्यश्) —c) Dg1 T3 च, Dm1 (before corr as in text) T2 M3 वा (for न) —d) Ck as in text, Ct [आ]गच्छतस् (for [आ]पततस्) G2 (after corr as in text) तथा, Ct as in text (for तव) —For 5, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1670* प्राप्तोऽसि कतमेनाह्ना मातामहपुरात्सुत ।
सुखेनाभ्यागत कच्चित्कच्चिदस्य परिश्रम ।

आर्यकस्ते सुकुशली युधाजिन्मातुलस्तव ।
प्रवासाच्च सुखं पुत्र सर्वं मे वक्तुमर्हसि ॥ ६
एवं पृष्टस्तु कैकेय्या प्रियं पार्थिवनन्दनः ।
आचष्ट भरतः सर्वं मात्रे राजीवलोचनः ॥ ७
अद्य मे सप्तमी रात्रिश्च्युतस्यार्यकवेश्मनः ।
अम्बायाः कुशली तातो युधाजिन्मातुलश्च मे ॥ ८
यन्मे धनं च रत्नं च ददौ राजा परंतपः ।
परिश्रान्तं पथ्यभवत्ततोऽहं पूर्वमागतः ॥ ९
राजवाक्यहरैर्दूतैस्त्वर्यमाणोऽहमागतः ।
यदहं प्रष्टुमिच्छामि तदम्बा वक्तुमर्हति ॥ १०

[(l 1) Ś1 D6 क्व चिरेणाद्य, Ñ2 कतिकेनाह्ना, B1 4 कतिथे°, B3 कथिते° (for कतमेनाह्ना) B2 प्राप्त कतितिथेनाह्ना (for the prior half) V1 D1-3 M4 पुत्र मातामहात्पुरात् (for the post half) —(l 2) B1 [अ]स्य (sic) (for [अ]भि-) Ś1 D6 पथि श्रा(D6 शा)न्त-, V1 D1-3 M4 °दल्प- (for कच्चिदस्य) L(ed) -परिच्छद (for परिश्रम) B3 कच्चिदप्यपरिश्रम (sic) (for the post half)]

—For 5-6, D4 5 7 subst 1672*

6 ^{a}) M2 मे (for ते) Dd1 Dm1 G3 तु, G1 2 स, Cg k as in text (for सु-) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 कच्चित्कुशल्यार्यकस्ते —^{b}) M3 सुधाजिन् Ñ2 B1-3 D6 तथा, V1 D1 2 M4 च ते, M3 च मे (for तव) B4 मातुलस्य च —M3 om (hapl) 6^{c}-8 —T1 damaged from साच्च in ^{c} up to प्रिय in 7^{b} —^{c}) M4 प्रयातश्च सुखं (for °च्च सुखं) Dg1 सर्वं (for पुत्र) —^{d}) Dg1 पथ्यं, Cg k t as in text (for सर्वं) —For 6^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 subst

1671* सुखमप्युषितं कच्चित्पुत्र मातामहे पुरे ।

[Ś1 Ñ2 B1 2 D6 असि, D1 2 अपि- (for अपि) V1 तत्र, B2 पुत्र, D1 तस्मिन्, D2 तस्य, D6 कश्चित् (for कच्चित्). D3 सर्वे कुशली(लि)न कच्चित् (for the prior half) V1 B2 D2 कच्चिन्, D1 3 तस्मिन् (for पुत्र) Ś1 B1 D6 कुले (for पुरे)]

—For 5-6, D4 5 7 subst

1672* अथ ते कतमा रात्रि प्रयातस्य गिरिव्रजात् ।
आर्यकश्च सुखी कच्चिद्युधाजिन्मातुलश्च ते ।

[(l 1) D5 अद्य मे (for अथ ते) —(l 2) D5 आवयो कुशली तातो (for the prior half) D5 मे (for ते)]

7 M3 om 7, T1 damaged up to प्रिय in 7^{b} (for both cf v l 6) —^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 इति (for एवं) V1 पृष्ट, Dg1 उक्तस् (for पृष्टस्) Ñ2 B [अ]थ कैकेय्या, V1 D1-3 स कैकेय्या, D4 5 7 प्रहृष्ट स (for तु कैकेय्या) —^{b}) D4 5 7 प्रियं (for प्रियं) Ś1 Ñ2 B D6 भरतो दीनमानस, V1 D1-3 भरतो धीमतां वर —^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 D4 7 M1 आचष्टे M4 [आ]चरित (for भरत) D5 पूर्वं (for सर्वं) —^{d}) D4 5 7 कैकेय्यानन्दवर्धन —For 7^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 subst

1673* शशंस मातु स क्षिप्रं गमनागमनक्रमम् ।

[V1 D1-3 सक्षिप्त (for स क्षिप्र) D3 om second गमन]

8 M3 om 8 (cf v l 6) —^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 दिवसा सप्त(D4 5 7 केचित्), Cr m g t as in text (for सप्तमी रात्रिश्) —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 निः सृ(Ś1 D1 2 निसृ, D4 5 7 प्रया)तस्य गिरि(D7 °रेर्)व्रजात् —^{c}) D5 आवयो, M4 अंबया (for अम्बाया)

9 ^{a}) D2 यन्नो (for यन्मे) Ś1 V1 B2 D1-3 6 प्रीतिधन भूरि, Ñ2 B1 3 4 M4 प्रीतिधनं दत्तं (for धनं च रत्नं च) —^{b}) Ś1 V1 B2 D1-3 6 दत्तं, Ñ2 B1 3 4 M4 भूरि (for ददौ) T1 damaged from प in परतप up to त्व in 10^{b} Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 मातामहेन वै(Ś1 मे) —^{c}) G1 M3 परिश्रात, Cr m g k t as in text (for °न्त) G1 पथि भवेत् Ś1 D6 पथि तत्सर्वमुत्सृज्य, Ñ2 V1 B D2 3 M4 पथि तच्छ्रातमु(Ñ2 B2 3 °च्छ्रात उ, V1 °श्रातुर)त्सृज्य, D1 विपने (sic) श्रातमुत्सृज्य, D4 5 7 परिश्रात तत्तु पथि —^{d}) D4 5 7 त्यक्त्वा, Cm as in text (for ततो) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 शीघ्रम्, D4 5 7 क्षिप्रम्, M3 पूर्वं, Cm k as in text (for पूर्वम्)

10 T1 damaged up to त्व in ^{b} (cf v l 9) —T3 om (hapl) 10^{ab} —^{a}) Ś1 V1 B1 2 4 D6 M4 राज्ञानुप्रेषितैर्, Ñ2 B3 राज्ञा सुप्रेषितैर्, D1-3 राज्ञा तु प्रेषितैर्, D4 5 7 गुरुवाक्यक(D5 °ह)रैर् Ñ2 B3 भृत्यैस्, B1 *-स् (for दूतैस्) —^{b}) Ś1 D6 प्रेर्यमाणस्, D4 7 त्वरमाणो (for त्वर्य°) Ś1 Ñ2 V1 B D2 6 M4 त्वरान्वितः (for ऽहमागत) D3 प्रेर्यमाण त्वरावित (corrupt) —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D3 6 M4 यत्तु(Ś1 D6 तत्र)त्वा, D1 यतस्त्वा, D2 अनु त्वां, D4 5 7 यच्च त्वा (for यदहं) —^{d}) T2 G1 3 अर्हसि. Ś1 Ñ2 B D6 M4 तन्म(M4 °त्स)माख्यातुमर्हसि, V1 D1-3 तदाख्यातु त्वमर्हसि, D4 5 7 तन्ममाचक्ष्व पृच्छत (D5 तत्त्वत) —After 10, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 T2 M4 ins

1674* न यथावत्पुरमिदं हृष्टपौरजनावृतम् ।
कस्माद्दीनजनाकीर्णं लक्ष्यते विगतद्युति ।
निरुत्साहं निरानन्दं विरताध्ययनस्वनम् ।
कस्माच्च मा राजमार्गे जनो नाद्यापि भाषते ।
पितरं च न पश्यामि केनाद्य भवने स्वके । [5]

[(l 1) V1 B3 D1-3 T2 -पुष्ट, M4 -तुष्ट- (for -पौर-) T2 -जनाकुल, M4 -जनायुत —(l 2) V1 D3 गतश्रीवोपलक्ष्यते (metri causa), D1 2 T2 गतश्रीरिव लक्ष्यते, M4 विगतश्रीव लक्ष्यते (metri causa) (for the post half) —(l 3) M4 हतानन्द (for निरा°) B1 2 4 निरता- (for विरता) T2 निरुत्साहो निरानन्दो निरताध्ययनस्वन —(l 4) T2 M4 राजमार्गे मां (by transp) Ś1 जनो नायाति चाग्रत, Ñ2 B जनो नाद्याभिभाषते, V1

513 शून्योऽयं शयनीयस्ते पर्यङ्को हेमभूषितः ।
न चायमिक्ष्वाकुजनः प्रहृष्टः प्रतिभाति मे ॥ ११
राजा भवति भूयिष्ठमिहाम्बाया निवेशने ।
तमहं नाद्य पश्यामि द्रष्टुमिच्छन्निहागतः ॥ १२
पितुर्ग्रहीष्ये चरणौ तं ममाख्याहि पृच्छतः ।
आहोस्विदम्ब ज्येष्ठायाः कौसल्याया निवेशने ॥ १३
तं प्रत्युवाच कैकेयी प्रियवद्घोरमप्रियम् ।
अजानन्तं प्रजानन्ती राज्यलोभेन मोहिता ।
या गतिः सर्वभूतानां तां गतिं ते पिता गतः ॥ १४
तच्छ्रुत्वा भरतो वाक्यं धर्माभिजनवाञ्शुचिः ।
पपात सहसा भूमौ पितृशोकबलार्दितः ॥ १५

D1–3 T2 M4 जनोय नामिभापते, D6 जवतो (sic) याति चाग्रत (for the post half) —T2 om l 5 M4 reads l 5 after 1676* —(l 5) B2 D2 6 न च (by transp). Ś1 D6 निजे, B3 सुखे (for स्वके)]

11 D4 5 7 om (hapl ?) 11–12 —For 11–13, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst 1676* —[b]) Dt1 पर्यंकौ (sic) (for पर्यङ्को) —[d]) T1 3 G1 3 M2 3 मा (for मे)

12 D4 5.7 om. 12 (cf v l 11) T1 damaged from 12[b] up to पितु in 13[a] T2 om 12–13[b], T3 om (hapl) 12[c]-13

13 T1 damaged up to पितु in 13[a], T2 om 13[ab] and T3 om 13 (for all cf. v l 12) D4 5 7 G2 M1 2 transp 13[ab] and 13[cd] —[a]) Dg1 Dd1 Dm1 D4 6 M1–3 गृही(Dm1 °हि)ष्ये(sic), Dt1 ग्रहिष्ये (sic) (for ग्रहीष्ये) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G2 3 M1–3 पादौ च(Dd1 तौ) (for चरणौ) G1 पितु पादौ ग्रहीष्यामि —[b]) D4 5 7 तं ममाचक्ष्व तत्त्वत —After 13[ab], D4 5 7 ins.

1675* चिरस्य मामनुप्राप्त दृष्ट्वा दशरथस्तदा ।
प्रहृष्टो मनुजव्याघ्रो भविष्यति यथा पुरा ।

[(l 1) D5 पिता (for तदा)]

—[cd]) Dg1 Dm1 अहोस्विद् (for आहो°) Dt1 Dm1 (before corr as in text) G3 M2 3 Ct अंबा- (for अम्ब) D4 5 7 अथवा ज्येष्ठया(D5 ज्येष्ठाया अथवा) देव्या मातुर्मे भवने यदि —For 11–13, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst, while T2 ins l 4–5 only after 13

1676* किं वा भवेद्गतोऽम्बाया कौसल्याया निवेशनम् ।
वर्जित शयनीय ते भर्त्रा केनाद्य हेतुना ।
अप्रहृष्टो जनश्चाय केन वा ब्रूहि तन्मम ।
अथ राजा स यत्रास्ते तत्राह गन्तुमुत्सहे ।
न हि शर्माधिगच्छामि तमदृष्ट्वा नराधिपम् । [5]

[(l 1) V1 D1–3 M4 किं भवेद्वा गतो मातुर्ज्येष्ठाया भवन मम —(l 3) V1 D1–3 केन सत्य ब्रवीहि मे, M4 केन सर्वा ब्रवीहि मे (for the post half) —(l 4) Ñ2 B3 4 D1–3 T2 M4 अथ, V1 असो, B1 अत्र (for अथ) V1 च, D1 2 तु (for स) T2 [अ]स्ति (for [आ]स्ते) T2 तमहं द्रष्टुम् (for तत्राह गन्तुम्) —(l 5) D3 lacuna, M4 [अ]भिगच्छामि (for [अ]धिगच्छामि) D3 तव दृष्ट्वा (for तम°) T2 महीपतिं (for नराधिपम्)]

—Thereafter M4 reads l 5 of 1674*

14 [a]) D4 5 7 तस्मै प्रोवाच —[b]) D4 7 प्रिय मत्वा तु चाप्रिय, D5 प्रियवद्घोरमप्रिय —[c]) D4 5 7 हित च(D4 om. च [subm], D7 वै)जानती सुष्ठु(D5 साधु, D7 सुचु [sic]). —[d]) Dg1 -मोहेन- (for -लोभेन) D4 5 7 मूर्छिता (for मोहिता) —T1 damaged from 14[e] up to यजू in यायजूक of 1678* —[ef]) D4 5 7 स्वर्गतस्ते पिता साधु साधूना य परा गति —For 14, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst.

1677* इति ब्रुवाण भरतं कैकेयी प्रत्यभाषत ।
निर्लज्जा दारुण वाक्यमप्रिय प्रियसहितम् ।
स्वर्गं गतो महाराज· पिता ते सुकृतै शुभै ।
त्वयि राज्य विसृज्य स्व पुत्रशोकपरिक्षत ।

[(l 2) V1 निष्ठुर (for निर्लज्जा) V1 D1–3 M4 -शकया (for -सहितम्) B2 प्रियवद्घोरमप्रिय =14[b] (for the post half). —(l 3) V1 स्वकृतै (for सु°) Ś1 D6 स्वके (for शुभै) —(l 4) Ś1 D6 राष्ट्र (for राज्य). Ś1 D6 विसृज्यैव, V1 समुत्सृज्य, D1 स विसृज्य, D2 विसृन्याप (sic), D3 सन्निसृत्य, M4 निसृज्य स्व (for विसृज्य स्व) V1 -परिप्लुत, B1 D1 3 -परिक्षित]

—After 14, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1–3 ins :

1678* राजा महात्मा तेजस्वी यायजूक· सता गति ।

[T1 damaged up to यजू (cf v l 14) G1 3 M3 पति (for गति) D4 5 7 यज्वा विपुलदक्षिण (for the post. half)]

15 [ab]) D4 5 7 श्रुत्वा तु (for तच्छ्रुत्वा) Dg1 -रतवान्, Cm t as in text (for -जन°) D4 5 7 धर्मात्मा दारुण तदा Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 इति श्रुत्वा वचो मातुर्भरतो दारुणाक्षर —[c]) Ñ2 B3 भूमौ सहसा (by transp) —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 छिन्नमूल(Ñ2 B3 D2 मूलछिन्न [by transp]) इव द्रुम —After 15, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1679* हा हतोऽस्मीति कृपणा दीना वाचमुदीरयन् ।
निपपात महाबाहुर्बाहू विक्षिप्य वीर्यवान् ।

[(l 1) Dt1 T3 कृपण, M2 कृपणो (for °णा) T3 वाक्यम् (for वाचम्) Dg1 उदीरयत्]

—Thereafter Dm1 ins राम D4 5 7 ins. 1684* after 15.

ततः शोकेन संवीतः पितुर्मरणदुःखितः ।
विललाप महातेजा भ्रान्ताकुलितचेतनः ॥ १६
एतत्सुरुचिरं भाति पितुर्मे शयनं पुरा ।
तदिदं न विभात्यद्य विहीनं तेन धीमता ॥ १७

तमार्तं देवसंकाशं समीक्ष्य पतितं भुवि ।
उत्थापयित्वा शोकार्तं वचनं चेदमब्रवीत् ॥ १८
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ किं शेषे राजपुत्र महायशः ।
त्वद्विधा न हि शोचन्ति सन्तः सदसि संमताः ॥ १९

16 D4 5 7 om from 16 up to l 1 of 1684* T1 damaged up to भ्रान्ता in ^{d} —^{a}) Dm1 सविग्न (for सवीत) —^{d}) G1 भ्रात्याकुलित- —For 16, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 subst

1680* स भूमौ विनिपत्येद विललापाकुलेन्द्रिय ।
हा कष्ट स्वर्गतो राजा कथ केन च हेतुना ।

[(l 1) Ś1 विल्लाप (sic) (for विनिपत्य) Ñ2 B3 M4 [ए]व (for [इ]द) D3 [आ]कुलेक्षण (for [आ]कुलेन्द्रिय). —(l 2) V1 D1 2 स (for हा) V1 D1-3 M4 कथ (for कष्ट) D1 2 M4 कदा (for कथ) Ś1 D6 वा केन, D2 केनैव (for केन च)]

17 D4 5 7 om. 17 (cf v l 16) —^{a}) G1 एत (for एतत्) G2 सरुचिर (for सु°). —After 17^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

1681* शशिनेवामलं रात्रौ गगन तोयदात्यये ।

—^{d}) T2 विहित (for विहीन) —For 17, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 subst

1682* यत्पुरा तेन मे पित्रा शयन भात्यलकृतम् ।
तदद्य रहित तेन श्रिया हीनं न राजते ।

[(l 1) B3 (*inf lin* also) ते भृश पित्रा; D2 [अ]नेन मत्पित्रा, M4 तेन मत्पित्रा (for तेन मे पित्रा) B3 नाद्यलकृत, D3 चात्यन्कृत-, M4 ह्यलकृत —(l 2) Ś1 D6 एव (for अद्य) Ñ2 तदद्यविहित तेन (for the prior half)]

—Thereafter all the above MSS. cont, while T2 ins after l 1 of 1684*

1683* मज्जिज्ञासार्थमपि वा यदि तेऽभिहित मृषा ।
प्रसीदाम्ब भृशार्तोऽह शस मे क्व गतो नृप ।

[(l 1) L(ed) अथ (for अपि) D3 असज्जिज्ञासया वापि (for the prior half) D1 भाषित (for ऽभिहित) T2 [ऽ]-भिहत मृषात् (sic) —(l 2) Ś1 D6 B1 4 D3 प्रसीदस्व, V1 प्रसीद च (for °दाम्ब) V1 D1-3 T2 M4 [ऽ]स्मि (for ऽह) D1 पिता (for नृप)]

—After 17, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins, D4 5 7 (all due to om) ins after 15

1684* व्योमेव शशिना हीनमप्शुष्क इव सागर ।
वाष्पमुत्सृज्य कण्ठेन स्वार्त परमपीडित ।
प्रच्छाद्य वदन श्रीमद्वस्त्रेण जयता वर ।

[D4 5 7 om l 1 (cf v l 16) —(l 1) Dm1 शुष्काम, T M3 Cg उच्छुष्क, G1 3 M1 सशुष्क, Cm g t as above, Ct*p* शुष्काप (for अप्शुष्क) Ck t*p* अप्शुष्कमिव सागर (for the post. half) —T1 damaged from गर up to प्रच्छाद्य in l 3 —After l 1, T2 ins 1683* —(l 2) D4 5 7 मोत, Cr m g as above (for स्वार्त) Dt1 स्वात्मना परिपीडित (for the post half) —(l 3) Cv as above, Ck t आच्छाद्य (for प्र°) G M2 श्रीमान्, Ct as above (for श्रीमद्). T3 यन्त्येय (sic), Cv m as above (for वस्त्रेण) Dg1 वदता (for जयता) D4 5 7 उदद्द(D5 शेते)मुखमवच्छाद्य वस्त्रेण पुरुषर्षभ]

18 D4 5 7 om (hapl) from 18^{b} up to the prior half of l 2 of 1685* —After 18^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1-3 ins

1685* निकृत्तमिव सालस्य स्कन्ध परशुना वने ।
माता मातङ्गसकाश चन्द्रार्कसदृश भुव ।

[D4 5 7 om up to the prior half of l 2. —(l. 1) Dg1 निकृत्तम् —(l 2) Dd1 T1 2 मत्त- (for माता) G2 ता मातगसकाश च (for the prior half) Dg1 D4 7 T2 3 M1 (also as above) भुवि, Dt1 सुत, Cv as above (for भुव). D5 चन्द्राननमरिंदम (for the post half)]

—T1 damaged from यित्वा in 18^{c} up to रा in 19^{b}.—^{c}) G3 उत्थाप्य माता, Cv as in text (for उत्थापयित्वा). D4 5 7 उत्थापयंती कैकेयी —^{d}) D4 7 पुत्र वचनम् (for वचनं चेदम्) —For 18, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 subst

1686* इत्यार्तरूप भरत पितुर्दर्शनलालसम् ।
कैकेयी पतित भूमावुत्थाप्येद वचोऽब्रवीत् ।

[(l 1) Ś1 D6 पतित (for भरत) M4 पितु (for पितुर्). —(l 2) B1 [ए]व (for [इ]द) M4 उत्थाप्येवेदमब्रवीत् (for the post half)]

19 T1 damaged up to रा in 19^{b} (cf v l 18). —^{ab}) Dt1 M3 Cm*p* g t राजव्रत्र, Cm t*p* as in text (for °पुत्र) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 उत्तिष्ठ भरत क्षिप्र न ... शोचितुमर्हसि, D4 5 7 उत्तिष्ठ पुत्र भद्र ते राजपुत्र निबो... —^{c}) V1 Dg1 D1 G1 2 M1 2 4 हि न (by transp), D2 ... नैव (for न हि) —^{d}) D4 5 7 सता (for सन्त) Ś1 D... दृष्टधर्मा परतप, Ñ2 दृष्टधर्मपरपरा, V1 B2 D1 2 M4 दृष्टो... (D1 °के)परावरा, B1 3 4 दृष्टधर्मपरावरा (B3 °परम्परा) D3 दृष्टशोकपरायणा (sic) —After 19, Ś1 Ñ2 V1 ... D1-3 6 M4 ins, while T2 ins after 1688*

1687* पालयित्वा महीं सम्यगिष्ट्वा दत्त्वा च ते पिता ।
दिष्टान्त समनुप्राप्तो न त्व शोचितुमर्हसि ।
इत ऊर्ध्वंतर स्थान राजा दशरथो गत ।
न स शोच्यस्त्वया पुत्र सत्यधर्मपरायण ।

स रुदित्वा चिरं कालं भूमौ विपरिवृत्य च ।
जननीं प्रत्युवाचेदं शोकैर्बहुभिरावृतः ॥ २०
अभिषेक्ष्यति रामं नु राजा यज्ञं नु यक्ष्यति ।
इत्यहं कृतसंकल्पो हृष्टो यात्रामयासिषम् ॥ २१
तदिदं ह्यन्यथा भूतं व्यवदीर्णं मनो मम ।
पितरं यो न पश्यामि नित्यं प्रियहिते रतम् ॥ २२

अम्ब केनात्यगाद्राजा व्याधिना मय्यनागते ।
धन्या रामादयः सर्वे यैः पिता संस्कृतः स्वयम् ॥ २३
न नूनं मां महाराजः प्राप्तं जानाति कीर्तिमान् ।
उपजिघ्रेद्धि मां मूर्ध्नि तातः संनम्य सत्वरम् ॥ २४
क्व स पाणिः सुखस्पर्शस्तातस्याक्लिष्टकर्मणः ।
येन मां रजसा ध्वस्तमभीक्ष्णं परिमार्जति ॥ २५

[(1 1) V1 D1–3 T2 M4 प्रजा (for महीं) D2 3 °गिष्टा (for सम्यगिष्टा) B4 मे (for ते) V1 इदृशाकुरु ते पिता (for the post half) —(1 2) D1 2 3 दिष्या त, T2 दिष्टांत (sic) Ñ2 V1 B1 3 4 D1–3 T2 M4 तत्र, B2 स्व न (by transp) —(1 3) V1 D1–3 अत, T2 या (for इत) Ñ2 B2 3 इष्ट(B3 m also स्वर्ग)नर, B1 4 दुर्ग°, D1 2 शुभ°, D1 शुद्ध°, T2 सिद्धतन, M4 सिद्ध° (for कर्मतर) D3 ययौ (for गत) —(1 4) D2 शोचनीयस् (hypm), D3 हि शोच्यस, T2 च शोच्यस (for स शोच्यस्)]

—After 19, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1–3 ins

1688* दानयज्ञाधिकारा हि शीलश्रुतितपोनुगा ।
बुद्धिस्ते बुद्धिसंपन्न प्रभेवार्कस्य मन्दिरे ।

[(1 1) D4 5 7 यज्ञाधिकारेषु, T2 यज्ञाधिकारो हि D4 7 ये च, D5 श्रुता (for शील-) Dd1 Dm1 T2 G1 3 M1 3-श्रुतितपोनुगा, D4 5 7 श्रुतमनो(D5 °तपो)नुगा, K(ed) श्रुतिवचोनुगा, Ck t p -श्रुतिमनोनुगा —(1 2) M2-सपन्ना. Dg1 D5 T1 G2 M3 Cm g p मदरे, T2 मडले, Cg k t as above (for मन्दिरे) ❀ Cm अर्कस्य प्रभा मन्दर इत्येतुक्ति अत्युन्नतमन्दरपर्वते अर्कप्रभाया पर्वतान्तरापेक्षया चिरकालावस्थानात्, Cg मदर इति पाठे मन्दरशिखरे स्थितस्यार्कस्य प्रभेवाधिकप्रकाशवतीत्यर्थः । उत्तरायणे हि मन्दरगतस्य सूर्यस्य प्रभाधिक प्रकाशत इति प्रसिद्धम्, Ck अर्कस्य मन्दिरे सूर्यलोकवति एवमादौ सूर्यगृहे । विपरीतपाठ पर कल्पयति द[म?]न्दर इत्यादि रूप व्याख्याति च असगतमेव च । ❀]

—Thereafter T2 cont 1687*.

20 T1 damaged from मौ in 20^b up to रा in 20^d —^{b}) Dg1 T2 3 G M3 विपरिवर्त्य, Dt1 परिविवृत्य (for विपरिवृत्य). D4 5 7 उत्थाय भरतस्तदा —^{d}) D4 5 7 कैकेयीं भृशदु खित —For 20, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1689* इत्येतन्नरत श्रुत्वा कैकेय्या दारुण वच ।
जननीं पुनरेवेदमुवाच भृशदु खित ।

21 ^{a}) Ś1 अभ्यपेक्ष्यति (sic), Dm1 (after corr as in text) अभिवक्ष्यति, D1 अभिषेक्षति (sic), D7 अभिषेस्यति (sic), G3 M3 अभिषेक्ष्यति B4 रामस् (sic) (for राम) V1 त, B4 Dt1 Dd1 D1–5 7 G1 M2 तु, D6 न (sic) (for नु) —^{b}) B2 यज्ञान् (for यज्ञ) V1 Dd1 D1–5 7 M2 तु, Dt1 न (sic) (for नु) Dt1 Dd1 T1 2 G M1 2 Cr m g t यक्ष्यते, T3 वक्ष्यते, M3 वक्ष्यसे (sic) Dm1 रामो यज्ञेन यक्ष्यते —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D2 3 6 M4 [आ]शा, D1 [आ]-शु (for [अ]ह) —^{d}) D4 7 मातर; G3 [ऽ]योध्याम् (for यात्राम्) Dg1 Dt1 T1 Ct अयासिष (sic), D4 7 ययावत D6 अयापिता (sic), Cr m g t p as in text (for अयासिषम्) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 त्वरमाणोहमागत

22 ^{a}) D4 5 - G2 M2 तु (for हि) D4 5 7 [इ]दानीं (for भूतं) —^{b}) Dg1 व्यवतीर्णं, T1 अव°, G3 व्यवतीर्णं, Cg as in text (for व्यवदीर्णं) D4 5 7 शून्या मम दिशो दश —T1 damaged from न in 22^c up to व्याधि in 23^b —^{c}) D4 5 7 यो{ऽ}ह तात (for पितर यो) Dg1 नु (for न) —^{d}) D4 5 7 परम(D5 पितर) प्रियवादिनं —For 22, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1690* तदद्याशासित सर्वं मम मोघमचेतस ।
पितर कृतपुण्यो हि को मृतं श्रोतुमर्हति ।

[(1 1) B3 मम गेय मनेतन (for the post half). V1 D1–3 M4 तद(D2 वृथा)धाशा(M4 °दिम्याश [sic])नि मोघ (V1 मोघ, D1 घोर) मम मनमचेतम (M4 °स्चेतन) —(1 2) V1 D3 M4 अर्हसि]

23 T1 damaged up to व्याधि in 23^b (cf v l 22) —^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 M4 मृतो (for [अ]त्यगाद्) —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 धन्यो रामो लक्ष्मणश्च(B4 °ण त्व) —^{d}) D5 7 सत्कृत (for सस्कृत) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 पिता याभ्यां स(Ñ2 V1 D1 2 सु) सत्कृत (V1 D1–3 सस्कृत), M4 पिताभ्या येन सस्कृत (sic)

24 ^{ab}) D5 महाभाग. (for °राज). Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 नून मा न(D1 न मा [by transp], D3 M4 मा न)पिता वृद्ध (for ^{a}) M4 प्रति, Ck t as in text (for प्राप्त) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 वत्सल, M4 धार्मिक (for कीर्तिमान्) D4 7 मृते नून महाराजे प्रासश्चाह ह्यकीर्तिमान् —^{c}) Ś1 D6 उपाजिघ्रेत, Ñ2 V1 B D2 3 उपाजिघ्रेद्धि(B3 4 °घ्र, D3 °स्स), Dt1 उपजिघ्रेत्तु Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 स्नेहात्, D4 5 7 श्रीमान् (for मूर्ध्नि) —^{d}) Ck t सनाम्य (for सनम्य) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 सपरिष्वज्य मूर्धनि, D4 7 आगतस्याद्य मूर्धनि, D5 नानान्य मम मूर्धनि (sic)

25 T1 damaged from पाणि in 25^a up to ध्वस्तम in 25^{cd} —^{a}) D4 5 7 [अ]सौ, Cr g as in text (for स) V1 D3 T2 पाणि-, D1 पाणि (sic) (for पाणि) —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 शुभलक्ष(Ś1 B3 °क्ष्म)ण, D4 5 7 प्रियदर्शि(D5 °र्श)न —^{c}) Dg1 Dt1 T2 यो हि (for येन).

योमे भ्राता पिता बन्धुर्यस्य दासोऽस्मि धीमतः ।
तस्य मां शीघ्रमाख्याहि रामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ २६

पिता हि भवति ज्येष्ठो धर्ममार्यस्य जानतः ।
तस्य पादौ ग्रहीष्यामि स हीदानीं गतिर्मम ॥ २७

आर्ये किमब्रवीद्राजा पिता मे सत्यविक्रमः ।
पश्चिमं साधु संदेशमिच्छामि श्रोतुमात्मनः ॥ २८

इति पृष्टा यथातत्त्वं कैकेयी वाक्यमब्रवीत् ।
रामेति राजा विलपन्हा सीते लक्ष्मणेति च ।
स महात्मा परं लोकं गतो गतिमतां वरः ॥ २९

D5 T2 रजसा(T2 [after corr *pr m*]°स)ध्वस्तम्, M2 रजसो ध्वस्तम् D1 यो न मा रजसध्वस्तम् (sic) —[d]) V1 अतीक्ष्ण (for अभीक्ष्ण) Ś1 B2 D6 परिमार्जयेत्, Ñ2 B1 3 पर्यमार्जयेत्(B1 °यत्), B4 पर्यमार्जयत्, D4 7 सम्प्रमार्जते, G1 परिमार्जते, Cr m g t as in text (for परिमार्जति)

26 [a]) Ś1 D4-7 यो मे माता, Ñ2 V1 B1-3 D1-3 M4 यो(B2 om [subm]) मेद्य(V1 D1-3 °द्य मे [by transp]) स्यात्, B4 यो मे भ्यस्या (sic), L(ed)येन माता (for यो मे भ्राता) D3 मातर् (sic) (for बन्धुर्) —[b]) Dt1 समत, M3 सर्वश· (for धीमत) —[c]) M4 त मम (for तस्य मा) D4 5 7 M4 क्षिप्रम् (for शीघ्रम्) —[d]) M4 राममक्लिष्टकारिण —For 26[cd], Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 subst

1691* त नाथ मे त्वमाचक्ष्व राम भ्रातरमग्रजम् ।

[V1 D1-3 मे नाथ (by transp) B2 त्व नाथ मे तमाचक्ष्व (for the prior half)]
—Thereafter all the above MSS cont, while M4 ins 1 2 (followed by 1693*) only after 27[ab]

1692* य दृष्ट्वा पितृशोकार्तो लभेय निर्वृतिं पराम् ।
यस्य पादावुपाश्रित्य जीवेय त प्रचक्ष्व मे ।

[(l 1) B4 निर्वृत (sic) —(l. 2) Ñ2 B1 3 4 पादाब्जमाश्रित्य, D1 पादावुपासृत्य B4 प्रचक्षसे]
—After 26, Dm1 ins राम

27 [a]) G2 भवत (sic) (for °ति) D7 श्रेष्ठो (for ज्येष्ठो) —[b]) D4 7 आद्य विजानत, D5 आर्ये विजानता, Cg t as in text (for आर्यस्य जानत) —For 27[ab], Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 subst, while M4 cont after 1692*

1693* क मे पितृसमो भ्राता ज्येष्ठो धर्मभृता वर· ।
[V1 स (for क)]

—After 27[ab], M4 ins l 2 only of 1692* (followed by 1693*) —Ś1 B1 D6 om (hapl ?) 27[c]-28 —[c]) Dg1 M1-3 गृहीष्यामि (sic) (for ग्रही°) Ñ2 B2-4 M4 पादौ तस्य(by transp) प्रपद्येह, V1 D1-3 पादौ यस्य प्रपद्येह (D3 °य) —T1 damaged from हीदानीं in 27[d] up to अब्रवी in 28[a] —[d]) T2 [illegible]नीं, Ct इदानीं (for हीदानीं)
—After 27, Ñ2 V1 B2-4 D1-3 M4 ins

1694* अनृशसो धर्मनित्यो धर्मात्मा भ्रातृवत्सल· ।
लोकपालोपमो राम क स भ्राता गुरुश्च मे ।

[(l 1) Ñ2 B3 धर्मपरो, B2 दृष्टधर्मो (for °नित्यो) Ñ2 V1 B2-4 धर्म- (for भ्रातृ-) —(l 2) Ñ2 B2-4 कासौ (for क स) Ñ2 B3 (m also as above) गतिश् (for गुरुश्)]
—Thereafter B4 repeats the prior half of 1693*
—After 27, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T(T1 damaged) G1 M1-3 ins

1695* धर्मविद्धर्मनित्यश्च महाभागो दृढव्रत ।

[Dt1 -शीलश् (for -नित्यश्) K(ed) सत्यसधो (for महाभागो) D4 5 7 सुतप्रिय (for दृढव्रत)]

28 Ś1 B1 D6 om 28, T1 damaged up to अब्रवी in 28[a] (for both cf. v l 27) —[a]) Dm1 (before corr as in text) आर्यं, Ck as in text (for आर्ये) Ñ2 B2-4 D1-3 M4 किमब्रवीच्च मे मात (B2 ते मात, B4 मे तात, D2 मे माता), V1 इदमब्रवीन्मे मात —[b]) T3 रामे (hypm) (for मे) Ñ2 V1 B2-4 Dg1 D1-3 M4 दशरथो नृप (Dg1 मम), D4 5 7 मे वसुधाधिप (D5 °धिप) (for मे सत्यविक्रम) —After 28[ab], Dg1 ins

1696* गुरुरेक प्रजाना तु पिता मे सत्यविक्रम ।

—[cd]) D4 5 7 श्रोतुमिच्छाम्यह पितु (for [d]) Ñ2 V1 B2-4 D1-3 M4 अपश्चिम(D1 पश्चिम च) हितार्थं मे सदेश धीमता वर —After 28, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 T2 M4(Ś1 B1 D6 after 1693* owing to om) ins

1697* सर्वमेतद्यथातत्त्वमस्वाख्यातु त्वमर्हसि ।

[V1 D2 3 यथातथ्य, B1 यथावृत्त, D6 यथा तत्ते (for यथातत्त्वम्) B1 D2 3 स(B1 म)माख्यातु (for अम्वा°) Ñ2 तथार्हसि (for त्वम°) Ś1 D6 त्व ममाख्यातुमर्हसि, V1 त्वमस्मै ख्यातुमर्हसि (for the post half) D1 त सर्वमेतद्यथातथ्य त्व[मा]ख्यातुमर्हसि]

29 [a]) Ś1 Ñ2 D5 पृष्ट्वा (for पृष्टा) Ś1 D6 [अ]थ भरत, Ñ2 V1 B D1-3 M4 [अ]थ(M4 तु) कैकेयी (for यथातत्त्व) —[b]) Ñ2 V1 B D1-3 M4 भरत (for कैकेयी)
—After 29[ab], Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 T2 M4 ins

1698* राजपुत्र महासत्त्व शृणु तत्त्वमशेषत ।
श्रुत्वा च न विषाद त्वं गन्तुमर्हसि मानद ।
यथा पिता ते धर्मात्मा प्राणास्त्यक्त्वा दिव गत ।
शृणु तत्तेऽभिधास्यामि यथोवाच पिता स ते ।

[(l 1) T2 महावीर्य (for °सत्त्व) V1 D1-3 T2 M4 सर्वम् (for तत्त्वम्) —(l 2) Ś1 [अ]थ (for च) V1 D1-3 T2 M4 कर्तुम् (for गन्तुम्) —(l 3) D2 तु, D3 मे (sic) (for ते) V1 D2 3 T2 M4 त्यक्त्वा प्राणान् (by transp) —M4

इमां तु पश्चिमां वाचं व्याजहार पिता तव ।
कालधर्मपरिक्षिप्तः पाशैरिव महागजः ॥ ३०
सिद्धार्थास्तु नरा राममागतं सीतया सह ।
लक्ष्मणं च महाबाहुं द्रक्ष्यन्ति पुनरागतम् ॥ ३१
तच्छ्रुत्वा विषसादैव द्वितीयाप्रियशंसनात् ।
विषण्णवदनो भूत्वा भूयः पप्रच्छ मातरम् ॥ ३२

क्व चेदानीं स धर्मात्मा कौसल्यानन्दवर्धनः ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया च समं गतः ॥ ३३
तथा पृष्टा यथातत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे ।
मातास्य युगपद्वाक्यं विप्रियं प्रियशङ्कया ॥ ३४
स हि राजसुतः पुत्र चीरवासा महावनम् ।
दण्डकान्सह वैदेह्या लक्ष्मणानुचरो गतः ॥ ३५

om (hapl ?) from l 4 up to 30^{b} —(l 4) Ś1 ते तु (for तत्ते) B1 om from यथा up to 30^{c} Ś1 V1 B2 D6 यच्च (for यथा)]

—^{c}) Ś1 Ñ2 B2–4 D1–3 6 हा पुत्र रामेत्युक्त्वासौ (Ś1 D6 °क्त्वा च), V1 हा पुत्र हा रामेत्युक्त्वा —^{d}) Ś1 Ñ2 B2 4 हा पुत्र, B3 पुत्र हा (for हा सीते) V1 D1–3 पुन (D2 पिता) पुनरुदारधी, D4 5 7 हा पुत्रेति विलप्य च —T1 damaged from रू in 29^{e} up to 30^{b} —^{e}) D5 महापरमलोक स· —^{f}) B (ed) मतिमता (for गति°) D4 5 7 सम्प्राप्तो जनकस्तव —For 29^{ef}, Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D1–3 6 subst

1699* विलप्यैव सुबहुश प्राणास्तत्याज ते पिता ।

[V1 D1–3 बहुविध (for सुबहुश) D3 मे (sic) (for ते)]

30 T1 damaged, M4 om up to 30^{b}, B1 om up to 30^{c} (for all cf v l 29) —^{ab}) Dt1 इतीमा, Cg k t as in text (for इमा तु) D4 5 7 इद तु पश्चिम वाक्य (for ^{a}) D4 7 जनाधिप, D5 नराधिप· (for पिता तव) Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D1–3 6 इद च (Ś1 D6 वा, Ñ2 B2 4 चा) पश्चिमं वाक्यमुक्त्वा राजा दिव गत —V1 om 30^{cd} —^{c}) B (ed) कालधर्म, Cm as in text (for °धर्म-) T2 परिक्षिप्तो (sic), G3 परिक्षिप्त (sic) (for °क्षिप्त) Ś1 Ñ2 B2–4 D1–3 6 M4 पुत्रशोकाग्निसतप्त —^{d}) Ś1 Ñ2 B D1–3 6 M4 कालदडनि (B3 °प्र) पीडित.

31 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B Dm1 D1–3 6 T1 M4 ते, D4 7 च (for तु) Ś1 D6 हि राम ये (for नरा रामम्) —^{b}) Dt1 D4 5 7 T1 G3 M2 सह सीतया (by transp) Ś1 D6 पश्यत्यभ्यागतं वनात्, Ñ2 V1 B D1–3 M4 ये द्रक्ष(क्ष्य)न्त्यागत वनात् —^{cd}) G3 लक्ष्मणेन (for °ण च) D4 7 भरत चैव, D5 चैव द्रक्ष्यति (for च महाबाहु) D5 वनाद्धि (for द्रक्ष्यन्ति) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M1 G (ed) निस्तीर्ण (G [ed] °र्थ)-समय सार्धं सीतया लक्ष्मणेन च

32 D3 om 32^{ab} —^{a}) Dt1 Dd1 Dm1 M1 Ct [ए]व (for [ए]व) Ś1 Ñ2 B D1 2 6 M4 श्रुत्वैतद्विपसादार्तो (Ś1 °मार्तोपि), V1 श्रुत्वैतद्विपमादार्तो —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 4–7 G1 M4 -शंकया, G1 -शसन, M1 दर्शनात्, Cr m g as in text (for -शसनात्) ❀ Cr रामस्य देशान्तरगमनरूपाप्रियस्य द्वितीयत्व राजमरणाद्यपेक्षया । ❀ —T1 damaged from ण्णवदनो up to कौस in 33^{b} —^{c}) D1 विवर्णवदनो Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 चैव (for भूत्वा) —^{d}) Ñ2 reads भूय in marg

33 T1 damaged up to कौस in ^{b} (cf. v l 32) —^{b}) G1 2 M1–3 कौसल्यानंदिवर्धन —^{d}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 M3 Ct च समागत, D4 5 7 च परतप., G3 सह सगत, M2 सह भार्यया (for च सम गत) —For 33, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1700* क्वेदानीं वर्तते राम किमर्थं वा गतो वनम् ।
वैदेह्या सह कस्माच्च गतोऽसौ लक्ष्मणेन च ।

[(l 1) V1 D1–3 M4 क्व चे (V1 वे) दानीं गतो राम (for the prior half) D2 च (for वा) Ñ2 B3 वन गत (by transp) —After l 1, B3 ins

1700(A)* केन वा प्रेषितो राम सत्य मात प्रकथ्यताम् ।

34 ^{a}) G पृष्ठा (for पृष्टा) Dg1 Dt1 यथान्यायम्, T2 यथान्याय्यम्, Cg यथा चायम् Cgp यथातथं (for °तत्त्वम्). —^{c}) D4 7 आभाष्य (for मातास्य) Dd1 Dm1 तु महद्, T1 3 Cvp सुमहद्, Cv r m g t as in text (for युगपद्) D5 वाथ (for वाक्य) —^{d}) M1 अप्रिय, Cr m g t as in text (for विप्रिय) Dt1 Ct प्रियशसया, Cm g as in text (for प्रियशङ्कया) D5 वाक्य विप्रियकाम्यया —For 34, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1701* इति पृष्टा पुनस्तेन कैकेयी वाक्यमब्रवीत् ।
पुनर्घोरतर क्षुद्रमप्रिय प्रियशङ्कया ।

[(l 1) Ś1 D6 ततस् (for पुनस्) V1 पुत्रम् (for वाक्यम्). —(l 2) V1 D1–3 इद घोरतर (V1 °मिद) वाक्यम्, M4 इम घोरतर पुत्रम् (for the prior half) D2 प्रियमब्रवीत् (for प्रियशङ्कया) Ś1 D6 पुनर्वै भरत क्षुद्र दीनमप्रियशकया]

35 ^{a}) Dd1 ह (for हि) D4 5 7 श्रीमाश्र (for पुत्र). —^{b}) D4 7 वनेचर, D5 G3 महद्वन (for महावनम्) Dg1 चीरकृष्णाजिनावर —D5 om 35^{c}–36^{b} —^{c}) D4 7 राघव, T2 M2 दडक, Cg as in text (for दण्डकान्) —For 35, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1702* चीरवल्कलसवीतो गतो राम इतो वनम् ।
पितुर्नियोगात्सहितो वैदेह्या लक्ष्मणेन च ।

[(l 1) Ñ2 वन राजवरो गत (for the post. half)]

—Thereafter cont.

तच्छ्रुत्वा भरतस्त्रस्तो भ्रातुश्चारित्रशङ्कया ।
स्वस्य वंशस्य माहात्म्यात्प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ ३६
कच्चिन्न ब्राह्मणधनं हृतं रामेण कस्यचित् ।
कच्चिन्नाढ्यो दरिद्रो वा तेनापापो विहिंसितः ॥ ३७

कच्चिन्न परदारान्वा राजपुत्रोऽभिमन्यते ।
कस्मात्स दण्डकारण्ये भ्रूणहेव विवासितः ॥ ३८
अथास्य चपला माता तत्स्वकर्म यथातथम् ।
तेनैव स्त्रीस्वभावेन व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ ३९

1703* मया च तत्कृत येन राम प्रव्राजितो वनम् ।
स्वर्गत पुत्रशोकार्तस्त च प्रव्राज्य ते पिता ।

[(l 1) V1 अयाचरत्वत्कृते तेन (for the prior half) B4 D6 प्रव्रजितो (for प्रव्रा°) —(l 2) V1 तस्मिन् (for त च) V1 B3 प्रव्राजिते, B4 प्रव्राह्यते (sic) (for °ज्य ते) D3 त प्रव्राज्य च ते पिता (for the post half)]

36 D5 om 36^ab (cf v l. 35) —^a) V1 स (for तच्) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 तस्या (for त्रस्तो) —^b) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 मातु पापवि(V1 D1 M4 °पाभि, D3 °पाति)शकित, D2 मातु पापाभिशङ्किनी (sic) —^cd) Dm1 स स्व- (for स्वस्य) Dg1 Ct माहात्म्य, Cr m g as in text D5 प्रष्टुमारब्धवानिद (for ^d) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 स्ववशशुद्धिमन्विच्छन्प्रष्टुमारब्धवानिद(D1 °च्छिक [sic]) —For 36, D4 7 subst

1704* एवमुक्त स तै मात्रा प्रष्टुमारब्धवानिदम् ।
कच्चिन्न ब्राह्मणवरो हतो रामेण कर्हिचित् ।

37 ^a) D1 क्वचित्रो (sic) —^b) Ñ2 कृत (sic), D3 स त (sic) (for हृत) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 धीमता, D4 5 7 कर्हिचित् (for कस्यचित्) Ś1 B4 D6 om (hapl) 37^cd —^c) Dm1 D3 क्वचिन्(D3 °द्), D1 कश्चिद् Ñ2 V1 B1–3 D1–3 आढ्यो (for नाढ्यो) —^d) Ñ2 भ्रात्रा तेन, V1 B2 D1 3 M4 भ्रात्रा मे न, B1 भ्रातानेन (sic), B3 D2 भ्राता मे न (sic), Dt1 D5 तेन पापो, Ct as in text (for तेनापापो) B1 विहिसिता (sic) —After 37, Ś1 Ñ2 B1 3 4 D6 (Ś1 B4 D6 after 37^ab owing to om) ins

1705* येन निर्वासित श्रीमान्प्राणेभ्योऽपि प्रिय सुत ।

—After 37, Dm1 ins रामश्री

38 ^a) D1 क्वचिन्, D6 कश्चिन् D4 [अ]पर, G1 वर- (for पर-) Ś1 Ñ2 B1 3 4 D4–7 -दारान्स, V1 B2 D1–3 M4 -दाराणा, Dm1 -दारान्हि (for °न्वा) —^b) M3 राजपुत्रे (sic) Dg1 [ऽ]भिपद्यते, M1 हि मन्यते (for ऽभिमन्यते) Ś1 D6 मम भ्राता न(D6 °भ्य)पश्यत, Ñ2 B1 3 D4 7 मम(Ñ2 om [subm]) भ्राताभ्यपद्यत, V1 B2 D1–3 M4 धर्षण कृतवान्नह B4 मम भ्रात्राद्य पश्यत (sic) —After 38^ab, D4 5 7 ins

1706* कच्चिन्न बलमाश्रित्य दुर्बलस्तेन हिंसित ।
कच्चिन्न धर्म सत्यज्य कृतवानिप्रिय पितु ।
कच्चिच्छीलवता तेन कृत रामेण दुष्कृतम् ।

[(l 2) D5 विस्मृत्य (for सत्यज्य) —(l 3) D5 कच्चिन्न शीलवान्राम किं कृत तेन किल्बिष]

—^c) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 येनासौ, Dd1 Dm1 T3 कस्माच्च (for कस्मात्स) Ñ2 B दडकारण्य, V1 D1–3 M4 स्वपुरात्वि (M4 [before corr]°त्पु)त्रा (for दण्डकारण्ये) —^d) Dt1 भ्राता रामो, Cr m g tp as in text (for भ्रूणहेव) —After 38, V1 D1–3 M4 ins

1707* किं वाप्यपकृत तेन राज्ञो रामेण धीमता ।
येन निर्वासित. श्रीमान्प्राणै· प्रियतरोऽपि सन् ।

[(l 1) D1 M4 च (for वा) —(l 2) D2 योसौ (for येन)]

—After 38, Dm1 ins 1710*

39 ^a) T2 तथा, Cg as in text (for अथ) —^b) D4 5 7 स्वकर्म कृतमात्मना(D5 °न [sic]) —^d) D4 5 7 यथातत्त्वमवर्णयत् ❀ Cg अथास्येति श्लोको मुने खेदाभिनय । एवमिति श्लोक क्रमिक इति केचित्, Venkateshwara Press edition of Cg quotes Cr —भ्रूणहेव विवासित इत्येतच्छ्लोकानन्तरम् एवमुक्तेति श्लोकश्चेत् सुसङ्गत भवति । मध्ये अथास्येति श्लोको वर्तते, स्थितस्य गतिश्चिन्तनीयेति न्यायेनास्य व्याख्या क्रियते । ❀ —For 39, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1708* स्त्रीचापलात्तत श्रुत्वा कैकेयी पुनरब्रवीत् ।
भरत श्लाघमानेव स्वकर्म ख्यापयन्त्यथ ।

[(l 1) V1 D1–3 M4 स्त्रीचापल्यादिद, L(ed) स्त्रीचापलात्तु तच् (for °लात्तत) —(l 2) D1 3 श्लाघ्य- (for श्लाघ-) Ś1 V1 -मानेन, D6 -मानेय (sic) (for °व) Ś1 D6 M4 [अ]ख्यापयत्तदा, V1 ख्यापयेत्तदा, B2 ख्यापयन्त्युत, D1 -ख्यापन कृत, D2 3 ख्यापयत्तदा]

—Thereafter cont

1709* अशुभा शुभभावाय भरताय महात्मने ।
शशस तद्यथावृत्त मूढा पण्डितमानिनी ।

[(l 1) D3 -वासाय (for -भावाय) —(l 2) Ś1 D6 सा यथातत्त्व (for तद्यथावृत्त)]

—After 39, Dg1 Dt1 Dd1 T G M1–3 ins, while Dm1 ins after 38

1710* एवमुक्ता तु कैकेयी भरतेन महात्मना ।
उवाच वचन हृष्टा मूढा पण्डितमानिनी ।

[(l 1) T3 उक्त्वा (for उक्ता) —(l 2) Dt1 वृथा (for मूढा) ❀ Cg एवमिति । अय श्लोक पूर्वानुवादार्थ । ❀]

न ब्राह्मणधनं किंचिद्धृतं रामेण कस्यचित् ।
कश्चिन्नाढ्यो दरिद्रो वा तेनापापो विहिंसितः ।
न रामः परदारांश्च चक्षुर्भ्यामपि पश्यति ॥ ४०
मया तु पुत्र श्रुत्वैव रामस्यैवाभिषेचनम् ।
याचितस्ते पिता राज्यं रामस्य च विवासनम् ॥ ४१
स स्ववृत्तिं समास्थाय पिता ते तत्तथाकरोत् ।
रामश्च सहसौमित्रिः प्रेषितः सह सीतया ॥ ४२
तमपश्यन्प्रियं पुत्रं महीपालो महायशाः ।
पुत्रशोकपरिद्यूनः पञ्चत्वमुपपेदिवान् ॥ ४३
त्वया त्विदानीं धर्मज्ञ राजत्वमवलम्ब्यताम् ।
त्वत्कृते हि मया सर्वमिदमेवंविधं कृतम् ॥ ४४

---

40 a) D4 5 7 तेन (for किंचिद्) —b) D4 5 7 कर्हिचित्, G3 धीमता (for कस्यचित्) —c) Dm1 T1 G M1 कश्चिन्नाढ्यो, D4 5 7 न चाप्याढ्यो (for कश्चि°). —d) Dt1 T3 M2 पापो (for [अ]पापो) Dm1 न (for वि-) D4 5 7 हिंसितस्तेन विद्यते (D5 कश्चन).—For 40a–d, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1711* न ब्रह्मस्वं हृतं तेन न च किंचिद्विहिंसितम् ।

[Ñ2 B1 3 4 न च किंचि(B1 3 कश्चि)द्विहिंसितं, V1 किंचिद्विहसितं कश्चित्, D1 2 न किंचिद्धसितं कश्चिव(D1 कुन), D3 M4 न किंचिद्धिमितं कश्चित् (for the post half)]

—D4 om (hapl ?) from 40e up to l 1 of 1712*. —e) Ś1 Ñ2 V1 B D2 3 6 M4 चैव, D1 5 7 चापि (for रामः) Ś1 Ñ2 B Dt1 D6 परदारान्स, V1 परदारा च, Dm1 परदाराश्च, T2 G2 M1 परदारा स, M2 परदारान्वै —f) M1 अथ (for अपि) Ś1 V1 B2 D6 मनसापि प्रधर्षति (V1 °र्षिता), Ñ2 B1 3 4 D1–3 5 M4 मनसापि प्रधर्षयेत्, D7 मनसासौ प्रकर्षयेत् —After 40, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 (D4 after 40cd due to om) M4 ins

1712* शीलवान्धार्मिको रामो विपाप्मा विजितेन्द्रियः ।
न स किंचिन्महासत्त्वः कृतवान्पापमण्वपि ।
तेन धर्मात्मना लोकः कृत्स्नोऽयमनुरञ्जितः ।
अभिषेक्तुकामस्तं राजा यौवराज्ये यदात्मके ।
ततः श्रुत्वा मया पुत्र तथा कृतमतिर्नृप ॥ [5]

[D4 om l 1 (cf v l 40e) —(l 1) D2 शीलवात्. Ś1 D6 विद्वान् (for रामो) —(l 2) Ñ2 M4 न च, B4 स न (by transp) (for न स) D3 किंचित्स (by transp) D4 मनसापि (for महासत्त्व) D7 न च किंचिन्मनसा वापि (hypm) (for the prior half) D4 5 7 इत्यपि (for अण्वपि) —(l 3) B3 D3 धर्मात्मनो (sic) V1 लोक D2 [ऽ]यरनुरजितं (sic) (for ऽयमनु°) —(l 4) Hypm D3 राजाभिषेक्तुकामस्त (by transp) (for the prior half) D5 सदा (for यदा) Ñ2 B1 2 4 स्वके, V1 भवेत्, D1–3 [अ]भवत्, M4 तदा (for [आ]त्मके) Ś1 D6 राजाभिषेक्तुकामो वै यौवराज्यपदे स्वके D4 7 अभिषेक्तु यदा काम यौवराज्ये यदाकरोत् —(l 5) V1 D1–3 M4 तदा (for ततः) M4 (before corr) नदा (for तथा) V1 कृत्वा कृतमतिं नृप, D1 तदा कृतमिदं नृप, D2–5 7 तथा(D4 7 °दा)कृतमतिं नृप (for the post half)]

41 a) G1 पत्युः (for पुत्र) —b) Dg1 G3 [इ]व, Dt1 T2 G1 Ck t [इ]ह (for [ए]व) —For 41, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1713* त्वदर्थं याचितो राजा यौवराज्याभिषेचनम् ।
रामस्य च वने वासं नव वर्षाणि पञ्च च ।

[(l 1) B4 D2 3 -राज्ये(D2 °ज्या)भिषेचनं —(l 2) D3 वचनो (corrupt) (for च वने)]

42 a) G1 स्व- (for स) —c) Dt1 Dd1 T3 तु (for च) T2 सहसौमित्र —d) Dg1 Dt1 T2 G3 M2 3 प्रोषित. T1 सीतया सह (by transp).—For 42, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1714* तेन निर्वासितो रामः पित्रा ते नगराद्बहिः ।
स चापि वचनाद्रामः पितुर्धर्मपरायणः ।
वनं गतः इतः सार्धं सीतया लक्ष्मणेन च ।

[(l 1) D4 7 तेन गृहाद् (for ते नगराद्) V1 B2 D1–3 M4 इत (for बहिः) —B4 om l 2 —(l 2) Ñ2 B3 पितृधर्म- (for पितुर्धर्म-)]

43 a) Ś1 D6 न च पश्यन् (for तम°) —b) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 पिता ते धर्म(Ñ2 B3 पुत्र)वत्सलः. —c) Ś1 D6 -परो दीनः, V1 °क्षीणः, B1 (gloss) °खिन्नः, D1 -पराभूतः, D2 °तप्त., D4 7 °क्रातः, D5 °क्लातः, M1 4 °न्यूनः, Cr m g k t as in text (for -परिद्यूनः) —d) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 प्राणांस्त्यक्त्वा दिवं गतः

44 a) G3 धर्मात्मन्, Cr m g t as in text (for धर्मज्ञ) —b) T3 G2 M1 अवलबता —For 44, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1715* त्वत्प्रियार्थं मया कर्म कृतमेतद्विगर्हितम् ।
यत्सर्वगुणसंपन्नो रामः प्रव्राजितो वनम् ।
तद्वियोगाच्च राजासौ पुत्रशोकाकुलेन्द्रियः ।
इष्टान्प्राणान्परित्यज्य प्रेतराजवशं गतः ।
गृहाण तदिदं राज्यं सफलं कुरु मे श्रमम् । [5]
मनो नन्दय मित्राणां मम चामित्रकर्शन ।

[(l 1) D3 कामं (for कर्म) G(ed) जुगुप्सितं (for विगर्हितम्) —(l 2) D4 7 य (for यत्) V1 -सपूर्णो (for °पन्नो) —(l 3) D6 -नियोगश् (for वियोगाच्) D3 M4 तु (for च) Ñ2 B1 3 4 [अ]य, B2 यत्, M4 तु (for [अ]सौ) —(l 4) Ś1 D6 प्रियान् (for इष्टान्) M4 प्रेतराजपुरं —(l 5) V1 D1–3 तद्गृहाण स्वकं, D4 5 7 गृहाणेदं स्वकं (for गृहाण तदिदं).

तत्पुत्र शीघ्रं विधिना विधिज्ञै-
र्वसिष्ठमुख्यैः सहितो द्विजेन्द्रैः ।
संकाल्य राजानमदीनसत्त्व-
मात्मानमुर्व्यामभिषेचयस्व ॥ ४५

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षट्षष्टितमः सर्गः ॥ ६६ ॥

M4 तदिद गृहाण राज्य मफल मे श्रम कुरु (by transp) —(l 6) D3 मित्राणि (for °णा)]

—After 44, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1716* मा शोक मा च सताप धैर्यमाश्रय पुत्रक ।
त्वदधीना हि नगरी राज्य चैतदनामयम् ।

[(l 2) Dd1 Dm1 T2 3 G2 च (for हि) G1 3 M2 [इ]दम् (for [ए]तद्) M3 अनायक, Cr m g t as above (for अनामयम्)]

—Thereafter T2 cont , G1 3 M2 ins before 2 67 1

1717* कैकेय्याप्येवमुक्तस्तु भरतो राघवानुज ।
कर्णौ कराभ्या प्रच्छाद्य पपात धरणीतले ।
हा तात राम नाथेति विलप्य करुणं बहु ।
मुहूर्तमिव नि सज्ञ सज्ञावानिदमब्रवीत् ।
हतोऽस्मि राजा निहतो हतो लोकश्च दुर्मते ।
किमिद शिक्षित केन कस्य कार्यं त्वया कृतम् ।
राजान प्रेतभावस्थ कृत्वा राम च तापसम् ।
राज्यमात्रफल भोक्तुमनुतिष्ठसि दुर्मते ।
रामप्रस्थापितायाश्च पतिघ्न्याश्च तवोदरे ।
दश मासा मया नीता हा लोके निन्दितो ह्यहम् ।
कण्ठेऽवसज्य वा पाश विष पीत्वाथवा शठे ।
त्यज प्राणाश्च दुर्मेधे जलमग्नि प्रविश्य वा ।
त्वामद्य निहनिष्यामि नो चेद्रामस्य दुर्यश ।
राघवस्यानुजो भ्राता भरतो मातृहा इति ।
एव परुषमुक्त्वा तु निर्दहन्निव चक्षुषा ।
निरीक्षमाणे भरते कैकेयी वाक्यमब्रवीत् ।
कि मयापकृत तेऽद्य गर्हसे मा मुहुर्मुहु ।
प्रसूय वर्धयित्वा त्वा मम रामेण कि नु वै ।
ते पिता स्वर्गतो राजा भ्रातरौ च विवासितौ ।
बहुना कि प्रलापेन कुरु राज्य यथासुखम् ।

[M2 begins with श्रीरामाय नम —(l 1) G1 च (for [अ]पि) M2 एवमुक्तस्तु केकेय्या (for the prior half) G1 राघवात्मज —(l 3) M2 राम तात (by transp) —G3 om. (hapl) l 6–8 —(l 7) T2 M2 राम च वनवासिन (for the post half) —(l 9) T2 G3 रामप्रस्थापिकायाश्च (for the prior half) G3 पतिघ्नीयास् (for पतिघ्न्याश्च) —(l 10) G3 [S]स्मि (for हि) —(l 11) T2 च सज्य (for ऽवसज्य) G1 कठे वा सज्य पाश वा विष पीत्वाथवापि च —(l 12) M2 तु (for च) G3 विषम् (for जलम्) —(l 15) G3 M2 उक्ता (for उक्त्वा) —(l 16) G1 निरीक्षमाणो भरत (corrupt) (for the prior half) —G1 3 om l 18 —(l 18) M2 राज्यस्य द्रष्टुमुत्सुका (for the post half) —(l 19) T2 पिता ते (by transp) —(l 20) T2 बहूना]

45 [a]) Ś1 B2 D6 श्व , Ñ2 B3 G1 सु-, V1 B1 4 D1–5 7 M2 3 स, T2 त, Cr g as in text (for तत्) Ś1 Ñ2 B D5 6 M4 विधिवत्स्वराज्ये, V1 प्रविहाय शोक, D1–4 7 विधिवत्स्व(D3 °च्च)राज्य (for विधिना विधिज्ञैर्) —[b]) Dd1 Dm1 मुनींद्रै (for द्विजेन्द्रै) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 विप्रैर्वसिष्ठप्रमुखै समेत्य. —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D2–7 सत्कृत्य, Dm1 सकल्प (sic), D1 M4 सस्कृत्य, T3 सस्कार्य, Cr m g k t as in text (for सकाल्य) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 अनंतर(Ś1 °रे, B1 °र) त्वम्(Ś1 D6 च, B3 स्वम्), G3 अतीत°, M4 अनंत° (for अदीनसत्त्वम्) —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D6 अस्मिन् , D1–5 7 एवाशु (for उर्व्याम्) M4 एव ह्यभिषेचयस्व

Colophon —*Sarga name* Ś1 D6 भरतप्रश्न(D6 °श्ने)-कैकेयीवाक्य, Ñ2 B भरतप्रश्न , V1 D2–4 7 कैकेयीवाक्य, D1 भरतकाडे कैकेयीवाक्य, D5 भरतपर्वणि भरताप्रियाख्यानं —*Sarga no* (figures, words or both) B1 D3 6 om , Ś1 78, Ñ2 V1 D7 M4 74, B2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 72, B3 D4 73, B4 68, D1 130, D2 5 77 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम , T2 with श्रीरामचन्द्राय नम , G with श्रीरामाय नम.

६७

श्रुत्वा तु पितरं वृत्तं भ्रातरौ च विवासितौ ।
भरतो दुःखसंतप्त इदं वचनमब्रवीत् ॥ १
किं नु कार्यं हतस्येह मम राज्येन शोचतः ।
विहीनस्याथ पित्रा च भ्रात्रा पितृसमेन च ॥ २

दुःखे मे दुःखमकरोर्व्रणे क्षारमिवादधाः ।
राजानं प्रेतभावस्थं कृत्वा रामं च तापसम् ॥ ३
कुलस्य त्वमभावाय कालरात्रिरिवागता ।
अङ्गारमुपगूह्य स्म पिता मे नावबुद्धवान् ॥ ४

67

☞ Ñ1 missing for Sarga 67 (cf v l 1058*) Dm1 begins with ॐ, M1 with श्रीरामाय नमः —Before 1, G1 3 M2 ins 1717*

1 ᵃ) Ś1 B1 2 4 D6 [अ]थ, Ñ2 V1 B3 Dt1 Dd1 Dm1 D1–3 5 7 T3 G2 M1 च (for तु) Dt1 स पितुर् (for पितर) Ś1 Ñ2 B D6 प्रेत, D2 नृप्त (sic), D5 वृद्ध, Cr m g k t as in text (for वृत्त) D4 श्रुत्वा मृत च पितर —ᵇ) Ñ2 B1 3 4 प्रवासितौ M3 भ्रातर च विवासित —ᶜ) B4 दु खसतापो —ᵈ) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 मातर पुनरब्रवीत्, D4 5 7 M4 मातर वाक्यमब्रवीत् —After 1, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 ins

1718* राम राज्याद्भ्रंशयित्वा कैकेय्यनपकारिणम् ।

[Ś1 D6 राष्ट्राद्, V1 राज्य (sic) (for राज्याद्) Ś1 D6 7 [अ]नयकारिणि (D7 °ण), B1 [अ]नुपकारिण]

—Thereafter read 2 68 2ᶜ–4 (including star passages up to l 1 of 1744*)

2 ᵃ) T2 हतस्यैक (sic) —ᶜ) G3 च (for [अ]थ) —For 2, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1719* किं मे राज्येन भोगैर्वा दग्धस्यायशसा त्वया ।
विप्रहीनस्य मे पित्रा भ्रात्रा पितृसमेन च ।

[(l 1) V1 दग्धश्च (for दग्धस्य) B4 [अ]यशसस्, D1 यशसा (for [अ]यशसा) D4 7 मम (for त्वया) M4 किं मे राज्येन किं भोगैर्निर्दग्धस्यायशोघ्निना —(l 2) Ś1 Ñ2 B1 2 D6 विप्रयुक्तस्य, B3 4 विप्रमुक्तस्य (for °हीनस्य)]

—Thereafter cont

1720* जीवितेनापि नार्थोऽस्ति कश्चिद्राज्येन वै कुत. ।
देवकल्पेन पित्रा हि विहीनो राघवेण च ।
केनेच्छेय हेतुनाह राज्य प्राप्तमशक्तिमान् ।

[(l 1) V1 D1–3 5 मे नार्थ, D4 7 ते नार्थ (for नार्थोऽस्ति) B1 4 कश्चिद् (for कश्चिद्) V1 D1–3 M4 मे, D4 7 वा, D5 किं (for वै) Ñ2 B4 कृत, V1 कुल (sic), D3 सुत (sic), D4 5 7 पुन (for कुत) —(l 2) Ś1 D6 पित्रा यद्, Ñ2 B3 4 पित्राथ, B1 om, B2 D1 पित्रा च, D5 पित्रा वै, M4 पित्रापि (for पित्रा हि) V1 D4 7 विहीन (for विहीनो) D4 वा (for च) —For l 3, D4 5 7 subst the line of 11ᶜᵈ —(l 3) D2 केन स्थेय B1–3 D1–3 M4 प्राप्तुम् (for प्राप्तम्) D3 अशक्तवान्]

—Thereafter Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 cont 1733*, D4 5 7 read 13, then D5 alone reads 14ᵃᵇ and l 2 of 1733*

3 ᵃ) G1 3 M3 दु खं, Cr m g t as in text (for दु खे) Dg1 G3 M3 अकरोद्, Cm k as in text (for अकरोर्) —ᵇ) Dg1 Dt1 [आ]ददा, Cr m k as in text (for [आ]दधा) —For 3, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1721* व्रणे क्षार विनिक्षिप्त दु खे दु ख निपातितम् ।
त्वया पति घातयित्वा राम कृत्वा च तापसम् ।

[D2 om l 1 D5 transp l 1 and l 2 (followed by l 4 of 1734*) —(l 1) V1 D1 3 व्रणे क्षारो विनि(V1 °नि)क्षिप्तो (D1 °प्त्वो [sic]), D4 7 व्रणे क्षार समासक्ते, D5 व्रणे क्षार समासक्त, M4 वने रामो विनिक्षिप्तो (for the prior half) D3 दु खे (for दु ख). —(l 2) Ñ2 B1 3 4 घातयित्वा पतिं शुद्ध (for the prior half) D3 repeats erroneously राम कृत्वा D4 7 त्यक्त्वा (for कृत्वा)]

—After 3, Dm1 ins राम

4 ᵇ) T1 damaged for त्रिरि Dd1 कालरात्रिम् (sic) (for °रात्रिर्). T2 [अ]कालरात्रिरिहागता (sic) —ᶜ) Dm1 त्वा, M3 [ए]व, Ct as in text (for स्म) —For 4, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1722* कुलस्यास्य विनाशाय पित्रा मे त्वमिहाहृता ।
त्वा कालरात्रिप्रतिमा पिता मे नावबुद्धवान् ।

[(l 1) V1 B4 त्वमिहागता, D2 5 7 त्वमुपाहृता, D3 त्वमिवाहृता (sic), D4 समुपाहृता (for त्वमिहाहृता). —(l 2) V1 D5 नावबुद्धिमान्, D2 नावबुध्यते]

—B3 cont

1723* कालसर्पी यथा माला नरो गृह्णाति वै गले ।

—B3 cont further, Ś1 Ñ2 V1 B1 2 4 D1–7 M4 cont after 1722*

1724* आहृता घोरसकल्पा राज्ञा त्व मृत्युरात्मन ।
व्याली घोरविषेव त्व भर्त्रासि परिपालिता ।
अपाप पापसकल्पे सत्यसध पिता मम ।
छलयित्वा प्रियै प्राणै सत्पुत्रेण वियोजित. ।
तथैव स महाभागो लक्ष्मणो भ्रातृवत्सल । [5]
प्रव्राजितो वन राष्ट्रात्पितृगौरवयन्त्रित ।

[D4 5 7 om l 1 —(l 1) B3 आहृता घोरसकल्पे, D1

कौसल्या च सुमित्रा च पुत्रशोकाभिपीडिते ।
दुष्करं यदि जीवेतां प्राप्य त्वां जननीं मम ॥ ५
ननु त्वार्योऽपि धर्मात्मा त्वयि वृत्तिमनुत्तमाम् ।
वर्तते गुरुवृत्तिज्ञो यथा मातरि वर्तते ॥ ६

तथा ज्येष्ठा हि मे माता कौसल्या दीर्घदर्शिनी ।
त्वयि धर्मं समास्थाय भगिन्यामिव वर्तते ॥ ७
तस्याः पुत्रं कृतात्मानं चीरवल्कलवाससम् ।
प्रस्थाप्य वनवासाय कथं पापे न शोचसि ॥ ८

आहतो घोरसंकल्पो (for the prior half). V1 मे, M4 त्वा (for त्व) B2 M4 मृत्युमात्मन , D6 मृत्वरात्मन (sic) —(l 2) D2 [अ]सि (for त्व) V1 D1 3 M4 transp त्व and [अ]सि Ñ2 B प्रतिपालिता —(l 3) B2 सत्यबद्ध —D2 reads l 4–5 in marg —(l 4) Ś1 कल्पयित्वा V1 D1–5 7 M4 पुत्रेण च (for सत्पुत्रेण) —(l 5) V1 D1 3 M4 च (for स) V1 B2 D1 7 भ्राता मे, D2 राघवो, D3 4 भ्राता (subm), D5 रामो वै, M4 भ्राता मे (for लक्ष्मणो) V1 B2 D1–3 M4 पितृवत्सल —(l 6) D1 वसन्, D3 5 M4 [ऽ]वशो, D4 7 वने (for वन) Ś1 D6 राज्यात् (for राष्ट्रात्) B4 om पितृ]

—After 4, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1725* मृत्युमापादितो राजा त्वया मे पापदर्शिनि ।
सुख परिहृत मोहात्कुलेऽस्मिन्कुलपांसिनि ।
त्वा प्राप्य हि पिता मेऽद्य सत्यसंधो महायशा ।
तीव्रदु खाभिसंतप्तो वृद्धो दशरथो नृप ।
विनाशितो महाराज पिता मे धर्मवत्सल । [5]
कस्मात्प्रव्राजितो राम कस्मादेव वन गत ।

[(l 2) Dg1 Dt1 Dd1 T3 M3 कुलपांसनि —(l 3) G3 M2 च (for हि) T2 य (for ऽद्य) G3 सत्यधर्मो. Dd1 Dm1 T3 G2 M1 महातपा (for महायशा) —(l 4) Dt1 Dd1 Dm1 T1 M2 3 Cv r m t वृत्तो (for वृद्धो)]

5 [a]) Dt1 नमित्रा (for सुमित्रा) —[b]) Ś1 Ñ2 B D6 पुत्रशोकपरिप्लुते, V1 D1 3 पुत्रशोकेन पीडिते(V1 °ता), D2 4 5 7 याश्चान्या मम मातर , M3 दु खशोकाभिपीडिते, M4 पुत्रशोकाग्निपीडिते —[c]) D2 4 5 7 जीवेयुस्, Cg k t as in text (for जीवेतां) —[d]) G2 ता, Cm k t as in text (for त्वा) Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D1–7 M4 त्वया पापे(D3 °प) निराकृते (D2 4 5 7 °ता), B1 त्वया पापे विनाकृते —After 5, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 ins , D4 5 7 ins l 1–2 after 1745* and l 3–4 after 5

1726* न त्व केकयराजेन जाता जातिमता ध्रुवम् ।
पापवृत्ता तु जाने त्वा जाता घोरेण रक्षसा ।
रामे त्व किमकल्याणमकल्याण्यनुपश्यसि ।
येन त्वया साधुवृत्तो राम प्रव्राजितो वनम् ।

[D2 repeats l 1–2 after 1745* —(l 1) Ś1 D6 केकयराजोसि, B1 °राजेन, D1 केकयि°, D2(both times) 4 5 7 कैकेय°, D3 कैकय° (for केकयराजेन) D7 om (hapl) जाता B4 जातिमय (for जातिमता) D2 (second time) भृश, D5 दृढ (for ध्रुवम्) Ś1 D6 जाता मतिमता वरात् (for the post half) —(l 2) Ś1 D6 च (for तु) V1 D1 2(first time) 3 M4 म(D1 अ)न्ये तु(V1 om तु [subm]) त्वा पापवृत्ता (for the prior half) D2(second time) 4 5 7 मन्ये त्व राक्षसाज्जा(D2 राक्षसी जा, D5 रक्षसा जा)ता तीक्ष्णेन निरपत्रपे —(l 3) D4 7 किं त्वम् (by transp), D5 किं तद् (for त्व किम्) Ś1 Ñ2 B3 4 D6 न्व(D6 न)कल्याणम् , B1 त्व°, M4 नकल्याणे (for अकल्याणम्) D2 रामे किं तदकल्याणि (for the prior half) D1 3 M4 अ(M4 [अ])कल्याणम्, D2 lacuna (for अकल्याणि) D2 5 प्रपश्यसि(D2 °ति), D4 7 प्रगमसि (for [अ]नुपश्यसि) —(l 4) V1 D1 3 M4 यथा (for येन) D3 साधुवृत्त, M4 पापवृत्ते (for साधुवृत्तो) L(ed) वने (for वनम्)]

6 [a]) Dg1 स तु आर्योपि, Dt1 नन्वार्योपि च, Cm g k as in text (for ननु त्वार्योऽपि) —For 6, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1727* मातरीवात्मनो वृत्ति रामस्त्वय्यनुवर्तते ।

[V1 D5 मातर (for मातरि) Ś1 D6 [इ]व च यो, V1 वान्यया, B1 2 [इ]वाच यो, D1 [इ]वाच या, D2 M4 [इ]वान्यया, D3 [इ]वान्यग्र, D4 7 [इ]वाचला, D6 चान्यया (for [इ]वात्मनो) D2 4 5 7 प्रीतिं (for वृत्ति) V1 निवर्तते, D1 M4 हि वर्तते (for [अ]नुवर्तते) D3 रामस्तु त्वयि वर्तते (for the post half)]

—Thereafter cont

1728* तस्य प्रव्राजन पापे किं पश्यन्त्या त्वया कृतम् ।
पितर्यसाधु किं मे त्व रामे वा दृष्टवत्यसि ।
येनाकार्यं कृतवती मम त्वमयशस्करम् ।

[(l 1) B1 चाव्राजन D5 रामे (for पापे) D2 5 दृष्ट्वाथ, D4 7 दृष्ट्वा तत् (for पश्यन्त्या) V1 D1–5 7 कृत त्वया (by transp) —(l 2) D4 7 पितर्यसाध्वि M4 वा (for मे). D2 5 मदर्थे, D4 7 मदर्थ (for रामे वा) D7 [अ]पि (for [अ]सि) —(l 3) V1 B3 4 D1 5 कार्यं (for [अ]कार्यं) M4 त्वमेवम् (for मम त्वम्) D2 5 अयशस्करी, D4 7 अयशस्कारि, D6 अयशकर (sic) (for °स्करम्)]

7 D4 5 7 om 7–8 —[a]) Dd1 Dm1 तव, Cr g k t as in text (for तथा) —For 7[ab], Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst

1729* यदा माता च मे ज्येष्ठा कौसल्या धर्मदर्शिनी ।

[D3 यथा (for यदा) D2 ज्येष्ठा च (for मे ज्येष्ठा) M4 यया माता मम ज्येष्ठा (sic) (for the prior half) V1 धर्मचारिणी] —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 त्वयि वृत्ति परा प्रीत्या(Ś1 D6 प्राप्ता) —After 7, Ñ2 B1–3 ins l 1 of 1730*

8 D4 5 7 om 8 (cf v l 7) —[a]) B1 कृतात्मान, Dg1 Dt1 महात्मान (for कृतात्मान) —[d]) Ñ2 B1–3 नु त्व

अपापदर्शिनं शूरं कृतात्मानं यशस्विनम् ।
प्रव्राज्य चीरवसनं किं नु पश्यसि कारणम् ॥ ९
लुब्धाया विदितो मन्ये न तेऽहं राघवं प्रति ।
तथा ह्यनर्थो राज्यार्थं त्वया नीतो महानयम् ॥ १०
अहं हि पुरुषव्याघ्रावपश्यन्रामलक्ष्मणौ ।
केन शक्तिप्रभावेन राज्यं रक्षितुमुत्सहे ॥ ११
तं हि नित्यं महाराजो बलवन्तं महाबलः ।
अपाश्रितोऽभूद्धर्मात्मा मेरुर्मेरुवनं यथा ॥ १२
सोऽहं कथमिमं भारं महाधुर्यसमुद्यतम् ।
दम्यो धुरमिवासाद्य सहेयं केन चौजसा ॥ १३

(for पापे) Dg1 Dt1 शोचसे, T3 शोचति (for °सि) —For 8, Ś1 V1 B4 D1-3 6 M4 subst , Ñ2 B1 3 ins l 1 after 7 and l 2-3 after 11, B2 ins l 1 only after 7

1730* अथ कस्मात्त्वयानार्ये तस्या पुत्र प्रवासित· ।
त्वयात्मान दूषयन्त्या दूषितोऽह नृशंसया ।
अनृशस महात्मानमपापं पापनिश्चये ।

[(l 1) D2 [अ]नाथो (for [अ]नार्ये) B1 om the post half V1 राजपुत्रो (for तस्या पुत्र) V1 D1-3 M4 विवासित —(l 2) V1 दूषयत्या स्वमात्मान, D1-3 दूषयत्या त्वयात्मान (by transp) (for the prior half) —(l 3) Ñ2 B3 4 महा(B4 °या)पापविनिश्चये (for the post half) M4 कृतवत्यस्यकल्याण मम येनाप्रिय पर]

9 Ś1 B2 D6 om 9-13 For 9-13, V1 B4 D1-5 7 (D2 4 5 7 l 1-7 only for 9-12) M4 subst 1731* —[a]) Ñ2 B1 3 त दीर्घदर्शि(Ñ2 °र्शी)न, G2 3 M1-3 Cg अपाप(M2 °पा)दर्शन (for अपापदर्शिन) M2 क्रूर, M3 वीर (for शूर) —[b]) Ñ2 B1 3 स्थिरात्मान —[cd]) Ñ2 B1 3 प्रव्राज्य राम गुणिनं गुण कमिह पश्यसि

10 Ś1 B2 D6 om 10 (cf v l 9) For subst in V1 B4 D1-5 7 M4, see 1731* —[a]) Ñ2 B1 3 वनाय विहितो नार्या(B1 °र्ये) —[b]) Ñ2 B3 यथेह, B1 यथेद, G2 न ह्यह (for न तेऽहं) Dt1 Dd1 Dm1 Cm g t यथा, Cv k as in text (for प्रति) —[c]) B3 तदा (for तथा) G3 M2 राज्यार्थे —[d]) Ñ2 B3 तद्विहीनो, B1 त्वद्विनीतो, Cr m g k t त्वयानीतो (for त्वया नीतो)

11 Ś1 B2 D6 om 11 (cf v l 9) For subst in V1 B4 D1-5 7 M4, see 1731* —[c]) B1 3 Dt1 D7 शक्तिप्रभावेण —After 11, Ñ2 B1 3 ins l 2-3 of 1730*

12 Ś1 B2 D6 om 12 (cf v l 9) For subst in V1 B4 D1-5 7 M4, see 1731* Ñ2 B1 3 om 12-13 —[a]) Dg1 तु (for हि) —[b]) Dg1 Dt1 T2 M3 महौजस, G3 महाबल, Ck as in text (for °ल) —[c]) Dg1 Dt1 T उपाश्रितो, G1 2 M2 अपाश्रुतो —[d]) Dm1 Ck मेरु, Cr m g t as in text (for मेरुर्)

13 Ś1 Ñ2 B1-3 D2 6 om 13 (for all except D2 cf v l 9 and 12) D4 7 read 13, while D5 reads 13, 14[ab] and l 2 of 1733*, after 1720* —[a]) D4 5 7 गुरुम् (for कथम्) G3 महाभाग (sic) Cr m g as in text (for इम भार) —[b]) Dg1 G1 Cr m g -समुद्धृत, Dm1 -समुद्धृतं, Ck -स्वमुद्यत, Ct as in text (for -समुद्यतम्) D4 5 7 महाभारमिवोद्यत —[c]) T2 धर्मो, T3 दमो (sic), Cv दम्यं, Cr m g k t as in text (for दम्यो) D4 5 7 T3 इवासह्य (D5 °ह्या), Cr g k t as in text (for इवासाद्य) —[d]) Dg1 Dd1 D4 5 7 M2 Cr m g k वहेय, T3 सहेनं (sic), M3 वनेयं (sic), Ct as in text (for सहेय) D4 5 7 हेतुना, T1 G2 3 M1 Ck तेजसा, Cr m g t as in text (for चौजसा). —For 9-13, V1 B4 D1 3 M4 subst; D2 4 5 7 subst. l 1-7 only for 9-12

1731* वनाय रामं प्रव्राज्य किं नाम सुकृत कृतम् ।
राज्यलोभात्त्वया शुद्ध मम सत्त्वं न लक्षितम् ।
घोर ममाप्रिय तेन त्वमेव कृतवत्यसि ।
तमृते पुरुषव्याघ्रं महेन्द्रोपेन्द्रविक्रमम् ।
का शक्तिर्मम कैकेयि राज्यं कारयितुं महत् ।
तमहं भ्रातर ज्येष्ठं राम राजीवलोचनम् ।
भक्तश्चोपाश्रितश्चैव गिरिं मेरुं रविर्यथा ।
इमा राज्यधुर गुर्वीमसह्यामाहितामहम् ।
दम्यो धुरमिवासह्या कथमुद्वोढुमुत्सहे ।

[(l 1) D2 राम वनाय (by transp.) B4 नु ते, D1 नु मे (for नाम) B4 दुष्कृत (for सुकृत) D4 7 भवेत् (for कृतम्) —(l 2) D4 7 दुष्टे (for शुद्ध) B4 रक्षित, D2 3 भक्षित (for लक्षितम्) —D2 4 5 7 om l 3 —(l 3) D3 येन, M4 कर्म (for तेन). D1 3 कर्मेद, M4 येनेद (for त्वमेव). B4 [अ]पि (for [अ]सि) —(l 4) B4 अमृते (sic) V1 महेंद्रोपमविक्रम; D2 4 5 7 मत्तमातगगामिन (for the post half) —(l 5) D2 4 5 7 धारयितु चिर (for कारयितु महत्) —(l 6) D2 (also) 5 शूर ज्येष्ठ (for ज्येष्ठ राम) —(l 7) B4 भक्तस्य, D1 असक्य (sic) (for भक्तश्च) V1 B4 [अ]प्याश्रितश्, D2 [अ]पाश्रितश्, D4 7 [उ]पस्तृतश्, M4 [ए]वाश्रितश् (for [उ]पा°). D2 4 5 7 M4 मेरु नग(M4 गिरि)वर(D5 °न) यथा (for the post half) —(l 8) V1 B4 राज्यधुरा (for राज्यधुर). V1 तु पितावहत्, B4 या पितामहेत् (sic) (for आहितामहम). —(l 9) B4 [अ]सह्य, M4 [आ]साद्य (for [अ]सह्या)]
—Thereafter V1 B4 D1 3 M4 cont , D2 4 5 7 cont. l 5, 6, 9-14 only, Ñ2 ins l 5-6 only after 1767*

1732* का शक्तिरद्य रामेण विना राज्य प्रशासितुम् ।
लोकैश्वर्यमपि प्राप्य मम वा मद्विधस्य वा ।
परित्यागेऽपि कामं ते न तु बुद्धिर्भवेन्मम ।
यदि रामस्य नापेक्षा मातृवद्वै भवेत्त्वयि ।
यदि वा त्वत्परित्यागे रामो मा न परित्यजेत् ।

अथ वा मे भवेच्छक्तिर्योगैर्बुद्धिबलेन वा ।
सकामां न करिष्यामि त्वामहं पुत्रगर्धिनीम् ।
निवर्तयिष्यामि वनाद्भ्रातरं स्वजनप्रियम् ॥ १४

अद्यैवाह त्यजेय त्वा हन्या वा पापनिश्चये ।
इयं ते कथमुत्पन्ना बुद्धि पापविनिश्चये ।
अधर्मा चायशस्या च ममानर्थभयावहा ।
उचित न कुले राज्ये ज्येष्ठस्यैवाभिषेचनम् ।
अवरै पितृवज्ज्येष्ठ पूज्यो भ्रातेति च स्थिति ।
सप्रशस्तमिद वृत्त कुल नो दूषित त्वया ।
मामल्पपुण्यमुद्दिश्य निमित्त राज्यलुब्धया ।
कुले महति जाताया सद्वृत्तवति धार्मिके ।
बुद्धिरेषा समुत्पन्ना कथ ते सद्भिगर्हिता ।
नैव काम करिष्यामि तथाह पापमीदृशम् ।
यदर्थं जीवितान्ताय राज्ञस्ते विप्रिय कृतम् ।
अयश पातित मूर्ध्नि मम लोभाद्धि त्वया ।
तस्मादतो न ते काम करिष्ये पापनिश्चये ।

[(l 1) D1 मम, D3 M4 आर्य- (for अथ) —(l. 2) M4 योगैश्वर्यम् D1 च (for second वा) —(l 3) V1 ते काम (by transp) B4 परित्यागोपि मे काम (for the prior half) V1 B4 न त्वबुद्धिर्, D1 ननु बुद्धिर् M4 परित्यागेधिकाक्षस्य न शुद्धिर्न भवेन्मम (sic) —(l 4) V1 त्यजेयमस्य (for यदि रामस्य) D3 नापेक्ष्या B4 त्यजेय यद्यनापेक्षा (for the prior half) D1 विभवेत् —(l 5) D2 5 परित्यागाद् D3 5 मा (for मा) —(l 6) D4 7 त्यजे वै त्वां (D7 त्व) —V1 B4 om (hapl) l 7 —(l 7) M4 पापानुवर्तिनि —(l 8) M4 अधर्म्या V1 B4 अधर्म्या चायशस्या (B4 °र्मं वायशस्य) च ममानर्थभयावहा (sic) —(l 9) D4 7 राज्य (for राज्ये) B4 येनास्य (for ज्येष्ठस्य) —(l 10) D1 M4 अपरै, D2 अवरे (sic) (for अवरै) B4 ज्येष्ठ M4 transp ज्येष्ठ and पूज्यो D3 वै स्थिति, M4 सस्थिति (for च स्थिति) B4 पूज्यो भ्रातरवस्थिति (for the post half) —(l 11) V1 मन्निमित्तम्, B4 यन्निमित्तम्, D2 सुप्रशस्तम्, D4 5 7 अप्रशस्तम्, M4 सप्रशस्तम् (for सप्रशस्तम्) M4 चैव (for वृत्त) D2 कुले (for कुल) —M4 om l 12–15 —(l 12) V1 D2 मम (for माम्) —(l 13) D3 सुवृत्तवति, D5 सवृत्तवति (sic) D1 सुवृत्ताया ह्यधार्मिके (for the post half) —(l 14) D2 4 5 7 पापे (for एषा) D2 कथ द्विजगर्हिते (subm) (for the post half) —(l 15) D3 गमिष्यामि (for करि°) and तवाह (for तथाह) V1 पापदर्शित B4 त हरि परमी~श (for the post half) —(l 16) V1 त्वदर्थं M4 मरणाताय V1 राज्य (for राज्ञस्) B4 यदर्थं जीवित*ज्ञ राज्ञस्ते विप्र*कृत —(l 17) B4 पीडित, D3 पतित (for पातित) B4 यत्तु, M4 मयि (for मम) —(l 18) D1 3 यस्माद् (for तस्माद्) M4 इतो (for अतो) and पाप (for काम)]

14 D4 7 om 14^{abcd} D5 reads 13, 14^{ab} and l 2 of 1733* after 1720* —^{b}) M3 योगवधुबलेन वा —^{d}) G3 M2 पुत्रगृद्धिनीं, Cg t as in text, Ck पुत्रगर्धिनीं (for °गर्धिनीम्) —For 14^{a-d}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 subst. and read after 1720*, D5 subst l 2 only for 14^{cd}

1733* भवेद्यद्यपि मे शक्ति शास्तिु राज्यमूर्जितम् ।
तथापि न सकामा त्वा करिष्ये मातृगन्धिनि ।

[(l 1) B3 (before corr)D1 शासित —(l 2) D3 त्वा, D6 त्व V1 D1–3 मर्तृघातिनि, D5 पुत्रगधिनि (for मातृ°). M4 करिष्यामि नृशसिनि (for the post half)]

—Thereafter all the above MSS cont (D5 reads l 4 after l 2 of 1721*), D4 7 cont l 4 only after 13

1734* मन्निमित्त पिता प्राणैस्त्वया मे विप्रयोजित ।
प्रव्राजितो वनं चैव रामो धर्मभृता वर ।
अहो पाप महन्मूर्ध्नि त्वया मे विनिपातितम् ।
अपाप पापसकल्पे सर्वथाह हतस्त्वया ।

[(l 1) V1 B यन्निमित्त M4 transp पिता and त्वया —(l 2) B1 om धर्मभृता —(l 3) V1 त्वया मूर्ध्नि, B4 महामूर्ध्नि, D2 5 महाघोर (for महन्मूर्ध्नि) V1 नून मे विनियोजित (for the post half) —D2 om l 4 —(l 4) B1 पापसकल्प, B4 ~सकल्पे V1 D1 3–5 7 हतोह सर्वथा त्वया (for the post half)]

—After 14^{cd}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1735* न मे विकाङ्क्षा जायेत त्यक्तु त्वा पापनिश्चयाम् ।
यदि रामस्य नावेक्षा त्वयि स्यान्मातृवत्सदा ।
उत्पन्ना तु कथं बुद्धिस्तवेय पापदर्शिनि ।
साधुचारित्रविभ्रष्टे पूर्वेषा नो विगर्हिता ।
अस्मिन्कुले हि पूर्वेषा ज्येष्ठो राज्येऽभिषिच्यते ।
अपरे भ्रातरस्तस्मिन्प्रवर्तन्ते समाहिता ।
न हि मन्ये नृशसे त्व राजधर्ममवेक्षसे ।
गति वा न विजानासि राजवृत्तस्य शाश्वतीम् ।
सतत राजवृत्ते हि ज्येष्ठो राजाभिषिच्यते ।
राज्ञामेतत्सम तत्स्यादिक्ष्वाकूणा विशेषत ।
तेषा धर्मैकरक्षाणा कुलचारित्रशोभिनाम् ।
अद्य चारित्रशौण्डीर्य त्वा प्राप्य विनिवर्तितम् ।
तथापि सुमहाभागा जनेन्द्रा कुलपूर्वगा ।
बुद्धिमोह कथमय सभूतस्त्वयि गर्हित ।
न तु काम करिष्यामि तवाहं पापनिश्चये ।
यया व्यसनमारब्ध जीवितान्तकर मम ।
एष त्विदानीमेवाहमप्रियार्थं तवानघम् ।

[(l 1) G3 हतु (for त्यक्तु) G2 M1 पापनिश्चये —G3 partially damaged for l 2 and3 —(l 2) Dt1 नोवेक्षा, T2 3 G1 Ck नापेक्षा, M3 नान्वेक्षा, Cg t as above (for नावेक्षा) T2 मातृवत्मला —After l 2, Dm1 ins राम —(l 3) M1 हि (for तु) Dg1 Dd1 Dm1 T G1 M1 2 पापदर्शिनी, G2 पापादर्शिनी, M3 पापदर्शनि —(l 4) G3 विगर्हिते

इत्येवमुक्त्वा भरतो महात्मा
प्रियेतरैर्वाक्यगणैस्तुदंस्ताम् ।
शोकातुरश्चापि ननाद भूयः
सिंहो यथा पर्वतगह्वरस्थः ॥ १५

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्तषष्टितमः सर्गः ॥ ६७ ॥

—(l 5) Dt1 Ct सर्वेषा (for पूर्वेषा) T3 G3 M3 राजा (for राज्ये) —(l 7) G3 damaged from धर्मे up to गतिं वा in l 8 Dg1 T3 M2 अवेक्ष्यसे, G1 उपेक्षसे, Cr m g k t as above (for अवेक्षसे) —(l 8) Dd1 Dm1 G2 M1 2 Cm नाभिजानासि, G1 [अ]पि न जानासि, G3 {अ]थ न जानासि, Ck न हि जानामि (for न विजा°) G3 राज्यवृत्तस्य, Cr m g k t as above (for राजवृत्तस्य) —(l 9) Dt1 Dd1 T1 Ct राजपुत्रेषु, T3 राजवृत्तो हि, M3 राजवृत्तो हि, Cg as above (for °वृत्ते हि) T1 (also) 2 G3 राज्ये (for राजा) —(l 10) G3 क्षम, Cg t as above (for सम). ꣸ Ck t राजा सर्वम् इति पाठे सर्वमित्यत्र छान्दसी षष्ठ्यर्थे द्वितीया सर्वेषामित्यर्थ । ꣸ Dd1 Dm1 T3 G1 3 M2 तस्माद्, T2 न स्याद्, M3 तस्याम् (sic) (for तत्स्याद्) —(l 11) G3 damaged from शोभिनाम् up to चारि in l 12 T1 Crp m -चारित्रयोगिना, T2 -चारित्रशोभना, Cmp g t as above (for °शोभिनाम्) —(l. 12) Dd1 Dm1 G1 2 M1 3 अत्र (for अद्य) Cr m g k as above, Ct -शौटीर्यं (for -शौण्डीर्यं) G3 विनिवर्तते —(l 13) Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 Ck t सुमराभागे, Cg as above (for सुमहाभागा) G1 2 M1 नरेंद्रा, Cv r m g tp as above (for जनेन्द्रा) M2 -पूर्वजा, Cv r m g tp as above (for -पूर्वगा) Dt1 Ct जनेंद्रकुलपूर्वके (for the post half) —(l 14) T3 बुद्धेर् G2 कथयम (meta) G1 बुद्धिमोहोयमधुना (for the prior half) M3 सभ्रान्तस्, Ck t as above (for सभूतस्) —(l 15) G2 ननु (for न तु) Dt1 तवाय —(l 16) Dd1 Dm1 तथा, T1 त्वया (for यथा) G3 damaged from ता up to एष त्वि in l 17 —Dd1 reads from l 17 up to 14ᶠ in marg —(l 17) Dm1 T3 G2 विप्रियार्थं, Ck t as above (for अप्रियार्थं) Dt1 Dd1 Dm1 तवानघे, G1 तवानघ]

—For 14ᵉᶠ, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1736* निवर्तयिष्ये तं गत्वा वनवासादहं स्वयम् ।

[B4 त्वया (for स्वयम्)]

—Thereafter cont 1767* (subst for 2 68.27) —After 14, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G1 M1–3 ins

1737* निवर्तयित्वा राम च तस्याहं दीप्ततेजस ।
दासभूतो भविष्यामि सुस्थितेनान्तरात्मना ।

15 ᵃ) T3 G1 3 हि मातर, Cv as in text (for महात्मा). —ᵇ) T3 तदा, G1 स ता, G3 स्तुत· (sic), Cv as in text (for ताम्) —ᶜ) G3 damaged from क्ता up to द Dt1 Dd1 Dm1 शोकार्दितश् (for शोकातुरश्) Cv शोकाभिभूतश्च. M3 धीर (for भूयः) —ᵈ) Dt1 T1 मंदरकंदरस्थ·, M3 Cvp पर्वतकंदरस्थ, Cg as in text (for पर्वतगह्वरस्थ). ꣸ Cv पर्वतकन्दरस्थ इत्यय सम्यक् पाठ । अन्यस्त्रिष्टुब्जगतीसकीर्णो लेखकाज्ञानजनित । ꣸ —For 15, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1738* इत्येवमुक्त्वा भरतोऽतिरोषा-
द्विगर्हयित्वा जननीं सुखार्हं ।
शोकातुर सस्वनमुन्ननाद
सिंहो यथा पर्वतकन्दरस्थ ।

[(l 1) V1 D1–5 7 M4 महात्मा (for ऽतिरोषाद्) —(l. 2) Ñ2 B स गर्हयित्वा, D3 विगर्हयिष्या (sic) (for विगर्हयित्वा). V1 D1 3 M4 सुघोरा, D5 विगर्ह (for सुखार्हं) —(l 3) D2 5 सुस्वरम्, M4 सस्वरम् (for सस्वनम्) B2 सस्वनवन्ननाद —(l 4) B2 मदरकदरस्थ, D3 पर्वतकदरासु]

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ2 V1 B D1 3–7 कैकेयीविगर्हण (V1 D1 3–5 7 °ण, B1 °णा), D2 भरतपर्वणि कैकेयीविगर्हण —*Sarga no* (figures, words or both) B1 D3 6 om, Ś1 79, Ñ2 V1 D7 M4 75, B2 63, B3 D4 74, B4 69, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 73, D1 131; D2 5 78 —After colophon, D6 G conclude with श्री(D6 om)रामाय नम, T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः.

६८

तां तथा गर्हयित्वा तु मातरं भरतस्तदा ।
रोषेण महताविष्टः पुनरेवाब्रवीद्वचः ॥ १
राज्याद्भ्रंशस्व कैकेयि नृशंसे दुष्टचारिणि ।
परित्यक्ता च धर्मेण मा मृतं रुदती भव ॥ २
किं नु तेऽदूषयद्राजा रामो वा भृशधार्मिकः ।
ययोर्मृत्युर्विवासश्च त्वत्कृते तुल्यमागतौ ॥ ३

68

☞ In Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 the sequence of Sargas from 68 to 75 is 68, 72, 69, 75, 70, 71, 73 and 74 Ñ1 missing up to गो in l 10 of 1763* (cf v l 1058*) —Ś1 Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 ᵃ) Ś1 Ñ2 B D6 तथा स, V1 D1 3 M4 एव (M4 °व) स (V1 स, D3 त्रि-), D2 4 5 7 तथा वि-, Cg k as in text (for तां तथा) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 ता (for तु) —ᵇ) Dd1 T3 G1 भरत स्थिता —ᶜᵈ) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 दु खेन महताविष्ट पुनरेवेद (D3 °दैव [meta]) मब्रवीत्

2 ᵃ) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 पाप (Ś1 D6 योषित)-स्वभावे, G2 °स्व (sic), Cg k t as in text (for राज्याद्भ्रंशस्व) —ᵇ) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 निरपत्रपे, G1 दु ख° (for दुष्टचारिणि) —After 2ᵃᵇ, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 ins

1739* कि तेऽपराद्ध रामेण भर्त्रा वा पापनिश्चये ।
एता क्रूरस्वभावाया सर्वथैव धिगस्तु ते ।
मा तेऽस्त्वयं शुभो लोको मा पर कुलपासनि ।
सर्वलोकाप्रिय कृत्वा कथ नाम न लज्जसे ।
कथ धारयते भूमिस्त्वामिय भर्तृघातिनि । [5]
कथ तेनर्षिकल्पेन मम पित्रा महात्मना ।
तवापराध क्षान्तोऽय सर्वलोकविगर्हित ।
कथ शापाग्निना तेन न दग्धापि महात्मना ।
त्वद्दोषदूषितश्चाह न दग्ध केन हेतुना ।

[(l 2) D2 एव (for एव) B1 D2 मे (for ते) —D2 4 5 7 om l 3-5 —(l 3) B3 कुलपाशने, M4 भर्तृघातिनि (for कुलपासनि) V1 मा तेस्त्वय शुभालोकानापत कुलपासले (sic) —(l 4) B4 (before corr) काले (for कृत्वा) B4 reads कथ in marg V1 D3 कर्म (for नाम) B1 illeg for लज्जसे —(l 5) Ś1 D6 त्वा नयते, B4 वा धरते (for धारयते) Ś1 D6 स्वामित्व, Ñ2 B2 त्वामिमा, V1 D1 3 M4 इय त्वा (by transp) (for त्वामिय) Ñ2 V1(also) B1 3 4 D1 3 M4 भर्तृघातिनी, B2 पति° (for भर्तृघातिनि) —(l 6) B1 D2 4 5 7 तु (B1 ते, D7 नु) ऋषि (D5 र्षिर्वि) कल्पेन (for तेनर्षि°) V1 D1–5 7 transp मम and पित्रा —(l 7) V1 D1 3 M4 -जुगुप्सित (D3 °सित [sic]), D2 5 °ते (for -विगर्हित) —(l 8) Ñ2 B3 transp न and दग्धासि —(l 9) D1 2 4 5 7 दोषाद् (for दोष-). B1 -दूषितेश् (for °तश्). Ñ2 B1 3 4 वाह, V1 D1–5 7 [ऽ]ह वा (D2 5 वै), B2 [ऽ]ह च (by transp) (for चाह)]

—Thereafter D2 4 5 7 cont

1740* अस्मात्पापात्समुद्धार न ते पश्यामि गर्हिते ।

[D5 पाप- (for पापात्) D2 om (subm), D4 चे, D7 [ए]व (for ते)]

☞ Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 read 2ᶜ–4 (including star passages up to l 1 of 1744*) after 1718*

—G3 partly damaged for 2ᶜ —ᶜ) B3 परित्यक्ता Ś1 Ñ2 V1 B Dg1 Dt1 D1–7 T2 M4 [अ]सि, Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1 हि, Cg k as in text (for च) —ᵈ) T1 2 मा (for मा) Dm1 (before corr as in text) [अ]नृत (for मृत) ❀ Ck परो मा मृत रुदतीति मिथ्यापाठ प्रकल्प्य मिथ्यार्थमप्यङ्गतमवोचत् ।, Ct केचित्तु परित्यक्तधर्मणस्ते पुत्रजीवनमसभावितम्, अतो मा मा मृत दृष्ट्वा रुदती भवेत्यर्थ । तत्र पुत्रमरणकृत शोकोऽस्त्विति भाव इत्याहु । ❀ Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 गर्हिते (D1 °ता) पापनिश्चये —After 2, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 ins

1741* राज्यलोभात्पति प्राणैर्विप्रयोज्य यशस्विनम् ।
गतासि निरय घोर सर्वथैव धिगस्तु ते ।
यदि त्व राज्यलोभेन गन्तु निरयमिच्छसि ।
पतन्त्या निरये कस्मादहमप्यनुपातित ।
हा दग्धोऽस्मि हतश्चैव त्वया मातर्नृशसया । [5]
त्यक्ष्याम्यहमपि प्राणान्मामृते सुखिनी भव ।

[(l 1) Ś1 D6 वियोज्य च (for विप्रयोज्य) V1 D2–5 7 तपस्विन, D1 तपोवन (sic), M4 नराधिप (for यशस्विनम्) —(l 2) D4 5 M4 गता (for गता) D2 om from निरय up to राज्यलोभेन in l 3 M4 पापे (for घोर) D3 मे (for ते) —After l 2, V1 D1 3 ins

1741(A)* पापे पापसमाचारे निघृणे भर्तृघातिनि ।

—D3 om l 3 —(l 3) D2 निरय गतुम् (by transp), D4 5 7 गतु नरकम् (for गन्तु निरयम्) —(l 4) Ś1 D2 पतत्या, V1 पतती, D5 भवत्या (for पतन्त्या) V1 D1–3 M4 निरय (for °ये) D4 7 किं त्वया किं निमित्त हि (for the prior half) B4 [अ]नुपीडित, M4 [अ]त्र पा° (for [अ]नुपातित) —(l 5) V1 नृशसोसि (for हतश्चैव) Ś1 D6 मात्रा (for मातर्) —(l 6) B2 [अ]हमिति, B4 [अ]ह (for [अ]हमपि) D4 7 प्राण (for °णान्) Ś1 D6 मातस्त्व, Ñ2 B1 3 4 महते, V1 मुग्धे त्व, D1–3 अव त्व (for मामृते)]

3 ᵃᵇ) Dg1 च, Dd1 Dm1 T2 तु, Cr m g as in text (for नु) Dg1 Dt1 T2 रामो राजा (by transp) —For 3ᵃᵇ, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst .

भ्रूणहत्यामसि प्राप्ता कुलस्यास्य विनाशनात् ।
कैकेयि नरकं गच्छ मा च भर्तुः सलोकताम् ॥ ४
यत्त्वया हीदृशं पापं कृतं घोरेण कर्मणा ।
सर्वलोकप्रियं हित्वा ममाप्यापादितं भयम् ॥ ५
त्वत्कृते मे पिता वृत्तो रामश्चारण्यमाश्रितः ।
अयशो जीवलोके च त्वयाहं प्रतिपादितः ॥ ६
मातृरूपे ममामित्रे नृशंसे राज्यकामुके ।
न तेऽहमभिभाष्योऽस्मि दुर्वृत्ते पतिघातिनि ॥ ७
कौसल्या च सुमित्रा च याश्चान्या मम मातरः ।
दुःखेन महताविष्टास्त्वां प्राप्य कुलदूषिणीम् ॥ ८
न त्वमश्वपतेः कन्या धर्मराजस्य धीमतः ।
राक्षसी तत्र जातासि कुलप्रध्वंसिनी पितुः ॥ ९
यत्त्वया धार्मिको रामो नित्यं सत्यपरायणः ।
वनं प्रस्थापितो दुःखात्पिता च त्रिदिवं गतः ॥ १०

1742* किं नु तेऽपकृतं भर्त्रा किं रामेण महात्मना ।

[Ñ2 V1 D4 तु, D5 ते (for नु) D6 तु (for ते). Ñ2 D3 8 6 M4 भर्ता (sic), D1 पित्रा (for भर्त्रा)]

—^{c}) V1 तयोर् (for यत्रोर्) M4 प्रत्रागज् (for त्रिजागज्) —^{d}) Dt1 स्वत् (for त्वत्) M3 तुल्यता गतं। Ś1 Ñ2 B D2 3 6 M1 त्वया तुल्यमुपाहि(Ñ2 B1 2 4 °कृ, B3 M4 हृ)तं। (B2 °ते), V1 तुल्यमुत्पादितो त्वया, D1 तत्तुल्यमुपपादितौ

4 ^{ab}) Dm1 Ck ब्रह्महत्याम्, Cg t भ्रूणहत्याम् (as in text) V1 Dg1 अपि (for असि) V1 D1–5 7 ब्रह्महत्या च कुत्सिता, M4 ब्रह्मवध्या च गर्हिता (for ^{b}) Ś1 Ñ2 B D6 भ्रूणहत्या त्वया प्राप्ता ब्रह्महत्या च कुत्सिता —After 4^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 ins

1743* राम राज्याद्भ्रंशयित्वा पतिं प्राणैर्वियोज्य च ।
मा तेऽस्त्वयं शुभो लोको मा परो भर्तृघातिनि ।

[(l 1) V1 राज्य (for राज्याद्) D3 भृशयित्वा (corrupt) D4 7 नियुज्य —(l 2) V1 भर्ता, D4 5 7 परो (for शुभो) D4 7 चाय, D5 वरो (for परो) D4 7 भर्तृघातके]

—^{c}) M4 निरय, Ck t as in text (for नरक) V1 गग (sic) (for गच्छ) —^{d}) Dt1 तात- (for भर्तु) Ś1 Ñ2 B D6 M1 भर्तृशाप(B2 °शोक)परिक्षता(B3 °ता), V1 D1–3 भर्तृपुत्रविनाकृता(V1 °ता), D4 5 7 भर्तृलोकपरिच्यु(D5 °क्षि)ता

5 ^{a}) Dt1 [ई]दृशे, Cr m g t as in text (for °श) —^{c}) G2 3 M1 Cg त्यक्त्वा, Cr k t as in text (for हित्वा) —^{d}) G2 Ck मया, Cr m g t as in text (for मम) Dg1 [आ]पतित, G3 °पदित (sic), Cr m g as in text, Ck [आ]पादयेद् (for [आ]पादित) —For subst in Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 see 1744*

6 ^{a}) M1 मत्- (for मे) —^{d}) G3 प्रतिपादित (sic), Cm g t as in text —For 5–6, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 (D2 4 5 7 om l 2–5) M4 subst

1744* हतो दग्धो नाशितश्च त्वयाहं राज्यलुब्धया ।
प्राणैर्वियोजितो भर्ता रामः प्रव्राजितो वनम् ।
मम चाप्ययशो मूर्ध्नि पातितं लुब्धया त्वया ।
तस्मात्पापसमुद्धार न ते पश्यामि गर्हिते ।
लोकाना परिवर्तेऽपि निरयान्नोत्तरिष्यसि । (5)

[(l 1) Ś1 D6 हा दग्धो नाशितश्चास्मि, Ñ2 B हा दग्धोस्मि नाशितश्च (for the prior half) —(l 3) D3 वा (for च) Ñ2 B3 (also marg पतित) निहित, B1 पतित (sic) (for पातित) M4 राज्यलुब्धया (for लुब्धया त्वया) —(l 4) cf 1740* Ñ2 B1 2 तस्मात्पापसमुद्धार, V1 D1 3 अस्मात्पापात्समुद्धार, B3 अ(also त)स्मात्पापात्समुद्धार, B4 अस्या पापा समुद्धार (corrupt), M4 अस्मात्तापात्समुत्तर्तुं (for the prior half) Ś1 V1 तं न (by transp) V1 गर्हित M4 वने यास्यामि गर्हिते (for the post half) —(l 5) V1 परिवर्ता (sic) M4 निरय (for °यात्) B1 [उ]त्तरिष्यसि Ś1 D6 निरय न तरिष्यसि (Ś1 °ति) (for the post half)]

7 ^{a}) Ś1 Ñ2 B D6 -रूपेण मे (for -रूपे मम) D1 3 4 7 [अ]मित्रि (sic) (for °त्रे) —^{b}) Ś1 D6 -कामिके, V1 D1 3 M4 °मिनि, D4 °कि, Cm g k t as in text (for -कामुके). ॐ Cg k राज्यकामुक इति असंधुनेच्छातो न ङीप्। ॐ —^{c}) V1 न च, D3 न त्वा, Cg k t as in text (for न ते) Ś1 Ñ2 B D6 अभिभाषतव्यो V1 °भाष्यो हि, D1 °भिभाष्योय, D2 4 5 7 °भाष्ट(D2 °त, D5 °प [sic])व्यो, D3 °भाविष्ये, T2 °भाष्यामि (sic), M4 अपि द्रष्टव्यो, Cg k t as in text (for अभिभाष्योऽस्मि) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 निर्घृणे, D2 4 5 7 M4 नृशंसे (for दुर्वृत्ते) Ś1 V1 D1–7 M4 भर्तृघातिनि (D5 °नी), B4 Dm1 °तिनी, G1 पापकारिणी (for पतिघातिनि)

8 ^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 तथा (for याश्च) —^{cd}) Dg1 -घातिनीं, M1 3 -दूषणीं (for -दूषिणीम्) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 त्वयैकया पापशीले पीडिता निरप(V1 महद्)त्रपे.

9 For 9, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1745* न त्वं केकयराजस्य दुहिता विदितात्मन ।
राक्षसी कापि तस्य त्वं दुहितृत्वमुपागता ।

[(l 1) B1 D1 4 केकय-, B4 D2 3 5 7 कैकेय (for केकय-). D2 3 -राज्यस्य Ñ2 B1–3 D4 विजि(D4 °हि)तात्मन (for विदिता°) —(l 2) D2 चासि, D4 7 तस्य, D5 चासि (for कापि) Ś1 D4 6 7 राजस्, V1 B1 2 D1 कस्य (for तस्य)] —Thereafter D2(repeats) 4 5 7 ins l 1-2 of 1726*.

10 ^{a}) Dd1 यस् (for यत्) —^{b}) G1 व्रतपरायण, G2 सत्यपराक्रम —^{c}) Dt1 वीर, M3 राज्यात् (for दुःखात्).

यत्प्रधानासि तत्पापं मयि पित्रा विनाकृते ।
भ्रातृभ्यां च परित्यक्ते सर्वलोकस्य चाप्रिये ॥ ११
कौसल्यां धर्मसंयुक्तां वियुक्तां पापनिश्चये ।
कृत्वा कं प्राप्स्यसे त्वद्य लोकं निरयगामिनी ॥ १२
किं नावबुध्यसे क्रूरे नियतं बन्धुसंश्रयम् ।
ज्येष्ठं पितृसमं रामं कौसल्यायात्मसंभवम् ॥ १३
अङ्गप्रत्यङ्गजः पुत्रो हृदयाच्चापि जायते ।
तस्मात्प्रियतरो मातुः प्रियत्वान्न तु बान्धवः ॥ १४
अन्यदा किल धर्मज्ञा सुरभिः सुरसंमता ।
वहमानौ ददर्शोर्व्यां पुत्रौ विगतचेतसौ ॥ १५

—[d]) Dt1 [अ]पि (for च) —For 10, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1746* सर्वलोकप्रियो रामो यत्त्वया पापनिश्चये ।
प्रव्राजित पापतरा का त्वदन्या भविष्यति ।

[(l 1) V1 B4 D2 5 7 यस् (for यत्) —(l 2) Ś1 B1 4 पापरता, D2 °परा (for °तरा) D5 त्वदन्या न (for का त्वदन्या)]

11 [a]) T2 यत् (for तत्) T3 पाप (for पाप) ❀ Cv यत्प्रधानयसे पापमि(ति) च पाठ । एतच्च पूर्वश्लोकवत् पूर्वोक्तस्य कारण।, Cr यत्प्रधानासि पापमिति वा पाठ । ❀ —[b]) M3 विनामिते (for विनाकृते) —[d]) M3 lacuna for लोकस्य —For 11, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1747* पितुर्वियोगज दु ख महदापादित त्वया ।
भ्रातृत्यागकृत चैव सर्वलोकविगर्हितम् ।

[(l 1) B4 नियोगज (for वि°) V1 D1 3 M4 आत्मासादितम् (D3 °त्तम्), D2 4 5 7 आत्मापादितम् (for महदापादित) —(l 2) Ś1 D6 भ्रातृत्याग (D6 °ग) (for भ्रातृत्याग) V1 D1 3 भ्रा(V1 मा)तृभ्या सहित चैव (for the prior half)]

12 M2 transp 12 and 17 —[b]) G3 सरक्ता (for वियुक्ता) G3 damaged for पाप —[c]) G3 कि, Cg t as in text (for क) Dg1 [ऽ]पि, Dt1 T2 हि (for तु) G1 [ऽ]द्य त्व (for त्वद्य) —[d]) Dg1 Dd1 T1 M1 3 Cg -गामिनि (for °नी) —For 12, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1748* शुद्धस्वभावा सद्वृत्ता कौसल्या पुत्रलालसाम् ।
विवत्सा वत्सला कृत्वा कान्नु लोकान्गमिष्यसि ।

[(l 1) D2 4 5 7 कौसल्या सद्वृत्ता (by transp) V1 -शालिनी, D2 4 5 7 -वत्सला (for -लालसाम्) —(l 2) D3 erroneously repeats after विवत्सा from सहित चैव (see variant) in l 2 of 1747* up to विवत्सा in l 2 of 1748* Ś1 V1 B1 D3 6 कास्त्व, D3 नाव (for कान्नु) D1 4 5 7 लोकास्त्व, D2 लोकान्नु (by transp) (for नु लोकान्) D1 3 M4 अवाप्स्यसि (for गमिष्यसि)]

13 M2 transp 12 and 13 —[b]) G1 निरय, Cg as in text (for नियत) —[c]) G1 2 M1 पित्रा सम (for पितृसम) —[d]) G3 कौसल्यायास्तनूद्भव ❀ Cg कौसल्याया आत्मसभवमित्यत्र कौसल्यायात्मसभवमित्यार्ष सधि । यद्वा पृषोदरादित्वेन आकारलोप । "गूढोत्मा न प्रकाशते" इतिवत् । तेन सम्यक् सधि । ❀ So also all other Cs —For 13, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1749* नाभिजानामि वै तु समिष्टपुत्रवियोगजम ।
पुत्रेणेष्टेन कौसल्या यथा न विप्रयोजिता ।

[(l 1) D4 [अ]भिजानामि (sic) Ś1 D6 हि, D1–5 7 वा, M4 तद् (for वै) V1 नाभिजानाति चात्यन्त दु ख पुत्रवियो ज —(l 2) Ñ2 पुत्रश्रेष्ठेन, V1 पुत्रे नष्टे न (sic) Ś1 Ñ2 B D6 तथा (for यथा) D4 om ते (subm) B1 न वियोजिता (for विप्°)]

14 [a]) V1 D1 -प्रत्यङ्गयोर्, D4 T2 °तो, Cv r m as in text (for -प्रत्यङ्गज) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 मातु (for पुत्रो) —[b]) Dt1 [अ]भि- (for [अ]पि) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 पुत्रो हृदयसभव —[c]) K(ed) Cr m g प्रियतमो, Cv k t as in text (for °तरो) —[d]) Dt1 Ck t प्रिया एव, Cm as in text (for प्रियत्वान्न) Dt1 Dm1 T2 G1 3 M3 Ck t बान्धवा, Cv m g बान्धव (as in text) ❀ Ct 'प्रियत्वाच्च तु बान्धव' इति पाठ मत्वा तीर्थेनेत्थ व्याख्यातम् प्रियत्वादेव न बान्धवो बन्धुदत्तपुत्रादिवन्न भवतीति । तत्र नार्थसामञ्जस्यमिति कतकसमतपाठ एव ज्यायान् । ❀ —For 14[cd] Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1750* तस्मादत प्रियतर पुत्रान्मातुर्न विद्यते ।

[Ñ2 B1–3 यस्माद् (for तस्माद्) Ś1 D6 मते, M4 इत (for अत) B3 4 M4 पुत्रो (B3 [before corr] °त्रा) (for पुत्रान्) D2 4 5 7 तस्माल्लोके (D4 7 °न्मातु) प्रियतर पुत्रादन्यन्न विद्यते]

15 [a]) T1 2 अन्यथा, Cr m g k t as in text (for अन्यदा) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 पुरा किल गवा माता —[b]) D1–5 7 सुरभी B3 सुरसत्तमा (for °समता) —[c]) M3 वहमानो (sic), Cr g t as in text, Ck वल्मानौ (for वहनौ) —[d]) T2 -चेतनौ, Cg as in text (for °सौ) —For 15[cd], Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1751* ददर्श पुत्रौ धर्मज्ञा लाङ्गलेनाभिपीडितौ ।
कृशौ प्रतोदतुन्नाङ्गौ वहमानौ महीतले ।

[Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 om l 1 —(l 2) Ñ2 V1 B1 2 4 M4 प्रतोदतुन्नागो D2 5 वेप° (for वहमानौ) D4 7 repeat the post half of l 1 in place of the post half of l 2]

तावर्धदिनसे श्रान्तौ दृष्ट्वा पुत्रौ महीतले ।
रुरोद पुत्रशोकेन बाष्पपर्याकुलेक्षणा ॥ १६
अधस्ताद्व्रजतस्तस्याः सुरराज्ञो महात्मनः ।
बिन्दवः पतिता गात्रे सूक्ष्माः सुरभिगन्धिनः ॥ १७
तां दृष्ट्वा शोकसंतप्तां वज्रपाणिर्यशस्विनीम् ।
इन्द्रः प्राञ्जलिरुद्विग्नः सुरराजोऽब्रवीद्वचः ॥ १८

भयं कच्चिन्न चास्मासु कुतश्चिद्विद्यते महत् ।
कुतोनिमित्तः शोकस्ते ब्रूहि सर्वहितैषिणि ॥ १९
एवमुक्ता तु सुरभिः सुरराजेन धीमता ।
प्रत्युवाच ततो धीरा वाक्यं वाक्यविशारदा ॥ २०
शान्तं पापं न वः किंचित्कुतश्चिदमराधिप ।
अहं तु मग्नौ शोचामि स्वपुत्रौ विषमे स्थितौ ॥ २१

---

16 ^{a}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G2 M1–3 Cr *mp gp* t -दिवस, T1 2 °स-, Cg k as in text (for -दिवसे) Dg1 reads ^{b} in marg —^{b}) Dg1 पुत्रौ दृष्ट्वा (by transp) —^{d}) Dg1 Dt1 -कुलेक्षण (for °णा) —For 16, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1752* दृष्ट्वा पुत्रौ रुरोदार्ता सीदमानौ मुहुर्मुहु ।
तामिन्द्रो रुदतीं दृष्ट्वा धर्मात्मा वै कृपा गत ।

[(l 1) Ś1 रुदती च, Ñ2 °नु, D2 तु भारार्तौ (for रुरोदार्ता) Ś1 Ñ2 B D6 सीदता (Ś1 D6 °ती) च, D2 दीद° (sic), D4 7 क्रदमाना (D4 °ना) (for सीदमानौ) M4 सीदमाना पुन पुन (for the post half) —(l 2) V1 [अ]थ कृपान्वित, D1–3 5 M4 त्व (D1 5 त्व, D3 त्वत्) कृपायत (D1 °त [sic]) (for वै कृपा गत)]

17 ^{a}) Dd1 Dm1 G1 M3 तस्य (for तस्या) —For 17^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1753* आकाशे गच्छतो ह्यस्य सुरभ्या अश्रुबिन्दव ।

[Ś1 D2 4–7 तस्या, M4 [s]प्यस्या (for ह्यस्य) D1 4 7 चाश्रु, M4 दश्रु- (for अश्रु-)]

—^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3–7 M4 शोकोष्णा (Ñ2 °ष्णा, D4 °स्या) (for बिन्दव) D2 शोकाश्रुपतिता (sic) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 भृश (for सूक्ष्मा) Ś1 Ñ2 B1 3 4 D6 -गधय (for -गन्धिन) —After 17, Dm1 G3 ins l 3–4 of 1764* —Dm1 G3 cont, Dg1 Dt1 Dd1 T G1 2 M1–3 ins after 17

1754* निरीक्षमाणस्ता शक्रो ददर्श सुरभि स्थिताम् ।
आकाशे विष्ठिता दीना रुदतीं भृशदु खिताम् ।

[(l 1) Dg1 Dd1 Dm1 निरीक्ष्य-, Cr g as above (for °क्ष-) T1 शक्रस्ता (by transp) (for ता शक्रो) —T3 om (hapl) l 2 —(l 2) G3 निष्ठिता (for वि°) Dt1 Dd1 Dm1 G3 M1 2 रुदतीं (for रुदतीं)]

18 ^{d}) G3 damaged for ब्रवी —For 18, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1755* तेरश्रुबिन्दुभि स्पृष्ट समुद्वीक्ष्याथ वासव ।
सुरभि प्राञ्जलिर्वाक्यमभिगम्येदमब्रवीत् ।

[(l 1) B3 4 (B3 *sup. lin* before corr) येर् (for तेर्) V1 B2 D1–3 समुदीक्ष्य —(l 2) D4 7 भूत्वा समागम्य (for वाक्यमभिगम्य)]

19 ^{a}) Dd1 Dm1 T1 3 G1 2 M1 3 किंचि (M1 [before corr] कश्चि) न (for कच्चिन्) —^{c}) G3 -निमित्तं (for °त्त) —^{d}) Dg1 T2 3 G1 3 M2 सर्वं (for सर्व-) Dg1 T2 M3 -सुखैषिणि, Dm1 G1 2 -हितैषिणी (for °णि) —For 19, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1756* कच्चिन्न भयमस्माक कुतश्चिदनुपश्यसि ।
यन्निमित्त सुदु खार्ता रोदिषि ब्रूहि तन्मम ।

[(l 1) D1 5 क्वचिन्, D4 किंचिन् (for कच्चिन्) Ñ2 B1 3 4 तु (for न) D4 7 अस्मासु (for °क) Ñ2 अपि पश्यसि, B3 अपि° (for अनुपश्यसि) —(l 2) D2 5 किंनि°, D6 °न्निमित्ते (for °त्त) D1 मदु खार्ता (for सु°) —D5 om (hapl) from रोदिषि up to सुदु खार्ता in l 2 of 1757* V1 D2–4 7 M4 रोदिष्येव (V1 °षि त्व, M4 °तत्) ब्रवीहि (D2 वदस्व) मे, D1 रोदिषीद ब्रवीमि ते (for the post half)]

20 ^{ab}) M2 3 उक्त्वा (for उक्ता) Dg1 reads भि सुर in marg —^{d}) K(ed) वाक्यविशारद —For 20, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1757* इत्युक्ता सुरभिस्तेन शक्रेणामिततेजसा ।
प्रत्युवाच सुदु खार्ता पुरदरमिद वच ।

[D5 om up to सुदु खार्ता in l 2 (cf v l 1756*) —(l 1) B1 3 4 D7 [उ]क्त्वा (for [उ]क्ता) D1 3 सुरभी (for °भिस्) —(l 2) D7 इम (for इद)]

21 ^{a}) M2 शात (sic) (for शान्त) Cv r m g as in text, Ck मे (for व) Ś1 D6 नाह भयं व पश्यामि, Ñ2 V1 B D1–5 7 M4 न वो (Ñ2 B नाहं) भय (B4 भय in marg) प्रपश्यामि —^{b}) Dd1 D2 अमराधिप (sic), G(ed) ते-मरा°, Ck as in text (for अमराधिप) —^{c}) Dd1 Dm1 G1 2 M1 2 किल, M3 मानौ (sic), Ck t as in text (for मग्नौ) —For 21^{cd}, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 subst

1758* अहं त्विमौ कृशौ पुत्रौ शक्र शोचामि दु खितौ ।

[V1 D1 3 अहो (for अह) Ś1 (also इ in marg) Ñ2 D6 हि (for तु) Ś1 D6 त्वौ (for [इ]मौ) D2 5 कृशाविमौ (for त्विमौ कृशौ) V1 D1–5 7 कृपणौ शक्र (D4 7 वीक्ष्य) रोदिमि (D2 4 5 7 शोचिमि [sic]), M4 कृपणो पुत्रशोचिनी (for the post half)]

एतौ दृष्ट्वा कृशौ दीनौ सूर्यरश्मिप्रतापितौ ।
वध्यमानौ बलीवर्दौ कर्षकेण सुराधिप ॥ २२

मम कायात्प्रसूतौ हि दुःखितौ भारपीडितौ ।
यौ दृष्ट्वा परितप्येऽहं नास्ति पुत्रसमः प्रियः ॥ २३

22 ^{a}) Dm1 T3 G2 3 M1-3 ततो; Cv g as in text (for एतौ) —^{b}) M2 -प्रदीपितौ, M3 °तौ (for -प्रतापितौ) —For 22^{ab}, Ś1 Ñ2 (om [hapl ?]) V1 B (B3 marg) D1-7 M4 subst

1759* प्रतोदप्रतिभिन्नाङ्गौ सीदन्तौ सुबुभुक्षितौ ।

[V1 B2 M4 -प्रति(B2 °वि)तुन्न, B3 4 -प्रविभग्न, D1 3 -प्रतितुन्न (for -प्रतिभिन्न) D2 4 5 7 प्रतोदेन प्रगु(D2 °मनु [sic])न्नाङ्गौ (for the prior half) D2 वेपमानौ, M4 सीदमाना (for सीदन्तौ सु-) —D2 om (hapl) from बुभुक्षितौ up to सीदमानौ in 1760* V1 D1 3-5 7 M4 वेप(V1 D1 3 वह)मानौ महीतले (for the post half)]

—^{c}) Ś1 Ñ2 B D6 पीड्यमानौ, Dg1 अर्ध°, T1 3 बाध्य°, T2 बध्य°, G1 M4 विध्य°, G2 पच्य°, K (ed) क्षर्ध°, Ct as in text (for वध्यमानौ) Ś1 Ñ2 B D6 M4 लाङ्गलेन (for बलीवर्दौ) —^{d}) Ś1 कार्षिकेन, Dg1 कर्षणेन, D6 कर्षकेन Ś1 Ñ2 B Dt1 Dd1 D6 M4 दुरात्मना (for सुराधिप) —For 22^{cd}, V1 D1-5 7 subst

1760* दृष्ट्वा रोदिमि तौ पुत्रौ सीदमानौ मुहुर्मुहु ।

[D2 om up to सीदमानौ (cf 1759*) V1 D1 3 5 दृष्ट्वा पुत्रौ तु रोदामि (V1 रुदस्यार्ता, D1 3 रुदा[D3 °द]म्यार्ता) (for the prior half)]

23 ^{b}) Dd1 Dm1 G1 पर- (for भार-). —^{d}) Dm1 Cv -सम, G2 -सम, Cg t as in text, Ck -तम (for -सम) M3 पितु (for प्रिय) M2 नास्ति पुत्र समप्रिय —For 23, Ś1 Ñ2 V1 B D1-7 M4 subst

1761* अङ्गप्रत्यङ्गसंभूतावेतौ मे हृदयोद्भवौ ।
दृष्ट्वा विवर्धते दु ख नास्ति पुत्रात्पर प्रिय ।

[(l 1) Ś1 D6 तावेतौ, V1 D1 3 इमौ मे (for एतौ मे) M4 हृदयोद्गतौ (for °द्भवौ) —(l 2) D2 [अ]भिवर्धते (for विव°) B1 4 M4 पर प्रिय, D1 प्रिय पर (by transp), D2 परंप्रिय (sic), D6 प्रिय पर (for पर प्रिय)]

—Thereafter B3 cont

1762* प्रागेरपि सुता पाल्या मातृणा सर्वथापि च ।

—B3 further cont, while Ś1 Ñ V1 B1 2 4 D1-7 M4 cont after 1761*

1763* तामब्रवीत्तत शक्रो देवानामीश्वर प्रभु ।
न सतापस्त्वया कार्यो गवामेष हि निर्णय ।
दीर्घकाल तपस्तप्त्वा गोभिर्ब्रह्मा समियाचित ।
इच्छेम लोकान्परमान्प्राप्नु स्वै कर्मभिर्जितान् ।
अब्रवीच्च ततो ब्रह्मा गा प्रह्वावनता स्थिता ।
कुरुध्व मानुषे लोके तप पापभयापहम् ।
यो च क्लेशो बुभुक्षा च वधो बन्धश्च मानुषे ।
लोके भविष्यति तपस्तद्व पापभयापहम् ।
यो दुर्बल परिश्रान्त व्याधित वापि निर्दय ।
वाहयिष्यत्यनड्वाह स गोघ्न पापमाप्स्यति ।
शक्त समर्थ बलिन पुष्ट यो वाहयिष्यति ।
आसोपादानसयुक्त न स पापमवाप्स्यति ।
न क्रोष्टव्य तु युष्माभि छिद्यमाने कथचन ।
तेनाक्षयान्परांल्लोकास्तपसाप्स्यथ दुर्लभान् ।
एवमेतत्पुरा वृत्त धात्रा कर्म गवा भुवि ।
तस्मान्मन्युर्न कार्यस्ते स्मृत्वैत धातृशासनम् ।
इत्येव शोचितवती गवा माता सुतप्रिया ।

[Ñ1 missing up to गो in l 10 (cf 2 44 1^{ab}). —(l 2) D4 तत (for न) B2 सत्रासस्, D4 स तापस् (for सतापस्) Ś1 D6 शृणु तेद प्रवक्ष्यामि सुरभे लोकपूजिते —(l 3) B4 -काल- (for -काल) M4 तनस् (for तपस्) Ś1 D6 पुरा कृतयुगे देवि (for the prior half) M4 प्रयाचित —(l 4) V1 गच्छाम, D1 3 M4 इच्छाम (for इच्छेम) M4 प्रवरान् (for परमान्) D4 7 transp लोकान् and परमान् V1 प्राप्तान् (for प्राप्नु) D3 युतान् (for जितान्) —(l 5) Ñ2 V1 B1-3 D1 3 M4 तान(V1 D1 3 तारत्व, B1 ताम)ब्रवीत् (for अब्रवीच्च). B1 illeg from ह्मा up to स्थिता Ñ2 B3 च प्रह्वानता, M4 °नत- (for प्रह्वावनता) V1 स्थित, M4 -स्थितान् (for स्थिता). —(l 6) V1 D1-5 7 M4 च(V1 व)रध्व, B3 कुरुष्व (for कुरुध्व) B4 मनुजे (for मानुषे) B1 तत (for तप) V1 B4 D6 -भयावह (for °पहम्) —Ś1 om (hapl) l 7-8 D6 transp l 7 and 9 —(l 7) V1 आर (sic) (for यो च). B2 क्रुशो (for क्लेशो) Ñ2 D4 7 M4 मानुषे, D2 5 दारुण (for मानुषे) —(l 8) D2 4 5 7 काले (for लोके) M4 स वस् (for तपस्) V1 तद्वप्-, D6 शुद्ध (for तद्व) D2 5 -भयावह (for °पहम्) —(l 9) B1 4 व्याधित, D2 4 5 7 वाल्ति (for व्याधित) Ś1 B2 D1 6 च (for वा) Ś1 D2 4 5 7 निर्भय, V1 निर्णय, M4 निर्दय (for निर्दय) —(l 10) D2 [अ]नुद्वाह (sic) (for [अ]नड्वाह) ☞ Ñ1 resumes from घ्न D5 गोघ्न (for गोघ्न) Ś1 B4 D4 6 7 गोघ्न पापमवाप्स्यति (for the post half) —D2 om (hapl) l 11-12 —(l 11) D7 भक्त (for शक्त) D1 समध- D7 मल्लिन (for बलिन) —(l 12) B4 आस- (sic) (for आस-) V1 -[उ]पादान, D3-7 M4 °पदान (for -[उ]पादान-) V1 स न (by transp), D4 न सा (for न स) —(l 13) D2 क्रोष्टव्य (for क्रोष्टव्य) Ñ B1 3 4 D4 7 च (for तु) Ñ1 V1 छिद्यमान, D2 छेद°, D6 छेदन° (for छिद्यमाने) —(l 14) D1 तेनाक्षरान्, D4 7 ततोऽययान् (for तेनाक्षयान्) Ś1 B2 4 D6 M4 वरान्, L (ed) नराँल् (for परान्) V1 तेनाक्षयान्यौल्लोकास् (for the prior half) D4 7 प्र(D7 प्रे)लभाप्स्यथ (for तपसा°) —(l. 15) Ś1 D6 तस्माद् (for एवम्) Ś1 D6 दत्त,

यस्याः पुत्रसहस्राणि सापि शोचति कामधुक् ।
किं पुनर्या विना रामं कौसल्या वर्तयिष्यति ॥ २४
एकपुत्रा च साध्वी च विवत्सेयं त्वया कृता ।
तस्मात्त्वं सततं दुःखं प्रेत्य चेह च लप्स्यसे ॥ २५

अहं त्वपचितिं भ्रातुः पितुश्च सकलामिमाम् ।
वर्धनं यशसश्चापि करिष्यामि न संशयः ॥ २६
आनाययित्वा तनयं कौसल्याया महाद्युतिम् ।
स्वयमेव प्रवेक्ष्यामि वनं मुनिनिषेवितम् ॥ २७

V1 D1 3 5 [आ]दिष्ट, M4 दृष्ट (for धृत) D2 धर्ता (sic) (for धात्रा) D5 धर्म (sic) (for कर्म). —(l 16) Ñ2 तु मन्त्रु, B3 न मन्त्रु (by transp) (for मन्त्रुर्न) Ś1 Ñ B1 3 4 D6 श्रुत्वा (for स्मृत्वा) Ñ1 [ए]व (for [ए]तत्) —(l 17) Ś1 Ñ1 [ए]व (for [ए]व) D1 सुप्रिया (for प्रा°)]

—After 23, Dg1 Dt1 Dd1 T G1 2 M1–3 ins, Dm1 G3 ins l 1–2 and 5–6 after 23 and l 3–4 after 17

1764* यस्या पुत्रसहस्रैस्तु कृत्स्नं व्याप्तमिदं जगत् ।
ता दृष्ट्वा रुदतीं शक्रो न सुतान्मन्यते परम् ।
इन्द्रो ह्यश्रुनिपातं तं स्वगात्रे पुण्यगन्धिनम् ।
सुरभिं मन्यते दृष्ट्वा भूयसीं तामिवेश्वर ।
सदाप्रतिमवृत्ताया लोकधारणकाम्यया । [5]
श्रीमत्या गुणनित्याया स्वभावपरिचेष्टया ।

[(l 2) Dd1 Ck रुदतीं, Ct as above (for रुदतीं) —Venkateshwar press ed om l 3–4 —(l 3) Dg1 Dm1 T1 2 G2 3 M1 Cg [ऽ]पि, Cv as above (for हि) G3 -° त (for -निपात) —(l 4) M3 तान् (for ताम्) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 Ct इद, K (ed) उर, Cv as above (for इव) G3 श्रिय (for [ई]श्वर) —(l 5) Dt1 Ck t सत, Cv m g as above (for सदा) T3 Cv -कामया, Cm g t as above (for -काम्यया) —(l 6) Dt1 Dd1 Ct -गुण्याया, Dm1 G1 -युक्ताया (for -नित्याया) Dt1 Ck t -परिचेष्टया, Dm1 °वेष्टया, Cv r m g as above (for -परिचेष्टया)]

24 —a) B1 D2 4 5 7 तस्या (for यस्या) B4 lacuna, Dd1 पुत्र, D1 पुन (for पुत्र) D4 7 -सहस्राणां (for °णि). —b) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1–7 बहून्यासन्महौजस (D1–5 7 °सा), B4 बभूव स °हौजस —For 24c–25, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst 1765* —c) G1 भार्या तु (for पुनर्या) —d) Dd1 Dm1 विनशिष्यति

25 a) G1 सैकपुत्री, Cv g k as in text (for एकपुत्रा) —b) Dd1 Dm1 G1 विवत्सा या (Dm1 °य [sic]), Ck विवत्सैव (for विवत्सेय) —For 24c–25, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1765* एक एव सुतो यस्या किंतु रामो विवासित ।
प्राणेभ्योऽपि प्रिय. साद्य कथं शोचेन्न तु त्वया ।
यस्मादेव तु कैकेयि कौसल्यायास्त्वया कृतम् ।
हृच्छरीरमन शोषि तु स्व पुत्रवियोगजम् ।
तस्मात्त्वमपि कैकेयि दु स प्रेत्येह चाव्ययम् । [5]
महद्वाप्स्यसि दुर्मेधे निरय पापमास्थिता ।

[(l 1) Ñ1 V1 D1–5 7 M4 अयम (V1 D1 3 किंतु य, M4 किमु य) स्यास्त्वेक एव (for the prior half). Ś1 D6 त्वया, Ñ1 V1 D1–3 6 M4 पुत्रा, B2 4 [illegible] D2 [illegible] (for [illegible]) D4 7 पुत्रा (for राम) —D4 om l 2–3 —(l 2) V1 D1–3 5 7 प्राणे [illegible] (D7 °रे) (for [illegible]) Ś1 [illegible], Ñ2 D5 [illegible], B4 D2 [illegible] (for [illegible]) M4 प्राणे [illegible] (for the prior half) Ś1 D6 [illegible] D5 [illegible] (D7 [illegible]) [illegible] (D5 °त) (for the post half) —(l 3) Ñ B1 3 4 D2 [illegible], V1 D1 3 [illegible], M4 [illegible] (for [illegible]) Ñ1 न (for तु) D7 [illegible] (for [illegible]) —D6 reads in marg from [illegible] up to [illegible] in line 5 V1 D1 3 [illegible] (for [illegible]) —M4 om l 4 —(l 4) D1 -शोषि (for -शोषि) B2 [illegible], D5 [illegible] (by pm), D4 7 [illegible] (for [illegible]) —(l 5) M4 [illegible] (for प्रेत्येह) D4 7 [illegible] —(l 6) B3 [illegible] (for [illegible]) Ñ1 V1 D1–3 5 M4 [illegible], D4 7 [illegible] (D7 [illegible]) (for [illegible]) Ñ1 V1 D1–5 7 [illegible], M4 [illegible] (for [illegible]) V1 D1 3 M4 [illegible] D2 4 5 7 [illegible] (for [illegible])]

26 a) Ś1 Ñ V1 B Dt1 D1–7 M4 तु (for हि) B1 3 D1 3 [अ]पचित, T1 [अ][illegible] (for [अ]पचितिं) Ś1 D6 मातु (for भ्रातु) —c) Dg1 वधिनो, T2 G2 3 M1 2 वर्धनीं, Ck as in text (for वर्धनं) T3 [illegible] [illegible], G1 वर्धनन्यशसा चापि, M3 [illegible] [illegible]श्चापि —For 26cd, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1766* धर्मस्य चायशसो लोके करिष्याम्यपमार्जनम् ।

[D2 5 7 वा (for च) V1 D1–5 [illegible], B1 [illegible] (for [अ]यशसस्त्वम) M4 [illegible] (for the post half)]

27 a) Dd1 G1 आनयित्वा तु (G3 च), Cm g k as in text (for आनाययित्वा) Dg1 Dt1 T2 Ct आनाय्य (Dg1 °नीय) च महाबाहु —b) Dg1 Dt1 T2 कोसलेन्द्र (for कौसल्याया). Dg1 Dt1 T1 2 G3 M3 महाद्युत (for °द्युतिम्) —For 27, Ś1 Ñ (Ñ1 missing cf v l 1058*) V1 B D1–7 M4 subst and read after 1736*

1767* विज्ञाप्य रघुशार्दूल राम भ्रातरमग्रजम् ।
वत्स्याम्यहं वने घोरे नव वर्षाणि पञ्च च ।
पितुर्नियोगाद्भ्राता मे रामो राजा भविष्यति ।

[(l 1) V1 D1 3 4 7 नर- (for रघु) Ñ2 B3 राघवम् (for भ्रातरम्) —(l 2) D3 वश्यामह (corrupt) (for वत्स्याम्यह) Ś1 D6 वन (for वने) D6 घोर (for घोरे) Ñ2 B1 3 4 वने (Ñ2 °न [sic]) वत्स्याम्यह (by transp) घोरे (for the prior half) D6 transp नव and वर्षाणि —(l 3) V1 D3

इति नाग इवारण्ये तोमराङ्कुशचोदितः ।
पपात भुवि संक्रुद्धो निःश्वसन्निव पन्नगः ॥ २८

संरक्तनेत्रः शिथिलाम्बरस्तदा
विधूतसर्वाभरणः परंतपः ।
बभूव भूमौ पतितो नृपात्मजः
शचीपतेः केतुरिवोत्सवक्षये ॥ २९

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे अष्टषष्टितमः सर्गः ॥ ६८ ॥

M4 भ्रातुश्च (for भ्राता मे) D2 5 7 राज्ये (for राजा) V1 D1 3 M4 रामो राज्य करिष्यति (for the post half)]

—Thereafter Ñ2 cont l 5-6 of 1732*

—After 27, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

1768* न ह्यह पापसकल्पे पापे पाप त्वया कृतम् ।
शक्तो वारयितु पौरैरश्रुकण्ठैर्निरीक्षित ।
सा त्वमग्नि प्रविश वा स्वय वा विश दण्डकान् ।
रज्जु बद्ध्वाथवा कण्ठे न हि तेऽन्यत्परायणम् ।
अहमप्यवनीं प्राप्ते रामे सत्यपराक्रमे । [5]
कृतकृत्यो भविष्यामि विप्रवासितकल्मष ।

[(l 1) G2 ननु (for न हि) T2 -सकल्प (for °ल्पे) —M3 damaged from कृतम् in l 1 up to शक्तो in l 2 —(l 2) T1 निरीक्षित (for °त) —(l 3) T2 दडक T1 transp विश and दण्टकान् —(l 4) Dd1 बद्धा यथा कठे, Dm1 बद्धाथ कठेन, T1 G2 M2 बद्धा न वा कठे, T3 G3 Cg बधान वा(G3 व्य [sic]) कठे (for बद्धाथवा कण्ठे) —(l 6) G1 भविष्याम]

28 [a]) Cv tp [ना]रण्यस्, Cg as in text (for [अ]रण्ये) ❀ Cm अारण्यो नाग इति वा पाठ । ❀ —[b]) Dg1 Dt1 Ct -तोदित, Cv r m g as in text (for -चोदित) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 सहसा बधन(D4 7 विह्वलो) गत (D2 °त) —[c]) Cv स क्रुद्ध, Cr m g t सक्रुद्ध (as in text) —[d]) Dt1 Dd1 T G M1-3 Cv r m निश्वसन्, Cg as in text (for नि°) —For 28[cd], Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst.

1769* नि श्वस्योष्ण सुदु खार्तो रुरोद भरतस्तदा ।

[V1 D1 3 M4 दु खतप्तो (for सुदु खार्ता) Ñ1 D2 4 5 7 नि श्वसन्दु खसतप्तो (for the prior half)]

29 [a]) Dt1 Dd1 Dm1 तथा (for तदा) —For 29[ab], Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

1770* सरब्धनेत्र शिथिल क्रियासु
प्रमुक्तशुभ्राभरणाम्बरस्रक् ।

[(l 1) M4 सरक्त- (for °ब्ध-) D4 7 चपल (शिथिल) V1 D1 3 M4 शिथिलेंद्रिय स(D1 °य सन्, M4 °यस्तु), D2 5 चपलेंद्रियान्स (D5 °यात्) (for शिथिल क्रियासु) —(l 2) Ś1 D6 सत्यक्त-, V1 D1 प्रशस्त, B2 वि°, D2 5 प्रभूत-, D3 प्रध्वस्त- (for प्रमुक्त-) Ñ2 B3 -शुभ, B1 -मुद्रा-, D2 5 वस्त्र (for -शुभ्र) Ñ1 -स्वाभरण (sic), B1 [आ]स्त° (for -[आ]भरण-) V1 -[अ]बरश्च (for -[अ]म्बरस्रक्) D4 7 प्रभूतबुद्धि कृपणातिदु खी, M4 प्रशस्तशुभ्राभरणश्च य पुरा]

—[d]) D2 [उ]दय-, D5 °दक (for [उ]त्सव-) G3 damaged for -क्षये D4 7 शचीपतिर्दैत्यहतप्रभाव

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 भरतविलाप (B4 [before corr] °शपथ), D2 5 भरतपर्वणि सुरभ्युपाख्यान(D2 भरतकोप), D4 7 सुरभ्युपाख्यान —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 4 D3 6 om, Ś1 80, Ñ2 V1 B3 D7 M4 76, B2 64, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 74, D1 132, D2 5 79, D4 75 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, T2 with श्रीरामचन्द्राय नम, G with श्रीरामाय नम

६९

तथैव क्रोशतस्तस्य भरतस्य महात्मनः।
कौसल्या शब्दमाज्ञाय सुमित्रामिदमब्रवीत् ॥ १

आगतः क्रूरकार्यायाः कैकेय्या भरतः सुतः।
तमहं द्रष्टुमिच्छामि भरतं दीर्घदर्शिनम् ॥ २

69

☞ For the sequence of Sargas in Ś1 Ñ V1 B D1–7 cf note before 2 68 1 —Before 1, Ś1 Ñ (Ñ1 repeats l 9–14 after 13) V1 B D1–7 M4 ins

1771* गर्हयन्नेव जननीं दु खशोकाकुलेन्द्रिय ।
भरतोऽवेक्ष्य शत्रुघ्नमिद वचनमब्रवीत्।
अनीश्वरोऽय पुरुष सुखदु खाश्रये मत ।
विकर्षत्यवश ह्येन कृतान्त सुखदु खयो ।
अहो कृतान्तो बलवान्येन सर्वगुणान्वित ।
सुखार्हस्त्ववशो रामो बलाद्दु खे नियोजित ।
पुत्रशोकपरिद्यूना भर्तृव्यसनकर्शिताम्।
कौसल्यामेहि सहितो मया पश्याद्य दु खिताम्।
गर्हित चायशस्य च कर्म मात्रा कृत मम।
यदिद तद्विपश्यामि कृतान्तकृतमेव हि।
शत्रुघ्न स्त्री पुमान्वापि कृतान्तबलमोहित ।
सुविपश्चिदपि प्राप्त न वेत्त्यात्महिताहितम्।
कृतान्तमोहिता माता मम शत्रुघ्न कैकयी।
इद कृतवती पाप सर्वलोकविगर्हितम्।
इद तु मे महद्दु ख शत्रुघ्न हृदि वर्तते।
किं नु वक्ष्यामि कौसल्यामिति मातृविदूषित ।
इत्युक्त्वा भरतो वाक्य शत्रुघ्नसहितस्तदा।
रुरोदार्तस्वरेणोच्चै पूरयन्निव तद्गृहम्।

[(l 1) Ñ1 D6 विगर्हयन्नेव (hypm), D2 4 7 विगर्हन्नेव (for गर्हयन्नेव) B2 कैकेयीं, B4 रजनीं (for जननीं) M4 -[ई]क्षण (for [इ]न्द्रिय) Ñ1 D2 4 5 7 शोकपर्याकुलेक्षण (for the post half) —(l 2) Ś1 Ñ2 D2 4–7 वीक्ष्य (for ऽवेक्ष्य) M4 भरतो वाक्यकुशल शत्रुघ्नमिदमब्रवीत् —(l 3) Ñ1 damaged for रोऽय पुरुष सुख —(l 4) Ś1 B2 D6 M4 कर्षयत्य(M4 कर्षत्यव)वश तेन, B1 3 4 कर्षत्यवश्य(B4 °श)मेवेन, (for the prior half) —(l 6) Ñ2 B1 3 4 हि, V1 B2 D2 3 5 दु- (for दु) Ś1 Ñ1 V1 (also) D2 3 6 M4 दुःखेन योजित —(l 7) Ś1 -परिदीना, Ñ2 -परा दीना, V1 -परि- ना, D2 -परिपूर्णा, M4 -परिम्लूना (for -परिद्यूना) —(l 8) B1 एव (for एहि) D. 7 पश्याद्य भृशदु खिता (for the post half). —(l 9) D2 4 वा (for first च) Ś1 Ñ1 D6 कष्ट (for कर्म) Ñ1 damaged from कर्म up to हृदि व in l 15 —(l. 10) B. तद् (for यद्) V1 D1 3 प्रपश्यामि(D3 °म), B1 2 4 D2 6 हि प°, M4 प्रशास्यामि (for विप°) M4 °विहित कृत (for the post half). —(l 11) B3 न (for वा). M4 -विनिर्मोहित —D1 reads l 12 in marg. —(l 12) B1 स्व, B3 अ- (for सु). —Ñ1 (second time) damaged from न वेत्त्यात्म up to पाप in l 14 D2 भवेति (sic) (for न वेत्ति) —(l 13) D4 7 transp मम and शत्रुघ्न V1 D1 माता मम च(D1 न मम)शत्रुघ्न कैकेयी भर्तृनाशिनी (D1 पापनिश्चया) —(l 14) D1 येद्, D2 4 5 7 लोभात्, D6 इय (for इद) —(l 15) D1 om from हृदि up to वाक्य in l 17 M4 एव (for इद) B2 मे नु-, D4 7 हि मे, D5 तु नु- (for तु मे) —(l 16) V1 D4 तु (for नु) D2 मन्त्रो (corrupt), D3 5 मात्रा (for मातृ-) Ś1 D6 पुत्रशोकेन दु खिता, V1 अतिमात्र विलपित , D4 7 अतिमात्रेण दु खिता (for the post half) —(l 18) Ñ V1 B D3 4 7 M4 -स्वनेन (for -स्वरेण) B4 त (for तद)]

—Before 1, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1772* दीर्घकालात्समुत्थाय सज्ञा लब्ध्वा स वीर्यवान्।
नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्या दीनामुद्वीक्ष्य मातरम्।
सोऽमात्यमध्ये भरतो जननीमभ्यकुत्सयत्।
राज्यं न कामये जातु मन्त्रये नापि मातरम्।
अभिषेक न जानामि योऽभूद्राज्ञा समीक्षित ।
विप्रकृष्टे ह्यह देशे शत्रुघ्नसहितोऽवसम्।
वनवास न जानामि रामस्याह महात्मन ।
विवासन च सौमित्रे सीतायाश्च यथाभवत्।

[Dm1 begins with ॐ, M1 श्रीरामचन्द्राय नम M2 श्रीरामाय नम —(l 1) G1 2 -काल, Cm g as above (for -कालात्) Dm1 T1 3 G1 2 M1 च (for स) —(l 3) M1 अभिकुत्सयत् (sic), Cr m g k t अभ्यकुत्सयन् (as above) —G2 repeats consecutively l 4–5 —(l 4) Dm1 G2 M1 जातु, G1 न तु (for नापि). —(l 5) G3 damaged for योऽभू Dd1 Dm1 समीहित , Cr m g k t समीक्षित (as above) —(l 6) G3 विप्रकृष्टो Dt1 [S]भव, T2 वसन् (for ऽवसम्) —(l 8) Dd1 Dm1 वनवास K(ed) Cg वा (for च) Dg1 marg, T2 भवे (sic) (for [अ]भवत्)]

1 [a]) Ś1 D6 तत्र श्रुत्वा तदा नाद, Ñ1 V1 तस्य श्रुत्वार्तनाद तु (V1 om तु [subm]), Ñ2 B D1 श्रुत्वा तस्यार्तनाद च, D2–5 7 M4 तस्य श्रुत्वा चार्त(D2 ह्यार्त, D3 °त्यार्त, D5 तथा, M4 °थार्त)नाद —[c]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 रुदतस्तस्य(Ñ1 V1 D1 3 5 M4 °त्र) कौसल्या —[d]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G1 2 M1–3 चेदम् (for इदम्)

2 Ñ1 damaged for 2 —[a]) B4 आगत (sic), Cr m g आगत (as in text) Ś1 Ñ2 B D6 क्रूर(Ś1 D6 °ध)-मिण्या, V1 D1 3 °कर्माया, D2 4 5 7 सु(D2 तु)नृशसाया (for क्रूरकार्याया). —[b]) G3 कै*.. —[c]) D7 यमह D2 प्रष्टुम् (for द्रष्टुम्) —[d]) Ś1 B3 4 Dm1 D3 5 T3 Cr दीर्घदर्शन, Cm.g k.t दीर्घदर्शिनं (as in text).

एवमुक्त्वा सुमित्रां सा विवर्णा मलिनाम्बरा ।
प्रतस्थे भरतो यत्र वेपमाना विचेतना ॥ ३

स तु रामानुजश्चापि शत्रुघ्नसहितस्तदा ।
प्रतस्थे भरतो यत्र कौसल्याया निवेशनम् ॥ ४

ततः शत्रुघ्नभरतौ कौसल्यां प्रेक्ष्य दुःखितौ ।
पर्यष्वजेतां दुःखार्तां पतितां नष्टचेतनाम् ॥ ५

भरतं प्रत्युवाचेदं कौसल्या भृशदुःखिता ।
इदं ते राज्यकामस्य राज्यं प्राप्तमकण्टकम् ।
संप्राप्तं बत कैकेय्या शीघ्रं क्रूरेण कर्मणा ॥ ६

प्रस्थाप्य चीरवसनं पुत्रं मे वनवासिनम् ।
कैकेयी कं गुणं तत्र पश्यति क्रूरदर्शिनी ॥ ७

क्षिप्रं मामपि कैकेयी प्रस्थापयितुमर्हति ।
हिरण्यनाभो यत्रास्ते सुतो मे सुमहायशाः ॥ ८

---

3 ^{a}) G3 उक्ता (sic) Dt1 ता (for सा) —^{b}) Dd1 Dm1 विवर्ण- (for °र्णा) Dg1 T1 2 G3 M2 3 कृशा (for -[अ]म्बरा) Dt1 विवर्णवदना कृशा —For 3, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1773* इत्युक्त्वा दुःखसंतप्ता कौसल्या करुणं वचः ।
प्रतस्थे भरतं द्रष्टुं सुमित्रासहिता तदा ।

[(l 1) B2 सपत्ना (for -संतप्ता) —D3 om (hapl) from l 2 up to 4^{b} —(l 2) D6 reads from सुमित्रा up to 4^{b} in marg B4 -सहितस् (sic) D2 4 7 कौसल्या स्वा(D2 स)न्निवेशनात् (D2 °न) (for the post half)]

4 D2 om 4, D3 om and D6 reads in marg 4^{ab} (for both cf v l 1773*) —^{a}) Dg1 Dt1 T2 G3 M2 3 राजात्मजस् (for रामानुजश्) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 स चापि भरतः श्रीमान् —^{b}) V1 D1 6 M4 त्वरन् , G M1 3 C*tp* ततः , Cr as in text (for तदा) —^{c}) Dt1 Dd1 T2 Ck t येन, G2 M1 यावत् , G3 M2 तावत् , Cg as in text (for यत्र) —For 4^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1774* प्रतस्थे दुःखिता द्रष्टुं कौसल्या स्वनिवेशने ।

[D6 reads the post half in marg Ś1 मातर (for दुःखिता) M4 मातरं (for कौसल्या) Ñ1 B2 D1 3 5 M4 स्वे (for स्व) D4 7 स्वान्निवेशनात्]

5 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B Dg1 D1–7 M4 भरतशत्रुघ्नौ (by transp) —^{b}) Ñ2 B1 3 4 D1 3 M4 दुःखिता, V1 राघवौ (for दुःखितौ) —^{c}) Dd1 Dm1 T3 G1 परिष्वजेता, G3 × ष्यजेता —For 5^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1775* दूरादपि प्रणम्योभौ दुःखार्ताविभिपेततुः ।
तौ परिष्वज्य कौसल्या शत्रुघ्नभरतौ तदा ।

[(l 1) Ñ1 D2 4 7 अथ, V1 एव, B2 D1 3 M4 अभि- (for अपि) D2 [अ]स्य, D4 7 [अ]श्रु- (for [उ]भौ) Ś1 दुःखार्ताम्, D3 भयार्तावु (for दुःखार्तावु) D1 अभ्यपेततु, D3 अभ्युपेयतुः —(l 2) D5 -सहितौ (for -भरतौ) Ś1 Ñ B D6 उभौ (for तदा)]

—After 5, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1776* रुदन्तौ रुदतीं दुःखात्समेत्यार्यां मनस्विनीम् ।

[M3 रुदत Dg1 Dt1 G1 3 M1–3 रुदती (for °तीं) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 G3 M3 Ct समत्यार्या मनस्विनी (for the post half)]

6 ^{f}) M1 घोरेण, Cv m g t as in text (for क्रूरेण) —For 6, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1777* परीता तेन दुःखेन रुरोद भृशदुःखिता ।
उवाच चैनं प्रणतमुत्थाप्य भयविह्वलम् ।
रुदती वाक्यमेतत्सा कौसल्या परुषाक्षरम् ।
दिष्ट्या ते राज्यकामेन प्राप्तं राज्यमकण्टकम् ।
कैकेय्या ते स्वयं मात्रा कैतवेनाभियाचितम् । [5]

[(l 1) Ñ1 damaged Ś1 V1 B2 D6 परितापेन (for परीता तेन) —(l 2) D2 4 5 7 भरतम् (for प्रणतम्) D2 transp उवाच and उत्थाप्य D2 4 5 7 निशश्वासोरगी यथा (for the post half) Ñ1 दुःखा (illeg) भरत विज्ञायातीव विह्वल —(l 3) V1 D1–5 7 रुदमानमिदं वाक्य (for the prior half) B2 परुषाक्षरा —(l 4) B2 काले च (for कामेन) —(l 5) Ś1 Ñ1 D2 4–7 दत्तं (for मात्रा) Ś1 D6 भर्तारं त्ववहन्य(D6 °त्य)हि, D2 4 5 7 भर्तारमवमन्य हि (for the post half)]

7 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 प्रव्राज्य (for प्रस्थाप्य) —After 7^{a}, Ñ2 B3 ins

1778* पुत्रं मेऽनपकारिणम् ।
लक्ष्मणेन समं कृत्वा

—^{b}) Ñ1 B1 4 पुत्रं Ś1 Ñ1 V1 D1–7 [ऽ]नप(Ś1 नय, D4 5 7 नाप)कारिण, B4 °वासित, Dd1 Dm1 T3 G1 M2 Ct वनचारिण (for °वासिनम्) —^{c}) G3 > यी (damaged) G3 M3 तु, Cg k t as in text (for कं) —^{d}) T3 G1 M2 पश्यती, Cg k t पश्यति (as in text) G1 पाप- (for क्रूर) Dd1 Dm1 -दर्शना —For 7^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1779* केन युक्तार्थयोगेन कैकेयी जननी तव ।

[B4 पुत्र (for युक्ता) Ñ2 B3 [अ]नु- (for [अ]र्थ-) D3 illeg for ननी तव]

8 ^{a}) Ñ1 damaged from मपि up to गतो in 1780* B सीता वाप्यथ केनेय —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 प्र(D3 प्रा)व्रा(Ñ2 °व्र)जयितुम् (for प्रस्थाप°) —^{d}) Dg1 पुत्रो मेस्तु (for सुतो मे सु-) T3 (gloss) हिरण्यनाभग्रहणं शरीरस्योपलक्षणं —For 8^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

अथवा स्वयमेवाहं सुमित्रानुचरा सुखम् ।
अग्निहोत्रं पुरस्कृत्य प्रस्थास्ये यत्र राघवः ॥ ९
कामं वा स्वयमेवाद्य तत्र मां नेतुमर्हसि ।
यत्रासौ पुरुषव्याघ्रस्तप्यते मे तपः सुतः ॥ १०
इदं हि तव विस्तीर्णं धनधान्यसमाचितम् ।
हस्त्यश्वरथसंपूर्णं राज्यं निर्यातितं तया ॥ ११
एवं विलपमानां तां भरतः प्राञ्जलिस्तदा ।
कौसल्यां प्रत्युवाचेदं शोकैर्बहुभिरावृताम् ॥ १२
आर्ये कस्मादजानन्तं गर्हसे मामकिल्बिषम् ।
विपुलां च मम प्रीतिं स्थिरां जानासि राघवे ॥ १३

1780* यत्र मे दयित पुत्रो गतो राम सलक्ष्मण ।

[Ñ1 damaged up to गतो Ñ2 B1-3 यथा, B4 यदि (for यत्र)]

9 ᵃ) Ñ2 B तथाद्य D2 3 5 [ए]तत्, D4 7 [इ]ह (for [अ]ह) —ᵇ) V1 D1 सुमित्रासहिता Ś1 D6 वने, Ñ V1 B D1 M4 वन, D4 5 7 ह्यहं (for सुखम्) D2 3 सुमित्रानुचरास्म्यहं (sic) —Dd1 reads 9ᶜᵈ in marg —ᵈ) Dt1 येन (for यत्र) —For 9ᶜᵈ, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

1781* यास्यामि यत्र रामोऽसौ गत सीतासहायवान् ।

[Ñ1 V1 D1-5 7 M4 गमिष्ये D3 येन (for यत्र) Ñ1 B2 वे (for ऽसौ) Ñ1 damaged from सहायवान् up to स्वयमे in 10ᵃ]

10 Ñ1 damaged up to स्वयमे (cf v l 1781*) —ᵃ) B1 राम (for काम) D4 ह्यहम् (for स्वयम्) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 त्व (for [अ]द्य) —ᵇ) B2 नय, D5 यत्र (for तत्र) Ś1 Ñ V1 B1 3 4 D1-7 नय पुत्रक, B2 तत्र पुत्रक G3 नेतुम : (damaged) —ᵈ) Cr m g k as in text, Ct तप्स्यते (for तप्यते) Dt1 तप्स्यते मे सुतस्तप , T1 पुत्रो मे तप्यते तप —For 10ᶜᵈ, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

1782* तपस्तप्यति यत्रासौ पुत्रो मे पितुराज्ञया ।

[Ś1 D6 तपति, Ñ1 D4 M4 तप्स्यति (for तप्यति)]

11 ᵇ) G3 M3 -समाहित, Cr m g k t as in text (for °चितम्) —ᵈ) I2 निर्याचित Dd1 Dm1 तथा, T1 मया, T2 (before corr) त्वया, Cg as in text (for तया)
—For 11, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

1783* इद त्व धनरत्नाढ्य चतुरङ्गबलान्वितम् ।
पित्रा निसृष्ट कल्याण राज्य प्राप्नुह्यभीप्सितम् ।

[(l 1) Ñ2 B3 4 तु, D2 (marg) स्व , M4 ते (for त्व) D3 -धान्य च, D4 -रत्न च (for -रत्नाढ्य) G (ed) बलान्वित (for °तम्) —(l 2) Ñ B1-3 [अ]भिसृष्ट, B4 वि°, D1 [अ]ति° (for निसृष्ट) Ś1 Ñ1 D2 3 6 कल्याण (for °ण) D4 आप्नुहि (for प्रा°) Ś1 Ñ2 B वाञ्छि , D6 वाञ्छित (for [अ]भीप्सितम्) M4 राज्य निहतकण्टक (for the post half)]
—After 11, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1 2 ins

1784* इत्यादिबहुभिर्वाक्यैः क्रूरैः सभर्त्सितोऽनघ ।
विव्यथे भरतोऽतीव व्रणे तुद्येव सूचिना ।
पपात चरणौ तस्यास्तदा सभ्रान्तचेतन ।
विलप्य बहुधासज्ञो लब्धसज्ञस्तदाभवत् ।

[(l 1) G1 सभाषितो (sic), Cg k t सभर्त्सितो (as above) —(l 2) Dg1 reads सूचिना in marg —(l 3) G3 damaged for भ्रान्तचे —(l 4) G3 M2 बहु नि सज्ञो ❀ Cg बहुधासज्ञ इत्यत्र असज्ञ इति पदच्छेद । ❀ So also Ct T1 2 G3 M2 तत स्थित (M2 °स्तत) (for तदाभवत्)]

12 ᵃ) Ś1 Ñ2 V1 B1-3 D1 6 M4 इति, M3 क्षिप्र (for एव) Ś1 Ñ V1 B3 4 Dg1 D1-7 M4 ला(Dg1 वि, D2 आ)लप्य(Ñ2 D4 °प)माना, G3 M3 प्रलपमाना, Cr g k t as in text (for विलप°) D2 3 5 तु —ᵇ) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 कौसल्या भरतस् , Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1-3 प्राजलिर्भरतस् (by transp) V1 D1 तत , Dd1 Dm1 G1 2 M1 स्थित (for तदा) —For 12ᶜᵈ, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

1785* प्राञ्जलि प्रणतो वाक्यमिदं प्रश्रितमब्रवीत् ।

[Ś1 Ñ D4 6 7 प्रय(Ñ °स [sic])तो, V1 प्रणतो भूत्वा (hypm) (for प्रणतो) Ñ1 V1 D1 प्रसृतम्, D2 अश्रुतम्, D4 7 प्रथितम् , M4 मातरम् (for प्रश्रितम्)]

—Thereafter Ś1 Ñ2 B D6 M4 read an addl colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ2 B D6 भरतोपालम्भ —*Sarga no.* (figures, words or both) B1 4 D6 om , Ś1 82, Ñ2 M4 78, B2 3 77 —D6 concludes with रामाय नमः. —Thereafter, Ś1 Ñ2 B D6 M4 cont

1786* तामेव ब्रुवती दीना कौसल्या राममातरम् ।
कृताञ्जलिरुवाचेद भरतो बाष्पगद्गदम् ।

[(l 1) Ś1 B1 4 तामेव, M4 एव ता (by transp) Ñ2 B1 3 रुदती (for ब्रुवती). M4 पुत्रगृद्धिनीं —(l 2) B2 -गद्गद , M4 -विह्वल (for गद्गदम्)]

13 Ñ1 illeg up to गर्हसे in ᵇ —ᵃ) Ś1 Ñ2 B D1-7 अजानन्ती, M4 अजानाना, Cr m g k t as in text (for °नन्त). —ᵇ) M3 अर्हसे (for गर्हसे) Ś1 Ñ B Dt1 D2-7 अकल्मष. —ᶜ) Ś1 Ñ V1 B D2-7 M4 हि (for च) D1 विपुला हि मम प्रीति —ᵈ) Dd1 T1 M3 Ct स्थिता, D1 स्थिरा (for °रा) Dd1 जानामि, D4 जानीहि, Ct as in text (for जानासि)
—After 13, Ś1 D6 ins

1787* वेदाश्चिन्दति साङ्गान्स ब्राह्मणाश्च विशेषत ।

—After 13, Ñ1 repeats erroneously (damaged from प्राप्त in l 12 up to पाप in l 14) l 9-14 of 1771*

कृता शास्त्रानुगा बुद्धिर्मा भूत्तस्य कदाचन ।
सत्यसंधः सतां श्रेष्ठो यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ १४
प्रैष्यं पापीयसां यातु सूर्यं च प्रति मेहतु ।
हन्तु पादेन गां सुप्तां यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ १५
कारयित्वा महत्कर्म भर्ता भृत्यमनर्थकम् ।
अधर्मो योऽस्य सोऽस्यास्तु यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ १६

परिपालयमानस्य राज्ञो भूतानि पुत्रवत् ।
ततस्तु द्रुह्यतां पापं यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ १७
बलिषड्भागमुद्धृत्य नृपस्यारक्षतः प्रजाः ।
अधर्मो योऽस्य सोऽस्यास्तु यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ १८
संश्रुत्य च तपस्विभ्यः सत्रे वै यज्ञदक्षिणाम् ।
तां विप्रलपतां पापं यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ १९

14 Ñ1 om 14[ab] —[a]) Ñ2 B3 D1–5 7 मात , B1 2 कि तु (B2 नु), B4 Dt1 Dd1 Dm1 T1 Ct कृत-, Cv r m g k as in text (for कृता) —[b]) G1 damaged for भूत्तस्य क V1 D1 दुरात्मन (for कदाचन) B1 (marg also as in text) 4 मा भून्मे दे (B4 हि) वि सर्वश —[c]) D1 सत्यधर्मभृता (for °संध सतां) —[d]) Ñ1 रामो मते, V1 B3 4 D6 (before corr) [आ]र्योनुमतो (for [आ]र्योऽनुमते) —After 14, G3 reads 17

15 B4 M4 om (hapl) from 15 up to l 2 of 1788* and 16 respy —[a]) Dg1 Dd1 Dm1 T2 M1 Cr m g प्रेष्य, D6 प्रेष्या, Cv k t as in text (for प्रैष्य) Ś1 Ñ B1–3 D2–5 7 प्रे (Ñ B1 2 प्रे) ष्या (D5 °ष्यी [sic]) पापीयसीं यातु, V1 प्रेक्ष्य तूदयने सूर्यं, D1 प्रेष्यात्प्रेष्यतरो भूयात्, M3 प्रेष्यता पापिना यातु —[b]) V1 D3 सूर्यं तु, D1 स सूर्यं, D4 7 G3 सूर्यस्य (G3 °-) (for सूर्यं च) V1 मेहत (sic), D3 हेमतु (meta) (for मेहतु) —[c]) M3 ह न (for हन्तु पादेन) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D1 6 पादेन हन्या (B1 न्या [sic]) द्गा (V1 °त्स) सुप्ता, Ñ1 D2–5 7 पादेन गा च (D3 न [sic]) स्पृशतु (D2 4 7 स्पृशतु वा) —[d]) V1 B3 [ऽ]नुमतो (for ऽनुमते) D3 मत —After 15, Ś1 Ñ V1 B (B4 after 14 [owing to omission]) D1–7 ins

1788* उच्छिष्ट सस्पृशतु गामग्निं ब्राह्मणमेव च ।
स निन्दतु गुरु चैव यस्यार्योऽनुमते गत ।
सखिभार्यां गुरोर्भार्यां मनसा सोऽभिपद्यताम् ।
गन्तु पापमति पापो यस्यार्योऽनुमते गत ।

[B4 om l 2, D2 4 5 6 7 om (hapl) l 1–2 —(l 1) Ś1 D6 म स्पृशतु, V1 सस्पृशेद्यो (for सस्पृशतु) B1 D1 उच्छिष्ट सस्पृशेद्वावम् (for the prior half) Ñ2 B3 तु (for च) —(l 2) Ñ1 illeg up to चै Ñ2 गुरूञ् (for गु०) Ñ2 [ऽ]नुमतो (for °ते) —(l 3) Ś1 D6 [ऽ]भिपद्यता, D1 [ऽ]भिमन्यतु (for ऽभिपद्यताम्) —(l 4) Ñ2 त तु (sic) (for गन्तु) Ś1 D6 जतुष्वपमति पापो (for the prior half)]

16 M4 om 16 (cf v l 15) Ś1 D2–7 transp 16 and 18 B2 repeats 16 after transp 16[ab] and 16[cd] D3 illeg for [a] —[b]) Ś1 Ñ B2 (first time)–4 D1 4–6 भर्तृ (Ś1 °र्त्वा, Ñ2 D4 °त्कान्, D1 6 °र्ता [as above]) भृत्यान्नि (D1 °नन) र्थकान् (Ñ B2 [first time]–4 D1 °क), B2 (second time) भृत्यान्हन्यान्निरर्थक, D2 7 भृत्यान्भक्त्या (D7 भक्तान्भृत्या) न्निरर्थयान —[c]) V1 B2 (first time) D1 3 यस्य (D1 य स) तस्य, Dd1 Dm1 तस्य यस्य, T3 G1 2 यस्तु सोस्य, Cv m g k t as in text (for योऽस्य सोऽस्य) Ś1 Ñ V1 B3 4 D4–7 किल्बिष समवाप्नोतु (B4 D5 °ति), B2 (second time) किल्बिष च समाप्नोतु —[d]) B4 [ऽ]नुमतो (for °ते) —After 16, D1 ins 1799* and 1800*

17 V1 T3 om (hapl) 17–18 G3 reads 17 after 14 —[a]) D4 7 प्रति- (for परि-) Ś1 Ñ2 B2–4 D1–7 M4 पालयमानाय (for °नस्य) —[b]) Ś1 B2 3 D1–7 M4 राज्ञे, B4 राज्ये (for राज्ञो) D3 पूर्ववत, G1 पुत्रक (corrupt) (for पुत्रवत्) —[c]) Dd1 Dm1 G3 Cg त, Cv as in text, Cr m तद् (for तु) Ś1 Ñ2 B2–4 D1–7 M4 तस्मै स (B4 तद्, D4 6 7 स, D5 हि) द्रुह्य (D6 °ह) ता पापो, M3 तत (damaged) ता पापो —[d]) B4 [ऽ]नुमतो (for °ते) —After 17, D1 ins 1792* and 1798*

18 V1 T3 om 18 (cf v l 17) Ś1 D2–7 transp 16 and 18 —[a]) B2 D1 वलि, D7 बल- (for बलि-) D1 षडशम् (for षड्भागम्) D3 illeg from मुद्धृत्य up to प्रजा in [b] Ś1 D2 5 6 7 आदाय, M4 उत्सृज्य (for उद्धृत्य) D4 बलषड्भागमादाय —[b]) Ś1 Ñ B2–4 D1 2 4–7 राज्ञश्च (for नृपस्य) Ct [अ]रक्षितु (for [अ]रक्षत) —[c]) T2 M2 4 यस्य, G1 2 M1 यस्तु (for योऽस्य) G1 2 M4 तस्य (for सोऽस्य) Ś1 Ñ B2–4 D1–7 किल्बिष समवाप्नोतु (Ś1 °ति) —[d]) B4 [ऽ]नुमतो, Dg1 [ऽ]नुगते (for ऽनुमते) Dg1 मत —After 18, Dm1 ins राम, D1 ins 1801*

19 [a]) V1 अङ्गीकृत्य, B2 प्रतिश्रुत्य (for संश्रुत्य च) B2 (marg also) च धन्विभ्यो (for तपस्विभ्य) —[b]) Ś1 B3 4 D6 यज्ञे वै, Ñ1 B2 D4 5 7 यज्ञे (D4 °ज्ञि) यो (D5 °या), V1 D1–3 M4 यज्ञे (D1 °ये) ष्टा (for सत्रे वै) D1 गुरु (for यज्ञ-) —[c]) Ś1 Ñ B2–4 D1–6 स, D7 स- (for ता) Ś1 Ñ2 B2 3 D2–7 विप्र (Ś1 °प्रं, D2 °प्रो) लु (Ś1 D4 °ल) भता (D4 7 °त) V1 सरित्प्रात्युभ्यता (sic), D1 स विप्रो लुपत (sic) (for ता विप्रलपता) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1–3 5 6 M4 पापो (for पाप) —[d]) V1 B4 [ऽ]नुमतो (for ऽनुमते) —After 19, B2 D4 7 ins 1790*

771 हस्त्यश्वरथसंबाधे युद्धे शस्त्रसमाकुले ।
मा स्म कार्षीत्सतां धर्मं यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ २०
उपदिष्टं सुसूक्ष्मार्थं शास्त्रं यत्नेन धीमता ।
स नाशयतु दुष्टात्मा यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ २१

पायसं कृसरं छागं वृथा सोऽश्नातु निर्घृणः ।
गुरूंश्चाप्यवजानातु यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ २२
पुत्रैर्दारैश्च भृत्यैश्च स्वगृहे परिवारितः ।
स एको मृष्टमश्नातु यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ २३

20 B2 D4 om (hapl) 20–21, V1 D1 7 om (hapl) 20 G3 transp 20 and 21 —a) D2 -समाध; D3 -सद्युद्धे (for सबाधे) —b) B3 सूर्ये (sic) G1 शत्रु- (for शस्त्र) —c) Ś1 Ñ2 B1 3 4 D2 3 5 6 M4 कर्म (for धर्मं) —d) B4 [ऽ]नुमतो

21 B2 D4 M4 om (hapl) 21 (for B2 D4, cf v l 20) G3 transp 20 and 21 —a) M3 उपविष्ट (sic), Cr m g उपदिष्टं (as in text) B4 D2 स-, D6 G1 तु, Cr m g t as in text (for सु-) —b) M3 damaged for शास्त्र यत्नेन D2 हित (for शास्त्र) Ś1 Ñ2 V1 B1 3 4 D1 6 तत्त्वेन, D2 3 5 7 प्राज्ञेन (for यत्नेन) B4 धीमता (for °मता) —c) M3 damaged Dg1 नाशयति, Cr m g k नाशयतु (as in text) Ś1 D6 तद्धर्मं, Ñ V1 B1 3 4 D1–3 5 7 दुर्मेधा, M3 पापात्मा (for दुष्टात्मा) —d) V1 B4 [ऽ]नुमतो —After 21, D3 ins

1789* निपादाध्ययनात्पाप वेदाज्ञानामु यद्भवेत् ।
द्विजस्य तेन युज्येऽह यस्यार्योऽनुमते गत ।

D3 cont, Ś1 Ñ B1 3 4 D2 5 6 ins after 21, B2 D4 7 ins after 19, whereas D1 ins after 1801*

1790* कृत्ये विवदमानेषु पक्षमाश्रित्य जल्पताम् ।
पाप स समवाप्नोतु यस्यार्योऽनुमते गत ।

[(l 1) B1 हृत्ये (for कृत्ये) B1 2 D3 विवदमाने तु (B2 च) D1 विवादे समनुप्राप्ते (for the prior half) Ś1 D5 6 जल्पत —(l 2) Ś1 Ñ2 B2 D2–6 स पाप (by transp), D1 तत्पाप (for पाप स) D2 समनुप्राप्तो Ñ1 स वै पापमवाप्नोतु, D5 7 पाप समसवाप्नोतु(D5 °ति) (for the prior half) B4 [ऽ]नुमतो]

—After 21, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1791* मा च त व्यूढबाहुम चन्द्रार्कसमतेजसम् ।
द्राक्षीद्राज्यस्थमासीन यस्यार्योऽनुमते गत ।

[(l 1) T3 मा च राम व्यूढबाहु (for the prior half) Dg1 Dt1 T1 2 G3 M3 -भास्कर- (for -[अ]र्कसम-)]
—Thereafter, Dg1 T2 read 25

22 The sequence of st from 22–28 in Ś1 Ñ V1 B D1–7 is 27, 22 (D3 om), 28, 24 (Ś1 V1 B D1 6 om), 26 (Ś1 D6 om), 25 and 23 (om ab) —D3 om (hapl) 22 —a) D1–7 कृशर(D1 °रा) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 मास, M2 3 चाज्य, Cg t as in text (for छाग) —b) Ś1 B D2 4–7 M4 प्राश्नातु, T2 योश्नाति, Cm g k t as in text (for सोऽश्नातु) M2 निर्घृण, M3 om (for निर्घृण) —c) M4 अपि (for चापि) T2 M4 [अ]वजानाति, Cg as in text (for [अ]वजानातु) —d) B4 [ऽ]नुमतो —After 22, Ś1 D6 ins 1799* then cont, Ñ V1 B D2 4–7 ins, while D1 ins after 17, whereas D3 ins after 27

1792* मातर पितर वृद्धमाचार्यं ब्राह्मणं गुरुम् ।
सोऽवमन्यतु दुष्टात्मा यस्यार्योऽनुमते गत ।

[(l 1) Ś1 D6 पितर मातर (by transp) V1 D1–5 7 अतिथि (for मातर) V1 तथा —(l 2) B1 अवमन्यु, D2 5 °त (for सोऽवमन्यतु) Ś1 D6 दुष्टात्मा मन्यतेत, Ñ2 B2–4 अवमन्यता स दुष्टात्मा (hypm) (for the prior half)]
—Thereafter V1 D1 read 1798*

—After 22, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins, M4 ins l 1–2 after l 2 of 1795* and l 3–6 after 1802*

1793* गात्र स्पृशतु पादेन गुरूनपरिवेदेच्च स ।
मित्रे द्रुह्यत सोऽत्यन्त यस्यार्योऽनुमते गत ।
विश्वासात्कथित किंचित्परिवादं मिथ क्वचित् ।
विवृणोतु स दुष्टात्मा यस्यार्योऽनुमते गत ।
अकर्ता चाकृतज्ञश्च त्यक्तात्मा निरपत्रप । [5]
लोके भवतु विद्विष्टो यस्यार्योऽनुमते गत ।

[G3 om (hapl) l 1–2 —(l 1) Dt1 Dd1 Ck t गात्र, T2 G1 2 M1 गा च, M3 गा॰, M4 गात्र, Cv r m g as above (for गात्र) G1 गुरुश्च (hypm) (for गुरून्) Dg1 Dt1 T2 M3 Ct परिवेदेत च, T1 परिवदति च (sic), M2 परिवेदेत्तथा, M4 अभिविन्देत्त च K(ed) Cg परिवदत्स्वय —(l 2) T2 M3 Ck मित्र, T3 M4 मित्र, Cv r m g t as above (for मित्रे) Dt1 Dd1 Dm1 [ऽ]त्यर्थं (for त्यत्न्त) —After l 2, T3 ins 1794*, while M4 reads st 27 and then reads l 21–22 of 1802* —(l 3) M3 damaged for वाद मिथ —(l 4) T1 2 G स (for स) —T2 om (hapl) l 5–st 23 —(l 5) T1 2 कृ॰ (for च). Dt1 Ck t त्यक्तश्च, M3 त्यक्तागिर्, Cv r m g t p (for त्यक्तात्मा) M3 निरपत्रक (sic) —(l 6) Dd1 Dm1 G1 विद्वेष्यो, M4 च द्वेष्टा, Ck t as above (for विद्विष्टो)]

23 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1–7 cf v l 22 M4 reads 23 (preceded by l 21–22 of 1802* and l 3–6 of 1793*) after 27 —T3 om 23 (cf v l 1793*) Ś1 Ñ V1 B D1–7 om 23ab —a) T1 2 G3 M3 4 Cg पुत्रदारैश्च —b) M3 गृहे, M4 स्वजनै (for स्वगृहे) Dt1 परि॰ त, T2 परिचारित —c) M4 स्वगृहे (for स एको). Ś1 Ñ V1 B D2–7 एकाकी मि(Ñ1 B4 D3 5 मृ)ष्टमश्नातु (D5 °ति) —d) B4 [ऽ]नुमतो —After 23, V1 D2 3 5

राजस्त्रीबालवृद्धानां वधे यत्पापमुच्यते ।
भृत्यत्यागे च यत्पापं तत्पापं प्रतिपद्यताम् ॥ २४

ins 1799* and then D5 alone cont , while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G M ins after 23, T3 ins after l 2 of 1793*

1794* अप्राप्य सदृशान्दारानानपत्य प्रमीयताम् ।
अनवाप्य क्रिया धर्म्यां यस्यार्योऽनुमते गत ।
मात्मन सतति द्राक्षीत्स्वेषु दारेषु दु खित ।
आयु समग्रमप्राप्य यस्यार्योऽनुमते गत ।

[M4 om (hapl) l 1–2 —(l 1) G3 अनपत्य (sic), Cg अनपत्य (as above) D6 अपत्यार्थमयतवान् (for the post half) —(l 2) Dm1 अन्य वाप्य (sic), Cm अनवाप्य (as above) T2 3 G3 M2 Cm k क्रिया धर्म्या, Cg t as above (for क्रिया धर्म्यां) —(l 3) M1 सततीन्, M2 सतत (for सततिं) T2 स्पृष्टा, G2 M1 स्वेष्ट (for स्वेषु) —(l 4) M4 आस्थाय (for अप्राप्य)]

—After 1794*, M4 reads l 3–8 of 1795*

24 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 7 cf v l 22 Ś1 V1 B D1 6 om 24 —[a]) D4 5 7 बालस्त्रीराज- (by transp) —D4 om 24[cd] —[c]) Ñ D2 3 5 7 भक्त-, M4 भर्तृ- (for भृत्य-) D3 illeg for त्यागे च यत्पाप G1 3 -त्यागेन (for त्यागे च) —[d]) Dt1 om (hapl), Dm1 marg (for तत्पाप) Dg1 G3 यस्यार्योनुमते गत —After 24, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins , M4 (om l 9–12) ins l 1–2 (followed by l 1–2 of 1793*) after 24 and l 3–8 after 1794*

1795* लाक्षया मधुमांसेन लोहेन च विषेण च ।
सदैव बिभृयाद्भृत्यान्यस्यार्योऽनुमते गत ।
संग्रामे समुपोढे तु शत्रुपक्षभयंकरे ।
पलायमानो वध्येत यस्यार्योऽनुमते गत ।
कपालपाणि पृथिवीमटता चीरसंवृत ।
भिक्षमाणो यथोन्मत्तो यस्यार्योऽनुमते गत ।
मद्ये प्रसक्तो भवतु स्त्रीष्वक्षेषु च नित्यश ।
कामक्रोधाभिभूतश्च यस्यार्योऽनुमते गत ।
मा स्म धर्मे मनो भूयादधर्मं स निषेवताम् ।
अपात्रवर्षी भवतु यस्यार्योऽनुमते गत ।
संचितान्यस्य वित्तानि विविधानि सहस्रश ।
दस्युभिर्विप्रलुप्यन्तां यस्यार्योऽनुमते गत ।

[(l 1) G3 damaged for या मधुमा G1 लोमेन च, M4 लिहेत्सद (for लोहेन च) Dd1 विशेषण (sic) —(l 2) M4 सदैव —After l 2, Dm1 ins राम —(l 3) Dg1 Dt1 T2 G3 M2 4 च, T1 स्म (for तु) Dd1 Dm1 G3 M2 शत्रुपक्षे (for °पक्ष) —(l 4) M2 पलायमानौ (sic) Dg1 युध्येत (for वध्येत) —Dg1 om l 6–7 —(l 6) Dg1 भिक्ष्यमाणो G2 M2 [आ]त्मत्तो (for [उ]न्मत्तो) —(l 7) T1 2 G3 Cg पाने (for मद्ये) G3 damaged for सक्तो भ M4 नित्यदा —G3 M2 read l 8–9 after st 25 —(l 8) T1 2 G3 तु (for च) —(l 9) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 [अ]स्य, M3 सु-, Cg as above (for स्म) G3 damaged for मे मनो Dg1 सुनिषेवित , T3 G1 3 स° (for स निषेवताम्) —(l 10) M3 -वापी, Cg t as above (for -वर्षी) M2 [ऽ]नुमनो —T2 reads l 11–12 after l 6 —(l 11) G3 [अ]प- (for [अ]स्य) —(l 12) M2 विप्रलप्यता, Ct विप्रलुप्यता (as above)]

—Thereafter M4 ins 1802*

—Ñ D4 after 24[ab], D2 3 5 7 after 24, ins 1801*.

उभे संध्ये शयानस्य यत्पापं परिकल्प्यते ।
तच्च पापं भवेत्तस्य यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ २५

25 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1–7 cf v l 22 M4 transp 25 (including 1796*) and 26 and reads after 28 Dg1 T2 read 25 after 1791* —[a]) D4 7 उप-, Cr m g k t as in text (for उभे) V1 सधे (sic), Cr m g k t as in text (for सध्ये) —[b]) Ś1 B D6 परिकल्पित, Ñ1 D2–5 7 °कीर्त्यते (D3 °र्तित), Ñ2 °कथितं, D1 °कल्पते, T3 प्रति° (for परिकल्प्यते) M4 यत्पाप तदवाप्नुयात् —[c]) B2 अवाप्नोतु (for भवेत्तस्य) Ś1 Ñ V1 B1 3 4 D2–7 तत्पाप समवाप्नोतु, D1 स तत्पापमवाप्नोतु, M3 तत्पाप प्रतिपद्येत, M4 गुरोश्चालीकनिर्बंधे —[d]) B4 [ऽ]नुमतो —After 25, Ś1 Ñ V1 B1–3 D1–7 M4 ins , while B4 ins after 26

1796* प्रमादिनि नरे पाप यच्चैवानृतवादिनि ।
तत्प्राप्नोत्वकृतप्रज्ञो यस्यार्योऽनुमते गत ।
ऐश्वर्यमकृतप्रज्ञो लभता चानुशास्तु च ।
कर्तव्यमतिभि सार्धं यस्यार्योऽनुमते गत ।
ग्रामे वसतु षण्मासान्स्वसुता चोपजीवतु ।

[(l 1) Ś1 D6 प्रमाथिनि, Ñ1 V1 B2 D3–5 7 प्रमा(D4 7 °शा)यिते, D2 प्रमादिते, M4 अप्रमाणे (for प्रमादिनि) B4 परे (for नरे) B1 3 [अ]पि, D4 7 वा (for [ए]व) B4 D2 [अ]नृप- (for [अ]नृत-) —(l 2) B4 D1–3 5 M4 तदाप्नोतु V1 B2 D5 कृतप्रज्ञो (for [अ]कृत°) Ñ1 तदाप्नो नु त्वकृतप्रजा (sic), D4 7 तदवाप्नोतु स नरो (for the prior half) B4 [ऽ]नुमतो —Ś1 D6 om (hapl) l 3–4, D1 om l 3–5 —(l 3) D4 7 ऐश्वर्याद् Ñ2 V1 B अनुशास्तु, D4 5 वानु° (for चा°) —(l 4) D2 वा कर्तमतिभि सार्धं (sic), D3 कर्तव्य पापिभि सार्धं, D4 कर्तव्यमानिभि स्पर्धां (for the prior half) B4 [ऽ]नुमतो —(l 5) V1 षण्मास Ś1 स सुताश्, Ñ2 B3 पशुता B1 श्वशुराश् (for स्वसुता) B4 ष्टि (for च)]

—Thereafter M4 cont (followed by 1799*)

1797* एकाकी मृष्टमश्नातु यस्यार्योऽनुमते गत ।
[Cf 23[cd]]

—After 25, G3 M2 ins l 8–9 of 1795*

यदग्निदायके पापं यत्पापं गुरुतल्पगे ।
मित्रद्रोहे च यत्पापं तत्पापं प्रतिपद्यताम् ॥ २६
देवतानां पितॄणां च मातापित्रोस्तथैव च ।
मा स्म कार्षीत्स शुश्रूषां यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ २७
सतां लोकात्सतां कीर्त्याः सज्जुष्टात्कर्मणस्तथा ।
भ्रश्यतु क्षिप्रमद्यैव यस्यार्योऽनुमते गतः ॥ २८

26 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1–7 cf v l 22 M4 transp 25 (including 1796*) and 26 and reads after 28 Ś1 D6 om 26 —[a]) D4 यदा (for यद्) D1 अग्निदायिके, T2 अग्निदाहके —[b]) Ñ1 D2–5 7 यच्च गोघातके भवेत्, Ñ2 B यत्पाप ग्रामघातिनि (B4 °ना), V1 D1 पापं वा (D1 यत्) गुरुघातिनि —[c]) V1 B D3 4 7 मित्रद्रुहि —After 26, B1 ins 1796*

27 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1–7 cf v l 22. Dg1 D4 7 om 27 —[a]) Ś1 Ñ V1 B D1–3 5 6 M4 देवतानिथि (D1 °नां च, D2 °थ्य) भृत्यानां (B4 °भ्या) —[b]) D1 मातृ- (for माता-) —[c]) M4 करोतु (for स्म कार्षीत) T3 तु (for स) Ś1 Ñ V1 B D1–3 5 6 स्वयम् (B1 °य) आत्त (D2 °त्त) दत्तं च (Ñ V1 D1–3 5 निर्वाप्य) —[d]) B4 [ऽ]नुमतो (for °ते) —After 27, Ś1 Ñ B D6 ins, while V1 D1 cont after 1792*

1798* मा च शास्त्रानुगा बुद्धि प्रयुञ्जीत कदाचन ।
सत्सु मा च प्रतिष्ठेत्स यस्यार्योऽनुमते गत ।

[(l 1) Ñ1 B1 2 4 वाच (for बुद्धिं) Ś1 D6 नैव शास्त्रानुगा वाच (for the prior half) —(l 2) Ñ1 प्रयुञ्जीत निष्ठेत् (hypm), V1 प्रतिष्ठा च, B1 4 D1 प्रतिष्ठेत, G (ed) प्रतितिष्ठेद् (for प्रतिष्ठेत्स) Ś1 सत्सु च प्रतितिष्ठेत्स, Ñ2 स स मान प्रतिष्ठेत्स (sic), B2 D6 सत्सु मा (D6 च) प्रतितिष्ठेत (for the prior half)]

—Ñ B cont, Ś1 D6 ins after 22, V1 D2 3 5 ins. after 23, D1 ins after 16, while M4 ins after 1797*

1799* आषाढी कार्तिकी माघी तिथय पुण्यसमिता ।
अप्रदानवतो यान्तु यस्यार्योऽनुमते गत ।

[(l 1) M4 मासी (for माघी) V1 D3 M4 तीर्थ, D2 ताश्च (for पुण्य) Ñ2 V1 B3 D2 समता, B4 D5 -समगा, D3 -समता (for समिता) Ś1 D1 6 वशाखी चैव पूर्णिमा (D1 6 च विशेषत) (for the post half) —(l 2) Ś1 D6 यातु (for यान्तु) D2 5 प्रमादेनैव गच्छेतुर् (D6 °च्छतु) (for the prior half)]

—Thereafter Ś1 D6 read 1792*, while D1 cont

1800* पूर्वमङ्गीकृत विप्रे दान भूमिस्तथा भृति ।
यस्तु सम्यानिपापस्तत्यस्यार्योऽनुमते गत ।
अस्यापि प्रदत्त यस्पर्धया प्रविलुम्पति ।
तत्पाप समवाप्नोतु यस्यार्योऽनुमते गत ।
वेदविक्रयकर्ता स्यात्स्वपुत्रीं चोपजीवतु । [5]
या (जा ?) मातृतो वृत्तिरस्तु यस्यार्योऽनुमते गत ।

[The prior half of l. 3 subm, l. 6 in marg]

—After 27, D? ins 1792*, M2 ins l 1–2 of 1802*, while M4 reads st 23 (preceded by l 21–22 of 1802* and l 3–6 of 1793*)

28 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1–7 cf v l 22 M4 transp 25 (including 1796*) and 26 and reads after 28 D4–G1 om (hapl) 28 —[a]) M1 स तेल; Cm g k t as in text (for first सता) B4 Dm1 D3 लोकान (for लोकात्) Ś1 Ñ V1 B D3 6 T2 M4 कीर्ते, D1 कीर्तिः, Cg कीर्त्यान, Ck t as in text (for कीर्त्या) —[b]) V1 सचेष्टात, Dg1 Cm g सजुष्टान, D2 6 स जुष्टान, G1 स जुष्ट (for सज्जुष्टात्) V1 D2 3 5 M3 च स, Dg1 M3 सना (for तथा) Ś1 Ñ B D6 सद्भिर्दिष्टाच्च कर्मण, D1 सत्कर्मकरणस्य च —[c]) Ñ B2 3 D1–5 M4 भ्रश्यता, V1 B4 भ्रश्य (B4 °श)ता, B1 D- पश्यता T2 भ्रमतु (sic), M2 भ्रमतु (for भ्रश्यतु) Ś1 D6 स भ्रश (D6 °श्य)तु दुराचारो, M3 भ्रश्यत्वद्यैव च क्षिप्र —[d]) V1 B1 [ऽ]नुमतो, D2 [ऽ]नुमते (for ऽनुमते) —After 28, Ś1 V1 B D6 ins, Ñ D4 ins after 24[ab] and D2 3 5 7 after 24, while D1 ins after 18

1801* यत्पाप ब्रह्महत्याया यत्पाप कपिलावधे ।
तत्पाप समवाप्नोतु यस्यार्योऽनुमते गत ।
विश्वासघातिना पाप यत्पाप गुरुघातिनाम् ।
गुरोश्चालीकनिर्बन्धे तत्पाप प्रतिपद्यताम् ।
यत्पदा पावक स्पृष्ट्वा कुरुते तस्करे च यत् । [5]
तत्पाप समवाप्नोतु यस्यार्योऽनुमते गत ।

[Ñ2 reads l 1–2 after 28 —(l 1) D5 ब्रह्महत्याया —(l 2) V1 D1 तत्स (V1 °त्स) पापमवाप्नोतु (V1 °ति) (for the prior half) B1 [ऽ]नुमतो —D- om (hapl) l 3–6 —(l 3) V1 (before corr as above) गुरुघातिन —Ś1 B1 D6 om l 5–6 —(l 5) D3 दृष्ट्वा (for स्पृष्ट्वा)]

—Thereafter D1 cont 1790*

—After 28, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins, M4 ins after 1795*

1802* अपास्य मातृशुश्रूषामनर्थे सोऽवतिष्ठताम् ।
दीर्घबाहुर्महावक्षा यस्यार्योऽनुमते गत ।
बहुपुत्रो दरिद्रश्च ज्वररोगसमन्वित ।
स भूयात्सतत क्लेशी यस्यार्योऽनुमते गत ।
आशामाशसमानाना दीनानामूर्ध्वचक्षुषाम् । [5]
अर्थिना वितथा कुर्याद्यस्यार्योऽनुमते गत ।
मायया रमता नित्य पुरुष पिशुनोऽशुचि ।
राज्ञो भीतस्त्वधर्मात्मा यस्यार्योऽनुमते गत ।
ऋतुस्नाता सतीं भार्यामृतुकालानुरोधिनीम् ।
अतिवर्तेत दुष्टात्मा यस्यार्योऽनुमते गत । [10]

विहीनां पतिपुत्राभ्यां कौसल्यां पार्थिवात्मजः ।
एवमाश्वासयन्नेव दुःखार्तो निपपात ह ॥ २९
तथा तु शपथैः कष्टैः शपमानमचेतनम् ।
भरतं शोकसंतप्तं कौसल्या वाक्यमब्रवीत् ॥ ३०

मम दुःखमिदं पुत्र भूयः समुपजायते ।
शपथैः शपमानो हि प्राणानुपरुणत्सि मे ॥ ३१
दिष्ट्या न चलितो धर्मादात्मा ते सहलक्ष्मणः ।
वत्स सत्यप्रतिज्ञो मे सतां लोकानवाप्स्यसि ॥ ३२

वर्मदारान्परित्यज्य परदारान्निपेवताम् ।
त्यक्तधर्मरतिर्मूढो यस्यार्योऽनुमते गत ।
विप्रलुप्तप्रजातस्य दुष्कृत ब्राह्मणस्य यत् ।
तदेव प्रतिपद्येत यस्यार्योऽनुमते गत ।
पानीयदूषके पाप तथैव विषदायके ।
यत्तदेक स लभता यस्यार्योऽनुमते गत ।
ब्राह्मणायोद्यता पूजा विहन्तु कलुपेन्द्रिय ।
बालवत्सा च गा दोग्धुर्यस्यार्योऽनुमते गत ।
तृषार्तं सति पानीये विप्रलम्भेन योजयेत् ।
यत्पाप लभते तत्स्याद्यस्यार्योऽनुमते गत ।
भक्त्या विवदमानेषु मार्गमाश्रित्य पश्यत ।
तस्य पापेन युज्येत यस्यार्योऽनुमते गत. ।

[☞ Cv says that the change of sequences of lines found in different MSS is original and not due to scribal error Dg1 om (hapl), M2 reads l 1–2 after st 27 —(l 2) Dm1 महापक्षो (sic) —G3 om (hapl) l 3–4 —(l 3) Dg1 Dt1 Dd1 M3 4 बहुभृत्यो, Cg बहुपुत्रो (as above) M3 बहु, M4 घोर- (for ज्वर-) —(l 4) Dt1 Ct समायात् T1 3 G1 M2 4 सतत- (for °त) Dt1 क्लेश, Dm1 T3 G1 M3 4 क्लेशो (for क्लेशी) —T1 2 read l 5 6 after l 12 M3 transp l 5–10 and l 11–12 —(l 6) G1 3 M4 वितथ, Cr m g as above (for °था) —T1 2 transp l 7-8 and l 9–10 and read after l 2 —(l 7) Dd1 M1 पन्थ Dg1 M3 पिशुनोचित Dm1 T3 G1 पिशुन पुरुषो (by transp) —(l 8) Dg1 G1 3 हितश्च(G1 नीतस्तु, G3 नीत सु) धर्मात्मा —T3 om (hapl) l 9–12 —(l 9) Dd1 Dm1 G1 मर्ता- (for मर्ती) M3 अनु-, Cg k as above (for second ऋतु-) G3 -[अ] भिगामिनी, Cg k as above (for -[अ]नुरोधिनीम्) —(l 10) M2 अनिवर्ते यत्पाप लभते तस्य यद्गत (subm) —Dm1 reads l 11–14 after l 17, Dg1 reads l 11–12 after l 6, Dt1 after l 18, G3 after l 2 and M2 after l 4 —(l 12) M4 मूर्खो (for मूढो) Dg1 परित्यक्तस्वधर्मोऽसौ (for the prior half) —M2 om (hapl) l 13–14 and 17–18 —T1 2 transp l 13–14 and l 15–16 —(l 13) G3 damaged for विप्रलु Dd1 Dm1 तत् (for यत्) —(l 14) Dt1 Dd1 Dm1 एतत्, G1 एक, M4 एव Cg as above (for एव) —G3 M2 read l 15–16 after l 8 —(l 15) Dd1 विषदायक —(l 16) M3 सदैक, M4 तदेव, Cg as above (for तदेक) —Dt1 reads l 17–18 after l 14 —(l 17) G1 विहातु, G3 निहतु, M4 विहन्यात्, Cr k t as above (for विहन्तु). —(l 18) Dm1 दुह्याद्, G3 दोग्ध्रीं, Ct as above (for दोग्धुर्) —M2 om (hapl) l 19–20 —M3 reads l 19–20 after l 16 —(l 19) K (ed) Cg तृष्णार्तं T2 M4 स तु, Cg as above (for सति) Dt1 Dm1 T2 G2 M1 Ck t योजयन्, Cg योजयेत (as above) —(l 20) G3 M3 तस्य (for तत्स्याद) Dg1 [अ]स्य यर्या (sic) G3 damaged for र्योऽनु —T1 2 read l 21–22 before l 17, M4 reads l 21–22 after st 27 —(l 21) G3 भर्ता, M4 भृत्ये (for भक्त्या) T3 [अ]वदीनमानेषु, M4 विवदमाने च (for विवदमानेषु) M4 पक्षम् (for मार्गम्) —(l 22) Cr m g tp as above, Ck t तेन (for तस्य) ❀ Ct अत्र विवदमानानां जयोपाय ज्ञात्वा तदकथयत पापमिति तीर्थ व्याख्या। द्वयो साम्यस्थापनपूर्वक तेषा कलहशमनमकुर्वत कलहप्रियस्य यत्पापमिति कतक व्याख्या। ❀] —Thereafter M4 reads l 3–6 of 1793*

29 Dt1 transp 29^{ab} and 29^{cd} —^{d}) M2 दुःखितो —For 29, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1803* एवमाश्वासयामास भरतो दुःखकर्शित ।
कौसल्या शोकसतप्ता पतिपुत्रविनाकृताम् ।

[(l 1) Ś1 D6 -कम्पिता, Ñ2 B D3 4 7 -कर्शि(B D4 °र्पि)-ता, V1 D2 -कर्षित (for -कर्शित). —(l 2) V1 D1 पुत्र, B2 M4 दुःख (for शोक) V1 D1 -शोकार्ता, B3 सताप, D5 -सतप्त]

30 ^{a}) Dt1 T2 3 तदा त(T2 °तं) (for तथा तु) Dg1 T1 2 क्लिष्टै Ś1 Ñ2 B1 3 4 D1 6 M4 एव त(Ś1 एव च, Ñ2 B3 एतास्त, D1 M4 इत्येव, D6 एव स) शपथान्कृच्छ्रान्, Ñ1 D5 एव तान्शपथान्कृत्वा, V1 इत्येव शपथ श्रुत्वा, B2 D2–4 7 एव तु(D2 3 त) शपथान्कृत्स्नान् —^{b}) V1 सप्रमाणम्, D3 वेपमानम् (for शपमानम्) Ś1 Ñ V1 B D1–3 7 M4 अक्लमष —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 5 6 M4 दुःख- (for शोक-) V1 D1 -शोकार्तं, T3 G1 -सतप्ता (for -सतप्त) D4 7 कौसल्या पुत्र-शोकार्ता —^{d}) Ś1 Ñ B D1 6 पुनर्, V1 M4 पुत्रम्, D2 5 (with hiatus) इदम् (for वाक्यम्) G3 damaged from वीत् in ^{d} up to मम in 31^{a}

31 G3 damaged for मम in ^{a} (cf v l 30) D4 7 om 31^{ab} —For 31^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1–3 5 6 M4 subst

1804* शुद्धस्वभाव धर्मात्मन्नवैमि त्वामकल्मषम् ।

[V1 जानामि, D1 ब्रवीमि (for अवैमि) M4 अमन्मषम् (sic)] —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 शपथानीदृशान्(Ś1 D6 ईदृशाञ्शपथान् [by transp])कुर्वन्(B1 . . .) —^{d}) Ñ1 B1 3 (*sup lin* also) उपरुणत्सि

32 ^{a}) Dm1 (by corr)च, G3 नु, Cr m g as in text (for न) —^{b}) T2 3 G3 शुभ-, Cr m g as in text

एवं विलपमानस्य दुःखार्तस्य महात्मनः ।
मोहाच्च शोकसंरोधाद्बभूव लुलितं मनः ॥ ३३

लालप्यमानस्य विचेतनस्य
प्रनष्टबुद्धेः पतितस्य भूमौ ।
मुहुर्मुहुर्निःश्वसतश्च दीर्घं
सा तस्य शोकेन जगाम रात्रिः ॥ ३४

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकोनसप्ततितमः सर्गः ॥ ६९ ॥

(for सह-) Dg1 Dt1 Dd1 T2 3 G3 Ct -लक्षग, Cr m g ıs ın text (for -लक्ष्मण —c) Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1 हि (Dm1 [after corr] T3 [ऽ]सि), G3 त्व, Cr m g as ın text (for मे) —d) Cr m g t as ın text, Ct लोकम् (for लोकान्) —For 32, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

1805* दिष्ट्यासि रामसहित पुत्रधर्मात्र चालित.।
सह रामेण धर्मात्मन्दीर्घमायुरवाप्नुहि ।

[(l 1) Ñ2 -धर्मानुचारित —(l 2) M4 स हि (for सह)] —Then all the above MSS. cont

1806* अपि त्वा सह रामेण पश्येय लक्ष्मणेन च ।
तीर्णप्रतिज्ञमानृण्य गत पितुरकल्मषम् ।
पूर्वेषा पुण्यकीर्तीना राजर्षीणा महात्मनाम् ।
आमुद्यायुश्च कीर्ति च धर्मं चैवोचितं कुले ।
चतुर्दशसु वर्षेपु गतेष्वरिनिपूदन । [5]
राम सीता लक्ष्मण च द्रष्टासि पुनरागतान् ।
तैलद्रोण्या शरीर ते पितुस्तिष्ठति पुत्रक ।
त्वत्प्रतीक्षं महार्हस्य तत्सत्कर्तुमिहार्हसि ।
धर्मेणेमा प्रजा पुत्र यथा रक्षसि तत्कुरु ।
स्वर्गतोऽपि यथा राजा सतुष्यति तथा कुरु । [10]
पितुर्वियोगज दु ख रामत्यागकृत तथा ।
उत्सृज्य धुर्यवत्पुत्र गुर्वीं कुलधुर वह ।

[(l 1) B1 आय Ñ2 त्वा (for त्वा) D2 पश्यता (for पश्येय) —B2 reads l 2 after l 5 —(l 2) B3 4 -प्रतिज्ञेन (for प्रतिज्ञम्) Ñ1 गतेन (hypm) (for गत) B1 अकल्मष Ñ2 B3 4 गतेन पितुरत्र च (for the post half) —(l 3) Ñ2 V1 B3 सर्वेषा —(l 4) D3 om धर्मं B3 [ई]हित (for [उ]चित) B1 कुल D4 7 धर्म च स्व(D4 स)कुलोचित (for the post half). —After l 4, B3 ıns

1806(A)* आनन्द कुरु लोकाना सर्वेषा पुरवासिनाम् ।

—(l 5) V1 चतुदशेषु (corrupt) (for °शसु) B3 वर्षेषु (sic) D2-5 7 रिपुसूदन (for [अ]रिनिपूदन) —(l 6) Ś1 D6 द्रक्ष्यामि, Ñ2 द्रष्यामि (sic), B3 दृक्ष्यामि (for द्रष्टासि) Ś1 V1 D1 3 आगत —(l 7) V1 तु (for ते) Ñ2 B3 राघव, B1 पुत्रक (sic) (for पुत्रक) —D4 om l 8-10 —(l 8) V1 B4 तत् (for त्वत्) D1 3 -प्रतीक्ष्य (for °क्ष) Ñ2 B D1 त्वम्, V1 om (subm) (for इह) —M4 om (hapl) l 10 —(l 10) Ś1 D6 [ऽ]सौ, D2 3 5 7 ते (for ऽपि) Ś1 D6 7 तुष्यत्वथ, V1 D1-3 5 तुष्येते च (V1 D1 ते) (for सतुष्यति) —(l 12) V1 D1 M4 वत्स Ñ1 D4 6 तत्परित्यज्य हे पुत्र, D5 उद्दस्य धर्मवत्पुत्र (for the prior half) Ś1 D4 6 राज (for कुल-) B1 -धुरा (for -धुर)],

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ıns

1807* इत्युक्त्वा चाङ्कमानीय भरत भ्रातृवत्सलम् ।
परिष्वज्य महाबाहुं रुरोद भृशदु खिता ।

[(l. 1) Dg1 आरोप्य (for आनीय) —(l 2) G3 damaged for दु खिता]

33 a) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 आश्वास्य(B4 °स)मानस्य —b) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 भरतस्य (for दु खार्तस्य) Dd1 Dm1 पुन पुन (for महात्मन.) —c) Dt1 Ct -सरभाद् (for -सरोधाद्) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M1 शोकभारसमाक्रात(V1 °कीर्ण) —d) Ś1 D6 [आ]कुलित, B3 4 D7 ल(B3 ज्व)लित, D1 सलिल (for लुलित) B1 वच, D2 मनु (sic), D3 मम (for मन) —After 33, G2 M1 3 read 2 70 1-2 —After 33, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 ıns

1808* कौसल्याया विलपित श्रुत्वा च करुणाक्षरम् ।
मोहमभ्यागमद्भूयो भरतो दु खमोहित ।
स शोचमान पतितो धरण्या शोकलालस ।
स तदार्तोऽतिकरुणं विललापाकुलेन्द्रिय ।
पितर भ्रातर चैव स्मृत्वा तद्गतमानस । [5]

[D4 om. l 1-3 —(l 1) D3 ılleg for the post half Ś1 D6 [अ]ति- (for च) —(l 2) B4 D5 अपि (for अभि). V1 B4 D1 2 5 7 M4 [अ]गमद् (for [आ]गमद्) Ś1 Ñ1 D2 5-7 शोकविह्वल, D1 भृशदु खित D3 ılleg (for दु खमोहित) —(l 3) Ś1 D6 7 ला(D7 वि)लप्यमान, Ñ2 B शोचत्रथ(B2 °थो, Ñ2 B2 अथ शोचन् [by transp]) स (for स शोचमान) —(l 4) D3 ılleg for स तदार्तोऽति Ñ B2 4 D1 2 5 तद्, V1 त (for स) D3 ılleg from कु up to the prior half of l. 5 —(l 5) D1 भ्रातरौ (for °र) B2 स्पृष्ट्वा, D3-5 श्रुत्वा (for स्मृत्वा) Ñ2 B3 4 तद्गतचेतन, D6 तु हतचेतम (sic)]

34 b) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 Cr प्रणष्ट-(G2 °), Cm g as ın text (for प्रनष्ट-) —c) Dt1 Dd1 Dm1 T1 3 G2 M1-3 निश्वसतश्च, G1 निश्वसितश्च, G3 निश्वसितस्य.

७०

तमेवं शोकसंतप्तं भरतं केकयीसुतम् ।
उवाच वदतां श्रेष्ठो वसिष्ठः श्रेष्ठवागृषिः ॥ १
अलं शोकेन भद्रं ते राजपुत्र महायशः ।
प्राप्तकालं नरपतेः कुरु संयानमुत्तरम् ॥ २
वसिष्ठस्य वचः श्रुत्वा भरतो धारणां गतः ।
प्रेतकार्याणि सर्वाणि कारयामास धर्मवित् ॥ ३
उद्धृतं तैलसंक्लेदात्स तु भूमौ निवेशितम् ।
आपीतवर्णवदनं प्रसुप्तमिव भूमिपम् ॥ ४
निवेश्य शयने चाग्र्ये नानारत्नपरिष्कृते ।
ततो दशरथं पुत्रो विललाप सुदुःखितः ॥ ५
किं ते व्यवसितं राजन्प्रोषिते मय्यनागते ।
विवास्य रामं धर्मज्ञं लक्ष्मणं च महाबलम् ॥ ६
क यास्यसि महाराज हित्वेमं दुःखितं जनम् ।
हीनं पुरुषसिंहेन रामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ ७

—[d]) Dg1 Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1 3 Cg tp वर्म (for दीर्घं) —For 34, Ś1 Ñ V1 B D –7 M4 subst

1809* तस्य लालप्यमानस्य जगामास्त दिवाकर ।
श्वसतो दीर्घमुष्णं च दु खातस्य मुहुर्मुहु ।
तस्य सा वर्षशतप्रख्यपावर्तत शर्वरी ।

[(l 1) D3 illeg from नस्य up to दि V1 D1 5 लालप्यतोथा (D5 °प्य)स्त, D4 7 लाल्पतो ह्यस्त (for लालप्यमानस्य) V1 D1 3 5 7 M4 [अ]ट क्ष(D3 ° [illeg])वे गवि (for [अ]स्त दिवाकर). —(l 2) Ñ1 महात्मन (for मुहुर्मुहु) —(l 3) Ñ B D2 4 7 व्यत्य(B1 °स्य, D4 7 °)वर्तत, D1 सम्प्रावर्तन, D3 उपावर्तन D5 अभ्यवर्तन, M4 व्यवर्तन च (for स्यपावर्तत) D2 4 5 7 यामिनी (for शर्वरी) V1 निशा स वर्षसमत्वाद्व्यवर्तत दु खिन]

—Then all the above MSS cont

1810* रात्रिक्षय वीक्ष्य बलप्रधाना
द्विजातयो मन्त्रिगणाश्च सर्वे ।
नृपालय त विविशु समेता
हीन महेन्द्रप्रतिमेन राज्ञा ।
तमार्तमश्रुप्रतिपूर्णनेत्र [5]
शोके निमग्न पतित धरण्याम् ।
उपाविशत्मा परिपत्समता-
द्विसज्ञकल्प भरत समीक्ष्य ।

[(l 1) D2 नन (sic), D3 7 तदा (for क्ष-) —(l 2) D3 illeg for द्विजातयो V1 नराग्, D1 M4 -नगश्च (for गणाश्च) —(l 3) V1 D1 3 5 नृपाल्य ते (D3 म), D4 7 गृह महार्ह (for नृपालय त) —(l 4) V1 सुरेंद्रप्रतिमन —(l 5) V1 om मश्रु —(l 6) D3 शोकेन मग्न —(l 7) D4 7 उपाविशन्ते (for उपाविशत्मा) Ś1 D6 समेता, D1 समस्ता (for समतात्) —(l 8) V1 समीक्ष्य (sic), B4 समीक्ष्य च (hypm), D2 3 5 निरीक्ष्य (for समीक्ष्य)]

Colophon —*Sarga name* Ś1 D6 भरतसताप, Ñ B D1–2(also) 5 भरतशपथ, D3 भरतपर्वणि भरतानुनय, D4 7 भरतविलाप —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D3 6 om Ś1 83, Ñ2 B3 M4 79, V1 78, B2 69, B4 73, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 75, D1 135, D2 7 80, D4 77, D5 81 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, T2 with श्रीरामचन्द्राय नम, G with श्रीरामाय नम

70

☞ For sequence of Sargas in Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 cf note before 2 68 1 —For Sarga 70, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 have a different version which is given at the end Dm1 begins with ॐ, M2 with श्रीरामाय नम —According to Kataka st 1 and 2 are read before 2 69 34 Varadaraja, however, says that this is due to scribal error

1 G2 M1 3 read st 1 and 2 after 2 69 33 —[a]) T2 एव (for पुत्र) —[d]) G3 भगवान्, M3 श्रेष्ठवान् (for श्रेष्ठवाग्)

2 [b]) Dm1 महायश G2 M1 °बल (for °यश) —[d]) Dm1 (before corr as in text) सत्यानम्, Cr m g t as in text (for सया°)

3 Before 3, M1 ins श्रीरामाय नम —[b]) Dt1 Dm1 G3 Ct धरणीं, G1 Cv k धारण, Cr m g k p t p as in text (for धारणा) —[c]) Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1–3 प्रेतकृत्यानि, G3 प्रे त्यानि (damaged) (for °कार्याणि)

4 [a]) Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1–3 उद्धृत्य, Cg उद्धृत (as in text) Dg1 T1 2 Cg तैलसरोवात्, M2 3 °सस्नेहात् (for तैलसंक्लेदात्) —[b]) Dd1 Dm1 निवेश्य (sic) त, G3 निवेशिता (for °शितम्) —[d]) T1 2 भूपति (for भूमिपम्)

5 [a]) Dg1 Dt1 T1 2 G3 M2 3 Cg सवेश्य M2 [s]थ (for च) —[b]) G3 -परिच्छदे (for परिष्कृते) —[c]) Dd1 [अ]तिदु खित (for सु°) —After 5, Dm1 ins राम

6 [a]) G3 [s]प्यवसित, Cr g k t व्यवसित (as in text) —[b]) Dt1 प्रेषिते, G3 ते, Cm as in text

7 [a]) Dg1 Dt1 यास्यसे, G3 या स्य, Ct as in text (for °सि) —[b]) Dg1 M3 [ए]न, T2 G3 [ए]व, Ct as in text (for [इ]म) —[c]) T3 हीन

योगक्षेमं तु ते राजन्कोऽस्मिन्कल्पयिता पुरे ।
त्वयि प्रयाते स्वस्तात रामे च वनमाश्रिते ॥ ८
विधवा पृथिवी राजंस्त्वया हीना न राजते ।
हीनचन्द्रेव रजनी नगरी प्रतिभाति माम् ॥ ९
एवं विलपमानं तं भरतं दीनमानसम् ।
अब्रवीद्वचनं भूयो वसिष्ठस्तु महानृषिः ॥ १०
प्रेतकार्याणि यान्यस्य कर्तव्यानि विशांपतेः ।
तान्यव्यग्रं महाबाहो क्रियतामविचारितम् ॥ ११
तथेति भरतो वाक्यं वसिष्ठस्याभिपूज्य तत् ।
ऋत्विक्पुरोहिताचार्यांस्त्वरयामास सर्वशः ॥ १२
ये त्वग्नयो नरेन्द्रस्य अग्न्यगाराद्बहिष्कृताः ।
ऋत्विग्भिर्याजकैश्चैव ते ह्रियन्ते यथाविधि ॥ १३
शिबिकायामथारोप्य राजानं गतचेतनम् ।
बाष्पकण्ठा विमनसस्तमूहुः परिचारकाः ॥ १४
हिरण्यं च सुवर्णं च वासांसि विविधानि च ।
प्रकिरन्तो जना मार्गं नृपतेरग्रतो ययुः ॥ १५
चन्दनागरुनिर्यासान्सरलं पद्मकं तथा ।
देवदारूणि चाहृत्य चितां चक्रुस्तथापरे ॥ १६
गन्धानुच्चावचांश्चान्यांस्तत्र दत्त्वाथ भूमिपम् ।
ततः संवेशयामासुश्चितामध्ये तमृत्विजः ॥ १७
तथा हुताशनं हुत्वा जेपुस्तस्य तदर्त्विजः ।
जगुश्च ते यथाशास्त्रं तत्र सामानि सामगाः ॥ १८
शिबिकाभिश्च यानैश्च यथार्हं तस्य योषितः ।
नगरान्निर्ययुस्तत्र वृद्धैः परिवृतास्तदा ॥ १९
प्रसव्यं चापि तं चक्रुरृत्विजोऽग्निचितं नृपम् ।
स्त्रियश्च शोकसंतप्ताः कौसल्याप्रमुखास्तदा ॥ २०
क्रौञ्चीनामिव नारीणां निनादस्तत्र शुश्रुवे ।
आर्तानां करुणं काले क्रोशन्तीनां सहस्रशः ॥ २१
ततो रुदन्त्यो विवशा विलप्य च पुनः पुनः ।
यानेभ्यः सरयूतीरमवतेरुर्वराङ्गनाः ॥ २२

8 [a]) T2 नु मे (for तु ते) Dt1 Dd1 Dm1 Ck t [ऽ]व्यग्र (for राजन्) —[b]) Dg1 को नु कल्पयता पुरे —[d]) G1 2 M2 वचनम् (for च वनम्) G3 damaged for माश्रिते

9 M3 om 9[ab] —[b]) Dm1 विराजने, M2 न शोभते —[d]) M2 नगर (for °री) Dg1 Dm1 मे (for माम्)

10 [d]) Dg1 Dt1 T1 2 G2 (after corr as in text) 3 M2 1 महामुनि

11 [a]) G2 M1 [अ]च (for [अ]व्य) —[b]) T3 M3 विशापते —[c]) Dd1 Dm1 G1 [अ]च तु (for [अ]व्यग्र) —[d]) G3 क्रियताम् T1 अविचिंतितम्, Ck t अविचारित (as in text)

12 [a]) G3 त.*, Cg as in text (for तथेति)

13 Note hiatus between [a] and [b] —[b]) Dg1 अग्न्यागाराद्, Dd1 Dm1 T3 G1 3 M1 2 द्गन्या°, T1 G3 चा°, Cg k t अग्न्यगाराद् (as in text) M2 बहिष्कृता (sic) —[d]) Dt1 Dm1 T3 G1 3 M3 Cr p t हूयने, Dd1 व्हयते, T1 [ऽ]हियत, G2 M1 हूयत (sic), Cv k as in text, Cr (with hiatus) आहूयन्त, Cg (with hiatus) आह्रियन्त (for ह्रियन्ते)

14 [a]) Dd1 समारोप्य —[b]) Dd1 Dm1 G M1-3 गतचेतसम् —[d]) Dg1 Dm1 T2 परिचारिका

15 [c]) Dt1 प्रकिरते Dt1 Dd1 T1 G3 मार्गे

16 [a]) Dg1 Dt1 चदनागुरु, Cg °गरु (as in text) T3 (Gloss) गुग्गुल्वादि धूपद्रव्यविशेषत· —[b]) M3 *-लं (for सरल) —[c]) M3 निर्हृत्य (for चाहृत्य) —[d]) Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1-3 Cr g k t क्षेपयति (for चिता चक्रुस्)

17 [b]) Dt1 Dd1 Dm1 T2 G1 2 M1 Cg t गत्वा (for दत्त्वा) —[c]) Dt1 Dd1 Ct तत्र, G3 ·-, Cg as in text (for तत) —[d]) M3 तमृत्युज (sic)

18 [a]) Dt1 Dd1 Dm1 T1 3 तदा, Cm g as in text (for तथा) M2 Cg दत्त्वा (for हुत्वा) —[b]) Dt1 Dd1 T1 G2 M1 Ct तद्, Dm1 G1 M2 [इ]दम्, T3 M3 Cg तम् (for तदा) —[c]) G3 तथा शास्त्र (for यथा°) —[d]) Dg1 reads सामानि in marg

19 [d]) Dt1 Dd1 Dm1 T2 तथा (for तदा)

20 [a]) Dg1 प्रसव्यमपि, T2 G1 अपसव्य च, G3 M2 तथा प्रसव्य, Cr m g k t as in text (for प्रसव्य चापि) M3 ते (for त) Dm1 [ऽ]ग्निविते (sic) T2 [ऽ]ग्निगत, T3 [ऽ]ग्निहित, M3 [ऽ]ग्निचितं, Cr m g k t as in text (for ऽग्निचित) —[c]) G3 ·-श्च —[d]) T2 तथा (for तदा) —After 20, T2 ins

1811* रुरुदुर्दुःखसंतप्ता चेष्टमाना महीतले ।

21 T2 transp 21[ab] and 21[cd] —[a]) G2 काचीनाम् (sic) —[b]) Dg1 निनादाम्, G1 निनदस् —[d]) T3 अनेकधा (for सहस्रश)

22 [a]) M2 विविध (for विवशा) —[b]) T3 विलपत्यः (for °प्य च) T3 om (hapl) second पुन —[d]) T3 उपतेरुर् (for अव°) Dt1 नृपाङ्गना

कृत्वोदकं ते भरतेन सार्धं
नृपाङ्गना मन्त्रिपुरोहिताश्च ।
पुरं प्रविश्याश्रुपरीतनेत्रा
भूमौ दशाहं व्यनयन्त दुःखम् ॥ २३

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्ततितमः सर्गः ॥ ७० ॥

---

23 [a]) Dg1 G1 कृतोदकास् G2 M1 साक (for सार्धं) —[b]) G3 नृपा ° ºन्त्रि Dg1 -पुरोहितश्च —[c]) G2 M1 पुरीं (for पुरं) Dd1 -पुरीत- (for -परीत-) —[d]) Dm1 व्यनयेतु (sic), Cr विनयन, Cm g as in text (for ºयन्त)

—For Sarga 70, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

1812* (1) समावृते जने तस्मिन्नुदिते च दिवाकरे ।
वसिष्ठस्तमुवाचेदं भरतं तांश्च मन्त्रिणः ।
एताः प्रकृतयः सर्वा नागराश्च प्रधानतः ।
राजसंस्कारिकं द्रव्यमादाय समुपस्थिताः ।
(2) उत्तिष्ठ भरत क्षिप्रं मा भूत्कालात्ययः प्रभो ।
पितुः कुरु यथान्यायं संस्कारं भूरिदक्षिणम् ।
होतारस्ते पितुरिमे वेदवेदाङ्गपारगाः ।
अग्निहोत्रमुपादाय जाबालिप्रमुखाः स्थिताः ।
गन्धकाष्ठानि चेमानि संस्कारार्थं पितुस्तव ।
उपादायागताः प्रेष्याः प्रतीक्षन्त उपासते ।
सर्पिस्तैलरसाः कुम्भाः सज्जिताश्चापि ते पितुः ।
अग्नेः समिन्धनार्थाय गन्धमाल्यं च पुष्कलम् ।
गन्धतैलानि गन्धाश्च धूपाश्चागुरुसंभवाः ।
सज्जिता शिबिका चेयं पितुस्ते रत्नभूषिता ।
अत्रेन शिबिकायां त्वं सवेशाय नराधिपम् ।
शिबिकागतमुत्क्षिप्य नयेन बहिराशु च ।
(3) एवमुक्तो वसिष्ठेन भरतः प्रत्युवाच तम् ।
वसिष्ठं वदतां श्रेष्ठं पितुर्बहुमतं गुरुम् ।
यद् ज्ञापयसे प्राज्ञ करवाणि तदादृतः ।
दैवतं ह्यसि मान्यश्च गुरोश्चापि गुरुर्मम ।
वाक्येनानेन तस्याथ भरतस्य महात्मनः ।
आजगाम परं हर्षं वसिष्ठो द्विजसत्तमः ।
(4) शोकवेगमसह्यं तु धारयन्भरतस्ततः ।
कलेवरं भूमिपतेः समस्तं तदुदैक्षत ।
नाशक्नोच्चैव शोकस्य वेगं धारयितुं तदा ।
महार्णवस्यापततस्तोयवेगमिवोद्धतम् ।
(5[cd]) तदार्तिमान्वेपमानस्ततः स विलपन्बहु ।
(14) शत्रुघ्नसहितः क्षिप्रं शिबिकामवहन्नृपम् ।
शिबिकास्थं महाराजमलंकृत्य विधानतः ।
वाससा च महार्हेण समाच्छाद्य सुसंवृतम् ।
अवकीर्य च माल्येन दिव्यधूपेन धूपितम् ।
गन्धपुष्पैः सुरभिभिः परिकीर्य च सर्वशः ।
उवाहोत्क्षिप्य शिबिकां शत्रुघ्नसहितस्तदा ।
हा राजन्क्वासि गन्तेति रुदन्नार्तः पुनः पुनः ।
तस्मिंस्तदा प्ररुदिते वसिष्ठाकारचोदिताः ।
ऊहुः शीघ्रतरं प्रेष्याः शिबिकां प्रतिगृह्य ताम् ।
पुरतः पाण्डुरं छत्रं वालव्यजनमेव च ।
अनयन्नृपतेः प्रेष्या रुदन्तः शोकविह्वलाः ।
दीप्यमानं हुतं पूर्वं जाबालिप्रमुखैर्द्विजैः ।
अग्निहोत्रं नरपतेः प्रतस्थे तस्य चाग्रतः ।
(15) शकटानि च पूर्णानि रत्नानां कनकस्य च ।
ययुर्धनविसर्गार्थं दीनानाथजनस्य च ।
सर्वे प्रेष्यजनास्तत्र रत्नानि विविधानि च ।
और्ध्वदेहिकदानार्थं नृपतेर्विसृजन्ति वै ।
अग्रतः प्रययुश्चैनं सत्कर्मस्तुतिभिर्नृपम् ।
अभिष्टुवन्तो मधुरं सूतमागधबन्दिनः ।
तस्मिन्निर्हरणे राज्ञः प्रवृत्ते सुमहांस्तदा ।
आर्तनादोऽभवत्स्त्रीणां यथास्य मरणे तथा ।
ततः पौरजनः सर्वः सस्त्रीवृद्धकुमारकः ।
अनुराजशरीरं तं निर्ययौ नगराद्बहिः ।
तथा भरतशत्रुघ्नौ शिबिकां प्रतिगृह्य ताम् ।
दुःखशोकसमाविष्टौ रुदन्तावनुजग्मतुः ।
कौसल्या च सुमित्रा च कैकेयी च तथापरा ।
(19) अर्धसप्तशता नार्यः प्रकीर्णासितमूर्धजाः ।
क्रोशन्त्यश्च रुदन्त्यश्च कुरर्य इव सर्वशः ।
अनुजग्मुः शरीरं तद्राज्ञो राजीवलोचनाः ।
अथास्य सरयूतीरे विविक्ते मृदुशाद्वले ।
(16) चन्दनागुरुकाष्ठैस्ते राज्ञश्चक्रुश्चितां तदा ।
कालीयकमृणालैश्च बालकोशीरपद्मकैः ।

(17) { ता चिता विधिवच्चक्रुर्विपुलामथ ते जना ।
{ तस्या चिताया नृपते शरीर तत्सुहृज्जना ।
आनाययु समुत्क्षिप्य शोकव्याकुलचेतना ।
ता चिता पृथिवीपालमारोप्य क्षौमवाससम् ।
यज्ञपात्रचय चक्रुस्ततस्तस्योपरि द्विजा ।
(18) { यथास्थानेषु विन्यस्य त्रीनग्नीन्विधिवद्धुतान् ।
{ मन्त्रानन्तर्मनोभिश्च जपन्तोऽभ्युद्यतस्रुच ।
होतारो यज्ञपात्राणि पवित्रैर्ममृजुस्तदा ।
प्रमृज्यानन्तर तस्या चिताया परिचिक्षिपु ।
स्रुक्पात्राणि चपालानि मुसलोलूखल तथा ।
अरणीसहित चैव पवित्राणि च सर्वश ।
त्रिगस्य च पशु मेध्य मन्त्रसस्कारसस्कृतम् ।
अन्वास्तरणिक राज्ञ समन्तात्परिचिक्षिपु ।
प्राक्राङ्गलविकृष्टा च चिताभूमि समन्तत ।
कृ त्वा विधानतो धेनु सवत्सामभ्यवासृजत ।
सर्पिस्तैलवसामिश्र समन्तात्परिषिच्य ताम् ।
चिता प्रज्वालयाचक्रे भरत सह बन्धुभि ।
प्रजज्वाल ततो वह्नि सहसैव समेधित ।
सोऽर्चिष्मानदहद्राज्ञश्चितारूढ कलेवरम् ।
विधिवत्सस्कृतो राजा ब्राह्मणैर्वेदपारगै ।
जगाम परम स्थान यज्वना पुण्यकर्मणाम् ।
तत प्रजज्वाल महान्समिद्धो
हिरण्यरेता प्रदहन्सधूम ।
दृष्ट्वा च त प्रज्वलित चिताग्नि-
मार्तस्वर चक्रुरतीव नार्य ।
पौराश्च सर्वे सहसा विलेपु-
स्तथैव राज्ञ सुहृद सुतौ च ।
हा नाथ हा भूमिपते किमर्थं
यासि त्वमस्मान्विवशान्विहाय ।

[(l 1) Ś1 Ñ2 V1 B2 D1-4 6 7 M4 समावृत्ते M4 ततस (for जने) —D2 reads l 3-4 after l 8 —(l 3) V1 तत (for एता) M4 ···य (for प्रकृतय) Ñ2 B3 विशेषत, D3 विधानत (for प्र°) —(l 4) Ś1 Ñ2 B3 राजसस्कारक, V1 राजान कारितु B1 2 D3 6 °सस्कारिक V1 D1-5 7 सर्वम् (for द्रव्यम्) —D4 7 om (hapl) l 5-8 —(l 5) M4 च (for भूत्) V1 महान् (for प्रभो) —(l 6) Ś1 D6 यथान्याय्य D2 वस्दक्षिण (for भूरि°) —(l 7) D1 च पितरि (for पितुरिमे) —(l 9) V1 D1 4 7 M4 चतानि, D5 चित्राणि (for चेमानि) D2 5 सत्कारार्थ, M4 सस्कारार्थे V1 तदा, D1 तथा (for तव).—(l 10) Ñ V1 B D1 3 M4 उपादायाग्रत Ñ2 B3 प्रैष्या, B1 प्रेष्ठा, D5 प्रेक्ष्या (for प्रेष्या) D3 5 प्रतीक्ष्यन Ñ1 प्रतीक्ष्य तदुपासते, Ñ2 B सप्रतीक्ष(B1 °क्ष्य)मुपास(B4 °ग)ते, V1 प्रतीक्षतु उपासते (for the post half) —(l 11) Ñ तैलभृता, V1 तैलरस, B1 3 4 D1-3 5 M4 तैल(D2 3 5 °ल)वसा (for तैलरसा) Ś1 D6 सर्पिस्तैल स(D6 च)गधाश्च, D4 7 सर्पिस्तैल च सोगध (for the prior half) B1 2 सज्जिकाश्च, B4 मजिकाश्च, D4 5 सर्जिता(D5 °ता)श्च, D7 सजित (for सज्जिताश्च) M4 [ए]व (for [अ]पि) —(l 12) D2 अमि B1 2 D1-5 7 समेधनार्थाय, M4 समेधनानीत (for समिन्धनार्थाय) B4 om. from गन्धमाल्य up to गन्धाश्च in l 13 D3 सगमाल्य (for गन्ध°) B1 च पुष्पक, D2 सपुष्पित (for च पुष्कलम्) Ñ2 गधमाल्य च पुष्पक (for the post half) —(l 13) D1 गधाश्च, M4 धूपाश्च (for गन्धाश्च) Ñ1 D4 7 गधतैलावसिक्ताश्च (for the prior half) V1 D1 2 4 6 धूपा(V1 °मा)श्चागरुसमिता D3 7 धूपाश्चागुरुसमिता, M4 गधश्चागरुसभव (for the post half) —(l 15) Ś1 D6 अपेन, Ñ B अंबर (for अंबेन) Ñ2 शिबिका चैव (hypm) (for शिबिकाया) V1 तु (for त) —(l 16) V1 शिबिकाया तत, B1 शिबिका तारम्, D1 शिबिका च तत्म् (for शिबिकागतम) D2 7 वं (for च) B1 रुचिराशुक (for वहिनाशु च) M4 शिबिका च समुत्क्षिप्य नयना वहिनाशु वै —(l 17) D2 4 5 ह (for तत) —(l 18) Ñ1 D2 4 5 7 नयना D3 तदता (for वदता) D1 3 M4 श्रेष्ठ (for श्रेष्ठ) V1 बहुतर (for °सत) —(l 19) Ś1 Ñ B D3 6 यथाज्ञापयसि(D3 °से) V1 D1 M4 राज, D2-5 7 कृदन् (for प्राज्ञ) Ś1 B2 D3 6 तथाहृत, Ñ1 B1 तथाहृत M4 कल्याण्यौर्ध्वदेहिक (for the post half) —(l 20) B2 3 D4 7 दयि, D5 दसि (for द्यसि) M4 नान्य (for मान्यश्च) V1 B1 2 D1 चासि (for चापि) Ñ B1 3 4 transp गुणेषु and गुरु.—(l 21) V1 D1-5 7 तेन, B4 [अ]न्येन (for [अ]नेन) —(l 22) D1 7 तोप (for हर्ष) Ñ1 D2-5 7 अग्निचिन —B1 om l 23 —(l 23) Ś1 V1 D1 3 6 त (for तु) V1 B4 D1 तदा (for तत) M4 सोऽग्नितप्तहृत्य सबाष्पो भरतस्तत —(l 24) Ñ1 D2 प्रतत, Ñ2 B समवात, V1 D1 स तदा, D3 प्रेक्ष्य, D4 7 प्ररुदन्, D5 प्रक्षीर्ण, M4 स्तत (for समन्त) Ñ1 V1 D1 2 M4 समुत्क्षिप्य, Ñ2 B1 3 तत्र(Ñ2 °द्व)ीक्षन्, B4 चैतदुदेक्षन (sic), D2-5 7 समवेक्षन (sic) (for तदुदेक्षन).—(l 25) Ñ1 V1 D2 4 7 नाशकुवन्, Ñ2 B1 3 4 न चाशक्नोत्, B2 M4 नाशक्नोच्च स D1 6 न शक्नुवन्(D5 °वरन्), D3 नाशकत्तस्य (for नाशक्नोच्चैव) B1 पाक्नेत्य (sic) वेगान् (for °स्य वेग) Ñ1 B1 वागदितु —D2 4 5 7 om l 26 —(l 26) Ñ B1 3 4 ह्वोविप्र —(l 27) Ś1 Ñ B तम् (for तद्) D2-5 7 आर्तवद् (for आर्तिमान्) Ś1 नीयमान, B4 om (for वेपमानस्) D6 तमार्तमानीयमान (for the prior half) Ñ2 B1 3 4 D1 तत्तत्म, B2 ततश्च, D1 स तत्र (for तत स) D2 व्यस्पन Ñ1 D2 4 5 7 मुहु, D1 3 वहु M4 वीक्षमाणेन पितर तत्तद्विलपित वहु —(l 28) Ś1 D6 श्रीमान्, Ñ B शीघ्र (for क्षिप्र) Ñ आनय, B2 3 आनयन् D1 M4 अनयन् (for अवहन्) Ś1 B1 4 D6 शिबिकाया नयन्नृप, D3 शि··· नतय (for the post half) —After l 28, D5 reads l 31 —(l 29) V1 D2 5 शिबिकागत राजानम्, D1 3 4 शिबिकागत तु(D1 3 स) राजानम् (hypm), D7 शिबिकाग तु राजानम्, M4 शिबिकाहत स राजानम् (hypm) (for the prior half) D4 अलङ्कृत्वा (sic) —D4 om l 30-35 —(l 30) Ś1 D6 तु (for च) Ñ2 B3 महार्णेण M4 सुवाम्स (for सुसवृतम्) Ñ1 D2 3 5 7 समवच्छाद्य त(Ñ1 ते, D3 illeg up to त) नृप (for the post half) —(l 31) D2 अवकीर्ण, M4 अनुकीर्य (for

अवकीर्य) Ñ2 -रूपाव- (sic), V1 B1-3 D1 -धूपाव, D2 -गधेन (for -धूपेन) B4 दिव्यधूपामिसवृत, M4 दिव्यधूपविधूपित (for the post half) —(l 32) Ś1 D6 मधुपुष्पै, D1-3 5 M4 गधचूर्णै, D7 °धूपै (for गन्धपुष्पै) —D3 partially damaged for the post half Ñ1 D2 5 7 समतत (for च सर्वश) —(l 33) V1 भरतोक्षिप्य Ñ1 V1 M4 तत (for तदा) —(l 34) V1 राजान क्रामि गतु (sic) (for the prior half) D2 3 7 M4 ब्रुवन्, D5 ब्रुवन् (for रुदन्) D3 illeg for आर्त पुन पुन Ś1 मातु (sic), D7 आर्त (for आर्त) M4 तत (for first पुन) —(l 35) M4 तथा (for तदा) D7 तस्मिंस्तथा प्ररुदति (for the prior half) Ś1 D6 वसिष्ठवर-देशिना, Ñ1 V1 D2 वसिष्ठाग्रारवो (V1 °वे) दिता (Ñ1 °त), Ñ2 B2 3 वसिष्ठाक्षर°, D3 वसिष्ठाक्षरनोदिता, D7 वसिष्ठक्रतनोदिता (for the post half) —(l 36) Ś1 V1 D6 यथु, Ñ2 B3 ऊचु, B2 चक्रु, D2 7 जहु, M4 जह्नु (for ऊहु) Ñ1 D2-5 7 क्षिप्रतर Ñ2 प्रेष्य (sic) (for प्रेष्या) Ś1 Ñ1 D3 4 6 7 परिगृह्य —M4 om l 37-40 —(l 37) D4 भरत (for पुरत) V1 B3 4 पाटर D2 पुन पाडुतर छत्र (sic) (for the prior half) D3-5 7 वालव्यजनवीजिन (for the post half) —(l 38) Ś1 D6 आनाय्य, Ñ2 V1 B1 3 4 आनयन् (for अनयन्) Ñ1 B1 3 4 D7 नृपति, D2 4 नृपतिं (for नृपते) Ñ2 V1 B1 3 प्रष्या, D4 श्रेष्ठा (for प्रेष्या) Ñ2 रुदते (for रुदन्त) Ś1 D6 रुरुदु शोकविक्लवा (for the post half) —(l 39) V1 कुन (for हुन) B4 D5 सर्वे (for पूर्व) D3 जावालें (for °लि) Ñ1 प्रमुख- (for प्रमुखेर) —(l 41) B3 कटकानी (sic) V1 सुपूर्णानि, D1 सुपर्णानि, M4 सुवर्णानि (for च पूर्णानि) B4 रत्नानि (for रत्नानि) D2 कस्य (lacuna) —(l 42) L (ed) ददुर् Ñ2 B3 D4 धन (for धन) V1 -विभागार्थ Ś1 D6 ददुर्धन विसर्गार्थं दीनानाथातुरेषु च —(l 43) G (ed) प्रैष्यजनस् V1 चास्य, D1 M4 तस्य (for तत्र) Ś1 D6 मद्य प्रेक्ष्यजन (D6 °क्षजना) स्तत्र (for the prior half) B2 धनानि (for रत्नानि) —(l 44) Ñ1 D2-4 7 ऊर्ध्व- (for औध्व-) Ñ1 B2 D5 6 -दैहिक (for -देहिक) D4 7 -दानानि (for -दानार्थ) D4 विसृजत (sic) Ñ1 रत्नानि विगृह्यत्यमौ (sic), Ñ2 B1 3 निनाय धरणीपते, V1 D1-3 M4 नृपतेर्विसृजन्ययौ (D2 M4 °त्समौ), B2 4 रत्नानि विसृज ययौ (B4 °त्सतो), D5 वसिष्ठो विसृजययौ (for the post half) —D2 4 5 7 om l 45-48 —(l 45) D1 3 M4 सत्कर्मकृतिभिर्नृप (for the post half) —(l 46) D1 गच्छत, D3 गच्छत (for मधुर) V1 अभिरतुवतो गच्छति (for the prior half) —(l 47) B3 अस्मिन् (for तस्मिन्) V1 निवहणे, B2 निर्हवने, B4 D6 निहरणे (for निर्ह°) D1 M4 वरुण, D3 वरुणा (sic) (for प्रवृत्ते) V1 कारणस्तु (sic) महास्तदा (for the post half) —(l 50) V1 अनुगाज-शरीरस्य Ñ2 B3 D5 तु, B1 ते, D3 च (for त) —(l 51) Ś1 B1 4 D1 3 6 परिगृह्य ता, V1 परिगृह्य तौ, M4 प्रतिगृह्य तो (for प्रतिगृह्य ताम्) —(l 52) Ñ1 V1 B2 D1 4 7 M4 शोकदुःख- (by transp), D2 3 5 शोकभार (for दुःखशोक-) D3 partially illeg for the post half D2 4 5 7 [अ]भिजग्मतु —(l 54) V1 D2 M4 चतुर्दशशतार्धाश्च (D2 °र्धाय), D1 अर्धसप्तशतार्धाश्च (for the prior half) Ñ1 सद्यो ह्यमितमूर्धजा, B1 4 प्रकीर्य (B4 °र्णा) सितमूर्धजा (for the post half) —(l 55) V1 D1-5 7 M4 रुत्य क्रोश (D1 °त्यश्च क्रोश [hypm], M4 °त्य शोच) मानाश्च कुररी इव सघश —M4 om l 56-58 —(l 56) V1 D1 च, D5 त (for तद्) B2 4 राजीवलोचन, D3 illeg (for °ना) —(l 57) B3 तथास्य V1 विमुक्ते, B2 विविक्त (for विविक्ते) D5 मृग (for मृदु-) —(l 58) V1 D2 4 5 चदनागरुकाष्ठे (D5 °काष्टे) श् V1 B3 D2 3 5 च, D4 7 तेश् (for ते) Ś1 D6 प्रेष्याश्चक्रुश्, D3 चक्रुस्तस्य, D3-5 7 चक्रु प्रेष्याश् (for राज्ञश्चक्रुश्) D5 तत (for तदा) —(l 59) V1 D1 2 का (V1 वा) लेयक, D3 4 काल (D4 °ला) यक B3 -स्तनालैश्, D3 illeg (for -मृणालश्) M4 कालेयकैस्तमालैश्च (for the prior half) B4 पालका-, D2 वालुको- (for बालको) Ñ2 B3 वदनै, V1 -पकके (sic), D2 पमके (sic) (for पद्मकै) —V1 D1-5 7 M4 om (hapl) l 60 -62 —(l 60) Ñ B चिता ता (by transp) Ñ1 विविधा (for विविधच्) B3 विलापम् (for विपुलाम्) —(l 61) B3 यस्या Ñ2 शरीरस (sic) Ñ B2-4 D6 सुहृज्जन —(l 62) Ś1 D6 आनाययन्, Ñ1 अस्वापयत्, Ñ2 B3 अशाययत्, B1 2 4 अशाययन्, G (ed) आशीशयत् (for आनाययु) Ś1 D6 चेतन, Ñ -लोचन, B2 4 -लोचना, B3 लोचनै (for -चेतना). —(l 63) Ñ1 चिता ता (by transp) —(l 64) V1 यज्ञपात्र त्रय, B4 यज्ञपात्र च तच्, D3 यज्ञपात्र . . (for यज्ञपात्रत्रय) D5 तत्र (for ततस्) V1 द्विजे M4 तत्रस्था परिषद्विजा (for the post half) —(l 65) D2 सन्यस्य, D4 7 वे न्यस्य (for विन्यस्य) B3 यथास्थाने सुविन्यस्य (for the prior half) V1 तत्राग्नि विधिवद्धुवा, D1 तत्राग्नि विधिवज्जुत, M4 त्रेताग्नीर्विविवद्धुतान् (for the post half) —(l 66) Ñ2 B1 3 तु (for च) V1 मत्रमत मनोभिश्च, G (ed) मत्रानत मनोभिरतु (for the prior half) Ś1 [s]भ्युदित-, V1 [s]भ्युक्ष्य च, M4 ह्यसृजन् (for ऽभ्युद्यत-) Ñ2 स्रवा, B1 -स्रुव, B3 स्रुवा, D1 स्रुव (sic), D4 7 स्रुचा (for स्रुच) B4 जपतोभ्युद्यताश्च च (for the post half) —(l 67) D4 7 मस्त (D7 °मृ) जुस (for समृजुस) —(l 68) D5 तस्य (for तस्या) M4 विनिचिक्षिपु —M4 om (hapl) l 69-72 —(l 69) Ñ2 B3 सत्रपात्राणि Ñ1 B1 2 चशालानि, V1 चरालानि, D1 चरालानि, D2 5 चना (D5 °पा) लाश्च, D4 7 चपकाश्च (for चपालानि) Ś1 D6 मुस्त (for मुसल-) Ñ2 [उ]दुखल, B1 3 [उ]दुखल D2 -[उ]लूखल्स, D6 -[उ]लू° B2 तदा V1 D1 3 मुशलोलू (D3 °लू) खलानि च (for the post half) —(l 71) V1 [अ]ध (for च) D6 मध्ये (sic) (for मेध्य) B3 सभृत —(l 72) Ś1 अन्वास्तरणिका, V1 D1-3 5 अनुस्तरणक, B1 अन्वास्तवारक (sic), B3 4 अन्वा°, D4 7 अतस्तरणक D1 परिचुक्षुपु (sic) —(l 73) V1 प्राग्राग्ल, B1 प्राग्ल्याग्रन, B4 प्राग्लागूल- (sic), D2 प्राग्ला° (for प्राग्ग्रल) Ś1 D6 -दिष्टया तु, V1 दिष्टयाश्च B1 -निर्दिष्टाश्च, B3 -निर्दिष्टा च, B4 विदिष्टा च, D1 -प्रदिष्टा (for -विष्टा च) Ñ1 D2 चिताभूमि, D1 चितामिध (sic), D4 7 चिता भूमौ (D7 °मि),

७१

ततो दशाहेऽतिगते कृतशौचो नृपात्मजः ।
द्वादशेऽहनि संप्राप्ते श्राद्धकर्माण्यकारयत् ॥ १
ब्राह्मणेभ्यो ददौ रत्नं धनमन्नं च पुष्कलम् ।
वास्तिकं बहु शुक्लं च गाश्चापि शतशस्तथा ॥ २
दासीदासं च यानं च वेश्मानि सुमहान्ति च ।
ब्राह्मणेभ्यो ददौ पुत्रो राज्ञस्तस्यौर्ध्वदेहिकम् ॥ ३

V1 मनीषन —(l 74) D5 हत्वा (sic) D2 विधान ता (for विधान्नो) D5 अवरमाम्, D7 सवत्सम् (for °त्माम्) Ś1 Ñ B3 D2 6–7 M4 अभ्यवासृजन्, V1 अभ्युपासृजत्, D1 3 समवासृजत् —(l 75) Ñ2 तल्पमाभिश्र्, V1 तल्पमाभिश् —(l 76) B4 D2 6 प्रज्वलयाचक्रे, D6 प्रज्वलिता चक्रे, G(ed) प्रज्वालयामास D2 4 5 7 M4 मन्त्रिभि (for वन्धुभि) —(l 77) D3 सह प्रजज्वाल (hy pm) B4 समेदित (for °धित) —(l 78) Ś1 D6 महाचित्मान्मताझा(D6 °रा)जश्, Ñ1 D1–3 5 महा(D2 सह, D5 मह)चितादग्धा(Ñ1 D3 °न्ना)जश्, V1 B2 महाचित्मान्दहझाजश्, D4 महाचितोदहन्नाज(D7 °)श्, M4 महाचितान्दहझाज (for the prior half) V1 चितारूढ, B1 स्वेतारूढ (sic), M4 स्वयान्स्थ (for चितारूढ) —(l 79) D3 सन्तुतो, D4 7 सत्कृतो (for सरकृतो) Ñ2 V1 B D1 M4 गुरुभिर् (for कामार्) —D2 4 om l 80 —(l 80) V1 परमस्थान V1 D1 5 M4 यज्विना, B1 लेका *, B4 यजाना (for यज्वना) D6 पुण्यकर्मिणा —(l 81) Ñ V1 B महा- (for महान्) B4 -समिधो (sic), D2 ममिधो (sic), D6 M4 समृद्धो (for समिद्धो) —(l 82) D7 om हिरण्यरेता B4 D2 5 6 प्रदहन V1 D4 समिद्ध, D2 मध्यम —(l 83) B2 M4 तु (for च) —(l 84) Ñ1 V1 B1 आर्तस्वन, Ñ2 B3 4 चार्तस्वन —M4 om from l 85–88 —(l 85) V1 D1 विनेदुस (for विलेपुस्) —(l 86) D3 om च —(l 87) V1 om second हा —(l 88) Ś1 Ñ1 D4 6 7 अ(Ś1 D6 न)वशान्, V1 वशगान्, D1 विविशान्, D2 5 अवशो(D5 °शो [sic]) (for निवशान्)]

Colophon M4 om —*Sarga name* Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D1 3 दशरथसंस्कार, Ñ1 B1 D4 6 7 दशरथसत्कार (D4 7 °र), D2 5 भरतपर्वणि दशरथसंस्कार —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D3 6 om, Ś1 87, Ñ2 83, V1 B3 D7 82, B2 71, B4 77, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 76, D1 138, D2 5 85, D4 81 —After colophon, Dm1 concludes with राम, D6 G2 श्री(D6 om)रामाय नम, T2 श्रीरामचन्द्राय नम

71

☞ For the sequence of Sargas in Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4, cf note before 2 68 1 Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम —Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 read 1813*, 1815* and 1816* before 2 73 1[ab]

1 [a]) T2 ततो +हैतीते तु —[b]) T3 गताशौचो, Cg k t as in text (for कृत°) —[c]) G3 स द्वादशेहि, Cr m g as in text (for द्वादशेऽहनि) —For 1, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1813* समतीते दशाहे तु कृतशौचो नृपात्मज ।
चक्रे द्वादशिक श्राद्ध त्रयोदशिकमेव च ।

[(l 1) D2 च (for तु) V1 D7 -शोचो, D5 -शोचो (sic) (for शौचो) V1 नराधिप, D2 4 5 7 विधानत (for नृपात्मज) —(l 2) Ñ1 D2–5 त्रयोदशक्रम(D4 °मम्) (for °दशिकम्)]

2 [a]) Dt1 धन (for ददौ) T2 धन दत्त्वा, G3 ददौ (for ददौ रत्न) —[b]) Dt1 ददान्, T2 रत्नम् (for धनम्) —After 2[ab], T1 2 ins

1814* वासासि च महार्हाणि रत्नानि विविधानि च ।
[T1 परमार्हाणि (for च महार्हाणि)]

—[c]) Dt1 Dd1 T1 शुल्क, Cr m k t as in text (for शुक्ल) ❀ Cg बहुशुक्लमिति छागविशेषण रजत वा, पितृप्रियत्वात् । ❀ —[d]) T2 गावश्चा (sic) (for गाश्चापि) Dt1 बहुशस् (for शतशस्) Dt1 T1 3 तदा (for तथा) —For 2, Ś1 Ñ V1 B D1–7 (D2 om [hapl]) M4 subst

1815* ददौ चोद्दिश्य पितर ब्राह्मणेभ्यो धन तदा ।
महार्हाणि च वासासि गाश्च वाहनमेव च ।

[M4 transp l 1 and l 2 —(l 1) D5 धनानि च —(l 2) D3 om first च (subm) Ñ V1 B1 2 4 D1 M4 वस्त्राणि, B3 रत्नानि (for वासासि) —After l 2, D3 erroneously repeats the prior half of l 1]

3 [a]) Dt1 दासीदासाश्, T1 दासीदासं, Cg as in text (for दासीदास) Dt1 यानानि, G1 वेश्मनि (for यान च) —[b]) G1 चारूणि (for वेश्मानि) G3 सुमहान्त्यपि —[d]) Dd1 तत्र (for तस्य) Dg1 Dd1 [उ]र्ध्वदेहिक, Cg as in text, Ck t [औ]र्ध्वदेहिक (for [औ]र्ध्वदेहिकम्) —For 3, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1816* यानानि दासीदासाश्च वेश्मानि वसुमन्ति च ।
भूषणानि च मुख्यानि राज्ञस्तस्यौर्ध्वदेहिकम् ।

[D7 om the prior half of l 1 —(l 1) Ś1 D6 दासीदास, B1 om, B2 दासी दास, B3 D5 दासीदासाश्, B4 दासान्दासीश् (for दासीदासाश्) V1 D1 शयनानि च दासी(D1 °स)श्च (sic) (for the prior half) D4 वस्त्राणि (for वेश्मानि) V1 सुमहन्ति (for वसुमन्ति) —(l 2) B2 सर्वाणि (for मुख्यानि) D2–5 7 वार(D2 °रा [sic])णा(D3 °ण)श्च ददौ मुख्यान् (for the prior half) B1 -देहिके.]

ततः प्रभातसमये दिवसेऽथ त्रयोदशे ।
विललाप महाबाहुर्भरतः शोकमूर्छितः ॥ ४
शब्दापिहितकण्ठश्च शोधनार्थमुपागतः ।
चितामूले पितुर्वाक्यमिदमाह सुदुःखितः ॥ ५
तात यस्मिन्निसृष्टोऽहं त्वया भ्रातरि राघवे ।
तस्मिन्वनं प्रव्रजिते शून्ये त्यक्तोऽस्म्यहं त्वया ॥ ६
यस्या गतिरनाथायाः पुत्रः प्रव्राजितो वनम् ।
तामम्बां तात कौसल्यां त्यक्त्वा त्वं क्व गतो नृप ॥ ७
दृष्ट्वा भस्मारुणं तच्च दग्धास्थिस्थानमण्डलम् ।
पितुः शरीरनिर्वाणं निष्टनन्विषसाद ह ॥ ८
स तु दृष्ट्वा रुदन्दीनः पपात धरणीतले ।
उत्थाप्यमानः शक्रस्य यन्त्रध्वज इव च्युतः ॥ ९

4 For 4–12^{ab}, Ś1 subst 1818* Ñ V1 B D1–7 M4 om, Dg1 reads in marg, 4^{ab} —^{a}) G2 प्रभाते (for प्रभात-) —^{b}) T1 G3 M2 च (for ऽथ) —D2 4 5 7 read 4^{cd} after 6 which is followed by l 2 of 1817* —^{c}) Ñ V1 B D1–7 M4 [अ]तिकरुण (for महा°) —^{d}) Ñ V1 B D1–7 M4 परिविह्वल, Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1 2 शोककर्शित (for °मूर्छित)

5 For Ś1 cf v l 4 and 12 —^{a}) T3 शब्दावहित, Cm g k t शब्दापिहित- (as in text) —^{b}) G3 . . र्थम् (damaged) (for शोधनार्थम्) —For 5, Ñ V1 B D1–7 M4 subst and read after 1825* (D2 4 5 7 read l 2 after 6)

1817* शब्दापिहितकण्ठोऽसौ सत्राप्यमभिनि श्वसन् ।
शोकदु खपरीतात्मा मदक्षीब इव स्खलन् ।

[(l 1) D4 5 7 बाष्पापिहित, D6 बाष्पोपहत- (for शब्दापिहित-) Ñ1 B2 D2 म, Ñ2 B1 3 4 D4–7 च (for ऽसौ) M4 अवगाहमान सहसा (hypm) (for the prior half) D4 5 7 प्रोवाच (for सत्राप्यम्) V1 इति, D1 3 इव, D4 5 7 [अ]भिवि- (for अभि) Ñ B2 3 D1 4 6 7 -नि(Ñ1 वि)श्वसन् —V1 om l 2 —(l 2) D2 4 5 7 दु खशोक- (by transp) D1 मदात्क्षीव (for मदक्षीव) Ñ1 द्रुव, D2 स्वल (sic), D3 om, D6 श्वसन् (for स्खलन्)]

6 For Ś1 cf v l 4 and 12 D6 om 6 —^{a}) Ñ V1 B D1–5 7 M4 यस्मिन्(V1 D1 यस्मै) मा(D5 स) परिदद्यास्त्व(V1 °स्त्वा) —^{b}) V1 D1 3 गते, D2 4 5 7 तात, M4 गतो (for त्वया) Ñ B सोपि रामो वन गत —Ñ B om 6^{cd} —^{cd}) T2 यस्मिन् (for त°) Dd1 वने (for वन) Cg k t प्रव्रजिते (as in text) ⁂ Cg प्रव्रजिते प्रव्राजिते छान्दसो ह्रस्व । ⁂ so also Ck V1 D1–5 7 M4 त त्व(D2 4 च, D3 5 7 तु) प्रव्रा(D3)जयित्वा प्राक्स्वैर मा परित्य(V1 °पा [sic])स्यसि(V1 D2 5 °ति [sic]) —After 6, D2 4 5 7 ins l 2 of 1817*, reading 4^{cd} thereafter

7 For Ś1 cf v l 4 and 12 —^{b}) B1 पुत्र पुत्र (ditto) M1 प्रव्रजितो (for प्रव्राजितो) Ñ2 V1 B D1–3 5 M4 त्वया (for वनम्) —^{c}) Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 तामि (D2 °वि)मा, D3 illeg (for तामम्बा) D5 मातृ- (for तात) —^{d}) Ñ V1 B D1–7 M4 किमर्थं नाभि(Ñ2 B3 D5 °व)भापसे(D3 °ते [sic]) —After 7, Ñ V1 B D1–7 M4 ins, while Ś1 subst for 4–12^{ab}

1818* अवकीर्य तु माल्येन चितां तामपश्यत ।
सगणो भरतश्चक्रे विपरीत इव स्खलन् ।
विह्वलन्निव दु खेन विभ्रमन्निव चातुर ।
प्रणेमे स पितु पादौ निपत्य धरणीतले ।
तमार्तरूप त्वरित विह्वलन्तमचेतसम् । [5]
उत्थापयामास बलात्परिगृह्य सुहृज्जन ।

[Before l 1, D6 ins ॐ —(l 1) B4 अपकीर्य, D1 अवकीर्यं (sic) Ś1 V1 B3 D2–5 7 M4 च (for तु) Ś1 Ñ1 D3 ता चिताम् (by transp) V1 अपि सश्यत, D6 अपमवृत —(l 2) D2 सग ; D6 मगुणो, M4 गगणे (for सगणो) D2 स्वल, D4 7 श्वसन् (for स्खलन्) —(l 3) D2 4 5 विव्वलन् (for विह्वलन्) D3 विह्वलन् (for विभ्रमन्) —(l 4) Ś1 D6 ननाम, V1 प्रणमेत् (sic), B4 प्रणमे (sic) (for प्रणेमे) D2 4 5 7 मुमोह भरतस्तत्र (for the prior half) —(l 5) Ñ2 त्वम् (for तम) Ś1 V1 D1–7 M4 पतित (for त्वरित) Ñ1 V1 D1–5 7 विलपतम् (for विह्वलन्तम्) V1 D1–3 5 M4 अचेतन (for °सम्) B4 विह्वननविचेतम (sic) (for the post half) —(l 6) D2–5 7 तदा (for बलात्) B4 परिगृह्य (sic) (for °गृह्य)]

8 For Ś1 cf v l 4 and 12 —^{a}) G1 भस्मारु . . —^{c}) G1 3 M2 3 Ck शरीर, Cv r m g t as in text (for शरीर) —^{d}) Dg1 नि श्वसन्, Dt1 निश्वनन्, G2 निनदन्, Cr m g k t as in text (for निष्टनन्) Dm1 T1 G1 2 M1–3 Ck निपसाद, Cm g t as in text (for विषसाद) T1 2 G2 M1–3 स (for ह) —For 8, Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1819* अवेक्ष्य स पितुर्दीप्त सर्वगात्रेषु पावकम् ।
प्रगृह्य बाहू चुक्रोश दु खेनावसमाद च ।

[(l 1) D3 illeg for तुर् in पितुर् and षु in -गात्रषु D3 पावत्र (sic) (for पावकम्) —(l 2) Ñ B1 D2 बाहु (for बाहू) D4 7 निक्षेप (for चुक्रोश) D3 illeg for नाव in दु खेनाव Ñ1 [आ]त समाद, V1 निपसाद (for [अ]वसमाद). D2 ए, D4 7 स (for च)]

—Thereafter Ñ V1 B D1–7 M4 read 1825*, 1817*

9 For Ś1 cf v l 4 and 12 D3 om 9 —^{a}) Dg1 Dm1 त, Cr m as in text (for तु) T3 G1 2 M1 आर्त, Ct as in text (for दीन) —^{d}) Dt1 Dd1 [उ]च्छ्रित,

9 10 अभिषेतुस्ततः सर्वे तस्यामात्याः शुचिव्रतम् ।
9 अन्तकाले निपतितं ययातिमृषयो यथा ॥ १०

शत्रुघ्नश्चापि भरतं दृष्ट्वा शोकपरिप्लुतम् ।
विसंज्ञो न्यपतद्भूमौ भूमिपालमनुस्मरन् ॥ ११

उन्मत्त इव निश्चेता विललाप सुदुःखितः ।
स्मृत्वा पितुर्गुणाङ्गानि तानि तानि तदा तदा ॥ १२

मन्थराप्रभवस्तीव्रः कैकेयीग्राहसंकुलः ।
वरदानमयोऽक्षोभ्योऽमज्जयच्छोकसागरः ॥ १३

सुकुमारं च बालं च सततं लालितं त्वया ।
क्व तात भरतं हित्वा विलपन्तं गतो भवान् ॥ १४

ननु भोज्येषु पानेषु वस्त्रेष्वाभरणेषु च ।
प्रवारयसि नः सर्वांस्तन्नः कोऽद्य करिष्यति ॥ १५

T2 [न]पर, Cr m g as in text (for च्युत) —For 9, Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 subst

1820* एवमाद्यतिदुःखार्तो विलपन्नथ राघव ।
भूमौ पपात शक्रस्य यन्त्रच्युत इव ध्वजः ।

[(l 1) V1 ण्वाति-, B1 आलति (for आयति) V1 D1 4 6 ण्व, B2 D2 इति, D7 M4 इव (for अथ) —(l 2) D2 भूमौ पापतयामास (for the prior half) B2 यात्रा-, B4 मन्त्र- (for यन्त्र) V1 -युक्त, D1 4 M4 मुक्त (for -च्युत)]

10 For Ś1 cf v l 4 and 12 —^{b}) M3 Cg तम् (for तस्य) G3 M2 शुचिव्रता, Cg as in text (for °तम्) —For 10^{ab}, Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1821* परिपेतु पतन्तं तं पुरुषाः परिचारकाः ।

[V1 D1 अभिपेतु (for परि°) D4 7 तु (for तं). M4 अनुपेतुस्त पतित (for the prior half)]

—^{c}) T3 अंत्यकाले, Cr m g t अंतकाले (as in text) Ñ V1 B D1–7 M4 पुण्यक्षय(Ñ1 V1 D1 4 6 7 °ये, Ñ2 B1 3 D5 °याच्)च्युत स्वर्गाद्

11 For Ś1 cf v l 4 and 12 —^{a}) Dm1 शत्रुघ्न (sic) B4 भरत (sic), D1 पतितः G3 भ.. (for भरत) —^{b}) G3 damaged for दृष्ट्वा G1 -परिप्लुत Ñ V1 B D1–7 पतितं(D1 भरत) समवेक्ष्य त(D2 च, D5 ह), M4 पतितं तु समीक्ष्य त —After 11^{ab}, B3 ins

1822* शोकसागरसमग्न विलपन्तं मुहुर्मुहुः ।

—For 11^{cd}, Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1823* विसंज्ञकल्पो न्यपतच्छोचन्पितरमातुरः ।

[Ñ1 B2 न्यपतच्च, D1 5 [ऽ]न्य°, G (ed) नृपतिं (for न्यपतच्)]

12 ^{a}) Ñ V1 B D1–7 विप्रेक्ष्य(D1 °क्ष्यन्), Dt1 निश्चित्तो, T1 निश्चेष्टो, M4 समेक्ष्य (for निश्चेता) —^{b}) D2 3 निपपात (for विललाप) Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 निप(D2 °पा)त्य स, D3 गतासुवत्, T2 सुदु खिता (sic) (for सुदुःखितः) —For 4–12^{ab}, Ś1 subst 1818* —^{cd}) T2 3 पितृ (for पितुर्) Dt1 om (hapl) second तानि Dg1 T1 2 तथा तथा, Cv r m g k तदा तदा (as in text) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 गुणसंकीर्तनं कुर्वन्(Ñ1 कृत्वा) पितुर्वै पितृवत्सलः —After 12, Ś1 D2–7 ins

1824* इदमाह महातेजा शत्रुघ्न शत्रुसूदनः ।
[D2 3 6 शत्रुकर्शन]

13 Ś1 om 13 G3 damaged from व in प्रभव up to ह in ग्राह in ^{b} —^{b}) Dd1 Dm1 G1 2 M1 कैकेयीहृद, M3 °नाह (sic) (for °ग्राह-) —^{d}) Dg1 मज्जयन्, G2 मज्ञ्यच् (sic), Cv r m g k t as in text (for ऽमज्जयच्) —For 13, Ñ V1 B D1–7 M4 subst and read after 1819*

1825* मन्थरावाक्यतोयौघं वरदानमहाह्रदम् ।
कैकेयीनिश्चयग्राहमपारं शोकसागरम् ।

[(l 1) B3 मरथरा- (sic) D3 -नो घ (for -तोयौघं) V1 B transp the post half of l 1 and the prior half of l 2 —(l 2) D3 -केयी D5 पनित (sic), D6 M4 अगाध (for अपार)]

—Thereafter all the above MSS read 1817* (D2 4 5 7 read l 2 after 6)

14 ^{a}) D1 सुकुमारश्च बालश्च —^{b}) V1 M4 भरत (for सतत) D1 लालितस, D2 6 लाडित (for लालित) —^{c}) D5 च त्वं (for तात) Ñ1 B त्यक्त्वा (for हित्वा) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 ग(B1 ज)मिष्यसि (for गतो भवान्) —After 14, D3 reads 1827*

15 ^{a}) T3 G1 न तु (sic), Cr m g t as in text (for ननु) M3 दानेषु (for पा°) —For 15^{ab}, Ñ2 V1 B D1 3 M4 subst

1826* भोज्याभरणदानैश्च वासोभिश्च पृथग्विधं ।

[V1 D1 3 M4 यानैस्तु, B2 -पानैश्च (for दानैश्च)]

—^{c}) Ñ2 B सवर्धयसि, Dm1 M4 Ck प्रचारयसि, D1 3 प्रावा°, G1 Cr प्रचा°, Cv m g as in text (for प्रवारयसि) Dt1 सर्वान्न, D3 स° (for न सर्वांस्) —^{d}) Dg1 T1 3 M4 [ऽ]न्य, T2 न°, M3 damaged, Ct as in text (for ऽद्य) G3 damaged from करिष्यति up to ण in अवधारण in 16^{a} Ñ2 B3 4 भविष्यति —For 15, Ś1 Ñ1 D2 3 (reading after 14) 4–7 subst

1827* यत पुरा शिशुत्वात्भोजनाच्छादनासनैः ।
सवर्धयसि नः सर्वान्पुर कोऽद्य करिष्यति ।

[(l 1) Ñ1 D2 6 यस्तु, D3 यस्त्व (for यत). Ś1 Ñ1 D6

अवदारणकाले तु पृथिवी नावदीर्यते ।
विहीना या त्वया राज्ञा धर्मज्ञेन महात्मना ॥ १६
पितरि स्वर्गमापन्ने रामे चारण्यमाश्रिते ।
किं मे जीवितसामर्थ्यं प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ॥ १७
हीनो भ्रात्रा च पित्रा च शून्यामिक्ष्वाकुपालिताम् ।
अयोध्यां न प्रवेक्ष्यामि प्रवेक्ष्यामि तपोवनम् ॥ १८
तयोर्विलपितं श्रुत्वा व्यसनं चान्ववेक्ष्य तत् ।
भृशमार्ततरा भूयः सर्व एवानुगामिनः ॥ १९
ततो विषण्णौ श्रान्तौ च शत्रुघ्नभरतावुभौ ।
धरण्यां संव्यचेष्टेतां भग्नशृङ्गाविवर्षभौ ॥ २०
ततः प्रकृतिमान्वैद्यः पितुरेषां पुरोहितः ।
वसिष्ठो भरतं वाक्यमुत्थाप्य तमुवाच ह ॥ २१
त्रीणि द्वन्द्वानि भूतेषु प्रवृत्तान्यविशेषतः ।
तेषु चापरिहार्येषु नैवं भवितुमर्हति ॥ २२

[आ]शिषि, D7 -[आ]शने (for [आ]मंत्र) —(l 2) D1 सर्वा D6 राजरत्न (for न सर्वान्) D3 5 तत्र (for पुर)]

16 G3 damaged for अवदारण (cf v l 15) —a) G1 3 M3 कालेषु Cr m g t as in text (for काले तु) —c) T1 G1 या विहीना (by transp), Cg as in text (for विहीना या) —For 16, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1828* एव तु स्वामितहाना पृथिवी नो विदीर्यते ।
पित्रा गुणवतानेन लालिताना वियुज्यताम् ।

[(l 1) Ñ B किं तु (Ñ1 B1 तु), V1 अतो, D1 M4 अति- (for एव) V1 -[अ]ति (for -[आ]मि-) Ñ B हन्य (B1 °यन् [sic], B3 °यान् [sic]) (for पृथिवी) Ñ B D6 7 न दीयते, V1 [उ]पविधते (for विदीर्यते) M4 हन्य नावशीयते (for the post. half) —(l 2) B1 येन, B2 D1 3 5 [इ]ष्टेन (for [अ]नेन) Ś1 D6 पित्रा गुणविशिष्टेन (Ś1 °सृष्टेन [sic]), V1 पित्रा च गुरुश्रेष्ठेन, D2 पित्रा गुणवत्तो न (sic), D4 7 पित्रा गुणप्रतिष्ठेन (for the prior half) Ś1 D6 वियु(D6 °ध)ज्यतां (for वियुज्यताम्) Ñ B वियु(Ñ2 B2 4 °मु)क्ताना सत्त्वया (for the post half)]

17 a) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 त्वयि राजन्गते स्वर्गं —b) Dd1 Dm1 G1 2 M1 2 वनम् (for [अ]रण्यम्) D3 illeg for माश्रिते G(ed) चास्थिते (for आश्रिते) —c) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 न जी(D3 illeg)वितु त्यत्र(D1 विरत)ग्यामि (D2 यास्यामि) —d) Ñ1 B D1 6 प्रविशामि, M3 प्रवेक्ष्या

18 D2 om (hapl) 18 —a) Ś1 D1–7 पित्रा हीना तथा भ्रात्रा, Ñ1 M4 हीना पित्रा च मात्रा च, Ñ2 V1 B D1 हीना(B4 °न) पित्रा तथा भ्रात्रा —b) G3 damaged from कु up to अयो in c Ś1 D4–6 शून्यामिन महीमिमां, Ñ2 V1 B D1 3 7 M4 शून्यामिव पुरीं(D7 om मिव पुरीं)मिमा —d) B1 3 4 प्रविशामि (for प्रवेक्ष्यामि) Ś1 Ñ V1 B D1 3–7 I2 M4 हुताशन

19 b) Dt1 T1 3 G2 M1 चाप्यवेक्ष्य —For 19, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1829* एवमादि तयो श्रुत्वा भ्रात्रोर्विलपित तदा ।
सर्वे परिजनो भूयो भृशमार्ततरोऽभवत् ।

[(l 1) D3 missing for दि तयो in °आदि तयो B T1 (for तयो) Ś1 भ्रातुर (for भ्रात्रा) D2 3 6 विलपोगे (for °पित) D6 तथा —(l 2) D1 missing for परि in सर्व परिजनो Ś1 D6 आतरो(Ś1 °र [sic])ऽ[भव]त]

20 a) T1 G1 2 M1 शोचंता, M2 श्रांतो तु, M3 Cr p m p g t p विश्रांत, Cv m as in text (for श्रान्तौ च) Ś1 N V1 B D1–7 M4 तत शोकपरिश्रांतौ —b) D1 om शत्रु in शत्रुघ्न Ñ2 B D1 तदा (for उभौ) —G1 mostly damaged for c —c) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 G1 2 M1 °धरायां M3 धारया (sic) (for धरण्यां) Dd1 समचेष्टतां (sic), Dm1 समवेष्टेतां, I G2 M1 3 स(T1 M1 सम)व्यवेष्टतां G1 M2 स(M2 सम)प्रवेष्टतां (for संव्यचेष्टेतां) —d) G1 damaged from र्षभौ up to भर in 21c —For 20cd, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1830* विलपित्वातिकरुण ध्यानशोकान्वयताम् ।

[Ñ B उभौ(Ñ1 तदा) [विलप्य], D5 6 विलपित्वा तु (for °त्वा) D1 missing for करुण Ñ2 धनम (for ध्यानम) Ñ B [I] I (B1 4 [I]नु)गच्छतां, V1 [अ]नुपश्यतां, D1 [आ]मयपतां (sic), D6 [अ]नुपश्यतां (sic), D7 [अ]नुपश्यतां (for [अ]न्वपश्यताम्)]

21 G3 damaged up to भर in c (cf. v l 20). —a) Ś1 D6 तौ तु दृष्ट्वा ध्यानगतौ, Ñ V1 B D1 M4 तौ ध्यानमास्थितौ दृष्ट्वा, D2 3 5 तौ ध्यानमागतौ(D3 erroneously repeats ध्यानमागतौ) दृष्ट्वा D4 7 तौ तु ध्यानगतौ दृष्ट्वा —b) Ś1 Ñ V1 B D1–3 5–7 M4 पितुरिष्ट, D4 पतिरिष्ट M3 पुरो —Dg1 reads 21cd in marg —c) Ś1 भरतौ (sic) (for °त) —d) Ñ1 V1 B D1–3 6 M4 [इ]दम्, D4 6 7 [इ]दम् (for तम्) —After 21, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 I G M1–3 ins

1831* त्रयोऽप्येते त्रिम विमुक्तस्य न विभो ।
मात्रेयपापिविनिर्ये विसिद्ध त्व विलम्बसे ।

[(l 2) G1 2 M1 मात्रेयपापिनिर्याय (for the prior half) T2 3 6, T3 M3 [इ]ह (sic) (for इ.इ)]

22 b) M3 missing for विशेष in [अ]विशेषत —For 22, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1832* द्वन्द्वानि गैजगाऽसर्वमविवत्समिदं मत्वा ।
अपरत्यमाविन भाव न त्व शोचितुमर्हसि ।

22 सुमन्त्रश्चापि शत्रुघ्नमुत्थाप्याभिप्रसाद्य च ।
24 श्रावयामास तत्त्वज्ञः सर्वभूतभवाभवौ ॥ २३
23 उत्थितौ तौ नरव्याघ्रौ प्रकाशेते यशस्विनौ ।
वर्षातपपरिक्लिन्नौ पृथगिन्द्रध्वजाविव ॥ २४
अश्रूणि परिमृद्नन्तौ रक्ताक्षौ दीनभाषिणौ ।
अमात्यास्त्वरयन्ति स्म तनयौ चापराः क्रियाः ॥ २५

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकसप्ततितमः सर्गः ॥ ७१ ॥

[(l 1) Ñ1 द्वद्दु खे, Ñ2 B द्वंद्वैरेव Ś1 D4 6 अतितप्तम्, V1 M4 अभिभूतम् (for अभितप्तम्) Ś1 D4 6 7 यथा (for सदा) —(l 2) V1 M4 अवश्य- D1 2 5 -भाविनो (for °न) D1 भावान्, D2 3 5 भावा (sic) (for भाव) Ś1 D6 त न (for न त्व)]
—Ñ V1 B D6 (marg) 7 M4 cont

1833* जातस्य मृत्युर्नियतो ध्रुव जन्म मृतस्य च ।
तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्व शोचितुमर्हसि ।

[Cf Bhagavadgītā Adh 2 St 27 —(l 1) D6 नियतो मृत्युर् (by transp) V1 जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर् (for the prior half) —(l 2) Ñ2 B3 अपरिहार्येषु, D6 °हार्यर्थे (for °हार्येऽर्थे)],

while D3 cont after 1832*

1834* स्थित्वैकत्र यथा रात्रौ प्रातर्यान्ति दिशो दश ।
पक्षिसघास्तद्वदत्र पुत्रमित्रसमागम ।
मार्गप्रपाया पान्था ये कृत्वालाप परस्परम् ।
प्रयान्ति त्रिविधान्मार्गांस्तद्वद्बन्धुसमागम ।

23 ^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 पतित धरणीतलात् (Ñ B °ले) —^{c}) T1 कथयामास Ś1 D4 6 7 उत्थापयद्विश्रात, Ñ V1 B D1–3 5 उत्थापयन्तु (V1 °न्तू) वाचार्त. (Ñ1 D2 3 5 °र्तं), M4 उत्थाप्योवाच शोकार्तं —^{d}) Ś1 D1–7 -हिता (D1–3 5 -दया) च (D3 °प) ह, Ñ V1 B Dt1 Dd1 Dm1 T G3 M2–4 Cr m k °भव, Cg t as in text (for -भवाभवौ)

24 ^{a}) V1 Dg1 Dd1 T1 च (for तौ) —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 अश्रुक्लिन्नौ न (Ñ2 V1 B2–4 D1 M4 वि) रेजतु —Ś1 D4 6 7 om 24^{cd} —^{c}) Ñ B D2 3 5 M4 वर्षतोय- (D5 °ये), V1 D1 चर्षातोय- (for वर्षातप-) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G1 M2 3 -परिग्लानौ, D2 °क्लिष्टौ, D5 °क्लिष्टाः G3 °म्लानौ (for °क्लिन्नौ) —^{d}) Dg1 एन्द्र- (for इन्द्र-)

25 ^{a}) Ñ2 अक्षिणि (sic), B3 अश्रुणी (sic) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 -मार्जंतौ, Dd1 Dm1 -मृज्यातौं, G1 -मृज्यात्कौ (sic), M2 -मृज्यता (sic), Cg k t as in text (for -मृद्नन्तौ) —^{b}) G2 M1 राघवौ (for रक्ताक्षौ) Ś1 Ñ1 D4 6 7 बाष्पक्लिन्नेक्षणौ तु तौ, Ñ2 V1 B D1 M4 बाष्परक्ते (B4 °वर्षे) क्षणौ तु (Ñ2 B3 च) तौ (D1 तदा), D2 3 5 बाष्परक्ते (D2 °पूर्णे) क्षणावुभौ —^{c}) B1 अमात्यास् M3 [अ]द्य, Cv as in text (for स्म) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 त्वरयामासु (for त्वरयन्ति स्म) —^{d}) Ś1 D6 परिकर्तुं जलक्रिया, D1 पितु प्रत्यजलिक्रियां. —After 25, V1 D1–3 5 ins a passage which is relegated to App I (No 22)

Colophon —*Sarga name* Ś1 D6 भरतशत्रुघ्नविलाप, Ñ B2–4 दशरथसकालन, V1 उदकक्रियाकरण, B1 D4 7 दशरथसस्कार, D1 दशरथभस्मोदकक्रियाकरण, D2 5 भरतपर्वणि उदकक्रियाकरण (D5 om करण), D3 उदकक्रिया —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D3 6 om, Ś1 88, Ñ2 84, V1 B3 D7 83, B2 72, B4 78, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 77, D1 139, D2 5 86, D4 M4 82. —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, G with श्रीरामाय नम .

७२

अथ यात्रां समीहन्तं शत्रुघ्नो लक्ष्मणानुजः ।
भरतं शोकसंतप्तमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १
गतिर्यः सर्वभूतानां दुःखे किं पुनरात्मनः ।
स रामः सत्त्वसंपन्नः स्त्रिया प्रव्राजितो वनम् ॥ २
बलवान्वीर्यसंपन्नो लक्ष्मणो नाम योऽप्यसौ ।
किं न मोचयते रामं कृत्वापि पितृनिग्रहम् ॥ ३
पूर्वमेव तु निग्राह्यः समवेक्ष्य नयानयौ ।
उत्पथं यः समारूढो नार्या राजा वशं गतः ॥ ४
इति संभाषमाणे तु शत्रुघ्ने लक्ष्मणानुजे ।
प्राग्द्वारेऽभूत्तदा कुब्जा सर्वाभरणभूषिता ॥ ५
लिप्ता चन्दनसारेण राजवस्त्राणि बिभ्रती ।
मेखलादामभिश्चित्रै रज्जुबद्धेव वानरी ॥ ६

72

☞ For the sequence of Sargas in Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4, cf note before 2 68 1 —Dm1 begins with ॐ, M1 with श्रीरामचन्द्राय नम , M2 with श्रीरामाय नम

1 T3 repeats 1–5^{ab} after 5^{ab} —^{c}) M3 भरत (sic) Dg1 -मतप्त —For 1, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1835* अथ तत्रायथावार्तस्तच्छ्रुत्वा लक्ष्मणानुज ।
स तमुत्थापयामास शत्रुघ्नो भरत तदा ।
श्रुत्वा प्रव्राजित राम कुब्जाभेदितया तया ।
कैकेय्या दु खशोकार्त शत्रुघ्नोऽथाब्रवीदिदम् ।

[(l 1) Ś1 D6 यथावार्ता, V1 [आ]यथा भ्रातुम (for [आ]-यथावार्तस्) B3 श्रुत्वा तत् (by transp), D3 illeg (for तच्छ्रुत्वा) Ś1 लक्ष्मणाग्रज (for °नुज) —(l 2) B4 M4 भरतस (sic) (for °त) —M4 om (hapl ?) l 3 —(l 3) Ś1 D6 तत B1 2(after corr as above) D6 7 तत (for तया) —(l 4) B1 D7 दु खशोकार्त M1 कैकेय्या शोकदु खार्त (for the prior half) D2 त्यमब्रवीत् (for ऽथाब्रवीदिदम्)]

2 ^{a}) T1 गरिष्ठ (for गतिर्य) —For 2, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1836* विद्वानार्योऽनृशसश्च सर्वभूतहिते रत ।
स्त्रिया नाम कथ रामो वन प्रव्राजितोऽवश ।

[(l 1) D5 विद्वीनाया(corrupt) D2 स पुरत्र नृपतिश्च (unmetrical) (for the prior half) —(l 2) V1 D1 3 transp कथ and वन Ñ1 D2 4 5 7 पराउ (for वन) M4 तत (for ऽवश)]

3 ^{a}) Ś1 Ñ1 D6 बलवानस्त्र, Ñ2 V1 B D1–3 5 M4 बलवीर्यास्त्र-, D4 7 बलवेदास्त्र- (for बलवान्वीर्य-) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 लक्ष्मिवर्धन , T1 वा मयाप्यसो, G1 M2 नाम सोप्यसौ, Cg k t नाम योप्यसौ (as in text) —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 किं नाभिषिक्तवान्राम —^{d}) D4 (m sec m) तु, K(ed) स (for [अ]पि) D4 5 7 पितृविग्रह

4 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1–7 M4 स (for तु) B2 D4 निर्ग्राह्यो, Cr m g t as in text, Ck निगृह्य (for निग्राह्य) —^{b}) T2 नयायर्यौ (sic) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 राजा(Ñ1 V1 D1–3 °ज, D5 °ज्ञ, D6 °ज्ञा [sic]) धर्मार्थदर्शिना(M4 °नात्) —^{cd}) G3 राजा भार्या- (for नार्या राजा) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M1 लक्ष्मणेन पिता मूढ कामराग(V1 B3 °बाण)वश गत

5 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 इत्येव भाषमाणेथ(Ś1 D1 6 °णे तु, D5 °णे च), Dd1 M2 इति स भावमाणे तु, T2 इति सभायमाणेषु —^{b}) D7 मनुजाधिपे (for लक्ष्मणानुजे) —After 5^{ab}, T3 repeats 1–5^{ab} —^{c}) Ñ B2 4 D1 3 M4 प्रद्वारे, B3 पूर्द्वारे, Cg k t as in text (for प्राग्द्वारे) D2 तूत्थिता, D4 5 7 [ऽ]भूत्स्थिता (for ऽभूत्तदा) B1 प्रादुरभूत्तदा कुब्जा —M4 om (hapl ?) 5^{d}–7^{c} —^{d}) Ñ V1 B D1–5 7 शुभ्राभरण-

6 M4 om 6 (cf v l 5) —For 6^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 subst

1837* चन्दनागुरुदिग्धाङ्गी महार्हाम्बरसवृता ।

[Ś1 V1 om (hapl ?) D2 4(after corr sec m as above) 5 -[अ]गरु- D4 7 -लिप्ताङ्गी (for -दिग्धाङ्गी) D1 6 -भूषिता (for -सवृता) D2 4 5 7 महार्हाभरणाम्बरा, D3 महार्हं चीर-भूषिता (for the post half)]

—After 6^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1838* विविध विविधैस्तैस्तैर्भूषणैश्च विभूषिता ।

[G1 विविध (for °धस) Dd1 Dm1 G3 चा(G3 च)पि भूषिता Dg1 भूषिता भूषणोत्तमै (for the post half)]

—^{c}) B2 3 (m also) विकृता विविधैश्चित्रै —After 6^{c}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1839* अन्यैश्च शुभभूषण ।
बभासे बहुभिर्बद्धा

[(l 1) Dg1 बहु, Dt1 T2 M3 वर- (for शुभ-) M3 -भूषणै G3 चित्रैरन्यैश्च भूषणै]

—^{d}) Dt1 T2 3 M2 3 Ct रज्जुभिरिव, Ct*p* रज्जुभिश्चेव (for रज्जुबद्धेव) ❀ Ct अत्र गुरुलघुप्रयुक्तच्छन्दोभङ्ग आर्ष । पाठान्तरे च पादपूरणे । ❀ Ś1 Ñ V1 B1 3 4 D1 3 6 L(ed) पि(D1 3 नि)नद्धा कुञ्जरी(L[ed] कुररी) यथा, B2 3(m also) धनीव प्रबभौ तदा, D2 4 5 7 पि(D5 वि)नद्धाङ्गी(D5 °ङ्गे)व कुञ्जरी

तां समीक्ष्य तदा द्वाःस्थो भृशं पापस्य कारिणीम् ।
गृहीत्वाकरुणां कुब्जां शत्रुघ्नाय न्यवेदयत् ॥ ७
यस्याः कृते वने रामो न्यस्तदेहश्च वः पिता ।
सेयं पापा नृशंसा च तस्याः कुरु यथामति ॥ ८
शत्रुघ्नश्च तदाज्ञाय वचनं भृशदुःखितः ।
अन्तःपुरचरान्सर्वानित्युवाच धृतव्रतः ॥ ९
तीव्रमुत्पादितं दुःखं भ्रातॄणां मे तथा पितुः ।
यथा सेयं नृशंसस्य कर्मणः फलमश्नुताम् ॥ १०
एवमुक्ता च तेनाशु सखीजनसमावृता ।
गृहीता बलवत्कुब्जा सा तद्गृहमनादयत् ॥ ११
ततः सुभृशसंतप्तस्तस्याः सर्वः सखीजनः ।
क्रुद्धमाज्ञाय शत्रुघ्नं व्यपलायत सर्वशः ॥ १२
अमन्त्रयत कृत्स्नश्च तस्याः सर्वसखीजनः ।
यथायं समुपक्रान्तो निःशेषं नः करिष्यति ॥ १३

7 M4 om 7^{abc} (cf v l 5) —^{a}) Ś1 Ñ V1 B D2–7 समीक्ष्य ता (by transp) Ś1 V1 B2 D1 3 6 ततो (for तदा) Ś1 Ñ2 B D2 5 6 G3 द्वा स्था, K(ed)द्वा स्था —^{b}) Ś1 Ñ2 B D6 भरत पापकारिणी, D4 7 भृशमस्यापकारिणीं, T1 सुभृश पापकारिणीं —^{c}) V1 D1 3 त्वरित, T1 G3 Crp m g [अ]करुणा, Cr k t as in text (for [अ]करुण) Ś1 Ñ B D2 4–7 अत पुरचरीं(D2 4 7 °रा) कुब्जा —^{d}) D2 निवेदयत्, D5 G3 न्यवेदयन

8 ^{a}) Dg1 M4 अस्या, Cr m g as in text (for यस्या) M3 om कृते Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 गतो (for वने) —^{b}) Ś1 Ñ B D6 मे(Ñ1 वो) गुरु, D1 3 M4 ते पिता, D2 5 वो (D5 वै) नृप, D4 7 भूमिप (for व पिता) V1 न्यस्तलोक पिता च ते, G3 न्यस्तदेह पिता तव —^{c}) V1 पाप, D4 7 कुब्जा (for पापा) D3 wiped out च —Ñ1 illeg for 8^{d} —^{d}) Ñ2 V1 B D1 3 M4 कुरुष्वास्या(D3 °ष्व च), T3 त्वस्या कुरु (for तस्या कुरु) Ñ2 B यथाविधि(B1 °वि), Ck t यथामति (as in text) Ś1 D6 कुरु चास्या यथोचित, D2 4 5 7 वध्या पापा(D2 5 कुब्जा) न सशय —After 8, B3 ins

1840* न करोति यथा कश्चित्कार्यमेतत्कदा क्वचित् ।

9 ^{a}) Dg1 ज्ञात्वा (for [आ]ज्ञाय) —^{b}) M3 भ्रातृदु खित —^{d}) M4 प्रत्युवाच Dg1 दृढव्रत, Dt1 Ctp द्रुत वच ; T1 M3 4 दृत वच, G3 दृढ वच, Ct as in text (for धृतव्रत) —For 9, Ś1 Ñ V1 B D1–7 subst

1841* तामभ्यासगता दृष्ट्वा शत्रुघ्नो मन्थरा तदा ।
चकर्षाभिनिपात्यार्ता गले गृह्य रुपान्वित ।
कौशल्या वदन चास्या पूरयामास पांशुना ।
अन्त पुरचरास्तांस्तु प्रत्युवाच रुपान्वित ।

[(l 1) V1 तामभ्या॰गता, B3 °प्यभ्यागता, D2 स तामभ्या°, D6 °शगता (for तामभ्यागता) Ñ1 मथरा च तदा (hypm) —(l 2) B1 3 चकर्षाति- Ñ1 -निपत्यार्ता, B2 -निपत्याथ V1 D1 3 चकर्ष विनिहत्योर्व्यां(D3 °त्यार्तां) (for the prior half) Ñ1 illeg, V1 D1 3 क्षुरे (for गले) Ś1 D2 4–7 चकर्ष विनिगृह्यार्तां (D4 7 °र्ते) स हि(D5 क्षुरे, D4 7 पाद) रोषसमन्वित —(l 3) D2 4 5 7 तस्या (for चास्या) Ś1 D6 पांसुना —(l 4) Ś1 B1 D2.6 अत पुरचरीं ता च(B1 °रीस्ता तु [sic], D2 °रा ता तु), V1 D1 3 अत (V1 पुन)पुरचरान्सर्वान् (for the prior half)]

10 ^{a}) G1 आपतित, M4 उत्पातित Ś1 Ñ V1 B1 3 4 D1–6 यया(V1 B4 D3 5 °था) कृत महद्दु ख, B2 कौशल्या त्वं महद्दु ख, D7 पापाकृत महद्दु ख —^{b}) T1 वा (for मे) Dd1 Dm1 (after corr as in text) T3 G1 यथा (for तथा) Ś1 Ñ2 B3 4 D2 4–7 पितुस्तथा (by transp), Ñ1 B1 2 पितुस्तदा —^{c}) Dg1 G1 3 यथा, Cv as in text (for यया) —For 10^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1842* तामिमां मन्थरामद्य नेष्यामि यमसादनम् ।

[Ñ1 D2 4 5 7 पापा, Ñ2 illeg, V1 D1 3 क्षुद्रा (for मद्य) M4 अहमेता नृशसा वै (for the prior half) Ś1 Ñ2 B D6 नयामि (for नेष्यामि)]

11 For 11–13^{b}, Ś1 Ñ B D2 4–7 subst 1843* —^{a}) Dg1 T1 3 G M1–3 उक्त्वा T1 M3 तु (for च) V1 D1 3 M4 शत्रुघ्नेनैवमुक्ते(M4 °क्ता) तु —^{b}) M4 सखीजनवृता तदा —^{c}) V1 Dd1 M1 गृहीत्वा V1 D3 M4 [उ]र स्थले(V1 °ल), D1 [उ]रस्थले (for बलवत्) —^{d}) V1 रुतैर्, D1 सा त (for सा तद्) D3 अरोदयत्

12 For subst in Ś1 Ñ B D2 4–7 cf v l 13 —^{a}) V1 D1 3 च भृश°, Dd1 Dm1 G1 2 M2 °सत्रस्तस्, Dm1 सुभृत° (for सुभृशसतप्तस्) —^{b}) T2 3 अस्या (for तस्या), Dd1 Dm1 D1 3 T2 3 G M2 4 नर्वे, M3 damaged (for सर्व) G2 -सुखी (for सखी-) —^{d}) V1 ता पालयति, D1 T1 Cg अ(T1 Cg वि)पलायत, D3 गलापयत (sic) D1 G3 M3 सर्वत

13 ^{a}) V1 अमत्रयन् (subm), M3 Cm g आमन्त्रयत, Ct अमन्त्रयत (as in text) V1 चैवार्ता, D1 3 चै(D3 नै)-वार्त, G1 कृत्स्न च, M2 कृत्स्नस्तु —^{b}) Dt1 सर्वा, T1 सर्व (for सर्व-) G2 -सुखी जन V1 D1 3 कुब्जापरिजनस्त(V1 °नं त)दा —For 11–13^{b}, Ś1 Ñ B D2 4–7 subst .

1843* शत्रुघ्नेन तथा कुब्जा कृष्यमाणा महीतले ।
सहसा विननादार्तां दृष्ट्वा कुब्जासुहृज्जन ।
क्रुद्धमाज्ञाय शत्रुघ्न भयसविग्नमानस ।
अमन्त्रयत चैवार्त कुब्जापरिजनस्तदा ।

[(l 1) B2 reads तथा कुब्जा in marg —(l 2) Ñ2 B1 4 [आ]र्तां (for [आ]र्तो) Ñ1 B2 D2 4 5 7 खुरे(Ñ1 illeg, B2 गरे, D5 पुरे) गृहीत्वा(Ñ1 D4 7 °ता) क्रोशतीं (for-

सानुक्रोशां वदान्यां च धर्मज्ञां च यशस्विनीम् ।
कौसल्यां शरणं यामः सा हि नोऽस्तु ध्रुवा गतिः ॥ १४
स च रोषेण ताम्राक्षः शत्रुघ्नः शत्रुतापनः ।
विचकर्ष तदा कुब्जां क्रोशन्तीं पृथिवीतले ॥ १५
तस्या ह्याकृष्यमाणाया मन्थरायास्ततस्ततः ।
चित्रं बहुविधं भाण्डं पृथिव्यां तद्व्यशीर्यत ॥ १६
तेन भाण्डेन संकीर्णं श्रीमद्राजनिवेशनम् ।
अशोभत तदा भूयः शारदं गगनं यथा ॥ १७
स बली बलवत्क्रोधाद्गृहीत्वा पुरुषर्षभः ।
कैकेयीमभिनिर्भर्त्स्य बभाषे परुषं वचः ॥ १८

the prior half) Ñ1 B1 2 D2 4 5 7 कुब्जा (for कुब्जा-) —After l. 2, Ñ1 D2 4 5 7 ins.

1843(A)* मन्मा विल्लापार्तो रुरोद च दुदु खित ।

[Ñ1 D2 भृशदु खित (for च दु°)]

—(l. 4) B2 4 आमन्त्रयत Ś1 B1 चैवार्त, Ñ1 दु खार्ते (for चैवार्त)]

—c) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 अभि(Ś1 D6 °पि, B4 D4 5 7 °ति)सक्रुद्धो, Dt1 G2 M1 समुपाक्रान्तो, Ck t समुपक्रान्तो (as in text) —d) Ñ2 V1 B D1 Cg निःशेषान् Ñ2 V1 D3 5 7 न, B4 व (for न)

14 a) B1 3 सानुक्रोश Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 शरण्या (for वदान्या) Ñ2 illeg., D2 ता (for च) —b) Ś1 Ñ1 D4–7 M4 दीनानाथा(D4 °मप्या)तेबाधवा(M4 °वी), Ñ2 V1 B D1–3 दीनार्ता(V1 D2 °र्ता)नाथबाधवा(V1 D1–3 °वत्सला) —c) T2 चरण, Cg k t as in text (for श°) B1 D3 T3 G1 Cg याम, Ct as in text (for याम) —d) Dt1 M3 Ct [ऽ]स्ति, Cg as in text (for ऽस्तु) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 सा हि नोद्य(B4 °ह्य) परायण

15 a) T1 damaged for स Ś1 Ñ V1 B D1 2 3 M4 चापि रोष, D2 4 5 7 चापि क्रोध (for च रोषेण) Dt1 सचीत, G1 महता (for ताम्राक्ष) —b) Dt1 शत्रुशासन —D5 om. 15c–16b —c) Dt1 सचकर्ष Ś1 Ñ V1 B D1–4 6 7 M4 भृश (for तदा) Ś1 D6 M4 क्रुद्धा (for कुब्जा) —d) Dg1 T1 G3 धरणीतले

16 D5 om. 16ab (cf. v. l. 15) —a) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 G1 2 M1–3 तस्या, Cr g तस्या (as in text) Ś1 Ñ V1 B D1–4 6 7 T3 M4 वि(T3 त्वा)कृष्यमाणाया(Ś1 °नाया), Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 G1 2 M1–3 तु(Dg1 त्वा, Dt1 M3 ह्या, T2 M2 त्वा) कृष्यमाणाया —b) B1 मथरा., Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 G1 2 M1–3 मथराया, G3 कुब्जकायास् Ś1 Ñ2 B Dg1 D6 G1 2 M1 2 4 इतस्तत, D3 त... त —d) V1 D1 समकीर्यत, G1 व्यवकीर्यत, M3 तदशीर्यत, Cg as in text, Cgp तद्विशीर्यते (for तद्व्यशीर्यत) M4 व्यवकीर्यत भूतले —For 16cd, Ś1 Ñ B D2–7 (D5 reads after 15ab owing to omission of 15c–16b) subst.

1844* भूषणान्यवकीर्णानि चित्राणि रुचिराणि च ।

[Ñ1 B1 [अ]वकीर्णानि, D2 4 5 7 [अ]वशीर्यंत, D3 व्यशीर्यंत (for [अ]वशीर्णानि)]

17 a) M3 om. (hapl.) भाण्डेन V1 D1 मस्तीर्णं, Dt1 T2 G3 M3 विस्तीर्णं, M4 सपूर्णं (for सकीर्णं) —b) V1 D1 M4 कृत्स्न (for श्रीमद्) —For 17ab, Ś1 Ñ B D2–7 subst.

1845* तस्यास्तैर्भूषणैश्चित्रैर्विनिकीर्णं महीतलम् ।

[Ñ1 महीतले B2 विकीर्णं वसुधातल, D3 कीर्णराजनिवेशन (for the post. half)]

—c) Ś1 Ñ V1 B D1–7 रराजामलताराढ्य —d) D5 तथा

18 a) D1 3 बलवान्, G1 सनयन (for बलवत्) V1 B2 D1 3 कोपाद् —c) V1 D1 3 M4 अभि(V1 इति, D3 °)-निर्दिश्य, G3 अपि निर्भर्त्स्य, Cr m g t as in text (for अभि-निर्भर्त्स्य) —d) V1 D1 3 प्रोवाच (for बभाषे) —For 18, Ś1 Ñ B1 3 4 D2 4–7 subst., while B2 ins. l. 1 after 18ab and subst. l. 2 for 18cd

1846* तामाकृष्य च शत्रुघ्न कैकेयीसंनिधौ तदा ।
कोपसरक्तनयन प्रोवाच परुषं वच ।

[(l. 1) B4 तथा (for तदा) —(l. 2) Ś1 B2 D2 6 क्रोध- (for कोप-) D4 7 तदा (for वच)]

—Ś1 Ñ B D2 4–7 cont., while V1 D1 3 ins. after 18

1847* ययेदमशुभं कर्म कुलक्षयकरं कृतम् ।
असत्स्त्री साद्य कैकेयी कथं त्वां मोक्षयिष्यति ।
यया नापेक्षित पुत्रो न राजा नात्मनो यश ।
सा प्राप्स्यत्यशुभस्यास्य प्रेत्य पापफलोदयम् ।
मूलं नरस्त्वमनर्थस्य कुलक्षयकरस्य हि ।
तस्मात्कुब्जेऽहमद्य त्वा नेष्यामि यमसादनम् ।
हृच्छोषणं महद् दुःखमद्य रामवियोगजम् ।
कुब्जे त्वयि विमोक्ष्यामि पापे पापानुकारिणि ।
इत्युक्त्वा भृशसंक्रुद्ध शत्रुघ्नो लक्ष्मणानुज ।
विचकर्ष बलात्कुब्जां नि श्वसन्ती महीतले

[(l. 1) Ñ1 त्वयेदमशुभ, V1 यथामत्याशुभ, D1 3 यया मे ह्यशुभ D3 4 -कृत (for कर) —(l. 2) D2 वा (for सा) Ñ1 B1 असत्स्त्रीमद्य Ñ1 V1 D5 त्वा, B3 वा (for त्वा) Ñ1 D2 4 5 7 मानयिष्यति, Ñ2 B1 3 4 मोचयिष्यति —(l. 3) D2 3 6 यथा (for यया) Ś1 Ñ1 D1–7 नावेक्षित, V1 नापेक्ष्यते V1 D1–5 7 राजा न (V1 om.) पुत्रो (by transp.) (for पुत्रो न राजा) —(l. 4) D5 6 सप्राप्स्यति (for सा प्रा°) V1 [अ]द्य दिष्टानि, D1 [अ]निष्ट त (subm.), D3 [अ]तिनिष्टात (sic) (for [अ]शुभस्यास्य). V1 D1 3 पापा (for प्रेत्य) Ś1 D6 पापा (for पाप-) —(l. 5) B1 नून (for मूल) D1 तत्त्वम् (for नरस्त्वम्). V1 मानुष्यस्य

तैर्वाक्यैः परुषैर्दुःखैः कैकेयी भृशदुःखिता ।
शत्रुघ्नभयसंत्रस्ता पुत्रं शरणमागता ॥ १९
तां प्रेक्ष्य भरतः क्रुद्धं शत्रुघ्नमिदमब्रवीत् ।
अवध्याः सर्वभूतानां प्रमदाः क्षम्यतामिति ॥ २०
हन्यामहमिमां पापां कैकेयीं दुष्टचारिणीम् ।
यदि मां धार्मिको रामो नासूयेन्मातृघातकम् ॥ २१
इमामपि हतां कुब्जां यदि जानाति राघवः ।
त्वां च मां चैव धर्मात्मा नाभिभाषिष्यते ध्रुवम् ॥ २२
भरतस्य वचः श्रुत्वा शत्रुघ्नो लक्ष्मणानुजः ।
न्यवर्तत ततो रोषात्तां मुमोच च मन्थराम् ॥ २३
सा पादमूले कैकेय्या मन्थरा निपपात ह ।
निःश्वसन्ती सुदुःखार्ता कृपणं विललाप च ॥ २४

(sic) (for अनवस्य) Ñ1 लोक (for कुल-) D6 -कृतस्य (for -करस्य) Ñ1 V1 D1-5 7 च (for हि) B1 कुलक्षय करिष्य हि (corrupt) (for the post half) —(l 6) Ś1 D6 [ऽ]द्य हत्वा त्वा(D6 म्या [sic]) नयामि (for ऽहमद्य त्वा नेष्यामि) —(l 7) V1 D1 3 अपकृष्य महद् दुःखम्(D3 हतदुःखम्) (for the prior half) Ñ D2 5 राज (for राम-) —(l 8) Ś1 D6 अद्य हत्वा (for कुब्जे त्वयि) Ś1 D6 पापा, B4 पाप (for पापे) Ś1 Ñ2 V1 B1 3 4 D6 पापानुसारिणि(Ś1 D6 °णी) —V1 D1 3 4 7 om l 9 and 10 —(l 9) Ñ2 B3 स भृश क्रुद्ध, B1 भृशसकृध्य (for भृशसक्रुद्ध) D2 5 [ऽ]तीव दुःखित (for लक्ष्मणानुज) —(l 10) Ñ1 नि-ऽन्तीं (illeg), Ñ2 B1 D6 निश्वसतीं, D2 5 तिष्ठतीं ता G(ed) क्रोशती पृथिवीतले (for the post half)]

19 D4 7 om 19 —[a]) V1 D1 3 इत्येव, T1 तैर्वा? (for तैर्वाक्यै) T1 ~ षैर्, M4 करुणैर् (for परुषैर्) Ś1 Ñ B D2 5 6 तेन, V1 D1 3 वाक्यै, M2 तस्य, Ck t as in text (for दुःखै) —[b]) Ś1 Ñ B D2 5 6 M4 भृशमर्दि(Ñ1 °रोपि)ता, V1 D1 3 तेन तर्जिता (for भृशदुःखिता) —[c]) Ś1 Ñ2 B D6 -सवीता, D1 -सविग्ना, G3 सतप्ता, Cg as in text, Ck -वित्रस्ता (for -सत्रस्ता) V1 शत्रुघ्नभयमुद्विग्ना, M4 शत्रुघ्नस्य भयत्रस्ता —[d]) Ś1 V1 B1 3 D3 6 अभ्यगात्, Ñ2 B2 3(m also) 4 D1 2 5 अभ्ययात्, M4 आगमत्, Cg t as in text (for आगता)

20 [a]) Ś1 V1 B1-3 Dt1 D1-3 5 6 M4 त, Cr m g as in text (for ता) D4 7 इत्युक्तवत भरत —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 वाक्यम्, Dg1 चेदम् (for इदम्) —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1-7 त्वया, Cv r m g t as in text (for इति)

21 D1 7 om 21-22 Ñ1 damaged up to कैकेयीं in 21[b] —[a]) V1 T2 निहन्या(V1 °त्वा)हम्, Cg k t as in text (for हन्यामहम्) —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1-3 5 6 स्वयमेव हि, M4 भर्तृघातिनीं (for दुष्टचारिणीम्) —[cd]) M2 वा (for मा) Ś1 Ñ V1 B D1-3 5 6 यदि रामो न धर्मात्मा त्यजेन्मा मातृ(D3 °तु)घातिन —After 21, Ñ B D2 5 ins

1848* रोष सयच्छ धर्मज्ञ हंतवेय स्वकर्मणा ।
यद्य चेय परप्रेष्या कुब्जा स्त्री च विशेषत ।

[(l 1) Ñ1 damaged for the prior half D2 5 क्रोध and शत्रुघ्न (for रोष and धर्मज्ञ respy) —Ñ1 D2 5 om l 2 —(l 2) G(ed) मत्ता (for यद्य) B2 परिप्रेष्या, B4 पुरप्रेष्या]

22 Ś1 D4 6 7 om 22 (for D4 7 cf v l 21) —[a]) V1 अपि हिता (sic), M3 अभिहता (for अपि हता) —[c]) T1 च हि, Ck as in text (for चैव) —[d]) Cr m g k t नाभिभाषिष्यते (as in text) V1 D1 3 नाभि(D3 न हि)-सभावयिष्यति, Dg1 नाभिभाषेत वै ध्रुव, M4 न भाषिष्यति राघव —For 22, Ñ B D2 5 subst

1849* इमामपि च विज्ञाय हता कुब्जामलक्षितम् ।
त्यजेद्राम स धर्मात्मा त्वा च मा चाप्यसशयम् ।

23 [a]) M4 श्रेष्ठ (for श्रुत्वा) —[b]) M4 श्रुत्वामौ (for शत्रुघ्नो) Dg1 भरतानुज, G2 लक्ष्मणानुग —[c]) G1 निवर्तत Dm1 G2 M1 तदा, M3 बली (for ततो) Dt1 Dd1 दोषात —[d]) G1 om (hapl) च Dt1 मूर्छिता (for मन्थराम्) —For 23, Ś1 Ñ V1 B D1-7 subst

1850* इत्येतद्वचन श्रुत्वा शत्रुघ्नो भरतेरितम् ।
सयच्छन्नात्मनो रोष विचिक्षेप स मन्थराम् ।

[(l 1) V1 तद्, B1 D1(also तद्) [ए]व (for [ए]तद्) —(l 2) Ś1 D4-7 न्या(Ś1 न्य, D6 अ)यच्छद्, Ñ1 D1-3 न्ययच्छद्(Ñ1 °च्छन्) (for सयच्छन्) Ñ1 D2 4 5 7 कोप (for रोष) —Ñ1 mostly damaged for the post half S1 D6 परिचिक्षेप, V1 D1 3 ता(V1 त्वा [sic]) मुमोच च, B2 प्रचिक्षेप स, D3 5 विप्रचिक्षेप, D4 7 प्रदिध्याथ स (for विचिक्षेप स)]

24 [a]) D1 पदमूले —[b]) V1 विनिपात (sic) D3 च (for ह) —[c]) Dt1 Dd1 Dm1 1 G M1-3 निश्वसती(Dd1 °तो [sic]) Dg1 G3 M3 च(G3 स, M3 स्व) दुःखार्ता (for सुदु°) V1 D1 3 M4 विनि(M4 °नि)श्वसती दुःखार्ता —[d]) V1 D1 3 M4 करुण, M2 3 कृपणा (for कृपण) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G3 M3 ह (for च) —For 24, Ś1 Ñ B D2 4-7 subst

1851* सा क्षिप्ता सहसोत्थाय मन्थरा भयविह्वला ।
कैकेयीमभिगम्यार्ता ययाचे शरणं तदा ।

[(l 1) D4 om from मन्थरा up to गम्यार्ता in l 2 D2 7 भय(D7 भुवि)विह्वला —(l 2) B4 [आ]र्तामवाप (for [आ]र्ता ययाचे) D2 गता, D4 7 तत (for तदा)]

शत्रुघ्नविक्षेपविमूढसंज्ञां
समीक्ष्य कुब्जां भरतस्य माता ।
शनैः समाश्वासयदार्तरूपां
क्रौञ्चीं विलग्नामिव वीक्षमाणाम् ॥ २५

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्विसप्ततितमः सर्गः ॥ ७२ ॥

७३

ततः प्रभातसमये दिवसेऽथ चतुर्दशे ।
समेत्य राजकर्तारो भरतं वाक्यमब्रुवन् ॥ १
गतो दशरथः स्वर्गं यो नो गुरुतरो गुरुः ।
रामं प्रव्राज्य वै ज्येष्ठं लक्ष्मणं च महाबलम् ॥ २
त्वमद्य भव नो राजा राजपुत्र महायशः ।
संगत्या नापराध्नोति राज्यमेतदनायकम् ॥ ३
आभिषेचनिकं सर्वमिदमादाय राघव ।
प्रतीक्षते त्वां स्वजनः श्रेणयश्च नृपात्मज ॥ ४

---

25 [a]) G2 -सक्षेप- (for -विक्षेप-) V1 -सत्त्वा, D3 -विसञ्ज्ञा (hypm), T2 -सज्ञा (for सज्ञा) D2 4 5 7 -विसञ्ज्ञकल्पा —[b]) D5 कृच्छ्राद् (for कुब्जा) —[c]) Ś1 D6 तदाश्वासयद् —[d]) Ś1 D6 यथार्ताम्, Ñ V1 B D1–5 7 भयार्ताम्, M2 3 Cg*p* विविग्नाम्, M4 प्रविद्धाम्, Cv r m g t as in text (for विलग्नाम्) Ś1 Ñ1 D6 सारसर्त्त्रीं, Ñ2 D3 वार(D3 °स)यर्तीं, V1 चारुवर्णीं, B1 3 सा रु(B3 व)सर्तीं, B2 निश्वसर्तीं, B4 सारसार्तां, D1 2 4 5 7 रारटर्तीं (for वीक्षमाणाम्)

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 कुब्जाक्र(V1 °ध)र्षण(V1 D1 3 °ण), Ñ1 damaged, D2 5 भरतपर्वणि मथराकर्षण (D5 °ण), D4 मथराकर्षण, D7 मथरासमाकर्षण —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D3 6 om, Ś1 81, Ñ2 V1 D7 M4 77, B2 68, B3 D4 76, B4 71, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 78, D1 133, D2 5 80 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, G with श्रीरामाय नम

73

☞ For the sequence of Sargas in Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4, cf note before 2 68 1 Before 1, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 read 1812*, 1814* and 1815* Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 [a]) T3 अथ, Cm g k t as in text (for तत) G3 प्रभाते (for प्रभात-) —[b]) T3 G3 च, M2 [s]पि (for Sथ) —[c]) Dd1 समेत- (for समेत्य) —For 1, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1852* त्रयोदशाहेऽतीते तु कृते चानन्तरे विधौ ।
समेता मन्त्रिण सर्वे भरत वाक्यमब्रुवन् ।

[(l 1) D4 त्रयोदशाहे Ś1 D6 चानुत्तरे, B2 चैवातरे (for चानन्तरे) V1 D1 च ते (for विधौ) —(l 2) D2 6 अब्रवीत् (sic) (for अब्रुवन्)]

2 For 2, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst ·

1853* गत स नृपति स्वर्गं भर्तासीद्यो गुरुश्च न ।
प्रव्राज्य दयित पुत्र राम लक्ष्मणमेव च ।

[(l 1) Ñ1 तु, D4 7 M4 च (for न) B2 भर्ता रमेद्यो (sic), D7 भर्तासीनो (for °सीद्यो) —(l 2) D3 transp पुत्र and राम B1 om from मेव च up to भव in 3[a]]

—After 2, Dm1 ins राम

3 B1 om up to भव (cf v l 1853*) —[a]) D1 तदद्य, D2 अनद्य (sic) (for त्वमद्य) D2 भव । (lacuna), D4 7 भरतो (for भव नो) —[b]) G1 महायशा Ś1 Ñ2 B D1–7 M4 धर्मतो नृवरात्मज, Ñ1 धर्मतो नो नृपात्मज, V1 तावत्त्व नृवरात्मज —[d]) G2 M1 राज्य चैतदराजक —For 3[cd], Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1854* प्राप्नोति नापद यावदिद राष्ट्रमराजकम् ।

[D6 यापद (sic) (for नाप°) D1 राज्यमराजक, D3 lacuna]

—Thereafter D2 reads 1855*

4 [a]) V1 D2 5 T2 G3 अभिषेचनिक, D1 आभिषेचनक, Cr m g k t आभिषेचनिक (as in text) Ś1 Ñ V1 B D1 3 4 6 7 M4 द्रव्यम्, D2 5 प्राह्यम् (for सर्वम्) —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 सर्वश, M3 राघव (for राघव) —[cd]) Dg1 T2 प्रतीक्ष्यते Dm1 स जन, M3 स्वजन, Cr g k t as in text (for स्वजन) Dm1 T3 G1 2 M1 महाबल (for नृपात्मज) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 राजानमभिषेक्तु त्वामिच्छति नृप(D2–5 7 सह)मन्त्रिण

राज्यं गृहाण भरत पितृपैतामहं महत् ।
अभिषेचय चात्मानं पाहि चास्मान्नरर्षभ ॥ ५
आभिषेचनिकं भाण्डं कृत्वा सर्वं प्रदक्षिणम् ।
भरतस्तं जनं सर्वं प्रत्युवाच धृतव्रतः ॥ ६
ज्येष्ठस्य राजता नित्यमुचिता हि कुलस्य नः ।
नैवं भवन्तो मां वक्तुमर्हन्ति कुशला जनाः ॥ ७
रामः पूर्वो हि नो भ्राता भविष्यति महीपतिः ।
अहं त्वरण्ये वत्स्यामि वर्षाणि नव पञ्च च ॥ ८
युज्यतां महती सेना चतुरङ्गमहाबला ।
आनयिष्याम्यहं ज्येष्ठं भ्रातरं राघवं वनात् ॥ ९
आभिषेचनिकं चैव सर्वमेतदुपस्कृतम् ।
पुरस्कृत्य गमिष्यामि रामहेतोर्वनं प्रति ॥ १०
तत्रैव तं नरव्याघ्रमभिषिच्य पुरस्कृतम् ।
आनेष्यामि तु वै रामं हव्यवाहमिवाध्वरात् ॥ ११

5 ^{a}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G3 M2 3 ध्रुव (for महत्) —For 5^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1 2(reads after 1854*) 3–7 M4 subst

1855* इदं राज्यं गृहाण त्वं कुलवंशक्रमागतम् ।

[V1 इम (for इद) M4 राष्ट्र (for राज्य) Ś1 Ñ2 B2–4 D6 अन्वयाय, B1 अनुराम- (for कुलवंश-)]

—^{c}) V1 अभिषेच्य स्वमात्मान, D3 अभिषिचय वात्मान —^{d}) V1 D1–3 M4 त्राहि (for पाहि) B1 om चास्मान्नरर्षभ Ś1 Ñ B2–4 D2–7 नराधिप(B4 D4 °प), V1 D1 M4 नरोत्तम (for नरर्षभ) --After 5, Dm1 G1 2 M1 ins

1856* एवमुक्त शुभं वाक्य द्युतिमान्सत्यवाक्शुचि ।

6 ^{a}) Dt1 Dm1 T2 G3 अभिषेचनिक, Cm आभिषेचनिक (as in text) T3 सर्वं, Cm g k as in text (for भाण्ड) —^{b}) G1 3 चापि, M3 सर्व- (for सर्वं) —After 6^{c}, G1 ins

1857* सरोषमभिवीक्ष्य च ।
क्षण पिधाय कर्णौ च

—Dg1 reads 6^{d} in marg —^{d}) Dd1 T2 दृढव्रत —For 6, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1858* इत्युक्तो भरतो द्रव्यमाभिषेचनिकं तदा ।
मङ्गलार्थं समालभ्य राज्ञस्तान्मन्त्रिणोऽब्रवीत् ।

[(l 1) D2 3 प्राप्तम्, D6 प्रायम, M4 दिव्यम् (for द्रव्यम्) V1 D6 अभिषेचनिक, D1 आभिषेचनक —(l 2) D2 यज्ञातान् (sic) (for राज्ञस्तान्)]

7 ^{a}) Dm1 राज्यता, Cr m g t राजता (as in text) —For 7^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1859* ज्येष्ठभ्रातु सदा राज्यमात्मनोरुचितं कुले ।

[Ś1 D1 6 ज्येष्ठो(D6 °ष्ठ) भ्राता, V1 ज्येष्ठभाग, B2 D3 5 ज्येष्ठभाग्न, D4 7 ज्येष्ठाना वा (for ज्येष्ठभ्रातु) Ś1 [अ]रण्ये, Ñ1 D1 6 राज्ये, V1 राजाम् (for राज्यम्) M4 ज्येष्ठभोज्यमिद राज्य (for the prior half) Ś1 D6 मामनोचुचित (sic), Ñ1 नात्मनो रुचितु, V1 उचित मानने, D1 मामकेनुचित, D5 न मनोरुचित]

—^{c}) D3 [ए]व (for [ए]व) D1–5 7 M4 वक्तुं माम् (by transp) V1 नैव वक्तुमिहार्हति —^{d}) M2 द्विजा, M3 नरा (for जना) D1–5 7 M4 [अ]कुशला इव V1 सर्वेष्वकुशला इव —For 7^{cd}, Ś1 Ñ B D6 subst

1860* भवन्तो वक्तुमर्हन्ति नैव मामाकुला इव ।

[Ñ1 नैव Ś1 D6 कुशला, Ñ B3 अकुला (for आकुला)]

8 For 8, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1861* भ्राता मे गुणवाञ्ज्येष्ठो राजा भवितुमर्हति ।
राजधर्मविदां श्रेष्ठो रामो राजीवलोचन ।
भृत्यो नियोज्यस्तस्याह स नो राजा भविष्यति ।
वने त्वह निवत्स्यामि नव वर्षाणि पञ्च च ।

[(l 1) V1 B2 D1–4 7 नो (for मे) D4 7 श्रेष्ठो (for ज्येष्ठो) —(l 2) V1 D2 3 राजा (for राज-) V1 D1 M4 -धर्मभृता, B1 illeg (for °विदा) M1 धर्मभृता वर (for राजीवलोचन) —(l 3) B4 नियुज्यम् Ñ1 D2 5 तेनाह D4 7 नान्यो नियो(D7 °यु)ज्यो युष्माभि (for the prior half) Ś1 D6 रामो (for स नो) M4 भवा (for राजा) —B1 om (hapl) from l 4 up to st 12 —(l 4) D4 7 चाह, D6 त्व हि (sic) (for त्वह) Ś1 D6 नियोत्स्यामि, V1 विवत्स्यामि (for निव°) Ñ2 reads च in marg]

9 B1 om 9 (cf v l 1861*) —^{b}) Dm1 T3 G1 M1–3 चतुरगा (for चतुरङ्ग-) D2 3 5 -बलान्विता (for -महाबला) —For 9^{ab}, Ś1 Ñ V1 B2–4 D1 4 6 7 M4 subst

1862* युज्यतामाशु महती सेनाद्य चतुरङ्गिणी ।

[D4 7 अद्य (for आशु) Ñ1 D4 7 सेना मे, V1 सेनेव (for सेनाद्य)]

—^{c}) D4 7 श्रेष्ठ (for ज्येष्ठ) —^{d}) M3 राघव भ्रातर (by transp) D4 7 प्रभु (for वनात)

10 B1 om 10 (cf v l 1861*) —^{a}) V1 D1 2 अभिषेचनि(D1 2 °न)क, T2 अभिषेकनिक (sic) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1–7 M4 द्रव्य, Dg1 यदत् (for चैव) —^{b}) Ś1 Ñ1 V1 B2 3 D1–6 M4 अशेषत, Dt1 उप. ., Cr m g as in text (for उपस्कृतम्) Ñ2 B4 सर्वमेवावशेषत, D7 सर्वं तदवशेषत —^{c}) Dt1 lacuna for पुर M4 गमिष्येह —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 भवद्भि सहितो वन

11 B1 om 11 (cf v l 1861*) —^{a}) Ś1 Ñ2 B2 D6 तत्रैव च, V1 D1 M4 तत्र चैनं, B3 4 अत्रैव च, T3 तत्रैव तु (for तत्रैव त) —^{b}) Dg1 Dt1 D2 अभिषे(Dt1 °षि)च्य G3 नरर्षभ, Cr m g t as in text (for पुरस्कृतम्) —^{c}) T2

न सकामां करिष्यामि स्वामिमां मातृगन्धिनीम् ।
वने वत्स्याम्यहं दुर्गे रामो राजा भविष्यति ॥ १२
क्रियतां शिल्पिभिः पन्थाः समानि विषमाणि च ।
रक्षिणश्चानुसंयान्तु पथि दुर्गविचारकाः ॥ १३
एवं संभाषमाणं तं रामहेतोर्नृपात्मजम् ।
प्रत्युवाच जनः सर्वः श्रीमद्वाक्यमनुत्तमम् ॥ १४
एवं ते भाषमाणस्य पद्मा श्रीरुपतिष्ठताम् ।
यस्त्वं ज्येष्ठे नृपसुते पृथिवीं दातुमिच्छसि ॥ १५

अनुत्तमं तद्वचनं नृपात्मज-
प्रभाषितं संश्रवणे निशम्य च ।
प्रहर्षजास्तं प्रति बाष्पबिन्दवो
निपेतुरार्याननेत्रसंभवाः ॥ १६
ऊचुस्ते वचनमिदं निशम्य हृष्टाः
सामात्याः सपरिषदो वियातशोकाः ।
पन्थानं नरवर भक्तिमाञ्जनश्च
व्यादिष्टस्तव वचनाच्च शिल्पिवर्गः ॥ १७

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्रिसप्ततितमः सर्गः ॥ ७३ ॥

वनाद्, G2 M1 [इ]ति वै, G3 M2 च त, M3 च वै (for तु वै) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1–7 M4 आनयिष्याम्य(B3 °म)ह राम, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 आनायिष्यामि वै राम —^{d}) G2 हव्यावाहम्, M4 अध्वराग्निम्, Ck as in text (for हव्य°) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1–7 [अ]ध्वरे

12 B1 om 12 (cf v l 1861*) —^{b}) Ñ1 राज्यगर्धिनीं, Dt1 मातृमृद्धिनीं, Dd1 मातृगृद्धिनीं, Dm1 G3 मातृगर्ध्रिनीं, T1 Ck पुत्रगर्धिनीं, M3 राज्यगधिनीं, Cv r m g t as in text (for मातृगन्धिनीम्) ❀ Ct कतकस्तु—'पुत्रगृद्धिनीम्' इति पाठः पाठ पुत्रगर्धिनीमित्यर्थ इत्याह। ❀ Ś1 V1 B2-4 D1 6 M4 जननीं राज्यगर्धिनी(Ś1 D6 °गर्व्रिणीं, B4 °गार्धिनीं, D1 °गर्विणीं, M4 °गृद्धिनीं), Ñ2 जननी राजगर्ध्रिनीं, D2–5 7 T3 मातरं राज्यलुब्धिनीं(D2 °गृध्नन [sic], D3 °गृर्ध्निनी, D5 °गृद्धिनीं, T3 °गर्धिनीं) —After 12^{ab}, B3 ins

1863* यस्या हेतोर्वने वासो सीतया सह तिष्ठति।

—D3 om 12^{c}–13^{b} —^{d}) D5 राज्ये (for राजा)

13 D3 om 13^{ab} (cf v l 12) —^{a}) Cv r m क्रियताम्, Cg k t क्रियता (as in text) Dg1 transp क्रियता and शिल्पिभि —^{b}) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1 2 4–7 M4 समो मे(Ś1 D6 °मे वा) विषमे वनि, B1 सुसमो(also समो मे) विषमाध्वनि —^{c}) Dd1 रक्षिगश्च, Cv as in text (for रक्षिणश्च) —^{d}) Cv r m g t as in text, Ck tp दुर्गविशारदा (for दुर्गविचारका) —For 13^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1864* देशिकाश्च पथिज्ञाश्च कुशला यान्तु मेऽग्रत ।

[Ñ1 D2–5 7 देशिकाश्च, Ñ2 B1 3 4 देशकाल, M4 देशकाश्च Ñ पथज्ञान (Ñ1 °श्च), V1 पथज्ञा ये, B2 3 पथि ज्ञाने(B3 °न), D1 M4 पथिज्ञा ये (for पथिज्ञाश्च) V1 D1 चाग्रत]

14 ^{a}) G1 तु, Cr m k t as in text (for त) —^{c}) T3 तत (for जन) —For 14, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1865* इत्येव भरत धर्म्यं भाषमाण वचस्तदा।
प्रत्यूचुर्हृष्टरोमाण सर्वे ते नृपमन्त्रिण ।

[(l 1) V1 D1 तमेव (for इत्येव) D1 रम्य (for धर्म्यं) D7 तथा (for तदा) —(l 2) D4 इत्यूचुर् M4 हृष्टमनस Ñ1 D2 4 5 7 M4 सर्वे नृपतिमन्त्रिण (for the post half)]

15 ^{b}) B1 पद्म, M4 पद्म-, Cr m g t as in text (for पद्मा) Ś1 Ñ2 B3 4 D6 उपतिष्ठतु, M2 Cr °तात्, Cm g k t °ता (as in text) D2 पद्मा तिष्ठतु धिष्ठिता —^{cd}) G3 त्वय, Ck यस्तु, Ct as in text (for यस्त्व) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 यस्त्व भ्रात्रे श्रिय दातु ज्येष्ठायेच्छसि राघव(B1 °वे)

16 ^{a}) D2 5 अनुत्तर, D6 अनुतु मे (sic) (for अनुत्तम) Ś1 Ñ V1 B D1–7 ते, M3 त्वद्-, Cm k t as in text (for तद्) D7 T1 2 Ck नृपात्मज (T2 °ज), Cm t as in text (for नृपात्मज-) —^{b}) Ś1 Ñ B D6 प्रजल्पत, V1 -विभाषत, D1–5 7 -प्रभाषत (for -प्रभाषित) Ś1 D6 सस्तवन, B3 स श्रवणे, D4 7 सश्रवणैर्, D5 सप्रवण, T2 M2 सश्रयणे (for सश्रवणे) Ś1 Ñ B3 Dm1 D6 om, V1 D1 3 न, B1 तु, B2 4 ह, D2 4 5 7 वै (for च) —^{c}) D7 om प्रहर्षजास् Ś1 Ñ V1 B D1–7 G3 सप्रति, G2 ता प्रति (for त प्रति) V1 चाश्रुबिन्दवो —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 पतन्ति(D2 °तित) राजात्मज, G3 निपेतुस्त्व्या नर-, M4 निपेतुरार्यात्मज- (for निपेतुरार्यानन) M3 हेतु- (for -नेत्र)

17 D6 om 17 —^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1 3 M4 युक्तार्थं, D2 4 5 7 एव ते, M2 ऊचुस्तद् (for ऊचुस्ते) Ś1 अथो, M2 om (for इद) D1 प्रशम्य —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1 3 M4 तेमात्या (for सामात्या) Ś1 Ñ B [ऽ]ब्रुवस्तदा त(Ś1 om), V1 D1–5 7 M4 [ऽ]भिवाछमाना, Dg1 व्ययतशोका (sic), Dd1 Dm1 T1 [ऽ]पि यात°, Ctp विधूतशोक (for वियातशोका) —^{c}) D4 नरपति, D7 नर । (for °वर) Ñ1 जनस्य (for जनश्च) Ś1 D4 7 भक्तितत्वचित्तो(D4 °त्ते), Ñ2 B D2 3 5 भक्तिमज्ज(D5 °सज्ज)नस्य, D1 भक्तिमाश्च चक्रे, M4 °नेन (for भक्तिमाञ्जनश्च) —^{d}) Dm1 व्यदिष्टास् V1 D1 M4 नृप, B1 om (for तव) D1 5 स (for च) Dm1 शिल्पिवर्या

७४

अथ भूमिप्रदेशज्ञाः सूत्रकर्मविशारदाः ।
स्वकर्माभिरताः शूराः खनका यन्त्रकास्तथा ॥ १
कर्मान्तिकाः स्थपतयः पुरुषा यन्त्रकोविदाः ।
तथा वर्धकयश्चैव मार्गिणो वृक्षतक्षकाः ॥ २
कूपकाराः सुधाकारा वंशकर्मकृतस्तथा ।
समर्था ये च द्रष्टारः पुरतस्ते प्रतस्थिरे ॥ ३
स तु हर्षात्तमुद्देशं जनौघो विपुलः प्रयान् ।
अशोभत महावेगः सागरस्येव पर्वणि ॥ ४
ते स्ववारं समास्थाय वर्त्मकर्मणि कोविदाः ।
करणैर्विविधोपेतैः पुरस्तात्संप्रतस्थिरे ॥ ५

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ2 B D6 भरतभक्ति, Ñ1 D4 7 भरतादेश, V1 D1 3 सेना(V1 समा)देश, D2 भरतपर्वणि यात्रिक, D5 भरतपर्वणि भरतवाक्य —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D3 6 om, Ś1 90, Ñ2 B3 86, V1 D4 M4 84, B2 74, B4 80, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 79, D1 140, D2 5 87, D7 85 —After colophon, D6 G conclude with श्री(D6 om)रामाय नम

74

☞ For the sequence of Sargas in Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4, cf note before 2 68 1 Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 ^{a}) D5 भूमिपदे राज्ञ —^{b}) Ś1 सूत, D1 4 5 7 तत्र, Cr m g k t as in text (for सूत्र-) —B4 om (hapl ?) 1^c–2^b —^{c}) Ñ1 पौरा, Dg1 marg (for शूरा) Ś1 Ñ2 V1 B1-3 D1-7 M4 स्व(Ñ2 सु)कर्मनि(D3 °त्रि)रता पौरा —^{d}) T3 जनका, Cv r m g t खनका (as in text) V1 D1 3 यात्रिकाम्, B3 मन्त्रकाम्, D7 om, M4 शिल्पिनस् (for यन्त्रकाम्)

2 B4 om 2^{ab} (cf v l 1) —^{a}) Ñ2 कर्मांति, D7 कर्मांतिक- D3 स्थपयत (meta) —^{b}) Ś1 D6 मन्त्रकोविदा, Ñ V1 B1-3 D1 3-5 7 M4 मार्गकोविदा, T3 पथि कोविदा, Cv rp m g t यन्त्रकोविदा (as in text) D2 पुरुषामात्य-कोविदा, Cr tp पथदर्शनकोविदा —^{c}) Ś1 D2 3 5 वा(D3 5 व)र्धन(Ś1 °नि)काश्, Ñ B G3 M4 Ck वर्ध(B4 वध [sic])किनश्, V1 D1 6 वार्धकिनश्, D4 वर्धनिकाश्, D7 [थ]पि वणिजश्, M3 वर्धयतश्, Cv m g t as in text (for वर्धकयश्) D1-5 7 चापि (for चैव) —^{d}) Ś1 Ñ1 B1 3(also) 4 D6 दात्रिणो, D4 7 मार्गि(D7 °र्ग)ण्या (for मार्गिणो) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 वृक्षरोपका

3 M4 om 3^{ab} —^{a}) Ñ1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 7 T1 Ct सूपकारा, Cg कूपकारा (as in text) Ś1 Ñ2 B D6 सभाकारा, V1 सुधकरा (for सुधाकारा) —^{b}) V1 वेश्म-, B1 रग, D4 7 खड- (for वंश-) Ś1 Ñ1 B1 2 4 Dg1 D3 6 7 T3 G1 3 -कर्मकरास्, Dt1 Crp k t -चर्मकृतस्, D2 कर्मकृते, D4 -कार्पकरास्, Cv r m g as in text (for -कर्मकृतस्) ❀ Cr वंशकर्मकृत इषुकारा वंशदण्डैर्भूमिं निर्मिमते त इति केचित्। वंशदलैः कटपिटकशूर्पादिकर्मकरा वा। चर्मेति पाठे पत्ययनादिकृत। ❀ —D2 reads 3^{cd} twice —^{c}) Ś1 D6 वेदविद्वांस, Ñ B ये भविष्यन्ति, V1 D1-3 ये त्व(D1 °त्य) नुष्ठातु, D4 7 येऽभविष्यंश्च, D5 ये च(G[ed]वि) शिष्यते, M4 ये च विष्टयें (for ये च द्रष्टार) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B1 3 4 D1 2 6 पुर(B3 °रा)स्ते, B2 M4 पुरस्तात्; D3-5 7 सर्वत, M3 प्र तस् (for पुरतस्) Ś1 Ñ2 V1 B Dt1 D1-7 M4 स(Dt1 च)प्रतस्थिरे(B4 °ते). —After 3, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 ins

1866* विषमाणि समीकुर्वंश्छेदयश्च पथि द्रुमान्।
सेनापतिर्ययावग्रे भरतस्य प्रयास्यत ।

[(l 1) Ñ1 D2 4 5 7 विषमाश्च (for °माणि) Ś1 D6 विषम च सम कुर्तं (for the prior half) Ś1 D6 छिंदश्चैव, V1 D1 3 शोधयश्च, M4 पातयश्च (for छेदयश्च) —(l. 2) M4 प्रयाच्चेत्र (for ययावग्रे) D5 वियामत (for प्रयास्यत)],
while K(ed) ins after 3 within brackets

1867* कचिद्दर्पनिवेशार्थं मठा वेदिविभूषिता ।
कचिदापणपण्यानि पथि कृत्वार्थरादाय ।
दर्शयाचक्रुरत्यर्थं जना केचित्पुरे यथा ।

4 ^{a}) M3 रोषात् (sic), Cr m g as in text (for हर्षात्) Ś1 समुत्क्रोशो, Ñ V1 B D4 6 7 M4 समुत्क्रोशन्, D1 समाक्रोशज्, Cr m g as in text (for तमुद्देशं). D2 3 5 हर्षाच्चैव समा(D5 °मु)क्रोशन(D2 °शत्) —^{b}) D3 वलौघो. V1 D1 4 7 विपुल-, B4 वेपुर (sic), G3 °ल (for विपुल.) Ś1 D5 M2 प्रियान्, Ñ1 स्वनान (sic), V1 -प्लव, B1 महान्, D1 -प्रवाक्, D4 7 -स्वन, Cr g k t प्रयान् (as in text) —^{c}) D2 अशोभयन् Dm1 महामेघ —^{d}) Dd1 Dm1 G1 समुद्र इव, Cr k t as in text (for सागरस्येव) Ś1 Ñ2 B D6 पर्वणीव जलाशय, Ñ1 D2-5 7 पर्वणीव महोदधि, V1 D1 M4 पर्वणीव महार्णव (M4 °ह्रद) —After 4, D4 7 ins. 1868*

5 B4 D4 7 om 5 —^{a}) T1 स्वपार, T2 °भाव, G2 M1 °वाह, Cr m g k t as in text (for स्ववार) ❀ Cv स्वपारकं स्वाधिकार। ❀ Ś1 Ñ V1 B1-3 D3 5 6 M4 ते तु (B2 तेज) स्व स्व(Ñ1 B2 स)मधिष्ठाय, Dg1 M3 ते स्ववारकमास्थाय, D1 2 ते त्वरा(D2 तु तं) समधिष्ठा(D2 °स्था)य —^{b}) Ś1 V1 B2 D1 6 M4 कर्म कर्मसु, Ñ1 D2 3

लता वल्लीश्च गुल्मांश्च स्थाणूनश्मन एव च ।
जनास्ते चक्रिरे मार्गं छिन्दन्तो विविधान्द्रुमान् ॥ ६
अवृक्षेषु च देशेषु केचिद्वृक्षानरोपयन् ।
केचित्कुठारैष्टङ्कैश्च दात्रैश्छिन्दन्क्वचित्क्वचित् ॥ ७
अपरे वीरणस्तम्बान्बलिनो बलवत्तराः ।
विधमन्ति स्म दुर्गाणि स्थलानि च ततस्ततः ॥ ८
अपरेऽपूरयन्कूपान्पांसुभिः श्वभ्रमायतम् ।
निम्नभागांस्तथा केचित्समांश्चक्रुः समन्ततः ॥ ९
बबन्धुर्बन्धनीयांश्च क्षोद्यान्संचुक्षुदुस्तदा ।
बिभिदुर्भेदनीयांश्च तांस्तान्देशान्नरास्तदा ॥ १०

सर्वकर्मसु, T1 2 M3 कर्म कर्मणि, M2 शिल्पक° (for वर्त्म कर्मणि) Ñ2 B1 3 कर्म (B3 [also] धर्म) कर्मविशारदा, D5 सर्वार्थसुगोविदा (subm) —Ś1 D6 om 5^{cd} —^{c}) V1 B3 कारणैर्, Cm g k t करणैर् (as in text) Ñ B1–3 D2 5 बहुभिर्युक्ता, V1 D1 3 M4 विविधैर्युक्ता, T3 G1 विविधोपेता, Cv द्विविधोपेतै, Cm g k t त्रिविधोपेतै (as in text) ❀ Cv द्विविधोपेतैः वैविध्योपेतैः । भावप्रधानोऽयं निर्देशः । ❀ —^{d}) Ñ B1–3 पुरतश्च (Ñ1 पुरतश्च, G[ed] परितश्च) क्रमुर्जना, V1 D1–3 5 M4 पुरश्च (D2 M4 °रश्च, D5 °नश्च) क्रमिरे जना —After 5, Ś1 Ñ V1 B1–3 D1–7 M4 (Ś1 D6 after 5^{ab} and D4 7 after 4 owing to omission) ins

1868* सेनानिवेशान्विविधाननुमार्गं विधानतः ।
कुर्वन्तः शोधयन्तश्च पन्थानं गहने वने ।

[Ś1 D6 om l 1 —(l 1) D2 सेनावेशान्विविधाश्च (for the prior half) Ñ1 B2 D2 3 अनुमार्गं, Ñ2 एते मार्गं, B3 नन्वमार्गं, D4 7 त (D4 स) त्र मार्गे, D5 °मान- (for अनुमार्गं) —(l 2) D4 7 शोभयतश् (for शोध°) D2 प्रस्थान (for पन्थान) B3 (m also) पर्वणीव जलाशय (for the post half)]

6 ^{a}) G3 लताश्च बहुगुल्माश्च —^{b}) Dg1 Dm1 T3 G3 M1–3 अश्मान (sic), T2 अस्मन (sic) (for अश्मन) —^{c}) T2 damaged for जनास्ते च T1 M2 जनयाश्चक्रिरे, T3 G3 M3 जनाश्चक्रिरे T3 मार्गान् —For 6, Ś1 Ñ V1 B D1–7 (all reading l 2 after 7^{ab}) subst, M4 transp l 1 and 2 and subst for 6 and reads after 7^{ab}

1869* चिच्छिदुः शैलसकाशान्केचिद्वृक्षान्परश्वधैः ।
लतावितानगुल्मांश्च शलाकाकोशपर्वतान् ।

[(l 1) B1 कश्चिद् (for के°) D4 om the post half —(l 2) Ñ1 B1 2 4 -[अ]वतान, V1 D1 3 -प्रतान, D2 -वितानान्, D4 7 -वनानि, D5 -प्रतापान् (for वितान-) V1 -श-, B4 -कोप-, D1 M4 -काश- (for -कोश-) V1 -सनिभान् (for -पर्वतान्)]

7 ^{a}) B2 सवृक्षेषु, G2 अवृत्तेषु, Cm अवृक्षेषु (as in text) D3 om च (subm) —^{b}) G3 M2 3 अरोहयन्, Ct as in text (for अरोप°) —After 7^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 read l 2 of 1869*, while M4 reads 1869* —^{cd}) B4 तच्छैश् (sic), Cm g as in text (for टङ्कैश्) V1 D1 3 transp टङ्कैश् and दात्रैश् T1 भिदन्, Cr g k t as in text (for छिन्दन्) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 दात्रैश्चैव प्रचिच्छिदुः, G1 दात्रे सचिच्छिदुः कश्चित (for ^{d}) —After 7, D2 4 5 7 ins 1870*

8 D2 4 5 7 om 8–9^{b} —^{a}) Ś1 D6 चिच्छिदुः सालान, B1 वारणस्तभान, Cv m g t as in text, Cr वीरणस्तभान (for वीरणस्तम्बान) —^{b}) M4 बहुलान् (for बलिनो) Ñ B T3 M4 बलवत्तरान् (T3 °मा) —^{c}) B1 3 विदलति, Cv r m g t विधमति (as in text) G3 सु-, Cv g as in text (for स्म) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 M4 कुद्दालैः (for दुर्गाणि) —^{d}) V1 तालानि च, B2 तृणा (marg also स्थला) नीव, B3 (inf lin as in text) तृणानि च (for स्थलानि च) Ś1 Ñ V1 B Dg1 D1 3 6 समतत —After 8, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 ins, D2 4 5 7 ins after 7, D3 ins l 1 of 1872* after 8 and then cont

1870* तथा कण्टकदुर्गांश्च पथश्चक्रुरकण्टकान् ।

9 D2 4 5 7 om 9^{ab} (cf v l 8) —^{a}) T2 [ऽ]पारयन, G1 [ऽ]पूजयन्, Cg t as in text (for ऽपूरयन्) —^{b}) Dg1 Dt1 Dm1 पांशुभि, Cg t पांसुभि (as in text) —For 9^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst, D3 subst for 9^{ab} and reads after 9^{cd}

1871* पांसुभि पूरयामासु जीर्णकूपांस्तथापरे ।

[Ñ1 V1 B2 D1 पांशुभि M4 पूरयाचक्रु Ñ2 B3 4 पूरयामासु श्वभ्राणि, B1 श्वभ्राणि पूरयामासु (for the prior half) Ś1 Ñ1 D6 अथकूपास्, Ñ2 B1 3 4 कूपांश्चैव, B2 M4 श्वभ्रा कूपास (for जीर्णकूपास्)]

—Thereafter D3 cont l 2–3 of 1872*

—^{c}) T1 तत, T3 तदा (for तथा) Dg1 भूमे, Dt1 [ए]वाशु (for केचित्) Ś1 V1 D1–7 M4 निम्नान्देशांस्तथा चान्ये (V1 D5 M4 °थाप्यन्ये, D2–4 7 °श्चैवान्ये), Ñ B निम्नदेशास्तथा चान्ये, T2 निम्नगा च तथा भूमि —^{d}) Ś1 D6 समीचक्रु, Cg समाश्चक्रु (as in text) Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1 2 ततस्तत (for समन्तत) —After 9, Ñ B D1 4 5 7 M4 ins 1872*

10 ^{b}) T3 सचुक्षुदुस्, Cv r m g t as in text (for °दुस्) Ñ2 B D1 3 5 क्षोभ्या (Ñ2 B1 °द्या) न्सचुक्षुभुस्, M4 मोक्ष्यान्सचिक्षिपुस् Ñ B Dt1 D1 3 G M1 2 4 तथा (for तदा) Dd1 Dm1 क्षोदनीयांश्च चुक्षुदु, D4 7 क्षोभ्यांश्चैव तु चुक्षुभु —B1 2 4 om, while B3 reads in marg 10^{cd}

14 11 13 अचिरेणैव कालेन परिवाहान्बहूदकान् ।
चक्रुर्बहुविधाकारान्सागरप्रतिमान्बहून् ।
उदपानान्बहुविधान्वेदिकापरिमण्डितान् ॥ ११
ससुधाकुट्टिमतलः प्रपुष्पितमहीरुहः ।
मत्तोद्घुष्टद्विजगणः पताकाभिरलंकृतः ॥ १२
चन्दनोदकसंसिक्तो नानाकुसुमभूषितः ।
बह्वशोभत सेनायाः पन्थाः स्वर्गपथोपमः ॥ १३

आज्ञाप्याथ यथाज्ञप्ति युक्तास्तेऽधिकृता नराः ।
रमणीयेषु देशेषु बहुस्वादुफलेषु च ॥ १४
यो निवेशस्त्वभिप्रेतो भरतस्य महात्मनः ।
भूयस्तं शोभयामासुर्भूषाभिर्भूषणोपमम् ॥ १५
नक्षत्रेषु प्रशस्तेषु मुहूर्तेषु च तद्विदः ।
निवेशं स्थापयामासुर्भरतस्य महात्मनः ॥ १६

—^{d}) Ñ1 B3 D1 3 M4 दुर्गान्, D5 दुर्गे (for तास्तान्) T2 देशे (for देशान्) Ñ1 B3 Dg1 D3 T2 G3 M2 नरास्तथा, Dd1 Dm1 ततस्तत Ś1 D1 6 7 दुर्गदेशाखगास्तथा —For 10^{ab}, Ś1 D6 subst, V1 D2 subst for 10, Ñ B D1 4 5 7 M4 ins after 9, while D3 ins l 1 after 8 and cont l 2–3 after 1871*

1872* सक्रमाश्चाप्यकुर्वंस्ते तीर्थानि च सहस्रश ।
नदीतीरतटोच्छ्रायान्प्रकुर्वन्त समास्तथा ।
अनुमार्गं ययु पूर्वं खनका भरताज्ञया ।

[D5 om l 1 —(l 1) Ś1 D2–4 6 7 M4 चैव कुर्वंतस्, V1 D1 चापि कुर्वंतस (for चाप्यकुर्वंस्ते) D1 [अ]पि (for second च) D2–4 7 M4 समतत (for सहस्रश) —(l 2) D2 नदीतीरे Ñ1 V1 D1–3 5 6 -तटोद्वाहान्, Ñ2 °च्छ्रैयान्, B2 M4 -तट(M4 °टे)द्वीपान्, D4 7 -तटाकानि (for -तटोच्छ्रायान्) Ñ2 B3 कुर्वंतश्च (for प्रकुर्वन्त) V1 तत (for तथा) —V1 D2 om l 3 —(l 3) B4 reads -मार्गं ययु in marg Ś1 D6 अश्व(D6 °र्ध) मार्गं D3 5 ययु सर्वे, D4 7 तन सर्वं (for ययु पूर्वं) D4 7 मेवका (for खनका)]

11 ^{a}) Dg1 Dt1 T2 G3 M2 3 तु (for [ए]व) —^{b}) T1 G1 परीवाहान् Cr m g t परिवाहान् (as in text) —For 11^{abcd}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1873* जलाशयास्तथा चक्रुर्नचिरेण बहूदकान् ।
सागरप्रतिमान्मार्गे सुतीर्थान्विमलोदकान् ।
चक्रुर्देशेषु देशेषु पदश पत्र तोरणान् ।

[(l 1) B1 2 4 तदा, D3 यथा (for तथा) D2 4 7 [अ]कुर्वन् (for चक्रुर्) Ñ2 B3 D4 7 अचिरेण, D1 निनार्गीश्च (for नचिरेण) —M4 om (hapl) l 2 —(l 2) V1 दुर्गे, D4 7 सर्वास् (for मार्गे) Ñ2 B3 स्वतीर्थान्, D4 7 तीर्थांश्च (for सुतीर्थान्) —(l 3) B3 सर्वेषु (for second देशेषु) Ś1 D6 पत्रश, V1 प्रदेश (corrupt), B1 2 (m also) नगरश (for पदश) M4 पादे पादे च (for पदश पत्र)]

—After 11^{cd}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1874* निर्जलेषु च देशेषु खानयामासुरुत्तमान् ।

[M4 om (hapl) from the post half up to 14^{c} G1 3 M2 खनयामासुर्, Ck t खानयामासुर् (as above)]

—^{e}) D1 G1 उपा(G1 °प [sic])दानान्, Cr m g k t as in text (for उदपा°) —^{f}) D3 वेदीका- (sic) Ś1 D5 6 -परिचारिकान्(Ś1 °रकान्, D6 °रका [sic]), Ñ V1 B D1–3 M4 -परिवारितान्(D2 °कान्)

12 M4 om 12 (cf v l 1874*) —^{a}) V1 D1 सुसुधा-, B1 सबाधा, B2(also) 4 D2 3 वसुधा-, Dg1 स्वसुधा-. B4 काश्म- (sic) (for -कुट्टिम-) Ś1 लता (sic), V1 D4 7 तलान्, D2 -नल (sic), D6 -लत (meta) (for -तल) —^{b}) Ś1 V1 D1 4 6 7 सु(D4 स)पुष्पित- (for प्रपु°) V1 D2 4 7 -महीधरान्(D2 °रहान) —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1–4 6 7 म(D2 lacuna)त्तहृष्ट-, D5 न तु हृष्ट- (for मत्तोद्घुष्ट-) Dg1 -द्विजकुल, D4 7 -द्विजगणान्, T2 M3 -द्विजगण- —^{d}) D4 7 अलंकृतान्.

13 M4 om 13 (cf v l 1874*) B4 om 13–14^{b} —^{a}) B1 नदनोदक-, G(ed) चन्दनेन च D4 7 -संसिक्तान्; T2 -सस्तीर्णो, Cg as in text (for -संसिक्तो) —^{b}) Dm1 -भूपित (sic), D4 7 -भूपितान —D2 4 5 7 om 13^{c}–17^{b} —^{c}) B1 Dt1 D6 बहु शोभत (sic) —^{d}) B1 Dg1 Dt1 T1 2 G3 M3 सुर- (for स्वर्ग-)

14 M4 om 14^{abc}, B4 om 14^{ab}, D2 4 5 7 om 14 (for M4 cf v l 1874*, for others cf v l 13) Ś1 D6 om 14–15^{b} —^{ab}) G3 आज्ञाप्य च Dm1 यथाकृप्ति, T2 M1 यथाज्ञप्त(M1 °प्ति) Ñ V1 B1–3 D1 3 आज्ञाय च(Ñ2 B1 3 °ज्ञापयन, D3 °ज्ञया च) यथाज्ञप्त(Ñ1 °प्त, V1 °प्ता) स्थापिताधि(Ñ1 °श्र, B2 °सि)कृता पथि(D1 °कृतान्यपि) —^{c}) D3 om (hapl) देशेषु Ñ2 B1 3 4 रमणीयप्रदेशेषु

15 D2 4 5 7 om 15 (cf v l 13) Ś1 D6 om 15^{ab} (cf v l 14) —^{a}) T3 निदेशस्, Cr m g k t as in text (for निवे°) Dd1 Dm1 त्वभिमतो, G3 स्वभिप्रेतो, Cr m g as in text (for त्वभिप्रेतो) Ñ1 सस्कार पथिषु देव्यो (sic), Ñ2 V1 B D1 3 M4 निवेशो यो ह्यभि(V1 यदभि)प्रेतो(D1 °प्रासो), T1 निवेशं स्थापयामासुर् (= 16^{c}) —Ñ1 om 15^{cd} —^{c}) D1 भूयश्च S1 B1 2 4 D6 शोधयामासुर्, V1 D1 3 T3 G2 M4 Cv r m k भूषयामासुर्, Cg t शोभयामासुर् (as in text) —^{d}) Ś1 Ñ2 B D6 चाप्यभूषयन्, V1 D1 3 चाप्यशोभयन्, M1(inf lin as in text) 3 भूषणोचितं, M4 चाप्यपालयन्, Cr m g k t भूषणोपम (as in text)

16 D2 4 5 7 om 16 (cf v l 13) —^{a}) V1 च योगेषु,

बहुपांसुचयाश्चापि परिखापरिवारिताः ।
तत्रेन्द्रकीलप्रतिमाः प्रतोलीवरशोभिताः ॥ १७
प्रासादमालासंयुक्ताः सौधप्राकारसंवृताः ।
पताकाशोभिताः सर्वे सुनिर्मितमहापथाः ॥ १८
विसर्पद्भिरिवाकाशे विटङ्काग्रविमानकैः ।
समुच्छ्रितैर्निवेशास्ते बभुः शक्रपुरोपमाः ॥ १९
जाह्नवीं तु समासाद्य विविधद्रुमकाननाम् ।
शीतलामलपानीयां महामीनसमाकुलाम् ॥ २०
सचन्द्रतारागणमण्डितं यथा
नभः क्षपायाममलं विराजते ।
नरेन्द्रमार्गः स तथा व्यराजत
क्रमेण रम्यः शुभशिल्पिनिर्मितः ॥ २१

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुःसप्ततितमः सर्गः ॥ ७४ ॥

D3 प्रशस्ते च (for प्रशस्तेषु) Ś1 D6 नक्षत्रे सुप्रशस्ते च —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B1 3 4 D1 3 6 मुहूर्ते चैव (for °र्तेषु च) B1 तद्विव (sic), D1 तद्विज (sic) —^{c}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G2 3 M1–3 Cr m g t निवेशान् B2 स्थापयामास —After 16, G3 repeats 15^{c} and 16^{d}

17 D2 4 5 7 om 17^{ab} (cf v l 13) —^{a}) V1 B2 Dg1 D1 3 -पांशु-, Cr m g t as in text (for पांसु-) Ś1 V1 D1 6 M4 -चयश्चासीत् (M4 °पि), B2 D3 -चयस्त्वा (D3 °स्या)-सीत् —^{b}) Dt1 Dd1 T2 Ck t परिखा, Dm1 T3 G3 M2 परिवा-, T1 G1 M3 परिघा, Cv g as in text (for परिखा-) Ś1 B2 D1 3 6 M4 -परिवारित, V1 -परिसंस्थित, M2 -वारिपूरिता, M3 पर्यपूरयन्, Cv g -परिवारिता (as in text) —For 17^{ab}, Ñ B1 3 4 subst

1875* स देशो नीरजश्चासीत्पुरुषं परिवारित ।
[B4 परिखा (for पुरुषं)]

—Ś1 om, while D6 reads in marg 17^{c}–18^{b}

—^{c}) T3 तद्, M4 यथा (for तत्र) Dg1 Dt1 T G M2–4 Cr p k t [इ]द्रनील-, Cv r m g tp as in text (for [इ]न्द्रकील-) Dg1 T3 -प्रतिमा (T3 °मा), M4 परिख-, Cv m g k t -प्रतिमा (as in text) Ñ B यश्चे (Ñ2 B3 यत्रे, B1 4 यत्रे)-द्रकील (Ñ1 B1 °नील)परिखा-, V1 D1–3 5 6 यत्रे (V1 D1 यश्चे, D6 यत्रे)द्रनील (D2 °कील, D6 °क्रीड)परिघ- (V1 °घ, D5 °खा-, D6 °ख), D4 7 यत्रेश्च कीलपरिखै —^{d}) Ñ B -परिशोभित (Ñ1 °न), V1 D1–3 5 M4 -द्वारशोभित (D5 °ता), D4 7 -द्वारसंस्थितैः, D6 -परिवेष्टित

18 Ś1 om, D6 reads in marg 18^{ab} (cf v l 17) —^{a}) Ñ1 B1 Dg1 D2 प्रसाद-, Cv g प्रासाद- (as in text) Ñ1 B4 D2 4–7 -त (Ñ1 B4 ज)लसंसिक्त (Ñ1 °क्ता), Ñ2 B1–3 जालसंयुक्त, V1 D1 3 M4 -चयसंयुक्त, Dg1 Cg मालावितता, T1 3 G2 M1–3 Cv मालासंसक्ता, G (ed) -यानसंयुक्त (for -मालासंयुक्ता) —^{b}) B4 सौध D2 4 7 -प्रासाद- (for -प्राकार-) Ñ V1 B D1–5 7 M4 संवृ (D3 °यु)त D6 शोधकैश्च सुसंस्कृत —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 शोभित- श्रीमान्, Dd1 Dm1 G1 -शोभिता (Dd1 °त) सम्यक्, G3 M3 -शोभिता (G3 °त) सर्वा —^{d}) D4 7 सुविभक्त- (for °निर्मित-) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 महापथ

19 ^{a}) M3 Ck t त्रितर्दिभिर्, Cv g tp as in text (for °सर्पद्भिर्) —^{b}) T2 त्रिटपाग्र, Cv r m g विटकाग्र- (as in text) G1 विमानितं, Cv r m g k -विमानकैः (as in text) —^{d}) M3 बहु-, Cv m g as in text (for बभुः) T2 शक्रपुरोगमा —For 19, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1876* गृहैस्तन्वद्भिरिव ख सविटङ्कविमानकैः ।
समुच्छ्रितपताकैश्च शक्रसद्मोपमैर्वृत ।

[(l 1) D3 5 स्पृश° (for तन्व°) V1 खे य (hypm ?) (for ख) Ñ1 रथैरलङ्कृतश्चासीत् (for the prior half) M4 सुनिटक- (for सविटङ्क-) Ñ2 B1 2 (m also) 3 -वितानकैः —(l 2) D4 समुत्थित- M4 -विमानैश् (for पताकैश्) V1 सितपद्मोपमैर्वृत, M4 बभौ शक्रपुरोपम (for the post half)]

20 D1 om 20 —^{a}) Ś1 D4 6 7 च (for तु) —^{b}) B3 4 विविधद् (for विविध-) D2 5 -द्रुमभूषणा —^{c}) Dd1 -शीततामल- —^{d}) D2 -अपाकुला (for -समाकुलाम्) —After 20, D4 7 ins

1877* भरतस्य कृतो वास पताकाभिरलङ्कृत ।

21 ^{a}) Dd1 D1 3 सुचन्द्र- B4 om -गण- Ś1 Ñ V1 B D1–7 -मण्डितो (for -मण्डित) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 क्षपा (V1 D1 3 निशा)गमे वीतमलो विराजते —^{c}) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1–7 नक्षत्रमार्ग (B4 °र्गै [sic]) Dt1 D5 T1 तदा (for तथा) B4 व्यराजते (sic), Dd1 Dm1 D2 4 7 विराजते, Cr t व्यराजत (as in text) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1–4 6 7 पथा, D5 मार्गं (for रम्य) B1 शत- (for शुभ-) D1 -कर्म-, D7 -शिल्प- (for शिल्पि-) D6 निर्दित (sic)

Colophon —*Sarga name* Ś1 मार्गसत्कार, Ñ B मार्गसंस्कार, V1 D1 3 भरतप्रयाण, D2 भरतपर्वणि पथिकरणनिर्देश, D4 7 पथि क्रियाकरण, D5 भरतपर्वणि अध्वाकरण, D6 मार्गसंस्कर —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 2 D3 6 om, Ś1 91, Ñ2 87, V1 D4 M4 85, B3 D7 86, B4 81, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 80, D1 141, D2 5 88 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, T2 with श्रीरामचन्द्राय नम, G with श्रीरामाय नम

७५

ततो नान्दीमुखीं रात्रिं भरतं सूतमागधाः ।
तुष्टुवुर्वाग्विशेषज्ञाः स्तवैर्मङ्गलसंहितैः ॥ १
सुवर्णकोणाभिहतः प्राणदद्यामदुन्दुभिः ।
दध्मुः शङ्खांश्च शतशो वाद्यांश्चोच्चावचस्वरान् ॥ २
स तूर्यघोषः सुमहान्दिवमापूरयन्निव ।
भरतं शोकसंतप्तं भूयः शोकैररन्ध्रयत् ॥ ३
ततः प्रबुद्धो भरतस्तं घोषं संनिवर्त्य च ।
नाहं राजेति चाप्युक्त्वा शत्रुघ्नमिदमब्रवीत् ॥ ४
पश्य शत्रुघ्न कैकेय्या लोकस्यापकृतं महत् ।
विसृज्य मयि दुःखानि राजा दशरथो गतः ॥ ५
तस्यैषा धर्मराजस्य धर्ममूला महात्मनः ।
परिभ्रमति राजश्रीर्नौरिवाकर्णिका जले ॥ ६

75

☞ For the sequence of Sargas in Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4, cf note before 2 68 1 —Before Sarga 75, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 ins two addl Sargas which are relegated to App 1 (No 23) —Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नमः

1 [a]) M2 नदीमुखीं Dg1 रात्रीं (for रात्रिं) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 तस्या रात्र्या व्यतीतायां —[c]) Dd1 Dm1 G2 3 M1 Cr k t सविशेषज्ञा, Cv as in text (for वाग्वि°) —[d]) Dt1 Ct -सम्मतैः (for -सहितैः) —For 1[cd], Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1878* प्रसुप्तं बोधयिष्यन्तस्तुष्टुवुर्मधुरस्वराः ।

[V1 D1 सुप्तं प्रबोधयिष्यन्तः (for the prior half). Ś1 Ñ1 B2 D6 M4 मधुरस्वनाः]

2 [b]) Dt1 Dd1 Dm1 T2 प्रणदद् (sic) M4 धर्मदुन्दुभिः (for याम°) Dg1 पणवानकदुन्दुभिः —[c]) Dt1 T2 M3 शङ्खाश् (for शङ्खांश्) T2 बहुशो (for शतशो) —[d]) Dt1 M3 वाद्याश्, Dd1 M2 Cg नाद्या(M2 Cg °दा)श्, M4 तान्याश्, Cm साध्याश्, Ctp नाद्याश् (for वाद्यांश्) ☙ Ct 'नान्द्यान' इति पाठः मङ्गलादीनित्यर्थः इति तीर्थः । ☙ Dd1 Dm1 T3 G1 M4 Ct चोच्चा(G1 °च्चै)श्चाम्(M4 °चान्), Cg k as in text (for °वच-) Dd1 Dm1 T3 तत, G1 तथा, M3 -स्वरा, M4 बहून, Cg t as in text (for -स्वरान्) —For 2, Ś1 Ñ V1 B D1–7 subst

1879* सहसा चाभ्यहन्यन्त दुन्दुभ्यः सुमहास्वनाः ।
प्राध्माप्यन्त सुघोषाश्च शङ्खवेणुगणाः पृथक् ।

[Ñ B om 1 1 —(1 1) D4 7 च (for सु) D2 सुमहत्स्वना Ś1 D6 तथा दुदुभयः पृथक् (for the post half) —(1 2) Ś1 D6 प्रवाद्यत, Ñ2 प्राध्मप्यत (sic), V1 प्रधमापयत (hypm), B1 प्राध्माप्यतु, B4 प्रध्याप्यतु, D3 प्राध्यायत, D4 6 प्रा(D6 प्र)ध्मायत(D4 °त) (for प्राध्माप्यन्त) Ñ2 B3 सुघोषास्तु, V1 °राश्च, B1 4 D3 °पाश्च, D2 महाघोषा (for सुघोषाश्च) B1 4 -गणान् (for -गणा) Ś1 D6 तथा (for पृथक्) D6 शङ्खनीणा पृथक्पृथक् (for the post half)]

3 [b]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 पूरयन्निव तां पुरीं(D2 3 6 तद्गृह) —[d]) Dp1 Dt1 Dd1 T2 M1–3 Ctpt [illegible] धयत्; Dm1 G1 3 [illegible], Cv m r k as in text Cr [illegible] (for शरन्ध्रयत) —For 3[cd], Ś1 Ñ V1 B D1–7 subst

1880* बोधयामास भरतं शोकस्यातुल्यचेतसम् ।
[V1 D1 [illegible] (for [illegible])]

4 [a]) Ś1 Ñ V1 B D1 7 प्रतिबि[illegible] V1 B3 [illegible] (for ततः प्रबुद्धो). —[b]) M2 [illegible], M3 सनिपत्य (for संनिवर्त्य) Ś1 D6 न प्रबोधकति स्मन, Ñ1 V1 B2 4 D1–5 7 न (D4 7 स) प्राबोधि(V1 °ध)कति(V1 D4 – ति)स्मन, Ñ2 B1 3 न च प्राबोधिकस्मन D1 न प्राबोधकनिक स्मन, D2 नान्ना बोधकति स्मनाद —[c]) V1 न हि (for नाहं) Ś1 Ñ B D2 - तानु(B4 °सु [sic])क्त्वा, M3 चाप्युक्तो, B(ed) चोक्त्वा तं (for चाप्युक्त्वा) —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 तत्र शत्रुघ्नमब्रवीत्

5 [b]) Ś1 Ñ V1 B D1–4 6 – M4 कुर्वत्या लोकगर्हितं, D5 कुर्वत्या नो नराहितं —For 5[cd], Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1881* अयशः पातितं मूर्ध्नि ममानाथमनाशमम ।

[B1 अयश Ñ1 पातिनो (sic), B1 D– पतिं (for पात्य) Ñ2 B1 3 ममानाथम्, B4 [illegible] (corrupt) (for ममानघम्) Ñ1 D2 4 7 अनागीं (for °गस)]

6 For 6[ab], Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1882* कुलधर्मागता राज्ञ पितुर्मे तद्विनाकृता ।

[D1 3 M4 राज (for कुल-) B3 4 D4 – गता (for आगता) V1 राजधर्मानुगा V1 विनि[illegible]कृता]

—[c]) D– G2 परिभ्रामति G1 3 राजश्रीर्, Cv r g t as in text (for राजश्रीर्). —[d]) Cv r m g k t [अ]कर्णिका (as in text) ☙ Ct cites 'अकटका' इति पाठः । कटको नाविकस्तद्रहितेत्यर्थः इति कतकः । ☙ But this is not found in the transcript of the MS of Ck Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 अक(V1 त्रिको)र्णा नौरिवाम्भसि —After 6, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1883* यो हि नः सुमहान्नाथः सोऽपि प्रव्राजितो वनम् ।
अनया धर्ममुत्सृज्य मात्रा मे राघवः स्वयम् ।

[(1 1) T1 वा (for हि) Dt1 वने (for वनम्)]

इत्येवं भरतं प्रेक्ष्य विलपन्तं विचेतनम् ।
कृपणं रुरुदुः सर्वाः सस्वरं योषितस्तदा ॥ ७
तथा तस्मिन्विलपति वसिष्ठो राजधर्मवित् ।
सभामिक्ष्वाकुनाथस्य प्रविवेश महायशाः ॥ ८
शातकुम्भमयीं रम्यां मणिरत्नसमाकुलाम् ।
सुधर्मामिव धर्मात्मा सगणः प्रत्यपद्यत ॥ ९
स काञ्चनमयं पीठं परार्ध्यास्तरणावृतम् ।
अध्यास्त सर्ववेदज्ञो दूताननुशशास च ॥ १०
ब्राह्मणान्क्षत्रियान्योधानमात्यान्गणवल्लभान् ।
क्षिप्रमानयताव्यग्राः कृत्यमात्ययिकं हि नः ॥ ११
ततो हलहलाशब्दो महान्समुदपद्यत ।
रथैरश्वैर्गजैश्चापि जनानामुपगच्छताम् ॥ १२
ततो भरतमायान्तं शतक्रतुमिवामराः ।
प्रत्यनन्दन्प्रकृतयो यथा दशरथं तथा ॥ १३

7 [a]) Ś1 D4–7 त तु, N B D1 3 तत्र, V1 तस्य, Dg1 Dt1 वीक्ष्य (for प्रेक्ष्य) D2 इत्येव विलपत तु —[b]) D2 विलपत्य (for °पन्त) Ś1 Ñ V1 B D1–7 पुन पुन, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G3 M2 4 अचेतन (for वि°) —[c]) Dt1 कृपणा, M4 करुण (for कृपण) —[d]) G1 3 सुस्वर, G2 M1 सत्वर (for सस्वर) Dt1 तथा (for तदा) M4 सस्वन राजयोषित —For 7^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 subst

1884* दृष्ट्वा प्ररुरुदु सर्वा शोकार्ता नृपयोषित ।

[D1 प्रारुरुदु, D2 तु रुरुदु Ś1 B2 4 D6 दुखार्ता, Ñ2 B1,3 आर्तास्ता (for शोकार्ता)]

8 [d]) T3 महातपा (for °यशा) —For 8, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1885* भरतेन तत साधं वसिष्ठो वेदवित्तम ।
प्रविवेश सभा राज्ञस्तदा मन्त्रयितु हितम् ।

[(l 1) D1 भगवानृषि, D2 3 5 वेदपारग —D1 om l 2 —(l 2) D2–5 7 [अ]थ तद् (for सभा) B1 सदा, D3 सभा (for तदा) V1 transp सभा and तदा Ś1 D6 नृप, Ñ1 B1 हिता, V1 महत्, D2 4 5 7 गृह (for हितम्)]

9 [a]) Dm1 T1 G1 -कुम्भमया, Cg k t as in text (for °यीं) Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1 दिव्या (for रम्या) —[b]) Dt1 -हेम-, Cv r m g as in text (for -रत्न-) —[d]) Dd1 प्रत्यपद्यत (sic) —For 9, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1886* शातकुम्भै स्तम्भशतैर्मणिचित्रैर्विभूषिताम् ।
बृहस्पतिरिवेन्द्रेण सुधर्मां सहित सभाम् ।

[(l 1) Ś1 Ñ1 D1–7 M4 शातकाभै B1 कुम्भ (for स्तम्भ) Ñ1 सुतैर्, M4 -हेम (for -चित्रैर्) M4 -निचित्रिता —D6 om l 2]

10 [b]) Dg1 Dt1 l1 Ct सुखा(Dt1 Ct स्वरत्या)-स्तरणसवृत, T2 M3 स्वध्यास्तरणसवृत —[c]) Dt1 Dd1 Dm1 G1 M3 अध्यास्ते, Ck t as in text (for अध्यास्त) G2 -देवज्ञो(meta) (for वेदज्ञो) —[d]) Dg1 Dd1 Dm1 G1 2 M1 Ck ह, Ct as in text (for च) —For 10, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1887* तत्रासने रत्नचित्रे स्पर्ध्यास्तरणसवृते ।
उपविश्य तत सर्वानानयामास मन्त्रिण ।

[(l 1) Ñ2 B3 भद्रासने Ś1 D6 रत्नचित्ते Ñ1 B1 4 D3 4 7 स्पर्ध- (for स्पर्ध्य) Ś1 D6 -सवृते, D5 -सस्तुते (for सवृते) —(l 2) Ñ2 B1 4 आनाययत, V1 आनाय्य स च, B2 आनीययत, B3 आनामयत (both sic) (for आनयामास)]

11 [a]) T1 वैश्यान् (for योधान्) Dg1 क्षत्रियान्वैश्यान्सच्छूद्रान् —[c]) G3 M2 आनयित Dt1 T3 G1 व्यग्रा (for [अ]व्यग्रा) —[d]) Dd1 कृतम्, Ck as in text (for कृत्यम्) Dm1 आत्ययिक —For 11, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1888* सुमन्त्र जैमिनि चैव सुमित्र विजय तथा ।
मन्त्रिणो नैगमाश्चान्यान्प्रधानाश्च पुरे जनान् ।
जनौघ सुमहास्तत्र समुपायात्समन्तत ।
सभाया भरत द्रष्टु शत्रुघ्नसहित तदा ।

[(l 1) D1 सुमत, D3 M4 सुमित्र (for सुमन्त्र) Ś1 D5 6 जैमिन M4 पल (for चैव) Ñ2 V1 सुमत, B1 सुवर्ण, B2 4 D1 M4 सुमन्त्र, B3 स्यज्ञ (for सुमित्र) Ś1 D2–7 वामदेव जय तथा (for the post half) —(l 2) D1 illeg for वान्प्रधा Ś1 Ñ2 B D6 तथा, V1 D1 5 पुरो-(D5 °रा) (for पुरे) V1 D1 गमान्, B1 द्विजान्, D5 तनान् (sic) (for जनान्) —(l 3) V1 सदुपायाद् (for समु°) D2 समुपायात सर्वत (for the post half) —(l 4) D3 illeg for द्रु शत्रुघ्न B3 -सहितस् (sic) (for °त)]

—After 11, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1889* नराजपुत्र शत्रुघ्न भरत च यशस्विनम् ।
युधाजित सुमन्त्र च ये च तत्र हिता जना ।

[(l 1) T1 3 M3 Cg -भृत्य, Ct as above (for पुत्र) —(l 2) G1 तत्र वि, Cr g as in text (for च तत्र) M3 [अ]मितो, Cr m g t as above (for हिता)]

12 [b]) T2 महत (for महान्) Dt1 समुपपद्यत Ś1 Ñ B D1 3 6 M4 सुमहान्समजायत, V1 सुमहास्तत्र जायत (sic), D2 4 5 7 सुमहानभ्यजायत —[c]) M3 om रथै M3 रा (for च) —For 12^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1890* कातूहलाज्जनौघस्य सभा प्रत्यभिपद्यत ।

[D3 M4 प्रत्यनुधावत]

13 For 13^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

ह्रद इव तिमिनागसंवृतः
स्तिमितजलो मणिशङ्खशर्करः ।
दशरथसुतशोभिता सभा
सदशरथेव बभौ यथा पुरा ॥ १४

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चसप्ततितमः सर्गः ॥ ७५ ॥

1891* तत्राथ भरत दृष्ट्वा सभाया सपुरोहितम् ।

[D2 जनोघो, D3 त नाथ (for तत्राथ) D1 सुपुरोहित]

—c) V1 अभ्यनदन्, B2 प्रत्यनिदन् (sic), D6 प्रत्यानदन
—d) D2 तथा (for यथा) B4 D2 G3 M3 तदा, M4 नृप (for तथा)

14 For 14ab, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

1892* नृपजनगुरुमन्त्रिभिस्तथा
मणिरुचिरासनरत्नभूपिता ।

[(l 1) D3 नृपनिजन, D4 7 सनृप (subm), D5 सनृपज, G(ed) सनृ° (for नृपजन) Ñ1 D2-5 7 तदा, V1 D1 युता, M4 वृता (for तथा) —(l 2) B3 शशि (for मणि-) B4 -वर-, D1 -मत्रि (for रत्न)]

—c) Ñ B1-3 सती, B4 सता, G(ed) च सती (for सभा)
—d) D1 दशरथ्य इव, D3 सद दशरथेन (sic), Ck t as in text (for सदशरथेव) Dg1 Dt1 T1 2 G- M2-3 बभूव सा Ck t as in text (for बभौ यथा) Dg1 M2 पुरी, G1 पुर, M4 तदा, Ck t as in text (for पुरा) Ś1 Ñ B D1-6 रराज सा तदा(Ñ B सभा, D3 तथा), D2 पुरा विरराज, D5 पुरी विराजिता, D4 7 पुरा रराज ह (for बभौ यथा पुरा) V1 दशरथेनेव रराज सा शुभा

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ1 D1 3 6 7 भरतसभाप्रवेश (D3 °शन.), Ñ2 V1 B D4 सभाप्रवेश, D2 5 भरतपर्वणि भरतसभाप्रवेश —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D3 6 om, Ś1 86, Ñ2 82, V1 B3 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D7 T G M1-3 81, B2 70, B4 76, D1 137, D2 5 84, D4 80, M4 86 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम, G with श्रीरामाय नम

७६

तामार्यगणसंपूर्णां भरतः प्रग्रहां सभाम् ।
ददर्श बुद्धिसंपन्नः पूर्णचन्द्रां निशामिव ॥ १
आसनानि यथान्यायमार्याणां विशतां तदा ।
अदृश्यत घनापाये पूर्णचन्द्रेव शर्वरी ॥ २
राज्ञस्तु प्रकृतीः सर्वाः समग्राः प्रेक्ष्य धर्मवित् ।
इदं पुरोहितो वाक्यं भरतं मृदु चाब्रवीत् ॥ ३
तात राजा दशरथः स्वर्गतो धर्ममाचरन् ।
धनधान्यवतीं स्फीतां प्रदाय पृथिवीं तव ॥ ४
रामस्तथा सत्यधृतिः सतां धर्ममनुस्मरन् ।
नाजहात्पितुरादेशं शशी ज्योत्स्नामिवोदितः ॥ ५
पित्रा भ्रात्रा च ते दत्तं राज्यं निहतकण्टकम् ।
तद्भुङ्क्ष्व मुदितामात्यः क्षिप्रमेवाभिषेचय ॥ ६
उदीच्याश्च प्रतीच्याश्च दाक्षिणात्याश्च केवलाः ।
कोट्यापरान्ताः सामुद्रा रत्नान्यभिहरन्तु ते ॥ ७

76

Dm1 D6 begins with ॐ, M2 3 with श्रीरामाय नम

1 ^{ab}) Ś1 Ñ V1 B D2–7 आर्यजन-, Dg1 Dm1 T3 °गुण, G2 °माण- (sic) (for आर्यगण-) D2 3 5 -स्फीर्णां, T2 -सपन्ना (for सपूर्णां) Ś1 Ñ B1 2 4 D2–7 भरत- Ñ2 -प्रसहा, B3 प्रगृहा, T3 सुशुभा (for प्रग्रहा) G2 M1 शुभा (for सभाम्) D1 तमार्यजनसपूर्णं भरतस्य सभागृह —^{c}) T3 बुद्धिसपूर्ण —^{d}) Dg1 Dd1 Dm1 (before corr) G2 3 M1 3 पूर्णचन्द्रौ (sic), T3 पूर्णचन्द्र- Ś1 B2 D6 वसिष्ठो भगवानृपि, Ñ V1 B1 3 4 D1–5 7 M4 वसिष्ठ श्रेष्ठभा (B3 °वा) गृपि —After 1, D2–4 7 ins

1893* उवाच भरत धीमान्वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम् ।

[D2 भरतो D3 श्रीमान् (for धीमान्) D4 7 वाक्यमब्रवीत्]

2 ^{a}) D6 T2 यथान्याय्यम् —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 जुपता, G2 प्रविश (sic) (for विशता) Ś1 Ñ B D6 तत, M4 सता (for तदा) —After 2^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1894* वस्त्राङ्गरागप्रभया द्योतिता सा सभोत्तमा ।
सा विद्वज्जनसपूर्णा सभा सुरुचिरा तदा ।

[(l 1) G1 -राजप्रभया Dd1 [आ]सनोत्तमा (for सभो°) —(l 2) G1 सु- (for सा) Dt1 तथा (for तदा)]

—For 2^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1895* बभौ रूप घनापाये द्योतता ज्योतिषामिव ।

[Ś1 D6 विभाति स (for बभो रूप) Ñ1 B2 ज्योती (Ñ1 °ति) ना (sic), Ñ2 B3 प्रद्योति- (for द्योतता) V1 D2 4 5 7 ज्योतिषा द्योत (D5 °ति) तामिव (by transp) (for the post half)]

3 ^{a}) M4 तत्र (for सर्वा) Ś1 D6 सर्वाश्च राजप्रकृती, Ñ V1 B D1–3 5 राजप्रकृत (D1 °ᵕ) य सर्वा, D4 7 स राज प्रकृती सर्वा, G (ed) ततश्च राजप्रकृती —^{b}) Ś1 D6 समतात्, V1 सामात्या, D2 स मया (for समग्रा) Dt1 Ct स सप्रेक्ष्य च धर्मवित् —^{c}) V1 गुरुर्हितो (for पुरोहितो) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 प्रत्यभाषत (for मृदु चाब्रवीत्)

4 ^{a}) D6 ततो, Cr g as in text (for तात) —^{b}) D2 4 5 7 राज्यम् (for धर्मम्) —^{c}) V1 कैकेय्याया कृते चैव —^{d}) Dd1 M1 प्रादाय

5 ^{a}) Ñ1 D2–5 7 G1 2 M1 मदा, T3 तदा, Cr m g as in text (for तथा) Dt1 D2 T1 सत्यवृत्ति, D1 सत्यनिधि, Cr m g as in text (for °धृति) —^{b}) Ñ1 D1–5 7 वृत्तम्, V1 वृत्तिम्, Cr m g k t as in text (for धर्मम्) —^{c}) V1 D2 T3 जहात् (sic) (for [अ]जहात्) —^{d}) G1 [उ]द्यता (for [उ]दित) Ś1 Ñ1 B D1–7 M4 लक्ष्मीं (D3 M4 लक्ष्म) शीताशुमानिव, Ñ2 V1 लक्ष्मीं सीता शुभानि च

6 ^{a}) B1 पिता (sic), D5 पितुर् (for पित्रा) D2–5 7 मात्रा (for भ्रात्रा) D1 दत्त त्व, D5 ते वृत्त (for ते दत्त) —After 6^{ab}, B3 ins

1896* तद्राज्य प्रतिगृह्य स्वलोकाना च हिताय च ।

—^{c}) Ñ2 B3 स भुक्ष्व, D7 त्व भुक्ष्व Ś1 V1 D6 त्व सहामात्य, Ñ2 B2–4 M4 °मात्यम्, B1 °माद्यम् (sic) (for मुदितामात्य) —^{d}) Ś1 V1 D1–7 [अ]भिषिच्य (V1 °पेच्य) च (D3 ह) (for [अ]भिषेचय) Ñ2 B अभिषेकमवाप्नुहि

7 ^{ab}) B4 तु, D5 स- (for च) V1 D1 3–7 केरला, T3 भूमिपा (for केवला) D2 प्राच्योदीच्या दाक्षिणात्या प्रतीच्याश्च सकेरला —^{c}) Ś1 D6 कर्णधाराश्च, Ñ1 वसुधाराश्च, Ñ2 B3 दंडधाराश्च, V1 B1 D1–3 5 कुडधाराश्च (D3 °राश्च, D5 °रा स-), B2 हूणास्तुखारा, B4 हूणास्तिखारा, D4 7 कुलधारा स-, G3 Ctp कोट्योपराता, M3 कोट्य पराता, Cr m g as in text (for कोट्यापरान्ता) ⁂ Cm कोट्यापरान्ता इत्यत्र परान्ता इति छेद । कोट्या उपलक्षिता परान्ता प्राचीदिगन्तवासिन । ⁂ B4 समुद्रा, D2–5 7 सा (D4 5 7 -सा) मता (for सामुद्रा) —^{d}) Ś1 Ñ2 B3 D6 [उ]पहरति, Ñ1 B1 2 4 Dt1 D2–5 7 M4 [उ]प°, Dg1 °हरन्ति (for [अ]भिहरन्तु) Dt1 मे (for ते)

तच्छ्रुत्वा भरतो वाक्यं शोकेनाभिपरिप्लुतः ।
जगाम मनसा रामं धर्मज्ञो धर्मकाङ्क्षया ॥ ८
स बाष्पकलया वाचा कलहंसस्वरो युवा ।
विललाप सभामध्ये जगर्हे च पुरोहितम् ॥ ९
चरितब्रह्मचर्यस्य विद्यास्नातस्य धीमतः ।
धर्मे प्रयतमानस्य को राज्यं मद्विधो हरेत् ॥ १०
कथं दशरथाज्जातो भवेद्राज्यापहारकः ।
राज्यं चाहं च रामस्य धर्मं वक्तुमिहार्हसि ॥ ११
ज्येष्ठः श्रेष्ठश्च धर्मात्मा दिलीपनहुषोपमः ।
लब्धुमर्हति काकुत्स्थो राज्यं दशरथो यथा ॥ १२
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यं कुर्यां पापमहं यदि ।
इक्ष्वाकूणामहं लोके भवेयं कुलपांसनः ॥ १३
यद्धि मात्रा कृतं पापं नाहं तदभिरोचये ।
इहस्थो वनदुर्गस्थं नमस्यामि कृताञ्जलिः ॥ १४
राममेवानुगच्छामि स राजा द्विपदां वरः ।
त्रयाणामपि लोकानां राघवो राज्यमर्हति ॥ १५
तद्वाक्यं धर्मसंयुक्तं श्रुत्वा सर्वे सभासदः ।
हर्षान्मुमुचुरश्रूणि रामे निहितचेतसः ॥ १६

---

8 ^{b}) D7 [अ]पि (for [अ]भि-) —B1 repeats (var) 8^{c}–11 after 11 —^{c}) D1 जगाद त मुनिश्रेष्ठम् —^{d}) V1 त मना, D1 इद वे, Cr m g t as in text (for धर्मज्ञो) Ś1 D2 4–7 धर्मकाम्यया, Cv r m g t धर्मकाङ्क्षया (as in text)

9 B1 repeats after 11, 9 (cf v l 8) —^{a}) Ś1 Ñ B3 4 D6 स्वाप्पया तदा, T3 G1 2 M °कळया, G3 °गळया, Cg as in text (for स बाष्पकलया) —^{b}) T3 G M कळहंस- Ś1 B1 (second time as in text) 2 D3 6 M4 -स्वनो (for -स्वरो) V1 D1 यथा (for युवा) —^{c}) Ś1 Ñ B D2 4–7 निज(D5 °र्ज)गाद (for विललाप) —^{d}) V1 D5 जगर्हे, D2 जागर्हे (sic) (for जगर्हे)

10 B1 repeats after 11, 10 (cf v l 8) —^{b}) Ñ B1 (second time) 3 कनीयान्तस्य (for विद्यास्नातस्य) —^{c}) V1 D2 5 धर्मं, Cg as in text (for धर्मे) —^{d}) B4 भवेत (sic) (for हरेत)

11 B1 repeats after 11, 11 (cf v l 8) —^{a}) B1 (first time) illeg for कथ दशरथाज् —^{c}) Ś1 D6 आहत्य, D1 चाहं तु, D2 चाह च, D3 चाह हि (for चाह च) V1 रामस्य चाह च (by transp) M4 राज्यार्हस्य च रामस्य —^{d}) M4 धर्म्यं (for धर्मं) V1 धर्मं कर्तुम्, B4 धर्मयुक्तम् (for धर्म वक्तुम्) T2 [अ]र्हति (for [अ]र्हसि) Ś1 D2–7 नाधर्मं(D2 5 °र्म्यं)वक्तु(D4 कर्तु)मर्हसि

13 ^{a}) D2 अन्यायजुष्टम् —^{c}) Ś1 N B D6 कुले(N1 B1 ततो) जातो, V1 D1 हि लोकेऽस्मिन् (for अह लोके) —^{d}) V1 (after corr as in text) कुलपासुल, Dg1 D1 (before corr as in text) 2 कुलपासुन (sic)

14 V1 om 14–15^{b} —^{a}) Ś1 Ñ2 B D1–7 से (for हि) G1 मातृ- (for मात्रा) —^{b}) B1 अभिरोचते, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 3 G1 3 M2 अपि रोचये —^{c}) Ś1 Ñ B D1–7 M4 [ऽ]ह वनस्थ त, Dd1 (after corr as in text) वनदुर्गस्थो (for °दुर्गस्थ) —^{d}) D1 5 नमिष्यामि D7 कृताजलि

15 V1 om 15^{ab} (cf v l 14) —^{a}) D5 गतम् (for रामम्) D1 [अ]नुगच्छेय, G1 [अ]नुशोचामि (for °गच्छामि) —^{b}) K (ed) राजा स (by transp), Cr g as in text —^{d}) K (ed) राज्यमर्हति राघव (by transp), Cr m as in text (for ^{d})

16 Ś1 Ñ V1 B D1–7 transp 16 and 17 —^{b}) M2 ज्ञात्वा (for श्रुत्वा) —^{c}) D4 (after corr as in text) 7 हर्षान्मुमुचुर् —^{d}) Ś1 V1 B2 D2 3 5–7 M4 निवृत्त-, Ñ1 D1 निवृ(D1 °र्वृ)त B3 4 Dt1 Dd1 G3 निहत-, D4 निश्च(स्तृ)-त, L (ed) निर्वृत्त- (for निहित) M2 -चेतन —After 16 (transp), Ś1 Ñ V1 B D1–7 ins, M4 ins after 1898*

1897* ततः सभायां सचिवाः सोपाध्याया विचुक्रुशुः ।
साधु साध्विति भूतार्थं शंसन्तो भरतं गुणैः ।
वसिष्ठस्त्वब्रवीद्धृष्टो भरतं बाष्पगद्गदम् ।
इह परिषदो मध्ये परया स्वरसंपदा ।
राकाङ्कविमलं वृत्तमनाश्चर्यमिदं त्वयि ।
पित्रा दशरथेनेह धर्मज्ञेन महात्मना ।
अभिजातोऽसि शूरेण राज्ञा दानवयोधिना ।
यस्त्वं वनगतं रामं निवर्तयितुमिच्छसि ।
अभिजानासि रामस्य दृढं गुणवतो गुणान् ।
धन्याः स्मः स च धर्मात्मा धन्यो यस्यासि बान्धवः ।
ईदृशा हि महात्मानो यत्र स्युः प्रियबान्धवाः ।
देशे किमिव तत्र स्याद्दुर्लभं वीतकल्मषे ।
त्वया ह्यपत्येन गुणैः कृतात्मना
गतो दिवं भूमिपतिः प्रतिष्ठितः ।
सभा समग्रा परितुष्यते त्वयि
यदुद्यतो रामनिवर्तने ह्यसि ।

Colophon

एवमुक्तो वसिष्ठेन भरतो भ्रातृवत्सलः ।
गुरुं प्रणम्य शिरसा ततो वचनमब्रवीत् ।

[(l 1) V1 D1 3 प्रचुक्रुशु —(l 2) Ñ1 D4 7 सहृष्टा, V1 चात्यर्थं, D1 भूतानि, D2 भूयुक्ते, D3 5 तुष्ट्यर्थं, M4 °र्थेस (for भूतार्थं) Ñ1 महसा, V1 D1 M4 स्तुवतो (for शंसन्तो) —(l 3) Ś1 वृद्धो, V1 D1 3 M4 तुष्टो (for हृष्टो) Ñ1 B1 3 बाष्पगद्गद, Ñ2

यदि त्वार्यं न शक्ष्यामि विनिवर्तयितुं वनात् ।
वने तत्रैव वत्स्यामि यथार्यो लक्ष्मणस्तथा ॥ १७

सर्वोपायं तु वर्तिष्ये विनिवर्तयितुं बलात् ।
समक्षमार्यमिश्राणां साधूनां गुणवर्तिनाम् ॥ १८

बाष्पगद्गद, V1 D1 °निद्वर, D7 बाष्प°, M4 °कातर (for बाष्पगद्गदम्) —(l 4) B1 परया मया (sic) (for परया) —(l 5) Ñ1 D2–5 7 शशाङ्कमद्दृश (Ñ1 °शे), D2 (छन्दृश (for शशाङ्कविमल) Ś1 D6 चित्तम् (for वृत्तम्) B2 अनार्यत्वम् (m gloss नास्ति आर्यो यस्मात्), M4 ममामतम् (for पनाश्चर्यम्) —(l 6) Ś1 D2–7 त्व, Ñ1 [इ]व (for [इ]ह) —(l 7) D2 4 5 7 वीरेण (for शूरेण) —(l 8) D3 त (for त्व) Ñ1 D2–5 7 ज्येष्ठ (for राम) V1 D1 यत्र ज्येष्ठ वनात (for the prior half) B3 अर्हति —(l 9) V1 D1–5 7 अभिजानोमि (V1 °नो हि), B2 अह जानामि, M1 अभिजानामि (for °जानामि) D3 भृश बहुमतो (for दृढ गुणवतो) D2 3 5 गुणै —(l 10) Ś1 D6 धन्योऽस्मि स च, V1 धन्योसि वत्स, B4 धन्यस्य म च, D1–3 5 धन्या स्म सर्वे, D4 7 धन्यस्त्वमसि (for धन्या स्म स च) D4 5 7 धर्मात्मन् (for धर्मात्मा) D4 [अ]स्ति (for [अ]स्मि) —(l 11) M4 सदृशा (for ॰दृशा) V1 D1 M4 यस्य (for यत्र) —(l 12) D1 अपि तस्य, M4 इव तस्य (for इव तत्र) M4 वीतकल्मष —(l 13) Ñ1 om ff D5 [उ]पायेन (for [उ]पस्थेन) B3 कृतात्मा (for °त्मना) —(l 14) D2 3 5 दिव गतो (by transp) (for गतो दिव) —(l 15) Ñ1 B2 परितुष्यति, Ñ2 B1 3 4 परितोष्यो Ñ1 [इ]य, V1 प्रिय, B1 त्वया, B3 त्विय, D1 M4 च ते, D3 च, D4 त्वयि (for त्विय) —(l 16) Ś1 यदि (for यद्) V1 D6 M4 उच्यते (for उच्यते) Ñ1 D3 -निवर्तनाय, Ñ2 -निवर्तनेच्छसि (sic), V1 D1 -निवर्तन प्रति, D2 4 5 7 निवर्तनाय च, M4 -निवर्तन वनात् (for निवर्तने क्षमि).

Colophon —*Sarga name* Ś1 (m) Ñ V1 B D1 4 6 7 भरतप्रशसा, D2 भरतपर्वणि वसिष्ठवाक्य, D3 भरतनिश्चय, D5 भरतपर्वणि भरतनिश्चय —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D3 6 om, Ś1 92, Ñ2 88, V1 86, B2 75, B3 D7 M4 87, B4 82, D1 142, D2 5 89, D4 86 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम

—B om l 17–18 Ñ1 illeg, D6 ins ॐ before l 17 —(l 17) V1 D1 M4 वसिष्ठवाक्य श्रुत्वाथ भरत प्रत्यभाषत —V1 D1 M4 om l 18 —(l 18) Ñ2 (with hiatus) सभामध्ये उवाचेद पुनरेव महायशा]

17 Ś1 Ñ V1 B D1–7 transp 16 and 17 —^{a}) V1 यदपि, D1 3 यदि च (for यदि तु) B1 3 4 शक्यामि, G (cd) शक्नोमि (for शक्ष्यामि) —^{b}) V1 D1 3 सनिवर्तयितु (for वि°) —T3 om 17^c–18^b —^{c}) Ś1 Ñ2 B D6 अह (for वने) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–4 6 7 यथार्यो, D5 स यथा (for यथार्यो) —After 17, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 ins

1898* अयोध्यायामह वस्तु नोत्सहे भ्रातर विना ।
सर्वश्रेष्ठगुण राम ज्येष्ठ कमललोचनम् ।
पित्रा भुक्ता नृपश्रीमें दायाद्य तस्य धीमत ।
नाभिगन्तु मया शक्या सावित्री वृषलैरिव ।
पितर्युपरते तस्मिल्लोकनाथे महात्मनि ।
शरण च गतिश्चैव ज्येष्ठो भ्राता पितेव मे ।
त निवर्तयितु बुद्धिर्वनवासे कृता मया ।
न केनचिदपि शक्या प्रत्यावर्तयितु प्रभो ।

[(l 1) V1 M4 राघव (for भ्रातर) —(l 2) B2 3 D2 5 M4 सर्वश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठ) Ś1 D6 ज्येष्ठ राम (by transp), D2 राम गुणज्येष्ठ (hypm) (for राम ज्येष्ठ) Ś1 D1 6 राजीवलोचन (for कमल°) —(l 3) B1 2 हि (for मे) B2 (m also) पित्रा दत्त नृपत्व मे (for the prior half) D1 M4 धर्मत (for धीमत) —(l 4) Ś1 D6 नाधिगतु, Ñ1 न हि गतु, Ñ2 B2–4 °पत्तु, B1 नातिपत्तु (for नाभिगन्तु) D6 अथ (for मया) D1 2 शक्य (for शक्या) D3 वृषलद् (sic) (for वृषलैर्) —(l 5) D2 महात्ये (for °त्मनि) —(l 6) V1 शयन (for शरण) M4 गुरुश् (for गतिश्) V1 श्रेष्ठो (for ज्येष्ठो) B3 ज्येष्ठभ्राता V1 D1 M4 गुरुश्च, D2 गुरोश्च (for पितेव) Ś1 D6 शरण च गतिर्ज्येष्ठो भ्राता चैव पिता च मे —(l 7) Ñ1 V1 वनवास, B1 D1–5 7 M4 वनवासात् (for °वासे) V1 D2 मम, D1 7 [अ]नघ (for मया) —(l 8) B2 (m also as above) शक्त्या (for शक्या) V1 M4 प्रत्याहर्तुं भवीम्यह, B प्रत्यक्ष वो (B2 वे) ब्रवीम्यह (B3 [*sup lin* also] °द्दच), D1 प्रत्याहर्तुं भवीमि व] —Thereafter M4 cont 1897*

18 T3 om 18^{ab} (cf v l 17) —^{a}) Ś1 Ñ B D6 सर्वोपायान्, D1–5 7 G3 सर्वोपायैस् (D1 G3 °यैर्), T2 G1 सर्वोपायात्, Cr m g as in text (for °पाय) Ś1 D6 प्रयुञ्जेह, Ñ B प्रयोक्ष्येह Dd1 च वर्तिष्ये, D1 G3 निवर्तिष्ये, T1 यतिष्येह, Cr m g as in text (for तु वर्तिष्ये) V1 Dm1 सर्वोपायेन (Dm1 [before corr] °ये वि) वर्तिष्ये —^{b}) Ś1 D2 4–7 त, D3 स- (for वि-) Ś1 Ñ2 V1 B D2–7 गुरु (D2 °रो), Ñ1 illeg, Dg1 Dd1 Dm1 T1 (after corr as in text) 2 G M1 2 Cm वनात् (for बलात्) D1 वनस्थ भ्रातर गुरु —^{c}) Cm समक्षम् (as in text) V1 चैव, D1 आर्यं, D2 अपि (for आर्य-) V1 D1 विप्राणा, B2 4 D2 4 7 -मित्राणा (for -मिश्राणा) —^{d}) Ś1 V1 B2 D1–7 M4 गुरूणा (D3 om hapl ?) गुरुवर्तिना (M4 °वत्सल), Ñ B1 3 4 एष प्रतिशृणोमि व —After 18, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1899* विष्टिकर्मान्तिका सर्वे मार्गशोधनरक्षका ।
प्रस्थापिता मया पूर्वं यात्रापि मम रोचते ।

[(l 1) Dg1 -रक्षण (sic), Dt1 -रक्षका, T3 G M1 2 -तक्षका, M3 -रक्षमा (sic), Cg as above (for -रक्षका). —(l 2) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 M4 (*inf lin sec m*) च (for [अ]पि)]

2 एवमुक्त्वा तु धर्मात्मा भरतो भ्रातृवत्सलः ।
21 समीपस्थमुवाचेदं सुमन्त्रं मन्त्रकोविदम् ॥ १९
3 तूर्णमुत्थाय गच्छ त्वं सुमन्त्र मम शासनात् ।
यात्रामाज्ञापय क्षिप्रं बलं चैव समानय ॥ २०
एवमुक्तः सुमन्त्रस्तु भरतेन महात्मना ।
प्रहृष्टः सोऽदिशत्सर्वं यथासंदिष्टमिष्टवत् ॥ २१
ताः प्रहृष्टाः प्रकृतयो बलाध्यक्षा बलस्य च ।
श्रुत्वा यात्रां समाज्ञप्तां राघवस्य निवर्तने ॥ २२
ततो योधाङ्गनाः सर्वा भर्तॄन्सर्वान्गृहे गृहे ।
यात्रागमनमाज्ञाय त्वरयन्ति स्म हर्षिताः ॥ २३
ते हयैर्गोरथैः शीघ्रैः स्यन्दनैश्च मनोजवैः ।
सह योधैर्बलाध्यक्षा बलं सर्वमचोदयन् ॥ २४
सज्जं तु तद्बलं दृष्ट्वा भरतो गुरुसंनिधौ ।
रथं मे त्वरयस्वेति सुमन्त्रं पार्श्वतोऽब्रवीत् ॥ २५
भरतस्य तु तस्याज्ञां प्रतिगृह्य प्रहर्षितः ।
रथं गृहीत्वा प्रययौ युक्तं परमवाजिभिः ॥ २६
स राघवः सत्यधृतिः प्रतापवा-
न्ब्रुवन्सुयुक्तं दृढसत्यविक्रमः ।
गुरुं महारण्यगतं यशस्विनं
प्रसादयिष्यन्भरतोऽब्रवीत्तदा ॥ २७

---

19 a) Ś1 Ñ V1 B D1-7 स, M2 च (for तु) —cd) Ś1 Ñ V1 B D1-7 समीपस्थं तदा सूत भूय एवाब्रवीदिद (Ñ2 B D1 °द्वच, V1 °च त)

20 a) Ñ1 गच्छत, V1 D1 गच्छस्व (for गच्छ त्व) —b) D4 7 सर्वत्र (for सुमन्त्र) —d) Dd1 G1 2 M1 ममानय (for समा°) M4 बल च समुपानय

21 a) Ñ2 illeg, V1 इदम् (for एवम्) —c) B4 प्रविष्ट (for प्रहृष्ट) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 सन्दिदेशाथ (Ś1 D2 4 6 7 °शु, B4 °थै), T3 सोधित° (sic) (for सोऽदिशत्सर्वं) K(cd) हृष्टस्तदादिशत्सर्वं —d) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 एव तत (V1 च) (for इष्टवत) Dt1 om (hapl ?) मिष्ट in सन्दिष्टमिष्टवत्

22 a) V1 D1 2 स- (for ता) Dt1 -हृष्टा, T2 3 G2 3 प्रकृष्टा, Cv m g as in text (for प्रहृष्टा) —b) G3 तस्या ध्यक्षा, Cv m g t बलाध्यक्षा (as in text) V1 D1 M4 बल तथा, T2 बलाद्य च (sic), Cm g t as in text (for बलस्य च) Ś1 Ñ B D2-7 बलाध्यक्ष (B2 3 °क्षै, D4 °क्षा) प्रचो (Ś1 D3 4 6 7 °णो) दिता —c) Ñ1 समादिष्टा (for °ज्ञप्ता) —d) Ś1 Ñ B D2 4-7 M4 का (D6 क) कुत्स्थविनिवर्तने, V1 काकुत्स्थस्य निवेशने, D1 काकुत्स्थस्य निवर्तने, D3 काकुत्स्थ-विनिवृत्तये

23 a) V1 D1 यथा (for ततो) Ś1 V1 D3 5 6 [ऽ]योध्या (D3 °ध्या) गता, B1 4 [ऽ]योध्यागता, D2 योधगता, D4 7 योधा गता (for योधाङ्गना) Ś1 D2-7 सर्वे (for सर्वा) —b) Ñ1 B2 4 स्वास्तु, Ñ2 B3 तास्तु; B1 स्वान्स्वान (for सर्वान्) Ś1 D6 हृष्टा स्वे स्वे गृहे तदा, V1 भ्रातॄन्सर्वान्गृहे गृहे, D2 5 प्रीता स्वे स्वे गृहे गृहे (D2 om [hapl] second गृहे), D1 भर्तनवान् (sic) गृहे गृहे, D4 7 हृष्टा स्व स्व गृह तदा —c) Ś1 D4 6 7 -समयमाज्ञाय, Ñ B1 3 -गममनुज्ञाय (for -गमन°) —d) G3 योषित (for हर्षिता) Ś1 D4 6 7 रामस्य (D4 7 °स्या) गमन प्रति, Ñ V1 B D1-3 5 M4 त्व (B3 [अ]त्व) रयन (D5 °या) गमन प्रति

24 a) D4 7 तद (for ते). B1 गोरथ, Cr m g k t as in text (for गोरथै) Ñ V1 B Dt1 Dd1 Dm1 T M4 शीघ्र (for शीघ्रै) D5 हयैश्चैव गजै शीघ्रै —b) V1 स्यद-मानेश्च (sic) (for स्यन्दनैश्च) Ś1 Ñ B D6 मनोहरै, G3 M3 मनोजवै (for मनोजवै) —c) D6 सेह (sic) (for सह) Dt1 योषिद (for योधैर्) Dg1 बलाध्यक्ष्या (sic), D1 बला ध्यक्षो —d) T2 सर्वं बलम् (by transp) Ś1 Ñ V1 D1-7 M4 बल सज्जम (V1 D1 3 5 M4 °ज्जं न्य) चेदयन (D1 2 °त्)

25 a) Dd1 स सज्ज, Cv r m g t as in text (for सज्ज तु) D5 स (for तद्) Ś1 Ñ B D6 ज्ञात्वा, D2-5 7 M4 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) V1 D1 तथा सज्ज बल श्रुत्वा —c) V1 D1 M4 मे योजयस्व, D2 3 सज्जयस्व, D4 7 सधारयस्व, D5 स्व स्वरयस्व (for मे त्वरयस्व)

26 ab) Dg1 Dt1 T2 परिगृह्य (for प्रति°) T1 च हर्षित (for प्रह°) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 तत सुमन्त्रस्तामाज्ञा श्रुत्वा शीघ्रपराक्रम —c) Ñ B Dg1 स (for प्र-) V1 D2 3 5 M4 रथ गृह्य (V1 M4 °ह्या) ययौ शीघ्र, D1 ययौ शीघ्र रथं युज्य, D4 7 रथ योज्य ययौ शीघ्र —d) D7 om युक्त — After 26, B3 ins

1900* लोकाना च महान्हर्षो दृष्ट्वा तत्कार्यमद्भुतम् ।

27 a) B1 सज्य- (sic), D2 स - (for सत्य-) —b) Ś1 B2 3 (m also) D6 वच सु-, B4 M3 *सु-, D4 सुवंश-, D5 रतुवन्सु-, D7 स्ववश-, G1 रथ सु-, Cv r m g as in text, Ck ब्रुवन्स (for ब्रुवन्सु-) Ñ1 बल सुयुक्तान्दृढसत्यविक्रम, Ñ2 B1 3 (orig) बलस्य (B3 °ल च) मुख्य च (Ñ2 °न्यस्य) सुहृज्जन च, V1 D1 3 ध्रुव दृढा (V1 °ढ) ज्ञोमितवीर्यविक्रम —c) V1 गृह (for गुरु) V1 बलान्वितस्, D1 मनस्विन (for यशस्विन) —d) V1 तं सादयिष्यन् (for प्रसा°) T2 om from भरतो up to स in 29b Ś1 D6 [ऽ]ब्रवीदिद, D2 4 7 [ऽ]वदत्तदा, D5 [ऽ]वदत्त (for ऽब्रवीत्तदा)

तूर्णं समुत्थाय सुमन्त्र गच्छ
बलस्य योगाय बलप्रधानान् ।
आनेतुमिच्छामि हि तं वनस्थं
प्रसाद्य रामं जगतो हिताय ॥ २८
स सूतपुत्रो भरतेन सम्य-
गाज्ञापितः संपरिपूर्णकामः ।
शशास सर्वान्प्रकृतिप्रधाना-
न्बलस्य मुख्यांश्च सुहृज्जनं च ॥ २९
ततः समुत्थाय कुले कुले ते
राजन्यवैश्या वृषलाश्च विप्राः ।
अयूयुजन्नुष्ट्ररथान्खरांश्च
नागान्हयांश्चैव कुलप्रसूतान् ॥ ३०

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षट्सप्ततितमः सर्गः ॥ ७६ ॥

28 T3 om 28 (cf v l 27) —a) V1 समास्थाय, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 T1 2 G1 त्वसु° (for मसु°) B4 तूर्णमुत्थाय —b) G1 योधाश्च (for योगाय) G1 M1–3 Cv k बले, Cm g t as in text (for बल-) Dg1 Dd1 Dm1 -प्रधानात्, Cv m g k t -प्रधानान् (as in text) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 योग समाज्ञापय(B1 °पादय, B3 4 °स्थापय) मे बलानां —c) B4 एव (for इच्छामि) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 गुरु, Dg1 च त (for हि त) —d) D1 M4 भवाय (for हिताय)

29 T3 om up to स in b (cf v l 27) —a) D2 -पुरो (sic), D3 5 एव (for -पुत्रो) D1 तत स सूतो (for स सूतपुत्रो) Ñ1 illeg for भर in भरतेन D2 रम्यम् (for सम्यग्) —b) V1 सन् (for स-) D2 -मानस, Ct as in text (for -काम) —c) B1 स चापि (for शशास) Ñ1 D2–5 7 च(Ñ1 स) बल- (for प्रकृति-) V1 D1 सर्वा प्रकृती प्रधाना —d) V1 बल च, D5 राजन्य-, G3 बलस्थ (for बलस्य) Ś1 D6 स्व, D3 M4 स- (for first च) Ñ2 B1 3 4 M3 सुहृज्जनाश्च

30 a) Dt1 om (hapl) second कुले Ś1 Ñ V1 B D1–7 काले(Ś1 कल्ये) समुत्थाय तत (Ñ1 यत, D2 °पयिता) कुलीना(Ñ1 °नान्) —b) V1 -वैश्यान, B1 -वेगा, B3 -वेश्या-, D3 -सुराश् (sic) (for वैश्या) T3 G3 M3 नगरे, G1 2 M1 2 Cr °लाश्, Cm g as in text (for वृषलाश) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 -नगरप्रधाना, D2–5 7 च बल(D4 7 नृप)-प्रधाना —c) Dm1 M2 आयूयुजन, Cg अयूयुजन् (as in text) Dd1 Dm1 G1 2 M1 2 -खरान्रथाग् (by transp) —For 30cd, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1901* अयोजयन्नुष्ट्रखरान्समन्ता-
न्मत्ताश्च नागान्बहुलान्हयाश्च ।

[(l 1) M4 अयूयुजन् D6 सुष्ट्र (for उष्ट्र-) V1 D1 2 समन्ताम् (for समन्तान्)]

Colophon —*Sarga name* Ś1 D4 6 7 सेनाप्रस्थानिक, Ñ1 सेनाप्रस्थापना, Ñ2 B सेनाप्रस्थान, V1 D1 सेनाप्रस्थानिक, D2 भरतपर्वणि सेनाप्रस्थानिक, D3 बलसमुद्योग, D5 भरतपर्वणि बल[स]मुद्योग —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D3 6 om, Ś1 93, Ñ2 89, V1 87, B2 76 (as in text), B3 D7 M4 88, B4 83, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 82, D1 143, D2 5 90, D4 86 —After colophon, D6 G conclude with श्री(D6 om)रामाय नम

७७

ततः समुत्थितः काल्यमास्थाय स्यन्दनोत्तमम् ।
प्रययौ भरतः शीघ्रं रामदर्शनकाङ्क्षया ॥ १
अग्रतः प्रययुस्तस्य सर्वे मन्त्रिपुरोधसः ।
अधिरुह्य हयैर्युक्तान्रथान्सूर्यरथोपमान् ॥ २
नव नागसहस्राणि कल्पितानि यथाविधि ।
अन्वयुर्भरतं यान्तमिक्ष्वाकुकुलनन्दनम् ॥ ३
षष्टी रथसहस्राणि धन्विनो विविधायुधाः ।
अन्वयुर्भरतं यान्तं राजपुत्रं यशस्विनम् ॥ ४
शतं सहस्राण्यश्वानां समारूढानि राघवम् ।
अन्वयुर्भरतं यान्तं राजपुत्रं यशस्विनम् ॥ ५
कैकेयी च सुमित्रा च कौसल्या च यशस्विनी ।
रामानयनसंहृष्टा ययुर्यानेन भास्वता ॥ ६
प्रयाताश्चार्यसंघाता रामं द्रष्टुं सलक्ष्मणम् ।
तस्यैव च कथाश्चित्राः कुर्वाणा हृष्टमानसाः ॥ ७
मेघश्यामं महाबाहुं स्थिरसत्त्वं दृढव्रतम् ।
कदा द्रक्ष्यामहे रामं जगतः शोकनाशनम् ॥ ८
दृष्ट एव हि नः शोकमपनेष्यति राघवः ।
तमः सर्वस्य लोकस्य समुद्यन्निव भास्करः ॥ ९
इत्येवं कथयन्तस्ते संप्रहृष्टाः कथाः शुभाः ।
परिष्वजानाश्चान्योन्यं ययुर्नागरिकास्तदा ॥ १०

77

Dm1 begins with ॐ, M1 with श्रीरामचन्द्राय नमः, M2 with श्रीरामाय नमः

1 a) Dg1 Dt1 Dd1 G1.2 Ct कल्यम्, Cr m g k as in text (for काल्यम्) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 ततः (D7 om) श्वेतहै(Ñ श्वेतह, D3 °श्च तैर्है)र्युक्तम् —c) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 श्रीमान् (for शीघ्रं) —d) V1 M1 -[आ]नयन-, D1 -[आ]गमन- (for -दर्शन-) Ś1 Ñ Dg1 Dt1 D6 -काम्यया

2 a) D2–5 7 चान्ये (for तस्य) —b) D7 सर्वे (for सर्वे) Ś1 Ñ V1 B3 (orig) Dt1 Dd1 Dm1 D1–7 M4 -पुरोहिताः, B1 2 3(sup lin) 4 -पुरोगमाः (for °धसः)

3 a) Ś1 Ñ1 V1 B1 4 D1–7 दश, Ñ2 B2 3(orig) त्रिशत्, B3 (sup lin) त्रिदशान् (hypm), Cv r m g as in text (for नव) —b) M3 कल्पितानि यथा युधि —B4 M2 om (hapl) $3^{c}–5^{b}$, D5 T3 om (hapl) $3^{c}–4^{b}$, D2 om $3^{c}–4^{a}$ —d) B3 D3 इक्ष्वाकुकुलवर्धनम्(B3 °नदन [sic]), G2 M1 राजपुत्रं यशस्विनम् (=4^{d})

4 B4 M2 om 4, D6 T3 om 4^{ab}, D2 om 4^{a} (for all, cf v l 3) —b) Ś1 Ñ B1–3 D6 धन्विना सायुधानि वै, V1 D2–4 7 M4 धन्विनो(D4 7 °ना) विततायुधाः (D4 7 °धा) —D3 om (hapl) $4^{c}–5^{b}$ —d) Ś1 Ñ B1–3 D2 4–7 महाबलम्, V1 D1 महारथम् (for यशस्विनम्) T1 सत्यसंधं जितेन्द्रियम्

5 B4 D3 M2 om 5^{ab} (for D3, cf v l 4 and for the rest, cf v l 3) —a) G3 सहस्रम् (for °स्राणि) Ś1 Ñ B1–3 D2 4–7 M4 शत(M4 दश)माश्व(D2 °तमश्व)सहस्राणा(Ś1 D4 6 7 M4 °णि), V1 D1 तथैवाश्वसहस्राणि —b) Ñ2 B1–3 D2 5 समारूढा(B2 °ढ) हि (G[ed] °ढास्तु) V1 D1 धन्विभिः (for राघवम्) —G3 om 5^{cd}, while T1 reads the same inf lin —c) D2–5 7 तत्र (for यान्तं) —d) Dd1 Dm1 T1 G1 2 M1 2 सत्यसंधं जितेन्द्रियम्, D2–5 7 प्रयातं D4 – °शात)मरिंदमं(D2 °मर्दनम्), T2 M4 राजपुत्रं महाबलम्(T2 °नन्दिनम्)

6 ab) Dg1 G2 M1 transp कैकेयी and कौसल्या —c) Dg1 Dt1 T2 -सनुष्टा (for -संहृष्टा) —d) T2 Ct ययौ (for ययुर्) Ś1 Ñ2 B D1 6 M4 ययुर्याने सु(Ñ2 B3 D1 सु)भास्वरे (B1 4 °सुर, D1 °स्वरे), V1 ययुर्यानेः शुभस्वने —For 6^{cd}, Ñ1 D2–5 7 subst

1902* राममानयितुं हृष्टा ययुर्याने सुसत्कृते ।

[D2 रामा... (for राम) Ñ1 स... (sic)]

7 a) T2 -सघान, M2 संघाश्च, Cm g k t as in text (for संघाता) Ś1 Ñ B D4 6 – प्रययौ चार्यसंघातो, V1 D1 3 5 प्रययुर्जन(D1 °नैर, D5 °श्चार्य)संघाता, D2 सुप्रभूतार्यसंघातो —c) Ś1 D4 6 7 तस्य चेष्टाः कथाश्च(D4 7 °था सर्वे), Ñ V1 B D1–3 5 M4 तस्यैवेष्टाः कथाः सर्वे —d) Ś1 D6 सर्वे स, Ñ V1 B D1–5 7 M4 कुर्वन्तो (for कुर्वाणा) B4 हृष्टमानसान्, Dd1 Dm1 हृष्टचेतसः

8 b) T3 G2 M1 दृढसत्त्व, Cg as in text, Cap स्थिरचित्त (for स्थिरसत्त्व) D2–5 7 मत्तमातंगगामिनम्, G1 दृढसत्त्वं दृढव्रतम् —c) D2 द्रक्ष्याम्यहं, Cg as in text (for °महे) Ś1 Ñ B D6 द्रक्ष्यामहे कदा रामं

9 a) B3 D4 हृष्ट, Cg as in text (for दृष्ट) V1 दृष्टमेव Ś1 Ñ2 B1 3 D2–5 7 मन -, Ñ1 V1 B2 4 D1 6 M4 स न, M2 तु न, M3 च न (for हि न) —b) Ñ2 B3 नाशयिष्यति, B1 4 नाशं नेष्यति (for अपने°) —c) M4 राम Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 कृत्स्नस्य (for सर्वस्य) D2–5 7 जगत, D5 महत (for लोकस्य) M3 तमस सर्वलोकस्य —d) D2 राघव (for भास्कर).

10 a) Dg1 इत्येव Ś1 D6 त (for ते) —b) D3 कथास्तत, G2 M1 शुभा कथा (by transp) Ñ2 B1 3 (inf.

ये च तत्रापरे सर्वे संमता ये च नैगमाः ।
रामं प्रति ययुर्हृष्टाः सर्वाः प्रकृतयस्तदा ॥ ११
मणिकाराश्च ये केचित्कुम्भकाराश्च शोभनाः ।
सूत्रकर्मकृतश्चैव ये च शस्त्रोपजीविनः ॥ १२
मायूरकाः क्राकचिका रोचका वेधकास्तथा ।
दन्तकाराः सुधाकारास्तथा गन्धोपजीविनः ॥ १३
सुवर्णकाराः प्रख्यातास्तथा कम्बलधावकाः ।
स्नापकाच्छादका वैद्या धूपकाः शौण्डिकास्तथा ॥ १४
रजकास्तुन्नवायाश्च ग्रामघोषमहत्तराः ।
शैलूषाश्च सह स्त्रीभिर्यान्ति कैवर्तकास्तथा ॥ १५

hn as in text) राम द्रष्टु सलक्ष्मण, D4 प्रहृष्टा कथया शुभा —c) Ś1 Ñ V1 B D1-- M4 परिव्रजतम्, Cr m g k t परिव्रजानाम् (as in text) —d) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 नरगणाम्, Cg k t as in text (for नागरिकाम्) Ñ B3 D2 4 5 - तत, B2 D7 T2 3 G3 M3 तथा Dg1 T1 M2 जना (for तदा)

11 D5 transp 11 and 12 —a) G2 M1 तु, Cr g as in text (for च) M3 तत्रापरा सत्र (sic), M4 तत्र पुरे (by corr *sec m* परे) सर्वे Ś1 Ñ B D2-7 पुराच (D2 4 7 पागश्च) निर्ययु सर्वे, V1 D1 प्रधानत (D1 °तेन) पुरा सर्वे, Dg1 ये चात्र नगरे सर्वे —b) Ś1 Ñ V1 B D1-- समतायेन, Dd1 समता ये न, G3 नामता ये च, Cr m g k t as in text (for समता ये च) —cd) Ś1 Ñ B D2-- रामदर्शनसहृष्टा (for c) Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1 सर्वा हृष्टा (by transp.) T3 प्रतिययुम्, Cr m g k t as in text (for प्रकृतयम्) Ś1 Ñ1 V1 B1 2 Dg1 D1 - 5 6 T1 2 G2 M2 4 तथा, Dt1 शुभा (for तदा) —After 11, B4 reads 13cd for the first time, repeating it in its proper place

12 D5 transp 11 and 12 —a) B1 (also) काचनकाराश (hypm) (for मणिकाराश) —b) Ś1 D4 - - उत्र°, V1 कुं°, D1 कूर्चे° (for कुम्भकाराः) B1 मोचिका, D7 शोभिन (for शोभना) —c) Ś1 Ñ V1 B1 2 4 D1 3-7 पत्र, B3 मत्र, D2 पत्र- (for सूत्र-) Ś1 -कृताश्चैव, V1 D1-3 कराश्चव, Dt1 Dd1 Ct त्रिशिपज्ञा (for कृतश्चैव) —d) Ś1 Ñ1 V1 B1 2 D1-7 तथा (V1 रथ) व (Ś1 D1 c चा, D3 शा) स्त्रोपजीविन, Ñ2 B3 4 तथवान्नो (Ñ2 °चौद्रो) पजीविन, M4 ये च वस्त्रोपजीविन —After 12, D4 7 read l 2-3 of 1904*

13 D5 om 13ab —a) Ck मयूरका (for मा°) Dm1 क्रकचिका, T3 नाकचीरा —b) T2 रेचका (for रो°) Dt1 Dm1 G1 Ct वेधका रोचकास् (by transp) —For 13ab, Ś1 Ñ V1 B D1-4 6 7 subst

1903* मायूरिकास्तत्तिरिकाश्छेदका भेदकास्तथा।

[B1 मयूरिकास्, B2 3 मायूरकाश D4 7 तैवि(D7 °त्)काश्च (for तत्तिरिकाश्) B2 चेदका, B3 चेदरा, D3 वेदका (for छेदका) D1 वेधकाश्, D4 om (hapl) (for भेदकाश्) B4 D6 तदा, D2 4 7 च ये]

—B4 repeats 13cd here (cf v l 11) —c) V1 यत्रकाराश्च (hypm), B1 दतकार, D2 तदकारा (meta) (for दन्तकारा) Ś1 Ñ2 B1 3 D6 स्वधा°, V1 B1 सुरा°, B2 शस्त्र°, D3 om (hapl) (for सुधाकाराम्) —d) Dt1 ये च (for तथा) Ś1 Ñ V1 B D1 3-7 इतोप, T2 रमोप, Cr m g k t as in text (for गन्धोप) D2 दथोद्गोपविजिन (sic)

14 a) Ś1 D6 स्वर्णकाराश्च, M4 स्वानकारा (for सुवर्णकारा) Ś1 D4 6 7 विख्याताम् (for प्र°) T2 सुवर्णकारका स, G3 स्वर्णकारा प्रविख्यातास् —B4 om (hapl) from 11b to the prior half of l 5 of 1905* —b) D6 त (lacuna) Ś1 Ñ V1 D2-7 कनकशोधका (Ñ1 °कारका, Ñ2 V1 °धारका), B1-3 D1 कनकधावका (B2 °क), Dt1 Dd1 Dm1 T3 M2 3 कम्बलका (Dd1 T3 °धा) रका, M4 कम्बलसारका, Cg कम्बलधावका (as in text) —For 14c-15a, D2 4 5 7 subst 1904* —c) Ś1 D6 स्नापकास्तावका वैद्या Ñ2 V1 B2 3 D3 T2 स्ना (V1 स्था) पकाच्छा (T2 °धो)दका वैद्या, Dg1 Dd1 Dm1 G M2 3 Cv r m g k स्नापको (Dg1 °नो)च्छादका वैद्या, Dt1 Ct स्नापको णोदका वैद्या, D1 T3 स्नापका स्थापका (T3 °धारका) वैद्या —d) G3 मचिका, M3 4 धूपिका, Cr m g k t as in text (for धूपका) Ś1 Ñ B1-3 D3 6 शौंडिका पौ (Ñ2 ग)धि (Ś1 D6 °ण्डि)का- (D3 शुचिका)स्तथा, V1 D1 जाति (D1 शौंडि)का प्र (D1 पू)-पिकाश्च ये

15 B4 om 15a (cf v l 14) —a) Dt1 रजकास्, G2 रथकाम् (for रजकाम्) Ś1 B2 D1 3 तन्तुवायाश, Ñ2 B1 3 D6 तन्त्र°, V1 वर्णकाराश्, M4 °कायाद् (for तुन्नवायाश्) —For 14c-15a, D2 4 5 7 subst

1904* ते जातिप्रवरका केचित्सूतमागधवन्दिन ।
वरटा चेत्रकाराश्च सूपकारास्तथैव च ।
प्रख्याता वणिजश्चैव तथा पण्योपजीविन ।
फलोपजीविन सर्वे पुष्पमालोपजीविन ।
धान्यविक्रयिणश्चैव पानविक्रयिणस्तथा । [5]
शस्त्रविक्रयिणश्चैव वस्त्रकारास्तथैव च ।
प्रसाधिकाश्चर्मकारा लोहकारास्तथैव च ।
भूतग्रामविविज्ञाश्च भूतज्ञा पक्षिणस्तथा ।
आरकूटकृताश्चैव ताम्रकूटास्तथैव च ।
भूर्जकारा खण्डकारास्तथा पाणविकाश्च ये । [10]
श्रेणीमहत्तराश्चैव

[(l 1) =l 2 of 1905* D4 7 [अ]तिस्तुवका (for [अ]-भिष्ट°) —D4 7 read l 2 and 3 after 12 —(l 2) D4 7 वरटा (for वरटा) D2 चित्रकाराश् (for चेत्र°) D2 4 7 सूपकाराश

(for सूर्य°) —(l 3) D4 7 प्रथिता, D5 प्रख्याता- (for °ख्याता) —(l 4) =l 8 of 1905* (var) D4 7 -मास्य (for माला-) —D4 5 7 om (hapl), while D2 reads in marg, the post half of l 5 and the prior half of l 6 —(l 6) D4 7 शूरा (for वरा-) —D4 7 om (hapl) l 7 —(l 7) =l 17 of 1905* (var) D2 प्रलापिका कर्मकारा (for the prior half) —(l 8) D5 -ज्ञान- (for -ग्राम) D2 5 राजा (for भू°) D5 पक्षिणा (for °णाउ) —(l 9) =l 20 of 1905* (var) D4 5 7 -कृतश् (for काश्च) D5 ताम्रकूटश् D4 ताम्रकूटकारास्तथा (for the post half) —(l 10) D5 तथान्ये वणिजस्तथा (for the post half)]

—After 15ᵃ, Ś1 Ñ V1 B (B4 after 14ᵃ due to om) D1 3 6 ins

1905* ये च राज्ञोपजीविन ।
ये चाभिष्टवका केचित्सूतमागधवन्दिन ।
वरुडा वेत्रकाराश्च गान्धिका पानिकास्तथा ।
प्रावारिका सूपकारास्तथा शिल्पोपजीविन ।
हैरण्यकाश्च प्रख्यातास्तथा वृद्ध्युपजीविन ।
मूलनाना कारयकाराश्चित्रकाराश्च शोभना ।
धान्यविक्रायकाश्चैव यानविक्रयिणस्तथा ।
फलोपजीविन सर्वे पुष्पमूलोपजीविन ।
लेपका सस्यपतयस्तक्षाण कारपत्रिका ।
निवापकास्तथा सर्वे इष्टकाकारकास्तथा ।
दधिमोदककाराश्च मालाकाराश्च शोभना ।
चाङ्गेरिकाविक्रयिणस्तथा मत्स्योपजीविन ।
पट्टिकापापकाश्चैव तथा चूर्णोपजीविन ।
कार्पासिका धनुष्कारा सूत्रविक्रयिणस्तथा ।
शस्त्रकर्मकृतश्चैव काण्डकारास्तथैव च ।
प्रावारिकास्तथा श्रेष्ठा ये च चित्रं भजन्ति वै ।
प्रख्याताश्चर्मकाराश्च लोहकारास्तथैव च ।
शलाकाशल्यकर्तारो विषघाताश्च शोभना ।
भूतग्रहविधिज्ञाश्च बालाना च चिकित्सका ।
क्षारकूटकृतश्चैव ताम्रकारास्तथैव च ।
स्वस्तिकारा केशकारास्तथा भक्ष्योपसाधका ।
भूर्जकारा सक्तुकारास्तथा पाडविकाश्च ये ।
खण्डकारास्तथा सुरयास्तथा वाणिजकाश्च ये ।
काचकाराश्शङ्खकारास्तथा वेधकशोधका ।
खण्डसस्थापकाश्चैव तथा ताम्रोपजीविन ।
श्रेणीमहत्तराश्चैव

[B4 om up to the prior half of l 5 (cf v l 14) —(l 1) Ś1 D6 सूतमागधवन्दिन, Ñ D1 ये च राज्ञो(D1 °ज्ञो)-पजीविन, D3 सूपकारास्तथैव च —After l 1, D3 ins

1905(A)* प्रख्याता वणिजश्चैव तथा पण्योपजीविन ।

[cf l 3 of 1904*]

—D3 om l 2–6 Ś1 D6 om l 2 —(l 2) V1 B2 [व]मिस्तवका, D1 [अ]भीष्टवरा —(l 3) Ś1 D6 वारडा (Ś1 °डा), V1 वकटा, B1 वरटा, D1 वरुडा (for वरुडा) Ś1 D6 पाणिकाश्च, Ñ2 पाणिकश्च, V1 D1 पणि(D1 °ण)काश्च, B2 पाण्डाश्च (for पानिकाश्च). —(l 4) B2 प्राकारिका N1 B1 सूपकारश्च (for सूप°) D1 शाकेनिर्जीविन —V1 om l 5 and 6. —(l 5) D1 हिरण्यकाश्च, G(ed) हिरण्यकाश्च —After l 5, Ś1 ins, D6 ins after l 6

1905(B)* नानाविधाश्च तथा शक्तिजीविन ।

where is Ñ B1 3 4 ins after l 5

1905(C)* प्राकारिका शिल्पकारास्तथा सम्भेदकारिन ।

[Ñ2 प्राकारिका, B3 4 प्राकारिका (B3 [before corr] प्राकारिका [hypm]) Ñ B1 शिल्पकारा Ñ1 × ...रीजिन (illeg.)]

—B3 cont.

1905(D)* क्रडति सर्वे जिन वणि समर्पकरनरचा ।

—D1 om l 6 —(l 6) Ś1 D6 मृद्भाण्डा, B3 मूलाना (for मूलनाना). Ñ कारवराश्च Ñ2 reads in marg चित्रकाराश्च. Ś1 D6 शोभिन (for शोभना) —After l 6, D6 ins 1905(B)* —D3 transp l 7 and 8 V1 D1 read l 7 after l 10 —(l 7) Ś1 D3 6 धान्यविक्रयिण, Ñ1 V1 B3 4 D1 °वि(B1 sec m °क्र)य(B4 °वि)काश्च D1 सर्वे (for चैव) Ś1 D6 यव, Ñ1 यान-, Ñ2 जान-; B1 वस्त्र B2 पर्ण-; D3 यात (for यान) Ñ2 -विक्रायकश्च, V1 B D1 विक्र (V1 B2 D1 °क्र)य(B1 °वि)काश्च (for °यिणस्) —V1 om l 8 —(l 8) B3 om (hapl) from सर्वे to the post half of l 8 Ñ B1 3 सर्वे पुष्प(Ñ1 °ष्पो)पजीविन, D3 पुष्पमालोपजीविन (for the post half) —D3 om l 9–13 —(l 9) Ś1 D6 लूपका, Ñ2 V1 B1 3 D1 लेपकाश्च (for लेपका स) Ñ2 B1–3 कार(B1 °रु)पत्रिका (B1 m also कारुपत्रिका), B4 कारपत्रिका (for °पत्रिका) —(l 10) Ś1 D6 श्रीरामेक्षाश्च, Ñ2 B3 निरा(B3 °र्वा)पकाश्च; V1 B2 D1 निवाप° (for निवापकास्) V1 इष्टकान्यकारका, D1 इष्टिकाना च कारका (for the post half) —V1 D1 om l 11 —(l 11) Ś1 D6 क्रिय- (for दधि-) Ñ2 B3 गान्धकाराश्च —(l 12) V1 शृगालका- (for चाङ्गेरिका). Ñ2 -विक्रयिराश्च (sic) Ś1 D6 श्रीरामेक्षास्तथा सर्वे (for the prior half) —(l 13) B1 3 4 पटिका- (for पट्टिका) Ñ2 B3 (sup lin as above) -वायकाश्च (for -वाप°) Ś1 D6 पासिका पायकाश्चैव, Ñ1 पट्टिकाश्चापकाश्चैव, V1 पष्टिकारयकाश्चैव, D1 पट्टिलायस्काश्चैव (for the prior half) Ś1 शूल, V1 धूर्व (for चूर्ण) —(l 14) V1 सर्पासिका (for कार्पा°) V1 शूद्रा (for सूत्र-) Ś1 Ñ2 -विक्रयिनस् (Ñ2 °णस् [sic]) D3 न ये (for तथा) —(l 15) Ś1 D6 वस्त्र- (for शस्त्र) V1 D1 3 शस्त्रविक्रयिणश्चैव (for the prior half) V1 D1 भाण्डकारास्, D3 वस्तुकारास् (for काण्ड°) —Ś1 D6 om l 16–17 D3 om l 16 —(l. 16) V1 प्रस्थाविकास्, D1 प्रास्तारिकास्, G(ed) ताम्बूलिकास् (for प्रावारि°) Ñ2 B3 प्राकारिकास्तथा चित्रा (for the prior half) Ñ1 च शेष, B3 चरित्र (for च चित्र) V1 D1 वदति (for भजन्ति). —(l 17) Ñ2 B3 4 कर्मकाराश्च (for चर्म°). D3

समाहिता वेदविदो ब्राह्मणा वृत्तसंमताः ।
गोरथैर्भरतं यान्तमनुजग्मुः सहस्रशः ॥ १६
सुवेषाः शुद्धवसनास्ताम्रमृष्टानुलेपनाः ।
सर्वे ते विविधैर्यानैः शनैर्भरतमन्वयुः ॥ १७
प्रहृष्टमुदिता सेना सान्वयात्कैकयीसुतम् ।
व्यवतिष्ठत सा सेना भरतस्यानुयायिनी ॥ १८

प्रास्तानिकाश्चर्मकारा (for the prior half) —(l 18) Ś1 D1 3 गन्धर्वा) Ñ2 B3 गणका गन्ध(B3 शैल)तारो, V1 शिल्पकार शिल्पहतारो (hypm), D6 गन्धकाशन्यहतारो (for the prior half) Ś1 D6 निर्वषाश्च, B2 विपकाराश्च, D1 विपहर्ता च (for °धानाश्च) —(l 19) D3 भूतमान- D1 निधानाश्च (for -विधिजाश्च) D3 स्वजा पक्षिणा तथा (for the post half) —D1 om l 20-21 —(l 20) D3 आरक्ताक्लक्षेत्र (for the prior half) Ñ1 B4 ताम्रकुटाश्च , B1 ताम्रकुटाश्च,—(l 21) Ñ2 अग्निकारा Ś1 D6 कोशकाराश्च (for केश°) Ś1 Ñ2 D6 भक्तोपजीविन (Ñ2 °कारका), V1 मणोप नायका —(l 22) Ś1 D3 6 वर्णकारा , B2 भूपदाहा , G(ed) मृत्काम D1 मकुराश्च (for मकुकाराश्च) Ñ1 भूर्जका शस्त्राश्च (for the prior half) D6 reads in marg from the post half to वाचकारा in l 24 Ś1 D6 वादविनाश्च , Ñ1 प्राहवि°, V1 नाटवि°, B1 दुहवि°, D3 नार्तवशाश्च (sic) (for वादविकाश्च) —B2 reads in marg l 23 —(l 23) V1 मल्यकारा (for तथा मुन्नाश्च) Ñ1 B1 2 4 वाणिज्यकाश V1 D1 मद्यवाणिज्यकास्तथा (for the post half) D3 चूर्णकारा स्त्रकारास्तथा पाणविनाश्च ये —(l 24) Ś1 वाचकाराश्च (for वाच°) Ñ2 B3 (*sup lin* as above) नक्रकाराश्च , V1 B4 पत्र° (for छत्र°) Ś1 V1 D6 वोधक(V1 धवर [sic])गोधका —After l 24, V1 D1 3 ins

1905(E)* तथा शाखस्त्वर्थेन तथा शीतिकराश्च ये ।
[V1 नीजकराश्च (for गीनि°)]

—(l 25) V1 D1 शन- (for गन्ध) —(l 26) B4 -मरुत्तराश्च]

—^{b}) Dd1 Dm1 G3 Cm ग्रामघोषा, Cv r g l t ग्रामघोष- (as in text) —^{c}) M4 तत (for सह) —^{d}) M4 ययु- (for यान्ति) Ctp कैवर्तकारन (for कैवर्तकास्तथा) Ś1 Ñ V1 B D1-7 धृतवंतस्निकास्तथा(Ś1 D6 °काश्च ये) —After 15, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4 6 7 ins , D3 5 ins after 16^{cd}

1906* सश्रेणीनिगम सर्वं नगर सकुलीकृतम् ।
आतुर वृद्धबाल च वर्जयित्वा पुरे जनम् ।

[(l 1) D2 श्रेणिभिर् , D4 6 सश्रेणि Ś1 D6 -निर्गम, G(ed) नैगम B1 सश्रेणिगण सर्व (subm) (for the prior half) D1 कुशलीकृत (for सकु°) —(l 2) Ñ1 वृद्धबालश्च, Ñ2 B बालवृद्ध च, D6 वृद्धबालेच]

16 The sequence of 16^{a}–17^{d} in D3 5 is 17^{cd}, 16^{ab}, 17^{ab} and 16^{cd} —^{a}) D4 7 सर्वे ते विविधैर्यानैर् (=17^{c}) —^{b}) Ś1 Ñ B D6 श्रुत-, V1 D1 2 शास्त्र , D3-5 7 शत-, M4 सत्सु (for वृत्त-) Ś1 D6 सगता , B4 -सपदा , D3 5 -सवश , D4 7 -सम्मिता (for -समता) —D4 7 om 16^{c}-17^{b} —^{c}) V1 D1-3 5 तै रथैर् , Cr m g t as in text (for गो°) D3 5 यातम् —M3 om (hapl) from 16^{d} to the prior half of l 1 of 1909* —^{d}) B1 अन्वयुश्च (for अनुजग्मु) —After 16^{cd}, D3 5 ins 1906*

17 For the sequence in D3 5, cf v l 16 M3 om. 17, D4 7 om 17^{ab} (for both, cf v l 16) —^{a}) Ś1 B Dd1 D6 (before corr as in text),सुवेशा B1 M4 -वदना (for -वसनास्) —^{b}) Ś1 Ñ1 V1 B2-4 D1-3 6 सतो, Ñ2 B1 D5 शाता, T1 2 तथा, M4 स्नाता, Cg as in text (for ताम्र-) Dt1 Dd1 Dm1 D3 -[अ]नुलेपिन , Cg k t -[अ]नुलेपना (as in text) —^{c}) B3 त्रिविधैर् , Dg1 Dt1 T2 G3 M2 विमलैर् (for विविधैर्) Ś1 D6 यात, B4 om (hapl ?) (for याने) —^{d}) Ś1 D6 यानैर् (sic), Ñ V1 B D1-5 7 G1 M4 यात (for शनैर्) B4 om भरतम् —After 17, V1 D1 ins , D3 ins l 3-4 only after 1908*, M4 ins after l 1 of 1909*

1907* न यातो येन मार्गेण राघव शत्रुतापन ।
तेनैवानुययुर्धीमास्तान्नासानवलोकयन ।
सर्वत्र बाष्प विसृजन्सर्वत्र परिदेवयन् ।
सर्वत्र कृपण जल्पन्गर्हन्सर्वत्र मातरम् ।

[(l 2) M4 [अ]नुययौ (for °ययुर्) V1 तेषामनुययौ श्री गिरिनागाशागवलोकयन् —(l 3) D1 3 परिवेदयन् (meta) —(l 4) M4 सह सर्वश्च मशिभि (for the post half)]

—Thereafter D3 ins 1909*

18 V1 D1 M3 om 18^{ab} (for M3, cf v l 16). —^{a}) Ś1 Ñ B D6 M4 हृष्ट(Ś1 Ñ1 B3 D6 °ष्टा)प्रमुदिता, Dg1 G1 प्रहृष्टा मुदिता —^{b}) B2 4 अन्वयात् , Dg1 अन्वगात् (for सान्वयात्) —After 18^{ab}, Ś1 Ñ B D2-7 ins

1908* शास्त्रदृष्टेन मार्गेण बृहस्पतिनयेन च ।
कुशलं समतैर्योधे शतश परिवारिता ।
अमात्यमैश्रिमुख्यैश्च नैगमैश्च समाकुला ।
वसिष्ठेन पुरोगेन तथान्यैर्द्विजसत्तमैः ।

[(l 1) D5 विधिना (for मार्गेण) Ś1 D6 om from बृहस्पति in l 1 up to पुरोगेन in l 4 D4 वा (for च). —(l 2) B1 योधैश्च (hypm) D4 शतशा (for °श) Ñ B3 4 D7 परिवारिता , D2 3 6 परिरक्षिता(D7 °ता , D5 °त), D4 परिता तथा —(l 3) D4 7 अमात्य Ñ2 B4 भृत्य , B1 2 दूत-, B3 गृह-, D5 मत्र (for मत्रि) B3 निगमैश्च Ñ2 B4 समाकुला , D2 3 5 [अ]पि सकुला, D4 7 [ए]व सकुला —(l 4) B1 4 पुरोगेण Ñ1 D2-5 7 पुरोधसा वसिष्ठेन (for the prior half) Ñ1 तथैवान्यैर्द्विजोत्तमै (for the post half)]

निरीक्ष्यानुगतां सेनां तां च गङ्गां शिवोदकाम् ।
भरतः सचिवान्सर्वानब्रवीद्वाक्यकोविदः ॥ १९

निवेशयत मे सैन्यमभिप्रायेण सर्वशः ।
विश्रान्ताः प्रतरिष्यामः श्व इदानीं महानदीम् ॥ २०

दातुं च तावदिच्छामि स्वर्गतस्य महीपतेः ।
और्ध्वदेहनिमित्तार्थमवतीर्योदकं नदीम् ॥ २१

तस्यैवं ब्रुवतोऽमात्यास्तथेत्युक्त्वा समाहिताः ।
न्यवेशयंस्तांश्छन्देन स्वेन स्वेन पृथक्पृथक् ॥ २२

निवेश्य गङ्गामनु तां महानदीं
चमूं विधानैः परिबर्हशोभिनीम् ।
उवास रामस्य तदा महात्मनो
विचिन्तयानो भरतो निवर्तनम् ॥ २३

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्तसप्ततितमः सर्गः ॥ ७७ ॥

—Thereafter D3 ins l 3–4 of 1907* —After 18^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S (M3 after 16^{c} owing to om) ins, V1 D1 ins before 18^{cd}, B2 ins l 2–6 after 22, D3 cont after 1907*

1909* भ्रातुरानयने यान्त भरत भ्रातृवत्सलम् ।
ते गत्वा दूरमध्वानं रथयानाश्वकुञ्जरैः ।
समासेदुस्ततो गङ्गां शृङ्गवेरपुरं प्रति ।
यत्र रामसखो वीरो गुहो ज्ञातिगणैर्वृतः ।
निवसत्यप्रमादेन देशं तं परिपालयन् । [5]
उपेत्य तीरं गङ्गायाश्चक्रवाकैरलंकृतम् ।

[V1 D1 3 om l 1 M3 om up to यान्त (cf v l 16) —(l 1) B(ed) यान (for यान्त) M4 गच्छन राममानेतु (for the prior half) T2 3 G3 M4 भ्रातर (for भरत) —After l 1, M4 ins 1907* —(l 2) V1 B2 D1 3 उष्ट्राश्वरथ(D3 °नर)-, G2 M1 रथनागाश्व, M4 रथयानैश्च —(l 3) Dt1 Dd1 Dm1 M1 3 4 Cr शृगिबेर-, T G M2 Cm g.k शृगि(G1 °ग)वेर, Ct शृगवेर- (as above) —(l 4) V1 B2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 T G1 राममता, M2 °सुता, M3 °सखो (for राममतो) V1 ज्ञातिगुणैर् (for °गणैर्) Dg1 युत (for वृत) —(l 5) V1 Dd1 D3 [अ]-प्रमादेन (for °मादेन) V1 B2 D1 3 transp देश and त. Dd1 Dm1 पर्यपालयन्, M2 परिपालयन —(l 6) V1 B2 D1 3 अवाप्य, M4 उपोह्य (for उपेत्य) Dt1 Dm1 तीरे (for तीर)]

—B2 cont

1910* भरतानुमते व्यूह्य चक्रे सेनानिवेशनम् ।

—^{c}) Dt1 Dd1 M2 Cg व्यवातिष्ठत, T2 व्यवतिष्ठति V1 D1 3 M4 व्यतिष्ठत तत सेना (M4 reads *inf lin* from सेना to तत in 19^{a}) —For 18^{cd}, Ś1 Ñ B D2 4–7 subst, D3 ins after 18

1911* अतिष्ठत्सा तदा सेना गङ्गामासाद्य वै नदीम् ।

[Ñ1 D7 व्यतिष्ठत् B3 4 स (sic) (for सा) D2 5 तथा (for तदा)]

19 M4 reads *inf lin* up to तत in ^{a} (cf v l 18) B2 reads in marg 19 and 20 —^{a}) Ś1 Ñ1 V1 B1 2 D6 च(Ñ1 सु, B1 2 तु) स्थिता, Ñ2 स्तमिता, B3 4 ता स्थिता (B3 also भूतस्तमिता [hypm]), Dg1 Dt1 Dd1 T1 2 G3 M2 3 Ct [अ]नुस्थि(Dg1 M2 3 °स्थि)ता, D1 M4 च तत, D2–5 7 च महा- (for [अ]नुगता) —^{b}) Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1 गगा च (by transp), D2–5 7 च देवीं (for च गङ्गां) V1 D1–5 7 त्रिलोकगां (for शिवोदकाम्) Ś1 Ñ B D6 गगा चैव बहूदका —^{d}) D5 वाक्यकोविद (for वाक्य°)

20 B2 reads 20 in marg (cf v l 19) —^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1 3 4 6 7 सेनाम्, G3 सर्वम् (for सैन्यम्) D2 निरीक्ष्य च तदा सेनाम्, D5 निवेश्य च महासेनाम् —^{b}) Ś1 D6 अभिप्रायेन, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 T1 3 M2 3 Cm सर्वत —^{c}) Ś1 Ñ B D2–7 सतरिष्यामो, T1 प्रतरि×, G3 प्रचरिष्याम —^{d}) Dg1 T2 M3 इमा नदीं, G3 तु ता नदीं (for महानदीम्) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 गगामेता महानदीं, Dt1 श्व इमा सागरगमा. D3 गगामेना महा×

21 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1–7 अस्यां तु (V1 D1 3 च), B4 अस्यास्तु (for दातु च) D2–5 7 दातुम् (for तावद्) Dm1 इच्छामि (sic), D7 इ —^{b}) D3 स्वर्गतश्च, D4 5 7 °गस्थस्य, G1 °र्गतस्य —^{c}) Ś1 V1 B D1 6 ऊर्ध्वदेह- Ñ1 और्ध्वदेहे कुदानार्थम्, D2–5 7 ऊर्ध्वदे (D2 और्ध्वदे, D4 7 ऊर्ध्वदे)हिककार्यार्थम् —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1 7 6 सह दातु जलाजलि, D2 4 5 7 सह दत्त्वो (D2 च सू, D5 शुद्धो)दकाजलिं

22 ^{b}) B3 Dt1 Dd1 Dm1 G2 [उ]क्ता —^{c}) Ś1 न्यवेशयत्त, Ñ V1 B D1–7 न्यवेशयत (D1 2 5 6 °त), Dg1 निवेशयस्ताश्छ —^{d}) V1 D1 M4 स्वे स्वे स्थाने (for स्वेन स्वेन) —After 22, B2 ins l 2–6 of 1909*

23 ^{a}) M2 (before corr as in text) न्यवेश्य Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 महाचमूं (for °नदीं) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 यथावि (Ś1 D6 °भि, M4 °प्र)धान, Dd1 T3 चमूविधानै Ś1 Ñ B D6 T2 -शोभिता, V1 D1 3 -भूषित, Cr m g as in text (for शोभिनीम्) D2 4 5 7 बहुबर्हिशोभिता —^{c}) Dd1 उवाच (for °स) —^{d}) Dt1 Dd1 Ct विचिंतमानो, T2 व्यचिंतयानो —For 23^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst.

७८

ततो निविष्टां ध्वजिनीं गङ्गामन्वाश्रितां नदीम् ।
निषादराजो दृष्ट्वैव ज्ञातीन्संत्वरितोऽब्रवीत् ॥ १
महतीयमितः सेना सागराभा प्रदृश्यते ।
नास्यान्तमवगच्छामि मनसापि विचिन्तयन् ॥ २
स एष हि महाकायः कोविदारध्वजो रथे ।
बन्धयिष्यति वा दाशानथ वास्मान्वधिष्यति ॥ ३
अथ दाशरथिं रामं पित्रा राज्याद्विवासितम् ।
भरतः कैकयीपुत्रो हन्तुं समधिगच्छति ॥ ४

1912* उवाच चास्य भरतो महामना
अचिन्तयंस्तस्य निवर्तनं तदा ।

[(l 1) Ñ1 महायशा , V1 महात्मा, B4 D1 M4 महात्मन —(l 2) Ś1 D6 विचिन्तयन्नाम , Ñ1 प्रवर्तनस्तस्य, Ñ2 प्रचिन्तनस्य, V1 D1 3 M4 प्रचिन्तयानोऽस्य, D2 4 5 7 पचिन्तयामास G(ed) निवर्तने (for °न) D3(also गुरो) गुरो , D6 च, M4 पुन (for तदा) D2 तदा निवर्तन (by transp)]

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ2 B D6 भरतानुयान, Ñ1 D4 - गङ्गातीरप्र(Ñ1 °नि)यान , V1 D1 भरतनिर्गमन , D2 भरतपर्वणि गङ्गाकूलनिवास , D3 भरतप्रस्थान , D5 भरत-पर्वणि भरतप्रयाण —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D3 6 7 om , Ś1 94, Ñ2 90, V1 88, B2 77 (as in text), B3 M4 80, B4 84, Dg1 80, Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 83, D1 144, D2 5 91, D4 87 —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नम

78

Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम .

1 In G3, original is damaged up to गङ्गा in ^{b} and is written again in marg —^{b}) Ś1 Ñ B D2-7 आगम्य ता, V1 D1 चाश्रित्य ता, Cm g t as in text (for अन्वाश्रिता) —^{c}) Ñ1 B1 राजा (for -राजो) B1 दृष्ट्वा, B4 दृष्ट्वेव —^{d}) Ś1 Ñ B D3 5 6 स्वानिदम्, V1 D2 4 7 तानिदम्, Dt1 स परितो, Dd1 T1 मत्त्वरितो, D1 तदनु च, Cg as in text (for संत्वरितो) M4 स्वान्ज्ञातीनिदमब्रवीत्

2 ^{c}) G3 [अ]स्याहम् , Cv t as in text (for [अ]-स्यान्तम्) Dg1 अनुगच्छामि, T1 M2 Cg अधि° (for अव°), T3 तस्या नान्त हि गच्छामि —For 2, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

1913* इयं सेना सुमहती समन्तात्परिदृश्यते ।
अन्तमस्या न पश्यामि विस्तृतायाः समन्ततः ।

[(l 1) M4 इयं हि सेना महती (for the prior half) D1 2 4 6 7 M4 प्रतिदृश्यते —(l 2) Ñ1 D3 ह्यस्या, D4 7 चास्या (for अस्या) D2 अतस्तस्या, D5 अतश्चास्या Ñ B2-4 D5 7 M4 वि (M4 प्र)स्ताराया(D7 °पस्य), D4 विस्तारायाम् (for विस्तृतायाः) Ñ1 D1-5 7 त(D4 अ)नन्तत (for समन्ततः)]

—Thereafter cont

1914* इक्ष्वाकूणामियं सेना संशयो नात्र कश्चन ।
[Ñ1 D2-5 7 नास्ति (for नात्र)]

—After 2, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

1915* यथा तु खलु दुर्बुद्धिर्भरतः स्वयमागतः ।

[Dt1 M1 Ck t यदा, Cv r m g as above (for यथा) Dg1 नन्विति, Dt1 T2 न खलु, Cr m g as above, Ct नु खलु (for तु खलु)]

3 ^{a}) G2 एवं, Cm k as in text (for एष) M4 तु, Cv r m g as in text (for हि) Dg1 महावीर, T2 °राजो (sic), M3 °राज , M4 °राज्ञ , Ck t as in text (for महाकाय) —^{b}) Dd1 रथ —^{cd}) Dt1 पाशरथ वा, T2 राजा° (sic), T1 दासा°, M4 (also *inf lin sec m*)नागा°, Cg as in text (for दाशानथ वा) —For 3, Ś1 Ñ V1 B D1-7 subst

1916* एष संदृश्यते दूरात्कोविदारध्वजो रथः ।
अहीन्यते हन्निन किं मृगया नु चरिष्यति ।
हनिष्यति न स्वल्पमान्सैन्य एतद्समानुगम् ।

[(l 1) V1 D1 न एष दृश्यते B3 ध्वजे Ś1 D6 रथ (for रथे) —(l 2) Ñ1 B1 2 अतीष्यति D2 5 मृगया Ñ2 B3 D4 7 किं, V1 B1 न, B2 वा, D1 तु (for नु) V1 D1-3 करिष्यति —(l 3) D3 हनिष्यते Ñ2 B3 (before corr) नु (for न) Ś1 D5 6 एनद् (for एतद्)]

4 ^{a}) Ś1 D4 6 7 अथो, Ñ V1 B D1-3 5 अहो, Dg1 अमी, Dt1 Dd1 Dm1 T2 G1 2 M Cm k t अनु, T3 अथ वा (hypm), G3 ननु Cg as in text (for अथ) —^{b}) G3 पितृ (for पित्रा) Ś1 Ñ B D2-7 प्रव्राजितं वने(Ś1 D2 4-7 °न), V1 D1 निर्वासितं वने, Cg as in text (for राज्याद्वि°) —After 4^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

1917* सपत्नां त्रियमन्विच्छंस्तत्र राज्यं सुदुर्लभम् ।

[Dm1 सपूर्णां, Cg k t as above (for सपत्ना) M3 सपत्नां श्रियम् Dd1 Dm1 G2 3 M1 इच्छन्न (for अन्विच्छन्) T3 G1 राज्योति- (for राज्यं सु-)],

while M4 ins

1918* असपत्नां श्रियं काङ्क्षन्प्राप्य राज्यं सुदुर्लभम् ।

—^{d}) Dt1 T3 G1 2 M1 समुपगच्छति —For 4^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst.

भर्ता चैव सखा चैव रामो दाशरथिर्मम ।
तस्यार्थकामाः संनद्धा गङ्गानूपेऽत्र तिष्ठत ॥ ५
तिष्ठन्तु सर्वदाशाश्च गङ्गामन्वाश्रिता नदीम् ।
बलयुक्ता नदीरक्षा मांसमूलफलाशनाः ॥ ६

नावां शतानां पञ्चानां कैवर्तानां शतं शतम् ।
संनद्धानां तथा यूनां तिष्ठन्त्वित्यभ्यचोदयत् ॥ ७
यदा तुष्टस्तु भरतो रामस्येह भविष्यति ।
सेयं स्वस्तिमती सेना गङ्गामद्य तरिष्यति ॥ ८

1919* सामात्यो राज्यलोभेन भरतो हन्तुमुद्यत ।
[D2-5 7 इतु भरत (by transp) B1 आगत]

—Thereafter cont

1920* समर्था राज्यलक्ष्मीर्हि सुश्लिष्ट भ्रातृसौहृदम् ।
क्षणेन विच्यावयितु सर्वथास्मि विशङ्कित ।

[(l 1) Ñ2 B3 M4 राजलक्ष्मीर् B3 सुश्लिष्ट (marg also सुशिष्ट), D1 मुश्लिष्ध- (for सुश्लिष्ट) —(l 2) V1 वि-याधयितु, B3 (marg also) विद्रावयितु, D5 विधावयने, M4 हि व्यसयितु (for विच्यावयितु)]

5 For subst in Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4, cf v l 6 —^{c}) Dg1 सनद्ध (sic) —^{d}) G1 M1 3 गगाकूले (for °नूपे) T2 3 प्रतिष्ठिता , G3 [ऽ]नुतिष्ठत , Ck t as in text (for ऽत्र तिष्ठत) Dg1 गगामनूपतिष्ठत

6 ^{a}) T2 M1 Cg k t सर्वे, M3 सर्वा (sic) (for सर्व-) Cg as in text, Ck t तु (for च) —^{b}) Dm1 T1 G3 M2 अन्वाश्रिता, Cg k t as in text (for अन्वाश्रिता) —^{c}) G2 M1 जाल-, Cg as in text (for बल-) —For 5-6, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

1921* मम दाशरथी रामो भर्ता बन्धुः सखा गुरु ।
अह तस्य हितार्थाय गङ्गामन्वाश्रितो नदीम् ।
स मन्त्रयामास ततो मन्त्रज्ञै सह मन्त्रिभि ।
मन्त्रयित्वाब्रवीद्दासान्सर्वाननुचरास्तदा ।
सुसनद्धा सुधनुष सर्वे एव समाहिता ।
व्यूह्य सैन्य नदीं प्राप्य तिष्ठध्व मम शासनात् ।

[(l 1) V1 D3 स मे (for मम) M4 वध (for बन्धु) B1 स ... (illeg), D3 सुहृच्च मे (for सखा गुरु) —(l 2) V1 D2-5 7 M4 हितार्थं च (for °र्थाय) D1 3 अन्वासितो (for °श्रितो) —(l 3) B1 om स (subm) V1 D1 M4 तदा (for ततो) Ś1 D2-7 स(D3 5 म)मन्त्रयामि य(D5 म)ुक्त (for the prior half) V1 मान्त्रिकै, B3 D6 मन्त्रज्ञ , D4 मन्त्रैस्तर् (for मन्त्रज्ञै) Ś1 D4 6 7 मन्त्रिभि सह (by transp) —(l 4) Ś1 D6 सर्वान्, Ñ2 B1 3 4 पश्चात् (for दासान्) Ñ1 वनचरास्, B2 तान्वचन, D1 3-5 7 M4 स(D3 च) वचन, D2 आमन्त्र (sic) (for अनुचरास्) B4 तथा (for तदा) Ś1 D6 वचो वनचरास्तथा (D6 °दा), V1 गत्वा स वचन तदा (for the post half) —(l 5) Ñ2 समनद्धा , D6 ममनद्धा , M4 समरभा (for सुसनद्धा) Ñ2 B3 समनुष , B1 4 D1-6 सधनुष (for सुध°) —(l 6) Ś1 V1 D3 6 सेनां (for सैन्य) Ś1 Ñ1 B2 D6 व्याप्य, V1 D3 4 7 M4 गृह्य (for प्राप्य) D1 बहुसैन्य तदा गृह्य, D2 महासैन्य नदीं गृह्य (for the prior half) Ś1 B2 4 ममतिष्ठत शासनात् , Ñ B1 3 D6 मम तिष्ठत्(Ñ2 D6 °त) शासनात् (for the post half)]

7 ^{a}) Ś1 D6 नौकाशतानां, Ñ V1 B1 3 4 D1-5 7 M4 नौशतानां च, B2 निषादानां च (for नावां शतानां) —^{b}) Ś1 D2 4 6 7 एकैकस्य, Ñ V1 B D1 3 5 M4 एकैकस्या, M3 वैवर्तानां (for कैवर्तानां) T2 शताशत —^{c}) D4 सबद्धानां Ñ1 B D3-5 7 सदा, V1 दाश-, D1 2 दास , M3 यथा (for तथा) —^{d}) Dt1 Dm1 Cv तिष्ठतु T2 M3 तिष्ठति, Cr m g k t as in text (for तिष्ठन्तु) T2 [अ]भ्यभाषत, M4 [अ]भिधीयता, Cr m k t as in text (for [अ]भ्यचोदयत) Ś1 Ñ V1 B3 4 D2-7 तिष्ठतु(Ś1 °ष्ठत्यु , Ñ1 °ष्ठत्व [sic], Ñ2 °ष्ठेदु, B3 D5 °ष्ठतु , B4 °ष्ठत्यु)द्यतधन्विना, B1 तिष्ठन्नुद्यतधन्विना, B2 तिष्ठत्वद्य तरस्विना, D1 तिष्ठत्वद्य सधन्विना

8 ^{a}) Dt1 G1 Ck t यदि, T1 G2 3 यथा, Cv r m gp tp as in text (for यदा) Dd1 Dm1 T1 2 G2 3 M1 2 Cv r m gp tp [अ]तुष्टस्तु, G1 [अ]तुष्टोस्तु, Cg k t as in text (for तुष्टस्तु) —^{b}) Dd1 [इ]ति (for [इ]ह) —For 8^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

1922* यदि यास्यति सन्तुष्टो रामस्याक्लिष्टकर्मण ।

[B4 (also) यदा (for यदि) Ś1 D6 सदुष्टा, V1 [अ]सतुष्टो, B1 सहृष्टा, M4 स दृष्टा (for सन्तुष्टो) Ñ2 B1 3 [अ]द्भुत- (for [अ]क्लिष्ट-)]

—^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1-7 T1 M4 नेय, Dt1 Dd1 Dm1 Ck इय (for सेय) —After 8, V1 D1 3 ins

1923* अथैना सगजा साश्वा पदातिध्वजसङ्कुलाम् ।
शरैर्विध्वसयिष्यामि कङ्कबर्हिणराजितै ।

[(l 2) D1 3 बर्हिणवाजिते (D3 °भि)]

—V1 D1 3 cont , Ś1 Ñ B D2 4-7 M4 ins after 8

1924* रामावमाननकृत क्रोधमद्य हृदि स्थितम् ।
सेनाघाते विमोक्ष्यामि निर्मोक पन्नगो यथा ।
राम वने वासयता कैकेयीवशगेन यत् ।
कृत पाप नरेन्द्रेण तत्प्रमोक्ष्यामि सयुगे ।
अद्य मे शरसघाता मत्कार्मुकपरिच्युता ।
निपतिष्यन्ति गात्रेषु नराश्वरथदन्तिनाम् ।
वाजिना वर्मिताङ्गाना क्रुद्धस्य मम सायका ।
अद्य भित्त्वा प्रवेक्ष्यन्ति शरीराणि मयेरिता ।
हतयोधा हतरथा विध्वस्तगजसादिनीम् ।
सेनामद्य करिष्यामि क्रव्यादखगभोजनाम् ।
निविष्टा यत्र सैनेषा सवाजिरथकुञ्जरा ।
तत्र भूमि करिष्यामि शरै शोणितकर्दमाम् ।
अद्याह तोषयिष्यामि गृध्रगोमायुवायसान् ।
सैनिकाना समस्ताना रुधिरै क्षतजाशिन ।

इत्युक्त्वोपायनं गृह्य मत्स्यमांसमधूनि च ।
अभिचक्राम भरतं निषादाधिपतिर्गुहः ॥ ९
तमायान्तं तु संप्रेक्ष्य सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
भरतायाचचक्षेऽथ विनयज्ञो विनीतवत् ॥ १०

एष ज्ञातिसहस्रेण स्थपतिः परिवारितः ।
कुशलो दण्डकारण्ये वृद्धो भ्रातुश्च ते सखा ॥ ११
तस्मात्पश्यतु काकुत्स्थ त्वां निषादाधिपो गुहः ।
असंशयं विजानीते यत्र तौ रामलक्ष्मणौ ॥ १२

अद्य कर्म करिष्यामि रामस्यार्थे सुदुष्करम् ।
स्वप्स्ये वाह विनिहत सपांशुकवल क्षितौ ।
निवारयिष्यामि तु वाहिनीमिमा
मह व्रजन्तीं बहुवाजिकुञ्जराम् ।
गुणैर्गृहीतो बहुभिर्महात्मन
प्रियस्य रामस्य हित चिकीर्षयन ।

Colophon

[(l 1) Ñ1 रामागमात्मनसीह, Ñ2 V1 D1 4 रामाग(V1 D1 °प)मानेन क्रत, D3 रामागमानमन्त न, D7 रामावमानेन कृत (for the prior half) B4 नैव (for अद्य) —(l 2) Ś1 D6 सेनाग्राते, D3 सेनापत्नी V1 प्रनोत्स्याति, D1 [ऽ]न नोत्स्यामि (for नि°) M4 सेनायानेन नोत्स्यामि (for the prior half) D2 3 5 M4 भुजगो (for पन्नगो) —(l 3) B1 वमनना, D3 वमन्त्रिवा, D5 वामदित्वा (for दामयना) V1 D1 3 M4 कैकेय्या (for कैकेयी) D4 7 वचनेन (for वचनेन) D2 4 5 - ये (for अत्र) —(l 4) D2-5 7 नार कृत (by transp) Ñ2 B3 नहिमोक्ष्यामि, D2 4 7 नत्र मोक्ष्यामि, D3 तन नोक्षामि, D5 नत्र नोक्ष्यामि —(l 5) V1 D1 M4 महाग (for मे शर-) D4 - नयाती D2-5 7 -विनि (D2 °नि)सुता (D4 - °त) (for दग्निसुता) —D5 om (hapl ?) l 6-8 —(l 6) V1 D4 - नि प(V1 नि प)निष्यति D1 वनाश (for नगाश) D4 - नायोमिषु (for -स्मरन्मिनाम्) D2 स्थाश्वगजन्विना (for the post half). —(l 7) Ś1 D6 च निनागाना, V1 दुर्गानागाना, D2 वरनागाना (hypm), D3 भार्निनागाना (sic), M4 दण्निागाना (for दन्तिना°) D4 - ध्वन्नि या वनिनागाया (for the prior half) —After the prior half of l 7, D2 ins

1924(A)* रथाश्वनागैर्मिति ।
वाहिन्यां रघुनन्दना

—(l 8) V1 D1 3 M4 प्रवेशि(D1 3 °नि)ता D2 प्रनोदिता (for मयेरिता) D4 7 वर्मीकवि पन्नगा (for the post half) —(l 9) D2 5 महाया (for हता°) D3 हनयोधा नगया, D4 7 हियोधा महाया (for the poor half) B1 विध्वन- (sic) (for विध्वस्त-) Ñ1 ध्वजधूर्जिनी, Ñ2 B ध्वजमायका, D3 गज वाजिनी (for नागवाजिनीम्) M4 हार्विध्वस्तनायका (for the post half) —(l 10) Ś1 om (hapl) from क्रव्याद up to करिष्यामि in l 12 Ñ V1 B D1 M4 ह(B1 न)ताश्वा (for क्रव्याद-) V1 नगभोजना, D2 नगभोजनी, D3 नेगभोजना, D5 नागभोजना —(l 11) Ñ1 नविनिहत (hypm) (for निहिता) B4 D1 7 सा, D2 3 5 [ह]य (for [प]या) D1 गन- (for रथ-) —(l 12) Ñ1 ins (erroneously) नहिता in the beginning D2-5 7 ना च (for तत्र) —D2-5 7 om l 13 —(l 13) V1 च करिष्यामि, D1 3 तर्पयिष्यामि (for तोषयि°) —(l 14) Ñ2 V1 B1-3 M4 निरस्ताना, B4 om (hapl ?) (for समस्ताना) Ñ1 D2 4 5 7 क्षत्रनाशिना —(l 15) Ñ2 B कार्यं, D2 5 तुष्टि (for कर्म) D7 रामस्यार्थ D2 5 सुदुष्कर । —(l 16) Ñ1 B2 च, D2 [ऽ]थ (for वा) V1 अर्थवाह, D2 स्वप्स्येथाह V1 B1 2 सपांशुकरण, D1 2 5 °रुधिर (for सपांशुकवल) Ś1 D6 कथाशेष किल क्षितौ, D3 पाप शुस्वल क्षितौ, D4 7 मम सार्थेरे सह, M4 महापांशवल क्षितौ (for the post half) —(l 17) V1 D1 3 4 7 M4 न मर्षयिष्यामि, D2 तमस्यमिष्यामि(sic), D6 अमर्षयि° (for निवारयि°) Ś1 D6 हि, B1 [अ]थ, D5 नु, D7 च (for तु) —(l 18) Ś1 V1 D1 4 6 7 M4 यत, D2 5 तथा, D7 बल (for सह) Ñ1 D2-5 7 -सङ्कुला (for -कुञ्जराम्) —(l 19) D5 7 वृतोऽह, D6 अहतो (sic) (for गृहीतो) B3 M4 महात्मना(sic) —(l 20) Ś1 D2-6 चिकीर्षु, B4 D1 M4 चिकीर्षन्, D7 चिकीर्षत (for °र्षयन्)

—Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ B D1 6 गुहकोप, V1 गुहप्रलाप, D2 5 भरतपर्वणि गुह(D2 °हा)गजन (D5 °न), D3 गुहागमन D4 गुहवाक्य, D7 भरतगुहसमागम —*Sarga no* Ñ1 B1 D3 6 om, Ś1 95, Ñ2 91, V1 89, B2 78, B3 D7 M4 90, B4 85, D1 115, D2 92, D4 88, D5 92]

9 [a]) Ś1 Ñ2 B1 3 4 D6 अथोपादानमादा(Ñ2 B3 °नी)य, V1 ज्ञात्वाथ भरत गृह्य —[b]) Ś1 Ñ V1 B1 3 4 D2 3 5 6 मत्स्यान्मा(B1 D3 °न्मा)स(V1 °स-, B3 4 °मान), D3 मत्स्यस्य मास [hypm], D7 मत्स्यमास, M4 मत्स्य मास (for मत्स्यमास-) —[cd]) Ñ2 B1 3 4 अनुवव्राज, D3 अधि°, Ck t as in text (for अभिचक्राम) B2 फलमूल मनोज्ञ च गुहस्तमुपसर्पत

10 [a]) Dd1 Dm1 समायात, D7 समायात Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 अभिप्रेक्ष्य(B3 °क्ष्य) (for तु संप्रेक्ष्य) —[b]) V1 D1-3 5 सुमन्त्रो मन्त्रिसत्तम, D4 7 ततोऽस्य प्रियकृत्सखा —[c]) Ś1 D2 6 च, B1 2 स (for ऽथ) —[d]) Dg1 Dt1 Dd1 समयज्ञो, D3 विनयेन (for विन°) D7 विनीतवान् —After 10, B3 ins

1925* अथ वै राममित्रश्च हिताय रघुनन्दन ।

11 [a]) Ś1 Ñ B D6 M4 वृतो, Cm as in text (for एष) D2 3 5 सहस्रस्तु (for °स्रेण) —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 गुहस्त्वा(Ś1 °हस्त्व, Ñ1 °ह स, D5 °हस्त्वा) प्रत्यु (V1 D1 समु)पस्थित —M3 om (hapl) from 11[c]-14[b] —[d]) V1 D1 3 भक्तो (for वृद्धो) B1 मे (for ते)

12 M3 om 12 (cf v l 11) —[a]) T2 अस्मात् (for तस्मात्) —For 12[ab], Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

5 4 एतत्तु वचनं श्रुत्वा सुमन्त्राद्भरतः शुभम् ।
5 उवाच वचनं शीघ्रं गुहः पश्यतु मामिति ॥ १३
लब्ध्वाभ्यनुज्ञां संहृष्टो ज्ञातिभिः परिवारितः ।
आगम्य भरतं प्रह्वो गुहो वचनमब्रवीत् ॥ १४
निष्कुटश्चैव देशोऽयं वञ्चिताश्चापि ते वयम् ।
निवेदयामस्ते सर्वे स्वके दाशकुले वस ॥ १५
अस्ति मूलं फलं चैव निषादैः समुपाहृतम् ।
आर्द्रं च मांसं शुष्कं च वन्यं चोच्चावचं महत् ॥ १६
आशंसे स्वाशिता सेना वत्स्यतीमां विभावरीम् ।
अर्चितो विविधैः कामैः श्वः ससैन्यो गमिष्यसि ॥ १७

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे अष्टसप्ततितमः सर्गः ॥ ७८ ॥

1926* तस्मादस्मौ पश्यतु त्वा सप्रीत्यर्थमुपागत ।

[V1 त्वमो (for असौ) V1 प्राप्यना, D1 7 पश्यति (for पश्यतु) D3 त्वा Ś1 D6 त्वत्प्रीत्यर्थम् , Ñ1 B4 स प्रीत्यर्थम् (for स°) B4 उपागत V1 D1–5 7 M4 निषादाधिपतिर्गुह (for the post half)]

—After 1926*, Ñ1 reads 16^{ab} for the first time, repeating it in its proper place —^{c}) Ś1 Ñ2 B D6 अथ वेत्ति, V1 D1–5 7 M4 ह्येष(V1 D1 असौ) वेत्ति, G3 हि जानाति, Cg as in text (for विजानीते) —^{d}) D4 7 पुरुषर्षभौ (for रामलक्ष्मणौ)

13 M3 om 13 (cf v l 11) —^{a}) Ñ1 इत्येव, V1 एतावद् , B4 एतद् (subm), D1 एतत्तद् , D4 7 एव तु (for एतत्तु) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 तदा, D2 4 7 तत , M4 स्वयं (for शुभम्) D5 सुमन्त्रात्कैकयीसुत —^{c}) Ś1 Ñ B D6 सारथि, D2 5 भरत (for वचन) Ś1 Ñ V1 B D1–3 5 6 श्रीमान , D4 7 M4 धीमान् (for शीघ्र) —^{d}) D2 4 5 7 इह (for इति)

14 M3 om 14^{ab} (cf v l 11) —^{a}) V1 [अ]नुज्ञं च, D2 3 ह्यनुज्ञा, T2 [अ]प्य° (for [अ]भ्य°) Ś1 Ñ B1 3 4 D1 4–6 G1 लब्ध्वाभ्यनुज्ञ (B4 D4 G1 °ज्ञा, D5 °ज्ञा-) D2–5 7 धर्मिष्ठो (for संहृष्टो) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 लब्ध्वा (Dm1 °ब्त्रा)नु(Dg1 °भ्य [sic])ज्ञा सप्रहृ(Dd1 Dm1 °त्रि)ष्टो, M2 लब्ध्वानुज्ञा सुसहृष्टो, M4 दत्त्वाप्यनुज्ञा सस्पृष्टो (also *inf lin* लब्ध्वाप्यनुज्ञा ससृष्टो) —^{b}) V1 D1 M4 दस्युभि (for ज्ञातिभि) —^{c}) Ñ2 B G1 3 M3 आगत्य (for आगम्य) M4 वृद्धो (for प्रह्वो)

15 ^{a}) Ś1 V1 D1 3 5 6 निष्कण्टकश्च, Ñ2 B1–3 निष्कूट इव, G2 निष्कुटश्चापि, M3 त्रिनिष्कुटश्च, Cr m as in text (for निष्कुटश्चैव) —^{b}) G1 सचित्राश्च, M3 वनजाश्च (for वञ्चिताश्च) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 अ(B3 4 सु)स(M4 °भि)कीर्णश्च राघव (V1 B4 D3 °व), T2 असंकीर्णाश्च वचिता —^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 T G1 M1 2 Ck t निवेदयाम, Dm1 (before corr) M3 °यामि, Cv m g as in text (for निवेदयामस्) Dd1 Dm1 G1 2 M1 Ck t सर्वं, Cr m g as in text (for सर्वे) Ś1 Ñ V1 B D1 3 5–7 M4 इद च ते(B3 ते च [by transp]) दास(D7 देश)गृह, D2 इद तु ते तव गृह (sic), D4 इन्ते दाश स गृह (sic) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 5 6 दा(D3 वा)सगृहे, Ñ1 Dt1 T1 Ct दाशगृहे, Dg1 Dd1 Dm1 T2 3 M1–3 Cv r m g दासकुले (for दाशकुले)

16 Ñ1 reads 16^{ab} for the first time after 1926* —^{a}) Ś1 Ñ1(both times) 2 V1 B1 2 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2–4 6 T2 M2–4 मूल- (for मूल) D7 om (hapl) फल Ś1 Ñ1(both times) V1 B2 4 D1–3 6 चेह, Dt1 चेतन् (for चैव) —^{b}) G2 निनादैम् (for निषादैः) Ś1 Ñ1 (both times) 2 V1 B Dg1 Dd1 Dm1 D1 T2 G M1 समुपार्जित, Dt1 D2–5 7 स्वयमर्जित D6 निषादसमुपार्जित —^{c}) Ś1 B2 Dd1 Dm1 D1 6 T3 G M1 3 आर्द्र(D6 °र्द्र-) मास च(Ś1 om च [subm]) शुष्क च, B1 आर्द्र मास च , Dt1 आर्द्र शुष्क तथा मास, D2 5 आर्द्र शुष्क च मास च —^{d}) Ś1 Ñ B D1–4 6 7 भक्ष्य, V1 D5 भक्ष, M4 धान्य, Cg k t as in text (for वन्य) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 M4 बहु, D2 4 5 7 तथा (for महत्)

17 ^{a}) V1 स्वासिय, D1 स्वाशितु, G3 स्वाधिता, M1 स्वशिता, M4 स्वशिता, Cr m g k t as in text (for स्वाशिता) D1 M4 सेना (for सेना) Ś1 Ñ B D6 आशासे त्वा(Ñ2 B1–3 D6 त्वा) जितामित्र, D4 7 अस्माभि त्वा(D7 स्त्रा)सिता सेना —^{b}) Dg1 वसत्वेमा, Dt1 Dd1 D4 7 Cm*p* t*p* वसत्येना(D4 7 °ता), D3 विशतीना, M4 वत्स्यसीमा, Ck t as in text (for वत्स्यतीमा) ❀ Ct 'वसत्वेनाम्' इति पाठान्तरम्। तत्राशासे इति पुनरुक्तम्। ❀ Ś1 Ñ B D6 सौहार्दादहमीदृश, V1 D1 सुख वत्स्य(D1 °त्स्य)ति शर्वरीं —^{c}) D7 आर्चितो (for अर्चितो) V1 विभवैर्भोगै (for विविधै कामै) —^{d}) Ñ1 स (for श्व) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 प्रभाते (for ससैन्यो) B3 4 D3 T2 M3 Cm गमिष्यति

Colophon Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 om (cont the sarga) —*Sarga no* (figures, words or both) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 84 —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नम

७९

एवमुक्तस्तु भरतो निपादाधिपतिं गुहम् ।
प्रत्युवाच महाप्राज्ञो वाक्यं हेत्वर्थसंहितम् ॥ १

ऊर्जितः खलु ते कामः कृतो मम गुरोः सखे ।
यो मे त्वमीदृशीं सेनामेकोऽभ्यर्चितुमिच्छसि ॥ २

इत्युक्त्वा तु महातेजा गुहं वचनमुत्तमम् ।
अब्रवीद्भरतः श्रीमान्निपादाधिपतिं पुनः ॥ ३

कतरेण गमिष्यामि भरद्वाजाश्रमं गुह ।
गहनोऽयं भृशं देशो गङ्गानूपो दुरत्ययः ॥ ४

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्रस्य धीमतः ।
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं गुहो गहनगोचरः ॥ ५

दाशास्त्वानुगमिष्यन्ति धन्विनः सुसमाहिताः ।
अहं चानुगमिष्यामि राजपुत्र महायशः ॥ ६

कच्चिन्न दुष्टो व्रजसि रामस्याक्लिष्टकर्मणः ।
इयं ते महती सेना शङ्कां जनयतीव मे ॥ ७

तमेवमभिभाषन्तमाकाश इव निर्मलः ।
भरतः श्लक्ष्णया वाचा गुहं वचनमब्रवीत् ॥ ८

मा भूत्स कालो यत्कष्टं न मां शङ्कितुमर्हसि ।
राघवः स हि मे भ्राता ज्येष्ठः पितृसमो मम ॥ ९

79

☞ Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 continue the previous Sarga. Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नमः.

1 c) Ñ1 महासत्त्वो, D5 महाप्राज्ञ — d) V1 हेतुसुसंहितं, D2 हेत्वर्थसंयुतं.—After 1, Dm1 ins. राम.

2 a) Ñ1 सर्वस्तु, G1 ऊर्जितं. Ñ1 T2 मे (for ते). Ś1 D6 सर्वं खलु कृता कामात्, Ñ2 V1 B D1–7 M4 सर्वं तु (V1 D1–3 च) खलु मे (D2 के, M4 ते) कामा, D4 6 7 सर्वं खलु त्वया कामा.— b) Ś1 D6 त्वया, Ñ2 V1 B D1–5 7 M4 कृता, M3 कृतो (for कृतो).— c) Ñ2 यत्ते, D5 यो :, M4 यो हि (for यो मे). B1 ईदृशा.— d) Ś1 V1 Dt1 D1–7 Cr अभ्यर्चि, D6 °र्च)यितुम्, Ñ B मम (B4 च मे) र्चयितुम्, G3 M3 4 Cm एको र्चितुम्, Cv g is in text (for एकोऽभ्यर्चितुम्). B1 4 D2 अर्हसि (for इच्छसि).

3 a) B4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D6 इत्युक्त्वा (D6 °क्त), D2 प्रत्युक्त्वा. Ś1 Ñ V1 B Dt1 D3 4 6 7 T3 स, D1 2 5 सु, G1 [अ]ति (for तु).— b) D6 गुहो (sic), T3 इदं (for गुहं). Ś1 Ñ B D3 6 M4 ईदृशं, V1 D1 M2 अब्रवीत्, D4 7 अर्थवत् (D7 °वित्) (for उत्तमम्). D2 5 Ct*p* निषादाधिपतिं पुनः (D5 गुहं) (=3d).— c) D1 ईदृशं, M2 उत्तमं, Ct as in text (for अब्रवीत्).— d) V1 गुरुं, D3 गुहं (sic) (for पुनः). Dt1 D2 5 T2 Ct पप्रच्छ दर्शयस्व न (Dt1 Ct °न्मुनः). ॐ Ct 'गुहं वचनमुत्तमम्' 'निषादाधिपतिं पुनः' इति द्वितीयचतुर्थपादौ पाठान्तरे । ॐ

4 a) D2 कतरेणु (for कतरेण). Ñ1 V1 B1 2 4 D1–4 6 7 गमिष्यामो.— b) D1 भारद्वाजाश्रमं. Dg1 Dt1 Ct पथा, T2 वर (for गुह). G1 राजपुत्र महायश (=6d).— d) Ś1 V1 Dg1 D1 4 6 7 T2 गजानीको (V1 Dg1 D4 T2 °क, D1 °कम्), Ñ2 B1 3 महानूपो, B2 गजाकीर्णो, B4 गजानूपो, D2 गजातको, D7 तुरालेको (for गङ्गानूपो). Ñ2 B1 2 4 D3 दुरन्वय (for °त्यय).

5 b) D6 प्राब्रवीत. Ñ1 V1 Dt1 D1 2 4 5 7 T2 M4 भूत्वा (for वाक्य).

6 a) V1 B D1–4 6 दासास्. Ñ2 Dg1 Dt1 Dd1 D3 T G2 Cm तु (for त्वा). V1 त्वामनुगमिष्यति (hypm.), B3 Dm1 त्वान्व (Dm1 त्वा नु) गमिष्यति (B3 m also °ष्यामि), G1 त्वनुगमिष्यतु.— b) Dg1 Dt1 D2–5 7 T2 देशज्ञा (for धन्विन). Ś1 D6 स्वसमाहिता.— c) Dd1 Dm1 T1 2 G3 M2 3 त्वा, D3 M4 या (for त्वा).— d) B3 राजपुत्र. Ś1 Ñ V1 B D (except Dm1) T2 M4 महाबल (Ñ2 B1 D6 °ल, D1 °ल).

7 a) V1 दुष्टो (for दुष्टो). B1 व्रजति.— b) D2 4 5 7 T2 रामस्यामिततेजस.— c) Ś1 Ñ B D2–7 T2 M4 अति (B1 °ति) भी (M4 °मी) मा हि सेनेयं (D2–5 7 ते सेना), V1 अतिभीमा च ते सेना (sic), D1 अतिभीमा इयं सेना (with hiatus).

8 a) Ś1 Ñ2 B D6 अभि (B1 °ति) जल्पतम्, D7 °भाषितम् (sic), G3 °निःकातम्, M4 समभाषतम् (for अभिभाषन्तम्). D4 7 तदेव (D7 °मेव) वादिनं त तु.— b) V1 B1 4 D1 3 4 7 M4 आकाशम् (for आकाश). Ś1 D6 आकाशसम-. T1 M4 निर्मल.—D6 om. 8cd.— c) Ñ2 B3 शुद्धया (for श्लक्ष्णया).

9 a) M3 4 (after corr. *inf. lin.* as in text) सकालो (for स कालो). Ś1 Ñ B D1–7 M4 धिक् (for यत्). B1 नष्ट (for कष्ट). V1 मा भू सखेऽपि धिग्दुष्ट.— b) D2 मा (for मां). D6 यमा शङ्कितुम् (sic).— c) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 राघवार्थं (D2 3 5 7 M4 °र्थे) स हि भ्राता.— d) D2 श्रेष्ठ (for ज्येष्ठ). Dt1 T1 3 G1 मत, T2 गुरु (for मम).

19 10 16 तं निवर्तयितुं यामि काकुत्स्थं वनवासिनम् ।
बुद्धिरन्या न ते कार्या गुह सत्यं ब्रवीमि ते ॥ १०
स तु संहृष्टवदनः श्रुत्वा भरतभाषितम् ।
पुनरेवाब्रवीद्वाक्यं भरतं प्रति हर्षितः ॥ ११
धन्यस्त्वं न त्वया तुल्यं पश्यामि जगतीतले ।
अयत्नादागतं राज्यं यस्त्वं त्यक्तुमिहेच्छसि ॥ १२
शाश्वती खलु ते कीर्तिर्लोकाननुचरिष्यति ।
यस्त्वं कृच्छ्रगतं रामं प्रत्यानयितुमिच्छसि ॥ १३
एवं संभाषमाणस्य गुहस्य भरतं तदा ।
बभौ नष्टप्रभः सूर्यो रजनी चाभ्यवर्तत ॥ १४
संनिवेश्य स तां सेनां गुहेन परितोषितः ।
शत्रुघ्नेन सह श्रीमाञ्शयनं पुनरागमत् ॥ १५
रामचिन्तामयः शोको भरतस्य महात्मनः ।
उपस्थितो ह्यनर्हस्य धर्मप्रेक्षस्य तादृशः ॥ १६
अन्तर्दाहेन दहनः संतापयति राघवम् ।
वनदाहाभिसंतप्तं गूढोऽग्निरिव पादपम् ॥ १७
प्रस्रुतः सर्वगात्रेभ्यः स्वेदः शोकाग्निसंभवः ।
यथा सूर्यांशुसंतप्तो हिमवान्प्रस्रुतो हिमम् ॥ १८

---

10 ^{a}) Ś1 Ñ B D2 4–7 M4 उपावर्तयितु यामि, V1 D1 तमिहानयितु यामि —^{c}) Dt1 Ct मे, Cg t*p* as in text (for ते) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B Dg1 D1–7 M4 सत्यमेतद् , G2 गुणहत्य (sic) (for गुह सत्य) Ś1 Ñ B D6 [अ]ह (for ते)

11 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1–4 6 7 M4 प्रहृष्ट (for संहृष्ट) T2 वचन , T3 -वदन, Cr g as in text (for -वदन) D6 स सप्रहृष्टवदन —M3 om 11^{d}–12^{a} —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B1 3 4 D1 3 6 हर्षण, Ñ1 D2 5 मानद (Ñ1 °थ [sic]), B2 M4 हर्षयन् , D1 7 मानद (for हर्षित)

12 M3 om 12^{a} (cf v l 11) —^{a}) D2–5 7 धन्योसि V1 अनु(before corr अंध)ना(sic) (for न त्वया) —^{b}) V1 D1 पश्यामो M4 धरणीतले (for जगती°) —V1 om 12^{c}–13^{b} —^{c}) D1 अद्य क्रमागत, D5 इद न्यायगत, M3 अयतोपनत (for अयत्नादागत) —^{d}) B3 D1 3 यत्त्वं (for यस्त्व)

13 V1 om 13^{ab} (cf v l 12) —^{a}) D2 अश्वती (sic) B1 खश्म (sic) (for खलु) —^{b}) Ś1 D6 अनुभविष्यति, Ñ B Dg1 D1 T2 G3 M2–4 अनु(Ñ2 °?)गमिष्यति, Ct अनुचरिष्यति (as in text) —^{c}) B1 D2 कृच्छ्रागत, Cr कृच्छ्रगतो, Cg as in text (for कृच्छ्र°) V1 स्वय वनगत राम —^{d}) D1 व्यावर्तयितुम् , Cr g प्रत्यानयितुम् (as in text) T2 प्रत्यानेतुमिहेच्छसि

14 ^{a}) Ñ2 सभाषमानस्य, V1 D1 आभाष°, D7 सभाष्य° (for °माणस्य) —^{b}) Ś1 Ñ B D2 3 5 6 गुहस्य भरतेन तु(Ñ2 B3 च), D4 7 भरतस्य गुहेन तु —^{c}) V1 D1 3 अभून् (for बभौ) Dd1 (before marg corr as in text) नष्टश्रम (for °प्रभ) —^{d}) Ñ1 B1 2 4 D4 6 7 चाप्यवर्तत, D3 चाभ्यवर्तन (sic)

15 ^{a}) Ś1 D6 स निवेश्य, D1 सनिवेशा Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 तत (for स ता) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 परिसान्वित , G2 M1 Ck t*p* परिरक्षित , Cg परितोषित (as in text) —^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 T2 सम, D1 च म (for सह) D2–5 7 शत्रुघ्नसहितो धी(D3 4 °त श्री)मान —^{d}) Ś1 Ñ B D1–7 शयन(Ñ2 ससय [sic]) विवशोगमत्(D1 °शो गत), V1 शयन च विवेश तत् , Dd1 Dm1 T1 3 G1 2 M1 4 Cg*p* शयन समुपाविशत्(T1 3 M4 Cg*p* °गमत् , G2 °नविशत्)

16 ^{d}) Dg1 Dt1 Dd1 T3 M3 (after corr *sec m* as in text) Ct धर्मप्रेक्ष्यस्य, Cm g °क्षस्य (as in text) —For 16, Ś1 Ñ B D2–7 M4 subst , while V1 D1 subst. l 1 only for 16

1927* तत्र चिन्तापरीत सन्न निद्रामभ्यपद्यत ।
रामप्रसादमाकाङ्क्षस्तत्तद्धृदि निचिन्तयन् ।

[(l 1) B3 om न Ñ B4 स न (for सन्न) B2 D6 समपद्यत V1 स चिंतया परतया न निद्रामध्यगच्छत, D1–5 7 M4 तत्र (D1 अथ, D3 अप्य [sic], M4 तस्य) चिंतापरतया न निद्राम(M4 °द्रा [sic] ह्य)भ्य(D2 5 °ध्य)गच्छत —(l 2) B1 रामप्रकाशम्, D7 रामप्रासादम् (sic) D3 तत्तद्धृदि (for °द्धृदि) Ś1 D6 ततस्तद्धृदि चिंतयन् , D2 5 तत्रस्थ प्रविचिंतयत्(D5 °यन्), D4 7 ततस्तद्धृद्विचिंतयत् (for the post half)]

—B3 cont

1928* भ्रात्रा सह महावीरो भरतश्च प्रतापवान् ।

—After 16, Dm1 ins राम

17 ^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 G1 2 M1 Ck t -[अ]ग्निसतप्त, Cv r g -[अ]भिसतप्त (as in text) Cm वनदावाग्निसतप्त. —^{d}) M3 दृढोग्निर् —For 17, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1929* अन्तर्दाहेन घोरेण दह्यमानोऽनिश तदा ।
दावाग्निपरिसतप्तो महानाग इव श्वसन् ।

[(l 1) V1 D1 3 भृश तदा, D2 दिश तदा, G(ed) दिवानिश (for ऽनिश तदा) —(l 2) V1 -सहसतप्तो, D2 5 -संप्रदीप्तोजा, D4 7 -सप्रदीप्तागो B2 दावाग्निनातिसतप्तो (for the prior half)]

18 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B1 3 D4–7 सुस्राव(Ñ1 V1 B1 D5 7 °श्रा [sic]व, B2 सुस्रवे (sic), B4 D1–3 शुश्राव, Dg1 Dt1 T2 3 G M1 Cr m g t प्रसृत , T1 M2 प्रसूत , Cv as in

ध्याननिर्दरशैलेन विनिःश्वसितधातुना ।
दैन्यपादपसंघेन शोकायासाधिशृङ्गिणा ॥ १९
प्रमोहानन्तसत्त्वेन संतापौषधिवेणुना ।
आक्रान्तो दुःखशैलेन महता कैकयीसुतः ॥ २०

गुहेन सार्धं भरतः समागतो
महानुभावः सजनः समाहितः ।
सुदुर्मनास्तं भरतं तदा पुन-
र्गुहः समाश्वासयदग्रजं प्रति ॥ २१

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकोनाशीतितमः सर्गः ॥ ७९ ॥

text (for प्रसुत) V1 D1-3 5 सर्वगात्रेषु (D3 °+) —b) Ct स्वेद (for स्वेद) D4 7 शोकाग्नि- (for शोकाग्नि-) Ś1 Ñ2 V1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 (after corr as in text) D2 3 5 6 T2 M2 4 Cv r m g स्वेद शोकाग्निसंभव. ❀ Cv स्वेद शोकाग्निसंभवमिति सम्यक् पाठ, Cg स्वेद शोकाग्निसंभव इति पाठस्तु न दृष्टान्तानुरूप । ❀ —c) Dt1 Dd1 Dm1 T2 G1 M4 सूर्याग्नि, I1 सूर्याभि- (for सूर्यांशु-) G3 -तप्तो हि (for -सतप्तो) D3 भरत शोकसंतप्तो —d) D3 om हिमवान्प्रस्तुतो. V1 हिमवन V1 D1 स्रवते, Dg1 I G M1 2 Cg k प्रस्तुतो (M2 °ते [sic]) (for प्रस्रुतो) —For 18cd, Ś1 Ñ B D2 4-7 subst

1930* हिमवानिव शैलेन्द्रो बहुधातुपरिस्रव ।
[Ñ B1-3 D7 -परि(B2 3 °स्र)व (Ñ1 B1 °द)]

19 a) Ś1 Ñ V1 B D6 चिन्ता(B4 °त)विद्रा(Ñ2 °चा)-रमूलेन, D1 3 चिंतानिर्भर(D3 °द्दुर)मूलेन, D2 चिंतानिरतशैलेन (sic), D4 -7 चिंताध्यानप्रतापेन(D5 °पातेन) —b) Ñ2 V1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 5 S Cg विनिश्वसित, D4 धमोच्छ्वसित, Ct as in text Ś1 Ñ B D2 4-7 -सानुना, V1 -सात्वना (sic) —c) Ñ2 B2 3 मन्यु, B1 मेन्य, B4 दैन्त-, D4 5 7 लज्जा- (for दैन्य) D2 4 5 7 -शृगेण, M3 -सघे च (sic) (for -सघेन) V1 दैन्यमापदमघेन —d) I3 तोक- (sic) (for शोक-) Dg1 T2 Cr -[आ]यासादि-, G1 °न्य, Cm g k t as in text (for °धि-) Ś1 Ñ B D1 6 दुःखशृगोच्छ्रयेण(Ś1 °न, Ñ2 °श्रयेण) च, V1 दुःखशृगोद्भवेन च, D2,4 5 7 भीम(D4 दैन्य, D7 दैत्य)दुःखोच्छ्रयेण च(D4 7 तु), D3 दुःखसमगोच्छ्रयेण च, G3 शोकया -धिशृंगिणा(sic), M4 शोकशृंगेण भूरिणा —After 19, Ś1 Ñ V1 B D1-7 ins

1931* निःश्वासायामधूमेन शोकाश्रुप्रस्रवेण च ।
भ्रान्त संतापदर्शन दैन्यसत्त्वाविलेन च ।
[(l 1) Ñ V1 B D2 4 5 7 नि(D1 वि)श्वास V1 D1 -तोयेन (for -धूमेन) Ś1 B4 D2 6 -स्रवण(Ś1 °ने)न, B1 -प्रद्रवेण, D4 -स्रवेण (subm) V1 D1,3 शोकप्र(D3 °✶)स्रवणेन च (for the post half) —V1 om l 2 —(l. 2) D1 सचिंतार्थप्रणादन, D2-5 7 स्त(D5 स्व)निताग्रप्रणादन(D4 7 °तापन) (for the prior half) Ś1 D6 हीनसत्त्वाविलेन, D1 श्वाससत्त्वाविलेन, D2 7 दैन्यसत्त्वाहितेन(D7 °न्वितन), D3 मन्यसत्त्वाचितेन (sic)], whereas M4 ins

1932* बाष्पाम्बुवनवेगेन कूजिताम्बुरवेण च ।
स्तनिताकाशघोषेण चिन्तासानुवनेन च ।

20 a) M4 कौसल्याक्रदसत्त्वेन —For 20ab, Ś1 Ñ V1 B D1-7 subst.:

1933* मोहसंतापदुर्गेण कैकयीवाग्दवाग्निना ।
[V1 D4 7 -दुःखेन (for -दुर्गेण) B3 D4 7 -वागुराग्निना, D4 7 (also) वाग्यवाग्निना]

—c) D4 7 दुःखशोकेन —d) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 भरत, Dt1 Dd1 Dm1 T2 G3 M3 Cv r m gp k t मज्जता, T1 मज्जितो, Crp mp g as in text (for महता) B3 केकयीसुत —After 20, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1934* विनिःश्वसन्नेव भृशदुर्मनास्तत
प्रमूढसंज्ञः परमापद गत ।
शम न लेभे हृदयज्वरार्दितो
नरर्षभो यूथहतो यथर्षभ ।
[(l 1) Dt1 Dd1 Dm1 I G1 3 4 M विनिश्वसन्वै, G2 विनिश्वसत (sic) M2 भृशमार्त्तदुर्मना —(l 3) Dg1 श्रम न, Dd1 रा । न, M3 न शर्म, Cg as above (for श । न). I3 हृदयद्विरागितो (sic), G2 हृदयज्वलार्चितो (sic) —(l 4) Dg1 T2 M2 Cv p r p m p यूथगतो, Cv r m g p k t as above, Cg [स]यूथगो (for °हत) ❀ Cg अयूथगत यूथाद्भ्रष्ट इत्यर्थ । यूथहत इति पाठे हतयूथ इत्य । ❀]

21 b) T2 3 सुजन, Cr m g t as in text (for सजन) —c) T1 सदा, Cr m as in text (for तदा) —d) Dt1 शने, Ct as in text (for गुह). —For 21, Ś1 Ñ V1 B D1-7 subst

1935* गुहेन सार्धं तु समागतस्तदा
महानुभावो भरत प्रतापवान् ।
सुतोषित स पुनरब्रवीत्तदा
गुह समभ्यागतधर्मवत्सल ।
[(l 1) Ś1 V1 D1 स, D3 तु (for तु). D5 म पै (for तदा) D6 समागतस्तदा —(l 3) Ś1 V1 D1 सुदुःखित, Ñ2 B1 3 4 सुतोषितस, D3 स दुःखिते(तो?), D5 सुतोषित B4 स (sic) (for स) —(l 4) D3 गुरु (sic) (for गुह) Ś1 Ñ2 V1 D7 समभ्यागत D2 4 5 7 -वत्सल शुचि (D4 7 °स्तदा) (for धर्मवत्सल) B4 गुह समभ्यागतधर्मवत्सल]

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ V1 B D1-7 गुहसमागम (D5 prefixes भरतपर्वणि) —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D3 6 om, Ś1 96, Ñ2 92, V1 90, B3 D7 M4 91, B4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 85, D1 146, D2 5 93, D4 89 —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नम —After Sarga 79, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 ins a passage relegated to App I (No 24).

८०

आचचक्षेऽथ सद्भावं लक्ष्मणस्य महात्मनः ।
भरतायाप्रमेयाय गुहो गहनगोचरः ॥ १
तं जाग्रतं गुणैर्युक्तं वरचापेषुधारिणम् ।
भ्रातृगुप्त्यर्थमत्यन्तमहं लक्ष्मणमब्रवम् ॥ २
इयं तात सुखा शय्या त्वदर्थमुपकल्पिता ।
प्रत्याश्वसिहि शेष्वास्यां सुखं राघवनन्दन ॥ ३
उचितोऽयं जनः सर्वो दुःखानां त्वं सुखोचितः ।
धर्मात्मंस्तस्य गुप्त्यर्थं जागरिष्यामहे वयम् ॥ ४
न हि रामात्प्रियतरो ममास्ति भुवि कश्चन ।
मोत्सुको भूर्ब्रवीम्येतदप्यसत्यं तवाग्रतः ॥ ५
अस्य प्रसादादाशंसे लोकेऽस्मिन्सुमहद्यशः ।
धर्मावाप्तिं च विपुलामर्थावाप्तिं च केवलाम् ॥ ६
सोऽहं प्रियसखं रामं शयानं सह सीतया ।
रक्षिष्यामि धनुष्पाणिः सर्वैः स्वैर्ज्ञातिभिः सह ॥ ७

80

Ś1 Dm1 begin with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम —Before 1, B2 D2 5 ins

1936* रामलक्ष्मणयोस्तत्र यद्वृत्त तदशेपत ।

1 D3 om 1^{abc} (cf v l App I [No 24] l 36) —^{a}) Ñ2 V1 B2-4 च, D5 [ऽ]स्य (for ऽथ) B2 तद्भाव, G1 सभाव (for सद्भाव) —^{b}) Ñ V1 B D1 ततस्तस्य, D2 आवृत्तस्य, D4 5 7 वृत्तस्थस्य, M4 भरतस्य (for लक्ष्मणस्य) —V1 om 1^{c}–3 —^{c}) Ñ B D1 2 4 5 7 M4 भरत(M4 लक्ष्मण)स्याप्रमेयस्य —^{d}) Ñ B M4 स वन- (for गहन-) D2 गुहो यक्षतत्रान्तदा (sic), D3-5 7 गुहो यत्कृतत्रास्तदा —For 1, Ś1 D6 subst, while Ñ B D2-5 7 ins after 1

1937* शक्रचापनिभ चाप प्रगृह्य स महाभुज ।
जजागार स ता रात्रि लक्ष्मणो भ्रातृवत्सल ।

[(l 1) Ñ1 B1 2 D2 4 5 7 सु, Ñ2 स्व- (for स) —(l 2) B2 D2-5 7 स्वय (for स ता)]

2 V1 om 2 (cf v l 1) B4 om 2-3 —^{a}) Ś1 Ñ B1-3 D2-- सद्भेन (for गुणैर्युक्त) —^{b}) D5 शर- (for वर-) Dg1 -चापासि- (for चापेषु-) T3 Cg शरचापासि- —^{c}) Ñ2 B1-3 D1-3 5 भ्रातुर् Dt1 -प्त्यर्थम्, Dd1 -गुप्तार्थम् (sic) Ś1 Ñ2 B1-3 D1 2 4-7 M4 अत्यर्थम्, D3 (for अत्यन्तम्) —^{d}) Ś1 Ñ B1-3 D T1 2 G1 2 M अब्रुव (sic), G3 अब्रवीत् (for अब्रवम्)

3 V1 B4 om 3 (cf v l 1 and 2 respy) 3^{ab} = 2 45 2^{ab} —^{a}) T3 शुभा, M2 गुहा (sic) (for सुखा) —^{b}) D3 परिकल्पिता (for उप°) —^{c}) Ś1 Ñ2 B2 3 D5 6 प(Ś1 Ñ2 प्र [sic])र्याश्वसिहि, B1 D4 7 समाश्वसि(B1 °पि [sic])हि, D- पर्याश्वास्नहि (sic) (for प्रत्याश्वसिहि) Ś1 Ñ B1-3 D5 6 M4 सौम्यास्या, Dd1 (after corr as in text) Dm1 (before corr as in text) शेषस्या, D1 शेत्स्यात्र, D2 सौम्य त्व; D3 शेष्व त्व, D4 7 M2 सान्त्वस्या, G3 शय्याया (for शेष्वास्या)

4 4^{ab} = 2 45 3^{ab} —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 क्लेशाना (for दु खाना) V1 असुखोचित, B2 त्वं सुखोषित, D6 त्व सखोचित —^{c}) T3 धर्मार्थं (for धर्मात्मस्) Dg1 I1 2 G3 M2 Cv mp तव, Cr m g as in text (for तस्य) M3 धर्मात्मनस्ते गुह्य —For 4^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

1938* गुप्त्यर्थं जागरिष्यामि रामस्याहमिमा निशाम् ।

[B3 निशामिमा (by transp) Ś1 D2 4-7 रामस्य सह सीतया, V1 D1 3 M4 काकुत्स्थस्य(V1 °त्स्याद्य) निशामिमा (for the post half)]

5 5^{ab} = 2 45 4^{ab} —^{a}) Ś1 D2-7 च (for हि) B1 प्रियतमो (for °रो) —^{b}) V1 निश्चित, D2 3 5 7 मानत्र (for कश्चन) —^{c}) Ś1 D4-7 स, V1 Dt1 Dm1 (before corr as in text) D1 T2 न, Cv r m g मा (as in text) Ś1 B3 D1 6 G1 3 M1 भूद्, D7 [ऽ]भि-, Cv r m g as in text (for भूर्) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 अह, Dt1 T2 अद्य, T3 नापि, G1 अपा (sic), B(ed) अथ (for अपि) Ś1 Ñ V1 B Dt1 D1-7 T2 G1 M4 सत्य, Cr m g as in text (for [अ]सत्य)

6 = 2 45 5 —^{a}) V1 D2-5 7 यस्य M3 प्रशसाद् (sic) (for प्रसादाद्) M4 आकाङ्क्षे (for आशसे) —^{b}) D5 लोके ह्यस्मिन्, M4 जीवलोके (for लोकेऽस्मिन्सु-) B1 -महद्बल —^{c}) Ś1 Ñ1 D6 बहुलाम्, T3 सकलाम् (for विपुलाम्) Ñ2 B3 धर्मासिं च सुबहलाम्, B4 धर्मावाप्तिश्च बहुलाम् (sic) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 6 T2 3 G2 3 M1 4 अर्थकामौ च(Ś1 Ñ B D6 न) केवलौ, D2 5 अर्थसिद्धि तथैव च, D3 अर्थावाप्ति च शाश्वती, D4 7 अर्थसिद्धिं च केवला

7 = 2 45 6 —^{a}) T2 प्रियसुख, M4 प्रियतम (for °सख) —^{b}) T2 सीतया सह (by transp) —^{d}) D1 सर्वैस्तैर्, G2 M1 सर्वतो (for सर्वै स्वैर्) Ś1 Ñ B1 3 4 Dd1 Dm1 D1-7 G1 M4 वृत, V1 गत (for सह) B2 सर्वैर्ज्ञातिजनैर्वृत

न हि मेऽविदितं किंचिद्वनेऽस्मिंश्चरतः सदा ।
चतुरङ्गं ह्यपि बलं प्रसहेम वयं युधि ॥ ८
एवमस्माभिरुक्तेन लक्ष्मणेन महात्मना ।
अनुनीता वयं सर्वे धर्ममेवानुपश्यता ॥ ९
कथं दाशरथौ भूमौ शयाने सह सीतया ।
शक्या निद्रा मया लब्धुं जीवितं वा सुखानि वा ॥ १०
यो न देवासुरैः सर्वैः शक्यः प्रसहितुं युधि ।
तं पश्य गुह संविष्टं तृणेषु सह सीतया ॥ ११
महता तपसा लब्धो विविधैश्च परिश्रमैः ।
एको दशरथस्यैष पुत्रः सदृशलक्षणः ॥ १२
अस्मिन्प्रव्राजिते राजा न चिरं वर्तयिष्यति ।
विधवा मेदिनी नूनं क्षिप्रमेव भविष्यति ॥ १३
विनद्य सुमहानादं श्रमेणोपरताः स्त्रियः ।
निर्घोषोपरतं नूनमद्य राजनिवेशनम् ॥ १४
कौसल्या चैव राजा च तथैव जननी मम ।
नाशंसे यदि ते सर्वे जीवेयुः शर्वरीमिमाम् ॥ १५

---

8 = 2.45.7 —^{a}) D5 न हि मे यदविज्ञात —^{b}) D5 अस्मिंश्च (for वनेऽस्मिंश्च) D3 om from चरत up to लक्ष्मणे in 9^{b} V1 D1 M4 चमर, G2 भरत (sic) (for चरत) T3 मह (for सदा) —After 8^{ab}, B3 ins

1939* अस्माकमधिकारोऽयं मा ते शङ्का भवेदिति ।

—^{c}) D2 [अ]ति (for [अ]पि) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1.2.4–7 सुमहत्प्रवराग्न्द(B3 °िं ग)ह, G2 M1.4 सु(M1 स [sic])महत्प्रवरेमहि(G2 °सैवहि [sic])

9 D3 om up to लक्ष्मणे in ^{b} (cf v l 8) —^{a}) V1 उक्तेन, D5 युक्तेन (for रुक्तेन) —^{cd}) Ñ2 B3 [अ]भिपश्यता, D5 G3 [अ]नुपश्यत, M4 (after corr sec m) [अ]भिकाङ्क्ष(before corr °ति)ता (for [अ]नुपश्यता) V1 सुकुमारी च वैदेही सर्वानस्मानपश्यतान् (sic)

10 = 2.45.9 —^{a}) V1 दाशरथिर्, D6 दाशरथ (sic) —^{b}) V1 शयान, D7 शयने (sic) (for शयाने) —^{c}) T2 शय्या, M4 शक्य (for शक्या) D3 लब्धुं (for निद्रा) D3 निद्रा, M4 [अ]वाप्तुं (for लब्धुं) —^{d}) Ś1 D4.6.7 T1 जीवितं च, Ñ1 D3.5 जीवितुं वा, Dg1 Dt1 Dd1 T2 जीवितानि (for जीवितं वा) Ś1 V1 Dm1 D1–7 च (for second वा)

11 = 2.45.10 —^{ab}) Ś1 Ñ B शक्य (for सर्वै) D2 योद्धुं न येन दैत्यश्च (sic), D3.5 यो न दैवैर्न दैत्यैश्च, D4.7 यो न दैत्यैर्न देवैर्वा (for ^{a}) G3 M3 शक्य V1 D1 M4 शक्य सर्वै (by transp) Ś1 Ñ B योद्धुं युधि समा(B2 °हा)गतैः (B3 °म), D2.4.5.7 शक्यो योद्धुं समागतैः (D2 [after corr] °मै) (for ^{b}) D6 येन देवासुरैः शक्य योद्धुं यदि समागतैः —^{c}) Ñ1 D2.4.6.7 भूमौ शयितं, D6 सविष्ट, G2 M1 सुप्तमविष्ट (for गुह सविष्ट) —^{d}) D1 M4 भार्यया (for सीतया)

12 = 2.45.11 G1 damaged up to विवि in ^{b} —^{a}) M1 महसा (for महता) D6 तपसः (for °सा) D6 लभ्यो (for लब्धो) —^{b}) D7 om (hapl) वि in विविधैश् Ś1 V1 D1–7 क्रियाफलैः, Ñ1 पुरा वृत्तं, Ñ2 B पराक्रमैः (for परिश्रमैः) —^{c}) Ñ1 Dd1 T3 [ए]ष, V1 [ए]व, B2 D3 [ए]व (for [ए]ष) Dm1 एको दशरथश्रेष्ठ —G1 damaged from दशलक्षण in ^{d} up to अस्मि in 13^{a} —^{d}) D7 सदृक् (for सदृश-) B1.3.4 D2.3.5 M4 (before corr sec m) -लक्ष्मण (for -लक्षण)

13 = 2.45.12 G1 damaged up to अस्मि (cf v l 12) —^{a}) Ś1 Dg1 Dd1 D1–7 T1 G1 प्रव्र(D4 °)जिते (for प्रव्रा°) Ñ2 B3 [S]रण्य (for राजा) —B2 om (hapl) 13^{cd} —^{d}) Ś1 Ñ1 B1.3.4 D6 एषा (for एव) —After 13, Ñ2 repeats and brackets 12^{b}–13

14 = 2.45.13 —^{a}) V1 D1 विसृज्य, D2 विनद्यत् (sic), D4 विनाद्य (for विनद्य) V1 सुमहान्, B4 D4.7 सुमहन्, D6 स्वमहा (for सुमहा) —^{b}) Ñ B क्रमेण (for श्रमेण) Ś1 D4.6.7 च सुप्ताः, Ñ B विरताः, D2.6 [अ]वरताः, G1 [उ]पहता (for [उ]परताः) —After 14^{ab}, Ś1 V1 D2–7 ins

1940* मूकरूपा भविष्यन्ति निद्रया परिमोहिताः ।

—^{cd}) Ś1 V1 B1.2 D2–7 निर्घोषनिनदो(V1 °दान्, B1.2 D3 °द), Ñ1 निवेशो निलय, Ñ2 B3.4 निर्घोष निनद, Dg1 D1 M4(after corr inf lin sec m) निर्घोषर(M4 [before corr] °म)हित, Dt1 Dd1 G1 M2.3 निर्घोषो वि(M2 °प)रतो(Dd1 G1 °त), Dm1 G2.3 M1 निर्घोषविरत(G3 °ता) (for °षोपरत) B2 नून मन्ये, D7 नूनं मया, T1.3 तात मन्ये, G(ed) मन्ये नून (for नूनमद्य) T1.3 राम- (for राज) Ś1 Ñ B Dt1 D2.4–7 M2.3 -निवेशने —After 14, Ś1 D2–7 ins

1941* भविष्यति महाघोरो रामे प्रव्राजिते वनम् ।
निर्घोषनिनदं श्रुत्वा चाद्य राजनिवेशने ।

[(l 1) D3 -घोर (sic) (for -घोरो) D2.3 प्रव्रजिते, D5–7 प्रव्रा° (for प्रव्र°) —D2.3.5 om l 2 —(l 2) D4 वा, D7 साद्य (for चाद्य)]

15 = 2.45.14 —^{b}) B2 च (for [ए]व) D5 तव (for मम) —G1 damaged for 15^{c} —^{c}) B3 (after corr as in text) D3 मे सर्वे, D4.7 सर्वे ते (by transp), T1.3 जीवेयु, G2 M1 जीवन्ति (for ते सर्वे) —^{d}) T1.3 G3 M1 सर्वे ते (for जीवेयु). D2.3 T1 रजनीम् (for शर्वरीम्). D5 जीवेयुरिति मे मति

जीवेदपि हि मे माता शत्रुघ्नस्यान्ववेक्षया ।
दुःखिता या तु कौसल्या वीरसूर्विनशिष्यति ॥ १६
अतिक्रान्तमतिक्रान्तमनवाप्य मनोरथम् ।
राज्ये राममनिक्षिप्य पिता मे विनशिष्यति ॥ १७
सिद्धार्थाः पितरं वृत्तं तस्मिन्काले ह्युपस्थिते ।
प्रेतकार्येषु सर्वेषु संस्करिष्यन्ति भूमिपम् ॥ १८
रम्यचत्वरसंस्थानां सुविभक्तमहापथाम् ।
हर्म्यप्रासादसंपन्नां सर्वरत्नविभूषिताम् ॥ १९
गजाश्वरथसंबाधां तूर्यनादविनादिताम् ।
सर्वकल्याणसंपूर्णां हृष्टपुष्टजनाकुलाम् ॥ २०
आरामोद्यानसंपूर्णां समाजोत्सवशालिनीम् ।
सुखिता विचरिष्यन्ति राजधानीं पितुर्मम ॥ २१
अपि सत्यप्रतिज्ञेन सार्धं कुशलिना वयम् ।
निवृत्ते समये ह्यस्मिन्सुखिताः प्रविशेमहि ॥ २२
परिदेवयमानस्य तस्यैवं सुमहात्मनः ।
तिष्ठतो राजपुत्रस्य शर्वरी सात्यवर्तत ॥ २३

---

16 =2 45 15 —^{a}) T1 2 M3 च (for हि) D2 जीवितादपि (sic), D4 5 7 जीवे(D7 °वि)तापि हि (for जीवेदपि हि) —^{b}) Ñ2 [अ]त्र वेक्षया, V1 D3 [अ]न्वपे°, B1 [अ]नु चे°, D4 न्यवे° (sic) (for [अ]न्ववेक्षया) —^{c}) Dg1 यदि, Dt1 T1 या हि, Dd1 Dm1 M2 सा तु, T2 वत, G3 M1 Cg यत्तु, Cgp as in text (for या तु) Ś1 D6 एतद्दु खार्ता, Ñ1 B2 D2 4 5 7 M4 तद्दु ख यत्तु(D5 °त्र), Ñ2 B1 3 4 एतद्दु खात् (Ñ2 B3 °खा) तु, V1 ध्रुव दृष्ट्वा तु, D1 एतद्दु ख तु, D3 तद्दु खेन च, T3 दु खतो यत्तु —^{d}) M4 विवत्सा (for वीरसूर्) Ñ2 B न भविष्यति, D1 न हि ष्यति —After 16, Ñ V1 B D1–3 5 6 ins

1942* अनुरक्तजनाकीर्णा सुखदु खसहा सदा ।
राजधानी कुलस्यास्य पुरी सा च विनङ्क्ष्यति ।

[(l 1) D6 दु खासहा Ñ1 D2 3 5 प्रासादोद्यानशोभिता(D3 °ना), V1 D1 समदु खसुखा तदा(D1 °था) (for the post half) —(l 2) D2 3 5 पितुर्मेद्य (for कुलस्यास्य) D6 माद्य नून (for पुरी सा च) V1 सर्वथा विनशिष्यति, D1–3 5 सा पुरी विनशिष्यति (for the post half)]

17 = 2 45 17 B1 4 om (hapl, cf B2 3 v l in ^{d}) 17 —^{ab}) Ś1 D6 अतिकामाद्, Ñ B3 D4 7 अतिक्रमाद्, B2 अतिक्रामद्, L(ed) अतिक्रामाद् (for first °क्रान्तम्) M3 lacuna from first न्त up to second न्त B2 illeg for second क्रातम —^{c}) Ś1 D6 रामे राज्यम्, Ñ1 राम राज्ये (by transp), D4 7 राज्य रामे (for राज्ये रामम्) Ñ1 D4 7 [ऽ]विनिक्षिप्य, V1 स निक्षिप्य (for अनि°) M3 राज्ये राम त्वनि° (sic) —^{d}) Ñ B2 3 स विनक्ष्यति, Dm1 D2 विनङ्क्ष्यति, D3 न भविष्यति (for विनशि°)

18 =2 45 18 —^{a}) Ś1 B D1 4 6 7 सिद्धा(D7 °द्धा)र्थं Ś1 Ñ V1 B D2–7 M4 वृद्ध (for वृत्त) —^{b}) Ś1 Ñ B D1–7 विशेषत, V1 [ऽ]प्युप° (for ह्युपस्थिते) —^{c}) B2 illeg for स in सर्वेषु M2 प्रेतकार्याणि सर्वाणि —D2 om from 18^{d}–21^{c} —^{d}) Ś1 सस्करिष्यति, Ñ B D4 5 7 सत्करिष्य(Ñ1 D5 °ष्य)ति, V1 D1 3 6 सस्मरिष्य(V1 °ष्यं)ति (for सस्करिष्यन्ति) —After 18, Dm1 ins राम

19 =2 45 19 D2 om 19 (cf v l 18) V1 om 19^{ab} —^{a}) D4 7 रथ्या- (for रम्य-) D6 -चतुर- (sic) (for -चत्वर-) D6 G2 -सस्थान —G2 om. 19^{b}–21^{a} —^{b}) D4 सुविभक्त महापथ —^{c}) M3 -प्राकार- (for प्रासाद-) Ś1 Ñ V1 B D1 3 5 6 T1 2 M4 सबाधा(D3 °धा-), Dt1 -सप*, D4 7 -सबाधाया (for सपन्ना) —Ś1 Ñ B D3 4 6 7 transp 19^{d} and 20^{b} —^{d}) Dt1 नर्व- (for सर्व-) Ś1 Ñ V1 B D1 3–7 M4 सर्वरत्नोपशोभिता

20 =2 45 20 D2 G3 om 20 (cf v l 18 and 19 respy) V1 D1 om (hapl ?) 20^{ab} —^{a}) Ś1 Ñ B D4 6 7 रथाश्वगज- (by transp) (for गजाश्वरथ-) D3 5 M2 -सपूर्णा (for सबाधा) —Ś1 Ñ B D3 4 6 7 transp 19^{d} and 20^{b} —^{b}) Ñ B4 D3 4 7 T2 -निनादिता; Cg as in text (for -विना°) —D4 5 7 om 20^{cd} —^{c}) Ś1 B1 D1 6 -सपन्ना (for -सपूर्णा) —B4 om (hapl) 20^{d}–21^{a} —^{d}) Ś1 B2 3 D6 तुष्टपुष्ट-, Ñ1 तुष्टप्रहृष्ट (sic), B1 तुष्टवु स्व-(sic), D3 om (hapl ?) °पुष्ट, M3 हृष्टतुष्ट- (for हृष्ट°) Ś1 D6 -जनायुता, M4 -जनावृता (for °कुलाम्)

21 =2 45 21 D2 om up to 21^{c} (cf v l 18) B4 G2 om 21^{a} (cf v l 20 and 19 respy) —^{a}) D3 आरामोत्सव- Ś1 D6 -सकीर्णा, V1 Dd1 Dm1 D1 3–5 7 M1 -सपन्ना, Cg as in text (for -संपूर्णा) —^{b}) G2 समसोत्सव- (sic) (for समाजो°) G M1–3 -पालिनीं, M4 -मालिनीं, Cr m g as in text (for -शालिनीम्) —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1 3–7 M4 सुखिनो, Dm1 सुखितो (sic) (for सुखिता)

22 =2 45 22 —^{a}) V1 अति- (for अपि) —^{b}) D4 7 सर्वे (for सार्धं) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 कुशलिनो —^{c}) D6 निवृत्ते Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 तस्मिन् (for ह्यस्मिन्) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 अयोध्या (for सुखिता) Ñ2 प्रदिशेमहि (sic), G3 प्रचरेमहि

23 =2 45 23 —^{a}) G2 परिवेदय- (meta) (for °देवय-) —^{b}) D3 [ए]व (for [ए]वं) Ś1 हि महात्मन, Dt1 हितमात्मन (for सुमहा°) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 सा व्य(M4 °त्य)तीयाय शर्वरी(D2 यामिनी), Cr शर्वरीमत्यवर्तत

प्रभाते विमले सूर्ये कारयित्वा जटा उभौ ।
अस्मिन्भागीरथीतीरे सुखं संतारितौ मया ॥ २४

जटाधरौ तौ द्रुमचीरवाससौ
महाबलौ कुञ्जरयूथपोपमौ ।
वरेषुचापासिधरौ परंतपौ
व्यवेक्षमाणौ सह सीतया गतौ ॥ २५

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे अशीतितमः सर्गः ॥ ८० ॥

८१

गुहस्य वचनं श्रुत्वा भरतो भृशमप्रियम् ।
ध्यानं जगाम तत्रैव यत्र तच्छ्रुतमप्रियम् ॥ १
सुकुमारो महासत्त्वः सिंहस्कन्धो महाभुजः ।
पुण्डरीकविशालाक्षस्तरुणः प्रियदर्शनः ॥ २
प्रत्याश्वस्य मुहूर्तं तु कालं परमदुर्मनाः ।
पपात सहसा तोत्रैर्हृदि विद्ध इव द्विपः ॥ ३

---

24 [a]) Ś1 Ñ B D6 [ऽ]भ्युदिते (for विमले) —[b]) T1 धारयित्वा (for कार°) Ś1 D2 6 जटास्तत, V1 Dm1 (after corr as in text) जटामुभौ, Dg1 Dt1 D1 5 T3 G1 M1 (after corr as in text) 3 जटावुभौ (sic), T1 जटे उभौ —[c]) Ñ2 D2 T3 M3 तस्मिन् —[d]) D2 सतरितो (sic), D6 सतरितौ, T2 मतारिता V1 स्वात्र सुखाविमौ मया (sic) —After 24, M4 ins

1943* गुहस्तु तस्मिन्सकल तदाडितो
निशानिवास तरण च सर्वश ।
शशस सूतस्य च तद्विसर्जन
वने च वास गुरुवाक्यकारिण ।

25 [a]) Ñ V1 B D1–7 M4 कुश- (for द्रुम-) —[b]) V1 D1 -रयौ (for -बलौ) V1 तौ गज- (for कुञ्जर-) —[c]) Ñ1 V1 B2 3 D5 वनेषु, D3 वीरेषु (for वरेषु-) V1 बाणासि- (for -चापासि-) Dt1 Dd1 Dm1 वरेषुधी (Dd1 -·-) चापधरौ V1 D1 शुभाननौ (for परंतपौ) —[d]) Ś1 D4 6 7 प्रजग्मतुस्तौ, Ñ V1 B1 3 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–3 5 T1 2 G2 3 M1 3 Cm व्यपेक्ष (B4 Dt1 D2 3 5 °क्ष्य) माणौ, T3 ह्यपेक्षमाणौ, M2 ह्यवेक्षमाणौ, M4 अवेक्षमाणौ, Cg व्यवेक्षमाणौ (as in text) Ñ2 reads सह सीतया in marg Ś1 D6 तत, D2 4 7 तदा (for गतौ)

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ B D1 2 4 6 7 गुहवाक्य, D3 5 भरतप्रस्थाने गुहवाक्य —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D3 6 om, Ś1 98, Ñ2 D2 94, V1 D4 91, B2 81, B3 D7 93, B4 88, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 86, D1 147, D5 95, M4 92 —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः

81

Dm1 begins with ॐ, M1 with श्रीरामचन्द्राय नम, M2 with श्रीरामाय नम

1 [b]) V1 भृशमार्जव, D2–5 7 भृशदु खित —V1 om 1[cd] —[c]) Ś1 Ñ B D1–7 जगाम मोह, M4 मौन जगाम —[d]) D4 7 यस्मिन्, D5 तस्मिन् (for यत्र) D4 तत्कृतम् (for तच्छ्रुतम्) D4 5 7 एव हि (D5 च) (for अप्रियम्) Ś1 Ñ B D6 श्रुतवान्वच D1–3 यत्राश्रौषीत्तदप्रिय —After 1, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 read and Dg1 ins 1946*

2 For 2, Ñ1 V1 D1–5 7 subst and read after 1946*

1944* सुकुमार महासत्त्व सिंहस्कन्ध महाभुजम् ।
पुण्डरीकपलाशाक्ष तरुण प्रियदर्शनम् ।

[(l 1) D7 मकुमार D7 मिंह (for सिंह-) D3 स्कन्ध- (for -स्कन्ध)]

—Thereafter Ñ1 V1 D1–5 7 cont, while Ś1 Ñ2 B Dg1 D6 M4 ins after 2, Dt1 G2 K (ed) (in brackets) ins after 3

1945* भरत मूर्छित दृष्ट्वा विषण्णवदनो गुह ।
बभूव व्यथितस्तत्र भूमिकम्प इव द्रुम ।

[(l 1) Ś1 Ñ B D6 मोहित M4 transp भरत and मूर्छित Ś1 D6 G2 विवर्ण-, D2 विशुष्यन् (for विषण्ण-) —(l 2) Ñ1 तस्थौ (for तत्र) D6 क्षिति- (for भूमि) Ś1 D1 2 6 -कपादिव, V1 B3 -कम्प इव, Dg1 Dt1 D3 5 7 G2 -कपे (D7 °प) यथा (for कम्प इव) Ñ1 [अ]चल (for द्रुम)]

3 [b]) M3 Ck काले —[c]) Dt1 G2 3 M1 3 Cr*p* m*p* g*p* k t ससाद, Cr m g as in text (for पपात) T2 सह तोत्रेण

तदवस्थं तु भरतं शत्रुघ्नोऽनन्तरास्थितः ।
परिष्वज्य रुरोदोच्चैर्विसंज्ञः शोककर्शितः ॥ ४
ततः सर्वाः समापेतुर्मातरो भरतस्य ताः ।
उपवासकृशा दीना भर्तृव्यसनकर्शिताः ॥ ५
ताश्च तं पतितं भूमौ रुदन्त्यः पर्यवारयन् ।
कौसल्या त्वनुसृत्यैनं दुर्मनाः परिषस्वजे ॥ ६
वत्सला स्वं यथा वत्समुपगूह्य तपस्विनी ।
परिपप्रच्छ भरतं रुदन्ती शोकलालसा ॥ ७
पुत्र व्याधिर्न ते कच्चिच्छरीरं परिबाधते ।
अद्य राजकुलस्यास्य त्वदधीनं हि जीवितम् ॥ ८
त्वां दृष्ट्वा पुत्र जीवामि रामे सभ्रातृके गते ।
वृत्ते दशरथे राज्ञि नाथ एकस्त्वमद्य नः ॥ ९
कच्चिन्न लक्ष्मणे पुत्र श्रुतं ते किंचिदप्रियम् ।
पुत्रे वा ह्येकपुत्रायाः सहभार्ये वनं गते ॥ १०

(for सहसा तोयैर्) —Dg1 reads 3^d in marg —^{d}) K(ed) हारि, Ct as in text (for हृदि) —For 3, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst, and read after 1, while Dg1 ins after 1

1946* स विह्वलितसर्वाङ्गो विवृत्तविपुलेक्षण ।
पपात सहसा भूमौ कूलभ्रष्ट इव द्रुम ।

[(l 1) Dg1 विवर्ण (for विवृत्त) —(l 2) Ñ2 V1 B1 मूलभ्रष्ट, Dg1 D3 कूलच्छ्ट (for कूलभ्रष्ट) B1 द्रुम D2 भरतश्चार्ति-दु खित (for the post half)]

—After 3, Dt1 G2 K(ed) (in brackets) ins 1945*

4 Ś1 D6 om 4 —^{b}) Ñ V1 B D1–5 7 M4 नष्टचेतस्म (V1 D3 4 7 °न, D1 2 M4 °न), Dm1 G3 Cr [ऽ]नतर स्थित, Cm g k t [ऽ]नतरस्थित (as in text) —After 4^{ab}, B3 ins

1947* जलस्पर्शेन हस्तेन तथा करुणया गिरा ।

—^{d}) B1 D2 3 5 विसज्ञ Ñ2 B3 शोकमर्दित, D3 6 °कर्शित, D4 7 °विह्वल (for °कर्शित)

5 ^{b}) M3 मातर G2 M1 2 या —V1 om 5^{cd} —^{c}) D4 7 उपवासात् (for उपवास-) D1–3 -परा, D6 -वशा (for -कृशा) —^{d}) Ñ1 B3 Dd1 D4 7 T1 भर्तुर्, B4 भ्रातृ- (for भर्तृ-) Ś1 Ñ2 B D4 -कर्पिता, Dt1 -कर्शित.

6 ^{b}) Dm1 रुदत (sic) T2 परिवारयन्. —^{c}) Dd1 [अ]नुसृज्य, G2 [अ]नुसृत्वा (sic) (for [अ]नुसृत्य) M3 [ए]व (for [ए]न) —For 6, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1948* तास्त निपतित दृष्ट्वा भूमौ सुप्त प्रिय सुतम् ।
सभ्रान्तहृदयास्त्रस्ता रुदन्त्य पर्यवारयन् ।
कौसल्या त्वभिसृत्यैन व्यथिता स्नेहविक्लवा ।
सस्वृश्याश्वासयामास सुखस्पर्शेन पाणिना ।

[(l 1) B1 पतित (subm) (for निपतित) V1 पश्यन् (for दृष्ट्वा) D1 2 4 5 7 M4 स्व(D1 2 श्र)स्त (for सुप्त) B4 शुभ (for सुतम्) —(l 2) Ś1 Ñ B D6 हृदयास्तत्र, V1 -मनस सदा, M4 -मनसस्त्रस्ता B1 3 रुदत्य Ś1 परिवारयन् —(l. 3) V1 चापि श्रुत्वा, B1 [अ]प्यभिसृत्य, B3 त्वभिश्रुत्य, D2 त्वमिश्रुत्वा, D6 व्यभिसृत्य (for त्वभिसृत्य) V1 [ए]व, B1 2 4 D2 [ए]व (for [ए]न)] Ś1 B1 2 4 D3–7 M4 व्यथित Ñ2 B3 शोकविह्वला, B2 °विह्वल, D3–5 7 शोकविह्वल —(l 4) V1 सुतं मस्पृश्य (for सुखस्पर्शेन)]

7 Ś1 D4–7 om 7^{ab} D3 transp 7^{ab} and 7^{cd} —^{a}) D3 M4 त (for स्व) Ñ B यथावद्वत्सला सा तम् —^{b}) Ñ B2 4 Dg1 Dd1 Dm1 Ct उपगुह्य, V1 B1 3 D1–3 G1 उपगृह्य, G(ed) उपागृह्य, Cg उपगूह्य (as in text) Dd1 Dm1 G2 M1 मनस्विनी —^{cd}) Ś1 D6 पप्रच्छ चैव Ñ V1 B D1 2 M4 रुदती भरत, D3 4 7 T1 G2 M1–3 भरत रुदती (for भरत रुदन्ती) Ñ V1 B D1–5 7 M4 शोककर्षि(D1–5 7 M4 °र्शि)ता (B2 °त) —After 7, Dm1 ins राम

8 ^{a}) Ś1 Ñ1 B1 D6 कश्चिद्, V1 D1–3 M4 अपि (for पुत्र) V1 वाताकुल (for व्याधिर्न ते) Ś1 Ñ1 B1 D6 पुत्र (for कच्चिच) Ñ2 B2–4 D4 5 7 transp पुत्र and कच्चिद् —^{b}) Ñ B Dd1 Dm1 D1 4 5 7 शरीरे, Cg k शरीर (as in text) Ś1 Ñ2 B2 4 D4 6 7 सम्प्रबाधते, Ñ1 B1 3 सम्प्रधावते, V1 D1–3 M4 पुत्र बाधते, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 प्रति बाधते, D5 सम्प्रधार्यते (for परिबाधते) —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D G1 3 M अस्य, Cg as in text (for अद्य) Ś1 Ñ V1 B1–3 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 6 G M [अ]द्य, B4 [अ]ज्ञ (sic), D4 5 7 [इ]ह (for [अ]स्य)

9 ^{a}) B4 ता, D3 त्वा (for त्वा) Dm1 पुत्र D4 7 जीवामो. —^{b}) G1 2 M1 भ्रात्रा वन (for सभ्रातृके) —^{cd}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 त्वमिदानीं कुले नाथो वृत्ते(Ś1 V1 D2 3 6 मृते) दशरथे नृपे

10 ^{a}) V1 om (subm), B3 नु, D1 ते (for न) Ś1 Ñ B D1 2 6 लक्ष्मणात् Ś1 D6 पुत्रात्, T1 2 पुत्रे (for पुत्र) —^{c}) G M1 3 [अ]पि (for हि) Ś1 Ñ V1 B D1 3 4 6 7 M4 पुत्राद्वापि, D2 पुत्र यैं (lacuna) (for पुत्रे वा हि) —^{d}) Ś1 Ñ B1 2 सहभार्याद्वनाश्रयात्, V1 B4 D1 सभार्याद्वा वनाश्रयात्, B3 स ह गार्यो त्वमाश्रयात्, D3 सह भार्यां धनाश्रयात् (sic) —After 10, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 ins

1949* एवमुक्त्वा जलक्लिन्नैर्वस्त्रैराश्वासयत्तदा ।
कौसल्या भरत दीनमिष्ट पुत्रमिवात्मजम् ।

[(l 1) B1 जले (for जल-) D5 आश्वासयत —D2 om. (hapl) from l 2 up to 11^b —(l. 2) Ñ1 B1 इष्ट- (for इष्ट) D1 [आ]त्मन]

स मुहूर्तं समाश्वस्य रुदन्नेव महायशाः ।
कौसल्यां परिसान्त्व्येदं गुहं वचनमब्रवीत् ॥ ११
भ्राता मे क्वावसद्रात्रिं क्व सीता क्व च लक्ष्मणः ।
अस्वपच्छयने कस्मिन्किं भुक्त्वा गुह शंस मे ॥ १२
सोऽब्रवीद्भरतं पृष्टो निषादाधिपतिर्गुहः ।
यद्विधं प्रतिपेदे च रामे प्रियहितेऽतिथौ ॥ १३
अन्नमुच्चावचं भक्ष्याः फलानि विविधानि च ।
रामायाभ्यवहारार्थं बहु चोपहृतं मया ॥ १४
तत्सर्वं प्रत्यनुज्ञासीद्रामः सत्यपराक्रमः ।
न हि तत्प्रत्यगृह्णात्स क्षत्रधर्ममनुस्मरन् ॥ १५
न ह्यस्माभिः प्रतिग्राह्यं सखे देयं तु सर्वदा ।
इति तेन वयं राजन्ननुनीता महात्मना ॥ १६

11 D2 om 11^ab (cf 1 l 1949*) —^a) Ś1 Ñ V1 B1 3 4 D1 3-7 G M1 2 4 स मुहूर्तात्, B2 मुहूर्तात्स, Dm1 सुमुहूर्तं Ś1 D6 समुत्तस्थौ, Ñ V1 B D1 3-5 7 M4 समाश्वस्तो, G3 (after corr) M1 3 °श्वास्य, Ck t as in text (for समाश्वस्य) —^b) V1 एव (for एव) —^c) Ś1 Ñ1 V1 B1 D1-7 M4 प्रतिपूज्याथ, Ñ2 B2-4 प्रतिगृह्याथ, T2 °सान्त्व्येन, T3 °सान्त्व्येना, Cr m g k t as in text (for परिसान्त्व्येदं) —^d) D5 वचम् (subm) (for वचनम्)

12 ^a) T2 श्वावसद् (for क्वावसद्) K(ed) रात्रौ (for रात्रिं) —^d) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 भुक्ता, G1 भुक्त (for भुक्त्वा) —For 12, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

1950* गुह पृच्छामि भूयस्त्वा वक्तव्य खलु नानृतम् ।
राघव सह वैदेह्या तदा किमुपयुक्तवान् ।
लक्ष्मणो वा महातेजा कुललक्ष्मीविवर्धन ।
अनियुक्तोऽनुयातो यो वनवासाय राघवम् ।

[(l 1) Ñ1 B2 M4 प्रक्ष्यामि (M4 °म), V1 D1 2 5 वक्ष्यामि (for पृच्छामि) Ñ2 B3 भद्र त्वा (for भूयस्त्वा) —(l 2) V1 D1 2 मथिल्या (for वैदेह्या) Ñ2 किमु भुक्तवान्, V1 D1 4 7 किमुप (V1 °मिव, D1 °मपि) भुक्तवान् —V1 om l 3 —(l 3) D2 स लक्ष्मणो (for लक्ष्मणो वा) Ñ2 -कीर्ति-, D6 शील- (for -लक्ष्मी) D1 2 M4 कुललक्षणवर्धन (for the post half) —(l 4) V1 D1 2 अनुयु (D1 °मु) क्तो, B2 अनुरक्तो, D5 अनुक्तोपि (for अनियुक्तो) Ś1 D1 6 [ऽ]नुयातो वा, Ñ1 [ऽ]पि यो यातो, Ñ2 [ऽ]नुयातो यो, V1 °जातो यो D3-5 7 °यातोसा, M4 नियुक्तो वा (for ऽनुयातो यो) D1 5 गतम (for राघवम्)]

—Thereafter M4 cont

1951* योऽनुगच्छति गच्छन्त शुश्रूषन्भ्रातर प्रियम् ।

13 ^a) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 Cm g k t हृष्टो, D1 श्रेष्ठो (for पृष्टो) —For 13^cd, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

1952* श्रूयतामिति वाक्यज्ञो गृहीत्वा बाष्पमागतम् ।

[D3-5 7 अभिधास्यामि, M4 इति चाप्युक्त्वा (for इति वाक्यज्ञो) Ś1 D6 बाष्पमाहृत, D1 °विक्लव, M4 °मुद्गत (for बाष्पमागतम्)]

14 ^a) D5 असुम् Ś1 Ñ1 B1 3 4 D2-4 6 7 M4 भक्ष्य, Ñ2 V1 D5 भक्ष, B2 लेह्य, Dm1 T3 G2 3 M1 3 Cg भक्ष्या, D1 चोष्य, G1 भक्ष्य- (for भक्ष्या) —^b) Ś1 D4-7 लेह्य चोष्य (D5 चोष्य लेह्य- [by transp]) तथैव (D4 5 7 फलानि) च, Ñ1 V B D1-3 M4 लेह्य (Ñ B1 3 M4 लेह्य, B2 भोज्य) मूलफलानि च —^c) D3 रामस्य —^d) Ś1 Dt1 D4-7 T G2 M1 3 बहुशो, V1 D1-3 बहुधा, Cg t as in text (for बहु च) Ś1 D4-7 दर्शित, Dt1 T G2 M1 3 [ऽ]पहृत, D1 [उ]पाहित, G1 M2 Cg t [उ]पाहृत (for [उ]पहृत) Ñ B बहू (Ñ2 B3 4 स्वादू) न्युपहृ (Ñ2 °कृ) तानि मे

15 ^a) Dd1 Dm1 प्रत्यनुज्ञाप्य, Cr m g k t as in text (for °ज्ञासीद्) —^c) T1 2 तु (for हि) G1 प्रतिग्रह्णात् (sic), G2 प्रतिगृह्णात् (sic) (for प्रत्यगृह्णात्) —^d) Dg1 क्षेत्रधर्मम्, G1 क्षात्र धर्मम्, Cg k t as in text (for क्षत्रधर्मम्) —For 15, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

1953* तत्प्रीत्या च सयानीत प्रणयेन च राघव ।
सर्वं न प्रतिजग्राह क्षात्र व्रतमनुस्मरन् ।

[(l 1) D1 3-5 7 प्रीत्या च (D4 7 तु) तन् (for तत्प्रीत्या च) D2 M4 तन्मया प्रीयता नित्य (M4 °नीत) (for the prior half) Ñ1 D1 3 4 7 राघवे, Ñ2 V1 B1 राघव —(l 2) V1 स तत्र, B4 सर्वान (for सर्वं न) Ñ D3-5 7 तत्स (D3 न स) र्वं न स जग्राह (for the prior half) Ñ1 V1 B1 4 क्षात्र, D1 2 क्षत्र- (for क्षात्र) Ś1 V1 B1 (also) 4 D6 धर्मम्, M4 वृत्तम (for व्रतम)]

—Thereafter all cont

1954* आह च स स धर्मात्मा व्रीडित मामधोमुखम् ।

[D6 मु- (for स) V1 D1-5 7 M4 राघवस्त्वाह (for आह च स स) B3 महात्मा (for धर्मात्मा) Ś1 D6 चलित, D2 पीडित, M4 व्रीडित (for व्रीडित) D6 अधोमुख]

—V1 D1-3 M4 further cont

1955* प्रणयाद्गाढमालिङ्ग्य प्रीतिपूर्वमिद वच ।
गुह रोषो न कर्तव्य प्रणयादनुमानये ।
तथापि विदित ह्येतत्कारण श्रूयता च मे ।

[(l 1) V1 मा समालिङ्ग्य V1 प्रीतिं (for प्रीति) — (l 3) D2 विवापि (for तथापि)]

16 ^a) T1 प्रतिग्राह्य —^b) M2 सुखे (for सखे) Dd1 Dm1 Ck t हि (for तु) —^c) Dg1 सर्वम्, Dt1 सर्वे (with hiatus) (for राजन्) —For 16, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

1956* अस्माभिर्न प्रतिग्राह्य देयमेव तु सर्वदा ।
चाप चोद्यम्य योद्धव्यमेतत्क्षत्रभृता व्रतम् ।

71 18 लक्ष्मणेन समानीतं पीत्वा वारि महायशाः ।
19 औपवास्यं तदाकार्षीद्राघवः सह सीतया ॥ १७
ततस्तु जलशेषेण लक्ष्मणोऽप्यकरोत्तदा ।
वाग्यतास्ते त्रयः संध्यामुपासत समाहिताः ॥ १८
सौमित्रिस्तु ततः पश्चादकरोत्स्वास्तरं शुभम् ।
स्वयमानीय बर्हींपि क्षिप्रं राघवकारणात् ॥ १९
तस्मिन्समाविशद्रामः स्वास्तरे सह सीतया ।
प्रक्षाल्य च तयोः पादावपचक्राम लक्ष्मणः ॥ २०
एतत्तदिङ्गुदीमूलमिदमेव च तत्तृणम् ।
यस्मिन्रामश्च सीता च रात्रिं तां शयितावुभौ ॥ २१
नियम्य पृष्ठे तु तलाङ्गुलित्रवा-
ञ्शरैः सुपूर्णाविषुधी परंतपः ।
महद्धनुः सज्यमुपोह्य लक्ष्मणो
निशामतिष्ठत्परितोऽस्य केवलम् ॥ २२

[(l 1) M4 सर्वदा (for °श) —(l 2) B1 योध्यानम्, D1 2 M4 जेतव्यम् (for योद्ध°) Ñ2 B3 क्षत्रधृत, V1 °व्रत, D3 4 7 °वता, M4 भूमिभृता (for क्षत्रभृता) V1 श्रुत, D5 वर (for व्रतम्) B4 क्षत्रभृतायुत]

17 Γ3 om 17^{ab} —^{a}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G1 M3 4 यदानीत, G3 सहा° (for समानीत) —^{b}) Dg1 Dt1 पीतं (for पीत्वा) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G M3 4 महात्मना —^{c}) M4 उपवासं, Crp mp औपवस्त —For 17, Ś1 Ñ V1 B D1–7 subst

1957* लक्ष्मणेनाहृत वारि स्वयमेव महात्मना ।
तेनोपवास काकुत्स्थश्चकार सह सीतया ।

[(l 2) D4 7 तत्र (for तेन) V1 D1–3 [उ]पयोग Ś1 B1 4 D6 चचार (for चकार) B1 om सह सीतया D3 5 भार्यया (for सीतया)]

18 ^{a}) Ñ B3 4 Dd1 Dm1 D4 7 M1 तज्, T3 स (for तु) —^{b}) T2 तथा —After 18^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1–4 6 7 ins, D5 ins l. 1 after 18^{ab} and l 2 after 19

1958* औपवास्यस्थिता वृत्तिमथ संध्याभ्यवर्तत ।
ततस्त्वसौ यथान्याय रामो धर्मभृता वर ।

[(l 1) Ñ1 अपवासा (sic) Ś1 D6 उपवासस्थितस्यैव, V1 D1–3 उपवासस्थिता(D2 °ता)वृत्तिम्, B1 4 आपवस्त(B4 °स्य)स्थितस्यैवम्, D4 5 7 उपवस्ता(D5 आपवस्य, D7 उपवासा) स्थितो वृत्तिम् (for the prior half) Ś1 D6 तस्य (for अथ) D3 व्यवर्तत, D4 7 प्रवर्तते (for [अ]भ्यवर्तत) —B2 om from l 2 up to l 1 of 1959* —(l 2) V1 D1–3 सध्या, B4 तस्मै, D4 5 7 तु ता (for त्वसौ) D5 चान्या (for -न्याय) V1 D1 2 राघवो धर्मवत्सल (for the post half)]

—V1 B1 2 D1–3 cont

1959* उपास्त मन्त्रकुशलो यथावद्विजने वने ।
ततस्तु देशकालज्ञो लक्ष्मणोऽपि महाबल ।

[B2 om l 1 B1 reads first 1960* for l 1 and then repeats it as subst for 18^{cd} —(l 1) V1 उपास्य, D2 उपास्ते —(l 2) B2 स (for तु) V1 रामो राजीवताम्राक्षो (for the prior half) B1 2 महाभुज]

—Dg1 reads 18^{d} in marg —^{d}) G2 उपाहित- Dg1 सुसहिता Dt1 Dd1 Dm1 T M2–4 Cg समुपास(Dt1 °स, Dd1 Dm1 °सी)त सहि(T1 2 °य, M4 °ह)ता —For 18^{cd}, Ś1 Ñ V1 B (B1 r) D1–7 subst

1960* उपास्य संध्या तत्रैव वाग्यत सुसमाहित ।

[B4 D1 3 उपास्त V1 प्रयत (for वाग्यत)]

19 Ś1 D6 om 19 —^{a}) B1 सौमित्रस्. V1 B2 D1–3 5 अकरोत् (for तु तत) D5 शय्या (for पश्चाद्) D4 7 सौमित्रि स च तस्याथ —^{b}) Ñ B रामस्य (for अकरोत्) Ñ1 B1 2 सस्तर, Ñ2 M4 प्रस्तर, B3 सुस्तर, B4 सस्तर, Dd1 स्वस्तर, G2 M1 आस्तर, Cv r m g t as in text (for स्वास्तर) M4 सुख V1 D1–3 रामस्य सु(D2 मु)खस्तर, D4 7 रामस्य प्रस्तरे शुभे, D5 राघवस्य सुविस्तरा —After 19^{ab}, V1 wrongly reads 21^{cd} within brackets, repeating it in its proper place —^{c}) V1 D1–5 7 दर्भांश्च (for बर्हींपि) Ñ B चकार दर्भानानीय. —^{d}) M4 रामस्य (for राघव-) Ñ V1 B D1–5 7 पर्णानि च समाहित (V1 मृदूनि च, D1 पर तत, D2 5 परंतप) —After 19, D5 ins l 2 of 1958*.

20 ^{a}) Ś1 D5 6 अस्मिन् Ś1 Ñ B D1–7 उपाविशद्, Dt1 M3 समविशद्, T3 सम्प्राविशद्, M4 उपविशेद् (for समाविशद्) V1 राघवो निवसत्तत्र (sic). —^{b}) Ś1 V1 B1 D1 2 6 M4 सस्तरे, Ñ D4 5 7 प्रस्तरे, B2 4 स्तस्तरे, D3 श्रस्तरे (for स्वास्तरे) —^{c}) Ś1 Ñ B D4–7 G2 M1 4 तत (for तयो) Dg1 Dd1 G M1–3 पादान्. —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B3 4 D2 3 5–7 उपचक्राम, Dt1 Dd1 Dm1 T1 3 G1 3 Ck t व्यपाक्रामत्स, D4 अथ चक्राम, T2 व्यपाक्रामत, G2 M1 व्यपक्रामत्स, M2 अपाक्रामत्स, M3 व्यपचक्राम, Cg as in text (for अपचक्राम)

21 ^{a}) Ñ B2–4 transp एतत् and तद्, B1 तत्रैतद् (for एतत्तद्) Ś1 इगुली (for इङ्गुदी-) B4 -मू-म्, G3 -मूले (for -मूलम्) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B Dm1 D1 3–7 G2 3 M1 4 एतद् (for इदम्) D2 एतदेतच्च तत्तृण —B1 om 21^{c}. —^{c}) V1 M4 तस्मिन्, Dg1 Dt1 T2 अस्मिन् (for यस्मिन्) V1 om first च (subm) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 G3 M4 ता रात्रिं (by transp)

22 ^{a}) D6 निशम्य G3 पृष्ठेषु (for पृष्ठे तु). Ñ V1 B1 4 D3 G3 तदा, B3 नत- (for तल-) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1–7

ततस्त्वहं चोत्तमबाणचापधृ-
क्स्थितोऽभवं तत्र स यत्र लक्ष्मणः ।
अतन्द्रिभिर्ज्ञातिभिरात्तकार्मुकै-
र्महेन्द्रकल्पं परिपालयंस्तदा ॥ २३

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकाशीतितमः सर्गः ॥ ८१ ॥

८२

तच्छ्रुत्वा निपुणं सर्वं भरतः सह मन्त्रिभिः ।
इङ्गुदीमूलमागम्य रामशय्यामवेक्ष्य ताम् ॥ १
अब्रवीज्जननीः सर्वा इह तेन महात्मना ।
शर्वरी शयिता भूमाविदमस्य विमर्दितम् ॥ २
महाभागकुलीनेन महाभागेन धीमता ।
जातो दशरथेनोर्व्यां न रामः स्वप्तुमर्हति ॥ ३

महेषु-, Dt1 शर स, M4 परेषु- (for शर सु-) D3 परतप —^{c}) Dd1 Dm1 T3 G3 Ct मज्जम् Ś1 Ñ V1 B D1–7 धनुश्च सज्य(V1 D1–5 सज्ज, B1 सह्य, B4 सत्य) परिगृह्य लक्ष्मणो —^{d}) T3 M2 3 Ct r केवला, Cm g t as in text (for केवलम्) Ś1 Ñ V1 B D1–7 परिपालयंस्तदा

23 Ś1 D6 (both hapl) M2 4 om 23 —^{a}) Ñ V1 B D1–5 7 ततोहमपि (for ततस्त्वहं च) B4 [उ]त्तर- Ñ B3 4 Dt1 D5 -भृत , D1 om , Cg धृत (for -धृक) V1 D2 4 7 T1 3 G3 M3 -चापबाण(V1 °. [om])धृक (by transp) —^{b}) Ñ B D3–5 7 सहाभव(Ñ2 °वन्), V1 स्थितो ह्यह, Dg1 G3 स्थितोभवम् , G2 स्थितोभवत , M1 3 स्थितोभवन् , Cg स्थितोऽभव (as in text) B4 G1 यत्र (for तत्र) D2 लक्ष्मणोपि च, G1 लक्ष्मण स्थित —^{c}) Ñ1 Dt1 D5 T1 अतन्द्रितैर् , Ñ2 B D3 4 7 अतन्द्रितो, V1 स्वय त्रिभिर् , D1 2 सुयन्त्रितैर् , Cg अतन्द्रिभिर् (as in text) B1 damaged after first भि up to र्म in ^{d} Ñ1 B2 आत्तकार्मुको (for आत्तकार्मुकैर्) —^{d}) V1 तत स्थितोह, Dg1 महेन्द्रकल्पैर् Dg1 T1 G1 परिपालयतस्तदा

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 गुह(D5 भरतगुह)वाक्य, D3 गुहवचन —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D3 6 om , Ś1 99, Ñ2 D2 95, V1 B2 D4 92, B3 D7 94, B4 89, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 87, D1 148, D5 96, M4 93 —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नम

82

Dm1 begins with ॐ, M1 2 श्रीरामाय नम

1 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 श्रुत्वा तु (for तच्छ्रुत्वा) Ñ2 B3 4 Dg1 D3 भरत , V1 नि श्वन , D2 निपुण , Cg as in text (for निपुण) B4 पूर्वं, M4 वाक्य (for सर्वं) B1 भरतो वाक्य —^{b}) Ñ2 B1 3 4 Dg1 D3 निपुण (for भरत) M4 मातृभि (for मन्त्रि°) —^{c}) D5 इगुदीतलम् , G2 °लीमूलम् (for इङ्गुदीमूलम्) Ś1 Ñ2 B1 3 4 D3 6 आगत्य (for °म्य) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 भ्रातु (for राम) Ś1 Ñ B Dt1 Dd1 Dm1 D1 3–7 M4 अवे(Ñ1 °वी)क्षत, V1 D2 अवे(D2 °वे)क्ष्यत —After 1, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 ins

1961* वीक्षमाणश्च त शय्या क्रमेण तृणसस्तृताम् ।
बभूव भरतो दु खाद्वाष्पविप्लुतलोचन ।

[(L 1) B4 D1–7 वीक्ष्यमाणश्(B4 D3 5 °णस्) Ñ2 B1 3 4 D3 5 तु (for च) Ñ2 शय्या स (for ता शय्या) V1 D1–5 7 M4 आक्रान्ता(V1 °त) (for क्रमेण) Ś1 तृणसभृता, B1 D1 5 °स्तृता, B2 °युता, D2 4 7 °स्थिता, D6 सस्तरस्तृता (for तृण सस्तृताम्) —(L 2) Ś1 B3 D4 6 7 दु खी (for दु खाद्) Ś1 D6 बाष्पवि(L[ed] °व)क्लि , Ñ1 D3–5 7 M4 °क्लन्न- (for °प्लुत)]

2 ^{b}) Dt1 इह तस्य महात्मन —For 2^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1962* जननीश्चाब्रवीत्सर्वास्तेनेह सुमहात्मना ।

[M4 [आ]ह ता (for [अ]ब्रवीत्) Ñ1 V1 D1–4 7 स्नेहेन (for तेनेह) V1 D1 3 सुमहामना(V1 °बल), D4 5 7 सुमहा- त्मना]

—^{cd}) D3 5 रजनी (for शर्वरी) Ś1 Ñ B D3–7 शमिता, Dm1 शयितु, G2 शयम (sic), Cg k t as in text (for शयिता) V1 D1 M1 शर्वरी शयितो(M1 °त), Cr m शर्वरी शयित D3 विगर्हित, T3 विमर्थित (for °मर्दितम्) Ś1 Ñ B D4–7 इद च(Ś1 D1 7 वि) परिवर्तित(D5 °तेन), M3 इदमद्य महात्मना (for ^{d}) D2 शर्वरी माषि सानुज (sic) तृणमेतद्विमर्दित

3 ^{a}) Ś1 D3 5 6 महात्मना, Ñ B1 3 4 G2 M1 °भाग (B3 °गा), V1 Dt1 D1 2 M4 °राज-, Cm g as in text (for महाभाग-) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 राज(M4 महा)- राजेन(D4 5 7 °पुत्रेण) (for महाभागेन) —^{d}) Dm1 अर्हसि (sic) —For 3^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1963* कथ दशरथेनाद्य जातो भूमौ स सुप्तवान् ।

[B4 om कथ D6 दाशरथेन (sic) Ñ B3 [आ]त्म-, V1

5 4 5 अजिनोत्तरसंस्तीर्णे वरास्तरणसंचये ।
शयित्वा पुरुषव्याघ्रः कथं शेते महीतले ॥ ४

प्रासादाग्रविमानेषु वलभीषु च सर्वदा ।
हैमराजतभौमेषु वरास्तरणशालिषु ॥ ५

पुष्पसंचयचित्रेषु चन्दनागरुगन्धिषु ।
पाण्डुराभ्रप्रकाशेषु शुकसंघरुतेषु च ॥ ६

गीतवादित्रनिर्घोषैर्वराभरणनिःस्वनैः ।
मृदङ्गवरशब्दैश्च सततं प्रतिबोधितः ॥ ७

वन्दिभिर्वन्दितः काले बहुभिः सूतमागधैः ।
गाथाभिरनुरूपाभिः स्तुतिभिश्च परंतपः ॥ ८

अश्रद्धेयमिदं लोके न सत्यं प्रतिभाति मा ।
मुह्यते खलु मे भावः स्वप्नोऽयमिति मे मतिः ॥ ९

न नूनं दैवतं किंचित्कालेन बलवत्तरम् ।
यत्र दाशरथी रामो भूमावेवं शयीत सः ॥ १०

विदेहराजस्य सुता सीता च प्रियदर्शना ।
दयिता शयिता भूमौ स्नुषा दशरथस्य च ॥ ११

[आ]शु, B1 [आ]त्मा, B2 4 D1–3 5 M4 [अ]व (for [अ]थ) D5 भूमि Ś1 B2 D4 6 7 प्रसु(B2 सुपु)प्तवान्]

4 M4 om 4–6 D1 transp 4 and 5 —a) V1 D1 2 G1 अजिनोत्तम- Ñ2 V1 Cv -सकीर्णे, D2 -सस्तीर्ण- —b) G1 वरास्तरण- (sic), G2 वरावर- (sic) Ś1 सभृते, Ñ1 D4 -सवृते, Ñ2 B1 3 4 -सेविते, B2 D6 -सस्तृते, D3 -सस्ततोण (corrupt), D5 7 ससृते, G(ed) -भूषिते (for -मचये) —d) Ś1 Ñ B D6 स्म(Ñ1 D6 स) भूतले (for मही°)

5 M4 om 5 (cf v l 4) G2 om (hapl) from 5b up to the prior half of l 1 of 1964* D1 transp 4 and 5 Ś1 Ñ V1 B D2–7 transp 5 and 6 —a) Cr प्रासादाग्र्यविमानेषु —b) D2 lacuna for वलभीषु च Dg1 reads सर्वदा in marg Ś1 Ñ B D3–7 उ(D5 ह्यु)षित्वा तेषु सर्वश· (all except D5, with hiatus), V1 D1 सविमानेषु सर्वदा —c) V1 Dm1 D2 7 हेम- B1 -वर्जित- (for -राजत-) B2 -भूमीषु, D3 5 -सौधेषु (for -भौमेषु) —d) G1 वरास्तरुण- (sic) Ś1 Ñ V1 B D1–7 सुप्त्वा(V1 °स, B3 D2 °सा, D6 °सौ) भूमौ स सु(Ś1 D6 प्रसु, B2 सुपु, D4 7 तु सु)प्तवान्

6 G2 M4 om 6 (cf v l 5 and 4 respy) Ś1 Ñ V1 B D2–7 transp 5 and 6 —a) D2 पुत्र- (sic) (for पुष्प-). B1 -छिद्रेषु (for -चित्रेषु) —b) Ś1 Ñ V1 B Dg1 Dt1 D3 6 7 -[अ]गुरु, D1 -[अ]गर, Cm g as in text (for -[अ]गरु-) —Dd1 reads from 6c up to l 1 of 1964* in marg —c) V1 B4 Dm1 T G1 3 M1–3 Cg पाण्डर- B4 -[आ]भ- (for -[अ]भ्र-) V1 D1–3 -निकाशेषु D5 पाडुशुभ्रप्रकोष्ठेषु —d) Ś1 Ñ V1 B D1–7 कोकिलाभिरु(Ñ2 °वरु, V1 °भिर, D2 °विरु)तेषु च, M2 शुकहसरुतेषु च —After 6, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

1964* प्रासादवरवर्येषु शीतवत्सु सुगन्धिषु ।
उषित्वा मेरुकल्पेषु कृतकाञ्चनभित्तिषु ।

[G2 om the prior half of l 1 (cf v l 5) Dd1 reads l 1 in marg —(l 1) T3 प्रसाद T1 2 हर्म्येषु (for -वर्येषु) Dd1 Dm1 T3 G2 3 M1 गीतवत्सु, T2 शीतवत्स, Cg शीतवत्सु (as above) —(l 2) Dm1 मेच (sic) (for मेरु-) G3 मेरु (for कृत)]

7 a) M3 सेव- (for गीत) Ñ1 वादित्रवादिनिर्घोषैर् —b) D3 वरान्तरण, G(ed) वेणुवादन- (for वराभरण-) B1 2 4 Dt1 Dd1 Dm1 D2 3 7 S Cm g निस्वनै, Ct -नि स्वनै (as in text) —c) Ś1 Ñ V1 B D1–7 G1 M4 -शग- (for -वर-) B2 (m also as in text) -चित्रैश्च (for -शब्दैश्च) —d) G2 संतत D1 भृशबोधित, D2 परि°, D7 °बोधिभि, M3 सप्र°

8 a) Ś1 D6 बोधिभि (D6 °त), V1 वंदित (sic), D1 वा स्तुत (for वन्दित) —c) Ś1 D4–7 T3 M3 कथाभिर्, T2 गताभिर् (sic), Cg as in text (for गाथाभिर्) Ś1 Ñ1 V1 D1 3–7 M4 अनुकूलाभि, Dm1 आनुरूपाभि, D2 अनुरक्ताभि —d) Ś1 D4 6 7 समतत, D2 परतप (sic) —After 8, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 read 16 and 17 (including 1966*)

9 b) D1 न च (hypm) (for न) Ś1 Ñ2 B D2–7 सम्यक् (for सत्य) D3 प्रतिभापिति (sic) Ś1 Ñ B Dg1 D1–7 T2 M4 Cr मे, Dd1 Dm1 G1 मा, Ct as in text (for मा) V1 न सत्य प्रति मे यदि —c) B3 खलु ते, D5 मे मनो- (for खलु मे) V1 D1–3 चेत, B3 चार (for भाव) —d) V1 B1 2 4 सुप्तोयम् (for स्वप्नोऽयम्) Dg1 G3 M2 3 Cr मे मत, G2 M1 मन्मतं, Cg t as in text, Ck मे मत (for मे मति)

10 a) Ś1 Ñ B D2–7 G3 M2 transp न and नून Ś1 D2–7 पौरुष (for दैवत) —b) Ś1 D2–7 दैव हि, Ñ V1 B M4 कालतो, D1 दैवतो (for कालेन) V1 बलवत्तर (sic), B4 + वत्तर —d) D5 भूमाम् (sic), M2 4 (before corr) भूम्याम् Dg1 D1–3 5 T1 3 M4 Cg k एव, Cr as in text (for एव) Ś1 Ñ B2–4 Dt1 Dd1 Dm1 D6 G2 3 M1 2 Cr t अशेत स (Ś1 D6 ह, B2 यत्), V1 D1 M4 स्वपित्यसौ, B1 अशे [illegible] (illeg), D2 3 5 प्र(D2 च)सुप्तवान्, D4 7 स वीर्यवान्, Cg k as in text (for शयीत स)

11 D1 om 11 Ś1 Ñ V1 B D2–7 transp 11 and 12 —a) Dt1 Ct यस्मिन्विदेहराजस्य —b) Ś1 D6 वैदेही, Ñ V1 B D2–5 7 इहैव (with hiatus), Dt1 सुता च, M4 सीता वा B3 प्रियदर्शन (sic), Dd1 Dm1 प्रियदर्शिनी(Dd1 °ना [sic]) —c) V1 यदि सा, M4 कथ सा (for दयिता)

इयं शय्या मम भ्रातुरिदं हि परिवर्तितम् ।
स्थण्डिले कठिने सर्वं गात्रैर्विमृदितं तृणम् ॥ १२
मन्ये साभरणा सुप्ता सीतास्मिञ्शयने तदा ।
तत्र तत्र हि दृश्यन्ते सक्ताः कनकबिन्दवः ॥ १३
उत्तरीयमिहासक्तं सुव्यक्तं सीतया तदा ।
तथा ह्येते प्रकाशन्ते सक्ताः कौशेयतन्तवः ॥ १४
मन्ये भर्तुः सुखा शय्या येन बाला तपस्विनी ।
सुकुमारी सती दुःखं न विजानाति मैथिली ॥ १५
सार्वभौमकुले जातः सर्वलोकसुखावहः ।
सर्वलोकप्रियस्त्यक्त्वा राज्यं प्रियमनुत्तमम् ॥ १६
कथमिन्दीवरश्यामो रक्ताक्षः प्रियदर्शनः ।
सुखभागी न दुःखार्हः शयितो भुवि राघवः ॥ १७
सिद्धार्था खलु वैदेही पतिं यानुगता वनम् ।
वयं संशयिताः सर्वे हीनास्तेन महात्मना ॥ १८

---

12 Ś1 Ñ V1 B D2-7 transp 11 and 12 —[a]) Ś1 D6 तृण, M3 4 इद (sic) (for इय) D3 भ्रातुर् (for भ्रातुर्) —[b]) Ś1 Ñ B D1-7 वि(D1 वै, D4 7 च)परिवर्तित(D2 °तैन), V1 विस्तृतवत्तृण, Dt1 आवर्तिन शुभ, Dd1 हि परिवर्तितु, M3 4 हि परितर्नित (sic), Cg हि परिवर्तित (as in text) —[c]) D2 3 5 6 7 स्थडिल, D4 स्थडिक (sic) Ś1 Ñ2 B D1 6 कथयत्ये(B4 °यित्वे)त(B3 °.)द्, Ñ1 D2-5 7 T3 G2 कठिन सर्वं, V1 कथमित्येतद्, M4 कथमेतत्तद् —[d]) Ś1 D6 रात्रौ, Dd1 Dm1 G2 M1 गात्र Dg1 क्षुत्रमिद, T2 विमृदत (sic) (for विमृदित) B3 4 भृश, Dd1 Dm1 G2 3 M1 तृणे

13 [a]) D7 सा भवने, G2 सभरणा (sic), Cg as in text (for साभरणा) V1 D1 सीता, G3 सुता (sic) —[b]) Dt1 शयने शुभा, T3 Cg शयनोत्तमे (for शयने तदा) Ś1 Ñ B D2-4 6 7 यथा स्व(D3 स्वे)भवने तथा(Ś1 D2 4 6 7 पुरा), V1 D1 यथास्या शयने पुरा, D5 यथा स्वे नगरे तथा —[c]) D4 7 तत्रस्थेनेह दृश्यते —D5 om (hapl ?) 13[d]-14[c] —[d]) Ś1 Ñ V1 B D2-4 6 7 शीर्णा (for सक्ता) D1 स्वेदजाबिदव

14 D5 om 14[abc] (cf v l 13) Ś1 Ñ V1 B D1 6 transp 14 and 15 —[a]) M4 इवासक्त D2 4 7 उत्तरीय (D2 °य)समासक्त —[b]) Dg1 Dm1 T2 3 (before corr सह) G2 3 M1-3 तया (for तदा) Ś1 D2-4 6 ~ मन्ये तनुतर (D3 °या) यथा(Ś1 D6 तया), Ñ B व्यक्त वस्त्रवर तया(B1 तदा, B4 त्वया), V1 विमलोत्तममार्यया, D1 विकृष्ट त्वनयार्यया —[c]) Ś1 D2 4 6 7 यथा, Dt1 T3 तदा, D3 om (for तथा) D2 3 प्रदृश्यते (for प्रकाशन्ते) V1 D1 यदेते सप्रकाशते —[d]) Ś1 सुक्ता, B3 D2 रक्ता, D3 शीर्णा (for सक्ता) Ś1 D6 कनकततव

15 Ś1 Ñ V1 B D1 6 transp 14 and 15 —[a]) D2 मध्ये Ñ B D2 4 5 7 भर्तृ- (for भर्तुः) Ś1 V1 D1 2 4-7 सुख (D1 श्रिता)च्छाया(D1 2 4 °या [sic]), Ñ B -सुखेच्छैका, D3 इव च्छाया —[b]) Ś1 D6 यत्र, V1 D1-5 7 तेन Ś1 Ñ V1 B D1 6 सीता, D2-5 7 सा हि (for बाला) —[c]) Ś1 Ñ2 B2-4 D3 6 सुकुमारा (for °री) —[d]) Ś1 D6 G1 नैव जानाति, B1 वनमभ्येति, Dg1 न हि जानाति, D2-5 7 न जानाति हि(D4 °तीह), Cr m न विजानाति (as in text) —After 15, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

1965* हा हतोऽस्मि नृशंसोऽहं यत्सभार्यः कृते मम ।
ईदृशीं राघवः शय्यामधिशेते ह्यनाथवत् ।

[(l 1) K(ed) Cg हतासि (for हतोऽस्मि) Dt1 M[c] Cg [ऽ]स्मि (for ऽह) Dg1 य (for यत्) —(l 2) T3 अधि शेते (for अधि°)]

16 Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 read 16 and 17 (including 1966*) after 8 —[a]) Ś1 Ñ B D4-7 सर्वश्रेष्ठे(Ñ2 B1 4 D5 °ष्ठ, B2 3 °ष्ठ) कुले, D2 सर्वभूतकुले —[b]) Ś1 Ñ1 D4-7 सर्वलोक(D6 °के)नमस्कृत, Dg1 T1 सर्वलोकस्य समत, D3 °कनमस्तत (sic), G2 °कपितामह (sic), M4 सर्वभूतसुखा(*inf lin sec m* सुखा)वह —[c]) Ś1 Ñ2 V1 B3 4 Dg1 Dd1 Dm1 D1-4 6 7 M4 सर्वलोकप्रिया(Dg1 Dd1 Dm1 °य), Dt1 T2 सर्वप्रियकरस् —[d]) T1 3 सुखम् (for प्रियम्) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 राज(Ñ1 V1 B1 2 D1-3 °ज्य)श्रियमनुत्तमा(D5 °म [sic])

17 Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 read 16 and 17 (including 1966*) after 8 —[a]) B1 illeg for कथमिन्दी —[b]) Ś1 रक्ताक्ष-, D3 रक्ताक्ष्य- —For 17[cd], Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

1966* व्यूढोरस्को महाबाहुः सुप्तवान्भुवि तादृशः ।

[Ñ2 व्यूढोरक्षो (sic) D4 7 देवि (for भुवि) V1 D1-3 M4 राघव (for तादृश)]

—M4 cont, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins after 17

1967* धन्यः खलु महाभागो लक्ष्मणः शुभलक्षणः ।
भ्रातरं विषमे काले यो राममनुवर्तते ।

[(l 1) Dd1 Dm1 G2 M1 महाबाहुर् (for °भागो) Dg1 शुभल.ण]

18 [a]) D6 सिद्धार्थं (sic). D3 G1 वैदेहि (sic) —[b]) Ñ2 B2 चानुगता, V1 यातुं गता (for यानुगता) Ñ2 V1 B1 3 D1 3 वने, T3 वय (sic) —[c]) B3 D7 शसयिता (meta). —[d]) Ś1 Ñ B1 2 4 D2 4-7 विना, D3 हीना (sic) (for हीनास्)

20 22 20 अकर्णधारा पृथिवी शून्येव प्रतिभाति मा ।
गते दशरथे स्वर्गं रामे चारण्यमाश्रिते ॥ १९
न च प्रार्थयते कश्चिन्मनसापि वसुंधराम् ।
वनेऽपि वसतस्तस्य बाहुवीर्याभिरक्षिताम् ॥ २०
शून्यसंवरणारक्षामयन्त्रितहयद्विपाम् ।
अपावृतपुरद्वारां राजधानीमरक्षिताम् ॥ २१
अप्रहृष्टबलां न्यूनां विषमस्थामनावृताम् ।
शत्रवो नाभिमन्यन्ते भक्ष्यान्विषकृतानिव ॥ २२
अद्यप्रभृति भूमौ तु शयिष्येऽहं तृणेषु वा ।
फलमूलाशनो नित्यं जटाचीराणि धारयन् ॥ २३
तस्यार्थमुत्तरं कालं निवत्स्यामि सुखं वने ।
तं प्रतिश्रवमामुच्य नास्य मिथ्या भविष्यति ॥ २४
वसन्तं भ्रातुरर्थाय शत्रुघ्नो मानुवत्स्यति ।
लक्ष्मणेन सह त्वार्यो ˚अयोध्यां पालयिष्यति ॥ २५
अभिषेक्ष्यन्ति काकुत्स्थमयोध्यायां द्विजातयः ।
अपि मे देवताः कुर्युरिमं सत्यं मनोरथम् ॥ २६

19 [a]) D6 प्रकर्णधारा Ś1 D6 [इ]व हि नो (for पृथिवी) —[b]) Ś1 D6 पृथिवी, D3 नौरिव, G1 शून्येन (sic) (for शून्येव) Ś1 Ñ V1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1-7 T2 M4 मे, D2 व (for मा)

20 [a]) B2 Dt1 G1 कश्चिन्, Cg k t as in text (for कश्चिन्) —[c]) Dg1 D2-5 7 T2 वने निवसतस् . —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1-7 बाहुवीर्याभि(Ñ1 °र्यानु, Ñ2 V1 B3 D1 °र्येण, D4 7 °र्याति)पालिता

21 [a]) M3 lacuna for रक्षा Ñ1 B2 -सच(Ñ1 °व)-रणारथ्याम्, B4 -मद्वरणाऋक्षाम्, Dd1 D2-5 -सच(D3 °व)-रणाध्यक्ष्याम्(Dd1 D4 °रक्षाम्, D5 °ध्यक्षाम्) Ś1 V1 D1 6 M4 शून्याम(M4 °श्च)शरणामेताम्, B1 शून्यासिहासना रक्षाम् (sic) —[b]) Ś1 V1 D1 3 6 M3 4 अचिंति(D3 6°.)त-, Ñ B D2 5 7 अवि(Ñ2 अपि, B3 आवि)चित्य-(D7 °त-) (B2 gloss अधिष्ठातृविरहात् ग्रहीतुमिच्छति, रिपलिप्सान्), D4 अविचित्र- (sic), Cm g as in text (for अयन्त्रित-) V1 M4 -महाद्वीपा, Dt1 Dm1 -हयद्विपा —[c]) V1 B2 D1 अप्रावृत-, Dt1 Dd1 Dm1 T G2 M1 अनावृत-, Cg as in text (for अपा°) —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1-7 पितुर्मम, Dd1 सरक्षिता (sic), G1 महीक्षिता

22 [a]) T1 -बल-, M4 -जना (for -बलां) Dm1 Ct शून्या, G3 M4 दीना, Cr m g as in text (for न्यूनां) Ś1 Ñ V1 B D1-7 अप्रहृष्टा(Ś1 D6 °तिष्टा, Ñ2 B4 °कृष्टा) परिन्यूना (D4 7 °जना) —[b]) Ñ2 B1 3 4 D2 5 अपावृता, D4 7 परावृता (for अना°) G2 वृषमस्थानमावृता (sic) —[c]) Ś1 D6 शत्रवा Ś1 नाभिदश्यते, V1 B2 D1 3 4 6 7 नाभिपद्यते —[d]) V1 B2 3 Dg1 D1 7 T3 G2 M Cg भक्षान्, D6 भिक्षा Ś1 V1 -विषयु (V1 °हृ)तानिव, B1 Dd1 Dm1 °कृतानि च, D6 °हतामिव (for °कृतानिव) D6 भक्ष्या . . . मिव (lacuna)

23 [a]) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 हि (for तु) —[b]) Dm1 M2 च (for वा) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 स्वप्स्येह(Ś1 Ñ2 B1-3 D6 °स्यामि, Ñ1 °प्स्ये च, B4 °प्स्याहि [sic]) कुशास्तरे —[d]) G2 M1 जटाश् (for जटा-) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 जटा(M4 °टी)चीरा(B4 °र)जिनावर

24 [a]) V1 D1 तस्यार्थाय, Dt1 Ct तस्याहम्, M4 °र्थे च, Cr m g k as in text (for °र्थम्) V1 [उ]त्तरकाल —[b]) V1 D1 वत्स्यामि सु, Dt1 निवत्स्याम, M3 *वत्स्यामि (for निवत्स्यामि) M2 वने सुख (by transp) —For 24[ab], Ś1 Ñ B D2-7 subst

1968* इम कालान्तर तस्य कृते वत्स्याम्यहं वने ।

[Ñ इमा, B1 इद, B3 इदं B4 कामा (sic), D2-5 7 तस्, D6 इमे (sic) (for इ)). D2-5 7 इदम् (for तस्य) D2 4 7 अर्थे, D3 कृत, D5 आर्ये (for कृते) D3 5 6 वत्स्याम्यह(D5 °हे) B2 इम का . . . तस्य कृते वने वत्स्याम्यह भुव]

—[c]) T1 आर्यस्य (for आमुच्य) Ś1 Ñ V1 B Dt1 D1-7 Ct तथ्यनिश्रुत(B1 °ति)मार्यस्य(B1 om [hapl] from स्य up to आर्य in l 2 of 1969*) —[d]) Ś1 Ñ V1 B2-4 Dg1 Dt1 D1-3 5 6 T1 2 नेच, D4 7 नेतत्, G1 न स, Cr m k as in text (for नास्य)

25 B1 om 25 (cf v l 24) —[a]) D3 अवदत (for वसन्त) Ś1 Ñ V1 B2-4 D1-7 M4 भ्रातुरर्थे मा —[b]) Ś1 Ñ V1 B3 4 D1-7 M4 [ऽ]प्यनुवत्स्यति(B4 °त [sic]), B2 [ऽ]प्यनुगच्छति —[c]) Ś1 Ñ V1 B2-4 Dt1 D1-7 M4 सहायोध्याम् (for सह त्वार्यो) —[d]) Ś1 Ñ V1 B2-4 Dt1 D1 2 4-7 आर्यो मे, Dg1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ह्ययोध्या (to avoid hiatus), M4 रामो वे (for *अयोध्यां) D3 आर्य समुपभोक्ष्यति —After 25, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 ins

1969* पर्णच्छाया सुख भोक्ष्ये वनेषु निवसन्मुनि ।
राज्यच्छायामयोध्यायामार्य समुपभोक्ष्यते ।

[B1 om up to आर्य in l 2 (cf v l 24) —(l 1) B2 4 D2 3 पर्णच्छाया, B3 D4 पृ(D4 व)र्णच्छाया V1 D1 M4 अह (for सुख) D2 वत्स्ये (for भोक्ष्ये) D1 न्यवसन् V1 D1 मुन (for मुनि) —(l 2) M4 भर्तृच्छायामयोध्याया राम समुपभोक्ष्यति]

26 [a]) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 अभिषे(D5 °ष्ये)क्ष्यामि —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1-4 6 7 यशस्विन, D5 यशस्विर, T3 द्विजर्षभा, M4 सलक्ष्मण (for द्विजातय) —[c]) Ś1 देवाश्च मे (for मे देवता) —[d]) Ñ2 V1 इद V1 D3 7 T3 सत्य (for सत्यं) B4 मनोरम.

प्रसाद्यमानः शिरसा मया स्वयं
बहुप्रकारं यदि न प्रपत्स्यते ।
ततोऽनुवत्स्यामि चिराय राघवं
वने वसन्नार्हति मामुपेक्षितुम् ॥ २७

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्व्यशीतितमः सर्गः ॥ ८२ ॥

८३

व्युष्य रात्रिं तु तत्रैव गङ्गाकूले स राघवः ।
भरतः काल्यमुत्थाय शत्रुघ्नमिदमब्रवीत् ॥ १
शत्रुघ्नोत्तिष्ठ किं शेषे निषादाधिपतिं गुहम् ।
शीघ्रमानय भद्रं ते तारयिष्यति वाहिनीम् ॥ २

27 ^{a}) B3 प्रमाद्यमान V1 D1 प्रभुर्, B2 स्वकं, G1 ॰य (for स्वयं) —^{b}) D1 बहुर्विकारं Dg1 ना प्रपत्स्यते (sic), D2 न प्रपत्स्यति, D3 न प्रपश्यति, D4 7 Cr न प्रवत्स्यते, K(ed) Cg नाभिपत्स्यते, Cv m k t न प्रपत्स्यते (as in text) —^{c}) Ś1 [ऽ]नुवक्ष्यामि, V1 D1-3 निवत्स्यामि, Dg1 [ऽ]नुगच्छामि, Cg as in text (for °वत्स्यामि) G3 M4 राघवो, Cg राघव(as in text) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B Dt1 D1-7 T1 वनेचर (for वने वसन्) —After 27, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 ins

1970* तत प्रवृत्ता रजनी दिनक्षये
श्रयन्ति नीडानि खगा कृतालया ।
विसर्जितश्चापि गुह स्वमालय
जगाम दु खेन सहानुयायिभि ।

[(l 2) V1 B1 3 नीतानि खगा, D2 4 5 7 नीडान्विहगा, D3 नीड विहगा (for नीडानि खगा) —(l 3) B1 मुहु (for गुह) —(l 4) D2-5 7 दु खासहसा (for दु खेन सह) Ś1 D6 [अ]नुजीविभि (for [अ]नुयायिभि)]

Colophon —*Sarga name* Ś1 D6 इङ्गुदीमूलवृत्तात (D6 °लवृत्त), Ñ1 D3 4 7 भरतविलाप, Ñ2 B1 3 4 इङ्गुदीवृत्त, V1 इङ्गुदीशरण, B2 इङ्गुदीवृक्षवृत्त, D1 भरतइङ्गुदीशरण, D2 5 भरतपर्वणि भरतविलाप —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D3 6 om, Ś1 100, Ñ2 D2 96, V1 D4 93, B2 83, B3 D7 95, B4 90, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 88, D1 149, D5 97, M4 94 —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नम

83

Ś1 Dm1 begin with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 ^{a}) Dg1 उष्य रात्रीं Ś1 Ñ B D6 उषित्वा रजनीमेका, V1 D1-5 7 अथो(D5 उपो)ष्य रजनीमेका, M4 अपास्य रजनीमेता —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D2-7 M4 गङ्गातीरे (for °कूले) Ś1 महात्मन, Ñ1 B D6 महामना, Ñ2 महात्मना (sic), D4 7 M2 च राघव —B4 om 1^c-2^b —^{cd}) Ś1 D4 कल्य, Ñ2 V1 B1-3 Dm1 (before corr as in text) D1 3 5 7 कल्यम्, D2 प्रातर्, D6 काल्य, Cg k t as in text (for काल्यम्) Dg1 Dt1 का(Dg1 क)ल्यमुत्थाय शत्रुघ्नमिद वचनमब्रवीत्

2 B4 om 2^{ab} (cf v l 1) —^{ab}) M4 उत्तिष्ठ (for शत्रुघ्न) Dt1 [उ]त्थाय (for [उ]त्तिष्ठ) G2 क (for किं) Ś1 Ñ V1 B1-3 D1-7 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ किं शेषे शत्रुघ्न(V1 शत्रुघ्न किं शेषे [by transp]) रजनी गता —After 2^{ab}, Ś1 Ñ V1 B1-3 D1-7 ins

1971* पद्मबोधनमुद्यन्त पश्य सूर्यं तमोनुदम् ।

[D2-5 7 -प्रबोधम् (for -बोधनम्) Ś1 D6 पद्मबोध समुद्यन्त (for the prior half) D1 अयोदित (for तमोनुदम्)]

—^{c}) Ś1 Ñ B D3 6 आनायय(B4 °य च) गुह, V1 D5 समा(D5 अत्रा)नय गुह, D1 2 आज्ञापय गुह (for आनय भद्रं ते) D4 7 त शीघ्रमानय गुह, M4 शासनादानय क्षिप्र —After 2^c, Ś1 Ñ V1 B D1-7 ins

1972* शृङ्गवेरपुरेश्वरम् ।
स हि गङ्गामिमा वीर

[(l 1) Ś1 शृङ्गवीर- —(l 2) D2-5 7 अपि (for स हि), V1 D1 इतो (for इमा) D2-5 7 सेना (for वीर)]

—^{d}) G2 M1 तारयिष्यामि D2-5 7 वीर्यवान् (for वाहिनीम्) —After 2, Ś1 Ñ V1 B D1-7 ins

1973* शत्रुघ्नस्त्वब्रवीच्छ्रुत्वा भ्रातर प्रियबान्धवम् ।
भरत चोपचाराणामभिज्ञो वचसा प्रभु ।
शोकशून्येन मनसा त्वयि स्वपिति राघव ।

[(l 1) Ś1 V1 वीर, B4 शून (sic) (for शूर) Ñ2 B3 -दर्शन, D2 वादिन (for बान्धवम्) —V1 D1 om l 2 —(l 2) Ś1 B4 D4 6 7 म (for च) D5 [उ]पकाराणाम् (for [उ]पचा°) D2-5 7 वचन (for वचसा) Ñ B1 3 4 प्रभु —(l 3) V1 त्वया, B2 जन, D2 त्वत्र (for त्वयि) Ś1 D5 6 स्वपति (sic), Ñ1 [आ]स्वपिति, Ñ2 B3 D1 3 [अ]स्वपति (sic), B4 पीति, D4 स्वपरि (sic) (for स्वपिति) D2 7 राघव],
while M4 ins

1974* तेनैवमुक्त शत्रुघ्नो युद्धे शत्रुनिषूदन ।
कृताञ्जलिरुवाचेद भरत कैकयीसुतम् ।

जागर्मि नाहं स्वपिमि तथैवार्यं विचिन्तयन् ।
इत्येवमब्रवीद्भ्राता शत्रुघ्नोऽपि प्रचोदितः ॥ ३
इति संवदतोरेवमन्योन्यं नरसिंहयोः ।
आगम्य प्राञ्जलिः काले गुहो भरतमब्रवीत् ॥ ४
कच्चित्सुखं नदीतीरेऽवात्सीः काकुत्स्थ शर्वरीम् ।
कच्चिच्च सहसैन्यस्य तव सर्वमनामयम् ॥ ५
गुहस्य तत्तु वचनं श्रुत्वा स्नेहादुदीरितम् ।
रामस्यानुवशो वाक्यं भरतोऽपीदमब्रवीत् ॥ ६
सुखा नः शर्वरी राजन्पूजिताश्चापि ते वयम् ।
गङ्गां तु नौभिर्बह्वीभिर्दाशाः संतारयन्तु नः ॥ ७

3 ^{a}) D2 जागृमि (sic), M3 जागर्ति Ś1 Ñ1 D2 4–7 न च (Ñ1 D2 नात्र) सुप्तोस्मि, Ñ2 V1 B D1 नास्ति मे निद्रा, D3 वा सुप्तोस्मि न, G1 नाहं स्वप्स्यामि, M3 नाहं स्वपिति (for नाहं स्वपिमि) G3 नाहं स्वपामि जागर्मि —^{b}) Ś1 V1 तथार्थं (V1 °र्थ), Ñ1 Dg1 D1 M4 Cg तमेवार्यं, D2–7 तमेवार्थं, M3 तथैवाहं, Cgp k t as in text (for तथैवार्यं) Ñ2 B तस्यैवार्थस्य चिंतया —After 3^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 ins

1975* अपि राम प्रसादं न कुर्यात्स पुरुषर्षभ ।
प्रसाद्यमानो भरता मया च सह मन्त्रिभि ।

[(l 1) B2 3 D1–3 5 नाम (for राम) B1 4 D2 प्रसादान् (for °दं) L(ed) व (for न) Ñ B2–4 स कुर्यात् (by transp), B1 मत्कुर्यात् —(l 2) V1 भरत (for भरता) V1 जनकात्मजा, D1 वनगामिना, D2–5 7 नगरेण च (for सह मन्त्रिभि)] —^{c}) G1 [ए]नम् (for [ए]वम्) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 G1 2 M1 भ्राता, G3 वृत्तं, Cg as in text (for भ्रात्रा) —^{d}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T M3 विप्रचोदित, G2 M1 (before corr as in text) [ऽ]भिप्र-°, Cg as in text (for ऽपि प्रचोदित·) —For 3^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 subst

1976* एवमुक्त्वा तु शत्रुघ्नो भरतस्याज्ञया तत ।
अब्रवीत्पुरुष तत्र गुहमानाययेति स ।

[(l 1) D4 7 [अ]थ, D5 च (for तु) Ñ1 वचन (for शत्रुघ्नो) —(l 2) D4 7 प्राब्रवीत् Ś1 Ñ1 V1 D1–3 5 6 पुरुषास्, B3 पुरुषस् Ś1 Ñ1 V1 D1 3 आनयन, D2 6 आनायत, D5 अत्रानय (for आनायय) Ñ1 D2 4 5 7 च (for स)]

4 ^{ab}) M4 सभाषतोर् (for संवदतोर्) Ś1 Ñ V1 B D1–7 इति संभाषमाणस्य शत्रुघ्नस्य महात्मन —^{c}) Dd1 Dm1 G2 M1 आगत्य, G3 आगमत (for °म्य) Ś1 Ñ V1 B D1–7 अभिगम्याञ्जलिं कृत्वा (Ś1 V1 D1 6 बद्ध्वा) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B Dt1 D1–7 M3 वचनम् (for भरतम्)

5 M2 om (hapl) 5–6 V1 om from 5 up to l 1 of 1977* —^{b}) Ś1 D6 यात्रा, D2 3 [ऽ]वस , D4 7 गता, D5 वसन्, M3 [ऽ]वात्सीत्, Ck t as in text (for ऽवात्सी) Ś1 D4 6.7 शर्वरी, D2 3 5 यामिनीं (for शर्वरीम्) —^{c}) D6 कश्चित् (for कच्चिच्च) Ś1 D6 सर्वस्य, D2 3 5 तव स-, D4 7 च तव, T3 ते सह , Cg as in text (for च सह-) G1 सैन्येन —^{d}) Dd1 Dm1 T3 G2 M1 3 तावत्, Cg as in text (for तव) Dg1 Dt1 नित्यम्, Cg as in text (for सर्वम्) Ś1 Ñ B D1–7 सर्वतोनामय प्रभो (Ñ2 B D1 तव) —After 5, Ś1 Ñ V1 (after 4, owing to om) B D1–7 ins

1977* अथवा समुदाचार प्रयुक्तोऽद्य मया तव ।
कुतो हि सुखशय्या मे स्नेहेन परितप्यत ।
भ्रातर चिन्तयानस्य वृत्त च जगतीपतिम् ।
शारीरमानसैर्दुःखै स्नेहोऽपि न निवर्तते ।

[V1 om. l 1 —(l 1) Ñ1 प्रयुक्तोन (sic) (for प्रयुक्तोऽद्य) —(l 2) V1 [ऽ]स्ति (for हि) Ñ2 दुःखशय्या V1 D1 3 शोकेन, B1 तृष्टेन (sic) (for स्नेहेन) D3 om from तप्यत up to न नि in l 4 Ñ2 परितोषित , V1 D1 2 4 6 7 परितप्यत —(l 3) B3 मातर (for भ्रा°) Ś1 V1 D4 6 7 मृत च, B1 सवृत्त, B3 वृद्ध च, D2 रामं तत् (for वृत्त च) D5 मूर्ति च जगतीपते (for the post half) —(l 4) Ñ2 V1 शरीर- (for शारीर-) D1 शरीरमानसे दुःखे (for the prior half) D2 5 विपरिवर्तते, D4 7 [ऽ]भि परिवर्तते D1 स्नेह निवर्तिते हिते (for the post half)]

6 M2 om 6 (cf v l 5) —^{a}) M4 [ए]तत् (for तत्) T2 transp तत्तु and वचन —^{b}) T2 स्नेहाभिभाषित —^{c}) T2 [अ]नु वचो, G3 [अ]नुचरो, Cr [अ]नुवश, Cg k t as in text (for °वशो) M4 रामशोकाभिसंतप्तो —^{d}) T3 G2 M1 तम् (for [इ]दम्) —For 6, Ś1 Ñ V1 B D1–7 subst

1978* तथोक्तो भरतो दीन प्रत्युवाच गुह वच ।
मानयन्समुदाचार हृदयेन सुदु खित ।

[(l 1) D1.6 तथोक्ते B4 D1 दीन V1 D4 तदा, G(ed) तत (for वच) —(l 2) D6 स मदाचार Ñ1 D2–5 7 समुदाचारमात्रेण (for the prior half) Ś1 V1 D3 6 च (V1 D3 स) दु खित , B1 सुदु खित]

7 ^{a}) Ś1 B2 D6 सुख (for °खा) D2 3 5 रजनी (for शर्वरी) Dt1 धीमन्, Cg as in text (for राजन्). —^{b}) D1 रजिताश्च (for पूजि°) Ś1 D6 वयं त्वया (for [अ]पि ते वयम्) —^{c}) Ñ1 ते, Ñ2 B3 च, D4 7 सु-, G3 हि (for तु) V1 D3–5 7 G1 बहुभिर्नौभिर्, G3 M1 नौभिर्बहुभिर् (for °बह्वीभिर्) D1 गगा नौभि सुबह्वीभिर्, D2 यातु न कुभि नौभिर् —^{d}) Ś1 V1 B2 4 Dd1 (before corr as in text) दासा B1 ज्ञाता वय तु, Dd1 ते तारयतु, M2 3 सत्व (M3 °त)रयतु (for संतारयन्तु) B4 D4 7 व., G1 damaged (for न)

ततो गुहः संत्वरितः श्रुत्वा भरतशासनम् ।
प्रतिप्रविश्य नगरं तं ज्ञातिजनमब्रवीत् ॥ ८
उत्तिष्ठत प्रबुध्यध्वं भद्रमस्तु हि वः सदा ।
नावः समनुकर्षध्वं तारयिष्याम वाहिनीम् ॥ ९
ते तथोक्ताः समुत्थाय त्वरिताः राजशासनात् ।
पञ्च नावां शतान्येव समानिन्युः समन्ततः ॥ १०
अन्याः स्वस्तिकविज्ञेया महाघण्टाधरा वराः ।
शोभमानाः पताकिन्यो युक्तवाताः सुसंहताः ॥ ११

ततः स्वस्तिकविज्ञेयां पाण्डुकम्बलसंवृताम् ।
सनन्दिघोषां कल्याणीं गुहो नावमुपाहरत् ॥ १२
तामारुरोह भरतः शत्रुघ्नश्च महाबलः ।
कौसल्या च सुमित्रा च याश्चान्या राजयोषितः ॥ १३
पुरोहितश्च तत्पूर्वं गुरवो ब्राह्मणाश्च ये ।
अनन्तरं राजदारास्तथैव शकटापणाः ॥ १४
आवासमादीपयतां तीर्थं चाप्यवगाहताम् ।
भाण्डानि चाददानानां घोषस्त्रिदिवमस्पृशत् ॥ १५

8 [a]) Ś1 V1 D5 6 स त्वरित, Ñ2 B1 3 4 स त्वरित, K(ed) सत्वरित —[b]) Ś1 Ñ2 B D6 [ए]नेश्वर- (for भरत) V1 D1 T3 M4 -भाषित (for -शासनम्) —[c]) Ś1 D6 नगरीं (for °र) —[d]) Ś1 Ñ V1 B1 3 4 D1 3 6 7 स्व(V1 D1 स्वान्)ज्ञातीनिदमब्रवीत्, B2 D4 5 स ज्ञातीनि(D5 °मि)-दमब्रवीत्, Dd1 Dm1 G1 3 त ज्ञातिगणम°, D2 स्वजन-मिदम°, M4 ज्ञातींस्तानिदम°

9 [a]) D1 प्रगच्छध्व, G3 M4 (after corr *inf lin sec m* as in text) प्रबुध्यस्व, Cg as in text (for °ध्व) —V1 om (hapl ?) 9[bc] —[b]) T1 च व, M2 च न (for हि व) Ś1 Ñ B D1–7 M4 ज्ञातयो भद्रमस्तु व —[c]) Ñ2 B1 3 नौका (for नाव) Ś1 Ñ B Dg1 Dt1 D2 4–7 T1 G1 M4 समुपकर्षध्व, G3 स्वनुकर्षता (sic) —[d]) Ñ V1 B Dg1 Dt1 D1 2 4 5 7 T2 G1 3 M3 4 Cgp तारयिष्यामि, Cg तारयिष्याम(as in text) D2 भारतं (sic), D5 जाह्नवी (for वाहिनीम्)

10 [a]) D2 ततश्च (for ते तथा) —[b]) G2 M1 त्वरित —[c]) Dm1 (before corr as in text) नाव- (for नावा) T1 M2 [आ]शु (for [ए]व) —For 10[cd], Ś1 Ñ1 V1 B D1–7 M4 subst

1979* नावा शतानि पञ्चैव समन्तात्समुपानयन् ।

[M4 नौशतानि च (for नावा शतानि) —After the prior half, D3 wrongly reads सनातनाशवशतानिपञ्चैव (sic) M4 त्वरिता (for समन्तात्) Ñ1 शतानि ..(illeg) पचाना नावा तत्रापचक्रमु (sic), D2 4 5 7 शतानि पच स्ज्ञाना नावा(D5 दासाना नावस्) तत्रोपतस्थिरे]

11 [a]) D6 काश्चित्त (for अन्या) —D6 om (hapl) from स्वस्तिक- up to तत in 12[a] G1 -विज्ञेय- (for -विज्ञेया) Ś1 Ñ V1 B D1 3–7 M4 काश्चि(B1 D5 °चि)-त्स्वस्तिकचिह्नाका(Ñ B1 2 4 °ह्नागा, B3 °त्रागा, M4 °त्राग्यो), D2 काचित्सतिक्तचिह्नाका —[b]) Ñ2 B -दड-, V1 -नद-, L(ed) -घंट- (for घण्टा) Ś1 B2 D1–3 5 7 M1 -धरा-(Ś1 M4 °रा)परा, Ñ1 -पयोधरा, V1 -धरापगा, Dt1 Dd1 Dm1 Ck t -धराधरा, G1 3 -रवा व(G3 °प)रा, M3 धरावरा, Cg -धरा वरा (as in text) —[c]) Dg1 T1 M2 पताकाभिर् (for °किन्यो) —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4 5 7 युक्ता(D1 युक्त, D7 मुक्तो [sic]) नाव, T1 3 G1 Cr m t युक्तवाहा, Cv युक्तस्राता, Cmp g k tp as in text (for युक्तवाता) Ś1 सुसमता, Ñ B D2 4 5 7 T2 G1 3 M3 Ck सुसय(B4 D2 °सु, T2 M3 °न, G1 3 °हि)ता, Cv r m g t सुसहता (as in text) D3 युक्तागवसुखंसहिता (hypm)

12 D6 om तत (cf v l 11) —[a]) Ñ2 स्वत, B1 तत्र (for तत) Ś1 Ñ V1 B1 2 4 D1–7 -चिह्नागा(V1 D1–5 7 °का, B2 °गी), B3 M4 चित्रार्गी, T3 विज्ञेया (for -विज्ञेया) —[b]) V1 D1 3 रक्त- (for पाण्डु-) Ś1 -कावल-, T3 G M1 2 -कवळ- Dd1 -सवृता —[c]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 आनद- (for सनन्दि-) D3 G1 M3 कल्याणा (for °णीं) —[d]) Ś1 Ñ B D6 उपानयत्, D2 4 7 उदावहत्, G(ed) अनायत्, Ck t उपाहरत् (as in text)

13 Ś1 om 13–14[b] —[a]) Ñ B D6 तन (for ताम्) —[b]) Ñ1 Dd1 Dm1 D2 4–7 G2 3 M1 4 महायशा, B2 महारथ

14 Ś1 om 14[ab] (cf v l 13) —[a]) Ñ1 B1 [ऽ]तत्पूर्वं, Ñ2 B2–4 D6 [ऽ]भवत्पूर्वं, V1 D1–5 7 तत पूर्वं, T2 च पूर्वं तु, G3 च सत्पूर्व (for च तत्पूर्वं) —[b]) Ñ1 D3–5 7 सह सर्वैर्द्विजातिभि, Ñ2 V1 B D1 6 ये(Ñ2 मे) चान्ये ब्राह्मणा· पृथक्, D2 सहसा वे द्विजातिभि —[c]) Ś1 Ñ1 B2 D6 अत पुर राजभृत्यास्, Ñ2 B1 3 4 अत पुरचरा भृत्यास —[d]) B4 तथैव च (hypm) Ś1 शकाव्ययना, V1 शकटागणा, Dd1 श (before corr शा)कठापणा, Dm1 D4 6 शकटायना, D5 शक्टापरा, D7 शक्टापण, M3 शकटापण, Cm g शकटापणा (as in text) —After 14, Dm1 ins राम

15 [a]) B4 असुवासम् (sic), G2 आयासम् (for आवा°) —[b]) Dm1 वा (for च) M4 [अ]भि- (for [अ]पि) Ś1 Ñ V1 B D1–7 तीर्थानि च नि(V1 D1–3 5 परि)धावता —[c]) Ñ2 B तृणानि (for भाण्डानि) D3 M3 वा (for च) Ś1 ददाना च, Ñ1 D2 4 5 7 [अ]प्याददता, V1 D1 3 M4 [आ]रोपयता, B2 ददानाना, B4 ददान्चेव (sic), Dm1 [आ]ददाना च, T2 [आ]दधानाना, Cg [आ]ददानाना (as in text) —[d]) V1 D1 घोषो दिवमुपा(D1 °मिरा)स्पृशत्, Dt1 घोषस्तु दिवमास्पृशत्

पताकिन्यस्तु ता नावः स्वयं दाशैरधिष्ठिताः ।
वहन्त्यो जनमारूढं तदा संपेतुराशुगाः ॥ १६
नारीणामभिपूर्णास्तु काश्चित्काश्चित्तु वाजिनाम् ।
काश्चित्तत्र वहन्ति स्म यानयुग्यं महाधनम् ॥ १७
ताः स्म गत्वा परं तीरमवरोप्य च तं जनम् ।
निवृत्ताः काण्डचित्राणि क्रियन्ते दाशबन्धुभिः ॥ १८
सवैजयन्तास्तु गजा गजारोहैः प्रचोदिताः ।
तरन्तः स्म प्रकाशन्ते सध्वजा इव पर्वताः ॥ १९
नावश्चारुरुहुस्त्वन्ये प्लवैस्तेरुस्तथापरे ।
अन्ये कुम्भघटैस्तेरुरन्ये तेरुश्च बाहुभिः ॥ २०
सा पुण्या ध्वजिनी गङ्गां दाशैः संतारिता स्वयम् ।
मैत्रे मुहूर्ते प्रययौ प्रयागवनमुत्तमम् ॥ २१
आश्वासयित्वा च चमूं महात्मा
निवेशयित्वा च यथोपजोषम् ।
द्रष्टुं भरद्वाजमृषिप्रवर्य-
मृत्विग्वृतः सन्भरतः प्रतस्थे ॥ २२

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्र्यशीतितमः सर्गः ॥ ८३ ॥

---

16 ^{a}) D3 5 तथा (for तु ता) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 तास्तु सुप्रस्थिता नाव (V1 °व) —^{b}) Ś1 D6 शीघ्रं, Ñ B D3-5 7 शीघ्र, M4 सुख (for स्वय) Ś1 V1 B D1-6 M3 दाशैर् (for दाशैर्) —^{cd}) G3 वहन्त्यो (for वहन्त्यो) M3 आरूढास् (for ° ढ) M3 आशुभा , Cg t as in text (for °गा) —For 16^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

1980* वहन्त्यस्त जन सर्वं पार जग्मु समाहिता ।

[D2 पर (for पार) B4 समान्विता (for °हिता)]

17 ^{a}) Ś1 Ñ B D2 4-7 ता(B2 D2 5 भ, B4 भा)रिता (Ñ2 B1 3 °का) काश्चित्, V1 D1 3 तु(D3 च) भृता काश्चित् , G3 अभिपूर्वास्तु, M4 अपि पू° (for अभिपूर्णास्तु) —^{b}) D4 काचित् (sic) (for first काश्चित्) Ś1 Ñ V1 B D1-7 G3 परम , M4 काश्चिच (for काश्चित्तु) —^{c}) Ś1 Ñ V1 B1-3 D1-7 M4 नावो, B4 वारो (sic), T1 M2 3 अन्न (for तत्र) D6 वहत्य, G3 वसति (for वहन्ति) —^{d}) V1 यानपुग्य, B1 3 यान युग्य, B2 4 Dd1 D2 4 7 यानयुग्म, D1 यानयुज्य, D3 यातु युग्म, D6 यानधुर्यं, L(ed) यानयुध्य, Cr m g यानयुग्य (as in text) Ś1 D4 6 7 महाबला (D4 7 °ल), M2 महद्धन, Cr m g t as in text (for महाधनम्)

18 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D T2 M4 तास्तु, T3 तस्माद्, Cm k t as in text (for ता स्म) Ś1 Ñ V1 B2-4 D1-7 M4 पारम्, B1 पारपारम् (ditto) (for तीरम्) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1-7 अवतार्यं (for °रोप्य) —^{c}) V1 B4 D1 3-5 M4 निवृत्ता (sic), B2 Dd1 नि°, Cr m k t as in text (for निवृत्ता) Ś1 D4 6 7 कर्णग्राहैश्च (D4 7 °स्ता), Ñ B काण्डचित्राणा (B4 °ग)स्, V1 D1 M4 काण्ड°, D2 5 काण्ड(D5 °)चित्रास्, D3 °वच्छीघ्र, M1 °मित्राणि (sic) (for काण्डचित्राणि) ❀ Cm काण्डचित्रा इति पाठ । ❀ —^{d}) Ñ V1 B1-3 D1 3 M4 तार्यंते, B4 तर्यंसे (sic), D2 5 तार्यंयो (sic) (for क्रियन्ते) Ñ2 V1 B Dd1 (before corr as in text) D1-3 5 दासबन्धुभि (B4 [before corr marg]°पुंगव), G3 M3 Cv दाशबन्धुभिर्भि , Cr m g k t दाशबंधुभि (as in text) Ś1 D4 6 7 धावन्त्यो विपु(D4 7 °म)लावुभि

19 ^{a}) Ñ B1 4 D1-7 M4 च (for तु) Ś1 V1 B2 D4 6 7 सवैजयन्त्यो(Ś1 D6 °न्त्य)श्च गजा —^{b}) Ñ V1 B D1-3 5 T1 2 गजारोह- (for °रोहै) V1 D1-7 -प्रनोदिता —^{c}) Ś1 D4 6 आस्तृता , Dd1 Dm1 G1 2 M2 तरन्ति, D1 तरन, D7 आतूर्य (sic), Cg as in text (for तरन्त) Ñ V1 B1-3 D1-7 T3 G2 M1 सप्रकाशन्ते, B4 om (for स्म प्रका°) —^{d}) Dd1 सध्वजा, Cg t as in text (for सध्वजा) V1 इव- (for इव)

20 ^{a}) T3 तु (for च) T1 M2 च (for तु) —For 20^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

1981* नावमारुरुहु केचित्केचिदारुरुहु प्लवान् ।

[Ñ1 om (hapl), M4 तरुः (for first उचित) D4 प्लव]

—D4 6 om 20^{cd} —D3 erroneously reads 20^{c} twice —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 M4 कुचित् (for अन्ये) V1 D1-3 कुंभगतास , B1 कुंभैर्घटैस्, B4 कुंभतरैत्, M4 कुभसतैर्, L(ed) गगावटस् —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 केचित् (for अन्ये) Ś1 Ñ B D6 स्व (for च) Ñ2 B3 -बाहुना (for बाहुभि)

21 ^{a}) Ś1 Ñ B D3-7 M4 सा गङ्गां(B3 °गां, D 5 °गं-), V1 D1 2 सर्वा सा (for सा पुण्या) V1 B3 D3 T2 M3 गगा —^{b}) Ś1 Ñ V1 B2-4 Dd1 (before corr as in text) D1-6 दाशै Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 तदा (for स्वयम्) —^{d}) V1 प्रयात- (sic), D4 प्रयाग —After -वन, Ñ1 erroneously repeats from मुहूर्ते in ^{c} up to वन —After 21, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4(Ś1 Ñ B D6 M4 preceded by an additional colophon) ins a passage relegated to App I (No 25)

22 ^{a}) Ś1 Ñ B D6 आश्वास्य ता(B4 °सित) चापि Dm1 चमूर् (for चमू) D2 महा मना (for महात्मा) —^{b}) Ñ B निवेश्य सम्यक् (for निवेशयित्वा) Ñ2 B3 4 यथो(B4 य चो)पकल्प, V1 D2 4 7 यथोपयोग, D1 तथैकदेशे, D3 यथोपदिष्ट, T2 तथोपजोप (for यथोपजोषम्) —Ñ1 om 22^{cd}.

८४

भरद्वाजाश्रमं दृष्ट्वा क्रोशादेव नरर्षभः ।
बलं सर्वमवस्थाप्य जगाम सह मन्त्रिभिः ॥ १
पद्भ्यामेव हि धर्मज्ञो न्यस्तशस्त्रपरिच्छदः ।
वसानो वाससी क्षौमे पुरोधाय पुरोहितम् ॥ २
ततः संदर्शने तस्य भरद्वाजस्य राघवः ।
मन्त्रिणस्तानवस्थाप्य जगामानु पुरोहितम् ॥ ३
वसिष्ठमथ दृष्ट्वैव भरद्वाजो महातपाः ।
संचचालासनात्तूर्णं शिष्यानर्घ्यमिति ब्रुवन् ॥ ४

T1 illeg for 22^{cd} —^{c}) Ñ2 B2-4 D1-3 5 M3 4 ऋषि(B2 D1 °षि)प्रवरं, V1 ऋषि प्रवरं, Dt1 D7 T2 ऋषि प्र°, Dm1 ऋषि प्रवीरम् (for ऋषिप्रवर्यम्) —^{d}) Dt1 Dd1 Dm1 ऋषि-वसदस्यैर् (for °नयुत सन्) D3-5 7 सय(D7 °यु)तवान् (for सन्भरत) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 गतु मति राजसुतश्च (B4 °त च)शार —After 22, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D7 S (T1 illeg) ins

1982* स ब्राह्मणस्याश्रममभ्युपेत्य
महात्मनो देवपुरोहितस्य ।
ददर्श रम्योटजवृक्षषण्ड
महद्वन विप्रवरस्य रम्यम् ।

[(l 2) G2 वेद- (for देव-) —(l 3) Dt1 देश, Dd1 Dm1 -षाट, Cm g as in text (for षण्ड) —(l 4) G M1 प्रीतिकर सुरम्य (for विप्रवरस्य रम्यम्)]

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ1 D6 प्रयागवनगमन (Ñ1 °प्रवेश), Ñ2 B प्रयागप्रवेश , V1 D1 2 प्रयागदर्शन (D1 °न), D3 भरतप्रस्थाने प्रयागवनदर्शन D4 7 भरद्वाजाश्रमगमन(D7 °न), D5 भरतप्रस्थाने प्रयागसप्राप्तिर् —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D3 6 om , Ś1 102, Ñ2 D5 98, V1 D4 94, B2 85, B3 D7 M1 96, B4 92, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 89, D1 150, D2 97 —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नम

84

Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम Cv does not comment on this Sarga.

1 T1 illeg for 1-3^{ab} —^{a}) Dt1 D5 T1 2 (before corr) G2 M1 2 4 गत्वा, Ck as in text (for दृष्ट्वा) —Dg1 reads 1^{bcd} in margin —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 दूराद् (for क्रोशाद्) M1 इव (for एव) —After 1^{ab}, B3 ins

1983* भक्त्या च विनयेनाथ गमनाय मनो दधे ।

—^{c}) Dt1 T1 जन (for बल) Dg1 च मस्थाप्य, D7 अत स्थाप्य, Ck t as in text (for अवस्थाप्य) —M3 om (hapl) from 1^{d}-3^{c} —^{d}) Dg1 सपुरोहित (for सह मन्त्रिभि)

2 M3 om , T1 illeg for 2 (cf v l 1) —^{a}) Ś1 om (subm), Ñ V1 B Dt1 D1-5 7 T1 M4 तु, Dg1 D6 स (for हि) Dg1 D3-6 7 धर्मात्मा (for धर्मज्ञो) —^{b}) B1 partly illeg , B2 यथा स रघुनन्दन —^{c}) Ñ B D1 2 M4 निवसन्, V1 निवस्य (for वसानो) D3-5 7 सूक्ष्मे (for क्षौमे) —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 पुरस्कृत्य (for पुरोधाय) K(cd) पुरो यय (for °हितम्) —After 2, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 ins

1984* क्रोशमात्र ततो गत्वा स ददर्श तदाश्रमम् ।
सूपद्वार सुसमृष्ट कदलीवनशोभितम् ।
शान्तव्यालमृगाकीर्णं वेदीमण्डलमण्डितम् ।
स्वर्गस्य विवृत द्वार भ्राजमान वनश्रिया ।
तत्प्रविश्याश्रमपद भरत सपुरोहित ।
ददर्श परमोदारमृषि ज्वलनतेजसम् ।

[Ś1 Ñ2 B D6 read l 1 after l 4 —(l 1) Ś1 Ñ B D6 नातिदूर (for क्रोशमात्र) V1 D1 2 M1 transp स and ददर्श Ś1 B4 D6 M4 तमाश्रम, D5 महाश्रम (for तदाश्रमम्) —(l 2) V1 सूपद्वार, B1 3 पुरद्वार, B4 सुद्वार, D5 तपद्वार, M4 सुप्रद्वार (for सूपद्वार) V1 सुसमृष्ट, D6 तु ससृष्ट (for सुसमृष्ट) D3 सुसम्प्रवेशसमृष्ट (for the prior half) —(l 3) Ś1 Ñ V1 D1-3 6 क्षान्तव्याल , B2 M4 क्षान्तवाल , B4 क्रान्तव्याल , D1 7 शातवाल , D5 तत्र बाल (for शान्तव्याल) D2 वेदि-, D1 7 मुनि- (for वेदी) D4 -मण्डल (for- मण्डितम्) —D2 om l 4-6 —(l 4) V1 विधृत , B2-4 D3 5 7 M4 विवृत (for विवृत) V1 वनाश्रयं (for वनश्रिया) D1 भ्राजन च क्रियाश्रिया, D3 5 M4 भ्राजन्त च(M4 थ)यया श्रिया, D4 7 राजन परया श्रिया (for the post half) —(l 5) D3 7 M4 त (for तत्) D5 चरत (for भरत) —(l 6) Ñ B1 3 M4 ज्वलित (for ज्वलन) B2 4 सूर्यज्वलिततेजस (for the post half)]

3 M3 om 3^{ab} and T1 illeg for ^{ab} (cf v l 1) —^{a}) Dg1 हर्षवान्दर्शने तस्य —^{b}) Dd1 Dm1 G2 M1 महर्षे स हि (for भरद्वाजस्य) V1 D1-3 धीमत (for राघव) —^{c}) Ś1 D6 तत्र विन्यस्य (for तानवस्थाप्य) D3 तत्रैव मन्त्रिण स्थाप्य, D4 7 मन्त्रिणस्तत्र तान्स्थाप्य —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D3-7 M4 स(D4 सु)पुरोहित , D2 [आ]शु पुरोहित (for [अ]नु पुरोहितम्)

4 Ñ1 reads 4^{ab} in marg —^{a}) Ś1 D6 ततो वसिष्ठ (for वसिष्ठमथ) D2 दृष्ट्वैक, M4 सद्दि(after corr *sec m* °ह)त्व (for दृष्ट्वैव) —^{b}) V1 D1 2 तपोनिधि (for महातपा) —^{c}) D6 M4 स (for सं-) V1 [आ]श्रमात् (for [आ]सनात्) Ś1 D4-7 तस्मात (for तूर्णं) —^{d}) Ś1 Ñ1 V1 B2 D2-4 6 7 M4 पाद्यम् , B1 4 अर्घम् (for अर्घ्यम्)

8 5 8 समागम्य वसिष्ठेन भरतेनाभिवादितः ।
अबुध्यत महातेजाः सुतं दशरथस्य तम् ॥ ५
ताभ्यामर्घ्यं च पाद्यं च दत्त्वा पश्चात्फलानि च ।
आनुपूर्व्याच्च धर्मज्ञः पप्रच्छ कुशलं कुले ॥ ६
अयोध्यायां बले कोशे मित्रेष्वपि च मन्त्रिषु ।
जानन्दशरथं वृत्तं न राजानमुदाहरत् ॥ ७
वसिष्ठो भरतश्चैनं पप्रच्छतुरनामयम् ।
शरीरेऽग्निषु वृक्षेषु शिष्येषु मृगपक्षिषु ॥ ८

तथेति च प्रतिज्ञाय भरद्वाजो महातपाः ।
भरतं प्रत्युवाचेदं राघवस्नेहबन्धनात् ॥ ९
किमिहागमने कार्यं तव राज्यं प्रशासतः ।
एतदाचक्ष्व मे सर्वं न हि मे शुध्यते मनः ॥ १०
सुषुवे यममित्रघ्नं कौसल्यानन्दवर्धनम् ।
भ्रात्रा सह सभार्यो यश्चिरं प्रव्राजितो वनम् ॥ ११
नियुक्तः स्त्रीनियुक्तेन पित्रा योऽसौ महायशाः ।
वनवासी भवेतीह समाः किल चतुर्दश ॥ १२

---

5 ^{b}) Ñ2 B3 [अ]भिवदित —^{c}) Ñ1 अवबुध्य —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 पुत्रौ दशरथस्य तौ

6 ^{ab}) B1 D1–3 अर्घं (D2 °र्थं) (for अर्घ्यं) D3 om पाद्य च Ñ1 दत्त्वा मूलफलोदक, Ñ2 B दत्त्वा चापि (B4 चैव) फलोदक, V1 फल चैवाभ्युपान (before corr °ल)यन्, D1 फल चैवाभ्य आनयन् (sic), D2 फल चैवाभ्यवेदयत्, D3 फल चैवोपपादयन् (for ^{b}) Ś1 D6 दत्त्वा च स ऋषिस्ताभ्यामपि मूलफलादिक, D4 5 7 तावप्यभ्यर्चयामास विधिदृष्टेन कर्मणा —^{c}) Ñ V1 B2–4 Dm1 D1 3 4 7 आ (Dm1 अ)नुपूर्व्या, B1 M4 अ (M4 आ)नुपूज्य, Dd1 D2 M2 आ (D2 अ)नुपूर्वा, D5 T2 G2 अनुपूर्व्याच्च, Cg k t as in text (for आनुपूर्व्याच्च) Ś1 Ñ B D6 स, V1 D1 3 [अ]थ (for च) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 धर्मात्मा —^{d}) Ś1 Ñ B D6 सर्वांश्चैवात्र (Ñ B °नु)यायिन, V1 D1–3 सर्वानप्यनुयायिन, D4 5 7 सर्वांस्ताननुयायिन

7 ^{b}) T3 राष्ट्रे मित्रेषु मन्त्रिषु, G2 मित्रेष्ववचन त्रिषु —For 7^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

1985* पप्रच्छ कुशल चास्य राज्ये कोशे बले पुरे ।

[D4 5 7 [ए]व (for [अ]प्य) V1 D1 M4 तथा, B3 वने, D2 च ता (for बले) Ś1 D6 पुरे तथा]

—^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 ज्ञात्वा, T3 जात (for जानन्) B1 दाशरथ B2 वृद्ध Ś1 B4 D6 मृत दशरथ —^{d}) Ñ B1–3 स पृष्टवान्, V1 D1–5 7 अपृच्छत, Dt1 Dd1 Dm1 उपाहरत्, T2 उदीरयत्, M4 महामुनि, Cr m g k t as in text (for उदाहरत्) Ś1 D6 स राजान न पृष्टवान्, B4 राजान न स पृष्टवान्

8 G2 M1 om 8–9 —^{a}) T2 [ए]व (for [ए]न) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 वसिष्ठभरतौ चैन, Ñ1 वसिष्ठभरतावैन. —^{b}) T2 G1 पप्रच्छतु नरा (metr)मय —^{c}) V1 वृक्षेषु, Dt1 T3 शिष्येषु (for वृक्षेषु) Ś1 Ñ B D3–7 शरीरे चाग्निहोत्रे च —^{d}) Dt1 वृक्षेषु (for शिष्येषु) Dg1 Dd1 Dm1 T2 G1 3 M2 3 मृगेष्वपि च पक्षिषु

9 G2 M1 om 9 (cf v l 8) —^{a}) T1 तथैव, T3 M2 स तथा, Cg k t as in text (for तथेति) Dg1 Dt1 T2 G3 Ck तु, T1 तत्, T3 M2 [इ]ति, Cg as in text (for च) —^{b}) Dg1 Dt1 D4 7 T G1 M2 3 महायशा, M4 °मुनि (for °तपा) —^{cd}) B4 राघव प्रत्युवाचेद (for ^{c}) V1 D1–3 M4 भरत राघवस्नेहाञ्जि (M4 °हं जि)ज्ञासु (V1 D1 °सन्) पर्यपृच्छत

10 ^{ab}) T1 किन्त्विह (for किमिह) D3 किमागमनकार्यं ते (for ^{a}) D3–5 7 वने (for तव) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 किमागमनकृत्य ते परि (M4 पुरीं)त्यज्य (Ñ2 प्रव्रज्य) नृपश्रिय —^{c}) M2 एतद्वाचक्ष्व Dt1 T1 G1 सर्वं मे (by transp), D1 सर्वं त्व (for मे सर्वं) —^{d}) G1 ते (for मे) M3 om शुध्यते Ś1 D6 तुष्यति मे, Ñ V1 B D2 M4 शु (D2 बु)ध्यति मे (for मे शुध्यते)

11 ^{a}) D2 तम् (for यम्) D4 अपित्रघ्न (for अमित्रघ्न). —^{b}) Ñ V1 B G1 2 M -नन्दिवर्धन, Dd1 Dm1 -कुलवर्धन (for -[आ]नन्दवर्धनम्) —^{c}) G2 M1 च सहभार्यो (for सह सभार्यो) D4 7 [ऽ]सौ, T G1 M3 यं, Cg as in text (for यश्च) —^{d}) D4 5 7 युवा, G1 वीर (for चिर) D4 7 वने —For 11^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 subst

1986* यो वन चीरवसन प्रयात सह सीतया ।

[Ś1 युवा च, D6 यौवन (sic) D1–3 भार्यया (for सीतया)] V1 D1–3 cont

1987* प्रयान्त य वने वस्तु पितुर्वचनकारिणम् ।
लक्ष्मणोऽनुगतो भ्रातु' सौभ्रात्रमनुदर्शयन् ।

[(l 1) V1 प्रयात, D3 प्रध्यान (for प्रयान्त) V1 -कारक —(l 2) D3 सौहार्दम्]

12 ^{a}) D2 नियुत (sic), M3 नियुक्त (sic) B4 श्रीनिकेतेन, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 स्त्रीनिमित्तेन, D2 G1 स्त्रीनियुक्तेन, D3–5 7 स्त्रीप्रयुक्तेन (for स्त्रीनियुक्तेन) —^{b}) D4 7 तव (for योऽसौ) Dm1 महायश (sic), M4 °त्मना Ś1 Ñ B D6 पित्रा य सत्यवादिना, V1 D1–3 पित्रा सत्याभिसंधिना —^{c}) Dd1 वनवासे, D4 7 °वासो (for °वासी) V1 D1 5 M4 भवस्वेति (for भवेतीह) Ś1 Ñ B D6 भव त्व वनवासीति. —After 12, Ś1 Ñ V1 B D1–7 ins, M4 ins l 2 only after 13^{ab}

1988* कच्चिन्न तस्य रामस्य धार्मिकस्य क्षमावत ।
नि स्नेहो राज्यलोभेन त्व विकर्तुमिहागत ।

[(l 1) Ś1 D6 कच्चि (D6 °श्चि)त्त्व, B1 3 कच्चित्, D3 केचित्त्व

कच्चिन्न तस्यापापस्य पापं कर्तुमिहेच्छसि ।
अकण्टकं भोक्तुमना राज्यं तस्यानुजस्य च ॥ १३
एवमुक्तो भरद्वाजं भरतः प्रत्युवाच ह ।
पर्यश्रुनयनो दुःखाद्वाचा संसज्जमानया ॥ १४

हतोऽस्मि यदि मामेवं भगवानपि मन्यते ।
मत्तो न दोषमाशङ्केर्नैवं मामनुशाधि हि ॥ १५
न चैतदिष्टं माता मे यदवोचन्मदन्तरे ।
नाहमेतेन तुष्टश्च न तद्वचनमाददे ॥ १६

(for कच्चित्) D6 किम् (for तस्य) B2 4 धर्मज्ञस्य (for धार्मिकस्य) D4 क्षमावन्त (sic) —(l 2) Ś1 B1 3 4 M4 निरीहो Ñ1 D3-5 7 त्वत्ता लेइ राज्यम्भोक्तुं (for the prior half) Ś1 निर्यितुम्, Ñ2 B1-3 निकर्तुं त्वम् (by transp), B4 किं वर्तुं त्वम्, D4 7 M4 न (D7 M4 त) निहन्तुम्, D6 न विकर्तुम (for त्व निकर्तुम्) D3 om (hapl ?) from इहागत up to कर्तुम् in 13[b] B2 4 उपागत (for इहागत)]

13 D3 om up to कर्तुम् in [b] (cf v l 12) —[ab]) D7 कच्चिन्न V1 D1 2 M4 रामस्य (for [अ]पापस्य) G2 [अ]पाप (for पाप) D1 त्वमिच्छसि, D3 इहार्हसि (for इहेच्छसि) Ś1 Ñ B D6 तस्यापापस्य पाप त्व न कच्चित् (B1 कच्चित, B2 किंचित्, D6 कश्चित्) कर्तुमर्हसि —After 13[ab], M4 ins l 2 of 1988* —[d]) Ś1 राज्ये (for राज्य) Ś1 V1 D6 G M1 [अ]ग्रजस्य (for [अ]नुजस्य) Dd1 Dm1 G M1 वै, Cm g k t च (as in text) Ñ B राज्य राजवरात्मज, D4 5 7 राज्य राजीवलोचन —After 13, Ś1 Ñ V1 B D1-3 M4 ins

1989* न त्वल्पपापे पापं ते कार्यं तस्मिन्महात्मनि ।
यदसौ त्वत्कृते पित्रा वनमेव निवासित ।

[(l 1) B1 om न (subm) V1 B4 पापे (for [अ]पापे) D3-5 7 [अ]कार्ये (D3 °र्यं) कार्य (for [अ]पापे पाप) D3-5 7 पाप (for कार्यं) —V1 om l 2 —(l 2) B D2 5 M4 वनात्तं Ñ1 D3-5 7 वनगामे (for °मेव)]

14 [c]) D3-5 7 पर्यश्रुरति (D3 °वि)दु खेन —For 14, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 subst

1990* एवमुक्तस्तु भरतो भरद्वाजेन धीमता ।
विवर्णवदनो भूत्वा प्रत्युवाच कृताञ्जलि ।

15 [a]) Ś1 D6 भगवन् (for यदि माम्) V1 नामेवं B1 हा हतोस्मीति मामेव —[b]) Ñ B अवगच्छति, V1 D1 2 अवगच्छसि, D3 अभिगम्यते, D5 Ck अभिमन्यते, M4 अपगच्छति (for अपि मन्यते) Ś1 D6 यदि मामवगच्छसि —[c]) M4 मा (for न) Dg1 Dt1 Dm1 T G1 3 M3 Cr m g k t आशङ्क, Dd1 आशङ्कीर् (sic), M4 आशङ्कीर (for आशङ्केर्) —[d]) Dt1 Dd1 Dm1 T1 3 G1 3 M3 4 Ct मा, Cr m g k as in text (for न) Dd1 G2 3 M1 [ए]व, Cr m g k t as in text (for [ए]व) T2 3 M2 अनुशास्मि, Cr °शास्ति, Cm °शास्तु, Cg k t °शाधि (as in text) M4 अनुशास्त्विह —For 15[cd], Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 subst, while D3 cont after 1992*

1991* मयि ते या विशङ्केय नाह ता कर्तुमुत्सहे ।

[V1 D1 2 मयि यात्रा विशङ्का या (for the prior half) V1 D2 ताम्, B1 न चाह, B4 न हि ता, D1 ना नाह (by transp) (for नाह ता) D2 कथम् (for कतुम) D3 नाह कतुमिहोत्सहे (for the post half)]

—while D3-5 7 subst for 15[cd]

1992* मत्तोऽस्मि दोषमाशङ्क्येऽस्मिन्यदेवमनुशासि माम् ।

[D5 वा (for ऽस्मि) D3 मत्तो वाशङ्क्य]

16 [a]) Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 मे तद् (for चैतद्) M4 तदेव दृष्ट्वा (for न चैतदिष्ट) D1 मे माता (by transp) D4 5 7 यन्मात्रा मे कृत लोभाद् —[b]) B4 यदा (for यद्) —[c]) D4 5 7 तुष्टोस्मि, M4 तुष्टश्च (for तुष्टश्च) Ś1 V1 D1-3 6 नाहमेता समीक्षे (V1 °क्ष्यो, D1-3 °क्ष्ये)य, Ñ B नाह (B1 न हि) मे तद (B2 4 °दु)पेक्षेय —[d]) Ś1 V1 D1-3 6 नैतद्, D4 7 न वा (for न तद्) Ñ B न चैतद्वाक्य (B2 4 °द्राज्य)-मादि (B1 [before corr]°क्रि)ये —After 16, Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 M4 ins

1993* पातित ह्ययशो मूर्ध्नि मात्रा मे राज्यलुब्धया ।
तत्राहमनुमन्येय न चैतद्विदित मम ।
को जातो भूमिपालाना शशाङ्कविमले कुले ।
ज्येष्ठस्य भ्रातुरिष्टस्य द्रुह्येदनवनिर्घृण ।
न मे राज्यश्रिया कार्यं न सुखेन न चात्मना । [5]
त विना राघव ज्येष्ठ भ्रातर वनवासिनम् ।

[(l 1) Ś1 पतित (sic) D2 मत्रो (for मात्रा) —(l 2) M4 न च (for तत्र) V1 D1-3 अनुमन्यामि, B1 2 4 °मन्येह, M4 °पश्यामि, G (ed) °मन्ये च (for °मन्येय) V1 D1-3 M4 तद् (for [ए]तद्) Ñ1 विदित (for विदित) B1 मया (for मम) —(l 3) D2 भूमिपतीना M4 प्रतिम (for -विमले) —(l 4) M4 परम (for अनव) Ś1 D2 3 6 द्रुह्येत वत, D1 विद्रुह्ये स च (for °दनव) B2 -निर्गुण B3 जान कजन्यरूपेण कुलनाशकरोपि च —M4 om l 5-6 —(l 5) Ñ B1 3 राज्यश्रिया न मे (by transp) B4 न मे सुखेन चा मन (for the post half) —(l 6) Ś1 Ñ1 D6 वन (for विना) B4 राघव (sic) (for राघव) Ñ1 ज्येष्ठभ्रातर V1 D1-3 transp राघव and भ्रातर D2 च निवासिन (for वनवासिनम्)]

M4 cont

1994* सद्यश्च पतितस्तस्य न च तुष्टोऽस्मि तेन वै ।
अनुज्ञामहितस्त्वत्र त गत्वा धर्मचारिणम् ।
धर्मेणानुनयिष्यामि वनवासाच्च राघवम् ।
धार्मिकेणानृशसेन नरेण गुणवृद्धिना ।
भवितव्य नरश्रेष्ठ परलोकानुवर्तिना । [5]

25 अहं तु तं नरव्याघ्रमुपयातः प्रसादकः ।
17
25 प्रतिनेतुमयोध्यां च पादौ तस्याभिवन्दितुम् ॥ १७
त्वं मामेवंगतं मत्वा प्रसादं कर्तुमर्हसि ।
शंस मे भगवन्रामः क्व संप्रति महीपतिः ॥ १८

उवाच तं भरद्वाजः प्रसादाद्भरतं वचः ।
त्वय्येतत्पुरुषव्याघ्र युक्तं राघववंशजे ।
गुरुवृत्तिर्दमश्चैव साधूनां चानुयायिता ॥ १९

आत्मानमनुतिष्ठामि स्वभावेन महामुने ।
नृशसमशुभ वृत्त पितुर्दशरथस्य मे ।
येन सर्वगुणोपेत स्त्रीहेतो पापबुद्धिना ।
बलवान्गुणसपन्नो राम प्रव्राजितो वनम् ।

17 ^{b}) D2 उपायात , G2 उपयात , Ct as in text (for उपयात) Ś1 Ñ B D6 प्रसादयितुमागत , D3–5 7 इच्छाम्यानेतुमाश्रमात् —^{c}) Ś1 D6 अभिनेतुम् , M4 प्रतियातुम् Ś1 D6 अयोध्या तु, Ñ2 V1 B3 4 Dt1 D1 2 T1 G1 3 अयोध्याया (for अयोध्या च) D3 5 अभिषेक्तु स्वराज्ये तु(D5 च), D4 7 अभिषेक्तु स्वय राज्ये —^{d}) Dt1 T1 2 M2 चास्य (for तस्य) G2 [अ]भिनन्दितं, Ś1 Ñ1 B1 2 4 D6 पादौ चा(Ś1 D6 वा)-प्युपसेवितु, Ñ2 B3 पादौ च प्रतिसेवितु, V1 D1–5 7 पादौ चा-(D4 7 त)स्योपसेवितु, T3 पादौ च प्रतिवन्दितु, G1 पादौ चास्याभिवादितु, M4 पादौ चाभिप्रवन्दितुं

18 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D4 6 7 M2 तन ; Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 5 T2 M3 त, Cg as in text (for त्व) Ś1 Ñ V1 B D1–7 गुणं (for गत) G1 ए तं (damaged) Ñ2 ज्ञात्वा M4 तथ्यमेतन्मम ज्ञात्वा —^{b}) T2 प्रसादयितुमर्हति B1 प्रशस (hypm) (for शस) B4 D2 4 5 7 भगवान् Ñ2 B राम (sic), V1 भ्रातु (for राम) —^{d}) Ś1 D6 महामति , D4 5 7 महाबल (D7 °ल), T1 वसत्यसौ, M2 महायशा , Cg as in text (for महीपति) V1 D1–3 क्व स सप्रति वर्तते —After 18, Ś1 Ñ B D6 ins , V1 D1–3 ins l 7 only after 18^{ab}

1995* एव तु वदतस्तस्य भरतस्य महात्मन ।
रामस्नेहाभिभूतस्य सहसा बाष्प आगत ।
बाष्पक्लिन्नमुख चैन भरद्वाजोऽब्रवीदिदम् ।
उपपन्नमिद पुत्र तवाद्य वचन मम ।
परितुष्ट च विज्ञाय तमाकारैर्महामुनिम् । [5]
प्रगृह्याश्रूणि भरत पुनर्वाक्यमुवाच ह ।
यदस्ति मयि विश्वासो यद्यपेक्ष्योऽहमस्मि ते ।
शस मे भ्रातर राम क्व नु सप्रति वर्तते ।
तस्यैव भाषमाणस्य राघव परिपृच्छत ।
मनश्चक्रे भरद्वाजो भरतस्य महामुनि । [10]
पूजयित्वा यथान्याय भरद्वाजस्तपोधन ।

[(l 1) Ś1 D6 एतत् —(l 2) Ś1 बाष्पमागतम् , Ñ B1 3 D6 बाष्प आगमत —(l 4) B4 तव यद् (for तवाद्य) Ś1 D6 शुभ (for मम) —(l 5) B4 विज्ञातम् (for विज्ञाय) Ñ1 B1 आचारैर् (for आकारैर्) B1 महामुनि B4 आकारश्च महामुने (for the post half) —(l 6) Ñ B1 3 प्रमृज्य (for प्रगृह्य) —B4 ins l 7 for the first time after 18^{ab} repeating it here —(l 7) Ś1 D6 [अ]पक्ष्यो (for [अ]पेक्ष्यो) D1 यद्यपेक्ष्योस्म्यह तव, D2 यद्यपेक्षायगस्मि ते (sic) (for the post. half) —(l 8) cf. 18^{cd} Ś1 D6 म (for नु) —(l 9) Ś1 भाष्यमाणस्य, Ñ2 भासमानस्य —(l 10) Ś1 D6 वक्तुमेन, Ñ1 वचनाय, Ñ2 राम प्रति, B2 वक्तु तस्य, B3 वचस्तस्य, B4 वचनस्य (for भरतस्य) —(l 11) D6 न्याय्य (for न्याय) Ñ1 महामुनि (for तपोधन)]

V1 D1–3 cont , while Dg1 Dt1 Dd1 D4 5 7 S ins after 18

1996* वसिष्ठादिभिर्ऋत्विग्भिर्याचितो भगवांस्तत ।

[D4 7 स वसिष्ठैश्च, D5 वसिष्ठाद्यैश्च (for वसिष्ठादिभिर्) G1 तदा (for तत) V1 D1–5 7 भरद्वाजोनुमानित (D4 7 °मोदित), M4 भरतेनानुमानित (for the post half)]

19 D5 om 19 —^{a}) M4 [इ]द (for त) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 उवाचेद(V1 °न) महातेजा (V1 D1 2 °त्मान), D3 4 7 भरत प्रत्युवाचेद —^{b}) Ś1 Ñ V1 B1 3 D1 2 6 M4 प्रहसन् (for प्रसादाद्) V1 नगर (for भरत) B2 4 भरत प्रहसन्वच , D3 4 7 प्रहसन्निव त पुन (D3 मुनि). —^{c}) G1 आर्येतत् (for त्वय्येतत्) Ś1 Ñ V1 B D1–4 6 7 M4 एव(V1 D1 3 M4 एतत्) त्वयि नरव्याघ्र(D4 7 °घ्रे) —^{d}) Ś1 D6 इक्ष्वाकु- (for राघव-) B वशज D2 न युक्त रघुवशज (ज), D3 वृत्तमौपायिक शुभ, D4 7 वृत्त स्वाभाविक शुभ —After 19^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 ins

1997* उपावर्तयितु यस्त्व वनादिच्छसि राघवम् ।

[V1 D1 यस्त्र (for यस्त्व)]

—D4 om 19^{ef}–20 —^{ef}) B4 -वृत्तेगमश्च (sic) V1 गुरुवृत्तिर्महत्त्व च, M4 गुरुवृत्तिस्तपो °यथा (for ^{e}) V1 D1–3 M4 चानुवर्तन, T1 M2 Ck अनुयायिता, Cg as in text (for चानुयायिता) Ś1 Ñ B1–3 D6 सानुक्रोश(Ś1 D6 °शो)गुण (Ś1 D6 °णा)क्षमा (Ñ1 D6 °मा), B4 सानुक्रोशगुण क्षमा: (for ^{b}) D7 अनुरूप महाबाहो राघवस्य विशेषत —After 19, Ś1 Ñ V1 B1–3 D1–3 6 M4 ins , B1 ins l 1–3 after 19 and l 4–5 after 20

1998* एतान्येव सुवर्णानि शरीरे भूषणानि ते ।
विदितास्तत्त्वतश्चैव तव शौचगुणा मम ।
तत्त्वत श्रोतुकामेन प्रियमेतदुदाहृतम् ।
श्रूयता तु महाबाहो धर्मज्ञ गुरुवत्सल ।
यत्र राजीवताम्राक्षो बन्धुस्तव स राघव । [5]

[(l 1) Ñ1 एतानि वा, V1 D1–3 अ(V1 D1 आ)हार्याणि, M4 नाहार्याणि (for एतान्येव). Ñ V1 B4 [अ]सुवर्णानि Ñ1 B1

जाने चैतन्मनःस्थं ते दृढीकरणमस्त्विति ।
अपृच्छं त्वां तवात्यर्थं कीर्तिं समभिवर्धयन् ॥ २०
असौ वसति ते भ्राता चित्रकूटे महागिरौ ।
श्वस्तु गन्तासि तं देशं वसाद्य सह मन्त्रिभिः ।
एतं मे कुरु सुप्राज्ञ कामं कामार्थकोविद ॥ २१

ततस्तथेत्येवमुदारदर्शनः
प्रतीतरूपो भरतोऽब्रवीद्वचः ।
चकार बुद्धिं च तदा महाश्रमे
निशानिवासाय नराधिपात्मजः ॥ २२

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुरशीतितमः सर्गः ॥ ८४ ॥

भूषणानिनि, B4 भूषणान्विते V1 D1 शरीरभूष(D1 °भर)णानि ते (for the post half) —(l 2) Ś1 D6 विदित्वा Ñ1 B1 तत्तत्, B4 ननुतत् (for तत्त्वतः) V1 D1-3 M4 नपस्ता विदित मवत् (for the prior half) Ś1 नच, B1 भव (sic), D6 स्त्व (for नत्र) Ñ2 B3 माच, B1 शौन्य, B2 [अ]शौन्य, B4 D3 शौन्य (D3 °च- [sic]) (for शौच) Ś1 D6 गुणा, V1 D1-3 M4 -गुणो (for -गुणा) Ś1 D6 नव, D3 M4 मया (for मम) —(l 3) Ś1 D6 नग्न (D6 °ना), V1 तडन, B2 त्वत्तस्तु, B4 तनश्च —(l 4) B4 तन् (for तु) D1-3 पत्नज (sic). —(l 5) D2 om म (subm)]

20 D4 om 20 (cf v l 19) —For 20^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1-3 5-7 M4 subst

1999* जाने चाप्यन्तरस्थ ते भाव चन्द्रांशुनिर्मलम् ।

[Ñ B हृत्ये (for जाने च) V1 [उ]त्तरस्थ, B4 [अ]न्तरेस्थ (for [अ]न्तरस्थ) Ñ2 B3 शुभ्रांशु (for चन्द्रांशु) Ñ B शीतल (for निर्मल)]

—Ś1 D2 6 om 20^{cd} —^{c}) Ñ1 B2 4 पृच्छामि, Dg1 Dd1 आपृच्छ, Cr अपृच्छन्, Cg k अपृच्छ (as in text) Ñ1 V1 B2 4 D3 M4 ततो, K(ed) तथा (for तव) Ñ2 B1 3 पृच्छामि नात्यर्थं, D5 7 यथा यशोस्य (D7 °च) प्रथमे (D7 °ते) —^{d}) Dg1 Dd1 D5 7 कीर्ति (D5 7 °र्तिं), Cr m g t as in text (for कीर्तिं) V1 D1 2 तव निर्वेयन्, Dm1 समभि°, D5 समभिवर्तते, D7 सपरिवर्धने, M4 वर्धोभि°, Cg k t as in text (for समभि°) —After 20, B4 ins l 1-5 of 1998*, while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3-5 7 S ins

2000* जाने च राम धर्मज्ञ त्वयीन सुदृढमगम् ।

[Dg1 D3 च न (for सु-)]

21 ^{a}) Dt1 वय, D2-6 7 सुने (for वसा) D4 5 भ्रात्रा (for भ्राता) —^{b}) D4 7 महावने —^{c}) Dt1 स्वस्ति, D3 5 श्वोभि, D4 7 श्वोसु, M3 गस्तु (sic) (for श्वस्तु) —^{d}) G1 [स]त्र (for [स]द्य) M4 तत्र नात्रिमा निशा —After 21^{cd}, D4 7 ins

2001* श्वोऽनुगन्तु चित्रकूटे त्वमर्हसि महाबल ।

—^{ef}) D6 एव I2 G2 M1 स (I2 स)प्राज्ञ D6 वाक्य वाक्यार्थकोविद (for ^{f}) D4 7 एवमुक्ता तु त वाक्य प्राज्ञो वाक्यार्थकोविद —For 21, Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 subst , D3 subst l 4 only for 21^{ef}

2002* समीपे चित्रकूटस्य राघव सह भार्यया ।
निवसत्याश्रमे रामो लक्ष्मणेनानुपालित ।
श्वो गन्तासि सहामात्यो वस त्व ससुहृज्जन ।
त्वामयाचितुमिच्छामि काममेत कुरुष्व मे ।

[D2 om l 1 —(l 1) Ś1 D6 देशे च (for समीपे) B1 सीतया (for भार्यया) —(l 2) Ñ B1 3 रम्ये (for रामो) —(l 3) V1 श्वेभिगता, B4 आगतासि, D1 2 श्वो (D2 का)भिगता V1 D1 2 वसेह सवनिच्छन (for the post half) —(l 4) Ś1 Ñ1 एतत्, V1 एव (for एत)]

22 ^{a}) V1 M4 [इ]त्येनम्, D3 [ए]वेनम् (for [इ]त्येवम्) V1 D1 2 -विक्रम, D4 7 G3 M4 -दर्शन (for -दर्शन) —^{b}) B1 D2 प्रतीप- (for प्रतीत-) —^{c}) Dd1 [आ]श्रमे निशा, Dm1 G2 M1 Ct तदाश्रमे (for महाश्रमे) Ś1 Ñ V1 Dt1 D1-7 महाश्रमे मुनेस (V1 Dt1 D1 2 तदा, D7 मुनेर्), M4 तदाश्रमे तदा (for तदा महाश्रमे) —^{d}) Ś1 Ñ B D1-7 तदा (for निशा-) V1 -निवेशाय (for -निवासाय) M4 नृपाधिपात्मज

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ B D6 भरद्वाजाश्रमनिवास , V1 भरद्वाजाभिगमन , D1 भरतभरद्वाजाश्रमाभिगमन , D2 भरद्वाजाश्रमाभिगमन , D3 5 भरतप्रयाणे भरद्वाजमनस्य, D4 भरद्वाजदर्शन , D7 भरद्वाजाश्रमगमन —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D3 6 om , Ś1 103, Ñ2 D6 99, V1 D1 95, B2 86, B3 91, B4 93, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 90, D1 151, D2 98, D7 M4 97 —After colophon, G1 3 conclude with श्रीरामाय नम , G2 with ॐ

८५

10 I 11 I कृतबुद्धिं निवासाय तत्रैव स मुनिस्तदा ।
14. I भरतं कैकयीपुत्रमातिथ्येन न्यमन्त्रयत् ॥ १
अब्रवीद्भरतस्त्वेनं नन्विदं भवता कृतम् ।
पाद्यमर्घ्यं तथातिथ्यं वने यदुपपद्यते ॥ २
अथोवाच भरद्वाजो भरतं प्रहसन्निव ।
जाने त्वां प्रीतिसंयुक्तं तुष्येस्त्वं येनकेनचित् ॥ ३
सेनायास्तु तवैतस्याः कर्तुमिच्छामि भोजनम् ।
मम प्रीतिर्यथारूपा त्वमर्हो मनुजर्षभ ॥ ४
किमर्थं चापि निक्षिप्य दूरे बलमिहागतः ।
कस्मान्नेहोपयातोऽसि सबलः पुरुषर्षभ ॥ ५
भरतः प्रत्युवाचेदं प्राञ्जलिस्तं तपोधनम् ।
ससैन्यो नोपयातोऽस्मि भगवन्भगवद्भयात् ॥ ६
वाजिमुख्या मनुष्याश्च मत्ताश्च वरवारणाः ।
प्रच्छाद्य महतीं भूमिं भगवन्ननुयान्ति माम् ॥ ७
ते वृक्षानुदकं भूमिमाश्रमेषूटजांस्तथा ।
न हिंस्युरिति तेनाहमेक एवागतस्ततः ॥ ८

85

Ś1 Dm1 begin with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 [a]) V1 कृतबुद्धिर् —[b]) Dg1 यत्र, Cg as in text (for तत्र) T3 मुनिभिस् (for स मुनिस्) V1 T2 तथा, M4 तत (for तदा) Ñ1 D5 ज्ञात्वा स(D5 तत्रैव) मुनिसत्तम, D4 7 भरत कैकयीसुत —[c]) D4 7 तत्रैन स मुनि पश्चाद् (D7 om from पश्चाद् up to वने in 2[d]) —[d]) V1 आतिथ्येषु Ñ2 [आ]ह्वमत्रयत्, B D5 [अ]भ्यमत्र(B4 °नद)यत्, Dg1 निमत्रयत् (for न्यमत्रयत्)

2 D7 om up to वने in 2[d] (cf v l. 1) —[a]) D1 2 [ए]व, D3 5 [ए]तत् (for [ए]न) —[b]) Ś1 D6 यदिद, Ñ1 D3-5 सर्वं हि(Ñ1 मे), D2 न त्विद (for नन्विद) —[c]) Ś1 Ñ1 B2 4 Dg1 Dt1 D1 2 6 T2 M3 4 अथ, B1 कृत, T3 तदा (for तथा) D3-5 अर्घ्या(D5 °र्घा)दि फलमूलादि(D3 °लात, D5 °लान्न) —[d]) B3 मुने यद्, D4 यथावद् (for वने यद्) —For 2, V1 subst

2003* सुव्रतश्चैव धर्मात्मा भरताय महात्मने ।
पाद्यमर्घ्यमथातिथ्य कृत्वा गा प्रददौ तत ।

3 [a]) Ś1 D6 महातेजा (for भरद्वाजो) V1 D1 2 भा-(V1 भ)रद्वाजोप्यथोवाच, M4 भरद्वाजस्ततोवाच —[b]) Ś1 D6 प्रीतिमान्वच, Ñ B प्रीतिमद्वच, V1 D1 प्रहसन्वच, D2 प्राह सत्वर (for प्रहसन्निव) —) B2 Dd1 D3 5 त्वा (for त्वा) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 मत्प्रिये यु(D4 6 7 M4 स)क्त, T2 प्रति°, M2 प्रतियुक्त तु (for प्रीतिसयुक्त) —[d]) Ś1 D4 6 7 तुष्टस्त्व, V1 तुष्ये त्वा, Dm1 तुष्य त्व, D1 M4 तुष्यसे, T2 तुपस्व, T3 G1 3 तुष्ये त्व, Cg k t as in text (for तुष्येस्त्व) —After 3, B3 ins

2004* अद्य तिष्ठ महाबाहो आश्रमे मे सुखाय च ।

4 [a]) V1 Dt1 Dd1 D4 तथैवास्या, Dg1 Dm1 D7 T1 तत्रवास्या D1 तथैतस्या (for तवैतस्या) —[b]) D3 दातुम् (for कर्तुम्) —[cd]) M4 यथा कर्तुं (for °रूपा) Dd1 Cr m तथार्हो M2 4 त्वमर्हो, Cg t as in text (for त्वमर्हो) Dg1 M2 मनुजाधिप (for मनुजर्षभ) D3-5 7 मम प्रीत्या त्वमेव तु समनुज्ञातुमर्हसि —For 4[cd], Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 subst

2005* प्रीति कृता ममाप्येव भविष्यति नरर्षभ ।

[D1 कृता प्रीतिर् (by transp.) Ñ B2 ममाप्येव V1 D1 2 मम ऐव (for ममाप्येव)]

5 [a]) Ś1 चास्य, Ñ V1 B1-3 D1 2 4 6 चाग्नि, B4 D3 7 वाग्नि (for चापि). V1 B4 D3 5 7 नि क्षिप्य, G1 दूरे त्व (for निक्षिप्य) —[b]) G1 निक्षिप्य बलमागत, G2 M1 दूरे च बलमागत —[c]) B4 कस्या अरो (sic), G2 M1 कस्मादिह (for कस्मान्नेह) V1 प्रयातो (for [उ]पयातो) —[d]) Ś1 Ñ1 B1 2 4 D6 सहवाहन, Ñ2 B3 सहबान्धव, Dt1 D1 2 °भ (for पुरुषर्षभ)

6 [ab]) V1 (also as in text) त तपोनिधि, Dm1 तु तपोधन, D4 5 7 प्रहसन्निव (for तं तपोधनम्) Ś1 D6 भरत प्राजलिरचैव प्रत्युवाच तपोधन —[c]) Ś1 Ñ V1 B D2 6 न बलेन, Dt1 T G1 न सैन्येन, D1 M4 सबलो न (for ससैन्यो न) —[d]) Ś1 Ñ1 V1 Dg1 D 2 6 भवतो, Ñ2 marg, Cg k t as in text (for भगवद्-) D3 भगवस्त्वद्भयादह —After 6, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S (M4 after 8) ins

2006* राज्ञा हि भगवन्नित्य राजपुत्रेण वा सदा ।
यत्नत परिहर्तव्या विषयेषु तपस्विन ।

[(l 1) T1 च (for हि) Dt1 Dm1 तथा (for सदा) —(l 2) M4 परिहर्तव्य Dm1 विषये तु Cr m g k t as above (for विषयेषु) M2 तपस्विन, M4 तपस्विना]

7 [a]) Ś1 Ñ B D6 M4 मनुष्या वाजिमुख्या(Ś1 D6 °युक्ता)श्च, V1 D1 2 मनुष्या वाजिनो मुख्या —[b]) Ñ B M4 मत्ताश्चिप्रस्रुता(M4 °तो) गजा, V1 D1 2 मत्ताश्चापि मत्त(V1 °हा)गजा —[c]) Dg1 Dt1 T M3 भगवन् (for महतीं) —[d]) Dg1 Dt1 T M3 महतीम्, Dm1 पदातिम् (for भगवन्) Dd1 D5 उपयाति D4 5 7 मे (for माम्)

8 [a]) D2 युक्तान् (for वृक्षान्) D3-5 7 उटजान् (for उदक) —[b]) D1 आश्रमेपि (for °षु) D5 7 [उ]पजास्,

आनीयतामितः सेनेत्याज्ञप्तः परमर्षिणा ।
तथा तु चक्रे भरतः सेनायाः समुपागमम् ॥ ९
अग्निशालां प्रविश्याथ पीत्वापः परिमृज्य च ।
आतिथ्यस्य क्रियाहेतोर्विश्वकर्माणमाह्वयत् ॥ १०
आह्वये विश्वकर्माणमहं त्वष्टारमेव च ।
आतिथ्यं कर्तुमिच्छामि तत्र मे संविधीयताम् ॥ ११

प्राक्स्रोतसश्च या नद्यः प्रत्यक्स्रोतस एव च ।
पृथिव्यामन्तरिक्षे च समायान्त्वद्य सर्वशः ॥ १२
अन्याः स्रवन्तु मैरेयं सुरामन्याः सुनिष्ठिताम् ।
अपराश्चोदकं शीतमिक्षुकाण्डरसोपमम् ॥ १३
आह्वये देवगन्धर्वान्विश्वावसुहहाहुहून् ।
तथैवाप्सरसो देवीर्गन्धर्वीश्चापि सर्वशः ॥ १४

Cr g as in text (for [उ]टजात्) M4 अथ (for तथा) —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 मा (for न) D4 त न (for तेन) —^{d}) T3 एकम् (for एक) T1 2 समागत , M4 [आ]गत स्तत्र (for [आ]गतस्तत) Ś1 Ñ V1 B D1–7 आया(V1 D1–3 5 °न)तो गुरुभि सह —After 8, M4 ins 2006*

9 ^{a}) G3 च ते, Cg as in text (for इत) —^{b}) Dd1 Dm1 G M [आ]ज्ञप्ते(M4 °प्त) (for °प्त) —^{c}) Dt1 T1 M3 नु (for तु) G3 तथेति भरतश्चक्रे, M1 ततश्चक्रे भरद्वाज —^{d}) Dd1 Ck समुपागत , M4 पूजनाविधि, Cr m g t as in text (for समुपागमम्) —For 9, Ś1 Ñ V1 B D1–7 subst

2007* आनीयतामित सैन्यमित्यादिष्टो महर्षिणा ।
तथा चक्रे स भरतस्तत प्रीतोऽभवन्मुनि ।

[(l 1) D4 7 सैन्यमिति (with hiatus) (for इत सैन्यम्) D3–5 7 आज्ञप्ते (D5 °प्त) तु (for इत्यादिष्टो) V1 D1 2 आज्ञप्ते(V1 °प्त) परमर्षिणा (for the post half) —(l 2) D1 om स (subm) Ś1 D6 तेन, D5 तत्र (for तत)]

10 ^{b}) V1 D1 2 स्पृष्ट्वाप (for पीत्वाप) V1 परिसृज्य, B2 परिगृह्य, G2 परिगृह्य (for परिमृज्य) Ś1 D6 वारि स्पृष्ट्वा च सयत , Ñ1 D3–5 7 वार्युपस्पृश्य सय(D7 °च)त —After 10^{ab}, Ś1 D3–7 ins

2008* समाधिमवलम्ब्याथ भरतस्य च पूजने ।
दिव्येन योगेन तदा चिन्तयामास त मुनि ।
विशिष्टतरमेवास्य करोम्यातिथ्यमद्य वै ।
वसिष्ठप्रमुखा विप्रा सप्राप्ता मेऽद्य चाश्रमम् ।
परम यत्नमास्थाय दिव्यज्ञानान्वितो मुनि । [5]

[(l 1) D4 7 तु (for च) D3 5 [अ]सवद्भरतपूजने (for the post half) —(l 2) Ś1 D6 वै (for त) —(l 3) D5 [अ]द्य (for [अ]स्य) D4 7 वसिष्ठभरतादीना(D7 °वर्च्य) (for the prior half) —(l 5) D3 5 परम यत्नमास्थाय पूजयाम्यद्य चैव हि]

—^{c}) M3 आतिथ्येस्य, Ct आतिथ्यस्य (as in text) Ś1 Ñ V1 B D1–7 आतिथ्यार्थं(Ś1 D6 °र्थं, Ñ2 B1 3 °र्थी) भरद्वाजो (D2 °तस्य), G3 आतिथ्यसत्क्रियाहेतोर् —^{d}) T2 आह्वये, G1 आरयत् (sic)

11 ^{a}) Ś1 D3–7 उवाच, Ñ2 B आहूय, V1 D1 2 आह्वासे (D2 °स्ये) (for आह्वये) —^{b}) Ś1 V1 D3–6 M4 मय (sic), Ñ B D2 7 म्वय, D1 इम (for अह) Ñ B अब्रवीत (for एव च) —Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 repeat 11^{cd} after 2009* —^{d}) Ś1 B2–4 D7 M4 तत्तु, Ñ2 B1 D6 तत्त्व, V1 यत्र, D4 त तु (for तत्र) V1 सद्विधीयता —After 11, Ñ1 V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–5 7 S ins

2009* आह्वये लोकपालांस्त्रीन्देवाञ्शक्रमुखास्तथा ।

[❀ Ck आह्वये लोकपालानिति । अत्र प्रक्षिप्त परो व्याकरोत् तदसत् । आहूयमानविश्वकर्मादीनामिव त्रिचित्क्रये महर्षिणा लोकपालत्रयस्यापि नियोजनात् । ❀ Ñ1 V1 D1–5 7 च, T1 तान्, M3 तु (for त्रीन्) V1 D1 2 अग्नि- (for शक्र) Ñ1 V1 Dt1 D1–5 7 G1 M4 -पुरोगमान्, Cg as above (for -मुखास्तथा)]

M4 cont

2010* नद्यो दिव्या समुद्राश्च पादपा सर्वतोदिशम् ।
सान्निध्यमिह कुर्वन्तु मम राघवमर्चितुम् ।

12 ^{a}) T3 प्राक्स्रोतस्यश् (for °तसश्च) Ñ2 B1 3 तु या, M4 तथा (for च या) Ñ1 illeg for नद्यस् —B1 reads 12^{b-} twice —^{b}) Dt1 G1 2 तिर्यक्स्रोतस D4 पूर्व (sic) (for एव) M1 वा (for च) V1 D1 2 प्रत्यक्स्रोतो(D2 °ता)वहाश्च(D2 °श्र) या —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 ता(Ś1 D6 [also] त) इ(B4 तर्हि)हायातु, Dg1 T3 G M1–3 Cg महायात्वद्य, D4 5 7 ता समायातु (for समायान्त्वद्य) —After 12, M4 ins

2011* गावश्च कामदुहो दिव्या नाकपृष्ठालयास्तथा ।
आह्वये ब्रह्मलोकाच्च ब्रह्मर्षीणा तथायुतम् ।

13 ^{a}) B2(marg as in text) 4 सुवर्ण , M4 वहतु (for स्रवन्तु) —^{b}) Ś1 V1 B1 Dd1 D1–7 M2 3 सु(D5 च)-निष्ठिता , B3 सुनिश्रिता, B4 प्रतिष्ठिता (for सुनिष्ठिताम्) M4 अन्या परमवारुणीं —^{c}) Ñ2 B1–3 मधुर (for अपराश्) B4 हि (for च) —^{d}) Ś1 D4 6 7 -दण्ड , M4 -रसद- (for -काण्ड-) —After 13, D3 ins

2012* जम्बूजम्बीरखर्जूर सहकारघृत मधु ।
दधिदुग्धेक्षुरसजा नदी प्रकटयाम्यहं ।

14 ^{b}) Ś1 Ñ2 B3 4 D4 5 7 -हाहाहुहून्(Ś1 D5 °हु), G1 3 मुसान्महून् (for -हहाहुहून्) —^{c}) B4 अथ (for तथा) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 दिव्या , Dg1 Dd1 Dm1 G1 2 देवी-, Dt1 देव , M2 सर्वा, Cg as in text (for देवीर्) —^{d}) Ś1

5 घृताचीमथ विश्वाचीं मिश्रकेशीमलम्बुसाम् ।
7 शक्रं याश्चोपतिष्ठन्ति ब्रह्माणं याश्च भामिनीः ।
7 सर्वास्तुम्बुरुणा सार्धमाह्वये सपरिच्छदाः ॥ १५
वनं कुरुषु यद्दिव्यं वासो भूषणपत्रवत् ।
दिव्यनारीफलं शश्वत्तत्कौबेरमिहैव तु ॥ १६
इह मे भगवान्सोमो विधत्तामन्नमुत्तमम् ।
भक्ष्यं भोज्यं च चोष्यं च लेह्यं च विविधं बहु ॥ १७
विचित्राणि च माल्यानि पादपप्रच्युतानि च ।
सुरादीनि च पेयानि मांसानि विविधानि च ॥ १८
एवं समाधिना युक्तस्तेजसाप्रतिमेन च ।
शिक्षास्वरसमायुक्तं तपसा चाब्रवीन्मुनिः ॥ १९
मनसा ध्यायतस्तस्य प्राङ्मुखस्य कृताञ्जलेः ।
आजग्मुस्तानि सर्वाणि दैवतानि पृथक्पृथक् ॥ २०

D6 किनरा(D6 °रा)श्च, Ñ B D4 5 7 गधर्वाश्च(Ñ2 B3 4 °र्वांश्च), Dt1 °वेश्च, G2 गधर्वश्च (sic), Cg as in text (for गन्धर्वांश्च) Ś1 Ñ2 B1–3 D1–7 चैव, Ñ1 च (subm) (for चापि) V1 D1–3 M4 सर्वाभरणभूषिता

15 [a]) Ś1 Ñ V1 B D1–6 M4 मेनका रम्भा (for अथ विश्वाचीं) —[b]) V1 मित्र-, D1 मञ्जु-, D5 विश्व- (for मिश्र-) T3 -केचीम् (for -केशीम्) Ñ B1–3 Dg1 Dt1 अलवुषा, V1 अ ह्युषा, B4 अलावुषा, D3 अलवसा, D4 ह्यलवुषा, Cg as in text (for अलम्बुसाम्) —After 15[ab], Ś1 Ñ V1 B2–4 D1–3 6 M4 ins

2013* तिलोत्तमा च हेमा च मुक्तकेशीं वरूथिनीम् ।

[Ñ1 B4 स- (for first च) Ñ1 illeg from मा in हेमा up to पूर्णा (see var) D6 तथा हेमा (for च हेमा च) Ś1 मुचकेशीं, Ñ पूर्णा(Ñ1 illeg)गौरीं, B2 पाडु गौरीं, B3 पुत्रा गौरी, B4 द्रुढ गौरीं (sic), D1 2 दुदुगा(D1 °ना)गीं(D2 °री), M4 सिंदु गारीं (for मुक्तकेशीं) D3 हेमदत्ता कृतस्थली (for the post half)],

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T G M1–3 ins

2014* नागदन्ता च हेमा च भीमामद्रिकृतस्थलाम् ।

[Dt1 G2 M1 3 नागदन्ता, M2 नागा नदा (for नागदन्ता) T2 हेमागा (हेमा च) T1 मोमामद्रिं, T2 Cg*p* हेमामद्रि-, T3 मोमाद्रिं च, G1 M1 भीमामद्रिं, M2 हीमा रम्भा, M3 Cg*p* also हिमामद्रि- (for भीमामद्रि-) Dt1 G1 -कृतस्थलीं D4 7 हेमचन्द्रा मतु(D7 °द्राद्दन)स्थली, D5 हेमचन्द्राक्षतस्थला (for the post half)]

—B1 om from 15[c] up to 16[b] —[c]) Ñ V1 B2–4 D1 2 4 5 7 M4 इन्द्र(M4 °न्द्र) याश्च, D3 इन्द्रायाश्च (sic) (for शक्र याश्च) D1 [उ]पतिष्ठन्तु Ś1 D6 इंद्रादीस्त्रिदशाश्चैव —[d]) G1 Ct*p* ब्राह्मणं, Cg k as in text (for ब्रह्माणं) ❀ Ct 'ब्राह्मणम् इति पाठे बृहस्पतिं या उपतिष्ठन्तीत्यर्थः' इति कतक । ❀ Ś1 Ñ V1 B2–4 D1–7 च(D7 स) महाद्युतिं, T1 G3 M2 याश्च योषित, Ct as in text (for याश्च भामिनी) —[e]) D1 4 6 M3 सर्वास् (for °र्वाम्) Dm1 D1 3 4 तुंबु(Dm1 तंबु)रुणा Ñ1 आनये, D4 आहूये (for आह्वये) —[f]) Ś1 Dg1 D6 6 सपरिच्छदान्(Dg1 °द), G(ed) सुपरिच्छदा, Cr m g k t सपरिच्छदाः (as in text) M3 आह्वयेदपरिच्छदा

16 B1 om 16[ab] (cf v l 15) —[a]) Ś1 D6 वन्य, V1 पुरु, D5 पुत्र (for वन) Ś1 Ñ V1 B2–4 D2 4 6 7 कुरुषु, D1 करोतु, D3 5 कुरुत (for कुरुषु) Ś1 D2 5 6 मे (for यद्) Ñ2 B3 दिव्य- (for दिव्य). —[b]) Ś1 Ñ1 V1 B2 4 D1–7 वास (Ñ1 वाह-, V1 राम, D4 7 वास्, D5 नाना-) पुष्प(V1 B4 D2 7 °ष्प)-विलेपन —[c]) Ñ2 B1–3 D6 M1 दिव्य, G(ed) वन (for दिव्य-) Ś1 D6 -नाग-, Ñ2 B1–3 नाना , D1 4 7 -माला-, D1 5 -ताली- (for -नारी-) Ś1 D6 -फल चैव, V1 B4 D1 2 -युत सर्व D4 7 -फल श्रीमन , G(ed) -फल भास्वत (for -फल शश्वत) —[d]) Ñ2 B1 3 तत्कुरु स्वम्; B4 D5 यत्कौबेरम्, D4 - कुबेर स्वा(D7 स्व)म् (for तत्कौबेरम्) B1 D3 4 7 [ए]व च, B4 [इ]त्थ च (sic), Dg1 D1 T1 3 G2 3 M1 [ए]तु च(G2 °ता [sic]), D5 [अ]स्तु तत्, Cv*p* [ए]ति च, Ct*p* [ए]तु वै (for [ए]व तु) S1 D6 कारयेस्त्वमिहाद्य तु, Ñ1 त चत्वरमिहव तु, G1 M4 कौबेरमिह चाह्वये(G1 हैव तु)

17 [a]) T3 वा, Cm g as in text (for मे) M3 भगवन —[b]) Ś1 Ñ1 V1 D1–7 विदधातु, B3(marg also) 4 विदध्याद् (for विधत्ताम्) —[c]) Dt1 भक्ष, Cg as in text (for भक्ष्य) Ñ1 V1 D1 3 लेह्य, Ñ2 B D2 . 5 M4 पेय, D7 ययं (sic), T3 G M1 2 गोप्य (for चोष्य) —[d]) V1 D1–3 चोष्य(D1 °क्ष्य) च, B1 M3 om (for लेह्य च) D3 कुरु (for बहु) Ñ1 पेयुय च विवि बहु (sic)

18 [a]) B1 च माल्यादि, D1 तथान्यानि, M4 च दिव्यानि (for च माल्यानि) —[b]) Ś1 Ñ B D6 M4 पादपा(M4 °पा)श्च मधुच्युत (M4 °च्युता), V1 पादपाश्च सहस्रश , D1 स्वादुमूलफलानि च, D2–5 7 पादपा(D4 7 °पा)श्च मधुस्रवा (D4 - °वान्) —[c]) M4 om च (subm) —[d]) Dt1 om (hapl ?), M4 लेह्यानि (for मांसानि)

19 [a]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 एतत् (for एव) Ñ B1–3 D4 5 7 युक्त (for युक्तस्) —[b]) Ś1 Ñ1 B1 2 D6 तेजसा नियमेन च, Ñ2 B3 (marg also as in text) नियमेन यमेन च —[c]) Ñ2 V1 B D4 5 7 शिक्षा(V1 B3[also] 4 स्पष्टा)क्षर-, Dg1 शिक्ष्यास्वर-, D1–3 शिक्ष्याक्षर , Cr k as in text, Cm g शीक्षास्वर- (for शिक्षास्वर) D2 -समयुत, M4 -समायुक्तस् (for -समायुक्त) —[d]) Dg1 सुप्रीतश्च, Dt1 सुव्रतश्च (for तपसा)

20 [a]) Dm1 तपसा, Cg t as in text (for मनसा)

मलयं दर्दुरं चैव ततः स्वेदनुदोऽनिलः ।
उपस्पृश्य ववौ युक्त्या सुप्रियात्मा सुखः शिवः ॥ २१
ततोऽभ्यवर्तन्त घना दिव्याः कुसुमवृष्टयः ।
देवदुन्दुभिघोषश्च दिक्षु सर्वासु शुश्रुवे ॥ २२
प्रववुश्चोत्तमा वाता ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।
प्रजगुर्देवगन्धर्वा वीणा प्रमुमुचुः स्वरान् ॥ २३
स शब्दो द्यां च भूमिं च प्राणिनां श्रवणानि च ।
विवेशोच्चारितः श्लक्ष्णः समो लयगुणान्वितः ॥ २४
तस्मिन्नुपरते शब्दे दिव्ये श्रोत्रसुखे नृणाम् ।
ददर्श भारतं सैन्यं विधानं विश्वकर्मणः ॥ २५
बभूव हि समा भूमिः समन्तात्पञ्चयोजनम् ।
शाद्वलैर्बहुभिश्छन्ना नीलवैदूर्यसंनिभैः ॥ २६
तस्मिन्बिल्वाः कपित्थाश्च पनसा बीजपूरकाः ।
आमलक्यो बभूवुश्च चूताश्च फलभूषणाः ॥ २७

M3 [अ]ध्यासतस् (for ध्यायतस्) —b) G2 प्राग्मुखस्तु (sic) V1 B4 D1 3 5 7 कृताजलि —d) D4 7 दै(D4 दे)-वताश्च (for दैवतानि)

21 a) B3(marg also) 4 D4 7 मदर, D5 चदन, G1 3 M1 2 Ck दर्दर, G2 दशर, Cm as in text (for दर्दुर) Ś1 V1 D1-3 6 M4 मलयान्मद(M4 °दर्द)राच्चैव —b) Ś1 V1 D1 3 6 सेव्य, T2 ततत् (for तत) V1 स्वनै, M4 [ऽ]मल (for ऽनिल) Ñ1 सेविता चदनोनिल, Ñ2 B3 सेवित्वा चदनानिल, B1 सेविमानलपमानिल (sic), B2 4 सेवित्वा मदनोनिल, D2 सेव्यश्चेदसुदोनिल (sic), D4 5 7 सेव्य(D4 [after corr] प्राप्य, D5 सेव्य)मदनगोनिल —c) Dm1 वभौ, Cv g t as in text (for ववौ) Dg1 Dt1 Dm1 युक्ता (sic), T3 G1 युक्त (for युक्त्या) —d) Dd1 Dm1 सुप्रीतात्मा, T3 G2 सु(G2 सा)प्रिय सु, Cg k t as in text (for सुप्रियात्मा) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 M1 3 Ck t सुख (for सुख) T1 शिव (for शिव) G1 3 सुप्रिय सुमुख शिव, M2 सुप्रीत सुखद शिव —For 21cd, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

2015* सुगन्धि प्रववौ तत्र हर्षयन्सर्वशो जनान् ।

[D5 M4 प्रययौ (for प्रववौ) Ñ B2 D5 युक्त्वा, B1 युक्त, B3 शमत्वा, D4 7 M4 वायु (for तत्र) Ñ सप्रा(Ñ1 °प्रि)याम सुख शिव (sic), B1 सध्यायाम सुख शिव, B2 सञ्यायाम सुख शिव, B3(marg also as in B4) सप्रयाम सुख शिव, B4 सध्याया सुमुख शिव, D4 7 स प्रयागे शिव शुभ (D7 शुभ शिव [by transp]), D5 सप्रयोगे सुख शिव, M4 सायामश्च शिव सुख (for the post half)]

22 a) Ś1 B4 Dt1 D1-3 5 6 [ऽ]भ्यवर्ष(D2 °र्ष)त, Ñ2 B3 (also) व्यवर्षत, B1 [ऽ]भ्यवर्धत, D4 [ऽ]प्यवर्षत, D7 [ऽ]थ वर्षत (for ऽभ्यवर्तन्त) D2 वना (sic) (for घना) —c) B1 M4 दिव्य- (for देव-) Ś1 Ñ B1-3 D4 6 7 -गधर्वनिर्घोषो(D4 7 °षा), B4 D2 3 5 -दुदुभिनिर्घोषो, Dd1 Dm1 G2 -दुदुभिघोषाश्च, T3 -दुदुभिघोष च (for -दुन्दुभिघोषश्च) —d) D4 5 7 शुश्रुवु (for शुश्रुवे)

23 a) Ñ1 illeg for ववुश्चोत्त Ś1 Ñ B1-3 D4-7 M4 गधा (for वाता) V1 प्रवाद्यते ततो वाद्यानि (hypm), D1 3 प्र(D3 प्रा)वाद्यतोत्तमान्वाद्यान, D2 प्रवाद्यतोत्तमानाद्या (sic) —b) B1 [अ]प्सरसो गणा (hypm) —c) D1 4 5 7 आजग्मु(D1 °गु)र्, T1 जगुश्च (for प्रजगुर्) Ñ2 B3 चैव, G(ed) देवा (for देव-) —d) G2 प्रत्यमुचु (for प्रमुमुचु) Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 M4 वीणाश्चैवाप्य(Ñ2 V1 D1-3 °भ्य)वादयन, D4 5 7 वीणाश्च प्रत्यवादयन्

24 a) G1 damaged from ब्दो up to प्रा in b M3 स्वशब्दो द्या (for स शब्दो द्या) —b) Ñ V1 B D1-5 7 M4 श्रवणास्त(B2 M4 °ण त)था —c) Dd1 Dm1 D1 2 5 [उ]-चरित, Dt1 G3 [उ]च्चावच (G3 °रित), D4 °रत, Cg as in text (for [उ]च्चारित) Ś1 Ñ B D4-7 सम्यक्, V1 सूक्ष्म, Dm1 श्लक्षण, G3 श्लक्ष्णा, Cg as in text (for श्लक्ष्ण) —d) Dm1 -समन्वित, T3 G3 -गुणान्विता Ś1 D6 देवधिष्ण्ये(D6 °ष्णो)षु युक्तिमान्, Ñ V1 B D1-5 7 M4 सम (Ñ1 दिव्य, V1 B4 D1 2 M4 सम, D3 वेद, D4 5 7 देव)-सघात(V1 °ति)युक्तिमान(D1 5 °वान्)

25 D4 om from 25a up to बहु in 26c —a) V1 तूपरते, Dt1 [ए]व गते, G1 [उ]चा(G1 [उ]च)रिते (for [उ]परते) —b) B2 दिव्य- (for दिव्ये) Ś1 Ñ2 B D6 -पथानुगे, G(ed) पदानुगे (for -सुखे नृणाम्) —c) Ñ B ददर्श (for ददर्श) Ś1 V1 D1-3 6 T3 G1 3 M4 Ck भरत, D5 T2 Cr भरत, Ct as in text (for भारत) Ś1 V1 D1-3 6 T3 M4 सर्व(D2 °र्व), G1 सैन्यैर्, Cr t as in text (for सैन्य) —d) M3 निश्वकर्मणा, Ct विश्वकर्मण (as in text) Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 M4 विहित विश्वकर्मणा —After 25, B3 ins

2016* आश्चर्यभूत लोकाना वने तस्मिन्महात्मन ।

26 D4 om up to बहु in c (cf v l 25) Dm1 वभूवे Ś1 D6 सु-, Ñ B M4 स्ना, V1 D1-3 T3 च (for हि) —b) Dg1 T G1 3 M2-4 Ck पचयोजन (for °जना) —c) Ñ2 शाद्वलैर्, V1 D1 2 सव(D1 °फ)लैर् (for शाद्वलैर्) V1 B1 छिन्ना (for छन्ना) D4 . . तस्मिश्च (for बहुभिश्छन्ना) —d) Ś1 Dg1 Dd1 Dm1 D1 2 4 7 T1 2 G M Cg k -वैडूर्य- (for -वैदूर्य-)

27 a) Ś1 Ñ V1 B D1-3 6 M4 तत्र (for तस्मिन्) Dd1 कपित्थबिल्वाश्च, Dm1 कपित्था बिल्वाश्च (by transp) (for बिल्वा कपित्थाश्च) —b) B2 पलाशा, D5 तपसा (for पनसा) G3 बीजदाडिमा D4 7 पुरषा करवीरका —c) B1

28 उत्तरेऽस्य: कुरवश्चैव वनं दिव्योपभोगवत् ।
31 आजगाम नदी दिव्या तीरजैर्बहुभिर्वृता ॥ २८
31 चतुःशालानि शुभ्राणि शालाश्च गजवाजिनाम् ।
हर्म्यप्रासादसंघातास्तोरणानि शुभानि च ॥ २९
सितमेघनिभं चापि राजवेश्म सुतोरणम् ।
शुक्लमाल्यकृताकारं दिव्यगन्धसमुक्षितम् ॥ ३०
चतुरस्रमसंबाधं शयनासनयानवत् ।
दिव्यैः सर्वरसैर्युक्तं दिव्यभोजनवस्त्रवत् ॥ ३१

उपकल्पितसर्वान्नं धौतनिर्मलभाजनम् ।
कॢप्तसर्वासनं श्रीमत्स्वास्तीर्णशयनोत्तमम् ॥ ३२
प्रविवेश महाबाहुरनुज्ञातो महर्षिणा ।
वेश्म तद्रत्नसंपूर्णं भरतः कैकयीसुतः ॥ ३३
अनुजग्मुश्च तं सर्वे मन्त्रिणः सपुरोहिताः ।
बभूवुश्च मुदा युक्ता तं दृष्ट्वा वेश्मसंविधिम् ॥ ३४
तत्र राजासनं दिव्यं व्यजनं छत्रमेव च ।
भरतो मन्त्रिभिः सार्धमभ्यवर्तत राजवत् ॥ ३५

I3 आमलक्याश्(T3 °क्य) Ś1 Ñ1 D6 च जबुश्च, Ñ2 B1 2 T3 G1 M3 च जबश्च, V1 B3 4 D1 3 च जबूश्च, Dd1 [ऽ]थ जबश्च, Dm1 [ऽ]थ जघश्च, D2 च जव्यश्च, D4 5 7 तथा जबूश् (for बभूवुश्च) M4 दाडिमाश्च मधूकाश्च —[d]) V1 भूताश्च, B1 लताश्च, Dd1 Dm1 बभूवु , D4 चैताश्च (for चूताश्च) B4 फलभक्षणा , Dt1 D4 Ct °भूषिता , Cv r m g k as in text (for °भूषणा) D1 फलानि च बहूनि च, M4 ये चान्ये फलजातय —After 27, D1 reads 30

28 [a]) Ñ1 illeg for रम्यश्च —T3 om (hapl) 28[c]–31 —[c]) D2 तदा (for नदी) Ñ B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 4 7 T2 G M Ck सौम्या, V1 सौख्या (for दिव्या) —[d]) T1 G3 M3 4 कूलजैर्, Cr m g t as in text (for तीरजैर्) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 तत्र चापि(V1 चैव, D5 7 वापि) सरस्वती, D3 तत्रापि च सरस्वती, G1 3 M1 कूलजैस्तरुभिर्वृता —After 28, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 ins.

2017* अन्याश्च नद्यो बह्वयोऽथ नानारसवहास्तथा ।
आजग्मुर्वचनात्तस्य महर्षेर्भावितात्मन ।

[(l 1) V1 D1 2 बहुला(V1 °धा) नद्यो, D3–5 7 M4 विविधा नद्यो (for नद्यो बह्वयोऽथ) Ñ2 B3 -रत्न (for -रस) Ñ2 B3 च या , V1 D1 2 शुभा , D4 7 तदा (for तथा) —(l 2) D4 5 7 पूर्णमानस (D4[before corr] 5 °सा) (for भावितात्मन)]

29 T3 om 29 (cf v l 28) —[a]) Ñ2 B2 चतु शाला विशालाश्च —[b]) Ñ2 B3 रम्याश् (for शालाश्) —[c]) G2 M1 हर्म्या (for हर्म्य-) D1 6 -प्रसाद- (for प्रासाद-) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 -सघाश्च, Ñ1 Dt1 -सयुक्त-, T1 M2 -सबाधास् , T2 -सघातस् (for -सघातास्) —[d]) Ś1 D6 महान्ति, Ñ B D2–5 7 M4 बहूनि (for शुभानि) V1 प्रतोलीतोरणानि च, D1 तत्र तत्र ददर्श स·

30 T3 om 30 (cf v l 28) D1 reads 30 after 27 —[a]) B1 सिते (sic) (for सित-) Ś1 Ñ B D1 3–7 M4 -प्रभ (for -निभ) Ñ2 B3 चारु, D7 वापि, M4 दिव्य (for चापि) V1 शितेपु प्रभव चापि, D2 शतदाश्च मेवप्रभ —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 सतोरण —[c]) Cg दिव्यमाला- (for शुक्लमाल्य-) Ś1 D6 शुक्लमाल्यास्तरास्तीर्णं, Ñ2 B D1 3 शुक्लमाल्यकृतास्तार(B1 °तस्तोर), V1 शुक्लमाल्यचयाकीर्णं, D2 4 5 7 शुक्लमाल्यावरधर, M4 शुक्लमाल्यग्गितागार, Cv r m k t as in text (for [c]) —[d]) Ś1 Ñ B D6 गधतोय-, V1 दिव्यगधर्व- (hypm), D3 4 दिव्य गध-(D4 °धै) (for दिव्यगन्ध-) Ñ2 -समुद्गित, Dm1 -समुत्थित, D3 -समन्वित (for -समुक्षितम्) D7 दिव्यगधै समुद्गित

31 T3 om 31 (cf v l 28) —[a]) Cg चतुरश्रम् (for °स्रम्) Ñ2 B चतुराश्रमसबाध, D6 चतुराश्रमसस्वाद्य —[c]) D1 दिव्य (for दिव्यै) D7 सर्वे (sic) (for सर्व) V1 -गुणैर् (for रसैर्) B1 युत, D3 युक्तै (sic) (for युक्त) —[d]) Ñ2 V1 B2–4 D7 M3 -भाजन- (for -भोजन-). D4 7 -शस्त्रवत् (for -वस्त्रवत्)

32 [a]) Ñ2 B1.3 -सर्वार्थं, B4 -सर्वांग, G1 3 -गाधर्वं (for -सर्वान्न) —[c]) B4 दीप्त-, Dt1 क्लेप्त- (sic), Dm1 कॢप्त (for कॢप्त-) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 -दिव्यासन(V1 °गत-) (for -सर्वासन) V1 -श्रीमान् —[d]) Ś1 B4 D6 आस्तीर्ण- (for स्वास्तीर्ण-) Ñ B- शयनासन, D3 -शयनोत्तर (for °नोत्तमम्)

33 [a]) V1 D1 2 महाबुद्धिर् (for °बाहुर्) —[c]) D2 देश तद्, D3–5 7 तद्वेश्म (by transp) (for वेश्म तद्) Ś1 Ñ1 B2 D6 रत्नसपन्न, V1 रत्नसकीर्णं (for °सपूर्णं). Ñ2 वेश्म तत्र तु सपूर्णं

34 [a]) Ñ1 V1 B4 Dt1 D1 3–5 7 T2 M4 ते, D2 [अ]थ (for त) B1 सर्वं (sic) (for सर्वे) —[b]) M3 सुपुरोहिता , M4 च पुरोहिता —[c]) B2 समायुक्तास्, D2 महायुक्तास्. —[d]) Dt1 सा दृष्ट्वा (sic), D1 ता दृष्ट्वा (for त दृष्ट्वा) V1 -सविदं, B2 Dt1 -सनिधि, D1 G1 -सविध, Cr m g k t as in text (for -सविधिम्) Ś1 Ñ1 D3–7 दृष्ट्वा वेश्मविधि(D3 °ध) तत , Ñ2 B1 3 दृष्ट्वा वेश्मसुसविधा(B3 °ध)

35 [b]) D2 व्यजन (for व्यजन). M3 चित्रम् (for छत्रम्) —[c]) Ñ2 B3 भरत (for °तो) —[d]) Ñ2 B2 4 अभ्या(Ñ2 °स्व [sic])वर्तत, D2 अभ्यवर्धत, Cr m g k as in text (for अभ्यवर्तत) Ñ2 V1 B D1 2 M4 राघव (for राजवत्) —For 35[cd], Ś1 Ñ1 D3–7 subst

2018* भरतस्याभवत्कॢप्तमनुरूप च मन्त्रिणाम् ।
[Ś1 D6 युक्तम् (for कॢप्तम्)]

आसनं पूजयामास रामायाभिप्रणम्य च ।
वालव्यजनमादाय न्यषीदत्सचिवासने ॥ ३६
आनुपूर्व्यान्निषेदुश्च सर्वे मन्त्रिपुरोहिताः ।
ततः सेनापतिः पश्चात्प्रशास्ता च निषेदतुः ॥ ३७
ततस्तत्र मुहूर्तेन नद्यः पायसकर्दमाः ।
उपातिष्ठन्त भरतं भरद्वाजस्य शासनात् ॥ ३८
तासामुभयतःकूलं पाण्डुमृत्तिकलेपनाः ।
रम्याश्चावसथा दिव्या ब्रह्मणस्तु प्रसादजाः ॥ ३९
तेनैव च मुहूर्तेन दिव्याभरणभूषिताः ।
आगुर्विंशतिसाहस्राः ब्रह्मणा प्रहिताः स्त्रियः ॥ ४०
सुवर्णमणिमुक्तेन प्रवालेन च शोभिताः ।
आगुर्विंशतिसाहस्राः कुबेरप्रहिताः स्त्रियः ॥ ४१
याभिर्गृहीतः पुरुषः सोन्माद इव लक्ष्यते ।
आगुर्विंशतिसाहस्रा नन्दनादप्सरोगणाः ॥ ४२

---

36 [a]) Ś1 D6 पूरयामास (for पूज°) —[b]) Ś1 D6 [अ]पि, D1 [इ]ति (for [अ]भि-) Ś1 Ñ B D6 स (for च) —[c]) Ck तालव्यजनम् (for वाल°) —After 36[c], Ś1 D3–7 ins

2019* वीजयन्भरत: स्वयम् ।
वीजयित्वार्चयित्वा च

[(l 1) D3 जीवयन् Ś1 D6 तदा (for स्वयम्) —Ś1 om from l 2 up to 37[b] —(l 2) D4 च विधिवत् (for [अ]-र्चयित्वा च)]

—[d]) Ñ2 B D6 परमासने, G(ed) परमात्मवान् (for सचिवासने) V1 निषीदत्स वरासने, D4 7 ऋपीन्सत्कृत्य चासने

37 Ś1 om 37[ab] (cf v l 2019*) —[a]) Ñ2 V1 B2–4 D3 4 7 आनुपूर्व्या, B1 D1 5 अनुपूर्व्या D3–5 7 ते (for च) —[b]) V1 मन्त्रिपुरोगमा, B4 Dg1 मन्त्रपुरोहिता —D4 5 7 om 37[cd] —[c]) Ñ2 B1 2 सेनापती (for °ति) —[d]) Ñ1 Dt1 Dd1 Dm1 न्यषीदत(Dm1 °तु), Dg1 न्यसेदतु, T2 3 G1 M3 निषीदतु, M2 न्यषीदता (for निषेदतु) Ñ2 B3 4 प्रशास्तावभ्य(B4 °न्व)सीदता, V1 प्रासादाग्रे निषीदत, B1 प्रसतावन्वसीदत((sic), B2 पुरस्तादनुसीदता —After 37, Ś1 Ñ B D6 ins

2020* तत परममातिथ्य गन्धरूपरसान्वितम् ।
वसिष्ठपूर्वं काकुत्स्थ प्रतिजग्राह धर्मवित् ।

[(l 1) Ñ2 B3 -समन्वित (for -रसान्वितम्)]

38 [a]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 ताश्च(D5 °स्तु) सर्वा (for ततस्तत्र) —After 38[a], V1 ins

2021* दिव्याभरणभूषिता ।
आजग्मुर्बहुसाहस्यो

—[c]) B1 D5 T1 3 उपतिष्ठत, Dd1 उपातिष्ठतु D3 lacuna for भरत —[d]) Dd1 Dm1 D4 5 7 G M1 तेजसा (for शासनात्)

39 [a]) Dt1 T3 आसाम् (for तासाम्) D4 5 7 कूला (for कूल) —[b]) Ñ B1–3 पाडुमृत्सो(Ñ2 B3 °स्रो)पलेपन, V1 M4 °पन, B4 पाडुमृत्स्नोपशोभित, D2 पाडुर मृत्तिलेपन, D3 पाडुशर्करशोभन, G(ed) पाडुमृत्सानुलेपन —[c]) Dg1 M2 चासन्, D3 रम्या (for दिव्या) D4 5 7 आसन्नानाविधा दिव्या, G(ed) आसीन्नानाविध दिव्य —[d]) Ś1 Ñ V1 B Dt1 Dd1 Dm1 D1–7 G2 M1 2 4 Ct ब्राह्मणस्य, T3 ब्रह्मणस्तत्, G3 ब्राह्मणास्तु (sic), Cr m g as in text (for ब्रह्मणस्तु) Ś1 D5 6 प्रसादत, Dm1 °ता (sic), G3 प्रसादका, G(ed) प्रसादज (for °जा)

40 D4 5 7 om 40 D3 reads 40 after 2023* —[a]) Ś1 D6 ततश्चैव, Ñ B1–3 तेन चैव (by transp) (for तेनैव च) —[b]) Ñ2 B1 3 T3 भूषणा (for -भूषिता) —D2 G3 om (hapl ?) 40[c]–41[b] Ś1 V1 D6 om 40[cd] —[c]) Ñ B D1 3 आजग्मुर्बहु-(B1 [also] °र्देश) (for आगुर्विंशति-) —[d]) Dt1 G2 ब्राह्मणा (sic), Cg ब्रह्मणा (as in text) Dg1 श्रिय (for स्त्रिय) Ñ B1–3 तस्मिन्नप्सरसा गणा

41 D2 G3 om. 41[ab] (cf v l 40) —[a]) Dm1 T1 M2 -युक्तेन, G2 M1 मुक्ताभि, Cr m g t as in text (for -मुक्तेन) G1 सुवर्णेन च मुक्तेन —[b]) Dm1 G1 2 M1 2 वि(G1 M2 च)भूषिता (for च शोभिता) Dd1 जावालेन विभूषिता —For 41[ab], Ś1 Ñ V1 B D1 3–7 (Ś1 V1 D3–7 reading after 41[cd]) M4 subst

2022* सुवर्णरीतिप्रतिमा पद्मकिञ्जल्कसप्रभा: ।

[D6 स्वर्ण- (for सुवर्ण-) Ś1 D4 6 7 -तारा, Ñ2 B3 -वीथि, B4 -वीर्य (for रीति-) V1 सुवर्णकृतिमप्रख्या (for the prior half) Ś1 D6 transp the post half and 41[d] V1 B4 D1 3 M4 -वर्चस (D1 °सा), D5 6 -स(D6 -सु)प्रभा (for -सप्रभा)]

—[c]) Ñ B1–3 D3–5 7 दिव्या (for आगुर्) Ś1 V1 B4 D1 2 6 आजग्मुर्बहु(D1 2 °र्दश)साहस्रा —[d]) B2 D4 7 सहिता, D3 -भुवनात्, D5 -भवनात् (for प्रहिता)

42 [a]) B4 आभिर् (for याभिर्) M3 गृहीभि, Cg k as in text (for °त) —[b]) Dg1 होच्यते, T2 M3 चोच्यते, G2 M1 दृश्यते (for लक्ष्यते) Ś1 V1 D4 7 भवत्युत्तमचेतन, Ñ D1–3 5 M4 भवत्यु(Ñ B1–3 °वेदु)-न्मत्तचेतन ❀ Cg याभिर्गृहीता पुरुषा सोन्मादा इति होच्यते इति च पाठ । तदा उच्यते श्रुत्येति शेष । ❀ —[c]) Dt1 -सहस्रा (for -स्रा°) —[d]) T2 M1 नदनाप्सरसा(M1 °सो) गणा —For 42[cd], Ś1 Ñ V1 B D1 2 3(reading after 39) 4–7 subst

नारदस्तुम्बुरुर्गोपः पर्वतः सूर्यवर्चसः ।
एते गन्धर्वराजानो भरतस्याग्रतो जगुः ॥ ४३
अलम्बुसा मिश्रकेशी पुण्डरीकाथ वामना ।
उपानृत्यंस्तु भरतं भरद्वाजस्य शासनात् ॥ ४४
यानि माल्यानि देवेषु यानि चैत्ररथे वने ।
प्रयागे तान्यदृश्यन्त भरद्वाजस्य शासनात् ॥ ४५
बिल्वा मार्दङ्गिका आसञ्शम्याग्राहा बिभीतकाः ।
अश्वत्था नर्तकाश्चासन्भरद्वाजस्य तेजसा ॥ ४६
ततः सरलतालाश्च तिलका नक्तमालकाः ।
प्रहृष्टास्तत्र संपेतुः कुब्जा भूत्वाथ वामनाः ॥ ४७
शिंशपामलकीजम्ब्वूर्याश्चान्याः कानने लताः ।
प्रमदाविग्रहं कृत्वा भरद्वाजाश्रमेऽवसन् ॥ ४८
सुरां सुरापाः पिबत पायसं च बुभुक्षिताः ।
मांसानि च सुमेध्यानि भक्ष्यन्तां यावदिच्छथ ॥ ४९

2023* आसन्विंशतिसाहस्रास्ता स्त्रियो नन्दनाद्वनात् ।

[V1 B4 D1 2 तथा (for आसन्) Ś1 Ñ1 D6 त्रिंशति- (for विंशति) G(ed) आयातास्त्रिंशत्साहस्रा (for the prior half) Ś1 Ñ1 V1 D6 स्त्रियो च, D3-5 7 स्त्रियोऽथ (for ता स्त्रियो) D1 गता (for वनात्)]

43 ^{a}) Dg1 Dd1 D1-5 तुंबरुर्, Cg as in text (for तुम्बुरुर्) B2 गार्ग्य· (for गोप) —^{b}) Ñ1 प्रवर्त , Ñ2 B1 3 प्रदत्त , V1 B4 D1-3 सुतनु , B2 प्रस्कन्न , Dt1 G2 M2 प्रभया, Dd1 Dm1 T3 G1 M1 प्रभावान् , D5 प्रनुद , T1 प्रवदा , T2 प्रचुरा , G3 बहुल , M3 प्रहुरा , M4 प्रलद (for पर्वत) Ś1 Ñ B1-3 D4-7 सूर्यमंडल (B1 3 °न , D7 °ला), M4 °लोचन (for सूर्यवर्चस) Dg1 प्रायुरासूर्यवर्चस —^{c}) Ñ2 B3 गन्धर्वपतयो (for °राजानो)

44 ^{b}) Dt1 पुंडलीका B4 [अ]श्च-, Dd1 Dm1 D6 च, D2 [अ]द्य (for [अ]थ) Ś1 B1 वामना , V1 B4 D1 2 शारदा , D5 यामुना, D7 वामन· (for वामना) —^{c}) Ś1 B4 Dt1 D1 3-7 M2 उपानृत्यत, Ñ B1-3 उपानृत्यश्च, V1 D2 उपा (V1 °प)नृत्यंतु, Cr g as in text (for °स्तु) —^{d}) D1 भारद्वाजस्य D6 तेजसा (for शासनात्)

45 Ś1 V1 B4 D1 2 om (hapl) 45 D3 reads 45 after 48 D4 repeats 45 after 47 D5 7 read 45 after 47 —^{a}) Ñ B1-3 D4 6 देवाना, M4 देशेषु (for देवेषु) —^{c}) Ñ2 B3 दृश्यते, B1 [अ]दृश्यते (for [अ]दृश्यन्त) —^{d}) Dg1 Dt1 D4(second time) 7 T2 3 G M1-3 तेजसा, Cg as in text (for शासनात्) D5 भरद्वाजाश्रमेभवन —After 45, D3 ins 2025*

46 ^{a}) B1 वीणा (for बिल्वा) D3 मादगिराश (for मार्दङ्गिका) Ñ B D4 7 तत्र, V1 Dd1 Dm1 D1 2 M2 4 चासन्, D3 चैव, Cg as in text (for आसन्) Ś1 D6 दिव्यगंधरसास्तत्र, D5 दिल्वमामर्दकास्तत्र —^{b}) Ś1 G2 M1 शम्यग्राहा, Ñ1 शाम्याग्राहा, Ñ2 B3 श्या(Ñ2 °शा)माग्राहा, V1 वाद्यग्राहा, B1 सम्याग्राह-, B2 श्यामाग्राहि-, B4 श्यामग्राहा, D1 4 5 सम्यग्ग्रा(D4 °म्याग्रा)हा, D6 शस्यग्राह्या, G3 कास्यग्राहा (for शम्याग्राहा) D7 विभीतक —^{c}) Ś1 D6 रक्तमाला(D6 °ल्या)श्च, Ñ V1 B1-3 D1-3 5 नर्तका(Ñ1 °ना)-श्चापि, B4 नर्तकाश्चैव, D4 7 नक्तमालाश्च, G2 M1 3 नर्तका आसन् (for नर्तकाश्चासन्) —^{d}) Dg1 T1 शासनात् (for तेजसा) Ś1 Ñ B D1-3 6 भरद्वाज(D3 °जा)नियोजिता , V1 भरद्वाजेन योजिता , D4 5 7 तालकुंदा(D5 °द्य, D7 °च)श्च वजुला .

47 ^{a}) D4 5 7 तथा (for ततः) G3 सरलशम्यश्च, M3 °तापाश्च (for °तालाश्च) Ś1 Ñ B D6 रम्भा(Ś1 D6 °माला)-श्चैव तालाश्च, V1 बद्धलास्त सरला , D1-3 शालास्ताला स(D2 सु)सरलास्त , M4 तालास्तालास्तरळकाम् —^{b}) Ś1 D6 चैव वञ्जुला , Ñ1 B M3 नागमाल(B4 °लि)का , Dt1 मतमाल्का , Dm1 G1 नागमल्लिका , T3 नागवल्लिका , G2 रक्तमालिका , G3 M1 नक्तमालिका , Cg as in text (for नक्तमालका) Ñ2 तिलकामलकास्तथा —^{cd}) Ś1 प्रमृष्टास् , D6 प्रसृष्टास्, M4 प्रनृत्तास् (for प्रहृष्टास्) T2 त पेतु (for संपेतु) V1 सवाहना , B2 तु वामना , Dd1 च वाम(before corr स)-ना , D1-3 M4 सवाम(D3 °न)ना (for [अ]थ वामना) Ś1 D6 ककुभा(D6 कुकुभ)श्चैव वामना (for ^{d}) D4 5 7 अमृता(D5 प्रवृत्ता)स्तत्र दृश्यते भरद्वाजस्य शासनात् —After 47, D4 repeats and D5 7 read 45

48 D5 om 48 —^{a}) Dg1 D2 शिंशिप-, Dt1 शशप , Dm1 किंशुक-, D1 शसिप-, D3 शसप , T2 3 Cm g शिंशुप , G2 किंशपा, Ck t as in text (for शिंशप-) Ś1 D4 6 7 -[आ]मलका- (for -[आ]मलकी-) Ś1 -जवस् , Ñ1 -जालोर् , Ñ2 B2-4 Dg1 जंबो (sic) (B2 Dg1 °बा) (for -जम्बूर्) —^{b}) Ś1 D6 तथान्या T1 काननेषु ता (for °ने लता) —After 48^{ab}, T2 ins

2024* मल्लिका मालती जातिर्याश्चान्या कानने लता ।

[K(ed) मालती मल्लिका (by transp)]

—^{d}) Ñ1 D4 7 [ऽ]भवन् , G2 [ऽ]वदन् (sic) (for ऽवसन्) —After 48, V1 B3 4 D1 2 M4 ins , D3 ins after 45

2025* केचिन्मधुस्रवा वृक्षा केचिद्वस्त्रप्रदायिन ।
फलपुष्पप्रदा केचित्केचिदाभरणप्रदा ।

[(1 2) D3 चैव (for केचित्) D1 फलप्रदा केचिदासन् (for the prior half)]

—After 48, D3 reads 45

49 ^{a}) B4 D5 G1 3 M2 Cg सुरा , Ct as in text (for सुरां) Ñ V1 B D1 2 5 7 M4 सुराप Ś1 D6 त्वपिबन् , Ñ2 B

उत्साद्य स्नापयन्ति स्म नदीतीरेषु वल्गुषु ।
अप्येकमेकं पुरुषं प्रमदाः सप्त चाष्ट च ॥ ५०

संवाहन्त्यः समापेतुर्नार्यो रुचिरलोचनाः ।
परिमृज्य तथान्योन्यं पाययन्ति वराङ्गनाः ॥ ५१

हयान्गजान्खरानुष्ट्रांस्तथैव सुरभेः सुतान् ।
इक्षूंश्च मधुलाजांश्च भोजयन्ति स्म वाहनान् ।
इक्ष्वाकुवरयोधानां चोदयन्तो महाबलाः ॥ ५२

नाश्वबन्धोऽश्वमाजानान्न गजं कुञ्जरग्रहः ।
मत्तप्रमत्तमुदिता चमूः सा तत्र संबभौ ॥ ५३

D5 7 M4 पिबतु, V1 D1-3 पिबति, D4 पिवतु (for पिबत) —[b]) D5 तु (for च) B1 2 4 D4 5 7 M4 बुभुक्षित (for °क्षिता) V1 D1-3 भुक्ते ह्यत्र बुभुक्षित —[c]) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 महार्हाणि (for सुमेध्यानि) —[d]) Ś1 D6 भक्ष्य वा, Ñ2 B3 भक्षता, V1 D2 भक्ष्यते, D1 3 भक्ष्यते, D4 5 7 T2 भक्ष्यता, L(ed) भक्ष्य चै (for भक्ष्यन्ता) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 यावदीप्सित, Ñ1 यो यदीप्सित, Dt1 यो यदिच्छति, D4 5 7 M4 यावदिष्यते, T3 M3 यात्रदिच्छत

50 [a]) Dt1 Ct उच्छोद्य, Cv r m g as in text (for उत्साद्य) Ś1 D6 आच्छादयत स्नातश्च, Ñ B D5 आच्छा(Ñ2 B3 D5 उत्सा)दयन्स्ना(B4 °य स्ना)पयश्च, V1 कुर्वंस्मत्सागत पो॰ (sic) D1 2 4 उत्सा(D4 °त्था)द(D4 °प)यन्स्नापय(D2 °या)श्च, D3 7 उत्थाप्य स्नापयत्यश्च, M4 उद्वर्तयन्नापयश्च —[b]) D1 नदीतीर्थेषु Ñ2 B2 वर्त्मसु, V1 D1-3 चारुषु, B1 वस्तुसु (sic) (for वल्गुषु) —[cd]) D2 अप्राप्यम्, D5 अपि कम् (for अप्येकम्) V1 एव, Dm1 एक, D4 7 एव (for एकं) Ñ B अप्येक(Ñ1 °क) पुरुष प्राप्य (for [c]) Ś1 D6 प्रमदा पुरुष (by transp) Ś1 D4 6 7 पच पच च(D6 वै), Ñ B1 3 पच पट्तथा, V1 पच पट्स्वरै, B2 4 पचपट्च वा, Dt1 सप्त चाष्ट य (sic), D3 5 पच पट्च वै

51 [a]) T2 3 G2 3 M1 सवह(T2 °ह)न्त्य, M3 सवाह्यत, Cr m g t सवाहन्त्य (as in text) Ś1 Ñ B D2-7 M4 सवाहयन्त्यु(D4 °यन्तु)पासीना (D2 M4 °सते, D4 5 °सत्यो, D7 °सतु), V1 D1 सवाहमाना आ(D1 स्ना)याति, Dg1 सवाहयन्त्य न्योपेतुर् (sic) —[b]) Ś1 D6 शुभा (for नार्यो) Dg1 Dt1 Dm1 विपुल-, G2 रुधिर- (for रुचिर-) M4 -भूषणा (for -लोचना) —[c]) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 परिगृह्य, T3 परिष्वज्य (for °मृज्य) Dt1 तदा, D1 2 यथा, D3 तत, D4 5 7 च ता (for तथा) D3 5 पुस, D4 7 सर्वे (for [अ]-न्योन्य) —[d]) Ñ2 B1 3 प्रापयति, D2 प्रमेयति, D5 पायम्न तु, M4 पालयति (for पाययन्ति) D3-5 7 सुराम्नव (for वराङ्गना) —After 51, Dm1 ins राम सीता च

52 [a]) Ś1 D6 अश्वान्ग(D6 °न)जान्, Ñ B2-4 D3 4 7 खरान्गजान् (by transp), V1 ह्यान्गजान्, B1 गजखरान् (for गजान्खरान्) D1 2 हयान्गजानश्वतरास् —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1-7 सुरभीसुतान (D1 [also] °वृषान्) —After 52[ab], V1 D1-5 7 ins

2026* भोजयन्ति स्म तत्सैन्य यस्य यस्य यथोपगम् ।

[V1 योजयन्योजयन्, D1 भोजयत्सायथो, D2 भोजयन्पाययन् (for भोजयन्ति स तत्) V1 D1-3 यथोचित (for यथोपगम्)], while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

2027* अभोजयन्वाहनपास्तेषा भोज्य यथाविधि ।

[M4 यथानय (for यथाविधि)]

—[c]) V1 D1-3 M4 इक्षणि, D4 7 इक्षुश्च (for इक्षुंश्च) Ś1 D6 मधुरास्वादान्, B4 मधुजालाश्च, D4 7 मधुद्राक्षाश्च (for °लाजाश्च) T1 M3 इक्षून्मधूश्च (T1 °धु च) लाजाश्च —[d]) M4 वाहयति D3 सर्वश, M3 4 वाहन (for वाहनान्) Ś1 Ñ B D6 G(ed) भोजयामासुरेव च (G[ed] हि), V1 D2 भोजयन्तत्र वाहनान(D2 °न), D1 5 कन्द(D1 °रम)मथ शालय, D4 7 भक्षा(D4 °क्षा)विविधशालय —[e]) Ś1 Ñ2 B3 4 D6 -योधास्ते, B1 -योधास्ता, B2 -योधाश्च, D1 -योधाश्च (for -योधाना) —[f]) B1 महाबलान् D1 4 5 7 भोजयति स्म सर्वश (D1 °त) —After 52, B2-4 ins

2028* यस्य यस्य च यद्भोज्य वाहनस्य सुदुर्लभम् ।
सुरामैरेयसयुक्त करम्भमथ शालय ।
भोजयश्च नरा सम्यक्तद्भोज्य च यथाविधि ।

[(l 2) B3 4 अथम (for अथ) —(l 3) B4 योजयश् (for भोजयश्)]

53 [ab]) Ś1 Ñ B1 2 D1 6 आज्ञासीन, Dg1 Dm1 G1 आजान, Dt1 आज्ञानन, D3 5 अध्यासीन्, T1 3 G2 आजानन् Cr m g as in text (for आजानान्) B3 नाश्वबानश्वम (also °बधाश्च अ)ज्ञासीन्, B4 नाश्वबवाश्च साज्ञासीन्, D4 7 नाश्वबधश्च तत्रासीन, G3 नाश्व बधे तुरगी, M4 नाश्वबानश्वमज्ञासीन् (for [a]) B2 न गज, D4 5 7 नाङ्कुश, T3 कुजर (for न गज) B2 -ग्रह, Dm1 G3 -ग्रहा, D4 7 -ग्रहे, Cr m as in text (for -ग्रह) D1 नरागजिगजग्रही (for [b]) V1 नाश्वबाराश्वबाराश्च गज कुजरमग्रत, D2 नानाश्वबाश्च । मन्यासीत्तर वही —[d]) Dt1 transp चमू and सा M4 ह्येवमासीत्तदा चमू —For 53[cd], Ś1 Ñ V1 B D1-7 subst

2029* मत्तोन्मत्तसमाकीर्णा एवमासीत्तदा चमू ।

[Note hiatus between the halves D4 7 मत्तद्विप-, D5 मुदितैश्च (for मत्तोन्मत्त) Ś1 V1 D1-3 6 मेवम् (for एवम्) Ś1 V1 D3 6 महा (for तदा) D4 5 7 प्रहृष्टा साभवच्चमू (for the post half)]

—B3 4 cont

2030* अन्ये च पुरपाल्न सुमृष्टाभरणस्रज ।
ब्राह्मण भोजयन्ति स्म सर्वकामश्च मन्त्रिण ।
तथैवेक्ष्वाकुनारीणा स्त्रिय परमभास्वरा ।
परिचर्याश्च कुर्वन्ति तत्र तत्र सहस्रश ।

54 58 59 तर्पिताः सर्वकामैस्ते रक्तचन्दनरूषिताः ।
अप्सरोगणसंयुक्ताः सैन्या वाचमुदैरयन् ॥ ५४
नैवायोध्यां गमिष्यामो न गमिष्याम दण्डकान् ।
कुशलं भरतस्यास्तु रामस्यास्तु तथा सुखम् ॥ ५५
इति पादातयोधाश्च हस्त्यश्वारोहबन्धकाः ।
अनाथास्तं विधिं लब्ध्वा वाचमेतामुदैरयन् ॥ ५६
संप्रहृष्टा विनेदुस्ते नरास्तत्र सहस्रशः ।
भरतस्यानुयातारः स्वर्गोऽयमिति चाब्रुवन् ॥ ५७
ततो भुक्तवतां तेषां तदन्नममृतोपमम् ।
दिव्यानुद्वीक्ष्य भक्ष्यांस्तानभवद्भक्षणे मतिः ॥ ५८
प्रेष्याश्चेट्यश्च वध्वश्च बलस्थाश्चापि सर्वशः ।
बभूवुस्ते भृशं तृप्ताः सर्वे चाहतवाससः ॥ ५९
कुञ्जराश्च खरोष्ट्राश्च गोश्वाश्च मृगपक्षिणः ।
बभूवुः सुभृतास्तत्र नान्यो ह्यन्यमकल्पयत् ॥ ६०

[(l 1) B4 समृद्ध (for सुमृद्ध) —(l 3) B4 परगभासुरा]

54 ^{a}) B1 3 अर्पिता (for तर्पिताः) V1 तु, B1 3 4 Dg1 D2 T3 G1 M3 4 तै, Dt1 Dd1 Dm1 च (for ते) —^{b}) Ś1 D3–7 दिव्य- (for रक्त-). Ś1 Ñ1 D1 2 4–7 भूषिता· (for -रूषिता) —^{c}) M4 -जन- (for -गण) Ś1 D1–3 -सघुष्टा, Ñ V1 B D4 5.7 -सहृष्टा, D6 सजुष्टा, M4 -सकीर्णाः (for -सयुक्ता) —^{d}) Ś1 Ñ B D6 सैन्या वाच, V1 सज्ञावाचम्; D3 सैन्या वाच्यम् (for सैन्या वाचम्) Ś1 Ñ1 V1 B1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–5 7 T2 3 G M Ck t उदीरयन्, Cg as in text (for उदैरयन्) —After 54, G3 reads 57

55 V1 B4 om. 55^{ab}.—^{a}) D1 न च (for नैव) D2 प्रविश्यामो (for गमिष्यामो) —^{b}) Dm1 D4 7 ना(D4 नो)-गमिष्याम(D7 °मि) T2 दडक (for °कान्) Ś1 Ñ B1–3 D1 3 6 गमिष्यामो न दडक(B1 दारक, D3 नदकान्), D2 म गमिष्यामि दडकान् —B1 om 55^{c}–56^{b} —^{d}) M4 च (for [अ]स्तु) G3 रामश्चास्तु Ñ2 B2 3 Dg1 D1–5 7 G1 M3 यथा-, V1 B4 सदा (for तथा)

56 B1 om 56^{ab} (cf v l 55) —^{a}) T2 पाद्गितयोधाश्, G2 M1 3 पादातयौधाश्, Cr पादातयो योधा Ś1 D6 इत्यवोचत योधास्ते, Ñ B2–4 D1–5 7 M4 इति हस्त्य(Ñ1 D4 7 पत्य)श्वव(Ñ B2 3 D3–5 7 यो)धा(D3 7 °ध्या)स्ते (B3 [marg also] 4 D1 2 M4 °श्च), V1 हस्त्यश्वरथवधाश्च —^{b}) Ś1 -गधका, B3 -वधक (for बन्धका) V1 B3 (marg also) 4 D1–3 M4 पशुपालास्तथापरे, B2 हस्तारोहणघधका —^{c}) B1 4 अथातिथि(B1 °थ्य)-, T3 °स्त्व (for अनाथास्त) D6 दृष्ट्वा (for लब्ध्वा) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 पुण्या वाचम्(Ś1 Ñ B1 2 D6 °ण्या वाच), Cr g as in text, Ck वाचमेनाम् (for वाचमेताम्) B1 Dt1 Dd1 Dm1 D2–5 7 T2 3 G1 3 M3 Cr k उदीरयन्, D1 उदीर्य च, Cg as in text (for उदैरयन) G2 वाचतो मुदद्दैरयन् (sic)

57 D3 om 57 G3 reads 57 after 54 —^{a}) G(ed) अथ हृष्टा (for सप्र°) Ś1 D6 प्रतिजगुर्, Ñ2 B3 प्रमत्ताश्च, V1 B1 D1 2 5 M4 विजहुस्ते(B1 °श्च), D7 विरेजुस्ते (for विनेदुस्ते) B2 सहृष्टा प्रविजहुश्च, B4 सहृष्टा परिजग्मुश्च, D4 सहृष्टाश्च विरेजुस्ते —^{b}) Ñ1 शत- (for तत्र) —^{c}) D4 5 7 [अ]नुगतार (for °यातार) —After 57, B3 ins

2031* एवभूत भक्ष्यभोज्य न लब्ध कुत्रचित्कदा ।,

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

2032* नृत्यन्तश्च हसन्तश्च गायन्तश्चैव सैनिका ।
समन्तात्परिधावन्ति माल्योपेता सहस्रश ।

[(l 1) G2 सहतश् (meta) (for हसन्तश्) T3 नृत्यन्ति स्म हसति स्म (for the prior half) T1 2 M2 स्म (for [ए]व) Dg1 T3 G M1 3 4 गायन्ति(G1 M4 °त) स्म च (for गायन्तश्चैव) —(l 2) Dt1 Dm1 परिधावनो G1 3 माल्येपेता (for माल्यो°)]

58 ^{a}) M3 [उ]रु भुजता (for भुक्तवता) T2 शेष (for तेषा) —^{c}) G2 M1 उद्वीक्ष्य (for उद्वीक्ष्य) T2 G1 च (for तान्) Ś1 D6 दिव्यानामपि भोगानाम्, Ñ1 दिव्यानामथ भक्ष्यां भोग (sic), Ñ2 B D1–3 दिव्यभक्ष्यो(B1 3 4 °भक्षो, D1 भक्षौ)पभोगाना(B4 °पन्नाना), V1 दिव्यभक्तोपभोगानाम् D4 5 7 दिव्यानामथ भक्ष्या(D7 °क्षा)णाम् —^{d}) Ñ2 B Dm1 D3 T2 G1 नाभवद्, D1 नाद्रवद्, Cg t as in text (for अभवद्)

59 ^{a}) M3 4 प्रेक्ष्याश् T2 G2 3 M2–4 चेटाश्, M1 चेष्टाश् (sic), Cg k t as in text (for चेट्यश्) M4 वंधाश् (for वध्वश्) —^{b}) T1 च सहस्रश (for चापि सर्वश) —For 59^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 subst

2033* प्रैष्याश्चैवाश्वबन्धाश्च बलस्थाश्चैव सर्वश ।

[Ś1 D6 ब्रह्मचारिगृहस्थाश्च, Ñ1 प्रेष्याश्चेवाश्वबधाश्च, V1 प्रेष्याश्चेटयश्च शूद्राश्च, B1 प्रेष्याश्चे(श्च)वाधवाश्चापि, B2 4 प्रेष्या(B4 प्रेपा)श्चेवानुवधाश्च, D1 प्रेष्याश्चेटाश्वबधाश्च, D2 प्रेक्ष्याचेष्टाश्च बधाश्च (sic), D3 प्रोष्याश्चैवाश्वबध्यश्च, D4 7 प्रेष्याश्चोरा(D7 °श्चाटा)श्च वृद्धाश्च, D5 प्रेष्यन्श्चैवश्च सर्वाश्च (sic) (for the prior half) Ś1 D6 वानप्रस्थाश्च, Ñ1 D4 7 बलस्थाश्चापि, Ñ2 वनस्थाश्चेव, V1 D1–3 बलाध्यक्षाश्च, D3 बलस्था येपि (for बलस्थाश्चेव)]

—^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 सु(D3 स, D4 / च)भृश (for ते भृश) V1 ll दृप्ता, Dt1 प्रीता, M3 तप्ता (for तृप्ता) —^{d}) B1 निसृत-, D2 ते हत-, D4 7 चाप्यति, D5 चापेत- (for चाहत-)

60 ^{b}) Ś1 D5 गोवाजि-, Ñ V1 B D1–4 7 M4 गो(D3 ग)जावि, G1 3 तथान्ये (for गोश्वाश्च) D2 -भृतपक्षिणा (sic).—^{c}) Ś1 V1 B1 2 4 D6 सुभृश, Ñ2 B3 सवृतास्, D5 सम्भृतास्, Cm g k as in text (for सुभृतास्) B1 2 4 तृप्ताः

नाशुक्लवासास्तत्रासीत्क्षुधितो मलिनोऽपि वा ।
रजसा ध्वस्तकेशो वा नरः कश्चिददृश्यत ॥ ६१
आजैश्चापि च वाराहैर्निष्ठानवरसंचयैः ।
फलनिर्यूहसंसिद्धैः सूपैर्गन्धरसान्वितैः ॥ ६२
पुष्पध्वजवतीः पूर्णाः शुक्लस्यान्नस्य चाभितः ।
ददृशुर्विस्मितास्तत्र नरा लौहीः सहस्रशः ॥ ६३
बभूवुर्वनपार्श्वेषु कूपाः पायसकर्दमाः ।
ताश्च कामदुघा गावो द्रुमाश्चासन्मधुश्च्युतः ॥ ६४
वाप्यो मैरेयपूर्णाश्च मृष्टमांसचयैर्वृताः ।
प्रतप्तपिठरैश्चापि मार्गमायूरकौक्कुटैः ॥ ६५
पात्रीणां च सहस्राणि शातकुम्भमयानि च ।
स्थाल्यः कुम्भ्यः करम्भ्यश्च दधिपूर्णाः सुसंस्कृताः ।
यौवनस्थस्य गौरस्य कपित्थस्य सुगन्धिनः ॥ ६६

D3 तेपि (for तत्र) —d) Dg1 नातो, Cm g as in text (for नान्यो) Dd1 प्रकल्पयत् (for अक°) Ś1 Ñ B D4–7 नानाविधगतिस्वरा (Ñ B3 °ना), V1 नरा शतसहस्रश, D1–3 नानाभक्ष्यान्नभोजनै, M3 नान्योन्यमपकल्पयत्

61 a) D3–5 7 नाशुद्ध- (for नाशुक्ल-) V1 कुचेष कोपि (also को न) तत्रासीन्, B2 नाकृष्टवासाश्चासीत्तु, B4 नाशुक्लवाससस्तत्र —b) V1 D1 2 मलिन क्षुधि(V1 °भि)तोपि वा —c) D1 धूतकेशो (for ध्वस्त°) —d) Ś1 D6 अथाभवत्, Ñ1 अथा तदा (sic), Ñ2 V1 B1–3 D5 अभूत्तदा, B4 अथो तथा, D1–3 अथो तदा, D4 7 अथोभवत्, M4 अहो तदा (for अदृश्यत) —After 61, B3 4 ins

2034* शयनानि च सर्वाणि पराध्यस्तिरणानि च ।
आसनानि च दिव्यानि भेजिरे ते ततस्तत ।

62 Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 read 62 after 65 —a) Ś1 D6 अथ, Ñ V1 B D1–5 7 अपि (for चापि) B1 वराहैर्, Dg1 G1 2 M1 4 वराहैश्च, Cg as in text (for च वाराहैर्) —b) Ś1 Ñ2 B1 3 D1 6 7 मिष्टान्न-, V1 दृष्टान्न, B2 4 D1–3 5 मृष्टान्न, G3 निष्टान्न-, M4 निष्णात, Cv r m g t as in text (for निष्ठान-) Ñ2 B2–4 रस-, V1 -धन- (for -वर-) M4 -सस्कृतै (for -सचयै) D5 मृष्यमासस्य मचयै —c) Ñ1 बलैर्, G3 फलैर्, M4 बल- (for फल-) Ś1 D6 फलैर्निर्व्यूढ(D6 °ह)सवद्धै, V1 D1 3 फलनिर्व्यूहसवधैर्, D2 4 7 फलैर्निर्व्यूहसवधै, Cm फलनिर्यूहसस्थितै —d) Ñ2 B2 3 पूपैरपि, V1 Dm1 धूपैर्गंध-, B1 4 पू(B4 सू)रैरपि, D1 सूपैर्गंध- (sic), M4 धूपगध- (for सूपैर्गन्ध-) Ś1 Ñ1 D6 सूपै सु(D6 पू)पैश्च सस्कृतै (Ñ1 °त), D4 7 सूपैर्यूपै(D4 °...)श्च सस्कृतै, D5 सूपैर्यूपै सुसस्कृतै (sic)

63 B1 reads 63ab twice —a) V1 D4 7 वाप्यो, D1 2 5 वाप्य- (for पुष्प-) D3 -गधवती Ñ2 B1 (first time) 2 3 वाप्यायमाना सपूर्णा, B1 (second time) पुष्पध्वजावकीर्णानि —b) G(ed) शुक्लान्यन्नस्य Ñ1 D4 5 7 तिष्ठति, Ñ2 B (B1 first time) तिष्ठत, B1 second time विश्रति, M4 राशिन (for चाभित) V1 D1–3 शुक्लान्न(V1 °क्लाध)स्य समतत —c) Ñ2 B D4 5 7 M4 सर्वे (for तत्र) —d) V1 D1–5 7 लेह्य, B1 स्थाली, B2 G1 नार्य, T2 ते हि, M4 लोही (for लौही) —For 63, Ś1 D6 subst

2035* दृश्यन्ते चान्नपूर्णानि सुशुभानि च तत्र वै ।

64 a) G3 ददृशुर् (for बभूवुर्) V1 वलपार्श्वेषु, B1 °वासेषु, B3 °वासे तु, T1 °पार्श्वे तु (for वनपार्श्वेषु) —b) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 ह्रदा (for कूपा) —c) Ñ1 D2–5 7 सर्व- (for ताश्च) Ś1 Ñ V1 B1–3 D6 कामवहा नद्यो, M4 °ह्रो गावो (for कामदुघा गावो) —d) Ś1 D6 M4 [द्रु]व, V1 D1 2 [अ]पि (for [आ]सन्) Ś1 D6 7 Cm मधुश्च्युता, Ñ2 B1 3 D3–5 T2 3 G2 3 M1 2 °च्युता (Ñ2 B1 D3 5 °त), V1 D1 2 G1 °स्रवा, Dt1 °श्रुता, Cgp मधुस्रुत (for मधुश्च्युत).

65 a) D4 5 7 -पानाश्च, M4 -सपूर्णा (for -पूर्णाश्च) —b) Ś1 V1 D4 6 7 मिष्ट-, Ñ2 B3 4 D1 3 भृष्ट- (for मृष्ट-). M4 -मासोचयैर् D1 भृता (for वृता) —c) Ś1 Ñ1 प्रतप्त (Ñ1 °सै)पिठिरैश्चैव, Ñ2 V1 B D2 3 प्र(B2 आ)तप्त-पै(V1 D3 पी)ठरैश्चैव, Dg1 प्रतप्तपिठकैश्चापि, Dt1 Ck t प्रतप्तपैठरैश्चापि, Dd1 प्रतप्तपैवरैश्चापि, D1 प्रतप्तौर्ध्ववरैश्चैव, D5 6 प्रतप्तपिठ(D5 °छ)राश्चैव, G3 प्रतप्तपीठ°, M4 प्रतप्तै-रितरै°, Cv m g प्रतप्तपिठरै° (as in text) —d) B4 मासैर् (for मार्ग-) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 -तै(V1 B4 D1 2 -ति)त्ति(D1 त्त)रै, Dm1 T3 G1 3 M3 -कुक्कुटै, D4 5 7 -जागलै (D5 °ला), Cv r m g as in text (for -कौक्कुटै). —After 65, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 read 62

66 V1 om 66a–67b —a) Ñ2 B2 D2 6 G3 पात्राणा, Cr m g k t as in text (for पात्रीणा) M4 तु (for च). —After 66a, B3 4 D (except D6) S ins

2036* स्थालीना नियुतानि च ।
न्यर्बुदानि च पात्राणि

[(l 1) B3 4 D1–5 7 M4 अयु(D7 °घ्यु)तानि —(l 2) D4 7 अर्बुदानि B3 4 D1–3 5 M4 अर्बुदानि च पात्राणा(M4 °त्रीणा)] —b) Ś1 Ñ B D6 शातकु(Ś1 Ñ1 D6 °कौं)भान्यनेकश, D1 2 M4 शातकौं(D1 °कुं)भानि सर्वश, D3–5 7 शातकौंभमयानि च. —c) D7 स्थाल्या (sic) Ś1 Ñ B D1–3 5–7 कुभा (for कुम्भ्य) Ś1 B1 2 4 D1–3 6 कलस्य(D1 2 °सा)श्च, Ñ1 करोट्यश्च, Ñ2 B3 च कलसा, D4 च कुडाश्च, D5 मयाद्यश्च, D7 च कुजश्च (sic), M4 करन्यश्च (for करम्भ्यश्च) —d) Ñ2 B2–4 D1 2 दध्न पूर्णा, D7 °वर्णा, G(ed) मधु° (for दधि°) Ñ2 B3 स्वलकृता, D1 2 T3 सहस्रश, D3 सुरस्तता

ह्रदाः पूर्णा रसालस्य दध्नः श्वेतस्य चापरे ।
बभूवुः पायसस्यान्ये शर्करायाश्च संचयाः ॥ ६७
कल्कांश्चूर्णकषायांश्च स्नानानि विविधानि च ।
ददृशुर्भाजनस्थानि तीर्थेषु सरितां नराः ॥ ६८
शुक्लानंशुमतश्चापि दन्तधावनसंचयान् ।
शुक्लांश्चन्दनकल्कांश्च समुद्गेष्ववतिष्ठतः ॥ ६९
दर्पणान्परिमृष्टांश्च वाससां चापि संचयान् ।
पादुकोपानहां चैव युग्मान्यत्र सहस्रशः ॥ ७०
आञ्जनीः कङ्कतान्कूर्चांश्छत्राणि च धनूंषि च ।
मर्मत्राणानि चित्राणि शयनान्यासनानि च ॥ ७१
प्रतिपानह्रदान्पूर्णान्खरोष्ट्रगजवाजिनाम् ।
अवगाह्य सुतीर्थांश्च ह्रदान्सोत्पलपुष्करान् ॥ ७२

(sic), D4 7 सुसभृता, M4 सुसत्कृता (for सुसस्कृता) Ś1 D6 दध्न पूर्णाश्च सस्कृता —e) Ś1 D3–7 गोरसस्य च (for यौवनस्थस्य) Ś1 Ñ B D6 त(B2 चु)क्रस्य, D1 2 M4 साद्रस्य, D3–5 7 सारस्य (for गौरस्य) —f) D4 7 दधिदुग्ध- (for कपित्थस्य) Ś1 Ñ2 B D1–3 6 M4 दधि(Ś1 D1 2 6 M4 कपि)-त्थसमगधिन, D5 कपित्थरसगधिन

67 V1 om 67ab (cf v l 66) —a) Ñ2 तदा (for ह्रदा) Ś1 D6 [अ]न्नशालाश्च, Ñ B D1–5 7 M4 रसालाया (B1 2 4 °श्च), T3 रसालश्च (for रसालस्य) —D6 reads 67b–68a in marg —b) Dg1 चैतस्य (for श्वेतस्य) —c) D4 5 7 [अ]थ, M4 [अ]पि (for [अ]न्ये) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 प(B4 पा)यसश्चापि, Ñ1 पयसा चाथ, Dg1 T1 M3 पायसाश्चान्ये, Dt1 Dd1 Dm1 T2 पयस(Dd1 °सा)श्चान्ये, T3 पयसान्यान्ये, Cg k as in text (for पायसस्यान्ये) —d) B1 सनिभा (for सचया) Dg1 T2 G M1 2 Cv m g शर्करायाव (M1 °पूप)सचय (G2 M1 °यान्, Cv m g °या), Dt1 T1 Cr k t शर्कराणा च सचया, M3 शर्कराश्चैव सचया

68 D6 reads 68a in marg (cf v l 67) —a) B3 कका पूर्ण-, B4 गधाश्चूर्ण- (for कल्काश्चूर्ण-) Ś1 Ñ2 Dm1 D6 G1 3 M4 कल्काश्च(Ś1 D6 G1 3 °ल्कचू)र्णकपायाश्च, V1 भक्ष्यान्लेह्यान्चोष्याश्च (subm), D1–3 श्लक्ष्णाश्चूर्णा कपायाश्च, D4 5 7 कल्काश्चूर्णा कपायाश्च —b) Ś1 D4–7 वासासि, V1 स्थानानि, D3 मासाना (sic) (for स्नानानि) —c) Ñ1 भाजनस्थाश्च, V1 भाजनस्थानान् Ś1 D6 ददुर्भोज्यरसाश्चापि —d) Ñ2 B2 तीरेषु, B4 lacuna (for तीर्थेषु) D1 2 सरितो, Ct as in text (for सरिता) Ś1 B4 Dm1 वरा, D4 5 7 तथा (for नरा) M3 तीर्थेन ददृशुर्नरा

69 G2 M1 om (hapl) 69ab —a) Ś1 Ñ2 B3 D6 श्लक्ष्णान् (for शुक्लान्) Ś1 B2 D6 चैव (for चापि) Ñ1 शुक्लानगमतश्चापि, V1 शुष्कान्नसुमनसश्चापि (hypm), B4 शुक्लानाशुमतश्चैव, D1 3 शुक्लान्न(D3 °न्न) सुमनश्चापि, D2 सुसाना सुमनश्चापि, D4 5 7 शुक्लान्न सुमन पुर्ष्प —b) D1 -सचय, D2 °या (for सचयान्) —c) Ś1 Ñ2 B3 D2 4–7 श्लक्ष्ण(D2 °क्ष्ण)-, V1 शुष्क-, B1 2 4 D3 शुक्र-, Dg1 शुक्लश्च, D1 M4 श्लक्ष्णाश्च (for शुक्लाश्च) Ś1 -कल्पाश्च, V1 D2 -कल्क, D1 3 -कल्कश्च, D6 -कल्काश्च (for कल्काश्च) —d) V1 स सर्वेषु, B4 सयुक्तेषु, Dt1 D2 3 5 समुद्रेषु, D1 समूहेषु (for समुद्गेषु) Ś1 Ñ2 B1 2 4 D6 च तिष्ठत, Dm1 T3 [ए]व तिष्ठत, D3 7 [अ]वतिष्ठन्ति, D4 [इ]व तिष्ठति (for [अ]व-तिष्ठत)

70 a) D4 परिदृष्टाश्च (for °मृष्टाश्च) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 5 6 दर्पणा परिमृ(D2 °मि)ष्टाश्च, T3 दर्पणं परिमृष्टा स्यान —b) Ś1 Ñ V1 B D1–7 माल्यानि विविधानि च —Ś1 D3 7 om 70c–71b G3 illeg from 70c up to first म in 71c —c) Ñ1 B4 Dg1 Dd1 Dm1 D4 6 T2 G2 M1 Cr m g- [उ]पानहश्च, V1 -[उ]पनहाश्च, B2 3 Dt1 T1 3 Ct -[उ]पानह, D1 -[उ]पानहौ, Ck -[उ]पानहान् (for -[उ]पानहा) Dd1 Dm1 T3 G1 2 M1 [अ]पि (for [ए]व) B1 पादुकोपानहश्चैव —d) Ñ2 B3 4 युगानि, B2 पूगान्, Dg1 युग्मान्, D4 युग्यानि, Ck as in text (for युग्मानि) B1 स्वर्गान्यत्र सहस्रश

71 Ś1 D3 7 om 71ab, G3 illeg up to first म in c (for all cf v l 70) —a) Ñ1 अजन्य ककता कूर्चांश्च, Ñ2 B1 अंजली (B1 °न्य) कस्ती कूर्चा, V1 अगुल्य कस्तीं कूर्चाश्च, B2 अजनी ककनी कूर्चाश्च, B3 4 आजनी(B4 अंजना) ककती कूर्चाश्च, D1 अंजन्यै ककता कूर्चांश्च, D2 6 अंजन्य ककता कूर्चा, D4 आजन्य ककता कूर्चा, D5 तुलाग्रा ककता कुचा, T2 G2 M1 3 आ(G2 M1 अ)जनी ककता (M3 °रा)न्कूर्चान्, G1 आंजन ककतान्कूर्चांश्च, M4 आजनीकृत-कान्कूर्चान् —b) Ñ2 शस्त्राणि (sic), V1 चित्राणि, Dg1 D4–6 T1 Cg शस्त्राणि, G1 चित्रापि (sic) (for छत्राणि) Ñ2 V1 B D1 2 4–6 M4 विविधानि च (for च धनूंषि च) —c) D1 2 M4 वर्मत्राणानि, T1 °णि च, T3 तनु°, Cr मर्मत्राणादि, Cm g as in text (for मर्मत्राणानि) M4 दिव्यानि (for चित्राणि) Ś1 Ñ B D6 G1 तनुत्राणि विचित्राणि, D3–5 7 धनूंषि गात्रत्राणानि (D4 7 °त्रावरण), G2 M3 मर्मत्राणि विचित्राणि —d) B4 शयनाभ्यासनानि च —After 71, B3 4 ins

2037* राशयस्तत्र दृश्यन्ते ताम्बूलस्य सुगन्धिन ।

72 a) V1 प्रतिपूर्ण-, B3 °पानैर् (for °पान-) Ś1 Ñ V1 B1 3 4 D1–4 6 7 -ह्रदा पूर्णा (for -ह्रदान्पूर्णान्) D5 प्रतिमा ह्रदा सपूर्णा (sic) —b) B4 lacuna for गज G3 गजोष्ट्रखरवाजिना —c) Ś1 V1 B1 4 D1–3 5 6 T1 अवगाह्या (D6 °ह्य), Ñ2 B2 3 अवगाह्यान् (for °गाह्य) Ñ2 स्वतीर्थांश्च, V1 B1 Dt1 Dm1 D1–3 5 7 सुतीर्थाश्च, Cr m g as in text, Ck सुतीर्थानि (for सुतीर्थांश्च) —d) D4 7 G1 (after corr as in text) -पुष्पकान्, M3 -पुष्कलान्

नीलवैदूर्यवर्णाश्च मृदून्यवससंचयान् ।
निर्वापार्थं पशूनां ते ददृशुस्तत्र सर्वशः ॥ ७३
व्यस्मयन्त मनुष्यास्ते स्वप्नकल्पं तदद्भुतम् ।
दृष्ट्वातिथ्यं कृतं तादृग्भरतस्य महर्षिणा ॥ ७४
इत्येवं रममाणानां देवानामिव नन्दने ।
भरद्वाजाश्रमे रम्ये सा रात्रिर्व्यत्यवर्तत ॥ ७५

प्रतिजग्मुश्च ता नद्यो गन्धर्वाश्च यथागतम् ।
भरद्वाजमनुज्ञाप्य ताश्च सर्वा वराङ्गनाः ॥ ७६
तथैव मत्ता मदिरोत्कटा नरा-
स्तथैव दिव्यागुरुचन्दनोक्षिताः ।
तथैव दिव्या विविधाः स्रगुत्तमाः
पृथक्प्रकीर्णा मनुजैः प्रमर्दिताः ॥ ७७

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चाशीतितमः सर्गः ॥ ८५ ॥

(for °रान्) Ś1 Ñ1 B1 4 D1–3 5 6 हृद्या पोत्पल (D2 °त्फुल्ल)-पुष्करा (D5 °ष्पका) —After 72, V1 B3 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–3 S ins

2038* आकाशवर्णप्रतिमान्स्वच्छतोयान्सुखप्लवान् ।

[V1 B3 4 Dg1 Dd1 वर्णा (V1 B4 D1 °र्ण) प्रतिमा (Dg1 °मान्), D2 प्रतिमावर्णा, M4 वर्णप्रतिम, Cg k as above (for -वर्णप्रतिमान्) Dg1 अच्छतोयान् (for स्वच्छ°) Dt1 Dd1 Dm1 T3 Ct सुखाप्लु (Dm1 °स) वान्, G1 3 °प्रदान् (for सुखप्लवान्) B3 4 सुखाया सुखविप्लवा, V1 D1–3 स्वच्छ (D1 स्वादु, D2 स्वरथ)-तोया सुखप्लवा (for the post half)]

73 [a]) Ś1 Dg1 D6 7 G M -वैडूर्य- D4 -पद्माश् (for -वर्णाश्) —[b]) Ś1 D6 मृद्यान्यावासमचयान्, V1 मृदून्वर-सचयान, D4 7 मृद्यान्यावासमचयान —Dg1 om 73^{cd} —[c]) Ś1 D1 4 6 7 निवासार्थं, N1 तीरयत, Ñ2 B1 3 4 चारयत, V1 निर्विपत, B2 निर्दयत, D2 निवपत D7 विश्रामार्थं, D5 ग्रासार्थं ते, T1 2 G1 M2 Cr m g निर्वापार्थान्, M4 निवापार्थं, Ck t as in text (for निर्वापार्थं) Ś1 D1 4–7 च (for ते) —[d]) Ś1 D1 4–7 तत्र ह (for सर्वश) Ñ V1 B D2 3 नात (B2 पद) ददृशिरे तदा (V1 D3 जना, D2 नरा) —After 73 M4 ins

2039* चित्रशालासु दिव्यासु गायतोऽप्सरसां गणान् ।
नृत्यन्तीश्च लपन्तीश्च चतु शालेपु ता स्त्रिय ।
पुष्पसस्तरसस्तीर्णे गीतवादित्रनादिते ।
पुस्कोकिलशताकीर्णे मयूरस्वरनादिते ।

74 [a]) V1 D1 2 G1 विस्मयत (V1 °ते) M4 वने ते तु (for मनुष्यास्ते) —[c]) B3 तत्र, Dt1 T3 G2 तावद् (for तादृग्) —[d]) Ñ2 B1–3 M4 महात्मन (for महर्षिणा) Dt1 भरद्वाजमहर्षिणा —After 74, Ñ V1 B D1–3 M4 ins

2040* न शेकुर्विस्मिता स्वप्तुमिन्द्रियैस्ते महाबला ।
रजन्या तु निवृत्तायामपिवस्ते महाकुला ।

[(l 1) M4 दर्पिता (for न शेकु) Ñ2 V1 B1 D2 स्वप्नम्, M4 सुप्ता (for स्वप्तुम्) B3 च, M4 तु (for ते) V1 D2 बलाहता, D1,3 M4 बलात्क (D3 °) ता (for महाबला) —D1 om l 2 —(l. 2) D2 च (for तु) Ñ2 B1 3 व्यतीतायाम्, V1 D2 3 प्रभातायाम् M4 प्रवृत्ताया (for निवृत्तायाम्) Ñ2 B1 3 1 ते मदा (B4 °मा) कुला, V1 तदनाकुला (for ते महाकुला) D2 3 नापिवस्तमनाकुला M4 नापिब मदलालसा (for the post half)]

75 [a]) Ś1 Dm1 D7 G1 [इ]व, G2 3 M1 2 [इ]पा (for [इ]त्र) Ñ1 (also) भा्पपाणास्ते (for रममाणाना) —[c]) V1 D1–3 M1 पुण्ये, D5 [S]रण्ये (for रम्ये) —[d]) Ñ1 निशा (for रात्रिर्) Ś1 व्यतिवर्तत, D1 व्यप°, D2 विनि°, D3 व्यत्यवर्तथ, D6 व्यनिवर्तत, G1 सन्यवर्तत, M4 अभिवर्तत (for व्यत्यवर्तत)

76 D6 om 76 —[a]) Ś1 D4 6 7 ता नार्यो, Dt1 Ct ता सर्वा, D3 नद्यो वै (for ता नद्यो) —[c]) D4 7 T3 G1 अनुप्राप्य, Cr m g t अनुज्ञाप्य (as in text) —[d]) Ñ2 तु (for च) D3 ताश्चैवाप्सरसस्तथा

77 D2 om (hapl) 77^{ab} —[a]) D3 5 मदिरा मदो (D5 °हो) त्कटास् (for मदिरोत्कटा नरास्) —D1 transp 77^{b} and 77^{c} —[b]) Ñ2 reads from गुरु up to दिव्या in [c] in marg Dt1 Dd1 Dm1 D1 4 S -[अ]गरु-, D5 [अ]-वर (for -[अ]गुरु) V1 तथैव दिव्या विविधोत्तमाश्रमा —[c]) Ś1 Ñ B D1–3 6 विविधोत्तम (B4 °मा) स्रज, T3 M4 विविधस्र° (for विविधा स्रगुत्तमा) —[d]) Ñ1 Dt1 T2 विकीर्णा, Cg k t as in text (for प्र°) M4 मनुजा (for मनुजै) T1 समर्दिता, M4 प्रचोदिता, L (ed) प्रमार्दिता, Cg k t as in text (for प्रमर्दिता) —For 77^{cd}, V1 subst

2041* पृथक्प्रकीर्णा मनुजै प्रमर्दिता
समाश्च सर्वा विविधाश्च ता स्त्रिय ।
[l 1 = 77^{d}]

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ V1 B D1 6 भरद्वाजातिथ्य, D2 5 7 भरतपर्वणि भरतातिथ्य (D5 °थ्य), D3 4 भरतातिथ्य —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 D3 6 om, Ñ2 D5 100, V1 D4 96, B2 87, B3 D2 99, B4 94, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 91, D1 152, D7 M4 98 —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नम

८६

ततस्तां रजनीमुष्य भरतः सपरिच्छदः ।
कृतातिथ्यो भरद्वाजं कामादभिजगाम ह ॥ १
तमृषिः पुरुषव्याघ्रं प्रेक्ष्य प्राञ्जलिमागतम् ।
हुताग्निहोत्रो भरतं भरद्वाजोऽभ्यभाषत ॥ २
कच्चिदत्र सुखा रात्रिस्तवास्मद्विषये गता ।
समग्रस्ते जनः कच्चिदातिथ्ये शंस मेऽनघ ॥ ३
तमुवाचाञ्जलिं कृत्वा भरतोऽभिप्रणम्य च ।
आश्रमादभिनिष्क्रान्तमृषिमुत्तमतेजसम् ॥ ४
सुखोषितोऽस्मि भगवन्समग्रबलवाहनः ।
तर्पितः सर्वकामैश्च सामात्यो बलवत्त्वया ॥ ५
अपेतक्लमसंतापाः सुभक्ष्याः सुप्रतिश्रयाः ।
अपि प्रेष्यानुपादाय सर्वे स्म सुसुखोषिताः ॥ ६
आमन्त्रयेऽहं भगवन्कामं त्वामृषिसत्तम ।
समीपं प्रस्थितं भ्रातुर्मैत्रेणेक्षस्व चक्षुषा ॥ ७

86

Dm1 begins with ॐ, M1 with श्रीरामचन्द्राय नमः, M2 with श्रीरामाय नमः

1 ^{a}) V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 T1 3 M3 4 Cg t व्युष्य, D4 7 व्युष्टा, Ck as in text (for उष्य) D2 राजनिर्मुष्टा Ś1 Ñ B D6 रजनीं तामुषित्वाथ —^{b}) D2 समीयान्मद (sic), G1 सपरिच्छद —^{c}) Ñ2 B Dd1 Dm1 D3 6 Cv कृतातिथ्य (for °तिथ्यो) —^{d}) G2 M1 च (for ह) Ś1 D4 6 7 कल्येभ्येत्याभ्य(Ś1 °भि)वादयत्, Ñ B D2 3 का(Ñ1 क)लेभ्येत्याभ्य(Ñ1 °भ्येत्याभि, Ñ2 °भ्येत्यास्व, B3 [also] 4 °त चाभ्य, D3 °प्रत्यभ्य)वादयत्, D5 कल्य एत्याभ्यवादयत्

2 V1 om 2^{ab} —^{a}) D2–5 7 स (for तम्) —^{b}) D1 आस्थित (for आगतम्) Ś1 Ñ B D6 स(D6 om [subm])-प्रेक्ष्य प्राञ्जलि(Ś1 Ñ2 B2 D6 °लिं)स्थित, D2 4 5 7 प्रेक्ष्य(D2 °क्ष) त प्राञ्जलि(D4 °लिं)स्थित, D3 ते प्रेक्ष्य प्राञ्जलि स्थित, T1 प्राञ्जलि प्रेक्ष्य चागत, M4 दृष्ट्वा वै प्राञ्जलिं स्थित —^{c}) Ś1 D7 हुत्वा, D5 कृत- (for हुत-) Ś1 V1 -[अ]ग्निहोत्र, M3 -[अ]ग्निहोत्रे M4 भगवान् (for भरत) —^{d}) D3 भारद्वाजो

3 ^{b}) T3 [अ]स्मिन् (for [अ]स्मद्) —For 3^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 subst

2042* कच्चित्पुत्र सुखेनेय तवाद्य रजनी गता ।

[B4 [ए]व (for [अ]द्य)],

while D2–5 7 subst

2043* कच्चिदद्य सुखा रात्रिरिहाश्रमपदे तव ।

[D2 कच्चिद् (for कच्चिद्)]

—^{c}) V1 D1 समस्तस्, D2–5 7 सुखी च (for समग्रस्) D7 नर॰ (for जन) Ñ1 D1 5–7 T2 M1 कश्चिद्-, Cg कच्चिद् (as in text) Ś1 D6 समग्रभोजन कच्चिद् —^{d}) Ś1 D6 G1 आतिथ्य, M4 अर्चित, Cm g t as in text (for आतिथ्ये) V1 B4 D1 आतिथ्येन सुपूजित, D2–5 7 तन्मे ब्रूहि नरर्षभ

4 ^{a}) B4 वक्त्वा, D5 कृत्य (for कृत्वा) —^{b}) V1 B2 4 विप्रणम्य, D2–5,7 [ऽ]थ प्रणम्य (for ऽभिप्रणम्य) —^{c}) Ś1 Ñ1 D6 अनतिक्रान्तम्, Ñ2 अप्यनिष्क्रान्तम्, Dg1 Dt1 T2 3 M2 3 Ck उपनिष्क्रान्तम्, D1 अधिनिष्क्रान्तम् V1 आश्रमत्वाद्विनिष्क्रान्तम् —^{d}) M4 ज्वलित- (for उत्तम-) —For 4^{cd}, D2 4 5 7 subst, while D3 ins after 4

2044* परमं दृष्टवन्तं स्म स्वर्गलोकमिहापरम् ।

[D5 इव (for इह) D3 4 7 [आ]गत (for [अ]परम्)]

5 ^{a}) D5 सतोषितो (for सुखो°) B2 गहने (for भगवन्) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D3 6 समन्त्रि-, D1 सम च, D2 4 5 7 सभृत्य- (for समग्र-) —^{c}) B1 अर्पित, D6 तर्पिता Dt1 Dd1 Dm1 Cv r m g t बलवत्तर्पितश्चाहं —^{d}) G2 सामात्य- Dd1 Dm1 T2 भगवस् (for बलवत्) Ś1 Ñ B D6 भगवन्सर्वशः(Ñ1 °विविध, Ñ2 B1 3 °बहुशः)स्त्वया, V1 सगण सर्वशस्त्वया, Dt1 Ct बलवान्भगवंस्त्वया, D1 सबल सर्वशस्त्वया, D2 4 5 7 विविधैः सर्वश(D2 5 °त)स्त्वया, T3 M4 सामात्यस(M4 भगवन्स)बलस्त्वया

6 ^{a}) Ś1 D6 M2 -क्लेशसंतापा, B1 -क्लमसंता*, B4 -श्रम°, D1 2 -क्लमसंत्रासा, D4 7 -क्लमसंवाल, D5 क्लमसंत्रस्ता, T2 -क्लमसंपाता (sic), Cg k t as in text (for -क्लमसंतापा) V1 व्यपेतक्षमसंतापा —^{b}) Ś1 Ñ1 B1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 6 T3 M4 Cg k t सुभिक्षा, Ñ2 स्वभक्ष्या, V1 सुमुक्ता, B4 om, Dg1 D4 5 7 G1 2 M1–3 सुभक्षा, D3 सुभक्ता (for सुभक्ष्या) Ś1 B1 2 3(marg, orig सुपरिच्छदा) 4 D6 सुप्रतिष्ठिता, Ñ2 स्वपरिच्छदा, V1 सुपरिश्रवा, D1 सप्रतिश्रया (for सुप्रतिश्रया) —^{c}) V1 अपि प्रेक्ष्यान्, B1 4 अमि प्रेष्यान् (for अपि प्रेष्यान्) —^{d}) Ś1 D6 सुखिन, B3(also as in text) 4 G3 सर्वे च, G1 सर्वैश्च, M3 सर्वे ते (for सर्वे स्म) Ś1 Ñ1 स(Ñ1 स्व)सुखोषिता, D6 स्म सुखो°, B1 4 सुसुखोचिता G1 illeg from षि in ^{d} up to भगव in 7^{a} —For 6^{cd}, D2 4 5 7 subst

2045* सपानयुग्यसारथ्या सुखं निप्रतिबोधिता ।

[D2 5 -युग(D5 °ग्मा)सारक्षा D2 5 सुखविप्रतिबा(D5 °बो)-धना (for the post half)]

7 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B Dm1 D1 3 6 G2 M1 Cg त्वा Dg1 Dd1 T3 M2–4 त्वां, G3 [ऽ]यं (for ऽहं) D2 4 5 7

आश्रमं तस्य धर्मज्ञ धार्मिकस्य महात्मनः ।
आचक्ष्व कतमो मार्गः क्रियानिति च शंस मे ॥ ८

इति पृष्टस्तु भरतं भ्रातृदर्शनलालसम् ।
प्रत्युवाच महातेजा भरद्वाजो महातपाः ॥ ९

भरतार्धतृतीयेषु योजनेष्वजने वने ।
चित्रकूटो गिरिस्तत्र रम्यनिर्दरकाननः ॥ १०

उत्तरं पार्श्वमासाद्य तस्य मन्दाकिनी नदी ।
पुष्पितद्रुमसंछन्ना रम्यपुष्पितकानना ॥ ११

अनन्तरं तत्सरितश्चित्रकूटश्च पर्वतः ।
तयोः पर्णकुटी तात तत्र तौ वसतो ध्रुवम् ॥ १२

दक्षिणेनैव मार्गेण सव्यदक्षिणमेव च ।
गजवाजिरथाकीर्णां वाहिनीं वाहिनीपते ।
वाहयस्व महाभाग ततो द्रक्ष्यसि राघवम् ॥ १३

आज्ञापयस्व —[b]) Dd1 Dm1 (after corr *sec m* as in text) T2 G3 M2 4 Cg त्वम् (for त्वाम्) Ś1 Ñ1 B1 2 4 D6 मामनुज्ञातुमर्हसि, Ñ2 B3 अनुज्ञातु त्वमर्हसि, D1–5 7 अनुज्ञातस्त्वया सुखी (D1 °ख) —[c]) T3 समीपस्थ (for °प प्र-) Ś1 Ñ B D2 7 भ्रातु समीप यास्यामि (B4 पश्या-), V1 D1 ससैन्य गच्छमान मा —[d]) Ś1 Ñ B D4 6 7 शुभेन, D2 3 5 शिवेन (for मैत्रेण)

8 [a]) D1 त समाचक्ष्व (for तस्य धर्मज्ञ) —[b]) Ś1 D1 6 राघवस्य (for धार्मिकस्य) —[cd]) T3 G M1 2 कतरो, Cm g t as in text (for °मो) G2 राम (sic) (for मार्ग) Dm1 क्रियानति, G1 क्रियानीनि, G3 क यातीति, Cm g t as in text (for क्रियानिति) Ś1 Ñ B D2–7 आचक्ष्व केन मार्गेण गच्छेय भगवन्नह, V1 D1 M4 कस्मिन्देशे कुतो मार्गो योजनानि च शंस मे —After 8, Ś1 Ñ B D6 ins

2046* योजनानि कतीतश्च कस्मिन्देशे स आश्रम ।
स सीतालक्ष्मणसखो धर्मात्मा यत्र वर्तते ।

[(l 1) B4 कि॰ (illeg) Ś1 D6 योजनै कतिभिश्च (for the prior half) —(l 2) Ñ2 B3 4 ससीतो (for स सीता-) Ś1 D6 तिष्ठति (for वर्तते)],
while M3 ins

2047* योजनानि महाभाग सर्वमेतन्मयानघ ।

9 [b]) Dg1 राम, Dt1 T3 G2 3 M1 भ्रातुर् (for भ्रातृ-) —G1 damaged after भ्रा in 9[b] up to प्रत्यु in 9[c] —For 9, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

2048* इति पृष्टस्तदा तेन भरतेन महात्मना ।
तत स भरत धीमान्महर्षिरिदमब्रवीत् ।

[(l 1) B2 4 D2 5 तथा (for तदा) —(l 2) Ñ2 V1 B3 D2 श्रीमान् (for धी°)]

10 [a]) M3 [अ]र्धं (for [अ]र्ध-) V1 -तृतीये तु —[b]) V1 B4 Dg1 योजने वि(Dg1 स्व)जने —[c]) Dt1 चित्रकूट- Ś1 Ñ V1 B D1 3 4 6 7 M4 तात (for तत्र) —[d]) Ś1 D4 6 7 रम्यो (for रम्य-) Ś1 निर्जन-, B Dd1 Dm1 D4 6 G2 3 निर्झ (D4 6 °र्झ)र, D7 -निर्कर- (sic), Ck t as in text (for -निर्दर-) B1 3 Ck -कदर (for -कानन) Ñ2 रम्यनिर्वारकदर, V1 D1 3 I3 रम्यकाननिर्झर, D2 5 सुरम्य चि(D5 °श्चचि)-त्रप्मानन (D5 °न)

11 [a]) V1 उत्तरे, D3 उत्तर (for उत्तर) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 आश्रित्य (for आसाद्य) —[b]) D2 4 5 7 T3 M- तत्र (for तस्य) —G1 damaged from म in द्रुम up to का in 11[d] —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 नानापक्षिनिषेविता (Ñ2 B3 °समाकुला)

12 [b]) Dt1 T1 Cv k t चित्रकूट च पर्वत —[c]) G2 M1 तत्र (for तात) —For 12, Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 M4 subst

2049* तामन्तरा च सरित चित्रकूट च पर्वतम् ।
तयो पर्णकुटीं तत्र द्रक्ष्यसि त्व सुसंवृताम् ।

[(l 1) D3 तदन्तरा, M4 अन्तरा ता (by transp) (for तामन्तरा) —(l 2) Ś1 D6 तत, M4 तत्र (for तयो) V1 पत्रकुटी M4 तात (for तत्र) Ś1 Ñ द्रक्ष्यामि, D6 द्रक्ष्यामि Ś1 सुसवृता M4 वसतस्तत्र तौ ध्रुव (for the post half)]

—Thereafter Ś1 D6 cont, D2 4 5 7 subst for 12

2050* तदन्तराश्च सरितश्चित्रकूटस्य चैव हि ।
वाल्मीकेराश्रमो दिव्यो महर्षेस्तत्र राघव ।
कृत्वाश्रमपद रम्यमेकान्ते सहलक्ष्मण ।
सीतया भार्यया सार्धं वसतीति मया श्रुतम् ।

[Ś1 D6 om l 1 —(l 2) Ś1 D6 आश्रम दिव्य D4 7 आश्रमस्तस्य (D7 °त्र) वाल्मीके (for the prior half) —(l 3) D4 तत्र (for कृत्वा) D7 आश्रमपद (subm) (for कृत्वाश्रमपद) D2 दिव्य (for रम्य) —(l 4) D2 म (for [इ]ति) D1 श्रुत मया (by transp)]

13 [a]) B2 तु, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 च, Ck t as in text (for [एव]) —[b]) Dd1 Dm1 T2 G1 3 M3 सव्य, Cm as in text (for सव्य-) T1 G2 M1 वा, Ck as in text (for च) M4 दक्षादक्षिण नित्यदा —[c]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 -समाकीर्णां (for -रथाकीर्णां) —[d]) M4 वाहिनी यातु राघव —[f]) G1 तत्र, M1 गतो (for ततो) Dd1 द्रक्ष्यामि (sic), G1 प्रेक्ष्यसि (for द्रक्ष्यसि) G1 3 राघवौ —For 13, Ś1 Ñ V1 B D1–7 subst

2051* दक्षिणेनैव मार्गेण दक्षिणाशा प्रदक्षिणम् ।
गजवाजिरथाकीर्णा वाहिनी यातु राघव ।

प्रयाणमिति च श्रुत्वा राजराजस्य योषितः ।
हित्वा यानानि यानार्हा ब्राह्मणं पर्यवारयन् ॥ १४
वेपमाना कृशा दीना सह देव्या सुमित्रया ।
कौसल्या तत्र जग्राह कराभ्यां चरणौ मुनेः ॥ १५
असमृद्धेन कामेन सर्वलोकस्य गर्हिता ।
कैकेयी तस्य जग्राह चरणौ सव्यपत्रपा ॥ १६
तं प्रदक्षिणमागम्य भगवन्तं महामुनिम् ।
अदूराद्भरतस्यैव तस्थौ दीनमनास्तदा ॥ १७
ततः पप्रच्छ भरतं भरद्वाजो दृढव्रतः ।
विशेषं ज्ञातुमिच्छामि मातॄणां तव राघव ॥ १८
एवमुक्तस्तु भरतो भरद्वाजेन धार्मिकः ।
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा वाक्यं वचनकोविदः ॥ १९
यामिमां भगवन्दीनां शोकानशनकर्शिताम् ।
पितुर्हि महिषीं देवीं देवतामिव पश्यसि ॥ २०
एषा तं पुरुषव्याघ्रं सिंहविक्रान्तगामिनम् ।
कौसल्या सुषुवे रामं धातारमदितिर्यथा ॥ २१
अस्या वामभुजं श्लिष्टा यैषा तिष्ठति दुर्मनाः ।
कर्णिकारस्य शाखेव शीर्णपुष्पा वनान्तरे ॥ २२

[(l 1) B3 दक्षिणाना, B4 दक्षिणा श (sic) (for °णाशा) Ś1 Ñ1 D6 दक्षिणाशा प्रदक्षिणा, V1 D1 3–5 7 सदा दक्षिण यातु ते, D2 सेनेय तत्र यातु ते (for the post half) —(l 2) Ś1 D6 -गणाकीर्णा, D1 ममाकीर्णा (for रथा°) V1 D1–5 7 वाहिनीपते, B2 यातु राघन (for यातु राघव)]

—After 13, M4 ins

2052* प्रातिष्ठत तत प्रीतो भरतो भ्रातृतृष्णया ।

14 a) G1 त, M3 तच् (for च) Ñ1 श्रुत्वा रामस्य वृत्तात, D2 4 5 7 प्रयाता वाहिनी श्रुत्वा, M4 प्रयातोयमिति श्रुत्वा —b) Ś1 D6 भारद्वाजस्य वै तदा —Ś1 D6 om 14cd —c) G(ed) मानार्हं (for यानार्हा) —d) Ñ2 B3 त मुनि, D3 तमृषि (for ब्राह्मण) Ñ1 भरद्वाजमवारयन् —For 14cd, D2 4 5 7 subst

2053* भरद्वाजमृषिश्रेष्ठमभिगम्य प्रणम्य च ।

[D4 7 अभिजग्मुरपूजयन् (for the post half)]

15 a) B1 वेपमान- (for °माना) —b) Ñ2 दिव्या (for देव्या) B4 सुमित्रहा, D1 सुमत्रया (for सुमित्रया) —c) M3 कौसल्या (sic) Ś1 D6 प्रति-, Ñ1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2–5 7 G1 2 M तस्य (for तत्र) —d) D2 पाणिभ्या (for कराभ्या) Ś1 Ñ V1 B D1–3 5 6 उभौ, D4 7 शुभौ (for मुने)

16 b) Ś1 D6 -लोकेषु (for लोकस्य). B1 गर्हिता, T3 गर्हित (sic) G2 M3 सर्वलोकविगर्हिता —c) V1 D1–5 7 M4 चरणौ (for कैकेयी) Ś1 Ñ B D6 चापि, Dg1 Dt1 D3 T3 M3 तत्र (for तस्य) —d) Ñ B लज्जयान्विता, T1 2 G3 M2 सा व्यपत्रपा, T1 न व्यपत्रपा, G1 तौ व्यपत्रपा, G2 चाव्यपत्रपा, M1 वा व्यपत्रपा, Cm g t as in text (for सव्यपत्रपा) Ś1 D6 महर्षेश्चरणौ तदा, V1 D1–5 7 M4 कैकेयी लज्जयानता (D1 तत, D2 °न्विता, D4 5 7 तदा)

17 a) Ñ1 om त (subm) G(ed) आगत्य (for आगम्य) Ś1 D6 प्रदक्षिण समासाद्य, D3 त तदक्षिणमागत (sic), L(ed) प्रदक्षिण समागम्य —c) V1 भरतस्येव, D4 7 °श्चैव, D5 भरताचैव (for भरतस्यैव) Ś1 Ñ B1–3 D6 सुमित्रा भरताभ्यासे —d) T1 तथा (for तदा) Ś1 Ñ V1 B D6 M4 तस्था दीना (Ś1 D6 ह्रि) ममाकुला D1–5 7 तस्थुर्देव्य (D1 °र्दीना) समाकुला (D4 7 °हिता)

18 a) Dt1 तत्र (for ततः) V1 पप्रच्छ भरत तत्र —b) Dt1 महामुनि, Cg as in text (for दृढव्रत) —c) D2 4 5 7 नावि (D5 °शि) गच्छामि (for ज्ञातुमिच्छामि) —d) Ś1 Ñ B D1–7 G1 M1 तिसृणा तव, V1 तिष्ठता तव (for तव राघव)

19 a) Ñ2 B3 च (for तु) D2–5 7 तत प्रणम्य (for एवमुक्तस्तु) —b) B1 धीमता (for धार्मिक) D2–5 7 भरद्वाजमुवाच ह —cd) Ś1 Ñ B D6 वाक्यमिद (Ñ2 B3 °त्थ) (for भूत्वा वाक्य) D2–5 7 विशेष वाग्विशेषज्ञो द्विजातेर्ज्ञातुमिच्छत

20 a) V1 D2 3 5 साध्वीं (for दीना) —b) T2 [अ]-नशर- (sic) Ś1 Ñ V1 B D1–7 शोकोपहतचेतस (V1 D1 3 6 °ना, B3 D5 7 °सा) —c) Ś1 Ñ V1 B2–4 D6 स्थिता सा (Ś1 V1 D6 चा) श्वश्रुर्मी साध्वी (V1 B3 [also] दीना), B1 D1–5 7 M1 स्थितामश्रुमुखीं दीना (M4 देवीं) —d) M3 पश्यसे (for °सि)

21 a) B3 पुरुषव्याघ्र, D3 पुरुष व्याघ्र- —b) Dd1 Dm1 T G1 3 M3 Ck व्याघ्र (T1 हस्त्र) विक्रान्तगामिन, D2 मत्तमातग°, D7 सिंहविक्रान्तलोमिन, G2 व्याघ्रवृत्तम° (sic), M1 व्याघ्रविक्रम°, Cg t as in text —c) D2–5 7 [अ]जनयद् (for सुषुवे) —After 21, Dm1 ins राम

22 Ś1 D6 om 22 —a) V1 Dd1 Dm1 D1 3 G2 3 M1 वाम, Cg as in text (for वाम-) B4 -भुजा, T2 -भुज-, Cg as in text V1 B2 M4 श्लिष्ट, B3 T3 श्लिष्ट्वा, M3 स्पृष्ट्वा; Cg as in text (for श्लिष्टा) —b) Dt1 या सा, Cg t (with hiatus) एषा (for यैषा) —After 22ab, Dt1 ins

2054* इय सुमित्रा दु खार्ता देवी राज्ञश्च मध्यमा ।

—d) Ñ V1 B2–4 D1 3 M4 शीर्णपर्णा, B1 °वर्णा, Dt1 G3 °पुष्प-, Cg as in text (for °पुष्पा) —For 22, D2 4 5 7 subst, while D3 ins. after 22

एतस्यास्तौ सुतौ देव्याः कुमारौ देववर्णिनौ ।
उभौ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ वीरौ सत्यपराक्रमौ ॥ २३

यस्याः कृते नरव्याघ्रौ जीवनाशमितो गतौ ।
राजा पुत्रविहीनश्च स्वर्गं दशरथो गतः ॥ २४

ऐश्वर्यकामां कैकेयीमनार्यामार्यरूपिणीम् ।
ममैतां मातरं विद्धि नृशंसां पापनिश्चयाम् ।
यतोमूलं हि पश्यामि व्यसनं महदात्मनः ॥ २५

इत्युक्त्वा नरशार्दूलो बाष्पगद्गदया गिरा ।
स निशश्वास ताम्राक्षो क्रुद्धो नाग इवासकृत् ॥ २६

भरद्वाजो महर्षिस्तं ब्रुवन्तं भरतं तदा ।
प्रत्युवाच महाबुद्धिरिदं वचनमर्थवत् ॥ २७

न दोषेणावगन्तव्या कैकेयी भरत त्वया ।
रामप्रव्राजनं ह्येतत्सुखोदर्कं भविष्यति ॥ २८

अभिवाद्य तु संसिद्धः कृत्वा चैनं प्रदक्षिणम् ।
आमन्त्र्य भरतः सैन्यं युज्यतामित्यचोदयत् ॥ २९

2055* या चेता शोकसंतप्ता निःश्वसन्तीं मुहुर्मुहुः ।
भुजगीमिव दुःखार्तां कौसल्यामहिता स्थिताम् ।

[(l 1) D2 तामिमा, D3 या त्वेता, D5 यामेना (या चेता) D2 3 5 7 निश्वसन्ती —(l 2) D3 शोकार्तां (for दुःखार्तां)]

23 ^{a}) Dt1 तु, G1 यौ (for तौ) Ś1 Ñ V1 B D1–7 ब्रह्मन् (for देव्या) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 -रूपिणौ, Dm1 -वर्णितौ (for -वर्णिनौ) —^{c}) D2 6 तुल्यौ (for उभौ) —^{d}) Ś1 वीरसत्यपराक्रमौ, D2 4 5 7 वीर्यसत्त्वपराक्रमौ (D2 5 °मे) —After 23, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 ins

2056* पश्यस्युद्विग्नहृदयामहृष्टवदना स्थिताम् ।
सुमित्रा जननीमेता लक्ष्मणस्यावधारय ।

[Ś1 D2 4–7 transp l 1 and 2 —(l 1) D5 पश्यामि (for पश्यसि) Ś1 V1 D4–7 M4 अप्रहृष्टमुखीं, D2 अपहृष्टामुख- (sic) (for अहृष्टवदना) —(l 2) Ś1 D1 3–7 M4 [उ]पधारय]

24 ^{a}) V1 अस्या (for यस्या) M3 नरव्याघ्रो —^{b}) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1–7 T3 M4 वनवासम्, G M1 राज्यनाशम्, Cg k t as in text (for जीवनाशम्) M3 गत (for गतौ) B4 वनवासगतौ च तौ —^{c}) Dm1 G राज- (for राजा) Dg1 विहीनस्य (sic) (for °नश्च) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M1 राजपुत्रौ नरेंद्रश्च (V1 D3 5 °स्य) —^{d}) Dg1 D3 ययौ (for गत) —Aftre 24, V1 B3 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 S ins

2057* को वनामकृतप्रज्ञा दृष्टा सुभगमानिनीम् ।

[D1 M1 प्राज्ञा (M1 after corr *sec m* as above), D3 प्रज्ञा- B3 4 च शुभ- (for सुभग-) V1 M1 (before corr) -मालिनी, Dd1 भामिनीं, Cg as above (for मानिनीम्)]

25 ^{a}) D1 ऐश्वर्यमाना (for °कामा) —^{b}) Ś1 Ñ B D6 पतिघातिनीं (for आर्यरूपिणीम्) —For 25^{ab}, D2 4 5 7 subst, while Ñ B D6 ins after 25^{cd}

2058* सैषा तिष्ठति कैकेयी नृशंसा पापनिश्चया ।
[B2 4 यथा D7 नि]

—^{c}) V1 [ए]ना, Dg1 [ए]व, G M1–3 ता, M4 [इ]मा (for [ए]ता) D2 4 5 7 जननीं (for मातरं) —^{d}) D2 4 5 7 कैकेयीं (for नृशंसां) Ś1 Ñ1 B2 4 D1–7 M4 कुलपांसि(B2 4 D1 2 4 6 7 °स)नीं (D3 °सना), Ñ2 V1 B1 3 कुलपांसुला (V1 °सलीं, B1 °सला, B3 °सुलीं) (for पापनिश्चयाम्) —^{e}) Ñ V1 B1–3 (m also एतन्-) D1–7 M4 अतो-, B4 एतन् (for यतो-) V1 नसिद्धि (sic), M3 त्वल हि (sic) (for -मूलं हि) Dg1 पश्यामो (for पश्यामि) —^{f}) B1 सुमहात्मन (for महदा°)

26 ^{a}) Ś1 D6 स नरव्याघ्रो (for नरशार्दूलो) —^{c}) Dg1 हि (for स) Ñ V1 B Dg1 D1 2 4–7 M4 निशश्वास स (by transp) Ś1 D3 निःश्वास सुताम्राक्ष, Dt1 विनिश्वस्य स ताम्राक्ष, T3 G3 विनिःश्वास ताम्राक्ष —^{d}) G1 गज (for नाग) Dt1 T2 श्वसन् (for [अ]सकृत्) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 क्रुद्धो (Ñ1 D4 7 पंके) वनगजो यथा

27 B4 om 27^{ab} —^{a}) Ś1 Ñ B1–3 D2 4 5 7 T1 G1 3 M3 4 तु, D3 त्व (for त) —^{b}) Ś1 D2 4–7 ब्रुवाण, B2 व्रजन्तं (for ब्रुवन्त) Ś1 Ñ V1 D3 6 तथा, D2 यथा (for तदा) —^{c}) V1 इत्युवाच (for प्रत्यु°) G1 -बुद्धिम् (for बुद्धिर्) —^{d}) Ś1 Dt1 T3 अर्थवित्, Ñ1 G2 अब्रवीत् (for अर्थवत्)

28 ^{a}) D2 प्रदोषेण (for न दोषेण) Dd1 Dm1 D4 5 7 G3 M4 [इ]ह, D2 [अ]पि, G1 M3 [ए]व, Cg as in text (for [अ]व-) Ś1 D1–3 6 T2 M4 -मतव्या, Cg l as in text (for -गन्तव्या) —^{b}) D2 5 कदाचिदपि केकयी —^{c}) B1 -प्रव्राजित D4 5 7 तु (for हि) B4 ध्वतत् (sic) —After 28, Dt1 Dd1 Dm1 D1 T G M1 2 ins

2059* देवाना दानवाना च ऋषीणा भावितात्मनाम् ।
हितमेव भविष्यद्धि रामप्रव्राजनादिह ।

[(l 1) Dd1 Dm1 च महात्मना (for भाविता°) Dd1 Dm1 T1 om l 2 —(l 2) D4 भविष्य हि, T3 भविष्येद्धि (for भविष्यद्धि)]

29 ^{a}) Ś1 तु ससिद्धि, Ñ1 महर्षि त, Ñ2 B2 3 D1 M4 तु त सिद्ध, V1 D6 G1 तु ससिद्ध, B1 तु त सिद्धि, B4 तत सिद्धि, Dd1 Dm1 [अ]थ संसिद्ध, D2 5 ऋषि सिद्ध, D3 मुनि सिद्ध, Cr m g k t as in text (for तु संसिद्ध) —^{b}) D7 वा (for च) Ś1 V1 B1 D2 3 5 6 [अ]सि, Ñ2 B2–4 D1 4 7 M4 [अ]पि, Dt1 T3 [ए]व, M3 [ए]त (for [ए]न) —V1 repeats 29^{cd} after 35 —^{d}) V1 (first time) B2 चोदयत् (sic), Dt1 चाब्रवीत, D1–3 [अ]नोदयत् (for [अ]चोदयत्)

ततो वाजिरथान्युक्त्वा दिव्यान्हेमपरिष्कृतान् ।
अध्यारोहत्प्रयाणार्थी बहून्बहुविधो जनः ॥ ३०
गजकन्या गजाश्चैव हेमकक्ष्याः पताकिनः ।
जीमूता इव घर्मान्ते सघोषाः संप्रतस्थिरे ॥ ३१
विविधान्यपि यानानि महान्ति च लघूनि च ।
प्रययुः सुमहार्हाणि पादैरेव पदातयः ॥ ३२
अथ यानप्रवेकैस्तु कौसल्याप्रमुखाः स्त्रियः ।
रामदर्शनकाङ्क्षिण्यः प्रययुर्मुदितास्तदा ॥ ३३
स चार्कतरुणाभासां नियुक्तां शिबिकां शुभाम् ।
आस्थाय प्रययौ श्रीमान्भरतः सपरिच्छदः ॥ ३४
सा प्रयाता महासेना गजवाजिरथाकुला ।
दक्षिणां दिशमावृत्य महामेघ इवोत्थितः ।
वनानि तु व्यतिक्रम्य जुष्टानि मृगपक्षिभिः ॥ ३५

30 [a]) Ś1 V1 Dd1 Dm1 D4 G M1–3 Cr m gp युक्तान्, Ñ1 युक्ता (sic), B3 मुक्त्वा, D3 युक्त्वा, D7 मुक्तान्, Cg as in text —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 दिव्य-, T3 नागान् (for दिव्यान्) Ñ B1 3 -परिच्छदान्, Dt1 -विभूषितान् D2 4 5 7 रुक्मभाण्डपरिच्छदान् —[c]) D2 अध्यरोहन्, D6 आध्यरोहन्, M4 आरोह (for अध्यारोहत्) Ś1 Ñ1 V1 B1 2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–3 6 7 T1 3 G M1 2 प्रयाणार्थं (D2 °र्थै, D7 °र्था [sic]), Cg as in text —[d]) M4 वाह (for बहून्) D3 बहुविधा जना

31 [a]) Ś1 Ñ V1 B D1–3 5 6 गजयोधा, D4 7 अश्वयोधा, T3 G3 करिण्यश्च, Cr m g t as in text (for गजकन्या) D1 गजाश्च (for गजाश्च) M4 गजाश्चित्रकुथाश्चैव —[b]) Ñ2 V1 B Dg1 Dm1 D3 4 7 -कक्षा॰, D1 -कक्षान्, Cg as in text (for -कक्ष्या) M4 हेमकक्ष्यातिशोभिन —[c]) T2 M4 जीमूत. Dg1 reads 31[d] in marg —[d]) Ś1 D6 सहृष्टा, Ñ2 B सघ(B1 4 °ह)र्षात्, V1 महौघा, D4 5 7 सुघोरा॰ (for सघोषा) V1 lacuna for संप्रत Ñ1 संप्रहर्षात्प्रतस्थिरे

32 [a]) Ñ2 B त्रिविधानि (for विवि°) Ś1 Ñ B1 2 4 D6 [अ]थ, V1 B3 D1–3 5 M4 च (for [अ]पि) —[b]) Ś1 Ñ B D6 बृहति (for महान्ति) Dg1 T3 [अ]पि (for च) —[c]) D2 प्रयुज्य (for प्रययु) —[d]) Ś1 B D1–3 6 M4 पदस्थाश्च, Ñ1 D4 7 बलस्थाश्च, Ñ2 पदस्थाने, V1 [अ]धितिष्ठाय, D5 रथाश्चैव, Ck पदैरेव (for पादैरेव) D4 5 7 पताकिन

33 [a]) Ñ2 -प्ररेकैस् (for -प्रवेकैस्) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1 2 4–7 ता (for तु) B1 -प्रवेकस्था (m also °किस्ता) —[b]) D2 4 5 7 कौशल्याद्या नृपस्त्रिय —[c]) D5 अन्वयुर्भरत यात —[d]) Ñ2 V1 B D1 तत, M3 स्त्रिय (for तदा) D2 4 5 7 पुत्रदर्शनलालसा (D4 7 °विह्वला)

34 [a]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 Cm g t चन्द्रार्क, Cr as in text (for स चार्क-) Ś1 Ñ B D1–7 स चापि (B1 4 चाति-, B2 भाभिस्) तरुणार्कभा —[b]) Ś1 Ñ V1 B D3 6 T1 M4 सु(Ñ2 स्व, V1 B4 T1 M4 स)युक्ता, D1 2 4 5 7 प्रयुक्ता, Cm g t as in text (for नियुक्ता) Ñ1 तदा (for शुभा) —[c]) Ś1 Ñ B1–3 D6 धीमान् (for श्रीमान्) —After 34, D2–5 7 ins 2060*.

35 [a]) Ñ2 B1–3 D4 7 समप्रयाता (for सा प्र) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 वशा सेना (for महासेना) —[b]) Ś1 Ñ B Dt1 Dd1 Dm1 D6 -समाकुला, G3 -नराकुला (for -रथाकुला) D2 श्रीमत्कुंजरथाकुला, D3 रथवाजिगजाकुला, D4 7 श्रीमद्ध्वजसमाकुला, D5 श्रीमत्कुंजरथाकुला —[c]) T1 दक्षिण देशम्, Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 आस्थाय, D2–5 7 आश्रित्य (for आवृत्य) —[d]) Ś1 Dm1 G2 M1 3 इवोत्थिता (Ś1 °ताम्), V1 D3 -वरम्वना, D1 2 4 7 -स्व(D2 °त)न्वना (D4 °रा), M4 इवाबर्भा (for इवोत्थित) D5 महामेघौघनिस्वना —After 35[cd], Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 ins, while D2–5 7 ins after 34

2060* सुमन्त्रस्त्वनुयात्रेण सहित स पताकिना ।
सन्नावरणयन्त्रेण वीरो भरतमन्वगात् ।

[(l 1) Ñ1 D2–5 7 शत्रुघ्न, Ñ2 शतघ्न (sic) (for सुमन्त्र) Ś1 D3 6 च (for तु) B2 3 M4 [आ]नुयानेण, B4 [अ]नमूयोपि (for [अ]नुयानेण) V1 D1 महता, D4 स निहित (hypm) (for सहित) V1 D1 सु-, D2 3 5 तु (for स) Ś1 -पताकिनी, Ñ1 पदातिभि, B2 पताकिन, D2 5 पताकिना (for पताकिना) —(l 2) Ś1 D6 सन्नत्राण, B1 सन्नाभरण, D2 सञ्जीवरण, M4 सन्नीकरण- D2 4 5 7 M4 -मात्रेण (for यन्त्रेण) D1 धीरो (for वीरो) Ñ1 D2–5 7 भ्रातरम् (for भरतम्) V1 D1–4 7 M4 अन्व(D2 °न्वि)यात् B4 वीरोपि रथमन्वगात् (for the post half)]

—[e]) Ś1 Ñ B Dt1 D2 3 5 6 T3 च (for तु) V1 बलान्यत्त (sic) (for वनानि तु) —[f]) D7 तुष्टानि (for जुष्टानि) —After 35, Ś1 Ñ B D1–7 M4 ins

2061* अगाधा मीनकलिला यमुनामतरन्नदीम् ।

[D1 3 ग्राहमपूर्णा (for मीनकलिला) Ś1 Ñ1 D2 4–7 अगाधमीनस(Ś1 Ñ1 D6 °क)लिला, M4 गाधामपारवेगा ता (for the prior half). B4 गतश्च यमुना नदीं, D3 अतरद्यमुना नदी (by transp) (for the post half)],

while V1 repeats 29[cd], Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins after 35

2062* गङ्गाया परवेलाया गिरिष्वपि नदीषु च ।

[G2 गगाया T2 परिवेलाया Dt1 गिरिष्वथ नदीष्वपि (for the post half)]

सा संप्रहृष्टद्विपवाजियोधा
वित्रासयन्ती मृगपक्षिसंघान् ।
महद्वनं तत्प्रविगाहमाना
रराज सेना भरतस्य तत्र ॥ ३६

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षडशीतितमः सर्गः ॥ ८६ ॥

८७

तया महत्या यायिन्या ध्वजिन्या वनवासिनः ।
अर्दिता यूथपा मत्ताः सयूथाः संप्रदुद्रुवुः ॥ १
ऋक्षाः पृषतसंघाश्च रुरवश्च समन्ततः ।
दृश्यन्ते वनराजीषु गिरिष्वपि नदीषु च ॥ २
स संप्रतस्थे धर्मात्मा प्रीतो दशरथात्मजः ।
वृतो महत्या नादिन्या सेनया चतुरङ्गया ॥ ३
सागरौघनिभा सेना भरतस्य महात्मनः ।
महीं संछादयामास प्रावृषि द्यामिवाम्बुदः ॥ ४

36 [a]) V1 सुसन्नप्रहृष्ट-, B4 साय प्रहृष्ट-, D1 G1 सुसप्रहृष्ट-, D7 सा सप्रविष्ट-, M3 सा सप्रहृष्टा (for सा स प्रहृष्ट-) V1 B4 D3 T2 G3 -द्विज-, B3 -प्रिय- (for -द्विप-) B3 -राजि (for -वाजि-) Dt1 -यूथान्, T1 2 यूथा (for योधा) —[b]) Dm1 विवासयती (for वित्रासयन्ती) V1 मृगराज- Dd1 Dm1 -यूथान् (for -सघान्) —[c]) Ś1 Ñ V1 B Dd1 D1–7 M4 महावन Ś1 B4 D6 परिगाहमाना, V1 Dd1 G3 प्रतिगाहमाना, D2 4 7 प्रतिगाधमाना, D3 प्रतिधावमाना (for प्रविगाह°) —[d]) M2 4 तस्य (for तत्र) Ś1 Ñ B D1 6 नरेंद्रपुत्रस्य रराज सेना, V1 ययौ तदा वै भरतस्य सेना

Colophon —*Sarga name* Ś1 D6 भरतानुयान, Ñ B1–3 भरतानुज्ञा, V1 भरद्वाजानुज्ञा, B4 यमुनालघन, D1 3 भारद्वाजाभ्यनुज्ञा, D2 भरतपर्वणि भरतवनप्रवेश, D4 7 भरतप्रयाण(D7 °ण), D5 भरतपर्वणि भरद्वाजानुज्ञा —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 4 D3 6 om, Ñ2 D5 101, V1 D4 97, B2 D7 M4 99, B3 D2 100, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 92, D1 153 —After colophon, Dm1 concludes with राम, G with श्रीरामाय नम

87

Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 [a]) B4 तथा (for तया) Ś1 वाजिन्या, B3 M1 (after corr *sec m* as in text) यामिन्या, D4 6 7 वाहिन्या, D6 योधिन्या (for यायिन्या) —[b]) B1 om (hapl) ध्वजिन्या —[c]) Ś1 Ñ B तत्र, T2 वृत्ता (for मत्ता) V1 अर्दति यूथपोन्मत्तान्, D6 अर्दिता यूथपास्तत्र —[d]) B4 सयूथा, D2 सदीर्घा (for सयूथा) Ś1 Ñ V1 B D1–7 विप्रदुद्रुवु

2 [a]) D2 रक्षा Dt1 -मुख्याश्च, Cm g as in text (for -सघाश्च) D3 ऋक्षा पुरुषसमाश्च, D7 ऋक्षा वराहसघाश्च, G3 ऋक्षा पृषदसघाता, M3 ऋक्षा पृक्षतसघाश्च —[b]) Ñ2 रुरतश्च, V1 वारणाश्च, B3 रवतश्च, B4 रुरुवश्च, Dg1 तरवश्च, D2 तिर्यक्षाश्च, D4 7 दुद्रुवुश्च, T2 गुरवश्च, Cr m g t as in text (for रुरवश्च) —[c]) D7 G3 दृश्यते Dt1 वनवाटेषु V1 D1 3 M4 अदृश्यत (M4 स्यशीर्यत) वने दुर्गे —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 पर्वतेषु (for गिरिष्वपि) D2 5 वनेषु (for नदीषु).

3 [a]) V1 om स (subm) D1 G1 सप्रतस्ये स (by transp) —[b]) Ś1 Ñ B D2–7 धीमान् (for प्रीतो) —Ñ2 B1 2 read and B3 repeats 3^{cd} after 7 —[c]) B2 महात्मन् (for महत्या) Ñ2 B1 2 4 नर्दन्त्या, B3 नदत्या, Dd1 Dm1 G3 M2 यायिन्या, Cg k t as in text (for नादिन्या) —For 3^{cd}, Ś1 Ñ1 V1 D1–3 6 M4 subst, D4 5 7 subst l 1 only, while Ñ2 B ins after 3^{ab} (B3 4 l 3 after 3) and D5 ins l 2–3 after 6^{ab}

2063* वृतो योधैर्महावीर्यै शब्दवाणाग्रवेधिभि ।
भरतस्तु महाप्राज्ञो भ्रातृदर्शनकाङ्क्षया ।
मृगव्यालानुचरित प्रविवेश महद्वनम् ।

[Ñ2 repeats 2063* (except the prior half of l 1) wrongly after सा तु त (see 4^{b} var) in 4^{b} —(l 1) Ñ1 महात्मान्या (sic), B1 repeats (ditto) (for महावीर्यै) B2 सर्व-, D1 2 शूलैर् (for शब्द-) Ñ2 (both times) D1 2 4 6 7 M4 -वालाग्र, D5 -वालेग्र- (for -बाणाग्र) Ñ1 वीर्यशब्दवेनेधिभि (sic), B4 शब्दवानुग्रवेधिभि (for the post half) —Ñ1 om l 2 —(l 3) V1 -व्याघ्र (for -व्याल-) V1 D1–3 M4 महावनम]

4 D4 5 7 om 4^{ab} —[a]) D1 G1 -समा (for -निभा) B4 सागरौघा महासेना —[b]) Ś1 V1 D6 भरतस्यानुगामिनी, Ñ B D1–3 M4 सा तु त (after त Ñ2 repeats 2063* [cf v l 2063*]) रथानुगामिनी —D2 repeats 4^{c}–5 after 6^{ab} —[c]) D2 (second time) स छादयामास, M4 प्रच्छादयामास —[d]) V1 प्रावृषी (sic), D2 (second time) 4 5 7 सैन्येन (for प्रावृषि) D2 (second time) द्यौरिवाम्बुदैः, D4 5 7 द्यामिवाम्बुदै, Cv g k as in text (for द्यामिवाम्बुद)

तुरंगौघैरवतता वारणैश्च महाजवैः ।
अनालक्ष्या चिरं कालं तस्मिन्काले बभूव भूः ॥ ५

स यात्वा दूरमध्वानं सुपरिश्रान्तवाहनः ।
उवाच भरतः श्रीमान्वसिष्ठं मन्त्रिणां वरम् ॥ ६

यादृशं लक्ष्यते रूपं यथा चैव श्रुतं मया ।
व्यक्तं प्राप्ताः स्म तं देशं भरद्वाजो यमब्रवीत् ॥ ७

अयं गिरिश्चित्रकूटस्तथा मन्दाकिनी नदी ।
एतत्प्रकाशते दूरान्नीलमेघनिभं वनम् ॥ ८

गिरेः सानूनि रम्याणि चित्रकूटस्य संप्रति ।
वारणैरवमृद्यन्ते मामकैः पर्वतोपमैः ॥ ९

मुञ्चन्ति कुसुमान्येते नगाः पर्वतसानुषु ।
नीला इवातपापाये तोयं तोयधरा घनाः ॥ १०

किन्नराचरितोद्देशं पश्य शत्रुघ्न पर्वतम् ।
हयैः समन्तादाकीर्णं मकरैरिव सागरम् ॥ ११

एते मृगगणा भान्ति शीघ्रवेगाः प्रचोदिताः ।
वायुप्रविद्धाः शरदि मेघराज्य इवाम्बरे ॥ १२

5 D2 repeats 5 after 6ab (cf v l 4) —a) Ś1 V1 B2 3 D6 G2 M1 3 4 तुरगौघैर्, Ñ2 B1 4 D2 (first time) 3 तुरगोघैर्, Cg as in text (for तुरगौघैर्) Ś1 अवयती (sic), B1 विसर्पद्भिर्, Dm1 अवदता (sic), Cm g as in text (for अवतता) Ñ1 तुरगे रवतता, D2 (second time) 5 7 तुरगौघेण महता D4 खुरघोषेण महता —b) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 [अ]चलोपमैः, Dt1 Dd1 Dm1 महानलैः, D2 (second time) 4 5 7 घनोपमैः (for महाजवैः) —V1 om 5cd–6 —c) D2 (second time) अनालक्ष्या, D4 5 7 °लक्षा, T2 G3 °रक्ष्या (for अनालक्ष्या) —d) Ś1 Ñ B D1 2 (both times)–7 M4 देशे (for काले) Ś1 Ñ B Dt1 Dd1 Dm1 D2 (second time) 1 6 7 Ct सा, D2 (first time) च, D5 हृ (for भूः) —After 5, D3–5 ins, D2 ins after 5 (r), D7 after 6ab

2064* तामतीत्याटवीं घोरां नदीस्तीर्त्वा महाबल ।

[D2 महाजला, D4 7 बहूदका (for महाबल)]

6 V1 om 6 (cf v l 5) —a) Ś1 Ñ1 Dt1 D1–7 स गत्वा, B1 अगत्वा (for स यात्वा) —b) Ś1 Ñ2 B1–3 D3 6 अपरिश्रान्त-, B4 उपविश्रान्त-, T3 G2 3 सपरि° (for सुपरिश्रान्त-) Dd1 वाहन (for -वाहन) —After 6ab, D2 repeats 4c–5, D5 ins l 2–3 of 2063* and D7 reads 2064* —c) Dt1 वचनं (for भरत) Ś1 Ñ2 B D6 धीमान्, Ñ1 D2–5 7 वाक्यं (for श्रीमान्) —d) Ś1 Ñ B D1 2 4–7 शत्रुघ्न शिष्टसंमतम्

7 a) V1 T3 तादृश, Cg k t as in text (for यादृश) T1 दूर, Cg t as in text (for रूप) —b) Ś1 Ñ B1 2 4 D2–7 यादृशं च (for यथा चैव) B3 Dt1 मया श्रुत (by transp) V1 यादृश वनमग्रत —c) Ś1 D6 प्राप्तोस्मि —d) D2 3 भारद्वाजो Ś1 Ñ B2–4 D2 4–7 यथाब्रवीत्, B1 °ब्रवीत्, Ck [ऽ]यमब्रवीत् —After 7, Ñ2 B1 2 read and B3 repeats 3cd

8 b) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 इव, D2 4 5 7 एषा, T3 तदा (for तथा) —c) V1 तत्प्राकाशयते (for एतत्प्रकाशते). —d) Ñ2 नील (for नील) V1 -निभन्वन, B4 … वन (for -निभ वनम्)

9 b) M4 साम्प्रतम् —c) Dm1 (before corr) D3 चारणैर् (for वारणैर्) Ś1 एव दृश्यते, B3 4 अवनृत्यते, D1 2 5 अवमृज्यते, D7 अवमृद्यत, G2 M1 अवमर्दते, Cg k t as in text (for °मृद्यन्ते)

10 a) Ś1 Ñ B D6 कुसुम चित्र, V1 D1 M4 (also sec m) कुसुम नीला, D2–5 7 कुसुम दिव्य, M4 कुसुमानीलान् (for कुसुमान्येते) —b) Ś1 Ñ1 V1 D4 M3 4 नागा, Ck t as in text (for नगा) —c) Ś1 V1 B2 D2 4 G2 तपापाये, Cr g k t as in text (for [आ]तपापाये). —d) Ś1 Ñ1 तोये, B1 तोय-, Dm1 marg (for तोय) Ś1 D6 जलदाशय, Ñ B धूमोष्ण (B2 °स्तु (sic), B4 °मोघ) योनय, V1 जलधरा इव, D1 3 जलधरा घना, D2 जलचरा यथा, D4 7 जलधराश्रया, D5 जलधरा गिरौ, M4 मन्दलिला वना (for तोयधरा घना)

11 Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 transp 11 and 12 —a) Ś1 D6 -[आ]चरित चेम, Ñ1 V1 B1 Dg1 Dt1 D1–5 7 T2 M4 Cg -[आ]चरित देश (for -[आ]चरितोद्देश) —b) V1 D1 M4 सर्वेश, Dg1 Dt1 पर्वते, D3 मर्दित, Cg as in text (for पर्वतम्) —c) B1 T1 2 मृगै (for हयै) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 मदीयैर् (for समन्ताद्) —d) D2 4 7 सुपर्णैर्, D5 सुवर्णैर् (for मकरैर्) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 5 6 सागर मकरैरिव (by transp), B4 समुद्र मकरैरिव

12 Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 transp 11 and 12 —b) Ś1 Ñ2 V1 B D3 6 G1 M4 प्रधाविता (for प्रचोदिता) D1 2 4 5 7 शीघ्रवेग (D4 5 7 °मेव) प्रधाविता —c) Ś1 D6 -प्रणुन्ना, Ñ2 V1 B D2–4 7 G2 M1 -प्रवृद्धा, T3 -प्र…द्धा, Cg t as in text (for -प्रविद्धा) —d) V1 D1 3 मेघसघा, B3 मेघवाद्य (sic), B4 मेघवत्या (sic), Dg1 Dt1 Ct मेघजाला, D2 4 5 मेघराजा (D5 ज°), T3 G3 मेघराजिर्, M1 मेघराशिर्, Ctp as in text (for मेघराज्य)

कुर्वन्ति कुसुमापीडाञ्शिरःसु सुरभीनमी ।
मेघप्रकाशैः फलकैर्दाक्षिणात्या यथा नराः ॥ १३
निष्कूजमिव भूत्वेदं वनं घोरप्रदर्शनम् ।
अयोध्येव जनाकीर्णा संप्रति प्रतिभाति मा ॥ १४
खुरैरुदीरितो रेणुर्दिवं प्रच्छाद्य तिष्ठति ।
तं वहत्यनिलः शीघ्रं कुर्वन्निव मम प्रियम् ॥ १५

स्यन्दनांस्तुरगोपेतान्सूतमुख्यैरधिष्ठितान् ।
एतान्संपततः शीघ्रं पश्य शत्रुघ्न कानने ॥ १६
एतान्वित्रासितान्पश्य बर्हिणः प्रियदर्शनान् ।
एतमाविशतः शैलमधिवासं पतत्रिणाम् ॥ १७
अतिमात्रमयं देशो मनोज्ञः प्रतिभाति मा ।
तापसानां निवासोऽयं व्यक्तं स्वर्गपथो यथा ॥ १८

13 V1 D1 om 13 and 14 —^{a}) T3 मुचति (for कुर्वन्ति) Dg1 D4 7 T2 M4 -[आ]पीडा, D6 -[आ]पीडा ; L(ed) पीत्वा (for -[आ]पीडान्) Ś1 सुमपीक्रीडा (sic) —^{b}) Ś1 D6 शिरासि, B1 शिर स्व, B4 सरा स्यु, M4 किरतस् (for शिर सु) Ś1 D6 सुरभीन्यपि, B2 स्वर्नदीमिमा, T2 सुरभीनपि, M4 सुरभी नदीं, G(ed) सुरभीनिव (for सुरभीनमी) B3 4 read (repeats) 13^{cd} after 21^{ab} —^{c}) B3 (second time) मेघ काशैः T3 मेघश्यामच्छदा वृक्षा —^{d}) B2 3 (first time) दक्षिणाचा, B4 दक्षिणात्या (for दाक्षिणात्या) Ś1 Ñ B (B3 both times) D6 सुयोधिन, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 Cr m g t नरा यथा M3 Ck शशिप्रभान् (for यथा नरा) ※ Ct दाक्षिणात्या शशिप्रभान् इति पाठ इति कतक । ※ D2 3 5 दक्षिणै(D2 . -)र्वामयोधिन, D3 7 दक्षिणैर्मम योधिन, M4 दाक्षिणात्यासियोधिन

14 V1 D1 om 14 (cf v l 13) —^{a}) Cr निष्कूजद् Ś1 D6 इव भातीद्, Ñ1 अविभात्येतद् (sic), Ñ2 B अभवच्चैतद्, D2–5 7 M4 इव भात्येतद्, G(ed) अभवच्चैव (for इव भूत्वेद) —^{b}) G(ed) तद्वन घोरदर्शन —^{c}) Ś1 अयोध्या (subm), B3 अयोध्यैव, M4 अयोध्याया (for अयोध्येव) Dg1 जना कीर्णा, D3 M4 Ctp जनाकीर्णं, Cm g t as in text (for जनाकीर्णा) —^{d}) Dd1 Dm1 G1 3 Ct साप्रत, Cr m g tp as in text (for संप्रति) D7 om (hapl) प्रति B4 पुरी सप्रति भाति Ś1 Ñ B Dt1 Dd1 Dm1 D2–7 G3 मे, Dg1 मा, Cg as in text (for मा) —After 14, Dm1 ins राम

15 D4 om from 15 up to धातुम in 2 88 4^{d} —^{a}) T2 G2 खरैर् Dm1 उद्दीपितो, G3 उत्थापितो, Cg as in text (for उदीरितो) G2 वेणुर् (sic) (for रेणुर्) Ñ1 खुरोद्धतरेणुरज (sic) D2 5 7 खुरोद्धूत रेणुरजो(D2 °सां) —^{b}) Cm दाव, Cmp g दिव (as in text) D5 7 दिव प्रच्छाद्य यस्थित —For 15^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 subst

2065* खुरोद्धता रेणुराजी दिवमावृत्य तिष्ठति ।

[Ñ2 B1–3 D1 3 खुरोद्धतो(D3 °द्धतो), V1 दूरोद्धतो, B4 खुराद्धतो (for खुरोद्धता) Ñ2 V1 B D1 3 असौ (for -राजी)]

—^{c}) Ś1 D6 ता वहति, Ñ1 D5 7 तद्वहति, Ñ2 तमुहति (sic) V1 न वहति, B3 त महति (sic) (for त वहति) Ś1 Ñ2 B1 3 D6 शीघ्र (for शीघ्र) —^{d}) V1 कुर्वति च मृगप्रिय —After 15, D1 reads 19^{ab}

16 D4 om 16 (cf v l 15) D1 om from 16 up to 17^{b} —^{a}) Dt1 Dm1 D3 5 स्पदनास, Cg स्यन्दनास् (as in text) —^{b}) V1 तन्मुखेन, D3 सूतमुखैर् (sic) (for °मुख्यैर्) —^{cd}) Ñ1 एतान्सपश्यत, Ñ2 B एतानागच्छत, Dm1 एतत्सप्रपत (sic), D2 3 दूतान्सपतत, D5 7 द्रुमा (D7 °मान्) समतत, G1 एतान्सप्रनिताज् (for °सपतत) Ś1 Ñ B D6 पश्य शीघ्र (by transp) —After 16^{c}, D3 erroneously repeats 15^{d} and 16^{c}, G2 repeats 15^{a}–16^{c} through oversight Ś1 om (hapl) 16^{d}–17^{a} Ñ1 शत्रुघ्न कानन

17 D4 om 17, D1 om 17^{ab} (cf v l 15 and 16 respy). Ś1 om 17^{a} (cf v l 16) —^{a}) Ñ2 V1 B M4 एतैर् (for एतान्) V1 विचित्रितान् (for वित्रासितान्) B2 om पश्य —^{b}) V1 बर्हिणान्, M2 बृहिण (for बर्हिण) —After 17^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D3 6 M4 read 19 D2 5 7 om 17^{c}–19^{b} —D1 reads 17^{cd} after 19^{ab} —^{c}) Ś1 B2 4 D6 एते चा(B2 4 अ, D6 वा)ध्यासते, Ñ B1 3 एतम(Ñ1 आ)ध्यासते, V1 एतमाविश्य नो, Dg1 Dt1 G3 Cg एत(Dt1 °व, G3 °न)मापतत, D1 3 एत(D3 °न)माविशते, T1 G2 M1 2 एनमाविशत, T2 एतदाविशत, T3 एवमाविशत, G1 एनमाशराते, M4 एतमाविश चै (for एतमाविशत) C1 m शीघ्रम् (for शैलम्) —^{d}) M3 अ (for अधिवास) Dg1 G2 Cg पतत्रिण, D1 तु पत्रिणाम् (for पतत्रिणाम्) —After 17, V1 B4 D1 3 ins

2066* इमान्कुसुमितान्पश्य नगान्बहुधनोपमान् ।
चित्रकूटस्य पश्यैते भूषणानीव स्थिता ।

[(l 1) V1 नागान् B4 बाल, D1 नग, D3 अथ (for बहु) —(l 2) V1 B4 [ए]तान् (for [ए]ते) B4 स्थितान् (for स्थिता) V1 भूषणानिव सस्थितान् (for the post half)]

18 D2 4 5 7 om 18 (cf v l 15 and 17) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 6 T2 3 G2 M1 मे, Dg1 मा, Cg as in text (for मा) —^{d}) D3 त्यक्त, T3 त्यक्त, Cr युक्त, Ct as in text (for व्यक्त) V1 बहु- (for स्वर्ग-) B1 तत्सुपथ यथा (marg also °पथोपम), Dt1 Ct स्वर्गपथोनघ, G(ed) °पथोपम

19 19 19 मृगा मृगीभिः सहिता बहवः पृषता वने ।
मनोज्ञरूपा लक्ष्यन्ते कुसुमैरिव चित्रिताः ॥ १९
साधु सैन्याः प्रतिष्ठन्तां विचिन्वन्तु च काननम् ।
यथा तौ पुरुषव्याघ्रौ दृश्येते रामलक्ष्मणौ ॥ २०
भरतस्य वचः श्रुत्वा पुरुषाः शस्त्रपाणयः ।
विविशुस्तद्वनं शूरा धूमं च ददृशुस्ततः ॥ २१
ते समालोक्य धूमाग्रमूचुर्भरतमागताः ।
नामनुष्ये भवत्यग्निर्व्यक्तमत्रैव राघवौ ॥ २२
अथ नात्र नरव्याघ्रौ राजपुत्रौ परंतपौ ।
अन्ये रामोपमाः सन्ति व्यक्तमत्र तपस्विनः ॥ २३
तच्छ्रुत्वा भरतस्तेषां वचनं साधुसंमतम् ।
सैन्यानुवाच सर्वांस्तानमित्रबलमर्दनः ॥ २४
यत्ता भवन्तस्तिष्ठन्तु नेतो गन्तव्यमग्रतः ।
अहमेव गमिष्यामि सुमन्त्रो गुरुरेव च ॥ २५
एवमुक्तास्ततः सर्वे तत्र तस्थुः समन्ततः ।
भरतो यत्र धूमाग्रं तत्र दृष्टिं समादधत् ॥ २६

---

19 D2 4 5 7 om 19 (cf v l 15 and 17) Ś1 Ñ V1 B D3 6 transp. 19^{ab} and 19^{cd} and read along with M4 after 17^{ab} D1 reads 19^{ab} after 15 —^{a}) Ñ2 B1 3 मृगीभि सहिता एते —^{b}) D1 बभूव (sic) (for बहव) Ś1 D6 G3 पृष्ठतो, Ñ2 पृषतो, B2 पृच्छतो (sic), Dm1 पृषदा, Cv पृषिता, Cg as in text (for पृषता) —After 19^{ab}, D1 reads 17^{cd} —D1 om 19^{cd} —^{c}) V1 मनोनुरूपा (for °ज्ञरूपा) S1 Ñ2 V1 B D2 3 5–7 ये (Ñ2 B3 मे, D2 यैर्) भाति, Dd1 Dm1 T3 G M1 4 दृश्यते, M3 वक्ष्यते (for लक्ष्यन्ते) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D2 3 5–7 M4 चित्रिता इव (by transp)

20 D4 om 20 (cf v l 15) —^{a}) T3 सैन्या (sic) (for सैन्या) D2 प्रतिष्ठतु, D3 प्रगच्छतु, D5 प्रतिच्छन्ना, G2 M1 प्रवर्तंता, M4 प्रतिष्ठध्व, Cr m g k t as in text (for °ष्ठन्ता) —^{b}) V1 विचित्रं तु, G3 विचरतु, M4 विचिन्वत, Ct as in text (for °न्वन्तु) K(ed) कानने (for काननम्) —^{c}) D3 5 तथा (for यथा) —^{d}) T2 G1 दृश्यते, M4 पश्येय, Cg as in text (for दृश्येते) Ś1 Ñ V1 B D1–3 5–7 पश्येय तद्विधीयता

21 D4 om 21 (cf v l. 15) —After 21^{ab}, B3 repeats, while B4 reads 13^{cd} —^{c}) B3 वचनं (*hypm*) (*for* वन) Ś1 B3 D6 धीरा, Ñ2 B1 2 4 वीरा, Dg1 दूरात् (for शूरा) —^{d}) Dt1 Dd1 Dm1 D3 G2 M1 Cg t धूमाग्र, D2 5 धूम तु (for धूम च) Ś1 D6 G3 तदा (for तत)

22 D4 om 22 (cf v l 15) —^{a}) Ś1 Ñ1 V1 B1 2 4 D3 6 तदालोक्य, Ñ2 B3 D1 M4 तमालोक्य D7 धूम्राग्रम् —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1–3 5–7 M4 ईश्वर (for आगता) Dd1 भरतमार्गगा —^{c}) Ñ2 B1 3 नामानुषो, V1 B2 4 Dm1 (after corr) D1–3 5 7 नामनुष्यो, L(ed) नामात्रैव, Cg t as in text (for नामनुष्ये) —^{d}) Ś1 D6 नूनम्, Ñ B ध्रुवम् (for व्यक्तम्) Ś1 D2 5 6 राघव (for राघवौ)

23 D4 om 23 (cf v l 15) —^{a}) Ś1 Dg1 Dd1 Dm1 D6 अथवा तौ, V1 D5 अथवात्र, G3 किमु नात्र, Cr m g k t as in text (for अथ नात्र) —^{b}) Ś1 Ñ B D6 महाबलौ, V1 D1 3 M4 महारथौ (for परतपौ) —After 23^{ab}, M4 ins

2067* कृतविद्यौ महात्मानावादित्यसमतेजसौ ।

—^{c}) K(ed) मन्ये (for अन्ये) —For 23^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1–3 5–7 M4 subst

2068* अन्येऽप्यत्र भविष्यन्ति तापसा वनगोचरा ।

[B4 वने (for अन्ये) D6 अनुभविष्यनि Ś1 Ñ1 D6 वनवासिन (for वनगोचरा).]

24 D4 om 24 (cf v l 15) D6 reads 24, while Dg1 reads 24^{ab} in marg —^{ab}) G1 3 श्रीमान् (for तेषां) Ñ B1 3 Dd1 Dm1 D2 6 M2 4 transp भरतस् and वचन D5 7 प्राज्ञ- (for साधु-) Ñ B1–3 D6 T3 M2–4 -समत (for -समतम्) —M3 om 24^{cd}–26^{ab} —^{c}) Ñ2 B1 3 4 D2 3 5 7 तान्सर्वान् (by transp), B2 वीरस्तान् (for सर्वांस्तान्) —^{d}) B2 -चर- (for -बल-) Dd1 Dm1 T3 -सूदन; D5 -कर्शित , M4 -कर्शन (for -मर्दन) —After 24, B3 ins

2069* न च पीडात्र कर्तव्या केनापि चापसस्य च ।

25 D4 *M3 om 25 (cf v l 15 and 24 respy)*. Dg1 reads 25 in marg —^{a}) Ś1 V1 यता (sic), B4 सत्ता (sic), T2 युक्ता, Cg k t as in text (for यत्ता) B1 तिष्ठति. —^{b}) Ś1 lacuna, Ñ B3 Dd1 नातो, D7 न चो (for नेतो). Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 7 अन्यत , D5 अंतत (for अग्रत) —D3 om 25^{c}–26 —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 5–7 G1 3 M4 एको (for एव) —^{d}) Ś1 Ñ1 D2 5 7 वृष्टिर्, Ñ2 B1 2 4 दृष्टिर्, V1 D6 वृष्णिर्, B3 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G1 3 Cv gp k t धृतिर्, Cg as in text (for गुरुर्). D1 हृष्ट एव च M4 द्रष्टु तौ भ्रातरावुभौ

26 D4 om 26 (cf v l 15) M3 om 26^{ab} (cf v l. 24) D3 om 26 (cf v l 25) —^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 उक्त्वा (for उक्तास्) Ś1 Ñ2 B D6 सेना, Ñ1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 5 7 G M1 सैन्याम्, V1 D1 M2 4 सैन्य(M2 °न्यस्) (for सर्वे) —^{b}) Dg1 समुत्तस्थु· Ś1 D6 स प्रतस्थे

व्यवस्थिता या भरतेन सा चमू-
निरीक्षमाणापि च धूममग्रतः ।
बभूव हृष्टा नचिरेण जानती
प्रियस्य रामस्य समागमं तदा ॥ २७ G B L

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्ताशीतितमः सर्गः ॥ ८७ ॥

महाबल , Ñ1 D2 5 7 तेत्र(D5 च)तस्थु परतपा , Ñ2 V1 B D1 M4 सप्रतस्थे परतप —V1 om 26^{cd} —[d]) Ś1 दृष्टि तत्र (by transp), D6 दृष्ट तत्र (for तत्र दृष्टि) Dg1 T1 2 G1 समादधात , Dm1 समाददौ, T3 G2 M1 2 समादधे (for समादधत) D2 5 तद्(D5 त) दृष्ट्वा दृष्टिमादधत्(D2 °धात)

27 D4 om 27 (cf v l 15) —[a]) K(ed) Cg वा, Ct as in text (for या) T3 भरतेन सा (for भरतेन सा) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1–3 5–7 M4 सा महती तदा(M4 महा) चमूर्, B4 यत्र तदा महाचमूर् , G1 व्यवस्थिते सा भरते महाचमूर् —[b]) Dg1 Dm1 निरीक्ष्यमाणा, Cv g t निरीक्ष° (as in text) Dt1 G Ct भूमिम्, Cg as in text (for धूमम्) Ś1 D6 निरीक्ष्य दूरादनुधूममग्रत , Ñ1 B1 2 निरीक्षमाणे (B1 °णो) वनधूममग्रत , Ñ2 B3 M4 निरीक्षमाणेव च धूममग्रत , V1 निरीक्ष्यमाणा च साधु समाग्रत (sic), B4 निरीक्ष्यमाणायत-धूममग्रत , D1 3 5 निरीक्ष्यमाणा वनधूममग्रत , D2 7 निरीक्ष्य (D7 °क्ष)माणाप्यथ धूम(D7 °म्र)मग्रत —[c]) B1 तूर्णं, D3 स्पष्टा (for हृष्टा) Ś1 Ñ B D2 3 5–7 पुनरेव (for नचिरेण) Ś1 D6 भारती, Ñ2 B वाहिनी, V1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 G2 Cgp M4 जानकी-, D3 सा चमू , Cg as in text (for जानती) —[d]) Ś1 D6 निशम्य (for प्रियस्य) B2 धूमस्य (for रामस्य) T2 तथा, Cg as in text (for तदा) Ñ B1 2 4 D7 समागमेप्सया, V1 D1 समागमे यथा, B3 समागमे मया, D2 3 5 समागमेच्छया, M4 समागमे तदा (for समागम तदा)

Colophon D4 om (cf v l 15) —*Sarga name* Ś1 Ñ B रामाश्रमदर्शन, V1 D1 चित्रकूटदर्शन , D2 भरतपर्वणि भरतवनविचय , D3 भरतप्रस्थाने रामाश्रमदर्शन , D5 भरतपर्वणि रामाश्रमप्राप्ति , D6 रामदर्शन, D7 मदाकिनीचित्रकूटदर्शन —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 D3 6 om , Ñ2 D5 102, V1 98, B2 89, B3 D2 101, B4 95, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 93, D1 154, D7 M4 100 —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नम

८८

दीर्घकालोषितस्तस्मिन्गिरौ गिरिवनप्रियः ।
वैदेह्याः प्रियमाकाङ्क्षन्स्वं च चित्तं विलोभयन् ॥ १
अथ दाशरथिश्चित्रं चित्रकूटमदर्शयत् ।
भार्याममरसंकाशः शचीमिव पुरंदरः ॥ २
न राज्याद्भ्रंशनं भद्रे न सुहृद्भिर्विनाभवः ।
मनो मे बाधते दृष्ट्वा रमणीयमिमं गिरिम् ॥ ३
पश्येममचलं भद्रे नानाद्विजगणायुतम् ।
शिखरैः खमिवोद्विद्धैर्धातुमद्भिर्विभूषितम् ॥ ४
केचिद्रजतसंकाशाः केचित्क्षतजसंनिभाः ।
पीतमाञ्जिष्ठवर्णाश्च केचिन्मणिवरप्रभाः ॥ ५
पुष्यार्ककेतकाभाश्च केचिज्ज्योतीरसप्रभाः ।
विराजन्तेऽचलेन्द्रस्य देशा धातुविभूषिताः ॥ ६
नानामृगगणद्वीपितरक्ष्वृक्षगणैर्वृतः ।
अदुष्टैर्भात्ययं शैलो बहुपक्षिसमाकुलः ॥ ७

88

Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 D4 om up to धातुम in 4^{d} (cf 2 87 15) —^{a}) M1 -कालोचितस्, Cg as in text (for -कालोषितस्) Ñ B तत्र (for तस्मिन्) —^{b}) Ñ V1 B1 2 (also m -चर-) 3 Dt1 D1–3 5 7 M4 -वर- (for -वन-) —^{c}) Ś1 D6 च प्रिय कुर्वन्, Ñ V1 B D1 3 M4 च (D1 तु) प्रियं शसन्, D2 5 7 च प्रियार्थाय (for प्रियमाकाङ्क्षन्) —^{d}) V1 D2 स्वय चित्त Ś1 D2 3 5 6 विनोदयन्, V1 M2 व्यलोभयन्, D1 व्यलोकयत्, D7 विनोदयत् (sic), Cr m g k as in text (for विलोभयन्)

2 D4 om 2 (cf v l 1) B1 om 2^{ab} —^{ab}) Dm1 चित्त, G1 तत्र, Cg as in text (for चित्र) D2 3 G2 अदर्शयन्, Cr m g t अदर्शयत् (as in text) Ś1 D6 दर्शयंश्चित्रकूट च रमणीय शिव प्रिय —^{c}) B1 (also) हृष्टाम् (for भार्याम्) Ś1 D6 उवाच रामो वैदेहीं, D1–3 5 7 M4 भार्यया (D2 3 7 °र्यया) सुरसकाश (D3 °श) —Dg1 reads 2^{d} in marg —^{d}) V1 D1 3 M4 शच्या (for शचीम्) D3 पुरदर (sic) D2 7 शच्येव वलवृत्रहा, D5 शच्याया इव वृत्रहा

3 D4 om 3 (cf v l 1) —^{a}) Ñ V1 B1 3 Dt1 D1 राज्य- (for राज्याद्) Ś1 Ñ V1 B D1–3 5–7 M4 सीते (for भद्रे) —^{b}) Ñ V1 B1–3 D1–3 7 M4 विवासन (for विनाभव) Ś1 B4 D6 सुहृद्भिर्वा (B4 °र्न) विवासन —^{c}) B3 धावते (for बाधते) —^{d}) V1 D1 गिर (sic) Ś1 D6 7 इद वन (D7 गिरि [sic])

4 D4 om up to धातुम in ^{d} (cf v l 1) —^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1–3 5–7 M4 सीते (for भद्रे). —^{b}) Ś1 D6 -गणावृत, Ñ2 B1–3 D3 समा (B3 m also -गणा) कुल (B2 युत), D2 -गुणायुत —^{c}) D2 नगरैः, T3 गिरर (for शिखरैः) G2 भूम् (metri causa) (for खम्) Ś1 Ñ1 D6 7 M4 उचाविद्धैर्, Ñ2 B3 इवोद्भिन्नैर्, V1 इलिपद्भिर्, B1 इवोत्क्षिप्तैर्, B2 D3 इवोद्वद्धैर्, D2 5 इवोद्विद्ध (for इवोद्विद्धैर्) —^{d}) M2 विराजित (for विभूषितम्)

5 ^{a}) V1 केचिच्छशाकसदृशा —^{b}) V1 D1 विद्रुम-, D3 वैदूर्य-; M4 कनक- (for क्षतज-) —Ś1 B1 4 D6 om (hapl) 5^{cd}, B2 reads 5^{cd} in marg —^{c}) Ck -मञ्जिष्ठ- G3 -वर्णाभा, Cr m k t as in text (for वर्णाश्च) —^{d}) V1 B2 D1 कनकसनिभा, G2 मणिवरप्रभा, G(ed) मरकतप्रभा, Cr g मणिवरप्रभा (as in text) —For 5^{cd}, Ñ B3 D2–5 7 subst

2070* शुकमाञ्जिष्ठरागाश्च केचित्कनकसंनिभाः ।
[D3 पीत-, D4 7 शुक्ल- (for शुक-).]

6 Ñ1 T3 om (hapl) 6^{ab} —^{a}) B2 पुष्पिता, B4 शस्पार्का (sic), Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 Cg t पुष्पार्क, Cv r m k पुष्यार्क- (as in text) Ñ2 B3 पुष्पिता केतनाभाश्च, V1 शिष्यकर्केतलाभाश्च, B1 शस्यकेतनकाभाश्च, D1 शश्यकर्णिनिभा केचित्, D2 पुष्पकर्केतकनिभा, D3 5 पुष्पिता केतकनिभा, D4 7 पुष्पवत्केतकिनिभा, M4 सस्यकर्कटकाभाश्च. —^{b}) V1 व्योम-, B4 Dg1 Dt1 D1 2 M3.4 Cr ज्योति, Cv m g k t as in text (for ज्योती-) V1 D1 -समप्रभा —For 6^{ab}, Ś1 D6 subst

2071* केचिदर्ककराभाश्च केचित्कनककुसुमप्रभा ।
[L(ed) -सप्रभा (for -सुप्रभा)]

—^{c}) Ñ2 B2 4 विभ्राजति, V1 D3 M4 विराजति, D2 4 5 7 व्यराजन्, G3 विराजते (for विराजन्ते) V1 [अ]चले चास्य. —^{d}) Ś1 Ñ B3 D2 6 M4 शतशश्च (Ñ1 D2 °श सु-), B2 4 सानवश्च, D4 5 7 प्रदेशा सु-, M2 देशधातु- (for देशा धातु-) B1 सानवो धातुभूपिता

7 D2–5 7 transp 7^{ab} and 7^{cd}. —^{a}) Dg1 Dt1 -मृगगणैर्, T3 G1 3 M3 -मृगगणा- G1 -द्वीपी- (for -द्वीपि-) M4 शाखामृगमृगद्वीपि- —^{b}) Dm1 -तरक्ष- (for -तरक्षु-) —^{c}) Dm1 T1 G1 2 M1 अदृष्टैर्, Cr m g k t अदुष्टैर् (as in text) M4 अतीव भात्येष गिरिर् —^{d}) M4 -वृक्ष- (for -पक्षि-) T -समायुत (for °कुल) —For 7, Ś1 Ñ V1 B D1–7 subst

2072* शाखामृगमृगद्वीपितरक्षुगणसेवितैः ।
सानुभिर्भात्यय शैलो नानावृक्षोपशोभित ।

[(l 1) B4 -महाद्वीपि- (for -मृग°) Ñ1 D2–5 7 ईहामृगगणाकीर्णैस् (Ñ1 °र्ण-) (for the prior half) Ś1 D2–5.7

आम्रजम्ब्वसनैर्लोध्रैः प्रियालैः पनसैर्धवैः ।
अङ्कोलैर्भव्यतिनिशैर्बिल्वतिन्दुकवेणुभिः ॥ ८
काश्मर्यरिष्टवरणैर्मधूकैस्तिलकैस्तथा ।
बदर्यामलकैर्नीपैर्वेत्रधन्वनबीजकैः ॥ ९
पुष्पवद्भिः फलोपेतैश्छायावद्भिर्मनोरमैः ।
एवमादिभिराकीर्णः श्रियं पुष्यत्ययं गिरिः ॥ १०
शैलप्रस्थेषु रम्येषु पश्येमान्कामहर्षणान् ।
किन्नरान्द्वंद्वशो भद्रे रममाणान्मनस्विनः ॥ ११
शाखावसक्तान्खड्गांश्च प्रवराण्यम्बराणि च ।
पश्य विद्याधरस्त्रीणां क्रीडोद्देशान्मनोरमान् ॥ १२
जलप्रपातैरुद्भेदैर्निष्यन्दैश्च क्वचित्क्वचित् ।
स्रवद्भिर्भात्ययं शैलः स्रवन्मद इव द्विपः ॥ १३
गुहासमीरणो गन्धान्नानापुष्पभवान्वहन् ।
घ्राणतर्पणमभ्येत्य कं नरं न प्रहर्षयेत् ॥ १४

-सेवित Ñ2 -यक्षगक्षसमेवित, V1 वतर्क्षगणसनिनें (for the post half) —Ñ1 om l 2 —(l 2) Ñ2 समानुर् V1 D1 नानापुष्पोपशोभिते (for the post half)]

8 Dg1 reads 8^{ab} in marg —^{a}) M2 -[अ]नसैर् (meta) (for -[अ]मनैर्) Ś1 D6 रोध्रै (for लोध्रै) Ñ1 V1 D1 3 आम्रैराम्रातकै रो(V1 लो)ध्रै —^{b}) Ñ2 B1 3 4 पियालै Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 ककुभैर् (for पनसैर्) Ñ2 धरै, V1 B1 वैर (B1 °टै), Dt1 अपि, T2 द्रुमै, Ck t as in text (for धवै) —After 8^{ab}, V1 D1 3 ins

2073* रोहितकै पारिभद्रै कोविदारैस्तथार्जुनैः ।
पारिजातैस्तथा कोल्लै खदिरै सर्जवेतसै ।

[(l 2) V1 (also) भल्ले (for कोल्ले)]

—^{c}) Ñ1 अकोलैर्, Ñ2 B अं(B1 आ)कोचैर् Ñ2 B -पनसैर् (Ñ2 B3 °सैश्च), Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G3 M1 Ck -तिमिशैर्, Cg t as in text (for -तिनिशैर्) G1 हव्यतीमी शैर् (sic) —^{d}) Ś1 निल्व, Ñ2 B3 चद्र- (for बिल्व-) D3 -तैदुक, G2 -निदुक- (for -तिन्दुक-) D3 -रेणुभि —For 8, D2 4 5 7 subst

2074* आम्रैराम्रातकै रोध्रै प्रियकै ककुभैरपि ।
अक्षोडभव्यपनसैर्बिल्वतिन्दुकवेणुभि ।

[(l 1) D2 लोध्रै, D5 शाडे (for रोध्रै) D2 कुकुभैर् —(l 2) D2 -पवनै (for -पनसै) D2 -कोलकरीरकै, D4 -तिंगुकवेणुभि (for -तिन्दुक°-)]

9 ^{a}) Ś1 D6 कश्मी(D6 °श्म)र्यरिष्ट-, Ñ1 कस्मार्य° (sic), Ñ2 B3 काश्मर्यविष्ट-, B1 कास्मर्या°, D1 कास्मर्य°, D2 काश्मीर्या°, T2 3 G M1–3 काश्मर्या° (for काश्मर्यरिष्ट-) Ñ2 V1 B D1 3 -वरणैर्, M4 -[आ]वरणैर् (for -वरणैर्) —^{b}) V1 B2 Dg1 D4 मधुकै (B2 °रै), D2 5 मधू(D5 °धु)क- (for मधूकैस्) Dt1 अपि (for तथा) —^{c}) V1 नागैर् (for नीपैर्) D2 4 5 7 -[आ]मलकीनीप-(D7 °पैर्) —^{d}) D2 -वेत्रैर् (for वेत्र) Ś1 B1 D3 5 6 -चन्दनबीजकै (D3 5 °जीवकै), Ñ2 B3 -बधूकजीवकै, V1 D1 -धन्वनतिंदुकै, B4 वल्वजकीचकै, D2 दधनजीवकै, D4 7 वञ्जुकजीवकै —After 9, V1 B2–4 D1 3 ins

2075* अशोकै पारिजातैश्च न्यग्रोधाश्वत्थजम्बुभि ।

[D1 प्लक्षन्ग्दिरैर् (for पारिजातैश्च) B3 4 -वञ्जुलै (for -जम्बुभि)]

10 ^{b}) Ñ2 B1 2 (marg also as in text) 3 छाययद्भिर् (for छायावद्भिर्) Ñ2 B1 3 मनोहरै (for °रमै) —^{c}) Ś1 Ñ B1 2 D1 2 6 अध्यास्त (Ñ B2 D2 °स्ते), B3 अध्यस्त, B4 अध्वस्त, D3 4 7 अन्यैश्च (for आकीर्ण) —^{d}) D4 7 प्रियं (for श्रिय) Ś1 B3 (m also) 4 M4 (after corr *inf lin sec m* as in text) पुष्णाति (for पुष्यति) D4 7 यथा, D5 तथा (for गिरि) D2 श्रिय पुष्पचय तथा

11 ^{a}) D2 साल- (for शैल-) G1 -पृष्ठेषु, Cm g as in text (for -प्रस्थेषु) Ñ2 om (hapl) रम्येषु —^{b}) T1 M4 [ए]तान् (for [इ]मान्) Dg1 रोम-, T1 2 G M2 3 कामि-, Ct as in text (for काम-) T1 -हर्षिण Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 पश्यैतान्देव(D1 °न्दिव्य)रूपिण, D2 4 5 7 पश्यैतान्काम-दर्शनान्(D5 °र्शितान्) —^{c}) B3 वृदशो, B4 वद्दगो (for द्वद्वशो) —^{d}) D2 4 5 7 विहरतो (sic) (for रममाणान्)

12 Ś1 om 12^{ab} —^{a}) B4 शाखावससक्तमृगान्, D4 7 शाखावसक्ता खड्गाश्च, D5 शाखावसक्तखड्गाश्च, D6 पश्य शाखा-वसक्तानि —^{b}) D6 प्रावराणि (for प्रव°)

13 ^{a}) Ś1 D1 2 4–7 वहुभिर्, B3 उद्भिन्नैर्, Cv g k t as in text, Cr उद्भूतैर्, Cm उद्धेधैर् (for उद्भेदैर्) —^{b}) Ś1 D1 2 4–7 उद्देशैश्, Ñ B2 Dt1 Dd1 T1 3 Ct निष्पदैश्, B1 G2 M1 3 4 Cv विष्यदैश्, B2 (also) Dm1 विष्पंदैश्, Cr k as in text (for निष्यन्दैश्) D3 om (hapl) second क्वचित् M4 ततस्तत (for क्वचित्क्वचित्) —^{c}) B3 (also) 4 सुरभिर् (for स्रवद्भिर्) —^{d}) B4 क्षरन् (for स्रवन्) V1 D1 3 मत्त (for -मद) D4 नानावृक्षोपशोभित

14 ^{a}) M4 -समीरितो गधो —^{b}) Dg1 -पुष्पभरान्, G1 -पुष्पोद्भवान्, G3 °फलान् (for पुष्पभवान्) Dg1 T2 3 M3 वहन्, Ck as in text (for वहन्) M4 नानापुष्पसमन्वय —For 14^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 subst

2076* गुहाभ्य सुरभिर्गन्धो नानापुष्पगुणान्वित ।

[D2 5 गृह्याय, D4 7 प्रगृह्य (for गुहाभ्य) D4 5 7 गध (for गन्धो) Ś1 B1 D2 6 7 गणान्वित, Ñ2 -गुहान्वित, V1 D1 3 -समुद्भव, B4 -गणायुत]

यदीह शरदोऽनेकास्त्वया सार्धमनिन्दिते ।
लक्ष्मणेन च वत्स्यामि न मां शोकः प्रधक्ष्यति ॥ १५
बहुपुष्पफले रम्ये नानाद्विजगणायुते ।
विचित्रशिखरे ह्यस्मिन्रतवानस्मि भामिनि ॥ १६
अनेन वनवासेन मया प्राप्तं फलद्वयम् ।
पितुश्चानृणता धर्मे भरतस्य प्रियं तथा ॥ १७
वैदेहि रमसे कच्चिच्चित्रकूटे मया सह ।
पश्यन्ती विविधान्भावान्मनोवाक्कायसंयतान् ॥ १८

इदमेवामृतं प्राहू राज्ञां राजर्षयः परे ।
वनवासं भवार्थाय प्रेत्य मे प्रपितामहाः ॥ १९
शिलाः शैलस्य शोभन्ते विशालाः शतशोऽभितः ।
बहुला बहुलैर्वर्णैर्नीलपीतसितारुणैः ॥ २०
निशि भान्त्यचलेन्द्रस्य हुताशनशिखा इव ।
ओषध्यः स्वप्रभालक्ष्म्या भ्राजमानाः सहस्रशः ॥ २१
केचित्क्षयनिभा देशाः केचिदुद्यानसंनिभाः ।
केचिदेकशिला भान्ति पर्वतस्यास्य भामिनि ॥ २२

—[c]) M3 प्राण- (for त्राण) V1 अन्वेष्य, D1 आलाप, D2 अन्वेष्य, D4 5 7 G3 अन्वेस(D4 G3 °ति), Cv k t as in text (for अभ्येत्य) Ś1 Ñ B D6 त्राणतर्पण उद्ध(B3 4 °द्ध)-त —[d]) V1 D1 कतर, B1 क जन, D5 कि नर (for क नर) T2 सम्प्रहर्षयेत्, M4 न प्रकर्षयेत्

15 [a]) Ś1 Dd1 Dm1 D6 यद्यह, D4 7 यदाह, G3 वैदेहि, Cg as in text (for यदीह) V1 D4 7 शरद त्वेकी(D4 °का, D7 °को), B4 Dm1 D5 G1 शरदोनेका(B4 °का)स्, D1 शरदानेतान्, D3 शरदस्त्वेक —[c]) D2 om च (subm) D4 पश्यामि (for वत्स्यामि) —[d]) Dd1 M1 मा (for मां). Ñ1 Dt1 प्रधर्षति, Ñ2 B3 D2 5 प्रबाधते, D4 7 प्रवत्स्यति, M4 प्रवेक्ष्यते, Cg प्रधक्ष्यति (as in text)

16 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 6 नाना- (for बहु-) —[b]) Ñ1 G(ed) द्विजगणान्विते(G[ed] °वृते), D3 -मृगगणायुते —[c]) D3 तस्मिन् (for ह्यस्मिन्) —[d]) Ñ1 कृतवानस्मि, Ñ2 B1 3 कृतकामोस्मि, V1 D1 3 5 वनवासोस्तु(D5 °स्मि), B1(also) 2 4 D6 कृतवासोस्मि, Dg1 रतिमानस्मि, D4 7 रममाणोस्मि, Cr g t as in text (for रतवानस्मि) Ñ2 V1 B Dg1 D4 भाविनि, Cg भामिनि (as in text)

17 [b]) Dg1 Dt1 Dd1 T3 G मम (for मया) Ś1 Ñ2 B D2 5–7 महत्फल, V1 D1 3 M4 फलत्रय Ñ1 महत्प्राप्त मया फल —[c]) Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 [आ]नृण्यता, Cg [अ]नृणता (as in text) Dg1 पितुरानृणता G3 धर्मो, M2 [अ]भून्मे, Cg k t as in text (for धर्मे) Ś1 Ñ V1 B D1 3 4 6 7 M4 अनृणत्व पितुर्धर्माद्(V1 D1 3 M4 °र्मो, B2 4 D4 7 °र्मे), D2 5 आनृण्यस्तु(D5 °त्व) पितुर्धर्म —[d]) D3 om तथा —After 17, B3 ins

2077* कैकय्या प्रीतिहेतुश्च वनमेतद्गृहोपमम् ।

18 [a]) D5 T2 3 रमते (sic) —[c]) D3 कामान् (for भावान्) —[d]) Ñ V1 B2–4 Dt1 D1 2 5 7 M4 Ct -समतान्, B1 D3 4 समवान्, T1 सयुतान्, G1 सहितान्, Cr m gp k tp -संयता, Cg as in text (for संयतान्) ꣸ Ct 'संयता' इति पाठे सम्यङ्नियमितकरणत्रयेत्यर्थः । 'संयता' इति बहुवचनान्तपाठे भावानित्यस्य विशेषणम् । लिङ्गव्यत्यय आर्ष इति तीर्थः । तत्र न कंचिद्युक्तमर्थं पश्यामः । ꣸

19 [a]) B2 D7 इमम् (for इदम्) B1 4 इहैव हि (for इदमेव) V1 D3 M3 [अ]नृत (sic), G2 M1 [अ]मृतान्, M4 वर, Cg as in text (for [अ]मृत) B1 प्राप्ता, B4 प्राप्त, M4 (infln sec m also as in text) प्राप्य (for प्राहू) —[b]) Ś1 Ñ2 B1 3 D6 सीते, Ñ1 धर्म-, B4 राज, Dt1 Dd1 Dm1 D2 3 5 G2 3 M1 3 Cr राज्ञि, D1 राज्ञो, D4 7 राजा(D7 °ज्य) (for राज्ञां) V1 B2 4 [ऽ]परे, D1–5 7 पुरा (for परे) —[c]) G2 वने वास, Ct वनवासे Ñ2 B2 3 तपोर्थाय, B1 तपोर्थं ते, B4 भरताय, D4 7 सुखार्थाय (for भवार्थाय) Ś1 D6 वनमेव तपोर्थाय, G(ed) वनवासस्थिता अपि —[d]) Ś1 D6 प्राप्ता, Ñ B1–3 प्रीत्या (for प्रेत्य) V1 D1 3 4 7 प्रेत्य चेह पितामहा (V1 °ह.), D2 5 प्रेत्येह च पितामहा (D5 °ह)

20 [a]) B4 Ck शैला (for शिला) Ś1 Ñ1 V1 D1 4 6 7 राजते, Ñ2 B D2 3 5 राजति (for शोभन्ते) —[b]) M4 शतशश् (for शतशो) Ś1 Ñ2 B D1–7 स्थिता, Ñ1 स्थिरा, M4 चिता (for ऽभित) —[c]) Ś1 Ñ B D1–7 G1 M3 4 बहुधा, Dt1 बहुव (sic), Ct बहुला (as in text) Ś1 Ñ B D1–6 M4 बहुभिर्, Cg as in text (for बहुलैर्) B1 वन्यैर्, B4 वर्णैर् (for वर्णैर्) V1 बहुधातुभिराकीर्णा —[d]) B4 D2 3 5 7 M3 4 -पीता- (for -पीत-) D1 3 -[अ]सितै (for -[अ]रुणै)
—After 20, T1 2 ins

2078* त्वदर्थमिव विन्यस्त शिलापट्टोऽयमग्रतः ।
यस्यायमभितः पुष्पैः प्रवृद्ध इव केसरः ।
[(l 2) T2 पृष्ठे (for पुष्पै)]

21 [a]) Ñ B1 3 चित्रा (for निशि) Dd1 भाति (sic) Ñ2 [अ]चले तस्य Ś1 D1–7 शृंगैर्भान्त्यचलेन्द्रोय, V1 निशि तान्यचलेन्द्रस्य, B4 न चित्रा भात्यगेन्द्रस्य, T3 निशतात्यचलेन्द्रस्य (sic) —[b]) Ś1 D1–7 -शिखा(D5 सम, D6 शिखि)प्रभै (for -शिखा इव) —[c]) Ś1 V1 च प्रभालक्ष्या, B1 3(before corr as in text) 4 सुप्रभा°, D1–3 5 च प्रकाशन्त्यो(D3 °ते), D1 च प्रभावत्यो, D7 च प्रधावत्यो, Cg स्वप्रभालक्ष्या (for स्वप्रभालक्ष्म्या) —[d]) B4 भाषमाणा (for भ्राजमाना) V1 समतत D1–5 7 दीपयति(D1 °न्त्यो) गिरिं निशि

22 [a]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 वेश्मप्रभा, Dg1 वृक्षप्रभा, Dm1 (orig क्षय°, after marg corr) वेश्म°, Cm g as

भित्त्वेव वसुधां भाति चित्रकूटः समुत्थितः ।
चित्रकूटस्य कूटोऽसौ दृश्यते सर्वतःशिवः ॥ २३
कुष्ठपुंनागतगरभूर्जपत्रोत्तरच्छदान् ।
कामिनां स्वास्तरान्पश्य कुशेशयदलायुतान् ॥ २४
मृदिताश्चापविद्धाश्च दृश्यन्ते कमलस्रजः ।
कामिभिर्वनिते पश्य फलानि विविधानि च ॥ २५
वस्वौकसारां नलिनीमत्येतीवोत्तरान्कुरून् ।
पर्वतश्चित्रकूटोऽसौ बहुमूलफलोदकः ॥ २६

in text (for क्षयनिभा) D1 भाति (for देशा) —^{b}) Ś1 Ñ B D2-7 सस्थिता (B4 °तान्) (for -सनिभा) —^{c}) Dd1 काश्चिद्, D5 क्वचिद् B1 एका, Dm1 D5 एव (for एक-) —^{d}) Ñ2 V1 B D4 भाविनि

23 Dg1 om 23 —^{a}) B1 भित्वा (for भित्त्वा) B4 Dd1 Dm1 D1 [ए]व (for [इ]व) Ś1 Ñ1 D1-7 धरणीं, Ñ2 V1 B M4 गगन (for वसुधा) —^{b}) Ś1 D6 M4 समुच्छ्रित, Ñ2 समन्वित, B3 समुन्नत (for समुत्थित) D4 7 चित्रकूटरुपस्थित —^{c}) V1 कूलो (for कूटो) V1 Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 [ऽ]य (for ऽसौ) —T3 M3 om (hapl) from 23^{d}–26^{c} —^{d}) Dt1 Dd1 Dm1 T1 शुभ (for शिव) V1 गुह्यकै शोभित शिव —For 23^{cd}, Ś1 Ñ B D4-7 M4 subst

2079* चित्रकूट सुकूटोऽय गुह्यकै सेवित शिव ।

[Ñ1 D4 5 7 रमणीय Ñ2 B3 स्वकूटो, B1 4 सकूटो (for सुकूटो) M4 चित्रकूटस्त्रिकूटोय (for the prior half) B3 (also) 4 गधर्वै (for गुह्यकै) D4 5 7 वि(D5 आ)वृत (for सेवित) Ś1 D6 शिवै, M4 शुभै (for शिव)],

while D1-3 subst

2080* रमणीयश्चित्रकूटो गुहागारैर्वृत शिवै ।

[D2 सकूटोय (for चित्रकूटो) D3 रमणीयसुतीर्थोय (for the prior half) D2 गुहाकारै शिलैर्वृत (sic), D3 गुह्यकैरुपशोभित (for the post half)]

24 T3 M3 om 24 (cf v l 23) —^{a}) Dg1 T1 G2 M2 Cm g कुष्ठपुनागस्थगर-(Dg1 °ल, M2 °रु-), Dt1 कूटस्थगरपुनाग-, T2 M1 4 कुष्ठपुनागसरल-, B(ed) Cr k t कुष्ठस्थगरपुनाग —^{b}) T1 -पत्रोत्तरच्छदा M4 -प्रियालागुरु सचितान् —^{c}) Dd1 स्वास्तरामस्य (sic), M4 प्रस्तरान्पश्य (for °रान्पश्य) —^{d}) G2 M1 -दलावृतान्, Cg -दलायुतान् (as in text) —For 24, Ś1 Ñ V1 B D1-7 subst

2081* कुष्ठपुंनागवकुलभूर्जपत्रपरिच्छदान् ।
कामिना सस्तरान्पश्य कौशेयजलजायुतान् ।

[(l 1) Ś1 V1 B4 D3 6 कुद-, Ñ2 B1 3 कुब्ज- (for कुष्ठ-) D1 2 4 5 7 सरलैर् (for वकुल-) D1 हिमवानिव पर्वत, D2 4 5 7 हिमवतमिवाचल (for the post half) —D4 om. l 2-25^{ab} —(l 2) Ñ2 V1 B2 प्रस्तरान्, D1 2 5 7 मिथुन (D1 °न) (for सस्तरान्) Ś1 D6 पश्यन्, D1 यस्य (for पश्य) Ś1 D6 कौशेयानिव भामिनि, V1 कुशेशयदलैर्युतान्, D1 2 5 7 प्रेक्षणीयनर शुभ (D2 तर), D3 कुशेशयदलायुतान् (for the post half)]

25 T3 M3 om 25 (cf v l 23) D4 om 25^{ab} (cf v l 2081^{*}) —^{a}) B3 मुदिताश्, D1 वृहिताश् B4 T2 [अ]पवृद्धाश्, Dg1 D2 [उ]पविद्धाश्, Cg as in text (for [अ]पविद्धाश्) —^{b}) Ñ1 V1 B D1-3 5 7 M4 भात्येता (B2 °ते) (for दृश्यन्ते) V1 D1 2 5 7 कनक- (for कमल-) Ś1 D6 भात्येना कूलसगता —After 25^{ab}, Ś1 D6 ins.

2082* तथा भान्ति लताश्चेमा वृक्षेभ्यश्च पृथक्पृथक् ।

—^{c}) Ś1 D6 कानने (for कामिभिर्) V1 B3 जिनते (for वनिते) D1 कामिभिश्चावचीयते, D3-5 7 कामिभि पश्य चार्वंगि

26 T3 M3 om 26^{abc} (cf v l 23) —^{a}) Ś1 B1 Dg1 Dd1 D6 G1 3 वस्वोकसारा, Ñ1 वन्योकसाना, Ñ2 V1 वस्वेक°, B3 रभोरु सारा(m also रतैक°), D2 वन्योक° (sic), D3 विश्वेक°, D4 7 निध्येक°, Cv r m g t as in text (for वस्वौकसारा) M4 पृथिवीम् (for नलिनीम्) D1 वर्द्धोत्पद्मनलिनीम् —^{b}) Ś1 D4 6 7 पश्यैताश्च, Ñ1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 G M1 Ct अत्येत्यै(Dg1 °त्ये)व, Ñ2 V1 B D1-3 5 अन्येताश्च, M2 अतीयेव, Cr m g as in text (for अत्येतीव) M4 अतिक्रम्योत्तरान्कुरून् —^{c}) Dd1 सर्वतश् (for पर्वतश्) —^{d}) T3 G1 2 M1 2 -मा(T3 मू)त्य- (for -मूल-) —For 26^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

2083* पर्वते चित्रकूटेऽस्मिन्नम्ये भूतगणाश्रये ।

[Ś1 Ñ D1-3 5-7 रम्य- (for रम्ये) D1 2 4 5 -भूतान् (for भूत-) B1 2 -गणाश्च ये, D1 गुणाश्रिय (sic), D2 4 5 गुणा(D2 °णान्)श्रियान् (sic)]

—After 26, V1 D3 ins

2084* नानाविहगसघुष्टो नानामृगगणाकुल ।
कर्णिकारवनोत्पातो धातकीषण्डमण्डित ।
मद परमं मनसो जनयत्यसितेक्षणे ।
चित्रकूटो नगोऽत्यर्थमय कुसुमितद्रुम ।

[(l 1) D1 -मघुष्टे —(l 2) D3 वनोपेनो (for °त्पातो) D3 धातुकीषण्ड —(l 3) D3 मुद परा मे मनसो (for the prior half) —(l 4) D3 शुभो (for नगो)]

इमं तु कालं वनिते विजह्विवां-
स्त्वया च सीते सह लक्ष्मणेन च ।
रतिं प्रपत्स्ये कुलधर्मवर्धिनीं
सतां पथि स्वैर्नियमैः परैः स्थितः ॥ २७

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे अष्टाशीतितमः सर्गः ॥ ८८ ॥

८९

अथ शैलाद्विनिष्क्रम्य मैथिलीं कोसलेश्वरः ।
अदर्शयच्छुभजलां रम्यां मन्दाकिनीं नदीम् ॥ १
अब्रवीच्च वरारोहां चारुचन्द्रनिभाननाम् ।
विदेहराजस्य सुतां रामो राजीवलोचनः ॥ २
विचित्रपुलिनां रम्यां हंससारससेविताम् ।
कुसुमैरुपसंपन्नां पश्य मन्दाकिनीं नदीम् ॥ ३
नानाविधैस्तीररुहैर्वृतां पुष्पफलद्रुमैः ।
राजन्तीं राजराजस्य नलिनीमिव सर्वतः ॥ ४

27 [a]) Dd1 एव (for इम) M4 हि (for तु) Dd1 Dm1 G2 M1 3 विजह्निया, G1 विहृत्य, Cr m g k t as in text (for विजह्विवास्) —[b]) Dt1 T2 3 G1 ? M3 om second च M4 सह त्वया भामिनि लक्ष्मणेन च —For 27[ab], Ś1 Ñ V1 B D1–7 subst :

2085* इम हि काल विहरन्वरानने
त्वया सहानेन च लक्ष्मणेन ।

[(l 1) D4 इद (for इम) D1–5 7 तु (for हि). B1 कामी, D4 काले (for काल) B2 वनातरे, B4 वरागने (for वरानने) V1 इम हि काल विजने विजृम्भवान् —(l 2) B4 मया (for त्वया) Ś1 Ñ1 D4 6 7 सहायेन (for °नेन) S1 D6 लक्ष्मणेन ह V1 D3 सह त्वया भावि(D3 °मि)नि लक्ष्मणेन च (D3 लक्ष्मणेन)]

—[c]) G1 नति (for रति) Ñ2 B प्रलप्स्ये, D2–4 7 प्रपश्ये, G3 प्रपद्ये, Ck प्रवत्स्ये, Cm g t as in text (for प्रपत्स्ये) B1 2 D2 T G M3 4 Cr m g -धर्मवर्धनीं, Ck t -धर्मवर्त्तिनीं (as in text) —[d]) T2 परि-, T3 परे, Cg as in text (for परैः) Ś1 D6 गिरिस्थितोह नियमे पितु स्थित , Ñ2 B D3 M4 सता पथिस्थो नियमे परि(Ñ2 D3 °थि, B2 4 °रे)स्थित (M4 °ष्ठित), V1 सता पदस्थो नियमे पदस्थिति , D1 2 4 5 7 अह गिरिस्थो नियमे स्थित पितु (D1 पितु स्थित [by transp])

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ V1 B D1 3 4 6 7 चित्रकूटवर्णना(Ś1B4 D3 4 6 °न, V1 D1 7 °न), D2 भरतपर्वणि चित्रकूटवर्ण०, D5 भरतपर्वणि चित्रकूटदर्शन —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 D3 6 om , Ñ2 D5 103, V1 D4 99, B2 90, B3 D2 102, B4 97, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 94, D1 155, D7 M4 101 —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नम

89

Dm1 begins with ॐ, M1 with श्रीरामाय नम

1 [a]) V1 D3 विनिष्क्रम्य, B1 °ष्क्राम्य, D1 2 °गम्य, D4 5 7 °र्गत्य (for विनिष्क्रम्य) —[b]) Ñ2 V1 B D2 M4 मैथिल्या, D3 मैथिला (sic) (for मैथिलीं) —[c]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 शुचिजला (for शुभजला) —[d]) Ś1 Ñ V1 B D3 6 M1 रामो, B3(also) ध्यात्वा (for रम्या) G1 तदा (for नदीम्) —After 1, D2 reads 9

2 V1 B4 Dg1 om (hapl) 2–3 —Ś1 om 2[bc] —[b]) Dt1 चन्द्रचारु- (by transp), Cg चारुचन्द्र- (as in text) B3 -निभेक्षणा (for -निभाननाम्) —[c]) Ñ B1–3 D6 विदेहराजतनया —[d]) D3 om रामो

3 V1 B4 Dg1 om 3 (cf v l 2) —[a]) D1 -पुलिनीं, G1 -नलिना, G3 -कुसुमा (for -पुलिना) —D4 om 3[c]–4[b] —[c]) T1 2 कमलैर्, Ck t as in text (for कुसुमैर्) Ñ1 M2 उपसछन्ना (for °पन्ना) Ś1 Ñ2 B3 D1 2 5–7 M4 कुसुमोत्कर(Ñ2 B3 °मोद्गम, D1 2 5 7 °मोत्तम, M4 °मामोद)- सछन्ना, B1 2 D3 कुमुदोत्पल(B2 °त्कर)सछन्ना —After 3, Dm1 ins राम

4 D4 om 4[ab] (cf v l 3) —[a]) D1 2 5–7 नानावृक्षैस् Dg1 तरुरुहैर् (for तीर°) —[b]) M3 वृता (for वृता) Ś1 Ñ V1 B D2 3 5–7 सवृता(D3 °भृता) फलपुष्पदै (B4 D5 °कै), D1 सवृता मृगपक्षिभि , M4 सहिता फलपुष्पितै —D1 om 4[c]–8 —[c]) V1 स्रवतीं, Dg1 Dd1 राजती, Dm1 D2 राजती, D3 4 राजती, Ct as in text (for राजन्तीं). D2 om (hapl) first राज- B2 -मानस्य (for -राजस्य). —[d]) Ś1 D2 4–7 सर्वशः , T2 G3 पर्वते(G3 °तै·) (for सर्वत)

मृगयूथनिपीतानि कलुषाम्भांसि सांप्रतम् ।
तीर्थानि रमणीयानि रतिं संजनयन्ति मे ॥ ५
जटाजिनधराः काले वल्कलोत्तरवाससः ।
ऋषयस्त्ववगाहन्ते नदीं मन्दाकिनीं प्रिये ॥ ६
आदित्यमुपतिष्ठन्ते नियमादूर्ध्ववाहवः ।
एतेऽपरे विशालाक्षि मुनयः संशितव्रताः ॥ ७
मारुतोद्धूतशिखरैः प्रनृत्त इव पर्वतः ।
पादपैः पत्रपुष्पाणि सृजद्भिरभितो नदीम् ॥ ८
क्वचिन्मणिनिकाशोदां क्वचित्पुलिनशालिनीम् ।
क्वचित्सिद्धजनाकीर्णां पश्य मन्दाकिनीं नदीम् ॥ ९
निर्धूतान्वायुना पश्य विततान्पुष्पसंचयान् ।
पोप्लूयमानानपरान्पश्य त्वं जलमध्यगान् ॥ १०
तांश्चातिवल्गुवचसो रथाङ्गाह्वयना द्विजाः ।
अधिरोहन्ति कल्याणि निष्कूजन्तः शुभा गिरः ॥ ११

G
B
L

5 D1 om 5 (cf v l 4) —^{a}) Ś1 Ñ V1 B D4 7 M4 मृगयूथानि(Ś1 °न्य [sic], Ñ B1 2 4 D7 °नु) पी(B4 गी, M4 पा)तानि, D2 3 5 M2 मृगयूथैर्नि(D2 °थैर, D5 °थै प्र)पी(D3 °रूपे)तानि, Cg k as in text —^{b}) D2 3 सुप्रसन्नानि, D4 7 सप्रमत्तानि, D5 प्रसन्नानि च, G2 विलुपाभासि, Cg k as in text (for कलु°) Ś1 Ñ B D2–7 M4 सप्रति (for साप्रतम्) V1 कान्त्वयासुभाविनि (sic) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D2–7 M4 प्रीतिं (for रतिं) V1 सजनयतु Dg1 वै (for मे) T3 M3 मैथिलि प्रतिभाति मा(M3 मा)

6 D1 om 6 (cf v l 4) —^{a}) Ñ2 V1 B1 3 4 -चीर- (for -[अ]जिन-) Ś1 Ñ1 V1 B1 2 4 D2–7 M4 सिद्धा, Ñ2 B3 सर्वे (for काले) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D2–7 वल्कलाजिनवासस —After 6^{ab}, M4 ins 2086* (followed by st 10 and 9) —^{c}) Ś1 Ñ1 D4 6 7 M4 [s]पि, Ñ2 B3 या, V1 मा (sic), B1 2 4 D2 5 [s]मी, D3 om (for तु) Ñ V1 B D2 3 5 M4 निगाहते(B4 °ति), Dm1 तच्च(before corr °त्र) गाहते (for [अ]वगाहन्ते) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D2–7 काले, B2(marg also) M4(*inf lin sec m* as in text) पश्य (for नदीं) Ś1 Ñ V1 B (B2 marg) D2–7 नदीं M3 इमा, M4 शुभा, Cg as in text (for प्रिये)

7 D1 om 7 (cf v l 4) —^{a}) Ś1 V1 Dg1 D2 4–7 उपतिष्ठति, Cg k t उपतिष्ठते (as in text) —^{b}) Ś1 V1 D2–7 नियता (for °माद्) Ś1 D2–7 ह्यूर्ध्ववाहव , B3 (also as in text) °वाहिन (for °वाहव) —^{c}) Ś1 D2–7 इमे (for एते) Cv g t परे (for ऽपरे) T3 M3 Ck t प्रकाशते, Cv as in text (for विशालाक्षि) Ñ B एते हि(B4 om हि [subm]) वल्गुवचसो —^{d}) Ś1 मन्त्रितव्रता , Ñ2 B D2–5 शसितव्रता

8 D1 om 8 (cf v l 4) —^{a}) V1 B3 D2 मारुतोद्भूत- Ś1 Ñ V1 B D6 T3 -शिखरा (T3 °रे), D2–5 7 -शिरस (for -शिखरै) —^{b}) Ś1 D6 पतत, Ñ2 D2 3 7 Ck प्रवृत्ता, V1 B1–3 D4 5 T3 M3 4 प्रनृत्ता, B4 प्रलुब्धा, G(ed) प्रसृता, Cv m g t as in text, Cr प्रमत्त (for प्रनृत्त) V1 शर- (for इव) Ś1 Ñ1 V1 D2 6 T3 M3 4(after corr *sec m*) पर्वता , Ñ2 B D3–5 7 पर्वते, Dg1 G2 सर्वत , M2 पादप (for पर्वत) —^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 T2 पुष्पपत्राणि T3 पत्रपुष्पाणि सर्वत्र —For 8^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D2–7 subst , M4 ins after 6^{ab}

2086* पादपा पुष्पवर्षेण किरन्त्येते च मेदिनीम् ।

[D2–5 7 पुष्पनिकर , M4 °पर्णश्च (for °वर्षेण) Ñ1 वे नदी (sic) (for मेदिनीम्) V1 विकरत्येव मेदिनी, D2–5 7 किरन्ति सरित शुभा (for the post half)]

9 D4 5 7 om 9 Ś1 Ñ V1 B D3 6 M4 (M4 reading before 6^{cd}) transp 9 and 10 D2 reads 9 after 1 —^{a}) Ś1 D6 -निभासेना(D6 °ता), D2 -निकाशेय, T2 M3 -निकाशोपा(M3 °भा), Cg t -निकाशोदा (as in text) —^{b}) D1 पुलिने (for पुलिन-) B4 -मालिनीं (for -शालिनीम्) —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 जान(Ś1 D6 जन, Ñ1 जल, Ñ2 D1–3 जाल)पद्माकीर्णां, M4 हंससमाकीर्णां

10 Ś1 Ñ V1 B D3 6 M4 (M4 reading before 6^{cd}) transp 9 and 10 —D1 om 10 —^{a}) Ś1 Ñ V1 B D2–7 आधूतान् , G3 उद्धू°, M4 सधू°, Cg as in text (for निर्धू°) B3(before corr) वायुजा, M3 वायुनो, Cg as in text (for °ना) —^{b}) Ś1 Ñ1 V1 D6 समतात् , Ñ2 B M4 सत(Ñ2 B3 °य)तान् , D2–5 7 सतत, M2 वितानान् , Cg as in text (for विततान्) M1 मायकान् , Cg as in text (for सचयान्) —^{c}) Ś1 D6 दोधूयमानान् , V1 प्रोत्फुल्लमानान् , B1 4 D5 7 G1 पोप्लू(D5 °वू , D7 °सू , G1 °प्ला)यमानान् , B3(m also as in B1) प्रोप्लूय°, Cr m g k t पोप्लूय° (as in text) Dg1 M2 विहगान् , Cg as in text (for अपरान्) —^{d}) V1 D7 पश्येतान , B4 पश्यास्य, G2 M1 अभमग्न , Cv g as in text, Cr पश्य तान (for पश्य त्व) V1 Dt1 D3 G M1 Cv तनु(G1 Cv जल, G2 M1 चल)मध्यमे, B1 वरलोचने (for जलमध्यगान्) Ś1 D2 4–7 प्रनृ(D5 7 °नृ)त्तानि(D7 °त्ता इ)व पर्वते(Ś1 °तान्), Ñ B1–3 अभग्न(Ñ1 अस्य त्र)मललोचने B3 (m also) अपश्य मललोचने (sic), B4 पश्यास्त्र वरलोचने, M3 पश्याभसि सुमध्यमे, M4 नभ सुमितमध्यमे, Ck *tp* पश्येहाचलमध्यमे

11 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 M4 एते हि, Dg1 D2 4 5 7 T2 M3 ताश्चापि(Dg1 M3 °मां), Dt1 Dd1 Dm1 पश्यैतान (Dt1 °तद्), G M1 पश्यामी, M2 तानत्र, Cg as in text

दर्शनं चित्रकूटस्य मन्दाकिन्याश्च शोभने ।
अधिकं पुरवासाच्च मन्ये च तव दर्शनात् ॥ १२
विधूतकलुषैः सिद्धैस्तपोदमशमान्वितैः ।
नित्यविक्षोभितजलां विगाहस्व मया सह ॥ १३
सखीवच्च विगाहस्व सीते मन्दाकिनीमिमाम् ।
कमलान्यवमज्जन्ती पुष्कराणि च भामिनि ॥ १४
त्वं पौरजनवद्व्यालानयोध्यामिव पर्वतम् ।
मन्यस्व वनिते नित्यं सरयूवदिमां नदीम् ॥ १५
लक्ष्मणश्चैव धर्मात्मा मन्निदेशे व्यवस्थितः ।
त्वं चानुकूला वैदेहि प्रीतिं जनयथो मम ॥ १६
उपस्पृशंस्त्रिषवणं मधुमूलफलाशनः ।
नायोध्यायै न राज्याय स्पृहयेऽद्य त्वया सह ॥ १७

(for ताश्राति-) —^{b}) Ś1 D6 स्वकानाह्वयते, B1 4 रथागास्त्वयना(B4 °ह्वयन-), D2 °ह्वयतो, D3 °ह्वयतनान् (sic), D4 5 7 वराग्याह्वायतो(D5 °ह्वयते), T3 °ह्वायका, Cr g t as in text (for रथाङ्गाह्वयना) —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 अध्या(Ś1 D6 °व, B4 D1 3 °भ्या)रोहति, D6 अविरोहतु —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D3 6 Cg विकूजत (Ñ2 B3 °ति), Dg1 T1 2 G3 निकूजत (T2 °ति), D1 निगदत , D2 4 5 7 कूजति च(D5 °तीव), M2 4 कूजतश्च(M4 °त सु-) (for निष्कूजन्त-) B1 शुभानि व , G3 शुभा गिर, Cg as in text (for शुभा गिर)

12 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D2 3 6 दर्शनाच् (for °न) —^{b}) D7 मन्दाकिन्या Ś1 Ñ V1 B D1–7 सर्वश (for शोभने) —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D2–7 पुर(V1 कुरु)वासेन, D1 सुरवासात्तु (for पुरवासाच्च) —^{d}) Ñ2 B3 [ऽ]ह तव, B1 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D5 T3 G2 3 M1–3 Ct तव च (by transp), Cg as in text (for च तव) Ñ1 मन्ये तस्य तु सर्वश , V1 D1 3 मन्ये वास त्वया सह

13 V1 om (hapl) 13 D2 4 5 7 read 13 after 16 —^{a}) Dg1 निर्धूत- (for विधूत-) Ś1 Ñ1 B2 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 6 T2 3 G1 M3 4 -कल्मषै , Cg as in text (for -कलुषै) D5 सत्त्वै (for सिद्धैस्) Ñ2 B3 जटाजिनधरैर्विप्रैस् , B1 हुताग्निकल्पै मुनिभिस् —^{b}) Ś1 Ñ2 B3 D6 तपोधन-(Ñ2 B3 °बल-), M4 कृपा° (for तपोदम-) Ś1 Ñ B Dt1 D1–7 M4 -स(Dt1 -श)मन्वितै , G2 -शतान्वितै , Cg as in text (for -शमा°) —^{c}) B1 Dm1 D1–5 G1 3 M4 नित्य, Cg as in text (for °त्य-) D2 5 स(D2 चू [sic])क्षोभितजला —^{d}) D4 विगाहमि (for °स्व)

14 ^{a}) Ś1 V1 B2 4 Dg1 D6 Ck सखि(Ś1 D6 यथा, V1 Ck सुखी)वच्च, Cr g t as in text (for सखी°) D1 सखीवत्स्ववगाहस्व, D2 विहरस्व सखीवच्च, D4 7 विगाहस्व सखीवच्च (by transp), D5 विगाहस्व सुजीवस्व —^{b}) D2 4 5 7 नदीं (for सीते) Ś1 Ñ V1 B Dg1 Dt1 D1 6 G1 3 M4 नदीं (for इमाम्) D3 मन्दाकिनी नदी —^{c}) Dg1 T2 Cr [अ]वमज्जति, G1 [ए]व म°, M1(marg also) [अ]ति°, Cm g k t as in text (for [अ]वमज्जन्ती) —^{d}) T1 पुष्कराणीव, G2 M1 पुष्कराण्यपि, Cg पुष्कराणि च (as in text) G M1 भामिनी —For 14^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 M4 subst

2087* प्रसन्नाम्बुवहा नित्य तरङ्गाङ्गदभूषणाम् ।

[Ś1 D6 प्रसन्ना मुवहा, Ñ B4 D3 °वहा, B2 3 °वहा (for प्रसन्नाम्बुवहा) B3 M4 नित्या (for नित्य) Ś1 D6 तरगा दभूषणा, Ñ1 B4 °दभूषितां, Ñ2 B3 °विभूषणा, B1 तरगोद्भेद° (for the post half)],

while D2 4 5 7 subst

2088* पद्मकेसरपृक्तेन जलेन क्रीडता सह ।

[D2 -क्लिन्न (for -पृक्तेन) D2 5 जलेनाक्रीडती (for °न क्रीडता)]

15 ^{a}) Ś1 D6 जनैरिव नगै पूर्णाम् , Ñ B1 2 4 D1 3 M4 नरैरिव नग पू(D1 3 M4 की)र्णाम् , V1 नरैरवनत कीर्णाम् , B3 नगैरिव नरै पूर्णाम् , D2 4 5 7 पक्षिण पौरजनवद्(D4 7 °जानेव) —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B D6 M4 सर्वत (B2 4 °श), Ñ1 पर्वत , Dd1 पर्वते, D1 पश्य च (for पर्वतम्). —^{c}) V1 D1 3 दयिते (for वनिते) Ś1 D6 पश्यस्युत्फेनिला(D6 °ता) नित्य. —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M4 सरयूप्रतिमा, D2 4 5 7 सरयू तामिमा

16 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 [अ]पि (for [ए]व) T1 लक्ष्मणो नर्मसिश्चैव —^{b}) B2 4 मन्नियोगे, Dm1 मन्निदेशे, D4 पर°, D7 परि° (for मन्निदेशे) V1 एतस्मिन्देशे व्यवस्थिता, D2 5 मनि(D5 मन्नि)देशमवस्थित —^{c}) M4(*inf lin sec m* as in text) त (for त्व) D2 [अ]नुरक्तो (for [अ]नुकूला) —^{d}) V1 D1 3 G3 M4 वर्ध(G3 जन)यसे, T2 3 M2 3 जनयतो, B(ed) °नी (for जनयथो) G2 M1 यथा (for मम) Ś1 Ñ B2–4 D2 4–7 प्रीतिं वर्ध(Ñ2 B3 जन)यसीव मे, B1 प्रीति सजनयस्व —After 16, Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 M4 ins

2089* नलिनान्युपभुञ्जाना सलिलानि च भाविनि ।
पाणिभ्यां पद्मताम्राभ्यां विगाहस्व सरिद्वराम् ।

[(l 1) Ś1 D6 फलमूलानि भुञ्जाना, Ñ1 नलिन्यासुप°, V1 D1 3 न(V1 म)ग्नानि विचिन्वती(V1 D3 °ति), B4 नलिन्याप्युप°, M4 नलिनान्यथ भजती (for the prior half) V1 D1 3 M4 कमलानि (for सलि°) Ś1 D1 3 6 M4 भामिनि (for भाविनि). —(l 2) Ś1 V1 D6 -पद्माभ्या, B3 -ताम्राक्षा (for -ताम्राभ्या)]

while D2 4 5 7 read 13 after 16

17 D2 4 5 7 om (hapl) 17 —^{a}) Ñ B3 उपस्पृश्य, D1 अप स्पृशस् (for उपस्पृशस्). Ñ2 B3 पुण्यजल, D3

इमां हि रम्यां गजयूथलोलितां
  निपीततोयां गजसिंहवानरैः ।
सुपुष्पितैः पुष्पधरैरलंकृतां
  न सोऽस्ति यः स्यान्न गतक्लमः सुखी ॥ १८

इतीव रामो बहु संगतं वचः
  प्रियासहायः सरितं प्रति ब्रुवन् ।
चचार रम्यं नयनाञ्जनप्रभं
  स चित्रकूटं रघुवंशवर्धनः ॥ १९

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकोननवतितमः सर्गः ॥ ८९ ॥

त्रिपथगा (for त्रिपवण) V1 उपस्पृशास्तद्यरण (sic) —[b]) Ś1 B1 2 4 D6 M4 मास-, Ñ2 B3 D1 पत्र-, V1 D3 कन्द-, G(ed) वने (for मधु-) Ś1 T3 -फलाशना, Dm1 °शिन, Cg as in text (for °शन) —[c]) V1 D3 [अ]योध्याया, B3 D1 °ध्या ये (D1 चा) (for [अ]योध्यायै) V1 D1 3 राज्यस्य (for राज्याय) —[d]) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 M1 स्पृहयामि, Ñ1 Dt1 T3 स्पृहये च, Dg1 स्पृहयेय (for स्पृहयेऽद्य) —After 17, V1 B2 4 D1 3 ins

2090* कस्य चास्मिन्नतिर्न स्याद्गिरौ रम्येऽसितेक्षणे ।
मुनिकिंनरगन्धर्वविद्याधरनिषेविते ।
इमा च सरित पुण्या पश्यन्को न रमे प्रिये ।
येय मालेव शैलस्य विभात्यमलपङ्कजा ।

[(l 1) B4 कस्मिन्नस्मिन्, D3 कस्य वास्मिन् (for कस्य चास्मिन्) D3 गिरि (for गिरौ) V1 रम्यैरसिते- (sic) (for रम्येऽसिते) —B4 om l 2 —(l 2) V1 निषेविता (for °ते). —B2 om (hapl) l 3–4 —(l 3) D1 न (for च) D3 रम्या (for पुण्या) V1 काननविप्रिये, D1 को रमते प्रिये (for को न रमे प्रिये) B4 पश्य त्व कानन प्रिये (for the post half) —(l 4) D1 जप (for येय)]

18 [a]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 पश्यन् (for रम्या) Ś1 Ñ B Dg1 Dt1 D6 मृग (for गज-) M4 -सिह- (for -यूथ) Ś1 D1 6 -लोहिता, Ñ2 -नोलिता, V1 M2 -लालिता, B1–3 D2–4 -लोडि(B3 °भि)ता, B4 -सेविता, Dg1 Dt1 D5 -शालिनीं, Cgp as in text (for -लोलिता) —[b]) D4 7 निष्पीत- V1 गजयूथ, D1–5 7 M4 मृगपक्षि- (for गजसिंह-) —[c]) B3 स्वपुष्पितैस्, B4 Dt1 Dd1 Ct सुपुष्पिता, M4 उपेयिवान् (for सुपुष्पितै) Ś1 Ñ B D2–7 तीररुहैर्, Dt1 Dd1 Dm1 T1 M4 Cm पुष्पभरै(M4 °फलै)र्, G1 वृक्षचयैर्, Cr g as in text, Ck °धनैर् (for पुष्पधरैर्) —[d]) B3 शान्ति (for सोऽस्ति) Ś1 V1 B D1 2 5–7 यो(D2 [also] त्रि)स्या, Ñ2 M3 यस्या, D4 सोस्या (for य स्यान्न) B3 (also) 4 विगतक्लमो, D2 विगत क्ल॰, Cv as in text, Cm g k अगतक्लम (for न गतक्लम) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 भवेत्, T1 सुख, M3 पुमान, Cv m g k t as in text (for सुखी)

19 V1 om 19 —[a]) Ś1 D6 इत्येव, D2 om (for इतीव) B1 वितत शुभं, D1–3 बहु सन्न(D1 °म)त, G2 बहु सगम, Cg k as in text (for बहु सगत) —[b]) Ś1 Ñ B D1–7 M4 प्रियाद्वितीय, Dm1 प्रिय सहाय (for प्रियासहाय) D2 सरित (for °त) —[c]) G2 3 M3 रम्या (for रम्य) M4 नवकाचनप्रभ —[d]) G2 M1 (also) विचित्रकूट (for स चित्रकूट)

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 4 6 मदाकिनीवर्ण(B4 °र्ध)न(Ñ2 B1–3 °ना, V1 D1 4 °न), Ñ1 चित्रकूटवर्णन, D2 5 भरतपर्वणि चित्रकूट(D5 मदाकिनी)दर्शन, D7 मदाकिनीदर्शन —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 D3 6 om, Ñ2 D5 104, V1 D4 100, B2 91, B3 D7 M4 102, B4 98, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 95, D1 156, D2 103 —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नम —After Sarga 89, Ś1 Ñ V1 B Dt1 D1–7 M4 ins a passage relegated to App I (No 26)

९०

तथा तत्रासतस्तस्य भरतस्योपयायिनः ।
सैन्यरेणुश्च शब्दश्च प्रादुरास्तां नभःस्पृशौ ॥ १
एतस्मिन्नन्तरे त्रस्ताः शब्देन महता ततः ।
अर्दिता यूथपा मत्ताः सयूथा दुद्रुवुर्दिशः ॥ २
स तं सैन्यसमुद्भूतं शब्दं शुश्राव राघवः ।
तांश्च विप्रद्रुतान्सर्वान्यूथपानन्ववैक्षत ॥ ३
तांश्च विद्रवतो दृष्ट्वा तं च श्रुत्वा स निःस्वनम् ।
उवाच रामः सौमित्रिं लक्ष्मणं दीप्ततेजसम् ॥ ४

90

Dm1 begins with ॐ, M1 with श्रीरामचन्द्राय नम , M2 with श्रीरामाय नम —Before 1, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

2091* ता तथा दर्शयित्वा तु मैथिलीं गिरिनिम्नगाम् ।
निषसाद गिरिप्रस्थे सीता मांसेन छन्दयन् ।
इदं मेध्यमिदं स्वादु निष्टप्तमिदमग्निना ।
एवमास्ते स धर्मात्मा सीतया सह राघव ।

[(l 1) Dt1 तदा (for तथा) —(l 2) G2 चिंतयन् (for छन्दयन्)]

1 ^a) Dg1 तदा, Cv r m g k तथा (as in text) T2 स त्रागतस् (for तत्रासतस्) —^b) T1 2 [अ]नुयायिन , Cm k t [उ]पयायिन (as in text) —^c) G2 सर्वश्च, Cm g k t as in text (for शब्दश्च). —For 1, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

2092* अथ रामे तथासीने भरते चाभिगच्छति ।
तस्य सैन्यस्य महत प्रादुरासीन्महास्वन ।

[M4 om l 1 —(l 1) Ś1 D2 4–7 तदा Ñ2 B3 समासीने, D1–3 5 तथासीते (for तथा°) V1 अथ रामस्तथा सीता (for the prior half) Ś1 D4 6 7 लक्ष्मणे, Ñ1 B4 भरतश् (for भरते) D4 7 चाभिवीक्ष्य(D4 °क्ष)ति, D5 वाभिगच्छति, D6 चापि गच्छति —(l 2) Ñ1 B4 तथा (for तस्य) D2 4 5 7 रौद्र आ(D2 °स्वा)सीत् (for प्रादुरासीत्)]

2 For subst in Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 cf v l 4 —^a) M3 त्रस्तौ (sic) (for त्रस्ता) —^d) Dt1 स्वयूथात्, G2 lacuna (for सयूथा) Dd1 Dm1 विद्रुता (for दुद्रुवुर्) M2 सम्प्रदुद्रुवु (for दुद्रुवुर्दिश)

3 For subst in Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 cf v l 4 —^a) T2 तु (for त)

4 ^a) Dg1 Dt1 Dd1 T2 G3 विप्रद्रुतान्, Dm1 विप्रद्रुतो, G2 M1 प्रद्रवतो (for विद्रवतो) —^b) Dg1 च (for स) Dt1 Dd1 Dm1 महास्वन, T1 3 G3 M2 3 च निस्वन, Ck tp स निस्वन (for स नि स्वनम्) —For 2–4, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

2093* तेन स्वनेन महता वर्धमानेन बोधिता ।
गुहा समन्वपुर्व्याघ्रा निलिल्युर्वनवासिन ।
समुत्पेतु खगाक्रान्ता मृगयूथाश्च दुद्रुवु ।
ऋक्षाश्चोत्ससृजुर्वृक्षान्प्रपेतुर्हरयो गुहा ।
दावाग्नेरिव वित्रस्ता दुद्रुवुर्गजयूथपा ।
व्यजृम्भन्त महासिंहा महिषाश्च व्यलोकयन् ।
बिलानि विविशुर्व्याला स्वस्ति जेपुर्द्विजातय ।
विद्याधरा समुत्पेतु किंनरा भेजिरे दरी ।
तमभ्यागमनुप्राप्त तस्योद्देशस्य लक्ष्मण ।
सैन्यस्यागच्छत शब्द इति रामे न्यवेदयत् ।

[(l 1) V1 D1–5 7 शब्देन (for स्वनेन) B4 वर्धमानेन (for वर्ध°) V1 D1–5 7 वर्ध(D2 वद्ध, D5 वर्धि)ना विप्र(D3–5 प्रति)-बो(V1 रो)धिता , M4 वर्धतामिप्रबोधिना (for the post half). —(l 2) V1 B1 M4 गुहा (for गुहा) V1 B2 (also as in text) 4 व्याला (for व्याघ्रा) Ñ2 विनिल्युर्, B1 (also) विलिल्युर्, B2 3 D3 5 नि(B3 वि)लिल्युर् (for निलिल्युर्) D1–5 7 M4 शिलावासिन (for वन°) V1 वनाच्छैलनिवासिन (for the post half) —Ś1 om l 3–4, D2 4 5 7 transp l 3 and 4 —(l 3) D2–5 7 समुत्पेत् (for समुत्पेतु) B3 D4 6 7 तत्र (for त्रस्ता) V1 D1 3–5 7 M4 नि(D4 5 7 वि)दुद्रुवु D2 दुद्रुवुर्गजयूथपा (for the post half) —(l 4) D5 ससृपुर् (for [उ]त्ससृजुर्) D6 ऋक्षाश्चोत्सृज्य वृक्षाग्रान् (for the prior half) Ñ1 B4 प्रपेदुर्, D1 5 प्रापतुर् (for प्रपेतुर्) D4 7 गुहा (for गुहा) —(l 5) Ś1 D6 दवाग्नेरिव V1 D1–5 7 M4 दा(M4 द)वाग्निभय D2 3 5 सत्रस्ता (for वित्रस्ता) V1 D1–5 7 M4 दा(M4 द)वाग्निभयवित्रस्ता (for the prior half) M4 बभ्रमुर् (for दुद्रुवुर्) Ñ1 गजयूथा (subm), D5 मृगयूथपा (for गज-यूथपा) —(l 6) V1 विजृंभन, D2 व्याजृभत (sic), D5 व्याजृ-भत, D7 व्यजृमत (sic) D5 [अ]वलोकयन् (for व्यलो°) —V1 D1 M4 om l 7–10 D3 om l 7 —(l 8) Ñ1 जेहिरे (sic) (for भेजिरे) D2–5 7 दिश (for दरी) —(l 9) B2 (also)तदा (for तम्) Ñ1 B1 2 4 D3 आया(Ñ1 D3 °वा)-सम् (for अभ्यागम्) B1 4 अनुप्राप्त (for अनुप्राप्त) Ñ2 B3 अभ्यागे प्रतिपद्याथ (for the prior half) Ś1 Ñ1 D4 6 7 देशस्य, B2 [उ]द्दिलस्य (for [उ]द्देशस्य) —(l 10) Ś1 D4 6 7 शब्दम् (for शब्द) Ś1 D6 एत्य (for इति) B2 राम (for रामे)]

हन्त लक्ष्मण पश्येह सुमित्रा सुप्रजास्त्वया ।
भीमस्तनितगम्भीरस्तुमुलः श्रूयते स्वनः ॥ ५
राजा वा राजमात्रो वा मृगयामटते वने ।
अन्यद्वा श्वापदं किंचित्सौमित्रे ज्ञातुमर्हसि ।
सर्वमेतद्यथातत्त्वमचिराज्ज्ञातुमर्हसि ॥ ६
स लक्ष्मणः संत्वरितः सालमारुह्य पुष्पितम् ।
प्रेक्षमाणो दिशः सर्वाः पूर्वां दिशमवैक्षत ॥ ७
उदङ्मुखः प्रेक्षमाणो ददर्श महतीं चमूम् ।
रथाश्वगजसंबाधां यत्तैर्युक्तां पदातिभिः ॥ ८
तामश्वगजसंपूर्णां रथध्वजविभूषिताम् ।
शशंस सेनां रामाय वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ९
अग्निं संशमयत्वार्यः सीता च भजतां गुहाम् ।
सज्यं कुरुष्व चापं च शरांश्च कवचं तथा ॥ १०

5 For subst in Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 cf v l 6 —^{c}) Cg k t भीम- (as in text) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 Ct -गभीर, Cg k -गभीर (as in text) T1 2 G2 M1 मही स्तनति गभीर (G2 °र.), T3 G3 M2–4 Cgp मही (G3 °हीं, M2 °हत्) स्तनितगभीर (G3 °रैस्, Cg °र), G1 अद्दस्तनितगभीर —^{d}) Dd1 Dm1 T2 G2 3 M1 3 Ck तुमुल (for तुमुल) M1 स्वर· —After 5, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

2094* गजयूथानि वारण्ये महिषा वा महावने ।
वित्रासिता मृगा सिंहे सहसा प्रद्रुता दिश ।

[(l 1) Dd1 च (for वा) G1 गजयूथा इवारण्ये (for the prior half) Dm1 महिषो, G2 महि (for महिषा) —(l 2) M3 सहसा, Ct as above (for सहसा)]

6 ^{a}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G2 M1 3 -पुत्रो, Cg as in text (for -मात्रो) —^{c}) G M1 अन्य, Ck t as in text (for अन्यद्) —After 6^{cd}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

2095* सुदुश्चरो गिरिश्चाय पक्षिणामपि लक्ष्मण ।
[G1 सुदुस्तरो (for °दुश्चरो)]

—^{e}) G2 -वृत्तम् (for -तत्त्वम्) —^{f}) Dt1 अभिज्ञातुमिहार्हसि —For 5–6, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst and read l 3–4 after 2100*

2096* तमुवाचाप्यथो राम सुमित्रा सुप्रजास्त्वया ।
महास्वनोऽतिगम्भीर स त्वया ज्ञायतामिति ।
राजा वा राजपुत्रो वा वनेऽस्मिन्मृगया गत ।
मन्यसे वा यथातत्त्व तथा लक्ष्मण शस मे ।

[(l 1) Ś1 D6 ततो, D1 [अ]प्यथो, D2 M4 [अ]व्ययो, D4 [अ]ग्रतो, D7 [अ]क्षयो (for [अ]प्यथो) D2 तथा (for त्वया) —(l 2) Ñ B D1 4 5 7 महो स्व (D1 स्त)नति गभीर, V1 M4 मही (V1 °हा)स्तनितगभीर, D2 महास्वनेतिगाभीर्य, D3 महति स्वनगभीर (for the prior half) Ñ V1 B D1–5 7 M4 तत्त्व (D2 त्व च)विज्ञायतामिति (for the post half) —(l 3) M4 राजमात्रो V1 D1 M4 मृगयामटते (M4 °तो) वने (for the post half) —(l 4) D2 3 5 M4 च (for वा) V1 D1–5 7 M4 तथा शसस्व (V1 °माथ, D3 °स च, D8 °सय) लक्ष्मण (for the post half)]

—B3 cont

2097^{+} दृश्यते महती सेना हस्त्यश्वरथसकुला ।

7 ^{a}) D3 om स (subm) Ś1 D6 च त्वरित, V1 +स्त्वरित, D3 4 7 M4 सु (D3 स, M4 तु)त्वरित, Γ द्रुततर (for सत्वरित) —^{b}) V1 B Dg1 Dt1 Dm1 (before corr) शालमारुह्य, Dm1 शीघ्रमा°, Ck t साल° (as in text) —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 दिश (V1 °श) क्रमेण सर्वे (D5 °ची)क्ष्य (Ñ2 B3 °पश्यन्) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 प्राचीं (for पूर्वां) G M1 Cm g उदैक्षत (for अवै°).

8 ^{a}) B1 उदङ्मुख-, B3 उदङ्मुख Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 स (V1 सु) समेक्ष्य (for प्रेक्षमाणो) —T3 repeats 8^{cd} after 11 —^{c}) Ś1 Dt1 D2 6 G1 3 गजाश्वरथ- (by transp), Ñ1 रथाश्वरथ- (sic) Ś1 Ñ V1 B D1–3.5 6 M4 -सपू (B3 °की)र्णां (V1 °र्णा), D4 ससुखा, D7 -सगुप्ता, G3 सबैश्च (for -सबाधा) —^{d}) V1 यतो (sic), B4 यानैर्, D2 M3 यत्तै G3 यत्तो, Cr m g k t as in text (for यत्तैर्) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 गुप्ता (V1 °प्ता), D2 4 5 7 पूर्णां (for युक्ता) T1 पताकिभि

9 ^{a}) Dt1 M2 3 तामश्वरथ- —^{b}) G2 M1 रथवाजि-, M2 गजध्वज- —For 9^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

2098* स रामाय नरव्याघ्रो लक्ष्मण परवीरहा ।

[Ś1 D6 शममानो (for स रामाय) B1 स रामोय नरव्याघ्रा (sic) (for the prior half)]

—^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 आयातीं (for रामाय)

10 ^{a}) B1 2 (m also) रति, B2 गिरिं, D2–5 7 अग्नीन्, Cg k t as in text (for अग्नि) B1 3 4 सशमयन्, B2 सवेशयतु (also as in text), D2 सविपयतु (sic), M4 सशमयस्व, Cg k t as in text (for सशमयतु) Ś1 [आ]र्या, G (ed) [आ]र्य (for [आ]र्य) —^{b}) B. Dt1 D6 G3 सीता (for सीता) Ś1 Ñ1 D2 4–7 चाविशता, Ñ2 B नि (B2 चा also)विशता, V1 D1 3 सविशता (for च भजता) —^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 M3 सज्ज, Cv g सज्य (as in text) G1 कुरु च, Cv r g as in text (for कुरुष्व) —For 10^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

2099* कुरु सज्ये च धनुषी कवच धारयस्व च ।

[D2–5 7 सज्जे (for सज्ये) V1 D1 कुरुष्व सज्ये (D1 °ज्जे) धनुषी (for the prior half)]

तं रामः पुरुषव्याघ्रो लक्ष्मणं प्रत्युवाच ह ।
अङ्गावेक्षस्व सौमित्रे कस्यैतां मन्यसे चमूम् ॥ ११
एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत् ।
दिधक्षन्निव तां सेनां रुषितः पावको यथा ॥ १२
संपन्नं राज्यमिच्छंस्तु व्यक्तं प्राप्याभिषेचनम् ।
आवां हन्तुं समभ्येति कैकेय्या भरतः सुतः ॥ १३
एष वै सुमहाञ्श्रीमान्विटपी संप्रकाशते ।
विराजत्युद्गतस्कन्धः कोविदारध्वजो रथे ॥ १४
भजन्त्येते यथाकाममश्वानारुह्य शीघ्रगान् ।
एते भ्राजन्ति संहृष्टा गजानारुह्य सादिनः ॥ १५
गृहीतधनुषौ चावां गिरिं वीर श्रयावहे ।
अथवेहैव तिष्ठावः संनद्धावुद्यतायुधौ ।
अपि नौ वशमागच्छेत्कोविदारध्वजो रणे ॥ १६

11 ^{a}) Dg1 Dt1 T3 G2 M1 [इ]मा (for [ए]ता) M2 मन्यते —For 11, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 subst

2100* नागाश्वरथसंपूर्णां तां चमूं मभिशम्य स ।
राम: पप्रच्छ सौमित्रिं कस्येमां मन्यसे चमूम् ।

[(l 1) Ñ B स निशम्य, V1 मनित्य (sic), D4 मनियम्य (for मभिशम्य) Ñ B च (for स) D5 मविशाम्यन —(l 2) Ś1 Ñ1 सौमित्रे M4 [ए]तां (for [इ]मा) B4 मन्यते (sic) (for मन्यसे)]

—Thereafter Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 read l 3 and 4 of 2096* —After 11, T3 repeats 8^{cd}

12 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 [ऽ]थ (for तु) —^{c}) B4 Dd1 दिधक्षुरं (for °क्षन्) Ñ V1 B D1-5 7 M4 कोपेन, Dd1 Dm1 G M1 सेना ता (by transp) Ś1 D6 दिधक्षुरिव कोपेन, D2 दिधक्षन्धिकोपेन (sic) —^{d}) Ñ V1 B D1 3 ज्वलित (B3 °लन [sic]) (for रुषित) Ś1 D6 ज्वलितो हृव्यवाहन

13 ^{a}) G1 म (for तु) —For 13^{ab}, Ś1 Ñ V1 B D6 M4 subst

2101* नपक्वो राज्यकामोऽय व्यक्त राज्याभिषेचित ।

[V1 नपक्वो B2 4 M4 मानपक्वो (B2 °क्वो) (for नपक्वो) Ñ2 B2 राज्याभिषेचित, V1 M4 प्राप्य राज्याभिषेचन, D6 व्यक्त राज्यमि° (for the post half) Ś1 repeats from य up to post half consecutively.],

while D1-5 7 subst

2102* संपन्नं राज्यमिच्छन्प्राप्य मन्येऽभिषेचनम् ।

[D1-5 (for इच्छन्) D2 राज्य (for मन्ये).]

—^{c}) Ś1 Ñ1 V1 B1 2 4 D1-5 7 M4 ह्यागम्येति, Ñ2 B3 D6 ह्यागतं —^{d}) D2 om (hapl ?) सुत Ś1 Ñ B Dd1 D1 Dt1 भरत कैकेयीसुत

14 T1 M2 read 14 twice —^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1-4 T1 M2 (T1 M2 second time) 6 असौ हि (B1 M4 च, T1 second time य), Dt1 एषु वै, D2-5 7 एषोऽस्य, Cv t as in text (for एष वै) Ś1 Ñ V1 B D1-6 T1 M2 (T1 M2 second time) सुमहास्कन्धो (for सुमहाञ्श्रीमान्) Ñ1 B4 om (hapl ?) 14^{bc} —^{b}) D2 4 7 Cb विटप, Cv r m g as in text (for विटपी). Dm1 [इ]व (for स-) Ś1 D6 T1 (second time) [इ]व महाद्रुम, Ñ2 V1 B2 3 D1 M2 (second time) 4 च महाद्रुम, B1 सुमहाद्रुम —^{c}) Dt1 T2 उज्ज्वल, Cv r.m g as in text (for उद्गत-) Ś1 Ñ2 V1 B1-3 D1 6 विराजति (Ś1 Ñ2 B3 D6 °ते) गजस्कधे (B1 °धो), D2 विदारयन्बलस्याय, D3 विराजयन्बलस्याग्रे, D4 5 7 विचा (D5 °दा) रयन्बलस्याग्र (D4 °ग्रे), T1 M2 (both second time) 4 विराजति यथा (T1 M2 महा) सैन्ये —^{d}) B4 Dg1 D1 कोविदारो (Dg1 °र), Cg k t as in text (for कोविदार-) Ś1 Ñ2 B D6 यथा, Ñ1 D3 रणे, V1 D1 M4 महान् (for रथे) D2 4 5 7 कोविदारो (D4 °र) रथ (D7 °थे) ध्वज ❀ Cvp असौ हि सुमहास्कधो विटपीव महाद्रुम । विराजति महासैन्य (न्ये ?)- कोविदारध्वजो रथ । ❀ —After 14, Dm1 ins राम, सीता, लक्ष्मण

15 Ñ1 D3-5 7 om 15^{ab} —^{a}) B1 4 भवंति, B3 T1 2 G M1 भ्रा (B3 also as in text) जति, M3 भ्राजते, Cr व्रजन्ति, Cm g t as in text (for भजन्ति) Ś1 D6 च, M3 हि, Cg t as in text (for [ए]ते) V1 भजन्नेते Ś1 V1 B1 2 D1 6 M3 4 [आ]कागम् (for -कामम्) D2 भजत्यो न यथाकामं (sic). —^{b}) Ś1 D6 अश्वा वायुजवा द्रुता, Ñ2 B अश्वावानायु (B3 °रुम) जा द्रुता (B4 °मा); V1 अनु वै शीघ्रगामिन, D1 अस्याश्वा शीघ्रगामिन, D2 मान्याश्व शीघ्रधाविन —^{c}) Ñ B राजति (for भ्राजन्ति) —^{d}) Ś1 Ñ V1 D1-7 M4 हयान (for गजान्)

16 D3 om 16 —^{a}) Dg1 Dt1 Dm1 M3 4 आवा (for चावा) —^{b}) T3 [आ]श्रयावहे, K (ed) श्रयावहे —After 16^{ab}, Dd1 reads 17^{ab} —^{c}) G3 चेह (for [इ]हैव) —^{d}) G1 उद्यतावुभौ —For 16^{a-d}, Ś1 Ñ V1 B D1 2 4-7 M4 subst and read before 15^{cd}

2103* गृहीतधनुषश्चामी योधा सज्जो भवानघ ।
अथवा त्वं गिरिगुहा सभार्य प्रविश स्वयम् ।

[D4 5 7 om l 1 —(l 1) Ś1 D6 चापि, V1 वीरा, D1 2 योधा (D2 °द्रा), M4 चापन् (for चामी) V1 D1 2 वीर (D2 °रा) श्रयावहे (V1 °महे), M4 आन्ताय गिरिमाश्रय (for the post half). —(l 2) D4 7 अथ चान्यां V1 प्रविशस्व ह D2 4 5 7 सभार्या नेष्टुमर्हसि (for the post half)],

अपि द्रक्ष्यामि भरतं यत्कृते व्यसनं महत् ।
त्वया राघव संप्राप्तं सीतया च मया तथा ॥ १७
यन्निमित्तं भवान्राज्याच्च्युतो राघव शाश्वतात् ।
संप्राप्तोऽयमरिर्वीर भरतो वध्य एव मे ॥ १८
भरतस्य वधे दोषं नाहं पश्यामि राघव ।
पूर्वापकारिणां त्यागे न ह्यधर्मो विधीयते ।
एतस्मिन्निहते कृत्स्नामनुशाधि वसुंधराम् ॥ १९
अद्य पुत्रं हतं संख्ये कैकेयी राज्यकामुका ।
मया पश्येत्सुदुःखार्ता हस्तिभग्नमिव द्रुमम् ॥ २०

—Thereafter Ñ2 B2 3 (in marg) 4 cont, Ñ1 B1 subst for 16 [ef]

2104* अस्मान्हन्तु समायात कोविदारध्वजो रणे ।

[B4 वने (for रणे)]

—Then B2 3 (marg) 4 further cont, while V1 D1 cont after 2103*

2105* सुव्यक्त राघवी सेना नात्र कार्या विचारणा ।
अयं स वारणो मत्तः पितुर्मे सततं प्रिय ।
एते चाश्वा सुमन्त्रेण ये नीतास्ते वनात्पुरा ।
पितुर्दशरथस्यैते सतत मनस प्रिया ।
एतत्सर्वं महत्सैन्य भरतेन समाहृतम् । [5]

[(l 2) V1 -[उ]न्मत्त (for मत्त) —(l 4) V1 D1 [इ]मा (D1 °मे) (for [ए]ते) D1 सतत]

—[e]) V1 B2–4 D1 2 4 5 7 M4 मे, T2 नो (for नौ) Ś1 D6 अपि मेद्य समागच्छेत —[f]) B3 -ध्वजे (sic) (for °जो) —After 16, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 ins

2106* समन्तात्परियातोऽसि राम शैलमुपाश्रय ।

[Ś1 D6 परियातास्ते, V1 D1 3 प्रतिरु(V1 °बु)द्धा स, B1 3 4 परिजातोमि, D2 परियात्यस्मिन्, D4 7 परियाताश्च, D5 परियातास्मान्, M4 परिधावतो (for °यातोऽसि) D2 5 राजन्, D4 7 भ्राजन् (for राम) Ś1 D4 6 7 उपाश्रिता, Ñ1 V1 B1 D3 अपाश्रय, B4 समाश्रय]

—Thereafter Ś1 D4 6 7 cont

2107* बाह्वोर्यदुचित सर्वं तत्करिष्यामि राघव ।
अहमेक करिष्यामि त्वत्प्रेष्यस्योचित यथा ।
अद्य मत्कार्मुकोत्सृष्टा शरा कनकभूषणा ।
पास्यन्ति रुधिर नृणा हृदयाद्रचिरादिव ।

17 Dd1 reads 17[ab] after 16[ab] —[a]) Ñ1 D1 2 4 5 7 पश्येम, G1 M1 द्रक्ष्याव (sic), Cv g k as in text (for द्रक्ष्यामि) —[b]) D5 7 यत्कृत (for यत्कृते) —For 17, Ś1 Ñ2 V1 B D3 6 M4 subst, while D1 2 4 5 7 subst l 2 for 16[cd]

2108* अपि पश्येयमद्याहं भरत यत्कृते महत् ।
राघव त्वमिद प्राप्तो दुःख वै सहितो मया ।

[(l 1) Ñ2 B3 अपि पश्येह मयो(B3 °मया)ऽ, V1 अपि पश्त्सत्नमयाह (sic), B4 अपि पश्येत्त्वमयाट (sic) (for the prior half) D6 यत्कृत (for यत्कृते) —(l 2) Ś1 D6 इद (for इद) D1 त्व राघव सप्राप्तो, D2–4 7 M4 त्व(D3 न, D4 7 त्वा) राघवेद सप्राप्तो(D1 7 °प्त) D5 त्व राम चेद सप्राप्तो (for the prior half) V1 D1 हि (for वै) D2 दुःख चोपहत मयि, D4 5 7 दुःख चोपहि(D5 °ह)त मयि (for the post half)]

18 [a]) Ñ2 भयाद्, D2 3 5 च्युतो (for भवान्) V1 यन्निविष्ट भयाद्राज्याच् —[b]) V1 सत्वरात्, B4 शासनात् (for शाश्वतात्) D2 भवान्धर्मभृता वर, D3 भवान्धर्मपरायण, D4 7 च्युतो धर्मभृता वर, D6 भवान्धर्मभृता वर —[c]) Ñ2 V1 B3 4 म प्राप्तो (for सप्राप्तो) Ñ V1 B D1–5 7 M4 पापो (for वीर) —[d]) D4 7 भवतो (for भरतो) Dg1 Dt1 हि, Ck as in text (for मे) Ñ V1 B D1 5 7 M4 बाणगोचर (V1 B4 °र) (for वध्य एव मे) —For 18, Ś1 D6 subst

2109* यत्कृते त्वमितो राज्यात् प्रच्युतो रघुनन्दन ।
स सप्राप्तोऽप्ययं पापो भरतो बाणगोचरम् ।

19 [ab]) B4 तेन तस्य (for भरतस्य) Ñ1 नाह दोष (by transp), V1 Dd1 Dm1 दोष न हि (for दोष नाह) —Ñ2 B D6 om 19[cd] —For 19[cd], M4 reads 19[ef] repeating it in its proper place —[c]) Ś1 -[अ]पहारिण, Ñ1 V1 Dt1 D1–4 6 7 -[अ]पकारिण; Ck -[अ]पकारिणा (as in text). Ś1 V1 D1–4 6 7 हन्यात्, Ñ1 त्यागो, Dt1 हत्वा, Cg k as in text (for त्यागे) —[d]) Ś1 D6 धर्मोय तु विधीयते, Ñ1 धर्मार्थेपिविदायते (sic), V1 D1 3 इति धर्मो विधीयते, Dt1 न ह्यधर्मेण युज्यते, D2 4 7 धर्मो ह्यसि(D2 °पि)विधीयते. —After 19[cd], Ś1 Ñ1 V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 4 6 7 S(M4 after the first occurrance of 19[ef]) ins

2110* पूर्वापकारी भरतस्त्यक्तधर्मश्च राघव ।

[G3 damaged from वा up to रा V1 च तथा (for भरतस्) Dt1 Ct त्यागे (for त्यक्त-) Ñ1 V1 D1 3 -धर्मा (for -धर्मश्) Dt1 राघव]

—D4 om 19[e]–22[b] —[e]) D2 निहिते, M3 अतरे (for निहते) Ñ B1 2 M4(first time) [ऽ]द्य त्वम्, B3 त्वा त्वम्, B4 ह्यद्य (for कृत्स्नाम्) Ś1 D5–7 तस्मिन्विनिहतेत्र त्व (D5 7 °त्वद्य) —D2 om from 19[f] up to 20[a] —[f]) Ñ1 अनुशास (sic), D7 अनुशासि (sic) (for °शाधि)

20 D4 om 20, D2 om 20[a] (for both cf v 19) D5 om from 20–25 —[a]) Ñ2 B3 अत्र (for अद्य) V1 B4 पुत्रहतं, D7 भग्न हत (for पुत्र हत) T3 वाम सद्ये (sic), Cg t as in text (for सन्ख्ये) Ś1 D6 अथ पुत्रे(Ś1 °त्र) हते साद्य —[b]) Ś1 Ñ B D6 राज्यकामिनी, V1 पुत्रकामिका, D7 राज्यगर्द्धिनी —G3 illeg from सु up to [d].

24 26 27 कैकेयीं च वधिष्यामि सानुबन्धां सबान्धवाम् ।
कलुषेणाद्य महता मेदिनी परिमुच्यताम् ॥ २१
अद्येमं संयतं क्रोधमसत्कारं च मानद ।
मोक्ष्यामि शत्रुसैन्येषु कक्षेष्विव हुताशनम् ॥ २२
अद्यैतच्चित्रकूटस्य काननं निशितैः शरैः ।
भिन्दञ्शत्रुशरीराणि करिष्ये शोणितोक्षितम् ॥ २३
शरैर्निर्भिन्नहृदयान्कुञ्जरांस्तुरगांस्तथा ।
श्वापदाः परिकर्षन्तु नरांश्च निहतान्मया ॥ २४
शराणां धनुषश्चाहमनृणोऽस्मि महावने ।
ससैन्यं भरतं हत्वा भविष्यामि न संशयः ॥ २५

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे नवतितमः सर्गः ॥ ९० ॥

—ᶜ) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 7 M4 मया (Ś1 D6 7 पुत्र, V1 इम) पश्यतु दु खार्ता —ᵈ) Dt1 T2 -भिन्नम् (for -भग्नम्)

21 D4 5 om 21 (cf v l 19 and 20 respy) G3 damaged up to मि in वधिष्यामि —ᵃ) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 7 M4 हनिष्यामि, L(ed) हरिष्यामि (for वधि°) —ᵇ) D3 सानुबधी (sic) (for °बन्धा) V1 अबाधवा, B4 om, G2 सराघवा, M4 सहान्वया (for सबान्धवाम्) —ᶜ) V1 B4 पौरुषेण, D1 Cv कल्मषेण, Cr m g k t as in text (for कलुषेण) —ᵈ) Ś1 D1–3 6 7 M4 सम्प्रमुच्यता, B4 सम्प्र-ली , M3 परिमुच्यते V1 मेदिनीं सम्प्रदीयता

22 D4 om 22ᵃᵇ (cf v l 19) D5 om 22 (cf v l 20) —ᵃ) D7 [अ]ह, G1 2 M2 मे, M4 [इ]द (for [इ]म) Ś1 Dg1 D6 7 सचित, V1 सघते (sic), B2 T1 सगत, T2 सयति, G1 3 सु(G3 स)श्रम, G2 M1 सभृत, Cr m g as in text (for सयत) B1 अद्येमान्सयतक्रोधान् —ᵇ) T1 असस्कार च, T3 G3 मत्सर चैव, M4 अहकार च, Cr g k t as in text (for असत्कार च) Ś1 V1 B1 D1–3 6 राघव, T3 मानव, Cg as in text (for मानद) D7 समरार्थेषु राघव —ᶜ) Ś1 V1 D1–4 6 7 प्रतिमोक्ष्या(D4 °योत्स्या)मि योधेषु, Ñ B मोक्ष्यामि बाणान् (B1 °ण)योधेषु, M4 मोक्ष्यामि सख्ये योधेषु —ᵈ) B4 Dg1 D2 4 हुताशन

23 D5 om 23 (cf v l 20) G3 damaged from ट in 23ᵃ up to -शरीराणि in ᶜ —ᵃ) D4 7 अथ (for अद्य) Ś1 [ए]व, Ñ2 B D4 7 M4 [इ]द, V1 D1 3 6 [इ]म, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 M3 [ए]व, D2 मे, Cg as in text (for [ए]तच्) —ᵇ) B3 निश्चित शनै (also निशितै शरै) —ᶜ) Ś1 B1 2 4 D6 छित्वा, Ñ1 किरन्, Ñ2 छिन्न-, V1 भजन्, B3 भिन्न (also छित्वा), Dt1 Dd1 Dm1 छिंदन्, Cg as in text (for भिन्दन्) Ñ2 B3 -शरीराणा(B3 also as in text) (for °णि) —ᵈ) Ś1 Ñ V1 B D1–4 6 7 M4 शोणितोक्षि(D4 °के), T2 शोभितोक्षित (sic)

24 D5 om 24 (cf v l 20) —ᵃ) V1 बाणैर् (for शरैर्) B4 D1–3 विभिन्न-, G2 निपण्ण- (for निर्भिन्न-) Ñ2 V1 B D1 3 7 M4 -हृदया (for °यान) —ᵇ) D2 युधि (for तथा) Ñ2 V1 B D1 3 7 M4 कुञ्जरास्तुरगास्त(Ñ2 °थ)था —D2 om 24ᶜᵈ —ᶜ) Ś1 D6 भूताश्चिराय भक्ष्यता, Ñ V1 B D1 3 M4 श्वापदै परि(V1 D1 3 °हन्प, B4 °हेरपि)कृ(B3 °हृ)ष्यता, D4 7 श्वापदैरार्यं भक्ष्यता —ᵈ) D1 4 4 7 युधि (for मया) Ś1 D6 नरास्त्वत्रिह(D6 °हि)तान्भुवि, Ñ V1 B D1 3 M4 नरा(Ñ1 नरा, B2 [also]नागा)श्च निहता म्या(V1 D1 3 युधि) —After 24, M4 ins 2111*

25 D5 M4 om 25 (For D5 cf v l 20) —ᵃ) Ś1 D2 6 शरण(Ś1 °णा [sic]) B4 धनुषा (for °षश्) —ᵇ) Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 6 7 I G1 2 M3 [ऽ]स्मिन्, Ñ V1 B D1 2 [ऽ]द्य, D3 [ऽ]ह, Cg as in text (for ऽस्मि) Ñ2 B D3 M3 महाहवे, D2 °बल, I1 2 G 3 M2 Cr g °मृधे (for °वने) —ᶜ) Ñ2 ससैन्य, D1 सगण, D4 सधत्त (sic), D7 सबृत (for ससैन्य) —ᵈ) Ś1 Ñ B D6 भवेय नात्र, V1 D1–4 7 भविष्ये नात्र (for भविष्यामि न) —After 25, Ś1 Ñ V1 B D1–4 6 7 M4 (after 24, owing to om) ins

2111* प्रमथितहयनागा स्यन्दनोत्क्षिप्तचक्रा
विमथितनरगात्रा शोणिताद्रां नरेश ।
भरतनृपचमू त्व द्रक्ष्यसीमा शयाना
मृगखगवृकभक्ष्यामद्य मद्बाणभिन्नाम् ।

[(l 1) D3 प्रमथ' (sic) V1 -हन- (for -हय-) B4 -नागा (for नागा) B1 -चक्री D4 7 श्वाप(D7 श्वाम)नाक्षिप्तचक्रा(D7 °क्रा) (for स्यन्दनोत्क्षिप्तचक्रा) —(l 2) Ñ1 illeg, Ñ2 V1 B3 प्रमथित- Ñ1 -नरगाणा (sic), Ñ2 -नवगात्रा (for -नरगात्रा) Ś1 शोणितात्रा, Ñ1 B1 °तोक्ता (for °ताद्रां) V1 शोणिताद्रप्रमग्ना D4 7 विपतितवरयोधा नष्टनाथा शुचेव —(l 3) V1 transp भरत and नृप M4 ता (for त्व) Ś1 D4 6 7 भरतनृपतिसेना (for °चमू त्व) Ś1 D6 पश्य चेमा (for द्रक्ष्यसीमा) D1 द्रक्ष्यमे सशयानां, D4 7 पश्य रामाशयाना (for द्रक्ष्यसीमा शयाना) —(l 4) B4 om -खग- Ś1 Ñ B D6 -भुक्ताम्, D3 -भोज्याम् (for -भक्ष्याम्) V1 D1 खगमृगवृक(D1 om वृक)भोज्याम्, D2 खगवृ-कमृगभोज्याम्, D4 7 खगवरवकभोज्याम्

९१

सुसंरब्धं तु सौमित्रिं लक्ष्मणं क्रोधमूर्छितम् ।
रामस्तु परिसान्त्व्याथ वचनं चेदमब्रवीत् ॥ १
किमत्र धनुषा कार्यमसिना वा सचर्मणा ।
महेष्वासे महाप्राज्ञे भरते स्वयमागते ॥ २
प्राप्तकालं यदेषोऽस्मान्भरतो द्रष्टुमिच्छति ।
अस्मासु मनसाप्येष नाहितं किंचिदाचरेत् ॥ ३

Colophon D5 om —*Sarga name* Ś1 Ñ1 D1.6 लक्ष्मणकोप (Ś1 °प), Ñ2 B लक्ष्मणक्रोध, V1 शालारोहण, D3 भरतसैन्यशैलारोहण, D9 लक्ष्मणशालारोहण°, D4 7 लक्ष्मणगर्जन.(D7 °न) —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 D3 6 om , Ñ2 106, V1 D4 102, B2 93, B3 D2 7 M4 104, B4 100, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G1 2 M1-3 96, D1 158, G3 damaged —After colophon, G1 2 conclude with श्रीरामाय नम॰

91

Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 ^a) Ś1 D6 अप्यक्रोध, Ñ B1-3 D1 M4 असक्रु(Ñ1 °क्रो [sic])द्धस(D1 °द्ध), V1 B4 सुसक्रुद्ध (for सुसरब्धं) Ś1 D6 च (for तु) B1 Dd1 सौमित्र, Dt1 Ct भरत, Cg as in text (for सौमित्रि) D2-5 7 सौमित्रिमभिजल्पतम् —^b) D2 3 5 अक्रुद्ध , D4 7 अक्रोध (for लक्ष्मण) —^c) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 M4 राम सश(D3 °शा)मयामास, D2 4 5 7 राम प्रतिबभाषेद —^d) D3 वचने (sic) (for °न) D2 4 5 7 धर्मसहित (for चेदमब्रवीत्) —After 1, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 read 4^ab (followed by 2113*)

2 ^a) B4 lacuna for कार्य —^b) V1 सासिना (for अ°) Ś1 D6 चर्मवर्मणा, Ñ1 सचर्मणा (subm), V1 D1 चर्मणापि वा, Dm1 च सचर्मणा, D2 G3 वाथ चर्मणा, D3 वर्मणापि वा, D4 [अ]थ चर्मणा (subm), D5 वाथ वर्मणा, D7 चाथ चर्मणा (for वा सच°) —^cd) B1 D1 महाप्रज्ञे (for °प्राज्ञे) Dt1 महाबले महोत्साहे Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 भ्रातरि (for भरते) Dg1 महेष्वासो महाप्राज्ञो भरत स्वयमागत , Cg as in text —After 2, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins , M4 ins l 1-12 only

2112* पितु सत्य प्रतिश्रुत्य हत्वा भरतमागतम् ।
कि करिष्यामि राज्येन सापवादेन लक्ष्मण ।
यद्द्रव्य बान्धवाना वा मित्राणा वा क्षये भवेत् ।
नाह तत्प्रतिगृह्णीया भक्ष्यान्विषकृतानिव ।
धर्ममर्थं च काम च पृथिवीं चापि लक्ष्मण ।
इच्छामि भरतामर्थे एतत्प्रतिशृणोमि ते ।
भ्रातॄणा सग्रहार्थं च सुखार्थं चापि लक्ष्मण ।
राज्यमप्यहमिच्छामि सत्येनायुधमालभे ।
नेय मम मही सौम्य दुर्लभा सागराम्बरा ।
न हीच्छेयमधर्मेण शक्रत्वमपि लक्ष्मण ।
यद्विना भरत त्वा च शत्रुघ्न चापि मानद ।
भवेन्मम सुख किचिद्भस्म तत्कुरुता शिखी ।
मन्येऽहमागतोऽयोध्या भरतो भ्रातृवत्सल ।
मम प्राणात्प्रियतर कुलधर्ममनुस्मरन् ।
श्रुत्वा प्रव्राजितं मा हि जटावल्कलधारिणम् ।
जानक्या सहित वीर त्वया च पुरुषोत्तम ।
स्नेहेनाक्रान्तहृदय॰ शोकेनाकुलितेन्द्रिय ।
द्रष्टुमभ्यागतो ह्येष भरतो नान्यथागत ।
अम्बा च कैकयीं रुष्य परुष चाप्रिय वदन् ।
प्रसाद्य पितर श्रीमान्राज्य मे दातुमागत ।

[(l 1) Dg1 Dt1 T2 M2-4 आहवे (for आगतम्) —(l 3) G3 damaged for °द्रव्य बाधवाना G2 M1 ब्राह्मणाना (for बान्धवाना) Dt1 T1 च, M2 हि (for वा) Dg1 विप्राणा (for मित्राणा) —(l 4) T3 G1 2 M3 4 Cg भक्षान्, Dd1 Dm1 T1 3 G2 3 M1 2 यथा, Cg as above (for इव) —(l 5) M3 वापि (for चा°) —(l 6) Note hiatus between the two halves Dg1 T2 अर्थम्, Cg as above (for °र्थे) T1 ह्येतत्, M4 सत्य (for एतत्) —(l 7) Dm1 सम्प्रहारार्थ, Cm g t as above (for सग्रहार्थं च) Dg1 (marg) वा सुखार्थं (for च सु°) —(l 9) G2 M1 नैषा, Ck as above (for नेय) —(l 10) T1 3 न कामये ह्यधर्मेण (for the prior half) —(l 11) Dt1 Dm1 T2 3 G3 वापि, G1 अपि, M4 चैव (for चापि) —(l 12) G2 M1 भसमात् (for भस तत्) —(l 13) G3 [ऽ]यम् (for ऽहम्) M2 नागतो योद्धु (for आगतोऽयोध्या) —(l 14) Dt1 प्राणै (for प्राणात्) —(l 15) G2 कृत्वा (for श्रुत्वा) M3 (after corr *sec m* as above) प्रव्रजित —T2 om l 16 —(l 16) G1 2 M1 पुरुषोत्तम॰, K(ed) पुरुषर्षभ —(l 18) M3 [ए]व (for [ए]ष) M3 [आ]गत (for °त) —(l 19) Dg1 Dt1 केकयीं, Dm1 Ck केकेयीं Dd1 आवा च रुष्य केकेयी (for the prior half) Dg1 Dt1 T2 भरतश्च, G3 पितर (for परुष) G3 प्रिय (for [अ]प्रिय)]

3 ^a) Ś1 D5 6 प्राप्तकालो, B2 D2 4 7 प्राप्तकाले, M2 प्राप्य काल Dt1 Ct यथेषोस्मान्, Dd1 यदेष्यो° (sic), G3 हि यथेष (for यदेषोऽस्मान्) B1 प्राप्तकालोपदेशोस्मान् —^b) B4 D2 5 7 इच्छसि (sic), Dt1 Dd1 Dm1 अर्हति, Cr g इच्छति (as in text) —After 3^ab, B4 wrongly repeats from 2^a up to वा in 2^b —^c) Ś1 अस्मान्स, B3 4 अस्मान्सु-, D2 अस्मत्सु-, G3 अस्माक (for °सु) B4 -मनसोप्येष —^d) T3 [अ]शुभ, K(ed) [अ]प्रिय (for [अ]हित) Ś1 Ñ2 B D2 4-6 कर्तुम् ; D7 कर्मम् (sic) (for किंचिद्) Ś1 इच्छति, Ñ2 B2 आपतेत्, D3 आहरेत्, D6 अर्हति (for आचरेत्)

2 14 2 विप्रियं कृतपूर्वं ते भरतेन कदा नु किम् ।
ईदृशं वा भयं तेऽद्य भरतं योऽत्र शङ्कसे ॥ ४
न हि ते निष्ठुरं वाच्यो भरतो नाप्रियं वचः ।
अहं ह्यप्रियमुक्तः स्यां भरतस्याप्रिये कृते ॥ ५
कथं नु पुत्राः पितरं हन्युः कस्यांचिदापदि ।
भ्राता वा भ्रातरं हन्यात्सौमित्रे प्राणमात्मनः ॥ ६
यदि राज्यस्य हेतोस्त्वमिमां वाचं प्रभाषसे ।
वक्ष्यामि भरतं दृष्ट्वा राज्यमस्मै प्रदीयताम् ॥ ७
उच्यमानो हि भरतो मया लक्ष्मण तत्त्वतः ।
राज्यमस्मै प्रयच्छेति बाढमित्येव वक्ष्यति ॥ ८
तथोक्तो धर्मशीलेन भ्रात्रा तस्य हिते रतः ।
लक्ष्मणः प्रविवेशेव स्वानि गात्राणि लज्जया ॥ ९
व्रीडितं लक्ष्मणं दृष्ट्वा राघवः प्रत्युवाच ह ।
एष मन्ये महाबाहुरिहास्मान्द्रष्टुमागतः ॥ १०

---

4 Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 read 4^{ab} (followed by 2113* [except in D2 4 5 7]) after 1 —^{a}) D3 4 7 G1 अप्रियं (for वि°) Ś1 D4.6 7 नौ (for ते) D2 प्रिय कृत पूर्वं नो (subm), D5 अप्रिय न कृत पूर्वं —^{b}) D2 कदाचन (for कदा नु किम्) Ś1 D6 कदा नु भरतेन किं (by transp) —^{cd}) G3 [ऽ]त्र (for ऽद्य) Dt1 Dd1 यद्विशकसे, T3 योत्र शकते (sic), G1 2 M1 योद्य शकसे, G3 यो विशकसे, M4 यत्र शकसे, Cm g योत्र शकसे (as in text) D2 4 5 7 की(D5 ई)दृश वा भय तुभ्य भरताद्यत्र शसंसि —For 4^{cd}, Ś1 Ñ(Ñ1 om) V1 B D1 3 6 subst, M4 ins after 4^{ab}

2113* अनिष्ट भरतात्कि ते येन त्व हन्तुमिच्छसि ।

[V1 D1 3 M4 भय वा (for अनिष्ट) Ś1 D6 नौ, G(ed) नु (for ते) Ś1 त्वा (sic), Ñ2 V1 B4 D3 M4 त (for त्व)]

5 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 च (for हि) D3 om (subm), M3 त (for ते) D3 [ऽ]निष्ठुर (for निष्ठुर) Ś1 B3 (after corr as in text) वाचो, T3 वाचे (sic), G2 M1 वापि, Cm g k t as in text (for वाच्यो) —^{b}) G2 M1 भरते Ś1 D2 4–7 नाहित, Ñ2 नाश्रिय, V1 विप्रिय, B2 (m also) वाप्रिय (for नाप्रिय) —After 5^{ab}, B3 ins

2114* भरतोऽपि गुणैर्युक्तो मदेकान्तहिते रत ।

—^{c}) Ś1 तु प्रियमुक्त, Ñ1 V1 ह्यप्रियमुक्त, D2–7 त्वप्रियमुक्त, G2 M1 3 ह्यप्रियमुक्त, Cr m g k t ह्यप्रियमुक्त (as in text) D2 M3 स्यात् (for स्या) —^{d}) V1 न क्षेमस्याप्रिये कृते, Dd1 भरतस्य प्रिये कृते (sic)

6 ^{a}) Ś1 Ñ B1–3 D6 7 M4 नु पुत्र, V1 D3 4 5 तु पुत्र, B4 सुपुत्र॰, D1 सुतस्तु, D3 तु पुत्र (for नु पुत्रा) T3 पितर पुत्रा (by transp) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 हन्यात्, D2 4 5 7 अर्थपरायण (for कस्यांचिदापदि) —^{c}) Ñ2 पितर (for भ्रातर) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1–3 5 6 M4 प्रियमात्मन, B4 प्रियदर्शन, D4 7 प्रियवादिन (for प्राणमात्मन)

7 ^{ab}) Ś1 D6 वा राज्यहेतोस्, M4 वा राज्यकामस् (for राज्यस्य हेतोस्) V1 B1 2 4 D1 3 M4 इमा वाच (for इमां वाचं) D3 प्रभाषते D2 4 5 7 कथ नाम ब्रवीष्ये(D2 °माब्रवीदे)व क्रूर वाचमिम प्रति —^{d}) Ñ2 प्रदीयत (sic) (for °ताम्) D2 4 5 7 तव राज्यस्य कारणात्

8 ^{a}) B3 [ऽ]पि (for हि) —^{b}) Dt1 तद्वच, Cg as in text (for तत्त्वत.) V1 मया सौमित्रिलक्ष्मण (sic) —^{c}) V1 त्व (for [इ]ति) —^{d}) B2 वक्षति (sic), Dt1 मस्यते, D3 वक्ष्यते, M3 लक्ष्यति, Cg as in text (for वक्ष्यति) —After 8, Dm1 ins राम

9 ^{a}) G3 अथ, Cg as in text (for तथा) —^{b}) Ñ2 V1 B D1 M4 तेन, Dg1 D3 5 T3 भ्राता (for भ्रात्रा) Ñ2 B1–3 सत्य-, G1 चास्य, Cg as in text (for तस्य) B1 2 हितेन स, D2 हितेरित —^{cd}) Ś1 प्रविवेशेत, V1 D1 °शाथ, B3 (after corr as in text) T3 °शेह, B4 °श॰, Dd1 D4 7 °शैव, D2 °इयेव, D3 °इयाथ (for प्रविवेशेव) M4 प्रविवेशेव गात्राणि लक्ष्मण स्वानि लज्जया —After 9, Ś1 Ñ2 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D6 S ins

2115* तद्वाक्य लक्ष्मण श्रुत्वा व्रीडित प्रत्युवाच ह ।
त्वा मन्ये द्रष्टुमायात. पिता दशरथ स्वयम् ।

[(l 1) G3 transp लक्ष्मण and व्रीडित B4 T2 त, G2 3 हा (for ह) —(l 2) G2 त्वा, Cr m g.k as above (for त्वा) Ś1 D6 मन्ये त्वा (by transp) Dg1 आयात, Cg आयात (as above) Ś1 Ñ2 B D6 भ्राता ते भरत स्वय (for the post half)]

10 ^{a}) G3 व्रीळितं (for व्रीडि°) —^{b}) Dd1 Dm1 भावज्ञ (for राघव) B4 T2 M2 त, G2 M1 (after corr sec m as in text) M4 (after corr pr m as in text) हा (for ह) —For 10^{ab}, Ñ1 D2–5 7 subst

2116* रामस्तु व्रीडित दृष्ट्वा लक्ष्मण पुनरब्रवीत् ।

[D3 रामस्त्य (sic) Ñ1 प्रत्युरब्रवीत् (sic), D4 7 वाक्यमब्रवीत] —^{c}) Ñ2 B1 3 D4 एव (for एष) G1 एव (for मन्ये) —^{d}) Ś1 V1 D1 6 अस्मान्द्रष्टुमिहागत (by transp), Ñ2 B अस्मान्द्रष्टुमुपागत —After 10, Ñ B1–3 D3 6 ins, while V1 D1 subst l 2 only for 11^{ab}, whereas M4 ins l 1 after 10 and subst l 2 for 11^{ab}

2117* अस्माकूनमय नेतु वनाद्गृहमुपागत ।
वनवासकृत दु ख चिन्तयन्भ्रातृवत्सल ।

[D3 6 om (hapl) l 1 —(l 1) M4 transp नूनम् and नेतु Ñ B3 M4 गृहाद्वनम्(B3 °द्वारम्) (for वनाद्गृहम्) —(l 2) B2 वने वास-. D3 भ्रातृवत्सल]

वनवासमनुध्याय गृहाय प्रतिनेष्यति ।
इमां वाप्येष वैदेहीमत्यन्तसुखसेविनीम् ॥ ११
एतौ तौ संप्रकाशेते गोत्रवन्तौ मनोरमौ ।
वायुवेगसमौ वीर जवनौ तुरगोत्तमौ ॥ १२
स एष सुमहाकायः कम्पते वाहिनीमुखे ।
नागः शत्रुंजयो नाम वृद्धस्तातस्य धीमतः ॥ १३
अवतीर्य तु सालाग्रात्तस्मात्स समितिंजयः ।
लक्ष्मणः प्राञ्जलिर्भूत्वा तस्थौ रामस्य पार्श्वतः ॥ १४
भरतेनाथ संदिष्टा संमर्दो न भवेदिति ।
समन्तात्तस्य शैलस्य सेना वासमकल्पयत् ॥ १५

—After 10, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

2118* अथवा नौ ध्रुवं मन्ये मन्यमानः सुखोचितौ ।

11 Ś1 Ñ B D2–7 transp 11^{ab} and 11^{cd} —a) D6 वने वासम् (for वन°) Ñ2 D6 अनुध्यायन्, B4 उपाध्याय, D2 3 °ध्यात्वा, D5 इह ध्यात्वा (for °ध्याय) —b) Ś1 Ñ D3 5 6 गृहाद्वै(Ñ2 °हे ने)तुमिहागत, B1 3 D2 4 7 गृह ने (D7 *)तुमिहागत, B2 4 गृह नेतुमुपा(B2 marg also °मिहा)गत —For 11^{ab}, V1 D1 M4 subst 1 2 of 2117* —After 11^{ab}, B4 erroneously reads वनवास —c) Ś1 संप्रेक्ष्य, Ñ B अप्येष, V1 D1 3 6 M4 च प्रेक्ष्य, Dt1 Dm1 D2 4 5 7 चाप्येष, G3 वापीह, M3 लालप्य (for वाप्येष) —d) Ñ B एकान्त-, D4 7 अनत- (for अत्यन्त-) Ś1 D2 4 6 7 -सेविता, Ñ B -लालिता, V1 -वर्जिता, D1 3 -वर्धिता, M4 -भागिनीं (for -सेविनीम्) —After 11, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 S ins

2119* पिता मे राघवः श्रीमान्वनादादाय यास्यति ।

[V1 M4 इतोय, D1 अतोय (for पिता मे) V1 D1 भरत (for राघव) V1 D1 M4 गृहम् (for वनाद्)]

12 a) M4 इमौ (for एतौ) V1 वै (for तौ) —b) Ś1 B4 D2–7 शोभयतौ, D1 Ct*p* गात्र°, Cr m g k t as in text (for गोत्रवन्तौ) Ś1 D4–7 महाभुजौ(D6 °ज), Ñ V1 B D1 3 M4 महाबलौ, D2 महाव्रतौ, M2 महाजवौ (for मनोरमौ) —c) Ś1 D4 6 7 वायुवेगोपमैर्, V1 D1 °गौ महा-, D2 3 5 °गोपमौ (for °वेगसमौ) Ś1 D6 नीताव्, Ñ B D3 5 M4 घोराव्, V1 D1 -वीर्यौ, Dt1 D4 7 T2 3 G3 M3 वीरौ (for वीर) —d) G1 तातस्य, G3 जवे नौ, Ck t as in text (for जवनौ) Ś1 D4 6 7 अग्रतो जवनैर्हयैः, Ñ1 अग्रजो जवनोर्हयो (sic), Ñ2 B2–4 D2 5 M4 अग्रतो(Ñ2 °तौ [sic], B2 4 °तौ, B3 °गौ) जवनौ हयौ, V1 तथा तीव्रतरौ हयौ, B1 अग्रगौ नृपतेर्हयौ, D1 3 तथातिजवनौ हयौ(D3 °यै)

13 a) Ś1 Ñ1 V1 B2 4 D1–7 M4 एष चैव स(B4 D1 M4 सु-), Ñ2 B1 3 एष चैव, Dd1 Dm1 G M1 स एष हि, Cr m g t as in text, Ck स एव सु- (for स एष सु-) Ñ2 महाकारो, M4 -महानाद (for °काय) —b) Ś1 Ñ V1 B D1–7 राजते (for कम्पते) V1 -पति (for -मुखे) —c) D2 3 शत्रुजयो (for शत्रुं°) G2 राम (for नाम) —d) V1 D1 3 प्रियस् (for वृद्धस्) Ś1 D2–7 समत, B4 मे प्रिय (for धीमत) —After 13, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4(after 1 2 of 2121*) ins

2120* इति संभाषमाणस्तु रामः सौमित्रिणा सह ।
तां चमूं हर्षसंपूर्णां ददर्श सीतया सह ।

[(1 1) B1 सभाष्यमाणस्तु —V1 om from the post half of 1 1 up to the prior half of 1 2 —(1 2) B4 वर्ष, D1 3 हय- (for हर्ष-) B1 2 4 D6 -सपूर्णा, L(ed) -सपर्णा (for °र्णां)],

while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

2121* न तु पश्यामि तच्छत्रं पाण्डुरं लोकसत्कृतम् ।
पितुर्दिव्यं महाभाग संशयो भवतीह मे ।
इतीव रामो धर्मात्मा सौमित्रिं तमुवाच ह ।
वृक्षाग्रादवरोह त्वं कुरु लक्ष्मण मद्वचः ।

[(1 1) G2 तत् (for न) G3 M4 हि (for तु) G2 न चित्र (for तच्छत्र) T1 3 G M1–3 पाटर Dt1 -विश्रुत, Cg as above (for -सत्कृतम्) —(1 2) T1 महाबाहो (for °भाग) —After 1 2, M4 ins 2120* —Dg1 Dt1 Dd1 T1 G1 M2 Cv r g k t transp 1 3 and 4 —(1 3) Dt1 धर्मा* Dt1 G3 प्रत्युवाच, Dd1 *मुवाच (for तमु°) G2 हा (for ह) —(1 4) Dd1 Dm1 G M1 4 वृक्षात्समवरोह त्वं (for the prior half) ❀ Cv इतीवेत्यादि । अस्मात्पूर्वमपरार्धं द्रष्टव्यम् । प्रमादाछ्लेखकविपर्ययस्तम् ।, Cr इतीवेति—प्रथममुत्तरार्धं योजनीयम् । ❀]

14 a) Ś1 Dg1 T2 M3 4 स, Ñ B D1–7 च, V1 om (subm) (for तु) Ś1 D6 शैलाग्राल्, Ñ V1 Dg1 D1 2 4 5 7 शाला°, D3 शा*ग्राल् (for सालाग्रात्) —b) Ś1 Ñ B2–4 D6 M4 लक्ष्मणो लज्जयानत, V1 B1 D1 2 4 5 7 लक्ष्मणो लज्जया(B1 °*)न्वित, D3 लक्ष्मणो व्रीडयान्वित —c) G1 3 प्रणतो (for प्राञ्जलिर्) —d) G2 धीमत, Cg k as in text (for पार्श्वत) —For 14^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

2122* रामस्य पार्श्वमागम्य वीरस्तस्थावधोमुखः ।

[Ś1 Ñ1 D6 आगत्य, V1 D1–5 7 M4 अभ्येत्य (for आगम्य) B3 धीरस्, D4 7 परि- (for वीरस्) V1 D1 तस्थौ किंचिदवाङ्मुख, M4 तस्थौ व्रीडामधोमुख (for the post half)]

15 a) T1 3 M2 [अ]पि (for [अ]थ) Ś1 B1 D4 T2 G1 सदिष्ट (sic), D5 7 Cr सदिष्टा, Cm g t संदिष्टा (as in text) —b) V1 D3 विमर्दो (for सं°) Ś1 Ñ B D1 3–7 मा, D2 om (for न) —c) D1 समतात् (sic) Ś1 Ñ2 B D6 देशस्य (for शैलस्य) —d) D1–5 7 सैन्या (D2 °न्य)-(for सेना)

.18 30 19 अध्यर्धमिक्ष्वाकुचमूर्योजनं पर्वतस्य सा ।
पार्श्वे न्यविशदावृत्य गजवाजिरथाकुला ॥ १६

सा चित्रकूटे भरतेन सेना
धर्मं पुरस्कृत्य विधूय दर्पम् ।
प्रसादनार्थं रघुनन्दनस्य
विरोचते नीतिमता प्रणीता ॥ १७

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकनवतितमः सर्गः ॥ ९१ ॥

९२

निवेश्य सेनां तु विभुः पद्भ्यां पादवतां वरः ।
अभिगन्तुं स काकुत्स्थमियेष गुरुवर्तकम् ॥ १
निविष्टमात्रे सैन्ये तु यथोद्देशं विनीतवत् ।
भरतो भ्रातरं वाक्यं शत्रुघ्नमिदमब्रवीत् ॥ २
क्षिप्रं वनमिदं सौम्य नरसंघैः समन्ततः ।
लुब्धैश्च सहितैरेभिस्त्वमन्वेषितुमर्हसि ॥ ३

16 [a]) V1 अप्यर्धम्, Dg1 T2 3 G3 अत्यर्थम्, Cg k t as in text (for अध्यर्ध°) —[b]) Ś1 V1 Dt1 D6 च, T ह (for सा) G1 3 पर्वत योजनस्य सा —[c]) Ś1 Ñ B D1–7 आवृत्या(B2 °त्य, B4 °ता, D6 °त्या, D7 °त्ता) वासि(D1 वसि, D2–5 7 वस्थि)तारण्ये, V1 आवृत्य वसतारण्ये (sic), M4 आवृत्यावसदारण्ये —[d]) Dd1 Dm1 नर- (for गज-) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 -समाकुला(V1 °ल), Dt1 T G1 2 M1 3 -नराकुला, Dd1 Dm1 -गजाकुला

17 [a]) D2 4 7 चित्ररूपा, D5 चित्रकूटात् (for °कूटे) M4 भरतस्य (for °तेन) D2 शास्ता, D3 तेन, D4 5 7 साम्ना (for सेना) —[b]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 विहाय (for °धूय) —[c]) M3 प्रसाधनार्थं Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 प्रसादनार्थाय तदा(D5 °था, D6 °द)ग्रजस्य —[d]) Ś1 T1 M2 विराजते (for विरोचते) Ś1 D6 नीतिविदा, B1 नीतिरिव, B4 नासिमता (for °मता) Ś1 D6 प्रयुक्ता, B4 प्रणीन (sic) (for प्रणीता)

Colophon —*Sarga name* Ś1 D6 लक्ष्मणवाक्य, Ñ1 B1 2 शैला(B2 marg also सैन्या)रोहण, Ñ2 B3 सेनाधिरोहण, V1 D1 लक्ष्मणानुनयो, B4 चित्रकूटवर्णनं, D2 भरतपर्वणि शैलारोहण, D3 भरतप्रस्थाने लक्ष्मणानुनयो, D4 7 भरतप्रस्थाने लक्ष्मणवाक्य, D5 भरतपर्वणि लक्ष्मणप्रतिबोध —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 D3 6 om, Ñ2 107, V1 D4 103, B2 95, B3 104, B4 101, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 97, D1 159, D2 7 M4 105, D5 106 —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नम

92

D4 5 7 missing for Sarga 92

1 V1 D1–3 om 1, while Ś1 Ñ B D6 M4 read 1 after 2 91 16 —[a]) B4 सेनास् (for °ना) Ś1 D6 M3 स (for तु) B2 (m also as in text) G3 तत, T1 भुवि (for विभु) G(ed) भरत (for तु विभु) —[b]) G1 मतिमता (for पादवता) —[d]) Ś1 D6 M4 गुरुवत्सल, Ñ B °वर्तक°, T2 °मात्मन, T3 G3 °वर्तिन, Cv r m g k t °वर्तक (as in text)

2 D2 om 2[ab] —[a]) Ś1 Ñ B D6 निविष्टाया तु(Ñ1 च) सेनाया —[b]) Ś1 D6 यथादिष्ट, Ñ B Dg1 यथोद्दिष्ट, V1 यथोद्देशे, G1 3 यथादेश, Ct as in text (for यथोद्देश) D1 विनीतवान् —Before 2[cd], D2 reads 2 93 1.

3 [a]) L(ed) इदं वन (by transp) B4 lacuna for सौम्य —[b]) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 नरसिंहै (Ś1 Ñ1 D6 °ह), T3 प्राणि° (for नरसंघै°) Dg1 D1 समन्वित(D1 °त) —[c]) G3 एतैस्, Ck t as in text (for एभिस्) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 M4 लुब्धकै (V1 अलुब्धै) सहित (B1 3 4 °तै) सर्वैस् —[d]) Ś1 D6 सम्-, Ñ2 B1–3 D2 तम् (for त्वम्) D6 अर्हति M3 damaged मर्ह in तुमर्हसि —After 3, Ś1 Ñ B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D6 S ins, V1 D1 3 ins 1 3–4 and D2 ins 1 3 only

यावन्न रामं द्रक्ष्यामि लक्ष्मणं वा महाबलम् ।
वैदेहीं वा महाभागां न मे शान्तिर्भविष्यति ॥ ४
यावन्न चन्द्रसंकाशं द्रक्ष्यामि शुभमाननम् ।
भ्रातुः पद्मपलाशाक्षं न मे शान्तिर्भविष्यति ॥ ५
यावन्न चरणौ भ्रातुः पार्थिवव्यञ्जनान्वितौ ।
शिरसा धारयिष्यामि न मे शान्तिर्भविष्यति ॥ ६
यावन्न राज्ये राज्यार्हः पितृपैतामहे स्थितः ।
अभिषेकजलक्लिन्नो न मे शान्तिर्भविष्यति ॥ ७
कृतकृत्या महाभागा वैदेही जनकात्मजा ।
भर्तारं सागरान्तायाः पृथिव्या यानुगच्छति ॥ ८
सुभगश्चित्रकूटोऽसौ गिरिराजोपमो गिरिः ।
यस्मिन्वसति काकुत्स्थः कुबेर इव नन्दने ॥ ९

2123* गुहो ज्ञातिसहस्रेण शरचापासिधारिणा ।
समन्वेषतु काकुत्स्थावस्मिन्परिवृत स्वयम् ।
अमात्यैः सह पौरैश्च गुरुभिश्च द्विजातिभि ।
सह सर्वं चरिष्यामि पद्भ्या परिवृत स्वयम् ।

[Dt1 reads twice l 1-2 —(l 1) Ñ B1-3 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G1 M2 -पाणिना (for -धारिणा) —(l 2) T2 अन्वेषयिष (sic) (for समन्वेषतु) Ś1 D6 वने वसत काकुत्स्थम्, Ñ B वने मार्गतु(B2 [m also] °नेन्विष्य तु) काकुत्स्थम् (for the prior half) Ś1 Ñ B D6 त्वया (for स्वयम्) —After l 2, Dm1 ins राम —Ś1 Ñ B1 D6 om , B3 reads in marg , whereas M2 reads twice l 3-4 —(l 4) V1 सहसा च, B2-4 D1 3 सह सर्वश्, K(ed)वन सर्वं (for सह सर्वं) D3 त्वह (for स्वयम्)]

4 ^{a}) Ś1 Ñ B D1 3 6 transp यावन्न and राम Ś1 Ñ B Dd1 Dm1 D1 3 6 पश्यामि (for द्रक्ष्यामि) V1 राघव वा न पश्यामि, D2 मोह सर्वेश्वर राम, M4 यावद्राम न(by transp) पश्यामि —D3 om (hapl) from 4^b up to द्रक्ष्यामि in 5^b —^{b}) Ś1 Ñ B D2 6 M4 च (for वा) G M1 महारथ (for °बलम्) —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B D2 6 M4 च, M3 *inf lin sec m* (for वा)

5 D3 om up to द्रक्ष्यामि in ^{b} (cf v l 4) B2 4 D2 om (hapl) 5 Dg1 transp 5 and 6 L(ed) reads 5 for the first time here within brackets and repeats it after 2125* —^{a}) M3 तु (for न) G1 न यावच् (by transp) —^{b}) Ś1 Ñ B1 3 D6 पश्यामि (for द्रक्ष्यामि) V1 भ्रातुरानन (for शुभमा°) Dg1 Dt1 T2 M2 3 Ck t न (Dt1 T2 तद्) द्रक्ष्यामि(M2 द्रक्ष्यामि च) शुभानन —^{c}) V1 आजन् (for भ्रातु) Dg1 Dt1 T3 विशालाक्ष (for -पलाशाक्ष) —After 5, Dg1(marg) Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G1 2 M1 2 ins , Ñ V1 B D1-3 T1 G3 M3 4 ins after 7

2124* सिद्धार्थ खलु सौमित्रिर्यश्चन्द्रविमलोपमम् ।
सुख पश्यति रामस्य राजीवाक्ष महाद्युति ।

[(l 1) Ñ2 B2 4 T2 यच् (for यश्) Ñ V1 B D1 3 -विमल मुख, M4 विमलप्रभ (for -विमलोपमम्) D2 यश्चद्रममल मुख (for the post half) —(l 2) Ñ V1 B D1 3 सदा, D2 यदा (for सुख) D2 पश्यैत (sic) (for पश्यति) B4 जीवाक्ष च (for राजीवाक्ष) V1 D3 महाद्युते , B1 Dg1 Dd1 Dm1 T3 °द्युतिं, B4 D1 M3 °द्युति (for °द्युति) D2 राजीवाक्षमहाद्युते (sic) (for the post half)]

—After 2124*, D3 ins 2125* for the first time repeating it after 6

6 Dg1 transp 5 and 6 M2 om (hapl) 6-7 V1 om (hapl) 6 —^{a}) B1 भ्रातुश्चरणौ (by transp) —^{c}) Ś1 Ñ B Dt1 Dd1 Dm1 D1-3 6 T2 3 G M1 3 4 प्र(Ñ1 तु, Ñ2 B1 3 नु, B2 4 M4 न, D1-3 M3 सं)ग्रहीष्यामि, Cg as in text (for धारयिष्यामि) —After 6, Ś1 Ñ B D1 3 (second time) 6 M4 ins , while V1 ins after 5 (owing to om)

2125* परिष्वज्य भुजाभ्या च यावन्न वदता वर ।
सत्करिष्यति धर्मात्मा न मे शान्तिर्भविष्यति ।

[(l 1) Ś1 D6 परिष्वग, B1 परिमृज्य (for °ष्वज्य) Ś1 B1 D6 तु, B2 D1 3 (both times) M4 मा, B4 om (subm) (for च) V1 च जानुभ्यां (for भुजाभ्या च) Ñ ददता, B3 भूभृता (for वदता) —(l 2) Ś1 D6 स करिष्यति, V1 तत्क° (for सत्क°) Ś1 lacuna for भविष्यति]

—After 2125*, L(ed) repeats 5

7 M2 om 7 (cf v l 6) —^{a}) B4 om राज्ये Ñ2 B2 3 राजार्ह , V1 °र्हं (for राज्यार्ह) —^{b}) Ś1 D6 स्वके, V1 [ङ्रि]ष्त्ति (for स्थित) —^{cd}) Ñ1 Dt1 अभिषिक्तो (for °षेक-) Ñ2 -जनाक्लिन्नो, B2 -जले क्लिन्नो, Dm1 -जनो क्लिन्नो (sic), D3 जलाक्लिन्नो (for -जल°) Ś1 D6 न निवेक्ष्यति काकुत्स्थो राजीवाक्षो महाद्युति —After 7, Ñ V1 B D1-3 T1 G3 M3 4 ins 2124*

8 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 कृतकार्या (for °कृत्या) —^{cd}) V1 D1-3 पृथिव्या सागरान्ताया (for ^{c}) V1 भर्तार (for पृथिव्या) D1-3 M4 भर्तारमनुगच्छति (for ^{d}) Ś1 D6 भर्तार च समागत्य पृथिवीं नाधिगच्छति

9 D2 om 9^{ab} —^{a}) Ś1 सुस्थिरश्, Ñ V1 B D1 3 M4 सुस्थितश्, Dt1 सुशुभश्, D6 स्वस्ति नश्, Cm g as in text (for सुभगश्) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 M4 [ऽ]य (for ऽसौ) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 गिरिराजो(Ñ1 °ज) महाद्युति (V1 D3 °गिरि), Dt1 T Ct गिरिराजसमो गिरि —B4 om 9^{cd} —^{c}) D2 वने (for यस्मिन्) —^{d}) Ś1 B1 D6 मन्दिरे, Ñ2 B2 3 M3 मदरे, Cr m g as in text (for नन्दने)

कृतकार्यमिदं दुर्गं वनं व्यालनिषेवितम् ।
यदध्यास्ते महातेजा रामः शस्त्रभृतां वरः ॥ १०
एवमुक्त्वा महातेजा भरतः पुरुषर्षभः ।
पद्भ्यामेव महातेजाः प्रविवेश महद्वनम् ॥ ११
स तानि द्रुमजालानि जातानि गिरिसानुषु ।
पुष्पिताग्राणि मध्येन जगाम वदतां वरः ॥ १२
स गिरेश्चित्रकूटस्य सालमासाद्य पुष्पितम् ।
रामाश्रमगतस्याग्नेर्ददर्श ध्वजमुच्छ्रितम् ॥ १३
तं दृष्ट्वा भरतः श्रीमान्मुमोद सहबान्धवः ।
अत्र राम इति ज्ञात्वा गतः पारमिवाम्भसः ॥ १४
स चित्रकूटे तु गिरौ निशाम्य
रामाश्रमं पुण्यजनोपपन्नम् ।
गुहेन सार्धं त्वरितो जगाम
पुनर्निवेश्यैव चमूं महात्मा ॥ १५

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्विनवतितमः सर्गः ॥ ९२ ॥

---

10 [a]) Ñ1 दुर्गं-, Ñ3 स्वर्गं (for दुर्गं) —[b]) D3 M2 वन-, M4 मृग- (for वन) —[c]) T3 यम् (for यद्) Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 M4 अध्यास्ते यन् (by transp), Ñ1 अध्याध्यास्ते (sic), T3 यम° (for यदध्यास्ते) Ñ2 B3 महाबाहू, Dt1 °राजो, D1–3 °भागो, Cg as in text (for °तेजा) —[d]) B1 धर्मभृता (for शस्त्र°)

11 [a]) M4 उक्तो (for उक्त्वा) Ś1 Ñ1 V1 B1 2 4 Dg1 Dd1 Dm1 D1–3 6 T2 3 G M1 3 महाबाहुर्, Cg as in text (for °तेजा) —[c]) Ñ2 B3 M2 महाबाहु· (for °तेजा) —[d]) V1 D1–3 चचार सु-, B4 विविवेश (for प्रवि°) Ñ2 B3 T3 महावन (for महद्वनम्)

12 [a]) Ñ2 B1 4 शतानि (for स तानि) Ñ2 reads from द्रु up to नि in [b] in marg B3 -जातानि (for -जालानि) —[c]) Ñ2 मृदानो,(sic), B3 (sup lin also as in text) मुत्याना (sic), D3 मध्ये च (for मध्येन) —[d]) D2 नगमे (sic) (for जगाम) M3 ददता, Cg as in text (for वदता).

13 [b]) Ñ2 V1 B D1–3 M4 सानुम्, Dg1 शालम्, Ck as in text (for सालम्) Dg1 Dt1 आरुह्य, Ck as in text (for आसाद्य) Dt1 सत्वर (for पुष्पितम्) Ś1 D6 मानून्यन्येषु(D6 °न्वेष्य, L[ed]°न्विष्य)वेगित —D2 om 13[cd] —[c]) Ś1 रामाश्रमे (for °श्रम) Ś1 Ñ V1 B1 2 (marg also -हुतस्य) 3 4 D3 6 -कृतस्य (for -गतस्य) V1 [अ]ग्ने, Dt1 Ckp tp [अ]ते (for [अ]ग्नेर्) —[d]) Ś1 Ñ B D1 6 M3 दृष्टवान्(D1 M4 ददृशे) धूममुत्थितं, V1 D3 ददृशे (D3 °दर्श) धूममग्रत ❀ Ck एवं रामाश्रमगतस्यात इति पांक्ते पाठे योजना शक्या (!) रामाश्रमगतस्याग्नेरिति पठित्वा यथेष्ट योजयत्यन्य· ।, Ct रामाश्रमगतस्याते इति पाठे तदाश्रमगतस्य सालस्याते उपरि बद्धमुच्छ्रित ध्वज कोविदारध्वज दृष्ट्वेत्यर्थं । धूमदर्शनस्य पूर्वमेव जातत्वेन तस्यानिर्णायकत्वादिति कतक· । ❀

14 D2 mostly damaged for [a] —[b]) D2 मुदित·, M4 मुमुदे, K(ed.) Cg मुमोह, Cgp as in text (for मुमोद) Dd1 Dm1 T2 G M1 3 -बाधवै· (for -बान्धव) —[c]) Ś1 D6 अस्ति (for अत्र) —[d]) Ś1 B2 गत्वा, D2 3 मत (for गत) B3 इह (for इव) G1 [उ]दधे, Ck [अं]हस (for [अ]म्भस·)

15 V1 D1–3 om 15 —[a]) Ś1 चित्रकूटेषु, Ñ B D6 °कूटेथ (for °कूटे तु) Ś1 Ñ B1 3 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D6 G3 M1 3 Cm g निशम्य, B2 निपश्यन्, Cr as in text (for निशाम्य) —[b]) Ś1 Ñ B D6 पुण्यजनो(Ñ1 °ला, Ñ3 °लो)प(B1 °नेन)सेवित —[d]) Ś1 D6 व्यवस्थाप्य (for निवेश्यैव) G2 चमूर् (for चमू)

Colophon V1 D1–3 om (cont the Sarga) —*Sarga name* Ś1 भरतागमन, Ñ1 भरतानुगमन, Ñ2 B2 3 भरतसमागम, B1 भरतागम, B4 रामान्वेषण, D6 भरतगमनं —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 D6 om, Ñ2 108, B2 96, B3 105, B4 102, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 98, M4 106 —After colophon, Dm1 concludes with राम, सीता, लक्ष्मण, G with श्रीरामाय नम .

९३

निविष्टायां तु सेनायामुत्सुको भरतस्तदा ।
जगाम भ्रातरं द्रष्टुं शत्रुघ्नमनुदर्शयन् ॥ १
ऋषिं वसिष्ठं संदिश्य मातॄर्मे शीघ्रमानय ।
इति त्वरितमग्रे स जगाम गुरुवत्सलः ॥ २
सुमन्त्रस्त्वपि शत्रुघ्नमदूरादन्वपद्यत ।
रामदर्शनजस्तर्षो भरतस्येव तस्य च ॥ ३
गच्छन्नेवाथ भरतस्तापसालयसंस्थिताम् ।
भ्रातुः पर्णकुटीं श्रीमानुटजं च ददर्श ह ॥ ४
शालायास्त्वग्रतस्तस्या ददर्श भरतस्तदा ।
काष्ठानि चावभग्नानि पुष्पाण्यवचितानि च ॥ ५
ददर्श च वने तस्मिन्महतः संचयान्कृतान् ।
मृगाणां महिषाणां च करीषैः शीतकारणात् ॥ ६

93

Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम V1 D1 3 cont the previous Sarga

1 V1 D1 3 om 1 —D2 reads st 1 after 2 92 1^{ab} —^{a}) D2 5 विनिष्टाया (for निवि°) —^{b}) B4 उत्सुकोथ (hypm), D2 5 मोत्सुको, D4 7 मौत्सुक्यो (D7 °क्यौ) (sic) (for उत्सुको) Ñ1 Dt1 Dd1 D5 T3 G M1 3 4 तत (for तदा) —^{c}) D7 ददर्श (for जगाम) —^{d}) Ś1 Ñ B D2 4-7 M2 4 Cvp शत्रुघ्नसहितो विभु (D4 7 °भु)

2 ^{a}) D3 गुरु (for ऋषि) —^{c}) B4 अभ्येत्य, D2 आज्ञाय (for अग्रे स) V1 D1 3 इति सत्वरमाणोगौ, M4 इति त्वरितमात्रोसौ —^{d}) Dd1 Dm1 भ्रातृ- (for गुरु-) G2 -वर्तन (for -वत्सल) ❀ Ck एव त्वरितो गच्छन्नेव शत्रुघ्नादीनब्रवीदित्येवमेव समीचीने पाठे क्रमे स्थिते सुमन्त्रस्त्वपीत्यादि पञ्चश्लोकानन्तरं गच्छन्नेवेत्यादि श्लोकद्वयम् । अस्य पूर्वं पाठ प्रामादिक इत्यन्वय । एव क्रम एवासगत । करीषैः शीतकरणादित्यनन्तर पुनरप्याश्रमचिह्नस्यैव उच्चैर्बद्धानि चीराणीत्यादिवक्तव्यत्वात् । ❀ —After 2, T3 M3 4 read 7-8

3 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1-7 G1 3 [अ]थ (for [अ]पि) —^{b}) Dt1 अन्ववर्तत, M4 अन्वपश्यत (sic) (for °पद्यत) Ś1 D6 त्वरावानन्वपद्यत, Ñ1 अनुवेगान्व°, Ñ2 स वेगादनु°, V1 अन्वमेवानु°, B1 स वेगेनान्व°, B2 4 D1-5 7 अन्वगेवान्व°, B3 स वेगादन्व° —G2 om 3^{c}-5^{b} —^{c}) Ś1 Ñ2 B1 3 D6 T3 M1 हर्षो, V1 D1-3 स्नेहो, D4 5 7 Cr तोषो, Cm g t as in text (for तर्षो) Ñ1 T2 G3 रामदर्शनशत्रोर्षो (T2 °सहर्षो, G3 °सतोषो) (sic) —^{d}) V1 B4 D2 G1 M2 3 भरतस्यैव, T2 भरतस्य च (for °स्येव) Ś1 B1 2 D2 4-7 हि, Ñ2 V1 B3 4 D1 3 ह (for च)

4 G2 om 4 (cf v l 3) —^{a}) Ś1 Ñ B D1-3 पृच्छन्, V1 पृथग् (for गच्छन्) D2 [अ]द्य (for [अ]थ) D4 5 7 पृच्छते(sic) चाथ(D5 °पि)भरतस् —^{b}) M1 सश्रिता Ś1 D6 तापसानातपस्थितान्, Ñ V1 B D1-5 7 तापसानालय (B2 3[after corr] 4 °ये)स्थितान्, M3 तापसा*ना सस्थिता (sic) —Ś1 Ñ B D2 4-7 om from 4^{c}-5^{b} —^{c}) D1 M3 Ck -कुट(M3 °टी) (for -कुटीं) —^{d}) V1 D1 3 स, M4 च (for ह)

☞ Ck does not comment on the portion 2 93 5-38

5 Ś1 Ñ B D2 4-7 G2 om 5^{ab} (cf v l 3 and 4) —^{a}) V1 D1 M4 [अ]भितस् (for [अ]ग्र°) T2 G3 तस्य (sic) (for तस्या) D3 शालायास्त्वरितस्तस्या —^{b}) V1 स्थित (sic), D1 3 स्थित, M4 तत (for तदा) —^{c}) V1 D1 3 परिभग्नानि (for चाव°) —^{d}) V1 D1 कुसुमानि चि (D1 °न्युचि)तानि च, Dt1 G2 पुष्पाण्यपि च(G2 चि) तानि च, D3 करीषान्शीतकारणात् (= 6^{d} in D1), M4 कुसुमान्याचितानि च, Cm पुष्पाण्युप°, Ct पुष्पाण्यप° —For 5^{cd}, Ś1 Ñ B D2 4-7 subst, and read after 8, V1 D1 3 ins after 8

2126* इद फलाना सश्लिष्ट पुष्पाण्यवचितानि च ।
काष्ठानि परिभग्नानि मूलान्यावेष्टितानि च ।

[(l 1) V1 D1 3 इमे Ñ1 B2 4 सक्षिप्त, Ñ2 B1 3(marg as in B2)सश्लिष्ट, V1 D3 सह(D3 °घ)र्ण, D1 निचया, D2 4 5 7 सुश्लिष्ट (for सश्लिष्ट) —D6 om (hapl) l 2 —(l 2) D2 4 7 परिभिन्नानि (for °भग्नानि) V1 काष्ठानि च विभग्नानि, D1 3 काष्ठानि चावरुग्णानि (sic) (for the prior half) D1-3 लूनानि (for मूलानि) D2 [आ]विष्टितानि (sic) (for [आ]वे°)]

—After 5, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 S ins

2127* सलक्ष्मणस्य रामस्य ददर्शाश्रममेयुप ।
कृत वृक्षेष्वभिज्ञान कुशचीरैः क्वचित्क्वचित् ।

[(l 1) Dd1 Dm1 T3 G1 3 लक्ष्मणस्य च V1 Dg1 D3 Cm g ईयुप, D1 उत्तम, Cr as above (for एयुप) —(l 2) V1 वृक्षैरभिज्ञान (for वृक्षेष्व°) and कुश चीर (for कुशचीरैः)]

6 ^{a}) T1 3 रा ददर्श Ñ1 Dg1 Dt1 भवने, B3 च रणे, D1 3 वचने (meta) (for च वने) —^{b}) B1 सचयी- (for सचयान्) —^{c}) B3 केसरीणा, D3 महिषीणा (for महिषाणा) —^{d}) V1 D1 करीषान्, Cm g t as in text (for करीषैः) Ś1 Ñ B1 2 4 D2-7 करीषा(D3 °रिष्य)नग्निकारणात्, B3 करीणामग्नि°

5 8 6 गच्छन्नेव महाबाहुर्द्युतिमान्भरतस्तदा ।
शत्रुघ्नं चाब्रवीद्धृष्टस्तानमात्यांश्च सर्वशः ॥ ७
मन्ये प्राप्ताः स्म तं देशं भरद्वाजो यमब्रवीत् ।
नातिदूरे हि मन्येऽहं नदीं मन्दाकिनीमितः ॥ ८
उच्चैर्बद्धानि चीराणि लक्ष्मणेन भवेदयम् ।
अभिज्ञानकृतः पन्था विकाले गन्तुमिच्छता ॥ ९
इदं चोदात्तदन्तानां कुञ्जराणां तरस्विनाम् ।
शैलपार्श्वे परिक्रान्तमन्योन्यमभिगर्जताम् ॥ १०
यमेवाधातुमिच्छन्ति तापसाः सततं वने ।
तस्यासौ दृश्यते धूमः संकुलः कृष्णवर्त्मनः ॥ ११
अत्राहं पुरुषव्याघ्रं गुरुसत्कारकारिणम् ।
आर्यं द्रक्ष्यामि संहृष्टो महर्षिमिव राघवम् ॥ १२
अथ गत्वा मुहूर्तं तु चित्रकूटं स राघवः ।
मन्दाकिनीमनुप्राप्तस्तं जनं चेदमब्रवीत् ॥ १३
जगत्यां पुरुषव्याघ्र आस्ते वीरासने रतः ।
जनेन्द्रो निर्जनं प्राप्य धिङ्मे जन्म सजीवितम् ॥ १४
मत्कृते व्यसनं प्राप्तो लोकनाथो महाद्युतिः ।
सर्वान्कामान्परित्यज्य वने वसति राघवः ॥ १५

---

7 Γ3 M3 4 read 7–8 after 2 ॐ Cv महाबाहुरित्यादिश्लोकद्वयमुच्चैर्बद्धानि चीराणीत्यस्मात्प्राग्द्रष्टव्यम्। अन्यत्र तु प्रमादाल्लिखितम्। ॐ —^{b}) V1 D1 3 बुद्धिमान्, D4 5 7 मति° (for द्युति°) T3 M4 तत (for तदा) Ś1 Ñ V1 B D1–7 पुरुषर्षभ —^{c}) G1 अब्रवीद् (for चा°) —For 7^{cd}, Ś1 Ñ V1 B D1–7 subst

2128* अमात्यानब्रवीत्सर्वान्भरत सत्कृतान्पितु ।
[D1 इति (for पितु) Ś1 D6 मत्कृताश्रित, V1 स कृतवान्प्रभु (hypm), D4 7 सत्क्रियापर]

8 ^{a}) B3 अन्ये (sic), D1 वय (for मन्ये) —^{b}) Ñ1 यद्, B2 4 D4 7 G2 यथा, Cg as in text (for यम्) —^{c}) Dt1 T1 2 नातिदूरेति, Dd1 G M1 नातिदूरे च (for नातिदूरे हि) Ś1 Ñ V1 B D1–7 नाति(V1 °ह)दूरम(Ś1 °राद)ह मन्ये —^{d}) D3 अत (for इत) G2 नदीं मदाकिनामिता (sic) —After 8, Ś1 Ñ B D2 4–7 read and V1 D1 3 ins 2126*

9 D6 om 9^{ab} —^{a}) D3 नद्धानि (for बद्धानि) —^{b}) Ś1 D6 तथैव च, Ñ V1 B D1–4 7 य(Ñ2 B त)था ध्रुव (for भवेदयम्) —^{c}) V1 स चाभिज्ञ, D1–3 साभिज्ञान-(D2 °न, D3 °न) (for अभिज्ञान-) Ś1 D6 अवि(D6 °भि)-ज्ञानादित पथा, Ñ B D4 5 7 अभिज्ञानाङ्कित पंथा —^{d}) G2 त्रिशाले, Cv विताले, C1 m g t as in text (for विकाले) G2 3 इच्छता(G3 °त), Cv r m g t इच्छता(as in text) Ś1 D4 6 -विमलोजसमीयुपा, Ñ त्रिकालश्रममी(Ñ1 °मि)युपा, V1 D1 त्रिकाले ह्याश्रमैषिणा(V1 °णा), B D5 विकाले श्र(B1 श्र)ममीयुपा, D2 विकाले मनुपेयुपा, D3 चिद्यकाले ह्याश्रमैषिण (sic)

10 ^{a}) Ś1 D4 6 7 अय, Ñ1 इम, B(ed) Ct इतरा, Cv r m g t p as in text (for इद) Ś1 Ñ V1 B D1–7 पाहुर- (for चोदात्त-) Γ2 -मत्ताना (for -दन्ताना) —^{b}) D5 तपस्विना —^{c}) Ś1 D2–7 समाक्रातम् (D6 °तुम्), B4 परा°, M3 परिश्रातम्, Cv r m g t as in text (for °क्रान्तम्) —^{d}) B1 D2 अतिगर्जता, B3 4 Dd1 D5 अभिगर्जिता(D5 °त), Dm1 °गर्जना, G2 परि°, Cg as in text (for अभिगर्जताम्) —After 10, Dm1 ins राम

11 D2 4 5 7 om 11^{ab} —^{a}) Ś1 Ñ1 D6 अप्यादातुम्, Ñ2 B1 2 4 अप्याधातुम्, V1 चाप्या°, B3 अपाध्यातुम्, D1 3 वाप्या° (for एवाधातुम्) —^{b}) Ś1 D6 सतत (for स°) —^{c}) G3 ततोसौ, Cr m g as in text, Ct तस्याय (for तस्यासौ) D2 4 5 7 त(D2 य)था सदृश्यते धूम —^{d}) V1 सस्फुल (sic), B4 शकुल, D2 सकल (for सकुलः)

12 T3 om 12^{a}–14^{b} G3 om 12 —^{a}) Ś1 Ñ1 V1 B1 2 4 D1–7 अह त, Ñ2 B3 अह तु, Dg1 तत्राह, Cr अथाह, Cg as in text (for अत्राह) —^{b}) Ś1 D6 पितु(D6 [before corr] °त्रौ)रादेश-, Dg1 गुरुसस्कार-, D2 4 5 7 पितुः सदेश- (for गुरुसत्कार-) B1 -कारणं —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1–4 6 7 अद्य (for आर्यं) D2 पश्यामि (for द्रक्ष्यामि) Ś1 Ñ B D6 काकुत्स्थ, V1 D1–5 7 धर्मज्ञ, Dt1 सहृष्ट (for सहृष्टो) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 महर्षिसमदर्श(B3 D1 °र्शि [sic])न

13 T3 om 13 (cf. v l 12) —^{a}) D2 अद्य (for अथ) Ś1 V1 D1–7 स (for तु) —^{b}) Ś1 Ñ1 D6 समीपत, Ñ2 V1 B D1 3 समतत (for स राघव) D2 4 5 7 चित्रकूटसमीपत —^{c}) Ś1 D6 अनुप्राप्य, B2 4 D4 7 अनुप्राप्त (for °प्राप्तस्) —^{d}) D1 स्वं (for त) Ś1 Ñ B D2 4–7 वाक्यम्, V1 D1 3 भरतो (for चेदम्)

14 Γ3 om 14^{ab} (cf v l 12) —^{a}) Ś1 V1 D1 3 6 अय स(V1 सु-), G3 अत्राय, Cr g as in text (for जगत्या) —^{b}) V1 आस्ते चीराबराजिनावर (hypm), D1 3 आस्ते चीराजिनावर —M4 om 14^{c}–15^{d} —^{c}) Ś1 Ñ V1 B1 3 4 D1 2 4–7 नरेन्द्रो (for जनेन्द्रो) Ñ2 D4 7 निर्जनः(D4 7 °ने) (for निर्जन) Ś1 Ñ B1–3 D2 4–7 प्राप्तो (for प्राप्य) —D4 7 om (hapl.) 14^{d}–15^{a}. —^{d}) Ñ1 D2 3 5 M2 च जीवित, B3 सजीवितु (sic) Ś1 D6 लोकनाथो महाद्युति (=15^{b})

15 M4 om 15, D4 7 om. 15^{a} (for all cf v l 14) —^{a}) B3 4 यत्कृते, Dm1 मत्कृत, Cg as in text (for मत्कृते). D2 5 निधन (for व्यसन) Ñ1 प्राप्तं (for प्राप्तो) —^{b}) Ś1 Ñ B D6 लोकपालोपमो वशी (Ñ वशी, B3 [marg also] बली), V1 लोकपालसमो बली, D1 3 लोकपाल(D3

इति लोकसमाक्रुष्टः पादेष्वद्य प्रसादयन् ।
रामस्य निपतिष्यामि सीतायाश्च पुनः पुनः ॥ १६
एवं स विलपंस्तस्मिन्वने दशरथात्मजः ।
ददर्श महती पुण्यां पर्णशालां मनोरमाम् ॥ १७
सालतालाश्वकर्णानां पर्णैर्बहुभिरावृताम् ।
विशालां मृदुभिस्तीर्णां कुशैर्वेदिमिवाध्वरे ॥ १८
शक्रायुधनिकाशैश्च कार्मुकैर्भारसाधनैः ।
रुक्मपृष्ठैर्महासारैः शोभितां शत्रुबाधकैः ॥ १९
अर्करश्मिप्रतीकाशैर्घोरैस्तूणीगतैः शरैः ।
शोभितां दीप्तवदनैः सर्पैर्भोगवतीमिव ॥ २०
महारजतवासोभ्यामसिभ्यां च विराजिताम् ।
रुक्मबिन्दुविचित्राभ्यां चर्मभ्यां चापि शोभिताम् ॥ २१
गोधाङ्गुलित्रैरासक्तैश्चित्रैः काञ्चनभूषितैः ।
अरिसंघैरनाधृष्यां मृगैः सिंहगुहामिव ॥ २२
प्रागुदक्स्रवणां वेदिं विशालां दीप्तपावकाम् ।
ददर्श भरतस्तत्र पुण्यां रामनिवेशने ॥ २३

°लो)समो वशी —^{c}) D2 सर्वकामान्, G3 सर्वानेव (for सर्वान्कामान्)

16 ^{a}) T2 लोके (for लोक-) Ñ B -वरि(B1 °सि)ष्टस्य, T2 -समाक्रुष्टे, M1 °क्रुष्ट, Cr °कृष्ट , Cm g t as in text (for -समाक्रुष्ट) Ś1 D2 4–7 तस्याह लोकनाथस्य, V1 D1 3 अतो गत्वा सु(D3 स)दूराच्च, G1 इतीव लोकमाक्रुष्ट —^{b}) V1 D1 3 M4 पादावस्य, T3 पादेनाद्य (for पादेष्वद्य) Ś1 Ñ B D2 4–7 पादयो सप्रसादयन् —T1 illeg for 16^{c}-17^{b} —^{c}) Dt1 Dd1 Ct राम तस्य पतिष्यामि —^{d}) Dg1 लक्ष्मणस्य, Cv g as in text (for सीतायाश्च). Dt1 Dd1 T3 M3 Cgp t सीताया लक्ष्मणस्य च ॐ Ct स्वापराधप्रसादनाय कनीय स्वपि प्रणामो लोकप्रसिद्ध इति कतक । अन्यस्तु श्रद्धाजाड्यात् ' सीतायाश्च पुन पुन ' इति पाठ कल्पयति । ॐ

17 T1 illeg for 17^{ab} (cf v l 16) —^{a}) M4 तत्र (for तस्मिन्) Ś1 Ñ B D6 एव लालप्यमान स(B4 °नस्य), V1 एव विलपमान तु, D1–5 7 एव विलपमानस्तु(D2 °स्य) —^{c}) D2 4 5 7 रम्या (for पुण्या)

18 T1 illeg for 18–19 —^{a}) Ñ V1 B Dg1 D1–5 7 शाल- (for साल-) D1 -[आ]म्रकर्णाना (for -[अ]श्व°) —^{b}) B4 दलैर् (for पर्णैर्) Ś1 Ñ B2–4 D6 आचिता —^{c}) Ś1 Ñ V1 B3 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4–7 T2 3 G3 मृदु विस्तीर्णां, B1 2 4 मूर्ध्नि(B1 °र्धे) निस्तीर्णां(B4 °स्तारा), M2 बहुविस्तीर्णां (for मृदुभिस्तीर्णां) G2 M1 विशाला मृदुभि कीर्णां —^{d}) Ś1 Ñ V1 B2 D1–7 दर्भैर्, B1 3 4 दर्भे (sic) (for कुशैर्) Ś1 V1 B1 2 4 Dg1 D1 4 6 7 वेदीम् (for वेदिम्) B1 [अ]वरे (for [अ]ध्वरे)

19 T1 illeg for 19 (cf v l 18) D2 4 5 7 om 19 —^{a}) G3 M3 चक्रायुध- Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 -निकाशाभ्या (for -निकाशैश्च) —^{b}) M3 हार-, Cv r m g t as in text (for भार-) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 कार्मुकाभ्या विभूषिता —V1 om (hapl) 19^{c}–21^{b} —^{d}) Dd1 G1 3 M3 -साधनै , Dm1 T3 G2 M1 2 4 -बाधनै , T2 -बाधवै (for बाधकै) —For 19^{cd}, Ś1 Ñ B D1 3 6 subst ·

2129* महद्भया रुक्मपृष्ठाभ्या नागाभ्यामिव चान्विताम् ।

[D1 3 -पुखाभ्या (for -पृष्ठाभ्या) and अपि (for इव) Ś1 D6 चान्विता, D1 धन्विना (for चान्विताम्)]

20 V1 om 20 (cf v l 19) —^{a}) G1 -प्रकाशैश्च (for -प्रतीकाशैर्) —^{b}) Ś1 Ñ B Dt1 Dd1 D1–7 T तूण- (D3 तृण-), Dm1 तूण्या (for तूणी) M2 3 -शयैश् (for -गतै) —^{c}) D5 शोभित (sic) D2 वदनैर्दीप्तै (for दीप्तवदनै) —^{d}) Ś1 D1–7 नागैर्, B2 पुष्पैर् (for सर्पैर्) Dt1 इमा (for इव)

21 V1 om 21^{ab} (cf v l 19) Ś1 om 21^{a}–23^{b} B4 reads 21^{ab} in marg. —^{ab}) Ñ2 B3 D2 G2 M1 4 Cv -राजत-, Cvp.r m g t as in text (for -रजत-) Ñ B1–3 D3 -कक्षाभ्याम्, B4 M4 कोपा(M4 °शा)भ्याम्, D1 2 4 5 7 -वासिभ्याम्, D6 -कांताभ्याम् (for -वासोभ्याम्) —^{c}) Dg1 आत्म-, Cg as in text (for रुक्म-) Ñ1 -पुख-, Ñ2 B3 -भक्ति- (for -बिन्दु-) —^{d}) M4 चर्माभ्या Dg1 चाविभूपिता. Ñ B2–4 सत्सरुभ्या च शोभिता, V1 D3 सत्स(V1 °स्त)-रुभ्या विभूपिता, B1 सरुभ्या च सुशोभिता, D1 धनुर्भ्यां च विभूपिता, D2 4–7 धनुर्भ्यामुपशोभिता, G1 3 चर्म(G3 °र्मा)-भ्यामभिशोभिता, M3 चर्माभ्या चाभिशोभिता

22 Ś1 om 22 (cf v l 21) B4 reads 22^{ab} in marg —^{a}) B2 आसिक्तैश्, D2 आकीर्णै , D4 5 आकीर्णा, D7 आकीर्णांश्, M4 आसक्तान् (for आसक्तैश्) —^{b}) Ñ1 Dt1 D7 चित्र-, D2 शक्तै , D4 रुक्म-, D5 कृप्ता, Ct as in text (for चित्रै) Ñ2 V1 B D1 3 6 T2 M2 4 कनक , Ct as in text (for काञ्चन-) Ñ B1 2(marg also)–4 D5 6 -भूपणै , T3 चित्रितै , G2 M1 -शोभितै , Ct as in text (for -भूपितै) —^{c}) B2 अरिसहैर् (sic), D2 अभिसिंहैर्, T3 बालसघैर् (for अरिसघैर्) D1 अनादृश्या, G2 समाधृष्या, Cr अप्र°, Cm g as in text (for अनाधृष्या) —^{d}) Ñ2 B D6 नरै (for मृगै)

23 Ś1 om 23^{ab} (cf v l 21) —^{a}) Ñ V1 B D1–3 5 -प्रवणे(Ñ1 °णा) देशे, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 Cr m g t -प्रवणा वेदिं(Dm1 °दीं), D4 -प्रवणोदेशे (sic), D7 -प्रवणोद्देशे (for स्रवणा वेदिं). D6 प्रागुद्दिष्टे वनोद्देशे —^{b}) Ñ V1 B D1–7 वेदीं स- (for विशाला). D1–7 -पावकं —^{c}) T1 तस्य, Cg as

निरीक्ष्य स मुहूर्तं तु ददर्श भरतो गुरुम् ।
उटजे राममासीनं जटामण्डलधारिणम् ॥ २४
तं तु कृष्णाजिनधरं चीरवल्कलवाससम् ।
ददर्श राममासीनमभितः पावकोपमम् ॥ २५
सिंहस्कन्धं महाबाहुं पुण्डरीकनिभेक्षणम् ।
पृथिव्याः सागरान्ताया भर्तारं धर्मचारिणम् ॥ २६
उपविष्टं महाबाहुं ब्रह्माणमिव शाश्वतम् ।
स्थण्डिले दर्भसंस्तीर्णे सीतया लक्ष्मणेन च ॥ २७
तं दृष्ट्वा भरतः श्रीमान्दुःखमोहपरिप्लुतः ।
अभ्यधावत धर्मात्मा भरतः कैकयीसुतः ॥ २८
दृष्ट्वैव विललापार्तो बाष्पसंदिग्धया गिरा ।
अशक्नुवन्धारयितुं धैर्याद्वचनमब्रवीत् ॥ २९
यः संसदि प्रकृतिभिर्भवेद्युक्त उपासितुम् ।
वन्यैर्मृगैरुपासीनः सोऽयमास्ते ममाग्रजः ॥ ३०
वासोभिर्बहुसाहस्रैर्यो महात्मा पुरोचितः ।
मृगाजिने सोऽयमिह प्रवस्ते धर्ममाचरन् ॥ ३१
अधारयद्यो विविधाश्चित्राः सुमनसस्तदा ।
सोऽयं जटाभारमिमं सहते राघवः कथम् ॥ ३२
यस्य यज्ञैर्यथादिष्टैर्युक्तो धर्मस्य संचयः ।
शरीरक्लेशसंभूतं स धर्मं परिमार्गते ॥ ३३

---

in text (for तत्र) —^{d}) D2 4 5 7 रम्ये (for पुण्या) B1 illeg , Dd1 -निकेतने (for -निवेशने)

24 ^{a}) Ś1 Ñ2 B D6 स विलोक्य, V1 स निरीक्ष्य (by transp), Dt1 G1 M3 निरीक्ष्य सु-, D2 4 7 स वीक्षित्वा (sic), D3 सवीक्ष्य ता, D5 समीक्षित्वा (sic), M4 निरीक्षित्वा (sic) (for निरीक्ष्य स) D3 च, T2 तद् , M4 स (for तु) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 -वल्कल- (for -मण्डल-)

25 ^{a}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 कृष्णाजिनधर तं तु (by transp) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1–7 जटिलं चीरवाससं, G3 °धारिणं, M4 °वासिनं —B4 om 25^{cd}–27^{ab} Ś1 om 25^{cd} —^{d}) Ñ2 B1 अमितं, V1 B2 ससीतं, B3 मासीत (sic), M4 भरतं (for अभितः)

26 B4 om 26 (cf v l 25) —^{b}) Ś1 D6 पद्मपत्र- (for पुण्डरीक-) —After 26^{ab}, B3 ins

2130* राम दूर्वादलश्याम ज्येष्ठ श्रेष्ठ गुणाकरम् ।

☞ D3 is lost from सागरान्ताया in 26^{c} up to वा in 2 94 15^{b} on missing folios

—^{c}) D4 7 पृथिव्या सागराताया —^{d}) Ś1 Ñ B1–3 D2 4–7 गोप्तारं (for भर्तारं)

27 B4 om 27^{ab} (cf v l 25) —^{a}) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 2 4–7 महात्मानं महाभागं, M4 उपविष्टं महाभागं —^{c}) Dd1 चर्म (for दर्भ-) Ś1 Ñ B D1 2 4–7 सहो(D4 7 अथो)पविष्ट-मासीनं, V1 महावनि तमासीनं —^{d}) T3 महलक्ष्मण

28 ^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 T1 -शोक- (for -मोह-) —^{c}) Ś1 D6 अभ्यवादत (sic) (for °धावत) Dg1 धर्मज्ञो (for धर्मात्मा) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1 4–7 M4 भ्रातरं (for भरतः) D2 4 5 7 भ्रातृवत्सल (for कैकयीसुत)

29 ^{a}) Ś1 Ñ B D6 दृष्ट्वा च, Dt1 Dd1 दृष्ट्वैव, D2 4 5 स दृष्ट्वा, D7 स दृश्या (sic), Cg t as in text (for दृष्ट्वैव) —^{b}) G1 सन्दिग्धया, Cg t as in text (for -संदिग्धया) —^{c}) V1 न शक्नुवन् , D7 अशक्नुवद् (for अशक्नुवन्) Ñ1 B1 Dt1 D3 6 Ct वारयितुं, Cg as in text (for धारयितुं) —^{d}) Ś1 D2 4–7 शोकं, Ñ2 B धैर्यं (for धैर्याद्) Dt1 Dd1 Ct अब्रुवन् , Cv as in text (for अब्रवीत्)

30 ^{b}) Ś1 D4–7 सततं परिवार्यते, D2 सततं परिचर्यते —For 30^{ab}, Ñ V1 B D1 M4 subst

2131* यो हस्त्यश्वरथैः पूर्वं सर्वतः परिवार्यते ।
लोकैरन्योन्यसबाधैर्यो द्रष्टुं च न शक्यते ।

[(l 1) V1 पूर्णं (for पूर्वं) B3 परिचार्यते —Ñ1 V1 B2 D1 M4 om l 2 —(l 2) B1 न च (by transp)] —^{c}) B3 वनैर् , B4 अन्यैर् , G1 वने (for वन्यैर्) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 M4 परिवृत (for उपासीन) —After 30, Ñ B read 33 and 34, while V1 D1 read 33 after 30

31 ^{b}) Ś1 D2 4–7 परिष्कृत , T3 सदोचित (for पुरोचित) Ñ B यो वै(B1 योधैर्) निवसितः पुरा —^{c}) Ñ B धृताजिन , V1 D2 4 7 M4 मृगाजिनं, D5 Crp mp °जिनैः , Cr m g t as in text (for मृगाजिने) D4 7 इति (for इह) V1 समासाद्य, D1 य वा सोय (sic) (for सोऽयमिह) Ś1 D6 मृगाजिनधरः सोद्य —^{d}) D2 सतीते (sic), D4 5 7 सवीतो (for प्रवस्ते) Ś1 Ñ V1 B D1 6 प्रसुप्तो जगतीतले

32 ^{a}) Ś1 Ñ1 B4 Dt1 D7 T1 3 G M4 आधारयद्यो, V1 अधारयत्यो (sic), D2 अधारयत (for अधारयद्यो) —^{b}) D6 चित्रा (for चित्राः) Ś1 D1 2 4 6 7 सुमनसा (for सुमनसस्) Ś1 Ñ V1 B1 3 D1 4 6 7 स्रजः , B2 4 Dg1 तथा, Dt1 M4 सदा, D2 5 पुरा (for तदा) —^{c}) D4 जटा (for जटा-) D2 4 5 7 धारयितुं (for भारमिमं) —^{d}) Ś1 Ñ2 B1 2 4 वहते (for सहते) D1 राघवः सहते कथं (by transp) —After 32, V1 D1 read 34

33 Ś1 D6 om 33–34 Ñ B read 33–34 and V1 D1 read 33 after 30 —^{a}) V1 D1 य स, D2 यष्टे (sic) (for यस्य) V1 B D1 Cg यथोद्दिष्टैर् , D2 4 5 7 T1 G2 M Cv rp mp gp °दृष्टैर् , Cr m t as above (for यथादिष्टैर्) —^{b}) D4 युक्त (for युक्तो) V1 D1 गृहे धर्म(D1 °र्मं)-

चन्दनेन महार्हेण यस्याङ्गमुपसेवितम् ।
मलेन तस्याङ्गमिदं कथमार्यस्य सेव्यते ॥ ३४
मन्निमित्तमिदं दुःखं प्राप्तो रामः सुखोचितः ।
धिग्जीवितं नृशंसस्य मम लोकविगर्हितम् ॥ ३५
इत्येवं विलपन्दीनः प्रस्विन्नमुखपङ्कजः ।
पादावप्राप्य रामस्य पपात भरतो रुदन् ॥ ३६
दुःखाभितप्तो भरतो राजपुत्रो महाबलः ।
उक्त्वार्येति सकृद्दीनं पुनर्नोवाच किंचन ॥ ३७
बाष्पापिहितकण्ठश्च प्रेक्ष्य रामं यशस्विनम् ।
आर्येत्येवाभिसंक्रुश्य व्याहर्तुं नाशकत्ततः ॥ ३८
शत्रुघ्नश्चापि रामस्य ववन्दे चरणौ रुदन् ।
तावुभौ स समालिङ्ग्य रामोऽप्यश्रूण्यवर्तयत् ॥ ३९
ततः सुमन्त्रेण गुहेन चैव
समीयतू राजसुतावरण्ये ।
दिवाकरश्चैव निशाकरश्च
यथाम्बरे शुक्रबृहस्पतिभ्याम् ॥ ४०
तान्पार्थिवान्वारणयूथपाभा-
न्समागतांस्तत्र महत्यरण्ये ।
वनौकसस्तेऽपि समीक्ष्य सर्वे-
ऽप्यश्रूण्यमुञ्चन्प्रविहाय हर्षम् ॥ ४१

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्रिनवतितमः सर्गः ॥ ९३ ॥

निषेवि(D1 °व)ते —c) B4 -सभूत (for °त) —d) Ñ B2 3 D2 4 5 7 परिमार्गति, V1 D1 °वर्तते (for °मार्गते)

34 Ś1 D6 om 34 (cf v l 33) Ñ B read 34 after 30 V1 D1 read 34 after 32 —a) M4 यथार्हेण (for महा°) —b) Ñ B1 2(marg also as above)-4 D2 4 5 7 उप(D4 7 अनु)लेपित, G3 उपसेवितु (sic) —c) B4 अनेन (for मलेन) —d) B4 सेवते (for सेव्यते) D2 कथमस्यास्य (sic) रोचते

35 ab) B4 D2 यन् (for मन्) Ñ2 B3 अय, M3 इम (for इद) Ś1 प्राप्त दु ख राम , Ñ2 B3 रामो दु ख प्राप्त , V1 B1 D1 6 प्राप्तो दु ख राम , B2 राम प्राप्तो दु ख (for दु ख प्राप्तो राम) V1 दुरत्यय, B2 D1 4 5 7 सुखैधित (for सुखोचित) —c) B3 धिग्जीवितु, D2 विजीवित (for धिग्जी°) Ñ1 नरेंद्रस्य (for नृशसस्य) —d) B3 D1 4 7 लोके (for लोक-) G3 मम लोकस्य गर्हित

36 a) Ñ2 B [अ]मौ, D7 [ए]व (for [ए]च) —b) B3 प्रभिन्न- (for प्रस्विन्न-) V1 प्रस्विन्नमिव पकज —c) V1 पदाव (for पादाव्) Ś1 Ñ V1 B1 3 D1 6 उपेत्य, B2 4 उत्प(B4 °त्पा)द्य (B2 [*sup lin*] °त्य) (for अप्राप्य) —d) Ś1 Ñ B D1 6 प्रापतद् (for पपात) Ś1 D6 भुवि, Ñ B2(marg) 3(marg as in text) वशी (for रुदन्)

37 V1 D1 om 37 —a) Ś1 D6 -[अ]भिभूतो, B3 -[अ]ति°, D2 -[अ]नु° (for -[अ]भितप्तो) —c) Dg1 Dt1 Dd1 उक्त्कार्य- (sic), D4 7 हा आर्य (for उक्त्वार्य) Ś1 Ñ B D2 4–6 G1 3 M2 4 दीन (for दीन) —d) D6 पतन् (for पुनर्)

38 a) Dt1 बाप्प , Cv r g as in text (for बाष्प-) Dt1 पिहित-, G1 -[अ]भिहित-, Cv g as in text (for -[अ]पिहित-) Ś1 Ñ1 B4 D2 4 6 7 हि, Ñ2 B1 3 [ऽ]पि, V1 B2 D1[ऽ]सा, D5 स (for च) —b) Ś1 D6 राम दृष्ट्वा, Ñ B राम प्रेक्ष्य (by transp), D5 वीक्ष्य राम (for प्रेक्ष्य राम) —c) Ś1 Ñ B3 4 D2 4–6 M4 हार्य (for आर्य) B1 2 4 D2 5 6 [ए]वं (for [ए]व) Ś1 Ñ B D2 4–7 समाभाष्य, V1 D1 M4 [अ]भिभाषित्वा, T1 2 M2 [अ]थ सक्रुश्य (for [अ]-भिसक्रुश्य) —d) V1 B1 2 4 D1 4 7 तदा (for तत) Ś1 Ñ2 B3 D2 5 6 M4 न शशाक ह, Ñ1 नाशकत्तरा

39 a) D4 7 [अ]स्य (for [अ]पि) V1 missing from ण्यवर्तयत् in 39d up to 2 94 31 on missing folios —c) Ś1 D6 तु, Ñ2 V1 B Dt1 Dd1 Dm1 D1–5 7 च, G1 सु- (for स) Ñ1 स तावुभौ (by transp) —d) Ñ2 T1 3 रामश्च, B3 (marg as in text) वाश्चापि (sic), D4 रामोथ, M3 रामस्य ((for रामोऽपि) Dm1 [G2 M1 [अ]वर्तयन् , D2 4 5 7 G1 M3 [अ]पातयत् (for [अ]-वर्तयत्) —After 39, Dm1 ins श्रीराम

40 a) Ś1 Ñ B1 2 D1 2 4–7 M4 च तेन, B3 4 गतेन (for गुहेन) G3 [ए]व (for [ए]व) —b) Ś1 D6 समेयिवान् Ñ1 B1 2 D5 M3 4 समेयतू , D1 2 समेत्य तौ, G1 समीयतौ (for समीयतू) D1 सुतावरेण्यौ (sic) B3 om (hapl) 40c–41b —d) B4 काले यथा (for यथाम्बरे)

41 B3 om 41ab (cf v l 40) —a) D2 वारुण- (sic), D4 7 वानर-, D5 करेणु- (sic) (for वारण-) Ś1 -मुख्य-कल्पान् , Ñ B1 2 4 -यूथकल्पान , Dt1 -यूथपार्हान् , D4 7 -यूथ-पास्तै, D6 -कल्पमुख्यान (for -यूथपाभान) —b) D2 सनातनान् (for समागतास्) —c) D1 M4 च (for ते) Ś1 Ñ B D2 4–7 प्रेक्ष्य(B4 तत्र) समेत्य, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G1 3 M3 तेभिसमीक्ष्य, M2 ते हि समीक्ष्य (for तेऽपि समीक्ष्य) —d) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1 3 तु (for ऽपि) M3 प्रविवेश (for प्रविहाय) Ś1 Ñ B D2 4–7 कृपागृहीता (D2 °तो) रुरुदुस्तदानीं, D1 तदाश्रुनेत्रैर्मुमुचु सुदीना , M4 तथाश्रुनेत्रैर्मुमुचुश्च दीना

९४

1 3 1 आघ्राय रामस्तं मूर्ध्नि परिष्वज्य च राघवः ।
अङ्के भरतमारोप्य पर्यपृच्छत्समाहितः ॥ १
क्व नु तेऽभूत्पिता तात यदरण्यं त्वमागतः ।
न हि त्वं जीवतस्तस्य वनमागन्तुमर्हसि ॥ २
चिरस्य बत पश्यामि दूराद्भरतमागतम् ।
दुष्प्रतीकमरण्येऽस्मिन्किं तात वनमागतः ॥ ३
कच्चिद्दशरथो राजा कुशली सत्यसंगरः ।
राजसूयाश्वमेधानामाहर्ता धर्मनिश्चयः ॥ ४
स कच्चिद्ब्राह्मणो विद्वान्धर्मनित्यो महाद्युतिः ।
इक्ष्वाकूणामुपाध्यायो यथावत्तात पूज्यते ॥ ५

Colophon — V1 om (Sarga cont) —*Sarga name* Ś1 D4 6 7 भरतदर्शन, Ñ B1–3 D1 2 5 भरतसमागम, B4 भ्रातृसमागम —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 D6 om, Ñ2 109, B2 96, B3 D7 106, B4 103, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 99, D1 160, D2 90, D4 104, D5 M4 107 —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नम

94

☞ D3 missing up to वा in 15*b*, V1 missing up to 31, (cf v l 2 93 26 and 2 93 37 respy) —Before 1, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

2132* जटिल चीरवसन प्राञ्जलि पतित भुवि ।
ददर्श रामो दुर्दर्श युगान्ते भास्कर यथा ।
कथचिदभिविज्ञाय विवर्णवदन कृशम् ।
भ्रातर भरत राम परिजग्राह बाहुना ।

[Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम —(l 1) G1 3 प्रणत, M4 भरत, Cv r g t as above (for पतित) —(l 2) Dg1 reads the post half in marg Dd1 भास्करो —(l 3) G2 3 M1 अपि विज्ञाय, M3 अभिविख्याय, Cg अभिविज्ञाय (as above) M4 त कथचिदभिज्ञाय (for the prior half) Dg1 marg, G2 कृश (for कृशम्) —(l 4) Dt1 Dd1 Dm1 T पाणिना (for बाहुना)]

1 *a*) Ś1 Ñ2 B D6 G3 च(Ñ2 B तु) स त (for रामस्त) B4 मूर्ध्ना D1 तमाघ्राय ततो मूर्ध्नि —*b*) Ñ1 D2 4 5 7 पीडित(D2 °त), Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 M2–4 राघव —*d*) B3 प्रत्यपृच्छत् D2 पुरोहित (for समाहित) Ñ1 पर्यपृच्छत्तमाहित, Dt1 Dd1 पर्यपृच्छत सादर, Ct*p* पर्यपृच्छत्समाहित (as in text)

2 V1 D3 missing (cf v l 1) —*a*) G1 भूप (for तेऽभूत्) Ś1 Ñ B D1 6 क्व नु तात पिता तेऽभूद्(B1 मेच), D2 4 5 7 क्व नु राजाभवत्तातो —*b*) D1 येनारण्य —After 2*ab*, B3 ins in marg 2133* —*d*) Ś1 Ñ B D1 2 4–7 M4 गुरोर् (for वनम्) B3 (m after corr) अर्हसे (before corr °तु)

3 V1 D3 missing (cf v l 1) —*a*) B2 3 तव, D4 7 [इ]व तु (for बत) —*c*) Ś1 Ñ B D6 दुष्प्रणीतम्, G3 M3 4 °तीतम्, Cr m g t as in text (for °तीकम्) T3 G3 इवारण्ये (for अरण्येऽस्मिन्) —*d*) Ś1 वा त्वं, Ñ1 त्वा ह, B2 तावद् (for तात) —For 3*cd*, D1 2 4 5 7 subst, B2 (m) 4 ins after 3, while B3 ins (marg) after 2*ab*

2133* किं नु वीर महारण्ये तवागमनकारणम् ।

[D1 4 5 7 तु (for नु) D2 किं तु वीर महाबाहू युवा गमनकारण] —After 3, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins, B2 D1 ins l 2 and 3 only after 6, whereas B4 ins l 2 only after 6

2134* कच्चिन्न धरते तात राजा यस्त्वमिहागत ।
कच्चिन्न दीन सहसा राजा लोकान्तर गत ।
कच्चित्सौम्य न ते राज्य भ्रष्ट बालस्य शाश्वतम् ।
कच्चिच्छुश्रूषसे तात पितर सत्यविक्रमम् ।

[(l 1) G3 किंचिन् Dg1 Dt1 Dd1 M3 Ct नु Cr m g*p* as above (for न) K(ed) Cg धारयते, Cv न सरते (for न धरते) G1 तातो and [आ]यन (for तात and [आ]गत respy) —(l 2) B4 Dd1 तु दीन, M4 नु जात (for न दीन) —(l 3) B2 साम्येन (sic), D1 समेत्य (for सौम्य न) M1 हृष्ट, Cr g k t as above (for भ्रष्ट) B2 D1 प्राप्त रघुकुलोद्भव (D1 °द्वह) (for the post half) —After l 3, B2 ins 2135* —(l 4) G1 3 M4 शुश्रूष्य(M4 °ष)ते, Cg k t as above (for °षसे) Dg1 Dt1 Dd1 G M1 2 4 पितु (G1 3 °ता) सत्यपराक्रम(Dg1 G1 3 M3 4 °म) (for the post half) —After l 4, Dm1 ins राम]

☞ In this Sarga D6 G3 read almost uniformly, while some other MSS read at random, कश्चित् for कच्चित् and so these variants are ignored below in the Crit App

4 V1 D3 missing (cf v l 1) —*a*) D1 क्वचिद् (for कच्चिद्) —*b*) T2 M2 कुलीन, Cg as in text (for कुशली) Dg1 सत्यसग्रह, Cg सत्यसगर (as in text) —*c*) B1 T2 M4 -[अ]श्वमेधाभ्याम् —*d*) Ś1 Ñ B D6 M4 धर्म(B1 यस्य)तत्त्ववित्, Dg1 Dt1 T2 M3 Ct °निश्चित, D1 तत्त्वधर्मवित्, Cr m g °निश्चय (as in text)

5 V1 D3 missing (cf v l 1) —*a*) G M1 कच्चित्स (by transp), Cg स कच्चिद् (as in text) —*b*) B2 धर्मनिष्ठस, B4 धर्मे नित्यस, G3 धर्मशीलो, Cg धर्मनित्यो (as in text) Ś1 Ñ B D1 2 4–7 तपोधन (for महाद्युति)

तात कच्चिच्च कौसल्या सुमित्रा च प्रजावती ।
सुखिनी कच्चिदार्या च देवी नन्दति कैकयी ॥ ६
कच्चिद्विनयसंपन्नः कुलपुत्रो बहुश्रुतः ।
अनसूयुरनुद्रष्टा सत्कृतस्ते पुरोहितः ॥ ७
कच्चिदग्निषु ते युक्तो विधिज्ञो मतिमानृजुः ।
हुतं च होष्यमाणं च काले वेदयते सदा ॥ ८
इष्वस्त्रवरसंपन्नमर्थशास्त्रविशारदम् ।
सुधन्वानमुपाध्यायं कच्चित्त्वं तात मन्यसे ॥ ९
कच्चिदात्मसमाः शूराः श्रुतवन्तो जितेन्द्रियाः ।
कुलीनाश्चेङ्गितज्ञाश्च कृतास्ते तात मन्त्रिणः ॥ १०
मन्त्रो विजयमूलं हि राज्ञां भवति राघव ।
सुसंवृतो मन्त्रधरैरमात्यैः शास्त्रकोविदैः ॥ ११
कच्चिन्निद्रावशं नैषि कच्चित्काले विबुध्यसे ।
कच्चिच्चापररात्रेषु चिन्तयस्यर्थनैपुणम् ॥ १२

—^{c}) D7 इक्ष्वाकूनाम् T3 अयोध्याया, Cm g as in text (for उपाध्यायो) —^{d}) B4 पृच्छते (for पूज्यते)

6 V1 D3 missing (cf v l 1) —^{a}) T3 सा च (for तात) K(ed) Cg सा तात कच्चित् D1 कौशिल्या —^{b}) B1 वा, T3 सु-, Cg as in text (for च) Ś1 Ñ1 B2 (also यशस्विनी) D1 2 4-7 तपस्विनी, Ñ2 B1 3 4 यशस्विनी (for प्रजावती) —^{c}) Ś1 Ñ B D1 2 4 6 7 सुखिता (for °नी) Ñ1 om (subm), D1 G3 सा (for च) —^{d}) M2 नदन (for नन्दति) —After 6, B- D1 ins l 2-3 and B4 ins l 2 only of 2134* —Thereafter B2 cont, while D1 cont after 2136*

2135* कच्चिदेन च जीवन्तमैश्वर्याद्गुरुन्धसि ।
[D1 न (for च)]

7 V1 D3 missing (cf v l 1) —B4 om (hapl) 7^{ab} B2 transp 7^{ab} and 7^{cd} —^{a}) Dt1 कच्चिद् (sic) D2 6 विनयसपन्न —^{c}) Ś1 अनसूनुर्, B4 अनसूयर्, Dg1 D1 4-6 अनुसूयुर् (sic), Cg अनसूयुर् (as in text) Ś1 Ñ1 B2 4 D2 4- अनुप्र(B4 °सृ)ष्टा, Ñ2 B3 °प्राप्त, D1 °क्रोशी, D5 6 °घृष्टा (for °द्रष्टा) —^{d}) Ñ2 मत्कृतस्ते, D2 सस्कृतस्ते, G(ed) सत्कृतश्च D1 समाहिता (for पुरोहित) —After 7, D1 ins

2136* कच्चिच्छुश्रूषते माता पितुर्वाक्य परतप ।

—Thereafter D1 cont 2135* and further cont, B2 3 (marg) 4 ins after 7

2137* कच्चिदापत्सु दैवीषु नित्ययुक्त पुरोहित ।
जप्यमङ्गलहोमैस्ते दैवानि प्रतिबाधते ।
[(l 2) D1 जाप्य- (for जप्य-) B3 प्रनिधावते]

—Then B2 3(marg) 4 D1 cont 2138*

8 V1 D3 missing (cf v l 1) —^{a}) D5 कच्चिद् D6 7 अग्निहिते, D5 अग्निषु स- B4 मुक्तो (for युक्तो) —^{b}) Ś1 Ñ B D6 ब्राह्मणो M3 रतिमान्, Cg as in text (for मति°) D2 4 5 7 मतिमान्धृतिमान् D1 द्विज (for ऋजु) —^{c}) B1 हूयमान, D2 होम्यमाण (for होष्य°) —^{d}) G2 देवयते Ñ1 D2 4 5 7 [s]ग्निषु (for सदा) —After 8, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins, while B2 3(marg) 4 D1 cont after 2137*

2138* कच्चिद्देवान्पितॄन्भृत्यान्गुरून्पितृसमानपि ।
वृद्धाश्च तात वैद्याश्च ब्राह्मणांश्चाभिमन्यसे ।

[(l 1) G2 गुरून् (for पितॄन्) G1 भ्रातॄन्, M3 भक्त्या, K(ed) Cg मातॄन्, Cgp as above (for भृत्यान्) G3 बधून्, Cg as above (for गुरून्) B2-4 कच्चिचापि गुरून्सर्वान्पितॄपैता-महानपि, D1 कच्चिचापि गुरु नत्वा सदा त्व च महानपि (sic) —(l 2) B2-4 D1 मान्याश् (for वैद्याश्) Dg1 reads श्चाभिमन्यसे in marg B2 3 D1 M4 नमस्यसि(B3 D1 °ति) (for [अ]भिमन्यसे) B4 ब्राह्मणानानमस्यति (for the post half)]

9 V1 D3 missing (cf v l 1) —^{a}) G2 इक्ष्वाकु-, Cr m g t as in text (for इष्वस्त्र-) Ś1 Ñ B1 2 4 D1 (marg also) 2 4-7 इष्वस्त्रे(D1 2 °स्त्र) परमाचार्यम्(B4 °श्चर्य), B3 इष्वस्त्रेषु पराचार्यम्, D1(orig) इष्वस्त्राचार्य-मभ्यर्च्य —^{b}) Ś1 Ñ B3 4 D6 M4 जस्त्रशास्त्र-, B1 अर्थशास्त्रे, B2 मन्त्र°, D1 सर्व(marg also अति)शास्त्र-, D2 5 नीति°, D4 7 अति° (for अर्थशास्त्र-) —^{c}) Ñ1 सु प्रमात्मम् (sic) (for °न्वानम्) —^{d}) D7 कच्चित् B2 om त्व Ś1 Ñ2 B Dg1 Dd1 Dm1 D1 2 5 6 T2 3 G2 M1 नावमन्यसे, D4 7 नावबुध्यसे, Cg तात मन्यसे (as in text)

10 V1 D3 missing (cf v l 1) —D4 om (hapl) 10-12^{b} —^{b}) B2 (after m corr as in text) बहुश्रुता, Dm1 D7 जितेद्रिय (sic) —^{c}) Ś1 Ñ B D1 2 5-7 कृतज्ञाश् (for कुलीनाश्) Ś1 D6 चोर्जितज्ञाना, B4 चेश्रितज्ञाश्च (sic) (for चेङ्गितज्ञाश्च) —^{d}) Ś1 Ñ2 B1 2 D1 6 भक्तास्ते, B3 उक्तास्ते (with hiatus), B4 भजते, Dg1 सत्कृता (for कृतास्ते) Dg1 तत्र (for तात)

11 V1 D3 missing (cf v l 1) D4 om 11 (cf v l 10) —^{a}) T3 मत्र, M2 मत्रे, Cm g मन्त्रो (as in text) Ś1 Ñ B D1 2 5-7 म(D2 य)न्त्रमूलो हि विजयो —^{b}) B1 2 4 राज्ञो (for राज्ञा) —^{c}) Ś1 Ñ2 B2 3 D5 6 T2 मंन्त्रिवरैर्, Ñ1 B4 Dg1 D7 मन्त्रवरैर्, Dt1 Dd1 T3 Ct मन्त्रि(T3 °न्त्र)धुरैर्, G1 मन्त्रसारैर्, M4 मन्त्रयसे (with hiatus), Cg मन्त्रधरैर् (as in text) —^{d}) Ś1 Ñ2 B D1 6 मन्त्र(Ñ2 B3 धर्म)-कोविदै, T2 शास्त्र मेदिनी, Cr g t शास्त्रकोविदै (as in text)

12 V1 D3 missing (cf v l 1) —D4 om 12^{ab} (cf v l 10) —^{a}) T1 2 G M1 4 नैषी B4 कच्चिन्निद्रावश

13 18 13 कच्चिन्मन्त्रयसे नैकः कच्चिन्न बहुभिः सह ।
कच्चित्ते मन्त्रितो मन्त्रो राष्ट्रं न परिधावति ॥ १३
कच्चिदर्थं विनिश्चित्य लघुमूलं महोदयम् ।
क्षिप्रमारभसे कर्तुं न दीर्घयसि राघव ॥ १४
कच्चित्तु सुकृतान्येव कृतरूपाणि वा पुनः ।
विदुस्ते सर्वकार्याणि न कर्तव्यानि पार्थिवाः ॥ १५
कच्चिन्न तर्कैर्युक्त्या वा ये चाप्यपरिकीर्तिताः ।
त्वया वा तव वामात्यैर्बुध्यते तात मन्त्रितम् ॥ १६
कच्चित्सहस्रान्मूर्खाणामेकमिच्छसि पण्डितम् ।
पण्डितो ह्यर्थकृच्छ्रेषु कुर्यान्निःश्रेयसं महत् ॥ १७
सहस्राण्यपि मूर्खाणां यद्युपास्ते महीपतिः ।
अथ वाप्ययुतान्येव नास्ति तेषु सहायता ॥ १८
एकोऽप्यमात्यो मेधावी शूरो दक्षो विचक्षणः ।
राजानं राजमात्रं वा प्रापयेन्महतीं श्रियम् ॥ १९

काले —^{b}) B4 नैष्ठिकश्च (for कच्चित्काले) B3 विबुध्यते, Dt1 D5 [ऽ]वबुध्यते(D5 °से), T1 3 प्रबुध्यसे (for °ध्यसे) —^{c}) B3 (*sup lin*) वा (for च) B4 आपरराष्ट्रेषु, D2 4 च पराष्ट्रे(D4 °त्रे)षु (for चापरराष्ट्रेषु) —^{d}) Ś1 Ñ2 B2–4 D1 2 4–7 [अ]र्थमर्थवित्(B2 [m also] D1 2 7 °वत्), B1 [अ]र्थमन्त्रवित्

13 V1 D3 missing (cf v l 1) —^{c}) Ś1 D6 आमन्त्रितो, B2(*sup lin*) च मंत्रितो (for ते मन्त्रितो) —^{d}) Ś1 Ñ B D1 2 4–7 न राष्ट्र(Ś1 D6 °ज्य)मनु(D1 °ष्ट्रमभि)धावति, M4 न राष्ट्र परिधावति

14 V1 D3 missing (cf v l 1) —^{a}) D1 2 4 5 7 अर्थान् —^{b}) B1 लघुमूल- G1 (after corr as in text) मनोदय (for महो°) D1 2 4 5 7 लघुमूलान्महोदयान् —D4 om 14^{cd} —^{c}) G1 कच्चिद् (for क्षिप्रम्) B4 आवहते (for आरभसे) Dt1 T3 कर्म, M2 कच्चिन् (for कर्तुं) —^{d}) Ś1 Ñ1 D1 2 5–7 विघ्नयसि, Ñ2 B2 3 द्राघ(B3 °व)यसि, B1 बाधयसि, B4 त्रासयसि (for दीर्घ°) D1 2 5 7 तादृशान्, T3 वा पुन (for राघव) —After 14, Ś1 reads 43^{ab} (along with 2156* and 2158*), 32 and 33 (including 2150*)

15 V1 missing, D3 missing up to वा in ^{b} (for both cf v l 1) Ś1 om 15–20 —^{a}) Dt1 G2 न, B(ed) नु, Cg ते (for तु) M2 मा कृतानि (sic), Cr m g t as in text (for सुकृ°) Ñ B D2 4–7 कच्चिन्न क्रियमाणानि, D1 कच्चिद्वत्स कृतान्येव —^{b}) Ñ2 B D1 2 4 5 7 M3 कृतप्रायाणि M4 चं (for वा) D6 L(ed) कच्चित्तत्प्रवणानि च(L[ed] वा) —^{c}) D4 वीर (for सर्व-) D2 बाहुस्ते सविकार्याणि (sic) —^{d}) D1 3 G M1 कर्तव्यानि न (by transp) Dg1 पार्थिव, D1 3 ते विदु, T2 पार्थिव, Cr m g t as in text (for पार्थिवा) Ñ B D2 4–7 कर्तव्यानि नरेश्वरा (Ñ1 °र [sic], Ñ2 D2 5 °र)

16 V1 missing (cf v l 1) Ś1 om 16 (cf v l 15) B3 reads 16^{ab} in marg —^{a}) Ñ1 B3(after corr) 4 तर्कैर्दूतैर्वा, Ñ2 B3(before corr) दूतैस्तर्केर्वा, B1 तर्कैर्भृतैर्वा, B2 कृतर्कैर्दूतैर्, D1 3 तर्कैर्युक्त्या वा, D2 4 7 तर्कयुक्ता(D7 °क्त्या) वा, D6 राज्यहेतोर्वा (for तर्कैर्युक्त्या वा) —^{b}) D2 4 5 7 तर्किता, M4 शङ्किता (for कीर्तिता) Ñ1 वामेवानयकारिभि, Ñ2 B1 3 ये चान्ये(B3 °नान्ये) परिशङ्किता, B2 4 D1 3 ये वा न परि(D3 °र)शङ्किता, D6 चयापचयशङ्किना —^{c}) D1 3 6 च, D5 [अ]पि (for first वा) B1 [अ]थ तव, D5 तव च, D6 [अ]प्यथवा (for तव वा). D2 चामी के :(sic) (for वामात्यैर्) —^{d}) D1 3 मा तथा (for मन्त्रितम्) Ñ B D6 बाध्यंते(B4 बोध्यते, D6 बध्यते) तात(Ñ1 तव) मानवा (Ñ1 °व), D2 4 5 7 बुध्यंते(D2 भिद्यते) जातु(D4 7 तात) मन्त्रिण (D5 °ता)

17 V1 missing (cf v l 1) Ś1 om 17 (cf v l 15) —^{a}) D3 किंचित् (for कच्चित्) Dt1 D1–5 7 T3 Ct सहस्रैर्, T2 G3 सहस्र, G1 सहस्र-, Cr m g सहस्रान् (as in text) Ñ B D6 कच्चिन्मूर्खसहस्रेण (all except D6 with hiatus) —^{b}) Ñ B D1–7 एक(D6 [अ]प्येक) क्री(D6 प्रा [sic])णासि(Ñ2 B3 °ति) पंडित —^{c}) Ñ2 ह्यर्थकृत्येषु, B4 °कृत्स्नेषु, Dd1 °ज्ञच्छ्रेषु (sic), D6 (before corr) [ऽ]प्यर्थकृच्छ्रेषु (for ह्यर्थकृच्छ्रेषु) —^{d}) Ñ2 B D1 3 6 M4 ब्रूयान् (for कुर्यान्) D3 M4 नैश्रेयस Ñ1 D2 4 5 7 पर, Ñ2 B D1 3 6 M4 वच (for महत्)

18 V1 missing (cf v l 1) Ś1 om 18 (cf v l 15) —^{ab}) Ñ B D1 3 6 M4 सहस्रैरपि मूर्खाणां यो नृप पर्युपास्यते(Ñ2 B3 °सते) —For 18^{ab}, D2 4 5 7 subst

2139* त्यजेच्छतसहस्राणि मूर्खाणा पर्युपासताम् ।

[D2 ये तच्छत-, D5 यो चेच्छत- (for त्यजेच्छत-) D2 5 पर्युपासते]

—^{c}) Ñ B1 3 D6 तथैवापि, B4 अथैवापि, D2 अथवा हि Ñ B D1 3 6 M4 [अ]युतैस्तस्य, D4 [अ]युतानेव (for °तान्येव) D7 अथ युतानेव

19 V1 missing (cf v l 1) Ś1 om 19 (cf v l 15) —^{a}) D2 5 6 हि (for ऽपि) D1 [अ]निष्टो (for [अ]मात्यो) —^{b}) Ñ2 B D1–7 दांतो (for दक्षो) —^{c}) Ñ B D T G1 3 M3 राजपुत्र(G3 °त्रान्) (for °मात्र) —After 19, D2 4 5 7 ins

2140* वसिष्ठो वामदेवश्च कच्चिन्मन्त्रिपुरोहितौ ।
वितर्कबुद्धया शास्त्राणि पूजयन्द्रष्टुमर्हसि ।
कच्चित्तात सुमन्त्रज्ञो नियुक्त स पुरोहित ।
जप्यमङ्गलहोमैस्ते दुष्कृतानि प्रबाधते ।

कच्चिन्मुख्या महत्स्वेव मध्यमेषु च मध्यमाः ।
जघन्याश्च जघन्येषु भृत्याः कर्मसु योजिताः ॥ २०
अमात्यानुपधातीतान्पितृपैतामहाञ्शुचीन् ।
श्रेष्ठाञ्श्रेष्ठेषु कच्चित्त्वं नियोजयसि कर्मसु ॥ २१
कच्चित्त्वां नावजानन्ति याजकाः पतितं यथा ।
उग्रप्रतिग्रहीतारं कामयानमिव स्त्रियः ॥ २२
उपायकुशलं वैद्यं भृत्यसंदूषणे रतम् ।
शूरमैश्वर्यकामं च यो न हन्ति स वध्यते ॥ २३
कच्चिद्धृष्टश्च शूरश्च धृतिमान्मतिमाञ्शुचिः ।
कुलीनश्चानुरक्तश्च दक्षः सेनापतिः कृतः ॥ २४

[(l 1) D5 वसिष्ठ वामदेव —(l 2) D2 वितर्क्य D5 -त्रिवेधा (for बुद्धया) D2 शस्त्राणि (for शा°) D2 5 मानयन्प्रष्टुम् D5 इच्छसि (for अर्हसि) —For l 3–4, cf 2137* —(l 3) D2 [ऽ]वियुक्तस्ते, D5 नियुक्तस्ते (for नियुक्त म) —(l 4) D4 तद् (for ते)]

20 V1 missing (cf v l 1) Ś1 om 20 (cf v l 15) —a) Dm1 D4 5 G3 मुख्यान B1 च मुख्येषु, D1 महत्तेषु, D3 7 महत्त्वेषु (D7 °व) (for महत्स्वेव) —b) B2 मध्यमा मध्यमेषु च (by transp), D2 वियुक्तस्ते पुरोहित —Ñ1 om 20cd —c) K(ed) तु (for च) G2 M1 4 जघन्येषु जघन्याश्च (by transp) —d) Ñ2 B Dt1 D1 3 6 T2 G3 M2–4 ते तात, D2 तात वि, G(ed) तात नि- (for कर्मसु) D1 3 पूजिता (for योजिता) D4 5 7 कर्मस्था (D5 °स्वा) योजिता नरा —After 20, Ñ2 B1–3 D6 read 37–43b (including star passages), while B4 reads 37–42 (including star passages) after 20

21 V1 missing (cf v l 1) Ś1 Ñ2 B D6 read 21 (preceded by 2150*) after 33 —a) D2 उपाध्यान् (for अमात्यान्) B1 उपराभीतान (sic ?), B2 3 (m also as in text) D5 उपधानीतान्, D6 उपदातीतान् —b) D2 पैतृ (for पितृ-) —c) Dg1 ज्येष्ठाञ्ज्येष्ठेषु Ś1 Ñ2 B2–4 D3 6 कच्चिच्च, D1 G1 च (G1 चै) कच्चिन (for कच्चित्त्व) —After 21, Ś1 Ñ2 B D6 read 59 (including 2166*), whereas Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–5 7 S ins

2141* कच्चिन्नोग्रेण दण्डेन भृशमुद्वेजितप्रजम् ।
राष्ट्रं तवानुजानन्ति मन्त्रिण कैकयीसुत ।

[(l 1) Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 5 T2 G2 3 M1 4 Ct उद्वेजिता (D1 3 5 G3 °त) प्रजा, D4 7 आपीडयन्प्रजा D2 भुजमुद्वेजयन्प्रजा, Cg as above (for the post half) —(l 2) Dt1 Dd1 D5 Ct राष्ट्रे, T1 3 G1 M2 राज्य, Cg as above (for राष्ट्र) D1–5 7 M4 [अ]नुशासति, T3 [अ]वजानति, Cg as above (for [अ]नुजानन्ति) D2 ब्राह्मणा (for मन्त्रिण) D2 4 5 7 मन्त्रकोविदा (for कैकयीसुत)]

22 V1 missing (cf v l 1) —a) B3 (sup lin also) 4 ते, T2 त्वा (for त्वा) D1 3 नावमन्यते —b) B4 यजका, D1 3 या (D3 पा) चका (for याजका) D1 तथा (for यथा) M4 कामयानमिव स्त्रिय (= d) —c) Ś1 Ñ2 B D1 3 6 उग्र, Cv r m g tp as in text, Ck t उग्रा- (for उग्र-) Ñ1 -[अ]प्रतिग्रहीतार —d) M4 वृषला राजक यथा (sic) —For 22, D2 4 5 7 subst

2142* वृषला इव भोक्तार' क्षत्रिया इव याजका ।
कच्चित्त्वा नावमन्यन्ते वृद्ध पतिमिव स्त्रिय ।

[(l 1) D4 7 वृषमा (for °ला) —(l 2) D4 नावजानने (for °मन्यन्ते)]

—After 22, Ś1 Ñ B D6 ins, V1 D1 3 cont after 2166*

2143* ये चालसा ये च दक्षा ये मूढा ये च पण्डिता ।
दृष्टान्त जीवित येषा कच्चित्ते ते सुरक्षिता ।

[(l 1) Ś1 D1 3 6 बालिशा (Ś1 °शाश्), V1 वा निरवा, B1 तापसा (for चालसा) Ś1 च ये (by transp) (for second ये च) Ś1 D6 ये मूर्खा ये च, Ñ1 ये च मूढापि, V1 D1 3 मूढा ये चैव (D3 व च) (for ये मूढा ये च) —After l 1, V1 D1 3 ins

2143(A)* साधवश्चैव शास्त्रज्ञा न शास्त्रविदुषस्तथा ।

—(l 2) Ś1 तिष्ठन, Ñ2 B1 3 दिष्टात, B2 (m also) निष्ठान, D1 3 कृष्टेष (for दृष्टान्त) Ś1 V1 D1 3 6 नेषा (for येषा) Ñ1 B2 4 तात, V1 D1 3 तेपि (for ते ते)]

—After 22, T3 ins

2144* उग्रप्रतिग्रहीतार वृषल याजक यथा ।
[cf 22cd in M4]

23 V1 missing (cf v l 1) —a) D4 उपयाजकुलंवैद्य —b) Ś1 Ñ B1 3 4 D6 भृत्य सभा (B4 °तो) पणे (D6 °ण), B2 Dt1 T1 M3 Ck t भृत्य सदू (B2 °भू, m also °तो) पणे, D4 7 भृत्य सदर्शने, Cm g भृत्य° (as in text) —c) D2 ऐश्वर्ययुक्त —d) D5 नियुक्ते, T3 हृति न (by transp) (for न हन्ति) Dt1 Ck t हन्यते, Dd1 Dm1 वध्यते, Cv r m g as in text (for वध्यते) Ś1 D2 4 6 7 योनु (D6 °नि) युक्ते म वर्धते (D2 बाधते), Ñ B योवजानाति वध्यते —For 23, D1 3 subst

2145* उपायकुशलान्वैद्यानत्यन्त दूषणे रतान् ।
शूरानैश्वर्यकामाश्च यो न हन्यात्स हन्यते ।

24 V1 missing (cf v l 1) Ś1 Ñ B D6 transp 24 and 25 —b) D1 3 श्रुतिमाञ् (for धृति°) Ñ2 धृतिमान्धृतिमाञ् (second धृतिमाञ् in marg), B2 3 D1–5 7 T1 3 Cr m g t मतिमान्धृतिमाञ् (by transp), G1 द्युति-

39 31 बलवन्तश्च कच्चित्ते मुख्या युद्धविशारदाः ।
32 दृष्टापदाना विक्रान्तास्त्वया सत्कृत्य मानिताः ॥ २५
कच्चिद्बलस्य भक्तं च वेतनं च यथोचितम् ।
संप्राप्तकालं दातव्यं ददासि न विलम्बसे ॥ २६
कालातिक्रमणे ह्येव भक्तवेतनयोर्भृताः ।
भर्तुः कुप्यन्ति दुष्यन्ति सोऽनर्थः सुमहान्स्मृतः ॥ २७
कच्चित्सर्वेऽनुरक्तास्त्वां कुलपुत्राः प्रधानतः ।
कच्चित्प्राणांस्तवार्थेषु संत्यजन्ति समाहिताः ॥ २८
कच्चिज्जानपदो विद्वान्दक्षिणः प्रतिभानवान् ।
यथोक्तवादी दूतस्ते कृतो भरत पण्डितः ॥ २९
कच्चिदष्टादशान्येषु स्वपक्षे दश पञ्च च ।
त्रिभिस्त्रिभिरविज्ञातैर्वेत्सि तीर्थानि चारकैः ॥ ३०
कच्चिद्व्यपास्तानहितान्प्रतियातांश्च सर्वदा ।
दुर्बलाननवज्ञाय वर्तसे रिपुसूदन ॥ ३१

मान्स्थितिमान् —^{c}) Ś1 Ñ B D6 [अ]प्रमत्तश् (for [अ]नुरक्तश्) —^{d}) B4 G2 दक्ष- Ś1 Ñ B2-4 D1-7 M4 तव, B1 तथा, Dg1 reads in marg (for कृत).

25 V1 missing (cf v l 1) Ś1 Ñ B D6 transp 24 and 25 —^{a}) D1 3 ते कच्चित् (by transp) Ś1 Ñ B D2 4-7 कच्चिच्च (Ś1 D2 4-7 °त्ते) बलिनो मुख्या· (Ñ1 illeg for मुख्या) —^{b}) Ś1 Ñ2 B D1 3 6 सर्वे-, D2 4 5 7 योधा (for मुख्या) Ñ1 युद्धविशाविशा (sic), G1 3 युधि विशारदा —^{c}) Ñ2 B1 2 D5 दृष्टाव (D5 °वि [sic]) दाना, B3 D1 3 4 7 दृष्टा (D1 [m also] दृष्ट्वा) वदाता (B3 D7 °ना), B4 दृष्ट्वा वदान्या, Dt1 Dm1 दृष्ट्वापदाना, D2 दृष्टवतश्च, M1 दृष्टापदान-, Cr धृष्टापदाना, Cm g t दृष्टापदाना (as in text) —^{d}) Ñ B त्वय (for त्वया) Ñ2 (also) सानित्य (sic) (for सत्कृत्य) B4 मानिन, D2 नोदिता (for मानिता)

26 V1 missing (cf v l 1) —^{a}) B4 बल च, D4 भक्तस्य (for बलस्य) B4 भुक्त च, D2 भोक्तस्य, D5 सक्त वै —^{b}) Ñ2 reads वेतन च in marg B4 D4 7 G2 M1 यथोदित; Cg as in text (for °चितम्) —^{c}) Dm1 D4 7 G1 3 सम्प्राप्तकाले, Cg सम्प्राप्तकाल (as in text) —^{d}) B4 ददाति न (sic), D4 7 दत्त्वा तन्न (D7 °त्र) Ś1 Ñ B2 (m also विकर्षसे) 3 4 D6 विशकसे, B1 D2 4 5 7 विकर्षसि (B1 °से), D1 3 [अ]पकर्षसि (for विलम्बसे) T3 repeats ^{b} in place of ^{d}

27 V1 missing (cf v l 1) —^{a}) D5 ह्येते, T3 चैव (for ह्येव) Ś1 Ñ B D1-4 6 7 कालातिक्रमणादेव (D2 °द्धयेते, D4 7 °द्धेतोर्), Dd1 Dm1 G M1 °मणेनैव, T1 M2 Cg °मणाच्चैव —B4 damaged for ^{b} —^{b}) B3 (m also) D4 7 वृता (for भृता) Ś1 D6 भक्ष्यदातव्यवर्जिता, D2 5 भुक्त (D5 भक्ता) वेतनयोर्भृता (sic) —^{c}) Ś1 Ñ B D2 6 भर्तुरप्यपकुर्वन्ति, Dg1 Dt1 T3 M2-4 भर्तुरप्यतिकुप्यन्ति, D1 3 कृत्यकाले प्रदुष्यन्ति, D4 7 भर्तारमवमन्यन्ते, D5 भर्तुरर्थं विकुर्वन्ति, T2 भृगुरुप्यतिदुष्यति (sic), Cg as in text (for ^{c}) —^{d}) T2 कोनर्थ B2 (m as in text) स्वकृतो (for सुमहान्) Ś1 Ñ B D2 4-7 G3 भवेत्, Dt1 T3 कृत, Cg स्मृत (as in text)

28 V1 missing (cf v l 1) —^{a}) Ñ2 B3 ते (for त्वा) Ś1 Ñ1 B1 2 (before corr) 4 D2 4-7 कच्चित्पूर्वा (B2 [m after corr] °त्सर्वा) नुरक्तास्ते (D5 °श्च), T3 कच्चित्सर्वानुरक्तास्त्वा —^{b}) D6 तनुत्यज·, T2 प्रधानिन (for प्रधानत) —^{c}) D1 3 युद्धे (for कच्चित्) D1 3 तवार्थाय Ś1 Ñ B D2 4-7 आहवेषु (B3 °रेषु) प्रियान्प्राणान् —^{d}) Ñ2 न त्यजति, D1 3 सत्यजेयु·

29 V1 missing (cf v l 1) —^{a}) Ñ1 illeg for कच्चिज्जा Ś1 D6 दानवशो, D4 7 चानलम्भो (for जानपदो) D1 वृद्धान् (for विद्वान्) —^{b}) Ñ B1 2 अक्लीव (Ñ1 °ब); B3 अंगार, B4 धीरश्च, D1 स्वरूप-, D3 सुरूप, D5 T3 दक्षिण- (for दक्षिण) D2 ·भानवान, D4 7 प्रविभागवित् —^{c}) Ś1 युक्तोर्थवादी (for यथोक्त°) D2 5 च (for ते) —^{d}) G1 3 भवति (for भरत)

30 V1 missing (cf v l 1) —^{a}) B2 M4 अष्टादशान्येव (M4 °ष्टौ च) —T1 illeg for 30^{c}–32 —^{c}) B3 एभिस् (for first त्रिभिस्) D2 3 T2 अव (T2 °नु) ज्ञातैर्. —^{d}) Dt1 Dd1 चारणै, Cg चारकै (as in text)

31 V1 missing (cf v l 1) T1 illeg for 31 (cf v l 30) —^{a}) Dd1 केचिद् T2 वृपाक्तान् (sic), G2 M1-3 स्वपास्तान्, M4 त्वया°, Cr m g t as in text (for व्यपास्तान्) T3 अहतान्, G1 निहितान्, Cr m g as in text (for अहि°) D1 3 कच्चिद्द्वेषो (D3 °द्धेपा) बलवत —^{b}) G3 हि (for च) D1 3 सर्वेश —For 31^{ab}, Ś1 Ñ B D6 subst

2146* कच्चित्त्व युध्यतामग्रे प्रतिपन्नश्च सर्वश ।

[Ñ B4 द्वि (B4 वि [sic]) पतामग्नि (Ñ1 °ग्ने), B1 द्विपतामर्वे, B2 3 द्विपतामग्रे (B3 [inf lin] °मर्थे) (for युध्यतामग्रे) B3 प्रनिनदश्च (inf lin °यलश्च)]

—B3 cont

2147* कच्चित्त्व शत्रुषु शौर्यं करोषि सतत परम् ।

—After 31^{ab}, D1 3 ins, while D2 4 5 7 subst for 31.

2148* कच्चित्त्व द्विपता भङ्ग प्रतिघात च सर्वश ।
सुदुर्बल धारयश्च वर्तसे रिपुसूदन ।

[(l 1) D1 भाग, D4 भीति, D7 भीतिं (for भङ्ग) D1 2 सर्वत —(l 2) D5 सुदुर्लभ D4 7 पालयश् (for धार°)]

—D1 3 cont

कच्चिन्न लोकायतिकान्ब्राह्मणांस्तात सेवसे ।
अनर्थकुशला ह्येते बालाः पण्डितमानिनः ॥ ३२
धर्मशास्त्रेषु मुख्येषु विद्यमानेषु दुर्बुधाः ।
बुद्धिमान्वीक्षिकीं प्राप्य निरर्थं प्रवदन्ति ते ॥ ३३
वीरैरध्युषितां पूर्वमस्माकं तात पूर्वकैः ।
सत्यनामां दृढद्वारां हस्त्यश्वरथसंकुलाम् ॥ ३४
ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः स्वकर्मनिरतैः सदा ।
जितेन्द्रियैर्महोत्साहैर्वृतामार्यैः सहस्रशः ॥ ३५
प्रासादैर्विविधाकारैर्वृतां वैद्यजनाकुलाम् ।
कच्चित्समुदितां स्फीतामयोध्यां परिरक्षसि ॥ ३६

2149* मन्त्री पुरोहितश्चैव सेनापतिकुमारकौ ।
द्वास्थो राजकुलीनश्च द्रव्यहर्ता प्रशासक ।
कोशपाल पुराध्यक्षो धनवान्पौरनायक ।
धर्मान्तिक प्राड्विवाको दण्डदुर्गस्य पालक ।
अष्टादशो ह्याटविको वर्गोऽस्य प्रथमो मत ।
देशकालौ तथा कर्ता शक्ति साध्याश्च साधनम् ।
उपायाश्च सहायाश्च क्षयोऽथ व्यय एव च ।
लाभ पश्चात्प्रकोपश्च अनुबन्धो बलक्षय ।
बलरक्षा च सहिता स्वपक्षे दश पञ्च च ।

[(l 4) D3 कर्मांतिक प्राचार्यको (for the prior half) —(l 6) D3 साध्यश् (for साध्याश्)]

—c) D1 3 अपराभूय (for अनवज्ञाय) Ś1 Ñ2 B D6 सु (Ñ2 reads सु in m, B1 3 स)दुर्बलान्धा(B2 4 D6 °न्वा)-रयश्च, Ñ1 सुदुर्बल पालयश्च, G(ed) सुदुर्बलाश्च धारयन् —d) G2 M2 वर्तते, Cr m g वर्तसे (as in text) —After 31, D1 reads 37, 39^{cd}–43^{ab} (including 2156*), whereas D3 reads 37–43^{ab} (including 2154* and 2156*)

32 T1 illeg for 32 (cf v l 30) The sequence of sts 32–44 (including star passages) in V1 is as follows 2154*, 39^{cd}–43^{a}, 2156*, 43^{b}, 32, 33, 2159*, l 3–6 of 2150*, 59, 2166*, 2143*, 34–36, 2160* and 44 Ś1 Ñ2 B D1 3 6 read 32 and 33 preceded by 2158* after 43^{ab} (D1 3 after 43^{ab}) —a) Ś1 D6 M3 च, B1 तु, Cg as in text (for न) B1 D4 लौ(D4 [श]लो)-कायतिकान्, B4 लोकानयतिकान् (hypm), D1 3 लोकान्प-तितान् —b) Ñ1 mostly illeg D1 3 ब्राह्मण Ś1 Ñ2 B D2 4–7 उपसेवसे (for तात से°) —After 32^{ab}, B3 repeats in marg l 1 of 2154* (cf v l 38), while B4 ins l 1 only of 2154* —c) B4 अल चाकुशला —d) Ś1 D6 भूय, Ñ B1 2 4 D1–5 7 मूढा, V1 मूर्खा, B3 (*sup lin* मूढा) लोका (for बाला)

33 For sequence in Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6, cf v l 32 D5 om 33–52 D2 4 7 om 33 —a) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 शास्त्रेष्वन्येषु (for धर्मशास्त्रेषु) —b) Dg1 वर्तमानेषु, Cr g k विद्यमानेषु (as in text) M4 दुर्बला, G(ed) दुर्विधा (for दुर्बुधा) V1 विज्ञानेषु विदुर्बुधा —c) V1 B3 4 आन्विक्षिकी V1 D1 3 गृह्य (for प्राप्य) —d) Ñ B निरर्थान् Ś1 D6 न निंदा वर्ध(D6 कार)यन्ति ते —After 33, Ś1 Ñ B2 4 D6 ins, V1 B1 3 D1 3 read 2159* and then cont l 3–6

2150* कच्चिद्दर्शयसे नित्य मनुष्यान्समलकृत ।
उत्थायोत्थाय पूर्वाह्णे मुक्त्वा च विदित जनम् ।
कच्चित्कल्य च साय च तवासीनस्य चाग्रत ।
पिबन्ति मदिरा नागा भुञ्जते भोजनानि च ।
कच्चित्पितरि सद्वृत्ति वर्तसे पुरुषर्षभ ।
पितामहानामपि वा वर्तसे तुल्यगौरव ।

[(l 1) Ś1 समलङ्कृतान् (for °कृत) —(l 2) Ñ2 भुक्त्वा, B3 कृत्वा (for मुक्त्वा) Ñ2 विजिन (for विदित) Ñ1 ,त्वा *? यजन (illeg), B4 कृत्वा च विचित वन (sic) (for the post half) —(l 3) B2 किंचित् (for कच्चित्) Ś1 D6 काले, L(ed) काल्ये (for कल्य) V1 (with hiatus) आसीनस्य तवानघ, D1 3 (with hiatus) आसीत्तस्यैव तेनघ (for the post half) —After l 3, B4 ins शास्त्रे कर्म —(l 4) B4 om नागा —(l 5) V1 सवृत्त, B1 D1 सद्वृत्त, D3 सुवृत्त, G(ed) सवृत्ति (for सद्वृत्ति) D6 पुरुषर्षभे —(l 6) Ś1 इव (for अपि) Ñ2 B3 च (for वा) D1 3 कृतगौरव (for तुल्य°) V1 पितामहानपि वा वर्तसे कृतगोचर (subm)]
—Thereafter Ś1 Ñ2 B D6 read 21, V1 D1 3 read 59 (including 2166* and 2143*)

34 For sequence in V1 cf. v l 32 D5 om 34 (cf v l 33) —a) B3 धीरैर् (for वीरैर्) Ś1 चाध्युषिता, D4 7 अधिष्ठित Ś1 Ñ1 D2 4 6 7 नित्यम् (for पूर्वम्) —b) Ñ B1–3 D1 3 इह, V1 सह, B4 इव (for तात) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 पूर्वजै· —After 34^{ab}, D4 7 ins

2151* सद्वृत्त वर्तसे वत्स यथास्माक सदा पिता ।

—c) Ś1 Ñ B3 D6 सत्यनाम्नीं(Ñ1 °म्ना), B4 सद्युाना (for सत्यनामा)

35 For sequence in V1 cf v l 32 D5 om 35 (cf v l 33) —ab) M4 तत (for सदा) Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 एतै(Ñ2 B3 अन्यै, V1 व्रत [sic], B1 शूद्रै, B2 4 D6 रतै)स्तात स्व(Ś1 V1 सु) कर्मसु(D1 °भि), Ñ1 स्वकर्मनिस्वकर्मसु (sic) (for b) D2 4 7 ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रै स्थितैस्तात स्वकर्मसु. —d) Ś1 D6 दृढवीर्यै, Ñ2 B3 भृता चाद्यै, B1 2 4 वृता चाद्यै (B1 °न्यै), D2 वृतामात्यै, D4 7 वृतामन्यै, M4 वृतामेतै (for वृतामार्यै) Ś1 Ñ B1–3 D2 4 6 7 M4 सहस्रशै

36 For sequence in V1 cf v l 32 D5 om 36 (cf. v l 33) —a) Ñ2 प्रसादैर् —b) Ś1 Ñ1 D6 भृता (for

कच्चिच्चैत्यशतैर्जुष्टः सुनिविष्टजनाकुलः ।
देवस्थानैः प्रपाभिश्च तडागैश्चोपशोभितः ॥ ३७
प्रहृष्टनरनारीकः समाजोत्सवशोभितः ।
सुकृष्टसीमा पशुमान्हिंसाभिरभिवर्जितः ॥ ३८

अदेवमातृको रम्यः श्वापदैः परिवर्जितः ।
कच्चिज्जनपदः स्फीतः सुखं वसति राघव ॥ ३९
कच्चित्ते दयिताः सर्वे कृषिगोरक्षजीविनः ।
वार्तायां संश्रितस्तात लोको हि सुखमेधते ॥ ४०

वृता) Dm1 चैद्य- (sic), Cg as in text (for चैद्य-) D2 4 7 -[आ]वृता (for -[आ]कुलाम्) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 दिव्यै (V1 D1 चैत्यै, D3 वैद्यै)रलङ्कृता (Ñ2 B1–3 °तः) —c) Ś1 V1 Dg1 D1–3 6 च(Dg1 तु)मुदिता, Ñ B प्रमु°, T3 समुच्छ्रिता, G1 3 समुदित-, Cg सुमुदिता Ck t as in text (for समुदिता) —d) Dt1 परिरक्षसे, Cm °सि (as in text) —For 36cd, D4 7 subst (reading it after 2153*).

2152* अयोध्या च पुरीं तात पालयन्नधितिष्ठसि ।

—After 36, Ś1 Ñ2 B2 4 read 2159*, while V1 D1 3 ins 2160* —After 36, B1 3 read 2159* for the second time and thereafter cont 2160*

37 For the sequence in Ñ2 B D6, cf v l 20 and for D1 3, cf v l 31 D5 om 37 (cf v l 33) In V1, the portion of the text from 37 to 39b is missing Ś1 om 37–42 D4 7 om 37 —a) G1 3 M3 Cr g k चित्य-, Cv चात्य-, Cr p gp t as in text (for चैत्य-) T3 -रदैर् (for -शतैर्) D2 जुष्टा, M3 जुष्ट- Ñ B D6 कृपिकर (Ñ2 B2 3 °रै, B4 °वर, D6 °रा)स्तात, D1 3 कृपिकरैर्जुष्ट, M4 शिष्टजनैर्जुष्ट (for चैत्यशतर्जुष्ट) —b) Ñ2 B D1 T2 सु(D1 स)निविष्टो Ñ2 ह्यनाकुल, B3 ह्य(sup lin ज)-नालुक (meta), D2 G1 जनाकुला D6 सुनिविष्टा जनाकुला, M3 सुनिविष्ट समाकुल —c) D3 damaged for वस्थानै G3 देवालयै —d) Dg1 विमानैश्, Dt1 Dd1 Dm1 S Cg तटाकैश् (for तडागैश्) B3 चोपसेवित (L[ed] °ता), D2 उपशोभिता

38 For the sequence in Ñ2 B D6, cf v l 20 and for D1 3, cf v l 31 V1 missing (cf v l 37) Ś1 D5 om 38 (for Ś1 and D5 cf v l 37 and 33 respy) D1 om 38–39b M3 om (hapl) 38ab M4 reads 38ab after 39ab —a) Dd1 D3 प्रस्टष्ट, Ct p प्रभिन्न (for प्रहृष्ट-) Dg1 -जननारीक-, D2 4 6 7 T -नरनारीका(D6 °का, T °क-) —b) Ñ B D6 -भूषित (D6 °ता), D2 4 7 राजिता (for -शोभित) —c) Ñ B1–3 D6 G1 सुहृष्ट(B2 D6 °कृष्ट)सीम (G1 °मा), B4 om, D3 *+ष्टसीम, L(ed) °ष्टसोम (for सुकृष्टसीमा) —d) Ñ2 B D3 6 विहिंसा- (for हिंसाभिर्) Ñ2 B D3 6 7 T1 2 Cg परिवर्जित (for अभि°) —For 38cd, D2 4 7 subst

2153* ता सुसीमा सुमहतीं हिस्रकै परिवर्जिताम् ।

—After 38, B3 ins l 1 only of 2154* for the first time, repeating it (see sequence) marg after 32ab. —D4 7 read 2152* after 2153*

39 For the sequence in Ñ2 B D6, cf v l 20 and for D1 3, cf v l 31 V1 missing 39ab (cf v l 37) Ś1 D5 om 39 (cf v l 37 and 33 respy) D2 4 7 om 39–50 D1 om 39ab (cf v l 38) B2 3 read 39ab in marg —) Dt1 अदेवमातृका, D1 न देवमातृको, D6 अदेवद्रोहक-, T3 G2 3 M1 2 अदेवमा° Ñ B D6 कच्चित् (for रम्य) —b) B3 य पदैः Ñ B1 2 च विवर्जित., B4 D3 अपि (D3 °प)वर्जित (for परिव°) D6 श्वापद्भिश्च वर्जित· —After 39ab, M4 reads 38ab —After 39ab, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins, Ñ2 B1 2 D3 ins l 1 only after 39ab, V1 ins before 39cd, B3 ins l 1 only after 38, whereas B4 ins l 1 only after 32ab, M4 ins l 1 before and l 2 after 38ab

2154* परित्यक्तो भयैः सर्वैः खनिभिश्चोपशोभित ।
विवर्जितो नरैः पापैर्मम पूर्वैः सुरक्षित ।

[(l 1) V1 *+तैर् B1 2 4 नयै, B3 (second time) [ऽ]नयै, D3 [ऽ]पि यद् (for भयैः) Ñ2 B3 (first time) परित्यक्तानयै Ñ2 V1 B1 2 3(both times) 4 वणिग्भिश्, D3 .णिभिश् (illeg) (for खनिभिश्) Ñ2 B2 (m also) -जीवित, V1 -सेवित, B1 3(first time) -जीविभि, B3(second time) 4 सेविभि (for -शोभित) —(l 2) M3 परै, M4 दरै (for नरैः)]

—c) T2 जानुपद (sic) —d) B3 (before corr as in text) Dt1 D3 T3 र.घव —After 39, Ñ B D6 ins

2155* प्रहृष्टनरनारीका सुनिरुद्धिन्नगोकुला ।

[B1 4 नारीक Ñ2 न्व- (for सु-) Ñ1 गोकुल B3 अनिरुद्धिगगोकुला (for the post half)]

40 For the sequence in Ñ2 B D6, cf v l 20 and for D1 3 and V1, cf v l 31 and 32 respy Ś1 D5 om 40 (cf v l 37 and 33 respy) D2 4 7 om 40 (cf v l 39) —a) Ñ V1 B D1 3 6 निरता वैश्या (for दयिता सर्वे) —b) Dg1 D6 M3 Ct कृषिगोरक्ष्य-, Cr m g° रक्ष- (as in text) Ñ B D6 कर्मसु, V1 D1 3 -कर्मणि (for -जीविन) —D6 om 40c–41b B2 reads sec m from 40c to कच्चित्ते in 41b —c) B3 सश्रितास् (sic), B4 D1 3 Ck सस्थितस्, Dt1 Ct साम्प्रतं, M4 अश्रितस् (sic), Cr सश्रुतस्, Cm g as in text (for सश्रितस्) V1 वार्तानया स्थितस्तात —d) M4 (before corr) लोका, (after corr sec m) लोके V1 B2 Dt1 D1 3 [ऽ]य (for हि) Ñ V1 B3 D1 3 M4 कृषिजीवन (D3 °वाव [sic], M4 °विन), B1 2 4 कृषिजीवक (for सुखमेधते)

तेषां गुप्तिपरीहारैः कच्चित्ते भरणं कृतम् ।
रक्ष्या हि राज्ञा धर्मेण सर्वे विषयवासिनः ॥ ४१
कच्चित्स्त्रियः सान्त्वयसि कच्चित्ताश्च सुरक्षिताः ।
कच्चिन्न श्रद्दधास्यासां कच्चिद्गुह्यं न भाषसे ॥ ४२
कच्चिन्नागवनं गुप्तं कुञ्जराणां च तृप्यसि ।
कच्चिद्दर्शयसे नित्यं मनुष्याणां विभूषितम् ।
उत्थायोत्थाय पूर्वाह्णे राजपुत्रो महापथे ॥ ४३
कच्चित्सर्वाणि दुर्गाणि धनधान्यायुधोदकैः ।
यन्त्रैश्च परिपूर्णानि तथा शिल्पिधनुर्धरैः ॥ ४४

41 For the sequence in Ñ2 B D6, cf v l 20 and for D1 3 and V1, cf v l 31 and 32 respy Ś1 D5 om 41 (cf v l 37 and 33 respy) D2 4 7 om 41 (cf v l 39) D6 om 41[ab] (cf v l 40) T3 om 41–43 —[a]) B2 तेन, M4 तस्मात् (for तेषां) B2 [श्रा]गुप्त-, B4 गुप्त-, D1 गुप्ति , D3 गुप्तैः (for गुप्ति-) V1 Dt1 Dd1 Cv r k -परिहारैः, D1 3 परीवारैः, Cm g t as in text (for -परीहारैः) —[b]) Ñ V1 B M4 धा(Ñ1 V1 B3 वा)रणा कृता, D1 3 धरणी कृता (for भरणं कृतम्) —[c]) Ñ2 B4 रक्ष्या हि राज(B4 °ज्य)-धर्मेण, V1 रक्ष्या हि राज्ञा धर्मज्ञ, M3 रक्ष्या राज्ञा स्वधर्मेण

42 For the sequence in Ñ2 B D6, cf v l 20 and for D1 3 and V1, cf v l 31 and 32 respy Ś1 D5 om 42 (cf v l 37 and 33 respy) D2 4 7 om 42 (cf v l 39) T3 om 42 (cf v l 41) —[a]) D6 प्रिया (for स्त्रिय) Ñ1 Dt1 सान्त्वयसे, T2 तान्त्वयसि(sic), G1 साधुकृता॰, L(cd) शमयसि —[b]) Ñ1 Dg1 Dt1 T1 2 M2–4 कच्चित्तास्ते, D3 कर्तारश्च —[c]) B1–3 M2 [श्र]स्या, Cr m g k t as in text (for [श्रा]सां) —[d]) B4 विबुध्यसे (for न भाषसे) —After 42, B4 ins 2158*

43 For the sequence in Ñ2 B1–3 D6, cf v l 20 and for D1 3 and V1, cf v l 31 and 32 respy D5 T3 om 43 (cf v l 33 and 41 respy) D2 4 7 om 43 (cf v l 39) B4 om (hapl) 43[ab] Ś1 reads 43[ab] (along with 2156* and 2158*) after 14 —[a]) Ś1 Ñ2 D1 3 6 नागबल, Ñ1 नागमनु- (for °वन) Ś1 B1 2 D6 गुह्य (for गुप्त) —After 43[a], Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 3 6 ins

2156* कैकेयी सुप्रजास्त्वया ।
कच्चिदुन्नतदन्ताना

[(l 1) V1 B1 2 3 (m also as above) D1 3 हस्त्यारोहै सुसमतै (D1 3 ममतत) —(l 2) V1 D3 उद्यतदताना, D1 उद्यत-अश्वाना (with hiatus)],
whereas Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G M ins

2157* कच्चित्ते सन्ति धेनुका ।
कच्चिन्न गणिकाश्वाना

[(l 1) M4 धेनव —(l 2) Dg1 गणिकाख्याना, Cg °काश्वानां (as above)]
—[b]) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1 3 6 T1 M4 Cm न(Ñ1 D1 3 T1 च) तृप्यसे, Dd1 च तृप्यति (sic), Cr g न तृप्यसि —After 43[b], Ś1 Ñ B1–3 4(after 42, owing to omission) D6 ins

2158* कच्चित्सभार्यो रमसे कच्चित्काले विबुध्यसे ।
कच्चिच्चापररात्रेषु धर्मार्थे सम्प्रबुध्यसे ।
कच्चित्सग्रामनीतिज्ञ शूरस्ते वाहिनीपति ।
असहायोऽनुरक्तश्च हिते नित्य च तिष्ठति ।

[B4 om (hapl) l 1 —(l 1) Ñ1 illeg for चि in second कच्चित् and for वि in विबु° —Ś1 Ñ2 om (hapl) l 2 —(l 2) B1 3 D6 चापररात्रे च(D6 °त्रेषु [sic]), L(ed) च पररात्रेषु Ñ1 B4 धर्मार्थो, B1 ॰ °र्त्मा, B2 °र्थे (sic) (for °र्थे) D6 विप्रबुध्यसे —(l 3) B4 सश्रमो (sic) (for सग्राम) —(l 4) Ś1 B2 (m also as above) D6 असहायो (for असहायो) Ś1 D6 हि (for first च) Ś1 D6 लोके (for नित्य)]

—[d]) Dg1 Dt1 T1 2 M1 3 4 मानुषाणा, Cg मनुष्याणा(as in text) T2 G3 M2–4 विभूषित —[e]) Dg1 पूर्वेह्णि, G2 पूर्वाह्ने —[f]) Dd1 Dm1 T1 G M1 2 4 महारथ, Cg as in text (for °पथे) —For 43[cdef], Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 subst , Ś1 Ñ2 B2 4 D6 read after 36 and V1 B1 3 D1 3 read after 33

2159* कच्चिन्मनुजशार्दूल मनुष्यान्समलङ्कृतान् ।
उत्थायोत्थाय पूर्वाह्णे राजपुत्राभिवीक्षसे ।

[Cf l 1–2 of 2150* —(l 1) Ś1 D6 मनुष्यशार्दूल V1 B1 3 D1 3 6 कच्चिद्दर्शयसे नित्य (=43[c]) (for the prior half) B1 3 D1 3 समलङ्कृत V1 मनुष्याणामलङ्कृत (for the post half) —(l 2) V1 B1 3 D1 3 6 मुक्त्वा च विदि(B3 °जि)त जन(V1 °न) (for the post half)]
—Ñ B cont , Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins after 43, V1 D1 3 ins after 36

2160* कच्चिन्न सर्वे कर्मान्ता प्रत्यक्षास्तेऽविशङ्कया ।
सर्वे वा पुनरुत्सृष्टा मध्यमेवात्र कारणम् ।

[(l 1) Ñ B न सर्वे, G1 सर्वे च, G3 सर्वे न (by transp) (for न सर्वे) B4 कार्यान्ता (for कर्मान्ता) V1 D1 3 परोक्षास्ते (V1 °क्ष्यास्ते, D3 °क्षे ते) Ñ V1 B D1 3 [ऽ]विशङ्किना , Cv m g t as above, Cr [ऽ]थ शङ्कया (for °ङ्कया) —(l 2) M4 सर्व G1 3 च (for first वा) D3 पुनरुत्सृष्टा Ñ1 सश्लिष्ट ह्यत्र, Ñ2 V1 B D1 3 व्यामिश्र यत्र(V1 D1 3 ह्यत्र, B4 यत्तु), M4 मध्यम वात्र (for मध्यमेवात्र)]

44 For sequence in V1 cf v l 32 D5 om 44 (cf v l 33) D2 4 7 om 44 (cf v l 39) —[a]) Ś1 Ñ B D6 सदा ते दुर्गाणि, V1 सर्वाणि पूर्णानि, Dt1 Dd1 Dm1 T2 G M1 4

आयस्ते विपुलः कच्चित्कच्चिदल्पतरो व्ययः ।
अपात्रेषु न ते कच्चित्कोशो गच्छति राघव ॥ ४५
देवतार्थे च पित्रर्थे ब्राह्मणाभ्यागतेषु च ।
योधेषु मित्रवर्गेषु कच्चिद्गच्छति ते व्ययः ॥ ४६
कच्चिदार्यो विशुद्धात्मा क्षारितश्चोरकर्मणा ।
अपृष्टः शास्त्रकुशलैर्न लोभाद्बध्यते शुचिः ॥ ४७
गृहीतश्चैव पृष्टश्च काले दृष्टः सकारणः ।
कच्चिन्न मुच्यते चोरो धनलोभान्नरर्षभ ॥ ४८
व्यसने कच्चिदाढ्यस्य दुर्गतस्य च राघव ।
अर्थं विरागाः पश्यन्ति तवामात्या बहुश्रुताः ॥ ४९
यानि मिथ्याभिशस्तानां पतन्त्यस्राणि राघव ।
तानि पुत्रपशून्घ्नन्ति प्रीत्यर्थमनुशासतः ॥ ५०
कच्चिद्वृद्धांश्च बालांश्च वैद्यमुख्यांश्च राघव ।
दानेन मनसा वाचा त्रिभिरेतैर्बुभूषसे ॥ ५१

दुर्गाणि सर्वाणि (by transp), Cr m g सर्वाणि दुर्गाणि(as in text) —[b]) Ś1 D6 -[आ]युधादिकैः, B2 (m also as in text) -[आ]युधाक्षतैः, T3 G2 3 M1 2 -[उ]दकायुधैः, Cr m g as in text (for -[आ]युधोदकैः) —[c]) T2 तु (for च) Dt1 Dm1 T M2-4 प्रतिपूर्णानि, Cr m g परि° (as in text) —[d]) B4 Dg1 यथा Ś1 V1 D6 शिल्पैर्, B4 शिल्प-, G1 [आ]युध- (for शिल्पि-) Dg1 -धनुर्धरैः

45 D5 om 45 (cf v l 33) D2 4 7 om 45 (cf v l 39) V1 D1 3 om 45–47 —[ab]) M3 चेद् (for ते) B1 ‹ चिद् (illeg) D6 स्वल्पतरो(L[ed]°र) (for अल्प°) —[c]) B4 अगात्रेषु (sic) G1 किंचित् (for कच्चित्) G2 M1 कच्चित्ते न त्वपात्रेषु —[d]) Ś1 D6 त्यागो, Ñ2 B कोषो, G2 शोको(meta) Ñ2 B1 3 पार्थिव (for राघव) M4 कोशो गच्छतु सक्षय

46 D5 om 46 (cf v l 33) D2 4 7 om 46 (cf v l 39) V1 D1 3 om 46 (cf v l 45) —[a]) Ś1 Ñ B D6 G3 M4 दे(B4 दै)वतार्येषु पितृषु(B4 पि , G3 M4 पित्रर्थे) —[b]) Ñ2 B3 ब्राह्मणाभ्या(Ñ2 °ध्या)गमेषु च, Dd1 Dm1 T3 G1 M2 °णेभ्या(T3 M2 °व्या)गतेषु च —[c]) T2 3 मन्त्रिवर्गेषु

47 D5 om 47 (cf v l 33) D2 4 7 om 47 (cf v l 39) V1 D1 3 om 47 (cf v l 45) —[a]) Ś1 आये, B1 आर्य, G2 आत्मो (sic) (for आर्यो) Ñ1 Dt1 T3 M4 Ct [s]पि शुद्धात्मा —[b]) B1 (also)दूषितश् (for क्षारितश्) Ñ1 Dt1 Ct चाप , Ñ2 B3 दस्यु-, B1 2 Dg1 चौर-, T1 2 चार-, Cv r g as in text (for चोर-) T2 M3 कारणात् Ś1 D6 क्षपितश्चोरकर्मणा —[c]) Ś1 अदृष्टा , Ñ1 B1 Dt1 Dd1 Dm1 M3 Ct अदृष्ट , Ñ2 B2-4 Dg1 D6 अदृष्ट-, T3 G1 3 अपृष्ट , M1 अपृष्ट्वा, Cr m g k as in text (for अपृष्ट) B4 -शास्त्रे —[d]) Dd1 T2 G M Cr m g वध्यते, Cv वर्धते, Ct as in text (for बध्यते) Ś1 D6 नाय(D6 °घ) ध्यायति मानव , Ñ B नापध्या(B2 °ध्याप [meta])यति(Ñ1 °सि) मानव

48 D5 om 48 (cf v l 33) D2 4 7 om 48 (cf v l 39) —[ab]) Dm1 दृष्टश् (for पृष्टश्) Dm1 पृष्ट (for दृष्ट) T1 G3 सकारण, Cr m g k t °ण (as in text) Ś1 D6 गृहीतलोकस्(L[ed] °क आ)रक्ष कुशलो दृष्टकारण , Ñ B गृहीतपृष्ट(G[ed]°ष्ट)श्चारक्षैः (B1 2 °ष्ट आरक्षैः , B3 [m]°श्चारक्षैः , B4 °पूर्वं नारक्ष्यैः) कुशलैः दृष्टकारण , V1 गृहात्पृष्ठतो रक्षैः (क्षै ?) कुशलैर्दृष्टकारण (subm), D1 3 गृहीत. पृष्ठतो रक्षैः कुलैर्दृष्ट सकारण —[c]) D1 3 मुच्यते (for मुच्यते) Ś1 Ñ2 V1 B D1 6 चैरो(B2 [m also] वैरो), D3 चौरर् (for चोरो)

49 D5 om 49 (cf v l 33) D2 4 7 om 49 (cf v l 39) —[a]) M4 व्युत्पन्ने (for व्यसने) —[b]) Dt1 Ct दुर्बलस्य, Cr m g k as in text (for दुर्गतस्य) —For 49, Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 subst

2161* कच्चिद्विवदऽतोर्थेषु बलिनो दुर्बलस्य च ।
अपक्षपातात्पश्यन्ति कार्येष्वधिकृता नरा ।

[(l 1) Ś1 D6 चाविदितार्थेषु, V1 विदितोर्थेषु (subm), B4 निवदतोर्थेषु (for विवद°) —(l 2) Ñ2 B3 अपक्षपाता , D1 (before corr as above) पक्षपातान्न V1 D1 3 कार्याणि, B1 ‹ षु (for कार्येषु) B2(orig as above, marg) [अ]धि-निराकृता (for °कृता नरा)]

50 D5 om 50 (cf v l 33) D2 4 7 om 50 (cf v l 39) Dg1 reads 50 and 51[ab] in marg —[a]) B1 मिथ्या ‹ . . ना(illeg), B4 °भिशस्राणि —[b]) B4 पश्यन् (for पतन्ति) Ś1 Ñ V1 B1–3 Dg1 Dt1 Dm1(before corr as in text) D1 3 6 T Ct [अ]श्रूणि, B4 आश्रूणि, Cr g as in text (for [अ]स्राणि) Ck tp पादन्यासानि (for पतन्त्यस्राणि) Ś1 Ñ V1 B D1 3 रोदता, D6 शोचता, G2 M1 भूतले (for राघव) —[c]) Ñ2 B3 Dd1 Dm1 पुत्रान् , V1 पुत्र, G3 तस्य (for पुत्र-) Ñ1 हति (sic) (for घ्नन्ति) —[d]) Ś1 Ñ B D1 3 6 तेषा मिथ्याभिशसिना(Ñ1 °सना, D3 °सिता), V1 तानि मिथ्याभिशापिना

51 D5 om 51 (cf v l 33) Dg1 reads 51[ab] in marg —[a]) M4 बालाश्च वृद्धाश्च (by transp) —[b]) Dg1 Dt1 T2 3 G1 3 M3 वैद्यान् , Ck as in text (for वैद्य-) Ś1 D2 4 6 7 M4 मुख्यान्वैद्याश्च समतान्(M4 राघव), Ñ B मुख्यान्वै(B2 m also मान्यान्वै)द्यान्ससोमपान्(B1 3 °न्समोपमान्), V1 D1 3 मुख्यान्विप्राश्च सोमपान्(V1 D3 °पमान् [meta]) —[c]) Ś1 D6 वचसा चैव, Ñ B वचसा साम्ना(Ñ1 माना [sic]) (for मनसा वाचा) —[d]) D2 4 7 बुभूषसि(D2 °यसि [sic]) Ś1 D6 यथावद्यार्चसेनघ, Ñ2 V1 B D1 3 त्रिभिर(V1 स्नेहेना)र्चयसेनघ

कच्चिद्गुरूंश्च वृद्धांश्च तापसान्देवतातिथीन् ।
चैत्यांश्च सर्वान्सिद्धार्थान्ब्राह्मणांश्च नमस्यसि ॥ ५२
कच्चिदर्थेन वा धर्ममर्थं धर्मेण वा पुनः ।
उभौ वा प्रीतिलोभेन कामेन न विबाधसे ॥ ५३
कच्चिदर्थं च धर्मं च कामं च जयतां वर ।
विभज्य काले कालज्ञ सर्वान्भरत सेवसे ॥ ५४
कच्चित्ते ब्राह्मणाः शर्म सर्वशास्त्रार्थकोविदाः ।
आशंसन्ते महाप्राज्ञ पौरजानपदैः सह ॥ ५५
नास्तिक्यमनृतं क्रोधं प्रमादं दीर्घसूत्रताम् ।
अदर्शनं ज्ञानवतामालस्यं पञ्चवृत्तिताम् ॥ ५६
एकचिन्तनमर्थानामनर्थज्ञैश्च मन्त्रणम् ।
निश्चितानामनारम्भं मन्त्रस्यापरिरक्षणम् ॥ ५७
मङ्गलस्याप्रयोगं च प्रत्युत्थानं च सर्वशः ।
कच्चित्त्वं वर्जयस्येतान्राजदोषांश्चतुर्दश ॥ ५८

---

52 D5 om 52 (cf v l 33) —^{a}) Dg1 reads first श्च in marg, while B3 reads second श्च *sup lin* Ñ2 om (hapl) वृद्धांश्च —^{b}) B1 2 4 दैवतातिथीन् —^{c}) Ś1 Ñ2 B D6 पूज्यांश्च सर्वान्(Ñ2 B3 °र्वं), Ñ1 पूज्यान्सर्वांश्च, V1 D1–3 G1 3 चैद्यांश्च सर्व-(G1 3 °र्वान्), D4 7 देवांश्च सर्व- (for चैत्यांश्च सर्वान्) T2 सिद्धांश्च (for सिद्धार्थान्) —^{d}) B4 Dt1 D1 3 च नमस्यति, Dg1 नावमस्यसे, T3 M1 च न मन्यसे, G1 चाभिमन्यसे, G3 चानुमन्यसे, M4 च मनस्यसि (meta)

53 ^{a}) D2 धर्मं वा (by transp) —^{b}) Ñ B3 कच्चित् (for पुन) D2 5 धर्मेणार्थमथापि वा —M3 lacuna from ^{c} up to वि in ^{d} —^{c}) V1 तौ, Dd1 Dm1 Cr च, Cg as in text (for वा) Ś1 Ñ B D2 4–7 G2 M1 प्री(D4 प्र)तिसा(B2 °का)रेण, V1 Dm1 (before corr as in text) Cr °लाभेन, Dg1 °योगेन, M4 प्रतिलोभेन, Cm g k t as in text (for प्रीतिलोभेन) —^{d}) Dm1 reads कामेन in marg T1 3 Cm,g k t च न बाधसे (for न विबा°) Ś1 V1 D2 4–7 न कामेन प्र(V1 वि)बाधसे

54 D3 repeats 54^{ab} in place of 55^{ab} which is omitted —^{ab}) M3 om (hapl) कामं च Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 (both times) G2 3 M1 transp धर्मं and कामं Ś1 Ñ B D2 4–7 व(B2 [m] द)दता, V1 जपता (for जयता —^{c}) G2 विहर्म्य (sic) Ñ2 B काल (for काले) B4 काल तु, G(ed) कालज्ञ —^{d}) Ñ B D4 7 T1 3 M3 4 सर्वान्वरद, D1 3 सर्वं वितर, D2 5 सदा वरद Ñ2 B वर्तसे (for सेवसे)

55 D3 om 55^{ab} and repeats 54^{ab} in place of it —^{a}) Dt1 Ct ब्राह्मण Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 सर्वे, T2 धर्मे, G3 तत्र (for शर्म) —^{b}) Ś1 D2 4–7 धर्मकामार्थ, Ñ1 V1 B1 2 Dd1 Dm1 D1 T2 G1 3 M1 4 धर्मशास्त्रार्थ, G2 शर्मशास्त्रार्थ- (for सर्व°) Dt1 -कोविद, T2 -कोविद —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1 6 न शोचति, Dt1 Ct आशसते, D3 विभजति, D5 °सति (for आशंसन्ते) Ś1 D6 महाप्राज्ञा, B1 2 महाप्रज्ञ, D2 4 5 7 शुभ नित्य —^{d}) Ñ2 पौरजनपदै —After 55, D2 5 ins

2162* कच्चिदन्धांश्च वृद्धांश्च पङ्गूंव्यङ्गांस्तथातुरान् ।
स्त्रियो बालाननाथांश्च पितेव परिरक्षसि ।

56 ^{a}) D1 3 नास्तिकामन्त्रित Ś1 Ñ V1 B D1 6 क्रोध, D3 क्रुद्ध, G2 बोध (for क्रोध) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B1 2 (m also) 3 4 D1 3 6 प्रमादो (B2 [orig] प्रमोदो) D1 दीर्घसूत्रत —^{d}) Ś1 Ñ2 B D6 पापवृत्ति(Ñ2 B3 4 °त्त)ता, Ñ1 D5 क्षिप्रचित्तता, V1 क्षिप्रचितन, D1–4 7 क्षिप्तचित्तता(D2 4 °ता), T1 2 G2 M1 पचवर्ति(T1 °वृत्त)ता

57 ^{a}) B3 4 एकश् (for एक-) Ś1 Ñ1 D1 3 6 G3 एक(Ś1 °क)चित्तमन(L [ed] °म)र्थानाम्, T2 G2 एकचितमनर्थानाम् (meta) —^{b}) G2 अनर्थं चैव (for °र्थज्ञैश्च) Dd1 Dm1 D2 5 G M1 2 चितन (for मन्त्रणम्) Ś1 D6 अनर्थश्चो(D6 °स्यो)पमन्त्रण, Ñ B D1 3 बहुभिर्नित्यमन्त्रण (D3 °त्रिणा), V1 धर्माणामेकचितन, D4 7 अनर्थज्ञोपसेवन —^{c}) D4 7 निश्चयानाम् (for निश्चिता°) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 अ(Ś1 च)नारभो —^{d}) Ñ V1 B D1 3 M2 [अ]परिपालन, D2 परिरक्षण (sic)

58 ^{a}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 3 G1 Cm*p* g*p* k t मगलादि, M2 Cr*p* °लानि, Cr m g as in text (for मङ्गलस्य) Ś1 D2 4–7 मगलानामयोगश्च(D2 5 °ग च), T2 M3 अमगलाना योग च, G3 अमगल्य प्रयोगश्च —^{b}) Ś1 D4 6 7 प्रीत्युत्सर्गश्च, D2 5 M4 प्रत्युत्सर्ग च Dt1 T2 Cm g t सर्वत, Cr सर्वश (as in text) —^{c}) Dg1 G1 पर्जयसे तान् —^{d}) Dd1 राजशेषाश् (sic) (for °दोषाश्) —For 58, Ñ V1 B D1 3 subst, D2 5 7 ins after 58, while D4 ins l 1 and Ś1 D6 ins l 2 after 58

2163* कच्चित्ते नोपपद्यन्ते दोषा द्वादश राघव ।
वैराग्निष्टो महीं क्षिप्र नाशयेज्जगतीपति ।

[(l 1) Ñ1 त्व, D2 4 5 त्वा, D7 त्वा (for ते) D2 5 नोपतिष्ठते —(l 2) Ś1 वैराविष्ट, B4 येराविष्टा Ś1 D2 5–7 श्रिय (for महीं) Ś1 V1 D1 3 6 पृथिवीपति, D2 5 7 मत्तीमपि (for जगती°)]

—Thereafter Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6 cont, whereas Ñ1 cont after 2167*, G(ed) ins l 1–2 before 2 97 5 and l 3–10 after 2 97 5

2164* तथा त चानुपृच्छन्त राम व्यथितचेतन ।
अज्ञापयत शोकार्तो भरतो मरण पितु ।

33 75 36 कच्चित्स्वादुकृतं भोज्यमेको नाश्नासि राघव । कच्चिदाशंसमानेभ्यो मित्रेभ्यः संप्रयच्छसि ॥ ५९

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुर्नवतितमः सर्गः ॥ ९४ ॥

त्वामेव शोचस्तव दर्शनेप्सु-
स्त्वय्येव सक्तामनिवार्य बुद्धिम् ।
त्वया विहीनस्तव शोकरुद्ध-
स्त्वदर्थमेवास्तमितः पिता न ।
पूर्वं च राजास्तमिहानुयुज्य
श्रुत्वा च वाक्यं भरतस्य तस्य ।
चिक्रीर्षमाणो रघुनन्दनस्तदा
पितुः प्रतिज्ञां स बभूव तूष्णीम् ।

[(l 1) Ñ1 त्वेवानु, V1 त्वेव तु, B1 चैवानु-, B2 (m as in Ñ1) त्तेनानु-, B3 न्वेवानु-, B4 [अ]तिमति- (for त चानु-) Ñ2 तथात्वे भवान्पृच्छत (sic), D1 3 यथा त्वेवमपृच्छत (for the prior half) Ś1 V1 D1 3 व्यथितचेतस (Ś1 °स). —(l 2) Ś1 D6 आज्ञापयत Ñ B1 2 4 अ(Ñ1 B2 4 आ)ज्ञापयद्भ्रातरौ, V1 D1 3 वि(D3 व्य)ज्ञापयद्भ्रातरस्तु, B3 आ(before corr अ)ज्ञापयद्भ(before corr °तृ)शार्तौमा (for the prior half) —(l 3) B4 दर्शने पुनस (for °नेप्सुस्) —(l 4) Ś1 D6 ता तामविचार्य (for सक्तामनिवार्य) V1 त्वामेव सक्ता ह्यनिवार्य बुद्धि, D1 3 त्वमेव(D3 °य्येव) सत्कर्मणि वा(D3 चा)सबुद्धि —(l 5) Ś1 शोकवृद्धस्, Ñ V1 B3 °मग्नस्, B1 °दग्धस्, B2 4 D1 3 °रुग्णस् (for °रुद्धस्) —(l 6) D6 [अ]स्तगत (for °मित) D3 om पिता न V1 D1 ते (for न) —After l 6, B2 ins

2164(A)* श्रुत्वैव राज्ञो मरणं महात्मा
रामो महाधैर्यवतां वरिष्ठः ।
पपात भूमौ स ततो मुहूर्ता-
त्संप्राप्य संज्ञां पुनरुत्थितोऽभूत् ।

—(l 7) D6 पूर्वं Ñ B D1 3 तु रामस्तम् (for च राजास्तम्) Ñ1 इव (for इह) Ñ2 [अ]नुपृच्छ्य, B2 (m after corr as above) [अ]नुपृज्य, D6 [अ]नुयोज्य (for °युज्य) V1 पूर्वं तु रामस्त्वमिहानयस्व —(l 8) V1 D1 3 तु (for च) D3 भरतम (illeg) —(l 9) Ñ1 चिक्रीर्षमाणा V1 D1 3 पुरुषर्षभस (for रघुनन्दनस्) Ñ V1 B D1 3 ता (for तदा) —(l 10) Ñ1 बभूवयु (sic) (for बभूव)]

—After 2163*, D2 4 5 7 cont, Ñ1 cont l 9–14 only after 2163*, while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins after 58

2165* दश पञ्च चतुर्वर्गान्सप्तवर्गं च तत्त्वतः ।
अष्टवर्गं त्रिवर्गं च विद्यास्तिस्रश्च राघव ।
इन्द्रियाणां जयं बुद्ध्वा षाड्गुण्यं दैवमानुषम् ।
कृत्यं विंशतिवर्गं च तथा प्रकृतिमण्डलम् ।
यात्रादण्डविधानं च द्वियोनी संधिविग्रहौ ।
कच्चिदेतान्महाप्राज्ञ यथावदनुमन्यसे ।
मन्त्रिभिस्त्वं यथोद्दिष्टैश्चतुर्भिस्त्रिभिरेव वा ।
कच्चित्समस्तैर्व्यस्तैश्च मन्त्रं मन्त्रयसे मिथः ।
कच्चित्ते सफला वेदाः कच्चित्ते सफलाः क्रियाः ।
कच्चित्ते सफला दाराः कच्चित्ते सफलं श्रुतम् ।
कच्चिदेषैव ते बुद्धिर्यथोक्ता मम राघव ।
आयुष्या च यशस्या च धर्मकामार्थसहिता ।
यां वृत्तिं वर्तते तातो यां च नः प्रपितामहः ।
तां वृत्तिं वर्तसे कच्चिद्या च सत्पथगा शुभा ।

[D4 om l 1–2 —(l. 1) D2 5 7 चतुर्वर्गं Dd1 Dm1 T G1 3 M3 सप्तवर्गांश्च (Dm1 °र्गं च, M3 lacuna for श्च) —(l 2) D2 7 चतुर्वर्गं (sic) (for त्रिवर्गं च) D5 अष्टवर्गश्चतुर्वर्गं (sic) (for the prior half) D2 निलम, D5 7 नीलस् (sic) (for विद्यास्) M2 तिस्रो विद्याश्च (by transp) —(l 3) Dm1 जये Dt1 D2 4 5 7 T M4 बुद्ध्या, Cv r m k as above (for बुद्ध्वा) D5 षाड्गुण्ये D2 5 दैवमानुषे, T1 M3 चैव (M3 देव) मानुषं —(l 5) T2 धात्रा (for यात्रा-) D2 4 5 7 द्वियोनिं (D4 7 विधान) संधिविग्रह (D4 °ह) (for the post half) —(l 6) D2 5 एतन् (for एतान्) Dm1 महाप्रज्ञ D2 5 अभिमन्यसे —(l 7) G3 तैर् (for त्वं) Dt1 D2 4 5 7 T2 3 M2–4 Cg p k t च (Dt1 T2 3 M3 4 त्व, M2 तु) यथोद्दिष्ट (T3 °ष्टस्), Cr m g tp यथोद्दिष्टैश् (as above) Dm1 D2 4 5 च (for वा) —(l 8) D5 समर्थैर् (for °स्तैर्) Dd1 Dm1 T2 G3 वा (for च) Dt1 बुध, D2 4 5 7 [ऽ]पि च (for मिथ) —(l. 9) M3 देवा (meta), M4 दारा (for वेदा) Ñ1 D2 4 5 7 T2 M4 सफलं धन (for °ला क्रिया) —(l 10) M4 वेदा (for दारा) G2 सफल- (for °ल) —(l 11) Ñ1 Dd1 Dm1 D4 5 7 एषा च ते, D2 चैषा …, T2 M2 एवैष (meta) ते, G3 M3 Ch tp एष्वेव ते, Cr m g t as above (for एषैव ते) G1 यथोक्त (sic) T3 तव (for मम) Ñ1 D2 4 5 7 या वीर कथिता मया (for the post half) —(l 12) G1 3 प्रशस्या, Cg k as above (for यशस्या) D5 -सवृता (for -सहिता) —(l 13) Ñ1 D2 5 वृत्ति (D2 °त्ति [sic]) वर्तयसे (D5 °ते), D4 7 वृत्तिं च वर्तते (for या वृत्तिं वर्तते) Ñ1 ता च (for तातो) T2 वृत्तिं (for च न) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 5 G1 3 Cg प्रपितामहा —(l 14) D2 वर्तयसे (hypm), D4 वर्तते (for वर्तसे) M4 सत्पथगा (for सत्प°) Ñ1 D2 4 5 7 या(D5 या) वै (Ñ1 च) सत्पथ (D4 7 °त्पोप)सेविता(D5 °ता), M3 यावत्सत्पथगा शुभा (for the post half)]

59 D2 4 5 7 om 59 Ś1 Ñ2 B D6 read 59 (including 2166*) after 21, while V1 D1 3 read 59 (including 2166* and 2143*) after 2150* —ᵃ) Ś1 Ñ B1–3 D6 भक्ष्य(B2 m after corr , before corr भक्त्या) तथा, D1 3 भक्ष्यमथो, T2 साधुकृत (for स्वादुकृत) D2 भोक्ष्यम्

९५

रामस्य वचनं श्रुत्वा भरतः प्रत्युवाच ह ।
किं मे धर्माद्विहीनस्य राजधर्मः करिष्यति ॥ १

शाश्वतोऽयं सदा धर्मः स्थितोऽस्मासु नरर्षभ ।
ज्येष्ठपुत्रे स्थिते राजन्न कनीयान्भवेन्नृपः ॥ २

(sic) V1 कच्चिदिच्छातभोज्यान्न (sic) —^{b}) V1 ∗को Ś1 D6 [अ]दसि (archaic), B3 (before corr as in text) G1 [अ]श्नाति (for [अ]श्नासि) —^{c}) D1 3 कच्चिद्दारान्समाने (D1 °न्ये)भ्यो —^{d}) Ś1 Ñ V1 B D1 6 भृत्येभ्य, D3 भृतेभ्य, L(ed) भ्रातृभ्य (for मित्रेभ्य·) —After 59, Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 ins

2166* कच्चिदश्वाश्च नागाश्च भोजयन्ति तवाग्रत ।
शास्त्रकर्मकृतो वेद्या दक्षा कुशलसमता ।
कच्चित्ते वाहन गुप्त सूताः सप्रवहन्ति च ।
कच्चिन्न राष्ट्रे वर्तन्ते परवित्तापहारिण ।

[(l 2) Ś1 V1 B3 D1 3 शास्त्र-, Ñ B4 शास्त्रे (for शस्त्र-) V1 D1 3 धर्मकृतो Ñ1 B3 (before corr as above) नेद्या (for वेद्या) Ś1 Ñ1 D6 कुशलमर्थिन (D6 °मानिन) —(l 3) B2 (also as above) 4 युक्त (for गुप्त) Ñ1 प्रसक्ता, B1 2 प्रसृता, D1 पुस्तका, D3 प्रसक्ता (for सूता स-) Ñ1 B2 प्रवदति, D1 3 प्रसवाते (for -प्रवहन्ति) B4 ते (for च) Ś1 D6 वच (Ś1 °ज [sic])का न हरति ते, V1 प्रश्नका प्रसरति च (for the post half) —(l 4) Ñ1 B1 2 4 वर्धते (for वर्तन्ते) B1 परि (for पर) Ś1 D6 -रत्न, V1 चित्त (for -वित्त-) Ñ1 पर ∗∗∗∗ रिण (illeg) (for the post half)]
—Thereafter V1 D1 3 cont 2143*
—After 59, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 5 7 S ins, Ñ1 cont after 2166*

2167* राजा तु धर्मेण हि पालयित्वा
महामतिर्दण्डधर· प्रजानाम् ।
अवाप्य कृत्स्ना वसुधा यथाव-
द्वितश्च्युत स्वर्गमुपैति विद्वान् ।

[(l 1) Ñ1 D2 4 5 7 प्रजाश्च (for राजा तु) M4 स्वधर्मेण D2 स, D5 च (for हि) G M1 transp तु and हि. —(l 2) Ñ1 Dg1 Dt1 Dd1 D2 4 5 7 T1 2 M3 4 Ct महीपतिर्, M2 महाद्युतिर्, Cg as above (for महामतिर्) Ñ1 D2 4 5 7 दड-धराश्च (Ñ1 D2 °रश्च, D5 °रस्य) सम्यक —(l 3) Ñ1 D2 4 5 7 सर्वा (for कृत्स्ना) Ñ1 D4 7 पृथिवीं D5 च यावत् (for यथावद्) —(l 4) Ñ1 corrupt, Dm1 अविच्युत, D2 5 ततश्च्युत, D4 इतश्च्युत, Cg k t as above (for इतश्च्युत) Dg1 सर्गम् (sic), M3 स्व∗म् D2 अपेति M4 पश्चात् (for विद्वान्)]
—Thereafter Ñ1 cont 2164*

Colophon —*Sarga name* Ś1 D2 4 कच्चित्क, Ñ V1 B1 2 4 D1 3 कच्चित्, B3 रामप्रश्न कच्चित्, D5 7 भरतपर्वणि कच्चित्क (D7 °त्क), D6 कश्चित्क —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 D3 6 om, Ñ2 110, V1 D4 105, B2 97, B3 106, B4 104, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 100, D1 161, D2.5 M4 108, D7 107 —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नम —After Sarga 94, Ś1 Ñ V1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 6 T2 (repeating Sarga 97 in its proper place) 3 G3 M1–4 read Sarga 97

95

☞ Ś1 Ñ V1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 6 T2 3 G3 M2–4 Cv m k t read 95 and 96 after 97, which is repeated in T2 after 96 ❀ Cg रामस्य वचन श्रुत्वा भरत प्रत्युवाच ह इत्यादि अय सर्ग एवात्र लेखनीय । त तु राम समाज्ञाय भ्रातर गुरुवत्सलम् इत्यादि सर्गस्तु लेखक प्रमादाल्लिखित । तस्योक्तप्रश्नोत्तरत्वाभावात् । अत्र भरतोच्यमानपितृमरणश्रवणानतर रामस्य दु खितत्वाश्रवणात् । अत्र महेश्वरतीर्थेन सर्गपौर्वापर्यवैपरीत्यमनालोच्य स्वदृष्टकोशमात्रप्रामाण्येन ' त तु राम समाज्ञाय ' इत्यादिक सर्गमेवैकोत्तरशततम मन्वानेन तत्सर्गव्याख्यानान्ते तत्रत्यार्थविरोधमालोच्यैवमाक्षेपपरिहारावुक्तौ । ❀ Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 D3 om up to क्रि in क्रियताम् in 6^b (cf v l 2 97 23) —^{a}) Ś1 V1 B1 2 4 D1 6 M4 तु (V1 च) वच (for वचन) —For 1^{ab}, D2 4 5 7 subst

2168* तथा तमनुपृच्छन्त काकुत्स्थ व्यथितेन्द्रियम् ।
अब्रवीद् सशोकार्तो भरतो मरण पितु ।

[(l 1) D4 7 राजान (for काकुत्स्थ) D2 व्यथितेंद्रिय —(l 2) D2 अतीव (for अब्रवीद्) D2 5 शोकदु खार्तो (by transp)]

—^{c}) B1 D2 4 5 7 M4 धर्म- (for धर्माद्) —^{d}) Ñ V1 B3 4 D1 राजवृत्त, B1 D2 राजप्रवृत्त, B2 राजवृत्तिर्, D5 राज्ञो पुत्र (sic), M4 राजकर्म (for राजधर्म) Ñ B भविष्यति (for करिष्यति)

2 D3 om 2 (cf v l 1) —^{a}) V1 D1 स्थितो, D2 4 5 7 यतो, M3 यदा, Cv t as in text, Ck tp यथा (for सदा) D7 धर्मे (for धर्म) —^{b}) Ś1 Ñ B D6 स्थि (B3 4 स्थि)तोस्माक, D1 पार्थिवाना, M4 कुलेस्माक (for स्थितोऽस्मासु) V1 नृपाणा च रघूद्वह —^{cd}) Ś1 Ñ B D2 4–7 ज्येष्ठे (D5 राज्ये) त्वयि, Dd1 T3 Ck tp ज्येष्ठे पुत्रे (for ज्येष्ठपुत्रे) Ñ B राम (B1 2 °मे), Dg1 Dt1 T2 G1 2 M1 2 राजा, Dd1 Dm1 राज्ञा, G3 राज्ञ, M4 जातु (for राजन्) B1 D2 4 5 7 G3 कनीयान्न (by transp) T1 3 M2 नृपो भवेत् (by transp) V1 D1 न यवीयान्स्थिते ज्येष्ठे राजा भवितुमर्हति

3 3 3 स समृद्धां मया सार्धमयोध्यां गच्छ राघव ।
अभिषेचय चात्मानं कुलस्यास्य भवाय नः ॥ ३
राजानं मानुषं प्राहुर्देवत्वे संमतो मम ।
यस्य धर्मार्थसहितं वृत्तमाहुरमानुषम् ॥ ४
केकयस्थे च मयि तु त्वयि चारण्यमाश्रिते ।
दिवमार्य गतो राजा यायजूकः सतां मतः ॥ ५
उत्तिष्ठ पुरुषव्याघ्र क्रियतामुदकं पितुः ।
अहं चायं च शत्रुघ्नः पूर्वमेव कृतोदकौ ॥ ६
प्रियेण किल दत्तं हि पितृलोकेषु राघव ।
अक्षय्यं भवतीत्याहुर्भवांश्चैव पितुः प्रियः ॥ ७

3 D3 om 3 (cf v l 1) B2 repeats 3–5 (including 2169*) after 2169* —^{ab}) Dg1 G1 3 सुसमृद्धा, M2 स समृद्ध, Cg t as in text (for स समृद्धा) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 सु(Ñ2 स्व, D1 स)समृद्ध(D4 7 °सवृद्ध, D5 °समृद्धा)जना रम्याम्(B4 °क्षाम्) (for ^{a}) Dm1 ससमृद्धामयोध्याया सार्धमागच्छ राघव —^{c}) B4 (with hiatus) क्षात्मान (for चात्मान) —^{d}) D2 बलस्यास्य (for कुलस्यास्य) Ñ1 भवान्नय, B1 2 भवान्प्रभु, B3(m also) 4 भवान्नृप°, D2 4 5 भवाय च, D7 [अ]भयाय च, G3 भवायन (for भवाय न)

4 D3 om 4 (cf v l 1) B2 repeats 4 (cf v l 3) —^{a}) Ñ B D2 4 5 त्वा(B1 चा)हुर् (for प्राहुर्) —^{b}) Ś1 Ñ B D2 4–7 देवस्त्व, Dg1 Cr k देवत्वे, Cm g t as in text (for देवत्वे) D2 4 5 7 मम समत (by transp), Cr g स मतो मम (for समतो मम) V1 D1 देवस्त्व हि मतो मम, T3 देवतैव मतो मम —^{c}) Ś1 D6 -चरित, D2 4 5 7 -सयुक्त (for -सहित) —^{d}) V1 D1 M4 वृत्त राघव मर्व(M4 नित्य)दा

5 D3 om 5 (cf v l 1) B2 repeats 5 (including 2169*) (cf v l 3) —^{a}) V1 D2 7 कैकयस्थे, B1 2 Dm1 D4 5 T2 कैकेय(T2 °यि)स्थे, Cm g k t केकयस्थे (as in text) Ś1 Ñ B D2 4 6 7 मयि श्रीमास(Ñ1 B2 4 D2 4 7 °मंस), V1 D1 5 M4 मयि विभो(D5 राम), Dd1 Dm1 T2 3 G1 3 तु च मयि (by transp), G2 M1 तु मयि च (by transp) (for च मयि तु) —^{b}) V1 आस्थिते, Dd1 साश्रिते (for आश्रिते) —^{c}) Dg1 Dd1 Dm1 T3 G M1 दिवमार्यो, Dt1 धीमान्स्वर्ग (for दिवमार्य) —^{d}) Dg1 गति, Ck as in text (for मत) —For 5^{cd}, Ś1 Ñ B D2 4–7 subst

2169* दिव यातो महाराज पिता न समत सताम्।, while V1 D1 subst for 5^{cd}

2170* स च दिष्टान्तमापन्न पिता दशरथो नृप ।
[D1 राम (for स च)]

—Thereafter V1 B2 (after second time) D1 2 4 5 7 cont, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins after 5

2171* निष्क्रान्तमात्रे भवति सहसीते सलक्ष्मणे।
दु खशोकाभिभूतस्तु राजा त्रिदिवमभ्यगात्।

[(l 1) B2 निष्क्राते चैव, D1 2 5 नि क्रातमात्रे, D4 7 निर्यातमात्रे (for निष्क्रान्तमात्रे) V1 D1 2 4 5 7 G3 M2 ससीते सहलक्ष्मणे (for the post half) —(l 2) V1 B2 D1 2 4 7 पुत्रशो-(D2 7 सुताच्छो, D4 दु खाच्छो)काभिभूतस्य, D5 सुताच्छोकात्प्रभूतस्य (for the prior half) V1 B2 D1 2 5 राज्ञो मरण(D2 5 रुधिर)-मागमत्(V1 B2 °गन), D4 7 राज्ञोद्दिष्टमभूत्तदा (for the post half)]

6 D3 om up to क्रि in क्रियताम् in ^{b} (cf v l 1) Ñ B D2 4–7 repeat 6 after 2178* —^{a}) V1 त्व नरव्याघ्र (for पुरुषव्याघ्र) —^{b}) Ñ2 B3 4 (all second time) दीयताम् (for क्रियताम्) —V1 D1 3 transp 6^{cd} (including 2172*) and 7 —^{c}) B4 D6 (both first time) अय (for अह) D2 तु चाय (first time, चाह च second time) (for चाय च) Ñ1 (second time) अयद्दथाह च (sic), Ñ2 (second time) अमु चाय च —^{d}) B4 (first time) सार्धं सौमित्रिणा भवान् —After 6, V1 D1 3 ins

2172* त्व तु सौमित्रिसहित प्रदानं कर्तुमर्हसि।
[D1 om तु (subm) V1 प्रसाद (for प्रदान)]

7 V1 D1 3 transp 6^{cd} (including 2172*) and 7. —^{a}) T खलु (for किल) —^{b}) G3 यत्र (for पितृ-). —^{c}) Ñ V1 B D G1 3 M3 4 अक्षय (for अक्षय्य) —^{d}) Ś1 D6 तस्य, Ñ1 V1 B4 चापि, M4 चैक (for चैव). Ś1 V1 B1 D1 3 4 6 7 प्रिय सुत, Ñ1 D2 5 प्रिय पितु (by transp) (for पितु प्रिय) Ñ2 भवाश्चाभिप्रिय पितु°, B1–3 भवाश्चातिप्रिय पितु —After 7, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 5 7 S ins

2173* त्वामेव शोचस्तव दर्शनेप्सु-
र्त्वय्येव सक्तामनिवर्त्य बुद्धिम्।
त्वया विहीनस्तव शोकरुग्ण-
स्त्वा संस्मरन्नस्तमित पिता ते।
Colophon

[Cf l 3–6 of 2164* for this passage —(l 1) D2 4 7 त्वयि (for तव) D7 दर्शनेष्ठु (sic) (for दर्शनेप्सुस्) —(l 2) D5 सक्ता परिवर्त्य T3 त्वय्येव दृष्टामनिवृत्य दृष्टिं, G1 त्वय्येव सक्तो ह्यनिवृत्तबुद्धि, G2 M1 त्वय्येव सक्ता विनिवर्त्य बुद्धिं. —(l 3) D2 4 त्वयि (for तव) Dg1 T1 -मग्नस्, D2 4 5 7 -रोगस्, Cg t as above (for -रुग्णस्). —(l 4) T3 त्वा (for त्वा) Dg1 Dt1 सस्मरन्नेव गत, D4 5 7 च स्म° (for सस्मरन्नस्तमित) Dg1 मे, D4 7 न (for ते) D2 त्वा चापरन्नस्तमित पिता न —*Sarga name* D4 7 दशरथविपत्ति, D5 भरत प्रियाख्यान colophon —*Sarga no* (figures, words or both) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G3 M2 3 102, D4 106, D5 109, D7 108, T1 G1 2 M1 101, M4 110 —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नम]

तां श्रुत्वा करुणां वाचं पितुर्मरणसंहिताम् ।
राघवो भरतेनोक्तां बभूव गतचेतनः ॥ ८

वाग्वज्रं भरतेनोक्तममनोज्ञं परंतपः ।
प्रगृह्य बाहू रामो वै पुष्पिताग्रो यथा द्रुमः ।
वने परशुना कृत्तस्तथा भुवि पपात ह ॥ ९

तथा हि पतितं रामं जगत्यां जगतीपतिम् ।
कूलघातपरिश्रान्तं प्रसुप्तमिव कुञ्जरम् ॥ १०
भ्रातरस्ते महेष्वासं सर्वतः शोककर्शितम् ।
रुदन्तः सह वैदेह्या सिषिचुः सलिलेन वै ॥ ११
स तु संज्ञां पुनर्लब्ध्वा नेत्राभ्यामास्रमुत्सृजन् ।
उपाक्रामत काकुत्स्थः कृपणं बहु भाषितुम् ॥ १२

8 a) V1 D1 3 स (for ता) V1 तु दारुण (hypm), D3 दारुणा, Cr m k [अ]करुणा, Cg t as in text (for करुणा) ❀ Cg करुणा शोकावहाम्। यद्वा अकरुणा करुणा रहिताम्, क्रूरामिति यावत्। ❀ D5 वार्ता (for वाच) —b) V1 D3 6 -म्हित (sic), D5 -सयुता (for -सहिताम्) —c) T3 G1 राघवे (sic) Ś1 Ñ2 V1 B1-3 Dg1 D1-4 6 7 भरतेनोक्तो(Dg1 °क्त) (for भरतेनोक्ता) —d) D4 बभूवा-स्वस्थमानस —After 8, Ñ V1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

2174* त तु वज्रमिवोत्सृष्टमाहवे दानवारिणा।

[Ñ1 B2 तत्त, Ñ2 B3 त च, V1 स तु, Cr m g t as above (for त तु) V1 इवोत्सृज्य, B3 समोत्सृष्टम्, T2 इवोट्टिष्टम् (for इवोत्सृष्टम्) T2 -वारिणा (sic) V1 दाहवेद्रातचारिण (sic) (for the post half)]

9 a) V1 वाग्जर, B4 वाग्स्तज (for वाग्वज्र) B3 [उ]क्तो (for [उ]क्तम्) —b) B3 4 अ(B3 म)मस्त स, (for अमनोज्ञ) B1 2 (marg also) निशम्य तु, D1 बभूव ह, M4 पर तत (for परतप) V1 D3 स चा(D3 अमा [sic])-न्योन्य बभूव ह, D6 अमनोज्ञोपरतपा, T2 G3 मनोज्ञ परम(G3 प›)तप —c) T2 प्रसार्य, Cr m g k t as in text (for प्रगृह्य) Ś1 D6 रामो वाहुभ्या, Ñ1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G M1 3 4 Ct रामो बाहू वै (by transp), Ñ2 V1 B D1-5 7 बाहू रामोथ(D1-5 7 °पि) (for बाहू रामो वै) —d) V1 प्रचलाग्र, Dt1 Ct पुष्पिताग्र (for पुष्पिताग्रो) V1 Dt1 D1 3 Ct इव, B4 महा- (for यथा) Ś1 Ñ1 B1 2 D2 4 6 7 द्रुमो यथा (by transp) D5 पुष्पिताग्रौ द्रुमौ यथा —e) D2 कृतस्, D6 कृतुस् (sic), T2 कृतस् (for कृत्तस्) V1 वरेण पर्शुना कृत्त —f) Ś1 Ñ (Ñ2 reads from भूमौ up to तथा in 10a in marg) B D2 4-7 भूमौ (for भुवि) Ś1 Ñ1 B1 2 4 D6 स (for ह) V1 D1 3 पपात धरणीतले

10 Ñ2 reads तथा in a in marg (cf v l 9) —a) Dg1 तदानीं (for तथा हि) Ś1 V1 D1-7 Cg नि(V1 तु, D1 3 त)पतित(D4 [after corr] °तो), Ñ B3 4 [अ]-भिपतित, G(ed) हि पपित (sic) (for हि पतित) D4 7 भूमौ (for राम) —b) B2 गजत्या(meta), D2.3 om (for जगत्या) D3 4(before corr as in text) जगतीपति —D4 om (hapl?) from 10c up to l 1 of 2175* —c) Ś1 Ñ B Dm1 D2 6 7 कूल(B4 °प)पात-, M2 कूलाघात- (for कूलघात-) Ś1 D1 2 5-7 -परिभ्रष्ट(D1 °श्रात), M3 4 -प्रति(M4 om)श्रात (for -परिश्रान्त) —d) D1 3 प्रभिन्नम् (for प्रसुप्तम्)

11 D4 om 11 (cf v l 10) For 11-12, V1 subst l 2-3 of 2175* —a) Ś1 Ñ B1-3 D2 6 M4 भ्रातरस्त(Ñ1 °स्तु, Ñ2 °स्च, B3 °स्त्वा), B4 भ्रातर त, D1 पितरस्ते (for भ्रातरस्ते) D1-3 5 7 G1 महेश्वासा (for महेष्वास) —b) Ś1 Ñ B D1-3 5-7 द्विगुण(Ñ °ण) (for सर्वत) Ś1 Ñ2 B3 4 Dg1 D6 -कर्षित, B1 Dd1 D1-3 5 7 T3 G M1 4 -कर्शिता; B2 Dm1 -कर्षिता (for -कर्शितम्) —c) B4 रुदत (for रुदन्त) M4 damaged from वैदेह्या up to सलिले in d B2 वैदिह्या (for वैदेह्या) —d) Dd1 Dm1 G2 M1 तु, D1 3 T2 G1 त, M4 च (for वै) Ś1 Ñ B D2 5-7 सिषिचुर्नेत्रवारिणा (B2 °जैर्जलै)

12 a) D5 स च, G2 सर्व-, Cg as in text (for स तु) M4 स॰॰नर् (damaged) —b) Ś1 Ñ B D6 बाष्पम्, Dg1 Dt1 Dm1 D1-3 5 7 अश्रुम् (for आस्रम्) —cd) Ś1 B2 D2 6 7 M4 उपचक्राम, Dd1 Dm1 उपाक्रमत, D5 उपजग्राह; T2 3 G2 3 M2 उपक्रामत (G3 °ति), Cg as in text (for उपाक्रामत) Dg1 D5 6 T2 भाषित (for भाषितुम्) D1 3 शोकाक्रात समारेभे करुण परिदेवितु —After 12, B2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1-3 5 7 S ins, Ñ B1 3 4 subst l 2-3 for 12cd, V1 subst l 2-3 for 11-12, while D4 subst l 1-2 for 12

2175* स राम स्वर्गत श्रुत्वा पितर पृथिवीपतिम्।
उवाच भरत वाक्य धर्मात्मा धर्मसहितम्।
किं करिष्याम्ययोध्याया ताते दिष्टा गति गते।

[D4 om l 1 (cf v l 10) —(l 1) D3 पितर (for स्वर्गत) D1 transp स्वर्गत and पितर D1 3 जग(D3 **)-तीपतिं —(l 2) V1 भरतो (for भरत) Ñ B1 3 4 om from धर्मात्मा up to [अ]योध्याया in l 3 V1 B2 Dd1 Dm1 D1-5 7 धर्मज्ञ(V1 B2 D1 3 °ज्ञो) D6 -शकित (for -सहितम्) —D2 5 7 om l 3 —(l 3) G3 दिष्ट्या, M4 दिष्ट- Ñ V1 B D1 3 T3 ताते दिष्टा(B2 D1 3 °ष्ट्या)त(D3 स)मागते (for the post half)]

—Thereafter Ñ V1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 S cont, while Ś1 D6 ins after 12

2176* कस्ता राजवराद्धीनामयोध्या पालयिष्यति।

494 किं नु तस्य मया कार्यं दुर्जातेन महात्मनः ।
यो मृतो मम शोकेन न मया चापि संस्कृतः ॥ १३
अहो भरत सिद्धार्थो येन राजा त्वयानघ ।
शत्रुघ्नेन च सर्वेषु प्रेतकृत्येषु सत्कृतः ॥ १४
निष्प्रधानामनेकाग्रां नरेन्द्रेण विनाकृताम् ।
निवृत्तवनवासोऽपि नायोध्यां गन्तुमुत्सहे ॥ १५
समाप्तवनवासं मामयोध्यायां परंतप ।
को नु शासिष्यति पुनस्ताते लोकान्तरं गते ॥ १६
पुरा प्रेक्ष्य सुवृत्तं मां पिता यान्याह सान्त्वयन् ।
वाक्यानि तानि श्रोष्यामि कुतः कर्णसुखान्यहम् ॥ १७
एवमुक्त्वा स भरतं भार्यामभ्येत्य राघवः ।
उवाच शोकसंतप्तः पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ॥ १८
सीते मृतस्ते श्वशुरः पित्रा हीनोऽसि लक्ष्मण ।
भरतो दुःखमाचष्टे स्वर्गतं पृथिवीपतिम् ॥ १९

[Ś1 Ñ B D6 नृपतिना हीनाम्, V1 राजवरैर्हीनाम्, Cr m g as above, Cg*p* राजवराधीनाम् (for राजवराद्धीनाम्)]

—Dg1 further cont

2177* सस्कारानुपयोगित्वाच्चात्मान च विगर्हते ।

13 [a]) V1 तु (for नु) —[b]) Ś1 D2 4–7 दुर्जनेन, B4 ..तेन, M4 दुर्जितेन (for दुर्जातेन) —After दुर्जातेन, D3 repeats the post half of 2176* and 13[a] V1 दुरात्मन, B4 G1 3 महात्मना (for महात्मन) —[c]) D4 हतो (for मृतो) —[d]) V1 Dd1 Dm1 D1 3 T1 2 G1 3 M1 मया चापि न Dt1 स मया न च (for न मया चापि) T1 M2 3 सत्कृत (for सस्कृत) Ś1 D2 4–7 त्वया चापि न सगत, Ñ B2–4 मया च न स सत्कृत, B1 मया वा यन्न सत्कृत, G2 मया चापि नमस्कृत

14 [a]) Ś1 D2 4–7 त्व वत, Ñ1 भरत (sic) (for भरत) V1 D1 3 धन्यस्त्व (for सिद्धार्थो) —[b]) T1 3 त्वयानघ (for °नघ) D2 4 5 7 साक्षाद्येन नराधिप —[d]) Ś1 Ñ V1 B Dg1 D1–7 G2 M1 प्रेतकार्येषु D2 सत्त्वत, T3 M4 सस्कृत, Cg k t as in text (for सत्कृत)

15 [a]) Ñ1 Dg1 Dt1 Dm1 G2 नि (Dg1 G2 नि)-प्रधानाम्, D2 4 5 7 नि प्रभा(D5 °भा)ताम्, Cm g k t as in text (for निष्प्रधानाम्) B3 अनेकात्वा (sic), D4 अनेकार्थी (for अनेकाग्रा) V1 D1 3 नि (V1 अ)प्रधाना निरानदा —[b]) Ś1 D6 हीना नरवरेण ता, Ñ B D2 4 5 7 हीना नृपवरेण ता (D2 4 5 7 ह) —[c]) T1 निर्वृत्त- (for निवृत्त-) —[d]) D2 अयोध्या (with hiatus) (for नायोध्या)

16 [a]) Ś1 Ñ B D2 5 6 सपूर्ण-, V1 D1 3 7 निवृत्त (D1 °त्त-), Dd1 (before corr) T2 समाप्त, M4 सप्राप्त (for समाप्त-) D7 -वनवासीन्, M4 वनवासान् (for -वनवास) D4 निवृत्तवनवासान् —[b]) G1 अयोध्या च (for अयोध्याया) Ś1 D6 पुनर्गत, Ñ D5 G3 परतप (for परतप) V1 B2 D1 3 अयोध्या पुनरागत —[c]) V1 वा श्लिप्यत, D3 शाषिप्यति (sic), M2 साशिष्यति (meta) (for शासिष्यति) Ñ B क प्रशासिष्यति पुनस् —[d]) Ñ2 Dt1 Dd1 D2 5 लोकातरे (for लोकान्तर) V1 D1 3 ताते दिष्टातमागते

17 [a]) Ñ1 पुन, M4 पुरात् (for पुरा) Ś1 Ñ1 B1 2 D2 4–7 M4 प्रोच्य, Ñ2 प्राप्य, B3 प्रेप्य, M3 [अ]प्येक्ष्य (for प्रेक्ष्य) Ś1 Ñ2 V1 B1 2 D3 5 6 M4 निवृत्त, B3 प्रवृत्त, D1 निमित्त, T2 सुवृत्ता, G3 सवृत्त, Cr m g t as in text (for सुवृत्त) D3 वा, D6 मा (for मा) D2 निवृत्तोस्मान्, D4 7 निवृत्ताना (for सुवृत्त मा) B4 पुनराप्रेक्ष्याति वृत्त मा (hypm) —[b]) G1 3 यानि (for पिता) D4 वान्याह Ñ V1 शात्वयन् (for सान्त्वयन्) Ś1 D6 यश्चा(D6 यान्या)ह परिसान्त्वयन्, B1 पिता स परिसात्वयेत्, B4 पिता यान्यहि शातयन् (sic), D2 पिता योन्याह सोचयन् —[cd]) V1 D1 3 श्रोष्यामि तानि वाक्यानि (for [c]) Dd1 कर्म-, T1 3 श्रोत्र- (for कर्ण-) V1 -सुखान्यह, Dm1 -सुखान्मह, D4 -सुखावह (for -सुखान्यहम्) T2 कर्णामृतान्यह Ś1 Ñ B D6 कुत (B4 कृत) श्रोष्यामि वाक्यानि तानि (B3 ..) कर्णसुखान्यह

18 [a]) Ś1 Ñ B1 2 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 5 6 G M1 3 4 [अ]थ, V1 B3 D1 3 4 7 T2 M2 तु (for स) —[b]) B4 कार्याम् (for भार्याम्) V1 D1 3 राघवो रघुनदन (V1 °न) —[c]) V1 D1 3 दु खित (V1 °ता) सीता, D2 4 5 7 करुण वाक्य (for शोकसतप्त) —[d]) D1–5 7 भ्रातृणा पश्यता तदा

19 [a]) D7 मृतत्वे (sic) —[b]) Ñ1 Dt1 Dd1 Dm1 पितृ- (for पित्रा) Ś1 V1 D1 3 6 हीनश्च, Ñ B2 3 D2 5 7 हीना स्म, B1 4 हीन स, D4 हीनोस्मि, T2 हीनो हि (for हीनोऽसि) Ś1 V1 B1 4 D1 3 6 लक्ष्मण (for लक्ष्मण) —[d]) B2 स्वर्गत, Dt1 Ct स्वर्गति (for स्वर्गत) V1 D1 3 जगतीपति, B2 Dt1 पृथिवीपति (Dt1 °ते) (for पृथिवीपतिम्) —After 19, Ś1 Ñ B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4–7 S ins

2178* ततो बहुगुण तेषा बाष्प नेत्रेष्वजायत ।
तथा ब्रुवति काकुत्स्थे कुमाराणा यशस्विनाम् ।
ततस्ते भ्रातर सर्वे भृशमाश्वास्य राघवम् ।
अब्रुवञ्जगतीभर्तु क्रियतामुदक पितु ।

[(l 1) Ñ2 B1–3 बहुगुणस्, D2 4 7 °विध (for °गुण) Ñ2 B G3 M4 वाष्पो (for बाष्प) D2 4 5 7 वक्त्रेषु (D5 °पि) (for नेत्रेषु) Ś1 D6 अश्रु (Ś1 °श्रू) नेत्रैरजायत (for the post half) —(l 2) D2 4 5 7 तथा ब्रुवत काकुत्स्थ दीन करुणभाषित (D4 °ण) —(l 3) T3 तत्र (for ततस्) Ś1 Ñ B D6 आर्त (D6 °र्ता)म्, M4 वीरम् (for भृशम्) Dt1 दु खित (for राघवम्) D2 4 5 7 भरतो धैर्यमालम्ब्य समाश्वास्य च बुद्धिमान् —(l 4) M3 बभूव (for अब्रुवन्). Ś1 Ñ B जगतीपाल D2 4 5 7 अब्रवीज्जगतीपाल (for the prior half) M2 जगताम् (for क्रियनाम्) Ś1 Ñ B D2 4–7

सान्त्वयित्वा तु तां रामो रुदन्तीं जनकात्मजाम् ।
उवाच लक्ष्मणं तत्र दुःखितो दुःखितं वचः ॥ २०
आनयेङ्गुदिपिण्याकं चीरमाहर चोत्तरम् ।
जलक्रियार्थं तातस्य गमिष्यामि महात्मनः ॥ २१
सीता पुरस्ताद्व्रजतु त्वमेनामभितो व्रज ।
अहं पश्चाद्गमिष्यामि गतिर्ह्येषा सुदारुणा ॥ २२
ततो नित्यानुगस्तेषां विदितात्मा महामतिः ।
मृदुर्दान्तश्च शान्तश्च रामे च दृढभक्तिमान् ॥ २३
सुमन्त्रस्तैर्नृपसुतैः सार्धमाश्वास्य राघवम् ।
अवातारयदालम्ब्य नदीं मन्दाकिनीं शिवाम् ॥ २४
ते सुतीर्थां ततः कृच्छ्रादुपागम्य यशस्विनः ।
नदीं मन्दाकिनीं रम्यां सदा पुष्पितकाननाम् ॥ २५
शीघ्रस्रोतसमासाद्य तीर्थं शिवमकर्दमम् ।
सिषिचुस्तूदकं राज्ञे तत एतद्भवत्विति ॥ २६

बाष्पसंदिग्धया गिरा (for the post half) —Thereafter Ñ B D2 4–7 repeat (var) 6]

—Thereafter Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D6 (after 6 repeated) S cont , Ñ V1 B D1 3 ins. after 19 (Ñ B followed by 2178*)

2179* जानकी श्वशुरं श्रुत्वा सर्वलोकगुरुं मृतम् ।
नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यां न शशाकेक्षितुं पतिम् ।

[(l 1) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1 3 4 सा सीता, M2 सीता च (for जानकी) Dt1 स्वर्गतं (for श्वशुरं) V1 सर्वशोकपरिप्लुता, Dg1 Dd1 Dm1 S स्वर्गलोकगतं नृपं, Dt1 श्वशुरं तं महानृपं (for the post half) —(l 2) Ñ2 नेत्रास्त्वम् (sic) (for नेत्राभ्याम्) B1 बाष्प- (for अश्रु) B2 marg , T1 3 अशक्नत् (for न शशाक) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 निरीक्षितुं, Dt1 [ई]क्षितुं प्रियं (for [ई]क्षितुं पतिम्)]

—Thereafter B3 cont

2180* हा कष्टमिति चोक्त्वा च रोदमानाभवत्तदा ।

20 ᵃ) V1 om तु (subm) Ś1 Ñ B D2 4–7 स रामः (D5 °मः) सपरिष्वज्य —ᵇ) Ñ1 B1 2 Dg1 Dd1 Dm1 D2 3 5 6 T1 G2 M1 4 रुदतीं (for रुदन्तीं) —ᶜ) Ś1 D6 प्रोवाच (for उवाच) Ś1 Ñ V1 B D1–3 5 7 प्रेक्ष्य, D4 प्रति, T2 तत्तु (for तत्र) —ᵈ) Ś1 D6 दुःखितं, Ñ2 B दुःखार्तो(Ñ2 °र्तं) (for दुःखितो) V1 D1–3 5 7 दुःखितं दुःखितो (by transp), D4 [अ]दुःखितं दुःखितो

21 ᵃ) Ñ1 V1 B D2 5 [इ]गुद- (for [इ]ङ्गुदि-) Ś1 D6 आनयेगुंद- Dg1 -पिन्याकं —ᵇ) Ś1 D4–7 चीरमानय (for चीरमाहर) Ś1 D1 3 6 T3 (*sup lin* as in text) G M1 3 चोत्तमं, D4 7 सोत्तरं, Cm g t as in text (for चोत्तरम्) Ñ1 चीरवत्तुल (sic) चोत्तमं, Ñ2 V1 B चीरं च वसनोत्त(Ñ2 °प)-मं, D2 चीरमानय मे व च (sic) —ᶜᵈ) Ś1 Ñ B D6 परंतप (for महात्मनः) V1 D1 3 गमिष्याम्युदकं दातुं राज्ञो वृद्धस्य धीमतः , D2 4 5 7 जलक्रियां हि तातस्य करिष्यामि परंतप

22 ᵇ) Ś1 D6 त्वं चैनाम् , B2 Dd1 त्वमेताम् , D5 तामनुम् (sic) (for त्वमेनाम्) T3 अग्रतो (for अभितो) V1 D1 3 त्वं तु(V1 च) तां समनुव्रज —ᵈ) Ś1 V1 B4 D1–4 6 7 G1 Cr k t गतिरेषा(V1 °र्येषा), Cv m g as in text (for गतिर्ह्येषा) Ś1 D2 4–7 सनातनी(D5 °ना) (for सुदारुणा)

23 ᵃ) Ñ1 नित्यानुयस् , T2 नित्यानगस् , G2 **नुगस् (for नित्यानुगस्) —ᵇ) Ś1 V1 D1–7 G1 M4 विजिता(V1 °,)त्मा, T2 M3 विदितो यो, Cr m g t as in text (for विदितात्मा) Ś1 Dg1 D6 T1 3 G1 M2 महाद्युतिः , Ñ B महीपते (for महामतिः) —ᶜ) Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 T3 मृदुदा(Ś1 °का, T3 °र्दा)तश्च, Ñ B D6 मृदुः क्षातश्च, (for मृदुर्दान्तश्च) Ś1 Ñ1 B Dg1 Dt1 D6 दा(Ñ1 Dt1 का, Dg1 सा)तश्च, Ñ2 om (for शान्तश्च) D2 5 transp दातश्च and शातश्च

24 ᵃ) Ś1 ससुमन्त्रैर् (for सुमन्त्रस्तैर्) B2 राजपुत्रै (for नृपसुतैः) —ᶜ) Ś1 Ñ V1 D T G1 3 M Ck t अवतारयद् (for अवा°) B4 आलक्ष्य, D5 आलिंग्य, T3 आलघ्य (for आलम्ब्य) —ᵈ) D7 नदी- Ś1 D6 अनु, Ñ B1–3 तत , V1 D1–5 7 तदा, B4 इमां (for शिवाम्)

25 ᵃ) T3 तु तीर्थं (for सुतीर्थां) Ś1 Ñ B1–3 D2 4 5 7 M4 नदीं (for ततः) B4 D6 सुतीर्थांनदीं, D3 सुतीर्थांतितः V1 G2 कृत्वा, T2 कृच्छाम् , T3 पश्चाद् , M2 प्राज्ञा, Cg as in text (for कृच्छ्राद्) —ᵇ) Ś1 Ñ V1 B3 4 Dg1 Dt1 D1–7 T2 3 M1 3 4 Cg उपगम्य (for उपागम्य) G2 M1 यशस्विनी, Cg as in text (for यशस्विनः) —ᶜ) Ś1 Ñ B D4–7 M4 पुण्यां(D6 °ण्य) (for नदीं) V1 D1 3 पुण्यां (for रम्यां) —ᵈ) Ñ B बहु- (for सदा) Ś1 D2 4–7 नित्य(D5 °त्यं)-पुष्पितपादपां

26 ᵃ) D2 शीघ्रं, T3 दीर्घ- (for शीघ्र-) Ś1 D2 4–7 G1 3 आगम्य (for आसाद्य) —ᵇ) Ś1 D4 6 7 शिवतीर्थाम् (Ś1 °र्थम्), T3 तीर्थं शुचिम् , Cg शिवं तीर्थम् (by transp) (for तीर्थं शिवम्) D4 6 7 अकर्दमां (for अकर्दमम्) —For 26ᵃᵇ, Ñ V1 B D1 3 subst , while Ś1 D6 ins after 26ᵃᵇ

2181* शीततोयां समे देशे विगाह्य विमलां शुभाम् ।

[V1 D1 3 शीघ्रगा(V1 °या)तां (for शीततोयां) V1 D1 3 नदीं (for शुभाम्)]

—ᶜᵈ) Ś1 Ñ B D6 अ(D6 आ)सिंचन् , D2 न्यषिंचन् , D4 5 7 न्यषिचन् (for सिषिचुस्) Dg1 सलिलं, G1 सुदकं, G2 M1 3 चोदकं (for तूदकं) Ś1 Ñ B D4–7 सर्वे, D2 स्नात्वा, T2 तस्मै, G2 राज्ञो (sic) (for राज्ञे) Ś1 D6 पितु(D6 °तः)रेतद् ,

32 26 प्रगृह्य च महीपालो जलपूरितमञ्जलिम् ।
32 दिशं याम्यामभिमुखो रुदन्वचनमब्रवीत् ॥ २७
एतत्ते राजशार्दूल विमलं तोयमक्षयम् ।
पितृलोकगतस्याद्य मद्दत्तमुपतिष्ठतु ॥ २८
ततो मन्दाकिनीतीरात्प्रत्युत्तीर्य स राघवः ।
पितुश्चकार तेजस्वी निवापं भ्रातृभिः सह ॥ २९
ऐङ्गुदं बदरीमिश्रं पिण्याकं दर्भसंस्तरे ।
न्यस्य रामः सुदुःखार्तो रुदन्वचनमब्रवीत् ॥ ३०
इदं भुङ्क्ष्व महाराज प्रीतो यदशना वयम् ।
यदन्नः पुरुषो भवति तदन्नास्तस्य देवताः ॥ ३१
ततस्तेनैव मार्गेण प्रत्युत्तीर्य नदीतटात् ।
आरुरोह नरव्याघ्रो रम्यसानुं महीधरम् ॥ ३२
ततः पर्णकुटीद्वारमासाद्य जगतीपतिः ।
परिजग्राह पाणिभ्यामुभौ भरतलक्ष्मणौ ॥ ३३

Ñ1 M4 तस्मादेतद्, Ñ2 B तस्मै चै(B1 2 ह्ये)तद्, Dg1 तातै तत्ते, D2 अक्षय ते, D4 7 पितृनेतद्, D5 तस्मै तच्च, Cr m k t as in text (for तत एतद्) B1 भवत्विति, G(ed) भवेदिति (for भवत्विति) V1 एतद्गच्छतु तस्येति पितुरर्थे न्यवेदयत् —For 26^{cd}, D1 3 subst, while V1 ins after 26, B2 ins after 27^{ab}

2182* त चैवेङ्गुदिपिण्याकं विधिवल्लक्ष्मणाग्रज ।
स्वयमेव कुशास्तीर्णे विधिवद्दक्षिणामुख ।
मुमोचेङ्गुदिपिण्याकमपसव्य चकार ह ।

[D3 om (hapl) from the post half of l 1 up to the prior half of l 3 —(l 1) V1 B2 तथैवेंगुद- (for त चैवेङ्गुदि-) —(l 2) V1 B2 निर्व(V1 °र्वि)पन् (for विधिवद्) D1 दक्षिणामुख —(l 3) V1 निर्विपेंगुद- (sic), B2 निर्वाप्येंगुद- (for मुमोचेङ्गुदि-)]

27 ^{a}) Ś1 D6 परिगृह्य, Dg1 D1 3 T2 प्रतिगृह्य, Dt1 Ct प्रगृह्य तु, D2 प्रगृह्य ता, Cg k as in text (for प्रगृह्य च) Ś1 Ñ B D6 रघुश्रेष्ठो, V1 D1 3 महाबाहुर्, D4 7 ततो रामो, M4 महीपाल (for महीपालो) —^{b}) Ñ V1 B D2 5 जला(B1 °ल)पूरितम् —After 27^{ab}, B2 ins 2182* —B2 repeats 27^{c} consecutively —^{c}) G2 दिव (for दिशं) D2 4 5 7 अभिमुख(D2 5 °ख) (for अभिमुखो) —^{d}) D2 4 5 7 इद (for रुदन्) B1 वचमब्रवीत (subm)

28 V1 T3 om (hapl) 28–30 —^{a}) D1-5 7 इद ते (D4 तु) (for एतत्ते) Ś1 Ñ B D6 नृप, D1 3 5 नर- (for राज-) —^{b}) Ś1 D1-7 दिव्यम् (for तोयम्) Ñ B1 3 4 उत्तम, B2 उचित (for अक्षयम्) —^{c}) T1 G1 पितृलोक Dd1 -[आ]गतस्य (for -गतस्य) Dg1 [अ]स्य, Dm1 [अ]-घ (for [अ]द्य) Ś1 Ñ B D1-7 पितृलोकेषु पानीय(B2 मदत्तम्) —^{d}) B2 अक्षयम्, D1 3 5 प्रदत्तम् (for मद्दत्तम्) Ś1 D2 4-7 उपतिष्ठता (for °ष्ठतु)

29 V1 T3 om 29 (cf v l 28) —^{ab}) Ś1 Ñ B D6 -तीरे गत्वा तेभ्यो(D6 न च), Dt1 Ct तीर प्रत्युत्तीर्य, D1 3 -तीरमभ्युद्गम्य, D2 4 7 -तीरे(D4 7 °र) प्रत्युद्गम्य, Cr m g as in text (for -तीरात्प्रत्युत्तीर्य) Ś1 Ñ B D1-7 नराधिप (for स राघव) —^{c}) Ś1 D2 5 6 पितुर्निर(D2 °र्व)तेजस्वी नाम, Ñ B2 पितुर्न्यवपच्छ्रीमान, B1 4 पितुर्न्यवर्तयच्छ्रीमान्; B3 पितुर्निरवपच्छ्रीमान्, D1 3 पितुर्निवापयच्छ्रीमान्, D4 7 पितुर्न्यवर्तयच्छ्रीमान्. —^{d}) B4 निवापत्, Dg1 Dt1 Dd2 Ct निर्वाप, D1 3 निवाच, Cr m g k as in text (for निवाप) D2 5 पितृभि (for भ्रातृभि)

30 V1 T3 om 30 (cf v l 28) D1 om 30^{ab}. —^{ab}) D2 इङ्गुद, D4 7 इङ्गुदी-, D5 इद तु (for ऐङ्गुदं) Ś1 Ñ B D4-7 बदरोन्मिश्र, Dt1 G1 2 M1 3 Ck t बदरैर्मिश्र, D2 बादरोमिश्र (for बदरीमिश्र) M4 ऐंगुदोदुवरोन्मिश्रं (for ^{a}) Dg1 पिन्नाक (for पिण्याक) D4 कुशसंस्तरे D3 त चैवेंगुदिपिण्याकमपसव्य चकार ह —^{c}) Ś1 Ñ B D5 6 7 M4 न्युप्य(D4 °प्य) राम, D1 3 ततो राम, D2 पिडान्कृत्वा, D5 न्युसमान (for न्यस्य राम) B2 स दु खार्त (for सुदु खार्तो) —^{d}) Ś1 Ñ B D1-7 T1 इदं (for रुदन्)

31 ^{a}) G3 महाभाग (for °राज) —^{b}) M4 तदशना (for यद°) Ś1 D6 पिब तोय च निर्मल, V1 प्रीतार्द्रवसना वय, D4 प्रीतो मद्दर्शनाद्भव, D5 प्रीता यदशनाद्वय, D7 प्रीतो यदशना नवा —Dg1 reads 31^{cd} in marg —^{c}) Hypermetric Ñ1 यदन्नेव (hypm), D2 M4 यदन्न, T2 य – (for यदन्न) Ś1 D4-7 राजन्, Ñ2 B2-4 नून, V1 हिस्यात्, B1 D2 राजन, D3 तात, M4 भुङ्क्ते (for भवति) D1 पुरुषव्याघ्र (for पुरुषो भवति) —^{d}) D2 तदन्न (for तदन्नास्)—After 31, V1 D1 3 ins

2183* पानीयपिण्ड दत्त्वा तु पितुरुद्दिश्य सत्तम ।

[D3 [अ]थ (for तु) V1 रुरुदुस्ते सुदु खिता (for the post half)]

32 V1 om 32–33 —^{b}) Ñ2 B3 समुत्तीर्य, B4 G3 प्रत्युदीर्य, Ct as in text (for °त्तीर्य) Ś1 Ñ B D1-7 नराधिप, Dt1 सरित्तटात् (for नदीतटात्) T3 प्रत्युद्दीननदीतवात् (sic) —^{d}) D3 रम्य सानु- (for रम्यसानु) Dg1 M4 महागिरिं (for महीधरम्)

33 V1 om 33 (cf v l 32) —^{b}) Ś1 B D4 6 7 आगत्य, D1-3 5 आगम्य (for आसाद्य) —^{c}) Ś1 B2 D6 प्रतिजग्राह (for परि°) T1 M2 बाहुभ्याम् (for पाणिभ्याम्) —After 33, Ś1 D1-7 ins

2184* गृहीत्वा तौ रुरोदार्तो राघव सह सीतया ।

[D1 3 [अ]थ (for [आ]र्तो)]

तेषां तु रुदतां शब्दात्प्रतिश्रुत्कोऽभवद्गिरौ ।
भ्रातॄणां सह वैदेह्या सिंहानां नर्दतामिव ॥ ३४
विज्ञाय तुमुलं शब्दं त्रस्ता भरतसैनिकाः ।
अब्रुवंश्चापि रामेण भरतः संगतो ध्रुवम् ।
तेषामेव महाञ्शब्दः शोचतां पितरं मृतम् ॥ ३५
अथ वासान्परित्यज्य तं सर्वेऽभिमुखाः स्वनम् ।
अप्येकमनसो जग्मुर्यथास्थानं प्रधाविताः ॥ ३६
हयैरन्ये गजैरन्ये रथैरन्ये स्वलंकृतैः ।
सुकुमारास्तथैवान्ये पद्भिरेव नरा ययुः ॥ ३७
अचिरप्रोषितं रामं चिरविप्रोषितं यथा ।
द्रष्टुकामो जनः सर्वो जगाम सहसाश्रमम् ॥ ३८
भ्रातॄणां त्वरितास्ते तु द्रष्टुकामाः समागमम् ।
ययुर्बहुविधैर्यानैः खुरनेमिसमाकुलैः ॥ ३९
सा भूमिर्बहुभिर्यानैः खुरनेमिसमाहता ।
मुमोच तुमुलं शब्दं द्यौरिवाभ्रसमागमे ॥ ४०
तेन वित्रासिता नागाः करेणुपरिवारिताः ।
आवासयन्तो गन्धेन जग्मुरन्यद्वनं ततः ॥ ४१

---

34 ^{a}) D4 6 7 एषा (for तेषां) Ś1 marg , B2 च, M2 तु (for तु) V1 प्ररुदतां, B4 तु रुदतां Ś1 Ñ V1 B D1–7 शब्द् (Ś1 D2 4–7 °ब्द) (for शब्दात्) —Ś1 D4 6 7 om (hapl) 34^b–35^a —^{b}) Dg1 Cm g प्रतिश्रुत्को, Dt1 Dd1 Dm1 T2 M3 4 Ck t प्रतिशब्दो (Dm1 °श्रुत्का, T2 °श्रुत्को), Cr प्रतिश्रुत°, Ctp प्रतिश्रुत्का (for प्रतिश्रुत्का) ❀ Ct प्रतिशब्दः प्रतिध्वनिः । 'प्रतिश्रुत्का' इति पाठेऽप्ययमेवार्थः । ❀ Ñ V1 B समावृत्य समततः , D1 3 भ्रातॄणां (D3 °भ्यां) सह सीतया, D2 5 प्रतिश्रुत्य नराग्रजः —^{c}) V1 त्रयाणां नरसिंहानां, D1 3 अश्रूयत महारण्ये —^{d}) D1 3 इव गर्जतां, T3 इव नर्दतां (by transp) (for नर्दतामिव) Ñ सिंहानां दसमोभ(Ñ1 °तु)-वत् (sic), V1 B सिंहनादस(B4 °दोस)मोऽभवत् —After 34, Ñ V1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 5 S ins

2185* महाबलानां रुदतां कुर्वतामुदकं पितुः ।
[D2 5 कृत्वा तदुदकं (for कुर्वतामुदकं)]

35 Ś1 D4 6 7 om 35^a (cf v l 34) —^{b}) Ś1 D4 6 7 श्रुत्वा (for त्रस्ता) —^{cd}) Ñ2 अब्रुवंश्चैव, D3 अब्रवीच्चापि (for अब्रुवंश्चापि) Ś1 D4 6 7 [ऽ]धुना (for ध्रुवम्) V1 सुव्यक्तं संगतो भ्रात्रा रामेण भरतः सह —B2 repeats 35^{ef} consecutively —^{e}) Ś1 B4 D6 G2 M1 4 एष (for एव) Ñ B1 2(second time) 3 4 महात्मा(Ñ2 B3 4 °ना)द , M3 महाञ्छब्द (for महाञ्शब्द) V1 B2 (first time) D1 3 यथाय श्रूयते शब्दो. —^{f}) V1 B2 (first time) D1 3 रुदतां, M3 शो(श्रो)तार (for शोचतां) B4 सुत (for मृतम्).

36 B2 repeats 36^{ab} consecutively —^{a}) Ś1 Ñ2 B1 2(second time) 3 4 D2 4–7 वास(Ñ2 B2–4 °म), Dt1 Dd1 Dm1 वाहान् (for वासान्) V1 B2 (first time) D1 3 अथ ते (B2 तत्रैव) समभिज्ञाय —^{b}) T1 ते (for तं) Ś1 Ñ B1 2(second time) 3 4 D4–7 सर्वे ते, D2 सर्वतो (for तं सर्वे). B4 [ऽ]प्यमुखा , Dt1 Dd1 Dm1 प्रमुखा (for ऽभिमुखाः) Ś1 Ñ B1 2(second time) 3 4 D2 4–7 स्वयं (for स्वनम्) V1 तं विज्ञाय सुखं वरं, B2 (first time) D1 3 तमेवाभिमुखा (B2 °खं) स्वयं(B2 °रं) —^{c}) Ś1 D1 2 5 6 अप्येकत समाजग्मुर् , Ñ B D3 अप्येकवसना°, V1 अप्येकवशमा°, D4 7 अप्येकत समागम्य, M4 अप्येकवचना° —^{d}) Ś1 Ñ1 D2 4–7 यथावत्सं, B1 2 4 यथासन्नं(B4 °त्वं), B3 यथासध (for यथास्थानं) B3 (marg also) प्रयानत , T1 पृथग्विधा , Cr g k t as in text (for प्रधाविताः)

37 Ś1 Ñ B D6 read 37 after 39 —^{ab}) Ś1 Ñ B D2 4–7 अश्वैरन्ये(Ñ2 D6 7 °न्यैः), T2 हयैरन्यै (for हयैरन्ये) Ñ2 D3 7 T2 गजैरन्यै D7 T2 रथैरन्यै (for रथैरन्ये) V1 B3 4 G1 रथैरन्ये गजैरन्ये (by transp) V1 B1 स्वलंकृता , B2 स्वयंकृतैः , D6 सुलंकृतैः (for स्वलंकृतैः) —^{d}) V1 D1 3 समुत्सुका (for नरा ययुः) Ś1 Ñ B D6 पद्भ्यामेव प्रदुद्रुवुः , D2 4 5 7 दूरादासन्नकादपि

38 ^{a}) B2–4 D5 अचिर(B2 °रात्) (for अचिर-) —^{b}) B4 चिरप्रोषित (subm), D5 सुचिरं प्रोषितं, I2 °प्रेषितं, G1 तं चिरप्रोषितं (for चिरविप्रोषितं) —^{c}) D2 इष्टुकामो (for द्रष्टु°) V1 द्रष्टुकामा समाप्यत

39 ^{a}) V1 D1 3 सहितास् , D6 त्वरितास् (for त्वरितास्) Dd1 ते तद् , T1 तत्र, T3 तेत्र, M3 तेषां (for ते तु) —^{b}) D4 द्रष्टुकामा B4 D2 7 समागमत् (for समागमम्) —^{c}) B1 3 बहुविधा(B3 °धे), T2 च विविधैर् T1 M2 Cr m gp युक्तैः , Cgp as in text (for यानैः) —^{d}) T1 -समाकुला Ś1 Ñ V1 B D1–7 त्वराविष्टा समाकुला , T3 रथनेमिस्वनाकुला ❀ Cg ययुर्बहुविधैर्यानैः खुरनेमिसमाहता इति पाठः । ययुर्बहुविधैर्युक्तैरिति पाठे युक्तैः सज्जैः यानैरिति शेषः । ❀ —After 39, Ś1 Ñ B D6 read 37

40 ^{a}) D2 4 5 7 बहुसाहस्रैः (for बहुभिर्यानैः) —^{b}) B2 Dt1 Dd1 Dm1 रथनेमि-, Dg1 चुरनेमि- (sic) (for खुरनेमि-) Ñ B स्वनेन च, G1 समाकुला, Cg t as in text (for समाहता) —^{c}) D2 4 5 7 नाद, M4 (after corr sec m as in text)शब्दो (for शब्दं) —^{d}) B1 illeg for द्यौरिवा- B3 4 [अ]भूत् (for [अ]भ्र-)

41 ^{b}) B4 करेण (for करेणु) D2–5 7 वलिन (D4 7 °लेन)सकरेणवः —^{c}) Ś1 Ñ2 B1 4 D6 नासहँस्तुमुलं शब्दं, Ñ1 B2 3 D2 4 5 7 असहतोतुल(D5 तुमुल [hypm]) शब्दं,

वराहमृगसिंहाश्च महिषाः सर्क्षवानराः ।
व्याघ्रगोकर्णगवया वित्रेसुः पृषतैः सह ॥ ४२
रथाङ्गसाह्वा नत्यूहा हंसाः कारण्डवाः प्लवाः ।
तथा पुंस्कोकिलाः क्रौञ्चा विसंज्ञा भेजिरे दिशः ॥ ४३
तेन शब्देन वित्रस्तैराकाशं पक्षिभिर्वृतम् ।
मनुष्यैरावृता भूमिरुभयं प्रबभौ तदा ॥ ४४
तान्नरान्बाष्पपूर्णाक्षान्समीक्ष्याथ सुदुःखितान् ।
पर्यष्वजत धर्मज्ञः पितृवन्मातृवच्च सः ॥ ४५

स तत्र कांश्चित्परिषस्वजे नरा-
न्नराश्च केचि॒त्तमभ्यवादयन् ।
चकार सर्वान्सवयस्यबान्धवा-
न्यथार्हमासाद्य तदा नृपात्मजः ॥ ४६
ततः स तेषां रुदतां महात्मनां
भुवं च खं चानुविनादयन्स्वनः ।
गुहागिरीणां च दिशश्च संततं
मृदङ्गघोषप्रतिमो विशुश्रुवे ॥ ४७

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चनवतितमः सर्गः ॥ ९५ ॥

V1 D1 3 तद्वन संपरित्यज्य —^{d}) B3 Dd1 अन्य, G3 अन्ये (for अन्यद्) Ś1 Ñ1 D6 च ते, B1 2 तु ते, B3 4 प्रति, M4 राजा (for तत) Ñ2 वल तु ते, V1 D1 3 महद्वनं, D2 4 5 7 वन(D2 °य) भयात्

42 ^{a}) D1 वाराह- (for वराह) B3 D1–3 5 T2 M3 4 -मृगसघाश्च, T3 -वृकसघाश्च (for -मृगसिहाश्च) T1 वराहा वृकसघाश्च —D2 om (hapl ?) 42^{b}–43^{c} —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 च वनेचरा, Dg1 Dd1 D5 T G1 3 M1–3 सर्पवानरा, Dt1 सृमरास्तथा, Dm1 सर्ववानरा, G2 सर्पिवानरा (sic), M4 सहवानरा (for सर्क्षवानरा) —^{c}) Ś1 V1 D1 3 6 -गोमायु-, Ñ1 -गोवन्य- (for -गोकर्ण-) Ś1 D6 -सर्पाश्च, V1 -सहा(घा)श्च (for -गवया) D5 व्याघ्रगोधा सगवया —^{d}) B3 वज्रेपु, T2 तत्रसु (for वित्रेसु) Ś1 D6 यूथपै (for पृषतै)

43 D2 om 43^{abc} (cf v l 42) —^{a}) Dg1 रथाग-सिह-, T2 रथागसान्वा, G2 M1 2 रथागाह्वाश्च, M3 रथागसखा (वा) (for रथाङ्गसाह्वा) Ñ2 D1 3 दात्यूहा (for नत्यूहा) Ś1 B2 D4 6 7 रथाग(D4 7 °गा)शार्ङ्गदात्यूह-(B2 °हा), Ñ1 V1 B1 3 4 D5 रथागसघा(B1 °कारा, B3 4 °सज्ञा, D5 °खङ्ग) दात्यूहा, Dt1 Ct रथाह्वहसा दात्यूहा (Ct नत्यूहा), Dd1 रथा-गाह्वा सदात्यूहा, Dm1 रथागका सदात्यूहा —^{b}) D7 कारडका (for °ण्डवा) Ś1 Ñ V1 B D4 6 G3 हसकारडवप्लवा, V1 हसाश्च कारडवप्लवा (hypm), Dt1 प्लवा कारडवा परे, D1 - 5 G1 2 M1 हसकारडवा प्लवा, M4 हसा कारडवै सह —^{c}) G1 स- (for पुस्) Dg1 T2 क्रौच (for क्रौञ्चा) Ś1 D4–7 तथा(D5 अथ) कोकिलसघा(D6 °गा)श्च —^{d}) Ñ2 मविज्ञा (meta), D2 विसज्ञा (for विसज्ञा)

44 ^{ab}) B2 (before corr) आवास (for आकाश) Ñ1 B सह (for वृतम्) V1 D1 3 तच्छ्रुत्वा तु महानादं विलाप-रुदित महत् —^{c}) D2 4 5 7 मानुषैर् (for मनुष्यैर्) G2 M1 चावृता (for आवृता) D3 मानुष्यैरा++काश —^{d}) T2 प्रभ्रवौ (sic) Dg1 तथा (for तदा) Ñ1 B आकाश पक्षिसकुल, V1 D1 3 आकाश(D3 भूमिरा) पक्षिसंवृत —After 44, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

2186* ततस्त पुरुषव्याघ्र यशस्विनमकल्मषम् ।
आसीन स्थण्डिले राम ददर्श सहसा जन ।
विगर्हमाण· कैकेयीं सहितो मन्थरामपि ।
अभिगम्य जनो राम बाष्पपूर्णमुखोऽभवत् ।

[(l 1) T1 अरिंदम, M4 अकिल्बिष (for अकल्मषम्) —(l. 3) Dg1 विगर्ह्यमाण, Dm1 विगर्हमाणा, Cm g विगर्हमाण (as above) Dt1 कैकेयी- (for कैकेयीं) Dm1 T1 3 G2 M1 4 सहिता(Dm1 G2 °ता) Dt1 -मथरासहितामपि (for the post. half)]

45 ^{a}) Dg1 सर्वान् (for नरान्) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1–7 बाष्पसपूर्णान्, Dg1 °पूर्णाख्यान् (for °पूर्णाक्षान्) T2 तन्नरान्स समीक्ष्याथ —^{b}) T3 निरीक्ष्य (for समीक्ष्य) Ś1 Ñ2 V1 B D4 6 7 च (for [अ]थ) D1–3 5 समीक्ष्य भृशदु खितान्, T2 दु खितान्सहबान्धवान् —^{c}) Ś1 D6 पर्यपृच्छत, D4 7 T2 G1 परिष्वजत, Ck t as in text (for पर्यष्वजत) V1 D1 3 M4 धर्मात्मा (for धर्मज्ञ·) —^{d}) V1 D1–3 भ्रातृवच् (for मातृवच्च)

46 D3 om 46^{ab} (except तत्र) —^{a}) V1 D1 T2 का(V1 क)चित्, B1 कच्चित् (for काश्चित्) Ś1 परीषस्वजे, Dg1 D1 2 5 परिषष्वजे, T3 परुषस्वजे (for परिषस्वजे) M3 काका-चिरिषस्वजे (sic) V1 जन, D1 नरास् (for नरान्) —^{b}) Ś1 Ñ B D4 6 7 नराश्च त केचिदथाभ्यवादयन्, V1 D1 तमेव केचित्पुनरभ्यवादयन्, D2 नराश्च किंचित्तु तथाभ्यवादयन्, M3 नराश्च केचित्तु तमत्यवदयन् —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 चकार सर्वैरपि(D6 °थ) सविद तदा, D2 4 5 7 M4 चकार सर्वं समय (D4 सभय, M4 ससम) प्रतापवान् —^{d}) D2 4 5 7 G M1 3 तथा (for तदा) V1 B D1 3 यथार्ह(D1 3 °र्थ)मान (B °नै) पुरुषैर् (for आसाद्य तदा) Dd1 नृपास्तदात्मजा (for तदा नृपात्मज)

47 V1 om 47 —^{a}) Ś1 Ñ B D2 4–7 तथा तु (Ñ2 B च, D2 5 स), D1 3 समेत्य, T1 3 Cm g स तत्र (for तत स) D1 3 महावने (for महात्मना) —^{b}) Ś1 Ñ B D6 M4 दिव च, D4 बभूव (for भुवं च) G1 3 चैव

९६

वसिष्ठः पुरतः कृत्वा दारान्दशरथस्य च ।
अभिचक्राम तं देशं रामदर्शनतर्षितः ॥ १
राजपत्न्यश्च गच्छन्त्यो मन्दं मन्दाकिनीं प्रति ।
ददृशुस्तत्र तत्तीर्थं रामलक्ष्मणसेवितम् ॥ २
कौसल्या बाष्पपूर्णेन मुखेन परिशुष्यता ।
सुमित्रामब्रवीद्दीना याश्चान्या राजयोषितः ॥ ३
इदं तेषामनाथानां क्लिष्टमक्लिष्टकर्मणाम् ।
वने प्राक्केवलं तीर्थं ये ते निर्विषयीकृताः ॥ ४
इतः सुमित्रे पुत्रस्ते सदा जलमतन्द्रितः ।
स्वयं हरति सौमित्रिर्मम पुत्रस्य कारणात् ॥ ५

(for चानु-) Ś1 Ñ B D6 [अ]नु(D6 [अ]पि)ननाद नि-(Ñ B नि)स्वन, D1 3 5 [अ]नुनदन्महास्वन, D2 4 7 [अ]-नुनदन्स(D2 °न्त) निस्वन, Ck t as in text (for [अ]नु-विनादयन्स्वन) —c) D1 महा, G3 गुहा (for गुहा-) D2 4 7 सदिशश्च, D5 प्रदिशश्च (for च दिशश्च) D1 3 M4 पूरयन्, D2 4 5 7 नादयन् (for सतत) Ś1 Ñ B D6 यथा (Ś1 D6 गिरेर्, Ñ2 B1 तथा)गुहाश्चैव दिशश्च नादयन् —d) Ñ B D1 3 M4 महाभ्र(B1 °भ्र)नाद- (for मृदङ्गघोष) Ś1 Ñ B D6 स शुश्रुवे, D1 3 विपप्रथे, D5 [ऽ]थ शुश्रुवे (for विशुश्रुवे) T3 -प्रतिमादि शुश्रुवे

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ2 B D6 उदकदान, Ñ1 पितुरुदक प्रदान, V1 D1 3 5 उदकक्रिया, D2 भरतपर्वणि रामउदकक्रिया, D4 उदकप्रदान, D7 भरतपर्वे उदकप्रदान —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 2 D3 6 om, Ñ2 112, V1 D4 117, B3 D5 110, B4 106, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 103, D1 163, D2 M4 111, D7 109 —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नम, G with श्रीरामाय नम

96

☞ Ś1 Ñ V1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 6 T2 3 G3 M2–4 Cv m k t read Sargas 95 and 96 after Sarga 97, which is repeated in T2 after 96 Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 ab) Ś1 D6 स, Ñ2 B1(m also) 2–4 D2 5 तु, M4 ह (for च) V1 D1 3 वसिष्ठश्च(V1 °स्तु) पुरस्कृत्य राजदारा-न्महामुनि —c) Ñ2 अथ, B2 3 अति- (for अभि-) —d) Ś1 Ñ V1 B D1–7 -काङ्क्षया, T2 -तप्त (moth-eaten), T3 Cr -हर्षित, G1 -तर्षितान्, G3 -तोषित, M3 -काङ्क्षिता (sic), Cm g t as in text (for -तर्षित)

2 a) Ś1 Ñ2 B1 2 4 D6 G M1–4 तु (for च) D2 4 5 7 रामस्य मातरो(D5 माता ता) गत्वा —b) Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 नदीं (for मन्द) G2 M1 नदीं (for प्रति) —D5 om 2c–3b —c) Ś1 D6 तास्तदा सर्वा, Ñ2 B2–4 तत्र तास्तीर्थं, V1 B1 तास्तत्र(B1 °तस्) तीर्थं, D4 7 तत्र तीर्थं त, T3 M3 तत्र त तीर्थं, Ck t as in text (for तत्र तत्तीर्थं)

3 D5 om 3ab (cf v l 2) —c) B D4 7 चाब्रवीद् (for अब्रवीद्) Ś1 Ñ V1 B2–4 Dg1 Dd1 Dm1 D1–7 T2 M2 3 दीना —G3 damaged from षित in 3d up to इद ते in 4a —d) B2 D2 नृपयोषित (for राज°) —After 3, Dm1 ins राम

4 G3 damaged up to इद ते in 4a (cf v l 3) —a) B4 इतस् (for इद) D2 अनघाना (for अनाथाना) —b) Ś1 B2 3 D1–7 शुभम्, Ñ2 गुरुम्, B4 शुभ्रम् (for क्लिष्टम्) D2 4 5 7 -कारिणा (for -कर्मणाम्) Ñ1 गुरुनिर्दिष्ट-कारिणा, V1 अशुभ शुभकर्मणा —c) Ñ2 प्राङ्गमल, V1 प्राक्प्रवण, Dt1 Ck t प्राक्लन, Cv r m g as in text (for प्राक्केवल) ※ Ct 'प्राक्केवलम्' इति पाठ आधुनिककल्पित । नापि तत्रार्थसामजस्यमिति कतक । 'तत्रापि' पाठे प्राक्परिगृहीत-मिति शेष, प्राक्परिगृहीत तीर्थं जलानयनादिव्यवहारोपयोगी मार्ग । इदमेवेति केवल निश्चितमित्यर्थो वक्तु शक्य । ※ D7 तीर्थे (for °र्थं) —d) B3 या ते, Dg1 M4 ये तु, D5 यत्ते, D7 मे ते, T1 G2 3 M1 एते, G1 ये च (for ये ते) Ñ2 V1 D1–5 7 निर्विषया कृता

5 a) D5 इति (for इत) Ś1 Ñ B D6 रामार्थं(Ñ1 °र्थं-), G3 ते पुत्रस् (by transp) (for पुत्रस्ते) —b) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 जलमादाय वीर्यवान् —cd) Ś1 Ñ B1–3 D6 स(B1 य, B2 त)दा गच्छति, B4 सदा गच्छेति, M1 अय हरति (for स्वय ह°) M3 4 तव (for मम) V1 D1 3 आश्रम मम पुत्रस्य कृते गच्छति नित्यश, D2 4 5 7 स्वय पुनस्या(D2 °स्य)-हरते कारणान्मम लक्ष्मण —After 5, V1 B2 D1–3 ins

2187* वने वै निर्जने घोरे नानामृगगणाकुले ।
[B2 -समाकुले, D3 गणायुते]

—Thereafter V1 B2 D1 3 cont, D2 cont l 1 after 2187* and cont l 6 after 2189*, while Ś1 Ñ B1 3 4 D6 ins after 5

2188* दुष्कर कुरुते पुत्र सुमित्रे तव धार्मिक ।
शुश्रूषत्यनुरागेण ज्येष्ठ यो भ्रातर किल ।
स्त्रीप्रधानेन य पित्रा त्यक्तो निरपराधवान् ।
दुष्टश्वापदयुक्तेषु वनेषु सह भार्यया ।
रमते पुरुषव्याघ्र पितुरादाय शासनम् । [5]
एव विलपमाना सा कौसल्या बाष्पविक्लवा ।
ददर्शेङ्गुदिपिण्याकैर्निवाप पुलिने कृतम् ।

दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु सा ददर्श महीतले ।
पितुरिङ्गुदिपिण्याकं न्यस्तमायतलोचना ॥ ६
तं भूमौ पितुरार्तेन न्यस्तं रामेण वीक्ष्य सा ।
उवाच देवी कौसल्या सर्वा दशरथस्त्रियः ॥ ७
इदमिक्ष्वाकुनाथस्य राघवस्य महात्मनः ।
राघवेण पितुर्दत्तं पश्यतैतद्यथाविधि ॥ ८
तस्य देवसमानस्य पार्थिवस्य महात्मनः ।
नैतदौपयिकं मन्ये भुक्तभोगस्य भोजनम् ॥ ९
चतुरन्तां महीं भुक्त्वा महेन्द्रसदृशो भुवि ।
कथमिङ्गुदिपिण्याकं स भुङ्क्ते वसुधाधिपः ॥ १०
अतो दुःखतरं लोके न किंचित्प्रतिभाति मा ।
यत्र रामः पितुर्दद्यादिङ्गुदीक्षोदमृद्धिमान् ॥ ११

[(l 1) D1 दु कर D1 2 सामित्रे (sic), D3 सुपुत्रे (for समित्रे) —(l 2) Ś1 Ñ B D6 शुश्रूपते (for °पति) Ś1 D6 तु धर्मेण (for [अ]नुरागेण) Ś1 ज्येष्ठो य, Ñ1 यो ज्येष्ठ , Ñ2 B यो ज्येष्ठ (by transp) (for ज्येष्ठ यो) Ś1 Ñ B D1 3 6 वने (for किल) —(l 4) Ñ1 B D1 3 -जुष्टेषु (for -युक्तेषु) D3 om (hapl ?) वनेषु G(ed)सीतया (for भार्यया) Ś1 D6 भ्रष्टश्च सानुजो राज्यात्सीतया सह भार्यया —Ś1 Ñ B1 3 4 D6 om l 5 —(l 6) Ś1 D6 शोककर्पिता, B3(*sup lin* also) 4 °विह्वला, L(ed)शोकविह्वला (for बाष्पविक्लवा) —(l 7) Ś1 Ñ B D6 [इ]गुद- (for [इ]ङ्गुदि-) D1 2 -पिण्याक (for °केर्) B4 निर्वाप (for निवाप)]

—D2 cont after l 1 of 2188*, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 6 7 S ins after 5

2189* जघन्यमपि ते पुत्र कृतवान्न तु गर्हित ।
भ्रातुर्यदर्थसहित सर्वं तद्विहित गुणै ।
अद्यायमपि ते पुत्र क्लेशानामतथोचित ।
नीचानर्थसमाचार सज्ज कर्म प्रमुञ्चतु ।

[D2 4 5 7 om l 1 —(l 1) M4 कृतवानर्थगर्हित (for the post half) —(l 2) Dt1 T1 Ct -रहित, Cv r m g k as above (for -सहित) G3 damaged from द्वि to गु Dt1 Ct गर्हित, Cv r m*p* g as above (for विहित) —(l 3) T2 पुत्र (for °त्र) M4 अथाहमपि पुत्रस्ते (for the prior half) D2 4 5 7 अयाह्वा(D4 7 अस्याजा) प्रियपुत्रस्ते कैकेय्या प्रियनो(D5 °चो)दित —(l 4) Dg1 समाचारान्, M4 -समाचार-, Cg -समाचार(as above) D2 5 नीचमधमनाचार, D4 7 नीचकर्मसमाचार (for the prior half) D2 4 7 सदा, D5 दास- (for सज्ज) D2 T3 प्रमुञ्चति, D4 सुमुञ्चति, M4 विमुञ्चति]

—Thereafter D2 cont l 6 of 2188*

6 [ab]) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 स(V1 सु)पुष्पेषु(B4 °ण) निवेशि(Ś1 D6 °धापि)त (for [b]) D2 4 5 7 सा ददर्श नदीतीरे दक्षिणाग्रगतेषु(D2 पास्ततेषु, D5 °प्रकरेषु)हि —[c]) V1 D1 3 सा तमिगुदि-, D2 4 5 7 दर्भेष्विगुदि-(D2 °द-), T2 M3 4 पितुरिंगुद- Ś1 Ñ B D6 उपहार पितुर्दत्त —V1 D1 3 om 6[d]–7[a] —[d]) Ś1 Ñ B D6 भर्तुर्, D4 नित्यम्, M4 न्युप्तम् (for न्यस्तम्) B2 आदाय (for आयत-) D2 -लोचन (for °ना)

7 V1 D1 3 om 7[a] (cf v l 6) —[a]) D4 5 7 तद्भूमौ, M4 तद्दर्भे (for त भूमौ) D2 4 5 7 पितुरर्थाय, M4 पितुरासेन (for °रार्तेन) Ś1 Ñ B D6 सा त(B4 °ह)मिंगुदिपिण्याक —[b]) D4 5 7 M4 न्युप्त (for न्यस्त) Dt1 धर्मेण (for रामेण) D2 5 दृश्यति(D5 °हि) (sic), D4 7 पश्य हि (for वीक्ष्य सा) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 दृष्ट्वा द्वि(D3 °प [before corr °पि])गुणदु खिता(B4 °ता) —[c]) V1 D1 प्रेक्ष्य (for देवी). —[d]) D4 7 सर्वाभरणभूषिता

8 [a]) V1 D1 3 अयम् (for इदम्) Ñ2 B D2 4 5 7 -नाथेन (for -नाथस्य) —[b]) V1 D1 3 स्वर्गतस्य (for राघवस्य) Ś1 Ñ B D2 4–7 राघवेण महात्मना —[d]) Dg1 पश्यस्व (sic) (for पश्यत) V1 D1 [ह]म, D3 [इ]य, M2 [क्ष]द्य (for [ए]तद्) Dt1 पथि (for -विधि) —For 8[cd], Ś1 Ñ B D2 4–7 subst

2190* पितुरिक्ष्वाकुनाथस्य न्युप्त पश्यत यादृशम् ।

[Ś1 D6 पितुरिंगुदपिण्याक (for the prior half) B2 न्युप्त, D4 प्रत्त, D7 प्राप्त (for न्युप्त) B1 पश्यत या भृश (sic), D2 पश्य भयादृश (sic)]

9 [a]) D2 4 7 देव-, D5 देवि (for तस्य) Ś1 Ñ V1 B D1 3 -समस्येद, D2 5 -समस्यास्य, D4 7 -समस्यापि, M4 -समस्याहं (for -समानस्य) —[b]) V1 D1 3 भर्तुर्मे विदितात्मन —[c]) V1 सौपायिक (for औप°) —[d]) D2 मुक्त , D3 भुक्त्वा, G3 भर्तुर् (for भुक्त-) V1 D4 7 -भोज्यस्य (for -भोगस्य) Ñ2 वधन (for भोजनम्) B4 भक्तभोगस्य भाजन (sic)

10 [a]) B2 3 चतुरर्णां (for °न्ता) Dd1 Dm1 G3 भुक्त्वा —[b]) D3 महेद्रस्य दशो (sic) Ś1 Ñ B D6 T3 M3 विभु (for भुवि) —[c]) Ś1 Ñ2 B D3 4–7 T2 M4 इगुद-, M2 ऐगुदि-, M3 ऐंगुद- (for इङ्गुदि-) —[d]) B3 सभुक्ते (for स भुङ्क्ते) V1 D1 3 पृथिवीपति

11 [a]) D2 T3 ततो, D5 अहो (for अतो) —[b]) Ś1 Ñ V1 B Dt1 D1–3 5–7 मे, Dg1 Dd1 Dm1 G1 मा, D4 वै (for मा) —D4 5 7 om (hapl) from 11[c] up to l 1 of 2191* —[c]) Ś1 Ñ1 दत्तो (sic), D6 दत्ते (sic), M4 दत्तम् (for दद्याद्) —[d]) Ś1 D6 तापसाद्यन्नमीदृश, Ñ B D1 3 तापसान्नाद्यमीदृश, V1 तापसान्खमीदृश (sic), D2 भापसनोथमीदृश (sic) —After 11, Ñ1 B4 ins 2192*.

रामेणेङ्गुदिपिण्याकं पितुर्दत्तं समीक्ष्य मे ।
कथं दुःखेन हृदयं न स्फोटति सहस्रधा ॥ १२
एवमार्ता सपत्न्यस्ता जग्मुराश्वास्य तां तदा ।
ददृशुश्चाश्रमे रामं स्वर्गाच्च्युतमिवामरम् ॥ १३
सर्वभोगैः परित्यक्तं रामं संप्रेक्ष्य मातरः ।
आर्ता मुमुचुरश्रूणि सस्वरं शोककर्शिताः ॥ १४

तासां रामः समुत्थाय जग्राह चरणाञ्शुभान् ।
मातॄणां मनुजव्याघ्रः सर्वासां सत्यसंगरः ॥ १५
ताः पाणिभिः सुखस्पर्शैर्मृद्वङ्गुलितलैः शुभैः ।
प्रममार्जू रजः पृष्ठाद्रामस्यायतलोचनाः ॥ १६
सौमित्रिरपि ताः सर्वा मातॄः संप्रेक्ष्य दुःखितः ।
अभ्यवादयतासक्तं शनै रामादनन्तरम् ॥ १७

---

12 D4 5 7 om 12 (cf v l 11) Ñ1 B4 om 12ᵃ–13ᵇ —ᵃ) Ś1 Ñ2 B1 3 D1–3 6 M3 रामेणेंगुद- (D1 3 °णागुदि), B2 बदरेगुद- (for रामेणेङ्गुदि-) —ᵇ) B3 पितृ- Ś1 Ñ2 Dg1 D6 वै, B1 तत्, B3 च, D1–3 हि (for मे) V1 समीक्षसि (sic), B3 समीक्षसे, T3 समीक्ष्यते, G2 (after corr as in text) समीक्ष्यसे —ᶜ) Ś1 Ñ2 V1 B2 3 D1–3 6 मसेद, B1 नामात्म- (for दुःखेन) —ᵈ) Ś1 D6 विदीर्येत, Ñ2 B2 G1 न दीर्येत, V1 D1 न दीर्यति, B1 न विदीर्ये, B3 न विदीर्णं, D2 न दीनीर्ये (sic), D3 दीर्यते न (for न स्फोटति) —After 12, Ś1 V1 B2 D (D4 5 7 after 11ᵃᵇ) S ins

2191* श्रुतिस्तु खल्वियं सत्या लौकिकी प्रतिभाति मा ।
यदन्नः पुरुषो भवति तदन्नास्तस्य देवता ।

[Before l 1, Dm1 ins राम D4 5 7 om l 1 (cf v l 11) —(l 1) Ś1 B2 D2 6 च (for तु) Ś1 V1 B2 D1–3 6 सुमित्रे (for लौकिकी) Ś1 V1 B2 Dg1 Dt1 D1–3 मे, Dd1 Dm1 मा (for मा) —(l 2) = 2 95 31ᶜᵈ Prior half hypm D4 M4 अन्न, D7 अन्न Ś1 V1 B2 D1–3 6 हि स्यात्, D4 7 भुक्ते, D6 [ज]भवत, M4 भुक्तेति (for भवति) Dg1 अन्नस D2 पितृ (for तस्य) Dg1 देवता]

—After 12, Ñ2 B1 3 ins 2192*

13 Ñ B1 3 4 om 13ᵃᵇ (for Ñ1 B4 cf v l 12) —ᵃ) Ś1 B2 D3 6 M3 आर्ता, V1 मात्रा, D1 T1 3 G3 आर्ता D4 7 आर्ते (for आर्ता) Ś1 V1 B2 D1 3 6 सपत्नीभिर्, D2 5 रुदतीं ता, D4 7 रुदत्यस्ता, T2 सपत्न्यस्ता, G1 2 M1 सपत्न्यस्तु —ᵇ) D2 दुःखिता (for तां तदा) Ś1 D6 नासिराश्वासिता तदा, V1 B2 D1 3 यत्नेनाश्वासिता तदा, D1 7 जग्मुरामस्य (sic) दुःखिता —After 13ᵃᵇ, Ś1 V1 B2 D1–3 6 ins, while Ñ1 B4 (owing to om) ins after 11 and Ñ2 B1 3 ins after 12

2192* सा जगामाश्रमपदं कौसल्या यत्र राघवः ।
ततस्तास्त्वरितं गत्वा सर्वा नृपतियोषितः ।

[Before l 1, D2 wrongly ins नाश्वासिता तदा (cf 13ᵇ V1 var) —(l 1) B1 D2 आजगाम (for सा ज°) —(l 2) Ñ V1 B D1–3 ततस्तु (for ततस्तास्) D2 त्वरि (for °त) B1 मर्त्यांस्ता नृपयोषितः (for the post half)]

—D3 om 13ᶜ–14 —ᶜ) Ś1 Ñ V1 B1 2 4 D1 6 अपश्य- न्नाश्रमे (for ददृशुश्चा°) B3 अपश्यन्नाश्रमपदं —ᵈ) Ñ V1 B3 4 Dg1 Dt1 T1 3 स्वर्गच्युतम्, D1 स्वर्गं च्युतम्, D2 स्वर्गभ्रष्टम्, D4 5 7 स्वर्गाद्भ्रष्टम्, G1 स्वर्गागतम् D2 [अ]दर (for [अ]मरम्)

14 D3 om 14 (cf v l 13) —ᵃᵇ) Ś1 D6 सभोग स-, Ñ1 ततुभोगै, Ñ2 V1 B Dg1 Dt1 D1 2 4 7 T2 M2 4 त भोगं स- (Dt1 T2 म), D5 भोगैस्त स- (for सर्वभोगैः) B1 illeg for त्यक्तं रामं Ś1 V1 D1 6 दृष्ट्वैव, Ñ1 B प्रेक्ष्यैव, D7 सप्रेपे (sic) (for संप्रेक्ष्य) M3 om मातरः —ᶜ) V1 D1 हार्दान् (for आर्ता) M3 मुमुचुरश्रु संप्रेक्ष्य (sic) —ᵈ) Ś1 सस्वरा, B1 भर्तारं, B4 Dm1 सुस्वरं, D1 M4 सस्वनं, D2 सर्वास्ता, D6 सुस्वरा, M3 4 स्वरं (for सस्वरं) Ñ B D2 4 5 7 -लालसा (for -कर्शिता)

15 ᵃ) G2 स तान् (for तासां) D3 om from शुभौ in ᵇ (see var) up to -तले in 16ᵇ —ᵇ) V1 D1 3 चरणौ शुभौ-, Dt1 Dd1 Dm1 चरणानुजान् (for °णाञ्शुभान्) —ᶜ) Ś1 Ñ V1 B D1 2 4–7 पुरुष-, T3 मनुः (for मनुज-) —ᵈ) Ś1 Ñ V1 B D1 6 अनुपूर्वशः, T3 अविशेषतः (for सत्यसंगरः)

16 D3 om up to -तलै in 16ᵇ (cf v l 15) —ᵃ) D2 4 5 7 पाणिभिस्ता (by transp), T3 G1 M3 त पा° (for ताः पाणिभिः) Ś1 Ñ V1 B D1 6 पाणिभिः सुखसंस्पर्शैर् —ᵇ) T1 -दलैः (for -तलैः) —ᶜ) D2 5 प्र- (D5 प्रा)माज्र्यंत, D4 प्र (before corr प्रा)मार्जंत, D7 प्रा मार्जे, G3 परिमार्जू (sic) (for प्रममार्जू) G1 तनु (for रजः) D2 4 7 स्पृष्ट्वा, G1 प्रेष्ठा (for पृष्ठाद्) M1 रजः प्रमसृज्य पृष्ठाद् —ᵈ) D2 4 5 7 [अ]सित- (for [आ]यत-) —For 16ᶜᵈ, Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 subst, while D2 ins after 16

2193* मूर्धन्याघ्राय तां रामं रुरुदुः पार्थिवस्त्रियः ।

[V1 मूर्ध्नुपाघ्राय (for मूर्धन्याघ्राय) V1 D1–3 रामं तां (by transp), B1 तं रामं (for तां रामं) V1 D2 ससृजुः, D1 3 मगृहुः (for रुरुदुः)]

17 ᵃ) D4 5 अथ (for अपि) D4 5 G3 सर्वास्ता (by transp), D6 ता स॰ D7 अप्यसर्वास्ता (sic) —ᵇ) D5 उपसंगृह्य (for मातॄः संप्रेक्ष्य) Dm1 T2 दुःखिता (for °तः) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 स मातॄः (V1 D1–3 मातरः) शोककर्षिता, D4 7 मातॄः सुनृशद्दुःखिता —ᶜ) V1 Dt1 Dd1 D1–5 7 T1 G M1–3 अभ्यवादयद् (for अभ्यवादयत) Ś1 Ñ B D6 प्रह्वो, V1 D1–5 7 अव्यग्र, Dm1 G2 M1 4 आसक्त (for [आ]सक्त)

22 21 यथा रामे तथा तस्मिन्सर्वा ववृतिरे स्त्रियः ।
24 वृत्तिं दशरथाज्जाते लक्ष्मणे शुभलक्षणे ॥ १८
सीतापि चरणांस्तासामुपसंगृह्य दुःखिता ।
श्वश्रूणामश्रुपूर्णाक्षी सा बभूवाग्रतः स्थिता ॥ १९
तां परिष्वज्य दुःखार्ता माता दुहितरं यथा ।
वनवासकृशां दीनां कौसल्या वाक्यमब्रवीत् ॥ २०
विदेहराजस्य सुता स्नुषा दशरथस्य च ।
रामपत्नी कथं दुःखं संप्राप्ता निर्जने वने ॥ २१
पद्ममातपसंतप्तं परिक्लिष्टमिवोत्पलम् ।
काञ्चनं रजसा ध्वस्तं क्लिष्टं चन्द्रमिवाम्बुदैः ॥ २२
मुखं ते प्रेक्ष्य मां शोको दहत्यग्निरिवाश्रयम् ।
भृशं मनसि वैदेहि व्यसनारणिसंभवः ॥ २३
ब्रुवन्त्यामेवमार्तायां जनन्यां भरताग्रजः ।
पादावासाद्य जग्राह वसिष्ठस्य स राघवः ॥ २४
पुरोहितस्याग्निसमस्य तस्य वै
बृहस्पतेरिन्द्र इवामराधिपः ।
प्रगृह्य पादौ सुसमृद्धतेजसः
सहैव तेनोपविवेश राघवः ॥ २५

—^{d}) Ś1 Ñ B D6 दीनो, V1 प्रस्फो (sic), D1–3 प्रह्वो, D4 स वै, D7 सर्वै, M4 ततो (for शनै) —After 17, Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 ins

2194* आशीर्वादैश्च रामस्य लक्ष्मणस्य तथैव च ।
देशकालानुरूपेण मातृभि सम्प्रयोजितै ।

[(l 1) Ñ2 B4 D2 आशीर्वादा(D2 °द)श्च, V1 D1 3 आशीर्वादाश्च D3 om second च (subm) —(l 2) Ñ B2–4 D3 -[अ]नुरूपाश्च, V1 D1 2 7 -[अ]नुरूपाश्च, D6 -[अ]नुरूपैश्च Ñ B2 3 (partially reads in marg) 4 येनुरूपाश्च मातृपु, V1 D1–3 7 सदृशाश्चापि मातृपु, B1 अनुरूप च मातृपु (for the post. half)],

—Thereafter Ñ2 cont

2195* तै शुभ तर्दयामासु (sic) मर्वा दशरथस्त्रिय ।

18 ^{a}) Ś1 तथा (for यथा) —^{b}) B3 सर्वान् (for मर्वा) B1 3 वुवुधिरे, D5 त्वघृत्तिरे (sic) (for ववृतिरे) V1 D1 2 सर्वास्ता ददु(V1 °द्व [sic])रगना, D3 सर्वास्ता रघुरगना (sic) —V1 D1–3 om 18^{cd} —^{c}) B1 4 D5 वृत्त, B3 वृत्ताद् (for वृत्ति) D4 7 जातो —^{d}) D4 7 लक्ष्मण शुभलक्षण

19 ^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1–3 6 रुदती (for चरणास्) V1 D1–3 पादाव् (for तासाम्) —^{b}) Dd1 Dm1 उपगूह्य सु, T3 उपगृह्य (subm), G2 M1 उपगृह्य सु- (for °सगृह्य) Ś1 Ñ B D6 पादान्(Ñ1 °द, B1 3 4 पद) स्पृष्ट्वा सुदु खिता —^{d}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 G1 M3 स- (for सा)

20 ^{a}) D5 स (for ता) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 M4 कौसल्या, Dt1 Dd1 Dm1 T3 दु खार्ता, D2 दु खार्त, M3 om (for दु खार्ता) —^{b}) D4 5 7 आर्ता (for माता) D2 मा [illegible] तर तथा —^{c}) Ś1 Ñ Dt1 T1 2 Ct -कृता (for -कृशा) V1 देवीम् (for दीना) D2 4 5 7 कौमल्या वनचामार्ताम् —^{d}) S1 Ñ V1 B D1–7 M4 इद वचनमब्रवीत्

21 D1 om 21^{ab} —^{a}) D5 वैदेह- (for वि°) Ñ2 -राजतनया, Dd1 -राजन्यसुता (for -राजस्य सुता) —^{b}) D3 तु (for च) —^{c}) Ñ B1 3 4 राजपुत्रि, Dg1 राज° (for रामपत्नी) Ś1 Ñ B D6 दुर्ग (for दु ख) —^{d}) G3 सुप्राप्ता (for स°) Dt1 G1 2 M3 विजने (for निर्जने) Ś1 Ñ B D6 M4 वन प्राप्तास्मि जानकि, V1 D2–5 7 सप्राप्ता निर्जन वन

22 ^{a}) D2 4 5 7 -सप्राप्त, G2 M1 -सपृक्तं (for -सतप्त) —^{b}) Ś1 Ñ2 B2 D6 M2 परिक्लिन्नम्, V1 D1 3 °म्लानम्, B3 न विक्लन्नम्, Ck as in text, Ct °कृष्टम् (for °क्लिष्टम्) V1 D1 2 [उ]द्धृत (for [उ]त्पलम्) —^{c}) D2 भ्रष्ट, D6 ध्युस्त (sic), M2 [उ]द्धस्त, Ct as in text (for ध्वस्त) —^{d}) Ś1 Ñ B D1 3 6 दिवा, D2 4 क्लिष्ट-, T3 क्रुष्ट (sic) (for क्लिष्ट) Ś1 Ñ B D1 3 6 [अ]प्रभ, T3 [अं]बुद (for [अ]म्बुदै) V1 दिवा चंद्रप्रभामिव, M4 परिक्लिष्टमिवाबुज.

23 ^{a}) G2 दु ख (for मुख) D5 तत् (for ते) V1 प्रेक्षते सीते, D1 2 4 5 प्रेक्ष्य मा(D1 मा, D5 ता) सीते, D3 7 प्रेक्ष्य सीते मे(D7 मे सीते [by transp]), T2 M3 प्रेक्ष्य मा शोको, M4 प्रेक्ष्यमाण मा —^{b}) V1 B2 D1–5 7 M3 4 Ck tp [आ]शयं, B4 [आ]श्रम, Cr m g as in text (for [आ]श्रयम्) —^{c}) Ś1 Ñ1 B1 D6 तवेह, Ñ2 B1 2 त्वामिह, B3 तदेव (for मनसि) V1 D1–5 7 शोकानलोयं वैदेहि. —Dg1 reads 23^{d} in marg —^{d}) V2 व्यसनाराम-, G2 व्यसनारुणि- —After 23, S1 Ñ B D6 ins

2196* दहत्यग्निर्मुख कान्त निस्तोयमिव पङ्कजम् ।
[Ś1 Ñ B4 D6 [अ]ग्निमुख]

24 ^{a}) V1 रुदत्याम्, B1 3 Dg1 D1–5 7 T2 G3 M3 4 ब्रुवत्याम् (for °न्त्याम्) V1 B1 D1 3 एव चार्ताया, B4 Dd1 एव वा(B4 च [sic])र्ताया, G1 एव सीता च (for एवमार्ताया) —^{b}) D3 जनन्या —^{c}) D2 पादावागम्य, M4 °वथास्या (for °वासाद्य) V1 (which reads Sarga 98 after 96) missing from 24^{d} up to 2 98 13 on a missing fol —^{d}) Ñ B1 3 4 [अ]थ, B2 [अ]पि, Dg1 T1 2 G1 3 च (for स) Ś1 D1 3 6 महात्मन, D2 4 5 7 च बुद्धिमान्

25 V1 missing 25 (cf v l 24) —^{a}) Ś1 B2–4 D1 3–6 G1 3 तस्य, B1 राघवो, D2 राम, T1 M4 वै तदा (for तस्य वै) —^{c}) Ś1 Ñ B D6 M4 निपीड्य (for प्रगृह्य) G2

ततो जघन्यं सहितैः स मन्त्रिभिः
पुरप्रधानैश्च सहैव सैनिकैः ।
जनेन धर्मज्ञतमेन धर्मवा-
नुपोपविष्टो भरतस्तदाग्रजम् ॥ २६

उपोपविष्टस्तु तदा स वीर्यवां-
स्तपस्विवेषेण समीक्ष्य राघवम् ।
श्रिया ज्वलन्तं भरतः कृताञ्जलि-
र्यथा महेन्द्रः प्रयतः प्रजापतिम् ॥ २७

किमेष वाक्यं भरतोऽद्य राघवं
प्रणम्य सत्कृत्य च साधु वक्ष्यति ।
इतीव तस्यार्यजनस्य तत्त्वतो
बभूव कौतूहलमुत्तमं तदा ॥ २८

स राघवः सत्यधृतिश्च लक्ष्मणो
महानुभावो भरतश्च धार्मिकः ।
वृताः सुहृद्भिश्च विरेजुरध्वरे
यथा सदस्यैः सहितास्त्रयोऽग्नयः ॥ २९

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षण्णवतितमः सर्गः ॥ ९६ ॥

M1 पाणौ (sic) (for पादौ) Ś1 B4 D6 स समि(D6 °सि)-द्ध-, Ñ1 स समृद्ध-, Ñ2 B3 G1 सुममिद्ध- (for सुसमृद्ध-) D2 5 -तेजा, G3 -तेज (sic) (for -तेजस)

26 V1 missing 26 (cf v l 24) D3 om 26–28 Ś1 D1 om 26 —a) Dd1 Dm1 जघन्यै, M4 Ck जघन्य, Cv r m g t as in text (for °न्य) Ñ1 भरतश्च, Ñ2 B1 3 भरतोपि, B2 भरत स, B4 भरतस्य, Dt1 सहितै स्व-, Dd1 Dm1 सहित स, T1 सहित स, M3 सचिवै' स (for सहितै स) Dg1 मत्रिकै (for मन्त्रिभि) D2 4 5 7 ततो जघन्य(D4 7 °घन्य, D5 °नन्या) सहि(D2 5 °ह)तैरमात्यै —Ñ2 om 26b —b) Ñ1 B3 4 बलप्रधानैश्, B1 D2 पुर प्रधानैश्, D4 T2 पुर प्र° (for पुरप्रधानैश्) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 M2 3 तथैव (for सहैव) M4 सुरप्रधानैरपि च द्विजातिभि —D4 7 om 26cd —cd) Ñ1 B D5 6 M4 गुहेन, D2 तेनैव (for जनेन) Ñ B D2 5 6 M4 धर्मवित्सहोपविष्ट (for °वानुपोपविष्टो) Dg1 G1 3 M4 तथा (for तदा) Ñ B D6 समुपेत्य राघव, D2 5 स स(D5 °म)मेत्य राघव (for भरतस्तदाग्रजम्)

27 V1 missing 27 (cf v l 24) D3 om 27 (cf v l 26) —a) Ś1 वने प्रविष्टस्तु, B1 2 D1 4 7 °विष्ट तु, B3 4 तदोपतस्थे तु, Dm1 °विष्टस्य, Cv m g k t as in text (for उपोपविष्टस्तु) Ś1 Ñ1 B1 2 D6 तथैव वीर, B3 4 तथैव नीतिमास्, Dg1 G M1 3 4 तथा स वीर्य°, Dt1 तदातिवी°, D1 4 7 सहैव वीर्य°, T2 तदा सुवी° (for तदा स वीर्यवास्) Ñ2 तदोपतस्थे सहितैरमात्यैस्, D2 5 उपोपविष्ट सहसैव(D2 सुसहेव) वीर्यवास् —b) Ś1 D6 तत स धर्मेण (for तपस्विवेषेण) Ś1 Ñ B D6 सहेव, D4 7 च वीक्ष्य (for समीक्ष्य) —c) D2 भरत (sic) (for °त) —d) Dt1 *यत (for प्रयत) D4 7 पितामह (for प्रजापतिम्)

28 V1 missing 28 (cf v l 24) D3 om 28 (cf v l 26) —a) Ś1 D2 5 6 [ऽ]थ (for ऽद्य) —c) D5 अतीव (for इ°) Ś1 D6 [अ]थ जनस्य, B1 [अ]नु जनस्य, G3 [अ]स्य जनस्य (for [आ]र्य°) Dg1 तद्वचो, Dd1 Dm1 D1 सर्वतो, D4 7 सत्वरो (for तत्त्वतो) —d) G1 उत्तर, M4 मगल (for उत्तम) D5 तत (for तदा)

29 V1 missing 29 (cf v l 24) —a) D4 सत्त्वधृति (for सत्य°) D4 7 G3 स (for च) —b) D5 भरतस्य (sic) (for °तश्च) Ś1 Ñ1 B D2 4–7 धर्मवित्, Ñ2 तत्त्ववित् (for धार्मिक) —c) Ś1 Ñ1 D1–4 6 7 प्रविरेजुरोजसा, Ñ2 B प्रति-(B3 परि, B4 °वि)रेजुरजसा, Dt1 G1 तु(Dt1 च) विरेजिरेध्वरे, Dm1 G2 M तु विरेजुरध्वरे, D5 प्रविवभ्रुरोजसा (for च विरेजुरध्वरे) —d) G2 यदा (for यथा) Ś1 B2(m also ऋषिभिस्) D1 2 4–7 ज्वलितास्, Ñ B1 3 4 M4 ऋषिभिम्, D3 मिलितास् (for सहितास्)

Colophon V1 missing (cf v l 24) —*Sarga name* Ś1 Ñ B मातृसमागम, D1 3 भरतसमागम, D2 भरतपर्वणि वसिष्ठदर्शन, D4 5 वसिष्ठदर्शन(D5 °न), D6 मातृसगम, D7 वसिष्ठसदर्शन —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 D3 6 om, Ñ2 113, B2 98, B3 D5 111, B4 97, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G3 M2 3 104, D1 164, D2 M4 112, D4 108, D7 110, T1 2 G1 2 M1 103 —After colophon, Dm1 concludes with राम, T2 with श्रीरामचन्द्राय नम, G with श्रीरामाय नम —After the colophon of Sarga 96, T2 repeats Sarga 97 (cf v l 2 94 colophon)

९७

तं तु रामः समाश्वास्य भ्रातरं गुरुवत्सलम् ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ १
किमेतदिच्छेयमहं श्रोतुं प्रव्याहृतं त्वया ।
यस्मात्त्वमागतो देशमिमं चीरजटाजिनी ॥ २
यन्निमित्तमिमं देशं कृष्णाजिनजटाधरः ।
हित्वा राज्यं प्रविष्टस्त्वं तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ॥ ३
इत्युक्तः कैकयीपुत्रः काकुत्स्थेन महात्मना ।
प्रगृह्य बलवद्भूयः प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ४
आर्य तातः परित्यज्य कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
गतः स्वर्गं महाबाहुः पुत्रशोकाभिपीडितः ॥ ५
स्त्रिया नियुक्तः कैकेय्या मम मात्रा परंतप ।
चकार सुमहत्पापमिदमात्मयशोहरम् ॥ ६
सा राज्यफलमप्राप्य विधवा शोककर्शिता ।
पतिष्यति महाघोरे निरये जननी मम ॥ ७

97

☞ D2 4 5 7 missing for Sarga 97 Ś1 Ñ V1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 6 T2 (repeating Sarga 97 here) 3 G3 M2–4 Cv m k t read Sarga 97 after Sarga 94 Dm1 begins with ॐ, M1 with श्रीरामाय नम । शुभमस्तु, M2 with श्रीरामाय नम

1 G(ed) om 1–4 —ᵃ) Ñ2 B3 (before corr) त च, Dm1 एव, Cm as in text (for त तु) T1 2 (second time) M3 Cr m g k t समाज्ञाय, Cv r*p* m*p* g*p* समाश्वास्य (as in text) —ᵇ) Ś1 Ñ V1 B Dd1 Dm1 D1 3 6 भरतं (for भ्रातर) —ᶜ) T2 (second time) स* त्रा (moth-eaten) —ᵈ) T3 द्रष्टु (sic) —For 1ᶜᵈ, Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 subst

2197* उत्थाप्य मूर्धन्याघ्राय पादयो पतित तदा ।

[V1 D1 उत्थाय Ś1 D6 मूर्ध्नि चाघ्राय, Ñ1 V1 B3 (before corr as above) 4 D1 मूर्ध्न्युपाघ्राय]

—B2 cont

2198* उवाच दीनया वाचा बाष्पाकुलितलोचन ।

2 G(ed) om 2 (cf v l 1) —ᵃᵇ) V1 एतदिच्छाम्यह वीर, B3 किमेतमेतदिच्छेय, T2 (second time) किमेतमिच्छेयमह, T3 किमिच्छेयमह श्रोतु (for ᵃ) T3 वच (for श्रोतु) Ś1 Ñ V1 B D6 य (D6 त) द्व्याहृत (for प्रव्या°) T2 (first time) तदिच्छेयमह श्रोतु प्राप्य वापहृत त्वया —ᶜ) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 कस्मात् (for यस्मात्) —ᵈ) Ś1 Ñ1 Dg1 D6 T3 G1 3 M4 चीरजटाधर (Dg1° र), Ñ2 V1 Dm1 चीरजटाजिन (Dm1 °नीं), B4 °टाभृता, T2 (first time) Cm °टाजिन , Cr g k t °जिनी (as in text)

3 G(ed) om 3 (cf v l 1) Ś1 om (hapl) 3ᵃᵇ M4 reads 3ᵃᵇ *inf lin sec m* —ᵃ) B4 मन्निमित्तम् , Dg1 T2 (first time) Cg किंनिमित्तम्, Cr t यन्निमित्तम् (as in text) V1 सुसक्लेश, D1 3 इम क्लेश, T2 (first time) M4 इद देश (for इम देश) —ᵇ) Ñ2 B3 (m also as in text) इह चीर- (for कृष्णाजिन-) G2 -जटाधन —ᶜ) T2 (first time) प्रहृष्टस्त्व, G3 प्रविष्टोसि. —ᵈ) D3 स्यकुम् (sic), T2 (first time) तत्तुम् (sic) (for वक्तुम्)]

4 G(ed) om 4 (cf. v l 1) —ᵃ) V1 B2 3 Dg1 Dd1 Dm1 D3 T2 (both times) 3 G M Cr m g कैक (V1 Dg1 Cr कैके, B3 केके) यीपुत्र· —ᶜ) Ś1 D6 प्रसृज्य बाष्पं बाहुभ्या, Ñ V1 B D1 3 प्रगृह्य बाहू (Ñ B1 °हु-, D1 3 बाष्प) बलवान्.

5 Before 5, G(ed.) ins 1 1–2 of 2164* —ᵃ) Ś1 D6 आर्यो राज्य, Ñ B आर्य राज्य (B1 °म), V1 Dg1 Dt1 Dd1 T3 G1 3 M3 Ck t आर्य तात ; Cv r g t*p* as in text (for °तात) D3 आर्यस्तत परित्याग. —ᵇ) V1 श्रुत्वा (for कृत्वा) V1 Dg1 धर्मं, Cr m g t as in text (for कर्म). —ᶜ) Ś1 तत स्वर्ग, B1 ** *र्गं (illeg), D3 ** स्वर्गं Ñ2 B1 महाराज (for °बाहु·) —ᵈ) D1 3 -[अ]तिपीडित . —After 5, G(ed) ins 1 3–10 of 2164*

6 ᵃ) Dg1 निमित्त (sic), Dd1 [अ]तियुक्त , Ct as in text (for नियुक्त) —ᵇ) G M1 4 परतप (for °प) T2 (first time) मन्मात्रा परमंतप (sic) —For 6ᵃᵇ, Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 G(ed) subst

2199* दुष्टा स्त्रीबुद्धिमास्थाय कैकेयी राज्यकामिनी ।

[G(ed) ins लक्ष्मण उवाच within brackets Ñ दुष्टा, V1 B2 D1 3 दुष्ट-, B4 धृष्टा (for दुष्टा) V1 राज्यकामिका, D1 3 °कामुका (D1 [before corr]°मया)]

—ᶜ) Ñ स, Dt1 G2 Ck t सा, Cg as in text (for सु-) —ᵈ) Ś1 D6 इद मम, Ñ1 इद मदा, Ñ2 B4 इदमस्था (sic), V1 इयदबा, B1–3 इदमवा, D3 इदमाद्य- (for इदमात्म-) G2 -यशोभन (sic)

7 ᵃ) G1 राज्य (for राज्य) —ᵇ) Ñ1 राज्य- (for शोक-) Ś1 Ñ2 V1 B Dg1 D6 -कर्पिता —ᶜ) B2 (m after corr as in text) पश्यति स, M3 पति त्यक्त्वा (for पतिष्यति) Ñ2 B M4 महावीर —ᵈ) Ñ B निरय, V1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 नरके, M4 नरक —After 7, B3 ins

2200* ममापि च गतिर्नास्ति मातृदोषेण सुव्रत ।

तस्य मे दासभूतस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ।
अभिषिञ्चस्व चाद्यैव राज्येन मघवानिव ॥ ८
इमाः प्रकृतयः सर्वा विधवा मातरश्च याः ।
त्वत्सकाशमनुप्राप्ताः प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ ९
तदानुपूर्व्या युक्तं च युक्तं चात्मनि मानद ।
राज्यं प्राप्नुहि धर्मेण सकामान्सुहृदः कुरु ॥ १०
भवत्वविधवा भूमिः समग्रा पतिना त्वया ।
शशिना विमलेनेव शारदी रजनी यथा ॥ ११
एभिश्च सचिवैः सार्धं शिरसा याचितो मया ।
भ्रातुः शिष्यस्य दासस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ १२
तदिदं शाश्वतं पित्र्यं सर्वं सचिवमण्डलम् ।
पूजितं पुरुषव्याघ्र नातिक्रमितुमर्हसि ॥ १३
एवमुक्त्वा महाबाहुः सबाष्पः केकयीसुतः ।
रामस्य शिरसा पादौ जग्राह भरतः पुनः ॥ १४
तं मत्तमिव मातंगं निःश्वसन्तं पुनः पुनः ।
भ्रातरं भरतं रामः परिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ १५
कुलीनः सत्त्वसंपन्नस्तेजस्वी चरितव्रतः ।
राज्यहेतोः कथं पापमाचरेत्त्वद्विधो जनः ॥ १६
न दोषं त्वयि पश्यामि सूक्ष्ममप्यरिसूदन ।
न चापि जननीं बाल्यात्त्वं विगर्हितुमर्हसि ॥ १७

---

8 ^{a}) M3 तस्य दासस्य भूतस्य —^{b}) Ñ1 B2(m) 4 मंप्रसक्तु(Ñ1 °स्त्व [sic], B2 [orig] प्रहर्तुं न) त्वम्, Ñ2 B3 सप्रसार्टुं त्वम्, V1 D1 3 त्व प्रसी(V1 प्रासा)दितुम्, M4 (before corr) त्व प्रसक्तु(*inf lin sec m* °र्तुं)मिह (for प्रसाद कर्तुम्) —^{c}) Ś1 Ñ1 V1 B1 2 4 D6 M4 अभिषिच्यस्व(V1 °सि, B4 °स) चा(Ñ1 V1 वा)नेन(B1 om चानेन), Ñ2 B3 अभिषिच्यस्व(Ñ2 °सु) राज्येन, D1.3 अभिषिंच(D1 °षिच्य) स्वमात्मान —^{d}) Ñ2 B3 नाकेन, T2 (second time) राज्येस्मिन् (for राज्येन)

9 ^{b}) Ñ1 त्रिविधा (for विधवा) Ś1 Ñ V1 B D6 मे, D1 3 M4 ते (for या)

10 ^{a}) Ñ1 त्वाम्, Ñ2 B3 Ck t त्वम्, V1 B4 D1 3 त्वया, B1 2 M4 तव, Dt1 T2 (second time) तथा, Cr as in text (for तद्) Dm1 T1 2(second time) 3 G1 Cr आनु-पूर्व्याद्, T2 [first time] G3 आनुपूर्वाद् Ñ1 B1 4 Dt1 Ck t युक्तश्च, Ñ2 B3 काकुत्स्थ, V1 D1 3 यु(D1 पू)ज्यता, T1 भुक्त च, Cv r m g t as in text (for युक्त च) Ś1 D6 त्व(Ś1 त्वा)मानुपूर्वतो युक्त —^{b}) Ś1 Ñ B1 3 4 D6 युक्तं कामेन, V1 भुक्तकामेन, B2 पुत्रकामेन, D1 3 युक्त(D3 °यु [sic])मानेन, G1 2 M1 3 युक्तमात्मनि M3 मा दर (for मानद) —^{c}) T2 (second time) प्राप्य हि (for प्राप्नुहि) —^{d}) G1 3 सप्राणान् (for सकामान्) T2 (second time) सुहृद

11 ^{b}) V1 सभया (for समग्रा) Ś1 Ñ B D6 त्वया पत्या समन्विता —^{c}) V1 G M1 2 [ए]व, B3 4 Ct*p* [इ]ह (for [इ]व) —^{d}) Dm1 शारदा V1 शारदीव यथा निशा

12 ^{a}) Ś1 V1 D6 मातृभि (for एभिश्च) Ś1 D6 सर्वै (for सार्धं) —^{b}) G1 याचतो (sic) V1 यथा (for मया) —^{c}) Ś1 D6 प्रियस्य (for शिष्यस्य) V1 D1 3 दासस्य शिष्यस्य (by transp)

13 T2 om (hapl) 13 at the first occurrence —^{ab}) Ś1 Ñ B D6 सर्वं पित्र्य(Ñ2 B °त्रा) (by transp), D1 3 पित्रा सर्वं (for पित्र्य सर्वं) T1 2(second time) 3 Cg प्रकृतिमडल, Ck t सचिवमडल (as in text) —^{c}) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 M4 मनुजव्याघ्र —^{d}) Ś1 D6 [अ]त्रमानितुम्, Dm1 T1 M1 [अ]तिक्रामितुम्, Cg t °क्रमितुम् (as in text)

14 ^{a}) Dg1 उक्तो, Dt1 Dd1 Dm1 T2(second time) उक्ता V1 महाप्राज्ञ (for °बाहु) —^{b}) Ś1 D6 सत्त्वाढ्य, B1 M2 सबाष्प (for सबाष्प) —^{c}) Ś1 Dg1 D6 M3 transp शिरसा and पादौ —^{d}) V1 जगृहे, D1 3 जगाम T1 2(second time) 3 विधिवत् (for भरत) Ś1 Ñ B D6 तदा, V1 D1 3 स्वय (for पुन).

15 ^{a}) Ś1 Ñ B D6 आर्तम् (for मत्तम्) —^{b}) B4 Dt1 Dd1 Dm1 T1.2(both times) 3 G M Ck निश्वसत, Ct नि श्वसत (as in text) Ś1 Ñ B D6 मुहुर्मुहु (for पुन पुन) —Ś1 D6 transp 15^{cd} and 16^{ab} —^{cd}) Ñ2 B3 4 भरत भ्रातर (by transp) Dg1 reads राम in marg Ś1 D6 रामोप्यथाब्रवीद्वाक्य भरत केकयीसुतं

16 Ś1 D6 transp 15^{cd} and 16^{ab} —^{a}) B2 कुलीन-. V1 D1 3 शील-, B2(m, orig as in text) T1 सत्य- (for सत्त्व-) —^{c}) D3 illeg for राज्यहे B1 पापाम् (for पापम्) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 6 G1 M4 मद्विधो जन (B4 [before corr] °धोपम), D3 मद्वि्रो . . (illeg), Cv त्वादृशो जन

17 ^{a}) D3 न प (illeg), G3 दोष न (by transp) —^{c}) B4 बाला (for बाल्यान्) V1 जननी वाच्या —^{d}) V1 तद् (for त्व) D1 गर्हितुम्. —After 17, V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 T1 2(both times) 3 G M ins, while B2 ins after 22

2201* कामकारो महाप्राज्ञ गुरूणा सर्वदानघ ।
उपपन्नेषु दारेषु पुत्रेषु च विधीयते ।
वयमस्य यथा लोके सख्याता सौम्य साधुभि ।
भार्या पुत्राश्च शिष्याश्च त्वमपि ज्ञातुमर्हसि ।
वने वा चीरवसन सौम्य कृष्णाजिनाम्बरम् ।
राज्ये वापि महाराजो मा वासयितुमीश्वर ।

यावत्पितरि धर्मज्ञे गौरवं लोकसत्कृते ।
तावद्धर्मभृतां श्रेष्ठ जनन्यामपि गौरवम् ॥ १८
एताभ्यां धर्मशीलाभ्यां वनं गच्छेति राघव ।
मातापितृभ्यामुक्तोऽहं कथमन्यत्समाचरे ॥ १९
त्वया राज्यमयोध्यायां प्राप्तव्यं लोकसत्कृतम् ।
वस्तव्यं दण्डकारण्ये मया वल्कलवाससा ॥ २०
एवं कृत्वा महाराजो विभागं लोकसंनिधौ ।
व्यादिश्य च महातेजा दिवं दशरथो गतः ॥ २१
स च प्रमाणं धर्मात्मा राजा लोकगुरुस्तव ।
पित्रा दत्तं यथाभागमुपभोक्तुं त्वमर्हसि ॥ २२
चतुर्दश समाः सौम्य दण्डकारण्यमाश्रितः ।
उपभोक्ष्ये त्वहं दत्तं भागं पित्रा महात्मना ॥ २३
यदब्रवीन्मां नरलोकसत्कृतः
पिता महात्मा विबुधाधिपोपमः ।
तदेव मन्ये परमात्मनो हितं
न सर्वलोकेश्वरभावमव्ययम् ॥ २४

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्तनवतितमः सर्गः ॥ ९७ ॥

[(l 1) T2 (first time) गुरुर्न (for गुरुणा) V1 B2 D1 3 सर्वथा सता, T3 G1 2 M1 3 4 सर्वथा(T3 °तो)नव —(l 2) B2 उत्पन्नेषु च Dt1 repeats दारेषु G1 3 विधीयता, Cm k t विधीयते (as above) —(l 3) V1 D1 3 न(V1 अ) स्ववशा, B2 अस्ववशा, M3 अस्मिन्यथा (for अस्य यथा) V1 सात्याता (sic) (for सख्याता) V1 B2 D1 3 लोक- (for सौम्य) —(l 4) V1 B2 D1 3 भार्या पुत्रश्च शिष्यश्च (for the prior half) B2 Dg1 त्वमनुज्ञातुम्, Cg k t त्वमपि ज्ञातुम् (as above) —(l 5) D1 3 -वमन (for °न) V1 वनेचारीव वसन (for the prior half) V1 B2 D1 3 कृष्णाजिनजटाधर(D1 3 °र) (for the post half) —(l 6) B2 राज्य (for राज्ये) V1 D1 3 G2 M2 महाबाहो, B2 °राज्ये (for °राजो) Dm1 मा (for मा) V1 B2 निर्वासयितुमर्हति, D1 3 निवसे पितुराज्ञया (for the post half)]

18 [a]) Ñ1 B1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 T2 (first time) 3 G2 3 M1 3 4 धर्मज्ञ(Dm1 °ज्ञ) —[b]) Dm1 गौरवे Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 मम मानद(Ñ2 मादन [meta]), T1 2 (second time) 3 M4 लोकसत्कृत —[c]) Dt1 Dd1 Dm1 धर्मकृता(Dd1 °त) (for °भृता) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 तावदेव जनन्यां मे —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 कैकेय्याम् (for जनन्याम्) G3 चापि (for अपि)

19 [a]) Ś1 D6 स द्वाभ्या, Ñ V1 B D1 3 M4 स ताभ्यां (for एताभ्यां) —[b]) M3 वने (for वन) —[c]) B2 (m also) मातृपितृभ्याम् Ś1 Ñ V1 B2 3 D1 3 6 उक्त सन्, B1 4 मुक्त सन्, T2 (first time) मुक्तोह, M4 मुक्तस्तु (for उक्तोऽहं) —B2 reads [d] twice —[d]) T2 (first time) अन्य (for अन्यत्) T2 (first time) G3 समाचरेत्, Cr g k t समाचरे (as in text) Ś1 Ñ B1 2 (second occurrence sec m) 3 4 D6 कथ कुर्यामतोऽन्यथा, V1 D1 3 M4 कथ कुर्यां तदन्यथा

20 [b]) V1 D1 3 कर्तव्य (for प्राप्तव्य)

21 [a]) B2 Dg1 Dt1 D1 T2 (first time) 3 M2 3 Ct उक्त्वा (for कृत्वा) Ś1 Ñ B1 2 4 D1 3 6 M3 महाभागो, V1 B3 °बाहो, T3 °बाहुर् (for °राजो) —[c]) G2 M1 व्यपदिश्य (for व्यादिश्य च) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 M4 [ए]व(D1 3 [ए]व) धर्मात्मा, Dt1 महाराजो, Dd1 Dm1 M2 महाभागो (for महातेजा)

22 [a]) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 M4 चेत् (for च) D1 प्रणाम (meta) Ś1 Ñ B D6 M4 राजें(B4 °ज्यें)द्रो (for धर्मात्मा) —[b]) B1 Dd1 राज, T3 पिता (for राजा) D3 लोके (for लोक-) B1 T2 (first time) G1 2 तदा, M1 तथा (for तव) —[c]) B4 महाभागम्, T3 तदा भागम् (for यथाभागम्) —After 22, B2 ins 2201*

23 Dt1 om 23 B(ed) reads 23 within brackets —D3 om from क्ष्ये in 23[c] up to क्रि in क्रियताम् in 2 95 6[b] (read after 97) —[c]) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 यथा-, Dg1 च यद्, T2 (first time) 3 G2 3 M1 3 तु तद् (for त्वह) G1 उपभोक्ष्यामि तद्दत्त

24 D3 om 24 (cf v l 23) —[a]) B1 यच्चाब्रवीन् Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 सुरलोक —[b]) Ś1 Ñ B D6 विबुधोप- (Ś1 Ñ2 B3 °त्त)मो नृप (D6 °पै) —[c]) G1 वरम्, Cr g as in text (for परम्) Ś1 D1 6 परमात्मसहित(D1 °नोदित) —[d]) Dg1 Dd1 Dm1 T1 2 (both times) 3 G1 2 M1-3 अप्यह, Cr k t as in text (for अव्ययम्) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 न सर्वलोकेश्वरतापि(Ñ2 B1-3 °ता च) सत्कृता (Ñ2 B1 2 °ता, B3 °त)

Colophon D3 om (cf v l 23) —*Sarga name* Ś1 Ñ1 B1 2 4 D6 रामप्रश्न, Ñ2 B3 श्रीरामप्रश्न, V1 D1 भरतप्रश्न —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 D6 om, Ñ2 M2 111, V1 B3 106, B2 98, B4 105, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 (first time) 3 G3 M3 101, T1 2 (second time) G1 2 M1 104, M4 109 —After colophon, T2 (both times) concludes with श्रीरामचन्द्राय नम, G with श्रीरामाय नम

९८

ततः पुरुषसिंहानां वृतानां तैः सुहृद्गणैः ।
शोचतामेव रजनी दुःखेन व्यत्यवर्तत ॥ १
रजन्यां सुप्रभातायां भ्रातरस्ते सुहृद्वृताः ।
मन्दाकिन्यां हुतं जप्यं कृत्वा राममुपागमन् ॥ २
तूष्णीं ते समुपासीना न कश्चित्किंचिदब्रवीत् ।
भरतस्तु सुहृन्मध्ये रामं वचनमब्रवीत् ॥ ३
सान्त्विता मामिका माता दत्तं राज्यमिदं मम ।
तद्ददामि तवैवाहं भुङ्क्ष्व राज्यमकण्टकम् ॥ ४
महतेवाम्बुवेगेन भिन्नः सेतुर्जलागमे ।
दुरावारं त्वदन्येन राज्यखण्डमिदं महत् ॥ ५

98

☞ V1 missing for st 1–13 (cf v l 2 96 24) It reads st 14–21[a] after Sarga 98, st 21[b]–56 are lost on missing fol. Ś1 D6 om 1–13, Ñ B D1 3 M4 constitute a separate Sarga of st 1–13 and read it after Sarga 100, Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 Ñ2 om 1[ab] —[a]) Ñ1 B1 3 4 तथा, B2 अथो, D1 3 तेषा (for तत) —[b]) D1 7 वृत्ताना (for °ताना) B3 4 D1 2 4 5 7 सुहृज्जनै , D3 °द्गणै —[c]) Ñ B D1 3 जाग्रताम् (for शोचताम्) G3 M2 रजनीं (for °नी) —[d]) G1 ह्यत्यवर्तत (for व्य°) Ñ B कल्य सा सम(B2 °-)वर्तत, D1 3 शुभा समभिवर्तते(D3 °त), D2 पुण्या सा वन्यवर्तत (sic), D4 7 सुपुण्या साभ्यवर्तत, D5 सा पुण्या व्यत्यवर्तयत्

2 Ś1 D6 om 2 (cf v l 1) —[a]) Ñ B D2 5 तु प्रभाताया, D4 सुप्रवृत्ताया (for °भाताया) —[b]) D3 4 -वृता (for -वृता) —[c]) G2 M1 3 मदाकिन्याम् , Ck t मदाकिन्या(as in text) Ñ B पृथग्, D1–5 7 यथा, G2 M1 3 तटे, Cr m g k t as in text (for हुत) Dt1 जप्त, D1 3 कृत्य, Ck t as in text (for जप्य) —[d]) T3 द्वारम् (for रामम्) ✽ Ct 'द्वारम्' इति पाठे उटजद्वारमित्यर्थ इति केचित्। तन्न। उत्तरसर्गे मदाकिनीतीरे राममुवाचेत्युक्ते । तस्मात् 'रामम्' इति पाठो रामाधिष्ठितनदीतीरमित्यर्थं उचित । ✽ Dm1 D1 3 G3 राममुपाविशन् , D2 5 भूमिमुपाविशन् , D4 7 भूय उपाविशन्

3 Ś1 D6 om 3 (cf v l 1) —[a]) Ñ B D2 4 5 7 तूष्णीका (for तूष्णीं ते) D2 समुपासन्ना (for °सीना) D1 3 तूष्णीं त समुपासीन —[b]) Dg1 T3 M2 किंचित्कश्चिद् (by transp) D2 5 अश(D5 °स)क्ता भाषणे तदा, G2 कश्चित्किंचिदमब्रवीत् (sic) —[c]) D2 4 5 7 [ऽ]थ (for तु) T3 सुहृद्वृत (for °न्मध्ये) —[d]) D2 4 5 7 भ्रातरम् (for वचनम्) Ñ B D1 3 राम भूयोब्रवीद्वच

4 Ś1 D6 om 4 (cf v l 1) —[a]) D1 G1 2 सात्विका, Cm g k t सान्त्विता(as in text) Dt1 G1 मामका, D3 मामकी, Cg k as in text (for °मिका) Ñ B सत्यवादी महाप्राज्ञो, D2 4 5 7 सत्यवादी महाराजो —T3 damaged from ज्य in 4[b] up to ह्व in 4[c] —[b]) D2 4 5 7 ददौ (for दत्त) D1 3 राज्य दत्तम् (by transp) Ñ B यन्मे राज्यमदापिता —[c]) Ñ1 ददानि, D2 वदामि (for ददामि) D4 7 तथा (for तव) B1 [अ]द्व (sic) (for [अ]ह) —[d]) D4 7 तव (for भुङ्क्ष्व) D3 राज्य निहतकटक —After 4, Ñ B D1 3 M4 ins

2202* आर्य प्रसाद कुरु मे शिरसा त्वा प्रसादये ।
न च तद्विदित पाप जनन्या मम यत्कृतम् ।
तवास्मि शिष्यो दासश्च प्रेष्य प्रेष्यानुग पर ।
न कार्यं मम राज्येन यत्त्वया नोपभुज्यते ।
त्वद्दामि यदिद राज्यमपनीतमनार्यया । [5]
मात्रा मम गृहाण त्व तत्ते निर्यातयाम्यहम् ।

[(l 1) Ñ2 D3 त्वा (for त्वा) D3 प्रमादयेत् (sic). —(l 2) D1 3 M4 न मे (for न च) D3 विकृत (for विदित) —(l 3) B3 दामाग्र (sic) Ñ B3 D3 M4 प्रेष्य (B3 °ष्ठ) (for प्रेष्य) Ñ2 B2–4 D3 M4 प्रेष्याच(B4 °न्न, D3 °न्व) य पर (for प्रेष्यानुग पर) D1 प्रेष्यात्प्रेष्यश्च य पर (for the post half) —(l 4) D1 3 M4 त्वया यत् (by transp) (for यत्त्वया) Ñ1 B4 [उ]पपद्यते, B2 °भुज्यमे (sic), B3 °भुजते, D1 3 °युज्यते (for °भुज्यते) —(l 5) Ñ2 त्वद्वत, B1 नद्दच्छ, B2 (marg) दुर्गं हि, B4 तद्दच्छ, G(ed)नेच्छामि(for त्वद्दामि) D1 3 M4 मात्रा मे मत्कृत विभो (for the post half). —(l 6) B1 माता (for मात्रा) B4 यतो (for तत्ते) M4 अपनीतमनार्यायास्तदेतत्पातयाम्यह]

5 Ś1 D6 om 5 (cf v l 1) —[a]) B4 मज्जता (for महता) B1 4 Dt1 च (for [इ]व) Ñ B1 3 4 D1 [अ]प्सु, B2 D3 वायु- (for [अ]म्बु) D2 4 5 7 महावातप्रवेगेन —[b]) B2 3 Dg1 Dt1 D1 3 T2 भिन्न-, Ct as in text (for भिन्न) Ñ B D1 3 महार्णवे (for जलागमे) D2 4 5 7 भिन्नसेतुरिव (D5 °र्यथा) प्रभो —[c]) Ñ1 B1–3 D1 3 दुराधर, Ñ2 °सद, B4 Dm1 °चार, Dt1 Cv r t दुरावर, T2 दूरावर, M3 °धर, Cg as in text (for °वार) B4 तद् (for त्वद्) D2 5 दुर्धरं स्यात्तथान्येन, D4 7 दुर्धर स्याच्चद्दन्येन —[d]) D2 राज्य (for राज्य-) D2 पित्र्यम् , D4 5 7 -तन्त्रम् (for -खण्डम्) Ñ1 मदराज्यमिद भुवि (sic), Ñ2 B D1 3 पित्र्य राज्यमिद भुवि. —After 5[d], B4 erroneously repeats राज्यमपनीतमनार्यया.

गतिं खर इवाश्वस्य तार्क्ष्यस्येव पतत्रिणः ।
अनुगन्तुं न शक्तिर्मे गतिं तव महीपते ॥ ६
सुजीवं नित्यशस्तस्य यः परैरुपजीव्यते ।
राम तेन तु दुर्जीवं यः परानुपजीवति ॥ ७
यथा तु रोपितो वृक्षः पुरुषेण विवर्धितः ।
ह्रस्वकेन दुरारोहो रूढस्कन्धो महाद्रुमः ॥ ८
स यदा पुष्पितो भूत्वा फलानि न विदर्शयेत् ।
स तां नानुभवेत्प्रीतिं यस्य हेतोः प्रभावितः ॥ ९
एषोपमा महाबाहो त्वमर्थं वेत्तुमर्हसि ।
यदि त्वमस्मानृषभो भर्ता भृत्यान्न शाधि हि ॥ १०
श्रेणयस्त्वां महाराज पश्यन्त्वग्र्याश्च सर्वशः ।
प्रतपन्तमिवादित्यं राज्ये स्थितमरिंदमम् ॥ ११
तवानुयाने काकुत्स्थ मत्ता नर्दन्तु कुञ्जराः ।
अन्तःपुरगता नार्यो नन्दन्तु सुसमाहिताः ॥ १२

---

6 Ś1 D6 om 6 (cf v l 1) —ᵃ) D2 वर (for खर) —ᵇ) Ñ1 B1 2 4 सुपर्णस्येव पक्षिण, Ñ2 B3 D1 सुपर्णस्येव वायस, D2 4 5 7 गरुडस्येव पक्षिण (D2 °वान्), D3 सुपर्णस्येव राघव —ᶜ) Ñ B D1 3 शक्तोस्मि (for शक्तिर्मे) D2 4 5 7 न चाहमुत्सहे राम —ᵈ) Ñ B D1 3 राज्यं (for गतिं) —After 6, Ñ B D1 3 M4 ins

2203* पितृपैतामहं राज्यं तत्रगाहमुपाहरन् ।
नैतद्रोचयते मह्यं पारक्यमिव भूषणम् ।
अभिषिक्तस्त्वमद्यैव विधिवत्पार्थिवात्मज ।
सहास्माभिरतिस्निग्धैर्भुङ्क्ष्व राज्यमकण्टकम् ।

[(l 1) B2 तदेव (for °वेव) D1 उपाकर (for °हरन्) D3 तवैवाहमपारक, M4 तव नाहमपाहरे (for the post half) —(l 2) Ñ1 B2 3 [ए]त (for [ए]तद्) D1 7 विरोचते (for रोचयते) Ñ1 मध्या (sic), Ñ2 B1 [s]गम्य, M4 [s]ग्माक (for मह्यं) B4 पारवयगदूषण (subm) (for the post half) —(l 3) D1 तु मयेव (sic), D3 ममाथैव (sic) (for स्त्वमद्यैव) B4 अभिषिक्तस्य यत्र (याय)स्य (for the prior half) Ñ1 B1 पार्थिवात्मज (for °त्मज) —(l 4) M4 अपि (for अति-) Ñ1 B2 -स्निग्धो (for °ग्धैर्) D3 मयाहमभि स्निग्धैर् (for the prior half)]

7 Ś1 D6 om 7 (cf v l 1) —ᵃ) Ñ B2 4 सजीव, D1 सुजीव्य Ñ B D1 नित्यशस्तेन, T3 °शक्तस्य (for °शस्तस्य) D2 3 सुजीव्य जीवितं तस्य, D4 5 7 सुजीव्य तेन सर्वेण —ᶜ) Ñ B1 3 4 वीर तेन, B2 जीवितेन, Dg1 Dd1 Dm1 T3 G1 राम तस्य, Cr k t as in text (for राम तेन) Ñ1 तद्, B4 (for तु) Ñ1 राजात्र (sic), Ñ2 त्वजीव (sic), D4 दुर्जीव्य, T2 M3 Ck दुर्जीवो (for °व) D1 जीवन्नपि सुदुर्जीवो, D2 3 दुर्जीव्यं जीवितं (D3 °वन) तस्य, D5 राम तेन सुदुर्जीव्य —ᵈ) D7 उपजीव्यति (for °जीवति)

8 Ś1 D6 om 8 (cf v l 1) Ñ1 om 8ᵃᵇ —ᵃ) B1 2 4 यदा (for यथा) D1 3 च, D2 4 5 7 हि (for तु) G1 Ck [आ]रोपितो, Cv g t रोपित (as in text) —ᵇ) Ñ2 B3 4 [इ]ह यत्नत, B1 2 फलार्थिना, D1 3 [इ]ह केनचित्, D2 [इ]ह भावित, D1 7 [इ]ह वर्धित, D5 [ए]व भावित (for विवर्धित) —ᶜᵈ) D4 7 ह्रस्वको तु, D5 ह्रस्वको (for ह्रस्वकेन) D2 1 5 7 दुरावर्षो (for °रोहो) Ñ B D1 3 ह्रस्वको (B1 4 कसुरो) धर्षणीय स्यादि (B2 °स्य) रूढ सुदु (D1 3 स्याद्)रारह

9 Ś1 D6 om 9 (cf v l 1) —ᵃ) Ñ B यत्न तु (Ñ2 °पि), D1 6 7 T1 2 M1 Cv m g स यथा, Ck t स यदा (as in text) —ᵇ) D1-3 5 न फलानि प्रदर्शयेत —ᶜ) D3 सदा (for स ता) G2 प्रीतिर् (sic) (for °तिं) D2 4 5 -स ता नवाहरे (D5 °रेत्)त्प्रीति —ᵈ) B4 हेतु (for हेतो) Ñ B1-3 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 5 7 रोपित, B4 प्रभावित (sic), D1 3 T1 G2 स रोपित, Cg k t as in text (for प्रभावित)

10 Ś1 D6 om 10 (cf v l 1) —ᵃ) D5 एषो मम (sic) (for °पमा) Ñ B D1 3 मया प्रोक्ता (for महाबाहो) —ᵇ) Ñ B D1 ता स्वय, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G1 M2 3 Cv r m g t तम (Dt1 Dd1 Ct °ह)र्थं (for त्वमर्थं) Ck अर्हसि D2 3 5 ता त्वं (D2 तु) वेत्तुमिहार्हसि, D4 पश्यत्वमाश्च सर्वश, D7 न ता ज्ञातुमिहार्हसि —D4 om 10ᶜ-11ᵇ, Ñ B om 10ᶜᵈ —ᶜᵈ) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G2 M1-3 Ct यत्र, D2 य., Cr m g यदि (as in text) D2 त्वमसि, M3 मस्माद् (sic) (for त्वमस्मान्) D5 त्वमत्रमस्माकमृषभो, D7 यतस्त्वमस्मानृपते (for °) Dg1 स्वर्गा भर्ता सुजाविना, Dd1 Dm1 भृत्यान्भर्ता न शाधि हि, D2 7 भ्राता श्राता (D2 °श्रु) पोपमसि, Cm g as in text (for ᵈ) D1 3 न त्वं कुलधुर्ये धुर्यवत्त्रोढुमर्हसि

11 Ś1 D6 om 11 (cf v l 1) D4 om 11ᵃᵇ (cf v l 10) —ᵃ) D2-5 महाबाहो (for °राज) —ᵇ) Ñ1 B2 4 [आ]यांश्च, D2 5 7 [अ]ग्राश्च, D3 [अ]ग्र्य, G2 [अ]ग्राश्च, M3 [अ]ग्राश्च, Cr m g t as in text (for °ग्र्याश्च) D5 om 11ᶜ-12ᵇ —ᶜ) B3 G2 प्रपतन्तम् (meta) (for प्रतपन्तम्) —ᵈ) Ñ B2 Dg1 Dt1 D4 7 T3 M2 3 राज्य- (for राज्ये) B D1 अरिंदम

12 Ś1 D6 om 12 (cf v l 1) D5 om 12ᵃᵇ (cf v l 11) —ᵃ) Dt1 G1 3 तथा (for तव) G3 [अ]नुयोगात् (for °याने) —ᵇ) Ñ B2 3 गर्जंतु (B3 °ति), B1 4 गच्छतु, Dd1 चाहंतु (sic) (for नर्दन्तु) B2-4 वारणा (for कुञ्जरा) D1 पूजा गच्छतु कुञ्जरा, D2 सर्वे कुर्वंतु कुञ्जरा (sic), D3 कूजतो यातु कुञ्जरा, D4 7 कुथा (D7 °प्या [sic]) कर्षंति कुञ्जरा —ᶜ) B3 Dd1 Dm1 D5 अंत पुरचरा, D3

तस्य साध्वित्यमन्यन्त नागरा विविधा जनाः ।
भरतस्य वचः श्रुत्वा रामं प्रत्यनुयाचतः ॥ १३
तमेवं दुःखितं प्रेक्ष्य विलपन्तं यशस्विनम् ।
रामः कृतात्मा भरतं समाश्वासयदात्मवान् ॥ १४

नात्मनः कामकारोऽस्ति पुरुषोऽयमनीश्वरः ।
इतश्चेतरतश्चैनं कृतान्तः परिकर्षति ॥ १५
सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।
संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं च जीवितम् ॥ १६

G B L

अंत , रा —[d]) Ñ B गातु वैतालिकाश्च ते(B1 2 ये), D1 2 गातु वैभाविक तव, D3 गातु वैनायक तव (sic), D4 7 गातु वैवाधिक च ते, D5 त्वा तु वै भावयतु च —After 12, Ñ B D1 3 M4 ins

2204* तव वश्या वय सर्वे त्व नो राजा परतप ।
किमर्थं वा त्यजस्यस्मान्कि वास्माभि कृत तव ।
यदि मात्रा कृत पाप प्रोषिते मयि राघव ।
मम कोऽत्रापराधोऽस्ति स्वय तावद्विमृश्यताम् ।
यन्न शक्य चालयितुमप्रधृष्य यदुच्यते ।
यस्य लोकाश्रयो वश्यास्तदैवमपराध्यति ।
जनोऽय नागर सर्वो भूयिष्ठ भृशमागत ।
नेतु हि त्वामितो नाथ साधु याद्दक्तुरस्य मे ।
ज्ञातीना बान्धवाना च भ्रातॄणा सुहृदा तथा ।
पौराणा च द्विजाना च हृदय साधु नन्दय ।
साधु त्व मा शुच शोच्य लोकनाथ सुदु खितम् ।
पित्रा शून्यमधिष्ठान पाहि पालयता वर ।

[(l 1) Ñ1 D1 परतप —(l 2) D3 च (for वा) B1 वात्यजमसि (sic), B4 वा त्यजसाभि (sic) (for °त्यजस्यसान्) Ñ2 किमर्थं राज्यमत्यसान् (sic), M4 नरिकमर्थं त्यजस्यस्मान् (for the prior half) B3 4 D3 किं चास्माभि , G(ed) किमस्माभि (for किं वास्माभि) —(l 4) D3 तात (for तावद्) —(l 5) B4 ननु शक्य (for यन्न शक्य) M4 चलयितुम्, D3 अप्रहृष्य (for °धृष्य) —(l 6) B1 श्रेयस् (for लोकाश्र) Ñ1 तदेवम्, B2 त दवम्, B3 तदेवम् (for तद्दैवम्) D1 3 M4 दैवमत्रापराध्यते(D1 °ति) (for the post half) —(l 7) G(ed) भूयिष्ठो (for भूयिष्ठ) Ñ2 D1 3 M4 वनमागत (for भृश°) —After l 7, D1 3 ins

2204(A)* त्वत्स्नेहादनुबद्धश्च सस्त्रीबालजनस्तथा ।
त्वदौत्सुक्यगृहीतश्च त्वामेव गतमानस ।

[(l 1) D3 अनुबुद्धश्च स्वच्छी]

—(l 8) B2 4 इयो (sic) (for इतो) D1 3 M4 स्वामिनो नयितु (D1 °तो) राजन् (for the prior half) D3 म त्व (for साधु) Ñ M4 यात्रा, B2-4 D3 याचा(B2 °चा) (for याद्दक्) M4 तव (for मे) —(l 9) B3 D3 सुहृद(D3 °दा)स् (for °दा) D1 तदा (for °था) —(l 10) M4 चे (for first च) B4 सुहृदा, M4 माहृद (for हृदय) Ñ2 B1 4 नदन (for नन्दय) —(l 11) D1 3 शोच(D1 °चा)स्व मा (for त्व मा शुच) M4 साधु शोचाम मा शोचो (for the prior half) B2-4 D1 3 लोकनाथ (for °नाथ) M4 सुदु खित (for °तम्) —(l 12) B2 D3 अधिष्ठाना (sic) M4 याहि (for पाहि).]

13 Ś1 D6 om 13 (cf v l 1) —[ab]) Dt1 Dd1 Dm1 Ct [अ]नुमन्यन्त, G1 M3 [अ]न्य° (for [इ]त्य°) D2 4 7 तस्य सत्याभिसधस्य नाना(D2 न नो [sic])देश्या नराधिपा , D5 सहृष्टा मत्यमयन्य नानादेशान्नराधिपा —[d]) D2 G3 राम , G1 काम (for राम) D2 5 शासन (D2 °न) (for -याचत) —After 13, Dm1 ins राम —For 13, Ñ B D1 3 M4 subst , and Ñ B M4 read after 14

2205* एव तस्य वच श्रुत्वा नागरा बहुधा जना ।
मेनिरे त तदा सर्वे प्रसाद न करिष्यति ।

Colophon

[(l 1) D1 3 M4 भरतस्य (for एव तस्य) D1 M4 विविधा, D3 om (for बहुधा) M4 नरा (for जना) —(l 2) G(ed) ते (for त) M4 अचिंतयन् (for मेनिरे त) Ñ3 B4 D1 3 M4 न (for न) —Colophon Ñ B1 om —*Sarga name* B2 4 D1 3 भरतवाक्य, B3 जाबालिभरतवचन —*Sarga no* (figures, words or both) D3 om., B2 103, B3 M4 116, B4 112, D1 168]

14 V1 resumes (cf v l 1) —[a]) G2 तद् (for तम्) B2 3 D4 G2 3 M1-3 एव, Cg as in text (for °व) —[b]) D2 4 5 7 तपस्विन (for यश°) —[cd]) B2 राम B4 कृतार्थो (for °त्मा) B2 भरत Ñ B प्रत्याश्वासयद् (for समा°) D2 4 5 7 रामो धर्मभृता श्रेष्ठो भरत वाक्यमब्रवीत् —For 14, Ś1 V1 D1 3 6 subst , Ñ B M4 ins before 15 and all read after 71

2206* स तथा भरतेनोक्तो रामो धर्मपथे स्थित ।
इद वचनमक्लीब मध्ये परिषदोऽब्रवीत् ।

[(l 1) D1 पथि (sic) (for -पथे) D3 M4 धर्मभृता वर]

15 Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 M4 read from 15 (preceded by 2206*) up to 43 (V1 missing 21[b] onwards [cf v l 21]) after 71 and constitute a separate Sarga —D2 4 5 7 om 15 —[a]) B1 illeg for नात्मन Dt1 कामकारा हि, Ck t as in text for °कारोऽस्ति —[c]) Ś1 D6 [इ]तश्चरत त, V1 D1 3 °श्च तिष्ठत, B1-3 °श्च भरत , M3 °रतस्त्वेन (sic) (for °रतश्चैन) Ñ1 भरतश्चेतरश्चैन, Ñ2 इतश्चेतश्च भरत, B4 G3 इतरश्चेतरश्चैन(G3 °. [damaged]), M4 इतरत्रेतरत्रैन —[d]) G3 damaged for कृतान्त

16 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 M4, cf v l 15 = Mbh 12 27 29 —[a]) Ñ1 illeg for सर्वे क्षयान्ता —[b]) B3 समुचया , D3 समूछवा (sic) M1 पतनात समुच्छ्रय —[c]) B1 सयोगाश्च वियोगाता, B4 सयोगाश्च विभागाता —After 16, M4 ins

4 7 4 यथा फलानां पक्वानां नान्यत्र पतनाद्भयम् ।
एवं नरस्य जातस्य नान्यत्र मरणाद्भयम् ॥ १७
यथागारं दृढस्थूणं जीर्णं भूत्वावसीदति ।
तथावसीदन्ति नरा जरामृत्युवशं गताः ॥ १८
अहोरात्राणि गच्छन्ति सर्वेषां प्राणिनामिह ।
आयूंषि क्षपयन्त्याशु ग्रीष्मे जलमिवांशवः ॥ १९
आत्मानमनुशोच त्वं किमन्यमनुशोचसि ।
आयुस्ते हीयते यस्य स्थितस्य च गतस्य च ॥ २०
सहैव मृत्युर्व्रजति सह मृत्युर्निषीदति ।
गत्वा सुदीर्घमध्वानं सह मृत्युर्निवर्तते ॥ २१
गात्रेषु वलयः प्राप्ताः श्वेताश्चैव शिरोरुहाः ।
जरया पुरुषो जीर्णः किं हि कृत्वा प्रभावयेत् ॥ २२
नन्दन्त्युदित आदित्ये नन्दन्त्यस्तमिते रवौ ।
आत्मनो नावबुध्यन्ते मनुष्या जीवितक्षयम् ॥ २३

2207* उपैति रजनी चैषा न सम्प्रति निवर्तते ।
गतेव सरिदापूर्णा समुद्रमुदकार्णवम् ।

17 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 3 6, cf v.l 15 M4 om 17–24[b] —[a]) M3 पर्चाना (for पक्वाना). —[b]) D5 कालेन (for नान्यत्र) —D7 om (hapl) 17[cd] —[c]) Ś1 D2 4–6 तथा (for एव) Ś1 Ñ V1 B D1–6 नराणा जातना (for नरस्य जातस्य) —[d]) G3 damaged for मरणाद्भयम्, B1 पतनाद् (for मरणाद्)

18 For sequence in Ś1 Ñ V1 B D1 3 6, cf v l 15 M4 om 18 (cf v l 17) —[a]) Ś1 Ñ1 V1 B1 Dm1 D4 6 7 दृढ, D2 बृहत्- (for दृढ-). Ś1 Ñ V1 D4 6 7 स्थूल, Ñ1 (also) भूत्वा (for स्थूण) B4 यथा गाढ दृढस्थान —[b]) Ś1 D6 शीर्ण (for जीर्णं) D2 4 5 7 तद्, M3 भुक्त्वा (sic) (for भूत्वा) V1 D1 3 च सीदति, B2 विपीदति, Dt1 T1 [उ]पसी°, M2 न सी° (for [अ]वसीदति) —[c]) D3 तव, M3 यथा (for तथा) Ś1 Ñ2 D6 T1 2 [ए]व सीदति, V1 D2 4 च सीदति, B2 विपीदति (for [अ]वसी°) G1 नाना (for नरा) —[d]) Ś1 Ñ V1 B D1–7 मृत्युपाश- (for जरामृत्यु-) —After 18, Ś1 Ñ2 B D6 read 21, whereas Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

2208* अत्येति रजनी या तु सा न प्रतिनिवर्तते ।
यात्येव यमुना पूर्णा समुद्रमुदकार्णवम् ।

[cf 2207* (l 1) G1 3 M3 अत्ये(G3 °न्ये)तु, Cm g अत्येति (as above) —(l 2) Dt1 पूर्णं (for पूर्णा) Dg1 T G2 M1 2 लवणार्णव, Cv m k t उदकार्णव (as above), Cg उदकाकुल],

while D1 3 ins after 18

2209* गच्छन्ति सरित पूर्णा समुद्र सरिता पतिम् ।

19 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6, cf v l 15 M4 om 19 (cf v l 17), V1 D2 4 5 7 om 19–20 —[a]) Ś1 Ñ B D1 3 6 वर्तते (for गच्छन्ति) —[b]) Ñ1 इत (for इह) —[c]) Ś1 D6 कर्षयति, B4 क्षयथित्वा (for क्षपयन्ति) D1 3 [ए]व (for [आ]शु) Ñ1 यशस्विन तपन्त्याशु —[d]) Dm1 [अ]शव (sic), D1 3 °भसा, Cr m g t as in text, Ck tp [आ]शये (for [अं]शव) G2 ग्रीष्मेरिव जलाशय, G3 ग्रीष्मे कुसरि* *-* (damaged).

20 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6, cf v l 15 V1 D2 4 5 7 M4 om 20 (for M4 cf v l 17 and for the rest 19) —[a]) G3 damaged for आत्मान Dm1 T3 M3 अनुशोचस्त्व, D1 3 G2 M1 2 °शोचस्व, Cm k t as in text (for अनुशोच त्व) —[b]) Ś1 D1 3 6 अन्यद् (for अन्यम्) —[c]) Dt1 Dd1 G2 M1 Ck t तु, D3 तद्, Cg as in text (for ते) Ś1 Ñ B D6 क्षीय(B4 °य)ते, Dt1 दीर्यते, Cg t as in text (for हीयते) B3 यस्मिन्, B4 यस्मात् (for यस्य). —[d]) T1 damaged, M2 [आ]स्थितस्य (for स्थितस्य) T3 G M1 3 [अ]पि(G3 °प-) (for first च) Ś1 D6 भवतस्तथा, Ñ B D1 3 चरतस्तथा, Dt1 [अ]भ्यागतस्य च (for च गतस्य च)

21 For sequence in Ś1 Ñ2 V1 B D1 3 6, cf v l 15. Ś1 Ñ2 B D6 read 21 after 18 M4 om 21 (cf v l 17)

☞ V1 lost from 21[b]–56 on missing fol Ñ1 om 21 —[a]) V1 सदैव (for सहैव) B3 वसति (for व्रजति). —M2 om (hapl) 21[bc] —[b]) Ś1 Ñ2 B D6 च तिष्ठति, D1 3 प्रजायते, D2 4 5 7 उपास्ते (for निषीदति) —[c]) Ś1 Ñ2 B D1–7 सु(Ñ2 तु)दूरम्(B2 gloss ब्रह्मलोक), Dd1 स दीर्घम्, G1 तु शीघ्रम्, G2 3 M1 तु दीर्घम् (for सुदीर्घम्) —[d]) D2 1 7 न हि (for सह)

22 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6, cf v l 15 M4 om 22 (cf v l 17), D2 4 5 7 om 22–30 —[a]) D1 3 गात्रे ते Ś1 प्रलय (sic) (for वलय) T1 damaged for प्राप्ता —[b]) D1 3 जाता श्वेता —[c]) Ś1 D6 कीर्णं (for जीर्ण) —[d]) Ś1 D6 हित्वेह, D1 3 नु कृत्वा (for हि कृत्वा) Ś1 Ñ B D1 3 6 सुखी भवेत्, G1 न भावयेत् (for प्रभावयेत्)

23 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6, cf v l 15 D2 4 5 7 M4 om 23 (for M4 cf v l 17 and for the rest 22) —[a]) Ś1 D6 इमे च, Ñ B इम (Ñ2 °द, B2 also लोक)च (for नन्दन्ति) —[b]) Ś1 D6 तथैव, Ñ B तथा हि (for नन्दन्ति) Ś1 D6 स्विह, Ñ B Dt1 M3 [ऽ]हनि, Dd1 Dm1 D1 3 [ऽ]पि च (for रवौ) —[c]) B4 नाभिबुध्यते, D1 3 नैव बुध्यते, G3 नैव जानति (for नावबुध्यन्ते) —[d]) Ś1 Ñ B D6 पुरुषा (for मनुष्या)

हृष्यन्त्यृतुमुखं दृष्ट्वा नवं नवमिहागतम् ।
ऋतूनां परिवर्तेन प्राणिनां प्राणसंक्षयः ॥ २४
यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महार्णवे ।
समेत्य च व्यपेयातां कालमासाद्य कंचन ॥ २५
एवं भार्याश्च पुत्राश्च ज्ञातयश्च वसूनि च ।
समेत्य व्यवधावन्ति ध्रुवो ह्येषां विनाभवः ॥ २६
नात्र कश्चिद्यथाभावं प्राणी समभिवर्तते ।
तेन तस्मिन्न सामर्थ्यं प्रेतस्यास्त्यनुशोचतः ॥ २७
यथा हि सार्थं गच्छन्तं ब्रूयात्कश्चित्पथि स्थितः ।
अहमप्यागमिष्यामि पृष्ठतो भवतामिति ॥ २८
एवं पूर्वैर्गतो मार्गः पितृपैतामहो ध्रुवः ।
तमापन्नः कथं शोचेद्यस्य नास्ति व्यतिक्रमः ॥ २९
वयसः पतमानस्य स्रोतसो वानिवर्तिनः ।
आत्मा सुखे नियोक्तव्यः सुखभाजः प्रजाः स्मृताः ॥ ३०

24 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6, cf v l 15 D2 4 5 7 om 24, M4 om 24[ab] (for M4, cf v l 17 and for the rest 22) —[a]) Ś1 D6 हृष्यति, G3 हृष्यन् (for °न्ति) Ś1 D6 उरुफल, Ñ B2-4 ऋतुफल(Ñ1 °वन), G3 मृदुमुख, Cm t as in text, Ck tp [आ]रम° (for ऋतुमुख) B1 दृष्ट्वा प्रसून हृष्यति, B2 (m also) कृष्यन्मृत्युरल दृष्ट्वा D1 3 हर्ष्यत्यत्र सुखं दृष्ट्वा —[b]) B2 (m also नर नरम्) वन वनम्, T2 3 वनं(T3 °र) नवम् (for नव नवम्) Ñ2 B1 3 4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G M1 2 Ck t इत्र (for इह) D1 वन -स समुपागत, D3 वसत समुपागत —[c]) Ś1 ऋतव Ś1 D6 परिवर्तते (for °वर्तेन) —[d]) B4 प्राणिन (for °ना) Ś1 Ñ1 B4 D6 -सक्षये, B2 (also) -सशय (for -संक्षय)

25 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6 M4, cf v l 15 =Mbh 12 28 36 D2 4 5 7 om 25 (cf v l 22) —[b]) T2 समेहता (for समेयाता) Ś1 Ñ B D1 3 6 T3 M4 महोदधौ —[c]) Dt1 T1 G1 तु (for च) D3 माता पिता च पुत्राणा —[d]) Ś1 Ñ B D6 स्थित्वा किंचित्क्षणातर, D1 3 M4 तद्वद्भूतसमागम

26 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6 M4, cf v l 15 D2 4 5 7 om 26 (cf v l 22) —[a]) B2 भोगाश्, B4 पुत्रश् (for पुत्राश्) —[b]) Ś1 Ñ B D6 सुहृदश् (for ज्ञातयश्) T धनानि (for वसूनि) —[c]) Ś1 Ñ2 B2 3 D6 व्यवधीयते, Ñ1 damaged, B1 gloss (व्यवधान नाश) D1 3 प्रतिनश्यन्ति, M4 °धावता (for °धावन्ति) —[d]) Dg1 [ए]षो (for °षा) D1 3 M4 पराभव Ś1 Ñ D6 ध्रुव तेषा पराभव, B ध्रुवस्ते(B1 also °व ते)षा पराभव —After 26, Dm1 ins राम

27 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6 M4, cf v l 15 D2 4 5 7 om 27 (cf v l 22) —[a]) Ś1 Ñ B D1 3 6 M4 न कश्चिदन्यथाभाव(Ñ1 illeg for थाभाव, B2 [in marg gloss अन्यथाभाव मृत्यु]) —[b]) D1 प्राणान, G3 प्राणिस् (sic) (for प्राणी) Ñ Dt1 Ck t समतिवर्तते, Cv r m g समभिवर्तते (as in text) Ś1 D6 प्राणाशमतिवर्तते —[c]) Ś1 Ñ B D1 3 6 M4 नास्तीह (for तस्मिन्न) G1 (also) तेना ममरणे नास्ति —[d]) Ñ1 प्रदेशा (sic) (for प्रेतस्य) Ś1 Ñ1 B3 4 D6 हि, Ñ2 च, B1 2 वि, D1 3 वा, G1 [अ]स्य, G3 तु (for [अ]स्ति) Ñ1 D1 3 [अ]नुशोचने(Ñ1 °ते), M4 ननु शोचने

28 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6 M4, cf v l 15 D2 4 5 7 om 28 (cf v l 22) —[a]) Cr तथा हि Ś1 Dg1 D6 Cr सार्धं, Ñ2 पान्थ, Cm g t as in text, Ck सार्थो (for सार्थं) —[b]) Ś1 B1 T2 कि(B1 कश्)चित्पथे(T2 °थि) G1 प्रिय (for स्थित) —[c]) T3 अस्य (for अपि) Ś1 Ñ B D1 3 6 M4 [अ]नुया(D3 °प्रा [sic])स्यामि (for [आ]गमिष्यामि) Ś1 इह, G1 सह (for इति)

29 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6 M4, cf v l 15 D2 4 5 7 om 29 (cf v l 22) —[a]) T3 Ck मार्गे (for मार्ग) Ś1 D6 यै (D6 by corr य) पूर्वं प्राक्(D6 °क्त्र्)-तो मार्ग, Ñ B M4 य पूर्वं(Ñ1 °र्वै-, B3 4 °र्वं)प्र(Ñ2 B3 4 प्रा)कृतो मार्ग, D1 3 यस्तु पूर्वं (D3 °र्वै) कृतो मार्ग —[b]) Dg1 Dt1 M2 पितृपैतामहेर्, Dd1 पैतृपितामहो, B(ed) Ck t पैतृपितामहैर्, Cv r g tp as in text (for पितृपैतामहो) Ñ2 Ck ध्रुव —M4 om from 29[c] up to 30[b] —[c]) D1 3 लक्ष्येत् (for शोचेद्) —[d]) Dm1 यस्मिन्, D1 3 तस्य (for यस्य)

30 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6 M4, cf v l 15 D2 4 5 7 om 30 (cf v l 22), M4 om 30[ab] (cf v l 29) —[a]) Ñ2 Dm1 G2 पयसा, B1 4 पयस, Cm वयम (as in text) Ś1 Ñ2 B1 3 4 D6 प्लवमानस्य, Ñ1 B2 प्रवमाण (B2 °न)स्य, Dm1 यतमानस्य, D1 3 च प्रमाणश्च (for पतमानस्य) —[b]) Ñ1 शोकसो (sic) B4 न, D1 3 [अ]स्य (for वा) B4 [अ]निवर्तिन, D1 3 [अ]निक(D3 °व)र्तन, T3 [अ]निवर्तत Ck t as in text (for [अ]निवर्तिन) Ñ2 B2 स्रो रसेवानिवर्तिना —[c]) M4 सता (for आत्मा) Ś1 Ñ1 B1 2 4 D6 धर्मे, G3 सधे (for सुखे) Ś1 Ñ1 B1 2 D6 [ऽ]-भि, Dg1 D3 T3 M4 न, Cg as in text (for नि-) B1 -योन्यो हि (for योक्तव्य) Ñ2 आत्मा धर्मेण योक्तव्यो, B3 आत्म धर्मे नि° —[d]) Ñ1 भोग्या, Ñ2 B धर्मे यो(Ñ2 भा, B2 भो)ज्या (B4 °ह्या [sic]) (for सुखभाज) Dt1 om, Cv r m g t as in text (for प्रजा) Ś1 D6 धर्मज्ञैर विपश्चिता, M4 सुखभाज प्रजास्त्विमा

धर्मात्मा स शुभैः कृत्स्नैः क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ।
धूतपापो गतः स्वर्गं पिता नः पृथिवीपतिः ॥ ३१
भृत्यानां भरणात्सम्यक्प्रजानां परिपालनात् ।
अर्थादानाच्च धर्मेण पिता नस्त्रिदिवं गतः ॥ ३२
इष्ट्वा बहुविधैर्यज्ञैर्भोगांश्चावाप्य पुष्कलान् ।
उत्तमं चायुरासाद्य स्वर्गतः पृथिवीपतिः ॥ ३३
स जीर्णं मानुषं देहं परित्यज्य पिता हि नः ।
दैवीमृद्धिमनुप्राप्तो ब्रह्मलोकविहारिणीम् ॥ ३४
तं तु नैवंविधः कश्चित्प्राज्ञः शोचितुमर्हति ।
त्वद्विधो यद्विधश्चापि श्रुतवान्बुद्धिमत्तरः ॥ ३५
एते बहुविधाः शोका विलापरुदिते तथा ।
वर्जनीया हि धीरेण सर्वावस्थासु धीमता ॥ ३६
स स्वस्थो भव मा शोचो यात्वा चावस तां पुरीम् ।
तथा पित्रा नियुक्तोऽसि वशिना वदतां वर ॥ ३७

31 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6 M4, cf v l 15 —ᵃ) Dt1 T2 M3 Ch t सुशुभै Dd1 Dm1 सर्वे , G2 M1 कृत्यै (for कृत्स्नै) Ś1 Ñ B D1 3 6 M4 धर्मात्मान शुभैर्वृत्त (D1 3 M4 °त्ता), D2 5 7 कर्मभि स्न(D7 सु-) महात्मा वै, D4 कर्मभि सुमहात्मन् वै (sic) —D2 4 5 7 om 31ᶜᵈ —ᶜ) Ñ1 ...पा Ś1 D6 धर्मात्मानो गता स्वर्गं —ᵈ) Ś1 D6 पितृमातृनिषेवित

32 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6 M4, cf v l 15 T3 M2 om 32–33 D2 4 5 7 om 32–33ᵇ —ᵃ) M4 भरण (for °णात्) B2 कार्यं, M4 कृत्वा (for सम्यक्) —ᵇ) M4 -पालन —ᶜ) Ś1 D1 3 M4 अर्थदान च साधुभ्य , Ñ1 अर्थप्रदान च साधुभ्य (hypm), Ñ2 B D6 अन्नदान(D6 °ने) च साधुभ्य —ᵈ) Ñ2 नास्ति (for नस्त्रि-). —After 32, Dg1 Dd1 Dm1 T1 2 G M1 3 Cg ins

2210* कर्मभिस्तु शुभैरिष्टै क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणै ।
स्वर्गं दशरथ प्राप्त पिता न पृथिवीपति ।

[Cf 31 —(l 1) G M1 3 सु- (for तु) —(l 2) T2 धूतपापो गत स्वर्ग (= 31ᶜ) (for the prior half) D4 व (for न) D2 4 5 7 स महीपति (for पृथिवी°)]

33 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6 M4, cf v l 15 D2 4 5 7 om 33ᵃᵇ (cf v l 32) G2 repeats 33ᵃᵇ after 33 T3 M2 om 33 (cf v l 32) —ᵃ) Ś1 Ñ B D1 3 6 M4 यज्ञैर्बहुविधैर् (by transp) —ᶜ) T2 उत्तर (for °म) Ś1 Ñ B1 3 4 D3 वपुर् (for चायुर्) M3 आयुरुत्तममासाद्य —ᵈ) Ś1 Ñ B D1 3 6 जगतीपति —For 33ᶜᵈ, D2 4 5 7 subst , T1 2 G1 2(preceded by the repetition of 33ᵃᵇ) ins after 33

2211* आयुरुत्तममासाद्य भोगानपि स राघव ।

[For the prior half cf 33ᶜ D4 आसंद्य (for आसाद्य) D2 4 G1 2 राघव]

—D2 4 5 7 T1 2 G cont , while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 M ins after 33

2212* नानुशोच्य पिता तात स्वर्गत सत्कृत सताम् ।

[Dg1 G3 न च, Dt1 स न, Dd1 न स, Dm1 न तु, D5 नात , G1 M2–4 न न (for नानु-). D2 4 5 7 सतत (for सताम्)]

34 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6 M4, cf v l 15 For 34–39, D2 4 5 7 subst 2214* —ᵃ) Ś1 D6 संजीर्णं, Ñ1 स जीर्ण-, Ñ2 जीर्णं तु (for स जीर्णं) —ᵇ) Ś1 Ñ B D1 3 6 M4 मम (for हि न) —ᶜ) Ñ1 illeg , B4 देवीम्; D1 3 दिव्याम् (for दैवीम्) Ś1 Ñ2 B D1 3 6 गतिम्, Ñ1 illeg , Dg1 T3 G1 3 M2 3 सिद्धिम् , T2 M4 वृद्धिम्, Cr m g k t as in text (for ऋद्धिम्) —ᵈ) Ś1 Ñ B2–4 D1 3 6 दिव्य , B1 दिवा-, M4 देव- (for ब्रह्म-) Ś1 D6 -विहारिणा T2 ब्रह्मलोकमिवारिणीं

35 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6 M4, cf v l 15. For subst in D2 4 5 7, cf v l 39 —ᵃ) Ś1 Ñ B D6 M4 तत्र, Dt1 ते तु (for त तु) B1 4 Dg1 D1.3 M4 नैवविध (M4 °धे [sic]) B4 किंचित् (for कश्चित्) —ᵇ) B1 D1 M3 अर्हसि (sic) —ᶜ) D1 G2 M2 Cr m g tp तद्विधो, Cv त्वद्विधो (as in text) Ś1 Ñ1 B1–3 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 6 T G1 3 M3 4 मद्विधश्, Ñ2 ...द्वि..., B4 om , Cr m g tp as in text (for यद्वि°) Ñ2 B D1 3 6 M4 वापि, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 2 Cr m g tp चासि (for चापि) ❀ Ct 'तद्विधो यद्विधश्चासि' इति पाठे श्रुतवान्बुद्धिमत्तरश्च यद्विधोऽसि तद्विधो भवान्न शोचितुमर्हतीत्यर्थ इति तीर्थः । ❀ —ᵈ) T श्रुतिमान् (for °तवान्) B3 4 D1 3 बुद्धिमान्नर (for °मत्तर) Ś1 Ñ B1 2 D6 श्रुतिमान्बुद्धि(Ś1 D6 °मति)मान्नर —After 35, B3 ins

2213* यदि शोके मन कार्यं कस्य धैर्यं भवेत्किल ।

36 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6 M4, cf v l 15 For subst in D2 4 5 7, cf v l 39 —ᵃ) Dg1 श्रोका (sic) (for शोका) —ᵇ) D1 विलाप (for °प-) Ś1 B D6 -रुदित, Dg1 कुलिते (sic), Dd1 Dm1 M3 -रुदितास् , D1 कुरुते, Cr m g k t as in text (for -रुदिते) Dt1 G1 तदा, D3 यथा, Cr m as in text (for तथा). —ᶜ) Ś1 Ñ2 D6 वि(Ñ2 व [sic])सर्जनीया, Ñ1 B1–3 D1 3 M4 विवर्जनीया, G1 M3 वर्जनीया सु-, G2 °यानि (for वर्जनीया हि) T3 धैर्येण (for धीरेण) G3 वर्जनीया प्रयत्नेन

37 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6 M4, cf v l 15 For subst in D2 4 5 7, cf v l 39 —ᵃ) G3 स्व (sic) (for स) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G1 M1–3 Ch t मा शोको, T3 कल्याण (for मा शोचो) Ś1 D6 ममगय

यत्राहमपि तेनैव नियुक्तः पुण्यकर्मणा ।
तत्रैवाहं करिष्यामि पितुरार्यस्य शासनम् ॥ ३८
न मया शासनं तस्य त्यक्तुं न्याय्यमरिंदम ।
तत्त्वयापि सदा मान्यं स वै बन्धुः स नः पिता ॥ ३९
एवमुक्त्वा तु विरते रामे वचनमर्थवत् ।
उवाच भरतश्चित्रं धार्मिको धार्मिकं वचः ॥ ४०

ततः शोक, Ñ B D1 3 सस्तभय तत (D1 3 च चै) शोक, M4 सस्तभय च मा शोचो —^{b}) Dt1 यत्वा (sic) च, T3 यात्वा वा, G1 याउ तु, M4 गच्छ च, Cr m g k t as in text (for यात्वा च) Dm1 वस च, Cm as in text (for चावस) Ś1 Ñ B D6 मा शुचो वस ता पुरीं, D1 3 गच्छ वेगेन ता पुरीं —^{c}) Ś1 Ñ B D1 3 6 M4 यथा (for तथा) D3 [अ]सि, M3 °स्ति (sic) (for ऽसि) —^{d}) Dg1 G2 वशिना, M3 मशिना (sic), M4 वमता, Ck t as in text (for वशिना) T3 M3 वदता (for वदता) Ś1 Ñ B D6 तथा कुरु नरर्षभ

38 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6 M4, cf v l 15 For subst in D2 4 5 7, cf v l 39 —^{a}) B4 अत्र, D1 3 यथा —^{b}) D1 नियुक्त (for °क्तः) Ś1 D6 पुत्रकर्मणि —^{c}) Ś1 Ñ B D1 3 6 M4 तद् (for तत्र) B1 हि (for [अ]हं) —^{d}) Dg1 पितु कार्यं शासन (sic)

39 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6 M4, cf v l 15 —^{b}) Dg1 G2 M1 कार्यम्, T3 नान्यम्, M3 नार्यम्, Cr as in text (for न्याय्यम्) Ś1 D6 शस्य त्यक्तुमरिंदम, D1 3 त्यक्तुं न्याय्य महात्मन (D3 कथचन), G1 3 त्यक्तन्यमरिसूदन —Ś1 om 39^{cd} —^{c}) Dg1 Dt1 Dd1 M3 स (for तत्) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G3 M3 Ct मान्य, G1 कार्यं, Cr as in text (for मान्य) Ñ M4 न त्वया स हि ना (M4 नो) मान्य, B1 D1 3 न त्वया सहितो मान्य (B1 °त्यै), B2–4 D6 नन्वय स हि नो (D6 सहितो)मार्यं (B2 3 °न्य) —^{d}) B D1 3 M4 नो (for वै) G1 3 हि, Cr as in text (for second स) Ñ1 देव न हि पर पिता (sic), D6 दैवत परम पिता —For 34–39, D2 4 5 7 subst, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 T G M1–3 ins after 39, while B2 (marg) ins only l 1–4 after 39

2214* तद्वच पितुरेवाह समत धर्मचारिणाम् ।
कर्मणा पालयिष्यामि वनवासेन राघव ।
धार्मिकेणानृशसेन नरेण गुरुवर्तिना ।
भवितव्य नरव्याघ्र परलोक जिगीषता ।
आत्मानमनुतिष्ठ त्व स्वभावेन नरर्षभ । [5]
निशाम्य तु शुभ वृत्त पितुर्दशरथस्य न ।
इत्येवमुक्त्वा वचन महात्मा
पितुर्निदेशप्रतिपालनार्थम् ।
यवीयस भ्रातरमर्थवच्च
प्रभुर्मुहूर्ताद्विरराम राम । [10]

Colophon

[(l 1) D5 तद्वत्व (sic), M3 तद्वाचा (for तद्वच) B2 D1 3 गुरु (for पितु) B2 यथावद्, D1 3 सस्मरन्, D2 4 7 समताद्, D6 सर्वसद् (for समत) B2 Dg1 Dd1 D1–5 7 T G2 M1–3 धर्मचारिण, —(l 2) G3 कर्मण (sic) D2 धारयिष्यामि, D4 5 7 पार°, M3 वर° (for पालयिष्यामि) —(l 3) ❀ Ct नरेण 'नृपेण' इति पाठ । क्षत्रियेणेत्यर्थ इति कतक । ❀ G3 गुणवर्तिना (for गुरु°) —(l 4) D2 4 5 7 पितृ- (for पर-) Dm1 G1 3 M2 -लोक- (for -लोक) B2 D1–4 7 अभीप्सता, D5 अभीप्सया, T2 M2 जिगीषया, G3 -जिगीर्षता (for जिगीषता) —D3 om l 5–8 —(l 5) D2 4 5 7 उपतिष्ठ (for अनु°) G2 M1 स्वामिभावे, Cr m g as in text (for स्वभावेन) —(l 6) D2 4 5 7 T3 M1 निशम्य च (D7 T3 तु), G निशाम्य सु-, Cr m g k t निशाम्य तु (as above) Dg1 D2 4 5 7 च, G1 हि (for न) —D1 3 om. l 7–8 —(l 8) Dg1 D2 G2 निदेश, D4 निर्देश- (for निदेश-) D2 -परिपालनार्थं (for -प्रति°) —(l 9) D4 7 अर्थयुक्त, T3 M3 °वद्वच (hypm) (for अर्थवच्च) —(l 10) D2 5 ततो, D4 7 उक्त्वा (for प्रभुर्) T2 महात्मा (for मुहूर्ताद्) —*Sarga name* D2 भरतपर्वणि रामवाक्य, D4 7 रामवाक्य, D5 रामप्रार्थना —*Sarga no* (figures, words or both) D2 5 112, D4 109, D7 111, T G M1–3 105 —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नम]

—After 39, Ś1 Ñ B1 2 (preceded by 2214*) 3 4 D1 3 6 M4 ins.

2215* स एवमुक्तो भरतो राम वचनमब्रवीत् ।

Thereafter Ś1 Ñ B D1 3 6 M4 read 41–43

40 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6 M4, cf v l 15 Dm1 begins 40 with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम, Ck हरि ओम् ❀ Cv एवमुक्त्वा तु विरते रामे वचनमर्थवदिति पाठ । अस्य चानन्तर ततो मन्दाकिनीतीर इत्यादिश्लोको द्रष्टव्य । कोशेष्वस्म(स्मा)त्पूर्वं लिखित तथा हि रामो भरतेनेत्यादि श्लोकद्वय तमृत्विजो नैगमयूथवल्लभा इत्यादिश्लोकात्प्राक् द्रष्टव्यम् । एष स्थानविपर्यासो लेखकप्रमादकृत । ❀ —^{a}) Dt1 उक्त्वा (sic), Ct as in text (for उक्त्वा) Ñ B M4 स एवमुक्तो भरतो —^{b}) M4 राम (for रामे) Ñ B T3 M4 अब्रवीत् (for अर्थवत्) —For 40^{ab}, Ś1 D1–7 subst, while Ñ B M4 ins after 70 (after colophon)

2216* अथोपविष्ट ध्यायन्त राम प्रकृतिमसदि ।

[D2 4 5 7 तत मन्त्रियान तु (for the prior half)]

—After 40^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

2217* ततो मन्दाकिनीतीरे राम प्रकृतिवत्सलम् ।

—^{c}) B3 भर* (for °तश्च) B2 क्षिप्र (for चित्र) —^{d}) Ñ2 G2 M1 4 धार्मिक धार्मिको (by transp) D2 4 5 7 पुनरेवापर, D3 **धार्मिक (for धार्मिको°)

020 को हि स्यादीदृशो लोके यादृशस्त्वमरिंदम ।
न त्वां प्रव्यथयेद्दुःखं प्रीतिर्वा न प्रहर्षयेत् ॥ ४१
संमतश्चासि वृद्धानां तांश्च पृच्छसि संशयान् ।
यथा मृतस्तथा जीवन्यथासति तथा सति ॥ ४२
यस्यैष बुद्धिलाभः स्यात्परितप्येत केन सः ।
स एवं व्यसनं प्राप्य न विषीदितुमर्हति ॥ ४३
अमरोपमसत्त्वस्त्वं महात्मा सत्यसंगरः ।
सर्वज्ञः सर्वदर्शी च बुद्धिमांश्चासि राघव ॥ ४४
न त्वामेवं गुणैर्युक्तं प्रभवाभवकोविदम् ।
अविषह्यतमं दुःखमासादयितुमर्हति ॥ ४५
प्रोषिते मयि यत्पापं मात्रा मत्कारणात्कृतम् ।
क्षुद्रया तदनिष्टं मे प्रसीदतु भवान्मम ॥ ४६

41 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6 M4, cf v l 15 D2 4 5 7 om 41–45 Ś1 Ñ B D1 3 6 M4 read 41–43 after 39 preceded by 2215* —[a]) Ñ B D6 कियतस्, D1 3 M4 कति च(M4 वा) (for को हि स्याद्) Ñ B D6 त्वादृशा, D1 3 M4 [ए]तादृशा, M3 तादृश, Ct as in text (for ईदृशो) —[b]) B3 त (sic), D6 [ऽ]यम् (for त्वम्). —[c]) Ñ2 न च, D3 G3 न त्वा, M3 तत्वा (sic) (for न त्वा) Ñ2 त्वा धर्षयेद्, B1 Dm1 प्रव्यथते (for प्रव्यथयेद्) —[d]) Ñ B D6 सुख वा(Ñ1 B3 4 च), M4 प्रत्ययो (for प्रीतिर्वा) Ñ B D6 [अ]पि (for न)

42 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6 M4, cf v l 15 and 41 D2 4 5 7 om 42 (cf v l 41) —[a]) B3 सन्मतश्, M3 सधर्मतश् (hypm) Ñ B3 4 Dt1 D1 3 T G1 M3 Ck t [अ]पि, Dm1 °स्मि (sic) (for [अ]सि) —[b]) G1 पृच्छति, Cr m g t as in text (for °सि) Ś1 Ñ B D1 3 6 M4 शक्रो नाकौकसामिव —[c]) Ś1 Ñ B D1 3 6 M4 मृते (for मृतस्) B1 M4 यथा, Dm1 यथा (sic), Cm as in text (for तथा) Ś1 Ñ B D1 3 6 M4 जीवे (for जीवन्) —[d]) M4 यथा (for तथा) B2 3 [ऽ]मति (for सति) Ñ1 त्वया सति महाबल

43 For sequence in Ś1 Ñ B D1 3 6 M4, cf v l 15 and 41 D2 4 5 7 om 43 (cf v l 41) —[a]) B3 4 तस्य, D1 3 6 कस्य Ñ1 वा, B4 [ए]व, D1 [ए]षा (sic) (for [ए]ष) D1 -माता (sic) (for -लाभ) —[b]) T2 M3 परितप्येन (sic) (for °त) M3 ते मन· (for केन स) Ñ B M4 यथा ते मनुजाधिप

—After 43[ab], Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 T G M1–3 ins

2218* परावरज्ञो यश्च स्याद्यथा त्वं मनुजाधिप ।
[Dg1 स (for च)]

—[c]) Ś1 D6 एव च, Ñ Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G2 M1 2 स एव, M4 स एष, Cm g स एव (as in text) —[d]) B1 T2 3 G1 2 M2 3 विषीदतुम्, Cm g k t as in text (for °दितुम्) Ś1 Ñ B D6 न विष(Ñ2 B2 3 [before corr °ष])त्तु त्वम(Ñ2 B2 °तुमिहा)र्हसि

44 D2 4 5 7 om 44 (cf v l 41) —[a]) M4 अमरोसर- (for °पम-) D1 राम, D3 -सत्त्व (for -सत्त्वस्) Ñ B [ऽ]सि (for त्व) —[b]) G3 -विक्रम, Cm g as in text (for संगर) —[d]) Ñ B चैव, Dd1 D3 T3 G1 चापि, M4 स्त्वाहि (sic) (for चासि) Ñ1 मानव, Ñ2 B D1 3 M4 मानद (for राघव)

45 D2 4 5 7 om 45 (cf v l 41) —[a]) M3 गुरु (for एव) —[b]) Dg1 प्रभवाद्, T2 M2 प्रभाव-, Cm g k t as in text (for प्रभव-) Ñ B D1 M4 -[अ]प्य(B1 4 °व्य, D1 °त्व)य-, Dg1 T2 3 G1 2 M1 3 -भाव-, Cm g k t as in text (for -[अ]भव-) —[c]) Ñ B D1 3 M4 -तम (Ñ1 B4 °म, D1 °मे)शोक (B4 °क, D1 °क) (for -तमं दुःखम्) —[d]) Ñ B समा(B2 °वा)दयितुम्, D1 3 M4 न विषादि(M4 [also]विषादयि)तुम् (for आसाद°)

—For 44–45, Ś1 D6 subst, Ñ B D1 3 M4 ins after 45

2219* आसाद्य हि निवर्तेत सतापस्त्वामरिंदम ।
अश्मानमिव काकुत्स्थ परशुर्वीरपातिन ।
अहं तु रहितो धीमंस्त्वया दशरथेन च ।
न जीविष्यामि दुःखार्तो रुरुर्दिग्धहतो यथा ।

[(l 1) M4 [अ]पि (for हि) Ś1 Ñ1 B3 D3 6 निवर्तेत, D1 निवर्तेह (for °र्तेत) Ś1 Ñ1 B3 D6 सतापास्, D3 विषादास् (for सतापस्) —(l 2) Ś1 D6 अस्माकम्, M4 आत्मानम् (sic) (for अश्मानम्) Ś1 D6 इह (for इव) B3 भुवि (for वीर) D3 वीरपातिन B4 परशुस्तु निपातिन, D1 पर शोको निपातित (for the post half) —(l 3) D3 om for तु Ñ1 B1 3 विहतो (for रहितो) Ś1 B4 धीमान्, D1 3 M4 वीर (for धीमस्) —(l 4) Ñ1 B4 D1 3 दिग्धाहतो (for दिग्ध°) M4 रुरुर्दिग्धहतो यथा (for the post half)]

—Thereafter all the above MSS cont

2220* वसन्तमार्यं सह लक्ष्मणेन [5]
सभार्यमायस्तमना समीक्ष्य ।
प्राणान्न जह्या विजने यथार्हं
तथा कुरु त्वं पृथिवीं प्रशाधि ।

[(l 1) D1 भवतम् —(l 2) M4 निरीक्ष्य —(l 3) Ñ2 तु (for न) B4 om for जह्या]

—Thereafter Ś1 D6 read 69, Ñ B D1 3 M4 read 69–70

—After 45, T3 G2 3 M1 ins

2221* एवमुक्त्वा तु भरतो रामं वचनमब्रवीत् ।
[T3 पुनरा (for वचनम्)]

46 [ab]) T3 प्रोषितो (sic) Ś1 Ñ B D1–7 M4 मात्रा पाप (by transp) Ś1 D6 म(D6 स)त्कारण, D1 3 G1 3 M4

धर्मबन्धेन बद्धोऽस्मि तेनेमां नेह मातरम् ।
हन्मि तीव्रेण दण्डेन दण्डार्हां पापकारिणीम् ॥ ४७
कथं दशरथाज्जातः शुद्धाभिजनकर्मणः ।
जानन्धर्ममधर्मिष्ठं कुर्यां कर्म जुगुप्सितम् ॥ ४८
गुरुः क्रियावान्वृद्धश्च राजा प्रेतः पितेति च ।
तातं न परिगर्हेयं दैवतं चेति संसदि ॥ ४९
को हि धर्मार्थयोर्हीनमीदृशं कर्म किल्बिषम् ।
स्त्रियाः प्रियचिकीर्षुः सन्कुर्याद्धर्मज्ञ धर्मवित् ॥ ५०
अन्तकाले हि भूतानि मुह्यन्तीति पुराश्रुतिः ।
राज्ञैवं कुर्वता लोके प्रत्यक्षा सा श्रुतिः कृता ॥ ५१
साध्वर्थमभिसंधाय क्रोधान्मोहाच्च साहसात् ।
तातस्य यदतिक्रान्तं प्रत्याहरतु तद्भवान् ॥ ५२

°कारणे, Ct as in text (for °रणात्) —^{c}) Dg1 क्षुद्र मे (sic) (for क्षुद्रया) Ś1 Ñ B D1 3 6 न तदिष्ट (for तदनिष्ट)

47 ^{a}) D6 वध-, T1 2 कर्म-, Cr m g t as in text (for धर्म-) Ś1 Ñ1 B D6 -बधानु-, D1 3 -पाशनि-, D2 5 7 M4 -बधन- (for -बन्धेन) —^{b}) Ś1 D6 येन त्वा, Ñ B येन न, D1 3 येनाह, T1 2 M3 तेन मा, M4 येन मा (for तेनेमा) Ñ B [अ]द्येह, D1 3 M4 नाद्य, M3 नेव (for नेह) —^{d}) Dg1 वधार्हां (for दण्डार्हां) Ś1 D6 अपराधिनीं, Ñ1 B D1–5 7 M4 अपकारिणीं (for पापकारिणीम्)

48 ^{b}) Dt1 शुभाभिजन, D6 शुचाभिजन-, T1 शुद्धा न- Ś1 Ñ B D4 5 7 -क(Ñ2 -ध)र्मवान् (for -कर्मण) D1 3 M4 शुद्धभावेन कर्मणा, D2 शुद्धाभिजनकान्मजात् —^{c}) Dt1 अधर्मं च, G2 अधर्मज्ञ, Cm as in text (for °र्मिष्ठं). —^{d}) G2 M1–3 कुर्यात् (for कुर्यां) —For 48^{cd}, Ś1 Ñ B D1–7 M4 subst

2222* अहं भ्रातृव्यवद्भ्रातु. कुर्यां कर्म विगर्हितम् ।

[D1 3 M4 अभ्रातृवद्भ्रातु (for भ्रातृव्य°) B1 D2 4 5 7 अहं भ्रातु प्रियस्यास्य (for the prior half) Ñ2 लोक- (for कर्म)]

49 D1 4 om from 49^{a}–50^{b} —^{a}) B4 Dt1 M3 गुरु, Ct गुरु (as in text) D5 क्रियावत् (sic), G2 प्रिया- (sic) (for क्रियावान्) D3 गुरुश्च प्रियवाग्वृद्धो —^{b}) D3 M4 श्रीमान्, G1 प्रोक्त, Ck t as in text (for प्रेत) D2 5 7 तथा (for पिता) B1 [ए]व न, D2 5 7 [ए]व च, M2 तव (for [इ]ति च) —^{c}) Ñ B M4 त(M4 अ)तो, T3 भूत (for तात) Ñ B D3 M4 परिगर्हामि, Dg1 Dt1 G1 2 M1 3 Ct °गर्हेऽहं, Ck as in text (for °गर्हेयं) Ś1 D2 6 7 तात तेन न गर्हामि, D5 न तात तेन गर्हामि —^{d}) Ś1 D6 च परं मम, Dg1 वत संसदि, D2 च पिता मम, D5 पितरं मम, D7 वापि तन्मम, T1 चेति सम्प्रति, G1 च त्वदन्तिके, G2 चेह संसदि, G3 चैव संसदि (for चेति संसदि)

50 D1 4 om 50^{ab} (cf v l 49) —^{a}) M3 धर्मार्थज, M4 धर्मार्थतो, Cr m g t as in text (for °र्थयोर्) Ś1 D2 5–7 धर्मार्थाभ्यां हि को हीन —^{b}) I3 M2 कर्तुं (sic) (for कर्म) Ś1 Ñ B D2 3 5–7 M4 गर्हितं (for किल्बिषम्) —^{c}) Ś1 Ñ D2–7 I3 स्त्रिय, M2 क्रिया (sic) (for स्त्रिया) Dd1 Dm1 D3 T1 M3 प्रिय (for प्रिय) Ś1 D2 4 5–7 चिकीर्षार्थं, Ñ B D1 3 M4 °र्षुत्वात् (for °र्षुः सन्) —^{d}) Ś1 धर्मज्ञम्, Ñ2 M4 धर्मस्य, D2 4 5 7 धर्मविद् (for धर्मज्ञ) Ś1 D2 4 5 7 अर्थवित्, M4 तत्त्ववित् (for धर्म°) D1 3 कुर्याद्धर्मार्थतत्त्ववित्

51 ^{a}) G3 अल्पकाले —^{b}) Ś1 D4 6 7 परिश्रुतं, Dd1 Dm1 D2 5 T3 Cm परा श्रुति, Cr g t as in text (for पुराश्रुति) —For 51^{ab}, Ñ B D1 3 M4 subst, while D2 ins after 51

2223* अन्तकाले मतिर्व्यक्तं मर्त्यानां किल मुह्यति ।

[D1 2 M4 किल मतिर् (for मतिर्व्यक्त) B2–4 मुह्य(B4 °च्य)ते. D1–3 M4 भूतानां परिहन्यते(M4 °मुह्यति) (for the post half)]

—Thereafter B2 D1 2 3(l 2 only) cont

2224* विपरीता च भवति कार्याकार्यं न बुध्यते ।
मूढवच्च विचेष्टेत काले प्राप्ते नरस्त्विह ।

[(l 2) D2 न मूढवच्च विष्टेत (sic) (for the prior half) B2 [अ]नवस्थिते (for नरस्त्विह)]

—After 51^{ab}, D2 ins 2225* —^{c}) Ś1 सो (sic), D6 यो (for [ए]व) Ś1 D6 वाहिता, Ñ B -वर्तिना(Ñ1 °ता, B1 °नो), D1 3 M4 वर्तता (for कुर्वता) T3 काले (for लोके) —^{d}) Ñ B2–4 Γ G1 3 M2 प्रत्यक्ष, Cr k t as in text (for °क्षा) D2 प्रत्यक्षास्य श्रुतिर्हृता (sic)

52 ^{ab}) D2 स त्वधर्माभिसंधान, D4 7 सर्वमर्थाभिस°, D5 एतद्वृद्धाभि° (for ^{a}) D2 कोपान्, D4 5 7 लोभान् (for क्रोधान्) D5 स (for च) M4 तस्याते मतिसमोहादिति कालसमुद्भव —^{c}) T1 दातव्य, Cr m g t as in text (for तातस्य) M4 तद् (for यद्) G2 यदभि-, Cr m k t as in text, Cg यदधि- (for यदति-) —^{d}) M4 प्रत्यागतु त्वमर्हसि —For 52, Ś1 Ñ B D1 3 6 subst, while D2 ins after 51^{ab}

2225* तस्य त मतिसमोहमन्तकालसमुद्भवम् ।
तातस्य समतिक्रान्त प्रत्याहर्तुं त्वमर्हसि ।

[(l 1) Ś1 D6 तस्यैन D2 मान- (for मति-) B4 महाकाल (for अन्तकाल-) D1 3 नियत कालसभव (for the post half) —(l 2) B4 प्रत्यावर्तुं, D1 3 °हर्तु (for प्रत्याहर्तुं)]

पितुर्हि समतिक्रान्तं पुत्रो यः साधु मन्यते ।
तदपत्यं मतं लोके विपरीतमतोऽन्यथा ॥ ५३
तदपत्यं भवानस्तु मा भवान्दुष्कृतं पितुः ।
अभि पन्नत्कृतं कर्म लोके धीरविगर्हितम् ॥ ५४
कैकेयीं मां च तातं च सुहृदो बान्धवांश्च नः ।
पौरजानपदान्सर्वास्त्रातु सर्वमिदं भवान् ॥ ५५
क्व चारण्यं क्व च क्षात्रं क्व जटाः क्व च पालनम् ।
ईदृशं व्याहतं कर्म न भवान्कर्तुमर्हति ॥ ५६
अथ क्लेशजमेव त्वं धर्मं चरितुमिच्छसि ।
धर्मेण चतुरो वर्णान्पालयन्क्लेशमाप्नुहि ॥ ५७
चतुर्णामाश्रमाणां हि गार्हस्थ्यं श्रेष्ठमाश्रमम् ।
आहुर्धर्मज्ञ धर्मज्ञास्तं कथं त्यक्तुमर्हसि ॥ ५८

53 ^{a}) G1 3 पितृभि, Cr m g t पितुर्(हि) (as in text) B2 Dg1 D1-5.7 G2 M1 4 यदति-, G3 ममभि- (for समति-) —^{b}) Ś1 Ñ B D6 M4 य साधु कुरुते सुत, D1 3 य प्रत्याहति वे सुत, D2 4 5 7 पुत्रास्तत्साधु कुर्वते —M4 damaged up to तदपत्य म —^{c}) Ś1 Ñ B D1 3 6 M4 इति प्रोक्तम्, Dd1 मृत लोके D2 4 5 7 य(D2 त, D5 स)दपत्यकृत लोके —^{d}) Ś1 Ñ B D1 3 6 M4 अनपत्यम् (for विपरीतम्) D2 4 5 7 अन्यत्र(D2 [to avoid hiatus] त्वन्यतो) विपरीतवत्

54 ^{a}) D4 5 7 सदपत्य M3 महान् (sic), Cr m g k as in text (for भवान्) —^{b}) Ś1 D6 मा स भूद्, Ñ1 तमेन, Ñ2 न त्वत्व (sic), B1 मेद त्व, B2 नेतु त्वं, B3 तत्रैन, B4 तस्यैव, D1 3 नैव तु, D4 7 मा भवे, D5 मा वामन् (sic), M4 आदत्त्वा (for मा भवान्) —^{c}) Dg1 अतियता, Dt1 Ct अतियत्, Dd1 T G1 3 M2 Cr m g अभिपत्ता(T3 °त्तु, G3 °त्त), G2 M1 परिवेत्रा, M3 अभिगता (for अभि पत्तत्) —^{d}) T3 लोको, Ct as in text (for लोके) T3 G1 3 M2 वीर-, Cm as in text, Ck t धीरैर् (for धीर-) —For 54^{cd}, Ś1 Ñ B D1 3 6 M4 subst

2226* अनुवर्तस्व काकुत्स्थ लोके साधुविगर्हितम् ।

[B1 नान्व- (for अनु-) Ś1 D6 मार्गं (for लोके) D1 3 साध्व- (for साधु) Ś1 D6 मार्गं साधुनिषेवित (for the post half)],

while D2 4 5 7 subst for 54^{cd}

2227* अभियातु कृत पाप लोके कर्म विगर्हितम् ।

[D2 अभिपत्व, K (ed) °पत्ता (for अभियातु)]

55 ^{a}) Ś1 Ñ B D4 6 7 मातर मा(D4 7 ता) (for मा च तात) —^{b}) M4 damaged for सुहृदो वा B4 वधुराश् (for बान्धवाश्) —^{c}) Ś1 Ñ B D1-- M4 भृत्यास्, T3 M2 पुत्रास् (for सर्वास्) —^{d}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 5 7 G2 3 M1 4 Ct त्रातु (for °तु) D1 3 M4 सर्वानिमान् (for सर्वमिद) Ś1 Ñ B D6 त्रायस्व सकलानिमान्

56 D2 om (hapl) from 56^{a} up to भवान् in 56^{d} —^{a}) D4 वा (for first and second च) B4 D1 3 क्षत्र, D4 7 छत्र (for क्षात्र) —^{b}) Ñ2 B2 4 D1 7 T3 जटा (for जटा) D4 7 T1 परि (for क्व च) —G3 om (hapl) from 56^{c} up to l 2 of 2228* —^{c}) D1 हीदृश B4 D1 3 4 व्याहत, G1 च कृत (for व्याहत) B1 धर्मं (for कर्म) Ś1 D6 इद माख्यातमक कर्म —^{d}) Ś1 Ñ2 B3 Dt1 D1 6 अर्हसि (sic)

—After 56, B2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1-7 G (G3 om l 1-2) M1-3 ins.

2228* एष हि प्रथमो धर्म क्षत्रियस्याभिषेचनम् ।
येन शक्य महाप्राज्ञ प्रजानां परिपालनम् ।
कश्च प्रत्यक्षमुत्सृज्य संशयस्थमलक्षणम् ।
आयतिस्थ चरेद्धर्मं क्षत्रबन्धुरनिश्चितम् ।

[Before l 1 Dm1 ins राज For l 1-2 cf 22,1*. —(l 1) D4 7 एषो, G1 M3 एव, Cr m g t एव (as above) D4 7 प्रथम (sic) (for °मो) D6 धर्मो धेर पर प्राक्त (for the prior half) —(l 2)Dg1 म् ((for शक्य) B2 D1 3 यत्र च महायशं (B2 °प्राज्ञ), D2 4 5 7 यत्र च महायशे, D6 यो धर्म महाप्राज (for the prior half) B2 D1 3 6 प्रजाश्च (for प्रजानां). B2 D6 परिपालयेत्, D1 3 प्रतिपालयेत्, D2 5 नैव पालन, D4 7 नैव रक्षण —D6 om l 3-4 —(l 3) B2 D1 3 यः, Dm1 कश्चित्, D4 7 कश्चित्, T3 कश्चित्, Cv m g t as above (for कश्च). B2 D1 3 समयस्थ हि समाचरेत्(B2 °व), D2 4 7 अन्य तिष्ठेद्धि(D2 °त्तु) लक्षण, D5 अन्यत्तिष्ठे त्वलक्षण (sic) (for the post half) —(l 4) D2 अवतिष्ठ, D4 7 अवतिष्ठ (for आयतिस्थ) B2 च चेद् (for चरेत्) D1 3 अनिश्चित B2 तु रक्षित च निश्चित, D6 क्षत्रबन्धुरैति स्थित (for the post half)],

while B3 ins after 56

2229* अयोध्या गच्छ राम त्व कुरु राज्य च शाश्वतम् ।

57 V1 resumes (cf 2 l 21) —^{a}) B3(after corr as in text) D4 एव (for एव) V1 अथ क्लेशजमेवत्व (sic) —^{b}) B4 चरितम् (for °तुम्) B2 (also) अर्हसि M4 धर्मं चर्तुमिहेच्छसि —^{c}) Ś1 Ñ1 V1 B D1 3 6 M4 सग्रह्य (for धर्मेण) —^{d}) D4 7 स्वर्गम् (for क्लेशम्) Ś1 D6 तेन क्लेशमवाप्नुहि, D2 पालयन्क्लेशक्लेशवान्, M4 पालन्क्लेशमवाप्नुहि

58 D3 om from णा हि up to श्रमम् in 58^{b} —^{a}) B3 च (for हि) D2 चतुर्वर्णाश्रमाणा हि —^{b}) M4 श्रेष्ठम् (for श्रेष्ठम्) Ś1 Ñ1 उत्तम, V1 आत्मन (for आश्रमम्) —^{c}) K(ed) प्राहुर् (for आहुर्) Ś1 D6 धर्म्यं हि, B3 धर्मं च, M4 धर्मस्य, L(ed) वद हि (for धर्मज्ञ) M4 तत्त्वज्ञास् (for धर्म°) —^{d}) G1 त्वं, M4 तत् (for त) V1 D1-5 7 हा (D5 in marg)तुम् (for त्यक्तुम्) Ś1 B2(also) Dt1 D1-7 G3 M4 इच्छसि (for अर्हसि)

श्रुतेन बालः स्थानेन जन्मना भवतो ह्यहम् ।
स कथं पालयिष्यामि भूमिं भवति तिष्ठति ॥ ५९
हीनबुद्धिगुणो बालो हीनः स्थानेन चाप्यहम् ।
भवता च विनाभूतो न वर्तयितुमुत्सहे ॥ ६०
इदं निखिलमव्यग्रं पित्र्यं राज्यमकण्टकम् ।
अनुशाधि स्वधर्मेण धर्मज्ञ सह बान्धवैः ॥ ६१
इहैव त्वाभिषिञ्चन्तु सर्वाः प्रकृतयः सह ।
ऋत्विजः सवसिष्ठाश्च मन्त्रवन्मन्त्रकोविदाः ॥ ६२

अभिषिक्तस्त्वमस्माभिरयोध्यां पालने व्रज ।
विजित्य तरसा लोकान्मरुद्भिरिव वासवः ॥ ६३
ऋणानि त्रीण्यपाकुर्वन्दुर्हृदः साधु निर्दहन् ।
सुहृदस्तर्पयन्कामैस्त्वमेवात्रानुशाधि माम् ॥ ६४
अद्यार्य मुदिताः सन्तु सुहृदस्तेऽभिषेचने ।
अद्य भीताः पलायन्तां दुर्हृदस्ते दिशो दश ॥ ६५
आक्रोशं मम मातुश्च प्रमृज्य पुरुषर्षभ ।
अद्य तत्रभवन्तं च पितरं रक्ष किल्बिषात् ॥ ६६

59 ^{a}) G2 श्रुते च (for श्रुतेन) T2 3 ज्ञानेन, Cr m g k t as in text (for स्था°) Ś1 Ñ B D6 त्वत्तश्च बुद्ध्या ज्ञानेन, V1 D1 3 M4 बलेन बुद्ध्या शीलेन —^{b}) M4 जनन्या (for जन्मना) Ś1 D6 [अ]प्यवरो, Ñ V1 B D1 3 M4 चाव(B4 °प)रो, D2 भवता (sic), D4 7 [अ]वरजो (for भवतो) —After 59^{ab}, D2 5 ins

2230* अनुनेयो महाबाहो नानुनेयो मया भवान् ।

[D2 अनुयानी (sic)]

—D2 4 5 7 om (hapl ?) from 59^{c}–60^{b} —^{d}) V1 राज्य, Dg1 भूमी, T3 भूमौ (for भूमिं) Ś1 D6 मेदिनी त्वयि तिष्ठति

60 D2 4 5 7 om 60^{ab} (cf v l 59) —^{a}) V1 -बुद्धिर्, Cm g t as in text (for बुद्धि-) Ś1 D6 -बलो, G3 -गुणेर् (for -गुणो) B1 हीनबुद्धिर्हीनगुणो, G3 हीनबुद्धिर्गुणैर्हीनो —^{b}) G3 बाल, Ct हीन- (for हीन) V1 D1 3 तातेन (for स्थानेन) B4 हीन स्थाने तथाप्यह, Ś1 D6 हीनज्ञानस्तथैव च —^{c}) Ś1 D6 भवत (for भवता) D2 तु (for च) Ś1 D6 भूप, Dg1 -भूत, D5 भूयो (for -भूतो) —^{d}) B4 G3 [आ]-वर्तयितुम् (for वर्त°) D2 4 5 7 नाह जीवितुमुत्सहे

61 ^{a}) B3 4 चा(B4 अ)खिलम् (for नि°) Dg1 Dt1 G1 अप्यग्र्य(G1 °ग्र), D2 4 5 7 अव्यग्रो (for अव्यग्रं) —^{b}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 M3 transp पित्र्य and राज्यम् V1 D1–5 7 M4 राज्य निह(D1 °हि [sic])तकटक G3 damaged for स्वधर्मेण ध in ^{cd} —^{c}) G2 न तु (sic) (for अनु-) V1 B4 सु(B4 स)धर्मेण (for स्व°) —^{d}) Ñ B4 Dt1 M4 धर्मज्ञ, D2 5 °ज्ञै (for °ज्ञ) Ś1 Ñ B D6 सह बधुभि, D4 7 सहबाधव

62 ^{a}) D2 तु (for त्वा) —^{b}) Ś1 B2 D6 त्विमा, Ñ B1 3 4 D2 4 5 7 तथा(B1 °दा), V1 D1 3 M4 पृथक् (for सह) —^{c}) M4 ते द्विजास् (for ऋत्विज) —^{d}) Ś1 D6 ऋषयो, V1 सुमन्त्र, B1 Dd1 Dm1 M2 Ct मन्त्रविन्, B3 4 ब्राह्मणा (for मन्त्रवन्) Dt1 मन्त्रवि . . दा (damaged) D1 7 मन्त्रधर्मानुकोविदा, M4 मन्त्रकर्मसु कोविदा

63 ^{a}) M4 ततो (for त्वम्) —^{b}) B T1 G1 M2 अयोध्या- (for °ध्यां) V1 D1 3 पालयिष्यमि, D2 5 व्रज मा-चिर, D4 7 व्रज रक्षितु, M4 पालितो व्रज Ś1 D6 अयोध्यागमन कुरु —^{c}) Ś1 D6 निक्षिप्य, T3 विचित्य, Cm g t as in text (for विजित्य) D4 7 विचित्य मनसा लोकेर्

64 ^{a}) V1 रणाद्क्रीण्य ' कुर्वन् (sic), D2 4 5 7 ऋणात्पि-तृनु(D5 °न)पाकुर्वन् —^{b}) V1 B1 2 4–7 सुहृद (for दुर्हृद) Ś1 D6 धर्षयन्, Ñ B1 3 4 कर्षयन्(D2 3 °र्शयन्), V1 D4 5 7 दर्शयन्, B2 M4 कर्मण (M4 °णि), D1 [अ]कर्शयन् (for निर्दहन्) —^{c}) Ś1 D2 4–7 पूज(Ś1 D6 °र)यन् (for तर्प°) —^{d}) Ñ1 च (for माम्) Ś1 Ñ2 B3 4 D6 वसस्तत्र प्रशाधि न (B4 च), V1 B1 2 D1 3 M4 वम(B1 व्रज) तत्र प्रशाधि च (V1 न), D2 4 5 7 सर्वांस्तत्रा(D4 °रतान)नुशाधि न (D2 5 च)

65 ^{a}) Ś1 D2 अद्यैव, D4–7 अद्य वै, G2 अत्रार्य (for अद्यार्य) Ñ V1 B D1 3 अद्य दैन्य(V1 °न्य)मु(V1 नु)दस्यतु, M4 अद्य चैव हि मोदतु —B4 om (hapl) from ऽभि in ^{b} up to स्ते in ^{d} —^{b}) Dd1 Dm1 [ऽ]भिषेचनात् —D3 om (hapl) from 65^{c}–66^{b} B4 D2 4 om (hapl) 65^{cd} —^{c}) V1 अप्रतीता (for अद्य भीता) B3 Dt1 D5 7 पलायतु, D1 पालयतु (for पलायन्ता) —^{d}) V1 दु खदास्, Dt1 Ck t दुष्प्रदास्, Dd1 Dm1 G3 श्त्रयस् (for दुर्हृदस्) Ś1 D6 7 [ऽ]भिषेचने (for दिशो दश) D5 सुहृदस्तेभिषेचने (cf ^{b})

66 D3 om 66^{ab} (cf v l 65) —^{a}) Ś1 D6 किल्बिष, Ñ V1 B D1 M4 अश्रूणि, D2 7 अद्याश्रु, D4 अय तु, D5 अद्याह (for आक्रोश) V1 चार्तस्य (for मातुश्च) —^{b}) Ś1 V1 D2 4 6 7 प्रमार्ज, B4 °गृह्य, D5 °मार्ज (sic), M4 °गृह्णि (for °मृज्य) V1 M4 पुरुषोत्तम D1 प्रमार्जन नरोत्तम —^{c}) Ś1 B1 D2 4–7 तत्रभवास्त(B1 °वान्स्व) च V1 अद्य मा राम कृपया —After 66, Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 M4 ins

2231* धर्मो ह्येष पर प्रोक्त क्षत्रियस्याभिषेचनम् ।
यद्यजेत महायज्ञै प्रजाश्च परिपालयेत् ।

[Cf l 1–2 of 2228* —(l 1) Ñ1 B2–4 वर, V1 पुरा, B1 तव (for पर) M4 [अ]भिषेचनात् —D3 om l 2–67^{b} —(l 2) Ñ1 तद्यजेत्स्व, V1 यजेत च, B1 प्रजयुत (sic) (for यद्यजेत) Ś1 D6 यो धर्मेण महाप्राज्ञ (for the prior half) M4 परिपालयन्]

शिरसा त्वाभियाचेऽहं कुरुष्व करुणां मयि ।
बान्धवेषु च सर्वेषु भूतेष्विव महेश्वरः ॥ ६७
अथ वा पृष्ठतः कृत्वा वनमेव भवानितः ।
गमिष्यति गमिष्यामि भवता सार्धमप्यहम् ॥ ६८
तथापि रामो भरतेन ताम्यता
प्रसाद्यमानः शिरसा महीपतिः ।
न चैव चक्रे गमनाय सत्त्ववा-
न्मतिं पितुस्तद्वचने प्रतिष्ठितः ॥ ६९
तदद्भुतं स्थैर्यमवेक्ष्य राघवे
समं जनो हर्षमवाप दुःखितः ।
न यात्ययोध्यामिति दुःखितोऽभव-
त्स्थिरप्रतिज्ञत्वमवेक्ष्य हर्षितः ॥ ७०
तमृत्विजो नैगमयूथवल्लभा-
स्तथा विसंज्ञाश्रुकलाश्च मातरः ।
तथा ब्रुवाणं भरतं प्रतुष्टुवुः
प्रणम्य रामं च ययाचिरे सह ॥ ७१

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे अष्टनवतितमः सर्गः ॥ ९८ ॥

---

67 D3 om 67[ab] (cf v l 2231*) —[a]) B1 स्वाभि-, D2 4 5 7 त्वा तु, M3 त्वा हि (for त्वाभि-) V1 D1 M4 -याचामि, B1–3 -याचेय (for -याचेऽहं) —[b]) D2 5 कुरुष्व वचन मम —[c]) D2 om च —[d]) B3 [इ]ह (for [इ]व)

68 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 अथ(D2 3 °द्य) मा(B4 मा), T1 अथैतत्, T2 अद्यैतत् (for अथ वा) —[c]) G3 [आ]गमिष्यामि (for गमिष्यामि)

69 Ś1 D6 read 69, Ñ B D1 3 M4 read 69–70 after 45 (preceded by 2220*) Before 69, Dm1 ins राम —[a]) T2 3 तदा Ñ B D1 3 6 तु, Dd1 Dm1 T1 3 G1 M2 3 Cr m हि, M4 [अ]भि (for [अ]पि) M1 भरतो न (for °तेन) Ñ2 भाषिता, B3 D1 तप्यता, D3 ता' , D6 तेन (subm) (for ताम्यता) —[c]) Ñ B D1 3 6 मति न(D1 च) (for न चैव) B3 गणनाय (for गम°) Dg1 सत्यवान, Dm1 तद्वने, M4 बुद्धिमान् (for सत्त्व°) —[d]) Ñ B D1 3 6 स्थित (for मति) Ñ B D1 3 6 M4 वचन-(Ñ1 B2 D6 °न [sic]) (for °चने) Ñ2 B M4 -प्रतीक्षया, D1 3 प्रतिश्रुचे, D6 समीक्ष्य, G M1 व्यवस्थित (G3 °तं) (for प्रतिष्ठित) Ś1 D6 read colophon (cf v l 70)

70 Ś1 D6 om 70 Ñ B D1 3 M4 read 70 after 45 (cf v l 69) —[a]) Dg1 तदद्भुत, Cg तदद्भुत (as in text) Ñ1 दैन्यम्, Ñ2 B G1 M2 धैर्यम्, Ct as in text (for स्थैर्यम्) Ñ1 अविक्ष्य (sic) (for अवे°) G3 रावचो (for °वे) —[b]) B2 सम्यग्जनो, D3 सभाजनो (for समं ज°) D3 T3 अवाप्य, G1 अवेक्ष्य, G2 अयाप (sic) (for अवाप) —[c]) Dd1 न यात (sic) T2 अति- (for इति) D1 3 M4 ह्यभूत् (for ऽभवत्) —[d]) Dt1 -प्रतिज्ञात्वम्, T2 °ज्ञेत्वम् (sic), G3 °ज्ञस्त्वम् (sic) (for °ज्ञत्वम्) —After 70, Ñ B D1 3 M4 read, Ś1 D6 read after 69, an addl colophon

[*Sarga name* M4 om, Ś1 Ñ1 D6 राम(D6 om)-भरतसंवाद, Ñ2 B1–3 D1 3 भरतप्रत्याश्वासना (B1 2 °न, D3 °न), B4 भरतसेना —*Sarga no* Ś1 Ñ1 B1 D3 6 om, Ñ2 115, B2 100, B3 113, B4 110, D1 166, M4 114]

—After 70, Ñ B M4 ins 2216*

71 [a]) V1 तुष्टर्त्विजो, D2 सहर्त्विजो D2 5 -योगि- (for -यूथ-) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 मागधसूतबन्दिनस्, M4 °यूथ-पल्लवास् (for नैगमयूथवल्लभास्) —[b]) T1 तदा (for तथा) G3 -गळाश्च, M2 कळाश्च (for -कलाश्च) Ś1 Ñ V1 B D6 M1 सुतप्रियाबाष्पकलाश्च मातर, D1 3 सुतप्रिया माश्रुकणाश्च मातर, D2 4 5 7 सभासदो बाष्पकलाश्च मातर —[c]) D2 अद्य, D5 अथ (for तथा) Ś1 Ñ V1 B D1–7 G1 3 M4 ब्रु(D7 त्रु)वत (for ब्रुवाण) T3 G M1 च (for प्र) —[d]) V1 प्रशास्य, Dt1 प्राणम्य (for प्रणम्य) D4 7 ययोचिरे (for यया°) —After 71, Ś1 Ñ V1(missing from 21[b] up to 56 [cf v l 21]) B D1 3 6 M4 read from 15 (preceded by 2206*) up to 43 constituting a separate Sarga

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 भरत-वाक्य, D2 7 भरतपर्वणि रामप्रसाद, D4 रामप्रसाद, D5 राम-प्रशासन —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 D1 3 6 om, Ñ2 114, V1 B4 109, B2 99, B3 D7 112, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 106, D1 165, D2 5 M4 113, D4 110 —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः, G with श्रीरामाय नमः

९९

पुनरेवं ब्रुवाणं तु भरतं लक्ष्मणाग्रजः ।
प्रत्युवाच ततः श्रीमाञ्ज्ञातिमध्येऽतिसत्कृतः ॥ १
उपपन्नमिदं वाक्यं यत्त्वमेवमभाषथाः ।
जातः पुत्रो दशरथात्कैकेय्यां राजसत्तमात् ॥ २
पुरा भ्रातः पिता नः स मातरं ते समुद्वहन् ।
मातामहे समाश्रौषीद्राज्यशुल्कमनुत्तमम् ॥ ३
देवासुरे च संग्रामे जनन्यै तव पार्थिवः ।
संप्रहृष्टो ददौ राजा वरमाराधितः प्रभुः ॥ ४
ततः सा संप्रतिश्राव्य तव माता यशस्विनी ।
अयाचत नरश्रेष्ठं द्वौ वरौ वरवर्णिनी ॥ ५
तव राज्यं नरव्याघ्र मम प्रव्राजनं तथा ।
तच्च राजा तथा तस्यै नियुक्तः प्रददौ वरम् ॥ ६
तेन पित्राहमप्यत्र नियुक्तः पुरुषर्षभ ।
चतुर्दश वने वासं वर्षाणि वरदानिकम् ॥ ७
सोऽहं वनमिदं प्राप्तो निर्जनं लक्ष्मणान्वितः ।
सीतया चाप्रतिद्वन्द्वः सत्यवादे स्थितः पितुः ॥ ८

99

☞ V1 missing from Sarga 99 up to पुरुष in 2 101 19[b] D1 3 M4 missing for Sarga 99 Ck does not comment on Sarga 99 and onwards up to the end of the Ayodhyākānda Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 [a]) D4 7 एव (for एवं) B1 ब्रुवाणम् (sic) Ñ1 Dg1 Dt1 T2 M2 3 त (for तु) —[b]) Ś1 D4 6 भ्रातर (for भरत) Ś1 Ñ B Dd1 Dm1 D2 4-7 भरताग्रज —[c]) Ñ1 B पुन, T1 वच (for तत) —[d]) Dt1 सुसत्कृत, G3 [ऽ]तिसत्कृत, Cr as in text, Cm g [ऽ]भि° (for ऽतिसत्कृत) Ñ B2-4 D2 5 जनमध्येति(D2 °पि, D5 °भि)मस्कृत(B2 D2 5 सत्कृत), B1 जनमध्ये च सत्कृत —For 1[cd], Ś1 D4 6 7 subst

2232* उवाच रामो धर्मात्मा भरत धर्मवत्सलम् ।
[D4 7 भ्रातृवत्सल]

2 [a]) Ś1 Ñ B D4-7 वीर, D2 सर्वं (for वाक्य) —[b]) Ñ1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 7 यस्, Cr as in text (for यत्) Ñ2 B यद्वोचथा, Dm1 (before corr as in text) अभाषिथा (sic), D2 4 5 7 अयाचथा (for अभापथा) Ś1 D6 त्वयि सर्वं नरर्षभ —[c]) Ś1 D6 यस्त्व जातो (for जात पुत्रो) —Dg1 reads [d] in marg —[d]) Dg1 D4 7 कैकेय्या (for °य्या) D7 राजसत्तम Ś1 D2 5 6 कैकेय्यानद(D2 °दि)वर्धन

3 [a]) Ś1 Ñ B D2 4-7 पुरा तात(Ñ B किल, D6 जातु) महाराजो —[b]) D2 च (for ते) —Ś1 D6 om 3[cd] —[c]) T3 समश्रौषीद (for समा°) Ñ B मातामहाय ते प्रादाद्, D2 मातामह तदाश्राप, D4 5 7 मातामहात्तदा(D5 °वा)श्रौषीद् —[d]) B1 3 4 T1 2 राज्य शुल्कम्, Cr m g t as in text (for राज्यशुल्कम्) Ñ1 D2 4 5 7 राज्यशुल्का(Ñ1 °ल्क) ममास्मजा(Ñ1 °ज)

4 [a]) T1 2 Cm g देवासुरे, Cr t देवासुरे (as in text) B3 4 तु (for च) —[b]) Ś1 D5 6 जनन्यास्, D2 4 7 जनिन्यास् G2 M1 राघव, G(ed) पार्थिव (for पार्थिव) —[c]) Ś1 Ñ1 B D2 4-7 प्रहृष्ट प्र-, Ñ2 प्रकृष्ट प्र- (for सप्रहृष्टो) —[d]) D2 5 वराव् (for वरम्) D6 पुरा (for प्रभु) Ś1 D4 6 7 वरौ द्वौ याचित प्रभु

5 [a]) B1 om सा (subm) Ś1 D4 6 7 तौ(D4 7 त) प्रतिस्मृ(D6 °सृ)त्य, Ñ B1 3 4 समुपागम्य, B2 पुनरागम्य, Dg1 सपरिश्राव्य, D2 5 M3 °श्रुत्य, G1 °श्राद्य, Cr m g t as in text (for सप्रतिश्राव्य) —[b]) Dd1 ननु (for तव) D2 4 5 7 तपस्विनी (for यश°) —[c]) Ś1 D6 नृप गत्वा, Ñ B महाराज, D2 4 5 7 नृप कृच्छ्रात्, G M1 नरव्याघ्र(G2 3 °घ्र), M2 3 °श्रेष्ठ (for नरश्रेष्ठ) —[d]) D2 5 तौ वरौ

6 [b]) B4 यथा, T2 तदा (for तथा) —[c]) Ś1 ता वै, Ñ1 B1-3 तत्र, B4 तव, D2 यच्च, D4 6 7 तद्वै, Ct as in text, K(ed) तौ च (for तच्च) Ś1 D6 तदा तस्या, Ñ B तथैवास्यै (B1 °सौ), D2 तदा तस्यै (for तथा तस्यै) —[d]) Ś1 Ñ B1 3 D2 4 5 7 स्वय, T2 G2 वरौ (for वरम्) —After 6, Dm1 ins राम

7 [a]) G2 M1 मात्रा (for पित्रा) Ś1 D4-7 ममापि, D2 मम तु (for [अ]हमपि) D5 [ए]व (for [अ]त्र) —[b]) Ś1 D2 4 6 7 नियोग (for नियुक्त) G3 damaged for पर्षभ —[c]) Ś1 D2 4-7 वासस्, Ñ2 राम (sic) (for वास) —[d]) Ñ2 वरदायिना, B1 G2 3 वरदानि कि, B2 करवाण्यह, Cv r m g t as in text (for वरदानिकम्) Ś1 D2 4-7 तत्र वर्षाणि भूतये(Ś1 D6 °ले)

8 [a]) Ś1 Ñ B Dt1 D2 4 6 7 दुर्गं (for प्राप्तो) —[b]) Dg1 निर्जने, Dm1 विजन, D2 निर्ज , T1 om , G2 M1 (before corr) निर्जल (for निर्जन) M3 लक्ष्मणाग्रज —[c]) T3 G1 प्रतिद्वद्व, Cr m g t as in text (for [अ]प्रति°) Ś1 Ñ B D2 4-7 ससीतश्चा(D5 °स्वा)गतो वीर(Ñ B2 धीमन्, B1 3 4 धीमान्, D2 वीर) —[d]) Ś1 Ñ B D2 4-7 सत्यवाक्ये, G1 सत्यवादे, G2 M1 तस्य वाक्ये(M1 °दे), G3 तद्वाक्येव G1 स्थित (for °त) T3 प्रभु (for पितु) Ñ B पितु स्थित (by transp), D7 स्थि तु

9 9 9 भवानपि तथेत्येव पितरं सत्यवादिनम् ।
कर्तुमर्हति राजेन्द्रं क्षिप्रमेवाभिषेचनात् ॥ ९

ऋणान्मोचय राजानं मत्कृते भरत प्रभुम् ।
पितरं त्राहि धर्मज्ञ मातरं चाभिनन्दय ॥ १०

श्रूयते हि पुरा तात श्रुतिर्गीता यशस्विना ।
गयेन यजमानेन गयेष्वेव पितॄन्प्रति ॥ ११

पुंनाम्नो नरकाद्यस्मात्पितरं त्रायते सुतः ।
तस्मात्पुत्र इति प्रोक्तः पितॄन्यत्पाति वा सुतः ॥ १२

एष्टव्या बहवः पुत्रा गुणवन्तो बहुश्रुताः ।
तेषां वै समवेतानामपि कश्चिद्गयां व्रजेत् ॥ १३

एवं राजर्षयः सर्वे प्रतीता राजनन्दन ।
तस्मात्त्राहि नरश्रेष्ठ पितरं नरकात्प्रभो ॥ १४

अयोध्यां गच्छ भरत प्रकृतीरनुरञ्जय ।
शत्रुघ्नसहितो वीर सह सर्वैर्द्विजातिभिः ॥ १५

प्रवेक्ष्ये दण्डकारण्यमहमप्यविलम्बयन् ।
आभ्यां तु सहितो राजन्वैदेह्या लक्ष्मणेन च ॥ १६

त्वं राजा भव भरत स्वयं नराणां
वन्यानामहमपि राजराण्मृगाणाम् ।
गच्छ त्वं पुरवरमद्य संप्रहृष्टः
संहृष्टस्त्वहमपि दण्डकान्प्रवेक्ष्ये ॥ १७

---

9 a) Ś1 Ñ B D2 4–7 तथा क्षिप्र, G2 M1 तथैवेत्य, M3 तथेत्येव —c) Ś1 Ñ1 B4 Dt1 Dm1 D2 4–7 T3 G2 3 M1 3 Ct अर्हसि, Ctp as in text (for °ति) Ś1 Ñ B1 Dt1 Dm1 D2 4 5 7 T G2 3 M2 Ct राजेद्र —d) Dm1 [अ]भिपेचन, B(ed) [अ]भिपिचनात्, Cv [अ]भिपेचनात् (as in text) Ś1 Ñ B D2 4–7 शाधि राज्यमकटक

10 b) T2 प्रभु (sic) Ś1 D6 कैकेय्यानदवर्धन, Ñ1 कैकेयीप्रथितात्प्रभो, Ñ2 केकयेद्रकृतात्प्रभो, B1 कैकेयी . . . (lacuna)प्रभो, B2 D2 4 5 7 कैकेयीप्रकृतात्प्रभु(B2 °भो), B3 4 कैकेयीदुष्कृतात्प्रभो(B4 °भु) —B1 om. 10c —c) Ñ B2–4 पाहि धर्मज्ञ, T चापि धर्मज्ञ, G3 चापि धर्मज्ञा —d) B1 पितर (for मातर). Ś1 D2 4–7 चापि (D5 परि)पालय, Ñ B T2 3 चापि नदय

11 a) Ś1 D4–7 च पुरा, Dt1 Ct धीमता (for हि पुरा) —b) D4 7 स्तुतिर् (for श्रुतिर्). Ś1 D2 4–7 तपस्विभि, Ñ1 B1 3 4 G M1 2 यशस्विनी(Ñ1 °भि) —c) M3 भयेन, Cr m g t as in text (for गयेन) Ś1 Ñ D2 4–7 गय(Ś1 °त)स्य यजमानस्य —d) B1 गयेष्विव, B3 4 गयाया च (for गयेष्वेव) Ś1 D4 6 7 यजत स्व(D4 7 °तश्च)पितॄनपि, M3 येष्वेव पितर प्रति

12 b) D2 transp पितर and त्रायते —c) Dg1 ख्यात (for प्रोक्त) —d) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G3 पितॄन्य, G1 पितृज्ञ (for पितॄन्यत्) Dg1 Dt1 Ct सर्वत· (for वा सुत) Ś1 Ñ B D2 4–7 स्वय(D1 7 पूर्व)मेव स्वगभुवा

13 a) D6 इष्टव्या, G2 एषव्या (sic) —c) Ś1 Ñ1 B D2 4–7 हि, Ñ2 तु (for वै) —d) Ñ1 B1 2 4 D2 5 यद्येकोपि, Ñ2 यद्यप्येकोपि (hypm), B3 यद्यप्येको, Dd1 Dm1 यदि कश्चिद् (for अपि कश्चिद्) T1 व्र. . (for व्रजेत्) Ś1 D4 6 7 यद्येको गुणवान्भवेत् —After 13, Ñ B2 D5 ins

2233* यजेद्वा अश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ।

[Note hiatus between यजेद्वा and अश्वमेधेन D5 गौरीं वाप्युद्वहेत्कन्या (for the prior half)]

14 a) Ś1 D4 6 7 इत्यूचुर्ऋषय सर्वे —b) Ś1 Ñ B Dg1 Dt1 D2 4–7 रघुनदन, Dm1 राजनदना —c) Ñ B त(B2 4 तत्) त्रायस्व, D2 तन्मात्राणि (for तस्मात्त्राहि) Ñ2 B2 नरव्याघ्र —d) T3 प्रभु (for प्रभो)

15 b) Ś1 D6 अनुपालय, Dt1 Ct उपरजय —d) D7 om सह

16 a) Ś1 D2 4–7 प्रवेक्ष्यामि महारण्यम् —b) Ś1 D6 अह च मुनिभि सह, Ñ B1–3 D1 5 7 अहमप्यृषिभि सह, B4 अहामप्यर्षिभि सह (sic), D2 अह . . सह —c) M3 अहं (for आभ्या) Ś1 D2 4 6 7 च, D5 वै (for तु) Dt1 वीर (for राजन्) —d) D2 वैदेह्य लक्ष्मणो वच (sic) —For 16cd, Ñ B subst

2234* आभ्या हि राजन्वैदेह्या लक्ष्मणेन च धीमता ।

[Ñ1 B3 4 विराजन् (for हि रा°)]

17 a) G2 न त्व (sic), Cr m as in text (for त्व) G1 राजा त्व (by transp) Dt1 M1 transp भव and भरत Ś1 Ñ B D2 4–7 त्व राजा भरत भवाद्य(Ñ B2–4 भव त्व, B1 भवाशु) नागराणा —b) B4 वान्यानाम् (for वन्या°) Dt1 वन्याना. .मपि Ś1 D6 वै वने, Ñ2 D5 राट् वने, B1 4 M1 राजवन्(B1 °वान्), D2 च यद्वने, D4 7 यद्वने, L(ed) वने (for राजराण्) B4 मृ णा B3 राजा वानराणा (for राजराण्मृगाणाम्) —c) D4 7 गत्वा (for गच्छ) Dg1 reads वर in पुरवरम् in marg Ś1 D4 6 7 पुरुषवराद्य, D2 5 पुरवरमाशु —d) Ś1 D2 4–7 शातात्मा, Ñ2 सकृष्टस, B1 4 om (hapl), G2 सप्रहृष्टस् (for सहृष्टस्) B1 त्वमहमपि, Dg1 स्वयमपि (for त्वह°) B2 दडक प्रवेक्ष्ये, B4 दडक वन प्रवेक्ष्ये

छायां ते दिनकरभाः प्रबाधमानं
वर्षत्रं भरत करोतु मूर्ध्नि शीताम् ।
एतेषामहमपि काननद्रुमाणां
छायां तामतिशयिनीं सुखं श्रयिष्ये ॥ १८

शत्रुघ्नः कुशलमतिस्तु ते सहायः
सौमित्रिर्मम विदितः प्रधानमित्रम् ।
चत्वारस्तनयवरा वयं नरेन्द्रं
सत्यस्थं भरत चराम मा विषादम् ॥ १९

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकोनशततमः सर्गः ॥ ९९ ॥

१००

आश्वासयन्तं भरतं जाबालिर्ब्राह्मणोत्तमः ।
उवाच रामं धर्मज्ञं धर्मापेतमिदं वचः ॥ १

18 D_2 G_1 om 18 —[a]) $\tilde{N}$ B छत्र (for छाया) T_3 ता (for ते) T_1 G_3 दिनकरभा- $Ś_1$ D_6 प्रचोद्यमाना (D_6 °न), $T_{1\,2}$ G_2 M_1 प्रबाधमाना, T_3 प्रभायमान, G_3 प्रबाध्यमान, M_3 प्रबावमान (sic) —[b]) $Ś_1$ $D_{4\,6\,7}$ G_3 सच्छत्र, $\tilde{N}_2$ $B_{3\,4}$ वर्षंत (B_4 °ते), $B_{1\,2}$ वर्षांत, Dg_1 छत्र त्वा, D_5 मच्छत्र, G(ed) छत्र वै, Cr m g t as in text (for वर्षत्र) $Ś_1$ $D_{4\,6\,7}$ शुभ्र, $\tilde{N}$ B शीत (for शीताम्) —[c]) $\tilde{N}_2$ कानने द्रुमाणा, B_1 का**माणा (illeg). —[d]) Dg_1 Dt_1 Dd_1 Dm_1 T Ct अतिशयनीं (Dd_1 °शायिनीं) Dg_1 Dt_1 T_3 M_3 Ct शनै, $T_{1\,2}$ Cg सुखी (for सुख) $Ś_1$ $\tilde{N}$ B D_{4-7} अति(B_3 नत)-शिशिरा($Ś_1$ °रसा, D_6 °रसा) समाश्रयिष्ये

19 [a]) $Ś_1$ $\tilde{N}$ B D_{4-7} L(ed) कुशलत($\tilde{N}$ °न)रोरतु (L[ed] °स्ति), Dt_1 Ct त्वतुलमतिस्तु, D_2 कुशल तोस्तु —[b]) $Ś_1$ B $D_{2\,4-7}$ त्रिहित, Dd_1 Dm_1 विदित, G_3 च कृत, Cm g t as in text (for विदित) $Ś_1$ $\tilde{N}_1$ $D_{2\,4-7}$ स्वय विधात्रा, $\tilde{N}_2$ B G_1 M_3 प्रधानमत्री(G_1 M_3 °मित्र [sic]) (for प्रधानमित्रम्) —[c]) B_3 -प्रवरा (for वरा) B_4 om वय D_2 व** °रेन्द्र —[d]) Dt_1 Dd_1 Ct विषीद, Cm g as in text (for °पादम्) $Ś_1$ $D_{4\,6\,7}$ सत्य त वत(D_4 चर, D_7 वर) करवाम मा विपीद, $\tilde{N}$ B सत्यस्थ($\tilde{N}_2$ $B_{3\,4}$ °ज्ञ)नृप(B_4 नृपतिं) करवाम मा विपीद, $D_{2\,5}$ सत्य त नृवर कुरुष्व(D_5 कराम [sic]) मा वि(D_5 नि)षीद

Colophon —*Sarga name* $Ś_1$ $\tilde{N}_1$ $B_{1\,2\,4}$ D_{4-7} रामवाक्य, $\tilde{N}_2$ B_3 श्रीरामवाक्य, D_2 भरतपर्वणि रामवाक्य —*Sarga no* (figures, words or both) $Ś_1$ $\tilde{N}_1$ B_1 D_6 om, $\tilde{N}_2$ 116, B_2 101, B_3 $D_{2\,5}$ 114, B_4 110, Dg_1 Dt_1 Dd_1 Dm_1 T G M_{1-3} 107, D_4 111, D_7 113 —After colophon, T_2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नम, G with श्रीरामाय नम

100

☞ V_1 missing for Sarga 100 (cf v l 2 99 1) Dm_1 begins with ॐ, $M_{1\,2}$ with रामाय नम —Before 1, $\tilde{N}$ B ins, $D_{1\,3}$ M_4 ins before 2236*

2235* अथ राममनिच्छन्त गमनाय पुर प्रति ।
राज्ञो नैयायिकस्तेषा समतो वाक्यमब्रवीत् ।

[(l 2) M_4 धर्मतो (for समतो) $\tilde{N}$ B सर्वशास्त्रवित् (for वाक्यमब्रवीत्)]

1 [a]) $\tilde{N}$ B आश्वासयश्च B_2 marg, D_6 भरत (for भरत) —[b]) T_2 जाबाली (for जाबालिर्) —[c]) $\tilde{N}_1$ B धर्मज्ञो (for धर्मज्ञ) —[d]) $Ś_1$ $B_{1\,3\,4}$ $D_{4\,5\,7}$ $M_{1\,3}$ धर्मोपेतम् —For 1, $D_{1\,3}$ M_4 subst

2236* जाबालि कुशलो वाग्मी सर्वशास्त्रविशारद ।
इद वाक्य तदा युक्तमब्रवीद्राघव प्रति ।

[(l 2) M_4 मुदा (for तदा) M_4 om (hapl) from अब्रवीद् up to युक्त in l 1 of 2237*]

—$D_{1\,3}$ M_4 cont, $\tilde{N}$ B ins after 2

2237* यावद्वाक्य पितुर्युक्त कर्तुं नरवर त्वया ।
कृत सर्वं समारभ्य यथा त्वय्युपपद्यते ।
निर्वेदाद्दीपितो भूय क्लैव्य मा गन्तुमर्हसि ।
तपोधर्माभिरामेण राज्ये च निरपेक्षया ।
ननु ते तात तेनैव पूर्वं दत्तमिद जगत् ।
यस्मिन्व्यस्त च भरते लोऽय त्वामेव याचते ।
यदर्थं च कृत पित्रा तवेद कश्मल विभो ।
कैकेयीय सपुत्रा सा राज्य तुभ्य प्रयच्छति ।
तद्गृहाण प्रजा पाहि स्वजन सुखिन कुरु ।
सौमित्रेर्वीर देव्याश्च वैदेह्या भारमुत्सृज ।

साधु राघव मा भूत्ते बुद्धिरेवं निरर्थिका ।
प्राकृतस्य नरस्येव आर्यबुद्धेस्तपस्विनः ॥ २
कः कस्य पुरुषो बन्धुः किमाप्यं कस्य केनचित् ।
यदेको जायते जन्तुरेक एव विनश्यति ॥ ३
तस्मान्माता पिता चेति राम सज्जेत यो नरः ।
उन्मत्त इव स ज्ञेयो नास्ति कश्चिद्धि कस्यचित् ॥ ४
यथा ग्रामान्तरं गच्छन्नरः कश्चित्क्वचिद्वसेत् ।
उत्सृज्य च तमावासं प्रतिष्ठेतापरेऽहनि ॥ ५
एवमेव मनुष्याणां पिता माता गृहं वसु ।
आवासमात्रं काकुत्स्थ सज्जन्ते नात्र सज्जनाः ॥ ६
पित्र्यं राज्यं समुत्सृज्य स नार्हसि नरोत्तम ।
आस्थातुं कापथं दुःखं विषमं बहुकण्टकम् ॥ ७

प्रजा परमिमा प्रज्ञा प्राज्ञैरनुपसेविताम् ।
कामादात्मकृता मिथ्या नाभिगन्तु त्वमर्हसि ।
त्यजन्ति गुरवस्तात कामलोभवशंगता ।
ऋचीक इव पुत्र स्व शुन शेफ नरोत्तमम् ।
न हि त्वा स्वर्गतस्तात पितोपालब्धुमर्हति ।
यस्मात्तेषु शरीरेषु शरीरान्तरमास्थित ।

[M4 om up to युक्त in l 1 (cf v l 2236*) —(l 1) M4 सत्पुरुष (for नरवर) D1 3 राम पि(D3 भ्रा)त्रा यदुक्त ते तत्तस्य कर्तुमर्हसि —(l 2) Ñ1 illeg for मारभ्य D3 समारभत्तथा (sic) —(l 3) Ñ B1 2 निर्वेदोद्दीपिनो, B4 निर्वेदाज्ञापितो, D1 3 M4 न त्वि(D1 °न्वि)दानीमिनो (for निर्वेदादीपिनो) Ñ1 B1 3 4 नागनुम्, D1 3 M4 आगतुम् (sic) (for मा गन्तुम्) D1 अर्हति (sic) —(l 4) M4 -[अ]भियोगेन धर्मे (for -[अ]भिरामेण राज्ये) —(l 5) D1 3 न तु तेनेव तातेन, M4 तत्ते तातेन तेनैव (for the prior half) B3 4 D1 M4 पूर्वदत्तम् (for पूर्वं दत्तम्) —(l 6) M4 उपयाचति (for एव याचते) —(l 7) D1 तदेक, D3 M4 तदेव (for तनेद) B1 2(m also as above)-4 कल्मष, G(ed) कलुष (for कश्मल). Ñ2 B1 प्रभो (for विभो) —(l 8) B4 च (for [इ]व) B2 महपुत्रा, B3 च सुमित्रा (for [इ]व सपुत्रा) Ñ B [अ]मो (for सा) D1 3 M4 तुभ्य राज्य (by transp) B3 प्रदास्यति (for प्रयच्छति) —(l 9) D1 3 गृहीत्वा (for गृहाण) M4 पुर याहि (for प्रजा पाहि) M4 स्व जन (for स्वजन) —(l 11) D1 3 M4 ना(D1 ता)त परमिमा प्राज्ञ (for the prior half) —(l 12) B3 4 मदकृता (for आत्मकृता) D1 3 M4 कामात्मना कृता पित्रा प्रतिज्ञा कर्तुमर्हसि —(l 13) D1 3 त्यजते, M4 त्यज्यते (for त्यजन्ति) —(l 14) D1 3 M4 पुत्रेण (for पुत्र स्व) Ñ2 शुन शेप D1 3 M4 शुन शेके(M4 °पे)न राघव (for the post half) —(l 15) D3 तु (for हि) M4 पिता चालब्धुमर्हति (for the post half) —(l 16) Ñ2 तस्मात्तेषु, D1 3 तेषु तेषु, M4 भस्मातेषु (for यस्मात्तेषु) D3 om (hapl ?) शरीरेषु B1 M4 आश्रित (for आस्थित)]

2 [a]) D2 4 राम च (for राघव) Ś1 Ñ B D1–7 M4 ते भूद् (by transp) (for भूत्ते) —[b]) G1 मतिर् , Cg t as in text (for बुद्धिर्) D1 7 एषा, D4 7 G1 3 M4 एन, Ct as in text (for एव) B2 3 Dt1 Dd1 Ct निरर्थिका, D2–4 7 निरर्थको, G2 निवर्तका (for निरर्थका) —Note hiatus between [c] and [d] —[c]) Ś1 Ñ B D2 4–7 नरस्य प्राकृतस्य (by transp) D7 G1 [ए]व (for [इ]व) —[d]) Ś1 D6 धीरबुद्धेस्, Ñ B गर्हा(Ñ2 °र्ह)बुद्धिस्, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G M1 त्वार्यबुद्धेस् (to avoid hiatus), D1 2 4 6 7 ह्य(D4 [इ]ह्य, D6 क्र)र्यबुद्धेस् , D3 M4 ह्यस्यबुद्धेस्, M3 भार्याबुद्धेस् (for आर्यबुद्धेस्) T1 2 मनस्विन , M3 तरस्विन , Cr t as in text (for तपस्विन) —After 2, Ñ B ins 2237*

3 [a]) D2 कि (for क) —[b]) Ś1 Ñ B D1–7 कि कार्यं, G3 किमार्य (for किमाप्य) Ś1 D6 M4 केन कस्य(by transp)चित्(M4 वा) —[c]) Ś1 D4 7 M4 यत्रे(M4 °दे)-को, Dt1 Ct एको हि (for यदेको). —[d]) B1 एव (for एव) B1 विदस्यति, D1 विवश्यति (for विनश्यति) —After 3, D2 ins

2238* दिष्टार्थं हि परिष्वज्य नान्यज्जगति किंचन ।
यो ह्यदृष्टे मनो धत्ते पश्यन्नपि स मुह्यति ।

4 B1 om 4 —[a]) Ś1 B2–4 D1–7 [ए]व (for [इ]ति) —[b]) Dd1 Dm1 G2 3 M1 3 सज्येत, Ct as in text (for सज्जेत) Ś1 Ñ B2–4 D1–7 प्रतिश्रयममातुभौ, M4 सञ्जेया चिछिता विभो —[c]) D4 कुबुद्धिर् (for उन्मत्त) D2 5 एव, T1 इति (for इव) B3 4 विज्ञेयो, Dg1 Dm1 D1 सज्ञेयो, M1 सज्ञेया (for स ज्ञेयो) Ś1 D6 उत्तमस्तु स विज्ञेयो —[d]) Ś1 D6 यो(Ś1 य)त्र जानाति वै नर , Ñ B2–4 D2–5 7 योत्र(Ñ2 B2 °नु) सज्जेत(D2–5 7 °ज्जति) वै नर (B3 पुन)

5 [a]) B4 [आ]श्रमातर —[b]) Dt1 Ct बहिर्वसेत् , D3 वसेत्कचित् (by transp) (for क्वचिद्वसेत्) Ś1 D6 नर कस्मादपि क्वचित् —[c]) D5 त (for च) Dm1 तथावास, D6 निवास च, M1 तमायास (for तमावास) —[d]) B3 प्रातिष्ठन, D1 2 7 प्रतिष्ठेच्च, D4 प्रतिष्ठ च (for प्रतिष्ठेत) G1 परे (for [अ]परे)

6 [b]) G1 3 क्षेत्र (for माता) D2 पिता गृहवसतपि (sic) —[c]) Ś1 आभास- (for आवास-) —[d]) Ś1 D4 6 7 तत्र सज्जति(D6 सज्जति, D7 मज्जति) वै नर (D6 °रा), Ñ B D1 3 M4 तत्रा(B1 °वा)ल बाल(D3 °लि)चितया(B4 °वत्तया), D2 5 नात्र सज्जेत वै नर

7 [ab]) T M2 परित्यज्य (for समुत्सृज्य) Ś1 D2 4–7 निरर्थं जनमुत्सृज्य(D5 °ष्ट) (for [a]) D2 स चार्हति, D5 न चार्हति, D7 स नार्हति (for स नार्हसि) Ñ B D1 3 M4 नीरजस्क सम हित्वा पथानमकुतोभय —[c]) G2 M1 2 दुर्गं, Cr m g as in text (for दुःख) Ś1 D6 आसितु विषम

समृद्धायामयोध्यायामात्मानमभिषेचय ।
एकवेणीधरा हि त्वां नगरी संप्रतीक्षते ॥ ८
राजभोगाननुभवन्महार्हान्पार्थिवात्मज ।
विहर त्वमयोध्यायां यथा शक्रस्त्रिविष्टपे ॥ ९
न ते कश्चिद्दशरथस्त्वं च तस्य न कश्चन ।
अन्यो राजा त्वमन्यश्च तस्मात्कुरु यदुच्यते ॥ १०
गतः स नृपतिस्तत्र गन्तव्यं यत्र तेन वै ।
प्रवृत्तिरेषा मर्त्यानां त्वं तु मिथ्या विहन्यसे ॥ ११
अर्थधर्मपरा ये ये तांस्ताञ्शोचामि नेतरान् ।
ते हि दुःखमिह प्राप्य विनाशं प्रेत्य भेजिरे ॥ १२
अष्टका पितृदैवत्यमित्ययं प्रसृतो जनः ।
अन्नस्योपद्रवं पश्य मृतो हि किमशिष्यति ॥ १३
यदि भुक्तमिहान्येन देहमन्यस्य गच्छति ।
दद्यात्प्रवसतः श्राद्धं न तत्पथ्यशनं भवेत् ॥ १४

दुर्गं, Ñ B D1 3 M4 आस्थातु नार्हसे वीर, D2 4 5 7 आस्थातु विषयं किंचिद् —[d]) Ś1 D6 विपिन, Ñ B D1 M4 कापथ, D3 पथान (for विषम) D4 बहुसकट

8 [b]) M4 सक्षिप्रम् (for आत्मानम्) —[c]) D1 -चरा (for -धरा) Dt1 Dd1 Dm1 D5 T G1 3 M Cr t त्वा (for त्वां) —[d]) D1 नगर (sic) B2 D1 त्वा (D1 सा) प्रतीक्षते, B4 Dg1 D3-5 सप्रतीक्ष्यते, Dt1 स प्रतीक्ष्यते (for सप्रतीक्षते)

9 [a]) D1 3 G2 M1 4 राम भोगान्, D6 राजयोगान् (for राजभोगान्) —[b]) D1 T3 M2 पार्थिवात्मज Ś1 D2 4-7 महात्मन्पार्थिवो भव —[d]) T2 त्रिविष्टप (for °पे) D2 यथा शक्रस्त्रिवटपे (sic)

10 [a]) G2 ये कश्चिद् (for ते कश्चिद्) D1 दशरथ (sic) —[b]) B4 कश्चित्तस्य, M3 तस्य त्व च (by transp) (for त्व च तस्य) B1 कचन (for कश्चन) —[c]) Ś1 अतो, D2 अपि (for अन्यो) Ś1 Ñ B Dd1 Dm1 D1-4 7 G2 M1 4 अप्यन्यस्, Dt1 M3 Ct अन्यस्तु, D5 अन्यस्य, D6 अप्यतरः (for अन्यश्च) —[d]) Ś1 Ñ1 B2 D1 4 6 7 यदुच्यसे, T2 3 यथोच्यते, Cr g t as in text (for यदुच्यते) —After 10, Ñ B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 7 S ins

2239* बीजमात्रं पिता जन्तो शुक्लं रुधिरमेव च ।
संयुक्तमृतुमन्मात्रा पुरुषस्येह जन्म तत् ।

[(l 1) D3 पितुर्, M3 पुरा (for पिता) M4 पितुर्जात Ñ B Dg1 Dt1 Dd1 D1 3 7 Ct शुक्र, Cv शुक्रं, Cr m g as above (for शुक्लं) Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 7 Ct शोणितम्, Cv r m g as above (for रुधिरम्) Ñ B रुधिरधातु (B3 °हि) ना, M4 रुधिरधातुना —(l 2) B1 M4 समक्तम् (for संयुक्तम्) Dg1 M3 ऋतुवन्, Cr m g t as above (for ऋतुमन्) Ñ B D1 3 M4 ऋतुना मा (B4 °मृ) तु, Dm1 ऋतुमन्मात्रा Ñ B [आ]तम-, D1 3 M4 [अ]थ, M2 [इ]व (for [इ]ह) B2 4 -जन्मकृत्, T1 जन्मत, G2 जन्म त, M4 जन्मनि (for जन्म तत्) Dd1 Dm1 युक्त तच्छुक्र (Dm1 °ह्ह) शोणित (for the post half)]

11 [a]) M4 गतवान (for गत स) —[b]) Ś1 D3 4 6 7 M4 तेन यत्र (by transp), B4 तेन तत्र, Dg1 यत्र येन, G2 यत्र मे न, Cr m g t as in text (for यत्र तेन) D2 ते वनै (sic) —[c]) D4 प्रकृतिर् (for प्रवृत्तिर्) G2 M1 एष (sic) (for एषा) Ś1 Ñ B Dt1 Dd1 Dm1 D2-7 G1 M4 भूताना, Cr m g t मर्त्याना (as in text) —[d]) B1 विहन्यते, B4 वितन्यसे (for विहन्यसे) Ś1 D4 6 7 मिथ्यानुतप्यसे, D1 3 M4 मोहाद्विहन्यसे, D2 5 मोहान्न बुध्यसे

12 [a]) Ś1 D4-7 परलोकगता, Ñ B D1 3 M4 अर्थ (B D3 °थ) धर्मविदो, Dm1 अथ धर्मपरा, D2 पर लोकागत (for अर्थधर्मपरा) D1 वै, Ct as in text (for first ये) B1 ते, Dg1 ता, Dd1 Dm1 च, Ct as in text (for second ये) —[b]) Ñ1 B2 3 D1 3 M4 पृच्छामि, Ñ2 पृच्छसि, B4 इच्छामि, G1 पश्यामि, Ct as in text (for शोचामि) B3 D1 3 M4 ते न (D1 व) रान्, Dg1 तत्परान् (sic), Cg as in text (for नेतरान्) Ś1 D4 6 7 तास्ताञ्शोचति को नर, B1 तानापृच्छामि नेतरान् —[c]) D2 ते (for हि) Ś1 D4 6 7 परिप्राप्य, Ñ B D1 3 M4 इह प्राप्य, D2 5 पर प्राप्य, G (ed) अनुप्राप्य (for इह प्राप्य) —[d]) D1 M4 प्रतिजज्ञिरे, T1 प्रेत्य लेभिरे, Ctp प्रतिपेदिरे

13 [a]) Dg1 D1 5 अष्टका, Cv r m g t अष्टका (as in text) Ñ1 Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 3 Ct -दैवत्यम्, Ñ2 B1 3 -दे (B1 -दै) वेष्टि, B2 -दैवत्य, B4 -देवेभ्य, D1 3 5 7 -दैवत्या, D2 T3 M4 -दैवत्या, Cv r m g as in text (for -दैवत्यम्) T1 पि॰॰ त्यम् (damaged) Ś1 D6 L (ed) अष्टकापि तथा (L (ed) तत, D6 पितु) कार्या —[b]) Ś1 Ñ1 D2 4 5 7 इत्येव प्रा (D2 4 प्र) कृतो, Ñ2 B कार्याभि (Ñ2 °येभि, B4 °र्याति) प्रसृतो, D1 3 M4 इत्यभिप्रस्थितो (for इत्यय प्रसृतो) —[c]) Ñ2 B3 अर्थस्य, B1 D2 3 अन्यस्य, B2 जनस्य, D7 छत्रस्य [sic] (for अन्नस्य) B4 M4 अन्न (B4 °न्य) सोपद्रव B4 D3 पश्यन् (for पश्य) —[d]) D1 मृतो (for मृतो) Ś1 D4 7 किमशिष्यते, D5 परितुष्यति (for किमशिष्यति) Ñ2 B मृते किम (Ñ2 B1 °मि) वशिष्यते, D2 किं मृतो हि विशिष्यति

14 [a]) B4 भुक्ताम्, M3 भक्तम् (for भुक्तम्) B2 [आ]-द्येन, D1 [अ]द्येन, D5 [अ]न्यस्य (for [अ]न्येन) —[b]) B1 3 4 D1 3 M1 कायम्, B2 कार्यम् (for देहम्) —[c]) Ñ2 Dt1 Ct प्रवसता, B4 प्रसवत (meta), Cr m g as in text (for प्रवसत) B2 दद्यु प्रसरत श्राद्ध, D1 3 4 7 M4 श्राद्ध (D4 7 तथा) प्रवस (D1 °सव [meta], D3 °भव) तो देय.

5 6 दानसंवनना ह्येते ग्रन्था मेधाविभिः कृताः ।
5 यजस्व देहि दीक्षस्व तपस्तप्यस्व संत्यज ॥ १५

स नास्ति परमित्येव कुरु बुद्धिं महामते ।
प्रत्यक्षं यत्तदातिष्ठ परोक्षं पृष्ठतः कुरु ॥ १६

—^{d}) Ñ1 B D1 3 5 M4 स, D2 om (subm) (for तत्) Ñ B D1–3 5 M4 पथ्यो (Ñ2 °थ्या, B1 °च्यो, D1 M4 °थ्य)-दन (for पथ्यशन) Ñ2 B1 D1 M4 वहेत्, B4 महत्, D2 5 हरेत् (for भवेत्) Ś1 D4 6 7 नास्य पाथेयमाहरेत्

15 ^{a}) Ś1 D6 दानसत्वपरा, Ñ B3 D2–5 7 °सवर्धना, B1 2 D1 °सवर्णना, B4 °ससहृदा, Dg1 °सवदना, M1 °सवनता, M2 दान सवनना, M3 °सवहना, M4 °सवर्तका, Cg as in text (for दानसवनना) —^{b}) G2 श्रद्धा (for ग्रन्था) Ś1 M3 मेधाव (M3 °नि)वि, D6 सेवाविधि (for मेधाविभि) —^{c}) D2 दिक्षस्यस्, Cv दिविक्ष (sic) (for दीक्षस्व) —^{d}) Ś1 तप्य च, B2 तप्य नु, D6 तप्यश्च (for तप्यस्व) Dm1 गच्छति, M4 निलश, Cm as in text (for सत्यज)

16 ^{a}) M4 स्व (for स) Ñ B पर (for परम्) Ñ1 B1 2 Dt1 Dd1 Dm1 M4 Ct [ए]तत्, Ñ2 [ए]व, B3 4 [ए]ता, Cv as in text (for [ए]व) Ś1 D2–7 अ (D2 मा, D3 5 स)नास्तिक (D4 7 °का)परमेव (D2–6 °व), D1 नास्ति परममित्येता —^{b}) D2 महावने (for महामते) —^{c}) D5 यत्र तिष्ठत Ñ1 B1 परोक्षमानं (Ñ1 °न)च कार्यो, Ñ2 परोक्षमायत कार्यो, B2–4 D1 3 M4 परोक्ष (D1 3 M4 °क्षे)मा मन· (B2–4 मत) कार्यो —^{d}) Ñ B D1 3 M4 प्रत्यक्ष (M4 °क्षे) कुरु राघव (B1 missing for कुरु राघव) —After 16, D2 4 7 ins

2240* तस्मादभ्यागता लक्ष्मीं मावमस्था नरर्षभ ।
प्रपद्य विपुल राज्य नि सपत्नमकण्टकम् ।
इति श्रुत्वा वचस्तस्य मन्दक्रोधोऽपि राघव ।
महर्षिं प्रति चुक्रोध नास्तिक्यमनुदर्शित ।

[(l 1) D2 मावमन्ना (sic), D7 मानमस्था (sic) (for मावमस्था) —(l 2) D7 नि मपन्नम् (for नि सपत्नम्)]
—D2 4 7 cont, Ś1 D5 6 ins after 16, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins l 1–4 after 2 101 29, l 5–20 after 2 101 30 and l 21–26 after 2249*, while D1 3 ins l 17–20 only after 2 101 29

2241* अमृष्यमाण पुनरुग्रतेजा
निशम्य तन्नास्तिकवाक्यहेतुम् ।
अथाब्रवीत्तं नृपतेस्तनूजो
विगर्हमाणो वचनानि तस्य ।
तेनवमानाय यथावदर्थ- [5]
मेकोदय सप्रतिपद्य विप्रा ।
धर्मं चरन्त सकल यथाव-
त्काङ्क्षन्ति लोकागममप्रमत्ता ।
निन्दाम्यह कर्म पितु कृत त-
द्यस्त्वामगृह्णाद्विषमस्थबुद्धिम् । [10]
बुद्ध्यानयैवविधया चरन्त
सुनास्तिक धर्मपथादपेतम् ।
यथा हि चोर स तथा हि बुद्ध-
स्तथागत नास्तिकमत्र विद्धि ।
तस्माद्धि य शक्यतम प्रजाना [15]
स नास्तिकेनाभिमुखो बुध स्यात् ।
त्वत्तो जना पूर्वतरे वराश्च
शुभानि कर्माणि बहूनि चक्रु ।
जित्वा सदेम च पर च लोक
तस्माद्द्विजा स्वस्ति कृत हुत च । [20]
न नास्तिकाना वचन ब्रवीम्यह
न नास्तिकोऽह न च नास्ति किंचन ।
स चापि कालोऽयमुपागत शनै-
र्यथा मया नास्तिकवागुदीरिता ।
निवर्तनार्थं तव राम कारणा- [25]
त्प्रसादनार्थं च मयैतदीरितम् ।

[(l 1) D7 अमृष्यमाणा (sic) G1 नेजमा —(l 2) Ś1 निरस्य (for निशम्य) —D2 om (hapl ?) after नास्ति up to स्वस्ति in l 20 Ś1 D4–7 -वाक्यमुक्तम्, M2 -हेतुवाक्यम् (by transp) (for -वाक्यहेतुम्) —(l 3) D5 अथो (sic), G3 तथा (for अथ) D5 नृपतितनूजो, G1 3 नृपति रम भूयो (for नृपतेस्तनूजो) —(l 4) G1 निगर्हमाणो —Ś1 D6 om l 5–8 —(l 5) D4 7 तथा तदर्थम्, D5 यथावदार्थ —(l 6) D2 5 एकादय, T2 एकोदय D2 4 5 7 सप्रनिपाद्य (for °पद्य) —(l 7) D5 धर्मे चरत, T1 धर्मे च मत्त (for धर्मं चरन्त) —(l 8) D2 क कामलोभावगमप्रमत्त, D4 5 7 क कामलोभागमस (D5 °म)प्रवृत्त (D7 °मत्त) —(l 9) Ś1 D4–7 पितु कथ, Dt1 Dd1 Dm1 Ct कृत पितुस् (by transp), D2 कृत पितुर् (for पितु कृत). Ś1 न, D2 4 5 7 तु, D6 नु (for तद्) —(l 10) Ś1 यस्ताम् (sic), M4 यस्त्वाम् (for यस्त्वाम्) Ś1 D2 4–7 भृशमर्थ (D2 °मद-), Dg1 Dd1 विषमस्थ, Cr m g t as above (for विषमस्थ) Dm1 -बुद्धि, Cm -बुद्धि (as above) —(l 11) Ś1 D6 7 तयेव-, D2 न चैव-, D4 5 तथेव, T2 [अ]नयेव (for [अ]नयै॰) Dg1 D5 T1 2 -विधमाचरन्त, G3 -विषम(य) चरत, Cr m g t as above (for -विधया चरन्त) —(l 12) Ś1 D4 6 7 अनास्तिक, Dg1 स्वनास्तिक, Cg as above (for सुनास्तिक) T3 कर्म- (for धर्म) Ś1 D6 7 -पथा (D7 °थ) व्यपेत, D2 पथाद्यपेत, D5 -पथा ह्यपेत (for -पथादपेतम्) D4 धर्ममथ व्यपेत —Ś1 D6 om l 13–16 —(l 13) M4 यथापि (for यथा हि) Dg1 D2 4 5 7 चौर, T1 लोक, Cg as above (for चोर) D2 4 5 7 तथा (D2 5 °ता)-र्थलुब्धस् (for तथा हि बुद्धस्) —(l 14) D2 वय (for -गत) D2 उग्रबुद्धि, D4 7 अत्र सिद्ध (for अत्र विद्धि) D5 दस्युस्तथा नास्तिकयुक्तबुद्धि, M4 तथागता नास्तिकमत्रसिद्धि —(l 15) Dg1 M4 या, M3 यत्, Cg as above (for य) Dg1 M4 Cm g शक्यतम (M1 °मन), Cv rp mp t शक्यतम (as above) ꣸ Cv [s]शक्यतम इति सम्यक् पाठ । ꣸ D2 तस्माद्धि यन्न कातार

सतां बुद्धिं पुरस्कृत्य सर्वलोकनिदर्शिनीम् । | राज्यं त्वं प्रतिगृह्णीष्व भरतेन प्रसादितः ॥ १७

GBL

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे शततमः सर्गः ॥ १०० ॥

(sic), D4 7 न स्याद्धि तत्कातर, D6 तस्मान्न कातारनर D2 5 द्विजाना (for प्रजाना) —(l 16) Dd1 Dm1 G2 3 M Cv r m g न, G1 त, Ct as above (for स) D2 5 नास्तिको यो(D5 ना)प्यसुखी, D4 7 नास्तिको नास्ति(D7 °थ) सुखी, G3 M3 नास्तिको नाभिमुखो, M4 नास्तिकस्याभिमुखो D2 7 सुखी, D4 om, D5 नर (for बुध) —After l 16, D2 4 5 7 ins, while Ś1 D6 ins after l 12 (owing to om)

2241(A)* ततस्तु जाबालिरुदीक्ष्य राम-
मायस्तरूप भृशलोहिताक्षम् ।
उवाच वाक्य मृदुपूर्वमन्य-
थथानुरूप परमार्थवच्च ।

[(l 4) D2 क्रियानुरूप, D1 5 7 कथानुरूप]

—D2 om l 17–20 Ś1 D6 read l 17–18 after l 4 —(l 17) Dd1 Dm1 त्वत्तो परा, D1 M4 पितामहा, D4 गुणा जना, D7 जना जना (for त्वत्तो जना) Ś1 D1 3–7 पूर्वतरा (for पूर्वतरे) Ś1 D4–7 परे च, Dg1 पुराश्च (sic), Dt1 Ct द्विजाश्च, Dd1 Dm1 Cm जनाश्च, D1 G1 Cv r पराश्च, Cg as above M4 पूर्वनरेश्वराश्च —(l 18) Ś1 D4–7 बहूनि कर्माणि शुभानि कृत्वा —(l 19) Dt1 Ct छित्त्वा, D3 M4 दृष्ट्वा, Cv r m g as above (for जित्वा) Ś1 D6 ह्यदोष, D1 3 तयेम, D4 7 सदेव, D5 सहेम (for सदेम) ❀ Ct 'यदा' इति पाठे नाध्याहारापेक्षा तस्यैव यत इत्यर्थकत्वात् । ❀ Ś1 D4 6 7 परम (for च पर) —(l 20) D3 M4 प्रजा (for द्विजा) Ś1 D1 4–7 क(D4 7 त)स्मात्पर ना(Ś1 °स्त्रा)स्ति (for तस्माद्विजा स्वस्ति) Ś1 D1 3 4 6 7 T1 2 G1 2 M1 Cv r m g इत कृत (by transp) च, Ct as above —(l 21) D2 अनास्तिकाना —(l 22) G1 च न (by transp) T1 न ... स्ति (damaged) Ś1 D6 श्रय(Ś1 श्रय्य [sic])स्व धर्मं गुरुभि समागत, D2 5 श्रेय स(स्व)धर्मे गुरुभि समाहित, D4 7 क्षमस्व धर्मं गुरुभि समागत —After l 22, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

2241(B)* समीक्ष्य काल पुनरास्तिकोऽभव
भवेय काले पुनरेव नास्तिक ।

[(l 2) G1 M2 भवामि, Cr g as above (for भवेय)] —(l 23) D5 सर्वोपि, T3 स चासु (for स चापि) —(l 24) M3 नास्तिकवा... ता (damaged) Ś1 D2 4–7 यथा च तन्ना-(D2 च न ना, D5 वय ना)स्तिकवाक्यमीरित —(l 25) Ś1 D2 4 5 7 पार्थिवात्मज (for राम कारणात्) —(l 26) Ś1 D2 4–7 प्रसीद सपद्य(Ś1 D6 पद्य स्व)गुरूनिह स्थितान्]

17 Ś1 D2 4–7 om 17 —[a]) B1 om, Cr m g स तां, Ct as in text (for सतां) M4 वृत्ति (for बुद्धिं) —[b]) Ñ1 B -विदर्शि(B2 °र्श)नीं, D3 -प्र°, M2 -निदर्शन (for -निदर्शिनीम्). —[c]) B2 त्व परिगृह्णीष्व, Dt1 M2 Ct स(M2 स्व) त्व निगृह्णीष्व, G3 त्वमभिगृह्णीष्व —After 17, Ñ B D1 3 M4 ins a passage relegated to App I (No 27)

Colophon Ñ2 om —*Sarga name* Ś1 Ñ1 B1 2 4 D1 3–7 जाबालिवाक्य, B3 जाबालिभरतवचन, D2 भरतपर्वणि जाबालिवाक्य —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 D3 6 om, B2 102, B3 D2 5 M4 115, B4 111, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 108, D1 169, D4 112, D7 114 —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नम, G with रामाय नम

—After Sarga 100, Ñ B D1 3 M4 read 2 98 1–13 (including star passages) constituting a separate Sarga

१०१

110 जाबालेस्तु वचः श्रुत्वा रामः सत्यात्मनां वरः ।
उवाच परया युक्त्या स्वबुद्ध्या चाविपन्नया ॥ १
भवान्मे प्रियकामार्थं वचनं यदिहोक्तवान् ।
अकार्यं कार्यसंकाशमपथ्यं पथ्यसंमितम् ॥ २
निर्मर्यादस्तु पुरुषः पापाचारसमन्वितः ।
मानं न लभते सत्सु भिन्नचारित्रदर्शनः ॥ ३
कुलीनमकुलीनं वा वीरं पुरुषमानिनम् ।
चारित्रमेव व्याख्याति शुचिं वा यदि वाशुचिम् ॥ ४
अनार्यस्त्वार्यसंकाशः शौचाद्धीनस्तथा शुचिः ।
लक्षण्यवदलक्षण्यो दुःशीलः शीलवानिव ॥ ५
अधर्मं धर्मवेषेण यदिमं लोकसंकरम् ।
अभिपत्स्ये शुभं हित्वा क्रियाविधिविवर्जितम् ॥ ६
कश्चेतयानः पुरुषः कार्याकार्यविचक्षणः ।
बहु मंस्यति मां लोके दुर्वृत्तं लोकदूषणम् ॥ ७
कस्य यास्याम्यहं वृत्तं केन वा स्वर्गमाप्नुयाम् ।
अनया वर्तमानोऽहं वृत्त्या हीनप्रतिज्ञया ॥ ८

101

☞ V1 missing up to पुरुष in 22^{b} on damaged fol (cf v l 299 1) Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 ^{a}) B2 च (for तु) —^{b}) T1 2 M2 सत्यवता, G1 धात्मवता, Cr m g tp as in text (for सत्यात्मना) Ś1 Dt1 D2 4–7 M3 Ct राम सत्यपराक्रम, Ñ B D1 3 M4 भरतस्य च वीर्यवान् (Ñ पराक्रम) —^{cd}) Ś1 D2 4–7 बुद्ध्या, Dg1 Cg भक्त्या, Dt1 Dd1 Dm1 Ct सूक्त्या, G2 M1 3 शक्त्या (for युक्त्या) Dg1 सुबुद्ध्या (for स्वबुद्ध्या) Ś1 D2 4–7 पुन सत्याभिपन्नया, Dt1 Ct बुद्ध्या विप्रतिपन्नया (for ^{d}) Ñ B D1 3 M4 उवाच रामो जाबालि सम्यग्बुद्ध्याभि (Ñ2 B4 °ति, B2 °धि, D1.3 M4 °वि) पन्नया

2 V1 missing (cf v l 1) —^{ab}) Ñ B मा, D1 M4 मत्- (for मे) B1 प्रियकार्यार्थं Ś1 D2 4–7 प्रियकामस्तु (Ś1 D6 °मेषु) मामेवमिद वचनमब्रवीत् —^{c}) Ś1 D2 5–7 कार्यमद्दशम्, D4 सदृश कार्यम् (for कार्यसकाशम्) —^{d}) Ñ1 Dg1 Dt1 पथ्यसनिभ, Ñ2 B D3 M4 °सज्ञित, D4 6 °सस्मित, G1 °महित, Cv m g as in text, Cr °समत (for पथ्यसमितम्) D2 - पथ्यसश्रित

3 V1 missing (cf v l 1) —^{c}) B4 om न (subm) D2 यस्तु (for सत्सु) —^{d}) D3 om, D6 -चारित्र्य- (for -चारित्र-) Ś1 D6 -सेवनात्, Cv -दर्शन (for -दर्शन) —After 3, Dm1 ins श्रीरामसीतालक्ष्मण

4 V1 missing (cf v l 1) —^{b}) Ś1 Ñ2 B D1 2 4–7 नर, D3 धीर, T1 पर, M4 भीर (for वीर) —^{c}) G (ed) चारित्र्यम् Ś1 Ñ B D1 2 4–7 ह्या (D1 5 चा) चष्टे (B2 °ष्ट), T1 चाख्याति, M4 व्याचष्टे (for व्याख्याति) —^{d}) T3 मति (for शुचिं) Ś1 Ñ B D1 2 4–7 G3 शुभ वा यदि वाशुभ

5 V1 missing (cf v l 1) —^{a}) Ñ B Dt1 Dd1 D1–3 5 T M3 Ct [आ]र्यसस्थान (B2 °न, D3 °नैश्र), Cv r m g as in text (for [आ]र्यसकाश) Ś1 D6 अनार्यश्चा मर्यादश्च, D4 7 अनार्य (D4 अनर्थ) स्त्वार्यदीलश्च —^{b}) Ś1 D6 शौ (D6 शो) चहीनस्, D4 7 M3 शौचाधीनस्, G3 शोचाद्धीनस्, Cr m g as in text (for शौचाद्धीनस्) G1 2 M1 सदा (for तथा) Ñ B D3 शौ (B1 4 शो) चान्वित इवाशुचि. —^{c}) Ś1 Ñ B2 D1 2 4 5 7 निर्लक्षणो लक्षणवान्, B1 4 निर्लक्ष्मणो लक्ष्मणवान्, B3 दुर्लक्षणो लक्ष्म (before corr °क्ष) णवान्, D3 निर्लक्षणोथ लक्षणो, D6 निर्लक्षणे लक्षण वा (sic), G1 3 M2 लक्षिण्यवदलक्षिण्यो (sic), M3 लक्षस्यवदलक्षिण्यो (sic), M4 लक्षण्य इव लक्षेण —^{d}) Ś1 D6 दु (D6 सु) शीलश् (sic), B1 दु ... , Dm1 दु शील, D2 अरोदु (sic), D5 न ... (for दु शील) Ś1 Ñ1 B D1 4–7 अपि, D2 इह, G2 M1 इति, Cr m g as in text (for इव)

6 V1 missing (cf v l 1) —^{a}) B2 3 अधर्मान्, M4 अधर्मो (for °र्म) Ś1 D6 धर्मलोभेन, D1 2 4 5 7 °रूपेण (for °वेषेण) —^{b}) Ś1 D2 4–7 मलिनं, Ñ B Dt1 Ct यद्यह, D1 मानित G1 यदि मा, M4 यद्येव, Cr m यदीद, Cg as in text (for यदिम) Ñ B D5 लोकगर्हित, T3 G3 °सगर, G2 °सकम (sic), Cr m g t as in text (for °सकरम्) —^{c}) Ś1 D4 6 7 अभिपश्येत्, B2 4 D2 5 अभिपश्ये (for °पत्स्ये) Ś1 D6 विधिं हित्वा, B2 क्रिया हित्वा, Dd1 Dm1 (before corr) शुभं सित्वा, D1 3 M4 शुचिर्भूत्वा, D5 शुभा हित्वा, Cr m g t as in text (for शुभ हित्वा) —^{d}) Ñ B Dt1 Dd1 D5 Ct क्रिया, Cr m g as in text (for क्रिया-) D1 5 -लोक-, D2 -लोप- (for -विधि-) Ñ2 B D3 -विवर्जित, Dt1 M4 Ct -विवर्जिता, D5 -विगर्हिता, Cr m g as in text (for -विवर्जितम्) G3 क्रियाविधिषु वर्जित

7 V1 missing (cf v l 1) —^{a}) Ñ2 कश्चेतनवान् (for कश्चेतयान) B3 reads पुरुष in marg —^{b}) D2 ... कार्यविचक्षण, D3 कार्यं कार्य°, G1 कुर्यात्कार्यविलक्षण —^{cd}) Ñ B Dt1 Dd1 Dm1 Ct मन्येत, Cr m g as in text (for मस्यति) Dg1 मन्ये इम (for मस्यति मा) B2 लोकनिवृत्त, B4 लोके निवृत्त, D7 G1 लोको दुर्वृत्त (for लोके दुर्वृत्त) Ś1 Ñ B2–4 D1–7 M4 कुलपासन, M1 कुलदूषण, M3 °दूषक (for °दूषणम्) B1 भिन्नचारित्रदर्शन (for ^{d})

8 V1 missing (cf v l 1) —D5 om 8^{ab} —^{a})

कामवृत्तस्त्वयं लोकः कृत्स्नः समुपवर्तते ।
यद्वृत्ताः सन्ति राजानस्तद्वृत्ताः सन्ति हि प्रजाः ॥ ९
सत्यमेवानृशंस्यं च राजवृत्तं सनातनम् ।
तस्मात्सत्यात्मकं राज्यं सत्ये लोकः प्रतिष्ठितः ॥ १०
ऋषयश्चैव देवाश्च सत्यमेव हि मेनिरे ।
सत्यवादी हि लोकेऽस्मिन्परमं गच्छति क्षयम् ॥ ११
उद्विजन्ते यथा सर्पान्नरादनृतवादिनः ।
धर्मः सत्यं परो लोके मूलं स्वर्गस्य चोच्यते ॥ १२
सत्यमेवेश्वरो लोके सत्यं पद्मा समाश्रिता ।
सत्यमूलानि सर्वाणि सत्यान्नास्ति परं पदम् ॥ १३

G3 M2 कस्या (sic), Cr as in text (for कस्य) Dg1 Dd1 T1 Cm gp दास्यामि, G1 3 Cv g धास्यामि, Cr t as in text (for यास्यामि) T3 वृत्ति, Cv r m g t as in text (for वृत्त) M3 कस्य दास्याम्यह दया (sic) —c) G3 damaged from सं up to वृ in d T1 2 G1 M2 हि (for ऽह) —For 8, Ś1 Ñ B D1–4 6 7 M4 subst, D5 subst l 2 only for 8cd

2242* कस्या यास्याम्यह नद्या जलमुद्धृत्य पाणिना ।
मिथ्या वाक्य पितु कृत्वा तथा हीन प्रतिज्ञया ।

[(l 1) Ś1 Ñ2 कथ, D2 तस्या (for कस्या) Ñ1 B1 3 D1 3 पा(D3 या)स्याम् (for याम्यामि) B2 यस्यामह Ś1 Ñ1 D4 6 7 उद्यम्य (for उद्धृत्य) D1 2 दुर्वृत्त कुलपासन, D3 घु च वा ममुपेयिवान् (sic) (for the post half) M4 कथ मिथ्या वचो दद्या कथ स्वर्गमुपाप्नुया —(l 2) M4 वच (for वाक्य) D2 4 7 वृत्त, D5 वृत्ति- (for तथा) D4 7 हीन, D5 हित्वा (for हीन) Ś1 D6 हीनश्चैव प्रतिज्ञया, Ñ1 D3 तथा हीनप्रतिज्ञया, M4 तथा मिथ्याप्रतिज्ञता (for the post half)]

9 V1 missing (cf v l 1) —a) Ñ B D1 3 M4 राज (D1 3 °ज्ञा, M4 °ज्ञो)वृत्त (for कामवृत्तस्) Ñ2 तथा, B1 D1 3 M4 सदा, Dt1 Ct [अ]न्वय, Dd1 Dm1 G1 स्वय (for त्वय) Ñ1 B2–4 किल जन (for त्वय लोक) Ś1 D4 6 7 राजवृत्तमिहेवैक(D6 °का [sic]), D2 5 राजवृत्त(D5 °पुत्र)-मिह त्वेक —b) Ś1 D2 4–6 M3 कृत्स्न, D7 कृत्य (sic), Ct as in text (for कृत्स्न) Ñ2 B D1 3 G2 3 M1 4 समनु(G2 3 M1 °भि)वर्तते, D2 समुपचक्रमे, Ct as in text (for समुपवर्तते) —cd) Ñ1 सद् (for यद्) D1 om (hapl) from राजानस् up to सन्ति M3 सद् (for तद्) Ś1 D4 6 7 चैं प्रजा, Ñ B D1 3 M4 मानवा, D2 5 व जना (for हि प्रजा)

10 V1 missing (cf v l 1) Ñ1 B2 om 10ab —a) Ñ2 B1 3 4 D1 3 M4 चैव, D6 एव (for एव) Ś1 D6 भृश सार, Ñ2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 T3 G1 3 M2 [आ]नृशस च, Cv r m g t as in text (for [आ]नृशस्य च) —b) Cv m g t as in text, Cr राम- (for राज-) B1 -पुत्र (for -वृत्त) D1 3 M4 सत्ये श्रीर्नियता ध्रुव —c) M2 कस्मात्, Cr m g t तस्मात् (as in text) —d) Ś1 Ñ2 B D1–7 T3 सत्ये लोका (Ñ2 °क) प्रतिष्ठिता (D6 °त [sic]) —After 10, Ñ B D1 3 M4 read 13cd and 14ab (transp), all except B1 repeating them in their proper place

11 V1 missing (cf v l 1) M4 om 11a–12b —a) D1 चापि, G1 2 M1 2 च हि (for चैव) Dg1 D4 6 7 चेदाश (for देवाश) Ñ B ऋषयो देवताश्चैव —b) D3 सत्याद् (for सत्यम्) Ś1 Ñ B D2 4–7 समासते, D1 3 नमस्यते(D3 °ता) (sic), M3 [इ]ह मेनिरे (for हि मेनिरे) —Dm1 om 11cd —c) B1 [इ]ति, B3 4 त्रि-, G1 च, G2 M1 [इ]इ (for हि) Ś1 D2 5 6 सत्यवानेव, D4 7 सत्यवद्धुश्च, G3 सत्यमेव हि (for °वादी हि) D3 पुरुष (for लोकेऽस्मिन्) —d) Ś1 D6 प्रतिगच्छति सगति, Ñ B D2 4 5 7 प्रेत्य(Ñ1 प्रत्या, Ñ2 D2 प्रत्य) गच्छति सद्ग(Ñ B1 संग)ति, Dt1 पर गच्छ च चाक्षय (sic), D1 परमा गच्छते गति, D3 परमा लभते गति, G2 M1 पर गच्छति सोक्षय, Cr m g t as in text (for d)

12 V1 missing (cf v l 1) M4 om 12ab (cf v l 11) Dm1 transp 12 (reading in marg) and 13ab —a) Ś1 D2 4–7 उद्विजति, D1 उर्द्वजते (corrupt), D3 उर्द्विजते (corrupt) (for उद्विजन्ते) —b) Ñ B1 2 तथैवानृत (B1 2 °ति [sic])काद्नरान, B3 4 तथा चैवानृतान्न(B4 °श्च)-रा, D1 3 तथा चानृतकाज्जनात्(D3 °तिकाजूना [corrupt]), M3 नराननृतवादिन —B1 D5 om 12cd —c) Ś1 Ñ1 B2 4 Dg1 Dt1 Dd1 D4 6 7 G1 M3 Ct सत्य-, G2 M2 सत्य (for सत्य) Ñ2 B3 Dm1 D1 3 G3 M4 पर, Ct as in text (for परो) D2 सत्यधर्मपरो लोक B2 om (hapl) 12d–13a —d) Dt1 Dd1 M3 Ct सर्व(M3 °त्य)स्य (for स्वर्गस्य) Ś1 Ñ B3 4 D1–4 6 7 G3 M4 मूल(D2 पूर्व)धर्मस्य सत्यता

13 V1 missing (cf v l 1) B2 om 13a (cf v l 12) Dm1 transp 12 (reading in marg) and 13ab D2 reads 13ab in marg —a) Ś1 D6 सत्ये(D6 °त्य) सर्वं स्थित, B3 सत्यमेव पर, B4 D1 3 5 M4 सत्यमेवेश्वर, D4 7 सत्य सर्वेश्वर (for सत्यमेवेश्वरो) G3 सत्यमेवेश्वरस्थान —b) Dd1 सन्ये (for सत्य) Ñ B2–4 D2 4–7 सत्ये श्रीर्नियता(Ñ B2–4 D2 5 °त) स्थिता, B1 Dt1 Dm1 Ct सत्य(B1 Dm1 Ct °त्ये) धर्म सदाश्रित, D1 3 M4 राज(D1 3 °जा)वृत्त सनातन, G3 सत्य ब्रह्म सदाश्रित, M3 (after corr as in text) सत्य पद्मा श्रिता सदा, Ctp सत्ये पद्मा प्रतिष्ठिता —After 13ab, Ś1 D2 4–7 read 14 (ab and cd transp) —Ñ B2–4 D1 3 M4 repeat 13c–14b here, B1 reads 13cd and 14ab (transp) after 10 (for all cf v l 10) —c) D3 (first time) om सर्वाणि —d) M2 द्याति (sic) (for नास्ति) Ñ1 B2 (both second time) 3 4 (both both times) [अ]पर (for पर) Ñ1 (second time) वर, Ñ2 B4 (both second time) धन, Ñ B

दत्तमिष्टं हुतं चैव तप्तानि च तपांसि च ।
वेदाः सत्यप्रतिष्ठानास्तस्मात्सत्यपरो भवेत् ॥ १४
एकः पालयते लोकमेकः पालयते कुलम् ।
मज्जत्येको हि निरय एकः स्वर्गे महीयते ॥ १५
सोऽहं पितुर्निदेशं तु किमर्थं नानुपालये ।
सत्यप्रतिश्रवः सत्यं सत्येन समयीकृतः ॥ १६
नैव लोभान्न मोहाद्वा न चाज्ञानात्तमोन्वितः ।
सेतुं सत्यस्य भेत्स्यामि गुरोः सत्यप्रतिश्रवः ॥ १७
असत्यसंधस्य सतश्चलस्यास्थिरचेतसः ।
नैव देवा न पितरः प्रतीच्छन्तीति नः श्रुतम् ॥ १८
प्रत्यगात्ममिमं धर्मं सत्यं पश्याम्यहं स्वयम् ।
भारः सत्पुरुषाचीर्णस्तदर्थमभिनन्द्यते ॥ १९
क्षात्रं धर्ममहं त्यक्ष्ये ह्यधर्मं धर्मसंहितम् ।
क्षुद्रैर्नृशंसैर्लुब्धैश्च सेवितं पापकर्मभिः ॥ २०

D1-5 7 G3 M4 (Ñ B2-4 D1 3 M4 first time) तप, B2 (second time) पर, B3 (second time) वल (for पदम्) Ś1 D6 ह्येतानि मुनिसत्तम, D1 3 M4 (all second time) सत्यमेषा (M4 °व) परायणं

14 V1 missing (cf v l 1) Ñ B2-4 D1.3 M4 repeat 14^{ab} here, B1 reads 14^{ab} after 10 (cf v l 10), Ś1 D2 4-7 read 14 (^{ab} and ^{cd} transp) after 13^{ab} (cf v l 13) —^{a}) D5 च तप्त च, M4 (first time) अधीत च (for हुत चैव) —^{b}) Ñ B2-4 (all second time) व्रतानि च, G1 M4 (second time) प्र(M4 सु)तप्तानि (for तप्तानि च) Ś1 Ñ B D2-7 (Ñ B2-4 D3 first time) तपो (D5 हुत)यज्ञा(D6 °ज्ञ)श्च केवला (D2 °ल), D1 M4 (both first time) तपो यज्ञश्च केवल —^{c}) Ś1 Dg1 D2 4-7 देवा, Ñ B2-4 सर्वं, B1 धर्मं, Ct as in text (for वेदा) Ñ B D7 M3 प्रतिष्ठान(D7 °ना, M3 °ना), D4 -प्रतिष्ठातास् (for प्रतिष्ठानास्) M4 वेदा सत्ये प्रतिष्ठते —^{d}) G2 M1 सत्य पर (for सत्यपरो) Ś1 Ñ1 D3 4 6 7 भव (for भवेत्)

15 V1 missing (cf v l 1) —^{a}) Ś1 Ñ2 B D1-4 6 7 M2 पाव(B1 2[after corr] 3 4 °र, D3 °त)यते, Ñ1 पापयरो (corrupt) (for पालयते) Ś1 Ñ B D4 6 7 लोकान् (for °कम्) —^{b}) Ś1 Ñ1 D1-7 M2 पावयते, B2 पारयते (for पाल°) —^{c}) Ś1 Ñ (Ñ2 marg) B D4 6 7 [ऽ]थ, D2 T1 [ऽ]पि (for हि) Ś1 Ñ B Dg1 D2 3 5-7 न(D5 नि [sic])रके, D4 रक (for निरय) —^{d}) Ś1 D2 4 6 7 प्रमोदते(D2 7 °ति), D5 च मोदते, T2 (after corr. *sec m* as in text) महीपते (for महीयते)

16 V1 missing (cf. v l 1) —^{a}) Ś1 Dg1 D2 4-7 निदेश त(Dg1 च), Ñ1 सत्यत तु (sic), B नियोग त (for निदेश तु) Ñ2 M4 सोहं पितृनियोग त(M4 °गेन), D1 3 सोह त पितृर्निदेश —^{b}) D1 वा (for न) Ś1 D2 4-7 कथमुत्स्रष्टु-मुत्सहे —D4 om 16^{cd} —^{c}) B3 Dg1 G1 सत्ये(Dg1 °त्य, G1 °त्य), Cr m g t as in text (for सत्य-) D5 -प्रतिश्रवं (for °व) Ñ2 B1 3 सत्य (for सत्य) D1 3 सत्यप्रति-श्रवेणेह, M4 सत्यप्रतिग्रहेणैव —^{d}) Dt1 Ct -कृत (for -कृत). Ś1 Ñ B D2 5-7 सत्येनास्मि वशीकृत, D1 3 सत्येन समय कृत, M4 सत्येन समयं कृत

17 V1 missing (cf v l 1) —^{a}) Ś1 Ñ1 D2 4-7 न वै(D2 5 6 नैव) मोहान् (for न मोहाद्वा) —^{b}) Dg1 तमोवृत, Cg °न्वित (as in text) Ś1 Ñ B D1-7 M4 नाप्य (D2 5 न प्र)ज्ञानसमन्वित, Dm1 न वाज्ञाना(sic) तमो-न्वित, T2 नैवाज्ञानात्तमोन्वित, T3 M3 न ह्यज्ञानात्तु मो(M3 °त्तमा)हित —^{c}) D5 च सत्य (for सत्यस्य) D1 सत्याभि-स्यत्स्यामि (corrupt) (for सत्यस्य भेत्स्यामि) —^{d}) Ś1 Ñ B1 3 4 D2 4-7 गुरु सत्य(B3 °त्ये)प्रतिश्रव(Ñ1 °श्रव, D5 °श्रुत), B2 गुरुं सत्यश्रव कुरु

18 V1 missing (cf v l 1) —^{a}) G2 M1 -सधान-, Cv r m g t as in text (for -सधस्य) B2 [अ]सतश्, B3 ततश्, D3 सत्यश् (for सतश्) Ś1 D2 4 6 7 असत्ययश (D2 °वच)स पुसश्, D5 असत्यस्य सत पुसश्, M4 असत्त्व-सत्यस्य सतश् —^{b}) G2 M1 चलान् (sic) (for चलस्य). Ś1 D6 -[अ]स्थित- (for -[अ]स्थिर-). —^{c}) D6 देव (sic) (for देवा) —^{d}) Cr m g t न (as in text) Ś1 Ñ B D2 4-7 प्रीयत इति(B3 °व) नः श्रुतं, D1 3 प्रतिगृह्णति न श्रुत, M4 प्रतिगृह्णति वाञ्छित

19 V1 missing (cf v l 1) Ś1 D2 4-7 om 19-20 Ñ B D1 3 M4 transp 19 and 20 —^{a}) G1 इद, Cg t as in text (for इमं) Ñ1 B2-4 प्रत्यग्रधर्मरूप हि, Ñ2 समग्रमेव धर्मं हि, B1 प्रत्यक्षमेव धर्मं हि, D1 3 प्रत्यगात्मनिक धर्मं, M4 प्रत्यगात्मानमुद्धर्तुं —^{b}) Dt1 Dd1 Dm1 Ct ध्रुव, Cr m g as in text (for स्वयम्) —After 19^{ab}, B2-4 ins

2243* चेत सुकृतिना यत्र रघूणा रमते सदा ।

—Ñ1 illeg for 19^{cd} —^{c}) Ñ2 B2 D1 3 M4 भाव (B3 °रा), M3 मार्ग (for भार) B2-4 सत्यपथाचीर्णस्, Dt1 M1 Ct सत्पुरुषैश्चीर्णस्, Cv तत्पुरुषाचीर्णस्, Cr m g as in text (for सत्पुरुषा°) —^{d}) D1 स स्वर्गम् (for तदर्थम्) B2-4 D1 M4 अभिनदति, Dg1 T3 G2 3 M1 3 Cr g °मन्यते, Cv m t as in text (for °नन्द्यते) D3 तत्स्वर्गमभिनंदति

20 V1 missing (cf v l 1) Ś1 D2 4-7 om 20 (cf v l 19) Ñ B D1 3 M4 transp 19 and 20 —^{a}) T3 क्षात्रधर्मम्. Ñ B D1 3 M4 त्यक्ष्ये धर्ममह(M4 °मिम) क्षात्र (by transp) —^{b}) Ñ B D1 3 M4 अधर्मं (with hiatus) (for ह्य°) B2 सत्य- (for धर्म-). Ñ1 B1 2 4 -सज्ञित, Ñ2 -समित, G1 -सश्रित., Cr m g t as in text

क्रायेन कुरुते पापं मनसा संप्रधार्य च ।
अनृतं जिह्वया चाह त्रिविधं कर्म पातकम् ॥ २१
भूमिः कीर्तिर्यशो लक्ष्मीः पुरुषं प्रार्थयन्ति हि ।
स्वर्गस्थं चानुबध्नन्ति सत्यमेव भजेत तत् ॥ २२
श्रेष्ठं ह्यनार्यमेव स्याद्यद्भवानवधार्य माम् ।
आह युक्तिकरैर्वाक्यैरिदं भद्रं कुरुष्व ह ॥ २३

कथं ह्यहं प्रतिज्ञाय वनवासमिमं गुरोः ।
भरतस्य करिष्यामि वचो हित्वा गुरोर्वचः ॥ २४
स्थिरा मया प्रतिज्ञाता प्रतिज्ञा गुरुसंनिधौ ।
प्रहृष्टमानसा देवी कैकेयी चाभवत्तदा ॥ २५
वनवासं वसन्नेवं शुचिर्नियतभोजनः ।
मूलैः पुष्पैः फलैः पुण्यैः पितॄन्देवांश्च तर्पयन् ॥ २६

G B L

(for -सहितम्) —c) T3 क्षुद्र (for क्षुद्रैर्) —d) B4 सेवितु, M4 रा धृत (for सेवित) D3 पापवर्त्मभि

21 V1 missing (cf v l 1) —a) B2 कार्यते (for क्रायेन) —b) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 M2 Ct तत् (for च) Ś1 D4 6 7 T3 सम्प्रधारयन्, Ñ B G2 M1 4 सम्प्रधार्यते (Ñ1 B3 4 °र्यं य), G1 M3 सम्प्रसार्यते (G1 °र्यं च), Cr सम्प्रसाध्यते (for सम्प्रधार्य च) —c) Ñ B वाचा (Ñ2 °च्य), Dg1 G1 2 M1 4 चाह (sic), D2 4 7 मत्या, D5 सत्यात्, T2 G3 वक्ति, M3 (before corr as in text) चाहुस्, Ct as in text (for चाह) Ś1 D6 अनत पालयेत्सत्य —d) Ś1 D4 7 विहित, D2 5 त्रिशते (for त्रिविध) Ś1 D2 4–7 T3 पात्रक (sic), Dm1 D1 T1 G2 3 M1 2 पापक (G3 °ज), Ct as in text (for पातकम्) G1 M3 त्रिविध पापकर्मक, M4 विवृत कर्म यावक

22 V1 missing up to पुरुष in b (cf v l 1) —a) Ś1 B4 D4–7 लोके कीर्तिं यथा (Ś1 D6 तथा, B4 D5 यशो) लक्ष्मीं, Ñ1 B1–3 D1–3 M4 भूति कीर्तिं यशो लक्ष्मीं —b) Ś1 Ñ B D1–7 M4 पुरुष (Ś1 D2 4–7 °षा) (for पुरुष) Ñ B D1 3 M4 प्रार्थयन्ति (B1 °न्वि)ह, V1 D2 5 प्राप्नुवन्ति हि (for प्रार्थयन्ति हि) —Dm1 reads 22cd twice —c) T1 स्वर्गस्था (sic) (for स्वर्गस्थ) Dg1 Dm1 (first time) T1 2 M2 Cr g अ (Dm1 T1 2 चा)नुपश्यति, T3 G1 M1 3 अनु (G1 चापि)वध्नति (for चानु°) Dt1 Dd1 Dm1 (second time) Ct सत्य समनुवर्तते —d) Dm1 (first time) सत्यमेव (for °मेव) Dt1 Dd1 M3 Ct भजेत्तत, T1 भजेत चेत्, T2 भवेत तत् (*sic*), G1 2 M1 भवेत य, G3 भवेदथ (for भजेत तत्) —For 22cd, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 subst

2244* स्वर्गार्थमनुबन्ध च सत्यमेव वदेत्सदा ।

[M4 स्वगस्थम् (for स्वर्गार्थम्) Ś1 D2 5 6 अनुरुध्यते (D2 5 °त), B1 °रुद्धश्च, B2 °रुधश्च, B4 °वधश्च, D4 7 अवरुध्यते (for °बन्ध च) V1 स्वर्गानुवद्ध वद्धयते (for the prior half) D1 सत्यमेक (for °मेव) Ś1 V1 D2 4–7 स्वगमेव (V1 °नि) व्रजति ते (Ś1 D4 6 च, V1 हि) (for the post half)]

—Thereafter B4 reads 25ab for the first time, repeating it in its proper place

23 a) D1 3 M4 कार्यमेतत्स्याद्, G1 [अ]नन्यमेव स्याद् (for [अ]नार्यमेव स्याद्) —b) D1 3 भगवन् (for यद्भवान्) Dm1 D3 अवधार्यता, M4 अवलप्य माम्, Cm as in text (for अवधार्य माम्) —c) D1 3 युक्तिकृतैर्वाक्यैर्, M4 युक्ततर वाक्यम् —d) M4 भद्र D1 3 करोत्विति, M4 कुरुष्व च —For 23, Ś1 Ñ V1 B D2 4–7 subst

2245* अश्रेयोऽनार्यमेतद्धि यन्मा बोधितवानसि ।
अस्वर्ग्यमहितैर्वाक्यैस्त्वमिद भद्र कुर्विति ।

[(l 1) Ś1 V1 D2 4–7 श्रेयो (V1 प्रियो, D2 5 मूल) ह्येतदका (D4 7 °ना)र्यणा (for the prior half) Ś1 V1 D4–7 यद्व-चोस्या (D4 6 7 °द्या)वधार्यते, Ñ2 B1 यत्व (B1 °द्व)दस्यवधार्य मा (sic), D2 यद्वस्यावधार्य वे (sic) (for the post half) —(l 2) Ś1 Ñ D4–7 अस्वर्ग्यैर् (Ñ1 °र्गम्, Ñ2 °र्गं), B3 अमन्य- (for अस्वर्ग्यम्) B3 सहितैर् (for अहितैर्) D2 मत्येन रहितैर् D4 वाक्ये (for वाक्यैस्) B2 त्वयीद (for त्वमिद) Ñ2 B2 4 तत्र (for भद्र) Ś1 क्रूर त्वमभिभाषसे, D2 5 कुरुष्वेति च भाषसे, D4 7 कुतश्चेदिति (D7 °श्चेतिव) भाषसे [sic], D6 क्रूर त्वामभिशाम मे (sic) (for the post half) V1 अधर्मार्थस्थरहितैर्वाक्यैश्चे-वानुभूयते (sic)]

—After 23, Dm1 ins श्रीराम

24 a) B2 4 एग्रे, B3 गुरो (for ह्यह) B3 प्रतिष्ठाय (for °ज्ञाय) —b) B3 वन वासम् Ñ1 इह, Ñ2 V1 B1 4 G3 इद (for इम) T1 2 गुरौ —D6 om 24c–25b —c) V1 वचस्तस्य गमिष्यामि —d) V1 पुरो, B2 वाचा (for वचो)

25 B4 repeats 25ab here (cf v l 2244*) D6 om 25ab (cf v l 24) —a) Ś1 V1 D2 4 5 7 मया यदा प्रतिज्ञाता, Ñ1 B2–4 यदा स्थिरा (B2 4 °ता) मयाकारी (B2–4 °या चापि, B3 reads यदा and चापि in marg) —b) Ś1 ह्यग्रतो गुरो, Ñ V1 B D1–5 7 M4 पितु (B3 प्रति)रग्रत (Ñ1 °ज) (*for* गुरुसनिधौ) —c) *Ś1 Ñ2 V1 D2 4–7* प्रहृष्टवदना, D3 प्रहृष्टा मनसा, T2 प्रहृष्यमाणा सा, T3 M2 3 °मनसा (for प्रहृष्टमानसा) —d) Ś1 V1 D2 4–7 हि (for च) B2 भवेत् (for [अ]भवत्)

26 a) V1 D5 वनवासे, B2 वने वास, D1 3 M4 वसन्नह (for वनवास) Ś1 Ñ V1 B D2 4–7 वसेय वै (Ñ1 च, Ñ2 हि, V1 B D2 5 तु), Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 3 G1 3 M2 वसन्नेव, D1 3 M4 वने वास (for वसन्नेव) —b) Ñ B M4 -मानस (for -भोजन) —c) Ñ1 B Dg1 Dt1 Dm1 मू (B4 फ)लपुष्प, Dd1 पत्रपुष्प, D1 3 M4 पुष्पमूल- (for मूलै पुष्पै) Ñ1 -फल- (for फलै) Ś1 D2 4–7 चैव, Ñ1 -दर्भै (sic), Ñ2 V1 B D1 3 वन्यै (V1

संतुष्टपञ्चवर्गोऽहं लोकयात्रां प्रवर्तये ।
अकुहः श्रद्दधानः सन्कार्याकार्यविचक्षणः ॥ २७

कर्मभूमिमिमां प्राप्य कर्तव्यं कर्म यच्छुभम् ।
अग्निर्वायुश्च सोमश्च कर्मणां फलभागिनः ॥ २८

शतं क्रतूनामाहृत्य देवराड् त्रिदिवं गतः ।
तपांस्युग्राणि चास्थाय दिवं याता महर्षयः ॥ २९

सत्यं च धर्मं च पराक्रमं च
भूतानुकम्पां प्रियवादितां च ।
द्विजातिदेवातिथिपूजनं च
पन्थानमाहुस्त्रिदिवस्य सन्तः ॥ ३०

धर्मे रताः सत्पुरुषैः समेता-
स्तेजस्विनो दानगुणप्रधानाः ।
अहिंसका वीतमलाश्च लोके
भवन्ति पूज्या मुनयः प्रधानाः ॥ ३१

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकाधिकशततमः सर्गः ॥ १०१ ॥

वापि, B4 स्म्य , D3 वने [sic]) (for पुण्यै) —^{d}) V1 D7 T3 G1 3 पितृ- (for पितॄन्) B1 तु (for च)

27 ^{a}) Ś1 D4 6 7 प्रहृ(D4 7 °न)ष्ट-, Ñ B D2 अन (D2 °नि)ष्ट-, D3 सतुष्ट , D5 अनिष्ट (for संतुष्ट-) B1 om ऽहं (subm) Ś1 Ñ D2 4–7 -वर्गो हि, B3 यज्ञोह, B4 T3 M4 -वर्गोय, D1 3 वर्गेण (for -वर्गोऽहं) V1 अनिष्टपचवर्गा हि —^{b}) B1 om लोक- Ś1 Ñ2 B2 4 D2–7 लोकयात्रा- (for °यात्रां) Ś1 Ñ B D2 4 7 प्रवर्तक , Dg1 Dt1 Ct प्रवाहये Dm1 D1 3 M2 4 प्र(M4 अ)वर्तयन्(M2 °येत्), Cm as in text (for प्रवर्तये) V1 लोके यात्रा प्रकीर्तिता —^{c}) Ś1 V1 D4–6 अद्रोह , Ñ B अक्षुद्र , Dg1 अकृह , D1 3 M4 अकुन्द , Cv अन्वृह , Cr m g t as in text (for अकुह) Ñ B G3 साव(G3 श्रीर्द)धानश्, D7 श्रद्दधीनाश् (sic) (for श्रद्दधान) Ś1 Ñ V1 B D1 3 7 च (for सन्) D2 अद्रोहश्च दधानश्च —D3 om (hapl ?) 27^{d}–28^{c} —^{d}) B2–4 D1 M4 कार्याकार्ये (for कार्याकार्य-) Ś1 V1 D2 4–7 विशारद , Ñ1 B2–4 विचार्य च, Ñ2 विचार्यन् (sic), D1 विचारयन् , M4 विवाय च (for -विचक्षण) B1 कार्याकार्ये विचार्य च

28 D3 om 28^{abc} (cf v l 27) Dg1 reads कर्मभूमिमि in marg —^{a}) T2 इह (sic) (for इमा) —^{b}) V1 D5 प्रकुर्यात्(D5 °र्यां), D1 M4 करिष्ये (for कर्तव्य) —^{c}) Ś1 V1 D2 4–7 सूर्यश् (for सोमश्) —^{d}) Ś1 V1 D2 4–7 कर्मभिर् , Ñ1 B D1 3 M4 कर्मण (D3 °णा) (for °णां) Ś1 D6 महिता(D6 °ता)स्तु ते, Ñ B D1 3 M4 फलमश्नुते, V1 D2 4 5 7 महदश्नुते, Dm1 °भोजन , I1 G3 °भोगिन , Cv r m g t as in text (for फलभागिन)

29 ^{a}) D5 शतक्रतून्समाहृत्य —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D4 6,7 देवराजो दिव गत —^{c}) Ñ1 तपा ह्यग्राणि Ś1 D6 चादाय, D3 सम्थाप्य (for चास्थाय) —^{d}) Ś1 V1 D2 5 6 सिद्धा , D4 7 दिश (for दिव) Ś1 V1 D2 4–7 सर्वे, Ñ1 Dt1 M4 प्राप्ता, B4 याम्रा (sic) (for याता) —After 29, V1 ins

2246* धर्मे रता सत्यचरा सत्यतेजस्विनो वने ।
सत्यप्रधाना हि गुणप्रधाना

—Thereafter V1 reads 31^{c} and 31^{d} transp , repeating them in their proper places —After 29, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins l 1–4, and D1 3 ins l 17–20 of 2241*

30 Ś1 Ñ B D1–7 transp 30 and 31 —^{a}) Ś1 D2 4–7 च दान, V1 वदान्य, D1 च धर्म (for च धर्मं) Ś1 V1 D1 2 4 6 7 पराक्रमश् (for °म) —^{b}) Ś1 Ñ1 Dt1 D1–7 प्रियवादिता(Ñ1 °त, D1 °ताम्) (for °वादिता) —After 30^{c}, V1 ins

2247* विप्रेषु दान विनयप्रधानम् ।

—^{d}) B4 पथा यम् (for पन्थानम्) V1 D2 4 5 7 त्रिप्रा , D6 om (for सन्त) —After 30, Ñ B ins

2248* पितामहा पूर्वतराश्च सर्वे
शुभानि कर्माणि बहूनि कृत्वा ।
जित्वा तपोभि परम च लोक
गता प्रजाना च हितानि कृत्वा ।

[(l 1) Ñ1 च , B1 च तेषां, B2–4 वराश्च (for च सर्वे) —(l 2) B4 कार्याणि (for कर्माणि) —(l 3) Ñ2 द्विजा (sic) (for जित्वा) —(l 4) B2 पति (sic) (for गता)] —while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins l 5–20 of 2241* after 30

31 Ś1 Ñ B D1–7 transp 30 and 31, V1 om 31^{ab}. —^{a}) M4 सत्पुरुषा (for °षै) D1 3 उपेतास् , M3 सतोस्ते (sic) (for समेतास्) Ś1 D2 4–7 सत्यपरास्तु मतस् (for सत्पुरुषै समेतास्) —^{b}) D1 3 M4 तपस्विनः (for तेजस्विनो)

१०२

क्रुद्धमाज्ञाय रामं तु वसिष्ठः प्रत्युवाच ह ।
जाबालिरपि जानीते लोकस्यास्य गतागतिम् ।
निवर्तयितुकामस्तु त्वामेतद्वाक्यमब्रवीत् ॥ १

इमां लोकसमुत्पत्तिं लोकनाथ निबोध मे ।
सर्वं सलिलमेवासीत्पृथिवी यत्र निर्मिता ।
ततः समभवद्ब्रह्मा स्वयंभूर्दैवतैः सह ॥ २

स वराहस्ततो भूत्वा प्रोज्जहार वसुंधराम् ।
असृजच्च जगत्सर्वं सह पुत्रैः कृतात्मभिः ॥ ३

आकाशप्रभवो ब्रह्मा शाश्वतो नित्य अव्ययः ।
तस्मान्मरीचिः संजज्ञे मरीचेः कश्यपः सुतः ॥ ४

विवस्वान्कश्यपाज्जज्ञे मनुर्वैवस्वतः स्मृतः ।
स तु प्रजापतिः पूर्वमिक्ष्वाकुस्तु मनोः सुतः ॥ ५

D1 M4 सत्य, D2 वेद्, D3 स्वत्व-, D5 वाद- (sic) (for दान-) B4 -गुणे (for -गुण) Ś1 D4 6 7 [ऽ]थात्मगुरु- (for दानगुण-) —V1 repeats 31[cd] here (cf v l 2246*) —[c]) Ñ2 अहिंसया (for °का) Ñ2 V1 B4 D3 वीतमना (V1 °तमा, B4 °सदा, D3 °तया) श्च, M3 वीरतमाश्च (for वीतमलाश्च) —[d]) V1 भवतु D1 3 M4 पुण्या (for पूज्या) Ñ2 B M4 प्रजाना (for प्रधाना) Ś1 D6 सुरेन तीर्णा भवसागर ते —After 31, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

2249* इति ब्रुवन्त वचन सरोष
राम महात्मानमदीनसत्त्वम् ।
उवाच पथ्यं पुनरास्तिकं च
सत्य वच सानुनय च विप्र ।

[(1 3) Cr g तथ्य, Ct पथ्य (as above)]

—Thereafter all the above MSS cont 1 21–26 of 2241*

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ1 D1 3 4 6 7 राम (D3 श्रीराम) वाक्य (D4 °क्ये [sic]), Ñ2 B सत्यप्रशसा, V1 भरतप्रशसा, D2 भरतपर्वणि सत्यप्रशसा, D5 सत्यप्रतिज्ञा —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 2 D3 6 om, Ñ2 B3 117, V1 112, B4 D4 113, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S 109, D1 169, D2 5 116, D7 115 —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नम, G with श्रीरामाय नम

102

Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 [a]) Ñ B D1 3 M4 रामस्य वचन श्रुत्वा —[b]) Ś1 D2 6 प्रत्यभाषत —[c]) Ś1 अभि, V1 एव, Dt1 इति, D5 परि-, G3 अथ (for अपि) Ś1 Ñ2 B D1–7 M4 जानाति —[d]) V1 विश्वस्य (for लोकस्य) Ś1 Ñ1 V1 B3 4 Dg1 D2 4 5 7 T2 [अ]स्य गतागत, D3 [अ]प्यगता°, M4 [अ]स्य भवाभव, Cr g t as in text (for [अ]स्य गतागतिम्) —[e]) Ś1 V1 D2 4–7 त्वाम्, B3 च (for तु) —[f]) M4 राम त्वा (for त्वामेतद्) Ñ2 B1 T उक्तवान् (for अब्रवीत्) Ś1 V1 D2 4–7 एतद्वाक्यमथाब्रवीत्, Ñ1 B2–4 D1 3 त्वामेव (D1 3 °मिद) वाक्य (B2 4 सत्य) मुक्तवान्

2 [a]) M4 तस्माल् (for इमा) D2 लोके (for लोक-) —[b]) M4 शृणुध्व (for निबोध) —After 2[ab], Dm1 ins राम श्री —[c]) Ś1 D4 6 7 पूर्वं, D1 3 तमो (for सर्वं) D1 3 M4 निखिलम् (for सलिलम्) —[d]) Ñ B D1 3 वसुधा, Dg1 reads in m, D6 पृथिव्या (for पृथिवी) Ñ1 B येन, Dg1 Dt1 Dd1 Cm t तत्र —After 2[cd], B3 ins

2250* तत्सर्वं कथयिष्यामि शृणुध्व मम तत्त्वत ।,

whereas D1 3 ins

2251* एकार्णव तदासीच्च नष्टस्थावरजङ्गमम् ।
[D1 तदा जाता नष्ट (for तदासीच्च नष्ट)]

—[e]) Dg1 तस्मात् (for तत) V1 स भगवान्, D3 समुद्भवद् (for समभवद्) —B4 om (hapl) 2[f]–4[a] —[f]) Ś1 D2 4–7 वरद सम (Ś1 D6 प्रभु), Ñ B1–3 विष्णुरव्यय, V1 सनातनश्च, D1 M1 2 4 दे (M4 after corr *sec m* as in text) वतै सह (for दैवतै सह)

3 B4 om 3 (cf v l 2) —[a]) Ś1 V1 D2 4–7 विष्णुर्वराहरूपेण, Ñ B1–3 D1 3 स वराहोऽथ (D1 3 तथा वराहो) भूत्वेमाम्, M4 वराहरूपो भूत्वेमाम् —[b]) Ś1 Ñ V1 B1–3 D1–5 7 M4 उज्जहार (Ś1 V1 D2 4 5 7 with hiatus), D6 तज्जहार —[c]) D1 6 स (for च) D1 M4 कृत्स्न (for सर्वं) —[d]) V1 D2 5 महात्मभि, Dg1 चराचर (for कृतात्मभि) Ś1 D4 6 7 पुत्रै सह महर्षिभि, Ñ B1–3 D1 3 M4 सचराचरमव्यय (Ñ2 °व्यय, B2 3 D3 M4 °क्षय)

4 For 4–28, cf 1 69 17–30 and 1 1274* B4 om 4[a] (cf. v l 2) —[a]) D7 ब्रह्मा —[b]) D6 शाश्वत Ś1 D4 6 7 [ऽ]था (Ś1 D6 वा) क्षयोऽव्यय, Ñ B D2 5 नित्यमव्यय, V1 नित्यमक्षय, D1 3 ब्रह्म चाव्यय (for नित्य अव्यय) —[d]) D5 मरीचात् (for मरीचे) D6 काश्यप.

5 D2 om (hapl) 5 —[a]) T G M1 2 काश्यपाज्. —[b]) Dg1 तत, Dt1 स्वय, K(ed) सुत (for स्मृत) —T3 om 5[cd] —[c]) T1 2 मनु (for स तु) G1 पूर्वं —[d]) T2 इक्ष्वाकोस्य (sic) (for इक्ष्वाकुस्तु) —For 5, Ś1 D4–7 subst

यस्येयं प्रथमं दत्ता समृद्धा मनुना मही ।
तमिक्ष्वाकुमयोध्यायां राजानं विद्धि पूर्वकम् ॥ ६

इक्ष्वाकोस्तु सुतः श्रीमान्कुक्षिरेवेति विश्रुतः ।
कुक्षेरथात्मजो वीरो विकुक्षिरुदपद्यत ॥ ७

विकुक्षेस्तु महातेजा बाणः पुत्रः प्रतापवान् ।
बाणस्य तु महाबाहुरनरण्यो महायशाः ॥ ८

नानावृष्टिर्बभूवास्मिन्न दुर्भिक्षं सतां वरे ।
अनरण्ये महाराजे तस्करो वापि कश्चन ॥ ९

अनरण्यान्महाबाहुः पृथू राजा बभूव ह ।
तस्मात्पृथोर्महाराजस्त्रिशङ्कुरुदपद्यत ।
स सत्यवचनाद्वीरः सशरीरो दिवं गतः ॥ १०

त्रिशङ्कोरभवत्सूनुर्धुन्धुमारो महायशाः ।
धुन्धुमारान्महातेजा युवनाश्वो व्यजायत ॥ ११

2252* ससर्जाङ्गिरस ब्रह्मा प्रचेतसमथाङ्गिरा ।
मनु प्रचेतस पुत्र इक्ष्वाकुस्तु मनो सुत ।

[D6 reads l 1 in marg —(l 1) D4 6 7 प्राचेतसम् (for प्र°) —D5 reads l 2 in marg],

while Ñ V1 B D1 3 M4 subst for 5

2253* तत पर्यायसर्गेण विवस्वानसृजन्मनुम् ।
मनोर्दशसु पुत्रेषु इक्ष्वाकुर्वर्मतो वर ।

[(l 1) D1 3 ^^ (for तत) Ñ2 B2 D1 3 -मार्गेण, V1 [illegible] —(l 2) Note hiatus between the two halves]

6 ^{ab}) D2 5 M1 तस्येय Ś1 D2 3 6 प्रथमा, G3 पृथिवी (for प्रथम) Ś1 D6 वृत्ता (for दत्ता) Dg1 transp प्रथम and मनुना —^{c}) Ś1 D6 स इक्ष्वाकुर् (for तमिक्ष्वाकुम्) —^{d}) Ś1 D6 राजाभूद् (for राजान) Ś1 V1 D1-3 6 7 विधि , G3 विप्र (for विद्धि) Ñ B D4 5 7 पूर्वज (Ñ2 D5 -°त)

7 ^{a}) Ñ V1 B अथ पुत्रोभूत् , D1 3 M4 अभवत्पुत्र (for तु सुत श्रीमान्)

☞ In V1, the portion after इत्य in ^{b} (see variants) up to 2 103 18 is lost on missing fol. —^{b}) Ś1 V1 D1 3 6 इत्यभि , Ñ B Dt1 Dd1 Dm1 M4 इत्येव, L(ed) इत्यति- (for रेवेति) Ñ1 B G2 M2 न श्रुत, D1 3 -शब्दित , T2 M3 न श्रुत , M1 विश्रुत —^{c}) Ś1 D4 6 अपि (for अथ) Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 D5 T2 वीर, M3 श्रीमान् (for वीरो) Ñ B D1 3 M4 कुक्षित(B1 °ज)स्तु महाराजो(D1 3 M4 °भागो) —^{d}) Ś1 D4 6 7 समपद्यत, Dg1 D1 उपपद्यत, D2 5 सत्यसंगर —After 7, B4 reads erroneously 10^{ef}, repeating it in its proper place

8 D6 erroneously repeats 8^{ab} after 9^{ab} —^{a}) D1 विकुक्षिनो —^{b}) T2 3 नाग (for बाण) Ñ B वेणु (Ñ2 B2 3 रेणु) पुत्रो व्य(B2 °भ्य)जायत, D1 3 M4 वेणू राजा (D3 विष्णुराजो) व्यजायत —^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 T M1 च (for तु) G2 --बाहुर् (damaged) —^{d}) Dt1 Dd1 Dm1 महायशा (for °यशा) —For 8^{cd}, Ś1 D2 4-7 subst

2254* अनरण्यस्तु पुत्रोऽभूद्बाणस्यामिततेजस ।,

while Ñ B D1 3 M4 subst

2255* वेणो पुष्पोऽथ पुष्पाच्च अनरण्यो व्यजायत ।

[Note hiatus between the two halves Ñ2 B2 3 रेणो B1 D1 3 M4 पुष्योथ पुष्याच्च, B2 4 पुत्रो(B3 °ष्पो)थ पुष्पात्तु (B4 °श्च) D1 3 [अ]प्यनरण्यो (to avoid hiatus) (for अन°) B2 [ऽ]भ्यजायत]

9 B2 4 om 9^{ab} —^{a}) Dd1 Dm1 G2 3 M1 नाना (Dm1 न चा)वृष्टिर् , D4 7 नानाभूतिर् Ś1 D2-7 अभूत्तस्मिन् (for बभूवा°) Ñ2 B1 3 D1 M4 नाना(M4 नैव)वृष्टिभय तस्मिन् —^{b}) Dg1 Dt1 Dm1 Ct न दुर्भिक्ष , D1 G2 M1 दुर्भिक्ष वा(D1 च) Ś1 D2 4-7 कथचन, Ñ1 B1 3 सता वर, D1 3 कुनोनृज्ञु (D1 °ज्ञु), Ct as in text (for सता वरे) —After 9^{ab}, D6 repeats 8^{ab} —^{c}) Ś1 Ñ B D1-7 M4 महाभागे(D6 °गस [sic]) (for °राजे) —^{d}) Ś1 D6 वै न, Dm1 M2 वा न, D2 4 5 7 नैव, G1 [ऽ]पि न (for वापि) Ñ B D1 3 M4 वभूवुर्नापि तस्करा

10 ^{a}) Ś1 Dd1 D2 4-7 M3 महातेजा , Ñ1 B1 4 Dg1 Dt1 M2 °राज, Ñ2 B2 3 Dm1 G1 2 M1 °राज , T3 G3 °राजात् (for °बाहु) —^{b}) Ś1 D6 पुत्र पृथुरजायत, Ñ B पृथुर्नाम व्यजायत, D1 3 M4 पृथू राजा व्यजायत, D2 4 5 7 पृथुः समुपजायत —^{c}) Ñ B D1 3 M4 पृथोरपि (for तस्मात्पृथोर्). Ś1 D6 महाभागात् , Dt1 Dd1 Dm1 D1 3 M4 °तेजास् , D2 °प्राज्ञस् , D5 °वीर्यम् (for °राजस्) —^{d}) D3 त्रिशङ्कुर् (for °शङ्कुर्) Dg1 Dd1 D1 2 7 उपपद्यत —B4 reads erroneously 10^{ef} after 7, repeating it here —^{e}) G3 राजा, L(ed) धीर (for वीर) Ñ1 B2-4 D1 3 M4 स सत्यवाक्यत्राणेन, Ñ2 स सत्यवाक्प्रतापेन, B1 स सत्यवाक्प्र(G[ed] °क्प्रा)णिहित

11 ^{a}) Dg1 T3 G M1 2 त्व(G1 -)भवत् (for अभवत्) D2 पुत्रो (for सूनुर्) Ñ B D1 3 M4 त्रिशकुतो महाराजो (D1[before corr] 3 M4 °तेजा) —^{b}) B1 धधुमारो, D3 4 हरिश्चंद्रो, T2 G3 दुदु(G3 °धु)मारो Ñ B D1 3 M4 व्यजायत, D2 प्रतापवान् (for महायशा) —After 11^{ab}, D2 ins.

2256* हरिश्चन्द्राद्रोहिताश्वस्तस्मात्सर्वगुणान्वित ।,

while D4 ins

2257* हरिश्चन्द्राद्रोहितोऽभूद्धरितो रोहितादभूत् ।
हरिताद्धुन्धुमारश्च महाबलपराक्रम ।

युवनाश्वसुतः श्रीमान्मांधाता समपद्यत ।
मांधातुस्तु महातेजाः सुसंधिरुदपद्यत ॥ १२
सुसंधेरपि पुत्रौ द्वौ ध्रुवसंधिः प्रसेनजित् ।
यशस्वी ध्रुवसंधेस्तु भरतो रिपुसूदनः ॥ १३
भरतात्तु महाबाहोरसितो नाम जायत ।
यस्यैते प्रतिराजान उदपद्यन्त शत्रवः ।
हैहयास्तालजङ्घाश्च शूराश्च शशबिन्दवः ॥ १४
तांस्तु सर्वान्प्रतिव्यूह्य युद्धे राजा प्रवासितः ।
स च शैलवरे रम्ये बभूवाभिरतो मुनिः ।
द्वे चास्य भार्ये गर्भिण्यौ बभूवतुरिति श्रुतिः ॥ १५

—D3 om 11^{cd}–13 —^{c}) Dd1 धधुमारान, T2 दुदुमारान्, G2 दुधुमारान्, Cv धुधुमारो, Ct धुधुमारान (as in text) Ś1 D2 4–7 महाबाहुर्, Ñ B2–4 °प्राज्ञो, B1 °प्राज्ञाद्, D1 G3 °राजो (for °तेजा) M4 धुधुमारात्मजो राजा —^{d}) D2 Cv यवनाश्वो, D6 युवनाश्वो Ś1 D2 4–7 [ऽ]भवत्प्रभु (Ś1 D6 °त्सुत), G2 M1 3 ह्यजायत, Cvr as in text (for व्यजायत)

12 D3 T3 om 12 (for D1, cf v l 11). —^{a}) Ś1 D4–7 चापि (for श्रीमान्) Ñ B D1 M4 युवनाश्वान्महाराजो (Ñ1 B1 °राज, D1 M4 °तेजा), D2 यवनाश्वात्सुतश्चापि —^{b}) Ś1 सत्यविश्रुत, Ñ1 B2 4 चोप(Ñ1 °द)पद्यत, Ñ2 ह्युपपद्यत, D1 च व्यजायत, D2 5 पृथिवीपति, D4 7 सत्यसगर, D6 सत्यविक्रम, G1 स महीपति, M4 [अ]प्युदजायत —^{c}) D2 6 च (for तु) Ñ B D1 M4 च(Ñ2 तु) महाराज (Ñ2 B1 M4 °ज) —^{d}) B3 Dt1 ससधिर् (sic), G1 सुदधिर् Dg1 D1 2 5 G2 M3 (before corr as in text) उपपद्यत, D4 समपद्यत, D7 समजायत

13 D3 om 13 (cf v l 11) —^{a}) B2 सुषधेर् Ñ B अथ, D1 तथ (for अपि) D2 5 पुत्रोभूद् (for पुत्रा द्वौ) —^{b}) Ñ B D1 ध्रुत(Ñ1 B3 °ति)सधि —^{c}) B4 जयस्वी Ñ1 illeg from वे to तो in ^{d} B D1 ध्रुतसधेस्तु (D1 °श्च) —^{d}) Ś1 D4 6 7 नाम धर्मवित्, Ñ B राघवा(B2 3 °वो) भवत्, D1 [ऽ]थ व्यजायत, D2 5 नाम धार्मिक, T2 °सूदन, M4 नाम जातवान (for रिपुसूदन)

14 ^{a}) T2 भरतस्य (for °तात्तु) Ś1 Dm1 D2 4–7 G M1 2 महाबाहुर्, Dg1 M3 (before corr) °तेजा (for °बाहोर्) —^{b}) G2 असितो T1 damaged from नाम up to यस्यैते in ^{c} Ś1 D2 4–7 समजायत —For 14^{ab}, Ñ B D1 3 M4 subst

2258* असितो नाम जज्ञेऽथ भरतात्सुमहायश ।

[Ñ1 B1 राम (for नाम) D1 M4 सजज्ञे (for जज्ञेऽथ) Ñ2 B2 3 M4 भरतात्स, D1 3 भरताच्च (for °तात्तु)]

—^{cd}) Ś1 D1–7 M4 तस्य ते, Ñ2 B Dg1 M3 यस्य ते, Ct यस्यते (as in text) M3 प्रतिराजे तु (sic) B2 Dg1 D1 2 7 उपपद्यत, D5 उपावद्यत (sic), D6 तदपद्यत (sic), Cm g t as in text Ñ2 राघव (for शत्रव) T3 यस्यैते प्रतिमा राजा न वद्यत तत्रव (sic) —^{e}) Ś1 T1 2 G M हैहयास्, D1 हेहयस्, Cg हेहयास् (as in text) D5 तालजवाद्या —^{f}) Ñ B सर्वे च, D2 शूरश्च, D6 सुराश्च, M4 तथैव (for शूराश्च) Dm1 D1 5 6 T2 3 G3 M2 शशिबिन्दव Ś1 सुना॰ ॰बिन्दव (lacuna), D3 शूरश्च शिबिन्दव (sic)

15 ^{a}) Dg1 च (for तु) Ś1 D2 6 तास्तु स(D2 om) प्रतियुध्यन्वे, D4 7 तास्तास्तु प्रतियुध्यन्ते (D7 °ध्यन्वै), D5 तास्ते सप्रतियुध्यन्वै —^{b}) Ś1 D2 4–7 क्षय गत (for प्रवासित) —For 15^{ab}, Ñ B D1 3 M4 subst

2259* प्रतियुध्यन्स तर्युद्धे विननाश महीपति ।

[Ñ1 B2 प्रतियुद्ध (G[ed]°ध्य), Ñ2 प्रतिनिद्ध, B4 प्रतियुद्धा, M4 प्रतिपद्य (for प्रतियुध्यन्) B2 शत्रू, D1 3 M4 स तान् (for स तर्) B1 निननाश]

—Ś1 Ñ B D1–7 G1 M4 transp 15^{cd} and 15^{ef} G3 reads 15^{cd} (preceded by 2261*) after 16^{ab} —^{c}) D2 4 5 तत, D7 तथा, G1 3 स तु (for स च) D5 शैलवने Ś1 D6 तत शैलवर रम्य, Ñ B D1 3 M4 अवरिस्तन धर्मात्मा —^{d}) Ś1 D6 तपसि D4 7 तत्र च(D7 वा) (for बभूव) Ñ2 D1 3 [अ]तितपा, B2 4 [अ]निरतो (B4 °थो), D2 6 निरतो (for [अ]भिरतो) —After 15^{cd}, D1 reads 16^{cd} for the first time, repeating it in its proper place —M3 om 15^{ef} —^{e}) B3 द्वे चार्य, D2 द्व तस्य, D6 हतस्य (for द्वे चास्य) Ś1 D6 नार्यो (for भार्ये) —^{f}) Dg1 G2 M1 श्रुत, T2 3 श्रुत, Cg as in text (for श्रुति) Ñ B इति तत्र स (Ñ2 च) न श्रुति (Ñ2 °त), M4 विश्रुते वै बभूवतु —After 15^{ef} (transp), Ñ B D1 3 M4 ins

2260* तस्य ज्येष्ठा तु महिषी यासां कन्येव दर्पिता।
गरेण नाम्ना कालिन्दी अमिते स्वर्गते सति।

[(l 1) Ñ2 B3 4 ज्येष्ठा च, D1 या स्वस्य, D3 या स्व॰, G(ed) प्रेष्ठा तु (for ज्येष्ठा तु) B1 कन्येव Ñ2 यासारण्येवदृपिता (sic), D1 3 सवत्न्या दृपिता पुरा, M4 सपत्न्या गरदृपिता (for the post half) —(l 2) Note hiatus between the two halves B3 कालिन्दीम् (sic) Ñ1 स ता त(illeg) कालिंदी नृपे स्वर्गगतेपि च, D1 3 M1 गरे(D3 °भे)ण सह कालिंदी न्य(D1 नि)-पतत्स्वर्गते पता (D1 °ति, D3 गुरौ)],

whereas Dt1 Dd1 Dm1 G1 ins after 15, T2 cont after 2262*, G3 ins after 16^{ab}

2261* तत्र चैका महाभागा भार्गवं देववर्चसम्।
ववन्दे पद्मपत्राक्षी काङ्क्षिणी पुत्रमुत्तमम्।

[(l 1) G1 ततश् (for तत्र) —(l 2) T2 G3 काक्षती, G1 इच्छती (for काङ्क्षिणी) T2 पुत्रमात्मन]

908 भार्गवश्च्यवनो नाम हिमवन्तमुपाश्रितः ।
तमृषिं समुपागम्य कालिन्दी त्वभ्यवादयत् ॥ १६
स तामभ्यवदद्विप्रो वरेप्सुं पुत्रजन्मनि ।
ततः सा गृहमागम्य देवी पुत्रं व्यजायत ॥ १७
सपत्न्या तु गरस्तस्यै दत्तो गर्भजिघांसया ।
गरेण सह तेनैव जातः स सगरोऽभवत् ॥ १८

स राजा सगरो नाम यः समुद्रमखानयत् ।
इष्ट्वा पर्वणि वेगेन त्रासयन्तमिमाः प्रजाः ॥ १९
असमञ्जस्तु पुत्रोऽभूत्सगरस्येति नः श्रुतम् ।
जीवन्नेव स पित्रा तु निरस्तः पापकर्मकृत् ॥ २०
अंशुमानिति पुत्रोऽभूदसमञ्जस्य वीर्यवान् ।
दिलीपोंऽशुमतः पुत्रो दिलीपस्य भगीरथः ॥ २१

—Thereafter Dt1 Dd1 Dm1 cont, Dg1 T G2 M1.2 ins after 15, while G3 ins after 15^{ef}

2262* एका गर्भविनाशाय सपत्न्यै गरलं ददौ ।

[Dd1 पुत्र (for गर्भ-) M2 -विनाशार्थं T1 2 G2 M1 सा गर, T3 G3 M3 तु गर(M2 रग [meta]), K(ed) सगर (for गरल)]

16 D3 M4 transp 16^{ab} and 16^{cd} —^{ab}) D1 M4 भार्गव च्यवन Ñ1 B1 D1 M4 अ(Ñ1 M4 उ)पाश्रित (B1 M4 °त), D3 ममा° (for उपाश्रित) D3 भार्गवनदनो राम भगवंतमुपागमत् —After 16^{ab}, G3 ins 2261* and then reads 15^{cd} —D1 reads 16^{cd} for the first time after 15^{cd}, repeating it here —^{c}) Ś1 B2–4 D1(first time) 3 4 6 चाप्युपागम्य, Ñ1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G M1 2 साभ्यु°, B1 D1(second time) 2 5 7 चाभ्यु° (for समु°) —^{d}) Ñ B D1(first time) 3 M4 सा (for तु) Ś1 D6 गर्भं देवी न्यवेदयत्, D1(second time) 2 5 कालेभ्येत्याभ्यवादयत्, D4 7 काले चा(D7 वा)सौ न्यवेदयत्

17 D3 om 17^{ab} —^{a}) Ś1 D6 T3 अप्य(T3 °ध्य) वदद् Dt1 Dd1 Dm1 प्रीतो (for विप्रो) M4 तेन चैवाभ्यनुज्ञाता —^{b}) Ś1 D6 वरं वै, Ñ D4 7 वरेप्सु, B3 वीरभू, Dm1 वरे° (illeg), T1 2 पुत्रेप्सु, M4 कालिंदी, Cg as in text (for वरेप्सुं) Ñ2 B2 M4 पुत्रजन्मने(M4 °न), G3 अवदन्मुनि —After 17^{ab}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

2263* पुत्रस्ते भविता देवि महात्मा लोकविश्रुत ।
धार्मिकश्च सुभीमश्च वशकर्तारिसूदन ।
कृत्वा प्रदक्षिणं हृष्टा मुनिं तमनुमान्य च ।
पद्मपत्रसमानाक्षं पद्मगर्भसमप्रभम् ।

[(l 2) K(ed) सुशीलश्च, G2 सुभूमश्च (for सुभी°) —(l 3) Dt1 श्रुत्वा, Cg as above (for कृत्वा) Dg1 तस्य, Dt1 कृत्वा, Dd1 स्तुत्वा, Dm1 नत्वा, G1 3 सा तु, M2 3 दृष्ट्वा (for हृष्टा) T1 2 G3 अभिवाद्य च, T3 M1 अनुमन्य च —(l 4) G1 समाना ति G3 पद्म (for गर्भ-) G1 पद्मपत्रसमप्रभा (for the post half)]

—^{c}) D3 तस्य (for तत) Ś1 D3 6 आगत्य (for °म्य) —^{d}) Dt1 T1 पत्नी (for देवी). Ñ B D3 M4 transp देवी and पुत्र Dg1 Dt1 अजायत

18 ^{b}) Dd1 गर्भे (for गर्भ-) —^{c}) T3 सगरेण स, G1 गरेण स हि —^{d}) Dg1 नाम्ना स, Dt1 M3 तस्मात्स, T3 ततः स (for जात स) —For 18, Ś1 Ñ B D1–7 M4 subst

2264* सह तेन गरेणैव ततोऽसौ सगरोऽभवत् ।

[D3 गरेणाथ (for °णैव) Ñ1 illeg, B3 ततोय, D1 2 4 5 7 तत स, D3 तेनासौ, M4 तस्मात्स (for ततोऽसौ) Ś1 D6 सगरः स ततोभवत् (for the post half)]

19 ^{a}) Ś1 D1 2 4–7 ऐ(D2 इ)क्ष्वाकु (for स राजा) D1 6 सागरो D1 राम (for नाम) Ñ B D3 M4 सगरश्चापि धर्मात्मा —^{b}) D3 स सागरम्, M4 स समुद्रम् (for यः समुद्रम्) Ś1 उपानयत् D6 य· समुद्रमुख नयत् (sic) —^{c}) Ś1 D6 तक्ष्णा, Dt1 D1 3 5 G3 M4 दृष्ट्वा, Cr m g t as in text (for इष्ट्वा) G2 सर्वाणि. M4 नागेन (for वेगेन) —^{d}) Ś1 D6 भासयतम्, Dg1 T1 Cr त्रासयानम्, D1 2 5 भाव(D2 °प)यतम्(D5 °तीम्), D3 यं त्रसेयुर्, D4 7 व्यभासयद्, Dt1 Dd1 Dm1 T2 3 G M1–3 Ct त्रासयान, K(ed) Cm g as in text (for त्रासयन्तम्) M4 येनास्य तनया हता —For 19, Ñ B subst ·

2265* दृष्ट्वा कपिलरूपेण यत्रास्य तनया हता ।

—After 19, D3 ins

2266* बलवान्वीर्यसंपन्नो दृढक्रोध सुदुर्मति ।
क्रूराचारसमाचार पितुरश्रवणे रत ।

20 ^{a}) Ñ B D3 असमंजा(Ñ2 °ज)श्च, Dt1 °मजसु; D1 2 4 5 7 °मजास्तु, T2 °मज तु, M2 अस . (moth eaten) (for °मञ्जस्तु) D1 तत्पुत्र —^{b}) B2 D3 सगरस्य च(D3 °स्यैव), M3 सगर ✱ (damaged) T1 2 न श्रुत, G1 3 M3 विश्रुत, Cg न श्रुत (as in text) —Ñ2 reads 20^{cd} here for the first time, repeating it after 24^{ab} —^{c}) Ñ1 जीवन्नेव तु (hypm) Ś1 D6 निरस्तस्तु, D3 सुपित्रा तु, G3 स्वपित्रा तु, M2 स पित्रे तु (for स पित्रा तु) —^{d}) D6 स पित्रा (for निरस्त) D2 पापकर्म तत् Ś1 स पित्रा पापकर्मवित्

21 ^{a}) Ś1 D1 2 4–7 नाम, Dt1 T3 M3 अपि, Dd1 Dm1 M2 अस्य (for इति) Dg1 अंशुमानन्न (sic) —D2 om. (hapl) 21^{b}–22^{c} —^{b}) Ś1 D6 वीर्यमानसमजस (D6 °सात्), D1 असमजस एव च —For 21^{ab}, Ñ B D3 M4 subst

2267* पुत्रोऽसमञ्जसश्चासीदंशुमानिति विश्रुत· ।

[D3 M4 असमजम(M4 °जस्तु [sic])पुत्रोभूद् (for the prior half) B3 न श्रुत (for वि°)]

भगीरथात्ककुत्स्थस्तु काकुत्स्था येन तु स्मृताः ।
ककुत्स्थस्य तु पुत्रोऽभूद्रघुर्येन तु राघवाः ॥ २२
रघोस्तु पुत्रस्तेजस्वी प्रवृद्धः पुरुषादकः ।
कल्माषपादः सौदास इत्येवं प्रथितो भुवि ॥ २३
कल्माषपादपुत्रोऽभूच्छङ्खणस्त्विति विश्रुतः ।
यस्तु तद्वीर्यमासाद्य सहसेनो व्यनीनशत् ॥ २४
शङ्खणस्य तु पुत्रोऽभूच्छूरः श्रीमान्सुदर्शनः ।
सुदर्शनस्याग्निवर्ण अग्निवर्णस्य शीघ्रगः ॥ २५
शीघ्रगस्य मरुः पुत्रो मरोः पुत्रः प्रशुश्रुकः ।
प्रशुश्रुवस्य पुत्रोऽभूदम्बरीषो महाद्युतिः ॥ २६
अम्बरीषस्य पुत्रोऽभून्नहुषः सत्यविक्रमः ।
नहुषस्य च नाभागः पुत्रः परमधार्मिकः ॥ २७
अजश्च सुव्रतश्चैव नाभागस्य सुतावुभौ ।
अजस्य चैव धर्मात्मा राजा दशरथः सुतः ॥ २८

—^{d}) Ñ B D3 दिलीपाच्च (for °पस्य) —After 21, Ś1 D1 3–7 ins

2268* येन भागीरथी गङ्गा त्रिदिवादवतारिता ।
[D5 दिवादेव (for त्रिदिवाद्)]

22 D2 om 22^{abc} (cf v l 21) —^{a}) Ś1 D4 7 तु काकुत्स्थ, Ñ1 B1 2 4 च काकुत्स्थ, Ñ2 °त्स्थस्थ (sic), B3 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 °त्स्थश्च (for ककुत्स्थस्तु) —M3 mostly damaged for ^{b} —^{b}) Dg1 राघवा (for तु स्मृता) Ś1 D1 4–7 काकुत्स्थेत्युच्यसे यत, Ñ B1 3 D3 M4 काकुत्स्थोसि यत स्मृत, B2 4 °त्स्थो नियत स्मृत, G1 °त्स्थस्तत्सुत स्मृत —^{c}) Ś1 Ñ B D4 5 7 T2 G1 काकुत्स्थ(T2 °त्थ)स्य Ś1 Ñ B2–4 D3 4 6 च, B1 G2 om (subm), D5 [अ]थ (for तु) B4 om पुत्रोऽभूद् —^{d}) Ś1 Ñ B1 3 4 D1–7 M4 [अ]भि राघव, Dd1 Dm1 G1 तु राघव B2 रघुर्नाम स राघव

23 ^{a}) M4 पुत्रस्तु (by transp) —^{b}) Ś1 D1–5 7 सौदास, Ñ2 प्रवृत्त, D6 सौदाम, T3 प्रसिद्ध (for प्रवृद्ध) Dg1 परपादक —After 23^{ab}, D3 ins 2271* —^{c}) Ñ1 B2–4 स्वपुराद्, Ñ2 B1 स पुराद्, M4 न सुराद् (all sic) (for सौदास) —^{d}) G1 [ए]व (for [इ]व) Ñ B M4 क्षपराद्धो (B3 °द्धे, M4 °धे) व्यनीनशत् —For 23^{cd}, D3 subst

2269* कल्माषपादमज्ञा तु प्राप्तोऽथ सह कर्मणा ।

24 ^{a}) B2 कल्माषस्य (subm) (for °षपाद-) —^{b}) B1 खनित्रश्, B2 (before corr as in text) खखणश्, T2 M2 4 शकणस् Ñ2 चाति, B चेति, M4 नाम (for त्विति) Ñ B2–4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G1 M1 2 न श्रुत, T2 (before corr as in text) G2 न श्रुत, M3 त —After 24^{ab}, Ñ2 repeats 20^{cd} —Ñ1 B2–4 D3 om 24^{cd} —^{c}) T2 यस्य तद्वीर्यम्, G1 यो द्विपद्विषम् (for यस्तु तद्वीर्यम्) M2 (also) स तु दैवेन विधिना —^{d}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 G3 Ct सहसैन्यो, M3 सहसैव ❀ Cv अस्यार्धस्य स्थाने स तु दैवेन विधिना ससैन्यो व्यनशत्पुरा इति च पाठान्तरम् । ❀ —For 24^{cd}, Ñ2 B1 M4 subst

2270* सोऽपि दैवेन विधिना ससैन्यो व्यनशत्पुरा ।
[M4 य स (for सोऽपि)]

—For 23^{c}–24, Ś1 D1 2 4–7 subst, while D3 ins after 23^{ab}

2271* योऽरिभि सह सम्प्रामे बलवद्भिर्महाबल ।
युध्यमानो निहत्यारीन्सहसैन्यो न्यवर्तत ।
[(l 1) D3 सोरिभि —(l 2) Ś1 समैन्योपि (for सहसैन्यो) D1 4 7 निवर्तते (D1 °र्तिन), D5 [ऽ]भ्यवर्वत]

25 ^{a}) Ñ1 B2 खखणस्य, B1 खनित्रस्य, M3 4 शकणस्य B1 च, B2 om (subm) (for तु) Ś1 D2 4 5 7 खङ्गी तु तस्य (Ś1 reads तस्य in marg) पुत्रोभूत्, D3 खङ्गिन सुमहाभाग, D6 खङ्गावीरस्य पुत्रोभूत —B1 G2 om (hapl) 25^{b}–27^{a} —^{b}) Ś1 D1 2 4–7 तस्य, Dg1 M3 वीर (for शूर) —^{c}) Ñ1 B2–4 सुदर्शनाद्, D1 सुदर्शिनस्य —^{d}) Ś1 D6 G3 त्वग्निवर्णस्य, Ñ B2–4 तस्मादथ च, D3 तस्याप्यश्च, D4 7 त्वग्निवर्णस्य, M1 [ऽ]प्यग्निवर्णस्य (all to avoid wrong form)

26 B1 G2 om 26 (cf v l 25) —^{a}) Ś1 D6 मनो (sic), D1 2 4 5 7 मनु॰, D3 मुरु, G1 M3 मरुत् (for मरु) —Ñ2 om (hapl) from ^{b} to पुत्रो in ^{c} —^{b}) Ś1 मनुपुत्र, D1 2 4 5 7 मनो पुत्र, D3 मुरो पुत्र, D6 सुप्रताप (for मरो पुत्र) Ś1 D6 प्रमुसक, Ñ1 B2–4 D5 प्रशु(B2 °सु)श्रुव, Dg1 प्रसुश्रुक, Dt1 प्रशुश्रव, D2 प्रशुश्रुत, D3 पशुश्रम, D4 7 प्रमुश्रुक, L(ed) प्रसुस्तक —M4 om 26^{c}–27. —^{c}) Ś1 D6 प्रसुसकस्य, Ñ1 B2–4 T2 प्रशु(B2 °सु)श्रवस्य, Dg1 D4 प्रसुश्रुकस्य, Dt1 प्रशुश्रवस्य, D2 प्रशुश्रुमस्य, D3 पशुश्रमस्य, D7 प्र श्रुकस्य D2 reads from पुत्रो up to नहुषस्य तु in 27^{c} (see variant) in marg —^{d}) D6 अभरीषो Ñ B2–4 इति श्रुत, Dt1 Dd1 Dm1 G1 महामति॰, G(ed) इति श्रुत (for °द्युति)

27 B1 G2 om 27^{a} (cf v l 25), M4 om 27 (cf v l 26) D2 reads in marg up to नहुषस्य तु in ^{c} (cf v l 26) —^{a}) Ś1 D1 2 4–7 तु (for ऽभून्) —^{b}) D1–3 नहुष Ś1 D1 2 4–7 सत्यसगर (D2 °त) —^{c}) D1 2 नहुषस्य Ś1 Ñ2 B3 4 D2 4–7 तु (for च) Ś1 D1 2 4–7 पुत्रोभूद् (for नाभाग) D3 नहुषस्य तु महाभाग (hypm) —^{d}) Ś1 D1 2 4–7 ययातिरिति न श्रुत

28 ^{a}) T3 सम्भृतश्, M2 सुवृतश् (for सुव्रतश्) —For 28^{ab}, Ś1 D1 2 4–7 subst

32 35 31 तस्य ज्येष्ठोऽसि दायादो राम इत्यभिविश्रुतः ।
तद्गृहाण स्वकं राज्यमवेक्षस्व जगन्नृप ॥ २९

इक्ष्वाकूणां हि सर्वेषां राजा भवति पूर्वजः ।
पूर्वजेनावरः पुत्रो ज्येष्ठो राज्येऽभिषिच्यते ॥ ३०

स राघवाणां कुलधर्ममात्मनः
सनातनं नाद्य विहातुमर्हसि ।
प्रभूतरत्नामनुशाधि मेदिनीं
प्रभूतराष्ट्रां पितृवन्महायशाः ॥ ३१

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे द्व्यधिकशततमः सर्गः ॥ १०२ ॥

2272* ययातेरपि धर्मात्मा पुत्रोऽज समपद्यत ।
[D4 om (hapl) from the post. half up to 28^{c} Ś1 D6 समजायत (for °पद्यत)],
whereas Ñ B D3 M4 subst for 28^{ab}

2273* अजश्च नाभागसुत पृथुश्री पृथिवीपति ।
[M4 तु (for च) Ñ2 नाभोगसुत]

—^{c}) Ś1 (marg) D6 7 [अ]पि हि, Ñ B D3 [अ]पि च, D1 2 5 [अ]पि तु, G1 M2 [ए]व च (by transp), M4 चापि (for चैव) —^{d}) M3 damaged for राजा T2 स्मृत (for सुत) —After 28, G1 ins

2274* यो जित्वा वसुधा कृत्स्ना दिव शासति च प्रभु ।
while G3 ins

2275* तत्सुतोऽभूद्दशरथ पिता ते सत्यसगर ।

29 ^{a}) Ñ1 illeg, B2–4 [ऽ]पि (for ऽसि) B1 दायाद (sic) Ś1 D1 4 6 7 तस्य पुत्रोसि (D1 °स्ति) त्वं ज्येष्ठो, D2 5 तस्य पुत्रोपि (D5 °स्तु) त्वं श्रेष्ठो —^{b}) B2 इति (subm) (for इत्यभि-) Ś1 D1 2 4–7 -मजित (for -विश्रुत) —D1 om 29^{cd} —^{c}) Dt1 त हाण (lacuna) Ś1 D5 6 प्रतिगृह्णीष्व राज्य स्वम्, D2 प्रतिपद्य च राज्य स्वम्, D4 7 प्रति (D7 °वि)गृह्य स्वराज्य त्वम् —^{d}) Dm1 D5 अवेक्ष्य स्व- D2 यशो, D7 T3 M3 जन (for जगन्) G1 अवेक्ष्य स्वर्गग नृप, G2 अवेक्ष्य स्वजन नृप —For 29^{cd}, Ñ B D3 M4 subst

2276* बुध्यस्व सर्वं बोद्धव्य राजपुत्र महायश ।
[B4 बुद्धस्य M4 एव त्व (for बोद्धव्य) B3 4 महायशा, D3 °मते, M4 °धुने (for °यश)]

30 ^{a}) Ś1 D1 2 4–6 तु, Ñ2 च (for हि) —^{c}) Ś1 D4 7 पूर्वजाद्वावर, D1 2 5 पूर्वजो नावर, G1 पूर्वजोवरज (for पूर्वजेनावर) —^{d}) M3 damaged up to ऽभिषि Dg1 Dt1 राजा, Dd1 भ्राता, Cg as in text (for राज्ये) Ś1 D1 2 4–7 राज्ये समभिषिच्यते —For 30^{cd}, Ñ B D3 M4 subst

2277* स त्व राज्येऽभिषिच्यस्व पूर्वजो ह्यसि राघव ।
[M4 तद् (for स) B1 तन्वाभि- Ñ2 B1 [ऽ]पि (for [अ]सि)]
—Then Ñ1 cont

2278* तद्धानेनात्र पुत्रो ऽवसभिषिच्य हि ।

31 ^{a}) Ñ2 B3 M4 राघवेभ्य (M4 °वेत्र) (for °वाणा) Ś1 Ñ1 B1 2 4 D5 6 स (B4 तद्) राघवेम कुल (Ś1 D5 वत)- वशमात्मन, D1 2 स राघवेमं (D1 °वे त) कुलमात्मन सदा, D3 न राघवीय कुलवंशमात्मन, D4 - न राघवे वशकुले त्वमात्मन —^{b}) D4 स राजराज्य न, D7 सनातनायाद्य, G3 सनातन त्व न Ś1 Dt1 D6 T3 Cg t विहतुम्, M4 विनोक्तुम् (for विहातुम्) —^{c}) B2 प्रभूतरागान् (for °रत्नाम्) —^{d}) Ś1 D3 6 समृद्धराज्या, Ñ B D1 2 4 5 7 M4 समृद्ध° (for प्रभूतराष्ट्रा) Dg1 reads राष्ट्रा पितृ- in marg D3 पुत्रवान् (sic), M4 महतीं (for पितृवन्) B1 4 T M2 महायश

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ1 D1 2 4 6 7 व (D7 वा)सिष्ठवाक्य, Ñ2 B1 3 4 D3 इक्ष्वाकु (Ñ2 °कू)वंशकीर्तन, B2 इक्ष्वाकुवंशकथन, D5 वंशानुवर्णने वसिष्ठवाक्यं. —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 2 D3 6 om, Ñ2 B3 M4 118, B4 D4 114, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 110, D1 170, D2 5 117, D7 116 —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नम, G with श्रीरामाय नम

१०३

वसिष्ठस्तु तदा राममुक्त्वा राजपुरोहितः ।
अब्रवीद्धर्मसंयुक्तं पुनरेवापरं वचः ॥ १
पुरुषस्येह जातस्य भवन्ति गुरवस्त्रयः ।
आचार्यश्चैव काकुत्स्थ पिता माता च राघव ॥ २
पिता ह्येनं जनयति पुरुषं पुरुषर्षभ ।
प्रज्ञां ददाति चाचार्यस्तस्मात्स गुरुरुच्यते ॥ ३
स तेऽहं पितुराचार्यस्तव चैव परंतप ।
मम त्वं वचनं कुर्वन्नातिवर्तेः सतां गतिम् ॥ ४
इमा हि ते परिषदः श्रेणयश्च समागताः ।
एषु तात चरन्धर्मं नातिवर्तेः सतां गतिम् ॥ ५
वृद्धाया धर्मशीलाया मातुर्नार्हस्यवर्तितुम् ।
अस्यास्तु वचनं कुर्वन्नातिवर्तेः सतां गतिम् ॥ ६
भरतस्य वचः कुर्वन्याचमानस्य राघव ।
आत्मानं नातिवर्तेस्त्वं सत्यधर्मपराक्रम ॥ ७
एवं मधुरमुक्तस्तु गुरुणा राघवः स्वयम् ।
प्रत्युवाच समासीनं वसिष्ठं पुरुषर्षभः ॥ ८
यन्मातापितरौ वृत्तं तनये कुरुतः सदा ।
न सुप्रतिकरं तत्तु मात्रा पित्रा च यत्कृतम् ॥ ९

103

Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 V1 missing up to 18 (cf v l 2 1027) —^{a}) Dt1 स, Cg as in text (for तु) D1 2 5 तथा (for तदा). M2-4 स वसिष्ठस्तदा (M2 °स्तु त) राम —^{d}) M4 [अ]ब्रवीद् (for [अ]पर)

2 V1 missing (cf v l 1) —^{a}) B4 [इ]त्र, M4 हि (for [इ]ह) —^{b}) M3 (*inf lin sec m*) त्रयश्च (for भवन्ति) B4 Dg1 Dt1 M3 सदा (for त्रय) —^{c}) D2 आचार्याश् D3 माता च (for काकुत्स्थ) —^{d}) Ś1 Ñ B D6 ते त्रय (for राघव) D3 पिता च रघुनन्दन

3 V1 missing (cf v l 1) D2 4 5 7 om 3 —^{a}) Ś1 D6 जन, B1 ह्येव (for ह्येन) —^{b}) Ś1 Ñ B D1 3 6 M4 माता सवर्धयत्यपि (B2 °यिष्यति) —T1 om (hapl.) 3^{d}–4^{a} —^{d}) Dg1 तस्मात्पूज्यो हि धर्मत, G1 तस्माद्गुरुरिहोच्यते, Cr m g t as in text

4 V1 missing (cf v l 1) T1 om 4^{a} (cf v l 3) —^{a}) Ñ1 B2-4 वाह, T2 [ऽ]ह ते (by transp) (for तेऽह) B2 4 पुनर् (for पितुर्) —^{b}) Ś1 B1 D1 2 5 6 M4 महाद्युते, Ñ2 महामते (for परतप) Ñ1 B2-4 तथैव सुमहाद्युते, D3 तथैव च महामति, D4 7 पिता माता च राघव —^{c}) Ś1 D1 2 4-7 राम (for कुर्वन्) —^{d}) Ñ नातिक्रामेत्, B1-3 नातिक्रामे, B4 illeg (for °वर्ते) Ś1 D1 2 4-7 नातिक्र-(D5 7 °क्रा)मितुमर्हसि

5 V1 missing (cf v l 1) Ś1 D2 4-7 om 5 —^{a}) D1 3 इमे (for इमा) T3 om (subm), M2 च (for हि) Ñ1 B1 2 4 ता, Ñ2 B3 त्वा (for ते) D1 पारिषदा, D3 पार्षदाश्च (for परिषद) M4 इमे हि पश्य ते दाम्मा —^{b}) Dt1 Ct ज्ञातयश्, Cr m g as in text (for श्रेणयश्) Dg1 T G1 3 M1-3 Cr m g द्विजास्तथा, Dt1 Dd1 Ct नृपास्तथा, Dm1 परंतप, G2 द्विजातय (for समागता) —^{c}) Ñ B D1 3 एष पुत्र (D1 3 तात) सता धर्मो, T1 एषा त्वमाचरन्धर्मं, M4 एषा त्व वचन कुर्वन् —^{d}) Ñ2 B नातिक्रामे (for °वर्ते) G1 नातिवर्तस्व ता गति

6 V1 missing (cf v l 1) Ñ1 B2 4 om 6–7 —^{b}) Ś1 Ñ2 D1 4 6 7 मातुरर्हसि पूजितुं (Ñ2 °जन, D4 7 °त), B1 3 D2 3 5 M4 मातुर (B3 °र्ना)र्हसि लज्जितु (B1 °त) —^{c}) Ñ2 तस्यास्त्व, B1 तस्यास्तद्, B3 तस्मात्त्व, Dt1 Dd1 Dm1 D4 7 अस्या हि (D4 7 °श्च), D1-3 5 M4 अस्यास्त्व, T2 तस्यास्तु (for अस्यास्तु) —^{d}) Ś1 Ñ2 D1 2 4-7 सता पथानमाव्रज, B1 3 नातिवर्तस्व सद्गति

7 V1 missing (cf v l, 1) Ñ1 B2 4 om 7 (cf v l 6) —^{a}) M4 मतिं (for वच·) —^{b}) Ś1 D6 याचतो रघुनदन —^{c}) M2 तु (for त्व) Ś1 D2 4-7 ना (Ś1 आ)-त्मानमभि (D4 7 °ति, D5 °पि)वर्ते (D6 °र्धे)था·, B1 3 आत्मान ना (B3 मा)तिवर्तस्व —^{d}) Ś1 Ñ2 B3 D1 4-7 -परायण (Ñ2 °ण), B1 D3 T1 2 °यण, Dt1 Dd1 M3 °क्रम, Cg as in text (for °क्रम)

8 V1 missing (cf v l 1) —^{a}) M3 वचनम् (for मधुरम्) Dt1 स, Dm1 T1 2 G1 M3 स्मन् (for तु) Ñ B D3 M4 एवमुक्त स (B3 सु) मधुर, Dd1 एवं मधुरयुक्त सन् —^{b}) D3 प्रिय (for स्वयम्) —^{c}) Ś1 D1 2 4 6 7 तमासीन, Ñ1 B तथासीन, Ñ2 D3 M4 तदासीन (for समा°) —^{d}) B4 D4 पुरुषर्षभ

9 V1 missing (cf v l 1) —^{b}) M3 मानये (sic) (for तनये) —For 9^{ab}, Ś1 Ñ B D1-7 M4 subst

2279* मातापितृभ्या या वृत्ति सम्यक्कुर्वन्ति मानवा ।

[D1 य वृत्त, D3 6 M4 ये (D6) वृत्ति (for या वृत्ति) Ñ B मातापितृषु यद्वृत्त (Ñ1 ये तु त्व [sic]) (for the prior half)] —^{c}) B1 न स्व-, D4 ननु, T3 न स- (for न सु-) Ñ1 B4 D2 न सु (B4 मे)प्रीतिकर Ś1 Ñ1 B1 3 D2 4-7 M4 ताभ्या, Ñ2 तेन, B2 तात, B4 तस्या, D3 तेषा (for तत्तु) D1 न निष्कृति-

10 यथाशक्ति प्रदानेन स्नापनाच्छादनेन च ।
10
9 नित्यं च प्रियवादेन तथा संवर्धनेन च ॥ १०
स हि राजा जनयिता पिता दशरथो मम ।
आज्ञातं यन्मया तस्य न तन्मिथ्या भविष्यति ॥ ११
एवमुक्तस्तु रामेण भरतः प्रत्यनन्तरम् ।
उवाच परमोदारः सूतं परमदुर्मनाः ॥ १२
इह मे स्थण्डिले शीघ्रं कुशानास्तर सारथे ।
आर्यं प्रत्युपवेक्ष्यामि यावन्मे न प्रसीदति ॥ १३
अनाहारो निरालोको धनहीनो यथा द्विजः ।
शेष्ये पुरस्ताच्छालाया यावन्न प्रतियास्यति ॥ १४
स तु राममवेक्षन्तं सुमन्त्रं प्रेक्ष्य दुर्मनाः ।
कुशोत्तरमुपस्थाप्य भूमावेवास्तरत्स्वयम् ॥ १५
तमुवाच महातेजा रामो राजर्षिसत्तमः ।
किं मां भरत कुर्वाणं तात प्रत्युपवेक्ष्यसि ॥ १६

कर तेपा —^{d}) Ś1 D3 4 7 T1 M4 पित्रा मात्रा (by transp.), Cv r m g as in text (for मात्रा पित्रा) D3 सस्कृत, M3 सत्कृत (for यत्कृतम्)

10 V1 missing (cf v l 1) —^{a}) Ś1 Ñ B D1 2 4–6 त(D1 य)थाग(B D2 °स)न, T3 यदा शक्ते°, M3 यथाशाल-, Cr m g t as in text (for यथाशक्ति) B1 प्रसादेन, D3 न दानेन (for प्रदा°) M4 जातस्य परिपाल्येन —^{b}) Ñ2 B1 शयन, B2 4 T2 M4 स्त्रा(B2 स्व)पन-, D3 स्थापन- (for स्नापन-). Ś1 D6 शयनाच्छादनादिना, Ñ1 स्नानासनाच्छादनेन च (hypm), Dt1 Dd1 Dm1 T1 G1 2 M1 3 Cv r g स्ना(Dt1 Dd1 T1 स्त्रा)पनोच्छादनेन च —^{c}) T2 नीत्या च, G3 सततं (for नित्य च) M4 क्रियाणा लंभनाच्चापि. —B2 lacuna for 10^d —^{d}) G1 सता (for तथा) G3 सवर्धितेन (for सवर्धनेन)

11 V1 missing (cf v l 1) —^{a}) Ś1 Ñ2 D1 2 4–7 राजा गुरुर् (for स हि राजा) Ś1 Ñ B Dt1 Dd1 Dm1 D1 2 4–7 दशरथ (for जनयिता) —^{b}) Ś1 Ñ2 D6 7 तथा (for पिता) Ś1 Ñ B Dt1 Dd1 Dm1 D6 7 जनयिता (for दशरथो) D1 2 4 5 पिता(D4 तथा) जनयिता च मे —^{c}) Ś1 D1 2 4–7 सश्रुत यन्, Ñ B प्रतिज्ञात, D3 प्रतिज्ञाय, T2 आत्मा त यन् (sic), M4 प्रतिज्ञा या (for आज्ञात यन्) Dt1 Ct आज्ञापयन्मा यत्तस्य —^{d}) G2 om न Ñ1 B D3 न कार्यं वाक्यमन्यथा, M4 न युक्त कर्तुमन्यथा —After 11, Dm1 ins राम

12 V1 missing (cf v l 1) —^{a}) Ś1 Ñ2 Dt1 उक्तेन, Ñ1 B2–4 Dg1 Dd1 Dm1 D3 4 6 7 T G1 M2–4 उक्ते तु (for उक्तस्तु) —^{b}) Ś1 Ñ B D3 6 M4 तदनतर (for प्रत्य°) —^{c}) Ś1 D6 7 चलितोरस्क, B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–3 5 T1 2 M3 4 विपुलोरस्क (D5 °स्क), D4 परमोरस्क, Cg as in text (for परमोदार) —^{d}) D2 तत, D4 राम, D7 स त, T3 सुत (sic) (for सूत) B3 परमद्रु खित (for °दुर्मना)

13 V1 missing (cf v l 1) Ś1 om (hapl) 13–15^{ab} —^{a}) Dt1 तु (for मे) —^{b}) D7 illeg for कुशानास्तर T1 2 कुनम् (for कुशान्) Ñ B1 सस्तर क्रियता कुशै, B2–4 D3 क्रियता स(D3 स्व)स्तर (B4 °र) कुशै, M4 क्रियता प्रस्तर कुशै —^{c}) D6 अह (for आर्यं) —^{d}) Ñ2 Dt1 D5 M1 मे स-, D6 आर्ये (for मे न)

14 V1 missing (cf v l 1) Ś1 om 14 (cf v l 13) ❀ Ct एतदुत्तर निराहार इत्यादि पद्य प्रक्षिप्तमिति कतकस्वरस । ❀ —^{a}) Dt1 D1–3 5 6 G1 निराहारो(Dt1 °री), Cg as in text (for अनाहारो) B1 D1 2 4–7 निरालयो, Dd1 यथा लोको (for निरालोको) —^{b}) Ñ2 B1 3 D3 M4 यथालस, B2 यथालय, B4 यथावर (for यथा द्विज) Ñ1 हीनो धनहीनोलस (sic) —^{c}) Ñ2 B1–3 Dt1 Dd1 Ct शये, Dg1 शिष्ये (sic), D3 शेष्ये (sic), T1 G3 शेपे (sic), Cg as in text (for शेष्ये) G3 damaged from स्ना up to प्र in ^{d} Ñ2 B1–3 छायाया, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G1 2 M3 शालाया (for शालाया) Ñ1 शपुर शयच्छाराया (sic), B4 शये पुरुयगच्छाया (sic), D1 2 4–7 पुर (D4 6 7 °न) शयिष्ये शय्याया —^{d}) B4 न, Dt1 Dd1 Dm1 Ct मा, D3 M2 मे (for न) B2 प्रतिदास्यति, D3 M2 न प्रसीदति D6 वनाद्यावन्न यास्यति

15 V1 missing (cf v l 1) Ś1 om 15^{ab} (cf v l 13) G2 om up to दु in 15^b —^{a}) Ñ B अभिप्रेक्ष्य, Dm1 प्रवेक्षत, D3 M4 च सप्रेक्ष्य, Cg t as in text (for अवेक्षन्त) —^{b}) Ñ B भरत(B1 °तश्, B2 °तो), D6 M3 सुमत्र (for सुमन्त्र) Ñ B1 2 4 च(B2 [ऽ]पि) सु, B3 चापि (for प्रेक्ष्य) D3 M4 लक्ष्मण च सुदुर्मना —Before र्म in दुर्मना, G2 wrongly reads 17^{ab} up to रा in नरा for the first time, repeating it in its proper place —^{c}) Ñ2 B1 3 4 D5 कुशास्तरैर् (for कुशोत्तरम्) B4 उपासीर्यं, Dd1 Dm1 G3 M2 Cr अवस्थाप्य, Cm g t as in text (for उपस्थाप्य) Ś1 D6 7 कुशास्तीरैभ्युपस्थाप्य, Ñ1 कुशात्वमातरस्थाप्य (sic), B2 कुशानानीय सूत स, D1 कुशास्तत समुत्थाय, D2 कुशोस्तैरैरुपास्थाय (sic), D3 कुशातैरुपस्थाय, D4 कुशान्तत उपस्थाप्य, M4 कुशातराण्युपस्थाप्य —^{d}) Ś1 [अ]तरत, Ñ B M4 [अ]स्तृणा(B1 2 M4 °णो)त्, Dt1 Dd1 Ct [आ]स्थित, D3 [आ]स्तिणोत् (sic), D7 [आ]सरन् (sic), Cr m g as in text (for [आ]स्तरत्)

16 V1 missing (cf v l 1) D5 reads 16^a in marg —^{b}) Ñ B D4 7 -नदन (for -सत्तम) Ś1 D1–3 5 6 M3 4 रामो राजीवलोचन —^{c}) B2 वा (for मा) B2 कुर्वाणस (for कुर्वाणं) —D3 om (hapl) from क्ष्यसि up to प्रत्युपवे in 17^d —^{d}) Ś1 D1 2 4–7 इह, Ñ2 भ्रात, G1 अद्य

ब्राह्मणो ह्येकपार्श्वेन नरान्रोद्धुमिहार्हति ।
न तु मूर्धावसिक्तानां विधिः प्रत्युपवेशने ॥ १७
उत्तिष्ठ नरशार्दूल हित्वैतद्दारुणं व्रतम् ।
पुरवर्यामितः क्षिप्रमयोध्यां याहि राघव ॥ १८
आसीनस्त्वेव भरतः पौरजानपदं जनम् ।
उवाच सर्वतः प्रेक्ष्य किमार्यं नानुशासथ ॥ १९
ते तमूचुर्महात्मानं पौरजानपदा जनाः ।
काकुत्स्थमभिजानीमः सम्यग्वदति राघवः ॥ २०
एषोऽपि हि महाभागः पितुर्वचसि तिष्ठति ।
अत एव न शक्ताः स्मो व्यावर्तयितुमञ्जसा ॥ २१

(for तात) Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 6 7 T1 प्रत्युपवेक्ष्यसे, Dg1 °क्ष्यति (for °वेक्ष्यसि) G2 तातार्ज्ञा प्रत्युपेक्ष्यसि

17 V1 missing (cf v l 1) D3 om up to प्रत्युपवे in 17[d] (cf v l 16) —[a]) Dg1 [ऽ]प्येक, D4 ह्येष (for ह्येक-) M2 -पादेन (for पार्श्वेन) —[b]) Dd1 राजन् (for नरान्) Ś1 D6 स्वयमास्तीर्य सविशेत्, Ñ B D2 4 शयानस्तु(D2 4 शयमान) पुर दहेत्, D1 M4 परान्दहि(M4 °दसि)-तुमर्हसि(M4 °ति), D5 7 शयमान· पुर दहेत् —Before मे in 15[ab], G2 wrongly reads 17[ab] for the first time up to रा in नरा —[c]) Ñ2 B3 G1 Cm g मूर्ध्ना(G1 Cm g °र्धा)भिषिक्ताना, Cr as in text (for मूर्धावसि°) —[d]) M3 राज्ञा, Cm as in text (for विधि) B2 4 प्रत्युपवेशनात्, D2 °तिष्ठते (for °वेशने)

18 V1 missing (cf v l 1) —[a]) Ś1 Ñ B Dg1 D1-7 राज- (for नर-) —[b]) D3 त्यज (for हित्वा) —After 18[ab], B3 ins

2280* मच्छत्रय कुरु सौमित्रे प्रीतिर्मे जायते यत ।

—[c]) Dt1 Dm1 D1 5 पुरवर्यम् (sic) Ś1 परिवारान्वित क्षिप्रम् —[d]) Ś1 D1 2 4-7 गच्छ (for याहि) —For 18[cd], Ñ B D3 M4 subst

2281* अयोध्या गच्छ शीघ्र त्व कुरु सत्य पितुर्वच ।
[D3 M4 पुरीमयोध्या गत्वा त्व (for the prior half)]

—Thereafter all the above MSS cont

2282* मया यथासि सन्दिष्टस्तथा भरत यत्नवान् ।
अनुपालय धर्मेण प्रजा स्विष्टा इव प्रजा ।

[(l 1) B2 4 यथा (for मया) Ñ1 सदिष्ट (for °ष्ट) M4 कुरु च (for भरत) —(l 2) Ñ2 अनुमानेय (sic) (for °पालय) Ñ1 स्विष्टा, B4 स्विष्ट (for स्विष्टा) D3 M4 प्रजास्त्व स्वा प्रजा इव (for the post half)]

19 [a]) V1 त्वेप, B1 स्वे~, D3 त्वत्र (for त्वेव) B2 आसीनमेवं भरत —D2 om (hapl) from दं जनम् in [b] up to जानप in 20[b] —[b]) V1 D1 4 5 7 पदाञ्जनान् —After 19[ab], D2 ins 2283* —[c]) Ś1 V1 B2 3 D1 4-7 सर्वान्स, B4 सर्वानभि- (hypm), D3 तानभि, M4 वचन (for सर्वत) —[d]) Ñ2 Dm1 D7 किमर्थं, D5 किमार्ये (for किमार्यं) Ñ V1 B1 2 4 D1 4-7 [अ]नुयाचथ(D1 °चथ) (for [अ]नुशासथ)

20 D2 om up to जानप in [b] (cf. v l 19) —[a]) Dg1 तथा, Dt1 M3 तदा, Cm g as in text (for तम्) —G3 om (hapl ?) from 20[b] up to 22[a] —After 20[ab], Ñ B D3 M4 ins, while D2 ins after 19[ab]

2283* भरत वाष्परक्ताक्ष रामानुनयविक्लवम् ।
[B1 3 4 -विह्वल (for -विक्लवम्)]

—[c]) Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 अभि(Ñ1 °नु)जानीम काकुत्स्थ (D1 4 5 7 °त्स्थ) —[d]) D7 ब्रियति (for वदति) Dt1 राघव, Ct रावव. (as in text) Ś1 D4 6 सम्यक् ब्रियति राघव, Ñ B D3 M4 सत्यधर्मपरायण —After 20, Ñ B ins, D3 ins after 2286*

2284* वक्तु न शक्नुम स्नेहान्न हि न श्रोप्यते वच ।
[B2 वहु (for वक्तु) D3 न शक्नुमस्तेन वक्तु (for the prior half)],

while M4 ins

2285* तेन वक्तु न शक्ष्यामो न हि श्रोप्यति नो वच ।

21 G2 om 21 (cf v l 20) —B3 reads up to अत एव न in [c] in marg —[a]) Ś1 V1 D1 2 4-7 पितुर्यथा, Ñ B D3 M4 पितुरेव(Ñ2 °च), G1 एकोपि हि (for एषोऽपि हि) V1 Dt1 महाभागे(Dt1 °ग), Ct as in text (for महाभाग) —[b]) Ś1 V1 D1 2 4-7 वचने तिष्ठति ध्रुव, Ñ B D3 M4 वचन परि(D3 प्रति)पालयन् —After 21[ab], Ñ B D3 M4 ins

2286* न गुरूणा न मातृणा न तव श्रोतुमिच्छति ।
[B4 नाश्च, D3 न तु व, M4 नास्माक (for न तव)]

—Thereafter D3 cont 2284*

—[c]) D3 M4 एन (for एव) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3 T1 2 M1-3 स्म, T3 ते (for स्मो) Ś1 Ñ V1 B D2 4-7 त(Ś1 श)-तो न(Ś1 D5 नु, V1 ना, B4 .) शक्नुमो ह्येन, D1 तथा न शक्नुमो ह्येन —[d]) V1 D1-5 7 M4 ओजसा (for अञ्जसा) Ś1 D6 नि(D6 वि)वर्तयितुमोजसा —After 21, Ñ B D3 M4 ins

2287* धृतिमन्त स्थित सत्ये राम दयितव्रतमव्ययम् ।
नैव शक्यश्चालयितु सत्यात्सत्यपरायण ।
हिमवानिव शैलेन्द्रो वायुना द्रुमनैरिणा ।

[(l 1) M4 मति- (for धृति-) D3 धर्मे (for सत्ये) —(l 2) B3 D3 M4 [ए]प (for [ए]व) Ñ1 B2 शक्य

1 22 तेषामाज्ञाय वचनं रामो वचनमब्रवीत् ।
21 एवं निबोध वचनं सुहृदां धर्मचक्षुषाम् ॥ २२
एतच्चैवोभयं श्रुत्वा सम्यक्संपश्य राघव ।
उत्तिष्ठ त्वं महाबाहो मां च स्पृश तथोदकम् ॥ २३
अथोत्थाय जलं स्पृष्ट्वा भरतो वाक्यमब्रवीत् ।
शृण्वन्तु मे परिषदो मन्त्रिणः श्रेणयस्तथा ॥ २४
न याचे पितरं राज्यं नानुशासामि मातरम् ।
आर्यं परमधर्मज्ञमभिजानामि राघवम् ॥ २५
यदि त्ववश्यं वस्तव्यं कर्तव्यं च पितुर्वचः ।
अहमेव निवत्स्यामि चतुर्दश वने समाः ॥ २६
धर्मात्मा तस्य तथ्येन भ्रातुर्वाक्येन विस्मितः ।
उवाच रामः संप्रेक्ष्य पौरजानपदं जनम् ॥ २७

(for °क्यश्) Ñ B1 सत्यपराक्रम, B2 M4 °परायग (for °यण) —(l 3) Ñ B2 -चारिणा (sic) (for -चेरिणा)]

—Thereafter Ñ B ins an addl colophon

[*Sarga name* Ñ B भरतप्रत्युपदे(Ñ1 B1 3 °वे)श॰ —*Sarga no* Ñ1 B1 2 om Ñ2 B3 119, B4 115]

—After 21, V1 ins

2287^{a}* कृत तु कैकेय्या वचन तया मद्विप्रिय कृतम् ।
अमृतात्मा च यत्नेन पितर त महामतिम् ।

[(l 1) (hypm)]

—Thereafter V1 reads 1–11^{ab} of 2 104

22 G2 om 22^{a} (cf v l 20) —^{a}) D2 एषा (for तेषाम्) Ś1 V1 D4–7 वचनमाज्ञाय (by transp), D1 2 वचनमादाय (for आज्ञाय वचन) —G2 om (hapl) 22^{c}–24^{b}. —^{c}) Ś1 V1 D2 4–7 एतन्, D1 एकम्, T3 एन (for एव) Ś1 निरोध, D1 एवार्थं-, T3 विबोध (for निबोध) —^{d}) Ś1 V1 D1 2 4–7 सर्वेषां (for सुहृदां) —For 22, Ñ B D3 M4 subst

2288* पौराणां तु वच श्रुत्वा राघव पौरवत्सल ।
प्रहर्षमतुल लेभे प्रहृष्टश्चेदमब्रवीत् ।
वेदवेदाङ्गविदुषां ब्राह्मणानां तपस्विनाम् ।
उपपन्न च युक्त च वचन ज्ञानचक्षुषाम् ।

[(l 1) Ñ1 च (for तु) M4 वचन (for तु वच) M4 धर्मवत्सल —(l 2) M4 सप्रहृष्टमना भूत्वा (for the prior half) —M4 om l 3 —(l 3) D3 यशस्विना (for तपस्विनाम्) —(l 4) B2 धर्मयुक्त विशेषत (for the post half)]

—After 22, all the above MSS ins (Ñ B1–3 ins l 1–14 after 2288* and l 15–17 after 23^{ab}) a passage relegated to App 1 (No 28)

23 D3 G2 M4 om 23 (for G2, cf v l 22) —^{a}) D1 मम (for एतच्) D2 तत एतद्द्वय श्रुत्वा —^{b}) V1 पश्यामि, Dd1 D7 त पश्य (for संपश्य) —After 23^{ab}, Ñ B1–3 ins l 15–17 of App 1 (No 28) —Ñ B om 23^{cd} —^{c}) T1 2 G3 महाभाग (for °बाहो) —^{d}) Ś1 D6 संस्पृशस्व, D1 मां स्पृश, D2 मा स्पृशस्व, D4 7 स्पृश त्व च (for मा च स्पृश) V1 यथा (for तथा)

24 G2 om 24^{ab} (cf v l 22) —^{a}) D2 दृष्ट्वा (for स्पृ°) —For 24^{ab}, Ñ B D3 M4 subst

2289* उपस्पृश्योदकं वीरो वाक्यमेतदुवाच ह ।

[M4 वीरे (for वीरो)]

—^{c}) M3 (*inf lin sec m*) न (for मे) D3 परिष*, M4 पारिषदा (for °दो) —^{d}) Ñ B D3 M4 मातरम्, Dt1 शृणुयुस् (sic), D2 श्रेष्ठयस् (for श्रेणयस्) V1 मन्त्रिणश्च द्विजातय॰ —After 24, Ñ B D3 M4 ins

2290* अनुरक्ताश्च सुहृद पौरजानपदास्तथा ।
भवद्भि श्रोतुमिच्छामि सर्वैरेव विशेषत ।
विशुद्धि दातुमिच्छामि गर्हितस्यास्य कर्मण ।

[(l 1) D3 तु (for च) D3 जना (for तथा) —(l 2) B1 3 M1 श्रुतम्, D3 शुनिन् (for श्रोतुम्) B2 [अ]विशेषत —(l 3) Ñ B2 4 ज्ञातुम् (for दातुम्)],

while D2 ins

2291* मया च पैतृक वाक्य कर्तव्य सत्यमेव हि ।

25 B1 om 25–27^{b} D2 om 25^{ab} —^{a}) M4 शोचे (for याचे) Ś1 V1 D1 4–7 पैतृक (for पितर) Ñ2 न यगाचे च पितर, B2–4 न राज्य पितर याचे —^{b}) Ś1 Ñ1 V1 D1 4–7 [अ]नुशोचामि, Ñ2 B2–4 M4 °शास्मि च, Dg1 G2 M1 °शास्यामि, Cr m g t as in text (for °शासामि) D3 नानुयावाचेतरी (corrupt) —^{c}) Dt1 एव (for आर्यं) —^{d}) Ś1 Ñ1 V1 Dg1 Dt1 Da1 Dm1 D4–7 T3 M3 Cr*p* m g t नानुजानामि, Ñ2 B2–4 नाव°, D1 अनु°, D2 °गच्छामि, D3 M4 नार्थयामि च (M4 न), Ct as in text, Cm*p* t*p* नाभि° (for अभिजानामि)

26 B1 om 26 (cf v l 25) —^{a}) Ś1 D4 6 7 गतव्य (for वस्तव्य) —^{b}) M4 वा (for च) Ś1 Ñ V1 B2–4 D1–7 कर्तव्य वचन पितु —^{c}) B2 4 D3 M4 एतानि वत्स्यामि —^{d}) D1 2 च ते (for वने) Ś1 D6 T1 2 transp वने and समा Ñ B2–4 D3 M4 वर्षाणीह (D3 °णा च) चतुर्दश

27 B1 om 27^{ab} (cf v l 25) —^{a}) B3 सर्वात्मा (for धर्मा°) Ñ B2–4 T2 M4 स तु (for तस्य) Ñ2 Dt1 Dd1 Dm1 M4 सत्येन (for तथ्ये°) Ś1 V1 D1 2 4–7 धर्मात्म(Ś1 °त्मा)न (D1 ना) स ते (V1 समे) नाथ (D2 °द्य), D3 सत्यात्मा स तु सत्येन —^{c}) B4 राम (for °म) —^{d}) V1 -जनपदं, D3 -जानपदा (sic) (for °पदं) D2 पौरजानपदाञ्जनान्

विक्रीतमाहितं क्रीतं यत्पित्रा जीवता मम ।
न तल्लोपयितुं शक्यं मया वा भरतेन वा ॥ २८
उपधिर्न मया कार्यो वनवासे जुगुप्सितः ।
युक्तमुक्तं च कैकेय्या पित्रा मे सुकृतं कृतम् ॥ २९
जानामि भरतं क्षान्तं गुरुसत्कारकारिणम् ।
सर्वमेवात्र कल्याणं सत्यसंधे महात्मनि ॥ ३०
अनेन धर्मशीलेन वनात्प्रत्यागतः पुनः ।
भ्रात्रा सह भविष्यामि पृथिव्याः पतिरुत्तमः ॥ ३१
वृतो राजा हि कैकेय्या मया तद्वचनं कृतम् ।
अनृतान्मोचयानेन पितरं तं महीपतिम् ॥ ३२

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे त्र्यधिकशततमः सर्गः ॥ १०३ ॥

---

28 ᵃ) Ś1 D6 विज्ञातम्, B1 विक्रीडम् (for विक्रीतम्) Ś1 D1 2 4-7 M4 आहृत, G3 मा हित (for आहित) Ñ B D1 2 4 5 7 दत्त, D3 वृत्त (for क्रीत) V1 विक्रीडया कृत वत्त —ᵇ) B3 मत्पित्रा Ś1 जीवित, D1 5 6 M2 3 जीवित्रिता (for जीवता) D3 मया (for मम) —ᶜᵈ) D1 2.5 न तु, M4 तन्न (for न तत्) Ś1 D6 क्लोपयितु, B3 लघयितु (for लोप°) Ñ B1 2 4 तन्न लघ(Ñ2 चाल)यितु शक्य (for ᶜ). Ś1 B3(*sup lin*) D2 M4 च (for first वा) D2 7 M4 च (for second वा) V1 न तु लोभयितु शक्यो ह्यह वा भरतो न वा

29 ᵃ) Ś1 Ñ2 V1 B1 3 4 Dt1 Dd1 Dm1 D1-7 T3 G M1 2 3(before corr as in text) उपाधिर्, M4 (*inf lin sec m* also उपा°)क्षवधिर्, Cv r m g t as in text (for उप°) Ś1 Ñ1 D6 ना (for न) —ᵇ) Ś1 D6 G1 वनवासो, Cm as in text (for °से) G3 जुगुप्सित V1 वनवासाय राघव, B वनवासस्य कुत्सित, M4 वनवास जुगुप्सता —ᶜᵈ) Ś1 अमुयोक्त हि कैकेय्या, Ñ1 अवया ह्य कैकेय्या, Ñ2 अंवयाक्रम कैकेय्या (sic), B D3 M4 अवया ह्य(D3 M4 °स्त्व)व्रत नाम (B3 सत्य, B4 सुख, D3 प्राप्त), D1 2 4 5 अवयोक्त्वेन(D4 हि) कैकेय्या, D6 अनयोक्त्याद्य कैकेय्या, D7 अंवयोक्त हि कैकेय्या (for ᶜ) D5 न (for मे) Ñ2 B4 स्वकृत, B1 सत्कृत, D3 सुकृत, M4 स्वकृतं (for सुकृत) B D3 M4 स्वय, T1 om (hapl) (for कृतम्) V1 एवमुक्तस्तु कैकय्या वचन तन्मया कृतम्

30 T3 om (hapl) 30-32ᵇ —ᵃ) V1 ख्यात, B1 2 4 Dg1 Dd1 D3 ज्ञात, B3 *sup lin* as in text, M4 श्रान्त (for क्षान्त) —ᵇ) B3 गुरु (for गुरु-) Ś1 D4 6 7 -कारक, D2 -कारग —ᶜ) V1 एव तु, D3 M4 एतच्च (for एवात्र) —ᵈ) Ñ2 B1 M4 प्रत्याशसे, B2-4 ममेहास्मिन्, D1 °सधौ (for सत्यसधे)

31 T3 om 31 (cf v.l 30) —ᵃ) D2 सत्य- (for धर्म) —ᵇ) Ñ1 प्रत्यागतो सेहान (sic), V1 °गत पुन, B °गतोपि सन्, D2 °गत ..., M4 °गतो ह्यह (for प्रत्यागत पुन) —ᵈ) G1 M3 पृथिव्यां (for °व्या) Ś1 V1 D1-7 पृथिव्यामहमीश्वर .

32 T3 om 32ᵃᵇ (cf v l 30), V1 om 32 —ᵃ) M2 हि राजा (by transp) —For 32ᵃᵇ, Ś1 Ñ2 D1-7 subst

2292* कृत हि मातु कैकेय्या वचन तन्मया प्रियम् ।

[Ñ2 D1 2 भवति, D3 5 भवतु (for हि मातु) D3 यन् (for तन्) D1 पुन (for प्रियम्)],

while Ñ1 B M4 subst

2293* कृत चापि मयाम्नाया कैकेय्या वचन प्रियम् ।

[B2 M4 मम (for मया)]

—ᶜᵈ) Ñ2 D2 अमृतान् (for अनृ°) D1 3 मोचयाम्येन, D4 मेच° (sic) (for मोचयानेन) G2 M1 मे (for तं) Ś1 Ñ1 B1 2 4 D1 3-7 महामति, B3 D2 महाद्युति (for महीपतिम्) M4 एप राजा नरव्याघ्र कैकेय्यानदिवर्धन —After 32, Ś1 Ñ2 D1-7 ins

2294* आसीत्पित्रा नियुक्त यत्तस्य नास्ति व्यतिक्रम ।

[D4 7 आरात् (for आसीत्) Ñ2 पित्रा यन्नुशिष्ट हि, D1 5 आसा पित्रानुशिष्टो यत(D5 तत्), D2 आवा तु पित्रा द. यत्, D3 आवा पित्रानुशायेनस (sic) (for the prior half)]

Colophon V1 D1 2 5 om —*Sarga name* Ś1 D4 6 रामयाचन, Ñ B भरतानुशासन, D3 भर प्रत्यानुनय, D7 भरतपर्वणि रामयाचन —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 2 D3 6 om, Ñ2 B3 120, B4 116, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 111, D4 115, D7 117, M4 119 —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नम, G2 with ॐ, G3 with श्रीरामाय नम

१०४

तमप्रतिमतेजोभ्यां भ्रातृभ्यां रोमहर्षणम् ।
विस्मिताः संगमं प्रेक्ष्य समवेता महर्षयः ॥ १
अन्तर्हितास्त्वृषिगणाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
तौ भ्रातरौ महात्मानौ काकुत्स्थौ प्रशशंसिरे ॥ २
स धन्यो यस्य पुत्रौ द्वौ धर्मज्ञौ धर्मविक्रमौ ।
श्रुत्वा वयं हि संभाषामुभयोः स्पृहयामहे ॥ ३
ततस्त्वृषिगणाः क्षिप्रं दशग्रीववधैषिणः ।
भरतं राजशार्दूलमित्यूचुः संगता वचः ॥ ४
कुले जात महाप्राज्ञ महावृत्त महायशः ।
ग्राह्यं रामस्य वाक्यं ते पितरं यद्यवेक्षसे ॥ ५
सदानृणमिमं रामं वयमिच्छामहे पितुः ।
अनृणत्वाच्च कैकेय्याः स्वर्गं दशरथो गतः ॥ ६
एतावदुक्त्वा वचनं गन्धर्वाः समहर्षयः ।
राजर्षयश्चैव तथा सर्वे स्वां स्वां गतिं गताः ॥ ७

104

V1 D1 2 5 continue the previous Sarga Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 V1 reads 1-11^{b} after 2287^{a*} —^{a}) Ñ1 B अथ (for तम्) —^{b}) B4 om (hapl) भ्रातृभ्या B लोमहर्षण, M3 रोमहर्षण —^{d}) Ñ Dt1 Dd1 Dm1 T2 Ct समुपेता, Dg1 reads in marg (for समवेता)

2 For sequence in V1, cf v l 1 B2 M3 om (hapl) 2^{ab} —^{a}) M2 अंतर्भीतास् (sic) (for °र्हितास्) Dt1 Dd1 D6 मुनिगणा, Dm1 D3 T3 G1 Cr m g ऋषि° (for त्वृषि°) Ñ B1 3 गधर्वा ससुनिगणा, B4 सगधर्वा मुनिगणा, M4 अत्यर्चिता ऋषिगणा —^{b}) Dt1 D6 स्थिताश्, Cr m g as in text (for सिद्धाश्) B4 समहर्षय —For 1-2^{ab}, Ś1 V1 D1 2 4 5 7 subst, D3 6 subst for 1

2295* अथ तं देशमागम्य गन्धर्वसहिता द्विजा ।

[D3 6 आगत्य (for °म्य) D3 तत (for द्विजा)]

—^{c}) Ś1 Ñ V1 B Dg1 D1-7 transp तौ and भ्रातरौ Ś1 D6 महावीरौ, V1 D1 2 4 5 7 G2 3 M1 °वीर्यौ, B4 °सत्त्वौ, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 M2 3 °भागौ (for °त्मानौ) —^{d}) M4 राघवौ (for काकुत्स्थौ)

3 For sequence in V1, cf v l 1 —^{a}) M1 3 यत्र (for यस्य) Ś1 Ñ B D1-7 M4 धन्य स(B4 om after स) यस्य(D6 तस्य, M1 यत्र) पुत्रौ वा(Ñ B1 3 M4 द्वौ), V1 धन्याशयस्य पुत्रौ वाम्, Dt1 सद्यार्यौ राजपुत्रौ द्वौ —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B1 3 4 Dg1 D1-7 सत्यविक्रमौ, G1 3 धर्मवत्सलौ, Cv r m g t धर्मविक्रमौ (as in text) —^{cd}) Ś1 Ñ V1 B2 3 D3 5-7 वा तात(V1 B3 D3 तत्र), B1 4 नाभ्या च, D1 2 वा व्रत, M4 च तात (for वय हि) Ś1 V1 D1 2 5 7 सभापम् Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 5-7 G M1 4 उभाभ्या, Ñ1 भवद्भ्या (for उभयो) D4 अन्वावा तात सभाषामुभाभ्या स्पृहयामहे

4 For sequence in V1, cf v l 1 —^{a}) G1 त्वर्षिगणा V1 D3-5 7 सर्वे, M4 शीघ्र (for क्षिप्र) Ś1 Ñ B D1 2 6 ततो मुनि(Ś1 D6 देव, D2 ऋषि)गणा सर्वे —^{c}) G3 M1 रघु- (for राज-) —^{d}) Ñ2 B2-4 G3 ऊचुस्ते (for इत्यूचु) Ś1 V1 D1 2 4-7 सगता मिथ (V1 इव), Ñ B1 3 4 M4 स(B3 [ऽ]थ)गता वच, B2 [ऽ]थेगत वच, T3 G3 सगता (G3 °तं) वच

5 For sequence in V1, cf v l 1 —^{a}) D1 2 5 कुलजात V1 कुलज्ञान महाप्राज्ञ. —^{b}) V1 D1-3 5 धर्मवृत्त (V1 °त्तं), T1 महाव्रत, M3 °वृत्त (for महावृत्त) V1 D5 महायशा, M4 °द्युते —^{c}) M4 श्राव्य (for ग्राह्य) Dg1 ग्राह्यतामस्य Ñ1 B वचन, Dm1 वाह्य ते (sic) (for वाक्य ते) V1 रामस्य वाक्य ते कार्यं —^{d}) B1 om पितर B4 यद्यवेक्ष्यसे, Dg1 G1 3 यद्यपेक्ष(Dg1 °क्ष्य)से, Cr m g t यद्यवेक्षसे (as in text)

6 For sequence in V1, cf v l 1.—^{ab}) Ñ B तेनानृणम्(B1 °ण्यम्), D3 आनानृतम्, M4 अनावृत्तम् (for सदानृणम्) Dg1 reads राम in marg Ñ2 इच्छाम वै (for °महे) V1 D1 2 5 अमृषावादिन राम(V1 प्राज्ञ)मव-(D5 °धि)गच्छाम(V1 D1 [before corr] °मि) वै(V1 नौ)पितु· —^{cd}) D3 आनानृत तु, M4 अनावृत च (for अनृणत्वाच्च) Ñ V1 B D1 2 5 सत्यप्रतिज्ञ(V1 स ता प्रतिज्ञा) कैके(B2 °क)य्या स्वर्गस्थ पितर च ते

7 For sequence in V1, cf v l 1 —^{a}) Dt1 एता दुक्त्वा, Dd1 Dm1 एवमुक्त्वा तु —^{b}) D3 om गधर्वा. G2 M3 सुमह(G2 समम)र्षय (for समह°) G1 3 सगधर्वा महर्षय —For 5-7^{b}, Ś1 D4 6 7 subst

2296* भो भो भरत सिद्धार्थ निवर्तस्व इतो लघु ।
देवकार्यमशेषेण कर्तव्य राघवेण वै ।
रामोऽथ लक्ष्मण सीता सुखेन वनचारिण ।
ऋषिभिश्च स्वनुध्याता वने वत्स्यन्ति वै त्रय ।

[(l 1) D4 निवर्तस्व च (hypm) D6 स्वनो (for इतो) —(l 2) D4 7 देवकार्याणि सर्वाणि (for the prior half) Ś1 राघवेन —(l 3) D4 7 रामलक्ष्मणसीताश्च सुखेन विचरिष्यथ. —(l 4) D4 7 अनुध्याता (with hiatus) and ते (for स्वनु° and वै respy)]

—^{cd}) Ñ1 B ते सर्वे, T1 2 [ए]व तदा (for [ए]व तथा) M3 त. र्वे Ñ1 B त(B2 3 य)था स्वा(B4 °भ्या [sic]) (for

ह्लादितस्तेन वाक्येन शुभेन शुभदर्शनः ।
रामः संहृष्टवदनस्तानृषीनभ्यपूजयत् ॥ ८

स्रस्तगात्रस्तु भरतः स वाचा सज्जमानया ।
कृताञ्जलिरिदं वाक्यं राघवं पुनरब्रवीत् ॥ ९

राजधर्ममनुप्रेक्ष्य कुलधर्मानुसंततिम् ।
कर्तुमर्हसि काकुत्स्थ मम मातुश्च याचनाम् ॥ १०

रक्षितुं सुमहद्राज्यमहमेकस्तु नोत्सहे ।
पौरजानपदांश्चापि रक्तान्रञ्जयितुं तथा ॥ ११

ज्ञातयश्च हि योधाश्च मित्राणि सुहृदश्च नः ।
त्वामेव प्रतिकाङ्क्षन्ते पर्जन्यमिव कर्षकाः ॥ १२

इदं राज्यं महाप्राज्ञ स्थापय प्रतिपद्य हि ।
शक्तिमानसि काकुत्स्थ लोकस्य परिपालने ॥ १३

इत्युक्त्वा न्यपतद्भ्रातुः पादयोर्भरतस्तदा ।
भृशं संप्रार्थयामास राममेवं प्रियंवदः ॥ १४

तमङ्के भ्रातरं कृत्वा रामो वचनमब्रवीत् ।
श्यामं नलिनपत्राक्षं मत्तहंसस्वरः स्वयम् ॥ १५

सर्वे स्वा) Ś1 Ñ2 V1 D1 2 4–7 राजर्षयश्च धर्मज्ञा (D6 °ज्ञ) स्व स्व स्थान ततो (V1 स्थानमितो) गता

8 For sequence in V1, cf v l 1 —[a]) Ś1 D6 ह्लादितास्, V1 आदतस्, B4 ह्लादितस् —[b]) V1 सूक्तेन, Dt1 Dd1 Dm1 D3 शुशुभे, D5 लक्ष्मणो (for शुभेन) Ś1 D6 शुभदर्शना, D2 शुभलक्षण —V1 om 8[cd] —[c]) B सहृष्टवत्सर्वास्, D2 3 प्रहृष्टवदनस् —[d]) Ś1 D1 2 4 6 7 अभ्यवादयत् (D2 °यन्), B प्रत्यपू°, D5 °जयन् (for अभ्यपूजयत्)

9 For sequence in V1, cf v l 1 —[ab]) Ś1 Ñ2 Dt1 Dd1 Dm1 D2 3 5 T G3 M1–3 Ct त्रस्त-, Dg1 तस्-, G2 अस्त, Cm g tp as in text (for स्रस्त) M4 च (for तु) Ś1 Ñ B Dg1 D1–7 वाचा ससज्ज (B1 °लज्ज, D1 °भक्त) मानया (D2 °वा [sic]), Cr m g t as in text (for [b]) V1 सहृष्टवदनस्तत्र भरतस्तुष्टमानस —[c]) M3 कृताजलि· क्य

10 For sequence in V1, cf v l 1 —[a]) Dt1 D1 2 4 5 Ct राम धर्मम् (D1 °र्म्याम्), D3 राज्यवृत्तम्, Cr m g as in text (for राजधर्मम्) Ś1 Ñ V1 B Dt1 D2 4–7 M4 Ct इम प्रेक्ष्य, Dd1 Dm1 अम्°, D1 इमा प्रेक्ष्य, D3 इद प्रेक्ष्य, G2 M1 2 अत प्रेक्ष्य (for अनुप्रेक्ष्य) G1 M3 राम (M3 °ज)धर्ममत प्रेक्ष्य —[b]) D3 कुलवृत्त- Ñ Dt1 D4 5 M4 Ct -[अ]नुगतत (Ñ1 °हित), D2 °गसति, M4 °सगत, Cm g as in text (for °संततिम्) B कुल (B2 4 सर्वे)धर्मार्थसहितं (B1 °तत) ‖ Ct ‘धर्ममथ प्रेक्ष्य कालधर्मांश्च सततम्’ इति पाठे वर्से सुत्तम् । ‖ —[c]) B3 अर्हति Dg1 राजेन्द्र (for काकुत्स्थ) —[d]) Ś1 D4–7 याचतो, Ñ V1 B1 D2 याचन, B2–4 D3 पावन, T3 यातना, Ct as in text (for याचनाम्)

11 For sequence in V1, cf v l 1 —[a]) B2 D3 रक्षित (D3 °तुम्) (for °तु) D3 M4 तु (M4 सु)महद्राष्ट्रम्, D4 तु महाराज, D5 तु महद्राज्यम्, D7 सुमहाराज्यम् —[b]) D4 महीम्, G2 M1 इदम् (for अहम्) B4 एक (for एकस्) —[c]) Ñ1 B -जानपद्र V1 ता तु (for चापि) D3 पौर जानपद्र वापि, M3 पौ· ··पदाश्चापि —[d]) Ś1 D4–7 यत्नाद्, Ñ1 B राज्ये (B2 4 °ज्य), V1 D2 3 तथा, D1 शक्तो, M4 राजन् (for रक्तान्) Ś1 D6 नृप, Ñ1 V1 B D2 3 M4 जन, Ñ2 D4 7 न हि, Dt1 तदा, D1 न च, D5 त्वयि (for तथा)

12 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D2 4–7 चैव, Ñ1 B1 Dt1 Dd1 Dm1 चापि, D1 चैव च (hypm), M4 नृप- (for च हि) Dd1 M2 पौराश्च (for योधाश्च) —[b]) Dt1 [अ]मित्राणि (for मित्रा°) Ñ V1 B D1–3 M4 तथा (for च न) —[c]) G2 एक (for एव) V1 B2 D1 2 M1 प्रतिकाक्षति, Dt1 Ct हि प्रतीक्षते, D3 प्रतिकाक्षिति (sic) —[d]) Ś1 कार्षिका, D1–3 5 कर्षुका, D6 कार्षका (for कर्ष°)

13 [a]) D3 हि धर्मज्ञ, M4 च धर्मं च, L(ed) महाराज (for महाप्राज्ञ) Ñ B इद च राज्य (Ñ1 °ज्य-, B2 om राज्यं) धर्मज्ञ —[b]) Ñ B D4 5 7 सर्वं त्व (D4 त), V1 D1–3 M4 स्त्रय त्व (V1 om त्व [subm], D2 च, D3 M4 न), Dg1 Dd1 Dm1 M3 पालय, Ct as in text (for स्थापय) V1 D1 3 प्रतिपद्यसे (V1 °ति, D3 °ते), B2 M4 प्रतिपाहि वै (M4 °हन्यते) Ś1 D6 प्रतिपद्यस्व सर्वत —[c]) B1 Dt1 Ct स (B1 न) हि, B2 युधि, Dm1 D3 अपि, Ctp as in text (for असि) B1 काकुत्स्थो, B4 om (for °त्स्थ) —[d]) B2 प्रतिपालने, M2 4 परिरक्षणे

14 M3 reads (var) 14 twice —[ab]) Dg1 [अ]न्यपतद्, Dd1 (before corr) प्रपतद्, D1 पतितो (for न्यपतद्) Dt1 Ct एवमुक्त्वापतद्भ्रातु (for [a]) B2 D1 तथा (for तदा) Ś1 D4–7 M3 (second time) पा (D4 प)-दयोरपतद्भ्रातुर् (M3 °ता) भरतोथ (M3 °पि) प्रसादयन् —[c]) Ś1 Ñ B D1–7 M4 आराध (Ñ2 °रोध, D1 3 M4 °रोद)यामास, V1 M3 (second time) सस्थाप (V1 आवेद)यामास (for संप्रार्थयामास) —[d]) Ñ1 B3 4 D2 4–7 G2 M1 3 (second time) Cv राममेव, Dt1 राघवेति (for राममेव) Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 5 7 प्रिय वदन्, D1 प्रियवद

15 [a]) D7 एक- (for अङ्के) Ñ1 V1 B1–3 D1–3 T3 G3 भरतं, B4 भ· (for भ्रातर) —[b]) Dg1 G1 3 M2 3 भरतम् (for वचनम्) —[c]) T3 श्यामो B3 कमलपत्राक्ष, T3 मलिनपत्राक्षो —[d]) Ś1 D1 2 4–7 हसवल्गुस्वर स्वय, Ñ B D3 M4 मत्तहम (B2 ˜ ··· ग (D3 M4 °र), V1 सूक्ष्मावरधर स्वय

365 आगता त्वामियं बुद्धिः स्वजा वैनयिकी च या ।
भृशमुत्सहसे तात रक्षितुं पृथिवीमपि ॥ १६
अमात्यैश्च सुहृद्भिश्च बुद्धिमद्भिश्च मन्त्रिभिः ।
सर्वकार्याणि संमन्त्र्य सुमहान्त्यपि कारय ॥ १७
लक्ष्मीश्चन्द्रादपेयाद्वा हिमवान्वा हिमं त्यजेत् ।
अतीयात्सागरो वेलां न प्रतिज्ञामहं पितुः ॥ १८
कामाद्वा तात लोभाद्वा मात्रा तुभ्यमिदं कृतम् ।
न तन्मनसि कर्तव्यं वर्तितव्यं च मातृवत् ॥ १९
एवं ब्रुवाणं भरतः कौसल्यासुतमब्रवीत् ।
तेजसादित्यसंकाशं प्रतिपच्चन्द्रदर्शनम् ॥ २०
अधिरोहार्य पादाभ्यां पादुके हेमभूषिते ।
एते हि सर्वलोकस्य योगक्षेमं विधास्यतः ॥ २१
सोऽधिरुह्य नरव्याघ्रः पादुके ह्यवरुह्य च ।
प्रायच्छत्सुमहातेजा भरताय महात्मने ॥ २२

---

16 V1 om 16[ab] —[a]) M4 आगतोभिमतो बुद्धि (sic) —[b]) T2 G1 स्वया, G2 M1 स्वच्छा, M2 स्वशा, Cv r m g t as in text (for स्वजा) Dg1 वैनयकी, Dd1 नैनयिकी, M3 damaged, Cr m g as in text (for वैनयिकी) D3 M4 स्वभावाद्विनयात्तथा (M4 °च्च य) —For 16[ab], Ś1 Ñ B D1 2 4–7 subst

2297* इय ते यादृशी बुद्धि स्वभावाद्विनयाच्च या ।

[D4 इद (sic) (for इय) D5 यावती (for यादृशी) Ś1 D1 2 4–7 स्थिरा विनयसभृता (D1 °जानघ, D2 °जा च या, D4 7 °गोचरा, D5 °जानया), Ñ2 B3 G(ed) स्वभाववि(B3 °वाद्वि)-नयान्विता (G[ed]°श्रया) (for the post half)]

—[c]) Ñ B G1 2 Cv उत्सहते, Cr m g उत्सहसे (as in text) Ś1 D1 2 4–7 कृत्स्ना, Ñ B सेय (for तात) —[d]) D1 शासितु (for रक्षितु) Ś1 D2 4–7 G M1 इमा, T3 अति (for अपि) Ñ V1 B D3 M4 त्रैलोक्य(V1 °क)स्यापि रक्षणे(Ñ °ण) —After 16, Ñ B D3 M4 ins a passage relagated to App I (No 29) —After 16, T2 ins

2298* भरत त्वमयोध्याया श्रुत्वा गच्छ वचो मम ।

17 [b]) B2–4 मन्त्रविद्भिश्च (for बुद्धिमद्भिश्च) Dt1 मन्त्रिण (sic) —[c]) Ñ1 B1 4 पूर्व-, B2 3 पूर्वं (for सर्व-) Ñ1 B सस्मृत्य, D3 M4 °चिन्त्य (for °मन्त्र्य) Ñ2 पूर्वं कार्यार्थिमामन्त्र्य —[d]) Dt1 महान्त्यपि हि (for सुमहान्त्यपि) D3 कारयेत्, M4 कारयन् Ś1 Ñ2 V1 D1 2 4–7 कारयेस्त्व स(V1 त)-दानघ, Ñ1 सुसस्मृत्य हि कारयेत्, B स्वय(B1 सुस) चिन्त्य हि कारयेत्

18 [a]) M2 4 लक्ष्म (for लक्ष्मीश्च) Ś1 D3 6 अप(D3 °पि)क्रामेद्, D4 अपेयायाद्, G1 (after corr as in text) °याच, M3 °या, M4 अतिक्रामेद् (or अपेयाद्वा) Ñ B च (Ñ2 इ)न्द्रादपक्रमेल्लक्ष्मीर्, V1 लक्ष्मी चन्द्रादपि यदा (sic) —[b]) Ñ B D3 M4 हिमवाश्च, D2 °वत (for हिमवान्वा) Dd1 Dm1 शीतता (for वा हिम) Ś1 Ñ B1 3 4 D6 परित्य-जेत्, B2 परित्यजेत्, D1 4 5 7 मही त्र(D5 त्य)जेत् (for हिम त्य°) —V1 om 18[cd] —[c]) Ñ2 प्रतीयात्, D3 M4 उत्सृजेत् (for अतीयात्) Ś1 D1 2.5 6 सागरो वा त्यजेद्वेला, D4.7 काति चापि त्यजेन्मेरुर् —[d]) Ś1 D1 2 4–7 त्यजे (for पितु)

19 [a]) M4 यदि (for तात) D4.7 M4 मोहाद् (for लोभाद्) Ś1 Ñ B D3 6 कामाद्वा यदि वा लोभान् —[b]) Ś1 Ñ B1 3 4 D1 2 4–7 M4 ते यदिदं, V1 D3 ते तदिद, B2 ते यदि वा (for तुभ्यमिद) —[d]) D3 प्रवर्तव्य (for °तव्य) T3 हि, M4 तु (for च) B1 मातृषु (for मातृवत्). —After 19, Dm1 ins श्रीराम सीता श्री

20 [a]) Ś1 D6 इति (for एव) Ś1 V1 D1 2 4–7 राम तु (for भरत) —[b]) Ś1 V1 D1 2 4–7 वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत्, D3 M4 तथेत्येवाह धर्मवित् —For 20[ab], Ñ B subst

2299* एवमस्त्विति वाक्यं तु भरतो राममब्रवीत् ।

—Ñ2 D1 repeat (var) 20[cd] after App I (No 30) and before 2300* —[c]) B4 अतीव (for तेजसा) D3 ह्निय- (for [आ]दित्य-) —M2 om 20[d]–22[c] —[d]) Ś1 Ñ2 (second time) V1 D1 (second time) 2 4–7 प्रतिमान धनुष्मता —After 20, Ñ B D1 3 M4 ins (Ñ2 D1 3 followed by 2300*) a passage relegated to App I (No 30) —After 20, Ñ2 V1 D1–3 5 ins

2300* योनौ कर्मणि बीजे वा यस्य नास्त्यत्र सकर ।
तस्य कृच्छ्रगतस्यापि न पापे रमते मन ।
स त्व सुखानामुचितो महत्कृच्छ्रगतोऽपि सन् ।
इक्ष्वाकूणा कुले जातो धर्ममेव प्रपश्यसि ।

[(l 1) V1 योनौ (for योनौ) V1 वीर्ये वा, D3 बीजेत्र, D6 नीजे च (for बीजे वा) D3 यत्र (fro यस्य) —(l 2) D2 कृत्स्नगतस्य, D6 कृच्छ्राग° (for कृच्छ्र°) —(l 3) Ñ2 गुणानाम् (for सुखा°) V1 lacuna for महत्]

—Thereafter V1 ins l 35–38 of App I (No 30)

21 M2 om 21 (cf v l 20) V1 om 21–22[ab]. —[a]) Ñ1 B अधि(B2 °भि)रोप्यार्य, Dg1 °ह्याद्य, D3 °ह्य, M4 अवरोपय (for अधिरोहार्य) —[b]) Ñ1 B D3 M4 इमे गृह्णीष्व (D3 M4 त्वं कुश) पादुके —For 21[ab], Ś1 Ñ2 D1 2 4–7 subst, while D3 ins after 21[ab]

2301* प्रयच्छ पादुके पुत्र भरताय महात्मने ।

[D5 भरतस्य महात्मन (for the post half)]

—[c]) D2 एता, D3 M4 इमे (for एते) D3 om हि —[d]) Ś1 Ñ B D1–7 M4 करिष्यत (for विधास्यत)

22 M2 om 22[abc] (cf v l 20). V1 om 22[ab] (cf v l 21) —[a]) Ñ1 B [ऽ]भिरोप्य, M4 [ऽ]वरुह्य (for

स पादुके ते भरतः प्रतापवा-
न्स्वलंकृते संपरिगृह्य धर्मवित् ।
प्रदक्षिणं चैव चकार राघवं
चकार चैवोत्तमनागमूर्धनि ॥ २३
अथानुपूर्व्यात्प्रतिपूज्य तं जनं
गुरूंश्च मन्त्रिप्रकृतीस्तथानुजौ ।
व्यसर्जयद्राघववंशवर्धनः
स्थितः स्वधर्मे हिमवानिवाचलः ॥ २४
तं मातरो बाष्पगृहीतकण्ठ्यो
दुःखेन नामन्त्रयितुं हि शेकुः ।
स त्वेव मातॄरभिवाद्य सर्वा
रुदन्कुटीं स्वां प्रविवेश रामः ॥ २५

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे चतुरधिकशततमः सर्गः ॥ १०४ ॥

ऽधिरुह्य) Ñ1 B D3 M4 महातेजा (for नरव्याघ्र) —^{b}) Ñ1 B1 M4 व्यपरोप्य च, B2 [ऽ]प्यवरोप्य च, B3 4 M4 व्यवरोप्य च, Dg1 Dt1 Ct व्यवमुच्य च, D3 [ऽ]भ्यवरुह्यत —For 22^{ab}, Ś1 Ñ2 D1 2 4–7 subst

2302* तथोक्त स वसिष्ठेन राज्यस्थानाय पादुके ।

[Ś1 D6 इति (for तथा) Ś1 D6 रामोप्थानाग्य, Ñ2 राज्यस्थाय स, D1 4 7 राज° (for राज्यस्थानाय)]

—After 22^{ab}, M4 ins

2303* धृतिमान्बुद्धिसपन्न पितुर्निर्देशपारग ।

—^{c}) Ś1 Ñ2 D1 2 4–7 प्रीतिमान्भ्रात्रे, Dd1 Dm1 स महा° (for सुमहातेजा) Ñ1 B D3 प्रायच्छत (B1 स प्रायच्छन्) तदा धीमान्, V1 M4 प्रायच्छन महातेजा (V1 प्रीतिमानो [sic]) —After 22, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

2304* स पादुके सप्रणम्य राम वचनमब्रवीत् ।
चतुर्दश हि वर्षाणि जटाचीरधरो ह्यहम् ।
फलमूलाशनो वीर भवेय रघुनन्दन ।
तवागमनमाकाङ्क्षन्वसन्वै नगराद्बहि ।
तव पादुकयोर्न्यस्तराज्यतन्त्र परतप ।
चतुर्दशे हि सपूर्णे वर्षेऽहनि रघूत्तम ।
न द्रक्ष्यामि यदि त्वा तु प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ।
तथेति च प्रतिज्ञाय त परिष्वज्य सादरम् ।
शत्रुघ्न च परिष्वज्य भरत चेदमब्रवीत् ।
मातर रक्ष कैकेयीं मा रोष कुरु ता प्रति ।
मया च सीतया चैव शप्तोऽसि रघुनन्दन ।
इत्युक्त्वाश्रुपरीताक्षो भ्रातर विससर्ज ह ।

[(l 1) B(ed) स्वपादुके Dg1 प्रणम्याथ (for सप्रणम्य) —(l 3) G2 M1 नित्य (for वीर) —T1 om (hapl ?) l 4–6 —(l 5) Dg1 Dt1 Dd1 M2 Ct न्यस्य, T3 न्यस्तो, M3 न्यस्त, Cm as above (for न्यस्त-) Dt1 Dd1 M2 3 Ct राज्यतन्त्र, T3 राज्यभार, G3 -राज्यन्तत्र, M1 राज्यमत्र, Cm राज्यतत्र (as above) —(l 6) Dg1 T3 G3 चतुर्दश, Cr m g t चतुर्दशे (as above) T2 वर्षे हि रघुनदन (for the post half) —(l 7) M2 प्रवे** —(l 8) T G2 M1 3 सपरिष्वज्य —(l 9) G2 परित्यज्य (for °ष्वज्य) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 वचन (for भरत) —(l 10) G3 गच्छ (for रक्ष) Dg1 M3 आदर (for मा रोष) —(l 11) G1 2 M1 रघुसत्तम (for °नन्दन) —(l 12) G3 भरत (for भ्रातर)]

23 ^{a}) Ś1 च, V1 द्वे, D5 om (for ते) Dt1 स्वलकृते (for प्रतापवान्) —^{b}) Dt1 महोज्ज्वले (for स्वलकृते) G3 सप्रतिगृह्य, K(ed) सपरिपूज्य Dd1 Dm1 राघव, G3 वीर्यवान् (for धर्मवित्) Ś1 Ñ2 V1 D1–7 सुचारु(Ś1 D6 तदानु)-रूपे प्रतिगृह्य धर्मवित्, Ñ1 B M4 स्वय गृहीत्वा तु(M4 तदा गृह्य) मुदा धृतव्रत —^{c}) B4 तदैव राघव, D3 च राघव तत (for चकार राघव) —^{d}) D3 नाग-, D5 -भाग (for -नाग-) B3 चैते च मनाक् स्व-, D1 चैवार्तमना स (for चैवोत्तमनाग-)

24 ^{a}) V1 D1 5 G2 तथा, D2 यथा (for अथ) Ś1 Ñ V1 B Dt1 D1 2 4 6 7 T G2 [आ]नुपूर्व्या(D1 °र्वा, T3 °र्व्यां, G2 °र्वात्) (for °पूर्व्यात्) D3 M4 ततोनुपूर्व्या Ś1 प्रतिपूजित, B1 3 4 °गृह्य त, K(ed) °नय त (for °पूज्य त) —^{b}) M3 damaged for गुरूश्च Dg1 Dt1 Dd1 T G2 3 M1 मन्त्रीन्, Dm1 मित्रान् (for मन्त्रि-) G1 प्रकृतीस् (for -प्रकृतीस्) Ś1 Ñ V1 B D1 2 5 6 गुरून्वसिष्ठप्रमुखाञ्स्(Ñ B °भृतींस्), D3 M4 गुरूश्च मन्त्रिप्रभृतींस्, D4 7 गुरु वसिष्ठं प्रमुखास् Ś1 D4 6 7 तथानुजान्, Ñ B2–4 तथानुगान्, V1 च ताञ्जनान्, B1 तदानुगान्, D1–3 5 M4 °नुज (for तथानुजौ) —^{c}) V1 विसर्जयद्, Dd1 व्यसृजयद् (sic) D2 -वर्धन —^{d}) B2 राम, B3 स्थित(sic), K(ed) स्थिर (for स्थित) D5 स धर्मे (for स्वधर्मे) Dd1 हि महान् (for हिमवान्)

25 Ś1 om 25 —^{a}) Ñ B निरुद्ध, V1 D1 2 4–7 -परीत- (for -गृहीत-) B2 कण्ठा, B3 D3 -कण्ठो (sic) —^{b}) B2 सुखेन (for दुःखेन) 1 2 न (for हि) V1 राम लपितु न शेकु, D1–7 M4 चा(M3 आ[with hiatus])मन्त्रयितु न शेकु —^{c}) Ñ B D6 स एव, Dt1 स चैव, D3 M4 स चापि, D4 स त्वेतु (sic), D5 सत्त्वेन, D7 T1 स चैव (for स त्वेव) Ñ B सर्वा (for मातॄर्) Ñ B मातॄ, M4 दुःखितो (for सर्वा) —^{d}) D4 6 7 उदक् (for रुदन्) V1 B D1–7 M4 स- (for स्वा). B2–4 D3 M4 राघव. (for राम.)

१०५

ततः शिरसि कृत्वा तु पादुके भरतस्तदा ।
आरुरोह रथं हृष्टः शत्रुघ्नेन समन्वितः ॥ १
वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिश्च दृढव्रतः ।
अग्रतः प्रययुः सर्वे मन्त्रिणो मन्त्रपूजिताः ॥ २
मन्दाकिनीं नदीं रम्यां प्राङ्मुखास्ते ययुस्तदा ।
प्रदक्षिणं च कुर्वाणाश्चित्रकूटं महागिरिम् ॥ ३
पश्यन्धातुसहस्राणि रम्याणि विविधानि च ।
प्रययौ तस्य पार्श्वेन ससैन्यो भरतस्तदा ॥ ४
अदूराच्चित्रकूटस्य ददर्श भरतस्तदा ।
आश्रमं यत्र स मुनिर्भरद्वाजः कृतालयः ॥ ५
स तमाश्रममागम्य भरद्वाजस्य बुद्धिमान् ।
अवतीर्य रथात्पादौ ववन्दे कुलनन्दनः ॥ ६
ततो हृष्टो भरद्वाजो भरतं वाक्यमब्रवीत् ।
अपि कृत्यं कृतं तात रामेण च समागतम् ॥ ७
एवमुक्तस्तु भरतो भरद्वाजेन धीमता ।
प्रत्युवाच भरद्वाजं भरतो धर्मवत्सलः ॥ ८
स याच्यमानो गुरुणा मया च दृढविक्रमः ।
राघवः परमप्रीतो वसिष्ठं वाक्यमब्रवीत् ॥ ९

Colophon —*Sarga name* Ś1 D6 भरतप्रतियान, Ñ पादुकोपग्रहण (Ñ2 °हरण), V1 D3 भरतविसर्जन (D3 °न), B1 2 4 कुशपादुकोपग्रह (B1 °काग्रहण), B3 पादुकाग्रहण, D1 5 पादुकाप्रदान (D1 °न), D2 भरतपर्वणि पादुकाप्रदान, D4 भरतप्रयाण, D7 भरतपर्वणि भरतप्रयाण —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 2 D3 4 6 om, Ñ2 B3 122, V1 111, B4 D2 5 7 118, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 112, D1 172, M4 121 —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नम

105

Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 ^{a}) V1 D2 5 तथा (for तत) V1 D1 2 5 संस्थाप्य (for कृत्वा तु) D4 7 रामस्य शिरसास्थाय (D7 °सा स्थाप्य), M3 ततस्तु शिरसा कृत्वा —^{d}) D1 2 4 5 7 M2 4 समाहित (for समन्वित) Ñ1 शत्रुघ्नसमन्वित, Dt1 शत्रुघ्नसहितस्तदा

2 ^{b}) M4 धृतव्रत, K(ed) दृढवृत· (for दृढ°) —^{c}) Ś1 D6 तस्य, V1 D1 2 4 5 7 तत्र (for सर्वे) —D1 om from मन्त्र up to प्राङ्मुखा in 3^b —^{d}) Ś1 V1 D1 2 5 7 सर्व एव ते, D3 हानु° (for मन्त्रपूजिता)

3 D4 om up to प्राङ्मुखा in 3^b (cf v l 2) —^{a}) Ñ2 B3 4 M2 पुण्या, B2 D6 प्राप्य (for रम्या) Ś1 V1 D1 2 5 7 नदीं मन्दाकिनीं प्राप्य, D3 मन्दाकिनीं तत प्राप्य —^{b}) D1 प्राङ्मुखा (for °खास्) Ś1 V1 D1 2 5-7 प्रययुस् (for ते ययुस्) Ś1 D6 7 तत (for तदा) B3 reads ययुस्तदा *sup lin* —^{c}) D4 7 चकाराथ (for च कुर्वाणाश्)

4 ^{a}) Ś1 Ñ1 V1 D1 2 4-7 तस्य, Ñ2 B (B4 *sup lin* also, orig as in text) D3 M4 यस्य (for पश्यन्) —^{b}) B3 reads *sup lin*, D1 2 शुभानि (for रम्याणि) Ś1 Ñ B D1-7 M4 गिरिसानुषु (D2 °मूर्धनि) (for विविधानि च) V1 गिरिसानुषु पश्यति —D2 om 4^c–8^b —^{c}) M4 सव्येन (for पार्श्वेन) —For 4^{cd}, Ś1 Ñ1 V1 D1 4-7 subst

2305* व्यतियान्तोऽनुपश्यन्तो भरतस्यानुयायिन ।

[Ś1 Ñ1 [अ]न्वपश्यतु (sic), D1 7 [अ]नुपश्यन्ते, L(ed) [अ]न्वपश्यन V1 यान्तो वै पश्यन्ते तु (for the prior half)]

5 D2 om 5 (cf. v l 4) Ñ2 D3 om 5^{ab} —^{a}) Ś1 Ñ1 B D1 4-7 अंतरा, V1 ततस्तु (for अदूराच्) —^{b}) B स मुनेस् (for भरतस) Ñ1 B1-3 D4 5 7 M4 तत (for तदा) —^{c}) D3 M4 स मुनिर्यत्र (by transp) —^{d}) D4 भारद्वाज M4 कृताश्रय (for °लय) Ñ2 भरद्वाजस्य धीमत —After 5, B2 G2 ins

2306* स तदाश्रममासाद्य भरद्वाजकृतालय ।

6 D2 om 6 (cf v l 4) —^{a}) B2-4 तद् (for तम्) Ś1 Ñ V1 B D1 4-7 T1 M4 आसाद्य (for आगम्य) D3 तमाश्रम समासाद्य —^{b}) D3 भारद्वाजस्य Dt1 M4 वीर्यवान् (for बुद्धिमान्) Ñ2 भरत कैकयीसुत —^{c}) M3 अवरुह्य (for °तीर्य) —^{d}) Ś1 कुलवर्धन, V1 Dg1 Dd1 Dm1 D1 5 M2 रघुनन्दन, D3 हृष्टमानस, M4 चारुलोचन, K(ed) भरतस्तदा (for कुलनन्दन)

7 D2 om 7 (cf v l 4) —^{a}) Ś1 V1 D1 4-7 प्रहृष्टस्तु (for ततो हृष्टो) —^{b}) Ś1 V1 D1 4-7 प्रत्युवाच ह (for वाक्यमब्रवीत्) —T2 3 om (hapl) 7^c–9 —^{c}) D3 om कृत्य —^{d}) Dg1 [अ]पि, M2 [अ]पि (for च) Ś1 Ñ1 Dd1 Dm1 D1 3 4 6 7 G1 M2 4 समागत, Ñ2 V1 B2-4 D5 °गम, G2 (after corr as in text) °गम, Cg as in text (for °गतम्)

8 D2 om 8^{ab}, T2 3 om 8 (cf v l 4 and 7 respy) —^{a}) Dg1 Dt1 T1 G2 M1 2 स तु ततो, Dd1 Dm1 स तु तदा (for तु भरतो) —^{b}) D3 भारद्वाजेन, M3 damaged (for भरद्वाजन) —^{d}) Ś1 Ñ B D1 6 7 धर्मिष्ठो, V1 D1 5 धर्मिष्ठ, D2 3 महात्मा (for भरतो) Ś1 Ñ2 B1 3 D4 6 7 धर्मवत्सल, T1 M2 भ्रातृ° (for धर्म°)

9 T2 3 om 9 (cf v l 7) —^{a}) G3 [ऽ]पि विभुर्; M3 [ऽ]पि गुरुर्, M4 गुरुभिर् (for गुरुणा). Ś1 Ñ B

पितुः प्रतिज्ञां तामेव पालयिष्यामि तत्त्वतः ।
चतुर्दश हि वर्षाणि या प्रतिज्ञा पितुर्मम ॥ १०
एवमुक्तो महाप्राज्ञो वसिष्ठः प्रत्युवाच ह ।
वाक्यज्ञो वाक्यकुशलं राघवं वचनं महत् ॥ ११
एते प्रयच्छ संहृष्टः पादुके हेमभूषिते ।
अयोध्यायां महाप्राज्ञ योगक्षेमकरे तव ॥ १२
एवमुक्तो वसिष्ठेन राघवः प्राङ्मुखः स्थितः ।
पादुके हेमविकृते मम राज्याय ते ददौ ॥ १३
निवृत्तोऽहमनुज्ञातो रामेण सुमहात्मना ।
अयोध्यामेव गच्छामि गृहीत्वा पादुके शुभे ॥ १४
एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं भरतस्य महात्मनः ।
भरद्वाजः शुभतरं मुनिर्वाक्यमुदाहरत् ॥ १५
नैतच्चित्रं नरव्याघ्र शीलवृत्तवतां वर ।
यदार्यं त्वयि तिष्ठेत्तु निम्ने वृष्टमिवोदकम् ॥ १६

D1-7 याच्यमानोपि(D3 °भि) गुरुभिर्(D2 च गुरुर्), V1 याच्यमानो गुरुभिर् (subm) —[b]) D2 स्त (for च) Ś1 Ñ1 V1 B1 2 D1-7 दृढनिश्चय , Ñ2 स दृढव्रत (for दृढविक्रम). —[c]) D1 G2 ण्रम , Ct परम- (as in text) Ñ2 कारयन्परमा प्रीति —[d]) Ś1 Ñ1 B1 2 D1 4-7 तत्रेद, Ñ2 ततो मा, B3 तदेद, B4 तदिद, M4 मा तदा (for वसिष्ठ) V1 तत्रेद राम इत्यब्रवीत् (hypm)

10 [a]) Ñ1 V1 D1 4-7 धर्मेण, Ñ2 B M4 तत्त्वेन, Dg1 ता त्वेव, D2 कृत्वेह, D3 कृत्वाह, G2 त्वा देव (sic), Cr m g t तामेव (as in text) —D6 reads 10[bc] in marg —[b]) M3 damaged for यिष्यामि (in पालयिष्यामि) Ñ B D1 4-7 [अ]तन्द्रित , D2 3 धर्मत , M4 धर्मवित् (for तत्त्वत) V1 पालयिष्यन्यतेन्द्रिय —[c]) V1 D1 4 5 7 समा ब्रह्मन् , T3 च वर्षाणि (for हि वर्षाणि) —[d]) D3 6 प्रतिज्ञा या (by transp), D4 7 प्रतिज्ञा हि V1 D4 मया कृता, B1(*sup lin* also as in text) पितुर्मया, D1 5 7 कृता मया, D6 कृता पुरा (for पितुर्मम) Ñ1 वने वज्ञानवर्मम (sic) —For 10, Ś1 subst , while D6 ins l 2 only after 10

2307* पितु प्रतिज्ञा धर्मेण प्रतिज्ञा या कृता पुरा ।
सा पालनीया धर्मज्ञ पालनीया ममाद्य वै ।

11 B1 om (hapl) 11-12 —[a]) Ś1 D6(Before corr as in text) एवमुक्ते (for °क्तो) Ś1 Ñ V1 B2-4 D1-7 M4 महातेजा (for °प्राज्ञो) —[b]) Ś1 D1-3 5-7 त, G2 हा (for ह) —[c]) Ś1 D6 वाक्यज्ञ (for °ज्ञो) Ś1 Ñ2 D4 6 7 वाक्यकुशलो (for °ल) —[d]) B4 D2 राघवो (for °व) D2 3 कुशल (for वचन) V1 शुभ, D1 7 प्रभु , D4 पितु , D5 प्रभु (for महत्)

12 B1 om 12 (cf v l 11) —[a]) D3 7 प्रयच्छन् (for प्रयच्छ) Ñ2 सस्पृष्ट , B2-4 धर्मात्मन् (for संहृष्ट) —[b]) Ś1 V1 D1 4-7 स्वर्णभूषिते, Ñ B2 3 D2 3 त्व दृढव्रत (Ñ D3 °त), B4 illeg , M3 ° भूषिते, M4 °त्र धृतव्रत , G(ed) सुदृढव्रत (for हेमभूषिते) —[c]) Ś1 Ñ V1 B2-4 D1-7 M4 नरव्याघ्र (for महाप्राज्ञ) —B2 om (hapl) from 12[d] up to 16[a] —[d]) Ś1 V1 D1 4-7 योगक्षेमाय राघव(V1 D4 व), Ñ B3 4 D2 3 M4 योगक्षेम(Ñ2 °म) करिष्यत , Dt1 Ct योगक्षेमकरो भव

13 B2 om 13 (cf v l 12) —[a]) Ś1 B4 एवमुक्ते B1 महातेजा (for वसिष्ठेन) —[b]) B1 वसिष्ठ (for राघव). V1 D4 5 7 प्रमुखे, M2 प्राजलि (for प्राङ्मुख) D1 राघवो धर्मदर्शन —[c]) Ś1 V1 D1 4-7 स्वर्णविकृते, Ñ1 B3 सुकृते शुभे, Ñ2 च शुभशुभे (sic), B1 स्वकृते शुभ्रे, B4 . . . (illeg) शुभे, D2 3 सुकृते शुभ्रे, T अधिरुह्यैते, M4 स तु ते शुभ्रे (for हेमविकृते)

☞ Ś1 is lost from च in 13[d] up to भरतो in 2 107 12[b] on missing folios

—[d]) V1 स मे (for मम) Ñ B1 3 4 सोददत् , V1 D1 4-7 T M4 वै ददौ (for ते ददौ) D2 3 स राज्याय समाददे (D3 °ददत्)

14 B2 om 14 (cf v l 12). Ś1 missing (cf v l 13) —[a]) D1 [ऽ]यम् (for ऽहम्) —[b]) Ñ1 V1 D1 5 विदितात्मना, D4 6 7 विश्रुतात्मना —[cd]) V1 अयो॰यायाम् (hypm) (for अयोध्याम्) Ñ1 गमिष्यामि हीत्वा (sic) (for गच्छामि गृहीत्वा) D2 3 रामपादुके, M4 पादु . . (for पादुके शुभे)

15 B2 om 15 (cf v l 12) Ś1 missing (cf v l 13) —[c]) Ñ2 V1 B3 4 Dg1 Dd1 Dm1 D1 2 4-7 M2 तु(D2 च) भरत, B1 शुभरत (for शुभतर) —[d]) V1 D1-3 5 पुनर् (for मुनिर्) Ñ B1 3 4 D2 3 M4 वचनमब्रवीत् , D4 7 वाक्यमुपाहरत् , D6 M2 वाक्यमथाब्रवीत् , T वाक्यमुवाच त(T3 ह)

16 B2 om 16[a] (cf v l 12) Ś1 missing (cf v l 13) —[a]) Dm1 नैव, Cm नैतच् (as in text) Ñ Dt1 Dd1 Dm1 नरव्याघ्रे (for °घ्र) V1 D1 4-7 नाश्चर्यमेतद्राजेन्द्र (V1 °जस्तु) —[b]) Ñ2 शील (for शील-) Ñ1 B2 -वृत्त रता, B4 D5 °वृता, Dg1 Dd1 Dm1 T3 G M3 °विदा, Dt1 -वृत्तिविदा (for °त्तवता) Dt1 Dd1 Dm1 वरे V1 शीलवृत्त चराचर —[c]) Ñ2 सदैव, V1 यदुभ (sic), B1 यदिद, B4 यद्राज्य, D1 4-7 यच्छुभ, D2 यदाय, M4 यदय (for यदार्यं) V1 B1 4 D1-7 M4 तिष्ठेत (for तिष्ठेत्तु) B2 3 यदार्जव त्वयि तिष्ठेत् —[d]) Ñ1 Dt1 Dd1 T2 G2 M1 Ct निम्नोत्सृष्टम् , V1 वृष्टेर्निम्नम् , B1 निम्ने वृष्टेर्, B2 निम्ने वृष्टिम् , B4 निम्नवृष्टम् , Dg1 निम्नोच्छिष्टम् , D1 वृष्टेर्नदम्, D4 निम्नेवृत्तम् (sic), D5 दृष्ट

17 अमृतः स महाबाहुः पिता दशरथस्तव ।
17 यस्य त्वमीदृशः पुत्रो धर्मात्मा धर्मवत्सलः ॥ १७
17 तमृषिं तु महात्मानमुक्तवान्यं कृताञ्जलिः ।
आमन्त्रयितुमारेभे चरणावुपगृह्य च ॥ १८
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा भरद्वाजं पुनः पुनः ।
भरतस्तु ययौ श्रीमानयोध्यां सह मन्त्रिभिः ॥ १९
यानैश्च शकटैश्चैव हयैर्नागैश्च सा चमूः ।
पुनर्निवृत्ता विस्तीर्णा भरतस्यानुयायिनी ॥ २०
ततस्ते यमुनां दिव्यां नदीं तीर्त्वोर्मिमालिनीम् ।
ददृशुस्तां पुनः सर्वे गङ्गां शिवजलां नदीम् ॥ २१
तां रम्यजलसंपूर्णां संतीर्य सहबान्धवः ।
शृङ्गवेरपुरं रम्यं प्रविवेश ससैनिकः ॥ २२
शृङ्गवेरपुराद्भूय अयोध्यां संददर्श ह ।
भरतो दुःखसंतप्तः सारथिं चेदमब्रवीत् ॥ २३

निघ्न, G1 निघ्ने दृढम्, M4 निघ्ने धृतम्, Cg निघ्ने वृष्टम् (for निघ्ने वृष्टम्) D4 6 7 राजपुत्र महाबल, M3 निघ्ने घृतं-चोदक

17 Ś1 missing (cf v l 13) —a) Ñ2 D1–3 5 6 M2 न मृत, V1 नानृत, Dg1 Dt1 अनृण, Dd1 अनृत, Cg as in text (for अमृत·) D4 तु (for स) Ñ V1 B D1–7 M4 महाभाग (Ñ2 D2 3 °ग) (for °बाहु) —b) B4 damaged for पिता दश D7 तदा (for तव) —c) V1 रामोपि गुणवान्प्राज्ञ —d) V1 सर्वदा, T1 2 धर्मज्ञो (for धर्मात्मा). V1 M2 3 गुरुवत्सल (V1 °ल), D1 4 6 7 गुरुवर्तक, D5 गुरुपुत्रक (for धर्मवत्सल). Ñ B D2.3 M4 धर्मो विग्रहवानिव.

18 Ś1 missing (cf v l 13).—a) Ñ B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 3 G M1 2 4 महाप्राज्ञम् (D2 3 °ज्ञ) (for महात्मानम्) V1 D1 4–7 तमृषिं (V1 ततस्तु) भरत श्रीमान् —b) V1 श्रुत्वा (for उक्त-) —c) D2 3 M4 आमन्त्रयित्वा भरतो (M4 चरणौ) —d) D4 7 चरणान्, T2 3 चरणे (for चरणाव्) D1 5 [उ]पगम्य हि, D6 7 °गृह्य ह (for °गृह्य च) Ñ B D2 3 ववन्दे चरणावपि, V1 तत्पादावुपसृत्य च, M4 ववन्दे भरतस्तदा

19 Ś1 missing (cf v l 13) —B4 illeg up to भ in 19c —ab) D1 4–7 प्रदक्षिणीकृत्य (for °ण कृत्वा) Dg1 कृताञ्जलि, D1 4–7 महामुनि (for पुन पुन) V1 ववन्दे चरणौ तस्य कृत्वा चैव प्रदक्षिण —c) Ñ V1 B D1–3 5–7 M4 प्रययौ (D7 illeg for ययौ), G2 M1 स ययौ (for तु ययौ) B1 4 धीमान् (for श्री°) —d) Ñ B transp सह and मन्त्रिभि

20 Ś1 missing (cf v l 13) V1 om 20–22b —a) D1 4–7 नागैश्च (for यानैश्च) B3 कटकैश्चैव, D1 शकटैश्च (subm) —B4 illeg from 20b up to त्रिपथगा in 2308* —b) D1 4–7 हयैर्यानैश्, M3 हयनागैश् D1 तथा (for च सा) —c) D6 विस्तीर्णं, M4 तीर्णा च (for निस्तीर्णा)

21 Ś1 missing (cf v l 13) V1 om 21 (cf v l 20) D5 om 21ab —a) G1 3 तु, Cv g as in text (for ते) —For 21ab, Ñ B D1 4 6 7 subst

2308* ततस्त्रिपथगां रम्यामतिशीघ्रोर्मिमालिनीम् ।

[B4 illeg up to त्रिपथगां (cf v l 20) B2 त्रिविष्टपथगाम्, D1 4 6 °गा दिव्या (for त्रिपथगा रम्याम्) Ñ2 अभि (for अति-). B2 अतिशीघ्रोर्मिमालिनीं, D1 4 6 7 पुण्यां फेनो (D1 हैमो) र्मिमालिनीं (for the post half)]

—D1 om 21cd, B4 illeg for 21cd —c) Ñ B1–3 Dg1 D2–7 ते (for ता). Ñ B1–3 तत्र, D2 3 तत (for पुन) Dg1 दिव्या (for सर्वे) M4 ददृशुस्तेन वै सर्वे —d) Ñ2 शीतजला, Dg1 शुभजला, M4 त्रिपथगा, Ct as in text (for शिवजला). D4 6 7 गगा पुण्यजला (D6 °ना) वृता, D5 गगा हेमोर्मिमालिनीं —For 21, D2 3 subst

2309* ददृशुस्ते तत सर्वे पुण्या त्रिपथगा नदीम् ।
सेविता मुनिसंघैश्च यतिभिस्तत्त्वदर्शिभि ।
कारण्डवगणोपेता चक्रवाकोपशोभिताम् ।
हससारससकीर्णां कुररैश्च विनादिताम् ।

[(l 1) D3 पुण्या मैन्यास (sic) (for सर्वे पुण्या) —D2 om from the post half of l 3 up to 22a]

22 Ś1 missing (cf v l 13) V1 om 22ab (cf v l 20) D2 om 22a (cf v l 2309*) —a) T3 G M1 पुण्य, M4 काम्य-, Ct as in text (for रम्य-) G1 M4 -जन- (for -जल-) G1 -सकीर्णां (for -सपूर्णां) Ñ B D1 4–7 ता नक्र (B2 तत्र) मकराकीर्णां —b) B3 सतार्य, D4–7 उत्तीर्य (for सतीर्य) Ñ2 D1 4–7 वधुभि, B मन्त्रिभि, T3 M2 3 बाधवै (for -बान्धव) D2 3 समुत्तीर्य महानदीं, M4 सतीर्य तु महानदी B3 om (hapl) 22cd —c) Dd1 Dm1 T G M1–3 शृगि- (here and below) (for शृङ्ग-) Ñ V1 B1 2 4 राजा (for रम्य) —d) Ñ प्रविश्य सहसैनिक °, B1 प्रविश्य च स°, B2 3 जगाम सहसैनिक, Dg1 विवेश सह सैनिकै —After 22, Ñ B1 2 4 ins, D2 3 M4 subst for 22cd

2310* गुह विसर्जयामास प्रीतोऽस्मीति वचो ब्रुवन् ।

[Ñ2 वचोब्रवीत्, D2 3 M4 च सोब्रवीत् (for वचो ब्रुवन्)]

23 Ś1 missing (cf v l 13) D2 reads 23–24b in marg B4 illeg for 23ab —a) Ñ V1 B1 D1 6 -पुर, D5 -पुरीं (for -पुराद्) Cr शृगिवेरपुराद् Ñ B1–3 D4–7 गच्छन्, V1 गत्वा, D2 3 M4 एव (for भूय) —b) T G M1 2 त्वयोध्या. V1 B1–3 D1 4–7 स ददर्श (for सद°). T3 स, G2 ह्य (for ह) D2 3 M4 सोयोध्या (D3 .योध्या) ददर्श तत (M4 पुन).—After 23ab, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

सारथे पश्य विध्वस्ता अयोध्या न प्रकाशते । निराकारा निरानन्दा दीना प्रतिहतस्वना ॥ २४

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे पञ्चोत्तरशततमः सर्गः ॥ १०५ ॥

2311* अयोध्यां तु तदा दृष्ट्वा पित्रा भ्रात्रा च वर्जिताम् ।

[T M3 च (for तु) T1 2 ततो (for तदा) Dg1 Dt1 T1 2 विवर्जिता, T3 विनाकृता (for च वर्जिताम्)]

—d) G M1 वाक्यम् (for चेदम्) Ñ B D1 4–7 तत (D4 6 7 तत्र) सूतमथाब्रवीत् , V1 सूत स्वयमथाब्रवीत्

24 Ś1 missing (cf v l 13) D2 reads 24ab in marg (cf v l 23) B3 om 24 Note hiatus between a and b —a) Ñ V1 B1 2 4 D1 4 5–7 नगरीम् (for विध्वस्ता) D2 3 M4 एषा सौते (D3 सूत) सुविध्वस्ता —b) Ñ V1 B1 2 4 D1 4–7 अयोध्या, Dd1 Dm1 T3 (to avoid hiatus) सायोध्या, D2 3 नगरी, G1 (to avoid hiatus) स्वयोध्या (for अयोध्या) Ñ V1 B1 2 4 D1 4–7 शून्य (D5 in marg शुभ)कानना, D2 3 सप्रकाशते (for न प्रकाशते) —D5 om from 24c up to l 1 of 2312* —c) Ñ B1 2 4 D1 3 4 6 7 निराकारा नि(Ñ1 न)रानदा (D1 °लबा), V1 निरानदा निराकारा. —d) Ñ2 V1 B1 2 4 D3 4 6 7 M2 दीना, D1 शून्या (for दीना) Ñ V1 B1 2 4 D1 3 4 6 7 प्रतिहतस्वना, T1 2 प्रतिहतस्वरा (for °स्वना) —After 24, Ñ V1 B (B3 after 23, owing to om) D1 4 5 (after 24ab, owing to om) 6 7 ins

2312* विमुक्ता पुरुषेन्द्रेण ससुतेन महात्मना ।
राज्ञा दशरथेनेमा नोत्सहे प्रतिवीक्षितुम् ।

☞ In V1, the portion from पेन्द्रेण up to the end of this Kānda is illegible

[D5 om l 1 —(l 1) Ñ2 B1 D6 वियुक्ता, B3 निर्युक्ता (for वियुक्ता)

Ñ1 B2 समतेन, Ñ2 B1 सम्रुतेन, D1 सस्नुतेन (sic) (for ससुतेन) —(l 2) D1 4–7 [इ]ह (for [इ]मा) D5 [ऽ]द्य निरीक्षितु]

—Thereafter D1 5 cont

2313* ता दूराद्भिप्रभाकारा दृष्ट्वा शोकसमन्वित ।

—After 24, D2 3 ins

2314† गृहीतमौना स्थिततूर्यनि स्वना
रजोवकीर्णां पत्ननोत्तरावराम् ।
नृप विना ता विधवामिवागना-
मुपस्थितोऽभूद्भरत· पुरीं तदा ।

Colophon Ś1 V1 missing —*Sarga name* Ñ1 B4 भरतप्रतिप्रयाणं, Ñ2 B1 भरतप्रयाण, B2 3 भरतप्रतियान, D1 भरतउपावर्तन , D2 5 भरतागमन, D3 भरतापयानो, D4 6 7 भरतनिवर्तन(D7 °न) —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 2 D3 om , Ñ2 B3 123, B4 D2 5 7 119, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 113, D1 173, D4 116, M4 122 —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नम , G with श्रीरामाय नम .

१०६

I I I स्निग्धगम्भीरघोषेण स्यन्दनेनोपयान्प्रभुः ।
अयोध्यां भरतः क्षिप्रं प्रविवेश महायशाः ॥ १
बिडालोलूकचरितामालीननरवारणाम् ।
तिमिराभ्याहतां कालीमप्रकाशां निशामिव ॥ २
राहुशत्रोः प्रियां पत्नीं श्रिया प्रज्वलितप्रभाम् ।
ग्रहेणाभ्युत्थितेनैकां रोहिणीमिव पीडिताम् ॥ ३
अल्पोष्णक्षुब्धसलिलां घर्मोत्तप्तविहंगमाम् ।
लीनमीनझषग्राहां कृशां गिरिनदीमिव ॥ ४
विधूमामिव हेमाभामध्वराग्निसमुत्थिताम् ।
हविरभ्युक्षितां पश्चाच्छिखां विप्रलयं गताम् ॥ ५
विध्वस्तकवचां रुग्णगजवाजिरथध्वजाम् ।
हतप्रवीरामापन्नां चमूमिव महाहवे ॥ ६
सफेनां सस्वनां भूत्वा सागरस्य समुत्थिताम् ।
प्रशान्तमारुतोद्धूतां जलोर्मिमिव निःस्वनाम् ॥ ७
त्यक्तां यज्ञायुधैः सर्वैरभिरूपैश्च याजकैः ।
सुत्याकाले विनिर्वृत्ते वेदिं गतरवामिव ॥ ८

106

☞ Ś1 V1 missing for Sarga 106 (cf v l 2 105 13 and 2312* respy) Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 [a]) T2 3 स्निग्ध, Cm g as in text (for स्निग्ध-) B2-4 D3 T3 -निर्घोष-, Cg as in text (for -घोषेण) —[b]) B2 4 [उ]दयात्, B3 [उ]दयन्, M4 [अ]पयात् (for [उ]-पयान्) —[c]) D2 3 तूर्णं (for क्षिप्रं) —[d]) D4 प्राविवेश M4 आविवेश महामना

2 [a]) Ñ B1-3 D1-7 M4 मार्जार-, G M1-3 बिलाळ- (for बिडाल-) Ñ2 B2-4 -सपूर्णां, B1 D1-3 M4 -सकीर्णां, D5 -रचिता (for -चरिताम्) —[b]) T3 आलिग्न, G1 मलीन- (for आलीन-) Dg1 Dd1 Dm1 M2 -वर-, Ct as in text (for -नर-) Ñ B सुदीननरवाहना, D1 4-7 मलिनावरधारिणीं, D2 आभीतविहगद्रुमा, D3 आलीनविहगद्रुमा —[c]) B1 -[अ]त्या-हता, D2 -[अ]भ्याहती (for -[अ]भ्याहता) D2 3 कृष्णाम्, G3 कालाम् (for कालीम्) B2 तिमिराढ्या हता कालीम्, T3 तिमिरेणावृता कालीम्, M4 तिमिराभ्यागताकीर्णाम् —[d]) M4 अप्रसन्ना (for अप्रकाशा)

3 G3 om (hapl) 3-4 B3 D2 om (hapl ?) 3[ab] D1 3 transp 3 and 4 —[a]) B1 (gloss) चन्द्रस्य, B2 4 बहुशत्रोर्, D5 बाहुशत्रोर् (for राहु°) Ñ B1 2 4 D1 3 5 M4 वरा (for प्रिया) D4 6 7 राहुग्रस्ता चन्द्रपत्नीं —[b]) M3 श्रियं (for श्रिया) Ñ B1 2 4 D1 3-7 प्रिया (Ñ B1 श्रिया, D3 श्रिय) प्रज्वलितामिव (D5 °ता दिवि) —[c]) Ñ B D1 4 6 G1 [अ]भ्युत्थि(Ñ1 D6 °दि)तामे(G1 °ने)का, Dt1 D2 3 T M4 Ct [अ]भ्युदितेनैका (D2 3 M4 °नेव), Dd1 [अ]भ्युत्थित नैका, D5 [अ]भ्यर्दितामेका, D7 [अ]भ्युत्थितामेका —[d]) D2 3 M4 परिपीडिता, D6 पीडितामिव (by transp)

4 D2 G3 om 4 (for G3, cf v l 3) D1 3 transp 3 and 4 —[a]) D4 6 7 अत्युष्ण, M4 सलोष्टा (for अल्पोष्ण-) D1 G2 -क्षुद्र-, D6 -स्वल्प- (for -क्षुब्ध) —[b]) Ñ B1 2 4 D6 M4 रुक्षस्वर-(M4 °न-), B3 वद्धस्वर-, Dt1 D1 3 5 (marg) घर्मतप्त-, D4 7 उग्रोपरि- (for घर्मोत्तप्त-) —D4-7 om 4[c]-5 —[c]) B4 नील- (for लीन-) B3 D1 3 -महाग्राहा, Dg1 -[उ]-रगग्राहा, G1 -पृथुग्राहा, M4 -महाग्राह- (for -झषग्राहा) —[d]) B2 कृष्णा, D1 शुष्का, M4 -ह्रदा (for कृशा)

5 D4-7 om 5 (cf v l 4) —[a]) M3 विधूताम् (for °माम्) —[b]) Dt1 Ct शिखामग्ने, Dm1 T1 2 M2 अध्वराग्ने Dg1 T3 G M1 3 अध्वराग्ने समुच्छ्रिता, M4 अध्वराग्निमुपस्थिता ❀ Ct 'अध्वराग्ने समुत्थिताम्' इति पाठो बहुसमतस्तत्राप्यर्थ प्रागवदेव, शिखामित्यस्य चावृत्ति । ❀ —T3 om (hapl ?) 5[cd] —[cd]) Ñ1 B2 D1 3 अभ्युत्थित (Ñ1 °त्थिता, D3 °क्षित) दृष्ट्वा, D2 अप्युच्छ्रित दृष्ट्वा (for अभ्युक्षिता पश्चाच्) Ñ2 B1 3 4 हविषो(B3 4 °षा)भ्युत्थिता वह्ने (for [c]) Ñ2 B प्रविलय, D1-3 इव लय (for विप्रलयं) B2 गत (for गताम्) M4 सृग्या च हविषा शून्या शिखा प्रज्वलितामिव

6 Ñ1 B1 2 4 om 6[a]-8[b] —[a]) Ñ2 B3 D4 5 7 M4 विन्यस्त- (for विध्वस्त-) Dd1 Dm1 D5 (marg) G1 3 M2 रुग्णा (for रुग्ण-) Ñ2 B3 D1 M4 -कवच(Ñ2 °रव)स्कधा, D2 -मकरस्कध-, D3 4 6 7 -कवच(D6 °नक)स्तभा(D3 °भ-) (for °चा रुग्ण-) —[b]) Ñ2 -रथध्वजै, B3 D5 -महाध्वज (D5 °जा), Dd1 Dm1 -रथाकुला, D1-3 -महारथा, D4 6 7 विवर्जिता, M4 समन्विता (for -रथध्वजाम्) —[c]) Ñ2 B3 D1 2 M4 आसीना (for आपन्ना) D4-7 हतप्रवीर(D5 6 °रा)-विध्वस्ता —[d]) Ñ2 B3 D1 2 M4 सेनाम् (for चमूम्).

7 Ñ1 B1 2 4 om 7 (cf v l 6) —D3 om 7[ab] —[a]) B3 सफेना, G1 M3 ससेना, Ct as in text (for सफेना) B3 सस्वना, Dg1 marg (for सस्वना) D4 5 7 सस्वरोद्भिन्ना, D6 अवरोद्भिन्ना (for °नां भूत्वा) —[c]) Dg1 Dd1 Dm1 D7 -मा(Dd1 -म)रुतोद्भूता, D1 -मरुतोद्धूता, G1 2 M1 3 °तोद्धाता, G3 °तोत्पाता (for °तोद्धूता) Ñ2 B3 प्रशाता मारुतोत्पातैर्, D2 प्रशाते मारुताघाते, D3 प्रवाति मारुते घोरे, M4 प्रशाते मारुतोद्धाते —[d]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 7 T1 2 G M निस्वना, D6 विस्वना, Ct as in text (for नि स्वनाम्)

8 Ñ1 B1 2 4 om 8[ab] (cf v l 6) —[a]) B3 त्यक्ता,

गोष्ठमध्ये स्थितामार्तामचरन्तीं नवं तृणम् ।
गोवृषेण परित्यक्तां गवां पत्नीमिवोत्सुकाम् ॥ ९
प्रभाकरालैः सुस्निग्धैः प्रज्वलद्भिरिवोत्तमैः ।
वियुक्तां मणिभिर्जात्यैर्नवां मुक्तावलीमिव ॥ १०
सहसा चलितां स्थानान्महीं पुण्यक्षयाद्गताम् ।
संवृतद्युतिविस्तारां तारामिव दिवश्च्युताम् ॥ ११
पुष्पनद्धां वसन्तान्ते मत्तभ्रमरशालिनीम् ।
द्रुतदावाग्निविप्लुष्टां क्लान्तां वनलतामिव ॥ १२
संमूढनिगमां सर्वां संक्षिप्तविपणापणाम् ।
प्रच्छन्नशशिनक्षत्रां द्यामिवाम्बुधरैर्वृताम् ॥ १३
क्षीणपानोत्तमैर्भिन्नैः शरावैरभिसंवृताम् ।
हतशौण्डामिवाकाशे पानभूमिमसंस्कृताम् ॥ १४
वृक्णभूमितलां निम्नां वृक्णपात्रैः समावृताम् ।
उपयुक्तोदकां भग्नां प्रपां निपतितामिव ॥ १५

Dg1 त्यक्त (for त्यक्ता) T3 om सर्वैर् D2 त्यक्ता यज्ञपथै स्त्र, D3 त्यक्तयज्ञा वुधे सर्वैर्, D4-7 त्यक्तयज्ञोत्सवै सर्वै (D5 °त्स्वे) —^{b}) B3 अतिरूपैश्, Dg1 अनु°, Ct as in text (for अभि°) D1 3 याज्ञिकै, M4 सामगै (for याजकै) D4-7 सोमपैश्च सयज्ञि(D5 6 °याज)कै —^{c}) Ñ1 सर्वकाले, Ñ2 B D1 3-7 M4 पर्वकाले, D2 पर्वकाल- (for सुत्या°) Ñ1 D3 M4 [ऽ]भिनिर्वृत्ते, Ñ2 B2-4 M2 हि निर्वृत्ते, B1 तु निर्वृत्ते, Dg1 Dt1 T3 G1 Ct सुनिर्वृत्ते, Dd1 Dm1 च निर्वृत्ते, D1 [ऽ]तिनिर्वृत्ते, D2 [अ]भिनिर्वृत्ता, D1 6 7 तु सवृत्ते, D5 तु सप्राप्ते (for विनिर्वृत्ते) —^{d}) Dg1 D1-7 M4 वेदीं (for वेदिं) Dm1 गतस्पृगाम्, D2 °रमाम्, D4 °चराम्, D5 °स्वराम्, D6 °गिराम्, D7 °वराम्, T2 °रताम् (for गतरवाम्) Ñ B1 3 4 वेला गतरया(Ñ1 °वरा, B3 °वया)मिव, B2 वेला रयगतामिव.

9 ^{a}) Dg1 गोष्ठीमध्ये G2 मत्ताम् (for आर्ताम्) —^{b}) Ñ1 B Dm1 G2 M Cr आचरती, Dg1 Dt1 D3 6 7 अचरती, Cv m g t as in text D3 तृण नव (by transp), D5 वने तृण G3 आचर ·· तृण (damaged) —^{d}) D1-3 G2 M1 2 Ctp पक्तिम्, Cr m g पत्तिम्, Ct as in text (for पत्नीम्) Ñ B D4-7 गोकन्यामिव चो(B4 D6 मो)त्सुका

10 D1 reads 10^{ab} after 23 —^{a}) Ñ B D6 प्रभाकरौ, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 Cv r m g t प्रभाकराद्यै, D2 3 प्रभाका(D3 °क)रैश्च, D5 प्रभाकरोच्चै (for प्रभाकरालै) ❀ Ct स्फटिकाद्यैरिति कतकोक्त तु न युक्तम्। ❀ —^{b}) Ñ B इवोत्थितै, D4 7 शिखोपमै, D5 इवार्त्तनै, D6 महार्घिरै (for इवोत्तमै) —^{c}) Ñ B1-3 D2-4 7 निमुक्ता, M4 उत्सृष्टा (for वियुक्ता) B2 मणिभि शुद्धैर्, B4 मुनिभि सिद्धैर् —^{d}) D4 5 7 मुक्ता, D6 नाग- (for नवा) B1 illeg from मु up to स(in सहसा) in 11^{a} B4 मुक्तामणीम् (for °वलीम्)

11 D2 M4 om (hapl) 11-12 —^{a}) B1 illeg for स in सहसा Ñ2 व्याविता, B1 Dt1 Dd1 T Ct चरिता, B2 चालिता, B3 सरिता, B4 व्याविला (for चलिता) D3-5 7 चलितस्थाना —^{b}) Ñ1 क्षणादिव, Ñ2 B3 4 क्षय ग(B4 °यद्द)ता, B1 -क्षयद्रुता, B2 -क्षयोद्धता, Dt1 Dm1 T1 3 -क्षयोद्गता, Dd1 क्षये गता, D3 4 6 7 -क्षयादिव, G3 क्षयागता (for -क्षयाद्गताम्) —^{c}) Dg1 सद्वृत-, D1 सवृत्त, D3 सहृदि-, M3 सहृष्ट, L(ed)सहृत, Cm t as in text (for संहृत-) T1 2 -विस्तीर्णां, Cm t as in text (for -विस्तारा) B1 सवनामतिविस्तारा —^{d}) Ñ1 पुरम् (for ताराम्) D3 om (hapl) from दिवश्च्युताम् up to 12^{d} Ñ1 B1-3 D1 4-7 नभश्च्युता, B4 नभक्षता

12 D2 3 M4 om 12 (for D2 M4, cf v l 11) G2 M1 transp 12 and 13 —^{a}) Ñ2 B3 D4 5 पुष्पवद्धा, D7 M3 पुष्पनद्धा (for °नद्धा) D1 5 वसताग्रे (for वसन्तान्ते) —^{b}) Ñ B D1 4-7 T2 -नादिता, Dd1 Dm1 ताडिता, T3 -लाडिता (for -शालिनीम्) —^{c}) Ñ1 द्रुमे, B1(marg as in text) दृढ-, Dd1 Dm1 T3 M2 Cr द्रुत, D1 वन-, D4 7 नव-, D5 द्रुम-, D6 घोर-, G3 मृत, Cm g t as in text (for द्रुत-) Dg1 द्रुतदावाग्निना प्लुष्टा —^{d}) B D1 4 6 7 T3 G1 क्लाता (for क्लान्ता) B1 2 4 वन्य- (for वन) Dm1 लतामिव च दुर्बला —After 12, Dm1 reads 18 for the first time, repeating it in its proper place

13 ☞ D5 om from 13 up to 2 107 2^{b} G2 M1 transp 12 and 13 —^{a}) B1 Dg1 D1 2 समूढ-, Cg as in text (for संमूढ-) T रतथ्या (for सर्वां) D4 6 7 निगू(D6 समू)ढब्राह्मणजना —Ñ2 reads 13^{bcd} in marg —^{b}) Ñ2 B3 D6 विक्षिप्त- (for संक्षिप्त-) D4 7 M3 नि(M3 स)क्षिप्तकनकापणा —^{c}) G1 3 प्रच्छिन्न- —^{d}) B4 घृता, Dt1 युता (for वृ°) D2 3 द्यामिवाबुध(D2 °द)रावृता

14 M4 om (hapl) 14^{a}-15^{b} —^{a}) M3 क्षीणपानोत्तरैर् (for °त्तमैर्) Ñ1 Dt1 D2 3 T3 Ct भग्नै (for भिन्नै) —Ñ2 reads 14^{c} in marg —^{c}) B D1-4 6 7 गत, Cv m g t as in text, Cr वीत- (for हत-) B4 -गोडाम् (sic), D6 -शुडाम्, T2 -काडाम्, T3 -शाताम् (for -शौण्डाम्) Ñ B Dt1 D1-4 6 7 T Cvp ध्वस्ता, Cv r m g as in text (for [आ]काशे) —^{d}) B2 अरातिभि, D1 असत्कृता, G2 इसंस्कृता (sic) (for असंस्कृताम्)

15 M4 om 15^{ab} (cf v l 14) —^{a}) Ñ1 B1 4 D6 रुक्ष-, B2 रुक्म-, D2 3 सूक्ष्म- (for वृक्ण-) Ñ1 -तले, B2 4 D6 -लता, G2 -तला (for -तलां) D2 3 G2 भिन्ना, M2(also as in text) रम्या (for निम्ना) B3 ब्रह्मभूमितला निम्ना, D1 4 7 रुक्षामिव लता निम्ना(D1 भग्ना) —^{b}) Ñ B वृक्षपत्र-, Dg1 वृत्तपात्रै, D6 7 वृक्षगुल्म-, Cr m g as in text (for

13 16 0 विपुलां विततां चैव युक्तपाशां तरस्विनाम् ।
भूमौ बाणैर्विनिष्कृत्तां पतितां ज्यामिवायुधात् ॥ १६
सहसा युद्धशौण्डेन हयारोहेण वाहिताम् ।
निक्षिप्तभाण्डामुत्सृष्टां किशोरीमिव दुर्बलाम् ॥ १७
प्रावृषि प्रविगाढायां प्रविष्टस्याभ्रमण्डलम् ।
प्रच्छन्नां नीलजीमूतैर्भास्करस्य प्रभामिव ॥ १८

भरतस्तु रथस्थः सञ्श्रीमान्दशरथात्मजः ।
वाहयन्तं रथश्रेष्ठं सारथिं वाक्यमब्रवीत् ॥ १९
किं नु खल्वद्य गम्भीरो मूर्छितो न निशम्यते ।
यथापुरमयोध्यायां गीतवादित्रनिःस्वनः ॥ २०
वारुणीमदगन्धश्च माल्यगन्धश्च मूर्छितः ।
धूपितागरुगन्धश्च न प्रवाति समन्ततः ॥ २१

वृक्णपात्रै.) T2 समाद्दता (for °वृताम्) D1–3 वृक्षपत्रसमाकुला (D1 °मन्विता), D4 वृक्षगुल्मलतावृता —^{c}) D1 4 6 7 भिन्ना (for भग्ना) —^{d}) D4 7 निस्राविताम्, T2 स्थपतिताम् (for निपतिताम्)

16 D6 om 16–17 —^{a}) D2 om वितता चैव B विनता, M1 पतिता (for वितता) M4 वितता विपुला (by transp) —^{b}) Ñ B मुक्तचापमहास्वना (B3 °नीं), D1 मुक्तपाशा मनस्विनीं, D2 मुक्तपापा तपस्विना, D3 M4 मुक्तचापा तप(M4 °र)स्विनीं, D4 7 मुक्तपाशा सुनिश्चला —B4 illeg for 16^{cd} (except भूमौ बा) —^{c}) Ñ B विनिध्व(Ñ1 °ध्वं, B1 illeg)स्ता, Dg1 विनिष्क्राता, Dt1 Ct विनिकृता, D1 4 7 M4 विनिर्धूता, M3 °वृंत्ता, Cr m g as in text (for °ष्कृत्ता) D2 भूमावप्सु वियति च, D3 भूमौ बाणविनिर्भिन्ना —^{d}) Ñ B2 3 D2–4 द्याम् (for ज्याम्) B3 [अं]बरात्, D3 [अ]भवत्, D7 [आ]युधा (for [आ]युधात्) D1 पतिता विविधायुधै·

17 D6 om 17 (cf v l 16) —^{a}) T2 युद्धशोडेय, T3 °हूतेन, Cr m g as in text (for °शौण्डेन) —^{b}) Dg1 M3 वाहिना, Dm1 चाहिता, Ct as in text (for वाहिताम्) —^{cd}) Ñ2 B D2 3 T1 3 M4 विक्षिप्त, Cv r g as in text (for निक्षिप्त-) B4 om, D2 -भारम्, T3 -भाताम्, G3 -भाडम् (for -भाण्डाम्) Ñ1 क्षिप्रभाडा समुत्सृष्टा (for ^{c}) D4 G2 दुर्लभा (for दुर्बलाम्) B2 दुर्बलामिव (by transp), M3 दुर्बला प्रिया (for इव दुर्बलाम्) Dt1 Dd1 Dm1 Ct निहता प्रतिसैन्येन वडवामिव पातिता —After 17, Ñ B D1–4 7 T1 2 G1 2 M1 4 ins, D6 ins after 15 (owing to om), T3 ins after 18

2315* शुष्कतोया महामत्स्यैः कूर्मैश्च बहुभिर्वृताम् ।
प्रभिन्नामिव विस्तीर्णां वापीमिव हृतोत्पलाम् ।
पुरुषस्याप्रहृष्टस्य प्रतिषिद्धानुलेपनाम् ।
सततामिव शोकेन गात्रयष्टिमभूषणाम् ।

[(l 1) D4 7 शोकतोया B2 D6 महामत्स्यां, D4 सदा मत्स्यै (for °मत्स्यै) Ñ1 B2–4 बहुसदृता (for °भिर्वृताम्) —(l 2) D2 अभिन्नाम् (for प्र°). B4 इव विस्तीर्ण-, D6 अतिविस्तीर्णां, M4 अभिवि° (for इव विस्तीर्णां) D3 प्रभग्नापि च विस्तीर्णां, T G1 2 M1 प्रभिन्न(T3 °हीन)तटविस्तीर्णां (for the prior half) B4 illeg for the post half. Ñ1 B2 3 D1 अपहृतोत्पला, Ñ2 B1 D6 इव कृ(D6 हृ)तोत्पलां, D2 4 अप(D4 °व)हृतोत्पला, D3 अथ कृतोत्पला, G2 M1 इव हताम्बुजा (for इव हृतोत्पलाम्) —(l 3) B1 4 प्रहृष्टस्य, D7 [अ]प्रहृष्टाश्च, M4 [अ]पहृष्टस्य, G(ed) प्रकृष्टस्य (for [अ]प्र°) D2 3 वीतकाता-, D4 M1 प्रतिविद्ध- (for °षिद्ध) B4 [अ]नुलेपनात्, D7 °न (for -[अ]नुलेपनाम्) —(l 4) Ñ2 सुतप्ताम् (for स°) Ñ B D3 M4 दुःखेन (for शोकेन) D1 अगयष्टिम् (for गात्र°) D4 7 अनुत्तमा (for °णाम्)]

18 Dt1 om 18 Dm1 repeats 18 (cf v l 12) —^{a}) M3 damaged for ढाया Ñ B प्रावृषीव महारौद्रा (B3 °द्रीं), D1 2 प्रावृषि प्रविचीयती (D2 °त), D3 प्रावृषि प्रविचायद्भि, D4 6 7 प्रावृषीव महाभ्रौघै (D7 °भ्रौघे), M4 प्रावृषि प्रविकीर्णांते —^{b}) B3 D2 M3 प्रवृष्टस्य, B4 प्रहृष्टस्य (for प्रवि°) Ñ B1 3 4 [अ]भ्रसचय, B2 [आ]-र्द्रसचया, D3 °मडले (sic), D4 6 7 [अ]विसव(D6 °च)रा (for °मण्डलम्) —B4 illeg for 18^{cd} (except प्रच्छन्ना) —^{c}) B4 प्रच्छन्न-, D4 7 प्रसन्ना (for प्रच्छन्ना) —After 18, D1–3 ins

2316* महर्षिशापात्पतिता दिव्यैर्भोगैर्विवर्जिताम् ।
शोच्या मनुष्यसंसर्गाद्धीनामप्सरसं यथा ।

[(l 1) D2 च वर्जिता (for विव°)]

—T3 ins 2315* after 18

19 ^{a}) T1 त (for तु) Ñ1 B1 D6 [ऽ]थ, Ñ2 स, B2 [ऽ]य, B3 4 य (for सञ्) D1–3 ततस्तत्र, D4 7 M4 रथस्थ त (for °स्थ सञ्) —^{b}) D1–3 मद (for श्रीमान्) —^{c}) B1 2 4 G2 नरश्रेष्ठ (B2 G2 °ष्ठ), D3 रथ श्रेष्ठ, G3 रथश्रेष्ठ (for रथ°)

20 ^{ab}) B1 न, D4 तु (for नु) B [अ]त्र (for [अ]द्य). Ñ B1 4 Dt1 Dd1 Dm1 D1 (before corr) 7 G1 2 M1 3 Ct निशाम्यते (Dt1 °ति), B2 3 विशापति· (B3 °ते), M4 नियम्यते (for निश°) —B4 illeg for 20^{cd} (except यथापु) —^{c}) B1–3 Dg1 D1–4 6 7 T3 यथापूर्वम्, Ct as in text (for °पुरम्) —^{d}) B Dt1 Dd1 Dm1 D5 7 T G M1–3 -निस्वन D3 M4 न वि(M4 नाभि)भाति महारथा, D4 नाभिभाति दिशो दश —After 20, Ñ B D1 2 6 7 (om 23^{cd}) read 23

21 B4 illeg for 21^{ab} —^{ab}) B2–4 D6 M4 -मंडगंध(D6 °धा)श्, D1 3 4 7 -मद्य(D4 7 °द)गधाश् (for मदगन्धश्) M2 तु (for च) D4 om माल्यगन्धश्च B2.3 माल्यगंधैश्, D1 3 6 °गधाश्, D7 नागगंधाश् (for माल्य-

यानप्रवरघोषश्च स्निग्धश्च हयनिःस्वनः ।
प्रमत्तगजनादश्च महांश्च रथनिःस्वनः ।
नेदानीं श्रूयते पुर्यामस्यां रामे विवासिते ॥ २२

तरुणैश्चारुवेषैश्च नरैरुन्नतगामिभिः ।
संपतद्भिरयोध्यायां न विभान्ति महापथाः ॥ २३
एवं बहुविधं जल्पन्विवेश वसतिं पितुः ।
तेन हीनां नरेन्द्रेण सिंहहीनां गुहामिव ॥ २४

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे षडधिकशततमः सर्गः ॥ १०६ ॥

गन्धश्) Ñ2 D1 3 4 6 7 मूर्छिताः D2 मद्यगधाश्च मागल्यसघाश्च(reads up to संघा in marg) परिमूर्छिता —^{c}) Ñ B3 धूपेनागुरुगधश्च, B1 G3 M4 धूपनागरुगंधश्च, B2 धूपाना गुरुगवश्च, B4 Dg1 Dt1 G1 M2 चंदनागु(G1 M2 °ग)रुगधश्च, Dd1 Dm1 D4 7 M3 धूपेनागरुगध(D4 7 °धा)श्च, D6 धूपेनागुरुसघाश्च —^{d}) B1 damaged, B2 न पुनाति, D4 6 7 नाद्य वा(D7 चा)ति (for न प्रवाति) Ñ B(B4 illeg) यथा पुरा (for समन्तत) M4 न प्रवाति यथापुर —For 21^{cd}, D1–3 subst

2317* चन्दनागरुगन्धाश्च न प्रवान्ति यथा पुरा ।

[D3 चदनागुरु- D1 transp यथा and पुरा]

—After 21, Dm1 ins राम

22 B4 illeg from 22^{a} up to श्च in 2319* —^{a}) G1 वेद- (for यान) B3 -प्रयाण , D1 -प्रचार-, D2 -प्रकार- (for प्रवर-) D2 -घोरश् (for -घोषश्) —^{b}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 सुस्निग्ध- (for स्निग्धश्च) D2 रथ- (for हय-) B (B4 illeg) Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 S निस्वन —After 22^{ab}, B3 ins

2318* क्रीडासक्तो नरोऽपीह पानासक्तश्च कश्चन ।

—T3 M3 om (hapl) 22^{cd}. Dg1 reads 22^{cd} in marg —^{c}) Dg1 नादाश् (for नादश्) —G3 repeats 22^{ef} after l 2 of 2320* —^{f}) G3 (before corr as in text) रामविवासनात् —For 22^{cdef}, Ñ B(B3 cont after 2318*) D1–4 6 7 M4 subst

2319* मत्तनागनिनादश्च श्रूयते न यथा पुरा ।

[B4 illeg up to श्च D4 6 7 महानाग- (for मत्तनाग) D1 नाभात्यशनिसनिभ , D2 3 महान(D2 [also] महाश्चा)शनिसनिभ , M4 न श्रुतोशनिसनिभ (for the post half)]

—After 22, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins

2320* चन्दनागरुगन्धाश्च महार्हाश्च नवस्रज ।
गते रामे हि तरुणा सतप्ता नोपभुञ्जते ।
बहिर्यात्रा न गच्छन्ति चित्रमाल्यधरा नरा· ।
नोत्सवा सप्रवर्तन्ते रामशोकार्दिते पुरे ।
सा हि नून मम भ्रात्रा पुरस्यास्य द्युतिर्गता । [5]
न हि राजत्ययोध्येय सासारेवार्जुनी क्षपा ।
कदा नु खलु मे भ्राता महोत्सव इवागत ।
जनयिष्यत्ययोध्याया हर्ष ग्रीष्म इवाम्बुद ।

[(l 1) Dg1 Dt1 -[अ]गुरु- (for -[अ]गरु) Dd1 T2 G2 3 M1 2 गधाश् (for -गन्धाश्) Dd1 G2 M1 महार्हाश्, (for °र्हाश्) Dg1 M3 नवा स्रज , Dd1 T3 M1 वनस्रज (for नव°) —(l 2) T1 2 हि रामे (by transp) —After l 2, G3 repeats 22^{ef} —(l 3) M3 damaged for श्रा न Dg1 छत्रमाल्य , G2 3 M1 चित्रमाला- —(l 4) Dg1 शोकातुरे, Dm1 °दिता (for °र्दिते) —(l 5) T1 सापि, K(ed) सह (for सा हि) T1 सह (for मम) G2 3 M2 हृता, M1 हता (for गता) G1 पुरी साधु विनाकृता (for the post half) —(l 6) G1 न विराजति (for न हि राजति) G2 3 [अ]योध्याया (G3 °या) (for °ध्येय) T3 [अ]जनि (for [अ]र्जुनी) —(l 7) G1 तु (for नु) Dm1 M3 भ्रात्रा, Cm g as above (for भ्राता) G3 इह (for इव) —(l 8) M3 ग्रैष्म (for ग्रीष्म)]

23 D3 4 M4 om 23 Ñ B D1 2 6 7(om 23^{cd}) read 23 after 20 —^{a}) G1 चानु- (for चारु-) D6 7 वारुणीपानमत्तैश्च —^{b}) D1 2 उत्तम- (for उन्नत-) Ñ B नरैरुत्तमभूषणैः (B4 °षितै), D6 7 नरैरुन्ना(D7 °रता)नशायिभि —D7 om 23^{cd} —D2 reads 23^{c} in marg —^{c}) D2 निपतद्भिर् —D2 om 23^{d} —^{d}) Dg1 Dt1 D6 T2 3 M1 [अ]भि(T3 [अ]ति)भाति (for विभान्ति) Ñ B D6 दिशो दश, Dg1 महापथ (sic), M3 °रथा , Cv r m g as in text (for °पथा) —After 23, B4 (illeg) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 ins

2321* इति ब्रुवन्सारथिना दुःखितो भरतस्तदा ।

[Dd1 Dm1 तथा (for तदा).]

—D1 reads 10^{ab} after 23

24 ^{a}) M3 अयोध्या च प्रविश्यैव —For 24^{ab}, Ñ B Dg1 Dt1 D1–4 6 7 M4 subst , while Dd1 Dm1 ins. after 24^{ab}

2322* अयोध्या च प्रविश्यैव जगाम भवन पितु ।

१०७

ततो निक्षिप्य मातॄः स अयोध्यायां दृढव्रतः ।
भरतः शोकसंतप्तो गुरूनिदमथाब्रवीत् ॥ १
नन्दिग्रामं गमिष्यामि सर्वानामन्त्रयेऽद्य वः ।
तत्र दुःखमिदं सर्वं सहिष्ये राघवं विना ॥ २
गतश्च हि दिवं राजा वनस्थश्च गुरुर्मम ।
रामं प्रतीक्षे राज्याय स हि राजा महायशाः ॥ ३
एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं भरतस्य महात्मनः ।
अब्रुवन्मन्त्रिणः सर्वे वसिष्ठश्च पुरोहितः ॥ ४
सदृशं श्लाघनीयं च यदुक्तं भरत त्वया ।
वचनं भ्रातृवात्सल्यादनुरूपं तवैव तत् ॥ ५

[D2 अयोध्याया, D4 6 7 °ध्या तु D1 प्रतिश्य (sic) (for प्रविश्य) M4 एव (for एव) Ñ Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 अयोध्या सप्रविश्येन (for the prior half) Dd1 Dm1 D1–4 7 M4 विवेश (for जगाम) Dg1 Dt1 विवेश वसतिं पितु (for the post half)]

—c) B1 3 D2 4 6 M4 हीन (for हीना) —d) D2 -चीता (for -हीना) Dg1 गुहा पथा (for °हामिव) G2 सिंहनीना-गुहानि च (sic)—After 24, (B4 illeg) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1–3 S ins

2323* तदा तदन्त पुरमुज्झितप्रभ
सुरैरिवोत्सृष्टमभास्कर दिनम् ।
निरीक्ष्य सर्वत्र विभक्तमात्मवा-
न्मुमोच बाष्प भरत सुदु खित ।

[(l 1) M2–4 तथा (for तदा) M3 4 उद्ध (M4 °द्ध्)त- (for उज्झित-) Dt1 -प्रभु (for प्रभ) D1 3 स तत्पुर दीनमना हत (D3 °पाहत)प्रभ, D2 स तत्पुर प्राप्य हतप्रभ तदा —(l 2) Dt1 Dd1 Dm1 T1 3 उत्कृष्टम् (for उत्सृष्टम्) Dd1 अभास्कर दिन D1–3 अपेतभास्कर —(l 3) D1–3 सर्व दृढभक्तिर् K (ed) सर्व तु विविक्तम् (for सर्वत्र विभक्तम्)]

Colophon Ś1 V1 missing, B4 illeg, D5 om colophon —*Sarga name* Ñ1 B1 2 D1–3 अयोध्याप्रवेश, Ñ2 D6 भरतप्रवेश, B3 भरतपुरप्रवेशन, D4 7 भरतपुरप्रवेश —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 2 D3 4 6 om Ñ2 B3 124, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 114, D1 174, D2 7 120, M4 123 —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नम, G श्रीरामाय नम

107

☞ Ś1 missing up to भरतो in 12b (cf v l 2 105 13d) V1 missing for Sarga 107 (cf v l 2 105 24) D5 om up to 2b (cf v l 2 106 13) Dm1 begins with ॐ, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 B4 illeg for 1ab —a) D2 स ता (for ततो) Ñ1 B3 निष्क्रम्य, B1 2 निधाय, M3 निरीक्ष्य (for निक्षिप्य) Ñ B1–3 D1–3 M4 नगरे, Dg1 Dt1 D5 मातॄस्ता (for मातॄ स) D4 6 7 अयोध्याया तु निक्षिप्य —b) Ñ B1–3 D4 6 7 मातॄ स तु (D6 सर्वा), Dd1 Dm1 T2 3 G M1 2 ह्ययोध्याया (for अयोध्याया) Ñ2 धृतव्रत, D4 6 7 परतप (for दृढव्रत) D1–3 M4 मातॄश्च (D2 मातॄ तु, D3 M4 मातॄ स) दृढनिश्चय (M4 °विक्रम) —cd) D4 6 7 गुरून्सर्वानुवाच ह (for d) Ñ B D1–3 M4 अब्रवीद्भरतो वाक्य गुरून्सर्वानशेषत

2 Ś1 missing, D5 om 2ab (cf v l 1) —a) D3 नन्दिग्रामे —b) Ñ B D1 3 4 6 7 M4 आमन्त्रयामि, Dt1 Dd1 Ct आमन्त्रयेत्र (for °येऽद्य) D2 सर्वमामन्त्रयन्निव —c) B2 अत्र, T3 नात्र (for तत्र) D5 दु खाद् (for दु खम्) Ñ B D1 3 M3 रामेमिद दु ख (B4 वाक्य) B1 illeg from ष्ये in d up to प्रतीक्षे in 3c —d) B3 गमिष्ये (for सहिष्ये) B2 राघवाद् (for °व)

3 Ś1 missing (cf v l 1) B4 illeg up to प्रतीक्षे in c (cf v l 2) —a) Dg1 स गतश्च, Dt1 Ct गतश्चाहो, G3 °श्च त्रि- (for गतश्च हि) Ñ B1 2 D1–7 M4 पिता स्व- (D1–7 M4 प्रे)तश्च मे राजा, B3 पिता मृतश्च राजासौ —b) Ñ B1–3 D1–3 6 त्रिविष्ट स, D4 7 त्रिविवासो, M4 स्वर्गस्थ स (for वनस्थश्च) D6 वनस्थश्चैव राघव —c) Ñ B1 3 D1 राम-प्रतीक्षो, B2 तमप्रतीक्ष्य, D3 मम प्रतीक्ष्यो (for राम प्रतीक्षे) G2 रामाय (sic), M3 राज्यस्य (for राज्याय) D2 प्रतीक्ष्य राज्याय स हि, D4–7 रामागमप्रतीक्षो (D5 °क्ष्यो)ह —d) Ñ B D4–7 पालयिष्ये (B3 °यामि) वसुधरा, D2 राजानहमहा-यशा (sic)

4 Ś1 missing (cf v l 1) —a) D2–7 महद्, G3 पर (for शुभं) —c) B4 partly illeg D1–3 M4 ऊचुस्ते (for अब्रुवन्) —d) Ñ B D4–7 त (D4–7 ते) वसिष्ठपुरोगमा, D2 वसिष्ठाद्या पुरोहिता.

5 Ś1 missing (cf v l 1) —a) Ñ B4 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G3 M2 3 Cv m g सुभृश, B2 पुण्य च, Cr mp. gp सदृश (as in text) —b) B4 illeg for यदुक्तं M4 राघव (for भरत) —c) D2 वर्तन (for वचन) G1 मातृ- (for भ्रातृ-) D1 तव च भ्रातुरा वाल्याद् —Ñ2 om (hapl) from 5d–6a (cf 6a variants) B4 partially illeg for 5d. —d) B3 तथैव च, B3 Dd1 D2 G1 2 तथैव तत्, D3 तवैव च, D4–7 इदं तव (for तवैव तत्) —After 5, Dm1 ins राम

नित्यं ते बन्धुलुब्धस्य तिष्ठतो भ्रातृसौहृदे ।
आर्यमार्गं प्रपन्नस्य नानुमन्येत कः पुमान् ॥ ६
मन्त्रिणां वचनं श्रुत्वा यथाभिलषितं प्रियम् ।
अब्रवीत्सारथिं वाक्यं रथो मे युज्यतामिति ॥ ७
प्रहृष्टवदनः सर्वा मातॄः समभिवाद्य सः ।
आरुरोह रथं श्रीमाञ्शत्रुघ्नेन समन्वितः ॥ ८
आरुह्य तु रथं शीघ्रं शत्रुघ्नभरतावुभौ ।
ययतुः परमप्रीतौ वृतौ मन्त्रिपुरोहितैः ॥ ९
अग्रतो गुरवस्तत्र वसिष्ठप्रमुखा द्विजाः ।
प्रययुः प्राङ्मुखाः सर्वे नन्दिग्रामो यतोऽभवत् ॥ १०
बलं च तदनाहूतं गजाश्वरथसंकुलम् ।
प्रययौ भरते याते सर्वे च पुरवासिनः ॥ ११
रथस्थः स तु धर्मात्मा भरतो भ्रातृवत्सलः ।
नन्दिग्रामं ययौ तूर्णं शिरस्याधाय पादुके ॥ १२

6 Ś1 missing (cf v l 1) Ñ2 om up to 6ᵃ (cf v l 5) —ᵃ) D1 एव, D4–7 एतत् (for नित्य) Ñ1 B D1 भ्रातृवात्सल्यात् (D1 °लिसस्य), D2–7 M4 भ्रातृ° (for बन्धुलुब्धस्य) —ᵇ) Ñ2 भ्रातृशासने, D4 7 भ्रातृवत्सल —G3 illeg from ᶜ up to सारथिं in 7ᶜ —ᶜ) Ñ1 B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T3 M3 4 मार्गमार्यं (Ñ1 B D4 7 °र्यं-), Ñ2 D6 आर्यमार्ग-, D1 मार्गं मार्गं, D3 मार्ग्यं मार्गं, T1 2 Cm t आर्यं मार्गं (for आर्यमार्गं) Ñ B D4 6 7 प्रवृत्तस्य (for प्रपन्नस्य) D2 मार्गमा* *यनस्य —ᵈ) D1–3 M4 [अ]नुमस्यति (for [अ]नुमन्येत) D4–7 क पुमाननु (D6 °न्न प्र) शसति (D5 मन्यते)

7 Ś1 missing (cf v l 1) G3 illeg up to सारथिं in 7ᶜ (cf v l 6) B4 illeg for 7 —ᵃ) D1 4–7 स (D1 6 [before corr] सु) मन्त्रि- (for मन्त्रिणां) —ᵇ) D4 यदा (for यथा) D3 वर, D4 6 7 तदा, M4 हित (for प्रियम्) —ᵈ) D2 स रथो (for रथो मे) —After 7, Ñ B1–3 ins an addl colophon [*Sarga name* नन्दिग्रामगमनव्यवसाय —*Sarga no* Ñ B1 2 om, B3 125]

8 Ś1 missing (cf v l 1). —ᵃ) Ñ2 B2 अहृष्ट- (for प्रहृष्ट-) Ñ B D3 G2 M2–4 -मनस (for -वदन) D1 2 5 अप्रहृष्टमनाश्चार्य (D2 °ना सर्वा, D5 °ना मातॄर्), D4 6 7 सप्रहृष्टमना मन्त्रीन् (D6 मातॄर्) —ᵇ) D1 4–7 गुरूश् (for मातॄ) Ñ B ता सोभिवाद्य च, Dt1 °भाष्य च, Dd1 Dm1 °वाद्य च, D1 तानभिवाद्य स, D4–7 चाप्यभिवाद्य स, T3 °वद्य स (for समभिवाद्य स) D2 3 मातर सोभिवाद्य च, G2 मातॄभि समनाद्य स —ᶜ) Dd1 Dm1 T M4 शीघ्र (for श्रीमान्) Ñ1 B D1 4–7 भरतो रथमारोहच्, Ñ2 भरतस्तु समारोहच्, D2 3 रथमारुह्य च श्रीमान् —B4 illeg up to 9ᵇ —ᵈ) M4 सहायवान् (for समन्वित) Ñ B1–3 D2 3 शत्रुघ्नसहितस्तदा (Ñ2 D2 3 °तो रथ), D1 4–7 शत्रुघ्नश्च परतप

9 Ś1 missing (cf v l 1) B4 illeg. for 9ᵃᵇ (cf v l 8) M4 om (hapl) 9ᵃᵇ —ᵃ) B2 3 D2 5 T1 2 च, D1 3 त (for तु) Ñ B1–3 D2 3 दिव्य, Dg1 D1 4–7 G1 2 M1–3 दीप्त, Dt1 क्षिप्र (for शीघ्रं) —ᵇ) M1 अपि (for उभौ) D1 4–7 भ्रातरौ सहितावुभौ —ᶜ) D1 3 जग्मतु (for ययतु) M4 ययौ स परमप्रीतो —ᵈ) B2 पात्र- (sic), M4 वृतो (for वृतौ) B1 Dd1 T3 मंत्र- (for मन्त्रि-) B3 -पुरोहितौ D1 सुमन्त्र तु पुरोहितौ, D2 मंत्रिभि स पुरोगमै

10 Ś1 missing (cf v l 1) —ᵃ) Ñ B Dm1 D2 M2 4 तस्य, Dg1 Dt1 Dd1 T3 G2 M1 सर्वे, Cg as in text (for तत्र) D1 4–7 अग्रतस्तु (D5 °त प्र) ययुस्तस्य (D1 °त्र) —ᵇ) M4 तदा (for द्विजा) —ᶜ) D1 मन्त्रिण (for प्रययु) D4 7 ब्राह्मणा, M2 प्रमुखा (for प्राङ्मुखा) D6 सर्वे च मन्त्रिप्रमुखा —ᵈ) D4 7 T3 M3 नदिग्राम (for °मो) Ñ Dt1 Dd1 T2 Ct यतो भवेत्, T3 M3 सम तत, Cg as in text (for यतोऽभवत्)

11 Ś1 missing (cf v l 1) Ñ B transp 11ᵃᵇ and 11ᶜᵈ —ᵃᵇ) Ñ B D1 4 5 7 बल चैव समाहृत (D1 समृद्ध च, D4 5 7 समाहूय), D2 3 M4 सैनिकाश्च समाहृता, T3 तद्बल च यथाभूत (for ᵃ) Ñ2 नरोष्ट्र-, D4 वराश्व-, D5 7 नराश्व, M4 हयाश्व (for गजाश्व-) —D5 om from रथ up to भरतो in 12ᵇ Ñ2 -गजवाजिमत्, D2 3 M4 °सकुला, D4 7 -गजवाजिन (for -रथसकुलम्) B D1 T3 रथाश्वगजवाजिना (B1 3 °न, B4 °मत्, T3 रथाश्वगजसकुल) (for ᵇ) D6 बल च सर्वमाहूय रथनागाश्वसकुल —After 11ᵃᵇ, D2 3 ins

2324* पदातिजनसघाश्च दिव्यखड्गधनुर्धरा ।
वद्धगोधाङ्गुलित्राणा सहस्रशतसमिता ।

—D4 7 om 11ᶜᵈ —ᶜ) T1 2 प्रययुर् (for प्रययौ) Ñ B अनुजग्मुश्च त यात, D1 प्रययुर्भरतस्यानु, D2 3 M4 अन्व (M4 °न्वी) युर्भरत यात, D6 प्रययुर्भरतस्याग्रे —ᵈ) Ñ B भरत, D1 illeg, D6 श्रेष्ठाश्च (for सर्वे च) D2 3 सर्वे नगरवासिन

12 Ś1 missing up to भरतो in ᵇ (cf v l 1) D5 om up to भरतो in ᵇ (cf v l 11) —ᵃ) B2 4 स रथस्थस् (by transp), D1 रथस्तु स (sic), D2 प्रस्थित स, D3 6 रथस्थस्तु D3 6 स, K (ed) हि (for तु) D2 धर्मज्ञो (for धर्मात्मा) —ᵇ) B2 om भरतो Ś1 D6 गुरु- (for भ्रातृ-) —ᵈ) Dg1 Dt1 Dm1 T2 3 [आ]दाय, Cg as in text —For 12ᶜᵈ, Ś1 Ñ B D1–7 M4 subst

2325* गृहीत्वा पादुके ते तु नन्दिग्राम जगाम ह ।

[Ś1 D4–7 पादुके शिरसि (D2 °सा) न्यस्य (D4 5 7 स्थाप्य), D1 (marg also) 2 3 मूर्ध्नि ते पादुके कृत्वा, M4 शिरसा पादुके गृह्य (for the prior half) Ś1 D4–7 उपागमत्, B4 प्रविश्य ह, D2 तु राघव (for जगाम ह) D1 पादुके चाग्रत कृत्वा प्रत्युद्गम्याथ या तत]

6 13 13 ततस्तु भरतः क्षिप्रं नन्दिग्रामं प्रविश्य सः ।
अवतीर्य रथात्तूर्णं गुरूनिदमुवाच ह ॥ १३

एतद्राज्यं मम भ्रात्रा दत्तं सन्न्यासवत्स्वयम् ।
योगक्षेमवहे चेमे पादुके हेमभूषिते ।
तमिमं पालयिष्यामि राघवागमनं प्रति ॥ १४

क्षिप्रं संयोजयित्वा तु राघवस्य पुनः स्वयम् ।
चरणौ तौ तु रामस्य द्रक्ष्यामि सहपादुकौ ॥ १५

ततो निक्षिप्तभारोऽहं राघवेण समागतः ।
निवेद्य गुरवे राज्यं भजिष्ये गुरुवृत्तिताम् ॥ १६

राघवाय च सन्न्यासं दत्त्वेमे वरपादुके ।
राज्यं चेदमयोध्यां च धूतपापो भवामि च ॥ १७

अभिषिक्ते तु काकुत्स्थे प्रहृष्टमुदिते जने ।
प्रीतिर्मम यशश्चैव भवेद्राज्याच्चतुर्गुणम् ॥ १८

---

13 B4 illeg for 13^{abc} —^{a}) G3 भरतं (for °त) Ñ B1–3 M4 भरतस्तु तत (by transp) Ñ2 Dd1 Dm1 D1 शीघ्र, Cg as in text (for क्षिप्र) D4 5 7 ततस्तु त समासाद्य —^{b}) Ś1 Ñ1 B1 3 D6 ह, B2 D2 4 7 T3 च, D1 वै, D3 M4 त, G(ed) हि (for स) —^{d}) Dt1 अभाषत, G2 °च हा, Cg as in text (for उवाच ह)

14 ^{b}) B4 om दत्त B4 सपसवत् (sic), D2 सन्न्यास कि (sic), D4 6 7 मे न्यासवत्, T1 M4 सन्न्यासत, Cv r m g t as in text (for सन्न्यासवत्) Dt1 सन्न्यासमुत्तम, D1 सन्न्यासवत्तया —^{c}) Ś1 Ñ B D2–7 M4 -क्षेम(D3 °म)-करे (for -क्षेमवहे) Ñ2 B1 2 D3 चोभे, B3 न्यस्य, B4 नृणा, Dd1 Dm1 तस्त्र, M4 चैते, Cv m g as in text (for चेमे) D1 भावत्र(वृ)द्धि करो(रे) चेमे(m also भ्रातृवाक्यकरश्चेमे) —^{d}) Ś1 D1 4–7 स्वर्णभूषिते, Ñ2 B D2 3 M4 शुभ(Ñ2 गुरु)दर्शने (for हेमभूषिते) —After 14^{cd}, Ñ B Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins, while D2 3 M4 ins l 5 only after 14^{cd}

2326* भरत शिरसा कृत्वा सन्न्यास पादुके तत ।
अब्रवीद्दु ससतस सर्वं प्रकृतिमण्डलम् ।
छत्र धारयत क्षिप्रमार्यपादाविमौ मतौ ।
आभ्या राज्ये स्थितो धर्म पादुकाभ्या गुरोर्मम ।
भ्रात्रा तु मयि सन्न्यासो निक्षिप्त सौहृदादयम् । [5]

[(l 1) B1 illeg from कृ to पा —M2 om (hapl ?) from सन्न्यास in l 1 up to सन्न्यासो in l 5 Ñ2 B2–4 सन्यस्य (for सन्न्यास) —B4 partially illeg from l 2 up to छत्र in l 3 B1 illeg for the prior half of l 2 —(l 2) G3 damaged for मनस Ñ1 प्रकृतिश गत (sic), Ñ2 प्रकृति मे शुभ (sic) (for प्रकृतिमण्डलम्) —(l 3) Ñ2 हित (for छत्र) Ñ B आर्याधारय च पादयो (Ñ2 °दुके) (for the post half) —(l 4) Ñ B एते राज्य करिष्येते पादुके समलङ्कृते (Ñ2 गुरुदर्शने) —(l 5) B1 भ्रातुर्, Dt1 भ्राता, T3 मम, G3 भ्रातुस्, Cg as above (for भ्रात्रा) Ñ B2–4 तु मम, B1 मम च, Dg1 च मयि, D2 T2 हि मम, T1 [अ]च मयि, T3 भ्रात्रा हि (for तु मयि) G1 निक्षिप्तो (for सन्न्यासो). B1 निक्षिप्त B1 अपि, B4 D2 स्वय, D3 इय (for अयम्) M4 निक्षिप्तोय महात्मना (for the post half)]

—^{c}) Ś1 D4 6 इदानीं, Ñ B D3 तमह, D1.5 इमीद, D2 नगर, M4 तदेन (for तमिम) —B4 damaged from यि up to 16^{b} and illeg from 16^{c} up to 17^{b} B1 illeg from ष्या up to नं

15 B4 damaged for 15 (cf v l 14) Ñ B1–3 om. 15–16 —^{a}) D2 3 च, M3 [ए]न (for तु) Ś1 D1 4–7 क्षिप्रमद्यैव(D1 4 5 7 °माभ्या हि) सयोज्य —^{b}) D2 3 राघवाय, M4 राघवेण (for राघवस्य) Ś1 D4 6 च पादुके, D1 हि पादुके, D2 T3 G M1 2 4 पुनस्त्वह, D5 समागम, D7 सपादुके (for पुन स्वयम्) —D5 om 15^{c}–16^{b}. —^{c}) Ś1 D6 पद्मसदृशौ, D1 रामसदृशौ, D2–4 7 M4 पद्मसकाशौ (for तौ तु रामस्य). —^{d}) Ś1 D4 6 7 गुरोर्द्रक्ष्याम्यह य(D4 7 क)दा, D1–3 गुरोर्द्रक्ष्यामि स(D2 चो)त्तमौ(D3 सुत्वचौ), M4 पुनर्द्रक्ष्ये सपादुकौ

16 Ñ B1–3 om 16 (cf v l 15). B4 partly damaged and partly illeg for 16 (cf v l 14) D5 om 16^{ab} (cf v l 15) —^{a}) D3 निक्षिप्त- Ś1 D1 4 6 निक्षिप्याह ततो(Ś1 D6 °दा) भार —^{b}) D1 2 समाहित (for °गत) —M4 om 16^{cd} —^{cd}) Ś1 D6 निर्यात्य, D1 निर्याप्य, D4 7 दत्त्वा च (for निवेद्य) D5 निर्वाप्य भार गुरवे (for ^{c}) Dt1 Dd1 Dm1 G2 M1 Ct -वर्तिता, Cv r m g as in text (for -वृत्तिताम्).) Ś1 D1 4–7 वर्तिष्ये रामशासने (for ^{d}). D2 3 प्रहृष्टमुदित (D3 वदन) क्षिप्र भवेय परवान्पुन

17 B4 illeg up to 17^{b} (cf v l 14) —^{a}) Ś1 Ñ B1–3 D1–7 राघवस्य (for °वाय) Ś1 Ñ2 D2 4–7 तु, D1 [इ]व, M1 स (for च) Ś1 D5 सन्यस्य, B1 सन्न्यासो, D1 भूपस्य, D4 7 सत्यस्य, D6 सैन्यस्य, T3 G2 M1 सन्न्यासे, G1 3 M3 सन्न्यासौ, Cm as in text (for सन्न्यास). —B1 partially illeg for 17^{b} —^{b}) M3 [इ]मौ (for [इ]मे) D2 राम- (for वर-). M3 -पादुकौ Ś1 D1 4–7 पादुके रुचिरे त्विमे (D1 °रे शुभे, D4 °रेन्विते), B3 समर्प्य पुनरागते —^{c}) D7 वा (for first च) Ś1 Ñ B2–4 D1–6 G1 अयोध्याया, B1 M2 अयोध्याया, D7 अयोध्यात (for अयोध्या च) —^{d}) D3 धूतपाप्मा, M4 पूतपाप्मा (for धूतपापो) Dt1 Dd1 Dm1 D3 G1 3 M4 भवाम्यह (for भवामि च) Ś1 D1 4–7 दत्त्वा वत्स्यामि निर्वृत, Ñ B भवेय गतकल्मष (B4 °ष), D2 पुनर्दासो भवे ह्यहं —After 17, Dm1 ins राम ॥ सीता ॥ राम ॥

18 Dt1 om 18–19 —^{a}) D3 च (for तु) Dm1 अभिषिक्तेति काकुत्स्थे. —^{b}) Ñ B3 Dg1 Dd1 Dm1 T1.3

एवं तु विलपन्दीनो भरतः स महायशाः ।
नन्दिग्रामेऽकरोद्राज्यं दुःखितो मन्त्रिभिः सह ॥ १९
स वल्कलजटाधारी मुनिवेषधरः प्रभुः ।
नन्दिग्रामेऽवसद्वीरः ससैन्यो भरतस्तदा ॥ २०

रामागमनमाकाङ्क्षन्भरतो भ्रातृवत्सलः ।
भ्रातुर्वचनकारी च प्रतिज्ञापारगस्तदा ॥ २१
पादुके त्वभिषिच्याथ नन्दिग्रामेऽवसत्तदा ।
भरतः शासनं सर्वं पादुकाभ्यां न्यवेदयत् ॥ २२

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे सप्तोत्तरशततमः सर्गः ॥ १०७ ॥

M2 प्रहृष्टे, Cg as in text (for प्रहृष्ट-) D1 हृष्टप्रमुदिते जने —^{cd}) D1 मतिर् (for प्रीतिर्) B1 illeg for यशश्चैव भवे —B4 damaged from चतुर्गुणम् up to ससैन्यो in 20^{d} Ś1 D6 चतुर्गुण, B2 चतुष्टय, D4 7 चतुर्गुणा D5 T3 भवेद्राज्यचतुर्गुण (for ^{d})

19 Dt1 om 19 B4 damaged for 19 (for both cf v l 18) B1 illeg up to विलपन् in 19^{a} —^{a}) Ñ एतत्तु, D3 स एव, M4 एव स (for एव तु) M3 बलवद् (for विलपन्) Ś1 Dg1 D1–7 T3 M3 वीरो, M4 धीरो (for दीनो) —^{b}) Ś1 B1 2 D1 2 4 5 7 G3 M3 सु-, B3 तु, D6 स्व- (for स) —^{c}) D3 damaged for नदिग्रा D1 नदिग्रामे गतो राज्यम् —^{d}) Ñ2 B1–3 पूजितो, D1 आत्मान (for दु खितो) Ñ2 मुनिभि (for मन्त्रिभि) Ś1 D4–7 राघवस्य गुणान्स्मरन्

20 B1 damaged up to ससैन्यो in ^{d} (cf v l 18) —^{a}) B2 -जटाचीर-, B3 -जटाचीरी (for जटाधारी) Ś1 Ñ1 D1 4–7 जटा(D6 °टी)वल्कलधारी च, B1 ततश्चैव ‡ धारी —^{b}) D4 -रूप- (for -वेष-) Dt1 om प्रभु —After 20^{ab}, B3 ins

2327* हित्वा भक्ष्य विहार च यत्किंचित्सुखकारणम् ।

—D3 partially damaged for 20^{c} —^{c}) Ñ2 B1–3 Dg1 Dm1 D2 4 5 T3 G1 3 M वसन् (for ऽवसद्) Ś1 Ñ1 Dd1 T2 G1 3 M1–3 Ct चीर, Ñ2 B1–3 D1 2 5 M4 दीन, D7 G2 दीर (sic) (for चीर) —^{d}) Dm1 तथा, M3 damaged (for तदा) —After 20, B3 ins

2328* राज्यं च न्यासवद्रक्षन्समित्रयलवाहन ।

—B3 cont, while Ñ B1 2 4 D2 3 M4 ins after 20

2329* पौरजानपदाना च कार्याणि भरतस्तदा ।
सर्वाण्येवाकरोत्तत्र समित्रबलवाहन ।

[Ñ2 om l 1 —(l 1) Ñ1 om from the post half up to 21^{a} D2 3 च महामना (for भरतस्तदा) —(l 2) B2 सवस्यैव (for सर्वाण्येव) D3 damaged from त्र in तत्र up to बल B3 D2 M4 समत्रि, B4 सपौर- (for समित्र)]
—After 20, Dt1 ins 2330*

21 B4 damaged from 21 up to colophon Dt1 om 21–22^{b} Ñ1 om 21^{a} (cf v l 2329*) —^{a}) D2 T G M1 आकाक्षी (D2 °क्षा), Cg as in text (for आकाङ्क्षन्) Ñ2 रामागमनकाक्षश्च, B1–3 रामस्यागमनाकाक्षी, Dm1 D3 M2–4 रामागमनकाक्षी च, D7 रामागमनकाक्षस्तु —^{b}) D2 वसतो (for भरतो) Ś1 Ñ B2 3 Dg1 D1–7 M4 गुरुवत्सल (for भ्रातृ°) —^{c}) B3 प्रभोर् (for भ्रातुर्) —^{d}) Ñ2 B1–3 T1 2 M4 तथा, G3 सदा (for तदा) Ś1 Dg1 Dd1 D1 4–7 तस्य पादुकयोस्त(Dg1 Dd1 °यो स)दा, D2 प्रतिज्ञापरतस्तथा, D3 प्रतिज्ञाया‡ ‡ (damaged) —After 21, Ś1 Ñ Dg1 Dd1 D1–7 T2 M4 (Ñ2 D2 3 M4 after l 1 of 2333*) ins, while Dt1 ins after 20 (owing to om)

2330* सवालव्यजन छत्र धारयामास स स्वयम् ।

[D5 छत्र च (hypm) (for छत्र) Ś1 D6 वे स्वय, Ñ2 D1 7 च स्वय, D2 3 विसिन, M4 हर्षित (for स स्वयम्)]
—Thereafter D4 7 cont

2331* रामभक्तिस्तदा नित्य रञ्जयन्विविधा प्रजा ।
विविधजनसमूहै सवृतो ग्राम आसी-
त्प्रतिदिनमिह पूजा पादुकाभ्या च कुर्वन् ।
विविधनृपतिकृत्य रामपादानुरूप
विदधदिति वरेण्यो रामभ्राता कनीयान् । [5]
[(l 5) D4 अति- (for इति)]

while after 2330*, D3 M4 cont 2332*.
—After 21, Ñ2 (om l 2) B1–3 ins 2333*

22 B4 damaged, D1 4 5.7 om 22, Dg1 Dt1 Dd1 om 22^{ab} (for B4 Dt1, cf v l 21) —^{a}) Ś1 Ñ B2 D6 स पादुके (for पादुके तु) T3 M3 [आ]तु (for [अ]थ) B1 3 T1 2 (all with hiatus) पादुके अभिषिच्याथ, D2 3 ते पादुके गृहीत्वा स, M4 स पादुके गृहीत्वा ते —^{b}) Ś1 Ñ B2 3 वसस्तदा, B1 वसन्सदा —^{d}) Ñ1 T M1 3 निवेदयत्, Dt1 G2 Ct निवेदयन्, Cr m g न्यवेदयत् (as in text) —After 22, Ś1 Ñ B1–3 D6 ins, while D2 cont. after 2335*, whereas D3 M4 cont. after 2330*.

2332* एव कालो व्यतिनामद्वग्तस्य महात्मन ।
यावदागमन तस्य रामस्याक्लिष्टकर्मण ।

[(l 1) D2 M4 damaged partially for the prior half Ñ2 लंका (meta) Ś1 D6 [s]तिचक्राम, Ñ1 -मिमवत् (sic), B3 व्यतिक्रातो (for व्यतिक्रामद्) Ñ1 समरस्य (for भारतस्य) —After l 1, B3 ins

2332(A)* भरत कैकयीपुत्रो राघवस्य महात्मन ।

—(l 2) B2 M4 आगमनात् (for °मन) D2 तत्र (for तस्य) Ś1 [आ]वृत्त, D6 कृत (for [अ]क्लिष्ट)]

Ñ1 cont, Ñ2 B1-3 ins after 21, while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 3 S ins after 22

2333* ततस्तु भरत श्रीमानभिषिच्यार्यपादुके।
तदधीनस्तदा राज्य कारयामास सर्वदा।

[(l 1) D2 3 च, M4 स (for तु) Ñ2 [अ]थ (for [आ]र्य-) D2 शिष्यश्चायस्य पादुके (for the post half) —After l 1, D2 3 M4 ins 2330* Ñ D2 3 M4 om l 2 —(l 2) T3 वै तदा (for सर्वदा) B1-3 सिंहासने तदा (B1 °था) कृत्वा कारयामास स स्वय]

Thereafter Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 T G M1 2 4 cont

2334* तदा हि यत्कार्यमुपैति किंचि-
दुपायन चोपहृत महार्हम्।
स पादुकाभ्या प्रथम निवेद्य
चकार पश्चाद्भरतो यथावत्।

[(l 1) Dg1 T G M1 यत्(Dg1 T2 °था) हि, D2 यस्यैव, G1 3 as in text (for तदा हि) M4 कार्यमुपेहि (sic) (for यत्कार्यमुपैति) —(l 2) D2 उपायन चोपहित महात्मा —(l 3) M4 तत (for स)

—For l 3-4, D2 subst.

2334(A)* न्यवेदयत्तत्तु महानुभाव
स पादुकाभ्या समुपेत्य पूर्वम ।]

—Thereafter D2 cont, D5 (owing to om) cont after 2330*

2335* इद पुराणमायुष्य राज्ञा च विजयावहम्।
य शृणोति सदा मर्त्ये नर पापात्प्रमुच्यते।
सर्वार्थसिद्धो भवति य इमा शृणुया कथाम्।
पुत्रार्थी लभते पुत्रान्धनकामो धनानि च।
लभते पतिकामा च पतिश्रेष्ठ च कन्यका। [5]
सान्निध्यमिद श्रुत्वा रामस्य प्रीतये बुध ।
गुरु सपूजयेद्भक्त्या गोभिर्वस्त्रै सकाञ्चनै ।
य इद श्रावयेद्भक्त्या श्राद्धे पर्वणि पर्वणि।
पितृणामक्षया तृप्तिर्जायते नात्र सशय ।

[(l 1) D2 5 कीर्त्यमा (for आयुष्य राज्ञा च) —(l 3) D2 नान्य य (for य इमा) —(l 4) D2 धनार्थी च धन लभेत (for the post half) —(l 5) D2 लभेच्च पतिकामा या (for the prior half) D5 पति कन्या मनोरम (for the post half) —(l 6) D5 कृत्वा (sic) (for श्रुत्वा) —(l 7) D2 om from भक्त्या up to सशय in l 9]

—D2 further cont 2332*

Colophon B4 damaged —*Sarga name* Ś1 D6 भरतव्रतग्रहण, Ñ B2 3 D7 नन्दिग्रामनिवास, D1 नन्दिग्रामप्रवेशन, D2 श्रीरामचरिते भरतनंदिग्रामगमन, D3 श्रीरामचन्द्रोदयवर्णने भरतस्य नन्दिग्रामनिवेशन, D5 भरतपर्वणि भरतनन्दिग्रामनिवास —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ B1 2 D3 4 6 om B3 126, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G2 115, D1 175, D2 7 121, D5 120, M4 124 —After colophon, Ś1 ins समाप्तश्चायमयोध्याकाण्ड ॥ तत परमारण्यकाण्डो भविष्यति ॥ संवत् ३४ ॥ —After Sarga 107, D1 ins an additional Sarga relegated to App I (No 31) —After colophon, Ñ2 ins

अयोध्याकाण्ड समाप्तम् ॥ श्रीसीतारामचन्द्राय नम ॥ सवत् ७९७ श्रावणवदि लक्ष्वकद्य श्रीश्रीसुमतिजय जितामित्र मल्लदेवशम् रामायन चोचका भागिराम प्रधानाङ्गयावेलश अयोध्याकाड सपूर्णयाह विनहुवा

—B1 ins

श्रीगणेशाय नम ॥ रामशरणदेवशर्मणो लिपिरियम् ॥ ० ॥

—B2 ins

समाप्त चेदमयोध्याकाण्डमिति ॥ अस्यानन्तरमारण्यककाण्ड भवति। यस्यायमाद्यश्लोक -

प्रतिप्रयाते भरते वसन्रामस्तपोवने।
उद्वेग लक्षयामास तत्रस्थाना तपस्विनाम्।

—B3 ins

समाप्त चेदमयोध्याकाण्डम्। अत परमारण्यक । श्रीरामो जयति ॥ श्रीराम -

—D2 ins

समाप्तमिदमयोध्याकाण्डम् । श्रीरस्तु भवतु । श्रीरामचन्द्राय सीतापतये नम

—D3 ins

समाप्तमयोध्याकाण्डम् ॥ ० ॥ लिखितमिद सवत् १७१७३ (sic) वर्षे शाके १६ फागुणमासे कृष्णपक्षे तथ(तिथौ) बीज २ शनिवासरे शुभं भवतु ॥ ॥ ० ॥ ॥ ० ॥ कल्याणमस्तु ॥ ॥ ० ॥ ॥ शुभमस्तु ॥ ॥ श्रीकल्याणमस्तु ॥ ॥ ० ॥ श्लोकसख्या ८९०० ॥ (पत्रसख्या १६० ॥)

—D5 ins

समाप्तोयं अयोध्याकाड द्वितीय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ रामचन्द्राय नमो नम ॥ ॥ श्रीराम ॥ श्रीराम ॥ श्रीराम ॥ श्रीराम ॥ सवत् १९०७ वर्षे माहामासे कृष्णपक्षे चतुर्दश्या सौम्यवारान्विताया श्रीशुक्रतीर्थनिवासिना पाठकावटकेन पाठक दामजी तस्यात्मज महादेवस्तस्य पुत्रो रवीदत्तस्तस्य सुतो लक्ष्मीधरस्तस्य पुत्रो देवशकरस्तस्य सुतो बलभरामस्तस्य सुनुना गौरीशकरेण लिखित इद रामायण आत्मपठनार्थम् ॥ ॥ श्रीरामचन्द्राय नमो

१०८

प्रतिप्रयाते भरते वसन्रामस्तपोवने ।
लक्षयामास सोद्वेगमथौत्सुक्यं तपस्विनाम् ॥ १
ये तत्र चित्रकूटस्य पुरस्तात्तापसाश्रमे ।
राममाश्रित्य निरतास्तानलक्षयदुत्सुकान् ॥ २
नयनैर्भृकुटीभिश्च रामं निर्दिश्य शङ्किताः ।
अन्योन्यमुपजल्पन्तः शनैश्चक्रुर्मिथः कथाः ॥ ३
तेषामौत्सुक्यमालक्ष्य रामस्त्वात्मनि शङ्कितः ।
कृताञ्जलिरुवाचेदमृषिं कुलपतिं ततः ॥ ४
न कच्चिद्भगवन्किंचित्पूर्ववृत्तमिदं मयि ।
दृश्यते विकृतं येन विक्रियन्ते तपस्विनः ॥ ५

नम ॥ सीतापतये नम ॥ जानकीवल्लभाय नमो नम ॥ लक्ष्मणाग्रजाय नमो नम ॥ ॥ श्रीराम ॥ श्रीराम ॥ श्रीराम ॥ श्रीराम ॥ श्रीराम

यादृशं पुस्तकं दृष्टं तादृशं लिखितं मया ॥
यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयते ॥ १ ॥

॥ श्रीराम ॥ श्रीराम ॥ श्रीराम ॥ श्रीराम ॥ श्रीराम ॥ श्रीराम ॥ श्रीराम ॥ श्रीराम ॥ श्रीराम

—D6 ins

समाप्तश्चायं अयोध्याकाण्ड

—D7 ins

भरतपर्व अयोध्यापर्व समाप्तम् ॥ च ॥ श्री ॥ संवत् १६९६ वर्षे मगसिरवदि १ दिने शुभवारे श्री ॥ श्रीबीकानेरमध्ये लितुमध्ये नमदा ॥ च ॥ श्री

—G ins श्रीरामाय नम

108

☞ In Ś1 Ñ B1-3 D2 4-6 Ayodhyā Kānda ends with Sarga 107 and Sargas 108-111 form part of Aranya Kānda B4 and D1 (a Photostat Copy) are available for Ayodhyā Kānda up to Sarga 107 only and so their variants are not given here D3 has only two Kāndas, Bāla Kānda and Ayodhyā Kānda (ending with Sarga 107) V1, a transcript from Darbhanga Palace Library has no Aranya Kāṇḍa Therefore V1 variants for Sargas 108-111 are given from a different MS taken in Crit App of Aranya Kāṇḍa as V1 D7 ends with Sarga 107 In Ś1 Ñ B1-3 D2 4-6 the Aranya Kānda begins with Sarga 108 —Ś1 B2 T2 3 begin with ॐ श्रीरामचन्द्राय नम, Ñ2 B1 with ॐ नम श्रीरामचन्द्राय, V1 with ॐ ससीतरामलक्ष्मणाभ्या नम, B3 with ॐ नमो रामचन्द्राय, Dm1 with ॐ, D2 4 5 with श्रीगणेशाय नम, D6 with ॐ श्रीगणेशाय नम, M1 2 with श्रीरामाय नम

—Before 1, V1 ins

2336* [श्री]रामचन्द्र भुवि विस्तृतकीर्तिचन्द्र
स्मेरास्यचन्द्र रजनीचरपद्मचन्द्र ।
आनन्दचन्द्र रघुवंशसमुद्रचन्द्र
सीतामन कुमुदचन्द्र नमो नमस्ते ।

श्रीराम
जयत्यतिबलो रामो लक्ष्मणश्च महाबल ।
राजा जयति सुग्रीवो राघवेनानुपालित ।

[=Vulg 5 42 33]

1 [a]) Ñ Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D6 T2 M4 प्रतियाते तु (D6 [subm]), Cm g as in text (for °प्रयाते) —[b]) Dt1 तदा वने (for तपो°) —[c]) Ś1 Ñ1 D2 4-6 सोद्वेगास्, B1 सोद्विग्नास् (for सोद्वेगम्) Ñ2 V1 B2 3 उ(V1 त)द्वेग लक्षयामास —[d]) Ñ2 V1 B2 3 तत्रस्थाना (for अथौत्सुक्य) Ś1 Ñ1 B1 D2 4-6 तत्रारण्यनि(D2 °वि)वासिन

2 [a]) D2 तस्य (for तत्र) —[b]) Ś1 Ñ V1 B1 (m also तापसौकस) 2 3 D2 4-6 M3 4 तापसाश्रमा (Ś1 °श्रा) (for °श्रमे) —[c]) Ś1 Ñ1 B1 D2 1-6 आगम्य (for आश्रित्य) Ñ1 B1 नितरा, V1 D4 6 निरतास्, G1 3 नियताम्, Cr m g t as in text (for निरतास्) —[d]) Ś1 Ñ1 B1 Dm1 D2 4 6 T1 2 ताश्चा(Ñ1 Dm1 T1 2 ताना)लक्षयद्, Cr m g t as in text (for तानलक्षयद्)

3 [a]) Ñ2 भ्रुविकारैश्च, B1 2 Dg1 Dt1 D2 5 6 T G1 M2-4 भ्रुकुटीभिश्च (for भृकु°) —[b]) Ś1 Ñ1 B1 D2 4 6 उद्वीक्ष्य, Ñ2 आलक्ष्य, V1 B2 3 T उद्दिश्य, Cr m g t as in text (for निर्दिश्य) D5 राघवं वीक्ष्य शङ्किता —[c]) Ś1 Ñ1 B1 D2 4 6 अभिजल्पंत, Ñ2 V1 B2 3 अभिसंगम्य, D5 अभिकल्पत (for °जल्पन्त) —[d]) Ś1 B1 D4 6 पृथक्पृथक् (for मिथ कथा)

4 [a]) Ś1 D2 4-6 त्वौत्सुक्यम्, B1 चौत्सुक्यम् (for औ°) V1 आलक्ष्य, B2 3 D2 M3 आलोक्य (for आलक्ष्य) —[b]) Dt1 Cv t शङ्कत, G1 शङ्कया, M2 3 शङ्कते, Cr m g as in text (for शङ्कित) Ś1 Ñ1 B1 D2 4-6 राम शङ्का(D5 °मश्रिता)समन्वित, Ñ2 रामोप्यथ तपस्विना, V1 B2 3 रामोप्यात्म(B3 °शु)विशङ्कया, M4 रामस्त्वा मविशङ्कया —[d]) Ś1 Ñ1 B1 3 D2 4-6 तदा (for तत) —After 4, Dm1 ins राम

5 [a]) Ś1 B1 D4-6 M4 कच्चिन्न (by transp), Ñ1 केचिन्न, Dd1 न किंचिद्, Dm1 G1 3 न कश्चिद्, D2 कच्चिन्न, T3 न गच्छेद्, Cv r m g t as in text (for न कच्चिद्) T2 3

प्रमादाच्चरितं कच्चित्किंचिन्नावरजस्य मे ।
लक्ष्मणस्यर्षिभिर्दृष्टं नानुरूपमिवात्मनः ॥ ६
कच्चिच्छुश्रूषमाणा वः शुश्रूषणपरा मयि ।
प्रमदाभ्युचितां वृत्तिं सीता युक्तं न वर्तते ॥ ७
अथर्षिर्जरया वृद्धस्तपसा च जरां गतः ।
वेपमान इवोवाच रामं भूतदयापरम् ॥ ८
कुतः कल्याणसत्त्वायाः कल्याणाभिरतेस्तथा ।
चलनं तात वैदेह्यास्तपस्विषु विशेषतः ॥ ९
त्वन्निमित्तमिदं तावत्तापसान्प्रति वर्तते ।
रक्षोभ्यस्तेन संविग्नाः कथयन्ति मिथः कथाः ॥ १०

भवन, Cr m g as in text (for भगवन्) Ñ2 V1 B2 3 मम कच्चिन्न(B3 °नु) भगवन् —^{b}) Ś1 Ñ1 B1 D4–6 कृत, D2 मम, T2 त्वयि (for मयि) Ñ2 V1 B2 3 वृत्त(V1 °त्ति)-माश्रित्य किंचन —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B3 D6 वै कृत, G1 विदित (for विकृत) B2 दृश्यते वै तृतीयेन, D2 येन यूयमतिक्रुद्धा —^{d}) B3 विकुर्वते (for विक्रियन्ते) D2 तपोधना (for तपस्विन)

6 ^{a}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G M किंचित्, Cm g t as in text (for कच्चित्) Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 प्रमदाजनमासाद्य —^{b}) Ś1 Ñ V1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 कच्चिन्न(Ñ2 °वा [sic]), B3 कश्चिद्वा, D5 6 कश्चिन्न, G3 किं नाम, G(ed)कच्चिच्च, Cr g t as in text (for किंचिन्न) G2 [अ]नरदस्य (for °जस्य) —^{c}) Ñ1 illeg for लक्ष्मणस्य Ś1 D4 6 विनिर्दिष्ट, D5 [ऋ]षिमाश्रित्य, G1 हि यद्दृष्ट (for [ऋ]षिभिर्दृष्ट) —^{d}) D4 जातरूपम् (for नानु°) Dt1 T3 महात्मन (for इवा°)

7 ^{a}) Dt1 कच्चिच्च, Ct as in text (for कच्चिच्छ्) Dg1 मे, T3 G2 M1 2 वा, G1 [अ]पि, G3 हि, Ct as in text (for व) Ñ2 शुश्रूषमहान (sic), V1 B2 3 शुश्रूषणार्हाणा (for °माणा व) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 गुरुशुश्रूषणाचारा —^{b}) Ś1 B1 D2 4–6 नित्य भर्तृपरायणा, Ñ1 B3 शुश्रूषणपरायणा, B2 °षणपरा अपि (with hiatus) —^{c}) Ś1 Dg1 G1 M3 प्रमाद-, T3 G3 M1 प्रमादाद्, G2 प्रमदाद् (for प्रमदा-) Ś1 D6 -[अ]भ्युदिता, B1 -[अ]ध्युषिता, D2 भाविता, D5 -[अ]नुचिता, T3 G2 3 M1 उचिता, M3 -[आ]चरिता (for -[अ]भ्युचिता) Ñ2 V1 B2 3 तपस्विनीनामुचिता —^{d}) Dt1 T3 Ct युक्ता (for °क्त) Ś1 B1 D4–6 कच्चि(D5 6 °श्चि)न्न, Ñ2 V1 B2 3 वृत्ति न, D2 कच्चिन्न (for युक्त न) Ñ1 कच्चित्सीता न वर्तते —After 7, Ñ2 V1 B1–3 D4 ins

2337* रामस्य वचनं श्रुत्वा तापसास्ते तपोधना ।
परस्परमथालोक्य प्रत्यूचुस्ते न किंचन ।

[(l 2) V1 न च, D4 त न (for ते न)]

—Thereafter B3 cont

2338* एवं ब्रुवति रामे तु प्रसृत मधुर वच ।
प्रत्युवाच महातेजा वाक्य कृतमति शुभम् ।

8 ^{a}) B3 (m also)महर्षिर् (for अथ°) Ñ2 V1 B2 3 M4 तपसा (for जरया) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 [आ]विष्टस्, Dg1 युक्तस् (for वृद्धस्) —^{b}) Ñ2 V1 B3 [ए]व (for च) Ś1 Ñ1 B1 D2 5 6 तपस्वी(B1 D5 °सा) नियतेंद्रिय, D4 तापसो नियतेंद्रिय —^{c}) Ñ2 V1 B1–3 उवाचेद (for इवोवाच) Ś1 Ñ1 D4 6 स(D6 सु) वेपमान उ(Ñ1 °स्तू)त्थाय, D5 स वेपमानस्तूवाच —^{d}) Ś1 D6 राम वाक्यमथाब्रवीत —After 8, Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 ins

2339* न भद्रमुख पश्यामि किंचिद्दुश्चरित त्वयि ।
वर्तसे हि परा वृत्तिं तपस्विषु तपस्विवत् ।
नेह दीर्घायुष कश्चिदर्षिर्न परितुष्यति ।
सद्वृत्तस्य सुवृत्तेन भ्रातुर्वा लक्ष्मणस्य ते ।

[(l 1) Ś1 Ñ1 B1 D4 6 चद्रमुख, B3 भद्रमथ, D2 [अ]भद्र खलु (for भद्रमुख) Ś1 Ñ1 B1 D4–6 पश्यामो (for पश्यामि) B1 वृत्त (for किंचिद्). Ś1 Ñ1 D2 4–6 वृत्तिं दुश्चरिता त्वयि, V1 न किंचिद्दुरित त्वयि (for the post half) —After l 1, B3 (marg) ins

2339(A)* क्व कुलप्रसूतस्य सदा सद्गुणशालिन ।

—(l 2) B3 वर्तते (for °से) B1 D4 पुरावृत्ति (for परा वृत्ति) —(l 3) Ñ1 illeg, B3 (m also)तव, D5 नाह (sic) (for नेह) Ś1 Ñ1 B1 D4 6 दृष्ट्वा न, D5 दृष्ट्वा (for कश्चिन्न) Ś1 D4 6 परितुष्यसि (for °ति) —B1 repeats l 4 consecutively —(l 4) V1 च वृत्तेन (for सुवृत्तेन) Ś1 Ñ1 B1 (second time) D2 4–6 स चेद(B1 चैव) सुरूपद्(B1 D4 °सद्, D2 5 °वद्)तो लक्ष्मणेन समन्वित, B1 (first time) सद्वृत्तस्य च वृत्तेन भ्रातुर्भ लक्ष्मणस्य च]

9 ^{b}) Dt1 G3 सदा, T3 तदा (for तथा) —For 9^{ab}, Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 subst

2340* कुत कल्याणवृत्ताया जाताया विपुले कुले ।
[V1 D2 विमले (for विपुले)]

—B3 (m) cont

2341* सीताया शीलयुक्ताया किंचित्सुचरित भवेत् ।

—^{c}) Ś1 D6 वचन, B2 चापल्य, Dd1 Dm1 स्खलन, M3 अचल, M4 चलित (for चलन) —^{d}) D5 विशिष्यते (for विशेषत) —After 9, Ñ2 ins, while V1 B2 3 subst for 10^{ab}

2342* राक्षसेभ्यस्तु सजात भयमेषा तपस्विनाम् ।
[Ñ2 भय जात राम (for तु सजात भयम्)]

10 ^{a}) B1 D5 तन्, G1 यन्, Cr m g t as in text (for त्वन्) Ś1 Ñ1 B1 D2 4 6 वय, D5 G3 भय (for इदं) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 G1 3 M2 तात (for तावत्) M4 त्वन्निमित्त-

रावणावरजः कश्चित्खरो नामेह राक्षसः ।
उत्पाट्य तापसान्सर्वाञ्जनस्थाननिकेतनान् ॥ ११
धृष्टश्च जितकाशी च नृशंसः पुरुषादकः ।
अवलिप्तश्च पापश्च त्वां च तात न मृष्यते ॥ १२
त्वं यदा प्रभृति ह्यस्मिन्नाश्रमे तात वर्तसे ।
तदा प्रभृति रक्षांसि विप्रकुर्वन्ति तापसान् ॥ १३
दर्शयन्ति हि बीभत्सैः क्रूरैर्भीषणकैरपि ।
नानारूपैर्विरूपैश्च रूपैरसुखदर्शनैः ॥ १४
अप्रशस्तैरशुचिभिः संप्रयोज्य च तापसान् ।
प्रतिघ्नन्त्यपरान्क्षिप्रमनार्याः पुरतः स्थिताः ॥ १५
तेषु तेष्वाश्रमस्थानेष्वबुद्धमवलीय च ।
रमन्ते तापसांस्तत्र नाशयन्तोऽल्पचेतसः ॥ १६ G B L

मिय त्वापत् —^{b}) Dm1 अति- (for प्रति) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 वसाम (B1 नोत्सुका , D5 पश्याम) शुभदर्शना (B1 D2 4 5 °दर्शन, D6 °द) —For 10^{ab}, V1 B2 3 subst 2342* —^{c}) Ñ V1 B2 3 व्यथितास् (for रक्षोभ्यस्) T2 तेपि (for तेन) Ś1 B1 D4–6 सवृता , Ñ2 V1 B2 3 सत्राता (for सविग्ना) D2 रक्षोभयेन सवृता —^{d}) Ś1 D6 कथयतो (for °यन्ति) —After 10, Ś1 B1 D2 4–6 ins

2343* रक्षासि पुरुषादानि नानारूपाणि राघव ।

[= l 3 of 2417* D2 पुरुषादीनि (for °दानि) D2 5 नानुरूपाणि (for नाना°)]

—Thereafter D2 5 cont

2344* वसन्त्यस्मिन्महारण्ये व्यालाश्च रुधिराशना ।

[=l 4 of 2417*]

—D2 further cont , while Ś1 B1 D4 5(l 2 only) 6 ins after 11

2345* उच्छिष्ट वा प्रमत्त वा तापस धर्मचारिणम् ।
घ्नन्ति चास्मिन्महारण्ये तान्निवारय राघव ।

[= l 5–6 of 2417* —(l 1) D4 ब्रह्मचारिण (for धर्म°)]

—Thereafter D2 5 ins the lines of 2 111 19, while Ś1 B1 D4 6 ins them after 2343* with var

—After the lines of 2 111 19, Ś1 B1 D4 6 cont

2346* शूर्पणखा कदन कृत्वा जनस्थाननिवासिनाम् ।

11 Ś1 D6 repeat 11^{ab} after 12^{ab} —^{a}) Ñ2 V1 B2 3 रा(V1 B2 ना)म (for कश्चित्) —^{b}) Ś1 B1 D4 6 [इ]ति, Ñ1 [इ]व, Dd1 Dm1 हि, D5 [ए]प (for [इ]ह) Ś1 B1 D4 6 विश्रुत (for राक्षस) B3 (m also) G1 खरो नाम महानल (G1 °रथ) —^{c}) Ś1 Ñ1 B1 D4–6 M4 उत्साद्य (for उत्पाट्य) Ñ2 V1 B2 3 (marg also अस्ति क्रूरतर पापो)उद्वेजयति न सर्वान् , D2 व्यपेतास्तापसा-स्तेन —^{d}) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 -कृतालयान्(D2 °या), Ñ2 V1 B2 3 Dd1 Dm1 G2 M2 -निकेतन (V1 °ना , Dd1 Dm1 M2 °नात्), Dg1 -निवासिन (for निकेतनान्) —After 11, Ś1 B1 D4 6 ins 2345* and D5 ins l 2 only of 2345*, while B3 ins

2347* न यज्ञो जायते सिद्धे दूषयन्ति हविस्तु ते ।

12 ^{a}) B1 Dd1 Dm1 D2 T3 दुष्टश् (for धृ°) G2 दृप्त , Cv m g t as in text (for जित-) —^{b}) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 च(D2 स) बलोत्कट , M4 पौरुषोत्कट (for पुरुषादक) —After 12^{ab}, Ś1 D6 repeat 11^{ab} —^{c}) Ś1 B1 D4 6 महाकायस् (for च पापश्च) Ñ2 V1 B2 3 D2 5 अवलिप्त-सहायश्च —^{d}) T2 त्वा D6 स (for च) Ś1 Ñ2 V1 B2 3 D4–6 मृष्यति, B1 मन्यते (for मृष्यते)

13 ^{a}) T3 प्रदाह्य° (corrupt) (for यदा प्र°) Ś1 [अ]स्मद् (for [अ]स्मिन्) —^{b}) B3 (m also) आश्रम समुपागत —^{cd}) D4 राक्षसान् (sic) (for तापसान्) B3 (m also) तत प्रभृति दुष्टात्मा तत्र हिंसति तापसान्

14 ^{a}) D2 5 M2 [इ]ह (for हि) Ś1 B1 D4 6 दर्शने-स्तैरतिक्रूरैर् , Ñ2 V1 B2 3 दर्शयतोतिबीभत्स —^{b}) Ś1 D4 6 महा- (for क्रूरैर्) B1 भीमैर्भीमपराक्रमै —^{c}) Ñ2 V1 B2 3 विरूपास्ते (for विरूपैश्च) —^{d}) T1 2 विकृत- (for असुख-) Ś1 Ñ1 D2 4–6 सुखैस्ते भी(D2 4 6 °स्तैर्भी)मदर्शना (Ñ1 °नै), Ñ2 V1 B2 3 रूपैरशुभदर्शना , B1 सुखै स्तैर्भीमदर्शना

15 ^{a}) Ñ2 V1 B2 3 उपचारैर् (for अप्रशस्तैर्) D4 अशिविभि (for अशुचिभि) —^{b}) Ś1 सत्यज्यते, Ñ1 सप्रयुते, (sic), Ñ2 B2 3 T2 3 G1 M4 Cm t सप्रयुज्य, V1 सप्रपद्य, B1 त्रासयति, Dt1 D2 5 सयुज्यते, D4 6 सतर्ज्यते, Cr g as in text (for सप्रयोज्य) Ś1 Ñ1 B1 Dt1 D2 4–6 तपस्विन , Ct as in text (for च तापसान्) B3 (m also) स्वैररपि स्वैररपि, —^{c}) M2 [अ]परा (for [अ]परान्) M4 हिंस्युर् (for क्षिप्रम्) Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 दर्शयति परा हिंसाम्(B3 [m also]दूषयति तपश्चर्या) —^{d}) Dd1 Dm1 मायया (for अनार्या) Ñ2 V1 B2 3 पुरुषर्षभ, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G2 3 M1–3 पुरत स्थितान् (for °त स्थिता)

16 ^{b}) G2 3 M1 ते, M3 स (for च) G1 अशुद्धमस्ली-यस्स (sic) —For 16^{ab}, Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 subst

2348* गहनेष्वाश्रमान्तेषु लीना विकृतदर्शना ।

[D5 गगनेषु Ñ1 [आ]श्रयतीर (for [आ]श्रमान्तेषु) B2 गहने स्वाश्रमान्तेषु (for the prior half) B1 निम्नि- (for विकृत-)]

—^{c}) G1 M4 राम ते, Cr m g t as in text (for रमन्ते) D6 राक्षसास् (for तापसास्) Ñ2 B2 3 चात्र, D2 तात, D6 ते ते (for तत्र) —^{d}) Ñ2 B1–3 D2 4 6 नाशयतो(B1 °ते, B2

अपक्षिपन्ति स्रुग्भाण्डानग्नीन्सिञ्चन्ति वारिणा ।
कलशांश्च प्रमृद्नन्ति हवने समुपस्थिते ॥ १७
तैर्दुरात्मभिराविष्टानाश्रमान्प्रजिहासवः ।
गमनायान्यदेशस्य चोदयन्त्यृषयोऽद्य माम् ॥ १८

तत्पुरा राम शारीरामुपहिंसां तपस्विषु ।
दर्शयन्ति हि दुष्टास्ते त्यक्ष्याम इममाश्रमम् ॥ १९
बहुमूलफलं चित्रमविदूरादितो वनम् ।
पुराणाश्रममेवाहं श्रयिष्ये सगणः पुनः ॥ २०

°ति) (for नाशयन्तो) Ñ2 B2 3 सुदारुणा , D4 6 I1 [ऽ]-ल्पचेतना , T2 3 G1 M3 [ऽ]ल्पतेजस , Cr g t as in text (for ऽल्पचेतस) Ś1 D6 वसते (D6 °तो) ह्यल्पचेतना , Dg1 नाशयत्यविचेतस —For 16^{cd}, V1 subst

2349* वसन्ते तापसास्तात श्रामयन्त सुदारुणा ।

—After 16, V1 wrongly reads 18^{ab} for the first time, repeating it in its proper place

—After 16, B3(m) ins

2350* नित्यकृत्यप्रवृत्तेषु तपस्विषु महात्मसु ।

17 ^{a}) Ś1 B1 D6 अधिक्षिपति, Ñ1 Dg1 Dt1 Dd1 T G1 M Cr t अवक्षिपति, B3 (m also) अभ्याक्षिपति, Dm1 D2 4 अविक्षिपन्ति, D5 आविक्षपति (for अप°) Ś1 Ñ V1 B1–3 D4 6 स्रुग्भाड, D2 सृग्भाडान , D6 स्रुग्भाडानि, M3 [अ]स्रग्भाटान , Cr t as in text (for स्रुग्भाण्डान) —^{b}) D2 5 M4 अग्नि (for अग्नीन्) Ś1 D4 6 अग्निमेधांसि वारिणा, Ñ2 V1 B2 3 दूप(Ñ2 °र)यति श्रुत(B3 शुभ) हवि , B1 अग्नि मेहति वारिणा, T3 अभिषिचति वारिणा —After 17^{ab}, Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 ins

2351* शोणितैर्बलिकर्माणि नाशयन्ति समन्तत ।
विश्वस्तानामविश्वस्तास्तापसाना तपस्विनाम् ।
भैरव कर्णमूलेषु विसृजन्ति महास्वनम् ।

[(l 1) Ś1 B1 D4 6 व्यसयति, Ñ1 रूपियति (sic), B2 नाशयत , D2 5 दूपयन्ति (for नाशयन्ति) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 कृतानि च (for समन्तत) —(l 2) B2 D2 तपस्विन, B3 तस्मिन (sic) (for तपस्विनाम्) —(l 3) B2 महारव (for °स्वनम्)]

—^{c}) Ś1 Ñ D4–6 M3 प्रमत्ताना, B1 D2 [अ]प्रमत्ताना, Dt1 प्रमर्दति (for प्रमृद्नन्ति) —^{d}) B1 हरणे, T3 Cm सवने, G3 हावने, M3 भवने, Cr g t as in text (for हवने) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 प्रत्युपस्थिते —For 17^{cd}, Ñ2 V1 B2 3 subst , while Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 ins l 2 after 17

2352* कलशांश्चाप्रमत्ताना पुष्पाणि समिधस्तथा ।
दर्भांश्चादाय गच्छन्ति तर्जयन्ति च दारुणा ।

[(l 1) Ñ2 प्रमत्ताना (for [अ]प्र°) —(l 2) Ñ1 सर्वान् , V1 चरूश्च, B1 D2 4–6 दभान् (for दर्भांश्च) Ñ2 V1 लोमकालेषु (for तर्जयन्ति च) B1 च दारुण, B2 3 सुदारुणा]

18 V1 repeats 18^{ab} here (cf v l 16) —^{a}) Ś1 Ñ V1(both times) B2 3 D2 5 6 आविष्टम् , B1 आधष्टम् , D4 आदिष्टम् (sic), T1 आमृष्टान् , T2 आपृष्टान् (for आविष्टान्) —^{b}) Ś1 Ñ V1(both times) B1–3 D2 4–6 आश्रम (for आश्रमान्) Ś1 B1 D4 6 त्यक्तुमिच्छया (B1 D4 °व), Ñ1 B2 D2 5 प्रजिहीर्षव , Ñ2 V1(both times) B2(m also) 3 प्रेक्ष्य (V1 प्राप्य) तापसा , Dg1 प्रजहासव , Dt1 प्रजिघासव , G2 प्रतिहासव , G3 प्रतिहास च, M3 प्रजिहासव , Cm g t प्रजिहासव (as in text) —^{c}) M4 [अ]न्य (for [अ]न्य-) —^{d}) Ś1 D6 नोदयन्ति (for चो°) Ś1 Ñ1 D6 हि मा, Dd1 Dm1 सिध (for ऽद्य माम्) B1 D2 4 नो(B1 चो)दयन्मुनयो हि मा, D5 कृतवतो वय मति —For 18^{cd}, Ñ2 V1 B2 3 subst

2353* मन्त्रयन्ति त्वया सार्धमन्यत्र गमनोत्सुका ।

[B3(m also) गतुमन्यत्र गच्छ (for the post half)]

19 B1 D4 om 19^{ab} —^{a}) Ñ1 D2 5 यत् (for तत्) Ñ1 D2 5 M2 शारीरम् , Dt1 Dd1 G2 M1 4 Cm t शारीरीम् (for °राम्) —^{b}) Ñ1 D2 5 ऋषीणा भावितात्मना —For 19^{ab}, Ś1 D6 subst

2354* यत्पुरा राम मारीचप्रमुखा राक्षसा हि वै ।
कौशिकादीना मुनीना भावितात्मनाम् ।

—^{c}) M4 विदुष्टास (for हि दुष्टास्) —^{d}) Dd1 Dm1 त्विमम् (for इमम्) M3 त्यक्ष्याम आश्रम —For 19^{cd}, Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 subst

2355* दु ख कुर्वन्ति ते पापास्त्यक्ष्यामो वयमाश्रमम् ।
[B1 स्वयम् (for वयम्)],

—For 19, Ñ2 V1 B2 3 subst

2356* तद्राम यावदेतेषा भय नेति तपस्विनाम् ।
तावदेवाश्रमस्थानमिद त्यक्ष्यामहे वयम् ।

[(l 1) B3 (m also) यावद्राक्षससभूत (for the prior half). —(l 2) V1 द्रुत (for इद)]

20 ^{a}) Dd1 बहुमूल (for °मूल-) —^{b}) V1 B2 3 D5 नाति- (for अवि-) Dd1 Dm1 [ऽ]पर(Dd1 °म [sic]), D6 [ऽ]भय, T2 G1 3 M2 3 वर (for वनम्) G2 M1 अत पर —^{c}) Dt1 Ct अश्वस्य, Dd1 Dm1 T3 G M1 2 कण्वस्य, M3 त पुरा (for पुराण-) B1 D4 [आ]श्रमसबाध (for °मेवाह) Ś1 Ñ2 V1 B2 3 D2 5 6 पुराणमाश्रम चाह(Ñ2 V1 B2 3 [m also °ममिम] °म तात, D5 °म चाहु) —After 20^{c}, B3(m) ins

2357* तापसैरुपसेवितम् ।
विनाशात्सस्थिते चात्र

—^{d}) Ñ1 Dm1 गमिष्ये (for श्रयिष्ये) Dd1 सगण (for °ण) Ñ2 V1 B2 3 श्रयि(V1 वसि, B3 [m also] गमि)-ष्यामस्त्व(V1 °त्व [sic])या सह.

खरस्त्वय्यपि चायुक्तं पुरा तात प्रवर्तते ।
सहास्माभिरितो गच्छ यदि बुद्धिः प्रवर्तते ॥ २१
सकलत्रस्य संदेहो नित्यं यत्तस्य राघव ।
समर्थस्यापि हि सतो वासो दुःख इहाद्य ते ॥ २२
इत्युक्तवन्तं रामस्तं राजपुत्रस्तपस्विनम् ।
न शशाकोत्तरैर्वाक्यैरवरोद्धुं समुत्सुकम् ॥ २३

अभिनन्द्य समापृच्छ्य समाधाय च राघवम् ।
स जगामाश्रमं त्यक्त्वा कुलैः कुलपतिः सह ॥ २४
रामः संसाध्य त्वृषिगणमनुगमना-
देशात्तस्माच्चित्कुलपतिमभिवाद्यर्षिम् ।
सम्यक्प्रीतैस्तैरनुमत उपदिष्टार्थः
पुण्यं वासाय स्वनिलयमुपसंपेदे ॥ २५

21 ^{a}) M4 वा (for च) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 त्वय्यप्ययुक्त स खर —^{b}) Ś1 Ñ1 B1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4–6 M2 राम (for तात) —Dd1 Dm1 M3 om 21^{cd} , Ñ1 B1 D2 4–6 transp 21^{cd} and 22^{ab} —^{c}) Ñ1 B1 D2 4–6 सबान्धव इतो गच्छ —^{d}) Ñ1 B1 D2 4–6 चित्त (for बुद्धि) —For 21, Ñ2 V1 B2 3 subst

2358* यावन्न न खरस्तात त्वयि दोषाय वर्तते ।
त्यक्त्वा वासमिम तावत्सहास्माभिरितो व्रज ।

[(l 2) Ñ2 इद (for इम) V1 तात (for तावत्)]

—Ñ2 B2 3 cont , Ś1 subst for 21^{c}–22, Ñ1 B1 D2 4–6 subst for 22^{cd}, V1 subst for 22

2359* एकेन सकलत्रेण क्षम नेह विलम्बितुम् ।
वसता रक्षसामेषा समीपे क्रूरकर्मणाम् ।
काम राम समर्थेर व राक्षसाना विनाशने ।
गन्तव्यस्तु न विश्वासश्चलचित्ता हि राक्षसा ।

[Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 om l 1 —(l 2) Ś1 Ñ1 D2 4–6 असता, Ñ2 चरता, D5 अथ त्व (for वमता) V1 मध्ये (for एषा) D2 समीपात् (sic) (for समीपे) —(l 3) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 राम काम (by transp), B3 (*sup lin* also) ज्ञानो मया (for काम राम) B1 निवेशने (for विना°) —(l 4) Ś1 D6 कर्तव्यो (for गन्त यस्तु) Ś1 D4 6 न हि, B1 D2 5 न तु (by transp), B3 तुति (sic) (for तु न) B3 क्षायस्तेषु न विश्वासश् (for the prior half) Ś1 B1 D2 4–6 छलछिद्रा, Ñ1 चलछिद्रा, Ñ2 V1 छलदुष्टा, B3 छलद्रन्या (for चलचित्ता)]

—Thereafter D2 4 5 cont 2360*

22 For subst in Ś1, cf v l 21 Ñ1 B1 D2 4–6 transp 21^{cd} and 22^{ab} —^{a}) B1 D2 4–6 चोद्वेग (D2 5 °गो, D6 °गे) (for संदेहो) —^{b}) B1 Dd1 D2 4–6 G2 3 M1 Ct नित्य , G1 नित्यु (sic) (for नित्य) Ñ Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 T3 G M1 Ct युक्तस्य, B1 D5 6 युक्त (B1 मु)क्त स, B2 3 देहस्य, Cr m g as in text (for यत्तस्य) —^{c}) G2 समर्थे पि (for °स्यापि) Ñ2 B3 तं एस्मिन् , Dg1 वसतो, T1 महितो, G3 हिमतो (for हि सतो) —^{d}) Ñ2 B2 Dg1 Dt1 (before corr) T3 Cr m g दु सम् (for दु ख) Ñ2 B2 3 इवा (B2 °हा)श्रमे, T1 G2 इवा (G2 °वो [sic])द्य ते, M3 हि ह्याद्य ते (for इहाद्य ते) —Ñ1 B1 D2 4–6 subst for 22^{cd}, while V1 subst 2359* for 22

23 ^{a}) Dd1 Dm1 बहुधा, T1 G2 M1 रामस्तु (for रामस्त) —For 23^{ab}, Ś1 Ñ1 B1 D6 subst , while D2 4 5 cont after 2359*

2360* इत्युक्त्वा ते तु मुनयो राम पद्मनिभेक्षणम् ।

[B1 मुनयो राम वने (for ते तु मुनयो राम) Ñ1 D4 5 पद्मदलेक्षण]

—After 23^{ab}, B2 ins

2361* तथेति प्रत्युवाचार्थं नत्वा कुलपति मुनिम् ।

—^{c}) Ś1 D2 4–6 शेकुरुत्तरैर्, B1 शेकुरुभयैर् (for शशाकोत्तरैर्) —^{d}) B2 Dg1 D2 4 T1 3 M4 अवरोद्धु, Dt1 Dm1 G M2 Cm t अवबद्धु, Dd1 M1 3 अवबधु (sic), D5 उपरोद्धु, Cr g as in text (for अवरोद्धु) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 समुत्सुका (Ñ1 °कान्), Ñ2 V1 B3 समुद्यत, B2 समुद्धत (for °त्सुकम्)

24 ^{a}) Ñ2 V1 B2 3 समाश्वास्य, D2 5 तमापृच्छ्य (for समापृच्छ्य) —^{b}) Ś1 B1 D2 4–6 समाश्वास्य, B3 °दाय (for °धाय) —^{c}) D5 जगाम च (for स जगाम) G2 M1 हित्वा (for त्यक्त्वा) —^{d}) G2 om कुल in कुलपति Ś1 Ñ1 D2 4–6 सकुल कुलपो हि व (Ñ1 हि स , D2 °स्तत), B1 सकुल कुलपतिस्तथा (hypm)

25 ^{b}) Dg1 T3 G1 2 र्षि- (for त्वृषि-) —^{b}) M4 कस्माच (for तस्माच्) Dd1 Dm1 तस्माद्देशात् (by transp) M2 तस्माच्च कुलपतिम् Dg1 ऋषिममिवाद्य (by transp) Dt1 Dd1 Dm1 T3 G1 3 Ct कुलपतिम(T3 °र)भिवाद्य ऋ (T3 G1 3 °)षि —^{c}) Dg1 G2 M1 2 अनुगत (Dg1 °त), Dd1 °गमम् , G1 M3 4 °मतम् , G3 °मतिम् , Ct as in text (for °मत) —^{d}) Dd1 Dm1 T3 अभि (T3 °)नपेदे, G1 3 अभिसंप्रपेदे, G2 M1 2 अभिप्रपे (G2 °)दे, Cr m g t उपसंपेदे (as in text) —For 25, Ś1 Ñ1 B1 D2 5 6 subst

2362* समाप्यर्षिगण राम सुदूरमनुगम्य च ।
प्रीतैर्महर्षिगणै सर्वै समादिष्टो न्यवर्तत ।

[(l 1) L(ed) स (for स) Ś1 Ñ1 D6 सदूरम् (sic) (for सु°) Ñ1 D2 5 अभिगम्य (for अनु°) —(l 2) D5 प्रीतिर् (sic) (for °तैर्) B1 महर्षिग (for महर्षि°) Ś1 समाश्लिष्टो, B1 °श्लिष्य (for °दिष्टो) Ñ1 समाश्लिष्य निर्वर्तन (for the post half)]

आश्रमं त्वृषिविरहितं प्रभुः
क्षणमपि न जहौ स राघवः ।
राघवं हि सततमनुगता-
स्तापसाश्चर्षिचरितधृतगुणाः ॥ २६

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे अष्टोत्तरशततमः सर्गः ॥ १०८ ॥

26 [a]) Dg1 Dt1 Cr m g t ऋषि- (for त्वृषि-) M1 विभु (for प्रभु) Dm1 आश्रमसृषिगणविरहित प्रभु, M3 4 आश्रम त्वृषिभिरभि(M4 °र)हित प्रभु —[b]) Dm1 G1 2 M1 3 4 क्षणमपि न(M4 स) विजहौ स(M4 °.) राघव —[d]) Dg1 आर्षचरिता, Dt1 Dd1 Dm1 Cr m g t चार्षचरित (Dt1 Ct °ते) (for चर्षिचरित-) T3 -धर्मगुणा, G1 -धृतगणा, M4 °गुण, Cr m g t as in text (for -धृतगुणा) ❀ Cg वृत्त तु श्लोकद्वयस्यापि चिन्त्यम्। ❀ —For 26, Ś1 Ñ1 B1 D2 5 6 subst

2363* तमाश्रम विरहित तापसैर्नियतेन्द्रियै·।
प्रविद्ध चमस दृष्ट्वा रामोऽपि गमनोत्सुक ।

[(l 1) D2 स चाश्रम, D5 स त्वा° (for तमा°) —After l 1, Ś1 B1 D2 5 6 ins

2363(A)* सप्रीयमाणैर्नहुश· सुप्रयुक्तममित्कुशम्।

[Ś1 B1 D6 सप्रीयमाणो(B1 °ण) Ś1 B1 D6 सप्रयुक्त स निष्ठुर, D2 परिभ्रष्टममित्कुश (for the post half)]
—(l 2) Ñ1 प्रविष्ट (for प्रविद्ध) Ś1 B1 D6 विमृश्य(B1 °रुद्ध) राक्षस दृष्ट्वा, D5 प्रवृद्धवचस दृष्ट्वा (for the prior half)]
—Thereafter D2 cont

2364* चिन्तयामास धर्मात्मा ससीत सहलक्ष्मण·।

—For 25-26, Ñ2 V1 B2 3 D4 subst.

2365* स चाश्रमस्तैर्मुनिभि समं गतै-
रनि स्वन शून्यतया हतप्रभ ।
बभूव मौनव्रतचारिभिर्यथा
समुत्सुकैर्व्यालमृगैर्निषेवित ।

[(l 1) V1 om च Ñ2 B3 [आ]श्रमैस्तैर्, V1 B2 [आ]श्रमस्थैर् D4 समगतैर् (for सम ग°) —(l 2) V1 विनिस्वन, B2 अनि ~ (for °स्वन) B3(m also) राज्यसत्पुष्पफलोपशोभित, D4 अनिश्च न्दूरतया हतप्रभ. —(l 3) Ñ2 V1 बभौ स- (for बभूव) B3 (m also) मनोरमै सद्व्रतचारिभिर्यथा —(l 4) V1 वालमृगैर् (for व्याल°)]

Colophon —Ś1 B1 D6 om —*Kānda name* Ñ2 B2 3 D2 4 5 अरण्यकाण्डे —*Sarga name* Ñ1 D5 ऋषिप्रयाण, Ñ2 B2 3 D4 तापसवाक्य, D2 ऋषिप्रयाणक —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 om, Ñ2 B2 3 D2 4 5 1, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 116, M4 125 —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नम

१०९

राघवस्त्वपयातेषु तपस्विषु विचिन्तयन् ।
न तत्रारोचयद्वासं कारणैर्बहुभिस्तदा ॥ १

इह मे भरतो दृष्टो मातरश्च सनागराः ।
सा च मे स्मृतिरन्वेति तान्नित्यमनुशोचतः ॥ २

स्कन्धावारनिवेशेन तेन तस्य महात्मनः ।
हयहस्तिकरीषैश्च उपमर्दः कृतो भृशम् ॥ ३

तस्मादन्यत्र गच्छाम इति संचिन्त्य राघवः ।
प्रातिष्ठत स वैदेह्या लक्ष्मणेन च संगतः ॥ ४

सोऽत्रेराश्रममासाद्य तं ववन्दे महायशाः ।
तं चापि भगवानत्रिः पुत्रवत्प्रत्यपद्यत ॥ ५

स्वयमातिथ्यमादिश्य सर्वमस्य सुसत्कृतम् ।
सौमित्रिं च महाभागां सीतां च समसान्त्वयत् ॥ ६

109

☞ For Sarga 109 in Ś1 Ñ V1 B D1-7, see the note in the beginning of Sarga 108 Ś1 B1 D6 continue the previous Sarga Dm1 begins with ॐ, T2 with श्रीरामचन्द्राय नम, M1 2 with श्रीरामाय नम

1 [a]) Ñ1 D2 6 [ऽ]पि (for तु) V1 D5 प्रयातेषु, D2 [अ]थ यातेषु (for [अ]पया°) Ś1 B1 D4 6 स च (B1 सग) तेषु प्रयातेषु —[b]) Ś1 Ñ1 B1 D2 4-6 विशेषत, Ñ2 B2 3 G M1 3 [अ]नुचिंतयन्, Dg1 [अ]विचितयन् (for विचिन्तयन्) V1 तपस्वि[illegible], Dt1 Ct सर्वेष्वनुविचिंतयन —After 1[ab], D4 ins

2366* स साध्यर्षिगण राम सुदूरमनुगम्य च ।
प्रीतेर्ऋषिगणे सर्वे समादिश्य न्यवर्तत ।
तमाश्रम विरहित तापसैर्नियतेन्द्रियै ।
सप्रीयमाणो बहुश सप्रयुक्त स निष्ठुरम् ।
विवृद्ध राक्षस दृष्ट्वा रामोऽपि गमनोत्सुक । [5]

—[c]) B1 [अ]रोचयेद् (sic), G3 रोचयद् (for [अ]रोचयद्) Ś1 Ñ1 D4 6 [अ]रोचयत्तत्र (by transp), D2 5 रोचयत्तत्र —B1 om (hapl) from 1[d] up to वास in l 2 of 2367* —[d]) D5 तथा (for तदा)

2 B1 om 2 (cf v l 1) —[a]) Ñ2 B2 3 मये (B3 [before corr] °यै)ह (for इह मे) —[b]) Ñ1 भरतश् (sic) (for मातरश्) Ś1 Ñ1 D2 4-6 समागता (for सनागरा) Ñ2 V1 B2 3 मातरो नागरास्तथा —[c]) Ś1 M3 स, Ñ1 Dg1 न (for सा) Dg1 स्मृतिरत्येति, D5 ° त्वेति, Ct as in text (for °न्वेति) Ñ2 V1 B3 महान्मे हृदये तापस्, B2 महान्मे हृतस्तापम् —[d]) Ś1 D6 M4 त, M3 सा (for तान्) B3 अन्वशोचत, D5 °शोचत (for अनुशोचत)

3 B1 om 3 (cf v l 1) —[a]) Ś1 स्कन्धागार, D2 स्कधात्रारि- (for स्कन्धावार-) Ñ2 V1 B2 3 (also as in text) निवेशे तु (for -निवेशेन) —[b]) G2 M1 वने, Ct as in text (for तेन) Ś1 D2 4-6 चेह महात्मना (Ś1 °ना); Ñ2 V1 B3 चेह निवेशिने, B2 चेह निवेशत (for तस्य महात्मन) —[c]) Ñ2 V1 -पुरीषाभ्या, B2 3 -करीषाभ्या (for -करीषैश्च) Ś1 D6 करीषैश्च करिणाम्, Ñ1 D2 4 5 करीषेणाश्वकरिणाम् —[d]) Ñ2 उपघात, B2 अपवर्ग, B3 अपमर्द, Dm1 ह्युपमर्द, D5 उपमर्प्य B3 कृतो (for कृतो) Ś1 Ñ2 V1 B2 3 D2 4-6 महान्, Ñ1 महात्मन (hypm) (for भृशम्) —After 3, Ś1 Ñ1 B1 D2 4-6 ins, Ñ2 ins after 4

2367* लक्ष्मणस्त्वपयातेषु तपस्विषु विशेषत ।
न तत्रारोचयद्वास वैदेही च सुमध्यमा ।

[B1 om up to वास in l 2 (cf v l 1) —(l 1) Ś1 Ñ2 D4 6 प्रयातेषु (for [अ]पयातेषु) —(l 2) D2 तनुमध्यमा (for च सुमध्यमा)]

4 [a]) M2 अस्माद् Ś1 B1 D2 4-6 अद्येव (for अन्यत्र). Dd1 Dm1 G2 M1 गच्छामि —[b]) D5 इत (for इति) D4 5 सचित्य, G (ed) निश्चित्य (for सचिन्त्य) —[c]) Ś1 Ñ1 B1 D2 4-6 तत साधं, M3 च वैदेह्या (for स वैदेह्या) Ñ2 स प्रतिष्ठत वैदेह्या, V1 प्रतिष्ठत्सह वैदेह्या —[d]) Ñ2 V1 B2 3 धीमता, G1 सवृत, G3 सुव्रत (for सगत) Ś1 Ñ1 B1 D2 4-6 सीतया लक्ष्मणेन च —After 4, Ñ2 ins 2367*

5 [a]) Ś1 B1 Dg1 Dm1 D2 4 5 अत्रेर्, G1 श्रोत्रेर् (sic), Cm t as in text (for सोऽत्रेर्) V1 आगत्य (for आसाद्य) —[b]) Dd1 Dm1 ववदे त (by transp) Ś1 Ñ1 B1 D2 4-6 ववदाते महाभुजौ, Ñ2 V1 B2 3 ववदे त तपोधन, G3 ववंदे सुमहायशा —[c]) Ś1 B1 D4-6 स चास्मै, Ñ1 स चाभ्या, Dg1 Dd1 Dm1 G1 2 M1 3 4 त च स्म, D2 स चापि, G3 त दृष्ट्वा, M2 स त च, Ct as in text (for त चापि) —[d]) Ś1 Ñ V1 B1-3 D2 4-6 पितृवत् (for पुत्रवत्) Ś1 V1 T3 प्रतिपद्यत (V1 °ते), Dg1 प्रत्यनदत, G (ed) प्रत्यपूजयत्, Cm as in text (for प्रत्यपद्यत)

6 [a]) Ñ2 V1 B2 3 -सत्कार, T2 आविश्य, G3 आमन्त्र्य, Cr m g t as in text (for आदिश्य) Ś1 D6 आसाद्य चासीन, Ñ1 B1 D2 4 5 आदिश्य (B1 °हृत्य) चासीन (D5 °हीन) —[b]) T2 पूर्वम्, Ct as in text (for सर्वम्) Ś1 Ñ1 B1 D2 4-6 सर्वं रामाय सत्कृत (Ñ1 °ति), Ñ2 V1 B2 कृत्वा रामाय सत्कृत, T1 पूर्वमर्घ्यमुपस्कृत —[cd]) Ś1 B1 D4 6 स सौमित्रिं (D4 °त्र) (for सौमित्रिं च) Ś1 B1 Dg1 Dt1 D2 4-6 G M1 3 4 महाभाग, Ñ1 महाभाग (for °भागा) Ś1 B1 D4 6 परिसान्त्वयन, Ñ1 Dt1 समसान्त्वयन,

7 7 8 पत्नी च तमनुप्राप्तां वृद्धामामन्त्र्य सत्कृताम् ।
सान्त्वयामास धर्मज्ञः सर्वभूतहिते रतः ॥ ७
अनसूयां महाभागां तापसीं धर्मचारिणीम् ।
प्रतिगृह्णीष्व वैदेहीमब्रवीदृषिसत्तमः ॥ ८
रामाय चाचचक्षे तां तापसीं धर्मचारिणीम् ।
दश वर्षाण्यनावृष्ट्या दग्धे लोके निरन्तरम् ॥ ९
यया मूलफले सृष्टे जाह्नवी च प्रवर्तिता ।
उग्रेण तपसा युक्ता नियमैश्चाप्यलंकृता ॥ १०
दश वर्षसहस्राणि यया तप्तं महत्तपः ।
अनसूयाव्रतैस्तात प्रत्यूहाश्च निबर्हिताः ॥ ११
देवकार्यनिमित्तं च यया संत्वरमाणया ।
दशरात्रं कृता रात्रिः सेयं मातेव तेऽनघ ॥ १२
तामिमां सर्वभूतानां नमस्कार्यां यशस्विनीम् ।
अभिगच्छतु वैदेही वृद्धामक्रोधनां सदा ॥ १३

Dm1 M2 [ए]व स सात्वयन्, D2 5 जनकात्मजा, G3 M4 सह सात्वयन्, Ct as in text (for समसान्त्वयत्) Ñ2 V1 B2 3 सौमित्रिमथ सीता च यथावत्प्रत्य(B2 °परि, B3 °पर्य)-सात्वयत्(B2 °न्)

7 D5 transp 7^{ab}(including 2368*) and 7^{cd} —^{a}) Ś1 B1 D4 6 च तपसा वृद्धा, Ñ1 V1 B2 3 D2 5 च स (G [ed] स च) महा(D2 5 तदा)वृद्धा, Ñ2 च स महाभागा, Dg1 Dd1 Dm1 T1 2 M3 4 च समनुप्रासा, Ct as in text (for च तमनुप्रासा) —^{b}) Ś1 Ñ V1 B1 2 D2 4-6 सिद्धा शु(Ñ, V1 B2 D2 5 °द्धाम्)द्धा तपोधना(G[ed]तपस्विनीं), B3 सिद्धामधा तपोधना —After 7^{ab}, B2 reads 8^{ab}, 10^{cd} (first time), while D5 ins

2368* आजन्ममरणान्त च तस्य वाच्य न विद्यते ।
स भवेद्धि महाभाग पुराविद्भि प्रकीर्तित ।

—B3 transp 7^{cd} and 8^{ab} —^{c}) Ñ1 सात्वया :· Ś1 B1 D2 4-6 धर्मज्ञा, Ñ1 धर्मदु (sic), Dd1 Dm1 G3 सर्वज्ञ (for धर्मज्ञ) Ñ2 V1 B2 3 अब्रवीन्मधुर वाक्य —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B1-3 D2 4-6 रता (for रत)

8 B2 reads 8^{ab} (followed by 10^{cd} [first time]) after 7^{ab} B3 transp 7^{cd} and 8^{ab} —^{a}) B1 Dg1 D2 4 अनुसूया —^{b}) V1 B2 ब्रह्मचारिणीं, M3 धर्म ~ G(ed) सर्वभूतहिते रता —T3 reads 8^{c}–9^{b} after 14^{ab} —^{c}) Ñ2 परिगृह्णीष्व, M3 ~ ष्व (for प्रति°) G2 M1 वैदेहि, Ct as in text (for वैदेहीम्) —^{d}) G2 M1 [इ]त्यब्रवीद्, Ct as in text (for अब्रवीद्) Ś1 Ñ1 B1 D2 4-6 इत्याह मुनिपुंगव, Ñ2 V1 B2 3 रामपत्नी यशस्विनी —After 8, Ś1 Ñ V1 B1-3 D2 4-6 ins

2369* छन्दयस्व च कामैस्त्व वैदेहीं धर्मचारिणीम् ।

[V1 B2 3 योजयस्व, D2 वन्यस्व (for छन्द°) Ñ1 छदयिष्यति कामैस्त्व, Ñ2 योजयस्वार्थकामैस्त्व, B1 D4 छदयस्व प्रकामैस्त्व, D5 नदयस्व च मामित्रि (for the prior half) Ñ2 V1 B2 3 मयेना सत्कृ(V1 °द्धृ)ता पत्, G(ed) रामपत्नी यशस्विनी (for the post half)]

9 T3 reads 8^{c}–9^{ab} after 14^{ab} —^{a}) Dg1 स रामाय, D2 5 रामायाथ, T1 रामाय हि (for रामाय च) D2 [आ]-चचक्षेमा, D5 T3 °क्षेथा V1 राघवाय च वक्ष्येता, G3 रामा-याचचक्षे ता (subm) —^{b}) Ś1 Ñ1 B1 D2 4-6 ब्राह्मणी सशितव्रता, Ñ2 V1 B2 3 G M1 4 ब्राह्मणीं ब्रह्म(G2 M1 धर्म)-चारिणी(Ñ2 वादिनीं) —Ś1 om 9^{c}–10^{b} Ñ B1-3 D2 4-6 read 9^{c}–10^{b} after 11 —^{c}) V1 दशवर्षम्, Cv दशवर्षे हि (for °र्षाणि) K(ed) अनावृष्टया (for °ष्ट्या) —^{d}) Ñ1 D5 निरतरे (for निरन्तरम्)

10 Ś1 om 10^{ab} (cf v l 9) —^{a}) Dg1 सृष्टैर्, Cr m g as in text (for सृष्टे) Ñ2 V1 B1-3 D2 4-6 M4 य(V1 म)या मूल(Ñ2 °ल)फल सृष्ट —^{b}) B1 3(before corr) [इ]व (for च) B1 प्रवर्षिता (for °र्तिता) —Ñ B1-3 D2 4-6 read 9^{c}–10^{b} after 11 B2 reads 10^{cd} for the first time after 8^{ab}, repeating it here —^{c}) Ś1 Ñ1 B1 D2 4-6 तीव्रेण, Ñ2 V1 B2(both times) 3 मौनेन (for उग्रेण) Ś1 Ñ V1 B1-3 D2 4-6 युक्ता (for युक्ता) —^{d}) D4 नैगमैश् (for नियमैश्) Ś1 B1 D2 4-6 [अ]लकृता, Ñ2 V1 B2 3 [अ]नुत्तमै (Ñ2 °मा) (for [अ]लकृता)

11 ^{b}) Ś1 यथा, V1 Dd1 मया (for यया) M3 महावने, Cm g as in text (for महत्तप) —^{c}) B1 3 अनुसूया-, D4 अनसूयया (hypm) (for अनसूया-) Ś1 Ñ1 B1 D4-6 पुरा तात, Ñ2 V1 B2 3 -व्रत नाम, G2 3 M1 3 4 -व्रते(M3 °तै, M4 त) स्नाता, M2 -वृतैस्तात, K(ed) -व्रतै स्नात्वा (for -व्रतै-स्तात) D2 अनुसूया पुरा तात —^{d}) V1 B2 3 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 Cm g निवर्तिता M2 निराकृता, Cv as in text (for निबर्हिता) Ś1 Ñ1 B1 D2 4-6 इ(Ñ1 D2 5 से)य माते(Ś1 °तै)व तेनघ. —After 11, Ñ B1-3 D2 4-6 read 9^{c}–10^{b}

12 Ś1 om 12 —^{a}) G1 3 -निमित्तैश्, Cm g as in text (for -निमित्त) V1 तु (for च) —^{b}) V1 मया (for यया) V1 D2 सत्वरमाणया, G(ed) सचर° (for सत्वर°) —^{c}) Ñ2 B2 3 दशरात्री, Dt1 : ·त्रं (for दशरात्र) B2 राम (for रात्रि·) —^{d}) T2 वा (for ते) G3 [ऽ]नघे D2 तपोयोगेन राघव, T1 नियमादेव तेन मे

13 ^{a}) Ś1 B1 D4 6 पूर्वभूताना (for सर्व°) —^{b}) V1 B3 हितामार्यां, B1 नमस्कुर्यां, B2 स्थितामार्यां (for नमस्कार्यां) Ñ V1 B2 3 Dt1 Dd1 Dm1 D2 5 G1 2 तपस्विनीं (for यश°) —After 13^{ab}, M2 reads 16^{ab}, repeating it in its proper place —^{c}) T2 Cm g अनुगच्छतु, Ct as in text (for अभि°) —^{d}) Ś1 Ñ1 B1 D2 4-6 सिद्धाम्

एवं ब्रुवाणं तमृषिं तथेत्युक्त्वा स राघवः ।
सीतामुवाच धर्मज्ञामिदं वचनमुत्तमम् ॥ १४
राजपुत्रि श्रुतं त्वेतन्मुनेरस्य समीरितम् ।
श्रेयोर्थमात्मनः शीघ्रमभिगच्छ तपस्विनीम् ॥ १५
अनसूयेति या लोके कर्मभिः ख्यातिमागता ।
तां शीघ्रमभिगच्छ त्वमभिगम्यां तपस्विनीम् ॥ १६
सीता त्वेतद्वचः श्रुत्वा राघवस्य हितैषिणी ।
तामत्रिपत्नीं धर्मज्ञामभिचक्राम मैथिली ॥ १७
शिथिलां वलितां वृद्धां जरापाण्डुरमूर्धजाम् ।
सततं वेपमानाङ्गीं प्रवाते कदली यथा ॥ १८
तां तु सीता महाभागामनसूयां पतिव्रताम् ।
अभ्यवादयदव्यग्रा स्वं नाम समुदाहरत् ॥ १९
अभिवाद्य च वैदेही तापसीं तामनिन्दिताम् ।
बद्धाञ्जलिपुटा हृष्टा पर्यपृच्छदनामयम् ॥ २०
ततः सीतां महाभागां दृष्ट्वा तां धर्मचारिणीम् ।
सान्त्वयन्त्यब्रवीद्वृद्धा दिष्ट्या धर्ममवेक्षसे ॥ २१
त्यक्त्वा ज्ञातिजनं सीते मानमृद्धिं च मानिनि ।
अवरुद्धं वने रामं दिष्ट्या त्वमनुगच्छसि ॥ २२

(for वृद्धाम्) M3 अक्रोधिनीं (for °धना) Ś1 Ñ V1 B1–3 Dd1 Dm1 D2 4–6 M2 सतीं (for सदा) —After 13, Dd1 Dm1 read 16

14 After 14[ab], T3 reads 8[c]–9[b] —[c]) B1 उद्दिश्य, Dt1 आलोक्य (for उवाच) B1 D2 5 धर्मज्ञ, G2 M1 धर्मात्मा (for धर्मज्ञाम्) —[d]) B1 Dt1 D4 अब्रवीत्, M3 उत्तमा (for उत्तमम्)

15 [a]) G3 देवि (for त्वेतन्) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 सीते श्रुत ते वचन, Ñ2 V1 B2 3 श्रुतं (B3 शुभ) ते वचन सीते —[b]) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 प्रभाषत, Ñ2 V1 B2 3 महात्मन (for समीरितम्) —[c]) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 प्रियार्थम्, V1 श्रियेर्थिम् (sic) (for श्रेयोर्थम्)

16 Ś1 B1 T1 om (hapl) 16 Dd1 Dm1 read 16 after 13 M2 reads 16[ab] for the first time after 13[ab], repeating it here —[a]) V1 B3 D2 4 अनु (V1 °थ [sic])-सूयेति, Cr as in text (for अन°) —[b]) D2 4–6 कर्मणा (for कर्मभि) Ñ2 V1 B2 3 जरापाड (V1 °डु [also])-रमूर्धजा —[cd]) Ñ2 V1 B2 3 अभिवाद्य ता सौम्या अभिवाद्या (V1 °द्या) तपस्विनीं

17 [a]) B2 Dd1 Dm1 M2 च, T3 ते (for तु) Ñ2 B1 D6 तद् (for [ए]तद्) V1 B3 G1 तद्वचन (for त्वेतद्वच) —[b]) Ñ2 G1 3 हितैषिणीं, V1 महात्मन, Dt1 यशस्विनी, Dd1 Dm1 T3 G2 M1 2 हितैषिण (for °षिणी) —[d]) Ñ2 V1 B2 3 वीक्षितु (for मैथिली) Ś1 Ñ1 B1 D6 धर्मज्ञा सा (B1 °ज्ञाम) भिचक्रमे, D2 5 धर्मज्ञा त्वाभिचक्रमे, D4 धर्मं ज्ञात्वाभिचक्रमे —After 17, Dm1 ins राम

18 Ñ2 V1 B2 3 transp 18[ab] and 18[cd] —[a]) Ś1 Dm1 D4 6 T1 2 G3 पलिता, Ñ2 V1 B2 3 D2 5 M4 मलिना (M4 °नीं), B1 पतिता, G1 वलिता, Cv m g t वलिता (as in text) ❀ Cv वलितामिति लेखकै सादृश्यभ्रमेण वकार पकारो लिखित । ❀ —[b]) B1 T G M1–3 -पाडर- (for -पाण्डुर-) Ñ2 B2 3 अपश्यत्सा (Ñ2 °त्ता) तपोधना —Ś1 D6 7 om 18[c]–19[b] —[c]) B1 पतिता, B2 3 प्रततं, D4 प्रतता, D5 प्रकप-, M4 प्रतत (for सतत) Dg1 Dt1 M4 वेपमानागी, Ct as in text —[d]) Ñ2 B3 Dt1 कदलीमिव, V1 B2 Dg1 T3 G3 M1 3 कदलीं यथा

19 Ś1 D6 7 om 19[ab] (cf v l 18) —[a]) Dg1 च (for तु) G3 सीता (sic) —[b]) V1 B1 D2 4 अनुसूया (for अन°) Ñ1 V1 D2 5 दृढव्रता, Ñ2 B1–3 D4 M4 धृत° (for पति°) —[cd]) Dg1 Dd1 Dm1 T3 M3 अव्यग्रा (for °ग्रा) Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 अभ्य (V1 D6 °भि) वादयत क्षिप्रं ब्रुव (B1–3 °व) ती (V1 om from ब्रुवंती up to 20[a]) मैथिली ह्यह (Ñ2 °लीति या, B2 3 °लीत्यहं)

20 V1 om 20[a] (cf v l 19) —[a]) Ś1 Ñ1 D2 4–6 [अ]थ, B2 om (subm) (for च) —[b]) Dm1 तापसी Ś1 Ñ V1 B1–3 D4–6 धर्म (V1 B2 ब्रह्म) चारिणीं, Dg1 Dt1 M3 4 ता दमान्विता (for तामनिन्दिताम्) D2 तापसीधर्मचारिणीं —D4 om (hapl) 20[c]–21[b] V1 illeg for 20[d]

21 D4 om 21[ab] (cf v l 20) G2 om 21–22 Ś1 om 21 D6 reads 21[ab] (followed by 2,70*) in marg —[a]) V1 om, D5 ता तु (for तत) M2 महाभागा (for °गा) —[b]) B1 D5 6 सा दृष्ट्वा, D2 सा पृष्ट्वा (for दृष्ट्वा ता) Ñ2 V1 B2 3 दृष्ट्वा सा ब्रह्मचारिणीं (V1 °णी) —[c]) Dg1 वृष्टा, Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 वृद्धा, T3 दृष्ट्वा (for हृष्टा) Ñ2 V1 B2 3 उवाच कुशल पृष्ट्वा —[d]) Dm1 अवेक्ष्यसे, T3 °सि, Cm as in text (for °क्षसे) —For 21[cd], Ñ1 B1 D2 4 5 6 (reads in marg) subst

2370* कुशल सान्त्वयित्वैना पर्यपृच्छदनामयम् ।

[D5 [इ]मा (for [ए]ना) D6 बद्धाजलि मात्वयित्वा (for the prior half) D2 om from पर्यपृच्छद् up to राम in 2371*]

22 G2 om 22 (cf v l 21) —[a]) V1 ज्ञातिविन (sic) (for °जनं) Ś1 Ñ1 B1 D4–6 त्यक्त्वा राज्य सुख चैव —[b]) Ś1 Ñ1 B1 D6 मान वृद्धि, Dg1 D4 1 G1 3 मानवृद्धिं (T3 °मृद्ध), Cm g t as in text (for मानमृद्धिं) Ñ1 D4 5 T1 2 M4 भामिनि, B1 भाविनि, G3 कामिनि (for मानिनि)

22 23 54 नगरस्थो वनस्थो वा पापो वा यदि वाशुभः ।
यासां स्त्रीणां प्रियो भर्ता तासां लोका महोदयाः ॥ २३
दुःशीलः कामवृत्तो वा धनैर्वा परिवर्जितः ।
स्त्रीणामार्यस्वभावानां परमं दैवतं पतिः ॥ २४
नातो विशिष्टं पश्यामि बान्धवं विमृशन्त्यहम् ।
सर्वत्र योग्यं वैदेहि तपः कृतमिवाव्ययम् ॥ २५
न त्वेवमवगच्छन्ति गुणदोषमसत्स्त्रियः ।
कामवक्तव्यहृदया भर्तृनाथाश्चरन्ति याः ॥ २६
प्राप्नुवन्त्ययशश्चैव धर्मभ्रंशं च मैथिलि ।
अकार्यवशमापन्नाः स्त्रियो याः खलु तद्विधाः ॥ २७
त्वद्विधास्तु गुणैर्युक्ता दृष्टलोकपरावराः ।
स्त्रियः स्वर्गे चरिष्यन्ति यथा पुण्यकृतस्तथा ॥ २८

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे नवाधिकशततमः सर्गः ॥ १०९ ॥

Ñ2 V1 B2.3 सुखं मानं च भाविनि —c) Ñ2 B2.3 अनुरागाद्, T3 अविरुद्ध, G1 अवरुद्धा, Cm g t as in text (for अवरुद्ध) V1 असुरापाद्वने वास (sic) —d) B3 अभिगच्छसि —For 22cd, Ś1 Ñ1 B1 D2.4–6 subst

2371* दिष्ट्यास्यनुगता राम रोहिणीव निशाकरम् ।

[D2 om up to राम (cf v l 2370*) —Ś1 [अ]नुगत B1 दिष्ट्या त्व तु गता राम (for the prior half)]

23 a) Ñ2 V1 B2.3 समस्थो(V1 °स्तो) विषमस्थो(V1 °स्तो) वा —b) Ś1 Ñ1 B1 D4.6 पापवान्, Dg1 Dm1 M3 पापी वा, Dt1 Dd1 G1 Ct शुभो वा (for पापो वा) Ś1 Ñ V1 B1–3 D2.4–6 M4 [अ]शुचि (for [अ]शुभ) —d) Ś1 B1 D2.4–6 तासा लोका सनातना, T1 तासा लोको महोदय

24 a) Ś1 Ñ2 V1 B2.3 D4.6 अशील, Ñ1 विशील, D2 सुशील (for दु शील) Ñ2 कामचारी (for °वृत्तो) —b) B1 ऋणी, G(ed) धमैर् (for धनैर्) Ñ2 V1 B2.3 धनैर्विरहितोपि वा, G1 M2 धनवान्यदि वाधन —c) B1 नार्य- (for आर्य-) —d) M3 दैवत परम (by transp) —After 24, B3 ins

2372* पतिरेव गुरु स्त्रीणामिहलोके परत्र च ।

25 a) B1 ततो (for नातो) B1 D4 वरिष्ठ (for विशिष्ट) Ś1 D6 जानामि (for पश्यामि) —b) M3 missing for बान्धव Ś1 D6 सुभृश स्त्रिय, Ñ1 B1 D5 विमृशस्त्रिय (B1 °या), Ñ2 V1 B2.3 D2 वै(D2 वा) कुलस्त्रिया G3 विमृशाम्यह (for विमृशन्त्यहम्) D4 धनैर्वा परिवर्जित —c) B1 G3 सर्वं योग्य हि(G3 च) वैदेहि —d) D4 तप (for तप) —For 25cd, Ñ2 V1 B2.3 subst

2373* पतिर्नन्दुर्गतिर्भर्ता दैवत गुरुरेव च ।

[V1 पतिन निर, G(ed) पतिर्बंधु प्रभुर् (for पतिर्नन्धुगतिर्)]

26 D2 om 26ab —a) Ś1 D6 न त्वेनम्, Ñ2 B2.3 न त्वेतद्, V1 न त्वेदम् (for न त्वेवम्) Ś1 D5.6 अनुगच्छति, G1 अभि° (for अव°) —b) Ś1 Ñ1 D4–6 लोके गुणम्, Ñ2 V1 B2.3 शीलदोषाद् (for गुणदोषम्) B1 लोके गुणसमा स्त्रिय —c) Ñ2 B3 काम (for काम) Ś1 D6 -पृक्तस्व-, Ñ1 -सक्तव्य-, Ñ2 च॥, B1 -पृक्तस्य (sic), B3(m as in text) वैक्लव्य-, D4 -सपृक्त-, D5 -[अ]विकृष्ट-, T2 -वर्तव्य-, Cm g t as in text (for वक्तव्य-) V1 M4 काममव्यक्तहृदया —d) M3 भर्तृनाथाश्च (sic) Ś1 Ñ1 B1 D4–6 भर्तृ(B1 °र्तु)नाथा हि(Ñ1 °थाश्च) योषित, Ñ2 B2.3 D2 भर्तार व्युच्च(B3 दुश्च)-रति या, V1 भर्तार व्युद्धरति या

27 a) Dt1 प्राप्नुवति Ñ2 पाप, B2.3 पापा (for चैव) V1 पाप... का पापात् —b) B1 -अशश् (for -अश) —c) Dd1 श्व(स्व)कार्य- (for अकार्य-) —d) Ś1 Ñ1 B1 D2.4–6 स्त्रियो न तु(D2 ननु) पतिव्रता, Ñ2 V1 B2.3 तादृश्य खलु ता· (G[ed] या) स्त्रिय, Dg1 स्त्रिय खलु च तद्विधा —After 27, B2 ins, B3 ins after 28

2374* नैर्गुण्येन च सयुक्ता भ्रष्टलोकपरावरा· ।
असत्स्त्रियोऽन्यथाचारा ह्यनिष्ट लोकमासते ।

[(l 1) B3 समायुक्ता (for च सयुक्ता) B3 परावरा —(l 2) B3 असत्स्त्रियमथो गत्वा (for the prior half) B3 च (for हि)]

28 D2 om 28 —a) Ś1 त्वद्विधा, G2 Ct तद्विधास् (for त्वद्विधास्) Ś1 B1 D4.6 त्वद्, Dg1 च, G3 स (for तु) Ñ2 B2.3 गुणोपेता (for गुणैर्युक्ता) V1 त्वद्विधा · + ता —b) V1 दृष्टदोष-, B1 दृष्ट्वा लोके (for दृष्टलोक) D4 दृष्टलोके परावरे —cd) Ś1 D6 स्वर्ग (for स्वर्गे) Ś1 D6 प्रवेक्ष्यति, Ñ1 विरस्यतेथ (hypm), B1 D4 प्रविश्यते, D5 हि रस्यते (for चरिष्यन्ति) Ś1 पुण्यकृतास्, B1 °युतस्, T1.2 धर्मकृतस्, G2 °कृत (for पुण्यकृतस्) Ñ2 V1 B2.3 स्वर्गे वसति सु(B3 शु)भगे सत सुकृतिनो यथा —After 28, Ś1 B1 D4–6 ins, D2 ins after 27 (due to om)

2375* त्वद्विधा कतिचित्सीते लोके सन्ति पतिव्रता ।

[B1 न क्वचित् (for कतिचित्) B1 D4 परावरा (for पतिव्रता)]

—After 28, B3 ins 2374* and then cont, Ñ2 ins after 28 ·

११०

सा त्वेवमुक्ता वैदेही अनसूयानसूयया ।
प्रतिपूज्य वचो मन्दं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ १
नैतदाश्चर्यमार्याया यन्मां त्वमनुभाषसे ।
विदितं तु ममाप्येतद्यथा नार्याः पतिर्गुरुः ॥ २
यद्यप्येष भवेद्भर्ता ममार्ये वृत्तवर्जितः ।
अद्वैधमुपवर्तव्यस्तथाप्येष मया भवेत् ॥ ३
किं पुनर्यो गुणश्लाघ्यः सानुक्रोशो जितेन्द्रियः ।
स्थिरानुरागो धर्मात्मा मातृवर्ती पितृप्रियः ॥ ४
यां वृत्तिं वर्तते रामः कौसल्यायां महाबलः ।
तामेव नृपनारीणामन्यासामपि वर्तते ॥ ५

G B L

2376* इमं च लोकं विचरन्ति धन्याः
परांश्च लोकान्प्रवरा जयन्ति ।
लोके च कीर्तिर्मनसः सुखं च
पतिव्रते त्वं भव सा यशस्विनी ।

—Ñ2 B3 cont., V1 B2 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins. after 28.

2377* तदेवमेतत्त्वमनुव्रता सती
पतिव्रतानां समयानुवर्तिनी ।
भवस्व भर्तुः सहधर्मचारिणी
यशश्च धर्मं च ततः समाप्स्यसि ।

[(l. 1) V1 B3 (marg. also as above) तमेवम् (for तदेवम्). Ñ2 V1 B2.3 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 एन, T3 M4 एव, G1.3 M2.3 एव (for एत). Ñ2 V1 B2.3 समनुव्रता, Dt1 त्व॰॰व्रता (for त्वमनुव्रता). M4 त्व . . ती (damaged). —(l. 2) Dt1 पतिप्रधाना (for °व्रताना). Ñ2 V1 समयानुबोधिनी, B2.3 °रोधिनी (for °वर्तिनी). —(l. 3) Ñ2 V1 B2.3 भवेह (for भवस्व). —(l. 4) Ñ2 B3 धर्मं चरित, M4 पुण्यं च यत (for धर्मं च तत).]

Colophon. Ś1 B1 D4.6 om. —*Kāṇḍa name*: Ñ1 V1 आरण्यके, B2.3 D5 अरण्यकाडे. —*Sarga name*: Ñ1 अनसूया-समागम, Ñ2 V1 B2.3 अन(Ñ2 °नु)सूयावाक्य, D2.5 अनसूयादर्शन (D5 °न). —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V1 om., Ñ2 B2.3 D2.5 2, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 117, M4 126. —After colophon, G1.3 conclude with श्रीरामाय नमः, G2 with श्रीमते नमः.

110

☞ For V1, cf. note before 2. 108. 1. B4 D1.3.7 om. Sarga 110 (cf. v. l. 2. 108. 1). Ś1 D4.6 continue the previous Sarga. Dm1 begins with ॐ, T2 M1 with श्रीरामचन्द्राय नमः, M2 with श्रीरामाय नमः.

1 [a]) M4 damaged for सा त्वेवमु. Ś1 B1 D4.6 इत्येवम्, V1 सा चेवम् (for सा त्वेवम्). —Note hiatus between [a] and [b]. —[b]) Ś1 Ñ V1 B1–3 D2.4–6 भगवत्या, Dg1 M4 त्वनसूया (to avoid hiatus), Dd1 Dm1 T2.3 G M1.2 ह्यनसूया (to avoid hiatus) (for अनसूया). V1 B1.3 D2.4.5 [अ]नुसूयया (for [अ]नसू°). Dt1 त्वनसू॰॰-यया (om. hapl.). —[c]) V1 B2.3 प्रतिगृह्य. B1 reads वचो *inf. lin.* Ś1 Ñ V1 B1(*inf. lin.*) 2.3 D2.4–6 हृष्टा (for मन्दं). —[d]) Ś1 Ñ V1 B1–3 D2.4–6 वक्तुं समुपचक्रमे.

2 [a]) Ś1 Ñ V1 B1–3 D2.4–6 नेदम् (for नैतद्). Ś1 Ñ1 B1 D2.4.6 आर्ये यत्, V1 (m. as in text) अद्यार्या, Dt1 आर्याया, D5 आर्येव (for आर्याया). B3 नैतदाश्चर्यमाना या. —[b]) Ś1 Ñ1 D2.4.6 त्वमेवम्, B1 त्वय्येवम्, D5 त्वमेतद्, M4 यन्मा त्वम् (for यन्मां त्वम्). Ś1 अतिभाषसे, D6 T2 अभिभाषसे (for अनुभाषसे). Ñ2 V1 B2.3 यदेवमनुशासि (B2 °स्सि, B3 °षि) मा, T3 यन्मां त्वमभिभाषसे. —[c]) Ś1 B2.3 D6 हि, Ñ2 om. (subm.) (for तु). Ñ2 B1.3(*sup. lin.*, orig. as in text) Dt1 Dm1 मया (for मम). —[d]) Ś1 Ñ1 B1 D2.4–6 यथा नित्यं गुरुः पतिः, Ñ2 V1 B2.3 यथा स्त्रीणां पतिर्गतिः (V1 °तः). —After 2, Dm1 ins. राम.

3 [a]) B1 [ए]को, D4 [ए]व (for [ए]ष). B3 पतिर् (for भवेद्). —[b]) V1 T3 G1.3 M3.4 ममार्यो, Dt1 Dd1 Dm1 Ct अनार्यो (for ममार्ये). Ś1 Ñ1 B1 D2.4–6 धन-, Ñ2 V1 वित्त-, Dt1 G3 Cm.t वृत्ति-, G(ed.)गुण- (for वृत्त). —B1 om. 3[cd]. —[c]) ऽस्मद्वैध्यम्, Cv.r.m.g.t अद्वैधम् (as in text). Dt1 Ct अत्र वर्तव्य, Dm1 °कर्तव्यस्, D2 अनुवर्तव्यस्, G1.2 °वक्तव्यस्, M1.3 °वर्तव्य, M4 °चर्तव्य, K[ed.] °चर्तव्यस्, Cr उपपत्तव्यस्, Cm.g उपचर्तव्यस् (for उपवर्तव्यस्). Ś1 D6 अद्यैव ह्यनुवर्तव्यस्, Ñ2 B2.3 अद्वैधे(B2.3 [*inf. lin.*]°ने)नोपचर्यस्तु, V1 यद्यहीनोपचर्यश्च, D4 अवैधमुपगतव्यस्. —[d]) Dm1 हि (for [अ]पि). Ś1 D6 पतिर्मया, Ñ1 भवेन्मम, D2.4.5 भवेन्मया (by transp.) (for मया भवेत्). Ñ2 V1 B2.3 तथापि नियतं मया (B3 *sup. lin.*, orig. मम).

4 [a]) Ś1 गुणं राम, Ñ1 B1 D2.4–6 गुणं श्लाघ्य. —Ś1 om. (hapl.) 4[b]–5[a]. —[d]) G1.3 M4 पितुः प्रियः, Cm as in text (for पितृप्रियः). Ñ V1 B2.3 D2.5 मातापित्रोः प्रियः (V1 रतः) सदा (Ñ2 B2 सदा प्रियः [by transp.]), B1 D4.6 पित्रोः प्रियतरः सदा, Dg1 Dt1 T3 G2 M1.3 Cg.t मातृवत्पितृवत्प्रियः.

5 Ś1 om. 5[a] (cf. v. l. 4). —[b]) G1 कासर्यायां (sic) (for कौसल्यायां). Ś1 D6 दृढव्रत, Ñ V1 B1–3 D2.4.5 T3 G M1.2.4 महायशाः (for महाबलः). —[c]) Ś1 D5.6 नृपपत्नीनाम् (for °नारीणाम्).

सकृद्दृष्टास्वपि स्त्रीषु नृपेण नृपवत्सलः ।
मातृवद्वर्तते वीरो मानमुत्सृज्य धर्मवित् ॥ ६
आगच्छन्त्याश्च विजनं वनमेवं भयावहम् ।
समाहितं हि मे श्वश्र्वा हृदये यत्स्थितं मम ॥ ७
पाणिप्रदानकाले च यत्पुरा त्वग्निसंनिधौ ।
अनुशिष्टा जनन्यास्मि वाक्यं तदपि मे धृतम् ॥ ८
नवीकृतं तु तत्सर्वं वाक्यैस्ते धर्मचारिणि ।
पतिशुश्रूषणान्नार्यास्तपो नान्यद्विधीयते ॥ ९
सावित्री पतिशुश्रूषां कृत्वा स्वर्गे महीयते ।
तथावृत्तिश्च याता त्वं पतिशुश्रूषया दिवम् ॥ १०
वरिष्ठा सर्वनारीणामेषा च दिवि देवता ।
रोहिणी न विना चन्द्रं मुहूर्तमपि दृश्यते ॥ ११
एवंविधाश्च प्रवराः स्त्रियो भर्तृदृढव्रताः ।
देवलोके महीयन्ते पुण्येन स्वेन कर्मणा ॥ १२
ततोऽनसूया संहृष्टा श्रुत्वोक्तं सीतया वचः ।
शिरस्याघ्राय चोवाच मैथिलीं हर्षयन्त्युत ॥ १३
नियमैर्विविधैराप्तं तपो हि महदस्ति मे ।
तत्संश्रित्य बलं सीते छन्दये त्वां शुचिव्रते ॥ १४

---

6 [a]) Dd1 दृष्टामपि (sic), G1 दृष्टावपि (for °स्वपि) —[b]) D2 पितृवत्सल —[c]) M2 रामो (for वीरो) —[d]) Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 मानद (for धर्मवित्)

7 [a]) Ś1 D6 आगच्छता च, Ñ1 B1 D4 5 °च्छत च, G3 आव्रजत्या स (for आगच्छन्त्याश्च) —[b]) Dg1 एतद्, G1 3 एव (for एव) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 भयावहमिदं वन —[c]) Ś1 Ñ1 B1 D4 6 समर्पित (for समाहित) Ś1 Ñ1 हि यच्छ्रुत्वा, B1 च यच्छ्रुत्वा, Dg1 भवेत्श्वश्र्वा, D4 हि यद्दृष्ट, D6 हि यद्वाक्य, T मे श्वश्र्वा च (T3 °श्चापि), M2 तु मे श्वश्र्वा (for हि मे श्वश्र्वा) D2 5 अर्पित त (D5 य)द्धि मे (D5 om [subm]) श्वश्र्वा —[d]) Ś1 D2 5 6 तत्स्थित, Ñ1 B1 D4 तत्स्थिर, Dt1 G1 M2 Ct यत्स्थिर, T1 2 तद्धृत, T3 .त, M4 [s]वस्थित (for यत्स्थित) T1 2 महत् (for मम) —For 7, Ñ2 V1 B2 3 subst

2378* आगच्छन्ती च विजन वन श्वश्रूर्यदन्वशात् ।
समाहितवती पूर्वं तच्च मे हृदि वर्तते ।

8 [a]) Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4 6 G1 2 M1 -ग्रहण- (for -प्रदान-) D4 स (sic) (for च) —[b]) Ñ1 मे (for तु) Ś1 B1 D2 4–6 यद् (D2 द्विजा, L[ed]यदा) ग्निगुरुसंनिधौ, Ñ2 V1 B2 3 यत्पुरा पावकान्तरे —[c]) Dt1 Dd1 Dm1 अनुशिष्ट, M2 अतिशिष्टा (for अनुशिष्टा) Ñ2 V1 B2 3 [अ]हं, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 मे, G2 [अ]स्ति, G(ed) हि (for [अ]स्मि) —[d]) Dd1 ध्रुव (for धृतम्) Ñ2 V1 B2 3 तच्च मे हृदि वर्तते —For 8[cd], Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 subst

2379* अन्वशासत्पिता वाक्य यन्मा तदपि मे हृदि ।

[D5 यत्तावद् (for यन्मा तद्)]

9 [a]) Ś1 V1 B1 D2 6 K(ed) च तत्, Ñ B3 M3 4 तु मे, Dg1 च मे (for तु तत्) Dt1 Dd1 Dm1 M1 Ct न विस्मृत (M1 before corr as in text) तु मे (M1 तत्) सर्वं —[b]) Ñ1 Dt1 Dd1 Ct वाक्यै स्वैर्, Ñ2 V1 B2 3 त्व (B2 त) द्वाक्यैर्, B1 D2 6 G3 °स्तैर्, Dm1 वाक्यै स्व- (for वाक्यैस्ते) Ś1 D6 ब्रह्मचारिणि —[cd]) B3 G3 पतिशुश्रूषण (for °षणान्) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 नान्यत् (for नार्यास्) and नार्या (for नान्यद्) Ś1 Ñ2 V1 B2 3 विशिष्यते (for विधीयते)

10 V1 om (hapl) 10[ab]. —[a]) M3 सावित्रीमपि शुश्रूषा —[b]) T2 कृता (for कृत्वा) —[c]) Dg1 तथावृत्तिं, M4 C1 यथावृत्तिश्, Cg t तथावृत्तिश् (as in text) Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 तथैवारुधती याता, M3 (before corr as in text) तथावृत्तितया त्व हि —[d]) M3 प्रति (for पति-) V1 D2 5 -शुश्रूषणाद् (for -शुश्रूषया) T3 पर (for दिवम्)

11 [a]) Ś1 G2 वसिष्ठा —[b]) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 एषाप्या (D4 °मा)र्ये दिव गता, Ñ2 V1 B2 3 तथैव पतिदेवता —[d]) Ñ2 V1 B2 3 वर्तते (for दृश्यते)

12 [a]) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D2 4–6 चाप्यप (D2 °म)रा. (for च प्रवरा) —[b]) B1 -धृत- (for -दृढ-) —[c]) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 ताश्च (for देव-) —[d]) Ś1 B1 D4 6 शुभे पुण्येन, Ñ1 D2 5 स्वेन पुण्येन (by transp) Ñ2 V1 B2 3 पुण्यैरेव स्व (V1 [before corr] सु)कर्मभि· —After 12, D5 ins an addl colophon [*Kāṇḍa name* आरण्य° —*Sarga no* 3]

13 [a]) G(ed) तच्च (for ततो) Ñ2 V1 B1 3 Dg1 D2 4 [s]नुसूया —[b]) Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 श्रुत्वा वचनमुत्तम —[c]) M3 partly damaged Ś1 शिरस्यादाय, Dm1 शिरसाघ्राय —[d]) Ś1 Ñ V1 B1 3 D2 4–6 हर्षगद्गदा (Ñ2 V1 B3 °द), B2 सत्यगद्गदा (for हर्षयन्त्युत)

14 B1 om 14 Ś1 Ñ V1 B2 3 D2 4–6 transp 14 and 15[abcd] —[a]) V1 प्राप्त, Dt1 आम (sic) (for आप्त) —[b]) Ś1 Ñ V1 B3 D2 4–6 तपो योगजम्, B2 तपो यत्किचिद्, G(ed) तपो योग्य यद् —[c]) Ś1 Ñ1 D4 6 M4 यत् (for तत्) Ś1 D2 5 6 सस्मृत्य, Ñ2 V1 B2 3 आश्रित्य, Dm1 °भृत्य, D4 °सृत्य, T3 G1 2 M2 °श्रुत्य, Ct as in text (for संश्रित्य). B2 om सीते —[d]) D5 त्वा Ś1 Ñ1 D2.4–6 T1 2 शुचिस्मिते (for °व्रते) Ñ2 V1 B2 3 वरेण छन्दयामि ते —After 14, Ñ2 V1 B2 3 ins 2380*

उपपन्नं च युक्तं च वचनं तव मैथिलि ।
प्रीता चास्म्युचितं किं ते करवाणि ब्रवीहि मे ।
कृतमित्यब्रवीत्सीता तपोबलसमन्विताम् ॥ १५
सा त्वेवमुक्ता धर्मज्ञा तया प्रीततराभवत् ।
सफलं च प्रहर्षं ते हन्त सीते करोम्यहम् ॥ १६
इदं दिव्यं वरं माल्यं वस्त्रमाभरणानि च ।
अङ्गरागं च वैदेहि महार्हमनुलेपनम् ॥ १७

मया दत्तमिदं सीते तव गात्राणि शोभयेत् ।
अनुरूपमसंक्लिष्टं नित्यमेव भविष्यति ॥ १८
अङ्गरागेण दिव्येन लिप्ताङ्गी जनकात्मजे ।
शोभयिष्यसि भर्तारं यथा श्रीर्विष्णुमव्ययम् ॥ १९
सा वस्त्रमङ्गरागं च भूषणानि स्रजस्तथा ।
मैथिली प्रतिजग्राह प्रीतिदानमनुत्तमम् ॥ २०

15 Ś1 Ñ V1 B2 3 D2 4–6 transp 14 and 15^{abcd}. —^{a}) Dg1 reads युक्तं च in marg T1 2 मनोज्ञं (for च युक्तं) —B1 om 15^{c}–16^{b} —^{cd}) Ś1 D6 चास्म्यद्य ते, Ñ1 Dt1 D5 G2 M1 3 चास्म्युच्य(G2 °द्य)ता, Dg1 चाप्युच्यता, Dm1 चास्म्युचित, D2 चास्म्युच्यत , D4 चास्मि द्युत , M2 [अ]स्मि ह्युच्यता, M4 चास्मि प्रिय (for चास्म्युचित) Ś1 D4 6 किं नु(D4 तु), Dt1 D5 T3 सीते (for किं ते) Dg1 ते, Dd1 Dm1 G2 M1 2 4 तत् (for मे) Dt1 प्रिय च किं (for ब्रवीहि मे) Ś1 Ñ1 D2 4–6 वचन करवाण्यह(D5 °णि किं) (for^{d}) Ñ2 V1 B2 3 प्रीतास्म्यनेन तद्ब्रूहि प्रिय किं करवाणि ते —After 15^{cd}, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins , whereas Ñ2 V1 B2 3 ins after 14

2380* तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा विस्मिता मन्दविस्मया ।

[Ñ2 V1 B2 3 सैव तस्या वच श्रुत्वा (for the prior half) B2 सस्मिता, T2 विस्मया, G1 विस्मित (for विस्मिता) T3 वदेही मन्दविस्मिता, G(ed) विस्मितामनुविस्मिता (for the post half)]

—^{e}) Ś1 D6 कृतकृत्यावदत्सीता —^{f}) Ś1 V1 D6 -वन- (for -बल-) V1 -समीरिता, B2 D2 -समन्विता, M4 -समाश्रिता (for -समन्विताम्)

16 Ñ1 B1 M2 om 16^{ab} (for B1, cf v l 15) —^{a}) Ś1 T2 उक्त्वा (for उक्ता) D4 धर्मात्मा, T3 om (for धर्मज्ञा) Ñ2 V1 B2 3 सैवमु(Ñ2 °यु)क्ता(V1 B3 °क्त्वा) तु धर्मज्ञा —^{b}) Ś1 D6 तथा, Ñ2 V1 B2 3 तदा (for तया) V1 T3 प्रीतिप(T3 °क)रा, B3 Dt1 T2 प्रीतितरा, Cg प्रीततरा(as in text) M4 [अ]ब्रवीत् (for [अ]भवत्) —^{c}) G(ed) सकल (for सफल) Ñ2 V1 B2 3 च प्रमाद त, Dd1 Dm1 च प्रकर्षं ते, G1 3 स(G3 मत्)प्रहर्षं ते, Cv r g t as in text (for च प्रहर्षं ते) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 अब्रवीचापि सफ(D6 °क)ल —^{d}) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 हर्षं (for हन्त) Dg1 reads सीते in marg Ñ2 V1 B2 3 कुर्वती तामुवाच ह —After 16, Ñ1 erroneously repeats 16^{c}

17 ^{a}) M2 रव (meta) (for वर) —^{b}) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 M2 वस्त्राणि(Ñ1 °) (for वस्त्रम्) —^{c}) Ś1 D6 M4 अगरागश —^{d}) D6 समार्हं (for महार्हम्) Ś1 B1 D4 6 च विलेपनं, Ñ1 Dg1 D2 5 T1 2 चा(Ñ1 वा)नुलेपन —For subst in Ñ2 V1 B2 3, see 2381*

18 ^{a}) D5 सकृद् (for मया) —^{b}) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 भूषणैरपि(Ś1 D6 °सि) वर्जिता(Ñ1 D2 5 °त) —^{c}) Ś1 B1 D4–6 तथा रूपम् , D2 येन रूपम् , M4 अपि रूपम् D2 Cr असक्लिष्ट, G2 M1 अविक्लिष्ट(G2 °न्न), Cv m g t as in text (for असक्लिष्ट) —^{d}) D2 5 एतद् (for एव) —For 17–18, Ñ2 V1 B2 3 subst and read after 19^{ab}

2381* मया दत्तेन सुभगे भूषिता विचरिष्यसि ।
अद्य प्रभृति भद्रं ते मण्डनं खलु शाश्वतम् ।
अनुलेपं च सुचिरं गात्रान्नापगमिष्यति ।
त्वमनेनाङ्गरागेण मया दत्तेन मैथिलि ।

[(l 1) V1 पुण्येन (for सुभगे) —After l 1, B3 ins

2381(A)* राघवोऽपि च त्वां दृष्ट्वा परां प्रीतिं गमिष्यति ।

—(l 2) Ñ2 V1 मटन (for मण्डन) —(l 3) V1 B3 रुचिरं (for सु°)]

19 ^{a}) Ñ1 अनुरागेण (for अङ्ग°) —^{b}) Ś1 D6 लिप्तेन, Ñ2 V1 B2 3 M4 रक्ताङ्गी, Dg1 दीप्ताङ्गी (for लिप्ताङ्गी) V1 जनकात्मजा (sic) —After 19^{ab}, Ñ2 V1 B2 3 read 2381* —^{c}) Ñ2 V1 B2 3 रमयिष्यसि —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 B2 3 D6 M4 कान्ता(Ś1 D6 विष्णु, V1 °त) श्रीरिव रूपिणी(M4 माधव), Ñ1 देवी श्रीरिव वासव, B1 D2 4 5 श्रीर्विष्णुमि(B1 °रि, D5 °ष्णोरि)व रूपिणी

20 ^{a}) Ñ2 B2 3 वासांसि (for वस्त्रम्) B3 [अ]गरागाश् (for अङ्गराग) V1 वासांसि चागरागं च —^{b}) Ś1 भाजनानि (for भूषणानि) G1 स्रज (for स्रजस्) —^{d}) Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 प्रीतिदायम् (for °दानम्) —After 20, Ñ2 V1 B2 3 ins

2382* ततः शुभं सा तरुणार्कसंनिभं
गतक्लमा वस्त्रयुगं सदामलम् ।
स्रजोऽङ्गरागं च विभूषणानि च
प्रसन्नचेता जगृहेऽथ मैथिली ।

[(l 3) Ñ2 V1 B2 om second च —(l 4) B2 च, G(ed) तु (for ऽथ)]

—Thereafter Ñ2 V1 B2 3 ins an addl colophon, while Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 M2 4 ins the same after 20 [*Kāṇḍa name* Ś1 D4–6 आरण्य°, Ñ V1 B1 2 D2 आरण्यक°, B3 अरण्य° —*Sarga name* Ś1 B1 3 D4 6 जन(B1 3 D4 °नु)सूया(B3 reads अनुसूया in m)प्रीतिदाय, Ñ1

प्रतिगृह्य च तत्सीता प्रीतिदानं यशस्विनी ।
श्लिष्टाञ्जलिपुटा धीरा समुपास्त तपोधनाम् ॥ २१
तथा सीतामुपासीनामनसूया दृढव्रता ।
वचनं प्रष्टुमारेभे कथां कांचिदनुप्रियाम् ॥ २२
स्वयंवरे किल प्राप्ता त्वमनेन यशस्विना ।
राघवेणेति मे सीते कथा श्रुतिमुपागता ॥ २३

तां कथां श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण च मैथिलि ।
यथानुभूतं कार्त्स्न्येन तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ॥ २४
एवमुक्ता तु सा सीता तां ततो धर्मचारिणीम् ।
श्रूयतामिति चोक्त्वा वै कथयामास तां कथाम् ॥ २५
मिथिलाधिपतिर्वीरो जनको नाम धर्मवित् ।
क्षत्रधर्मण्यभिरतो न्यायतः शास्ति मेदिनीम् ॥ २६

अनसया ागायतम (sic), Ñ2 प्रीतिदायार्पण, V1 B2 प्रीतिदाय, D2 अनुसूयावाक्य —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 D6 om, Ñ2 V1 B2 3 D2 G(ed) 3, D4 2, D5 4, M2 118, M4 127, L(ed) 1]

21 Before 21, M2 ins श्रीरामाय नम —ᵃ) Ś1 Ñ1 B2 तु ता, Ñ2 B3 D5 6 तु त, V1 तत, B1 D2 4 तु तत्, Dd1 Dm1 च त (for च तत्) —ᵇ) M4 प्रीतिदाय Dg1 अनुत्तम (for यशस्विनी) Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 प्रीतिदायमनुत्तम —After 21ᵃᵇ, D2 5 ins

2383* शुशुभेऽभ्यधिकं लक्ष्म्या स्वर्णयष्टिरिवोज्ज्वला ।

—ᶜ) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D4 6 कृताञ्जलि-, Dg1 M4 बद्धाञ्जलि, G2 शिष्टाञ्जलि, Ct श्लिष्टाञ्जलि- (as in text) Ñ2 V1 B2 3 तत्र, G2 M1 सीता (for धीरा) —ᵈ) Ś1 Ñ V1 B2 3 D2 5 6 तामुपास्त, B1 D4 तामुपास्य, T2 3 °स्ते (for समुपास्त) V1 Dd1 Dm1 तपस्विनीं (for तपोधनाम्)

22 B2 om 22ᵃᵇ —ᵃ) Ś1 B1 D4 6 ता तु सीताम्, Ñ V1 B3 D2 5 ता विनीताम्(Ñ2 °विनम्राम्) (for तथा सीताम्) —ᵇ) V1 B1 D2 4 5 अनुसूया Ñ2 V1 B3 तपोधना, M4 यतव्रता (for दृढव्रता) —ᶜ) Ś1 B1 D4 6 वक्तुम् (for प्रष्टुम्) —ᵈ) Ś1 Ñ1 B1 D2,4–6 सीता(Ś1 D6 शुभ) कमल लोचना, Ñ2 B2 3 कथाज्ञा ता कथाप्रिया, V1 कथा ज्ञातु कथाप्रिया

23 ᵃ) Ś1 स्वयंवर (for °वरे) M4 कथ (for किल) —ᵇ) Ś1 B1 D4 6 एतेन (for अनेन) Ś1 Dd1 Dm1 D4 6 यशस्विनि(Ś1 Dd1 Dm1 °नी) —ᶜ) Ś1 Ñ1 B1 D4 6 वै (for मे) —ᵈ) B1 D4 तथा (for कथा) Ś1 Ñ1 श्रोतुम्, B1 D2 4–6 श्रोत्रम्, Cg as in text (for श्रुतिम्) Ñ2 V1 B2 3 Dg1 कथा श्रुतिपथ(Dg1 °द्) गता

24 ᵃ) B2 अह (for कथा) After कथा, Ñ2 erroneously ins कथयिष्यामि —ᵇ) Ś1 B1 D2 4–6 G M1 2 विस्तरेणैव, V1 B2 3 G(ed) विस्त(G[ed] °स्ता)रेणेह (B2 °ति) —ᶜ) V1 B3 यथानुवृत्त, B2 Dg1 Dt1 यथाभूत च(B2 तु), D2 G3 यथानुभूता —ᵈ) Ñ1 तथा, Ñ2 सर्वं (for तन्मे) D5 त्व कर्तुम्, G1 वक्तुमिह (for त्व वक्तुम्) V1 B2 3 सर्वमाख्यातुमर्हसि

25 ᵃ) Ñ2 V1 B2 3 तथा, Dd1 Dm1 तु ता (for तु सा) —ᵇ) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 तापसीं, M2 ता तदा (for ता ततो) Ñ2 V1 B2 3 ता तपोब्रह्मचारिणीं —ᶜ) Ñ2 B2 [अ]-थामन्त्र्य, V1 समन्त्र्य, B3 [उ]पामन्त्र्य, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 चोक्ता वै, G1 मोत्साहा, M2 चोक्त्वाथ (for चोक्त्वा वै) —ᵈ) Ñ2 B2 3 वक्तु(B3 वह्रो)माचचक्रमे कथा, V1 ततो रग प्रचक्रमे —For 25, Ś1 Ñ1(om l 3) B1 D2 4–6 subst.

2384* एवमुक्त्वा तु ता सीता विरराम तपस्विनी ।
तामुवाच तत सीता श्रूयतामित्यथो वच ।
यथावृत्तमिद सर्वं तत्ते वक्ष्यामि तापसि ।

[(l 1) D2 उक्ता Ś1 सीता ता (by transp) Ñ1 D2 5 तपोधना (for तपस्विनी)]

26 ᵃ) B2 G2 मैथिलाधिपतिर् V1 B2 धीमान, B3 श्रीमान (for वीरो) —ᵇ) Ś1 D6 वीर्यवान्, D2 धार्मिक (for धर्मवित्) —ᶜ) M3 क्षेत्र- (for क्षत्र-) Ś1 Ñ1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4–6 T -कर्मणि, Ñ2 V1 B2 3 -धर्मेषु; G1 3 M1 -धर्मे हि (for -धर्मणि) B3 निरतो, G(ed) [अ]-नुरतो (for [अ]भि°) B1 क्षत्रधर्मरतो धीरो —ᵈ) V1 शास्त्र- (sic), M3 शास्त (sic) (for शास्ति) —After 26, Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 ins

2385* स गतो धर्मसवर्तं काले किल पिता मम ।
पत्नीभि सह धर्मात्मा ददर्श महदद्भुतम् ।
अन्तरिक्षेण गच्छन्तीं दिव्यरूपा मनस्विनीम् ।
मेनका वै ह्यप्सरस द्योतयन्तीं दिशो दश ।
ता दृष्ट्वा रूपसपन्ना मन्मथस्य रतीमिव । [5]
बभूव मुदितो राजा दृष्ट्वा ता वामलोचनाम् ।
स मन्मथशराविष्ट पिता मम तदाभवत् ।
मनुष्यसदृशी बुद्धिस्तस्यासीद्वैर्यनाशिनी ।
अस्या नाम समुत्पद्येदपत्य कीर्तिवर्धनम् ।
ममापत्यविहीनस्य महान्हि स्यादनुग्रह । [10]
अन्तरिक्षाच्च वागुच्चैरुवाचामानुपी किल ।
प्राप्स्यस्यपत्यमस्यास्त्वं सदृश रूपवर्चसा ।

[(l 1) Ñ1 कर्म सकर्तुं, B1 धर्म सचर्तुं, D2 4 5 कर्म सत्कर्तुं (for धर्मसवर्तं) Ñ2 V1 B2 3 म सीराकर्षण कर्तुं (for the prior half) V1 B2 3 गत काले (for काले किल) —(l 2) D5 मह पत्न्या च (for पत्नीभि सह) Ñ2 V1 B3 धर्माभि, G(ed) धर्म्याभि (for धर्मात्मा) Ś1 Ñ1 D6 अद्भुता (for °तम्) Ñ2 V1 B2 3 स(Ñ2 marg) ददर्शाद्भुत महत् (for the post half) —(l 3) B1–3 अतरीक्षेण, D5 G(ed)अतरि(G[ed] °री)क्षे च (for °रिक्षेण) B2 3 दिव्यकाया(B3 [*inf lin* also]

तस्य लाङ्गलहस्तस्य कर्षतः क्षेत्रमण्डलम् ।
अहं किलोत्थिता भित्त्वा जगतीं नृपतेः सुता ॥ २७
स मां दृष्ट्वा नरपतिर्मुष्टिविक्षेपतत्परः ।
पांशुगुण्ठितसर्वाङ्गीं विस्मितो जनकोऽभवत् ॥ २८
अनपत्येन च स्नेहादङ्कमारोप्य च स्वयम् ।
ममेयं तनयेत्युक्त्वा स्नेहो मयि निपातितः ॥ २९
अन्तरिक्षे च वागुक्ताप्रतिमा मानुषी किल ।
एवमेतन्नरपते धर्मेण तनया तव ॥ ३०
ततः प्रहृष्टो धर्मात्मा पिता मे मिथिलाधिपः ।
अवाप्तो विपुलामृद्धिं मामवाप्य नराधिपः ॥ ३१

°मा) मनोरमा(B3 °रा) (for the post half) Ñ2 V1 अतरीक्ष तु(V1 °क्षेण) गच्छती न्दिव्यकाया(V1 °मा) मनोरमा —(l 4) Ś1 om वे(subm) Ñ1 कामप्सरम (for वं छम्प°) D2 मेनकाप्सरस नाम, D5 अप्सरा मेनका नाम (for the prior half) Ñ2 V1 B2 3 मेनकेत्यप्सरा(B2 3 °रा) नाम्ना द्योतयती(B2 3 °तीं) दिशस्त्विषा —(l 5) Ś1 D6 दृष्ट्वा ता (by transp) —Ñ2 V1 B2 3 om l 6–7 —(l 6) D2 5 बभूव राजा मुदित पिता मे सुदुःखते —(l 7) Ś1 Ñ1 शराविद्ध (for -शराविष्ट) —(l 8) Ñ1 D2 5 अरय (for तस्य) D2 वीय , D5 धर्म- (for धैर्य-) Ñ2 V1 B2 3 तस्यासीन्मानसी बुद्धिस्तदा धैर्यविचालि(B3 [after corr]°नाशि)नी(V1 वेयविचारिणी [sic]) —B1 om l 9–10 —(l 9) Ś1 Ñ1 D6 समुत्पाद्य, Ñ2 V1 B2 ममोत्पद्येद्, B3 (before corr ममोत्पाद्य) मयोत्पाद्यम् (for समुत्पद्येद्) Ś1 Ñ1 D6 दापत्य, B3(m after corr as above) तापस्य (sic) (for अपत्य) —Ś1 om l 10–12 —(l 10) Ñ1 मम च, Ñ2 B2 3 महान्म, D2 महान्न (for महान्हि) V1 महाश्चर्यादनुग्रह , D5 मनमोनुग्रह पर (for the post half) —(l 11) Ñ2 V1 B2 3 अथातरीक्षे, B1 D4 6 अतरि(B1 °री)क्षे च (for अन्तरिक्षाच्च) B1 मानुषी (for [अ]मा°) Ñ1 D2 4 5 उच्चरन्मानुषी किल, D6 उच्चचार तदा किल (for the post half) —(l 12) Ñ2 B1–3 D2 अस्या त्व, V1 अस्या वै (for अस्यास्त्व) B1 D2 4 6 -सपदा (for वर्चसा)]

27 [a]) Ś1 तस्यापत्यविहीनस्य —[b]) Ś1 Ñ1 B1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4–6 T G M1 4 Cr t कृषत , Cm g as in text (for कर्षत) Ñ2 V1 B2 3 यज्ञमडलं Dg1 glosses(within brackets) कर्षत 'पङ्गवेन कृपती'ति श्रुत्या शोधनकर्तु क्षेत्रमडल, यागोपयोगक्षेत्र, चयनस्थानमित्यर्थ —[c]) M1 हित्वा (for भित्त्वा) —[d]) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 नृपमन्दिरे, Ñ2 V1 B2 3 जगतो ग(V1 म)ति (for नृपते सुता)

28 [a]) M2 नरपतिर्दृष्ट्वा (by transp) —[b]) V1 दृष्टि-, B2 3(*sup lin* also, orig मुष्टि) दृष्टि, D5 मुष्टि (for मुष्टि-) B1 D5 विक्षेप (for -विक्षेप-) Ñ2 V1 B2 -तत्परा (for °र) Ś1 B1 D4 6 मुष्टि वि(B1 नि)क्षिपती पुन (Ś1 D6 मुहु) —[c]) Ś1 Dt1 Dd1 Dm1 D4 6 S पासु Ś1 -चेष्टित , Ñ2 V1 B2 3 रूपित-, Dg1 S -कुठित-, D6 -विष्टित- (for -गुण्ठित-) —[d]) T1 2 G M1 2 जनको विस्मितो (by transp) V1 [S]ब्रवीत् —After 28, B3 ins

2386* सुवर्णप्रतिमाकारामतीव सुमनोहराम् ।

29 [b]) Ś1 Ñ1 B1 D5 6 M4 आरोप्याकमह(M4 °थ) स्वय, D2 4 आरोप्याक च मा स्वय —[c]) Dg1 मामिय, Cg as in text (for ममेय) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 [उ]क्ता, D2 [उ]क्त, Cg as in text (for [उ]क्त्वा) —[d]) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 स्नेहश्च मयि(D2 5 विनि) पातित —For 29, Ñ2 V1 B2 3 subst

2387* अभिपद्यैव च स्नेहादारोप्याङ्केऽब्रवीत्किल ।
ममेय तनया व्यक्त स्नेहोऽस्या येन मेऽभवत् ।

[(l 1) Ñ2 V1 B2 अभिपत्ये(V1 °घे)व —(l 2) V1 (after corr as above) समेय (for ममेय)]

30 [ab]) B1 अंतरीक्षे च, D5 अंतरिक्षाच्च K(ed) [अ]मानुषी (for मानुषी) ❁ Cg मा प्रति मामुद्दिश्य 'एवमेतन्नरपते धर्मेण तनया तव ' इति अतरिक्षे अमानुषी वागुक्ता । यद्वा वागुक्ताप्रतिमेत्यत्र अप्रतिमेति च्छित्त्वा वाग्विशेषणतया वा योज्यम् । ❁ Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 मानुषी किल मा(Ñ1 मा) प्रति (for [b]) Ñ2 V1 B2 3 तयेत्यतर्हिता चैव वागुवाचाशरीरिणी —[c]) G1 3 M2 एव (for एतन्) —[d]) M4 सीतैषा (for धर्मेण) G2 M1 दुहिता (for तनया) —For 30[cd], Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 subst

2388* सदुन्दुभिरिवाचिन्त्या पुष्पवृष्टिपुर सरा ।
मेनकाया समुत्पन्ना कन्येय मानुषी तव ।

[(l 1) D2 सु-, D5 सा (for स-) Ñ2 B2 3 सदुदुभिविनिर्घोषा, V1 B1 शख(B1 महद्, G[ed] मद)दुदुभिनिर्घोषा (for the prior half) Ñ1 पुष्पवृष्टिरवापतत् (for the post half) —(l 2) B2 D2 मेनकाया Ñ2 V1 B3 मानसी (for मानुषी) D2 transp मानुषी and तव]

—Thereafter cont

2389* भविष्यति नृलोकेऽस्मिन्राजन्गुणनिदर्शनम् ।
विदार्य क्षेत्रवसुधा यस्मात्सीतव चोत्थिता ।
तस्मात्सीतेति नामास्या ख्याति यास्यति भूतले ।

[(l 1) Ñ1 लोकेऽस्मिन् (subm), D2 5 हि(D5 त्रि) लोकेऽस्मिन् (for नृलोके°) Ñ2 V1 B2 3 प्राप्स्यति(Ñ2 °सि) त्रिषु लोकेषु यश परमशोभन(V1 B2 °ना) —(l 2) D2 कृषिचैव निसृता (for the post half) Ñ2 V1 B2 3 D4 विदार्य वसुधा यस्मादिय सीतेव चोत्थिता —(l 3) Ñ1 D2 5 नाम्ना वै, Ñ2 लोकेऽस्मिन् , V1 B2 3 D4 लोकेषु (for नामास्या) Ñ V1 B1–3 D2 4 5 ते सुता (for भूतले) G(ed) तस्मात्सीतेत्यसौ ख्याति लोके यास्यति ते सुता]

31 [b]) Ś1 Ñ1 B1 D2 5 6 मिथिलेश्वर , Dg1 मिथिलापति —Ñ2 om (hapl) 31[cd] —[c]) T1 M1 4(*inf lin sec m* also as in text) मिथिलाम् (for विपुलाम्) Ś1 D6

दत्ता चासीष्टवद्देव्यै ज्येष्ठायै पुण्यकर्मणा ।
तया संभाविता चास्मि स्निग्धया मातृसौहृदात् ॥ ३२
पतिसंयोगसुलभं वयो दृष्ट्वा तु मे पिता ।
चिन्तामभ्यगमद्दीनो वित्तनाशादिवाधनः ॥ ३३
सदृशाच्चापकृष्टाच्च लोके कन्यापिता जनात् ।
प्रधर्षणामवाप्नोति शक्रेणापि समो भुवि ॥ ३४
तां धर्षणामदूरस्थां संदृश्यात्मनि पार्थिवः ।
चिन्तार्णवगतः पारं नाससादाप्लवो यथा ॥ ३५
अयोनिजां हि मां ज्ञात्वा नाध्यगच्छत्स चिन्तयन् ।
सदृशं चानुरूपं च महीपालः पतिं मम ॥ ३६
तस्य बुद्धिरियं जाता चिन्तयानस्य संततम् ।
स्वयंवरं तनूजायाः करिष्यामीति धीमतः ॥ ३७
महायज्ञे तदा तस्य वरुणेन महात्मना ।
दत्तं धनुर्वरं प्रीत्या तूणी चाक्षय्यसायकौ ॥ ३८
असंचाल्यं मनुष्यैश्च यत्नेनापि च गौरवात् ।
तन्न शक्ता नमयितुं स्वप्नेष्वपि नराधिपाः ॥ ३९

वृद्धि चावाप परमा, Ñ1 V1 B1 3 D2 4 5 वृ(D5 ऋ)द्धि चावाप (B1 °प्य) विपुला, B2 वुद्धि चाधाय विपुला —^{d}) B1 जनाधिप (for नरा°)

32 ^{a}) Ś1 देवेन दत्ता चेष्टायै, Ñ1 D2 4–6 देव्यै च(D2 6 प्र) दत्ता चेष्टायै(Ñ1 श्रेष्ठायै) —^{b}) Dt1 Ct -कर्मणे, Cg tp as in text (for -कर्मणा) —For 32^{ab}, Ñ2 V1 B2 3 subst

2390* ज्येष्ठायाश्चाददद्देव्या मामपत्यार्थकारणात् ।

[B3 ज्येष्ठाया and देव्या for °याश् and °व्या respy]

—^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B2 3 D4 6 सवर्धिता, T3 [अ]ह भाविता (for संभाविता) V1 B2 3 D4 चाह, T2 चात्म- (for चास्मि) —For 32, B1 subst

2391* देवेति दत्ता ज्येष्ठायै श्रेष्ठायै पुण्यकर्मणा ।
यया च वर्धिता चास्मि मातृस्नेहेन सौहृदात् ।

33 ^{a}) D2 4 सभोग- (for -सयोग-) Ś1 D6 -योग च, Ñ1 B1 -योग्य च, Ñ2 -सदृश, D2 5 -योग्य तु (for -सुलभं) —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D4 6 च(Ś1 D6 [ए]व) मे पिता, Ñ1 पिता मम (for तु मे पिता) —^{c}) Ñ1 चितया, Ñ2 V1 B2 3 D4 ध्यानम् (for चिन्ताम्) Ñ2 V1 G1 अभ्यागमद् —^{d}) B2 वित्तलाभाद्, M4 वृत्ति(inf lin sec m also वित्त)नाशम् (for वित्तनाशाद्)

34 ^{ab}) Dm1 सादृश्याच् Ś1 B1 D2 4 5 [अ]वकृष्टाच् (for [अ]प°) D6 T3 सदृशश्चाव(T3 °प)कृष्टश्च (for ^{a}) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 वरात् (for जनात्) Ñ2 V1 B3 सदृश चाप(G[ed] °व)हृ(B3 °कृ)ष्ट च(V1 सदृशादपकृष्ट च) प्राप्य कन्यापिता वर, B2 सदृश चापहृष्ट चाप्राप्य कन्यावर पिता —^{c}) Ñ1 V1 B2 3(after corr as in text) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 4 5 G3 M3 4 Ct प्र धर्षणम् Cr m g प्रधर्षणाम् (as in text) —^{d}) Ñ2 B3 D4 वज्रिणापि, V1 B2 वज्रिणोपि (for शक्रेणापि) Ś1 Ñ1 B1 D2 5 6 यदि (for भुवि)

35 ^{a}) Ś1 D6 त धर्षणाधि(D6 °ण वि) दूरस्थ —^{b}) Ñ1 D2 5 निश(D2 °शा)म्य, Ñ2 B2 अवेत्य, V1 D4 अवेक्ष्य, B3 आवेद्य, T दृष्ट्वा च, M4 समीक्ष्य (for संदृश्य) Ś1 B1 D6 निशम्य स च(B1 परि) पार्थिव —Ś1 B1 D6 transp 35^{cd} and 36^{ab} —^{c}) B3 चितावर्ण- (meta) Ś1 B1 D6 चितार्णवस्य पार स —^{d}) B3 (orig as in text, sup lin also) नाज्ञास्यद् (for नाससाद) B1 [अ]प्लव, D5 T3 प्लवो (for [अ]प्लवो)

36 Ś1 B1 D6 transp 35^{cd} and 36^{ab} —^{a}) Ś1 B1 D2 6 च, B2 तु (for हि) M3 मा (for मां) Ś1 Ñ1 B1 2 D2 4–6 M4 दृष्ट्वा (for ज्ञात्वा) —^{b}) Ñ1 T1 2 विचितयन्, D2 5 विनिश्चय (for स चिन्तयन्) Ś1 B1 D6 नाध्य(B1 °धि)गच्छति(D6 °त) निश्चय —^{c}) Ñ2 V1 B3 D4 सेनुरूपं, T Cm t चाभि°, Cv r g as in text (for चानु°) —^{d}) D2 M4 महीपाल (for °पालः) Ś1 Ñ1 B1 Dd1 Dm1 D5 6 पिता, G2 पितुर् (sic) (for पतिं) Ñ2 V1 B2 3 वसुधाधिपतिं पतिं, D4 वसुधाया पति पिता

37 ^{b}) Ś1 Ñ1 D2 5 6 धीमत (for संततम्) Ñ2 V1 B2 3 D4 दह्यमानस्य चितया, B1 चितमानस्य धीमत —^{cd}) Dg1 Dt1 धर्मत, D5 सुस्थिरा (for धीमत) Ś1 Ñ1 B1 D6 करिष्य(D6 °ष्ये) इति च(B1 त [sic]) स्थिरा, D2 करिष्यामि इति स्थिरा (with hiatus) (for ^{d}) Ñ2 V1 B2 3 D4 स्वयंवर कारयिष्ये सीताया इति धर्मत (V1 जातिधर्मत)

38 ^{a}) Ś1 B1 D4 6 यजमानस्य यज्ञे वै, Ñ1 D5 यजमानाय (D5 °नस्य) मे यज्ञ(D5 °ज्ञे), G2 M1 महन्किल यदा तप्य (M1 °स्य), M4 महायज्ञे यजानस्य —^{c}) G1 न्यस्त (for दत्त) Ś1 तेषा, M4 दिव्य (for प्रीत्या) —^{d}) Dg1 T1 2 G M1–3 चाक्षय- (for °य्य-) Ś1 B1 D4 तूणीरौ चाक्षयौ तथा, Ñ1 D2 तूणीरौ चाक्षयै (D2 °यौ) शरै, D5 तूणौ चैवाक्षयौ शरौ, M4 तूणीरे चा(inf lin sec m also वा)क्षये शरं —For 38, Ñ2 V1 B2 3 subst

2392* यज्ञ हि यजत पूर्वं शक्रेण महात्मना ।
न्यासो मम पितुर्दत्त धनुस्तूणी तथाक्षयौ ।

[(l 1) B3 om हि (subm) V1(sup lin as above) जयत (meta.) Ñ2 तस्य (for पूर्वं) —(l 2) Ñ2 न्यास (for °सो) B3 दत्तो (for दत्त)]

39 ^{a}) Ś1 B1 D6 न चाल्यते, Ñ1 D2 सचाल्यते, D5 सचाल्य न, M4 असधार्यं (for असचाल्य) —^{b}) Dg1 G2 यत्ने वा(G2 च) (for यत्नेन) Ś1 D6 प्रमाण गौरवाधिक, Ñ1 B1

तद्धनुः प्राप्य मे पित्रा व्याहृतं सत्यवादिना ।
समवाये नरेन्द्राणां पूर्वमामन्त्र्य पार्थिवान् ॥ ४०
इदं च धनुरुद्यम्य सज्यं यः कुरुते नरः ।
तस्य मे दुहिता भार्या भविष्यति न संशयः ॥ ४१
तच्च दृष्ट्वा धनुः श्रेष्ठं गौरवाद्गिरिसंनिभम् ।
अभिवाद्य नृपा जग्मुरशक्तास्तस्य तोलने ॥ ४२

D2 प्रमाणाद्दौ(Ñ1 °णागा [sic])रवाधिक, D5 प्रमाणे गौरवेधिक, M4 प्रयत्नेनापि गौरवात् —cd) D-6 य न शक्ता, G3 तदशक्ता (for तत्र शक्ता) D2 नामयितु (for नम°) Ñ1 D2 6 समस्ता मनुजेश्वरा (for d) Ś1 B1 D6 य न शक्ताश्चालयितु समस्ता(B1 °मतान्) मनुजाधिपा (B1 °जेश्वरा) —For 39, Ñ2 V1 B2 3 D4 subst

2393* पुरुपाणा शत साग्र यत्तद्वहति गौरवात् ।
तेजोयुताना बलिना तरणाना च धीमताम् ।
यत्तन्मनोरथेनापि हीनसत्त्वबलान्वयै ।
न शक्य महसा वोढु कुत सधातुमोजसा ।
तथैव चारोपयितु सर्वैरेव नराधिपै । [5]
अन्यैश्च पुरुषैर्लोके कृतास्त्रै सुविकत्थनै ।

[(l 1) B3 reads साग्र *sup lin* D4 यदुद्गति(for यत्त°) —(l 2) B1 तेजस्वनाना (sic) (for तेजोयुताना) B1(*sup lin* also, orig as above) मुनिना (for बलिना) V1 तरुणीना (sic) (for °णाना) —(l 3) V1 -बलान्वितै (for -बलान्वयै) D4 हितसत्त्वबलानुगै (for the post half) —After l 3, Ñ2 B3 read l 6, B3 repeating it (var) below —(l 4) D4 सत्त्व न चेतसा (for सधातुमोजसा) —(l 6) Ñ2 B3(first time) विविधैर्लोके (for पुरुषैर्लोके) G(ed) स्व- (for सु-) D4 न नाम्य स्वविकत्थन (for the post half)]

40 ab) T2 ते (sic) (for मे) Ś1 D6 स्थापयित्वा तदा चाप पित्रा मे व्याहृत वच , Ñ1 इति मे प्राप्य ते चाप व्याहृत मे पिता पुरा, B1 D2 5 इति(B1 °म) म(B1 *inf lin* also, orig तु)स्थाप्य तच्चाप पित्रा मे व्याहृत तदा —c) B1 न रेन्द्राणा (sic) (for नरेन्द्राणा) —d) D2 5 सर्वश (for पार्थिवान) —For 40, Ñ2 V1 B2 3 D4 subst

2394* तद्धनुर्मे पिता स्थाप्य सर्वानाहूय मन्त्रिण ।
तेषा मध्य उवाचेदं तदा वचनमर्जितम् ।
[(l 2) D1 मध्येप्युवाच]

41 a) M2 इद हि, M3 इम च (for इद च) —b) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 M2 मज्ज (for सज्य) —For 41, Ś1 Ñ1 B1 D2 5 6 subst

2395* य इद धनुरुद्यम्य राजा सज्य करिष्यति ।
सुताया मेऽद्य सीताया स व भर्ता भविष्यति ।
[(l 1) Ś1 यस्त्विद D5 सज्ज (for सज्य) B1 करोति च (for करिष्यति) —(l 2) Ñ1 च (for ऽद्य)]
—Then Ś1 cont

2396* सुरा स्वपिति किंचिन्न प्रसारितपदद्वय ।
मानभङ्गकरी कन्या कुले यस्य न जायते ।

On the other hand, Ñ2 V1 B2 3 D4 M4 subst for 41

2397* य इद धनुरुद्यम्य सज्यमेतेन पाणिना ।
करिष्यति स सीताया भुवि भर्ता भविष्यति ।

[(l 1) M4 इद च (for य इद) —(l 2) D4 च and स तु (for स and भुवि respy) M4 सुतायोमा मोरया (sic) (for स सीताया भुवि)]
—Thereafter Ś1 Ñ1 B1 2 D2 4-6 read an addl colophon

[Colophon —*Kāṇḍa name* Ś1 D5 6 आरण्य, Ñ1 B1 2 D2 4 आरण्यक —*Sarga name* Ś1 सीताजन्मकथन, Ñ1 B1 D2 5 6 सीताजन्मवर्णन(D2 °न), B2 सीताजन्माख्यापन —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 D6 om , B2 D2 4, D4 3, D5 5, L(ed) 2]
—Thereafter Ś1 Ñ1 B1 2 D2 4-6 cont , while Ñ2 V1 B3 cont after 2397*

2398* स्वयंवरनिमित्त तु स्थापयित्वा तदायुधम् ।
पित्रा मे प्रेपिता दूता राज्ञा विक्रान्तयोधिनाम् ।
आहूतास्ते यथाकालमुपाजग्मुर्नराधिपा ।
वरार्हा वरदा सर्वे सर्वे राज्ञा च सत्कृता ।
स्वयंवरगृह तच्च समस्तास्ते नराधिपा । [5]
विविशुर्द्योतित लक्ष्म्या ददृशुस्तच्च कार्मुकम् ।
हस्तिहस्तपरीणाह तच्च दृष्ट्वा महद्धनु ।
निपेदुर्भूमिपा सर्वे समुद्वीक्ष्य परस्परम् ।

[(l 1) D4 पुरा वर- (for स्वयंवर-) Ñ2 V1 B3 D4 -निमित्त च, B2 -निमित्तेन Ś1 Ñ1 D2 5 6 तस्य(Ś1 D6 तस्या)स्थाप्य महद्धनु , B1 नस्यां स्थाप्य तद्धनु (for the post half) —(l 2) D2 प्रहिता (for प्रेपिता) Ś1 Ñ1 राज्य (for राज्ञा) Ñ2 V1 B2 3 D4 विक्रमशालिना (for विक्रान्त°) —(l 3) Ś1 B1 D6 आहूतास्सत्कृते(B1 सत्कृता) पित्रा यथावत्समुपस्थिता , Ñ1 D2 5 आहूता सत्कृतास्सर्वा(D5 °र्वा) यथाकाल(Ñ1 °म)मुपस्थिता —B1 om l 4 —(l 4) Ñ2 V1 B2 3 वरवत (for वरदा) B3 सर्वे (for first सर्वे) Ñ2 V1 B2 3 D4 स्वय (for second सर्वे) Ś1 D6 राज्ञा चैव सुसम(D6 °सत्कृ)ता (for the post half) —(l 5) Ñ2 स्वयवरवाह (sic), B3 स्वयवर गृह Ś1 D6 समतास्ते (for समस्तास्ते) —(l 6) Ś1 Ñ1 B1 D2 5 6 प्रविश्या(Ñ1 B1 °श्य)द्योतलक्ष्म्या दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा(D5 स्पृष्टु) च कार्मुक —(l 7) B3 हस्ते हस्त (for हस्तिहस्त-) Ñ2 V1 B2 3 D4 तत्ते दृष्ट्वा, B1 दृष्ट तद्धनु (for तच्च दृष्ट्वा) —(l 8) Ś1 B1 3 (*sup lin* , orig as above) D2 6 निषेदुर Ś1 B1 D6 भूमिपालास्ते, Ñ1 D2 5 भूमिपालास्ते (for भूमिपा सर्वे)]

42 ab) Ñ1 स्पृष्ट्वा (for दृष्ट्वा) Ś1 Ñ1 B1 D2 5 6 दिव्य (for श्रेष्ठ) Ñ2 V1 B2 3 D4 तत्ते(Ñ2 ततो) धनुर्वर दृष्ट्वा दुर्धर गिरिगौरव(Ñ2 °गोचर) —c) Ś1 Ñ1 B1 D5 6 [अ]-भ्युपाजग्मुर् (for नृपा जग्मुर्) —d) D5 G3 न शक्तास् (for अश°) Ś1 Ñ V1 B1-3 D2 4-6 पूरणे (for तोलने) —After 42, Ś1 Ñ V1 B1-3 D2 4-6 ins

सुदीर्घस्य तु कालस्य राघवोऽयं महाद्युतिः ।
विश्वामित्रेण सहितो यज्ञं द्रष्टुं समागतः ॥ ४३

लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा रामः सत्यपराक्रमः ।
विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा मम पित्रा सुपूजितः ॥ ४४

प्रोवाच पितरं तत्र राघवौ रामलक्ष्मणौ ।
सुतौ दशरथस्येमौ धनुर्दर्शनकाङ्क्षिणौ ।
इत्युक्तस्तेन विप्रेण तद्धनुः समुपानयत् ॥ ४५

निमेषान्तरमात्रेण तदानम्य स वीर्यवान् ।
ज्यां समारोप्य झटिति पूरयामास वीर्यवान् ॥ ४६

2399* तत स्वयवरे भग्ने प्रतियातेषु राजसु ।
पिता वर मे सदृशं चिन्तयन्नाध्यगच्छत ।

[(l 2) Ś1 Ñ1 B1 D2 5 6 पिता मे व्यथितो दीनश् (for the prior half) Ś1 B1 D6 चिंता भूयोध्य(B1 °भ्य, D6 °ध्य)गच्छत, D2 चिंनात नाभ्यगच्छत, D4 चिंतया नाध्यगच्छत, D5 चिंता चैवाभ्यगच्छत (for the post half)]

43 ^{a}) Dd1 Dm1 M2 [अ]थ (for तु) Ś1 Ñ V1 B1 2 D2 4–6 अथ दीर्घस्य कालस्य, B3 अथ दीर्घेण कालेन, M3 सुदीर्घस्याथ कालेन —^{b}) G3 सु- (for ऽय) V1 महामति —After 43^{ab}, Ñ2 V1 B2 3 D4 ins

2400* काकपक्षधरो धन्वी पूर्णचन्द्र इवोदित ।
यजतो मे पितुर्यज्ञ जनकस्य महात्मन ।
उपायाद्धनुष श्रुत्वा गौरव वीर्यमेव च ।

[(l 3) D4 धनुप (for °प)]

—^{c}) B2 सदृशो, M3 म (for सहितो) V1 लक्ष्मणेनैव सहितो —^{d}) Ñ2 V1 B2 3 D4 गाधीपुत्रेण धीमता, M3 यज्ञ द्रष्टुमागत (subm) —For 43^{cd}, Ś1 Ñ1 B1 (reads after l 1 of 2403*) D2 5 6 M4 subst

2401* मृगयामटते वीरो लक्ष्मणश्च महायशा ।
निवर्तमानेनैतेन गौरव धनुष श्रुतम् ।
जातकौतूहलो भर्ता तदा मे राघवोऽभवत् ।

[(l 1) D6 अटने (for अटते) M4 मृगयामगमद्वीरो (for the prior half) —(l 2) M4 ननो (for [ए]तेन) —(l 3) D2 कृत- (for जात-) M4 चव (for भर्ता) Ś1 B1 D6 मम रामस्तदाभवत् (for the post half)]

44 For subst in Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 M4, cf v l 46 —^{d}) T3 G1 स पूजित (for सु°)

45 For subst in Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 M4, cf v l 46 —^{b}) Dd1 Dm1 T1 2 M2 भ्रातरौ (for राघवौ) —^{c}) Dm1 पुत्रौ (for सुतौ) —After 45^{cd}, Dg1 Dd1 Dm1 T G M1–3 K(ed) (repeating as in Dt1 after 45, within brackets) ins, whereas Dt1 ins after 45

2402* धनुर्दर्शय रामाय राजपुत्राय दैविकम् ।

[Dt1 K(ed) (second time) तद्धनुर्दर्शयामास (for the prior half)]

46 ^{b}) G1 आलभ्य (for आनम्य) Dt1 Dd1 महाबल, Dm1 T3 G1 2 M1 3 सुवीर्यवान् (T3 °वत्) (for स वीर्यवान्) —^{c}) M2 च सरोप्य (for समा°) —^{d}) T1 Cv m वीर्यवत् (for °वान्) Dm1 वीर्यवद्बलवद्धनु, —For 44-46, Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 M4 subst

2403* ततोऽभिगम्य पितर मम रामोऽभ्यवादयत् ।
इक्ष्वाकोस्तु पितुस्तस्य वयस्यो हि पिता मम ।
कुशलानामय पृष्ट पूर्वं रामेण धीमता ।
पित्रापि च तथा रामस्ततो रामोऽब्रवीन्नृपम् ।
मनुष्यशतसधार्यं धनुस्तत्र किल प्रभो । [5]
तन्मे कौतूहल द्रष्टुं साधु दर्शय तन्मम ।
अथ पाणौ गृहीत्वा त पिता मे जगतीपति ।
जगाम तद्गृह यत्र धनुर्दिव्य च तिष्ठति ।
स पिता दर्शयामास तद्धनु प्रियदर्शनम् ।
लक्ष्मण चैव राम च दृश्यतामिति चाब्रवीत् । [10]
रामश्च तद्धनुर्दृष्ट्वा तोलयामास वीर्यवान् ।
विस्मितश्चाभवद्राजा पिता मे स महायशा ।

[V1 om (hapl) l 1–3 (cf v l 43^{d}) —For l 1, Ñ2 B2 3 (reads in marg) D4 subst

2403(A)* अभिगम्य ततो राम पितर मेऽभ्यवादयत् ।

[B2 अभिपद्य and तो (for °गम्य and मे respy)]

—After l 1, B1 reads 2401* —D4 om l 2-3 —(l 2) D5 ऐक्ष्वाकोस् Ś1 D6 हि, Ñ1 D2 च (for तु) Ś1 B1 [ऽ]पि (for हि) —For l 2, Ñ2 B2 3 (reads in marg) subst

2403(B)* पितुर्वयस्य दयित ज्ञात्वा श्रुत्वा च तत्त्वत ।,

while M4 subst for l 2

2403(C)* वयस्य त्व निलेक्ष्वाको पितुस्तस्य ममेव च ।

—B3 reads l 3 in marg —(l 3) D2 5 M4 पृष्ट्वा (for पृष्ट) M4 मे पिता (for धीमता) —(l 4) Ñ1 V1 ततो (for तथा) S1 D6 राम (for रामस्) B3 अभिगम्य (after corr पित्रा मे च) ततो राम, D4 पितुर्ममास्पद गत्वा (for the prior half) Ś1 B1 D6 वच (for नृपम्) Ñ2 V1 B2 3 D4 सयमानस्ततो (V1 °था) ब्रवीत् (for the post half) —For l 4, M4 subst

2403(D)* उक्तो वाक्यान्तरे राजा प्रस्तावेन कथान्तरे ।

—After l 4, Ñ2 V1 B2 3 D4 ins

2403(E)* जनक मन्त्रिणा मध्ये राघवोऽय कथान्तरे ।

[B3 reads *sup lin* मध्ये D4 वचोवोन्तरतरे (for the post half)]

तेन पूरयता वेगान्मध्ये भग्नं द्विधा धनुः ।
तस्य शब्दोऽभवद्भीमः पतितस्याशनेरिव ॥ ४७
ततोऽहं तत्र रामाय पित्रा सत्याभिसंधिना ।
उद्यता दातुमुद्यम्य जलभाजनमुत्तमम् ॥ ४८
दीयमानां न तु तदा प्रतिजग्राह राघवः ।
अविज्ञाय पितुश्छन्दमयोध्याधिपतेः प्रभोः ॥ ४९
ततः श्वशुरमामन्त्र्य वृद्धं दशरथं नृपम् ।
मम पित्रा ह्यहं दत्ता रामाय विदितात्मने ॥ ५०
मम चैवानुजा साध्वी ऊर्मिला प्रियदर्शना ।
भार्यार्थे लक्ष्मणस्यापि दत्ता पित्रा मम स्वयम् ॥ ५१

—(l 5) B1 धनुष (for मनुष्य-) Ñ2 B2 3 -सचार्यं, V1 -पचार्यं, D2 5 -सचाल्य, D4 -सवार (for -सधार्य). Ś1 B1 D6 तव च यद्, Ñ2 कुत्र तव, D2 °व गृहे, M4 किल यर (for तव किल) Ñ1 मनुष्यपचमानसवार्यं धनुस्तव प्रभो —Ś1 om l 6-7 —(l 6) M4 मामिति (for तन्मम) Ñ1 D2 5 तद्धनुर्न्मैयस्व ना(D2 5 मे), B1 D4 6 तोल्तु(D4 आगत) चापि पार्थिव (for the post half) —(l 7) Ñ1 तु, B1 D6 [प]न, D2 5 तु (for त) D5 जगतीपति —(l 8) Ñ2 V1 B2 3 D4 दश न (for नद्दृ) V1 तत्र (for यत्र) Ś1 D6 स्थनिष्ठतु(D6 °त), D2 स तिष्ठति (for च तिष्ठति) Ñ V1 B2 3 D4 दि य निष्ठति तद्धनु (for the post half) —Ś1 Ñ1 B1 D2 5 6 om l 9-10 —(l 9) V1 न विभुः, D4 मनुष्यः (for न विना) D4 नर्दन —For l 7-10, M4 subst

2403(F)* न त्रं । नृपः धर्मात्मा पिता मे जनकाधिप ।
जगाम नैव न द्रष्टु यत्र तत्लुमहद्धनु ।
दर्शयामास च विभुधनुस्तद्दिव्यदर्शनम ।
स लक्ष्मणस्य रामस्य दृश्यतामिति बुद्धिमान् ।

—Ś1 Ñ1 B1 D2 5 6 transp l 11 and 12 —(l 11) D4 ननश् (for रामश्) M4 तु (for च) —D4 om l 12 —(l 12) D2 5 M4 नम (for मे च) —For l 11-12, Ñ2 V1 B2 3 subst

2403(G)* स तदिति तद्दृष्ट्वा तोलयामास राघव ।
तद्दृष्ट्वा विस्मितो राजा बभूव सह मन्त्रिभि ।]

47 [a]) Ś1 Dt1 [आ]पूरयता, Ñ1 B1-3 D2 4-6 M4 [आ]रोपयता, V1 रोपयता, G1 कृष्ट तदा, G2 3 M1 [आ]कृष्ट तदा (for पूरयता) Ñ2 B2 3 तच, V1 तेन (for वेगान्) —[b]) Ś1 V1 D6 च तद्, Ñ B1-3 Dd1 Dm1 D2 4 5 G3 M2 महद् (for द्विधा) —[c]) Ñ2 महाघोर, V1 B2 [s]भवद्घोर, B3 महद्घोर (sic) (for ऽभवद्भीम) —[d]) Ś1 Ñ1 B1 D2 4-6 पततश्च (for पतितस्य) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G M यथा (for इव) —After 47, Ś1 Ñ V1 B1-3 D2 4-6 ins

2401* बहवस्तत्र पुरुषा मोहिताश्च मही गता ।
ह्युपस्तस्य शब्देन वर्जयित्वा जनत्रयम् ।
राघव लक्ष्मण चैव राजानं पितरं च मे ।
इतरस्तु जन सर्वो न धैर्यं कुरुते हृदि ।
राघवस्य तु त दृष्ट्वा पिता मे विक्रमं तदा ।
परितुष्टोऽभवद्राजा जनको नृपसत्तम ।

[(l 1) B1 बधिरास (for बहवस्) V1 तस्य (for तत्र) Ñ V1 B2 3 D2 5 योधिनश् (for मोहिताश्) Ñ2 V1 B2 3 विमोहिता (for मही गता) —(l 2) Ś1 D6 द्दपयित्वा (for वज°) Ñ1 D2 यशो नना D4 [अ]थ गिजनान् (for जनत्रयम्) B1 मोहयित्वा जगत्सर्व (for the post half) —(l 3) V1 B2 विश्वामित्र लक्ष्मण च (for the prior half) —(l 4) Ś1 B1 D4 6 च (for तु) B1 नव (for सर्वो) Ñ2 V1 B2 3 कुरुतन् (for कुरुते) Ñ1 यदा (for हदि) D5 निश्चेष्ट ममवतन (for the post half) —(l 5) Ñ1 B3 च (for तु) —(l 6) Ñ1 मनसाश्च कितुवान (sic) (for the post half) Ñ2 V1 B2 3 तुतोष जगत्यन तुष्ठाव मह मन्त्रिभि]

48 [b]) Ñ2 V1 B2 3 सत्य(B2 °त्य)चिकीर्षुणा —[cd]) K(ed) निश्चिता (for उद्यता) Ś1 Ñ V1 B1-3 D2 4-6 M1 भार्यार्थिमुद्य(B° °म्य)ता दातुमुद्यम्य(Ś1 D6 °मादाय) जलभाजन

49 [ab]) Dg1 स (for न) Ś1 Ñ1 B1 D2 4-6 प्रदीयमाना च स(Ñ1 न च, D2 च न) मा, M4 दीयमानामपि न मा (for °) B1 दानत, G2 दानव (sic) (for राघव) Ñ2 V1 B2 3 G(ed) प्रदीयमाना मा चैव न जग्राह(V1 marg, orig जलग्राह) रघूत्तम (G [ed] °ग्रह) —[cd]) B1 अभिज्ञापयितु उत (for °) Ñ2 V1 B3 तदा, B1 Dg1 T1 M2-4 प्रभु, B2 तथा (for प्रभो) Ś1 D6 श्रुत्वा चरायर्यो तत्र ह्ययोध्याधिपति प्रभु, D2 पितुश्छन्दमविज्ञाय अयोध्याधिपतिप्रभो, D4 अविज्ञापयितु छन्दमयो ध्याधिपति प्रभु

50 [a]) B2 स गुरुम् (for श्वशुरम्) Ñ2 V1 B2 3 आहूय, M2 आनाय्य (for आमन्त्र्य) —[b]) Ś1 Ñ1 B1 D2 4-6 मम त पृथिवीपति, Ñ2 V1 B2 3 मम वृद्ध नराधिप(V1 पितामह) —[c]) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T1 2 G M1-3 त्वह (to avoid hiatus), Cm t as in text (for अह) T3 मम पित्रापि रामाय, M4 धर्मपत्नी त्वह दत्ता —[d]) T1 दत्ताह (for रामाय) —For 50[cd], Ś1 Ñ1 B1 D2 4 6(followed by 2408*) 6 subst

2405* धर्मपत्नी नरेन्द्रेण दत्ता रामाय धीमते ।

[B1 धर्मपत्नी and दत्ता (for °पत्नी and दत्ता resp) D5 धीमता (for °ते)],

while Ñ2 V1 B2 3 subst

2406* धर्मपत्नी ददौ राजा मा रामाय महात्मने ।

51 D6 om 51-52 —[a]) Ñ1 B1 D2 4 M4 बाला (for साध्वी) Ś1 D6 ममैव चानुजा बाला Note hiatus

342 एवं दत्तास्मि रामाय तदा तस्मिन्स्वयंवरे । अनुरक्ता च धर्मेण पतिं वीर्यवतां वरम् ॥ ५२

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे दशाधिकशततमः सर्गः ॥ ११० ॥

१११

अनसूया तु धर्मज्ञा श्रुत्वा तां महतीं कथाम् ।
पर्यष्वजत बाहुभ्यां शिरस्याघ्राय मैथिलीम् ॥ १

व्यक्ताक्षरपदं चित्रं भाषितं मधुरं त्वया ।
यथा स्वयंवरं वृत्तं तत्सर्वं हि श्रुतं मया ॥ २

रमेऽहं कथया ते तु दृढं मधुरभाषिणि ।
रविरस्तं गतः श्रीमानुपोह्य रजनीं शिवाम् ॥ ३

दिवसं प्रतिकीर्णानामाहारार्थं पतत्रिणाम् ।
संध्याकाले निलीनानां निद्रार्थं श्रूयते ध्वनिः ॥ ४

---

between ᵃ and ᵇ —ᵇ) Dt1 Dd1 Dm1 D6 उर्मिला Dt1 Dd1 Dm1 शुभ- (for प्रिय-) —ᶜ) Ś1 B1 Dg1 D2 4 6 भार्यार्थं —ᵈ) Dd1 Dm1 T1 2 transp दत्ता and पित्रा Ś1 Ñ1 B1 D2 4 6 पित्रा दत्ता स्वयं मम —For 51, Ñ2 V1 B2 3 subst

2407* मम चैवानुजा बालामूर्मिला प्रियदर्शनाम् ।
भार्यार्थं लक्ष्मणायापि ददौ मम पिता स्वयम् ।

[(l 1) Ñ2 B3 [आ]त्मजा (sic) (for [अ]नुजा) Ñ2 उर्मिला —(l 2) Ñ2 भार्यार्थे (for °र्थं)]

52 D6 om 52 (cf v l 51) —ᵇ) Ś1 Ñ1 B1 D2 4 6 पित्रा, Dt1 तथा (for तदा) B1 तस्मै, Dd1 Dm1 T3 G M1 2 तत्र (for तस्मिन्) Ñ2 V1 B2 3 भग्ने धनुषि दुर्धरे —ᶜ) Ñ1 तु, B1 Dg1 Dt1 D2 [अ]स्मि (for च) Ś1 Ñ1 B1 D2 4 6 M4 भावेन (for धर्मेण) Ñ2 V1 B2 3 भावेन चानुरक्तास्मि —ᵈ) B2 वीरवता (for वीर्य°) —After 52, Ś1 B1 D2 4 6 ins, whereas D5 cont after 2405* (owing to omission)

2408* वनं चैवानुयातास्मि राम मे हृदयस्थितम् ।

[D4 नर, D6 राम (for वन) D2 रामे मे हृदय स्थित, D4 रामो मेपि हृन्ये स्थित (hypm), D5 रामश्च हृदय मम (for the post half)]

Colophon Ś1 B1 D4 6 om (cont the Sarga) —*Kānda name* Ñ1 अरण्यक°, Ñ2 V1 B2 D2 आरण्यके- (B2 °क°), B3 D5 अ(D5 आ)रण्य° —*Sarga name* Ñ1 सीताजन्मवर्णन, Ñ2 V1 B2 3 D5 सीतावाक्य, D2 सीतास्वयंवरकथन —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 om, Ñ2 V1 B3 4, B2 D2 5, Dg1 Dd1 Dm1 T G1 3 M1 3 118, Dt1 G2 108 (sic), D5 6, M2 119, M4 128 —After colophon, G concludes with श्रीरामाय नमः

111

Ś1 B1 D4 6 continue the previous Sarga Dm1 begins with ॐ, T2 M1 2 with श्रीरामचन्द्राय नमः

1 B1 om from 1ᵃ up to l 1 of 2410* —ᵃ) B3 D4 6 अनुसूया Ñ2 V1 B2 3 ता (V1 ता) श्रुत्वा (for धर्मज्ञा) —ᵇ) D2 5 मधुरां (for महतीं) D5 गिरं (for कथाम्) Ñ2 V1 B2 3 वैदेह्या मधुरां कथां (V1 °रा कथा) —ᶜ) Ś1 T3 G3 परिष्वजत, Ñ2 V1 B2 3 परिष्वज्याथ (for पर्यष्वजत) M4 परिष्वज्याब्रवीद्वाक्यं —ᵈ) G2 शिरसा (for शिरसि) Ś1 (before corr) [आ]नाय (for [आ]घ्राय) —After 1, Ñ2 V1 B2 3 ins

2409* उवाचेदं वचः स्निग्धमत्रिपत्नी यशस्विनी ।
[Ñ2 तपस्विनी (for यशस्विनी)]

2 ᶜ) G1 स्वयंवरे, Ct स्वयंवर (as in text) —ᵈ) Dt1 T3 च (for हि) M2 मया श्रुतं (by transp) —For 2, Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 M4 subst

2410* व्यक्ताक्षरपदं दिव्यं मच्छन्दादिव भाषितम् ।
त्वया मम प्रीतिकरं कथितं पुत्रि पुष्कलम् ।

[B1 om l 1 (cf v l 1) —(l 1) G(ed) रक्ताक्षर- (for व्यक्ता°) Ñ2 V1 व्यक्ताक्षरमिदं Ñ V1 B2 3 M4 चित्रं (for दिव्यं) Ś1 Ñ2 D4 6 स्वच्छन्दाद् (for मच्छन्दाद्) D4 भाषिणी, M4 मन्त्रितं (for भाषितम्) —(l 2) Ñ2 V1 B2 3 त्वया भर्तुर्बलं सीते तथैव चरितं स्वकं, M4 अहो मृष्टं त्वया सीते निवृत्तं कथितं स्वकं]

3 ᵃ) Ś1 B1 D4 6 रामं च, Ñ1 G3 रमे ह, Ñ2 V1 B2 3 रमामि, Dg1 Dt1 T2 3 G2 M1 3 4 रमेयं, D5 (after corr) रमण्य (for रमेऽहं) Dd1 Dm1 T3 देवि (for ते तु) Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4 6 कथयत्यास्ते, D5 कथितं व्यस्त (for कथया ते तु) —ᵇ) Dg1 भृशं, T1 कथ (for दृढं) —ᶜ) Ś1 D6 सीते, Ñ2 V1 B2 3 त्वेष (for श्रीमान्) —ᵈ) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 प्राप्ता च, Ñ2 V1 B2 3 प्रवृत्ता, G(ed) वृत्ता च (for उपोह्य) Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 रजनी शुभा, Dt1 Dd1 Dm1 T3 M3 °नीं शुभां (for °नीं शिवाम्) —After 3, Ñ2 V1 B2 3 ins

2411* ग्रहनक्षत्रसंकीर्णा विमला निमलानने ।
[G(ed) संपूर्णा (for संकीर्णा)]

4 ᵃ) Ñ2 D4 G1 दिवसे Ś1 Ñ V1 B1–3 D4 विप्र(Ś1 before corr प्रवि)कीर्णानाम्, Dt1 Dd1 Dm1 M2 Ct

एते चाप्यभिषेकार्द्रा मुनयः फलशोधनाः ।
सहिता उपवर्तन्ते सलिलाप्लुतवल्कलाः ॥ ५

ऋषीणामग्निहोत्रेषु हुतेषु विधिपूर्वकम् ।
कपोताङ्गारुणो धूमो दृश्यते पवनोद्धतः ॥ ६

अल्पपर्णा हि तरवो घनीभूताः समन्ततः ।
विप्रकृष्टेऽपि ये देशे न प्रकाशन्ति वै दिशः ॥ ७

रजनीचरसत्त्वानि प्रचरन्ति समन्ततः ।
तपोवनमृगा ह्येते वेदितीर्थेषु शेरते ॥ ८

संप्रवृत्ता निशा सीते नक्षत्रसमलंकृता ।
ज्योत्स्नाप्रावरणश्चन्द्रो दृश्यतेऽभ्युदितोऽम्बरे ॥ ९

गम्यतामनुजानामि रामस्यानुचरी भव ।
कथयन्त्या हि मधुरं त्वयाहं परितोषिता ॥ १०

अलंकुरु च तावत्त्वं प्रत्यक्षं मम मैथिलि ।
प्रीतिं जनय मे वत्से दिव्यालंकारशोभिनी ॥ ११ G B L

परिकीर्णानाम्, D2 प्रतिश्रातानाम्, D6 M4 प्रविकी(D6 °ची)-र्णानाम् (for प्रतिकीर्णानाम्) Dg1 दिव सम्प्रतिकीर्णानाम्, D6 दिवि सविप्रकीर्णानाम् —^{b}) Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4 6 M4 च(M4 हि) मैथिलि, D5 च भामिनि (for पतत्रिणाम्) —^{c}) Dd1 Dm1 विलीनाना (for निली°) —For 4^{cd}, Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 M4 subst

2412* समागताना नीडेषु श्रूयते पक्षिणा स्वन ।

[V1 नीलेषु, B1 D5 तीर्थेषु, B2 नीतेषु (sic) (for नीडेषु) V1 पक्षिणा Ś1 Ñ2 D6 पक्षिणा श्रूयते (by transp) B1 श्रूयते पक्षिनिस्वन (for the post half)]

5 ^{a}) Ś1 B1 D2 4–6 ते, Ñ1 Dd1 Dm1 वे, M3 हि (for च) Ñ1 ह्यभिषेकार्द्रा, Dd1 Dm1 ह्यभिषेकाय, G3 ह्यभिषेकार्थं, M3 चाभिषेकार्द्रा (for [अ]प्यभिषेकार्द्रा) Ñ2 V1 B2 3(m) गत्वा सरोभि(B3 [before corr] रामस्य)षेकार्थम् —^{b}) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G2 Cv r m g t कलशोद्य(G2 °द्दि)ता (for फलशोधना) Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 विप्रा (Ñ2 V1 B2 3 अमी) कलशपाणय —^{c}) Ś1 B1 D2 4 6 चापवर्तते, Dg1 उपसर्पति (for उपवर्तन्ते) Ñ2 V1 B2 3 मुनयो हि(Ñ2 [ऽ]मि, G[ed] वि) निवर्तते, T3 सहितावेव वर्तते

6 ^{a}) G3 अग्निकल्पेषु (for °होत्रेषु) Ś1 Ñ V1 B1 3 D2 4–6 अग्निहोत्रेष्वृ(V1 °त्रे ऋ, D4 °त्रे द[sic])षीणा च (B2 तु), Dt1 M3 अग्निहोत्रे च ऋषिणा, M4 अग्निहोत्रेषु चर्षीणा —^{b}) Ñ Dt1 Dm1 G1 हुते च (for °षु) D6 [अ]विधिपूर्वक —^{d}) Ñ2 V1 B2 3 विमला(V1 °ले)म्बरे, Dd1 Dm1 D2 5 पवनोत्थि(D2 5 °द्धु)त (for पवनोद्धत) —After 6, Dm1 ins रामसीता

7 V1 repeats 7^{ab} after 9 —^{a}) B1 D4 G1 Cr अल्पवर्णा, G2 अल्पपूर्णा, Cv m g t अल्पपर्णा (as in text) Ñ2 V1 (both times) B2 3 च (for हि) Ñ1 D1 5 [अ]पि नगा, B1 [अ]भिनगा, D2 [अ]पि भगा (for तरवो) Ś1 D6 अन्यवर्णा अपि नगा —^{b}) Ś1 B1 D4 6 नीलीभूता (for घनीभूता) —Ś1 D2 6 om (hapl) 7^c–8^b —^{c}) Dt1 Ct विप्रकृष्टप्रिये, T1 2 विप्रकृष्टेन वै, G2 M1 विप्रकृष्टेपि या, Cv r g as in text (for विप्रकृष्टेऽपि ये) T3 G3 M2 विप्रकृष्टेपि(T3 °ष्टे हि) देशेस्मिन् —^{d}) M4 ते तथा (for वै दिश)

8 Ś1 Dg1 D2 6 M4 om 8^{ab} (for Ś1 D2 6, cf v l 7) —^{a}) G M1 3 रजनीचराणि सत्त्वानि (hypm) ❀ Cv रजनीचरसत्त्वानीति सम्यक् पाठ । ❀ —For 7^c–8^b, Ñ V1 B1–3 D4 5 subst

2413* विप्रकर्षाच्च देशस्य दृश्यन्ते मेघसंनिभा ।
रजनीचारिणश्चापि प्रवर्तन्ते समन्तत ।

[(l 1) B1 चित्रवर्णाच्च (for विप्रकर्षाच्च) Ñ1 घन (for मेघ) Ñ2 V1 B2 3 विप्रकीर्णे शुभे देशे प्रकाशते यथा नगा —(l 2) Ñ2 V1 B2 3 निशाचराणि सत्त्वानि(V1 भूतानि) (for the prior half) Ñ1 प्रचरन्ते, V1 प्रचरनि B2 3 प्रचलन्ते (for प्रवर्तन्ते)]

—^{c}) B1 3 D4 5 तपोवने, G3 ततो वन- (for तपोवन-) Ś1 D5 6 चापि, Ñ1 D2 4 चैव, Ñ2 B2 3 चेमे, V1 चैते, B1 ह्येव (for ह्येते) —^{d}) Ś1 वेदिधर्मेषु, Ñ1 B1 D2 4–6 M4 वेदीदर्भेषु, Ñ2 V1 वेदीमध्येषु, B2 वेदीमध्ये तु, B3 वेदिमध्ये च (for वेदितीर्थेषु)

9 ^{a}) Ñ2 V1 B2 3 D2 तत्प्रवृत्ता (for संप्रवृत्ता) —^{b}) Ñ2 B2 3 नक्षत्रगण(G[ed] °ग्रह)मण्डिता, V1 नक्षत्रगण-मान्तथा (sic) —^{c}) B1 -प्रचारणश्, T2 -प्रवरणश् (for प्रावरणश्) Ñ2 B2 3 चेदुर् (for चन्द्रो) —^{d}) Ś1 D6 द्योतितो(D6 °त)म्बरे, Ñ2 V1 B2 3 विमला(V1 B2 3 °ले)म्बरे, B1 D2 5 G1 ह्युदितोम्बरे, Dg1 T2 3 [ऽ]भ्युदितेम्बरे, Dd1 [ऽ]भ्युदिता° (for ऽभ्युदितोऽम्बरे) —After 9, V1 repeats 7^{ab}

10 ^{a}) Ñ2 V1 B2 3 अनुजाने त्वा, B1 अमुना वत्स (for अनुजानामि) —^{b}) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 M4 [अ]नतरा, Dg1 [अ]नुचरा, Cg t as in text (for [अ]नुचरी) G3 damaged for चरी भव Ñ2 V1 B2 3 पार्श्वं रामस्य मैथिलि —^{c}) B1 [अ]सि, D5 [अ]ति, M3 [अ]भि- (for हि) —^{d}) Ś1 Ñ1 D2 4–6 [अ]स्मि (for [अ]हं) Ñ2 B2 3 साधु(B2 3 °धि)तोषिता, Dt1 Dd1 Dm1 अपि तोषिता (for परितोषिता)

11 ^{a}) Ś1 B1 3 अलंकुरुष्व —^{cd}) D5 च जनयामास (for जनय मे वत्से) G M1 सर्वालंकार- (for दिव्या°) Ś1 Ñ1 B1 D2 1–6 भूषिता, Dg1 Dt1 Dd1 G2 M1 शोभिनि, K(ed) शोभिता (for -शोभिनी) Ñ2 V1 B2 3 निर्वृताह (V1 निर्वृता हि) भविष्यामि दृष्ट्वा त्वा समलंकृता

सा तदा समलंकृत्य सीता सुरसुतोपमा ।
प्रणम्य शिरसा तस्यै रामं त्वभिमुखी ययौ ॥ १२
तथा तु भूषितां सीतां ददर्श वदतां वरः ।
राघवः प्रीतिदानेन तपस्विन्या जहर्ष च ॥ १३
न्यवेदयत्ततः सर्वं सीता रामाय मैथिली ।
प्रीतिदानं तपस्विन्या वसनाभरणस्रजाम् ॥ १४
प्रहृष्टस्त्वभवद्रामो लक्ष्मणश्च महारथः ।
मैथिल्याः सत्क्रियां दृष्ट्वा मानुषेषु सुदुर्लभाम् ॥ १५
ततस्तां शर्वरीं प्रीतः पुण्यां शशिनिभाननः ।
अर्चितस्तापसैः सिद्धैरुवास रघुनन्दनः ॥ १६
तस्यां रात्र्यां व्यतीतायामभिषिच्य हुताग्निकान् ।
आपृच्छेतां नरव्याघ्रौ तापसान्वनगोचरान् ॥ १७
तावूचुस्ते वनचरास्तापसा धर्मचारिणः ।
वनस्य तस्य संचारं राक्षसैः समभिप्लुतम् ॥ १८

12 ᵃ) Ś1 Ñ1 B1 D2 4–6 M4 सा तत , Ñ2 B2 3 Dd1 Dm1 तत (Dd1 Dm1 °त्र) सा, K(ed) सा तथा (for सा तदा) V1 तत सागमलकृत्य, G(ed) ततः स्वयमलकृत्य —ᶜ) Dt1 पादौ, M4 तस्या (for तस्यै) —ᵈ) M2 रामस्य (for राम तु) Dg1 Dm1 T M4 [अ]भिमुखा (for °मुखी) —For 12ᶜᵈ, Ś1 Ñ V1 B1–3 D2 4–6 subst

2414* अभिवाद्यर्षिपत्नी ता राममभ्याजगाम ह ।

[Ñ2 V1 B1 [अ]नुसूया, B2 3 [अ]नसूया (for [ऋ]षिपत्नी) Ś1 रामपार्श्वं जगाम ह, Ñ2 V1 B1–3 ययो राघवमीक्षितु (for the post half)]

13 ᵃ) Ñ2 V1 B1–3 ता तथा, Dg1 तथा ता, G2 M1 तदा तु (for तथा तु) Dd1 Dm1 विभूषिता (for तु भूषिता) Dm1 reads सीता in marg G1 तथाभूता तु ता सीता, M3 तथा तु भूता सीता ता —ᵇ) B1 उवाच (for ददर्श) G M1–3 ददता (for वदता) —ᶜ) B3 राघव (sic) Ñ2 V1 B1 3 M4 प्रीतिदायेन (for °दानेन) —ᵈ) Ñ2 V1 B1–3 [अ]नु(B2 3 [अ]न)सूयया (for जहर्ष च) —For 13, Ś1 Ñ1 D2 4–6 subst

2415* दिव्याभरणसयुक्ता वसाना पीतमम्बरम् ।
राघव प्रेक्ष्य वैदेहीमनसूयामपूजयत् ।

[(l 1) Ś1 D4 6 -सयुक्ता, Ñ1 युक्ता ता (for -सयुक्ता) Ś1 D4 6 वसाना —(l 2) D2 4 अनुमयाम्]

14 ᵃ) Cm g t न्यवेदयत् (as in text) Ś1 Dd1 Dm1 D2 4–6 T2 न्य(D2 नि)वेदयत तत्सर्वं, Ñ2 V1 B1–3 निवेदयामास तदा(V1 B3 च सा) —ᵇ) Ś1 Ñ2 D4 6 रामस्य (for रामाय) Ś1 D2 4–6 निस्तर(D2 °रात्), Ñ1 त्रिपुर(sic), Ñ2 V1 B2 3 तत्पत , B1 तद्वच (for मैथिली) —ᶜ) Ś1 Ñ1 D2 1–6 प्रसाद च(D2 4 5 वै), Ñ2 B1–3 प्रीतिदाय, V1 प्रतिदाय, T2 प्रतिदान, M4 प्रदान तत् (for प्रीतिदान) —ᵈ) D6 वसाना (for वसन-) Ś1 Ñ1 D2 4 6 -स्रज , Dg1 Dd1 D5 M2 3 Cr m g -स्रज, Cr*p* m*p* g*p* as in text (for स्रजाम्) Ñ2 V1 B1–3 अं(B1 [अ]प्य)गराग(Ñ2 °ग) सु(Ñ2 B3 स, V1 च)भूषण

15 ᵃ) Ñ2 V1 B1–3 प्रहृष्टोथ (for °ष्टस्तु) —ᵇ) Ś1 Ñ2 V1 B1–3 D4–6 महायशा , Ñ1 M2 °बल (for °रथ) —ᶜ) B1 2 मैथिल्या, D4 मैथिल्या, D5 मैथिली (for मैथिल्या) M4 सत्कृत (for सत्क्रिया) Ñ2 B1–3 लब्धा (for दृष्ट्वा) —ᵈ) Ś1 Ñ1 D2 4 6 मानुषेष्वा (for °षेषु) Dg1 T3 [अ]-तिदुर्लभा, M4 °लभ (for सुदुर्लभाम्) Ñ2 V1 B1–3 दृष्ट्वा(V1 लब्धा) स्त्रीभि सुदुर्लभा, I2 मानुषीषु सुदुर्लभ

16 ᵃ) Dg1 तु, Dt1 स (for ता) D2 5 यामिनीं (for शर्वरी) Ś1 Ñ1 D2 4–6 पुण्या, Dm1 प्रीति , G3 दृष्ट्वा (for प्रीत) —ᵇ) Dt1 Dd1 शशिनिभानना Ś1 Ñ1 D2 4–6 M4 प्रीत (M4 पुण्या) शशिविराजिता —ᶜᵈ) Ś1 Ñ1 Dt1 D2 4–6 सर्वैर् (for सिद्धैर्) Dg1 अवसद्, D4 तदा स, D6 उवाच (for उवास) G3 मि स (damaged) —For 16, Ñ2 V1 B1–3 subst

2416* ततस्ता शर्वरी पुण्या प्रियया सह राघव ।
उवास परमप्रीतस्तस्मिन्मुनिवराश्रमे ।

17 ᵃ) G1 3 प्रभातायाम् (for व्यती°) Ñ1 उषितस्तायमे सार्धं (sic) —ᵇ) G2 M1 अभिवाद्य, Cr g अभिषिच्य (as in text) Ñ1 हुताग्निभि , T1 हुताग्निका , Cr g as in text (for °ग्निकान्) Ś1 D2 4–6 अभिषिक्ता हुताग्नय —ᶜ) Ś1 D2 4 6 आ(D4 6 अ)पृच्छत, Ñ1 D5 अ(D5 आ)पृच्छ स, M1 °च्छ्यैतान् (for °च्छेता) Ś1 Ñ1 D2 4–6 तत सर्वे(Ñ1 सार्धं, D2 5 सान्ना), M2 शरव्याघ्रौ (for नरव्याघ्रौ) —ᵈ) Ś1 Ñ1 D2 4–6 ते(Ś1 D4 त, Ñ1 D5 तान्) मनीषिण , M4 गमनैषिणौ (for वनगोचरान्) —After 17, Dm1 ins रामाय नम । सीतायै नम । लक्ष्मणाय नम ।

18 Ñ1 om (hapl ?) 18ᵃᵇ —ᵃ) T2 नरवरास् (for वनचरास्) Ś1 D2 4–6 ऊचुस्ते वचन(Ś1 D6 सवल) रा(Ś1 का)म —ᵇ) Ś1 D2 4 6 G3 वनचारिण , D5 वनवासिन (for धर्मचारिण) —ᶜ) D2 नवस्य (meta) Ś1 D4 6 [अ]स्य च (for तस्य) —ᵈ) Ś1 Ñ1 D2 4–6 समभिद्रुत (for °भिप्लुतम्) —For 17–18, Ñ2 V1 B1–3 subst , while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D2 S ins 1 3–6 after 18

2417* तस्या रात्र्या व्यतीतायामुपापृच्छति राघवे ।
हुताग्निहोत्रो भगवान्राममत्रिरभाषत ।
रक्षासि पुरुषादानि नानारूपाणि राघव ।
वसन्त्यस्मिन्महारण्ये व्यालाश्च रुधिराशना ।
उच्छिष्ट वा प्रमत्त वा तापस धर्मचारिणम् । [5]
अदन्त्यस्मिन्महारण्ये तान्निवारय राघव ।

एप पन्था महर्षीणां फलान्याहरतां वने ।
अनेन तु वनं दुर्गं गन्तुं राघव ते क्षमम् ॥ १९

इतीव तैः प्राञ्जलिभिस्तपस्विभि-
द्विजैः कृतस्वस्त्ययनः परंतपः ।
वनं सभार्यः प्रविवेश राघवः
सलक्ष्मणः सूर्य इवाभ्रमण्डलम् ॥ २०

इति श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे एकादशाधिकशततमः सर्गः ॥ १११ ॥

॥ समाप्तमयोध्याकाण्डम् ॥

[(l 1) B2 उपागच्छति (for °पृच्छति) B1 मुदा पृच्छति राघव (for the post half) —(l 2) B2 हुत्वा (for हुत) —D2 om l 3 —For lines 3-6, cf 2343*, 2344* and 2345* —(l 5) Dt1 ब्रह्मचारिण, M2 वनचारिण (for धर्म°) —(l 6) D2 M4 हिंसन्ति, M3 अयति (for अदन्ति) D2 तानि त्व वोढुमर्हसि (for the post half) Ñ2 V1 B1–3 हिंसन्ति राक्षसा राम (B1 °मात्मर्ण) तास्त्व गोढु (Ñ2 B2 रोढु) मिहार्हसि]

19 Ś1 D4–6 om 19 here and Ś1 D4 6 read it after 2 108 2343* and D5 after 2345* (cf v l 2343* and 2345*) B1 D2 repeat 19 (cf v l 2 108 10) —[a]) G1 एव (for एप) —[b]) B1 2 D2 4–6 वनात् (for वने) —[c]) B2 अन्येन (for अनेन) Ñ2 V1 B1–3 त्व, D5 हि, T1 त (for तु) V1 Dt1 वने दुर्गं, M3 वर दुर्गं —[d]) G1 अर्हसि (for राघव) M3 क्षण, Cr m t as in text (for क्षमम्) Ñ2 V1 B1–3 इतोन्यद्गतुमर्हसि, D2 पथान गतुमर्हसि —After 19, Ñ2 V1 B1–3 ins

2418* स्वादुमूलफल तात तस्मिन्मुनिवराश्रमे ।
शिवेन नो याहि यथेप्सित वन
सुख निवासाय नरेश्वरात्मज ।
पुनर्निवृत्त कृतकृत्यमाश्रमा
दिहैव पश्येम भवन्तमागतम् । [5]

[Ñ2 V1 om l 1 —(l 1) B1 किं तु (for स्वादु-) B2 ऋषिवराश्रमे (for मुनि°) —(l 2) B3 (m as above) वं (for नो) Ñ2 मना समीप्सित, V1 ममीप्सित वन (for यथेप्सित वन) —(l 3) V1 निवेशाय (for निवासाय) B2 जनेश्वरात्मज]

20 [a]) Ś1 Ñ1 D5 6 अतीव ते, V1 B1 Dt1 Ct इतीरित (V1 B1 °त), D4 अथो स ते, Cv r m g as in text (for इतीव ते) Ñ2 V1 B1–3 महात्मभिर् (for तपस्वि°) —[b]) B1 D4 T2 G3 Cv स्वस्त्ययन, Dg1 स्वस्त्ययने, Cr m g t as in text (for °यन) —[c]) V1 एव, M4 वसन् (for वन) —[d]) V1 Dt1 [अ]भ्रमडले

Colophon —*Kānda name* Ś1 B3 D5 6 आरण्य°, Ñ1 B2 आ(Ñ1 अ)रण्यक°, Ñ2 V1 B1 D2 4 आरण्यके —*Sarga name* Ś1 Ñ1 D2 6 अभ्यनुज्ञा(Ñ1 °नुज्ञानो), Ñ2 B3 वनप्रवेश, V1 B2 दडकारण्यप्रवेश, D5 अनुज्ञा —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 D6 om, Ñ2 V1 B2 3 5, Dm1 T G M1 3 119, D2 6, D1 4, D5 7, M2 120, M4 129 —After colophon, Dm1 ins

श्रीरघुनाथार्पणमस्तु । शुभ भवतु । श्रीरस्तु ।

—T1 ins

श्रीसीतालक्ष्मणभरतशत्रुघ्नहनुमत्समेतश्रीरामचन्द्रस्वामिने नम । शुभमस्तु ।

—T2 ins

श्रीसीतालक्ष्मणभरतशत्रुघ्नहनुमत्समेतश्रीरामचन्द्राय नम । अलमेलुमगासमेतश्रीवेङ्कटाचलपती सहायम् ।

—G1 ins

श्रीरामचन्द्रपरब्रह्मणे नम । हरि ॐ शुभमस्तु । सीतालक्ष्मणभरतशत्रुघ्नहनुमत्समेतश्रीरामचन्द्रस्वामिने नम ।

—G2 ins

श्रीरामचन्द्राय नमोनम । अयोध्याकाण्ड सपूर्णम् ।

हरि ॐ । शुभमस्तु । द्वितीयकाण्डे ग्रन्थसख्या मान्यभावा इति अयोध्याकाण्डग्रन्थसख्या 4415 श्लोके ।

—G3 ins

श्रीमते रामानुजाय नम । हरि ॐ शुभमस्तु । श्रीगुरुभ्यो नम ।

—M1 ins

श्रीरामचन्द्राय नम । अयोध्याकाण्ड सपूर्णम् । ग्रन्थसख्या द्वितीये तु काण्डे मान्यभावा स्मृता । अयोध्याकाण्डे ग्रन्थसख्या । कोल्ल ? आमत मेडमास चोव्वाचयु, रोहणीयु पूर्वपक्षत्ततृतीययु, कूडियदिवस कण्णनूरे शकरन् एळुतित्तीर्तपुस्तक, कात्रूर मनेक्कले वाल्मिकिरामायण । अयोध्याकाण्ड । कोदण्ड सगर ।

—M2 ins

श्रीरामाय नम । अयोध्याकाण्ड समाप्तम् ।

—M3 ins

अक्षर यत्परिभ्रष्ट मात्राहीन तु यद्भवेत् ।
क्षन्तुमर्हन्ति विद्वास कस्य नास्ति व्यतिक्रम ।

—M4 ins

श्रीरामाय नम ।

बिन्दुसन्धिलिपिविचित्रवीचिका-
भ्रङ्गभङ्गपदहीनदूषणम् ।
हस्तवेगजमबुद्धिपूर्वक
क्षन्तुमर्हति समीक्ष्य सज्जन ।

नारायणाय नम ।

APPENDIX I

This Appendix comprises 31 additional passages found in some of the 29 MSS which have been cited in the foot-notes to the constituted text They are either too big or unimportant to be included in the foot-notes below the text

The order of the MSS and the principles adopted in writing the foot-notes to these passages are the same as those of the foot-notes to the constituted text

1

After 7*, Ñ2 B1 2 D6 M3 ins

अमात्यैर्बलमुख्यैश्च रथैश्च बहुभिर्युतम् ।
पादातेन प्रयुक्तेन बलेन महता वृतम् ।
सोऽभिवाद्य महात्मान पितर देववर्चसम् ।
कृताञ्जलिरुवाचेदमनुज्ञा दीयतामिति ।
त पिता मूर्ध्न्युपाघ्राय परिष्वज्य च पीडितम् ।
सिंहखेलगति वाक्यमुवाच जनसमदि ।
गच्छ सौम्य शिवेन त्व मातामहगृह प्रति ।
मदेश शृणु मे वत्स त च कुर्या समाहित ।
इतो मातामहकुल शत्रुघ्नसहितो व्रज ।
शत्रुघ्नो ह्यनुरक्तस्त्वा भक्तिमाश्चाप्यनुव्रत ।
तवापि च प्रियतर प्राणेभ्योऽपि परतप ।
आत्मवत्स त्वया भ्राता द्रष्टव्यो रक्ष्य एव च ।
गुणपाशशतैर्बद्धस्त्वया हृदि परतप ।
न जहाति यथा पुत्र शत्रुघ्नस्त्वा तथा कुरु ।
यथा प्रकृतय सर्वा गुणैस्त्वा रघुनन्दन ।
अनुरज्यन्त्यशेषेण सर्वथा त्व तथा कुरु ।
मातुलश्चाप्यय पुत्र शुश्रूष्योऽहमिव त्वया ।
आर्यक चापि मन्येथा पूज्य दवतवत्सदा ।
विनीत शीलवाश्चैव भवे पुत्रानहकृत ।
ब्राह्मणान्श्रुतवृत्ताढ्यान्सेवेथाश्च प्रयत्नवान् ।
प्रमाद्य चेतान्यत्नेन पृच्छेस्त्व हितमात्मन ।
तच्चाप्यमृतवद्ग्राह्य त्वया तेषा हित वच ।
ब्राह्मणा हि महात्मान श्रियो मूल भवस्य च ।
स्युश्च ते सर्वकार्येषु ब्राह्मणा ब्रह्मवादिन ।
देवा पुत्र भवार्थं हि प्रजाना विबुधोत्तम ।
प्रेषिता मानुष लोक भूमिदेवा द्विजातय ।
तेषा सकाशाद्वेदाश्च धर्मशास्त्र तथाव्ययम् ।
नीतिशास्त्र च विपुल धनुर्वेद च धारय ।
अश्वपृष्ठे रथे नागे व्यायाम कुरु नित्यश ।
गान्धर्वस्य च विज्ञाने युक्तो भवितुमर्हसि ।
अन्येष्वपि च शिल्पेषु यत्न कार्य सदा त्वया ।
नानाशिल्पकलाज्ञश्च भवेरपि परतप ।
क्षणमप्यासित तात वृथैव न हित तव ।
कुशलावेदिनो दूता नित्य प्रेष्याश्च ते मम ।
ह्लादित हि मनो मे स्यात्कुशलश्रवणात्तव ।
एवमुक्त्वा स नृपतिर्भरत साश्रुलोचन ।
बाष्पगद्गदया वाचा गच्छ पुत्रेत्यभाषत ।

1

D6 om (hapl ?) l 2 —(l 2) B2 सुयुक्तेन, M3 च यत्तेन (for प्रयुक्तेन) —(l 3) B2 देवदर्शन —(l 4) M3 [इ]ति विनीतवत् (for दीयतामिति) —(l 6) D6 सिंहापरगतो M3 स्नेहयुक्त तदा वाक्यमिद भरतमब्रवीत् —(l 7) M3 -गृहानिन (for -गृह प्रति) —(l 8) M3 तु निबोधेम (for शृणु मे वत्स) D6 तच् (for त) M3 यस्ते कार्याप्रमादिना (for the post half) —(l 9) M3 गृह (for -कुल) —(l 10) M3 [ऽ]पि (for हि) —(l 11) M3 तथा (for तव) D6 तव चापि (by transp) M3 प्राणैरपि तव ह्यमौ (for the post half) —(l 12) D6 आत्मेव (for आत्मवत्) M3 भ्राता —(l 13) D6 -पाशैर्दृढैर् (for -पाशशतैर्) —(l 14) D6 त्व (for त्वा) —B1 om (hapl) l 15–16 —(l 15) Ñ2 D6 तथा (for यथा) M3 च त्वा (for सर्वा) Ñ2 D6 गुणैस्ते, M3 गुणौघै (for गुणैस्त्वा) —(l 17) M3 ते (for [अ]य) Ñ2 [ऽ]हमिह —(l 19) Ñ2 D6 भव (for °वे) Ñ2 पुत्रो (for पुत्र) —(l 20) B1 श्रुतवित्ताढ्यान्, D6 °वृत्तास्त्व, M3 च प्रयत्नाढ्य (for श्रुतवृत्ताढ्यान्) M3 त्व प्रयत्नत (for च प्रयत्नवान्) —(l 21) D6 [ए]व सतत, M3 [ए]नान्य° (for [ए]तान्यत्नेन) Ñ2 पृच्छ त्व, M3 पृच्छेथा —(l 23) D6 महाभागा (for °त्मान) B1 श्रेयो- (for श्रियो) Ñ2 B2 (m also) सुखस्य, D6 शुभस्य (for भवस्य) —(l 24) D6 प्रष्टव्या (for स्युश्च ते) M3 सहाया (for ब्राह्मणा) Ñ2 B1 (m also) ब्रह्मवेदिन —(l 25) B2 देवै (for देवा) D6 प्रजाना, M3 पूज्याश्च (for प्रजाना) Ñ2 विविधोत्तमा —(l 26) Ñ2 प्रयाता, B1 (m also) आश्रिता, D6 प्रोषिता (for प्रेषिता) M3 मानुषे लोके D6 इति श्रुता (for द्विजातय) —(l 27) M3 त्व (for च) M3 नीति- (for धर्म-) D6 धर्मशास्त्राणि चैव हि (for the post half) —(l 28) M3 धर्म (for नीति-) B1 राघव, M3 पालय (for धारय) —(l 29) Ñ2 नागेद् (for नागे) M3 योग्याः कुर्याश्च पुत्रक (for the post half) —B1 om l 30–31 —(l 30) Ñ2 विज्ञान- B2 गाधर्वविद्यासु तथा पारगो भव पुत्रक —Ñ2 B1 D6 M3 om l 31 —(l 32) M3 भवेथास्त्व (for भवेरपि) B1 परतप —(l 33) B2 M3 [आ]सितु M3 हि ते हित (for हित तव) —(l 34) D6 मे त्वया (for ते मम) —(l 36) M3 om (hapl ?) एव in एवमुक्त्वा M3 दशरथो (for स नृपतिर्) and साश्रुलोचन

तान्सर्वान्स महातेजा सेवते धर्मकारणात् ।
अन्तरात्मनि धर्मोऽस्य सतत पर्यवर्तत ।
कथाया धर्मयुक्ताया रमते रघुनन्दन ।
तपोऽहिंसारता नित्य ये च धर्मपरायणा ।
तान्सर्वान्स महातेजा उपास्ते निर्वृत शुचि ।
शास्त्राणि च महाप्राज्ञो नित्यशो गुणवन्त्यपि ।
वेदविद्यासु चान्यासु कुशल सर्वशास्त्रवित् ।
कृतकृत्यमिवात्मान मन्यते धर्मसेवनात् ।
तस्य बुद्धि समभवत्पितु सम्प्रेषण प्रति ।
सन्दिदेश तदा दूत ब्राह्मण शुभलक्षणम् ।
अयोध्या गच्छ भद्र ते दूत शीघ्र नृपोत्तमम् ।
पितर कुशल ब्रूहि मातृश्च भ्रातरा तथा ।
पृष्ठा च कुशल तेभ्यो वाच्यो दशरथ प्रभु ।
मातामहगृहे तात वर्तते त्वदनुग्रहात ।
यथाज्ञप्त कृत तात महत्तव कृत शुभम् ।
स तु तेनाभ्यनुज्ञातो भरतेन यशस्विना ।
दूत परमसहृष्ट प्रयातो येन सा पुरी ।
अयोध्या नगरी रम्या प्रविवेश महातपा ।
या च राजीवताम्राक्षो राजा दशरथोऽवसत ।
प्राप्तवानथ ता दूतो भरतस्यानुशासनात् ।
न्यवेदयत तद्राज्ञे मातृभ्योऽथ द्विजस्तथा ।
कृतकृत्योऽथ राजेन्द्र भरत सत्यविक्रम ।
धनुर्वेदे च वेदे च नीतिशास्त्रे च पारग ।
अर्थशास्त्रेषु कुशलो व्यायामे च तथैव च ।
हस्तिशिक्षासु निपुणो रथशिक्षाविशारद ।
आलेख्ये चैव लेख्ये च लङ्घनेऽप्लवने तथा ।
ज्योतिर्गतिषु निष्णातस्तत्र वास्येन नोदित ।
एवविधानि कर्माणि कृतानि सुबहून्यपि ।
कृतार्थो भरतो राजस्त्वत्सकाशमुपेष्यति ।
श्रुत्वा राजा प्रहृष्टोऽभूद्दूतस्य वचन तदा ।
कौसल्याद्याश्च देव्यस्तास्तथोभौ रामलक्ष्मणौ ।
प्रतिसश्रुत्य नृपतिस्त दूत भरतस्य वै ।
अभवन्मुदित श्रीमास्तदा दशरथो नृप ।

Colophon

3

After 2 1 4, Ñ2 B1 2 D6 M3 ins

बलेन महता वीरश्चतुरङ्गेन सवृत ।
तथानुगम्यमानश्च सर्वै पुरनिवासिभि ।
भ्रातृस्नेहाच्च रामेण लक्ष्मणेन च वीर्यवान् ।
गत्वा पुरस्कृतो धीमास्ततो गव्यूतिमात्रकम् ।
अवरुह्य स्वकाद्यानाद्भरत केकयीसुत ।
शत्रुघ्नसहित पादौ रामस्य शिरसा ययौ ।
तौ पादयोर्निपतितौ शत्रुघ्नभरतावुभौ ।
दोर्भ्यामुत्थाप्य रामोऽपि परिष्वज्येदमब्रवीत् ।
कैकेयीमातरिह मा स्मरेस्त्व सहलक्ष्मणम् ।

(for °न्येऽपि) —(l 92) Ś1 सर्व ते (for सेवते) D1 ये च धर्मपरायणा (for the post half) —(l 94) D1 -वृत्ताया (for -युक्ताया) —(l 95) D1 reads l 95 after l 92 D1 तपोभिनिरता नित्य सेवते धर्मकारणात् —(l 96) D1 च भूर्णं, D2 4 7 निभृत (for निर्वृत) —(l 97) D1 [ए]व सहसा, D3 °भागा (for महाप्राज्ञो) Ś1 गुणवानपि (for गुणवन्त्यपि) D1 तेजस्वी शास्त्रनानि ते, D2 नित्य स गुणवानपि (for the post half) —(l 98) D7 वा (for च) —(l 99) D6 मन्यसे (for मन्यते) —(l 100) D3 सप्रेक्षण (for सप्रेषण) —(l 103) Ś1 D2 6 7 मातृश्च (for मातृश्च) —(l 104) D2 वचो (for वाच्यो) —(l 105) D1 5 वर्तना, D4 7 वर्तह (for वर्तते) —(l 106) D1–3 5 शुभ प्रिय (for कृत शुभम्) —(l 107) D5 सुतेन (for तु तेन) —(l. 108) D1 2 5 मनुना निर्मिता पुरा (for the post half) —(l 110) D2–4 7 स (for च) D3 5 [ऽ]न्वशात् (for ऽवसत्) —For l 110, D1 subst

या स जीवनप्राज्ञो राजा दशरथोऽन्वगात् ।

—(l 111) Ś1 च तथा, D2 अरथा (for अथ ता) D1 2 हृष्टो (for दूतो) —(l 112) D1 2 निवेदयत (for न्यवेद°) D1 3 राज्ञो (for राज्ञे) D6 न्यवेदयत्तत्र प्राज्ञो (for the prior half) D5 [ऽ]पि (for ऽथ) D1–5 तदा (for तथा) —(l 114) D3 वेदेषु (for वेदे च) Ś1 D4 7 -शास्त्रेषु (for -शास्त्रे च) —(l 115) D1–3 -शास्त्रे च (for -शास्त्रेषु) Ś1 व्यायामेषु (for व्यायामे च) —(l 116) D1–3 5 निष्णातो, D4 7 कुशलो (for निपुणो) D3 om (hapl) from the post half of l 116 up to the prior half of l 118 D2 5 सुनिष्ठित (for विशारद) D1 रत्नशिष्यास्त्वनिष्ठित (for the post half) —(l 117) D2 5 आलिख्ये (for आलेख्ये).—(l 119) D4 5 चोदित (for नोदित) —(l 120) D2 गमिष्यति, D4 5 उप° (for उपेष्यति) —(l 121) D6 subst l 121–124 for l 61–64 of App I (No 4), while B1 subst l 121 and 122 for l 61 and 62 and cont l 123–24, on the other hand, B2 ins those lines after l 60 (for var, see App I [No 4]) Ś1 D3 4 7 प्रहृष्टात्मा (for प्रहृष्टोऽभूद्) D1 श्रुत, D2 शुभ, D5 तथा (for तदा) —Ś1 om (hapl ?) l 122 and 123 —(l 122) D1,2 च देव्यश्च, D5 सुदेव्यस्तास (for च देव्यस्तास्) —(l 123) D2 तु पतिस (for नृपतिस्) D4 7 वचो दूतस्य वै तदा (for the post half) —(l 124) D2 अर्थवन् (for अभवन्) D5 न्युदित (for मु°) D1 2 5 तथा (for तदा) D1 [ऽ]ब्रवीत्, D2 5 चिर (for नृप)

Colophon —*Sarga name* Ś1 D4 7 दूताभिगमन (Ś1 °न), D1–3 5 भरत (D5 भरतस्य) दूतागमन (D3 °न), D2 भरतगमन —*Sarga no* (figures, words or both) D1 54, D2 4 5 7 2

3

(l 2) D6 (before corr as in text) [अ]नुगम्यमानैश् M3 अनुगम्यमानोनुरस्कैर् (hypm) (for the prior half) and जनै (for सर्वै) —For l 4, M3 subst

गत्वा गव्यूतिमात्र च रामेणानुगतस्तत ।

शत्रुघ्नसहित च त्वा स्मरिष्यामि सलक्ष्मण ।
इत्युक्तो भरतो राम प्रणिपत्याभिवाद्य च ।
लक्ष्मण च परिष्वज्य शत्रुघ्नसहितो ययौ ।
अनुगम्यमानो बहुभि सुहृद्भि प्रियवादिभि ।
अनुरक्तैस्तथैवान्यैरपरित्यागिभि प्रियै ।
निवर्त्य स्वजनान्मान्यास्तत शीघ्रतर ययौ ।
श्रीमन्मातामहपुर द्रष्टु त्वरितमानस ।
सुहृद्भि सह मार्गेषु विहरन्प्रियवादिभि ।
अहोभिर्गणितै कैश्चिदश्रान्तबलवाहन ।
वनानि सरित शैलानतीत्य सुमनोहरान् ।
आससाद पुर राज्ञो रम्य राजगृह विभु ।
अभ्यागस्थस्ततो राज्ञे दूत मातामहाय स ।
प्रेषयामास भरत प्राप्तोऽस्मीत्याप्तकारिणम् ।
श्रुत्वा च दूतवचन स राजा भृशहर्षित ।
प्रवेशयामास पुर भरत परमार्चितम् ।
आहार्यसिकताकीर्णं पुष्पोत्करविभूषितम् ।
राजमार्गं कारयित्वा जलेन सुसमुक्षितम् ।
विन्यस्तपूर्णकलश वनमालाविभूषितम् ।
समुच्छ्रितपताक च धूपगन्धाधिवासितम् ।
तत प्रवेशयामासुर्भरत पुरवासिन ।
सर्वतूर्यस्वनैश्चाराद्वाद्यमानैश्च नन्दितम् ।
वेश्याभिर्वारमुख्याभिर्वाद्यानुगतमुल्बणम् ।
नृत्यन्तीभि पुरस्तात्तु पुर तत्प्रविवेश स ।
वल्गुवाग्भि स्तूयमान सूतमागधवन्दिभि ।
ब्राह्मणैश्च तप सिद्धै पूत साम्ना च यज्वभि ।
श्रीमन्मातामहगृह क्रमेणैव प्रविश्य स ।
वृद्ध मातामह तत्र ददर्शाभिननाम च ।
राज्ञा तेन परिष्वक्त पृष्टश्चानामय तत ।
प्रविश्यान्त पुर तत्र प्राणमद्राजयोषित ।
श्रीमद्राजगृह प्राप्य तद्वृद्धजनसकुलम् ।
स वै मातामहगृहे सर्वकामै प्रपूजित ।
उवास सुसुख तत्र भरत श्रीमता वर ।

4

After 2 1 14 (after the colophon), Ñ2 B1 2 D6 ins, while M4 ins after 2 1 7

कदाचिद्भरत श्रीमान्वृद्ध मातामहं नृपम् ।
प्रातरुत्थाय वचनमभिवाद्येदमब्रवीत् ।
आचार्यानुपसेवेय प्रदिष्टान्भवता हि तान् ।
धर्मार्थज्ञानकुशलॉल्लेख्यसख्याविदस्तथा ।
इष्वस्त्रकुशलाश्चैव नीतिशास्त्रविशारदान् ।
हस्त्यश्वरथयानेषु तथैव परिनिष्ठितान् ।
गान्धर्वविद्याकुशलान्नानाशिल्पविदस्तथा ।
तथान्यान्वेदवेदाङ्गपारगान्विनयान्वितान् ।
उपसेवितुमिच्छामि श्रेयोऽर्थी दृढमात्मन ।
भवतानुमतो राजन्प्रदेष्टु तान्ममार्हसि ।

—(l 7) B1 -सहिताव् (for -भरताव्) —(l 9) B2 M3 मा (for मा) B1 सरेस्तु, M3 सरेथा (for स्मरेस्त्व) —(l 10) Ñ2 च त्वा, M3 त्वा हि (for च त्वा) M3 स्मरिष्ये सहलक्ष्मण (for the post half) —(l 12) M3 लक्ष्मणश्च परिष्वक्त (for the prior half) —(l 13) Prior half hypm M3 [ऽ]नेकैस्तु (for बहुभि) and -कारिभि (for -वादिभि) —M3 om (hapl) l 14 —(l 14) B1 2 च (for [ए]व) —(l 15) B1 [आ]शु जनान्, D6 स्वजन, M3 [अ]न्याञ्जनान् (for स्वजनान्) D6 -[अ]मात्यास् (for मान्यास्) —(l 16) B1 2 M3 श्रीमान् (for श्रीमन्) M3 -कुल गतु (for -पुर द्रष्टु) —(l 17) M3 प्रिय (for सह) B1 (m also as above) विचरन् (for विहरन्) —(l 18) B2 गलिते, D6 च तत (for गणितै) —(l 20) M3 महत् (for विभु) —(l 21) D6 रात्रौ (for राज्ञे) —(l 22) Ñ2 D6 [आ]शु° (for [आ]प्त°) —(l 23) M3 तद् and प्रिय (for च and भृश- respy) —(l 24) D6 प्रावेशयामास —B1 om (hapl ?) l 25 —(l 25) M3 आराध्य (for आहार्य-) —M3 om (hapl !) l 26–30 —(l 26) B1 जलैश्च (for जलेन) —(l 27) D6 विन्यस्य (for विन्यस्त-) —(l 28) B1 2 -गधादिवासित —(l 30) D6 स बभूव (for सर्वतूर्य) and नदित (for नन्दितम्) —(l 31) M3 वाक्य (for वाद्य-) B1 2 -[अ]नुगमम् (for -[अ]नुगतम्) M3 ऋद्धिमत् (for उल्बणम्) —(l 32) M3 पुरतो नृत्यमानाभि (for the prior half) B1 (m also) M3 ह (for स) —B1 om (hapl ?) l 33–35 —(l 33) B2 बहु (for वल्गु-) D6 वाग्भिश्च स्तूयमानस्तु (for the prior half) —Ñ2 B1 D6 M3 om l 34 —(l 35) B2 M3 श्रीमान् (for श्रीमन्) M3 कुल (for गृह) and [ए]क (for [ए]व) B2 भरत प्रविवेश ह (for the post half) —D6 om l 36 —(l 36) M3 वृद्ध- (for वृद्ध) Ñ2 [अ]भिननद, B1 [अ]भिववाद (for [अ]भिननाम) —For l 38, M3 subst

प्रविश्याभ्यन्तर पूज्या प्रणेमे राजयोषित ।

—(l 39) M3 श्रीमान् (for श्रीमद्) —M3 om l 40 —(l 40) B1 om गृहे and reads नृपूजित (for प्र°) —(l 41) D6 ससुख (for सुसुख)

4

For this, cf lines 64–124 of No 2 M4 begins with हरि श्रीगणपतये नम —(l 1) M4 भरतस्तु वसस्तत्र (for the prior half) Ñ2 D6 तत्र, M4 नित्य (for वृद्ध) —(l 3) M4 missing from नुप up to लेख्य in l 4 B2 प्रभो (for हि तान्) B1 प्रतिदिष्टान्हि तान्प्रभो (for the post half) —(l 4) B1 (*inf lin* also as above) नानाशिल्प- (for लेख्य-सख्या-) —(l 5) M4 -विदोपि च (for -विशारदान्) —(l 6) M4 -योग्येषु (for -यानेषु) —(l 7) D6 गधर्व (for गान्धर्व) M4 -विद्या- (for -शिल्प-) —(l 8) B1 2 न्यायशास्त्रार्थपारगान् (for the post half) —(l 9) D6 श्रेयोर्था (for °र्थी) M4 हितम् (for दृढम्) —(l 10) B2 M4 भवतो (for भवता) B2 [ऽ]नुमते (for [अ]नुमतो) Ñ2 त्वम् (for मम)

श्रुत्वैव नृपतिर्वाक्यं केकयो भरतस्य स ।
व्यादिदेश प्रहृष्टात्मा तस्याचार्यान्विपश्चित ।
तानुपास्य च यत्नेन भरत केकयीसुत ।
वेदवेदाङ्गशास्त्राणां ग्रहणे तत्परोऽभवत् ।
निवेद्य शिष्यमात्मान गुरूणां विनयान्वित ।
जग्राह वेदवेदाङ्गशास्त्राणि गुणवृद्धये ।
आनुपूर्व्या हि शास्त्राणामागमे भृशमुद्यत ।
विद्यानां च सशिल्पानां शत्रुघ्नसहितस्तदा ।
जगाम स महातेजा नानाचार्यपरंपराम् ।
शिक्षमाण प्रयत्नेन विनयाचारयन्त्रित ।
मानदानपुरस्कारैराचार्यान्प्रत्यपूजयत् ।
शुश्रूषापरमो भूत्वा विनयं परमाप स ।
ज्ञानाभ्यासरतस्यैव भरतस्य महात्मन ।
जगाम सुमहान्कालो वसतस्तत्र धीमत ।
त्रिविधेषु यदा निष्ठा ज्ञानेषूपजगाम स ।
तदास्य बुद्धि समजज्ञे तत्त्वार्थाधिगमे पुन ।
विद्याशीलवयोज्ञानवृद्धेभ्यो विजितात्मन ।
अन्येभ्यश्चापि तत्त्वार्थवेदिभ्य सन्निकर्षत ।
यो यो वेत्ति हि तत्त्वार्थं छिन्नधर्मार्थसंशय ।
धर्मार्थकाममोक्षाणां सिषेवे त तमेव हि ।
नानाज्ञानकथाभिर्हि रेमे स विजहार च ।
भरतो ज्ञानतत्त्वार्थवेदने सततोद्यत ।
स यदा ज्ञानविज्ञानविनयेषु कृतागम ।
आत्मान भरतो मेने छिन्नधर्मार्थसंशयम् ।
तदास्य बुद्धि समजज्ञे दूत प्रेषयितु पितु ।
अथाहूयाब्रवीद्वृद्ध सुहृद ब्रह्मवादिनम् ।
अयोध्यां गच्छ भद्र ते त्वरितो जवनैर्हयै ।
पितर तत्र कौसल्यां ब्रूयास्त्व मातर च मे ।
मातामहकुले चापि यथा वर्तामहे वयम् ।
तथा पूर्वं भवान्सर्वं पितुर्मातुश्च मेऽग्रत ।
रामश्चोपेत्य विज्ञाप्यो मामुद्दिश्य सगौरवम् ।
भ्रातस्ते भरत पादौ मूर्ध्नाभ्यर्च्य प्रसाद्य च ।
कुशलानामय स्निग्ध पृच्छतीति समागमे ।
लक्ष्मणश्च परिष्वज्य प्रष्टव्य कुशलं त्वया ।
ब्रूयाश्च मातर मे त्व कौसल्यामभिवादनम् ।
सुमित्रामपि च ब्रूया वैदेहीं चाभिवादनम् ।
स तेनैव समादिष्टो भरतेन महात्मना ।
दूत शीघ्रहयो भूत्वा प्रययौ यत्र सा पुरी ।
अयोध्या सुभृशं रम्या मनुराजर्षिनिर्मिता ।
या स राजीवताम्राक्षो राजा दशरथोऽन्वशात् ।
प्राप्तवानचिरेणैव स ता भरतशासनात् ।
न्यवेदयत्तदा राज्ञे मातृभ्योऽथ द्विजस्तथा ।
कृतकृत्योऽथ राजेन्द्र भरत सत्यविक्रम ।
धनुर्वेदे च वेदे च नीतिशास्त्रे च पारग ।
अर्थशास्त्रे च कुशलो व्यायामेऽपि तथैव च ।
हस्तिशिक्षासु निष्णातो रथशिक्षासु निष्ठित ।
आलेख्ये चैव लेख्ये च लङ्घने प्लवने तथा ।
ज्योतिर्गतिषु निष्णातस्तत्र वाक्येन चोदित ।

—(l 11) B1 2 [ए]व, M4 तु (for [ए]व) M4 तु (for स) —(l 12) Ñ2 स D6 नु (for प्र-) —(l 13) M4 प्रयत्नेन (for च य°) —(l 15) Ñ2 विनयानत (for विनयान्वित) —(l 16) M4 [आ]त्मगुणवये (for गुणवृद्धये) —(l 17) M4 हि समुद्यत (for भृश°) —(l 18) M4 चैव शिल्पाना (for च स°) Ñ2 तथा (for तदा) —(l 19) D6 परस्परम् (for -परंपराम्) —(l 21) B1 2 दानमान- (by transp) B1 -पुरस्कारर् (for पुरस्का°) M4 समपूजयत् —M4 om l 22 —(l 23) B1 om from first त up to second त —M4 om (hapl) l 24–27 —(l 26) B1 illeg for समजज्ञे तत्त्वार्था Ñ2 B2 [अ]र्थाधिगमे D6 -[अ]धिगमने (for -[अ]र्थाधिगमे) —(l 28) Ñ2 अन्ये श्च M4 वेदाभ्यास हि कुर्वत (for the post half) —(l 29) M4 तत्त्वार्थे- (for °र्थं) B1 illeg for धर्मार्थसंशय —(l 30) M1 -कामार्थ- (by transp) (for -[अ]र्थकाम) M4 न न मोमेवतात्मवान (for the post half) (l 31) B1 illeg after कथा up to the end of the line M4 रराम (for रेमे स) —(l 32) D6 तत्त्वार्थो (for °र्थ-) B1 स तथा B2 (m also as above) च तत्र (for सतत-) —(l 33) Ñ2 B1 2 (after corr) D6 -[आ]गम (for °म) —(l 34) B1 भरत (for °तो) —(l 35) M4 ततो (for तदा) M4 पुन (for पितु) —(l 36) B1 2 स आहूय, M4 समाहूय (for अथा°) B1 illeg for वृद्ध सुहृद M4 स्निग्ध (for वृद्ध) —(l 37) M4 damaged from त्व up to व —(l 39) M4 चाभिन् (for चापि) and वर्तामहे वसन (for °महे वयम्) —(l 40) M4 सर्वं (for पूर्वं) and शम (for अग्रत) —B1 illeg from ज्यसेन् up to विज्ञाप्यो in l 41 Ñ2 D6 तच्च त्व पूर्वमागमे (for the prior half) —(l 41) M4 त्वया द्विज (for सगौरवम्) —(l 42) B1 illeg after the prior half up to the end of l 43 M4 शिरसाभि- (for मूर्ध्नाभ्यर्च्य) and तु (for च) —(l. 43) M4 सम जने (for समागमे) D6 पृच्छयित्वा यथाधव (for the post half) —(l 44) B1 लक्ष्मण —B1 illeg for l 45 —(l 45) M4 [ऽ]थ (for त्व) M4 अभिवादयन् —(l 46) Ñ2 D6 मे (for first च) D6 वदाद् (for ब्रूया) M4 कैकेयीमभिवादने (for the post half) —(l 48) M4 शीघ्रतरो B1 2 त(B2 दू)त परमसहृष्ट (for the prior half) Ñ2 B1 2 D6 येन (for यत्र) —(l 49) B1 reads acc sing for nom sing of all words M4 सा तु (for मनु) —(l 50) M4 ता (for स) Ñ2 रथो (for दश°) Ñ2 B1 [ऽ]न्वगात् (for ऽन्वशात्) —(l 51) B1 आप्त° (for प्राप्त°) —For l 51, D6 subst

प्राप्तवानथ ता दूतो भरतस्यानुशासनात् ।

—(l 52) Ñ2 M4 कुशलिन्, B1 तद्राज्ञे (subm) (for तदा राज्ञे) D6 न्यवेदयन तद्राज्ञे (for the prior half) Ñ2 M4 राज्ञो (M4 तेषा) भरतमतिके (for the post half) —Ñ2 M4 om l 53–60 —(l 53) D6 हि (for ऽथ) —(l 54) B1 -शास्त्रेषु (for शास्त्रे च) —(l 55) B1 -शास्त्रेषु (for -शास्त्रे च). B2 D6 च (for ऽपि) D6 हि (for च) —(l. 56) B1 2

एवंविधानि कर्माणि कृतवान्सुबहून्यपि ।
कृतार्थो भरतो राजस्त्वत्सकाशमुपेष्यति ।
तच्छ्रुत्वा मुमुदे राजा दूतस्य वचनं प्रियम् ।
कौसल्या च सकैकेयी सुमित्रा राम एव च ।
प्रतिसंगृह्य तं राजा दूतं सत्कृत्य चार्हतः ।
प्रेषयामास नृपतिर्भरतस्य पुनस्तदा ।

Colophon

5

After l 3 of 29*, D1 ins , while D5 ins (om l 2–3) before 2 3 1

(2 2 25^cd) प्राच्योदीच्याः प्रतीच्याश्च तदा पृच्छन्त्यनामयम् ।
(2 2 26^ab) अग्निहोत्रेषु दारेषु शिष्यप्रेष्यजनेषु च ।
(54*) अनुकम्पयन्निव सदा पृच्छत्यस्माननामयम् ।
(2 2 31^ab) अभ्यन्तरे च बाह्ये च पौरजानपदा जनाः ।
(47 [A]*) धर्मज्ञेन विनीतेन वदान्येन महात्मना ।
(47* l 7) कृती रामो धनुर्वेदे दिव्यास्त्रविदमित्रघ्नम् ।
(47* l 8) अमोघास्त्रो दूरवेधी समोघश्च दृढायुधः ।
(2 2 24^ab) यं यं व्रजति संग्रामं रामो राजंस्तवाज्ञया ।
(52*) ततस्ततो विजित्यारीन्विजयी विनिवर्तते ।
(53*) {जित्वापि वैरिसैन्यानि यदायं विनिवर्तते ।
तदापि प्रसृ(श्रि)ततरो भूत्वा स्वान्पूजयत्ययं ।}
(2 2 25^ab) प्रवासात्पुनरागत्य कुञ्जरेण रथेन तु ।
(2 2 31^cd) स्त्रियो वृद्धास्तरुण्यश्च देवराज गृहे गृहे ।
(57*) अभियाचन्ति रामस्य यौवराज्याभिषेचनम् ।
(2 2 32^cd) तासामथोचितं कामस्त्वत्प्रसादान्नृपोत्तम ।
(2 2 33) {राममिन्दीवरश्यामं प्रजानामनुरञ्जकम् ।
पश्येम युवराजानमभिषिक्तं त्वदाज्ञया ।}
([illegible]) {स राजवर्यात्मजमात्मवन्तं
गुणाभिरामं गुणलोकसान्तम् ।
रामं नृदेवार्हसि लोकनाथ
मिहाभिषेक्तुं युवराजमुख्याम् ।}

Colophon

D1 Cont

ततः प्राञ्जलिमालास्तां प्रतिगृह्य समन्ततः ।
हृष्टो दशरथो राजा प्रोवाचेदं वचस्तदा ।
अहोऽस्म्यनुगृहीतोऽद्य भवद्भिः प्रियवादिभिः ।
यन्मे ज्येष्ठं प्रियं पुत्रं युवराजानमिच्छथ ।
इति राजा सभायां च पौरान्भूयोऽब्रवीदिदम् ।
वसिष्ठं वामदेवं च तेषामेवोपशृण्वताम् ।
चैत्रः श्रीमानयं मासः पुण्यपुष्पितकाननः ।
रामस्य यौवराज्यं मे दातुमत्राभिरोचते ।
आभिषेचनकं द्रव्यं भवन्तो ज्ञापयन्तु माम् ।
यन्मयात्रोपकर्तव्यं रामराज्याभिषेचने ।
ते तथेति प्रतिज्ञाय नृपतेर्वचनं तदा ।
लेखयाचक्रतुर्द्रव्यं तं च प्रत्यभिनन्दतुः ।
कृतमित्येव चावृतामधिगम्य नराधिपम् ।
सुप्रीतमनसौ प्रीतौ हर्षयन्तौ पुनर्नृपम् ।
ततः सुमन्त्रमाहूय राजा दशरथोऽब्रवीत् ।
रामः कृतात्मा भवता शीघ्रमानीयतामिति ।
स तथेति प्रतिज्ञाय सुमन्त्रो राजशासनात् ।
रामं तत्रानयाचक्रे रथेन रथिनां वरम् ।
अथ तत्र समं नीतस्तदा दशरथं नृपम् ।

निश्चिन —(l 57) B1 om (hapl), D6 चव लक्ष्ये (for चव लेभ्ये) —(l 59) B1 कृतानि, D6 कृत्वा च (for कृतवान्) —For l 61–64, D6 subst l 121–124 of App I (No 2), while B1 subst l 121–122 for l 61–62 and cont l 123–24, on the other hand B2 ins those 4 lines after l 60 (cf v l App I [No 2]) —(l 61) M4 transp मुमुदे and वचन —(l 62) B2 सुमित्रा च (for सकैकेयी) and कैकेयी रामलक्ष्मणौ (for the post half) —(l 64) M4 मुमितो भरताय (for नृपतिर्भरतस्य)

Colophon Sarga name Ñ2 B1 2 D6 भरतदूतागमन —Sarga no (figures, words or both) B1 2 D6 om , Ñ2 80, M4 1

5

D5 variants —reads l 1 and 4 after l 12 —(l 1) राजमार्गेषि दृष्ट्वा न स्थिता पृच्छत्यनामयं —(l 4) पारजानपदे —(l 5) transp विनीतेन and वदान्येन —(l 6) धनुर्वेद —(l 7) चित्रवेधी (for समोघश्च) —(l 9) विनिवर्तते —(l 10) चारि- (for वरि-) —(l 11) न (for स्वान्) —(l 12) वा (for तु) —(l 13) देवाज्ञाजन् (for देवराज) —(l 15) अयाचित (for अथोचित) and समृध्यता (for नृपोत्तम) —(l 18) त (for स) —(l 19) नर- (for second गुण) —Sarga name D1 रामप्रशंसा, D6 रामप्रशंसन —Sarga no (figures, words or both) D1 55, D6 6

6

After 62*, Ś1 D1-5 7 ins, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins after 2 3 4, V1 B4 ins lines 6–18, 25–27, and 30–31 only after l 2 of 63*

राज्ञस्तूपरते वाक्ये जनघोषो महानभूत् ।
शनैस्तस्मिन्प्रशान्ते च जनघोषे नराधिप ।
वसिष्ठ मुनिशार्दूल राजा वचनमब्रवीत ।
अभिषेकाय रामस्य यत्कर्म सपरिच्छदम् ।
तदद्य भगवन्सर्वमाज्ञापयितुमर्हसि ।
तच्छ्रुत्वा भूमिपालस्य वसिष्ठो द्विजसत्तम ।
आदिदेशाग्रतो राज्ञ स्थितान्युक्तान्कृताञ्जलीन ।
सुवर्णादीनि रत्नानि बलीन्सर्वौषधीरपि ।
शुक्लमाल्यानि लाजाश्च पृथक च मधुसर्पिषी ।
अहतानि च वासांसि रथ सर्वायुधान्यपि ।
चतुरङ्गबल चैव गजं च शुभलक्षणम् ।
चामरव्यजने श्वेते ध्वज छत्र च पाण्डुरम् ।
शत च शातकुम्भाना कुम्भानामग्निवर्चसाम् ।
हिरण्यशृङ्ग वृषभ समग्र व्याघ्रचर्म च ।
यच्चान्यत्किंचिदेष्टव्य तत्सर्वमुपकल्प्यताम् ।
उपस्थापयत प्रातरग्न्यगारे महीपते ।
अन्त पुरस्य द्वाराणि सर्वस्य नगरस्य च ।
चन्दनस्रग्भिरर्च्यन्ता धूपैश्च घ्राणहारिभि ।
प्रशस्तमन्न गुणवद्दधिक्षीरोपसेचनम् ।
द्विजाना शतसाहस्र यत्प्रकाममल भवेत् ।
सत्कृत्य द्विजमुख्याना श्व प्रभाते प्रदीयताम् ।
घृत दधि च लाजाश्च दक्षिणाश्चापि पुष्कला ।
सूर्येऽभ्युदितमात्रे श्वो भविता स्वस्तिवाचनम् ।
ब्राह्मणाश्च निमन्त्र्यन्ता कल्प्यन्तामासनानि च ।
आबध्यन्ता पताकाश्च राजमार्गश्च सिच्यताम् ।
सर्वे च तालापचरा गणिकाश्च स्वलंकृता ।
कक्ष्या द्वितीयामासाद्य तिष्ठन्तु नृपवेश्मन ।
देवायतनचैत्येषु सान्नभक्षा सदक्षिणा ।
उपस्थापयितव्या स्युर्माल्ययोग्या पृथक्पृथक् ।
दीर्घासिबद्धा योधाश्च सनद्धा मृष्टवासस ।
महाराजाङ्गन शूरा प्रविशन्तु महोदयम् ।
एव व्यादिश्य विप्रौ तौ क्रियास्तत्र विनिष्ठितौ ।
चक्रतुश्चैव यच्छेष पार्थिवाय निवेद्य च ।

6

Ś1 D3-5 7 om l 1 —(l 2) Ś1 D1 3-5 7 G1 तु, D2 [ऽ]पि (for च) M3 नर° (for जनघोषे) Dg1 Dt1 T1 G1 M2 3 जनाधिप (for नराधिप) —For l 3, Ś1 D1-5 7 subst

प्रणम्य गुरुमासीनमित्युवाच पुरोहितम् ।
[D2 प्रत्युवाच (for इत्युवाच)]

—(l 4) D3 तत् (for यत्) Ś1 D4 सपरिच्छद —(l 5) D2 अपि, D4 7 अस्य (for अद्य) T1 3 G3 M1 भगवान् T1 3 अर्हति —(l 6) Dt1 मुनिसत्तम, D5 भगवानृषि —(l 7) Ś1 D4 7 राजा (for राज्ञ) D3 सर्वान्, M2 यत्तान् (for युक्तान्) Ś1 D4 7 गग युक्त कृताञ्जलि (for the post half) —(l 8) Ś1 D2 4 7 T1 बलि, V1 B4 तथा, M3 बलिस् (for बलीन्) —D2 om (hapl) l 9-10 —(l 9) Ś1 V1 B4 D1 3-5 7 शुक्ल च माल्य (D1 माल्य च [by transp]), T3 M2 3 °माल्याश्च (for शुक्लमाल्यानि) Ś1 Dm1 D1 4 7 लाजाश् (for लाजाश्) D1 वृष च, D3 पृषत (for पृथक् च) —(l 10) B4 D5 (before corr) आहतानि Ś1 V1 B4 D1 3-5 7 G1 च (for [अ]पि) —(l 11) Dd1 T3 G1 M2 चतुरग (for चतुरङ्ग) Ś1 V1 B4 D1 2 4 5 7 सितवर्ण (Ś1 सितबल, D1 शतवर्ण) च तुरग (V1 B4 तुरग च [by transp], D5 चतुर्ग्न) (for the prior half) —For l 11, D3 subst

सन्ति च तुरग चैव गज च गुणसयुतम् ।

—(l 12) V1 D2 G2 चामरे, M3 चारम (by meta) (for चामर-) B4 व्यजन (for व्यजने) V1 G1 शुभ्रे, Dt1 चोभे, G2 येऽ (for श्वेते) D1 ध्वजछत्र V1 B4 Dg1 T G M1-3 पाटर (for पाण्डुरम्) —(l 13) Ś1 V1 D1 2 4 5 7 -कुम्भाना (for -कुम्भाना) V1 B4 घटानाम् (for second कुम्भानाम्) G1 अति- (for अग्नि) —(l 14) D3 हिरण्य B4 सिंह, D3 G1 शृग- (for शृङ्ग) Dt1 T1 3 G1 3 M2 3 ऋषभ (for वृषभ) —After l 14, Dm1 ins राम —Dd1 Dm1 T G3 Cv transp l 15 and 16 ꣸ Cv यच्चान्यदिति अग्रमुपस्थापयतेत्या यथात्परतो द्रष्टव्य । पुरस्तात्तु लेखकैः प्रमादाल्लिखितम् । ꣸ —(l 15) V1 D3 [अ]न्य (for [अ]न्यत्) Ś1 V1 B4 D1 2 4 5 7 तच्च सर्वमनून (V1 °लन B4 °मल)क, D3 तच्च सत्कर्तुमर्हथ (for the post half) —(l 16) Ś1 उपस्थापय तत् (for °पयत) V1 B4 D1-3 5 (marg) 7 अग्न्यागारे Dd1 T G M2 (inf lin) 3 अग्न्य(T2 °ग्र्या)गार —(l 18) D1-3 5 चदनै, D7 वदन, G2 चानत- (for चन्दन) G2 [आ]घ्राणहारिभि Ś1 D1-5 7 सुमनोदामभिस्तथा (for the post half) —For l 18, V1 B4 subst

अलंक्रियता सर्वत्र विचित्रैर्माल्यतोरणै ।

—(l 19) Ś1 D4 7 सर्व प्रशस्त, D1-3 5 प्रशस्तवत्तद् (D2 5 °वच्च) (for प्रशस्तमन्न) Ś1 च गुण, Dg1 गुडवद्, T G1 2 M1 2 विधिवद्, G3 घृतवद् (for गुणवद्) Ś1 D1 2 7 सेवन, T2 -सेचित (for -सेचनम्) D3 दधिक्षीरोदन बहु (for the post half) —M3 om (hapl) l 20-23 —(l 20) Dg1 T M2 -साहस्रे (M2 °स्रेः) Ś1 D1-5 7 प्रकाम(Ś1 °म)फल (for °मल) Ś1 D2 7 लभेत् (for भवेत्) —(l 21) Ś1 सिद्धिमन्नाधिक तावत्, D1-3 5 सिद्धमन्ना(D2 °न्ना, D5 °न्ना)द्य ताव(D3 चान्य)त्, D4 7 सिद्धमन्नादिक ताव(D4 तद्द)त् (for the prior half) Ś1 D1-5 7 प्रत्युपस्थैव(D5 °स्थेप) कल्प(Ś1 D4 °ल्प्य)ता (for the post half) —Ś1 D1-5 7 om l 22 —(l 22) Dd1 Dm1 T2 G2 3 M1 च दधि (by transp) Dg1 Dd1 Dm1 T2 G M1 2 लाजाश् —(l 23) Ś1 द्योतित-, D1 [ऽ]प्युदित, D3 सुदित- (for ऽभ्युदित-) D1 हि, D5 [ऽ]स्य (for श्वो)

7

After 2. 9. 27ab, Ś1 Ñ2 V1 B (Ñ2 V1 B1 l. 1–9 only) D3.6.7 ins., but B1 alone ins. this passage after 185* repeating there l. 1–9, while D4.5 ins. after 169*:

न हि तद्बुबुधे पापं शापदोषेण मोहिता ।
कैकेयेषु हि सा बाल्ये ब्राह्मणं मूर्खरूपिणम् ।
असूयितवती बाला तेन शप्ता महात्मना ।
यस्मादसूयसे विप्रं त्वं रूपमददर्पिता ।
तस्मादसूया त्वमपि लोके प्राप्स्यसि कुत्सिताम् ।
इति शापसमाच्छन्ना मन्थरावशमागता ।
अतीव हृष्टा कैकेयी मन्थरां परिषस्वजे ।
परिष्वज्य ततो गाढं कैकेयी हर्षविक्लवा ।
उवाच वचनं धीरा कुब्जां तां पापदर्शिनीम् ।
सम्यगुक्तं त्वया कुब्जे मया च प्रतिपूजितम् ।
साहमेतद्विजानामि पूर्वं ते वाक्यमुत्तमम् ।
उपायश्चिन्तितः सम्यक्त्वया बुद्ध्या तु पण्डिते ।
भरतस्याभिषेकेण रामस्य च निवासने ।
सुष्ठु संस्मारिता तेऽद्य यन्मे दशरथो ददौ ।
वरौ देवासुरे युद्धे प्राणत्यागगतो नृपः ।
मम ह्यङ्कगतो राजा तदासीच्छरपीडितः ।
मया च राक्षसभयात्पतिस्नेहेन रक्षितः ।
न ह्यत्रास्ति बलं किंचिन्मम राक्षसवारणे ।
मम विद्याबलं त्वस्ति येनाहं दुष्प्रधर्षणा ।
विद्यायाश्चागमं कुब्जे शृणु वक्ष्याम्यहं स्वयम् ।
परं रहस्यमपि यत्सुहृदां तदशेषतः ।
आख्येयमिति धर्मज्ञाः कथयन्ति मनीषिणः ।
न हि मे त्वद्विधा लोके काचिदस्ति हितैषिणी ।
मया च हसितो बाल्ये मूर्खवेषो द्विजोत्तमः ।
जीर्णवस्त्रपरिच्छन्नः श्मश्रुलस्तृणभूषणः ।
भस्मभूषितसर्वाङ्गो वृद्धो हर्षणसंकथः ।
अविज्ञातस्वभावश्चेष्टाभिरनवस्थितः ।

D7 भवितृ (for भविता) —(l. 24) G2 M1 [आ]मन्त्रयता Dt1 Dd1 Dm1 D2.5.7 कल्प(D5 °ल्प)ताम् D3 कल्पाने पु दक्षिणा (for the post. half) —(l. 25) Ś1 आकृष्यता, V1 B4 D1–5.7 M3 आज्ञाप्य(D1–3 °प्य)ता, Dg1 Dt1 आवध्यता (for आबध्यता) D2 राजमार्गश्च (for राजमार्गश्च) Ś1 D1.6 सिच्यता, V1 शिल्प्यता, B4 तिष्ठता, Dt1 [आ]सिच्यता, D7 सिच्यता —(l. 26) Ś1 V1 B4 D1–5.7 नागराश्चैव, Dg1 G2.3 तालावचरा D5 तु (for मु-) —(l. 27) V1 B4 Dg1 D1–5.7 वक्षा G2 M1 आश्रित्य (for आसाद्य) Ś1 D1–5.7 नृप (D1.2.5 मम)वेश्मनि, V1 B4 राजशासनात् —(l. 28) Dd1 T2 भक्ष्या, D1.2 भवना (for -भक्षा) Ś1 D4.7 प्रदक्षिणा, D3 महत्तरा (for मत्कक्षिणा) —After l. 28, D5 reads l. 31 —(l. 29) Ś1 D1–5.7 च (for स्युर्) Ś1 D4.7 माल्ययोग्या, D1–3.6 G2.3 M3 माल्ययोगा (D1 °गान् [sic], G3 °ग्य) (for माल्ययोग्या) —(l. 30) Ś1 V1 B4 Dg1 Dt1 T3 G3 वद्धयो(V1 [before corr.] B4 Dt1 °गो)धाश्, D3 -वद्धा योग्याश्, M3 वद्धा योधाश् (for -बद्धा योधाश्) D1 दीप्तायुधो वयोवृद्धा (for the prior half) Dg1 तु (for च) Ś1 D4.7 सवशो मृष्ट, V1 B4 सर्वे च शुक्ल (for सनद्धा मृष्ट) —(l. 31) Ś1 V1 B4 D1–5.7 महाराजस्य भ(D1 भु)वन, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 महाराजाग(T G M1–3 °क)ण सर्व (for the prior half) M3 प्रविशति —After l. 31, V1 B4 D5 read l. 3–4 of 63* —Ś1 V1 B4 D1–5.7 om. l. 32–33 —(l. 32) Dt1 तु (for तौ) T2 G1.2 M1 transp. विप्रो and तो Dg1 त्वत्र (for तत्र) Dg1 T G1 M3 सुनि(G1 च वि, M3 निवि)ष्टौ —(l. 33) M2 तु (for च)

7

(l. 1) D4.7 बुध्यते (for बुबुधे) B1 (second time) नावगच्छेत तत्पापं (for the prior half) D4 नोदिता (for मोहिता) —(l. 2) Ñ2 केकेयेषु हि, V1 केकयेषु हि, B1 (first time) °ष्वपि, D3–5.7 कैके(D3 °क)येषु तु, D6 कैकयेषु हि (for कैकेयेषु हि) B4 तद् (for सा) V1 मृगवर्चस (for मूर्खरूपिणम्) —(l. 4) B4 तस्माद् (for यस्माद्) D3 क्षिप्रं (for विप्रं) B2 स्व- (for त्वं) B1 (second time) दर्प (for रूप-) Ś1 B4 D6 -गर्विता (for -दर्पिता) —(l. 5) V1 तस्मात्पुना (subm.) D3–5.7 तस्मात्त्वमप्यसूया च (for the prior half) B1 (second time) प्राप्नुहि (for प्राप्स्यसि) —(l. 6) D5 शापसमाच्छिन्ना —(l. 7) B1 (second time) दृष्टा प्रतीता, D3–5.7 हृष्टा ह्यतीव (for अतीव हृष्टा) B1 (second time) परिष्वजत मथरा (for the post. half) —(l. 8) B1 (both times) D2.5 -विह्वला, B3 (also विह्वला) विक्रमा (for -विक्लवा) B2 हर्षमागता —(l. 9) D5 धीरा (for धीरा) V1 B1 (both times) 2.3 D3–5.7 transp. तां and कुब्जां B1 (second time) जिह्म (for पाप) B2 -दर्शना (for -दर्शिनीम्) —For l. 9, B4 subst.

अत्यर्थहृष्टा कैकेयी मन्थरां वाक्यमब्रवीत् ।

—(l. 10) B1 प्रतिकूलित, D3.5 [अ]प्रतिकूलित(D5 °लक) (for प्रतिपूजितम्) —(l. 11) B1 D3–5.7 न (for सा) B1 एव (for एतद्) —(l. 12) D3–5 सुपण्डिते (for तु पण्डिते) B1 त्वयाय बुद्धिपण्डिते (for the post. half) —All the above MSS. (except B1) om. l. 13 —(l. 14) B1 च (for स-) —(l. 15) B1 वर (for वरौ) Ś1 D3.6 प्राणत्याग (for °त्याग) Ś1 ततो गत, D3 गतो नृप (for गतो नृप) B1 मोह प्रत्यागतो नृप (for the post. half) —(l. 16) B1 [अ]भूच् (for [आ]सीच्) —(l. 17) B1 मयाय रक्षसा शस्त्रात् (for the prior half) —(l. 18) B1 रक्षसा शस्त्रनाशने (for the post. half) —(l. 19) D3 च (for तु). B1 दुष्प्रधर्षिता (for °र्षणा) —(l. 20) B1 गमन (for चागम) B1 शुभे (for स्वयम्) —B1 om. l. 21–22 —(l. 21) D5 तु निशेषत (for तदशेषत) —(l. 24) Ś1 D6 प्रहसितो, D3.7 [अ]वहसितो (for च हसितो) Ś1 मूर्खवशो, D3 °चेष्टो (for मूर्खवेषो) —(l. 25) D3–5.7 प्रतिच्छन्न —(l. 26) Ś1 D6 हर्षवशगत, D4.7 हर्षुल° (for हर्षणसंकथ) B1 हर्षविह्वलसंकथ

[illegible] ।
[illegible] तु मया [illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] तु मया [illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।

[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।

(for the post half) —(l 27) [illegible] D5 [illegible] D4-7 [illegible] (for the prior half) [illegible] (for [illegible]) —All the above MSS (except B1) om l 28 and 29 —(l 30) Ś1 D5 [illegible] (for [illegible]) B1 [illegible] (for the post half) —(l 31) B1 [illegible], D3 [illegible] (for [illegible]) —(l 32) B1 [illegible] (for the post half) —(l 33) B1 [illegible] D3 [illegible] (for [illegible]) D3 [illegible] (for the post half) —(l 34) D4 मया (for [illegible]) —(l 35) B1 [illegible] (for [illegible]) B1 [illegible] (for [illegible]) —(l 36) D5 [illegible] (for [illegible]) B1 [illegible] (for the post half) —(l 37) B1 [illegible] D3 [illegible], D4-6 [illegible] (for [illegible]) B1 [illegible] (for the post half) —(l 38) D5 यद् (for [illegible]) B1 [illegible] (for [illegible]) B1 D4-6 [illegible] (B1 [illegible]) [illegible], D3 [illegible] (for the post half) —(l 39) Ś1 [illegible], B1 [illegible], D3 [illegible] (for [illegible]) Ś1 D5 [illegible] (for [illegible]) —(l 41) D4-7 अनु- (for [illegible]) —(l 42) B1 [illegible] (for [illegible]) B1 (*sup lin* also [illegible]) [illegible] दर्शन (for the post half) —(l 43) Ś1 D5 यथा (for यथा) D4-7 [illegible] (for [illegible]) B1 [illegible] —(l 44) B1 तु [illegible], D3 हि पुत्रस्य (for च पुत्रस्य) —D3 om l 45-46 —(l 45) B1 [illegible] (for [illegible]) B1 D4-7 [illegible] (by transp) —(l 46) Ś1 D5 [illegible], B1 [illegible] (for [illegible]°) B1 [illegible] (for the post. half) —(l 47) B1 च (for [अ]थ) B1 -पुरस्कृता (for समन्विता) D3 इद वचनमद्भुत (for the post. half) —For l 48, B1 subst

[illegible] —[illegible] D5 [illegible] (for the prior half) [illegible]

Colophon —[illegible]

8

D2 read l 1-2 in marg —(l 1) G [illegible] B1-2 D1-2 M4 [illegible] (M4 [illegible]) [illegible] (for the prior half) D2 [illegible] (for [illegible]) —D2 D1 Dd1 Dm1 T G M1-3 om l 2 —(l 2) B1 [illegible] (for [illegible]) P1-2 [illegible] (for [illegible]) B1 [illegible] D1-2 M4 [illegible] (M4 [illegible]) (for the post half) —(l 3) T2 [illegible] M2 damaged for [illegible] —(l 4) D3 [illegible], D4-7 [illegible] (for [illegible]) D3-5 [illegible] (for [illegible]) D4-7 [illegible] (for the post half).—(l 5) D3-6-7 [illegible] (for [illegible]) T2 [illegible]; T3 [illegible] (for [illegible]) —B2 reads l 6 in marg —(l 6) B1-2-3 [illegible] (B1 [illegible]) [illegible] (B4 [illegible]) [illegible], M4 [illegible] (for the prior half) M4 [illegible] (for [illegible]) —(l 7) Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 [illegible] (for [illegible]) B2

सा दीना निश्वसं कृत्वा मन्थरावाक्यमोहिता।
नागकन्येव निःश्वस्य दीर्घमुष्णं च भामिनी।
मुहूर्तं चिन्तयामास मार्गमात्मसुखावहम्।
सा सुहृच्चार्थकामा च तं निशम्य विनिश्चयम्।
बभूव परमप्रीता सिद्धिं प्राप्येव मन्थरा।
अथ सा रुषिता देवी सम्यक्कृत्वा विनिश्चयम्।
सविवेशाबला भूमौ निवेश्य भ्रुकुटिं मुखे।
ततश्चित्राणि माल्यानि दिव्यान्याभरणानि च।
अपविद्धानि कैकेय्या तानि भूमिं प्रपेदिरे।
तया तान्यपविद्धानि माल्यान्याभरणानि च।
अशोभयन्त वसुधां नक्षत्राणि यथा नभः।
क्रोधागारे च पतिता सा बभौ मलिनाम्बरा।
एकवेणीं दृढां बद्ध्वा गतसत्त्वेव किंनरी।

9

After 2 10 39, B2 ins l 1–5, while Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D3–5 7 T G M1–3 ins after 2 10 40, whereas S1 Ñ (for Ñ1 see below) V1 B D1 2 6 M4 ins l 112–113 after 2 11 5^{ab} (S1 D6 after 5), l 147, 150–151 after l 3 of 222*, Ñ V1 B D1 2 M4 ins l 148–149 (followed by 222*) and l 179 after 2 11 6^{cd} and 2 11 6^{ef} respy , Ñ1 (in which folios are missing for Sargas up to 10) ins from च यन्त in l 169 and onward after 2 10 40

किमिदं चिन्तितं पापे त्वया परमदारुणम्।
अथ जिज्ञाससे मां त्वं भरतस्य प्रियाप्रिये।
अस्तु यत्तत्त्वया पूर्वं व्याहृतं राघवं प्रति।
स मे ज्येष्ठसुतः श्रीमान्धर्मज्येष्ठ इतीव मे।
तत्त्वया प्रियवादिन्या सेवार्थं कथितं भवेत्।
तच्छ्रुत्वा शोकसंतप्ता संतापयसि मां भृशम्।
अनुचित्तवशा देवि केनाद्भुतकर्मणा।
आविष्टासि गृहे शून्ये सा त्वं परवशं गता।
इक्ष्वाकूणां कुले देवि संप्राप्तः सुमहानयम्।
अनयो नयसंपन्ने यत्र ते विकृता मतिः।
न हि किंचिदयुक्तं वा विप्रियं वा पुरा मम।
अकरोस्त्वं विशालाक्षि तेन न श्रद्दधाम्यहम्।
ननु ते राघवस्तुल्यो भरतेन महात्मना।
बहुशो हि स्म बाले त्वं कथाः कथयसे मम।
तस्य धर्मात्मनो देवि वने वासं यशस्विनः।
कथं रोचयसे भीरु नव वर्षाणि पञ्च च।
अत्यन्तसुकुमारस्य तस्य धर्मे धृतात्मनः।
कथं रोचयसे वासमरण्ये भृशदारुणे।
रोचयस्यभिरामस्य रामस्य शुभलोचने।

भाविनी —(l 8) B2 D3–5 7 चिन्तयित्वा तु (for चिन्तयामास) B2 ध्यानिश्चयमागता, D3 5 दन्य परमुपागता, D4 7 चत्यान्मति (D7 °सन्मति [hypm])मुपागता (for the post half) —(l 9) D3 सा सुहृत्वाच्च कामाच्च, T3 निश्चित्य मनसा काम (for the prior half) D4 7 सा (for तं) D7 G2 M1 2 निशाम्य (for निशम्य) D3 5 सनिशाम्य D5 सुनिश्चित, T1 2 G3 सुनिश्चय (for विनिश्चयम्) —(l 11) Dg1 मर्षिता (for रुषिता) —(l 12) D3 5 [अ]वशा, D4 7 [अ]थ सा (for [अ]बला) D3 निवेश्य तु (hypm) (for निवेश्य) Dg1 Dd1 Dm1 D4 5 7 T2 3 G3 भृकुटीं (Dd1 °टिं, D4 5 7 °टी-), D3 भ्रुकुटि- (for भ्रुकुटिं) D5 मुख (for मुखे) —(l 13) D3–5 7 विचित्राणि च (D4 7 सु), T1 2 G3 तत्र सर्वाणि (for ततश्चित्राणि) —(l 14) G2 (also) माल्यानि (for कैकेय्या) D3–5 7 अपविद्ध्याथ कैकेयी (for the prior half) D3 5 भूमौ (for भूमिं) —(l 15) G M1 तथा Dt1 [अ]पि (for [अ]-प) —B2 (m) M4 read l 17 after l 6 —(l 17) B2 (m also as above) क्रोधागार B1 2 4 D1 2 M4 तथा (D1 2 M4 °तो) भूमा, D7 [ऽ]वपतिता, T1 3 G1 M1–3 निपतिता (for च पतिता) B2 4 दृष्टा सा (B4 च), Dg1 D4 7 सा भूमा, D1 शिष्ये चि-, D2 M4 शिष्ये सा (M4 °थ), D3 भूमा सु- (for सा बभौ) B1 दृष्टा मलिनवासिनी, D5 भूमौ सुमलिना वरा (for the post half) —After l 17, M4 reads l 2 of 180* —(l 18) T2 3 G1 वेणी (for वेणीं) Dd1 T2 3 दृढ (for दृढां) D3–5 7 एकवेणीधरा भूत्वा (for the prior half) D4 गतगर्भा, D7 °भर्ता (for गतसत्त्वा)

9

T1 damaged up to तूर्णं in l 50 B2 reads l 1–5 in marg —(l 1) Dt1 किमर्थं (for किमिदं) Dm1 पाप (for पापे) —(l 2) B2 D3–5 7 अनु- (for अथ) B2 माम, D3–5 7 नावद (for मां त्वं) B2 D3–5 7 भरत प्रति मे प्रिय (D3 °या) (for the post half) —(l 3) B2 अत्र, D3 5 ननु (for अस्तु) B2 D3 5 M3 यत्त (D5 °द्य)न्मया, Dd1 Dm1 यत्तु त्वया, G1 यत्र त्वया (for यत्तत्त्वया) D4 अनुयत्न मया Dt1 मर्त्यं (for पूर्वं) —(l 4) B2 D3 5 त्वं (for स) D3 मम (for मे) Dg1 D4 ज्येष्ठ (for ज्येष्ठ) B2 D3 4 7 गुण , M3 धर्म (for धर्म) T2 3 G3 M2 [इ]ह (for [इ]व) B2 D3 4 7 च (for मे) D5 गुणज्येष्ठस्तथैव च (for the post half) —B2 reads l 5 in marg —(l 5) Dg1 reads from वादिन्या up to भवेत् in marg B2 D3–5 7 तत्त (B2 °द्धृ)व प्रियवादेन (D5 °त्त्वेण) (for the prior half) B2 सेवार्थ , D3 5 शिवार्थ , D4 सवार्थं , T2 सर्वार्थ (for सेवार्थं) B2 D3 5 7 कथितो, D4 नारितो (for कथित) D3 [ऽ]भवत् (for भवेत्) —(l 6) D3 त (for तच्च) G3 शोकसंतप्तो D3 M2 सा (for मां) —All the above MSS (except D3–5 7) om l 7 —(l 8) D3 5 प्रविष्टा M3 आविष्टे (for आविष्टा) Dg1 Dm1 T2 M2 गृहं शून्यं, T3 G2 M1 3 गृहे शून्ये (for गृहे शून्ये) M3 मार्थं (for सा त्वं) —(l 9) D3 न वा, D4 7 न चेद्, D5 त्वया, T2 प्रिये (for कुले) —(l 10) G1 M2 3 नयसंपन्ना D3–5 7 ते विगता, G2 M2 देवि कृता (for ते विकृता) —(l 11) T2 यदुक्त (for अयुक्त) —D5 om (hapl) l 12–14 —(l 12) D3 ते (for न) Dt1 ते (for

तत्र शुश्रूषमाणस्य किमर्थं विप्रवासनम् ।
रामो हि भरताद्भूयस्तव शुश्रूषते सदा ।
विशेषं त्वयि तस्मात्तु भरतस्य न लक्षये ।
शुश्रूषां गौरवं चैव प्रमाणं वचनक्रियाम् ।
कस्ते भूयस्तरं कुर्यादन्यत्र मनुजर्षभात् ।
बहूनां स्त्रीसहस्राणां बहूनां चोपजीविनाम् ।
परिवादोऽपवादो वा राघवे नोपपद्यते ।
सान्त्वयन्सर्वभूतानि रामः शुद्धेन चेतसा ।
गृह्णाति मनुजव्याघ्र प्रियैर्विषयवासिनः ।
सत्येन लोकाञ्जयति दीनान्दानेन राघवः ।
गुरूञ्शुश्रूषया वीरो धनुषा युधि शात्रवान् ।
सत्यं दानं तपस्त्यागो मित्रता शौचमार्जवम् ।
विद्या च गुरुशुश्रूषा ध्रुवाण्येतानि राघवे ।
तस्मिन्नार्जवसंपन्ने देवि देवोपमे कथम् ।
पापमाशंससे रामे महर्षिसमतेजसि ।
किमेतच्चिन्तितं देवि कथमेतच्च भाषितम् ।

क्व ते हृदयं तीक्ष्णं कथं ते न दया हृदि ।
केनायमुपदिष्टस्ते मद्विनाशो दुरात्मना ।
किं कृतं तव रामेण का शङ्का न प्रति प्रिये ।
न स्मराम्यप्रियं वाक्यं लोकस्य प्रियवादिनः ।
स कथं त्वत्कृते रामं वक्ष्यामि प्रियमप्रियम् ।
क्षमा यस्मिन्दमस्त्यागः सत्यं धर्मः कृतज्ञता ।
अविहिंसा च भूतानां तमृते का गतिर्मम ।
मम वृद्धस्य कैकेयि गतान्तस्य तपस्विनः ।
दीनं लालप्यमानस्य कारुण्यं कर्तुमर्हसि ।
पृथिव्यां सागरान्तायां यत्किंचिदधिगम्यते ।
तत्सर्वं तव दास्यामि मा च त्वां मन्युराविशेत् ।
अञ्जलिं कुर्मि कैकेयि पादौ चापि स्पृशामि ते ।
शरणं भव रामस्य माधर्मो मामिह स्पृशेत् ।
इति दुःखाभिसंतप्तं विलपन्तमचेतनम् ।
घूर्णमानं महाराजं शोकेन समभिप्लुतम् ।

[अ]हम्) —(l 13) I2 G3 मे (for ते) D4 7 न तु मे भगवत्तुल्यो (for the prior half) D4 7 राघवेण (for भरतेन) —(l 14) Dg1 हि सु-, D3 4.7 [ऽ]पि हि (for हि स्म) Dd1 Dm1 बाल्ये (for बाले) Dg1 D3 4 7 कथा (for कथा) D3 कथयो —D7 om l 15-16 —(l 15) G3 वासे (for वासं) D4 5 7 T2 यशस्विनि —(l 16) D4 7 देवि, D5 दुर्गे (for भीरु) —(l 17) Dd1 Dm1 T3 अलसं, D3 5 अत्य (D5 [before corr] °न्य)त (for अलस-) Dg1 धर्म- Dg1 G1 2 M1 3 स्वात्मन, Dt1 M2 कृतात्मन (for धृता°) —D3-5 7 om l 18-19 —(l 18) Dm1 भृशदारुण —(l 19) Dg1 T2 M3 शुभ(T2 प्रिय)दर्शने —(l 20) D5 हि प्रवासन (for विप्रवासनम्) —(l 21) Dg1 D3 5 T3 G3 [ऽ]पि (for हि) Dg1 शुश्रूषते न वा, D3 5 शुश्रूषणे रत (for शुश्रूषते सदा) —(l 22) G2 विशेषस D3-5 7 नव तस्याह (for त्वयि तस्मात्तु) G2 M1 लक्ष्यते (for लक्षये) D3-5 7 भरतेनो (D4 7 °ताशो)पलक्षये (for the post half) —(l 23) D3 5 7 T3 G3 प्रणाम (for प्रमाण) D3 4 7 वचन (for वचन-) —(l 24) Dt1 Dd1 M2 3 कस्तु, D4 काले (for कस्ते) Dm1 D7 T2 3 G M1 2 भूयस्तरा M1 अन्यस्तु (for अन्यत्र) Dg1 Dt1 D3-5 7 G3 पुरुषर्षभात् (for मनुज°) —(l 26) D3-5 7 उपघातो विरामो(D3 5 °घातो) वा (for the prior half) D3-5 7 राघवान् (for राघवे) —(l 27) D3 सत्त्वेन (for सान्त्वयन्) T3 तेजसा (for चेतसा) —(l 28) D3-5 7 पुरुष- (for मनुज) D3 M2 -वासिमि, D5 (after corr m as above) -मानस (for वासिन) —(l 29) Dg1 Dt1 Dm1 सत्त्वेन (for सत्येन). Dg1 Dt1 द्विजान्, G3 (m also) विना (for दीनान्) —(l 30) D4 7 धीरो (for वीरो). D3-5 7 धनुषा नि कृतान्परान् (for the post half). —(l 31) Dm1 सत्य ज्ञान, D3-5 7 दम स्त्व(D4 °स्व) (for सत्य दान) D3 5 7 G1 मैत्रता शाचम्, D4 शौचता सत्यम् (for मित्रता शौचम्) —(l 32) D3-5 7 नित्य, T3 G1 विद्यास्तु (for विद्या) D3-5 7 सर्वाणि (for ध्रुवाणि) D3 [आ]र्जानि (for [ए]तानि) —(l 33) D4 7 विनय (for आर्जव) D3 देवस्वारमे (for देव दे°) —(l 34) D4 7 किं शमसे(D7 °त) M1 आशमसे (for आशससे) G1 देवि (for राम) —All the above MSS (except D3-5 7) om l 35-36 —(l 36) D3 5 दयापि (for दया हृदि) —(l 39) D3 चोक्त, D4 युक्त, D5 तुक (after corr *sup lin* वक्तु), D7 तस्य (for वाक्य) T3 रामस्य (for लोकस्य) D3-5 वादिना (for -वादिन) D7 प्रियवादी सदा त्वयि (for the post half) —(l 40) T2 त्वत्प्रिय (for त्वत्कृते) —(l 41) Dt1 तपस, D7 शमस (for दमस) Dm1 D3 सत्य (for सत्य) T2 धर्म्य (for धर्म) —(l 42) Dt1 अप्यहिंसा च, I2 M2 3 अहिंसा चैव (M3 चापि) (for अविहिंसा च). —(l 43) D3-5 7 मपि (D5 यदि) वृद्धे च (for मम वृद्धस्य) G2 M1 कृतान्तस्य (for गतान्तस्य) D3-5 7 गतायुषि(D3 °ष) तपस्विनि (for the post half) —(l 44) D3-5 7 दीने लालप्यमाने च (for the prior half) —(l 45) D3 4 7 पृथिव्याश्चतुरन्ताया, D5 पृथिव्या चतुरन्ताया (for the prior half) D5 अव, M1 अभि- (for अधि) —(l 46) D3 त्वा, G2 M1 2 त्व (for त्वा) G2 M1 आविशे Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 M3 मा च त्व मृत्यु(Dg1 मन्यु)माविश(T2 M3 °शे) (for the post. half) —(l 47) D5 7 अञ्जलि ते करोम्येष (for the prior half) —For the post half, G2 wrongly repeats the post half of l 43 —(l 48) D7 न (for मा). —(l 49) M3 दु खातिसतप्त —T1 resumes मान in l 50. —For lines 49-50, D3-5 7 subst

तत शयान दु खार्त शोचन्त पार्थिवर्षभम् ।
ययातिमिव पुण्यान्ते देवलोकादिव च्युतम् ।

[line 2 = 2 11 1[cd]]

पारं शोकार्णवस्याशु प्रार्थयन्त पुन पुन ।
प्रत्युवाचाथ कैकेयी रौद्रा रौद्रतरं वच ।
यदि दत्त्वा वरौ राजन्पुन प्रत्यनुतप्यसे ।
धार्मिकत्व कथ वीर पृथिव्या कथयिष्यसि ।
यदा समेता बहवस्त्वया राजर्षय सह ।
कथयिष्यन्ति धर्मज्ञ तत्र किं प्रतिवक्ष्यसि ।
यस्या प्रयत्ने जीवामि या च मामभ्यपालयत् ।
तस्या कृत मया मिथ्या कैकेय्या इति वक्ष्यसि ।
किल्बिष त्व नरेन्द्राणा करिष्यसि नराधिप ।
यो दत्त्वा वरमद्यैव पुनरन्यानि भाषसे ।
सोऽवश्य नरक याति पूर्वै सह न सशय ।
शैब्य श्येनकपोतीये स्वमास पक्षिणे ददौ ।
अलर्कश्चक्षुषी दत्त्वा जगाम गतिमुत्तमाम् ।
सागर समय कृत्वा न वेलामतिवर्तते ।
समय मानृत कार्षी पूर्ववृत्तमनुस्मरन् ।
सत्य धर्म परित्यज्य राम राज्येऽभिषिच्य च ।
सह कौसल्यया नित्य रन्तुमिच्छसि दुर्मते ।
भवत्वधर्मो धर्मो वा सत्य वा यदि वानृतम् ।
यत्त्वया मश्रुत मह्य तस्य नास्ति व्यतिक्रम ।
अह हि विषमद्यैव पीत्वा बहु तवाग्रत ।
पश्यतस्ते मरिष्यामि रामो यद्यभिषिच्यते ।
एकाहमपि पश्येय यद्यह राममातरम् ।
अञ्जलि प्रतिगृह्णन्तीं श्रेयो ननु मृतिर्मम ।
भरतेनात्मना चाह शपे ते मनुजाधिप ।
यथा नान्येन तुष्येयमृते रामविवासनात् ।
एतावदुक्त्वा वचन कैकेयी विरराम ह ।
विलपन्त च राजान न प्रतिव्याजहार सा ।
श्रुत्वा तु राजा कैकेय्या वृत्त परमशोभनम् ।
रामस्य च वने वासमैश्वर्य भरतस्य च ।
नाभ्यभाषत कैकेयी मुहूर्त व्याकुलेन्द्रिय ।
प्रेक्षतानिमिषो देवीं प्रियामप्रियवादिनीम् ।
ता हि वज्रसमा वाचमाकर्ण्य हृदयाप्रियाम् ।
दु खशोकमयीं श्रुत्वा राजा न सुखितोऽभवत् ।
स देव्या व्यवसाय च घोर च शपथ कृतम् ।
ध्यात्वा रामेति नि श्वस्य छिन्नस्तरुरिवापतत् ।

—(1 51) Dd1 [ज]य, M2 [अ]पि (for [आ]शु) D3–5 7 मारगमिव धर्मात्ते (for the prior half) Dt1 D3–5 7 T1 2 M3 प्र(D3–5 7 M3 वि)लपन (for प्रार्थयन्त) D7 मुहुर्मुहु (for पुन पुन) —(1 52) Dm1 D4 5 रौद्रात् (for रौद्रा) —(1 53) Dt1 वरं, D3 5 वर (for वरौ) —(1 54) D5 T2 धार्मिक(T2° त्व) त्व D 3 5 प्रथयिष्यसि, D4 7 त्व(D7 त्वा) प्रवक्ष्यसि(D7 °ति) —D5 om 1 56 —(1 56) D3 धर्मज्ञास्, D4 धर्मात्मन्, T1 3 धर्मज्ञ, G2 M1 2 धर्मज्ञ (for धर्मज्ञ) Dg1 transp तत्र and किं T2 परिवक्ष्यसि, T3 प्रतिवक्ष्यसे —D4 7 om 1 57–58 —(1 57) Dg1 Dt1 प्रमादे, D3 5 प्रयत्नात् (for प्रयत्ने) —(1 58) D3 om for तस्या Dt1 Dd1 Dm1 M1 2 कृता, T2 कृते (for कृत) —(1 59) Dg1 किल्बिषमित्थ, D3 °ष तत्, D4 5 7 °ष त्वा (for त्व) D3–5 7 नरश्रेष्ठ (for नरेन्द्राणा) G2 M3 करिष्य(M3 °ष)ति (for करिष्यसि) D3 समुत्पद्यमिमेक्ष्यसि, D4 5 7 समुत्पत्स्यमुपप्स्यसि (D4 °पत्स्यसि, D7 °पेष्यति) (for the post half) —(1 60) D3 या वर ... न्त्वा, D4 5 7 यो वरं वरतो न्दत्वा (for the prior half) D3 5 7 न करोति च वत्तथा, D4 न करोति वचस्तथा, (for the post half) —All the above MSS (except D3–5 7 om 1 61 —(1 62) D3–5 7 शिबि, T2 श्वेन- (for शैब्य) D4 7 D4 स्व (for स्व) —(1 63) D4 [अ]वक्षु, G2 गतिम् (for गतिम) —(1 65) D3 5 पुरा(D3 पुनर्) त्तम, D4 7 वरा दत्ताद् (for पूर्ववृत्तम) —(1 66) Dt1 Dd1 Dm1 D3 5 T3 M1 2 म त्व, M3 मत्य (for सत्य) D5 [ऽ]भि-षिच्यते —(1 67) D4 7 G3 मा र्ये (for नित्य) G2 अर्हसि (for इच्छसि) —G2 om 1 68–71 —(1 68) D4 वा सत्य (for धर्मो वा) D4 वाथ (for सत्य) T3 om (hapl ?) for यदि वा —(1 69) T3 त्वया यद् (by transp) M3 मश्रित —(1 71) D3 [अ]पि षिच्यते —D3 reads 1 72–73 after 1 77 —(1 72) M3 अथाप (for यद्यह) —(1 73) D3 अजली प्रतिगृह्णती (for the prior half) D3–5 7 मृत (for मृतिर्) Dt1 न कृया समुपाज्ञ (for the post half) —(1 74) D5 [आ]त्मना वा, M2 [आ]त्मजेन (for [आ]त्मना च) D3–5 7 T1 2 G3 शपेय (for शपे ते) D3–5 7 मनुजेश्वर —(1 76) G2 ह्य (for ह) —(1 77) D3 om for च (subm) T1 G2 (both after corr as above) ह्य (for सा) D4 नाभिप्रत्याजहार सा (for the post half) —After 1 77, D5 reads an addl colophon as अयोध्याकाण्डे कैकेयीवाक्य नाम षोडश सर्ग —(1 78) T2 राजाथ (for तु राजा) Dt1 Dd1 Dm1 G3 वाक्य (for वृत्त) T2 G3 परमदारुण (for °शोभनम) D4 7 वचन नृशोभन (for the post half) —(1 81) D3–5 7 ... T2 प्रेक्षिता (for प्रेक्षत) —(1 82) M2 च (for हि) D3 5 7 तद्धि वज्रसम वाक्य (for the prior half) T3 G1 3 M3 अ(T3 ...)कर्ण- (for आकर्ण्य) G1 3 M3 हृदयप्रिया M2 हृदयाप्रिया (for °याप्रियाम्) D3 5 आकर्णा(D5 °र्ण्या)तुलमप्रिय, D4 7 न कर्ण-सुखमप्रिय (for the post half) —(1 83) D3–5 7 -शोककर (for °मयीं) T1 2 G3 त्वरा, G1 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) Dg1 सुदु खितो (for न सुखितो) —(1 84) D3–5 7 पर (for घोर) Dt1 श ... , D5 शपथ (for शपथ) —(1 85) Dt1 Dd1 T G M -निश्वस्य, Dm1 -निश्वास्य (for -नि श्वस्य) G2 [अ]भवत (for [अ]पतत) —For 1 85, D3–5 7 subst

ध्यात्वा दीर्घं समुच्छ्वस्य स रामत्यपतद्भुवि ।

[D4 7 दैव (for दीर्घं)]

—(1 86) Dd1 नष्टचित्ता (for °चित्ता) T2 damaged for य in यथा —(1 87) D3 हतचेता (for °चेता) D3–5 7 बहिर् (for सर्वो) —Dg1 reads in marg from बभूव up to गिरा राजा in 1 89 —All the above MSS (except

नष्टचित्तो यथोन्मत्तो विपरीतो यथातुरः ।
हृततेजा यथा सर्पो बभूव जगतीपतिः ।
दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य राजा परमदुर्मनाः ।
दीनया तु गिरा राजा इति होवाच कैकयीम् ।
अनर्थमिममर्थाभं केन त्वमुपदर्शिता ।
भूतोपहतचित्तेव ब्रुवन्ती मां न लज्जसे ।
शीलव्यसनमेतत्ते नाभिजानाम्यहं पुरा ।
बालायास्त्विदानीं ते लक्षये विपरीतवत् ।
कुतो वा ते भयं जातं या त्वमेवंविधं वरम् ।
राष्ट्रे भरतमासीनं वृणीषे राघवं वने ।
विरमैतेन भावेन त्वमेतेनानृतेन वा ।
यदि भर्तुः प्रियं कार्यं लोकस्य भरतस्य च ।
नृशंसे पापसंकल्पे क्षुद्रे दुष्कृतकारिणि ।
किं नु दुःखमलीकं वा मयि रामे च पश्यसि ।
न कथंचिदृते रामाद्भरतो राज्यमावसेत् ।
रामादपि हितं मन्ये धर्मतो बलवत्तरम् ।
कथं द्रक्ष्यामि रामस्य वनं गच्छेति भाषिते ।
मुखवर्णं विवर्णं तं यथैवेन्दुमुपप्लुतम् ।
रामस्य राज्यहरणं वने चैव विवासनम् ।
चिन्तयानोऽप्रमोदामि तमस्यन्ध इवापतत् ।
दिशः शून्याश्च पश्यामि पुरीं चेमां च कैकयि ।
चक्रारूढमिवात्मानं लक्षये मुषितस्मृतिः ।
न हि मे सुकृता बुद्धिः सुहृद्भिः सह निश्चिता ।
कथं द्रक्ष्याम्यपावृत्तां परैरिव हतां चमूम् ।
किं मां वक्ष्यन्ति राजानो नानादिग्भ्यः समागताः ।
बालो बतायमैक्ष्वाकश्चिरं राज्यमकारयत् ।
यदा तु बहवो वृद्धा गुणवन्तो बहुश्रुताः ।
परिप्रक्ष्यन्ति काकुत्स्थं वक्ष्यामि किमहं तदा ।
(2 11 6^{a-d}) { कैकेय्या क्लिश्यमानेन पुत्रः प्रव्राजितो मया ।
यदि सत्यं ब्रवीम्येतत्तदसत्यं भविष्यति ।
किं मां वक्ष्यति कौसल्या राघवे वनमास्थिते ।
किं चैनां प्रतिवक्ष्यामि कृत्वा विप्रियमीदृशम् ।
यदा यदा हि कौसल्या दासीवच्च सखीव च ।
भार्यावद्भगिनीवच्च मातृवच्चोपतिष्ठति ।
सततं प्रियकामा मे प्रियपुत्रा प्रियंवदा ।

D3–5 7) om l 88 —(l 88) D4 7 समुच्छ्रित्य (for च निःश्वस्य) D4 7 -दुःखित (for दुर्मनाः) —(l 89) G1 च (for तु) Dt1 Dd1 Dm1 दीनयातुरया वाचा, D3–5 7 दीनयाथ (D5 °न्य) गिरा दीन (for the prior half) D3–5 7 ना प्रिया (for कैकयीम्) —(l 90) Dg1 एवम्, D5 7 T2 G2 इदम् (for इमम्) Dg1 उपदर्शित, Dt1 उपदेशिना, D3–5 7 अनुदर्शिता (for उप°) —(l 91) T3 त्वं (for मां) —(l 92) D3–5 7 हि (for ते) D3–5 7 ते (for [अ]हं) —(l 93) G2 बालाया D3–5 7 G1 तदिदानीं (for त्विदा°) D3–5 7 च (for ते) D3 न क्षयेद् (for लक्षये) —(l 94) D3 ज्ञातं (for जातं) T2 कृतं (for वरम्) —(l 95) M3 राज्ये (for राष्ट्रे) Dm1 (before corr as above) राघवे (for राघवं) —(l 96) Dt1 च (for वा) —For l 96, D3–5 7 subst

विरम्यतामितो भावात्सत्याद्वा यदि वानृतात् ।

—(l 98) T2 पतितमानिनि (for दुष्कृतकारिणि) —(l 99) D4 7 तु (for नु) Dd1 अलीनं, D3–5 7 व्यलीकं, M2 अनेकं (for अलीकं) —(l 100) Dg1 स (for न) D3–5 7 गते रामे (for ऋते रामाद्) D3 रामम् (for राज्यम्) D3 4 7 आविशेत —(l 101) G1. M1 2 धर्मेण —(l 102) Dt1 वक्ष्यन्ति, D4 5 शक्ष्यामि, D7 शक्यामि (for द्रक्ष्यामि) D4 7 वने (for वनं) D3 5 7 भाषितुं, D4 भाषितं, T2 3 M2 भाषते (for भाषिते) —(l 103) D1 -वर्णं (for -वर्णं) Dt1 T3 तु, G1 च (for तं) T1. M3 यथैव D3–5 7 उपप्लुते (D5 °वं) —All the above Mss (except D3–5 7) om l 104–107 —(l 105) D7 [अ]पतत् —(l 106) D3 5 प्रपश्यामि (for च पश्यामि) —(l 108) Dt1 Dd1 Dm1 तु (for हि) D3–5 7 अभिषेक (D4 7 °के) कृता बुद्धि (for the prior half) —(l 109) D3 6 [उ]पावृत्तां (D3 °त्ता) (for [अ]पावृत्तां) D5 हता चमू —(l 110) D3 वा (for मां) —(l 111) D3 om from कु in ऐक्ष्वाकुश् up to क्ष्या in वक्ष्यामि in l 113 D4 5 7 ऐ (D5 इ) क्ष्वाकुश् (for ऐक्ष्वाकश्) —(l 112) D2 यदि, T2 G1 यथा T3 तदा (for यदा) Ś1 Ñ V1 B D1 6 M4 मां, Dt1 Dd1 Dm1 T1 हि, D2 [इ]मं (for तु) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 पुत्रो (for बहवो) —(l 113) V1 M3 परिलक्ष्यन्ति, B2 Dg1 D2 परिपृच्छ (D2 °च्छ) न्ति, B4 परिपश्यन्ति, T2 परिद्रक्ष्यति (for °प्रक्ष्यन्ति) D4 5 7 प्रतिवक्ष्यन्त मामेव (for the prior half) T3 इदं (for अहं) D3–5 7 तत (for तदा) Dt1 वक्ष्यामीह कथं तदा (for the post half) —(l 114) Dd1 Dm1 D4 7 T1 2 G3 राम (for पुत्र) D4 7 T3 वनं (for मया) —(l 115) D3–5 7 धिङ्मे जन्म निरर्थकं (for the post half) —(l 116) D3 om (hapl) from राघवे up to कौसल्या in l 118 D5 T2 आश्रिते, T3 आस्थित (for आस्थिते) —(l 117) M2 वा (for च) D4 7 [ए]मां (for [ए]नां) D5 कृत्वातिप्रियदर्शनं (for the post half) —(l 118) D4 7 तदा (for second यदा) Dt1 Dd1 Dm1 च (for हि) M2 3 सखीव (for सखीव) D3–5 7 दासीवत्सखीवच्च ह (for the post half) —(l 119) T1 damaged up to वच् in the post half T2 भार्यावच्च सखीवच्च (for the prior half) T2 दासीवच्च (for मातृ°) Dd1 D4 T2 G3 [उ]पतिष्ठते —(l 120) D3–5 7 अत्यन्त (for सततं) D3–5 7 प्रियकामा हि, T3 प्रियकामेन (for °कामा मे) G3 प्रियवरा —(l 121) T2 स (for न) —D3 om l 122–123 —(l 122) D4 5 7 तपते तन् (for तत्तपति) —D4 om from the post half of l 122 up to the prior half of l 123 G1 मया यत् (by transp) (for यन्मया) D7 सत्कृत (for सुकृत) T3 त्वया —(l 123) Dt1 D5 7 अपथ्य (for अपथ्य) D4 5 7 भुक्त्वा चान्नम् (for भुक्तमन्नम्) Dm1 [आ]सुरं, D4 5 7 [आ]तुरं (for आतुरम्) —(l 124) D3 om for विप्र —T1 damaged from the

न मया सत्कृता देवी सत्कारार्हा कृते तव ।
इदानीं तत्तपति मा यन्मया सुकृतं त्वयि ।
अपथ्यव्यञ्जनोपेतं भुक्तमन्नमिवातुरम् ।
विप्रकारं च रामस्य संप्रयाणं वनस्य च ।
सुमित्रा प्रेक्ष्य वै भीता कथं मे विश्वसिष्यति ।
कृपणं बत वैदेही श्रोष्यति द्वयमप्रियम् ।
मां च पञ्चत्वमापन्नं रामं च वनमाश्रितम् ।
वैदेही बत मे प्राणाञ्शोचन्ती क्षपयिष्यति ।
हीना हिमवतः पार्श्वे किंनरेणेव किंनरी ।
न हि राममहं दृष्ट्वा प्रवसन्तं महावने ।
चिरं जीवितुमाशंसे रुदन्तीं चापि मैथिलीम् ।
सा नूनं विधवा राज्यं सपुत्रा कारयिष्यसि ।
रामे प्रव्राजिते देवि नाहं जीवितुमुत्सहे ।
सतीं त्वामहमत्यन्तं व्यवस्याम्यसतीं सतीम् ।
रूपिणीं विषसंयुक्तां पीत्वेव मदिरां नरः ।
अनृतैर्बत मा सान्त्वैः सान्त्वयन्तीव भाषसे ।
गीतशब्देन संरुध्य लुब्धो मृगमिवावधीः ।
अनार्य इति मामार्याः पुत्रविक्रायिकं ध्रुवम् ।
विकरिष्यन्ति रथ्यासु सुरापं ब्राह्मणं यथा ।
अहो दुःखमहो कृच्छ्रं यत्र वाचः क्षमे तव ।
दुःखमेवंविधं प्राप्तं पुराकृतमिवाशुभम् ।
चिरं खलु मया पापे त्वं पापेनाभिरक्षिता ।
अज्ञानादुपसंपन्ना रज्जुरुद्बन्धिनी यथा ।
रममाणस्त्वया सार्धं मृत्युं त्वा नाभिलक्षये ।
बालो रहसि हस्तेन कृष्णसर्पमिवास्पृशम् ।
तं तु मां जीवलोकोऽयं नूनमाक्रोष्टुमर्हति ।
मया ह्यपितृकः पुत्रः स महात्मा दुरात्मना ।
बालिशो बत कामात्मा राजा दशरथो भृशम् ।
स्त्रीकृते यः प्रियं पुत्रं वनं प्रस्थापयिष्यति ।
व्रतैश्च ब्रह्मचर्यैश्च गुरुभिश्चोपकर्षितः ।

post half of l 124 up to प्रे in प्रेक्ष्य of l 125 —(l 125) M3 वेक्ष्य (for प्रेक्ष्य) D3-5 7 भीता (D3 तत, D4 °त्वा) सुमित्रा पश्यती (for the prior half) D3-5 7 मे, T2 (before corr as above) मा (for मे) D3 नि श्वसिष्यति —(l 126) D4 5 7 कृपणा (for °णं) G3 वै देवी (for वैदेही) D3-5 7 तच्छ्रोष्यत्यप्रियं कथं (for the post half) —(l 127) D3 मां पञ्चत्वम् (for मां च पञ्चत्वम्) D3 5 रामं वनम् (D5 [before corr] म)पाश्रितं (for the post half) —(l 128) D4 च बत, D7 बत वै (for बत मे) D3-5 7 श (D4 7 ग)मयिष्यति (for क्षप°) —(l 129) D4 7 सीता (for हीना) —(l 130) D3 रामहत (for °महं) D3-5 7 प्रविशन्तं, T2 प्रव्रजन्तं (for प्रवसन्तं) D3-5 7 महावनं (for °वने) —(l 131) D3 चिरं (for चिरं) M3 damaged from मे up to द in रुदन्ती D3-5 7 प्रेक्ष्य (for चापि) —D3-5 7 om l 132–133 —(l 132) Dm1 सपुत्र —(l 133) Dg1 T1 2 G1 2 M1-3 न हि प्रव्राजिते रामे (for the prior half) Dg1 T1 2 G1 2 M1-3 देवि (for नाहं) —(l 134) G1 म हि, G3 पत्नीं (for सतीं) —For l 134, D3-5 7 subst and read after l 136

स हि त्वामनुतप्येता गमिष्याम्यहितां गतिम् ।

[D3 त्वां त्वहमत्यन्त, D5 त्वां चाहमत्यन्त (for त्वामनुतप्येता)]
—(l 135) D3-5 7 कृपणो (for रूपिणीं) D4 -संयुक्तो (for संयुक्तां) D5 पीत्वव M3 moth eaten for त्वे in पीत्वेव —(l 136) K(ed) बहु (for बत) D3 5 सान्त्वैरत्वं, D4 7 सान्त्वैश्च, T2 मे सान्त्वं, G1 M2 3 मा सान्त्व (for मा सान्त्वैः) D3-5 7 सा त्वं (D4 7 शातं)मप्यु (D5 मात्त्वयस्त्रु)पहसि मां, T1 G1 M1 3 सान्त्वयती स भाषसे (for the post half) —D3-5 7 read l 137 after l 139 —(l 137) D3-5 7 सलोभ्य (for संरुध्य) M3 रुद्धो (for लुब्धो) T2 3 मृगं (for मृगम्) G2 [अ]वसीः (for [अ]वधीः) D3-5 7 वने व्याधो यथा मृगं (for the post half) —(l 138) D3-5 7 T2 अनार्यम् (for अनार्य) D3 नाथ, D5 आर्यैं (for मार्याः) Dg1 Dt1 T1 G1 2 M1 3 -विक्रायकं, D3-5 7 -विक्रयिणं (D3 5 °कं) (for -विक्रायिकं) —(l 139) Dg1 D3 4 7 T3 G1 धिक्करिष्यन्ति, Dm1 विकरिष्यति, D5 धिक्करिष्यति —D3-5 7 read l 140 after l 142 —(l 140) M3 अहा (for second अहो) D3-5 7 T3 कृच्छ्रमहो (D3 °ह) दुःखं (by transp) Dm1 वाम, G1 3 M3 वाच (for वाचः) D3-5 7 यत्र वाचा कृतेन ह (D4 च, D7 व) (for the post half) —(l 142) Dm1 G3 महापापे T2 मया चापि, G3 मया पापैः (for मया पापे) —For l 142, D3-5 7 subst

चिरं बत त्वा कैकेयि मोहादहमपालयं (D3 °यत्) ।

—D3-5 7 read l 143 after l 145 —(l 143) D6 -मपन्ना (for संपन्ना) D3-5 7 T2 रज्जुम् (for रज्जुः) Dg1 Dt1 Da1 Dm1 D4 5 7 उद्बन्धनी (D5 7 °नीं) —(l 144) D3 त्वां D3-5 7 नोपलक्षये (D3 °क्ष्यते) —(l 145) D5 हरति (for रहसि) D4 7 मोहेन (for हस्तेन) D4 7 कृष्णं (for कृष्ण-) D3-5 7 स्पृशन् —Dg1 transp l 146 and 147 —D3-5 7 reads l 146 after l 148 —(l 146) D3-5 7 इति (for तं तु) D1 7 नित्यम् (for नूनम्) —(l 147) Ś1 D6 निर्वासितः, Ñ V1 B M4 च पितृमान् (for ह्यपितृकः) D1 2 अनार्येण मया पित्रा, D3 त्यक्तोऽह्यप्यगमत्पुत्रः, D4 5 7 त्यक्तो ह्यपितृ (D4 °प्रिय)वत्पुत्रः (for the prior half) B D1 2 6 M4 सुमहात्मा (for स म°) Ś1 [अ]तरात्मना, D6 [आ]तुरात्मना (for दुरात्मना) —(l 148) M3 damaged for बालि in बालिशो B3 तत (for बत) V1 कामो वा (for कामात्मा) T3 राम (for राजा) Ñ V1 B1-3 D1 2 M4 राघव (V1 °म) दशरथोन्वशात् (for the post half) —(l 149) M3 यत् (for यः) D3-5 7 तथा प्रेषितवान्वनं (D4 °वानय, D7 °वानट) (for the post half) —For l 149, Ñ V1 B D1 2 M4 subst

स्त्रीजितो यस्त्यजेत्पुत्रं प्रियं ज्येष्ठमकारणे ।

[Ñ1 B2 D1 2 M4 योऽत्यजत् (for यस्त्यजेत्). Ñ1 B2 अकारणात्, B1 4 अकारण]

भोगकाले मह कृच्छ्र पुनरेव प्रपत्स्यते ।
इति देशेषु देशेषु मामुद्दिश्य नृपाधमम् ।
नाना वाचश्चरिष्यन्ति रामे प्रव्राजिते वनम् ।
नाल द्वितीय वचन पुत्रो मा प्रतिभाषितुम् ।
स वन प्रव्रजेत्युक्तो वाढमित्येव वक्ष्यति ।
यदि मे राघव कुर्याद्वन गच्छेति चोदित ।
प्रतिकूल प्रिय मे स्यान्न तु वत्स करिष्यति ।
शुद्धभावो हि भाव मे न तु ज्ञास्यति राघव ।
स वन प्रव्रजेत्युक्तो वाढमित्येव वक्ष्यति ।
राघवे हि वन प्राप्ते सर्वलोकस्य धिक्कृतम् ।
मृत्युरक्षमणीय मा नयिष्यति यमक्षयम् ।
(2 11 5^{ab})मृते मयि गते रामे वन मनुजपुगवे ।
भरतेन च पुत्रेण हत्वा सर्वमिद कुलम् ।
इष्टे मम जने शेषे कि पाप प्रतिपत्स्यसे ।
कौसल्या मा च राम च पुत्रौ यदि विहास्यति ।
दुःखान्यसहती देवी मामेवानुमरिष्यति ।
कौसल्या च सुमित्रा च मा च पुत्रैस्त्रिभि सह ।
प्रक्षिप्य नरके सा त्व कैकेयि सुखिता भव ।
मया रामेण च त्यक्त शाश्वत सत्कृत गुणै ।
इक्ष्वाकुकुलमक्षोभ्यमाकुल पालयिष्यसि ।
प्रिय चेद्भरतस्यैतद्रामप्रव्राजन भवेत् ।
मा स्म ते भरत कार्षीत्प्रेतकृत्य गतायुष ।
(2 11 5^{cd})हन्तानार्ये ममामित्रे सकामा भव कैकयि ।
त्यजामि भरत त्वा च जीवित चेष्टमात्मन ।
सेदानीं विधवा राज्य सपुत्रा कारयिष्यसि ।
कालरात्रिर्हि मे नून भार्यारूपा तिरस्कृता ।
त्व राजपुत्रि वादेन न्यवसो मम वेश्मनि ।
(2 11 6^{cd})अकीर्तिश्चातुला लोके ध्रुव परिभवश्च मे ।
सर्वभूतेषु चावज्ञा यथा पापकृतस्तथा ।
कथ रथैर्विभुर्यात्वा गजाश्वैश्च मुहुर्मुहु ।

—(l 150) Dt1 वेश्म् (for व्रनम्) Ś1 व्रतचयम् (for व्रह्म°) Ś1 V1 B2 D6 चापि कर्पित, Ñ1 नत कपित, Ñ2 B1 4 चातिकर्षित, B3 चाभिकर्षित, D1 2 चव कपित, D4 5 7 परिकर्पित, T2 चोपदर्शित, G3 चोदकर्षित (for चोपकर्पित) —(l 151) Ś1 Ñ V1 B D1 2 6 M4 गुवक्रालेय(Ñ2 B2 °न) मे पुत्रो(D1 2 6 M4 पुत्रो मे [by transp]) (for the prior half) M3 damaged for पुनरेव D4 प्रपत्स्यत, D7 प्रयास्यते, T3 प्रपत्स्यसे (for प्रपत्स्यते) Ś1 D6 कथ वत्स्यति वै वने, Ñ V1 B D1 2 M4 वने कृच्छ्र(M4 दु ख)मवाप्स्यति (for the post half) —All the above MSS (except D3-5 7) om l 152-153 —(l 153) D3 4 7 प्रव्रजिते (for प्रव्रा°) —(l 154) D3-5 7 [ए]व (for [अ]ल) D3-5 7 मे (for मा) M3 अभि- (for प्रति-) D3-5 7 -वक्ष्यति(D3 °ते) (for -भाषितुम्) —(l 155) D3-5 7 वन पुत्र व्रज (for स वन प्रव्रज). D6 गच्छाम्येनेति (for वाढमित्येव) —(l 156) D3 5 7 नोदित (for चोदित) —(l 157) D5 ननु, M2 त तु (for न तु) —Dt1 om l 158-159 —(l 158) D3-5 7 स शुद्ध(D4 7 आर्य)भावो भाव मे (for the prior half) D3-5 7 विज्ञास्यति (for तु ज्ञा°) —Dd1 Dm1 T M2 om l 159 —(l 159) D3-5 7 नवान्य(D5 °सा)न्प्रतिवक्ष्यति (for the post half) —(160) M3 च (for हि) D3 वने (for वन) D1 7 याते (for प्राप्ते) D3 विधुर (for धिक्कृतम्) —D4 om from the post half up to रामे in l 162 —(l 161) D3 5 7 अक्ष-मणीयो, M3 नारक्षणीय (for अक्षमणीय) D3 मा D3 5 7 नेष्यत्याशु (for नयिष्यति) —(l 162) D3 5 7 रम त्व सह वाघवे (for the post half) —All the above MSS (except D3-5 7) om l 163 —(l 163) D5 कृत्वा (for हत्वा) —D3-5 7 om l 164 —(l 164) G2 M1 दृष्टे (for इष्टे) Dd1 जने शेष, G2 M1 जन शेष (for जने शेषे) T2 प्रतिलप्स्यसे, G1 2 M1 प्रतिपत्स्यते —(l 165) D3-5 7 न द्रक्ष्यति सुत यदि (for the post half) —(l 166) D3 5 7 [अ]सहमानाशु (for [अ]सहती देवी) Dt1 [अ]नुगमिष्यति (for °मरिष्यति) —(l 168) D3 व्यसने (for नरके) D3 5 सर्वान् (for सा त्व) D4 - क्षिप्त्वा त्वमतुले सदान् (for the prior half) Dt1 Dm1 D5 T1 M1 कैकेयी D5 सुखिनी (for °ता) —(l 169) G1 तथा (for मया) [illegible] Ñ1 resumes from च त्यक्त in the prior half of l 169 T1 सत्कृत (for स्तुत) Ñ1 D3-5 7 नृप (for गुण) —(l 170) D3-5 7 भोक्ष्यसे त्वम् (for -कुल-क्षोभ्यम्) G3 पालयिष्यति Ñ1 D3-5 7 अचिरात्त्व(D4 7 त्वा)मिश(D1 °वसेत्, D5 7 °वस) (for the post half) —(l 172) Ñ1 [अ]स्मात् (for स्म ते) M2 कुर्याः (for कार्षीत्) M3 पितृ (for प्रेत-) D3 कार्य (for -कृत्य) —Dt1 om l 173-174 —(l 173) Ñ1 पापे (for [अ]नार्ये) D3 om for ममामित्रे D3-5 7 भव सदा M2 सुखिता भव (for भव कैकयि) —After l 173, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S(except M4) repeat line 162 (var) पुरुषपुगवे in some MSS —All the above MSS except Ñ1 D3-5 7 om l 174 —(l 174) Ñ1 त्यजामि त्वा (hypm) (for त्यजामि) Ñ1 परम् (for चेष्ट) —(l 175) Ñ1 D3-5 7 साधु कार(Ñ1 पाल)य (for कारयिष्यसि) —Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S(except M4) om l 176 —(l 176) D4 7 -रात्रीव (for -रात्रिर्हि) Ñ1 मा भूता (for मे नून) D3 [अ]त्यर्थ कृता (for तिरस्कृता) Ñ1 भार्यारूपेण कैकयि (for the post half) —(l 177) Dt1 दत्तेन, D4 7 व्याजेन (for वादेन) Ñ1 राक्षसी, Dg1 Dm1 (after corr as in text) T3 G2 M1 2 न्यवसेर्, D3 5 न्यवात्सीर्, D4 7 न्यवसन् (for न्यवसो) —(l 178) For l 178, D3-5 7 subst

अकीर्ति चातुला लोके ध्रुव परिभव तथा ।

(l 179) Ñ1 D3-5 7 प्राप्स्ये(Ñ1 °प्यो) (for [अ]वज्ञा) Ñ1 D3-5 7 (with hiatus) अवज्ञा पापकृद्य(Ñ1 त्त)था (for the post half) —(l 180) D3 भुवि रथैर्, D4 7 चैव रथैर् (for रथैर्विभुर्) Dm1 याति, D3 गत्वा (for यात्वा) —(l 181) Ñ1 महाराजो, D3 7 महारण्य (for महारण्ये) Ñ1 D3 5 7 प्रचरिष्यति (for वि°) —(l 182) Dg1 T1 2 G3 M2 तु, G1 2 M1 स्म, M3 Moth-eaten (for च) D4 5 सदा (for सद्रा) Ñ1

पद्भ्या रामो महारण्ये वत्सो मे विचरिष्यति ।
यस्य चाहारसमये सूदा कुण्डलधारिण ।
अहपूर्वा पचन्ति स्म प्रशस्त पानभोजनम् ।
स कथ नु कषायाणि तिक्तानि कटुकानि च ।
भक्षयन्वन्यमाहार सुतो मे वर्तयिष्यति ।
महार्हवस्त्रसवीतो भूत्वा चिरसुखोचित ।
काषायपरिधानस्तु कथ भूमौ निवत्स्यति ।
कस्यैतद्दारुण वाक्यमेवविधमचिन्तितम् ।
रामस्यारण्यगमन भरतस्याभिषेचनम् ।
धिगस्तु योषितो नाम शठा स्वार्थपरा सदा ।
न ब्रवीमि स्त्रिय सर्वा भरतस्यैव मातरम् ।
अनर्थभावेऽर्थपरे नृशसे
ममानुतापाय निविष्टभावे ।
किमप्रिय पश्यसि मन्निमित्त
हितानुकारिण्यथवापि रामे ।
परित्यजेयु पितरो हि पुत्रा-
न्भार्या पतीश्चापि कृतानुरागा ।
कृत्स्न हि सर्व कुपित जगत्स्या-
द्दृष्ट्वैव राम व्यसने निमग्नम् ।
अह पुनर्देवकुमाररूप-
मलकृत त सुतमाव्रजन्तम् ।
नन्दामि पश्यन्नपि दर्शनेन
भवामि दृष्ट्वा च पुनर्युवेव ।
विना हि सूर्येण भवेत्प्रवृत्ति-
रवर्षता वज्रधरेण वापि ।
राम तु गच्छन्तमित समीक्ष्य
जीवेन्न कश्चित्त्विति चेतना मे
विनाशकामामहिताममित्रा-
मावासयं मृत्युमिवात्मनस्त्वाम् ।
चिर बताङ्केन धृतासि सर्पी
महाविषा तेन हतोऽस्मि मोहात् ।
मया च रामेण च लक्ष्मणेन
प्रशास्तु हीनो भरतस्त्वया सह ।
पुर च राष्ट्र च निहत्य बान्धवा-
न्ममाहिताना च भवाभिहर्षिणी ।
नृशसवृत्ते व्यसनप्रहारिणि
प्रसह्य वाक्य यदिहाद्य भाषसे ।
न नाम ते केन मुखात्पतन्त्यधो
विशीर्यमाणा दशना सहस्रधा ।
न किंचिदाहाहितमप्रिय वचो

D3–5 7 कुटलिनो गृहे (for कुण्डलधारिण) —(l 183) T1 2 G3 पूर्व (for -पूर्वा) Ñ1 D3–5 7 नित्य प्रह्वा (Ñ1 स्वाद्यान्) प्रयच्छन्ति (for the prior half) Dt1 Dd1 प्रमन्ना (for प्रशस्त) T2 पाक (for पान-) —(l 184) Dm1 D4 5 7 तु (for नु) T2 रिक्तानि (for तिक्तानि) D4 च कटूनि च (for कटुकानि च) —(l 185) Ñ1 D3 5 फलानि मलकुन (Ñ1 सुद्गनी, D3 नुखित) पूर्व, D4 7 फलानि च कथ पापे (for the prior half) Ñ1 D3–5 7 भक्षयिष्यति (for वर्त°) —Ñ1 D3–5 7 om (hapl ?) l 186–187 —(l 186) Dt1 -सवक्षो (for सवीतो) T2 चीर-, T3 वीर, M2 चीरस् (for चिर-) T1 G -सुखोषित (for °चित) —(l 187) M2 शयिष्यति (for निवत्स्यति) Dt1 कथ रामो भविष्यति (for the post half) —(l 188) Ñ1 D3–5 7 त्वजेतद्, Dt1 कस्येद (for कस्यैतद्) Dt1 अपीडित (for अचिन्तितम) —(l 189) Dt1 गमने (for गमन) —(l 190) D5 मर्वा (for शठा) D4 चार्थ- (for स्वार्थ) Dt1 Dd1 Dm1 G1 2 M1 परायणा (for परा सदा) —T2 om l 191 —(l 191) T3 [इ]व (for [ए]व) —For l 191, Ñ1 D3–5 7 subst

न ब्रवीम्यथवा मर्वा(Ñ1 °र्वा) कन्ने भरतमातरम् ।

—(l 192) Ñ1 अनर्थमेवार्थपरे, D3 अनर्थमर्थपरे, D4 5 7 अनर्थकमलथपर (hypm), T3 अनर्थभावेर्थपदे —(l 193) Ñ1 D3–5 7 [अ]तकायोप-, G2 M1 [अ]नुभावाय (for [अ]नुतापाय) Dt1 निवेशितास्मि, D3 5 निविष्टकामे, D4 निनिष्टबुद्धे (for निविष्टभावे) —(l 194) D4 7 मा (for मन्) —(l 195) Ñ1 D3–5 7 गामिनी (for कारिणी) Dg1 हि, D4 नु, D7 तु (for [अ]पि) —(l 196) Ñ1 Dt1 Dd1 Dm1 T2 पितरोपि, D4 पितरोथ, G1 M2 पितरा हि, G2 पितरेव (for पितरो हि) —(l 197) Dt1 T2 पनि (for पतीश्) M2 [अ]नु- (for [अ]पि) Ñ1 तथा, D3 5 तव (for कृत-) Ñ1 D3–5 7 -[अ]पराधान्(Ñ1 D3 °त्), Dg1 G1 2 M1 2 -[अ]नुरागान्(M1 2 °त्) (for -[अ]नुरागा) —(l 198) M2 तु, M3 om (for हि) D5 क्षुभित (for कुपित) —(l 199) Ñ1 तु, D3 च, G3 [इ]व (for [ए]व) M2 व्यसनात् (for व्यसने) —M3 damaged for line 200 —(l 202) Ñ1 D3 4 7 तस्यात्मज(D4 7 °नन)-, Dt1 Dd1 Dm1 D5(m) पश्यन्निव (for पश्यन्नपि). —(l 203) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 [ए]व T3 [ट]व (for च) Ñ1 नवेव, D3 युवेव (for युनेव) —(l 204) T M2 [अ]पि (for हि) M3 सूरेण (for सूर्येण) Ñ D3–5 7 प्रकाशम् (for प्रवृत्तिर्) —(l 205) Ñ1 D3 5 वर्ष, D4 7 सस्य (for वापि) —(l 206) D3 नु (for तु) —M3 damaged from त in l 206 up to वे in l 207 —(l 207) Ñ D3–5 7 कश्चि (D3 5 °श्चि, D7 जीवे)न्न जीवेदिति (for जीवेन्न कश्चित्त्विति) —(l 208) D4 5 7 अमित्रीम् (for अमित्राम्) —(l 209) D3 मृत्युर् (for मृत्युम्) —(l 210) D3 [अ]केन धृतो, T1 2 M2 [अ]केन भृता(M2 °ना), M3 [अ]के निहिता (for [अ]ङ्केन धृता) Dd1 Dm1 T3 M2 हि (for [अ]सि) Ñ1 D3–5 7 सर्पा, M2 सर्पी (for सर्पी) —(l 211) Ñ1 D3–5 7 महाविषस्, Dm1 M2 महाविषा (for महाविषा) D7 रोषात् (for मोहात) —(l 212) D4 T3 तु, D7 नु (for first च) —M3 damaged after रामे up to णे Ñ1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T3 G2 न (for second च) M1 लक्ष्मणेन च (by transp) —(l 213) Dg1 T3 G1 2 M1 3 transp त्वया and सह —M3 damaged from नि in l 214 up to च in l 215 —(l 215) D4 समाहिताना Ñ1 D4 5 7 M2 भव चा(M2 च भवा [by transp])-मि(Ñ1 M2 °ति)हर्षि(Ñ1 °र्ष)णी, Dt1 Dd1 Dm1 च भवाभि-भाषिणी, D3 भव ट वर्धिनी (for च भवाभिहर्षिणी) —Ñ1

न वेत्ति राम परुषाणि भाषितुम् ।
कथं नु रामे त्वमिरामवादिनि
ब्रवीषि दोषान्गुणनित्यसंमते ।
प्रताम्य वा प्रज्वल वा प्रणश्य वा
सहस्रशो वा स्फुटिता महीं व्रज ।
न ते करिष्यामि वचः सुदारुणं
ममाहितं केकयराजपांसिनि ।
क्षुरोपमा नित्यमसत्प्रियंवदा
प्रदुष्टभावा स्वकुलोपघातिनीम् ।
न जीवितुं त्वां विषहेऽमनोरमां
दिधक्षमाणां हृदयं सबन्धनम् ।
न जीवितं मेऽस्ति कुतः पुनः सुखं
विनात्मजेनात्मवतः कुतो रतिः ।
ममाहितं देवि न कर्तुमर्हसि
स्पृशामि पादावपि ते प्रसीद मे ।

10

After 2 12 16, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1–3 ins while D3–5 7 ins l 2–14 and l 40–44 only after the repetition of l 2 of 241* reading in sequence of lines 44 and 40–42 before line 2 and line 9 after line 6 and line 13 after line 11.

ततः प्रभाते रजनीमुदिते च दिवाकरे ।
पुण्ये नक्षत्रयोगे च मुहूर्ते च समागते ।
वसिष्ठो गुणसंपन्नः शिष्यैः परिवृतस्तदा ।
उपगृह्याशु संभारान्प्रविवेश पुरोत्तमम् ।
सिक्तसंमार्जितपथां पताकोत्तमभूषिताम् ।
विचित्रकुसुमाच्छन्नां नानास्रग्भिर्विभूषिताम् ।
संहृष्टमनुजोपेतां समृद्धविपणापणाम् ।
महोत्सवसमाकीर्णां राघवार्थे समुत्सुकाम् ।
चन्दनागरुधूपैश्च सर्वतः प्रतिधूपिताम् ।
तां पुरीं समतिक्रम्य पुरंदरपुरोपमाम् ।
ददर्शान्तःपुरं श्रेष्ठं नानाद्विजगणायुतम् ।
पौरजानपदाकीर्णं ब्राह्मणैरुपशोभितम् ।
यज्ञविद्भिः सुसंपूर्णं सदस्यैः परमद्विजैः ।
तदन्तःपुरमासाद्य व्यतिचक्राम तं जनम् ।
वसिष्ठः परमप्रीतः परमर्षिर्विवेश ह ।

D3–5 7 om l 216–231 —(l 216) G3 भव (for प्रभव) G1 [अ]स्य (for [अ]थ) —(l 218) Dt1 M1 3 तेन (for केन) T1 2 G1 पतति —(l 219) M3 damaged for पादञ T1 2 G2 3 रसना (for रसना) —(l 220) M2 अत्याहितम्, M3 आभाषितम् (for आहाहितम) —(l 222) Dt1 Dd1 Dm1 T2 G3 तु (for नु) —(l 223) M3 ब्रवीमि —(l 224) Dt1 प्रताप्य (for प्रताम्य) Dg1 प्रज्वलनात (for प्रज्वल वा) —(l 225) Dt1 Dd1 G1 2 स्फुटिता (G2 °तो) —(l 227) B(ed) ममाहित (for ममा°) Dg1 -पाशुनि, Dt1 -पामने, Dd1 Dm1 G1 3 M3 -पांसनि (for -पांसिनि) —(l 230) T1 G3 जीवतीं (for जीवितुं) —(l 231) Dg1 दिधक्ष्यमाणा, T2 दिदृक्षमाना M3 हृन्ये —(l 232) D3–5 7 T1 2 M2 transp कुत and पुन —(l 233) Dg1 Dt1 D4 [आ]त्मजत (Dt1 °ता) D4 गति (for रति) —(l 234) Ñ D3 4 7 [अ]भव, D5 [आ]त्मन (for [अ]हित) —(l 235) T2 मूर्धाव (for पादाव्) N1 च (for ते)

10

In D3–5 7 the sequence is lines 44, 40–42, 2–6, 9, 7, 8, 10–14 and 43 —For l 21 cf l 5 of 261*, for l 22, 26 and 27 cf 263*, for l 28 and l 30 cf l 3–4 of 270*, for l 32–34 cf 271*, for l 48–55 and l 60–66 cf 282*, for l 58–59 cf 2 13 18, for l 68 cf l 2 of 285*, l 23 = 2 13 7[ab], l 24 = 261* and l 56–57 = 279* —(l 1) M3 प्रभात —(l 2) D5 -योगेन Dg1 T3 G1 M2 3 समाहिते (T3 °त), D3–5 7 सुपूजिते (for समागते) —(l 3) Dt1 तथा (for तदा) —For l 3, D3–5 7 subst

वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे ब्राह्मणाः सह मन्त्रिभिः ।

—(l 4) D3–5 7 सर्वान्निसृत्य (for उपगृह्याशु) D3–5 7 राजमार्गमुपागमन् (D4 °तान्) (for the post half) —After l 4, D3–5 7 ins

ददृशुस्ते पुरीं रम्यां सर्वतः समलंकृताम् ।
[D3 पुरी रम्या]

—(l 5) D3–5 7 पताकाध्वजमालिनी (D3 °नी) (for the post half) —After l 5, D3–5 7 ins

उच्चतोरणसंयुक्तां नरनारीगणाकुलाम् ।

—Dt1 Dd1 om (hapl) l 6 —(l 6) Dg1 T1 2 G M1–3 -कुसुमाकीर्णां, Dm1 °नोत्कीर्णां, D3 5 कुसुम°, T3 °स्तीर्णां (for -कुसुमाच्छन्ना) T1 2 G3 विराजिता (for विभू°) —(l 7) D7 प्रहृष्ट- D4 विचित्रकुसुमच्छन्ना (for the prior half) D7 -पथा (for [आ]पणाम्) —(l 8) Dt1 -समायुक्ता, D3 -[उ]त्सुका व्यग्रा, D4 5 7 -[उ]त्सवात्युग्रा (for समाकीर्णां) M3 महोत्सवनिवाकीर्णं (for the prior half) Dt1 lacuna for राघ in राघवार्थे —(l 9) Dg1 Dt1 D3 7 G -[अ]गुरु- (for -[अ]गरु-) D3 5 गन्धैश् (for -धूपैश्) Dg1 Dt1 Dm1 T3 M2 परिधूपिता, Dd1 G3 परि(G3 प्रति)भूषिता (for प्रतिधूपिताम्) D3–5 7 प्रधूपितमहापथा (for the post half) —(l 10) T3 पुरीं ता (by transp) D3–5 7 समुपागम्य (for समतिक्रम्य) —(l 11) D5 जग्मुर् (for ददर्श) G1 3 [अ]न्तःपुरं Dt1 Dd1 Dm1 श्रीमान् D3–5 7 राज्ञो (for श्रेष्ठं) M3 नाग- (for नाना-) Dt1 -ध्वज (for -द्विज-) D4 7 गणयुतं, D5 गणायुता —(l 12) D5 -पदाकीर्णा D3–5 7 अभिसंवृतं (for उपशोभितम्) —(l 13) Dt1 यष्टिमद्भिः, Dm1 M1 2 °वद्भिः, M3 यज्ञावत् (subm) (for यज्ञविद्भिः) Dg1 समाकीर्णं (for सुसंपूर्णं) D3–5 7 यज्ञार्थमिव संपूर्णं (D5 [before corr as above] °र्णा), T2 यज्ञद्भिः सु च संपूर्णं (for the prior half) Dt1 सदश्वैः (for सदस्यैः) Dt1 Dd1 Dm1

स त्वपश्यद्विनिष्क्रान्तं सुमन्त्रं नाम सारथिम् ।
द्वारे मनुजसिंहस्य सचिवं प्रियदर्शनम् ।
तमुवाच महातेजाः सूतपुत्रं विशारदम् ।
वसिष्ठः क्षिप्रमाचक्ष्व नृपतेर्मामिहागतम् ।
इमे गङ्गोदकघटाः सागरेभ्यश्च काञ्चनाः ।
औदुम्बरं भद्रपीठमभिषेकार्थमाहृतम् ।
सर्वबीजानि गन्धाश्च रत्नानि विविधानि च ।
क्षौद्रं दधि घृतं लाजा दर्भाः सुमनसः पयः ।
अष्टौ च कन्या रुचिरा मत्तश्च वरवारणः ।
चतुरश्वो रथः श्रीमान्निस्त्रिंशो धनुरुत्तमम् ।
वाहनं नरसंयुक्तं छत्रं च शशिसंनिभम् ।
श्वेते च वालव्यजने भृङ्गारश्च हिरण्मयः ।
हेमदामपिनद्धश्च ककुद्मान्पाण्डरो वृषः ।
केसरी च चतुर्दंष्ट्रो हरिश्रेष्ठो महाबलः ।
सिंहासनं व्याघ्रतनुः समिद्धश्च हुताशनः ।
सर्ववादित्रसंघाश्च वेश्याश्चालंकृताः स्त्रियः ।
आचार्या ब्राह्मणा गावः पुण्याश्च मृगपक्षिणः ।
पौरजानपदश्रेष्ठा नैगमाश्च गणैः सह ।
एते चान्ये च बहवः प्रीयमाणाः प्रियंवदाः ।
अभिषेकाय रामस्य सह तिष्ठन्ति पार्थिवैः ।
त्वरयस्व महाराज यथा समुदितेऽहनि ।
पुण्ये नक्षत्रयोगे च रामो राज्यमवाप्नुयात् ।
इति तस्य वचः श्रुत्वा सूतपुत्रो महात्मनः ।
स्तुवन्नृपतिशार्दूलं प्रविवेश निवेशनम् ।
तं तु पूर्वोदितं वृद्धं द्वारस्था राजसंमताः ।
न शेकुरभिसंरोद्धुं राज्ञः प्रियचिकीर्षवः ।
स समीपस्थितो राज्ञस्तामवस्थामजज्ञिवान् ।
वाग्भिः परमतुष्टाभिरभिष्टोतुं प्रचक्रमे ।
ततः सूतो यथाकालं पार्थिवस्य निवेशने ।
सुमन्त्रः प्राञ्जलिर्भूत्वा तुष्टाव जगतीपतिम् ।

परमार्चिते D3 5 7 य(D7 या)जिय सह, D4 यज्ञमयः, T1 2 G3 °द्विजे (for परमद्विजे) —(l 14) D3-5 7 ततो (for तद्) D3-5 7 न्यतिक्रम्य च (for न्यतिचक्राम) —After l 14, D3-5 7 ins

राजोपस्थानमागम्य राजसदर्शनार्थिनः ।
अभिषेचनिकं द्रव्यं कृत्वा सज्जं नृपाज्ञया ।
वसिष्ठानुमताः सर्वे प्रतीक्षन्ते समुत्सुकाः ।
किं चिरं कुरुते राजा सूर्याभ्युदयमागतः ।
कृतोपवासो रामश्च पुण्यकालोऽभिवर्तते ।
ततः शोकातुरं दीनं विसंज्ञं पृथिवीपतिम् ।
समुत्थमिति विज्ञाय सुमन्त्रः प्रत्यनोदयत् ।

[For l 1, D5 subst

राज्योपस्थानमासाद्य राजसदर्शनार्थिनाम् ।

—(l 2) D4 सर्वं (for सज्जं) —(l 3) D3 5 वसिष्ठानुगता D3 5 प्रतीक्ष्य(D5 °क्ष्य)न्ते (for प्रतीक्षन्ते) —(l 5) D5 तु (for च) D4 7 पुण्य (for पुण्य-) D3 निवर्तते, D5 [ऽ]तिवर्तते —(l 6) D5 त तु (for ततः) D3 missing from वीपतिम् up to l 7 —(l 7) D4 इव (for इति)]

—(l 15) Dm1 T2 परमं प्रीतः Dg1 G1 3 M3 च (for ह) Dt1 Dd1 Dm1 परमर्षिभिरावृतः, M2 परमर्षिद्विजैः सह (for the post half) —(l 17) Dg1 तु राजसिंहस्य (for मनुजसिंहस्य) —(l 19) Dg1 वसिष्ठ —(l 21) Dt1 आदोंबर, Dd1 आद (before corr °?)बर, T1 2 (both after corr as above) जोदुबर Dg1 G1 (after corr *inf lin* as above) M2 आगत (for आहृतम्) —(l 22) Dd1 गधश्, T1 M3 गधाश् (for गन्धाश्) —(l 23) G1 मधु (for दधि) G2 कृत (for घृत) —(l 25) Dd1 begins with अत्र गायत्री T2 3 G M1 2 चतुरश्वो G2 M1 उत्तम —(l 26) T3 नरसयुक्त —(l 27) Dm1 M3 बाल, T2 व्याल- (for वाल) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 भृगार, M3 भृगा र्, K(ed) भृगारश् (for भृङ्गारश्) Dt1 Dd1 Dm1 हिरण्मय —(l 28) Dt1 Dd1 Dm1 पाडुरो —(l 29) T3 हरिश्रेष्ठश्चतुर्दंष्ट्रो (by transp) —(l 30) K(ed) समिद्रश् —(l 31) Dt1 Dd1 Dm1 M2 3 सर्व (for सर्व-) M3 [अ]लंक्रिया (for [अ]लंकृता) —(l 32) Dm1 आचाय- —(l 34) Dm1 G2 3 M2 3 प्रियमाणा —(l 35) G1 तिष्ठन्ते सह (by transp) G3 (before corr) राजन्ते M2 पार्थिवा —(l 36) G2 महाभाग (for °राज) —(l 37) Dt1 Dd1 Dm1 G3 पुष्ये T2 नक्षत्रसयोगे —(l 38) Dm1 (before corr as above) महामन (for °त्मन) —(l 40) D3-5 7 पूर्वोचित (for पूर्वोदित) Dd1 द्वारिस्था T G3 राजसमत, G1 M2 3 °सत्तमा (for राजसमता) D3-5 7 द्वा(D3 द्वा)स्थाश्चा(D5 °श्च)ऽरिन्नसमता (for the post half) —(l 41) D3-5 7 नोत्(D3 ना)सेहिरे वारयितु (for the prior half) —(l 42) D3-5 7 समीप(D7 °प)गतो Dg1 अजज्ञिवान्, D5 7 न(D7 स)जज्ञिवान् —After l 42, D3-5 7 ins

तस्मिन्नहनि पुष्येण सोमे योगमुपागते ।

—D3 damaged for l 43 —(l 43) T1 परमसान्त्वाभिर्, T2 °हर्षाभिर्, T3 M1 °हृद्याभिर्, G1 2 °हृद्याभिर (for परमतुष्टाभिर्) —For l 43, D4 5 7 subst

वाग्भिर्मङ्गल्ययुक्ताभिस्तुष्टाव जगतीपतिम् ।

[D5 स्तुवति (for तुष्टाव)]

—Thereafter the above MSS ins l 5–12 of 259* —(l 44) Dt1 यथापूर्वं (for °काल) D5 ब्रह्मन्य यो यथाकाम (for the prior half) D3-5 7 निवेशन —After l 44, D3-5 7 ins

प्रविवेश प्रहृष्टात्मा सुमन्त्रो मन्त्रिसत्तमः ।
ददर्शान्तःपुरद्वारं दण्डिभिः स्थविरैर्वृतम् ।
वृतं वर्षधरैश्चैव कञ्चुकोष्णीषधारिभिः ।

[(l 2) D3 om द्वार D5 मन्त्रिभि (for दण्डिभि) —(l 3) D4 वर्षवरश् (for °धरश्) D3 अश्वे (for चव)]

यथा नन्दति तेजस्वी सागरो भास्करोदये ।
प्रीत प्रीतेन मनसा तथा नन्दय नस्तत ।
इन्द्रमस्या तु वेलायामभितुष्टाव मातलि ।
सोऽजयद्दानवान्सर्वांस्तथा त्वा बोधयाम्यहम् ।
वेदा सहाङ्गा विद्याश्च यथा ह्यात्मभुव प्रभुम् ।
ब्रह्माण बोधयन्त्यद्य तथा त्वा बोधयाम्यहम् ।
आदित्य सह चन्द्रेण यथा भूतधरा शुभाम् ।
बोधयत्यद्य पृथिवी तथा त्वा बोधयाम्यहम् ।
उत्तिष्ठाशु महाराज कृतकौतुकमङ्गल ।
विराजमानो वपुषा मेरोरिव दिवाकर ।
सोमसूर्यौ च काकुत्स्थ शिववैश्रवणावपि ।
वरुणश्चाग्निरिन्द्रश्च विजय प्रदिशन्तु ते ।
गता भगवती रात्रिरह शिवमुपस्थितम् ।
प्रतिबुध्यस्व राजर्षे कृत कृत्यमिद तव ।
उदतिष्ठत रामस्य समग्रमभिषेचनम् ।
पौरजानपदैश्चापि नैगमैश्च कृताञ्जलि ।
अय वसिष्ठो भगवान्ब्राह्मणै सह तिष्ठति ।
क्षिप्रमाज्ञाप्यता राजन्राघवस्याभिषेचनम् ।
यथा ह्यपाला पशवो यथा सेना ह्यनायका ।
यथा चन्द्र विना रात्रिर्यथा गावो विना वृषम् ।
एव हि भविता राष्ट्र यत्र राजा न दृश्यते ।
इति तस्य वच श्रुत्वा सान्त्वपूर्वमिवार्थवत् ।
अभ्यकीर्यत शोकेन भूय एव महीपति ।

11

After 1822*, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 ins

शोक सधार्यता मातर्हृदये साधु मा शुच ।
वनवासाद्धि शिष्यामि पुन कृत्वा पितुर्वच ।
त्वया मया च वैदेह्या लक्ष्मणेन सुमित्रया ।
पितुर्नियोगे स्थातव्यमेष धर्म सनातन ।
अम्ब सहृत्य सभारान्दु ख हृदि निगृह्य च ।
वनवासकृता बुद्धिर्मम धर्म्यानुवर्त्यताम् ।
एतद्वचनमस्य निशम्य माता ।
सुधर्म्यमव्यग्रमविक्लव च ।
मृतेव सज्ञा प्रतिलभ्य देवी
समीक्ष्य राम पुनरित्युवाच ।
यथैव ते पुत्र पिता तथाह
गुरु स्वधर्मेण सुहृत्तया च ।
न त्वानुजानामि न मा विहाय
सुदु खितामर्हसि गन्तुमेवम् ।
कि जीवितेनेह विना त्वया मे
लोकेन वा कि स्वधयामृतेन ।
श्रेयो मुहूर्त तव सनिधान
ममेह कृत्स्नादपि जीवलोकात् ।
नरैरिवोल्काभिरपोह्यमानो
महागजोऽध्वानमभिप्रविष्ट ।

—(l 46) Dg1 तेजस्विन् (for तेजस्वी) —(l 47) Dg1 प्रात (for प्रीत) G2 नदयत (for नन्दय नम्) Dm1 तथा, T G3 मदा, G1 2 M1 स्थित, K(ed) स्वत (for तत) —(l 49) M2 यो (for सो) K(ed) त्वा (for त्वा) —T3 om (hapl) l 50–53 —(l 50) M3 देवा Dg1 महाग Dm1 विद्या (for विद्याश्) Dm1 च (for हि) Dt1 T2 M3 [आ]त्मभव (for °भुव) T1 2 G3 विभु —(l 51) G3 ब्राह्मण, M3 om (for ब्रह्माण). Dm1 G3 [अ]त्र (for [अ]द्य) G3 पृथिवीपते (for बोधयाम्यहम्) —(l 52) Dm1 आदित्या —(l 53) Dm1 बोधयति (for °यति) —(l 54) Dt1 Dd1 सुमहाराज Dm1 त्व महाराज (for [आ]शु महाराज) —(l 55) M3 विराज'॰ —Dt1 om l 56–59 —(l 56) After the prior half, G2 reads the post half of l 61 and brackets it M3 शशि- (for शिव-) —(l 57) G3 प्रविशतु (for प्रदिशन्तु) G2 मे (for ते) —(l 58) T3 उपस्थित K(ed) कृत कृत्यमिद तव (for the post half) —Dg1 repeats consecutively l 59 as in T3 —(l 59) T1 2 कृत (for कृत) T3 बुद्ध्यस्व नृपशार्दूल (for the prior half) Dd1 Dm1 कृत्य महदुपस्थित, T3 G1 कुरु कार्यमनन्तर (for the post half) —(l 60) Dg1 उत्तिष्ठ कुरु, Dm1 (also as above) T2 3 G3 उपतिष्ठति (for उदतिष्ठत) —(l 61) Dt1 पदाश्चापि, G1 2 M1 2 पदश्चापि, M3 -पदश्चैव (for -पदैश्चापि) Dt1 M1 (after corr sec m, before corr as in M2) नैगमाश्, G1 2 M2 3 नगमश् (for नगमश्) Dd1 Dm1 T3 कृतात्मभि (for कृताञ्जलि) —(l 62) T1 2 G3 स्वय (for अय) —(l 64) T3 यदा (for first यथा) —T3 lacuna from पाल up to रात्रि in l 65 M2 missing from second यथा up to स्मृतु in 2 13 21[a] on a damaged fol Dt1 Dd1 M2 अनायका —(l 66) K(ed) भवता (for भविता) T3 M2 एव भवति राष्ट्र हि (M2 तद्राज्य) (for the prior half) —(l 67) Dt1 एव (for इति) Dg1 -पूर्वान् (for पूर्वम्) Dg1 ह्यावदित्, T2 अथाब्रवीत् (for इवार्थवत्) —(l 68) T1 2 G3 अभ्यु(T1 °वा)कीर्णं (for अभ्यकीर्यत)

11

(l 1) M3 सधार्यता G1 माता (for मातर्) —(l 2) Dt1 Dd1 Dm1 T G M1 2 रहेष्यामि T2 (before corr as above, after corr sec m) पुर (for पुन) G1 पुनर् (for पितुर्) —(l 4) M3 स्थातव्य —(l 5) T1 3 सभृत्य, G2 M1 सश्रुत्य (for °हृत्य) T3 यदि (for हृदि) —(l 6) G2 M1 गता (for कृता) Dm1 [अ]नुगम्यता, T2 3 G3 M1 [अ]नुवर्तता. —(l 7) M3 तत्तु (for तस्य) —(l 8) Dm1 T1 M3 सुधर्मम् —(l 10) T1 समेत्य (for समीक्ष्य) —(l 11) Dt1 यथाप (for यथैव) G1 तथा एव (for तथाह) —(l 12) T3 च (for स्व) T1 damaged for हृत्तया च T3 महत्तया (for सुहृ°) —(l 13) Dt1 न जानामि (for [अ]नुजा°).—(l 14) T1 damaged from म up to l 18 Dt1 पुत्र गन्तु, Dm1 T2 गन्तुमेव (T2 °मेव कि) —(l 15) T3 G3 [अ]र्हे (for [इ]ह) —(l 16) G1 M2 *transp* वा and कि *Dm1* (after corr as above)

भूय प्रजज्वाल विलापमेत-
निशम्य राम करुण जनन्या ।
स मातरं चैव विसञ्ज्ञकल्पा-
मार्तं च सौमित्रिमभिप्रतप्तम् ।
धर्मे स्थितो धर्म्यमुवाच वाक्य
यथा स एवार्हति तत्र वक्तुम् ।
अहं हि ते लक्ष्मण नित्यमेव
जानामि भक्ति च पराक्रमं च ।
मम त्वभिप्रायमसंनिरीक्ष्य
मात्रा सहाभ्यर्दसि मा सुदु खम् ।
धर्मार्थकामा खलु तात लोके
समीक्षिता धर्मफलोदयेषु ।
ये तत्र सर्वे स्युरसंशय मे
भार्येव वश्याभिमता सपुत्रा ।
यस्मिंस्तु सर्वे स्युरसंनिविष्टा
धर्मो यत स्यात्तदुपक्रमेत ।
द्वेष्यो भवत्यर्थपरो हि लोके
कामात्मता खल्वपि न प्रशस्ता ।
गुरुश्च राजा च पिता च वृद्ध
क्रोधात्प्रहर्षाद्यदि वापि कामात् ।
यद्व्यादिशेत्कार्यमवेक्ष्य धर्मं
कस्तं न कुर्यादनृशंसवृत्ति ।
स वै न शक्नोमि पितु प्रतिज्ञा
मिमामकर्तुं सकला यथावत् ।
स ह्यावयोस्तात गुरुर्नियोगे
देव्याश्च भर्ता स गति स धर्म ।
तस्मिन्पुनर्जीवति धर्मराजे
विशेषत स्वे पथि वर्तमाने ।
देवी मया सार्धमितोऽपगच्छे-
त्कथंस्विदन्या विधवेव नारी ।
सा मानुमन्यस्व वनं व्रजन्त
कुरुष्व न स्वस्त्ययनानि देवि ।
यथा समाप्ते पुनराव्रजेयं
यथा हि सत्येन पुनर्ययाति ।

12

Ś1 B3 D1 4-7 ins lines 1–54 and lines 55–156 before and after 2 21 1 respy , while Ñ V1 B1 2 4 D2 M4 ins before 2 21 12

भक्त्या रामस्य संरब्ध लक्ष्मण पितरं प्रति ।
श्लक्ष्णं सानुनयैर्वाक्यै शमयामास राघव ।
सौमित्रे नैतदाश्चर्यं मद्भक्त्या यत्त्वमिच्छसि ।
व्यसनार्णवमग्नं मां समुद्धर्तुं मा बलादिव ।
पुण्यशीलस्तु धर्मात्मा सत्यव्रतपरायण ।
पार्थिवो नानृत कर्तुं न्याय्यो लोके गुरुर्मया ।
सत्यप्रतिज्ञ कृत्वा हि पितरं धर्मवत्सलम् ।
पुण्यां कीर्तिमवाप्स्यामि प्रेत्य चेह च शाश्वतीम् ।
यदि त्वस्ति मयि स्नेहो भक्तिर्वा तव लक्ष्मण ।
ततो निवर्तयैता त्व पापबुद्धि समुत्थिताम् ।

स्वधिया (for स्वधया) —(l 17) M3 श्रेयान् (for श्रेयो) —(l 18) Dt1 T1 ममेव, T2 ममेव, G3 त्वमेव (for ममैव) Dg1 G2 M1 कृच्छ्राद् (for कृच्छ्राद्) —(l 20) Dt1 Dd1 Dm1 ध्यातम् (for ध्यानम) G1 त्व प्रपन्न, G2 3 M1 3 जनु (M3°पि)प्रविष्ट —(l 21) Dg1 T3 G1 M2 एन, Dt1 एव (for एतत्) —(l 22) M3 जनन्या (for जनन्या) —(l 24) T1 damaged, M3 आर्ता (for आर्त) M3 अनिप्रतप्त —(l 25) G2 धर्म्य Dg1 Dd1 G3 धर्मम् (for धर्म्यम्) T2 वाच्य (for वाक्य) —(l 27) Dg1 च and एव (for हि and एव respy) —(l 30) T3 M3 ध्यर्दसि(M3 °ति) (for [अ]भ्यर्दसि) Dg1 Dt1 Dd1 T3 मा Dg1 स (for सु-) —(l 31) Dg1 किल (for खलु) Dt1 जीव-, T2 तत्र (for तात) —(l 33) T1 2 G3 ते (for मे) —(l 34) G3 सुपुत्रा (for सपुत्रा) —(l 35) M3 असनिविष्टा —(l 36) G1 यदि (for यत) M2 तम (for तद्) —(l 37) G2 द्वेषो —(l 38) Dt1 Dd1 Dm1 [अ]पि (for [अ]पि) —(l 40) Dt1 अथ, G2 इति (for यदि) —(l 41) Dg1 (after corr as above) यथादिशेत्, G2 M1 यथादिशेत्, M2 यदादिशेत् T2 M2 धर्म्यं —(l 42) M3 न नृशंसवृत्ति —(l 43) Dt1 न तेन (for स व न) G1 शक्नोति —(l 44) Dt1 Dd1 Dm1 न कर्तुं, G2 त्वकर्तुं, M1 च कर्तुं M3 सफल —(l 45) G3 वियोगे (for नियोगे) —(l 46) Dt1 Dm1 च (for second स) —(l 47) M2 यस्मिन्पुरे (for तस्मिन्पुनर्) —(l 49) Dt1 Dd1 [ऽ]भि, Dm1 G2 M1 [ऽ]नु, G3 न (for ऽप-) —(l 51) Dg1 व्रजेय (for व्रजन्त) —(l 52) T1 GM1 मे (for न)

12

(l 1) D6 begins with ॐ —For l 1, D5 subst ,

भक्त्या रामश्च पितर संरब्ध लक्ष्मण प्रति ।

(l 2) M4 श्लक्ष्ण Ñ1 सा प्रयत्नैर् (for सानुनयैर्) Ñ1 लक्ष्मण (for राघव) —(l 3) Ś1 त्व यद् (by transp) (for यत्त्वम्) D1 यन्मे भृत्यत्वमिच्छसि, D2 यद्भक्त्या त्वमिहेच्छसि, D4 5 7 M4 यन्मद्(D4 7 यन्मा भ)क्त्या त्वमिच्छसि (for the post half) —(l 4) V1 व्यसनार्णवसलग्नम् (for the prior half) M4 transp उद्धर्तुं and मा D4 5 7 अचिराद् (for मा बलाद्) Ñ2 B3 इत (for इव) Ñ1 समुद्धर्तुं बलादित (for the post half) —(l 5) M4 स (for तु) D1 2 -धर्मं (for व्रत-) —(l 6) Ś1 Ñ1 V1 B2 D4 7 नानृ(Ñ1 °वृ)त, D1 2 M4 ना(D1 नो)नृती- (for नानृत) Ñ1 B3 न्यायो, D1 5 त्याज्यो (for न्याय्यो) V1 B1 2 4 D1 4 5 7 M4 लोक (for लोके) D1 2 मम, M4 त्वया (for मया) —(l 7) V1 हि कृत्वा (by transp), B1 4 कृत्वा तु, D1 2 4 5 7 M4 कृत्वाह (for कृत्वा हि) —(l 8) Ñ1 गतिम् (for कीर्तिम) D5 तु (for च) —(l 9) Ś1 M4 मयि (for तव) —(l 10) ÑV1 अतो, D6 यथा (for ततो) Ś1 Ñ1 D6 [ए]ना, D5 [इ]मा (for [ए]ता) D2 निवर्तय ततश्चना, D4 7 निवर्तयेना त्व त्वरा (for the prior

धर्मात्मन श्रुतव्रत कृतज्ञस्य महात्मन ।
पितुरस्याप्रियं कर्तुं नेच्छामि मनसाप्यहम् ।
यदीच्छसि प्रियं कर्तुं मम नित्यमभीप्सितम ।
ततो मयि गते भक्त्या शुश्रूषो नृपतिस्त्वया ।
निर्व्यलीकेन मनसा प्रत्यक्षं दैवत यथा ।
एतन्मे परम वाक्य शक्तित कर्तुमर्हसि ।
यथा मा प्रति नोत्कण्ठा करोति वसुधाधिप ।
तथा शुश्रूषितव्योऽस्मा त्वया मयि विनिर्गते ।
मातरश्च विशेषेण शुश्रूष्या सर्वथा त्वया ।
तथा यथा न तप्येयुर्वनवास गते मयि ।
भरतश्चापि धर्मात्मा द्रष्टव्योऽहमिव त्वया ।
परिपाल्यश्च यत्नेन मम प्रियचिकीर्षुणा ।
इमा धर्मधुर गुर्वीमह वक्ष्यामि लक्ष्मण ।
भरतेन सहेमा त्व गुर्वी राज्यधुर वह ।
इत्युक्तवचन राम बभाषे लक्ष्मणस्तदा ।
अप्रकम्प्य स्थित धर्मे पुरंदरमिवानुज ।
शोकनाश गमिता ते मा ममापि भविष्यति ।
वने वत्स्याम्यहमपि शुश्रूषानिरतस्तव ।
त्वया त्यक्ताहमपि परित्यक्ष्ये पुरीमिमाम् ।
त्वदृते न हि वस्तु मे क्षणोऽपि रमते मन ।
यद्यस्ति मयि ते गते नाथोऽथ वीर मानिति ।
ततो मामनुगन्तु मा न निवर्तितुमर्हसि ।
वने निवसतस्तेऽद्य नानावनविचारिण ।
आहरिष्यामि स्वादूनि मूलानि च फलानि च ।
मृगयन्ते भविष्यामि दुर्गेषु विषमेषु च ।
आज्ञाकरस्ते भृत्योऽहं भविष्यामि महावने ।
सर्वभावानुरक्तं मां न परित्यक्तुमर्हसि ।
पश्य मामग्रपुत्र त्व पृष्ठतश्चापि गच्छ मे ।
पानीयमाहरिष्यामि पुष्पमूलफलानि च ।
साधयिष्यामि चाहार वने निवसत प्रभो ।

half) S1 B2 D5 6 पापा, D4 7 ततो (for पाप-) D2 त्वमीदृ शं (for समुत्थिताम्) —For l 10, D1 M4 subst

ततो निवर्तयवना पापा बुद्धि त्वमीदृशीन् ।

—B2 reads from l 12 up to the prior half of l 18 in marg —(l 12) D4 5 7 अथ (for अस्य) S1 हि (for [अ]पि) D1 2 हि (for [अ]हम्) —(l 13) S1 D4-7 त्व यद्, Ñ1 न त्वम्, Ñ2 तत्त्वम्, M4 तु त्वम् (for नित्यम्).—(l 14) D4 वन, D6 7 इतो, D5 त्म (for ततो) D4 5 7 शुश्रूषस्व महीपतिं (for the post half) —V1 om l 15-18 —(l 15) D2 प्रत्यक्ष पितर (for मनसा प्रत्यक्ष) D1 2 दैवत तथा, M4 त्व दवन (for दवत यथा) —After l 15, B3 reads l 20 —D6 reads l 16-17 in marg —(l 16) B2 ण्व (for एतन्) Ñ1 B2 D1 2 काम (for वाक्य) Ñ2 B1 4 त्वमेव पर काम, M4 आराधयप मे काम (for the prior half) S1 D4 6 भक्तित Ñ1 राजस्त्व, D7 भक्त्यात (for शक्तित) —(l 17) Ñ1 यथा च मा नोत्कण्ठा (subm) (for the prior half) —B4 om l 18 —(l 18) D1 त्वया, D2 यथा (for तथा) S1 तथा शुश्रूषयितव्यो (for the prior half) Ñ1 वन गते —Ñ V1 B1 4 transp l 19 and 20 —(l 19) B1 4 M4 [अ]विशेषेण (for विशेषेण) Ñ1 D1 2 5 सर्वतस्, Ñ2 V1 B सर्वशस् (for सर्वथा) —B2 om l 20 —B3 reads l 20 after l 15 —(l 20) Ñ V1 B1 यथा यथा, B3 4 D2 यथा तथा (by transp) (for तथा यथा) V1 तप्येत, D4 7 कुप्येयुर् (for तप्येयुर्) D4 7 (before corr) वने (for वन) —(l 21) Ñ1 D1 2 M4 शुश्रूष्यो (for द्रष्टव्यो) M4 इह (for त्व) —(l 22) D5 परिपाल्य (पाल्य in marg) (for °पाल्यश्) D6 स्व (for च) Ñ1 D2 मयि, D6 मम (for मम) D5 प्रियचिकीर्षया —(l 23) B1 3 (after corr) D1 2 धर्मधुरा, D5 °धरा (for °धुर) Ñ V1 B2-4 गाधम —(l 24) M4 महता (for सहेमा) D1 2 पुरि, D4 7 तथा, D5 M4 पुरे (for गुर्वीं) Ñ1 V1 राजधुर, B1 राजधुरा, M4 धर्मधुर (for राज्यधुर) —After l 24, B3 ins

मयि वन गते भरत त्वा द्रष्टा नराधिप ।
स्थान कारयति राम भ्रातृस्नेहात्तथा ।

—(l 25) B1 इत्युक्त (for इत्युक्त) D1 - -वचन राम (for वचन राम) —(l 26) Ñ1 B1 अप्रकम्प्य, D2 अप्रकम्प (for अप्रकम्प्य) D6 स्थिर (for स्थित) D4 तथ कृत स्थितो धर्म (for the prior half) V1 B1 3 ...त्मज (for -अनुज). —(l 27) B1 शोकनाथ नाथ (ditto) M4 मम मपि (by transp) (for मा ममापि) —(l 28) M4 वनेष्वपि च त्स्यामि (for the prior half) D1 2 तथा, D- च च (for तव) —(l 29) V1 त्यक्तात्मपि (subm), B2 D4 5 - त्यक्तोऽहमपि च (B3 चेत्), D2 त्यक्त त्वहमपि, M4 त्यक्त मयावाऽते (for त्यक्ताहमपि) Ñ2 परित्यज्य (for °त्यक्ष्ये) B1 वसुधा —(l 30) D1 2 मे वस्तु (by transp) (for वस्तु मे) —(l 31) D2 च मयि भक्तिर् (for मयि ते गते) V1 B3 [अ]त् (for ऽथ) D1 वीर मानति, M4 इति राघव (for वीर मानिति) —(l 32) M4 न मातु- (for मामनु) S1 निवर्तयितुं B2 न निवर्तयितुम् (hypm), D4 5 7 न वारयितुं M4 निवारयितुम् (for न निवर्तितुम्) B1 न निषेद्धुमिहार्हसि (for the post half) —(l 33) M4 ततो (for वने) D1 5 स्तेऽद्य, M4 तेऽद्यान् (for तेऽद्य) Ñ M4 -विहारिण, D1 -विहारिण (for -विचारिण) —(l 34) Ñ V1 B पुष्पाणि (for स्वादूनि) D1 om first च (subm) Ñ V1 B स्वादूनि च (B1 °न्यपि) फलान्यद (V1 B2 4 °नि च) (for the post half) —After l 34, D5 reads l 40 —B1 D1 2 M4 om (hapl) l 35-39 —(l 35) Ñ1 दुर्गम (for दुर्गेषु) V1 दुर्गेपि च विषमेषु च (hypm) (for the post half) —(l 36) B3 तु (for ते) D4 भूता (for भृत्यो) D4 5 7 om l 37-38 —(l 38) Ñ2 V1 B2 4 [अ]मि (for [अ]पि) —(l 39) D4 7 आहरिष्ये ते —(l 40) D5 reads l 40 after l 34 B1 reads सदाय before साधयिष्यामि S1 Ñ V1 B D4 6 7 वनेषु (D4 7 °ने ते) वमत —After l 40, Ñ ins

ज्येष्ठो भ्राता पितृसमस्त्व हि पूज्य सदा मम ।
त्वद्गता हि मम प्राणा धर्मेन स्नेहतस्तथा ।

अनुजानीहि मामार्य निश्चित धर्मवत्सल ।
अनुगन्तु कृतमति कृतज्ञ शरणागतम् ।
न निवर्तयितव्योऽह सर्वथा रघुनन्दन ।
न हि राम त्वया त्यक्तो जीवेयमिति मे मति ।
न निवर्तयितु शक्या बुद्धिरेषा मम स्थिरा ।
स भवाननुजानातु ममानुगमन वने ।
सोऽनुनीतो बहुविध लक्ष्मणेन यशस्विना ।
बाढमित्यब्रवीद्रामो लक्ष्मण भ्रातृवत्सलम् ।
सह यास्यामि सौमित्रे त्वयाह गहन वनम् ।
भवान्हि मे परो बन्धु सखा भक्त प्रियश्च मे ।
तथा तु राम गमने धृतव्रत
समीक्ष्य देवी रुदती भृशातुरा ।
उवाच भूयो हृदयेन तप्यता
सुशोचिता दु खपरिप्लुता भृशम् ।

Colophon

यदि धर्मं पुरस्कृत्य पुत्र वर्तितुमिच्छसि ।
ततो मे वचन पथ्य शृणु धर्मभृता वर ।
त्व हि लब्धो मया कृच्छ्रात्तपोभिर्नियमैस्तथा ।
वचन मे त्वया कार्यमत पुत्र विशेषत ।
आशया परया राम शिशुस्त्व परिपालित ।
तत्समर्थोऽद्य मा दीना परिरक्षितुमर्हसि ।
पश्य मामद्य पुत्र त्व जीवितेन वियोजिताम् ।
न सहामा सपत्नी मे कैकेयी कर्तुमर्हति ।
न चापि राम शक्ताह विप्रकारान्पृथग्विधान् ।
सोढु सकाशात्कैकेय्या परिभूता विशेषत ।
नित्यकाल सपत्नीभिर्भृश विप्रकृता सती ।
पुत्रच्छायां समाश्रित्य भवान्याश्वस्यमानया ।
साहमद्य न शक्ष्यामि जीवितु शर्वरीमिमाम् ।
फलिना पादपेनेव फलकाले वियोजिता ।
मा पुत्रक वच कार्षी स्त्रीति वैयस्य भाषते ।

[(l 1) Ñ1 मम पित्रा Ñ2 पितृ in marg (for पितृसमस्त)] —(l 41) D4 7 सतत (for निश्चित) Ś1 Ñ V1 B1 2 4 D6 धर्मवत्सल, D1 2 M4 भ्रातृवत्सल (M4 °ल), D4 7 भक्तवत्सल, D5 भक्तिवत्सल (for धर्मवत्सल) —(l 42) D1 2 5 कृतज्ञ (for °ज्ञ) D2 शरण्य त (subm) (for शरणागतम्) M4 reads Nominative for Accusative —D6 om (hapl) l 43–44 —(l 44) D2 कार्या (for त्यक्तो) —M4 om l 45 —(l 45) D4 5 7 मतिर् (for बुद्धिर्) Ñ1 स्थिरा मम (by transp), Ñ2 B3 D4 5 7 मयि स्थिरा, D2 मम स्थिरा (for मम स्थिरा) —D4 - om l 46 —(l 46) M4 तत (for स) V1 ममानन्(°म)नुजानातु, D2 भगवाननुजानातु (for the prior half) Ś1 D6 [अ]पि, D6 [ज]व- (for [ज]नु-) —(l 47) M4 अनुनीतो D4 7 बहुविधो (for °विध) M4 इति तेन (for लक्ष्मणेन) D1 2 M4 महात्मना —(l 48) Ñ1 शत्रुघ्न, V1 B2 भ्रातृवत्सल (for भ्रातृवत्सलम्) —(l 49) D5 गमिष्यामि M4(after corr inf lin sec m as above) गमन (for गहन) Ś1 D4 6 7 त्वया दुर्गं महद्वन, D5 त्वया दुर्गमिता वन (for the post half) —After l 49, Ñ ins

भवान्भ्राता भवान्गोप्ता भवान्मम पर(Ñ ° र) सुहृत् ।

—(l 50) Ñ1 हि परो (subm), V1 B1 2 1 D1 2 हि परमो, D4 7 हि मे वरो, D5 हित (°त) परो (for हि मे परो) D5 प्रियस्य (for °श्च) —(l 51) D2 च (for तु) B2 (marg also as above) गमने (for गमने) —(l 52) Ś1 D4–6 वचन भृशातुरा(D6 °र) (for रुदती भृशातुरा) —(l 53) D4 5 7 राम (for भूयो) D1 दूयिना, D2 4 5 7 M4 दूयता (for तप्यता) —(l 54) M4 सता (for भृशम्) Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ V1 B D1 2 4 7 M4 लक्ष्मणानुनय, D5 लक्ष्मणोनुज्ञा —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D6 om , Ś1 D2 24, Ñ2 B2–4 20, V1 21, D1 77, D4 7 26, D5 29, M4 22 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम

—(l 55) Ñ B3 D4 7 अर्हसि (for इच्छसि) D1 2 वने त्व गन्तुमिच्छसि (for the post half) —(l 56) Ś1 D3 सद्वचन V1 B2 धर्मवता (for धर्मभृता) D1 वर —(l 57) V1 तु (for हि) B2 प्राप्ता (for लब्धो) Ñ1 महा- (for मया) B4 नित्यमस्तथा (for नियमैस्तथा) —D1 2 M4 om l 58 —(l 58) D4 5 - पुत्रक सर्वथा —B4 illeg l 59-60 —(l 59) Ś1 N V1 B4 D6 च B2 marg (for त्व) —(l 60) B2 (marg also as above) M4 त्व (for तत्) —D5 om (hapl) l 61–62 —D1 2 om l 61 —(l 61) B4 आर्य (for अद्य) Ś1 D6 पश्याद्य पुत्र मा चाद्य Ñ1 D4 7 पश्यामि(Ñ1 °म्ये)वाद्य पुत्र त्वा M4 पश्यती चाद्य पुत्र त्वा (for the prior half) Ñ1 D4 7 वियोजित, M4 हि योजिता (for वियोजिताम्) —(l 62) D2 मा (for न) D4 7 पुत्र त्व (for कैकेयी) —After l 62, M4 ins

त्वत्सन्निधानाज्जीवामि नान्यथा तु कथचन ।

—(l 63) D1 2 4 5 7 M4 [च]व (for [च]पि) Ś1 परि- (for राम) —(l 64) D4 7 सकाश, D6 सकाशे (for सकाशात्) Ñ2 परिभूते, B1 परिभूतो, B4 परिभूत (for °भूता) —B1 om from विशेषत in l 64 up to फलकाले in l 68 —(l 65) D2 नित्य काल Ñ2 भृश- (for भृश) —After the prior half of l 65, D5 reads post half of l 67 Thereafter it reads the lines 68, 65, 66 and 69 —(l 66) B3 (before corr as above) पुत्रे (for पुत्र) D1 7 उपाश्रित्य, M4 उपाश्रित्य (for समा°) D5 वसामि (for भवामि) Ś1 D6 भवाम्यद्य समाहित(D6 °त)ता, V1 B3(before corr as above) 4 D1 भवामि स्वस्थमानया, B2 (marg also as above) भवामि स्वस्थमानया (for the post half) —(l 67) D5 om up to शक्ष्यामि V1 सहामि (for शक्ष्यामि) —(l 68) Ś1 फलता, V1 फलानि, D6 फलिनी (for फलिना) D2 [प]त (for [इ]व) D2 फलकाल- (for °काल) D1 5 7 विनाकृता, M4 त्वया विना (for वियोजिता) —(l 69) Ś1 D6 न (for मा) and कार्य (for कार्षी) V1 मा च पुत्र वच कार्षी (for the prior half) D6 स्त्रीजितो यस्य (for स्त्रीति वैयस्य). —After l 69, B3 ins

कामकारप्रवृत्तस्य दुर्वृत्तेरशुचेरपि ।
योऽतीत्य धर्मं पाराणमिक्ष्वाकूणां कुलोचितम् ।
त्वामतिक्रम्य भरतमभिषेक्तुमिहेच्छति ।
अपि चैव पुरा गीता गाथा सर्वत्र विश्रुता ।
मनुना मानवेन्द्रेण तां तु तां शृणु मे वचः ।
गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः ।
कामकारप्रवृत्तस्य न कार्यं ब्रुवतो वचः ।
दश विप्रानुपाध्यायो गौरवेणातिरिच्यते ।
उपाध्यायान्दश पिता तथैव व्यतिरिच्यते ।
पितॄन्दश च मातैका सर्वां वा पृथिवीमपि ।
गौरवेणाभिभवति कोऽस्ति मातृसमो गुरुः ।
पतिता गुरवस्त्याज्या न तु माता कदाचन ।
गर्भधारणपोषाभ्यां तेन माता गरीयसी ।
सा ह ते पितृतो राम धर्मतो गौरवाधिका ।
माननीया विशेषेण यथा धर्मविदो विदुः ।
अतो ममापि ते कार्यं शासनं गुरुवत्सल ।
अभिषिच्य स्वधर्मेण राज्ये राजीवलोचन ।
यदि त्वमेतन्मम भाषितं हितं
कुलोचितं सत्पुरुषैर्निषेवितम् ।
यथावदुक्तं न करिष्यसे ततः-
श्चिराय यास्यामि यमक्षयं ततः ॥

Colophon

अथानुनेतुं चक्रेऽसौ मातरं यत्नमास्थितः ।
प्रश्रितः सुस्वरैर्वाक्यैर्हेतुमद्भिश्च राघवः ।
मम चैव भवत्याश्च राजा प्रभवति प्रभुः ।
न प्रभुश्चान्यतोऽस्ति मम देवि निवर्तने ।
दातुमर्हसि मेऽनुज्ञां देवि धर्मभृतां वरे ।
वनवासाय वर्षाणि नव पञ्च च सुव्रते ।
भर्ता हि दैवतं स्त्रीणां भर्ता चेश्वर उच्यते ।
अतस्ते शासनं भर्तुर्न व्याहन्तव्यमेव हि ।
पुनरागमनं मे त्वमम्ब शमितुमर्हसि ।
यन्त्रिता नित्यमेव भर्तुराराधने रता ।

कामकारप्रवृत्तस्य(वृत्तस्य) कार्यं कार्यमजानतः ।
—(l 70) Ś1 B3 D6 कामचारप्रवृत्तस्य, B1 कामकारस्य वृत्तस्य, D4 5 7 कामे(D5 काम) प्रवृत्तस्य तथा (for the prior half) D4 7 दुष्ट (for दुर्) Ś1(before corr) Ñ1 V1 D6 दुष्कृतेष्व (Ñ1 V1 °तेन, Ś1 D6(before corr) °तेषु)शुचेरपि (for the post half) —(l 71) D1 4 हित्वा, D2 7 हित्वा (for तीत्य) Ñ B1 2 4 D2 7 पौराणम् (for पाराणा) D6 यो धर्मं हित्वा पौराणम्, M4 धर्मं पुराणं हित्वा य (for the prior half) —(l 73) D4 7 चेमा (for चैव) D4 7 गीता गाथा, D5 गाथा गीता (by transp) D4 7 विश्रुता —(l 74) D4 7 ता (for तां) M4 शृणु तां (by transp) M4 तद् (for मे) Ś1 Ñ V1 B D6 मे वचः शृणु (by transp) —(l 75)= l 3 of 454* D2 विजानतः (for अजानतः) —After l 75, D2 ins

उत्पथप्रतिपन्नस्य परित्यागो विधीयते ।
गुरोरप्यवलिप्तस्य कामकारेण वर्ततः ।

—(l 76) Ś1 B1(also as above) 4 D6 कामचार- (for °कार-) D2 वचनं तस्य न ग्राह्यं (for the prior half) Ñ1 D2 M4 कुर्याद् (for कार्यं) M4 वक्तो (for ब्रुवतो) —(l 77) B1 3 विप्राद्, M4 शिष्यान् (for विप्रान्) D2 [अ]तिवर्तते (for [अ]तिरिच्यते) —(l 78) Ś1 B3 (also as above) D2 1 7 M4 उपाध्यायाद् D5 धर्मेण (for तथैव) B4 चातिरिच्यते Ś1 D4 6 7 गौरवेणातिरिच्यते (for the post half) —(l 79) D4 7 पितुर् (for पितॄन्) —After the prior half of l 79, D2 ins

गौरवेणातिरिच्यते ।
मातुश्चाप्यधिका सा तु

Ś1 सर्वासां, B1 सर्वथा, D2 सर्वथा, D6 सर्वां च (for सर्वां वा) Ñ V1 B M4 हि(B3 also च)भा (for अपि). D2 गौरवेणातिरिच्यते (for the post half) —(l. 80) Ñ V1 B M4 गुरुत्वेन (for गौरवेण) D1 2 नास्ति (for कोऽस्ति) —D1 2 M4 om l 81–82 —(l 81) Ñ B D5 माता तु न(B4 न तु) (by transp), V1 मातरो न (for न तु माता) Ñ B D4 5 7 कदाचन —(l 82) D7 गर्भधारण (for गर्भधारण) —(l 83) Ś1 हि (for ते) D1 2 M4 गौरवेविका (for गौरवा°) —(l 84) D5 पालनीया (for मान°) Ñ1 तथा, M4 देव (for यथा) —(l 85) Ñ1 V1 ततो (for अतो) B2 कार्यं ते (by transp) D2 गुरुवद् (for शासन) —(l 86) M4 धर्मेण त्वमभिषिच्यस्व (for the prior half) Ñ1 B3 राम (for राज्ये) —Ñ1 reads l 87 in marg —(l. 87) D1 2 M4 एव (for एतन्) Ñ V1 B3 शासनं, B1 (marg also as above) शासितं, B4 भावितं (for भाषितं) —Ñ1 om l 88 —(l 88) B1 अनुष्ठितं (for निषेवितम्) —Ñ1 illeg for l 89 —(l 89) B2 D1 4 5 7 M4 वचनं(D1 °स्, D4 5 7 °चो) (for ततश्) D2 वचनं करिष्यसे (for न करिष्यसे ततश्) —(l 90) B3 D4 5 7 [अ]चिराय (for चिराय) Ñ B2-4 मृता (for ततः) V1 B1 M4 मृता यमक्षयं (for यमक्षयं ततः) —For l 90, D1 2 subst

ततो गमिष्यामि यमक्षयं पुनः ।
[D2 शमाय केवलं (for यमक्षयं पुनः)]

Colophon

[*Sarga name* Ś1 Ñ V1 B D4–7 कौसल्यावाक्यं D1 2 कौसि (D2 °श)ल्याविलापो —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 om, Ś1 D2 25, Ñ2 B 21, V1 22, D1 78, D4 7 27, D5 30, M4 23]

—After colophon, D6 concludes with रामाय नमः —(l 91) D1 2 4 5 7 अथानुनयितु(D1 °नयनं) चक्रे (for the prior half) M4 सर्वतो (for मातरं) D1 2 धर्मम् (for यत्नम्) —(l 92) Ñ V1 B1 D1 2 6 प्रसन्नर् —(l 93) D4 5 चैव (for चैव) Ñ B3 हि भवति (for प्रभवति) —(l 94) Ñ1 अनोऽस्ति, D4 7 अतो मेऽस्ति, M4 अतस्तस्मिन् (for अनतस्तेऽस्ति) D1 4 5 7 निवर्तते, M4 प्रवर्तने (for निवर्तने) —(l 95) D1 2 M4 [अ]तोऽनुज्ञा, D4 5 7 [अ]नुज्ञा हि (for मेऽनुज्ञा) D1 2 4 5 7 M4 मम (for देवि) —(l 97) D2 om

तीर्णप्रतिज्ञ एष्यामि त्वत्प्रसादादहं पुन ।
अरिष्ट कुशल चैव तस्मात्त्वशाम्य मा शुच ।
कुले जातासि विस्तीर्णे राज्ञामसिततेजसाम् ।
सद्गुणख्यातयशसा कोसलाना महात्मनाम् ।
कुलशीलगुणाचारधर्मज्ञासि यतव्रते ।
सा कथ शासन भर्तुरतिवर्तितुमर्हसि ।
दैवत ते गुरुश्चैव भर्ता देवि प्रसीद मे ।
मत्स्नेहान्नार्हसे तस्य मन्युमस्य वर्तितुम् ।
निर्विचार गुरोराज्ञा मया कार्या महात्मन ।
श्रेयो ह्येव भरतस्याश्च मम चैव विशेषत ।
कार्कश्याद्बालभावाद्वा न कुर्यां चेत्पितुर्वच ।
ततोऽह प्रतिषेध्य स्या भवत्या विनयेच्छया ।
किं पुनर्यस्य मे देवि स्वभावनियता मति ।
भूयो विवर्धनीयेषा भवत्या विनयज्ञया ।
न ते राजा किंचिदपि वक्तव्यो मदपेक्षया ।
प्रतीपमप्रिय वाक्य न वक्तव्य प्रसीद मे ।
कैकयी वा महाभागा भरतो वा महायशा ।
त्वत्समक्षमप्रिय वाक्य न वक्तव्य प्रसीद मे ।
यथाहमेव द्रष्टव्यो भरत सर्वदा त्वया ।
कैकेयी भगिनीवच्च द्रष्टव्या स्नेहतस्त्वया ।
विरुध्यन्ते न बलिभिर्बुद्धिमन्त कथचन ।
बलहीनैरपि तथा विरुध्यन्ते न सन्त ।
तत्कथ सह पित्राऽह विरुध्येय महात्मना ।
भ्रात्रा वा भरतेनाद्य भक्तेनानपकारिणा ।
धर्मात्मना विनीतेन प्राणै प्रियतरेण च ।

हि (subm) D- मता ईश्वर उच्यते (for the post half) —(l 98) B2 ननु (for अनघ) D1 2 तु (for ते) D4 5 7 कर्तुं (for भर्तुः) B4 व्याहत म V1 कथचन (hypm) (for एव हि) D1 2 न व्याहन्तु त्वमर्हसि, D1 ~ न तु व्याहन्तुमिच्छसे, D6 न व्याहर्तुमिच्छसे (for the post half) —(l 99) B2 D2 पुनरागमने B2 स्व हि D4 7 स्व मे (by transp) (for मे स्वम्) Ś1 D6 त्वमाशमितुम् Ñ2 अवा°, V1 आगमयितुम, B1 अधा°, B2 मामा° B3 अथ शमितुम्, B4 अप्या°, D1 2 अनु-शासितुम्, D4 7 अथ शासितुम् (with hiatus), D5 अनुशासितुम् (for अन्व शमितुम्) —(l 100) Ñ1 B4 D1 2 पतिव्रता (for यत°) B3 एव (for एव) B4 आज्ञापरा (for आराधने) Ñ V1 B2-4 सता B1 स्थिता, D1 वृता (for स्ता) —(l 102) D4 7 कुशली (for कुशल) Ñ V1 B D1 2 M4 अरि(B2 m)ष्ट कु(Ñ B4 D2 °ष्टकु)शली चेह (D1 2 M4 चैव), D5 अरिष्टकुशला देवि (for the prior half) D4 6 तस्मा(D5 तस्मात्) शमासि, D7 तमाशमासि, M4 तस्मात्त्व साधु (for तस्मात्त्वशाम्य) V1 om मा शुच —D5 transp l 103 and l 104 —(l 103) —For l 103, D1 2 4 5 7 M4 subst

कुलेऽसि जाता विस्तीर्णे कोसलाना महात्मनाम् ।

[D4 5 7 M4 कुले जातासि (by transp) (for कुलेऽसि जाता)] —(l 104) Ś1 D4 5 सद्गुणाख्यात, V1 गा(पा ?)गुणख्यात-, D2 गुणख्यात- (for सद्गुणख्यात) B2 reads -यशसा in marg V1 काशलाना, D5 धर्मज्ञाना (for कोसलाना) D1 2 4 7 धर्मिष्ठाना यशस्विना, M4 धार्मिकाणा महाभुज (for the post half) —(l 105) D4 7 गुण (for कुल) Ñ1 illeg for -शील Ś1 D4-7 -समाचार(D4 5 7 °चारा), D1 -गुणाचारा (for -गुणाचार-) D1 यतव्रता Ś1 D4-7 धर्मिष्ठा(D5 धर्मज्ञा) नियत (D4 5 7 सयत)व्रता (for the post half) —Ñ V1 B3 4 om l 106 B2 reads l 106 in marg —(l 106) B2 कथ वा D6 अतिशासितुम् (for °वर्तितुम्) D1 4 7 M4 इच्छसि D2 अतिक्रान्तु त्वमिच्छसि (for the post half) —(l 107) D1 देवता Ñ1 च (for ते) D2 गुणाश्च (for गुरुश्च) —(l 108) V1 तव (for मत्) Ñ1 नार्हसि (unmetrical), V1 नार्हते (for नार्हसे) V1 (with hiatus) जाजान् (for मतम्) —For l 108, D4 5 7 subst

मत्स्नेहाच्च न पापाणा धर्ममुत्स्रष्टुमर्हसि ।

[D5 पापाना]

—(l 109) D4 6 ~ M4 निर्विकार Ś1 D6 transp गुरोराज्ञा and मया कार्या B1 म या, D2 मया कार्या (for मया कार्या) —(l 110) D2 श्रेयो ह्येव न(भ)रतस्याश्च (for the prior half) B1 [ए]व, M4 [ए]तत (for [ए]व) D1 2 भविष्यति (for विशेषत) Ñ1 V1 विशेषेण मम च, Ñ2 B3 (marg also as in Ñ1) राजा प्रभवति स्वय (for the post half) —(l 111) Ś1 V1 D6 कारुण्याद्, D2 का श्याद्, D4 7 कृतत्वाद (for कार्कश्यात्) Ñ1 च (for वा) Ñ1 वच पितु (by transp) —(l 112) Ś1 D6 प्रेषित य स्या, Ñ1 V1 B1 2 प्रतिषिध्य (B2 °द्ध) स्या, D1 2 प्रतिषिद्ध या, D5 प्रतिषेद्धव्यो, M4 प्रतिषिद्धा स्या (for प्रतिषेध्य स्या) —Ś1 om from विनयेच्छया in l 112 up to यथा भ in l 114 V1 D4 6 विनयज्ञया, Ñ1 B3 विप्र(B प्रि)येच्छया B1 2 D1 2 M4 विन(B2 °प)-येप्सया (for विनयेच्छया) —(l 113) D4 स्वभावे, D7 स्वभावैर् (for स्वभाव) —(l 114) Ñ V1 B D4 5 7 भूयोभि(Ñ2 B1 4 °पि)वर्धनीयैव, D3 भूयो विवर्धनायैषा (for the prior half) Ñ1 विनयाज्ञया, B2 D1 2 4 5 7 विनयाज्ञया (for विनयज्ञया) —(l 115) B1 missing from वक्तव्यो in l 115 up to यश वर in l 131 Ñ1 मदर्थेऽक्षया (for मद°) —(l 116) Ś1 Ñ B2-4 D6 अप्रिय वा(B2 4 चा)पि, V1 अप्रतीप वा (for अप्रिय वाक्य) Ś1 V1 B2(marg) 4 D1 6 वक्तव्य (for वक्तव्य) D4 5 7 एष नेद(D5 त्वाद) प्रमादये (for the post half) —(l. 117) D1 च (for first वा) V1 महाशय (for °यशा) —(l 118) Ñ V1 B2-4 M4 अप्रियम् Ś1 Ñ1 V1 B2 D1 वक्तव्यो, D6 M4 वक्तव्यो (for वक्तव्य) D4 5 7 कथचन (for प्रसीद मे) —D4 om (hapl) l 119-121 V1 om (hapl) l 119 —(l 119) Ñ1 B2 D5 एव (for एव) Ś1 D6 सर्वदा (for सर्वथा) —(l 120) V1 वा महाभाग, D6 °वैषा (for भगिनीवच्च) M4 वक्तव्या (for द्रष्टव्या) Ś1 D6 सर्वदा (for स्नेहतस्) D1 2 M4 सदा (for

कथ नाम विरुध्येय सह तेन महात्मना ।
पित्रा दत्त यौवराज्य भरतो यद्यवाप्स्यति ।
तत्र दोषोऽस्ति कस्तस्य भरतस्य महात्मन ।
अतिसृष्ट पुरा राजा कैकेयी भर्तृतो वरम् ।
यदि गृह्णाति कस्तत्र दोषस्तत्र ब्रवीषि मे ।
राजा च प्राक्प्रतिश्रुत्य दद्यात्तस्य यदा वरम् ।
हीनोऽनृतात्तत्र दोष को राज्ञ सत्यवादिन ।
व्यक्तमेतत्पर धर्म भर्ता ते देवि मन्यते ।
चलेद्धि धर्माद्राजेति न स कालो भविष्यति ।
श्रुतधर्मार्थतत्त्वो हि साधु सद्वृत्तमास्थित ।
धर्मज्ञ सत्यवाग्राजा न हि धर्माच्चलिष्यति ।
सा त्व सद्वृत्तकुशला छिन्नधर्मार्थसशया ।
न धर्मज्ञ नरपति दोषतो गन्तुमर्हसि ।
प्रसीदानुनयामि त्वा नानुशास्मि कथचन ।
अनुजानीहि मा मातर्वनवासाय दीक्षितम् ।

एव स रामो गतबुद्धिभावो
वन प्रवेष्टु सह लक्ष्मणेन ।
भूयो वच सानुनय बभाषे
ता मातर धर्मभृता वरिष्ठ ।
यशो ह्यह केवलराज्यकारणा-
न्न पृष्ठत कर्तुमल महोदयम् ।
अदीर्घकाले नरलोकजीविते
वृणे बलान्नाद्य महीमधर्मत ।
प्रसादये त्वा शिरसा यतव्रते
प्रसीद मे कर्तुमविघ्नमस्तु ते ।
वन गमिष्याम्यहमाज्ञया पितु
प्रदेह्यनुज्ञा शिरसा नतस्य मे ।
प्रसादयन्नरवृषभ स मातर
बहूक्तवाञ्जिगमिषुरेव दण्डकम् ।
अथात्मज भृशपरिवेदित तदा
चकार सा हृदि जननी पुन पुन ।

Colophon

तया) —(l 121) B4 om न (subm) D1 2 M4 न निरध्यति Ñ2 B3 बुद्धिगाद्धि (for बुद्धिमन्त) D1 2 5 कदाचन —(l 122) Ñ1 B4 om तथा V1 D5 सहिनै (for सहतै) —(l 123) D1 विरुध्येह (for विरुध्येय) D4 5 7 विरोध वर्तुमुत्सहे (for the post half) —V1 om (hapl) from l 124–126 —(l 124) D2 [अ]ह D4 5 7 [आ]र्ये, M4 [अ]त्र (for [अ]द्य) —(l 125) D5 प्रियतमेन (for °तरेण) Ś1 Ñ B2–4 D6 प्राणेभ्योपि प्रियेण च (for the post half) —(l 126) Ñ1 अह तेन, D1 2 सह देवि (for सह तेन) —For l 126, D4 5 7 subst

कथ नाम विरोध तु कुर्यां पित्रा महात्मना ।

[D5 कुर्यात् (for कुर्यां)]

—(l 127) D4 पितृदत्त —For l 127, D5 subst

पितृदत्तमहीराज्य भरतो यद्यवाप्स्यति ।

—(l 128) M4 किं (for कस्) —(l 129) B2 3 (also as above) अभि-, D5 इति (for अति-) D4(*int lin* also) -दत्त (for सृष्ट) D1 2 केकेय्या भक्तितो(D2 नृपते) वर (for the post half) —(l 130) Ś1 V1 B2–4 D1 2 6 7 M4 ब्रवीहि मे (metri causa), Ñ1 ब्रवीमि ते, D4 ब्रवीम्यह, D5 विदीयते (for ब्रवीषि मे) —(l 131) D5 [अ]पि (for च) Ś1 D6 ददावस्य(D6 °स्य), D5 °त्तस्मै (unmetrical) (for दद्यात्तस्य) D5 यथा (for यदा) —(l 132) Ś1 D4 6 7 ततो (for तत्र) Ś1 D4–7 transp दोष and राज —(l 133) B1 वर्तुम् (for व्यक्तम्) Ś1 V1 एव, Ñ1 D1 2 एन, B2 एत, D6 एव (for एतत्) V1 B4 M4 धर्म्य (for धर्म) D5 मन्यसे —(l 134) D1 2 चलेच (for चलेद्धि) Ś1 D6 चलेद्धि राजा धर्माचेत्, M4 धर्माच्चलति राजेति (for the prior half) Ś1 D6 मत्कामो (for स कालो)

—After l 134, D5 reads l 137–138 —Ś1 D6 om (hapl) l 135–136 —(l 135) D4 5 7 व्रत- (श्रुत-) B4 -तत्त्वात्ति, D4 7 -तत्त्वज्ञ, D5 -तत्त्वे हि (for -तत्त्वो हि) Ñ1 B2 D1 4–7 मधु- (for साधु) V1 साधुवृत्त समास्थित (for the post half) —(l 136) Ñ V1 B1–3 सत्यज्ञ, B4 सर्वज्ञ, M4 सद्वृत्त (for धर्मज्ञ) D1 2 M4 न धर्मा(M4 सत्या)द्विचलिष्यति, D4 7 न धर्मात्प्रचलिष्यति, D5 न धर्माचलयिष्यति (for the post half) —(l 137) Ś1 Ñ B1–3 M4 सद्वृत्तकुशलाच्च, B4 सद्वित्तकुशलाच्च, D6 सद्वृत्तशीलाढ्या (for सद्वृत्तकुशला) —(l 138) D1 स्वधर्मज्ञ, M4 न चाधर्म्य (for न धर्मज्ञ) V1 धर्मज्ञ नृपति न त्व (for the prior half) —(l 140) Ś1 D6 देवि (for मातर्) Ñ1 दु खित (for दीक्षितम्) —(l 141) M4 उक्त्वेति (for एव स) V1 M4 यत, D4 7 गति- (for गत-) D1 2 सर्वभावो (for बुद्धि°) —(l 143) V1 सान्त्वनयन् (for सानुनय) —(l 144) Ś1 स्वा, D6 स्व (for ता) Ñ1 धर्मविदा —For l 145–148, cf 2 18 39 —Ñ V1 B D1 2 M4 om l 145–156 —(l 146) D4 7 अह (for अल) —(l 148) D5 वन (for बलान्) —(l 149) D4 शिर —For l 149–152, cf 483* —(l 150) D4 7 अस्तु मे, D6 अर्हसि (for अस्तु ते) —D6 reads l 151–152 in marg —For l 153–156, cf 2 18 40 —(l 153) D4 7 नर ऋषभ —(l 154) D7 न जिगमिषुर् (hypm) (for जिगमिषुर्) D4 5 7 दडकान् —(l 155) D4 5 7 भृशमनुदर्शयस, D6 °देवित (for भृशपरिवेदित) Colophon D6 om —*Sarga name* Ś1 Ñ V1 B D1.4 7 कौसल्या(D1 °शि)त्यानुनयो, D2 कौशल्यानुशासनो, D5 रामवाक्य. —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 om Ś1 D2 26, Ñ2 B 22, V1 D1 79, D4 7 28, D5 31, M4 24

13

Before 2 31, Ś1 Ñ V1 B D1-7 (D3 missing) M4 ins

प्राग्यानागते रामे सभार्ये सहलक्ष्मणे ।
तदनन्तरमर्तीनार्तो विललापाकुलो नृप ।
हन्तानार्ये ममामित्रे सकामा भव कैकयि ।
मृते मयि गते रामे वनं मनुजपुंगवे ।
त्यजामि भरतं त्वां च जीवितं चेदमात्मनः ।
प्रशाधि विधवा राज्यं निर्घृणे रहिता मया ।
अहं विहीनो रामेण त्यक्तया जीवितस्म न ।
न भविष्यामि ते पापे भूयोऽप्येव वशानुगः ।
केन मन्त्रयसे भद्रे किं समर्थयसेऽशुभम् ।
मम जीवितनाशाय कस्येदं मतमीदृशम् ।
अरण्यं भजतां रामो भरतश्चाभिषिच्यताम् ।
इति कस्य मतं पाप सोपाश्रयस्य दुरात्मनः ।
बालो ह्यसौ कथं राज्यं भरतः कारयिष्यति ।
ज्येष्ठे तिष्ठति राज्यार्हे रामे राजीवलोचने ।
अज्ञाता कालरात्रीव भार्यारूपेण कैकयि ।
कथं त्वं क्षीणपुण्येन मयोढा मन्दबुद्धिना ।
व्याली घोरविषेव त्वं मयाबुद्ध्या निषेविता ।
यथा दृष्टो वियुज्येऽहं प्राणैरिष्टैः सुतेन च ।
स्त्रीणां धिगस्त्वनार्याणां कृतघ्नानां विशेषतः ।
त्यजन्ति वशगान्भर्तॄन्या लुब्धा धनकाङ्क्षया ।
निर्घृणे निरनुक्रोशे कीदृशं हृदयं तव ।
शरणागतं याचमानं मां त्वं त्यक्तुमिच्छसि ।
मा भूदस्य न लोके परोऽप्येवं नृशंसवत् ।
यन्मां प्रियेण पुत्रेण वियोजयसि दुर्मते ।
उचितः शिबिकायानैः स्यन्दनैश्च मे सुतः ।
कान्तारवनदुर्गाणि कथं पद्भ्यां गमिष्यति ।
स्वादूनामन्नपानानामुचितोऽद्य ममात्मजः ।
सुकुमारो विलासी च मृष्टाभरणभूषितः ।
कटुतिक्तकषायाणि मूलानि च फलानि च ।

13

(l 1) Ś1 D4-7 M4 प्राग्वा(D7 °व)नागते, V1 प्राग्द्वारमागते, D1 द्वारस्थानागते, D2 प्राग्द्वारे च स्थिते (for प्राग्यानागते) —(l 2) Ś1 D6 अनन्तरम्, V1 तदनन्तरम् (hypm) (for तदनन्तरम्) V1 D1 2 4 5 7 M4 [आ]तुरो (for [आ]कुलो) —(l 3) D1 4 5 7 ममामित्रि (for °त्रे) Ś1 D2 (before corr) 5 6 कर्कशी, B1 4 कैकयि B2 (inf lin also) तव कैकयि दोषतः, M4 सकामा सुखिनी भव (for the post half) —(l 4) D4 5 7 transp गते and वनं —(l 5) D5 चैव (for त्वां च) B4 D4 7 [इ]ष्टम् (for [इ]दम्) D6 आत्मनः प्रियजीवितं (for the post half) —Ś1 om (hapl) l 6-7 D6 reads l 6-7 in marg —(l 6) Ñ1 B1 2 4 प्रसाधि, V1 D1 2 भुङ्क्ष्व (for प्रशाधि) V1 विविध B1 D6 विधवे, D1 विषयाद्, D7 विधिवद् (for विधवा) Ñ1 illeg from वि up to ज्य V1 निर्घृणा, (for निर्घृणे) B1 निरपत्रप (for रहिता मया) —(l 7) Ñ1 B1 D4 7 M4 हि ही(D7 हा)नो, D5 हि दीनो, D6 हिनोमि (for विहीनो) D4 त्यक्त, D6 त्यक्तो, M4 त्यक्ता (for त्यक्तया) D1 जीवितुम् (for °तम्) —(l 8) B2 भविष्यति D4 5 7 भविष्यामि न (by transp) V1 B3 (before corr) D4 7 पापो (for पापे) V1 भूय एव, B1 भूयोप्येव, D5 °यो ह्येव (for भूयोऽप्येव) D2 वशानुगा —(l 9) D6 तेन (for केन) V1 मन्त्रयसे (for मन्त्रयसे) Ñ1 V1 B1 2 D1 2 4 7 कं, M4 क (for किं) V1 समन्वयसे, B2 °र्थयसे M4 °यन्, G(ed) समन्वयसे (for समर्थयसे) Ñ1 D1 4 5 7 [ऽ]शुभे (for ऽशुभम्) B4 करिष्यन्नर्थाय मे शुभे (for the post half) —(l 10) V1 D1 2 मज्जीवित(D1 °वन)विनाशाय (for the prior half) V1 D1 2 [ए]तत (for [इ]द) D2 मतम (for मतम्) —(l 11) V1 अवश्य (for अरण्य) Ś1 V1 D1 2 6 M4 व्रजता (for भजता) Ñ2 B वा, D4 7 तु (for च) —(l 12) D4 7 मन (for मत) V1 D1 2 4 7 पापे (for पाप) Ś1 D6 मत्वाशाय (for सोपाश्रय) D2 damaged from पा in सोपाश्रय up to नि in तिष्ठति in l 14 Ñ1 illeg for दुरात्मन M4 मोहं करय महात्मन (for the post half) —(l 13) B1 बाल्ये (for बालो) Ś1 D6 [ऽ]पि, D4 5 7 तु, M4 तु (for हि) Ñ1 V1 D1 5 M1 पालयिष्यति (for कार°) —(l 14) B1 4 राजार्हे (for राज्या°) —(l 15) Ñ2 अज्ञाने (for °ता) V1 D1 2 4 5 7 M1 कालरात्रीव विहि(D5 M4 °हि)ता (for the prior half) B1 4 कैकयि —(l 16) B1 reads the post half in marg V1 पापबुद्धिना (for मन्द°) —(l 17) Ñ1 B1-3 D1 5 [अ]बुद्ध्या, B4 [अ]ज्ञानात् (for [अ]बुद्ध्या) Ñ1 V1 D2 4 तु सेविता, V1 स्वमेवेता, D1 7 [अ]नुसेविता (for निषेविता) M4 मया समनुसेविता (for the post half) —(l 18) Ś1 D6 त्वया, Ñ2 यदा, D4 मया (for यथा) D4 5 7 दृष्टो (for दृष्टो) Ñ1 B1-3 D4 5 7 वियो(D4 °मो)क्ष्येह, Ñ2 B4 वियोक्ष्येऽहं, V1 विमोक्षामि, D1 2 M4 वियो(M4 °मो)क्ष्यामि (for वियुज्येऽहं) —(l 19) D5 धिगस्तु (for धिगस्तु) Ñ B1-3 D1 M4 कृतघ्नीनां (for °घ्नानां) —(l 20) D6 वर्गान् (subm) (for वशगान्) Ś1 भृत्यान्, B1 भक्तान् (for भर्तॄन्) D2 वाल्लवात्, D4 7 विलुब्धा, D6 reads लुब्धा in marg (for या लुब्धा) Ś1 D6 राज्यकाम्यया, V1 D1 2 4 5 7 M4 धनतृष्णया (for °काङ्क्षया) —(l 21) Ś1 (before corr) D4 7 निर्घृणं निरनुक्रोशं (for the prior half) D4 7 कैकेयि (for कीदृश) —(l 22) Prior half hypm Ś1 B2 D6 यन्मान्मां D7 यन्मां च, M4 या मां त्वं (for यन्मां त्वं) V1 B1 अर्हसि (for इच्छसि) —(l 23) Ś1 D6 माथ (for मा भूत्) V1 D1 2 4 5 7 M4 नृशंसे मास्तु(V1 नास्ति)ते लो(V1 शो)कः (for the prior half) Ś1 D6 वास्तु, V1 D2 5 नाथ, D1 वाथ, D4 7 M4 [ऽ]थ च(M4 वा) (for ऽप्येव) —(l 25) B4 उचित D4 7 शिबिकायाने (for °याने) V1 D1 2 गजयाने, D4 7 रथयाने (for °याने) —(l 26) V1 D2 दुर्गेषु (for दुर्गाणि) D1 कान्तारे वनदुर्गेषु (for the prior half) V1 चरिष्यति (for गमि°)

वल्कलाजिनसंवीत स कथ भक्षयिष्यति ।
अपि नाम स धर्मात्मा मम विज्ञाय शासनम् ।
नेच्छेद्गन्तमितो गन्तु न तु वत्स करिष्यति ।
हा शुद्धभाव धर्मात्मन्विनीत गुरुवत्सल ।
मयासि पितमान्पुत्र स्त्रीवश्येनाद्य त्यक्तो मया ।
शीलवृत्तगुणश्रेष्ठ प्राणेभ्योऽपि प्रियं सुतम् ।
कथ त्यक्तु गुणाराम राम मे धीयते मति ।
नृशंसोऽहमनार्योऽह सर्वथात्र धिगस्तु माम् ।
गुणेषु दयित पुत्र स्त्रीजितो यस्त्यजाम्यहम् ।
कि मा वक्ष्यति लोकोऽयं नृशंस पापकारिणम् ।
य पुत्र स्त्रीकृते सूदस्त्यजाम्यनपकारिणम् ।
वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालि कश्यपस्तथा ।
कि मा वक्ष्यन्ति ऋत्विज तथान्ये ब्रह्मवादिन ।
विश्वामित्रादय सिद्धास्तपोवननिवासिन ।
पृथिव्या पृथिवीपाला कि च वक्ष्यन्ति साधव ।
युक्तोऽस्म्ययशसा लोके पतितश्चास्मि सर्वथा ।
कैकेय्या राज्यलुब्धाया अतिक्रान्त शरान्यम् ।
हा हतोऽस्मि विनष्टोऽस्मि दग्धोऽस्मि चपलेन्द्रिय ।
कैकेय्या वशमापन्न पापया पापनिश्चय ।
गुरुभिर्ब्रह्मचर्येश्च कृच्छ्रलब्धोऽपि कीर्तित ।
सुचिरात्किलाद्य मे पुत्रो दुष्प्रयोगेण शोच्यते ।
अनियोज्यस्य हि योग्य नाम राजीवलोचनम् ।
तस्य वनवासे मे न्यायहि पाप च नाशयाम् ।
इति राजा दशरथ पुत्रशोकाकुलेन्द्रिय ।
अतिदु खमवाप्य नृप सुदु खितमतिर्वदन् ।
एव विलपतस्तस्य दु खार्तस्य महीपते ।
उपेत्याभ्यासमास सुमन्त्रो राममागतम् ।
तत स राजा मनुपान् सुत
सुमन्त्रं वाक्य समाहितात्मनस्
प्रवेश्यतामाशु इति स तदा वच
सुमन्त्रमुद्वीक्ष्य नराधिपोऽब्रवीत् ।

Colophon

—After l 26, D4 5 7 read l 31–32 —(l 28) D5 न कुमारो D4 5 7 विशालाक्षो (for विलासा च) V1 D1 2 -भूषण (for भूषित) —(l 29) Ś1 D6 कषायाणि च वस्त्राणि (for the prior half) —(l 31) Ñ1 V1 D1 2 4 5 7 M4 यदि (for अपि) B1–3 (m also) D6 राम, D4 वा मे (for नाम) D2 समतिक्रम्य (for समाति°) Ś1 D6 विनीतो गुरुवत्सल (for the post half) —Ś1 D6 om (hapl) l 32–33 —(l 32) Ñ1 V1 D1 2 4 5 7 नेच्छेद्धि प्रिय मे स्यात्, B1 कथ नेच्छेद्गन्तु (for the prior half) Ñ1 D4 5 7 चा(Ñ1 ए, D7 वा)ना नत, B1 4 तु वाम (for तु वत्स) —M4 om l 34–35 —(l 34) D5 त्यक्तो (for मया) Ś1 B1 3 (m also) 4 [अ]सि, D2 [अ]सित (for [अ]सि) B4 त्यक्त (for पुत्र) D1 मया निरस्तपितृमान्, D4 7 मयाद्य पितृमत्पुत्र (for the prior half) Ś1 D6 स्त्रीवशेन D2 क्षतात्मना D4 तदात्मना (for [अ]कृतात्मना) —(l 35) V1 -वृत्त (for वृत्त) D5 -गुणैर् (for -गुण-) V1 B4 (before corr) D1 -श्रेष्ठ (for -श्रेष्ठ) D2 गुणशीलवन्त ज्येष्ठ (for the prior half) V1 D1 2 4 5 7 प्राणप्रियतर (for प्राणेभ्योऽपि प्रिय) —(l 36) V1 गुणावास, D1 गुणागार (for °राम) Ñ1 रामे (for राम) Ś1 D6 ध्यायेन मे, B3 D2 मे जा(D2 श्री)यते, D4 7 धीयेत मे (for मे धीयते) Ś1 V1 D1 2 4 6 7 मन (for मति) —For l 36, M4 subst

कथ त्वामलपुण्योऽह परित्यक्ष्याम्यनागसम् ।

(l 37) B2 सर्वथैव (for सर्वथत्र) M4 मा (for माम्) —(l 38) V1 गुणेषु, D5 गुणेषु (for °षु) B1 दयितो (for °त) Ñ1 स्त्रीकृते (for स्त्रीजितो) Ś1 D6 transp दयित and स्त्रीजितो Ñ1 हा, B2 स्तु, D2 [ऽ]य (for यम्) —(l 39) B1 3 M4 वा (for मा) D1 कामरूपिण —Ś1 Ñ1 B4 D2 M4 om (hapl) l 40 —D6 reads l 40 in marg. —(l 40) V1 स्त्रीजितो (for स्त्रीकृते) D1 [अ]हमसाधन (for [अ]नपकारिणम्) —After l 40, D1 repeats l 39 —(l 41) D4 M4 काश्यपस् —(l. 42) B1 3 M4 वा (for मा) V1 गे दृष्ट्वा, D2 धर्मज्ञा D1 5 - मन्त्रा (for ऋत्विज) V1 D1 M4 विमन्ये, D2 अन्ये ये (for तथान्ये) D4 5 - नामे मत्र(D- °म्रा) जिते वन (for the post half) —D4 5 7 om l 43–45 —(l 44) Ś1 B1 D6 या, Ñ1 B4 नु (for च) —(l 45) V1 युक्तोऽस्मि (for युक्तोऽस्मि) V1 D2 यशसा (for [अ]यशसा) Ñ2 B3 D1 चाथ सर्वथा (B4 °था), M4 [अ]स्मि च सर्वथा (by transp) (for चास्मि सर्वथा) —B1 om l 46 —D5 reads l 46–47 after l 49 —(l 46) Ś1 ÑB2–4 D6 कैकेय्यं राज्यलुब्धाया (for the prior half) V1 B2 4 अभिसृत्य, D2 अभिसृत्य D5 प्रतिष्ठाय (for अतिक्रान्त) —(l 47) B4 हतो (for हतो) V1 D1 2 M4 पतितो (for वि°) Ś1 D6 चलेन्द्रिये, B4 पतित जितो, D1 2 च य(D2 म)तेन्द्रिय (for चपलेन्द्रिय) —(l 48) Ñ1 illeg, V1 D1 2 4 5 7 M4 आगम्य (for आपन्न) V1 लुब्धाया, D1 पापया (for °या) Ñ1 D4 5 7 M4 कामरोषित (for पाप°) —(l 49) Ñ2 ब्रह्मचर्येश्च, Ñ कृच्छ्रेण(Ñ1 °च्छ्रेण)न्वे, B1 2 D1 5 7 °वाप्ये, B3 कृच्छ्रेष्वेव, D2 कृच्छ्रन्वे, M4 कृच्छ्रे वाप्ये (for कृच्छ्रलब्धो) Ñ1 V1 B1 [ऽ]भिकर्षित, Ñ2 D1 2 [ऽ]भिकर्षि (D1 2 °र्षि)त, B2 हि(also [ऽ]सि) कर्षित, B3 पकर्षित, D5 - M4 [ऽ]पि कर्षित (for ऽपि कीर्तित) —(l 50) Ś1 स्वापकाले Ś1 D4–7 M4 पुत्रो मे (by transp) (for मे पुत्रो) D5 [उ]पलभ्यते (for [उ]पयोगे°) —(l 51) V1 D4 - अभियुक्त्वा, B1 अनुयोज्य, B2 M4 अभियुज्य, D1 अनुयुज्वा, D2 अनुयुक्त, D5 अनुयुज्य (for अभियोज्य) D2 च (for [ए]व) V1 दु खेन (for °ग) —(l 52) V1 B1 M1 तदेव, D2 तवन Ñ1 तव, Ñ2 B1 3 D6 M4 न च (by transp) (for च न) V1 B2 4 D1 2 नेद पापमवा(B4 °प न चा)प्नुया, D4 5 7 यदा राम न चा(D5 वा)प्नुया (for the post half). —D4 7 om l 53–54 —(l 53) B1 -शोकाकुलेक्षण —(l 54) Ś1 Ñ1 D5 6 M4 अनिदत, V1 निनिद च (for अनिन्दद्) —(l 55) Ś1 दु खातस्य —(l 56) V1 उत्साह्य वेदयानाम (for the prior half) —(l 57) B1 om सुत —(l. 58)

14

Before 2 32, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S ins

ततो निर्धूय सहसा शिरो निःश्वस्य चासकृत्।
पाणिं पाणौ विनिष्पिष्य दन्तान्कटकटाय्य च।
लोचने कोपसंरक्ते वर्णं पूर्वोचितं जहत्।
कोपाभिभूतः सहसा संतापमशुभं गतः।
मनः समीक्षमाणश्च सूतो दशरथस्य सः।
कम्पयन्निव कैकेय्या हृदयं वाक्शरैः शितैः।
वाक्यवज्रैरनुपमैर्निर्भिन्दन्निव चाशुगैः।
कैकेय्याः सर्वमर्माणि सुमन्त्रः प्रत्यभाषत।
यस्यास्तव पतिस्त्यक्तो राजा दशरथः स्वयम्।
भर्ता सर्वस्य जगतः स्थावरस्य चरस्य च।
न ह्यकार्यतमं किंचित्तव देवीह विद्यते।
पतिघ्नीं त्वामहं मन्ये कुलघ्नीमपि चान्ततः।
यन्महेन्द्रमिवाजय्यं दुष्प्रकम्प्यमिवाचलम्।
महोदधिमिवाक्षोभ्यं संतापयसि कर्मभिः।
मावमंस्था दशरथं भर्तारं वरदं पतिम्।
भर्तुरिच्छा हि नारीणां पुत्रकोट्या विशिष्यते।
यथावयो हि राज्यानि प्राप्नुवन्ति नृपक्षये।
इक्ष्वाकुकुलनाथेऽस्मिंस्तल्लोपयितुमिच्छसि।
राजा भवतु ते पुत्रो भरतः शास्तु मेदिनीम्।
वयं तत्र गमिष्यामो यत्र रामो गमिष्यति।
न हि ते विषये कश्चिद्ब्राह्मणो वस्तुमर्हति।
तादृशं त्वममर्यादमद्य कर्म चिकीर्षसि।
नूनं सर्वे गमिष्यामो मार्गं रामनिषेवितम्।
त्यक्ता या बान्धवैः सर्वैर्ब्राह्मणैः साधुभिः सदा।
का प्रीती राज्यलाभेन तव देवि भविष्यति।
तादृशं त्वममर्यादं कर्म कर्तुं चिकीर्षसि।
आश्चर्यमिव पश्यामि यस्यास्ते वृत्तमीदृशम्।
आचरन्त्या न विवृता सद्यो भवति मेदिनी।
महाब्रह्मर्षिसृष्टा वा ज्वलन्तो भीमदर्शनाः।
धिग्वाग्दण्डा न हिंसन्ति रामप्रव्राजने स्थिताम्।
आम्रं छित्त्वा कुठारेण निम्बं परिचरेत्तु यः।
यश्चैनं पयसा सिञ्चेन्नैवास्य मधुरो भवेत्।

S1 B4 D6 नेत्य, V1 D1 2 M1 3 न (for नेत्य) V1 भृशार्तमागत Ñ D4 5 7 शुभा सुमन्त्राद्भगमातरस्य —(l 59) B4 D5 प्रविश्यना- माशु, M4 प्रवेश्यना राम (for प्रवेश्यनामाशु) M4 रा त (for त तत्र) —(l 60) V1 D1 2 (all with hiatus) उवाच त स्त्रन् (D2 हृत्र), B1 तदान्ययान्प्रभु (for तदाभ्यषात्प्रभु) Ñ1 सुमन्त्रमीक्ष्यवक्त्र न हि तत, D4 5 7 M4 सुमन्त्रमीक्ष्यान्यवदद्दुःखि (D5 °द्भवानि) ति (M1 °व) Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ V1 BD1 2 4-7 दशरथविग्रा —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 D6 om, S1 D2 37, Ñ2 B1 2 4 33, V1 35, B3 32, D1 90, D4 7 38, D5 41, M1 34 —After colophon, D6 concludes with रामाय नमो नम

14

Dm1 begins with ॐ —(l 1) Dd1 Dm1 S (except M4) निःश्वस्य M4 transp निर्धूय and निःश्वस्य —(l 2) Dg1 पाणिपाणौ, TG3 पाणौ पाणिं (by transp) Dg1 T2 M2 निष्पीड्य (for -निष्पिष्य) M4 पाणिना पाणिमाहत्य (for the prior half) TG M1-3 4 (*inf lin sec m* also) कटकटाय्य —(l 3) Dg1 ससुक्ते (for -सरक्ते) M4 नेत्राभ्यां क्रोधरक्ताभ्यां (for the prior half) Dg1 T1 पूर्वोदित, M3 पूर्णोचित (for पूर्वोचित) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 G2 जहत्, M4 जहौ (for जहत्) —(l 5) M4 वपु (for मन) Dg1 T2 G2 समाक्षमाणश्च (T2 °णेय), G1 M4 °णस्तु G2 दनो (for सूतो) Dg1 Dt1 T2 G1 च, M1 ह (for स) —(l 6) M4 शनै (for शितै) —(l 7) T3 अनुचरर् (for °पमर्) G1 प्रभिद्य Dt1 T1 G3 [अ]शुभ (for [आ]शुग) —For l 7, M4 subst

वज्रोपमैः सुमन्त्रस्तु सुनीक्ष्णैः परिवट्टयन्।

—(l 8) M4 तत स (for कैकेय्या) Dm1 कर्माणि (for -म°) T1 damaged after म up to l 9 —(l 9) M4 यस्मात्त्वया परित्यक्तो (for the prior half) —(l 10) Dd1 भर्ता (for भर्ता) M4 कृतस्य (for सर्वस्य) G3 [अ]चरस्य (for चरस्य) —(l 11) G1 [अ]कार्यतमं, M2 [अ]कार्यमंग (for [अ]कार्यतमं) M1 न च कार्यतमं देवि (for the prior half) M4 न च किंचन (for तव देवीह) —(l 12) Dg1 पतिघ्नी (for °घ्नीं) Dg1 कुलघ्नम् (for °घ्नीम्) —(l 13) Dg1 य, M4 या (for यन्) Dg1 [अ]जेय, M4 [अ]मेय (for [अ]जय्य) Dg1 M2 दुष्प्रकम्प्य (M2 °प्य)म्, G1 निष्कम्प्य —(l 15) T1 2 G3 M2 परम, M1 इयैत (for वरद) —(l 16) M4 भर्तृच्छाया (for भर्तुरिच्छा) —(l 17) M4 यथाश्रेष्ठ (for यथावयो) M4 नृपोत्तमा (for नृपक्षये) —(l 18) M3 त, M4 रा (for तत्) —(l 19) M4 काम (for राजा) M4 राजा शास्तु च (for भरत शास्तु) —(l 20) M4 सर्वे (for तत्र) —M1 reads l 21 after l 25 —(l 21) Dt1 T1 2 G3 च (for हि) G2 मे (for ते) G1 M4 इच्छति (for अर्हति) —After l 21, Dm1 ins, while M4 ins after l 20

अयोध्यावासिनः पौरा ये च जानपदा जनाः।

—Dm1 M4 om l 22 —(l 22) G1 ईदृश (for ता°) Dt1 Dd1 करिष्यसि (for चिकीर्षसि) —Dg1 Dt1 Dd1 S (except M4) om (hapl) l 23-26 —(l 23) M4 गमिष्यति —(l 25) M1 राज्यकामेन —(l 26) M1 यादृश त्वममर्यादे (for the prior half) —(l 28) Dm1 T G3 भवतु (for °ति) —(l 29) Dg1 T -ब्रह्मर्षिजुष्टा वा, Dt1 -ब्रह्मर्षिभि सृष्टा (for °सृष्टा वा) —(l 30) M4 ये त्वा (for धिग्वाग्-) Dg1 Dd1 हिंसन्ति, T3 हिंस्यन्ते G1 3 [अ]- भिहिंसति, M2 च हिंसति (for न हिंसन्ति) M3 धिग्वादण्डा स्थिता (for the prior half) T3 प्रव्राजने G1 स्थता (for स्थिताम्) —(l 31) Dt1 क (for य) —(l 32) Dd1 य एन, T3 M4 यश्च Dm1 नैवास्य, M4 नेवासा (for °स्य) —(l 33)

आभिजात्यं हि ते मन्ये यथा मातुस्तथैव च ।
न हि निम्बात्स्रवेत्क्षौद्रं लोके निगदितं वचः ।
तव मातुरसद्ग्राहं विद्म पूर्वं यथा श्रुतम् ।
पितुस्ते वरदः कश्चिद्ददौ वरमनुत्तमम् ।
सर्वभूतरुतं तस्मात्संजज्ञे वसुधाधिपः ।
तेन तिर्यग्गतानां च भूतानां विदितं वचः ।
ततो जृम्भस्य शयने विरुताद्भूरिवर्चसः ।
पितुस्ते विदितो भावः स तत्र बहुधाहसत् ।
तत्र ते जननी क्रुद्धा मृत्युपाशमभीप्सती ।
हासं ते नृपते सौम्य जिज्ञासामीति चाब्रवीत् ।
नृपश्चोवाच तां देवीं देवि शंसामि ते यदि ।
ततो मे मरणं सद्यो भविष्यति न संशयः ।
माता ते पितरं देवि ततः कैकयमब्रवीत् ।
शंस मे जीव वा मा वा न मामपहसिष्यसि ।
प्रियया च तथोक्तः स कैकयः पृथिवीपतिः ।
तस्मै तं वरदायार्थं कथयामास तत्त्वतः ।
ततः स वरदः साधू राजानं प्रत्यभाषत ।
म्रियतां ध्वंसतां चेयं मा कृथास्त्वं महीपते ।
स तच्छ्रुत्वा वचस्तस्य प्रसन्नमनसो नृपः ।
मातरं ते निरस्याशु विजहार कुबेरवत् ।
तथा त्वमपि राजानं दुर्जनाचरिते पथि ।
असद्ग्राहमिमं मोहात्कुरुषे पापदर्शिनी ।
सत्यश्चाद्य प्रवादोऽयं लौकिकः प्रतिभाति मा ।
पितॄन्समनुजायन्ते नरा मातरमङ्गनाः ।
नैवं भव गृहाणेदं यदाह वसुधाधिपः ।
भर्तुरिच्छामुपास्येह जनस्यास्य गतिर्भव ।
मा त्वं प्रोत्साहिता पापैर्देवराजसमप्रभम् ।
भर्तारं लोकभर्तारमसद्धर्ममुपादधाः ।

Dg1 आभिजात, Dm1 T1 M2 अभिजात (Dm1 °त्य), M4 अभिजातिर् (for आभिजात्य) Dd1 ते (for च) M4 कुले नव यथातथ (for the post half) —(l 34) M4 निंबे (for निम्बात्) Dt1 M4 भवेत (for स्रवेत्) G2 M1 न निंबात्स्रवते क्षौद्रं (for the prior half) —(l 35) Dt1 Dm1 विप्रपूर्वं, T1 वेद पूर्वं, G3 दृष्ट पूर्वं M4 यथातथ (for °श्रुतम्) —(l 37) M4 जानाति (for संजज्ञे) —(l 38) M4 तिर्यक्सत्त्वानां (for च भूतानां) M4 मन (for वचः) —(l 39) M4 नृपस्य M1 2 भूति- (for भूरि-) M4 विरुतं भूरितेजसा (for the post half) —(l 40) M4 पित्रा ते विदितं देवि (for the prior half) Dg1 Dm1 हसन्, T3 [अ]सहत् (meta) (for [अ]हसत्) —(l 41) M1 अनघ (for तत्र) Dg1 G1 2 अभीप्सति, T2 3 °प्सति (for °ती) M4 तुरङ्गस्य शयनोत्तम (for the post half) —(l 42) M2 रस तत् (for हासं ते) —After l 42, M2 also repeats the prior half of l 42 as above —(l 43) Dt1 हासं (for देवि) T3 शंसाय ते (for शंसामि ते) —(l 44) T1 damaged for मे —For l 42–44, M4 subst

प्रहसितं भृशायत्ता पार्थिवं चेदमब्रवीत् ।
किं मां हससि राजेन्द्र किं हास्यं मयि विद्यते ।
अकस्माद्विप्रहासस्ते शङ्कां जनयतीव मे ।
एवमुक्तस्तु कैकेय तां देवीमिदमब्रवीत् ।
न त्वां हसामि कल्याणि त्यज शोकं वरानने ।
भक्षे(?) नानेन विरुतं यथा स्मितमङ्गने ।
मयहास्यरुतेनाऽऽ हास्यं चानेन व स्तम ।
एवमुक्ता तु सा देवी पुनराह महीपतिम् ।
सर्वभूतरुतज्ञानं प्रयच्छ मम पार्थिव ।
एवमुक्तः प्रत्युवाच तां देवीं वरानने ।
उक्तोऽस्मि वरदेनाहं वरं दत्त्वा शुचिस्मिते ।
सर्वभूतरुतज्ञानं यदा त्वं नृपसत्तम ।
प्रकाशयिष्यसि यदा तदा ते मरणं ध्रुवम् ।

—(l 45) Dg1 Dt1 Dm1 T देवी (for देवि) Dt1 पुन (for तत) M3 कैकयम् —(l 46) T2 शंसने (for शंस मे) G1 M3 यत (for न) Dg1 अवहसिष्यसि, T3 अवहसि° (meta) (for अपहसि°) Dt1 न मा त्वं प्रहसिष्यसि (for the post half) —After l 46, M4 ins

सर्वभूतरुतज्ञानं यदि चापि न शंससि ।
पश्यास्मि नृपश्रेष्ठ प्राणांस्त्यक्ष्याम्यहं तदा ।
इत्येवमुक्तोऽतिभृशं राजा दुःखसमन्वितः ।
चिन्तयामास धनदो किंचित्तेनैव सत्वरः ।

—(l 47) Dg1 च तथोक्तः सः, M2 स तथोक्त्वा तु —(l 48) Dg1 तु (for तं) —(l 49) Dg1 नारद, Dd1 Dm1 साधु (for साधू) G1 इदमब्रवीत् (for प्रत्यभाषत) —After l 49, G2 M1 K (ed) ins (K [ed] in bracket)

यदि त्वं शंससे राजन्मरणं ते न संशयः ।

—(l 50) Dt1 Dm1 M4 नेयं, T2 नेव (for चेयं) Dt1 l शंसीस (for कृथास्त्वं) M3 महीपते —(l 51) Dm1 एतच्च (for स तच्) Dg1 प्रसन्नमनसा —(l 52) M3 [अ]थ (for [आ]शु) —(l 54) G3 इदं (for इमं) M2 (after corr *inf. lin pr m* as above) लोभात् (for मोहात्) M4 असद्ग्राहगृहीता त्वं (for the prior half) Dg1 T1 M3 पापदर्शिनि, G1 पापदर्शिने —M4 om l 55–56 —(l 55) Dg1 सत्यं वाद्य, Dt1 Dd1 Dm1 T3 सत्यं चात्र, M2 सत्यश्चात्र (for सत्यश्चाद्य) Dg1 Dd1 Dm1 T3 G1 M2 मां, T2 मे (for मा) —(l 56) G1 समनुवर्तन्ते —(l 57) Dd1 Dm1 G1 3 M1 3 नेया भव, T2 नेय°, M4 वचनं तद् (for नैवं भव) G3 यथाह (for यदाह) —(l 58) T2 G1 M2 3 उपास्य (for उपास्य). M4 भर्तुश्छायामुपागम्य (for the prior half) —(l 59) Dg1 Dt1 T M4 मा (for मा) M3 त्वं (for त्वं) M4 पापे (for पापैर्) and वने राम प्रवेशय (for the post half) —After l 59, M4 ins

सर्वलोकमनःकान्तो धर्मज्ञस्त्वनुशासिता ।

—M4 om l 60 —(l 60) Dg1 Dd1 D1 लोककर्तारम् (for °भर्तारम्) Dt1 उपादध —(l 61) M3 प्रतिज्ञातं Dm1 [अ]नया, T1 [अ]नय (for °ध) M4 वचनं कर्तुमिच्छति (for the post half) —(l 62) Dd1 reads राजा देवि in

न हि मिथ्या प्रतिज्ञातं करिष्यति तवानघ ।
श्रीमान्दशरथो राजा देवि राजीवलोचन ।
ज्येष्ठो वदान्यः कर्मण्यः स्वधर्मस्यापि रक्षिता ।
रक्षिता जीवलोकस्य बली रामोऽभिषिच्यताम् ।
परिवादो हि ते देवि महाँल्लोके चरिष्यति ।
यदि रामो वनं याति विहाय पितरं नृपम् ।
स राज्यं राघवः पातु भव त्वं विगतज्वरा ।
न हि ते राघवादन्यः क्षमः पुरवरे वसन् ।
रामे हि यौवराज्यस्थे राजा दशरथो वनम् ।
प्रवेक्ष्यति महेष्वासः पूर्ववृत्तमनुस्मरन् ।
इति सान्त्वैश्च तीक्ष्णैश्च कैकेयीं राजसंसदि ।
सुमन्त्रः क्षोभयामास भूय एव कृताञ्जलिः ।
नैव सा क्षुभ्यते देवी न च स्म परिदूयते ।
न चास्या मुखवर्णस्य लक्ष्यते विक्रिया तदा ।

Colophon

15

After 2.33.12, Ñ1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D1.3-5.7 S (M3 om. 12^d) ins.: (Ñ1 D1.4.5.7 om. l. 1-12, D3 missing up to कैकेयि in l. 15)

राम प्रेक्ष्य तु सीताया बध्नन्तं चीरमुत्तमम् ।
अन्तःपुरगता नार्यो मुमुचुर्वारि नेत्रजम् ।
ऊचुश्च परमायत्ता रामं ज्वलिततेजसम् ।
वत्स नैवं नियुक्तेयं वनवासे मनस्विनी ।
पितुर्वाक्यानुरोधेन गतस्य विजनं वनम् ।
तावद्दर्शनमस्या नः सफलं भवतु प्रभो ।
लक्ष्मणेन सहायेन वनं गच्छस्व पुत्रक ।
नेयमर्हति कल्याणी वस्तुं तापसवद्वने ।
कुरु नो याचनां पुत्र सीता तिष्ठतु भामिनी ।
धर्मनित्यः स्वयं स्थातुं न हीदानीं त्वमिच्छसि ।
तासामेवंविधा वाचः शृण्वन्दशरथात्मजः ।
बबन्धैव तदा चीरं सीतया तुल्यशीलया ।
चीरे गृहीते तु तया समीक्ष्य नृपतेर्गुरुः ।
निवार्य सीतां कैकेयीं वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ।
अतिप्रवृत्ते दुर्मेधे कैकेयि कुलपांसनि ।
वञ्चयित्वा तु राजानं न प्रमाणेऽवतिष्ठसे ।
न गन्तव्यं वनं देव्या सीतया शीलवर्जिते ।
अनुष्ठास्यति रामस्य सीता प्रकृतमासनम् ।
आत्मा हि दाराः सर्वेषां दारसंग्रहवर्तिनाम् ।
आत्मेयमिति रामस्य पालयिष्यति मेदिनीम् ।

---

marg. G3 देवो (for देवि). Dm1 राजीवलोचन. —(l. 63) M4 धर्मज्ञः (for कर्मण्यः). T1 स्वजनस्य (for °धर्मस्य). T G M1.4 (before corr. as above) [अ]भि-, K(ed.) परि- (for [अ]भि). —(l. 64) M4 जीवलोकस्य सुखदो (for the prior half). Dd1 Dm1 देवि, I2 G2 M1.4 वृद्धिः (for बली). —M4 om. l. 65-68. —(l. 65) G3 [ऽ]पि मे, T1 (before corr. sec. m.) हि से, T3 [अ]हितो (for हि ते). T3 भविष्यति (for चरि°). —(l. 67) Dt1 Dd1 Dm1 G1 स्वराज्यं. —(l. 68) G1 क्षमं (for क्षमः). Dd1 Dm1 T G2.3 M1.2 वसेत् (for वसन्). —(l. 70) G2 (before corr.) भविष्यति (for प्रवेक्ष्य°). G1 महेष्वासम्. —(l. 71) G1 (before corr. as above) -संसः. —(l. 72) Dt1 Dd1 Dm1 भूय स (Dd1 स), G2 सुमन्त्र (for सुमन्त्रः). M4 कम्पयामास (for क्षोभ°). Dt1 Dd1 Dm1 सुमन्त्रस्तु (for भूय एव). —(l. 73) M4 स (for सा). G1.2 M4 देवि (for देवी). Dg1 म, G1.3 सा (for स्म). Dt1 परिणीयते, T3 °भूयते (for °दूयते). —(l. 74) Dg1 विक्रिया लक्ष(क्ष्य)ते (by transp.). G2 तथा (for तदा). T3 चित्तविक्रिया (for विक्रिया तदा). —Colophon. —*Sarga* no. (figures, words or both): Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 T G M1-3 35, M4 36. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः, G M1.2 with श्रीरामाय नमः.

15

G3 illeg. for l. 1-3. —(l. 1) M3 om. (hapl.) up to सीताया (cf. v. l. 2.33.12). G1 सप्रेक्ष्य, M2 निरीक्ष्य (for प्रेक्ष्य तु). —(l. 2) Dt1 Dd1 Dm1 T1 M4 -चरा (for गता). —(l. 3) T1.3 G1.2 M परमायस्ता. M3 राजन् (for राम). T2 -चेतसं (for -तेजसम्). —(l. 4) G1 वत्से Dg1 Dd1 Dm1 (after corr. as above) M2.4 मा (for न). Dm1 (after corr. as above) M2-4 [ए]व (for [ए]वं). Dg1 नियुक्तेयं. —(l. 5) Dg1 पितु (for पितुर्). Dg1 गच्छस्व (for गतस्य). —(l. 6) M4 तव (for तावद्). T3 G3 M4 अस्याः (for अस्या). G1 सुलभं भवति. —(l. 8) M2 एषा न (for नेयम्). Dt1 G1 कल्याणि. —(l. 9) T2 M1 याचनं, T3 वचनं (for याचनां). Dd1 Dm1 राम (for पुत्र). —(l. 10) Dg1 धर्मं नित्यं, M4 °निष्ठ (for धर्मनित्य). Dg1 G1 अर्हसि (for इच्छसि). —(l. 12) Dg1 Dt1 Dm1 T1 G3 तथा (for तदा). G2 सीताया (for सीतया). —(l. 13) D1.4.5.7 चीरं गृहीत (for चीरे गृहीते). Ñ1 D1.4.5.7 मैथिल्या, Dg1 तु तदा (for तु तया). D1 नृपतिर्. —(l. 15) T1 अप्रवृत्ते तु. G2 अतिप्रवृद्धे. Ñ1 D1.4.5.7 अतिप्रवृद्ध(Ñ1 °धर्म, D5 °वृद्ध)से पापे (for the prior half). Dt1 D5 G1 M1 कैकयी. M1 transp. दुर्मेधे and कैकेयि. D3 resumes from कुलपांसनि. Dg1 कुलपांसुनि, Dt1 S °सिनि, D4 °सने, D5 °शुनि (for कुलपांसनि). —(l. 16) D1.3-5.7 छलयित्वा. Ñ1 D1.3.5.7 हि, Dg1 च (for तु). Ñ1 D1.3-5.7 प्रमाणे न (by transp.), Dd1 Dm1 सप्रमाणे. Dg1 Dt1 D3.7 T3 [ऽ]वतिष्ठसि, D1 च तिष्ठसे, M3 °ति (for ऽवतिष्ठसे). —(l. 17) D3.4.7 M3 वने (for वनं). —D4 om. (hapl.?) l. 18-20. —(l. 18) D1.3.5.7 अनु(D7 °व)स्थास्यति (for अनुष्ठा°). D1.3.5.7 पित्र्य (for सीता). Ñ1 रामोपि कुरुत् (for रामस्य सीता). D1.3.5.7 प्रकृतिशासनं, G2 °मानसं, M4 °मात्मना (for प्रकृतमासनम्). —(l. 20) D1.5.7 आत्मायम् (for आत्मेयम्). —Ñ1 om. l. 21-25. —(l. 21) D4 अवस्थास्यति (अथ या°). D4.7 कैकेयि (for वैदेही). D1.3-5.7 वनं भर्तृव्रते स्थिता (for the post. half). —(l. 22) M4 वनम्

अथ यास्यति वैदेही वनं रामेण सगता।
वयमत्रानुयास्याम पुरं चेद गमिष्यति।
अन्तपालाश्च यास्यन्ति सदारो यत्र राघव ।
महोपजीव्य राष्ट्रं च पुरं च सपरिच्छदम्।
भरतश्च सशत्रुघ्नश्चीरवासा वनेचर ।
वने वसन्त काकुत्स्थमनुवत्स्यति पूर्वजम्।
तत शून्या गतजना वसुधा पादपै सह।
त्वमेका शाधि दुर्वृत्ता प्रजानामहिते स्थिता।
न हि तद्भविता राष्ट्रं यत्र रामो न भूपति.।
तद्वन भविता राष्ट्रं यत्र रामो निवत्स्यति।
न ह्यदत्ता मही पित्रा भरत शास्तुमर्हति।
त्वयि वा पुत्रवद्वस्तु यदि जातो महीपते ।
यद्यपि त्वं क्षितितलाद्गगन चोत्पतिष्यसि।
पितृवंशचरित्रज्ञ सोऽन्यथा न करिष्यति।
तत्त्वया पुत्रगर्धिन्या पुत्रस्य कृतमप्रियम्।
लोके हि न स विद्येत यो न राममनुव्रत ।
द्रक्ष्यस्यद्यैव कैकेयि पशुव्यालमृगद्विजान।
गच्छत सह रामेण पादपांश्च तदुन्मुखान्।
अथोत्तमान्याभरणानि देवि
देहि स्नुषायै व्यपनीय चीरम्।
न चीरमस्या प्रविधीयतेति
न्यवारयत्तद्वसन वसिष्ठ ।
एकस्य रामस्य वने निवास-
स्त्वया वृत केकयराजपुत्रि।
विभूषितेयं प्रतिकर्मनित्या
वसत्वरण्ये सह राघवेण।
यानैश्च मुख्यै परिचारकैश्च
सुसवृता गच्छतु राजपुत्री।
वस्त्रैश्च सर्वै सहितैर्विधानै-
र्नेयं वृता ते वरसंप्रदाने।
तस्मिंस्तथा जल्पति विप्रमुख्ये
गुरौ नृपस्याप्रतिमप्रभावे।
नैव स्म सीता विनिवृत्तभावा
प्रियस्य भर्तु प्रतिकारकामा।
Colophon

(for वनम्) T1 2 G3 अपि, T3 तत्र (for अत्र) D1 3-5 7 वयं सर्वे गमिष्याम (for the prior half) D3 repeats the post half D3 (first time) गमिष्याम (for °ष्यति) —(l 23) Dg1 T3 अन पालाश्च D1 3-5 7 अन पाला गमिष्यति (for the prior half) —(l 24) M1 राज्य (for राष्ट्र) D1 3-5 7 उपजी(D4 7 °वे)विजनश्चैव (for the prior half) D1 3-5 7 राष्ट्र (for पुर) Dg1 तस्य (for च स-) —(l 25) D3 चैव शत्रुघ्न, M4 सदृश° (for च सशत्रुघ्न) —(l 26) Dg1 वसति, D3 M4 चरन (for वसन्त) Ñ1 D1 3-5 7 T3 M1 4 अनुयास्यति (for °वत्स्यति) D1 राघव (for पूर्वजम्) —(l 27) M3 तत्र (for तत) D1 3-5 7 -वना (for -जना) —(l 28) Ñ1 Dm1 D1 3-5 7 M4 दुर्वृत्ते (for दुवृत्ता) Dd1 G1 रता (for स्थिता) —(l 29) T1 ° G3 राज्य (for राष्ट्र) D1 om (hapl) from यत्र रामो up to राष्ट्र in l 30 Ñ1 D3-5 7 भूमिप (for भूपति) —Dg1 reads l 30 in marg —(l 30) Ñ1 D1 . 5 7 M4 यत्र वत्स्य(Ñ1 यास्य)ति राघव, D3 यत्र . . न (for the post half) —(l 31) Ñ1 D1 3-5 7 न हि पित्रा विना भूमि (for the prior half) Ñ1 लब्धुम् (for शास्तुम) Dt1 इच्छति (for अर्हति) —(l 32) D1 अपि (for त्वयि) D4 7 वर्तु (for वस्तु) Ñ1 D1 3-5 7 पुत्रो, Dg1 (after corr as above) गमो (for जातो) —(l 33) Dd1 G. [उ]त्पतिष्यति —For l 33, Ñ1 D1 3-5 7 subst

यद्यपीदं कृत पाप त्वया पुत्रस्य कारणात्।

[D1 3 त्वया पाप कृत (by transp)]

—(l 34) T3 नृपवश-, M3 °वंशे (for पितृवंश-) D1 3 5 -चरित्र च, D4 7 -[अ]भिजन च (for -चरित्रज्ञ) Dg1 सोन्यथा वतुम ति (for the post half) —(l 35) Dg1 D1 3-5 T3 G3 M2-4 पुत्रगृद्धि(D1 5 G3 M2-4 द्धि)न्या —(l 36) Ñ1 T1 2 हि न, Dt1 Dd1 D4 7 न हि (by transp), D5 हीन, M2 स हि (for हि न) Ñ1 T1 2 M2 न (for स) D3 5 अनुव्र(D3 °वृ)जेत्, D7 °त (for अनुव्रत) —(l 37) Dt1 D1 3 द्रक्ष्यसे (for द्रक्ष्यसि) Ñ1 D1 3 दुर्वृत्ते, Dm1 G1 °यी (for कैकेयि) D5 द्रक्ष्यसेव सुदुर्वृत्ते (for the prior half) Ñ1 D1 ° व्याघ्र, D3 om (for पशु-) Dg1 व्याघ्र (for व्याल) —For l 37, D1 7 subst

पश्यसे त्वं दुर्वृत्ते सीतया लक्ष्मणेन च।

—(l 38) D1 7 रामस्य (for रामेण) Ñ1 तदोन्मुखान्, D1 तयो°, D3 [अ]पि तन्मु° M4 ततो मु° (for तदुन्मुखान्) —(l 39) Ñ1 तदा, D1 तथा, D5 7 ततो (for अथ) D1 3-5 7 दे(D1 दि)व्ये, T3 दत्ति, G3 देवी, M1 तस्य (for देवि) —(l 40) Ñ1 D1 3-5 7 ददौ, T1 देवि (for देहि) D7 चीरे (for चीरम्) M देहि स्नुषाया विनयाशु चीर —(l 41) G2 M1 मा (for न) M4 प्रविधीयते तु —(l 42) Dg1 वचन, M4 व्यसन (for वसन) —For l 41-42, Ñ1 D1 3-5 7 subst

चीरं न युक्त परिधानमस्या
निवारयामीत्यवदद्वसिष्ठ ।

[(l 1) D5 चिर नियुक्त —(l 2) D5 (before corr) विशिष्ट (for वसि°)]

—(l 44) Dt1 D3 4 कक(D3 °के)यराजपुत्रि, D1 5 कैकेयि राजपुत्रि —D4 om (hapl) l 45-48 —(l 45) M3 पति- (for प्रति-) D1 3 5 7 युक्ता (for -नित्या) —(l 47) G2 परिवारकैश्च —(l 48) G2 राजपुत्रि (for °त्री) —(l 49) D1 3 विहितैर्, D4 5 7 विविधैर्, M4 महिला (for सहितैर्). D5 विमानैर्, T3 वितानैर् (for विधानैर्) —(l 50) G3 न स- (for नेयं) Ñ1 वृता न, G1 प्रदाने (for वृता ते) —(l 51) D7 तथा, M1 तदा (for तथा) —(l 54) D1 7 प्रिया हि (for प्रियस्य) Ñ1 D1 3-5 7 नित्य(D7 त्य) (for भर्तु) D1 3-5 7 प्रतिकर्तुकामा(D3 °मा), T3 प्रिय°, M4 त्वनुवृत्ति° (for प्रतिकारकामा)

16

Ś1 D2 4–7 ins after 1085*, Ñ2 V1 BD1 3 M1 ins after 1086*

एवं संदिशतस्तस्य राघवस्य महात्मनः ।
लक्ष्मणोऽन्तरमासाद्य सूतं वचनमब्रवीत् ।
कैकेयीं प्रति संरब्धो निःश्वसन्भ्रुकुटीमुखः ।
असमपारक्तया दृष्ट्या वसुधामत्र शोकयन् ।
ममापि वचनात्सूत वक्तव्यो भवता नृपः ।
प्रणामं शिरसा कृत्वा बहुमानात्पुनः पुनः ।
केनायमपराधेन राघवो धर्मवत्सलः ।
गुणश्रेष्ठो मम ज्येष्ठस्त्वया भ्राता विवासितः ।
सर्वथा भवता कार्यं कैकेयीं परिरक्षता ।
नृशंसं च यशोघ्नं च सुमहद्दुष्कृतं कृतम् ।
कैकेय्या वचनं श्रुत्वा नृशंसायाः सुदारुणम् ।
पक्षीव यद्वयं त्यक्तः पुत्रः किं नाम तत्कृतम् ।
प्रशान्तश्चार्यशीलश्च सर्वभूतप्रियंवदः ।
रामः किमकरोत्पापं त्यक्तोऽयं सह यन्मया ।
पितृपैतामहं राज्यं प्रतिज्ञां परिरक्षता ।
भीतेन चानृताद्दत्तमत्र स्वार्थे भवान्प्रभुः ।
न त्वेवं सदृशं त्यक्तुमपराधं विना सुतम् ।
स्त्रीविधेयेन भवता गुणवन्तं विशेषतः ।
यदपत्येन कर्तव्यं यशो धर्मं च रक्षता ।
तदकर्तव्यमप्येतद्राघवेणोपपादितम् ।
पित्रा यदपि कर्तव्यं यशो धर्मं च रक्षता ।
अनुरूपं च युक्तं च न त्वया तदनुष्ठितम् ।
तदस्मात्स्वयमुत्सृज्य स्नेहेन सह पार्थिव ।
शोचितुं नार्हसि पुनः साधु पीत्वेव वारुणीम् ।
त्वद्विधा हि महात्मानो महाभागा नरर्षभाः ।
परितापं न युज्यन्ते प्रेक्ष्य कार्यं स्वयं कृतम् ।
लक्ष्मणं त्वतिसंक्रुद्धं ब्रुवाणं परुषं वचः ।
विनिवार्याब्रवीद्रामः सूतं दीनमधोमुखम् ।
लक्ष्मणोऽयमतिक्रुद्धः सुमन्त्र यदभाषत ।
परुषं तन्न संश्राव्यो भवता वसुधाधिपः ।

Colophon Ś1 Ñ V1 B (B1 missing) D1–7 M4 om —*Kāṇḍa name* Dg1 om —*Sarga no* (figures, words or both) Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S (except M4) 37 —After colophon, B2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः, G M1 2 with श्रीरामाय नमः

16

Ś1 begins with ॐ ॐ —(l 3) Ñ2 V1 B संक्रुद्धो (for संरब्धो) Ñ2 V1 B2 3 D1 2 6 7 M4 निश्वसन् Ñ2 V1 भृकुटी, B4 D1 2 4 5 7 भृकुटी- (for भ्रुकुटी-) B3 (*inf lin*) मुहुः (for मुखः) —(l 4) Ñ2 V1 B D1 M4 असमपात्मश्रया (B1 2 M4 °स्वया, B3 °प च त्वया B4 °श्रयात), D2 °पारक्तया, D3 °पत्तिाश्रया, G (ed) °पाश्रयया (for असमपारक्तया) —(l 5) Ś1 भवतो, V1 D5 भवतो (for भवता) —(l 7) D7 वत्सगो (for राघवो) —(l 8) B1 4 गुणश्रेष्ठो M1 वचो- (for मम) D4 5 7 मनो ज्येष्ठो गुणज्ये (D4 °श्रे)ष्ठः, D6 गुणश्रेष्ठो मम भ्राता (for the prior half) Ś1 D4 5 7 मम (for त्वया) B1 तात (for भ्राता) D6 ज्येष्ठ पुत्रो (for त्वया भ्राता) —(l 9) Ś1 D4 6 7 राजन्, Ñ2 कर्म, V1 D1–3 5 शक्य (for कार्यं) B1 4 D1–3 M4 परि (D3 प्रति)रक्षिता, D4 5 7 प्रति गृह्णता —(l 10) B1 2 D3 नृशस्य M4 मनसा (for सुमहद्) —(l 11) B1 कैकेय्याश्च वरं दत्वा (for the prior half) —(l 12) B2 (m also as above) यत्क्षीणवद्, D6 (before corr पक्षिनान्यद्) पक्षाश्रयाद्, D7 पक्षिवद्यद (for पक्षीव यद्) Ś1 D1–3 6 M4 पक्षिवद्वयं क्षिप्तः (for the prior half) B3 तत् (for किं) V1 श्रादिपद्वयं क्षिप्रं पुत्र धिक्त्वा तत्कृतं (subm) —(l 13) D2 चापि (for चार्य-) Ñ2 B1 3 चित्तश्च (for शीलश्च) D3 सर्वभूतप्रियवदः, D4 5 7 सर्वस्निग्ध पितृ (D5 सुत)प्रिय (for the post half) —(l 14) Ś1 V1 D1–3 6 यत्त्वया वने (for सह यन्मया) —After l 14, B3 ins

सुखेन क्रियतां राज्यं विना रामेण सांप्रतम् ।

—(l 15) D2 पितृपैतामह- B1 राजा (for राज्य) V1 प्रत्यक्ष (for प्रतिज्ञा) V1 (before corr) B1 4 D7 परिरक्षिता, B3 D5 प्रतिरक्ष (D5 °क्षि)ता, D1 M4 यदि रक्षि (M4 °क्ष)ता —Ś1 om l 16–17 —(l 16) D1 3 ते, M4 तु (for च) V1 भीतेन ते नृपादत्त, D2 4–7 भयाद्वा यदि ते (D4 7 वा) दत्तम् (for the prior half) B1 अत, D5 तत्र (for अत्र) V1 D1 3 M4 स्वार्थे (V1 पार्थ) प्रभवते भवान् (for the post half) —(l 17) D4–7 न तु प्रभवसे त्यक्तुं (for the prior half) —B1 om l 18 —(l 18) B2 (gloss) विधेयो वचनग्राही इत्यमरः (for -विधेयेन) M4 महता (for भवता) Ś1 D5 6 स्त्रीविधेयतया राजन् (D5 तात), D4 7 स्त्रीविधेयो भवान्भूय (यो ?) (for the prior half) Ś1 D2 4 7 om (hapl) l 20–21 —(l 20) Ñ2 B3 राघवेन, B4 अप्येव (for अप्येतद्) D5 [उ]-पपातितं —(l 21) V1 [अ]पि यच्च, D3 यदि (for यदपि) —(l 22) B1 अनुष्ठेय (for °रूप) V1 D1 M1 त्वयापि (for न त्वया) D3 त्वयाप्येतदनुष्ठितं (for the post half) —(l 23) D2 तदस्या, M4 यस्मात् (for तदस्मात्) M4 तव (for सह) —(l 24) V1 D1 3 M4 नार्हसि शोचितुं पश्चात् (for the prior half) Ś1 D2 5–7 स्वयं, B2 (*sec m* as above) 4 D1 साधु D3 हित (for साधु) V1 पीत्वैव D3 शाणित (for वारुणीम्) —(l 25) V1 D5 transp महात्मानो and महाभागा Ś1 D7 नरर्षभ (D7 °भः) —(l 26) B1 परितापे न मुह्यन्ते (for the prior half) Ś1 V1 D1 2 6 चिन्त्य, M4 किं च (for प्रेक्ष्य) Ś1 V1 D1–3 6 M4 अनु (D3 °धि)ष्ठितं, Ñ2 B3 कृतं स्वयं (by transp) (for स्वयं कृतम्) —(l 27) Ś1 V1 D1–3 6 M4 त्वभिसंक्रुद्धं, B2 4 त्विति संक्रुद्धं, D4 त्वभिसंरब्धं, D5 7 °संरब्धं (for त्वतिसंक्रुद्धं) M4 ब्रुवन्तं (for ब्रुवाणं) D7 मधुरं (for परुषं) —(l 28) D4 (by corr) वीतरागो (for विनिवार्य) D7 अधोमुखः —(l. 29) Ś1 V1 D1–3 5 6 M4 अभि (D6 °पि)क्रुद्धः D3 सुमित्र (for सुमन्त्र) D4 5 7 परुषं (D5 सुमन्त्र) यदुवाच ह (for the post half) —(l 30) B1 नैव

वृद्ध करणवेदी च मत्प्रवासाच्च दु खित ।
सहसा परुष श्रुत्वा त्यजेदपि हि जीवितम् ।
सुमन्त्र परुष तस्मान्न वाच्यस्ते महीपति ।
विप्रियाण्यनुजीव्ये हि न वदन्त्यनुजीविन ।
न चास्मान्न गतस्नेहस्त्यक्तवाञ्जगतीपति ।
सत्यवाक्येन सरुद्ध स्नेहस्तस्य न लुप्यते ।
कैकेय्या वरदानेन पिता मे स तु मोहित ।
मा वने त्यक्तवान्पुत्रमवश सत्ययन्त्रित ।
विप्रवासाद्गतस्नेहो लक्ष्मणोऽयममर्षित ।
वाक्य किमिव न ब्रूयात्परिहार्य त्वया तु तत् ।
सर्वथैव प्रिय वाच्य प्रियार्हो नृपतिस्त्वया ।
अभिवादनपूर्वं च कुशल कुशलो ह्यसि ।

Colophon

17

Ś1 D2 4–7 ins. after 2 46 77; Ñ2 V1 B D1 3 M4 ins. before 1109*

सिहव्याघ्रवराहाणा निनाद प्रसहिष्यति ।
अवलोकयमानौ तु सुमन्त्रो यत्र ता दिशम् ।
जग्मतुस्तौ धनुष्पाणी सीतया सह तद्वनम् ।
अदर्शनगतौ ज्ञात्वा भ्रातरौ पार्थिवात्मजौ ।
गुह सूतश्च सस्नेहौ न्यवर्तेता तत पुन ।
नानाविहगसघुष्ट वन तद्व्यवगाहताम् ।
सुपुष्पिताग्रैस्तरुभिर्नानाविटपसकुलम् ।
सुदूरमथ गत्वा तौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
अवरोहसमाकीर्णं वटमासाद्य तस्थतु ।
तौ च तत्र समासीनौ नातिदूरेऽभ्यपश्यताम् ।

(for तत्र) D4 7 पर्णशक्ति न D3 4 वसुधाधिप —After 1 30, D2 ins

लक्ष्मणोऽयमभिक्रुद्धो विरुद्ध वचन वदेत् ।

—D5 om (hapl ?) 1 31–33 —(1 31) B4 करुणवादी (for °वेदी) B2 मत्प्रमादाच्च M4 मन्निमित्त (for मत्प्रवासाच्च) Ś1 D2 4 6 7 शोकवान्, V1 D1 3 कर्शि(V1 °र्शि)त —(1 32) B1 च, B3 स (for हि) Ś1 D2 6 सत्यजेदपि, V1 B2 D1 3 M4 त्यजेदिह हि —(1 33) D2 स (for ते) Ś1 D4 6 7 न वक्तव्यो जना(D4 7 नरा)धिप (for the post half) —(1 34) Ś1 D6 [अ]नुजीव्यानि, V1 D1 5 [अ]नुजीवे हि, D3 4 [अ]नुजीव्येषि, M4 [अ]पि जीवेद्धि Ś1 V1 D2 4 6 न पश्यन्ति भवद्विधा (V1 वदति हि, D4 विपश्चित), D1 3 M4 न पश्यन्ति भवन्ति वै, D5 न सतीनि निगृह्यता (for the post. half) D7 विप्रियाण्यनुजीवित्पश्यचेष्ट न नराधिप —(1 35) Ś1 V1 D1–7 M4 न चा(D2 नवा)स्मासु गत स्नेह(D3–5 7 गत[D3 °त]स्नेह) (for the prior half) D3–5 7 पिता मे(D3 5 स) (for त्यक्तवान्) Ś1 V1 D1 2 6 M4 पृथिवीपति —(1 36) Ś1 V1 D1–3 6 सत्यवाक्येन Ś1 D2 4–7 सबद्ध, B4 सरब्ध (for सरुद्ध). Ś1 D6 स्नेहस्य (for तस्य) —After 1 36, B3 ins

अनेन क्रियते सर्वं राजा वै किं करिष्यति ।

—(1 37) Ś1 D6 ननु, B3 (m also) नल (for स तु) D2 राजा च न विमोहित (for the post half) —(1 38) B2 सदस D3 मा वन्ये, D7 मा वने (for मा वने) V1 स च सत्यस्नेह-यन्त्रित, D1 अथ च सत्ययन्त्रित, D2 सत्यपाशेन यन्त्रित, M4 अवशस्नेह-यन्त्रित (for the post half) —(1 39) V1 D1–4 7 M4 विप्रवास (for °वासात्) D3 -गत स्नेहो, D4 7 गत क्रुद्धो (for गतस्नेहो) Ś1 D6 दुर्निवार्य क्रुद्ध, D5 विप्रवासागतस्नेहो (for the prior half) Ñ2 अमर्षण (for °र्षित) —(1 40) Ś1 D2 4–6 सत्र, V1 वाक्य, M4 न्यस्त (for वाक्य) B1 च किमिव, D1 किमपि न (for किमिव न) V1 M4 तु नृनिपे, B1 त्वया पुन, D4 तु नृपे, D5 त्वया न तत (for त्वया तु तत्) —(1 41) Ś1 D2 4–7 सर्वथैव, V1 D1 3 M4 सर्वथा तु(M4 हि) V1 प्रजार्थे, M4 प्रियार्थे (for प्रियार्हो) —(1 42) D3 M4 पूर्वं तु D4 7 पूर्वं तु (for पूर्वं च) —After 1 42, Ś1 D2–7 ins

नैतत्सभा यने मृत पिता पुत्र यदौरसम् ।
त्यजेन्निरपराध हि भाविनोऽर्थवशाद्वने ।

[(1 1) D3 इवौरस —(1 2) D5 त्यजन् D3 त्यजेदनपराधे D5 तु (for हि)]

Colophon D4 5 7 om —*Sarga name* Ś1 Ñ2 V1 B D1–3 6 लक्ष्मणसदेश —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 54, Ñ2 B4 49, V1 D6 51, B2 39, B3 48, D1 106, D2 53, M4 50 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम

17

B1 2 4 D4 7 M4 om 1 1 —(1 2) M4 (*sec m.* as above) अवलोकयमानस —For 1 2, Ś1 D1 2 4–7 subst

अनालोकयमानौ तु सुमन्त्रो यत्र वै दिशि ।

[Ś1 D4 6 अनालोकयमाना(D4 6 °नौ) ता(D4 तौ) (for the prior half) D2 7 सुमन्त्र D5 यच्च (for यत्र)]

—(1 3) V1 D1 3 तौ जग्मतुर् (by transp) —(1 4) B2 4 D4 5 7 अदर्शन गतो Ś1 ज्ञातो, B2 तत्र, M4 मत्वा (for ज्ञात्वा) G(ed) अदर्शनगिनो गत्वा (for the prior half) Ś1 D3 M4 रामलक्ष्मणौ (for पार्थिवात्मजौ) —(1 5) Ś1 D2 6 सुमन्त्र सस्नेह(D2 °हो), D4 सूतश्च निस्नेहौ (for सूतश्च सस्नेहौ). D2 4 5 7 निवर्तेता (for न्य°) Ś1 पुन पुन, Ñ2 B3 तत पर, B2 पुनस्तत (by transp) (for तत पुन) —For 1 5, V1 D3 M4 subst

सूत सह गुहेनाथ वनात्तस्मान्न्यवर्तत ।

—V1 D1 3 M4 transp 1 6 and 7 —(1 6) D5 -विहग (for -विहग) D1 सघुष्ट, D3 सतुष्ट (for -सघुष्ट) D2 नानाविहगम पुष्ट (for the prior half) V1 तौ त्ववगाहता, D1 3 M4 ता व्य(D1 न्य)व° Ñ2 B अगाहेता ततो वन (for the post half) —(1 7) B2 पुष्पिताग्रैश्च तरुभिर्, D2 पुष्पिताग्रै रतरुमिश्च (for the prior half) Ñ2 B3 D4 7 -विहग (for -विटप) —Ś1 om 1 8 —(1 8) V1 B2 D1–3 M4 अदूरम् D5 अपि (for अथ) D4 5 7 सह सीतया (for रामलक्ष्मणौ) —(1 9) D4 5 7 अभिरोह- (for अव°) Ś1 V1 D1–7 -शताकीर्णं,

सुदर्शनामिति ख्याता पद्मिनीं पद्मसंकुलाम् ।
हंसकारण्डवाकीर्णां चक्रवाकोपशोभिताम् ।
दर्शयामास काकुत्स्थो वैदेह्या लक्ष्मणस्य च ।
पश्य लक्ष्मण पद्मिन्या यथेदं शोभितं वनम् ।
दिव्यतोयाभिवाहिन्या मन्दाकिन्या यथा दिवम् ।
इहैवाद्य निवत्स्याम परिश्रान्ता हि मैथिली ।
रम्ये पुष्करिणीतीरे पद्मवासितमारुते ।
अथ पुष्करिणीं शीघ्रमवतीर्य तु लक्ष्मण ।
पद्मानि समृणालानि सुगन्धीनि बहूनि च ।
उत्पाट्य नीत्वा सीतायै प्रीत्यर्थं समुपानयत् ।
आदाय तानि वैदेही सपद्मा श्रीरिवाभवत् ।
त्रयस्ते हि त्रिरात्राय मृणालं प्राणधारणम् ।
कृत्वा न्यग्रोधमाश्रित्य रात्रौ वासमकल्पयन् ।

Ñ2 समाकीर्ण- (for समाकीर्णं) D4 7 तिष्ठता, D5 तिष्ठेतां (for तस्थतुः) —(l 10) B1 तत्र च (by transp), B2 तु तत्र, B4 om च (subm) (for च तत्र) Ś1 V1 D1–3 6 M4 तौ तत्र समासीनौ (for the prior half) V1 प्रपश्यन्, B2–4 M4 प्रप°, D6 [s]त्यपश्यता (for रम्य°) —For l 10, D4 5 7 subst

ददृशाते समा(D5 उपा)सीनौ तत्र रम्या बहूदकाम् ।

—(l 11) B1 सुदर्शितीम् (for °र्शनाम्) Ś1 सुदर्शनाभिख्याता च, D4 7 सुदर्शा नाम विख्याता (for the prior half) Ñ2 V1 B2 3 D2 3 M4 पद्मसंकुला, B4 पद्मसंकुला (for पद्मसंकुलाम्) —D1 reads l 13–15 after l 23 —(l 13) D4 5 7 रामस्ता वैदेह्यै (for काकुत्स्थो वैदेह्या) —Ñ2 ins l 1 after l 13 and l 2 after l 15, B1 2 4 subst for l 14–15, B3 ins l 1 only after l 13

दूरान्दर्शयच्चापि चित्रकूटं नगोत्तमम् ।
दिव्यतोयाभिवाहिन्या मन्दाकिन्योपशोभितम् ।

—(l 14) Ñ2 तवेदं, D4 5 7 यथैतत्, M4 महत्ता (for यथेदं) V1 सर (for वनम्) —(l 15) D3 -[अ]भिवाहिन्या, D4 5 7 -प्रभवया (for [अ]भिवाहिन्या) Ñ2 reads मन्दाकिन्या in marg —Ñ2 V1 B M4 om lines 16–23 —(l 16) D2 निवत्स्याम (meta) (for निवत्स्याम) —(l 18) D3 5 स (for तु) —(l 19) D2 सुमृणालानि D3 सुगन्धानि —(l 20) D3 4 उत्पाद्य (for उत्पाट्य) D1 [आ]नीय, D2 ता तु (for नीत्वा) D4 7 प्रीत्यर्थं सीतायै (by transp) D1 समुपादयत् D3 बहूनि समुपाहरत् (for the post half) —(l 21) D6 आनाय (for आदाय) —(l 22) D4 7 त्रिरात्र तु (for °त्राय) D3 5 तत्र D5 य)त्रैते हि त्रिरात्र तु (for the prior half) D2 3 प्राणधारणा —(l 23) D1–3 5 रात्र्या, D4 7 रात्रि- (for रात्रौ) —After l 23, D3 ins

प्रभातायां तु शर्वर्यां कृतपूर्वाह्णिकक्रिया ।

18

Ś1 Ñ2 V1 B D1 2 6 M4 om l 1 and 2 —(l 1) D7 अरिमर्दन D3 आगया कामसन्निभ, D5 आगयामरसन्निभ (for the post half) —(l 2) D4 7 [आ]त्मन (for [अ]त्मज) —(l 4) M4 सभा- (for सता)

—For l 4, D4 5 7 subst

पूर्वं संश्रुत्य रामाय यौवराज्यं विशांपते ।

D6 reads l 5–7 in marg —(l 5) B3 (in also as above) D3 वा (for च) V1 M4 दातव्यो B1 दातव्यो यदि चावश्य, D1 यदि चाश्या प्रदातव्यो (for the prior half) D1 प्रियायाम् (for प्रियायै) M4 तो (for ते) Ñ2 वचः, V1 D1 M4 वरो, B1 वरं (for वर) For l 5, D4 5 7 subst

अथ पश्चाद्वरो दत्तः प्रियायै वरद त्वया ।

D4 5 7 om l 6 —(l 6) Ñ2 तु, D3 om (subm) (for ते) V1 D1 2 [ए]व, D3 [इ]ह (for [अ]पि) —After l 6, B3 ins

दापितं सर्वलोकस्य वसिष्ठं च महामुनिम् ।

—(l 7) V1 D1–3 M4 चेद् (for वा) D3 त्यजवानसि (for प्रजानासि) Ś1 D6 वा वनं (for मे सुतम्) —For l 7, D4 5 7 subst

अथ चेदनृताद्भीतो वरमन्ये प्रयच्छसि ।
[D6 भरताद् (for अनृ°)]

—D4 5 7 om l 8 —(l 8) Ś1 B2 प्रतिज्ञया, B4 प्रतिज्ञाप्य V1 D1–3 M4 [अ]भिषेक्ष्ये Ś1 Ñ2 V1 B3 D1 6 M4 [अ]भि- (for [उ]प-) —(l 9) V1 B4 D1–3 M4 काम(D1 क्रोध)-वश्यात्मा (for °वश्यत्वाद्) —For l 9, Ś1 D4–7 subst

स्त्रियाशा प्रथमं दत्त्वा विप्रलब्धस्त्वया सुतः ।
[Ś1 D6 स्त्रीहेतो (for स्त्रियाशा) D5 प्रथमा]

—(l 11) V1 D1 2 M4 पापवश, D3 कुरुते जान (for अथ वश) Ś1 सत्यवान्, M4 प्रख्यात (for सत्यवाक्) —For l 11, D4 5 7 subst

इक्ष्वाकव सत्यपरा येऽतीतास्तव बान्धवाः ।

—After l 11, D4 5 7 read l 17 (subst) —D1 5 7 om l 12 —(l 13) D4 5 7 तु (for च) V1 D1–3

18

After 1321*, Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 ins

आवाहयित्वा विश्रब्धमनयाऽरिमर्दनम् ।
स्त्रीकृतेनात्मजत्पुत्र कन्दर्पशरपीडित ।
को हि नाम प्रियं पुत्रं त्यजेदनपकारिणम् ।
प्रतिश्रुत्य सतां मध्ये यौवराज्याभिषेचनम् ।
यदि चावश्यदातव्य प्रियायै ते वरः प्रभो ।
किमर्थं ते प्रतिज्ञातं रामस्याप्यभिषेचनम् ।
अनृताद्यदि वा भीतः प्रजानासि मे सुतम् ।
प्रतिज्ञायाभिषेक्ष्यामि श्वस्त्वामित्युपमन्त्रितम् ।
स्त्रीहेतोः कामवश्यत्वाद्वृद्धः सन्नजितेन्द्रियः ।
पश्योभयं विचार्येतत्तथाप्यनृतवागसि ।

इक्ष्वाकूणामयं वंशः सत्यवाक्प्रथितः क्षितौ ।
तत्र त्वया यौवराज्यं प्रतिज्ञायानृतं कृतम् ।
श्लोकश्चायं महाराज पौराणः प्रथितः क्षितौ ।
सत्यं पुरा तुलयता स्वयं गीतः स्वयंभुवा ।
अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ।
अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेवातिरिच्यते ।
जीवितेनाप्यतः सत्यं भुवि रक्षन्ति साधवः ।
न हि सत्यात्परो धर्मस्त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
सत्यात्समभवत्सोमः सोमाद्ब्रह्म ततोऽमृतम् ।
अहर्गणोऽग्निरिन्द्रः पृथिवी भूमेर्भूतानि जज्ञिरे ।
भूतेभ्यश्च विसर्गोऽथ पुनरावर्तकः स्मृतः ।
एवमेष विसर्गोऽस्य सत्यादेव प्रतिष्ठितः ।
सत्येनार्कः प्रतपति सत्येनाप्यायते शशी ।
सत्येनामृतमुद्भूतं सत्ये लोकाः प्रतिष्ठिताः ।
वृषश्चतुष्पाद्भगवान्धर्मः सत्ये प्रतिष्ठितः ।
द्यौरन्तरिक्षं पृथिवी सत्येनैव ध्रियन्त्युत ।
सत्येनैकेन याल्लोकान्यान्ति सत्यव्रता नराः ।
न यान्तिताननृतिका इष्ट्वा क्रतुशतैरपि ।
सत्यप्रतिज्ञः नृपते राजानः सत्यवादिनः ।
पथिभिस्तैर्न गन्तव्यं तैर्गता ये पितामहाः ।
द्वावेव कथितौ सद्भिः पन्थानौ वदतां वर ।
अहिंसा चैव सत्यं च यत्र धर्मः प्रतिष्ठितः ।
तदिदं रक्षितं सद्भिः सत्यमुत्सादितं त्वया ।
धर्मं चेत समास्थाय स्व चैवोन्मथितं यशः ।
वाति गन्धः सुमनसां प्रतिवातं कथंचन ।
धर्मजस्तु मनुष्याणां वाति गन्धः समन्ततः ।
चन्दनानां महार्हाणामगरूणां तथा प्रभो ।
नावस्थायी चिरं गन्धो यथा कीर्तिमयो नृणाम् ।
शतधाय गुणहरो गन्धो लोके चरिष्यति ।
अशुभस्यास्य महतः कर्मणः शाश्वतीः समाः ।

M1 न स्वयाय श्रुत श्लोक (for the prior half) V1 B4 D1–5 7 पुराण —(l 14) V1 श्लोको, D1 पुरा (for स्वयं) D5 गीत —(l 15) D1 तु (for first च) B2 हि (for second च) —(l 16) D1 -महस्रेभ्य, D2 महस्राणि, D4 7 °तु (for -सहस्राद्धि) B M4 तु(M4 तो)लयित्वा प्र(B1 तु, B2 4 च)-पश्यामि (for the prior half) —After the prior half, Ñ2 ins

सत्यं चैव विशिष्यते ।
तुलयित्वा प्रपश्यामि

Ñ2 B3 चैव (for एव) M4 विशिष्यते (for [अ]ति°) —After l 16 D1 4 5 7 ins, while D3 ins after l 18

न सत्याद्विद्यते ह्यन्यत्सत्यं हि परमं पदम् ।
सत्यमेव परं लोके नराणां स्वर्गकाङ्क्षिणाम् ।
सत्यं विष्णुर्ब्रह्म म य सत्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ।

[(l 2) D4 7 सत्यं हि परमं लोके (for the prior half) —(l 3) D1 सत्यं ब्रह्मा (for ब्रह्म सत्य) D4 सत्ये यज्ञ प्रतिष्ठित (for the post half)]

—Thereafter D1 reads l 18 for the first time, repeating it in its proper place —(l 17) V1 विततेन (for जीवितेन) B1 4 वदन्ति (for रक्षन्ति) —For l 17, D4 5 subst and read after l. 11

जीवितेनापि ते सर्वं सत्येनैवाभिरक्षिरे ।

—(l 19) V1 सामा. (for °त्सो°) —(l 20) D3 पृथिवी चाग्निः (for अग्निः पृथिवी) B1 भूतानि (for भूतानि) —Ñ2 V1 B D2 M4 om l 21–22 —(l 21) D1 3 5 निसर्गो D7 om स्मृत —(l 22) D1 3 एवं (for एष) D1 3 5 निसर्गो D6 च (for स्य) Ś1 D6 सत्य देव (for सत्यादेव) —(l 23) D2 प्रतपते (for °पति) V1 [अ]म्प्रतसिश्च D1 2 तपते (for [आ]प्यायते) —(l 24) Ñ2 B D2 M4 लोक प्रतिष्ठित —D4 5 7 om l 25.—(l 25) M4(after corr. *pr m* as above) वृष(also *inf lin sec m* °त)श्च (for वृषश्च)

D2 सत्येन तुष्यते भगवान् (hypm) (for the prior half) V1 B2 D1 2 M4 सत्ये धर्मः (by transp) (for धर्मः सत्ये) —(l 26) Ñ2 V1 B अन्तरीक्ष Ñ2 B1–3 धृतान्युत, B1 धृता यत (for ध्रियन्त्युत) V1 सत्ये देव ध्रियन्त (for the post half) —(l 27) D3 हि तथा (for [ए]केन याल्) D4 7 सत्येन हि य(D7 प)था याति (for the prior half) D4 7 लोकान्, D5 प्रति (for यान्ति) B2 सत्यपरा (for °व्रता) —(l 28) D1 7 तानि (for तान्) —For l 28, D2 subst

सत्यं नयन्ति ताल्लोकानश्वमेधशतैरपि ।

—D2 om l 29 —(l 29) V1 D1 3–5 7 M4 पुत्र (for राजानः) —After l 29, V1 B1 D1 3 M4 ins

लभन्ते दुर्लभाल्लोकानश्वमेधशतैरपि ।

[V1 न लभन्ते (for लभन्ते) B4 om the post half]

—Thereafter D3 cont, while D4 5 7 subst for l 30

क्रतुभिः सत्यवचनः पन्थानं ते पितामहाः ।
य गता पुरुषव्याघ्रास्त्वं नव गमिष्यसि ।

[(l 1) D3 मे (for ते) —(l 2) D5 ये (for य) D3 पुरुषव्याघ्र]

—V1 D1–3 M4 om lines 30–68 —(l 30) Ś1 D6 तैत्र (for तैन) Ś1 D6 गता येन्ते (for तैर्गता ये) —(l 31) B4 द्वारे (for द्वावेव) B4 ददता (for वदता) D5 om (hapl) from the post half up to the prior half of l 33 —(l 32) B1 तत्र (for यत्र) —(l 34) B2 D5 वा (for first च) B1 [ए]व, D4 7 [ए]न (for [ए]त) Ś1 D6 त्वया, D5 तच्च (for स्व च) D4 मथित, D7 प्रथित (for [उ]न्मथित) —(l 35) B4 प्रतिवाच (for °वात) —(l 36) Ś1 धर्मयुक्त, D5 कर्मजस्तु, D6 धर्मभृत्तु, D7 कर्मणस्तु (for धर्मजस्तु) D4 7 प्रतिवाति (for वाति गन्धः) —(l 37) D4 5 7 तथा विभो(D4 °धा) (for तथा प्रभो) —(l 38) Ś1 D6 नावस्थया, Ñ2 B1 3 न च स्थायी (for नावस्थायी) D4 5 7 तथा(D5 यथा) कीर्तिः समार्जिता (for the post half) —(l 39) Ś1 Ñ2 B3 D5 6 स तवाय (for शतधाय) B3(m also) गुणवहो (for °हरो) D4 7 स

इह मन्ये सुमहती भ्रूणहत्या त्वया कृता ।
प्रियार्थं वसुधा दत्ता राम प्रव्राजितो वनम् ।
दिष्ट्या न याचित स्त्वेतद्राघवो वध्यतामिति ।
न ह्येतदपि कैकय्या दुर्लभं त्वयि धार्मिके ।
अनुभूतमिदं लोके यद्बध्वा बलवत्तरं ।
ईश्वरैर्दुर्बलः कृष्य क्रतौ पशुरिवाबलः ।
दृश्यन्ते हि नरा लोके बलवन्तो बलाधिकैः ।
आक्रम्यमाणा विजने सिंहैरिव महाद्विपाः ।
न मे सुतश्च शक्तोऽपि धर्मं प्रति सुदुर्बलः ।
अतः न कामानुत्सृज्य मां च त्यक्त्वा वनं गतः ।
किं तु मे त्वामुपालभ्य राजन्परुषया गिरा ।
परस्य कृत्वा किं मन्युमात्मभाग्येष्वमातृषु ।
अनुनीतास्मि रामेण गच्छता बहुविस्तरम् ।
न मे वाच्यः पिता किंचिद्दत्र येति पुनः पुनः ।
न मदर्थं त्वया मातर्गर्ह्यो रूक्ष पिता मम ।
वाग्भिरुद्वेजनीयाभिरिति मां राघवोऽन्वशात् ।
माह तेनानुशिष्टापि पुत्रस्नेहबलात्कृता ।
अवशा त्वां ब्रवीम्येव मग्ना शोकमहार्णवे ।
का हि नामाप्रियं ब्रूयाद्भर्तारमिह मद्विधा ।
स्मरन्ती सत्कुले जन्म विनयं चापि जानती ।
लोके हि पुरुषः स्त्री वा यथा तत्कुरुते स्वयम् ।
यथा मधुरमुग्रं वा शृणोति लभतेऽपि वा ।
नूनं हि मम भाग्यानां वैदेह्या राघवस्य च ।
अचिन्त्यत्वात्तु दैवस्य त्वमेतत्कृतवान्नृप ।
न खल्वहं त्वां नृप दोषतो ब्रवी—
म्यनीश्वरं हीश्वरदैशिकं जगत् ।
दशा कृतान्तोपहतेयमाविला ।
किमत्र शक्यं पुरुषेण चेष्टितुम् ।
ततो नियोगात्तव सत्यवादी
सत्यां प्रतिज्ञां नृप पालयस्व ते ।
इतो गतः सा वनमेव रामो
गतः सुखान्यप्रतिमानि हित्वा ।

Colophon

तथानुगुणं स्फाणो (for the prior half) D4 7 लोके यथ (by transp) (for यथो लोके) B1 मन्त्रिणि —(l 41) B1 इत्थं, B3 D4 5 7 इत्थ (for इह) D7 मार्गि (subm) (for सुमहती) —(l 42) B1 4 D4 5 7 वसुधा दत्ता —(l 43) B1 2 याचितस्तु B1 [ए]त्र (for [ए]तद्) Ś1 D4-7 रामोऽय (D5 °मोऽन) (for राघवो) —(l 45) Ś1 D6 न ह्यद्भुतम्, Ñ2 प्रलम्भनम्, B3 अद्भुतम् D4 5 7 त्वच्चिन्ता (for अनुभूतम्) B3 उक्त, P4 दुहया (for बध्वा) —(l 46) B4 दुर्बल, D1 7 दुर्बल, D5 दुर्बलं (for दुर्बल) —(l 47) Ś1 दृश्यन्ते, B4 नरो, D6 धृष्यो (for दृश्यन्ते) Ś1 D6 दुर्बला बलवत्तरैः (for the post half) —(l 48) D6 आकृष्यमाणा (for आक्रम्य°) B3 महाद्विप —(l 49) Ś1 D4 6 7 तु, D6 न (for च) Ś1 D6 सुदुर्बल (for सुदु°) —(l 50) D4 5 7 ततो (for अत) Ñ2 वने —After l 50, D4 5 7 ins

नोत्सहन्ति नीचसक्ता प्रतिग्रहे ।
राजपतन्ति गात्रेषु नरा क्रुद्धा महोरगा ।

[(l 1) D5 विग्रहे (for नि°) —(l 2) D7 पतित- (for पतन्ति) D5 जगन्ति खगात्रेषु (for the prior half)]

—(l 51) Ñ2 नाम, B1 2 4 वा मे, B3 राजे, D4 तु मे (for तु मे) D7 परुषया —(l 52) D1 7 मन्युरु Ś1 भाग्येषु (for भाग्येषु) Ñ2 B2 3 D4 भाग्येषु —(l 53) D5 तु (for [अ]स्मि) —After l 53, B3 ins

तथाय च महाराज पूज्य महात्मना ।

—(l 55) B4 मदर्थं (for म°) Ś1 D6 वाच्या, D4 वाचा (for मातर्) Ś1 D6 रूक्ष मात, D4 5 7 रूक्ष वाच्य (by transp) (for वाच्यो रूक्ष) —(l 56) D4 7 ने (for मा) B3 [ऽ]न्वगात (for ऽन्वशात्) —(l 57) Ñ2 B2-4 [अ]स्मि (for [अ]पि) —(l 58) D7 त्वा Ś1 D4-7 [ए]तम् (for [ए]व) —(l 60) D5 उत्कुले (for सत्कुले) B1 विनयज्ञा (for विनयं च) Ś1 B3 जानती, B1 जीवती (for जानती) —D6 reads lines 61-62 in marg —(l 61) B1 यथात्र, D5 तथा च, B4 तथा च (for तथा तत) —(l 62) B1 2 4 तथा (for यथा) B4 प्राशृणोति (for वा शृ°) D4 7 ध्रुवो (for लभते) D6 च (for वा) —(l 63) B2 (m also as above) नैनां (for नूनं) B4 वाग्याना (for भाग्याना) Ś1 D4-7 वनस्पाश (for वरेषा) —(l 64) Ś1 D4-7 न (for तु) B4 अचिन्त्य (for अचिन्त्य-त्वात्तु) Ñ2 B1 D5 ए B2 न (for त्वम्) —(l 65) B1 केवल (for खल्व) Ś1 D6 त्वा, D7 om (for त्वा) D1 5 7 ब्रवामि (for ब्रवीमि) —(l 66) Ś1 D6 दैशिक, Ñ2 B3 दैशक, B1 दैशिक (for दैशिक) —(l 67) B1 [उ]पहतेन मा स्थिता, B3 [उ]पहतिं स्थिता, D5 [उ]पहितेयमाविला —(l 68) Ś1 स्थितुं, B4 D6 चेष्टितं (for चेष्टितुम्) —(l 69) Ñ2 मतम्, V1 D2 3 सोऽथ, B1 न स्व B2 4 न तद्, B3 न तत्, D1 यथा, M1 अथ (for ततो) B1 3 नियोगानुग, B2 °द्भव (for नियोगात्तव) —(l 70) B3 पालयस्व —For l 69-72, D4 5 7 subst

न मे त्वागत्य पतिर्वद्धन
स्थितं मयतावचनात्तवाज्ञया ।
इत्थं फलं तस्य निशाम्य शाम्भवम्
यस्मिन्लोके विपुले विपातिता ।

[(l 4) D5 तस्मिन् (for यस्मिन्)]

Colophon —*Sarga name* M1 om Ś1 कौसल्याप्रलापो, Ñ2 B D6 कौसल्याप्रलाप V1 D2 3 कौसल्याविलापो, D1 कौसल्या-वाक्य, D4 5 7 दशरथोपालम्भ —*Sarga no* (figures, words or both) B1 4 D3 om Ś1 65, Ñ2 D1 60, V1 D7 M1 61, B2 49, B3 56, D1 117, D5 6 64, D6 62 —After colophon, D6 concludes with रामाय नमः

19

After 1401*, D4 5 7 ins

एकपुत्रश्च वृद्धश्च चक्षुषा च विनाकृतः ।
व्यक्तमस्यां हि वेलायां पिता मे पुत्रवत्सलः ।
चिरायत्यद्य मे पुत्रः कामादित्यभिधास्यति ।
व्यक्तं न रमतीत्येव क्रोधमेष्यति मे पिता ।
अविज्ञाय हि मे बाधामिमां दुर्बलजीवनाम् ।
व्यक्तं ज्ञास्यति मे माता नृत्यति क्रीडतीति वा ।
न ज्ञास्यति शयानं मां नदीतीरसमाहतम् ।
बालस्याशिष्टतां ज्ञात्वा दोषं प्रक्ष्यति मे गुरुः ।
न ज्ञास्यति स मामद्य हतः शेते क्षिताविति ।
बालस्य व्रतनित्यस्य कौमारव्रतचारिणः ।
विनाशः क्षत्रसदृशो ममायं कथमागतः ।
निर्वैरस्याप्रसङ्गस्य तपस्याभिरतस्य च ।
कथं त्वमदृशं प्राप्तं मयैतन्निधनं निशि ।
क्षत्रियैरप्रसङ्गस्य विप्रकृष्टस्य सर्वशः ।
केनेदं निधनं दृष्टं तापसस्य विशेषतः ।
स शापप्राप्यमिदं प्राप्तमत्र मे नास्ति संशयः ।
इह पूर्वं कृतं कर्म शुभाशुभमवाप्यते ।
उपाघ्रास्यति मूर्धानं कस्येदानीं पिता मम ।
कस्याग्निहोत्रकालेषु दास्यत्याज्ञां पुनः पुनः ।
कस्य गात्रं रजोध्वस्तं स्नेहशीतेन वारिणा ।
सम्प्रमार्क्ष्यति संहृष्टः परिष्वज्य पिता मम ।
स एवमार्तो विलपन्मुनेः सुतः
शरेण गाढं हृदयेऽभिपीडितः ।
क्षितौ विपन्नो व्यथितोऽभवत्तदा
विमूढचेताश्च्युतचापलोचनः ।

Colophon

स तु संज्ञां मुहूर्तेन प्रतिलभ्य तपोधनः ।
सशल्यं हृदयं दृष्ट्वा विललापार्तवत्पुनः ।
तपस्यभिरतो नित्यं प्रथमे यौवने हतः ।
भग्नं द्रुममिवारण्ये नाद्य पश्यति मां पिता ।
को नु पानीयमाहृत्य पितुर्मम फलानि च ।
दास्यत्यन्धस्य वृद्धस्य जनन्याश्च हते मयि ।
मया कस्य त्वपकृतं यतोऽस्म्येवं निपातितः ।
ताभ्यां पापकृतं कस्य यौ तौ मयि हते हतौ ।
एकपुत्रौ कथं वृद्धौ हतपुत्रौ चरिष्यतः ।
तयोर्मयि सुखाशा च पुत्राशा च तपस्विनोः ।

20

After 1522*, Ś1 Ñ2 V1 B D1-3 6 M4 ins

हा महाराज धर्मज्ञ कृपणानाथवत्सल ।
महत्यगाधे पतितां पाहि मां शोकसागरे ।
सुखैधिता त्वया त्यक्ता त्वन्नाथा त्वत्परायणा ।
यत्त्वां नानुम्रिये चाद्य सर्वथा धिगस्तु माम् ।
न्याय्यं धर्म्यं यशस्यं च मार्गं सत्स्त्रीनिषेवितम् ।
अधिगन्तुं न शक्ष्यामि रामसंदर्शनाशया ।
किं मया न कृतं साधु भवेदद्य जनाधिप ।
यदि तेऽहं शरीरेण सह दाहमवाप्नुयाम् ।
गच्छन्तं परलोकाय यदि त्वामनुयाम्यहम् ।
सुकृतानां मया तेऽद्य राजन्प्रतिकृतं भवेत् ।

19

D6 om (hapl.) l 1-4 (cf l 3 of 1401*) —(l 5) D5 न ज्ञास्यति, D7 विज्ञास्यति (for अविज्ञाय) D5 पापाम् (for बाधाम्) D5 7 -जीविका (D7 °तां) —(l 6) D4 5 नृत्यते —(l 10) D5 वननित्यं च (for व्रतनित्यस्य) —(l 11) D5 मया (for मम) —D4 om (hapl.) from the post. half of l 12 up to the prior half of l 14 —(l 17) D4 इदं पृच्छा —(l 19) D4 7 पिता मम (D7 °म) (for पुनः पुनः) —(l 20) D7 स्नेह (for स्नेह) D5 पाणिना (for वारिणा) —(l 21) D4 7 सम्प्रमार्ज्यति —(l 23) D5 निपीडितः (for ऽभि°)

Colophon —*Sarga name* D4 5 7 शापवर्णनो (D7 °नं). —*Sarga no.* (figures, words or both) D4 63, D5 67, D7 61

—(l 28) D5 [अ]भिरतः D5 हतः (for हतः) —(l 29) D4 भग्नद्रुमम् —(l 30) D4 आभाष्य, D7 आनीय (for आहृत्य) —(l 32) D4 7 [अ]पि न कृतं (for त्वपकृतं) —(l 33) D4 पापं, D5 वाप- (for पाप-) D4 हते मयि (by transp.) —(l 34) D5 करिष्यतः —(l 35) D5 ययोर् (for तयोर्)

20

(l 1) V1 D1-3 हा राम हा महाराज (for the prior half) —For l 1, Ś1 D6 subst.

महाराज महाबाहो महाप्राज्ञ महाबल ।

—(l 2) D2 मज्जति (for महति) V1 M4 पतिता (for °तां) V1 D1-3 M4 त्राहि (for पाहि) —After l 2, B2 ins.

अनाथां कृपणां दीनां पुत्रशोकेन कर्शिताम् ।

—(l 3) Ś1 D6 सुखोचिता M4 सुखधृता (for सुखैधिता) V1 D1-3 व्यक्त (for त्यक्ता) —(l 4) B4 D1-3 M4 या (for यत्) M4 त्वा (for त्वां) V1 D1-3 M4 [अ]नुम्रि- (V1 °म्रि)यामि (for °म्रिये च) Ś1 D6 त्यक्ता त्वया प्रियेणाद्य (for the prior half) D3 मा (for माम्) —(l 5) Ś1 B1 धर्मं (for धर्म्यं) V1 सुस्त्री- (for सत्स्त्री-) Ś1 D6 साध्विनिषेवितं —For l 5, M4 subst.

नाम धन्यो यशस्यश्च मार्गः सुस्त्रीनिषेवितः ।

—V1 D1-3 M4 om. l 6-8 —(l 6) Ś1 B1 2 4 D6 अनुगन्तुं (for अधि°) Ñ2 शक्नोमि (for शक्ष्यामि) —B4 om. l 10-11 —(l 10) Ś1 D6 सुकृतं न (for सुकृतानां) —For l 9-10, V1 D1-3 M4 subst.

यद्यहं त्वानुगच्छेयमेव प्रतिकृतं भवेत् ।

—(l 11) V1 D1-3 M4 तु (D3 नु) न (for नैव) and भर्तुं (for पत्युः) —(l 12) Ś1 B1 2 4 चिता- (for चिता). V1 त्वां

नूनं नैवाहमर्हामि पापा पत्युः सलोकताम् ।
या त्वां चितां समारूढं नान्वारोक्ष्यामि धिक्कृता ।
कालस्य वशगो जन्तुर्न मर्तुं स्वयमीश्वरः ।
जीवितुं वाप्यतो न त्वां राजन्नाहमनुव्रिये ।
गते दशरथे स्वर्गं रामे चारण्यमाश्रिते ।
अहमेका परिभ्रष्टा न्यग्रोधे रश्मिवानिव ।
क्वासि राम महाबाहो क्वासि लक्ष्मण सुव्रत ।
हा क्वासि साध्वि वैदेहि न मां जानीत दुःखिताम् ।

21

After 2.60.7, D4.5.7 ins.

इदं कृतमचिन्त्यं च पुत्रार्थे कर्म गर्हितम् ।
न जातु भरतो विद्वान्पूजयेदिति मे मतिः ।
न हि सद्धर्मचारित्रः सौम्यमस्तो दृढव्रतः ।
सा त्वमेवंगते मार्गे कैकेयि समवस्थिता ।
अपि च श्रयमाणं च रामं यास्यति पृष्ठतः ।
अपापः पापमकल्पे भरतो दूषितस्त्वया ।
आत्मानं मनुजेन्द्रस्य राघवप्रभृतीनपि ।
शोचितव्ये समाने तु का नु शक्ष्यामि शोचितुम् ।
महाराज महाबाहो महाप्राज्ञ महाबल ।
नष्टामगाधे पतितां पश्य मां शोकसागरे ।
त्वदधीना त्वया गुप्ता त्वत्सती मानिता त्वया ।
या त्वहं नानुगच्छामि कदर्या किं ततः परम् ।
आर्यं परमधर्मिष्ठं मार्गं सत्स्त्रीनिषेवितम् ।
न शक्नोम्युपसंप्राप्तुं रामदर्शनकाङ्क्षया ।
किं मया न कृतं साधु भवेद्यदि तवानघ ।
इदं शरीरमालिङ्ग्य प्रविशेयं हुताशनम् ।
यदि त्वामनुगच्छेयं लभेय त्वत्सलोकताम् ।
जघन्येनात्मनानेन किं स्यादुपकृतं मया ।
न नूनमहमश्रीका भर्तुरर्हा सलोकताम् ।
याहं पतिव्रताचारा चितां न त्वाविशामि ते ।
न त्वस्ति हेतुः कल्पो वा यन्मृतस्याधिरोहणम् ।
आयुःप्रमाणं जीवन्ति न मर्त्यः कश्चिदीश्वरः ।
नाभिगच्छामि यन्मृत्युं जीवितं बलवत्तरम् ।
गते दशरथे स्वर्गं रामे चारण्यमाश्रिते ।
अहमेका परिभ्रष्टा न्यग्रोधे रश्मिवानिव ।
क्वासि राम महाबाहो क्वासि लक्ष्मण सुव्रत ।
न पश्यतो मां दुःखार्तां धर्मज्ञे क्वासि मैथिलि ।
अनृणासि हि धर्मस्य धन्या त्वमसि मैथिलि ।
समानशीलया भर्तुः पतिलोकं जिगीषसि ।
भर्ता प्रथमतो बन्धुर्भर्ता प्रथमतो गुरुः ।
भर्तैव खलु नारीणां यज्ञो भर्तैव चाश्रमः ।
इति सा सुतशोकस्य पतिशोकस्य चोभयोः ।
विलपन्ती स्थिता मध्ये क्रोशन्ती कुररी यथा ।
सर्वदानावृतद्वारो वसिष्ठो गुरुसत्तमः ।
तामुपानाययामास बाष्पवर्षाभिवर्षिणीम् ।

चैत्यां समारूढं (for the prior half) Ś1 D6 नानुनेष्यामि, Ñ2 न त्वां वक्ष्यामि, V1 D1-3 न त्वां°, B1 न त्वा°, B2 M4 नान्वा°, B4 नानु° (for नान्वारोक्ष्यामि) Ś1 D6 वै चितां (for धिक्कृता) —(l. 13) D2 नित्य (for जन्तुर्) Ś1 मर्त्य, V1 मर्तुं, D3 lacuna (for मर्तुं) V1 D1-3 M4 कश्चिद् (for स्वयम्) —(l. 14) B2.4 D2 जीवित, D1 जीविते (for °तुं) Ś1 D6 च (for वा) V1 D1 यत् (for first न) D3 जीवितुं यास्यतो यात्वा (for the prior half) Ś1 B2 D6 अनुव्र(D6 °श्रि)ये (for °व्रिये) V1 D1-3 M4 राजन्नानुप्रि(V1 D2 °भृ)याम्यहं (for the post half) —Ś1 Ñ2 B2 D6 M4 om. l. 15-16, while B1 reads l. 15-16 before 1522* —B3 reads l. 15-16 in marg. —(l. 15) B3.4 स्वर्ग (for स्वर्गं) B3 आस्थिते (for आश्रिते) —(l. 16) B1 आत्मजायते नष्टा (for the prior half) B3.4 रोदमानिव (for रश्मिवानिव) D3 क्व नु यास्यामि मानव (for the post half) —For l. 17, V1 D1-3 M4 subst.

क्वासि राम गतः पुत्र सौमित्रे क्वासि लक्ष्मण ।

[M4 पश्य मां (for लक्ष्मण).]

—(l. 18) Ś1 D6 क्वासि त्वं (for हा क्वासि) Ś1 D6 जानासि, B2 जानीथ (for जानीत) —For l. 18, V1 D1-3 M4 subst.

क्वासि वैदेहि धर्मज्ञे न मां पश्यसि दुःखिताम् ।

[V1 पश्य तु- (for पश्यसि) M4 ननु मां पश्य दुःखिता (for the post half).]

21

(l. 3) D5 सौम्य सत्वा (for सौम्यमस्तो) —(l. 4) D5 एवंविधे (for °गते) —(l. 5) D5 क्षममाणस्तु (for श्रयमाणं च) D5 रामो (for रामं) D5 मन्वितः (for पृष्ठतः) —(l. 6) = l. 6 of 1532* D7 पापसंकल्पो —(l. 7) D4.7 प्रभृतीनि च (for °तीनपि) —(l. 8) D5 किं तु वक्ष्यामि (for का नु शक्ष्यामि) D4 जीवितुं (for शोचितुम्) —(l. 10) D7 नष्टगाधेन (for नष्टामगाधे) —(l. 11) D5 त्वत्पत्नी (for त्वत्सती) D5 च या (for त्वया) —(l. 13) D5 मार्गं (for आर्यं) D5 आर्यस्त्रीभिर् (for मार्गं सत्स्त्री) —(l. 14) D7 [अ]शक्नोमि D5 न शक्ष्याम्युपसंप्राप्तुं (for the prior half) D4 रामं (for राम-) —(l. 16) = l. 2 of 1534* —D5 om. (hapl.) l. 18-19 —D5 om. l. 21 —(l. 21) D7 ननु (for न तु) —(l. 22) D5 जागर्ति (for जीवन्ति) D5 मर्तुं (for मर्त्यः) —(l. 23) D5 [अ]धिगच्छामि (for [अ]भि°) D5(after corr. marg. as above).7 या (for यन्) D5 जीविताद् (for जीवितं) —(l. 24) D4.7 याते (for गते) —(l. 27) D5 पश्यथो (for °तो) D5 शोकार्तां (for दुःखार्तां) —(l. 31) D7 [आ]श्रमं (for °मः) —(l. 32) D4 -लोकस्य (for शोकस्य) —(l. 34) D4 -द्वारे (for -द्वारो) —(l. 35) D4 उपानययामास (for उपाना°)

22

V1 D1-3 5 ins after 2 71 25, while Ś1 Ñ B D4 6 7 M4 ins after Sarga 71

एवं विधाय सत्कारं भरतः पृथिवीपते ।
जलक्रिया ततः सर्वां कर्तुं समुपचक्रमे ।
पुण्यां पुण्यजलाकीर्णां महर्षिगणसेविताम् ।
उदकं स पितुर्गत्वा सरयूं सरितं ययौ ।
अवगाह्य ततः पुण्यां सरयूं ससुहृज्जनः ।
ददौ पितरमुद्दिश्य भरतः सलिलाञ्जलिम् ।
ददतः सलिलं तस्य भरतस्य महात्मनः ।
सान्निध्यं सरितः पुण्याः सरय्वा प्रददुस्तदा ।
विपाशा च शतद्रुश्च गङ्गा च यमुना तथा ।
सरस्वती चन्द्रभागा तथान्याः सरितां वराः ।
तासां नदीनां पुण्यानां सलिलेन दिवंगतम् ।
पितरं तर्पयामास भरतः ससुहृज्जनः ।
स च पौरजनः सर्वः सामात्यः सपुरोहितः ।
तर्पयामास राजानं सलिलेन विधानतः ।
ततः कृतोदकं सर्वे पौरजानपदा जनाः ।
पृथगाश्वासयामासुर्भरतं शोकलालसम् ।
आश्वास्यमानस्तैश्चापि भरतः प्रययौ ततः ।
तैरेव सहितः सर्वैरयोध्यां नगरीं ततः ।
दूरादेव च तां दृष्ट्वा दीनातुरजनावृताम् ।
पुरीमयोध्यां भरतः पौरान्वचनमब्रवीत् ।
गते स्वर्गं नरपतौ रामे चारण्यमाश्रिते ।
भातीय मे निरानन्दा श्मशानसदृशी पुरी ।
प्रमदा हतवीरेव विचन्द्रेव च शर्वरी ।
विहीना नरदेवेन पुरीयं न विराजते ।
नेच्छाम्येतामहं द्रष्टुं प्रवेष्टुं वा हतत्विषम् ।
इहैव प्रायमासिष्ये पितुर्दर्शनकाङ्क्षया ।
किं मे पित्रा विहीनस्य जीवितेन सुखेन वा ।
इच्छामि जीवितुं नाहमनुयास्यामि भूमिपम् ।
अथ राज्ञो महामात्रो धर्मपाल इति श्रुतः ।
परिदेवयमानं स भरतं वाक्यमब्रवीत् ।

22

Before l 1, D2.3 5 ins.

अश्रुपूर्णेक्षणश्चैव शोकक्रान्तो निशम्य च ।

[D3 missing from पू to क्रान् and then reads तौ D5 अश्रुपूर्णेक्षणौ तौ च (for the prior half) D5 शोकाक्रान्तौ (for शोकक्रान्तो) D5 हि (for च)]

—(l 1) Ñ1 B D2 3 5 सकालनं कृत्वा, V1 D1 M4 सत्क(V1 °स्का)रण कृत्वा, D4 7 सत्कालनं कृत्वा (for विधाय सत्कारं) D1 3 पृथिवीपतिः, D4 सत्पराक्रमः —(l 2) Ñ B D4 5 7 M4 पितुः, D3 om (for ततः) Ñ2 V1 B D3 M4 धीमान्, D1 कर्तुं (for सर्वां). D1 धीमान् (for कर्तुं) —(l 3) D7 पुण्य- Ś1 Ñ1 D2 4-7 -जलां प्राप्य, V1 M4 जनाकीर्णां, B1 3 4 -जला(B4 °ला)पूर्णां (for जलाकीर्णां) D3 5 सेवितं —(l 4) Ñ1 B1 2 4 D2 5 सरितं सरयूं (by transp), Ñ2 B3 त्वरितं सरयूं, D4 शरयूसरितं (for सरयूं सरितं) —(l 5) B2 पूज्यां (for पुण्यां) —(l 6) Ś1 D3 6 7 स जलाञ्जलिं, B3 स तिलाञ्जलिं —(l 7) B4 ददौ., D3 repeats (for ददतः) —(l 8) Ñ2 V1 B2-4 D1 सरय्वां, D2 स व्यां (for सरय्वा) Ś1 D6 विदधुस्, B2 4 प्रययुस् (for प्रददुस्) Ñ1 V1 D1-5 7 ततः (for तदा) —(l 9) V1 om, D1-3 5 M4 [अ]थ (for third च) B4 तदा —(l 10) D2 नद्यस्ता (for तथान्याः) Ñ2 B सरितो (for °तां) —(l 11) V1 स तं (for तासां) D2 om (hapl) from दिवंगतं up to सलिलेन in l 14 —(l 13) V1 स सर्वमातृसंयुक्तः (for the prior half) D3 6 सामान्य (for सामात्य) —(l 14) D4 7 समततः (for विधानतः) —(l 15) D2-5 7 कृतोदका (D4 7 °क) (for कृतोदकं) Ś1 D6 ते तु (for सर्वे) Ś1 D6 विधानेन नृपस्य च (for the post half) —(l 16) Ś1 D6 आस्थापयामासुर्, Ñ1 आश्वासयामास, V1 आश्वास मासुर् —(l 17) V1 D1 3 [अ]थ (for [अ]पि) Ś1 V1 D1 3 6 प्रययौ भरतस् (by transp) V1 D1 तदा (for ततः) —(l 18) Ñ1 तेनैव (for तैरेव) V1 B1 4 अयोध्यां (for °ध्यां) V1 नगमत् (for नगरीं) Ś1 D1 6 M4 तदा (for ततः) —For l 18, D2-5 7 subst·

तैरेव सहितोऽयोध्यां सीदमानो मुहुर्मुहुः ।

—(l 19) D2 3 5 7 तु (for च) —(l 21) D3 दशरथे (for नरपतौ). D1 M4 नरपतौ स्वर्गं (by transp). Ś1 Ñ2 B D6 वनम् (for [अ]रण्यम्) V1 गते च नृपतौ स्वर्गं (for the prior half) —(l 22) B1 2 4 न भातीयं, D5 भारतीय (for भातीय मे) —D4 om l 23 —(l. 23) B2 पृतना (for प्रमदा). B1 विना चन्द्रेण, D2 3 5 गतचन्द्रेव (for विचन्द्रेव च) —(l 24) D2-5 7 -चन्द्रेण (for देवेन) D1 मे (for [इ]यं) Ś1 च (for न) —(l 25) Ñ B [ए]नाम्, M1 [अ]हम् (for [ए]ताम्) M4 इमां (for अहं) Ñ1 उपवेष्टुं, V1 B2 4 D1-3 5 M4 न प्रवेष्टुं, B1 . न वा (for प्रवेष्टुं वा) B3 D7 हतद्विषं, B4 M4 न(M4 ग)तत्विषं (for हतत्विषम्) —(l 26) M4 प्रायमाविक्ष्ये (for °शिष्ये) D2-5 7 पितृ- (for पितुर्) Ś1 D4 6 7 काम्यया (for -काङ्क्षया) —(l 27) Ñ2 B1 3 D7 च (for वा) D2 सुखेव ना (meta) —(l 28) D2 जीविते न (for जीवितुं न) Ñ2 B3 भूपतिं, D2 4 5 7 तं(D7 ते) प्रियं, D3 तं नृपं (for भूमिपम्) —(l 29) V1 D1 तत्र, D2-5 7 ततो M4 तस्य (for अथ) Ñ1 V1 B1 D1-3 महामात्यो (for °मात्रो) D1 स्मृतः —(l 30) Ś1 V1 D6 तं (for स) —D1 om (hapl ?) l 31-32, D2 om l 31 —(l. 31) B2 शोष, D4 मोक्ष (for मोघ) —For l 31, Ś1 D6 subst

शोको विमृश्यतामेष यः प्राप्तो भरताशु वै ।

[D6 विमुच्यताम् (for विमृश्य°)]

—(l 32) Ñ1 D2 M4 कुमतस्येव, Ñ2 B2-4 कुश्रुतस्ये(Ñ2 °स्यै)व, B1 अश्रुतस्येव, D4 7 कुलस्य स्वस्य, D5 हीनवीर्यस्य (for कुलस्य स्वस्य) V1 कुरु वाक्यं ममैवेदम्, D3 क्रोशतस्तव नैवेदम् (for

शोचतो मुह्यतश्चैव मोघं ते भरत श्रुतम् ।
कुलस्य स्वस्य तेनेदमनुरूपं नृपात्मज ।
शोकं भरत नात्यर्थं निर्बन्धात्कर्तुमर्हसि ।
सर्वस्वजननाशेऽपि न हि शोचन्ति पण्डिताः ।
शोचतो रुदतश्चापि यदि नाम मृतः पुनः ।
सजीवेत्स्वजनः कश्चिन्नानुशोचेत्स सर्वशः ।
यदा त्ववश्यं मर्तव्यं सर्वैरस्माभिरागते ।
मृत्युकाले तदा शोको नास्ति सामर्थ्यमण्वपि ।
एह्याशु त्वं सहास्माभिरयोध्यां प्रविश प्रभो ।
स्वजनं शोकसंतप्तं समाश्वासय मानद ।
ततोऽनन्तरमेव त्वं स्वर्गतस्य महीपतेः ।
श्राद्धकर्मप्रदानानि विधिवत्कर्तुमर्हसि ।
त्वं ह्यद्य नाथः सर्वेषामस्माकं स्वजनस्य च ।
शोचितुं नार्हसि त्वं न प्रजानां नाथतां गतः ।
एवमुक्तः स विप्रेण धर्मपालेन धार्मिकः ।
प्रविवेश निरानन्दामयोध्यां सपदानुगः ।
विशून्यचत्वरपथां विध्वस्तविपणापणाम् ।
शोकातुरजनाकीर्णां दीनस्वजननादिताम् ।
ततो विवेश स्वजनेन संवृतः
पितुर्निवेशं भरतोऽतिदुःखितः ।
विहीनमिन्द्रप्रतिमेन राज्ञा
गतोत्सवाकारमिवातिनिष्प्रभम् ।
प्रविश्य तस्मिंश्च पितुर्निवेशने
तृणानि संस्तीर्य दृढाहमातुरः ।
ततः स सुष्वाप तमेव चिन्तयन्
पितुर्विनाशं भरतः प्रतापवान् ।

23

Before Sarga 75, Ś1 Ñ V1 B D1-7 M4 ins
सम्प्राप्तो व्यसनं कृच्छ्रं हीनवर्णस्वरेन्द्रियः ।
भरतो न रराजार्तः शशीव समभिप्लुतः ।
पितुश्च मरणाद्दीनो रामप्रव्राजनेन च ।
कैकेय्याश्चातिलुब्धाया धर्मत्यागेन पीडितः ।
सोऽपश्यत्तस्य दुःखस्य सागरस्येव सक्षयम् ।

---

the prior half) —(1 33) Ś1 D6 त्वमेव (for निबन्धात्) —For l 33, Ñ1 V1 D1-5 7 M4 subst

शोकं भरत निर्बन्धं नात्यर्थं कर्तुमर्हसि ।

[D2-4 7 नात्यन्त (for °त्यर्थं)]

—(1 34) D2 4 7 सर्वस्वजन(D2 °धन)नाशे हि (for the prior half) Ś1 D1 6 [ए]व शोचन्ति, V1 D3 M4 शोचन्तीह, D2 4 5 7 शोचन्ति हि (by transp) (for हि शोचन्ति) —M4 om l 35 —(1 35) D2 भरत (for शोचतो) Ś1 भरतश्, B1 वदतश्, D2 -चतो (for रुदतश्) V1 D1 3-5 7 रुदन् शोचतो (by transp) Ñ2 B1 3 चैव, V1 D1-5 7 चापि (for चापि) Ñ1 (marg also as above) मृत कथ, V1 D1 3 पुनमृ(V1 °वृ)त, B4 मत पुन —(1 36) Ñ1 V1 B2 D1 3 4 7 स(D1 -)जीवेत्, D2 जीवेत (for सजीवेत) Ś1 D6 तदा शोचेम, Ñ1 D2 3 ननु शोचे(D2 °चा)म, Ñ2 B D4 7 अनुशोचेम, V1 D1 न स(D1 तु) शोचेम, D5 नानुशोचेत (for नानुशोचेत्स) —For l 36, M4 subst

सजीवे स्वजने सर्वे किंचिच्छोचेम सर्वशः ।

—(1 37) D1 [अ]वश्य, D2 -वश्य (for °श्य) Ñ2 B यावश्य, V1 ज्ञात°, D1-3 गत° (for मर्तव्य) Ñ2 देहिभिर् (for अस्माभिर्) —(1 38) Ś1 शोको (for °के) —(1 40) Ñ2 B3 तम् (for सम्) Ś1 आश्वसय (for आश्वा°) Ś1 Ñ2 B D6 मा शुच (for मानद) —(1 41) D3 एनत् (for एव) —(1 42) Ś1 D6 -प्रयत्नेन, Ñ2 B1 3 -निधानानि, D2 5 -प्रधानानि, D4 7 प्रधानादि (for -प्रदानानि) —(1 43) D5 तु (for हि) M4 त्वमद्य V1 ह्यनाथस्य, B1 D6 ह्यनाथ (for ह्यद्य नाथ) D3 त्व ह्यद्य नाथ नाथ सर्वेषा (hypm) (for the prior half) B4 सुजनस्य (for स्व°) D2 om च (subm) —(1 44) V1 D1-5 7 M4 नार्हसे, B4 नार्हतस् (for °सि) Ñ B3 D1 3 [अ]तस्त्व, V1 D2 5 तत्त्व, B2 यतस, B4 त्व हि, D4 7 नस्त्व (by transp), M4 तु त्व (for त्व न) B1 नार्हस्यन शोचितु (subm) (for the prior half) B2 (before corr as above) त्व प्रजा- (for प्रजाना) —(1 45) B4 उक्त (for उक्त) D2 तु (for स) —(1 46) D2-5 7 गतानन्दाम्(D2 4 7 °दो) (for निरा°) D2 4 7 द्यायोध्या (for अ°) —(1 47) B4 -विगणागणा (for विपणापणाम्) —(1 48) Ś1 D6 दीना (for दीन-) V1 B2 D1 2 4 5 7 -स्वन(D4 7 °र)नि(V1 D1 2 °वि)नादिता, D3 -स्वजनविनादिता (hypm), M4 निस्वन° (for -स्वजननादिताम्) —(1 52) M4 -[आ]नदम (for -[आ]कारम्) D4 7 M4 अतीव- (for इवाति-) Ñ1 D1-3 5 7 -नि (D7 निष्)प्रभा(D2 3 °भ), V1 दु खित (for -निष्प्रभम्) —(1 53) Ś1 D6 M4 तु (for च) Ñ1 D2 4 5 7 निवेशने पितु (by transp), V1 पितुर्निवेशन —(1 54) B3 मस्तृय (sic) (for संस्तीर्य) V1 D1 M4 उत्सृज (for आतुर) —(1 55) D5 समुत्थाय (for स सुष्वाप) —(1 56) B2 निवास (for विनाश) V1 D1 M4 [ऽ]तिदु खित (for प्रतापवान्)

—Thereafter Ś1 Ñ B D4 6 7 M4 read an addl colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ2 B3 D6 उदकप्रदान, Ñ1 भरतोदकप्रदान, B1 2 4 उदकदा(B4 °पा)न, D4 7 उदकप्रदानिक —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D6 om Ś1 89, Ñ2 85, B2 73, B3 74, B4 79, D4 M4 83, D7 84 —After Colophon, D6 concludes with रामाय नम

23

(1 1) V1 D1 4 स प्राप्तो B3 भरत (for व्यसन) Ñ B2 D2 3 5-7 कृत्स्न M4 रूक्ष (for हीन) V1 -सुखेन्द्रिय, M4 -स्वरोदय (for -स्वरेन्द्रिय) —(1 2) B1 शरीर- (for शशीव) —(1 3) V1 मरणे (for °णाद्) D4 मीनो (for दीनो) Ñ2 -प्रव्रजनेन, V1 -प्रव्राजितेन (for -प्रव्राजनेन) —(1 4) B1 राज्य, B2 3 चाथ, D3 स्वार्थ- (for चाति-) —(1 5) Ś1 Ñ2 BD6 अपश्यत्, V1 D1 2 M4 सोपश्यत् (for सोऽपश्यत्). D2 च (for [इ]व)

अक्षीणद्ध सर्वेशश्च शर्म नैवाध्यगच्छत।
पितृपैतामहं राज्यं शाश्वतं स विचिन्तयन्।
आसीत्तरससंपन्नं प्राज्यं विप्रं सुरामिव।
उत्क्रान्तया जनन्याहं धर्ममार्गनिषेवितम्।
अगाधपारे महति पातितः शोकसागरे।
मन्निमित्तं मृतो राजा रामश्चापि विवासितः।
अपापः पापया नीतो मात्राहं राज्यलुब्धया।
विहीनश्चन्द्रसूर्याभ्यां यथा मेरुर्न राजते।
तथा भ्रात्रा च पित्रा च शून्यं पुरमिदं मम।
अत्यन्तसुखसंवृद्धः पित्रा मात्रा च लालितः।
कथमेवंविधं दुःखं प्राप्य जीवामि दुःसहम्।
सोऽहं पित्रा सहैवाग्निं वनं रामेण वा सह।
प्रविशामि विना ताभ्यां न हि जीवितुमुत्सहे।
श्रान्तस्य यदि रामस्य पादौ तौ शुभलक्षणौ।
संवाहये वनस्थस्य तन्मे राज्यं महत्तरम्।
शुश्रूषमाणश्चरणौ वने वन्येन जीवतः।
अहमार्यस्य वत्स्यामि तस्यार्थे मम जीवितम्।
रामेण हि विना नाहमिच्छामि त्रिदशेष्वपि।
राज्यं किमु मनुष्येषु मातृदूषितमध्रुवम्।
आर्यरामस्य पूर्णेन्दुसदृशं चारुलोचनम्।
मम शोको मुखं वीक्ष्य न स्यात्पितृवियोगजः।
इति श्रुत्वा वचो वर्म्यं भरतस्य महामनाः।
अमात्या बन्धुवर्गाश्च दुःखादश्रूण्यवर्षयन्।
तमथाङ्गिरसं दीनं चरणाग्रेण राघवम्।
विलिखन्तमुवाचार्तं वसिष्ठो भगवानृषिः।
आपत्स्वमूढो धृतिमान्यः सम्यक्प्रतिपद्यते।
कर्माण्यवश्यकार्याणि तमाहुः पण्डितं बुधाः।
स त्वं धैर्यं समाश्रित्य विधूय हृदयज्वरम्।

V1 D1 M4 न क्षय —(l 6) B3 प्रक्षीण- V1 D1 3 5 -वेगस्य (for °श्च) V1 शम (for शर्म) Ñ1 B2 D5 M4 [अ]भिगच्छत —(l 7) Ñ1 V1 BD1 M4 वृत्त (for राज्य). V1 श्राशत (meta), D1 शाश्वते (for शाश्वत) Ś1 D6 स च (D6 च स [by transp]) चिंतयन्, Ñ1 D2–5 7 समचिंतयन् (D2 4 °त्) (for स वि°) —(l 8) V1 प्राप्य (for प्राज्य) M4 साधु (for विप्र) —(l 9) D2 उक्तवत्या D2 5 धर्ममार्ग (for धर्ममार्ग-) —(l 10) Ś1 V1 D3 5 6 M4 पतित —D4 7 read l 11 after l 4 —(l 11) D3 illeg for मन्नि Ñ1 गतो (for मृतो) D2 मन्निमित्तधृतो राजा (for the prior half) D2 राज्याद् (for चापि) M4 रामश्चारण्यमाश्रित (for the post half) —(l 12) Ñ2 B3 दीनो (for नीतो) V1 D1–5 7 M4 पापदृत्तया (D4 7 °कृधया) (for राज्य°) —Ñ1 D3 illeg (Ñ1 except विहीनश्) for l 13 —(l 13) V1 यथैव, D1 M4 रहितश् (for विहीनश्) B2 4 D4 7 सूर्यचन्द्राभ्या (by transp). V1 गगन च (for यथा मेरुर्) D1 शोभते, D2 4 5 7 भासते (for राजते) —D6 om l 14–15 —(l 14) D2 यथा (for तथा) Ñ1 मात्रा च, B3 च भ्रात्रा (by transp) (for भ्रात्रा च) V1 B1 D1 M4 transp भ्रात्रा and पित्रा D4 7 तथा च पित्रा भ्रात्रा च (for the prior half) —(l 15) D3 illeg from वृद्ध up to लालित D4 दुःख (for -सुख) B1 भ्रात्रा (for मात्रा) D4 7 लालित (for लालित) Ñ2 B3 पित्रा भ्रात्रा च पालित (for the post half) —(l 17) D7 illeg from सोऽहं up to ताभ्यां in l 18 Ś1 D6 पित्रा तेन (for सोऽहं पित्रा) V1 D1 सहाग्नि वा (for सहैवाग्नि) Ś1 D6 transp वन and सह —For l 17, D2 4 5 7 subst

शक्तिसंपन्निना पित्रा भ्रात्रा रामेण वर्जित।

[D2 शक्तपर्याप्तिना D7 om भ्रात्रा D5 मात्रा च लालित स्वय (for the post half)]

—(l 18) V1 M4 गमिष्यामि, D1.2 4 5 7 मरिष्यामि (for प्रविशामि) V1 D2–5 7 M4 नाहं, B2 नैव (for न हि) —(l 19) Ñ1 illeg from रामस्य up to संवाहये in l 20 D3 illeg. for the post half D7 om तौ (subm) —(l. 20) Ś1 D6 6 सवहेय, B4 समवाये, D4 7 सवाहेय (for संवाहये). D3 वनस्थस्य तन्मे राज्य V1 D1 वनस्थोऽ D2 5 राज्याद् (for राज्य) Ñ V1 B M4 तन्मे (B4 °त्वा) राज्यादर भवेत् (for the post half) —D2 4 7 om l 21–24 —(l 21) D5 शुश्रूषतश्च (for शुश्रूष°) V1 श्रयमाणश्च पौराणो (for the prior half) B4 [ऽ]रण्येन (for वन्येन) V1 B1 (before corr) 2–4 D1 M4 जीवित, D3 जीवन (for जीवत) —(l 22) D3 illeg for र्थे मम जीवित Ñ1 तस्यार्था वन्यमाहरन्; Ñ2 B1 3 4 G (ed) तस्यार्चापुष्पमाहरन् (B3 °वाहन, G [ed] °मावहन्), V1 B2 तस्यार्थयाजमा हरन्, D1 तस्यार्थार्थोंछमाहरन्, D5 तस्य वा यानुयायिनी, M4 तस्यार्थे चोंछमाचरन् (for the post half) —(l 23) Ś1 M4 च (for हि) D5 न रामेण विना राज्यम् (for the prior half) D5 इच्छेय (for इच्छामि). Ś1 D6 [ए]व त्रिविष्टपे —(l 24) Ñ1 किं च, V1 D1 3 M4 कुतो, B1 किं न (for किमु) V1 D1 3 M4 राज्यमिच्छेयम् (for मातृदूषितम्) V1 अध्रुव (for अध्रुवम्) —For l. 24, D5 subst

कुतो राज्य मनुष्येषु हीनमर्थेवमध्रुवम्।

—(l 25) Ś1 Ñ1 D6 आर्ये, Ñ2 B3 4 अथ, D2–5 7 तस्य (for आर्य-) Ñ1 illeg for चारुलोचन —(l 26) V1 D1–5 7 M4 पश्यतो मे मुखं शोको (for the prior half) V1 नश्येदित-, D5 तस्यातरय, D7 न स्यात्तस्य (for न स्यात्पितृ) Ñ1 D1 -वियोगज, B4 -वशानुग (for -वियोगज) —(l 28) D4 5 7 मन्त्रि- (for बन्धु) D7 M4 -वर्गश् (for -वर्गाश्) D2 3 अमात्यमित्रवर्गश्च (for the prior half) Ñ1 B3 दुःखम्, V1 दुःखानि (for दुःखाद्) Ñ V1 B D1–7 [अ]वर्तयन् (D2 °त्) (for [अ]वर्षयन्) —(l 29) Ñ V1 B D1 M4 भूमि (Ñ1 °मा) (for दीन). D2 4 5 7 तमथ शिरसं भूमौ (for the prior half) Ś1 D6 धरण्या प्रेक्ष्य (for चरणाग्रेण) —(l 30) Ś1 D6 7 विलपतम् Ñ1 V1 D1 6 M4 [इ]न्, B1 [आ]र्यो, D2 [आ]र्थे (for [आ]र्तं) —(l 31) D3 अपि स्वमूढो (for आपत्स्व°) D5 द्युतिमान् (for धृति°) V1 स, D2 om (subm) (for य) Ñ1 अभिवर्तते —Ñ1 illeg from l 32 up to समाश्रित्य in l 33 —(l 32) Ñ2 V1 B1 2 4 D1–5 7 धर्माणि (for कर्माणि) V1 [अ]रण्य (for [अ]वश्य) D2 3 5 पुरुष (for पण्डित).

कर्तुमर्हस्यसमूढ क्रिया पितुरनन्तरा ।
पिता ते पुत्रशोकार्तो रामे प्रव्राजिते वनम् ।
स्वयमनागच्छति प्राणानिष्ट्वा स्वर्ग वा दिव गत ।
अनाथ इव धर्मात्मा लोकनाथ पिता तव ।
निष्क्रियेत कथ नाम मृतस्तात त्वया विना ।
इत्यस्माभिर्विचार्यैतत्तैलद्रोण्या म शायित ।
तस्य निर्हरण तात पितुस्त्व कर्तुमर्हसि ।
परिसान्त्वय मातॄस्त्व मा च शोके मन कृथा ।
अवश्यभाविनो येऽर्था न ते शोच्या भवद्विध ।
पुरुषैरागतज्ञानैस्त्वद्विधैर्महात्मभि ।
तस्मात्सत्यमयात्मान मा भर्भरत बालिश ।
काकुत्स्थ बलवान्काल शक्यते नाभिवर्तितुम् ।
सर्वैर्न भाव्यमस्माभिस्तन्न शोचितुमर्हसि ।
भृश हि दु खाभिहता विचेतस
क्षुधा च तन्द्रा च विवर्णता गता ।

इमा पितुस्त्व महिषीरुपेक्षितु
न राजपुत्रार्हसि नाथता गत ।
अपश्चिमस्ते पितुरव्ययो विधि
प्रदर्शितस्तत्र हि ते द्विजोत्तम ।
तमाशु सपादय धर्यमास्थितो
विषादमस्मिन्न नृपात्मजार्हसि ।

Colophon

एवमुक्तो वसिष्ठेन भरतो धीमता नर ।
वसिष्ठमभिवीक्ष्येदमुवाचार्ततरो वच ।
स्मरत्यद्येव भ्रमति मे दीर्यतीव मनो मुने ।
लोकनाथे स्थिते रामे नाथश्च मयि कीदृशम् ।
किं तु तत्र नयध्व मा यत्र राजा पिता मम ।
करिष्ये तत्र सस्कार भवद्भि सहितोऽवश ।
नेदानीं हृदय चेन्मे स्फुटिष्यति सहस्रधा ।
दर्शयन्तु भवन्तस्त पितर क्षीणजीवितम् ।

—(l 33) Ñ2 स्त्व, V1 मं (for म त्व) D6 M4 धर्म (for धैर्य) Ñ2 B2 D2 अपा(Ñ2 °वा)श्रित्य, V1 आश्रित्य(subm), B1 3 4 D1–5 7 उपाश्रित्य (for समा°) Ś1 D6 विहाय (for विधूय) Ñ2 -भव, B1 -रत (for त्वरम्) —(l 34) V1 D1 M4 आनन्तर्यक्रिया पितु, D2–5 7 आनन्तर्या (D4 °थार्, D7 °र्या) पितु क्रिया (D4 7 °या) (for the post half) —(l 35) D2–5 7 दुःख- (for पुत्र) D1 4 6 प्रव्रजिते (for प्रव्रा°) —(l 36) D1 इष्ट्वा गतवा (for इष्टारत्नवत्वा) —(l 38) Ś1 D6 निर्दय स, B1 निर्धूयेत, B2 D1 3 4 7 M4 निहयेत (for निष्क्रि°) Ś1 चार्यद्, B3 नाथ, D2 3 तात (for नाम) Ñ1 मृतस्तात्र, V1 मृतस्तातस्, B2 (with hiatus) इतस्तात —D5 om (hapl) from त्वया विना up to तात in l 40 D3 विना त्वया (by transp) —(l 39) Ñ2 B2–4 [ए]व, D3 [ए]स (for [ए]तद्) D3 तैलद्रोण (for °द्रोण्या) —(l 40) D2 नृपस्य निर्गत तात (for the prior half) V1 प्रियस् (for पितुस्) B4 सस्कर्तुम्, M4 तत्कर्तुम् (for त्व कर्तुम्) —D2 4 5 7 om l 41 —(l 41) V1 परिपाल्य, B4 परिसान्त्वय B1 D1 च (for त्व) —After l 41, B3 ins

धैर्यमालम्ब्यता तात शोकश्च कार्यनाशक ।

—(l 42) V1 B1 4 D1 5 7 अवश्य Ś1 D4 6 भावा (for येऽर्था) Ś1 D2 6 नेव, V1 D1 3 ते न (by transp) (for न ते) B1 भवद्विधा —(l 43) Ś1 D6 त्व पुरंदर, Ñ2 B3 मु(B3 सद्)वृत्तैर्, B1 सदुर्वृत्तैर् B2 मदुर्वृत्तैर्, B4 मसुंदर (for पुरुषैर्) Ś1 D6 आगतज्ञान (for °ज्ञानैस्) Ś1 Ñ1 B2 D4 6 7 M4 मस्तत्वद्भिर् (for त्वद्विधैर्) —(l 45) V1 दुरन्ते नाभिवर्तितु, B4 शक्यते न नि°, D2 4 7 शक्य (D4 °कन) केनाति°, D3 शक्यते नाभि°, D5 शक्यमे नाभि° (for the post half) —(l 46) D1 सर्वैर्नरैर्न-चास्माभिर् (for the prior half) Ñ1 V1 D1 5 M4 तात, D2 नाथ, D3 नान्मान्, D4 न न, D7 न त्व (for तन्न) —(l 47) V1 D1 3 सु, D2 तु, D4 वि- (for हि) D6 विचेतन (for विचेतस) Ś1 D6 दु खाभिहता विचेतना —(l 48) Ś1 D3 4 6 7 भर्तुर्वियोगेन विवर्णता गता (Ś1 D6 °ता) —(l 49) Ś1 D6 इमा पितुस्त्व महिषीमुपेक्षितु

—(l 50) D2 नाथपुत्र —(l 51) Ñ1 illeg from पितु up to नृपा in l 54 Ñ2 अस्य यो, V1 B3 4 D1–3 M4 अव्य य, B1 अल्पयो (for अव्ययो) —(l 52) Ñ2 B D1 च य (B2 म) क्रमो (D1 कृतो) द्विज, V1 D2–5 7 M4 च कल्प (M4 मत्ता ना) द्विज (for हि ते द्विजोत्तम) —(l 53) D2 व यथास्थितो, D7 धर्ममास्थितो —(l 54) B1 विलापतुम्, B3 विरमतुम् (for विषादम) B2 विषण्णरूपो (for °स्मिन्) V1 D1–5 7 M4 न सी(M4 मा)दितु त्व नृपात्मजार्हसि ।

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ B D2–7 वसिष्ठवाक्य (Ñ1 illeg for वाक्य), V1 D1 भरतानुनयो —*Sarga no* Ñ1 B1 D3 6 om, Ś1 Ñ2 M4 80, V1 D4 78, B2 67, B3 D7 79, B4 74, D1 135, D2 5 82 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम

—D2 om l 55 —Ś1 D6 begin l 55 with ॐ —(l 55) Ñ1 illeg for भरतो धीम D4 5 7 द्विजश्रे (for धीमता) —(l 56) Ñ1 illeg from मयि up to l 57 Ś1 Ñ1 D6 अभिवाद्य V1 M4 [ए]वम् (for [इ]दम्) V1 [आ]शु नतो, D2 4 5 7 परम (for [आ]र्ततरो) —(l 57) Ñ2 V1 B D1 M4 भवति (for स्वप्यति) D6 [इ]व (for [ए]व) D2 च भ्रमति, D6 वदति मे (for भ्रमति मे) D2 भ्रमति च, D4 7 दीर्यतीव (for दीर्यतीव) D4 7 चित्तो (for मनो) D3 दीयतेऽथ मनस्तु मे (for the post half) —(l 58) B1 D2–5 7 M4 मम (for मयि) —(l 59) B2 नय त्व (for नयध्व) —(l 60) D4 5 7 सत्कार (for सस्कार) B1 मुने, B3 (also) वशी, M4 ध्रुव (for ऽवश) —(l 61) D2 चैव, D6 चेन्मे (for चेन्मे) D2 5 M4 फलिष्यति, D1 7 दलि° (for स्फुटि°). —(l 62) V1 D1–5 7 M4 राजान (for पितर) —After l 62, D3 4 7 ins

एवमुक्ते तु भरते वसिष्ठेन महत्व तम् ।

—D2 transp l 63 and l 64 —(l 63) Ñ1 illeg from प्रमुखा up to आनयन् in l 64 M4 नृपनि- (for ते नृप-) —(l 64) B3 आनाय्य, D3 4 5 7 आनिन्युर् (for आनयन्)

ततो वसिष्ठप्रमुखा सर्वे ते नृपमन्त्रिण ।
आनयन्भरत तत्र यत्र राज्ञ कलेवरम् ।
अर्धसहस्रगतास्ताश्च स्त्रियो राजपरिग्रहा ।
भरत पुरत कृत्वा ययुर्द्रष्टु मृत नृपम् ।
तत प्रविश्य भरत सह राजपरिग्रहै ।
ददर्श पितर प्रेत राममातुर्निवेशने ।
स त गतासु पितर दृष्ट्वैवोपहतत्विषम् ।
हा राजन्निति विक्रुश्य पपात धरणीतले ।
विसज्ञकल्प सज्ञा तु पुनर्लब्ध्वा सुदुर्मना ।
जीवन्तमिव संप्रेक्ष्य पितर सोऽभ्यभाषत ।
राजन्नुत्तिष्ठ कि शेषे भरतोऽहमुपागत ।
त्वदाज्ञया महासत्त्व शत्रुघ्नसहितस्त्वरन् ।
मम मातामहस्तात कुशल त्वानुपृच्छति ।
प्रणम्य शिरसा तद्वद्युधाजिन्मातुलो मम ।
यत कुतश्चित्सप्राप्तमङ्कमारोप्य मा नृप ।
ननु मूर्धन्युपाघ्राय प्रीत्या पूर्वमनन्दय ।
स इदानीमनुप्राप्त किमर्थं नाभिभाषसे ।
न तेऽपकृतवान्किचिदह तात प्रसीद मे ।
धन्य स रामो येनाज्ञा कृता ते वसुधाधिप ।
लक्ष्मणश्चापि धन्योऽस्मै यो राममनुनिर्गत ।
अधन्योऽहमपुण्यश्च यन्मा प्रति न पुण्यवान् ।
दु खेन महताविष्ट प्राणान्सत्यक्तवानसि ।
नून च तौ न जानीतो मृत्यु ते रामलक्ष्मणौ ।
यथा हि वनमुत्सृज्य नागताविह दु खितौ ।
मातृदोषाददयितो यदि तावदह नृप ।
शत्रुघ्नमपि तावत्त्वमभिभाषितुमर्हसि ।
निर्वास्य चीरवसन राम लक्ष्मणमेव च ।
स्त्रीहेतो किमपि प्राणास्त्यक्त्वा राजन्दिव गत ।
एव विलपतस्तस्य भरतस्य महात्मन ।
श्रुत्वा नृपतिपत्न्यस्ता रुरुदुर्भृशदु खिता ।
विलपन्त तथा त तु भरत शोककर्शितम् ।
वसिष्ठो जपता श्रेष्ठो जाबालिश्चेदमूचतु ।
मा शुचो भरत प्राज्ञ नैव शोच्यो महीपति ।

—M4 om l 65–69 —(l 65) Ñ1 illeg for अर्धसहस्र D6 तत्र (for ताश्च) V1 चतुर्दशशतार्धार्धा, D2 चतुर्दशे शताश्च (subm) (for the prior half) D2 3 5 राज्ञ (for राज) Ś1 Ñ2 D1 3 5 6 परिग्रह.—(l 66) Ñ1 D2 4 महीपतिं, V1 D1 3 7 मृत पतिं, B4 सुत नृप (for मृत नृपम्) —(l 67) D3 तत्र (for तत) D7 राज्ञा (for राज) —Ñ1 illeg from l 69 up to लब्ध्वा in l 71 —(l 69) V1 च (for [ए]व) —(l 70) Ś1 Ñ1 D6 सक्रुश्य (for वि°) M4 चतुर्दिशमथाधश्च (for the prior half) Ñ1 B1 2 4 पृथिवीतले, D2 5 7 वसुधातले —(l 71) D4 विसज्ञ स तु M4 नि सज्ञकल्प V1 D1 3–5 7 M4 लब्ध्वा भूय, B2 पुन प्राप्य (for पुनर्लब्ध्वा) —(l 73) M4 उत्तिष्ठ राजन् (by transp) B4 D2 (before corr) [ऽ]य (for ऽहम्) D2 पुरागत, M4 इहागत —(l 74) V1 D1–5 7 तवाज्ञया (for त्वदा°) —Ñ1 illeg from सत्त्व up to l 76 Ñ2 B3 D4 5 7 M4 महाराज (M4 °भाग) (for °सत्त्व) —(l 75) D2 4 5 7 स मे (for मम) Ñ2 B तत्र (for तात). D2 तु (for [अ]नु-) B4 त्व नु पृच्छसि, D1 2 त्वा तु पृच्छति —(l 76) Ñ2 ते त्वा (for तद्वद्) V1 D1 3 च मे (for मम) —(l 77) B2 (with hiatus) सप्राप्य अकम् V1 D1 M4 आधाय D2 4 5 7 आनाय (for आरोप्य) Ñ1 B2 4 D4 नृप —(l 78) Ñ2 B2–4 नत, V1 यस्त्व, D4 7 पश्चान् (for ननु) Ś1 D6 आनत मूर्ध्न्युपाघ्राय (for the prior half) Ś1 Ñ1 D2 4–7 M4 प्र (D2 5 M4 प्री)त्यानदस्त्व (Ñ1 D4–6 M4 °सि) भूमिप, V1 D1 3 प्रतिनदसि भूमिप (D3 पार्थिव) (for the post half) —(l 79) D2 तमिदानीम्, D3 इदानीं यम् (for स इदानीम्) V1 D1–5 7 M4 कस्मान्मा (D5 °त्त्व) (for किमर्थं) —Ñ1 illeg from भिभाषसे up to कृतवा in l 80 B4 D5 [अ]भिभाषसे —(l 80) V1 D1–3 M4 नापराध्यामि ते किंचिद्, D4 7 न तेऽपराध्यामि (for the prior half). Ñ2 B1 3 तावत; V1 D1 3 M4 राजन् (for तात). D2 4 5 7 प्रसीद जगतीपते (for the post half) —Ñ1 illeg from l 81 up to ऽस्मै in l 82.—(l 81) V1 [आ]ज्ञया (hypm) (for [आ]ज्ञा) M4 जगतीपते (for वसुधाधिप) V1 D1 पितस्ते (D1 कृता ते) व्रजता वन (D1 °ने), D2–5 7 कृता तव (D2 तात) महीपते (D3 °तले) (for the post half) —(l 83) V1 D1 अधर्मो (for अधन्यो) D2 [ऽ]ह (for च) Ñ B1–3 D6 तु- (for स) Ñ1 illeg, Ñ2 V1 D1–5 7 मन्युमान् (for पुण्यवान्) —(l 84) D2 3 5 उत्सृष्टवान् (for सत्यक्त°) D4 7 प्रेतता गतवानसि (for the post. half) —D2 4 7 om l 85–88 —(l 85) Ñ1 B3 तान्, V1 D1 ते (for तौ) Ś1 D6 नून तौ न विजानीतो (for the prior half) D5 7 तौ (for ते). —(l 86) D1 यतो (for यथा) D3 विहितन् (for हि वनम्) D5 यथा पितरमुद्दिश्य (for the prior half) Ś1 इव (for इह) —V1 D1 om l 87 —(l 87) Ñ B D3 5 M4 अ (Ñ B2 3 वि)प्रियस (D3 °य) ते (for अदयितो) —(l 88) B1 om तावत्त्व D3 5 अभिभाष (D5 °भाष्टु)मिहार्हसि (for the post half) —After l 88, D3 M4 ins

समतालस्वन चैव स्तुतिभि सूतमागधा ।
प्रसुप्त त्वा बोधयन्ति प्रतिबोद्धु त्वमर्हसि ।

[(l 2) D3 बोधयति महाराज (for the prior half)]
—(l 90) Ś1 B4 D3 अमि (for अपि) —(l 91) D5 विलपमानस्य —(l 92) M4 -नार्यस् (for -पत्न्यस्) V1 त्रिशत्सख्य सपत्न्यस्ता (for the prior half) —(l 93) D2 4 5 तत्र (for त तु) D1 रुदत (for भरत) Ś1 Ñ V1 B D6 शोककर्षित, D3 शोकविह्वल —(l 94) Ñ1 B3 यजता, V1 D1 वदता, M4 विदुषा (for जपता) V1 D1 अब्रवीत्, D4 7 ऊचिवान् (for ऊचतु) —(l 95) D2–5 मा शुच पुरुषव्याघ्र (for the prior half) Ñ1 V1 B4 D1–4 7 [ए]ष, B1 [अ]य (for [ए]व) —After l 95, D7 ins

यज्ञयाजी दानशूर शूरश्चाभिमतो रणे ।
ब्रह्मण्यो दानवाश्चैव सदा सज्जनपूजक ।

आनन्तर्यमसमृढ कर्तुमस्य त्वमर्हसि।
शोचन्तो ननु सस्नेहा बान्धवा सुहृदस्तथा।
पातयन्ति गत स्वर्गादश्रुपातेन राघव।
श्रूयते हि नरव्याघ्र पुरा परमधार्मिक ।
भूरिद्युम्नो गत स्वर्गं राजा पुण्येन कर्मणा।
स पुनर्बन्धुवर्गस्य शोकबाष्पेण राघव।
कृत्स्ने व क्षपिते पुण्ये पुन स्वर्गान्निपातित ।
तस्माच्छोक राजपुत्र पितृस्नेहसमुत्थितम्।
त्यज त्व नार्हसि स्वर्गात्पुनश्च्यावयितु नृपम्।
अतिशोकाग्निना दग्ध पिता ते स्वर्गतश्च्युत ।
शपेत्त्वा मन्युनाविष्टस्तस्मादुत्तिष्ठ मा शुच ।
नाय शोच्यस्तव पिता सत्कर्माजितलोकभाक।
मृतो नाय सुता यस्य यूय रामपुरोगमा ।
धर्मात्मानो महात्मानो लोके प्रथितपौरुषा ।
देवौजस सत्त्ववन्तो महेन्द्रवरुणोपमा ।
एवमुक्तो वसिष्ठेन भरतो धर्मकोविद ।
त्यक्त्वा शोकमिद वाक्यमुवाच वदता वर ।
ब्रुवन्ति यद्भवन्तो मा तथा तदिति मे मति.।
बलात्तु पितृस्नेहो भृश मोहयतीव माम्।
समनस्मितो भवद्भिस्तु गुरुभिर्हितवादिभि ।
त्यक्त्वा शोक करिष्यामि पितुरस्यौर्ध्वदेहिकम्।
आनयन्तु यथोद्दिष्ट भवद्भिर्नृपमन्त्रिण·।
सत्काराय पितुमद्य सर्वसभारविस्तरम्।
इति नृपतिसुतस्य जल्पत
सह नृपमन्त्रिपुरोहितैस्तै·।
अधिकमिव निवृद्धयामिनी
शतयामेव बभूव शर्वरी।

Colophon

—(l 96) B1 इद मूढ, D3 °मूढ (for °समृढ) —(l 97) V1 D1-5 7 M4 शोचमानास्तु (V1 D1 M4 °ना हि) B3 सदेहा (for सस्नेहा) —(l 98) B3 म त (for गत). Ś1 B D6 M4 स्वर्गम् (for स्वर्गाद्) Ś1 राजान पुण्यकर्मणा (for the post half) —D4 om l 99 —(l 99) D3 illeg from हि up to परम D2 यो (for हि) B3 महाभाग (for नरव्याघ्र) —(l 100) D1 स्वर्गं D6 राजन् (for राजा) —(l 101) Ñ1 illeg up to ष्पेण M4 शोकेन क्लि राघव (for the post half) —For l 101, V1 D1 subst

शोचितेनैव स पुनर्बन्धुवर्गस्य राघव।

—(l 102) D3 illeg for वै क्षपिते V1 D1 च (for वै) Ñ1 कथिते, Ñ2 B क्षयिते (for क्षपिते) D2-5 7 धर्मे (for पुण्ये) Ñ2 B1 3 4 तत (for पुन) D3 निराहृत —(l 103) D3 illeg for the prior half D6 एव (for शोक) V1 D1 M4 तस्मात्त्व राजपुत्राद्य (for the prior half) D1 M4 पितु (for पितृ) M4 -स्नेहम् (for स्नेह-) V1 D1 -समन्वित, D4 समुद्भव, M4 उपस्थित (for समुत्थितम्) —For l 103, D2 subst

तस्माच्छोको महाराज पितृस्नेहसमुत्थित ।

—(l 104) B2 D4 7 त्यज त, D2 3 6 त्यजना (for त्यज त्व) M4 transp त्व and नार्हसि D3 illeg for नार्हसि त्व Ñ2 पुण्यश् (for पुनश्) Ñ1 B2 चालयितु, B4 श्रावयितु (for च्यावयितु) B3 नृप (for नृपम्) —For l 104, V1 D1 subst

गन नार्हसि त स्वर्गात्पुण्याच्चारयितु नृपम्।

[D1 पुनश्च (for पुण्याच्च)]

—(l 105) B3 अपि, D7 अभि- (for अति) —D1 illeg from शोका up to ते Ñ1 B2 -[अ]ग्निदग्धोऽपि, D1 °तप्तो हि, M4 °संतप्त (for [अ]ग्निना दग्ध) V1 दर्न शोकाग्निसंतप्तोय (hypm) (for the prior half) D4 च स (for च्युत) —(l 107) Ñ1 illeg from नाय up to सत् V1 B1 4 D1-3 5 M4 स्व(V1 D1स्व)कर्मजित- (for °र्माजित-) —(l 108) B4 बाल- (for राम-) —(l 109) D2 3 6 महात्मानो महाभागा (for the prior half) D2-5 7 [ऽ]प्रतिम- (for प्रथित-) —After l 109, B3 ins

पुण्यात्मानो महात्मान सर्वेषा च हिते रता ।

—(l 110) D3 दिव्य- (for देव-) —(l 113) Ñ1 illeg for ब्रुवति यद्भवतो D6 ब्रुवतो मा (for भवन्तो मा) —D2 om l 114-115 —(l 114) D5 हि (for तु) D5 बलाद् (for भृश) V1 D1 3 पीडयति (for मोह°) —(l 115) V1 भवद्भिर्हि, B2 [ऽ]त्र युष्माभिर्, B4 D5 °श्च, D1 °द्भि सन् (for भवद्भिस्तु) Ñ1 हृत- (for हित-) —(l 116) D7 अद्य (for अस्य) —(l 117) Ñ1 B2 3 D7 यथा (D7 °शो) दिष्ट, D6 यथोद्दिष्टे (for यथोद्दिष्ट) V1 D2-5 7 भवतो (for भवद्भिर्) D1 भवतो नृपमन्त्रिभि, M4 भर्तुर्नृपतिमन्त्रिण (for the post half) —(l 118) B2-4 D1 M4 संस्काराय (D1 M4 °रिक), D2-5 7 सत्कारिक M4 [ऽ]रय (for ऽद्य) V1 सत्कारिक पितुरिदय (for the prior half) —(l 119) V1 D1-5 7 M4 भाषत (for जल्पत) —(l 120) B2 नृपति, D5 मन्त्रि (for नृपमन्त्रि) Ñ2 B3 ततस्तै, D6 च तैस्तै (for तै) M4 सह तैर्मन्त्रिपुरोहितैर्हितै —(l 121) V1 B1 D2 3 5 अधिकतर- (for अधिकमिव) B1 -विवृद्धिगामिनी सा, B4 °गामिनी (for -विवृद्धयामिनी) —(l 122) M4 सा तदा (for शर्वरी) D2-5 7 शतयामप्रतिमा बभूव सा (D4 °व रात्रि)

Colophon D3 om —*Sarga name* Ś1 Ñ B1-3 D6 भरतविलाप, V1 D1 भरतानुनय, B4 दशरथसंस्कारे भरतविलाप, D2 4 5 7 भरतशोक —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D6 om Ś1 85 Ñ2 M4 81, V1 B3 D7 80, B2 69, B4 75, D1 136, D2 5 83, D4 79 —After colophon, D6 concludes with रामाय नम

24

After Sarga 79, Ś1 Ñ V1 BD1–7 M4 ins

स तु बाष्पसमाविष्टो गुहो ज्ञातिगणैर्वृत ।
भरतं वाक्यकुशलो बद्धाञ्जलिरभाषत ।
इक्ष्वाकुवंशसदृश व्याहृतं भरत त्वया ।
अनुरूपं गुणानां च श्रुतस्य यशसश्च ते ।
यस्य त्वं वृत्तशौण्डीरो गुणज्ञो बन्धुरीदृशः ।
धन्यश्चासौ मम सखा राघवः प्रियबान्धवः ।
यस् त्वं लब्ध्वा श्रियं त्यक्त्वा निर्गुणामिव योषितम् ।
वनादुपानिनीषितुं यासि भ्रातरमग्रजम् ।
ईदृशं दुर्लभं लोके यादृशं त्वयि सौहृदम् ।
राघवं प्रति धर्मज्ञ यत्र सत्यं प्रतिष्ठितम् ।
यः पितुर्वचनं कुर्वन्ननन्याश्च तव प्रभो ।
सभार्यः सह च भ्रात्रा प्रविष्टो निर्जनं वनम् ।
तस्य विक्रमयुक्तस्य शौर्ययुक्तस्य धीमतः ।
अनुरूपो गुणानां त्वं भ्राता राजीवलोचन ।
एवमुक्तस्तु भरतो राजपुत्रो गुहेन सः ।
प्रत्युवाच गुहं धीमान्सान्त्वपूर्वमिदं वचः ।
अनेनैवाभिधानेन स्निग्धेन च हितेन ।
पूजितश्चार्चितश्चास्मि परितुष्टश्च ते गुह ।
किं त्विह श्रोतुमिच्छामि वक्तव्यं खलु नानृतम् ।
कस्मिन्देशे वने गच्छन्नुषितो मम बान्धवः ।
सुखानामुचितो नित्यमसुखानामकोविदः ।
रामो राजीवताम्राक्षो मैथिल्या सह सीतया ।
भ्रातृस्नेहादनुगतः पृष्ठतो यः स राघवम् ।
सौमित्रिर्लक्ष्मणो नाम कच्चित्स परिवृत्तवान् ।
क्व रामः शयितो रात्रौ क्व स्थितः क्व विलम्बितः ।
सीतया सह धर्मात्मा क्व चाप्यासीन्नरर्षभः ।
का कथा कृतवान्वीर किमासीत्तस्य भोजनम् ।
सत्पूर्वं शयितं कस्मिन्देशे क्षितिधरोपम ।

24

(l 1) V1 D1 -समाकीर्णो (for -समाविष्टो) Ś1 -गुणैर्वृत, Ñ2 B3 M4 समावृत, V1 D1 -समन्वित, B1 4 -गणावृत, B2 D2–5 7 -गु(D4 5 गु)णान्वित —(l 2) V1 रुदत (for भरत) V1 D1 दुःखसन्तप्त, D2 3 वाक्यकुशल V1 D1 M4 उवाच ह(D1 त) (for अभाषत) —(l 3) B1 -वंश, B4 -वंश्य- (for -वंश) D1 प्रभव (for सदृश) V1 व्याकृत, M4 भाषित (for व्याहृत) D2 भरत व्याहृत (by transp) —(l 4) B1 श्रुतेश्च (for °तस्य) Ś1 D6 M4 तथा (for च ते) V1 रुदतश्च यशश्च ते (for the post half) —(l 5) Ś1 D6 वृत्तसम्पन्नो, Ñ B3 4 °शौटीरो, V1 व्रतशोटीरो, B1 °शौटीर्यो, B2 °निपुणो (for वृत्तशौण्डीरो) B4 om the post half —(l 6) D2 प्रियबान्धव —After l 6, B3 ins

धर्मात्मा सत्यसन्धश्च यस्य भ्राता भवान्किल ।

—(l 7) D5 यश्च D2–5 7 राज(D3 °ज्य-) (or लब्ध्वा) V1 D1 यस्त्वं लब्ध्वा V1 चापि (for त्यक्त्वा) D2 4 5 7 विगुणाम् (for निर्गुणाम्) Ś1 D6 योषिता —(l 8) B3 बलाद् (for वनाद्) —(l 9) Ś1 D6 त्वद्दुर्लभं, V1 ईदृशं सौहृदं, D3 ईदृशं दुर्लभं Ś1 D6 ते च, Ñ2 B3 तव (for त्वयि) D1 2 सौहृदं त्वयि (by transp), M4 सौहृदं तव V1 D3–5 7 सौहृदं(V1 दुर्लभं) यादृशं त्वयि (for the post half) —(l 10) B2 D4 7 धर्मज्ञ (for °ज्ञ) V1 D1 3 M4 सत्यं यस्मिन्, D2 4 5 7 यस्मिन्सत्य(D4 °त्य) (for यत्र सत्य) —(l 11) M4 स (for य) D2 5 पुनर् (for पितुर्) V1 रत (for तव) —(l 12) D3–5 7 सहितो (for सह च) V1 D2 भ्रात्रा च (by transp) Ś1 D6 सह पत्न्या(D6 °भार्य) सह भ्रात्रा (for the prior half) Ñ2 V1 B1–3 विजनं B1 M4 दण्डक (for निर्जनं).—Ś1 D6 om l 13–14 —(l 13) B1 यस्य (for तस्य) —D2 om (hapl) from शौर्ययुक्तस्य up to l 14 B4 om (hapl) शौर्ययुक्तस्य V1 D1 3 धैर्य (for शौर्य-) —(l 14) V1 D4 7 राजीवलोचन —(l 15) D2 शौर्ययुक्तस्तु (for एवमु°). B4 om the post half. Ñ2 B1 3 महायशा (for गुहेन स) —(l 16) B1 श्रीमान् (for धी°) V1 सामपूर्वम्, D3 मधुरयुक्तम् —(l 17) Ś1 D6 विधानेन V1 [अ]तिवादेन, D1 M4 [अ]भिवादेन, D2–5 7 [अ]नुरागेण (for [अ]भिधानेन) V1 D1 अनुराग- (with hiatus) (for स्निग्धेन च) D4 7 सहितेन (for च हितेन) —(l 18) B1 च जितश्, D5 चर्चितश्, D6 चार्जितश् (for चार्चितश्) D2 5 चैव, D4 7 चापि (for चास्मि) D4 7 परितुष्टोस्मि, D5 हृष्टपुष्टश्च —(l 19) Ś1 D6 किञ्चित्, V1 D1–3 5 तत्त्व तु, D4 7 सत्यं तु, M4 किं तु तत्र D2 वक्तुम् (for श्रोतुम्) —After l 19, D2 3 5 ins

राज्यं त्यक्त्वैव सम्प्राप्तो राघवः पितुराज्ञया ।

—(l 20) M4 (before corr as above) तस्मिन् (for क°) D4 वने D4 (after corr m as above) धर्मबान्धव —(l 21) M4 [s]त्यन्तम् (for नित्यम्) V1 D1–5 7 च नो(D5 न चो)चित (for अकोविद) M4 असुखानुचितस्तथा (for the post half) —(l 22) Ś1 D6 राजीवपत्राक्षो D3 वैदेह्या (for मैथिल्या) —(l 23) M4 चानुगत (for अनु°) D7 पृच्छतो Ñ2 यश्च, V1 यस्तु, B1 3 यस्य, D2 य स (for य स) —(l 24) Ñ2 B1 3 (also as above) देशे, D4 राम, D7 M4 राम (for नाम) Ñ1 B1 D6 कश्चित्, V1 B3 (also) 4 D1–5 7 M4 कस्मिन् (for कच्चित्) V1 D1 7 M4 तु(D1 वि, D3 स M4 म) परिवृत्त(D3 °वर्त)वान् —For l 24, B2 subst

सौमित्रिरपि देशेऽपि कस्मिंस्तिष्ठेद्धनुर्धर ।

—(l 25) V1 कुमार (for क्व राम) Ñ2 सहितो, D4 प्रस्थितो. D2 4 5 7 भूमौ (for रात्रौ) D2 om (hapl ?) क्व स्थित V1 D1 सीतया सह, B2 क्व विलक्षित, B4 °नदिन (for क्व विलम्बित) —(l 26) D3 धर्मज्ञ (for धर्मात्मा) V1 D1 धर्मज्ञो लक्ष्मण श्रीमान् (for the prior half) Ś1 D6 कुत्र चासीत्, Ñ1 B1 4 क वा चा(B4 स्वा)सीन्, Ñ2 B3 D3 7 क्व वाप्या(Ñ2 B3 °था)सीन्, V1 कुत्राप्या°, B2 क्व चावात्सीन्, M4 क्व वाथ स (for क्व चाप्यासीन्) Ñ2 B1 3 4 नराधिप, D2 4 7 नरर्षभ —(l 27) Ś1 D6 किं चात्र, Ñ2 B किं चात्र, V1 D1 का कथा (for का कथा) B3 धीर, D3 7 वीर Ś1 B4 D6 7 किं चा(B4 वा)सीत्तस्य,

अस्मिन्किलेङ्गुदीवृक्षे भ्राता मे सह सीतया ।
सुप्तवान्रजनीमेका शरीरेण न चक्षुषा ।
तथा कमलपत्राक्षो धनुष्पाणि सलक्ष्मण ।
ता निशा जागरितवान्सूतश्च रथसारथि ।
एतदाचक्ष्व मे सर्वं यथावत्परिपृच्छत ।
तस्य देवप्रभावस्य राघवस्य विचेष्टितम् ।
एतत्तु वचन श्रुत्वा भरतस्य महात्मन ।
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्य गुहो गहनगोचर ।

Colophon

25

After 2 83 21, Ś1 Ñ V1 B D1–7 M4 ins

Colophon

सर्तीर्य भरतो गङ्गा ससैन्य सह मन्त्रिभि ।
पुरोहितस्यानुमते गुह वचनमब्रवीत् ।
कतमेन तु देशेन गन्तव्य यत्र राघव ।
गुह मार्ग समाचक्ष्व त्व सदा वनगोचर ।
सोऽब्रवीद्भरतस्यैतद्वच श्रुत्वा गुहस्तदा ।
अभिज्ञस्तस्य देशस्य यस्मिन्वसति राघव ।
इत प्रयाग काकुत्स्थ गम्यता वनमुत्तमम् ।
नानापक्षिगणाकीर्णमुपेत सलिलाशयै ।
कमलप्रतिमालाभि सुतीर्थैरल्पकर्दमै ।
खगपातक्षतै पर्णैर्निरुद्ध नीलकोमल ।
यन प्राक्क्रोशमात्रे तु प्रयागस्य नरर्षभ ।
तत्रोषित्वा च गन्तव्य भरद्वाजाश्रम प्रति ।
तत्र गत्वा राजपुत्र मुनि तमभिवादय ।
धर्मज्ञ तपसा सिद्ध त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
तस्मात्तस्माशीर्वचन गिरश्च हृदयगमा ।
श्रुत्वा यास्यसि सहृष्टो द्रष्टु भ्रातरमग्रजम् ।
उषित्वा रजनी तत्र निर्भरस्तेन पूजित ।

V1 निशायस्य तु, D1 निशात्यत्तत्र (for निशासात्य) —(l 28) V1 D1 M4 तत्पूर्व D2–5 7 अपूर्व Ś1 Ñ2 D6 स्वपित V1 शयित (for शयित) D2 कश्चिद् (for कस्मिन्) D1 3 हिरिचरैसत्तम —(l 29) Ñ2 B3 तस्मिन्, D5 7 M4 कस्मिन् V1 D1–5 7 [ट]गुदीमूले —(l 30) B2 D4 शरीरेणैव, B3 4 °रेण च —(l 31) V1 D1–5 7 M4 स्व स्थित यस्मिन्दृष्टो (for the prior half) —(l 32) Ś1 D1 6 M4 सूत (D4 7 M4 सूतश्च) सारथि Ñ B स च गुहश्च सारथि (for the post half) —(l 33) V1 D1 आख्याहि (for °चक्ष्व) M4 परिपृच्छते —D2 om from विचेष्टित in l 34 up to वाक्य in l 36 —(l 35) Ñ1 एतत्, D1 एतावत्, D4 7 M1 एव तु (for एतत्तु) B1 3 4 D3 4 7 गत्यस्य (for भरतस्य) —(l 36) D2 om (hapl) from गुहो up to 2 80 1° M4 वनगोचर

Colophon V1 D1–3 6 M4 om —*Sarga name* Ś1 गुह(also भरत)वाक्य, Ñ1 D4 7 गुहप्रश्न, Ñ2 B गुहानुप्रश्न, D6 भरतवाक्य —*Sarga no* (figures, words or both) D6 om, Ś1 97, Ñ2 93 B2 80, B3 D7 92, B1 87, D4 90

25

V1 D1–5 7 om Colophon —*Sarga name* B4 om, Ś1 Ñ B1–3 D6 गङ्गागमन —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 B1 D6 om, Ś1 101, Ñ2 97, B2 84, B3 M4 95, B4 91

—(l 1) Ś1 ससैन्य, Ñ B M4 ससैन, D4 5 7 ससैन्य (for °न्य) B1 सह पत्तिभि, D4 7 बहुभृत्यैः —(l 2) B3 [अ]-नुमतो D2 गुहो D3 भरतो वाक्यमब्रवीत् (for the post half) —After l 2, B3 ins

कथयस्व मे महावीर गुहस्त्व वनगोचर ।

—(l 3) D2 5 स्म (for तु) V1 केनास्मादृह, D1 3 कतमेन केन स्म, M4 कतरेण तु (for कतमेन तु) —(l 4) D1 मयाचक्ष्व, D6 समाचक्ष, M4 तदा° —(l 5) Ś1 D4 6 7 [ए]वं, D3 [ए] (for [ए]तद्) B2 वचस् (for गुहस्) Ñ1 V1 D1–5 7 transp वच and गुहस् —B1 om l 6 —(l 6) B3 यत्र (for यस्मिन्) D7 राघव —(l 7) Ñ B प्रभृति (for प्रयाग) D2 च तम् (for वन) —(l 8) D1 मुनि- (for नाना-) —D2 4 5 7 om l 9–10 —(l 9) Ś1 D6 -प्रतिमालाभिः, Ñ1 प्रतिमाभरण (hypm), Ñ2 B1 3 4 -प्रतिमाभिश्च V1 D3 M4 पर्णप्रतिमा(M4 °ता)भरणं, B2 (m also कमलाभरण स्वच्छ) कमलोत्पलभरण, D1 पद्मप्रतिमाशमान (for the prior half) V1 सुतीर्थ, M4 तीर्थैर् —(l 10) Ś1 B3 D6 पुष्पैर् (for पातै) V1 D3 M4 खगा(M4 °ग)पा(V1 घा)तक्षते पातैर्, D1 वनपात्रक्षते पर्णैः (for the prior half) Ñ2 B3 निरुद्ध, V1 विगतम्, D1 3 विनद्ध (for निरुद्ध) Ś1 D6 नीलकोमलम्, M4 पर्णकोमल (for °कोमल) —(l 11) Ñ1 V1 B1 प्राक्क्रोश-, M4 प्रक्रोश- Ś1 D4 6 वन प्रक्रोशमात्र च, D2 अथ प्राक्क्रोशमात्रेषु, D3 वनप्राक्क्रोशमात्रेण (for the prior half) V1 भरतर्षभ (hypm), D नरर्षभ —Ñ1 reads l 12 (var) twice —(l 12) B1 illeg from षित्वा up to भरद्वाजा Ñ1(second time) (illeg) ष्यत्रजानीते, V1 D1–5 7 M4 नुमत्याश्च(M4 °श्रो षि)ष(D3 °ष्यैव, D1 7 °षि वि) नाशिते (for the prior half) Ñ1 (both times) D2 भारद्वाजाश्रय(Ñ1 °म) D7 शुभ (for प्रति) —(l 13) D1 गत्वा तत्र (by transp) Ñ2 V1 B D1 M1 कुमार त्व (B2 [m also] भारद्वाज) (for राजपुत्र) B4 मुनिस्तस्य, M4 मुनि स्वग Ñ B1 2 (after corr as above) 4 अभिवादये —(l 14) Ñ1 सर्वज्ञ (for धर्मज्ञ) D3 सर्व- (for त्रिषु) —(l 15) Ś1 D6 तस्य, B2 य° (for तस्मात) B3 तम् (for त्वम्) M4 वाचश् (for गिरश्) Ñ2 हृद्गमा (subm). —For l 15, D4 7 subst

तस्माच्चाशीर्वादवचो वचश्च हृदयगमम् ।

—(l 16) B4 यास्य, D1 °ति (for यास्यसि) V1 D1–5 7 M4 सतुष्टो (for सहृष्टो) D6 गत्तु (for द्रष्टु) —D1 transp l 17 and 18 —(l 17) V1 तस्यका, D1–3 5 M4 उष्यैका, D4 7 प्रोष्यैका (for उषित्वा) Ś1 तत्र रजनीं (by transp) V1 D1 M1 सत्कृत, D2–5 7 तर्पित (D2 3 °ता) (for पूजित).

दृष्ट्वा हि मोक्ष्यते न त्वामेकामनुषित निशाम् ।
ब्रुवाणमेव तु गुह भरत प्रश्रयान्वित ।
एवमस्त्विति तद्वाक्य परिष्वज्येदमब्रवीत ।
गच्छ सोम्य निवर्तस्व समस्तैर्ज्ञातिभि सह ।
सत्कृतश्चानुयातश्च प्रीतिमानस्मि ते गुणै ।
भ्रातुर्मे पूजित सत्य त्वया रामस्य धीमत ।
अनुरागश्च भक्तिश्च सौहृदं च प्रदर्शितम् ।
भरतेनाभ्यनुज्ञातो गुहस्तु ज्ञातिभि सह ।
ययौ सपूज्य भरत सोपाध्यायपुरोहितम् ।
तत प्रतिगते नौभिर्गुहे ज्ञातिगणै सह ।
जगाम सेनया सार्धं प्रयाग भरतो वनम् ।
सुमन्त्र दैशिक कृत्वा मन्त्रिण राघवप्रियम् ।
मन्त्रकर्मणि च प्राज्ञ देशे काले च कोविदम् ।
फलाढ्यान्पादपान्पश्यन्पुष्पाढ्याश्च समन्तत ।
वल्गु द्विजाना च रुत शृण्वञ्श्रोत्रमनोहरम् ।
गुणग्रामस्य कथयन्मैथिल्या लक्ष्मणस्य च ।
अगुणाश्चात्मनो मातु कैकेय्या समुदाहरन् ।
अध्यर्धयोजन गत्वा ददर्श सुमहद्वनम् ।
प्रयागमिति विख्यात यथा चैत्ररथ तथा ।
तत्प्रविश्याश्रमपद सर्वकामफलद्रुमम् ।
शोभित पद्मवनै सुतीर्थैर्बहुपुष्करै ।
अभिगम्य प्रयाग त देवस्थानमनुत्तमम् ।
प्रदक्षिण प्रणाम च चकार भरतस्तदा ।
ता सर्वा मातरस्तस्य शत्रुघ्नश्च महामति ।
प्रयताश्चाप्रमत्ताश्च चक्रुर्देव प्रदक्षिणम् ।
तेऽभिवाद्य विनिष्क्रम्य वनात्तस्मादनन्तरम् ।
आश्रम क्रोशमात्रे तु ददृशु पिण्डितद्रुमम् ।
भरद्वाजसगोत्रस्य महर्षेर्भावितात्मन ।
आश्रम भरतो दृष्ट्वा प्रहर्षमतुल ययौ ।

—V1 om l 18–19 —(l 18) D1–5 7 M4 (D1 3 5 M4 with hiatus) न हि त्वा (D3 4 त्वा, M4 त्व) मोक्ष्यते दृष्ट्वा (for the prior half) D2 रात्रम्, D4 7 लेकाम् (for एकाम्) Ś1 D6 अनुगतो, Ñ1 D2 3 5 7 अनुषिता, Ñ2 अनुषितो —(l 19) Ñ B D5 सत्क्रियान्वि(Ñ1 °र B2 4 °तु, B3 D5 °न)त, D1–3 सत्क्रियानत, M4 साधु साध्विति (for प्रश्रया°) Ś1 D4 6 7 सत्कृत्य भरतस्तत (D7 °न्तु°, D6 °दा) (for the post half) —(l 20) Ś1 Ñ2 B2 3 D6 त (for तद्). D1 3 M4 वाक्य (D1 °क्या) ते (M4 त) (for तद्वाक्य) D4 7 एवमादि वचो धर्म्य (for the prior half) M4 उक्त्वा स्वज्येदम् (for परिष्व°) —For l 20, V1 subst

इत्येतद्वचन श्रुत्वा भरतो गुहमब्रवीत् ।

—(l 21) Ñ1 समग्रैर्, Ñ2 समस्त, D4 7 सगणो (for समस्तैर्) D6 जातिभि (for ज्ञा°) Ñ1 B2 D1 M4 वृत (for सह) V1 D2 5 सगुणैर् (V1 °गणो, D5 °गणैर्) बधुभि सह (for the post half) —B4 om (hapl) l 22–25 —(l 22) D1 स(before corr म)बधुश्, D2 सत्कृनाश् (for सत्कृतश्) Ś1 D4 6 7 भृश प्रीतो (for प्रीतिमान्) —V1 reads l 24 after l 20 —(l 24) B3 अनुगत्व (for °रागश्) D4 7 ते भक्ति (for भक्तिश्च) M4 हृदय (for सौहृद) Ñ1 [अ]पि दर्शित, Ñ2 B M4 विदर्शित, V1 D3 निदर्शित —D4 5 7 om l 25–26 —(l 25) D3 [अ]ननु- (for [अ]भ्यनु-) Ñ2 B3 च, D1 तैर् (for तु) V1 बधुभि (for ज्ञातिभि) —For l 25, D4 5 7 subst

तत प्रतिगते नौभिर्गुहे ज्ञातिगणान्विते ।

[D5 बधु (for ज्ञाति)]

—(l 26) B4 सगृह्य (for सपूज्य) M4 जगाम भरत पूज्य( ) (for the prior half) Ś1 N1 B2 D6 पुरोगम (for °हितम्) —For l 26, V1 D1–3 subst

जगाम भरत कृत्वा सोपाध्याय प्रदक्षिणम् ।

—(l 27) V1 D1 3 तस्मिन् (for तत) B4 गुहो Ñ1 D2 4 5 7 ज्ञाति(D2 5 बधु)गणान्विते, V1 D1 3 ज्ञातिभिरावृते (for °गणै सह) —For l 27, Ś1 D6 subst

तत प्रतिगतो नाव गुहो ज्ञातिसमन्वित ।

—After l 27, Ñ2 ins

परे पारे तु गङ्गाया नाव सस्थाय यत्नत ।
भरत पुनरायातु गुहो ज्ञातिसमन्वित ।
भरतो गुहमालोक्य जगादैतद्वच पुन ।
गुह ते मद्विसृष्टस्य पुनरागमन कथम् ।
गुहो(?) जगाद रामस्य द्रष्टव्य चरणद्वयम् ।

—(l 29) Ś1 B2 D4 6 7 दैशिक, Ñ2 B3 4 D5 दैशक B3 भूत्वा (for कृत्वा) Ś1 राघव, D4 राघव —(l 30) B2 राज कर्मणि Ñ B1 4 D1 देशकाले V1 D1 M4 सारथि, D4 7 पडित (for कोविदम्) —(l 31) Ś1 V1 D6 सफलान्, D4 फलन्यान् (for फलाढ्यान्) Ñ1 B4 D2 4 7 भजन्, Ñ2 B3 D5 भुजन्, D3 यस्य (for पश्यन्) Ś1 D6 पुष्पाणि च, V1 मृगान्स्वव्यान्, D2 4 °चाश्च (for °ढ्याश्च) —(l 32) Ś1 D6 वन्य- (for वल्गु) B3 गृह्णञ्श्रोत्र, B4 शृणु श्राव- (for शृण्वञ्श्रोत्र-) V1 D1 M4 -सुखावह, D4 -मनोरम —(l 33) D4 वैदेह्या (for मैथिल्या) Ñ2 लक्ष्मणेन च —(l 34) V1 अगुण, D2 अगुणाश् D5 om च D4 7 तनो (for [आ]त्मनो) V1 B1 समुदीरयन् —(l 35) Ś1 V1 D2 3 6 अध्यर्ध, B4 अभ्यर्ध, D4 अयार्ध, D5 अर्धद्वि- (for °र्ध-) —(l 36) V1 स्थान (subm) (for विख्यात) G(ed) वन (for तथा) —(l 37) Ñ B वन चैव (for [आ]श्रम°) B2 D4 7 सर्वकाल D1 M4 -फलप्रद —(l 38) Ś1 Ñ2 B D6 स(Ñ2 B सु)तीर्थ, G(ed)सुतीर्थ- (for सुतीर्थैर्) B3 -पुष्करै, B4 -शाद्वरै, M4 -पुष्पितै (for पुष्करै) —(l 39) Ś1 D6 तद्, Ñ1 ते, D5 M4 तु (for त) D1 दिव्य- (for देव-) —(l 40) B2 प्रयाग, D5 प्रमाण (for प्रणाम) D5 प्रणाम भरतस्तथा, M4 जगाम भरतस्तत (for the post half) —(l 41) V1 D1–3 M4 चास्य, B4 चैव (for तस्य) Ñ1 D4 7 च महाबल, B1 2 सु(B2 स, G[ed] च)-महाद्युति, B3 स महामति, M4 च महामना B4 D5 शत्रुघ्नस्य

26

After Sarga 80, Ś1 Ñ V1 B Dt1 D1-7 M4 ins

रामस्तु नलिनीं रम्या चित्रकूट च पर्वतम् ।
पुन्या जनकराजस्य दर्शयित्वा न्यवर्तत ।
उत्तरे तु गिरे पादे चित्रकूटस्य राघव ।
ददर्श कन्दर रम्य शिलाधातुसमाचितम् ।
सुखप्रचेयस्तरुभि पुष्पभारावलम्बिभि ।
सवृत च रहस्य च मत्तद्विजगणायुतम् ।
त दृष्ट्वा सर्वभूताना मनोदृष्टिहर वनम् ।
उवाच राघव सीता वनदर्शनविस्मिताम् ।
वैदेहि रमते चक्षुस्तवास्मिन्गिरिकन्दरे ।
परिश्रमविघातार्थं साधु तावदिहास्यताम् ।
त्वदर्थमिव विन्यस्त शिलापट्टोऽयमग्रत ।
अस्य पार्श्वे तरु पुष्पै प्रवृष्ट इव केसरै ।
राघवेणैवमुक्ता सा सीता प्रकृतिसुन्दरी ।
उवाच प्रणयस्निग्धमिद श्लक्ष्णतर वच ।
अवश्यकार्यं वचन तव मे रघुनन्दन ।
भूतार्थं चैव पश्यामि एन पुष्पितपादपम् ।
एवमुक्तस्तया तस्मिन्नुपविष्ट शिलातले ।
सह पत्न्या विशालाक्षीं वचन चेदमब्रवीत् ।
गजदन्ताहतान्वृक्षान्पश्य निर्यासवाहिण ।
झिल्लिकाविरुतैर्दीर्घैं रुदन्तीव समन्तत ।

महात्मन (D5 °वन्) (for the post half) —(l 42) Ñ1 B1 3 M4 प्रयनाश Ñ2 प्रयानश (for [अ]प्रसक्ताश्च) D3 प्रयानश्च श्रमार्ताश्च (for the prior half) B4 जुर् M4 जग्मुर् (for चतुर्) Ś1 D6 एव, B4 D4 7 °त्र(D4 °न) (for °त) V1 चक्रुर्वदर्शन (subm) (for the post half) —(l 43) Ñ1 विनि क्रम्य, V1 [अ]भिनि सृत्य, D1 [अ]भिनिसृत्य M4 विनिर्गम्य (for विनिष्क्राय) B1 ते चाभिनाथ निष्क्राम्य, D2 ते विनम्याभिनिसृत्य, D3 5 अभिवाद्य विनि(D5 °नि)क्रम्य, D4 अभिवाद्यैव निष्क्रम्य (for the prior half) D6 अनुत्तर (for अनन्तर) —(l 44) Ñ1 V1 D2 M4 न, D3 om (subm) (for तु) D1 7 त सोगमात्र(D7 °त्राव), D4 क्रोशमात्र ते (for °मात्रे तु) B1 (m also as above, orig) पतितद्रुम, B4 पुष्पित°, D4 6 पीडित° —For l 44, D1 subst

आक्रोशमात्रे त्वद्भुताश्च विध्वस्तद्रुमम ।

—After l 44, Ñ1 D3-5 7 ins

नक्रपक्षिगणाकीर्ण वृष्टिकान्त मनोरमम् ।

[Ñ1 त दृश्येव (for नक्रपक्षि) Ñ1 मनोहर, D3 मनोहर]
—D6 7 om l 45 —(l 45) D1 भरद्वाजस्य B3 D3 भावितात्मन (for भाविता°) —(l 46) M4 राघवो (for भरतो) V1 स दर्शन (for प्र°)

26

(l 1) Dt1 चित्रकूटस्य (for °ट च) D2 reads from च पर्वतम् up to चित्रकूट in l 3 in marg —Dt1 D7 om l 2 —(l 2) B2 पुत्रा, D1 M4 सुता (for पुन्या) Ñ1 illeg , D3 न्यवर्तते, M4 [अ]पवर्तते (for न्यवर्तत) D5 दर्शयन्सन्यवर्तत (for the post half) —(l 3) Ś1 Ñ B D6 स तदा (for उत्तरे) B1 [अ]नु-, B2 हि, B4 च (for तु) B1 पार्श्वे, D3 पार्श्वे (for पादे) —(l 4) M4 कानन (for कन्दर) D2 1 5 7 ददर्श कन्दरारम्यान् (for the prior half) Ś1 B1 Dt1 समन्वित, D2 -समन्वितान्, D6 समाचितान (for समाचितम्) —(l 5) Ś1 V1 सुखप्रवेश्य, Ñ B3 सुखप्रवेशैस्, B1 अथापरैस्, Dt1 D1 7 °प्रसेकैस, D1 °प्रवेश (for सुखप्रचेयम्) D6 सुरैश्च तरुभि पुष्प (for the prior half) D3 पुष्पमाला-, D4 पुष्पधारा, D6 फलभार- (for पुष्पभार) M4 -विलम्बिभि —After l 5, B3 ins

आक्रान्तैर्भ्रमरैश्चैव मधुपानपरायण ।

—D2 om l 6-7 —(l 6) B1 om (hapl) रहस्य च Ś1 D6 सवृत सरहस्य च, V1 D1 7 स(D1 सु)वृत च सुरम्य च, B2 (also) फलभारै सभृत च, D4 5 7 सवृताश्च रहस्याश्च (for the prior half) Ñ2 गणयुत B1 -गणान्वित, D4 5 7 गणायुतान् (for -गणायुतम्) —(l 7) Ś1 Ñ B3 D1 6 तद् (for त) V1 D4 वृत्ति (for दृष्टि) B2 हर, B4 वर (for -हर) —(l 8) V1 D1 3 M4 उवाच रामो वैदेहीं, Dt1 D2 4 5 7 [उवाच सीता/ D2 om up to सीता]कातुरा (for the prior half) V1 Dt1 D2-5 7 विस्मित , B1 विस्पृहा (for -विस्मिताम्) —(l 9) M4 तवेह (for तवास्मिन्) B4 गिरिकूट —(l 10) M4 अपि श्रम (for परिश्रम) D2 साधुभावाद्, D5 साधुता चेद (for साधु तावद्) M4 उपास्त (for इहास्यताम्) —(l 11) Ś1 Dt1 D3 इद (for त्व) Dt1 D2 4 5 7 विन्यस्ता Ñ2 B3 4 शिलापट्टो, V1 °पार्श्व, B2 °सघो, D3 °पद्दो (for शिलापट्टो) Ś1 शिलाया सुसमस्तर , Dt1 D2 7 इ(D7 वि)य श्लक्ष्णसमा(D2 °तमा) शिला, D4 5 इ(D1 वि)य श्लक्ष्णा समा शिला (for the post half) —M4 om l 12 —(l 12) Ś1 Ñ1 B1 2 D3 यस्य, B4 पश्य, Dt1 D2 4-7 यस्या (for अस्य) B2 4 पार्श्वेनग V1 D1 यस्यायमग्रा पुष्प (for the prior half) Ś1 D6 विभ्रष्ट, V1 B1 Dt1 D4 7 प्रविष्ट, B2-4 प्रहृष्ट, D1 प्रवृष्ट (for प्रवृष्ट) V1 D1 केसर (for °रै) —After l 12, B2-4 ins

अस्य पार्श्वे घनच्छाया पुष्पिता सन्ति पादपा ।
[B2 यस्य (for अस्य)]

—(l 13) Ñ2 B3 (marg also as above) तस्यतद्वचन श्रुत्वा, B1 राघवस्य वच श्रुत्वा (for the prior half) —Ñ1 V1 Dt1 D1-5 7 M4 दक्षिणा (for -सुन्दरी) —(l 14) V1 उत्तर (for उवाच) Ś1 V1 D1-7 प्रणयात् , Ñ B3 प्रश्रय- (for प्रणय-) Ñ B3 शुभतर, V1 शुद्ध° (for श्लक्ष्णतर) —(l 15) Ñ2 V1 B1 Dt1 D2 4 अवश्य V1 B1 D2 transp कार्यं and वचन Ś1 तवैव, Ñ2 B4 तवेद, B3 तरस, D1 M4 मया ते (for तव मे) D2 4 5 7 तव मधुजनप्रिय (for the post half) —(l 16) Ś1 D6 भूतल, V1 पूतार्थं (for भूतार्थं) Ñ1 येन (for चैव) M4 चर मे दृष्ट्वा (for चैव पश्यामि) Ś1 D6 एव, Ñ B3 एत, V1 B4 M4 वन (for एन) Ś1 B2 D6 -कानन (for -पादपम्) —(l 17) Ś1 D6 उक्ते, Ñ1 उक्ता, M4 उक्त्वा (for

पुत्रप्रियोऽसौ शकुनिः पुत्र पुत्रेति भाषते ।
मधुरा करुणा वाच पुरेव जननी मम ।
विहगो भृङ्गराजोऽय सालस्कन्धसमाश्रित ।
सगीतमिव कुर्वाण कोकिलस्यानुकूजति ।
अथ गोष्ठिविट शङ्के कोकिलाना विहगम ।
असवद्धमसवद्ध तथा ह्येष प्रभाषते ।
एषा कुसुमित वृक्ष पुष्पभारनता लता ।
दृश्यते मामिवाल्पार्थं श्रमाद्देवि त्वमाश्रिता ।

एवमुक्त्वा प्रियस्याङ्क मैथिली प्रियभाषिणी ।
भूयस्तरामनिन्द्याङ्गी समारोहत भाविनी ।
विवर्तमाना साङ्के तु सीता सुरसुतोपमा ।
हर्षयामास रामस्य हृदय प्रियदर्शना ।
स निघृष्याङ्गुलिं रामो धातौ मान शिले गिरौ ।
चकार तिलक पत्न्या ललाटे रुचिर तदा ।
बालार्कसमवर्णेन तेन सा गिरिधातुना ।

उत्तर) Ñ1 M4 तनय, B4 त्वया (for तथा) V1 D1 एवमुक्त्वा वचस्त तु (D1 °स्तस्मिन्) (for the prior half) Ñ1 V1 D1 M1 उ(V1 सो)पविष्टा —(l 18) V1 D1 भर्त्रा, M1 [आ] सित्वा (for पत्न्या) Ś1 D6 विशालाक्ष्या, B3 °लाक्षी (for °लाक्षी). V1 D1 M4 वन दृष्ट्वेदमब्रवीत् (for the post half) —For l 16–18, Dt1 D2–5 7 subst, Ñ1 ins from the post half of l 3 up to l 6 after विशालाक्षी in l 18, while D1 ins l 1 only after l 15

बहुशो भ्रमितश्चाय नव चैव मनोरथ ।
एवमुक्त्वा वरारोहा शिला तामुपसर्प ह ।
सह भर्त्रानवद्याङ्गी रन्तुकामा यशस्विनी ।
तामेव ब्रुवती सीता रामो वचनमब्रवीत् ।
रम्य पश्यसि भूतार्थं वन पुष्पितपादपम् ।
पश्य देवि गिरा रम्ये रम्यपुष्पाङ्कितानिमान् ।

[(l 1) D1 3-5 भ्रामितश् (for भ्रमितश्) D7 वा (for च) D1 चव, D2 3 5 चैव (for चव) —(l 2) D5 7 उक्त्वा (for उक्त्वा) D3 उपविवेश च, D5 उपससर्प ह (for तामुपसर्प ह) —(l 4) Ñ1 illeg upto ब्रुवती D2 ब्रुवता —(l 5) D2 3 रामे (for रम्य) D3 पश्यति Ñ1 रामे पश्य प्रभूतार्थं (for the prior half) —(l 6) D5 देव (for देवि) Ñ1 अस्य (for रम्ये) D1 वृक्ष (for पुष्प-) Ñ1 रम्यवृत्त विशासि मा, D2 रम्यवृक्षसमाकुले, D3 7 रम्यवृक्षा कितामिमा, D5 रम्यवृत्तालतामिमा (for the post half)]

—(l 19) Ś1 -दताचितान्, Ñ1 दतहतान्, V1 Dt1 D1 4 5 7 M4 -तक्षतान्, D6 -दताडितान् (for दन्ताहतान्) Ś1 Ñ2 Dt1 D2 4 6 7 -वर्पिण, M4 रोहिन (for नाषिण) V1 पश्य निज्झमिवेदिन, B1 4 पश्यन्गिरिवरासन (for the post half) —(l 20) Ñ1 B3 4 चारिका-, B2 D1–3 ची(D3 वी)रिका- (for झिल्लिका-) Ñ2 B3 दिप्ते (for दीप्र) V1 क्षीरिकाविरुतैर्नात, M4 चिरिकानुरुन्दीप (for the prior half) D3 रुदती च (for °न्तीव) B2 सहस्रश (for समन्तत) —l 21) M4 शकुन (for शकुनि) Ñ1 B3 राशति, Ñ2 B2 (marg also) D2 3 5 वासते, V1 D1 M4 [उ]दाहरन् (V1 °रत्), B2 चासस्कृत् (for भाषते) —(l 22) M4 विधुरा (for मधुरा) B1 करुण (for °णा) V1 D1 3 करुणा(D3 वरुणा) व्याहरन्वाच (for the prior half) Dt1 पुरे च (for पुरेव) V1 D1 3 M4 शोक जनयतीव मे (for the post half) —(l 23) Ś1 D2 विहगो (for विहगो) B1 भृगु-, M4 गृध्र- (for भृङ्ग-) Ś1 Ñ2 V1 B2 3 D1 4 6 M4 -स्कध (for -स्कन्ध) Ś1 V1 B2 D1 6 M4 उपाश्रित, Dt1 D2 5 7 -समाश्रित (for समाश्रित) B1 शालस्कधमपाश्रित (for the post half) —(l 24) M4 समनामिव (for सगीतमिव) Ś1 B4 D1 6 कोकिलश्च(Ś1 °ल च, D6 °ला च) (for कोकिलस्य) D3 [अ]नुकूजिता Dt1 D4 7 कोकिलैनावकूजति, D2 कोकिलेन विकूजिते, D5 कोकिलैः विकूजति (for the post. half) —(l 25) Ś1 Dt1 D4 6 7 च(Dt1 D7 वा) बालक, Ñ1 वा निवास, V1 D1 5 M4 चेत्रातग (for गोष्ठिविट) D2 अय वरेण केशा, D3 अय च राक शकेत (for the prior half) V1 D1 3 M4 शकुनाना (for कोकिलाना) —(l 26) Dt1 सुसवद्धम् D4 नुस बद्धम्, D5 7 सुसवद्धम् (for first असवद्धम्) B1 3 असविद्ध, B4 असदिग्ध (for second अस बद्ध) Ñ2 तु (for हि) —For l 26, M4 subst

असबाधस्वनभारस्तनोऽप्येक प्रकूजति ।

—(l 27) Ñ2 B3 तथा (for एषा) Dt1 D3 5 कुसुमिता Ś1 Ñ1 V1 B2 4 D1 4–7 M4 चूत, Dt1 D3 नूत, D2 भूते (for वृक्ष) —(l 28) Ñ2 V1 B1 2 4 दृश्यता B4 मयि च, D2 तामिव (for मामिव) Ñ1 B3 दृश्यतामभिवा(B3 °ता मामिवा)र्थं (for the prior half) Ś1 D6 यथा (for श्रमाद्) B4 त्वयाश्रिता —For l 28, V1 D1 3 M4 subst

दृश्यता प्रणयाच्छून्ये त्वामिवाह समाश्रिता ।

[V1 पश्यता (for दृश्यता)]

—(l 29) Ś1 V1 B3 D1 5 7 उक्त्वा (for उक्त्वा) Dt1 D1 4 M4 [अ]ङ्के (for [अ]ङ्क) —(l 30) B3(also) भूयस्तु त्वम् (for °स्तराम्) B1 अनिद्राक्षी, B3(also) अनिद्याक्षी, Dt1 D2 7 त्वनिद्यागी (for अनिन्द्याङ्गी) Ś1 B2 D2 6 भूयस्तया(B2 D2 °म)-नवद्यागी, Ñ2 भूयस्तरामनिद्याक्षी, B4 भूयस्तु कुमिनिंदाक्षी, D1 सुनिश्रब्धा नु चार्वांगी, D3 M4 पर्यवर्तत विश्रब्धा (for the prior half) Ś1 D5–7 भामिनी D1 3 M4 तस्मिन्विरहिते वने, D2 तस्यारोहत भामिनी (for the post half) —For l 30, V1 subst

पर्यवस्थिता विश्रब्धा तस्मिन्कन्दरकानने ।

—(l 31) Ś1 D6 चोत्सगे, B1 ता कि तु (for साङ्के तु) Ñ1 V1 B2 Dt1 D1 2 5 7 M4 अके तु परिवर्तती, D3 अके उपरि वर्तती, D4 अके तु परिसर्पती (for the prior half) D1 M4 सा प्रियदर्शना (for सुरसुतोपमा) —(l 32) Ñ1 illeg, Dt1 D2–5 7 मनो मनसिजार्पित(D2 °र्दिता, D3 °र्पिता) (for the post half) —For l 32, D1 M4 subst

ह्लादयामास हृदय राघवस्य महात्मन ।

ललाटे विनिविष्टेन समध्येव निशाभवत्।
मुखचन्द्रस्तु वैदेह्या रक्तेन गिरिधातुना।
अद्वितं सध्यया पूर्णो निशाकर इवाबभौ।
समन शिलातिलकं रक्तं पङ्कजसंनिभम्।
रक्तोत्पलपलाशाक्ष पुण्डरीकमिवाबभौ।
केसरस्य च पुष्पाणि करेणामृद्य राघव।
अलकान्पूरयामास मैथिल्याः प्रीतिमानसः।
अभिरम्य तथा तस्या शिलाया रघुनन्दनः।
अन्वीयमानो वैदेह्या देशमन्यं जगाम स।
विचरन्ती तथा सीता ददर्श हरियूथपम्।

वने बहुमृगाकीर्णे सा भयाद्राममाश्लिषत्।
रामस्ता परिरम्भार्तां परिरभ्य महाभुजः।
सान्त्वयामास वामोरुमभिभर्त्स्य स वानरम्।
मनःशिलायास्तिलकः सीतायाः सोऽस्य वक्ष्यसि।
समदृश्यत संक्रान्तो रामस्य विपुलोरसि।
प्रजहास ततः सीता गते वानरयूथपे।
दृष्ट्वा भर्तुर्विसंक्रान्तमपाङ्गे स मनःशिलम्।
अविदूरे त्वशोकानां प्रदीप्तमिव काननम्।
ददर्श पुष्पस्तबकैस्तर्जयद्भिरिवानतैः।
दृष्ट्वा च मानवीद्राममशोककुसुमार्थिनी।

—(l 33) Ś1 Ñ2 V1 B1 2 D2 स निष्ठ धातुनी (Ś1 °नि, V1 B1 D2 °नि), B3 स निष्ठधातुनि, B4 °ष्ठ्याधातुनी, D1 न निष्ठ्या°, D7 स निष्ठ्याशुनि, D4 स निष्ठ्ष्ठा° D5 स निष्ठ्या°, D7 स निष्ठ्या° M4 स निष्ठ्याधातुली (for स निष्ठ्याधातुनि) B1 3 मन शिले (for मान शिले) Ś1 D6 गिरिं धातुमन शिले, V1 ललमान गिरिं गिरिं, B2 D5 धौतमान शिले गिरि Dt1 D4 7 धाने मन (D4 मान) शिलाबद्धे, D1 3 M4 दुर्वारनितधातुना (for the post half) —(l 34) Dt1 D4 7 तस्या (for पत्न्या) Ñ2 रुचिर (for रुचिर) —For l 34, D1 3 M4 subst

मन शिलायास्तिलकं ललाटेन्या न्यवेशयत्।

—(l 35) D1 [न]ममवगत Ñ1 V1 ललाम्या, Dt1 लम्बा, D4 मा तेन (by transp) (for तेन मा) —D3 om (hapl) l 36-37 —(l 36) Dt1 D2 4 5 7 ललामे (for ललाटे) M4 सन्निविष्टेन Ñ2 V1 B3 ललाटविनिविष्टेन (for the prior half) Ñ V1 B1 4 D2 4 5 7 M4 समध्येव (for °ध्येव) B1 4 निशा भवेत, Dt1 D4 5 निशामिना, D2 निशा गता (for निशाभवत्) Ś1 D6 वचयति निशागत (for the post half) —D2 4 5 7 om l 37-40 —(l 37) V1 D1 M4 सीतायाः (for वैदेह्या) —(l 38) D3 अद्वित- B2 सध्याया M4 [अ]नवत् (for [आ]-बभौ) —Ś1 D3 6 om (hapl) l 39-40 —(l 39) Ñ1 illeg for शिलातिलकं रक्त V1 D1 M4 मन शिलातिलं रक्त (D1 M4 वक्त्र), B1 मन शिलायास्तिलक (for the prior half) Ñ2 वक्त्र, V1 पुष्प, B1 रक्त, D1 M4 पुट (for रक्त) —(l 40) Ñ2 B3 पलाशाढ्य, B1 विशालाक्ष, B2 4 विशालाक्ष, M4 पलाशाक्ष (for पलाशाक्ष) Ñ1 रक्तोत्पलविशालाक्ष (for the prior half) —(l 41) D2 बहुलस्य (for केसरस्य) Ś1 Ñ2 B3 1 D6 तु (for च) Ś1 Ñ2 B2-4 D1 6 करेणामृज्य (Ś1 D6 °ज्य), V1 B1 D1 3 करेणोद्धृ (B1 °णास्) त्य, D5 करेणोन्मृज्य (for करेणामृद्य) —(l 42) V1 Dt1 D1-5 7 अलक, M4 तिलक (for अलकान्) V1 D1 3 M4 वैदेह्या (for मैथिल्याः) Ś1 D6 प्रीतिमावहन्, V1 D1 3 M4 प्रिय (M4 प्रीति) कारणात, B2 4 Dt1 D2 4 5 7 प्रीत° (for प्रीतिमानसः) —(l 43) Ś1 V1 B4 D2 3 5 6 अभिगम्य, M4 अनगम्य (for अभिरम्य) Ñ1 Dt1 D2-5 7 M4 तत्र (for तथा) D2 M4 तस्याः (for तस्या) —After the prior half of l 43, D2 wrongly repeats the post half of l 42 and the prior half of l 43 D2 शीलया (for शिलाया) —(l 44) Ñ V1 B M4 मैथिल्या (for वैदेह्या). Dt1 D1-5 7 ह (for स) —(l 45) Ś1 Dt1 D2 4-7 तदा (for तथा) V1 D1 3 M4 तथा विचरती सीता (for the prior half) —(l 46) D3 मृगगणा° (for बहुमृगा°) Ñ1 Dt1 D2-5 7 वि (Ñ1 D7 त) त्रस्ता (for सा भयाद्) Ś1 D6 आश्रिता (for आश्लिषत्) —(l 47) Ś1 D6 अपि बाहुभ्या, Ñ1 V1 D1 3 परिरम्भाणा, Ñ2 B3 °मतरर्ता, B4 °रम्भाभ्या, Dt1 D4 7 °रम्भार्ता D2 5 °रम्भाणा (for परिरम्भार्तां) M4 राम परिरभ्भाणा ता (for the prior half) —(l 48) M4 वदेन्ति (for वामोरुम्) Ś1 D6 अभिलक्ष्य, B1 अभि° (for अभिभर्त्स्य) B4 च (for स) B2 वानरान् (for °रम्) Dt1 D3-5 7 अवभर्त्स्या (D3 °र्त्स्य) थ वानर, D1 2 अवभर्त्स्याथ (D1 °थ) वानरान्, M4 परिभर्त्स्याथ वानर (for the post half) —(l 49) D1 3 तिलक Ś1 D2 सीतया (for सीताया) D1 च (for सो) —(l 50) Ś1 समदृश्यत D1 सक्रान (for °क्रान्तो) Ñ2 B M4 विपुल (B1 °ला) रस —(l 51) Ś1 B2 4 Dt1 D3 4 6 7 तदा (for ततः) Dt1 D2 5 7 पुङ्गवे (for यूथपे) D4 गत वानरपुङ्गव (for the post half) —(l 52) Ś1 Ñ1 V1 B2 Dt1 D1 3 6 भर्तरि सक्रान्तम्, B1 D2 भर्तुवि°, B3 भर्तरि सक्रान्तम्, D4 7 भर्तुर्विनिष्क्रान्तम्, M4 भर्तु समाक्रान्त (for भर्तुर्विसंक्रान्त) Ś1 V1 D1 3 6 तिलक, B1 अपागे (for अपाङ्गे) B1 illeg for स शिलम् —Ś1 Ñ B1 3 D6 transp l 53 and 54 —(l 53) Ś1 D6 अविदूरात्, V1 Dt1 D2-5 7 नाति (V1 D7 °ति) दूरे, D1 न विदूरे (for अविदूरे) Ś1 B1 अशोकाना, D2 5 अशोकस्य (for त्वशोकाना) B4 अपि (for इव) —B2 reads l 54 in marg —(l 54) B4 प्रफुल्ल (for ददर्श) B2 4 आह्वयद्भिरिव (B4 °यति इव), M4 तर्जयन्निव (for तर्जयद्भिरिव) V1 प्रज्वलद्भिरिवानलै, Dt1 D4 7 तर्जिरिव वानर (for the post half) —For l. 54, Ś1 Ñ B1 3 D6 subst, B2 1 ins after l 52

अपश्यद्धर्व वैदेही वने तस्मिन्मनोहरः।

[Ś1 D6 मनोहर]

—(l 55) Ñ1 illeg for दृष्ट्वा च, Ñ2 B1 3 दृष्ट्वा सा च (by transp), V1 Dt1 D1-5 7 M4 वैदेही तु (for दृष्ट्वा च सा) —After l 55, B3 ins

पश्य पश्य महावीर अशोकवनमेव च।

—(l 56) Ś1 D6 सार्धं तद्, B3 सुखे तद्, Dt1 वय तद्, D7 साध्वेतद् (for साध्वेतद्) Ś1 D6 अभिगच्छावो, Ñ1 B3 अनुगच्छामो (B3 °मि), Ñ2 गन्तुमिच्छामि, B1 4 M4 अपि (B1 °व) गच्छामि

साध्वेतदभिगच्छामो वनमिक्ष्वाकुनन्दन ।
तस्या प्रियार्थं रामस्तु देव्या दिव्यानुरूपया ।
सहितस्तदशोकाना विशोक प्रययौ वनम् ।
तदशोकवन राम सभार्यो व्यचरत्तदा ।
गिरिपुत्र्या पिनाकीव सह हैमवत वनम् ।
तावन्योन्यमशोकस्य पुष्पै पल्लवधारिभि ।
समलचक्रतुरुभौ कामिनौ नीललोहितौ ।
आवद्धवनमालौ तौ कृतापीडावतसकौ ।
भार्यापती तावचल शोभयाचक्रतुर्भृशम् ।
एव स विविधान्देशान्दर्शयित्वा प्रिया प्रिय ।
आजगामाश्रमपद सुसमृष्टमलकृतम् ।
प्रत्युज्जगाम सभ्रान्तो लक्ष्मणो गुरुवत्सल ।
दर्शयन्विविध कर्म सौमित्रि स्वकृत तदा ।
शुद्धवाणहतास्तत्र मेध्यान्कृष्णमृगान्दश ।
पेशीकृतान्शुष्यमाणानामान्पक्वाश्च काश्चन ।

तद्दृष्ट्वा कर्म सौमित्रेर्भ्राता प्रीतोऽभवत्तदा ।
क्रियन्ता बल्यश्चेति राम सीतामथान्वशात् ।
अग्र प्रदाय भूतेभ्य सीताथ वरवर्णिनी ।
तयोरप्यददाद्भ्रात्रोर्मधु मास च सभृतम् ।
तयोस्तृप्तिमथोत्पाद्य वीरयो कृतशौचयो ।
विधिवत्स्नानकृत्री पश्चाच्चक्रे सा प्राणधारणाम् ।
शिष्ट मास निकृत्त यच्छोषणायोपकल्पितम् ।
तद्रामवचनात्सीता काकेभ्य पर्यरक्षत ।
ता ददर्श ततो भर्ता काकेनायासिता भृशम् ।
य स धारान्तरचर कामचारी विहङ्गम ।
काकेनालोड्यमाना ता रामोऽथाह सदातुराम् ।
सा चुकोपानवद्याङ्गी भर्तु प्रणयदर्पिता ।
इतश्चेतश्च ता काको वारयन्तीं पुन पुन ।
कोपयामास वैदेहीं पक्षतुण्डनखैस्तुदन् ।
तस्या प्रस्फुरमाणोष्ठ भ्रुकुटीपुटसूचितम् ।

(M4 °च), B2 अभिगच्छामि (for अभिगच्छामो) —(l 57) Dt1 D5 6 7 तस्या प्रिये स्थितो रामो, D2 तस्या प्रियस्थितो रामो (for the prior half) Ñ1 देव्यो, Ñ2 B3 तया (for देव्या) Ñ1 दिव्यस्वरूपया, Ñ2 B3 देव्यानु°, V1 °व्यस्वरूपवत्, Dt1 D2 5 7 दिव्यार्थरूपया (for दिव्यानुरूपया) —(l 58) V1 D1 स(D1 त)मपद्यत, D7 प्रलया वन, M4 समदृश्यत (for प्रयया वनम्) —(l 59) B3 Dt1 D1 तदा (for तद्) Ñ1 व्यचरत्, Ñ2 न्यचरन्, M4 विचरत् (for व्यचरत्) —For l 60, M4 subst

गिरिमूर्ध्नि पिनाकीव सहशलसुतो बभा ।

—(l 61) Ś1 पल्लवधारिभि —(l. 62) B2 भूषण (for समल-) D5 नीललोहित —(l 63) D1 प्रवद्ध- (for आवद्ध) Ś1 D6 द्वौ, B1 तु, D7 om (subm) (for तौ) V1 तौ च प्रोद्गुद्रपुष्पाणा, D2 आवद्धवनमाल्या तौ, M4 आवद्धमालौ ता तत्र (for the prior half) —(l 64) V1 D1 तमचल (for तावचल) Ś1 D6 तदा, B4 वन (for भृशम्) —(l 65) V1 प्रियान्, B4 D5 प्रिय, D2 तदा (for प्रिय) —(l 66) Ñ1 V1 B2 सुसस(B2 °ह)ष्टम्, Ñ2 स्वसकृतम्, B3 D3 सुमवृनम्, Dt1 D4 7 सुमस्थितम् (for सुसमृष्टम्) —(l 67) V1 Dt1 D1-5 7 M4 त भ्राता (for सभ्रान्तो) —(l 68) M4 विपुल (for विविध) Dt1 धर्म (for कर्म) Ś1 Ñ V1 B3 Dt1 D1 6 7 सुकृत (for स्व°) —(l 69) V1 अपि (for दश) —(l 70) Dt1 राशीलतान्, D3 7 राशीकृतान्, D5 M4 मासीकृतान् (for पेशीकृतान्) B1 कृष्यमाणान्, D1 शुष्यमाणान् B2 अपि, B4 मान- (for आमान्). D3 सर्वश (for काश्चन) Dt1 अन्यान्काश्चन काश्चन, D1 तास्त्यक्त्वान्याश्च सर्वश, D3 6 7 आमान्पक्वाश्च काश्चन (for the post half) —For l 70, Ś1 D6 subst

राशीकृतान्पुष्टमामानन्यास्त्यक्त्वा च काश्चन ।,

while Ñ1 D2 subst

मासीकृता श्रपयमाणानामान्सत्त्वाश्च काश्चन ।

[D2 अपक्वाश्च काश्चन (hypm)],

whereas V1 subst

पशीकृतान्कृष्यमाणान्माल्यसक्ताश्च सर्वश ।

—(l 71) V1 D1 2 7 न (for तद्) Ñ2 सोमित्रि D1 7 राम (for भ्राता) —(l 72), Ñ2 V1 [अ]नुशात् B3 4 [अ]न्वगात् (for [अ]न्वशात्) —(l 73) Ñ1 अग्रे, V1 अद्य, D2 अथ (for अग्र) —(l 74) Ś1 V1 B D6 अप्यददद्, Ñ1 अप्यवदद्, Dt1 उपददद, D1 अन्वदन्नाद, D2 5 उपददौ, D3 4 7 उपाददाद् (for अप्यददाद्) Ś1 D6 मेध्य (for मधु) Ś1 V1 सस्कृत, Dt1 D2-5 7 तद्वश, D1 सस्कृत (for सभृतम्) —V1 D1 7 M4 om l 75–76 —(l 75) Ś1 B2 Dt1 D2-6 तुष्टिम् (for तृप्तिम्) —(l 76) Ś1 D6 नाथ (for पश्चात्) Ś1 स्वा, D6 स्व (for सा) Ñ1 B4 Dt1 D2 5-7 प्राणधारण —(l 77) D2 3 शिष्ट- (for शिष्ट) Dt1 D3 7 निकृष्ट, D5 निष्कृत (for निकृत्त) V1 शेष मास च विकृत यच् (hypm), D1 शेष मास निकृत च (for the prior half) Dt1 D4 7 [अ]वकल्पित (for [उ]पकल्पितम्) Ñ1 शोषणाय प्रकल्पित D5 पोषणायोपकल्पित (for the post half) —(l 79) Dt1 D1 2 4 5 7 M4 तदा (for ततो) V1 तदा, Dt1 D2 4 5 7 दृढ (for भृशम्) M4 काकेनायस्यतीं तदा (for the post half) —(l 80) Ś1 D6 य स सारातरचल (D6 °र), Ñ1 य स दारातरचर, V1 यश्च सुधातरचर, B3 य स धारास्तवचर Dt1 D4 7 यस्याहारातरचर· (for the prior half) D2 5 M4 कामरूपी —(l 81) Ñ1 Dt1 D4 5 7 [आ]रोध्य(Ñ1 °च, D7 °ध्य)माना ता(Ñ1 °नाना), V1 [अ]भ्यमाना ता (subm), D1 [आ]रुध्यमाना ता, D2 [आ]रोपमाना ता, D3 [उ]ह्यमाणा ता (for [आ]लोड्यमाना ता) Ś1 व्यश्वसदातुरा, Ñ M4 [ऽ]पहसदातुरा, B1 2 D3 6 [ऽ]ना(B1 D6 [ऽ]न्य)-ह सदातुरा, D1 2 5 [ऽ]वहसदातुरा (for ऽथाह सदातुरा) V1 रामोपहसतातरा, Dt1 D4 7 सा मुमोह तदातुर(D4 °रा) (for the post half) —(l 82) Ś1 D2 साधु(D2 °नु)कोपा, V1 स चुकोप, B1 सा चुकोश, D4 सा तु को वा (for सा चुकोप) Ś1 V1 [अ]नवद्याङ्गी D1 6 स तु(D6 च)कोपानविद्याङ्गी (for the prior half) D4 7 भर्तृप्रणय Ś1 V1 B1 D6 -दर्पिता, Ñ1 M4 -दर्शिता (for -दर्पिता) —D3 5 om l 83–84 —(l 83) V1 D1 2 M4 आया(D1 °य)स्यती, B4 धावयतीं

मुखमालोक्य काकुत्स्थस्तं काकं प्रत्यषेधयत् ।
स धृष्टमानी विहगो राममप्यविचिन्तयन् ।
सीतामभिपपातैव तीक्ष्णतुण्डोऽथ राघव ।
सोऽभिमन्त्र्य शरैषीकामिषीकास्त्रेण वीर्यवान् ।
काकं तमभिसंधाय ससर्ज पुरुषर्षभः ।
स तयाभिद्रुतः काकस्त्रिलोकान्पर्यधावत ।
देवर्षिप्रवरः पक्षी धारान्तरचरो लघुः ।
यत्र यत्रागमत्काकस्तत्र तत्र ददर्श स ।
इषीकाभूतमाकाशं स रामं पुनरागमत् ।
स मूर्ध्ना न्यपतत्काको राघवस्य महात्मनः ।
सीतायास्तत्र पश्यन्त्या मानुषीमीरयन्गिरम् ।
प्रसादं कुरु मे राम प्राणाः सामर्थ्यमस्तु मे ।
अस्त्रस्यास्य प्रभावेन शरणं न लभे क्वचित् ।
तं काकमब्रवीद्रामः पादयोः शिरसा गतम् ।
सानुक्रोशतया सत्यमिदं वाक्यमुदीरयन् ।
मया रोषपरीतेन सीताप्रियचिकीर्षुणा ।
अस्त्रमेतत्समाधाय त्वद्वधायाभिमन्त्रितम् ।
यत्तु मे चरणौ मूर्ध्ना गतस्त्वं जीवितेप्सया ।
अत्रास्त्यवेक्षा त्वयि मे रक्ष्यो हि शरणागतः ।
अमोघं क्रियतामस्त्रमङ्गमेकं परित्यज ।
किमङ्गं शातयतु ते शरैषीका ब्रवीहि तत् ।
एतावद्धि मया शक्यं तव कर्तुं प्रियं खग ।
एकाङ्गहीनो जीव त्वं जीवितं मरणाद्वरम् ।
एवमुक्तस्तु रामेण सम्प्रधार्य स वायसः ।
अध्यवस्य द्वयोरक्ष्णोस्त्यागमेकस्य पण्डितः ।
सोऽब्रवीद्राघवं काको नेत्रमेकं त्यजाम्यहम् ।
एकनेत्रोऽपि जीवेयं त्वत्प्रसादान्नराधिप ।
रामानुज्ञातमस्त्रं तत्काकनेत्रमशातयत् ।
वैदेही विस्मिता तत्र काकस्य नयने हृते ।
निपत्य शिरसा काको जगामाशु यथेप्सितम् ।

(for वारयन्ती) —(l 84) V1 पक्षतुण्डः, M4 पक्षतुण्ड- —For l 84, Ś1 Dt1 D2 4 6 7 subst

पक्षतुण्डनखाग्रैश्च तोदयामास तापसान् ।

[D2 तुदयामास]

—(l 85) Ñ2 Dt1 D7 प्रफुल्लनागाग्र, B3 D1–3 6 °नाग्र D1 -पद्म- (for -पुट-) Ś1 D6 शोभित, M4 -वर्जित (for सुचितम्) —(l 86) B1 transp स and काक Ñ2 प्रत्यवेधयत् —(l 87) Ś1 D7 स धृष्टमानो, B2 अधृष्टमानी, D2 प्रधृष्टमानो, D3 स धृष्यमानी M4 [अ]विचिन्तयत् D2 4 6 7 रामवाक्यमचिन्तयन् (for the post half) —(l 88) B1 एव (for एव) D2 चुक्रोश —(l 89) D5 शरैषीका (for शरैषीकाम्) Ñ2 D1 2 4 M4 एषीकास्त्रेण, V1 ऐषीकास्त्रेण —(l 90) B4 सततिसंधाय —(l 91) Ñ1 B1 न भयाभिद्रुत, Ñ2 B1 स भयाभिद्रुत, B2 च भयाभिद्रुत, B4 स तया विद्रुत, Dt1 D1 2 4 6 7 स तेनाभिद्रुत, D3 सत्येनाभिद्रुत (for स तयाभिद्रुत) V1 D1 3 M4 अभ्यधावत, D4 7 पर्यगात्तत (for पर्यधावत) —(l 92) V1 पूर्वं (for पक्षी) Ś1 चारोत्तर-, Dt1 D6 ज(D6 ध)गतर-, D4 7 धर्मेतर- (for धारान्तर) Ś1 -चरो (for -चरो) —(l 93) B4 [आ]चरत् (for [आ]गमत्) Ś1 Dt1 D2–7 च (for स) —(l 94) Ñ2 ऐषीकाभूतम् Ś1 D6 राम स (by transp) M4 जागत (for आगमत्) —(l 95) Ś1 Ñ D2 4 6 स मूर्ध्न्यपतत्काको (for the prior half) Ñ2 B1 3 [अ]थ पादयो (for महात्मन) —(l 96) D1 चापि (for तत्र) Ñ B1 सीताया तत्र पश्यन्त्या (for the prior half) Dt1 D2 4 7 व्रयन् (for ईरयन्) —(l 97) B2 देव (for राम) Ś1 प्राण सामर्थ्यमस्तु ते (for the post half) —(l 98) D6 अथास्त्रस्य (for अस्त्रस्यास्य) V1 लभेत् (for लभे) —(l 99) Ś1 Ñ B3 4 D1 3 6 नत (for [आ]गतम्) M4 शिरसा पादयोर्गत (for the post half) —(l 100) V1 अनुक्रोशतया, B4 °भयात्, D6 सानुक्रोश तदा (for सानुक्रोशतया) Ś1 Dt1 D2 4–7 धीमान् (for सत्यम्) V1 D3 transp सत्यम् and वाक्यम् Ś1 Ñ1 Dt1 D2 4–7 इद वचनमब्रवीत (Ś1 °ब्रवित्, Ñ1 D2 4 6 °ब्रवीत्), D1 स तेना समुदीरयत् (for the post half) —(l 101) D2 प्रिया- (for मया) V1 Dt1 D1–5 7 M4 -हितार्थिना, B4 चिकीर्षया (for -चिकीर्षुणा) —(l 102) Ñ2 B3 समादाय, B2 समाकृष्ट, B4 समाध्याय (for °धाय) Ñ1 B1 2 4 M4 त्वद्वधायानुमन्त्रित, Ñ2 B3 युक्त सीतापकारक (for the post half) —(l 103) Ś1 D6 यतो, B4 न तु, D3 यस्तु (for यत्तु) Ś1 D6 गत (for गतस्त्व) Ś1 Ñ B1 D6 जीवितेच्छया —(l 104) Ś1 D6 नास्त्यवेक्षा (D6 °क्ष्या), Ñ B3 D5 °पेक्षा, V1 अस्त्यनुवेक्षा, B1 अत्रानपेक्षा, B2 4 अत्रानुपेक्षा (B4 °क्षे), D1 4 7 °वेक्ष्या, M4 तत्र त्वपेक्षा (for अत्रास्त्यवेक्षा) —(l 105) D4 7 अद्य (for अस्त्रम्) V1 Dt1 D1–5 7 M4 एकमङ्ग (by transp) —(l 106) Ñ2 B3 किमर्थं Ś1 D6 शातयत्वेषा, Ñ1 शातयत्वेन, V1 शातयात्वेन, B4 शातयन् ते, D2 नाशयतु ते, M4 सादयतु मे (for शातयतु ते) Ñ1 B1–3 D1 7 शरैषीका (for शरैषीका) Ś1 Ñ2 B D6 [इ]ति कथ्यता, Dt1 D4 7 ब्रवीहि मे (for ब्रवीहि तत्) —(l 107) Ñ2 B1 D1 2 6 एतावत्तु V1 यथा (for खग) —(l 108) Dt1 एकाङ्गहीन Ñ1 D1–3 M4 जीवस्व (D2 °स्य), Dt1 D4 7 हारेण (for जीव त्व) B2 4 जीवन (for जीवित) —(l 109) V1 च (for तु) Ś1 D6 [अ]थ वायस, Ñ2 B3 च राघव, B4 स्वगानल (for स वायस) —(l 110) Ñ1 V1 अभ्यागच्छत्, B2 अवध्यस्य, Dt1 D1 2 6 अभ्यगच्छद्, D3 4 7 अध्य(D7 °ध्या)गच्छद, D6 अभ्यर्थस्य (for अध्यवस्य) Ñ2 नयोरक्ष्णोस्तु Dt1 अक्ष्णम् —(l 111) D3 राघवो (for राघव) V1 om (hapl) from नेत्रमेक up to काको in l 115 —(l 112) Ñ2 illeg for एकने M4 हि (for ऽपि) Dt1 D4 7 जीवेह (for जीवेय) D1 3 M4 नरोत्तम —(l 113) Ñ B एव (for अस्त्र) B4 अपातयत् (for अशातयत्) Dt1 D2 4 6 7 काकस्य नयने पतत् (for the post half) —(l 114) B4 D1 3 M4 हृते (for हृते) —(l 115) D3 [अ]थ (for [आ]शु) D7 जगाम च V1 D1 जगामाभीप्सिता दिश (for the post half) —After l 115, V1 D1 3 ins

अथ काके गते तस्मिन्ननुज्ञाते यथागतम् ।

लक्ष्मणानुचरो रामश्चकारानन्तराः क्रियाः ।
अथ सैन्यस्य महतो गजवाजिरथोद्धतम् ।
शुश्रुवे तुमुलः शब्दः सागरस्येव पर्वणि ।
अथ स विबुधराजविक्रमः
कमलदलायतदृष्टिरब्रवीत् ।
किमिदमिति समीक्ष्य लक्ष्मण
स गुरुवचः प्रतिपूज्य चोदितः ।

Colophon

27

After 2 100 17, Ñ B D1 3 M1 ins

तस्मात्कुरु हिता बुद्धिं तिष्ठ राजन्स्ववर्त्मनि ।
ब्रह्मणो मानसः पुत्रः क्षुपो नाम महायशाः ।
इक्ष्वाकुश्च महाभागः काकुत्स्थश्च परंतपः ।
रघुर्दिलीपः सगरो दुष्यन्तश्च नरर्षभ ।
दौष्यन्तिर्भरतः श्रीमांश्चक्रवर्ती महायशाः ।
पुरुकुत्सः शिबिः श्रीमान्धुन्धुमारो भगीरथः ।
निवृत्तसेनोऽनरण्यश्च राजा वज्रधरोपमः ।
अरिष्टनेमिर्धर्मात्मा युवनाश्वश्च वीर्यवान् ।
मान्धाता यौवनाश्वश्च राजा वैश्रवणोपमः ।
ययातिश्च राजर्षिः सम्भूतश्च महायशाः ।
नृहदश्वो मनुष्येन्द्रः सत्यवोऽमित्रजित् ।
एते चान्ये च बहवो नरलोकाधिपोत्तमाः ।
प्रियान्पुत्रांश्च दारांश्च हित्वा कालवशं गताः ।
नारदान्न च गन्धर्वान्न यक्षांश्च राक्षसान् ।
आसीन्न क्र गतास्ते स्युस्तिष्ठ समीहितं जगत् ।
एतेषां नामगोत्राणि श्रूयन्ते हि महीक्षिताम् ।
यश्चैतान्कालितुं यत्र स च तान्स्तत्र सन्तते ।
इति नास्ति व्यवस्थास्मिन्नीदृशं सतिष्ठते जगत् ।
अयमेव परो लोकस्तस्मात्सुखमास्थितः ।
न हि धर्मपरः सर्वः सुखायैवोपपद्यते ।
धर्मवन्तो हि काकुत्स्थ भवन्ति भृशदुःखिताः ।
अधर्मवन्तः सुखिनो दृश्यन्ते खलु मानवाः ।
नास्ति पुनर्भवस्तस्मात्सर्वथा व्याकुलं जगत् ।
तस्मादभ्यागता लक्ष्मीं मा वमंस्था नरर्षभ ।
प्रतीच्छ विपुलं राज्यमसपत्नमकण्टकम् ।

—(l 116) D3 लक्ष्मणानुगतो V1 D1 5 [अ]नन्तरक्रिया, B2 1 Dt1 D2 7 [अ]नन्तरक्रिया, M4 [अ]नन्तरं क्रिया —Dt1 om l 117–122 —(l 117) Ñ2 illeg for रथो Ś1 D1–7 रथोद्भवं, D2 रथोद्भवं, M1 समुद्भवं (for रथोद्धतम्) —(l 118) V1 B1 2 1 M4 शुश्राव (for शुश्रुवे) Ñ2 V1 B M4 तुमुलं शब्दं Ñ1 D2 4–7 मध्यतः, Ñ2 B M4 पर्वणि, V1 D1 गर्जितं, D3 गर्जनं (for पर्वणि) —(l. 119) V1 om (hapl) विबुधराज —(l 120) D3 लोचनोऽब्रवीत् (for दृष्टिर°) —(l 121) D1 इत्य (for इति) D4 7 लक्ष्मणं —(l 122) V1 D1 स तु वचनं, D5 गुरुवचनं, M4 न गुरुवचनं (for स गुरुवचः) V1 परिपूज्य, B2 4 प्रतिगृह्य, D1 7 प्रसमीक्ष्य (for प्रतिपूज्य) D3 चोदितं, M4 चोदितः

Colophon —*Sarga name* Ś1 Ñ B1 3 D6 ऽ(B1 ऽ)र्थोत्कारविलपनं, V1 D3 ऽ(D3 ऽ)पाकारागेक्षणं, B2 र्थोत्कारदर्शनं, B4 कारूविलिपं, D1 एर्थोत्कारमोक्षं, D2 कारनयननागम, D4 भरतानुगमनं, D5 भरतपश्चिकारनयनगमनं, D7 आगमनं —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 B1 D3 6 om, Ñ2 D5 105, V1 D4 101, B2 92, B3 D2 104, B4 99, D1 157, D7 M1 103 —After colophon, Ś1 ins श्रीरामचन्द्राय नमः

27

(l 1) M4 त्वं कुरु (for कुरु हिता) B2 स्ववर्त्मनि, B4 स्ववर्त्मनि D1 3 M4 तिष्ठ त्वं नृपवर्त्मनि (for the post half) —After l 1, B3 ins

सर्वेषामपि लोकानां आनन्दं कुरु सर्वदा ।,

while D1 3 ins

यस्माल्लोकेऽस्य इदं त्वमकाण्डेऽकृता त्यज ।

[D3 ए. आह्निकाना गत (for the post half)],

where s M4 ins

तस्मात्कुरुष्व इदं कर्तव्यं कारणं न लभ ।

—(l 2) B1 मानसः D3 जनः Ñ1 B नाम (for नाम) M4 महायशाः (for °यशाः) —(l 3) Ñ1 B2 परं नृपः (for परंतपः) —(l 4) D1 3 M4 दुष्य(D3 °ष्य, M4 °ष्य)न्तस्त G(ed) दुष्यन्तः (for दुष्यन्तश्च) Ñ1 B2 नरोत्तम, M4 परंतप (for नरर्षभ) —(l 5) D1 3 M4 दौष्य(D3 °ष्य, M4 °ष्य)न्तिः, G(ed) भरतः —(l 6) B3 पुरुः कुत्सः, D1 3 M4 सुकुत्सः (for पुरुकुत्सः) D1 3 धीमान् (for श्रीमान्) D1 बधुमारो —(l 7) Ñ B 4 दिवसेनो Ñ2 B4 वज्रधरोपम (for वज्रधरो°) —D1 om (hapl) l 8–9 —(l 8) Ñ2 सुनाभश्च, B1 सुनाश्वश्च (for युवनाश्वश्च) —(l 9) B1 यावनाश्विश्च D1 M4 वज्रधरोपमः (for वैश्रवणो°) —(l 10) Ñ2 सम्भूय B2 सम्भूतः, D1 तनुश्च B4 सम्भूतो, D1 3 M1 सम्भूतश्च (for सम्भूतश्च) —(l 11) Ñ2 B3 सत्यवाग् D1 3 M4 सत्यवाग् (for सत्यवा°) B1 पूजितः (for °जित्) —(l 12) D1 3 नरा (for नर°). B2 लोकाधिपोपमाः —(l 13) B3 प्रियाः (for प्रियान्) B1 पुत्रान् (for पुत्रांश्च) —(l 14) M4 तांश्च च (for नान्न च) Ñ2 यक्षाधिपकरान् (for the post half) —(l 16) B2 नामगोत्र हि, M4 नामगोत्राणि (for °गोत्राणि) B2 श्रुत्वा, B3 श्रूयन्ति (sic) (for श्रूयन्ते) B2 तु (for हि) —(l 17) Ñ1 B2 M4 [ए]तान् (for [ए]तान्) D1 इच्छन्ते, D3 इच्छन्ते, M4 इच्छते (for कालितुं) D1 3 न च तान्, M4 स च तान् (for स च तान्) —(l 18) D1 3 M4 सर्वं स(M4 नानुग)तिष्ठते पुमान् (for the post half) —(l 19) B1 एव (for एव) D3 दुःखमाश्रय —(l 21) B3 4 D1 3 [ऽ]पि (for हि) B3 चिरति (for भवन्ति) D1 भृशं —(l 22) B3 च सुखिता (hypm), D3 M4 सुखिता (for सुखिनो) Ñ1 दृश्यते सुखिन (by transp)

इति श्रुत्वा वचस्तस्य मन्दकोपोऽपि राघवः ।
अशेषं परिवृत्तक्रोधं नास्तिक्यमनुदर्शिनं ।
उवाच च वचः किंचित्सरोषो लक्ष्मणाग्रजः ।
पितृव्यसनमत्तः प्रभिन्न इव कुञ्जरः ।
नाहं पितृसमादेशाद्विचलेयं समाहितः ।
मार्गास्थितो विनीतोऽस्मि स्त्रीव भर्तृव्यपाश्रया ।
यद्यहं जीवतः कृत्वा वचः कुर्यां मृतेऽन्यथा ।
ननु सर्वस्य लोकस्य क्लीबग्रहणमाप्नुयाम् ।
न ह्यहं हेतुवचनैर्भिरेव निरर्थकैः ।
त्वया चालयितुं शक्यो वर्तितेऽस्मिन्महीधर ।
कर्मणामपि वैफल्यं यत्रास्य बहुगर्हितम् ।
एतदप्यर्थविद्विष्टं नोदाहर्तुमिहार्हसि ।
यथा क्रतुशतैरिन्द्रः प्राप्तः स्थानं सुरेश्वरः ।
प्रमाणं तत्कृतं चैव कस्मात्तद्वितथं तु ते ।
स्वस्त्यात्रेयसुतश्चापि मम मित्रं स वांछितः ।
तपोभिः स्थानमाहात्म्यं प्रापुरन्ये तथर्षयः ।
भवन्ति क्रतुमिहाद्य निष्फलः
यथा तथा वास्तु यथा त्वमिच्छसि ।
पितुर्नियोगान्न चलेयमाहिताः
द्दात्मन्महर्षि परमाद्विवाहितात ।
यथा प्रतिष्ठा भरत प्रशास्तु गा
न राज्यमिच्छामि नृपेण वारितम् ।
तथोक्त्वा राघवः शत्रुमर्दन-
स्ततोऽभ्युदोदा रजनी दिनक्षये ।

D1 3 M4 [illegible] (for the post half) —(l 23) B1 पुनः [illegible] D1 3 [illegible] (D3 °नुम [meta]) [illegible] (for the prior half) M4 [illegible] (for सर्वथा) —For l 24–27, cf 2 100 2240* —(l 24) B1 अथ गता (for अभ्यागता) —(l 25) D1 3 M4 प्रदत्त (for प्रवृत्त) D1 3 [illegible] (for अनन्तम) —(l 26) Ñ1 B [illegible] (for इति) Ñ2 D1 3 M4 मन्दकोपो —(l 27) Ñ2 [illegible], D1 3 स [illegible] (D3 [illegible])पन, M4 [illegible] (for अशेष) B1 4 [illegible] —(l 28) Ñ D3 वचनं (for च वच) —(l 29) Ñ2 पितु [illegible] (for पितृव्यसन) —(l 30) Ñ2 पितु (for पितृ) D1 3 [illegible] (for विचलेय) D1 M4 [illegible] (for °हित) —(l 31) B1 [illegible] M4 [illegible] (for the prior half) Ñ. B3 स्त्रीव [illegible] (Ñ2 °)पाश्रया, D1 M4 [illegible] (M4 °व स)[illegible], D3 स्त्री च [illegible] (for post half) —(l 32) D3 यद्यहं (for यद्यहं) B2 जीवत, B1 M4 जीवित (for जीवत) Ñ1 मृतस्य न (for मृतेऽन्यथा) D1 3 M4 मा(D3 M4 ना)थ कुर्यां(D1 °यात) पितुर्वचः (for the post half) —(l 33) B2 पुनः स (for सर्वस्य) M4 [illegible] (for the prior half) B1 [illegible] (for the post half) —(l 34) M4 नापि (for न हि) Ñ B2 D3 M4 एव (for एव) —(l 36) D1 3 M4 [illegible] (for वैफल्य) Ñ2 [illegible] (hypm) (for यत्रास्य) Ñ1 B3 नपि (for बहु) B2 बहुगर्हित D1 [illegible] (for बहुगर्हितम्) B1 यत्र त्वयि विगर्हित, D3 यत्र तु [illegible], M4 यथा [illegible] (for the post half) —(l 37) M4 [illegible] (for इह) D3 [illegible] (for the post half) —(l 38) B4 यत्र (for यथा) Ñ1 [illegible], B1 lacuna, B3 4 [illegible] (for इन्द्र) Ñ1 B4 D1 M4 प्राप्त, Ñ2 प्राप, B3 प्राप्य, D3 प्राप्त (for प्राप्त) Ñ1 B4 D1 नरेश्वर (B4 °र), B1 [illegible] (for सुरेश्वर) —(l 39) B1 कृत (for क्रतु) D1 ग्रहणं च तदर्थं, D3 ग्रहणं तत्कृतं चैव (for the prior half) Ñ1 B2 3 [illegible] (for कस्मात) B3 त्व (for तद) Ñ B2 तु, D1 3 न (for तु) B1 कस्मा द्वितथं न ते (for post half) M4 [illegible] —(l 40) Ñ B1 3 4 [illegible] (B1 °य), D1 °त्रेय, D3 [illegible] (for स्वस्त्यात्रेय) D1 3 [illegible] (for -सुतश्चापि) M4 [illegible] भगवान् (for the prior half) D1 3 M4 विश्वामित्रश्च (M4 °त्रय) (for मम मित्र स) —(l 41) Ñ1 [illegible], Ñ2 प्राप्नुर (for प्रापुर) B2 3 महर्षय (for तथ°) D1 M4 प्राप्तु (M4 °पु)रन्येपि चर्षय (for the post half) —(l 42) B2 [illegible] (for भवति°) Ñ2 [illegible], B3 [illegible], D1 3 M4 [illegible] (for क्रतुमिहाद्य) —(l 43) M4 तथा यथा (by transp) D1 तथा तथा चास्तु B3 [illegible] (for इच्छसि) —(l 44) B1 [illegible], D1 3 [illegible] (for [illegible]) B4 [illegible] (for न चलेयमाहिताः) —(l 45) M4 [illegible] (for [illegible]) —(l 46) B3 प्रतिष्ठ, D3 प्रतिष्ठो (for °ष्ठा) M4 तु [illegible] (for प्रशास्तु) Ñ ना, B4 न (for गा) —(l 47) D1 3 M4 [illegible] (for नृपेण वारितम्) —After l 47, D1 3 ins

[illegible] करिष्यामि पितुर्हि शासनम् ।

—Ñ2 om from l 48 up to 2 98 1[ab] which is read after Sarga 100 —(l 48) Ñ1 B.-4 D1 3 M4 यथा (for तथा) G(ed) [illegible] (for राघव-) —D1 3 om l 49 —(l 49) B1 [illegible], B1 [2][illegible] (for ऽभ्यु°) —For l 49, M4 subst

तथा करिष्यामि न मेऽस्ति संशय ।

28

Before 2 103 23, Ñ B (Ñ B1-3 l 15-17 after 23^{ab}) D3 M4 ins

सर्वज्ञानां कृतज्ञानां पूज्यानामनुवर्तताम् ।
सत्ययुक्तं च युक्तं च धर्मयुक्तं विशेषत ।
पित्रा न पुत्रवत्तात रक्षितानां प्रयत्नत. ।
पौराणां नृपभक्तानामेतत्सुमहदद्य वच ।
पुनरुक्तं ब्रवीमि त्वां भरत प्रतिगम्यताम् ।
इहावश्यं तु वस्तव्यं भरत प्रतिगम्यताम् ।
इहावश्यं हि वस्तव्यं प्रतिज्ञा रक्षता मया ।
शापित खल्वसि मया किमर्थमवलम्बसे ।
सस्यगन्धुरिमे सर्वे सुहृदो नो हितैषिण ।
किमस्मास्ते परिक्लिश्य भरत प्रतिगम्यताम् ।
महार्णवं शोषयितुं भवेच्छक्त्यो नदीपति ।
निःसर्यो वा वसुधाकीर्णं शस्यश्चालयितुं क्षिते ।
अहं तु शासनं वीर न करिष्येऽनृतं पितु ।
एतच्च प्रतिजानामि सत्येन च शपाम्यहम् ।
एतत्तु वचनं श्रुत्वा भरत पार्थिवात्मज ।
विवर्णवदनो भूत्वा परं दैन्यमुपागत ।
स दर्भशयनात्तस्माद्वहनीलात्समुत्थित ।

29

After 2 104 16, Ñ B D2 M4 ins

शक्रस्यार्कस्य वायोश्च यमस्य वरुणस्य च ।
सोमस्य च पृथिव्याश्च राजवृत्तमिदं शृणु ।
चतुरो वार्षिकान्मासान्यथा शक्रोऽभिवर्षति ।
परिहारस्तथा राष्ट्रमभिवर्षेज्जनाधिप ।
अष्टौ मासान्यथादित्यस्तोयं हरति रश्मिभि ।
एवं धर्मेण सचेयं तदादित्यव्रतं स्मृतम् ।
प्रविष्ट सर्वभूतानि यथा चरति मारुत ।
चारेणैव चरेद्राजा स्मृतं तन्मारुतं व्रतम् ।
यथा यम प्राप्तकाले प्रियद्वेष्यौ नियच्छति ।
एवं राजा विनिश्चित्य समो हि स्यात्प्रियाप्रिये ।
वरुणेन यथा पाशैर्बद्ध एव हि दृश्यते ।
एवं राजा नियन्तव्या दस्यवो वारुणव्रतै ।
परिपूर्णा यथा सोमो दृष्टो ह्लादयते मन ।
एवं यस्मिन्प्रजा सर्वा निर्वृतास्तच्छशिव्रतम् ।
पृथिवी सर्वभूतानि सम धारयतेऽनिशम् ।
स तथैव प्रजा सर्वा धारयेत्पृथिवीपति ।

28

B2 om l 1 and 2 —(l 1) M4 प्रजानाम् (for पूज्यानाम्) —(l 2) B1 सत्ययुक्तं, D3 तस्य युक्तं (for सत्युक्तं) Ñ1 धर्मं च युक्तं च विशेषत (hypm) (for the post half) —(l 3) B1 पूर्ववत् (for पुत्रवत्) B4 ता, M1 राजा (for तात) B1 रक्षि ना M4 विशेषत (for प्रयत्नत) —(l 4) D3 पितृ, M4 पुर- (for नृप-) B1 तु (for नु-) —(l 5) D3 M4 त्वा (for त्वां) —B4 om (hapl) l 6–10, Ñ B1-3 D3 om l 6 B3 reads l 7–10 *in marg* —(l 7) B1 नि, D3 M4 तु (for हि) D3 वक्तव्य (for वस्तव्य) M4 परिरक्षता (for रक्ष°) —(l 9) Ñ1 सुहृदि B1 नो, D3 मे (for नो) —(l 10) Ñ2 B3 D3 M4 परिहृत्य B2 भरत प्रतिगृह्यता, D3 भरतस्तु प्रगम्यता (for the post half) —(l 11) M4 महीपते (for नदीपति) —(l 12) B4 D3 वसुधाकील Ñ2 चालयितु (*for* चाल°) Ñ2 D3 M4 गिरि —(l 13) D3 हि (for तु) M4 धीर (for वीर) Ñ1 om न B4 चानृत वच (hypm) (for ऽनृत पितु) Ñ2 D3 करिष्ये नानृत पितु (for the post half) —(l 14) Ñ1 तच्च (subm) B4 प्रतिजानासि M4 [ए]व (for च) B4 om l 15–17 —(l 15) Ñ1 om the prior half Ñ2 B1 एव तद् (for एतत्तु) Ñ1 पार्थिवा —(l 16) Ñ1 उपागमत् —(l 17) Ñ1 B2 3 विसृज्य (for स दर्भ-) Ñ B3 श्रमादिव, B2 भ्रमादिव, D3 वहिनीलात् (for वर्हनीलात्) B1 उत्थाय भरतस्तथा (for the post half)

29

(l 1) M4 [अ]र्कस्य (for [अ]र्कस्य) —(l 2) B1 राजन् (for राज-) B2 3 D3 M4 इम (for इद) —(l 4) B2 4 प्रति (B2 °ति) गास, B3 प्रत्या° M4 वाभिरेन (for परिहार) B2 वदन (for राष्ट्र) D3 राजा समभिवर्षति (for the post half) —(l 5) B2 4 तेन, B3 तेभ्यो (for तोय) —(l 6) B4 (*sup lin as above*) वर्तेत (for वर्तेत) B2-4 सर्वेण D3 विदुधाव (for सचेय). —(l 7) Ñ2 D3 प्रविश्य, B2 4 प्रविष्ट (for °विष्ट) B1 प्रहृष्ट सर्वकार्याणि (for the prior half) B3 रमति (for चरति) —(l 8) B3 चरेण B2 3 [ए]व (for [ए]व) D3 तथा चरेत् (for चारेण) B2-4 मारुत- —(l 9) B1 प्राप्तकाल D3 M4 प्रियद्वेष्य प्राप्तकाले (for प्राप्तकाल प्रियद्वेष्यौ) —For l 10, D3 subst

तथा राजा नियन्तव्या प्रजास्तद्धि यमव्रतम् ।

—(l 11) G(cd) वरुणेव D3 तु (for हि) —(l 12) B4 शत्रवो (for दस्यवो) Ñ1 M4 वारुणैर् (Ñ1 °ण)व्रत, Ñ2 °णेव्रत, B3 °णव्रत (for वारुणव्रतै) —(l 13) D3 परिपूर्ण, M4 प्रतिपूर्ण (for °पूर्णो) B2 4 सोमो दृ (B2 दु)ष्टो, D3 M4 सोम दृष्ट्वा B4 ह्लादय- —(l 14) M4 पतिनास् (for निर्वृतास्). B2 मन चाह तदुच्यते (for the post half) —(l 15) B2 धरा सर्वाणि (for पृथिवी सर्व-) D3 यथा धार्य सम (for the post. half) —D3 om l 16 —(l 16) M4 स्तथैव (for स तथैव)

30

After 2 104 20, Ñ B D1 3 M4 ins (Ñ2 D1 3 followed by 2300*), V1 ins l 35-38 only after 2300*

ततोऽथ रामस्य पुन कृताञ्जलि
मन्नाश्रुकण्ठो भरतो महात्मन ।
अलब्धकाम स बभूव दु खित
प्रगृह्य पादौ शिरसा महीं गत ।

Colophon

रामस्तु भरत दृष्ट्वा शिरसा पादयोर्गतम् ।
अपासर्पद्द्रुत किंचिद्बाष्पपर्याकुलेक्षण ।
तत पादौ हि सस्पृश्य भरतो न्यपतत्क्षितौ ।
रुरुदतितरामार्त कूलाद्वृक्ष इव च्युत ।
स सर्प इव मेदिन्या शोकबाष्पपरिप्लुत ।
अचेष्टत मुहुर्दीन सर्वत सस्वर रुदन ।
मातरश्चास्य ता सर्वा सीता च जनकात्मजा ।
अरुदस्तत्र कारुण्याद्बाष्पप्रस्रवणैर्मुखै ।
सयोधश्रेणिनिगम सोपाध्यायपुरोहित ।
तस्मिन्मुहूर्ते दु खार्त सर्व प्ररुदितो जन ।
अपि पुष्पप्रमोक्षेण सर्वा प्ररुदिता लता ।
नराणा कि पुन स्नेहात्मनो येषा हि मानुषम् ।
भरत बाष्पपूर्णाक्ष स्नेहादागतविक्लव ।
गाढमाश्लिष्य दु खार्त रामो वचनमब्रवीत् ।
साधु पर्याप्तमेतावत्साधु बाष्पो निगृह्यताम् ।
शोकार्तान्साध्ववेक्ष्यास्मान्सार्धिवत प्रतिगम्यताम् ।
न त्वा गतोऽस्म्यह द्रष्टुमेवभूत नृपात्मजम् ।
शोकभारसमाक्रान्त सीदतीव हि मे मन ।
शापितोऽसि मया वीर सीतया लक्ष्मणेन च ।
न च त्वामभिभाषेय यद्ययोध्या न गच्छसि ।
एवमुक्तस्तु भरत प्रमृज्याश्रुहत मुखम् ।
पूर्वमुक्त्वा प्रसीदेति राघव स ततोऽब्रवीत ।
अल शपेन यास्यामि यद्येव परितप्यसे ।
अद्याह जीवितेनापि प्रिय कुर्यां तव प्रभो ।
गमिष्ये सर्वथायोध्या मातृभि सह राघव ।
प्रकर्षन्महतीं सेना कि तु विज्ञापयामि ते ।
अपि स्मरिष्यसीत्त्वाशोर्न्यासधर्मा नृपश्रियम् ।
धारयस्वेति धर्मज्ञ समय स खलु प्रभो ।
त प्रहृष्टतरो रामो भरत गमनोत्सुकम् ।

30

(l 1) Ñ1 om, Ñ2 [ऽ]स्य, D1 3 M4 म (for ऽथ) B4 भरतो (for ततोऽथ) D3 M4 पुर (for पुन) —(l 3) B1 -राम (for -काम) D1 च (for स) D1 3 दुर्मना (for दु खित) —(l 4) Ñ1 B1 D3 महीगत

Colophon —*Sarga name* M4 om Ñ B D1 3 भरतविमजन(Ñ1 °र्जनम, D1 3 °र्जन) —*Sarga no* Ñ1 B1 2 D3 om, Ñ2 B3 121, B4 117, D1 171, M4 120 —(l 6) B2 3 D1 3 अपासर्पद्द्रुत(D1 3 °द्द्रुतम्). D1 3 M4 बाष्पापिहितलोचन (for the post half) —(l 7) B3 च सस्पृश्य, M4 तु समीक्ष्य (for हि सस्पृश्य) M4 पपात भरत क्षितौ (for the post half) —For l 7, D1 3 subst

तत पादावसप्राप्य न्यपतद्भरत क्षिता ।
[D3 नत (for तत)]

—(l 8) D1 3 M4 अतीव(D1 °वीर) रुदितस्त्वार्त (for the prior half) —(l 10) B2 आचष्ट त Ñ2 पुनर्दीन (for मुहु दीन) D1 3 बहुधा चेष्टते दीन, M4 सर्वचेष्टते दीन (for the prior half) D1 3 स(D3 सु)स्वर, M4 सस्वन (for सर्वत) Ñ2 B2 सुस्वर, D1 3 M4 करुण (for सस्वर) —B4 illeg for l 12 —(l 12) B1 तस्य, B2 तव, B3 चात्र (for तत्र) D1 3 M4 अभवस्तत्र करुणा(M4 कारुण्याद्) (for the prior half) B1 प्रसरणै (for -प्रस्रवणै) —(l 13) Ñ B3 4 M4 सयोध(B4 illeg, M4 सयोध)श्रेष्ठ (for °श्रेणि-) —(l 14) D1 3 प्ररुरुदे (for °दितो) —For l 14, M4 subst

तस्मिन्मुहूर्ते सर्वोऽस्मा सर्वतो रुरुदे जन ।

—(l 15) D1 3 M4 अपि तुल्यास्त(D3 पुष्पाशु, M4 पुष्पवि)मोक्षेण (for the prior half) B2 प्रमुदिता (for प्ररु°) —(l 16) B3 तेषा (for स्नेहात्) D1 3 M4 स(M4 तु)मानुष (for हि मानु°) —Ñ1 om l 17 —(l 17) B3 (m also as above) दीनाक्ष (for -पूर्णाक्ष) Ñ2 आगतविक्लव —B4 illeg from l 18 up to the prior half of l 22 —(l 18) D1 गात्रेण (for दु खार्त) Ñ2 गाढमाश्लिष्टदु खार्त-, D3 बाढमालिंग्य गात्रेण, M4 गात्रमाश्लिष्य गात्रेषु (for the prior half) —(l 19) G(ed) साधु (for first साधु) B2 निमृज्यता (for °गृह्यताम्) —D1 3 M4 om (hapl ?) l 20 —(l 20) B1 [अ]वेहि (for [अ]वेक्ष्य) Ñ1 B3 सान्त्वत (for साध्वित) —(l 21) Ñ B1 D1 M4 नृपात्मज(D1 °ज) —(l 22) Ñ2 B1 शोकभावसमाकीर्ण(B1 °क्रात) (for the prior half) D1 इ (for हि) —B2 repeats (var) l 23 after l 29 —(l 23) B2 (second time) [ऽ]पि, D3 हि (for ऽसि) D1 3 M4 मम प्राणै (for मया वीर) D1 3 सीताया D3 लक्ष्मणस्य (for °णेन) —(l 25) B4 om (subm), D3 सु- (for तु) B3 प्रगृह्य (for °मृज्य) Ñ1 B2 प्रगृह्याश्रुमुख हत(B2 °वृत मुख), B4 illeg (for the post half) —For l 25, M4 subst

एवमुक्त्वाथ भरत प्रमृज्याश्रृण्युपारमत् ।

—(l 26) Ñ पूर्वमुक्त्वा, B1 एवमुक्त्वा —(l 28) Ñ1 B2 3 अद्य हि, D3 M4 अप्यह (for अद्याह) M4 प्रीति (for प्रिय) —(l 29) B2 प्रयास्ये सवतोयोध्या (for the prior half) M4 सहितोनघ (for सह राघव) —After l 29, B2 repeats (var) l 23 —(l 30) B4 अकर्षन् (for प्रक°) Ñ2 च, B4 नु (for तु) —After l 30, D1 3 ins

न्यासभूतामिमा लक्ष्मी त्वदीया प्रतिपालये ।
समयेनादिशाद्येना रक्षण प्रति राघव ।

सान्त्वयित्वा शुभर्वाक्यैरत्येत्यभिदध पुन ।
एतस्मिन्नन्तरे शिष्या शरभङ्गस्य धीमत ।
उपायनमनुप्राप्ता गृहीत्वा कुशपादुके ।
मुनेस्तु कुशल पृष्ट्वा निवेद्य च महा मन ।
राघव प्रतिजग्राह ते उभे कुशपादुके ।
ते गृहीत्वा तु भरत पादुके मुनिनाहृते ।
राघवस्याशु पादाभ्यामदद्कुशपादुके
अब्रवीच्च तदा वाक्य जनाव परिवारित ।
वरिष्ठो वाक्यकुशलो दैन्य हर्षं च दर्शयन् ।

31

After the colophon of Sarga 107, D1 ins

नन्दिग्रामस्थितो राजा वसिष्ठेन महात्मना ।
निर्वार्य शोकदु खाद्य शान्तयित्वा प्रबोधित ।
राजन्ते पादुका पूज्या स्थापनायास्तु पूर्वकम् ।
वेदोक्तविधिना चैव शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
विश्वकर्माणमाहूय वेदीमण्डपमग्रतम् ।
कृत्वा कुण्डानि दिव्यानि दिशासु विदिशासु च ।
सर्वोपद्रवनाशार्थं योगक्षेमार्थसिद्धये ।
हयद्वादशहस्त च कारयेन्मण्डप शुभम् ।
षोडशध्वजभिर्युक्त महा वज्रसमन्वितम् ।
तोरणानि च रम्याणि पूर्वादिक्रमेण तु
श्रौतस्मार्तविदश्चैव वेदवेदाङ्गपारगा ।
क्षान्ता दान्ता जितक्रोधा पूर्वसागरसन्निभा ।
अक्षोभारविशा सह्या स्वमङ्गा नवनिश्चला ।
तैर्दृष्ट हि प्रकृतस्य गृह प्रयत्नत ।
ब्रह्माण यज्ञपुरुष चक्रुर्द्विजाश्च पृथक्पृथक् ।
न प्रधानादिक कश्चिद्वह्नि सपूजयेद्द्विजम् ।
आसनानि कुण्डमालिम्प्य स्थाप्य खेटाश्च स्थण्डिले ।
चतु षष्टिपदो वास्तु मातॄणा मण्डल परम् ।
प्राचीक्रमेण चत्वारो चाष्टकुम्भेषु ब्राह्मणा ।
जपस्तिष्ठेत अव्यग्रा प्राणायामपुर सरै ।
रुद्रकलशपूजा च जपेत शतरुद्रियम् ।
शान्ति कृत्वा विधानेन दिशापति च पूजयेत् ।
जलान्यानीय सर्वत्र सरित्सु सागरादिषु ।
गजाश्वरथमहद्वारानीय मृदुमुत्तमाम् ।
पञ्चगव्य कषायाश्च औषध्यो देवसम्मता
तूर्यमण्डलवादित्रै मृदङ्गदुन्दुभिनिस्वनै ।
पूर्णाहुतिनिनादैश्च प्रभुपादाभिषेचनम् ।
...ह मङ्गल ...श्च ...
देवमित्रानन्तरज्ञा ... ...
अभिषिच्य च ... ...
... ... राम ... ...
... ... तु ... ।
... ... ।
सीतायाताश्च ... ... ।
... तु ... ।
गजाश्वरथदानश्च गोभिर्नित्यप्रयुक्तकै ।
सपूज्य गुरुस्त्रीस्य रामनिर्विनिवर्तये ।
... ... तु राजेन्द्र पुरपाराज्य कृता ।

Colophon

। अयोध्याकाण्डे पादुकाभिषेको नाम सर्ग ॥ १०८ ॥]

वसिष्ठेनवमुक्तस्तु भरतो भ्रातृवत्सल ।
सदुक्त गुरुणा वाक्य बाढमित्येति निश्चयम् ।
कृत्वा तु स्थण्डिल रम्य ... ।
आमन्त्र्य मातर सर्वा मन्त्रिणस्ते द्विजानश ।
प्रकृतिनागरो लोकानुत्तमानमम रमा ।
सपूज्य च नरा सर्वा प्राकाराशाविभूषणा ।
सतोष्य च प्रजा सर्वा रामसङ्गलहेतुना ।
कृतोत्साहा पुरी रम्या स्वे स्वे स्थाने सुशोभित ।
चन्दनागरकर्पूरै सर्वतो धूपधूपितम् ।
हरिचन्दनसतानपारिजाताद्विपादपै ।
मेने मानसम दृष्ट्वा सोध रामु मनोहरम् ।
इति कृत्वा ततो रम्यमानीय यागमण्डपम् ।
यावद्राघवागिते नियम भूमिशायनम् ।
कन्दमूलफलाहार करिष्ये रामसगमनम् ।
गजाश्वाश्च रथाश्चैव सेनामानि यमानयेत ।
धर्मस्थितोग्रणीयेन आभास्ये विश्वतो वशी ।
अध्यक्षाश्चैव सर्वत्र कुमार तत्र सर्वत ।
प्रातर्मध्या याह्नो प्रेक्षणीयदिवानिशम् ।
अहोरात्र स धर्मा मा न निद्रामुपलेभिरे ।

[(l 1) D1 प्रतिपाल्यन् —(l 2) D1 [अ]नेनादिश (for [आ]दिशायेना)]

—D1 3 om l 31 —(l 31) Ñ2 B1 अपि रारमि मामुक्त्वा, M4 अस्तु राघव मे मुक्ता (for the prior half) —(l 32) Ñ1 B1 धारयिष्यति, M1 °दिष्यामि (for °यन्वेति) B1 D1 3 समय D1 3 खलु न (for स खलु) —(l 33) B1 स, G(ed) स (for त) Ñ1 B2-4 न प्रहृष्टतर, Ñ2 °ष्टतो, D1 M4 सप्र(M4 तत्र)हृष्टस्ततो, D3 स सप्रहृष्टततो (for त प्रहृष्टतरो) B4 om रामो —(l 34) B2 4 विदने, D1 3 [अ]भ्यवदत् (for [अ]भिदन) —(l 35) D1 3 M4 शिष्य V1 धर्मात (for धीम°) —(l 36) D1 3 M4 अनुप्राप्तो (for °प्राप्ता) —(l 37) V1 मुनेस्तत्, M4 रामाय (for मुनेस्तु) B1 स्पृष्ट्वा (for पृष्ट्वा) D3 सुत सुखम पृष्ट्वा (for the prior half) V1 विनेत्य (for निवेद्य) B1 न- (for च) M4 विनिवेद्य महात्मने (for the post half) —(l 38) V1 वाक्यन, D3 भरत, M4 राघव (for राघव) V1 उभे ते (by transp), B2 4 उभे न —(l 39) Ñ1 B2-4 हृते (for [आ]हृते) —(l 40) D1 [अ]थ, D3 om, M4 [अ]ग्र (for [आ]शु) D1 3 M4 श्रीमानम (for कुशपा°) —D1 om ll 41-42 —(l 41) D3 M1 राम (for वाच) M4 परिवारित —(l 42) B3 सौम्य (for दैन्य) Ñ1 हितयर्पमदर्शयन्, M4 देवो न तु धार्य (for the post half) —Thereafter, Ñ2 D1 repeat (var) 2 104 20^{cd}

गीतनृत्यविनोदैश्च से द्रामपादुके।
सर्वसङ्गपरित्याग इत्येव तमभाषत।
ब्रह्मचर्यरतो नित्य स्वयमारात्रिक हि तत्।
ष्टा पार्थिवा सर्वे मातर सर्वतोपिता।
सत्य कार्यं शिवश्लाघ्य प्रापेन्द्रु दत्तनान्जलम्।
प्रीणिता जा सर्वे सत्यसार्यविशालिनम्।
रामराचा प्रतिष्ट(ष्टा)न भरतेन जगत्रयम्।
राजा नीतिप्रमाणेन इक्ष्वाकूणा क्रमेण च।
न्यायेन पालयेत्पृथ्वी सर्वेगोपविवर्जिताम्।
सपालयेत साधुभिदुष्टान्दण्डेन यन।
प्रजापुण्या च कीर्ति च धर्मवृद्धि करोति स।
हा राम रामेति च राम राम
पादा त्वदीया हि भवान्तरेऽपि।
नाना च सा देव गति मम त्व-
मिहाद्य अन्यो न हि देव पातु।
इति ब्रुवन्नाम समाधिराम
मने च रामो मयि रामकर्मणा।
वाचा च रामो रुन्त ब्रुवाण
वर्षाणि वेदा दश सप्रयेयु।
एतत्पवित्रमाख्यान सर्वपापप्रणाशनम्।
सर्वसौख्यप्रद नृणा सर्वामयविनाशनम्।
सप्तमाहस्रिक पुण्यमायुरारोग्यकारकम्।
य पठेद्रामचरित नरक स न पश्यति।
स्वर्ग भोगा समश्नाति शक्रवत्पूज्यते दिवि।
शि मस्तु शिव चास्तु मनोभीष्ट ददाति च।

Colophon

[इत्यार्षे श्रीरामायणे अयोध्याकाण्डे वाल्मीकीये
भरतपर्व समाप्त ।।

लिखि त्वा यो द्विजातिभ्यो ददाति श्रद्धयान्वित।
सोऽसुख नव चाप्नोति इह लोके परत्र च।
य शृणोति नरो भक्त्या रामचारित्रमुत्तमम्।
तस्य पुण्यस्य सख्यान कर्तु शक्त स्वय हरि।
नमोच्चारे कृते पाप याति सहस्रधा।
तस्य चारित्र्यमात्र तु श्रुत्वा मोक्षमवाप्नुयात्।
स्तु सर्वजगत
परहितनिरता भवन्तु भूतगणा।
दोषा प्रयान्तु नाश
भवतु लोक।

शुभ भवतु ॥ कल्याणमस्तु ॥ स्वस्ति सवत् १८??
कार्तिकमासे कृष्णपक्षे अष्टम्या तिथा सोमदिने
अद्येह गाटा पठनाय तथा परोपकाराय
महस्रूयेन—अयोध्याकाण्डनुं पुस्तक छे

CRITICAL NOTES

[*These Critical Notes cover observations and explanations on the Constituted Text Exegetical notes figure but occasionally as the constituted Text of the Rāmāyana is quite smooth and easy, and the object of such notes is to help the reader They are generally put at places where he may regard the Text rather out of the way in adopting a particular reading Additions to and corrections in the Text and Critical Apparatus are put in square brackets SR and NR represent the two major recensions generally but sometimes include allied versions*]

1

1–14—The question of the transpositions of some of these stanazas in SR has been fully discussed in the Introduction (p xx) There are two explanations possible for this transposition one is that both Bāla and Ayodhyā at one time formed one Kānda as is evidenced by some MSS like D1 that we have actually used , and the other is that a folio of a small MS might have been inadvertantly misplaced in very early times That is why some stanzas were transposed, *viz* , sts 1–4 or 5 and sts 11–14 in Dg1 T1 3 G and M1–3

9^{cd}) Note that there is an attempt in D6 and some MSS of Ñ V B group to make Rāma an amśāvatāra of Visnu

10, 10* lines 1–2 It is here that the poem foretells the purpose of the Rāmāvatāra Note also that these two lines have no support from NR

29, 20* Note how the different lines of this passage are distributed in different MSS The contents relate to the qualities of Rāma, which are all covered by our text Compare in this context the contents of 14*, 15* and 19*

34, 27* Note the complex character of this passage which must have been first introduced in SR and then penetrated into NW The three lines of 27* which are found in some MSS of NR merely expand the idea on account of its contact with SR

35, 29* and 29(A)* These two passages are peculiar to NW version and have no support of SR

36, 31* Note that this passage also is found exclusively in NW version without any support from SR

2

4 पूर्वं पन्थानमनुगच्छता, *i e* , पूर्वया पन्थानमनुगच्छता The use of the Instrumental case is peculiar here, and might be due to the influence of the same expression in st 3 above The variant पूर्वं which is not well-supported, is an attempt to improve the phrase grammatically

12, 35* अन्या मध्यस्थचिन्ता तु विमर्दाभ्यधिकोदया, is a pure S insertion What Daśaratha wants to say is that his own view on the coronation of Rāma may be due to his own partiality for his son, while members of the assembly may think dispassionately in the matter, and, after deliberations, may even suggest a still better course Note Cg and Ct on the passage विमर्देन पूर्वापरपक्षसंघर्षणेन हेतुना अभ्यधिकोदया अधिकार्थप्रादुर्भावा.

It appears to me that the argument in the phrase is so loaded that it surely is of late origin influenced by Māgha's Śiśupālavadha, canto 2, and as such abnormal in the Ādikāvya

3

1, (App 1, No 5) This additional passage is peculiar and found in D1 and D5 only, and is an expansion of ideas already detailed The passage has no support from the rest of the MSS Of these two MSS , D5 has only 20 lines common with D1

11–13, 71*, 72* and 73* Note that these passages are found only in D1–4 7 and have no support of the rest of the MSS

27 परोक्षया वर्तमानो वृत्त्या प्रत्यक्षया तथा—Note Ct परोक्षया चारमुखत परोक्षानुभवसिद्धया वृत्त्या स्वपरराष्ट्रवृत्तान्तविचारेण । प्रत्यक्षया सदा सभायां स्थित्वा प्रजान्यायादिविचारेण, Cg अप्रत्यक्षया वृत्त्या तक्षप्रभृतिकर्मान्तिकानां परोक्षो भूत्वा अधिकृतमुखेन यत्कार्याणि सन्धत्ते, सा परोक्षवृत्ति । अन्यत्र वानेन अमात्यादीन् यया वृत्त्यानुगृह्णाति, सा प्रत्यक्षवृत्ति ।

4

19–20 The reason for immediate coronation of Rāma as indicated here is that stars do not seem to be favourable to Dasaratha, and even suggest calamities like death or change of mind The good and auspicious idea in the mind of Dasaratha, therefore, requires to be put into action immediately

25–27 These stanzas indicate that Dasaratha desired Rāma's coronation even in the absence of Bharata, even though, as he knew, Bharata was well disposed to Rāma

5

3, 94*—This passage is found in all our MSS except D1–3 (N1 T1 missing), and being a repetition, is excluded from the Constituted Text

6

15, 108* ग्रन्था or गाथा are compositions or recitation of songs

18 दीपवृक्षान्, lamps hanging on trees

22 दृष्टलोकपरावर —Cg दृष्टे ये लोके परावरे उत्कृष्टापकृष्टवस्तुनी येन, Ct यथावगततत्तज्जनप्रागल्भ्याप्रागल्भ्य, one who knows the ins and outs of people

7

4 अर्थपरा,—Ct स्वेष्टार्थपरा Cg construes the phrase differently as an adjective, not of Mantharā, but of Kausalyā अर्थपरा सती अनर्थपरा सत्यपि । यद्वा । उत्तरोत्तराभिवृद्ध्यर्थं धन प्रयच्छति किम् । नामग्रहणस्यासह्यत्वाद्रामामातेत्युक्ति It appears that Mantharā regarded Kausalyā, compared with her mistress Kaikeyī, to be miserly or greedy and not bent on spending She would not mention the name Kausalyā as she hated her, being Kaikeyī's co-wife

6 कुब्जा is the name of a class of maid-servants, and does not necessarily relate to the personal deformity so much of Mantharā, though she had a lump of flesh on her chest Compare 2 9 28 and 30 and the description of her person there

19 उपतप्त राजरमाणाम् Ct नापत्यो हि न । राज्यलाभे त्वा त्वत्पुत्र च नाशयिष्यतीति भाव

23 शत्रु पतिप्रवादेन, an enemy in reality, and husband in name Cg पतिप्रवादेन पतिव्यपदेशेन

8

5 रामस्य परमा स्त्रिय Much has been made in some quarters of the plural स्त्रिय, which is interpreted by them that Rāma had more than one wife The correct interpretation of the passage is that it refers to ladies in general, and not necessarily wives, that were dear to Rāma such as Kausalyā, Sumitrā and even Kaikeyī

26 दर्पान्निराकृता पूर्वं राममाता । It appears that Kaikeyī in her youth insulted Kausalyā who, as soon as Rāma becomes king, would take revenge on Kaikeyī Compare in this context 2 17 22–25, and particularly न दृष्टपूर्वं कल्याण सुख वा पतिपौरुषे and त्वयि सन्निहितेऽप्येवमहमास निराकृता

9

4 रामार्थमुपहिंसन्ती Cg रामार्थं रामाभिषेकरूप प्रयोजनम् Compare st 8 below

9 देवराजस्य साह्यकृत् The word साह्य means साहाय्य The word is grammatically incorrect, but may be explained as सहभाव, association

10 दक्षिणा दण्डकान्प्रति The acquaintance that Kaikeyī had of the southern region of the Dandaka forest on this occasion seems to have suggested to her that Rāma should be exiled there The period of exile, *viz*, 14 years, instead of 12 years as in the MBh may be a matter of accident At any rate, I have no explanation to offer why Kaikeyī should mention this figure Perhaps she thought that after all Rāma might not return to Ayodhyā or survive this period

29 नाहं समवबुध्येयम् Ct notes here an additional passage not recorded by any of our MSS, and it runs as follows

न हि तद्बुध्ये पाप शापदोषेण मोहिता ।
कैकयेषु हि मा बाल्ये ब्राह्मण रूक्षरूपिणम् ।
असूयितवती बाला तेन शप्ता महात्मना ।
यस्मात्त्वयाने विप्र त्व रूपमदर्पिता ।
तस्मात्त्वया त्वमपि लोके प्राप्स्यसि कुत्सिताम् ।
इति शापसमाच्छिन्ना मन्थरावशमागता ।

All this is clearly an after-thought which Nāgesa perhaps found in later recensions of the Rāma story

10

16 The first half of this stanza has been taken from NR The contents are supported by 197* and 204*

21 The reading क्रमेण is supported by SR and means पादेन

27–28 These two stanzas state the objective of Kaikeyī in clear terms, and st 29 its immediate fulfilment.

11

1 ययातिमिव पुण्यान्ते स्वर्गात्पतितम्... The reference seems to be to the latter life of Yayāti as recorded in the MBh 1 81–88 and more particularly to 1 81 3

सगन सुरलोक तं निवस मुदित मना ।
कालस्य नातिमहत पुन शक्रेण पातित ॥

12

4 This refers to the well-known story, recorded in Hindu and Buddhist works, of Śibi Auśīnara, who, after promising protection to a pigeon, had to offer his flesh to a hawk The next stanza refers to a similar story of Alarka who offered his eyes to a learned Brahmin The reason of quoting these stories is to remind Daśaratha that he must also honour his word

13

10 आपगाए, Cg राजगाए

24 आत्माधिकारा, relating to his own self compare आत्मसपूजनी in 2 15 9

15

6 उन्तानृतमृषिन्. A sage never tells a lie, but if he does, he becomes perturbed as king Daśaratha was

16

19 रामो द्विर्नाभिभाषते, Rāma does not vary his word or promise, in other words, Rāma is सत्यवचन or सत्यवाक्

33 Here Rāma declares his firm resolve to sacrifice everything dear to him for Bharata to please his father or mother Compare

स्नेहं दयां च सौख्यं च यदि वा जानकीमपि ।
आराधनाय लोकस्य मुञ्चतो नास्ति मे व्यथा ॥

URC 1 12

In this book we meet similar expressions several times

17

26 दश सप्त च वर्षाणि तव जातस्य राघव The passage states that Rāma was just 17 years of age when he was to be crowned or exiled

18

11 454* lines 3 and 4 This is a citation occurring in the MBh and even in some Smṛtis The expression ... does not suit the context here though ... does

23 ... Kaikeyī threatens to go on a sort of hunger-strike in case Rāma leaves for forest The practice of prāyopaveśana or hunger-strike to achieve one's objective seems to be common from very early times We have in this very book another instance of such a hunger-strike in 2 103 13–15 where Bharata administers to Rāma a similar threat to persuade him to return to Ayodhyā to rule Rāma points out to Bharata there that only the Brahmin class is permitted to resort to this practice and not the warrior-class न तु मूर्धावसिक्तानां विधि ... in 2 103 17.

29 ... Rāma says here that he cannot disobey his father's command even though it might be improper In support, he quotes the cases of a sage Kandu, Sagara's sons and also of Jāmadagnya Rāma

19

3, 481*, lines 3 and 4 The entire * passage is inserted as an explanation of st 3 which states that Rāma desires to dispense with the paraphernalia of coronation, as otherwise Kaikeyī may not take his word seriously This * passage is found only in SR, and, according to Udāli, this text should be changed like this The lines 1–4 of 481* should be followed by st 3 The MSS of SR that have come down to us do not support Udāli's view. ...

22

Pages 143 and 144 give a conspectus of sequence of the stanzas as found in NR This indicates that the text-tradition in NR differs widely from that in SR which maintains the order uniformly This is a clear proof that the versions of NR have not preserved the genuine order of the text-tradition here Note also that D1 here supports SR

14 पुष्यरथ is a chariot drawn by eight horses and bedecked with gold and gems This type of chariot is used in processions as an embellishment Cg पुष्यरथ उत्सवार्थं कल्पितो रथ Ct reads पुष्परथ and explains the term लीलागमनप्रयोजनो रथ, न तु युद्धार्थं इत्यर्थ । तादृशेन निर्गमनिर्गो राजोऽस्य गच्छति । तस्मिन् रथामिन्द्रायामाति, नो चेद्गतो गच्छति.

24

5 अग्रतस्ते गमिष्यामि मृद्नन्ती कुशकण्टकान् Sītā offers to go in front of Rāma, crushing the prickly ends of Kuśa grass (with her tender feet) so that her husband's feet may not be hurt What she wants to convey to Rāma is that she is not afraid of the difficulties of forest-life, on the contrary, she would be of great help to him in relieving him of many a hardship he would be subjected to

7 सर्वावस्थागता भर्तु पादच्छाया विशिष्यते Ct ' विष्णोरभक्तिकावस्था सर्वावस्थेति गीयते ' इत्यभिधानात् । ता गतस्य आ ईषद्भर्तु । भर्तुरित्यन्तमेक पदम् । अथवा पृथक्पदे । श्रुत्युक्तधर्माननुष्ठानरूपा ता गतापीति योजना । सकलमर्तृधर्मैरहितस्यापि पत्यु पादच्छाया पादसेवनमेव इतरधर्मापेक्षया स्त्रिया विशिष्यते अधिक भवति । श्रुतिस्मृत्यो सर्वपरित्यागेन भर्तृसेवाया एव स्त्रीणा नित्यत्वबोधनादिति भाव ।

8 Sītā goes further and tells Rāma that she had been well-instructed by her parents how she should conduct herself in various situations

28

4 अश्वपते सुता = कैकेयी

7 यस्या सहस्र ग्रामाणा सम्प्राप्तमुपजीवनम् Kausalyā was given an allowance of the income from a thousand villages for her maintenance by Dasaratha on his marriage with Kaikeyī as she was अधिविन्ना

29

22-27 This is a short interlude of Trijata Gārgya, a funny ascetic, who desired to have a share in Rāma's distribution of his property, and is probably introduced here by the poet to relieve the mental tension of his readers

30

10 सत्त्वमाविश्य भाषते Dasaratha is speaking to-day as if he is possessed by a ghost The use of आविश्य does not strictly conform to rules of Pānini The subst . passages 785* or 786* seem to rectify the language by stating अन्येन सत्त्वेनाविष्टचेतन or यदि हि स्यादनाविष्ट सत्त्वेनान्येन

31

25 न मे कार्यं त्वयानृतम् I should not turn you into a liar

35

33-34 These two stanzas raise an interesting ethical question The situation is that Rāma sat in the chariot and is about to leave for the forest Daśaratha, to have a last look as it were of Rāma, orders Sumantra, the charioteer, to stop the chariot and not to proceed, while Rāma asks him not to stop, *i e*, not to obey Daśaratha's command to stop Sumantra, naturally, was in a fix whether he should obey the king or Rāma Secondly, Rāma tells Sumantra that he should tell a lie to Daśaratha that he did not hear his word if, on his *return, the king took him to task The reason for* this advice to Sumantra as given by Rāma is that in case Daśaratha remains in that sad plight longer, it would be more painful to him and to all, and hence disobedience and consequent lie is justifiable under the circumstances

The question to be now considered is whether Rāma who is traditionally known as the champion of absolute truth, should or can advise Sumantra to tell a deliberate lie The problem of Truth and Falsehood is *discussed in a number or places in the* MBh , *e g* , 12 110 4-20 and the conclusion arrived at seems to be that falsehood is not falsehood under certain circumstances

चक्रयोरिव चान्तरा—Cg चक्रयोरन्तरेव रथपूर्वपश्चाद्भागस्थितयोश्चक्रयोर्मध्यगत पुरुष इव Ct चक्रयोर्युगपदुभयोरन्तरा स्थित उदासीन पुरुष इव सुमन्त्रस्यात्मा दोलायितो बभूव Cg राजवचनातिक्रमणे महान्दोषो भविष्यतीत्याशङ्कायामाह—नाश्रौषमिति । पुनरागमनानन्तर राजा किमर्थं मद्वाक्ये न स्थितोऽसीति निन्दितोऽपि नाश्रौष त्वद्वचनमिति वक्ष्यसि । किमर्थमेवमसत्यवचन तत्राह—चिरमिति । दु खस्य इदानीमनुभूयमानदु खस्य चिर विलम्ब पापिष्ठमतिदु सहमित्यर्थ

37

19 अपस्नात Ct मृतस्नानस्नात Cg अरिष्टमशुभम्

40

20-22 वाजपेयसमुत्थानि च्छत्राणि and वाजपेयिके The priests taking part in the performance of Vājapeya are allowed to wear white umbrellas which, normally, are permitted for kings only Rāma having resigned his claim to kingship, is being offered white umbrellas by Brahmins following him, which they had acquired on their performing Vājaperya Cg वाजपेयसमुत्थानि वाजपेयानुष्ठानसम्भृतानि । वाजपेयिकै वाजपेयप्राप्तै । " यावज्जीव न कचन प्रत्यवरोहेत् । बृहस्पतिसवेन वा प्रत्यवरोहणीयेन यजेत । श्वेतच्छत्री भवतीति विज्ञायते " इति वाजपेययाजिना श्वेतच्छत्रधारणविधानात् Ct वाजपेययाजिनो राजवच्छत्रादिसम्बन्धस्य श्रुतावुक्ते (cf आप श्रौ सू १८ ७ १८, सत्याषाढ श्रौ सू १३ ७ ४२).

41

24 मोहनार्थं तु पौराणाम् This is another instance of Rāma practising a sort of trick This type of behaviour is justifiable and is justified by Rāma himself in st 21 above

पोरा ह्यात्मकृतात् दुःखाद्विप्रमोच्या नृपात्मजे ।
न तु तत्त्वात्मना योज्या दुःखेन पुरवासिन ॥

42

8–16 Note that SR maintains a uniform order of stanzas, which differs considerably in NW, NE and W versions M4 has its sequence disturbed, but it relates to only three stanzas

44

8 The course of Rāma's journey, after the crossing of the river Tamasā was, first northwards, and after crossing the river Vedaśruti towards the south The river Gomatī was crossed next and then the Śyandikā It is at Śṛngavera that he first saw the swift current of the waters of the Gangā

9 स्थपति = निषादाधिपति

19 न हि वर्त प्रतिग्रहे I cannot accept gifts or presents, and I live on fruits and roots

66 शुभस्फ्यवेगाभिहता. Sphya is found in ritualistic literature as the name of an implement to scrape the sacrificial ground As the shape of an oar is similar to that implement, the oar is also called sphya

79 Our text states that Rāma and Lakṣmana killed four animals, while some MSS of NR say that they killed only one spotted deer

48

25 दशक्रोश इतस्तात गिरि The mount Citrakūta is here stated to be about 10 krośas or 20 miles to the south-east of Prayāga

49

11 आंशुमती, *i e* यमुनाम् Probably because the river in our mythology was the daughter of अंशुमत्, the sun The form आंशुमती is somewhat ungrammatical, अंशुमती is still more so

50

12, 1200* This passage is found only in SR The reference to Vālmiki therein is certainly absurd, and the passage 1200(A)* is still more so.

13, 1201* and 1202* These passages indicate that two separate huts were constructed, one for Rāma and Sītā, and the other for Lakṣmana SR seems to suggest that they constructed only one hut (पर्णशालाम्)

15 शाला यक्ष्यामहे, let us perform a sacrifice for warming the house

22 माल्यवती is otherwise called मन्दाकिनी

56

2 This refers to the episode detailed in the next Sarga

57

8 लब्धशब्देन कुमारेण etc When I was young and already earned reputation that I hit an object merely on hearing its sound

11 परेताचरिता दिशम्, *i e*, south

19 उदाहारो *i e*, to fetch water

25 सर्वे, all the three, *viz*, himself and his blind parents.

33 अशक्तिरपरिक्रम, weak and unable to walk

35 एकपदी Cg एकपदन्यासमात्रयुक्ता सरणि, a track so narrow that one can cover it with one step only

37 न द्विजातिरह etc The young ascetic hit by the arrow of Daśaratha states that he is not a Brahmin He was the son of the mother belonging to the śūdra caste and of the father belonging to the merchant caste The old couple, blind on account of age, retired to a forest, built a sort of hermitage, and, with the help of their son, led a quiet life of ascetics

58

15 विसृष्टोऽम्भसि नाराच I discharged my arrow in the direction of water Note the unusual use of locative case to indicate direction

21 अपि ह्यत्र कुल न स्याद्राघवाणा कुतो भवान् As stated in st 20 above, that if a Kṣatriya consciously attempts to kill an ascetic, the act would remove Indra from his heavenly kingdom This act of Daśaratha would have ruined the entire race of Raghus, not to speak of a single member like Daśaratha

60

13 सकलन or सकालन means प्रेतनिर्हार according to Ct or सस्कार according to Cg Elsewhere the term सकलन figures associated with अस्थि when it means collection of bones of the dead This meaning, of course, is not applicable in the present context

61

1 राजकर्तार, Officers of the King, courtiers

7 अराजके हि नो राष्ट्रम् The condition of a kingless state is described here in sts 8–23 Similar description of a kingless state is found also in the MBh 12–67

18 यत्रसायंगृहो मुनि A wandering ascetic does not build a hermitage and halts for the night anywhere at nightfall In a kingless state, this sort of practice is unsafe and impossible

21 मत्स्या इव नरा नित्यं भक्षयन्ति परस्परम् The MBh expression in 12 67 16 is शूले मत्स्यानिवापक्ष्यन् which is identical with Manu 7 20 This is usually known as मत्स्यन्याय, where the weak are overpowered by the strong Cf Kautilya Artha 1 4 and 1 13

62

7 आत्ययिकम्, urgent Cg अत्यय कालातिपात, त प्राप्तमात्ययिकम्। विनयादिभ्यष्ठक। यद्वा। अत्यय कृच्छ्रम्। तत्रभवमात्ययिकम्

13 अभिकाल ततः प्राप्य तेजोभिभवनाच्च्युता Here SR does not give a uniform text We have a reading from Ct which explains अभिकालतेजोभिभवनौ ग्रामौ, Cg, however, adopts a different reading for [b] and explains अभिकाल तदाख्यग्रामम्। कुलिङ्गामाहचर्यात् बोधिभवनात्तदाख्यात्पर्वतात्। नदीमूलत्वोक्ते

63

2 व्युष्टामेव तु तां रात्रिम् Bharata saw a dream when the night was about to be turned into dawn. There is a general belief that dreams seen at dawn come out to be true

14 प्रयातो दक्षिणामुख King Daśaratha was seen in the dream to proceed south-wards, indicating his death

64

9 आत्मकामा सदा चण्डी This is Bharata's view about his mother, which is quite pertinent in the present context

20 ऐन्द्रशिरान्, belonging to the region इन्द्रशिर, a mount which was a famous source of good elephants It appears that the Kekaya country was rich in elephants, horses, camels, mules and dogs of excellent breed, as these animals are included in the gifts to Bharata

65

1 Bharata's return journey has been fully detailed in the Introduction, p XXVI It seems now somewhat difficult to identify the places mentioned The commentators, particularly those from the South, are unable to present a uniform text, and explain names differently, particularly the expression शिलामाकुर्वतीम्, which is explained by a majority of them as शिलामामन्तात्कुर्वतीम्, शिलाकर्षणस्वभावाम्, while Ck says आकुर्वतीनामक नद्यन्तरम्, which, from the context, seems to be a more reasonable explanation

10 पार्वतीयस्तुरगैः, horses from hills They are both swift and sturdy, and swim the streams comfortably

14 सप्तरात्रोषित पथि The journey of Bharata from Rājagṛha to Ayodhyā required seven nightly halts.

66

2 उत्पपात, jumped from her golden seat to welcome her son She, however, does not reveal to Bharata the news of Daśaratha's death but talks on other matters

14 अजानन्त प्रजानन्ती To Bharata who was ignorant of his father's death which Kaikeyī knew so well

67

Note the sequence of stanzas in NR which does not appear to me to be natural

7 मातृरूपे ममामित्रे You are my enemy in the form of a mother

13 कौसल्यायात्ममभवम् = कौसल्याया आत्मसंभवम्, a case of double saṃdhi after elision of visarga All southern commentators explain this feature in a similar way There are hundreds of such instances in the language of the Epics G3, among our MSS, changes the above reading to कासल्यायास्तनूद्भवम् to bring it in line with Pāṇini's rules

14 Compare अङ्गादङ्गात्संभवसि हृदयादधिजायसे

15–24 Śatapatha Br 14 9 4 8 A short episode on a mother's love to a son

29 शचीपते केतुरिवोत्सृष्टे The Indradhvaja is honoured during the festival, but when it is over, it is thrown on the ground and even insulted by boys

69

1, 1771*, 1772* These two passages, found in the MSS of NR and SR, do not agree in contents and hence are relegated to the Crit App

14 कृता शास्त्रानुगा बुद्धि etc Cg कौसल्यया स्वस्मिन्नारोपित दोष परिहर्तुं शपथवाक्यान्याह—कृतेत्यादिना। आर्य राम । यस्यानुमते समतौं सत्या गत, तस्य शास्त्रानुगा कृता बुद्धि गुरुणा विधिनिषेधबोधक-शास्त्रानुसारित्वेन सुशिक्षिता बुद्धि । कदाचन मा भूदिति सवन्ध । यद्यह-मार्यप्रवासनेऽनुमन्तारिम, तर्हि श्रुतिस्मृतिज्ञानात्प्रच्युतो भूयासमित्यर्थ । अत्र शपथव्याजेन धर्मविशेषाश्च शिक्ष्यन्ते मुनिनेति बोध्यम्। अत्र च सत्पुरुषविषयापराधे शास्त्रज्ञानभ्रशो भवतीति सूचितम्।

22 पायस कृसर छाग वृथा सोऽश्नातु Cg वृथाश्नातु देवतापितृ-तिथिनिवेदनमन्तरेण भुङ्क्तामित्यर्थ ।

70

2 सयानम् Cg सम्यग्यानम्। स्वर्गप्रापकक्रियाजातमित्यर्थ ।

71

2 वास्तिक वस्ताना छागाना समूह.

5 शोधनार्थमुपागत Bharata who had gone to the burning ground to pick up the bones of Daśaratha (and thereby to clear the burning ground) Cg शोधनार्थ स्थलशोधनार्थम्। अस्थिसचयनार्थमित्यर्थ ।

15 प्रवारयसि Cg वस्त्राभरणादिपु किं तवेष्ट (तद्) गृहाण प्रकर्षेण स्वय ग्राहयसि तत्प्रवारणम्

22 त्रीणि द्वद्वानि Cg अशनायापिपासे शोकमोहौ जरामृत्यू इति त्रीणि द्वद्वानि

72

5-23 The episode of Mantharā chastised by Śatrughna is narrated here Bharata's view is that he should have punished not only Mantharā, but Kaikeyī also If he would do so, Rāma would not even speak to him Hence he advises Śatrughna to let her off

73

3 सगत्या नापराध्नोति Even though there is no king, it is our good luck (सगति = देवयोग) that there is no disorder in the country Cg नापराध्नोति राज्यस्वजन-जातमन्योन्य न द्रुह्यति

12 मातृगन्धिनीम् Cg केवलमातृव्यपदेशाम्, लेशमात्रमातृ-भावामिति वा.

74

5 स्ववार समास्थाय, in their turn

75

1 नान्दीमुखी रात्रिम्, the night which marked Bharata's effort to start on a journey to bring Rāma back to Ayodhyā Cg रामानयनाभ्युदययुक्ताम्। यद्वा । शोकविगमाय स्नानाभ्युदयाम्

6 नौरिवाकर्णिका, a boat without a pilot or कर्णधार

76

1 प्रग्रहाम्, well controlled Cg नियमवतीम्। यद्वा। शुक्रबृहस्पत्यादिप्रकृष्टग्रहयुक्ताम्। तदा निशाविशेषणमेतत् Ct प्रकृष्ट-वसिष्ठादिनिग्रह परिग्रहोऽधिष्ठान यस्याम । निशापक्षे गुर्वादिग्रहवतीम्

77

6 रामानयनसहृष्टा Note that among Rāma's mothers who join the party there is also Kaikeyī, as she has now realised her mistake

12-15 We get here a list of trades and professions known to the age of Vālmīki A Buddhist counterpart will be found in Dīgha Nikāya 2 The list in NR is enlarged still further in 1905*

20 अभिप्रायेण सर्वश Bharata, on his arrival on the bank of the Gangā, asks his ministers to camp there, according to the wish of each group Compare छन्देन स्वेन स्वेन पृथक्पृथक्.

78

3 कोविदारध्वज The flag or banner of Bharata had an emblem of Kovidāra tree The commentators do not seem to be kindly to Bharata, and they seem to put into the mouth of Guha that this tree is an emblem of wickedness In fact, Guha thought that Bharata had come there to punish the fishermen or that he was pursuing Rāma to kill him So he asked his men to be ready to fight with Bharata and his army, if necessary

15 निष्कुटश्चैव देशोऽयम्, this region under my command is like a garden around your own home Guha asks Bharata to stay there and be at home comfortably at night, and then to cross the river next morning

79

7 कच्चिन्न दुष्टो व्रजसि रामस्याक्लिष्टकर्मण Guha hopes that Bharata is not marching against Rāma with evil intentions as the army accompanying him appears to indicate

9 मा भूत्स कालो etc Bharata assures Guha of his good intentions, saying that his elder brother is like his father

81

17 औपवास्य = उपवासम् Rāma observed a sort of fast that day and lived on water that night

84

7 न राजानमुदाहरत् Note here that the object of Bharadvāja, not purposely mentioning Daśaratha's

death, is to ascertain Bharata's intention in moving with his army in the direction of Rāma

85

11-18 Bharadvāja invoked the aid of Viśvakarman for according hospitality to Bharata The objects provided include food and drink, wines and amusements, and entertainments of all kind

35-36 Bharata was provided with a royal seat, but he did not use it, on the contrary, he offered his homage to the seat as if Rāma was occupying it, and himself occupied the seat meant for a minister or an associate Note the Dative case रामाय which is to be construed with अभिप्रणम्य

62 निघानवरसचयै, with plentiful and excellent condiments (निघान)

86

10 अर्धतृतीयेषु योजनेषु चित्रकूट This gives exactly the same distance mentioned before, *viz*, ten Krośas or about 20 miles from Prayāga To the north of the mount flowed the river Mandākinī The direction of the mount is mentioned as south (दक्षिणेन) and south-east (सव्यदक्षिण)

28 Bharadvāja advises Bharata not to accuse Kaikeyī as her behaviour in putting Rāma into exile would end well, probably suggesting the death of Rāvana

33 यानप्रवेकै = यानोत्तमै

88

This Sarga describes the beauties of Citrakūta Rāma points them out to Sītā and concludes that he would spend happily the entire period of exile in her and Laksmana's company, observing duties of a pious life as led by good men

89

15 Rāma asks Sītā to regard the wild animals as citizens, the mount Citrakūta as the city of Ayodhyā, and the river Mandākinī as the Sarayū, so that she should not feel that she is staying in the forest

19 App I (No 26).—After this stanza, the MSS of NR including M_4 insert a long passage of 122 lines, impropriety of which has been fully discussed in the Introduction It has been pointed out there that the passage consists of two parts, part one of 66 lines and part two of the remaining lines Both these parts seem to be very old, the first going back to the age of Bhavabhūti (8th century A D) and the second to the age of Kālidāsa (5th century) Bhavabhūti actually quotes a stanza or two from part one of this passage, and Kālidāsa in his poem Raghuvamśa (12 21-23) refers to the Kāka episode Though there is no trace of the Kāka episode in Ayodhyā in T G M_{1-3}, which I consider to be the purest SR, the story is referred to in the Vulgate, 5 67, in the Lahore edition in 5 66 and in Gorresio's edition in 5 68, and is used as an abhijñāna by Sītā in her message to Rāma Thus, all the printed editions agree in retaining the incident in the Sundarakānda What would be the position of this episode in our critical text is yet to be seen I, however, do not see any reason to change my views as expressed in the Introduction The reason why I eschewed it from the Ayodhyākānda is that it is not found in SR in the Ayodhyākānda If our MSS have this incident in the Sundarakānda, my explanation is that NR referred to it in the Ayodhyākānda in anticipation The exclusion of this passage is justified from the point of view of textual criticism

90

14, 16 The kovidāradhvaja was a special and exclusive banner of Bharata, having the emblem of an exhuberent (विटपिन्) Kovidāra tree If Rāma and Laksmana fight with Bharata's army and capture the banner, it would be regarded as the defeat of Bharata

18 अरिर्भरत Laksmana calls Bharata to be an enemy and regards him as worthy of being killed

21 कलुषेणाद्य महता मेदिनी परिमुच्यताम्, Let the earth be cleared of a great evil, *viz*, Kaikeyī and her son Bharata

91

5 अह ह्यप्रियमुक्त स्या भरतस्याप्रिये कृते Rāma is trying to pacify Laksmana, pointing out to him to mention a single occasion on which Bharata ever displeased him, and concluding he says that if Laksmana speaks a single unpleasant word to Bharata, Rāma would regard it as an offence against himself After this argument, Laksmana was put to shame and looked small (प्रविवेशेव स्वानि गात्राणि लज्जया)

16 Read after गजाकुला in the Critical Apparatus —After 16, S_1 Ñ B D_6 M_4 read 2 92 1

93

9 अभिज्ञानकृत पन्था विकाले गन्तुमिच्छता Laksmana seems to have placed marks by fastening some pieces of cloth or bark on tree-tops by way of indication of the path leading to their huts, by night.

36 पादावप्राप्य On seeing Rāma, Bharata was so overpowered with grief that he ran to touch the feet of Rāma, but the force of his grief was so great that he actually fell down before reaching Rāma's feet

94

3 दुष्प्रतीकम् Cg वैवर्ण्यादिना दुर्विज्ञेयावयवम्, Ct दुष्प्रतीकमिति भरतविशेषण वनविशेषण वा । आद्ये कार्श्यवैवर्ण्यादिना दुर्विज्ञेयाकारम्, वनमपि भीषणतया ।

2134* SR first puts into the mouth of Rāma a question suspecting Daśaratha's death, and, without waiting for Bharata's reply to that question, goes on firing question after question how he is ruling his newly acquired state, whether he observes rules laid down for the guidance of a good king To me, the entire set of stanzas beginning with कच्चित् except the first, is out of place, and introduced to show that Vālmīki knew well the science of polity Compare, in this context, Mbh 2 5 7–99, where the questions put to newly enthroned Yudhisthira by Nārada who visited him have a sense of propriety in the context These questions there cover some 93 stanzas in the constituted text and about 100 or more in the Vulgate Our Critical Text contains just 56 stanzas against 73 in the Vulgate and a few less in Gorresio Professor Edgerton has given a note in his *Addenda et corrigenda*, to Sabhāparvan pp 489–491 He says there that about 37 stanzas of Rāmāyana have their parallels in the MBh 2 5 I think there is clearly an imitation here of the MBh , where the questions are justified on more than one ground, while there is a good deal of absurdity in them in the Rāmāyana on emotional ground The question put in stanza 3 is just the question to be put to Bharata, and had Rāma waited for a few moments before he put the other questions, the situation would have become clear to Rāma that Bharata had not accepted the Kingship But without waiting for a reply to the first question, Rāma fires on his questions making Bharata a silent and bewildered listener. We may have been justified in ignoring them altogether, but our MSS. authorities are uniform in keeping at least 56 of the stanzas.

95

This sarga and the following 96th sarga are read in a number of MSS after sarga 97 of the Critical Text That order of the text is not correct and does not correctly represent the chronology of events as has been pointed out by Govindaraja. Maheśvaratīrtha seems to be the champion of that order of sargas and Govindarāja has criticised his views. A part of Cg is given in the Critical Apparatus *I am citing here the remaining part:*

ननु आर्यं तात परित्यज्य कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
गत स्वर्गं महाबाहु पुत्रशोकाभिपीडित ॥ इति,
इमा प्रकृतय सर्वा विधवा मातरश्च या ।
त्वत्सकाशमनुप्राप्ता

इति च भरतेनोक्ते रामस्तदानीमशोचन् तदुद्दिश्य अभिषेकप्रत्याख्यानमेव किमिति कृतवान् । नैष दोष । तस्मिन् भरतवाक्यप्रबन्धे पितृमरणस्यानुषङ्गिकत्वेनोक्तम्, राज्यस्वीकरणमेव प्राधान्येनोक्तम् । अतो रामस्तथैव मन्यते—पिता पुत्रशोकेन मृतकल्प , न पुनर्जीविष्यतीति मृत इत्युच्यते ।—मातरश्च विधवाकल्पा इति विधवा इत्युच्यन्ते । अनेन ममाभिषेचनमेव प्राधान्येनोच्यत इति । अतोऽशोचन्नभिषेकप्रत्याख्यान कृतवान् । स्ववाक्ये पितृमरणानुवादस्य न्यायमेवाथ इति । अन्याय परित्यागे न युज्यते । यदि च पिता मृतकल्पत्वेन मृत इत्युच्यते इति रामो गृह्णीयात्, तदा

व्यादिश्य च महातेजा दिवं दशरथो गत ।

इति नानुवदेत् । यत्तु स्वाशय स्वयमेव एवमिति वदति, तस्य अन्येन गत्यन्तरे सति तद्विरुद्धाभिप्रायकल्पन कथ कर्तुं शक्यम् । अतोऽनेनैवानुवादेन रामेण पिता मृत इत्येव गृहीतमिति भाति । किं च, प्रकृतीना मातॄणा च समागमनात्पूर्वम्—

इमा प्रकृतय सर्वा विधवा मातरश्च या ।
त्वत्सकाशमनुप्राप्ता प्रसाद कर्तुमर्हसि ॥

इत्यङ्गुल्यादिनिर्देशानुपपत्तेश्च । अत "त तु राम समाश्वास्य" इत्यादिसर्ग "वसिष्ठ पुरत कृत्वा" इति त्र्युत्तरशततमसर्गानन्तर चतुरुत्तरशततमसर्गत्वेन लेखनीय पठनीयश्च । तथा चेत् सगत स्यात् ।

2 शाश्वतोऽय सदा धर्म स्थितोऽस्मासु नरर्षभ Bharata points out to Rāma that it is an eternal law with the race of Iksvāku that so long as the eldest son is living, he should succeed his father and no younger son should be made a king Compare in this context, what Vasistha says in 2 102 30

इक्ष्वाकूणा हि सर्वेषा राजा भवति पूर्वज ।
पूर्वजे नावर पुत्रो ज्येष्ठो राज्येऽभिषिच्यते ॥

26 तत = हे तात Some MSS and even printed editions put figure 3 after तत to indicate that the second vowel of the word is a *pluta*. The word तत

is misunderstood and hence a wide variety of readings has come in

31 यदन्न पुरुषो भवति तदन्नास्तस्य देवता, gives Rāma's explanation why he offers नीवारपिण्याक as a पिण्ड to his father

97

21 एवं कृत्वा महाराजो विभागं लोकसंनिधौ Rāma points out to Bharata, "our father divided patrimony in the manner that you should rule in Ayodhyā and I should live in the forest" This division of patrimony, once made, cannot be undone, following the well-known legal maxim सकृदंशो निपतति (Manu 9 47)

98

4 तद्ददामि तवैवाह Bharata says to Rāma that the kingdom was no doubt given to him by their father, but now he gives it to Rāma which he should accept

99

3-4 Rāma points out to Bharata that Dasaratha made a promise to Kaikeyī's father at the time of marriage that kingdom to her son would be the dowry Dasaratha also gave to Kaikeyī two boons, Kingdom to Bharata and exile to Rāma He further says to Bharata that they both should honour the pledges of their parents

100

1 धर्मापेतम्, far away from the accepted law Jābāli here takes the stand of an athiest or Laukāyatika and argues that Rāma should go to Ayodhyā and rule there Jābāli is made here the champion of the Lokāyata school, and advocates the philosophy of that school, the object being to persuade Rāma to go back to Ayodhyā

16 2241* Note that the contents of this passage have no uniform location in the MSS Note particularly lines 13-16 which make an unjustifiable reference to Buddha calling him a thief The absurdity of this passage is quite plain on the surface, but, it must be admitted, it is at least as old as Udāri (earlier than 1250 A D) The composer of this stanza confounds Buddha and Cārvāka In the first place, Buddha is not a Laukāyatika or Nāstika, and there are no points of agreement between their views It must, at the same time, be noted that the tenets of the Lokāyata school are as old as humanity itself, but Buddhism has a history and came into existence in the 6th century B C To make any reference to Buddha and his philosophy is an anachronism because Jābāli, Rāma's senior, uses his name, further, Vālmīki also is chronologically older than Buddha To call Buddha a thief indicates only a hatred on the part of the composer in a composition characterised by literary chastity The spurious character of this passage requires no further comments It is clearly smuggled into Vālmīki's text by one who disliked and misunderstood Buddha's teachings The NE version has no trace of this passage

102

The genealogy of Iksvāku Kings which appears here may be compared with one which appears in the Bālakānda, 1 69 17-30 and also with that in 1 1274* If we examine the Rāmāyana genealogy of the solar race, we find some discrepancies The chronology as given in the Constituted Text of the Bālakānda and that given in the Ayodhyākānda do not show complete agreement Here I may point out particularly the name of Yayāti which figures in Bāla but not in Ayodhyā In fact, this name of Yayāti among kings of the solar race looks strange as has been pointed out by Dr A D Pusalkar in his article "*Genealogy of the Solar Dynasty in the Purānas and the Rāmāyana A study*," appearing in Purāna, IV pp 23-33

103

15 Bharata wanted to go on hunger-strike or Prāyopaveśana, and asked Sumantra to spread the darbha grass on the ground, and as Sumantra was hesitating, himself started to spread it on the ground Rāma then tells him that as a Ksatriya he cannot go on hunger-strike Bharata then appeals to the public to prevail upon Rāma to go back to Ayodhyā, but they declined to do so, as in their opinion Rāma's stand to obey his father was right

29 उपधिर्न मया कार्यो वनवासे जुगुप्सित, I cannot bypass the father's word that I should stay in the forest under any pretext (उपधि) because I detest such a thing He, however, adds that the period of exile is fixed at fourteen years, and agrees that he would later on return to Ayodhyā and rule along with Bharata

104

21–22 Bharata now asks Rāma to do him a favour to put his feet on the sandals bedecked with gold, and give them to him Rāma does this, and thereupon Bharata tells the people that these sandals of Rāma would henceforth look to the welfare of the world After receiving these sandals from Rāma, Bharata places them on the head of an elephant, and asks his party to return to Ayodhyā

105

12 This stanza states that Vasistha suggested to Rāma to give his sandals to Bharata, while in 2 104 20 it is Bharata who made that proposal to Rāma Perhaps Vasistha might have suggested that course to Bharata

107

In NR, the Ayodhyākānda ends with this sarga D1, in fact, has an additional passage given in App I (No 31) and covering two sargas narrating the abhiseka of the sandals followed by a phala-śruti Note that this additional passage is exclusive to this MS , and is not traced to any other MS so far discovered

108

This sarga and the three following are found as part of the Aranyakānda in NR I have explained in my Introduction, p XX the reasons for taking these over here in Ayodhyā

25 The phrase राम ससाध्य त्वृषिगणमनुगमनाद्देशात्तस्मात् is very clumsy in construction and means that Rāma agreed that the sages wanted to leave Citrakūta and go elsewhere for a right reason, *viz* , the region was being infested by demons सम्यक्प्रीतैस्तैरनुमत is another difficult and clumsy phrase NR uses the right word समादिष्ट while अनुमत is awkward

26 This stanza also is somewhat uncouth The meaning is that after the departure of ascetics, Rāma did not leave his hut even for a moment, for, these ascetics who were busy in observing the saintly vows, were always close associates of Rāma.

109

9–12 Anasūyā, the wife of Atri, was a lady who had acquired miraculous powers by penance. When for ten years the world suffered from the effects of a severe famine, she produced fruits and roots, and made the river Gangā to flow, she also prolonged a night for ten days for the benefit of gods

110

15 किं ते करवाणि, what shall I do for you? To this question, Sītā replies by saying that all is done by her grace, and nothing remains to be done (कृतमित्यब्रवीत्)

18 असक्लिष्ट नित्यमेव भविष्यति The cosmetic preparations and clothes which Anasūyā gave to Sītā had the property of their being always fresh and that they would never be worne out (असक्लिष्ट and नित्यम्)

26–50 These stanzas contain a narration of Sītā's svayamvara. The only point to be noted is that the bow, according to SR, belonged to Varuna, while according to some MSS of the NE version, it belonged to Śamkara (cf 2392*)

111

17 अभिषिच्य is to be construed with हुताग्निकान्; the construction is somewhat irregular

19 The ascetics pointed out to Rāma two paths, one leading to the safer portion of the forest by which they used to go to bring fruits, while the other led to a difficult and uncomfortable part of Dandakāranya

ERRATA

Misprints in the Constituted Text and Critical Apparatus are shown below

TEXT

Sarga	St	For	Read
6	27[b]	निस्वन	नि स्वन
,,	27[d]	,,	,,
17	4[b]	तृतयिायां	तृतीयाया
19	19[b]	योद्धु°	योद्धु°
43	7[c]	अति ययो	अतिययौ
47	3[b]	अद्यप्रभृति	अद्य प्रभृति
58	28[d]	°भाय°	°भया°
76	28[a]	तूण	तूर्ण
82	23[a]	अद्यप्रभृति	अद्य प्रभृति
83	6[d]	°मब्रवीत्	°मब्रवीत्
85	40[cd]	°स्रा ब्रह्मणा	°स्रा ब्रह्मणा
94	43[b]	°राण	°राणा
,,	51[a]	°ह्वाश्च	°ह्वाश्च
95	23[a]	तो	ततो
,,	46[b]	केचि	केचित्तु
97	10[a]	युक्त	युक्त
98	67[c]	वान्धवपु	वान्धवेपु
101	12[c]	धम	धर्म
102	30[c]	°जेनावर	°जे नावर

CRITICAL APPARATUS

P 22, col 1, l 9	—After 19,	—After 17,
P 32, col 1, l 25	Before G3, add D1–5 7 °समीरित ,	
P 40, col 2, l 30	Remove semicolon	
P 46, col 1, l 24	Add Ś1 Ñ2 V1 B D1–7 M4 om 10[ef]. in the beginning of the line	
P 50, col 2, l 30	याचि तो	याचितो
P 52, col 1, l 30	दु खममन्वित	दु खसमन्वित
P 52, col 1, l 31	प्रसादयिष्यनि क्षिप्र	प्रसादयिष्यति क्षिप्र
P 52, col 1, l 36	(for क्षिप्र)	(for क्षिप्र)
P 66, col 2, l 15	अथभूतो°	अथ भूतो°
P 71, col 1, l 29	भद्रे,	भद्रे
P 103, col 1, l 4	विश्रव्ध	विश्रब्ध
P 103, col 1, l 30	ब्राम	नाम
P 104, col 1, l 29	At the end of the line add —[c]) Ś1 D2 4 6 7 प्रस्थापन श्रद्धती, Ñ2 V1 B D1 अश्रद्धाना प्रस्थाने	
P 118, col 2, l 38	नि सङ्ग	नि सङ्ग
P 147, col 2, l 29	चैन°	चैन°
P 147, col 2, l 40	निविना	विधिना
P 154, col 1, l 36	नृपनिना	नृपतिना
P 192, col 2, l 1	पार°	पार°

P 200, col 2, l 1	वाक्य	वाक्य
P 200, col 2, l 9	°मर्हा	°मर्हनि
P 202, col 1, l 24	त्विच्छेय	त्विच्छेय
P 212, col 1, l 3	46 lines	54 lines
P 219, col 2, l 38	धन्या	धन्या
P 227, col 1, l 1	परिवबु	परिवव्रु
P 241, col 2, l 25	लोक	लोके
P 253, col 1, l 24	वक्ष्यमो	वक्ष्यामो
P 264, col 2, l 30	नि स्वनाम्	नि स्वनाम्
P 267, col 1, l 29	चतु	चतु
P 290, col 2, l 3	ततम्तु	ततस्तु
P 295, col 1, l 9	°णानि°	°णामि°
P 298, col 2, l 23	सद्गमु°	खड्गमु°

P 303, col 2, After l 36, add —After 10, Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 S (except M4) ins

1196(^{a})* समभूमितले रम्ये द्रुमैर्बहुभिरावृते।
पुण्ये रस्यामहे तात चित्रकूटस्य कानने।

[(l 1) M2 3 पुण्ये (for रम्ये) —(l 2) M2 3 रम्ये (for पुण्ये) Dd1 रस्यावहे]

P 327, col 2, l 6	no	No
P 330, col 2, l 6	वराहश्च	वराहश्च
P 332, col 1, l 7	Remove from while up to after 16 in l 8	
P 332, col 2, l 2	Remove from Dg1 up to prior half). in l 4	
P 335, col 2, l 22	2 58 6^{b}	2 58.7^{b}
P 337, col 1, l 3	read Sarga 38	M4 read Sarga 39
P 366, col 2, l 29	°शत्रघ्ना°	°शत्रुघ्ना°
P 427, col 2, l 11	°न्रपते	°नृपते
P 434, col 2, l 23	After colophon, add, Ś1 Ñ B D4 6 7 M4 ins App. 1 (No 22),	
P 457, col 2, l 17	शत्र°	शत्रु°
P 484, col 1, l 30	°र्वाक्यमु°	°र्वाक्यमु°
P. 497, col 1, l 33	(D3 °)	(D3 °धृ)
P 497, col 2, l 14	मदिरा मदो	मदिरामदो
P 505, col 1, l 7	B3 4 read (repeats)	B3 (repeats) 4 read
P 546, col 2, l 17	भ्रातृणा	भ्रातृणा
,, ,, l 28	°भतु	°भर्तु
P 567, col 2, l 9	°र्व्यक्त	°र्व्यक्त
P 600, col 2, l 27	विसर्ज°	विसर्ज°
P 621, col 2, l 19	ऽअद्वेष्यम्	S अद्वेष्यम्
P 627, col 1, l 39	निश्चिन्त	निश्चिन्त

CORRIGENDA

After 2 95 19, 2179* and 2178* are to be read above in the Crit Text as 2 95 20 and 21 and 22 resp) with the changes सा सीता (for जानकी) and स्वर्गलोकगत नृपम् for ^{b} in st 20

Crit App

20 D2 4-- om 20 Ś1 Dg1 Dt1 Dd1 Dm1 D6 S read 20 after 22 —^{a}) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 जानकी (for सा सीता). —^{b}) Ś1 Ñ V1 B D1 3 6 मवलोकगुरु नृत

21 V1 D1 3 om 21–22

22 V1 D1 3 om 22 (cf v l 21)